

Hürriyet

AnaBritannica
GENEL KÜLTÜR ANSİKLOPEDİSİ

Encyclopædia Britannica'nın hazırlanmasına katkıda bulunan üniversite danışma komiteleri:

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ

<i>Chicago Üniversitesi</i> Hellmut Fritzsche, <i>Başkan</i> Donald W. Fiske, <i>Başkan Yardımcısı</i> Edward Anders	Jack D. Cowan Mihaly Csikszentmihalyi Jack Halpern Eric P. Hamp	Saunders Mac Lane Janet D. Rowley
---	--	--------------------------------------

AVRUPA

<i>Leiden Üniversitesi (HOLLANDA)</i> Hans Daalder, <i>Başkan</i>	<i>Max Planck Biyofiziksel Kimya Enstitüsü (ALMANYA)</i> Manfred Eigen	<i>Sosyal Bilimler Yüksek Okulu (FRANSA)</i> Marc Augé
<i>Floransa Üniversitesi (İTALYA)</i> Mauro Cappellotti	<i>Ruhr Üniversitesi:</i> Max Planck Kömür Araştırmaları Enstitüsü (ALMANYA) Günther Wilke	<i>Yeni Lizbon Üniversitesi (PORTEKİZ)</i> Fernando Gil
<i>Madrid Özerk Üniversitesi (İSPANYA)</i> Pedro Schwartz		
<i>Marburg Üniversitesi (ALMANYA)</i> Otfried Madelung		Jacques Bersani, <i>Sekreter</i>

AVUSTRALYA

<i>Avustralya Ulusal Üniversitesi</i> Brian D. O. Anderson, <i>Başkan</i> John Douglas Ritchie	<i>Melbourne Üniversitesi</i> Warren A. Bebbington Geoffrey Blainey Frank Graham Little	<i>Sidney Üniversitesi</i> David R. Fraser Dame Leonie Judith Kramer
<i>Adelaide Üniversitesi</i> Robert Eugene Bogner	<i>La Trube Üniversitesi</i> Eric L. Jones	<i>Batı Avustralya Üniversitesi</i> Charles E. Oxnard

BİRLEŞİK KRALLIK

<i>Cambridge Üniversitesi</i> Sir Brian Pippard, <i>Başkan</i> Sir Geoffrey Elton Kurt Lipstein Sir John Lyons	<i>Londra Üniversitesi</i> Maunce Cranston Donald Gunn MacRae David Alfred Martin Donald M. Nicol	<i>Sussex Üniversitesi</i> H. Christopher Longuet-Higgins
<i>Edinburgh Üniversitesi</i> Ian G. Stewart C. Barrie Wilson	<i>Oxford Üniversitesi</i> Uwe W. Kitzinger C. Anthony Siorr Sir Keith Thomas	

KANADA

<i>İngiliz Kolumbiyası Üniversitesi</i> William E. Fredeman, <i>Eş-Başkan</i>	<i>Toronto Üniversitesi</i> A. Edward Safarian, <i>Eş-Başkan</i> Calvin C. Gotlich A. Douglas Tushingham	<i>Victoria Üniversitesi</i> Donovan W. M. Waters
<i>Simon Fraser Üniversitesi</i> J. L. Berggren Peter Kennedy Edward McWhinney Grant Strate	<i>Montreal Üniversitesi</i> François Duchesneau	<i>Waterloo Üniversitesi</i> Frederick R. W. McCourt
		<i>York Üniversitesi</i> John T. Saywell

ENCYCLOPAEDIA BRITANNICA, INC.

IMPRIMATUR

Bu ansiklopedi, büyük bölümüyle *Encyclopædia Britannica* çevirisinden ve editörlerce hazırlanmış ek bilgi ve maddelerden oluşmuştur. İçeriği *Encyclopædia Britannica, Inc.* tarafından incelenmiş, yansız, önyargısız, doğru ve geçerli olduğu ve *Encyclopædia Britannica*'nın geniş ve kapsamlı bir ansiklopedi için koyduğu standartlara uygunluğu onaylanmıştır.

AnaBritannica

GENEL KÜLTÜR ANSİKLOPEDİSİ

Cilt 18

HÜRRİYET'İN OKURLARINA ARMAĞANIDIR.

ANAYAYINCILIK A.Ş. VE ENCYCLOPAEDIA BRITANNICA, INC.
İŞ BİRLİĞİ İLE YAYIMLANMAKTADIR

Encyclopædia Britannica (Chicago)

Robert P.Gwinn
Yönetim Kurulu Başkanı

Peter B.Norton
Başkan

Fred H.Figge, Jr.
Başkan Başyardımcısı

AnaBritannica (İstanbul)

Nazar Büyüm
Yönetim Kurulu Başkanı

Sadun Sönmez
Genel Müdür

Dr.Cihan Belen
Genel Müdür Yardımcısı

Encyclopædia Britannica

First Edition 1768-1771
Second Edition 1777-1784
Third Edition 1788-1797
Supplement 1801
Fourth Edition 1801-1809
Fifth Edition 1815
Sixth Edition 1820-1823
Supplement 1815-1824
Seventh Edition 1830-1842
Eighth Edition 1852-1860
Ninth Edition 1875-1889
Tenth Edition 1902-1903

Eleventh Edition
© 1911
By Encyclopædia Britannica, Inc.

Twelfth Edition
© 1922
By Encyclopædia Britannica, Inc.

Thirteenth Edition
© 1926
By Encyclopædia Britannica, Inc.

Fourteenth Edition
© 1929, 1930, 1932, 1933, 1936, 1937, 1938, 1939, 1940, 1941, 1942, 1943,
1944, 1945, 1946, 1947, 1948, 1949, 1950, 1951, 1952, 1953, 1954,
1955, 1956, 1957, 1958, 1959, 1960, 1961, 1962, 1963, 1964,
1965, 1966, 1967, 1968, 1969, 1970, 1971, 1972, 1973
By Encyclopædia Britannica, Inc. -

Fifteenth Edition
© 1974, 1975, 1976, 1977, 1978, 1979, 1980, 1981, 1982, 1983, 1984, 1985,
1986, 1987, 1988, 1989, 1990, 1991, 1992, 1993, 1994
By Encyclopædia Britannica, Inc.

© 1994
By Encyclopædia Britannica, Inc.

Copyright under International Copyright Union
All rights reserved under Pan American and
Universal Copyright Conventions
by Encyclopædia Britannica, Inc.

AnaBritannica

© 1986, 1992, 1993, 1994

Her hakkı saklıdır. Yazılar ve görsel malzemeler, izin alınmadan,
tümüyle ya da kısmen yayımlanamaz, kullanılamaz. Süreli yayınlarda
(günlük, haftalık, onbeş günlük, aylık gazete ve dergiler)
kısa alıntılar, kaynak gösterilerek kullanılabilir.

ISBN 975-7760-01-3

93.34.Y.0012.3

Ana Yayıncılık ve Sanat Ürünlerini Pazarlama Sanayi ve Ticaret A.Ş.
Büyükdere Caddesi, Üçyol Mevkii, 57, 80725 Maslak, İstanbul

Yapım ve Baskı: Hürriyet Ofset Matbaacılık ve Gazetecilik AŞ, İstanbul
R. Oldenbourg Graphische Betriebe, MÜNİH

AnaBritannica
Ana Yayıncılık AŞ Adına Sahibi
Nazar Büyüm

EDİTÖRLER KURULU
Philip W. Goetz, *Başkan*
Encyclopædia Britannica Genel Yayın Yönetmeni, Chicago
Prof. Dr. Çiğdem Kağıtçıbaşı
Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul
Dr. Andrew Mango
BBC Fransa ve Güneydoğu Avrupa Yayınları Eski Müdürü, Londra
Prof. Dr. İlhan Tekeli
Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara
Prof. Dr. Nur Yalman
Harvard Üniversitesi, Cambridge (ABD)

DANIŞMA KURULU
Prof. Dr. Çiğdem Kağıtçıbaşı, *Başkan*, Doç. Dr. Murat Belge, Prof. Dr. Şenif Mardin, Prof. Dr. İlhan Tekeli

GENEL YAYIN YÖNETMENİ
Dr. Gürel Tüzün

GENEL YAYIN KOORDİNATÖRÜ
Cenap Nuhbat

YAYIN KURULU
Dr. Gürel Tüzün, *Başkan*, Mehmet Aközer, Hasan Kuruyazıcı, Cenap Nuhbat, Ayla Ortaç

YAZI KURULU
Aydan Bulutgil, Fahrettin Çiloğlu, Nurettin Elhüseyni, Çiğdem Karabağlı, Muhittin Karkın

YAYIN KURULU SEKRETERİ
Hüsniye Özdemir

REDAKSİYON KURULU
Atilla Aksel, Engin Alçora, Vesile Buket, Atay Eriş

ARAŞTIRMA
Nalan Barbarosoğlu, Uğur Canbilen, Gülay Eriş, Şevki Evrendilek, Celal Kolay, Sema Köksal, Eray Oral

DİL VE YAZIM DANIŞMANLARI
Ömer Asım Aksoy, Memet Fuat

GÖRSEL MALZEME
Şükran Ayyıldız, Haydar Çalkın, Ferda Erentürk, Mustafa Kaşıkçı, Erol Taşkent

ARŞİV
Yasemin Eraygen, Uygur Erol

YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ
Çiğdem Karabağlı

YÖNETİM SEKRETERİ
Özcan Akkan

SANAT DANIŞMANI
Bülent Erkmen

TEKNİK DANIŞMAN
Yücel Uzmen

TEKNİK KOORDİNATÖR
Sefa Esenyel

BİLGİ İŞLEM
Derya Köroğlu, *Danışman*, Hakan Gönenli

BİLGİ İŞLEM-DİZGİ
Mustafa Balaban, Saliha Bilginer, Ali Türkmen, Demet Yılmaz

DÜZELTİ
Nur Ankan, Selçuk Onur, Nurettin Pirim, Ecmel Tanyel, Eyüp Yıldırım

TİCARET MÜDÜRLÜĞÜ
Nusret Şumlu, *Müdür*
Mehmet Altuntaş, Gürsel Geyik, Zerin İçli, Alaattin Okurcan, Adnan Saatçi, Gülten Sadeğ, Aliye Şimşek

MUHASEBE MÜDÜRLÜĞÜ
Rana Rendantiyen, *Müdür*
Nilgün Aydın, Alihan Ereörnek, Olcay Işık, Sema İşçen, Soner Ünlüer

GENEL HİZMETLER
Filiz Erol, Mustafa Turan

ANABRITANNICA'NIN HAZIRLANMASINA VE YAYIMINA KATKIDA BULUNANLAR

DANIŞMANLAR

Dr. Turan Akay, Prof.Dr. Erdem Aksoy, Doç.Dr. Ömür Akyüz, Prof.Dr. Ali Alpaslan, Prof.Dr. Necla Arat, Prof.Dr. Zeki Aslan, Prof.Dr. Ülkü Azrak, Prof.Dr. İsmet Baran, Prof.Dr. Cem Behar, Dr. Halil Berktaş, Dr. Kürşat Bozkurt, Prof.Dr. Önder Bilgi, Doç.Dr. Çetin Bolcal, Doç.Dr. Reşit Canbeyli, Prof.Dr. Nezihi Canitez, Prof.Dr. Cevat Çapan, Doç.Dr. Yavuz Çotuk, Doç.Dr. Jale Erzen, Doç.Dr. Caner Fidaner, Memet Fuat, Doç.Dr. Semra Germaner, Prof. Gönül Gökdoğan, Doç.Dr. Güney Göneng, Prof.Dr. Dinçer Gülen, Suna Güler, Doç.Dr. Osman Gürel, Prof.Dr. Bozkurt Güvenç, Doç. Özer Kabaş, Fikret Karakaya, Doç.Dr. Dursun Koçer, Hayim Eliyezer Kohen, Mangeli Kiokosky, Doç.Dr. Nurettin Meriç, Atilla Odabaş, Prof.Dr. Eren Omay, Prof.Dr. Oğuz Onaran, Prof.Dr. Oğuz Oyan, Prof.Dr. Ayla Ödekan, Ahmet Özalp, Sarper Özsan, Kevork Pamukciyan, Ali G. Pasiner, Dr. Mehmet Rifat, Prof.Dr. Kemal Saybaşılı, Selim Somçağ, Dr. Sotiri Tataridis, Prof.Dr. Metin Tuncel, Dr. T. Bedirhan Üstün, Doç.Dr. Ayşegül Yüksel

YAZIM VE ARAŞTIRMA

Prof.Dr. Haluk Abbasoğlu, Erhan Acar, Seyit Ali Ak, M.Nuri Akbayan, Renan Akman, Burçin Aktan, Prof. Filiz Ali, Erdal Alover, Dr. Şahin Alpay, Dr. Üstün Alsaç, İbrahim Altınsay, Çağatay Anadol, Fahri Aral, Emine Özden Arkan, Prof.Dr. Güven Arsebük, Hilmi Artan, Dr. Oruç Aruoba, Dr. Zeynep Aruoba, Hasan Ataol, İtir Ay, Osman Bahadır, Levon Balıkcıoğlu, Haluk Barışcan, Taciser Belge, Murat Buket, Nurtan Bulutgil, Sema Bulutsuz, Cüneyt Cebenoyan, Doç.Dr. Nur Centel, Doç.Dr. Tankut Centel, Binnur Çakır, Vural Çakır, Vedat Çakmak, Raşit Çavaş, Sevda Çavaş, Besim Çeçener, S. İnci Çelikkıran, Dr. Feride Çiçekoğlu, Yusuf Çotuksöken, Özden Dilek, Prof.Dr. Ali Dinçol, Kemal Doğan, Kemal Durmaz, Ayşe Efe, Peri Efe, Dr. Levent Efe, Alev Er, Oktay Etiman, Sermin Evrendilek, Şevki Evrendilek, Yaşar Gedikoğlu, Ülge Göker, Dr. Ergun Gökten, Dr. Orhan Gölbaşı, Alper Görmüş, Doç.Dr. Adil Güner, Nurdan Gürbilek, Keremcan Gürses, Roza Hakmen, Doç.Dr. Şükrü Hanoğlu, Prof.Dr. Doğan Hasol, Dr. Levent Kayaalp, Zühal Kayaalp, Dr. Mine Kazmaoğlu, Zeynep Kınık, Remzi Hakan Kır, Orhan Koçak, Ahmet Kotil, M. Sabri Koz, Sema Köksal, Yavuz Kösemen, Murat Kural, Turgay Kurtsoy, Prof.Dr. Nilüfer Kuruyazıcı, Dr. Şule Kut, Dr. Gün Kut, Ertuğrul Kürkçü, Ardaş Margos, Doç.Dr. Barış Mater, Tacettin Neciboğlu, Tan Oral, Dr. Baskın Oran, Semih Oran, Doç.Dr. Sinan Ömeroğlu, Muzaffer Öktem, Metin Övet, Doç.Dr. Mehmet Özdoğan, Ülkü Özen, Dr. Şirin Özesen, Korâl Özgül, Rüya Özkalkan, Doç.Dr. Yılmaz Özkan, Sedef Öztürk, Dilek Paksoy, Ayşegül Parmaksızoğlu, Gülin Pazaroğlu, Hilda Hülya Potuoğlu, Doç.Dr. Yavuz Sabuncu, Necdet Sakaoğlu, Yurdanur Salman, Dr. Nail Sathigan, Şebnem Sayhan, Erhan Sertbaş, Prof.Dr. Veli Sevin, Işık Sirman, Tanık Sipahi, Gün Soysal, Prof.Dr. Sinan Sönmez, M. Halim Spatar, Şen Süer, Doç.Dr. Sabri Sümer, Cemal Süreya, Doç.Dr. Gencay Şaylan, Doç.Dr. Ataman Tangör, Özkan Taner, Doç.Dr. Bülent Tanör, Emin Tanrıyar, Dr. Uğur Tanyeli, Dr. Iştar Tarhanlı, Yrd.Doç.Dr. Turgut Tarhanlı, Melek Taylan, Sabri Tekay, Aygen Tezcan, Prof. Dr. Zafer Toprak, Meltem Tulgar, Sevgi Tuncer, Doç.Dr. Mete Tunçay, Kemal Tunusluoğlu, Harun Turgan, Dr. Aydın Uğur, İnci User, Oral Ülkümen, Özer Üstel, Galip Yalman, Füsün Yaraş, Nuran Yavuz, İsmail Yerguz, Ayfer Yıldırım, Doç.Dr. Necmi Yüzbaşıoğlu, Necmi Zeka

DESTEK HİZMETLERİ

Davut Akbayır, Canset Aksel, Huriye Alpdoğan, Mehmet Altun, Ömer Arakon, Mehmet Atay, Mehmet Babacan, Serap Bahadır, Şöhret Baltaş, Ahmet Birsin, Murat Cankocak, Nazan Ciniç, Bülent Coşkun, Fatma Çaylak, Münevver Çaylak, Hatice Çelebi, Seyhun Çelik, Ergül Çetin, Nuray Çobancaoğlu, Kevser Çoruh, Yavuz Dalar, Rıza Doğan, Canan Duran, Gönül Engin, Sevinç Engin, Elif Erim, Dursun Eser, Hatime Eser, Serpil Eyidoğan, Gül Genç, Erdoğan Geyik, Gürsel Geyik, Levent Geylan, Ercan Güngöroğlu, Kamile Gürgül, Dursun Hatko, Mahmure İleri, Suphi İleri, Derya Yücel İncesagır, Hüseyin Karayılmaz, Kralbi Karden, Kudret Köksal, Ülkü Nugay, Cengiz Okatan, Hakkı Oran, Meltem Öncş, Celal Özcan, Songül Özdemir, Nimet Özdemir, Dilek Özding, Şermin Öztürk, Muazzez Pervan, Birol Sancar, Gürhan Sodan, Mustafa Şahin, Nurten Şenay, Elvan Şenlen, Ali Şimşek, Aliye Şimşek, Hilmi Şimşek, İbrahim Şimşek, Gül Şirin, Ayten Targan, Akif Toprak, Şahika Tosuner, K. Tülin Turan, Ali Türkmen, Nihal Uygur, Sermet Ünel, Emre Ünsev, Kadir Ünver, Dalita Yazıcıyan, Ayşe Yetmen, Nuriye Yıldırım, Filiz Yıldız, Gülay Yılmaz

ANSİKLOPEDİNİN DÜZENLENMESİNE İLİŞKİN AÇIKLAMALAR

Madde başlıklarının yazımı

Latin alfabesi kullanan ülkelerdeki kişilerin, doğal oluşumların ve kentlerin adları kural olarak özgün yazımlarıyla verilmiş, bu yazımda Türkçede kullanılmayan ayırt edici işaretler de korunmuştur.

Türkiye'de yaygın biçimde bilinen adın özgün addan farklı olması durumunda (Londra/London, Brüksel/Bruxelles örneğinde olduğu gibi), yaygın olarak bilinen ad kullanılmıştır.

Latin alfabesi kullanmayan ülkelerdeki kişi, doğal oluşum, kent ve kurumların yazımında kural olarak, sözkonusu alfabelerdeki harflerin Türkçedeki fonetik karşılıklarını temel alan transkripsiyon yöntemi uygulanmıştır.

Kiril alfabesi ile yazılmış özel adların Latin alfabesi ile yazımında, bir alfabedeki harflerin öbüründeki alfabetik karşılıklarını temel alan transliterasyon yöntemine başvurulmuştur.

Çince kökenli sözcüklerin Latin harfleriyle yazımında, günümüzde yaygın bir biçimde kullanılmaya başlanan Pinyin sisteminden yararlanılmış, eskiden kullanılmakta olan Wade-Giles sistemine göre yazımları gönderme maddesi olarak düzenlenmiştir. Örnek:

A-pao-chi bak. Abaoji

Abaoji

Çince sözcüklerin okunuşu konusunda okura yardımcı olmak amacıyla, her iki transkripsiyon sistemindeki hecelerin nasıl okunacaklarını gösteren tablo Çin dilleri maddesinde verilmiştir.

Kişi adları kural olarak önce soyadı, sonra ilk ad olarak verilmiş, ikisi birbirinden virgülle ayrılmıştır.

Osmanlı döneminin ünlü kişileri ilk adlarına göre sıralanmış, lakapları ayrıç içinde büyük harfle verilmiştir. Örnek:

Abdullah Cevdet

Abdullah Efendi (YENİŞEHİRLİ)

Uzakdoğulu (Çinli, Japon, Vietnamlı vb) ünlü kişilerin soyadı önce, ilk adı sonra verilmiş, bunlar virgülle ayrılmamıştır. Örnek:

Abe Isoo

Abe Masahiro

Kişi adlarının kullanılmayan parçaları soyadını izleyen virgülden sonra ayrıç içinde verilmiştir. Örnek:

Aalto, (Hugo) Alvar (Henrik).

Soyadı soyluluk unvanı ile ilgili olan kişilerde soyluluk unvanı, kural olarak kişinin soyadından sonra ayrıç içinde verilmiştir. Örnek:

Aberdeen (4.Kontu), George Hamilton-Gordon

Alba (3.Dükü), Fernando Álvarez de Toledo y Pimentel

Günümüzde varlıklarını başka bir adla sürdüren tarihi yerleşim yerleri bugünkü adlarıyla verilmiş, geçmişteki özgün adları gönderme başlığı olarak düzenlenmiş, bugün var olmayanlar ise geçmişteki adlarında verilmiştir.

Yön belirten sıfatlar özgün adın bir parçası ise özgün yazımıyla verilmiş, değilse Türkçeleştirilmiştir (East Lansing, East Chicago, ama East Africa değil Doğu Afrika).

Eğitimi ve sanat kurumları ile uluslararası kuruluşların adları, çeviri anlam kaybına neden olmuyorsa Türkçeleştirilerek maddeler Türkçe başlık altında verilmiş, özgün yazımlar gönderme başlığı olarak düzenlenmiştir. Bu tür kurum ve kuruluşlar metin içinde de başlıktaki biçimleriyle yer almış, ayrıç içinde bilinen özgün kısaltılmış ad verilmiştir. Örnek:

British Museum

Museo Nacional de Historia bak. Ulusal Tarih Müzesi

Ulusal Tarih Müzesi

Şirketler kural olarak özgün adlarında verilmiş, gerektiğinde ayrıç içine Türkçe çevirisi konmuştur.

Metinlerde öykü, şiir, makale, resim, heykel, şarkı gibi yapıtlar (" ") işaretleri arasında ve resim, heykel dışında kalanlar özgün yazımlarıyla verilmiş, yayın tarihleri ile Türkçe çevirileri ayrıç içine alınmıştır. Yapılar kural olarak Türkçe verilmiştir.

Bütün öbür yapıtlar özgün adlarıyla ve italik olarak yazılmış, yayım tarihleri ile Türkçe karşılıkları ayrıç içine alınmıştır. Türkçeye çevrilip yayımlanmış yapıtların adı italik olarak, yayım tarihi de ayrıç içinde en sonda verilmiştir. Örnek:

Fri Felt (1905; Özgür Çayırılar)

Legendas de Guatemala (1930; *Guatemala Efsaneleri*, 1967)

Metinlerde, kişilerin doğum ve ölüm yerleri yaşadıkları çağdaki özgün adlarıyla, bütün tarihler miladi takvime göre verilmiştir.

Alfabetik sıralama

Ansiklopedide yer alan kişi, yer, kavram ve kurumlara ilişkin maddelerin başlıkları Türkçe alfabetik sırada verilmiş, Türkçe alfabede bulunmayan harfler Latin alfabesindeki sıralamada alınmıştır. Bu sıralamada kesme işareti ('), aksanlar ve öbür ayırt edici işaretler dikkate alınmamıştır.

İki başlık arasındaki tek fark bir ayırt edici işaret ise, bu işaretin olmadığı başlık sıralamada öne alınmıştır. Tireli (-) sözcükler iki ayrı sözcük olarak alınmış ve ilk sözcüğe göre sıralanmıştır.

Bir sayı ile başlayan başlıklar, sayı açık olarak yazılmış gibi alfabetik sıraya konmuştur. Sayının başlığın sonunda olması durumunda, sıralama küçük sayıdan büyüğe doğru yapılmıştır.

"Mac", "Mc" ya da "M" ile başlayan özel adlar "Mac" olarak alınmış ve adın "Mac"ı izleyen parçasına göre sıralanmıştır.

McCarey, (Thomas) Leo

MacCarthy Adası

M'Clure Boğazı

McCoy, Sir Frederick

Aynı biçimde yazılan başlıkların sıralanması kişiler, yerler, kavram, kurum ve nesneler biçiminde yapılmıştır. Aynı adı taşıyan kişiler hükümdarlar, papalar, azizler ve öbür kişiler biçiminde sıralanmıştır. Yazımları aynı olan hükümdarlar ülkelerine göre gruplanmış ve her ülke içinde tahta çıkış sıralarına göre, öbür kişiler ise doğum tarihlerine göre sıralanmıştır.

Yazımı aynı olan yerleşim yerleri ülkelerine göre gruplanmış ve her ülke içinde yönetim birimleri sıralamasındaki yerlerine göre büyüktten küçüğe doğru sıralanmıştır.

Alfabetik sıralama harf değil, sözcük esasına göre yapılmıştır. Bir ya da daha çok harften oluşabilen sözcük kendisinden sonra gelen sözcükten bir boşlukla ayrılmıştır. Bu sıralamada tire (-) ve bölü (/) işaretleri de boşluk olarak değerlendirilmiştir. Nokta (.) sözcüğün parçası sayılmış ve alfabetik sıralamada Z'den ve onu izleyen (&) işaretinden sonra alınmıştır.

a cappella

A-cheng

A-erb-chin Shan

a posteriori bilgi

A vitamini

A&P

A. Kadir

AA

Aachen

Göndermeler

Gönderme maddeleri, okurun herhangi bir madde metnini daha iyi anlamasına, o konuda daha fazla bilgi edinmesine yardımcı olacak biçimde düzenlenmiştir. Bir metinde geçen ve ansiklopedide ayrı bir başlık olarak bulunan sözcük ya da özel ad bu açıdan önem taşıyorsa, arkasına (*) işareti konmuş, tamamlayıcı ve ek bilginin hangi başlıklar altında bulunacağı metin içinde ya da sonunda ayrıca belirtilmiştir. Okurun konuyla ilgili bilgilere kolayca ulaşmasını sağlamak amacıyla, bir sözcüğün ya da özel adın farklı yazımları da gönderme başlığı olarak düzenlenmiştir.

KISALTMALAR

AB	Limited Şirket (<i>İsveççe: aktielbolag, aktielbolaget</i>)	Kom.Şrt.	Komandit Şirket(i)
ABD	Amerika Birleşik Devletleri	Ktp.	Kütüphanesi
ADC	Alman Demokratik Cumhuriyeti	kW	kilowatt
AFC	Almanya Federal Cumhuriyeti	kW-sa	kilowatt saat
AG	Anonim Şirket (<i>Almanca: Aktiengesellschaft</i>)	Ltd.	Limited
age	adı geçen eserde	lb	libre
AM	Genlik Modülasyonu	lt	litre
AO	Anonim Ortaklık	m	metre
AŞ	Anonim Şirket	m.	madde
ay	aynı yerde	mbH	Limited (<i>Almanca: mit beschränkter Haftung</i>)
BAE	Birleşik Arap Emirlikleri	mg	miligram
bak.	bakınız	MHz	megahertz
bas.	baskı, basım	MW	megawatt
baş.	başlangıç tarihi	Mij	Şirketi (<i>Hollandaca: Maatschappij</i>)
BG	Beygir Gücü	mi/sa	saatte mil
bit.	bitiş tarihi	ml	mililitre
BK	Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallığı	mm	milimetre
BM	Birleşmiş Milletler	no.	numara
Bşk.	Başkan	NV	Limited Şirket (<i>Hollandaca: Naamloze Vennootschap</i>)
C	Celsius	op.	opus
c.	cilt	oz	ons
Cia	Şirketi (<i>İspanyolca: Compañia; İtalyanca: Compagnia</i>)	ö.	ölümü
	<i>Portekizce: Companhia</i>)	örn.	örnek, örneğin
Cie	Şirketi (<i>Fransızca: Compagnie</i>)	ös	ölümünden sonra
Co.	Şirketi (<i>İngilizce: Company</i>)	ÖSSC	Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
cm	santimetre	pA	Limited (<i>İtalyanca: per Azioni</i>)
çev.	çeviri, çeviren	pH	asitlik-alkalilik faktörü
çiz.	çizim için bakınız	PLC	Kamu Limited Şirketi (<i>İngilizce: Public Limited Company</i>)
d.	doğumu	Prof.	Profesör
da	dakika	Rev.	Reverend
D.C.	District of Columbia	res.	resim için bakınız
dB	desibel	S.	Aziz, Azize, Kutsal (<i>Özgün dilinde: Saint, San, Santo, Santa, Sant'</i>)
der.	derleyen, derleme	s.	sayfa
dev/da	dakikada devir	sa	saat
Doç.	Doçent	SA	Anonim Şirket (<i>Fransızca: Société Anonyme; İtalyanca: Società Anònima; Portekizce: Sociedade Anònima; İspanyolca: Sociedad Anónima</i>)
Dr.	Doktor	SFSC	Sovyet Federe Sosyalist Cumhuriyeti
emk	elektromotor kuvveti	sn	saniye
Ens.	Enstitü, Enstitüsü	SpA	Limited Şirket (<i>İtalyanca: Società per Azioni</i>)
eö	evlenmeden önce	SS	Azizler, Azizeler, Kutsal (<i>İtalyanca: Santissimo, Santissima</i>)
es	evlendikten sonra	SSC	Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
eV	elektron Volt	SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
etk.	etkin olduğu yıllar	St.	Aziz, Azize, Kutsal (<i>Özgün dilinde: Saint, Sankt, Sint</i>)
F	Fahrenheit	Sta.	Azize (<i>İtalyanca: Santa</i>)
Fak.	Fakültesi	Ste.	Azize (<i>Fransızca: Sainte</i>)
FM	Frekans Modülasyonu	sür.	sürüyor
ft	foot, feet	Şb.	Şubesi
ft-lb	foot-libre	tab.	tablo için bakınız
gal	galon	tah.	tahmini
geç.	geçici sonuçlar	TAO	Türk Anonim Ortaklığı
GmbH	Limited Şirket (<i>Almanca: Gesellschaft mit beschränkter Haftung</i>)	TAŞ	Türk Anonim Şirketi
gr	gram	TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
GSMH	Gayri Safı Milli Hasıla	TC	Türkiye Cumhuriyeti
GSYİH	Gayri Safı Yurt İçi Hasıla	ty	tarihi yok
H.	Hicri	ü.	ünlendiği, ürün verdiği dönem
ha	hektar	v.	vaftizi
har.	harita için bakınız	vb	ve benzeri
hd	hüküm sürdüğü dönem	vd	ve devamı
Hz.	Hazreti	vö	ve öbürleri
Inc.	Şirketi (<i>İngilizce: Incorporated</i>)	W	watt
iy	işık yılı	y.	yaklaşık
İÖ	İsa'dan Önce	Yar.Doç.	Yardımcı Doçent
İS	İsa'dan Sonra	Yar.Prof.	Yardımcı Profesör
Jr.	Junior	yay.	yayımlayan
K	Kelvin	yay.haz.	yayını hazırlayan
karş.	karşılaştırınız	yazm.	elyazması
kg	kilogram	yb	yenilenmiş basım
KG	Komandit Şirket (<i>Almanca: Kommandit Gesellschaft</i>)	yık.	yıkılmıştır
kHz	kilohertz	yük.	yükseklik
KK	Limited Şirket (<i>Japonca: Kabushiki Kaisha</i>)	yy	yüzyıl
km	kilometre		
km/saat	saatte kilometre		
kol.	koleksiyon		
Kol.Şrt.	Kollektif Şirket(i)		

Böyle durumlarda kalp pili normal ileti başlayana değin geçici olarak ya da kalp blokunu önlemek amacıyla sürekli kullanılabilir.

Geçici uygulamada, ince tellere bağlı minyatür bir elektrot, genellikle koldaki bir toplardamardan sokularak kalbe kadar ilerletilir. Cihazın elektrik üretici olan bölümü vücutun dışında bırakılır ve kalp vurumlarının düzenle sürmesini sağlar. Sürekli uygulamada, elektrot toplardamar yoluyla kalbe sokularak ya da ameliyatsız kalp yüzeyine yerleştirilir. Elektrot genellikle sağ karıncıkta, elektrik üretici sıklıkla köprücük kemiğinin altında deri altındadır.

Eşzamanlısız ya da sabit olarak bilinen ilk kalp pilleri kalbin doğal ritmini baskılayarak düzenli uyarılar üretirdi. Ritimleri üretim sırasında ya da pili takan hekim tarafından düzenlenir, ayarlandıktan sonra düzenli aralıklarla elektriksel uyarılar üretmeyi sürdürürlerdi. Bu pillerin çoğu dakikada 70-75 vurma ayarlanmıştı. Son yıllarda yapılan eşzamanlı piller yalnız normal kalp vurumu kesildiği zaman kalp kasılmalarını uyarır. Bu tür pillerin çoğu, normal kalp atım hızı dakikada 68-72'nin altına düştüğü zaman uyarı verecek biçimde düzenlenmiştir ve kulakçıkta kaynaklanan uyarıları saptayan duyarlı bir elektrot taşır.

Kalp pili yerine yerleştirildikten sonra elektrot ve tellerinin sık sık muayene edilmesi gerekmez. Deri altına yerleştirilen üreticinin güç kaynağı düzenli aralıklarla, genellikle dört beş yılda bir değiştirilir. Kalp pillerinin çoğunda güç kaynağı olarak pil kullanılır; plütonyum-238 gibi radyoaktif izotopların da kullanıldığı üreteçler üzerine araştırmalar yapılmaktadır.

kalp sesi, kalbin çalışırken çıkardığı ses. Normal olarak stetoskopta dinlendiğinde duyulan iki ayrı sestten birincisi yumuşak ve biraz uzun, ikincisi ise keskindir. Kulakçık ve karıncıklar arasındaki kapakçıkların kapanmasıyla oluşan birinci ses karıncık kasılmasının (sistol) başında duyulurken, ikinci sese aort ve akciğer kapakçıklarının sistol sonunda kapanması neden olur. Karıncığın gevşemesi (diastol) sırasında erken dönemde ortaya çıkan ve karıncık duvarının titreşimleriyle oluştuğu düşünülen üçüncü ses yumuşak ve hafiftir; kimi zaman sağlıklı kalplerde de duyulabilir. Dördüncü ses ise diastol sırasında oluşur, ama normal durumlarda duyulmaz. Kulakçık kasılması ile karıncığa boşalan kanın kalp duvarına çarpması sonucu oluştuğu düşünülen bu ses ancak fonokardiyografiyle saptanabilir. Kalp sesinin artması ya da azalması, seslerin zamanlamasındaki değişiklikler gibi normalden sapmalar, kalp hastalıklarının araştırılmasında ve hastalıklara tanı koymada çok önemlidir.

kalp ve damar hastalıkları, kalp ve damarların yapı ve işlevlerinin doğuştan gelen ya da sonradan oluşan bir bozukluk nedeniyle etkilenmesiyle ortaya çıkan hastalıkların ortak adı. Yaşamın sürmesi için kalbin işlev görmesi zorunlu olduğundan, kalp durması yüzyıllardır ölümle eşanlı tutulmuştur. Eski Yunanlı hekim Hippokratés İÖ 5. yüzyılda, günümüzde kalp kriziyle bağdaştırılan ani ölümü tanımladıysa da, kalp hastalığının ayrı bir olgu olarak kabul edilmesi 17. yüzyılda otopsi incelemelerinin yapılmaya başlamasıyla mümkün oldu. 20. yüzyılın başlarında atardamar kan basıncının ölçülmesi ve X ışınları gibi tanı koymaya yardımcı olan çeşitli yöntemlerin geliştirilmesi birçok kalp ve damar hastalığına ayırtıcı tanı konmasını sağladı. Günümüzde belirli bir toplulukta kalp ve damar hastalıklarının görülme sıklığı ve görülen

hastalığın türü iklim koşullarından beslenme alışkanlıklarına ve sosyoekonomik koşullara kadar birçok etkene bağlıdır. Örneğin ABD ve İngiltere gibi ileri ölçüde sanayileşmiş ülkelere damar sertliği ve buna bağlı kalp hastalıkları (örn. miyokart enfarktüsü) azalmış ülkelere oranla daha sık görülür.

Doğuştan gelen yapı ve işlev bozuklukları çok sık rastlanırsa da, kalp ve büyük damarları etkileyerek doğumdan hemen sonra, kimi zaman da yaşam boyu çok önemli dolaşım sorunlarına yol açar. Bu durumun nedeni genellikle annenin gebeliğinin ilk aylarında geçirdiği bir enfeksiyon ya da kromozom bozukluğudur. Dölette solunum, etene (plazenta) aracılığıyla annenin dolaşımından gaz alışverişi yoluyla gerçekleştiğinden, doğuştan bozuklukların doğumdan önce fazla etkisi olmayabilir. Ancak, bozukluk doğumdan sonra dokulara oksijen gitmesini engellediğinden sakatlık ya da ölüme yol açabilir. Bebeklerde en sık görülen doğuştan bozukluklar, oksijenlenmiş kanın sol kalpten sağ kalbe, oradan da akciğerlere geri dönmesine neden olan geçişlerdir (şant). Oksijenlenmiş kan ile kirli kanın karışmasına neden olan yapı bozuklukları daha ağır tabloların ortaya çıkmasına yol açar. Dokuların yeterince oksijen alamaması derinin mavi renk almasına (siyanoz), büyüme ve gelişme geriliğine neden olur. Ender görülen ve mavi bebek hastalığı olarak da bilinen Fallot tetralojisinde karıncık orta bölme açıklığı, akciğer kapakçığı darlığı ile sağ karıncıkta büyüme görülür; ayrıca, aort sağa kayarak kalbin iki yarısından da kan alabilecek pozisyona gelmiştir. Öbür doğuştan bozukluklar arasında aort ve akciğer atardamarının birbiriyle yer değiştirmesi, duktus arteriosus açıklığı ve aort yayı darlığı sayılabilir. Bu bozuklukların tümü dolaşım yetmezliğine yol açarsa da, hemen hepsi modern kalp cerrahisi yöntemleriyle doğumdan hemen sonra ya da çocukluk çağında düzeltilerek tedavi edilebilir.

Sonradan gelişen kalp ve damar hastalıklarının en sık rastlananlarından biri koroner atardamar hastalığıdır. Koroner atardamarların sıklıkla damar sertliği nedeniyle daralması ya da tıkanması kalp dokusunun yeterince beslenememesine neden olur. Beslenme bozukluğu, ağırlığına göre şiddetli göğüs ağrısı ve spazmlara (anjina pectoris) ya da miyokardın bir bölümünde doku ölümüne (miyokart enfarktüsü) yol açar. Yüksek tansiyonla da yakından ilişkili olan koroner atardamar hastalıkları tedavi edilmezse ritim bozuklukları ve ani ölümle sonlanabilir.

Enfeksiyon hastalıkları da dolaşım sisteminde çeşitli bozukluklara yol açabilir. Bunların başında A grubu hemolitik streptokok türü bakterilerin yol açtığı ateşli romatizma gelir. Hastalık bakterilerin boğazda yerleşmesiyle başlarsa da kalbin içini döşeyen zarda (endokart), kalp kasında (miyokart), çevresini saran zarda (perikart) ve kapakçıklarda iltihaplanmaya neden olur. Bu bölgelerde bakteri, mantar ya da virüs kökenli başka iltihaplanmalar da oluşabilir. Frenginin geç dönemlerinde de kalpte, özellikle aort kapakçığında ve aortta yapı bozuklukları görülür.

Kalpteki ileti sisteminin herhangi bir nedenle bozulması aritmilerin ortaya çıkmasına neden olur. Başlıca ritim bozuklukları taşikardi, bradikardi ile kulakçık ve karıncık fibrilasyonlarıdır. Kulakçıklar ile karıncıklar arasındaki iletinin belirli bir noktada tam olarak kesilmesi ise kalp blokuna yol açar. Kalbi etkileyen bütün yapı ve işlev bozukluklarının sonucunda kalp yetmezliği gelişebilir.

Öteki damar hastalıkları arasında arterit, tromboflebit, atardamar-toplardamar fistülleri, Buerger hastalığı, anevrizmalar, trombozlar ve damar sertliği sayılabilir. Yüksek tansiyon çok çeşitli etkenlere bağlı olsa, vücuttaki bütün organ ve dokuları etkilese de öncelikle bir dolaşım bozukluğu sayılmaktadır.

Kalp ve damar hastalıkları kan dolaşımını etkilediği için vücuttaki bütün dokularda bozukluklara neden olabilir. Bununla birlikte en sık rastlanan belirtiler koroner hastalıklarındaki ağrı, kalp yetmezliğindeki kalp büyümesi, dokularda su tutulması (ödem), toplardamarlarda dolgunluk, karaciğerde büyüme ve yüksek tansiyon, damar tıkanmalarında tıkanan damarın beslediği bölgede solukluk, soğuma ve beslenme bozuklukları ile akciğerleri de etkileyen hastalıklarda görülen soluk darlığıdır.

Kalp ve damar hastalıklarında tanı öncelikle fizik muayene ile konursa da elektrokardiyografi, anjiyografi, X ışınları gibi yardımcı yöntemlerden de büyük ölçüde yararlanır. Tedavide kullanılan ilaçlardan bazıları koroner damar genişleticileri, tansiyon düşürücü ilaçlar, idrar söktürücüler, ağrı kesiciler ve pıhtılaşmayı önleyen ilaçlardır. İlaçla tedavinin yetersiz kaldığı ya da yararlı olmadığı bazı durumlarda ameliyata başvurulur.

kalp yetmezliği, sağ ya da sol kalbin, kimi zaman da ikisinin birden vücutun gereksinimini karşılayacak miktarda kanı pompalayamaması. Başlıca nedenleri arasında kor pulmonale(*), yüksek tansiyon, koroner damar sertleşmesi ve ateşli romatizma sayılabilir.

Sol kalp yetmezliğinde soluk darlığı, yatariken soluk alıp vermede güçlük ve akciğer toplardamarında kan basıncında artma; sağ kalp yetmezliğinde ise karaciğer büyümesi ve bacaklarda sıvı toplanması (ödem) görülür. Yetmezlik her iki karıncıkta da varsa kalpte büyüme ve ritim bozukluğu ortaya çıkar.

Tedavide hastanın dinlenmesi ve kendisini zorlayacak hareketlerden kaçınması gerekir. Kalp kasını güçlendirmek amacıyla dijitalin kullanılır. Sıvı toplanmasını önlemek için tuz alımının kısıtlanması, sıvı atılımının artırılması gerekir. Ayrıca yetmezliğin altında yatan neden ortadan kaldırılmalıdır. Ayrıca bak. kalp bloku; miyokart enfarktüsü.

Kalpa-sutra, Caynacılığın Şvetambara mezhebine büyük saygı gösterilen metin. Yirmi dört Cayna peygamberinin (Tirthankaralar) yaşamlarını, başrahiplerin sıralanışını ve Paryushana şenliği sırasında keşişlerin izleyecekleri kuralları açıklar.

Beş uğurlu olay (göklerden iniş, doğum, ergenlik, kusursuz bilgiye erişme ve ölüm) ile son üç peygamber olan Arishtanemi, Parşvanatha ve Mahavira'nın, ayrıca 24 peygamberden birincisi olan Rshabanatha'nın efsaneleri de bu metinde anlatılır. Öteki peygamberlerin listesi ve yaşamları da kısaca yer alır. Manastır kütüphanelerinde saklanan yazmalarının çoğu, Batı Hindistan minyatürleriyle zengin biçimde resimlendirilmiştir. Yılda bir kez Paryushana şenliği sırasında Kalpa-sutra yazması tören alayı tarafından taşınır ve keşişlerce halk önünde okunur. Kalpa-sutra'yı dinlemek büyük bir erdem sayılır.

Kalpa-sutra, Hinduların ibadet amacıyla kullandığı kılavuz metinlere verilen ad. Bu metinlerden bazıları, Hindu dininin eski

kutsal metinleri olan Vedalarla ilgili okullarda ortaya çıkmıştır. Her biri, okullarının üç kategoride izlediği ukilleri (*kalpa*), kurban ayinlerini (*Śrauta-sutra*'lar), ev ayinlerini (*Grihya-sutra*'lar [3]) ve yayam biçimini (*Dharma-sutra*'lar [3]) açıklar. Kolayca ezberlenebilmeleri için *sutra*'lara özgül özyişsel bir üslupla kaleme alınmıştır. *Kalpa*, *vedanga* (Veda'ya ekler) olarak adlandırılan altı bilgi dalından birini oluşturur. Bu metinlerin insan elinden çıktığı kabul edildiği için *Smṛti* (gelenek) sayılırlar; önceki Veda metinleri ise *Śruti* (vahiy) sayılır.

kalpak, silindir ya da yukarıya doğru hafifçe daralan kesik koni biçiminde, deri ya da kürkten yapılan süperliksiz başlıktır. En yaygın kuzu postundan olmalıdır, kalitelileri ise astragandan yapılır. Kalpak Osmanlılarda halk arasında çok yaygın değildi, daha çok azınlıklarca kullanılırdı. Çeşitli mesleklerden kişi, rengi ve biçimi mesleğe göre değişen kalpak giyerlerdi. Kalpak Osmanlı ordusunda yalnız topçu ve süvari sınıflarında kullanılırdı. Kumbarcı Ocakı neferleri de "şubara" denen bir tür kalpak giyerlerdi. II. Meşrutiyet'ten (1908) sonra subaylar, biçimi fese benzeyen kalpak giymeye başladılar. Bu kalpağın yalnız çevresinde post olur, tepesi ve tablası çuhadan yapılırdı. Fazla yaygın olmamakla birlikte, Osmanlı sınırları içindeki değişik yörelerde Tatar kalpağı, Çerkes kalpağı, Acem kalpağı, Bulgar kalpağı ya da Macar kalpağı gibi değişik ad ve biçimlerde kalpaklar giyilirdi.

Askeri kalpaklar I. Dünya Savaşı ve sonrasında seferde giyilmedi, yalnızca törenlerde kullanıldı. Erzurum Kongresi'nden sonra Mustafa Kemal'in giydiği yukarıya doğru hafifçe genişleyen, tepesi biraz şişkin, siyah kuzu postundan kalpak "Kemali" diye anıldı, askerler ve siviller arasında moda oldu ve Kurtuluş Savaşı sırasında Kuva-yı Milliye'nin simgesi haline geldi. 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi ordusu oluşturuldu, haki renkli üniformayla birlikte kalpak ya da sipersiz kasket giymeye başladı. Cumhuriyet'in ilanından sonra çıkarılan Şapka Kanunu (1925) ile fes ve öteki başlıklarla birlikte kalpak da kullanılmaz oldu.

kalpazanlık, çıkar için sahte para basma ya da taklit bir şeyi aslıymış gibi vererek başkasını dolandırma. Paranın özel önemi ve taklit için gereken yüksek teknik beceri nedeniyle, kalpazanlık genel olarak sahtekarlıktan farklı bir suç biçiminde ele alınır. 1929'da Cenevre'de düzenlenen konferans sonunda 32 büyük devletin imzaladığı sözleşmeyle, kalpazanlığa ilişkin hükümlerde belirli bir tekörneklilik sağlanmıştır. Türkiye'nin 4 Mayıs 1936 tarihli yasayla katıldığı bu sözleşme, ulusal paraların yanı sıra yabancı paraları taklit edenlerin de cezalandırılmasını ve kalpazanlık suçu işleyen yabancı uyruklu suçluların kendi ülkelerine iade edilmesini öngörür. Kalpazanlığın, genellikle hapse gerektiren bir suç olarak kabul edilmesine karşın, kalpazanlığa katılma, kalpazanlık için gerekli donanımı bulundurma, piyasaya sahte para sürme, bu cins para taşıma gibi suçlara daha hafif cezalar verilir, Türk Ceza Kanunu'nun 316. maddesine göre paralarda, "itibarı amme kâğıtları"nda ya da değerli damgalarda sahtekarlık yapmanın cezası 3 yıldan 12 yıla kadar haptir.

Uluslararası polis örgütü Interpol'un kurulmasında kalpazanlıkla mücadele için örgütlenme düşüncesi önemli rol oynamıştır.

kalpkalbekarı (*Ceropegia woodii*), KALPÇİCİRİ olarak da bilinir, ipekoğulları (*Asclepiadaceae*) familyasından, evlerde ve seralarda yaygın olarak yetiştirilen süs bitkisi. Anayurdu Güney Afrika'dır. Küçük yuvarlak köklerden çıkan sarkık iplikli gövdeleri ve karşılıklı dizilen kalp biçimli yaprakları vardır.

kalsedon, KADIKÖYTAŞI ya da KALKEDONIAN olarak da bilinir, silis minerali kuvarsın (*) çok ince taneli (kriptokristalin) bir türüdür. Çakmaktaşın bir başka biçimi olan kalsedon, balmumu parlaklığında memeler ya da sarkıklar oluşturur. Yapısı sık liflidir ve ince kıymıklar halinde ayrılır. Çok değişik renklerde bulunabilir, en sık rastlanılan ise mavimsi-beyaz, gri, sarı ve kahverengi olanlardır. Öteki fiziksel özellikleri kuvarsinkinin aynıdır (*bak.* silis mineralleri [tablo]).

Kalsedon çağlar boyunca kuyumcuların ve mücevher yapımcıların en çok kullandığı taş olmuştur. Pek çok renkli tür günümüzde de süs taşı olarak kesilip cilalanmaktadır. İçerdiği su ve hava kabarcıkları dışarıdan görülebilen yarısaydam ve içi boşluklarla dolu kalsedon yumrularına da rastlanmıştır.

kalsilit, nefelinin bir türü olan feldispatoit minerali. Ayrıca *bak.* nefelin.

kalsit, en sık rastlanan doğal kalsiyum karbonat (CaCO_3) minerali. Çok çeşitli ve güzel görünümüne kristaller halinde gelişir. Kimyasal bileşimi aragonit ve vateritinkinin aynı olmakla birlikte, kristal yapısı onla-

Bir tür kalsit olan İzlanda spatı
Eric L. Heyer-Grani Heaman

rından farklıdır. Kalsit, Yer yüzeyinde ya da yüzeye yakın kesimlerde geçerli olan tüm sıcaklık ve basınç koşullarında kararlı bir yapı gösterir; bu nedenle öteki kalsiyum karbonat türlerinin hepsinin jeolojik zaman içinde kalsite dönüşmüş olduğu kabul edilir. Ayrıntılı fiziksel özellikleri için *bak.* karbonat mineralleri (tablo).

Kalsit, kireçtaşının ve onun başkalaşmış (metamorfik) eşdeğeri olan mermerin başlıca mineral bileşenidir. Omurgasızların kabuklarında da bulunur. Organik asitler ya da çözünmüş karbon dioksit (CO_2) içeren yeraltı suyunda kolayca çözünür, CO_2 çıktığında ise çöker; kireçtaşı mağaraları ve mağaralardaki sarkit ve dikitler, kaynarcaların çevresindeki kütlelel traverten kuşakları, akarsularda ve kaynaklarda rastlanan süngersi kalkerli pamuktaşları bu biçimde gelişir.

Kalsit adı 1845'ten beri kullanılmaktadır; buna karşılık mineralin kendisi kalkerli spat olarak çok eskiden beri biliniyordu ve bunun saydam bir türü olan İzlanda spatı oldukça iyi incelenmiştir. 1669'da Erasmus Bartholin, İzlanda spatının güçlü çiftkırıcı etkisini ve kusursuz yarılmaya özelliğini ayrıntılı olarak tanımladı. Benzer bir çalışmayla 1678'de, çiftkırılma olayını inceleyen Christiaan Huygens de gerçekleştirdi. R. J. Haüy ise, 1781-1801 arasında kalsitin yarılmalarını ve kristal biçimlerini araştırdı ve bulgularından kalkerli bir kristal yapısı kuramı

geliştirdi. 1808'de Étienne-Louis Malus, İzlanda spatıyla ışığın kutuplanmasını keşfetti. 1924'te de Sir Lawrence Bragg, kalsitteki atomların dizilişini inceledi ve bu mineralin kırma indiderini hesapladı.

İlk kez 17. yüzyılda İzlanda'nın doğu kıyılarından elde edilen İzlanda spatı, Nicol ve Ahrens prizmaları gibi ışığı kutuplayan prizmalarda ve mikroskoplarda, polarizasyonlarda ve öteki optik aygıtlarda kullanılır.

kalsitonin, TİROKALSİTONİN olarak da bilinir, insan ve öbür memelilerde tiroit bezindeki parafoliküler hücrelerden salgılanan protein yapılı hormon. Kuşlar, balıklar ve memeli olmayan öbür omurgalıların da tiroit bezlerinden salgılanır.

Kalsitonin, normal değerlerin üstüne çıktığında kandaki kalsiyum miktarının düşmesini sağlar. Paratiroit bezinden salgılanan parathormona zıt etki yapar.

kalsiyum (Ca), periyodik tablonun IIa grubunda yer alan toprak alkali metaller grubundan kimyasal element. Bolluk bakımından yerkabuğundaki elementler arasında beşinci, insan vücudundaki metalik elementler arasında ise birinci sırayı alır.

Bulunduğu yerler, özellikleri ve kullanım alanları. Gümüş grılığinde, oldukça sert ama buna karşılık hafif bir metal olan kalsiyumu ilk olarak 1808'de Sir Humphry Davy, bir kireç ve civa (II) oksit karışımının elektrolizi sonucunda oluşan amalgamdan cıvayı damıtarak ayırdı. Bunun sonucunda, çok eski çağlardan beri bilinmekte ve kullanılmakta olan kirecin, kalsiyum oksit olduğu anlaşıldı.

Doğada serbest halde bulunmayan kalsiyum, bileşikler halinde çok yaygındır ve Ay yüzeyinin yüzde 8'ini, yerkabuğunun ise yüzde 3,64'ünü oluşturur. Kireçtaşında, tebeşirde, mermerde, dolomitte, yumurta kabuğunda, incilerde, mercanda, sarkit ve dikitlerde ve pek çok deniz hayvanının kabuklarında kalsit (kalsiyum karbonat) olarak yer alır. Kalsiyum fosfat ise dişlerin ve kemiklerin başlıca inorganik bileşenidir, ayrıca apatit mineralinde bulunur. Kalsiyum ayrıca flüorit, aragonit ve alçı gibi pek çok başka mineral ile feldispatlar ve zeolitlerin çoğunun önemli bir bileşenidir.

İnsan vücudunun yüzde 2'si kalsiyumdur ve beslenmedeki başlıca kalsiyum kaynağı süt ve süt ürünleridir. Özellikle bebeklerde ve çocuklarda D vitamini eksikliği, kalsiyumun mide-bağırsak kanalından hücre dışı sıvıya emilmesini önlediğinden rahatsız hastalığına neden olur (*bak.* kalsiyum eksikliği).

Önceleri susuz kalsiyum klorürün elektroliziyle elde edilen an kalsiyum metali günümüzde sanayide, kirecin ısıtılan bir imbikte düşük basınçta alüminyumla indirgenmesi ve buharlaşan kalsiyumun bir yoğunlaştırıcıda toplanması yoluyla üretilir.

Kalsiyum metali alüminyum, bakır, kurşun, magnezyum ve öbür ana metallerin alaşımlama maddesi olarak; nikel, çelik, kalaylı tunclar ve bazı yüksek sıcaklık alaşımlarının oksitlenmesini önleyici olarak; havası boşaltılmış elektron lambalarında kalan eser miktardaki gazlarla birleşerek tam bir boşluk yaratmada getter (ampul temizleyici) olarak; krom, toryum, uranyum, zirkonyum gibi metallerin, oksitlerinden hazırlanmasında indirgeyici olarak ve organik sıvıların suyunu alma maddesi olarak kullanılır. Yüzde 0,04 kalsiyum içeren kurşunlu alaşımından ise telefon kablo kılıflarının ve akümülatörlerin ızgaralarının yapımında yararlanılır. Bir kalsiyum oksit

kütlesinin oksihidrojen aleviyle akkor sıcaklığa ısıtılması yoluyla elde edilen yumuşak ve çok parlak kalsiyum ışığından eskiden sahne ışıklandırmasında yararlanılırdı.

Doğal kalsiyum, altı kararlı izotopunun kanşımı halinde bulunur; bunlar, kalsiyum-40 (yüzde 96,94), kalsiyum-44 (yüzde 2,09), kalsiyum-42 (yüzde 0,65) ve çok az oranlarda kalsiyum-48, kalsiyum-43 ve kalsiyum-46'dır. Metal halde oksijen, su buharı ve azotla çok yavaş tepkimeye girerek sarı renkli bir oksit, hidroksit ve nitrür katmanıyla kaplanır. Havada ya da an oksijenle yandığında oksit oluşturur; ılık suyla kolayca, soğuk suyla yavaş tepkimeye girerek hidrojen açığa çıkarır.

Başlıca bileşikler. Kalsiyumun en önemli bileşiği kireçtaşlarının, mermerlerin, tebeşirlerin, inci kabuklarının ve mercanların başlıca bileşeni olan kalsiyum karbonattır (CaCO_3) ve doğal kaynaklardan elde edilen bu bileşik seramik, cam gibi çeşitli ürünlerde dolgu maddesi ve kalsiyum oksit üretiminde başlangıç maddesi olarak kullanılır. Yapay olarak elde edilen kalsiyum karbonattan (çöktürülmüş kalsiyum karbonat olarak bilinir) ise anlığın önemli olduğu anti-asitlerde ve kalsiyum eksikliğinin tedavisinde uygulanan ilaçlarda, kabartma tozu gibi gıda maddelerinde ve laboratuvar çalışmaları arasında yararlanılır. Beyaz ya da grimsi beyaz renkli bir katı olan ve kireç ya da sönmemiş kireç olarak bilinen kalsiyum oksit (CaO), kalsiyum karbonatın kavrularak karbon dioksitinin uçurulmasıyla üretilir. Bilinen en eski kimyasal tepkime ürünlerinden biri olan kireç, yapı malzemesi ve gübre olarak yaygın biçimde kullanılır. Çeşitli sanayi süreçlerindeki nötrleştirme tepkimelerinde de yararlanılan kalsiyum oksit, kalsiyum karbür (CaC_2) üretiminin de başlangıç maddesidir. Karpit ya da kalsiyum asetilür olarak da bilinen ve grimsi-siyah renkli bir katı olan kalsiyum karbür bileşiği, suda bozunduğunda yanıcı asetilen gazı ve kalsiyum hidroksit [$\text{Ca}(\text{OH})_2$] oluşturur; bu bozunma tepkimesinden, çeşitli malzemelerin kaynaklanmasında önemli bir yakıt olan asetilen üretiminde yararlanılır. Gübrelerin bir bileşeni olan kalsiyum karbür, bazı plastik reçinelerin başlangıç maddesi olan kalsiyum siyanamitin eldesinde de kullanılır.

Sönmüş kireç olarak da bilinen kalsiyum hidroksit [$\text{Ca}(\text{OH})_2$], suyun kalsiyum oksit üzerine etkimesiyle üretilir ve suyla karıştırıldığında bir miktar çözünerek, kireçsuyu olarak bilinen çözeltiyi ve içinde asıltı halinde yer aldığı kireçsütünü oluşturur. Kalsiyum hidroksit sanayide baz olarak kullanılır, ayrıca harçların, sıvaların ve çimentonun da bileşenidir.

Kalsiyumun önemli bir başka bileşiği de renksiz ya da beyaz bir katı olan kalsiyum klorürdür (CaCl_2). Kalsiyum klorür, Solvay işlemiyle sodyum karbonat üretiminde bir yan ürün olarak büyük miktarlarda üretilir, ayrıca hidroklorik asitin kalsiyum karbonat üzerinde etkimesiyle de hazırlanabilir. Susuz halde de kurutma maddesi olarak kullanılır. Ağartma tozu olarak yaygın biçimde kullanılan kalsiyum hipoklorit [$\text{Ca}(\text{ClO}_2)_2$] ise klorun kalsiyum hidroksit üzerine etkimesiyle üretilir. Kalsiyum ve hidrojenin doğrudan tepkimeye girmesiyle oluşan kalsiyum hidrür (CaH_2) suyla karıştırıldığında hidrojen gazı açığa çıkar.

Kalsiyum sülfat (CaSO_4) doğal olarak bulunan bir kalsiyum tuzudur. Jips (alçıtaşı) ise, kalsiyum sülfatın çift hidratlı ($\text{CaSO}_4 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$) bir türüdür. Jips ısıtıldığında kristal suyunun dörtte üçünü kaybederek yarım hidratlı alçıya ($\text{CaSO}_4 \cdot \frac{1}{2}\text{H}_2\text{O}$) dönüşür. Alçı suyla karıştırıldığında yeniden çift

hidratlı biçimine dönüşerek sertleşir. Yeraltı sularında bulunan kalsiyum sülfat, suya, kaynatıldığında bile giderilemeyen kalıcı bir sertlik verir. Kalsiyum fosfatlar doğada çeşitli biçimlerde ve bol miktarda bulunur. Örneğin üçüncül bir fosfat olan çöktürülmüş trikalsiyum fosfat [$\text{Ca}_3(\text{PO}_4)_2$], kemik ve kemik külünün başlıca inorganik bileşenidir. Fosfat minerallerinin sülfürik asitle işlenmesiyle hazırlanan ve birincil fosfat kalsiyum dihidrojen fosfat olan [$\text{Ca}(\text{H}_2\text{PO}_4)_2$] gübre ve plastik üretiminde kararlaştırıcı olarak kullanılır.

atom numarası	20
atom ağırlığı	40,08
erime noktası	842°C
kaynama noktası	1.494°C
özgül ağırlığı	1,55 (20°C'de)
değerliği	2
elektronların yerleşimi	2-8-8-2 ya da $1s^2 2s^2 2p^6 3s^2 3p^4 4s^2$

kalsiyum eksikliği, vücutta birçok fizyolojik işlev için gerekli olan kalsiyumun besinlerden yeterince alınamaması ya da bağırsaklardan emilememesi. Kalsiyumun dokularda kullanılabilmesi için C ve D vitaminlerinin de olması gerekir; ayrıca kandaki fosfor ile kalsiyumun birbirine oranları da kullanımı etkiler.

Doğada bol miktarda bulunan kalsiyum insan ve hayvanda kemik ve dişlerin yapısında yer alır; kasların gerginliği ve kalbin çalışmasında, gebelik ve doğumdan sonra süt yapımında ve döl yatağının ritmik kasılmalarında da rolü vardır. İncebağırsaklarda vitaminler, süt şekeri (laktöz) ve mide asitleriyle etkileşime girerek emilir. Oksalik asit, fitik asit, yağ, posalı maddeler ve fosfatlarda çözünmesi güç olduğundan bu maddelerin yaygın olarak bulunduğu ortamda emilimi güçleşir. Paratiroid ve tiroit bezlerinin salgıladığı hormonlar kalsiyumun vücut dokularında belirli bir yoğunlukta kalmasını sağlar. Bu denge bozulduğunda eksiklik belirtileri ortaya çıkar; kemikler osteoporoz ve kemik yumuşamasına (osteomalasi) yol açar. İstenç dışı kasılmalar (tetani), gelişim bozukluğu ve raşitizm görülür.

Kalsiyum süt, peynir ve öbür süt ürünlerinde, yeşil sebzeler ve çeşitli deniz ürünlerinde bol miktarda bulunur.

kalsiyum ışığı, kalsiyumun yakılmasıyla elde edilen sahne aydınlatma ışığı. 1816'da Thomas Drummond tarafından geliştirilmiştir. Bir kalsiyum kütlesinin, hidrojen ve oksijen aleviyle akkor sıcaklığa kadar ısıtılmasıyla elde edilir. Sonuçta yumuşak, çok parlak ve odaklaştırılabilen bir ışık elde edilir. İlk olarak 1837'de sahnelerde kullanılmaya başlanmış ve 1860'larda hızla yaygınlaşmıştır. Son derece yoğun olduğundan spotlarda ve günışığı ya da ayışığı gibi efektlerde kullanılmıştır. Ne var ki kalsiyum ışığı, ancak birkaç ışıkçının yardımıyla çalıştırılabiliyordu. 19. yüzyılın sonlarında kalsiyum ışığının yerini elektrikli spot lambaları aldı.

kalsiyum sülfat, doğal kalsiyum tuzu. Çoğunlukla çift hidratlı ($\text{CaSO}_4 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$) türü olan jips (alçıtaşı) halinde bulunur. Beyaz renkli bir parlatma tozu olan kalsiyum sülfattan, alçı, çimento ve beyaz pigment yapımında yararlanılır. Ayrıca kâğıt üretiminde tutkallama maddesi olarak kullanılır. Ayrıca bak. kalsiyum.

Kaltenbrunner, Ernst (d. 4 Ekim 1903, Ried im Innkreis, Avusturya-Macaristan - ö. 16 Ekim 1946, Nürnberg, Almanya), Avusturyalı Nazi ve Avusturya SS'lerinin (Schutzstaffel) önderi.

Linz'deki devlet okullarında ve Prag Üniversitesi'nde öğrenim gördü. 1932'de Nazilere katıldı ve 1935'te Avusturya'daki SS'lerin önderliğini üstlendi. *Anschluss*'tan(*) sonra Avusturyalı SA'ların (*Sturmabteilung*) yasal başkanı oldu. Ayrıca Avusturya'nın güvenlikten sorumlu devlet bakanlığına getirildi ve bu görevi 1941'e değin sürdürdü. 30 Ocak 1943'te Güvenlik Başmüdürlüğü'nün (*Sicherheitshauptamt*) başına getirildi. Reinhard Heydrich Haziran 1942'de Çekoslovak yurtseverleri tarafından öldürülünce Devlet Güvenlik Başmüdürlüğü'nün (*Reichssicherheitshauptamt*) başkanlığına atandı. Bir Yahudi düşmanı olan Kaltenbrunner'in, 1942'de yapılan bir konferansta, Yahudilerin yok edilmesinde gaz odalarının kullanılması konusunda Heinrich Himmler'le anlaştığı söylenir. 15 Mayıs 1945'te ABD birlikleri tarafından yakalandı ve 29 Ağustos 1945'te Nürnberg'deki Uluslararası Askeri Mahkeme'de savaş suçlusu olarak yargılandı. 1 Ekim 1946'da insanlık ve savaş suçları işlemekten suçlu bulunarak idama mahkûm edildi.

kalubela, Tanrı ile insanların ruhları arasında yapılan sözleşmeyi simgeleyen "evet dediler" anlamındaki deyim. Kuran'a (Araf 172-173) göre Tanrı, bütün insanları kendi kendilerine tanık tutarak onlara *elestü birabbiküm* (Rabbiniz değil miyim?) biçiminde seslenmiş, onlar da *bela* (evet) diyerek yanıtlamışlardır. Bu sözleşme, kıyamet gününde insanın, Tanrı bilgisinin kendisine atalarınca verilmediği gibi bir gerekçeye sığınmaması için yapılmıştır. Sözleşmenin gerçekleştirildiği toplantı, Tanrı'nın *elestü* sözü nedeniyle bezm-i elest (elest meclisi), sözleşme de insanın *bela* yanıtı nedeniyle kalubela olarak adlandırılır.

Kuran yorumcularının (müfessir) bir bölümü Kuran'da geçen bu sözleşmeyi bütünüyle simgesel sayarlar. Onlara göre Tanrı, bu âyetlerle insanın doğasına Tanrı düşüncesini yerleştirdiğini, insanı gerçek inancı kavrayacak yetenekte yaratıldığını anlatmak istemiştir. Başka yorumcular ise sözleşmenin gerçekten yapıldığını savunmakla birlikte ne zaman yapıldığı konusunda farklı görüşler öne sürerler. Bir görüşe göre olay Adem'in yaratılışı sırasında olmuştur. Tanrı Adem'i yarattıktan sonra kıyamete kadar yaşayacak bütün insanların ruhlarını da yaratmış, onlara konuşabilme yeteneği vermiş, *elestü birabbiküm* sorusunu yönelterek yanıtını almıştır. İkinci görüşe göre sözleşme her kuşakta yinelenmekte, babanın ölünde soyu yaratıldığı zaman, ana rahmine geçmeden önce sözleşme yapılmaktadır. Üçüncü görüşe göre insan ergenlik çağına geldiği zaman onun soyuyla sözleşme yapılır. En çok benimsenen son görüşe göre ise insan ana rahminde iken, kendisine ruh verildiği zaman *elestü birabbiküm* seslenişiyle karşılaşır ve *bela* yanıtını verir.

Kaluga, Rusya Federasyonu'nun batı kesiminde yönetim birimi (oblast). Moskova yönetim biriminin güneybatısında, Oka Irmağının yukarı havzasında yer alır. Yüzölçümü 29.900 km²'dir. Genellikle bataklık olan geniş vadileri ve Orta Rusya Platosunun bir bölümünü kapsar. Meşe, ladin, çam ve kayın ağaçlarından oluşan ormanlar günümüzde bölgenin yalnızca üçte birini kaplamaktadır; ormanların büyük bölümü bölgeyi tarıma açmak amacıyla kesilmiştir. Kara ikliminin egemen olduğu bölge yılda ortalama 600 mm yağış alır. Tahıl, keten, kendir ve hayvan yemi üretimiyle hayvan besiciliği oldukça gelişmiştir. Kaluga'daki

küçük kentlerin başlıca sanayi dalları tarımsal ürünlerin işlenmesi, hafif makine sanayisi, kerestecilik ve özellikle kuzeydoğuda önem kazanan dokumacılıktır; bölgede bir miktar linyit çıkarılır. İlk Sovyet atom santrali 1955'te Obninsk'te inşa edilmiştir. Yönetim merkezi Kaluga kentidir. Nüfus (1983 tah.) 1.020.000.

Kaluga, Rusya Federasyonu'nda Kaluga yönetim biriminin (*oblast*) merkezi kent. Moskova'nın batısında, Oka Irmağı kıyısındadır. 14. yüzyılda Tatar saldırılarına karşı Moskova Prensligi'nin güney sınırlarında bir kale olarak kuruldu. 17. yüzyılın başında Kazak saldırılarından, vebadan ve yangınlardan büyük zarar gördü. 1941 yılında Almanların eline geçti. Kentte, türbin, demiryolu donanımı ve çeşitli tüketim malları üretilir. Vyazma-Tula demiryolunun üzerinde, hattın Moskova-Kiev demiryoluyla kesiştiği noktanın yakınlarında yer alır. Nüfus (1989) 312.000.

Kalulushi, Zambia'da, Copperbelt ilinin kuzeydoğusunda kent. Zaire sınırı yakınındadır. Lusaka'ya karayoluyla yaklaşık 280 km uzaklıkta bulunan kentin Kitwe, Luanshya ve Chingola gibi öteki madencilik merkezleriyle karayolu bağlantısı vardır. Yörede 1920'lerin başında bakır bulunmasından sonra madencilikle bağlantılı sanayilerin gelişmesi, kırsal kesimlerden göçmen akınına yol açmıştır. Kentte kobalt ve selenyum gibi madenler de çıkarılır. Öteki sanayi ürünleri arasında, gıda ve içecek, ağaç ürünleri, plastik maddeler, metal eşya ve kimyasal maddeler sayılabilir. Nüfus (1980 geç.) 59.213.

Kalusalar, geçmişte yaşamış Kuzey Amerika Yerli kabilesi. Güneybatı Florida kıyısının Tampa Körfezi ile Sable ve Florida burunları arasında kalan kesiminde, kıyı boyunca uzanan alçak mercanadalarda yaşarlardı. Topraklarının iç kesimlere, Okeechobee Gölüne kadar yayıldığı yolunda bir görüş de vardır. Bağlı oldukları dil ailesi belirsizdir.

1650'de 50 köye dağılmış olan Kalusalarn nüfusu yaklaşık 3 bindi. Geçimlerini tarımdan çok denizden sağlı, deniz kabukları ile balık kemiklerinden alet ve silah üretirlerdi. Kulübelerini büyük kazıklar üzerine ahşaptan yapıp, tapınaklarını düz tepelerde kurarlardı. Acımasız birer savaşçı ve usta birer denizciydiler. Ağaç oyarak yaptıkları kanolarla Florida kıyısı boyunca dolaşırlardı. Çok eskiden tutsaklarını kurban ettiklerine ve insan eti yediklerine ilişkin belirtiler vardır.

Kalusalar, Kuba ve öteki Antil Adalarına giderek balık, deri ve kehribar ticareti yaptılar. 16. yüzyılda art arda gelen İspanyol kâşiflere karşı kıyılarını savundular. Bir görüşe göre, Krik ve İngiliz istilaları sonucunda 18. yüzyılda Kuba'ya göç ederek dağıldılar. 19. yüzyıl başlarında Florida'ya yerleşen Seminoleler ise, Oklahoma'ya sürüldüklerinde Kalusalarn son üyelerinin de kendileriyle birlikte batıya gittiğini öne sürmüşlerdir.

Kalustyan. Şınork, asıl adı ARŞAK (d. 29 Eylül 1913, İğdeli köyü, Yozgat - ö. 6 Mart 1990, Eçmiadzin, Ermenistan), Türkiye'deki Ermeni Kilisesi'nin 82. patriği.

Tanınmış ve varlıklı bir aileden geliyordu. 1927'de Kudüs Ermeni Patrikhanesi'nin Ruhban Okulu'na girdi, 1932'de *sargavak* (diyakoz) oldu. 1935'te ruhani yaşama katıldı. 1937'de Kudüs Patrikhanesi basımevinin yönetimini üstlendi ve yayın organı *Sion*

dergisinin yazı işleri müdür yardımcılığına getirildi. Aynı yıl rahiplik rütbesine yükseldi. Ardından patrikhanenin yönetimi kurulu üyesi oldu. Kısa süre sonra Hayfa Ermenilerinin ruhani başkanlığına atandı. Sırasıyla Antilyas Katolikosluğu ilahiyat okulunun müdürü (1941-44), Londra Ermenilerinin ruhani başkanı (1945-48), Paterson ve Newark Ermenilerinin dinsel önderi (1948-52), California Ermenilerinin ruhani başkanı (1952) olarak görev yaptı. 1955'te, Eçmiadzin'de piskoposluğu getirildi. 1956'da, Ermeni piskoposlarının Kahire'de toplanan meclisine katıldı. 25 Mart 1957'de, Kudüs Patrikhanesi'nin sorumlu hazine müdürlüğüne atandı.

1960'ta İstanbul'a gelen Kalustyan, Patrik Karekin Haçaduryan'ın ölümü üzerine 11 Ekim 1961'de patrik seçildi. Bu seçimin 25 Aralık 1961'de Bakanlar Kurulu'na onanması üzerine 3 Ocak 1962'de Meryem Ana Kilisesi'nde yapılan törenle resmen göreve başladı.

İstanbul Ermeni patrikleri arasında en uzun süre bu makamda kalan Kalustyan'ın yapıtları arasında *Abak Şapat* (1974; Büyük Hafta), *Dağavar Doner* (1976; Büyük Yortular), *Asırdazışınçakan Surper* (1977; Kitabı Mukaddes'teki Azizler), *Hamakrisdoneakan Surper* (1978; Bütün Hristiyan Azizleri) sayılabilir. Ayrıca *Saints and Sacraments* (1958, 1964; Azizler ve Kutsama Törenleri) adlı İngilizce bir incelemesi vardır.

Kalvencilik, Hristiyanlıkta, Jean Calvin' in(*) ve izleyicilerinin geliştirdiği Protestan ilahiyat akımı. Kalvenciliğe dayalı öğreti ve uygulamalar Reform ve Presbiteryen kiliselerinin ayırt edici özelliği olmuştur.

Calvin kendi ilahiyat kuramında, Kitabı Mukaddes'ten kaynaklanan öğretilere mantıksal bir kesinlik kazandırmaya bunları dengeli ve bağdaşık bir bütün içinde sunmuştu. Buna karşılık Calvin'in izleyicileri, onun kendi öğretisinden çıkarmaya yanaşmadığı sonuçları çıkarmaya yöneldiler. 1564'te Calvin'in ölümünden sonra Kalvenciliğin yeni bir biçimi gelişmeye başladı; daha kuralcı bir öğreti ve disiplin ortaya çıktı. Cenevre'de Calvin'in yerini alan Theodore de Bèze, örneğin kurtuluşa erecek kulların ezelden belirlendiği yönündeki kader öğretisini, skolastikler gibi Tanrı ve tanrısal takdir bağlamında ele almaya yöneldi. Oysa Calvin bu konuyu Hz. İsa'nın tanrısal kişiliği ve göreviyle ilişkilendirmişti. Böylece, Bèze'in yaklaşımıyla Kalvenci öğretiyi spekülasyon bir belirlenimcilik egemen oldu. Kitabı Mukaddes'in harfi harfine Tanrı esininden kaynaklandığını vurgulayan Bèze, yalnızca bütün kilise üyelerini eşit sayan ve kilise görevlilerini seçimle belirleyen Presbiteryen örgütlenmenin doğru ve geçerli olduğu sonucuna vardı. Bèze'in yanı sıra İngiltere'de Thomas Cartwright, İskoçya'da da Andrew Melville gibi izleyicileri, Presbiteryen örgütlenmenin kilisenin temelini oluşturduğunu öne sürdüler. Dort Sino-du'nun (1618-19) onayladığı yasalar Calvin sonrası Kalvenciliğin belirgin bir tanımını ortaya koydu, bu arada Hz. İsa'nın yalnızca Tanrı'nın seçilmiş kulları için can verdiği inancını vurguladı. Oysa Calvin hiçbir zaman bu görüşü doğrudan savunmamıştı.

Bèze'in Kalvencilikteki belirlenimci yaklaşım, ahit ilahiyatıyla birlikte değişikliğe uğradı. Bu ilahiyat akımına göre, Tanrı'nın Hz. Adem'den Hz. İsa'ya değin insanla yaptığı ahitler, ahlak yasaları aracılığıyla insanın günlük yaşamında Tanrı buyruklarına uymasını öngörüyordu. Tanrı ile insan arasında Hz. İsa aracılığıyla gerçekleşen ahit ise kayraya dayanıyordu. İngilizce ko-

nuşulan ülkelerdeki Presbiteryenlerin uzun yıllar standart inanç belgesi olan Westminster İtikatnamesi (1646), ahit ilahiyatından etkilenmişti.

Calvin'in özgün ilahiyatının uğradığı bir başka değişiklik ise İngiliz Püritenleri arasında kişisel kurtuluş yönünde pietist ve pragmatik bir ilginin gelişmesiydi. 18. yüzyılda Jonathan Edwards ve George Whitefield gibi Protestan din adamları kişisel uyanış deneyimini ve Dort Yasaları'nda dile gelen önlenebilir kayra öğretisini vurguladılar. Kalvenciliğin bir başka biçimi ise 16. yüzyılda yaygınlaşarak Reform ve Presbiteryen kiliselerini ortaya çıkaran kilise örgütlenmesi, ibadet ve ilahiyat anlayışında anlamını buldu.

Kalvis, KALVATTIS olarak da bilinir, Litvanca KALVELIS. Letonca KALĒJS. Baltık dininde, genellikle dev bir demir çekiçe ilişkilendirilen tanrısal demirci. Eski Yunan'daki Hephaistos ve Vedalardaki Tvastri'nin geleneğini sürdürür. Ejderhaları öldürdüğüne de inanılır; onun bu özelliği daha sonra Hristiyan azizlerinden George'a aktarılmıştır. Kalvis çekiciyle her sabah, şafağı simgeleyen Ausrine (Letonca Auseklis) için yeni bir güneş, sabah ve akşam yıldızlarını simgeleyen Dievo Sūneliai (Letonca Dievadēli) için de bir gümüş kemer ve altın üzençiler döver.

Kalvis'in, Güneş'i tutsaklıktan kurtardığına inanılan dev demir çekicini, Litvanlar 15. yüzyıl sonlarına değin kutsal saymışlardır.

Kálvos, Andréas Ioannídís (d. Nisan 1792, Zacinto [bugün Zákynthos], Venedik Cumhuriyeti - ö. 3 Kasım 1869, Londra, İngiltere), Yunanlı şair. İon Adalarından gelen şairlerin oluşturduğu romantik şiir okuluna İtalyan yeni-klasik şiirinin etkisini taşımıştır.

Toscana'daki Livorno kentinde yetişti (1802-12) ve yaşamının büyük bölümünü İtalya ve İngiltere'de geçirdi. İtalya'da bulunduğu sırada, yapıtlarını büyük ölçüde etkileyen ve kendisi gibi bir Zákynthoslu olan İtalyan şair ve yurtsever Ugo Foscolo'nun sekreterliğini yaptı (1812-17). Aralarında iki trajedinin de bulunduğu ilk yapıtlarını İtalyanca yazdı. 1826'da Korfu'ya gitti ve orada bir özel okul açtı. Son yıllarını İngiltere'de geçirdi.

Kálvos, yurtseverlik temasını işleyen 20 od yazdı. Bunları topladığı *Lira* (Lir) 1824'te Cenevre'de, *Néas Odás* (Yeni Odlar) ise 1826'da Paris'te yayımlandı. Yapıtlarında, eski erdemlerin egemen olduğu bir Yunanistan'ı yücelterek ama dışarıdan bakarak anlattı. Bazen halkın konuşma dilini (Demotikos) kullandıysa da, genellikle yabancı sözcüklerden arındırılmış bir dilden, sade ve ahlakçı bir şiirden yana oldu ve yapıtlarında Eski Yunanca sözcüklere yer verdi. Yapıtlarındaki İtalyan yeni-klasik şiiri etkisi, özellikle şiirsel açıklamalar ve şiirin tümüne yayılmış eğretilemelerde, yapay dil ve ölçülerde kendini gösterir. Kálvos bazı çevrelerin hayranlığını kazanmış olmakla birlikte, kendinden sonraki Yunanlı yazarlar üzerinde kalıcı bir etki bırakmamıştır.

Kalyan, Hindistan'ın batısında, Maharashtra eyaletindeki Thana iline bağlı kent. Bombay'ın kuzeydoğusundaki Ulhasnagar kentsel yığılmasının bir bölümünü oluşturur. Ulhas Irmağı kıyısındadır. Roma döneminde görece önemsiz bir ticaret merkezi olan kent Hint-Türk hükümdarı Şah Cihan tarafından tahkim ettirildi. Daha sonra sırasıyla Bicapur Krallığı'nın, Marathuların (1662) ve İngilizlerin (1780) yönetimi altına girdi. Günümüzde Bombay metropoliten alanı sanayi kompleksinin parçası durumunda olan kentte kimyasal maddeler, sentetik

kumaş ve elektrikli araçlar üretilir. Küçük ölçekli aile işletmelerinde elde dokunan pamuklu ve ipekli kumaşlar günümüzde de önemini korumaktadır. Kentin ilin öteki kesimleriyle kara ve demir yolu bağlantısı vardır; haftalık pazarlarda tarım ürünlerinin toptan satışı yapılır. Kalyan'ın limanından bölgesel kıyı ticaretinde yararlanılır. Tarihîsel yapıları arasında Müslümanlardan kalma Matabarkhan Sarayı, Kara Mescid ve 17. yüzyıla ait kale duvarının kalıntıları sayılabilir. Nüfus (1991) 1.014.062.

Kalydon, Yunanistan'da Euenos (Évinos) Irmağı üzerinde kurulmuş antik Aitolia kenti. Bugünkü Mesolóngion kentinin yaklaşık 10 km doğusuna düşer. Efsanelere göre Aitolos'un oğlu Kalydon tarafından kurulmuş, Meleagros ve öteki kahramanlar Kalydon yaban domuzunu burada avlamıştır. Kalydonluların Troya Savaşı'na katıldığı da söylenir. İÖ 389'da Akhaların egemenliğine giren kent, Leuktra Çarpışması'nın (İÖ 371) ardından Thebai'li komutan Epaminondas tarafından yeniden Aitolia'ya bağlandı. Roma imparatoru Augustus İÖ 31'de Kalydonluları yeni kurduğu Nikopolis Aktia kentine yerleştirdi. Kent surlarının Évinos Irmağı boyunca uzanan 3-4 km'lik bölümü hâlâ ayakta. Kazılarda Artemis Laphria (Yağmacı) için inşa edilmiş bir tapınak da ortaya çıkarılmıştır.

kalyon (İtalyanca *galeone*), 15. ve 16. yüzyıllarda daha çok savaş gemisi olarak kullanılan tam armalı yelkenli. En büyük kalyonları, denizsavarı ticaret amacıyla İspanyollar ve Portekizliler yaptılar. İspanyolların ünlü Manila kalyonları, Acapulco (Meksika) ve Filipinler'den İspanya'ya yılda bir kez sefer yaptılar ve 250 yıldan fazla bir süre batıdan güneye, doğudan da ham ipek taşıdılar.

İlk Osmanlı savaş kalyonları II. Bayezid döneminde (1481-1512) Gelibolu'da yapıldı. Boyları 50 m'yi, enleri 20 m'yi aşan ve 2 bin kadar asker alan bu teknelere göke deniyordu. 1499-1503 arasındaki Osmanlı-Venedik Savaşı'nda ilk gökeler battı. Bu nedenle kadirga yapımına ağırlık verildi. I. Süleyman (Kanuni) döneminde (1520-66) Venedik karakaları örnek alınarak yeni kalyonlar yapıldı; ama manevra yeteneğinin azlığı nedeniyle bunlardan vazgeçildi. Osmanlı-Venedik Savaşı sırasında (1645-69) yardım kampanyaları açılarak yeni kalyonlar inşa edildi. Bunlar için bir de özel deniz örgütü düşünüldü. Sadrazam Merzifonlu

Kara Mustafa Paşa, 1682'de Cezayir'den deneyimli kaptanlar getirterek donanmada kalyonun ön sırayı almasını sağladı. Mezmortta Hüseyin Paşa 17. yüzyılın sonunda bu sınıftan gemilerle yeni bir donanma kurdu. 18. yüzyıl boyunca gittikçe gelişen kalyonlar kadirgaların yerini aldı. Cezayirli Hasan Paşa, 18. yüzyılın sonuncu çeyreğinde yeni kalyonlar yaptırdı. III. Selim (1789-1807) ve II. Mahmud (1808-39) dönemlerinde çok büyük ve gelişkin kalyonlar yapıldı. Abdülaziz'in (hd 1861-76) donanmayı yenileterek zırhlı ve buharlı gemiler aldırmasıyla kalyon dönemi de son buldu.

Osmanlı kalyonları "üç ambarlı" ve "kapak" olmak üzere iki sınıftı. Üç ambarlılar, üst güvertesinden başka üç alt güvertesinde de top bataryaları olan büyük gemilerdi. Kapaklarda ise iki alt güvertede batarya vardı. Bunlar daha hızlı teknelerdi. Üç ambarlılarda ve kapaklarda ana, gabya ve babafingo parçalarından oluşan üçer direk, her parçada da birer seren yelkeni bulunurdu. Tam armalı bir kalyonda yukarıdan aşağıya doğru güverte, palavra, ortakat, top ambarı, tavlon, kontrataavlon ve sintine katları olurdu.

kalyoncu, Osmanlı donanmasında sefer sırasında kalyonlarda hizmet veren asker sınıfı.

Kalyoncu
Uğur Saner Arığı

İlk kalyoncu sınıfı, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın sadrazamlığı (1676-83) sırasında oluşturuldu (1682). Başlangıçta her yıl, donanmanın denize açılma mevsiminde belirli yerlerden (örn. Çekmecerler, Silivri, Tekirdağ, Batı Anadolu kıyı kasabaları) yazılan ve "taşralı neferat" da denen kal-

yonculara, hizmetlerinin karşılığında "kalyoncu belediyesi" adlı bir aylık ödeniyordu. 1701'de Kalyoncu Kanunnamesi çıkarılarak donanmada yer alacak 40 kalyondan her birinde 160 kalyoncunun bulunması ve bunların sıkı bir eğitimden geçirilmesi koşulu getirildi. Bu kanunnameyle aylıkları, terfileri ve emeklilikleri de düzenlendi. 1770'teki Çeşme Baskını'ndan sonra Cezayirli Hasan Paşa mevsimlik kalyonculuğun sakıncalarını ortadan kaldırmak için, Kasımpaşa'da Kalyoncu Kışlası'nı yaptırarak aylıklı ve sürekli deniz askerliğini öngören bir örgüt kurdu. Kalyoncuların inzibat işleri için de Galata'da ve Haliç iskelelerinde kalyoncu kulluğu denen birer karakol oluşturuldu. Kalyoncuların kayıtlarını tutan ve ücretlerini ödeyen kalyonlar kâtibi, ona yardım eden kalyonlar halifesi ve her kalyonda bulunan kalyon defterdarı da aynı dönemde görevlendirildi. 1827'de, Navarin Deniz Savaşı'ndan sonra donanma yenilenirken kalyoncu sınıfı kaldırılarak yerine "tersane tüfekçileri neferatı" adıyla yeni bir denizci sınıfı kuruldu.

kalyop, tiz ve yüksek sesi kilometrelerce uzaktan duyulabilen buharlı org. Sirk ve panayırlarda ilgi çekmek için kullanılır. Yaklaşık 1850'de ABD'de A. S. Denny tarafından yapılmış, patentini 1855'te Joshua C. Stoddard almıştır.

Kalyopta, buharın bir dizi borudan basınçlı olarak geçmesini sağlayan bir buhar

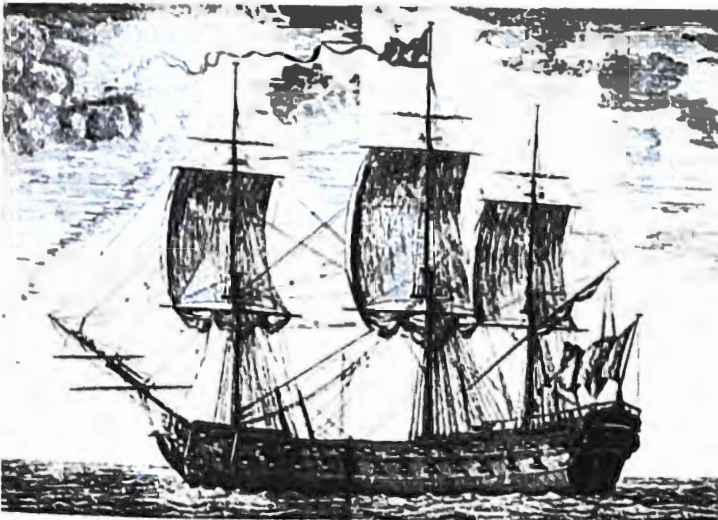
Kalyop, 1908, Decatur, Illinois
Circus World Museum, Bensboo, Wisconsin

kazanı vardır. Buharın istenen borulara girmesi için ya bir kalyeye ya da laterna ve müzik kutusundaki gibi pimli bir silindir kullanılır.

Kalypso, Yunan mitolojisinde, Ogygie adlı adanın perisi. Değişik öykülerde Titan Atlas'ın, Okeanos'un ya da Nereus'un kızı olarak tanımlanır. Efsaneye göre Odysseus'u yedi yıl boyunca adasında ağırlar. Ama ölümsüzlük vaat etmesi bile Odysseus'un sıra özleminin üstesinden gelemes. Sonunda Zeus, Tanrı Hermes'i göndererek Kalypso'dan Odysseus'u bırakmasını ister. Sonraki öykülere göre Kalypso'nun Odysseus'tan üç çocuğu olur. Bunlardan biri Auson (ya da Latinus) ötekiler ise Nausithoos ve Nausinoos adlı ikizlerdir.

Kalyub, Aşağı Mısır'daki el-Kalyubiye ilinde (*muhaface*) kent. Nil Deltasının ucunda ve Kahire'nin hemen kuzeyinde bulunan kent Nil'in sağ yakasına yakındır. Nil sularını Reşid ve Dimyat kollarına ayıran Hayriye Barajı kentin yakınlarında yer alır.

Kalyub'un, birkaç kilometre güneydeki Heliopolis'in (bugün Mısır'lı-Cedide) kalıntıları kullanılarak inşa edildiği sanılır. Arapların, o dönemde Bizans'ın elinde bulunan

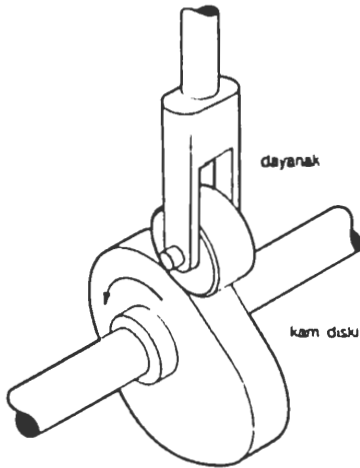
Bir Osmanlı kalyonu, Mahmud Râif Efendi'nin bir oymabaskısı, 1798;
İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi
İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi

Mısır'ı istila etmelerinin (640) ardından Arap fatihi Amr bin As 641'de, Mısır eyaletindeki kentlerin ele geçirilmesini kolaylaştırmak amacıyla kanal üzerinde bir köprü yaptırdı. Napoléon birlikleri Mısır'dan ayrıldıktan üç yıl sonra Kalyub, Memlük sultanlarının başibozuk askerlerinin yağmasından zarar gördü (1804-05). 19. yüzyılın ortalarında eyalet (bugün il) merkezi statüsünü Benha'ya kaptırdı.

Kalyub'da korunmuş bulunan birkaç eski caminin en ünlüsü Büyük Cami'dir (1182; 1735-36'da yenilendi). Kent Kahire-İskenderiye Otoyolu'na bağlanmıştır. Delta'yı bir ağ gibi saran demiryolu hatlarının kavşak noktasıdır. Başlıca sanayi dalları pamuklu ve ipekli dokumacılıktır. Nüfus (1986 geç.) 86.684.

Kalyubiye, el-, Aşağı Mısır'da küçük il (*muhafaza*). Nil Deltasının ucunda, Kahire'nin hemen kuzeyinde yer alır. Kuzeydoğuda eş-Sarkıye ili, kuzeybatıda Nil'in Dimyat koluyla çevrilidir. Yüzölçümü 1.001 km², nüfus yoğunluğu kilometrekare başına yaklaşık 2.200 kişidir. Nüfusun yaklaşık beşte üçü tarımı kesiminde çalışır. Alüvyonlu tarım alanlarını Nil'e paralel et-Tevfikî ile doğudaki İsmailiye kanalları sular. En önemli ürünleri mısır, pamuk, buğday ve yoncadır. İldeki bostan ve meyve bahçeleri Kahire'nin gereksinimini karşılar. Tarım alanlarının doğusundaki Ebu Zabal yöresinde fosfat ve bazalt çıkarılır. İlde gübre, sülfürik asit, oleum ve aerosol üreten bir fabrika vardır. En önemli kentleri il merkezi Benha ve Kalyub'dur. Musturud'daki petrol rafinerisi Süveyş-Akdeniz petrol boru hattı üzerinde yer alır. Nüfus (1990 tah.) 2.868.000.

kam, dönerek ya da ileri-geri hareket ederek, yörüngesi önceden belirlenmiş bir devinimi, başka bir dayanak organına aktaran makine parçası. Kamın dayanağı hare-

Disk biçimli kam ve dayanağı

ketlendiren yüzeyi, iletilmek istenen devinimin yörüngesine ve dayanağın profiline bağlı olarak yapılır. Dayanak ise çoğunlukla yassı ya da çemberseldir.

Başlıca kam düzenekleri şunlardır: 1) İstenilen profilde hazırlanmış döner bir disk ya da levha, 2) yüzeyinde açılan bir oluğa dayanağın ucundaki tekerciğin yerleştirildiği bir levha, 3) yüzeyinin çevresine dayanak oluğu açılmış silindirik ya da konik bir organ, 4) uç bölümü istenilen profilde biçimlendirilmiş bir silindir, 5) istenilen biçimde hazırlanmış ileri-geri hareketli bir kama.

Kam-dayanak düzeneginden, bir makine organının basit bir hareketinin, başka bir organın, önceden tanımlanmış daha karmaşık, özellikle de birincil harekete göre daha duyarlı olarak zamanlanmış gereken ve kesikli devinen bir hareketine dönüştürülmesi işleminde yararlanılır. Örneğin bir otomobil motorunda kam milinin (eksantrik mili) hareketi, krank milinin (şaft) hareketine sabit bir oranla bağlı olan basit bir dönme hareketidir; buna karşılık kamların aracılığıyla elde edilen supap hareketi, krank milinin hareketine göre çok daha duyarlı olarak zamanlanmış ve supapların kapalı kaldığı sürelerde kesintiye uğrayan karmaşık bir harekettir. Kamlar otomatik takım tezgâhlarının, dokuma ve baskı makinelerinin ve birçok başka makinenin son derece önemli ve zorunlu organlarıdır. Dayanaklar, kamların üzerindeki oluklara yerleştirilmediğinde, dayanağın kama yaslama işlemini sağlamak için yaylardan yararlanılır.

kam, şamanist eski Türk kavimlerinin şamana verdiği ad. Ayrıca bak. şaman.

Kam, Ruşen Ferit (d. 1902, İstanbul - ö. 28 Temmuz 1981, İstanbul), Türk kemençe virtüözü, koro şefi ve müzik yazarı.

Ömer Ferit Kam'ın oğludur. Tamburi Cemil Bey'in plaklarını dinleyerek kemençe çalmasını öğrendi. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü bitirdikten sonra öğretmenlik yaptı. 1927'de kurulan İstanbul Radyosu'na kemençeci olarak girdi. Daha sonra Ankara Radyosu'na geçti. Orada solistlere eşlik etti, stajyerlere çeşitli dersler verdi, koro şefliği ve radyo müdürlüğü (1951-53) yaptı; bir ya da birkaç çalgı eşliğinde (özellikle Vecihe Daryal'la birlikte) saz eserleri seslendirdi. "Açıklamalı Klasik Türk Müziği" programlarında yönettiği koroşuyla birçok klasik yapıtı radyodan ilk kez dinletti. Koro şefi olarak plak doldurdu. Bir süre Kahire Konservatuarı'nda ders verdi. Ankara Devlet Konservatuarı'nda da Türk müziği tarihi ve divan edebiyatı dersleri okuttu. *Radyo* dergisinde yayımlanmış besteci yaşamöyküleri dışında, Nazım üzerine bir araştırması (*Bestekâr-Şair Nazım, Hayatı, Eserleri Hakkında Tezkiat*, 1933) vardır. Ayrıca müzikle ilgili birçok makale de yazmıştır.

Tamburi Cemil Bey'den sonraki en büyük kemençe virtüözü sayılır. Cemil Bey'in sanatına derin bir hayranlık duymakla birlikte, taksimlerinde onu taklit etmemiştir. Taksimleri Cemil Bey'in kiler kadar parlak olmamakla birlikte, kişisel bir üslubu yansıtır. Kam'ın bilinen tek bestesi "Bir nevcivandır, âşub-i candır" dizisiyle başlayan hicazkâr şarkıdır.

kam mili, EKSANTRİK MILI olarak da bilinir, içten yanmalı motorlarda, bir dizi kamın yardımıyla silindirlerin emme ve egzoz supaplarını harekete geçiren döner mil. Kamlar ile kam mili genellikle tek bir birim olarak çalışır. Supaplar kamlar döndükçe önceden belirlenmiş bir sırayla açılıp kapanacak biçimde açıldırılmıştır. Her silindir sırası için, krank milinin dişli ya da zincir yardımıyla hareketlendirdiği ayrı bir kam mili vardır.

Kama, Hint mitolojisinde aşk tanrısı. Veda dönemi boyunca kozmik arzuyu, bir başka deyişle yaratıcı dürtüyü kişileştirmiştir. Başlangıçtaki kaostan ilk kez o doğmuş ve sonraki yaratılışı olanaklı kılmıştır. Daha sonraki dönemlerde, su perilerinin hizmet ettiği yakışıklı bir delikanlı olarak betimlenen Kama'nın fırlattığı çiçekten oklar, insanlarda aşk duygusu uyandırır. Kama'nın

yayı şeker kamışından, yayının kirişi ise bir sıra arıdan oluşur. Öteki tanrıların, Şiva'da Parvatî'ye yönelik bir tutku uyandırmakla görevlendirdiği Kama, bir dağ doruğunda tefekküre dalmış olan büyük hanrı rahatsız eder. Öfkelenen Şiva, üçüncü gözünden çıkardığı ateşle Kama'yı yakıp kül eder. Bu nedenle Kama, Ananga (Sanskrit dilinde "bedensiz") adını alır. Bazı anlatılara göre Şiva, karısı Rati'nin yalvarması üzerine spnradan yumuşar ve Kama'yı yeniden yaşama döndürür.

Sanskrit dilinde bir terim olarak *kama*, aile reisi erkeğin, konumuna uygun haz ve aşk arayışını anlatmak için de kullanılır. Filozof Vatsyayana'nın yazdığı varsayılan *Kamasutra*, erotizm ve başka hazlar üzerine yazılmış klasik bir ders kitabıdır.

kama, iki yanı keskin, ucu sivri kısa bıçak. Gerek Antik Çağda, gerekse ortaçağda uzun bir kamayla kısa bir kılıç arasında pek bir fark yoktu. 1300'lerden sonra Avrupa'da kama kılıçtan farklılaşmaya başladı. 16. yüzyılda, geniş bir siperliği bulunan özel yapılmış bir kamanın sol elde tutularak saldırıların karşılandığı bir dövüş biçimi ortaya çıktı. Boyu elverişli olduğu için kama dikkat çekmeden taşınabiliyor ve kolayca çekilebiliyordu. Bu nedenle birçok durumda kılıçtan daha avantajlıydı.

Kamanın pek çok çeşidi vardır. Malezya *kris'i*, Gorkhaların kısa ve eğri *kukri'si*, Hinduların üçgen kesitli düz *katar'ı*, Arapların eğik *cenbiye'si*, Çerkeslerin hançeri bunlardan bazılarıdır.

Çatalhöyük'te ele geçen İÖ 4. binyıla ait çakmaktaşından yapılmış bıçak ile (Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Ankara) 18. yüzyılda İran hükümdarı Nadir Şah'a armağan edilmek üzere yapılmış kabzası ve kını zümrüt ve incilerle bezeli hançer (Topkapı Sarayı Müzesi, İstanbul) bu silahın çok ünlü ve ilginç iki örneğidir.

kama, mekanikte, yarma, kaldırma ya da sağlamlaştırma amacıyla kullanılan sivri uçlu ahsap ya da metal takoz. Örneğin, çekiç başının sapa sağlam biçimde oturmasını sağlamak için bir kamadan yararlanılır. Kama, kaldırıcı, mil ve teker düzenegi, makara ve vida ile birlikte beş basit makineden biri olarak kabul edilir.

Tarihöncesi çağlarda kütük ve kayalar yarmakta kullanılırdı. Kayaları yarmak için, ısıtılarak şişirilen ağaç kamalar kullanıldı. Mekanik açıdan vida da, bir silindirin çevresine sarılmış bir kama olarak kabul edilebilir.

Makinelerde, bir organın (örn. bir dişlinin), üzerine yerleştirildiği mile göre hareket etmesini engelleyen pim düzeneklerine de kama denir. Mil ve kama aynı malzemeden yapılmışsa, genişliği ve derinliği milin çapının dörtte biri kadar olan bir kamanın momenti, uzunluğu çapının 1,57 katı olan tek parça bir milin momentine eşittir. Uygulanımda bu oranlar yaklaşık olarak elde edilir.

kama düzenekli silah, KUYRUKTAN DOLMA SİLAH olarak da bilinir, namlunun kuyruğundan doldurulan ateşli silah. Günümüzde kullanılan silahların çoğu kama düzeneklidir. Kama düzenekli sahra toplarının ilk kez 1346'da Crecy Çarpışması'nda kullanıldığı sanılmaktadır. Kama düzenegi sayesinde çarpmalı ateşleme sistemi oldukça basitleştirildi ve askeri amaçlı kullanıma elverişli duruma getirildi. Ayrıca bak. yivli tüfek.

Kama Irmağı, Rusya Federasyonu'nda akarsu. Udmurt Özerk Cumhuriyeti'nde, Yukarı (*Verhne*) Kama Platosundan doğar; önce kuzey, sonra doğu, ardından güney ve güneybatı yönünde 1.805 km boyunca aku-

rak, Kazan'ın aşağısında, Kuybişev Baraj Gölünde Volga'ya karışır. Toplam 522.000 km²'lik bir havzanın sularını toplar. Baharda karların erimesinden sonra taşıdığı su miktarı, yıllık toplamın yüzde 60'ını oluşturur. Kasım ortalarında ya da aralığın ilk günlerinde başlayan don nisana değin sürer. Rudniçni'ye kadar olan 1.535 km'lik kesimi ulaşım elverişlidir. Tarihîsel bakımdan Urallar'a ve Sibirya'ya giden yolun, ekonomik bakımdan da geniş Volga suyolları sisteminin bir parçası olarak büyük önem taşır. Perm'de, Votkinsk yakınındaki Çaykovski'de ve ırmağın daha aşağısındaki Nijnekamsk'ta büyük barajlar ve hidroelektrik santraller vardır.

Kamacı, Cemal (d. 1943, Trabzon), Avrupa şampiyonu Türk boksör.

Spora futbolla başladı. Bir maçta sakatlandığına futbolu bıraktı. Boks 1958'de Fatih Güreş Kulübü'nde başladı. 1964, 1965 ve 1966'da 71 kg Türkiye şampiyonu oldu. 1966'da Balkan Boks Şampiyonası'nda gümüş madalya kazandı ve 1967'de profesyonel oldu. Türkiye'de profesyonel boks kuruluşu bulunmadığından Avusturya lisansıyla maçlara çıktı. 1 Ekim 1973'te İstanbul'daki maçta Fransız Roger Zami'yi sayıyla yenerek 63,5 kg'da Avrupa şampiyonluğunu elde etti. İspanyol Ortiz'e sayı ile yenilerek bu unvanını yitirdi. 31 Ekim 1975'te Almanya'daki maçta İspanyol Gomez Fouzu 7. rauntta hakem kararıyla yenerek unvanını geri aldı. 1976'da da unvanını Fransız Saadli'ye karşı korudu. Türkiye'ye profesyonel boksta ilk Avrupa şampiyonluğunu kazandıran Kamacı 63,5 kg'da dünya klasmanında dördüncü sıraya kadar yükseldi.

Kasım 1976'daki jübile maçıyla boksu bıraktıktan sonra Millî Selanet Partisi'ne girerek partinin siyasal çalışmalarında etkin biçimde yer aldı.

Kamakura, Japonya'da Honşu Adasındaki Kanagava ilinde (*ken*) kent. Büyük Okyanus kıyısında, Yokohama'nın güneyinde, Miura Yarımadasının (*hanio*) batı-

Kamakura'da Ono Goroemon'un tunç döküm Daibutsu heykeli, 1252, Japonya
George Holton Photo Researchers

sında yer alır. Üç yanında tepeler, güneyinde de kumsallar uzanır. 1180'de Minamoto klanının başkenti olana değin küçük bir balıkçı köyü olarak kalan Kamakura, 300 yıl boyunca Japonya'nın ikinci başkenti konumunu sürdürdü. Sonraki yıllarda iç savaşlardan, gelgitten ve yangınlardan büyük zarar görerek eski konumunu yitirdi de Tokugava (Edo) döneminde

(1603-1867) bir turizm merkezi haline gelerek yeniden önem kazandı. Bu dönemde kentte saraylar, tapınaklar, konaklar yapıldı. Çevredeki köyler 1939 ve 1948'de Kamakura'yla birleştirildi.

Günümüzde Yokosuka Demiryolu üzerinde tarihî ve turistik bir merkezdir. Ofuna bölgesinde 1945'ten sonra sanayi hızla gelişmeye başlamıştır. Kentin tarihîsel yapıları arasında tunçtan yapılmış olan ve Daibutsu olarak da bilinen Büyük Buda ile Kenço ve Engaku tapınakları, ayrıca Şefkat Tanrıçası Kannon'un heykeli sayılabilir. Kentte Kamakura Müzesi ve Kamakura İli Modern Sanat Müzesi de vardır. Yui-ga ve Şiciri-ga plajları binlerce turist çeker. Budacı heykellerin 13. yüzyılda geliştirdikleri Kamakura-bori(*) tekniği bugün de geleneksel bir halk sanatı olarak varlığını korumaktadır. Nüfus (1990) 174.299.

Kamakura-bori (Japoncada "Kamakura oyması"). Japon lake işçiliğinde ahşap üstüne oyulmuş desenleri kırmızı ya da siyah renkli vernikle kaplama tekniği. Aslında Çince *diaoqi*, Japonca *tsuigu* denen Çin oyma lake işinin bir taklididir. Bu teknikte, çeşitli renkte vernikler üst üste sürülerek kalın bir katman oluşturulur, sonra oyularak istenen kabartma desen elde edilir. Çin'de, ahşabın oyulduktan sonra kırmızı vernikle kaplandığı başka bir teknik daha varsa da, Kamakura-bori'nin bundan kaynaklanmış olduğu söylenemez.

Çin lake işi Japonya'da Kamakura döneminde (1192-1333) çok gözdeydi; Kamakura-bori de bu dönemin sonlarında ortaya çıktı. Günümüze ulaşabilen ilk örneklerden biri 14. yüzyılda ya da 15. yüzyıl başlarında yapıldığı sanılan ve bugün Kyoto'daki Nanzen-ci'de (Nanzen Tapınağı) bulunan, şakayık desenli bir tütsü kutusudur. *Diaoqi* lake işinin etkisi, Muromaçi döneminin (1338-1573) sonlarında Kamakura-bori tekniğiyle yapılan sandık ve dolaplarda görülür. Çinli sanatçılar, Ming hanedanının 11. imparatoru Jiajing döneminde (1521-66) kırmızı çiçekler ve yeşil yapraklar elde edebilmek için kırmızı ve yeşil lakı üst üste kullandılar.

Kamakura dönemi, Japon tarihinde, feodal düzenin sağlam temellere oturtulduğu 1192-1333 arası dönem. Adını Minamoto Yoritomo'nun kurduğu şogunluğun (askeri yönetim) merkezi olan kentten almıştır. Yoritomo, rakip Taira ailesini Dannoura Deniz Savaşı'nda (1185) kesin yenilgiye uğrattıktan sonra kendi askeri kurumlarını oluşturdu. 1192'de de imparatorun resmen şogun unvanını (babadan oğula geçen askeri yöneticilik) aldı. Ama 1199'da Yoritomo'nun ölümünden sonra gerçek iktidar şogunluğun naipleri olan Hoco ailesine geçti. Moğolların 1274 ve 1281'deki iki istila girişimi, Japon geleneginde *kamikaze* (kutsal rüzgâr) olarak adlandırılan ve çok sayıda Moğol gemisini yok eden tayfunun da yardımıyla önledi. Ama Moğol saldırılarının getirdiği askeri barcamalar şogunluğun zayıflamasına neden oldu. İmparator Go-Daigo'nun 1331'te Kamakura şogunluğuna karşı saldırısı ve bunu izleyen hizipler arası mücadeleler şogunluğun 1333'te çökmesine yol açtı.

Kamakura döneminde, sadakat, cesaret, savaşa yeteneği ve göreve bağlılık gibi özelliklere büyük önem veren *samurai* (savaşçı) sınıfına dayanan yeni bir kültür doğdu. Bağsaksak çıkarma (*seppuku*) yoluyla törensel biçimde intihar etme uygulaması ve kılıç kültürü de bu dönemde ortaya çıktı. Disiplin, yoğunlaşma ve doğrudan eylemi vurgulayan Zen Budacılık, savaşçı duyarlılıklarına seslendiğinden hızla yayıldı.

Aynı zamanda Gerçek Arı Toprak Budacılığı ve Niçiren Budacılığı gibi yeni mezhepler de halk arasında yandaş topladı. Edebiyat alanında ise, ünlü *samurai*lerin kahramanca ama çoğu kez başarısız serüvenlerinin romantik bir biçimde anlatıldığı askeri vakayinameler önem kazandı.

Kaman, İç Anadolu Bölgesi'nde, Kırşehir iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 1.799 km² (1986) kuzeydoğuda Akpınar ilçesi, güneydoğuda Merkez ilçe, güneybatıda Ankara, kuzeybatıda da Kırıkkale illeriyle çevrilidir.

İlin batı kesiminde yer alan ilçe toprakları genellikle engebeli ve parçalanmış yüksek bir plato niteliğindedir. Kaman ile Kırşehir arasını dolduran Baran Dağı (1.677 m), ilçenin doğu ve güneydoğu kesimini engebelendirir. İlçe topraklarının suları Kızılırmak ile Kılıçözü adıyla anılan bir dere toplar. Baran Dağının batı yamaçlarından kaynaklanan Kılıçözü kuzeybatıda Ankara iliyile doğal bir sınır oluşturduktan sonra, ilçe sınırları dışında Delice Irmağıyla birleşir. İlçenin güney ve batı kesiminin suları küçük dereler aracılığıyla, Kızılırmak üzerinde yer alan ve bir bölümü ilçe sınırları içinde kalan Kesikköprü ile Hırflanlı Baraj göllerine dökülür.

İlçe halkının temel geçim kaynağı tarımdır. Bitkisel ve hayvansal üretim oldukça gelişmiştir. En çok buğday, şeker pancarı, patates, arpa, nohut, elma, üzüm, soğan ve fasulye ile az miktarda kayısı yetiştirilir. Ankara keçisi, sığır ve koyun beslenen ilçede başlıca hayvansal ürünler tiftik, yün ve sütür. Sazan, yayınbalığı ve tatlı su midyesi bulunan baraj göllerinde balıkçılık yapılır. Tuğla-kiremit fabrikası, tarım araçları üretimi ve onarımı ile oto onarımı ve bakımı yapılan tesisler, metal eşya üretilen atölyeler ilçedeki başlıca sanayi kuruluşlarıdır. Ayrıca Toprak Mahsulleri Ofisi'nin (TMO) bir tahıl depolama tesisi vardır. Küçük atölyeler ile evlerdeki tezgâhlarda gerçekleştirilen halı üretimi de ilçe ekonomisinde önemli yer tutar. İlçe topraklarında demir, çimento hammaddesi ve flüorit yatakları vardır.

Bugünkü Kaman Antik Çağda, İç Anadolu'nun Khamanene yöresinde Zama adlı bir yerleşmeydi. Bizans ve Karamanlı yönetimlerinden sonra 15. yüzyıl ortalarında Osmanlı topraklarına katıldı. 1944'te ilçe merkezi yapıldı. Kırşehir, 1954'te Nevşehir'in ilçesi olunca Ankara'ya, 1957'de de yeniden il yapılan Kırşehir'e bağlandı.

Ankara'yı Balâ'dan geçerek Kayseri'ye bağlayan karayolu üzerinde yer alan Kaman, ilin ikinci büyük kentidir. Hırflanlı Barajı ile karayolunun yapımından sonra gelişme göstermiştir. 1960'larda ulaşım bağlantıları güçlenip enerji gereksinmesi de karşılandıktan sonra küçük sanayinin gelişmesiyle nüfusu artmıştır. Bugün kent, ilin önemli bir ticaret ve halıcılık merkezi durumundadır. Kaman Devlet Hastanesi kent ile çevresine sağlık hizmeti verir. Kent, il merkezi Kırşehir'e 52 km uzaklıktadır.

İlçedeki başlıca tarihîsel yapılar çeşitli yörelerde rastlanan Bizans dönemine ait yıkıntılar ile Ömerhacılı Kalesi'nin kalıntılarıdır. Savcılıbüyükbaba yakınlarında, üstündeki iki öküz başı kabartmasından ötürü Öküz Taşı olarak bilinen bir Hitit kaya kabartması bulunmuştur.

Kaman Belediyesi 1923'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 61.569; kent, 26.038.

Kamangalar bak. Tumbukalar

Kamarac, Kumarasvami (d. 15 Temmuz 1903, Virudunagar - ö. 2 Ekim 1975, Madras, Hindistan), Hintli devlet adamı. 1954-63 arasında Madras (bugün Tamil Nadu) eyaletinin başbakanlığını, 1963-68 arasında da Kongre Partisi'nin başkanlığını yapmıştır.

En aşağı ikinci kast olan Nadar kastından geliyordu. Siyasete 15 yaşındayken Kongre Partisi için bağış kampanyaları düzenleyerek başladı. 1937'de Madras Yasama Meclisi'ne, 1952 genel seçimlerinde de Hindistan Parlamentosu'nun Halk Meclisi'ne (*Lok Sabha*) seçildi. 1954-63 arasında Madras eyaletinin başbakanlığını yaptı. 1963'te, yüksek görevlerde çalışan eyalet ve devlet memurlarının Kongre Partisi'nin tabandan örgütlenmesini sağlamak amacıyla gönüllü olarak istifa etmelerini öngören ve kendi adıyla anılan planını uygulamak için bu görevden ayrıldı. Kısa bir süre sonra Kongre Partisi'nin başkanlığına getirildi. 1964'te Lal Bahadur Shastri'nin, 1966'da da İndira Gandhi'nin, sağ kanadın önderi Morarji Desai'yi yenilgiye uğratarak başbakan olmasında önemli rol oynadı. 1967'de kendi eyaletinde yenilgiye uğramasından kısa bir süre sonra, parti önderliğini de İndira Gandhi'ye kaptırdı. 1969'da bir grup tutucu parti önderiyle birlikte Gandhi'yi başkanlıktan uzaklaştırmayı denedi. Ama parti bölününce, küçük bir hizip dışında parti içindeki desteğini yitirdi.

Kamarac toplumsal kökeninin de yardımıyla aşağı kastlardan gelenleri ve dokunulmazları Kongre Partisi'ne çekmeyi başarmış ve siyasal yaşamda kişisel ilişkilerin önemi-ne inandığından sık sık eyaletin köylerini ziyaret etmiştir.

Kamâres çanak çömleği, Girit'te orta Minos döneminde (10 y. 2100 - y. 1550) üretilmiş boyalı çanak çömlek. Ele geçen örnekler arasında, siyah zemin üstüne sarı, kırmızı ve turuncunun tonları ile beyaz renkli stilize deniz hayvanı kabuğu ve bitki örgeleri ya da eğrisel çizgilerle bezeli kâseler, emzikli küçük yuvarlak kavanozlar ve büyük küpler (*pitos*) vardır.

Kamarhati, Hindistan'ın kuzeydoğu kesiminde, Batı Bengal eyaletinin Yirmidört Pergene ilinde kent. Hugli Irmağının hemen doğusunda, Kalküta kentsel yığılması içinde yer alır. Başlıca sanayi dalları kauçuk eşya, çimento, çömlek ve boya üretimi, sepicilik, jüt ve pamuk işlemedir. Kentte Kali, Krişna ve Şiva adlı tanrılara adanmış olan ve Rani Rasmani Nabaratnası olarak adlandırılan tapınaklar vardır. Eskiden Baranagar(*) kentine bağlı olan Kamarhati, 1899'da ayrı bir belediye oldu. Nüfus (1991) 266.625.

Kamarupa, KAMATA olarak da bilinir, Hindistan'ın kuzeydoğu kesiminde bugünkü Assam eyaleti topraklarını kaplayan eski Hint devleti. Birçok değişik hanedanın yönetimine girmesine karşın, doğal engellerle korunan sınırları pek az değişmiştir.

Kamarupa, İS 350'den 650'ye değin tek bir hanedanın yönetiminde kaldı. Başlangıçta Gupta İmparatorluğu'na bağlı bir devlet olmasına karşın, 9. ve 10. yüzyıllarda hüküm süren ikinci hanedan döneminde bağımsız bir krallığa dönüştü. 13. yüzyılda çeşitli Müslüman saldırılarını püskürtmesine karşın, aynı dönemde Birmanya'nın (bugün Myanmar) kuzeyinden gelen ve batıya doğru yayılan Ahom kabilesinin egemenliğine girdi. Ahomların bölgeye verdiği Assam

adı zamanla Kamarupa'nın yerini aldı. Güney ve Doğu Asya kültürlerinin özgül bir karışımına sahne olan bölge, Tantra Hinduizminin doğup geliştiği yer oldu.

kamasit, yüzde 5-7 oranında nikel içeren demirli göktaşı minerali. Kamasit tümüyle heksahedritler halinde bulunur ve taenit ile birlikte yer aldığı oktahedritlerin de temel bir bileşenini oluşturur. Ayrıca bak. demirli göktaşı.

Kamasiyen Yağmur Katı, Afrika'da Pleistosen Bölümde (y. 2,5 milyon-10 bin yıl önce) oluşan kayaş katmanlarının başlıca bölümü ve bu kayaşların çökeldiği zaman dilimi. Yağışlı iklim koşullarını simgeleyen Kamasiyen Yağmur Katı, Kageran Yağmur Katının üstünde ve daha kuru iklim koşullarını yansıtan Kageran-Kamasiyen Ara Yağmur Katının altında yer alır. Kamasiyen Kat, Olduvai Boğazı II. Yatağı'na ve Kuzey Yanküre'deki Mindel Buzul Katına karşılık gelir. Kamasiyen tortul çökellerinde rastlanan timsah fosilleri, daha yağışlı bir iklim döneminin başlıca kanıtını oluşturur.

kamayö, KAME olarak da bilinir, zemin oyularak üstüne kabartma desen yapılmış değerli taş. Böyle taşların cam ya da deniz kabuklarından yapılmış taklitlerine de kamayö denir. Kamayö çoğunlukla ayrı renklerde iki katmandan oluşan değerli bir

"Europa'nın Kaçırılışı", altın ve mine işi çerçeveli bir kamayö, 16-17. yy; Sanat Tarihi Müzesi, Viyana Kunsthistorisches Museum, Viyana

taştan (örn. akik, oniks ya da sardoniks) yapılır. İlk katmanın oyulmasıyla oluşturulan figür, alttaki katmanın üstünde kabartma olarak kalır. Kamayö, *intaglio* denen ve aynı tür malzemenin üstünde figürün kazıma ya da oyma yoluyla elde edildiği işlemin tam tersidir.

Günümüze, en eskileri Sümerlerden olmak üzere Roma uygarlığından, Rönesans'tan, 18. yüzyıldaki yeni-klasik dönemden çok çeşitli kamayö örnekleri kalmıştır. Mühür olarak kullanılan *intaglio*'ların tersine, yalnızca süs olarak yapılan renkli kuvarstan Eski Yunan kamayöleri gelişmiş sanat ürünleriydi. En çok sardoniks, oniks ve cam hamurundan yapılan Roma kamayöleri, genellikle portreler ve mitolojik sahnelerle bezendi. Bunların çoğunda sanatçıların imzası bulunurdu (bak. Augustus Kamayösü; Fransız Kamayösü). Rönesans'ta Antik Çağ uygarlığına duyulan ilginin artmasıyla birlikte kamayö oyma sanatı da yeniden öne çıktı. Bu dönemde kamayöler, Antik Çağda olduğu gibi, ünlü kişilerin anısını canlandırmak için kullanıldı. Örneğin İngiltere'de 16. yüzyılda İspanyol Armadası'na karşı kazanılan zaferi kutlamak için yapılan, üstünde Kraliçe Elizabeth'in başının bulunduğu ka-

mayöler buna örnektir. 18. ve 19. yüzyıllarda kamayöler alın bandı, kemer, broş ve bilezik gibi takılarda kullanıldı.

kamayö camı, renkli camdan bir zemin üstünde kontrast renkli başka bir camdan kabartma figür oluşturularak yapılan cam işi. Önce ayrı renkte iki kat cam birlikte üflenir. Elde edilen blok soğuduktan sonra bir yüzüne istenen desenin taslağı çizilir ve bu alan balmumuyla kaplanır. Ardından camın geri kalan yüzeyi, alttaki kat ortaya

"Sanatın Ölümsüzlüğü", Le Mercier'in bir deseninden Frederick Carder'in oyduğu kamayö camı tabak, 1887; Corning Cam Müzesi, New York Corning Museum of Glass, Corning, New York

çıkana kadar aside yedirilir; böylece desen kabartma olarak kalır. Desenin ayrıntıları elle ya da matkapla oyulur.

Romalılar 1. yüzyılda ünlü Portland Vazosu gibi birçok güzel kamayö camı ürettirler. Roma sanatçıları, beyaz renkli yarı saydam cam parçalarını, daha koyu renkli bir zemin oluşana kadar el aletleriyle yontuyorlardı. 1876'da İngiliz cam ustası John Northwood Portland Vazosu'nun bir eşini yaptı. Bu gelişme öbür cam oymacılarını kamayö camları yapmaya yöneltti ve bu sanatı yeniden canlanmasına yol açtı. Gene aynı sıralarda Fransa'da da Émile Gallé kamayö camından zarif çiçek ve hayvan desenleriyle bezenmiş eşyalar yapmaya başladı.

kamayö kristal, içine dekoratif bir seramik nesne gömülen kesme kristal cam. 18. yüzyılda Bohemya'da yapılmaya başladı. Paris'te de üretildi, ama Apsley Pellatt adlı bir İngiliz cam ustasının çok güzel sonuçlar veren yeni bir teknik geliştirmesine değin yaygınlaşmadı. Pellatt 1819'da, geliştirdiği yöntemi *crystallo ceramie* (kamayö kristal) adı ile patentini aldı ve Southwark'taki Falcon Cam İmalathanesi'nde üretime geçti. Pellatt genellikle ünlü kişilerin ve kraliyet ailesi üyelerinin profil portrelerini ya da armaları konu alıyor, bunları, ergimiş cama değdiğinde parçalanmayan ince beyaz porcelen çamurundan ve silisyumu fazla potasyum feldispatından hazırladığı bir karışımı kalıba dökerek yapıyordu. Gümüşümsü bir görünümü olan bu nesneleri son derece berrak bir *flint* camının içine gömüyordu. Çoğunlukla çapraz kesim ve fasetalama tekniğiyle ışığın kırılmasını ve nesneye arkadan vurmasını sağlıyordu. Dış eğriler, cama gömülen kabartmanın olduğundan büyük görünmesine yol açıyordu. Kamayö kristal-den sürahi, kağıt ağırlığı, tapa, kökü şişesi, askı kolye ve çeşitli sofrta takımları yapılmıştır.

kamayö resim, betimlenen figürlerin ve sahnelerin, tek bir rengin tonlarıyla ya da gerçeğe aykırı olarak farklı renklerle boyan-

masıyla yapılan resim. Tek renk tekniğinde yalnızca grinin kullanıldığı resimlere grizay(*), sarının kullanıldığı resimlere de *cirage* adı verilir. Antik Çağdan beri bilinen bu teknik, kamayöleri taklit etmek için minyatürlerde, kabartma heykeli taklit etmek için de mimari bezemede kullanılırdı.

Kambalar, Kenya'da yaşayan ve bir Bantu dili konuşan halk. Komşuları Kikuyularla akrabadırlar.

Temel uğraşları tarım olmakla birlikte sığır, koyun ve keçi de beslerler. Başlıca ürünleri darı, koca darı ve mısırdır. Machukos ilindeki aşırı nüfus ve toprak erozyonu yüzünden çok sayıda Kamba, Nairobi'de iş aramak zorunda kalmıştır. Kambalar çok eskiden beri ticaretle uğraşan bir halk olarak tanınmışlardır.

Temel yerleşme birimi esnek toplumsal ve coğrafi sınırları olan *utu*'dür. Kambalar, çeşitli büyüklüklerde 25 kadar dağınık bu-bayanlı klanla bölünmüş durumdadır. Bireyler yaş gruplarına ayrılır, ama Kikuyularda ve öteki halklarda olduğu gibi yetişkinliğe geçiş törenleri yapılmaz. Eskiden en üst yaş grubundaki erkeklerin oluşturduğu yerel meclisler birkaç *utu*'yi yönetirdi. Bu meclisler günümüzde de varlığını korumakla birlikte, etkinliklerini Kenya hükümetince atanan reislerin denetiminde sürdürmektedir.

Geleneksel Kamba dini yüce tanrı Ngai'ye ve ata ruhlarına dayalı Kikuyu dinine benzer. Kambalarda ata kültü çok gelişmişti. Ata ruhlarıyla medyumlara aracılığıyla bağlantı kurulurdu. Günümüzde Kambaların çoğu Hristiyandır.

Kamban, Gudmundur (Jonsson Hallgrímsson) (d. 8 Haziran 1888, Alfranes, İzlanda - ö. 5 Mayıs 1945, Kopenhag, Danimarka), 20. yüzyıl İzlanda edebiyatının en önemli oyun yazarı ve romancılarından. Derin bir tarih bilinciyle yazdığı yapıtlarında çağdaş Batı'nın değerlerini eleştirmiş, karşılıklı anlayış ve acıma duygusunun gerekliliğini savunmuştur. Hem İzlanda dilinde, hem de Danca ürün vermiştir.

Kamban'ın en önemli yapıtı, dört ciltlik tarihse romanı *Skálholtur* (1930-32). 17. yüzyılda İzlanda'da yaşamış piskopos Brynjólfur Sveinsson'un kızının yaşamını konu alan roman, titiz bir araştırmacının ürünüdür. Kamban'ın bir başka önemli yapıtı, Vikinglerin 11. yüzyılda Grönland ve Amerika'ya düzenledikleri seferleri anlatan *Jeg ser et stort skönt land*'dır (1936; Harika Bir Ülke Görüyorum). Kamban'ın en tanınmış oyunları ise, erotik aşk temasını işleyen *Hadda Padda* (1914) ile ceza sisteminin konu alan ve cezalandırmanın meşruluğunu sorgulayan *Vi mordere*'dir (1920; Biz Katiller).

Kamban, Nazilere yakınlık duyduğu iddiaları üzerine, Danimarka direnişçilerince sorguya çekilmek için aranırken kaza sonucu vurularak öldürüldü.

Kambay, KHAMBHAT olarak da bilinir, Hindistan'da, Gucerat eyaletinin ortadoğu kesimindeki Heda ilinde kent. Kambay Körfezinin girişinde, Mahi Irmağının ağzındadır. 1293'te Marco Polo kentten işlek bir liman olarak söz etti. Müslümanların egemenliği altında bulunduğu 15. yüzyılın sonlarında da işlek bir liman olma özelliğini koruyan Kambay, körfezin kum ve çamurla dolmasından sonra önemini yitirdi. Bir süre, Kambay Prensliği'nin merkezi oldu. Günümüzde pamuk, tahıl, tütün, dokuma ve halı gibi ürünlerin pazarlandığı bir ticaret merkezidir. Başlıca sanayi dalı dokumacılıktır; tuz ve kibrit üretimi ile taş bezemeciliği de önemlidir. Bölgede petrol bulunmuş ve

1970'lerde petrol sanayisi gelişmeye başlamıştır. Bir demiryolu hattının son durağı olan Kambay'dan ana karayolu da geçer. Nüfus (1981) 68 791

Kambay Körfezi, Umman Denizinde körfez. Hindistan'ın batısındaki Gucerat eyaleti kıyısında, Bombay ile Kathiavar Yarımadası arasında kuzeye doğru karaya sokulur. Diu ile Daman arasında ağzının genişliği 190 km'yi bulursa da, biraz ileride bu genişlik 24 km'ye düşer. Körfeze Subarmati, Mahi, Narmada (Narbada) ve Tapi ırmakları dökülür. Biçimi ve güneybatıdan esen muson rüzgârlarına açık olması nedeniyle körfezdeki gelgit farkı 12 m'yi bulur ve suların yükselme döneminde dalgaların karaya çarpış hızı 6-7 deniz miline (knot) ulaşır. Sığıklar ve kumlulur gemiler için bir tehlike oluşturmaktadır. Öte yandan körfezdeki limanların tümü gelgit dalgalarının ve ırmakların taşıdığı kum ve çamurla dolmaya başlamıştır.

Körfezin doğu kıyısındaki Bharuç Hindistan'ın en eski limanlarından. Surat limanı ise, Hindistan'la Avrupa arasında ilk ticaret ilişkilerinin kurulduğu yerlerden biridir. Kambay kenti körfezin girişinde yer alır. Körfezdeki limanlar yalnızca yerel ticaret açısından önem taşımakla birlikte, Bharuç dolaylarında, körfezin girişinde ve açıklarında petrol bulunması, bölgenin ticari açıdan canlanmasına yol açmıştır.

kambiyo, yabancı para ya da ticari senetlerle yapılan değiştirme işlemleri. Dış ticaretin serbestçe yapıldığı ülkelerde yabancı paraların ulusal paraya göre değeri, serbest piyasada ve kambiyo borsalarında arz ve talep esaslarına göre oluşur. Bununla birlikte devletler ulusal paranın dış ve iç değerinin kararlı bir düzeyde tutulabilmesi için bu alanda bazı müdahaleci önlemlere de başvurur. Bu müdahale aşırı dalgalanmalar olduğunda merkez bankasının döviz piyasasına girerek döviz alması ya da satması gibi esnek ve geçici önlemlerden, yabancı paralar için resmi kur saptanması, yabancı paraların ülkeye giriş ve çıkışının denetlenmesi gibi köktenci önlemlere kadar uzanır.

kambiyo denetimi, döviz işlemlerinde devletçe uygulanan kısıtlamalar. Kambiyo denetim sistemleri genellikle dövizle yapılan alışları, döviz gelirlerini aşmayacak bir düzeyde tutarak, ödemeler dengesinin açık vermesini önlemeyi amaçlar.

Kambiyo denetiminin uygulandığı bir ülkede herkes elde ettiği dövizli devletin gösterdiği bir kuruma (genellikle merkez bankası ya da uzmanlaşmış devlet kuruluşu) belirlenen kur üzerinden satmakla yükümlü tutulur. Bazı kambiyo denetim sistemlerinde belirli kaynaklardan döviz sağlanırlar, elde ettikleri dövizin bir bölümünü serbest piyasada satma izni verilir. Denetimi üstlenen kurum döviz piyasasını tek başına oluşturduğundan, dövizin hangi amaçlar için kullanılacağını ve harcanacak miktarları da belirleyebilir.

Kambiyo denetimi uygulanan ülkelerde ulusal paranın yabancı para cinsinden değeri genellikle serbest piyasadakinden daha yüksektir. Bu durum ihracatı kısıtlayıcı, ithalatı ise özendirici bir etki yaratır. Ama kişilerin satın alabileceği döviz miktarı kısıtlanarak ithalatın belirli bir düzeyin üzerine çıkması önlenemez. Böylece toplam altın rezervlerinin azalması ve ödemeler dengesinin açık vermemesi sağlanır.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında kambiyo denetimi uygulanmıyordu. 1929'da Büyük Bunalmın'da etkisiyle ödemeler dengesinin birden önemli ölçüde açık vermesi üzerine 1447 sayılı Menkul Kıymetler ve Kambiyo

Borsaları Kanunu çıkarıldı. Maliye Bakanlığı ihtiyaç listeleri yayımlayarak miktar sınırlaması sistemini başlattı.

Bu yasanın istenen sonuçları vermemesi üzerine 25 Şubat 1930 tarihli ve 1567 Sayılı Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun kabul edildi. Bu yasayla hükümetlere kambiyo denetimi alanında geniş yetkiler tanındı. İlk kur ayarlaması da 1931'de yapıldı.

Sonraki yıllarda söz konusu yasaya dayanarak dış ticaret rejimi düzenlenirken görünen işlemler ile sermaye giriş çıkışı da denetim altına alındı. Bu dönemde TL'nin resmi kuru sabit tutulmakla birlikte çeşitli primlerle farklı kur uygulamalarına gidildi. 1944'te Bretton Woods Konferansı'na katılan devletler savaş sonrası dönemde döviz işlemleri üzerindeki kısıtlamaları kaldırma ve para birimini kararlı bir parite sağlamak amacıyla altın esasına bağlama kararı aldılar. Türkiye'de ise 1946 devaluasyonundan sonra döviz sınırlamalarının kaldırılmasına, takas ve klining sisteminden serbest döviz sistemine geçilmesine karşın kambiyo rejimi üzerindeki denetim sürdürüldü. Kambiyo denetiminin zaman zaman etkili, zaman zaman yumuşatılmış biçimde uygulandığı bu dönemde 1958, 1970, 1978 ve 1980 devaluasyonları yapıldı. Her devaluasyonun arkasından da kapsamlı bir istikrar programı uygulamaya kondu.

1980'den sonra büyük ölçekli bir kur ayarlaması ile ihracatın teşviki, dış ticaretin serbestleştirilmesi, döviz alımlarının ve faizlerin serbestleştirilmesi ile fiyat denetimlerinin kaldırılması gibi uygulamalar getirildi. Bu yeni sistemle seyrek ve büyük oranlı devaluasyonlar yerine döviz kurlarının günlük olarak ve küçük oranlarda ayarlanması yöntemi benimsendi, döviz geliri elde edenler üzerindeki yasal kısıtlamalar ve yaptırımlar büyük ölçüde kaldırıldı ya da gevşetildi. Bundan sonra konvertibiliteye ve serbest kambiyo rejimine dayalı bir uygulamaya geçilmesine karşın, hükümetler günümüzde de mevcut mevzuata dayanarak dış ticaret ve kambiyo işlemleri ile kur uygulaması alanında her türlü kararları alabilmekte ve yeni kısıtlamalar getirebilmektedir. Geçmişte olduğu gibi bugün de, kambiyo rejimi ile döviz kuru politikaları dış dengenin sağlanması için etkili bir araç olarak kullanılmaktadır.

kambiyo fonları, yabancı paraların ulusal para karşısındaki değerinin az çok sabit tutulabilmesi için oluşturulan fonlar. Özellikle dış ödemeler dengesinin bozulması ve döviz spekülasyonlarının artması gibi durumlarda döviz piyasasına müdahale ederek olumsuz dalgalanmaları önlemede kullanılır. Bu müdahale merkez bankasında kurulan bir fon aracılığıyla belirlenmiş bir kur üzerinden piyasadan döviz alınması ya da piyasaya döviz satılması biçiminde uygulanır. Bu tür fonlar değişik kapsam ve biçimlerde hemen her ülkede uygulanmıştır. Türkiye'de Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun'un (TPKKK) verdiği yetkiye dayanarak Bakanlar Kurulu kararıyla oluşturulan Kambiyo Eşitleştirme Fonu (1970) 25 Ocak 1980'de, Kambiyo İstikrar Fonu ise (1961) 29 Aralık 1983'te kaldırılmıştır.

Bugün yürürlükte bulunan kambiyo fonu 14 Nisan 1984'te TPKKK'nın 1. maddesine dayanılarak Bakanlar Kurulu kararıyla kurulan Dış Krediler Kur Farkı Fonu'dur. Bugüne değin birkaç kez değiştirilen bu fon doğrudan T.C. Merkez Bankası'na yöneti-

lir ve bütçe dışı bir nitelik taşır. Fonun amacı yatırımların ve döviz kazandırıcı etkinliklerin finansmanı için bankalarca dış kaynaklardan sağlanan kredileri, bu bankalar ya da kredi kullandırdıkları kişiler açısından sabit bir maliyet unsuruna dönüş-türmektir.

Ayrıca 1960 tarihli Akaryakıt Fiyat İstikrar Fonu, 1980 tarihli Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu(*), 1984 tarihli Kaynak Kullanımı Destekleme Fonu ve aynı tarihli Geliştirme ve Destekleme Fonu da geniş anlamda kambyo fonları olarak kabul edilebilir.

kambyo kuru bak. döviz kuru

kambyo senedi, TİCARİ SENET olarak da bilinir, emre yazılı poliçe, bono ya da çek. Başlıca özellikleri içerdiği hakkın senetle birlikte doğması, biçim koşullarına bağlı olması ve yasa gereği emre yazılı olduğundan soyut bir nitelik taşımasıdır. Seyahat çeki, akreditif, telgraf ve posta havalesi gibi uluslararası alanda kullanılan ödeme araçları da geniş anlamda kambyo senetleri olarak kabul edilir. Bütün öğeleri tam olmadan dolaşıma çıkarılan kambyo senetleri "açık kambyo senedi" adını alır. Bu senetlerde yetkili imzanın ve senet türünü belirten ifadenin bulunması yeterlidir.

Kambyo senedi uluslararası ticarete bir ödeme ve hesap aracı olarak ortaya çıkmıştır. Arap tüccarların kambyo senedine benzer yöntemleri kullanması İS 8. yüzyıla değin iner. Ama bu senetlerin günümüzde kullanılan biçimiyle yaygınlık kazanması, 13. yüzyılda geniş çaplı dış ticaretle uğraşan İtalya'nın kuzeyindeki Lombardlar arasında olmuştur. Kambyo mektubunun koşulları ilk kez Fransa'da 1673 tarihli bir kararnameye belirlendi; 1807 tarihli Fransız Ticaret Yasası'nda da aynı ilkeler benimsendi. Almanya'da 1848'de çıkarılan bir yasa, kambyo senedinde içerilen hakkı senedin yapılmasına yol açan hukuki olaydan ayrıarak senedin soyutluğu ilkesini getirdi. İngiltere'de 1882 tarihli Kambyo Senetleri Yasası'yla kara Avrupa'sındakine benzer ilkeler benimsendi. Bu yasa daha sonra ABD'de kabul edilen 1869 tarihli Değerli Kâğıtlar Yasası'na kaynaklık etti. Türkiye'de 1850 tarihli Kanunname-i Ticaret'te yer alan kambyo senetlerine ilişkin hükümler, 1807 tarihli Fransız Ticaret Yasası'ndan aktarıldı.

Ülkeler arasında gelişen ticari ilişkilerin yarattığı ödeme hareketleri, 19. yüzyılın sonundan başlayarak kambyo senetlerine ilişkin hukuki düzenlemelerde uluslararası düzeyde tekörneklilik sağlama girişimlerine yol açtı. Bu amaçla çeşitli tarihlerde uluslararası kongreler düzenlendi. I. Dünya Savaşı nedeniyle kesintiye uğrayan bu girişimler savaştan sonra yeniden hızlandı. 13 Mayıs 1930'da Cenevre'de 31 devletin katılımıyla bir uluslararası konferans toplandı. Bu konferansta kambyo senetlerine ilişkin yasal düzenlemelerin tekörnekleştirilmesine yönelik bir proje hazırlandı. Ayrıca ülkeler arasındaki yasa çatışmalarının çözülmesi ve damga resmi yasaları konularında sözleşmeler imzalandı. Cenevre sözleşmelerini imzalayan Türkiye, 1957 tarihli Ticaret Kanunu'nda sözleşme ilkelerine yer verdi. Böylece Fransa, Almanya, İsviçre ve Türkiye temelde Almanya'da 1848'de çıkarılan yasanın hükümlerini benimseyerek aynı grupta birleşmiş oldular. Angloamerikan grubu ise Cenevre sözleşmelerini imzalamadı. Değişik düzenlemeleri kabul eden Kuzey Avrupa ülkeleri ise ayrı bir grup

oluşturdu. Ayrıca bak. bono; çek; emre yazılı senetler.

kambyum bak. büyütkendoku

Kamboçya, resmi adı KAMBOÇYA DEVLETİ, Khmer dilinde ROAT KAMPUCHEA, eskiden (1970'e değin) KAMBOÇYA KRALLIĞI, (1970-76) KHMER CUMHURİYETİ, (1976-79) DEMOKRATİK KAMPUÇYA, (1979-89) KAMPUÇYA DEMOKRATİK HALK CUMHURİYETİ, Güneydoğu Asya'da Çinlindi Yarımadasının güneybatısında ülke. Batı ve kuzeybatıda Tayland, kuzeydoğuda Laos, doğu ve güneydoğuda Vietnam, güneybatıda da Tayland Körfezi ile çevrilidir. Kuzey-güney doğrultusunda 450 km, doğu-batı doğrultusunda 580 km boyunca uzanır; 181.916 km²'lik bir alanı kaplar. Başkenti Phnom Penh, 1992 tahmini nüfusu 8.974.000'dir.

Kamboçya ve Kamboçya sözcükleri, ülkenin Khmer dilindeki geleneksel adını oluşturan harflerin Latin alfabesiyle yazılmış biçimleridir. Ülkenin adının Fransızca yazılış biçiminden türeyen ve Batı'da yaygın olarak kullanılan Kamboçya sözcüğü, sömürgecilik dönemine ilişkin çağrışımlar nedeniyle, 1970'te kurulan Khmer Cumhuriyeti döneminde terk edilmiş, yerine Kampuçya sözcüğü benimsenmiş, ama 1989'daki liberal değişiklikler çerçevesinde ülkenin adı Kamboçya Devleti olarak değiştirilmiştir.

DOĞAL YAPI. Yüzey şekilleri. Kamboçya'nın coğrafi yapısına, ülke topraklarının yaklaşık dörtte üçünü kaplayan orta kesimdeki geniş ovalar ve ülkenin doğu kesimini boydan boya aşarak güneye doğru akan Mekong (Mékongk) Irmağı egemendir. De-

münü kapsar. Ülkenin en yüksek noktası olan Aöral Dağı (1.771 m) Dámrei Dağlarındadır. Güneyde Tayland Körfezi boyunca uzanan kıyı bölgesi, sık ormanlarla kaplı, nüfus yoğunluğu düşük, alçak bir şerittir. Güneybatı yükseltileri bu bölgeyi orta kesimdeki ovalardan ayırır.

Kamboçya topraklarının büyük bölümünün sularını yaklaşık 646.000 km²'lik bir havzası olan Mekong Irmağı toplar. Tibet'ten doğan ve Güney Çin Denizine dökülen bu ırmağın 506 km'lik bölümü Kamboçya sınırları içinde kalır. İrmak, her yıl yağmur mevsimine rastlayan taşkınlar sırasında çevresindeki topraklara alüvyon bakımından çok zengin tortullar bırakır. Sab Irmağı aracılığıyla Mekong Irmağına bağlanan Tónlé Sab, Mekong Irmağı için bir baraj gölü işlevi görür. Yağmur mevsiminde Sab Irmağı aracılığıyla Tónlé Sab'a akan Mekong'un fazla suları, gölün yüzey alanını iki buçuk kat genişleterek 7.770 km²'ye, derinliğini ise beş kat artırarak 10 m'nin üzerine çıkarır. Kurak mevsimlerde ise ters yönde bir su hareketi olur. Tónlé Sab bu nedenle dünyanın en çok tatlı su balığı yaşayan göllerinden biridir.

İklim, bitki örtüsü ve hayvan varlığı. Tropik bir muson ikliminin egemen olduğu Kamboçya'da iki ana mevsim yaşanır. Güneybatıdan esen güçlü muson rüzgârlarının etkisiyle yüksek miktarda yağışın düştüğü ve nem oranının çok yüksek olduğu yaz mevsimi mayıs ortalarından ekim başına, hafif kuzeydoğu rüzgârları, düşük nem oranı ve seyrek yağışlarla belirlenen kış mevsimi ise kasım başından mart ortalarına değin sürer. Bölgelere göre de büyük farklılıklar

Takeo'da pirinç üretimi, Kamboçya
ABC Ajansı

niz düzeyinden yüksekliği 90 m'nin altında olan ovalar Tónlé Sab Gölünü çevreler. Mekong Irmağı deltasının da yer aldığı bu bölge kuzeyde, ortalama yüksekliği 480 m olan Dângrék Dağlarının güney ucunu oluşturan kumtaşı basamaklarda son bulur. Batı-doğu doğrultusunda 322 km kadar uzanan kayalık bir denbire 180-550 m'ye yükselerek Tayland'la Kamboçya arasında doğal bir sınır oluşturur. Ovalar Mekong Irmağının doğusunda, kuzey ve doğu yönünde Laos ve Vietnam'ın içlerine sokulan sık ormanlarla ve yüksek platolarla kaplı doğu yükseltilerine (ortalama yüksekliği 360 m) kanşır. Güneybatıdaki ıssız ve son derece düşük nüfuslu Krávanh (Cardamome) Dağları ile ortalama yüksekliği 1.066 m'yi bulan Dámrei (Fil) Dağlarından oluşan yüksek bölge, Tónlé Sab ile Tayland Körfezi arasında kalan toprakların büyük bölü-

gösteren yıllık yağış miktarı, güneybatı yükseltilerinin denize bakan yamaçlarında 5.000 mm'yi geçer; orta kesimlerdeki alçak düzlüklerde ise 1.400 mm'ye kadar düşer. Yıllık ortalama sıcaklık 21°C-35°C arasında değişir. En sıcak ay nisan, en soğuk ay ocaktır.

Elverişli iklim koşulları nedeniyle zengin bir doğal bitki örtüsü olan Kamboçya'nın yaklaşık dörtte üçü ormanlarla kaplıdır. Orta kesimdeki ovaları kaplayan pirinç tarlaları, otlaklar, sazlıklar ve ağaçlıklar merkezden uzaklaştıkça yerlerini bir savan örtüsüne bırakır. Doğudaki yüksek bölgede yer alan platolar yaprakdöken ağaçlardan oluşan geniş orman ve otlaklarla kaplıdır. Kuzeydeki dağlık bölgede 30 m'ye ulaşan yaprakdökme ağaçların oluşturduğu ormanların tabanında da zengin bir bitki örtüsü bulunur. Güneybatı yükseltilerinin

yüksek kesimlerinde seyrek çam ormanlarına rastlanır. Bu bölgedeki dağların denize bakan yamaçları ise boyları 45 m'yi aşan ağaçlardan oluşan balta girmemiş yağmur ormanlarıyla kaplıdır. Kıyı bölgesinde mangrov ormanlarına rastlanır. Ülkede yetişen başlıca meyve ağaçları muz, duriyan, mango, mangusten, kavunağacı ve ekmek ağacıdır. Hayvan varlığı fil, yaban sığırı, kaplan, pars, ayı ve çok sayıda küçük av hayvanını kapsar. En sık rastlanan kuşlar balıkçıl, turna, ormantavuşu, sülün, tavuskuşu, karabatak ve kutandır. Kobra, pama, Russell engereği gibi çok zehirli yılan türlerine de rastlanır.

Yerleşme dokusu. Kamboçya'da 1970'lere değin nüfusun tamamına yakın bölümü köylerde, küçük bir kesim ise nüfusu 10 binin üzerinde olan kasaba ve kentlerde yaşıyordu. Kentel nüfus başkent Phnom Penh'de toplanmıştı. Nüfusun yoğunluğunun yaşadığı orta kesimdeki ovalarda temel yerleşim birimi, genellikle 300'den az kişinin yaşadığı köylerdi (*phum*). 20. yüzyılın ilk yarısında genellikle kırsal kesime hizmet veren yönetim ve ticaret merkezleri olarak kurulan kentler 1970'ten sonra hızlı bir gelişme gösterdi. Ama Pol Pot yönetiminin 1975-78 arasında kentlerde yaşayan milyonlarca kişiyi tarım komünlerinde çalışmak üzere zorla kırsal kesimlere yerleşirmesi ülkenin yerleşme dokusunda önemli değişikliklere yol açtı. Öte yandan gerek 1973'teki ABD bombardımanı, gerek Pol Pot yönetiminin devrilmesinden sonra Kızıl Khmerlerle hükümet birlikleri arasında başlayan çatışmalar birçok küçük yerleşim biriminin haritadan silinmesine neden oldu. Günümüzde kentel nüfusun toplam nüfusa oranı yüzde 12'dir (1990). Başkent Phnom Penh'in nüfusu 1989'da 800 bin olarak tahmin edilmiştir. Phnom Penh'den sonraki en büyük kentler Kâmpóng Cham, Kâ-

póng Chhnâng, Krâchéh, Poúthisát ve Svay Riêng'dir. Tahminlere göre 1987'de kentlerden hiçbirinin nüfusu 50 binin üzerinde değildi.

NÜFUS. Etnik yapı ve dinsel gruplar. Kamboçya nüfusunun ağırlığını Mon-Khmer dil öbeğine bağlı Khmerler oluşturur. Başta Hintliler, Hint-Malaylar, Daylar, Vietnamlılar ve Çinliler olmak üzere, çeşitli etnik grupların karışımından oluşan Khmerlerin toplam nüfusa oranı (1985) yüzde 88,1'dir. Öteki önemli etnik gruplar Çinliler (yüzde 4,6) ve Vietnamlılardır (yüzde 4,6). Vietnam yanlısı yönetimin işbaşına geldiği 1979'dan sonra ülkede yaşayan Vietnamlıların sayısı hızla artmıştır.

Kamboçya halkının çoğunluğu Budacıdır. 1975'ten önce resmi din olan Theravada (Hinayana) Budacılığına bağlı olanların toplam nüfusa oranı (1980) yüzde 88,4'tür. Öteki dinsel grupların başında Müslümanlar gelir (yüzde 2,4). Pol Pot yönetimi sırasında kapatılan Budacı tapınakların çoğu 1979'dan sonra yeniden ibadete açılmıştır.

Demografik özellikler. 1989 verilerine göre doğum oranı binde 41,8, ölüm oranı binde 16,9, doğal nüfus artış hızı yüzde 2,49'dur. Toplam nüfus içinde 15 yaşın altındaki grubun oranı yaklaşık yüzde 40'tır. Nüfus yoğunluğu (1992) km²'de 50,9 kişidir.

EKONOMİ. Kamboçya'da büyük ölçüde tarıma dayalı, gelişme yolunda planlı bir ekonomi yürürlüktedir. 1990 verilerine göre ülkenin gayri safi milli hasılası (GSMH) 1,066 milyar ABD Doları, kişi başına düşen milli gelir ise 130 ABD Doları'dır.

Tarım. Gayri safi yurt içi hasıla (GSYİH) içindeki payı (1966) yüzde 40,9 olan tarım sektöründe toplam işgücünün dörtte üçü (1980) çalışır. Piring Kamboçya'nın başlıca tarımsal ürünü, besin maddesi ve barış dönemlerindeki en önemli ihraç ürünüdür. Ülkenin tarıma elverişli topraklarının bu-

yük bölümünü piring tarlaları kaplar. Başlıca piring bölgeleri Mekong Irmağı ve Tónlé Sab çevresinde toplanmıştır. Sulama sistemlerinin yetersizliği nedeniyle yılda bir kez ürün alınır. Yetkilerin ithal tohumluk piring yerine verimi daha yüksek olan yerli tohumların kullanılması için yürüttükleri çalışmalar sonucunda piring üretiminde artış sağlanmışsa da üretim iç talebi karşılamaktan uzaktır. Öteki tarım ürünleri arasında az miktarda üretilen manyok, şeker kamışı, mısır, fasulye, soya ve tatlı patates sayılabilir. Başlıca meyveler portakal, muz ve ananasır.

Balıkçılık ve hayvancılık Kamboçya ekonomisinde önemli yer tutar. Taze, kurutulmuş, tuzlanmış ya da tuzlanmış olarak tüketilen balık, Kamboçya halkının başlıca protein kaynağıdır. Her çiftçi geçimlik düzeyde balıkçılık da yapar. Başlıca tatlı su balıkları tatlı su levreği, sazın ve akcigerli balıktır. Başta manda olmak üzere büyükbaş hayvanların çoğu tarlalarda çeki hayvanı olarak kullanılır. 1975-80 arasında önemli bir düzeye çıkan tarım teknolojisini açığını kapatmak üzere Phnom Penh yakınlarında bir tarım enstitüsü kurulmuştur.

Madencilik, sanayi ve ticaret. Maden kaynakları açısından yoksul bir ülke olan Kamboçya'da, Kâmpót ilinde kireçtaşı ve fosfat yatakları bulunmuştur. Bâtdâmbâng'da az miktarda da olsa yakut, gökyakut ve zirkon gibi değerli taşlar çıkarılır. Madencilik sanayisinin ekonomiye katkısı yok denecek kadar azdır. Çok düşük miktarda olan petrol gereksinimi bütünüyle ithalatla karşılanır.

İmalat sanayisi başta kauçuk olmak üzere, yurtiçinde üretilen tarım ürünlerinin işlenmesine dayanır ve ekonomiye son derece

sınırlı bir katkıda bulunur. 1990'da 70 milyon kW-sa olan yıllık elektrik üretiminin büyük bölümü ithal yakıttan elde edilir.

Az miktarda kauçuk ve kereste ihraç eden Kamboçya, yatırım ve tüketim mallarının büyük bölümünü ithal eder. Geçmişte dış ticarete en önemli yeri tutan Japonya, Tayland, Hong Kong, Fransa, ABD ve Singapur'un yerini eski Sovyet cumhuriyetleri, Vietnam, Çekoslovakya, Bulgaristan, Almanya ve Macaristan almıştır.

1975-78 arasında kesintiye uğrayan kırsal kesimde ticari etkinlikler yeniden canlanmaya başlamıştır. 1978'de pirinç birimlerine dayalı bir değişim sistemine geçilmesi sonucu dolaşımdan kaldırılan para, 1979'dan sonra yeniden kullanılmaya başlamış ve 1980'deriel adlı yeni kâğıt paralar dolaşıma çıkarılmıştır.

Ulaşım. Ulaşım büyük ölçüde iç kesimlerdeki akarsulara ve karayollarına dayanır. Demiryolları önem bakımından dördüncü sırada yer alır. Deniz taşımacılığının tamamına yakın bölümü yabancı gemilerle yapılır. Karayolları, Fransız sömürgecilik döneminde, ülkenin iç kesimlerinde üretilen tarımsal ürünleri Vietnam'ın liman kenti Saygon'a (bugün Ho Şi Minh kenti) taşımak amacıyla açıldığından, ülkenin ancak belli bir kesimine hizmet vermektedir. Karayollarının çok az bir bölümü kaplanmıştır. Ağırlığını Mekong Irmağıyla Tönlé Sab'in oluşturduğu su yollarının toplam uzunluğu 2.000 km'yi bulur. Okyanus gemileri Mekong Irmağının ağzından 320 km içeride yer alan Phnom Penh'e ırmak yoluyla ulaşabilirler. Ülkenin tek açık deniz limanı Tayland Körfezindeki Kâmpóng Saôm'dadır. Yapımı 1960'ta tamamlanan liman, okyanus gemilerinin demirlemesine elverişlidir. Bölgede sanayi gelişmeye başlamış ve Kâmpóng Saôm'u Phnom Penh'e bağlayan dört şeritli modern bir karayolu açılmıştır. Demiryolları devletçe işletilir. Yapımı II. Dünya Savaşı öncesinde tamamlanan Phnom Penh-Paöy Pét ile 1969'da açılan Phnom Penh-Kâmpóng Saôm hatlarının toplam uzunluğu 655 km kadardır.

YÖNETSEL VE TOPLUMSAL KOŞULLAR. Kamboçya 1991'e değin tek parti sistemiyle yönetilen bir halk cumhuriyetiydi. O dönemde siyasal yaşama Vietnam destekli Kamboçya Devrimci Halk Partisi yön veriyordu. Parti 1991'de adını Kamboçya Halk Partisi olarak değiştirdi. 1981 Anayasası'na göre yasama yetkisi Ulusal Meclis adını taşıyan tek meclisli parlamentonun elindeydi. Ulusal Meclis'in 117 üyesi, Kamboçya Devrimci Halk Partisi'nin gösterdiği adaylar arasından genel seçimlerle belirlenirdi. Ulusal Meclis üyeleri arasından seçilen Devlet Konseyi, meclisin daimi organıydı. Devlet Konseyi başkanı, aynı zamanda devlet başkanlığı ve silahlı kuvvetler başkomutanlığı görevlerini yürütürdü. Yürütme yetkisi, Ulusal Meclis içinden seçilen Bakanlar Kurulu'na aitti. Hükümet, çalışmalarında Ulusal Meclis'e karşı sorumluydu. 1991'de iç savaşı sona erdiren barış antlaşmasının imzalanmasının ardından yönetimi, ülkedeki dört siyasal grubun temsilcilerinden oluşan Sihanouk başkanlığındaki Yüksek Ulusal Konsey üstlendi.

Kamboçya'da sağlık hizmetleri sistemini yeniden kurmaya yönelik çalışmalar sürmektedir. Açılan yeni hastane ve kliniklere karşın, 27 bin kişiye bir hekimin düştüğü (1988) Kamboçya'da sağlık personeli sıkıntısı önemini korumaktadır. Sıtma ve şistozomiyaz gibi hastalıklarla, kötü ve yetersiz beslenmeden kaynaklanan sağlık sorunları

yaygındır. Ortalama ömür (1989) erkeklerde 46,5 yıl, kadınlarda 49,4 yıl, bebek ölüm oranı (1986) binde 140'tır.

Demokratik Kamboçya yönetimi sırasında kapanan orta dereceli okullarla yükseköğretim kuruluşları yeniden eğitime açılmaktadır. Eğitimin 6-12 yaş arasında zorunlu olduğu Kamboçya'da nüfusun yarıya yakın bölümü (1980) okuryazar değildir. Bütün eğitim ve öğretim kuruluşları hükümet denetimindedir.

KÜLTÜREL YAŞAM. Khmer İmparatorluğu ulaştığı kültür ve sanat düzeyiyle Asya uygarlığına önemli katkılarda bulunmuştur. Angkor döneminden kalma Angkor Wat ve Angkor Thom tapınakları mimarlık ve heykeltanatının seçkin örneklerini oluşturur. Fransa'dan bağımsızlığın kazanılmasından (1953) sonra kültürel yaşamı canlandırmak amacıyla başlatılan çalışmalar çerçevesinde bir ulusal tiyatro ve bale okuluyla bir ulusal müzik okulu ve bir güzel sanatlar üniversitesi kurulmuştur. Aynı dönemde ilk ve orta öğrenimi yaygınlaştırmak için etkin bir çaba yürütülmüştür. Kültürel yaşamda en önemli yeri tutan müziğin yanı sıra dans ve tiyatro gibi sahne sanatları da gelişmiştir. Başlıca el sanatı ürünleri dokumalar, altın ve gümüş işleri, çeşitli mücevherler ile ahşap ve taştan yapılmış heykellerdir.

TARİH. *Tarihöncesi ve Antik Çağ.* Kamboçya'nın tarihöncesi dönemine ilişkin bilgiler son derece sınırlıdır. Orta ve kuzey kesimlerde yapılan kazılarda Neolitik Çağ'dan kalma buluntular ele geçirilmişse de, bunların Çinlilerin Yanmadası'ndan geçen çeşitli etnik gruplardan hangilerine ait olduğunu saptamak olanaksızdır.

Kamboçya tarih boyunca birbirini izleyen göç dalgalarına sahne oldu. Bölgenin ilk sakinleri olan Avustralya coğrafi ırkından gelen halkları, Melanezyalılar ve Endonezyalılar izledi. Ülkeye sonradan yerleşen Khmerler önce Funan Devleti, ardından da Chen-la Krallığı aracılığıyla siyasal denetimi ele geçirdiler.

İS 1. yüzyılda kurulduğu söylenen Funan Devleti'nden önceki Kamboçya tarihine ilişkin ayrıntılı bilgi yoktur. Bu dönemde ırmak ve göl kıyılarında yaşayan ve geçimlerini tarım, hayvancılık ve avcılıkla sağlayan toplulukların cıvalı taş, kemik ve demir ok uçları kullandıkları bilinmektedir. Metal eşya yapımını bilen halkların bölgeye İS 1. yüzyıldan önce geldiği ve İS 4. yüzyılda metal işleme alanında son derece ileri bir düzeye ulaştığı da kesindir. Bununla birlikte çeşitli kazılar cıvalı taş aletlerin ağırlıkta olduğu Neolitik kültürün, metal eşya yapımına dayanan bu ileri kültürün yanında, uzun yıllar varlığını koruduğunu göstermektedir.

Kamboçya tarihine ilişkin güvenilir bilgiler Funan Devleti'nin yükseliş dönemiyle birlikte başlar. Funan'ın yabancı bir Brahman tarafından kurulduğunu belirten efsane, Hint kültür ve düşüncesinin Çinlilerin bölgedeki etkisinin göstergesi olarak yorumlanmaktadır. Bugün çoğu tarihçi bölgeye değişik tarihlerde küçük gruplar halinde gelen Budacı tüccarların ve Brahmanların zamanla önemli konumlara yükselerek, ileri kültürel ve sanatsal birikimleriyle dinlerini yaydıkları görüşünde birleşmektedir.

Yaklaşık 245'te ülkeyi ziyaret eden iki Çinli elçinin yazdıklarına göre, Kral Fan Shiman (hd y. 205 - y. 225) ve Fan Zhan'ın (hd y. 225 - y. 240) yönetimi altında Funan'ın egemenliği Mekong ve Sab ırmaklarının aşağı kesimleriyle Malakka Yarımadası'nın bir bölümüne kadar yayılmıştı. Ülkede Hintçeye dayalı bir yazı kullanılıyor, hükümdar surlarla çevrili kentlerde yaşayan halktan vergi olarak değerli taş ve madenlerle parfümler topluyordu.

Funan'ın Çin ve Hindistan'la resmi ilişkileri Fan Zhan ve Fan Xun'un (hd y. 240 - y. 287) hükümdarlıkları sırasında yoğunluk kazandı. 357'de tahta çıkan Çandan ve ardıllarının yönetimleri sırasında Hint kültürünün Funan üzerindeki etkisi iyice arttı. Genç bir Brahman olan Çandan'ın ardılı Kaundinya ülkede Hint yasalarına ve yönetim modeline dayalı birçok reform başlattı.

Funan gücünün doruğuna Kaundinya Jayavarman'ın (ö. 514) hükümdarlığı sırasında ulaştı. Bu dönemde krallık dolaylı yollarla Akdeniz bölgesiyle bile ticari ilişkileri olan zengin bir devlet durumuna geldi. Ülkenin iç kesimlerinde karmaşık bir ulaşım ve sulama kanalları ağı kuruldu. Hükümdarların dini olan Hindu dininin yanı sıra halk arasında Budacılık da yaygınlaşmaya başladı.

Jayavarman'ın yerine geçen Rudravarman (hd 514-539) bağımsız Funan'ın son hükümdarı oldu. Funan, Rudravarman'ın torunlarından Bhavavarman'ın kendisini Funan ve Çenla hükümdarı ilan etmesiyle bağımsızlığını yitirdiyse de, uzun yıllar özerkliğini koruyarak 7. yüzyılın başlarına değin Çin'e elçi yollamaya devam etti.

Bhavavarman'ın yerine geçesi Chitrasena (y. 600 - y. 611) geçti. Chitrasena'nın oğlu İşanavarman'ın (y. 611 - 635) kral olmasından sonra Çenla hükümdarlarının Funan üzerindeki baskısı iyice arttı. İşanavarman döneminde Çenla Devleti güneyde ve batıda yeni topraklar kazandı. Kralın bir Çam prensesiyle evlenmesi, bugün Vietnam'ın güneyinde kalan topraklara egemen olan Çampa Devleti'yle iyi ilişkileri daha da pekiştirdi.

İşanavarman'ın ardılları II. Bhavavarman ve I. Jayavarman'ın hükümdarlıkları sırasında (7. yy), Khmerler bütün Çinlileri Yanmadası'na egemenlikleri altına aldılar. Hızla büyüyen topraklarını denetlemekte güçlük çeken Çenla hükümdarlarının krallığı iki ayrı bölgeye ayırma uygulamasının bu dönemde başladığı sanılmaktadır. Sanat alanında da büyük ilerlemelerin kaydedildiği bu dönemde, Budacılık ve Hindu dinleri yayılmaya devam ederken, Khmerlerin geliştirdikleri ileri sulama teknikleri de uygulanmaya başladı.

I. Jayavarman'ın ölümünün ardından Çenla Devleti birbirine rakip küçük prensliklere bölündü. Ülkenin kuzey kesimi eski gücünü önemli ölçüde korumayı başlarken, güney kesimi hanedan kavgaları nedeniyle giderek zayıf düştü. Güneyden geçen büyük doğu-batı ticaret yolunun yönünün değişmesi ve Hindistan'la olan kültürel ilişkilerin zayıflaması, gerileme sürecini daha da hızlandırdı. Bununla birlikte 8. yüzyılın ikinci yarısına değin canlılığını koruyan sanat yaşamı, Khmer hükümdarı II. Jayavarman'ın (hd y. 802 - 850) başlattığı Angkor hanedanıyla birlikte yeni bir kültürel canlanmaya temel hazırladı.

Angkor dönemi. 8. yüzyılın ikinci yansında, Cava Adasında hüküm süren Şailendra hanedanı hükümdarlarının Kamboçya'yı nüfuz alanları içine aldıkları sanılmaktadır. Yaklaşık 800'de Cava'dan Kamboçya'ya gelerek krallığını kuran II. Jayavarman, Angkor'un doğusundaki Kulén Tepelerinde bulunan başkenti Mahendrapurvata'da katıldığı bir Şivacı Hindu töreninde *devaraca* (tanrı-kral) olarak kutsandı. Jayavarman'ın ardıllarının da aynı törenden geçerek *devaraca* unvanını aldıkları ve kendilerini yeryüzündeki hiçbir gücün egemenliğini kabul etmeyecek evrensel hükümdarlar olarak gördükleri Angkor dönemi, Khmer uygarlığının klasik dönemi olarak kabul edilir.

II. Jayavarman'ın ölümünden sonra tahta çıkan oğlu III. Jayavarman (hd 850-877) ardında kalıcı bir iz bırakmadı. Yerine

geçen kuzeni I. İndravarman, Angkor'un güçlenmesinde önemli rol oynadı. İndravarman'ın inşa ettirdiği büyük sulama sistemiyle piring üretiminde önemli bir artış sağlandı. Sonraki hükümdarlar tarafından daha da geliştirilen bu sistem, sınırlı bir bölgede yoğun bir nüfusun barınmasına ve son derece merkezileşmiş bir yönetimin kurulmasına olanak sağladı. İndravarman'ın ardılı I. Yaşovarman (hd 889-900), babasının başlattığı çalışmaları sürdürerek krallığı daha da güçlendirdi ve egemenliği altındaki toprakları Funan Devleti'nin gücünün doruğunda olduğu sıradaki sınırlarına kadar genişletti. Yaşovarman'ın ölümünü izleyen 100 yıllık süre içinde tahta çıkan altı hükümdar döneminde yaşanan en önemli siyasal olay, IV. Jayavarman (hd 928-942) tarafından yer değiştirilen başkent II. Racendravarman (hd 944-968) tarafından eski yerine taşınması oldu. II. Racendravar-

Budacılığı kayırmasının ve Çamların kıskırtmalarının yol açtığı ayaklanmalara ve savaşlara karşın bu dönemde bayındırlık alanında önemli çalışmalar başlatıldı. Udayadityavarman'ın batıda inşa ettirdiği büyük gölet, Angkor çevresindeki tarım alanlarının genişlemesini sağladı. Yerine geçen kardeşi III. Harşavarman (hd 1066-80) Çam ordusunun Kampuçya içlerine kadar ilerlererek Sambhupura'yı yağmalamasına engel olamadı. Harşavarman'ı devirerek tahta çıkan VI. Jayavarman'ın (hd 1080-1107) hiçbir zaman başkent Angkor'u ele geçiremediği sanılmaktadır. Harşavarman'ın akrabalarının VI. Jayavarman'a ve ardılı I. Dharanindravarman'a (hd 1107-13) karşı yürüttükleri mücadele, II. Suryavarman'ın direnişi bastırarak 1113'te tahta çıkmasına değin sürdü.

Suryavarman, egemenliğini kabul eden Çampa kralının kuzeyde Vietnamlılara kar-

Angkor Wat'ın (Angkor Tapınağı) bir duvarından ayrıntı
ABC Ajansı

man'ın ardılı V. Jayavarman (968-1001) önceki kralları Çampa'yı denetimi altında tutmaya yönelik çabalarını sürdürdü ve bilimin gelişmesi için çaba harcadı. Hükümdarların çoğunun Şivacı olmasına karşın, Budacılık 10. yüzyılda gelişmesini sürdürdü.

Angkor'un karmaşık bürokratik yapısı, görünüşte mutlak bir güç taşıyan hükümdarların iktidarını sınırlayan önemli bir etkendi. Yasal konularda son sözü söyleme hakkı olan hükümdar, zaman zaman başkomutanlık görevini de üstlenirdi. Ama zamanının büyük bölümü çeşitli törenler ve dinsel görevlerle geçirdi. Bilgin Brahmanlardan ve askeri önderlerden oluşan bürokrasi ayrı bir sınıf oluştuyordu. Özellikle başkentten uzak bölgelerde büyük bir nüfuz elde eden bürokratların kendi adlarına tapınaklar kurma hakkı vardı. Büyük devlet memurlarıyla köylüler ve köleler arasında yer alan toprak sahiplerinin başkentle ilişkileri son derece sınırlıydı.

11. yüzyılda tahtın meşru vârisi I. Udayadityavarman'ı devirerek kral olan I. Suryavarman (hd y. 1002-50), uzun yıllar süren bir iç savaştan sonra 1011'de krallığı bütünüyle denetimi altına aldı. Ardından bugün Tayland'ın güneyinde kalan toprakların büyük bölümü ile Mekong Vadisi çevresindeki toprakların Luang Prabang'a kadar olan kesimini sınırlarına kattı. Uzun süren hükümdarlığı sırasında eski tapınakların çoğunu onarttı ve yapımı yarım kalmış olanları tamamlattı. Suryavarman'ın yayılcı politikasını sürdüren oğlu II. Udayadityavarman'ın yönetimi (1050 - 66) sırasında ülkede birçok ayaklanma çıktı. Hükümdarın

şii düzenlediği seferlere katılmayı reddetmesi üzerine, topraklarını krallığına kattı. Bu seferler sırasında, bugün Vietnam'ın kuzeyinde yer alan Thanh Hoa'ya kadar ilerledi ve Malakka Yarımadasını da nüfuz bölgesi içine aldı. Ayrıca başta Khmer sanatının en görkemli örneklerinden biri olan Angkor Wat tapınak grubu olmak üzere birçok önemli yapıyı inşa ettirdi; Şivacılık ve Vişnuculuğun karışımından oluşan yeni bir devlet dini kurdu. Ama hükümdarlığının son yıllarında, yayılcı dış politikasının ve büyük yapıım harcamalarının neden olduğu ciddi mali güçlüklerle karşı karşıya kaldı. Bütün çabalarına karşın Vietnamlılara egemenliğini kabul ettiremediği gibi, ölümünden bir yıl önce (y. 1150) Çamların yeniden bağımsızlıklarını kazanmalarını da önleyemedi. Suryavarman'ın ölümünü izleyen gerileme döneminde patlak veren birçok ayaklanmanın yanı sıra Çamların Angkor sınırlarına düzenlediği saldırılar da yoğunluk kazandı. Sonunda sınırı geçmeyi başaran Çamlar 1177'de başkent Angkor'u ele geçirdiler.

Angkor'un içinde bulunduğu kargaşa VII. Jayavarman'ın sürekli savaşlarla geçen uzun bir dönemin ardından 1181'de tahta çıkmasına değin sürdü. II. Suryavarman'la birlikte en büyük Angkor hükümdarlarından biri olan VII. Jayavarman, hanedan içi çatışmalardan yararlanarak Çam Krallığı'nı topraklarına katmayı başardı (1203). Ülke içinde mutlak bir denetim kurduktan sonra, hem ülkenin güney ve batı kesimlerine, hem de Malakka Yarımadasının bazı bölümlerine egemenliğini kabul ettirdi. Angkor Wat kadar görkemli bir yapı olan Angkor Thom tapınak grubu da bu dönemde inşa edildi.

Jayavarman'ın ölümünden sonra (y. 1215 ya da en geç 1219) Khmer Devleti yeni bir gerileme dönemine girdi. Çamlar 1220'de yeniden bağımsızlıklarını kazanırken, 1238'de batıda bağımsız bir Tay devleti kuruldu. Aynı dönemde Malakka Yarımadası üzerindeki Khmer egemenliği de sona erdi. Khmer Devleti'nin sürekli toprak kaybına uğramasına karşın, Angkor 13 yüzyılda da varlıklı ve görkemli bir kent olma özelliğini korudu. Öte yandan VIII. Jayavarman'ın uzun süren hükümdarlığı sırasında (1243-95) Hindu dininin yerine devlet dini olarak Theravada Budacılığı benimsendi. Din değişikliğinin ardından Sanskrit hızla önemini yitirdi ve Pali kutsal dil durumuna geldi.

Tay hükümdarı Ramkhamhaeng'in olumuyla (y. 1317), Tayların Khmer Devleti'ne yönelik tehdidi kısa süre için de olsa ortadan kalktı. Ama yeni Khmer hükümdarlarının ülkenin ekonomik yaşamının temelini oluşturan karmaşık su ve kanal sistemini ihmal etmeleri ve sistemin savaşlar sırasında gördüğü zararları ekonomik yaşamda büyük bir sarsıntıya yol açarak, Khmer Devleti'nin Tayların egemenliği altına girmesiyle sonuçlanan gelişmelere zemin hazırladı. Aynı dönemde su ve kanal sisteminin bozulmasının da etkisiyle baş gösteren sıtma salgınları ile hanedan kavgaları da Khmerlerin zayıflamasında önemli rol oynadı. 1369 ve 1389'da iki kez Taylar tarafından işgal edilen Angkor, 1444'teki üçüncü ve son saldırıyla kesin olarak Tayların eline geçti. İstiladan sonra Angkor'u terk eden kralın Khmer sarayını güneydeki Phnom Penh kentine taşınmasıyla, Khmer tarihinde Angkor dönemi kapanırken, Khmer Devleti'nin çöküş dönemi de başlamış oldu.

Tay ve Vietnam egemenliği. Angkor'un terk edilmesini izleyen 50 yıllık dönem, Khmer hükümdarları arasındaki hanedan kavgaları ve Taylar ile Khmerler arasında sürekli savaşlarla geçti. Bu dönemde Birmanların Tay topraklarına yönelik saldırılarından yararlanan Khmer hükümdarı Chan (1516-66), Tay topraklarının içlerine kadar ilerleyerek 1564'te başkent Ayutthaya'ya ulaştı. Onun oğlu I. Barom Reachea (hd 1566-76) Angkor'u ele geçirerek kısa bir süre için yeniden başkent yaptı. Ama Birmanların oluşturduğu tehdidin üstesinden gelmeyi başaran Taylar, Kral Naresuan döneminde Phnom Penh'in hemen kuzeyinde, Lovek'te kurulan yeni Khmer başkentini ele geçirerek (1594) Khmerlere ağır bir darbe daha indirdiler.

Lovek'in Tayların eline geçmesinden önce, Kamboçya kralı Satha (hd 1576 - y. 1594) Asya'nın güneydoğusunda koloniler kurmuş olan İspanyol ve Portekizlilerden yardım almak amacıyla çeşitli girişimlerde bulunmuştu. Ama İspanyol birlikleri Lovek'in düşüşünden iki yıl sonra Kamboçya'ya girdiklerinde, tahtta Satha'yı devirerek kendini kral ilan etmiş olan Chung Prei bulunuyordu.

Chung Prei'yle anlaşamayan İspanyollar Srei Sântör'deki kraliyet sarayına bir saldırı düzenleyerek kralı ve oğlunu öldürdüler. Ardından da Satha'nın oğullarından birini II. Barom Reachea (hd 1597-99) adıyla tahta çıkardılar. Bu olay ülkedeki yabancı egemenliğine tepki duyan ve tahta Satha'nın kardeşi Soryopor'u geçirmeyi amaçlayan yüksek devlet görevlileri arasında büyük huzursuzlukların doğmasına neden oldu. 1599 ortalarında Phnom Penh'deki İspanyol garnizonuna, çok sayıda İspanyol askerinin ölümüyle sonuçlanan bir saldırı düzenlendi. Soryopor bu olaydan dört yıl

sonra, Tay ordusunun yardımıyla Kamboçya'ya girip IV. Barom Reachea (hd 1603-18) adıyla tahta çıktı.

Bu tarihten Fransız protektorasının kurulduğu 1863'e değin Kamboçya tahtına çıkan kralların hemen hepsi, rakiplerinin tehditleri karşısında tahta kalabilmek için Vietnam'dan ya da Siyam'dan yardım istemek zorunda kaldılar. Siyam egemenliğine son vererek bağımsızlığını ilan eden II. Chey Chetta (hd 1618-28), konumunu güçlendirmek amacıyla Vietnam'ın güneyinde yaşayan Nguyenlerden destek istedi. Ama Vietnamlılar yardım karşılığında, o tarihe değin Kamboçya'ya ait olan Saygon (bugün Ho Şi Minh kenti) yakınlarındaki bölgeye Vietnamlıların yerleşmesine izin verilmesini istedikler. Bu tarihten sonra Khmer tahtını ele geçirmeye çalışan bütün rakip prensler, toprak yitirmeyi de göze alarak Tayların ya da Vietnamlıların desteğini kazanmaya çalıştılar. Vietnamlılar Kamboçyalı prenslere yaptıkları yardımlar karşılığında eski Khmer topraklarındaki Vietnam yerleşmelerinin sayısını artırırken, Taylar Kamboçya'ya egemenliklerini kabul ettirmek için uyguladıkları baskıları yoğunlaştırdılar.

18. yüzyılın sonuna gelindiğinde Vietnamlılar doğuda, Taylar ise batıda geniş topraklar üzerinde kesin olarak egemenliklerini kurmuşlardı. Sonradan Gia Long adıyla Vietnam tahtına çıkan Nguyen Anh ülkesinde birliği sağlamaya çalışırken, Bangkok'taki Tay sarayı Kamboçya kraliyet ailesinin denetimine girmişti. Bangkok'ta taç giydikten sonra, Tay ordusunun desteğiyle Khmer başkentinde tahta çıkan Kral Eng'in (hd 1779-96) ölümünden sonra yerine çocuk yaşta Ang Chan geçti. Ang Chan'la kendisini devirmeyi amaçlayan kardeşleri arasındaki taht kavgası, ancak Kamboçya'nın hem Tayların, hem de Vietnamlıların egemenliğini kabul etmesiyle sona erdi.

Ang Chan'ın ölümünden sonra tahta güçsüz bir prenses çıkarmayı başaran Vietnamlılar bütün ülkeyi denetimleri altına aldılar. 1841'de Tay birliklerinin desteğiyle Bangkok'tan ülkesine dönen Duong'un (hd 1848-60) tahta çıkmasından sonra Kamboçyalılar son derece kısıtlı da olsa bir özgürlük dönemi yaşadılar. Ülkenin Fransız sömürgesi olmasından önceki son Kamboçya kralı olan Duong'un devlete eski gücünü kazandırmaya yönelik çabaları sonuçsuz kaldı ve hükümdarlığının son yılları ayaklanmalarla geçti.

Fransız egemenliği. 1860'ta tahta çıkan Kral Norodom'un 1863'te Fransızlarla ülkenin dışişlerinin denetiminin Fransa'ya bırakılmasını öngören protektora antlaşmasını imzalaması, Kamboçya'da Fransız sömürge yönetiminin kurulması yolunda atılan ilk adım oldu. Fransızlar, Norodom'la üvey kardeşi Prens Sisowath arasındaki iktidar çekişmesinden de yararlanarak, 1870'lerin ortalarında ülkeyi bütünüyle denetimleri altına almaya yönelik baskılarını yoğunlaştırdılar. Bu baskıların sonucunda Norodom'un Haziran 1884'te Cochinchine (Fransız yönetimi sırasında Vietnam'ın güneyi) valisi Charles Thomson'la imzalamak zorunda kaldığı yeni antlaşmayla Kamboçya, Fransa'nın sömürgesi durumuna geldi. Antlaşmanın hemen ardından Ocak 1855'te başlayan ve II. Dünya Savaşı'na değin Kamboçya'da Fransızlara karşı girişilen tek silahlı direniş hareketi olan ayaklanma iki yıl sürdü. Ayaklanmayı bastırmada büyük güçlük çeken Fransızlar, direnişi ancak krala bazı ödünler verip karşılığında halku silahlarını bırakma çağrısında bulunmaya ikna ederek kırabildiler. Fransızlar bu tarih-

ten sonra üst düzey Kamboçya devlet görevlileri arasındaki işbirlikçi eğilimlerden de yararlanarak, denetimi aşamalı olarak ele geçirme politikasını benimsediler. Phnom Penh'deki Fransız sömürge yönetiminin temsilcisinin 1897'de Kamboçya Bakanlar Kurulu'nun başkanlığını üstlenmesiyle, kral yönetim üzerindeki fiili denetimini yitirdi.

Norodom'un 1904'te ölmesinin ardından tahta çıkan Sisowath 1927'ye değin süren hükümdarlığı sırasında Fransızlarla hiçbir çatışmaya girmede. Fransızların göstermelik de olsa monarşi yönetimini yaşatma politikaları, Kamboçya'da Vietnam'dakinin tersine milliyetçi ve bağımsızlıkçı hareketlerin gelişmesini geciktirdi. Sisowath döneminde yaşanan tek önemli olay, köylülerin ağır vergilerin ve angaryanın kaldırılması için başlattıkları kitlesel protesto gösterileri oldu (1916). Olaylar, kralın köylülere yaşam koşullarının düzeleceğine ilişkin güvence vermesiyle kısa sürede yatıştı. Sisowath'tan sonra tahta çıkan oğlu Monivong döneminde (1927-41) ülkenin doğu kesiminde küçük plantasyonları kurulmaya başladı.

Monivong 1941'de öldüğünde, Japonlar Çin'inde Yanmadısını işgal etmiş ve bölgenin denetimini fiilen Fransızların elinden almış bulunuyorlardı. Fransa'nın Kamboçya üzerindeki egemenliğini güvence altına almayı amaçlayan Fransız genel valisi Amiral Jean Decoux, Monivong'un yerine, o sırada henüz 18 yaşında deneyimsiz bir delikanlı olan torunu Prens Norodom Sihanouk'u tahta çıkardı. Sihanouk Mart 1945'te Çin'inde Yarımadasında Fransız egemenliğinin son bulmasının ardından, ülkesinin bağımsızlığını ilan ettiyse de, Fransa'yla işbirliği politikasını sürdürdü. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Kamboçya'nın özerk devlet statüsüyle Fransız Birliği'ne katılmasıyla Fransa Kamboçya üzerinde bir kez daha kesin bir denetim sağladı. Bunu izleyen dönem halk arasında tam bağımsızlıkçı eğilimlerin güçlendiği, parlamento içindeyse meşruti monarşi yanlılarıyla mutlakiyet yanlıları arasındaki mücadelenin şiddetlenen bir dönem oldu. Siyasal kargaşaya son verme gereğiyle Ocak 1953'te parlamento dağıtıp sıkıyönetim ilan eden Sihanouk, uluslararası düzeyde ülkesinin bağımsızlığından yana bir kamuoyu oluşturmak üzere Kamboçya'dan ayrıldı.

Bağımsızlığın kazanılması. Fransa'nın 9 Kasım 1953'te Kamboçya'nın bağımsızlığını tanımasından sonra, Mayıs 1954'te toplanan Cenevre Konferansı'nda Sihanouk hükümeti, Kamboçya'nın tek yasal hükümeti olarak kabul edildi. Böylece Vietnam'ın bağımsızlığı için mücadele eden Viet Minh kuvvetlerinin Kamboçya'daki müttfiklerinin ülke yönetiminde söz sahibi olma şansları ortadan kalktı. Kamboçya'da siyasal yaşama damgasını vuran gelişmeler bağımsızlığın ilanından ve I. Çin'inde Savaşı'nın (1946-54) sona ermesinden sonra da sürdü. Sihanouk Mart 1955'te babası Norodom Suramarit lehine tahttan çekilerek Sosyalist Halk Topluluğu adlı siyasal bir hareket kurdu. Sihanouk'a ve vatanı bağlılık ilkesine dayanan hareket, Eylül 1955 seçimlerinde Ulusal Meclis'teki bütün sandalyeleri kazandı. 1957'de başbakanlığı üstlenen Sihanouk, babasının ölümünden (1960) sonra devlet başkanı unvanını aldı.

Vietnam'ın ABD'ye karşı yürüttüğü bağımsızlık savaşının başlangıcında tarafsız bir politika izleyen Sihanouk, Mayıs 1965'te Washington'la ülkesi arasındaki ilişkilere son vererek Çin'le, Kuzey Vietnam'la ve Güney Vietnam'ın bağımsızlığı için mücadele eden Vietnam Ulusal Kurtuluş Cephesi ile yakın bir işbirliği politikası izlemeye başladı. Bu

karar başta ordu olmak üzere tutucu çevrelerde ciddi huzursuzlukların doğmasına neden oldu. Öte yandan Sihanouk'un ülke içindeki radikal muhalefet güçleri üzerindeki baskıcı tutumu, çoğu yurtdışında öğrenim görmüş, sol görüşlü genç Kamboçyalılar arasındaki hoşnutsuzluğu artırdı. 1967'de patlak veren köylü ayaklanmasının ardından ordunun ve öteki tutucu çevrelerin etkisi altına giren Sihanouk, solculara karşı yoğun bir baskı politikası izlemeye başladı.

1969'a gelindiğinde Sihanouk'un iktidardaki konumu büyük ölçüde sarsılmış, orduyla sol muhalefet güçleri arasındaki çatışmalar yoğunlaşmıştı. Sihanouk'u ülkenin içinde bulunduğu istikrarsızlığın baş sorumlusu olarak gören General Lon Nol ve Prens Sisowath Sirik Matak önderliğindeki sağcılar ABD'den gizlice yardım gören Özgür Khmerler örgütünün de desteğiyle Sihanouk'u devirmek üzere darbe hazırlıklarına giriştiler. Ardından Sihanouk'un yurtdışında bulunmasından yararlanarak 18 Mart 1970'te bir darbeyle yönetimi ele geçirdiler. Darbeden sonra Pekin'e sığınan Sihanouk, burada bir sürgün hükümeti kurdu ve Lon Nol rejimini devirmeyi amaçlayan Kamboçya Birleşik Ulusal Cephesi'nin başkanlığını üstlendi. Bundan kısa bir süre sonra Mayıs 1970'te ABD ve Güney Vietnam birliklerinin ülkeyi istila etmeleriyle Kamboçya II. Çin'inde Savaşı'nın (1965-75) taraflarından biri durumuna geldi. Lon Nol yönetimi ABD'den gördüğü askeri ve mali desteğe karşın, Khieu Samphan, Hou You ve Hu Nim önderliğindeki devrimci Khmer birliklerinin kırsal kesimde hükümet birliklerine karşı yürüttüğü silahlı mücadeleyi denetim altına alamadı. Phnom Penh Nisan 1975'te devrimci birliklerin eline geçti.

Sihanouk Eylül 1975'te devlet başkanı sıfatıyla Phnom Penh'e döndüyse de, 5 Ocak 1976'da ülkenin adını Demokratik Kampuçya olarak değiştiren yeni anayasanın kabul edilmesinin ardından görevinden çekildi. Mart 1976'da yapılan genel seçimlerden sonra Khieu Samphan devlet başkanı, Pol Pot başbakan oldu. 1977'de ise Çin çizgisindeki Komünist Parti resmen devlet partisi olarak tanındı. 20. yüzyılın en kanlı rejimlerinden biri olarak kabul edilen Pol Pot yönetimi sırasında, kentlerde yaşayan milyonlarca kişi zorla köylere yerleştirilerek, ülkenin tamsal üretimini artırmak üzere kolektif çiftliklerde çalışmaya zorlandı; rejim düşmanı ilan edilenler aileleriyle birlikte toplu olarak katledildi. Öte yandan Kampuçya ve Vietnam arasında yoğunlaşan sınır çatışmaları Aralık 1977'de iki ülke arasındaki ilişkilerin tamamen kopmasıyla sonuçlandı. Pol Pot rejiminin Çin Halk Cumhuriyeti'yle olan ilişkilerini daha da sıkılaştırmasının ardından Kampuçya'ya yönelik Vietnam saldırıları şiddetlendi. Bu dönemde Vietnam'la süren savaşın yanı sıra ekonomik sistemin felce uğraması nedeniyle baş gösteren açlık ve salgın hastalıklar sonucu ölenlerin sayısının, siyasal nedenlerle öldürülenlerle birlikte bir milyonu bulduğu tahmin edilmektedir.

Ocak 1979'da Phnom Penh'i ele geçiren Vietnam birliklerinin desteğindeki Ulusal Kurtuluş İçin Kampuçya Birleşik Cephesi'ne bağlı gerillalar Pol Pot rejimini devirmek Heng Samrin başkanlığında yeni bir hükümet kurdular. Phnom Penh'in düşmesinden sonra Çin Halk Cumhuriyeti'ne kaçan Pol Pot ve Khieu Samphan'ın kurdukları direniş örgütüne bağlı Kızıl Khmerler ülkenin adını Kampuçya Halk Cumhuriyeti olarak değiştiren Heng Samrin yönetimine yönelik gerilla saldırılarını sürdürürken, eski Kampuçya başbakanlarından Son Sann önderliğindeki aşırı sağcı Khmer Ulusal Halk Kurtuluş Cephesi ile Sihanouk önderliğindeki Siha-

nouk'çu Ulusal Ordu da direniş katıldı. 1988'de Heng Samrin hukumeti ile direniş örgütleri arasında uzlaşma sağlamaya yönelik görüşmeler başladı. Aynı yıl Heng Samrin'in yerini alan Hun Sen 1989'da bazı liberal değişiklikler yaptı. Bunlar arasında ülkenin adının Kamboçya Devleti olarak değiştirilmesi, Budacılığın yeniden ulusal din ilan edilmesi ve özel mülkiyete izin verilmesi bulunuyordu. Vietnam'ın ülkedeki bütün birliklerini eyleme değil geri çekceğini açıklamasına karşın Kızıl Khmerler'le Vietnam'dan destek alan Phnom Penh kuvvetleri arasındaki çarpışmalar 1989'da da sürdü. Taraflar arasında uzlaşma sağlamaya yönelik girişimlerden 1990'da da sonuç alınmadı. Sonunda Ekim 1991'de Paris'te iç savaşı sona erdiren bir antlaşma imzalandı. Bu antlaşma uyarınca yönetimi dört grubun temsilcilerinden oluşan Sihanouk başkanlığındaki Yüksek Ulusal Konsey üstlendi. Ayrıca bazı bakanlıkların yönetimini üstlenmek, tarafların askeri güçlerini azaltmak koşullarına uyup uymadıklarını denetlemek ve seçimler için gerekli hazırlık çalışmalarını yürütmek üzere BM Geçici Kamboçya İdaresi (UNTAC) oluşturuldu. Yüksek Ulusal Konsey Ocak 1992'de basına özgürlük tanıma ve siyasal partilerin kurulmasına izin verme kararı aldı. Şubat 1992'de ise, Yüksek Ulusal Konsey UNTAC'ın 1993'te yapılması öngörülen seçim hazırlıklarını denetlemek üzere askeri bir güç oluşturma kararını onayladı. Bu arada Kızıl Khmerlerin UNTAC'la işbirliğini reddetmesi gerginliklere ve ateşkesi bozan çatışmalara yol açtı.

Mayıs 1993'te yapılan seçimlerden sonra, en çok oyu alan Bağımsız, Tarafsız, Barışçı ve İşbirlikçi Bir Kamboçya İçin Birleşik Ulusal Cephe ile onu izleyen Kamboçya Halk Partisi bir koalisyon hükümeti kurdu. Eylülde anayasada değişiklik yapılarak Devlet Başkanı Sihanouk kral ilan edildi.

Son yıllardaki gelişmelere ilişkin ayrıntılı bilgi ve istatistikler için bak. ANAYILLIK.

Kambriyen Dönem, Kambriyen Sistem kayaçlarının oluştuğu jeolojik zaman dilimi; Yer'in jeolojik tarihinin ayrıldığı 11 dönemin en eskisidir. Birkaç jeolojik bölüm bir dönemi, birkaç dönem de daha büyük bir jeolojik birim olan zamanı oluşturur. Paleozoyik (Birinci) Zamanın (y. 570-225 milyon yıl önce) ilk dönemi olan Kambriyen Dönem (y. 570-500 milyon yıl önce) Prekambriyen Zamanı (y. 4 milyar - 570 milyon yıl önce) izler ve Ordovisiyen Dönemden (y. 500-430 milyon yıl önce) önce gelir. Kambriyen Dönemin yaklaşık 70-90 milyon yıl kadar sürdüğü tahmin edilmektedir; buna karşılık bu dönemin yaklaşık 500 milyon yıl önce sona erdiği bütün jeologlarca kabul edilmektedir.

Fanerozoyik Üstzamanın (Prekambriyen zamanın sonundan günümüze) en eski zaman dilimi olan Kambriyen Dönem, tüm dünyada kalkerli kabuklu deniz hayvanlarının ortaya çıkışıyla başlar; bu canlıların nasıl geliştiği henüz açıklanamamıştır. Kambriyen Sisteme adını, 1835'te Galler'deki Cambria'da araştırmalar yapan İngiliz jeolog Adam Sedgwick vermiştir; bu sistem, genel olarak Alt, Orta ve Üst Kambriyen'e karşılık gelen ve birbirini izleyen Comley, St. David ve Merioneth dizilerine ayrılır. Kimi zaman Caerfai Dizisi olarak da adlandırılan Comley Dizisi yeterince tanımlanamamış ve bağıl yaşı, içerdigi fosillerin yardımıyla tam olarak belirlenememiştir. Dördüncü bir dizi olan Tremadoc, kimi zaman Kambriyen Dönemin son dizisi, kimi zaman da Ordovisiyen Dönemin ilk dizisi olarak kabul edilir. Kambriyen ve Ordovisiyen dönemleri birbirinden ayıran katman ve

zaman sınırları ilişkin ortak bir belirleme henüz gerçekleştirilememiştir. Ama Tremadoc, daha çok Ordovisiyen Dönemin bir dizisi olarak kabul edilir.

Günümüzün levha tektoniği kuramından yararlanılarak Kambriyen Dönemin paleo-coğrafyası, eskiden Gondvana ile Lavrasya kıtaları arasında kalan ve bugünkü Atlas Okyanusunun öncülü olan İapetos Okyanusuna dayalı olarak açıklanır. Gondvana, bugünkü İngiltere'yi, Galler'i ve İrlanda'nın doğu kesimini, Avrupa ve Afrika kıtalarını, Ortadoğu'nun bazı bölgelerini, Hindistan'ı, Güney Amerika'ya, Antarktika'ya ve Kuzey Amerika'daki Apalaş Dağlarının doğu kesimlerini kapsıyordu ve ikinci karbonatlar (kireçtaşları) ile büyük klastik (mekanik olarak oluşmuş) tortullardan oluşuyordu. Buna karşılık Kuzey Amerika'nın büyük bir bölümünü (Apalaşlar'ın batısını da içine alarak), Grönland'ı, Spitzbergen'i, İskoçya'nın kuzeybatı kesimi ile İrlanda ve Norveç'in batı bölgelerini kapsayan Lavrasya'da, kireçtaşları egemendi. Lavrasya kıtasını oluşturan kireçtaşlarında bulunan deniz fosilleri Gondvana'dakilerden farklıdır ve bu iki kayaç dizisi arasında bağlantı kurulmasında bazı sorunlar vardır. Kuzey Amerika'daki Alt ve Orta Kambriyen diziler, İngiltere'dekilerden biraz farklıdır ve Üst Kambriyen, birbirini izleyen Dresbahiye, Frankoniye ve Trempealeauyen katlara ayrılır. Bazı jeologlar, Trempealeauyen'in en azından bazı bölümlerinin Galler'deki Tremadoc Dizisine karşılık geldiğini ileri sürerler. Kambriyen Dönemdeki öteki kıta alanları, Baltica (Avrupa'nın en kuzeyi, İskandinavya ve Baltık bölgesi), Sibirya Çin'in kuzey kesimleri ve Moğolistan'ı kapsıyordu. Bunların arasındaki paleocoğrafik ilişkiler tam olarak bilinmemekle birlikte Sibirya'daki evaporitler burada sıcak iklim koşullarının ve yüksek buharlaşmanın bulunduğunu düşündürmektedir. Baltica kayaçlarında genellikle kireçtaşı bulunmaz ve bu nedenle buralardaki çökeltmenin soğuk suda gerçekleştiği kabul edilir.

Kambriyen kayaçlarda yalnızca deniz fosillerinin varlığı bilinmektedir; bunların çoğu omurgasız fosilleri olmakla birlikte ABD'de Wyoming'da Geç Kambriyen'e özgü çenesiz balıkların kalıntılarına rastlanmıştır. Tanımlanabilen tek bitki alglerdir. Kambriyen Dönemin egemen hayvan grubunu oluşturan trilobitler dönemin sonunda önemli ölçüde azalırken çeşitli trilobit familyaları ortadan kalktı.

Daha önceki dönemlerde trilobit fosillerine rastlanmamasına karşın bu hayvanların Kambriyen Dönem başlarında ulaştıkları gelişim düzeyine dayanılarak uzun bir evrim sürecinden geçtikleri sanılmaktadır. Trilobitlerin büyük bir bölümü siğ deniz diplerinde yaşıyor; ama bazıları da, dipte yaşayan canlıların gereksinim duyduğu yeterli oksijenin bulunmadığı yüzey sularına da uyum sağladı. Akıntılarla sürüklenen ya da serbest yüzebilen trilobit fosil kalıntıları çoğu kez oldukça ayrı bölgelerdeki kayaçlar arasında bağlantı kurmayı kolaylaştırmaktadır. *Brachiopoda* filumunun üyeleri, yumuşakçalar ve derisidikenlilerin ilk örneklerini kapsayan öteki hayvan gruplarına Alt Kambriyen'de dahil olmak üzere tüm Kambriyen Dönemde rastlanır. Görünüşleri süngerleri andıran *Archaeocyatha* filumunun üyeleri yalnızca Alt ve Orta Kambriyen kayaçlarda bulunur. Stratigrafik bakımdan değerli olan bu organizmalar stromatolitlerle (alg çökeltileri) birlikte, özellikle Rusya ve Avustralya'da çoğu kez resif benzeri kütleler (biyoherm) oluşturur. Kambriyen graptolitleri (koloni halinde yaşayan günümüzde soyu tükenmiş hayvan grubu),

Ordovisiyen'dekilerden farklı olarak deniz tabanına bağlı olarak yaşamışlardır. Bunların fosilleri birbirinden uzak yerlerdeki kayaçlar arasında bağlantı kurmaya uygun değildir. Bazıları, içinde bir fosil kuşağı olarak önem kazandıkları Tremadoc Dizisinin başlangıcında plankton halinde yaşamaya yönünde hızlı bir evrim geçirmiş gibi görünmektedir. Kanada Kayaık Dağlarının güneyinde bulunan Orta Kambriyen e özgü Burgess Şeyli, kıta kenarına bitişik eğimli deniz tabanından aşağıya kayan çamur altında kalmaları yüzünden 100'den fazla hayvan cinsini koruyabildi.

kambur ağustosböceği, *Homoptera* (çanakatlılar) takımının *Membracidae* familyasını oluşturan yaklaşık 2.600 böcek türünün ortak adı. Bu familya üyeleri gövdeye dikey olarak yerleşmiş başları ve büyük bir kambur oluşturan biçimde inleşmiş ongoğuş bölütleriyle kolayca tanınır. Başın üstünde sivri bir çıkıntı yapan ongoğuş, arkaya doğru genişleyerek karnı bölümünü bile örter. Genellikle benek ya da bantlarla bezeli olan vücutlarının renkleri mavimsi yeşilden kırmızı kahverengine kadar değişir. Bitki özsuyla beslenen ve tropik bölgelerde geniş bir dağılım gösteren bu böceklerin çoğu sindirim artıklarıyla birlikte tatlı bir sıvı salgılar.

Dişiler ağaç ve çalı kabuklarında açtıkları yarıklara yumurtalarını iki sıra halinde bırakır. Yumurtla bırakma sırasında ağaç ve

Kambur ağustosböceği
Alexander B. Klotz

çalılarda açılan yaralar mantarların ve çeşitli hastalıkların bitkilere bulaşmasını da kolaylaştırır. Uzun ve sarımsı yeşil olan bu yumurtalardan baharda soluk yeşil renkli nemfler çıkar. Çevredeki otların özsuyla beslenen nemfler yazın ortalarında erişkinleşerek yumurtla bırakmak üzere yeniden ağaç ve çallara döner.

Stictiocephala (*Ceresa*) *bubalus* türü 6-8 mm uzunluğunda, çeşitli meyve ağaçlarına (özellikle elma ağaçları) zarar veren bir böcektir. *Platycotis vittata* ve *P. quadrvittata* türleriye çeşitli meşe türlerine zarar verir.

kambur balina (*Megaptera novaeangliae* ya da *M. nodosa*), *Balaenopteridae* familyasından, kalın gövdeli ve yüksek sırtlı çubuklu balina türü. Genellikle 12-15 m uzunluğa erişebilen bu balinaların üstü siyah, altı az ya da çok beyaz renklidir. On kenarları dalgalı, çok uzun ve dar yapılı yüzgeç ayaklarının yanı sıra her birinden bir ya da iki kıl çıkan başın ve çenelerin üstündeki in kabartılar en belirgin özelliklerini oluşturur. Sırt yüzgeci küçük ve gövdenin gersine doğru yerleşmiştir. Çenesinin altından karınına doğru uzunlamasına deri kıvrımlarının biçimlendirdiği 20 kadar oluk vardır.

Kambur balina (*Megaptera novaeangliae*)
Richard Ellis'in çizimi

Kambur balinalar tüm okyanusların kıyılarını boyunca yaşar ve bazen kıyılara çok yaklaşır. Yazın kutup sularına, kışın tropik ve astropik bölgelerdeki üreme yerlerine göç eder. Ara sıra suyun üstüne fırlar, kuyruğu ya da yüzgeç ayaklarıyla suyu döver ve yüzeyde yüzgeç ayaklarını kaldırarak ters döner. Derine inmek için sırtını kamburlaştırıp hızla dibe yönelir. Bu durumda kuyruğu havaya dikildikten sonra suya gömülür. Ticari önemlerinden ötürü uzun yıllar boyunca kırıma uğrayan kambur balinaların sayısı son derece azalmış ve 1960'ların ortasında koruma altına alınmıştır.

kambur sinek, Diptera (çiftkanatlılar) takımının, *Phoridae* familyasından böceklerin ortak adı. Çok küçük, koyu renkli ve göğüs bölümleri kambur olan bu sineklerin erişkinlerine özellikle çürüyen bitki artıkları arasında rastlanır. Larvalar ölü dokularla beslenir, asalak olarak yaşar ya da karınca ve termit yuvalarına girerek bu böceklerle ortak yaşama ilişkisi kurar. Bazı türleri güdük kanatlı ya da kanatsızdır.

Kambyes I (ü. İÖ 6. yy), İÖ y. 600-559 arasında Anşan hükümdarı. I. Kyros'un oğlu ve ardıydı. Media kralı Astyages'in vasalı olarak Anşan'da (Elam'daki Susa kentinin kuzeybatısında) hüküm sürdü. Yunanlı tarihçi Herodotos'a göre Astyages'in kızlarından biriyle evlendi. Bu evlilikten doğan oğlu, II. Kyros unvanıyla kral oldu.

Kambyes II (ü. İÖ 6. yy), Ahemeniş hanedanından Pers kralı (İÖ 529-522). İÖ 525'te Mısır'ı fethetmiştir.

Kral II. Kyros'la gene Ahemeniş soyundan gelen Kasandane'nin en büyük oğluydu. Babasının hükümdarlığı sırasında Babil'in yönetiminden sorumluydu. İÖ 538'de büyük önem taşıyan Yeni Yıl Şöleni'nde Babil krallarının ayinlere ilişkin sorumluluklarını üstlendi. Kyros'un son seferine çıkmasından önce Babil'de kral naipliğine getirildi.

Kyros'un planladığı Mısır'ın fethini gerçekleştirmesi Kambyes'in en önemli başarısıydı. Fetih sırasında Sisam tiranı Polykrates'in desteğini gördü; ayrıca Mısır ordusunda görevli Yunanlı komutan Phanes'ten değerli askeri bilgiler aldı. Sina Çölünü geçerken Araplar da Pers ordusuna su sağladılar. Kambyes'in İÖ 525'te Nil Deltasındaki Pelousion Çarpışması'nı kazanmasından ve Heliopolis ile Memphis'i ele geçirmesinden sonra Mısır direnişi çöktü. Mısır kralı III. Psamtik idam edildi.

Kambyes Mısır'da bulunduğu sırada Etiyopya ile Amon Vahasına (bugün Siva Vahası) ve Kartaca'ya karşı seferler planladı. Etiyopya seferine bizzat kendisi çıktı; bu ülkenin kuzey kesimlerini aldıysa da ikmal yetersizliği yüzünden geri dönmek zorunda kaldı. Teb'den yola çıkan bir başka birlik el-Vahatü'l-Harice'yi (Harice Vahası) ele geçirmeyi başardı, ama Amon Vahasına ulaşmadan yakalandığı bir kum fırtınasında dağıldı. Kartaca seferine hiç girilemedi.

Kambyes, Mısır'dan dönüşünde Suriye'de ayaklanma çıktığını öğrenince oraya gitti. İÖ 522'de orada ya intihar etti ya da bir kaza sonucunda öldü.

Yunanlı tarihçi Herodotos, Kambyes'i Mısır halkına gaddarca davranmakla suçlamış ve bunu onun deliliğine bağlamıştır. Ama dönemin Mısır kaynakları bu suçlamaların oldukça abartmalı olduğunu göstermektedir. En azından hükümdarlığının ilk yıllarında Kambyes'in yatıştırıcı bir siyaset izlediği anlaşılmaktadır.

Sonraki Ahemeniş krallarından I. Dareios'a göre Kambyes, Mısır seferine çıkmadan önce öz kardeşi Bardiya'yı (Herodotos, Bardiya'yı "Smerdis" olarak anar) gizlice öldürmüştü. Ama 522'de Ahemeniş tahtını ele geçiren Gomatas adlı rahibin Bardiya'nın ruhunu taşıdığına inanılıyordu.

Kamçadallar, ITELMENLER olarak da bilinir, Rusya Federasyonu'nun doğu ucundaki Kamçatka Yarımadasının güneyinde yaşayan etnik topluluk. Paleosibirya dil öbeğine bağlı Luoravetlan dilini konuşurlar. 1990'ların başlarında Kamçadal nüfusunun 2.500 dolayında olduğu tahmin edilmektedir. Tarih boyunca istilalar ve salgın hastalıklar yüzünden iyice azalmış olan Kamçadallar, 18. yüzyıldan bu yana büyük ölçüde Ruslaşmıştır. Bugünkü uzantıları Rusya'da, kendileri için kullandıkları Itelmen adıyla anılır. Buna karşılık Kamçadal adı Rusya'da yaşayan melez ırkları belirtir.

Kamçadal mitolojisi ve Luoravetlan dili komşu Çukçi ve Koryak halklarıyla büyük benzerlik gösterir. Kuzey Pasifik çevresindeki pek çok kabile gibi Kamçadalların geçim ve yaşam biçimleri, yılda bir kez gerçekleşen sombalığı akınına göre düzenlenmiştir. Yabancı bitki tüketimi de yaygındır. Yıllık yiyecek gereksiniminin büyük bölümünü yaz aylarında karşılayan Kamçadallar öteki mevsimlerde genellikle çalışmazlar.

Kamçadallar, geçmişte ırmak ve deniz kıyılarında yaşarlardı. Dış dünyadan soyutlanmış biçimde yaşayan Kamçadalların varlığı 1697'de ilk kez saptandığında topluluk teknolojik bakımdan Paleolitik Çağdaydı. Kışın toprak altındaki evlerde, yazın da yüksek kazıklar üzerine yerleştirilmiş yapılarda yaşıyorlardı. Yük taşımak için, mevsimine göre, köpeklerin çektiği kızaklar ya da küçük oyma kanolar kullanılıyordu. Yerel gruplar arasında çok sık savaş çıkıyordu. Kamçadalların geleneksel toplumsal örgütlenme biçimiyle ilgili çok sınırlı bilgilere göre, kadınların önemli bir ağırlığı vardı. Avda başarılı olmak için düzenlenen törenler ve öfkeli ruhları yatıştırmak için yapılan ayinler Kamçadal dininin başlıca öğeleriydi. Şamanlar, Sibirya'nın öteki yörelerine göre daha az önem taşıyordu.

Kamçatka, Rusya Federasyonu'nun doğu ucunda yönetim birimi (*oblast*). Kamçatka Yarımadasını, Koryak Dağlarının güney kesimini ve Koryak özerk ilini (*okrug*) kapsar. Yüzölçümü 472.300 km²'dir. Yönetim merkezi, Petropavlovsk-Kamçatski'dir. 1982 nüfus sayımına göre kilometrekareye yaklaşık bir kişi düşer. Nüfusun çoğunluğunu Rus göçmenler oluşturur. En büyük yerli topluluk, kuzeydeki Koryaklardır. Bölgede Evenler, Çukçiler ve Kamçadallar gibi daha küçük topluluklar da yaşar. Balıkçılık, temel ekonomik uğraştır; yengeç avcılığı ve balık konserveciligi de bölge ekonomisinde önemli bir yere sahiptir. Tarıma elverişli küçük arazi parçalarının bulunduğu tek yer olan Kamçatka Vadisinden bir miktar kereste elde edilir. Rusya'nın ilk jeotermal elektrik santrali Kamçatka'da kurulmuştur. Nüfus (1990 tah.) 470.000.

Kamçatka Irmağı, Rusya Federasyonu'nun kuzeydoğusunda ırmak. Kamçatka Yarımadasındaki Sredinni (Orta) Sıradaglarından doğar. Kuzey ve doğu yönünde 758 km'lik bir çığır izledikten sonra geçtiği Milkovo, küçük tekne taşımacılığının başlangıç noktasıdır. Bering Denizine dökülen ırmak, sıcak su kaynaklarının bulunduğu yerler dışında kasımdan mayısa değin donar. Kereste taşımacılığı yapılan ırmağın ağız kısmında Ust-Kamçatsk limanı yer alır.

Kamçatka Yarımadası, Rusça ПОЛУОСТРОВ КАМЧАТКА, Rusya Federasyonu'nun doğu ucunda yarımada. Batıda Ohotsk Denizi, doğuda Büyük Okyanus ve Bering Deniziyle çevrilidir. Yüzölçümü yaklaşık 370.000 km² olan yarımada'nın uzunluğu 1.200 km, en geniş yeri 480 km'dir. Yarımada boyunca uzanan Sredinni (Orta) ve Vostočni (Doğu) sıradagları Klyuçevskaya Yanardağında 4.750 m yüksekliğe ulaşır. 127 yanardağdan 22'si etkinliğini sürdürmektedir; ayrıca pek çok gayzer ve sıcak su kaynağı bulunur. Yarımada'nın güney kesiminde yer alan Rusya'nın ilk jeotermal enerji santralinde yeraltı buharından yararlanılır. Jeotermal kaynak kullanımının artırılması planlanmaktadır.

Yarımada'da kışlar uzun, soğuk ve karlı, yazlar ise yağışlı ve serin geçer. Kamçatka'nın büyük bölümü yosun, liken ve sık kızılgaçlardan oluşan tundrayla örtülüdür.

Kamçatka Yarımadasında gayzerler, Rusya Federasyonu
Novosti Press Agency

Korunaklı ovalarda, özellikle dağ zincirlerini ayıran Kamçatka Vadisinde huş ağacı ve melez ormanlar, daha yağışlı kesimlerde ise kavak ve söğüt ağaçları vardır. Başlıca geçim kaynağı, kıyı bölgesinde yapılan balıkçılık, özellikle yengeç avcılığıdır. Tanım sınırlıdır; bir miktar büyükbaş hayvan ve ren geyiği yetiştirilir. En önemli merkez, Petropavlovsk-Kamçatski kenti ve limanıdır. 1934'te kurulan ve yüzölçümü 964.000 hektar olan Kronoski Devlet Koruma Alanı yarımada'nın doğu kıyısındadır. Halkın çoğunluğu Rustur. Bölgede ayrıca Koryaklar, Çukçiler ve Kamçadallar yaşar.

kamçı, birçok bitki ve hayvanda özellikle yer değiştirme organı olarak işlev gören kıl benzeri yapı. *Mastigophora* üstsinifinden tekhücrelilerin en belirgin özelliğini oluşturan

ran bu yapılar birçok hayvanın sperma hücrelerine de hareket olanağı verir. Ayrıca alglerin, mantarların, yosunların ve civık mantarların gametlerinde (eşey hücreleri) görülür. Süngerler ve knidillerde kamçı hareketi sudan akım oluşturarak solunum ve dolaşıma yardımcı olur. Tek bir protein molekülünden oluşan en basit yapıyı kamçılar bazı bakterilerde görülür.

Kamçılar hücreden daha uzun ve az sayıda olmalarına karşın yapı bakımından kirpikle-re(*) çok benzer. Kamçı eksemi (aksonem) ikisi merkezde, dokuzu bunların çevresinde olmak üzere 11 uzunlamasına liften oluşur. Bu yapı kalıbı hem bitkilere hem de hayvanlara özgüdür. Kamçı eksemi hücre zarının devamı olan bir kınla sarılıdır. Hücrenin içinde kalan kamçı ucunda küçük bir dip cisimciği (kinetozom) bulunur. Bu yapı iplikçi ve borucuk biçimli çok sayıda organelle ilişkilidir.

kamçı, yarım metre uzunlukta demir bir çubuğun ucuna sabitleştirilmiş bir zincire bağlı olan dikenli ve güllecikli eski bir dövüş aracı. Ahşap bir sapa takılı olan ve zırhlı, miğferli düşmanla yakın dövüş sırasında kullanılan bu araca "kamçı topuz" da denirdi. Binicilerin atı harekete geçirmek için kullandıkları ince, uzun ve bükülgen araç da kamçı adını taşır. Eskiden insanları dövmede de kullanılan bu kamçıların elle tutulan bölümü ahşaptan, gittikçe incelen uç bölümü ise içi tel, dışı örülmüş deri, ip örgü, sırm vb maddelerden yapıldı. Tespihlerin uç bölümüne immeden sonra süsleme amacıyla takılan ipekten, altın ve gümüş tellerden örülmüş uzantılar da kamçı olarak bilinir. Bunlar daha çok Trabzon, Şam, Halep ve İstanbul kentlerinde yapıldı.

kamçı travması, özellikle otomobil kazalarında boyunun zorlu bükülme ve doğrulma hareketiyle boyun omurları ile çevredeki dokuların zedelenmesi. Burkulma, kırılma ya da çıkıkla birlikte olabilir; yeri, zedelenmenin düzeyi ve derecesine göre farklılıklar görülür. Kimi zaman beyin sarsıntısıyla birlikte ortaya çıkar. Ağrı, kaslarda spazm ve hareket kısıtlanması görülür. Tedavide sırtı ve boynu koruyucu destekler uygulanır; başa ve bacaklara ağırlık asılarak zedelenen kasların gerilmesi, böylelikle sinirler üzerindeki baskının kalkması sağlanır.

kamçıkuyruk keler, *Teiidae* familyasının *Cnemidophorus* cinsini oluşturan 50 dolayında keler türünün ortak adı. Uzunlukları 20-40 cm arasında değişen bu kelerlerin coğrafi dağılımı çok yaygın

Benekli kamçıkuyruk keler
(*Cnemidophorus sacki*)
John H. Gerard

oldukları ABD'den Arjantin'e kadar uzanır.

Kamçıkuyruk kelerlerin renkleri büyük bir çeşitlilik gösterir. Bazen aynı tür içinde kahverengi ya da siyah zemin üstüne sarı çizgili, benekli ya da hem çizgili, hem benekli bireylere rastlanır. Genel olarak

açık araziye yeğlemelerine karşın orman içindeki seyrek ağaçlı yerlerden çöllere kadar değişen ortamlarda görülür. Eşeyssel üreyen türlerinin yanı sıra döllenmesiz üreyen türlerin de bulunması ve bazı türlerinin iki yerine üç ya da dört kromozom takımı taşıması bu cinsin en dikkat çekici özelliklerini oluşturur.

kamçılıakrep, *Arachnida* (örümceğimsiler) sınıfının *Uropygi* (bazı sınıflandırmalarda *Thelyphonida*) takımını oluşturan 75 dolayında eklembacaklı türünün ortak adı. Bu hayvanlar gerçek akrepleri andırırsa da kamçı gibi uzamış olan gövdelerinin son bölümü (*telson*) sokucu değildir ve dokunma organı olarak işlev görür. Vücut uzantılarının önden ikinci çifti (*pedipalp*) dikensi birer kıskaçla sonlanırken üçüncü çift uzayarak dokunma biçimini almıştır. Savunma amacıyla kullandıkları kötü kokulu salgı, ABD'nin güneyinden Meksika'ya kadar yayılmış olan *Mastigoproctus giganteus* türünde sirke gibi kokar.

Kamçılıakrepler en yaygın olarak Hindistan ve Japonya'dan Yeni Gine'ye kadar

Kamçılıakreplerden *Mastigoproctus giganteus*
Bucky Reeves-The National Audubon Society Collection
Photo Researchers

uzanan bölgede görülür. Bu takımın Yeni dünya'da yaşayan iki cinsi vardır.

kamçılılar, *Mastigophora* üstsınıfından tekhücrelilerin ortak adı. Çoğu tek çekirdekli olan bu canlılar yaşam çevrimlerinin bazı evreleri dışında duyurga ve yer değiştirme işlevi gören bir ya da birçok kamçı taşır. Diş örtü ince ve sert ya da jelatinsi bir katmandan oluşur. Üreme bazılarında eşeyli, öbürlerinde genellikle boyuna bölünmeyle eşeyssiz olarak gerçekleşir. Kamçılılar taksonomik olarak iki sınıf altında toplanır: Bitkiye benzeyen tekhücrelilerin yer aldığı *Phytomastigophorea* (bak. fitoflagellat) ve hayvana benzeyen tekhücrelilerin yer aldığı *Zoomastigophorea* (bak. zooflagellat).

Phytomastigophorea bitkilerde olduğu gibi besinlerini fotosentezle sağlayan, klorofilli tekhücreliler (örn. öglena ve dinoflagellat) kapsar. Fitoflagellatlar ve algler arasındaki ayrımın belirsizliği nedeniyle bazı fitoflagellatları algler arasına yerleştiren botanikçiler vardır.

Zoomastigophorea sınıfının üyeleri renksiz ve hayvanlara benzer özellikler taşıyan tekhücrelilerdir (örn. öbür canlılarla ortak yaşayan *Hypermastigida* türleri). Termitlerin ve hamamböceklerinin sindirim sistemlerinde yaşayan zooflagellat üyeleri bu böceklerin selülozu kullanabilmesine yardım eder.

Kamçılılar yalnız, koloni halinde (*volvox*), serbest (öglena) ya da asalak olarak yaşayabilir. Asalak türler konağın bağırsığında ya

da kanında bulunur. Öbür kamçılıların birçoğu (dinoflagellatlar) denizlerdeki ve tatlı sulardaki plankton topluluklarının bir parçasıdır.

kamçılıörümcek, *Arachnida* (örümceğimsiler) sınıfının *Amblypygi* (bazı sınıflandırmalarda *Phrynichida*) takımını oluşturan 60 dolayında eklembacaklı türünün ortak adı. Uzunlukları 8-45 mm arasında değişir

Kamçılıörümcek
E. S. Ross

Vücutlarının ikinci uzantı çifti (*pedipalp*) diken uçludur ve avlarını yakalamaya yarar. Kamçı gibi uzamış olan üçüncü çift dokunma işlevi görür. Bu hayvanlar kamçılıakreplere benzemekle birlikte gövdelerinin sonunda kuyruk uzantısı yoktur. Kamçılıörümcekler Asya, Afrika, Kuzey ve Güney Amerika'nın sıcak bölgelerinde yaşar. Gündüzleri kaya ya da ağaç kabukları altında gizlenir; bazen evlere de girer.

kame, bir buzulun sınırında ya da yakınlarında çökelen, çoğunlukla kum ve çakıldan oluşan birikinti tepelikleri. Kameler, erimiş buz akıntısı deltası biçiminde ya da buzulun erimesiyle zeminin yüzeyine çökelen kalıntıların birikmesi yoluyla oluşabilir. Birbirine yakın bir grup oluşturdıklarında kame alanı ya da kame karmaşığı olarak adlandırılan kameler, son çanaklarla ya da son çanak gölleriyle iç içe bulunabilirler. Erimiş buz akıntısı içindeki tortullar buz kütlesi ile vadi duvarları arasında çökeldiğinde kame sekileri oluşur. Kameler dar alanlarda uç buzultaşlarının oluşmasına neden olabilirler.

Kamehameha I, asıl adı PAIEA (Hawaii dilinde "Yumuşak Kabuklu Yengeç"), lakabı BÜYÜK KAMEHAMEHA (d. Kasım 1758 ?, Kohala ili - ö. 8 Mayıs 1819, Kailua, Hawaii Adası), bütün Hawaii Adalarını birleştirerek (1810) Kamehameha hanedanını kuran Hawaii kralı.

Önde gelen kabile reislerinden Keoua ile, eski kral Alapai'nin kızlarından Kekuiapoiwa'nın oğluydu. Efsaneye göre, doğumundan hemen önce gökte Kokoiki adlı parlak bir yıldız gözüküyordu. Halley Kuyruklu Yıldızı'nın görüldüğü tarihe (1758) rastlayan

bu olay, Hawaiili kâhinlerce (*kahuna*) bütün rakiplerini yenecek ve adaların tümü üzerinde egemenlik kuracak büyük bir önderin doğmak üzere olduğu biçiminde yorumlandı. Kral Alapai'nin, doğduktan sonra öldürülmesini emrettiği Paiea gizlice yetiştirildi ve delikanlılık yaşına geldiğinde "yapayalnız" ya da "kenara itilmiş adam" anlamındaki Kamehameha adını aldı.

Kral Kalaniopuu'nun 1782'de ölmesinin ardından, Hawaii Adasının toprakları onun oğlu Kiwalao ile yeğeni Kamehameha arasında paylaşıldı. Birbirlerine karşı besledikleri kıskançlığa karşın kuzenler arasında bir süre çatışma çıkmadı. Temmuz 1782'de iki kabilenin reisleri arasında Keomo'da baş gösteren anlaşmazlık savaşın patlak vermesiyle sonuçlandı. Mokuohai'deki çarpışmada Kiwalao'nun ölmesi üzerine bir fetih harekâtına girişen Kamehameha 1795'e değin Kauai ve Niihau dışındaki bütün adaları denetimi altına aldı. Görüşmeler sonucunda 1810'da bu iki adanın da kendisine bırakılmasıyla bütün Hawaii Adalarını egemenliği altında birleştirdi.

Kamehameha kralın mutlak egemenliğinden yana olmasına karşın, her adaya yönetim işlerinden sorumlu bir vali atadı. Geleneksel hukuk ve ceza sistemini (*kapu*) olduğu gibi korumakla birlikte, halkı nüfuzlu reislerin saldırganlıklarından korumayı amaçlayan yeni bir yasayı yürürlüğe koydu. Kralın *mana*'sını (kutsal güç) artırmak için öteden beri başvurulan insan kurban etme uygulamasını da yasakladı.

Açık düşünceli ve yetenekli bir hükümdar olan Kamehameha, santal ticareti üzerinde devlet tekeli kurma ve Hawaii limanlarını ziyaret eden gemilerden liman vergisi alma gibi yöntemlerle krallık hazinesini zenginleştirdi. Avrupalıların adaları keşfetmesine rastlayan krallık dönemi boyunca krallığının bağımsızlığını korumayı başardı.

Kamehameha II, LĪHOLĪHO olarak da bilinir (d. 1797, Hawaii - ö. 14 Temmuz 1824, Londra, İngiltere), 1819-24 arasında Hawaii kralı. Kral I. Kamehameha'nın oğluydu. Tahta çıktıktan sonra New England'dan gelen ilk misyoner grubunu ülkesine kabul etti (1820). Hawaii'ye yerleşen misyonerler iki yıl içinde Hawaii dilini öğrenip yazıya geçirdiler ve bu dilde bir ders kitabı yayımladılar. Beş kansının dördünü boşaması ve içkiyi bırakması gerektiği için Hristiyanlığı benimsemeye yanaşmayan Kamehameha 1823'te resmi bir ziyaret amacıyla İngiltere'ye gitti. Londra'da kızamıktan öldü.

Kamehameha III, KAUIKEAOULI olarak da bilinir (d. 7 Mart 1814 - ö. 15 Aralık 1854, Honolulu, Hawaii), 1825-54 arasında Hawaii kralı.

Ağabeyi II. Kamehameha'nın ölümü üzerine tahta çıktığında henüz 11 yaşındaydı. Naiplik görevini önce babası I. Kamehameha'nın en sevdiği karısı Kaahumanu üstlendi. II. Kamehameha'nın İngiltere'ye gidişinden (1823) beri naipliği yürüten Kaahumanu 1824'te Hristiyanlığı benimsemişti. Kaahumanu'nun 1832'de ölmesi üzerine naiplik görevini I. Kamehameha'nın kızı Kinau üstlendi. III. Kamehameha ertezi yıl yönetimi devraldı.

William Richards adlı Amerikalı bir papazdan yönetim ve siyaset dersleri alan genç kral, Hawaii'nin Magna Carta'sı olarak adlandırılan Haklar Bildirgesi'yle (7 Haziran 1839) Hoşgörü Fermanı'nı (17 Haziran 1839) ilan etti. Ardından da ilk yazılı Hawaii anayasasını yürürlüğe koydu (8

Ekim 1840). Başta halkın seçtiği kişilerden oluşan bir yasama organının ve bir yüksek mahkemenin kuruluşu olmak üzere birçok yenilik getiren bir anayasasının ilanını, Hawaii yasalarının derlenerek ilk kez yayımlanması izledi (1842). III. Kamehameha'nın hükümdarlığı sırasında Richards'ın çabaları sonucunda ABD (1842), İngiltere ve Fransa (1843) Hawaii'nin bağımsızlığını tanıdılar.

Kamehameha IV, asıl adı ALEXANDER LĪHOLĪHO (d. 9 Şubat 1834, Ewa, Oahu - ö. 30 Kasım 1863, Honolulu, Hawaii), 1855-63 arasında Hawaii kralı. Ülkesinin ABD tarafından ilhak edilmesi için çaba gösteren ABD'li Protestan misyonerlerin siyasal gücünü kırmaya çalışmış, birçok ekonomik ve toplumsal reform gerçekleştirmiş, ABD dışındaki ülkelerle dengeli ticari ve siyasal ilişkiler kurmak için çaba göstermiştir.

Oahu valisi Kekuanaoa ile başdanışman (*kuhina nui*) olarak görev yapmış kadın reis Kinau'nun oğluydu. Küçük yaşta amcası III. Kamehameha tarafından evlat edinildi. Protestan misyonerlerin yanında katı ve disiplinli bir eğitimden geçtikten sonra, Reis Çocukları Okulu'na devam etti. 1849'da ileride üstleneceği görevlere hazırlanması için kardeşi Lot'la birlikte misyoner ve hekim Gerritt P. Judd eşliğinde ABD, İngiltere ve Fransa'yı kapsayan bir geziye gönderildi. Amcası III. Kamehameha'nın ölümü (15 Aralık 1854) üzerine IV. Kamehameha adıyla tahta çıktı.

Hawaii halkının büyük sevgi beslediği bir hükümdar olan IV. Kamehameha, ülkesinde yaşayan ABD'li Protestan misyonerlerin Hawaii'yi ABD topraklarına katmak amacıyla başlattıkları hareket (1853-54) karşısında, krallığının bağımsızlığını korumak için çeşitli önlemler aldı. Ülkesinin ABD egemenliğinde olan dış ilişkilerini dengelemek amacıyla, İngiltere Kilisesi'ne Hawaii Adalarında etkinlik gösterme izni verdi. ABD'li Püriten misyonerlerin ve işadamlarının ülkenin siyasal ve ekonomik yaşamı üzerindeki etkisini azaltmak için ABD yurttaşlarını hükümet görevlerinden uzaklaştırdı ve ABD dışındaki ülkelerle de ticaret ilişkileri kurulması için çaba gösterdi. Ayrıca son derece kötü sağlık koşulları altında yaşayan halkının sağlık sorunlarını çözmek üzere, 1860'ta Honolulu'da ücretsiz sağlık hizmeti veren bir denizciler yurdu ile Queen Hastanesi'ni kurdu. Hawaii'nin ilk ticaret odasını da açan Kamehameha, ayrıca yerli halkı çiftçiliğe özendirme amaçlayan bir tarım programı hazırlattı. Hızla gelişen balina avcılığının altyapı gereksinimlerini karşılamak üzere adalardaki limanlarda genişletme çalışmaları başlattı.

1858'de doğan tek oğlu Prens Albert Edward Kauikeaouli'nin 1862'de ölmesinin ardından köşesine çekildi.

Kamehameha V, LOT KAMEHAMEHA olarak da bilinir (d. 11 Aralık 1830, Honolulu - ö. 11 Aralık 1872, Honolulu, Hawaii), 1863-72 arasında Hawaii kralı.

Kardeşi IV. Kamehameha'nın ölümü üzerine 1863'te tahta çıktı. Taç giyme töreni sırasında, yürürlükteki görece liberal anayasayı koruyacağına ant içmeyi reddederek baskıcı bir yönetim kurma niyetini belli etti. Toplantıya çağırıldığı anayasa kurultayını dağıttuktan sonra, tek başına yeni bir anayasa hazırlayıp 1864'te yürürlüğe koydu. Bu anayasa 23 yıl boyunca yürürlükte kaldı. 1868'de yapılan bir sözleşme uyarınca Hawaii'ye ilk kez Japonya'dan işçi getirtti. Hükümdarlığının son yıllarında aşın ölçüde şişmanladığı (yaklaşık 170 kg) için saraydan neredeyse hiç çıkamaz, ayağa bile kalkamaz

duruma geldi. Hiç evlenmeyen Kamehameha'nın ölümüyle Kamehameha hanedanı son buldu. Meclis, kuzenlerinden William Charles Lunalilo'yu kral seçti.

kamelaukion, Bizans kökenli olduğu sanılan, her iki yanından *pendilia* adlı süsler sarkan, silindirik biçimli, siperliksiz yüksek başlık. Rum Ortodoks Kilisesi piskoposlarının kullandığı *mitre*'lerde(*) bu başlık biçimi korunmuştur.

Değerli madenlerden ya da kumaştan yapılabilen *kamelaukion*'ların çoğu mücevherlerle bezenmiştir. 1868'de Magdela'yı alan İngilizlerin kendi ülkelerine götürdüğü ve bugün Addis Ababa'da bulunan Etiyopya Tacı'nın, *kamelaukion*'un geliştirilmiş bir biçimi olduğu sanılmaktadır.

kamelya, çaygiller (*Theaceae*) familyasından, süs bitkisi olarak yetiştirilen çeşitli *Camellia* türlerine, özellikle de *Camellia japonica*'ya verilen ad. Anayurdu Japonya'

Kamelya (*Camellia japonica*)
Yoshio Kobayashi - EB Inc

dır. Kendi haline bırakıldığında 9 m'ye kadar büyüyeblen bu ağacın kışın yaprakları dökülmez. Çiçekleri ortadaki sarı bir erkekorgan öbeğini çevreleyen 5-7 taçyapraktan oluşur. Yabancı çiçeklerin çanak yaprakları taçyaprakları açtıktan hemen sonra dökülür. Kamelyaların beyaz, pembe, kırmızı ve alacalı renklerde katmerli çiçekli çeşitleri geliştirilmiştir.

Kamen-na-Obi, Rusya Federasyonu'nun ortabatı kesiminde, Altay bölgesine (*kray*) bağlı Kamenski ilçesinin (*rayon*) merkezi kent. Obi Irmağı kıyısında bir liman kentidir. 1670'te kuruldu. 1915'te kentsel yerleşim birimi, 1925'te de kent statüsü kazandı. Ekonomisi gıda işleme sanayisine dayanan kentte tuğla ve mobilya da üretilir. Kentte öğretmen ve veteriner yüksekokulları vardır. Nüfus (1970) 35.604.

Kamenets-Podolski *bak.* Hmel'nitski

Kamenets-Podolski, Ukrayna'daki Hmel'nitski yönetim biriminde (*oblast*) kent. Smotriç Irmağının savunmaya çok elverişli bir kıvrımında yer alır. Tarihi en az 11. yüzyıla değin uzanan Kamenets-Podolski, Dinyester Irmağı kıyısında kurulmuş en büyük ve en eski kentlerden biridir. Uzun süre Litvanya'nın Podolya eyaletinin merkezi ve bir sınır kalesi olarak işlev gördü. 19. yüzyılda demiryolu geldikten sonra canlanan kent, 1793'te Rusya'nın eline geçti. Günümüzde gıda, inşaat malzemesi ve bilimsel araçların üretildiği çeşitlendirilmiş bir sanayisi bulunan Kamenets-Podolski'de teknik okullar, öğretmen okulları ve tarım enstitüleri vardır. 1970'lerde Ukrayna'nın batı kesimindeki en büyük çimento fabrikası burada yapılmış ve kentin nüfusunun hızla artmasına yol açmıştır. Nüfus (1989) 102.000.

Kamenev, Lev Borisoviç, asıl adı LEV BORISOVIÇ ROSENFELD (d. 22 Temmuz 1883, Moskova - ö. 24 Ağustos 1936, Moskova), 1917 Ekim Devrimi öncesinde Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin (RSDRP) Bolşevik kanadının önderlerinden. Devrim sonrasında da Komünist Partisi ve Sovyet hükümeti içinde önemli rol oynamış, Stalin dönemindeki Büyük Temizlik sırasında kurşuna dizilerek öldürülmüştür.

Orta sınıftan bir aileden geliyordu. 1901'de RSDRP'ye girdi. 1903'te partinin Lenin önderliğindeki Bolşevik kanadına katıldı. 1908'de Batı Avrupa'ya kaçtıktan sonra Lenin'in en yakın çalışma arkadaşları arasında yer aldı. 1914'te Rusya'ya geri dönerek Duma'daki Bolşevik milletvekillerinin çalışmalarını yönlendirme sorumluluğunu üstlendi. Rusya'nın I. Dünya Savaşı'na katılmasına karşı çıkınca tutuklanarak Sibirya'ya sürgüne gönderildi (Kasım 1914).

1917 Şubat Devrimi'nin ardından Petrograd'a (sonradan Leningrad; bugün Petersburg) dönen Kamenev, Stalin ile birlikte Bolşeviklerin Petrograd örgütünün önderliğini üstlendi. Lenin'in Nisan 1917'de Rusya'ya dönmelerinden sonra Geçici Hükümet'i koşullu olarak destekleme politikasından vazgeçti. Ama yakın dostu ve çalışma arkadaşı Grigori Zinovyev ile birlikte, Lenin'in iktidarı ayaklanma yoluyla ele geçirme planına karşı çıktı. Muhafız görüşlerine karşın, Ekim 1917'de Bolşeviklerin oluşturduğu ilk Politbüro'ya seçildi. Devrimden sonra Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi Merkez Yürütme Komitesi'nin ilk başkanı olarak görev yaptı. 1919'da yeniden düzenlenen Politbüro'nun üyesi ve Moskova Sovyeti'nin başkanı oldu.

Kamenev, 1922'de Lenin'in hastalığının ağırlaşması üzerine, aynı yıl Merkez Komitesi genel sekreterliğine getirilmiş olan Stalin ve Zinovyev ile birlikte, Savaş Komiseri Troçki'nin Lenin'in yerini almasını engellemek amacıyla oluşturulan üçlü yönetim içinde yer aldı. Ama Stalin, Lenin'in ölümünün (1924) ardından Troçki'nin büyük ölçüde etkisizleştirilmesiyle birlikte 1925'te Kamenev ve Zinovyev'i hedef alan bir kampanya başlattı; sonunda Kamenev'in Politbüro'daki konumunu sarsmayı ve onu öteki iki yönetim görevinden uzaklaştırmayı başardı. Kamenev sonradan bazı başka görevlere getirildiyse de 1926'da Zinovyev ve Troçki ile birlikte Stalin'e karşı muhalefete geçince önce Politbüro'dan (Ekim 1926), ardından da Merkez Komitesi'nden (Kasım 1926) çıkarıldı ve üç kez parti üyeliğinden uzaklaştırıldı.

Parti önderlerinden Sergey Kirov'un 1 Aralık 1934'te bir suikast sonucunda öldürülmesinin ardından, Kamenev suikasta dolaylı olarak katıldığı gerekçesiyle Zinovyev ile birlikte gizlice yargılanıp hapse atıldı. Stalin'in Büyük Temizlik hareketi sırasında Ağustos 1936'da gene Zinovyev ile birlikte ikinci kez mahkeme önüne çıkarılan Kamenev, Stalin ve öteki Sovyet önderlerine karşı suikast hazırlığı içinde olmak gibi asılsız bir suçtan ölümlü cezasına çarptırıldı ve kurşuna dizilerek idam edildi. 1988'de, Sovyetler Birliği tarihinin yeniden ele alınması çerçevesinde, aynı davada yargılandığı birçok eski Bolşevikle birlikte kendisine yüklenen bütün suçlardan aklanmış.

Kamensk-Şahtinski, Rusya Federasyonu'nun güneybatısında, Rostov yönetim birimine (oblastı) bağlı kent. Kuzey Donets Irmağı kıyısında. 1686'da bir Kazak yerleşmesi olarak kuruldu. 1927'de kent statüsü kazandı. Eskiden Donets Havzasının doğu kesiminde önemli bir kömür madencilik merkezi olan kentte bugün tarım ve madencilik

makinelere yapıy elyaf ve cam üretimi önde gelen sanayi etkinlikleridir. Nüfus (1987 tah.) 75.000

Kamensk-Uralski, Rusya Federasyonu'nun batı kesimindeki Sverdlovsk yönetim biriminde (oblastı) kent Kamenska ve İset ırmaklarının birleştiği noktada yer alır. Ural Dağlarındaki ilk devlet demir döküm tesisi Kamenski Zavod, 1700-01'de burada kurulmuştur. Günümüzde kentte, Severouralsk'tan getirilen boksit kullanılarak alüminyum, alüminyum döküm ürünleri ve alüminyum levha üretilir. Kentte ayrıca metal boru ve elektrikli makine imal edilir. Nüfus (1989) 209 000.

Kamenskoye (Ukrayna) bak. Dnyeproszerjinsk

kamera, ALICI olarak da bilinir, sinema filmi çekiminde kullanılan aygıt. Fotoğraf makinesi(*) ile aynı ilkelere dayalı olarak çalışan kameranın en önemli farkı, bir dizi görüntüyü belli aralıklarla film şeridi üzerine kaydetmesidir. Bu görüntüler sabit bir hızla perdeye yansıtıldığında hareket yanılsaması elde edilir.

İlk kameralar tahta bir kutu biçimindeydi. Bunlardan ilk gösterimi 1895'te yapan Lumière kardeşlerin sinematografı(*) hem alıcı, hem gösterici makineden oluşuyordu. Çalışma ilkeleri aynı kalmakla birlikte zamanla alıcı ile gösterici birbirinden ayrıldı, kameralar ileri düzeyde geliştirildi ve boyutları küçültülerek daha kullanışlı duruma getirildi. Elle çalıştırılan kameralar motor yardımıyla çalışır biçime sokuldu ve aygıtlara ses alma düzeneği eklendi. Motor sesinin kaydedilmemesi için de bu sesi etkisiz kılacak sistemler geliştirildi.

Genellikle kameraların hacminin yansıması yakınına, filmin konduğu bölüm kaplar. 35 mm'lik film kullanılan kameralar ortalama 11 dakikalık film alabilir. Kameraman, vizörden bakarak çerçeveleme ve netlik ayarı yapar. Geniş açı, telefoto, zoom gibi mercek sistemlerinin geliştirilmesi kameraların görüntüleme olanaklarını çok artırmıştır. 35 mm'lik bir kameranın, hareketi doğal ritminde görüntülemesi için gerekli hız saniyede 24 karedir. Bu hız artırılarak ya da azaltılarak hareket yavaşlatılabilir ya da hızlandırılabilir.

Çalışma ilkeleri oldukça basit olmasına karşın farklı mercekler, film türleri ve vinç, dolly gibi taşıyıcı aygıtların yardımıyla gerçekleştirilen kamera hareketleri kullanılarak kamerayla değişik etki yaratan görüntüler elde edilebilir.

Sansitivy önlemek için kameralar genellikle uçayak adı verilen sehpa üzerine tespit edilir. Elde taşındıklarında sarsıntıyı önleyen, steadicam adı verilen bir sistem geliştirilmiştir. Sinema kameralarının, kullanılan filmin enine göre 8 mm'lik, 16 mm'lik, 35 mm'lik, 65 mm'lik ve 70 mm'lik türleri vardır. 8 mm'lik kameralar daha çok amatör çalışmalarda kullanılır. 16 mm'likler küçük ve hafif oldukları için bazı çekimlerde yeğlenir. Sinema filmlerinin büyük çoğunluğu ise 35 mm'lik kamerayla çekilir. 65 ve 70 mm'lik kameralar ise geniş perdede gösterilecek görkemli görüntüler elde etmek için geliştirilmiştir.

Elektronik yollarla bant üzerine kayıt yapan video kameralarının da yapısı sinema kameralarına benzer. Ayak üzerinde hareket eden ağır televizyon stüdyo kameralarına ek olarak 1960'ların sonlarında geliştirilen ve mini cam adı verilen video kamerası bu alanda yeni bir dönem açmıştır. Elde taşınabilen ve ek bir üniteye da gövdesi içinde bulunan video kasedine kayıt yapı-

bilen bu tür kameralar, televizyon haberciliğinin gelişmesine önemli katkıda bulunmuştur. Değişik kayıt sistemlerine ve bant türlerine göre değişik video kameraları vardır. Ayrıca bak: video kayıt sistemleri.

Kameran, Kızıldeniz'de Yemen'e bağlı ada. Yüzölçümü 57 km²'dir. Arapçada "iki ay" anlamına gelen adı, adadan ayın çiftte yansımalarının görülmesinden kaynaklanır. Fazla engebeli olmayan mercan resiflerinden oluşan adanın batı kıyısı düz, doğal bir limanın da bulunduğu doğu kıyısı ise girintili çıkıntılıdır. Yeryüzünde yıllık ortalama sıcaklığın (29°C) en yüksek olduğu yerler arasında bulunan ada çok az yağış alır; kum fırtınaları ve yüksek nem oranı, canlı yaşamı için daha da elverişsiz koşullar oluşturmaktadır.

Kızıldeniz'deki ulaşımı denetimleri altında tutmak isteyen Portekizliler 1513'te Kameran'ı ele geçirdiler. 1620'de Osmanlı egemenliğine giren ada 1915'te İngilizlerce işgal edildi ve Aden'den yönetildi. Bugün batı kıyısında, ekonomisi inci avcılığına dayanan üç koy bulunur. Ayrıca ada dışına kurutulmuş balık ve odun kömürü satılır. Kameran'da, Aden ile ulaşımı sağlayan bir uçak pisti vardır.

Kameri takvim bak. Hicri takvim

kameriye, bahçelerde gölgelik ve kısmen gözden uzak bir oturma yeri oluşturmak amacıyla yapılan çardak. Ahşaptan ya da demirden yapıldığı gibi bazen kâğır de olabilir. Genellikle yanları açık bırakılır ya da kafesle kapatılır. Üstü düz ya da eğimli bir çatı ya da kubbeyle örtülür, bazen de tırmanıcı bitkilerle sardılır.

Kamerlingh Onnes, Heike (d. 21 Eylül 1853, Groningen - ö. 21 Şubat 1926, Leiden, Hollanda), düşük sıcaklıklar fiziki alanındaki çalışmaları ve helyum gazını sıvılaştırmayı başarması nedeniyle 1913 Nobel Fizik Ödülü'nü kazanan Hollandalı fizikçi. Üstüniletkenlik olayını (bazı madde-

Kamerlingh Onnes
Rijksmuseum voor de Geschiedenis der Natuurwetenschappen, Leiden, Holland

lerin elektrik direncinin, mutlak sifıra yakın sıcaklıklarda hemen hemen sifıra düşmesi özelliği) bulan bilim adamıdır.

1871-73 arasında Heidelberg Üniversitesi'nde Alman fizikçiler Robert Bunsen ve Gustav Kirchhoff'un öğrencisi oldu. 1879'da Groningen Devlet Üniversitesi'nde doktora çalışmasını tamamladı. 1878-82 arasında Delft'teki Politeknik Okulu'nda ders verdi, 1882'de Leiden Devlet Üniversitesi'nde deneyli fizik profesörü oldu ve bu görevini 1923'e değin sürdürdü.

Johannes van der Waals'ın çalışmalarından etkilenecek durum (hal) denklemleri üzerinde araştırmalara başlayan Kamerlingh

Onnes, çok değişik sıcaklık ve basınç koşullarında sıvıların ve gazların genel termodinamik özelliklerini inceledi. 1894'te kurduğu ve günümüzde kendi adıyla anılan Kriyojeni (düşük sıcaklıklar fiziği) Laboratuvarı'yla Leiden'i bu alanda dünyanın önde gelen araştırma merkezi durumuna getirdi. 1895-1906 arasında çalışmalarını düşük sıcaklıklar fiziğinde deneysel tekniklerin geliştirilip etkinleştirilmesi üzerinde yoğunlaştırdı ve metallerle akışkanların düşük sıcaklıklardaki davranışlarını inceledi. 1906'da bir hidrojen sıvılaştırma makinesi geliştirdi, bundan iki yıl sonra da helyumu sıvılaştırmayı başardı. Helyumu katılaştırma çabaları ise başarısız kaldı; bu işlem, Kamerlingh Onnes'in öğrencisi ve Kamerlingh Onnes Laboratuvarı'nın kendisinden sonraki yöneticisi Willem Hendrik Keesom tarafından 1926'da gerçekleştirildi.

Kamerni Tiyatrosu (Rusça *kamerni*: "oda"), tiyatro yönetmeni Aleksandr Tairov'un 1914'te Moskova'da kurduğu küçük tiyatro. Tairov'un amacı, Stanislavski'nin Moskova Sanat Tiyatrosu'nda uyguladığı gerçekçi tutuma karşı bir seçenek olarak bale, opera, müzik, mim, tiyatro gibi sahne sanatlarının tümünü bir araya getirerek geliştirdiği kendi bireşimci tiyatrosuna bir deneme alanı yaratmaktır. Tairov gündelik yaşamla ilişkili oyunlar yerine, kahramanın izleyiciyi varoluşun günlük, sıradan düzeyleri üzerine çıkaracağı bir kahramanlık tiyatrosu yaratmıştı. Kamerni Tiyatrosu yabancı oyunlara ağırlık veren deneysel bir tiyatro olarak gelişti. Getirdiği yeniliklerin en önemlileri mim, dans, müzik kullanımı, melodili ya da müzikal tonlamalı konuşmalara yer vermesiydi. Alışılmamış ritimlerin ve atonal seslerin kullandığı birçok koreografik uygulamayla Kamerni Tiyatrosu, günümüzde modern danstaki belirli düzenlemelerin de öncülüğünü yapmıştı. 1930'da Tairov'un koltuk sayısını 1.210'a çıkararak genişlettiği tiyatro, en büyük başarısına Vişnevski'nin 1934'te sahnelenen *Optimisti-çeskaya tragediya* (İyimser Trajedi) adlı oyunuyla ulaştı. Tairov, toplumcu gerçekçiliği uyguladığı bu oyunda da zaman zaman deneysel tiyatro öğelerini kullanmıştı. Kamerni Tiyatrosu'nun deneysel niteliği bundan sonra giderek önemini yitirdi. Tiyatro, Tairov'un ölümü üzerine 1950'de kapandı.

Kamerun, resmî adı KAMERUN CUMHURİYETİ, Fransızca RÉPUBLIQUE DU CAMEROUN, Orta Afrika'nın batısında kıyı ülkesi. Kabaca bir üçgeni andıran 465.458 km²'lik bir alanı kaplar. Güneybatıda Gine Körfezi, kuzeybatıda Nijerya, kuzeydoğuda Çad, doğuda Orta Afrika Cumhuriyeti, güneyde Kongo ile çevrilidir. Başkenti Yaoundé, 1992 tahmini nüfusu 12.662.000'dir.

Doğal yapı. Kamerun yüzey şekilleri bakımından dört bölgeye ayrılır. Sanaga Irmağından güney sınırına kadar uzanan güney bölgesi, kıyı düzlüklerinden ve ortalama yüksekliği 600 m'yi biraz aşan sık ormanlarla kaplı bir platodan oluşur. Sanaga Irmağıyla kuzeydeki Bénoué (Benue) Irmağı arasında kalan orta bölge, kuzeye doğru yükselen Adamawa Platosunu kapsar. Platonun yüksekliği 750-1.350 m arasındadır. Kuzeydeki savan düzlükleri, Çad Gölü havzasına yaklaşıpça alçalır. Dağlarla kaplı batı bölgesinde yer alan Kamerun Dağı (4.095 m) etkin bir yanardağ ve Batı Afrika'nın en yüksek noktasıdır. Ülkenin iki büyük ırmağından Sanaga, güneybatı

yönünde akarak Atlas Okyanusuna dökülür ve 135.000 km²'lik bir alanın sularını toplar. Batı yönünde Nijerya'daki Nijer Irmağı havzasına doğru akan Bénoué yılın birkaç ayında ulaşımı elverişlidir.

Bütünyle Yengeç ve Oğlak dönenceleri arasında kalan Kamerun'da yıl boyunca sıcak bir iklim görülür. 21°C-28°C arasında değişen yıllık ortalama sıcaklık yüksek kesimlerde daha düşüktür. Yağışlar güneyden kuzeye doğru gidildikçe azalır. Ortalama yıllık yağış miktarı kıyı kesiminde 2.500 mm iken, orta kesimdeki platoda 1.550 mm'ye düşer. Güneyde aralık-subat ve temmuz-ekim ayları arasında iki kurak mevsim yaşanır; kuzeyde kurak mevsim ekimden mayısa değin sürer.

Ülkenin sıcak ve nemli güney kesimi, maun ve abanoz gibi yaprakdökme sert-odunlu ağaçlardan oluşan tropik yağmur ormanlarıyla kaplıdır. Bölgede ayrıca bol miktarda orkide ve eğreltiotuna da rastlanır. Orta bölge yaprak dökme ve dökme ağaçların oluşturduğu karışık bir orman örtüsüyle kaplıdır. Bu ormanın kuzeyinde ağaçlık savanlar uzanır; Çad Gölü havzasına doğru ağaçlar seyrekleşir. Kıyı boyunda ve ırmakların ağzında mangrovlar yetişir. Ülke topraklarının yandan fazlasını ormanlar kaplar. Toprakların yalnızca yedide biri ekime elverişlidir. Çayır ve otlaklar ülke topraklarının yaklaşık beşte birini oluşturur. Kamerun'un mineral rezervleri arasında demir cevheri, boksit, kasiterit, uranyum ve kireçtaşı bulunur. Ayrıca kıyı açıklarında doğal gaz, Nijerya sınırının yakınlarında da petrol yatakları vardır.

Kamerun'un zengin hayvan varlığı çeşitli antilop türleri, zürafa, maymun, aslan ve pars gibi hayvanlarla değişik kuş türlerini kapsar. Ülkede az sayıda fil de yaşar. Antilop ve zürafaları koruma altına almak için yaklaşık 1.700 km²'lik bir alan üzerinde Waza Ulusal Parkı kurulmuştur.

Nüfus. Kamerun'da 200 dolayında etnik topluluk yaşar. Bunların başlıcaları nüfusun yaklaşık yüzde 20'sini oluşturan Fanglar ile yüzde 19'unu oluşturan Bamileke halklarıdır. Öteki önemli topluluklar arasında Dualalar, Luandalar ve Fulaniler (Peuller) sayılabilir. Güneydeki ormanlarda yörede Baguelli ve Babingalar olarak bilinen Pigmeleler yaşar. Resmî dil Fransızca ve İngilizce olmakla birlikte, yerel diller de yaygın olarak konuşulur. Avrupalı misyonerlerin 19. yüzyılda başlayan çalışmaları, Hristiyanlığın geniş bir alana yayılması sonucunu doğurmuştur. Nüfusun (1980) yüzde 35'i Katolik, yüzde 18'i Protestandır. Ülkenin kuzeyinde toplanmış olan Müslümanların oranı ise yüzde 22'dir. Halkın dörtte biri geleneksel dinsel inançlarını korumaktadır.

Doğal nüfus artış hızı (1990-95) binde 13,3'tür; sırasıyla binde 47,3 ve binde 13,3 olan doğum ve ölüm oranları dünya ortalamalarının çok üzerindedir. Kamerun'un genç bir nüfusu vardır; 29 yaşın altındakilerin toplam nüfus içindeki oranı (1990) yüzde 70'i aşar. Ortalama nüfus yoğunluğu (1992) km² başına 27,3 kişi olmakla birlikte, bu oran bölgelere göre büyük farklılıklar gösterir. Ülkenin en yoğun nüfuslu bölgesi batıdaki dağlık kesim, en seyrek nüfuslu bölgeleri ise Adamawa Platosuyla güneydoğu kesimleridir. Nüfusun (1990) yüzde 41,2'si kentlerde, yüzde 58,8'i kırsal bölgelerde yaşar. Kentlerin çoğu güneyde toplanmıştır. Başkent Yaoundé'nin dışındaki başlıca kentler, ülkenin en önemli limanı olan Douala, Nkongsamba, Maroua ve Garoua'dır.

Ekonomi. Kamerun'da büyük ölçüde tarıma dayalı, gelişme yolunda bir piyasa ekonomisi yürürlüktedir. 1960'ta bağımsız-

lığın kazanılmasından sonra başlayan ekonomik büyüme, 1970'lerde petrol yatakları- nın işletmeye açılmasıyla daha da hızlanmış- tır. Bununla birlikte yüksek nüfus artış hızı ekonomik büyümenin önünde ciddi bir engel oluşturmaktadır. Nüfustan daha hızlı artmakta olan gayri safi milli hasıla (GSMH) 1990 verilerine göre 11,233 milyar ABD Doları'dır. Kamerun 940 ABD Dola- rı'yla en yüksek kişi başına düşen milli gelire sahip Batı Afrika ülkesidir.

Gayri safi yurt içi hasıla (GSYİH) içindeki payı (1987) yüzde 23,5 olan tarım sektörün- de toplam işgücünün (1985) yaklaşık yüzde 74'ü çalışır. Tarımsal üretimin çeşit- lenmiş olması, Kamerun ekonomisini dünya piyasalarındaki fiyat dalgalanmalarının olumsuz etkilerine karşı korumaktadır. İh- racata dönük olan kakao, kahve, pamuk ve muz daha çok küçük üreticiler tarafından yetiştirilir; kauçuk ve palmiye yağı gibi ticari ürünler ise plantasyonlarda üretilir. Geçimlik tarım ürünleri arasında mısır, fasulye, yerfıstığı, kocaı ve kumdan sayılabilir. Kereste üretimi hızla gelişmek- tedir. Toplam kerestenin yarıdan fazlası tomruk olarak ihraç edilir. 1980'de bir kâğıt hamuru fabrikasının kurulmasından sonra işlenmiş ağaç ürünlerinin ihracat içindeki payı artmıştır.

GSYİH içindeki payı (1987) yüzde 21,9 olan madencilik ve imalat sektörlerinde toplam işgücünün (1985) yüzde 4,6'sı çalışır. İmalat sanayisi ağırlıklı olarak hammadde- lerin işlenmesine dayanır. Ülkenin en önemli maden kaynağı olan boksit, Edéa' daki büyük alüminyum tesisinin hammadde gereksiniminin tamamına yakın bölümünü karşılar. Sanayi tesisleri arasında bir kâğıt ve kâğıt hamuru fabrikası, ülke içinde üretilen kauçucu işleyen bir lastik fabrikası, birkaç çimento ve bira fabrikası, bir gübre ve deri fabrikası ile bir petrol rafinerisi sayılabilir. Yıllık ham petrol üretimi 1990'da 61 milyon varile ulaşmıştır. Petrol fiyatların- daki düşüşe karşın, petrol ülkenin en önemli ihraç ürünü olma özelliğini korumaktadır. Doğal gaz rezervlerinden ise yeterince yararlanılamamaktadır. Yaklaşık 2,7 milyar kW-sa olan yıllık elektrik üretiminin (1990) tamamına yakın bölümü Edéa yakınlarında- ki barajlardan elde edilir. Elektrik enerjisi- nin beşte dördü Edéa'daki alüminyum tesisi- nde tüketilir.

Orta Afrika Cumhuriyeti, Gabon ve Kon- go'yla birlikte Orta Afrika Gümrük ve Ekonomi Birliği (UDEAC) üyesi olan Ka- merun'da birçok İngiliz, Fransız ve ABD bankası, finans kuruluşu ve sigorta şirketi etkinlik göstermektedir. Ekonomisi büyük ölçüde dış ticarete bağımlı olan Kamerun' un ihraç ürünlerinin başında petrol, kereste ve çeşitli tarım ürünleri gelir. Yatırım malları ve yarı mamul ürünler ithalatta önemli yer tutar. Dış ticaretin büyük bölü- mü başta Fransa olmak üzere AET ülkeleri ve ABD'yle yapılır.

Beş yıllık kalkınma planlarıyla ekonomiy e yön veren hükümet, özel sektörü ve yabancı sermaye yatırımlarını özendirici politikalar uygulamaktadır. Kötü arazi koşulları ve şiddetli yağışlar nedeniyle yeterli bir ulaşım ağından yoksun olan Kamerun'da, karayol- larının çoğu yalnız kurak mevsimde sürekli ulaşım açıktır. Ülkenin başlıca liman kenti Douala, karayoluyla önemli merkezlerle bağlanmıştır. Bağımsızlıktan sonra açılan yeni demiryolları bölgeler arası ulaşım ve taşımacılıkta önemli rol oynar. Ülkenin en önemli havaalanı Douala'dadır.

Yönetiş ve toplumsal koşullar. Kamerun başkanlık sistemiyle yönetilen bir cumhuri- yettir. 1972'de kabul edilen anayasaya göre yürütme yetkisini elinde tutan devlet başka-

nı beş yılda bir, doğrudan ve genel oyla seçilir. 1984'te yapılan anayasa değişikliğiyle kaldırılan başbakanlık makamı 1991'de yeniden oluşturulmuştur. Yasama yetkisini elinde tutan ve Ulusal Meclis adını taşıyan parlamento, tek meclisten oluşur. Meclisin 180 üyesi beş yılda bir yapılan seçimlerle belirlenir. Kamerun 1992'ye değin fiilen tek partili bir cumhuriyetti. Uzun yıllar ülkede etkinlik gösteren tek siyasal parti olan Kamerun Halkı Demokratik Birliği (RDPC; 1985'e değin Kamerun Ulusal Birliği) Mart 1992'de yapılan ilk çok partili seçimlerde oyların büyük bölümünü alarak iktidarda kalmıştır. En yüksek yargı mercii Yüksek Mahkeme'dir.

Yakın dönemde oluşturulan sosyal sigorta sistemi nüfusun küçük bir bölümünü kapsadığı gibi sınırlı düzeyde bir hizmet verir. Sağlık koşulları genelde kötüdür. Çoğu bağımsızlıktan sonra kurulan sağlık kuruluşları büyük kentlerde toplandığından, kırsal kesimde yaşayanlar sağlık hizmetlerinden yararlanamamaktadır. Sıtma ve solunum yolu hastalıklarının yanı sıra çocuklar arasında beslenme yetersizliğinden kaynaklanan hastalıklar da yaygındır. Ortalama ömür (1990-95) erkeklerde 53,5 yıl, kadınlarda 56,5 yıldır. Bebek ölüm oranı (1985-90) binde 94 gibi yüksek bir düzeydedir.

Kamerun'da nüfusun (1990) ancak yüzde 54'ü okuryazardır. İlkokul çağındaki çocukların yaklaşık dörtte üçü devlet okullarına ve Katolik ya da Protestan misyoner okullarına kayıtlıdır. Devlet okullarında eğitim parasızdır. Kamerun Federal Üniversitesii ülkenin başlıca yükseköğretim kuruluşudur. Ülkedeki tek günlük gazeteyi ve bütün radyo yayınlarını hükümet yönetmektedir.

Kültürel yaşam. Kamerun'daki bütün büyük etnik grupların geleneksel sanatları ve göreneklere dayalı özgün bir kültürü vardır. Güneydeki ormanlarda yaşayan halkın davul ritimleriyle kuzeyde yaşayanların flüt müziği arasında çarpıcı bir karşıtlık görülür. Müzikteki çeşitlilik el sanatlarında da kendini gösterir. Ülkedeki başlıca el sanatı ürünleri arasında Müslüman Fulanilerin işledikleri deri eşya, batıdaki dağlarda yaşayan Kirdi ve Matakanilerin özgün çanak çömlekleri ve Tika halkının ürettiği piring kavallar sayılabilir. Edebiyat ve sinema gelişmektedir. Kamerunlu romancı Mongo Beti dünya çapında ün kazanmıştır.

Tarih. Arkeolojik bulgular Kamerun'un en az 50 bin yıl önce yerleşime açıldığını göstermektedir. Bölgeye sonradan, bugün güneydeki ormanlarda yaşayan Babingaların yerleştiği sanılmaktadır. Ekvator bölgesinden gelen ve Bantu dilleri konuşan halklar Kamerun'u istila eden ilk topluluklar arasında yer aldı. Önce güneye, ardından da batıya yerleşen bu halkları, 18. ve 19. yüzyıllarda Nijer Irmağı havzasından gelen ve ülkenin kuzeyine yerleşen Müslüman Fulaniler izledi.

Kamerun kıyılarına 1470'lerin başında ulaşan Portekizliler, 1520'lere doğru bölgede şeker plantasyonları kurarak karlı bir köle ticareti başlattılar. Köle ticareti 1600'lerin başında Portekizlilerden Felemenkilerin eline geçti. 19. yüzyılın başında bölgeye giren ve köle ticaretini yasaklayan (1807) İngilizler, 1827'de İspanyollardan Fernando Po (bugün Bioko) Adasını üs olarak kullanma izni alarak kıyı sularını denetim altında tutmaya çalıştılar. 1840'lara gelindiğinde köle ticareti yavaş yavaş ortadan kalkmaya, bölgede bir protektora yönetimi kurmayı amaçlayan İngilizler ise anakaraya yerleş-

meye başlamışlardı. Şubat 1845'te Kamerun'a yerleşen Baptist misyoner Alfred Saker, Nisan 1852'de İngiltere'nin Biafra ve Benin temsilcisi John Beecroft ve Kral Akwa'yla köleliğin kaldırılmasını, insan kurban etmenin yasaklanmasını, dinsel özgürlüklerin tanınmasını ve misyonerlerin korunmasını öngören bir antlaşma imzaladı. İngilizlerin kabile şefleriyle Avrupalılar arasındaki anlaşmazlıkları çözmek amacıyla kurdukları hakkaniyet mahkemesi, ülkenin Fransız ve Alman sömürgesi olduğu dönemlerde de varlığını korudu.

1868'de Wouri Irmağının halinde büyük bir alışveriş merkezi kuran Hamburg Woermann Kumpanyası'nı çok geçmeden başka kumpanyalar izledi. 1874'ten sonra bölgeye bir Alman konsolosunun atanması yolundaki talepler yoğunlaştı. Alman temsilci Gustav Nachtigal'in kabile reislerine İngilizler yerine Almanlarla antlaşma imzalamaları için yaptığı baskılar, Temmuz 1884'te Kral Bell ile Nachtigal arasında bir protektora antlaşmasının imzalanmasıyla sonuçlandı. Aynı yılın sonunda Almanlar bütün Kamerun'u protektora sınırları içine kattılar. Öte yandan Aralık 1885'te imzalanan Berlin Anlaşması'yla Fransızlar Campo Irmağına kadar uzanan bölge üzerindeki haklarından Almanya lehine vazgeçtiler. İngilizler ise Güney Afrika'daki St. Lucia ile Nijer Deltasındaki Forcados karşılığında Victoria'yı Almanya'ya bıraktılar (Mayıs 1886). Kamerun'daki Alman protektorasının sınırları Alman kâşiflerin yaptıkları yeni keşifler ve eski Fransız Ekvator Afrika'sından eklenen geniş topraklarla sonraki yıllarda önemli ölçüde genişletildi. Almanlar başlangıçta dolaylı bir yönetim sistemi kurarak kumpanyalara önemli ayrıcalıklar tanıdılar. Bunun sonucunda ülkenin güneyi Güney Kamerun Kumpanyası'nın yönetimine, Bamileke ve Bamumların toprakları ise Kuzeybatı Kamerun Kumpanyası'nın denetimine bırakıldı. Ama zamanla bu sistem terk edildi ve Müslümanların yaşadığı kuzey bölgeleri dışındayla, ülkenin tamamına yakın bölümünde doğrudan sömürge yönetimi kuruldu.

Almanlar I. Dünya Savaşı sırasında Fransız ve İngiliz birliklerinin düzenledikleri ortak bir harekât sonunda İspanyol (Ekvator) Ginesi'ne çekilmek zorunda kaldılar. Mart 1916'da Kamerun toprakları Fransa ve İngiltere arasında geçici olarak paylaşıldı. Fransızlar ülke topraklarının onda 9'unu, İngilizler ise Nijerya sınırındaki bölgeyi aldılar. Bu paylaşma İngiltere ve Fransa tarafından imzalanan Londra Deklarasyonu'yla (10 Temmuz 1919) resmen onaylandı ve Milletler Cemiyeti'nin 1922'de aldığı bir kararla Kamerun'un bu iki bölgesi İngiliz ve Fransız manda yönetimine bırakıldı.

İngilizler Güney ve Kuzey Kamerun olmak üzere iki kesimden oluşan İngiliz Kamerunu'nun yönetimini Nijerya'yla birleştirdiler. Fransızlar ise başkentli Yaoundé olan Fransız Kamerunu'nda, Afrika'daki öteki sömürgelerinden bağımsız bir yönetim kurdular. Aralık 1946'da ilk kez toplanan Birleşmiş Milletler Genel Kurulu İngiliz ve Fransız manda yönetiminin BM adına sürdürülmesini onayladı. BM'nin Mart 1959'da Fransa'nın önerisiyle Fransız vesayet yönetimine son vermesinin ardından bağımsızlığını ilan eden Fransız Kamerunu, 1 Ocak 1959'da Kamerun Cumhuriyeti adını aldı. Bağımsızlığın ilanından sonra yapılan Nisan 1960 seçimlerinde Ahmadou Ahidjo önderliğindeki Kamerun Ulusal Birliği (UNC) Ulusal Meclis'te çoğunluğu kazandı ve Ahidjo devlet başkanı oldu. 11 Şubat 1961'de İngiliz Kamerunu'nun Kamerun Cumhuriyeti'yle birleşmesi konusunda yapı-

lan plebisitte, İngiliz Kamerunu'nun kuzey kesimi Nijerya Federasyonu'yla, güney kesimi ise Kamerun Cumhuriyeti'yle birleşme yönünde oy kullandı. Birleşmeden sonra Kamerun Cumhuriyeti Federal Kamerun Cumhuriyeti adını aldı (Ekim 1961).

1972'de yapılan bir referandum sonucu yürürlüğe giren yeni anayasa ile federal yönetime son verilerek merkezi bir yönetim benimsendi ve ülkenin adı Birleşik Kamerun Cumhuriyeti olarak değiştirildi. Rio del Rey açıklarındaki petrol yataklarının kullanımını konusunda 1981'de Nijerya'yla baş gösteren anlaşmazlıklar Afrika Birliği Örgütü'nün arabuluculuk girişimiyle çözüldü. Bağımsızlığın ilanından sonra kesintisiz olarak devlet başkanlığını yürüten Ahidjo, 1982'de yerini Başbakan Paul Biya'ya bıraktı. Nisan 1984'teki askeri darbe girişimi Biya'ya bağlı birliklerce bastırıldı. 1980'lerin sonlarında ekonomik sorunlar artarken hükümete yönelik muhalefet güçlendi. Devlet Başkanı Biya 1991'deki yaygın gösteriler karşısında çok partili sisteme geçilmesini kabul etmek zorunda kaldı. Mart 1992'de, 32 yıllık bir aradan sonra yapılan ilk parlamento seçimlerinde iktidardaki Kamerun Halkı Demokratik Birliği parlamentoda çoğunluğu sağlamayı başardı.

Son yıllardaki gelişmelere ilişkin ayrıntılı bilgi ve istatistikler için bak. ANAYILLIK.

Kamerun Dağı, Fransızca MONT CAMEROUN, Kamerun'un güneybatı kesiminde volkanik kökenli kütle. Gine Körfezinden 23 km içeride yer alır. 4.095 m'ye ulaşan doruğu, Sahra'nın güneyinde, Orta ve Batı Afrika'nın en yüksek noktasını oluşturur. Kamerun'un kuzey kesimi ile Nijerya arasında doğal bir sınır çizen tepe ve dağ dizisinin en batı ucu sayılır.

Dağın güneydoğu yamacında Güneybatı eyaletinin merkezi Buea kenti, güney eteklerinde de Limbe (eskiden Victoria) limanı yer alır. Denize bakan yamaçlarda yıllık yağış miktarı 10.000 mm'yi bulur; bu, dünyada saptanmış en yüksek oranlardan biridir. Venimli volkanik topraklarda muz, kauçuk, yağ palmiyesi, çay ve kakao yetiştirilir. Vadiler genellikle otlak olarak kullanılır.

Kamerun Dağının doruğuna ilk kez 1861'de İngiliz dağcı Sir Richard Burton tırmanmıştır. Etkin bir yanardağ olan Kamerun Dağı, son olarak 1959'da püskürmüştür.

Kames, Henry Home, Lord (d. 1696, Kames, Berwickshire - ö. 27 Aralık 1782, Edinburgh, İskoçya), İskoç felsefeci, hukukçu ve tarım yazarı. 1724'te baroya kabul edildi ve 1752'de yargıçlığa atandı. 1763'te

Kames, David Martin'in bir portre çalışmasından ayrıntı; İskoçya Ulusal Portre Galerisi, Edinburgh Scottish National Portrait Gallery, Edinburgh

ceza davalarıyla ilgili yüksek mahkeme olan High Court of Justiciary yargıçtı oldu.

Kames'in en ünlü felsefe yapıtı *Elements of Criticism* (3 cilt, 1762; Eleştirinin Öğeleri) güzelliği, göze ve kulağa hoş gelenle özdeşleştirilmesi bakımından estetik tarihinde önem taşır. Öteki yapıtları arasında, *Essays on the Principles of Morality and Natural Religion* (1751; Ahlak ve Doğal Dinin İlkeleri Üzerine Denemeler), *An Introduction to the Art of Thinking* (1761; Düşünme Sanatına Giriş), *Sketches of the History of Man* (1774, 2 cilt; İnsan Tarihinin Taslakları) ve *The Gentleman Farmer* (1776; Beyefendi Çiftçi) sayılabilir.

kamet, **İKAMET** olarak da bilinir, camide namaza başlanmak üzere olduğunu duyurmak için ezandan sonra okunan ezan. Ezanın sözlerine namazın başladığını bildiren "kad kameti's-salat" cümlesinin eklenmesiyle oluşur. Farz namazlardan önce okunması sünnettir. Müezzinin "kad kameti's-salat" demesiyle birlikte imam tekbir alarak namaza başlar.

Kamet ile ezanın okunuşlarında bazı farklar vardır. Ezan okunurken her cümle öbüründen ayrıldığı ve ağır ağır okunduğu halde kamette cümleler birbirine eklenerek hızla okunur. Ezan ile kamet arasında namaz kılacakların hazırlıklarını tamamlayabilmesi ve toplanabilmeleri için belli bir zaman bırakılır. Bu, iki ya da dört rekât namazın kılınabileceği bir süredir. Akşam namazında ezan ile kamet arası öbür namazlara göre daha kısa tutulur. Kamet, namaz kılınan yerde, ayakta ve kıbleye dönük biçimde okunur. Evinde namaz kılacak kimse de kamet getirebilir. Vacib olan vitir ve bayram namazları ile teravih ve benzeri nafile namazlarında kamet okunmaz.

kamgarn, **TARANMIŞ YÜN** olarak da bilinir, içindeki istenmeyen kısa elyaf taranarak ayıklanmış, birbirine paralel uzun elyaftan oluşan yün iplik. Elyafı bir arada tutmak için yapılan eğirme işlemi sırasında, taranmamış kalın yün ipliklere göre daha sıkı bükülür. Örgü yünü iki, üç ya da dört kat kamgarn ipliğinin birlikte bükülmesiyle oluşturulabilir. Yumuşak ve ağır olan bu iplik sağlam ve dayanıklıdır; genellikle kazak yapımında kullanılır.

kamış, **buğdaygiller** (*Poaceae*) familyasından çeşitli su bitkilerine, özellikle de *Phragmites* türlerine verilen ad. Kuzey Kutup Bölgesi'nden tropik bölgelere kadar uzanan

Kamış (*Phragmites australis*)
Grant Heitman-EB Inc.

alanlardaki göl, bataklık ve dere kenarlarında yetişen adı kamış (*Phragmites australis*) bu grubun en yaygın türlerinden biridir. Yüksekliği 1,5 ile 5 m arasında değişen bitkinin düzgün ve sert bir gövdesi, mavimsi yeşil renkli şeritsi yaprakları ve gövdenin ucunda başaklar oluşturan çiçekleri vardır.

Kamış bitkileri çok eskiden beri çatı kaplamalarında, sepet, ok, kalem ve müzik aletlerinin yapımında kullanılır. Ayrıca selülozundan da kâğıt sanayisinde yararlanılır.

kamış, **PENİS** olarak da bilinir, cinsel birleşme sırasında ersuyunun, kadın üreme organlarına ulaşmak üzere içinden geçtiği erkek üreme organı.

Kamış işeme sırasında idrarı, cinsel ilişkide de ersuyunu dışarı atar. Kamışın dıştaki bölümüne gövde, vücutla birleştiği bölüme ise kök adı verilir. Kamış kökü doğrudan Cowper bezlerinin altından, süngersi cisim (*corpus spongiosum*) olarak bilinen uzun, silindirik biçimli dokudan başlar. Gövde boyunca uca dek uzanan süngersi cisim kamış başında genişler. Ortasından geçen siyek (üretra) idrar ve ersuyunun geçtiği ortak bir yoldur ve kamış başının tepesinde yanığa benzer bir delikle sonlanır. Cowper bezlerinin hemen yanından, gözenekli cisim (*corpus cavernosum*) olarak bilinen bir çift uzun silindirik biçimli yapı başlar; gövde boyunca süngersi cismin üstünü ve yanlarını kaplayacak biçimde uzanarak kamış başının hemen altında sonlanır.

Gözenekli cisim, kas, kollajen ve esnek lifler içeren perdemsi dokularla bölünmüş boşluklar içerir. Cinsel uyan sırasında perdemsi boşluklara kan dolması sonucunda hacimce büyüdüğü için bir tür dikilgen dokudur. Bu sırada damarların büzülmesi kanın bir süre için kamışta tutulmasına neden olur. Süngersi cisim de bir tür dikilgen dokudur; ancak, gözenekli cismin tersine daha fazla lifsi doku ve daha az boşluk içerdiği ve kan akımı kesintiye uğramadığı için sertleşme sırasında genişlemez.

Gözenekli ve süngersi cisimler, ince bir deri katmanıyla kaplı esnek bir dokuyla çevrilidir. Kamışın üzerindeki deri, vücudun öbür bölgelerine oranla daha koyu renklidir; kamış yumuşakken gevşek ve kırıktır. Kamış başının tepesinde başı örten ve sünnet derisi olarak da bilinen yuvarlak bir deri kıvrımı vardır. Bu deri doğumdan hemen sonra ya da erken çocukluk döneminde sünnet adı verilen bir girişimle çıkartılabilir. Ayrıca bak. kamış sertleşmesi.

kamış antilopu, *Artiodactyla* (çifttoynaklılar) takımının, *Bovidae* familyasından *Redunca* cinsini oluşturan üç antilop türü. Orta ve Güney Afrika'daki seyrek ağaçlı yerlerde ya da açık arazide rastlanan bu antiloplar yalnız ya da küçük gruplar halinde yaşar. Koşarlarken kuyruklarını kaldırdıklarından kuyruksokumlarındaki beyaz ve kabanık tüyler görülebilir. Genellikle *R. arundinum* ve *R. redunca* türleri su kıyılarında *R. fulvorufula* türü kayalık ve dağlık

Kamış antiloplarından *Redunca redunca*
Norman Myers-Photo Researchers

yerlerde yaşar. Kamış antiloplarının omuz yüksekliği 60-90 cm'dir. Kulaklarının altında tüysüz bir bölge bulunur. Boynuzlar yalnız erkeklerde çıkar ve önce geriye doğru uzadıktan sonra uç bölümünde öne

kıvrılır. Postları kısa tüylü, üst bölümleri boz ya da kahverengi, alt bölümleri daha soluk renktedir.

kamış kemigi, **FIBULA** olarak da bilinir, bacadaki dizin altında yer alan iki kemikten dişa olanı. İnsanda kamış kemiginin başı, kaval kemiginin başına bağlarla tutunur ve diz eklemiyle ilişkisi yoktur. Ayak bileğinin dış çıkıntısını oluşturan tabanı kaval kemigine ve bilekteki aşık kemigine bağlanır. İnce ve kabaca dört yüzlüdür; biçimi kemige bağlanan kasların gücüne göre değişir. At ve tavşan gibi birçok memelide, kamış kemiginin bir bölümü kaval kemigiyle kaynaşmıştır. İnsanda bu iki kemik birbirine boylu boyunca uzanan ince bir zarla bağlıdır.

kamış sertleşmesi, **EREKSİYON** olarak da bilinir, erkek üreme organlarından kamışın (penis) hacimce büyüyüp sertleşerek yukarı doğru kalkması. Kamış gövdesinde birbirine lifsi yapılarda bağlanan ve dikilgen (erektile) doku olarak bilinen, silindirik biçimli üç kitle yer alır. Bunlardan gözenekli cisimler (*corpora cavernosa*) iki yanda, süngersi cismin (*corpus spongiosum*) üstünde yer alır. Bu yapılar, gevşek bir doku ağı ve bunların arasında geniş boşluklar içerir. Kamış yumuşakken boşlukların arasındaki bölmeler içe çökmüştür; sertleşme sırasında boşluklara dolan kan kamışın büyüyerek yukarı kalkmasını sağlar. Atardamarlara gelen kanın miktarı mekanik ya da psikolojik uyanlarla artırılabılır. Atardamarların genişlemesi çevredeki dokunun da genişlemesine neden olur; toplardamarlar sıkıştığından bu sırada kalbe geri dönen kan miktarı ve kan akımının hızı azalır.

Süngersi cismin sertleşip dikilme yeteneği gözenekli cisimler kadar fazla değildir. Bu bölgedeki toplardamarlar vücut yüzeyine daha yakın olduğundan daha az baskı altında kalır ve kanın geri dönüşü önemli ölçüde engellenmez. Böylece siyekin (üretra) sıkışıp ersuyunun atılmasına engel olması tehlikesi ortadan kalkar.

Atardamarlar büzülmeye başladıkça kamış da yumuşar ve küçülür. Kan dolaşımı normale dönüp kan dikilgen dokular arasındaki boşluklardan çıkınca toplardamarlar üzerindeki basınç da azalır. Ayrıca bak. ersuyu atımı.

kamışçın, *Muscicapidae* familyasının *Sylvia* altfamilyasından *Acrocephalus* cinsini oluşturan 25, *Locustella* cinsini oluşturan 7 ötücükuş türünün ortak adı. Çoğunlukla sulak alanlarda, özellikle sazlıklarda yaşayan bu böcekçil kuşların tüyleri soluk açık kahverenginin tonlarında, ötüşleri değişiklidir. En yaygın türlerinden bayağı kamışçının (*Acrocephalus scirpaceus*) uzunluğu 12 cm, tüyleri üst bölümlerinde kızıl çalan açık kahverengi, alt bölümlerinde ise uçuk sarıdır. Bu tür, orta kuşak Palearktik bölgede ürer; kışı Palearktik bölgenin güneyinde ve Etiyopyen bölgede geçirir. Yazın Türkiye'nin hemen her bölgesindeki sazlık bataklıklarda görülebilir. Büyük Kamışçın (*A. arundinaceus*) 19 cm uzunluğundadır. Vücut yapısı ve rengiyle bayağı kamışçını andırır. Geniş sazlıklarda yaşar. Yazın Türkiye'nin her bölgesindeki sulak alanlarda seyrek olarak görülebilir.

Batak kamışçını (*Locustella luscinioides*) 14 cm uzunluğundadır. *Locustella* cinsinin diğer türleri gibi ötüşü çekirge sesini andırır. Yazın Anadolu'nun hemen her bölgesindeki sulak alanlarda ürer.

Kamışın, Rusya Federasyonu'nun batı kesimindeki Volgograd yönetim biriminde (oblast) kent. Volga Irmağı ile Volgograd Baraj Gölünün kıyısında yer alır. 1697'de I. Petro (Büyük), Volga ve Don ırmakları arasında kanal açan işçileri korumak için, bugün kentin bulunduğu yerde Petrovsk adında bir kale inşa ettirdi. 1710'da Dmitriyevsk ve 1780'de de Kamışın adlarını alan kent, zamanla bir tarım bölgesinin merkezi ve bir transit taşımacılık noktası oldu. 1895'te Tambov'a demiryoluyla bağlandı. Kentte başta makine olmak üzere çeşitli sanayi ürünleri üretilir. Nüfus (1989) 122.000.

kamışkalem, hat sanatında kullanılan kamıştan yapılmış kalem. 3-5 mm enindeki yazılar için kullanılan kamışların sertlik bakımından en iyisi İran'da Hazar Denizi kıyılarında ve Irak'ta yetişir. Hindistan ve Cava gibi sıcak ülkelerde yetişen kamışlar çok sert olur. Geniş yazılar için Türkiye'de yetişen bambu ya da kargı denen kamışlardan yararlanılır. Harflerin daha da enli olması isteniyorsa ıhlamur ya da gürge ağacından kalem yapılır.

Kuran gibi yazılması uzun zaman alan metinlerde, ağı kolay bozulmayan Cava kalemi kullanılır. Bu kalem, Cava kamışının ortasındaki boşluktan çıkarılan abanoz gibi sert ve içi dolu özen yapılır; ince olduğu için elde tutulamadığından başka bir kamışın içindeki boşluğa yerleştirilerek kullanılır. Açması ve yazması zor olan Cava kalemini ilk kullanan hattatlar Çömezzade Mustafa Vasıf (ö. 1852) ve öğrencisi Kazasker Mustafa İzzet'tir.

Kalem yapılacak kamış koparıldıktan sonra kuruması ve pişmesi için hayvan gübresi içine gömülür ve dört beş ay bekletilerek renginin koyu kahveye, hatta siyaha dönmesi sağlanır. Kalem süslenmek isteniyorsa, kamış gübreye yatırılmadan önce üstüne iplik sarılır; gübreden çıkarıldıktan sonra açılan ipliklerin yeri açık renkte kalır.

Kamışkalem kalemtıraşla açılarak yazmaya hazır hale getirilir. Bunun için kamış önce eğik olarak yontulur (naht-ı kalem), sonra makta denen aletin üstündeki kalem yatağına konup ucu yazılacak biçimde kesilir (katt-ı kalem). Ardından bu uç kalemtıraşla iki parçaya ayrılır (şak). Parçalardan uzun olanına vahşi, kısa olanına ünsi denir. Kamışkalemin ucu yazılacak yazıya göre değişik biçimde kesilir. Örneğin süslü kaleminin ağız, nestalik kaleminin ağızına göre daha eğri olur. Kamışkalemlerin içinde saklandığı mahfazalara kaleminden adı verilir.

Kamışlı, Suriye'nin kuzeydoğusundaki el-Haseke valiliğinin (muhafaza) en büyük kenti. Türkiye'nin Nusaybin ilçesinden sınır çizgisiyle ayrılır. 1926'da Bağdat Demiryolu üzerinde bir istasyon olarak kurulan kentin nüfusu, Ermeni, Nasturi ve Kürt mültecilerin bölgeye yerleşmesiyle artmıştır. Kentte ayrıca Sünni Müslümanlar ve Süryaniler ile bir Yahudi topluluğu yaşar. Ermeni ve Süryani Katolik baskoposluğunun merkezi Kamışlı'dır. Habur'un bir kolu olan Çağçağ (Çağçağ) Çayı kıyısında yer alan kent, pamuk ve tahıl yetiştirilen verimli bir tarım bölgesinin merkezidir. Kısa bir demiryolu hattı kenti, yaklaşık 32 km doğudaki pamuk ve tahıl ambarlarına bağlar. Orta derecede yağış aldığı için bölgede hem kuru, hem de sulu tarım yapılır.

Son yıllarda, kentin 80 km doğusundaki Kara Şuk bölgesinde petrol bulunmasından sonra Kamışlı hızla büyümeye başlamıştır.

Kentte bir bıçkışane ile çimento fabrikası vardır. İstanbul-Ankara-Musul-Bağdat demiryolu hattı üzerinde yer alan kent, karayoluyla Türkiye ve Irak'a bağlanır; ayrıca Halep ve Şam ile havayolu bağlantısı vardır. Suriye'nin kuzeydoğu kesiminin pazar merkezi olan kent, son yıllarda ulaşım, ticaret ve kültür merkezi olma açısından el-Haseke'yi gölgede bırakmıştır. Nüfus (1987 tah.) 126.236.

kamışlı çalgılar, DİLLİ ÇALGILAR olarak da bilinir, müzikte bir grup nefesli çalgıya (aerofon) verilen ad. Çalgıcının soluğundan ya da bir hava bölmesinde gelen havanın yassı bir kamışı ya da metalden yapılmış bir dili titreştirmesi, bunun da kamışlı borularda olduğu gibi kapalı bir hava sütununda ya da serbest kamışlılarda olduğu gibi açık

Obua (sol) ve klarnet (sağ) ağızlıklarındaki kamış diller (siyah)
Scientific American Inc

havada bir ses dalgası oluşturmaya ses verirler. Kamışlı borular tek ya da çift kamışlı olur. Zurna gibi çift kamışlıların daha eski olduğuna inanılır. Başlangıçta kamış borular, çalgıcının soluğu ile titreşen bir yankı oluşturacak biçimde yassılaştırıldı. Daha sonra iki yassı kanat birbirine bağlanmaya ya da Avrupa'da olduğu gibi bir tanesi ortadan katlanarak kat yerinden yarılmaya başladı. Tek kamışlılarda ise kamış ya klarnetin ağızlık bölümünde olduğu gibi bir çerçeveye çarpar (çarpan ya da vuran kamış) ya da akordeonda olduğu gibi bir şasi içinde serbestçe titreşir (serbest kamış). Tek kamışlı terimi çoğunlukla çarpan kamışlı çalgılar için kullanılır.

Kamışlı borular (örn. klarnet ve obua), boru akustiği ilkelerine dayanır. Borunun uzunluğu sesin yüksekliğini belirler; içindeki hava boşluğunun biçimi de tınıyı etkiler. Orgdaki regal boru ise bu kuralın dışında kalır. Bu örnekte regal boru yalnızca tınıyı etkileyen bir rezonatör işlevi görür; yüksekliği belirleyen, serbest kamışlılardaki gibi gene çarpan kamıştır.

Serbest kamış, Güneydoğu Asya'da olduğu gibi şasi malzemesinden bir ucu bağlı bırakılarak dikkatle kesilmiş bir dil ya da Avrupa'da olduğu gibi şasiye bağlanmış ayrı bir plaka olabilir. Bu dil ya da plakanın kalınlığı ve uzunluğu, çıkardığı sesin yüksekliğini belirler. Bunun en basit örneği, üfleyen kişinin ağzının önünde gergin biçimde tutulan ve solukla titreşen bir ot dılcığı ya da ağaç kabuğundan oluşan şerit kamıştır. Güneydoğu Asya'da çok eskilerden beri gelişmiş çalgılarda kullanılan şerit kamışın Avrupa'ya ulaşması Ortaçağ seferleri döneminde rastlar. Serbest kamışlı çalgılar, serbest yani kapalı olmayan havayı titreştirdikleri için, borulardan farklı olarak serbest aerofonlar sınıfından sayılır. Bununla birlikte, Güneydoğu Asya'da serbest kamışlı borular da yapılmaktadır.

Çarpan kamış, günümüzde de Avrupa ve Asya köylülerinin kamışlı borularında, hornpipe'ta(*) ve gaydada kullanılmaktadır. Ortaçağ regal'i(*) dışta bırakılırsa, Avrupa sanat müziğinde kullanılması ise, 17. yüzyılda klarnetin yapımına yol açan denemelere rastlar. Eski çalgıların çift kamış, Yunan aulos'uyla onun öncellerinde, daha sonra da Akdeniz ülkelerinden Çin'e kadar uzanan bölgelerde çalınan zurna türü çalgılardan görülür. Flütlerle birlikte klarnet, obua ve öbür kamışlı çalgılara tahta nefesli çalgılar denir.

kamışlı org, basınçlı havayla metal kamışların titreşmesi sonucunda ses veren klavyeli çalgıların genel adı. Serbest kamışlı borusuz klavyeli çalgılara genel olarak kamışlı org denir. Armonyum(*), melodyum(*) ve regal(*) gibi bu tür çalgılar gerçek ya da borulu orglardan farklıdır. Kamışlı org tanımına girebilecek küçük, borulu bir org türü olan regal'de çarpan (bir şasi ya da çerçeve içinde titreşen) kamışlar ve boru rezonatörleri vardır.

Kâmi, asıl adı MEHMED (d. 1649, Edirne - ö. 22 Temmuz 1724, İstanbul), Osmanlı divan şairi. Lale Devri yaşamını yansıtan şiirleriyle tanınır.

Gülşeni tarikatı şeyhlerinden Derviş İbrahim Efendi'nin oğluydu. Edirne Mevlevihanesi şeyhi Neşati Dede'den edebiyat ve Farsça dersleri aldı. 1675'te Ankaralı Mehmed Efendi'nin yanında mülazım olduktan sonra ilmiye mesleğine girdi. 1648-1704 arasında çeşitli medreselerde müderrislik yaptı. 1704'te Bağdat kadısı oldu. Bir ara görevinden uzaklaştırıldı. Şam rütbesiyle fetva eminliği ve Evkaf-ı Hümayun müfettişliklerinde bulundu. 1712'de Galata, 1717'de Mısır kadısı oldu. 1723'te "Mekke mollahı" payesine ulaştı. Gazelleri, lugazları ve çok yalın bir dille yazdığı mesnevileriyle ün kazandı. Tasavvuf içerikli şiirlerinin toplandığı *Divan*'ı dışındaki yapıtları arasında III. Ahmed'in hastalıktan kurtulması üzerine yazdığı *Sihhatname*, namazla ilgili *Nefise-i Uhreviye*, Hanefi fıkıhçılarınca yaşamöykülerini anlatan *Tabakat-ı Henefiye* sayılabilir.

kami, Şinto dininde ve Japonya'nın öteki dinlerinde, tapınma konusuna verilen ad. *Kami* teriminin genellikle "tanrı", "rab" ya da "ilah" anlamına geldiği kabul edilir. Ama üstünlüğü ya da kutsallığından ötürü saygı duyulan iyi ya da kötü öteki doğa güçlerini de içine alır. Güneş Tanrısı Amaterasu ile öteki yaratıcı ruhlar, ünlü atalar, bitkiler, kayalar, kuşlar, hayvanlar ve balıklar, canlı ya da cansız nesneler *kami* olabilir. Şinto dininin ilk dönemlerinde göksel *kami*'ler (*ama-tsu-kami*) yeryüzündeki *kami*'lerden (*kuni-tsu-kami*) daha soylu sayılırdı. Oysa günümüzde bu ayrım yapılmaz. *Kami*'ler simgesel nesnelerde (*bak*. Şintai) belirir ya da bu nesnelere yerleşirler; Şinto tapınaklarında onlara genellikle bu simgeler aracılığıyla tapınılır. Şinto mitolojisinde, olası *kami*'lerin sayısı sonsuzluğunu belirlemek için "on binlerce *kami*"den söz edilir. Günümüzde bile yeni yeni *kami*'ler kabul edilmektedir.

kamidana (Japoncada "tanrı rafı"), Şinto dinine bağlı Japonların ev ya da dükkânlarında günlük ibadet için kullanılan sunak. *Kamidana* genellikle kutsal eşyaların ve günlük sunuların konulduğu küçük bir dolap ya da raflıdır. Ortasında, Büyük İse Tapınağı'ndan alınan ve evrensel bir *kami*'yi (tanrı ya da kutsal güç) simgeleyen üstü yazılı aşşap levha *taiwa* bulunur. *Kamidana*'nın iki yanında yerel koruyucu tanrılarla (*uci-gami*) ilgili çeşitli kâğıt muskalar (*o-fuda*) yer alır. *Kamidana*'ya, kutsal bir yerin sınırlarını göstermek için kullanılan ve bükülmüş piring sapından yapılan kutsal ip *şimenava* da konabilir. *Kamidana*'nın önüne sunu olarak her gün su, saki (pirinç rakısı), yiyecek ve yeşil dal konur ve ev halkının kutsanması için dua edilir. *Kamidana* bulunan Japon evlerinde genellikle bir *butsudan*(*) da (Budacıların aile sunağı) vardır.

kamıkaze, II. Dünya Savaşı'nda düşman hedeflerine (genellikle gemilere) intihar uçşan yapan Japon pilotları ve bu saldırı-

larda kullanılan uçaklar. "Kutsal rüzgâr" anlamına gelen *kamikaze* sözcüğü, 1281'de Japonya'ya batıdan tehdit eden Moğol istila donanmasını dağıtan tayfunun anısına kullanılır.

Japonlar özellikle Ekim 1944'teki Leyte Körfezi Deniz Savaşı'ndan sonra *kamikaze* yöntemine başvurdular. *Kamikaze*'lerin çoğu, sıradan avcı uçakları ya da hafif bombardıman uçaklarıydı. Hedeflerini vurmak üzere havalandıktan önce genellikle bombalarla ve ek yakıt depolarıyla yüklenirlerdi.

Japonların *kamikaze* olarak kullanmak için geliştirdiği pilotlu füzelerle Müttefikler, Japocada "aptal" anlamına gelen *Baka* adını takmışlardı. Uçağa bağlandıktan sonra füze pilotunun dışarı çıkması olanaksızdı. Hedefe en az 80 km kala ve en az 7.500 m yükseklikten bırakılan füze hedefe yaklaşık 3 km kalıncaya kadar süzülürdü. Bu anda pilot üç roket motorunu çalıştırarak son pikesinde füze saatte 600 milin üzerinde hız veriyordu. Füzenin burnuna yerleştirilen patlayıcıların ağırlığı bir tonun üzerindeydi.

II. Dünya Savaşı süresince *kamikaze* saldırıları sonucunda 34 gemi battı, yüzlercesi hasar gördü. *Kamikaze*'ler Okinava'da yaklaşık 5.000 kişiyi öldürerek, ABD Deniz Kuvvetleri'ne, tarih boyunca tek bir çarpışmada aldığı en büyük kaybı verdirdiler. *Kamikaze* saldırılarına karşı en etkili savunma, yaklaşan uçağa yoğun uçaksavar ateşi açılmasıydı.

Kâmil, el-, MELİKÜ'L-KÂMİL olarak da bilinir (d. 1180 - ö. 1238), V. ve VI. Haçlı seferleri sırasında Mısır, Filistin ve Suriye'de hüküm süren Eyyubi sultanı.

1218'de tahta çıkar çıkmaz, V. Haçlı Seferi'ne katılan ordularla savaşa tutuştu. Sonunda görüşmeler yoluyla Haçlıların 1221'de Mısır'dan çekilmesini sağladı. 1219'da Dimyat'ın Haçlı kuşatması altında bulunduğu sırada, Fransisken tarikatının kurucusu Assisili Aziz Francesco'yla görüştü. 1229'da, VI. Haçlı Seferi'nin komutanı İmparator II. Friedrich'e Kudüs'ü ve öteki Filistin kentlerini teslim etti.

Kâmil Paşa, tam adı MEHMED KÂMİL PAŞA (d. 1832, Lefkoşa - ö. 14 Kasım 1913, Lefkoşa, Kıbrıs), II. Abdülhamid ve II. Meşrutiyet dönemlerinde dört kez sadrazamlık yapan Osmanlı devlet adamı.

Topçu yüzbaşısı Salih Ağa'nın oğluydu. 1845'te Kahire'ye gitti, orada Harbiye Mektebi'ni bitirdi. Arapça, Farsça, Rumca, İngilizce ve Fransızca öğrendi. Binbaşı rütbesiyle Mısır valisi Abbas Paşa'nın yaveri oldu. Kıbrıs evkaf müdürlüğüne (1860), Kıbrıs'ta Tuzla kaymakamlığına (y. 1863), ardından da Kıbrıs defterdarlığına getirildi. Sayda ve Şam muhasebeciliği görevlerinden sonra 1864'ten başlayarak üç kez Beyrut, iki kez Kudüs, birer kez de Trablusşam, Halep, Filibe (bugün Plovdiv), Hersek ve Sakız mutasarrıflıkları yaptı. 1877'de vezir payesiyile Kosova, ardından da Halep valiliğine atandı. 1879'de evkaf nazırı oldu. 1880'de atandığı maarif nazırlığında kısa süre kaldıktan sonra 1882'de yeniden evkaf nazırlığına getirildi. 1883'te atandığı Aydın valiliği sırasında bölgedeki eşkiya hareketlerini bastırdı. Küçük Said Paşa'nın yerine getirildiği ilk sadrazamlığı (25 Eylül 1885 - 4 Eylül 1891) sırasında II. Abdülhamid'le anlaşmazlığa düşmeye özen gösterdi. Ama görünür bir neden olmamasına karşın görevden alındı. Kısa süren ikinci sadrazamlığından (2 Ekim - 7 Kasım 1895) sonra İstanbul'dan uzaklaştırıldı, 1907'ye değin Aydın valiliği yaptı. Aleyhinde padişaha verilen jurnaller nedeniyle Rodos'a sürülmesi kararı çıkınca İngiliz konsolosluğuna sığındı.

Padişah'tan aldığı güvence üzerine yeniden İstanbul'a döndü. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra kurulan Said Paşa kabinesinde görev aldı. Said Paşa'nın yerine getirildiği üçüncü sadrazamlığı (5 Ağustos 1908 - 14 Şubat 1909), İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin devlet işlerine sürekli müdahale ettiği gerekçesini öne sürerek görevden ayrılmasıyla sona erdi. Haziran 1912'de Ahmed Muhtar Paşa kabinesinde Şura-yı Devlet reisi sıfatıyla görev alan Kâmil Paşa, sadrazaman istifası üzerine Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın desteğiyle 29 Ekim 1912'de dördüncü kez sadrazamlığa getirildi. Ama 23 Ocak 1913'te İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin düzenlediği Bâbîalî Baskını'yla(*) düşürüldü. Bu olaydan sonra doğum yeri olan Lefkoşa'ya yerleşti ve orada öldü. Başlıca yapıtları arasında, kuruluşundan Abdülmecid'in ölümüne değin Osmanlı Devleti'ni konu alan *Tarih-i Siyasi-i Devlet-i Aliye-i Osmani* (1909, 3 cilt) ile *Kâmil Paşa'nın Ayan Reisi Said Paşa'ya Cevapları* (1911) sayılabilir. 1913'te *Hairat-ı Sadr-ı Esbak Kâmil Paşa* adıyla basılan anıları 1991'de *Kâmil Paşa'nın Anıları* adıyla yeniden yayımlandı.

Kâmilü'l-Kelâm, kaynağını eski Hint ve İran edebiyatlarından alan epik-didaktik halk öyküsü. Dil ve anlatım bakımından yer yer divan edebiyatına yaklaşmasına karşın öyküde halk dili ve halk edebiyatına özgü temalar ağırlıktadır.

Kâmilü'l-Kelâm, Halep'te oturan Beni Zâid emirlerinden Ebû Amrû'nun oğlu Dürr-i Geylanî adlı şehzadenin yaşamı çevresinde gelişir. Yakışıklılığı ile ünlü olan şehzade 15 yaşına değin parlak bir eğitim görür; her türlü ilim ve hüneri öğrenir. Bir gün av sırasında Çin ülkesi vezirinin kızı Kamerruh'a âşık olan Talha ile karşılaşır. Talha, ona Çin padişahının kızı Gevher Şah'tan söz eder. Dürr-i Geylanî, Gevher Şah'a görmeden âşık olur. İki arkadaş birlikte sevgililerini aramak üzere Çin'e doğru yola çıkarlar. Serüvenlerle dolu bir yolculuktan sonra kızlarla gizlice buluşmayı başarırlar. Bir süre mutlu yaşarlarsa da padişahın durumu öğrenmesi üzerine ayrılmak zorunda kalırlar. İki âşık acı içinde dolaşırken esir pazarından bir esir satın alırlar. Bu, 40 yıl Dağıstan ve Hindistan'da eğitim görmüş akıllı, görgülü ve bilge bir düşünür olan Kâmilü'l-Kelâm'dır. Gençlerin can yoldaşı, sırdaşı ve hocası olan Kâmilü'l-Kelâm, başlarından geçenleri öğrenince onlara yardımcı olmak ister. Ama Dürr-i Geylanî ile Talha uğradıkları düş kırıklığı yüzünden öç alma tutkusuna içine dırırlar. Kâmilü'l-Kelâm, gençlere acelecilik, tedbirsizlik ve çabuk kızmanın gereksiz olduğunu, aşta sabır göstermek gerektiğini söyler. Onların kötü bir iş yapmasını önlemek için her akşam bir öykü anlatmaya başlar ve böylece gençleri uzun süre oyalar. Sonunda acılı günler biter; Dürr-i Geylanî'nin ülkesinden gelen vezirin yardımıyla sevenler birbirine kavuşup mutlu olurlar.

Kâmilü'l-Kelâm'ın anlatıldığı öyküler heyecanlı ve sürükleyici aşk serüvenleridir. Bunlarda dev, cin gibi eski masal ve öykülerde çok sık görülen olağanüstü öğelere rastlanmaz. Eski harflerle ilk kez 1946'da yayımlanan *Kâmilü'l-Kelâm*, birçok kez de, konu ve kuruluş açısından önemli benzerlikler gösterdiği *Tutiname*(*) ile birlikte basıldı. Daha sonra halk kitapları yazarı Süleyman Tevfik (Öztorluoğlu) tarafından dili değiştirilerek *Kâmilü'l-Kelâm* ve *Banu'yı Cihan* (1925) adıyla yayımlandı. Yeni harflerle, sadeleştirilmiş basımını ise *Olgun Sözlükler Kâmilü'l-Kelâm* (1977, 2 cilt) başlığıyla Şemsettin Kutlu gerçekleştirdi.

Kamina, Zaire'nin güneydoğu kesiminde, Shaba bölgesinin ortabatasındaki Haut-Lomami kırsal alt bölgesinin merkezi kent. Lubumbashi-Illebo Demiryolu üzerinde, Kuvu bölgesindeki Kindu'ya ve Doğu Afrika'yla bağlantılı Kalemie limanına giden hatların kavşak noktasında yer alır. Lubumbashi, Kolwezi ve Kananga'ya havayoluyla bağlanan kentte, bir de askeri hava üssü vardır. Yakınlardaki Lovoi Irmağı üzerinde kurulu baraj, kente elektrik sağlar. Başlıca tarımsal ürünler pamuk, tütün ve sebzeler. Nüfus (1976) 160.020.

Kaminaljuyú, bugün Guatemala kentinin bulunduğu yerde kurulmuş Maya yerleşimi. Klasik öncesi dönem ya da oluşum döneminden (İÖ 1500-İS 100) geç klasik dönem (y. 600-900) sonrasına değin yerleşme olduğu saptanan yörede, geç oluşum döneminden (İÖ 300-İS 100) kalma yaklaşık 200 mezar yeri bulunmuştur. Erken klasik dönemden (y. 100-600) kalma, daha ince-likli biçimde yapılmış mezarlarda Teotihuacán üslubunda çanak çömlek vardır. Mezarların ve bazı piramitlerin tasarımı da, klasik dönemde Meksika'nın orta kesimindeki en önemli merkez olan Teotihuacán'ın etkisini taşımaktadır. Kaminaljuyú'da ayrıca, gelecekte top oyunu (*ollama*) için yapılmış oyun alanları (*tlachili*) vardır. Yörede inşaat için gerekli taş bulunamadığı için piramitler ve öteki yapılar önceleri kerpiçten, daha sonra da benzeri dayanıksız gereçlerden yapılmıştır. Kaminaljuyú, geç klasik dönemde önemini yitirmiştir.

Kaminska, Ida (d. 4 Eylül 1899, Odessa, Rus Çarlığı - ö. 21 Mayıs 1980, New York kenti, ABD), Polonya asıllı tiyatro ve sinema oyuncusu, tiyatro yöneticisi. Yidiş tiyatrosunun önde gelen yorumcularındandır.

Yidiş tiyatrosunun ünlü oyuncularını Abraham Isaac ile Ester Rachel Kaminski'nin kızıydı. Sahneye ilk kez beş yaşında çıktı. Profesyonel oyunculuğa 1916'da Varşova'da babasının adını taşıyan tiyatrodan başladı. 1919'a değin Varşova'da birçok kez başrolde oynadıktan sonra yıl süreye Rusya'ya dolaştı. Varşova'ya dönünce Ida Kaminska Tiyatrosu'nu kurdu ve kendisinin uyarlayıp yönettiği oyunlarda oynadı. II. Dünya Savaşı boyunca SSCB'de sahneye çıktı. Savaş sonunda Polonya'ya dönerek Polonya Yahudi Devlet Tiyatrosu'nu kurdu (1945). 1968'de Polonya'dan ayrılıp ABD'ye gidinceye değin tiyatrosu devletten resmi kabul ve düzenli mali yardım gördü.

Kaminska, kendisinin uyarlayıp sahneye koyduğu, Jacob Gordin'in *Mirele Efros* adlı oyunundaki başrolünde unutulmaz bir başarı elde etmişti. Bu rolü hem Polonya'da, hem de Batı Avrupa ve ABD turnelerinde oynadı (1967). ABD'de yaşamaya başladıktan sonra aynı karakteri bir kez daha canlandırdı (1969). Öbür önemli rolleri arasında Ibsen'in *Et dukkehjem* (*Nora/Bir Bebek Evi*) oyunundaki Nora, Lope de Vega'nın *Fuenteovejuna*'sındaki Laurencia ve Brecht'in *Mutter Courage und ihre Kinder* (*Cesaret Ana ve Çocukları*) oyunundaki başrolü sayılabilir. Kaminska, Dostoyevski'nin *Bratya Karamazovi*'sini de (*Karamazov Kardeşler*) büyük bir başarıyla sahneye uyarlamıştır.

Kaminska'nın film çalışmaları az sayıda olmakla birlikte önemlidir. 1913'ten sonra Polonya'da arada bir sinema oyunculuğu yapmış ve övgü toplamıştır. Sinemadaki en büyük başarısını *Obchod na korze* (1965;

Ana Caddedeki Dükkân) adlı Çek filmindeki kompozisyonuyla kazandı. Jan Kadar'ın en iyi yabancı film dalında Oscar alan bu filmiyle Kaminska da Oscar'a aday gösterildi. 1973'te *My Life, My Theatre* (Yaşamım, Tiyatro) adlı otobiyografisini yayımlayan Kaminska, ABD'de bir Yidiş repertuvar tiyatrosu kurma çabaları sonuçsuz kalınca İsrail'e gitti.

kamkat bak. kumkuvat

Kamloops, Kanada'da, İngiliz Kolumbiyası eyaletinin güney kesiminde kent. Eyaletin ortagüney kesiminin yönetim merkezidir. Kuzey ve Güney Thompson ırmaklarının birleşerek, alabalığıyla ünlü Kamloops Gölünü oluşturdıkları yerin yakınındadır. Vancouver'ın 422 km kuzeydoğusunda, Yerlilerin yaşadığı Kamloops Yerleşirme Kampı'na büyük bir konumdadır. Pasifik (Astoria) Kürk Şirketi'nde çalışan Alexander Ross'un ticari bir yerleşim olarak kurduğu kentin adı, Yerli dillerinde "suların kavuştuğu yer" anlamına gelen *cumcloups* sözcüğünden türemiştir. Ross'un şirketi, 1813'te Kuzeybatı Kumpanyası tarafından satın alındı. 1821'de bölgenin ticaret imtiyazını satın alan Hudson Körfezi Kumpanyası, 1862'de ticaret merkezini, ırmağın günümüzde Kuzey Kamloops olarak anılan karşı kıyısına taşıdı. Bölgede, 1850'lerin sonlarında altın arama çalışmalarıyla başlayan gelişme 1862'de göçmenlerin, 1885'te de demiryolunun gelmesiyle hızlandı. Kamloops 1893'te kent olarak tüzel kimlik kazandı; Kuzey Kamloops ise 1946'da köy, 1961'de kasaba oldu. 1967'de bu iki yerleşimin birleşmesiyle bugünkü kent oluştu. Çiftçilik ve kerestecilik yapılan çevre bölgelerin merkezi durumundaki kentin ekonomisi canlı hayvan ticareti, ağaç ve kâğıt hamuru işleme, konservecilik ve gıda maddeleri için ambalaj yapımına dayanır. Turizm de gelir kaynakları arasındadır. Ayrıca kent yakınında bakır madenleri vardır. Bir ana demiryolu hattının ayrılma noktası olan Kamloops, aralarında Trans-Kanada'nın da bulunduğu üç büyük karayolunun kavşağında yer alır. Nüfus (1986) 61.773.

kammatthana (Pali dilinde "meditasyonun temeli"), Sanskrit dilinde KARMASTHANA. Theravada Budacılığında zihinsel yoğunlaşma nesnelerinden biri ya da bu nesnenin kullanıldığı meditasyon evresi. 5. yüzyılda yaşamış Budacı bilgin Buddhaghosa'nın Pali dilinde yazdığı *Visuddhi-magga*'ya (Arılığı Giden Yol) göre 40 tane kammatthana vardır; herkesin kendi kişiliğine ve eğilimlerine uygun zihinsel yoğunlaşma nesnesini kendisinin seçmesi gerekir. Theravada Budacılığında insanlara özgü altı huydan söz edilir: Açgözlülük, kırgınlık, aptallık, güvenilrlik, bilgelik ve akıllılık. Bunların her biri için bir kammatthana vardır. Birmanya ve öteki Güneydoğu Asya ülkelerinde bugün de uygulanan kammatthana meditasyonu, Budacı rahipler arasında özel bir önem taşır.

Kammerer, Paul (d. 17 Ağustos 1880, Viyana, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu - ö. 23 Eylül 1926, Puchberg, Almanya), Avusturyalı biyoloji bilgini. Doğuştan sonra edinilmiş özelliklerin de kalıtımla geçebileceğini deney yoluyla kanıtlaştıran ileri sürmüştür.

Kammerer'in amfibyumlar üzerindeki deneylerinin sonuçları, ilki 1904'te, sonuncusu ölümünden sonra 1928'de olmak üzere çeşitli bilimsel yayınlarla kamuoyuna duyurul-

du. Alpler'de yaşayan doğurucu çörel in yavrusunun, ovalarda yaşayan yumurtlayıcı benekli çörel in bazı özelliklerini edindiğini, ayrıca bunun tersinin de geçerli olduğunu savundu. İkinci bir deney dizisinden sonra, öbür kara kurbağalarının parmaklarında gözlenen doku yastıkçığının bulunmadığı ebe türü erkek kara kurbağaların, bu dokuları kalıtım yoluyla alabildiğini öne sürdü.

Kammerer'in bilim dünyasında tutulmaması, edinilmiş özellikler kuramını kanıtlama savı yoğun eleştiri aldı. Bulgularını, incelemek üzere bilim adamlarına sunması istendi. 1923'te Cambridge Üniversitesi ile Londra Linne Derneği'nde verdiği konferanslarda bulgularını sergiledi. Onu eleştirenlerin başında gelen William Bateson, Kammerer'in deneyleri üzerinde kuşku yaratmaya çalıştı. 1926'da G. K. Noble ve Hans Przibram, Kammerer'in amfibyumları üzerinde yaptıkları incelemede doku yastıkçıklarının çini mürekkebiyle boyanmış olduğunu saptadılar. Kammerer, deney hayvanları üzerinde çini mürekkebi kullanıldığı konusunda kendisinin hiçbir bilgisi olmadığını öne sürdü ve sonuçta bu sahteciliğin suçlusu bulunamadı. Kammerer tartışmanın ayrıntılarının yayımlanmasından kısa süre sonra intihar etti. Arthur Koestler'in 1971'de yayımlanan *The Case of the Midwife Toad* (Ebe Kurbağa Olayı) adlı yapıtı bu olayı konu alır.

Kammerer ölümünden önce Moskova Üniversitesi'nde biyoloji profesörlüğü görevini kabul etmişti. Bilim dünyasında pek benimsenmeyen ünlü yapıtı *Das Gesetz der Serie*'de (1919; Devresellik Yasası), olumlu rastlantının, bilinen fiziksel nedensellik yollarından bağımsız işleyen doğal bir ilkenin belirtisi olduğunu kanıtlamaya çalışır.

Kammu, tam adı KAMMU TENNO, asıl adı YAMANOBE (d. 737, Nara - ö. 9 Nisan 806, Heian-kyo [bugün Kyoto], Japonya), Japonya'nın 50. imparatoru. İmparatorluk başkentini Nara'dan Heian-kyo'ya taşımış ve Heian döneminde (794-1185) izlenen politikaların temellerini atmıştır.

781'de imparator olarak taç giydi. Tahta çıktığı sırada, vergilerden muaf olan ve siyasal hesaplar peşinde koşan Budacı dinsel liderler güçlenerek imparatorluk hükümetinin geleceğini tehdit etmeye başlamışlardı. Kammu yayımladığı bir fermanla dinsel amaçlı yeni binaların inşasını, halkın manastırlara girişini ve Budacı kurumlara arazi bağışlanmasını ya da satılmasını yasakladı. Ayrıca inançlı bir Budacı olarak, eski mezheplere karşı mücadele eden iki yeni Budacı mezhebi destekledi.

Öte yandan sarayın karşı karşıya bulunduğu bir başka sorun da yerel memurların denetlenmesiydi. Kammu, devlet memurlarının aileleriyle ilgili yanlış bilgi vererek yüksek makamlara gelmelerini önlemek amacıyla, terfilerde soy kütüklerinin temel alınması kuralını getirdi. Ayrıca makam ve rütbelerin satılmasını da yasakladı. Ülkenin kuzey sınırını güçlendirdi ve Honşu ile Hokkaido'nun kuzeyinde yaşayan Aynuları egemenliği altına almayı başardı.

Eski başkent Nara (Heico-kyo) yakınındaki büyük manastırlardan uzak durmak amacıyla 784'te başkenti, Nagaoka-kyo'nun 45 km kadar kuzeyine taşıdı. Yeni başkent büyük harcamalar gerektiren yapım çalışmaları 10 yıl sonra birdenbire durduruldu. Bunun nedeninin, saraydan kovulduktan sonra ölüme terk edilen ve Kammu'nun kardeşi olan veliaht prensin kötü ruhunun kentte dolaşığına ilişkin yaygın inanç olduğu sanılmaktadır.

Daha sonra, ulaşım elverişli olan Yodo Irmağı kıyısında yeni bir başkent kuruldu ve

buraya Heian-kyo (Barış ve Sükunet Başkenti) adı verildi. Bu kent sonraki yıllarda Kyoto (Başkent) olarak anılmaya başladı. Çin'deki Sui ve Tang hanedanlarının başkenti Changan örnek alınarak inşa edilen Heian-kyo, büyük caddeleri, birbiriyle kesişen sayısız sokak ve ara sokaklarıyla büyük bir kent olarak planlanmıştı. Kentin merkezinde, surlarla çevrili dikdörtgen bir alanda saray ve hükümet binaları vardı.

Kamo Çomei, KAMO NO ÇOMEI olarak da bilinir (d. 1155 - ö. 24 Temmuz 1216, Kyoto, Japonya), ortaçağ Japon şiirinin en büyük adlarından şair ve eleştirmen. Dünya işlerinden elini çekip dervişçe bir yaşamda

Kamo Çomei, Soseki'nin olduğu sanılan, ipek üstüne yapılmış bir resim, Historiografi Enstitüsü, Tokyo Üniversitesi International Society for Educational Information, Tokyo

huzur buluşunu anlatan *Hoco-ki* (1212; İki Metrekarelik Kulübe) adlı yapıtıyla da tanınır.

Kyotolu bir Şinto rahibinin oğluydu; çok iyi bir sanat eğitimi gördü. Mütevazı bir çevreden gelmesine karşın şiir yeteneğiyle sarayda dikkat çekti ve bu sayede bir görev atandı. Ama kısa süre sonra Budacı bir rahip olarak (1204) dünyadan elini eteğini çekti. Birkaç yıl Ohara Tepelerinde yaşadıkdan sonra başkent in güneydoğusundaki Hino Dağının eteğinde kendine küçük bir kulübe yaptı. *Hoco-ki* adlı yapıtını burada tamamladı. Yapıtta, Çomei'nin Kyoto'da tanık olduğu çeşitli felaketler ile dervişçe bir yaşam sürdüğü ortamdaki doğal güzellikler ve huzur karşılık içinde anlatılır. İnsan uğraşlarının boşunallığını ve maddi şeylerin geçiciliğini savunan Budacı görüş tüm yapıta egemendir. *Hoco-ki* ile Yoşişige Yasutane'nin (934?-997) 981'de kaleme aldığı *Çitei-ki* (Gölcüğün Kenarındaki Kulübemin Öyküsü) adlı Çince yapıt arasında büyük bir benzerlik vardır.

Çomei, dünya işlerinden el etek çektiikten sonra da saray ve şiir çevreleriyle ilişkisini kesmedi. *Şin kokin-şu* (Eski ve Yeni Çağlar Yeni Derlemesi) adlı saray şiiri antolojisinin 1205'te hazırlanan ilk baskısına 10 şiirinin alınmasından büyük sevinç duydu. 1208-09 dolaylarında eleştiri yazıları, anekdotlar ve kısa şiirlerden oluşan *Mumyo şo* (Adsız Notlar) üzerine çalışmaya başladı; çok değerli bir derleme olan bu yapıtı yaklaşık 1210-12'de tamamladı. *Hossin şu* (Din Hizmetinden Örnekler) adlı yapıtını ise 1214 ya da 1215'te bitirdiği sanılmaktadır. Öbür yapıtları arasında, kendi şiirlerinden büyük olasılıkla 1181'de yaptığı bir seçme ile günümüze ulaşmayan *Ise-ki* (Ise'ye Yapılan Bir Yolculuğun Kayıtları) sayılabilir. Çomei'nin şiirleri, pek çok değerli

şairin yetiştiği bir dönemin en iyi örnekleri arasındadır.

Kamo Mabuçi (d. 1697, İba - ö. 31 Ekim 1769, Edo [Tokyo], Japonya), gerçek Japon ruhunu canlandırmak için eski kültür ve geleneklere dönüşmesini savunan Kokugaku ("Ulusal Öğrenim") okulunun ilk temsilcilerinden. Bu düşünce okulu, II. Dünya

Kamo Mabuçi, kimliği bilinmeyen bir sanatçının mürekkep çalışması
International Society for Educational Information, Tokyo

Savaşı sırasında yükselen milliyetçilikle birlikte yeniden canlanmıştır.

Mabuçi, Kyoto yakınlarındaki ünlü Kamo Tapınağı'nda rahiplik eden köklü Şinto Kamo ailesinin bir kolundan geliyordu. Şinto rahiplerinin denetiminde Japon edebiyatını öğrenmeye başladı. *Manyoşu* (On Bin Yaprak Derlemesi) adıyla toplanmış en eski Japon şiirleri ile *Norito* adlı Şinto ayin derlemesinin hiçbir yabancı etki taşımaksızın an Japon ruhunu temsil ettiğini savunarak eski şiir üslubunun canlandırılmasına katkıda bulundu. Başlıca özgün yapıtı olan *Kokuiko*'da Çin düşüncesi ile edebiyatını şiddetle reddederek, eski Japon uygarlığını yüceltti. On iki ciltte toplanmış olan yapıtları, büyük ölçüde eski Japon edebiyatı üzerine yorumlardan oluşur.

Kamose (ü. İÖ 17-16. yy), Mısır'da, 17. sülalenin (İÖ y. 1650-1570) son firavunu. İÖ 17. yüzyılda Mısır'ın bir bölümünü ele geçiren Sami kökenli Hyksoslara karşı bir sefer düzenlemiştir.

Babası Sekenenre'nin ölümünden sonra başa geçerek Mısır'ın güney bölgesinin hükümdarı oldu. Hükümdarlığının üçüncü yılında, Orta Mısır'daki Asyut yakınlarında yer alan Kusae, Hyksos-Mısır sınırını oluşturuyor, Nil'in Birinci Çağlayanının güneyindeki Nübye'de ise başka bir krallık bulunuyordu.

Hyksoslarla iyi ilişkileri olmasına karşın Mısır'ın tek bir parçasıyla yetinmek istemeyen Kamose, Hyksoslara karşı bir sefer düzenlemeye karar verdi. Donanma desteğinde, Nübye'deki çöl kabilelerinden oluşturduğu birliklerle Hyksosların güney sınırındaki kalesine beklenmedik bir saldırıda bulunduktan sonra kuzeye doğru ilerlemeyi sürdürdü. Hyksosların silah yüklü gemilerini ele geçirdiği, Nil Deltasının doğusundaki başkent Avaris'e kadar ilerlediği ve Hyksos firavunu I. Apopis'i zor duruma düşürdüğü de söylenir. Bunun üzerine Apopis, Mısır'ın güneyindeki Kuşi hükümdarına, Teblilele arkadan saldırması için haber gönderdi.

Ama haberci yakalandı ve Bahriya Vahasını ele geçirmek üzere bir müfreze gönderen Kamose, düşmanlarının planını boşa çıkardı. Seferlerin sonunda zaferle Teb'e dönen Kamose, yokluğundan yararlanılarak başlatılmış olan ayaklanmayı da bastırdı.

Kamose'nin adı, kendisinden sonra tahta çıkan kardeşi Ahmose ile birlikte, Nil'in İkinci Çağlayanında yer alan Nübye'yle ilgili kayıtlarda da geçmektedir. Bu nedenle Kamose'nin Kuşilerin topraklarına girmiş olduğu sanılmaktadır. Tarihçilerin çoğu, hükümdarlığı ile ilgili çok az bilgi bulunan Kamose'nin yönetiminin ancak beş yıl kadar sürdüğü konusunda birleşmektedirler.

kamosit, klorit grubundan mineral. Ayrıca bak. klorit.

kampak (*Michelia champaca*), manolyagiller (*Magnoliaceae*) familyasından Asya kökenli ağaç. Çoğunlukla tropik bölgelerde cadde kenarlarına dikilir. Tanrı Vişnu'nun kutsal ağacı olarak kabul edildiği için Hindu tapınaklarının çevresinde de yaygın bir biçimde yetiştirilir. Piramitsi bir görünüm

Kampak (*Michelia champaca*)
W.H. Hodge

sergileyen, yaklaşık 30 m yüksekliğindeki kampak ağacının düzgün, gri kabuğu; kışın dökülmeyen, 25 cm uzunluğunda, oval biçimli parlak yaprakları; ilkbahar ve sonbaharda açan, yaklaşık 6,5 cm çapında, sarı-turuncu renkli ve hoş kokulu çiçekleri ile uzunca bir sap üzerinde demetler oluşturan kırmızımsı kahverengi tohumları vardır. Çiçeklerinden, parfüm sanayisinde kullanılan bir uçucu yağ ve sarı boya çıkarılır. Odunu ise sandal, davul ve dinsel imgeler yapımda kullanılır; kampak ağacı Hindistan'da kutsal sayıldığı için genellikle kesilmez.

Yakın bir tür olan *Michelia compressa* ise Japonya kökenli bir süs ağacı olup 2,5 cm çapında kokulu, sarı renkli çiçekler taşır.

kampaku (Japoncada "beyaz engel"), Japonya'da Heian döneminde (794-1185) oluşturulan ve genellikle Fucivara ailesinin elinde kalan naiplik makamı. Resmen imparator adına görev yapan *kampaku*'lar genellikle yönetimde tam bir denetim kurmuşlardır.

884'te *kampaku* unvanını alan ilk kişi Fucivara Mototsune oldu. Fucivara ailesinin böylece saray üzerinde elde ettiği egemenlik 11. yüzyılda Fucivara Miçinaga'yla doruğuna erişti. Fucivara ailesi dışından gelen *kampaku*'lar yalnızca Toyotomi Hideyoshi ve evlatlığı Hidetsugu'yu. Bir köylü çocuğu olan Hideyoshi, 16. yüzyıldaki karışıklıklar sırasında güçlü *daimyo*(*) Oda Nobunaga'nın emri altında generalliğe kadar yükseldi. Nobunaga'nın ölümünden (1582) sonra, 1590'da Japonya'yı kendi denetimi altında yeniden birleştirmeyi başardı. Askeri bir diktatör olarak hüküm sürmesine karşın, yalnızca Minamoto ailesinden gelenlere verilen şogun unvanını almadı. Ama Fucivara soyundan geldiğini ileri sürerek *kampaku*

oldu *Kampaku*'luk Tokugava (Edo) döneminin (1603-1867) sonuna değin sürdüyse de Hideyoshi'den sonra makamın gerçek bir ağırlığı kalmadı

Kampala, Uganda'nın başkenti ve en büyük yerleşmesi. Orta ilinde, yükseklikleri 1.200 m'yi bulan tepelerle kaplı bir bölgede yer alır. Ülkedeki karayolu ağının merkezinde, 335 km batıdaki Kasese'den Mombasa'ya (Kenya) uzanan demiryolu hattının

Kampala'da Rubaga Katedrali, Uganda
Picturepost, Londra

üzerindedir. Entebbe'deki uluslararası havalimanı ile Victoria Gölü kıyısındaki Port Bell kente hizmet verir. 19. yüzyılda Buganda Krallığı'nın başkenti olan Mengo'nun tam kuzeyinde yer alan Kampala'yı Yüzbaşı Frederick Lugard (sonradan Lord Lugard) İngiliz Doğu Afrika Kumpanyası'nın merkezi olarak seçti. Lugard'ın Eski Kampala Tepesi üzerinde yaptırdığı kale 1905'e değin Uganda sömürge yönetiminin merkezi olarak kaldı; bu tarihte yönetim merkezi Entebbe'ye taşındı. Kampala 1949'da belediye, 1962'de bağımsızlığın kazanılmasından sonra da Uganda'nın başkenti oldu.

Ülkenin en verimli tarım bölgesinde yer alan ve kahve, pamuk, çay, tütün ve şeker gibi tarım ürünleri ihrac eden Kampala, 65 km kuzeydoğusundaki Jinja'dan sonra ülkenin ikinci büyük sanayi kentidir. Kentte gıda işleyen, metal eşya ve mobilya üreten tesislerle bir traktör montaj fabrikası vardır. Uganda'nın büyük firmalarının çoğunun merkezi Kampala'dadır. Kent aynı zamanda Victoria Gölü bölgesinin başlıca pazar merkezidir. Yirmiden fazla okul ile bir teknik enstitünün bulunduğu kentin başlıca yükseköğretim kurumu 1922'de kurulan, 1949'da yükseköğretim ve 1970'te de üniversite statüsüne kavuşan Makerere Üniversitesi'dir. Uganda Müzesi de kenttedir. Dinsel bir merkez olan Kampala'da başta Kibuli Camisi olmak üzere çeşitli camiler, Hindu tapınakları ve kiliseler (özellikle Namirembe Anglikan Katedrali ve Rubaga ile St. Peter Katolik katedralleri) vardır. 335 km batısındaki Kasese'yi Kenya'nın Mombasa kentine bağlayan demiryolunun üstünde olan Kampala, Uganda'nın karayolu ağının da merkezidir. 10 km uzaklıkta olan Victoria Gölü kıyısındaki Bell limanı ve 34 km uzaklıktaki Entebbe Uluslararası Havalimanı da kente ulaşım sağlar. Nüfus (1991) 773.000.

Kampaniyen Kat, Üst Kretase (Tebeşir) kayalarının dünya çapında rastlanan bölümü ve bu kayaların çöktüğü zaman dilimi

(Kretase Dönemi, y. 136-65 milyon yıl önce). Kampaniyen Kat, Santoniyen Katın üstünde ve Mastrihtiyen Katın altında yer alır. Avrupa'nın kuzeyindeki pek çok yörede ve İngiltere'deki Mastrihtiyen Kata tebeşir çökelleri egemendir. Kampaniyen Katındaki daha kısa zaman dilimlerini simgeleyen birkaç kuşak, *Baculites* cinsi ammonit kafadanayaklılar (yumuşakçalar) türleriyle tanımlanır ve ayırt edilir.

kampçılık, çoğunlukla çadırda konaklayarak gerçekleştirilen, eğlence ve spor amaçlı açık hava etkinliği. Kimi zaman çadır yerine, bu amaç için özel olarak hazırlanmış karavan gibi araçlar da kullanılabilir. Gözük kişilerin bir tür doğaya dönme uğraşı olarak gelişen kampçılık, artık ailelerin de ilgi gösterdiği bir tatil biçimine dönüşmüştür.

Dinlenme amaçlı modern kampçılığın kurucusu, *Cycle and Camp* (1898; Bisiklet ve Kamp) ile *Campers Handbook* (1908; Kampçıların Elkitabı) adlı kitapların yazarı Thomas Hiram Holding'dir. Holding 1901'de ilk kampçılık kulübü olan Bisiklet Kampçıları Derneği'ni kurdu. Güney Kutbu kâşifi Kaptan Robert Falcon Scott ise 1909'da Büyük Britanya ve İrlanda Kampçılık Kulübü'nün ilk başkanı oldu.

1932'de başlatılan girişimlerle Uluslararası Kampçılık ve Karavancılık Federasyonu (FICC) kurulduktan sonra 1933'te ilk uluslararası kamp ve kongre düzenlendi. Bu tarihten sonra her yıl (II. Dünya Savaşı yılları dışında) düzenlenen bu toplantı, günümüzde Uluslararası Toplantı adıyla bilinmektedir.

Kampen, Hollanda'nın ortakuzey kesimindeki Overijssel ilinde (*provincie*) belediye (*gemeente*) ve liman. IJssel Irmağı kıyısında, ırmağın Ketel Gölüne (Ketelmeer) döküldüğü noktanın yakınında yer alır. Adı kayıtlara ilk kez 1227'de geçen ve Hansa Birliği'nin üyesi olan Kampen, 16. yüzyılda yerini Amsterdam'a bırakana değin önemli bir ticaret merkeziydi. 19. yüzyılda sanayinin gelişmesi, 1942 ve 1957'de de IJssel Gölünden kazanılan toprakların tarıma açılmasıyla ekonomisi yeniden canlandı. Günümüzde bir garnizon merkezi ve demiryolu kavşağı olan kentte mine işçiliği yapılır ve puro üretilir. Tarihî yapıları arasında, 1543'teki bir yangından sonra onarılan eski belediye binası ve Schepenzaal, 14. ve 16. yüzyıllardan kalma Bovenkerk (St. Nicolaas Kilisesi) ile Buitenkerk (Meryem Ana Kilisesi) ve ortaçağ üslubundaki üç kuleli giriş kapısı (Koornmarktspoort, Cellebroederspoort ve Broederspoort) sayılabilir; Broederspoort günümüzde müzeye dönüştürülmüştür. Kampen'de Hollanda Reform Kilisesi'ne bağlı iki ilahiyat okulu vardır. Nüfus (1989 tah.) 32.769.

Kämpfer, Engelbert (d. 16 Eylül 1651, Lemgo, Vestfalya - ö. 2 Kasım 1716, Lieme), 17. yüzyılın İran ve Japonya toplumlarına ilişkin değerli bilgiler sağlayan Alman gezgin.

Uppsala'da (İsveç) Rusya ve İran'a giden bir ticaret heyetine katıldı. Daha sonra Batavia'ya (bugün Jakarta) gitti ve 1690'da, bir Felemenk ticaret heyetiyle birlikte oradan Japonya'ya geçti. İki yıldan çok kaldığı bu ülkede, kendinden önceki Avrupalıların gitmediği pek çok yeri dolaşarak bilgi topladı. 1694'te Avrupa'ya döndü. Japonya izlenimleri ölümünden sonra *The History of Japan* (1727; Japonya'nın Tarihi) adıyla İngilizce yayımlandı. Özgün Alman-

ca metin ise Latince, Felemenkçe ve Fransızca çevirilerinden sonra, 1777-79 arasında *Geschichte und Beschreibung von Japan* (Japonya'nın Tarihi ve Betimlenmesi) başlığıyla basıldı. Kämpfer'in elyazmaları Londra'daki British Museum'da bulunmaktadır.

Kamphaeng Phet, Tayland'ın Kuzey Bölgesi'nde il (*changwat*) ve il merkezi kent. Kamphaeng kenti Ping Irmağı (*mae nam*) kıyısında yer alır. Etrafı surlarla çevrili eski bir yerleşme olan kentte tarihî yapılar, tapınaklar ve bir müze vardır. 8.608 km²'lik bir alanı kaplayan ilde ise temel ekonomik uğraş piring üretimidir. İlin ormanlarla kaplı olan batı kesiminden tikağacı kerestesi elde edilir. Nüfus (1986 tah.) kent, 23.445; (1980) il, 559.223.

Kämpöng Cham, Kamboçya'nın ortagüne-ney kesiminde il (*khét*) ve il merkezi kent. Mekong (Mékôngk) Irmağının sağ yakasında yer alan Kämpöng Cham kenti, başkent Phnom Penh'in yaklaşık 75 km kuzeydoğusunda önemli bir ırmak limanıdır. Büyük bir havalimanı, pamuklu dokuma ve piring fabrikaları ile tarım makineleri ve araç onarım atölyeleri vardır. 1975'ten önce Kämpöng Cham Kraliyet Üniversitesi'nin bir kampüsünü de barındırıyordu.

Yüzölçümü 9.799 km² olan Kämpöng Cham ili Vietnam sınırının batısında uzanır. Mekong Irmağı ilin içinden geçer. Irmağın sol yakasında bulunan Chüb Tepesindeki kırmızı volkanik toprakların kauçuk ağacı ekimine elverişli olduğu 1921'de anlaşılmıştır. Kämpöng Cham kentinin birkaç kilometre güneydoğusunda 26 bin hektarlık bir alanı kaplayan Chüb Plantasyonu, krep kauçuk fabrikasıyla birlikte 1975'te devletleştirilmiştir. İlde yetiştirilen başlıca ürünler piring, pamuk, meyve, patates, şeker kamışı, tütün, jüt, manyok, fasulye, susam, kapok, kınakına ve mısırdır. Yüksek kesimler, kerestesi değerli olan gülağacı, tikağacı ve kauçuk ağacı ormanları bakımından zengindir. Mekong Irmağı kıyılarındaki balıkçılık önemli bir etkinliktir. Krácháb Gölü (*bæng*) ve Khüm Bathéay'daki barajlar başta olmak üzere 1975'ten sonra gerçekleştirilen büyük çaplı sulama projeleri ilin tarımsal potansiyelini artırmıştır. İlin 1975'te bütünüyle ortadan kalkan sınırlı sanayisi Tbong Khmum'daki dokuma ve bıçkı fabrikalarını, Prey Tôtoeng'deki dokuma ve piring işleme atölyelerini ve birçok yöreye dağılmış olan tarım makineleri atölyelerini kapsıyordu. Nüfus (1987 tah.) kent, 33.000; il, 1.244.000.

Kämpöng Chhnâng, Kamboçya'nın orta kesiminde il (*khét*) ve il merkezi kent. Sab Irmağının (*tonlé*) hemen batısında yer alan ve liman tesisleri bulunan Kämpöng Chhnâng kenti, başkent Phnom Penh'e ve komşu Pouthsát iline kara ve demir yoluyla bağlanır. Kentin çevresinde kil yatakları vardır.

Ülkenin orta kesimindeki ovada 5.521 km²'lik bir alanı kaplayan Kämpöng Chhnâng ili Tónlé Sab Gölü (*bæng*) ile Mekong (Mékôngk) Irmağı arasındaki Sab Irmağının iki kıyısı boyunca uzanır. İlin batı sınırın Krávanh Dağlarına dayanır. Sab Irmağının taşkın ovasında 1975'e değin sulu piring tarımıyla uğraşan ve yüzer-dubalı balıkçı köylerinde oturan Khmerler yaşıyordu. İlin güneyinde bulunan Çamların iç savastan sonraki durumu konusunda 1980'lerin başında hiçbir şey bilinmiyordu. 1975'ten önce ilin başlıca tarımsal ürünleri piring ve muzdu; bir miktar da balıkçılık yapılmıyordu. 1975'ten sonra bir hidroelektrik santralin de bulunduğu Bâribon yöre-

sindeki kanalın açılması ve başka sulama projelerinin gerçekleştirilmesi, ilin tarımsal potansiyelini daha da geliştirdi. Aynı dönemde ilin sanayisi tarım makineleri, el yapımı çanak çömlek, dokuma ve çivi imalatını kapsıyordu. Nüfus (1987 tah.) kent, 15.000; il, 257.000.

Kämpöng Saôm, eskiden SIHANOUKVILLE, Kamboçya'da, Kämpöt ilinin (*khét*) batısında yeni kasaba ve başlıca açık deniz limanı. Tayland Körfezine bakan bir yarımada da yer alır. İki ana karayoluyla başkent Phnom Penh'e bağlanır. Limanı 1956'da deniz trafiğine açıldı. Başlangıçta aynı anda 10 bin tonluk dört gemiyi alabilecek kapasitesi olan liman tesislerine sonradan eklemeler yapıldı. 1966'ya gelindiğinde okul, park, hastane ve toplam uzunluğu 80 km'yi bulan caddeleriyle bağımsız bir belediye olan kasabada 14 bin kişi yaşıyordu. 1967'de Phnom Penh'e bağlanan 263 km'lik demiryolu hattının önemli bölümü tamamlandı. 1975'ten önce limanda, içinde bir petrol rafinerisi (1968) ve depolama tankları bulunan bir sanayi parkı, bir traktör fabrikası, bir balık işleme tesisi (kasaba Kamboçya'nın deniz balıkçılığı merkezidir), bir kamyon montaj tesisi ve bir bira fabrikası vardı. Başlıca ihraç ürünleri piring, mısır ve kauçuk, ithal ürünleri ise demir-çelik, kimyasal maddeler, makine ve metal eşyaydı. Kent yakınlarında önemli bir havalimanı vardır. Nüfus (1987 tah.) 16.000.

Kämpöng Spœ, Kamboçya'nın ortagüneyinde il (*khét*) ve il merkezi kasaba. Dâmrei (Fil) Dağlarının eteğinde, Tnâot Irmağının (*prék*) kıyısında yer alan Kämpöng Spœ kasabası, aynı zamanda başkent Phnom Penh'i ülkenin ana limanı Kämpöng Saôm'a (eskiden Sihanoukville) bağlayan karayolunun üzerindedir.

Yüzölçümü 7.017 km² olan Kämpöng Spœ ilinin batı kesimine granit oluşumlu Dâmrei Dağları egemendir. Doğuda ise Mekong (Mékôngk) ve Sab ırmaklarının su toplama havzalarının bir bölümünü içine alır. İlde piring, şeker kamışı, hurma, pamuk, manyok ve mısır yetiştirilir. İpek eğirme ve kerestecilik önde gelen sanayi etkinlikleridir; Phumí Kämpöng Trâm'da büyük bir şeker fabrikası (1965) vardır. 1960'ların başında Tnâot Irmağı üzerinde, Kämpöng Spœ kentinin hemen batısında inşa edilen bir dizi baraj ve başka sulama projeleri ilin tarımsal potansiyelini artırmıştır. İldeki granit yatakları henüz işletilmemektedir. Aöral Dağındaki gür ormanlardan manolya, *Bignoniaceae* ve iğneyapraklı ağaçların keresteleri elde edilir. Amleäng'da bir bıçkışane ve bir hidroelektrik santral vardır. Nüfus (1971 tah.) kent, 8.921; (1987 tah.) il, 396.000.

Kämpöng Thum, Kamboçya'nın ortakuzeyinde il (*khét*) ve il merkezi kent. Sên Irmağı kıyısında yer alan Kämpöng Thum kenti, başkent Phnom Penh'e ve komşu illere ulusal karayollarıyla bağlanır. Kent çevresinde düşük kaliteli hematit (kantaşı) yatakları vardır.

Yüzölçümü 27.602 km² olan Kämpöng Thum ili Tónlé Sab Gölünün (*bæng*) kuzeydoğu kıyısında uzanır. Piring, mısır, kauçuk ve pamuk normal yıllarda ilde en çok yetiştirilen tarımsal ürünlerdir. Ayrıca muz, patates, fasulye, şeker kamışı, tütün, jüt, hindistancevizi, kapok, kınakına, limon, manyok, susam, asimine, dut, rami ve mango da yetiştirilir. Tónlé Sab kıyılarındaki balıkçılık da önemli bir etkinliktir. İlin kuzeydoğusundaki yüksek kesimler hindistan hurması, maun, kiraz, gülağacı ve tikağacı gibi kaliteli kereste elde edilen ormanlar bakımından zengindir. Düzlük

kesimlerde geniş bambu koruları vardır. İlin tarımsal potansiyeli 1975'ten sonra geniş çaplı sulama projeleriyle büyük ölçüde artırılmıştır. Chinft Irmağı üzerinde inşa edilen baraj bir gölet ve kanal sistemini de içine alır; gene Täng Kräsäng Irmağı üzerinde baraj-göl-kanal sistemi vardır; Stoüng Irmağı üzerinde benzer bir kompleks inşa edilmiştir. İldeki en önemli sanayi dalı küçük ölçekli tarım makineleri imalatıdır. Nüfus (1987 tah.) kent, 12.000; il, 441.000.

Kâmpôt, Kamboçya'nın güneybatı bölgesinde (*phumipheak*) il (*khét*) ve il merkezi kent. Koh Sla Irmağının ağzında yer alan kent, 19. yüzyılda ülkenin ana limanı durumundaydı. 1950'lerde Kâmpông Saôm limanının gelişmesiyle geri planda kaldı. Kara ve demir yollarıyla başkent Phnom Penh ile Kâmpông Saôm'a bağlanan kentte bir tekstil fabrikası bulunmaktadır.

Yüzölçümü 5.962 km² olan Kâmpôt ili güneyde Tayland Körfezi, güney ve doğuda Vietnam, kuzey ve batıda da Tayland ile çevrilidir. Doğu koşullarında olağanüstü bir değişiklik olmadığı yıllarda başlıca tarım ürünleri pirinç, biber, muz, hindistancevizi ve durian'dır. Kıyı şeridi balık ve kabuklu deniz ürünleri bakımından zengindir. Sık bir orman örtüsüyle kaplı dağlık bölgelerde ise gülağacı denen yüksek nitelikli kereste elde edilen ağaçlar, tik ve kauçuk ağaçları ile üzümsü meyveler bulunur. Kıyı boyunca yer alan devlet denetimindeki tuzlu bataklıklardan Kamboçya'nın tuz gereksinmesinin hemen hemen tümü sağlanır. 1975'ten sonra gerçekleştirilen sulama projeleri, özellikle Koh Sla ve Kev ırmaklarında kurulan büyük baraj-kanal-gölet kompleksleri ile Tani'deki gölet, ilin tarımsal potansiyelinin gelişmesini sağlamıştır. Kâmpôt kenti dışındaki sanayi tesisleri arasında, Châkrei Tîng'deki çimento fabrikası ile Tuk Méas'taki fosfatlı gübre fabrikası sayılabilir; ayrıca bütün ilde, tarım makineleri üreten küçük ölçekli sanayi kuruluşları vardır. Çimento ve fosfat fabrikalarında yörede çıkarılan kireçtaşı ile fosfat kullanılır. Nüfusun önemli bir kesimi Kızıl Khmerlerce katledilmiştir. Nüfus (1987 tah.) kent, 15.000; il, 412.000.

Kampuçya bak. Kamboçya

kampus, kent dışında, başta eğitim olmak üzere özel amaçlar için kurulan yerleşme birimleri. Binek araçlarının yaygın olduğu, dolayısıyla da ulaşım sorununun bulunmadığı ABD'de, kentlerin dışında, eğitim yapılarının yanı sıra sosyal tesisleri, yurtları ve lojmanları da içerecek biçimde kurulan üniversitelerle ortaya çıkmıştır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra yaygınlık kazanan kampus terimi günümüzde, kentlerin dışında eğitimden başka amaçlarla kurulan yerleşmeler için de kullanılır.

Orta Doğu Teknik Üniversitesi Türkiye'deki ilk kampus üniversitesidir. Ankara'da Haceteppe Üniversitesi Beytepe, İstanbul'da İstanbul Teknik Üniversitesi Maslak kampüslerinde eğitim yapar. İstanbul Üniversitesi'nin bazı fakülteleri de Avcılar'daki kampusa taşınmıştır. Yıldız Teknik Üniversitesi'nin belli başlı fakülteleri eski Yıldız Sarayı bahçesinin bir bölümünden oluşan kampus içindedir. Trabzon'daki Karadeniz Teknik Üniversitesi, Diyarbakır'daki Dicle Üniversitesi, Erzurum'daki Atatürk Üniversitesi kampusta eğitim yapan öteki yükseköğretim kuruluşlarından bazısıdır. Bugün, eğitim kuruluşlarını kent yaşamından uzaklaştıran bu yaklaşımın yanlış olduğu öne sürülmekte ve pek çok yerde bu uygulamadan vazgeçilmektedir.

Kamsoy, Münir Mazhar (d. 29 Aralık 1891, İstanbul - ö. 27 Ağustos 1973, İstanbul), sazsemâisi formundaki yapıtlarıyla ün kazanmış besteci.

Mülkiye Mektebi'ni (bugün Siyasal Bilgiler Fakültesi) bitirdikten (1912) sonra İsviçre'ye giderek Cenevre Üniversitesi'nde sosyoloji okudu. Türkiye'ye dönünce Mülkiye Mektebi'nde siyasi tarih müderris muavini olarak ders verdi. Daha sonra çeşitli kuruluşlarda memurluk ve liselerde öğretmenlik yaptı.

Münir Mazhar Kamsoy amatör bir kemançıydı. Müziği, Kemani Tatyos Efendi, Aleksan Efendi (Kemani Ağa) ve Üsküdarlı Ziya Bey'den ders alarak öğrendi. Bir ara Musa Süreyya Bey ile bir keman-piyano ikilisi oluşturarak konserler verdi (1920). En ünlü yapıtları olan sazsemâilerinde, fazla zorlamaya gitmeden, kıvrak motifler ve alışılmamış geniş aralıklarla gelenegi birleştirmeye çalıştı. Başlıca sazsemâileri rast, segâh, nişaburek, hisarbuselik, hicazbuselik, hicazkâr, kürdilhicazkâr, şehnaz, buselik, nihavend ve acemaşiran makamlarındadır. Kamsoy birkaç şarkı da bestelemiştir.

Kamu, Kemalettin (Kâmi) (d. 15 Eylül 1901, Bayburt - ö. 6 Mart 1948, Ankara), Milli Edebiyat akımına bağlı şair. Hece ölçüsünü kullandığı şiirlerinde aşk, gurbet ve yurtseverlik konularını işlemiştir.

İstanbul Darülmüallimi'nde (sonradan Erkek Muallim Mektebi) son sınıf öğrencisiyken Kurtuluş Savaşı'na katılmak üzere Ankara'ya gitti (1920). Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi'nde (bugün Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü) çalıştı. 1923'te İstanbul'a döndü ve sınavla Erkek Muallim Mektebi'ni bitirdi. Anadolu Ajansı'nda çalışırken, ajans temsilcisi olarak 1933'te Fransa'ya gönderildi ve Paris'te Siyasal Bilimler Okulu'nu bitirdi (1938). 1939 ve 1943'te Rize, 1946'da Erzurum milletvekili seçildi. Türk Dil Kurumu Terim Kolu başkanlığı yaptı. *Hakimiyet-i Milliye* ve *Yeni Gün* gazetelerinde yazılar yazdı. Atatürk ve İnönü'nün çeşitli gezilerine katıldı.

İlk şiirlerini *Büyük Mecmua*'da yayımlayan (1919) Kemalettin Kamu, daha sonra Kurtuluş Savaşı sırasında ürünleriyle dikkat çekti. Özellikle *Dergâh*, *Varlık*, *Oluş* dergilerinde çıkan şiirleri ölümünden sonra Rıfat Necdet Evrimer tarafından kitaplaştırıldı (*Kemalettin Kamu, Hayatı, Şahsiyeti ve Şiirleri*, 1949).

kamu alacaklarının tahsili usulü, kamu alacaklarının özel kişilere ait alacakların tahakkuk ve tahsiline ilişkin usullerden farklı bir biçimde tahakkuk ve tahsilini sağlayan usul. Devlete, il özel idarelerine ve belediyelere ait vergi, resim, harç, ceza soruşturma ve kovuşturmalara ilişkin yargılama giderleri, vergi cezası, para cezası gibi asli; gecikme zammı, faiz gibi ikincil kamu alacakları ve aynı idarelerin akitten, haksız eylem ve sebepsiz zenginleşmeden doğanlar dışında kalan ve kamu hizmetleri uygulamasından kaynaklanan öteki alacakları ile bunların takip giderlerini kapsar. Yasa, öteki kamu tüzel kişilerin kamu alacaklarını kapsama dışında bırakmıştır. Kamu alacakları devletin ve öteki kamu tüzel kişilerinin görecekleri kamu hizmetlerinin finansman kaynağını oluşturduğundan, bunların özel kişilerin alacaklarının tabi olduğu normal usullerle takip edilmesi, ciddi sakıncalar yaratacak gecikmelere yol açarak hizmetlerin görülmesini aksatabilir. Bu nedenle kamu alacaklarının idareye üstün yetkiler tanıyan usuller çerçevesinde

tahakkuk ettirilmesi, teminat altına alınması ve tahsil edilmesi öngörülmüştür.

Türkiye'de bu konuda ilk düzenleme 1909 tarihli Tahsil-i Emval Kanunu'yla yapılmış. 28 Temmuz 1953 tarihli ve 6183 sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulu Hakkında Kanun'la idarenin yetkileri daha da genişletilmiştir. Yasa uyarınca idarenin gerek tahakkuk, gerek teminat koyma (ihtiyatı haciz, ihtiyatı tahakkuk) aşamasında kendiliğinden davranma (resen hareket) yetkisi vardır. İdare özellikle ihtiyatı hacizde yargı mercilerine başvurmadan ustun yetkilerini kullanabilir. Tahsil aşamasında da idareye kendiliğinden davranma yetkisi tanınmıştır. İdare tahakkuk eden bir kamu alacağının tahsili için icra dairesine başvurmadan borçluya ödeme emri gönderir ve borcun suretinde ödenmemesi durumunda da kendiliğinden haciz yoluna başvurarak alacağını zorla tahsil eder.

Kamu alacakları da öteki alacaklar gibi ödeme ya da zamanasımıyla düşer. Ayrıca doğal afetlerin ortaya çıktığı durumlarda bu afetlerle karşılaşılan kimseler varlıklarının en az üçte birini kaybetmişlerse, bunlar adına tahakkuk ettirilmiş olan kamu alacaklarının silinmesine Bakanlar Kurulu'na karar verilebilir.

kamu borçlanması, devletin hazine bonosu, devlet tahvili ve benzeri menkul kıymetler ya da dış kredi sözleşmeleri yoluyla borçlanması. Ülke içinden ya da dışından sağlanmasına göre farklı özellik ve etkiler gösteren bir kamu finansmanı biçimidir. Verginin tersine geçici bir nitelik taşıyan ve faiz yükü getiren bir gelir kaynağıdır.

Finansman açıklarıyla bağlantılı olan kamu borçlanması, iç ve dış borçlanma biçiminde ikiye ayrılır. Dış borçlanma bütün ülke ekonomisinin finansman gereksinimine ve dış ödemeler dengesinin açık vermesine bir karşılık oluşturması bakımından iç borçlanmadan çok farklı nitelikler taşır (*bak. dış borç*). İç borçlanma ise ulusal ekonomi sınırları içinde kalan bir mali transfer özelliği gösterir; temel işlevi bütçe, hazine ve kamu ekonomik kuruluşlarının finansman açıklarını kapatmaktır. İç borçlanmanın ekonomik konjonktürdeki dalgalanmalara karşı bir mali istikrar aracı olarak kullanılması, Büyük Bunalmış (1929) ve özellikle de Keynes sonrasında önem kazanmıştır.

Kamu borçlarının artmasına hangi sınıra kadar izin verilebileceği, nasıl ve ne zaman ödeneceği, ekonomi üzerindeki etkileri ve batta devletin borçlanma yerine bütün harcamalarını cari gelirleriyle karşılamasının daha uygun olup olmayacağı gibi konularda yoğun tartışmalar yapılmıştır. Genel olarak, kamu harcamalarının vergilerle karşılanmasının pratik açıdan olanaksız ya da siyasal bakımdan uygulanamaz olduğu durumlarda, bu harcamaların borçlarla finanse edilmesi uygun bir yöntem sayılır. Bu durumlara örnek olarak devletlerin savaş dönemlerinde, yerel yönetimlerin de karayolu vb gibi büyük sermaye gerektiren projelerin uygulanması sırasında borçlanmaları gösterilebilir.

Kamu borçlarının genel olarak ekonomide enflasyonu artırıcı bir etkide bulunduğu kabul edilir. Bu nedenle kamu borçları iktisadi gerileme dönemlerinde tüketim harcamalarını, yatırımları ve istihdamı arttırmaya yönelik bir yöntem olarak kullanılır. Buna karşılık, kamu borçlarının ödenmesi iktisadi büyüme üzerinde frenleyici bir etkide bulunabilir. Kamu borçlarının toplam harcama düzeyi, dolayısıyla istihdam ve milli gelir üzerindeki etkisi ise gerçek yatı-

nımlara, yani sermaye malları alışlarına bağlıdır. İşsizlik düzeyinin yüksek olduğu bir dönemde yatırımların gerektirdiğinden daha büyük miktarda tasarruf varsa kamu borçlarının ne özel yatırımları kısıtlayıcı bir etkisi olur, ne de bu yatırımların maliyetini artırır. Böyle bir durumda devlet kullanılmayan kaynakları borçlanma yoluyla harekete geçirmeyi amaçlar. Tam istihdamın bulunduğu dönemlerde gerçek yatırımlar tasarrufların bütününe yuttuğundan ve bankalar kredi sınırlarının sonuna vardığından, kamu borçları özel harcamaların kısıtlanmasına yol açar.

Kamu borçlanması dar anlamda ekonomideki özel kesimden, yani kişiler, şirketler ve bankalar da içinde olmak üzere çeşitli mali kurumlardan alınan borçları kapsar. Hazine merkez bankasından sağladığı fonlar ise borçtan çok para yaratma niteliği taşır. Kamu borçları, büyük ölçüde tüketim fonlarının kısıtlanmasına yol açan vergi artışlarının tersine, hemen bütünüyle tasarruflardan sağlanır. Birçok kişi artan vergi yükümlülüklerini tüketimi kısarak ödemek zorunda kalır. Buna karşılık, devletin borçlanması gönüllü bir nitelik taşır. Hazinesin çıkardığı menkul kıymetleri alan bir kişi büyük olasılıkla tüketim harcamalarını kısıtlama yoluna gitmez. Ama kamu borçları, piyasa faiz oranının yükselmesine yol açarsa, aynı zamanda parasal tasarrufların artmasını da özendirir.

Kamu borçları başka yölerden de ekonomide etkili olur. Birincisi, hazinesin çıkardığı menkul kıymetlerin alım satımı, merkez bankasının para arzını ve sermaye piyasasını düzenleyen bir araç olarak kullanılır. İkincisi, borçlanma vergilerin alışılmış düzeyin üzerinde artırılması sonucu doğacak olumsuz etkilerden kaçınılmasını sağlar. Üçüncüsü, başka yollarla uygun biçimde karşılanamayan kamu harcamalarının finans edilmesi için olanak yaratır. Son olarak, dış borçlanma bazı ülkelerin döviz gereksinimlerinin karşılanmasına katkıda bulunur.

Kamu borçları çoğu kez vergi gelirlerini artırmaktan ya da kamu harcamalarını kısıtlamaktan daha çekici bir seçenek gibi görünürse de bir ülkenin elde edebileceği iç ve dış borç miktarının sınırları vardır. Bazı ülkelerde kamu borçlanmasına yasalarla kısıtlamalar getirilmiştir. Kamu borçlarının gayri safi milli hasılaya (GSMH) oranı ülkeden ülkeye yüzde 10'un altından, iki katından fazlasına kadar değişmektedir.

Türkiye'de kamu iç borçlanması. Osmanlı Devleti'nde ilk iç borçlanma 1918'de gerçekleştirildi. Daha önceki kamu borçları genellikle Galata bankerlerinden alınan kısa vadeli avanslar niteliğindeydi. 1918 borçlanması faiz ve anaparası altın karşılığı ödenmek üzere yüzde 5 faizli ve 20 yıl vadeli, her türlü vergi ve resimden bağışık ve 18 milyon Osmanlı Lirası tutarında borç tahvil satılarak sağlandı.

Türkiye Cumhuriyeti'nin sorumluluğuna devredilen bu borcun faizleri yıllık iki taksit olarak ödendi. 1926'da bu tahvillerin nakit gibi kabul edilmesini ve peşin ödemelerde yüzde 6 indirim yapılmasını öngören bir yasa çıkarıldı.

Cumhuriyet döneminde uzun süre iç borçlanmaya başvurulmadı. İlk kez I. Beş Yıllık Sanayi Planı'yla (1934-38) Fevzipaşa-Diyarbakır Demiryolu hatının inşası için "Ergani İstikrazı" adıyla 20 yıl vadeli ve ikramiyeli tahviller çıkarıldı. Bunu Sivas-Erzurum Demiryolu'nun yapımı için gerçekleştirilen 30 milyon liralık borçlanma izledi. İki savaş arasındaki dönemin son borçlanması, vadesi dolan 1918 borçlarının yeni tahvillerle de-

giştirilmesi amacıyla çıkarılan "İkramiyeli 1938 İstikrazı" oldu. II. Dünya Savaşı sırasında birisi 85 milyon liralık "1941 Demiryolu İstikrazı", öteki 1942'deki 150 milyon liralık "Milli Savunma İstikrazı" olmak üzere iki kez borçlanmaya gidildi. Savaştan hemen sonra 1946'da borçlanma amacıyla "Kalkınma İstikrazı" adı altında 150 milyon liralık tahvil çıkarıldı. 1948'den sonra ise bütçenin sürekli açık vermeye başlaması üzerine hemen her yıl iç borçlanmaya gidildi.

1950-80 arasındaki sürede iç borçlanma sürekli kazandıysa da kamu maliyesi içinde büyük bir yer tutmadı. Bunun en önemli nedeni, kamu finansman açıklarının Merkez Bankası kaynaklarına başvurularak karşılanmasıydı. Emisyonla sonuçlanan parasal genişleme politikası alışkanlığı, tahvil ve bono satışı yoluyla doğrudan mali piyasalardan borçlanma geleneğinin oluşmasını engelledi. Öte yandan, kamu finansman açıklarının sürekli bir nitelik taşıması, iç borçlanmanın bilinçli bir mali istikrar aracı olarak kullanılmasına olanak vermedi.

İç borçlanma 1980'lerde hem nicelik, hem nitelik olarak büyük bir değişiklik gösterdi. 1981 sonrasında kamu iktisadi teşebbüslerinin (KIT) ve hazinesin Merkez Bankası'ndan borçlanma düzeyinin düşürülmesi yoluna gidildi. Bu hedefe KIT'ler açısından 1984 öncesinde vardı. Ama finansman açıklarına çözüm getirilemediği için KIT'lerin bir yandan dış borçları, bir yandan da yerli ticari bankalarla Kamu Ortaklığı Fonu'ndan sağladıkları iç borçları hızla artırdı. Hazinesin Merkez Bankası kredi kaynakları içindeki payı ise azalmadı. Hazinesin kullandığı kısa vadeli avanslar gerçek miktar olarak arttı. Bundan sonra hazine, tahvil ve bono satışının büyük ölçüde artırarak doğrudan mali piyasalara başvurmayla başladı. 1986'da 1,17 trilyon TL olan yıllık net tahvil ve bono satışı 1991'de 45,8 milyar TL'ye, kısa vadeli avans kullanımı ise gene aynı yıllar arasında 257 milyar TL'den 10,7 trilyon TL'ye yükseldi.

İç borçlanmada 1984'le birlikte ortaya çıkan sıçramanın asıl nedeni vergi gelirlerinin düşmesi ve buna bağlı olarak bütçe açığının genişlemesiydi. Bütçe açığının GSMH içindeki payı 1983'te yüzde 2,6 iken, 1991'de yüzde 16,3'e ulaşmıştı; 1992'de de ancak yüzde 12,9'a düşeceği tahmin ediliyordu. İç borçların yüksek faizlerle gerçekleştirilmesi, faiz gelirinin vergiden bağışık tutulması ve vadelerin kısalığı bir iç borç sarmalına yol açtı. Bu yüksek oranda daha sonra önemli bir düşüş sağlandı; 1991 sonuna gelindiğinde Türkiye'de devlet tahvil stokunun yüzde 19,4'ü bir yıl ya da daha kısa vadeli, hazine bonoları stokunun ise yüzde 10,1'i dokuz ay ya da daha kısa vadeliydi. Türkiye'de 1991 sonunda 93 trilyon TL'ye ulaşan iç borç stokunun 25 trilyonluk bölümünü devlet tahvilleri, 18 trilyonluk bölümünü hazine bonoları, 14 trilyonluk bölümünü avans kullanımı, 36 trilyonluk bölümünü ise KIT borçları ve kur farklarını içeren konsolide borçlar oluşturuyordu.

kamu davası, sanığın ceza yargı makamlarınca kovuşturulmasını sağlamak üzere savcının kamu adına açtığı dava. Kamu davasında davacı suçtan zarar gördüğü kabul edilen devlettir; bu nedenle kamu davasına "devletin kovuşturması" adı da verilir.

Kamu davası asıl ceza davası ya da ikincil ceza davası biçiminde olabilir. Asıl ceza davası bir kimseye bir suç yüklenmesi ve bu suç yüklemenin yargılamasının yapılarak karara bağlanmasıdır. Yasal hakların geri verilmesi ve bir malın zorunlu amaçlarıyla açılan davalar da ikincil ceza davası örnekleri arasında yer alır.

Türk ceza yargılaması sisteminde, Alman ceza yargılama sisteminde de kabul edilmiş olduğu gibi, kamu davasının ayrırt edici ilkeleri mecburilik, kendiliğindenlik ve devamlılıktır. Savcılık, kamu davası açılmasını gerektirecek yasal koşulların gerçekleşmesi durumunda harekete geçmekle yükümlüdür. Kişilere eşit davranılması ve keyfiliklin önlenmesi açısından bir güvence oluşturan bu ilkenin iki istisnası vardır: Sanığın belirli bir suçtan dolayı cezalandırılmış olması ve ikinci bir suçtan göreceği cezanın bu cezaya bir etki yapmayacağını anlaşılması ya da şahsi davaya konu olabilecek bir suçun söz konusu olması. Öte yandan kamu davasının açılmasını savcının takdirine bırakan sistemler de vardır.

Ceza kovuşturması kamu yararına dayandığından, savcının ceza davasını kendiliğinden (resen), yani bir uyarıya ve isteme gerek kalmadan açması gerekir. Bazı durumlarda ise savcının davayı kendiliğinden açmaması kamu yararına daha uygun olabilir. Bu durumlarda savcının dava açabilmesi için yetkili makamın izni ya da mağdurun şikâyetinde bulunması gerekir. Bunlar, takibi izne ya da şikâyetle bağlı suçlardır. Ceza muhakemesi şartı niteliği taşıyan izin ve şikâyet gibi koşulların kabul edilmesinin amacı kamu davasının mecburiliği ilkesinin bir ölçüde yumuşatılmasıdır.

Kamu davalarında savcı ceza davasını yürütmekle de yükümlüdür. Bu nedenle davayı geri alamaz. Yargılamanın sürdürülmesine engel yasal bir neden bulunmadıkça, savcının mahkûmiyet ya da beraat kararı alınuncaya değin iddia görevini yapması gerekir. Savcı dava sonunda sanığın suçsuz olduğu kanısına varırsa beraatini isteyebilir. Ayrıca savcı, adalet bakanının dava açma emri üzerine açtığı kamu davasının sonunda da sanığın beraatini isteyebilir.

kamu düzeni, AMME İNTİZAMI ya da AMME NIZAMI olarak da bilinir, bir devletin ve toplumun güvenlik, düzenlilik ve sükûn içinde bulunması, kamu hizmetlerinin aksa-madan görülmesi ilkesi ve kuralı.

Toplumsal yaşamın gerekli kıldığı zorunlu temel kurallardan oluşur. İçeriği zamana, ülkelere, bölgelere, siyasal rejimlere ve somut durumlara göre değişmekle birlikte bazı temel öğelerden oluşur. Bunların başlıcaları kişilerin can ve mallarının korunması demek olan kamu güvenliği, toplumun salgın hastalıklara ve sağlığa zarar verici etkenlere karşı korunması anlamına gelen kamu sağlığı ve toplumda asayişin korunması gereğini anlatan kamu sükûnu ya da huzuru gibi kavramlardır. Bütün bunlar çeşitli alanlarda (trafik düzeni, tehlikeli binaların yıkılması, karantina, koruyucu aşılar, gıda maddelerinin denetlenmesi, asayişin sağlanması vb) idare makamlarına ve özellikle kolluk güçlerine öneliyici ve düzen-tici müdahalelerde bulunma olanağını verir. Klasik olarak maddi düzenin korunması anlamına gelen kamu düzeni kavramı, günümüzde ekonomik kamu düzeni anlayışını (fiyat denetimleri, tüketicinin korunması vb) ve estetik değerlerin (tarihsel yapılar, sit alanları vb) gözetilmesi çabalarını da içine almaktadır.

Anayasalar ve bu arada Türk anayasaları temel hak ve özgürlüklerin kamu düzeni gerekçesiyle sınırlandırılabilmesini ya da düzenlenebilmesini kabul etmişlerdir.

Devletler özel hukukunda kamu düzeni terimi, yasalar çatışması kurallarına göre uygulanması gereken bir yabancı yasanın, ulusal hukuk düzeninin vazgeçemeyeceği üstün ilke ve kuralları nedeniyle uygulanmaması anlamına gelir. Kamu düzeni burada ulusal yasayla yabancı yasa arasındaki uyuş-

mazlığı ulusal hukuktan yana çözen kural durumundadır.

Kamu Esenliği Komitesi (Fransa) bak. Kamu Güvenliği Komitesi

kamu fonları, yönetimi, gelirleri ve harcamaları özel hükümlere bağlanarak belirli bir amaçla oluşturulan, bütçe bağlantılı ya da bütünüyle bütçe dışı kamu özel hesapları.

Kamu fonları özellikle bütçe ilkelerinin katılığından sıyrılma, yıllık bütçe ilkesinin sınırlarını aşma, bütçe kaynaklarının dışına çıkma, hızlı karar alma ve uygulama gibi teknik gerekçelere dayandırırlar. Ama bunlar dışında devlet yönetiminde merkezileştirmenin artırılması, parlamentonun ve kamuoyunun denetimi karşısında yürütmenin güçlendirilmesi, kaynak tahsisinin ekonomik politika gereklerine daha sıkı uydurulması, ekonominin dışa açılmasının mali araçlarla desteklenmesi, ekonomik ve siyasal güç dengelerini etkileme gibi amaçlar da kamu fonlarının oluşumunda belirleyici etmenlerdir.

Kamu fonlarının ağırlık kazanması genellikle ekonomik ve siyasal yeniden yapılanma süreçleriyle ilişkilidir. Örneğin kamu fonu uygulamasında zengin deneyimleri olan Fransa'da I. Dünya Savaşı'ndan sonra büyük ölçüde tasfiye edilen kamu fonları II. Dünya Savaşı'ndan sonra yeni biçimler altında yürürlüğe konmuştur. Fon mevzuatının karmaşıklığı, fon sayısının bile doğru biçimde saptanamaması, dış mali denetimin fonlar nedeniyle zayıflaması, aşırı merkezileşme ve kamu müdahalesinin artışı ile fonlar arasındaki bağıntı, Fransa'da fon uygulamasına yöneltilen başlıca eleştirilerdir. Son 40 yılda gelişmiş kapitalist ülkelerde devlet biçiminin geçirdiği yapısal dönüşümler ve sermaye birikiminin yeni özellikleri kamu fonlarını kalıcı kılan başlıca etmenlerdir. 1980 sonrasında Türkiye'de kamu fonlarının büyük ağırlık kazanması da ekonomik ve siyasal istikrar programlarıyla yakından ilişkilidir.

Türkiye'de ilk fon 1930'da 1567 sayılı Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun'un (TPKKK) verdiği yetkiye dayanarak İstikrar Fonu adıyla kurulmuştur. İşlerliğini sürdüren en eski fon, 1941'de İçişleri Bakanlığı'na bağlı olarak oluşturulan Muhtaç Asker Ailelerine Yardım Fonu'dur. 1992 sonunda yürürlükte olan fonların sayısı 141'dir. Bunların büyük bölümü 1980 sonrasında yürürlüğe girmiştir. 1984-88 arasında yalnızca yeni fonların yürürlüğe konmasıyla yetinilmemiş, eski fonlardan da bazıları yenilenmiş ya da değişikliğe uğramıştır. Bu dönemde yürürlüğe giren fonlar, 1988 yılı fon gelirlerinin yüzde 66'sını içine almaktaydı.

Kamu fonları gelirlerinin konsolide bütçe gelirlerine oranı 1990'da 18,484 trilyon TL ile yüzde 33,5'e ulaşmıştı. (Uluslararası deneyimde olağan ekonomik eşik sayılan düzey yüzde 10-15'tir.) 1990'da fon gelirlerinin gayri safi milli hasılaya (GSMH) oranı yüzde 6,4'tü. Aynı yıl konsolide bütçe vergi gelirlerinin GSMH'ye oranı ise yüzde 15 dolayında kalmıştı.

Kamu fonları, toplam vergi yükü ve kamu gelirleri yükü hesaplarını da etkilemektedir. Örneğin 1987'de yüzde 15,5 olarak hesaplanan vergi yükü, genel denge hesaplarına katılan 11 fon ile yerel yönetimlerin vergi niteliğindeki gelirleri ve sosyal güvenlik vergileriyle birlikte yüzde 23'e yükselmekte, tüm kamu fonları eklendiğinde yüzde 26'ya ulaşmaktaydı.

Türkiye'de fon gelirlerinin yaklaşık yüzde 60,5'i vergi gelirlerinden oluşmaktadır (1990). Fonların öteki gelirleri ise, öbür kamu gelirleri ile bütçeden ve öteki fonlardan aktarmalar, fon öz kaynaklarının işletil-

me karşılıkları ile iç ve dış borçlardan oluşmaktadır. Son yıllarda fonların büyük bölümünün tasfiye edilerek konsolide bütçe kapsamına alınması yolunda çalışmalar yürütülmektedir.

kamu gücü, KAMU KUDRETİ. KAMU ERKİ ya da AMME KUDRETİ olarak da bilinir, geniş anlamıyla, devletin tek yanlı olarak kural koyma ve buyruk çıkarma, topraklarında yaşayanlara iradesini kabul ettirme ve bunu sağlamak için gerektiğinde zor kullanma hakkı. Özel ve dar anlamıyla idarenin özel hukuk dışında kalan rejiminin ona sağladığı ayrıcalık ve üstünlükleri ifade eder (kolluk görevi, kamulaştırma, el koyma vb). Silahlı güç kullanma tekeli, kolluk hizmetleri ve para basma yetkisi gibi devlete özgü ayrıcalıklar da kamu gücünün uzantılarıdır. İdarenin sahip olduğu kamu gücü kendisini, resen hareket (kendiliğinden davranma) ve resen icra (doğrudan uygulama) gibi, genellikle yasal temele dayanılarak kullanılan yetkilerde gösterir.

kamu güvenliği, AMME EMNİYETİ olarak da bilinir, bir toplumda kolluk hizmetleri yoluyla sağlanan can ve mal güvenliği. Genel olarak kamu düzeni(*) kavramı içinde yer alır.

Kamu Güvenliği Komitesi, KAMU ESENLİĞİ (ya da SELAMETİ) KOMİTESİ olarak da bilinir, Fransızca COMITÉ DE SALUT PUBLIC. Fransız Devrimi'nin Terör Dönemi (Eylül 1793 - Temmuz 1794) boyunca Fransa'nın yönetimini elinde tutan siyasal organ.

6 Nisan 1793'te, devrimin iç ve dış savaş yüzünden bir kriz döneminde bulunduğu sırada kuruldu. Amacı hem iç ve dış düşmana karşı ülke savunmasını örgütlemek, hem de hükümetin yürütme organlarını denetlemektir. Başlangıçta dokuz, sonraları 12 kişiden oluşan komitenin üyeleri, Konvansiyon tarafından bir aylık süreler için seçiliyor, yeniden seçilme hakları da bulunuyordu.

Kamu Güvenliği Komitesi kuruluşundan 10 Temmuz 1793'e değin ilımlı ve uzlaşmacı bir politika izleyen, ama askeri sorunlar karşısında başarısız kalan Georges Danton ve yandaşlarının denetiminde kaldı. Temmuzda onları yerine Maximilien Robespierre'in de içlerinde olduğu daha kararlı ve radikal üyeler seçildi.

Eylül 1793 - Temmuz 1794 arasında komite üyeleri (nisanda giyotine gönderilen Marie-Jean Héault de Séchelles dışında) değişmedi ve Jakobenlerin desteğiyle Konvansiyon üzerindeki denetimini koruyarak Fransa'nın yönetimini elinde tuttu. Komitenin bu dönemdeki uygulamalarıyla devrim düşmanı sayılanlara karşı çok sert önlemler alındı, savaş ekonomisi uygulandı ve halk kitlesel olarak askere alındı. Kararların birlikte alınmasına karşın üyeler değişik konularda uzmanlaşmıştı. "Triumvirlik" adı verilen üçlü birliği oluşturan Robespierre, Georges Couthon ve Louis de Saint-Just'un görev alanı genel siyasi konular, Lazare Carnot'nunki askeri işler, Robert Lindet'nin de erzak ve malzeme sağlanmasıydı.

Komite üyeleri arasındaki anlaşmazlık Robespierre'in Temmuz 1794'te giyotine gönderilme nedenlerinden biri oldu. Bundan sonra Kamu Güvenliği Komitesi önemini yitirdi ve yetki alanı diplomasi ve savaş konularıyla sınırlandırıldı.

kamu hak ve özgürlükleri, AMME HAK VE HÜRRIYETLERİ olarak da bilinir, bir ülkenin hukuku tarafından tanınan ve güvence altına alınan temel hak ve özgürlüklerin bütünü. Ulaşılmaya gereken bir ideali ifade eden ve genellikle İnsan Hakları Evrensel Bildirisi(*) ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi(*) gibi uluslararası belgelerde düzenlenmiş

olan insan haklarından farklı olarak iç pozitif hukukun (anayasaların) koruduğu hak ve özgürlükleri içerir. Bireysel hak ve özgürlükleri (kişi dokunulmazlığı ve güvenliği, düşünce, din ve inanç özgürlükleri vb), siyasal hakları (seçme, seçilme, kamu hizmetlerine girme vb) ve sosyal hakları (sendika, grev, çalışma, konut, sağlık, eğitim vb) kapsamına alır.

kamu hizmeti, genel ve ortak toplumsal gereksinimleri karşılamak üzere, devletin, öteki kamu tüzel kişilerinin ya da bunların denetim ve gözetimi altında özel girişimcilerin yürüttüğü sürekli etkinlikler. Ulaşım, haberleşme, elektrik, su ve sağlık gibi alanları kapsar. Kamu hizmetlerinin devletçe düzenlenmesi gereği, üretim teknolojisi, ürünün taşınması ve dağıtımı gibi etkenlerin bu alanlarda tekeli bir yapıyı zorunlu kılmasına dayandırılır. Tekelleşme eğilimi geniş ölçekli örgütlenme, yüksek sermaye maliyeti, tüketici talebinin esnek olmayışı, talep artışlarını karşılayabilmek için kapasite fazlası bulundurma zorunluluğu ve benzeri nedenlerden kaynaklanır. Ayrıca belirli hizmet dallarında birbirleriyle rekabet eden birden çok kuruluşun etkinlik göstermesi çoğu durumda maliyetin aşırı yükselmesine, savurganlığa ve düzensizliğe yol açar.

Kamu hizmetinin işlevsel ya da maddi ögesi, aynı zamanda onun dolaysız amacını da oluşturan, halkın önemli ortak gereksinimlerinin karşılanması olgusunu içeren "kamu yararı"dır. Hangi gereksinimlerin bu nitelikte olduğu yere ve zamana göre değiştiğinden, bu konunun belirlenmesi yasa koyucunun takdir yetkisi alanına girer. Uygulamada kamu denetiminin amacı, kamu hizmetlerinin, bu hizmetlerden yararlanmak isteyen ve bedelini ödeyebilen herkese ulaşmasını, güvenli ve yeterli biçimde sürdürülmesini, herkese eşit koşullarda sunulmasını ve fiyatların uygun düzeylerde belirlenmesini sağlamaktır.

Kamu hizmetlerinin, konma amaçlarına uygun olarak yürütülmeleri gerekir. Genel bir deyimle kamu yararı diye ifade edilen bu amacın korunması için yasalarda, uygulamada ve özellikle idari yargı içtihatlarında, bütün kamu hizmetlerini kapsayan bazı kuralları konmuş ve geliştirilmiştir. Kamu hizmeti türlerinin çoğu kez farklı hukuki rejime tabi olmasına karşın, temeldeki birlik, bütün kamu hizmetlerinin belli birkaç kurala bağlı tutulmasını zorunlu kılmaktadır. Bu kurallara şunlardır:

1) Süreklilik kuralı: Kamu hizmetinin karşılamaya çalıştığı toplumsal gereksinim sürekli olduğundan, hizmetin de sürekli olması gerekir. İdarenin yüklendiği hizmeti kesintisiz olarak görme yükümlülüğüne yerine getirmemesi nedeniyle hizmetten yararlananların zarara uğraması durumunda, bu zararın sorumlu idarece tazmini gerekir. Kamu hizmetini idari sözleşmeyle gören özel girişimci de bu hizmeti kesintisiz olarak yürütmek zorundadır.

2) Değişkenlik kuralı: Kamu hizmetinin dayandığı gereksinimlerin değişmesi, gelişmesi ve genişlemesi karşısında idarenin hizmetin koşullarında ve görülüş biçiminde de değişiklik yapması gerekir. Örneğin, idarenin kalabalıklaşan bölgelerde ulaşım hizmetinde nüfus artışına koşut olarak değişiklik yapması bu kuralın gereğidir.

3) Eşitlik kuralı: Kamu hizmetinin, ondan hukuki düzenlemeler gereği yararlanacak olan kimseler arasında ayırım yapılmadan sunulması gerekir. Bu, 1982 Anayasası'nın 10. maddesinde "devlet organları ve idare makamları" için öngörölmüş olan "kanun

önünde eşitlik ilkesine uygun olarak hareket etme" yükümlülüğüne dayanır. Kamu hizmetlerinde eşitlik ilkesi, hizmete alınacak kamu personeline hizmetin gerektirdiği niteliklerden başka bir ölçünün uygulanmamasını zorunlu kılar.

Kamu hizmetleri ancak bir yasayla ya da yasanın açık bir iznine dayanarak idari kararlar kurulabilir. Kamu hizmetlerinin kaldırılması da aynı esaslara bağlıdır.

kamu hukuku, devletin kuruluş ve işleyişini, öteki devletlerle, kamu tüzel kişileriyle ve özel kişilerle olan ilişkilerini düzenleyen kuralların bütünü. Kamu hukukunu özel hukuktan ayıran bazı belirgin özellikler vardır. Kamu hukuku kuralları öncelikle kamu yararının gerçekleştirilmesi amacıyla yöneliktir. Kamu yararının gerçekleştirilmesi amacı, kamu hukuku süljelerinin, özel hukuk süljelerinden daha üstün bir durumda olmasını haklı ve zorunlu kılar. Bu nedenle kamu hukukunda, özel hukuktaki gibi iradelerin eşitliği değil, kamu tüzel kişilerinin iradelerinin özel kişilerin iradelerine üstünlüğü ilkesi geçerlidir. Bunun sonucu olarak devlete ve öteki kamu tüzel kişilerine, tek yanlı iradeyle özel kişileri bağlayıcı hukuki işlem yapma yetkisi tanınmıştır. Üstün iradenin sınırsız olması kişi hak ve özgürlükleri açısından büyük bir tehlike oluşturacağından, kamu hukukunda, irade serbestliği ilkesinin geçerli olduğu özel hukuktan farklı olarak, iradenin sınırlılığı ilkesi egemendir. Kamu hukukunda yetki bir kamu düzeni sorunu olduğundan, kamu tüzel kişilerinin kendiliklerinden yetki yaratma hakları yoktur; yasama organının yetkileri anayasadan, yürütme (idare) organınıninkiler de yasadaki kaynaklarıdır.

Kamu hukukunun belli başlı dalları anayasa hukuku, idare hukuku, uluslararası hukuk ve ceza hukukudur. Ayrıca medeni yargılama hukuku, ceza yargılaması hukuku ve icra-ıflaş hukuku gibi kamu hukuku karakteri ağır basan hukuk dalları da vardır.

kamu iktisadi kuruluşları (KİK), tekel niteliğindeki mallarla temel mal ve hizmetleri üretmek ve pazarlamak üzere yasayla kurulan ve sermayesinin tamamı devlete ait olan öncelikle kamu hizmetine yönelik kuruluşlar. Ayrıca bak. kamu iktisadi teşebbüsleri.

kamu iktisadi teşebbüsleri (KİT), tümü ya da bir bölümü devlete ait olan ve yetkili bir kamu kuruluşunun denetiminde çalışan iktisadi işletmeler. Bir hizmet ya da ürünün toplumsal gerekçelerle bir devlet tekeline sağlanması gerekli görüldüğünde, ilgili işletmeler KİT olarak düzenlenir. Kamu hizmetleri (havagazı, su, elektrik vb), radyo ve televizyon yayıncılığı, telekomünikasyon ve belirli ulaşım biçimleri genellikle KİT'lerce sağlanan bu tür hizmetler arasındadır.

Bu hizmetlerin KİT'lerce yerine getirilmesi Avrupa ülkelerinde ve bazı başka ülkelerde yaygın bir uygulamadır. ABD'de ise genellikle özel şirketlerin bu tür hizmetleri sıkı yasal düzenlemelere bağlı olarak sağlamalarına izin verilir. Sosyalizmin değişik türlerini benimseyen ülkelerde en azından demiryolları, kömür madeni işletmeciliği, çelik sanayisi, bankacılık ve sigortacılık gibi sanayiler ulusallaştırılmış, silah ve uçak yapımı gibi bir grup sanayi ise genellikle stratejik gerekçelerle kamu kesimine sokulmuştur. Bağımsızlığı görece yeni kazanmış ve az gelişmiş birçok ülkede de çok geniş bir kamu iktisadi teşebbüsleri kesimi vardır. 1980'lerin ortalarından bu yana bütün dünyada gitgide yaygınlaşan özelleştirme(*)

egilimi 1990'ların başlarında, Avrupa'nın merkezi planlamadan piyasa ekonomisine geçmeye çalışan eski sosyalist ülkelerini de içine almıştır. Bununla birlikte Avrupa'da ağır basan model hâlâ KİT'lerle özel şirketlerin yan yana çalıştığı bir karma ekonomidir.

20. yüzyıl başlarında Büyük Britanya'da posta, gaz, su, elektrik, silah üretimi ve Londra limanı kamu kesimine aitti. Daha sonra kamu ulaşımı, sivil havayolları ve Londra yolcu taşımacılığının da eklenmesiyle devlet kesiminin rolü belirgin biçimde genişledi. İşçi Partisi'nin iktidarda bulunduğu 1946-50 arasında kömür madenciligi, demir-çelik sanayisi, gaz sanayisi, demiryolu ve uzun yol taşımacılığını kapsayan geniş bir ulusallaştırma programı uygulandı. 1953'te özel sektöre devredilen çelik üretimi, 1967'de yeniden ulusallaştırıldı. 1970'lerde mali sorunlarını çözemeyen Rolls-Royce ve British Leyland gibi şirketler, gerek istihdam düzeyini korumak, gerekse savunma ve öteki ulusal öncelikler açısından önem taşıyan etkinlik kollarının yok olmasını önlemek için kamu mülkiyeti altına alınarak hükümetçe kurtarıldı. Savaş sonrasında Fransız hükümeti de dört banka, 34 sigorta şirketi, birkaç mali kuruluş ve işlerinde Renault Motor Fabrikası'nın da bulunduğu bir dizi imalat sanayisi işletmesini kapsayan benzer ve geniş bir ulusallaştırma programı uyguladı. 1980 seçimleriyle işbaşına gelen sosyalist hükümet 1986'ya değin süren yeni bir ulusallaştırma atılımına girişti.

ABD'de kamu iktisadi teşebbüslerinin sayısı azdır, ama bu tür girişimlerin dünya çapındaki örneklerinden birini oluşturan Tennessee Vadisi İdaresi (TVA), 1933'te bu ülkede kurulmuştur. Önceleri federal devletin yürütme organına bağlı olarak çalışan ABD posta servisi de 1970'ten bu yana devlet işletmesidir.

Kamu iktisadi teşebbüslerinin tanımında kamu yaranna çalıştırılma amacı vardır. Bu da bir dizi örgütsel ve ticari sorun doğurur. Yeterli yönetsel özerklik ile sıkı siyasal denetim zorunluluğunu bağdaştırma güçlüğü, bunlardan biridir. İngiltere'de yaygın olan kamu tüzel kişisi (*public corporation*) biçimi, bu kuruluşun yetkilerini, yönetim yapısını ve hükümet organlarıyla ilişkilerini tanımlayan özel bir yasaya göre oluşturulmuş, başka ülkelerde de geniş ölçüde benimsenmiştir. Tüzel kişilik olarak yasal varlığı bulunan bu kuruluşun sermaye gereksinimleri devlet hazinesince karşılanırsa da, cari giderlerini kendi olağan ticari işlemleriyle karşılaması beklenir. Çalışanlar devlet memuru sayılmaz; üst yöneticiler çoğunlukla sorumlu bakan tarafından atanır. Bazı ülkelerde görülen bir başka yönetim biçimi de, hisselerinin tümü ya da bir bölümü devlete ait olan, öbür özellikleriyle ise sıradan bir anonim şirketten farklı olmayan devlet şirketleridir.

KİT'lerin uzun vadede kendi giderlerini karşılaması amaçlanırsa da fiyat politikalarında bu amaçla çelişen siyasal sınırlamalara bağlı olabilirler. Buna karşılık toplumsal nedenlerle, rakiplerinin kullanmadığı gizli sübvansiyonlardan ya da ek koruyucu önlemlerden de yararlanabilirler. Bu etkenler, kuruluşun olağan ticari işleyişini bozabilir ya da yönetimde karışıklığa yol açabilir. Bir ölçüde bu tür ticari olmayan kaygılar yüzünden KİT'ler etkinlikten çok uzak görünebilir ve ekonomik koşulların zor olduğu dönemlerde kamu kaynaklarını zorlayabilirler. Gene de bir kamu iktisadi teşebbüsünde etkinliğin ölçülmesi güçtür. Demir ya da çelik gibi başka ürünlerle rekabet eden pazarlanabilir bir ürün söz konusu olduğunda, kâr gibi olağan bir ticari ölçüt KİT'lerin

başarıları için de uygulanabilir. İktisatçılar, tekel gücünden yararlanan kamu hizmetlerinde başarıyı ölçmek için maliyet-fayda analizi gibi kavramlar geliştirmişlerdir. Son yıllarda gelişmiş dünyadaki birçok devlet işletmesine hem toplumsal, hem de ticari sorumlulukları göz önünde bulunduran mali hedefler verilmiştir.

Türkiye'deki uygulama. Özel sektörün finansmanı amacıyla Türkiye İş Bankası'nın kurulması, Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun yürürlüğe girmesi, sanayi kuruluşları oluşturarak bankacılık ve ticaret yapmak için Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası'nın kurulması 1920'lere rastlar. Ama Türkiye'de KİT sistemi, 1. Beş Yıllık Sanayi Planı çerçevesinde 3 Haziran 1933'te Sümerbank'ın kurulmasıyla oluşmaya başladı. Sümerbank'ı 1935'te kurulan Etibank izledi. 1938'de çıkarılan 3460 sayılı yasayla genel bir düzenlenmeye gidilerek Sümerbank, Etibank, TC Ziraat Bankası, Denizbank ve Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu bu yasaya bağlı klandı; sonradan kurulan iktisadi devlet teşekkülleri de yasa kapsamına alındı.

KİT deyimi Türkiye'deki mevzuata ilk kez 1961 Anayasası'yla girdi; bu anayasanın 127. maddesinde "Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce denetlenmesi kanunla düzenlenir." hükmüne yer verildi. 17 Haziran 1938 tarihli ve 3460 sayılı yasa da doğrudan KİT kavramı kullanılmakla birlikte, "Sermayesinin tamamı Devlet tarafından verilmek suretiyle kurulan ve bu kanun hükümlerine tabi tutulması kendi kanunlarında yazılı bulunan İktisadi Devlet Teşekküllerinin teşkilatıyla idare ve murakabeleri bu kanuna göre tanzim ve icra olunur," deniyordu. KİT'in doğrudan ilk tanımı 1964'te çıkarılan 468 sayılı Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce Denetlenmesinin Düzenlenmesi hakkındaki yasa da verildi. Bu yasanın 4. maddesiyle, "Ödenmiş sermayelerinin yarısından fazlası kamu tüzel kişilerine sağlanmış olan kurumlar; bu kurumların ödenmiş sermayesinin yarısından fazlasını sağlamış oldukları diğer kurumlar, sayınlardan olmamakla beraber kendilerine bazı kamu yetki ve görevleri verilmiş olup galip vasıfları bu kamu hizmetini yürütmek olan ve kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarından olmayan özel kanunlara tabi kurumlarla İller Bankası kamu iktisadi teşebbüsü" sayıldı. 1982 Anayasası'nın 164. maddesinde ise KİT'ler sermayesinin yarısından fazlası doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak devlete ait olan kamu kuruluş ve ortaklıkları biçiminde tanımlandı.

Özellikle 24 Ocak 1980 sonrasında "serbest piyasa ekonomisini" geliştirmeye yönelik karar ve politikalara koşut olarak KİT'lerde yeni düzenlemelere gidildi. KİT'lerin bağlı olduğu 440 sayılı yasa, 60 sayılı Kanun Hükmünde Kararname (KHK) ile değiştirildi; bunu 19 Ekim 1983 tarihli ve 2929 sayılı yasa, 233 sayılı KHK ve 2 Nisan 1987 tarihli ve 3346 sayılı yasa izledi. 233 sayılı KHK'de KİT'ler sınıflandırıldı ve iktisadi devlet teşekkülleri (İDT) ile kamu iktisadi kuruluşları (KİK) olmak üzere iki gruba ayrıldı. Ayrıca müessese, bağlı ortaklık, iştirak ve işletme sınıflandırması yapıldı. İDT sermayesinin tamamı devlete ait, ekonomik alanda ticari esaslara göre faaliyet göstermek üzere kurulan kamu iktisadi teşebbüsü, KİK ise sermayesinin tamamı devlete ait olan ve tekel niteliğindeki mallar ile temel mal ve hizmet üretmek ve pazarlamak üzere kurulan, kamu hizmeti niteliği ağır basan kamu iktisadi teşebbüsü olarak tanımlandı. İDT'lerin bankacılık alanında, sermayelerinin en az yüzde 91'inin devletin olması koşuluyla anonim şirket biçiminde

de kurulabileceği kabul edildi. Sermayesi-
nin tamamı bir İDT'ye ait olup, ona bağlı
işletme ya da işletmeler topluluğu "müesse-
se", sermayesinin yüzde 50'sinden fazlası
İDT ya da KİK'e ait olan işletme ya da
işletmeler topluluğundan oluşan anonim
şirketler "bağlı ortaklık", müessese ve bağlı
ortaklıkların mal ve hizmet üreten fabrika
ve öteki birimleri "işletme", İDT'lerin,
KİK'lerin ya da bağlı ortaklıkların sermaye-
lerinin en az yüzde 15'ine, en çok yüzde
50'sine sahip bulundukları anonim şirketler
"iştirak" olarak tanımlandı. 233 sayılı
KHK'de ayrıca KİT'lerin özelliklerine ve
yönetimlerine değinildi; serbest piyasa ko-
şullarına uyum sağlamalarına yönelik de-
ğişiklikler getirildi. Daha sonra da 3291 sayılı
yasanın verdiği yetkiye dayanarak bazı
KİT'lerin işletmecilik bölümünün 1988 ve
1989'dan geçerli olmak üzere özelleştirilme-
sine karar verildi.

233 sayılı KHK kapsamına giren kuruluş-
lardan TC Ziraat Bankası, Türkiye Selüloz
ve Kâğıt Fabrikaları (SEKA), Türkiye Çi-
mento Sanayi TAŞ, Türkiye Demir Çe-
lik İşletmeleri, Türkiye Petrolleri AO
(TPAO), Türkiye Gübre Sanayii AŞ (Azot
Sanayii AŞ), Türkiye Taşkömürü Kurumu,
Devlet Malzeme Ofisi, Türkiye Şeker Fabri-
kaları AŞ, Makina ve Kimya Endüstrisi
Kurumu (MKEK), Halk Bankası AŞ, Tür-
kiye Kömür İşletmeleri, Et ve Balık Kuru-
mu, Toprak Mahsulleri Ofisi, Türkiye Süt
Endüstrisi Kurumu, Yem Sanayii TAŞ,
Türkiye Ziraat Donatım Kurumu, Orman
Ürünleri Sanayii Kurumu, Türkiye Emlak
Bankası AO, Türkiye Gemi Sanayii AŞ,
İDT statüsündedir. İkinci grupta da Türkiye
Elektrik Kurumu, TCDD, PTT, Devlet
Hava Meydanları İşletmesi Genel Müdürlü-
ğü, THY, ÇAY-KUR, Tekel İşletmeleri
Genel Müdürlüğü, Tarım İşletmeleri Genel
Müdürlüğü ise KİK konumundadır. Bu
kararnameye bağlı olmayan KİT'ler Ata-
türk Orman Çiftliği, Türkiye İhracat Kredi
Bankası AŞ (Türk Eximbank), Türkiye
Kalkınma Bankası, Ereğli Demir Çelik Fab-
rikaları TAŞ, İller Bankası, İller Bankası
Genel Müdürlüğü ile il özel idareleri ve
belediyelerin sermayelerinin yarısından faz-
lasına tek başına ya da birlikte sahip olduk-
ları iktisadi teşebbüsler, SSK, TC Emekli
Sandığı, Bağkur, TRT ve Milli Piyango
İdaresi'dir. İDT statüsündeki Petrokimya
AŞ (PETKİM), Sümerbank ve Etibank
özelleştirme aşamasındadır; özelleştirme sü-
recindeki Turizm Bankası AŞ'nin (TUR-
BAN) işletmecilik bölümü 1989'da Kamu
Ortaklığı İdaresi'ne, bankacılık bölümü ise
Türkiye Kalkınma Bankası'na devredil-
miştir.

Türkiye'de KİT'ler tarım, madencilik,
imalat, enerji, ulaştırma-haberleşme, fi-
nans, ticaret ve hizmetlerin yanında inşaat,
turizm ve sosyal güvenlik gibi çok çeşitli
sektörlerde etkinlik göstermektedir. Özel-
likle madencilik, demir-çelik, alüminyum,
petrol, petrokimya, elektrik enerjisi, loko-
motif, vagon, ulaştırma ve haberleşme hiz-
metleri üretiminde tek el ya da başat durum-
dadırlar. Tekstil, çimento, traktör, et gibi
malların üretiminde ise payları çok düşüktür.
1984 ve 1985'te KİT sabit sermaye
yatırımlarının kendi yarattıkları katma de-
ğer içindeki payı Türkiye ortalamasının 2,5
katı üzerinde seyrederken 1986'da başlayan
KİT sabit sermaye yatırımlarındaki gerile-
me sonraki yıllarda da sürmüştür.

kamu malları, doğal nitelikleriyle kamu-
nun yararlandığı ve kullandığı ya da yasal
bir düzenlemeyle doğrudan doğruya kamu-
nun yararlanmasına ve kullanımına ayrılan
mallar.

Türk hukukunda kamu malları sahihsiz
mallar, orta malları ve hizmet malları
olarak üç türe ayrılır. Sahipsiz mallar anaya-
sanın ve Türk Medeni Kanunu'nun ilgili
hükümlerine göre şöyle sınıflandırılabilir: 1)
Tarıma elverişli olmayan araziler, kayalık-
lar, taşlıklar, tepeler, dağlar, sazlık kamışlık
ve bataklıklar, meşelikler, çalılıklar, fun-
dalıklar, deniz kıyıları, 2) genel sular, 3)
ormanlar, 4) doğal servetler ve kaynaklar,
5) taşocakları ve tuz yatakları. Orta malların
teker teker sayılması güçtür. Ama öğreti ve
uygulamaya göre yollar, meydanlar, hayvan
sulama ve diqlendirme yerleri, harman
yerleri, mezarlıklar, otlak, yaylak ve kışlak-
larla eski eserler orta malları sayılmaktadır.
Hizmet malları ise kamu hizmetiyle daha
yakından ilgili olan ve kullanımlarıyla ida-
renin görevlerini yerine getirmesine doğru-
dan doğruya yardımcı olan okul, hastane
askeri tesis gibi mallardır. Kişilerin orta
mallarından yararlanmalarında genel olarak
eşitlik kuralı geçerlidir. Ancak bazı yasal
koşullar altında bu yararlanma sınırlanabilir.
Bunlardan gelip-geçme ve benzeri normal
yararlanmayı aşan yararlanma biçimleri ise
idarenin, geçici işgal ve imtiyaz gibi, bu
konuya ilişkin ruhsat ve sözleşme türünden
işlemler yapmasına bağlıdır.

Bir malın kamu malı niteliğini kazanma-
sındaki yöntem, kamu mallarının türüne
göre değişir. Sahipsiz mallar doğal nitelikler-
i gereği kamunun doğrudan doğruya ortak
yararlanmasına açık oldukları için, bunların
kamu malı niteliği kazanması herhangi bir
hukuk normunun varlığını gerektirmez.
Ama bu durum bir yasa hükmüne ya da örf
ve âdet kurallarınca ya da idari bir işlemle
de saptanabilir. Bu kurucu değil, açıklayıcı
nitelikte bir işlemdir. Sahipsiz mallar üzeri-
nde özel mülkiyet oluşturulamaz; doğal
olaylar sonucunda doğal niteliklerini kay-
bettiklerinde sahihsiz mal olmaktan çıkar-
lar. Hizmet ve orta mallarının kamu malı
niteliği kazanabilmesi için önce bir hukuki
işlem (tahsis) ya da maddi bir olay ile
idarenin malları arasına girmesi gerekir. Bu
da yasa, tüzük ve yönetmelik, örf ve âdet
kuralı ya da idari-icrai bir işlemle gerçekle-
ştirilebilir. Kamu malı niteliğinin kaybedil-
mesi ise kazanılması işleminin tersi bir
işlemle yapılabilir.

Devletin egemenliği ve kamu mülkiyeti
altında olan kamu mallarının bazı hukuki
özellikleri vardır. Kamu malları devir ve
ferag edilemez, haczedilemez; bu son özel-
lik devlete karşı cebri icra araçlarının işle-
meyeceği ilkesinden kaynaklanır. Kamu
malları kazandıncı zamanımsı ile özel kişi-
ler tarafından kazanılamaz. Kamu malları
üzerinde yasada öngörülmediği sürece sınır-
lı aynı haklar kurulamaz. Taşınmaz kamu
malları tapu siciline tescil hükmüne tabi
değildir. Kamu malları vergi ve resimden
bağımsızdır. Özel kişilerin kamu mallarına
karşı işleyeceği tahrip ve hırsızlık gibi suçlar
çeşitli yasalarda ağırlaştırılmış cezalara bağ-
lanmıştır.

Kamu Ortaklığı Fonu, istikrarlı ve güve-
nilir gelir verilmesi yoluyla tasarrufları
özendirecek, sağlanacak ek finansman kay-
naklarıyla kamu yatırımlarının hızla gerçek-
leştirilmesi için Mart 1984'te 2983 sayılı
yasayla oluşturulan kamu fonu. Fonun kul-
lanılmasıyla ilgili bütün işlemler başbakanlık
bağlı, kamu tüzel kişiliği niteliğindeki
Kamu Ortaklığı İdaresi'nce (KOİ; 1991
öncesinde Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı
İdaresi [TKKOİ]) yürütülür. Fonun hesap-
larının tutulmasıyla ilgili usul ve esaslar da
KOİ tarafından belirlenir. Fonun kullanımıyla
ilgili ilkeler daha önce Toplu Konut ve
Kamu Ortaklığı Kurulu tarafından saptanır-

ken 1987 sonunda bu kurul kaldırılarak
görevlerinin Yüksek Planlama Kurulu'na
(YPK) yürütülmesi kararlaştırılmıştır.

Kamu Ortaklığı Fonu'nun kaynakları, ka-
mu kurum ve kuruluşlarına ait altyapı
tesisleri için YPK kararıyla çıkarılan gelir
ortaklığı senetleri, kamu iktisadi teşebbüs-
leri (KİT) ile bunlara ait tesislere gerçek ve
tüzel kişilerin ortak olması için çıkarılacak
hisse senetleri, bu tesislerin gerçek ve tüzel
kişilerce işletilmesinden elde edilen işletme
hakları ile altyapı tesislerinin işletilmesin-
den sağlanan gelirlerden ve akaryakıt tuke-
tim vergisi hasılatının belirli bir bölümün-
den oluşmaktadır. Özelleştirilmesine karar
verilen kuruluş, bağlı ortaklık, işletme ve
işletme birimlerinin doğrudan ya da dolaylı
olarak devlete ait hisselerinin tamamı bedel
alınmadan KOİ'ye devredilir. PETKİM,
Petrol Ofisi ve Türk Hava Yolları özelleştiril-
mek üzere KOİ'ye devredilen kuruluşlar
arasındadır.

Kamu Ortaklığı Fonu 1985 ve 1986'da
yüzde 100'e varan gelir artışları elde ederek
kamu fonları arasında büyüklük bakımın-
dan birinci sıraya yerleşmiştir. Kamu fonla-
rının 1987'de yüzde 34'u, 1988'de yüzde
29'u, 1989'da da yüzde 34'ü bu fonda
toplanmıştır. 1984-86 arasında fonun to-
pam gelirlerinin yüzde 54,9'unu gelir ortak-
lığı senetlerinden sağlanan gelirler, yüzde
33,9'unu işletme gelirleri, yüzde 11,2'sini
ise öteki gelirler oluşturmuştur. Fon, iç
borçlanma yanında proje kredisi niteliğın-
deki dış borçlardan da kaynak sağlamakta-
dır. Bu özelliğiyle açık vermekte ve açığın
büyüklüğü obür fonları da etkilemektedir.
Fondan yapılan gelir payı odemeleri fon
giderleri arasında önemli bir yer tutarak
fonun amaçlarının gerçekleşmesini engeller
duruma gelmiştir.

kamu tüzel kişileri, yasayla oluşturulan ya
da yasanın tüzel kişilik tanıdığı, kamu yararı
amacına dönük insan ve mal toplulukları.
Kamu tüzel kişileri büyük ölçüde kamu
hukuku kurallarına tabi olmakla birlikte,
idare hukukunun bugünkü gelişim aşama-
sında artık bütün kamu tüzel kişilerinin
mutlak ve her bakımdan kamu hukuku
kurallarına tabi olması zorunlu değildir.
Özellikle ekonomik ve toplumsal alanlarda
kamu hizmeti gören kamu tüzel kişilerinin
etkinlikleri kısmen özel hukuka tabidir.
İdarenin etkinlik alanının hızla genişlemesi
sonucunda, daha önce bütünüyle özel hu-
kukun egemen olduğu alanlara kamu huku-
kunun da girmesi, bu alanlarda kamu tüzel
kişilerinin etkin olmasıyla ortaya çıkan bir
olgudur.

En önemli kamu tüzel kişisi devlettir.
Devlet şahıs topluluğu biçimindeki tüzel
kişilerin en büyüğüdür. İdare hukuku açı-
sından ele alındığında devlet, merkez yönete-
mini ifade eder. Devlete ait çeşitli kamu
hizmetlerini görmekle yükümlü olan bakan-
lıklar birer tüzel kişi olmayıp, devlet tüzel
kişisi adına etkinlik gösteren devlet organla-
rıdır. Devletin dışındaki kamu tüzel kişileri
il özel idaresi, belediye ve köy gibi kamu
idareleri ile kamu kurumları ve kamu
iktisadi teşebbüsleridir. Kamu kurumları
klasik (genel müdürlük biçiminde) kamu
kurumları (Karayolları Genel Müdürlüğü,
Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü vb.),
bilimsel ve teknik kamu kurumları (üniver-
siteler, TÜBİTAK, TRT), sosyal nitelikli
kamu kurumları (Emekli Sandığı, Sosyal
Sigortalar Kurumu, OYAK) ve meslek ku-
ruluşu biçimindeki kamu kurumlarıdır (ba-

rolar, ticaret ve sanayi odaları, mimar ve mühendis odaları, tabipler odası). Kamu tüzel kişileri adına işlem ve eylem yapma yetkisi anayasayla ve yasalarla belli gerçek kişilere (cumhurbaşkanı, bakanlar, valiler, belediye başkanları) ve gerçek kişilerden oluşan kurullara (bakanlar kurulu, belediye meclisi, il genel meclisi, kamu kurumlarının yönetim kurulları) verilmiştir.

Kamu tüzel kişileri uzmanlık kuralına tabidir. Bu, tüzel kişinin etkinliğinin ve bu etkinliği yürütmek için dayandığı yetkilerin kuruluş yasalarında öngörülen amaçlarla sınırlı olması demektir.

kamu yararı, AMME MENFAATI olarak da bilinir, halkın, ulusun, toplumun ya da devletin çıkarlarının bireysel ve özel yararlarına üstün tutulduğu ya da tutulması gerektiği durumları açıklayan ölçü. Devlet organları, yasama ve yürütme işlemlerinde bireysel ya da siyasal çıkarları değil, kamunun yararını gözetmek zorundadır. Yargı organları söz konusu işlemleri bu açıdan da denetleme yetkisine sahiptir. Toplumun çoğunluğunun ya da devletin çıkarlarının belli durumlarda bireyin ya da grupların çıkarlarından önce gelmesini de ifade eden kamu yararı kavramı, siyasal niteliği ve değerlendirmeye bağlı olması nedeniyle sürekli tartışmalara açık bir ölçüdür.

Türk anayasalarında temel hak ve özgürlüklerin kamu yararı gerekçesiyle de sınırlandırılmasına olanak tanımıştır. Bu sınırlamaların gerçekten kamu yararına uygun düşüp düşmediği konusunda Anayasa Mahkemesi'nin denetim yetkisi varsa da, konu temelde yasanın değerlendirme alanına girmektedir.

kamu yönetimi, yönetimlerin politika ve programlarını uygulamaya yönelik etkinlikler. Bazı durumlarda bu etkinlikleri yerine getiren örgütü belirtmek için de kullanılır. Çağdaş kamu yönetimi, hükümet programlarının belirlenmesinde de bazı sorumluluklar taşımakla birlikte, temelde yönetsel uygulamaların planlanması, örgütlenmesi, yönlendirilmesi, eşgüdümü ve denetimi işlevlerini kapsar.

Kamu yönetimi, bütün sistemlerde var olan ortak bir etkinlik alanıdır, çünkü bütün ülkelerin, politikalarını uygulayacak bir mekanizmaya gereksinimleri vardır. Kamu yönetimi merkez ve taşra örgütlerinin (federal sistemlerde aynı zamanda bölge ve eyaletlerin) sorumluluğundadır. Çağdaş kamu yönetimi Avrupa'da feodal düzenin yerini ulusal devletlere bırakmasıyla birlikte ortaya çıkmış bir kurumdur. Bu süreçte siyasal iktidarın merkezileşmesi, ülke düzeyinde etkinlik gösteren uzmanlaşmış bir kamu yöneticileri topluluğunun oluşturulmasını zorunlu kıldı. Zamanla kara Avrupa'sı, İngiliz, Amerikan ve Sovyet olmak üzere dört tür kamu yönetim sistemi ortaya çıktı.

Kara Avrupa'sı sisteminin özelliği, hükümetteki değişimlere karşın idarede süreklilik ve istikrarın korunmasını sağlayan yetkilerini yalnız yasadan alan bir bürokrasinin varlığıdır. İngiliz sistemi, bakanlara siyasal önerilerde bulunan, çok yönlü eğitim görmüş seçkin bürokratlarla ayırt edilir. Amerikan sistemi eşitlikçilik, yönetim kurumlarında siyasal atamalardan kaynaklanan istikrarsızlık ve bürokratların üst düzeyde uzmanlaşmış olması gibi özellikler taşır. Sovyet sisteminin ayırt edici özelliği devlet gücünün fazlasıyla yoğunlaşmış ve merkezileşmiş olması, tek parti denetiminin bütün yönetim birimlerini içine alması ve

teknokrat bürokratların sayısının giderek artmasıdır.

Kamu yönetimini iyileştirmeye yönelik çabalar her sistemde değişik biçimler altında yürütülmektedir. 20. yüzyılda en önemli kamu yönetimi hedeflerinden biri, yönetim süreçlerine daha iyi bir işlerlik kazandırma- yı amaçlayan bürokrasi reformudur. Örneğin, Amerikan sisteminde siyasal kayırma yerine yeterlilik esasına göre işe alınan bürokratlar önemli ölçüde artmış, İngiliz sisteminde adayları daha geniş bir kesimden sağlama yönünde çabalar gösterilmiştir. Kamu yönetimlerini iyileştirmeye yönelik öbür hedefler aşırı harcamaları kısmak, verimliliği artırmak ve örgütlenme yapısını geliştirmektir. Planlama, kaynak dağılımı, yasama ile yürütme arasındaki ilişkiler ve daha gelişmiş bir sorumluluk mekanizması açısından bütçeyi etkili bir araç haline getirme çabaları da hedeflerden birini oluşturur.

kamuflaj, GİZLEME olarak da bilinir, savaşa başvurularda gizleme ve görsel aldatma yöntemleri. Çok eski tarihlerden beri belirli durumlarda başvuru kamuf-laj bir askerlik terimi olarak ilk kez I. Dünya Savaşı'nda yaygınlık kazandı. Topçu ateşinin yönlendirilmesi amacıyla yürütülen hava keşiflerine karşı yer birliklerinin korunması çabaları sonucunda kamuflaj yöntemleri geliştirildi. Hava bombardımanında- ki gelişmeler de kamuflajın önemini büyük ölçüde artırdı. II. Dünya Savaşı sırasında, tek tek asker ve araçlardan, bütün olarak kentlere kadar her şey koruyucu renklere büründü. Üniformalar, kasklar, kamyonlar, tanklar, toprak ya koruyucu renklere boyanıyor ya da yaprak ve çalılarla örtülüyordu. Havaalanları karartılarak çevredeki bölgeler parlak ışıklarla aydınlatılıyordu. Pnömatik malzemelerle ya da başka gereçlerle sahte limanlar, tersaneler, filolar, fabrikalar, ordular ve kentler kuruldu. Ayrıca ırmak geçitlerindeki hücumlar sırasında du-man perdeleri geniş biçimde kullanıldı.

Sonraki savaşlarda, özellikle Vietnam Savaşı'nda kullanılan daha gelişkin kamuflaj yöntemleri, iletir elektronik, kızılötesi ve ısıya duyarlı aygıtlar aracılığıyla yeni yer saptama tekniklerinin geliştirilmesine neden oldu. Bugün kamuflaj saptama filmle- riyle, gerçek ağaç yapıları ve kusursuz taklitlerinden bile ayırt edilebilmektedir. Kamuflajın geniş tanımı, yanlış elektronik sinyaller ve radar yanıltıcı aygıtlarla başvuru aldatma tekniklerini de içine almak- tadır.

kamulaştırma, devletin, kişinin rızasına bakmadan, kamu yararı amacıyla özel mülkiyet altındaki bir taşınmaz malı alması. Çoğu ülkede anayasal hükümler malike karşılık olarak bir tazminat ödenmesini öngörür. Yasalarda, idarenin malikie anlaşarak taşınmazı satın alması da bir kamulaştırma türü olarak düzenlenmiştir. Zorallım (müsadere) terimi, kamulaştırmanın tersine, malın tazminat ödenmeksizin alınmasını belirtmek için kullanılır.

Kamulaştırmanın, tazminat ödeme yükümlülüğüyle birlikte ele alınması gereken, egemen güce özgü bir yetki olduğu düşün- cesini ilk ortaya atanlar 17. yüzyıl hukukçu- ları Felemenkli Hugo Grotius ile Alman Samuel Pufendorf'tur. 17. yüzyıl başlarında- ki İngiliz uygulaması, parlamentonun ka- mulastirmaya izin vermesi, ödenecek karşı- lığı doğrudan saptaması ya da bu işi yargı mercilerine bırakması biçimindeydi. Yargı mercisinin değerlendirmesi malikin yoklu- ğunda yapıldı. Daha sonra Amerikan kolonileri tazminatın belirlenmesi sırasında malikin de hazır bulunmasını sağlayan yar- gılama yöntemleri geliştirdi.

ABD'de kamulaştırmalarda adil karşılığın denetimi ve tanımıyla ilgili yasal düzenle- meler sınırlıdır. Mahkemeler genellikle adil karşılığı malın alındığı tarihteki rayiç bedel biçiminde ele alır. Rayiç bedel, yalnızca malın var olan kullanıma değerini değil, en iyi kullanım koşulları altında gerçekleştirile- bilecek en yüksek değeri de kapsar. Federal yönetim ve birçok eyalet yönetimi, bedelin yargı mercii tarafından saptanmasından önce, uygun teminatın yatırılmasıyla idareye mülkiyeti ve zilyetliği elde etme yetkisi veren acele alma (*quick taking*) yasalarına başvurur.

Öteki ülkelerin hemen hepsinde, malın alınması durumunda karşılık olarak bir ödemede bulunulmasını öngören anayasal ya da yasal hükümler bulunur. Fransız ve Alman sistemleri, Angloamerikan hukuku- nun tersine, tazminatın malın idare tarafın- dan alınmasından önce verilmesini öngörür. Fransız ve Alman hukuklarından esinlenen ülkelerde kamulaştırmanın yöneldiği kamu- sal amaç sorunu idari niteliklidir ve adli yargıya gitmez. Öte yandan karayolu yapı- mı gibi belli amaçlara yönelik genel kamu- laştırma yetkisi tanıyan yasalar bu ülkelerde ABD'ye göre daha azdır; özel durumlarda kamulaştırma yetkisinin kullanılabilmesi için kural olarak parlamentonun izni gerek- lidir.

Türk hukukunda da kamulaştırmada mül- kiyeti devlete ya da öteki kamu tüzel kişilerine geçirilecek taşınmaz malların kar- şılıklarının peşin ödenmesi koşulu anayasa- da öngörülmüştür (m. 46). Kamulaştırma bedelini saptayacak olan takdir komisyonu kamulaştırılan taşınmaz mala ilişkin vergi beyanını, kamulaştırma tarihindeki resmi makamlarca yapılmış kıymet takdirlerini, taşınmaz malların birim fiyatlarını, yapı maliyet hesaplarını ve öteki objektif ölçüt- leri dikkate alır. Kamulaştırma bedeli genel- likle nakdi ve peşin olarak ödenmekle birlikte, tarım reformunun uygulanması, büyük enerji ve sulama projeleri ile iskân projelerinin gerçekleştirilmesi, yeni orman- ların oluşturulması, kıyıların korunması ve turizm amacıyla kamulaştırılan toprakların bedelleri beş yıla varan taksitlerle ödenebi- lir. Bu durumda taksitler eşit olarak belirle- nir ve peşin ödenmeyen bölüm devlet borçları için öngörülen en yüksek faiz haddine bağlanır.

İlgililer takdir komisyonunun belirlediği kamulaştırma bedelinin yükseltilmesi için adliye mahkemesine başvurabilecekleri gi- bi, bedeli yüksek bulan idare de bunun indirilmesi için adliye mahkemesine başvu- rabilir. Bu tür davalara, hangi tarafın açtığı- na bakılmaksızın bedel davası denir. Acele durumlarda idare, adliye mahkemesine baş- vurarak, bilirkişilerce saptanacak taşınmaz mal bedelinin bir ulusal bankaya yatırılması karşılığında taşınmaz mala hemen el ko- masına karar verilmesini isteyebilir (acele el koyma usulü).

İdarenin özel kişilere ait bir taşınmaz mala hukuka uygun usullere bağlı kalmaksızın el koyması durumunda "dolayısıyla kamulaştırma" söz konusudur. İdare tarafından girilen bir bayındırlık işinin idare temsilci- lerince bir özel mülk sınırları içine alacak biçimde genişletilmesi durumunda böyle bir olay ortaya çıkar. Hukuka uygun olmayan bir biçimde kamulaştırılarak kamu hizmeti- ne ayrılmış ya da kamu yararına yönelik bir gereksinim için ayrılmış ve üzerinde bu amaçla tesis yapılmış taşınmaz malların geri alınması için idare aleyhine açılan istihkak ve müdahalenin önlenmesi davaları Yargı- tay'ca kabul edilmiştir. İdare hukuku esas- larına ve kamu hizmetinin sürekliliği ilkesi- ne uygun düşmeyen bu içtihadın düzeltil-

mesi için 1961'de çıkarılan 221 sayılı yasayla, 1956'ya değin kamulaştırma usulüne uyulmaksızın el konarak (yargıtayın kullandığı deyimle "kamulaştırmazsı eylem") idarece kamulaştırma amaçlarına ayrılmış taşınmaz malların kamulaştırılmış sayılacağı ve ancak bedellerinin maliklerce istenebileceği öngörülmüştür.

İdare kamulaştırma bedelinin kesinleşmesine değin geçen süre içinde kamulaştırmadan tek yanlı olarak vazgeçebilir. Kamulaştırmadan, tarafların karşılıklı olarak anlaşması yoluyla vazgeçmek de mümkündür. Ayrıca kamulaştırma amacının gerçekleşmemesi ya da gerçekleşmeyeceğinin açıkça anlaşılması durumunda (örn. idare taşınmaz mal üzerinde kamulaştırma amacına uygun herhangi bir tesis yapmamışsa), kamulaştırma bedelinin kesinleşmesinin üzerinden beş yıl geçmiş olması koşuluyla, malik taşınmaz malının bedelinin idareye ödenmesi karşılığında malin kendisine geri verilmesini isteyebilir. İdarenin bu isteği reddetmesi durumunda malik adliye mahkemesine başvurabilir.

kamuoyu, belirli bir konuda toplumun büyük bir kesimince benimsenen görüş, tavır ve inançların toplamı. Tanımı konusunda siyaset bilimciler, sosyologlar ve sosyal psikologlar arasında önemli görüş ayrılıkları vardır. Bazen bir grubun yerleşik inançları, bazen sonuçtan bağımsız olarak görüşlerin oluşturulma süreci, bazen de mantıksal düşünce süreci sonucunda benimsenen görüşler için kullanılır.

19. yüzyılda görüş oluşturma sürecinin ussal temelleri vurgulanırken, 20. yüzyılda bu süreçte başka etkenlerin de rol oynadığı ortaya kondu. 1828'de W. A. Mackinnon kamuoyunu, "belli bir konuda toplumun en bilgili, zeki ve ahlaki kişilerin paylaşılan ve gittikçe yayılarak eğitim düzeyi ne olursa olsun herkesçe benimsenen eğilim ya da uygar bir topluma uygun düşen duygu" biçiminde tanımladı. Daha sonra A. L. Lowell *Public Opinion in War and Peace* (1923); Savaşta ve Barışta Kamuoyu) adlı kitabında kamuoyunun, "birbiriyle tutarsız iki ya da daha fazla görüş arasından mantıksal olarak doğru kabul edilebilecek birinin benimsenmesi" olduğunu öne sürdü. 1900'den sonra ise sosyal psikolojinin gelişmesi kamuoyu oluşturma sürecindeki usdışı etkenlerin öne çıkmasına yol açtı. Tanıtım, reklam ve propaganda uzmanlarının uygulamaları yönlendirme teknikleri de usluğa olan güveni azalttı. Gene de, siyasal demokrasinin ilkesi, belirli kişilerin görüşlerinin us temeline dayandığı ve mantıksal olarak savunulabilir düşüncelerin halka benimsenebileceğidir.

Bir tanıma göre, görece yerleşik inançlar kamuoyunun oluşma sürecinin parçası sayılmamalıdır. Başlangıçta farklı olan görüşler arasında bir anlaşmaya varılmasına ulaşma denir. Montesquieu'nün "genel ruh" (*esprit général*), Rousseau'nun "genel irade" (*volonté générale*) ve İngiliz kuramcılarının "halk iradesi" kavramları toplumsal uzlaşmanın değişik türlerinden söz eder. Wilhelm Bauer görece yerleşik nitelikteki organik görüşleri geçici görüşlerden ayırır. Sonuç olarak kamuoyunun, kalıcı özellikler taşıyan görüşler yerine tartışması süren konuları kapsadığı kabul edilir.

Günümüzde kamuoyunun serbestçe oluşumu ilkesi, çoğulcu ve özgürlükçü demokrasinin temellerinden biridir. Siyasal demokrasiyi genel seçimlerle sınırlı olmaktan çıkarak sürekli katılıma açık hale getiren de özgür bir "kamuoyu rejimi"nin varlığıdır. Bu açıdan düşünce, basın, radyo-televizyon, toplanma, dernek kurma, siyasal faaliyet (partiler) özgürlükleri ile baskı grupları

hem bireysel ve toplu ifade araçları, hem de kamuoyunun serbestçe oluşumunu sağlayan kanallar durumundadır.

Kamusu'l-Âlam, İstanbul'da yayımlanan tarih ve coğrafya ansiklopedisi (1889-98). Yapıtı tek başına hazırlayan Şemseddin Sami, başta d'Herbelot'nun *Bibliothèque Orientale*'i olmak üzere çeşitli Batı kaynaklarından; Âşık Çelebi, Kinalızâde, Kafzâde, Lâtifi, Riyâzi, Devletşah ve Sadîki'nin yapıtlarından; *Sefinetü's-Suarâ* ile Fatih tezkiresinden ve salnamelerden yararlanmıştı. Altı cilt olarak Mihran Efendi tarafından yayımlanan ansiklopedi 4.830 sayfadan oluşuyordu ve alfabetik sıraya göre düzenlenmişti. *Kamusu'l-Âlam*'da, ele alınan yerlerin ekonomik ve toplumsal durumları da yansıtılarak hem Osmanlı, hem de dünya coğrafyasına ilişkin geniş bilgiler verilir. Pek çok ülke, halk ve devletin tarihi yanında ünlü kişiler ile yapıtları hakkında da güvenilir bilgiler içeren ansiklopedi, bugün birçok açıdan eskimiş olmakla birlikte özellikle Doğu dünyası hakkında hâlâ önemli bir başvuru kaynağı durumundadır.

Kâmusu'l-Ulûm ve'l-Maarif, Türkçede yayımlanmış ilk ansiklopedi (1870). Ali Suavi'nin Paris'te çıkardığı *Ulûm* adlı gazetenin 21-25. sayılarının (Temmuz-Ağustos 1870) eki olarak yayımlandı. Aynı yıl başlıyan Fransız-Alman Savaşı'nda Paris'in Almanlarca kuşatılması üzerine *Ulûm*'ün yayımına son verilince ansiklopedi de yarım kaldı. Yalnızca 80 sayfası yayımlanan ve "Atabeg" maddesine kadar gelen *Kâmusu'l-Ulûm ve'l-Maarif*, ilk Türkçe genel başvuru kaynağı denemesi oluşuyla önem taşır.

kamyon, ağır yük taşımakta kullanılan motorlu taşıtların ortak adı. İlk kamyon 1896'da Alman otomotiv sanayisinin öncüsü Gottfried Daimler tarafından geliştirildi. 4 BG'lik motoru ve iki ileri bir geri vitesi olan bu araçta motor gücü tekerleklerle zincirli aktarma düzeneğiyle (transmisyon) iletiliyordu. ABD'de üretilen ilk kamyonu ise Winton Company gerçekleştirdi. Bu araç tek silindirli 6 BG'lik bir motor ile bir dağıtım arabasının birleştirilmesinden oluşuyordu. Kamyon, I. Dünya Savaşı sırasında ve 1920'lerde hem Avrupa'da hem ABD'de hızla yaygınlaştı ve başlıca yük taşıtı haline geldi.

Kamyonlar uzak mesafelere ağır yük taşımakta kullanıldığından, güçlü motorlarla donatılmaları gerekir. Büyük kamyonların motor gücü çoğunlukla 400 BG'nin üstündedir. 1930'lara değin kamyonlarda benzin motorları kullanıldı ama II. Dünya Savaşı'ndan sonra özellikle ağır kamyonlarda dizel motoru yaygınlaştı. Dizel motoru büyük güç üretmekle birlikte benzin motoruna oranla daha yavaş ve daha çok sayıda ileri vitesli bir transmisyon sistemi gerektirir. Modern uzun mesafe yük taşıyıcılarında, takviyeleri ile birlikte 16 ileri vites bulunur. Bu vitesler kamyonu arazide yol alırken ya da dik yokuşları tırmanırken büyük güç sağlar, ayrıca taşıtın düz otoyollarda hız yapabilesini olanaklı kılar.

Başlıca iki kamyon türü vardır: Bütün dingilleri şasiye bağlı bükülmez dingilli kamyonlar ve iki ya da daha fazla şasisi uygun bağlantılarla birbirine bağlanmış yarım römorklu kamyonlar. Yarım römorklu kamyonlar genellikle bir çekici ile bir ya da daha çok arka dingille donatılmış ve ön ucundan doğrudan çekiciye bağlanmış bir yarım römorktan oluşur. Böylece, yarım römorkun arka dingilleri yükün dengede kalmasını sağlarken çekici de yükün ve yarım römorkun ağırlığının bir kısmını taşır.

Yarım römork çekiciye beşinci tekerlek olarak bilinen bir sistemle bağlanır. Bu sistem bir mıyıl düzeneği ile yarım römorktaki göbek milinin içine girdiği ve sıkıca kapatıldığı bir kilitleme mekanizmasından oluşur.

Kamyon ve çekici şasislerinde gövde ve sürücü bölümü genellikle birbirinden ayrılır ve çelik alaşımı "H" profilinden yapılır. Günümüzde, temel ilkesi aynı kalmakla birlikte, çok çeşitli yarım römorklu kamyon türü geliştirilmiştir. 1960'tan bu yana birçok kamyon ve çekici şasisi, yalnızca ön süspansiyonlu ya da duruma göre değişen arka süspansiyonlu olarak yapılmaktadır. Bir kamyon ya da çekicinin, yaprak yaylarla (makas) şasiye bağlanan arka dingillerinin biri ya da ikisi birden çekişli olabilir. Ağırlık arka dingil gövdesi üzerinde taşınır ve böylece direksiyon milinin bağlı olduğu ön dingile yük binmez.

Kamyonlar ağır taşıtlardır ve lastiklerin otomobillere oranla çok daha geniştir; bu da direksiyonlarının son derece sert olması-na yol açar. Kamyonlardaki bu sorun 1950'lerin başlarında geliştirilen servodireksiyon düzeneğiyle aşıldı. Bu amaçla kullanılan "Ackerman sistemi"nde, ön tekerleklerin her birinde ayrı bir dingil saplaması bulunur; bu da direksiyonun yönlendirilebilmesinde büyük kolaylık sağlar. Servodireksiyon ayrıca, çift direksiyon dingilli büyük kamyonların yapılmasını olanaklı kıldı. 1925'te kamyon fren düzeneğinin dört tekerleğe ayrı ayrı uygulanması sağlandı, yedi yıl sonra da havalı frenler geliştirildi. Günümüzde birçok çekicinin ve kamyonun bütün tekerlekleri havalı frenlerle donatılmıştır.

kan, çokhücreli hayvanlarda oksijen ve besinleri, ayrıca birçok türde hormon ile vücudun savunmasını üstlenen hücreleri dokulara taşıyan, metabolizma artıklarını hücrelerden uzaklaştıran ve vücutta homeostazinin sağlanmasında temel işlevi olan sıvı. Kan, kalp ya da ona karşılık gelen bir yapı tarafından vücudun bütün bölgelerine pompalanan, daha sonra da kalbe geri dönen taşıyıcı bir sıvıdır. Aynı zamanda, özgün işlevleri olan ve plazmada asılı duran benzer hücrelerin bir araya gelmesiyle oluşan bir doku sayılabilir.

Tekhücreliler ve mikroskopik omurgasızlarda kan dolaşımı yoktur. Bu canlıların boyutları oksijen ve besin maddelerini doğrudan bulundukları çevreden almalarnı ve artıklarını çevreye boşaltmalarını sağlayacak kadar küçüktür. Süngepler ve knidilerde de (örn. deniztarısı, hidra) kan dolaşımı yoktur; canlının vücudundaki boşluklara dolan deniz suyu ya da tatlı su gerekli besin ve oksijeni sağlar.

Canlının yapısı büyüyüp karmaşılaşırken, vücudun metabolizma gereksinimleri yalnız çevreyle temas ile karşılanamaz olur. Özelleşmiş bir sıvının vücutta pompalanması ve solungaçlar, akciğer, hatta deride solunumun yapılması gerekir. Kandaki hücreler bu organlarda metabolizma için gerekli oksijeni yüklenir ve metabolizma artıklarını bırakır. Kan ayrıca bağırsaklar ya da başka depolayıcı organlardan besin maddelerini alarak dokulara taşır. Bir işlevi de suda çözünen toksinleri vücuttan atılmak üzere boşaltım organlarına götürmektir.

Kan, ilkel canlılarda büyüme için gerekli maddelerin kaynağı olan deniz suyundan evrimleşmiştir; bu nedenle su, erimiş tuzlar besinler, artıklar ve birçok türde hormon-dan oluşan plazmanın kimyasal bileşimi deniz suyuna çok benzer.

Kanın hücresel bileşimi hayvan türlerine göre farklılıklar gösterir. Birçok omurgasızda amipsi hareketler yaparak maddelerin taşınmasına yardımcı olan, fagositöz yeteneğine sahip büyük kan hücreleri vardır. Omurgalılarda hücre sayısı omurgasızlara göre daha azdır; omurgalılardaki hücrelerden başlıcaları amipsi hareket yapan alyuvarlar, oksijen taşıyan alyuvarlar ve kanamayı durduran trombositlerdir.

Oksijen gereksinimi, kanın kimyasal bileşiminde ve dolaşım sisteminin yapısında belirleyici rol oynar. Bazı solucan ve yumuşakçalarda oksijen plazmada eriyik halinde taşınır. Daha üstün yapıli hayvanlarda oksijen gereksinimi daha fazla olduğu için, kanda solunum pigmentleri vardır. Bu bileşikler, içerdikleri metal atomu birkaç oksijen molekülüyle tepkimeye girip bağlanabildiği için büyük miktarda oksijen taşıyabilecek biçimde özelleşmiştir. Bazı omurgasızlarla omurgalıların tümünde demir içeren hemoglobin, yengeç gibi bazı kabuklular ve yumuşakçalarda bakır içeren hemosiyanin, halkalısolucanların bazılarında demirli yeşil klorokrüorin, bazılarında da kırmızı hemeritrin vardır. Omurgasızların çoğunda solunum pigmentleri plazmada eriyik halindedir; öte yandan üstün yapıli hayvanlarda pigmentlerin kanda serbest halde bulunması, kanın yoğunluğunu dolaşımı engelleyecek kadar artıracağından bu bileşikler hücre içinde yer alır.

Memelilerde kan plazma, alyuvarlar, alyuvarlar ve trombositlerden oluşur. İnsanda plazma yüzde 90-92 oranında su, yüzde 6-8 oranında protein, ayrıca eriyik halinde tuzlar, glikoz, yağ ve aminoasitler, karbon dioksit, azotlu artıklar ve hormonlar içeren

sarımsı beyaz bir sıvıdır. Başlıca işlevleri besinler, artıklar ve hücreleri taşımak, kan basıncının belirli bir düzeyde tutulmasını sağlamak, vücutta ısının eşit olarak dağılmasına yardımcı olmak ve kan ile öbür dokuların asitliğini belirli bir düzeyde tutmaktır.

Plazma proteinlerinden albüminin en önemli görevi kılcal damarlardan çevre dokulara aşırı miktarda sıvı geçişini önlemektir. Su ve erimiş haldeki maddelerin çoğu kılcal damar duvarından rahatça geçebilir de proteinlerin geçişi mümkün değildir. Bu nedenle damar içinde kalan proteinler geçişme basıncı (osmotik basınç) oluşturarak sıvının dışarı çıkmasını önler.

Memelilerdeki kan proteinlerinden fibrinogen, pıhtı oluşması ve kanamanın durdurulmasında önemli rol oynar. Kan damarı zedelenince bir dizi kimyasal tepkime devreye girer; sonuçta fibrinogen yapışkan ve iplikli fibrin bileşiğine dönüşür. Fibrin iplikçikleri ağ yapısı halinde bir araya gelerek pıhtının temel yapısını oluşturur. İçindeki fibrinogenin arınmış plazma serum adını alır ve pıhtılaşma yeteneği yoktur.

Plazma proteinlerinin üçüncü ana grubu globülinlerdir. Gammaglobülinler vücutta mikroorganizmalardan ve toksinlerden koruyan antikorlardır. Alfa ve beta globülinler ise lipitler (örn. kolesterol), steroidler, şekerler, demir (*bak.* transferin), bakır ve öbür mineraller ile serbest hemoglobini (*bak.* haptoglobini) taşımak üzere özelleşmiştir. Bu globülin türlerinden bazılarında kanın pıhtılaşmasında rol oynayan çeşitli maddeler de yer alır.

Omurgalıların tümünde alyuvarlar hemoglobin içerir ve oksijen taşıma işlevini yüklenmiştir. Ancak öbür omurgalıların tersine, memelilerde alyuvarların çekirdeği yoktur; bu özellik oksijen taşıma kapasiteleri-

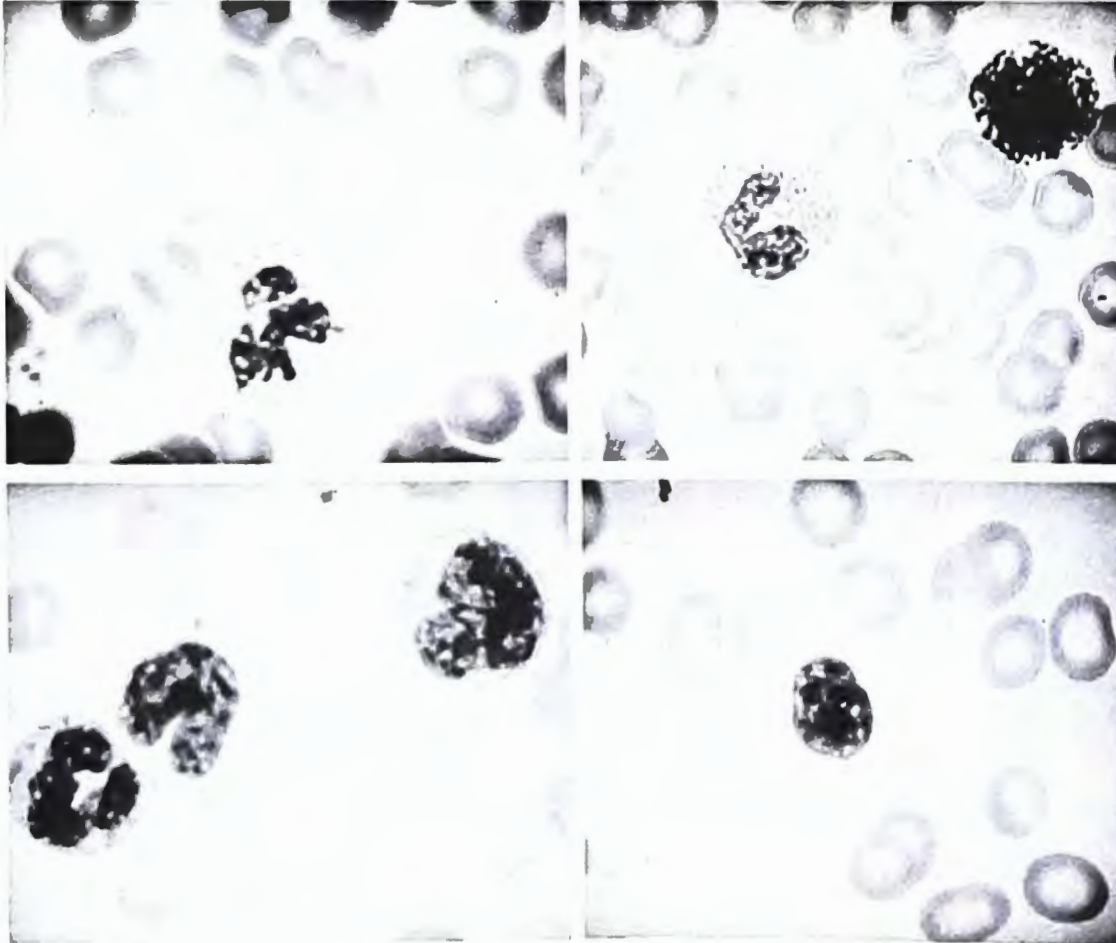
nin artmasını sağlar. Alyuvarların boyu türden türe değişirse de canlının boyutlarıyla orantılı değildir.

Memelilerde alyuvarlar vücutun savunmasında ve doku onarımında rol oynar. Başlıca üç tür alyuvar vardır: Mikroorganizmaları içine alıp sindiren granülositler, mikroorganizmaları ve doku artıklarını sindiren monositler ile antikor ve duyarlılaştırılmış hücreler yaparak hastalıklara karşı bağışıklığı sağlayan lenfositler. Granülositler ve monositler, alyuvarlar gibi kemik iliğinde, lenfositler kemik iliğine ek olarak dalak, lenf düğümleri ve timus gibi lenf dokularında yapılır.

Trombositler kemik iliğinde yapılan megakaryosit adlı dev hücrelerden türeyen parçacıklardır. Damar duvarı zedelenince trombositler zedelenen bölgeye yapışarak kanın dışarı akmasını önleyen bir tıkaç oluşturur. Yara küçükse trombosit tıkaçı kanamayı durdurmada yeterli olabilir. Daha büyük yaralarda pıhtı oluşması gerekir; trombositlerden salınan kimyasal maddeler bu süreci başlatır.

İnsanda kan grupları. Bütün insanlarda alyuvarların yapısı birbirine benzer; ancak, hücrenin yüzeyinde yer alan ve karbonhidrat yapısında olduğu düşünülen antijen moleküllerinin bazıları bireylere, bazıları da ırklara özgü farklılıklar gösterir. Kan naklinde alıcı ile vericinin antijenleri farklı olursa alıcının kanında oluşan antikorlar vericinin antijenlerine saldırır ve alyuvarların kümeleşmesine (aglutinasyon) neden olur.

1900'lerde kandaki bu tepkimeleri inceleyen Karl Landsteiner, alyuvarlarındaki antijenin türüne göre dört ana kan grubu olduğunu buldu. A antijeni taşıyanlar A grubu, B antijeni taşıyanlar B grubu, hem A hem B antijeni taşıyanlar AB grubu, hiç antijen taşımayanlar ise O grubu olarak adlandırıldı.

Alyuvar çeşitleri
(Sol üst) nötrofil; (sağ üst) eozinofil (solda), bazofil (sağda); (sol alt) monositler; (sağ alt) lenfosit

Ayrıca her insanda plazmada, kendi alyuvarlarında bulunmayan antijene karşı antikor oluştuğu saptandı. ABO kan grubu sisteminde sonra, başlıcaları MN ve Rh olmak üzere pek çok kan grubu sistemi bulundu.

Kan hastalıkları. İnsanda kan hücreleri ve bu hücrelerin yapıldığı dokuların yapı ve işlev bozukluklarından kaynaklanan birçok hastalık vardır. Normal olarak alyuvar sayısı yaşa, cinsiyete ve başta hava basıncı olmak üzere dış koşullara bağlıdır. Alyuvar sayısının normal kabul edilen sınırların üstüne çıkması polisitemi, yetersiz olması ise kansızlık (anemi) olarak bilinir. Birçok türü olan kansızlık kendi başına bir hastalık olduğu gibi pek çok hastalıkta ortaya çıkan bir belirtidir.

Alyuvarların sayısı sağlıklı insanda bile gün boyunca değişebilir; en yüksek değer öğleden sonra, en düşüğü ise sabah alınan kandan elde edilir. Egzersiz, gebelik, âdet görme ve doğum sırasında, ayrıca ruh halindeki değişiklikler nedeniyle de yükselir. Alyuvar sayısının, görünümünün ve çeşitli alyuvar türlerinin birbirine oranının değişmesi belirli hastalıkların belirtisi olabilir. Alyuvar sayısının normalden fazla olması lökositoz, az olması lökopeni olarak adlandırılır. Lökositoz genellikle bakteri kökenli enfeksiyon hastalıklarında görülür.

Kan yapıcı dokularda görülen lösemi(*) alyuvarlarda sınırsız ve patolojik çoğalmayla ortaya çıkar ve genellikle öldürücüdür. Dalak ve lenf düğümlerinin yapısında değişiklikler, kansızlık ve trombosit sayısında azalma görülür. Retiküler hücreli sarkom, lenfosarkom ve Hodkin hastalığı da lösemi gibi kan yapıcı dokuların denetimsiz çoğalmasına neden olan hastalıklardır.

Kanamalar. Kan damarları herhangi bir nedenle zedelendiğinde, damarlardaki kanın çevre dokulara ya da vücut yüzeyine çıkması kanama olarak bilinir. Damarların içini döşeyen doku, trombositler ve plazmadaki pıhtılaşma faktörleri kanamanın canlıya zarar verecek düzeye gelmeden durmasını sağlar. Kanamanın durmaması çeşitli bozukluklara yol açar. Örneğin C vitamini eksikliğinde (bak. iskorbüt) kılcal damarlar kolayca zedelenir. Trombosit sayısının azalması trombositopeni olarak bilinir; deride ve sindirim, üreme ve boşaltım sistemlerinin içini döşeyen mukozalarda kanamaya neden olur.

Pıhtılaşma faktörlerinin yetersizliği durumunda, en küçük yaralanma ya da travmadan sonra çok güç durdurulan kanamalar görülür. Bozukluk kimi zaman kalıtsaldır (örn. hemofili); kimi zaman da K vitamini eksikliği gibi sonradan ortaya çıkan bir nedene bağlıdır.

Kan, Suna (d. 21 Ekim 1936, Adana), keman virtüözü. Beş yaşındayken babası Nuri Kan'dan keman öğrenmeye başladı. Daha sonra Walter Gerhardt, Gilbert Back, İzzet Nezihi Albayrak ve Liko Amar'dan keman dersleri aldı. İlk konserini dokuz yaşındayken verdi. 1948'de çıkarılan özel bir yasa (İdil Biret-Suna Kan Yasası) ile müzik eğitimini sürdürmesi için Fransa'ya gönderildi. Paris Konservatuarı'nda Gabriel Bouillon'un öğrencisi oldu ve okulu 1952'de birincilikle bitirdi. 1954'te Cenevre ve 1955'te Viotti yarışmalarında birincilik, 1956'da Münih yarışmasında ikincilik, 1957'de Marguerite Lang-Jacques Thibaud Uluslararası Yarışması'nda beşincilik kazandı. Avrupa'nın yanı sıra çeşitli Asya ve Afrika ülkelerinde başarılı konserler verdi ve dünyanın en ünlü sanatçı ve orkestralarıyla birlikte çalıştı. Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası'nda solist olarak görev aldı. 1977-86 arasında kuruluşuna ön ayak olduğu TRT Ankara Oda Orkestrası'nın başke-

Suna Kan
Ara Güler

mancılığını ve solistliğini yaptı. Devlet sanatçısı unvanını taşıyan ve geniş bir repertuvara sahip olan Kan, Beethoven ve Brahms'ın bütün keman sonatlarını yorumlamış ve yabancı ülkelerde verdiği konserlerde Türk bestecilerin yapıtlarını seslendirmiştir.

kan bankası, tıpta kullanmak amacıyla kan toplayan, saklayan, işleyen ve nakleden kuruluş. Vücut dışında uygun koşullarda saklanan kanın sağlığa zarar vermeden kullanılabilmesi için. Dünya Savaşı sırasında anlaşıldı. Kan bankaları kurulmadan önce hekimler, kan nakli gerektiği zaman, uygun kan buluna- na değin hastanın akraba ve arkadaşlarının kan gruplarını araştırır, karşılaştırır, uygun vericiden kan alır ve hastaya verir.

Kan nakli için önemli pek çok kan grubunun ve yeni karşılaştırma yöntemlerinin bulunması, 1940'larda kan bankalarının özelleşmiş kurumlar olarak hızla gelişmesine, kan naklinin teknik sorumluluğunun zamanla hekimlerden teknisyenlere ve patoloğlara geçmesine yol açtı.

Taze kanın ve kan ürünlerinin daha sonra kullanılmak üzere dopolanabilmesi yapay böbrek, kalp-akciğer pompası gibi yeni aygıtların ve kan değiştirmede yeni yöntemlerin kullanımıyla kolaylaştırıldı.

Kan kısa bir süre saklanabilirse de çeşitli bileşenleri (örn. alyuvarlar, plazma) dondurularak bir yıl, hatta daha uzun süre korunabilir. Bu nedenle bağışlanan kan genellikle kan bankasında bileşenlerine ayrılarak depo edilir. Bu bileşenlerden bazıları kanamayı durduran trombositler, kansızlıkta kullanılan yoğunlaştırılmış alyuvarlar, pıhtılaşmada rol oynayan fibrinojen, bazı bulaşıcı hastalıkları önleyen ya da etkisini azaltan gammaglobulin ile şokta kan hacmini artıran albümindir. Böylece tek bir kan bağıışıyla beş ya da altı hastanın gereksinimleri karşılanabilir.

Kan bankalarının çoğu yeterince kan toplayamama sorunuyla karşı karşıyadır. Bu sorun, verici kanından yalnız istenen bileşenin alınmasını, kalan sıvı ve hücrelerin vericiye geri verilmesini sağlayan bir yöntemin geliştirilmesiyle bir ölçüde giderilmiştir. Bu yöntem, belirli bir bileşenin tek bir vericiden büyük miktarlarda alınabilmesini de sağlar. Ayrıca bak. kan nakli.

kan basıncı, TANSİYON olarak da bilinir, kalbin pompa hareketiyle vücuda gönderilen kanın damar duvarlarında yaptığı basınç. Bu basınca yanıt veren damarlar gerilir ve aralıklı olarak kasılarak kan akımını sağlar. İnsanda kan basıncı genellikle kol ya da uyluk atardamarından vücudun dışından ölçülür. Karıncıkların kasılmasıyla oluşan sistolik basınç normal olarak 100-140 mm (ortalama 120 mm) cıva, karıncığın gevşemesiyle oluşan diyastolik basınç 60-100 mm

(ortalama 80 mm) civardır. Kan basıncı kılcal damarlarda genellikle 20-30 mm civayken, büyük toplardamarlarda atmosfer basıncının altına düşerek negatif olur.

Atardamar kan basıncı her bireyde farklıdır; aynı bireyde de zaman zaman farklılıklar olabilir. Çocuklarda yetişkinlere göre daha düşüktür, yaşla birlikte yükselir. Şişmanlarda yükselme eğilimi vardır. Uyku sırasında biraz düşer; egzersizden sonra, ayrıca heyecan yaratan durumlarda yükselir.

Yüksek kan basıncının tersine, düşük kan basıncı bir hastalık belirtisi değildir. Sağlıklı bireylerde kan basıncı hiçbir rahatsızlığa neden olmadan, yaşam boyu düşük kalabilir. Öte yandan, kan plazmasının büyük miktarlarda damar dışına çıktığı yaygın kanama ya da yanıklarda, aşırı terleme ve ishal gibi sıvı ve tuz kaybına neden olan durumlarda kan basıncı düşer. Oturur ya da yatarken birdenbire ayağa kalkınca ortaya çıkan tansiyon düşmesi (ortostatik hipotansiyon) ise otonom sinir sistemindeki bir bozukluktan kaynaklanır. Düşük kan basıncı çocuk felci, şok ve barbiturat gibi ilaç zehirlenmelerinde de görülebilir. En önemli belirtilen baş dönmesi, baygınlık ve taşıkardidir. Ayrıca bak. yüksek tansiyon.

kan bedeli, çoğunlukla cinayet olaylarında, cinayeti işleyen ya da akrabalarının, ölenin akrabalarına gelenek uyarınca ödediği bedel. Birçok toplumda, düşmanlıkların kan davası(*) biçiminde sürüp gitmesini önlediği düşünülür. Bazı topluluklarda, mağdur olan tarafın öcünü kanla alma ya da kan bedeli isteme arasında seçim yapma hakkı vardır.

Kan bedelinin en eski biçimleri, öldürenin klanından ölenin klanına bir ödemeyi ifade eder. Eski Anglosakson kabilelerinde, katilin akrabaları kan bedelini ortaklaşa öderler ve erkek akrabalar katille aralarındaki yakınlık derecesine göre bu bedele katkıda bulunurlardı. Toplanan bedel, ölenin akrabaları arasında da aynı ilkeye göre bölüşülürdü. Bu durum, klanların bağrında aile ocaklarının belirginleşmiş olmasını yansıtır. Kuzey Amerika'da, Kuzey Pasifik kıyısındaki Yerliler arasında da, bir cinayetin öcünü gerçekten kanla almak gerektiğinde bile, barışı sağlamak için kan bedeli ödenmesi zorunluydu. Çoğu yerde kan bedelinin değişmez bir ölçütü yoktu; her grup öldürdükçe yüksek bir tutar talep etmekte, anlaşmaya varılamaması ise kan davasıyla sonuçlanabilmekteydi. Kavimler Göçü zamanındaki Germen kabilelerinde ise, *wergild* ya da *wergeld* olarak bilinen kan bedelinin inceden incele saptanmış hiyerarşik miktarları, kabile toplumunun bağrında beliren katmanlaşmayı yansıttığı gibi, klanlar arası, yatay bir ödemeden, giderek dikey bir ödemeye, kralla ödemeden bir para cezasına geçişe de işaret eder. Osmanlı Devletinde ise, eski adı *kanlık* olan ve daha sonra *cerime* ya da *cürüm* ve *cinayet akçesi* olarak tanımlanan para cezalarında bu geçişin tamamlanışı somutlanmaktadır.

kan damarı, insan ve hayvanda kanı kalp ile dokular arasında taşıyan boru. Kalpten pompalanan kanı vücuda taşıyan damarlar atardamar, bunların küçük dalları da arteriyol adını alır. Organ ve bölgelerdeki kirli kanı toplayan küçük damarlar venül, venüllerin birleşerek oluşturduğu daha büyük damarlar toplardamar olarak bilinir. Arteriyollerle venüllerin arasındaki kılcal damarlar çok küçük, ince duvarlı yapılardır; kan ve dokular arasındaki besin ve artık madde alışverişini sağlar. Ayrıca bak. atardamar; kılcal damar; toplardamar.

kan davası, KAN GÜTME olarak da bilinir, genellikle akrabalık ilişkilerine dayalı topluluklar arasında intikam güdüsünden kaynaklanan, karşılıklı misilleme biçimindeki cinayetlere dönüşen ve süreklilik gösteren çatışma durumu. Kökeninde, henüz devletin ortaya çıkmadığı kabile sisteminde, klanlar ve kabileler arasındaki ilişkiler alanının tümünü düzenleyerek üstün bir otoritenin ve hukukun bulunmaması, dolayısıyla her klanın kendi üyelerini korumak ve onlara başka klanlardan gelebilecek saldırıları cezalandırmakla yükümlü tek merci olması yatar. Günümüzde ise kan davası, hukuk düzeninin bulunmadığı, hak arama sürecinin işlemediği ya da uyumsuzlukların iki taraf açısından kabul edilebilir bir çözüme kavuşturulamadığı toplumlarda ortaya çıkar ve geleneksel yapının güçlü olduğu yerlerde çeşitli biçimler altında varlığını sürdürür.

Kan davası genellikle haksızlığa uğrayan taraftan bir kişinin intikamını alma, onurunu kurtarma ya da misillemede bulunma biçiminde başlar. Düşman toplulukların aynı siyasal ya da kültürel birimin üyeleri olmak gibi ortak özellikleri vardır. Her topluluk içinde, tek tek üyeleri dışardan gelebilecek saldırılara karşı koruyan güçlü bir kolektif dayanışma anlayışı egemendir. Benzer yapıda bir başka topluluğun üyelerinin yol açtığı zarardan bu yabancı topluluğun bütün üyeleri kolektif biçimde sorumlu tutulur. Her iki tarafın ilk cinayete karşılık bir intikam cinayetini "hakkin yerine gelmesi" olarak görmesi durumunda kan davası doğmaz.

Yazısız toplumların çoğunda kan davasını önleyecek ya da bitirecek kurumlar vardır. Melanezya'daki Trobriandlılar ile Sudan'daki

Nuerlerde olduğu gibi onuru koruma açısından intikamı kaçınılmaz gören anlayışların varlığına karşın, kan bedeli(*) ödemek uygulaması intikam cinayetinden daha yaygındır. Avustralya Yerlileri de kan davası yerine çoğu kez düzenli savaşı yeğlemişlerdir. Güçlü bir merkezi devletin ortaya çıkması genellikle kan davasını da ortadan kaldırmıştır.

Türkiye'de kan davası toplumsal gelişmeyle birlikte ortadan kalkma eğilimi gösteren eski bir âdettir. İstatistik verilere göre öldürülen birinin kanını güderek düşman aileden bir başka kişiyi öldürme eğilimi Gaziantep, Konya, Mardin, Urfa ve Trabzon illerinde dikkati çekecek ölçüde yaygındır. Kan davasında her iki taraf da genellikle ailenin erkek üyelerini hedef alır; kadın ve çocuklara yönelik cinayetlere az rastlanır. Kan davasının aile düzeyini aşarak aşiretler arası köklü düşmanlığa dönüştüğü Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da, bazen kadın ve çocukları da içine alan toplu cinayetler görülür.

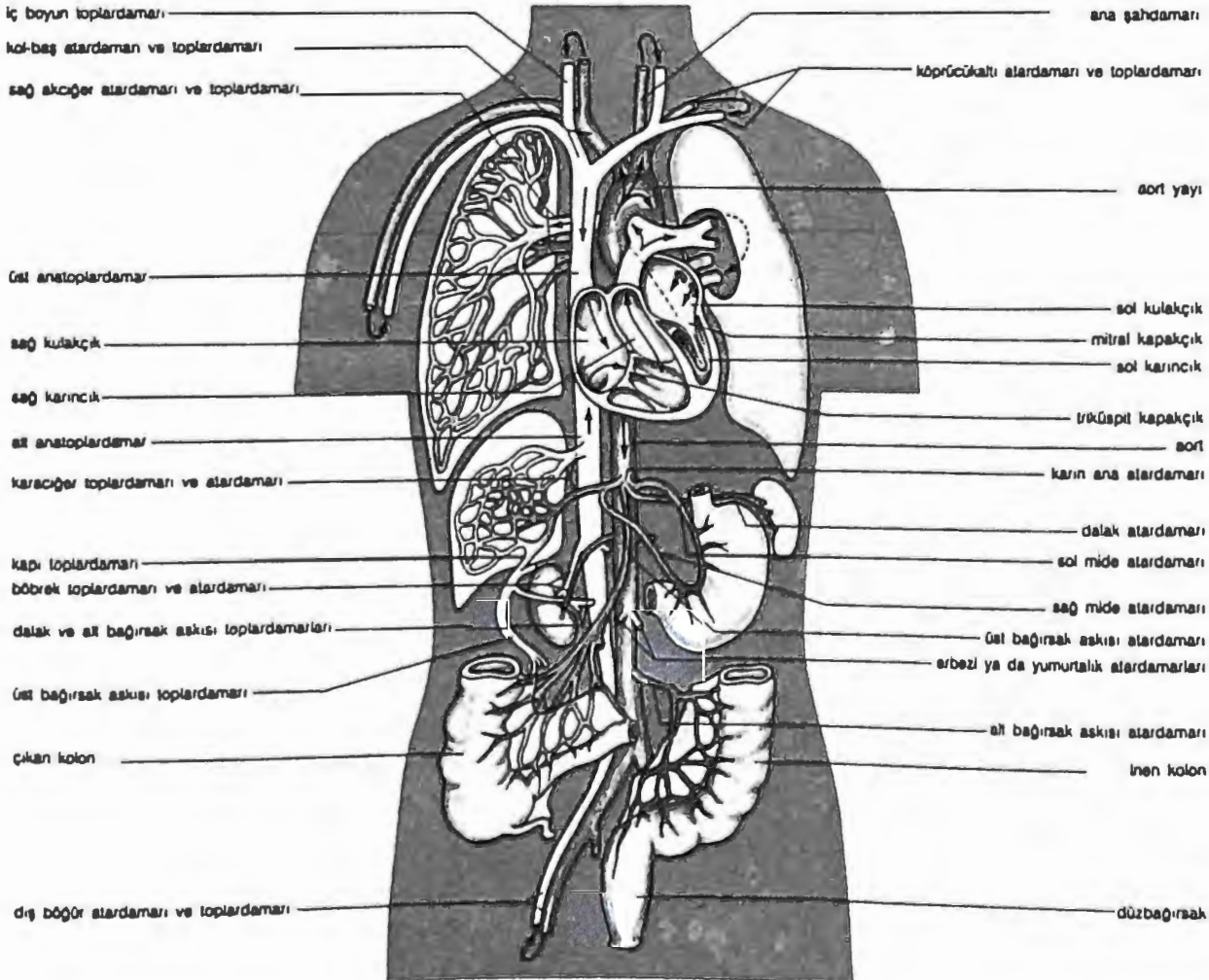
Türk Ceza Kanunu'nun (TCK) 450. maddesinin 10. bendi kan gütmeye yoluyla cinayet işlenmesini adam öldürme suçunun ağırlaştırıcı nedeni saymış ve bu eylem için ölüm cezası öngörmüştür. Ayrıca kan gütmeye âdetinin önlenmesi için çıkarılmış olan 3236 sayılı yasayla, Bakanlar Kurulu'nun belirleyeceği yerlerde kan davasına taraf olan kişilerin zorunlu naklini öngören hükümler getirilmiştir.

kan dolaşımı, besin maddeleri, solunum gazları, metabolizma ürünleri ve hormonların, kalpten vücuda pompalanması ve damarların içinde hareket eden kanla dokulara taşınması. İnsanda kan dolaşımı, kalpten çıkan oksijenlenmiş kanın bütün dokulara ulaşmasını ve karbon dioksit yüklü kanın kalbe geri dönmesini sağlayan büyük dolaşım ile kirli kanı temizlemek üzere akci-

ğerlere gönderdikten sonra dokulara pompalanmak üzere kalbe geri getiren küçük dolaşım olmak üzere ikiye ayrılır.

Sol karıncıktan aort(*) yoluyla vücuda pompalanan temiz kan, atardamarlar, arteriyoller ve kılcal damarlarla dokulara yayılır. İçerdiği oksijenin büyük bir bölümünü dokularda bırakıp metabolizma artıkları ve karbon dioksiti yükledikten sonra venüller ve toplardamarlarla sağ kulakçığa döner. Buradan sağ karıncığa geçip akciğer atardamarıyla akciğerlere taşınır. Kirli kan, akciğerlerdeki hava keseciklerinin duvarındaki kılcal damarlarda gerçekleşen gaz alışverişi sonucunda, içerdiği karbon dioksiti havaya verir, oksijen alır. Akciğer toplardamarıyla kalbin sol kulaklığına geri dönüp vücuda pompalanmak üzere sol karıncığa geçer. Kan yalnız oksijen ve karbon dioksit değil, kimyasal maddeler de taşır. Örneğin besin maddelerini emildikleri organlardan metabolizma ya da depolanma organlarına, hormonları salgı bezlerinden hedef organlarına, metabolizma artıklarını dokulardan böbrek, akciğer ve karaciğer gibi organlara taşır. Bu sürecin tümü birbirinden bağımsız ama eşzamanlı olarak çalışan iki pompaya, sağ ve sol kalbe dayanır. Sağlıklı bir erişkinde kalp dakikada ortalama 72 kez kasılarak vücuda yaklaşık altı litre kan pompalar. Büyük dolaşım damarlardaki kan basıncı küçük dolaşımdakine oranla daha fazla olduğundan sol karıncığın yapması gereken işin miktarı sağdakinin yaklaşık beş katıdır. Bu yüzden sol karıncığın duvarları kalınlaşmıştır, odacığın hacmi de öbür odacıklardan daha fazladır.

Kalbin yapısında çalışmasını sağlayan bir sinir bulunmadığı gibi kalp kasının (miyokart) ritmik kasılmasını sürdürecektir bir dış etken de yoktur. Vücuttaki bütün hücrelerde zarrın iki yanında elektrik potansiyeli

vardır. Zarın iç yüzünde genellikle negatif, dış yüzünde de eşit miktarda pozitif iyon bulunur. Hücre zarının geçirgenliğini artıran herhangi bir etken iyonların zardan geçerek dinlenme potansiyeli olarak bilinen bu dengeyi bozmasına ve zar potansiyelinin kısa bir süre için değişmesine neden olur. Aksiyon potansiyeli olarak bilinen bu hızlı değişimler iletimin kalp kasında yayılmasından sorumludur. Özelleşmiş ve kendi kendini uyarma yeteneğine sahip kas hücrelerinden oluşan ve sağ kulakçığın arka duvarında yer alan sinüs-kulakçık düğümü kendiliğinden aksiyon potansiyeli yaratabilir. Bu uyarı kulakçık duvarına yayılarak özel bir kas demeti (His demeti) aracılığıyla kulakçık-kannık düğümüne taşınır. Sinüs-kulakçık düğümü dakikada yaklaşık 72 kez uyarı vererek kalbin atım hızını belirler. Hücre dışı sıvıdaki potasyum, sodyum ve kalsiyum iyonu yoğunluğu kalbin aksiyon potansiyelini önemli ölçüde etkiler.

kan esası, Latince IUS SANGUINIS, çocuğun, nerede dünyaya gelmiş olursa olsun, anne ve babasının ya da bunlardan birinin uyrukluğunu kazanmasını öngören vatandaşlık hukuku kuralı. Evlilik içinde doğan ve babası Türk olan çocuk Türk vatandaşı olur. Türk anne ve yabancı babadan evlilik içi doğan çocuğun Türk vatandaşlığını kazanabilmesi için babanın vatandaşlığını herhangi bir nedenle kazanamaması gerekir.

kan grupları, insanda kanın, kalıtımla geçen ve alyuvarlara bağlı olan türe özgü antijen özelliklerine göre sınıflandırılması. En önemlileri ABO ve Rh kan grubu sınıflandırılmalıdır. Kan naklinde bu belirleyici özelliklerin saptanması zorunludur, çünkü alıcı ve vericinin aynı ya da birbirine uyuşan kan gruplarına sahip olması gerekir. Bu durum sağlanmazsa birinin kan hücrelerindeki antijenle öbürünün serumundaki antikorlar etkileşerek alyuvarların yıkımına ya da aglütinasyona (kümeleşmeye) neden olur. Ayrıca kan grupları, anne ile döletün kanlarının uyumsuzluğundan kaynaklanan hastalıklarda (örn. yenidoğanın hemolitik hastalığı) nedenin zaman geçirmeden saptanmasına da yardımcı olur. Kan grubunu belirleyen etkenlerin kuşaktan kuşağa aktarılmasında bilinen kalıtım mekanizmaları rol oynadığından kan gruplarının saptanması kimi zaman babalık davalarında çözüme götüren bir yöntem olabilir. Aynı zamanda bazı kan grubu kombinasyonlarının öbürlerinden daha fazla yaşam şansına sahip olduğu düşünülür; üst üste düşük yapma, erken ya da ölü doğum gibi durumlar, anne ile baba arasında var olan ve nedeni henüz bilinmeyen bazı kan grubu uyumsuzluklarına bağlı olabilir.

kan gütme bak. kan davası

kan hücreleri yapımı, kandaki hücrelerin gerektiğçe yenilenmesini sağlayan kesintisiz süreç. Kan hücreleri, alyuvarlar (eritrosit), akyuvarlar (lökosit) ve trombositler olmak üzere üçe ayrılır. Akyuvarların da granülosit, lenfosit ve monosit olarak üç türü vardır.

Kan hücreleri, kan yapıcı özel organlarda, özellikle kemik iliğinde yapılır. Erişkinde, kemik iliğinde alyuvarlar ile trombositlerin tümü, akyuvarların ise yüzde 60-70'i (granülositler) yapılır. Lenf dokusu (özellikle timus, dalak ve lenf düğümleri) akyuvarların yüzde 20-30'unu oluşturan lenfositleri, dalak, karaciğer ve lenf düğümlerindeki retikuloendotelial dokular ise akyuvarların yüzde 4-8'inin oluşturan monositleri yapar. Gerçek anlamda hücre sayılmayan trombo-

sitler, kemik iliğindeki dev hücrelerin sitoplazma parçacıklarından oluşur.

İnsan embriyonunda ilk kan vitellus kesesinde oluşur. Daha sonra karaciğer alyuvar yapan en önemli organ olursa da kısa zamanda yerini erişkinlerde hem alyuvarların hem granülositlerin tek kaynağı olan kemik iliğine bırakır. Alyuvar ve akyuvarlar, ilkel kök hücrelerinin bir dizi karmaşık, kademeli ve birbirini izleyen dönüşümlerden geçmesiyle oluşur. Kök hücrelerinden türeyen öncül hücreler, belirli bir kan hücresini oluşturma yeteneğini kazanır.

Normal olarak erişkinde kemik iliğinde, haftada yaklaşık yarım litre kandaki kadar alyuvar yapılır. Vücuttaki alyuvarların yaklaşık yüzde biri her gün yenilenir; böylece alyuvar yapımı ve yıpranıp yaşlanan alyuvarların dolaşımından çekilmesi arasındaki denge korunmuş olur. Alyuvarların yapılma hızı her bireyde farklıysa da normal olarak günde ortalama 200 milyar alyuvar, 10 milyar akyuvar ve 400 milyar trombosit yapılır.

Kan Irmağı bak. Gan Irmağı

kan işeme, HEMATÜRI olarak da bilinir, böbrekler ya da idrar yollarındaki bir hastalık ya da yaralanma nedeniyle idrarda kan bulunması. Erkeklerde üreme sistemindeki bozukluklar da idrarda kan çıkmasına neden olabilir. Kan, işeme sırasında ya da idrarın mikroskopla incelenmesiyle görülebilir. Ender olarak üreme ya da boşaltım sisteminde bir hastalık olmadan da idrarda kan çıkabilir. Bu durum, kan naklindeki kan uyumsuzluğu, şiddetli yanıklar, alyuvarların yıkıma (hemoliz) uğradığı hastalıklar ya da karasümmesinde görülebilir.

İdrardaki kan genellikle siyek (üretra), idrar kesesi ya da böbreklerden gelir. Siyekten geliyorsa işemenin başlangıcında parlak kırmızı kan görülür. Siyek yaralanma, tıkanma, enfeksiyon ya da buradaki daralmalar nedeniyle kanayabilir. İdrar kesesinden gelen kan pıhtı içerebilir ve genellikle işemenin sonunda çıkar. Bu tür kanamanın nedeni çoğunlukla kese içindeki taş ya da urdur. Veremlilerde kese duvarında oluşan yaralar da kanamaya neden olabilir. Daha da ender olarak kese duvarındaki bir toplardamarın gerilip yırtılması sonucunda kanama oluşabilir. *Schistosoma* cinsinden asalaklar da kese duvarına yerleşip kanamaya yol açabilir.

Böbreklerde kanama kan damarlarının zedelenmesi, ırlar, tıkanıklıklar, böbrek taşları, öreleyici kimyasal maddeler (örn. karbon tetraklorür, kurşun bileşikleri, etilen glikol) ve iltihaplar (örn. glomerulonefrit, piyelonefrit) gibi birçok nedene bağlı olabilir. Kimi zaman görünür bir neden olmaksızın da böbrekte aşırı miktarda kanama ortaya çıkabilir. Ağrısız kan işemenin,

tersi kanıtlanıncaya değin idrar yollarındaki bir ura bağlı olduğu düşünülür.

kan kanseri bak. lösemi

kan kardeşliği, kişileri, bir anlamda akrabalık bağlarına benzer biçimde birbirine bağlayan özel ittifak. Böyle bir ittifak oluşturmaya amaçlayan kişilerin törenle kanlarını birbirine karıştırmasıyla kurulur; adı da bu uygulamayı belirtmektedir. Bireylerin karşılıklı olarak birbirlerini desteklemelerini, birbirlerine bağlılık ve sevgi göstermelerini gerektiren kan kardeşliği grupları arasında da olabilir. Bu durumda genellikle düşman olabilecek grupları birbirine bağlama, savaşta ise ittifak kurulmasını sağlama işlevi görür.

Herodotos'tan (İÖ 5. yy) başlayarak Antik Çağdaki birçok yazar kan kardeşliğinden söz etmiştir. Orta Avrupa, İskandinavya ve Asya'nın hemen her bölgesine ait mitler, sagalar ve belgelerde anılan kan kardeşliğine daha yakın zamanlarda Afrika'da, ender olarak da Kuzey Amerika Yerlileri arasında rastlanmıştır.

kan nakli, aşırı kanama, yanık ya da yaralanmalardan sonra yitirilen kanı yeniden vücuda vermek, hemoglobin düzeyinin düşük olduğu kansızlıklarda kanın oksijen taşıma kapasitesini artırmak ve çok tedavisi yapmak amacıyla uygulanan tedavi yöntemi. Günümüzde sık başvurulan ve yaşam kurtaran bir uygulama olmakla birlikte kan grubu antijen ve antikorlarının bulunmasına değin güvenilir ve yararlı olamamıştır. 1900'de ABO kan grupları sisteminin bulunmasından sonra verici ve alıcıların kan gruplarının saptanması kan naklinin daha başarılı olmasını sağladı.

Avrupa'da ilk kan nakli denemeleri 1628'de İtalyan hekim Giovanni Colle tarafından yapıldıysa da uyumsuzluğa bağlı ölümler nedeniyle 17. yüzyıl sonlarında Fransa, İngiltere ve İtalya'da yasaklandı. İnkaların kan naklini çok daha eskiden başarıyla uyguladığı sanılmaktadır. Güney Amerika Yerlilerinin kan grubu genellikle O-Rh-Pozitif olduğundan kan uyumsuzluğuna ender rastlandığı düşünülebilir.

Kan özel koruyucu maddeler eklenerek ve soğutularak 35 güne kadar saklanabilir. Kanı bileşenlerine ayırma yöntemlerinin bulunmasıyla özel kullanım biçimleri ortaya çıktı. Kan ya da bileşenlerinin aynı aynı nakli pek çok hastalığın tedavisinde kullanılır. Ani kanamalar da tam kan; kronik kansızlıkta alyuvar süspansiyonu; sık kan nakli yapılan ve kandaki öbür maddelere karşı alerjisi olanlarda yıkanmış alyuvarlar; trombosit eksikliğine bağlı kanamalarda

kan grubu	alyuvarlardaki antijen	serumdaki antikor	uyuşan vericiler	uyuşmayan vericiler
A	A	anti-B	A ve O grupları	B ve AB grupları
B	B	anti-A	B ve O grupları	A ve AB grupları
O	yok	anti-A ve anti-B	O grubu	A, B ve AB grupları
AB	A ve B	yok	bütün gruplar	hiçbiri

Kan naklinde ABO grupları

trombosit süspansiyonu; akyuvar sayısının düşük olduğu enfeksiyonlarda akyuvarlar; kan kaybına bağlı olmayan şokta plazma; hemofilide taze dondurulmuş plazma, taze plazma ya da yoğunlaştırılmış plazma anti-hemofili etkeni; şokta, kandaki albümin düzeyinin sürekli düşük olduğu hastalıklarda ve beslenme bozukluğunda albümin; virüs kökenli hepatitte ve birçok enfeksiyonda gammaglobülin; fibrinogen eksikliği ya da yetersizliğine bağlı kanamalarda ise yoğunlaştırılmış fibrinogen verilir.

Hasta kanının tümünün ya da çoğunun alınıp aynı anda yeni kanın verildiği kan nakli, yenidoğanın hemolitik hastalığında, bazı zehirlerin vücuttan atılması amacıyla ve lösemili hastalarda geçici iyileşme elde etmek için kullanılır.

Kan nakline bağlı istenmeyen yan etkiler de sık görülebilir. Bunlar alerji, vericinin akyuvarlarına karşı aşırı duyarlılık ya da önceden bilinmeyen bir alyuvar uyumsuzluğu gibi çeşitli nedenlere bağlı olabilir. Nedeni anlaşılmayan yan etkiler de oldukça yaygındır. Kan nakline tepkilerin ender görülen nedenleri arasında kanın dış ortamda kirlendikten sonra vücuda girmesi, kanda hava kabarcıklarının bulunması, aşırı miktarda kan verilmesi sonucunda dolaşım sisteminin aşırı yüklenmesi ya da vericinin trombositlerine ya da plazmasına karşı duyarlılık gelişmesi sayılabilir.

kan plazması bak. plazma

kan sayımı, belirli hacimdeki kanda bulunan alyuvar ve akyuvar sayısının saptanması. Bu değerler cinsiyet, yaş ve genel sağlık durumuna göre değişmekle birlikte normal olarak erişkinde, 1 mm³ kanda yaklaşık 5 milyon alyuvar ve 7 bin akyuvar bulunur. Özel yöntemlerle hazırlanan ve boyanan yayma preparatında ise sayılan yüz akyuvarın tipleri, sayıları ve oranları belirlenir; normal olarak akyuvarların yüzde 55'i nötrofil, yüzde 30'u lenfositir. Eozinofil, bazofil ve monositler çok küçük oranlarda bulunur. Alyuvar sayısında azalma genellikle kansızlıkla, akyuvarlardaki artış ise enfeksiyon ve lösemi ile ilişkilidir. Kan sayımı ayrıca trombosit sayısını, alyuvar hacminin kan hacmine oranını (*bak. hematokrit*), alyuvarların çökme hızını (sedimentasyon) ve hemoglobin yoğunluğunu da kapsayabilir.

kan serumu, pıhtılaşmadan sonra kan plazmasından geriye kalan sıvı bölüm. Pıhtılaşma sırasında plazma proteinlerinden fibrinogen fibrine dönüşerek pıhtının içinde kalır. Bu nedenle kan serumu fibrinogen içermez ve pıhtılaşma özelliği yoktur. *Ayrıca bak. kan.*

kan tahlili, kan örneğinin fiziksel ve kimyasal özellikleri ile bileşenlerini saptayan laboratuvar inceleme yöntemi. Kanı incelemek için yüzlerce yöntem geliştirilmiştir; bunların birçoğu analiz aygıtlarıyla aynı anda yapılabilir. Kan tahlilinin kapsadığı inceleme alanları şunlardır: 1) Kandaki alyuvar ve akyuvar sayısı ile alyuvarların hacmi, çökme hızı ve hemoglobin yoğunluğunun saptanması (*bak. kan sayımı*), 2) kanın özel alyuvar antijenlerine ya da kan gruplarına göre sınıflandırılması (*bak. kan grupları*), 3) kan hücrelerinin biçim ve yapısının saptanması, 4) hemoglobin ve öbür kan proteinlerinin yapısının incelenmesi, 5) kandaki hücrelere bağlı ya da plazmada serbest bulunan çeşitli enzimlerin etkinliğinin saptanması, 6) kandaki kimyasal tepkimelerin incelenmesi.

Kan tahlilinde saptanabilecek öbür özellikler arasında toplam kan hacmi, dolaşım süresi, kanın yaygınlığı ve asitliği, pıhtılaşma zamanı ve çeşitli maddelerin plazmadan süzülme hızı (*bak. böbrek testleri*) sayılabilir. Kan tahlilinde genellikle kol, parmak ya da kulak memesindeki toplardamarlardan alınan kan örneği kullanılır. Bazı durumlarda kemik iliğindeki kan hücreleri de incelenebilir. Ayrıca, bazı enfeksiyon hastalıklarına özgü maddelerin kanda saptanabilmesi için de tahliller (örn. frengide kullanılan Wassermann testi) vardır.

kan uyumsuzluğu, farklı kan gruplarına sahip kadın ve erkeğin birleşmesi sonucunda oluşan gebelikte, kadında erkeğin kan grubu antijenlerine karşı antikor oluşması. Kan grubu uyumsuzluğu bulunan çiftlerin çocuklarının doğumunda, çocuk babanın kan grubunu taşıyorsa ortaya komplikasyonlar çıkabilir. Böyle bir durumda annenin kanında bebeğin kan grubu hücrelerine karşı antikor yapılır; oluşan antikorlar bebeğin alyuvarlarının yıkımına yol açar. Rh negatif kadınla Rh pozitif erkeğin, Rh pozitif çocukları kan uyumsuzluğuna bir örnek olabilir. Annede bebeğin alyuvarlarına karşı antikor oluşması düşük, ölü doğum ya da bebekte şiddetli kansızlık ya da sarılıkla sonuçlanabilir. Yeni doğan bebeğin yaşamını kurtarmak için bazen tek yol kanının tümüyle değiştirilmesidir. ABO kan grubu sistemiyle ilgili kan uyumsuzlukları da görülebilir.

kan zehirlenmesi bak. sepsis

kana, Çağdaş Japonca'nın yazımında kullanılan iki ayrı hece dizelgesi (*katakana* ve *hiragana*). Aynı ayrı her ikisiyle de Japonca'daki bütün sesler gösterilebilir. Temel öğelerini Çin yazı sistemindeki karakterlerden almışlardır da, *katakana* ve *hiragana*'nın kullanıldığı yerler ve üslupları farklıdır. Köşeli biçimdeki *katakana* işaretleri, yabancı sözcüklerin yazımında, telgraflarda, bazı çocuk kitaplarında ve reklam spotlarında kullanılır. Yaklaşık 1000'de saray kadınları arasında yaygınlaşan ve *onna-de* (kadınların harfleri) olarak adlandırılan zarif ve işlek *hiragana* işaretleri ise, çağdaş Japonca'da daha çok dilbilgisel bir işlev görür. Bu gereksinim, Japonca'nın çekimli biçimlerinin, yazılı Japonca'da anlam belirtmek amacıyla kullanılan Çin karakterleriyle (*kanci*) gösterilemeyeşinden kaynaklanmıştır. Bu yüzden, tümce'nin nesnesini göstermek, bükün ve iyelik gibi dilbilgisel işlevleri belirtmek için *hiragana* işaretleri kullanılır. Birçok sıfat ve deyim'in yanı sıra, ilgeçler ve sık kullanılan pek çok sözcük de hemen her zaman *hiragana* işaretleriyle yazılır. Böylece, tipik bir Japonca metin *kanci*, *hiragana*, bazen de *katakana* işaretlerini içerir.

Her iki *kana* hecelgesi de 46 temel işareten oluşur. Bunlardan ilk beşi *a*, *i*, *u*, *e*, *o* ünlülerini belirtir. Sonraki 40 işaret, bir (ya da daha fazla) ünsüzle onun arkasına getirilen bir ünlüden oluşan heceleri gösterir (örn. *ka*, *şi*, *fu*, *te*, *yo*). Sonuncu işaret ise, hecenin sonuna getirilen 'n'yi (bazen *m*) belirtir. Bunların dışındaki sesler, temel *katakana* ve *hiragana* işaretlerinin 20'si üzerinde yapılabilecek küçük değişikliklerle gösterilir. Bu değişiklikler, işaretin sağ üst köşesine ufak bir daireden ya da tırnak işaretine benzer iki ufak vuruştan oluşan *nigori*'nin konulmasıyla yapılır. Böylece ses belirtir 25 yeni işaret üretilir (örn. *ka*'yla *ga*, *şi*'yle *ci*, *fu*'yla *bu* ya da *pu*, *te*'yle *de*, *so*'yla da *zo* işaretleri elde edilir). Başka sesler ise hecelerin birleştirilmesiyle gösterilir (örn. *ki* ve *ya* birlikte *kya*; *şi* ve *yu* da *şu* olarak okunur) *Ayrıca bak. kanci*

Kanad, Halil Fikret (d. 1892, Serfiçe, Yunanistan - ö. 4 Ekim 1974, Ankara), pedagoji alanındaki çalışmalarıyla tanınan Türk eğitimci.

Ortaöğrenimini tamamladıktan sonra, 1910'da Maarif Nezareti'nce Almanya'ya gönderildi. Berlin ve Leipzig üniversitelerinde felsefe öğrenimi gördü. 1917'de pedagoji doktoru olarak ülkesine döndü ve bir süre İstanbul'daki idadilerde öğretmenlik yaptı. 1927'de Ankara'da Gazi Eğitim Enstitüsü'ne öğretmen olarak atandı. Burada öğretmen olan İsmail Hakkı (Tonguç) ile eğitim sistemi konusunda görüş ayrılığına düştü. Georg M. Kerschensteiner'in Alman eğitim sistemi için önerdiği ve İsmail Hakkı'nın da benimsediği düşüncelerin Türkiye'ye uygun olmadığına inanıyordu. Buna karşı savunduğu Nasyonal Sosyalist eğitiminin etkisindeki görüşlerini, daha sonra *Milliyet İdeali ve Topyekün Terbiye* (1942) adlı kitabında ele aldı. 1935'te maarif müfettişi oldu. 1936'da Talim ve Terbiye Kurulu üyeliğine atandı. Daha sonra Gazi Eğitim Enstitüsü'ne dönerek pedagoji dersleri verdi ve görüşleriyle enstitüdeki eğitim sistemi üzerinde etkili oldu. 1956'da buradan emekliye ayrıldı. Öbür yapıtları arasında, *Terbiye ve Tedris Tarihi* (1930, 2 cilt), *Muası Terbiye Ülküleri* (1933), *Pedagoji* (1941, 2 cilt), *Pedagoji Tarihi* (1948), *Deneyisel Pedagoji* (1951) ve *Terbiye Sosyolojisi* (1958) sayılabilir.

Kanada, İngilizce CANADA, Kuzey Amerika'da ülke. 9.970.610 km²'lik yüzölçümüyle Rusya Federasyonu'ndan sonra dünyanın ikinci büyük ülkesidir. Kıyı açıklarındaki bir dizi adıyla birlikte, kıtanın yaklaşık beşte ikilik bölümünü kaplar. Kuzeyde Kuzey Buz Denizi, doğuda Atlas Okyanusu, güneyde ABD, batıda da Büyük Okyanus ve ABD'nin Alaska eyaletiyle çevrilidir. Kuzeyden güneye yaklaşık 4.600 km, doğudan batıya 5.400 km boyunca uzanır. ABD, Rusya Federasyonu ve Kuzey Avrupa arasındaki stratejik konumuyla Atlas Okyanusunun kuzeyinden geçen kestirme yollara egemen olmanın yanı sıra Kuzey Amerika'dan Uzakdoğu'ya giden bazı yolların başlangıç noktasını oluşturur. Başkenti Ottawa, 1992 tahmini nüfusu 27.737.000'dir.

DOĞAL YAPI

YÜZEY ŞEKİLLERİ. Kanada genelde bir dizi yükseltiyle kuşatılmış geniş bir havza olarak tanımlanabilir. Havzanın tabanını dev bir platform görünümündeki Kanada Kalkanının hemen ortasında yer alan Hudson Körfezi oluşturur. Havzanın batı kenarı doğuya göre daha kütleli ve yüksek bir yapı gösterir. Kanada'da başlayan yüzey şekilleri ana hatlarıyla ABD'nin içlerine kadar sokulduğundan, iki ülke arasındaki sınırın kuzeyi ve güneyi arasında tam bir bütünlükten söz edilebilir.

Kanada fiziksel coğrafya bakımından sekiz bölgeye ayrılır. Ülkenin orta kesimini kaplayan Kanada Kalkanını başlıca üç kuşak çevreler: Batıda ABD sınırından Beaufort Denizine kadar uzanan iç ovalar, doğuda Büyük Göller-St. Lawrence Düzlikleri, kuzeyde Kuzey Kutup ova ve platoları. Bu ovalık alanların batısında Kanada Cordillerası'nı oluşturan yüksek dağ ve platolar, güneydoğusunda Apalaş sistemine bağlı alçak dağlar, kuzeyinde de Innuitiyen dağ sistemi yer alır. Hudson Körfezini çevreleyen, bataklıklarla kaplı kıyı düzlükleri de başlı başına bir bölge sayılabilir.

Kanada Kalkanı. Ülke topraklarının yaklaşık yarısını kaplayan Kanada Kalkanı, dağılım hareketleri sırasında kıvrıldıktan sonra erozyonla parçalanarak düzleşmiş yaşlı kayaçlardan oluşur. Kalkanın kenarları

rında belirgin bir yükselme görülür. Kuzeyde 2.000 m'ye ulaşan dağ kütlelerinin arasına derin fiyortlar sokulur. Hudson Boğazının güneyinde yer yer 1.500 m'yi geçen yükseltiler sıralanır. St. Lawrence Irmağının ve Superior Gölünün kuzey kıyıları boyunca Laurentide Kayalıkları uzanır. Kalkanın kuzeybatı yönünde ilerleyen eşiğinde Manitoba, Winnipeg, Athabasca, Büyük Slave ve Büyük Ayı gibi büyük göller yer alır.

Kalkanın büyük bölümünde yükseklik 600 m'nin altında kalır. Genel olarak tekdüze bir yapı gösteren yüzeyde buzul hareketlerinin etkisiyle oluşmuş ilginç şekiller arasında yuvarlak tepeler, tekne vadiler, sapkıntaşlar ve büyük kaya parçalarıyla kaplı geniş alanlar ile bazılarının uzunluğu 150 km'yi geçen eskerler sayılabilir.

İç ovalar. Ülke topraklarının yaklaşık beşte birini oluşturan iç ovalar, güneye doğru ABD'deki Büyük Ovalarla birleşir. Bölgenin güneydoğusunda yer alan Manitoba Düzlüğü ancak 300 m'ye ulaşır ve çoğu Buzul Çağı kalıntısı bir dizi gölü kapsar. Güneyde bulunan Red Irmağı Vadisi kil ve mil birikintileriyle kaplıdır. Kuzeybatıdaki Mackenzie Düzlüğü genellikle kireçtaşı kayalıkların kesintiye uğrattığı bataklıklardan oluşur. Manitoba Düzlüğü'nün batısında uzanan Saskatchewan Ovasının yüksekliği 450-600 m arasında değişir; kille örtülür

alır ve Québec'in yaklaşık 110 km güneyinde uzanır. Düzluklerde yer yer yüzeye çıkmış kayaların oluşturduğu tepeler yükselir. St. Lawrence Irmağının ağzında yer alan ovalar bölgenin ayrı bir bölümü sayılır.

Kanada Cordillerası. Cordillera bölgesi Büyük Okyanus boyunca yayılan 800 km genişliğinde bir dağ kuşağını kapsar. Kuşağın iç ovalardan sonra birdenbire yükselen doğu kesimi genelde kuzey-güney doğrultusunu izlemekle birlikte, en kuzeyde kıvrılarak doğu-batı doğrultusunda Alaska Yarımadasının içlerine sokulur. Bu kesimde kuzeyden güneye üç dağ grubu sıralanır. Birinci grubu oluşturan Richardson ve British dağları, Peel Platosuyla ikinci gruptaki Mackenzie ve Franklin dağlarından ayrılır. Üçüncü dağ grubu sayılan Kayalık Dağlarda geçişli Liard Platosu sağlar. Kayalık Dağlarda 50 kadar doruğun yüksekliği 3.000 m'yi geçer; en yüksek doruk olan Robson Dağı 3.954 m'ye ulaşır. Az sayıda geçitle aşılın dağların kar ve buz örtüsü bölgenin çekici manzarasına değişik bir hava katar. Kayalık Dağlarda bulunan beş ulusal parkın en eskisi 1885'te açılan Banff Ulusal Parkı'dır.

Genişliği 25 km'ye kadar varan Kayalık Dağlar çatlağının batısında alçak platolar yer alır. Bazı kesimlerde platoların arasına derin vadiler ve küçük sıradağlar sokulur. Yüzeyin yeniden yükseldiği daha batıdaki

Alberta Platosunda Louise Gölü
İzzet Kenar

düzluklerde yer yer kalın buzulaş katmanlarının oluşturduğu tekil tepe sıraları yükselir. Daha batıdaki dalgalı Alberta Platosu derin ve dik vadilerle parçalanmıştır; platonun büyük bölümünde yükseklik 750 m'ye kadar çıkar.

Büyük Göller-St. Lawrence Düzlukleri. Küçük bir alanı kaplamakla birlikte yoğun bir nüfusu barındıran bu bölge dört ayrı bölüme ayrılır. Huron ve Erie gölleriyle Niyagara Kayalıkları arasında yer alan kubbeimsi düzlükler, buzulların geri çekilmesi sırasında oluşmuş çember biçimli buzulaş birikintileri ve eniyen buzların oyduğu taşma savaklarıyla ayırt edilir. Büyük Göllerin kıyılarını kumsallar ve sarp kayalıklar belirler. Bazı kesimlerde gölleri çevreleyen ovalarda sığ ve düz tabanlı vadiler bulunur. Niyagara Kayalıklarının doğusunda uzanan Ontario Düzlukleri, buzulaşlardan oluşmuş enlemesine yükseltilerin parçaladığı, buzul sürüntüleriyle kaplı bir ova görünümündedir. Bu bölümde çok sayıda drumline rastlanır.

Ontario Düzluklerinden yaşlı Prekambriyen (y. 4 milyar - 570 milyon yıl önce) kayaların oluşturduğu dar Frontenac Ekşeniyle ayrılan Ottawa-St. Lawrence Düzlukleri, Ottawa Vadisinin aşağı kesimini içine

kuşakta görkemli manzaralarıyla ünlü St. Elias ve Kıyı Dağları bulunur. Kanada'nın en yüksek noktası olan Logan Dağı (5.951 m) buradadır. Öteki bazı dorukların yüksekliği de 4.500 m'yi geçer. Dik yamaçlı fiyortlarla yarılmış olan kıyıların açıklarında alçak dağ zincirlerinin oluşturduğu irili ufaklı adalar sıralanır.

Apalaş sistemi. Apalaş Dağlarının Kanada'da kalan bölümü Gaspé Yarımadasından Newfoundland Adasına kadar uzanır. Aşınmış yaşlı kayaların oluşturduğu sistemin en batıda yer alan yüksek kesimi Sutton, Megantic, Notre Dame ve Shickshock dağlarını kapsar. Bazı yerlerde 1.200 m'yi geçen bu dağların doğusunda Chaleur ve Miramichi platoları bulunur. Daha doğudaki St. Croix, Caledonia ve Nova Scotia platoları Newfoundland Adasında birleşerek Long Range Dağları ile öteki yükseltileri oluşturur. Bölgedeki düzlük alanlar St. Lawrence Körfezi kıyılarıyla sınırlıdır.

Innuitiyen sistem. Kanada Kalkanının kuzeyine düşen Innuitiyen bölgesindeki adaların büyük bölümü sürekli kar ve buzla kaplıdır. Bu örtüden çıkan doruklar Grantland Dağlarında 3.000 m'ye kadar ulaşır.

AKARSULAR, GÖLLER VE TOPRAK DOKUSU. Dünyanın en büyük 40 akarsuyundan

beşi Kanada'dadır. Çoğu göllerle bağlantılı olan ırmakların topladığı suların yarısı yakın bölümü Hudson Körfezine dokulur. Yüzölçümü bakımından Hudson Körfezi havzasından pek küçük olmayan Kuzey Kutup Havzasının başlıca akarsu sistemi, Kanada'nın en uzun ırmağı olan ve kollarıyla birlikte yaklaşık 1.820.000 km'lik bir alanın sularını toplayan Mackenzie Irmağıdır. Sularını Atlas Okyanusuna boşaltan ırmakların en büyüğü, su toplama havzası Büyük Gölleri de kapsayan St. Lawrence Irmağıdır. Büyük Okyanusa akan uç buvuk akarsudan yalnızca Fraser Irmağı butunıyla Kanada sınırları içindedir. Aşağı çığırını ABD topraklarında bulunan Yukon ve Columbia ırmaklarının başlıca kaynakları Kanada'dadır.

Kanada ırmaklarının hemen hepsinde ıvırtı ve çavlanlar bulunur. Bunların en unlu Erie ve Ontario gölleri arasında ve Niyagara Irmağı üzerinde yer alan Niyagara Çavlanıdır.

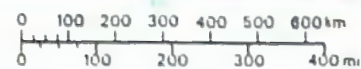
Toprak dokusu bölgelere göre çeşitlilik gösterir. Kuzeyde permafrost olarak bilinen sürekli donmuş yüzeyi ince bir katman oluşturan kutupaltı ve tundra toprakları öter. Mackenzie Deltasının ağzında ve öteki bazı yerlerde buz çekirdeklerini kaplayan kubbe biçimli tepeler (*pingo*) yaygındır. Kanada Kalkanı ile Apalaş bölgesinin ormanlık kesimlerinde asitli ve oldukça verimsiz podzol türü topraklara rastlanır; özellikle kuzeyde turbalık alanlar önemli bir yer tutar. Büyük Göller-St. Lawrence düzlüklerini kaplayan kurşuni-kahverengi podzoller tanıma elverişlidir. Geniş çayırliklar verimli toprakları barındırır. Bu kuşakta yer alan kara, koyu kahverengi ve kahverengi topraklar, nemlilik oranına göre değişen zengin organik içerikleriyle ayırt edilir. Cordillera bölgesinin alçak kesimlerinde benzer bir toprak dokusu görülürken, daha yüksek kesimlerde podzollu topraklar ağır basar. Büyük Okyanus kıyılarının bol yağış alan kesimlerinde kahverengi topraklar zengin bir bitki örtüsü sağlar. İrmak deltalarıyla ırmak ve deniz kıyılarındaki alüvyonlu çökeller en iyi toprakları oluşturur.

İKLİM. Kanada'nın büyük bölümünde uzun ve soğuk kışlar ve yetersiz yağışla belirlenen bir kara iklimi hüküm sürer. Okyanus kıyıları bu genel yapıdan ayrılan belirli özellikler gösterir. Kıyılardan uzak yerlerde kışlar daha soğuk, yazlar daha serin geçer.

Kışların en şiddetli olduğu yerler ülkenin kuzeyi ve iç ovalardır. En düşük sıcaklığın (-63°C) saptandığı nokta Yukon Toprakları'ndaki Snag'dır. Ülkenin en ılıman kesimi olan güneybatı kıyıları açıklarındaki Vancouver Adasında ocak ayı ortalama sıcaklığı 3°C'yi bulur. Öteki kesimlerde ocak ve şubat ortalama -36°C (Eureka, Kuzeybatı Toprakları) ile 0°C (Sable Adası, Nova Scotia) arasında değişir. En yüksek sıcaklık (46°C) Alberta eyaletinin güneyindeki Gleichen'de saptanmıştır. Ülkenin ortagüney kesimindeki Winnipeg'de 20°C ortalama sıcaklığı kıyılara doğru gidildikçe düşer. Huron, Erie ve Ontario gölleri arasındaki bölgede yazlar serin geçer. Kuzeydeki adalarda yaz sıcaklığı genellikle 0°C'nin altındadır. Günlük sıcaklık farkı iç kesimlerde daha yüksektir.

Yağışlar ülke çapında dengesiz bir dağılım gösterir. Büyük Okyanus'tan gelen nemli hava kütleleri batı kıyılarındaki dağlara çarparak yoğun yağışa yol açar. İngiliz Kolumbiyası kıyılarında yıllık yağış miktarı 2.500 mm'yi geçer. Yaz aylarında yağış

getiren alçak basınç sistemlerinin kuzeye kayması nedeniyle güneydeki kıyılar daha az yağış alır. Büyük çayırarda ve ülkenin kuzeyinde 375 mm'nin altında olan yıllık yağış miktarı Eureka'da 50 mm'ye kadar iner. Dağların batıdan gelen hava kütlelerinin önünü kesmesi nedeniyle, bu bölgelerde yağış için gerekli nem ilkbahar ve yaz aylarında toplanır. İç ovalarda yıllık yağış miktarı 500 mm düzeyindedir. Büyük Göller ve Hudson Körfezi'ne yakın düzlüklerde bu miktar 1.000 mm'ye kadar çıkar. Atlas Okyanusu kıyılarında bütün yıla dengeli dağılan yağışlar birçok yerde 1.250 mm'yi geçer.

Okyanusların yumuşatıcı etkisi kıyılara az miktarda kar düşmesini sağlar. İç kesimlerde doğru artan kar kalınlığı Kayalık Dağlarda ve St. Lawrence Körfezi kıyılarında 75 cm'ye ulaşır. Orta kesimlerde nemlilik oranı düşüğünden kar yağışı da azalır.

BITKİ ÖRTÜSÜ VE HAYVAN VARLIĞI. Yakın dönemde geniş alanların ekime açılmasıyla yarı yarıya azalmış olan doğal ormanlar ülke topraklarının üçte birinden fazlasını kaplayan üç kuşağa ayrılır. Büyük Göller Havzasından St. Lawrence Vadisine ve Atlas Okyanusu kıyısındaki düzlüklere kadar uzanan doğudaki orman örtüsü, Erie Gölünü çevreleyen ovalarda meşe, hikor, kestane, karaağaç, akçaağaç ve ceviz gibi yaprakdöken ağaç türlerinden oluşur. Ontario'nun orta ve doğu kesimiyle St. Lawrence Irmağına bakan sekilerde yaprakdöken ağaçlarla iğneyapraklılardan oluşan karışık ormanlar şeker akçaağacı, kayın, huş ağacı, kızıl çam ve veymut çamı ile suga gibi türleri kapsar. Newfoundland'den başlayarak Alaska sınırına kadar ülkeyi boydan boya geçen kuzeydeki iğneyapraklı orman kuşağı, büyüklük bakımından dünyada ilk sıralarda yer alır. Kuşağın en yaygın ağaçları ak ve kara ladin ile kâğıt huş ağacıdır; öteki

çayırılık alanlarla birleşir. Cordillera bölgesinin ormanları karmaşık bir yapı gösterir. Kayalık Dağların 1.200 m'nin üzerindeki kesimleri *Picea engelmannii* (bir ladin türü) ve ak ladin ile *Pinus contorta*'dan oluşan ormanlarla kaplıdır. Selkirk ve Purcell dağlarının yüksek kesimlerindeki *Picea engelmannii* ormanları daha alçak yamaçlarda bölgeye özgü sedir ve suga ağaçlarıyla birleşir. Az yağış alan yamaçlarda en çok sarı çama rastlanır. Oldukça kurak olan iç platolarda seyrek duglasgökmanı ve *Pinus contorta* ormanları bulunur. Büyük Okyanusa bakan dağ yamaçları sık ve yüksek duglasgökman, suga, kızıl sedir ormanlarıyla örtülüdür. Ayrıca kızıl ağaç, karaağaç ve veymut çamı gibi türler de bulunur.

Kanada'nın orman örtüsünden yoksun olan iç kesimlerindeki doğal çayırılar iki ayrı kuşak oluşturur. Yüksek otların ağır bastığı kuzeydeki kuşak günümüzde büyük ölçüde ortadan kalkmıştır. Alçak otlarla belirlenen güneydeki kuşağın yarıya yakın bölümü yerini ekili alanlara bırakmıştır.

Kuzey Kutup Bölgesi'ne yakın geniş bir alanı tundralar kaplar. Genellikle yosunların çevrelediği kayalıklardaki çatlaklarda mor taşkıran çiçeği gibi bitkiler yetişir. Kaya yüzeylerindeki likenler ve sütleğen türleri bitki örtüsüne değişik bir görünüm verir. Kuru kesimlerde likenlerin yanı sıra çeşitli bodur çalılara rastlanır.

Yabanıl hayvan varlığını iklim ve bitki örtüsü koşulları belirler. Kuzey Kutup Bölgesi'ne özgü hayvanlar arasında fok, kutup ayısı, misköküzü, ren geyiği, lemming, kutup tilkisi ve beyaz tilki sayılabilir. Birçok kuş türü yaz aylarında burada konaklama olanağı bulur. İğneyapraklı ormanların başlıca hayvanları sığın, kunduz, vaşak ve kara ayıdır. Daha güneyde en tipik memeli hayvan ak kuyruklu geyiktir; bölgenin hayvan varlığı boz ve kızıl sincap, mink, Amerika kokarcası gibi küçük memeliler ile kardinalkuş ve yazın bölgeye uğrayan Baltimore sanasması, kedikuşu gibi kuş türlerini de kapsar. Çayırılık alanlarda ormantavuşu ve avrudeseliler yaşar. Cordillera bölgesinin güneyinde yabanıl koyun, keçi ve ren geyiği sürüleri bulunur.

YERLEŞME DOKUSU. Kanada'nın gerçek anlamda insan yerleşimine açılmış kesimi ülke topraklarının ancak onda birini oluşturur. Güneyde ABD sınırı boyunca uzanan bu kesimdeki yerleşmeler daha çok düzlüklerde toplanmıştır. Yerleşim şeridinin kuzey yönündeki genişliği Manitoba eyaletinin doğusunda 150 km dolayında kırırken, Alberta eyaletinin batısında 1.000 km'ye kadar ulaşır.

Kırsal yerleşme dokusu bazı önemli farklılıklar gösterir. Apalaş bölgesinde ekime elverişli arazilerde kurulmuş çiftlikler yollar boyunca düzensiz aralıklarla sıralanır. Québec eyaletinde St. Lawrence Körfezi ve St. Lawrence Irmağından iç kesime doğru uzanan arazi parçaları dar ve uzun şeritler biçiminde birbirini izler. Yerleşimin daha iç kesimlere kayması sırasında akarsulara koşut olarak açılan yolların kenarında da dar arazi parçaları yer alır. Manitoba eyaletindeki Red Irmağı vadisinin birçok yerinde benzer bir toprak kullanımı düzeni görülür. Ontario ile Québec'in doğusunda yönetim birimlerinin az çok kare biçiminde ayrılmış olmasına karşın, arazilerin değişik noktalarından yerleşime açılması nedeniyle düzensiz bir dağılım ortaya çıkmıştır. Buna karşılık Prairie eyaletinde arazilerin sıralanışı daha düzgün bir izgara planı oluşturur.

Çekirdek kırsal yerleşmelerin dağılımını arazi düzeni belirler. Apalaş bölgesinde köyler kıyılarda ve ırmak vadilerinde kuru-

ludur. St. Lawrence düzlüklerinde ırmak kıyıları boyunca sıralanan köyler görülür. Ontario ile Prairie eyaletlerinde ise köyler birbirinden eşit aralıklarla ayrılır. Eski kentlerin çoğu Büyük Göllerin çevresinde gelişmiştir.

20. yüzyılın ilk yarısında hızlanan kentleşmenin en belirgin olduğu yer Büyük Göller-St. Lawrence düzlükleridir. Bu bölgede ileri sanayi ülkelerine özgü kentsel bir yaşam görülür. Bununla birlikte Kanada'nın hiçbir yeri yabanıl doğa koşullarından 100 km'den daha uzakta olmadığından, kır ya da kıyı sayfiyesi, kamping yeri, kış sporları merkezi gibi tatil alanları son derece yaygındır.

NÜFUS

Kanada'da değişik ulusal ve kültürel topluluklar yaşar. Resmi sayımlarda ulusal kökenle ilgili kayıtlar da tutulduğundan, etnik bileşimi yansıtan düzenli istatistikler vardır. Bu kayıtlarda kişinin kendisinin ya da baba soyundan ilk atasının Kuzey Amerika'ya geldiği ülke temel alınır. Toplam nüfusun (1986) yaklaşık yüzde 35'ini oluşturan Britanya kökenliler ülkenin en büyük topluluğunu oluşturur. İkinci büyük topluluk olan Fransız kökenlilerin oranı yüzde 26'yı bulur. Öteki Avrupalı toplulukların başında Almanlar, İtalyanlar ve Ukraynalılar gelir. Asyalılar, Amerika Yerlileri ve Eskimolar azınlık düzeyini aşmazlar.

Farklı kökenden gelen toplulukların bölgelere dağılımı bazı çarpıcı özellikler gösterir. Ülkenin hemen her yanına yerleşmiş olan Britanya kökenlilerin oranı Newfoundland'de yüzde 90'ı geçerken, Québec'te ancak yüzde 10'u bulur. Manitoba, Saskatchewan ve Alberta'da Britanya kökenliler sayıca öteki Avrupalı toplulukların gerisinde kalır. Québec nüfusunun yaklaşık beşte dördünü oluşturan Fransız kökenlilerin oranı öteki eyaletlerin çoğunda yüzde 5'in altındadır.

Geçmişte Kanada'ya gelen göçmenlerin başlangıçta ulusal, kültürel ve dinsel özelliklere dayalı bir kümeleşme yaratmış olmasına karşın, zamanla ağır basan İngiliz ve Fransız etkisi özümleme yoluyla bu yapıyı önemli ölçüde kırmıştır. Genellikle İngiliz kültürüyle bütünleşen öteki Avrupalı toplulukları arasında özümlenme sürecinin boyutları aynı düzeyde değildir. Örneğin İskandinavlılar ve Hollandalılar Anglosakson kültür içinde kısa sürede erirken, İtalyanların ve Almanların aynı yolu benimsemesi daha uzun zaman almıştır. Polonyalılar ve Ukraynalılar arasında ulusal kimliğin izleri hâlâ güçlü sayılır.

Avrupalı kolonicilerin Kanada'ya yerleşmeye başladığı sırada Amerika Yerlilerinin ve Eskimoların nüfusu 220 bini buluyordu. Sömürgeci yayılma ile birlikte başlayan nüfus azalması, yakın dönemde yaşam koşullarının düzelmesine bağlı olarak tersine dönmüştür. Günümüzde 2.200'den fazla yerleşim alanında oturan Amerika Yerlilerinin oluşturduğu band'ların sayısı 540 dolayındadır. 1910'dan sonra düzenli nüfus artışıyla sayıları 27 binin üzerine çıkan Eskimolar ise nüfusları 25 ile 500 kişi arasında değişen dağınık kamplarda yaşarlar.

Kanada toplumunda ABD kökenliler önemli bir yer tutar. Ama sayım kayıtlarının Kuzey Amerika'dan önceki anayurda göre tutulması nedeniyle, bu topluluğa ilişkin sayısal veriler yoktur. ABD'den Kanada'ya yönelik ilk yoğun göç dalgası, Amerikan Bağımsızlık Savaşı dönemine (1775-83) ve sonrasına rastlar. Kanada nüfusunun 300 binin biraz üzerinde olduğu bu dönemde sayıca 50 bini bulan ABD'li göçmenlerin siyasal ve toplumsal gelişmede büyük bir ağırlığı olmuştur.

Kayalık Dağlarda iğneyapraklı ormanlar
İzzet Kanbar

yaygın türler arasında kavak ve *Larix laricina* (bir melez türü) sayılabilir. Balsam göknarı, *Pinus banksiana* (bir çam türü) ve titrek kavak, dağılımı daha sınırlı türleri oluşturur. İğneyapraklı orman kuşağı geçiş şeritleriyle kuzeyde tundralar, güneyde de

Kanada'da en yaygın mezhebi oluşturan Katoliklerin toplam nüfus içindeki oranı (1981) yüzde 47'ye yakındır. Nüfusun yaklaşık yüzde 41'ini oluşturan Protestanların büyük bölümü Kanada Birleşik Kilisesi ve Kanada Anglikan Kilisesi'ne bağlıdır. Küçük dinsel azınlıkların başında Yahudiler ve Rum Ortodokslar gelir. Katoliklik özellikle Québec, New Brunswick, Prens Edward Adası, Newfoundland ve Kuzeybatı Toprakları'nda güçlüdür. En çok konuşulan diller her ikisi de resmi dil olan İngilizce ve Fransızcadır. İngilizce konuşanların oranı Fransızca konuşanların iki katını bulur.

Geleneksel olarak dışarıdan göçlere açık bir ülke olan Kanada'ya II. Dünya Savaşı sonrasında yerleşen göçmenlerin sayısı 4,5 milyonu geçer. Belirli dönemlerde önemli bir boyuta ulaşan dışarıya göçler genelde ABD'ye yöneliktir. İçgöç hareketi doğudan batıya doğru bir yönelim izler. Yakın dönemde en çok göç alan eyalet Ontario'dur.

Kanada'da nüfus yoğunluğu (1992) km² başına ancak üç kişidir. Bununla birlikte nüfus dağılımı çarpıcı bir oransızlığı

yer almaktadır. 1990 verilerine göre ülkenin gayri safi milli hasılası (GSMH) 542,7 milyar ABD Doları, kişi başına düşen milli gelir ise 20.450 ABD Doları'dır.

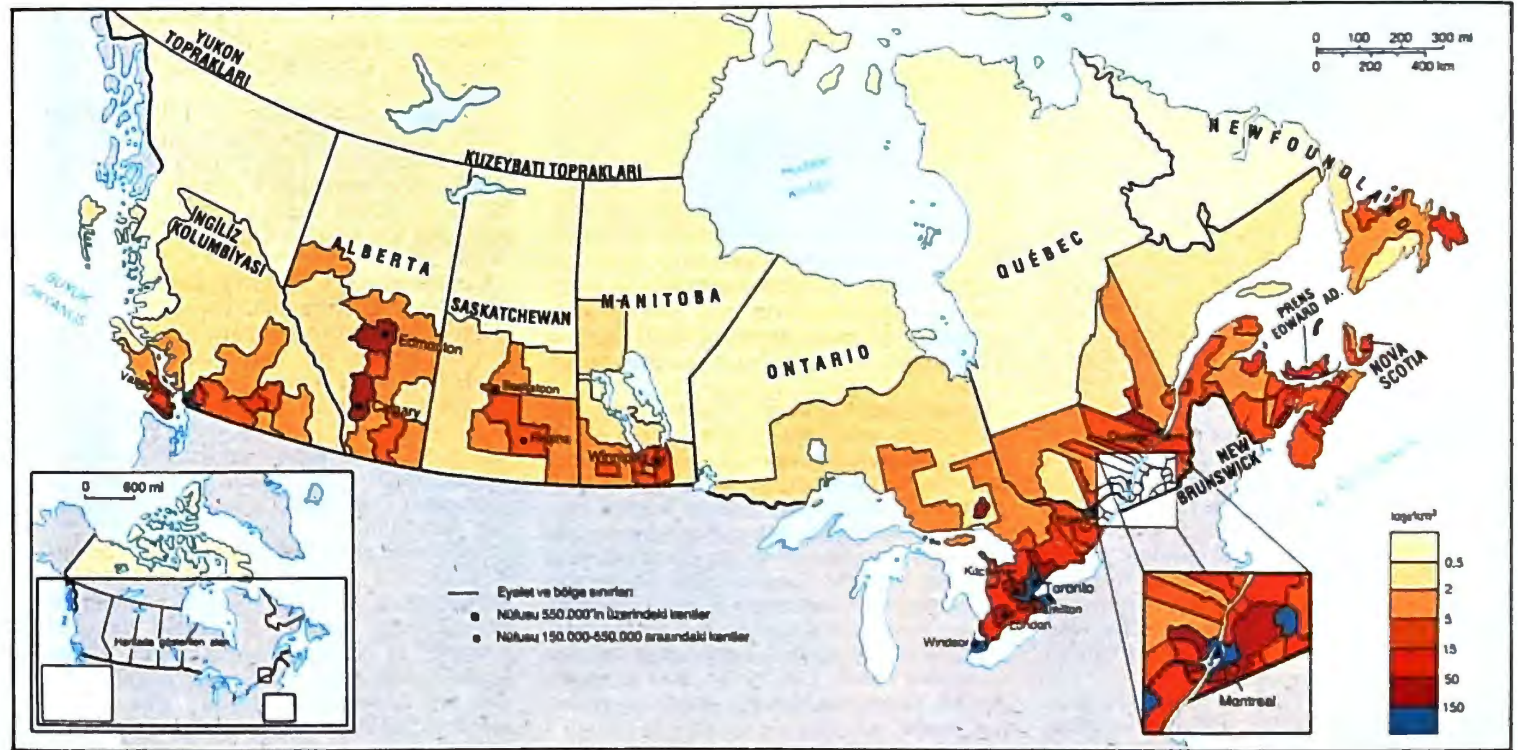
DOĞAL KAYNAKLAR. Kanada dünyanın en büyük maden ve metal üreticilerinden biridir. Zengin yeraltı kaynaklarının başında nikel ve çinko gelir. Öteki önemli maden ve metaller arasında uranyum, molibden, asbest, demir cevheri, bakır, petrol, doğal gaz, potas, kükürt, alçı, kadmiyum, kobalt, magnezium, altın, kurşun ve platin sayılabilir.

Ekime elverişli alanlar ülke topraklarının yalnızca yüzde 5'ini oluşturmakla birlikte, nüfusa göre oldukça büyük bir oranı bulur. İklimin tarım ve hayvancılığa olanak vermediği geniş bir alanı kaplayan ormanlar, gelişmiş bir kereste ve kağıt sanayisine hammadde sağlar. Yılın büyük bölümünde ulaşılması güç olan ormanlık alanlarda kesilen ağaçlar, elverişli yörelerde işlenmek üzere ırmaklar aracılığıyla taşınır. Irmak ve göllerin yanı sıra, 200 millik avlanma sahası bulunan denizlerde de önemli miktarda balık yaşar.

yıllık miktarı (1990) 1,5 milyon tona yakındır. 1977'de balık avlanma sahasının 200 mile çıkarılmasından sonra açık deniz balıkçılığı önemli bir gelişme göstermiştir. Sınırlı bir işgücüne iş olanığı sağlayan ormancılığın ekonomiye katkısı oldukça yüksektir.

Genellikle delinmesi güç permafrost yatakları altında bulunan maden yataklarının işletmeye açılması özellikle II. Dünya Savaşı'nda hızlanmıştır. Toplam işgücünün yalnızca yüzde 1,4'ünün çalıştığı madencilik sektörünün GSYİH içindeki payı yüzde 4'ü bulur. İhracata dönük olan madenlerin başında ötünyü ABD'ye satılan ham petrol ve doğal gaz gelir. Öteki önemli kalemler arasında demir cevheri, işlenmiş demir ve çelik ile bakır, nikel, kurşun, çinko ve bunlardan elde edilen ürünler sayılabilir.

GSYİH'ye katkısı dörtte birine yaklaşan imalat ve inşaat sektörlerinde toplam işgücünün yaklaşık beşte biri çalışır. En gelişmiş sanayi dalları petrol rafinasyonu ve motorlu araç yapı-

Kanada'da Nüfus Yoğunluğu

yansıtır. Toplam nüfusun yüzde 90'ını barındıran güneydeki asıl yerleşim kuşağı, doğu-batı doğrultusunda doğal engellerle birbirinden ayrılmış, yüksek nüfuslu bir dizi bölgeden oluşur. Bu bölgelerin birbirinden kopukluğu, her bölge için korşu ABD kentlerinin metropol işlevi üstlenmesi sonucunu doğurmuştur.

Kentlerde oturanların oranı (1990) yüzde 77 gibi yüksek bir düzeydedir. Doğum ve ölüm oranları (1989) sırasıyla binde 14,9 ve binde 7,3'tür.

EKONOMİ

Kanada'da ABD ile yakından bağlantılı, ihracata dönük ve gelişmiş bir piyasa ekonomisi yürürlüktedir. 1970'lerin sonlarıyla 1980'lerin başlarında dünya çapındaki durgunluğa bağlı olarak ortaya çıkan büyüme hızının düşmesi, enflasyon hızının artması ve yüksek oranlı işsizlik gibi sorunları giderme çabaları, büyük ölçüde ABD ekonomisinin gösterdiği performansla orantılı bir gelişme göstermiştir. Kanada ekonomik refah düzeyi bakımından günümüzde İsviçre, İsveç ve ABD ile birlikte ilk sıralarda

Kanada enerji kaynakları bakımından dünyanın en zengin ülkeleri sayılır. Ama bu kaynakların çok geniş bir alana dağılmış olması verimli biçimde işletilmelerini bir ölçüde kısıtlar.

BAŞLICA SEKTÖRLER. Gayri safi yurt içi hasılaya (GSYİH) katkısı (1990) yüzde 2'nin biraz üzerinde olan tarım sektöründe toplam işgücünün (1990) yüzde 4,2'si çalışır. Çiftliklerin yaklaşık beşte dördü Büyük Göller ile Kayalık Dağlar arasındaki düzlüklerde bulunur. Kanada dünyanın başlıca tahıl üreticileri arasında yer alır. En önemli ürün olan buğdayı kolza, mısır, arpa, soya fasulyesi, patates ve öteki sebzeler izler. Ilıman bir iklimin hüküm sürdüğü göller arasındaki bölgede son derece kaliteli tütünün yanı sıra çeşitli meyveler yetiştirilir. Gıda ürünlerinin önemli bir bölümü ihraç edilir. Hayvancılık sığır, domuz ve koyun besiciliğine dayanır. Yabani hayvan kürkü ve postu önemli bir gelir kaynağıdır. Büyük ölçüde ihracata dönük olan balıkçılık ekonomiye önemli bir katkıda bulunur. Avlanan su ürünlerinin

mıdır. Hızlı bir büyüme gösteren dayanıklı tüketim malları sanayisi imalat sektörünün öbür dalları için de itici güç oluşturur. Öteki önemli sanayi ürünleri kağıt hamuru, kağıt, kimyasal maddeler ve işlenmiş gıdadır. Yıllık elektrik üretimi (1990) 481,7 milyar kW-sa düzeyindedir.

Finans hizmetleri ekonominin gereksinimlerini karşılamada oldukça ileri bir düzeye ulaşmıştır. Ticari bankaların doğrudan parlamentodan kuruluş izni alması gerekir. Parasal politikaların belirlenmesinde geniş bir özerklikten yararlanan ve Kanada hükümetinin mali temsilcisi olarak görev yapan Kanada Bankası, politikalarını sayıları 11'i bulan ticari bankalar aracılığıyla yürütür. Kanada'da ABD ile sıkı ilişki içinde olan beş menkul kıymet borsası vardır. Tahvil piyasası geleneksel olarak devlet borçlanmalarına dayanır.

Kanada ekonomisi öteki gelişmiş ülkelere göre dış ticarete çok daha bağımlıdır. GSMH'nin hemen hemen yarısını yaratan ihracat ve ithalat işlemleri, 1970-80 arasında hacim olarak yüzde 35'e varan bir büyüme

göstermiştir. Bu büyümenin temelinde yatan en önemli etken Kanada ve ABD pazarları arasındaki bütünleşmedir. Kanada'nın ithal ettiği malların üçte ikisinden fazlası ABD'den gelir. ABD'nin Kanada'nın ihracatı içindeki payı ise dörtte üçü geçer. İngiltere ve öteki Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ülkeleriyle ticari bağlar

Esterhazy'de potas madeni, Saskatchewan, Kanada
George Hunter - Shoetel / EB Inc.

da güçlüdür. Uzun yıllar Kanada'nın dış ticaretinde ikinci sırada bulunan İngiltere son yıllarda yerini Japonya'ya bırakmıştır. Öte yandan Çin ve Avustralya'ya yönelik ihracatta da çarpıcı bir gelişme gözlenmektedir.

EKONOMİNİN YÖNETİMİ. Devletin ekonomideki rolü hizmet sektöründeki az sayıda girişimle sınırlıdır. Sanayi ve tarım hemen tümüyle özel kesimin elindedir; devlet yalnızca doğal kaynakların geliştirilmesiyle uğraşır. Üretime dönük alanlarda kamu harcamaları yapılmasını önleyen geleneksel siyasal yapı ve ABD ile ekonomik bütünleşmenin yarattığı sermaye akışkanlığı devlet müdahalesine pek olanak vermez. Bununla birlikte son yıllarda ülkenin geri kesimlerinde ekonomiyi canlandırmaya yönelik yatırım teşvikleri, mali destek ve işgücü eğitimi gibi programlar uygulanmıştır.

Kanada'da madencilik ve imalat sektörlerinin en çarpıcı özelliği, yabancı sermaye yatırımlarının ve etkisinin büyük bir boyuta ulaşmış olmasıdır. Zengin yeraltı kaynaklarının işletmeye açılması bir yandan ülke ekonomisinin gelişmesinde büyük rol oynarken, bir yandan da ülkeye geniş çapta yabancı sermaye girişine yol açmıştır. Bunun sonucu olarak Kanada sanayisi yabancı kuruluşların, özellikle de ABD şirketlerinin egemenliğine girmiştir. Tarım dışındaki özel kesim işletmelerinin hemen hepsinde belirgin bir ABD denetimi görülür. Kanadalı üreticilerin giderek ABD pazarındaki eğilimlere bağımlı hale gelmesi, Kanada şirketlerinin hisse senetlerini daha çok ABD sermaye piyasalarında pazarlaması ve Kanada şirketlerinin sermaye varlığının büyük ölçüde ABD'li kuruluşların elinde bulunması kaçınılmaz olarak bu gelişmeyi doğurmuştur.

Kanada'nın federal yönetim sistemi nedeniyle vergi toplama yetkisi federal yönetim ile eyalet yönetimleri arasında paylaşılmıştır. Federal yönetimin gelir kaynakları temelde dolaylı vergilere dayanır. Dolaysız vergilerin çoğu eyaletlere bırakılmıştır; federal yönetimce toplanan gelir vergisi ile kurulların vergisinin belirli bir bölümü eyaletlere aktarılır.

Kanada'daki işçi sendikalarının yaklaşık üçte ikisi özellikle ABD'de bulunan uluslararası işçi kuruluşlarıyla bağlantılıdır. Ülkenin en büyük iki sendikası olan Amerika Birleşik Çelik İşçileri Sendikası (USWA) ile Birleşik Otomobil İşçileri Sendikası, ABD'de bulunan aynı adlı kuruluşlarla bütünleşmiştir.

ULAŞIM. Güneydeki yerleşim kuşağı yaygın bir karayolu ağıyla kaplıdır. Resmen 1962'de açılan Trans-Kanada Karayolu

Newfoundland'deki St. John's ile İngiliz Kolumbiyası'ndaki Victoria'yı birbirine bağlar. Kuzeydeki geniş alanlarda karayolu ulaşımı özel şirketlerin inşa ettiği yollarla sınırlıdır. Kamyon taşımacılığı II. Dünya Savaşı'ndan sonra hızlı bir gelişme göstermiştir.

Kanada'nın iki okyanus kıyısını birleştiren ve toplam uzunluğu (1988) 91 bin km'yi bulan demiryolu ağı da ülkenin güney kesiminde toplanmıştır. Kuzey-güney doğrultulu bölgesel hatlar Hudson Körfezi kıyısındaki Churchill'e, James Koyu kıyısındaki Moosonee'ye ve Labrador Yarımadasının orta kesimindeki Schefferville'e kadar uzanır. Demiryolu hatlarının büyük bölümünü bir kamu kuruluşu olan Canadian National Railway Company ile bir anonim şirket olan Canadian Pacific Ltd. işletir. Batı kıyısında British Columbia Railway şirketine ait bir hat vardır.

Bir dizi kanalı da kapsayan St. Lawrence-Büyük Göller su yolu, okyanus gemilerinin iç kesimlere kadar ulaşmasını sağlar. Bu su yolundaki ve kıyılardaki limanlar, kara ve deniz taşımacılığını birbirine bağlar. Limanların ve kuru dokların çoğu federal yönetimin denetimindedir. Hammade taşımacılığının önemli bir bölümü boru hatlarıyla gerçekleştirilir. Alberta ve Saskatchewan'daki petrol ve doğal gaz yatakları ile büyük kentler arasında dünyanın en uzun boru hatlarından bazıları inşa edilmiştir. İngiliz Kolumbiyası'ndan çıkan iki önemli boru hattı ABD'nin Pasifik Kuzeybatı bölgesine kadar ulaşır.

Ülkenin geniş bir alanı kaplaması, engebeli yüzey şekilleri ve sert iklim koşulları nedeniyle havayolu ulaşımı büyük önem taşır. Yük ve yolcu taşımacılığının büyük bölümünü elinde tutan Air Canada ve Canadian Pacific Airlines adlı havayolu şirketleri, uluslararası seferler de düzenler.

YÖNETSEL VE TOPLUMSAL KOŞULLAR
YÖNETİM YAPISI. Kanada parlamenter sistemle yönetilen federal bir devlettir. Yönetim yapısı ve yetkilerin dağılımı 1867 tarihli

İngiliz Kuzey Amerika Yasası'na ve yazılı olmayan hukuk teamüllerine dayanır. 1982'de İngiliz ve Kanada parlamentolarında görüşülerek kabul edilen Kanada Yasası'yla Kanada'nın yönetim işlerinde İngiltere'ye tanınmış olan bazı sembolik yetkilere de son verilmiştir.

Federal yasama yetkisini iki meclisli parlamento kullanır. Parlametonun yetki alanına giren konuların başında dış politika, ülke savunması, ticaretin ve mali sistemin düzenlenmesi, ceza hukuku, ulaşım ve iletişim hizmetleri gelir. Senato başbakanın önerisi üzerine genel valinin atadığı 104 üyeden oluşur. Avam Kamarası'nın 295 üyesi ise beş yıllık bir dönem için genel oyla seçilir. Bütün yasa tasarılarının her iki mecliste görüşülerek kabul edilmesi gerekir. Kamu harcamalarına ve vergi konmasına ilişkin yasa tasarıları yalnız Avam Kamarası üyelerince sunulabilir.

Sembolik olarak yürütmenin başı sayılan İngiltere hükümdarı, kendisini temsil eden genel valiyi Kanada başbakanının önerisi üzerine atar. Genellikle altı yıllık bir dönem için görevlendirilen ve biçimsel yetkileri bulunan genel vali, Avam Kamarası'nda çoğunluğu elinde tutan partinin liderini hükümeti kurmaya çağırır. Başbakanın oluşturduğu kabine Avam Kamarası'na karşı sorumludur.

Ülkenin siyasal yaşamına Liberal Parti (LP), İlerici Muhafazakâr Parti (PCP) ve Yeni Demokratik Parti (NDP) egemendir. Fransızların çoğunlukta olduğu Québec'in en güçlü partisi eyalete siyasal egemenlik verilmesi için mücadele eden Québec Partisi'dir.

Kanada siyasal açıdan 10 eyalete ve Yukon Toprakları ile Kuzeybatı Toprakları olarak bilinen iki bölgeye ayrılmıştır. Federal yönetime benzer bir kurumsal yapısı olan eyaletlerin yetki alanına giren başlıca konular mülkiyet hakları, medeni hukuk, dolaysız vergiler, yerel yönetim, doğal kaynaklar, eğitim ve sağlık hizmetleridir. Federal yönetime bağlı olan Yukon Toprakları ve Kuzeybatı Toprakları da sınırlı bir özerklikten yararlanır.

Eyaletlerin yerel yönetim sistemleri önemli farklılıklar gösterir. Bu nedenle eyalet topraklarının ayrıldığı yönetim birimlerine değişik adlar verilir. İl sistemi yalnızca Ontario ve Québec eyaletlerinin güney kesimlerinde uygulanır. Seçime dayalı belediye örgütlenmesi de nüfusun yoğun olduğu alanlarla sınırlıdır.

Mahkemeler bağımsız kurumlar olarak çalışır. Çeşitli düzeylerdeki mahkemelerin kararları bir üst mahkemede temyiz edilebilir. En üst yargı mercii Kanada Yüksek Mahkemesi'dir. Kanada Kraliyet Atlı Polisi (RCMP) federal kolluk kuvveti olarak görev yapar. Kamu düzenini koruma, güvenliği sağlama, suçları önleme ve kovuşturma konularında eyalet yönetimleri sorumludur. Ama Ontario ve Québec dışındaki eyaletler bu işlevleri RCMP'ye bağlı birimler aracılığıyla yerine getirir. Çoğu belediyenin kendi yerel kolluk birimleri vardır. Savunma bakanına bağlı olan Kanada silahlı kuvvetleri, Ottawa'da bulunan Ulusal Savunma Karargâhı ve altı komutanlık biçiminde örgütlenmiştir. Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı'na (NATO) üye olan Kanada, Birleşmiş Milletler'e bağlı barış kuvvetlerine asker veren ülkeler arasında da yer alır.

SOSYAL HİZMETLER VE EĞİTİM. Federal yönetim ve eyalet yönetimleri sosyal refah ve sağlık hizmetlerinin yürütülmesinde yakın bir işbirliği içinde çalışır. Bütün çalışanları kapsayan sosyal sigorta sistemi emekli, dul ve yetim aylığıyla iş kazası ve sakatlık

yardımları gibi hizmetleri sağlar. Ayrıca işsizlik sigortası, yaşlılık aylığı ve aile yardımıyla ilgili federal programlar vardır. Federal tıbbi bakım programı tedavi giderlerinin karşılanmasına katkıda bulunur. Eyaletlerin federal yönetimden mali destek gören hastane sigortası programları nüfusun hemen tümünü kapsar. Sağlık koşulları genelde çok ileri bir düzeye ulaşmıştır. Ortalama ömür (1985-87) kadınlarda 80 yıl, erkeklerde 73,3 yıldır. Bebek ölüm oranı (1984) binde 9 gibi düşük bir düzeydedir.

Anayasa uyarınca eğitim hizmetlerinden eyaletler sorumludur. Genelde altı yaşında başlayan temel eğitim sekiz yıl sürer. Bunu dört ya da beş yıllık ortaöğrenim izler. Öğrenim çağındaki çocukların hemen hepsi temel ve orta düzeydeki okullara devam eder. Çeşitli meslek ve teknik yüksekokullarının dışında üniversite düzeyinde öğrenim veren kuruluşların sayısı 60'ı geçer. Ülkenin en eski yükseköğretim kurumu Québec'teki Laval Üniversitesi'dir (1852). Montreal, Toronto ve İngiliz Kolumbiyası üniversiteleri çok sayıda yüksekokul, araştırma enstitüsü ve yüksek öğrenci sayısı ile en büyük kurumları oluşturur.

KÜLTÜREL YAŞAM

Kanada'da sanatların gelişimi zengin coğrafi ve kültürel dokunun yanı sıra hızlı büyüme ve kentleşmenin ortaya çıkardığı değişimleri yansıtır. 1950 sonrasında sanata ilginin artması kamu ve özel kesim kaynaklarının bu alanda sağladığı mali desteği de olumlu yönde etkilemiştir. Bu amaçla 1957'de oluşturulan Kanada Konseyi'nin yanı sıra eyalet yönetimleri de kültürel yaşamda önemli bir rol oynamaya başlamıştır.

Kanada'ya özgü bir edebiyatın gelişmesi ilk kâşif, misyoner ve göçmenlerin yazdığı Fransızca ürünlere dayanır. Sonraki yazarlara da esin kaynağı olan bu yapıtların en dikkate değer örneği Marc Lescarbot'un yazdığı *Histoire de la Nouvelle France*'tir. (1609; Nouvelle France'in Tarihi). Kanada edebiyatının öteki klasikleri arasında William Kirby'nin *Golden Dog* (1877; Altın Köpek) ve Robert W. Service'in *The Trail of '98* (1910; '98'in İzleri) adlı yapıtları sayılabilir. En yetkin Kanadalı yazarların ortaya çıkışı 1940'lara rastlar. Hugh MacLennan *Barometer Rising* (1941; Barometre Yükselirken) ve *Two Solitudes* (1945; İki Yalnızlık) adlı yapıtlarıyla uluslararası düzeyde ün kazanırken, Gabrielle Roy, *Bonheur d'Occasion*'la (1945; Kelepir Mutluluk) kısa sürede büyük ilgi toplamış, Germaine Guèvremont ise *Le Survenant*'la (1945; Çıkagelen) Fransızca yuzan en iyi romancılar arasına girmiştir. Kanada'nın yakın dönemde yetiştirdiği tanınmış edebiyatçıların başında Margaret Laurence, Robertson Davies, Margaret Atwood ve Alice Munro gelir. Ayrıca bak. Kanada edebiyatı.

Kanada'nın özgün kimliğini yansıtan en gelişmiş görsel sanat resimdir. 20. yüzyılın ilk çeyreğinde ortaya çıkan Yediler 'Grubu' nun coşkulu manzara resimleri sonraki kuşaklar üzerinde de derin bir iz bırakmıştır. Buna karşılık heykelticiliğin ve el sanatlarının çok kısa bir geçmişi vardır. Son yıllarda Eskimoların taş oymaları ve batı kıyısındaki Yerlilerin totem direkleri büyük ilgi toplamaya başlamıştır. Görsel sanatların gelişmesine bağlı olarak sanat galerileri de sayıca artarak zenginleşmiştir. Ottawa'da bulunan Kanada Ulusal Galerisi'nde (1880) uluslararası nitelikte yapıtların yanı sıra Kanada sanatına ilişkin kapsamlı koleksiyonlar da bulunmaktadır.

20. yüzyıl başlarında düzenlenmeye başlayan şenliklerle gelişen Kanada müziği, II. Dünya Savaşı'ndan sonra ülke sınırlarının dışına taşmayı başarmıştır. Dünya çapın-

da ün kazanmış Kanadalı müzikçiler arasında piyanist Glenn Gould ile Metropolitan Operası sanatçıları George London ve Jon Vickers sayılabilir. İlk senfoni orkestrası 1902'de Québec'te kuruldu. Bugün bütün büyük kentlerin kendi orkestrası vardır. Temalarını Kanada halk şarkılarından alan Kanadalı besteciler 1940'lardan beri ürün

Vancouver'da bir Yerli totemi, İngiliz Kolumbiyası, Kanada
Lizel Karıdar

vermektedir. Toronto'da bulunan Kanada Opera Topluluğu ülkenin en uzak yörelerini de kapsayan turneler düzenler.

İlgi görmeye 1930'larda başlayan bale sanatı oldukça gelişmiştir. Günümüzde bir dizi bale topluluğu etkinlik göstermektedir. 1920'lerde gelişen küçük tiyatro (*little theatre*) akımı, 1933'ten bu yana her yıl aynı kentte düzenlenen Dominyon Oyun Şenliği ve 1953'te başlatılan Stratford Shakespeare Festivali tiyatrosunun yaygınlaşmasında önemli rol oynamıştır. Televizyonla birlikte önemli bir gelişme gösterecek film sanayisi federal kuruluşlardan geniş destek görmektedir.

Kanada'nın ulusal sporu sayılan lacrosse Yerlilerden kalma bir oyundur. Öteki yaygın geleneksel sporlar buz hokeyi ve *curling*'dir. Beyzbol ve Amerikan futbolu da sevilen sporlar arasında sayılabilir.

1919'da oluşturulan Tarihî Sitler ve Anıtlar Kurumu'nun koruması altındaki yerler ülkenin tarihini bütün canlılığıyla yansıtır. Öte yandan doğa tarihi, insanlık tarihi, bilim, teknoloji ve sanat alanındaki ulusal zenginlikleri barındıran birçok müze de vardır.

Az sayıda şirketler zincirinin elinde olan günlük gazeteler üzerinde hiçbir sansür uygulanmaz. Çok sayıda derginin basılmasına karşın, ABD'den gelen dergilerin tirajı daha yüksektir. Devlet kuruluşlarının yanı sıra özel istasyonlar da radyo ve televizyon yayını yapar. Kanada Radyo-Televizyon ve Telekomünikasyon Kurulu yayın sistemleri üzerinde etkili bir denetim uygular. Bir devlet kuruluşu olan Canadian Broadcasting Corporation (CBC) ülke düzeyinde biri İngilizce, biri Fransızca olmak üzere iki televizyon istasyonu yayını yapar.

TARİH

Bugünkü Kanada topraklarının en eski halkları yaklaşık 20-35 bin yıl önce Bering

Boğazı yoluyla Kuzey Asya'dan geldikleri sanılan Amerika Yerlileri(*) ile Kuzey Kutbu çevresinde yaşayan Eskimolardır(*) Newfoundland'in kuzeyinde ortaya çıkarılan bir sit alanından elde edilen arkeolojik bulgular, Vikinglerin 1000 dolaylarında Kanada topraklarına ulaştığını göstermiştir. İzlanda sâğalarında da sözü edilen bu yolculuklar, kalıcı bir yerleşimle sonuçlanmamakla birlikte, Avrupalıların Kuzey Amerika tarihine girişinin başlangıcı olarak kabul edilir. Kristof Kolomb'un Amerika'ya ilk yolculuğundan beş yıl sonra, İngiltere tahtı adına Çin'i bulmak üzere Atlas Okyanusunun kuzeyinde bir sefere çıkan İtalyan denizci John Cabot büyük olasılıkla Newfoundland'in güneyinde ya da Cape Breton Adası'na karaya ayak bastı (1497). Cabot'un ertesi yıl giriştiği seferden geri dönmemesine karşın, Yenedünya'ya giden yeni bir deniz yolu açılmış oldu.

NOUVELLE FRANCE KOLONİSİ. İlk keşifler ve kolonileşme çabaları. İngiliz, Fransız, İspanyol ve Portekizli denizciler 1500'lerde balıkçılık amacıyla Newfoundland açıklarına seferler düzenlemeye başladılar. Fransız denizci Jacques Cartier'nin 1534'ten sonra St. Lawrence Körfeziyle St. Lawrence Irmağında giriştiği keşiflerde sağlanan ilerlemeler, İspanyol iddialarına karşı haklarını güvence altına almak isteyen Fransa'yı 1541'de Québec ve çevresinde kalıcı yerleşmeler kurmaya yöneltti. Beklenen değerli madenlerin bulunmaması nedeniyle bir yana bırakılan kolonileşme çabaları, yarım yüzyıllık bir aradan sonra kürk ticaretini geliştirme amacıyla yeniden başladı. Nouvelle France (Yeni Fransa) olarak adlandırılan topraklarda yerleşimi özendirmek için özel kumpanyalara kürk ticareti ayrıcalıkları tanındı.

Yeni kolonileşme çabalarına öncülük eden Samuel de Champlain, Fundy Körfezini çevreleyen Acadia'da (1605), ardından Québec'te (1608) iki koloni kurdu. Algonkin ve Huron Yerlileriyle işbirliği yaparak güçlü İrokua Birliği'ne karşı savaşlara girişti ve Göller Bölgesi'ne yönelik bir dizi sefer düzenledi. Güç koşullar altında yürütülen kürk ticareti yüksek bir kazanç getirmediğinden, koloninin gelişmesi de sınırlı bir düzeyde kaldı.

Nouvelle France Kumpanyası ve koloninin tahta bağlanması. Kolonide düzenli bir yönetim sağlamak ve gelir kaynaklarını artırmak için geniş yetkiler tanıyan Nouvelle France Kumpanyası'nın kurulmasından (1627) iki yıl sonra Québec İngilizlerin eline geçti. Bu toprakları 1632'de geri alan kumpanya, 1663'e değin koloniyi elinde tutmakla birlikte etkili bir yönetim kuramadı. Bu nedenle kürk ticaretini kolonicilerin kurduğu özel şirketler aracılığıyla yürütme yoluna gitti. Aynı dönemde Cizvit misyonerlerin Yerliler arasında Hristiyanlığı yayma çabaları İrokuaların saldırılarından dolayı güçlüklerle yürütülebildi. 1640'ların sonlarında canlanan kürk ticareti koloni ekonomisinin temelini oluşturmaya devam ederken, feodal sisteme göre dağıtılan arazilerde sınırlı bir tarım da gelişmeye başladı. Öte yandan Avrupalı ve Yerli karışımıyla ortaya çıkan melez Métisler özellikle yazbanlı bölgelerde önemli bir öge durumuna geldi.

Nouvelle France'in bir özel mülk kolonisi olmasına karşın 1647'de oluşturulan bir konsey aracılığıyla etkili bir denetim uygulayan Fransa tahtı, 1664'te ticaret tekelini Fransız Batı Hindistan Kumpanyası'na devrederek koloniyi tahta bağlı bir ile dönüştürdü. Geniş yetkilere sahip kral temsilcisi

intendant'ın yönetimi altında güçlü bir merkezleşme sağlandı. İç çekişmeler yüzünden 1654'te İngiliz egemenliğine girmiş olan Acadia 1670'te yeniden koloniyeye bağlandı. Bu arada koloninin nüfusu hızla artmaya başladı. İrokualara karşı yürütülen savaşlar ve misyonerlerin yardımıyla öteki Yerlilerle kurulan iyi ilişkiler, koloni ticaretinin iç kesimlerdeki bölgelere kadar ulaşmasını sağladı.

İngiliz-Fransız rekabeti. İngilizlerin 1670'te kurduğu Hudson Körfezi Kumpanyası çok geçmeden Nouvelle France'ın kürk ticareti tekelini tehdit etmeye başladı. 1690'larda körfezdeki İngiliz ticaret merkezlerini ele geçiren Fransız kolonicileri, İspanya Veraset Savaşı'na (1701-14) bağlı olarak Amerika'da patlak veren Kraliçe Anne Savaşı (1702-13) sırasında bu yerleri ellerinde tutmayı başardılar. Ama Avrupa'da savaşın yitirilmesi üzerine imzalanan Utrecht Antlaşması'yla (1713) körfezden çekildikleri gibi Acadia'nın bulunduğu Nova Scotia ile Newfoundland'i de İngilizlere bırakmak zorunda kaldılar.

Savaş izleyen barış döneminde yeni kaleler ve ticaret merkezleri kuran Fransız koloniciler, batıdaki Yerlilerin direnişini kırarak daha geniş bölgeleri kürk ticaretine açtılar. İngilizlerin ticaret yollarını da kapatan yayılma, gene Avrupa'daki çatışmadan kaynaklanan Kral George Savaşı'yla (1744-48) kesintiye uğradı. Büyük Göller ve Ohio Vadisinde iki taraflı ittifak içindeki Yerlilerin de katıldığı bu savaş, daha çok Acadia ve Champlain Gölü çevresinde yoğunlaştı. St. Lawrence Vadisi, Büyük Göller bölgesi ve Mississippi ağzını elinde tutan Fransızların daha elverişli bir stratejik konumda bulunmasına karşın, savaşın sonucunu İngilizlerin denizlerdeki üstünlüğü ve İngiliz kolonilerinin daha geniş olan kaynakları belirledi. Böylece Amerika ticaretini büyük ölçüde İngilizlere kaptıran Fransızların Yerli kabileleri arasındaki desteği de zayıfladı.

Fransız kolonicilerin eski konumlarını elde etmek için Ohio ve Mississippi vadilerini ele geçirmeye yönelmesiyle yeniden turman gerginlik Fransız ve Yerli Savaşı'na (1754-63) yol açtı. Avrupa'daki Yedi Yıl Savaşı'nın bir evresi sayılan çatışmanın ilk yıllarında belirgin bir üstünlük elde eden Fransızlar, bir süre sonra Avrupa'daki savaşa ağırlık vererek Amerika'da savunma durumuna geçtiler. Buna karşılık öncelikle Amerika'daki savaş kazanma hedefini temel alan İngilizler, etkili bir ablukadan da yararlanarak adım adım Fransız kolonicileri geriletmeye başladılar. 1760'ta Fransızların elindeki son kaleler de düştü. Bunu izleyen Paris Antlaşması'yla (1763) Mississippi'nin doğusundaki bütün Fransız toprakları resmen İngiliz yönetimi altına girdi.

İNGİLİZ YÖNETİMİ (1763-91). İngilizler, Kanada'nın kuzey bölgelerinden ayrılarak Québec adıyla bir koloniyeye dönüştürdükleri Nouvelle France topraklarını, meclis toplama yetkisi tanınan bir valinin yönetimine bıraktılar. Ama öteki İngiliz kolonilerinden Québec'e beklenen göç sağlanamadığından Fransız çoğunlukla uzlaşma gereği ortaya çıktı. Öte yandan Amerika kolonilerinde gelişen bağımsızlık eğilimine karşı Québec'i güçlü bir dayanak haline getirme düşüncesi. İngiliz hükümetini de bu yaklaşımı benimsemeye yöneltti. 1774'te çıkarılan Québec Yasası'yla koloninin sınırları Ohio ve Mississippi'nin ötesindeki toprakları kapsayacak biçimde genişletildi. Aynı yasa uyarınca bağlılık bildirme koşuluyla Fransızların da yer alabileceği, üyeleri atamayla belirlenen

bir meclis oluşturuldu. İngilizcenin yanı sıra Fransızcanın da resmi dil olması ve Fransız medeni hukukunun uygulanması kabul edildi. Katolik Kilisesi üzerindeki kısıtlamalar kaldırıldı. Québec'teki bu uygulamaya tepki gösteren Amerika kolonicileri, İngiliz yönetimine karşı ayaklanma başladığında hemen Kanada topraklarına saldırdılar. Ama bu girişim boşa çıktı ve Amerikan Bağımsızlık Savaşı boyunca Québec İngiliz yönetimine bağlı kaldı.

İngilizlerin yenilgisinden sonra bağımsızlık yanlısı kolonicilere karşı çarpışmış olan kralcıların önemli bir bölümü Kanada'ya sığındı. Bunların çoğu öteden beri İngiliz yönetiminde olan Nova Scotia'ya yerleşirken, bazı göçmenler Fundy Körfezini aşarak New Brunswick'i kurdu. Zamanla Québec'teki kralcı göçmenlerin sayısı da artmaya başladı. Geldikleri kolonilerden temsili yönetim düşüncesini de taşıyan bu toplulukların değişiklik yönündeki istekleri kolonide yeni bir düzenlemeyi zorunlu kıldı.

İngiliz Parlamentosu'nun 1791'de kabul ettiği Kanada Yasası'yla koloni Fransızların çoğunlukta olduğu Aşağı Kanada ve İngilizlerin çoğunlukta olduğu Yukarı Kanada biçiminde iki eyalete ayrıldı. Anayasal haklarla birlikte İngiliz kurumlarını da yerleştirmeyi amaçlayan yasa çerçevesinde, her iki eyalete atanan valilerin yönetim işlerini de yürütme konseyine danışması ve bir yasama konseyi ataması öngörüldü. Ayrıca üyeleri seçimle gelen ve yasa çıkarmada sınırlı yetkiler tanınan birer yasama meclisi oluşturuldu.

İNGİLİZ KUZEY AMERİKASI. *Toplumsal, ekonomik ve siyasal gelişmeler.* Aşağı ve Yukarı Kanada'nın yanı sıra bir dizi koloniyi kapsayan İngiliz Kuzey Amerikası'nın nüfusunu artıran kralcı göçmenler aynı zamanda etnik bileşimi de önemli ölçüde değişikliğe uğrattı. 19. yüzyıl başlarında bir mozaik andıran bir bileşim Fransız, İngiliz, İskoçyalı, İrlandalı ve Alman vb. öğelerden oluşuyordu. 1806'daki verilere göre yaklaşık rakamlarla Newfoundland'de 27 bin, Nova Scotia'da 65 bin, Cape Breton Adasında 3 bin, New Brunswick'te 35 bin, Prens Edward Adasında 10 bin, Yukarı Kanada'da 71 bin, Aşağı Kanada'da da 250 bin kişi yaşıyordu. Özellikle 1830'dan sonra hızlanan yeni göçlerle kolonilerin nüfusu büyük bir artış gösterirken, Aşağı Kanada dışındaki topraklarda Britanya Adalarından gelenler belirgin bir ağırlık kazandı.

Göçlerle birlikte yeni toprakların yerleşime açılmasını sağlayan bir etken de kürk ticaretindeki rekabetti. İngiliz sermayesine ve Fransız deneyimine dayanan Montreal tüccarlarının 1784'te oluşturduğu Kuzeybatı Kumpanyası, güneybatıda Amerikan rekabetiyle karşılaşmış, Hudson Körfezi Kumpanyası'nın tekelinde olan kuzeybatıdaki topraklara yöneldi. Büyük Okyanusa bağlanan bir yol bulmaya çalışan Kuzeybatı Kumpanyası'nın 1793'te bugünkü İngiliz Kolumbiyası topraklarına girmesinden sonra, Columbia Irmağının ağzını denetleme çabaları İngiliz-ABD rekabetinin yeniden canlanmasına yol açtı.

İngiliz tüccarlar ve askerler, bu bölgenin ABD sınırı tarafından gelen göçmenlerin Yerli topraklarına yerleşmesini önlemek için, Yerlileri kıskırtma yoluna gitti. Bölgedeki çatışma, deniz ticareti üzerindeki İngiliz kısıtlamalarından dolayı turman gerginliğinin savaşa dönüşmesinde önemli rol oynadı. ABD'nin İngilizleri Kanada'dan çıkarma girişiminin boşa çıkmasından sonra deniz çarpışmaları ve baskınlar biçiminde süren 1812 Savaşı, çok geçmeden iki tarafın da birbirine üstünlük sağlayamadığı yıpratıcı bir mücadele biçimini aldı. 1814'te varılan

anlaşmayla savaş öncesi koşullara döndü. Bu arada İngilizlerden destek gören Yerlilerin direnişi kırıldı. Savaşı izleyen dönemde çeşitli tarihlerde yapılan görüşmelerle ABD-Kanada sınırı büyük ölçüde çizildi.

Bu arada kereste ticareti ve gemi yapımı gibi etkinliklerden sağlanan gelirlerle daha da gelişen İngiliz kolonilerinde, valilerin geniş yetkilerini kısıtlamaya ve kurumsal yapıyı demokratikleştirmeye yönelik güçlü bir reform hareketi ortaya çıktı. Atlas Okyanusu kıyılarındaki kolonilerde barışçıl yöntemlerle yürütülen mücadele, Aşağı ve Yukarı Kanada'da ekonomik sorunların da etkisiyle daha militan bir yapıya büründü. Ama Fransız çoğunluğun 1837'de Aşağı Kanada'da giriştiği ayaklanma, hazırlıksız ve esgüdüksüz olduğundan İngiliz garnizonu ve milis birlikleri tarafından kısa sürede bastırıldı.

Birlik Yasası ve özerklik. Ayaklanma sonrasında genel vali olarak Kanada'ya gönderilen Lord Durham, 1839'da Aşağı ve Yukarı Kanada'nın birleştirilmesini, kolonilere sorumlu hükümetler kurma hakkının tanınmasını ve Fransız asıllıların özümlemesi için önlemler alınmasını öneren bir raporu İngiliz hükümetine sundu. Başlangıçta tepkiyle karşılanan rapor daha sonra aşamalı olarak uygulamaya kondu. 1841'de çıkarılan Birlik Yasası'yla Aşağı ve Yukarı Kanada tek bir koloni olarak birleştirildi; Doğu Kanada ve Batı Kanada adını alan eyaletlerin bazı haklarını korumaları nedeniyle birlik çok geçmeden yarı federal bir yapı kazandı. Kolonicilerin baskıları sonucunda 1848'de sorumlu hükümetlerin oluşturulmasına izin verilmesiyle İngiliz Kuzey Amerikası'ndaki koloniler özerk bir yapı kazandı.

1850'lerde kolonilerdeki yasa ve kurumlar özerklik temelinde yeniden biçimlenirken, koruyucu gümrük tarifelerinin kaldırılması, demiryollarının yapımı ve kıta düzeyindeki ticaretin öne çıkması gibi etkenler yerleşime açılmış topraklara yayılma eğilimini güçlendirdi. Bu arada 1821'de İngiliz hükümetinin müdahalesiyle birleştirilmiş olan Hudson Körfezi ve Kuzeybatı kumpanyalarının Kuzeybatı Toprakları'ndaki girişimleri bağımsız bir kolonileşmeyi başlattı.

Konfederasyon hareketi. Tarım açısından önemli bir potansiyel taşıyan Kuzeybatı Toprakları'nın Kanada'ya bağlanması talebi ve Atlas Okyanusu kıyısındaki kolonilerin bir hinterlanda dayanma gereksinimi, öteden beri savunulan koloniler arasında bir konfederasyon oluşturma düşüncesini ulaşılabılır bir hedef durumuna getirdi. Ama bu yönde somut bir adım atılmasını önleyen koloniler arası uyumsuzluklar ve Kanada'nın iç siyasetindeki kutuplaşma, ancak 1860'larda yumuşamaya başladı. Kanada'da Fransızların desteklediği Liberal-Muhafazakâr Parti ile İngiliz seçmenlere dayanan Reform Partisi'nin kurduğu ilk koalisyon hükümetinin ön ayak olduğu konferanslar (1864), kolonilerin genel bir federal birlik konusunda anlaşmaya varmasını sağladı. Geniş toprakları savunma yükünden kurtulmak isteyen İngiliz hükümeti bu anlaşmayı hemen onayladı. 1867'de bir araya gelen Nova Scotia, New Brunswick, Doğu Kanada (Québec) ve Batı Kanada (Ontario) Kanada Dominyonu'nu oluşturdu. Prens Edward Adası 1873'te dominyona katılırken, Newfoundland bağımsız bir koloni olarak kalmayı seçerek 1949'a değin bu konumunu sürdürdü.

KANADA DOMINYONU (1867-1914). *Federal yönetim ve yayılma.* 1867 tarihli Kanada Yasası federal bir sistem öngörmekle birlikte merkezî yönetime geniş yetkiler tanıyordu. Federal yönetim öncelikle Hudson

türerek İngiltere'nin yanında etkin biçimde yer alan Kanada, 1917'de "imparatorluk kabinesi"nde temsil edilme hakkını elde etti. İngiliz Uluslar Topluluğu'nun (1946'dan sonra Uluslar Topluluğu) doğuşuna temel oluşturan bu adım dış politikada özerkliğin sağlanmasında önemli bir dönüm noktası oldu. Kanada'nın savaş sonrasında barış antlaşmalarına imzacı devlet olarak katılması ve Milletler Cemiyeti'ne üye olması bu gelişmeyi daha da pekiştirdi.

Bağımsızlık yönündeki adımlarla birlikte gelişen milliyetçi eğilimler, Kanada'nın kendi iç sorunlarına ve ekonomik kalkınma çabalarına dönmesini savunan W. L. Mackenzie King önderliğindeki Liberal Parti'nin 1921'de yeniden iktidara geçmesini sağladı. King hükümetinin öteki İngiliz dominyonlarıyla işbirliği yaparak İngiltere'nin dış politika ve yasama alanındaki yetkilerine son verme çabaları, Kanada'yı İngiltere tahvuna bağlı egemen bir devlet olarak tanıyan Westminster Tüzüğü'yle (1931) amacına ulaştı.

İç gelişmeler. Savaş sonrasında hızlanan sanayileşme süreci, kırsal kesimdeki dengeleri bozduğundan kentlerde geniş işsiz kitlelerin toplanmasına yol açtı. Madencilik gelirleriyle ayakta duran Québec ve Ontario dışında, bütün eyaletler mali destek için federal yönetime başvurmak zorunda kaldı. 1929 Büyük Bunalımı'nın yarattığı sarsıntı bu eyaletlerin durumunu daha da güçleştirdi. Kısa bir ara dönem (1926) dışında 1921'den beri iktidarda olan King hükümeti, bu koşullarda liberal ekonomi politikalarında direterek eyaletlerin yardım isteklerini karşılamaktan kaçındı. Bunun bir sonucu olarak 1930 seçimlerini korumacı gümrük tarifelerini savunan R. B. Bennet başkanlığındaki Liberal-Muhafazakâr Parti kazandı. Gümrükler üzerinde sıkı bir denetim kuran Bennet hükümeti, dış pazar sorununu çözmek için İngiliz Uluslar Topluluğu'nun 1932'de Ottawa'da İmparatorluk Ekonomik Konferansı'nı düzenlemesine öncülük etti. Konferans sonunda imzalanana bir dizi ticaret antlaşması, bunalımın etkilerini gidermede pek etkili olamadı. 1931'den sonra eyaletlere aktarılan kaynaklar da bir sonuç vermedi. Yaygınlaşan hoşnutsuzluk ortamında daha radikal programlar savunan partiler ortaya çıktı. Bennet'in ABD'deki New Deal (Yeni Düzen) uygulamalarından esinlenerek hazırladığı program, kaybettiği desteği yeniden kazanmasına yetmedi. Böylece 1935 seçimlerinde Liberal Parti bir kez daha iktidara geldi.

Bunalımı atlatacak için dış ticareti geliştirmeyi temel alan King hükümeti, ABD ile Ticari Değişim Antlaşması'nı (1936) imzalamaya yoluna gitti. Bu arada güç durumundaki eyaletlerin borçlarını üstlenme ve federal bir işsizlik sigortası kurma gibi adımlar attı. Vergi sistemini değiştirerek eyaletler arasındaki gelir dağılımını dengeleme çabaları ise sonuçsuz kaldı.

Bu sırada dünyada savaş tehlikesinin artması Kanada ile İngiltere arasında yeni bir yakınlaşma doğurdu. Avrupa'da gelişen olaylar King hükümetini askeri harcamalara da önem vermeye yöneltti.

II. DÜNYA SAVAŞI VE SONRASI. Savaşın etkileri. İngiltere'nin ardından Almanya'ya savaş açmakla birlikte cephe gerisi bir rol oynamayı tasarlayan Kanada, savaşın izlediği gelişme nedeniyle çarpışmalara doğrudan katılmak zorunda kaldı. Savaş yıllarında Müttefik ülkelere büyük miktarda hammadde, gıda ürünleri ve mamul mallar gönderilmesi Kanada sanayisinde önemli bir sıçrama yarattı. Kanada bu yoldan artan mali

gücünü savaş giderlerini kendi başına karşılamasının ötesinde İngiltere'ye borç bile verebilecek bir düzeye ulaştı. Savaşla birlikte Kanada silahlı kuvvetleri ileri donanımlı ve gelişkin bir kurum durumuna geldi.

Kanada açısından savaşın en önemli sonucu, "orta düzeyde bir devlet" olarak dünya ekonomisinde önemli bir yer edinmesi ve ABD ile her alanda sıkı bir işbirliğinin gelişmesiydi. Buna bağlı olarak biçimlenen yeni dış politika, NATO'ya girme ve Kore Savaşı'na katılma gibi öğeler de içermekle birlikte, temelde ekonomik çıkarların belirlendiği bir yönelim kazandı.

Dış politikadaki gelişmeler. Kanada ile ABD arasında geçmişten gelen güvensizlikler, savaş dönemindeki yakınlaşmayla ve savaş sonrasında ortaya çıkan yeni güç dengesiyle büyük ölçüde ortadan kalkmış bulunuyordu. İki tarafın ekonomik ve stratejik çıkarlardan hareketle geliştirdiği işbirliği, güçlü ABD sermayesinin Kanada'nın zengin doğal kaynaklarına yönelmesiyle daha sağlam bir temel kazandı. ABD sonraki yıllarda da Kanada'nın dış politikasındaki ağırlığını koruduysa da bu ilişki ABD'ye her alanda bağımlılık gibi bir sonuç doğurmadı.

Kanada'yı bütünüyle ABD'ye dayanmaktan alıkoyan etkenlerin başında ortak stratejik yükümlülükleri dengeli biçimde paylaşma isteği ve ekonomik ilişkilerle ABD çıkarlarının yön vermesinden duyulan kaygı geliyordu. Bu yönelim Kanada'nın 1960'ların sonlarından başlayarak iki süper devletin çekişmesi dışında kalmaya özen göstermesi sonucunu doğurdu. Böylece Erken Uyan Sistemi ve Kuzey Amerika Hava Savunma Komutanlığı (NORAD) gibi projelerle ittifakın temel gereklerini sürdüren Kanada, aynı zamanda Üçüncü Dünya'yla bağlarını güçlendirmeye ve sosyalist ülkelerle ilişkilerini geliştirmeye önem vermeye başladı. Bir başka gelişme de Kanada'nın ABD ile ilişkilerde kararsız ve Kuzey Kutup adaları üzerindeki egemenlik ile avlanma hakları gibi konularda çıkarlarını önde tutmasıydı.

Savaş sonrasında Kanada'nın İngiltere'yle geleneksel bağları sürerken, ekonomik ilişkileri önemli ölçüde geriledi. Bu arada İngiltere'nin egemen olduğu bir birlik olmaktan çıkmaya başlayan ve daha çok eski İngiliz sömürgelerinin siyasal bir platformuna dönüşen Uluslar Topluluğu içinde Kanada'nın oynadığı rol de geri plana düştü.

Kanada'yla bağları 19. yüzyılda kopmuş olmasına karşın Québec'te Fransız kültürünün canlanmasıyla Kanada'ya yeniden ilgi duymaya başlayan Fransa, 1950'lerde dış politikada önemli bir öge durumuna geldi. Québec ile Fransa arasında kültürel ve ekonomik düzeyde başlayan yakınlaşma, Fransa cumhurbaşkanı Charles de Gaulle'

ün 1967'deki ziyaretiyle eyaletteki siyasal gelişmelerle bağlantılı bir nitelik kazandı.

Québec sorunu. Fransız kökenliler arasında gelişen milliyetçi akımın temelinde Québec'te 1890'lardan sonra yaşanan köklü ekonomik ve toplumsal değişim yatıyordu. 1920'lere gelindiğinde Québec sanayileşme ve kentleşme bakımından Kanada'nın en ileri eyaleti durumuna gelmiş bulunuyordu. Ama bu zenginlik çarpık ve dengesiz bir yapı üzerinde yükseliyordu. Kırsal kesimden kopan Fransız kökenliler işçilerin çoğunluğunu oluştururken, sanayi işletmelerinin büyük bölümü İngiliz ve ABD kökenlilerin elinde toplandı. Bu iş çevrelerine dayanan Ulusal Birlik hükümetleri eyaletin çıkarlarını korumayı temel alırken, hızlı gelişmenin gerektirdiği toplumsal reformların önünü tıkadılar. Bu ortamda işçiler arasındaki hoşnutsuzluklardan yararlanan liberal muhalefet giderek önemli bir güç odağı durumuna geldi. 1960'ta iktidara gelen Québec Liberal Partisi, toplumsal tepkileri yumuşatmayı amaçlayan kapsamlı bir reform programına girişti. "Sessiz Devrim" olarak adlandırılan bu program, federal sistem içinde kalarak toplumu dönüştürmeyi öngörüyordu. Geleneksel yapıyı korumaya ağırlık vermekle birlikte giderek daha geniş bir özerkliği savunmaya yönelen Ulusal Birlik Partisi, 1966'da bir kez daha başa geçmeyi başardı. Siyasal eğilimlerin yeniden biçimlendiği bu dönemde bağımsızlık talebiyle ortaya çıkan Québec Partisi geniş bir destek görmeye başladı. 1970'lere gelindiğinde ayrılıkçı eğilim şiddet yanlısı bazı küçük grupları da ortaya çıkardı.

Toplumsal ve siyasal gelişmeler. Kanada 1950'den sonra yüksek büyüme hızıyla belirlenen bir ekonomik refah dönemine girdi. Daha çok ABD sermayesine dayanan bu gelişme eskiden geri ve yoksul olan Kanada eyaletlerinin görünümünü büyük ölçüde değiştirdi. Eyaletlerin başlangıçta yabancı yatırımlara açık bir politika izlemesine karşın, ekonomi üzerinde artan dış denetim zamanla ulusal çıkarları önde tutma eğilimini güçlendirdi.

Yeni yatırımlar daha çok kuzeydeki eyaletlere yönelik olduğundan, bölgedeki Yerlilerin ve Eskimoların durumu ülkenin siyasetinde önemli bir yer tutmaya başladı. 1950'lerin sonlarında bu topluluklara kendileriyle ilgili konularda söz sahibi olma ve seçimlere katılma gibi haklar tanındı. Öte yandan Kanada 1950'lerden sonra süreklilik kazanan yeni bir dış göç dalgasına sahne oldu. Özellikle Güney Avrupa'dan gelen yeni göçmenler zamanla İngiliz kültürünü benimsedi.

Savaş yıllarına ve refah döneminin başlarına eşlik eden Liberal hükümetlerin 22 yıllık egemenliği 1957 seçimlerinde sona erdi. Bir azınlık hükümeti kuran John Diefenbaker başkanlığındaki İlerici Muhafazakâr Parti,

Kraliçe II. Elizabeth, Başbakan Trudeau'nun (solda) yanında yeni Kanada anayasasını imzalarken, 1982
Bob Cooper-Public Archives of Canada

ertesi yıl Kanada tarihinin en büyük seçim zaferini elde etti. Ama savunmayla ilgili tartışmalar ve parti içi çekişmeler İlerici Muhafazakârları 1962'de yeniden azınlık hükümeti durumuna düşürdü. 1963'te erken seçimi kazanan Liberal Parti, bir azınlık hükümeti kurarak başa geçti. Québec sorunda ve öteki konularda etkili çözümler getiremeyen Başbakan Lester Pearson 1967'de yerini Pierre Elliott Trudeau'ya bıraktı. Federalizmin güçlü bir savunucusu olan Fransız kökenli Trudeau, 1968 seçimlerinden kesin bir zaferle çıktı.

TRUDEAU DÖNEMİ VE SONRASI. İç gelişmeler. Yeni sorunlarla ilgili açık ve esnek bir programla ortaya çıkan ve kişisel ağırlığını geniş biçimde kullanan Trudeau, Resmi Diller Yasası'yla (1968) iki dil ve iki kültüre dayalı bir sistemin yolunu açtı. Ardından federal sistemi sağlam temellere dayandırmayı amaçlayan yönetsel reform programı için eyalet yönetimleriyle görüşmelere oturdu. 1971'de Victoria'da düzenlenen konferansta ele alınan program, Québec'te başta bulunan Liberal hükümetin özel bir statüde directmesi nedeniyle uygulanamadı.

Pearson'ın başlattığı kamu harcamalarını artırma politikasını sürdüren Trudeau, büyüme hızındaki düşüşü durdurmaya yönelik çabalarından etkili bir sonuç alamadı. Yabancı sermayenin denetimini kısıtlama çabalarından da, yükselen maliyetler nedeniyle bir süre sonra vazgeçmek zorunda kaldı. ABD-Kanada ortak yatırımları özellikle petrol ve doğal gaz üretiminde önemli bir boyuta ulaştı.

Dış gelişmeler. 1970-72 arasında Kanada'nın NATO içindeki yükümlülüklerini azaltma yoluna giden Trudeau, çok yönlü bir dış politikanın geliştirilmesine de öncülük etti. Bu çerçevede Çin Halk Cumhuriyeti, Sovyetler Birliği ve AET ülkeleriyle ilişkilerin geliştirilmesine önem verdi. Öte yandan Kanada ekonomisini koruma açısından ABD'ye petrol satışlarını kademeli olarak azaltmayı öngören bir politika geliştirdi. Kanada 1978'de askeri uçak ve donanım alımlarıyla savunmasını güçlendirmeye yöneldi.

İktidar değişiklikleri. Başlangıçta geniş bir desteğe dayanan Trudeau hükümeti 1970'lerin ikinci yarısında belirgin bir zayıflama sürecine girdi. 1976'da Québec eyalet seçimlerini Québec Partisi'nin kazanması, İngiliz kökenli seçmenler arasında iki dil ve iki kültür politikasına tepkilerin doğmasına yol açtı. Öte yandan birçok alanda yetkilerini genişleten eyalet yönetimleri ortak hareket etmeye başlayarak federal yönetim karşısında güçlü bir konum elde ettiler. Bu gelişmeyi güçlendiren bir etken de çoğu eyalette Muhafazakârların ve öteki muhalefet partilerinin iktidara geçmesiydi.

Trudeau 1978'de izlediği politikalarda önemli değişiklikler yaptı. Bir yandan federal yönetimi güçlendirme hazırlıklarına girişirken, bir yandan da enflasyonu denetim altına almak amacıyla federal harcamaları kısma yoluna gitti. Muhalefet partilerinin ekonomik sorunlara ağırlık verdiği bir kampanyanın ardından yapılan Mayıs 1979 seçimlerinde en çok sandalyeyi İlerici Muhafazakârlar elde etti. Azınlık hükümetinin bütçesinin reddedilmesi üzerine, Şubat 1980'de erken seçimlere gidildi. Seçimler sonunda yeniden iktidara gelen Trudeau, öncelikle federal yönetimi yeniden düzenleme konusunu ele aldı ve Québec'teki ayrılıkçı harekete karşı kararlı bir tutum takındı. Mayıs 1980'de Québec'te halkoyuna sunulan "birlik içinde egemenlik" statüsünün reddedilmesi bu politika için elverişli bir ortam sağladı.

1980'lerin başlarında yabancı petrol şirketlerinin satın alınması yolunda önemli adımlar

atan Trudeau, aynı zamanda yabancı sermaye yatırımlarına da yeni kısıtlamalar getirdi. Mart 1982'de İngiltere Parlamentosu'ndan geçen Kanada Yasası'yla Kanada'nın resmen bağımsızlık statüsü kazanmasını sağladı. 1984'te istifa ederek yerini John Turner'a bıraktı. Aynı yıl yapılan seçimler sonunda İlerici Muhafazakârlar büyük bir çoğunlukla iktidara olurlen, başbakanlık görevini Brian Mulroney üstlendi. Yeni hükümet özellikle ekonomiyi canlandırma konusunda önemli başarılar elde etti. Hükümetin ABD'yle Ocak 1988'de imzaladığı serbest ticaret antlaşmasının yol açtığı büyük tartışmalar nedeniyle erkene alınan genel seçimleri gene Kanada İlerici Muhafazakâr Partisi kazandı. Brian Mulroney başkanlığındaki İlerici Muhafazakâr hükümetin karşı karşıya kaldığı en önemli güçlük Québec sorunu oldu. Québec, 1982'de federal sistemi yeniden düzenleyen anayasa değişikliklerini onaylamayı reddederek özel statü talebinde diretti. Bunun üzerine Mulroney Québec'in anayasa değişikliklerini onaylamasını sağlayacak bir uzlaşma zemini oluşturabilmek için Haziran 1987'de Meech Lake Sözleşmesi'ni hazırlattı. Ama hem Meech Lake Sözleşmesi, hem de 1992'de hazırlanan Charlestown düzenlemeleri reddedildi. Bu başarısızlıklar sonucu durumu iyice sarsılan Mulroney görevden ayrılınca yerine Haziran 1993'te Kim Campbell başbakan oldu. Ekim 1993'teki seçimlerde İlerici Muhafazakâr Parti büyük bir yenilgiye uğradı. Seçimleri kazanan Liberal Parti iktidara geçerken başbakanlığa Jean Chrétien getirildi.

Son yıllardaki gelişmelere ilişkin ayrıntılı bilgi ve istatistikler için bak. ANAYILLIK.

Kısalmalar için cildin başındaki tabloya bakınız.

Kanada-Amerika Challenge Kupası, İngilizce CANADIAN-AMERICAN CHALLENGE CUP, CAN-AM CUP olarak da bulunur, Amerika Spor Otomobilleri Kulübü (SCCA) ile

Mosport'taki yarışlardan bir görünüm, Haziran 1970; Ontario Alice Buxler - Miller Services

Kanada Otomobil Sporları Komitesi'nin (CASC) 1966'dan bu yana her yıl ortaklaşa düzenlediği bir dizi otomobil yarışı. Her otomobilde iki kişi bulunur. Yarışlara, Uluslararası Otomobil Federasyonu'nun (FIA) 7. Grup olarak sınıflandırdığı arabalar katılır. ABD ile Kanada'daki çeşitli yollarda düzenlenen yarışların mesafeleri kısıdır (genellikle 320 km dolayında). Şampiyon olan sürücüye ödüllü yıl sonunda verilir.

Kanada Anglikan Kilisesi, kökeni 18. yüzyılda Kanada'da kurulan İngiliz Kilisesi cemaatlerine dayanan özerk yönetimli Anglikan kilisesi. Kanada'nın ilk Anglikan

kilisesi 1750'de Nova Scotia'daki Halifax'ta kuruldu. İngiltere'den gelen göçmenler ile Amerikan Bağımsızlık Savaşı sırasında ve sonrasında Kanada'ya yerleşen ve İngiltere'ye bağlılıklarını sürdüren Amerikalı koloniciler yeni cemaatler oluşturdular.

1783'te İngiltere'ye dönen New York Trinity Kilisesi bölge papazı kralı Charles Inglis (1734-1816), 1787'de Nova Scotia piskoposunu yaptı; böylece Britanya Adaları dışında bir görev için kutsanan ilk piskopos oldu. Onun önderliğinde 20'den fazla kilise, bir akademi ve yüksekokul kuruldu.

Zamanla tüm Kanada'ya yayılan Anglikan Kilisesi, 1832'ye değin ülkenin yerleşik kilisesi olarak kaldı. Cemaatler artukça piskoposluklar ve eyaletler altında gruplaşmalar oldu. 1893'te Toronto'da kurulan Genel Sinod ile iki eyalet ve 15 piskoposluk birleştirildi. 1959'da yeniden gözden geçirilen *Book of Common Prayer* (Toplu Dua Kitabı) bugün de kilisenin ayin kitabı olarak kullanılmaktadır. Havariler ve Nikaia (İznik) amentüleri ile Otuz Dokuz Madde ise kilisenin öğretiyeye ilişkin tezlerini oluşturur.

Bugün Kanada Anglikan Kilisesi, her biri bir piskoposun yönetimindeki 28 piskoposluk bölgesinden oluşmaktadır. Piskoposluklar, başpiskoposların başkanlığındaki dört eyalete bağlıdır. Piskoposluklar ile eyaletlerdeki kilise işlerini düzenlemek için sinodlar toplanır. Bütün işleri başpiskopos başkanlığındaki Genel Sinod tarafından yürütülen kilisenin merkezi Toronto'dadır.

Kanada balsamı, Kuzey Amerika kökenli bir ağaç olan balsam göknarının (*Abies balsamea*) salgıladığı, sarı ya da yeşil renkli, ağdamsı sıvı. Gerçekte balsam yapısında olmayan bu doğal ürün oleorezin (uçucu yağ içinde çözünmüş reçine) sınıfından bir bileşiktir. Saydam bir kitle halinde katılaşan Kanada balsamı mikroskop çalışmalarında incelenecek örneğin cam üstüne tutturulmasında ve optik işlerde yapıstırıcı olarak kullanılır.

Kanada Bankası, İngilizce BANK OF CANADA, Kanada finans kurumu. 1929 Büyük Bunalımı'nın ardından kredi ve para işlerini düzenlemek üzere Kanada Bankası Yasası'yla (1934) kuruldu. Etkinliğine 11 Mart 1935'te başladı. Kanada hükümetinin mali temsilcisi olarak görev yapan banka aynı zamanda kâğıt para çıkarma tekelini de elinde tutmaktadır. Maliye Bakanlığı'nca denetlenen bankanın kârları hazineye toplanır.

Kanada Baptist Federasyonu, Kanada Baptist cemaatlerinin 1944'te New Brunswick'teki Saint John'da kurdukları birlik. Federasyon'un kurucu üyeleri, Kıyı Eyaletleri Birleşik Baptist Kurultayı, Ontario ve Québec Baptist Kurultayı ile Batı Kanada Baptist Birliği'dir.

Kıyı eyaletlerindeki Baptist kiliseler, Amerikan Bağımsızlık Savaşı sırasında İngiltere'ye sadık kalan ve New England'dan ayrılan Baptistlerin önderliğinde 18. yüzyılın ikinci yarısında örgütlendi. 1846'da Nova Scotia, New Brunswick ve Prens Edward Adası Baptist Kurultayı kuruldu, 1879'da adı Kıyı Eyaletleri Baptist Kurultayı olarak değiştirildi. 1905-06'da bu grup ile New Brunswick ve Nova Scotia'daki Özgür Baptistler birleşerek Kıyı Eyaletleri Birleşik Baptist Kurultayı'nı kurdular. Kuruluşun adı 1960'larda Atlantik Eyaletleri Birleşik Baptist Kurultayı biçiminde yeniden değiştirildi.

18. yüzyıl sonlarında Ontario'da birkaç Baptist kilisesi kuruldu. 19. yüzyılda ise ABD, İngiltere ve İskoçya'dan gelen Baptistler Ontario ve Québec'te birçok cemaat kurdular. Québec ve Ontario'nun doğusundaki kiliseleri de içine alan Ottawa Baptist Demegî 1836'da kuruldu. Bu eyaletlerde daha sonra başka misyoner toplulukları ve demekler oluşturulduysa da bu grupların birleşmesi, 1888'de Ontario ve Québec Baptist Kurultayı'nın kurulmasına değin çeşitli anlaşmazlıklar nedeniyle gecikti.

Ontario'dan gelen Baptist misyonerler 1870'lerde Kanada'nın batısında çalışmaya başladılar, cemaatlar ve dernekler kurdular. İngiliz Kolumbiyası Baptist Birliği 1897'de, daha geniş kapsamlı olan Batı Kanada Baptist Birliği ise 1909'da kuruldu.

Kanada'daki üç Baptist kurultayını birleştiren çabalarının 1900'lerde başlamasına karşın yıllarca anlaşmaya vanaamadı. 1931'den 1943'e değin birleşmenin ayrıntıları üzerinde çalışan Kurultaylar Arası Komite çalışmalarını 1944'te tamamladı. Federasyon bugün bir işbirliği örgütü olarak çalışmakta ve bölge kurultaylarının görevlerine katılmaktadır. Ayrıca bak. Baptistler.

Kanada Birleşik Kilisesi, Kanada'da Kongregasyonel, Metodist ve Presbiteryen kiliselerin birleşmesiyle 10 Haziran 1925'te Toronto'da kurulan kilise.

Birleşik Kilise'yi oluşturan kilise topluluklarının her biri 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında çeşitli cemaatlar içinde gerçekleştirilen birleşmeler sonucunda ortaya çıkmıştı. Üç kilise topluluğu birleşmeye yönelik resmi görüşmeleri 1904'te başlattılar. 1908'de hazırlanan Birlik Çerçevesi adlı belgeyi Metodistlerle Kongregasyonellerin hemen benimsemesine karşın, Presbiteryenler arasındaki güçlü bir azınlık resmi birliğin gerçekleşmesini uzun süre engelledi. Ama 1923'e gelindiğinde bütün ülkede Presbiteryenler ile Metodistlerin birleşmesiyle oluşan yerel cemaatların sayısı 3 bini aşmıştı. Sonunda bu cemaatların baskısıyla gerçekleşen resmi birleşmeye ülke çapında 4.512 Presbiteryen kiliseden 784'ü katılmadı; bu ayrılıkçı grup Kanada Presbiteryen Kilisesi adıyla varlığını sürdürdü. Kongregasyonel kiliselerden yalnızca sekizi birlik dışında kalırken 4.797 Metodist kilisenin tümü birliğe katıldı.

Kanada Birleşik Kilisesi öğreti bakımından tutucu bir çizgi izler, ama kilise içinde her türlü yorum farklılığına hoşgörülle yaklaşır. Ekumenik bir tutum izleyen Kanada Birleşik Kilisesi, Dünya Metodist Konseyi, Dünya Reform Kiliseleri Birliği (Presbiteryen ve Kongregasyonel), Kanada Kiliseler Konseyi ve Dünya Kiliseler Konseyi gibi uluslararası kuruluşların da üyesidir.

Kanada edebiyatı, Kanadalıların Fransızca ya da İngilizce ortaya koydukları edebiyat yapıtlarının tümü.

Kanada'nın İngilizce konuşulan bölgelerinde yazılmış en eski metinler, İngiliz gezginlerin ülkenin geniş ve yeni keşfedilmekte olan topraklarında yaptıkları yolculuklar sırasında basit ve sade bir dille tuttukları gezi notlarıydı. Daha sonra bunlara Kanadalıların, özellikle de Kıyı eyaletlerinde yaşayanların kaleme aldığı yazılar eklendi. Thomas McCulloch ve Thomas Chandler Haliburton gibi yazarlar, canlı ve mizah dolu bir üslupla yazdıkları yapıtlarında Nova Scotia'lıların lehçe ve âdetlerini konu aldılar. Oliver Goldsmith gibi ilk Kanadalı şairler ya yurtseverlik şarkıları ve ilahileri yazdılar ya da ülkenin keşfi ve öncü göçmenlerin yaşamı gibi konuları işlediler.

Kanada eyaletlerinin 1867'de Kanada Dominyonu adıyla konfederasyon oluşturması, hem ulusal gururun yükselmesine, hem de edebiyatta büyük bir canlanmaya yol açtı. Konfederasyon şairleri(*) olarak bilinen Sir Charles G. D. Roberts, Bliss Carman, Archibald Lampman ve Duncan Campbell Scott gibi şairler, Kanada manzaralarını aşkın ve romantik bir üslupla öven yapıtlarında, aşkı ve derin felsefi konuları işleyen şiirlerinde geliştirmekte olan ulusal bilinci dile getirdiler. Şiirleri, 20. yüzyılın başlarına değin Kanada edebiyatında önemli bir yer tuttu. 19. yüzyılın ikinci yarısında en yaygın roman türü tarihsel romanıydı. Kanada'ya ilk yerleşen göçmenlerin Yerlilerle çatışmalarını romantik bir bakışla anlatan yapıtlardan, gerçekçi ve yarı belgesel serüven öykülerine kadar, bu türde çeşitli yapıtlar ortaya kondu.

20. yüzyıl başlarında, önceki dönemin duygusal ve yurtsever şiirine karşı bir tepki doğdu. Newfoundland'deki yaşamı yansıtan lirik şiirlerden *The Titanic* (1935) gibi epik anlatılara kadar çeşitli yapıtlar veren şair E. J. Pratt, II. Dünya Savaşı öncesi Kanada şiirinin başlıca temsilcisiydi. Modern Kanada şiirinin ilk örneklerini ise, aşk bir dille ve serbest nazımla yazan A. J. M. Smith, A. M. Klein ve yüzyılın ortalarında ortaya çıkan öteki şairler verdiler. 20. yüzyıl başlarında, uzun süre yaygın bir tür olmayı sürdüren tarihsel romanların yerini, yerel renk taşıyan romanlar almaya başladı. Bunların en önemlileri, Lucy M. Montgomery'nin çocuk romanı *Anne of Green Gables* (1908; Yeşil Çatılı Evde Yaşayan Anne), usta yergici Stephen Leacock'un *Sunshine Sketches of a Little Town* (1912; Küçük Bir Kentin Güneşli Notları) adlı romanı ve uluslararası ün kazanan Mazo de la Roche'un Whiteoaks ailesinin hareketli yaşamını konu alan ve ilki *Jalna* (1927) başlığını taşıyan 16 romanlık dizisiydi.

Kanada romanı, 1940'larda yerellikten uzaklaşarak deneysel ve lirik bir üsluba yöneldi. Çocuklar ya da sanatçılar, ilk kez başkışı olarak romanlarda işlendiler. 1960'larda ve 1970'lerde, Margaret Atwood yapıtlarında çağdaş kent yaşamını ve kadın erkek ilişkilerini parlak bir ironiyle ele aldı. Mordecai Richler ve Robertson Davies de uluslararası ün kazandı. Feminizmin yanı sıra parodi ve gerçeküstücü kara mizah, 1970'ler ve 1980'ler Kanada romanının en belirgin öğeleriydi. Savaş sonrası yıllarda Atwood'un yanı sıra, toplumsal konular üzerine yorumlarıyla tanınan yergici Earle Birney, Leonard Cohen ve deneysel ürünler veren şair ve oyun yazarı Michael Ondaatje'nin yapıtlarıyla şiir alanında da önemli bir gelişme görüldü.

Tarihi boyunca Kanada'nın iki ayrı ve canlı kültürü oldu: İngiliz ve Fransız kültürleri. Bugünkü Québec eyaleti başta olmak üzere Kanada'nın Fransızca konuşulan bölgelerindeki edebiyat geleneği, İngilizce konuşulan bölgelere oranla daha yavaş gelişti. Kanadalılara ait ilk Fransızca şiir kitabı ve ilk roman, ancak 1830'larda, İngiliz yönetiminin yerleşmesinden çok sonra yayımlandı. Aralarında François Xavier-Garneau'nun *Histoire du Canada* (1845-48; Kanada Tarihi) ve Octave Crémazie'nin yurtsever şiirlerinin de bulunduğu 19. yüzyıl ortasının başlıca yapıtları, geliştirmekte olan ulusal kimlik duygusunu yansıtıyordu. Fransız Kanadası'nın ilk edebiyat grubu olan Québec akımı, 1860'ta ortaya çıktı. Başlıca amacı, nüfusun çoğunluğunun İngilizce konuştuğu bir ülkede Fransız-Kanada kültürünü yaşatmaktı. Grubun çoğu üyesinin tutucu ve Katolik olması, akıma ait şiir ve romanlarda nostaljik temaların ağırlık kazanmasına ve geleneksel üslubun egemen olmasına yol

açtı. Montreal okulu olarak bilinen bir sonraki önemli edebiyat akımı, 1895'te kuruldu ve adını aldığı kentte etkinlik gösterdi. Akımın üyeleri, daha çok Avrupa'daki simgeci ve Parnasçı şairlerden etkilendiler. Montreal Okulu, 20. yüzyılın başında estetikçi ve bölgeci yazarlar olarak ikiye ayrıldı. Fransız-Kanada edebiyatına sonraki 30 yıl boyunca bölgeler egemen oldu. Ama Québec'in giderek kentleşip sanayileşmesine karşın, bu yazarlar kırla ilgili temaları işlemeyi sürdürdüler. II. Dünya Savaşı'ndan sonra ise Fransız-Kanada romanında kentle ilgili konular egemen oldu. Gabrielle Roy'un Montreal'deki işçi sınıfının yaşamını konu alan *Bonheur d'occasion* (1945; Kelepir Mutluluk) ve Roger Lemelin'in *Les Plouffe* (1948; Plouffe Ailesi) adlı yapıtları, bu roman türünün örnekleriydi. Hector de Saint Denys Garneau'nun kendi ruhsal dünyasını araştırdığı uykusuz şiirleri ise, 1940'larda ve 1950'lerde yazan şairleri, özellikle de Québec'teki önemli yayınevi L'Hexagone çevresinde toplananları büyük ölçüde etkiledi.

Québec'in giderek modernleşmesi ve 1960'ların sonları ile 1970'lerde ayrılıkçı hareketi ifadesini bulan toplumsal ve siyasal karmaşa, kültürel kimlik bilincini geliştirdi ve edebiyatta canlanmaya yol açtı. 1960'larda şiir siyasal bir içerik kazandı, ifade özgürlüğü ve özgün bir kimlik arayışı gibi temalarla ağırlık verildi. Gaston Miron'un *L'Homme rapaillé* (1970; Gözden Düşmüş Adam) adlı yapıtı, bu dönemin tipik bir örneğiydi. Jacques Godbout, Hubert Aguin, Marie-Claire Blais ve Gérard Bessette gibi romancılar ise, toplumsal eleştiri ve genç kuşağın atom çağındaki mutsuzluğu gibi konularla ilgili radikal temalı yapıtlarında, romanın geleneksel yapısını bozan Fransız Yeni Roman akımından yararlandılar.

Kanada futbolu, Kanada'da çok yaygın olan, Amerikan futboluna(*) benzer oyun. Her biri 12'şer oyuncudan oluşan takımlar arasında, iki uça kalelerin bulunduğu dikdörtgen bir alanda oynanır.

Kanada futbolunun da temelini oluşturan rugby Kanada'ya 1860'larda girdi 1883'te Ontario Rugby Birliği ile Québec Rugby Birliği adlarında iki amatör lig kuruldu. 1891'de her iki lig de Kanada Rugby Birliği'ne katıldı. Yükseköğretim takımları arasındaki rugby karşılaşmaları 1898'de başladı. 1909'da yılın en başarılı amatör takımına Grey Kupası verilmeye başladı. Kanada ve ABD okul takımları arasındaki maçlar iki tarafın oyun stillerinin birbirine benzemesine yol açtı. 1930'ların başlarında Montreal'deki McGill Üniversitesi'nin koçu Frank "Shag" Shaughnessy, Kanada futboluna bugünkü biçimini kazandıran, ileriye pas verme ve koşan oyuncuya müdahale gibi bazı yenilikler getirdi. 1936'da birbiri ardına ortaya çıkan anlaşmazlıklar yükseköğretim takımlarının Grey Kupası'ndan çekilmesine yol açtı. Bundan sonra Kanada futbolunda profesyonel takımlar öne çıktı. 1956'da iki profesyonel lig birleşerek Kanada Futbol Ligi'ni (CFL) oluşturdu. 1966'da Grey Kupası CFL'de birinci gelen takıma verilmeye başladı.

Kanada futbolu ile Amerikan futbolu arasında bazı farklılıklar vardır. Takımlar 11 yerine 12'şer oyuncudan oluşur. 12. oyuncu, hücum sırasında arka alanda yan adam (*wide receiver*), savunma sırasında çığı arkasındaki ilk bek (*linebacker*) ya da pas savunucusu (*pass defender*) olarak görev yapar. Öteki oyuncuların saha içindeki konumları aynıdır, ama saha ve uç bölgeler (*end zone*) daha geniştir. Her takıma, topu 10 yarda (y. 9 m) ileriye taşımak için üç hak

tanınır. Bir vole (*punt*) ya da serbest vuruşla top savunmadaki takımın uç bölgesine düşürülürse, ayrıca en gerideki son bek (*safety back*) bu topu yakaladıktan sonra kendi uç bölgesinde rakip oyuncu tarafından tutulur ya da çizgi dışına çıkarsa hücumdaki takım bir sayı kazanır. Amerikan ve Kanada futbolunun savunma ve hücum düzenleri birbirine benzer, ama Kanada futbolunda mola (*time-out*) yoktur.

Kanada Havayolları bak. Air Canada

Kanada Irmağı, ABD'de, New Mexico eyaletinin kuzeydoğusundaki Sangre de Cristo Dağlarından doğan ırmak. Las Vegas Düzlikleri üzerinden güneye doğru aktıktan sonra, doğuya dönmeyen önce Kanada kayalıklarındaki yaklaşık 450 m derinliğindeki bir boğazdan geçer. Ardından kırmızımsı kumtaşı katmanlar içine oyulmuş derin, dar bir vadi içinden akarak Texas eyaletinin Oklahoma eyaleti içine uzanan kesimini aşar ve Oklahoma eyaletindeki Antelope Tepeleri arasında doğuya doğru yoluna devam eder. Oklahoma kentini geride bıraktıktan sonra, Boston Dağlarının batı ucundaki Muskogee'nin 47 km güneydoğusunda Arkansas Irmağıyla birleşir. 76.900 km²'lik bir alanın sularını toplayan ve uzunluğu 1.456 km'yi bulan ırmağın üzerinde çok sayıda kanal yer alır.

İrmak boyunca kurulmuş başlıca taşkın önleme ve sulama birimleri, New Mexico eyaletindeki Tucumcari yakınlarında yer alan Conchas Barajı ve baraj gölü (1939); gene New Mexico eyaletindeki Logan'da bulunan Ute Barajı Gölü ve Texas eyaletinde, Borger yakınlarındaki Sanford Barajı'nın oluşturduğu Meredith Gölüdür. Irmağın en büyük kolu batıdan katılan Kuzey Kanada Irmağıdır. New Mexico'nun (ABD) Union ilinden doğan Kuzey Kanada Irmağı'nın uzunluğu 1.223 km'dir ve 37.011 km²'lik bir havzanın sularını toplar. Texas ve Oklahoma'dan geçtikten sonra Eufaula Göletinde Kanada Irmağına katılır. Kanada Irmağı'nın öteki önemli kolları, New Mexico eyaletindeki Mora Irmağı ve Ute Çayı ile Texas eyaletindeki Mustang Çayıdır.

İrmağa adını Kanada'dan gelip ırmağı izleyerek batıdaki İspanyol topraklarına giden eski Fransız tüccar ve avcılarının verdiği sanılmaktadır.

Kanada İlerici Muhafazakâr Partisi, İngilizce PROGRESSIVE CONSERVATIVE PARTY OF CANADA (PCP), Fransızca PARTI PROGRESSISTE-CONSERVATEUR DU CANADA. Kanada'nın başlıca siyasal partilerinden biri. Kökeni, Kanada Dominyonu'nun kurulmasından (1867) yüz yıl kadar önce biçimlenmeye başlayan siyasal sistemde Tory'ler olarak bilinen İngiliz yönetimi yanlısı gruplara dayanır. Tory'ler gibi hiziplere bölünmüş ve kurarsız bir yapı gösteren Reformcular ise karşıt siyasal akımı oluşturuyordu. Uzun yıllar birbirleriyle çekişen bu hareketler, başında Reformcuların bulunduğu koloni yönetiminin iç bölünmeler sonucunda düşüğü 1854'ten sonra disiplinli yeni partilere dönüştü. Eski Tory'ler ile Fransız kökenli Kanadalıların çoğunluğu oluşturduğu öbür muhafazakârlar, ılımlı liberaller grubuyla birleşerek John Macdonald'ın önderliğinde Liberal Muhafazakâr Partii'yi kurdu. I. Dünya Savaşı ve sonrasında kapsayan bir dönem dışında bu ad altında etkinlik gösteren parti, 1942'de Kanada İlerici Muhafazakâr Partisi adını aldı.

Liberal Muhafazakârlar, 1864'e değin Kanada Parlamentosu'na egemen oldu. Bu tarihte Liberallerle oluşturulan koalisyon 1867'de sona erdi. Macdonald'ın koalisyonu sürdürme girişimi, 1873'te partinin se-

çimlerde ağır bir yenilgiye uğraması yüzünden başarısızlıkla sonuçlandı. Partinin başında kalan Macdonald, korumacı gümrük tarifeleri programıyla 1878'de büyük bir çoğunlukla iktidara dönmeyi başardı. Macdonald'ın ölümünden (1891) sonra etkili bir önderden yoksun kalan parti 1896'da iktidardan düştü ve uzun bir muhalefet döneminin ardından 1911'de Québec milliyetçilerinin desteğiyle yeniden hükümet kurdu. I. Dünya Savaşı sırasında çok sayıda liberalin de desteğini sağladı. 1921'de Ulusal Liberal ve Muhafazakâr Parti adıyla girdiği seçimlerde ağır bir yenilgi aldı. Sonraki yıllarda birincisi 1926'da üç ay, ikincisi ise 1930-35 arasında olmak üzere iki kez iktidarda bulundu. John G. Diefenbaker'in Haziran 1957'de bir azınlık hükümeti kurmasından sonra 1958 seçimlerinde büyük bir çoğunluk elde etti ve 1963'e değin iktidarda kaldı. 1967'de Diefenbaker'in yerine parti başkanlığına Robert L. Stanfield getirildi, ama o da 1968 seçimlerinde yenilgiye uğradı. Joe Clark'ın başkanlığı sırasında parti, dokuz aylık bir dönem (1979-80) dışında federal düzeyde hükümetin dışında kaldı. 1983'te Clark'ın yerine Brian Mulroney geçti. 1984 genel seçimlerinde yeniden iktidara gelen İlerici Muhafazakârlar, bu başarılarını 1988'de yapılan erken seçimlerde de sürdürdüler.

Kanada siyasal geleneğinde ne Muhafazakârlar, ne de Liberaller sağ ya da sol kanat partileri olarak tanımlanabilir. Çeşitli eğilimleri barındıran Muhafazakâr Parti'nin politikalarını ideolojiden çok, siyasal beklentiler, yerel konular ve pratik gereksinimler belirler. Bununla birlikte Muhafazakârlar genellikle mali konularda katı, toplumsal konularda ise hükümet müdahalesinin azaltılmasından yana bir tutum takınmışlardır.

Kanada İşçi Sendikaları Kongresi (Canadian Labour Congress-CLC), Kanada işçi sendikalarının ulusal birliği. Yalnızca Kanada'yla sınırlı "ulusal" sendikaların yanı sıra, ABD sendikalarının Kanada kolu durumundaki "uluslararası" sendikaları da içine alır. 1956'da Kanada Meslek ve İşçi Sendikaları Kongresi (TLC) ile Kanada İşçi Kongresi'nin (CCL) birleşmesiyle kurulmuştur.

1886'da kurulan Kanada Meslek ve İşçi Sendikaları Kongresi, başlangıçtan beri meslek sendikalarının yanı sıra işkolu sendikalarını da kabul etmekle birlikte üyelerinin çoğu ABD'deki Amerikan İşçi Federasyonu'na (AFL) bağlı meslek sendikalarındı. AFL'nin 1940'ta Sanayi Örgütleri Kongresi'ni (CIO) ve ona bağlı işkolu sendikalarını çıkarması üzerine TLC de bu eğilime uyarak CIO'ya bağlı sendikaları örgütten çıkardı. İhraç edilen sendikalar aynı yıl, 1927'de kurulmuş olan Tüm Kanada İşçi Kongresi'yle birleşerek Kanada İşçi Kongresi adı altında işkolu sendikalarını kapsayan yeni bir sendikal birlik oluşturdu. AFL ve CIO'nun 1955'te birleşmesinden bir yıl sonra, CCL ve TLC Kanada İşçi Sendikaları Kongresi adıyla birleştiler. Merkezi Ottawa'da olan sendikanın seçilmiş ilk başkanı TLC'den Claude Jodoin'di.

Yeni Demokratik Parti'yi destekleyen CLC'nin "uluslararası" sendikalarının yaklaşık yüzde 55'i ABD'deki AFL-CIO ile bağlantılıdır.

Kanada Kayalık Dağları, İngilizce CANADIAN ROCKIES, Kayalık Dağların Kanada'daki bölümü. İngiliz Kolumbiyası'nın ortakuzey kesiminden başlayıp güneydoğu yönünde uzanan dağlar, bu eyalet ile Alberta arasındaki 1.457 km'lik sınırın yaklaşık yarısını oluşturur. Genişliği 40-80 km arasında değişen dağların uzunluğu 1.600

km'dir. Batıda yer alan Kayalık Dağlar Çukuru adlı jeolojik çöküntü, dağların ön sıraları ile Columbia Dağlarını birbirinden ayırır. Genellikle, Kayalık Dağlar sistemini bir parçası sayılan Columbia Dağları, manzarasının güzelliğiyle tanınan Selkirk Dağlarını da içine alır.

Kanada Kayalık Dağlarında, yüksekliği 3.000 m'yi aşan 50 kadar doruk vardır. Bunların en yüksek, İngiliz Kolumbiyası'ndaki Robson Dağıdır (3.954 m). Öteki yüksek doruklar arasında, ABD sınırının kuzeyindeki buzul kaplı ilk doruk olan Joffre Dağı, Assiniboine Dağı, 3.749 m ile Alberta'nın en yüksek noktası olan Columbia Dağı ve Forbes Dağı sayılabilir. Dağların Alberta'daki doğu yamaçlarında Banff ve Jasper ulusal parkları ile Waterton Gölleri Ulusal Parkı, İngiliz Kolumbiyası'ndaki batı yamaçlarında ise Kootenay ve Yoho ulusal parkları olağanüstü güzellikteki manzaralarıyla dikkat çeker. Kootenay, Columbia, Fraser, Peace, Liard, Athabasca ve Saskatchewan ırmaklarını besleyen sular Kanada Kayalık Dağlarından doğar.

Başlıca demir ve kara yolu geçitleri Yellowhead, Crowsnest ve Trans-Kanada Karayolu'nun geçtiği Kicking Horse'tur.

Kanada kazı (*Branta canadensis*), *Anseriformes* (kazılar) takımının *Anatidae* familyasından kuş türü. Sırtı kahverengi, göğsü daha açık renk, başı ve boynu siyah, yüzünün yanları ve kuyrukaltı tüyleri beyazdır. Altı tırnağı arasında büyük boyut farkı görülür. Ağırlıkları cüce Kanada ka-

Kanada kazı (*Branta canadensis*)
Leonard Lee Rue III

zında (*B. c. minima*) 1,3 kg'den başlayarak büyük Kanada kazının (*B. c. maxima*) erişkin erkeklerinde 8 kg'ye ulaşır. Kanada ve Alaska'da üreyen bu kuşlar kışı genellikle ABD'nin güneyinde ve Meksika'da geçirir. Göç sırasında "V" düzeninde uçmaları ve uçarken sürekli bağırışlarıyla dikkat çekerler.

Kanada kazı İngiltere'ye av ve süs hayvanı olarak 17. yüzyılda götürülmüş, daha sonra öbür ülkelere de yayılmıştır.

Kanada Kraliyet Atlı Polisi (RCMP), eskiden (1920'ye değin) KUZEBATLI ATLI POLİSİ, Kanada'nın federal polis kuvveti. Ontario ve Québec dışında bütün eyaletlerde kolluk hizmetlerini ve ceza kovuşturmalarını da yürütür; Yukon ve Kuzeybatı Toprakları'nda tek polis kuvvetini oluşturur. Ayrıca Kanada'nın iç güvenliğinden sorumludur.

1873'te Kuzeybatı Atlı Tüfek Birliği adıyla kuruldu. ABD'nin sınırda askeri bir gücün devriye gezmesine tepki göstermesi üzerine, adı Kuzeybatı Atlı Polisi olarak değiştirildi. İlk üssü Alberta eyaletindeki Macleod Kalesi'ydi; denetimine bırakılan toprakların genişliği 800 bin km²'yi buluyordu. Bizon postu karşılığında düşük kaliteli viski satarak Yerliler arasında huzursuzluğa yol açan ABD'li tüccarların etkinliklerine son vermekle görevlendirilen 300 kişilik ilk birlik, bu tüccarları sınır dışı etmeyi ve Yerlileri yatıştırmayı başardı. Yerlilere karşı adil tutumları, 1885'teki Riel Ayaklanması'nda güçlü Karaayak Konfederasyonu'nun taraf-sız kalmasını sağladı.

Bölgedeki tek devlet gücü olan Atlı Polisler, yapımı 1885'te tamamlanan Kanada Pasifik Demiryolu'nun gözetimini de kapsayan çok değişik görevler üstlendi. 1898'deki altına hücum sırasında ilk altın arayıcıları dalgasından önce Yukon bölgesine ulaşarak düzeni sağlamada önemli rol oynadı. 20. yüzyıl başlarında 300 binden fazla kişi akın akın Kanada'ya göç ettiğinde, sert doğa koşullarına alışkın olmayan bu kişilere Atlı Polisler büyük yardımda bulundu. 1904'te adının başına "Kraliyet" sözcüğü eklenen birlik, 1920'de Kanada çapında federal bir kolluk kuvvetine dönüştürülünce bugünkü adını aldı ve merkezi Regina'dan Ottawa'ya taşındı.

1930'larda RCMP bünyesinde deniz ve hava birlikleri, köpekli birlik, ayrıca suç kanıtlarının incelenmesini sağlayan üç laboratuvarın ilk kuruluşu. 1940-42 arasında RCMP'nin "St. Roch" adlı teknesi Kuzeybatı Geçidi üzerinden batı-doğu seferini tamamlayan ilk gemi oldu.

RCMP'nin ülke çapında kolluk kuvveti olarak verdiği laboratuvar ve kimlik saptama gibi hizmetlerden bütün yetkili polis kuvvetleri yararlanır. RCMP'nin mali desteğindeki Kanada Polis Yüksekokulu'nda hem bu örgüt içinden, hem de öteki ülke polis örgütlerinden seçilmiş elemanlar eğitim görür. RCMP, Interpol'un (Uluslararası Polis Örgütü) üyesidir.

1970'lerde RCMP'nin 1.900 kişilik Gizli Güvenlik Servisi hakkında, elemanlarının yasadışı eylemleri nedeniyle federal bir soruşturma açıldı. Ülke içindeki tedhişçilik hareketleri hakkında istihbarat toplanması sırasında, bazı görevlilerin haneye tecavüz, hırsızlık ve mektup açma gibi suçlar işledikleri saptandı. Suçlananlardan bazıları emekliye ayrıldı, ötekiler de hapis cezasına çarptırıldı. Bu skandallar, kamuoyunda örgütün hem federal, hem yerel kolluk kuvveti olarak aşırı yetkilere sahip olduğu yolundaki eleştirilerin artmasına neden oldu. Buna karşılık bazı çevreler örgütün yasadışı eylemleri ortaya çıkararak anında durdurduğunu ve çeşitli düzeylerdeki sivil yöneticilerin sorumluluğu altında çalıştığını öne sürerek konunun olduğu gibi korunmasını savundular.

Kanada Kumpanyası, Yukarı Kanada'nın (Bugün Ontario) batı parçasının büyük bölümünü kolonileştirmede önemli rol oynayan kuruluş. 1812 Savaşı'nda zarara uğrayan Yukarı Kanada'daki birçok koloncinin tazminat isteği üzerine, İngiltere hükümeti geri kalanını Yukarı Kanada yönetiminin sağlaması koşuluyla tazminatın bir bölümünü karşılamayı kabul etti. Tazminat isteyenlerin temsilcilerinden John Galt'ın önerisi üzerine Yukarı Kanada yetkilileri tazminatın kendilerine düşen bölümünü ödemek için eyaletin batısındaki kraliyet topraklarını, oraları yerleşime açabilecek bir kumpanyaya satmaya karar verdiler.

1824'te kurulan ve 19 Ağustos 1826'da berat alan Kanada Kumpanyası Yukarı Kanada'da yaklaşık 1 milyon hektarlık arazi elde etti ve buna karşılık eyalet yönetimine 1843'e değin yıllık ödemelerde bulundu.

Kumpanyanın sekreterliğine atanan Galt, 1827'de denetçilik görevini üstlendikten sonra Galt ve Goderich kentlerini kurdu, Goderich'e yol yaptırdı ve bölgeyi yerleşime açmak için yeni göçmenler getirdi. Ama girişimleri çok masraflı bulunduğundan, 1829'da yerine Thomas Mercer Jones getirildi. Etkin olduğu dönemde tekeli konumundan dolayı sık sık eleştirilere hedef olan kumpanya, 1950'lere değin varlığını sürdürdü.

Kanada Kurtuluş Günü, eskiden (1982'ye değin) DOMINYON GÜNÜ, Kanada Dominyonu'nun kuruluşunun (1 Temmuz 1867) yıldönümlerinde kutlanan ulusal gün. Geçit törenleri, havai fişek gösterileri ve ulusal marşın eşliğinde yapılan bayrak töreni gibi etkinliklerle kutlanır.

İngiliz Kuzey Amerika'sındaki çeşitli eyaletlerin birleşmesi 1867'den çok önce gündeme gelmişti. 1864'te, Prens Edward Adası'ndaki Charlottetown'da bir araya gelen Québec, Ontario, Nova Scotia ve New Brunswick temsilcileri, üç yıl süren görüşmeler sonunda bir federasyon kurulması konusunda birleştiler. 1867'de İngiliz Kuzey Amerika Yasası'nın kabulüyle öbür eyaletler de birliğe katıldı. 1882'de, Kanada'nın anayasası yerini tutan bu yasaya, dolayısıyla da İngiltere'nin bu ülkedeki sembolik egemenliğine son veren yasal düzenlemeden sonra, bu ulusal gün şimdiki adını aldı.

Kanada Liberal Partisi, İngilizce LIBERAL PARTY OF CANADA, Fransızca PARTI LIBÉRAL DU CANADA, Kanada'nın başlıca siyasal partilerinden biri.

Partinin kökeni, ülkenin 1867'de Kanada Dominyonu adıyla bir konfederasyon olarak örgütlenmesinden bir yüzyıl önce biçimlenmeye başlayan parti sisteminin kuruluşu sırasında ortaya çıkan muhalefet gruplarına dayanır. Reformcular adıyla bilinen ilk muhalefet grupları arasındaki hizipçi eğilimler, 1837 Ayaklanması'na değin bu grupların gerçek bir siyasal partiye dönüşmelerini engelledi. 1848'de bir hükümet kurmayı başaran Reformcular 1854'e değin iktidarda kaldılar. 1854'te çok sayıda ılımlı liberal, radikal ya da ilerici liberallerden (Clear Grits) ayrılarak muhafazakârlarla birleşti. Radikal liberaler 10 yıl içinde gelecekte olan Liberal Parti'nin çekirdeğini oluşturdu.

İlk Liberal hükümet 1873'te Alexander Mackenzie'nin önderliğinde kuruldu. Bu hükümet, büyük ölçüde serbest ticaret politikası yüzünden, 1878 seçimlerini yitirdi. 1896'da Fransız asıllı Wilfrid Laurier'nin başkanlığında iktidara gelen Kanada Liberal Partisi aralıksız 15 yıl hükümette kaldı.

1921'de parlamentoda bir sandalye farkla yeniden işbaşına geçen Liberaller, önderleri W. L. Mackenzie King'in siyasal yeteneği ve İlericilerin desteğiyle yaklaşık dört yıl iktidarlarını sürdürdüler. Üç aylık bir Liberal-Muhafazakâr koalisyondan sonra King 1926'da yeniden iktidara geldi; 1930-35 dönemi dışında 1948'e değin görevde kaldı. 1948'de parti önderliğine gene Fransız asıllı bir Kanadalı olan Louis St. Laurent geçti. Onun yönetimi sırasında 1949 ve 1953'te oyların büyük ölçüde artıran parti 1958'de iktidarı İlerici Muhafazakârlara kaptırdı. Nisan 1963'te Lester B. Pearson'ın bir azınlık hükümeti kurmasıyla yeniden iktidara geldi. Kasım 1965'te yapılan ve hiçbir partinin çoğunluğu sağlayamadığı seçimlerin sonunda Liberal Parti gene bir azınlık hükümetiyle yönetimini sürdürmek zorunda kaldı.

1968'de parti önderliğine üçüncü kez Fransız asıllı bir Kanadalı, Pierre Elliott Trudeau geçti. Trudeau Haziran 1968 seçimlerinde Liberal Parti'ye mutlak bir zafer kazandı. 1979-80'deki kısa süreli İlerici Muhafazakâr Parti hükümeti dışında Liberaller 1980'lerin ilk yılları boyunca iktidarda kaldılar. Ama uluslararası ekonomik bunalım karşısında bir çözüm yolu bulamadığı için, Liberal Parti ve Trudeau'ya yönelik destek zayıfladı. 1984'te parti önderliğinden ayrılan Trudeau'nun yerine, onun hükümetinde 1972-75 arasında maliye bakanı olarak görev yapan John Turner geçti. 1984 seçimlerine Turner önderliğinde giren Liberal Parti, parlamentodaki sandalyelerinin üçte ikisini yitirerek, Brian Mulroney önderliğindeki İlerici Muhafazakârlar karşısında büyük bir yenilgiye uğradı. İlerici Muhafazakâr hükümetin ABD'yle Ocak 1988'de imzaladığı serbest ticaret antlaşmasının yol açtığı büyük tartışmalar nedeniyle erkene alınan genel seçimlerde de (Kasım 1988) başarılı olamadı. 1989'da parti liderliğinden istifa eden Turner'in yerine, gene Trudeau'nun eski bakanlarından Jean Chrétien seçildi.

Kanada Ulusal Galerisi, Ottawa'da 1880'de açılan galeri. Sergilenen 19. ve 20. yüzyıl Kanada sanatına ilişkin önemli örnekler arasında, 1920'lerde ve 1930'larda izlenimci üslupta çalışan James Edward Hervey Macdonald (1873-1932), Lawrence Harris (1885-1970), Alexander Young Jackson (1882-1974) ve Thomas Thomson (1877-1917) gibi ressamların oluşturduğu Yediler Grubu'nun Kanada manzaraları ile Jean-Paul Riopelle (d. 1923) gibi çağdaş sanatçıların yapıları yer alır.

Ayrıca El Greco, Rembrandt ve Rubens gibi eski ustaların resimleriyle çok sayıda çizim de bulunur. Galerinin koleksiyonları her yıl Kanada'nın çeşitli kentlerinde geçici olarak sergilenir.

Kanada Yasası, Kanada'nın İngiltere'den tümüyle bağımsızlaşmasını sağlayan ve anayasal düzeninin temelini oluşturan yasa. İngiliz Parlamentosu'nda 25 Mart 1882'de kabul edilerek, 17 Nisan 1982'de Kraliçe II. Elizabeth tarafından ilan edilmiştir. Kanada'daki İngiliz kolonilerinin bir dominyon altında birleşmesini sağlayan 1867 tarihli İngiliz Kuzey Amerika Yasası'nın(*) özgün metnini, İngiliz Parlamentosu'nun bu yasa da yaptığı değişiklikleri ve 1980-82 arasında Kanada'da federal yönetim ile eyaletler arasındaki görüşmeler sonunda benimsenen yeni esasları içerir.

Kanada Yasası, "tek Kanada, iki resmî dil" görüşünü savunan Başbakan Pierre Elliott Trudeau ile farklı talepleri olan eyaletler arasında bir uzlaşmanın ürünüdür. Yasada yer alan Haklar ve Özgürlükler Sözleşmesi başlıklı yeni bölüm din özgürlüğünden dil ve eğitim haklarına kadar 34 hakkı kapsar. Bütün eyaletlerde uyulması zorunlu kılınan bu hakların çoğu gerek federal parlamentonun, gerek eyalet yasama organlarının kısıtlamalar getirmesine olanak verecek biçimde düzenlenmiştir. Kanada'nın temel siyasal ilkeleri arasında yer alan yasanın üstünlüğünü korumaya yönelik bu düzenlemenin yürürlükte kalabilmesi için her beş yılda bir yenilenmesi hükmü konmuştur.

Yasada devletin temel yapısına ilişkin değişikliklerin nasıl yapılacağını gösteren bir düzenleme de yer almaktadır. Bu düzenleme uyarınca, anayasal değişiklik için ilgili parlamento kararının, ülke nüfusunun en az yüzde 50'sini temsil etmek koşuluyla, eyaletlerin üçte ikisinin onayını alması öngörülmüştür. Yasanın başka bölümlerinde Yerlilere ve Eskimolara ülkenin ilk halkları

olmalarından ve uluslararası antlaşmalar-dan doğan haklar tanınmış, eyaletlerin doğal kaynakları üzerindeki hak ve yetkileri güçlendirilmiş, bütün Kanada'ya yeterli dü-
zeyde kamu hizmeti götürülmesini sağla-
mak amacıyla federal yönetimin eyaletler
arasındaki eşitsizlikleri giderici maddi yar-
dımında bulunmasına ilişkin hükümler kon-
muştur.

Federal yönetimin 1980'de ortaya koyduğu anayasal reform programı geniş biçimde tartışılarak gerekli yasal süreçlerden geçiril-
dikten sonra 1982 başlarında İngiliz Parla-
mentosu'na sunuldu. İngiliz Parlamentosu'nda Yerli haklarının gereği gibi korunmadığı yolunda bazı eleştirilere karşın, bütün büyük partilerce desteklenen taslak, Kraliçe Victoria'nın 1867 tarihli İngiliz Kuzey Ame-
rika Yasası'nı onayladığı günün 115. yıldö-
nümü olan 29 Mart 1987'de yürürlüğe girdi. Böylece İngiltere ile son yasal bağın da
ortadan kalkmasıyla Kanada tam egemen bir devlet durumuna geldi.

Yeni düzenleme konusunda derin görüş ayrılıklarının bulunduğu Québec'te eyalet yönetimi değişikliklere karşı istan bir tutum takınarak konuyu Québec İstinaf Mahkemesi'ne götürdü. Mahkeme 7 Nisan 1982'de anayasal değişikliklerin eyaletlerin yetki alanını ilgilendirmesi durumunda bile Québec'in veto hakkının bulunmadığına karar verdi. Québec Üst Mahkemesi de 8 Eylül'de verdiği bir kararla dil konusunda yeni bir düzenleme getiren 101 sayılı yasa-
nın Haklar ve Özgürlükler Sözleşmesi'ne ters düştüğü gerekçesiyle anayasaya aykırı olduğu sonucuna vardı. Büyük tartışmalara yol açan bu yasa, eğitimini Québec dışında tamamlamış, İngilizce konuşan Kanadalı ana-babaların, bu eyalete taşınmaları du-
rumunda çocuklarını Fransız okullarına gön-
dermelerini öngörüyordu. Oysa sözleşme öğrenci sayısının okul açılmasını gerektire-
cek düzeyde olduğu bütün eyaletlerde azın-
lıkta kalan dilde de öğrenim görme hakkını güvence altına alıyordu. Québec'in, anaya-
sayı veto etme hakkına sahip olduğu iddiası Kanada Yüksek Mahkemesi tarafından da
oybirliğiyle reddedildi (6 Aralık 1982).

Kanadavey Katı, ABD'nin kuzeydoğu-
sunda Üst Devoniyen Dönemde (Devoni-
yen Dönem y. 395-345 milyon yıl önce)
oluşan kayaç katmanları ve bu kayaçların
çökeldiği zaman dilimi. Conneaut Katının
altında, Şemungiyen Katın üzerinde yer
alır. Adını, New York'un batısındaki Cana-
daway Çayı boyunca saptanan yüzey olu-
şumlarından alır. ABD'de New York'un
güneybatısı ile Pennsylvania'nın kuzeybatı-
sında uzanan Kanadavey Katı kumtaşı ve
şeylleri ayrıntılı biçimde incelenmiştir.

Kanadiyen Dizi, Kuzey Amerika'da Or-
dovisiyen Sistemin en alt kayaç katmanları
(Ordovisiyen Dönem y. 500-430 milyon yıl
önce). Kanada'nın güneydoğusunda elde
edilen bulgulara dayalı olarak tanımlanmış-
tır. Kanadiyen Dizinin saptanmasını sağla-
yacak özgün bir yapı yoktur. Dizinin görece
gelişmiş bölümleri, 1.200 m'lik kesintisiz bir
Alt Ordovisiyen katmanının bulunduğu
Pennsylvania'nın merkezindeki Nittany Kem-
erinde ve Vermont'taki Champlain Gölü-
nün doğu kıyısındadır. Öte yandan Ozark
Domunun yan taraflarında da son derece
gelişmiş bir bölüm bulunur. Kanadiyen Dizi
katmanları, kratonlar boyunca ve jeosenkli-
nal çukurlara doğru kalkerlidir ve önemli
miktar da doloston (parçalar halinde
taşlaşmış ya da çökelmiş dolomitten oluş-
an tortul kayaç) içerir. Kireçtaşının dolomite
ya da dolostona dönüşmesi Kanadiyen ka-
yaçlardaki çoğu fosillerin yok olmasına yol
açmıştır. Bu yüzden özellikle biçim bozul-

masının (deformasyonu) önemli bir rol oy-
nadığı bölgelerin sınırları boyunca diziler
arasında ilişki kurma olanağı çok zorlaş-
mıştır.

Bu kalkerli fasiyesten farklı olarak Logan
Çizgisinin doğusunda New York'tan New-
foundland'e kadar zengin bir graptolit fau-
nası içeren siyah şeyl fasiyesi yer alır.

Kanagaki Robun, asıl adı BUNZO NOZAKI
(d. 6 Ocak 1829, Edo [bugün Tokyo] - ö. 8
Ekim 1894, Tokyo, Japonya), mızah dolu
yapıtlarıyla tanınan Japon yazar. Gelenek-
sel Japon yergi sanatından yararlanarak
Batılılaşma sürecinde Japon toplumunda
ortaya çıkan garplikleri yansıtmıştır.

Bir dükkanda çırak olarak çalıştıktan son-
ra, geleneksel *gesaku* (oyunlu kompozis-
yon) türünde ürün veren Hanagasa Bunk-
yo'nun izleyicisi oldu. Zamanla, Edo'daki
tüccar ve işçileri eğlendirmeyi amaçlayan bu
hafif ve nükteli yazı türünün önde gelen
yazarları arasına girdi. Başlıca yapıtları,
ünlülere yapılan gezilerle ilgili yapıtları
alaya alan *Kokkei Fuji mode* (1860-61, Fuji
Dağına Komik Bir Gezi) ve *Aguranabe*'dir
(1871).

Kanagava, Japonya'nın Honşu Adasında il
(*ken*). Tokyo'nun güneyinde 2.397 km²'lik
bir alanı kaplar. Doğuda Tokyo Körfezi
(*van*), güneyde de Büyük Okyanus ile
çevrilidir. Doğu kıyısı Keihin Sanayi Bölge-
si'nin bir parçasını oluşturur. İl merkezi,
Tokyo'nun limanı Yokohama'dır. Hiratsu-
ka ve Odavara gibi kentlerin bulunduğu
Büyük Okyanus kıyıları ilgi gören bir din-
lence bölgesidir.

Kanagava'nın iç kesimleri Tokyo pazarı
için çiçek ve süt ürünlerinin üretildiği bir
tarım bölgesidir. Miura Yarımadasının giri-
şindeki Misaki limanı, bir orkinos ve ton
balıkçılığı merkezidir. 1970'lerin sonların-
da, sanayinin gelişmesi ve bölgede işçi
konutlarının yapılmasıyla nüfus hızla artma-
ya başlamıştır. Nüfus (1990 geç.) 7.980.421.

Kanagava Antlaşması, PERRY SÖZLEŞMESİ
olarak da bilinir, Japonya'nın Batılı bir
ülkeyle yaptığı ilk antlaşma (31 Mart 1854).

ABD ve Japon delegeleri arasında Kanaga-
va'da (bugün Yokohama'nın bir bölümü)
imzalanan bu antlaşmayla Japonya'nın dış
dünyaya kapalı olduğu dönem (1639-1854)
sona erdi. Antlaşma, ABD tugamirali Matt-
hew C. Perry'nin baskısı sonunda kabul
edildi. Haziran 1853'te filosuyla Tokyo
Körfezine giren Perry, Japonlardan, ikmal
için limanlarını ABD gemilerine açmalarını
istedi. Daha sonra, karar vermesi için
hükümete birkaç ay tanıyarak Japonya'dan
ayrıldı. Şubat 1854'te geri döndü. Perry'nin
savaş gemilerine direnecek askeri güce sa-
hip olmadıklarını gören Japonlar, ABD
gemilerinin Şimoda ve Hakodate limanları-
na giriş ve çıkışını serbest bıraktılar. Ayrıca
Şimoda'da bir ABD konsolosu bulunmasını
da kabul ettiler. Kanagava Antlaşması'nı
19. yüzyılda öbür Avrupa ülkeleriyle imza-
lanan başka antlaşmalar izledi.

Kanakalar (Hawaii dilinde: "Kişi" ya da
"İnsan"), 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl
başlarında Avustralya'nın Queensland eya-
letindeki şeker kamışı plantasyonlarında ve
sığır yetiştirilen çiftliklerde ya da hizmetçi
olarak kentlerde çalıştırılmak üzere Güney
Pasifik adalarından getirilen Yerlilere veri-
len ad. İlk kez 1847'de pamuk plantasyonla-
rında çalıştırılmak üzere Queensland'e geti-
rilen bu Yerliler, sağladıkları ucuz işgücü ile
sonraki yıllarda şeker sanayisinde görülen
gelişmenin en önemli dayanağını oluşturdu-
lar. Çoğu zaman zor kullanılarak ya da
kandırılarak (*bak. blackbirding*) Avustral-

ya'ya getirilen Kanakaların sayısı, 20. yüzyıl
başında 57 bin dolayındaydı.

Çok kötü koşullarda çalıştırılan Kanaka-
lar, kolelerden daha fazla hakka sahip
değildi. Bu uygulamalara karşı, insanı kay-
gılar nedeniyle tepkiler doğmaya başlamıştı.
Ama hükümet bu tepkilerden çok. Kana-
kahların çalıştırılmasının yaşam standardını
düşürdüğü yolundaki eleştiriler ve Avrupalı
yatırımcılarla işçilerin desteklenmesi isteği
nedeniyle 1890'da yeni kole getirilmesini
yasakladı. Öte yandan plantasyon sahipleri,
Queensland'in kuzeyine göç edip orada
kendi denetimlerinde bir koloni kurarak bu
yasağa karşılık verdiler ve 1892'de yasağın
kaldırılmasında önemli rol oynadılar.
1901'de Avustralya Uluslar Topluluğu'nun
kurulmasının ardından çıkarılan Pasifik
Adaları İşçileri Yasası'yla 1904'ten sonra
yeni Kanakalı getirilmemesi, ülkede bulu-
nanların da 1906'dan sonra sınır dışı edil-
mesi karara bağlandı.

kanal, arazi sulama, su dağıtımı, akaçlama
(drenaj) ve ulaşım amacıyla inşa edilen
yapay su yolu. Kanallar çoğunlukla doğal
su yollarına ya da başka kanallara bağlana-
rak yaygın bir kara su yolları ağı oluşturu-
rak.

Ortadoğu'daki ilk uygarlıklar tekne ulaşımından çok, içme ve sulama suyu sağlamak amacıyla kanallara önem vermişlerdi. İÖ 7. yüzyılda Asur kralı Sinahhenba (Sanherib) Ninive kentine içme suyu sağlamak amacıyla 80 km uzunluğunda, taştan bir kanal yaptırdı. Pers imparatoru I. Dareios da, yaklaşık İÖ 510'da Süveyş Kanalı'nın öncüsü sayılabilecek ve Nil Irmağı ile Kızıldeniz'i birleştirecek bir kanal yapımına girişti. Fenike, Sümer ve Babil gibi ülkelerde gelişmiş kanal sistemleri vardı. Bugünkü Irak topraklarında yer alan Samarra ile Kut kentleri arasında gemi ulaşımını sağlayacak yaklaşık 320 km uzunluğunda bir kanal inşa etme tasarısı eski çağlardaki en önemli girişimlerden biri olarak bilinir. İÖ 3. yüzyılda Çinliler belli başlı ırmakların kıyısındaki iç bölgeleri birbirine bağlamak amacıyla bir dizi kanal yaptılar. Bunların en önemlisi, dünyanın en uzun yapay su yolu olan ve toplam uzunluğu 1.600 km'yi aşan Büyük Kanal'dır. Bu kanalın ilk bölümü İS 610'da açıldı ve daha sonra gelen hanedanlar tarafından Yangtze Irmağından Pekin'e kadar uzatıldı.

Romalılar Kuzey Avrupa ve İngiltere'de genellikle askeri taşımacılık amacıyla kullanılan geniş kanallar yaptılar. Bunların bir bölümü, örneğin İngiltere'nin güneydoğusundakiler, akaçlama amacıyla da kullanılmıştır. Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra Avrupa'da su yolları yapımında bir duraklama dönemine girildi, ama 12. yüzyılda ticaretin yaygınlaşmasıyla kanal yapımı gene hızlandı. Bunun sonucunda, ortaçağda Avrupa'daki taşımacılığın yüzde 85'i kanallardaki ulaşım ile yapılır duruma geldi. Adıyada Denizindeki bir lagüne yer alan ve üstünde bataklıklar bulunan adalar da yapılan Venedik kanal sistemi günümüzde hâlâ kullanılmaktadır. Yaklaşık 1373'te Felemenkiler kanal yapımında, günümüzde de önemini koruyan bölme havuz yöntemini geliştirdiler. Bu sistem, iki yarı sızıcı kapatılan bir kanal-havuz su doldurup boşaltarak, havuzun içine alınan geminin yükseltilip alçaltılmasını ve böylece yükseklikleri farklı su yolları boyunca ilerlemesini olanaklı kılar.

Havuzlu kanalların geliştirilmesi, aralann-da yükseklik ya da eğim farkı bulunan yerlerde de kanal yapılabilmesini olanaklı hale getirdi.

16. yüzyılın başlarında Avrupa'da geniş bir kanal sistemi kuruldu. İngiltere'de ise 18. yüzyılın sonlarındaki Sanayi Devrimi'ne değin önemli bir kanal yapılmadı, ama daha sonra su yolu ağı hızla genişleyerek bu ülkenin gelişmesinde önemli bir rol oynadı.

Sanayi Devrimi'nin başlangıcından 19. yüzyılın ortalarına, yani demiryolu yapımının ağırlık kazanmasına değin geçen süre, kanal çağı olarak kabul edilebilir. Bu dönemde ABD'de kanal yapımına pek önem verilmedi. 19. yüzyılın başlarında bu ülkedeki kanalların toplam uzunluğu yaklaşık 160 km idi, ama yüzyılın sonuna doğru bu uzunluk yaklaşık 6.400 km'ye ulaştı. Bu kanallardan en önemlileri, Büyük Göller'i birbirine bağlayanlar ile bu gölleyi Mississippi Irmağına bağlayan Illinois ve Michigan kanallarıdır.

Demir ve kara yollarının yaygınlaşması, kanal yapımındaki hızlı gelişmeyi yavaşlatmakla birlikte, kanal ticareti önemini korumaya devam etti. Avrupa'daki ülkelerin çoğu birbirine ırmak ve kanallarla bağlı olduğundan Avrupalılar ticaretlerinin büyük bir bölümünü su yollarıyla yapmayı sürdürdüler. Eski Sovyetler Birliği de iç

bölgelerinin gelişmesini sağlamak amacıyla çok uzun kanallar açarak Moskova'yı Beyaz Deniz, Karadeniz, Baltık Denizi, Azak Denizi ve Hazar Denizine bağladı. Bu girişim hem Moskova'yı önemli bir iç liman durumuna getirdi, hem de dünyadaki toplam kanal uzunluğunun artmasında önemli bir rol oynadı.

19. ve 20. yüzyıllarda kara su yolu yapımı projelerinin çoğalmasıyla birlikte, deniz aşırı taşımacılıkta da büyük gelişme oldu. Almanya'nın kuzeyinde, Kuzey Denizinden Baltık Denizine birkaç yüz kilometrelik bir yolla geçilmesini sağlayan Kiel Kanalı da bu amaç doğrultusunda gerçekleştirildi. 2.300 yıl önce İ. Dareios'un başlattığı Kızıldeniz ile Akdeniz'i birleştirme çalışması, 1869'da Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla sonuçlandı. Kuzey Yanküre'de ise 1914'te, gemilerin Güney Amerika'nın çevresinden dolmadan Atlas Okyanusundan Büyük Okyanusa geçmesine olanak sağlayan Panama Kanalı açıldı. ABD'de birçok kanal ve havuzdan oluşan St. Lawrence Suyolu 1957'de açıldı ve böylece hem Büyük Göller'deki göller Kuzey Atlas Okyanusuna bağlandı, hem de Toronto ve Chicago gibi kentler birer okyanus limanı durumuna geldi.

Bölmeli havuz yöntemi, kanal yapımıcılığının en temel sorunu olan, aradaki eğim

farkının korunarak farklı yükseklikteki yerler arasında yeterli düzeyde su tutulmasına çözüm getirdi. Yan havuz ve geçme bölmelerinin (mitre gate) bulunmasıyla da kanalların verimliliği iyice artırıldı. Yukarı doğru bir açı oluşturan geçiminde birleşen iki parçalı geçme bölmeler, düz bölmelerin taşıyabildiğinden daha yüksek basınca dayanabildiğinden, daha büyük gemileri içine alabilen, daha uzun ve derin havuzların yapılmasına olanak sağladı.

Suyun bol olduğu bölgelerde kanal-havuzlar, kullanılacak su miktarı düşünülmeden işletilebilir. Ama pek çok yerde havuz içinde yeterli su düzeyini koruyabilmek için suyun dikkatli harcanması gerekir. Bu durumda yan havuzlar yardımıyla daha önce başka havuzlarda kullanılan su yeniden devreye sokulur. Yan havuzlarda biriktirilen su, ana havuza pompalanarak su düzeyinin yükselmesi sağlanır. Su düzeyi alçaltılmak istendiğinde su yeniden yan havuza boşaltılır.

Günümüzde su yolu yapım mühendisleri çalışmalarnı, daha büyük gemilerin karalıktan ya da başka engellerden fazlaca etkilenmeden kanallardan daha hızlı geçmesini sağlama konusu üstünde yoğunlaştırmışlardır. Bunu sağlamanın bir yolu, kanal yapımı için doğal engellerden en az etki-

Dünyanın belli başlı kanalları

	uzunluk km	yapım (yenileme) yılı(lar)ı ^a	kullanım amacı ^b		uzunluk km	yapım (yenileme) yılı(lar)ı ^a	kullanım amacı ^b
Afrika				Pakistan			
Fas				Aşağı Cihelum Kanalı	1 922	1898 1901	S
Beni Musa Kanalı	122	1938-	Ç	Yukarı Cihelum Kanalı		1912 15	S
Beni Amir Kanalı	64	1938-	Ç	Yukarı Chenab Kanalı		1912 15	S
Mısır				Aşağı Ban Doab Kanalı		1912 15	S
Süveyş Kanalı	168	1856-69	U	Yukarı Suval Kanalı		1917 18	S
Sudan				Yukarı Sudd Kanalı		1921	S
Cezire Kanalları	5 030	1925-	S	Thai Kanal Sistemi	3 148	1946	S
Mangrit Kanalları		1957-62	S	İrmaklararası Bağlantı Kanalları	663	-	-
Cunguli Kanalları	402	1970 lerin sonu	Ç	Suriye			
Asya				Humus-Hama Kanalı	88	1934 51	S
Afganistan				Gab Açarne Kanalı	950	-	S
Nangarhar Kanalı	70	1961	S	Tayland			
Hilmend Vadisi Kanalı			S	Raphiphat Kanalı	32	1916 24	Ç
Bangladeş				Tayvan			
Ganj-Kobadak Kanalı	3 054		Ç	Chia-nan Kanalı	1 024	1920 30	S
Teesta Barajı Kanalı	2 262		Ç				
ÇHC				Avrupa			
Hailun Zileri Kanalı	8 300	1953	S	Almanya			
Büyük Kanal	1 747	10 y. 4. yüzyıl (156 yüzyıl) (1958-64)	Ç	Oder-Sprea Kanalı	84	1887 97	U
Dayuzhang Kanalı		1949 dan sonra	S	Oder-Havel Kanalı	83	1908 14	U
Akesu Kanalı		1949 dan sonra	S	Ems-Jade Kanalı	72	1887	U
Karashar Kanalı		1949 dan sonra	S	Küsten Kanalı	70	1935	U
Huangyanghe Kanalı		1949 dan sonra	S	Elbe-Havel Kanalı	56	1936	U
Jinhui Kanalı		1949 dan sonra	S	Weser-Elbe Kanalı			U
Kuzey Jangsu Ana Kanalı		1949 dan sonra	S				
Hintistan				Mittelland Kanalı	321	1905 38	U
Racastihan Kanalı	649	1955	Ç	Dortmund Ems Kanalı	269	1890 99	U
Balı Yamuna Kanalı	2 799	1821 (1973 76 1875 79 1940-43)	S	Ludwig Kanalı	172	(1950) 1836 45	U
Kaveri Delta'sı Sistemi	5 597	y. 100 (1899 1902)	S	Kuzey Güney Kanalı	112,5	1968 76	U
Yukarı Ganj Kanalı	4 760	1854	S	Main-Tuna Kanalı	171	1968	U
Godavari Delta'sı Sistemi	4 019	1846 90	S	Kiel Kanalı	98	1887 95	U
Betva Kanalı	270	1881 93	S	Elbe-Lubeck Kanalı	62	(1907 14) 1895 1900	U
Sarda Kanalı	1 873	1915 26	S	Belçika			
Pravara Kanalı	130		S	Albert Kanalı	130	1939	U
Godavari Kanalları	188		S	Brugge-Zeebrugge Kanalı	12		U
Bhakra Kanalları	4 490		Ç	Willebroek Kanalı	32	1561	U
Hirakud Kanal Sistemi	888	1963 64	Ç	(Bruksel-Rupel)		(1922)	U
Tungabhadra Kanalları	545	1956	Ç	Charleroi-Bruksel Kanalı	77	1968	U
Damodar Vadisi Kurumu				Birleşik Krallık			
Kanalları	2 494	1958	Ç	Leeds-Liverpool Kanalı	230	1770 1816	U
Durgapur Barajı	225	1952 55	Ç	Kaledonya Kanalı	88	1803-22	U
Nagarcuna Sagar Kanalları	391	1955	S	Manchester Gemi Kanalı	58	1894	U
Kosi Kanalları	176	1955	S	Grand Trunk Kanalı			U
Irak				Grand Union Kanalı			U
Sersar Vadisi Kanalı	65	1958	Ç	Kennet-Avon Kanalı			U
Japonya				Bulgaristan			
Aici Kanalı	112	1961	Ç	Güney Ana Kanalı	293	1960 lerin sonu	S
Gumma Kanalları	40	1968	S	Finlandiya			
Malezya				Saimaa Kanalı	43	1845 56 (1968)	U
Tanjong Karang Kanalları	40		S	Fransa			
Krian Kanalları	66	1960 lerin başı	S	Ren-Rhône Kanalı	320	1784 1833	U
Muda Irmağı Kanalı	97		S	Marne-Ren Kanalı	316	1838 53	U
Myanmar				Midi Kanalı	240	1665-81	U
Shwabo ve Ye U kanalları	1 062	1906	S	Garonne Irmağı Kanalı	200	1838-	U
Kuzey Nawin sulama kanalları	519	1967	S	Kuzey Kanalı	95	1900 lerin başı (1961 65)	U
Zawgyi Kanal Sistemi	400	1925	S	St. Quentin Kanalı	92	1738 1810	U
Mandalay Kanal Sistemi	200	1902	S	Büyük Alsace Kanalı	50	1932 2. Dünya Savaşı sonrasında tamamlandı	U
Panlaung Kanal Sistemi	346		S	Marsilya Rhône Kanalı	81	1900 lerin başları	U
				Centre Kanalı		1784-92	U

lenecek yerlerin seçilmesidir. Örneğin Kiel Kanalı'nın düz bir bölgeden geçmesi sağlanarak kazı işleri en aza indirilmiş, kanalın yalnızca iki ucuna birer havuz yapılarak sorun çözülmüştür. Süveyş Kanalı ise, bölgedeki göllerden ve bataklıklardan yararlanılarak, havuz kullanılmadan yapılmıştır.

Fiziksel yapısı bakımından havuz kullanmanın zorunlu olduğu yerlerde havuzların verimini artırmak ya da kullanım gereksinimini en aza indirmek için çeşitli çalışmalar yapılır. Örneğin St. Lawrence Suyolu'ndaki Welland Kanalı'nda havuzlar çift yapılarak gemilerden biri yukarıya çıkarken, ötekini aşağıya inmesi sağlanmıştır. Panama Kanalı'nın yapımında ise mühendisler kara bölümü boyunca derin bir kanal açarak ve bir ırmağın önüne bir baraj kurarak ulaşımı elverişli bir göl oluşmasını sağlamışlar ve böylece havuz gereksinimini en aza indirmişlerdir.

Çok dik ve eğimli bazı yerlerde aşamalı düzey ayarlaması gerektiğinde, havuz kullanmak bile kanal yapımının sorununu çözmeye yeterli olmayabilir. Bu durumda tek çözüm, geminin eğimli yüzeyden yukarı doğru çekilmesidir. 1968'de Brüksel'de yaklaşık 1,6 km'de 91 metre yükselen eğimli bir yüzeyde 1.350 tona kadar olan gemileri yukarıya taşıyabilen bir sistem yapıldı. Yükseklik değişiminin çok kısa aralarla yapılması gerekirse, kaldırıcılar da kullanılabilir. Yüksek basınçlı hidrolik kaldırıcılar, batırılabilir dubalar ve karşı ağırlıklı dişi sistemleriyle çalışan kaldırıcılar da havuz yerine kullanılabilir. 1962'de Henrichsburg'da (Almanya) 1.000 tonluk bir gemiyi yaklaşık 24 m kaldırabilen bir kaldırıcı yapılmıştır.

Bazı kanallar bir devletin sınırları içinde ya da iki ülkenin sınırı arasında bulunmakla birlikte, uluslararası nitelikte kabul edilir. Bu tür kanallar önceleri aynı kıyıyı paylaşmayan devletlerin yararlanmasına kapalı tutulurken, 19. yüzyılın sonundan başlayarak uluslararası anlaşmalarla yabancı bandıralı ticaret ve savaş gemilerinin tümüne açıldı. Bu uygulama ilk kez 1888 İstanbul Sözleşmesi'yle Süveyş Kanalı'nda başlatıldı. Kuzey Denizi ile Baltık Denizini birbirine bağlayan Kiel Kanalı da 1918 Versailles Antlaşması'yla bütün ulusların ticaret ve savaş gemilerine açıldı. Bununla birlikte Almanya bir savaş durumunda kanalı düşman savaş gemilerine kapatma yetkisini saklı tuttu. Korinthos Kanalı da açıldığı 1893 tarihinden başlayarak Yunanistan tarafından uluslararası ticaret gemisi trafiğine açık tutuldu.

Kanal Bölgesi bak. Panama Kanal Bölgesi

kanal-havuz, ALAVERE HAVUZU ya da EKLUZ olarak da bilinir, bir kanalın ya da ırmağın yatağına ya da bir dok girişine inşa edilen havuz. Kanal-havuzların her iki ucunda gemileri yükseltmek ya da indirmek için su düzeyinin ayarlanabilmesini sağlayan kapılar vardır. Su düzeyinin ve böylece gemilerin yükseltilmesi gereken yerlerde birbiriyle bağlantılı ama ayrılabılır nitelikte bir dizi kanal-havuzdan yararlanılır. İsveç'teki Trollhätte Kanalı'nın üçlü kanal-havuzundan geçen bir gemi ilk düzeyinden toplam 23 m yükselir. Daha büyük bir yükseltme sağlayabilen tekli kanal-havuzlar da vardır. Örneğin, ABD'de Minnesota'daki St. Anthony Çavlanının çevresinden geçen kanal üzerindeki tekli kanal-havuz, bir gemiyi 15 m yüksekliğe kaldırabilir. Önceleri kanal-havuzların kapakları düşey doğrultuda açılıp kapanırdı; günümüzde suyun akma yönü doğrultusunda yatay açılıp kapanan kapaklar kullanılmaktadır. Kapaklar, aralarında belirli bir açı oluşacak biçimde kapanır. Bu sistemi Milano'daki San Marco Kanal-Havuzu için Leonardo da Vinci'nin geliştirdiği sanılmaktadır. Böylece farklı su düzeyleri nedeniyle aralarında bağlantı ku-

	uzunluk km	yapım (yenileme) yılı(arı)*	kullanım amaç		uzunluk km	yapım (yenileme) yılı(arı)*	kullanım amaç
Hollanda				Kuzey Amerika			
Kuzey Hollanda Kanalı	78	1825	U	ABD			
Amsterdam Ren Kanalı	72	(1952)	U	Atlas Okyanusu	3 057		-
Juliana Kanalı	34	1935	U	Kıyı Suyolu ^a			
Kuzey Denizi Kanalı	24	1865-76	U	Cape Cod Kanalı ¹	13	1909-14	U
Gent Terneuzen Kanalı	31	1824-27	U	Chesapeake-Delaware Kanalı ¹	22	1829	U
Schelde Ren Kanalı		1960'ların sonu	U			(1919)	
İrlanda				Albemarle Chesapeake Kanalı ¹	43	1855-59	U
Büyük Kanal	130	1756-1804	U	Korfez Kıyı Suyolu ²	1 770		U
İspanya				Illinois Suyolu ³	526	1933	U
Alphonso-XIII Kanalı	85	1926	U	Chicago Gemi Kanalı	48	1900	U
İsveç				Calumet Sag Kanalı ¹	26	1922	U
Gota Kanalı	558	1810-22	U	New York Eyaleti Şilep Kanalı (Erie Kanalı)	837	1903-18	U
İtalya				Tennessee-Tombigbee Suyolu	376	1971-84	U
Büyük Kanal (Venedik)	3		U	Washington Golu Gemi Kanalı	13	1916	U
Cremona-Milano Kanalı	75	1960'ların sonu	U	Sacramento Derin Gemi Kanalı ⁴	69	1963	U
Macaristan				California Sukomeri	724		S
Tiszalok Kanalları	163	1941-67	S	Coachella Kanalı	198		S
Polonya				San Luis Kanalı	168		S
Wieprz Kyzna Kanalı	140		S	Batı Yakası Kanalı (Rio Grande)			S
Augustów Kanalı	100	1824-39	U	Tüm Amerika Kanalı	129		S
Bydgoszcz Kanalı	27	1724	U	Jamaika			
Gliwice Kanalı	41	1933-39	U	St. Dorothy Kanalı	30.6	1961	S
Portekiz				Kanada			
Sorruia Vadisi Kanalı	381	1953-58	Ç	St. Lawrence Suyolu	293 ¹	1954-59	U
Alentejo Kanalları	9 000	1959	Ç	St. Lambert Kanal Havuzu ²	4.8	1954-59	U
Romanya				Cole Ste. Catharine Kanal Havuzu ²	12	1954-59	U
Terasa Brăilei Kanalları	1 400 ^c	1969	S	Beauharnois Kanalı ²	19	1929-32	U
Calafat Bölgeleştir Kanalları	44	1969	S	Wiley-Dondoro Kanalı ²	16	1954-59	U
SSCB (dağılımdan önce)				Iroquois Kanalı ²		1954-59	U
Karakum Kanalı	1 100	1954-81	Ç	Welland Kanalı ²	44	1913-32	U
Vişnovok Su Sistemi ^d	1 406	1703-09	U	Sault Ste. Marie Kanalı	2.2	1887-95	U
İrliş Karaganda Kanalı	451	1971	Ç	St. Mary's Falls Kanalı ²	2.6	1855	U
Kuzey Kırım Kanalı	403	1961-71	U	Trent Kanalı	386	1833-1920	U
Volga Baltık Suyolu	368	1964	Ç	Rideau Kanalı	200	1826-32	U
Büyük Fergana Kanalı	345	1939-40	Ç	Richelieu Kanalı	69	1833-44	U
Baltık Beyaz Deniz Kanalı	227	1931-33	U	Lachine Kanalı	14	1821-25	U
Dnyeper Bug Kanalı	196	1837-48	U	Ste. Anne Kanalı	3.2	1840-43	U
		(1945-46)				(1879-86)	
Samur Apşeron Kanalı	182	1939-40	Ç	Meksika			
		(1951-55)		Ana Kanal	335	1950 den sonra	S
Terek Kuma Kanalı	150	1952-60	S	Guillermo Rode Kanalı	200	1950 den sonra	S
Moskova Kanalı	128	1932-37	U	Requena Kanalı	197	1950 den sonra	S
Volga Don Kanalı	101	1950-52	U	Humaya Kanalı	180	1950 den sonra	S
Nevinnomyssk Kanalı	49.2	1936-48	Ç	Alto Kanalı	124		S
Yunanistan				Antonio Cona Kanalı	118	1950 den sonra	S
Korinthos Kanalı	6.5	1881-93	U	Anzalduas Kanalı	92	1950 den sonra	S
		(1948)		Sacramento Kanalı	75	1950 den sonra	S
Güney Amerika				Cubacan Kanalı	69	1950 den sonra	S
Ekvador				Santa Rosa Tahualilto Kanalı	70	1950 den sonra	S
Pisque	62		S	El Carrizo Kanalı	58	1950 den sonra	S
Riobambo	63		S	Panama			
Peru				Panama Kanalı	82	1880-1914	U
San Lorenzo Kanalları	157	1953-61	S			(1935-1955)	
Joya Kanalları		1955	S			(1970-1974)	
Margen Izquierda Kanalları		1964	S	Porto Riko			
				Lajas Vadisi Kanalı	200	1948-61	S

Belirlenemedi. ^a Modernleştirme yıllarını da içermek üzere. ^b U = ulaşım, S = sulama, Ç = çok amaçlı. ^c Ana ve yardımcı su ama kanallarını içermek üzere. ^d Çeşitli guvan birbirine bağlayan kanalları ve göletlerden oluşan bir sistem. ^e Atlas Okyanusu kıyı şerhi boyunca Boston'dan Key West'e kadar kurulu olan limanları birleştiren yapıyı ve doğal kanalları dizesi. ^f Atlas Okyanusu Kıyı Suyu'unun bir bölümü. ^g Korfez kıyı şerhi boyunca, Texas'tan Florida'ya kadar kurulu olan limanları birleştiren yapıyı ve doğal kanalları dizesi. ^h Michigan Gölünü, Huron ve Erie Gölünü, Büyük İrmağı üzerinden Mississippi'ye bağlayan yapıyı ve doğal kanalları dizesi. ⁱ Illinois Suyu'nun bir bölümü. ^j 1813-25 arasında kurulan Erie Kanalı'nın 670 km'lik bölümünü de içermek üzere. ^k Sacramento ya da San Francisco Körfezine bağlı. ^l Amerika'dan Ontario Gölüne kadar olan uzaklık, Erie ya da San Francisco Körfezine bağlı. ^m St. Lawrence Suyu'nun, Montreal'den Ontario Gölüne kadar olan bölümü boyunca kurulu olan kanal. ⁿ St. Lawrence Suyu'nun Ontario Gölünü Erie Gölüne bağlayan bölümü boyunca kurulu olan kanal.

rulamayan Martesana ve Naviglio Grande kanallarının birbirlerine bağlanması olanaklı hale gelmiştir.

kanal kapağı bak. kapak

kanalizasyon, atık suların bir yerleşim alanından uzaklaştırılmasında kullanılan boru, kanal, arıtma ve boşaltma tesisleri.

Tarihteki ilk uygarlıklar kentlerde taşkın yağmur sularını akıtmak için çoğu kez akaçlama sistemleri kullanırlardı. Özellikle Romalılar hamamlardan çıkan atık suları taşıyan çok gelişmiş boşaltma sistemleri kurdular. Ortaçağda bu sistemler gerekli bakım ve onarımdan yoksun kaldı. Kentlerin büyümeyle başlamasıyla birlikte, pis sularla içme suyunun birbirinden yeterince ayrılamaması nedeniyle tifo ve kolera salgınları görülmeye başladı. 19. yüzyıl ortalarında pis su sistemleri ile hastalıkların artış oranı arasındaki ilişki anlaşılınca, atık suları arıtma yolunda bazı adımlar atıldı.

Sanayi Devrimi sırasında nüfusun artması ve üretim tesislerindeki atık suların çoğalması, etkili bir kanalizasyon sistemi kurma gereğini ortaya çıkardı.

Modern kanalizasyon sistemleri iki grupta incelenebilir. Bunlardan birincisi yerleşim merkezi ve sanayi lagımları, ikincisi de yağmur suyu lagımlarıdır. Bazı durumlarda, birleşik bir sistem kullanılarak, tek bir boru ağı ve boşaltım sistemiyle bütün atık suların taşınması sağlanabilir. Bu sistemin daha ucuz olmasına karşın, modern kent yaşamı açısından iki ayrı kanalizasyon sistemi kurmanın daha uygun olduğu anlaşılmıştır. Kirliliği önlemek için bütün atık suların bir arıtma tesisinden geçirilmesi gerekir; hem yağmur sularını, hem de atık suları aynı anda artacak büyüklükte tesislerin yapımı ekonomik değildir. Ayrıca birleşik bir sistem, atık suların yağışsız zamanlarda yeterince hızlı akabilmesine olanak sağlayacak büyüklükte olmayabilir. Bu nedenle, boşaltmadan önce genellikle arıtılan insan atıkları için ayrı bir kanalizasyon sistemi kullanılır.

Genellikle daire kesitli olarak betondan yapılan kanalizasyon boruları, caddenin sokakları izleyecek biçimde yerleştirilir. Düzenli bakım ve temizleme işlemi ise, yer yer açılmış metal kapaklı bacalar (rögar) aracılığıyla yapılır. Yağmur suları, köşe başlarındaki ızgaralar ve caddenin boyunca uzayan su oluklarındaki deliklerden geçerek yağmur borularına ulaşır. Sistemin izleyeceği yol, akacak lagımın hacmi, borulara dipte katı atık kalmasını önleyecek eğimin verilmesi gibi konular mühendisler tarafından hesaplanır. Düz bölgelerde pompalama tesislerinin kurulması da gerekebilir. Bazı durumlarda da, borulardaki çürütücü gazların temizlenmesi için sisteme bir havalandırma düzeneği eklenir.

Organik maddeleri ayırmaya dayanan arıtım işlemi iki aşamaya kapsar. İlk aşamada atık su, geniş delikli metal kafeslerden geçirilerek içinde bulunan tahta, paçavra, tel gibi maddelerden arıtılır. Ardından bu su, bazı kanallara belirli bir hızla gönderilerek kum ve kıl gibi maddelerin dibe çökmesi sağlanır. Bu iki işlemden sonra atık su, yaklaşık 3 m derinliğindeki geniş depolara gelir ve burada içinde kalan öteki katı maddelerin çökeltilmesi sağlanır. Bütün bu işlemleri içine alan birinci aşamada, Imhoff tankı kullanımı ve atık suya bazı kimyasal maddelerin eklenmesi gibi ek işlemler de yer alabilir. Alman mühendis Imhoff'un geliştirdiği Imhoff tankı, çökeltilme deposunun altına yerleştirilen ve çökelen katı maddelerin bazı bakterilerle çözülmesini

sağlayan ikinci bir bölümdür. Atık suya kimyasal maddeler eklenerek su içindeki ufak taneli katı maddelerin birleşmesi ve çökeltilme işlemi uygulanabilecek ağırlığa ulaşması sağlanır. Atık suyu işlemenin ikinci aşaması ise, suyun boşaltılacak kadar temiz duruma getirilmesidir. Bu temizleme işlemi çoğu kez süzme yöntemi, kum filtreleri ya da pisliklerin hareketlendirilmesi yöntemleri kullanılarak mikroorganizmalar ve bakterili balçık yardımıyla yapılır. Katı maddeler temizlendikten sonra atık su içinde kalan organik maddeler genellikle çözülmemiş durumda olur. Yukarıdan püskürtülen atık suyun ince bir balçık tabakasıyla kaplanmış taş yatağından oluşan bir filtreden geçerek süzülmesi sağlanır. Daha sonra bu su bir kum yatağından geçirilerek temizlenir. Pisliklerin hareketlendirilmesi yönteminde ise, önce su içinde mikroorganizmaların üremesi sağlanır, daha sonra da pislikler arıtılmış atık su ile karıştırılarak birkaç saat boyunca bu karışımın içine hava püskürtülür. Bu süre içinde sudaki organik maddeler, mikroorganizmalar tarafından oksitlenir. Bu işlemten sonra, atık su yeniden çökeltilme tanklarına gönderilerek, ikinci kez hava püskürtme işlemi uygulanır.

Her iki arıtım aşamasından geçen atık su, büyük tanklarda depolandıktan sonra ya denize dökülür ya da sağlık açısından sakıncası bulunmayan yerlere depolanır. Ayrıca sıvı ya da kurutulmuş haliyle gübre olarak kullanılabileceği gibi, düzenleme tanklarında yaklaşık 35°C sıcaklığa kadar ısıtılarak metan gazı açığa çıkacak biçimde ayrışması da sağlanabilir. Elde edilen bu metan gazı arıtma tesisindeki makinelerin çalıştırılmasında kullanılabilir.

kanallama, katılar fiziğinde, bir atom demetinin, kristal yapıya seçilmiş doğrultularda girmesi. Kanallama olgusu 1912'de Alman fizikçi Johannes Stark tarafından belirlenmiş ama 1960'ta kanıtlanabilmiştir. Girmenin en çok olacağı doğrultular, çoğunlukla kristal eksenlerine ya da düzlemlerine paraleldir. Parçacıkların izlediği yola ise kanal denir. Örneğin ağır atomlar, uygun biçimde yönelmiş alüminyum kristallerinin içinden, hemen hemen hiçbir engelle karşılaşmaksızın kolayca geçer. Kanallama olgusundan, kristal yapılarının incelenmesinde; atom fiziği, nükleer fizik ve katılar fiziği araştırmalarında; ve yarıiletkenlerin üretiminde yararlanılır.

Kan'ami, tam adı KAN'AMI KIYOTSUGU, asıl adı YUSAKI KIYOTSUGU, MIYOMARU ya da KANZE KIYOTSUGU olarak da bilinir (d. 1333, İga - ö. 8 Haziran 1384, Suruga, Japonya), Japon oyuncu, oyun yazarı ve müzikçi. No tiyatrosunun(*) kurucularındandır.

Obata'da *sarugaku*(*) gösterileri sahnelemek amacıyla bir tiyatro topluluğu kurdu. O dönemde *sarugaku*, diyaloglara, akrobatik hareketlere ve danslara yer veren oyunlardan oluşuyordu. Daha sonra topluluğuyla Yamato'ya giden Kan'ami orada, No tiyatrosunun ünlü Kanze Okulu'nun(*) çekirdeği olan Yuzaki Tiyatrosu'nu (Yuzaki-za) kurdu. Ünlü gittikçe yayıldı ve oyunlar sahnelemek üzere Kyoto'ya gitti. 1374'te bu gösterilerden birini izleyen şogun Aşikaga Yoshimitsu, oyundan çok etkilenerek Kan'ami'yi korumasına aldı. Bu sayede Kan'ami, *sarugaku*'yu incelikli biçimde geliştirmeyi ve yeni oyunlar yazmayı sürdürdü.

Kan'ami, güçlü ve düzensiz ritimli bir şarkı ve dans türü olan *kusemai*'yi tiyatrodan kullanan ilk sanatçıydı. Oyunlarında *dengaku* (köy hasat törenleri) müziği ve danslarından da yararlanıyordu. Böylece No tiyatrosunun iki ana kaynağını birleştirmiş, tiyatrosunun edebi niteliğine ilişkin yeni ölçütler

belirlemişti. Ona ait olduğu kabul edilen önemli yapıtlar arasında *Komaçi*, *Ci'nen koci*, *Şii no şoşo*, *Matzukaze* ve *Eguçi* sayılabilir. Tiyatro sanatçısı olarak yetiştirdiği oğlu Zeami Motokiyō, oyunculuk ve oyun yazarlığı yapmış, No tiyatrosunun en önde gelen kuramcısı olmuş, babasının ardından da Kanze Okulu'nun başını çekmiştir.

Kananga, eskiden (1972'ye değin) LULUABOURG, Zaire'nin ortagüney kesimindeki Batı Kasai bölgesinin merkezi kent. Kasai Irmağının kolu olan Lulua Irmağı kıyısında yer alır. Güneydoğuda Lubumbashi, kuzeybatıda da Kasai Irmağı kıyısında bir liman kenti olan Ilebo ile kara, hava ve demir yolu bağlantısı vardır; Zaire'nin öteki pek çok kentine de uçak seferleri düzenlenir. 1884'te bir Alman kâşifin Luluabourg adını koyduğu kent, bir askeri karakol olarak gelişti. 1895'te Afrikalı birliklerin Belçikalılara karşı başlattığı geniş çaplı bir ayaklanmaya sahne oldu. 1950'de Lusambo'nun yerine Kasai'nin yönetim merkezi yapıldı. Bugün, güneybatıdaki Tshikapa yöresinden çıkarılan elmas ile çevredeki öteki bölgelerde yetiştirilen canlı hayvan, kahve ve pamuk gibi tarım ürünlerinin pazarlandığı önemli bir ticaret merkezidir. Kentte palmye yağı, piring, manyok, yerfıstığı, muz ve ananas işlenen tesisler vardır. Öteki sanayi kuruluşları arasında mayalı içki fabrikaları ve basımevleri sayılabilir. Kananga'da bir ulusal müze ile bir yüksek öğretmen okulu bulunur. 1960'taki bağımsızlığı izleyen 15 yıl içinde kent nüfusu dört kattan fazla artmış; 1972'de asıl adı resmi olarak yeniden kullanılmaya başlamıştır. Nüfus (1991) 371.862.

Kananor, Hindistan'ın güneyindeki Kerala eyaletinde il ve il merkezi kent. Umman Denizi kıyısında bir liman olan kent, 12. ve 13. yüzyıllarda İran ve Arabistan'la yapılan ticarete önemli rol oynadı. 18. yüzyıla değin Kalikut'un (bugün Kojikod) Müslüman hükümdarının (*zamorin*) en büyük rakibi olan Kolattiri racasının başkentiydi. Vasco da Gama 1498'de Kalikut'u ziyaret etti ve 1505'te Portekizliler burada bir kale yaptılar. 1656'da Felemenkilerin yaptığı kale ise, 1771'de Müslüman Moplahların önderi Ali Raca'ya satıldı. 1783'te İngilizlerin eline geçen Kananor, daha sonra İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası'na bağlandı. Uzun yıllar Hindistan'ın batı kıyılarındaki başlıca İngiliz askeri karargâhı oldu.

Kentte büyük iplik, dokuma, iç çamaşırı ve çorap fabrikaları vardır; kopra, hindistancevizi lifi ve biber gibi ürünler dışarı satılır. Ayrıca pek çok kale ile cami. Portekizlilerden kalma bir kilise ve güneydeki eski Moplah kentinde Ali Raca'nın sarayı bulunmaktadır.

Kerala Ovasının kuzey kesimini kaplayan Kananor ilinin yüzölçümü 5.706 km²'dir. İl topraklarının suları, başta Kuppam Irmağı olmak üzere sayısız küçük akarsu tarafından toplanır. Pondiçeri birlik topraklarına bağlı Mahe, ilin sınırları içinde kalmıştır. Ekonomi tarıma dayanır; başlıca ürünler kaju, biber ve hindistancevizidir. Balıkçılık da önem taşır. Nüfus (1981) kent, 60.904; metropoliten alan, 157.797; il, 2.803.467.

Kanapoi fosili, insangillerin 2,5 milyon yıl önce yaşadığı sanılan bir türüne ait önkol kemisinin dirseğe yakın bölümü. Oldukça iyi korunmuş olan bu fosil 1965'te Bryan Patterson tarafından Kenya'nın kuzeybatısındaki Turkana Gölü yakınlarında bulunmuştur. Bazı bilim adamları söz konusu kemik parçasının bir şempanzeye ait olabileceğini öne sürmüştü de aynı yerde bulunan antilop kalıntıları bu varsayımı çürütmüş-

tür. Çünkü bilinen tüm fosillerinden şempanzelerin yalnız ormanlık çevrelerde yaşadığı anlaşılmaktadır.

Kanapoi fosilinin *Homo* cinsinin en eski örneklerinden biri olan *Australopithecus boisei* türüne ilişkin olduğu görüşü yaygındır. Bu fosil özellikle *Australopithecus* cinsinin ortaya çıkışının sanılandan daha eskiye dayandığını göstermesi açısından önemlidir.

Kanara, Hindistan'da, Karnataka (eskiden Mysore) eyaletinin batı kesiminde, Umman Denizi'nin Malabar Kıyısı boyunca uzanan bölge. Karnataka'nın batısındaki Uttar Kannad ve Dakshin Kannad illerini kapsar. Önceleri, yönetsel bakımdan kuzeyindeki Bombay ile güneydoğusundaki Madras (bugün Tamil Nadu) arasında bölünmüş olan yöre, 1956'da dil bölgelerine göre yapılan yeni düzenlemeden sonra Mysore'a bağlandı. Yöre halkı Kannada adı verilen bir dil konuşur.

Kanaris, Konstantinos (d. 1790, Psará, Yunanistan - ö. 14 Eylül 1877, Atina), Yunan Bağımsızlık Savaşı'nda (1821-32) ün kazanan deniz subayı ve devlet adamı.

Savaş sırasında Yunan donanmasına kendi gemisiyle katıldı. Yangın gemilerini başarıyla kullanarak kısa zamanda ün kazandı. 18 Haziran 1822'de Sakız Adası açıklarında bir Osmanlı sancak gemisini havaya uçurdu ve Osmanlı filosunu Çanakkale Boğazına çekilmek zorunda bıraktı. Kasım 1822'de Bozcaada'da bir başka büyük Osmanlı gemisini tahrip etti. Haziran 1824'te Psará'yı Osmanlılardan kurtarmak için giriştiği harekât başarıya ulaşamadı, ama Sisam ve Midilli açıklarında birçok Osmanlı gemisini batırdı. Girit'i ele geçirmeye çalışan Mısır filosunu da zor durumda bıraktı. Ağustos 1825'te İskenderiye'de Kavalalı Mehmed Ali Paşa komutasındaki Mısır donanmasını yakma yolundaki cüretli girişimi son anda rüzgârın dönmesi yüzünden gerçekleşemedi.

Kanaris, Bağımsızlık Savaşı'nın fırtınalı siyasal ortamında çok az rol oynadı. Ama savaştan sonra, Kral Otho'ya karşı muhalefetle birlikte davrandı. Buna karşın 1848-49 yıllarında başbakanlık yaptı. 1861'de Otho'yu tahttan indiren geçici hükümetin üyeleri arasında yer aldı. Ardından, 1863'e değin üç kral naibinden biri oldu. Nisan - Mayıs 1864 ve Ağustos 1864 - Şubat 1865 dönemlerinde başbakanlık yaptı. 1877-78'deki Osmanlı-Rus Savaşı sırasında oluşturulan bakanlığın başına geçtiyse de bu görevi sırasında öldü.

kanarya (*Serinus canaria*), *Passeriformes* (ötücükuşlar) takımının *Fringillidae* (bazı sınıflandırmalarda *Carduelidae*) familyasından özellikle kuş meraklılarının çok değer verdiği kuş türü. Bugünkü renklerini ve ötüş güzelliğini yetiştiricilerin 400 yıllık seçmeye dayalı ıslah çalışmaları sonunda

kazanmıştır. Renkleri sarının çeşitli tonlarında ya da yeşil, beyaz, turuncu ve kahverengiyle alacalı olabilir. Roller adlı soyun şakıması notaların birlikte aktığı neredeyse sürekli bir titreşim biçimindedir. Chopper adlı soy ise ayrı notalarda yüksek sesli bir titreşim tutturarak şakır. Hartz, Norwich ve Yorkshire yaygın olarak tanınan kanarya soyları arasındadır. Kafeste yaşayan kanaryaların ortalama ömrü 10-15 yıl arasında değişirse de bazıları 20 yıldan fazla yaşayabilir.

Evcil kanarya soylarının atası olan yaban kanaryası Asor, Madeira ve Kanarya adalarına özgü bir kuştur. Uzunluğu 12,5 cm, rengi genel olarak sarı, sırtı, kanatları ve kuyruğu boz nakışlıdır. Ötüşü, evcil kanaryanın basit ötüşü gibidir. Meyve bahçelerinin yakınlarında ve ağaçlık bölgelerde bulunur.

Evcil kanaryanın yakın akrabalarından iki tür, gene yaban kanaryası ya da gübük adıyla tanınır. Paleartik bölgenin batısında yaşayan *S. serinus* Orta Avrupa'da yazın, Akdeniz çevresinde yıl boyunca görülür. Uzunlukları 11,5 cm, erkeklerin tüyleri üst bölümünde yeşil, boz lekeli, alt bölümünde ve kuyruksokumunda sandır. Dişiler daha soluk renkleriyle kolayca ayırt edilebilir. Ağaçlık bölgelerde yaşayan bu kuşlar ötmek için genellikle ağaçların en tepesine tünemeyi yeğler. *S. pusillus* türünün boynu ve başı siyaha yakın koyu kahverengidir. Tepesinde parlak kırmızı bir leke bulunur. Öbür bölümleriye sarı ve kahverengi alacalıdır. Coğrafi dağılımı oldukça sınırlı olan bu tür Türkiye ve Ortadoğu'da yaşar.

Kanarya Adaları, İspanyolca ISLAS CANARIAS, İspanya'da özerk bölge (*comunidad autónoma*). Las Palmas ve Santa Cruz de Tenerife illeriyle yönetsel bakımdan bu illere bağlı Büyük Kanarya, Fuerteventura, Lanzarote, Tenerife, La Palma, Gomera ve Hierro adalarını içine alır. Özerk bölge 10 Ağustos 1982'de kurulmuştur.

Kanarya Adalarında Las Palmas kıyıları
Ara Güler

Kanarya Adalarına ilk yerleşenler Guançelerdi (*bak.* Guançeler ve Kanaryalılar). Romalılar Kanarya Adalarının varlığını Mauretania (Moritanya) kralı II. Iuba'nın adalara yaptığı bir keşif seferinin kayıtlarından öğrendiler; bu kayıtlar Plutarkhos ve Plinius (Yaşlı) tarafından saklanarak sonraki kuşaklara aktarılmıştı. 999'da Araplar Büyük Kanarya Adasına çıktılar ve burada ticaret yapmaya başladılar. 13. ve 14. yüzyıllarda Ceneviz, Mayorkalı, Portekizli ve Fransız denizciler adalara geldiler. 1404'te Kastiliya kralı III. Enrique tarafından adaların kralı yapılan Juan de Béthencourt Lanzarote, Fuerteventura ve Hierro'nun fethini tamamladı ve yönetimi yeğeni Maci-

ot'ya bırakarak Aralık 1406'da Avrupa'ya döndü. Gomera Adası 1420-79 arasında Portekiz egemenliği altında kaldı. 1479'da imzalanan Alcáçovas Antlaşması'yla Portekiz İspanya'nın Kanarya Adaları üzerindeki egemenliğini tanıdı ve adaların geri kalan bölümünün fethi 1496'da tamamlandı.

1927'ye değin Kanarya Adaları tek bir il oluştuyordu. Bu tarihte, Las Palmas(*) ve Santa Cruz de Tenerife(*) limanları arasındaki anlaşmazlıklar nedeniyle adalar iki bağımsız ile bölündü. Büyük Kanarya Adası, Fuerteventura ve Lanzarote ile üzerinde yerleşim olan üç adacık (Alegranza, Graciosa, Lobos) birkaç ıssız kaya oluşumlarıyla birlikte Las Palmas iline; Tenerife adaları, La Palma, Gomera ve Hierro ise Santa Cruz de Tenerife iline bağlandı. Günümüzde Kanarya Adalarını oluşturan yedi büyük adadan her biri kendi meclisine (*cabildo insular*) sahiptir.

Yengeç Dönencesinin 4° kuzeyinde yer alan Kanarya Adalarının iklimi astropikaldir. Sıcaklık yüksek ve mevsimlere göre pek az değişiklik gösterir. Kasım ve aralık aylarında yoğunlaşan yıllık yağış miktarı ender olarak 250 mm'yi geçer.

Adaların nüfusu 1900'den bu yana dört kattan fazla artmıştır. Bu büyüme önemli ölçüde doğal nüfus artışından kaynaklandığı için adalarda ortalama yaş İspanya ortalamasının oldukça altındadır. Tenerife ve Büyük Kanarya Adasının nüfusu, 1960'a değin nüfusu çok az artan ya da hiç artmayan öteki adalara oranla hızla artmıştır. İspanya'dan gelerek adaya yerleşenlerin büyük bölümü tüccarlar, bürokratlar ve askeri personelden oluşur ve bunların toplam nüfus içindeki oranı oldukça düşüktür. Faal nüfus, toplam nüfusun üçte birini oluşturur. Bu oran nüfus içinde çocuk sayısının yüksek oluşunun ve kadınların işgücüne düşük oranda katıldığının göster-

Kanarya (*Serinus canaria*)
Eric Hoesung

gesidir. Kırsal nüfus küçük köylere dağılmış durumdadır. Hinterlanddaki köylerin bölgenin İspanyollarca fethinden (1402-96) önce kurulmuş olmasına karşın, kıyılarıdaki köyler sömürge döneminde kurulmuştur. *Minifundio* olarak anılan küçük çiftliklerin fazla sayıda olması tarımın makineleşmesini engellemekle birlikte, Tenerife ve La Palma'da kurulan tarım kooperatiflerinin traktör kullanımını artırması beklenmektedir.

Adaların başlıca ürünü muzdur. Kasım ile nisan arasında yetiştirilen domates İngiltere, Hollanda ve Almanya'ya ihraç edilir. Son yıllarda süs bitkileri de yetiştirilmeye başlamıştır. Adaların tahıl gereksinimi dışarıdan karşılanır. Fuerteventura ve Lanzaro-

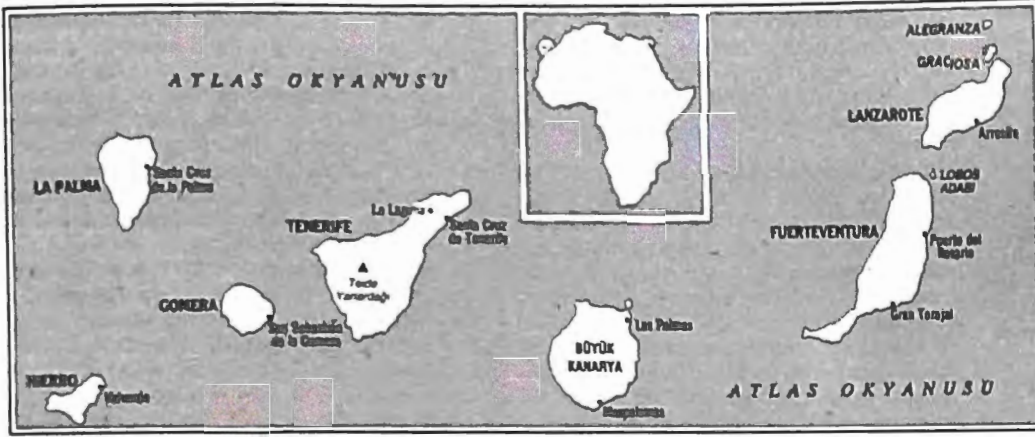
te'de kuru tarım yayginken, Büyük Kanarya Adası ve Tenerife'de tarım genellikle sulamayla yapılır. Sulama sistemini düzenlemek üzere 1503'te çiftçi birlikleri (*heredade*) kurulmuştur. İspanyollar tarafından adalara getirilen deve günümüzde de yük hayvanı olarak kullanılmaktadır.

Yılda 7,5 milyon tondan fazla ham petrol işleyebilen Santa Cruz de Tenerife'deki

kanasta, remi ailesinden bir kâğıt oyunu. Kanasta adının, İspanyolcada "sepet" anlamına gelen *canasta*'dan (dağıtılmamış ve atılmış kâğıtları koymak için masanın ortasına yerleştirilen sepet) türediği sanılmaktadır.

1940'ların sonlarında Uruguay'da ortaya çıkan kanasta 1949'da ABD'ye girdi. Oyunun "resmi" kuralları 1950'de New York kentindeki Regency Kulübü'nce belirlendi. Bu kurallar 1951'de ABD'li ve Arjantinli uzmanlardan oluşan bir kurulca yeniden

toplama ve kanasta puanlarına bitirme prmi olarak 100 puan eklenir. Bu toplamdan, ortanın elinde kalmış kâğıtların toplam değeri çıkarılır ve böylece o elde kazanılmış puan sayısı belirlenir. O eldeki yenik takımın puanları da aynı biçimde hesaplanır. 3'lülerin özel bir değeri ve işlevi vardır. Bir takım, eline geçen her kırmızı 3'lü için 100 puan kazanır (dört kırmızı üçlünün değeri 800'dür). Ama bu puanların kazanılabilmesi için, el sonuna değin takımın en az bir dizi açmış olması gerekir; yoksa takımın eline

Kanarya Adaları

Madeira and the Canary Islands - A Concise Guide for the Visitor

rafineri dışında sanayi kuruluşları küçük ölçeklidir. Ulusal Sanayi Enstitüsü (INI) çeşitli düzenlemelerle gıda işleme sanayisi alanındaki yatırımları özendirilmektedir.

Turizmin gelişmesi hizmet sektörünün de gelişmesine yol açmıştır. Başlıca turizm merkezleri Tenerife ve La Palma, turizmin en yoğun olduğu dönem de aralık ile mart ayları arasındır.

Kastilya lehçesinin hafif bir Andalucía aksanıyla konuşulduğu Kanarya Adalarında, kullanılan bazı eski sözcükler Portekizcenin etkisini taşır. Adalarda yaygın olan *malagueña*, Andalucía kökenli popüler bir dansdır. Las Palmas'ta her yıl nisan sonlarında bir folklor şenliği düzenlenir. Geleneksel kadın ve erkek giysisi beyaz yünden yapılmış bir pelerindir. *Mojo picón* olarak bilinen acılı bir sos ve patatesle birlikte sunulan balık, adaların başlıca yemeğidir. Bölgede tüketilen tahılın yarısından fazlası, buğday ve mısır ya da arpadan yapılmış bir un olan *gofio*'ya dönüştürülür. Nüfus (1991 geç.) 1.456.474.

Kanarya Adaları Akıntısı, Kuzey Atlantik Akıntısının güney kolu. Afrika'nın kuzeybatı kıyısı boyunca, güneydoğu yönünde Senegal'e ulaştıktan sonra, batıya dönerek Atlantik Kuzey Ekvator Akıntısı ile birleşir. Karadan esen rüzgârların oluşturduğu dalgalar nedeniyle suları soğuktur. Akıntı, Kanarya Adalarının yakınından geçerken, doğudaki Sahra Çölünden gelen havanın etkisiyle görece sıcak olan çevre sularda da sıcaklığın düşmesine yol açar. Bu durum, balık varlığı için son derece elverişli bir ortam oluşturarak yörede balıkçılığın gelişmesini sağlamıştır.

Kanaryalılar bak. Guançeler ve Kanaryalılar

kanaryaotu (*Senecio vulgaris*), bileşikgiller (*Asteraceae*) familyasından bir yıllık otsu bitki. Dünyanın pek çok yerinde yetişen bu tür Türkiye'nin kıyı bölgelerinde de rastlanır. Yaklaşık 50 cm yükseklikte, sarı çiçekli bir bitkidir. Kanaryaların beslenmesinde yeşil yem olarak kullanılır.

düzenlendi. Kanasta ABD ve Kanada'da bir ara kontrat briften bile daha yaygın bir kâğıt oyunu durumuna geldi.

Oyunun en yaygın biçimi dört oyuncuyla eşli olarak oynanır. Eşler masada karşılıklı oturur. Oyunda iki tane 52'lik ile 4 jokerden oluşan 108 kâğıtlık bir deste kullanılır. Her oyuncuya 11'er kâğıt dağıtılır; destenin dağıtılmamış bölümü masaya konur ve en üstteki kâğıt ortaya açılır. Oyuna kâğıtları dağıtanın solundaki oyuncu başlar. Sırayla her oyuncu, kapalı destenin üstündeki kâğıdı çeker, dizi oluşturan kâğıtlarını dilerse önüne açar ve ortaya bir kâğıt atar. Eşlerin açtıkları diziler birleştirilir ve eşler birbirlerinin açtığı dizilere kâğıt işleyebilir. Sırası gelen oyuncu, önceki oyuncunun attığı kâğıtla hemen bir dizi oluşturabilecek durumdaysa, kâğıt çekme hakkını atılan kâğıdı alarak kullanabilir; ama bu durumda yerde birikmiş öteki kâğıtları da almak zorundadır.

Bir dizi, birbirinin eşi üç ya da daha çok kâğıttan oluşur (sıra oluşturan kâğıtlar dizi sayılmaz). Dizi oluşturmak için jokerler ve 2'liler her kâğıdın yerine kullanılabilir; ama bir dizide en çok üç joker ya da 2'li bulunabilir; ayrıca jokerlerle 2'liler dışında en az iki kâğıt bulunmalıdır. Bir tarafın bir eldeki ilk dizisini açabilmesi için, önceki ellerde topladığı puan eksi ise 15 puanlık, önceki ellerdeki toplam puanı 1.500'den azsa 50 puanlık, 1.500 ve daha çoksa 90 puanlık, 3 binse ya da daha çoksa 120 puanlık bir dizi oluşturmak zorundadır. Kâğıtların puan değerleri şöyledir: Jokerler 50'er, 2'liler ve aslar 20'er, papazdan 8'liye kadar olan kâğıtlar 10'ar ve 7'liden 3'lüye kadar olanlar 5'er.

Yedi ya da daha çok kâğıttan oluşan bir diziyse kanasta denir. Joker ya da 2'li kullanılmadan yapılan kanastalar 500, öteki kanastalar ise 300 puan kazandırır. Bir oyuncunun elindeki kâğıtlar (dizi oluşturarak ya da açılmış dizilere ekleyerek) bittiğinde o el sona erer; ama bir oyuncunun oyunu bitirebilmesi için, kendisinin ya da eşinin en az bir kanastayı tamamlamış olması gerekir. Elin sonunda her takım, dizi olarak açtığı kâğıtların değerini toplar. Bu

geçen kırmızı 3'lülerin değeri ceza puanı olarak toplamdan düşülür. Buna karşılık, yere atılan bir siyah 3'lü, sonraki oyuncunun yerdeki kümeyi almasını engeller. Siyah üçlüler ancak oyuncunun elindeki kâğıtları bitirdiği açılıştaki dizi olarak açılabilir. Taraflardan birinin 5 bin puana ulaştığı elin sonunda oyun biter.

Oyunun amacı olabildiğince çok dizi, özellikle de kanasta yaparak puan kazanmaktır. Eldeki kâğıtları hızla bitirmek çoğunlukla kazançlı değildir.

kanat, zoolojide bazı hayvanların uçuşmasını sağlayan ikili yapı. Omurgalıların kanatları ön bacaklarının başkalaşımına uğramasıyla oluşmuştur. Kuşlarda parmak sayısı azalmış, önkol uzamıştır. Kanadın uçlarındaki telekler (el uçuş tüyleri ya da birincil uçuş telekleri) uçuş için gerekli itme kuvvetini büyük ölçüde sağlar. Daha az hareketli olan ve kanadın gövdeye yakın bölümünde yer alan teleklerin (kol uçuş tüyleri ya da ikincil uçuş telekleri) temel işleviyse kaldırma kuvvetini sağlamaktır. Kuşlarda uzun süreli süzülme yarayan uzun ve ince kanatlar (örn. albatros), dönmeye (sıcak hava akımı yardımıyla döne döne yükselme) yarayan geniş ve oluklu kanatlar (örn. akbaba), sürekli kanat çırpma yoluyla hızlı uçuşmaya yarayan orta uzunlukta ve sivri uçlu kanatlar (örn. kırlangıç) başlıca kanat tiplerini oluşturur. Birincil uçuş teleklerinden yoksun olan penguenlerin kanatları tümüyle yüzmeye uyarlanmıştır. Gerçek anlamda uçabilen tek memeli grubu olan yarasalarda kanat ön bacak ve ayak kemikleri üstüne gerilmiş uçuş derisi (zarı) biçimindedir. Uçan sincaplar ve kolugolar ise ön ve arka bacakları arasında gerilmiş deri yardımıyla havada süzülebilir.

Böceklerin kanatları vücut örtülerinin kıvrılmasıyla oluşmuştur. Böceklerin çoğunda iki çift kanat bulunmakla birlikte sinekler kanatlarının yalnız ilk çiftini, kınkanatlılar yalnız ikinci çiftini kullanır. Aynı yandaki kanatlar genellikle birlikte hareket eder. Kızböceğindeyse bu kanatların hareketi birbirinden bağımsızdır.

kanat, havacılıkta, havadan ağır taşıtların yerden yükselmesini ve belirli bir yükseklikte tutunmasını sağlayan aerodinamik yüzey. Gövdenin her iki tarafında, bir ucu gövdeye bağlı, öteki ucu serbest iki yarım kanattan oluşur.

Uçuş sırasında hava, kanat çevresinde akarken üst yüzeydeki hava akımının hızı, kanadın hava akış yönündeki kesitinin (kanat profili) geometrik özelliği nedeniyle, alt yüzeydeki akım hızına göre artar. Bunun sonucunda üst yüzeyde negatif, alt yüzeyde ise pozitif basınç bölgeleri oluşur. Kanadın iki yüzeyi arasındaki bu basınç farkı yüzünden yukarı doğru bir kuvvet oluşur. Bu kuvvet uçağın ağırlığını dengeleyerek onu havada tutan taşıma kuvvetidir.

Hava akımının kanada ilk temas ettiği kenara hücum kenarı, kanadı terk ettiği kenara ise firar kenarı denir. Ayrıca firar kenarına, taşıma kuvvetini artırıcı düzenekler olan flaplar, uçağın manevra yapmasını sağlayan kanatçıklar, hücum kenarına da flaplarla aynı işi yapan slatlar yerleştirilir.

Kanadın ve kanat profilinin özellikleri, uçağın toplam verimi üzerinde belirleyici bir rol oynar. Kanat profilinin en önemli özelliği kalınlık oranı, kanadın en önemli özelliği ise açıklık oranıdır. Kalınlık oranı, veter uzunluğunun (hücum kenarı ile firar kenarını birleştirdiği varsayılan doğru) profilin en kalın yerinin vetere dik olan yüksekliğine oranı, açıklık oranı ise kanat açıklığının ortalama veter uzunluğuna oranıdır (bak. çizim).

Kanatlar planlarına (üstten görünüş) ve gövde ile bağlantı biçimlerine göre iki sınıfa ayrılır. Plan biçimine göre sınıflandırmada,

dı. Günümüzde İran ve Afganistan'da özellikle sulama amacıyla kullanılan birkaç bın kanat bulunmaktadır.

kanatçık, uçak kanadının pilot tarafından denetlenen hareketli parçası. Öncelikle dönmüşlerde uçağı yatırmak amacıyla kullanılır ve pilotun uçağı boyuna eksenine çevresinde

Bir jet uçağının kanatçıkları
Boeing Co

döndürmesini sağlar. Kanatçıklar çok çeşitli biçimlerde yapılagelmiş olmakla birlikte, genellikle kanadın firar kenarına ek bir parça olarak yerleştirilir. Yanal denetimde büyük üstünlük sağlayan kanatçıklar, Wright kardeşlerin geliştirdiği kanat eğme sisteminin yerini almıştır.

kanatlı pencere, açılıp kapanabilen pencerenin ilk biçimi. Ahşap, metal ya da plastikten olur. Kanadı, düşey kenarlarındaki

tohum içeren kanatlı meyveleri vardır. Genellikle park ve bahçecilikte süs bitkisi olarak yararlanılan bu türlerin bazılarının mobilyacılıkta değerli bir kereste elde edilir.

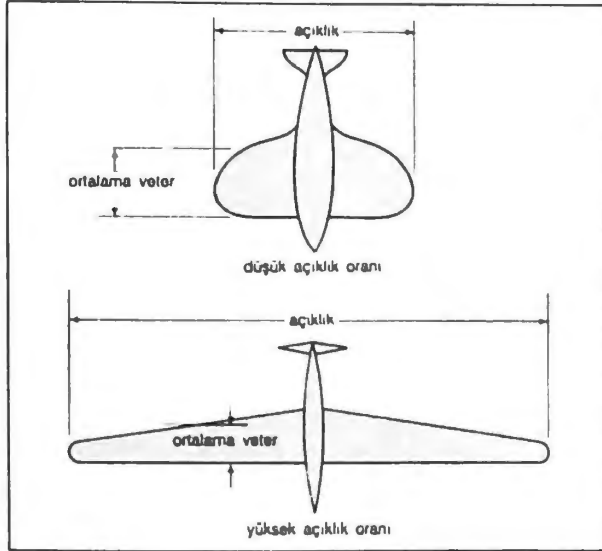
Kanatlıceviz ya da yalankoz (*Pterocarya fraxinifolia*)
A to Z Botanical Collection EB inc

Anayurdu Kafkasya, Batı İran ve Kuzey Anadolu olan yalankoz (*Pterocarya fraxinifolia*) 30 m'ye kadar boylanabilen geniş tepeli bir ağaçtır. *P. stenoptera* ise yaygın biçimde süs bitkisi olarak yetiştirilen bir türdür.

kanatsızböcekler (*Apterygota*), küçük, ilkel ve kanatsız türlerden oluşan böcek alt sınıfı. Öbür böcekler gibi altı bacaklı olan bu alt sınıf üyeleri *Protura*(*), *Thysanura* (bak. kılkuşuk), *Diplura*(*) ve *Collembola* (bak. yaykuyruk) takımları altında toplanır.

Kanatsızböcekler arasında en kısırları *Protura* üyeleri (en çok 2 mm), en uzunları ise 50 mm'ye ulaşabilen *Diplura* üyeleridir. Çoğunun uzunluğuysa 10 mm'yi aşmaz. Renkleri genellikle sarı ya da beyazdır. *Protura* ve *Collembola* takımları dışında kilerin bir ya da iki kuyruk uzantısı ya da duyargası (*cercus*) vardır. Kanatsızböcekler toprakta, yaprak döküntülerini ve öbür çürüyen organik maddeler içinde yaşar. Üstleri katmanları incedir ve hava ile su buharının geçişini engellemez. Yaşamlarını sürdürebilmeleri için vücut örtülerinin nemli kalması zorunludur. Başlıca besinleri mantar, çürümüş bitkiler, algler ve sporlardan oluşur. Ama gümüşçünler leşlerin yanı sıra kâğıt bile yer.

Yaşayan tüm kanatsızböceklerin vücudu öbür böcekler gibi üç bölümden oluşur: Baş, göğüs ve karn. Göğüs bölümü uçları tırmaklı birer çift bacağın yer aldığı üç bölüme ayrılır. Türlerin çoğu vücudun dış katmanını aracılığıyla solummasına karşın bazı türlerde soluk delikleriyle başlayıp soluk borularıyla (trake) devam eden solunum sistemi gelişmiştir. Yaykuyrukları karn

Kanatların açıklık oranları

dikdörtgen kanat, eliptik kanat, trapez kanat, delta kanat türleri yer alır. Gövde ile bağlantı biçimine göre sınıflandırmada ise, üstten kanat, ortadan kanat, alttan kanat ve parasol kanat (kanadın dikmelerle gövde üzerine yerleştirilmesi) türleri vardır.

Kanatlar kimi zaman iniş takımlarını, motorları, yakıt tanklarını vb taşıma gibi yan işlevler de üstlenir.

kanat, Farsça KANIZ. Berberi dilinde FOG-GARA, yeryüzünün kurak bölgelerinde geliştirilen ve bugün de kullanılan eski tip su sistemi. Kanat, birikinti yelpazelerinin yüksek kesimlerinde kalmış yeraltı dağ sularını, genellikle yüzlerce kilometre uzunluğundaki tünellerle, sulama ve gündelik kullanım için gereksinim duyulan yerlere taşır. Yaklaşık 2.500 yıl önce İran'da kullanılmaya başlayan bu yöntem daha sonra doğuda Afganistan'a, batıda da Mısır'a kadar yayıldı.

menteşelerle kasasına (çerçeve) bağlıdır ve bu menteşeler çevresinde dönerek içeriye ya da dışarıya doğru açılır.

İngiliz ve Alman pencereleri dışarıya, Fransız pencereleri içeriye doğru açılır. Fransız penceresi çoğunlukla iki kanatlıdır; kanatlar kapanınca ortada birleşir. Birleşme noktasında kanatların düşey kenarları soğuk ya da sıcak hava içeri girmeyecek biçimde bindirmeli yapılır. Bu tür çift kanatlı pencerelerin balkon ve veranda girişlerinde kullanıldığı da olur. Fransız pencereleri kapıya benzediği için Fransız kapısı ya da kanatlı kapı diye de adlandırılırlar.

kanatlıceviz, cevizgiller (*Juglandaceae*) familyasından *Pterocarya* cinsini oluşturan sekiz kadar Asya kökenli ağaç türünün ortak adı. Yükseklikleri 30 m'yi aşabilen bu ağaçların uzun saplı tüysü yaprakları, salkımlar oluşturan tek cinsli çiçekleri ve her biri tek bir

bölümündeki eski bacak uzantıları başkalaşımına uğrayarak hayvanın yerinden yay gibi fırlamasına yarayan çatal biçimli sıçrama organına (*furca* ya da *furcula*) ve bu yapıyı karın altında gergin biçimde tutan bir çeşit mandala dönüşmüştür. *Diplura* ve *Thysanura* üyelerindeki kuyruk uzantısı gene başkalaşımına uğramış bacaklardır. Kanatsızböceklerin başında yer alan duyu alıcıları büyük bir çeşitlilik gösterir. Örneğin *Diplura* türlerinin başında duyu alıcısı yoktur. *Collembola* türlerinin başında duyguların yanı sıra çoğu kez basit gözler de bulunur.

Bazen döllenmesiz üremeye rastlanmasına karşın, kanatsızböcekler kural olarak eşeyssel yoldan ürer. Döllenme öbür böceklerde görüldüğü gibi çiftleşerek değil, erkeğin bıraktığı sperma torbasını daha sonra dişinin almasıyla gerçekleşir. Yumurtadan çıkan yavrular erişkinlere benzer ve deri değiştirerek gelişir. Deri değiştirme bazen tüm yaşamları boyunca sürer.

Kanatsızböceklerden bazıları bitki köklerini yiyerek zararlı olabilir. Ama bu hayvanlar bitkisel artıkların ayrışması, humus oluşumu ve toprağın gözeneklenmesi bakımından önemli bir işlev görür. *Collembola* üyelerinin bir metre küp topraktaki sayısının yaklaşık 100 bin dolayına ulaşabildiği saptanmıştır.

Geleneksel sınıflandırma geçerliliğini günümüzde büyük ölçüde korumaktaysa da, yapılan ayrıntılı araştırmalara dayanarak *Protura*, *Diplura* ve *Collembola* gruplarını böceklerden ayrı birer sınıf olarak kabul etme eğilimi ağırlık kazanmaktadır. *Apterygota* altsinifinde bırakılan *Thysanura* grubunusa soyu tükenmiş *Monura* takımıyla birlikte böceklerin ataları olduğunu gösteren kanıtlar vardır.

Kanauc, eskiden KANYAKUBCA. Hindistan'ın kuzeyinde, Uttar Pradesh eyaletinin orta bölümünde kent. Ganj Irmağı yakınlarında, kara ve demir yollarıyla bağlandığı Kanpur'un kuzeybatısında yer alır. Eski çağlardan beri varlığını sürdüren kentte çok sayıda tarihsel kalıntı vardır. Gupta İmparatorluğu döneminde (İÖ 4. yy - İS 5. yy) önemli bir yerleşme olan Kanauc, 7. yüzyıl başlarında Hindistan'ın kuzeyinde geniş toprakları kaplayan Harsa İmparatorluğu'nun başkenti oldu. 9. ve 10. yüzyıllarda büyük gelişme gösteren kent, 11. ve 12. yüzyıllardaki işgaller ve yağmalamalardan sonra bir kültür ve din merkezi olma özelliğini yitirdi. Bu tarihten sonra, parfümü ve tütününü ile ün kazandıysa da eski önemine ulaşamadı. Nüfus (1981) 41.016.

kanavciotu bak. keklikgözü

kanaviçe, seyrek dokunmuş kumaş üstünde, atkılarla çözgülerin kesişme noktalarına renkli ipliklerin sarılmasıyla (puan) yapılan işleme. En çok uygulanan biçiminde iplikler kesişme noktalarında bir "X" oluşturacak biçimde çaprazlama sarılır. Kolay yapılması, renkli ve gösterişli görünümü nedeniyle çok eskiden beri sevilen bir işleme olan kanaviçenin uygulandığı kumaşa kanava denir. Önceleri ipek ve yünden yapılırken, günümüzde daha ucuz ve kullanışlı olan pamuklu kanava kullanılmaktadır. Kanaviçe üç biçimde işlenebilir. Bunlardan birinde kanava asıl kumaşın üstüne tegellenir. Puanlar işlendikten sonra kanavanın iplikleri tek tek çekilerek işlemenin alttaki kumaşın üstünde kalması sağlanır. İkinci çeşitte puanlar doğrudan kanavanın üstüne işlenir. İstenirse bütün yüzey boşluk kalmayacak biçimde desenle doldurulur. Kanaviçenin, iplikleri sayılabilen herhangi bir kumaş

üstüne işlenmesi de üçüncü yoldur. Kanaviçe işinde tek iğne, çift iğne, yıldız iğne gibi çeşitli puanlar uygulanır.

Kanazava, Japonya'da, Işıkava ilinin (*ken*) merkezi. Sai Irmağı kıyısında yer alır. Kaga kenti ve ili 16. yüzyılda Tokugava döneminin en zengin *daimyo* (güçlü toprak sahibi) ailesi olan Maeda'lara verildi. Yaklaşık 300 yıl boyunca kenti yöneten bu ailenin şatosundan kalan duvar ve kapılarla birkaç yapı kentteki geleneksel Japon havasını sürdürmektedir. Eski bir *daimyo* bahçesi olan

Kanazava kenti ve Sai Irmağı, Japonya
Aksune Shidala Bon

Kenroku-en (Kenroku Bahçesi), Japon bahçe mimarlığının zarif bir örneğidir. Geleneksel lüks eşya üretimine dayalı imalat ürünleri arasında zarif lake eşyalarla Kutani porselenleri sayılabilir. Eski ipek sanayisi genişletilerek pamuk, yün, reyon ve naylon dokuma üretimine de başlanmıştır. Kanazava Üniversitesi 1949'da burada kurulmuştur. Nüfus (1990) 442.872.

kanca bağı, bir palanganın halata vurulmasında ya da bir palanga tirentisine başka bir palanganın bağlanmasında kullanılan bağ türü. Halatın, ucuna yakın bir yerden kendi üzerine atılmasıyla bir meze volta oluşturulur. Kancanın sapı bu voltanın için-

Kanca bağı

den geçirilir ve halatın çima kesimi, beden kesimi ile kanca arasında kalır. Bedene yük binince çima sıkışır.

Çifte voltalı kanca bağlarını, çifte kanca bağı denir ve özellikle ağır yüklerin taşınmasında kullanılır.

kancabaş, Osmanlılarda, ince donanımda kullanılan çekdirin sınıfından nakliye gemisi.

On üç oturaklı (çift körekli) olan kancabaşın 30 leventten oluşan bir kadrosu vardı. Asker ve muhimmat taşımakta kullanılan gemi, başı kancaya benzediğinden bu adla anılırdı. En sığ sularda bile seyredebildiği için çıkarmalarda önem taşıyordu.

18. ve 19. yüzyıllarda deniz ticaretinde yararlanılan gagaburun adlı yelkenliler ile balıkçı alamanasına da kancabaş denirdi. Padişahların Boğaziçi ve Haliç'te deniz gezintilerinde bindikleri saltanat kayıkları da bu türdendi.

kancalıkurt hastalığı, ANKILOSTOMİYAZ olarak da bilinir, insan, köpek ya da kedide incebağırsaklardaki kan emici solucanların neden olduğu, kansızlığa da yol açabilen enfeksiyon hastalığı. Tropik ve astropik bölgelerde sık görülen ve insandaki kancalıkurt enfeksiyonlarının yaklaşık yüzde 90'ında etken olan *Necator americanus* un boyu 5-10 mm arasında değişir. *Ancylostoma duodenale*, 8-13 mm boyunda olup bütün kıtalarda, özellikle sıcak bölgelerde bulunur. *Ancylostoma braziliense*, 8-11 mm arasındadır; normal olarak kedi ve köpekte asalak yaşarsa da ABD'nin güneyinde, Güney Amerika'da ve Asya'da insana da geçer. Normal olarak köpekte asalak olan *Ancylostoma ceylanicum* Güney Amerika ve Asya'da insanda da görülür. Erişkin *A. duodenale*'de kanca biçiminde dört diş vardır; *N. americanus*'ta ise diş yerine kesici plaklar bulunur.

Her iki türün yaşam çevrimleri birbirine benzer. İncebağırsak mukozasına yapışan erişkin dişinin bıraktığı birkaç bin yumurtadan çoğu dışkıya geçer. Dışkı uygun ortama ulaşırsa, yumurtalardan yavrular çıkar; bu, laşıcı, iplikli larvalar genellikle insanın ayak derisinden ter bezleri ve kıl kesecikleri yoluyla vücuda girer. Larvalar daha sonra lenf ve kan damarlarına geçip akciğerlere ulaşır, soluk borusu yoluyla ağza gelir. Yutulduktan sonra yeniden incebağırsaklara geçerler. İncebağırsak asalaklarında yaşama 10 yıla değin uzayabilir.

Kancalıkurt hastalığının ilk belirtilen genellikle kabartı ve kaşıntıdır. Larvalar deriden geçerken dokuların zedelenmesine neden olur; sıklıkla ayak parmaklarının arasında kabarcıklar ve kesecikler (vezikül) belirir. Larvalar, akciğerlerden geçerken öksürük ve yüksek ateşe neden olabilir. İncebağırsaklardaki erişkin solucan, yaşamını kan emerek sürdürür; bu nedenle uzun süre çok sayıda solucanın kan emmesi kansızlığa neden olur.

Ağır enfeksiyonlarda vücutta beş yüzden fazla larva bulunabilir; genel belirtiler den ve mukozalarda solukluk, yüzde, ellerde ve ayaklarda ödem, ishale dönüşümlü ortaya çıkan kabızlık, karın derisinde aşırı duyarlılık, posalı ya da alışılmadık şeyleri (örn kıl) yeme isteği, ergenliğin gecikmesi ve büyümenin durması, bitkinlik, sıkıntı ve çevreye karşı ilgisizliktir. Kancalıkurt hastalığı tropik ve astropik bölgelerde yaygındır. Çevredeki nem, ısı, kanalizasyon sisteminin olmaması ve yalınayak dolaşma, enfeksiyonun yayılmasından sorumlu olan başlıca etkenlerdir. Aç karına ağızdan verilen tek doz tetrakloretilen asalakların yüzde 90'ını temizler. Befenyum hidroksinaftoat, özellikle *Ancylostoma*'ya karşı etkilidir. Demir içeren ilaçlar ve proteince zengin besinler iyileşmeyi hızlandırır. Hastalık kısa zamanda geçebilir; buna karşılık yeniden bulaşma olasılığı büyük bir sağlık sorunu oluşturur. Bazı kancalıkurt denetimi programlarında bir dönem kitlesel tedavi uygulanmıştır. Kancalıkurt hastalığından korunma, dışkı

ve atıkların yaşanan ortamdan sağlıklı biçimde uzaklaştırılmasına dayanır

Kanchanaburi, Tayland'ın Batı bölgesinde il (*changwat*) ve il merkezi kent. Kanchanaburi kenti, Bangkok'un kuzeybatısında. Khwae Noi Irmağının Mekong Irmağına (Mae Nam Klong) karıştığı yerin batısında yer alır. 18. yüzyılda Birmanlı işgalcilere karşı bir savunma noktası olarak kurulan kentin çevresi surlarla çevrilidir. Günümüzde kentte iki kâğıt fabrikası ile I. Dünya Savaşı'nda, ünlü "ölüm demiryolu"nın yapımı sırasında ölen Müttefik askerlerinin anısına yapılmış bir mezarlık vardır. Bu hattın geçtiği Kwai Irmağı Köprüsü Japon işgali altındaki Bangkok'u Myanmar'a (Birmanya) bağlamak üzere inşa edilmişti. Eski ticaret yolunu izleyen demiryolu, Khwae Noi Vadisini ve Uç Pagoda Geçidini (Phra Chedi Sam Ong) aştıktan sonra Birmanya'daki Moulmein'e ulaşır; demiryolu bugün oldukça bakımsız durumdadır. Sai Yok Çavlanı kent yakınında yer alır.

Myanmar sınırında bulunan Kanchanaburi ilinin yüzölçümü 19.483 km²'dir. Tepelerde yetişen ağaçlardan bambu özü elde edilir; ilde ayrıca pirinç ve tütün yetiştirilir. Khao Salop Yabanıl Yaşam ve Orman Koruma Alanı il sınırları içindedir. Nüfus (1986 tah.) kent, 33.616; (1984 tah.) il, 599.373.

kancil, Japoncanın yazımında kullanılan, Çin karakterlerinden uyarlanmış işaretler. Genellikle ad, eylem kökü, sıfat ve başka önemli sözcüklerin yazımında kullanılır. Çince bulunmayan Japonca ilgeçler, eylemlerin zamanını belirten ekler ve öbür dilbilgisel işlevler, *kancil*'lerin yanına getirilen *hiragana* işaretleriyle belirtilir. *Kancil*'lerin okunuş biçimleri de *hiragana* işaretleriyle gösterilebilir. Ayrıca bak. kana.

Kancur, Tibetçe BKA'GYUR (Buda Sözü'nün Çevirisi) olarak da bilinir, Tibet Budacılığının kutsal metinlerini bir araya getiren derleme. Buda'nın sözü sayıldığı için, yorumların ve başka kaynakların derlenmesinden oluşan *Tencur*'dan (Tibetçe "Öğretilerin Çevirisi") ayırt edilir. *Kancur*'u oluşturan bini aşkın yapıtın çoğunun özgün metni Sanskrit dilindedir ve 8. yüzyıldan sonra büyük bir özenle Tibetçeye çevrilmiştir. Bu metinler 13. yüzyılda bir araya getirilerek 100 cilt olarak düzenlenmiştir.

Kancur, bir *vinaya* (keşişlik kuralları) bölümüyle başlar. *Kancur*'un yalnız bu bölümü güneydeki Budacıların Pali dilindeki metinleriyle birçok ortak nokta taşır. *Vinaya*'yı izleyen birkaç yüz *sutra*'nın (özdeyiş) çoğu çeşitli Mahayana okullarından kaynaklanır; bazıları ise *Sarvastivada* (Her Şey Gerçektir Öğretisi) yapıtlarından gelir. Bunları da birkaç *avadana* (soylu öykü) derlemesi izler. *Kancur*'un son bölümünü oluşturan birkaç yüz *Tantra* (öğreti), Budacılığın Tibet'e özgü Vacrayana (Yıldırım ya da Elmas Taşıyıcı) kolunun özel ayin ve tefekkür metinleridir. Bunlar da dünyevi törenler, dinsel ayinler, geleneksel yoga uygulamaları ve *Tantra* yogasının içrek biçimleri olmak üzere dört bölüme ayrılır.

Kançencunga Dağı, Nepal dilinde KUMBHKARAN LUNGUR, dünyanın en yüksek üçüncü dağı (8.586 m). Himalayalar sisteminde, Nepal-Sikkim (Hindistan) sınırında yer alır. Darçiling'in 74 km kuzeybatısındadır. Dev bir haçı andıran Kançencunga masifinin kolları kuzey, güney, doğu ve batıya uzanır. Dorukları çevredeki tepelere dört ana sırtla bağlanır; buzullarla kaplı bu sırtlar Zemu

(kuzeydoğu), Talung (güneydoğu), Yalung (güneybatı) ve Kançencunga'dır (kuzeybatı). Yöre halkına özgü mitolojilerde ve dinsel ayinlerde önemli bir yer tutar.

Kançencunga'nın bilinen ilk haritası, 19. yüzyıl bilgin kâşiflerinden Rinzin Namgyal tarafından çizildi. İngiliz botanikçi Joseph Hooker 1848 ve 1849'daki araştırmalarıyla yöreye ulaşan ilk Avrupalı oldu. Dağcı kâşif Douglas Freshfield 1899'da dağın çevresini dolaştı. 1905'te İngiliz ve İsviçrelilerden oluşan bir grup, Yalung Vadisinde bulunduğu sanılan bir yolu kullanarak dağa tırmanmayı denedi; ama dört kişi çığ altında kalarak öldü.

Daha sonraki dağcılar masifin öteki yuzlelerini deneme yoluna gitti. Paul Bauer'in öncülüğündeki Bavyalı bir keşif ekibinin dağa Zemu tarafından tırmanma çabaları (1929 ve 1931) başarısızlıkla sonuçlandı. 1930'da Gunter O. Dyhrenfurth Kançencunga Buzulundan tırmanmayı denedi. Bu keşiflerde en fazla 7.700 m'ye kadar tırmanıldı (1931). Seferlerin ikisinde meydana gelen ölümcül kazalar, dağa tırmanmanın çok tehlikeli ve zor olduğu inancının yayılmasına yol açtı. 1954'e değin başka bir tırmanma girişi olmadı. Sikkimlilerin keşiflere karşı çıkmasının da etkisiyle, dağcılar Nepal sınırları içinde kalan Yalung tarafına yöneldi. 1951, 1953 ve 1954'te Gilmour Lewis'in Yalung'a yaptığı geziler, Kraliyet Coğrafya Derneği ve Dağcılık Kulübü'nün (Londra) Charles Evans'in öncülüğünde bir İngiliz keşif ekibini desteklemesinde etkili oldu; 1955'te yola çıkan ekip Sikkimlilerin isteklerine ve dinsel inançlarına saygı göstermek için gerçek doruğun birkaç metre aşağısında durdu.

Tibetçe Kan-chen-dzo-nga ya da Yangchhen-dzo-nga sözcüklerinden türeyen Kançencunga adı Sikkim'da Büyük Karın Beş Hazinesi olarak yorumlanır.

Kançhipuram, Hindistan'ın güneydoğu kesimindeki Tamil Nadu eyaletinin kuzeyinde kent. Palar Irmağı kıyısında, Madras-Bangalore kara ve demir yolu üzerinde yer alır. Hindistan'ın güneyinde kurulmuş en eski kentlerden biridir. Daha İÖ 2. yüzyılda Çola hanedanının başkentiydi. İS 3-9. yüzyıllar arasında Pallava hanedanının başkenti, 10-13. yüzyıllar arasında da Çolaların son başkenti oldu. 15-17. yüzyıllar arasında Viçayanagar İmparatorluğu'nun önemli kentlerinden biriydi. Kançhipuram, 17. yüzyılda Müslüman ve Maratha orduları, 18. yüzyıl

Kançhipuram'da Ekambaranatha Hindu tapınağı, Viçayanagar dönemi, y. 1500; Tamil Nadu, Hindistan
Kayna - Shostal - EB Inc.

da İngiliz kuvvetleri tarafından işgal edildikten sonra iki kez de Fransızlarca yağmalandı.

Tarihi boyunca önemli bir hac merkezi olan kent ilk dönemlerinde Cayanacılığın ve Budacılığın eğitim merkeziydi. Efsaneye göre 120 yıl yaşayan büyük Hindu fi-

lozof Ramanuca (1017-1137) burada öğrenim gördü. Günümüzde Hindistan'ın yedi büyük kutsal kentinden biri sayılan Kançhipuram'da 108 tane Şiva, 18 tane de Vişnu tapınağı vardır. Çağdaş eğitim bakımından da önemli olan kentte Madras Üniversitesi ne bağlı iki yükseköğretim kuruluşu, Nufus (1981) 130 926, metropoliten alan 145 254

kançiçeği, nergisgiller (*Amurillidaceae*) familyasının *Haemanthus* cinsinin oluşturan 50 kadar süs bitkisi türünün ortak adı. Anayurdu Güney Afrika'dır. Kançiçeği türlerinin

Kançiçeği (*Haemanthus puniceus*)
Sven Sarnelius

çoğunun kırmızı renkli çiçekleri ve tabanda kümeler oluşturan geniş yaprakları vardır. Ayrıca beyaz çiçekli türlere de rastlanır.

kançil, Güneydoğu Asya kokenli cüceyekiklerin ortak adı. *Tragulidae* familyasının *Tragulus* cinsinde yer alan bu hayvanlar yeni sınıflandırmalarda genellikle ayrı türler

Kançil (*Tragulus kanchil*)
Photo Yla-Rapna/Photo Researchers

olarak değil, *Tragulus kanchil* türünün alttürleri olarak kabul edilmektedir. Ayrıca bak. cüceyekik.

Kançrapara, Hindistan'ın kuzeydoğu kesimindeki Batı Bengal eyaletinin güneydoğusunda kent. Hugli Irmağının hemen doğusunda yer alır ve Kalküta kentsel yığılmasının bir bölümünü oluşturur. Halisahar belediye sınırları içinde kalan kentte Hindistan'ın en büyük demiryolu atölyelerinden biri bulunur. Jüt işleme en önemli sanayi dalıdır. Krişna'ya adanmış bir tapınağın da bulunduğu kentte her yıl dinsel nitelikli bir şenlik düzenlenir. Tapınağın hemen kuzeyinde, devlete ait bir iskân bölgesi yer alır. Bu bölgede, içinde bir üniversite (1960), bir eyalet verem hastanesi ile Bangladeşlilerin yaşadığı bir mülteci kampı bulunan Kalyani adlı planlı bir kasaba vardır. Nüfus (1981) 88.798.

Kândal, Kamboçya'nın ortagüney kesiminde il (*khêr*). Mekong (Mékôngk) Irmağının doğusunda, içinden Sab ve Basâk ırmaklarının geçtiği 3.812 km²'lik bir alanı kaplar. Aynı bir yönetim birimi olan başkent Phnom Penh'i çevreler; güneyde Vietnam sınırına dayanır. Mekong Irmağının suları yıllık muson taşkınlarında *prék* denen yüzlerce yataktan geçerek Sab ve Basâk ırmaklarına dökülür. 1975'ten sonra tamamlanan Tnâot Irmağı üzerindeki Kâmpóng Kântuôt Barajı, Râssei Srok Irmağı üzerindeki baraj, büyük ırmaklar üzerindeki yeni setler ve öteki su projeleri, ilin tarımsal potansiyelini artırmıştır. Normal yıllarda sulamadan yararlanarak çok sayıda tarla ürünü, meyve ve sebze yetiştirilir. Bunların başlıcaları pirinç, mısır, patates, fasulye, şeker kamışı, muz, pamuk, soya fasulyesi ve hintyağı tohumudur. Yetiştirilen elyaflı bitkilerin başında *kapok* (minder ve yastık içi olarak kullanılan koza kırıkları) ve jüt gelir. Tatlı su balıkçılığı da önemlidir. Sanayi kuruluşları arasında Dei Eth'deki kontrplak fabrikası, Bêk Chan'daki seramik fabrikası, S'ang'daki dokuma fabrikası ve Prék Pnôu'da, Sab Irmağı üzerinde yer alan tersane sayılabilir. Basêt Dağında (*phnum*) kaolin ve çeşitli taşlar çıkarılır. İlden geçen çok sayıda önemli kara ve demir yolu Phnom Penh'i Kamboçya'nın öteki illerine bağlar. İl merkezi, Phnom Penh'in hemen güneyinde yer alan Ta Khmau'dur. Nüfus (1987 tah.) 838.000.

Kandarya Mahadeva, Hindistan'ın Madhya Pradesh eyaletindeki tarihsel Khacraho kentinde bulunan Şivacı tapınak. *Ayrıca bak. Khacraho.*

kandaşlık, ortak atalar dolayısıyla kan bağına dayanan akrabalık.

Akrabalığın temelini, kan bağı ya da evlilik ilişkileri oluşturur. Bazı toplumlarda, evlilikten kaynaklanan daha dolaylı ilişkiler (örn. eltilik), evlat edinme yoluyla oluşan yakınlıklar ya da vafit ana babalığından kaynaklanan törensel bağlar da akrabalık olarak kabul edilir; bunlardan sonuncusuna sanal ya da törensel akrabalık denir. Yalnızca ataları ortak olanları kapsayan kandaşlık ise evrensel bir akrabalık biçimidir.

Çağdaş anlamıyla kandaşlık genetik bir kavramdır. Ataların, çeşitli özelliklerini sonraki kuşaklara genetik olarak aktarması kan aracılığıyla değil, hücre çekirdeğindeki kromozomlarda bulunan genler yoluyla gerçekleştiğinden, kandaşlık terimi aslında biyoloji açısından yanlıştır. Kromozomlar nükleik asitler (DNA) ile proteinlerden oluşur. DNA, kromozomda genleri taşıyan bölümdür ve protein biresimlenmesini (sentez) sağlayıp denetlemek üzere özgün biçimlerde kodlanmıştır. Ana babanın kodlanmış özelliklerinin bir bölümü DNA yoluyla çocuğa aktarılır. DNA'da taşınan genetik belirleyicilerin yanı sıra çocuk üzerinde, dölüt aşamasındaki çevre koşulları gibi başka biyolojik etkiler de vardır. Hatta, öğrenme yoluyla gerçekleşen kültürel bir kalıttan da söz edilebilir; bu tür kalıtım, bireyin beslenme gibi alışkanlıkları, dolayısıyla da büyüme ve gelişme üzerinde etkili olur. Genetikte kandaşlık, bir arada bulunan genetik özelliklerin, yani özgün genotiplerin ortaya çıkma olasılığını etkiler. Ana babanın ortak atalarından gelen ve tüm canlıların temel yapı taşı olan nükleik asitler ile proteinlerin biresimlenmesi ve denetlenmesi yeteneğinin sonraki kuşaklara aktarılması, kandaşlığın temelini oluşturur.

Kandaş akrabalar, ortak atalarından gelen genetik yitlerden pay alma olasılıklarına göre çeşitli derecelerde sıralanırlar. Böylece, kardeşlerin tüm ataları ortakken, birinci dereceden kuzenler atalarının yalnızca yansını paylaşırlar. Bir çocuğa ana babasından, kodlanmış bilginin yalnızca yaklaşık yansı aktarılır; böylece iki kardeşin kromozom kuruluşlarının yaklaşık yarısı ortaktır. Her biri, türe özgü kromozom takımının yansı kadar (haploit) kromozom taşıyan sperma ve yumurtanın üretildiği meyo bölünme sırasındaki madde aktarımında söz konusu olan şans ögesi, kesin oranlar verilmesini engeller.

Genetik olarak, kardeşler arasındaki kandaşlık derecesiyle ana baba ve çocuk arasındaki kandaşlık derecesi aynıdır ve her ikisine de birinci dereceden kandaşlık denir. Amca ya da dayı ve hala ya da teyzeyle yeğenlerin ortak mirası paylaşma şansları, kardeşlerinin yansı kadardır; dolayısıyla bunlar, ikinci dereceden kandaş kabul edilirler. Birinci dereceden kuzenler ise üçüncü dereceden kandaş sayılabilir.

Çeşitli hukuk sistemlerinde, kandaş akrabalığın derecelerini belirleyen yasalar olmakla birlikte, bunlar genetik olgulara dayanmadıklarından bireyler arası biyolojik ilişkilerin sınıflandırılmasında temel alınmazlar.

Büyükanne ya da büyükbabanın ana babaları ile torunların çocukları arasındaki genetik ilişki, birinci dereceden kuzenler arasındaki genetik ilişkiyle aynıdır. Büyükanne ve büyükbaba doğrusal akrabalar, kuzenler ise soy çizgisinin yan kollarında yer alırlar. Genetikte, kandaşlık derecesi tek önemli etken olmasına karşın, çeşitli toplumsal ilişkilerde, yaş, doğum sırası ve başka etkenlerin yanı sıra akrabalığın doğrusal ya da yan kollarından olması toplumsal davranışı belirleyebilen önemli etkenlerdir. Toplumsal uygulama ve geleneklere bağlı olarak, çeşitli derecelerde kandaş akrabalar gibi kandaş olmayan akrabalar da aynı adla anılabilirler ve gelenekler ya da yasalar karşısında eş konumda bulunabilirler.

Kandaşlık verilerine dayanan iki ana uygulamadan birinde verilerin, bir bireyle aralarında belirli bir kandaşlık derecesi bulunan iki bireyin, bu bireyin özelliklerini paylaşma olasılığı hesaba katılır. Bu olasılık, kalıtım biçimine ve genetik etkenlerin ortaya çıkma derecesine bağlıdır. Kalıtım biçimi, çekinik ya da bâşat olabilir. Hücre çekirdeğindeki iki kromozomlu bir takımda aynı konumlarda bulunan ve alel adı verilen bir gen çifti, söz gelimi bezelyelerin yeşil ya da sarı taneli olması gibi özelliklerinin birbirinin yerine geçebilen farklı seçeneklerini belirler. İki alel aynı özelliği ya da farklı eğilimleri temsil edebilirler. Alel çifti birbirinden farklı olduğunda, bireyde kendini ortaya koyan eğilim ve kalıtım bâşattır. Her iki alel tarafından da temsil edilmedikçe kendini ortaya koymayan özellik ise çekiniktir. Bir başka kalıtım biçimi de eşeyle aktarılan kalıttır. Örneğin hemofiliyi aktaran genler, hem dişide hem de erkekte bulunmasına karşın, hastalık yalnızca erkekleri etkileme eğilimindedir. Herhangi bir özelliği temsil eden bir geni taşıyan grup ya da toplulukta bu özelliğin ya da etkinin ortaya çıkma sıklığına, genin etkililik derecesi denir. Çeşitli özelliklerin bir bireyde ortaya çıkmasını belirtmek için de genin "kendini ortaya koyması"ndan söz edilir.

Kandaşlık verilerine dayalı öteki önemli uygulama, soy içi, yani aynı soydan bireyler arasında çiftleşmenin, ana baba arasındaki kandaşlık derecesine göre değerlendirilmesidir. Burada kullanılan soy içi çiftleşme katsayısı (*F*), iki alelin özdeş olma ve aynı

atadan türeme olasılığını belirtir. Örneğin iki kardeşten doğan çocukların büyükanne ya da büyükbabadan özdeş bir alel çifti alma olasılığı dörtte birdir. Kandaşlığın derecesi azaldıkça yarılanan bu olasılık, sözgelimi teyze ile yeğen arasındaki birleşmeden doğacak çocukta sekizde birken, birinci dereceden kuzenlerin çocuklarında on altıda birdir.

Soyağacı çizilirken kardeşler ile eşler arasındaki ilişki yatay çizgilerle, ana baba ile çocuklar arasındaki ilişki de dikey çizgilerle gösterilirse, tüm soy içi çiftleşmeler, her biri kandaşlık içeren bir ya da daha çok sayıda çemberle ifade edilebilir. Bireyin soy içi çiftleşme katsayısı, ana babasını içine alan bütün çemberlerin toplamıdır. Bir topluluğun soy içi çiftleşme katsayısı ise üyelerinin katsayılarının ortalamasıdır. En yüksek soy içi çiftleşme değerlerine, üyeleri kuşaklar boyunca birbirleriyle evlenen küçük topluluklarda rastlanır. Bunlara yalıtılmış gruplar denir. Yüzyıllar boyunca küçük ve karışmamış bir topluluk olarak kalan Samiriyelilerde büyük ölçüde soy içi çiftleşme vardır. ABD'deki Amish'ler ve Hutterci Kardeşler gibi bazı dinsel topluluklar da tarıma dayalı yalıtılmış bir yaşam sürerler.

Genetikte, bir kromozom çiftinin her iki kromozomunda da aynı konumda taşınan alel homozigot adı verilir. Bir alele belli bir topluluk içinde az rastlanıyor olsa bile, eğer ana ya da babada varsa, çocuğa aktarılma olasılığı yaygın bir alelinki kadardır. Bu nedenle, ana babası kandaş olan bir bireyin, topluluk içinde az rastlanan bir aleli, hem anadan hem de babadan gelen kromozomlardan alma (yani o alel için homozigot olma) olasılığı yüksektir. Değişimlerin (mutasyon) yinelenmesi ender bir durum olduğundan sık karşılaşılan alellerde bile homozigotluk bulunması, kuramsal açıdan kandaşlığa bağlanır.

Mendel'in bezelyelerle yaptığı klasik deneyler ve sonraki çalışmalar homozigot bir alelin, heterozigot, yani ana babanın yalnızca birinden gelen bir alele göre kalıtım açısından çok farklı etkileri olabildiğini göstermiştir. Tıp genetikinde, kromozomlardan biri uygun alel taşırsa birçok protein, özellikle enzim yeterli miktarda üretilebilir. Bir alel çiftinin her ikisinde de eksik gen varsa biresimini etkilediği proteinde bir kusur ortaya çıkar. Bu tür ender rastlanan hastalıklar ve yapı bozuklukları, kandaşlar arası birleşmelerden olan çocuklarda görüce daha siktir. 1902'de, Mendel yasalarının yeniden bulunmasını izleyen iki yıl boyunca, doğuştan üç ayrı tür metabolizma bozukluğu olan bireylerin ana babalarındaki kandaş olma sıklığı, insanda çekinik Mendel kalıtımına kanıt olarak gösterilmiştir. Belirlenen bozukluklardan biri derinin pembe, saçların beyaz olması ve gözlerde pigment eksikliğiyle tanımlanan, hastanın genellikle şışı olduğu ve parlak güneş ışığından rahatsızlık duyduğu albinizmdir. Kandaşların ilişkisinden doğan çocuklarda görülen bu tür olumsuz genetik etkiler, yalnız ender rastlanan kalıtsal hastalıklarda görülür; bunlar ne kadar seyrek ortaya çıkarsa ailelerdeki kandaşlık olasılığı o kadar yüksektir. Birinci dereceden kandaş olan kişilerden doğan çocukların büyük çoğunluğunda, doğumdan sonraki ilk altı ayda ölüme ya da ciddi bozukluklara rastlanır. Birinci kuzenlerin ve aynı ya da daha uzak derecede kandaş olan kişilerin evliliklerinden doğan çocuklarda ise çok az bozukluğa rastlanmaktadır. Üstelik bu durumda seyreklik bir etken olduğundan, çiftleşmenin, topluluğun bütünü üzerindeki toplam etkisi çok sınırlıdır.

Toplumsal açıdan bakıldığında, kandaşlar arası evlilik çekinik hastalıklardan kaynaklanan ölümlerin sayısını artırmasa da, genç kuşaklarda görülen genetik nedenli ölümleri hızlandırır. Bireyde olumsuz etkiler yaratmayan heterozigot biçimde ise, aleller çekinik hastalıkların gelecekte ölüme yol açma olasılığını içermektedir; kandaş ana babalardan doğan çocukların ölmesi, bu olasılığın bir sonraki kuşağa azalmasını sağlar.

Bu tür gizli çekinik alelleri saf dışı etmek amacıyla, evcil hayvanlara bilinçli çiftleştirme kuralı uygulanmaktadır. Buna karşın, fazlasıyla "saf" soyların sağlık açısından sorun yarattığı görülür; bazı alellerde heterozigot özellik üstünlük sağlar. İnsanı da içeren birçok tür, yalıtma ve soy içi çiftleşmelerle birlikte, soy dışı çiftleşmelerin de katkısıyla ortaya çıkmış, türler bu yolla zenginleşmiştir.

Kandavu, KADAVU olarak da yazılır. Büyük Okyanusun güney kesimindeki Fiji'nin Doğu yönetim bölümünde ada. Kandavu Geçidiyle ayrıldığı Viti Levu'nun 80 km güneyinde yer alır. 1792'de İngiliz donanmasının kaptanı William Bligh tarafından keşfedildi. Volkanik bir ada olan Kandavu'nun yüzölçümü 409 km²'dir. Yamaçları verimli topraklarla kaplı bir dağ sırtı, adayı kabaca iki eşit parçaya böler; Washington Dağında (Ndelainambukelevu) yükseklik 838 m'ye ulaşır. Orta ve doğu kesimlerinde ki ormanlardan elde edilen kereste Naikororo'da işlenir; adada ayrıca muz ve kopra yetiştirilir. Kandavu ile çevresindeki küçük adaları içine alan Kandavu ilinin en önemli kenti kuzey kıyısındaki il merkezi Vunisea'dır. Nüfusun büyük bölümünü Melanezyalılar oluşturur. Nüfus (1986) 9 805.

Kandehar, Afganistan'ın ortagüney kesiminde kent. Deniz düzeyinden 1.000 m yükseklikte, Tarnak Irmağı (rud) yanındaki ovada yer alır. Kuetta (Pakistan), Kâbil ve Herat'tan gelen karayollarının birleştiği noktada kurulmuş olan Kandehar, Afganistan'ın güney kesiminin başlıca ticaret merkezidir. Kandehar'da daha çok iç hatlar için kullanılan bir de uluslararası havalimanı bulunur.

Kandehar'ın Hindistan'a ve Kâbil üzerinden Orta Asya'ya giden anayol üstünde stratejik bir noktada yer alması, bölgede birkaç kentin birden kuruluşu nedenini açıklar. I. Daireios (hd İÖ 522-486) tarafından Ahameniş topraklarına katılan kenti İÖ 329'da Makedonya kralı Büyük İskender ele geçirdi. Kandehar çeşitli Orta Asya halklarının eline geçtikten sonra, 7. yüzyılda Arapların, 9. yüzyılda Saffarilerin, 10. yüzyılda da Gaznelilerin yönetimi altına girdi. Moğol hükümdarı Cengiz Han ve Timur tarafından yerle bir edilen Kandehar daha sonra Babürlülerin (16. yy) ve İranlıların (17. yy) eline geçti. 1747'de birleşik Afganistan'ın ilk başkenti oldu. 1979'da ülkeye askeri müdahalede bulunan Sovyet

kuvvetleri önce Kandehar kenti yakınlarına bir motorize birlik yerleştirdiler. 1980 ortalarında da bölgede bir askeri komutanlık kurdular. Kandehar 1980'lerde Sovyet birlikleri ile Afgan mücahitleri arasındaki şiddetli çarpışmalara sahne oldu.

Bugünkü Kandehar nüfusunun büyük bölümünü Dürrani kabilesinden gelen Peştular oluşturur. Kentte Gilzailer, Kakarlar ve İranlılar da yaşar. Kandehar, Peşaver'le birlikte Peştuların iki büyük kentinden biridir.

Kandehar kentinin merkezi Afgan hükümdarı Ahmed Şah Dürrani'nin (1722?-72) başkent olarak kurduğu kentin batısında yer alır. Eski kenti çevreleyen surların büyük bölümünün yıkılmış olmasına karşın kentin dikdörtgen planı bugün de ayırt edilebilir. Eski kentin kuzeybatı köşesinde Ahmed Şah Dürrani'nin anıtmezarı bulunur; bu anıtmezarın çevresinde Ahmed Şah'ın 12 çocuğunun mezarı yer alır Hz. Muhammed'e ait olduğu söylenen Hırka-i Şerif'in bulunduğu camii anıtmezarın hemen yanındadır. 1738'de Nadir Şah tarafından yıkılıp yıkılan eski Kandehar'ın kalıntıları bugünkü kentin 6,5 km batısındadır. Eski kentte Baba Vali Bahçesi, bugün de çok sayıda hacıyı bölgeye çeken bir türbe ve 40 basamaklı çıkılan bir tepenin üzerinde, içinde Hint-Türk imparatorları Babür ve Ekber'in yazıları bulunan bir mihrap vardır.

Kentin çevresindeki bölgede sulamayla tarım yapılır. En önemli sanayi dalı gıda işlemedir. Kentte ayrıca başta yünlu kumaş olmak üzere dokumacılık yapılır. Kandehar'ın geleneksel ihraç ürünü meyvedir; ihraç edilen meyvelerin başında üzüm, kavun ve nar gelir. Kandehar'ın ihraç ettiği öteki ürünler pamuk, kökboya, kimyon ve şeytantsidir. Nüfus (1988 tah.) 225 500.

kandela bak. mum

Kandıra, Marmara Bölgesi'nde, Kocaeli iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 933 km² olan Kandıra ilçesi doğuda Sakarya ili, güneyde Merkez ilçe, batıda Körfez ilçesi ve İstanbul ili, kuzeyde de Karadeniz ile çevrilidir.

Kocaeli ilinin Karadeniz'e kıyısı olan kuzeydoğu kesiminde yer alan ilçe toprakları, fazla yüksek olmayan yer plato alanı üstündedir. Dalgalı düzlüklerden oluşan bu platonun yüksekliği 150-500 m arasında değişir. İlçe topraklarının sularını Karadeniz'e dökülen düzensiz rejimli akarsular toplar. İlçesi kesimlerde geniş yer tutan ormanlar kıyıya doğru seyrekleşir ve yerini fundalıklara bırakır.

İlçe halkının temel geçim kaynağı tarımdır. Balıkçı tarımsal ürünler buğday, mısır, ayçiçeği, şeker pancarı ve yulaftır. Ayrıca geleneksel keten üreticiliği sürdürülmekte ve az miktarda elma, üzüm, fasulye ve armut da yetiştirilmektedir. Hayvancılık önemli uğraşlardan biridir. İstanbul pazarına yönelik tavuk ve hindi yetiştirilen tavuk çiftliklerinin bulunduğu ilçede sığır besiciliği gelişmiş düzeydedir. Başlıca hayvansal ürünler süt, peynir, yumurta ve deridir. Önemli bir açık deniz balıkçılığı potansiyeli olan Kefken kıyısında balıkçı teknelerinin ve gemilerin sığınabileceği bir dalgakıran yapılmıştır. Kıyılarında doğal plajlar uzanan Kerpe ve Kefken'de yaz turizmine yönelik pansiyonculuk gelişmektedir.

Bitinyu'da yer alan yerleşme Bizans döneminde Kentri adıyla anılıyordu. Karadeniz kıyısındaki limanının adı ise Kalpe, Kerpe ya da Karpis'ti. Bizans döneminde bir ticaret merkezi olan yerleşme 14. yüzyılın başlarında Akçakoca Bey tarafından Osmanlı topraklarına katıldı. 1899'da müs-

takeil İzmit mutasarrıflığına bağlı bir kaza merkezi oldu. 1918'den 1921'e değin önce İngiliz, sonra Yunan işgalinde kaldı.

Ekonomisi tarıma dayalı, küçük ve gelişmemiş bir yerleşme olan Kandıra, çevresindeki kırsal alanın ticaret ve hizmet merkezidir. Un değirmenleri, orman ürünlerini işleyen atölyeler ve sağlık hizmeti veren bir devlet hastanesinin bulunduğu kasaba, il merkezi İzmit'e 42 km uzaklıktadır. Doğudaki Kaynarca'dan geçen bir yolla Adapazarı'na, batıda da Şile üzerinden İstanbul'a bağlanır. Babatepe'deki Akçakoca Bey'in mezarı ilçenin tek tarihsel yapısıdır.

Kandıra Belediyesi 1868'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe. 49.975; kent, 10 427.

kandida enfeksiyonu, maya benzeri bir mantar olan *Candida albicans* ve benzer türlerin neden olduğu enfeksiyon hastalığı. Normal olarak ağız boşluğu, dölyolu ve sindirim sisteminde bulunan *Candida* sıklıkla çocukların ve şeker hastalığı gibi bir nedenle vücudunun dengesi bozulmuş bireylerin dışında olumsuz etki yapmaz. Tetrasiklin ve kloramfenikol gibi geniş spektrumlu antibiyotiklerle uzun süreli tedavinin mantara karşı direnç sağlayan mikropları öldürdüğü ve kandida enfeksiyonuna zemin hazırladığı kanıtlanmıştır.

Enfeksiyon ağız ve dölyolu mukozasında sık görülür. Dölyolunda beyaz ve doku parçaları içeren akıntı, ağızda pamukçuk (*) oluşur. Genellikle hafif geçer ve bir bölgeyle sınırlıdır; kimi zaman yaygın döküntüler görülebilir. Ağızda pamukçuk en sık biberonla beslenen bebeklerde ve çok ağır hastalarda görülür; dölyolu enfeksiyonu şeker hastaları ve gebelerde yaygındır.

Deride kandida enfeksiyonu sıklıkla vücudun kıvrımlı bölgelerinde, özellikle koltuk altı, kalçaların arası ve göbek gibi nemli alanlarda görülür. Elleri uzun süre ıslak kalanlarda parmak araları ve tırnaklar çevresindeki kıvrımlarda da ortaya çıkar. Ağız kenarlarında da özel bir kandida enfeksiyonu oluşabilir.

Mantar kimi zaman solunum sistemine de bulaşarak vereme benzer bir bronş ve akciğer enfeksiyonuna neden olur. Ender olarak bütün vücuda yayılarak kalbin iç zarı (endokart) ile beyin zarlarının örselenmesine neden olabilir. Kandida enfeksiyonunun oldukça güç olan tedavisinde iyot çözeltileri ve jansiyen moru kullanılır. Mantarlara etki eden nistatin adlı antibiyotik de yararlı olur.

kandiil, İslamda kutsal sayılan gecelere verilen ad. Bu geceler Kadir Gecesi, Mirac kandiili, Berat kandiili, Regaip kandiili ve Mevlit kandiilidir. Kandiil ve Kandi-i Şerif adları, bu gecelerin Osmanlılarda II. Selim döneminden (1566-74) başlayarak minarelerde kandiil yakılarak duyurulmasından kaynaklanır. Arapça gece anlarına gelen leyl sözcüğüyle oluşturulmuş tamlamalarla da anılır (örn. Leyle-i Kadir, Leyle-i Mirac, Leyle-i Berat).

Hicretten (622) üç yüzyıl sonra ilk kez Mısır'da Mevlit kandiili, dört yüzyıl sonra da Kudüs'te Mirac, Berat ve Regaip geceleri kutlanmaya başladı. Kadir Gecesi dışındaki gecelerin kutsallığı konusunda Kuran'da bilgi bulunmadığı gibi hadislerde de kesin sayılabilecek veri olmadığı için, İslam bilgileri başlangıçta hem bu gecelerin kutsallaştırılmasını, hem de toplu ibadet edilmesini bid'at (*) sayarak karşı çıktılar. Ama kandiil gecelerine duyulan ilgi azalmadı, tersine bütün İslam dünyasına yayıldı. Yaygın biçimde kutlanmaya başlamasından sonra bilgilerin bir bölümünün eski tutumları-

Kandehar'da Ahmed Şah Dürrani'nin çocuklarına ait türbeler, Afganistan
Syndication International London Ltd

nı sürdürmesine karşılık bir bölümünün tutumu yumuşadı, bu uygulamayı bid'at-ı hasene (iyi bid'at) saymaya başladılar. Kandiller günümüzde de büyük ilgi görmektedir, camilerde ve evlerde ibadet ederek kutlanmaktadır.

kandil, eski çağlarda çok kullanılan, ağız oldukça küçük, yayvan bir yuvarlak kap biçiminde, bir yanında içinden fitil çıkan bir emziği, öbür yanında da kulpu bulunan aydınlatma aracı. Yakmak için içine sıvı yağ

Helenistik dönemden kalma pişmiş toprak bir kandil
Celal Kötay

konurdu. Önceleri pişmiş topraktan yapılırdı. İlk örneklerine İÖ 3. binyılda Mezopotamya'da, daha sonra da Mısır'da rastlanan kandillerin biçimleri bölgeden bölgeye değişirdi. Örneğin kayık biçimindeki Mısır kandilleri Tanrıça Isis'in simgesiydi. Çift hazneli olarak yapılan ve bir haznesine yağ, ötekine fitil konan kandillerin en iyi örneklerini Urartular yaptılar. İÖ 6. yüzyılın başlarında Lidya'da, özel kandilci dükkânlarında satılacak kadar çok kandil üretiliyordu. Eski Yunan'da ilk kandiller taştan yapıldı. İÖ 5. yüzyılda çok yaygın olarak kullanılan kandiller, zamanla dinsel amaçlara da hizmet etmeye başladı. Eski Roma'da da metal kandiller kullanıldı.

kandilböceği, gerçek ateşböcekleri gibi kesikli ve kısa süreli değil, sürekli ya da uzun süre ışıdayabilen çeşitli türden böceklerin ortak adı. Bu böcekler arasında Batı Yarıküre'nin tropik bölgelerinde yaşayan, *Pyrophorus* cinsi taklaböcekleri, yine Yenedünya'ya özgü *Phengodes* ve *Phrixothrix* cinslerinden bazı kınkanatlılar sayılabilir. Ayrıca tropik bölgelerde ve mağaralarda yaşayan bazı sinek türleri de ışık verne özelliklerinden ötürü kandilböceği adıyla tanınır (bak. biyolojik ışıltama).

Kandilli Rasathanesi, 1911'de Fatin Gökmen tarafından kurulan gözlemevi. Gözlemevinde başlangıçta yalnızca meteoroloji gözlemleri yapıldı ve İstanbul için hava tahmin raporları hazırlandı. Kurulduğunda Rasathane-i Âmiri, daha sonra Maarif Vekâleti, Hey'et ve Fiziki Arzi İstanbul Rasathanesi olarak adlandırılan gözlemevi 1936'dan sonra Kandilli Rasathanesi adını aldı. Gerçek anlamda astronomi çalışmaları, 20 cm çaplı, 307 cm odak uzaklıklı ekvatoryal Zeiss dürbününün 1947'de kullanıma girmesiyle başladı. 1947'den sonra, bir ara saat işaretileri yayımı da yaparak Türkiye'ye milisaniye derecesinde doğru zaman ayanı veren Zaman Bölümü hizmete girdi. Gözlemevinin zaman bölümü, Danjon usulünün alınmasıyla daha da gelişmesine karşılık, 1974'te çalışmalarını bütünüyle durdurdu.

Gözlemevinde ayrıca, H çizgisinde gözlem olanağı sağlayan iki Lyot filtresi bulunmaktadır. Özellikle Güneş fiziği bölümü tarafından gerçekleştirilen Güneş lekeleri ve taşküre gözlemleri bugün de sürdürülmektedir.

Kuruluşundan 1982'ye değin Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı olan gözlemevi, bu tarihte Boğaziçi Üniversitesi'ne bağlandı. Günümüzde, bu üniversiteye bağlı Kandilli Rasathanesi ve Deprem Araştırma Enstitüsü ile Kandilli Rasathanesi Gök ve Yer Bilimleri Araştırma ve Uygulama Merkezi adı verilen iki kuruluş halinde çalışmaktadır. Enstitüde, astrofizik, jeodezi, jeofizik ve deprem mühendisliği anabilim dallarında lisansüstü ve doktora eğitimi yapılmaktadır.

kandilotu bak. güveyfeneri

Kandinsky, Wassily, Rusça tam adı VASILY VASILYEVİÇ KANDINSKY (d. 16 Aralık 1866, Moskova, Rus Çarlığı - ö. 13 Aralık 1944, Neuilly-sur-Seine, Fransa), modern resmin en önemli temsilcilerinden. Bazı sanat tarihçilerince salt soyut resmin yaratıcısı olarak kabul edilir. 1911'de dışavurumcu Der Blaue Reiter(*) grubunu kurduktan sonra bütünüyle soyuta yönelmiş, önceleri

"Doğaçlama No. 30", Wassily Kandinsky'nin bir yağlıboya çalışması, Chicago Sanat Enstitüsü Art Institute of Chicago Arthur Jerome Eddy Memorial Collection

organik olan biçimleri gittikçe geometrik, en sonunda da piktografik bir nitelik kazanmıştır.

Gençliği. Annesi Rus, büyükannelerinden birinin annesi Moğol prensesi, babası da Sibirya'nın Çin sınırı yakınlarında bulunan Kyakhta'nın yerlisi idi. Kandinsky bu nedenle hem Avrupa, hem de Asya kültüründen etkilenen bir ortamda yetişti. Soylu ve varlıklı ailesinin olanaklarıyla daha çocukken Venedik, Roma, Floransa, Kafkasya ve Kırım'ı gezdi. Ortaöğrenimini 1871'de ailesinin yerleştiği Odessa'da tamamladı. Lise yıllarında resim yapıyor, ayrıca amatör bir piyanist ve viyoloncelci olarak konserler veriyordu. Daha o dönemde her rengin kendine özgü bir gizemi olduğuna inanan Kandinsky, sonraları soyuta yönelmesini bu ilk sezgilerine bağlar. 1886'da Moskova Üniversitesi'nde hukuk ve ekonomi öğrenimine başladı. Kentin mimarisi ve gördüğü ikon koleksiyonları onda büyük bir çöküş uyandırdı. Bir kez, sanatının köklerinin bu ikonlarda olduğunu bile söylemişti. 1889'da etnografik bir araştırma için kuzeydeki ormanlık Vologda bölgesine gitti. Orada gördüğü Rus halk resimlerinin parlak renklerinden ve gerçekdışı anlatımlarından büyük ölçüde etkilendi. Aynı yıl Petersburg'daki Ermitaj'da Rembrandt'ın yapıtlarını gördü. O yıllarda bir yandan sanat bilgisini

geliştirirken, bir yandan da mesleki çalışmalarını başarıyla sürdürüyordu. 1893'te doktora denk bir akademik unvan kazandı. Bir süre üniversitede ders verdikten sonra, aldığı bir öneri üzerine Moskova'daki bir yayın kuruluşunun fotoğraf bölümü yöneticisi oldu. 1896'da, Estonya'daki Dorpat (sonradan Tartu) Devlet Üniversitesi'nden aldığı profesörlük önerisi yaşamına ilişkin kesin kararını vermesinde önemli bir etken oldu; öneriyi geri çevirdi ve ressam olmak amacıyla Almanya'ya gitti.

Münih dönemi. Münih'te iki yıl Anton Azbé'nin yönetimindeki özel bir okulda öğrenim gördükten sonra Münih Akademisi'nde Franz von Stuck'un atölyesine girdi. 1900'de akademiden mezun oldu ve sonraki birkaç yıl içinde çağdaş akımları izleyen bir ressam olarak tanındı. 19. yüzyıl gerçekçiliğini temel alarak izlenimcilikten, *art nouveau*'nun kıvrımlı çizgilerinden ve bezemeci eğiliminden, yeni-izlenimcilik divizyonizm tekniğinden ve Orta Avrupa dışavurumculuğu ile Fransız fovizminin güçlü ve gerçekçi olmayan renklerinden etkilendi. Ayrıca Moskova'da gördüğü ikonların ve Vologda bölgesi halk sanatının izlerini taşıyan resimler yaptı; zaman zaman Asya sanatına özgü göz alıcı renkler kullandı. Münih'te Phalanx (1902'de bu grubun başkanı oldu), Berlin'de Sezession, Dresden'de de Die Brücke gibi öncü gruplarla sergiler açtı; Paris Salon d'Automne (Güz Salonu) ve Salon des Indépendants'da (Bağımsızlar Salonu) açılan akademi dışı sergilere katıldı. 1903'te Moskova'da ilk kişisel sergisini açtı, ertesi yıl Polonya'da iki kişisel sergi daha düzenledi. 1903-08 arasında Hollanda'dan Tunus'a ve Paris'ten Rusya'ya kadar pek çok yer'i gezdi.

1909'da, yedi yıldır birlikte yaşadığı Alman ressam Gabriele Münter ile Bayera'nın güneyindeki küçük Murnau kentinde bir ev satın aldı. Üslubundaki salt soyutla sonuçlanacak olan gelişme süreci de bu yıllarda başladı. Etkilediği bütün öğeler resimlerinde gittikçe daha çok birbirleriyle kaynaşmıyor, kompozisyonlarında konuyu bütünüyle yok etmeye yöneliyordu. Estetik değerleri önemsiyor ve "sanat için sanat" ilkesini savunuyordu. Ona göre renk, çizgi ve biçim, tanımlanabilir nesnelere dönüşmekten kurtarılmalı, bir düşüncüyü ya da bir duyguyu yansıtan görsel bir "dil" oluşturulmalıydı. Resmi, bir anlamda müziğin soyut "dil"i gibi düşünüyordu.

Onun bu yaklaşımı kuşkusuz bütünüyle yeni değildi. Eskiden beri resimle müzik arasında benzerlikler kurulmuş, pek çok düşünür renklerin, çizgilerin ve biçimlerin varsayılan anlamlarını belli kurallara bağlamaya çalışmış ve bunun sonucunda soyut resim olarak nitelenebilecek örnekler üretilmişti. Ayrıca I. Dünya Savaşı öncesinde Kandinsky'den başka ressamlar da figüratif resme karşı çıkmışlardı. Kübist sıradan izleyiciyi şaşırtacak bir soyutlama anlayışı geliştirmiş, 1910-14 arasında birçok öncü ressam soyut örnekler üretmişti. Dolayısıyla Kandinsky'yi figüratif olmayan (non-figüratif) salt soyut resmin tek yaratıcısı olarak nitelenecek pek doğru olmaz. Ama bu gerçek göz önünde tutularak bir değerlendirme yapıldığında, Kandinsky soyut resmin başlıca öncülerinden biri olarak görülebilir.

Kandinsky'ye ilk soyut ressam niteliğini kazandıran yapıtı 1910 tarihli adısız bir çalışmadır. Bu yapıt sonradan "İlk Soyut Suluboya" (Nina Kandinsky Koleksiyonu, Neuilly-sur-Seine) adıyla anılmıştır. 1950'lerde yürütülen araştırmalar, bu resmin 1910'dan sonra yapıldığı ve "Kompozisyon VII" (1913, Tretyakov Galerisi, Mos-

kova) adlı resmin bir ön çalışması olduğu düşüncesini doğurmuştur. Bugün bu resmin, Kandinsky'nin salt soyutla sonuçlanan gelişim süreci içinde pek de önemli bir yeri olmadığı düşünülmektedir. Kandinsky'nin soyuta yönelişinin ilk izleri biçimlerin sematik, renklerin doğaya aykırı, genel etkinin de düşsel olduğu "Mavi Dağ" (1908, Guggenheim Müzesi, New York) adlı resimde görülür. Kandinsky'nin ertesi yıl gerçekleştirdiği "Çan Kuleli Manzara"da da (1909, Modern Sanat Müzesi, Paris) benzer eğilimlerin yanı sıra kompozisyonda bir patlama duygusu izlenir. 1910'da gerçekleştirdiği "Doğaçlama XIV", adından da anlaşılacağı gibi neredeyse tam anlamıyla soyuttur. Bu gelişim çizgisi içinde, 1911 tarihli "Çevreleme" (Nina Kandinsky Koleksiyonu) adlı resimde ise tanınabilen nesneler artık iyiden iyiye yok olmuştur. Pek çok sanat tarihçisinin Kandinsky'nin sanatının doruğu olarak nitelediği "Siyah Kemer ile" (1912, Nina Kandinsky Koleksiyonu), "Siyah Çizgiler" (1913, Guggenheim Müzesi, New York) ve "Sonbahar" (1914, Guggenheim Müzesi, New York) gibi yapıtlar, boya sıçratmaları, çizikler ve uyandırdıkları dramatik etkiyle 1950'lerin soyut dışavurumculuğunun habercisidir.

Kandinsky 1909'da Yeni Sanatçılar Derneği'nin kurucuları arasında yer alarak Münih'te *avant-garde* hareketin canlanmasında rol oynadı. Bu grupta anlaşmazlığa düşünce 1911'de Franz Marc ile birlikte Der Blaue Reiter grubunu kurdu. Grubun adı Kandinsky'nin aynı adlı resminden ("Mavi Atlı", 1903, Ernst Bührle Koleksiyonu, Zürich) geliyordu.

Rusya dönemi. Kandinsky 1914'te I. Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine Rusya'ya döndü. (Daha önce kuzeniyle yapmış olduğu evlilik, uzun bir ayrılıktan sonra 1910'da boşanmayla sonuçlanmıştı.) 1917'de bir yıldır tanıdığı Moskovalı Nina Andreevskaya ile evlendi. Rusya'da Sovyet Devrimi'nden sonraki yaşama uyum sağlayabilmek için Moskova'ya yerleşti. Sovyet hükümeti de o dönemde *avant-garde* sanatçıların desteğini kazanmaya ve onların hizmetlerinden yararlanmaya yönelik bir politika güdüyordu. Kandinsky 1918'de Moskova Güzel Sanatlar Akademisi'nde profesörlüğe ve Halk Eğitim Komiserliği'nin (NARKOMPROS) sanat bölümü üyeliğine getirildi. Otobiyografik çalışması *Rückblicke* (1913; Anılar) Rusçaya çevrildi ve yayımlandı. 1919'da Sanat Kültürü Enstitüsü'yle (INKHUK) Sanat Kültürü Müzesi'ni kuran Kandinsky, Sovyetler Birliği'nin çeşitli kentlerinde 22 müzenin açılmasında yardımcı oldu. 1920'de Moskova Üniversitesi'nde profesörlüğe getirildi ve devlet tarafından kişisel bir sergisi düzenlenerek onurlandırıldı. 1921'de Bilimler Akademisi'nde Güzel Sanatlar Bölümü'nü kurdu. Ama Sovyet hükümetinin toplumcu gerçekçiliğe doğru yönelmesiyle öncü sanat Sovyetler'de etkili konumunu yitirmeye başlamıştı. Aynı yılın son aylarında Kandinsky karısı ile birlikte Berlin'e gitti.

Moskova'da bulunduğu yıllarda Kandinsky'nin üslubunda köklü değişiklikler oldu. 1914'ten önceki Münih çalışmalarında, yer yer de olsa manzarayı sezinlemek olanağı vardı. Ama Moskova'daki yağlıboya ve suluboya resimleri artık bütünüyle soyut hale gelmişti. Ayrıca daha önceki resimlerinde izlenen kendiliğindenlik, lirik ve organik öğelerin yerini, önceden tasarlanan, akılcı ve yapımcı bir yaklaşım almıştı. "Beyaz Çizgi" (1920, Nina Kandinsky Koleksiyonu) ve "Mavi Daire Dili mi" (1921, Guggenheim Müzesi, New York) bu döneminin tipik ürünleridir.

Bauhaus dönemi. Ressam olarak uluslararası bir ün kazandıktan sonra, 1922'de Weimar'daki ünlü tasarım okulu Bauhaus'ta ders vermesi için yapılan öneriyi hemen kabul etti. Bu konuda deneyimi vardı ve öğretmenliğe ilgi duyuyordu. Bauhaus'ta "ressam" yetiştiren bir kurum değildi. Kandinsky bu nedenle önceleri kişisel çalışmalarından biraz uzak kaldı. Renk ve biçim konusunda ders verdi, duvar resmi atölyesini yönetti. Ama okulun Weimar'dan Dessau'ya taşındığı 1925 yılına değin yalnızca resme ilişkin ders verme olanağı bulamadı.

Kandinsky Bauhaus döneminde geometrik soyutlama doğrultusunda ilerlerken, önceki döneminin soyut-dışavurumcu anlatımını çağrıştıran ayrıntı dolu resimsel mekân anlayışını ve dinamizmini de sürdürdü. Bu yıllarda sanat kuramları üzerinde de çalışmaya başladı. İlk kitabı *Über das Geistige in der Kunst*'ta (1912; Sanatta Tinsellik Üzerine) özellikle renklerin var olduğunu kabul ettiği anlamları üzerinde durmuş ve örneğin sarıyı bir trompetin saldırgan dünyevi sesine, maviyi ise bir organ ilahî sesine benzetmişti. Bauhaus'ta ders verdiği yıllarda yazdığı ikinci kitabında da, aynı yaklaşımla yatay bir çizgiyi soğuk, dikey bir çizgiyi de sıcak olarak nitelendirerek çizimin soyut öğelerinin etkilerini de ortaya koymaya çalıştı. Bu kitap *Punkt und Linie zur Fläche* başlığıyla (Düzleme Göre Nokta ve Çizgi) 1926'da yayımlandı.

Paris dönemi. Kandinsky, 1928'de Alman uyruğuna geçmiş olmakla birlikte, Gestapo'nun Bauhaus'u kapanmaya zorlaması üzerine 1933'te Fransa'ya göç etti. Almanya'da yaptığı resimlerin sonuncusu ve en iyilerinden biri "Kahverengide Gelişim"dir (1933, Ulusal Modern Sanat Müzesi, Paris). Bu resmin adı büyük bir olasılıkla, soyut sanatı "yoz" olarak değerlendiren *Sturmabteilung*'u (SA) çağrıştırmak için konmuştu (SA üyeleri kahverengi gömlek giyiyorlardı). Kandinsky 1939'da Fransız uyruğuna geçti ve yaşamının geri kalan 5 yılını 1933'ten beri yaşadığı Paris'in banliyölerinden Neuilly-sur-Seine'de geçirdi.

Kendisinin "soyut"tan çok "somut" olarak nitelermeyi yeğlediği bu son dönem resimleri, bir anlamda Münih döneminin organik anlayışı ile Bauhaus döneminin geometrik anlayışının bir birleşimiydi. En azından 1910'dan beri amaçladığı görsel dil, resim-yazı ve hiyeroglifle yazılmış, neredeyse anlaşılabilir mesajlar ileten bir dizi işarete dönüşmüştü. Bu işaretlerin birçoğu suda yaşayan larvalara, bazen de figüratif bir ele ya da Ay'ı anımsatan insan yüzüne benziyordu. "Başat Mor" (1934, Maeght Vakfı, Saint-Paul), "Başat Eğri" (1936, Guggenheim Müzesi, New York), "On Beş" (1938, Nina Kandinsky Koleksiyonu) ve "İlimlilik" (1940, Guggenheim Müzesi, New York) bu dönemin tipik yapıtlarıydı. Bu yapıtlara eşlik edecek biçimde yazdığı bir dizi denemede Kandinsky, çağdaş bilimsel olguculuğun başarısızlığını ve "fiziksel maddelerin simgesel niteliği" olarak adlandırdığı şeyi anlamının gerekliliğini vurguladı.

ÖBÜR ÖNEMLİ YAPITLARI. "Savak" (1901, Yeni Pinakotek, Münih), "Holland'da Plaj Sepetleri" (1904, Yeni Pinakotek, Münih), "Gece" (1907, Yeni Pinakotek, Münih), "Murnau'daki Bir Sokakta Kadınlar" (1908, Ulusal Modern Sanat Müzesi, Paris), "Tüm Azizler Resmi II" (1911, Yeni Pinakotek, Münih), "Doğaçlama No.30" (1913, Chicago Sanat Enstitüsü), "Uç Noktalı Resim" (1914, Guggenheim Müzesi, New York), "Siyah Daire İçinde" (1923, Maeght Vakfı, Saint-Paul), "Tek Merkez" (1924, Guggenheim Müzesi, New York), "Sarı-Kırmızı-Mavi" (1925, Nina Kandinsky Koleksiyonu, Neuilly-sur-Seine), "Birkaç Daire" (1926, Guggenheim Müzesi, New York), "Üç Ses" (1926, Guggenheim

Muzesi, New York) "Guçhela (Kaum)" (1930, Boymans-von-Beuningen Müzesi, Rotterdam) "Onaylanmış Pembe" (1932, Guggenheim Müzesi, New York), "Miras" (1935, Phillips Koleksiyonu, Washington, D.C.), "Gerginlikler Yok Oldu" (1937, W. Gidwitz Koleksiyonu, Chicago) "Tatlı Ovalamalar" (1937, Nina Kandinsky Koleksiyonu, Neuilly-sur-Seine), "Kompozisyon X" (1939, Nina Kandinsky Koleksiyonu, Neuilly-sur-Seine), "Çeşitli Hareketler" (1941, Guggenheim Müzesi, New York) "Bölünme-Birlik" (1943, Nina Kandinsky Koleksiyonu, Neuilly-sur-Seine), "Daire ve Kare" (1943, Nina Kandinsky Koleksiyonu, Neuilly-sur-Seine), "Yedi" (1943, Max Bill Koleksiyonu, Zürich), "Beyaz Dengeli Hareket" (1944, W. Löffler Koleksiyonu, Zürich)

kandiru (*Vandellia cirrhosa*). *Siluriformes* takımının *Trichomycteridae* familyasından Amazon Irmağı havzasında yaşayan balık türü. Yaklaşık 2,5 cm uzunluğunda, yarısaydam ve pulsuz olan bu asalak balıklar kanla beslenir ve genellikle öbür balıkların solungaç boşluklarında bulunur.

Konak olarak bazen insanları da seçebilen bu balıkların yüzen insanlara ve hayvanlara idrar kanallarından girdiği bilinmektedir. Kandirular vücuda girdikten sonra solungaç kapakları üstündeki kısa dikenleri dikleştirerek ölümlü sonuçlanabilecek iltihaplanmalara ve kanamalara neden olabilir.

Kandiye bak. Iraklion

Kandla, Hindistan'ın ortabatı kesimindeki Guccerat eyaletinin kuzeybatısında, Kuç (Kaç) ılıne bağlı liman kenti. Umman Denizindeki Kuç Körfezi kıyısında yer alır. Guccerat'tan çok daha geniş bir hinterlanda hizmet amacıyla tasarlanan ve 1930'larda açılan liman daha sonraları geliştirilmiştir. Limana gelen başlıca ithal malları petrol, demir ve çelikten makineler ve kimyasal maddelerdir, limandan ihraç edilen maddeler ise tahıl, dokuma ve tuzdur. Bir ana karayolu ile bir demiryolu hattının geçtiği kente bir de havalimanı vardır. Nüfus (1981) 23.978.

Kändler, Johann Joachim (d. 1706, Fischbach, Saksonya - ö. 18 Mayıs 1775, Meissen), Avrupa'da porselen biblo konu-

Johann Joachim Kändler'in *commedia dell'arte* tiplerinden bir Arlecchino biblosu, y. 1738; Victoria ve Albert Müzesi, Londra
Victoria and Albert Museum, Londra. Fotoğraf EB Inc.

sunda pek çok yenilikler yapmış geç barok dönem heykeltisi.

Saksonya elektörü I. Friedrich August'un sarayında heykeltiydi. 1731'de Meissen'de-

ki porselen imalathanesinin kalıplama bölümünü yeniden düzenlemekle görevlendirildi. Kırk dört yıl bu imalathanede hizmet etti. Üretkenliği ve hayal gücü olağanüstüydü; Meissen'in dünya çapında ün kazanmasında Kändler'in büyük rolü oldu.

Rokoko döneminin en ünlü seramik ustalarından üçü olan J.F. Eberlein, F.E. Meyer ve P. Reinicke gerek tasarım, gerekse uygulamada Kändler'in yardımcısı olarak çalıştılar. Avrupa'da Kändler dönemine ait Meissen biblolarının, yemek takımlarının, vazoların ya da başka ürünlerin bulunmadığı bir saraya rastlamak neredeyse olanaksızdır. Kändler'in en tanınmış yapıtları arasında çoğunlukla 1738-40 arasında yapılmış *commedia dell'arte* tiplerinin bibloları, 1731-35 arasında Dresden'deki Japon Sarayı için yaptığı kuş figürleri ve 1737'den 1741'e değin Heinrich Graf von Brühl için gerçekleştirdiği ve üstü kuğu ve su perisi figürleriyle bezeli 2.200 parçalık yemek takımı yer almaktadır.

Kandy, Sri Lanka'nın (eskiden Seylan), Orta bölgesinin merkezi kent. Kandy Platosunda (488 m), Mahaweli Irmağı kıyısında, son Kandy kralının yaptırdığı (1806) yapay bir gölün yakınında yer alır. 1592'de Seylan kralının başkenti oldu. 16. yüzyılda Por-

Kandy'de Diş Tapınağı, Sri Lanka
Ewing Gallaway

tekizlilerin, 1763'te de Felemenkilerin geçici işgalleri dışında uzun süre bağımsızlıklarını koruyan bu kralların sonuncusu, 1815'te İngilizlerce devrildi.

Kandy, çevresindeki yoğun nüfuslu tarım bölgelerinin ticari merkezi durumundadır. Seylan çayının büyük bölümü burada üretilir; ayrıca pirinç gibi başka ürünler de yetiştirilir. Kent yakınlarında kireçtaşı ocakları ile tuğla ve kiremit fabrikası vardır. Ülkenin pek çok bölgesiyle kara ve demir yolu bağlantısı olan kentteki tarihsel yapılar arasında Kandy krallarının sarayı ile Buda'nın dışı olduğu söylenen kutsal emanetin korunduğu Diş Tapınağı (Dalada Maligava) yer alır. Seylan Üniversitesi ve Kraliyet Botanik Bahçeleri kent yakınlarındadır. Nüfus (1988 tah.) 102.000.

Kandy Antlaşması, İngilizler ile Seylan'daki (bugün Sri Lanka) Kandy Krallığı'na bağlı şefler arasında imzalanan antlaşma (1815). Bu antlaşmayla Kandy, Seylan'daki önceki İngiliz topraklarına katılmış ve adanın tümü İngiliz egemenliğine girmiştir.

Güney Hint kökenli baskıncı Kandy kralına muhalif olan şefler, İngilizlerden bölgeye

müdahale etmelerini istemişti. Dolayısıyla antlaşmada, devrilen kralın yetkileri İngiliz tahtına devredilmekle birlikte, şeflerin geleneksel hak ve yetkileri büyük ölçüde korundu. Ayrıca Kandy'lilerin geleneklerinin, göreneklerinin ve toplumsal kurumlarının da korunarak yerel yetkililerin denetiminde kalması hükmü bağlandı. Çok geçmeden antlaşmanın sonuçlarından hoşnutsuzluk duymaya başlayan Kandy'liler 1817'de ayaklandılar. 1818'de ayaklanma bastırıldı ve Kandy Antlaşması ile verilmiş olan hakların çoğu İngilizlerce geri alındı.

Kandy Krallığı, 15. yüzyılın sonunda Seylan'da (bugün Sri Lanka) kurulmuş bağımsız krallık. Portekizli ve Felemenkli sömürgecilere karşı uzun süre direndikten sonra 1818'de, Seylan'daki öbür krallıkların ardından İngiliz egemenliğine girdi. Öteki tüm Seylan krallıklarının 17. yüzyıl başlarında Portekizlilerce ortadan kaldırılmış olmasına karşın, Kandy Krallığı akılcıca yürüttüğü diplomasi, coğrafi konumu ve çete savaşçı yöntemini ustalıkla uygulaması sayesinde bağımsızlığını korudu. Sık sık işgale uğramasına karşın kısa sürede topraklarının denetimini yeniden ele geçirdi.

Portekiz işgalindeyken Felemenkilerle ittifak kuran krallık, Felemenk yönetimi altında da İngilizlerin yardımını sağlamaya çalıştı. Ama Seylan'ın 1796'da İngilizlerce ele geçirilmesinden sonra yalnız kaldı. İngilizler, bu bağımsız krallığın, gerek bölgede yürüttükleri ticaretin, gerekse haberleşme ve ulaşım ağlarının gelişmesini engellediğini düşünüyorlardı. Krallığa karşı 1803'te girişilen ilk İngiliz saldırısı başarısız oldu. Ama krallığa bağlı kabile şefleri, Güney Hint kökenli baskıncı krallara tepki olarak İngiliz müdahalesini hoşnutsuzlukla karşıladılar. 1815'te yapılan Kandy Antlaşması ile Kandy kralı devrilerken egemenlik İngiliz tahtına devredildi; bununla birlikte Kandy şeflerinin hakları büyük ölçüde korundu. Bu düzenlemeden hoşnut olmayan şefler 1817'de isyan girişiminde bulundularsa da ertesi yıl İngilizlerce denetim altına alındılar. Böylece Seylan, yüzyıllardan beri ilk kez tek bir yönetim altında birleşmiş oldu.

Kane, Cheikh Hamidou (d. 3 Nisan 1928, Matam, Irmak Bölgesi, Senegal), 1962'de Siyah Afrika Büyük Edebiyatı Ödülü'nü kazanan *L'Aventure ambiguë* (1961; Belirsiz Serüven) adlı otobiyografik yapıtıyla tanınan Senegalli yazar.

Kane, gençliğinde geleneksel İslam eğitimi aldı. Daha sonra Sorbonne'da hukuk okumak üzere Senegal'den ayrılarak Paris'e gitti. Fransa Denizaşırı Ulusal Okulu'nun hukuk ve felsefe bölümlerinden mezun oldu. 1959'da ülkesine döndükten sonra hükümet planlama komisyonu üyeliği ve Thiès bölgesi valiliği yaptı (1960-63), ayrıca Senegal Kalkınma ve Planlama Bakanlığı'nda çalıştı. Daha sonra, Dakar Deniz Sanayisi Projeleri başkanı ve sanayi bakanı oldu. 1963'te Nijerya'nın Lagos kentinde UNICEF görevlisi olarak çalışan Kane, 1966'da Fildişi Kıyısı'nda Abidjan'daki UNICEF bürosunun yöneticiliğine getirildi.

L'Aventure ambiguë, atalarının yaşam biçimi ve geleneksel İslam inancı ile Fransızların Afrika'ya taşıdığı maddeci Batı kültürü arasında bocalayan genç bir adamı konu alır. Yapıta gücünü ve kişiliğini veren, Kane'nin çatışan değerleri yansıttığı berraklıktır.

A.C. Brech'in *Writing in French from Senegal to Cameroon* (1967; Senegal'den Kamerun'a Fransızca Edebiyatı) adlı kitabı,

Kane'nin yaşamının ve yapıtlarının eleştirel bir değerlendirmesini içerir.

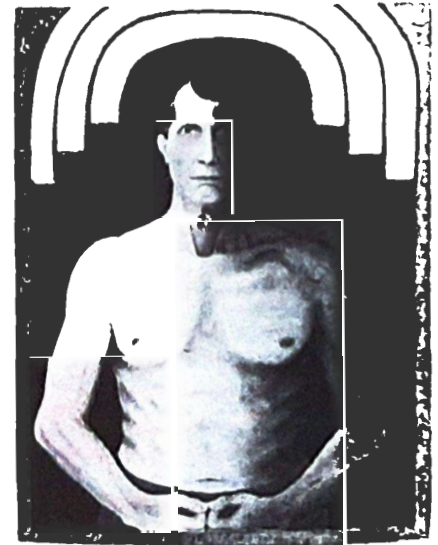
Kane, Elisha Kent (d. 3 Şubat 1820, Philadelphia, ABD - ö. 16 Şubat 1857, Havana, Küba), Kuzey Kutup Bölgesi'nin araştırılmasına öncülük etmiş ABD'li hekim ve kâşif.

Tip eğitimi gördükten sonra 1843'ten başlayarak orduda cerrahlık yaptı. 1850'de, beş yıl önce çıktığı bir araştırma gezisinde kaybolan İngiliz kâşif John Franklin'i bulmak amacıyla Grönland'ın kuzeybatı bölgelerine gönderilen heyete başkanlık etti. Daha sonra, hem gene Franklin'i aramak, hem de Kuzey Kutbu'nun çevresinde bir açık deniz bulunup bulunmadığını anlamak için yeni bir gezi planlamaya başladı. 31 Mayıs 1853'te "Advance" adlı gemiyle, New York kentinden Grönland'ın kuzeybatısına doğru yelken açtı ve bugün Kane Havzası olarak bilinen denize ulaştı. Geminin buzlar arasında sıkışıp kalmasına karşın, yönetimindeki keşif grubuyla birlikte coğrafya, meteoroloji, jeoloji ve öteki bilim dallarında pek çok araştırma yapmayı başardı.

Öte yandan Franklin'in mürettebatından hiç kimsenin izine rastlanmadığı gibi Kuzey Kutup Bölgesi'nde bir açık deniz de keşfedilemedi. Kane ile adamları çeşitli hastalıklar ve başka güçlükler yüzünden çok zor iki kış geçirdiler. Mayıs 1855'te "Advance"i terk ederek, karadan, Grönland'daki Upernavik'e kadar 83 gün süren bir yolculuğa başladılar. Sonunda bir kurtarma ekibi tarafından bulunan Ekim 1855'te New York kentine götürüldüler. 1856'da Kane, *Arctic Explorations; The Second Grinnell Expedition in Search of Sir John Franklin, in the Years 1853, '54, '55* (Sir John Franklin'i Bulmak Amacıyla 1853, '54, '55 Yıllarında Düzenlenen İkinci Grinnell Seferi) adlı bir kitap yayımladı.

Kane, John, asıl adı JOHN CAIN (d. 19 Ağustos 1860, West Calder, İskoçya - ö. 10 Ağustos 1934, Pittsburgh, ABD), İskoç asıllı ABD'li ressam. Naif bir üslupla Pittsburgh ve İskoçya görünümeleri yapmıştır.

Küçük yaşta kömür madeninde çalışmaya başladı. 1879'da ABD'ye göç etti. Demircilik, demiryolu işçiliği, kaldırım döşeyiciliği.

"Kendi Portresi", John Kane'in bir yağlıboya çalışması, 1929; Güzel Sanatlar Müzesi, New York kenti
Museum of Modern Art New York kenti

badanaçlık, marangozluk ve boksörlük yaparak geçimini sağladı. Bir tren kazasında bir bacağı kaybettikten sonra bekçilik ve boyacılık yaptı. Boyadığı yük vagonlarının

üstüne ögle tatillerinde zevk için manzara resimleri yapıyor, öğleden sonraları bunların üstünü yeniden boyayla örtüyordu. Oğlu bebekken ölünce evden ayrıldı. Ağaç levhalar üstüne Pennsylvania kırlarını, Pittsburgh kentinden görünüşlerini resmetmeye başladı.

Resimlerinden biri Pittsburgh'daki Uluslararası Carnegie Sergisi'ne kabul edilince adı duyuldu. İki yıl sonra bir ödül kazandı ve müzeler resimlerini satın almaya başladı. *Sky Hooks* (Gök Çengelleri) adlı otobiyografisi ölümünden sonra yayımlanan (1938) Kane'in en tanınmış yapıtı "Kendi Portresi" dir (1929, Modern Sanat Müzesi, New York).

kanel kömürü, donuk siyah cilalı, kimi zaman da mum parlaklığında, hidrojen bakımından zengin bir sapropelik kömür türü. Kolayca tutuştuğundan ve uzun sarı alevli yandığından eskiden mum kömürü olarak adlandırılırdı. Mikrinit, eksinit grubundan maseraller ve bazı inorganik maddeler içerir (*bak. maseral*). Kimi zaman 60 cm kalınlığa ulaşan bağımsız damarlar halinde bulunabilir, ama daha çok öteki kömürlerin altında ya da üstünde yer alır. Kanel kömürünün büyük olasılıkla, rüzgâr ve suyla taşınan sporların, çamurun içinde bitki artıklarıyla karışarak biriktiği göl ve su birikintilerinde oluştuğu sanılmaktadır. 19. yüzyılda aydınlatma gazı üretiminde ve şömine kömürü olarak kullanılırdı.

Kanelolar, Ekvador Andları'nın doğu yamaçlarındaki Napo, Bobonaza ve Pastaza ırmaqlarının yukarı kesiminde yaşamış Güney Amerika Yerli halkı. Hristiyanlığı benimseyen ilk Amazon Yerlilerinden oldukları için özgün dilleriyle kültürlerine ilişkin çok az bilgi vardır. Bir Dominiken misyonuna yerleştirildikleri 1581'den sonra anadillerini bırakarak, misyonerlerin konuştuğu Keçuva dilini ve İspanyol geleneklerini benimsemişlerdir.

Geleneksel olarak ağaçları kesip yakarak elde ettikleri topraklarda tarım yapan Kanelolar, tatlı manyok, mısır ve fasulye yetiştirirlerdi. Kolomb sonrası dönemde ise muz ve acı manyok yetiştirmeye başladılar; muz kendileri tüketiyor, acı manyoku ise işleyip un haline getirerek İspanyollara satıyorlardı. Kargı, zipkın ve pamuk ya da palmye lifinden yapılmış ağlarla balık tutar; uzun borularla ok atarak ya da ağ, tuzak, kargı, zehirleme gibi yöntemler kullanarak kuş, maymun ve küçük memelileri avlıyorlardı.

Günümüzde Hristiyan misyonlarında ya da bunların yakınındaki köylerde yaşayan az sayıda Kanelo kalmıştır. Büyük çoğunluk ise And Dağlarında çiftçilik yapan Mestizo (İber-Yerli karışımı) nüfus içinde erimiştir.

kanelür bak. yiv

Kanem-Bornu, 9. yüzyıldan 19. yüzyıla değin Çad Gölü çevresindeki toprakları denetimi altında tutan Seyf hanedanının yönettiği Afrika İmparatorluğu. Bugün Çad'ın güneyini, Kamerun'un kuzeyini, Nijerya'nın kuzeydoğusunu, Nijer'in doğusunu ve Libya'nın güneyini oluşturan topraklar, değişik dönemlerde imparatorluk sınırları içinde kalmıştır.

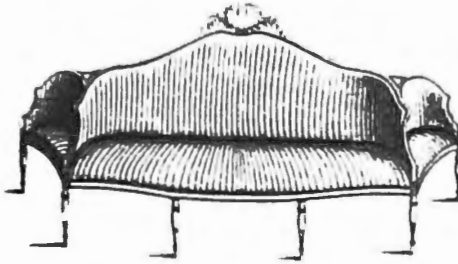
9. yüzyıl ortalarında kurulduğu sanılan Kanem-Bornu'nun ilk başkenti Çad Gölünün kuzeydoğusundaki Njimiydi. Seyf sultanı (*mai*) Umme'nin (sonradan İbn Abdülcelil) 11. yüzyılın sonuna doğru İslamı benimsemesiyle Kanem-Bornu bir Müslüman devleti oldu. Coğrafi konumunun yardımıyla Kuzey Afrika, Nil Vadisi ve Sahra bölgesinin alt kesimleri arasında yürütülen ticarete önemli bir merkez durumuna geldi.

Seyfler, Kanem'in 14. yüzyılın sonunda Bulalalar tarafından ele geçirilmesi üzerine, başkenti Çad Gölünün batısında yer alan Bornu'daki Birni Ngazargamu'ya taşındılar. 16. yüzyılın başlarında Kanem'i geri almalarına karşın başkentin yerini değiştirmediler.

Muhammed Dunama, Abdullah, özellikle de İdris Alauma (hd y. 1571 - y. 1603) gibi yetenekli hükümdarların başa geçtiği 16. yüzyılda sınırlarını daha da genişleten ve güçlenen Kanem-Bornu, bu tarihten sonra zaman zaman yalnızca Bornu adıyla anılmaya başladı.

Bornu'nun Çad Gölünün batısındaki Hausa Devletleri üzerindeki egemenliğine son vermek amacıyla 19. yüzyılın başında Bornu'ya savaş açan Nijerya'nın Müslüman halkı Fulaniler (Peuller), yaklaşık 1808'de Sultan Ahmed'i başkentten sürdüler. Ama Ahmed'in yardım isteğini kabul eden Kanemli bilgin, asker ve diplomat Muhammed el-Kanemi'nin müdahalesiyle Bornu'dan çekilmek zorunda kaldılar. Fulani saldırılarının sürmesi nedeniyle, Ahmed'in yerine geçen Dunama'ya da yardım etmek zorunda kalan el-Kanemi, bu sırada Bornu'yu bütünüyle denetimi altına aldıysa da, devlette eski gücünü yeniden kazandıramadı ve Seyf hanedanı 1846'da son buldu.

kanep, **DIVAN** olarak da bilinir, en az iki ya da daha çok kişinin oturabileceği büyüklükte, kumaş kaplı, sırt dayamak için arkılığı ve kolları olan mobilya. Bilinen en eski türü 17. yüzyılda kullanılan, yanları indirilerek

Kanep, George Hepplewhite'in *Cabinet-Maker and Upholsterer's Guide* adlı kitabından bir çizim, 1788
Victoria and Albert Museum, Londra

yatağa dönüştürülebilen kanepedir. Arkalığının ve kollarının çeşitli biçimleri yapılmış, 20. yüzyılda da koltuk takımının bir parçası olmuştur.

İşlevlerine ve biçimlerine göre kanepelere çeşitli adlar verilir. Örneğin kollarıyla arkılığı bir "S" çizicek gibi kıvrılarak birleşen, böylece iki kişinin yan yana, ama ters yönlere oturabildiği türüne aşk kanepesi, 18. yüzyılda salonlarda koltuk takımlarının bir parçası olarak yaygın olarak kullanılan, oturacak yeri kumaşla kaplı, sırtı oymalı bir biçimine salon kanepesi denir. 16. yüzyılda ortaya çıkan ve gündüz yatağı olarak adlandırılan kanepede de oymalı ve kumaş kaplıdır. Bunun da uzun bir oturacak yeri ve geriye doğru yatan bir arkılığı vardır. Kolları ve bacakları bükülmeden ağaçtan, oturma yeri ve arkalığı hezarenden olan ünlü Thonet mobilyalarının da kanepesi yapılmıştır.

kanep, bir çeşit ordövr. Üstüne tatlandırıcı için tereyağı, mayonez gibi şeyler sürüldükten sonra süslenen küçük bir dilim ekme, yağda kızarmış ekme parçası ya da krakerden hazırlanır. Kanepeler genellikle kokteyllerle birlikte ya da çerez olarak sunulur. Ayrıca bak. ordövr.

K'ang-hsi bak. Kangxi

Kang Sheng, Wade-Giles yazımında K'ANG SHENG, asıl adı ZHAO RONG, Wade-Giles yazımında CHAO JUNG (d. 1899, Zhucheng,

Shandong - ö. 16 Aralık 1975, Pekin, ÇHC), Çinli siyaset ve devlet adamı. Çin Kültür Devrimi (1966-76) sırasında ülke yönetiminin en etkili kişileri arasında yer almıştır.

Büyük toprak sahibi bir ailenin oğluydu. Şanghay'da Batılı tarzda bir öğrenim gördükten sonra, 1920'lerin başlarında Çin Komünist Partisi'ne (ÇKP) katıldı. İşçiler arasında örgütlenme çalışmaları yürüten bazı işçi ayaklanmalarına önderlik etti. Daha sonra partinin gizli haberalma bürosunun sorumlusu oldu. 1930'da Sovyetler Birliği'ne giderek, kısa bir ara dışında yedi yıl süreyle Komintern'de etkin görevler aldı. 1937'de Shaanxi'deki Yen'an'a giderek, ÇKP'nin iç güvenlik işleri sorumluluğunu üstlendi. 1945'te Merkez Komitesi ve Politbüro üyesi oldu.

1949'da Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra çeşitli parti ve hükümet görevlerinde bulundu. Birçok diplomatik gezide Başbakan Zhou Enlai'a eşlik etti. 1954'te merkez yönetiminin yeniden düzenlenmesinden sonra parti içindeki gücü azaldı ve 1956'da Politbüro asil üyelikinden alınarak yedek üyeliğe getirildi. Ama hükümetin haberalma ve güvenlik işleriyle bağlantısı sürdü. 1965'te Çin Kültür Devrimi'nin başlamasıyla yeniden Politbüro'ya seçilerek, beş kişilik Daimi Komite'ye girdi. 1970'te partinin resmi açıklamalarında adı Zhou Enlai'nin hemen altında yer aldı. 1973'te partide üçüncü başkan yardımcılığına getirildi.

Kang Youwei, Wade-Giles yazımında K'ANG YU-WEI (d. 19 Mart 1858, Guangdong eyaleti - ö. 31 Mart 1927, Qingdao, Shandong eyaleti, Çin), 1898 Yüz Gün Reformu'nun önderlerinden Çinli bilgin. Modern Çin'in kültürel gelişimini önemli ölçüde etkilemiştir. İmparatorluğun son yılları ile

Kang Youwei, 1905
Library of Congress, Washington, D.C

cumhuriyetin ilk yıllarında, "ahlaki yozlaşma" ve körü körüne Batılılaşmaya karşı Konfüçyüsçülüğe yaslanmaya çalışmıştır.

Guandong eyaletinin Nanhai bölgesinden aydın bir ailenin çocuğuydu. Öğretmeni tarafından Konfüçyüsçü öğretiminin topluma hizmet ülküsüyle yetiştirildi; Budacılığın şefkat anlayışından da etkilendi. Geleneklere, Yeni-Konfüçyüsçülüğün otoriter yönetim anlayışına, devlet memurluğu sınav sistemine başkaldırdı. Okuduğu kitapların etkisiyle Batı uygarlığına hayranlık duymaya başladı. 1880'lerde, temel görüşleri arasında sayılan tarihsel ilerleme, toplumsal eşitlik, bir dünya hükümeti tezleri ile evre-

nin doğasına ilişkin düşünceleri oluşmaya başladı.

İlk toplumsal reform girişimi 1883'te, büyümemeleri için kadınların ayaklarını sıkıca sarma geleneğini kendi köyünde kaldırmaya çalışması oldu. Qing (Mançu) İmparatorluğu'ndaki (1644-1911/12) yozlaşma karşısında, başka bazı Çinlilerle birlikte temel kurumsal reformların gerekliliği düşüncesini benimsedi. 1888'de, Çin'in kurtuluşu konusunda imparatorluk sarayına sunduğu öneriler ilgi görmeyince, aydınlar arasında görüşlerini yaymak ve halkı uyandırmak amacıyla hareketle geçti. 1890'da *Guangzhou*'da (Kanton) yeni öğretiyi temel alan bir okul kurdu. Aralarında, reform hareketinde birlikte çalıştığı Liang Qichao'nın da bulunduğu öğrencilerinin katkısıyla *Xin Xue Wei Jing Kao* (1891; Yeni Hanedanın Sahte Klasikleri) adlı bir kitap yazdı. Bu yapıtta, devlet kültürünün temelleri olarak kutsal kabul edilen Konfüçyüs klasiklerinin Han döneminde (İÖ 206-İS 220) değiştirilerek özgün biçimlerinden uzaklaştırıldığını ortaya koydu. Daha sonra yazdığı *Kong Zi Gai Jin Kao* (1897; Bir Reformcu Olarak Konfüçyüs) Konfüçyüs'ün çağdaş sorunlara ışık tuttuğunu, değişimi ve insanlığın ilerleyişinin kaçınılmazlığını savunduğunu öne sürdü. Eleştirilenlerce Konfüçyüs'ü kendi amacı için kullanmak ve kurulu düzeni zayıflatmakla suçlanmasına karşın, Konfüçyüsçü öğretilerle ilgili yorumları ve eski metinler üzerine araştırmaları Çin'in geçmişini yeniden ele alan çağdaş araştırmacılar için yol gösterici olmuştur.

Çin'in 1895'te Japonya'ya yenilmesi üzerine Kang, o sırada Pekin'de bulunan yüzlerce tasralı aydının, aşağılayıcı barış koşullarını kınayan ve imparatorluğu güçlendirecek geniş kapsamlı reform taleplerinde bulunan bir dilekçe vermesini sağladı. Çin'in karşı karşıya olduğu tehlikelere karşı halkı harekete geçirmek için yandaşlarıyla birlikte çeşitli gazeteler çıkardı ve Ulusal Güçlenme İçin Araştırma Derneği'ni kurdu. Ama bu örgüt 1896'da kapatıldı.

Kang 1898'de, yabancı güçlerin Çin'i bölmeye girişimi üzerine yandaşlarıyla birlikte, Rusya'nın ilerlemesini önlemek için İngiltere ve Japonya ile ittifak kurulmasını savundu. Ayrıca, Çin'i yalnızca kurumsal reformların kurtarabileceğini öne sürdü. Kamunun görüşlerini serbestçe ifade edebilmesini engelleyen kısıtlamaların kaldırılmasını, meclislerin toplanmasını, hatta halkın egemenliği ve güçler ayrımı ilkelerinin benimsenmesini istedi. Bu görüşlerine destek toplamak amacıyla Ülkeyi Korumaya Derneği'ni kurdu. Sonunda İmparator Guangxu'yu reformlar konusunda ikna etmeyi başardı. Uygulamaya başlanan reformlar arasında yönetimin yeniden düzenlenmesi, silahlı kuvvetlerin güçlendirilmesi, devlet memurluğu sınav sisteminde yeni ölçütlerin kabul edilmesi, ticaret ve sanayinin geliştirilmesi, yerel yönetimlerde özerkliğin güçlendirilmesi, Pekin Üniversitesi'nin ve modern okulların açılması yer alıyordu.

Ama Guangxu'nun analığı Cixi'nin bir darbeyle ülkede denetimi ele geçirmesi üzerine reform uygulamasına son verildi. İmparator sarayına hapsedildi ve aralarında Kang'ın erkek kardeşinin de bulunduğu altı reform önderi idam edildi; birçok kişi tutuklandı. Liang Qichao ile birlikte Japonya'ya kaçan Kang, Japon ve İngiliz hükümetlerinden imparator için yardım sağlama-yınca Kanada'ya geçti. Orada, halk arasında daha çok İmparatoru Kurtarma Derneği adıyla bilinen Çin Reform Derneği'ni

kurdu. Dernek, 1907'de Anayasal Parti'ye dönüşmüştür.

1900'de Anhui ve Hubei eyaletlerinde girişilen ve imparatoru yeniden yönetime getirmeyi amaçlayan ayaklanmaların başarısızlıkla sonuçlanması üzerine Kang, kitap yazma çalışmalarına döndü. En önemli yapıtı, bu dönemde tamamladığı *Da Dong Shu*'dur (1913; Büyük Birlik). Bu yapıtta Kang, insanlığın belirli aşamalardan geçerek ulaşacağı bir dünya tasarlar. Bu düşsel dünyada ırk, din, devlet, sınıf, cinsiyet ve aile sınırlamaları ortadan kalkacak, evrensel bir yönetim altında eşitlikçi, özerk toplumlar oluşacaktır.

Kang 1903'te siyasal ve toplumsal etkinliklerine yeniden başladı. Ülke dışında yaşayan Çinlilere yardım etmek ve onları ortak bir amaç çevresinde birleştirmek için arkadaşlarıyla birlikte uluslararası bir şirket kurdu, ayrıca okullar açtı, çeşitli gazeteler yayımladı. ABD, Meksika, Japonya ve Güneydoğu Asya'da yürüttüğü bu etkinlikler, Çinli devrimcilerle sıkı bir rekabete girmesine yol açtı.

Kang sürgündenken pek çok yeri dolaştı. Avrupa'daki yaşamı ve Batı tarihi üzerine araştırmaları sonucunda, siyasal bir dönüşüm yolu olarak devrimin şiddet ve yıkım getirdiğini düşünmeye başladı; Çin'in yeniden inşası için devrime alternatif olarak bilim, teknoloji ve sanayinin geliştirilmesini önerdi.

1914'te Çin'e döndükten sonra Çinli devlet adamı Yuan Shikai'nin (1859-1916) monarşiyi geri getirme girişimlerine karşı yürütülen eylemlere katıldı. Gerçek bir demokratik cumhuriyete geçiş sağlayacağını öne sürerek anayasal monarşiyi savundu. Bu görüşüne uygun olarak 1917'de Qing hükümdarını yönetime getirmek için uğraştı. Ama bu girişimleri sonuç vermedi. Sonraki yıllarda, ülkenin bölüneceği korkusuyla devrimci önder Sun Yat-sen'in Güney Çin yönetimine karşı çıktı. Çin'in en değerli mirasının korunmasını ve halka manevi açıdan yol gösterme işlevini üstlenecek yeni bir Konfüçyüsçü dinsel kurumun oluşturulmasını savundu. Bu görüşlerinden dolayı bazı yazarlarca eleştirilmiştir. Son yıllarında felsefi düşüncelerinin yeniden gözden geçirerek Cennet adlı son kitabını yazdı. Bu yapıtında astronomi bilgisiyle metafizik düşüncelerini kaynaştırmaya çalıştı.

Çin klasikleri, siyaseti ve ekonomisi üzerine çok sayıda kitap ve makalesinin yanı sıra yolculuk anıları ile bir şiir derlemesi de bulunan Kang, ayrıca ünlü bir kalıgraftı.

Kang üzerine en önemli başvuru kaynaklarından biri, Jung-pang Zo'nun *K'ang Yu-wei: A Biography and a Symposium* (1967; Kang Youwei: Bir Yaşamöyküsü ve Bir Makaleler Derlemesi) adlı yapıtıdır.

Kangal, topraklarının bir bölümü Doğu Anadolu Bölgesi, büyük bölümü İç Anadolu Bölgesi sınırları içinde kalan, Sivas iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 3.792 km² olan Kangal ilçesi kuzeyde Ulaş ilçesi, Merkez ilçe ve Hafik ilçesi, kuzeydoğuda Zara, doğuda Divriği ilçeleri, güneydoğuda Malatya ili, güneyde Gürün ilçesi, güneybatıda Kayseri ili, batıda da Altınyayla ilçesiyle çevrilidir.

İlin güney kesiminde yer alan ilçe toprakları doğal yapı açısından fazla yüksek olmayan dağların kuşattığı akarsu vadileriyle yarılmış bir plato niteliğindedir. Kangal, alan bakımından ilin en büyük ilçesidir. İç Anadolu'nun başlıca platolarından Uzunyayla'nın doğu kesimi, batıdan ilçe alanına sokulur. İlçe topraklarının kuzeyini engebelendiren Tecer Dağları(*) batı ve kuzeyde doğal bir sınır oluşturur. İlçe topraklarının doğusunu Yama, güneybatısını da

Gövdeli dağlarının uzantıları engebelendirir. Bu dağlar, önemli ölçüde tahrip edilmiş ormanların kalıntılarıyla kaplıdır.

Kuzeydeki küçük bir kesimin suları Tecer Suyu aracılığıyla Kızılırmak'a; doğu kesiminin suları Kangal Çayı, güney kesiminin suları da Tohma Suyu aracılığıyla Fırat'a akar.

Halkın başlıca geçim kaynağı hayvancılıktır. Çok sayıda koyun ve sığır beslenir; arıcılık yapılır. En çok beslenen koyun soyu Kangal akkaramanıdır. Hayvancılıkta geleneksel yöntemler yaygınlığını koruduğundan verim düşüktür. Uzunyayla kesiminde at yetiştiriciliğinin yaygın olduğu ilçe, Kangal çoban köpeği ile ünlüdür.

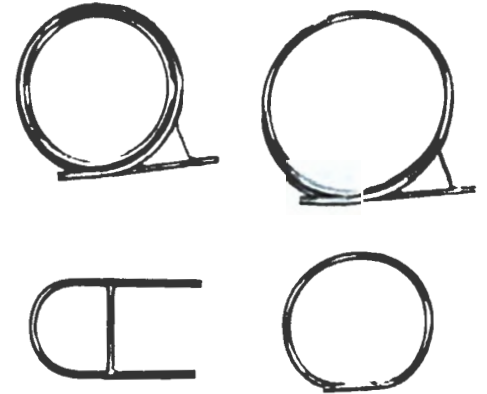
Bitkisel üretim akarsu vadilerinin genişlediği elverişli kesimlerde yapılır. En çok buğday, arpa, çavdar, şeker pancarı ve patates yetiştirilir. Baklagiller ve meyve üretimi çok düşük düzeydedir. İlçe topraklarında demir ve linyit yatakları vardır. Linyit yatakları, Türkiye Kömür İşletmeleri (TKİ) Kurumu'na bağlı Sivas Kangal Linyitleri İşletmesi Müessesesi tarafından işletilir. Bu linyitler Hamal köyünde kurulan Kangal Termik Santrali'nde değerlendirilir. Kent yakınında bulunan Balıklı Kaplıcası(*), bazı hastalıkları iyileştirmesiyle ünlüdür.

Eski adının Arangas ya da Aranga olduğu sanılan yerleşme, 1413'te Osmanlı topraklarına katıldı. 19. yüzyıl sonlarında Sivas vilayeti Merkez kazasına bağlı bir nahiye merkezi durumundaydı.

Kangal kenti Sivas-Malatya karayolunun 20 km doğusunda yer alır. Bu yolla il merkezi Sivas'a 88 km uzaklıktadır. Güneydoğudan gelen bir yol kasabadan geçerek Malatya'yı Sivas'a bağlar. Sivas'tan gelip Çetinkaya istasyonunda Erzincan ve Malatya hatlarına ayrılan demiryolu, kasabanın 10 km kadar kuzeyindeki Kangal (eskiden Armağan) istasyonundan geçer.

Kangal Belediyesi 1902'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 48.068; kent, 12.276

kangal, bakır nefesli çalgılarda, ağır parçasıyla ana boru sistemi arasına ya da boru sisteminin tam ortasına yerleştirilen, takılıp sökülebilir metal boru. Çalgıda oluşan hava sütununun uzunluğunu artırmaya yarar, özgün hava sütununun armonik dizi-

D. Jahn'ın yaptığı üç kangal ve akort sürgüsü (sol altta), y. 1825, Paris; Smithsonian Institution, Washington, D.C.
Smithsonian Institution Washington D.C.

leri içinde bulunmayan notaların elde edilmesine olanak verir.

Kangal yaklaşık 1600'de kullanılmaya başlandı. 18. yüzyıl sonlarında iyice yaygınlaştı. 19. yüzyılda yerini, temel hava sütununun ses perdesinde ani değişiklikler yapmaya olanak veren süpaplara bıraktı.

Böyle bir boru parçasının düz değil de kıvrımlı olanına sap (*shank*) denir. Tahta üfleme çalgılarda kangal, kıvrımlı bir boru

parçasıdır; ağızlığı, alttan gövdeye, üstten de kamışın bulunduğu çıkarılabilen boruya bağlar.

Kangal çoban köpeği, ANADOLU ÇOBAN KÖPEĞİ ya da KANGAL KÖPEĞİ olarak da bilinir, Türkiye'nin Sivas ilinde ve özellikle Kangal ilçesinde geliştirildiği sanılan, sürüyü güdüp korumasıyla ünlü çoban köpeği soyu. Bazı arkeolojik bulgulara dayanılarak kökeninin eski Anadolu uygarlıklarına değin uzandığı sanılmaktadır. Bu soy Osmanlı Devleti'nde yaygın ve özenli bir biçimde yetiştirilmiş, kalıtsal özellikleri baki-

Kangal çoban köpeği
Siner Doğan

mından başarıyla korunmuştur. Daha sonrakı yıllarda bekçi köpeği olarak da kullanılan Kangal çoban köpekleri 1970'lerden başlayarak askeri amaçlar için de eğitilmiştir. Çok iri yapılı olan bu köpeklerin erkeği 50-70 kg, dişi 40-60 kg'dır. Omuz yükseklikleri 80 cm'yi aşabilir. Postu sık ve kısa tüylü, boyun ve omuz bölümünde daha kalındır. Renkleri kirli beyaz, açık sarı, boz, kahverenginin değişik tonlarında ya da kirçil olabilir. Ağız ve kulak çevresiyle burun ucu değişen genişlikte siyahtır. Baş iri, göğsü geniş, çeneleri, boynu ve özellikle ön bacakları çok güçlüdür. Yukarı doğru kıvrık duran kuyrukları tetikteyken kalça seviyesinde halka biçimini alır. Kulakları orta irilikte ve kıvrıktır. Bu köpekler kara iklimine başarıyla uyumlanmış olmalarından ötürü soğuğa ve sıcağa karşı dirençlidir; ama nemli bölgelere uyum sağlamakta zorluk çekerler.

Kangal çoban köpekleri çok zeki, duygulu, uysal, görevine ve sahibine sonuna kadar bağlı hayvanlar olarak tanınır. Gen yapısında başka bir köpek geni olmayan ender köpek soylarından biridir. Birlikte yaşadığı insanların ve içinde bulunduğu ortamın özelliklerini kolayca benimser. Görevi başında kendinden emin ve korkusuzdur. Özel bir eğitim görmeden koyun sürülerini başarıyla yönetir. Birbirine karışmış sürüler arasında kendi sorumluluğu altındaki koyunları şaşmaz bir kesinlikle ayırır. Erkek ve dişi, uyum içinde korudukları sürüye yönelen her türlü hayvan saldırısını püskürtebilir. Dişi genellikle saldırganı oyalarken erkek büyük bir hızla koşarak ilk güçlü darbeyi göğsüyle indirir.

Köpeklerin soy kayıtlarını tutan ve standartlarını belirleyen en tanınmış kuruluşlardan İngiltere Köpek Kulübü, Kangal çoban köpeğini ayrı bir soy olarak onaylamıştır.

Kangding, Wade-Giles yazımında K'ANG-TING, eskiden (1913'e değin) DAJIANLU, Wade-Giles yazımında TA-CHIEH-LU, Tibet dilinde DARTSE-MDO, Çin'de, Sichuan yönetim bölgesinin (sheng) batı kesiminde kent. Hem bir il (xian) merkezi, hem de Ganzizaangzu (Ganzi Tibet) özerk ilçesinin (zizhizhou) yönetim merkezidir. Sichuan'dan Ti-

bet Özerk Bölgesi'ne giden anayol üzerindeki Ya'an'ın 100 km batısında, Dadu Irmağının kolu olan Tuo Irmağı kıyısında yer alır. Sarp dağlarla kaplı, 2.560 m yükseklikteki bir bölgede kurulmuştur. Nüfusu Çinliler ile Tibetlilerden oluşur.

Bölge, Song döneminde (960-1279) Çin yönetimine girdi. 10. yüzyılda buraya bir Çinli yönetici atandıysa da yerli Tibet halkının özerkliği tanındı. O dönemde kent Çinli ve Tibetli tüccarların çay, kumaş gibi malların ticaretini yaptığı bir pazar merkeziydi. 1908'de Kangding Fu adıyla düzenli bir yönetime kavuştu; 1912'de de il yapıldı. 1928'den sonra kurulan Xikang yönetim bölgesinin merkezi oldu ve 1950'de merkez Ya'an'a taşınana değin bu konumunu sürdürdü. Xikang yönetim bölgesi 1955'te feshedildi.

Kangding'de 1949'dan sonra bir hidroelektrik santrali kurulmuş ve el sanatlarına dayalı bazı sanayi dalları geliştirilmiştir. Yünlü dokuma atölyeleri, el tezgahları ve çay işleme tesislerinin de bulunduğu kent, Çinlilerin, Sichuan'ın batısındaki dağlık bölgede yaşayan Tibetlilerle ilişkisini sağlayan bir merkezdir. Nüfus (1970 ortaları tah.) 10.000-50.000.

Kangean Adaları, Endonezya dilinde KEPULAUAN KANGEAN, Cava Denizinde Endonezya'ya ait ada grubu. Doğu Cava (Jawa Timur) ilinin (propinsi) sınırları içinde kalır. Küçük Sunda Adalarının (Nusa Tenggara) kuzeybatısında, Bali'nin 121 km kuzeyinde yer alır. Toplam kara yüzölçümü 668 km²'dir. Üç ana ada ile bunları çevreleyen 60 adacıktan oluşur. Adaların en büyüğü, doğu-batı doğrultusunda 40 km, kuzey-güney doğrultusunda 19 km uzanan ve 302 km²'lik bir alanı kaplayan Kangean'dır. Paliat Adası 14,5 km uzunluğunda ve 4,5 km genişliğinde, Sepanjang Adası ise 16 km uzunluğunda ve 24 km genişliğindedir. Her iki ada da Kangean'ın güneybatısına düşer. Seridi Besar, Seridi Kecil, Sesiil, Setabo, Sapankur ve Memburit adaları da gruba dahildir.

Genellikle alçak bir yüzeyi olan Kangean'ın kuzeydoğusundaki tepeler 364 m'ye kadar yükselir. Bu tepeler tikağacıyla kaplıdır; kıyı şeridinde hindistancevizi ağaçları yetişir. İklim sıcak ve nemlidir, sık sık şiddetli yağışlar görülür. Tarım sınırlıdır; ayrıca büyükbaş hayvan yetiştirilir. Adalardan kopra, balık, tuz ve kereste ihraç edilir. Ticaret daha çok Bali Denizi üzerinden Bali'yle yapılır. Başlıca kasabalar Kangean Adasında yer alan Arjasa ve Pabean'dır.

Kanghva Adası, Kore dilinde KANGHVA-DO, Güney Kore'de Kyanggi ilinin kuzeybatı kıyısı açıklarında ada. Sarı Denizde (Huang Denizi), İnçan'ın kuzeybatısında yer alır. Kabaca dikdörtgen biçiminde olan ada Han Irmağının denize döküldüğü yerde 422 km²'lik bir alan kaplar. Arazisi dağlık, ama verimlidir. Piring gibi ürünlerin yanı sıra ginseng üretiminde ülkenin önde gelen bölgeleri arasındadır; ayrıca balıkçılık da yapılır. Adadaki başlıca yerleşmeler kuzeydoğudaki Kanghva ile güneydeki Tongmak'tır. Eskiden tahkim edilmiş bir yer olan ada, 1866'da Fransızlar, 1871'de ise Amerikalılarca işgal edilmiştir. Nüfus (1985) 83.037.

Kangnung, Güney Kore'nin kuzeydoğusundaki Kangwan ilinde kent. Japon Denizi kıyısında yer alır. Tebek Dağlarının doğusunda kalan bölgelerin eski çağlardan beri yönetsel ve ekonomik merkezidir. Kentte bulunan çok sayıda tarihî kalıntı arasında eski bir tapınak olan Ocukhyan da yer

alır. Kıyıdaki plajlar ve kentin 6 km kuzeyindeki güzel manzaralı Kyangpode yöreye

Kangnung yakınlarındaki Kyangpode'de bir tapınak, Güney Kore
Kim-Bayana-Verlag

çok sayıda turist çeker. Ekonomide önemli bir yer tutmayan ipek dokumacılığı dışında sanayi gelişmemiştir. Nüfus (1990) 152.605.

Kangra, Hindistan'ın kuzeybatısındaki Himachal Pradesh eyaletinde kent ve il. Dharmasala'nın güneybatısındaki demiryolu üzerinde yer alan kent, canlı bir tarımsal ticaret merkezidir; el sanatları da gelişmiş durumdadır. Ortaçağ sonlarına değin Racput ricalarının kalesi olan Kangra, o dönemde Nagarkot adıyla biliniyordu. 1009'da Gazneli Mahmud, 1360'ta da İmparator Firuz Şah Tuğluk'un kuvvetlerince yağmlandı. Daha sonra Babürlülerin eline geçti. 18. ve 19. yüzyıllarda Pahari minyatür okulunun iki önemli merkezinden biriydi. 1905'teki bir depremde yerle bir oldu; deprem sırasında eski Devi Tapınağı da yıkıldı ama sonra yeniden inşa edildi.

Yüzölçümü 5.800 km² dolayında olan Kangra ili, Himalaya eteklerinin güney ucunda yer alır. Sularını Beas Irmağının topladığı topraklarında buğday, mısır, piring, çay gibi ürünler yetiştirilir; ormancılık yapılır. Başlıca sanayi el tezgahlarında yapılan dokumacılıktır. İlin yönetim merkezi 1855'te Kangra'dan Dharmasala'ya (*) taşınmıştır. Nüfus (1981) kent, 7.093; il, 990.758.

kangren, GANGREN olarak da bilinir, yaranlanma ya da iltihap nedeniyle dokularda kanlanmanın uzun süre bozulması sonucunda ortaya çıkan yerel yumuşak doku ölümü. Kangrene neden olan hastalıklardan bazıları damar sertliği, şeker hastalığı, Raynaud hastalığı, Buerger hastalığı ile tıfıstır. Ayrıca, ağır yanık, donma ya da uzun süre yataкта kalma nedeniyle de ortaya çıkabilir.

Kangren kuru ya da yaş olarak sınıflandırılabilir. Kuru kangren, şeker hastalığı ya da damar sertliği gibi nedenlerle belirli bir bölgede kan akımının giderek azalmasıyla oluşur; sıklıkla kol ve bacaklarda görülür. Başlangıçta etkilenen bölge soluklaşır ve soğur; daha sonra kararır kuruyarak çevresindeki sağlıklı dokudan ayırt edilir hale gelir. Enfeksiyon küçük bir alanla sınırlıysa, hasta doku tamamen kurur ve koparak düşer. Tedavi, kangrenli bölgenin kan dolaşımını düzeltmeye dayanır.

Yaş kangren, ağır yanık ya da atardamar-daki bir pıhtı nedeniyle kan akımının aniden kesilmesiyle oluşur. Yaranalanmayla zedelenmemiş doku çevreye sıvı sızdırmaya

başlar; bu bölgede bakterilerin çoğalması kolaylaşır. Etkilenen bölge ise şişer, rengi solar ve kötü kokmaya başlar. Tedavi edilmezse enfeksiyon yaranın dışına yayılır ve ölüme neden olur. Tedavide antibiyotik verilmesi, ayrıca enfeksiyonun yayılmasını önlemek için hasta dokunun çıkartılması gerekebilir.

Daha tehlikeli bir tür olan gazlı kangren, yalnız oksijen olmayan ortamda üreyen *Clostridium* cinsi bakterilerin neden olduğu enfeksiyonlarda ortaya çıkar. Savaş yaralarında olduğu gibi kirli, ezilmiş ve parçalanmış yaralarda gelişir; ayrıca özensiz ve kötü koşullarda yapılan kurtajın komplikasyonu da olabilir. Üç dört gün içinde yaradan kahverengi, kötü kokulu bir sıvı sızmaya başlar. Deri altında bakteri toksininin ürettiği gaz kabarcıkları vardır. Toksin hayli öldürücüdür; kangrenli alan iyi tedavi edilmezse, enfeksiyon hızla yayılır. Tedavi amacıyla bütün ölü ve hasta dokular çıkartılır ve antibiyotik verilir. Kimi zaman atlardan elde edilen antitoksin serum da verilir; ağır durumlarda, bakterilerin gelişmesini önlemek amacıyla kangren olan vücut bölümü yüksek basınçlı oksijen içeren bir çadıra yerleştirilebilir. Ayrıca bak. enfarktüs; doku ölümü.

kanguru, *Macropodidae* (kangurugiller) familyasını oluşturan Avustralyen bölgeye özgü 47 dolayında keseli memeli türünün ortak adı. Küçük yapılı kangurulardan *Potoroinae* altfamilyasına giren türler fare kangurusu(*), orta boy kanguruların birçoğu ise valabi(*) adıyla tanınır.

Kanguruların uzunlukları, türlere göre 23 cm'den başlayarak 2,5 m'yi aşar. Sıçramaya uyarlanmış uzun, ince ve güçlü arka bacakları ile vücutlarını destekleyip dengelemeye

Boz kanguru (*Macropus kanguru*)
Warren Garst - Tom Stack and Associates

yarayan kalın ve uzun kuyrukları en ayırt edici özellikleri arasındadır. Arka bacaklarındaki dördüncü parmaklar besincilerden biraz daha uzundur ve en uzun tırnaklar da onların üstünde yer alır. İyice körelmiş olan ikinci ve üçüncü parmaklar bitişiktir. İç yanda bulunan parmaklara (birinci parmak) tek bir türde görülür. Kanguruların

ön bacakları insan koluna yakın bir işlevsellik kazanmıştır. Ama keskin tırnaklı olan ön ayaklar elden çok pençeye benzer ve başparmak öbür parmaklarla karşılıklı duruma gelmez. Başı gövdesine göre küçük, kulakları iri ve yuvarlak uçlu, ağzı küçük, dudakları çıkıktır. Postu yumuşak ve yünlü, rengi genellikle kirçilli boz, başı ve sırtı bazen çizgilidir.

Kangurular genellikle yılda bir yavru doğurur. Türlerin çoğu doğurduktan hemen sonra çiftleşir. Bu türlerde embriyonun dölyatağına yuvalanması aylarca gecikebilir. Yavru doğduğunda organ sistemleri ve yapısal özellikleri yeterince gelişmemiştir; ama gene de yukarı yönelerek annesinin kesesine yarımsız tırmanabilir ve genellikle ikisi işlevsel olan dört memeden birine yapışır. Aylarca kesede kalarak gelişen yavru yavaş yavaş dışarı çıkmaya başlar. Ama süt emmek için bir süre daha annesinden ayrılmaz.

Kangurular Avustralya, Tasmanya, Yeni Gine ve Bismarck Takımadalarının doğusundaki adalarda yaşar. Bir türü Yeni Zelanda'ya sonradan girmiştir. Ağaçta yaşayan türleri varsa da, çoğu yerde ve otçul yaşamaya uyarlanmış olan bu hayvanlar Avustralyen bölgede bulunmayan otçul memelilerin yerini almıştır. Düşmanları arasında iri yırtıcı kuşlar, sürüngenler, dingolar ve insanlar sayılabilir. İnsanlar kanguruyu eti, ayakkabı yapımında kullanılan derisi ya da çiftlik hayvanlarına gereken otlaqları korumak için öldürmektedirler.

En iri kangurular büyük kanguru ya da dev kanguru olarak da bilinen boz kanguru (*Macropus kanguru*, bazı sınıflandırmalarda *M. giganteus* ya da *M. major*), voları ya da kaya kangurusu (*M. robustus*, bazı sınıflandırmalarda *Osphranter robustus*) ve kızıl kangurudur (*Macgaleia rufa* ya da *Macropus rufus*). Avustralya'nın doğu ve güneybatı kesimleriyle Tasmanya'da görülen boz kanguru genellikle seyrek ormanlarda yaşar. Doğudaki kıyı bölgelerinde yaşayanlar uzun tüylü ve gümüşü boz renkli, iç kesimlerde yaşayanlar kısa tüylü, koyu renklidir. Erkeklerin boyu arka ayakları üstüne dikildiklerinde 2 m'yi aşabilir. Toplam uzunluğu 3 m'ye yaklaşan örneklerle rastlanmıştır. Ağırlıklarıysa 65 kg'nin üstündedir. Boz kanguru 9 m'den daha uzağa sıçrayabilir. Kayıtlara geçmiş en uzun sıçrayışı 13,5 m'dir. Koşu hızıysa saatte yaklaşık 50 km'ye ulaşır. Avustralya'nın iç kesimlerindeki otlaqlarda yaşayan kızıl kangurular için de benzer ölçümler elde edilmiştir. Bu kanguruların doğu kesimlerde yaşayan dişileri mavi boz renklidir. Volarular daha küçük ve tıknaz yapılı, koyu boz ya da pembemsi kahverengi postlu kangurulardır. Bu hayvanlar Victoria eyaleti dışında Avustralya'nın kayalık bölgelerinde yaşar.

İri kangurular gruplar halinde dolaşır. Grup lideri, daha genç rakiplerini ısırarak, tekmeleyerek ve yumruklayarak egemenlik kuran en iri erkek kangurudur. Boz kangurularda gebelik dönemi 29-38 gün sürer. Yavru yaklaşık 10 ay kesede kalır ve altı ay daha süt emmeyi sürdürür. Kızıl kangurunun gebelik dönemi ise yaklaşık 33 gündür. Yeni doğmuş yavru 2 cm uzunluğundadır ve ağırlığı annesinin 30 binde biri kadardır.

Yeni Gine'de yaşayan *Dendrolagus* cinsinin üç türü ağaç kanguruları adıyla tanınır. İkisi Queensland'deki yağmur ormanlarında da yaşar. Ağaç kanguruları yaklaşık 95-175 cm uzunluğunda, kısa kulaklı, kısa bacaklı, uzun kuyruklu ve karışık desenlidir. Günü ağaç üstünde geçiren bu kangurular geceleri yere inerek ot ve tırtıl benzeri böceklerle beslenir.

Kanguru Adası, Avustralya'ya bağlı üçüncü büyük ada. Güney Avustralya eyaletindeki St. Vincent Körfezi açıklarında, Adelaide'nin 130 km güneybatısında yer alır. Yüzölçümü 4.351 km²'dir. Jeolojik açıdan anakaradaki Lofly ve Flinders sıradağlarının uzantısı olan ada, yarlarla kaplı alçak bir platodur. En yüksek yeri 300 m, doğu-batı doğrultusunda en geniş yeri 144 km, kuzey-güney doğrultusunda en uzun yeri 54,4 km'dir. 1802'de İngiliz kâşif Matthew Flinders'in gittiği adanın adı burada çok sayıda kanguru bulunmasından gelir; daha sonra ada balina ve fok avcılarının uğrak yeri olmuştur. Gemilerin yanaşması için çok elverişli bir doğal liman durumundaki Nepean Körfezinde Güney Avustralya eyaletindeki ilk geçici yerleşme kurulmuştur (1836).

II. Dünya Savaşı'ndan sonra başlatılan bir yerleşim programı çerçevesinde, batıdaki fundalık arazide gerçekleştirilen araştırmalar, uygun tarım yöntemleriyle bu topraklarda yulaf ve arpa yetiştirilebileceğini, ayrıca büyük ve küçük baş hayvan otlatılabileceğini göstermiştir. Başlıca yerleşme olan Kingscote'tan Avustralya'ya hava ve deniz ulaşımı vardır. Turizm, adadaki ek gelir kaynağıdır; turistlerin büyük bölümü okyanus balıkçılığı ve batı kıyısındaki Flinders Ulusal Av Parkı için adaya gelirler. Seal Körfezinin güney kıyılarında Avustralya kürklü fokları için bir koruma alanı ve üretme çiftliği yer alır. Adada geniş jips yatakları bulunur.

kanguru faresi, *Heteromyidae* familyasının *Dipodomys* ve *Microdipodops* cinslerinden, sıçrayarak koşabilen kemiricilerin ortak adı. Kuzey Amerika'daki kurak bölgelerde ve çöllerde yaşayan bu hayvanların başı ve gözleri iri, ön ayakları kısa, arka

Dipodomys cinsi kanguru faresi
Rool Resources - EB Inc.

bacakları uzundur. Akrabaları olan *Perognathus* türlerindeki gibi yanaklarında bulunan içi tüylü dış keseler (uvurt kesesi) ağzın iki yanından dışarı açılır.

Toplam 25 kadar türden oluşan *Dipodomys* üyeleri uzun kuyrukları dışında 10-16 cm boyunda, üst bölümleri soluk sarıdan kahverengiye kadar değişen renkte ve alt bölümleri beyazdır. Arka bacaklarının üstünde genellikle beyaz birer bant bulunur. Arka ayakları üstünde sıçrayarak bir denge organı işlevini gören kuyrukları türlerin çoğunda püsküllüdür. Oyuklarda yaşayan ve tohum, yaprak gibi bitkisel maddelerden oluşan besinlerini gece aramaya çıkan bu hayvanlar topladıkları yiyecekleri yanaklarındaki keselere doldurur ve yuvalarına götürerek biriktirir. Besinlerden yeterli suyu elde ettiği için ender olarak su içer. Yılda bir ya da daha çok ve bir ay süreyle gebe kalan dişiler her keresinde iki-beş arasında yavru doğurur. Bazı türlerin yaşama bölgesi son derece sınırlı ve soyu tükenmek üzeredir.

Çölde yaşayan *Microdipodops* türleri daha küçük, uzun kuyrukları dışında yaklaşık

7 cm boyunda, ipeksi tüyleri sandan siyahımsıya kadar değişen renktedir. ABD'nin batısında yaşayan bu hayvanların davranış özellikleri *Dipodomys* üyelerine benzer.

Kangvan, Güney Kore'nin kuzeydoğusunda il. Doğuda Japon Denizi, güneyde Kyang-sang-nam (Güney Kyangsang) ili ve Chung-çang-puk (Kuzey Chungçang) ili, batıda Kyanggi ili ile çevrilidir. 1945'te 38° kuzey enlemi, 1953'teki Kore Savaşı'nın ardından da ateşkes hattı sınır olmak üzere Kuzey ve Güney Kore arasında ikiye bölünmüş, eski topraklarının büyük bölümü güneyde kalmıştır. Kıyıya paralel uzanan Tebek Dağları denizin çok yakınından geçer. Kıyılar dik olmakla birlikte girintili çıkıntılı değildir. Yüzölçümü 16.894 km² olan ilin beşte dördü yenebilir Alp bitkileri ve mantarların yetiştiği ormanlarla kaplıdır. Başlıca yeraltı kaynakları demir, kömür, tungsten, flüorit ve kireçtaşıdır. Hidroeletrik ve termoelektrik santrallerinin kurulması yeni sanayi dallarının gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Çevre sularda başta mürekkepbalığı gibi yumuşakçalar olmak üzere, ticari değeri yüksek birçok balık yaşar. Önemli kentler, il merkezi Çunçan ile Kangnung, Vancu ve Sokçodur. Üzerinde bir kayak merkezinin yer aldığı Sarak Dağı ile Ode Dağı, Tebek Dağlarındaki ulusal parkların sınırları içinde kalır. Nüfus (1990 geç.) 1.592.000.

Kangvan, Kuzey Kore'nin güneydoğusunda, Japon Denizi kıyısında il. 1945'te 38° kuzey enlemi, 1953'teki Kore Savaşı'nın ardından da ateşkes hattı sınır olmak üzere Güney ve Kuzey Kore arasında ikiye bölünmüş, eski topraklarının daha küçük bir bölümü kuzeyde kalmıştır. Vansan kentiyle Hamgyang-nam (Güney Hamgyang) ilinin iki ilçesi 1945'te il sınırlarına katılmıştır. Yüzölçümü 10.600 km² olan Kangvan'ın topraklarının büyük bölümü Tebek Dağlarının kuzey ucunda kalır. Bu dağlarda yer alan Kumgang Dağı (1.638 m) ilk çağlardan beri Uzakdoğu'nun en güzel manzaralı yöresi olarak ün yapmıştır. Kumgang Dağında sayıları 12 bini bulan ilginç görünümü kayaç oluşumları ve tepeler, aşınma sonucu oluşmuş taş sütunlarla yarlar, derin göller ve çavlanlar, iğne ve geniş yapraklı ağaçlarla kaplı alanlar ve Çangan-sa, Maha-yon, Singye-sa gibi yüzün üzerinde eski tapınak vardır. İlin önemli tarımsal ürünleri arasında tahıl ve başta trabzonhurması olmak üzere çeşitli meyveler sayılabilir. Savaşın sonra tarım gelişmiş, balıkçılık da önem kazanmıştır. Kangvan kurşun, çinko, altın, gümüş, nikel, manganer, antrasit ve kahverengi kömür gibi zengin yeraltı kaynaklarına sahiptir. Ayrıca il merkezi Vansan'ın çevresinde toplanmış olan gemi, otomobil ve çimento tesisleri ile rafineriler vardır. Nüfus (1987 tah.) 1.227.000.

KaNgwane, eskiden SVAZI, Güney Afrika'da, Transvaal'in doğusunda, Svazi halkına ayrılmış yurtluk (*bantustan*). 1977'de oluşturulan KaNgwane, 3.823 km²'lik yüzölçümü ile en küçük yurtluklardan biridir. Yüksek çayırardan oluşan bölge, iki ayrı toprak parçasına bölünmüştür. Ana bölüm Svaziland'ın batı ve kuzey sınır boyunca dar bir şerit halinde uzanır. Daha küçük olan öteki bölüm ise, ana bölümün tam kuzeyinde yer alır. Yönetim merkezi Nyamasane'dir. KaNgwane ile Svaziland, 1800'lerin başlarında bir krallık kuran Svazilerin anavatanıdır. Bugünkü KaNgwane toprakları 1895'te Boer Güney Afrika Cumhuriyeti'ne (sonradan Transvaal Kraliyet Kolonis) katılmıştır.

Bölgedeki başlıca ekonomik etkinlikler hayvancılık, tarım ve ormancılıktır. Mısır, sebze, astropik meyveler, şeker ve sisal yetiştirilir, ayrıca asbest, altın, barit, demir cevheri, antimon, nikel ve kömür gibi madenler vardır. Çatı kirişi ve tuğla üretimi dışında sanayi gelişmemiştir. KaNgwane, kalkınma planlamasında öteki Güney Afrika yurtluklarına göre geri kalmıştır. 1970'te Svazilerin ancak altıda birinin KaNgwane'de yaşamasına karşın Güney Afrika Cumhuriyeti'ndeki tüm Svazi halkı yasal olarak KaNgwane yurttaşları sayılır. Güney Afrika hükümetinin KaNgwane'yi Svaziland'a bağlama planı 1982'de KaNgwane mahkemeleince engellenmiştir. Nüfus (1985) 392.782.

Kangxi, Wade-Giles yazımında K'ANG-HSI, asıl adı XUANYE, Wade-Giles yazımında HSÜAN-YEH, soy sıfatı (*qing*) SHENGZU, Wade-Giles yazımında SHENG TSU, ös sıfatı (*shi*) REN DI, Wade-Giles yazımında JEN TI (d. 4 Mayıs 1654, Pekin - ö. 20 Aralık 1722, Pekin, Çin), Qing (Mançu) hanedanının ikinci imparatoru (1661-1722). Rusya'nın bazı bölümleri ile Dış Moğolistan'ı impara-

Kangxi, ipek üstüne yapılmış bir resimden ayrıntı, 19. yy; Metropolitan Sanat Müzesi, New York kenti
Metropolitan Museum of Art, New York kenti

torluk topraklarına katmış ve nüfus alanını Tibet'in ötesine kadar genişletmiştir.

Gençliği. İmparator Shunzhi ile Mançu generali Tulai'nin kızı İmparatoriçe Xiaokang'ın oğluydu. Babasının Şubat 1661'de çiçek hastalığından ölmesi üzerine, henüz yedi yaşındayken tahta geçti. Kendisine yıl adı olarak seçilen Kangxi (Mançu dilinde Elhe Taifin), "barışlı uyum" anlamına geliyordu. Kangxi'nin hükümdarlığının ilk yıllarında ülkeyi, Shunzhi'ye da danışmanlık yapmış olan Sonin, Suksaha, Ebilun ve Oboi adlı dört tutucu Mançu saray görevlisi yönetti. Danışmanların ilk işi, Shunzhi'nin hükümdarlık döneminde, imparatorluk ailesinin işlerini yürütmek üzere kurulmuş olan On Üç Devlet Dairesi'ni (*Shi san ya men*) dağıtarak yerine Maiyet Dairesi'ni (*Neiwu-fu*) kurmak oldu. On Üç Devlet Dairesi, hemen hemen tümüyle Çinli hadım devlet görevlilerinin denetiminde olduğundan, kurulduğundan beri Mançuların tepkisini çekiyordu. Maiyet Dairesi'nin kurulma-

sıyla hadım devlet görevlilerinin siyasete karışmaları engellenmiş oldu ve imparatorluk ailesinin işleri Mançu görevlilerce yürütülmeye başladı.

İktidarı ele geçişi. Kangxi, danışmanlarının önerisi üzerine 1667'de devlet işleriyle ilgilenmeye başladı. İki yıl sonra da, danışmanlarını saf dışı bırakarak 15 yaşındayken yönetimin başına geçti. Karşı karşıya kaldığı ilk sorun, yönetimi için bir tehdit olarak gördüğü Güney Çin'deki üç vasaal krala karşı takınılacak tutum oldu. Eskiden birer savaş başı olan bu üç kral (Yunnan kralı Wu Sangui, Guangdong kralı Shang Kexi ve Fujian kralı Geng Jimas) Mançuların bölgeyi ele geçirmelerine yardımcı olmuşlar ve karşılığında kral yapılarak ordularıyla birlikte Güney Çin'e yerleşmişlerdi. 1673'te Shang Kexi'nin ordusunun komutanlığını bırakarak doğum yeri olan Mançurya'ya dönmek istediğini bildirmesi, imparatora bu üç kralı saf dışı bırakma olanağı verdi. Kangxi bu öneriyi hemen kabul ederek öteki iki kralın da benzer bir öneride bulunmalarını istediğini hissettirdi. Ama vasaal kralları yönetimden çekilmelerini beklemeden, Pekin yönetimi karşısında ciddi bir tehdit oluşturan Wu Sangui'ye karşı harekete geçti. Şaşkına uğrayan Wu, bir ayaklanma başlatarak Mançulara karşı savaşa girdi. İmparatorluk kuvvetleri başlangıçta birkaç yenilgi aldıysa da sonunda Wu'nun ordularını yendiler. Wu 1678'de, kendini imparator ilan ettikten kısa bir süre sonra öldü. Qing ordusunun 1681'de Yunnan'daki Kunming kentine girmesiyle savaş sona erdi.

Kangxi, bu üç kralı saf dışı bırakıktan sonra dikkatini Tayvan'daki Zheng yönetimine çevirdi. Fujian asıllı Zheng ailesi, kuşaklar boyunca denizlerde egemenlik kurmuş ve kıyı ticaretini tekeline almıştı. Mançulara boyun eğmeyi reddeden General Zheng Chenggong karagâhını, 1662'de Flemenkililerden aldığı Tayvan'a taşımış ve kendisinden sonraki kuşaklar da Qing hanedanına karşı direnmeyi sürdürmüşlerdi. Deniz gücünden yoksun olmaları nedeniyle Tayvan'a etkili bir saldırı düzenleyemeyen Qingler 1661'den sonra kıyı bölgelerinde yaşayan halkı kıtanın iç kesimlerinde yerleşmeye zorlayarak Zhengleri yalnız bırakmaya çalıştılar. Kangxi, 1683'te Zheng ailesinin iç anlaşmazlıklarından yararlanarak Tayvan'a bir saldırı düzenledi. Zheng teslim oldu ve Tayvan Fujian yönetim bölgesine bağlandı.

Kangxi, Çin'deki iktidarını sağlamlaştırdıktan sonra kuzeydeki düşmanlarına yöneldi. 17. yüzyılın ortalarında Amur Vadisine ulaşan ve Kangxi'nin hükümdarlığından önce Qing ordusunca Albazin ve Nerçinsk kalelerinden sürülmüş olan Ruslar bu iki kaleyi yeniden ele geçirep bölgede başka kaleler de inşa edince, imparator onlara karşı bir saldırı düzenlemeye karar verdi. 1685'te Qing kuvvetleri Albazin'e saldırarak birkaç gün içinde kaleyi ele geçirdiler. Ama onlar çekilir çekilmez Ruslar kaleye yeniden kuvvet yerleştirdiler. Kangxi, ertesi yıl Albazin'e yeni bir sefer düzenleyerek kaleyi kuşatma altına aldı. Bu olayın ardından Kangxi ile Rus çarı I. Petro (Büyük) arasında yapılan görüşmeler, Nerçinsk Antlaşması'nın imzalanmasıyla sonuçlandı (1689). Kangxi'nin Nerçinsk'e gönderdiği Qing birliklerinin baskısı altında hazırlanan bu antlaşmayla, Amur'un kollarından Gorbitsa ile Stanovoy Sıradağları Rusya-Çin sınırı olarak kabul edildi. Böylece Amur Vadisi ile hanedanın anayurdu olan Mançurya, Qinglerin elinde kaldı. Bu arada

Dış Moğolistan'ın batısı ile Tian Shan'ın (Tann Dağları) kuzeyinde yaşayan göçebe bir halk olan Çungarların beyi Galdan Doğu Türkistan'ı ele geçirmiş ve Dış Moğolistan'daki Halhaların topraklarını istila etmişti. Bunun üzerine Halhalar gruplar halinde İç Moğolistan'a kaçarak Qing hanedanından korunma talebinde bulunmuşlardı. Kangxi, 1691'de İç Moğolistan'daki Doloon Nuur'da (sonra Duolun Xian) Halha kabilelerinin temsilcileriyle görüşerek onlardan bağlılık sözü aldı. 1696'da da Dış Moğolistan'a bir sefer düzenleyerek bugünkü Ulan-Bator'un (Ulaanbaatar) doğusunda yer alan Dzuunmod'da Çungarları kesin bir yenilgiye uğrattı. Galdan teslim olmayı reddedererek, ertesi yıl Altay Dağlarında gizlendiği yerde intihar etti. Halhaların anayurtlarına dönmeleriyle birlikte Dış Moğolistan Qing İmparatorluğu'nun bir parçası haline geldi.

Qing hanedanı ile Çungarlar arasındaki barış 20 yıl sürdü. Çungarlar 1717'de Tibet'i işgal ederek Lhasa'yı aldılar. Tibetli Dalay Lama'nın Moğollar üzerindeki manevi etkisini dikkate alan Kangxi, 1720'de ordusunu Tibet'e göndererek Çungarları Lhasa'dan sürdü. Böylece bu ülkeyi de imparatorluğuna kattı. Ardından Çungarların bölgedeki nüfuzunu kırmak amacıyla, 17. yüzyılın ilk yarısının başlarında Güney Rusya'ya göç etmiş olan ve Volga Kalmukları olarak da bilinen Torgutlara bir elçilik heyeti gönderdi. Sibirya'nın geniş düzlüklerindeki sayısız suyollarında gidip gelerek yolculuk yapan Mançu elçilerinden Tulışen, Pekin'e döndükten üç yıl sonra *Yi yu lu* (Yabancı Bölgelere İlişkin Kayıtlar) başlığıyla yolculuğun ayrıntılı bir öyküsünü yazdı.

İmparatorluğun yönetimi. Başarılı bir askeri önder ve yetenekli bir hükümdar olan Kangxi, yürüttüğü bayındırlık çalışmaları, kültürel etkinlikler ve yönetsel düzenlemelerle ülkeye tarihinin en parlak dönemlerinden birini yaşattı. Bu dönemde taşkınlık nedeniyle çevresine zarar veren Huang Irmağının akışı setlerle denetim altına alındı ve ırmağın dibi temizlendi. Ayrıca Huang Irmağı ile Aşağı Yangtze Irmağını birleştiren ana su yolu olan Büyük Kanal onarıldı ve böylece güneydeki verimli topraklarda yetişen pirincin kolaylıkla kuzeye taşınması sağlandı. Saray harcamaları kısılrken, vergiler savaş zamanlarında bile artırılmadı.

Kangxi, Tayvan'ın ele geçirilmesinden sonra kıyı ticareti üzerindeki kısıtlamaları kaldırdı ve aralarında Guangzhou'un (Kanton) da bulunduğu dört limanı yabancı gemilere açtı. Yabancıların gümüş karşılığında çay, ipek ve porselen gibi Çin ürünlerini satın almaya başlamaları özellikle Yangtze'nin aşağı bölgelerinde sanayinin gelişmesine yol açtı. Bilime ve sanata büyük ilgi duyan Kangxi, 1677'de Yasak Kent'te açtığı Nan Shufang adlı küçük bir çalışma salonunda zamanın önde gelen bilginleriyle felsefe ve tarih konularında canlı tartışmalarda bulundu. Konfüçyus ilkeleriyle eğitilmiş Çinli görevlilerin işe alınması için yapılan geleneksel devlet hizmeti sınavlarının yanı sıra, 1678'de yetenekli kişileri tavsiye üzerine saray hizmetine almaya başladı. Bu yolla Hanlin Akademisi'ne atanan ve aralarında ünlü bilgin Zhu Yizun'un da bulunduğu 50 kişi, Ming hanedanının resmi tarihi *Mingshi*'nin derlenmesinde çalıştı. Yaklaşık 42 bin Çince işaret içeren *Kangxi Zidian* (1716) adlı sözlük ile bileşik Çin sözcükleri sözlüğü *Pei wen yunfu* (1711) ve temel bilgi ansiklopedisi *Yuanjian leihan* (1710), Kangxi'nin emriyle hazırlanan öbür büyük yapıtlar arasındadır. Bir başka büyük ansiklopedi olan *Gujin tushu*

jicheng (Resim ve Yazılar Koleksiyonu) de onun hükümdarlığı sırasında yazılmaya başlanmıştır.

Avrupa'daki bilimsel ve teknolojik gelişmeleri yakından izleyen Kangxi, bunları ülkesinde uygulayabilmek için birçok Cizvit misyonere görev verdi. İmparatorluk gözleminde çalışan ve imparatorluğun resmi takvimini derleyen Ferdinand Verbiest'ten geometri öğrendi. Verbiest'in katkılarıyla üretilen toplan üç isyancı krala ve Çungarlara karşı savaşta büyük yaranı oldu. Ayrıca Jean-François Gerbillon ile Joachim Bouvet'den matematik dersleri aldı. Pierre Jartoux, Jean-Baptiste Régis ve öteki görevlilere imparatorluğun bir atlasını hazırlamalarını emretti. Üzerinde 1708'de çalışmaya başlanan *Huang yu quan lan tu* adlı atlas 1717'de tamamlandı. Bu dönemde saraya kabul edilen İtalyan Gio Ghirardini ve Giuseppe Castiglione gibi Avrupalı ressamların Çin resim sanatına önemli etkileri oldu.

Cizvitlerin kültürel katkıları nedeniyle Katolikliğe yakınlık duymaya başlayan Kangxi, 1692'de Katoliklerin dinlerinin propagandasını yapmalarına izin verdi. Ardından Fransız misyonerlerine başkentte bir ikametgâh verdi ve Pekin'de bir kilise yaptırdı. Bunun sonucunda Dominikenler, Fransiskanlar ve Augustinusçular gibi çeşitli tarikatlardan çok sayıda misyoner Çin'e gitmeye başladı. Ama Papa XI. Clemens'in 1704'te Çinli Katoliklerin geleneksel Çin ayinlerine katılmasını yasaklayan bir ferman yayımlaması üzerine, Kangxi, Portekizlilerden bu fermanı Çin'e götürmekle görevlendirilen papalık elçisi Carlo Tommaso Maillard de Tournon'u tutuklamalarını istedi. 1706'da Cizvitlerin dışındaki misyonerleri Çin'den sürdü. 1720'de de, Carlo Ambrogio Mezzabarba adlı başka bir papalık elçisinin ülkesine geri donmesini emretti.

Uç karısı, çok sayıda cariyesi ve 35 oğlu olan Kangxi, bütün erkek çocukların taht üzerinde eşit haklara sahip olduğu yolumdaki Mançu gelenegini çiğneyerek 1675'te bir buçuk yaşını henüz doldurmuş olan ikinci oğlu Yinreng'i vefatı ilan etti. Bu olayın oğulları arasında sert çatışmalara yol açması üzerine bir daha vefatı atama girişiminde bulunmadı. Ölümünden sonra yerine Yongzheng adıyla dördüncü oğlu Yinzhen geçti.

Kanha Ulusal Parkı, Hindistan'ın orta kesiminde, Madhya Pradesh eyaletine bağlı Mandla ilinde ulusal park. Yüksekliği 600 ile 900 m arasında değişen bir platoda, 316 km²'lik bir alanı kaplar. 1935'te Bancar Vadisi Koruma Alanı adıyla kuruldu; 1955'te ulusal park oldu, 1964'te de sınırları genişletildi. Park, düz bir çayırılık ile uç yandan çayırılık çevreleyen tepelerden oluşur. Genellikle yumuşak eğimli olmakla birlikte bazı yerlerde sarp bir görünüm alan tepelerin dorukları yassıdır. Tepelerin yüksek kesimlerinde ve doruklarda yer yer bambu, çalılık ve yüksek ot topluluklarına rastlanır; ama parkın büyük bölümü yaprak döken ağaçlarla kaplıdır. Parkta yaşayan başlıca hayvanlar langur, yaban köpeği, kaplan, pars, yaban domuzu, muncak, benekli geyik, sambar, bataklik geyiği, gaur, bildiricin, yaban tavuğu ve tavuskuşudur. Parka Nagpur, Cabalpur ve il merkezi Mandla'dan karayoluyla ulaşılır. Gözlem kulelerinin (*maşun*) bulunduğu parkta ulaşım, özellikle yaz musonlarının motorlu araç kullanımını engellediği dönemlerde fillerle sağlanır.

Kanık, Orhan Veli (d. 13 Nisan 1914, İstanbul - ö. 14 Kasım 1950, İstanbul), Garip(*) akımının öncülerinden şair.

Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası şeflerinden Mehmet Veli Kanık'ın oğluydu

Kanık
Ara Güler

Galatasaray Lisesi'nde başladığı ilköğrenimini, babasının Ankara'ya atanması üzerine, başkentte bitirdi. Ortaöğrenimini Ankara Gazi Lisesi'nde tamamladı (1933). Bu süre İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'ne devam etti. 1936'da Ankara'da PTT Genel Müdürlüğü'nde çalışmaya başladı. Gelibolu'da yedeksubaylığını yaptıktan sonra Milli Eğitim Bakanlığı Tercüme Bürosu'na girdi (1945). 1947'de bu görevinden ayrıldıktan sonra yaşamını yazarlık ve çevirmenlik yaparak kazanmaya başladı. Mehmet Ali Aybar'ın çıkardığı *Hur ve Zincirli Hürriyet* adlı gazetelerde eleştiriler, 1948'de de *Ulus*'ta "Yolcu Notları" başlığı altında yazılar yazdı. 1 Ocak 1949'da yayımlamaya başladığı *Yaprak* dergisini 15 Haziran 1950'ye değin 28 sayı çıkardı. Bir gece Ankara'da belediyenin kablo döşemek için kazıdığı bir çukura düşerek ayaklarından yaralandı. Dört gün sonra İstanbul'da bir dostunun evinde hastalandı ve kaldırıldığı Cerrahpaşa Hastanesi'nde beyin kanamasından öldü. 1 Şubat 1951'de dostlarının tarafından anısına *Son Yaprak* adlı tek sayılı bir dergi çıkarıldı. Mezarı Rumelihisarı'ndaki Aşyan Mezarlığı'ndadır.

İlk şiirlerini 1936'da *Varlık* dergisinde yayımlamaya başlayan Orhan Veli, eski edebiyatı, özellikle aruzu çok iyi bilen, hece şiirinin inceliklerini kavramış, çocukluk anılarını ve yalnızlık, aşk, özlem temalarını uç bir duyarlılığa götüren genç bir sanatçı olarak dikkati çekti. Ahmet Muhip Dıranas, Ahmet Hamdi Tanpınar ve Fransız simgecilerinden de izler taşıyan, ölçünün ve uyağın çok iyi kullanıldığı, müzik öğelerinin de iyice belirgin olduğu bu şiirleri, Türkçeyi tam anlamıyla özümlediğini gösteriyordu.

Orhan Veli Kanık asıl ününü lise arkadaşları Oktay Rifat ve Melih Cevdet Anday'la birlikte yayımladığı *Garip* (1941) adlı kitabın adıyla anılan şiir akımını başlatarak kazandı. *Garip*'in Orhan Veli'nin kaleme aldığı önsözünde, ölçü ve uyağın şiiri yozlaştırdığı vurgulanıyor, şiirin "insanın beş duyusuna değil, kafasına hitap eden bir söz sanatı" olduğu belirtiliyor. Şiire egemen sınıfların beğenilerinin sonucu yerleşen kalıplaşmış öğeler kaldırılmalı, sairaneliğe sırt çevrilmeli ve şiir çoğunluğa seslenmeliydi. Bu da ancak yeni yollar ve yeni araçlarla gerçekleştirilebilirdi.

Orhan Veli ve arkadaşlarının Türk edebiyat tarihinde "Garip" hareketi ya da "Birinci Yeni" diye anılan bu çıkışları sözcük hiyerarşisini ve parlatılı sözcüklerin egemenliğini yıktı. Sokaktaki adamı ön plana çıkardı. Bıçım şiirin kalıbyken, kendisi haline geldi.

Garip'ten sonra, özellikle de *Yaprak* dergisi döneminde yeni eğilimler içine giren Orhan Veli, Sabahattin Eyuboğlu'nun halkçı sanat anlayışına yaklaşan ürünler verdi. Şaşırtıcılıktan, yadırgatıcılıktan uzaklaşırken, duygular, yaşama sevinci, gündelik yaşamın ve sokaktaki insanın sorunları ağırlık kazanmaya başladı.

Orhan Veli'yi değerlendirirken şiirinin geçirdiği aşamaları göz önünde tutmak gerekir. O tek bir şiir yazmamış, durmadan aramış, yeni biçimler denemiş ve bunu yaparken de hem kendini hem de Türk şiirini ileriye götürmüştür. Türk edebiyatına en büyük katkısı da şiiri seçkin sınıflara özgü olmaktan çıkarp "demokratikleştirme"sidir.

Şiirlerini, 1945'te kendi şiirleriyle genişleterek yeniden yayımladığı *Garip*, *Vazgeçemediğim* (1945), *Destan Gibi* (1946), *Yenisi* (1947), *Karşı* (1949) adlı yapıtlarda topladı. Bu kitaplara girmeyen şiirleri, kitaplarda yer alan şiirleriyle birlikte *Bütün Şiirleri* (1951, 1987) başlığı altında kitaplaştırıldı. La Fontaine (*La Fontaine'in Masalları* [1948, 2 kitap]), Molière, Gogol, Sartre gibi yazarlardan çeviriler de yapan şairin düzyazıları, eleştirileri ve öyküleri de ölümünden sonra *Nesir Yazıları* (1953; 2. bas. *Denize Doğru*, 1969) başlığıyla yayımlandı. *Bütün Yazıları* ise 1982'de (yb 1992) yayımlandı. Orhan Veli ayrıca Nasreddin Hoca'nın hikayelerini de şiirleştirerek *Nasrettin Hoca Hikâyeleri* (1949) adı altında toplamıştır. *La Fontaine'in Masalları* ile *Nasrettin Hoca Hikâyeleri* 1989'da tek bir kitapta toplanmış, Orhan Veli'nin çeşitli şairlerden yaptığı çeviriler de *Batı'dan Şiirler* (1953) ve *Çeviri Şiirler* (1982, 1990) adlarıyla yayımlanmıştır.

kanıt (hukukta) bak. delil

kanıt, mantıkta, bir sonucun dayandığı nedenler. Bazı tanım sistemleri içinde sonucun öncüllerden türetilmesine olanak sağlar. Hatalı kanıtlara mantukta yanılmaca(*) adı verilir. Matematikte ise kanıt bir fonksiyonun sınırları içinde yer alan ve genellikle fonksiyon işaretlerinin ardından parantez içinde simgesel olarak gösterilen bir değişkendir.

Kânî, tam adı EBUBEKİR KÂNÎ (d. 1712, Tokat - ö. 1791, İstanbul), daha çok yergileriyle tanınan Osmanlı divan şairi.

Tokat'ta öğrenim gördü. Mevlevî tarikatına girerek Abdülhad Dede'ye bağlandı. Uzun süre Tokat Mevlevihanesi'nde kaldı. 1775'te İstanbul'a gitti. Divan-ı Hümayun kalemine girdi; kısa sürede Hâcegân-ı Divan-ı Hümayun rütbesine yükseldi. Daha sonra Yeğen Mehmed Paşa'nın divan kâtipliğinde ve Bükreş'te Ulah voyvodalarının hizmetinde bulundu. Eflâk voyvodası İskerletzade Konstantin Bey'in isteği üzerine yeğeni Alexandre için *Benam-ı Havariyyun-ı Bûruc-ı Fünun* adlı bir Türkçe öğrenme ve konuşma kitabı yazdı. Sadrazam Yeğen Mehmed Paşa'nın isteği üzerine 1782'de İstanbul'a döndü. Bir süre sonra saray geleneklerine aykırı davranması ve Yeğen Mehmed Paşa'yla ilgili gizleri açığa vurması yüzünden ölümüne mahkûm edildi, ama reis-ülküttap Hayrî Efendi'nin aracılığıyla cezası kalebendliğe çevrilerek Lîmnî Adasına sürüldü. Daha sonra da bağışlandı.

Yazdığı Arapça, Farsça ve Türkçe şiirler *Divan*'ında toplanmıştır. Yergi şiirleriyle tanınmış kişilere yazdığı mektupları, Türk edebiyatının bu alanlardaki en güzel örnekleridir.

Latifeleri, nükteleri, bir kedinin ağzından sahibine yazılmış ünlü *Hirrename*'si yergi ve

mektuplarıyla birlikte *Münşeat-ı Kânî* adlı yapıtındadır. Kânî'nin söylediği "kırk yıllık Kânî olur mu Yani" sözü bugün de kullanılır.

Kaniye Eyaleti, 17. yüzyılda, bugünkü Macaristan'ın güneybatı kesiminde Osmanlı sınır eyaleti.

Eyaletin merkezi, Balaton Gölü ile Drava Irmağı arasındaki Kaniye'di (bugün Nagykanizsa, Macaristan). Kaniye'nin 22 Ekim 1600'de ikinci kez ele geçirilmesinden sonra oluşturuldu, beylerbeyliğine de Tiryaki Hasan Paşa getirildi. Öteki Osmanlı eyaletlerinden farklı konumda olan bu sınır eyaletine Zigetvar, Kopan (Koppany), İlyah, Şiklos, Nedaj ve Balaton sancakları bağlandı. 1601'deki ünlü Kaniye Kuşatması'ndan sonra eyaletin Osmanlılar için önemi daha da arttı. 1606'da imzalanan Zitvatorok Antlaşması'yla Avusturyalılar Kaniye'nin Osmanlılara ait olduğunu kabul ettiler. Ama eyalet toprakları sürekli saldırılara uğradı, Kaniye Kalesi de birçok kez kuşatıldı. 1664'te Beylerbeyi Pantor Hasan Paşa ikinci kez Kaniye'yi savundu. 1683'te başansızlıkla sonuçlanan II. Viyana Kuşatması'nı izleyen yıllarda eyalet toprakları Avusturyalıların eline geçti. 1686'da da Osmanlı yönetimiyle tüm ilişkileri kesildi. Buna karşın Kaniye Kalesi dört yıl daha Osmanlıların elinde kaldı. Son beylerbeyi Fındık Mustafa Paşa, Nisan 1690'da kaleyi Avusturya ordusuna teslim etti.

Kaniye Savunması, Kaniye'yi (bugün Nagykanizsa, Macaristan) kuşatan Avusturya ordusuna karşı Tiryaki Hasan Paşa komutasındaki Osmanlı kuvvetlerinin gerçekleştirdiği savunma (9 Eylül - 18 Kasım 1601).

1600'de Osmanlılarca ele geçirilen Kaniye Kalesi'nin muhafızlığına atanan Tiryaki Hasan Paşa, yıkılan surları onartarak olası bir saldırıya karşı savunma önlemleri aldı. Avusturya kralı Arşidük Ferdinand, Avusturya sınırının güvenliği açısından önemli bir konumda bulunan Kaniye'yi geri almak amacıyla 9 Eylül 1601'de kaleyi kuşattı. En az 30 bin kişilik Avusturya ordusu Alman, İtalyan, İspanyol, Fransız ve Macar askerleriyle papalık ve Malta birliklerinden oluşuyordu. Kuşatma altındaki kalede ise 9 bin kadar Osmanlı askeri ve 100 kale topu vardı. Hasan Paşa'nın 9 Eylül'de kuşatmaya ilk karşılığı tüfek atışlarıyla vermesi, kalede top ve gülle bulunmadığı izlenimini uyandırdı. Hasan Paşa kuşatma birlikleri yaklaşınca bütün bataryalara ateş açtırdı ve düşmana ağır kayıplar verdi. Ama bu arada, Sadrazam Yemişçi Hasan Paşa'yı İstolni Belgrad'da yenen Avusturya kuvvetleri de kuşatmaya katıldı. Tiryaki Hasan Paşa, geceleri düzenlediği saldırılar ve savaş hileleriyle zaman kazanarak düşman saldırısını geciktirmeyi başardı. Buna karşılık top atışları sonucunda kale büyük hasar gördü. Ayrıca Osmanlıların cephane ve yiyeceği azaldı. Kuşatmanın son evresinde durum, iki taraf için de psikolojik savaşa dönüştü. Bu arada Osmanlı ordusunun Zigetvar'a yöneldiği haberini alan Ferdinand, kuşatmayı kaldırarak geri çekilmeye başladı. 17-18 Kasım gecesi kaleden çıkan Osmanlı birlikleri Ferdinand'ın ordugâhını ele geçirdi. Osmanlı ordusunun parlak başarılarından uzak kaldığı bir dönemde elde edilen bu sonuç, Osmanlılarca siyasal ve askeri açılarından büyük bir zafer olarak görülmüş, Tiryaki Hasan Paşa vezirlik rütbesiyle ödüllendirilmiştir.

Kanimblan dağoluşumu, yaklaşık 325 milyon yıl önce, Erken Karbonifer Dönemin (Karbonifer Dönem y. 345-280 milyon

yıl önce) sonlarına doğru Avustralya'nın doğusunda gelişen dağoluşumu olayı. Olay sırasında Tasmanya'dan Cape York'a kadar uzanan geniş bir kuşak üzerinde yükselme ve başkalaşım süreçleri gerçekleşmiştir. Kanimblan dağoluşumu, Tasmanya çöküntüsünü etkileyen en şiddetli dağoluşumu sureciydi.

Kanin Yarımadası, Rusça POLUOSTROV KANIN. Rusya Federasyonu'nun kuzeybatı kesiminde, Arhangelsk yönetim birimi (*oblastı*) içinde yarımada. Barents Denizi'nin bir koyu olan Çeskaya Koyunu, batıda Beyaz Denizden ayırır. Yüzölçümü 10.500 km²'dir. Kanin Kamen'in kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda uzandığı kuzey kesimi dışında, buzul ve deniz birikintilerinin oluşturduğu düz ve bataklık bir tundra ovasıdır. Çok sayıda buzul tepesi 70-80 m yüksekliğe ulaşır.

Kanishka (ü. 1. yy), Çince, JIANISEJIA. Afganistan'da ve büyük olasılıkla Keşmir'in kuzeyindeki bölgelerde hüküm süren Kushan hanedanının en büyük kralı. Daha çok Budacılığın koruyucusu olarak tanınır.

Kanishka ile ilgili bilgilerin çoğu Çince kaynaklardan, özellikle Budacı elyazmalarından elde edilmiştir. Tahta çıkış tarihi kesin olarak bilinmemektedir 78-144 arasında bir tarihte tahta çıktığı ve hükümdarlığının 23 yıl sürdüğü söylenir. Şakaların başa geçtiği 78 yılını temel alan Şaka takviminin Kanishka tarafından başlatıldığı sanılmaktadır.

Miras ve fetihler yoluyla genişleyen krallık, Kanishka döneminde batıda Buhara'dan doğuda Ganj Vadisindeki Patna'ya; güneyde Hindistan'ın orta kesimlerinden kuzeyde Pamirler'e kadar uzanan bir bölgeyi kapsıyordu. Krallığın başkenti büyük olasılıkla Purushapura'dı (bugün Peşaver, Pakistan). Kanishka'nın, Pamir Dağlarını geçerek daha önce Çin'deki Han hanedanının yönetiminde olan Hotan, Kaşgar ve Yerkand (bugün Çin Türkistanı'nda) kent-devletlerine boyun eğdirdiği sanılmaktadır. Orta Asya'daki Çinlilerle Kanishka arasındaki ilişki Hint düşüncesinin, özellikle Budacılığın Çin'de yayılmasını sağlamış olabilir. Budacılık Çin'de ilk kez İS 2. yüzyılda ortaya çıkmıştır.

Budacılığın koruyucusu olan Kanishka Keşmir'de, Mahayana Budacılığının başlangıcı sayılan dördüncü büyük ruhani meclisi toplanmasıyla da ünlüdür. Çin kaynaklarında, mecliste Budacı yasalar üzerine yapılan yorumların bakır levhalara yazıldığı belirtilir. Bu metinler yalnızca Çince çeviriler ve uyarlamalarla günümüze ulaşabilmiştir. Kanishka'nın bastırdığı paralarda Buda'nın yanı sıra Zerdüş, Yunan ve Brahman tanrılarına yer verilmesi onun ne kadar hoşgörülü bir hükümdar olduğunu göstermektedir. Hükümdarlığı döneminde Roma İmparatorluğu ile kurduğu ilişkiler sayesinde ticaret ve kültür alanlarında gelişmeler sağlanmıştır. Bu dönemdeki Doğu-Batı kaynaşmasına ilişkin en önemli örnek, Yunan-Roma özellikleri de taşıyan Gandhara sanatıdır(*).

kaniş, Almanya'da geliştirildiği sanılan köpek soyu. Özellikle Fransa'da büyük ilgi görerek bu ülkenin simgesi haline gelmiştir. Kaniş başlangıçta suda vurulan ya da suya düşen hayvanları bulup getirecek bir av köpeği olarak geliştirildi. Suda rahat hareket etmesi için uzun tüyleri özel bir biçimde kırılıyordu. Bu soy sonradan gösteri amacıyla eğitildiği gibi, yenebilir mantarların

kokusunu alıp yerlerini bulma işinde de kullanıldı.

Kanışler en zeki köpek soylarından biridir. Büyük boy (ya da standart), orta boy ve küçük boy (ya da cüce) denen değişik irilikte üç tipi bulunmasına karşın görünüşleri birbirlerine çok benzer. Genel çizgileri zarif ve uyumludur. Uzunca bir burun, sık

Büyük boy kanış
Sally Anne Thompson EB Inc

tüyler, sarkık kulaklar, yaylanarak ve kendinden emin yürüyüşleri özellikle dikkat çeker. Yukarı doğru kıvrılan uzun tüylü kuyruğu hayvanın hareketlerini zorlaştırdığından kuyruk ucu doğumdan kısa bir süre sonra kesilir. Bu nedenle kuyrukları püskül görünümü alır. İki farklı özellikteki tüylerinden kısa ve yapaya benzeyenler iç postu, kalın ve sık biçimde çıkanlar dış postu oluşturur. Tüyler kırkılmaça birbirine dolanarak kordonlar halinde uzar. Renkleri boz, beyaz, siyah, kahverengi, sarı ve turuncu olabilir ve postlarında tek bir rengin bulunması aranan bir özelliktir. Standart kanışın omuz yüksekliği 38 cm'yi aşar. Bu yükseklik orta boylarda 25,5-38 cm, küçük boylarda 25,5 cm'nin altındadır. Ağırlıklarıysa 3-27 kg arasında değişir.

Kanjeraan Yağmur Katı, Afrika'da Ple-yistosen Bölümde (y. 2,5 milyon-10 bin yıl önce) oluşan kayaç katmanlarının başlıca bölümü ve bu kayaçların çökeldiği zaman dilimi. Gambliyen Yağmur Katının altında ve Kamasiyen Yağmur Katının üstünde yer alır. Afrika'daki yağmur katları, jeolojik çağlar içinde görece yağışlı iklim koşullarının egemen olduğu zaman dilimleri sırasınca çökelen kayaç katmanlarıdır. Bu dönemlerin, Kuzey Yarıküre'deki yaygın, kutsal buzul dönemleriyle eşzamanlı olduğu sanılmaktadır. Bazı jeologlar Kanjeraan'ın Avrupa'daki erken Würm Buzul Katıyla, bazıları ise daha önceki Riss buzullaşmasıyla aynı döneme geliştiğini ileri sürerler. Kanjeraan göl çökellerinde çok miktarda omurgalı fosili ve insan iskeleti kalıntısı bulunur. Radyokarbon teknikleriyle sürdürülen tarihlendirme çalışmaları, geç Kanjeraan Yağmur Katının yaklaşık 57 bin önce çökeldiğini ve bunun erken Würm Buzul Katıyla eşzamanlı olduğunu göstermiştir.

Kankakee, ABD'de Illinois eyaletinin kuzeydoğusundaki Kankakee Irmağı kıyısında, Kankakee ilinin (county) merkezi kent. Illinois Merkez Demiryolu'nun yapımcıları 1850'lerde Fransız asıllı Kanadalıların yerleştiği Bourbonnais (bugün bir banliyö) kenti yerine, yerleşme bakımından daha

zengin olanaklar sunan Kankakee'yi istasyon olarak seçtiler. Günümüzde Kankakee, bir tarımsal ticaret ve imalat merkezidir. Akıl hastaları için 1877'de kurulan Kankakee Eyalet Hastanesi bugün Kankakee Gelişme Merkezi adını taşır. Olivet Nazarene College 1907'de Bourbonnais'de, Kankakee Community College ise 1966'da kurulmuştur. 1854'te kent statüsü kazandı. Nüfus (1990) kent, 27.575; metropoliten alan, 96.255.

Kankakee Irmağı, ABD'de, Indiana eyaletinin kuzeyindeki South Bend yakınlarından doğan ırmak. Güney ve batı doğrultusunda yaklaşık 220 km aktıktan sonra, Illinois eyaletindeki Kankakee yakınlarında Iroquois Irmağı ile birleşir. Daha sonra kuzeybatıya yönelir ve Des Plaines Irmağı ile birleşerek Illinois Irmağını oluşturur. Kankakee, çığır boyunca ulaşma elverişlidir.

Kankakee Kemer, ABD'de, batı-kuzeybatı doğrultusunda uzanarak Indiana ve Illinois'dan geçen jeolojik antiklinal kemer yapı. Cincinnati Kemerinin(*) bir koludur.

Kankakee Kemerini etkileyen ilk yükselme Alt Ordovisiyen Döneme (Ordovisiyen Dönem y. 500-430 milyon yıl önce) ait St. Peter Kumtaşı katmanının çökmesinden önce oldu ve aşınmayla yaklaşık 150-180 m yüksekliğindeki toprak malzeme yer değiştirdi. Orta ve Geç Devoniyen Dönemde de (Devoniyen Dönem y. 395-345 milyon yıl önce) kemer yükseldi, ama Erken Misisipiyen Dönemde (Misisipiyen Dönem y. 345-325 milyon yıl önce) batmaya başladı. Erken Misisipiyen ve Erken Pensilvaniyen Dönemde (Pensilvaniyen Dönem y. 325-280 milyon yıl önce) tekrar yükselerek ortaya çıktı.

Kankakee Kemer, yapının kendisinin yükselmesi sonucunda değil, kemerin çevresindeki havzaların çökmesiyle ortaya çıkmıştır.

Kankan, Gine'nin doğu kesimindeki Yukarı Gine (Haute-Guinée) eyaletinde il ve il merkezi kent. Eyaletin de yönetim merkezi olan kent, Nijer'in kolu Milo Irmağının kıyısında, ırmağın ulaşma elverişli kesiminin başlangıç noktasında yer alır. 18. yüzyıldan kervanlarla tuz, altın, kola taşıyan Sarakol tüccarlarının kurulmuştur. Bugün ülkenin ikinci büyük kentidir.

Conakry'den gelen yaklaşık 660 km'lik demiryolunun son durağı ve Bamako (Mali), Siguiri, Kouroussa ile Nzérékoré'den gelen karayollarının kavşağı durumundaki Kankan kenti, Gine'nin kuzeydoğusundaki savan bölgesinin ticaret ve ulaşım odağıdır. Ayrıca Malinke ve Dyula halklarının da ticaret merkezidir. Ekonomisi hafif sanayiye ve altın, fildişi, ağaç gibi hammaddelerin işlendiği geleneksel el sanatlarına dayanır. Eğitim kurumları arasında Julius Nyerere Politeknik Enstitüsü (1968) adlı öğretmen okulu, Camp Soundiata'daki ulusal polis okulu (1959), bir meslek okulu ve bir pirinç araştırma enstitüsü sayılabilir. İlin yüzölçümü 18.400 km²'dir. Nüfus (1983) kent, 88.760; il, 229.861.

kankan, Fransa'da ortaya çıkan ve genellikle dört kadın tarafından yapılan canlı ve açık saçık dans. Daha yumuşak bir dans olan *chahut*'den (y. 1800) türemiştir. 1830'larda Paris'in dans salonlarında yayıldı, 1840'larda varyete ve revülerde görülmeye başladı. 1 ölçülü olan kankan başlangıçta kadril müziğiyle yapıldı. Offenbach ve başka besteciler 1840'tan sonra özel kankan müziği yazmışlardır.

Kankan, "Le Chahut", Georges Seurat'ın bir yağlıboya çalışması, 1889-90; Kröller-Müller Devlet Müzesi, Otterlo, Hollanda
Rijksmuseum Kröller-Müller, Otterlo, Hollanda

Kankrin, Egor Frantseviç, Kont, Almanca GEORG GRAF VON CANCRIN, asıl adı LUDWIG DANIEL VON CANCRIN (d. 16 Kasım 1774, Hanau, Hessen-Kassel - ö. 10 Eylül 1845, Pavlovsk, Petersburg yakınları, Rus Çarlığı), Rus çarı I. Nikolay döneminde maliye bakanı (1823-44). Maliye alanında aşırı tutucu bir politika izleyerek Rusya'daki yenileşme çabalarının çoğuna karşı çıkmıştır.

Rusya'da görevli bir Alman maden mühendisinin oğluydu. 1797'de Almanya'dan ayrılarak Rusya'da çalışmaya başladı. 1821'de Devlet Konseyi'ne atandı, 1823'te maliye bakanı oldu. Harcamaları kısarak bütçe açığını kapamaya çalıştı. Ekonomiyi canlandırarak her türlü devlet girişimine karşı çıkan Kankrin, sanayiye ayrılan kredi miktarını azalttı ve özel banka açılmasına izin vermedi. Güvenilmez bir yatırımcı olarak gördüğü demiryolu yapımına karşıydı; gene de bakanlığı sırasında bazı demiryolu yatırımları yapıldı. Kankrin ayrıca sanayi için nitelikli eleman yetiştirmek amacıyla açılan bir teknik okulu destekledi. 1829'da kont (Graf) unvanını aldı. Gümüş ruble ile *assignat* adlı düşük değerli kâğıt ruble arasındaki değişim oranını belirleyen mali reformlar (1839-43) Kankrin' in adıyla anılır. Ama tarihçilerin çoğu, bu reformların başkalarının ürünü olduğu görüşündedir. II. Aleksandr'ın tahta çıkmasına değin, Kankrin'in ardılları onun tutucu politikasını sürdürmüştür.

kankrinit, bir sodyum ve kalsiyum karbonat-alüminosilikat ($\text{Na}_6\text{Ca}_2\text{Al}_6\text{Si}_6\text{O}_{24}[\text{CO}_3]_2$).

Ontario'da rodokrozitli (açık renk yerler) kankrinit örneği
John H. Garard - EB Inc

3H₂O) yapısında, ender rastlanan bir feldispatoit minerali. Nefelin siyenitlerdeki nefelinin ve feldispatin değişime uğraması sonucunda oluşur. Ayrıca başkalaşım (metamorfik) kayalarından ve kireçtaşı ile magma sokulmalarının değme bölgelerinde bulunur. En yaygın elde edildiği yerler, İsveç'teki Alnö, Norveç'teki Fen bölgesi, Finlandiya'daki Iivaara ve ABD'de Colorado'daki Iron Tepesidir. Ayrıntılı fiziksel özellikleri için bak. feldispatoit (tablo).

kanlı göz hastalığı bak. bulaşıcı sıgır keratiti

kanlı ishal bak. koksidiyoz

Kanlı Kansas, ABD'de yeni oluşturulan Kansas Toprakları'nı halk egemenliği ilkesine dayanarak denetlemek isteyen kölelik yandaşlarıyla karşıtları arasında patlak veren küçük iç savaş (1854-59). Kansas-Nebraska Yasası'nı (30 Mayıs 1854) hazırlayanlar, Kansas için öngörülen özyönetim ilkesinin uygulanmasıyla kölelik sorunundaki kutuplaşmayı önleyeceklerini ummuşlardı. Ama Kuzeyli Özgür Toprak Partisi yanlıları Kansas'a silahlı göçmen birlikleri yerleştirmeye çalışırken, geçerek Kansas'a akmaya başladılar. Her iki taraf da denetim birlikleri ve gerilla takımları oluşturdu. Kansas topraklarına yerleşen bir kölelik karşıtlarının öldürülmesi üzerine Aralık 1855'te başlayan Wakarusa Savaşı ancak valinin müdahalesiyle önlenemedi. 21 Mayıs 1856'da Lawrence kentinin yağmalanmasıyla çatışma küçük çapta bir iç savaş boyutlarını kazandı. Lawrence'ı basan kölelik yanlısı bir topluluk, kölelik karşıtlarının "kaynağını kurutmak" amacıyla oteli ve gazete bürosunu yakıp yıktı. Üç gün sonra da John Brown'ın başını çektiği kölelik karşıtı bir grup Pottawatomie Deresi kıyısındaki bir yerleşmeye misillemede bulundu. İki grup arasındaki çarpışmalar, kentlerin taraflarca ele geçirilmesi, tutsakların kurtarılması gibi kanlı olaylar sınır boyunca aralıklarla sürdü. 1857'de Lecompton Senedi çerçevesinde, gelecekte kurulacak olan eyaletin kölelik konusundaki tutumunu belirlemeye yönelik siyasal bir mücadele başladı. Sorun Ocak 1861'de Kansas'ın özgür bir eyalet olarak tanınmasıyla çözümlendi. "Kanlı Kansas" olayı, yeni kurulmuş olan Cumhuriyetçi Parti'ye 1860 seçimlerinde çok gereksinim duyduğu kölelik karşıtı bir platform sağladı. Sonradan, sınır savaşında uğranılan zarar karşılığında 400 bin dolar tutarında tazminat ödenmesi kabul edildi.

Kanlı Konsey, Flamanca RAAD VAN BEROERTEN ya da BLOEDRAAD, İspanyolca TRIBUNAL DE LOS REVOLTOSOS ya da TRIBUNAL DE SANGRE (1567-74), İspanyol genel valisi Alba 3. dükünün Felemenk'te kurduğu özel

mahkeme. Heretiklik ya da ayaklanma kuşkusu uyandıran herkese karşı bir terör dönemini başlatmıştır.

Alba dükünün 1567 yazında büyük bir ordunun başında Felemenk'e girmesinin nedeni, giderek büyüyen Kalvenci azınlığın giriştiği isyandı. Kurduğu konsey, sadık Felemenkli soylularla gerçekte mahkemenin denetimini elinde tutan İspanyol görevlilerden oluşuyordu. Mahkeme, hukukun gereklerini yerine getirmeksizin binlerce kişiyi ölüm ya da hapisle cezalandırdı. Konseyin amacı, Felemenk eyaletlerine Katolikliği zorla kabul ettirmenin yanı sıra, İspanya kralı II. Felipe'nin mutlakiyetçi denetimini engelleyen geleneksel ayrıcalık ve haklar ile göreneklerin etkisine son vermektir.

Kanlı Konsey'in ilk kurbanları, 1566'da Alba dükünün önceli olan Parma düküsi Margarete'den Protestanlara uygulanan dinsel baskıların gevşetilmesini isteyen büyük ve küçük soylulardı. Ülkenin büyük soylularından Kont Egmond ve Kont Hoorne'un yasadışı biçimde tutuklanması üzerine (her iki kont da daha sonra idam edildi), binlerce soylu ve Kalvenci yurtdışına kaçtı. Bunlar 1568'de geri dönerek, Felemenk'in İspanya'ya karşı giriştiği ayaklanmada (1568-1609) çarpışan Kalvenci gerilla birliklerini (*Greuzen*) oluşturdular. Konseyde hüküm giyenlerin toprakları ve malları üzerindeki haklarını yitirdikleri ve bunlara merkezi hükümetin hazinesi tarafından el konduğu açıklandı.

Alba dükü, konsey aracılığıyla kent nüfusunu, özellikle kent ve eyalet yönetimlerini korkutarak yüzde 10'luk sürekli bir satış vergisini kabul ettirmeye çalıştı. Bu vergi, merkezi hükümete mali bağımsızlık kazandırarak Felemenk'in ayrıcalıklı konumuna son verecekti. Mart 1569'da açıklanan bu yeni vergi 1571'e değin etkili olmadı ve genel bir hoşnutsuzluğa yol açtı. Vergiyi uygulamaktan kaçınan eyalet görevlileri ile yerel görevliler tutuklandı, işkence gördü ve hapsedildi. 1570'te bazı ayaklanmacıları kapsam dışında bırakan genel bir af yasası yürürlüğe girdi. Ama vergi hazırlığı bile Katolikleri ve Kalvencileri İspanya'ya karşı birleştirerek ayaklanmayı yeniden canlandırdı. Kanlı Konsey, Alba dükünün 1573'te Felemenk'ten ayrılmasından sonra bir daha toplanmadı ve bir yıl sonra dağıldı.

Kanlı Pazar, Rusça КРОВАВОЕ ВОСКРЕСЕНИЕ, Rus Çarlığı'nın başkenti Petersburg'da barışçıl bir gösteri düzenleyen işçilerin uğradığı katliam (22 Ocak 1905). 1905 Rus Devrimi'nin barışçıl evresinin sonunu belirlemiştir.

Rusya'da sanayi işçileri 19. yüzyıl sonlarında örgütlenmeye başladı. Buna karşılık, işçi hareketinde devrimci görüşlerin etkinlik kazanmasını önlemek isteyen polis ajanları yasal sendikalar kurdular. Böylece işçileri ekonomik kazanımlar üzerinde yoğunlaştırarak daha kapsamlı toplumsal ve siyasal sorunlardan uzaklaştırmaya çalıştılar. Ocak 1905'te polisin desteğiyle kurulan yasal işçi örgütlerinden Rus Emekçiler Derneği'nin de katkısıyla Petersburg'da bir grev dalgası patlak verdi. Derneğin önderi papaz Georgi Apollonoviç Gapon, işçilerin reform istemlerini Çar II. Nikolay'a doğrudan sunmak amacıyla bir kitle gösterisi düzenledi. Gösteri programını yetkililere bildirdikten sonra, ellerinde ikonlar ve şikâyetleriyle istemlerini içeren dilekçelerin yanı sıra Nikolay'ın resimlerini taşıyan işçileri Kışık Saray'ın önündeki alana doğru yürüyüşe geçirdi.

Nikolay kent dışındaydı. Çarın amcası olan polis şefi Grandük (*veliki knyaz*) Vladimir yürüyüşü durdurmaya çalıştı. Ar-

dından göstericilerin üzerine ateş açtırdı. 100'ü aşkın gösterici öldü, yüzlercesi yaralandı. Papaz Gapon olaylardan sonra ülke dışına kaçtı. Rusya'ya döndükten sonra devrimci gruplardan biri tarafından yakalandı ve idam edildi. Bu krizmin ardından başka kentlerde grevler, kırsal bölgelerde köylü ayaklanmaları ve silahlı kuvvetlerde isyanlar patlak verdi. Çarlık rejimini ciddi biçimde tehdit eden ve otokratik devlet yapısının meşruti monarşiye dönüştürülmesinde etkili olan bu eylemler 1905 Devrimi(*) olarak adlandırılır.

Kanlı Yargılamalar, İngiliz tarihinde, Başyargı George Jeffreys'in (Wem 1 baronu Jeffreys) dört başka yargıçla birlikte İngiltere'nin batısında yürüttüğü duruşmalara (1685) verilen ad. Kral II. Charles'in gayri meşru oğlu Monmouth dukunun, Katolik amcası Kral II. James'e karşı giriştiği başarısız ayaklanmanın (Haziran 1685) ardından görülen duruşmalarda yaklaşık 320 kişi asıldı, 800'den fazlası Barbados'a götürüldü, yüzlercesi para, kamçı ve hapis cezalarına çarptırıldı. Günümüzdeki araştırmalar bazı davalarda herhangi bir usulsüzlük yapılmadığını ortaya koymuşsa da duruşmalardaki acımasızlığı Jeffreys'e kötü bir ün kazandırmıştır.

kanlıbasra bak. ballıbasra

kanlıkar, Kuzey Kutup Bölgesi'nde ve yüksek dağlarda yaşayan kırmızı pigmentli bazı alg türlerinin (örn. *Chlamydomonas nivalis*) kırmızıya boyadığı kar. Karla kaplı alanlarda yaygın olarak görülür.

Kanmon Tüneli, dünyanın ilk okyanusaltı tüneli. Japonya'nın Honşu ve Küşü adaları arasında, yaklaşık 3,5 km boyunca uzanır. Yapımı sırasında (1936-44), hemen bütün tünel açma teknikleri (örn. kayalık yapıda delme ve patlatma, yumuşak toprakta duvarlı tünel açma, basınçlı hava ve basınçlı keson yöntemleri) kullanıldı.

İçinden yalnızca demiryolu geçen ilk tünelin doğusuna, 1950'lerde kara taşıtları ve yayalar için yeni bir tünel yapıldı. Biraz daha kısa bir yol izleyen bu tünel, gelişmiş araçların kullanılmasıyla, önemli bir güçlük- le karşılaşılmadan tamamlandı.

Kannada dili, KANARA DİLİ olarak da bilinir, Dravid ailesine bağlı dil. Hindistan'ın güneybatısında konuşulur. Karnataka (eskiyen Mysore) eyaletinin resmi dilidir. Birkâç bölgesel lehçesi, ayrıca Brahmanların, Brahman olmayanların ve dokunulmazların (*Harican*) konuştuğu en az üç farklı lehçesi vardır. Edebi dil ile gündelik dil de birbirinden farklıdır; bu yüzden bölgede ikidillilik olgusuna rastlanır. Dravid ailesine bağlı öbür dillerde olduğu gibi, Kannada dilinde de dilin ucunun sert damağın üst bölgesine değdirilmesiyle oluşan üstdamak-sız ünsüzlerle (örn. *t, d, n*) rastlanır. Zaman, sayı, kişi ve durum gibi dilbilgisi kategorileri ise soneklerle belirtilir.

Kannada dilindeki ilk yazılı belgeler İS 578'e tarihlendirilir. Bu dilde yazılmış ilk edebiyat ürünü ise, şiir sanatı üzerine yaklaşık 850'den kalma bir incelemedir. Kannada alfabesinin Telugu dilinin yazımında kullanılan alfabeyle büyük yakınlığı vardır.

Kannada edebiyatı, Kannada dilinde ortaya konmuş edebiyat yapıtlarının tümü. Güney Hindistan'da konuşulan öbür diller gibi Dravid ailesine bağlı olan Kannada dilindeki ilk yazılı metinler, İS 6. yüzyıl ve

"Kanlı Konsey", bir oymabaskı, 1567

Reijksmuseum, Amsterdam

sonrasına ait yazıtlardır. Bu dildeki en eski edebiyat ürünü ise, şiir sanatı üzerine Sanskrit dilindeki bir yapıt örnek alınarak yazılmış *Kaviracamarga* (İS y. 850) adlı incelemesidir. Kannada edebiyatının günümüze ulaşan eski metinlerinin hemen tümü, Caynacı yazarlara ait dinsel şiirlerdir. Bunların en önemlilerinden biri, 12. yüzyılda Pampa'nın yazdığı *Ramayana* adlı şiirdir. Yapıt Sanskrit edebiyatında aynı adı taşıyan ünlü epik şiirin Caynacı versiyonudur. 12. yüzyıldan sonra Kannada edebiyatı, giderek Caynacılığın etkisinden sıyrılarak, Hinduizmin Şiva'yı tek tanrı kabul eden Lingayat mezhebinin etkisine girmiştir. Lingayat yapıtlarının çoğu yalın bir üslup taşır, birçoğu da şarkı olarak söylenmek üzere yazılmıştır. Bunların en tanınmışları, ritmik bir düzyazıyla yazılmış ve Şiva'ya adanmış *Vaçana-kavya*'lardır. Kannada edebiyatının bir roman olarak nitelendirilebilecek ilk yapıtı ise, Nemiçandra'nın bir prenses arasındaki aşk öyküsünü anlatan *Lilavati*'sidir (1370). Kannada edebiyatının en ünlü yapıtlarından biri de Shadaksharadeva'nın düzyazı bölümlere de yer veren *Racasekharavilasa* (1657) adlı manzum öyküsüdür. Bir ibret öyküsü niteliğindeki bu yapıt, yasaları uygulamaya çalışırken kendilerini trajik bir duruma sürükleyen bir kraliyet ailesinin Şiva'nın müdahalesiyle kurtuluşunu anlatır. Hindistan Yarımadasındaki öteki edebiyatlar gibi, 20. yüzyıl Kannada edebiyatı da Avrupa edebiyatını, özellikle de roman ve öykü türlerini örnek almıştır.

Kanniyakumari, Hindistan'ın güneydoğusunda, Tamil Nadu eyaletinde kent ve il. Komorin Burnunda yer alan Kanniyakumari kenti Şiva tapınağı ve Gandhi Anıtı'yla ünlü bir turizm ve din merkezidir. Efsaneye

Kanniyakumari'de Gandhi Anıtı, Tamil Nadu, Hindistan
Keystone

göre Tanrıça Kanya Kumari (Genç Bakire) burada bir şeytani öldürmüştür. Pitru ve Matru Tirtha adlı kayalarda yıkanmak hac törenlerinin bir parçasıdır. 1970'te bu iki kayanın üzerine Hindu ermiş ve dinsel önder Svami Vivekananda'nın onuruna bir anıt dikilmiştir.

Hindistan Yarımadasının en güney noktası olan Komorin Burnu, yüzölçümü 1.684 km² olan Kanniyakumari ilinin sınırları içinde kalır. Batıdaki yükseltiler, Batı Gatlar'ın güney uzantılarını kapsar. Sıradaglar üzerindeki birkaç geçitten biri olan Aramboli Geçidi de buradadır. İlin verimli topraklarla kaplı orta kesimlerinde nüfus son derece yoğunudur. Kumlu kıyı ovalarındaki monazit ve ilmenit yatakları işletilmektedir. Ekonomisi büyük ölçüde tarıma dayalı olan ilde el tezgâhlarında dokumacılık da yapılır. İlin merkezi Nagerkoil'de birkaç büyük ölçekli sanayi tesisi vardır. Nüfus (1981) kent, 14.087; il, 1.423.399.

Kannon, Japon Budacılığında, sınırsız şefkat ve merhamet *bodhisattva*'sı (geleceğin Budası). Ayrıca bak. Avalokiteşvara.

Kano, Nijerya'nın kuzeyinde eski krallık, geleneksel emirlik ve eyalet. Hausaların en çok bilinen yerli yapıtı Kano Vakayınası'na göre (1890'lar), Kano Krallığı 999'da Hausa Bakvai denen yedi ana Hausa devletinden biri olarak Hausa halkının efsanevi atası Bayezide'nin (Ebuvezidu) torunu Bagauda tarafından kuruldu. Kral Gajemasu'nun yönetimi sırasında (1095-1134) başkent kuzeydeki Sheme'den bugün Kano kentinin bulunduğu yere taşındı. İslam 1340'larda Mali İmparatorluğu'ndan gelen Malinke (Vangara) bilgileri aracılığıyla yayıldı. Kano'nun ilk Müslüman Hausa hükümdarının Yaji (hd 1349-85) olduğu sanılmaktadır. Yaklaşık 1400'de Zaria Krallığı karşısında alınan yenilginin ardından Kral Kanajeji İslamdan vazgeçme kararı verdi. Ama 1450'lerde Malili din adamlarının etkisiyle İslam yeniden etkili olmaya başladı.

Kral Dauda'nın yönetimi sırasında (1421-38) Kano, doğudaki Bornu Krallığı'na bağlı bir devlet durumuna geldi. Abdullahi Burja döneminde (1438-52) Bornu ile ticaret ilişkileri kuruldu. Kano'nun en güçlü Hausa kralı Mohamman Rumfa (hd 1463-99) deve kervanlarıyla krallığın zenginliğini artırdı. Ayrıca Kurmi Çarşısı'nı kurdu, Juma'at Camisi (onarılmış) ile bugün Fulani (Peul) emirlerinin kullandığı Rumfa'nın Evi (Gidan Rumfa) adlı sarayı yaptırdı. Sahra üzerinden yürütülen ticarete Kano'nun en büyük rakibi olan 148 km kuzeybatıdaki Katsina ile bir dizi savaş başlattı. Rumfa döneminde Arap alfabesi yeniden kabul edildi ve yönetim İslami kurallara göre düzenlendi.

Songay hükümdarı I. Muhammed Askia tarafından ele geçirilerek (y. 1513) Songay İmparatorluğu'na bağlanan Kano, yüzyılın sonlarına doğru güneyde bir Hausa krallığı olan Zazzau'ya vergi ödemeye başladı. 1653 ve 1671'de güneydoğudan gelen Cukunlar karşısında alınan yenilgilerin ardından, ticaret merkezi olarak Katsina'nın gerisine düştü. 1734'te bir kez daha Bornu'ya (bugün Borno) bağlandı.

Fulanilerin 1804'te başlattığı cihada önderlik eden Usman dan Fodio, 1807'de Kano kentini aldı ve yardımcılarının Süleyman'ı Kano'nun ilk emiri yaptı. Sullibava kabilesinden gelen ikinci emir İbrahim Dabo (hd 1819-46) bugünkü hanedanı kurdu.

Kano, 1820'lere doğru Batı Afrika'nın en büyük ticaret merkezi durumuna geldi. Bu dönemde Kano'da üretilen deri ve pamuklu eşyalar kervanlarla Sahra üzerinden kuzeydeki Trablusgarp, Tunus ve Fez'e kadar gönderiliyordu. Avrupa'da da satılan kırmızı keçi derisinden eşyalar Fas'tan geldiğinden maroken olarak biliniyordu. 1880'lere doğru ticaret yolları üzerindeki siyasal koşulların değişmesi, köle ticaretinin sona

ermesi ve Avrupalıların Batı Afrika kıyılarına ulaşması nedeniyle Kano'nun ticareti gerilemeye başladı.

Sarkin musulmi (müminlerin kumandanı) Abdurrahman'ın (Abdu) 1893'te 375 km kuzeybatıdaki Sokoto'da Mohamman Tukur'u Kano emiri olarak başa geçirmesi üzerine Kano Fulanileri arasında iç savaş başladı. 1894'te, iç savaşın zaferle çıkan Aliyu Babba, yeni *sarkin musulmi* Muhammadu I. Attahiru'ya bağlılığını bildirdiyse de 1903'te Kano kentini ele geçiren İngilizler Muhammadu Abbas Abdullahi'yi Kano emiri ilan ettiler. Kano, İngilizlerin aynı yıl oluşturduğu Kano ilindeki en büyük ve en kalabalık emirlik olarak düzenlendi.

Kano ili toprakları üzerinde 1968'de oluşturulan Kano eyaletinin sınırları 1975-76 yıllarındaki yeniden düzenleme sırasında bir değişikliğe uğramadı. Güneyde ağaçlıklı savanlar, kuzeyde çalılıklarla örtülü olan eyaletin yüzölçümü 43.285 km²'dir. Kano-Chalawa-Hadejia ırmak sisteminin suladığı kumlu hafif topraklar temel ihraç ürünü yerfıstığıni yetiştirmeye çok elverişlidir. Öteki ticari ürünler arasında pamuk, soğan, çivit, tütün ve arapzamlı sayılabilir. Dan, kocadan, fasulye, bürülce, manyok ve mısır yerel tüketim için yetiştirilir. Hayvancılık yaygındır. Hayvan derisi ve postu ihraç edilir. Demir, kalay ve kolumbit çıkarılır; güneydeki küçük uranyum yatakları henüz işletilmemektedir.

Eyalet merkezi Kano kenti dışındaki önemli kentler Gumel, Hadejia ve Kazau're'dir. Nüfusun büyük çoğunluğunu Hausalar ve Fulaniler oluşturur. Ayrıca Maguza-valor, Araplar ve Avrupalılar gibi dağınık azınlık toplulukları vardır. Kano kenti, Gumel, Hadejia, Kazaure, Rano, Birnin Kudu ve Wudil önemli ticaret merkezleridir. Eyaletten Lagos ile Nguru arasındaki demiryolu hattının dışında Kaduna ve Bauchi eyaletlerine bağlanan karayolları geçer. Kano kentinde bir uluslararası havalimanı bulunmaktadır. Nüfus (1991) eyalet, 5.632.040.

Kano, KANO KENTİ olarak da bilinir, Nijerya'nın kuzeyinde, Kano eyaletinin merkezi kent. Jakara Irmağı kıyısında yer alır. Eski çağlarda yöredeki Dalla Tepesinde demir aramaya gelen, Gaya kabilesinden Kano adlı bir demirci tarafından kurulduğu söylenir. Kral Gajemasu döneminde (1095-1134) Hausa devletlerinden Kano'nun başkenti

Kano'da yerleştiği torbalarının oluşturduğu piramitler, Nijerya
Marc & Evelyn Bernheim-Rapho / Photo Researchers

olan kentin yakınlarında bulunan taş aletler, bölgede Tarihöncesi dönemlerde de yerleşim olduğunu göstermektedir. Bugün kenti çevreleyen surların 12. yüzyıldan kalma bir yapının yerine 15. yüzyılda inşa edildiği sanılmaktadır.

Kentin Jakara Irmağı boyunca uzanan, surlarla çevrili eski kesiminde kervan yollarının sona erdiği önemli noktalardan biri olan Kurmi Çarşısı bulunur. Fulanilerin (Peul) Hausa devletlerine açtıkları cihadın (1804-07) ardından Kano, emirliklerden

birinin başkenti yapıldı. Bu dönemde Kurmi Çarşısı Batı Sudan savanıyla Atlas Okyanusundan Nil Irmağına kadar uzanan çöllük bölgenin başlıca ticaret merkezi durumuna geldi. Değişim aracı olarak deniz kabuklarının kullanıldığı çarşıda, Hausaların ürettiği deri işleri, giysi ve metal eşyanın yanı sıra Gana'dan gelen kola, Sahra'dan gelen tuz, Bauchi ve Adamawa emirliklerinden gelen köleler, Çad Gölünden çıkarılan natron (hidratlı sodyum karbonat) ve Sahra'yı geçen deve kervanlarının Avrupa'dan getirdikleri kılıç ağzı, silah, ipek, baharat, parfüm ve kitap satılıyordu. 1903'te İngilizlerin eline geçen Kano'nun 1912'de açılan demiryolu hattıyla 1.150 km kadar güneydoğudaki Lagos'a bağlanması, ticaretin yönünün güneydeki Gine Körfezine kaymasına yol açtı.

Kano günümüzde önemli bir ticaret ve sanayi merkezidir. Eskiden yalnızca tüketim amacıyla üretilen yerfıstığı bugün ticari bir ürün haline gelmiştir. Kentin ikinci önemli ihraç ürünü deri ve postlardır. Hayvan ticareti de oldukça önemlidir. Müslüman olmayan çiftçilerin yetiştirdiği domuzlar Lagos'a gönderilir. Ülkenin yumurta gereksiniminin önemli bir bölümü Kano'dan karşılanır. Başlıca geleneksel el sanatları sepicilik ve deri süslemeciliği, maden işlemeciliği, hasırçılık, terzilik ve çanak çömlekçiliklerdir. Deri ve kumaş boyama yöntemleri yüzyıllardır değişmeden korunmuştur.

Kentin sanayi kuruluşlarının büyük bölümü Bompai'deki sanayi merkezinde toplanmıştır. Makarna benzeri un ürünleri, işlenmiş et, kemik tozu, konserve, yerfıstığı, bitkisel yağlar, içecek ve bira Kano'da üretilen ve işlenen başlıca besin ürünleridir. Hafif sanayi ürünleri arasında çeşitli dokumalar, lastik, sünger, giyim eşyası, kozmetik, ilaç, sabun, mum, cila, plastik, deri ürünleri, metal ve ahşap mobilya, hastane ve büro gereçleri, konteyner ve ambalaj sandıkları, kablolar, duvar çini ve emaye kaplar; ağır sanayi ürünleri arasında ise asbest, çimento, prefabrik inşaat malzemeleri, metal yapı gereçleri, bisiklet, otomobil, kamyon ve kimyasal maddeler sayılabilir. Kano'da ayrıca bir çelik haddehanesi ve bir basım tesisi de vardır.

Nüfusun büyük bölümünü Hausalar, bunların çoğunu da Kanolar (Kanavalar) oluşturur. Kentte ayrıca Fulaniler ile Kano'ya ilk yerleşenlerin soyundan geldiklerini söyleyen Abagayavalar yaşar. Kano her birinde bir cami ve genellikle bir pazar yeri bulunan 100 kadar küçük köye (*unguwa*) bölünmüştür. Nijerya'nın en büyük camisi olan merkez camisinin (1951) yanında bulunan ve kentin en eski yapısı olan Rumfa'nın Evi (Gidan Rumfa) bugün emirlik sarayı olarak kullanılmaktadır. Gene Emir Meydanı'na bakın ve 1959'dan beri Hausa ve Fulani yapıtlarının sergilendiği bir müze olarak kullanılan Makama'nın Evi de (Gidan Makama) Kano'nun en eski yapıları arasında yer alır.

Kano, 1961'de Kano kenti adı verilen surlarla çevrili eski kenti ve Bompai dışında dört kesimi kapsar: "Yabancı" Hausaların yaşadığı Fagge; güney ve doğudan gelen göçmenlerin oturdukları Sabon Gari; Suriye mahallesi ve yanındaki Ticaret Merkezi (1912); modern hükümet binalarının bulunduğu ve yalnızca Avrupalılarla Afrikalıların oturduğu Nassarawa.

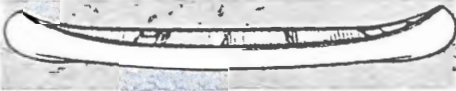
Birçok hastane, bir tıp fakültesi ve bir diş sağlığı merkezinin bulunduğu Kano, Bayero Üniversitesi (1975), Kano Devlet Yükseköğrenim Enstitüsü, Fıkıh Okulu (1934), çok sayıda öğretmen okulu, federal bir teknikokul, bir ticaret okulu ve yerfıstığı

tarımı üzerinde uzmanlaşmış bir tarımsal araştırma enstitüsünün de merkezidir. Ayrıca İngiliz Kültür Heyeti Kütüphanesi ve Kano Devlet Kütüphanesi'ni barındırır. Nguru'dan Lagos ve Port Harcourt'a uzanan demiryolu hatlarının yanı sıra eyaleti boydan boya kateden karayollarının geçtiği kentte uluslararası bir havalimanı da vardır. Nüfus (1992) 699.900.

kano, bir ya da daha fazla kısa kürekle kullanılan, her iki ucu sivri, hafif kayık. Kürekleri benzer araçlardakinden farklı olan kanoda, kürekçilerin yüzü pruvaya dönüktür.

İki temel kano biçimi vardır: Tek palalı bir kısa kürekle kullanılan ve bir uçtan öbür uca kadar üzeri açık olan kano ile iki palalı bir kısa kürekle kullanılan ve kürekçinin sıkıca yerleştiği bir sahanlığı bulunan güverteli kayak (*bak. kayak*). Bazen oyma kayak da kano diye adlandırılır.

Kristof Kolomb, Batı Hint Adaları Yerlilerinin, kütükten oydukları kayıklara *canoas* adını verdiklerinden söz etmiştir. İlk kanolar hafif ahşap iskeletli olabildikleri gibi, ağaç kabuğuyla (çoğunlukla huşagacı, bazen de karaağaç) kaplanmış ya da üzerine hayvan derisi gerilmiş balina kemiginden de (Eskimo kayıkları) yapılabiliyordu. Bazı kanolar da köklerle birbirine dikilip reçineyle kalafatlanmış ağaç kabuğu parçacıklarından yapılırdı. Huşagacı kabuğundan

Kanada tipi açık kano

yapılan kanoları ilk kez, bugün ABD'nin kuzeydoğusuyla Kanada'nın güneybatısını oluşturan bölgede Algonkinler kullanmışlar ve bu kano buradan batıya doğru yayılmıştır. Eşya ve insan taşımakta kullanılan, huşagacıdan yapılmış kanoların boyları 4,5 m'den (en yaygını 6 m olanlardı), bazı savaş kanolarında 30 m'ye kadar değişebiliyordu; bazılarında kürekçi sayısı 20'ye varırdı. Oyma kanolar ise, bugün ABD'nin güneydoğusu ve Büyük Okyanus kıyısı boyunca Kanada'nın kuzeyine kadar uzanan bölgedeki Yerliler, ayrıca Afrika, Yeni Zelanda ve Büyük Okyanus'taki adalarda yaşayan başka halklar tarafından kullanılmaktaydı. Kanolar, sırtklarla birbirine bağlanarak (*bak. katamaran*) ya da avara demiri ile açık denizde kullanılmaya uygun duruma getirilirdi. İlk Fransız misyonerler ve kâşifler de, Kuzey Amerika'nın kuzey bölgelerinde huşagacı kabuğundan yapılmış kanolar kullanıldılar.

Günümüzde spor ve eğlence amacıyla kullanılan kanolar (*bak. kano sporu*), değişik boyutlarda olmakla birlikte çoğunlukla yaklaşık 5 m boyunda ve yaklaşık 85 m genişliğindedir. Derinlikleri 30-35 cm arasında değişir ve uçları hafifçe yukarı kalkıktır. Kanolar ahşaptan, ahşap iskelet üzerine gerilmiş çadırbezinden, alüminyumdan ve kalıplanmış plastik ya da cam yününden yapılır. Bazıları yelkenli olarak tasarlanmış ya da bu amaca uyarlanmıştır. Bazı alüminyum kanoların küçük bölümü, dıştan motor takılabilmesi için kare biçiminde yapılır. 20. yüzyıl başlarında portatif botun kullanılmaya başlaması kanocular arasında kayak kullanımı büyük ölçüde artırmıştır.

Kano Eitoku, asıl adı KANO KUNINOBU (d. 16 Şubat 1543, Kyoto - ö. 12 Ekim 1590, Kyoto, Japonya), ünlü Kano ailesinin beşinci kuşak üyesi olan ve Azuçi-Momoyama dönemi (1573-1600) paravana resim üslubunu yaratan ressam.

Kano okulunun estetik yasalarını oluşturmuş Kano Motonobu'nun(*) torunu olan Eitoku bu üslubu daha anıtsal ve görkemli

"Çin Aslanları", Kano Eitoku'nun yaldızlı zemin üstüne yaptığı bir resimden ayrıntı, 1580; İmparatorluk Koleksiyonu, Japonya Imperial Household Agency, Japonya

bir hale getirdi. Gerçekleştirdiği paravana resimlerinde altın yaldızlı zemin üstünde parlak renkler ve koyu siyah mürekkepli dış çizgiler uyguladı. Kuş, öteki hayvanlar, ağaç ve çiçek gibi doğadan aldığı öğeleri büyük boyutlarda ama yalın bir anlayışla kullanarak katlanır paravaneler (*byōbu*) ve sürme kapılar (*fusuma*) resimledi. Azuçi-Momoyama döneminde Oda Nobunaga ve Toyotomi Hideyoshi gibi asker yöneticiler için resimler yaptı. Üslubu aralarında oğulları Mitsunobu ve Takanobu ile damadı Kano Sanraku'nun(*) da bulunduğu pek çok sanatçıyı etkiledi. Eitoku'nun günümüze ulaşan birkaç özgün resmi arasında altı kanatlı bir paravana üstündeki "Çin Aslanları" (İmparatorluk Koleksiyonu), 16 parçalı bir sürme kapıdaki "Manzara ve Çiçekler" (Tenkyū-in, Kyoto), "Aileye Saygı ve Keşifler Üzerine 24 Erdem" (Nanzen-ji, Kyoto) sayılabilir.

Kano Masanobu (d. 1434 - ö. 1530, Kyoto, Japonya), Aşikaga şogunlarının (1338-1573) başressamı ve Kano okulunun(*) kurucusu.

Rahip-ressam Tenşo Şubun'dan etkilendi ve onun gibi, tek renkli Çin resminden gelen *suiboku-ga*(*) geleneğinde çalıştı. Ama Masanobu rahip değildi; dolayısıyla Şubun'un belirsiz dış çizgileri ve Zen Budacı mistisizmini yansıtan tavrının yerini onda Japon sanatına özgü keskin dış çizgilerle belirlenmiş biçimler aldı. Masanobu'nun Şubun üslubundaki aziz ve *bodhisatva* (geleceğin Budası) portrelerinin hiçbirini günümüze ulaşmamıştır. Eldeki birkaç yapıtı "Lotus Havuzunda Bilge Zhou Mao-shu" (Nakamura Koleksiyonu, Tokyo) ve bir turnanın canlandırıldığı paravana resminden (Shinju-an Manastırı, Kyoto) oluşur.

Kano Motonobu (d. 28 Ağustos 1476 - ö. 5 Kasım 1559, Kyoto, Japonya), Kano okulunun(*) gelişmesine büyük katkıları olan ünlü ressam.

Babası Kano Masanobu(*) gibi o da Aşikaga şogunlarına (1338-1573) hizmet etti ve bu dönemde çok beğenilen Çin kökenli tek renkli *suiboku-ga*(*) geleneğini sürdürdü. Motonobu yerli *Yamato-e*(*) üslubunda çalışan ve Tosa okulunun kurucusu olan Tosa Mitsunobu'nun da damadıydı. Dolayısıyla *suiboku-ga*'nın güçlü fırça vuruşlarını *Yamato-e*'nin bezemeci tarzı ile birleştirerek ikisi arasında bir uyum sağlamayı başardı. Ortaya çıkan üslup özellikle büyük ölçekli kompozisyonlar için uygundu. Bu

gelenek, izleyen 300 yıl boyunca Japon resmine egemen oldu.

Yetenekli ve verimli bir sanatçı olan Motonobu manzara (hem tek renkli, hem de açık renkli), figür ve çiçek-kuş resimlerinde ustalaşmıştı. Kyoto'daki Reiu-in (Reiuin Tapınağı) Manastır'ının sürme kapılarının üstüne pek çok resim yaptı ve

"Çiçekler ve Kuşlar", Kano Motonobu'nun kağıt üstüne renkli bir çalışması; Daisen-in, Kyoto
Daisen-in Kyoto Japonya

buradaki üç odayı üç ayrı Çinli ustanın (Muqi Fachang, Xia Gui ve Yu Jian) üsluplarında yaptığı manzaralarla bezedi. Sürgülü panoların üstüne yaptığı bazı resimler daha sonraları duvara asılan rulolara monte edildi. Geç Kano okulu sanatçıları Kano Eitoku(*) ve Kano Sanraku'nun(*) bezemeci tarzındaki anıtsal kompozisyonlarının habercisi niteliğindeki "Çiçekli ve Kuşlu 49 Manzara" bu yapıtlarının en önemlisidir.

Kano Naonobu (d. 25 Kasım 1607, Kyoto - ö. Mayıs 1650, Edo [Tokyo], Japonya), üçüncü Tokugawa şogunu Iemitsu'ya ressam olarak hizmet eden ve Kano ailesinin Kobikişo kolunu kuran ressam. Kano okulunun(*) yedinci kuşak üyesidir.

Kardeşi Kano Tanyu(*) ressam olarak daha ünlüyse de, Naonobu'nun resimleri *suiboku-ga*(*) geleneğine onun ayrıntılı resimlerinden daha yakındır. Naonobu, geniş ve serbest fırça vuruşları ve sulu mürekkeple yarattığı canlı üslubuyla tanınır.

Manzaralı iki paravanasıyla (Tokyo Ulusal Müzesi) Çinli Bo Yi ve Shu Qi kardeşlerin betimlendiği paravanalar (Boston Güzel Sanatlar Müzesi) Naonobu'nun üslubunun en iyi örnekleri arasında sayılır. "Xiao ve Xiang Irmaklarının Sekiz Görünümü'nün (Tokyo Ulusal Müzesi) bir bölümü ile günümüze ulaşan diğer yapıtlarında gerek konu, gerekse teknik açıdan 13. yüzyıl başlarındaki Çinli *suiboku-ga* ressamı Muqi Fachang'ın yapıtlarından etkilendiği anlaşılmaktadır.

Kano okulu, Japonya'da 15-19. yüzyıllar arasında etkinlik gösteren Kano ailesi ressamlarının oluşturduğu üslup. İki yüz yılı aşkın bir süre en önde gelen Japon ressamları bu aileden yetişti. Aile yedi kuşak boyunca askeri yöneticilere hizmet etti ve Kano geleneği Japonya'nın resmi üslubunu belirlerken, siyasal yaşamda da bir ideal oldu.

Okul Japonya'da Çin kültürünün ağırlıkta olduğu bir dönemde ortaya çıktı. Japonya'da mürekkep resmi geleneği eskiden beri var olmakla birlikte, Kano üslubunda Çin

sanatına özgü bir mürekkep tekniği kullanılıyordu. Konularında Çin etkisi olmasına karşılık anlatım biçimi bütünüyle Japonya'ya özgüydü. Resimde önceleri derinlik iki düzlemde ele alınırken, sonraları tek bir düzlemde çözülmeye başladı. Atak fırça vuruşları Kano üslubunun en belirgin özelliği; dış çizgilerin keskinliği Çin'deki Song hanedanı dönemindeki örneklerden dikkati çekecek kadar farklıydı. Yüzey değerleri ve düz bezemesel özellikler en çok katlanır paravana (*byobu*) ve sürme kapılarda (*fusuma*) ortaya çıkıyordu.

Kano Sanraku, asıl adı KANO MITSUYORI (d. 1559 - ö. 30 Aralık 1635, Kyoto, Japonya), Japon şogunlarına hizmet eden ünlü Kano ailesinin altıncı kuşak üyesi ressam. Azuçi-Momoyama döneminin (1574-1600) en büyük paravana resimlerinden bazılarını yapmıştır. Döneminin önde gelen ressamı Kano Eitoku'nun(*) öğrencisi, evlatlığı ve damadıydı. O da Eitoku gibi altın yaldızlı

"Kırmızı Enk Çiçekleri", Kano Sanraku'nun bir sürme kapı için kağıt üstüne boya ve altın varakla yaptığı bir resim, 17. yy başları; Daikaku-ji, Kyoto
Daikaku-ji Kyoto

zemin üstüne çarpıcı ve akıcı çizgilerle büyük ölçekli bezemesel desenler yaptı. Tapınak, kale ve sarayların iç mekânlarının dekore edilmesinde kullanılan pek çok katlanır paravana ve sürme kapı resimledi. Yapıtlarından pek çoğu günümüze ulaşmıştır. Bunlar arasında bir paravana üstündeki "Av Kuşları" (C. Nişimura Koleksiyonu, Kumamoto), bir çift paravana üstündeki efsanevi Çin figürleri (Tokyo Ulusal Müzesi) ve Kyoto'daki Tenkyu-in'in (Tenkyu Tapınağı) duvarlarındaki "Ağaçlar, Çiçekler ve Kaplanlar" sayılabilir. Daha sonra gelen Kano okulu sanatçılarının da yaygın olarak işlediği Çince *Di jian tu shuo* (1573; Örnek İmparatorların Resimleri) adlı kitap-tan seçilmiş tarihsel figürleri ilk kez Sanraku kullanmıştır.

kano sporu, kano, kayak ya da portatif bot kullanılarak yapılan spor. Günümüzde Olimpiyat Oyunları'nda da yer alan kano sporunu 1860'larda İskoçyalı John MacGregor'ın geliştirdiği kabul edilir. MacGregor, küreklerin yanı sıra bir gemi direği ve yelkenle donatılmış güverteli kanolar yapmıştır.

Tarihçe. Britanya'da 1866'da MacGregor'ın öncülüğünde Kano Kulübü (1873'ten sonra Kraliyet Kano Kulübü) kuruldu. ABD'de kano sporunun yönetici organı olan Amerikan Kano Derneği 1880'de, Kanada Kano Derneği ise 1900'de kuruldu. 1924'te kurulan Uluslararası Kano Spor Temsilciliği'nin girişimiyle kano sporu 1936 Olimpiyat Oyunları'nda yer aldı; kadınlar ise bu yarışlara 1948'den başlayarak katıldı-

lar. Uluslararası Kano Spor Temsilciliği, II. Dünya Savaşı'nın ardından 1946'da Uluslararası Kano Federasyonu (ICF) adıyla yeniden örgütlendi.

Kano sporu yarışmalı olmayan bir eğlence sporu biçiminde başlamış ve kanocuların büyük çoğunluğu için de bu özelliğini korumuştur. Ayrıca balık ve yabanıl hayvan avcılığının yanı sıra kampçılıkla da iç içe geçmiş durumdadır. Irmakların ivinti yerlerinde azgın su kanoculuğu ve okyanusta yapılan sörf kanoculuğu bu sporun ilgi gören biçimleri arasındadır. Eğlence amaçlı kano sporunun gelişmesi II. Dünya Savaşı'ndan sonra hız kazanmıştır. Kanoculuğun bir yarışma sporu olarak organize olması 19. yüzyılın ikinci yarısında Büyük Britanya ile Kuzey Amerika'da yerel ve ulusal düzeydeki şampiyonalarla başladı. Olimpiyat Oyunları'nda kano sporunun yer almasıyla birlikte Avrupalı kanocular bu alanda üstünlük sağladılar. Kano sporunda önde gelen başarılı sporculardan biri, 1948 ve 1956 Olimpiyat Oyunları'nda bireysel ve takım yarışlarında toplam altı, ayrıca çeşitli uluslararası karşılaşmalarda da 40'tan fazla altın madalya kazanan İsveçli Gert Fredriksson'dur.

Kategoriler. Erkekler Olimpiyat karşılaşmaları şu kategorilerde yapılır: 1.000 m (1936'dan bu yana) ve 500 m (1976'dan bu yana) kayak çiftler (K-2) (K:Kayak, C:Kanada kanosu; rakamlar kürekçi sayısını belirtir); 1.000 m (1936'dan bu yana) ve 500 m (1976'dan bu yana) kayak tekler (K-1); 1.000 m (1964'ten bu yana) kayak dördü (K-4); 1.000 m (1936'dan bu yana) ve 500 m (1976'dan bu yana) Kanada tekler (C-1); 500 m (1936'dan bu yana) ve 1.000 m (1976'dan bu yana) Kanada çiftler (C-2). Olimpiyat Oyunları'nda kadınlar karşılaşmaları 500 m kayak tekler (1948'den bu yana) ve 500 m kayak çiftler (1960'tan bu yana) dallarında düzenlenmektedir. Öteki uluslararası karşılaşmaları ICF düzenler; bunlar hem Kanada kanosu, hem kayakta azgın su yarış (en az 3 km mesafeli) ile kayak sporundaki slalomdan esinlenerek başlatılan ve kapılar arasından geçilerek gerçekleştirilen kayak slalom yarışlarıdır. Bu gibi yarışlarda akıntının hızı en az 2 m/sn olmalıdır. 1972 Olimpiyat Oyunları'nda hem Kanada kanosu, hem kayak kategorisinde slalom karşılaşmaları düzenlenmiştir. Azgın su ve slalom yarışları dışındaki yarışmalar en az 3 m derinliğindeki durgun sularda yapılmaktadır. 1.000 m mesafeye kadar olan yarışların tamamı, daha uzun yarışların ise yalnızca final bölümü kulvarlarda yapılır. Uzun mesafe yarışları ICF'nin yönetiminde değildir. En önemli uzun mesafe yarışları İspanya'nın kuzeyinde, 1931'den bu yana her yıl düzenlenen 16,5 km'lik Sella Descent ile İrlanda'da 1959'dan bu yana yılda bir kez yapılan 28,2 km'lik Liffey Descent'tir. Kano sporu ile bağlantılı öteki sporlar kano polosu ile kano sörfüdür.

Yarış kanoları. ICF'nin tekne kategorileri 4 m (K-1 ve C-1 tekneleri için) ile 11 m (K-4 teknesi için) arasında değişir. Tekne ağırlıkları K-1'de 12 kg'den, C-7'de 50 kg'ye kadar çıkar. Slalom ve azgın su teknelerinde ağırlık sınırlaması yoktur. Kanada kanoları kaplama inceliğindeki tahtadan, C-1 ile C-2'de kullanılan sürat kanoları ise çok alçak ve perdahlı olarak yapılır. Kürekçiler bu kanoları tek dizleri üzerine diz üstü oturarak kullanırlar. Azgın su ve slalom yarışlarında, kürek delikleri bulunan, çadır beziyle kaplanmış güverteli kanolar kullanılır. K-1 ve K-2'de kullanılan sürat kayıkları kaplama inceliğindeki tahtadan yapılır ve kıç altında küçük bir dümenleri bulunur. Cam yününden yapılan slalom ve

azgın su kayakları çok kısıdır. Uzun mesafe için yapılan kayaklarda ise derin bir baş bölümü vardır. Olimpiyat şampiyonları için bak. Olimpiyat Oyunları.

Kano Tanyu, asıl adı KANO MORINOBU (d. 4 Mart 1602, Kyoto - ö. 4 Kasım 1674, Edo [Tokyo], Japonya), Japonya'da Tokugawa döneminin (1603-1867) en önemli Kano okulu(*) ressamı.

Konfüçyüsçü ahlak değerlerini yansıtan tarihsel kişileri betimlediği resimleriyle tanınır. Gerek konuları, gerekse ilk kuşak Kano ressamlarının kullandığı öğelere ve

oluşturan taşıyıcı iki ses, altı ses partisini tamamlar.

Kanon, 15. yüzyılda missa bestelerinin önemli bir birleştirici ögesi durumuna geldi. Flaman besteci Jean d'Ockeghem *Missa prolationum*'unu (Artırma Missası) bir kanon çevrimi olarak yazdı.

18. yüzyılda Johann Sebastian Bach *Die Kunst der Fuge* (1749; *Füg Sanatı*) ve *Goldberg Çeşitlemeleri*'nde anıtsal iki kanon çevrimi yarattı. 20. yüzyılda Arnold Schoenberg, Anton von Webern ve Paul Hindemith gibi besteciler bu tekniği yaygın olarak kullandılar.

"Kinkışo Gazu", Kano Tanyu'nun sürme kapı için kâğıt üstüne yaptığı bir resim; Nagoya Kalesi, Aichi, Japonya
Nagoya Castle, Aichi, Japonya

yumuşatılmış tonlara geri dönmesiyle, kendinden sonraki Kano sanatçılarının üslupları üzerinde belirleyici etkiler yaratmıştır. Özenli fırça işçiliği ve figürlerindeki ağırbaşlı hava "Konfüçyüs ve İki Müridi" (Boston Güzel Sanatlar Müzesi) adlı paravana resminde açıkça görülür. Yönetimdeki şogunların beğenilerini yansıtan resimleriyle genç yaşta büyük saygınlık kazandı. On yedi yaşındayken şogunun ressamı oldu, kendisine Kacibaşi'de bir malikâne verildi. Oluşturduğu resim okulu sonradan bu adla anıldı. Aralarında Kyoto'daki Nico Kalesi, İmparatorluk Sarayı ve şogunun Nagoya'daki kalesinin de bulunduğu birçok yapıda duvar resimleri gerçekleştirdi. Ayrıca ilk Tokugawa şogunu Ieyasu'nun yaşamından sahneleri betimlediği rulo resimleri yaptı, şogunun Nikko'daki Toşo-gu'da (Toşo Tapınağı) bulunan anıtmezarının girişini de duvar resimleriyle bezedi. Otuz dört yaşında Tanyu soy sıfatını aldı ve iki yıl sonra Budacı rahipler arasında önemli bir konuma yükseldi. Büyükbabası Kano Eitoku(*) ve büyük büyük dedesi Kano Motonobu-yaf(*) birlikte Kano ailesinin "üç ünlü fırçası"ndan biri olarak anılır.

kanon, bir başlangıç melodisinin belirli bir zaman aralığında aynı ya da başka bir perdeden taklit edilmesine dayanan müzik biçimi ve kompozisyon tekniği. Bu taklit aynı değerdeki, daha uzun değerdeki (artık ya da genişletilmiş) ya da daha kısa değerdeki (eksik ya da daraltılmış) notalarla yapılabilir. Melodinin başlangıçtaki ilerleyiş yönü, taklitte tersine çevrilebilir. Örneğin taklitte ezgi geriye doğru okunur (geriye doğru kanon), aralıklar bir değişiklik yapılmaz tersine hareket ettirilir (ayna kanonu) ya da hem ezgi, hem aralıklar tersine hareket ettirilir (geriye doğru ayna kanonu).

Bilinen en eski kanon 13. yüzyıl İngiliz *round*'u (çember kanon) *Sumer is icumenin*'dir. Bu altı ses partili eşsiz beste, sözlü kurallara uyarak tek bir nota partisinden türetilen dört sesli bir kanon üzerine kuruludur; bir temel bas (*basso ostinato*)

14. yüzyıl İtalyan müziğinin belli başlı formlarından biri olan *caccia*'da (İtalyanca "av" ya da "kovalamaca") eşsesli kanon yapan iki ses vardı; bunlara uzun notalarla oluşan kanonsuz bir ses alttan eşlik eder, onu bir nakarat bölümü izlerdi. *Caccia*'nın sözleri gerçek av sahnelerini betimler, müziğine de sık sık boru ve kuş sesleri, bağırışlar, karşılıklı konuşmalar katılırdı.

17. ve 18. yüzyıllarda İngiltere'de popüler olan *catch* (ya da *round*) (İngilizce *catch*: "yakalama") üç ya da daha çok sesli bir kanon türüydü. *Catch*'lerde de bütün sesler melodiye aynı nota ile başlamakla birlikte, şarkıya farklı zaman aralıklarıyla girerdi. *Catch*'lerin sözleri çoğunlukla şakalı ve küfürlü olurdu. Bazı örneklerinde bir sesin melodiyi söylerken sustuğu aralar, öbür sesin notaları ve sözcük oyunları ya da anlam değişimleri yaratan sözleriyle doldurulurdu. *Catch* 1660'ta, İngiltere'de krallığın yeniden kurulmasından sonra doruğa ulaştı. Bu dönemde en yetkin besteciler yaratıcılık ve açık saçıklık konusunda birbirleriyle yarıştılar. 18. yüzyılda *catch* kulüpleri yaygınlaştı (örn. 1761'de kurulan Soylular ve Beyefendiler Catch Kulübü). Restorasyon dönemi *catch*'lerinin sonraki basımlarının çoğundan edebe aykırı bölümler çıkarıldı, bununla birlikte 1950'lerden bu yana sansür edilmeyen basımlar da yapılmıştır.

Balkanlar'daki ve Afrika'daki bazı ülkelerin halk müziklerinde de kanona rastlanır.

kanon, Bizans ayin sistemine özgü temel biçimlerden biri. Doğu Kilisesi'nin dokuz Kitabı Mukaddes kantiğine (övgü ilahisi) dayanan dokuz oddan (Yunanca *ode*, çoğul *odai*) oluşur. Sabah dualarında okunan Kitabı Mukaddes ilahileri yerine 7. ya da 8. yüzyılda benimsendiği sanılmaktadır.

Her od, bir örnek kıta (heirmos) bu kıta izleyen ve onun ritim ve vurgusuna uyan genellikle üç kıtadan (*troparion*) oluşur. Son *troparion* genellikle Meryem Ana'ya övgüleri içerir ve bu nedenle *theotokion* (Yunanca *Theotokos*: "Tanrı Anası") ola-

rak adlandırılır. Bazı *kanon*'lar, her kıtanın ilk harflerinden oluşan ve şairin adını, bir yortuya yapılan göndermeyi ya da her ikisini birden gösteren bir akrostiş içerir.

Kilise takviminin her yortusu ve her aziz için birkaç *kanon* vardır. Büyük Perhiz döneminde hafta içinde yalnızca üç od söylenir; Büyük Perhiz *kanon*'larını içeren ayin kitabı *Tnodion*'un adı buradan gelir. Odaların melodisi önce *heirmos* tarafından verilir; onu izleyen *troparion*'ların aynı melodiyle okunacağı kabul edilir. Bununla birlikte, önemli yortuların dışında yalnızca *heirmos*'lar şarkılı olarak söylenir, *troparion*'lar ise ezgisiz okunur. *Heirmos*'ların toplandığı kitaba *Heirmologion* denir. *Heirmologion* genellikle şarkıcılar için özel olarak hazırlanır.

En önde gelen *kanon* yazarları arasında Damaskoslu Aziz İoannes (*Paskalya Kanonu*) ve Kosmas Melodos sayılabilir. Suriye ve Anadolu'da da parlak bir dönem yaşayan ilahi yazarı 8. yüzyılın sonunda Konstantinopolis'e (İstanbul) kaydı. Orada Aziz Theodoros Studites (ö. 826) ayinde yeni bir canlanma başlattı, Aziz Theophanes Graptos (ö. 845) ve Aziz İosephos (ö. 883) başlıca ilahi yazarları olarak ün kazandılar.

Yunanistan'da ve Ortodoks Slav ülkelerinde sonraki yüzyıllarda yeni *kanon*'lar yazıldı.

kanonik topluluk, fizikte, bir parçacık sisteminin genel istatistiksel ve termodinamik davranışlarını hesaplayabilmek için parçacıklar arasındaki davranışların ayrıntılarına girmeden kurulan işlevsel bağıntı. Kanonik topluluk kavramı ABD'li fizikçi J. Willard Gibbs tarafından, birbirleriyle etkileşen parçacıklardan (örn. gaz molekülleri) oluşmuş bir sistemin ayrıntılı davranışlarına ilişkin gözleme dayalı bilgilerin yetersizliğinden kaynaklanan sorunların üstesinden gelmek için ortaya atıldı.

Parçacıklardan oluşan bir sistemi betimlemenin bir yolu, her bir parçacığın konumunu ve momentumunu (kütle çarpı hız) açıkça belirtmektir. Eğer sistemdeki parçacık sayısı N ise ve her bir parçacık s boyutta hareket edebiliyorsa (*bak.* serbestlik derecesi) bu sistemin durumunu belirlemek için $2sN$ tane değer gerekir. Bu sistem $2sN$ boyutlu bir uzayda (bu uzaya gamma [Γ] uzayı denir) bir nokta olarak tanımlanabilir. Sistemin ayrıntılarında zaman içinde ortaya çıkan değişiklikler bu noktanın Γ uzayındaki hareketine karşılık gelecektir. Çok sayıda benzer sistem bir topluluk oluşturur; bir topluluk Γ uzayında bir noktalar kümesiyle betimlenir.

Kanonik topluluk (daha kesin bir deyimle, makrokanonik topluluk) Γ uzayındaki noktalarının yoğunluğu, sistemin toplam enerjisine (E) üstel olarak bağımlı olan bir topluluktur ($\rho = Ae^{-E/kT}$). Bu eşitlikte A ve θ (teta) sisteme özgü sabitlerdir. Bir sistem T mutlak sıcaklığında dengede ise, bu sistemin genel (makroskopik) davranış, kanonik toplulukta θ 'nın kT 'ye eşit olduğu ($\theta = kT$) bir sistemin ortalama davranışıyla betimlenir. Burada k Boltzmann sabitidir.

Çoğunlukla toplam enerjinin sabit kaldığı yalıtılmış sistemleri betimlemek amacıyla göz önüne alınan mikrokanoik topluluklar, enerjileri birbirine eşit sistemlerden oluşur. Böylesi makrokanonik ve mikrokanoik topluluklar, küçük topluluk örnekleridir; bu tür topluluklarda sistemdeki toplam parçacık sayısı belirlidir.

Büyük topluluk ise, sistemdeki parçacık miktarı sabit bir sayıyla sınırlı olmayan bir

topluluktur. Bu tür genel bir tanım özellikle içindeki parçacık miktarı değişen sistemlere (örn. kimyasal tepkimeye giren sistemler) uygulanır.

Kanopos, Nil Deltasının batı kıyısında antik Mısır kenti. Bugünkü Iskenderiye ili (*muha-faza*) sınırları içinde yer alır. Yunanlıların Kanopos adını verdiği kent, Mısır'da PeGe-vat olarak anılıyordu. Nil'in Kanopos'tan geçen kolunun bütünüyle dolmuş olmasına karşın, Abukir'den yaklaşık 3 km uzaklıkta-ki kıyıda, aralarında Yunan-Mısır tanrısı Serapis'in tapınağının da (Serapeion) bulunduğ u çok sayıda kalıntıya rastlanır. Kanopos, geçmişte bir merhem yapıcılığı merkezi olmanın yanı sıra Iskenderiye halkının eğlence yeri idi.

Kaponos'ta Osiris'e insan başlı bir kap aracılığıyla tapınılırdı. Bu nedenle arkeologlar ölülerin mumyalanması sırasında iç organlarının bulunduğu insan ya da hayvan başlı kapları yanlışlıkla Kanopos küpü(*) olarak adlandırmışlardır.

Kanopos Fermanı, TANIS TABİLETİ olarak da bilinir, iki dilde ve tek bir sesi belirten üçlü işaret gruplarıyla yazılmış Eski Mısır fermanı. Hiyerogliflerin ve demotik yazının çözümlenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Yunan alfabesi, demotik yazı ve hiyerogliflerle yazılmış olan ferman İÖ 7 Mart 238'de rahipler meclisi tarafından Ptolemaios Euergetes ve karısı Berenike onuruna yürürlüğe konmuştur. Fermanın iki kopyası 1866'da Tanis'te (bugün Sanü'l-Hacerü'l-Kibliye) bulunmuştur. Birçok uzman, bu kopyaların Eski Mısır dilinin çözümünde Rosetta Taşı'ndan sonraki en değerli belgeler olduğu kanısındadır.

Kanopos küpü, Eski Mısır gömü geleneğinde, ölünün mumyalanması işlemi sırasında vücuttan çıkarılan iç organların bulunduğu ahşap, taş, toprak ya da fayans kap. Eski Krallık dönemine (İÖ y. 2686 - y. 2160) ait ilk örnekleri basit kâseler biçimindeydi; Orta Krallık döneminde ise (İÖ y. 2040-1786) bu kaplar, ölünün yüzünü betimlediği sanılan kabartma portrelerle bezenmeye başladı. 19. yüzyıldan itibaren Yeni Krallık sonlarına değin (İÖ 1320-1085) yapılan küplerde Tanrı Horus'un dört oğlu (çakal başlı Dunmutef, şahin başlı Kebehsenuf, insan başlı İmset ve maymun başlı Hapi) betimlenmiştir. 20. yüzyıl döneminde (İÖ y. 1200-1085) iç organların ölüyle birlikte mumyalanması yöntemine geri dönüldüğünden Kanopos küplerinin yapımı giderek azaldı.

kanotu (*Sanguinaria canadensis*), gelincikgiller (*Papaveraceae*) familyasından, Kuzey

Kanotu (*Sanguinaria canadensis*)
Water Cradara

Amerika'nın doğu ve ortabati kesimlerinde yaygın olarak yetişen otsu bitki. Baharın ilk günlerinde çiçeklenen bu bitkiye en çok genişyapraklı ağaç ormanlarında rastlanır. Yaklaşık 20 cm uzunluğundaki kırmızımsı sapların üzerinde açan 4-6 cm çapındaki beyaz renkli çiçeklerin her binnin san renkli erkekorgan demetini çevreleyen se-kiz taçağapragı vardır. Bitkinin çiçekler açıl-madan önce gövdeyi saran büyük damarlı ve yan açık yaprakları çiçekler açtıktan sonra tümüyle açılarak mavimsi yeşil bir renk ve yuvarlak bir biçim alır. Sanguinarin alkaloidi içeren köksaplarının kırmızımsı turuncu renkli özsuğu eskiden Yerliler tarafından boya olarak kullanılırdı.

Kanotunun katmerli çiçekli bir çeşidi bah-çelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir.

Kanoya, Japonya'nın Küşü Adasında, Ka-gosima iline (*ken*) bağlı kent. Osumi Yanm-adasının ortasında yer alır. 1936'da Japon İmparatorluk Deniz Kuvvetleri'ne bağlı bir hava üssünün kurulmasından sonra hızla büyümeye başladı. Hava üssü II. Dünya Savaşı'ndan sonra Japon Savunma Kuvvet-leri'nin denetimine girdi. Tatlıpatates ve tahıl yetiştirilen kent, kırsal yapısını koru-maktadır. Küçük ölçekli tesislerde alkol ve nişasta üretilir. Kent aynı zamanda yarım-adanın ulaşım merkezi durumundadır. Nü-fus (1980) 73.242.

Kanphata Yoga, Hindistan'da, Hindu tanrısı Şiva'ya tapınan çilecilerin (*sannyasi*) oluşturduğu tarikat. Tarikat üyeleri kulak sayısının boşluğuna taktıkları iri küpelerle (*Kan-phata*: "kulak yangı") tanı-nırlar. İbadet ve tefekkür gibi daha kuralcı uğraşlar yerine, doğaüstü güçler edinmeyi vurgulamaları nedeniyle bazen Tantra çileci-leri olarak da adlandırılırlar. 12 yüzyılda ya-da daha önce yaşadığı sanılan Gorakhnath'ı (Gorakshanatha) izledikleri için Gorakhnath'i ya da Nathapanthi adıyla da anılırlar. Kanphata Yoga'nın ideolojisi, Şivacılık ve Budacılığın batını düşünce biçimleri ile Hatha Yoga'dan alınmış mistisizm, büyü ve simya öğelerini birleştirir.

Kanpur, eskiden CANNPÖRE Hindistan'ın kuzeyindeki Uttar Pradesh eyaletinde il ve il merkezi kent. Lucknow'un güneybatısın-da, Ganj Irmağı kıyısında yer alır. 1801'de İngilizler tarafından ele geçirilip sınır kara-kolu yapılmadan önce küçük bir koydu 1857'deki Hint Ayaklanması sırasında kanlı olaylara sahne oldu. İngiliz askerlerinin içine atıldığı söylenen kuyunun başına dikilen anıt bugün de ayakta durur.

Yüzölçümü 260 km² olan Kanpur, Hindis-tan'ın en büyük kentlerinden biri, Uttar Pradesh eyaletinin ise en büyük kentidir. Hem önemli bir kara ve demir yolu kavşağı, hem de büyük bir sanayi ve ticaret merkezi durumundadır. Kentteki yerleşim alanları askeri merkezin kuzeybatısında, sanayi te-sislerinin büyük bölümü ise yerleşim alanla-rının kuzeybatısında yer alır. Demiryolu hattı boyunca kurulmuş üç semt ve Arma-pur adlı banliyö, yerleşim bölgesinin sınırla-rı içinde kalır. Kentin yakınlarında askeri bir havaalanı, merkezinde ise bir üniversite ile eğitim, tıp ve hukuk öğrenimi veren yüksekokullar bulunur. Hindistan Teknolo-jî Enstitüsü ile bir devlet deneme çiftliği de kent merkezindedir. Kanpur'daki başlıca yapılar kutsal bir Hindu tapınağı ve küçük bir gölün kıyısında bulunan Kanila Dınlen-me Evi'dir. Kentte çok sayıda müze de vardır.

Yüzölçümü yaklaşık 6.215 km² olan Kan-pur ilinin toprakları, Ganj ve Yamuna ırmakları arasında kalan şerit biçiminde alüvyonlu bir düzlüğü kapsar. Bu iki ırma-

ğın kolları ve Aşağı Ganj Kanalı tarafından sulanan il topraklarında yetiştirilen başlıca ürünler buğday, nohut (*gram*), süpürgedan-sı (*covar*) ve arpadır. Ayrıca mango (hintki-razi) ve mahua korularıyla bir *dhak* ormanı da vardır. Bugün yıkıntı durumunda olan Bithur, Hinduların kutsal kabul ettikleri bir kenttir. İl sınırları içinde, 6-9. yüzyıllar arasında inşa edilmiş çok sayıda küçük tapınak bulunur. Nüfus (1991) kent, 1.958.282, metropoliten alan, 2.111.284; (1981) 3.742.223.

Kansalar bak. Kanzalar

Kansan Buzul Katı, Kuzey Amerika'da Pleistosen Bölümde (y. 2.5 milyon-10 bin yıl önce) oluşan kayaç katmanlarının başlıca bölümü ve bu kayaçların çökelediği zaman dilimi. Kansan Buzul Katı, her ikisinde de görece ılıman iklim koşullarının egemen olduğu Aftonyen Buzularası Katın üstünde ve Yarmouth Buzularası Katının altında yer alır. Adını, Kuzeydoğu Kansas'ta saptanan yüzey oluşumlarından almakla birlikte, Io-wa'daki Afton yakınlarında bulunan çokel-ler bu katı çok daha iyi betimler.

Kansan buzullarının çok geniş bir alanı kaplamış olduğu sanılmaktadır. Kansan'taki ve Güney Indiana'nın güneyindeki buzul sınırlarından uzaklaştıkça, çokellerin içinde gelişmiş orman ve memeli faunalarına rast-lanır. Günümüzde kurak ya da yarıkurak olan bu bölgeler, eskiden çok daha nemliy-di. Son derece zengin olan Kansan faunası-nın bileşimi ve içerdiği hayvanlar büyük ölçüde günümüzdekine benzer. Buna karşı-lık hayvanların dağılımı ve yaşadıkları böl-geler bugünkünden çok farklıydı. Kansan Buzul Katının özgün fosil faunası mamut, misköküzü, sıgır ve soyu tükenmiş dev kunduz fosillerinden oluşur. Bu katın, Av-rupa'daki Pleistosen Bölümün Mindel Bu-zul Katıyla eşzamanlı olduğu sanılmaktadır.

Kansas, ABD'yi oluşturan eyaletlerden biri. Ülkenin orta kesiminde yer alır. Ku-zeyde Nebraska, doğuda Missouri, güneyde Oklahoma, batıda da Colorado ile çevli-dir. Başkenti Topeka'dır. Kabaca dikdört-gen biçiminde olan eyalet doğu-batı doğrultusunda 660 km, kuzey-güney doğrultusun-da 340 km uzanır. Yüzölçümü 213.098 km²'dir.

Arkeolojik bulgulara göre eyalet toprakla-rında ilk kalıcı yerleşmeyi kuranlar, bugün Republican ve Blue adıyla bilinen ırmakla-rın suladığı bölgede 1200-1500 arasında yaşayan varlıklı bir tarım toplumuydu. Böl-geye Avrupalılar geldiğinde burada yerleşik olan başlıca Yerli toplulukları ise Kanzalar, Ozaclar, Pavniler ve Viçitlardı.

1541'de Meksika'dan kuzeye doğru altın aramaya giden bir grubun onderi olan Francisco Coronado, bölgeye ayak bastığı bilinen ilk Avrupalı kâşiftir. 1682'de Fransız kâşif La Salle bölgeyi Fransız toprağı ilan etti; 18. yüzyılda Fransız kurk tüccarları, bugün eyaletin kuzeydoğu bölümünü oluşturan yörede, Yerlilerle giderek gelişen ticaret ilişkileri kurdular. ABD 1803'te Louisiana Alımı çerçevesinde Kansas'ı Fransa'dan satın aldı. Kansas-Nebraska Ya-sası'yla (1854) Kansas Toprakları'nın oluşturu-lup beyazların yerleşimine açılmasına değin bölge, Santa Fe ile Oregon yollarının başlangıç noktası ve doğudaki toprakların-dan çıkartılan Yerliler için federal hükümet-in ayırdığı yerleşim alanlarından biriydi. Amerikan İç Savaşı'ndan önceki 10 yıl boyunca kölelik sorunu konusunda çıkan çatışmalardan ötürü bölgeye "Kanlı Kan-sas" adı takıldı. Kansas 1861'de bağımsız bir eyalet olarak Birlik'e katıldı.

Coğrafi açıdan hemen hemen kesintisiz bir ova niteliğindedir. Güneydoğuda deniz düzeyinden 210 m yükseklikteki Orta Alçak Bölge'den başlayıp düzenli biçimde yükselerek Colorado sınırı yakınlarındaki Büyük Ovalarda 1.200 m'ye ulaşır. Topraklarındaki sular, Arkansas ve Kansas ırmak sistemleri aracılığıyla doğudaki Mississippi Irmağına boşalır. Eyalette, yaz ve kış sıcaklıkları arasında büyük farklılıkların olduğu ılıman bir kara iklimi egemendir. Yıllık ortalama sıcaklık 13°C'dir; ekinlerin büyüme mevsimi nisan ortasından eylül ortasına değin sürer. Yıllık ortalama yağış miktarı batıda 500 mm, doğuda ise 1.000 mm'nin üzerindedir; bunun büyük bölümü ilkbahar ve yaz aylarında yağmur olarak düşer.

Kansas'a ilk yerleşenler çoğunlukla kölecilik karşıtı New England'lılar ile Avrupalı göçmenlerden oluşan çiftçilerdi. Topraklarının yaklaşık yüzde 90'ı tarıma ayrılmış olan eyalette nüfusun üçte biri kırsal alanlarda yaşamaktadır. Nüfusu 100 binden fazla olan yalnızca üç kent vardır: Wichita, Kansas ve Topeka. Ekonomik nedenlerle genç nüfusun büyük bölümü başka eyaletlere göç etmektedir.

Ekonomi büyük ölçüde tarıma ve çoğunlukla tarım ürünlerini işleyen imalat sektörlerine dayanır. Kansas ABD eyaletleri içinde buğday ve süpürgedarısı üretiminde birinci, sığır ve dana etinde üçüncü, domuz eti üretiminde ise dokuzuncu sırada yer alır. Başlıca sanayi etkinlikleri et paketleme, tahıl öğütme, makine ve uçak montajıdır. Petrol ve doğal gaz ise önemli yeraltı kaynaklarıdır.

Kansas'ta, bir düzineden fazla demiryolundan oluşan kusursuz bir ulaşım ağı vardır. Demiryolları yan hatlarla silolara bağlanır. Ayrıca otoyollar ve havayolları eyaleti boydan boya geçer. Missouri ve Mississippi ırmaklarına bağlı sularda da yoğun bir mavnalı trafiği vardır.

Kültür ve sanat etkinlikleri Wichita ile Topeka'da yoğunlaşmıştır; ayrıca eyalet boyunca kurulmuş çok sayıda yüksek okul ve üniversite vardır. Eyaletin en büyük üniversitesi olan Kansas Üniversitesi (Lawrence) doğa tarihi ve sanat müzeleriyle de ünlüdür. 19. yüzyıl ortalarından kalma Larned ve Scott kaleleri, tarihsel alan olarak koruma altına alınmıştır. Nüfus (1992 tah.) 2.523.000.

Kansas, ABD'de Kansas eyaletinin kuzeydoğusundaki Wyandotte ilinin (county) merkezi kent. Kansas ve Missouri ırmaklarının kavşagında yer alır. Missouri eyaletindeki Kansas kentiyile komşudur.

Bugünkü Kansas kenti sekiz ayrı kentin birleşmesiyle oluşmuştur. Bu kentlerin en eskisi olan Wyandotte, Yerlilerden satın alındıktan sonra 1857'de imar edildi. 1859'da da tüzel kimlik kazandı. Kansas-Nebraska Yasası'nın (1854) yürürlüğe girmesinden sonra kölecilik yanlıları ile karşılarının kurdukları rakip yerleşmeler kentin hızla gelişmesini sağladı. Kansas'ın 1861'de Birlik'e katılmasına olanak sağlayan anayasa da Wyandotte'ta kaleme alındı. Wyandotte 1863'te ilk kıtaarası demiryolu olan Birleşik Pasifik Demiryolu Doğu Bölümü'nün (sonradan Kansas Pasifik Demiryolu) doğudaki başlangıç noktası seçildi. Texas'ta yetiştirilen sığır sürülerinin Kansas Pasifik Demiryolu üzerinden taşınması Wyandotte'in büyük bir pazarlama ve yükleme merkezi olarak gelişmesinde önemli rol oynadı. 1870'lerde de çiftlik hayvanlarının geçici olarak barındırıldığı merkezler ve et paketleme tesisleri kuruldu. 1870'lerde Eski Kansas kenti ve Riverview gelişti; Riverview 1880'de Wyandotte'a katıldı. Wyandotte'in güneyinde bulunan bir tepenin üzerinde Armstrong adlı yeni bir yerleşme, 1880'de de Kansas'ın kuzeyinde adını bir et paketleme tesisinden alan Armourdale sanayi bölgesi kuruldu. Kansas'ın güneyinde bulunan Santa Fe'deki dükkânların ve demiryolu depolarının çevresinde gelişen Argentine ise zamanla bir metalurji bölgesine dönüştü. Argentine dışındaki kentler 6 Mart 1886'da Kansas adıyla birleşerek yeni bir kent oluşturdular. Argentine 1910'da, Kansas Üniversitesi Tıp Merkezi'nin bulunduğu Rosedale ise 1922'de Kansas kentine katıldı. Kölecilik karşıtlarının Missouri Irmağı üzerinde serbest liman olarak kurduğu Quindaro da yeni kentin içinde kaldı. 1903, 1951 ve 1977'deki seller kentte önemli zarara yol açtı.

Kansas kenti, kendi metropoliten alanındaki ağır sanayi tesislerinin büyük bölümünü barındırmaktadır. Ayrıca önemli bir et paketleme merkezidir. Başlıca sanayi ürünleri kimyasal maddeler, kâğıt ürünleri, otomobil, vagon, petrol ve sabun ürünleri ile işlenmiş çeliklerdir. Kansas kentine Tıp Merkezi'nin yanı sıra Donnelly College (1949), Kansas Community College (1923), Baptist İlahiyat Okulu ve Kansas Görme Engelliler Eyalet Okulu bulunmaktadır. Tarımcı Ünlüler Evi ve Ulusal Merkezi, Şavni Metodist Misyonu (1839) ve Wyandotte II Müzesi Kansas'ın ilginç yerleridir. Nüfus (1990) kent, 149.767; metropoliten alan, 1.566.280 (Missouri-Kansas).

Kansas, ABD'de, Missouri eyaletinin batı kesiminde Clay, Jackson ve Platte illerinde (county) kent. Missouri Irmağı üzerinde, Kansas (yerel adı Kaw) Irmağının ağzında yer alır ve Kansas eyaletindeki Kansas kentiyile komşudur. Kansas eyaletindeki Olathe, Prairie Village ve Overland Park ile Missouri eyaletindeki Independence, Liberty, Gladstone, Raytown, Lee's Summit, Grandview ve North Kansas kentleriyle birlikte bir kent kompleksi oluşturur.

Kente ilk yerleşenler (1821), François Chouteau'nun önderliğindeki Fransız kürk tüccarlarıydı. 1833'te kurulan Westport hızla gelişerek batıdaki topraklara yapılan seferlerin gereksinimlerini karşılayan bir ticaret merkezi oldu. Chouteau'nun kurduğu ve Westport Landing olarak bilinen yerleşim merkezi de bir ırmak limanı olarak gelişti. Santa Fe ve Oregon yollarının da son durağı olan bu yerleşme Kansas Irmağı'nın adını alarak 1850'de kasaba, 1853'te de kent statüsü kazandı. İç Savaş sırasında bölünen kent birçok çatışmaya sahne oldu. Konfederasyon'a (Güney) bağlı W.C. Quantrell komutasındaki vurucu birliklerin

Kansas'ta Özgürlük Anıtı, Missouri
Jaca Zorri

baskınlarına uğradı. St. Louis'den gelen demiryolunun 1865'te kente ulaşmasından, 1869'da da Missouri Irmağı üzerinden köprüyle Hannibal ve St. Joseph Demiryolu'na bağlanmasından sonra hızla gelişti. Kansas kenti bugün hayvan pazarı, büyük tahıl ambarları, et paketleme ve besin işleme tesisleriyle geniş bir tarım bölgesinin pazarlama ve yükleme merkezidir. Makine, ulaşım araçları, çelik ve kimyasal madde üretimi, petrol rafinasyonu, otomobil montajı, basım ve yayımcılık kentteki çeşitli işkolları arasındadır. Yöredeki Richards-Gebaur Hava Kuvvetleri Üssü (Grandview, Missouri), Sunflower Kara Kuvvetleri Cephan Fabrikası (De Soto, Kansas) ve Lake Kenti Cephan Merkezi de (Independence, Missouri) kent ekonomisine katkıda bulunur.

Kansas kentindeki Missouri Üniversitesi 1963'te kurulmuştur. Kentin öbür kurumları arasında Rockhurst College (1910), Avila College (1916), Metropolitan Community College adlı üç okul, Midwest Araştırma Enstitüsü, Missouri Teknoloji Enstitüsü (1931), Kansas Kenti Osteopati ve Tıp Yüksekokulu ile Kansas Kenti Sanat Enstitüsü (1895) sayılabilir. Nasıralı Kilisesi, Hristiyanlık Birlik Okulu ve Halktan Halka Değişim Programı'nın yönetim merkezleri de Kansas kentindedir. Kentte her yıl çiftlik hayvanı ve at gösterileriyle Rodeo düzenlenir.

I. Dünya Savaşı'nın anısına yapılan 66 m yükseklikteki Özgürlük Anıtı, Union İstasyonu'nun yakınındadır. Kentin çevresinde William Nelson Sanat Galerisi ve Atkins Güzel Sanatlar Müzesi, Lone Jack İç Savaş Müzesi ve Lake Jacomo'da bölgeye ilk yerleşenlerin yapılarının korunduğu Missouri Town 1855 bulunur. Swope Park'ında bir açık hava tiyatrosu ve hayvanat bahçesi vardır. 34 hektarlık bir alana yayılmış olan kültür ve iş kompleksi Crown Merkezi 1973'te açılmıştır. Nüfus (1990) kent, 435.146; metropoliten alan, 1.566.280 (Missouri-Kansas).

Kansas City Star, ABD'de, Missouri eyaletinin Kansas kentinde yayımlanan günlük akşam gazetesi. ABD'nin büyük gazetelerinden biridir.

1880'de William Rockhill Nelson ve bir ortağı tarafından kuruldu; ortak yatırımcı bir süre sonra çekildi. Gazete daha ilk günlerden başlayarak seçim hilelerine ve yolsuzluklara karşı yurttaşların haklarını savunan kampanyalar yürüttü. Gazetenin bütün yönetimi başyazar olarak Nelson'ın elindeydi. *Kansas City Star* 1890'larda, kentte bir toplantı salonu yapılması için başarılı bir kampanya yürüttü.

1915'te Nelson'ın ölümünden sonra damadı Irwin R. Kirkwood'un çalışanların ortaklığı sistemini getirmesiyle gazetenin yönetimi çalışanların eline geçti. Gazete kapsamlı haberciliği, kampanyaları ve yazar kadrosunun niteliğiyle ün kazandı. Ernest Hemingway ve Edgar Snow gazetenin yetiştirdiği iki ünlü yazardır.

Kansas City üslubu, 1930'larda Missouri eyaletindeki Kansas kenti yöresinde toplanan müzikkilerin geliştirdiği caz üslubu. Aralarında Kansas kentinden olmayanların da bulunduğu bu müzikkiler piyanist Pete Johnson ve Mary Lou Williams, şarkıcı Joe Turner, trompetçi Oran "Hot Lips" Page, saksofoncu Buster Smith, Ben Webster ve Lester Young, basçı ve şef Walter Page, saksofoncu ve şef Andy Kirk ve üçü de piyanist ve şef olan Bennie Moten, Jay McShann ve Count Basie'yd.

Kansas City üslubunun belirgin özellikleri, Chicago ve New York üslupları kadar sert olmayan, gevşek ve rahat bir ritim duygusu ile düzenlemelerdeki yalınlıktır. Bu düzenlemeler çoğunlukla, topluluğun bir bölümüyle başka bir bölümü (örn. saksofonlarla baslar) arasında antifonal olarak çalınan ve *riff* adı verilen senkoplu, yinelenmeli cümleler biçimini alıyordu. Saksofoncular, Doğu Kıyısında yaygın olandan daha kuru ve daha ağır vibratolu bir tonu yeğliyorlardı.

Kansas City üslubu Count Basie'nin radyo programlarıyla, ardından da Walter Page'in dağılan Blue Devils topluluğu ile Bennie Moten topluluğundan arta kalan müzikçilerle oluşturduğu toplulukla çıktığı turnelerle bütün ülkede büyük bir ilgi topladı. Böylece gelişen Kansas City tınısının yıldız solocusu ise Lester Young'dı. Bir süre sonra saksofoncu Charlie Parker, dönemin önemli saksofoncularından Buster Smith'in etkisiyle kendi çalış tarzını geliştirerek Jay McShann topluluğunda solocu olarak dinleyici karşısına çıktı. Parker daha sonra *bebop*'in(*) öncüleri arasında yer alacaktı.

Andy Kirk, Jay McShann ve Count Basie topluluklarından ötürü genel olarak *swing* dönemine özgü bir büyük orkestra üslubu savılmasına karşılık, Kansas City üslubunun gelişimi 1920'lerden 1940'lara değin, New York ve Chicago caz üsluplarınınkine benzer bir yol izlemiştir. Önce New Orleans tarzı küçük topluluklarla, ardından notaya alınmış daha zengin düzenlemelere başvuran büyük topluluklarla gelişmiş, sonunda da *swing* dönemi büyük orkestralarıyla doruk noktasına varmıştır. Ross Russell'in *Jazz Style in Kansas City and the Southwest* (1971; Kansas Kenti ve Güneybatıda Caz Üslubu) ve Leroy Ostransky'nin *Jazz City* (1978; Caz Kenti) adlı kitapları, bu caz üslubu üzerine geniş tartışmalar içerir, ayrıca 1930'ların Kansas kentindeki zengin eğlence ortamını hazırlayan siyasal ve ekonomik etkenler üzerinde durur.

Kansas Irmağı, KAW IRMAĞI olarak da bilinir, ABD'de, Kansas'ın kuzeydoğusunda ırmak. Uzunluğu 272 km'dir. Junction kentinde birleşen Smoky Hill ve Republican ırmaklarının Manhattan yakınlarında Big Blue Irmağına katılmasıyla oluşur. Doğu yönünde akarak Kansas kentinde Missouri Irmağına karışır. Kansas'ın kuzeyini, Nebraska'nın güneyinin bir bölümünü ve Colorado'nun doğusunu da içine alan 158.770 km²'lik bir alanın sularını toplar. Temmuz 1951 ve Eylül 1977'de, alışılmadık ölçüde şiddetli yağmurlardan kaynaklanan taşkınlar ırmak havzasına, özellikle de Kansas kenti çevresine büyük zarar vermiştir.

Kansas-Nebraska Yasası, ABD'de İç Savaş öncesinde, yeni oluşturulan topraklarda köleliğin yaygınlaştırılmasını öngören ve halk egemenliği ilkesini Kongre iradesinin üzerine çıkaran yasa (30 Mayıs 1854). Louisiana Alımı'yla (1803) ABD'ye katılan toprakların (Missouri dışında) 36° 30' enleminin kuzeyinde kalan bölümünde, 1820'deki Missouri Uzlaşması'yla kölelik yasaklanmıştı. Demokrat Parti senatörü Stephen A. Douglas'ın Kongre'ye sunduğu yasa tasarısı, 1850 Uzlaşması'yla New Mexico ve Utah topraklarında uygulamaya konan halk egemenliği ilkesini Kansas ve Nebraska'da kurulacak topraklar için de öngörüyordu. Kölelik konusundaki bölgesel ayrılıkların artmasını engellemeyi amaçlayan tasarısı, tam tersi sonuç vererek bölünmeyi körükledi ve köleliği savunanlara verilmiş bir ödün sayılarak özgür eyaletler ve kölelik

karşısı gruplarca engellenmeye çalışıldı. Tasarının yasallaşmasının ardından, köleliğe karşı çıkan Cumhuriyetçi Parti kuruldu. Kansas Toprakları'nda kölelik yandaşlarıyla karşıtları arasındaki üstünlük mücadelesi, siyasal kargaşalıklarla dolu kanlı bir dönem başladı. *Ayrın bak.* Kanlı Kansas.

Kansei reformları, Japon devlet adamı Matsudaira Sadanobu'nun, Tokugawa yönetimi sırasında yaşanan mali ve ahlaki bunalımı aşmak amacıyla, 1787-93 arasında uygulamaya koyduğu ve ağırlıklı olarak Kansei döneminde (1789-1801) uygulanan tutucu reformlar.

Kansei reformları çerçevesinde başta Batı ülkeleri olmak üzere yabancı devletler ile yapılan ticarete kısıtlamalar getirilirken, tarım etkin bir biçimde desteklendi. Çiftçilerin kentlere göç etmelerini engellemek için çeşitli önlemler alındı ve tüccarların Tokugawa Şogunluğu'nun hizmetindeki kişilere olan borçları azaltıldı ya da tamamen silindi. Sadanobu ayrıca genel bir tasarruf seferberliği başlattı ve bütün sınıfların harcamaları üzerine kesin sınırlamalar getirdi. Aynı dönemde Zhu Xi'nin Konfüçyüsçülük anlayışı desteklendi ve yayınlara sıkı bir sansür uygulanmaya başladı. Kutlının olumsuz etkilerini azaltan ve devlet maliyesine geçici olarak destek sağlayan bu reformlar, Sadanobu'nun görevden alınmasından sonra yavaş yavaş uygulamadan kalktı.

kanser, vücutta yapı ve işlev bakımından anormal hücrelerin denetimsiz ve aşırı çoğalmasıyla ortaya çıkan yüzen fazla hastalığın ortak adı. Bu çoğalma, yaşamsal önemi olan bir organ ya da dokuda oluşursa normal işlevi bozarak ya da kesintiye uğratarak ölüme yol açar.

Kanser birçok farklı bitki ve hayvanda görülürse de en sık insanda rastlanan türleri araştırılmıştır. Vücuttaki hücre ya da dokular tam olarak anlaşılmayan nedenlerle normalden hızlı büyüyüp anormal boyutlar aldıklarında ve normal işlevleri değiştiğinde kanserleşmeden söz edilir.

Kanser, önceden düşünüldüğünün tersine, vücudun genel durumundan, yapısından bağımsız gelişen bir olgu değildir. Kanserlin ortaya çıkmasının, bireyin yatkınlığı ve bağışıklık sisteminin durumuyla yakından ilişkili olduğu düşünülmektedir. Örneğin meme ve prostat kanserlerinde bir tür virüsün rol oynadığı sanılmaktadır. İyi huylu ırların tersine, kanser çevreye yayılma eğilimi gösterir. Yayılmanın derecesi genellikle hastalıktan kurtulma şansını da gösterir. Kanser gelişirken üç evreden geçer. Ur, kaynaklandığı dokunun içinde sınırlıysa hastalığın erken evrede olduğu söylenir; hastalık bu evredeyken saptanırsa çoğunlukla tedavi edilebilir. Doğrudan yayılma evresinde kanser hücreleri çevredeki dokulara ya da o bölgeye ait lenf düğümlerine yayılmıştır; bu evrede tedavi kimi zaman başarılı olur. Kanser hücreleri çoğalmaya başladıkları ilk organ ya da dokudan kan ya da lenf dolaşımı yoluyla vücudun daha uzak bölgelerine gitmiş ve ikincil ırlar oluşturmuşsa kanserlin metastaz evresinde olduğu söylenir. Metastaz yapmış kanserlerin iyileşme olasılığı çok düşüktür.

Kanser hücreleri sağlıklı hücrelerden daha hızlı bölünür ve çoğalırsa da, kanserli ve normal dokular arasındaki ayırmada belirleyici olan kanser hücrelerindeki çoğalmanın durdurulmaması ve bu hücrelerin, normal doku büyümesinin işlevsel dengesine özgü yararlı ve sınırlı olarak çoğalan bir doku biçiminde farklılaşmamasıdır.

Sınıflandırma. Kanserler temel yapılarına göre karsinom ve sarkom olarak ikiye ayrılabilir. Karsinomlar vücudu kaplayan

deri ile meme, solunum ve sindirim yolları, iç salgı bezleri, üreme organları ve boşaltım sisteminin iç yüzünü döşeyen epitel dokudan; sarkomlar bağdoku, yağ dokusu, kan damarları, kemik ve kıkırdak gibi dokulardan çıkar. Ender görülse de, bazı kanserler hem epitel doku, hem de bağdokudan kaynaklanır ve karsinosarkom olarak adlandırılır. Kan yapıcı dokular, sinir sistemi ve pigmentli deri hücrelerinin kanserleri bu sınıflandırmaya girmez.

Kanserin türünü belirtmek için karsinom ve sarkom sözcüklerine, kaynaklandığı dokuyu belirten Latince ya da Yunanca önekler takılır. Örneğin kemik dokusunda yerleşen ve gelişen kanser osteosarkom, yağ dokusu kanseri liposarkom, lifsi bağdokunun kanseri fibrosarkom olarak bilinir. Öte yandan, adeno- öneki, tiroit adenokarsinomu ya da mide adenokarsinomunda olduğu gibi epitel kökenli kanserlerde özellikle salgı bezleri hücrelerinin bulunduğunu gösterir.

Derinin bazal hücreli kanseri ya da dil, dudak, gırtlak, idrar kesesi, döllyatağı boynu ve karnış gibi organların mukozal dokusundan kaynaklanan kanserler de epidermoit ya da yassı hücreli karsinom olarak adlandırılır.

Nedenleri. Kanserlin oluşmasında çeşitli etkenlerin tek başına ya da bir arada rol oynayabileceği bilinmekteyse de, mekanizma tam olarak anlaşılmamıştır. Örneğin asbest, çok halkalı hidrokarbonlar ve sigara dumanındaki çeşitli bileşiklerin kansere neden olduğu, radyoaktif serpinti, X ışınları ve morötesi (ultraviyole) ışınları gibi iyonlaştırıcı ışınım kaynaklarının da kanserojen olduğu anlaşılmıştır. Ama etkenle karşılaşma ile kanserlin ortaya çıkışı arasında geçen süre genellikle çok uzun olduğu için, etkene hedef olma süresi ve yoğunluğuyla kanserlin ortaya çıkma olasılığı arasındaki ilişki tam olarak bilinemez. Bazı kanserlerin virüs kökenli olduğu sanılmaktadır. Örneğin, Epstein-Barr virüsünün Burkitt lenfomasına, üreme organlarında enfeksiyona neden olan uçuk virüsünün kadınlarda döllyatağı boynu kanserine yol açabileceği bilinir. Araştırmalar, kansere neden olduğu düşünülen virüslerdeki benzer genlerin insanda da bulunduğunu göstermiştir. Sağlıklı hücrelerde yer alan bu genler fenotipe yansımadığı sürece kanserleşme söz konusu değildir. Son yıllarda kalıtımın da kanser oluşumunda etkili olduğu görüşü ağırlık kazanmaktadır. Kanserleşmenin ilk evresinde, dezoksiribonükleik asidin (DNA) yapısı doğuştan gelen ya da sonradan gelişen bir bozuklukla değişir. İkinci evrede hücrenin düzenli ve denetimli çoğalması bozulur. Bu dönemde kimyasal ve fiziksel etkenler, hormonlar ya da beslenme düzeyindeki değişimler gibi dış etkenler kanserlin ortaya çıkmasında tetik rolü oynayabilir. Bu dönemin oldukça uzun sürmesi, hücre kanserleşmeden önce, alınacak önlemler üzerinde araştırmalar yapılmasını kolaylaştırmıştır.

Tedavi. Günümüzde kanser tedavisi çeşitli ilaç ve hormonların verilmesine (kemoterapi), cerrahi tedavi, radyoterapi ya da bunların bir ya da birkaçının birlikte uygulanmasına dayanır. Kanser tanısı ne kadar erken konur ve tedaviye ne kadar çabuk başlanırsa iyileşme olasılığı o kadar yüksektir.

Bütün tedavi türlerinde istenmeyen etkiler ve sonuçlar görülebilir. Kemoterapide kullanılan ilaçların çoğu kanser hücrelerinin çoğalma ve yayılmasını önlemeye yöneliktir ve bu etkiyi hücrenin DNA'sının yapısını değiştirerek gösterir. Ancak, bu etkinin kanser hücrelerine özgü olmaması sağlıklı hücrelerin DNA'sının da değişerek zarar

görmesine yol açar. Bunun gibi, radyoterapi rapide kanserli dokuya yöneltilen ışınlar çevre dokuları da zedeleyebilir. Günümüzde radyoterapi aygıt ve tekniklerinin geliştirilmesi bu tehlikeyi bir ölçüde azaltmaktadır.

Kalınbağırsak, meme ya da akciğer gibi organlarda, belirli bir bölgedeki sınırlı ırlar cerrahi girişimle çıkartılabilir; yayılma (metastaz) olasılığını azaltmak için kötü huylu hücrelerin tümünün çıkartılması gerekir. Metastaz genellikle birincil kanser odağından uzaktaki bir bölgede ve çok sayıda ırla ortaya çıktığı için bu aşamada cerrahi girişim yetersiz kalabilir; tek tedavi yolu kemoterapidir.

Görece ender rastlanan bazı kanser türlerinin tedavisinde oldukça iyi sonuçlar elde edilmiştir. Örneğin yumurtalık ve erbezi (testis) kanserlerinde platin içeren kanser ilaçları etkilidir. Vücudun savunmasını üstlenen hücrelerin yer aldığı lenf dokusu kanserlerinde ilaçlar ve radyoterapi yaşam süresini belirgin olarak uzatabilir; çocukluk dönemi lösemilerinde kemik iliği nakli ölüm oranını azaltır. Bu tedavi yönteminin başarısı, bütün organ ve doku nakillerinde olduğu gibi vericinin kemik iliği hücrelerinin alıcıda uyumsuzluk yanıtına yol açmamasına ve nakledilen hücrelere saldırarak savunma hücrelerini etkisiz hale getirmesine bağlıdır.

Günümüzde kanserin oldukça yaygın bir hastalık olduğu söylenebilir; gelişmiş ülkelerde üç kişiden biri, yaşamının belirli bir döneminde kanser olur. Erkin bir tedavi yöntemi bulunana değin kanser tedavisinde başarı hastalığa erken tanı konmasına ve bilinen kanserojenlerden kaçınmaya bağlı olacaktır.

Kanserle ilgili araştırmalarda belki de en önemli ilerleme, kanserden korunmanın taşıdığı önemin giderek daha iyi anlaşılması olmuştur. Örneğin, sigara ile akciğer kanseri arasındaki ilişkinin saptanması bunun klasik örneğidir. Daha az bilinmesine karşılık, bunun kadar önem taşıyan bir uygulama da, sanayi ve gıda maddeleri yapımında kullanılacak tekniklerde kanser yapıcı maddelerin kullanılmaması yönündeki sürekli denetimdir.

kanserojen, bazı kimyasal maddeler ile ışınım ve virüs gibi, kansere neden olabileceği düşünülen etkenlerin ortak adı. Bu etkenlerin biri ya da birkaçıyla karşı karşıya kalınması, tam olarak anlaşılmayan koşullar altında kanserleşmeyi başlatabilir.

Kimyasal sanayi atıkları, fabrikalar, yerleşim birimleri ve otomobillerin yol açtığı çevre kirliliği ve sigara dumanı, coğrafi konum ve iklim koşullarına bağlı olarak değişen derecelerde kanserojen etki içerir. Güneşin morötesi ışınları, X ışınları ile yaşadığımız çevrede bulunan ve sanayide kullanılan radyoaktif maddelerin iyonlaştırıcı ışınımı fiziksel kanserojenlerdendir. Bazı virüslerin (onkojenik virüs) hayvanda ve insanda kansere neden olduğu düşünülmektedir. Ayrıca vücutta bir bölgenin art arda zedelenmesi ya da örselenmesi de kanser oluşmasını kolaylaştırabilir.

Bazı kanser türlerinin, bir eğilimin kuşaklar boyunca aktarılmasıyla ortaya çıkışı, bu nedenle kalıtsal olduğu söylenebilir. Aktarılan bu eğilim, kanserojen etkilerin vücutta odaklanması sonucunda kanserleşmeye yol açar. Kanseröjenlerin tanınması ve kanserleşme sürecini başlatmadan ortadan kaldırılması ile bu hastalığın görülme sıklığı azaltılabilir.

Kansız Devrim bak. 1688 Devrimi

kansızlık, ANEMİ olarak da bilinir, kandaki alyuvarların sayı ya da hacimce azalması ya da yetersiz hemoglobin içermesiyle ortaya çıkan bozukluk. Oluşma nedenine, alyuvarların boyuna ve içerdiği, hemoglobinin miktarına ve ortaya çıkan belirtilere göre yüze yakın kansızlık türü vardır. Kronik ya da akut kan kaybına bağlı olabilir; orak hücreli kansızlık, kalıtsal sfersitoz ya da glikoz-6-fosfat dehidrojenaz eksikliğinde olduğu gibi kalıtsal bozukluklar ya da sulfonilamid, primakin ya da naftalin gibi kimyasal maddeler de alyuvarların topluca yıkımına (hemoliz) yol açar. Lösemi ve aplastik kansızlık gibi kemik iliği hastalıkları; alyuvar yapımı için gerekli maddelerden özellikle B₁₂ vitamini, folik asit, demir ve bazı hormonların yetersizliği; başta kronik enfeksiyonlar, yaygın kanser ve böbrek yetersizliği olmak üzere bazı hastalıklarda oluşan toksinler ile bazı ilaçlar da alyuvar yapım süreçlerini etkileyerek bu hücrelerin yetersiz miktarda yapılmasına yol açar.

Kansızlıklarda, genellikle dört tür yapı bozukluğu görülür. Alyuvarlar normalden büyüğe büyük hücreli kansızlıktan (örn. Addison kansızlığı), alyuvarların yapısının görece normal olmasına karşın sayısında azalma varsa normal hücreli kansızlıktan (örn. mide ülserinde ya da hemofili de olduğu gibi ani kan kaybindan kaynaklanan kansızlık), alyuvarlar normalden küçükse basit küçük hücreli kansızlıktan (örn. kronik iltihaplı hastalıklar ve böbrek hastalığında görülen kansızlık), hemoglobinin yoğunluğunda ve alyuvarların boyunda azalma varsa hipokrom küçük hücreli kansızlıktan (örn. demir eksikliği kansızlığı, Akdeniz kansızlığı) söz edilir.

Kansızlıkta en sık rastlanan belirti genellikle deri, mukozalar ve tırnaklarda solukluktur. Kulak çınlaması, baş dönmesi, bayılma ve soluk darlığı dokulardaki oksijen yetersizliğine bağlıdır. Kalbin dokuların yeterince oksijen almasını sağlamak için çok fazla çalışması, kalp büyümesine ve kalp atım hızının artmasına yol açar. Kansızlık tedavisi, türüne göre çok büyük farklılıklar gösterir. Başlıca tedavi biçimleri şöyle sıralanabilir: Belirli bir maddenin yetersizliğinde eksik maddelerin vücuda verilmesi, toksik etkenlerin saptanması ve vücudun bu maddelerden temizlenmesi, kansızlığa neden olan temel bozukluğun giderilmesi, kimi zaman cerrahi yöntemler (örn. dalağın alınması) kullanılarak kansızlığın hafifletilmesi ya da kan nakli yapılarak kan hacminin artırılması.

Kansk, Rusya Federasyonu'nun orta kesiminde, Krasnoyarsk bölgesinde (*kray*) kent. Kan Irmağı kıyısında kuruludur. Trans-Sibirya Demiryolu'nun boydan boya geçtiği kent, 1640'ta yapılan bir kalenin çevresinde gelişmiştir. 1980'lerin başında büyük bir kömür bölgesi olarak gelişen Kansk-Açınsk linyit havzasının merkezidir. Ayrıca pamuk ve gıda sanayileri ile hammadde olarak odun kullanılan sanayi kolları vardır. Nüfus (1989) 110.000.

Kansu, Ceyhun Atuf (d. 1919, İstanbul - ö. 17 Mart 1978, Ankara), Anadolu insanının zor yaşam koşullarını yansıtan toplumcu şiirleriyle tanınan şair ve yazar.

Eğitimci ve siyaset adamı Nafi Atuf Kansu'nun oğluydu. Çok küçük yaşta annesini yitirdi. 1921'de babasıyla birlikte Ankara'ya gitti. Ankara Gazi Lisesi'ni (1938) ve İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'ni (1944) bitirdi. Ankara Numune Hastanesi'nde çocuk hastalıkları dalında uzmanlık eğitimi tamamladıktan sonra Turhal Şeker Fabrika-

sı, Ankara'da Şeker Fabrikaları Genel Müdürlüğü ve Etimesgut Şeker Fabrikası'nda hekimlik yaptı.

İlk şiiri lise öğrencisiyken okul dergisi *Filiz*'de yayımlandı (1938). Daha sonra *İnkılapçı Gençlik*, *Ülkü*, *Yücel*, *Millî*, *İstanbul* gibi dergilerde çıkan şiirlerinde halk şiiri duyarlılığını hece ölçüsü içinde sürdürdü. 1940'tan sonra olgunlaşmış bir şiirle kuşağının önde gelen temsilcileri arasına girdi. *Varlık*, *Ataş*, *Yön*, *Papiris* ve *Türk Dili* dergilerindeki ürünlerinde halkın yaşam mücadelesi içinde çektiği acıları coşkuyla bir söyleyişle yansıttı. Aynı tutumu makale, deneme ve radyo konuşmalarında da sürdüren Kansu ayrıca *Çocuk* dergisinde masallar, *Vakit* ve *Ulus* gazeteleri ile *Varlık* ve *Seçilmiş Hikâyeler Dergisi*'nde öyküler yayımladı. Türk Dil Kurumu'nda da (TDK) görev yapan Kansu *Köy Öğretmenine Mektuplar* (1964) adlı yapıtıyla 1965 TDK Deneme Ödülü'nü, *Bağımsızlık Gülü* (1965) adlı kitabıyla aynı yılın Yeditepe Şiir Armağanı'nı, *Sakarya Meydan Savaşı* (1970) adlı şiir kitabıyla da 1970 Behçet Kemal Çağlar Ödülü'nü kazandı. 1986'da adına bir şiir ödülü kondu.

Öbür önemli yapıtları arasında *Bir Çocuk Bahçesinde* (1941), *Bağbozumu Sofrası* (1944), *Çocuklar Gemisi* (1946), *Yanık Hava* (1951), *Hazircin Defteri* (1955), *Yurdundan* (1960), *Buğday*, *Kadın*, *Gül* ve *Göküzü* (1970) adlı şiir kitapları ile makale ve denemelerinin derlendiği *Devrimcinin Takvimi* (1962), *Ya Bağımsızlık Ya Ölüm* (1964), *Atatürkçü Olmak* (1969), *Halk Önderi Atatürk* (1972), *Cumhuriyet Bayrağı Alında* (1973) ve *Cumhuriyet Ağacı* (1973) sayılabilir. *Tüm Şiirleri* 1978'de ölümünden sonra iki cilt olarak yayımlanmış, ayrıca *Güneş Salkımı* (1991) ve *Bir Kasabadan Resimler* (1991) adıyla bir araya getirilmiştir.

Kansu, Nafi Atuf (d. 1890, Mekke - ö. 27 Ekim 1949, Ankara), eğitimci ve siyaset adamı.

1910'da Mülkiye Mektebi'ni bitirdikten sonra Edirne, Bursa ve İstanbul'da çeşitli ortaöğretim kurumlarında görev yaptı. 1911-12 yıllarında Edirne'de Mehmed Vehbi'yle *Sayı Tettebbu* adlı dergiyi yayımladı. Burada "kişisel girişimciliği özendiren bir eğitim" anlayışının savunuculuğunu yaptı. Nisan 1921'de Anadolu'ya geçerek Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) hükümetinin hizmetine girdi. Matbuat ve İstihbarat Müdiriyet-i Umumiyesi'nde (bugün Basın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü) baş çevirmenlik, *Hakimiyet-i Milliye* gazetesinde yazı işleri müdürlüğü yaptı. Aralık 1923'te Maarif Vekâleti orta tedarikat umum müdürü, Kasım 1924'te Maarif Vekâleti müsteşarı oldu. 1927-39 arasında Erzurum, 1939-43 arasında Giresun, 1943-49 arasında da Kırklareli milletvekili olarak altı dönem TBMM'de bulundu. Bu görevi sırasında uzun süre TBMM millî eğitim komisyonu başkanlığını yürüttü. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) genel idare kurulu üyeliği, genel sekreter yardımcılığı ve genel sekreterliği de yapan Kansu'nun başlıca yapıtları arasında, *Vatanımın Coğrafyası* (1914), *Frobel* (1914), *Fenn-i Terbiye Tarihi* (1916), *Pedagoji Tarihi* (1929), *Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme* (1931-32, 2 cilt), *Türklerin Terbiyeye Hizmetleri* (1934), *İlk Kültür İzleri ve Nakil Vasıfaları* (ty) sayılabilir.

Kansu, Şevket Aziz (d. 1903, Edirne - ö. 10 Nisan 1983, Ankara), Türk antropolog, hekim ve arkeolog. Türkiye'de antropoloji biliminin kurucularındandır.

1923'te İstanbul'da tıp öğrenimi gördüğü Darülfünun'u bitirdi. 1924-26 arasında Ankara'nın Balâ ilçesinde hükümet tabibi olarak görev yaptı. 1926'da İstanbul'a dönerek İstanbul Darülfünunu Tıp Fakültesi I. Dahiliye Kliniği'nde asistan oldu. 1927'de devlet bursu ile Paris'e gitti; Sorbonne Üniversitesi'ne bağlı Yüksek Araştırmalar Okulu'nda antropoloji öğrenimi gördü. 1929'da Türkiye'ye döndükten sonra İstanbul Darülfünunu Tıp Fakültesi'nde kurulan Antropoloji Enstitüsü'nde doçent olarak çalışmaya başladı. 1929-35 arasında *Türk Antropoloji Mecmuası*'nı yönetti. 1934'te İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi'nde antropoloji profesörü oldu. 1935'te Ankara'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin Antropoloji ve Etnoloji Kürsüsü'ne profesör olarak atandı. 1942-44 arasında aynı fakültenin dekanlığını yaptı. 1944'te ordinaryüs profesörü oldu. 1946'da kurulan Ankara Üniversitesi'nin ilk rektörü seçildi ve 1948'e değin bu görevde kaldı. 1973'te üniversiteden emekliye ayrıldı. Ayrıca, 1962-72 arasında Türk Tarih Kurumu'nun başkanlığını yaptı. Türk Dil Kurumu, Türk Kanser Araştırma ve Savaş Kurumu, Alman Arkeoloji Enstitüsü, Amerikan Fiziksel Antropoloji Derneği'nin üyesi, Türkiye Tabiatını Koruma Cemiyeti'nin de kurucu üyesiydi.

Kansu 1937'den başlayarak Türk Tarih Kurumu adına Anadolu'da çeşitli Tarihöncesi araştırmalarını yönetti. Ankara yakınlarındaki Etiyokuşu'nda N. N. von der Osten'le birlikte yürüttüğü kazılarla Paleolitik Çağa ait buluntular elde etti. Ayrıca bir Kalkolitik Çağ yerleşmesiyle Roma-Bizans kalıntıları buldu.

1959-62 arasında Marmara Bölgesi'nde ve Trakya'da (Edirne), 1964-65 yıllarında Kılıç Kökten'le birlikte İstanbul'da Küçükçekmece'deki Yanımburgaz Mağarası'nda ilk sistemli kazıları gerçekleştirdi. Alacahöyük, Arslantepe gibi yerlerde yaptığı kazılarda insan buluntularını antropolojik açıdan inceledi. Bu bilim dalının paleoantropoloji, fiziksel antropoloji, Prehistorya ve etnoloji alt dallarına ayrılarak gelişmesine katkıda bulundu. Kurduğu Ankara Antropoloji Enstitüsü'nde bu alandaki ilk laboratuvar çalışmalarını başlattı. Çeşitli dergilerde Türkçe ve yabancı dillerde yayımlanmış çok sayıda makalesi ve çevirileri de bulunan Kansu'nun başlıca yapıtları arasında *Antropometri Tetkikleri İçin Rehber* (1937), *Prehistorya Araştırmalarında Metodlar* (1938), *Etiyokuşu Hafriyatı Raporu* (1940), *Türk Antropoloji Enstitüsü Tarihçesi* (1940), *İnsanlığın Kaynakları ve İlk Medeniyetler* (1947) sayılabilir.

Kansu bak. Gansu

Kansu Gavri (ö. 24 Ağustos 1516, Mercidabık, Halep yakınları, Suriye), Memlük sultanı. İzlediği mali politika devletin çöküş sürecini hızlandırmıştır.

Memlük sarayında haseki ve cemdâr olarak hizmet etti. Bahriye valiliği yaptı. Daha sonra çeşitli görevlerde bulundu. 1501'de Seyfeddin Tumanbay'ın yerine sultanlığa getirildi. Saltanatının ilk yıllarından başlayarak yeni kaleler ve yollar yaptırmak için aşırı harcamalara girişen Kansu Gavri, ticaret mallarına ve transit ticarete yüksek vergiler koydu. Transit ticarete koyduğu ağır vergiler Portekizli tüccarları ticaret yolunu değiştirmeye yöneltti. Bu sırada

Vasco da Gama'da Hindistan'a giden deniz yolunu keşfetmişti. Sonunda Portekizliler Hindistan kıyılarına yerleştiler, zaman zaman da Memlük donanmasıyla savaşlara girdiler ve 1508'de Aden'i ele geçirdiler. Transit ticaretin yol değiştirmesiyle önemli bir gelir kaynağını yitiren Mısır, mali çöküntü içine girdi.

Kansu Gavri, Sünni olmasına karşın, I. Selim'e (Yavuz) karşı savaşan Şii İran şahı I. İsmail'i destekledi. Ona yardım etmek amacıyla gittiği Halep'te, I. Selim'in elçilerine kötü davranması savaşta yol açtı. Halep'in kuzeyinde Mercidabık'ta yapılan savaşta (24 Ağustos 1516) Kansu Gavri ağır bir yenilgiye uğradı. Savaş alanından kaçarken atından düşerek öldüğü ya da kendisini zehirleyerek öldürdüğü sanılmaktadır.

kanşitsu (Japoncada "kuru lake"), Japon heykel ve el sanatlarında uygulanan bir teknik. Verniğe batırılmış kenevir katlarının üst üste konmasıyla yapılan figür ya da kaplarda ayrıntılar sonradan vernik karışımları, talaş, toz kil ve başka malzemelerle

Fiahip Gyoşin'in kanşitsu tekniği ile yapılmış heykeli, 8. yy sonları; Horyu-çi, Nara, Japonya
Horyu-çi Nara

oluşturulur. Uygulanan iki yöntemden biri *dakkatsu* olarak anılan içi boş *kanşitsu*'dur. Kabaca biçimlendirilen kilin yüzeyi önce verniklenmiş kenevirle kaplanır, daha sonra kil boşaltılarak içi boş kap elde edilir. *Mokuşin* yöntemindeyse kenevir katları yontularak biçimlendirilmiş bir ahşap parça üzerine uygulanır. Kaplarda özellikle *dakkatsu*, heykellerdeyse hem *dakkatsu*, hem de *mokuşin* tekniği uygulanır.

Kanşitsu'lar Japonya'ya Nara döneminde (645-794) Çin'den ithal edilmiştir. Bu döneme ait bazı kaplar bugün Tokyo Ulusal Müzesi'ndedir. *Kanşitsu* tekniği en çok Budacı heykellerin yapımında kullanıldığından günümüze ulaşan heykellerin sayısı başka örneklerden çok daha fazladır. İlk örnekler arasında Buda'nın Sekiz Doğaüstü Korumucusu'ndan Haçi-bu-şu'nun ve Nara'daki Kofuku-çi'de (Kofuku Tapınağı) bulunan Buda'nın On Büyük Müridi'nden arta kalan altı tane Cu Dai Deşi heykeli yer almaktadır. *Dakkatsu* tekniği günümüzde de vazo, tabak ve kap kakak yapımında kullanılır.

Kant, Immanuel (d. 22 Nisan 1724, Königsberg [sonradan Kaliningrad, Rusya Federasyonu] - ö. 12 Şubat 1804, Königsberg, Prusya), aydınlanma felsefesinin ve yeniçağın en önemli temsilcilerinden Alman fizyolog. Özellikle bilgi felsefesinin kurucusu, ahlak felsefesinin de en büyük kuramcısı olarak düşünce tarihini etkilemiştir.

Gençlik yılları ve eğitimi. Doğu Prusya'nın liman kenti Königsberg'de dindar ve yoksul bir ailenin dokuz çocuğundan dördüncüsü

Kant, Hans Veit Schnoor von Carolstfeld'in kursunkalem portre çalışması, Dresden Oyınabaskı Koleksiyonu, Almanya
Marburg - Art Reference Bureau

olarak doğdu. Babası bir eğerci, annesi eğitimsiz bir Alman kadınıydı; her ikisi de koyu Pietistti. Çelimsiz, narin yapılı bir çocuk olan Kant sekiz yaşındayken annesinin çabaları ve mahalle papazının yardımıyla zamanının en iyi okullarından biri olan ve sağlam bir klasik eğitim veren Collegium Fredericianum'a girdi. Buradaki sekiz buçuk yıllık parlak öğrencilik döneminde yaşamı boyunca hayranlık duyduğu Latin klasikleriyle, ayrıca özellikle fizik ve matematik konularında yoğunlaşan yeniçağ bilimiyle ilgilendi. 1740'ta Königsberg Albertus Üniversitesi'ne ilahiyat öğrencisi olarak girdi, ama daha çok fizik ve matematikle ilgilendi. Bu arada bir öğretmenin dikkatini çekerek, onun özel kitaplığını kullanma iznini aldı. Bu ilk gelişme yıllarında okumalarını Newton, doğa bilimi ve fiziksel coğrafya konularında yoğunlaştırdı. Leibniz'in usçu felsefesine sistematik bir biçim veren Christian Wolff'un düşünce sisteminden de etkilendi. 1744'te fizik konusundaki ilk kitabını yazmaya başladı. Üniversitede kalma kararını verdiği bu yıllarda eğitimini zorlukla da olsa destekleyen babasının ölmesi (1746) ve bazı eğitim kurumlarında okutman olma çabalarının sonuçsuz kalması üzerine dokuz yıl özel öğretmenlik yaptı. Üç soylu aileye hizmet ettiği bu dönemde hem Königsberg'in etkili çevrelerinde değerli bir bilgin olarak tanındı, hem de kendi özel çalışmalarını sürdürdü. Genellikle "eleştiri dönemi öncesi" sayılan bu yıllarda fizik ve fiziksel coğrafyayla ilgilendi. Canlı güçleri, yeryüzünün çeşitli özelliklerini (depremleri, rüzgârları vb) ele alan bu dönem çalışmalarından *Allgemeine Naturgeschichte und Theorie des Himmels*'te (1755; *Evrensel Doğa Tarihi ve Gökler Kuramı*, 1982) daha sonra Laplace'ın geliştirdiği ve Kant-Laplace Kuramı olarak adlandırılan bulutsu sistemi görüşünü ortaya koydu. Bu kuram Güneş sisteminin oluşumunu başlangıçtaki tek bir gök cisminin parçalanması ve soğumasıyla açıklıyordu.

Kant 1755'te diplomasını aldıktan sonra Königsberg Üniversitesi'ne kadrosuz öğretim üyesi olarak kabul edildi. On beş yıl sürdürdüğü bu görevi sırasında hem öğretmen, hem de yazar olarak gittikçe artan üne kavuştu. Fizik ve coğrafyanın yanında, özellikle mantık, metafizik, sonra da ahlak ve

din konularında ilgi ve tepki çeken çalışmalar yaptı. Bunların en önemlileri Leibniz'in sistemine kuşkuyla bakmaya başladığının belirtilerini taşıyan felsefe yazıları ile batıl inanç konularına girdiği ve üstü kapalı da olsa din eleştirisine yer verdiği yapıtlardı. *Principiorum primorum cognitionis metaphysicae nova dilucidatio*'da (1755; Metafizik Bilginin İlk İlkelerinin Yeniden Gözden Geçirilişi) Wolff'un sistemine yansıyan bazı Leibniz'çi ilkeleri, özellikle de "yeter sebep" ilkesini ele aldı. Ayrıca deprem üzerine iki metin (1755, 1756), rüzgâr üzerine bir yazı (1756), fiziksel coğrafya konusunda bir yardımcı ders kitabı (1757) ve hareket üzerine bir metin (1758) yazdı.

1760'larda Kant, Newton'dan kaynaklanan deneysel bilim anlayışına ve Rousseau'nun ahlak felsefesine yakınlık duyuyor, Leibniz'in usçu görüşlerini ise gittikçe daha çok eleştirerek yerleşik din anlayışından kopuyordu. Bu yıllarda İskoç filozof David Hume'un yapıtlarıyla tanışması da kendi deyişle dogmatik uykusundan uyanmasına ve felsefe çalışmalarının yeni bir yön almasına yol açtı. Hume'un özellikle mucizelere yönelik eleştirileri ve nedensellik konusundaki şüphecî tutumunun bilgi alanında taşıdığı anlam, Kant'ı felsefeyi en baştan ele alarak eleştirmek gerektiği düşüncesine götürdü. Bu etkinin eleştiri dönemi öncesinde ortaya çıktığı ilk alan da dindi. Kant İsveçli Emanuel Swedenborg'un o yıllarda hemen bütün Avrupa'da tartışma konusu olan ruhlar âlemiyle ilişkileri üzerine ince bir alay taşıyan *Träume eines Geistersehers, erläutert durch Träume der Metaphysik*'te (1766; Bir Ruh Görücüsünün Düşlerinin Metafizik Düşler Yoluyla Yorumu) özellikle bilinebilme açısından ruh konusunu ele aldı. Tanrı'nın varlığının kanıtlanmasını mantıksal açıdan eleştiren görüşleri de gene bu yıllarda gelişti. Bu görüşlerini daha geniş bir mantık eleştirisi olarak *Untersuchung über die Deutlichkeit der Grundsätze der natürlichen Theologie und der Moral* (1764; Doğal İlahiyat ve Ahlakın İlkelerinin Açık Seçkinliği Üzerine Soruşturma) ve "Von dem ersten Grunde des Unterschiedes der Gegenden im Raume"de (1768; Uzayda Yerlerin Farklılığının İlk Temeli Üzerine) dile getirdi.

Bu arada Königsberg Üniversitesi'nde kadrolu profesör olabilmek için iki başvuru- su geri çevrilmiş, başka bazı üniversitelerden gelen çağrılar da Königsberg'den ayrılmamak için kabul etmemişti. Ama sonunda yazılarının ve derslerinin geniş bir çevrede uyandırdığı ilginin de etkisiyle 1770'te Königsberg'de mantık ve metafizik profesörlüğüne atandı.

Üç "eleştiri" dönemi. Kant kendine çizmekte olduğu yeni yönü, 1770'te profesörlük görevine başlama çalışması olarak yazdığı ve ilk ders olarak okuttuğu *De mundi sensibilis atque intelligibilis forma et principiis* (Duyulur ve Düşünülür Dünyanın Biçimi ve İlkeleri Üzerine) adlı metinde ortaya koydu. *Träume*'de ipuçlarını verdiği dualizmi belirginleştirerek iki ayrı bilgi kaynağından söz etti. Duyulur dünyanın nesnesi olan "görünüşler"i, düşünülür dünyanın "kendi başına şeyler"inden ayırdı. Leibniz'in "ussal doğrular" kavramını eleştirirken, insanın, her türlü algıdan bağımsız bir "düşünülür (kavranabilir) dünya"yı dolaysız olarak bilemeyeceği, ancak kendinde bulduğu bazı zorunlu düşüncelerle böyle bir dünyaya yaklaşabileceğini savundu. Eleştiri döneminin en önemli kavramlarından biri olan "sınır" kavramını da (her bilgi alanının kendine özgü ilkeleriyle ancak o bilgi alanının içinde iş görülebileceği, bu alanın sınırları aşılmaz da hataya düşüleceği görüşü) ilk

kez bu yapıtta ortaya koydu. Kant'ın felsefeye soktuğu *transzendent* ve *transzendental* ayrımı da "sınır" kavramına dayanıyordu. Buna göre, bir alanın kendi sınırlarını aşarak bilgi üretmeye çalışmak *transzendent* (aşkın), alanın sınırlarını belirleyerek aşkın bilgi üretmeye engel olabilecek bilgisel ölçüler bulmak ise *transzendental* işlemlerdi. Bu açıdan Kant kendi felsefe görüşüne "transandantal idealizm" adını verdi.

Bu başlangıç metninden sonra, Kant insan usunu bütünüyle eleştirmeye yöneldi. Profesör olduktan sonra çalışmalarını yavaşlatmış yolundaki eleştirilerin de etkisiyle, uzun süren sessizliğini bozarak, birkaç ay içinde yayına hazır hale getirdiği *Kritik der reinen Vernunft*'u (1781; Saf Aklın Eleştirisi) yayımladı.

Yeniçağ felsefesinin en önemli kitabı sayılan bu ilk *Kritik*, karmaşık yapısı ve son derece soyut, alışılmamış diliyle başlangıçta hemen hiç anlaşılmadı; sonradan da yalnızca üstü kapalı bir din eleştirisi olarak görüldü. Bu yüzden Kant önce *Kritik*'in kısa bir özeti olarak *Prolegomena zu einer jeden künftigen Metaphysik, die als Wissenschaft wird auftreten können* (1783; Gelecekte Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafiziğe Prolegomena, 1983) adlı yapıtı, ardından da *Kritik*'in gözden geçirilmiş ve yer yer değiştirilmiş bir baskısını yayımladı (1787).

Kritik der reinen Vernunft ile yepyeni bir felsefe sistemine yönelen Kant, deneyciliğin ve usçuluğun bilme sürecinde özneyle yüklem ilişkisi konusundaki varsayımı tersine çevirerek kendi deyişle felsefede Kopernik devriminin karşılığını yarattı. Önceki görüşlere göre, bilen özne kendini bilinen nesneye göre ayarlar, bilgi de böyle ortaya çıkardı. Kant, bunun tam tersinin olup olmayacağını, bilinen nesnenin bilen özne yoluyla oluşturulup oluşturulamayacağını sordu. Eleştiri kavramını da, öznenin etkin olarak nesnenin oluşturulmasına katılma biçimlerini saptama işleminde kullandı. Buna göre bilgi, özneye kendi dışından gelen her şey ayıklandıktan sonra hâlâ bazı öğeler içeriyorsa bunlar özne tarafından katılmış öğeler olacaktır. Böylece, bu öğelerin kurucusu olan ve bilgi sürecine, bağlantılar kurarak etkin bir biçimde katılan "transandantal ben" ortaya çıkarılacaktı.

Bilgiye öznenin kattığı öğeleri saptamak için Kant bilgi türlerini bazı özelliklerine göre dörde ayırdı: Bilgi içeriğini yalnızca verilmiş nesne kavramının içinde bulan analitik (çözümleyici) bilgi; nesnenin ötesinde bulunan bir içeriği onun kavramına bağlayan sentetik (bağlayıcı) bilgi; ancak deneyimi yoluyla, yani öznenin dışından gelen içerikle oluşan *a posteriori* (deneysel) bilgi; bilgi içeriğinin oluşmasına nesnenin verilmesinden önce katılan öğelerden oluşan *a priori* (önsel) bilgi. Bu ayırma göre, bütün deneysel (duyusal) bilgi *a posteriori* ve sentetik; bütün analitik bilgi de *a priori* idi. Ama sentetik *a priori* bilgiler de olabilir. Böyle bilgiler saptanırsa, nesnenin oluşmasına öznenin kattığı bilgi içerikleri bulunabilirdi.

Kant sentetik *a priori* bilgileri matematikte, daha sonra da fizik ve metafizikte saptadı. *Kritik der reinen Vernunft*'un birinci bölümünde de üç ana başlık altında bu alanları inceledi. İlk başlık altında ele aldığı aritmetik ve geometrideki yargılar öznenin dışarıdan aldığı nesnelerin bilgileri değildi; öznenin nesneleri algılamakta kullandığı bazı saf biçimlerden oluşturulmuştu. Bu saf biçimler, zaman (art aralık) ve uzay (yan yanalık) içindeki nesnelerin insan için algı konusu olabilmelerini sağlıyordu. Örneğin,

insanların nesneleri saymalarını sağlayan sayılar, kendi başlarına alındığında, insan öznesinin şeyleri art arda dizme işlemine uygun olarak kurduğu nesnelerdi; dolayısıyla sayılar arasındaki ilişkileri ele alan aritmetikte yargılar, hem sentetik (öznenin kendi kurduğu), hem de *a priori* (zorunlu, ancak öyle kurulabilecek) bilgi nesneleri üzerineydi. Benzer biçimde geometri de uzay içinde algılanabilen nesnelere öznenin uyguladığı saf duyum biçimlerinin bilimi olarak sentetik *a priori* yargılara dayanıyordu.

Yapıtın belki en önemli ve en zor bölümünü oluşturan ikinci başlık altında Kant, fiziğin de sentetik *a priori* olduğunu ileri sürdü. Doğa bilimi de öznenin bağlantı kurarak kendi kendine oluşturduğu bilgi nesnelerini içeriyordu. Örneğin, "Bütün cisimler yer kaplar" önermesi analitiktir, çünkü yer kavramı kavramı zaten cisim kavramında içeriliyordu; dolayısıyla da zorunlu, yani *a priori*'ydi. Oysa, "Bütün cisimler ağırdır" yargısı sentetiktir, çünkü ağırlık kavramı cisim kavramından çıkarılmaz, ona ancak dışarıdan getirilerek bağlanabilirdi. Ama bu yargı gene de *a priori*'ydi, çünkü ağırlığı olmayan bir cisim düşünülemezdi.

Bu yolla ilerleyen Kant, insanın genel olarak kavrama yetisi aracılığıyla bilgisinin nesnelerinin oluşturulmasına kattığı saf biçimleri kategori çizelgesi içinde düzenledi. Dört tür altında birbirine bağlı on iki kategoriden oluşan bu çizelgede, bilgi nesnelerinin "nicelik" ve "nitelik"leri, birbirleriyle "ilişki"leri ve genel olarak bilme yetisi açısından ("kliplik") oluşturulma biçimleri ne yer verdi.

Duyulara ve kavramlara dayalı bilgi türlerinden sonra üçüncü başlık altında usa dayanan (*idea*'lardan çıkan) bilgi türüne, yani felsefeye gelen Kant, bu alanda öznenin kendiliğinden ürettiği bilgi nesnelerine örnekler buldu. Bunlar "dünya", "tanrı", "özgürlük" ve "ölümsüzlük"tü. Bu *idea*'lar, gerçi öznenin (usun) kendi kurduğu zorunluluk taşıyan kavramlardı, ama us bunları kullanarak bilgi nesnesi oluşturmaya girişince, kaçınılmaz olarak kendi kendiyile çelişmeye düşerdi. Çünkü bunlar insanın bilme yetisinin alanının dışında yer alıyorlardı ve bunlar aracılığıyla oluşturulacak nesneler bilgi konusu olamazdı. Us bu nesneleri kendinden gelen bir zorunlulukla kurardı. *Kritik* düşüncesinin bu can alıcı noktasında Kant, insanın ancak bu *idea*'ları kendi usunun ürünleri olarak görüp bunlarla ilgili hiçbir gerçek bilgi elde edemeyeceğini anlamakla yanılmaktan ve çelişmelere düşmekten kurtulabileceğini öne sürdü. Bunu yapabilirse insan bilebileceği nesnelerin alanından dışarıya çıkmaz, kendi bilgileri konusunda bilinçli olabilir.

Kant *Kritik der reinen Vernunft*'ta bilgi konusundaki irdemelerinin felsefesine ön hazırlık niteliğinde olduğunu bildiriyor, özgürlük kavramıyla iki alan arasında ilişki kuruyordu. İlk *Kritik*'te özgürlük kavramının bilgi konusu olamayacağını, yani "kuramsal" olarak insan özgürdür ya da değildir denemeyeceğini ileri sürdü. Ama insanın özgürlük ile ilişkisi yalnız bilgi alanında değildi. Bu da kuramsal değil, pratik bir ilişkiydi. İnsan usu bilgi üretme açısından nasıl kurucu olabilir, eylemde bulunan öznenin pratik usu olarak, doğal nedensellikten bağımsız, yani özgür olabilir ve ortaya, eylemlerine dayanan nesneler çıkarabilirdi. Bilgi böyle bir olanak sağlamıyor, ama çelişme de yaratmıyordu.

Kant *Kritik der praktischen Vernunft*'ta (1788; *Pratik Aklın Eleştirisi*, 1980) insanın özgür eylemde bulunabileceğini savundu. İnsan gerçik doğal bir varlıktı ve bir yanıyla doğa yasalarına bağlıydı. Ama usun kendi kendine yasa koyabilme niteliği insanın kendiliğinden bir etki başlatmasını, yani özgür olabildiğini de sağlıyordu. Bu olanağın gerçekleşmesi "ahlak yasası" kavramına bağlıydı. "Ahlak yasası" insan usunun kendi kendine zorunlu ve genel geçer kurallar koymasıydı. Bir eylemi belirleyen ilke, bütün insanlar için geçerli bir yasa haline getirilince hâlâ geçerliğini koruyabiliyorsa, özgür ve dolayısıyla ahlaklı bir eylemin ilkesi olabilirdi. Böylece insanlık kavramına varan Kant, her insanın bütün insanlarla paylaştığı "insan onuru"nu kendi benliğinde korumasının bir ödev olduğunu belirterek ancak bu nitelikteki eylemlerin ahlaklı olduğunu savundu.

Pratik Aklın Eleştirisi'yle en önemli felsefe konularındaki çalışmalarını bitirdiğini düşünen Kant, sistemini bütünsel hale getirmek için *Kritik der Urteilskraft*'ı (1790; *Yargı Gücünün Eleştirisi*) yayımladı ve ilk iki *Kritik*'te açık kalan estetik ve ereksel yargı türlerini ele aldı. Bir şeyi güzel bulma ile bir şeyin bir amaç taşıması sorunlarından yola çıkarak, bu iki alanı kuramsal ve pratik us arasında geçiş yolları olarak irdeledi. Estetikte güzelliği ile hayranlık ve saygı arasında ilişkiler kurdu. Ereksel alanda ise insanın doğada gerçekte amaç ve erek görmediğini, kendi amaçlarına benzer ilkeleri doğaya atfettiğini ileri sürdü. Yargı gücünün belirli bir işlemi olan bu atfetme, atıfta bulunulan nesnelerde gerçekte amaç bulunduğu düşünülmezse, zararsızdı; insan, birçok doğal olayı ve bu arada organik doğayı ereksellik aracılığıyla anlamlandırabilirdi.

Son dönemleri. Üçüncü *Kritik*'ten sonra Kant *Die Religion innerhalb der Grenzen der blossen Vernunft*'ta (1793; *Yalnız Aklın Sınırları İçinde Din*) birçok kitabında dolaylı olarak ele aldığı din konusunu işledi. Yaygın ve kurumlaşmış bütün dinleri üstü kapalı, ama sert biçimde eleştirerek inanç konularının ahlak konularından kesin çizgilerle ayrılması gerektiğini savundu. Bu kitabı yüzünden kovuşturmayla uğrayınca Prusya kralı I. Wilhelm'e "sizin tebanız olduğum sürece din üzerine yeniden yazı yazmayacağım", sözünü verdi. Ama 1797'de kralın ölmesi üzerine verdiği sözün geçerliliğinin kalmadığını bildirerek, 1798'de önsözünde kralla yazışmalarına da yer verdiği *Der Streit der Fakultäten*'i (Yetilerin Çatışması) yayımladı. Burada, insan usunun bağımsızlığını (felsefeyi) özellikle yerleşik din ve yönetim kurumlarına (ilahiyata ve hukuka) karşı savundu.

Kant 1790'larda yazmaya başladığı son yapıtında doğa felsefesinden deneysel bir doğa bilimine yapılabilecek katkılara yer vermeyi tasarlamıştı. Ama yapıt ilerledikçe, bütün felsefe sistemi için bir tür toparlayıcı bakış geliştirmeye çalıştı. Felsefenin en üst bakış açısı olarak nitelediği bu çalışma Tann, dünya ve insanı bütünleştirecekti. Bu "transandantal felsefe" insanın dünyadaki bütün kuramsal etkinliklerini kapsayacağı gibi, "eyleyen varlık" (kişi) olarak, bütün öteki varlıklarla ilişkilerini de ortaya koyacaktı. Kant bu çalışmasında fizikten etğe kadar birçok önemli düşünce geliştirdiyse de son yapıtını tamamlayamadı. Yapıt ölümünden sonra *Opus postumum* adıyla yayımlandı (1938).

Belirgin bir hastalığı olmayan ama zayıf gövdesi "bir mum gibi" eriyen Kant, yakla-

şık bir yıl yarı komada kaldıktan sonra öldü. Mezar taşına *Pratik Aklın Eleştirisi*'nin son parçasından, "üzerinde düşündükçe iki şey, insan ruhunu hep yeni ve gittikçe artan bir hayranlık ve saygıyla dolduruyor: Üzerimdeki yıldızlı gökyüzü ve içimdeki ahlak yasası" yazıldı.

1904'te kurulan Kant Derneği günümüzde de Kant Kongreleri düzenlemektedir. Ayrıca Kant üzerine araştırmalara yönelik *Kant-Studien* dergisi de savaşların yol açtığı kesintiler dışında, 1896'dan bu yana yayımlanmaktadır. Yapıtları ölümünden sonra pek çok kez toplu olarak yayımlanmıştır; bunlardan en eksiksiz kabul edilene Prusya Bilimler Akademisi'nin (Berlin) 1900-38 arasında yayımladığı *Akademie-Ausgabe*'dir.

ÖBÜR ÖNEMLİ YAPITLARI. *Gedanken vor der wahren Schätzung der lebendigen Kräfte* (1747; *Canlı Güçlerin Gerçek Ölçümü Üzerine Düşünceler*), *Die Frage: ob die Erde veraltet, physikalisch erwogen* (1754, *Yeryüzü Yaşlanıyor mu Sorusunun Fiziksel Açından İrdelenmesi*), *Von den Ursachen der Erderschütterungen* (1756, *Yer Sarsıntılarının Nedenleri Üzerine*), *Monadologiam physicam* (1756; *Fiziksel Monadoloji*), *Neuer Lehrberriff der Bewegung und Ruhe* (1758; *Hareket ve Hareketsizlik Kavramları Üzerine Yeni Öğretiler*), *Die falsche Spitzfindigkeit der vier syllogistischen Figuren* (1762; *Dört Tasım Biçiminin Sahte İknicilikleri*), *Der einzig mögliche Beweisgrund zu einer Demonstration des Daseins Gottes* (1763; *Tann'ın Varlığının Tanıtılabilemesinde Tek Kanıt Temeli*), *Versuch, den Begriff der negativen Grossen in die Weltweisheit einzuführen* (1763; *Olumsuz Nicelik Kavramını Dünya Bilgiğine Sokma Denemesi*), *Beobachtungen über das Gefühl des Schönen und Erhabenen* (1764, *Güzellik ve Yücelik Duygusu Üzerine Gözlemler*), *Von den verschiedenen Rassen der Menschen* (1775; *Çeşitli İnsan Irkları Üzerine*), *Idee zu einer allgemeinen Geschichte in weltbürgerlicher Absicht* (1784; *Dünya Vatandaşlığı Amacına Yönelik Bir Genel Tarih Düşüncesi*), "Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung?" (1784; "Aydınlanma Nedir Sorusuna Yanıt", 1984), *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten* (1785; *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, 1981), *Metaphysische Anfangsgründe der Naturwissenschaft* (1786; *Doğabiliminin Metafizik Başlangıç Temelleri*), *Über den Gebrauch teleologischer Prinzipien in der Philosophie* (1788; *Felsefede Ereksel İlkelerin Kullanımı Üzerine*), *Über Schwärmerei und die Mittel dagegen* (Gayretçilik ve Buna Karşı Önlemler Üzerine), *Das Ende aller Dinge* (1794; *Her Şeyin Sonu*), *Zum ewigen Frieden, Ein Philosophischer Entwurf* (1795; *Ebedi Barış Üzerine Felsefi Deneme*, 1960), *Metaphysik der Sitten* (1797, *Ahlak Metafiziği*), *Anthropologie in pragmatischer Hinsicht* (1798, *Pragmatik Açından Antropoloji*), *Kante Logik* (yay. haz. Jaschek, 1800; *Kant'ın Mantığı*), *Kants Physische Geographie* (yay. haz. Rink, 1802-03; *Kant'ın Fiziksel Coğrafyası*).

Kantabrililer, büyük ölçüde Keltlerle karışmış antik İber kabilesi. İÖ 200'den önce başlayan bir dizi sefer sonunda Romalılara boyun eğmek zorunda kalan kabilenin anayurdu, İspanya'nın kuzey kıyısı boyunca uzanan Cantabria Dağlarının arasındaydı. Yanmadanın en vahşi halkı olarak kabul edilen Kantabrililer, Roma egemenliğine İÖ 19'da girdiler. Başlangıçta kabilenin bölündüğü dokuz klan, Roma yönetimi altında yapılan düzenlemeyle yediye indi.

kantala (*Agave cantala*), *Agavaceae* familyasından çokyılıklı bitki ve bu bitkinin lifi. 1783'ten bu yana Filipinler'de tarımı yapılan kantala bitkisi 1800'lerin ilk yıllarında Endonezya ve Hindistan'da da yetiştirilmeye başlamıştır.

Bitkinin, doğrudan gövdeden çıkarak sık bir küme oluşturan dikenli kenarlı ve mızrak biçimli yaprakları vardır. Lifler yapraklardan ya makinelerin yardımıyla sıyrılır ya da Filipinler'de yaygın biçimde uygulanan ıslatma yönteminde olduğu gibi tuzlu suyla ıslatılıp yumuşatılarak çıkarılır.

Ortalama 75-150 cm uzunlukta, çok ince çaplı ve beyaz renkli olan kantala liflerinin

nem çekici özelliği vardır. Birbirine bağlanarak kaba ip haline getirilen liflerden sisal ve heneken liflerine benzer bir biçimde yararlanılır, ama onlardan daha yumuşak ve daha esnektir. Genellikle yerel dokumalarda kullanılan kantala lifinin üretildiği başlıca yerler Endonezya, Filipinler ve Hindistan Yarımadasıdır.

kantar, KINTAR olarak da bilinir, eski bir ağırlık ölçüsü. Sözcük, Latince *centenarius*'tan türeyerek Arapçalaşmıştır.

Kantarın ağırlık değeri ülkeler ve bölgelere göre değişirdi. En geçerli olanı, 10 bin dinarın toplam ağırlığına (42,5 kg) ya da bir Arap ağırlık birimi olan rıtlın 100 katına eşitti. Çeşitli Akdeniz ülkelerinde kullanılan bu ağırlık birimi, 23-43 kg arasında değişirken, Osmanlılarda, 1 kantar 44 okkaya (y. 56,5 kg) eşitti.

Dörtlü bir sistemde, okkanın dörtte birine 1 kantar ledresi (320 gr) deniyordu. Buna göre 1 kantar 176 ledre, 4 kantar da 1 çekiydi. Mikyas-ı atika denen eski ölçü birimlerini değiştiren ve II. Meşrutiyet (1908) Döneminde yürürlüğe giren kararmeye ekli cetvellerde 1 eski kantar, yaklaşık 0,57 yeni kantara, 10 kantar da 1 çekiye eşit sayıldı.

kantaris, YAKIBÖCEĞİ olarak da bilinir, *Coleoptera* (kınkanatlılar) takımının *Meloidae* familyasından yaklaşık 2 bin böcek türünün ortak adı. Bu böceklerin salgıladığı kantaridin adlı örselleyici madde özellikle *Mylabris* cinsinden ve *Lytta vesicatoria* türünden elde edilir. Kantaridin deri örselleyici özelliğinden ötürü sigillerin tedavisinde kullanılmaktadır. Yakıyla birçok hastalığın

Kantarislerden *Lytta magister*
Photo Research International

tedavi edildiğine inanıldığı dönemlerde çok daha yaygın bir biçimde kullanılan bu madde afrodizyakların da ana maddelerinden biriydi. Kantarislerin insan yaşamına hem yararlı hem zararlı etkileri vardır: Kantaris 'arvaları çekirge yumurtalarını yiyerek yararlı olur; ama erişkinleri tarla ürünlerinde önemli zararlara yol açar.

Kantarislerin erişkinleri salgıladıkları kantaridin nedeniyle maskelenmeye (kamufflaj) gereksinim duymadıklarından genellikle parlak renklerle bezelidir. Uzunlukları 3-20 mm arasında değişirse de büyük bölümünün uzunluğu 10-15 mm'dir. Uzun, ince, derimsi vücutlarını genelleme çizgileri ve bantlarla süslü, yeşil ya da mavi metal renginde kanat örtüsü (elitra) kaplar.

Dişilerin bıraktığı yumurta sayısı 4 bini bulabilir. Ama rastlantılara bağlı ve karmaşık başkalaşma süreci (hipermetamorföz ya da aşın tümbaşkalaşma) sonunda yumurtadan çıkan larvaların pek azı sağ kalır. *Sitaris muralis* türünün dişisi yumurtalarını yalnız yaşayan arıların yuvaları yakınına bırakır. Yumurtalardan çıkan larvalar kışı dinlenerek geçirir. İlkbaharda hareketlenen bu çok küçük larvalar yarılanlardan geçen arılara tutunarak onların yuvasına girer. Larva yuvada annin yumurtaları ve biriktirdiği besinleri yiyerek birçok gelişim evresinden

geçer. Bu gelişim sürecinde tümüyle değişik bir biçim kazandığı ikinci larva evresine ulaşır. Beslenmesini sürdüren larva pupaya benzer bir evreden pupa evresine girer ve sonunda pupadan çıkan erişkin, tarla bitkilerinden beslenmeye başlar.

Bazı kantarislerin dişi (örn. *Epicauta vittata*) toprağın içine ya da üstüne kümeler halinde yumurta bırakır. Yumurtadan çıkan larvalar çekirge yumurtalarıyla beslenir ve bir dizi deri değiştirme döneminin ardından kışı *Sitaris muralis* gibi dinlenerek geçirir. İlkbaharda gelişmesini sürdüren larvalar gerçek bir pupa evresinden geçerek erişkin biçimini alır.

Meloidae altfamilyasının üyeleri kötü tadından ötürü koruyucu işlev gören bir madde salgılar. Kantarislerin çoğunda bulunan arka kanatlar bu böceklerde yoktur. Çok daha kısa olan kanat örtülüriyse karın bölümünün tamamını kaplamaz. Bazı türlerin erkeklerinde görülen kısaç benzeri duvargalar, çiftleşme sırasında dişiyi tutmaya yarar. Bu altfamilyanın *Meloe* cinsi hem Avrupa'da hem de Kuzey Amerika'da bulunan yaygın bir gruptur.

kantaron (*Erythraea centaurium*), KIRMIZI-KANTARON olarak da bilinir, centiyanğiller (*Gentianaceae*) familyasından ikiyillik otsu bitki. Başta Balkan ülkeleri olmak üzere Avrupa'da ve Anadolu'da yaygındır. Yüksekliği 10-50 cm arasında değişen bitkinin karşılıklı dizilen sapsız yaprakları, kırmızı renkli çiçekleri vardır.

Uçucu yağ, reçine ve çeşitli glikozitleri içeren kantaron bitkisi halk arasında iştah açıcı ve hazmı kolaylaştırıcı olarak kullanılır.

kantaşı bak. helyotrop

kantaşı bak. heimatit

kantat (İtalyanca *cantare*: "şarkı söylemek"), önceleri bir çalgı için yazılan sonatın tersine, sesle söylenmek üzere yapılan beste; günümüzde ise insan sesi ve çalgılar için yapılan herhangi bir besteye verilen genel ad. Modern kantat oratoryoya benzemekle birlikte ondan daha kısadır ve mutlaka dinsel konuları işlemesi gerekmez. Kantat sözcüğü ilk olarak İtalyan besteci Alessandro Grandi'nin *Cantate et arie a voce sola*'sında (1620-29; Solo Ses İçin Kantat ve Arya) yer aldı. Melodinin her kıtada sürekli bas üzerinde çeşitlendirildiği önceki strofik aryalarda ve Claudio Monteverdi'nin son dönem madrigalleri gibi vokal oda müziği yapıtlarında, kantatın habercisi sayılabilecek öğeler vardı. Grandi'den sonra besteleyen ilk kantatlar, İtalyan bestecilere aitti; hepsi İtalyanca sözlerle bestelenmiş bu yapıtların çoğu dindışı (*cantata da camera*: "oda kantatı"), bazıları ise dinsel bir üslup (*cantata da chiesa*: "kilise kantatı") taşıyordu. Temel özellikleri bakımından değişik olmakla birlikte, zamanla her iki üslup da o dönemin operasında görülen resitatif-arya bileşiminin özelliklerini benimsedi. Luigi Rossi, Pietro Antonio Cesti, özellikle de Giacomo Carissini 17. yüzyılın önde gelen kantat bestecileriydi. Bunları izleyen besteciler, kantatı tek bir ses, bazen de iki ses için yazılmış, birbirinin ardından gelen bir dizi resitatif ve *da capo aria*'lar (-ABA-, A bölümü genellikle çeşitleniyordu) biçiminde standart bir yapıya kavuşturdu. Alessandro Stradella, Mario Savioni, Giovanni Legrenzi gibi besteciler ve öğrencileri, kantatı Roma'daki ve Avrupa'nın öbür kentlerindeki saraylarda gelişen aristokrat müziğinin ayrılmaz ögesi durumuna getirdiler. Alessandro Scarlatti ise son İtalyan kantat bestecilerinin en önemlisiydi. Scarlatti'nin

Alman öğrencisi Johann Hasse, oda kantatını Dresden'e taşıdı. Handel de İtalyan tarzı kantatlar yazan besteciler arasındaydı. 18. yüzyıl başlarında Fransız müziğinde, özellikle de Louis Clérambault, Jean-Baptiste Morin ve Rameau'nun yapıtlarında benzer bir eğilim gözlemlendi. Fransız kantatlarının sözleri, genellikle Fransızcadı. Aristokrat çağrışımlarından sıyrıldığı Almanya'da ise kantat, Almanca sözlerle yazılıyordu.

Lutherci din adamları, özellikle de Erdmann Neumeister, kilise ayinlerinde dindışı müziğin kullanılmasına ön ayak oldu. Bu din adamları Alman Protestan bestecilere operadaki ariya biçimini temel alan dinsel kantatlar yazmaları için bir dizi metin hazırladı. Bundan önce Lutherci kilise müziği, genellikle Kitabı Mukaddes metinlerini kullandığı 12. yüzyıl müziğine dayanıyordu. Neumeister'in daha dünyevi bir biçim kazandırma çabasının sonucunda, kilise müziği İtalyan opera müziğinin üslubunu benimsedi. Georg Philipp Telemann, pazar günleri ve kutsal günler için bestelediği 12 kantat dizisiyle bu eğilimi temsil eder.

Bach, kantat olarak bilinen yapıtlarını *motetto*, konçerto ya da od gibi daha eski temimlerle adlandırmıştı. (Bu yapıtlara kantat adını verenler, 19. yüzyıl müzik yayımcı-larıydı.) Bach, kantatlarda genellikle görülen yüzeysel üslubu kullanmayı da reddetmişti. Buna karşın pek çok kişi, kantatı en iyi Bach'ın yapıtlarıyla tanıır. 1714'ten başlayarak Bach, kilise yapıtlarında *da capo aria*'lara yer verdi. Kilise kantatlarının çoğunu Luthercililiğin etkisindeki Leipzig'de kaldığı dönemin (1723-25) başlarında besteledi. Koral kantat adı verilen biçimi de bu dönemde geliştirdi. Koral kantat, bir ilahinin ilk kıtası üzerinden inceden incele işlenmiş bir koral fantezi ile başlıyor, cemaatin de katıldığı son kıtanın armonizasyonu ile bitiyordu. Aradaki kıtalarda işlenen temalar, bir ya da daha çok vokal solocu için yazılmış resitatif ya da ariya bölümlerinde yeniden işleniyor, çeşitli bölümler dinsel ayinle iç içe geçiriliyordu.

Dindışı kantatlar, Bach'ın yaşadığı dönem (örn. *Kahve ve Köylü* kantatları) ve sonrasında da oldukça yaygındı. Büyük Viyanalı besteciler bazı vesilelerle, genellikle de belli bir olay nedeniyle kantatlar bestelemeyi sürdürdülerse de (örn. Mozart'ın *Die Maurefreude*'si [Masonların Sevinci]) kantat biçimi zamanla geriledi.

Yaklaşık 1800'den sonra kantatlarda giderek daha serbest bir üslup benimsendi ve kantat terimi Beethoven'ın *Der glorreiche Augenblick*'inden (Şanlı An) başlayarak bir ya da daha çok insan sesi, koro ve orkestra için bestelenen, az çok ölçekli herhangi bir yapıt için kullanılmaya başladı. Mendelssohn da senfoni kantat adını verdiği *Lobgesang*'ta (1840; Övgü İlahisi) senfoni ile kantat tarzını birleştirdi. 20. yüzyıl bestecisi Benjamin Britten ise gerçekte bir kantat olan yapıtına *Spring Symphony* (1949; İlkbahar Senfonisi) başlığını koydu.

Eski müzik biçimlerine ilgi duyan 20. yüzyıl bestecileri, kantatın yapısını geliştirdiler (örn. Benjamin Britten'in kantikleri). Buna karşılık, eskiden tanımlandığı biçimiyle oda kantatı, günümüzde şarkı çevrimlerine ve genel olarak şiir bestelemeye ilgi duyan bestecilerin raslamsal ürünleriyle varlığını sürdürmektedir. Samuel Barber'in *Opus 3, Dover Beach*'i (1931; Dover Kumsalı) ve Dmitri Şostakoviç'in *Aleksandr Blok'un Şiirleri*, bunlara örnek gösterilebilir.

Kantçılık, Alman filozof Immanuel Kant'ın görüşlerinden kaynaklanan felsefe geleneği. Kant'ı örnek alarak insan bilgisinin

doğasını ve sınırlarını araştırmaya, böylece felsefeyi bilimlerin düzeyine çıkarmaya yönelik farklı felsefe görüşlerini bir araya getirir.

Kritik der reinen Vernunft'un (1781; Saf Aklın Eleştirisi) sonunda Kant okuyucuyu eleştirel düşünceye katılmaya çağırıyordu. 1790'ların sonunda ise felsefesi Almanya'nın belli başlı üniversitelerinin hemen hepsinde okutuluyordu. 1796'da Felemenk ve İngiltere'de eleştirel felsefe konusunda çalışmalar yayımlandı. 1800'lerin başında Académie Française'de de görüşlerine ilgi uyandı. Kant'ın felsefesinin yaygınlaşması çok geçmeden karşıt görüşlerin ve yeni yorumların ortaya çıkmasına yol açtı. Uşcular ve deneyciler Kant'ın eleştirel idealizm görüşüne karşı çıkarken, bazı idealistler de usçuluğunu yerdiler. Özellikle Berlin'de bir araya gelen büyük bir grup Kantçı, Kant'ın görüşlerini daha anlaşılır kılarak yayma görevini üstlendi. Gene Almanya'da ortaya çıkan ve yarı Kantçılar olarak adlandırılan bir grup filozof ise Kant'ın ilk çıkış noktasını benimsemekle birlikte sisteminin yetersiz, belirsiz ve hatta yanlış buldukları yanlarını yeniden düzenleme gereğini duydular. Bu grup içinde önde gelen düşünürlerden biri Friedrich Schiller'di. Schiller felsefenin görevi ve sınırları ile gerçekçilik ve idealizm arasındaki ayrım konusunda Kant'la aynı görüşü paylaşıyor, ama Kant'ın us ve doğa arasında yaptığı keskin ayrımı yanlış bularak özgürlük, ahlak, güzellik ve estetik uyarıyı yalnızca usun sınırları içinde ele almasına karşı çıkıyordu. Amacı doğayla usu birleştirebilecek, aralarında uyum kurabilecek bir estetik uyarıya varmaktı. Friedrich Bouterwel ise maddi bir ahlak ilkesinin olmaması yüzünden Kant'ın etik görüşlerine katılmıyordu; sonraki yazılarında başka gerçekçi önerilere de yer verdi. Jakob Fries, Kant'ın eleştirel kuramına psikolojik bir temel oluşturmaya çalıştı.

1790-1835 arasında Almanya'da büyük sistemci filozoflar yetişti. Kant'ın ölümünden sonra, görüşleri daha çok kendi öğrencileri arasında etkisini koruyabildi ve gelişen Alman idealizmi karşısında zayıfladı. 1831'de Hegel'in ölümünden sonra ortaya çıkan akımlar da özellikle dinsel, toplumsal ve siyasal sorunlarla ilgilendi. Bu dönemde Hegel'e karşı Kant'ın felsefesini yeniden yorumlayan Arthur Schopenhauer'in çabaları, 1860'larda Kantçılığın canlanmasına yol açtı. Bazı genç felsefeciler "Kant'a geri dönüş" (*Zurück zu Kant*) parolasıyla çalışmalara başladılar. Otto Liebmann, Kuno Fischer ve Friedrich Albert Lange gibi önemli düşünürler Kant'ın görüşlerini yeniden yorumladılar ve genel olarak felsefe için önemini vurguladılar. Bu arada Kant'ın görüşlerine mantıksal açıdan ağırlık veren Marburg okulu(*) ve genel olarak bilimsellik savlarını Kant'ın görüşlerine dayandıran Yeni-Kantçılık(*) ortaya çıktı.

Aynı zamanlarda, Kant araştırmaları da olağanüstü boyutlarda gelişerek "Kant filolojisi" adı altında neredeyse bağımsız bir disiplin haline geldi. Hans Vaihinger'in *Kommentar zur Kants Kritik der reinen Vernunft* (2 cilt, 1881, 1892; Kant'ın Saf Aklın Eleştirisi Üzerine Yorum) adlı çalışmasını Norman Kemp Smith'in, Heinz Heimsoeth'un, Felix Grayeff'in ve başka bazı yazarların aynı türden çalışmaları izledi.

Günümüzde ise belirgin bir Kantçı okul olmadığı ve görüşleri yaygın felsefe anlayışlarına fazla uygun düşmediği halde Kant hem akademik felsefede, hem de bağımsız düşünürler arasında önemini korumaktadır.

Örneğin Ludwig Wittgenstein Kantçı bakış açısına çok yakın bir tutum gösterirken, varoluşçuluk akımının öncülerinden Martin Heidegger de Kant'ı dikkatle inceleyerek yorumlamış, kendi düşüncesi açısından da önemli sonuçlar çıkarmıştır. Günümüzün tanınmış bilim felsefecisi Thomas S. Kuhn son çalışmalarında Kantçı bir noktaya yaklaştığını belirtirken, çağdaş dil felsefesinin önemli araştırmacılarından Noam Chomsky de Kant'ın algı-bilgi görüşlerine yaklaşan çalışmalar yapmıştır.

Kantemir, Antioh Dmitriyevîç (d. 21 Eylül 1708, İstanbul - ö. 11 Nisan 1744, Paris, Fransa), Rus devlet adamı, şair ve yazar. Ülkesinin ilk dindîz şairi ve klasik okulun önde gelen yazarlarından birisi olarak tanınır.

Boğdan voyvodası Dmitri Konstantinoviç Kantemir'in (bak. Kantemiroğlu) oğluydu. Özel hocalardan ders aldıktan sonra Petersburg Akademisi'nde öğrenim gördü (1724-25). 1729-31 arasında birçok şiir yazdı. Bunlar arasında en önemlileri "Kendi Aklınca: Eğitimi Suçlayanlar Üzerine" ile "Kötü Niyetli Saray Dalkavuklarının Kıskaçlığı ve Kibri Üzerine" adlı yergilerdir. Çar I. Petro'nun (Büyük) reformlarına karşı çıkanları kınayan bu şiirler, elyazması biçiminde çoğaltılarak dağıtıldı ve büyük ilgi gördü; her ikisi de ancak Kantemir'in ölümünden sonra 1762'de kitap olarak basıldı. 1732-36 arasında İngiltere'de büyükelçi olarak görev yapan Kantemir, babasının *Historia Incrementorum atque Decrementorum aulae Othomanicae* (1716; *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, 1979-80, 3 cilt) adlı yapıtının İngilizce çevirisini yayımladı; buna bir de babasının yaşamöyküsünü ekledi.

1736'dan ölümüne değin tam yetkili elçi olarak görev yaptığı Paris'te, Voltaire ve Montesquieu ile dostluk kurdu; aynı zamanda yergiler ve fabllar yazmayı sürdürdü. Çeşitli klasik ve çağdaş yazarlardan Rusçaya yaptığı çeviriler arasında Bernard Le Bovier de Fontenelle'nin *Entretiens sur la pluralité des mondes*'u (1686; *Birden Çok Dünya Üzerine Söyleşi*) yer alır. 1740'ta çevirdiği bu yapıt heretiklikle suçlanarak yasaklanmıştır. Kantemir'in ayrıca *O prirode i celoveke* (1742; *Doğa ve İnsan Üzerine Mektuplar*) adlı felsefi bir yapıtı ile Rus şiirindeki eski hece sistemi üzerine bir denemesi (1744) vardır.

Kantemiroğlu, asıl adı DIMITRIE CANTEMIR. Rusça DMITRI KONSTANTINOVİÇ KANTEMİR (d. 5 Kasım 1673, Orhei ya da Fălciu, Boğdan-ö. 1 Eylül 1723, Dmitrovka, Harkov yakınları, Rus Çarlığı), Osmanlı tarihi ve müziği üzerine önemli kitaplar yazmış devlet ve

bilim adamı. Ünlü Rumen-Rus ailesi Kantemirlerin en önemli üyesidir. Boğdan voyvodalığından (1710-11) sonra Rusya'da I. Petro'nun (Büyük) başdanışmanı olmuştur.

Boğdan voyvodası Constantin Cantemir'in oğluydu. Ülkesindeki Osmanlı yöneticilerin güvenini kazandı. Amacı Boğdan ve Eflâk'ı kendi yönetimi altında birleştirmektir. 1710'da Boğdan voyvodalığına atandıktan kısa süre sonra, Osmanlı egemenliğinin sona ermek üzere olduğu düşüncesiyle Rusya ile ittifak kurdu (1711). Ama aynı yıl Rusların Prut Savaşı'nda kesin biçimde yenilmesi üzerine Rusya'ya kaçtı. Orada yerleşti ve kısa sürede I. Petro onu prens yaptı. On bir dili iyi biliyordu. Rumen ve Osmanlı tarihleri konusunda pek çok yapıt yazdı. *Historia Incrementorum atque Decrementorum aulae Othomanicae* (1716; *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, 1979-80, 3 cilt) adlı kitabı ilk Osmanlı tarihiydi. Türk kültürü açısından önemli olan bir başka yapıtı da, Türkiye'de kısaca *Kantemiroğlu Edvarı* diye bilinen *Kitab-ı İlmi'l-Musiki alâ Vechi'l-Hurufat* adlı çalışmasıdır. Kantemiroğlu'nun III. Ahmed'e sunduğu bu kitabın başında, eski edvar kitaplarında olduğu gibi, Türk müziğinin makamları, usulleri ve perdeleri üzerine bilgiler vardır. Bu bölümü, Kantemiroğlu'nun geliştirdiği yeni bir ebced notasıyla yazılmış, 16. ve 17. yüzyıllara ait 48 makamdan 355 yapıt (315 peşrev ve sazsemaişi, 40 sözlü yapıt) izler. Kantemiroğlu, ebced notasını yenileyerek Osmanlı müzikhçiler arasında kullanılmasını yaygınlaştırmayı başaramamışsa da, notaya aldığı yapıtların günümüze ulaşmasını sağlamıştır. Ayrıca usta bir besteci olan Kantemiroğlu, 17. yüzyıl Türk müziği üslubunda pek çok beste yapmıştır. Bunların en ünlüsü olan *Sazkâr Peşrev* onun hem Türk müziğinin bütün inceliklerini bildiğini, hem de çok güçlü bir besteci olduğunu gösterir.

Bilimsel çalışmalarından ötürü 1714'te Berlin Akademisi'ne üye seçilen, ayrıca Petersburg Bilim ve Sanat Akademisi'nin kurulmasına yardımcı olan Kantemiroğlu'nun öbür yapıtları arasında *Divanul sau galceava inteleptului cu lumea sau giudeful sufletului cu trupul* (1698; *Divan ya da Bilginin Dünyayla Çekişmesi*), *Kniga Sistma ili Sostoinaie Muhammedanskoj Religii* (1722; *İslam Dininin Sistemi*), *Système de la langue arabe* (1722; *Arap Dilinin Sistemi*), *Cronica Vechimii Romano-Moldo-Vlahilor* (1835-36; *Rumen-Boğdan-Eflâk Geçmişinin Vakayinamesi*), *Descriptio Moldaviae* (1872; *Boğdan'ın Anlatımı*) ve *Vita Constantin Cantemirii* (1883; *Constantin Cantemir'in Yaşamı*) sayılabilir.

kantharos, hem kırmızı, hem siyah figür tekniğiyle yapılmış örnekleri bulunan Eski

Yunan içki kasesi. İki yanında, en alttan başlayıp ağız hizasından da yukarıya yükselen kıvrık kulpları vardır.

kantilasyon, İngilizce CANTILLATION, müzikte, dinsel törenlerdeki kutsal metinlerin, sözcük aksanları, noktalama imleri, vurgu belirteçleri olarak tasarlınmış olan işaretlerin kılavuzluğunda belli bir ses ve makamla okunması. *Ekphonetik* (ünlemeli) adıyla bilinen bu işaretlere, 7-9. yüzyıllar arasında gerek Yahudi, gerekse Hristiyan (Süryani, Bizans, Ermeni, Kopt) elyazmalarında rastlanır. Başlangıçta metinlerin nasıl okunacağını açıkça göstermek amacıyla ortaya atılan işaretler, zamanla şarkıcının çeşitli melodi formüllerini anımsamasına yardımcı araçlar olarak benimsenmiştir. Dolayısıyla da bunların yorumlanması, melodi formüllerinin içinde iletildiği sözlü gelenek konusunda bilgi sahibi olmaya bağlıdır. Bugün kantilasyon hemen hemen yalnızca Yahudi ibadetiyle sınırlıdır.

Kitabı Mukaddes metinlerinin kantilasyonunun İbrani tapınak ayinlerinin önemli bir parçası olduğu sanılmaktadır. Bunlar sinagoglarda daha sonra benimsenmiştir. Günümüzdeki işaretler sistemi (*teamim*) Torâ'nın geleneksel İbranice metnini kaleme alan Taberiyeli Masoretler arasında gelişmiştir ve ilk zamanlardaki Bizans dinsel ezgisinin *ekphonetik* sistemiyle arasında güçlü bir benzerlik vardır. Bundan önceki iki sistemin biri Babillilerin (6-7. yy), öbürü de İlk-Filistinlilerindi (5-6. yy). Her ikisi de amacı tam olarak karşılamıyorsa da içerdikleri işaretlerin temsil ettiği müziksel motifler çok daha eskilere dayanıyordu.

Gerek kullanılan melodi modları, gerekse melodi formülleri bakımından, işaretlerin yorumunda, Yahudi dinsel tören müziğinin üç ana geleneği (Doğu, Sefardi ve Aşkenazi) arasında oldukça büyük farklar vardır. Buna karşılık, önemli noktalarda görülen birkaç benzerlik de ortak kökene işaret eder.

Bu geleneklerden her biri içinde belli bir işaretle özdeşleşmiş melodi formülünün yorumu Tevrat'ın kitaplarıyla birlikte değişir. Her kitabın kendine özgü bir melodi modu vardır; bu, melodilerin çevresinde döndüğü notaları ve aralıkları belirler. İki değişik modda söylenen bir ezgi motifi, kendi ana biçimini korumakla birlikte, kullanılan dar ya da geniş aralıklar ve daha başka ayrıntılar bakımından değişiklik gösterir. İslamda kantilasyon için bak. ezan; tilavet.

kantilena bak. cantilena

kantitatif analiz (kimyada) bak. nicel çözümleme

kanto, destan ya da öteki uzun öykülü şiirlerin ana bölümü. Latince *cantus* (şarkı) sözcüğünden türetilmiş kanto terimi, büyük olasılıkla başlangıçta halk ozanlarının bir defada kesintisiz olarak okudukları ya da şarkı biçiminde söyledikleri şiir parçasını ifade ediyordu. Sözlü geleneğin ürünü olan eski destanlar (örn. Homeros destanları) ayrı bölümlerden oluşuyordu. Kanto terimi ilk kez Dante, Boiardo ve Ariosto gibi İtalyan şairlerce bu bölümleri adlandırmak amacıyla kullanıldı. İngiliz edebiyatında kantolarla yazılmış ilk uzun şiir, Edmund Spenser'in *The Faerie Queene* (1590-1609; *Periler Kraliçesi*) adlı yapıtıydı. Byron da uzun şiirleri *Childe Harold's Pilgrimage* (1812-18; *Childe Harold'un Kutsal Yolculuğu*) ve *Don Juan*'ı (1819-24) kantolar halinde yazmıştı. ABD'li şair Ezra Pound'un bitiremediği epik şiiri de *The Cantos* (Kantolar) adıyla bilinir.

Kantemiroğlu, kimliği bilinmeyen bir sanatçının portre çalışmasından ayrıntı, 1711
Enciclopedia Romana, Bukureş

Herakles'in Amazonlarla savaşmasını gösteren, Durlis'in yaptığı bir kantharos, İÖ y. 490; Brüksel Kraliyet Sanat ve Tarih Müzesi
Musées Royaux d'Art et d'Histoire de Bruxelles
tolojiat Louis Loise

kanto, 19. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul tiyatrolarında ortaya çıkan, bir ya da birkaç şarkıcının söylediği eğlendirici şarkı.

Kantonun, Avrupa kentlerinden turneye gelen opera ve operet kumpanyalarının etkisiyle ortaya çıktığı sanılmaktadır. Kanto sözcüğünün de İtalyancada "şarkı" anlamına gelen *canto*'nun Türkçeleşmiş biçimi olduğu açıktır. Önceleri oyun başlamadan, kumpanyanın dansa ve müziğe de yatkın kadın oyuncularının söylediği kantolar çok geçmeden, dekor değiştirilirken izleyiciyi oyalamak için perde aralarına alındı. Zamanla, sahneye yalnızca kanto söylemek için çıkan sanatçılar yetişti (örn. Peruz, Büyük Amelya, Virjin, Şamram, Avantiya, Küçük Eleni, Jerfin, Matilde vb). Tuluat tiyatroları oyunun uygun yerlerinde ünlü kantoculardan birini sahneye çıkarmak için yarışmaya başladılar.

Kantoların sözleri ve kantocuların hareketleri, belirli ölçüde bir erotizm de içerirdi. Göz alıcı ve dekolte sayılabilecek giysilerle izleyici karşısına çıkan kantoculara, küçük bir orkestra eşlik ederdi. Piyano, keman, viyolonsel, klarnet, trompet ve davul bu orkestranın başlıca çalgılarıydı. Kantolar 19. yüzyıl sonlarıyla 20. yüzyıl başında öncelikle İstanbul'da büyük ilgi gördü, bir çoğunun notaları yayımlandı.

Şehzadebaşı tiyatroları kapandıktan ve tuluat tiyatroları gözden düştükten sonra kantolar da, ünlü kantocular da yavaş yavaş tarihe karıştı. Günümüzde Nurhan Damcıoğlu, Huysuz Virjin gibi kantocular bu türü yaşatmaya çalışmaktadır. Ünlü kantolardan bazıları arasında "Yangın Var", "Küçücük-sün", "Çoban Kantosu", "Külhanbeyi Kantosu" sayılabilir. Çoğunun bestecisi bilinmemektedir.

Kanto Ovası, KVANTO OVASI olarak da bilinir, Japonca KANTO-HEIYA. Japonya'nın en geniş ovası. Honşu Adasının orta kesiminde, Büyük Okyanus kıyısında yer alır.

Yüzölçümü 16.172 km² olan Kanto, başkent Tokyo'yla birlikte ülkenin en üretken ve yoğun nüfuslu alanını içerir. Japon dağ yayının kuzey-güney doğrultusundan doğu-batı doğrultusuna yöneldiği noktada ve bu yayın doğusunda yer alan Kanto Ovası kuzey ve batıda dağlarla, güneyde de tepeliklerle çevrilidir. Bölgedeki en genç yaşta oluşumlarının jeolojik yapısı bu yüzey biçimine uygun düştüğü için ovaya çoğunlukla Kanto yapısal havzası denir.

Kanto Ovasının sularını kuzeydoğudan güneybatıya doğru Naka, Tone ve Sagami ırmak (*gava*) sistemleri toplar. Bunların en önemlisi, ovanın büyük bölümünü içine alan ve hidroelektrik enerji sağlayan Tone ırmak sistemidir.

Arazide üç tür fiziksel özellikten söz edilebilir. Batıdaki Tama Tepeleri gibi tepeler Kuvaterner (Dördüncü) Dönem (y. 2,5 milyon yıl öncesinden günümüze) tortullarından oluşur. Ovanın büyük bölümü Musasino ve Sagamino gibi düzlüklerle kaplıdır. Bunlar, birikinti yelpazesi oluşumunun ürünün olan fan sahasından ya da sığ su tortullarından oluşur. Irmak vadileri, tepelerle düzlükleri birbirinden ayırır; bu bölgede sulama gerektirmeyen ürünler ekilir. Vadilerin yukarı kesimleri çakıllık ve oldukça kurak, orta ve aşağı bölümleri ise nemli ve bataklık delta arazisidir. Düzlükler, genellikle Kanto harcı olarak anılan kızıl-kahverengi, volkanik küllü gevşek topraklarla kaplıdır.

Kanto Sıradağları, Japonca KANTO-SAMMI-YAKU. Japonya'nın Honşu Adasında dağ sırası. Kanto Ovasının batısında yer alır. Kuzeyden güneye 130 km, doğudan batıya 80 km boyunca uzanarak doğudaki Kanto

bölgesiyle (*çiho*) batıdaki Çubu bölgesini ayırır

Kanto Sıradağları jeolojik bakımdan billur şistlerle kuzeyden güneye doğru kuşaklar halinde uzanan Paleozoyik (Birinci) Zaman (y. 570-225 milyon yıl önce), Mezozoyik (İkinci) Zaman (y. 225-65 milyon yıl önce) ve Tersiyer (Üçüncü) Dönem (y. 65-2,5 milyon yıl önce) oluşumları sergiler. Kanto Sıradağları batıda Akaişi Sıradağlarıyla birleşir.

Sıradağlar, Sagami Irmağının (*gava*) kolu olan Katsura Irmağıyla iki belirgin parçaya bölünür. Kuzeydeki Çiçibu Dağları (2.595 m yükseklikteki Kimpo Dağıyla (*zan*) Japonya'nın kuzeydoğusundaki en yüksek dağlardır. Arazî dar, kanyon benzeri vadilerle bölünür ve çoğunlukla dik yamaçlardan oluşur. İç bölgelerdeki ırmak terasları yerleşime elverişli alanlar sağlar. Sıradağların doğu ucu yakınında, dağlar arasında kalan Çiçibu Havzası Japonya'nın tarihinde her zaman önem taşımış bir yerleşim alanıdır.

Kanto Sıradağlarının güney bölümünde Tanzava Dağı yer alır. Bu bölüm, yarım biçimindeki Misaka-Tenşu Sıradağları içinde batıya doğru uzanır. Bu dağların arasında, bugün Fuji Dağının örttüğü yarım daire biçiminde bir çöküntü yer alır. Güney bölümünün en yüksek doruğu, batı uzantısındaki Kenashi Dağıdır (1.951 m) Kuro Dağı (1.797 m) Tanzava Dağlarının ana gövdesinin en yüksek noktasını oluşturur.

Kanton bak. Guangzhou

kanton, başta Fransa ve İsviçre olmak üzere bazı Avrupa ülkelerindeki siyasal alt birimlere verilen ad.

Kanton Fransa'da *arrondissement*'in (ilçe) alt birimlerinden biridir. Ama yalnızca seçim, vergi toplama ve güvenlik gibi yönetsel görevlerin yerine getirilmesinde kolaylık sağlamak amacıyla oluşturulmuştur; dolayısıyla bir yerel yönetim biriminin üstlenebileceği işlevlerin tümünü yerine getirmez. 22 Aralık 1789 tarihli bir yasayla kurulan kantonların yönetim birimi olarak işlevleri konsüllük anayasasıyla (24 Aralık 1799) geri alınmıştır.

İsviçre'de, İsviçre Konfederasyonu'nu oluşturan 23 eyaletten her birine kanton denir. Unterwalden, Basel ve Appenzell kantonları, tam anlamıyla birer kanton gibi işlev gören yarı-kantonlara bölünmüştür; bu nedenle İsviçre'nin 26 kantondan oluştuğu da söylenir. Her kanton ve yarı-kantonun kendi anayasası, yasama, yürütme ve yargı organları vardır. Obwalden, Nidwalden, Glarus, Appenzell Inner-Rhoden ve Appenzell Ausser-Rhoden kantonları, yasa çıkarmak, vergi koymak ve yıllık yönetim konseyi ile kanton yüksek mahkemesinin üyelerini seçmek amacıyla tüm reşit erkek yurttaşların her yıl bir araya gelmesiyle oluşan geleneksel açık hava "parlamentoları"nı (*Landsgemeinden*) korumuşlardır. Öteki kantonlarda kanton meclislerinin (*Kantonsrat*) üyeleri genel oyla ve genellikle nispi temsil sistemiyle belirlenir. Yasama yanında, federal hükümetin yetkisi dışındaki tüm sorunlar bu mecliste ele alınır. Kantonda uygulanacak vergi yasalarını çıkarmak ve gerek yargıçları, gerek (kanton anayasası genel seçimi zorunlu kılıyorsa) Kantonlar Konseyi'ne (*Ständerat*) katılacak temsilcileri belirlemek bu meclislerin görevleri arasındadır. Tüm kantonlarda referandum ve halk girişimi uygulaması vardır.

Kanton Atolü, CANTON olarak da yazılır, ABARIRINGA olarak da bilinir, Büyük Okyanusun ortabati bölümünde, Kiribati'ye bağlı mercan grubu. Phoenix Adalarının en kuzey-

de yer alanı ve en büyük olanıdır. Hawaii'nin 2.610 km güneybatısına düşer. Kabaca daire biçimindeki 55 km'lik bir lagünün çevresinde bulunan ve 9 km'lik alan kaplayan mercan resiflerinden oluşur. 19. yüzyılda keşfedilen Canton, adını 1854'te burada karaya oturan bir ABD balina gemisinden aldı. Önce Amenkalıların, ardından da İngilizlerin işlettiği guano (kuşların, yarasaların ve fokların gübre olarak kullanılan dışkısı) yatakları zamanla tükendi. Burayı okyanusaşırı bir kablo iletişim istasyonu olarak kullanmak isteyen İngiltere, 1889'da adalar üzerinde hak iddia etti. 1930'larda adalar okyanusu geçen uçakların uğrak yeri oldu. ABD ile İngiltere arasındaki çekişme, Canton ve 32 mil güneydoğusundaki Enderbury atollerinin 50 yıl süreyle iki ülke tarafından ortak yönetilmesini öngören bir antlaşmanın imzalanmasıyla (1939) sona erdi. Pan American World Airways, Inc. burada tesisler kurdu ve 1940'ta Canton'ı durak olarak kullanmaya başladı. II. Dünya Savaşı sırasında adalardaki tesislerden stratejik bir hava üssü olarak yararlanıldı. Savaş sonrasında İngiltere, ABD ve Avustralya'ya ait havayolu şirketleri tesisleri yeniden sivil kullanıma açtılar, ama uzun menzilli jet uçaklarının yapılmasıyla havaalanından yalnızca acil durumlarda yararlanılmaya başlandı. ABD 1970'ten sonra adaları antibalistik füzeleri izleme istasyonu olarak kullandı. 1979'da Phoenix Adaları bağımsız Kiribati'ye bağlanınca Canton adının yazımı Kanton'a dönüştürüldü. Adalarda kalıcı yerleşme yoktur.

Kanton minesi, adını üretildiği başlıca yer olan Guangzhou'dan (Kanton) alan boyalı Çin minesı. Boyalı mine teknikleri 1470'lerden başlayarak Fransa'da Limoges'de geliştirilmişti. Bu teknikleri Çin'e büyük bir olasılıkla 18. yüzyılda Fransız misyonerleri getirdiler. Çince boyalı mine işlerinin "yabancı porselen" anlamına gelen bir sözcükle adlandırılması da bunu göstermektedir. Kanton minesı genellikle bakır, bazen de gümüş ya da altın eşyaya uygulanır. Eşya önce zemin oluşturmak üzere (çoğunlukla beyaz) mineyle kaplanır, fırınlandıktan sonra porselende olduğu gibi renkli mineyle boyanıp yeniden fırınlanır.

18. yüzyılda üretimin artmasıyla başarılı bir sanayiye dönüşen Kanton minesı ihraç edilmeye de başladı. Gerek imparatorluk imalathanelerinde, gerekse Pekin'deki özel imalathanelerde yapılan daha incelikli mine işleri de gözde ihraç ürünü oldu. Kanton minelerinin çoğunda *famille rose*(*) diye bilinen porselenlerin renkleri kullanıldı. Bu "yabancı porselen"lerden bir bölümünde, çoğunlukla yabancıların karikatürize edildiği mizah ve yergi dolu sahneler canlandırılıyordu. Nitelikleri 18. yüzyıl sonlarında bozulmaya başladıysa da, Kanton minelerinin yapımı 19. yüzyılda da sürdürüldü.

Kanton sistemi, 17-19. yüzyıllar arasında Güney Çin'deki ticaret kenti Guangzhou'da (Kanton) Çinli ve yabancı, özellikle de İngiliz tüccarlar arasında gelişen ticaret sistemi. Sistemin 1759-1842 arasında uygulanan başlıca özellikleri, Çin'in ithal ettiği malların yalnızca Guangzhou'dan girmesine izin verilmesi ve Çin hükümetinin, kente gelen yabancı tüccarların uyacağı bir dizi kural belirlemesiydi. Tarih boyunca Çin'in güneydeki başlıca limanı olan Guangzhou Batılı tüccarlarca aranacak çay, ravent, ipek ve baharatla el sanatı ürünlerinin ana çıkış noktasıydı. Bu nedenle, İngiltere'nin Çin'le ticaretini tekelinde bulunduran İngiliz Doğu

Hindistan Kumpanyası 17. yüzyıl başlarında Guangzhou'u Çin'deki başlıca limanı durumuna getirdi. Çok geçmeden öteki Batılı ticaret şirketleri de aynı yolu izledi. Çinlilerin Güneydoğu Asya'ya alışverişi; Avrupa ile Çin arasındaki ticaret ve üçüncü olarak da Hindistan ile Güneydoğu Asya'dan Çin'e mal getirerek elde ettikleri para karşılığında Çin malları satın alan Avrupalıların işlemleri burada yürütülmeye başladı.

Qing (Mançu) hanedanının (1644-1911/12) belirlediği ticaret firmaları, yetkili makamlara ödedikleri yüksek bir harç karşılığında, bu üç gruptan birindeki her türlü ticaret üzerinde tekel oluşturdular. Çin ile Batı arasındaki ticareti düzenleyen *hong*(*) tüccarlarının limana gelen her yabancı gemi için güvence vermeleri ve gemiyle bağlantılı herkesin tüm sorumluluğunu üstlenmeleri zorunlu tutuldu. Buna karşılık Doğu Hindistan Kumpanyası da *hong* karşısında bütün İngiliz gemileri ve personellerinden sorumluydu. Böylece İngiliz ve Çin hükümetleri ticari ilişkilerini doğrudan değil, yalnızca tüccar gruplarının aracılığıyla sürdürüyorlardı.

17. yüzyılda Batılı tüccarlar genellikle Guangzhou'da toplanmakla birlikte Çin'deki başka limanlarda da etkinlik gösterebiliyorlardı. 18. yüzyıl ortasına gelindiğinde Kanton sistemi öyle pekişmişti ki, Qing imparatoru, İngilizlerin ticari etkinliklerini Kuzey Çin limanlarına doğru genişletme girişimleri karşısında bir kararname çıkarak (1759) Guangzhou'un dış ticarete açık tek liman olduğunu bildirdi.

Bu kararname yabancı tüccarlar üzerindeki denetimin artmasına yol açtı. Getirilen yeni kural ve düzenlemeler arasında yabancı savaş gemilerinin ve yabancı kadınların bölgeye sokulmaması, ateşli silahların yasaklanması ve tüccarların kişisel özgürlüklerine ilişkin bir dizi kısıtlama vardı. Tüccarlar Guangzhou'da bulundukları sırada, kent surlarının dışındaki ırmağ kenarında 13 deponun yer aldığı küçük bir alanın dışına çıkamıyorlardı. Ayrıca sanığın suçsuzluğu kanıtlanıncaya değin suçlu sayıldığı, çoğu durumda işkence gördüğü ve keyfi olarak hapsedildiği Çin yasalarına bağlıydılar. Limana gelen gemiler ise Çin yetkililerine bir dizi vergi ve harç ödemek zorundaydı.

19. yüzyıl başlarında İngiliz tüccarlar Çin'e le ticaretleri üzerindeki bu kısıtlamalara karşı çıkmaya başladılar. Doğu Hindistan Kumpanyası'nın elindeki tekelin 1834'te kaldırılması ve çok sayıda tüccarın Çin'e akmasıyla birlikte şikâyetleri daha da arttı. Zamanla İngilizlerin Çin içindeki ticari etkinlikleri, satın aldıkları çay ve ipeğin karşılığını Hindistan'dan getirilen afyonla ödemek biçimini aldı. Çinlilerin afyon ticaretini durdurma çabaları İngiltere ile Çin arasında I. Afyon Savaşı'nın (1839-42) patlak vermesiyle sonuçlandı. İngilizlerin bu çatışmada kazandığı zafer sonucunda Çinliler Kanton sistemini kaldırdılar ve yabancıların Çin mahkemelerinin yetki alanı dışında tutulacağı ve diledikleri kişiyle ticaret yapabileceği beş limanı antlaşmayla belirlemek zorunda kaldılar.

kantor (Latince *cantor*: "şarkıcı"), kiliselerde müzikten ya da dinsel ezgilerin seslendirilmesinden sorumlu olan din görevlisi.

Ortaçağ katedrallerindeki müzikten sorumlu olan kanturun görevi koroya, özellikle de mezmurların ve kantiklerin seslendirilmesine nezaret etmektir (koro ile solocunun dönüşümlü olarak söylediği *responsoryum*[*]) seslendirmelerinde kantor terimi

hâlâ solocu anlamına gelir) Daha sonra bu görevi orgcu üstlendi. Kantor terimi, aynı zamanda bir kilise müzik okulunun, örneğin ortaçağ başlarında Roma *schola cantorum* unun ve Charlemagne'in kurduğu şan okullarının yöneticileri için de kullanılmaktaydı.

17. ve 18. yüzyıl Alman Protestan kiliselerinde kantor başpapaza bağlı bir ilahiyat okulunun koro şefi ve orgcusuydu. Johann Sebastian Bach, Leipzig'teki Thomaskirche'de (St. Thomas Kilisesi) böyle bir görev yapıyordu. Ayrıca bak. hazan.

Kantoroviç, Leonid Vitalyeviç (d. 19 Ocak 1912, Petersburg, Rus Çarlığı - ö. 7 Nisan 1986, SSCB), SSCB'li matematikçi ve iktisatçı. Kıt kaynakların optimum dağılımı kuramına yaptığı katkılardan dolayı 1975'te Tjalling Koopmans ile birlikte Nobel Ekonomi Ödülü'nü kazanmıştır.

Leningrad Üniversitesi'nde öğrenim gördü ve 1930'da henüz 18 yaşındayken matematik dalında doktorasını tamamladı. 1934-60 arasında aynı üniversitede profesör olarak görev yaptı. 1971'den sonra İktisadi Planlama Enstitüsü'nün üyesi oldu. 1964'te SSCB Bilimler Akademisi'ne seçildi. 1965'te Lenin Ödülü'nü aldı.

1939'da bir doğrusal programlama modeli geliştirerek doğrusal programlama tekniğinin iktisadi planlama aracı olarak kullanılmasına öncülük etti. Benzeri matematiksel teknikleri kullanarak, planlı bir ekonomide karar verme sürecindeki ademimerkeziyetçiliğin, ancak fiyatların kaynakların görece kıtlığına göre belirlendiği bir sisteme dayandırılabilceğini göstermeye çalıştı. Yalnızca matematik dalında öğrenim görmesine karşın ele aldığı sorunların iktisadi yönlerini kavramada büyük başarı gösterdi. Batı'daki gölge fiyat kavramına karşılık gelen, gösterge niteliğinde bir çarpan kavramı geliştirdi. İktisat politikasıyla ilgili dogmatik olmayan, eleştirel çözümler ve ortodoks Marksist meslektaşlarıyla giriştiği tartışmalar dolayısıyla ülkesinde "reform yanlısı" bir iktisatçı olarak tanındı. En ünlü yapıtı *Ekonomiçeskii rasçet naiuçşevno ispolzovaniia resursov*'dur (1959; İktisadi Kaynakların Optimum Kullanımı).

Kantorowicz, Alfred (d. 18 Haziran 1880, Posen, Almanya - ö. 6 Mart 1962, Bonn, AFC). Türkiye'de dış hekimliğinin gelişmesine katkıda bulunan Alman dış hekimi.

Dış hekimliği öğrenimini tamamladıktan (1900) sonra bir süre Berlin'deki Koch ve

Alfred Kantorowicz
Ana Yayıncılık Arşivi

Virchow enstitülerinde çalıştı. Ayrıca Münih ve Freiburg üniversitelerinde tıp öğrenimi gördü. Sonraki yıllarda iç hastalıkları, bakteriyoloji ve cerrahi alanlarında çalıştı. 1911'de yeniden dış hekimliğine döndü. 1913'te doçent oldu. I. Dünya Savaşı sırasında orduda hekim ve operator olarak

görev yaptı. 1923'ten başlayarak Bonn Üniversitesi'nde dış ve ağız hastalıkları dersleri verdi.

Almanya'da Nazilerin iktidara gelmesinden kısa bir süre sonra tutuklandı (1933). Aynı yıl İstanbul Üniversitesi'nden aldığı çağrı üzerine Türkiye'ye geldi ve İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'ne bağlı Dış Hekimliği Yüksekokulu'nun (bugün Dış Hekimliği Fakültesi) yöneticiliğini üstlendi. Okulun eğitim programını patoloji, mikrobiyoloji ve anatomi gibi temel tıp bilimleri-ne ağırlık vererek yeniden düzenledi. İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde ilk cerrahi protez uygulamalarını başlattı. Ayrıca dış hekimleri için kurslar düzenleyerek Türkiye'de dış hekimliğinin gelişmesine önemli katkılarda bulundu. 1948'de Bonn Üniversitesi'ne döndü ve oradan emekli oldu. Türkçede, *Dış Tababeti için Repetitorium* (1938), *Dış Tababeti Preklinik Protez Laboratorium Bilgisi* (1940) ve *Dış Tababeti Şirurjisi* (1943, 2 cilt) adlı yapıtları yayımlanmıştır. Bir başka önemli yapıtı da *Klinische Zahnheilkunde*'dir (1932; Klinik Dış Tedavisi).

Kantorowicz, Hermann (d. 18 Kasım 1877, Posen, Almanya - ö. 12 Şubat 1940, Cambridge, İngiltere), özgür hukuk öğretisiyle (*Freirechtslehre*) hukuk sosyolojisinin gelişimine katkıda bulunan Alman bilgin. Ceza hukukunda uzmanlaştıktan sonra Freiburg (1908-29) ve Kiel (1929-33) üniversitelerinde ders verdi. Nazilerin iktidara gelmesi üzerine ülkesinden ayrılarak ABD, İtalya ve 1935'ten sonra da İngiltere'deki üniversitelerde görev yaptı. Başlıca yapıtları arasında *Der Geist der englischen Politik und das Gespenst der Einkreisung Deutschlands* (1929; İngiliz Politikasının Ruhunu ve Almanya'nın Kuşatılması Heyulası), *Dictatorships* (1935; Diktatorluklar), *Studies in the Glossators of the Roman Law* (1938, William W. Buckland ile birlikte; Roma Hukuku Yorumcuları Üzerine İncelemeler) sayılabilir. 1938'de yazdığı ve ölümünden sonra 1958'de yayımlanan *The Definition of Law*'da (Hukukun Tanımı), hukukun "insan ilişkilerini düzenleyen meşru kurallar butunu" olduğu düşüncesini işlemiştir.

Kantorowicz'in özgür hukuk öğretisine göre, yargının bir tür yasama işlevi vardır. Yargıçlar her davada önceden var olan kuralları uyguladıkları gibi, dava sırasında ortaya çıkan yasal boşlukları doldurmak için de torelerden ve toplumsal kullanımdan türetilen yeni yasalar koymalıdır. Bu görüşlerinden ötürü, pozitif hukuku savunulanlarla çelişkiye düşen Kantorowicz, bir değerler bilimi olarak gördüğü hukuk felsefesi ile bir olgular bilimi saydığı sosyolojiyi birbirinden ayırmıştır.

kanun bak. yasa

kanun, Türkiye ve Ortadoğu ülkelerinin yanı sıra Yunanistan'da da kullanılan telli bir çalgı.

Koken bakımından bir Arap çalgısı olduğu ya da Farabi tarafından icat edildiği söylenir. Bugüne değin kanıtlanmamıştır. Geçmişin Eski Mısırlılara ya da Sümerlere uzanabileceğini savunan araştırmacılar da vardır. Yüzyıllar boyunca Arapların klasik saz takımında ayrı bir yer tutan kanun, *psalterion*(*), santur, klavsen, piyano gibi Batı çalgılarıyla akrabadır. Çeşitli ülkelerde çeşitli boyda kanunlar kullanılır. Tel sayıları değişmekle birlikte bunların hepsinin temel özellikleri aynıdır. Ahsaptan yapılan teknesinin bir yanı di açılı bir yamuk biçimindedir. Bu dik kenar boyunca deri gerilmiş bir bölüm vardır. Üstünden tellerin

geçtiği eşik bu deriye oturur. Tellerin çoğu üçlü, pest taraftaki birkaç tanesi ise ikilidir. Tellerin ucundaki burgular teknenin eğik kenarı boyunca sıralanır. Eskiden bağirsaktan yapılan teller, günümüzde naylondan üretilmektedir. Dip eşikten hemen sonra yerleştirilmiş küçük madeni mandallar indirilip kaldırılarak tellerin boyunun biraz uzayıp kısalması sağlanır; böylece çalgı çalındığı sırada yarım tondan daha küçük aralıklar elde edilebilir. Çalgı, metal yuzuklar yardımıyla her iki elin işaretparmaklarına takılan bağa ya da fildişi mızraplarla çalınır.

17. yüzyılda bir ara klasik Türk müziğinde kullanılan kanun, pek tutulmayarak terk edilmişti. Büyük virtüöz Kanuni Hacı Arif Bey kanunun yeniden tutulan bir çalgı olmasını sağladı. Daha sonra Nâzım Bey, Hasan Ferit Alnar ve Vecihe Daryal gibi kanun virtüözleri yetişti. Bugün klasik Türk müziği topluluklarının ayrılmaz çalgılarından biri olan kanunun ses alanı, kaba yegâhtan tiz aceme (seyrek olarak tiz gerda-niyeye) kadardır. Bu da 3 oktav+2 ya da 3 ses eder.

kanun hükmünde kararname, hükümetin parlamentodan yasayla aldığı yetkiye dayanarak çıkardığı genel düzenleyici nitelikte kararname. Toplumsal ve ekonomik alanda hızlı müdahalelere olanak verdiğinden, yürütme organının kullandığı en önemli düzenleme yetkisidir.

Türk hukukunda kanun hükmünde kararname (KHK) ilk kez 1971'de yapılan anayasa değişikliğiyle getirildi. Buna göre TBMM'nin yetki veren yasasında, çıkarılacak KHK'nin amacı, kapsamı ve ilkeleri ile bu yetkiyi kullanma süresinin ve yürürlükten kaldırılacak yasa hükümlerinin açıkça gösterilmesi gerekiyordu. Yalnızca yürütmenin düzenleme yetkisini genişleten bu uygulama, 1982 Anayasası'nın getirdiği yeniliklerle Bakanlar Kurulu'na doğrudan yasama etkinliğinde bulunma olanağı veren bir nitelik kazandı.

1982 Anayasası'ndaki düzenleniş biçimine göre KHK'ler olağan ve olağanüstü dönemlere özgü iki kategoriye ayrılır. Olağan dönemlerde verilen yetki yasasında KHK'nin amacı, kapsamı, ilkeleri, kullanma süresi ve bu süre içinde birden çok kararname çıkarılıp çıkarılmayacağı belirtilir. Bu uygulamada hangi yasa hükümlerinin yürürlükten kaldırılacağına açıkça gösterme koşulu aranmadığından, Bakanlar Kurulu yetki yasası çerçevesinde istediği yasal değişiklikleri yapabileceği gibi yeni yasal düzenlemeler de getirebilir. Anayasa uyarınca temel haklar, kişi hakları ve ödevleri, siyasi haklar ve ödevler ile bütçe değişikliği konusunda KHK çıkarma yetkisi verilemez.

KHK'ler *Resmî Gazete*'de yayımlandıkları gün yürürlüğe girerler; kararnamede yürürlük tarihi olarak daha sonraki bir tarih de gösterilebilir. Kararnameler, *Resmî Gazete*'de yayımlandıkları gün TBMM'ye sunulur. Yetki yasaları ve bunlara dayanılarak çıkarılan KHK'ler TBMM'de öncelikli ve ivedilikle görüşülür. Yayımlandığı gün TBMM'ye sunulmayan KHK'ler aynı tarihte, TBMM'de görüşülerek reddedilen KHK'ler ise kararın *Resmî Gazete*'de yayımlandığı tarihte yürürlükten kalkar. TBMM'nin aynen ya da değiştirerek kabul ettiği KHK'ler yasaya dönüşür.

Bakanlar Kurulu'nun istifası, düşürülmesi ya da yasama döneminin bitmesi, belli süre için verilmiş olan yetkinin sona ermesine yol açmaz. KHK'nin yetki yasasında öngörülen sürenin bitiminden önce TBMM'de onaylanması sırasında, yetkinin devam edip

etmediğinin de belirtilmesi gerekir. Olağan dönemde çıkarılan KHK'ler, *Resmî Gazete*'de yayımlanmalarından başlayarak 60 gün içinde, anayasaya aykırılık iddiasıyla Anayasa Mahkemesi'ne götürülebilir.

Sıkıyönetim ve olağanüstü hallerde cumhurbaşkanı başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu durumun gerektirdiği önlemlerle ilgili KHK'leri çıkarmaya yetkilidir; bunun için TBMM'den yetki yasası almaya gerek yoktur. Anayasanın öngördüğü tek denetim KHK'lerin TBMM'nin onayına sunulmasıdır. Düzenleme alanı "durumun gerekli kıldığı" konularla sınırlı olan ve temel hak ve özgürlüklerin kullanımını kısmen ya da tamamen durdurucu önlemler almaya da olanak veren olağanüstü dönem KHK'leri hakkında anayasaya aykırılık iddiasıyla iptal davası açılmaz.

kanun yolu, yargı kararlarının yeniden incelenmesini ve değiştirilmesini sağlamak için davanın taraflarına ve bazı durumlarda başsavcıya tanınmış olan yargısal başvuru olanağı. Hukuk ve idari yargılama usullerinde yalnızca son karar niteliğindeki yargı kararlarına karşı kabul edilmiştir. Ceza yargılaması usulünde son karar niteliği taşımayan mahkeme kararlarına karşı da itiraz(*) kanun yoluna başvurulabilir.

Dava açmada olduğu gibi kanun yolunda da hukuksal çıkarın (yarar) varlığı aranır. Davada haklı çıkmış olan taraf da hukuksal çıkarı bulunmak koşuluyla karara karşı kanun yoluna başvurabilir. Her kanun yolu için belli bir başvuru süresi kabul edilmiştir; bu sürenin geçirilmesi durumunda hak düşer ve karar kesinleşir.

Kanun yolu olağan ve olağanüstü olmak üzere ikiye ayrılır. Olağan kanun yolu, son kararların kesinleşmesine engel olan kanun yolu türüdür. Temyiz(*) bu türün tipik bir örneğidir. Ceza yargılama usulünde ara karar niteliğindeki kararlara karşı itiraz kanun yolu kabul edilmiştir. Olağanüstü kanun yolu, olağan kanun yollarına başvurulmasından sonra kesinleşen kararlara olağan kanun yoluna süresi içinde başvurulmamış olması nedeniyle kesinleşen yargı kararlarına karşı tanınmış olan kanun yoludur. Karar düzeltme(*) ve yargılamanın yenilenmesi(*) bu kanun yolu türünün örnekleridir.

Kanun-ı Esasi, Osmanlı Devleti'nde mutlak monarşiden anayasalı monarşiye geçişi belirleyen ve meşrutiyet rejiminin temellerini atan anayasa.

Yeni Osmanlılara ve özellikle Şura-yı Devlet reisi Midhat Paşa'ya, padişah olduğu takdirde meşrutiyet ve danışma usullerine saygılı davranacağı yolunda söz veren Veli-aht Abdulhamid, ruhsal sağlığı bozuk V. Murad'ın tahttan indirilmesi üzerine tahta çıktı (31 Ağustos 1876). Bu sırada Rusya Osmanlı Devleti'yle savaş hazırlıklarına girişmişti. Ayrıca Osmanlı uyruğu gayri müslimlerin durumunu görüşmek üzere İstanbul'da uluslararası bir konferans düzenlenmesi de Batılı büyük devletlerce gündeme getirilmişti. İç ve dış sorunların giderek ağırlaştığı bir sırada Mehmed Rüştu Paşa'nın sadrazamlıktan çekilmesi üzerine II. Abdulhamid, Midhat Paşa'yı bu makama getirmek zorunda kaldı.

Midhat Paşa, Avrupa devletlerine verilen sözü yerine getirerek anayasalı bir düzene geçilmesini savunuyor, uluslararası konferans ve benzeri müdahalelerin ancak bu yolla önlenebileceğini ileri sürüyordu. Padişah, Midhat Paşa'nın hazırladığı "Kanun-ı Cedid" adlı anayasa taslağı yerine, Fransız Anayasası'nı çevirtip nazırlarına inceleterek ikinci bir taslak hazırlattı. Anayasayı hazır-

lamakla görevli 28 kişilik Cemiyet-i Mahsus'a'nın düzenlediği son taslak Heyet-i Vukela'da (Bakanlar Kurulu) kesin biçimini aldıktan sonra padişahın bir hatt-ı hümayunuyla kabul ve ilan edildi (23 Aralık 1876). Bu sırada, Batılı devletlerin dayattığı Tersane Konferansı da İstanbul'da ilk oturumunu yapıyordu. Kanun-ı Esasi'nin ilanını haber veren top seslerinin duyulması üzerine söz alan Hariciye Nazırı Saffet Paşa, çağdaş ve meşruti bir yönetime geçildiğini bildirdi ve konferansın gereksiz olduğunu söyledi. Buna karşın konferans sürdürüldü.

Temsili bir organdan ya da meclisten değil, padişahın tek yanlı iradesinden kaynaklanan Kanun-ı Esasi bu bakımdan bir fermananayasa. Meşruti bir rejim öngörmekle birlikte, teokratik Osmanlı monarşisinin geleneksel ilke ve kurumlarını anayasa hükümü haline getirmeye öncelik verir. Saltanat hakkı Osmanlıları soyuna aittir ve ummun kefaleti altındadır. Geleneksel yetkilerinin büyük bölümünü sürdüren padişah hukuken sorumsuzdur. Devletin dini İslam'dır; padişah aynı zamanda halifedir ve şeriat kurallarını uygular; yasalar din kurallarına aykırı olamaz; şeyhülislamlık makamı ve şeriye mahkemeleri anayasada öngörülmüştür.

Yasama ve yürütme organ ve yetkilerini birbirinden açıkça ayırmayan Kanun-ı Esasi sistemi yürütmenin, özellikle de padişahın üstünlüğü ilkesine dayalıdır. Sadrazamı, nazırları ve şeyhülislamı padişah seçer; vekiller meclisi değil padişaha karşı sorumludur. Yasama organı sayılan Meclis-i Umumi'nin toplantı döneminin kısıtlanmasına, uzatılmasına ya da seçimlerin yenilenmesi kaydıyla feshine karar vermeye padişah yetkilidir. Meclis-i Umumi'nin senato kanadı durumundaki Heyet-i Ayan'ın üyelerini de padişah atar. Padişahın kişiliği kutsaldır; işlem ve eylemlerinden ötürü hukuki ya da cezai sorumluluk altında değildir; anayasaya bağlılık yemini etmesi bile öngörülmemiştir. Heyet-i Ayan ve seçimle gelen Heyet-i Mebusan üyeleri anayasaya değil, padişaha sadakat yemini ederek göreve başlarlar. Heyet-i Vukela'nın, kendi gündemini belirlemesi ve aldığı kararları uygulatılması için de padişahın izni ve onayı gerekir. Meclisler de ancak kendi görev alanlarına giren sınırlı konularda ve padişahın izniyle yasa önerebilir. Padişahın yasaları veto etme yetkisi de vardır. Ayrıca Heyet-i Ayan padişahın haklarını korumakla yükümlüdür. Heyet-i Vukela ile Heyet-i Mebusan arasında uyumsuzluk çıkması ve Heyet-i Mebusan'ın görüşünde iki kez direnmesi durumunda da padişah, altı ay içinde yeniden toplanması koşuluyla meclisi feshedebilir. Meclislerin toplantıda olmadığı dönemlerde ülke, yasa hükmünde özel kararlara yönetilir.

Bu açılarından Kanun-ı Esasi sistemi gerçek bir meşrutiyet ya da anayasal monarşi sayılamaz. Ama anayasa düşüncesinin somutlaşması, yasama meclislerinin ve temsili sistemin oluşması, bütün kısıtlamalara karşın (örn. 113. maddeyle padişaha tanınan sürgün yetkisi) bazı hak ve özgürlüklerin bir anayasal metinde yer alması, yargı bağımsızlığı ve güvencelerini sağlamaya yönelik ilkelerin düzenlenmesi vb noktalar Kanun-ı Esasi'nin Osmanlı devlet düzenine önemli katkılardır.

Kanun-ı Esasi'nin öngördüğü yasama organı 19 Mart 1877-13 Şubat 1878 arasında bazı aralıklarla toplam beş ay görev yaptı. Ama özellikle eleştireci davranışlarıyla tutucu çevrelerin ve padişahın tepkisini çekti.

Rusya'ya karşı sürdürülen savaşı bahane eden II. Abdülhamid, Meclis-i Umumi'yi tatil etti ve bir daha toplantıya çağırmadı. Bundan sonra 1908'e değin Kanun-ı Esasi hukuken yürürlükte kalmakla birlikte, uygulamadan düştü.

1908'de II. Meşrutiyet'in ilan edilmesi Kanun-ı Esasi'nin yeniden yürürlüğe konmasıyla sonuçlandı. 31 Mart Olayı (13 Nisan 1909) olarak bilinen ayaklanmanın bastırılmasından sonra bu metinde büyük değişiklikler yapıldı (22 Ağustos 1909); 21 madde değiştirildi ve üç yeni madde eklendi. Böylece gerçekten meşruti ve parlamenter bir sistem oluşturuldu. Padişah anayasaya bağlılık yükümlülüğü altına girdi; hükümet ona değil meclise karşı sorumlu kılındı. Hükümet ve Heyet-i Mebusan bağımsız kişilik kazandı, yasama ve yürütme ilişkileri dengeli duruma getirildi, kuvvetler ayrılığı ilkesi benimsendi, padişahın mutlak veto yetkisi kaldırıldı. Ayrıca demek kurma, toplanma vb özgürlükleri tanındı, 113. madde kaldırıldı.

II. Meşrutiyet'in çalkantılı siyasal süreçlerinde başka değişikliklere de uğrayan Kanun-ı Esasi, özellikle I. Dünya Savaşı'nın başlamasından sonra fiilen tek parti durumuna gelen İttihat ve Terakki'nin yönetimi süresince uygulanmadı. Ama Kurtuluş Savaşı döneminde, hatta 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun çıkarılmasından sonra bile Kanun-ı Esasi'nin yeni anayasaya aykırı düşmeyen hükümlerinin yürürlükte kalacağı düşüncesi benimsendi. 1924 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu 1921 Anayasası'yla birlikte Kanun-ı Esasi'yi de kesin olarak yürürlükten kaldırdı (m. 104).

kanun-ı muvakkat, 1876 tarihli Kanun-ı Esasi'ye göre, meclisin tatili sırasında, ivedi ve olağanüstü durumlarda, sonradan Heyet-i Mebusan ve Heyet-i Ayan'ın onayına sunulmak üzere Heyet-i Vükela (Bakanlar Kurulu) tarafından alınan kararlar. Kanun hükmünde olan bu kararlar meclisin sonradan onaylaması koşuluyla yürürlüğe girerdi; meclisin onaylamadığı kararlar yürürlükten kalkardı. Kanun-ı muvakkat örnekleri arasında günümüzde hâlâ yürürlükte olan 4 Şubat 1913 tarihli Memurin Muhakematı Hakkında Kanun ile 13 Mart 1913 tarihli İdare-i Umumiye-i Vilayet Kanunu sayılabilir.

kânunievvel, BİRİNCİ KANUN olarak da bilinir, Rumi ve Miladi takvimlerde eskiden aralık ayına verilen ad.

Süryani takvimindeki kanunkjem'in ve Roma takviminde 10. ay olan December'in karşılığıydı. Mart ayını birinci ay kabul eden Rumi takvimdeki kânunievvel de 10. aydı. Rumi takvim ile Efrenci takvim (Miladi takvim) arasında 13 gün fark olduğu için iki takvimin kânunievvel ayları, kânunievvel-i Rumi ve kânunievvel-i Efrenci diye ayrılırdı. Türkiye'de 1 Ocak 1926'da Miladi takvim kullanılmaya başlayınca, kânunievvel yılın son ayı sayıldı ve 31 gün olması kabul edildi. 1940'a doğru takvimlerde kânunievvel yerine ilkkânun kullanılmaya başlandı. 10 Ocak 1945'te kabul edilen 4696 sayılı yasayla da adı aralık olarak değiştirildi.

kânunısani, İKİNCİ KANUN olarak da bilinir, Rumi ve Miladi takvimlerde eskiden ocak ayına verilen ad.

Süryani takvimindeki kanunhoroyo'nun ve Roma takviminde 11. ay olan Januarius'un karşılığıydı. Mart ayını birinci ay kabul eden Rumi takvimdeki kânunısani de 11. aydı.

Rumi takvim ile Efrenci takvim (Miladi takvim) arasında 13 gün fark olduğu için iki takvimin kânunısani ayları, kânunısani-i Rumi, kânunısani-i Efrenci diye ayrılırdı. Türkiye'de 1 Ocak 1926'da Miladi takvim kullanılmaya başlayınca, kânunısani yılın ilk ayı sayıldı ve 31 gün olması kabul edildi. 1940'a doğru takvimlerde kânunısani yerine son kânun terimi kullanılmaya başlandı. 10 Ocak 1945'te kabul edilen 4696 sayılı yasayla da adı ocak olarak değiştirildi.

kanuni müşavir, hakkında kısıtlama (hacir) karar alınabilmesi için aranan koşullar bulunmayan, ama kendi çıkarı gereği hukuki eylem ehliyetinden kısmen yoksun kılınmasında yarar bulunan ergin kişiye, belirli işlemlerinde yardımcı olmak ya da ona ait malları yönetmek üzere mahkemece seçilip görevlendirilen kişi.

Türk hukukunda kayımlığın bir türü olarak düzenlenen kanuni müşavirlik kurumunun amacı, kişiyi, mal varlığıyla ilgili zararlı ve tehlikeli işlemlerden hem kendisine, hem de üçüncü kişilere karşı korumaktır. İkisi Türk Medeni Kanunu'nda öngörülen, biri de öğreti ve içtihatla kabul edilen üç tür kanuni müşavirlik vardır. Oy hakkı tanınan kanuni müşavir belli işlemlerin yapılmasında izin ya da onayına başvurulmak üzere atanır. Bu işlemler dava, savunma ve sulh, taşınmazların alımı, satımı, rehni ve bunlar üzerinde başka bir aynı hak kurulması, kıymetli evrak alımı, satımı ve rehni, olağan sınırlar dışında kalan yapı işleri, ödünç verme ve alma, anapara çekme, başlatma, kambyo tahhüdü altına girme ve kefil olmadır. Malları yönetme hakkı tanınan kanuni müşavir, ilgili kişiye ait malların yönetimi için gerekli işlemleri yapmakla görevlendirilir ve bu işlemleri yaparken kanuni temsilci olarak hareket eder. Karma (tam) kanuni müşavirin hem oy, hem de yönetim hakkı vardır. Kanuni müşavirlik, atamayı gerektiren nedenlerin ortadan kalkması üzerine ilgili mahkemenin vereceği kararla sona erer.

Kanuni Sultan Süleyman bak. Süleyman I

Kanuni Sultan Süleyman Türbesi, I. Süleyman'ın İstanbul'da Süleymaniye Camisi hazinesindeki türbesi. Ayrıca bak. Süleymaniye Külliyesi.

kanuni yargıç güvencesi, kişilerin, önceden genel olarak kurulmuş, görev ve yetkileri yasayla belirlenmiş mahkemeler tarafından yargılanmasını öngören ilke.

Kanuni yargıç güvencesi ancak olağan yargılamayla, başka bir deyişle sanığın kendisine yüklenen suç işlemlerinden önce kurulmuş bir yargı makamının önüne çıkarılmasıyla sağlanabilir. Olağanüstü yargılama ise, sanıklar ve eylemler belli olduktan sonra oluşturulan mahkemenin yaptığı yargılamadır. Günümüz anayasaları kanuni yargıç güvencesini temel hak ve özgürlükler çerçevesinde hukuk devletinin önemli bir ilkesi sayarak olağanüstü yargılamayı yasaklama yoluna gitmiştir.

Türkiye'de ilk kez 1876 Anayasası'nda yer alan kanuni yargıç güvencesi ve olağanüstü mahkeme kurma yasağı 1924 Anayasası'nda da benimsendi. 1961 Anayasası "doğal yargıç" (tabii hakim) ilkesini koyarak daha güvenceli bir sistem kurdu 1971'de bu konuda yapılan anayasa değişikliği farklı bir düzenleme getirdi. 1982 Anayasası'nda da sürdürülen bu kurala göre, hiç kimse kanunen tabi olduğu mahkemeden başka bir merci önüne çıkarılamaz; bir kimseyi kanunen tabi olduğu mahkemeden başka bir merci önüne çıkarma sonucunu doğuran yargı yetkisine sahip olağanüstü merciler

kurulamaz. Anayasada "tabii hakim" deyişi yerine "kanunen tabi olunan mahkeme" deyişinin konmasının nedeni, sıkıyönetim askeri mahkemelerinin anayasaya aykırılıkları tartışmasına son vermek ve bu mahkemeleri anayasallaştırmaktır. 1982 Anayasası, devlet güvenlik mahkemelerinin sıkıyönetim döneminde sıkıyönetim mahkemesi olarak görev yapabilmelerine olanak sağlamakla, doğal yargıç ilkesi açısından daha az sakıncalı bir çözüm öngörmüştür.

kanunname, KANUNNAME-I OSMANI ya da KANUN-ı KADİM olarak da bilinir, Osmanlı Devleti'nde, cezalandırma, yönetim ve maliye alanlarında şer'i hukuka uygun olmak koşuluyla padişahın koyduğu yasa.

İslam tarihinde kanunname sayılabilecek ilk örnekler Büyük Selçuklular döneminde (1038-1194) düzenlendi. Anadolu Selçuklularında askeri bir kanunname olan Kanun-ı Yayak, İlhanlılarda resmi yazışma kurallarını düzenleyen Kanun-ı Umur ile taşra yönetimini düzenleyen Kanun-ı Vilayet, Akkoyunlularda ülke yönetimi ve maliyeyle ilgili genel yasaları içeren Hasan Padişah Kanunu önemli kanunname örnekleriydi. Kanun kavramını en geniş anlamıyla yorumlayan Osmanlı hukukçuları, kavanin-i şeriyeye (dinsel yasalar) kavanin-i örfiye (töresel yasalar) birbirinden ayırdılar. Kamu ve özel hukuku ilgilendiren töresel kaynaklı mecellelerin en önemli örnekleri Fatih Kanunnamesi'yle (*) Sultan Süleyman Kanunnamesi'yd. Bu düzenlemeler hükümdarın mutlak töresel yetkilerinden kaynaklanan hükümleri içerdikleri için, yasayı çıkaran padişahın adıyla anılmışlardır.

Her kanunname, biçimsel olarak bir ferman niteliğindedir. Bir kanunnamenin oluşturulmasında temel öge öteden ben uygulanagelen, İslam ilkeleriyle çelişmeyen kurallardır. Fatih Kanunnamesi'nden sonra II. Bayezid döneminde (1481-1512) Kanunname-i Sultanî Ber Mucceb-i Örf-i Osmani adıyla yeni ve kapsamlı bir yasa derlemesi daha yapıldı. Bununla, şer'i vergilendirme dışındaki vergilendirme ilkeleri ile tımar işlemleri yasalaştırıldı. I. Süleyman (Kanunî) döneminde (1520-66) kanunname çalışmalarında daha da kapsamlı ve sistemli hale getirildi. Divan-ı Hümayun'un ve eyaletlerin yürürlükteki sistemlerine ayrıntılı düzenlemeler getirildi. Bunlar, tımarlı sipahilerin hak ve sorumluluklarından pazar düzenine, kılık-kıyafet zorunluluklarına kadar çok değişik alanlarla ilgiliydi. Yeni fethedilen bölgeler ve ülkeler için de özel kanunnameler hazırlandı (örn. Budin Kanunnamesi). Bölge kanunnameleri birçok yönden birbirinden farklıydı. Bu nedenle, ülke içinde yer değiştiren bir yükümlü, Divan-ı Hümayun'u başvurarak yerleştiği yeni yerin kanunnamesinin yükümlülüğü altına girer, eski yükümlülüğünden kurtulurdu. Kanunnamelerde Müslüman ve gayri müslim uyrukları için de farklı düzenlemeler yer alırdı.

17. yüzyılda Osmanlı kanunnameleriyle ilgili ilk önemli çalışmayı yapan Hezarfen Hüseyin Efendi *Telhisü'l-Beyan fî Kavanin-i Al-i Osman*'da bütün Osmanlı kanunnamelerinin özet ve yorumlarını vermiştir. Tanzimat Döneminde Meclis-i Valâ-yı Ahkâm-ı Adliye, Şûra-yı Devlet vb kurullarca hazırlanarak padişah iradesiyle yürürlüğe konan yasal düzenlemeler de kanunname adıyla anılmıştır (örn. 1840 Ceza Kanunname-i Hümayunu, 1850 tarihli Kanunname-i Ticaret, 1858 Arazi Kanunnamesi, 1869 Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi).

kanunsuz emir, hukuk düzeninde, devlet hiyerarşisine bağlı olarak üstün altına emir ve talimat verme kudretine getirilen sınırlama. 1982 Anayasası'nın 137. maddesi

uyarınca, kamu hizmetlerinde herhangi bir sıfat ve biçimde çalışmakta olan kimse, üstünden aldığı emri, yönetmelik, tüzük, yasa ya da anayasa hükümlerine aykırı görürse, yerine getirmez ve bu aykırılığı o emri verene bildirir. Üstü emrinde ısrar eder ve bu emrini yazıyla yinelerse emir yerine getirilir. Bu durumda emri yerine getiren sorumlu olmaz; hukuki sorumluluk tümüyle emri verene ait olur. Aynı madde-nin ikinci fıkrasına göre, konusu suç oluşturan emir, hiçbir biçimde yerine getirilmez; yerine getiren kimse sorumluluktan kurtulamaz. Bu düzenleme, ceza hukukunun ve anayasanın temel ilkelerinden biri olan cezaların kişiselliğinden kaynaklanan bir kuraldır. Böyle bir durumda, yalnız emri yerine getiren değil, emri veren de kişisel olarak sorumlu tutulur.

Hiyerarşik üstün kanunsuz emir kapsamına girmeyen karar, emir ve talimatları hizmetin gereklerine ve bağlı olduğu kural-lara uygun olmasa bile yerine getirilir. Bu durumda son söz hizmetten birinci derecede sorumlu olan üste ait olduğundan, astın görevi yalnızca verilen emri usulüne uygun olarak uygulamak, görüşlerini üstüne bil-dirmektir.

Kanuriler, Nijerya'nın kuzeydoğusundaki Borno eyaletinde nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan ve Nijer'in güneydoğusunda da büyük gruplar halinde yaşayan halk. Nil-Sahra dil ailesinin Sahra koluna bağlı bir dil konuşurlar. Eskiden Bilma Vahasın-dan geçerek Libya'ya ulaşan Sahra ticaret yolunun Sudan sınırında güçlü bir devlet kurmuşlardı. Borno adıyla bilinen bu im-paratorluk 16. yüzyılda gücünün doruğuna ulaştı. 11. yüzyılda Müslümanlığı benimseyen Kanuriler, Maliki mezhebindedir.

Ekonominin temelini darı ekimi oluşturan. Bununla birlikte günümüzde yerleştiği da önemli bir ticari ürün haline gelmiştir. Köy ve kasabalarda yerleşik bir yaşam süren Kanuriler çevredeki kumlu topraklarda çift-çilik yaparlar. Ayrıca, kendi aralarındaki gelişkin ticaret ilişkilerinin yanı sıra Fulani (Peul) ve Şuva çobanlarıyla süt ürünleri ticareti yapar, dışarı büyük miktarlarda inek derisi ve keçi postu satarlar. Kanuri toplumunda kesin sınırlarla belirlenmiş bir sınıflı yapı vardır. Bütün Kanurilerin siyasal ve dinsel önderi olan *şehu* (şeyh, sultan) ailesi bir hükümdar soyu oluşturan. Gör-kemli törenlerin çoğu sarayla ilişkilidir.

Bölgeye İngilizler gelmeden önce bir de köle sınıfı vardı, ama köleler sarayda önem-li görevlere yükselebiliyorlardı. Kanurilerde toplumsal nüfuz açısından akrabalık bağları önem taşımaz; zengin, güçlü ve soylu aile-lerle kurulan ilişkilere önem verilir. Çokka-rılı olan Kanuri toplumunda geleneksel aile birimi koca, karı ve çocuklardan oluşan çekirdek aile ya da yan yana yer alan yapılarla yaşayan çokkarlı aileler biçimin-dedir. Kerpiçten yapılan evler kare ya da yuvarlak planlıdır. Kare olanların çatısı düz, yuvarlak olanlarınki ise saz kaplıdır.

Kanva HANEDANI, KANVAYANALAR olarak da bilinir, Kuzey Hindistan'daki Magadha Krallığı'nı yönetmiş Şungaların ardılı haned-an. İÖ y. 72-28 arasında hüküm süren Kanvalar, Şungalar gibi Brahman kökenliy-diler. *Purana* (Eski Öyküler) derlemelerin-de *Şungabhrtya*'lar (Şungaların hizmetkâr-ları) olarak anılmaları, önceden Şungalara hizmet ettiklerini göstermektedir. Derleme-lerde hanedanın kurucusu Vasudeva'nın Şunga Devabhumi'nin (Devabhuti) emrin-de çalışmış olduğu belirtilir. 7. yüzyılda Sanskrit dilinde yapıtlar veren Bana, De-vabhumi'ye karşı düzenlenen ve İÖ y. 72'de

Vasudeva'nın iktidara geçmesini sağlayan bir suikastı ayrıntılarıyla anlatır.

Bunun dışında Kanvalara ilişkin bilgiler bütünüyle *Purana*'lara dayanır ve Vasude-va'nın ardılları, soyağacına göre, Bhumi-mitra, Narayana, Suşarman olarak sıralanır. *Purana*'lara göre Kanva egemenliği, İÖ y. 28'de Andhra Simuka'nın iktidara gelişiyle sona ermiştir.

kanyaş, buğdaygiller (*Poaceae*) familyası-nın *Phalaris* cinsini oluşturan 20 kadar biryillik ve çokyillik otsu bitki türünün ortak adı. Dünyanın pek çok yerinde yeti-şen bu bitkiler özellikle Akdeniz bölgesine yayılmıştır; ekonomik değeri olan bazı tür-lerinin de çeşitli yerlerde tarımı yapılır. Kanyaşların gövdeyi bir kın gibi saran şeritsi yaprakları, her biri tek bir verimli çiçek içeren yassı başçıkların oluşturduğu başak görümlü salkımları vardır.

Ortalama 20-60 cm yükseklikte biryillik bir tür olan kuşyemi(*) (*Phalaris canariensis*) özellikle kanaryaların beslenmesinde kulla-nılır. Nemli yerlerde yetişen yem kanyaşı (*P. arundinacea*) ile yumrulu kanyaş (*P. tu-berosa*) çokyillik, tipik bir Akdeniz bitkisi olan küçük kanyaş (*P. minor*) ise biryillik türlerdir.

Kanzalar, KANSALAR ya da KOLAR olarak da bilinir, bugün ABD'nin Kansas eyaleti-nin orta kesimini oluşturan bölgede, Kansas ve Saline ırmakları boyunda yaşayan ve Siu öbeğinden bir dil konuşan Kuzey Amerika Yerli halkı. Omaha, Ozaç, Kuvapo ve Ponkalarla akrabadırlar. Avcılıkla çiftçiliği birleştirmiş yan göçebe bir halk olan Kan-zalar, gevşek bir yapı içinde örgütlenmiş köylerde yaşarlardı. Köyler, önceleri bilgelik ve yürekliliğiyle öne çıkan şeflerce yönetilirken, sonradan şeflik babadan oğula geçmeye başladı. Koni biçimli büyük kulü-belerde oturan Kanzalarda bazen iki ya da üç ailenin bir arada yaşadığı da olurdu. Erkekler, geyik derisi pantolonların üzerine kalçalarını örten bir bez bağlarlar ve başın üstünden enseye doğru uzanan bir tutam saç dışında yüzleriyle başlarını tıraş eder-lerdi.

Kanzaların dinsel inanışında, her bir gü-neş, ışık, karanlık, orman, ova gibi doğayla ilgili işlevler taşıyan ve güçlerine ya da önem derecelerine göre farklılık gösteren *wakan*(*) adlı gizemli ruhlar vardı. Ergenlik çağına gelmiş oğlanlar, geçiş töreninin bir parçası olarak topluluktan uzaklaşır, doğa-üstü güçlerle ve gelecekteki başarılarıyla ilgili düşler görmek üzere bir süre tek başlarına kalıp benliklerinden sıyrılmaya çalışırlardı. Cenaze törenleri de çok karma-şıktı; kadınlar ölünün yüzünü boyayıp üze-rini ağaç kabukları ve bizon derisiyle örttü-ten sonra ölüler ülkesine giden yol tarif edilirdi. Ardından ölü giysileri, silahları, çubuğu ve biraz yiyeceklerle birlikte tepede derin olmayan bir mezara konur, üzeri kaya parçalarıyla örtülürdü.

Kanzalar 1846'da Kansas'taki Council Grove'da bir kampa, 1873'te de Yerli Toprakları'na (bugün Oklahoma) yerleş-tirildiler. Kanzaların Tarihöncesi dönemde Atlas Okyanusu kıyısında yaşadıkları ve birkaç aşamada göç ettikleri sanılmaktadır. Meskuakiler, Omahalar, Ozaçlar, Pavniler ve Şayenlerle sürekli savaşmaları nüfusları-nın azalmasına yol açtı. İspanyol, İngiliz, Fransız koloniciler ve son olarak da ABD, Kanzaların geçimlik ekonomisine darbe vurdu. 18. yüzyıl sonlarında bin kişi olduğu sanılan Kanzalardan 20. yüzyıl sonlarında geriye Oklahoma'da yaşayan yaklaşık 600 kişi kaldı

Kanze Okulu, Japonca KANZE-RYU. No tiyatrosunda(*) güzelliği ve zarıflığı öne çıkarmasıyla ünlü okul. Temeli 14. yüzyılda tiyatro sanatçısı Kan'ami'nin(*) kurduğu Yuzaki-za'ya (Yuzaki Tiyatrosu) dayanır. Kan'ami'den sonra okulun başını çeken oğlu Zeami Motokiyo. Şogun Aşıkaga Yo-şimitsu'nun koruması altında No tiyatrosu-nun temel ilkelerine son biçimini vermiştir.

Kanze Okulu, Muromaçi döneminden (1338-1573) beri Japonya'daki en geniş No grubudur. Birkaç yüz No müzikçisiyle aıdat ödeyen Japon No meraklılarının yandan fazlasını bünyesinde barındırır.

kanzona bak. canzona

kanzonetta bak. canzonetta

Kao Ch'i-p'ei bak. Gao Qipei

Kao-hsiung, Japonca TAKAO. Tayvan'ın güneybatısında il (*hsien*). Yüzölçümü 2.793 km²'dir. Kuzeyinde Tainan ve Chia-i, doğu-sunda Hua-lien ve Taitung, güneyinde P'ingtung illeri, batısında Tayvan Boğa-zı bulunur. İlin batı kesimindeki kıyı bölge-sinde Kao-hsiung kenti ile büyük bir kuru dokun bulunduğu uluslararası liman yer

*Kao-hsiung da T'aitung-çin ilü 'Ko, Tayvan.
George Holton-Photo Researchers

alır. Kuzey kesimin büyük bölümünü kapla-yan Yü Dağlarından Ch'i-shan ve Lao-nung ırmakları doğar; dağlar, giderek güneydeki verimli kıyı ovalarıyla birleşir. Buradaki Yü (Hsin-kao) Dağı (eskiden Morrison Dağı), 3.997 m ile Tayvan'ın en yüksek noktasıdır. Bölgede piring, şeker kamışı, tütün, muz ve ananas yetiştirilir. "Tütün krallığı" olarak tanınan Mei-nung'da yaklaşık 2 bin hektar-lık bir alan tütün üretimine ayrılmıştır. Tayvan'ın başta gelen sanayi bölgelerinden olan Kao-hsiung'da çimento, alüminyum, kâğıt, kimyasal gübre, kontrplak ve hafif makine imalatı yapılır; gemi yapımı ve petrol arama da önemli ekonomik etkinlik-lerdir. Hsin-tien'deki Fo-kuan Tepesinde Güneydoğu Asya'daki en büyük Budacı tapınaklardan biri yer alır. Ch'eng-ch'ing Gölü, Kral Ning-ching'in mezarı, ilkbahar ve sonbahar pagodaları (Ch'un-ch'iu Ko) turistlerin ilgisini çeken yerlerdir. İlin yön-e-tim merkezi olan Feng-shan, demiryolu ile Tayvan'ın kuzeyindeki Chi-lung'a (Kee-lung) bağlanır. Nüfus (1992 tah.) 1.134.723.

Kao-hsiung, Japonca TAKAO. Tayvan'ın güneybatısında belediye (*shih*) ve büyük uluslararası liman. Yüzölçümü 154 km²'dir. Yörede yerleşim, Ming hanedanının (1368-1644) son dönemlerinde başlamıştır. Eski

çağlarda Çinliler buraya, yerli halkın adı Makattao ya da Takou'nun bir söyleniş biçimi olan Dagou adını vermişlerdi. Bölgeyi 1624'ten 1660'a değin işgal altında tutan Felemenkiler ise Tancoia adını kullandılar. Asıl kalıcı yerleşimin başladığı 17. yüzyıl sonlarında ise kentin adı Qihou idi. Kıynın daha kuzeyinde yer alan Anping limanını takviye etmek amacıyla 1863'te açılan antlaşma limanı, 1864'te gümrük limanı oldu ve kent giderek Tayvan'ın güney kıyı ovasında önemli bir liman durumuna geldi. Çok güzel bir görünümü olan doğal limanın giriş bölümü dar ve kayalıktır; bu yüzden tarakla temizlenmesi gerekmektedir.

Kao-hsiung Japon işgali (1895-1945) altındayken önem kazandı. Tayvan'dan elde ettikleri hammadde ve gıda maddelerini ülkelerine göndermek için iyi bir limana gereksinim duyan Japonlar, Kao-hsiung'u seçmişlerdi. Böylece Kao-hsiung aynı zamanda, kuzey-güney doğrultulu ana demiryolu hattının güneydeki son durağı oldu. 1904-07 arasında büyük liman tesisleri inşa edildi. 1920'de kente, Çince Kao-hsiung'un (Pinyin yazımında Gaoxiong) Japonca söyleniş olan Takao adı verildi ve kent aynı yıl belediye yapıldı. Liman II. Dünya Savaşı'ndan önce ve savaş sırasında, Japonların Güneydoğu Asya ile Büyük Okyanustaki askeri hareketlerinde üs işlevi gördü. Gene aynı dönemde modern ve büyük bir limanın inşası için planlar yapıldı. Liman aynı zamanda Tayvan'ın Japonya'ya yaptığı tarımsal ihracatın giderek artan bir bölümünü elinde bulunduruyordu. Savaşın sonlarına doğru Kao-hsiung'da sanayiye geliştirmeye yönelik projeler başlatan Japonlar, Jih-yüeh Gölünden elde edilen büyük hidroelektrik enerjiye dayalı bir alüminyum sanayisi kurdular. Kao-hsiung 1945'te Çin yönetimine girdikten sonra hızla gelişti. II. Dünya Savaşı'nda çok hasar gören liman onarıldı ve aynı zamanda, Filipinler ile Endonezya sularına açılan balıkçı gemileri için bir balıkçılık limanı oldu. İklimin de katkısıyla Chi-lung'un yerini alarak Tayvan'ın ana limanı durumuna geldi. Bugün bir ihracat limanı olan kent Tayvan'ın hem güney kesimindeki zengin tarımsal hinterlanda, hem de güneydoğu bölgelerine hizmet verir. Pirinç, şeker, muz, ananas, yerfıstığı ve turuncgiller ihracat edilen başlıca ürünlerdir.

1970'lerde Tayvan'ın en hızlı gelişen kent-sel merkezi olan Kao-hsiung önemli bir sanayi merkezidir. 1970'lerin ortasında tamamlanan 2.225 hektarlık Linhai Sanayi Parkı'nda bir çelik fabrikası, tersane, petrokimya kompleksi ve başka sanayi kuruluşları bulunur. Kentte ayrıca bir petrol rafinerisi ile alüminyum, çimento, kimyasal gübre, şeker, tuz, kâğıt, tuğla ve kiremit fabrikaları vardır. 1970'lerin sonlarında serbest bölge olan kentte, yabancı sermaye yatırımıyla kurulan ve yörenin elde edilen hammaddeyi ihracata yönelik olarak işleyen tesisler de yer alır. Bunlar arasında meyve ve balık işleyen büyük konserve tesisleri sayılabilir.

Kao-hsiung'da ticaret, eğitim, denizcilik teknolojisi, tıp, modern diller, hemşirelik ve teknoloji alanlarında eğitim veren birkaç yükseköğretim bulunur. Kentteki en önemli yükseköğretim kurumu, 1980'de kurulan Ulusal Sun Yat-sen Üniversitesi'dir. Ulaşım, uluslararası bir havalimanı ve Sun Yat-sen Otoyolu ile sağlanır. Nüfus (1992) 1.396.984.

Kao Kang bak. Gao Gang

Kao Ming bak. Gao Ming

Kao Ninga (ö. 1345, Japonya), Japon resmindeki *suiboku-ga*'nın(*) ilk örneklerini veren ressam. Zen yaşam biçimini simgeleyen mitolojik bir figür olan Kanzan'ın portresinde kullandığı teknikler (örn. yumuşak tonlarda boyanmış alanlarla karşıtlik oluşturan sert dış çizgiler, simetrik olmayan kompozisyon, boş bırakılan alanlar) 15. ve 16. yüzyıllarda en parlak dönemine ulaşan *suiboku-ga*'nın habercisidir.

Kanzan'ın portresinde ve daha başka erken *suiboku-ga* örneklerinde adı görülen Kao'nun kimliği konusu oldukça kışkırtıcı. Bazıları Kao'nun, Şunen adlı bir Zen rahibi olduğuna inanırken, bazı kişiler de ressam Ryozen olduğunu ileri sürmektedir. Gerçek kimliği ne olursa olsun, Kao yapıtlarıyla Japon mürekkep resminin temelini atan iki kişiden (öbürü 14. yüzyılın başlarında yaşamış rahip-ressam Mokuan) biridir.

Kao-tsu bak. Gao Zu

Kao-tsung bak. Gao Zong

Kaokoland, KAKOVELD olarak da bilinir, Namibia'nın kuzeybatı kesiminde coğrafi bölge. Bantu dilleri konuşan ve göçebe otlatıcılıkla geçinen Herero, Ovahimba ve Ovaçimba kabilelerinin yaşadığı bölge, kuzeyde Angola ve Kunene Irmağı, doğuda Owambo bölgesi, güneyde Hoanib Irmağı, batıda da Atlas Okyanusuyla çevrilidir. 48.982 km²'lik alan kaplayan Kaokoland, yerleşmelerin dağınık olduğu, çevreden kopuk ve kıraç bir bölgedir. Yöreye ilk yerleşenler, 16. yüzyılın ortalarında Orta Afrika'dan göç eden Hererolardır. 1870'lerde Batı Transvaal'den kuzeybatıya göç eden Boerler, Angola'ya doğru yollarını sürdürmeden önce bir süre Kaokoland'a yerleşmişlerdir. Otjituduva ve Kaoko Otavi'de Boer yapılarının kalıntıları bugün de görülebilir.

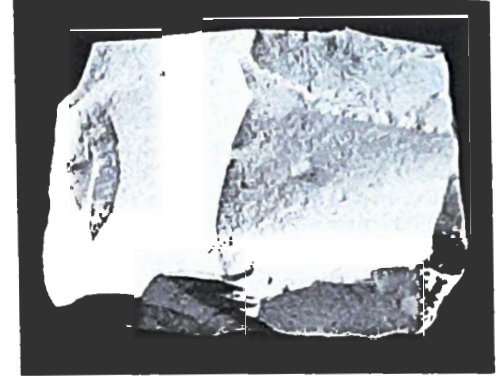
Kaokoland'ın iç kesimi ortalama 1.400 m yükseklikte dağlık bir bölgedir. Yüksekliği görece daha az olan kuzeydeki Baynes, Otjihipa ve Hartmann'la güneydeki Joubert ve Giraffen gibi engebeli dağ sıraları çeşitli otlar, etli bitkiler ve dağınık bodur ağaçlarla kaplıdır.

Sıradagılarla Atlas Okyanusu kıyısı arasında kalan kesim, Namib Çölünün hemen hiç yerleşme bulunmayan bir uzantısıdır. Bu bölgede, yer yer rastlanan etli bitkiler dışında bitki örtüsü yok denecek kadar azdır. Çölün İskelet Kıyısı adıyla anılan, çakıllı düzlükler ve kayaç platformlarıyla kaplı dar kıyı şeridi, açık denizdeki soğuk akıntılar nedeniyle çoğunlukla sisli ve nemlidir. Kunene Irmağı kıyıları dışında bölgede su kıttır. İrmak yatakları yılın büyük bölümünde kurudur. Bahçe sulamasında yararlanılabilecek az sayıda kaynak vardır. Yerel göçebe kabileleri sığır, koyun ve keçi yetiştirir, yabani hayvan avlar, yağmur mevsiminde yabani kök ve meyve toplar. Açık denizde avlanan sardalyenin yerel ekonomiye katkısı yoktur. Kıyı şeridinde zaman zaman elmasa rastlanır; iç kesimde demir cevheri bulunmuştur. Başlıca yerleşim birimleri Opuwo (Ohopoho) ve Kaoko Otavi'dir. Nüfus (1987 tah.) 20.000.

Kaolack, Senegal'in, Sine-Saloum bölgesinde (*région*) il (*département*) ve il merkezi kent. Kaolack kenti, Saloum Irmağının sağ yakasında, Dakar'ın 150 km güneydoğusunda yer alır. Bir okyanus ve ırmak limanı olan kentten dışarı büyük miktarda yerfıstığı ve tuz satılır. Kaolack kenti, Dakar-Nijer demiryoluna ve 21 km kuzeydoğusundaki Guinguinola'ya demiryoluyla bağlanır. Ayrıca Senegal'in güney ve doğu bölgelerine ulaşım sağlayan karayolu ağının odağı durumundadır. Ticaniye tarikatının merkezi

olan kentin hemen dışında, tarikata ait el-Haie İbrahim Niasse Camisi yer alır. Kaolack ilinin yüzölçümü 16.010 km²'dir. Nüfus (1992) kent, 179.894; (1988) il, 805.859.

kaolin (Çince *kao ling*: "yüksek dağ"), ARIKLIL olarak da bilinir, yumuşak beyaz kil. Seramik ve porselen üretiminde kullanılan başlıca hammadde; ayrıca kâğıt, lastik, boya ve birçok başka ürünün yapımında yaygın olarak kullanılır. Doğal kaolin büyük ölçüde kaolinit minerallerinden oluşur. Kaolinit, boyutları 0,1-10 mikrometre

Dry Branch'ten kaolin örneği, Georgia
B. M. Shaub

arasında değişen, kabaca altıgen ve yassı kristallerden oluşur. Doğal kaolin çoğunlukla muskovit, kuvars, feldispat ve anataz gibi başka mineralleri de içerir. Kaolinin, elde edildiği başlıca yerler Fransa, İngiltere, Saksonya (Almanya), Çek Cumhuriyeti ve ABD'dir.

Çıkarılan kaolinin yaklaşık yarısı kâğıt üretiminde dolgu ve kaplama maddesi olarak kullanılır. Yüksek erime sıcaklığı ve akkor yanma özelliği, kaolini seramik, porselen ve ısıya dayanıklı maddelerin üretimine son derece elverişli kılar. Kauçukun mekanik gücünü ve aşınmaya direncini artırmak için, malzeme bol miktarda kaolinle doyurulur. Kaolin ayrıca boyalarda matlaştırıcı olarak ve boyanın istenilen özelliklere sahip olmasını sağlamak amacıyla ve kâğıtlarda kullanılan tutkalların içine işleme özelliğini denetlemekte kullanılır. Mürekkep, organik plastikler, bazı kozmetikler ve birçok başka ürünün üretiminde de kaolinden yararlanılır; kaolin bu malzemelere beyaz renk, kimyasal kararlılık ve soğrulma özelliği kazandırır.

kaolinit, hidroksilli alüminyum silikat ($Al_2Si_2O_5(OH)_4$) yapısında, sık rastlanan kil mineralleri grubu. Kaolinin (arkil) temel bileşenidir. Bu grupta kaolinit ile kaolinitin daha az rastlanan biçimleri olan dikit, nakrit, haloysit ve kimyasal olarak kaolinitle aynı olmakla birlikte kristal yapısı daha değişik olan alofan yer alır. Kaolinit, nakrit ve dikit küçük, bazen ince ve uzun altıgen levhalar biçiminde, pek çok ya da taneli kütleler ve mika benzeri katmanlar halinde bulunur. Bu mineraller feldispat, feldispatoit ve öbür silikatların doğal değişim ürünleridir. Daha önceleri kaolinit grubundan bir mineral olarak kabul edilen ve alışılmıştan daha yüksek bir silis/alümina oranına sahip olan anoksit, günümüzde kaolinit ve serbest silis (kristal olmayan) olarak kabul edilir. Ayrıntılı fiziksel özellikleri için bak. kil mineralleri (tablo).

kaolisol, tropik bölgelerde, silis ve bazıları yıkayıp götüren şiddetli yağmurların ve ısınin etkisiyle oluşan toprak. Bu nedenle silis bakımından çok fakirdir. Bu tür bölgelerde ufulanma süreçleri çok yoğun olduğun-

dan, kaolisol ufalanabilir mineraller bakımından da çok fakirdir. Buna karşılık bu süreçler sonucunda demir açığa çıkar ve kimi yerlerde bol ve oldukça iri demir yığılımlarına rastlanır. Öte yandan toprağın içindeki kil mineralleri su aldığı anda şişmediğinden, kaolisol oldukça geçirgen bir toprak türüdür. Çoğunlukla kil içeriği derinlere gidildikçe artar, çünkü üst katmanlardaki kil mineralleri suyla taşınır. Kaolisolün kanyon değişim (yapıdaki bir metal atomunun, sulu bir çözeltideki başka bir metal atomuyla yer değiştirmesi) yeteneği çok düşüktür. Kaolisoller bir kez oluştuğlarında, başka toprak türlerinin oluşmasında başlangıç malzemesi işlevi üstlenirler.

kaon, K MEZON olarak da bilinir. mezonun önemli bir biçimini oluşturan temel (atom-altı) parçacık. Ayrıca bak. mezon.

Kaondeler bak. Bakaondeler

Kaos bak. Khaos

Kap Felemenkçesi bak. Afrikaner dili

Kap Kolonisi, bugün Güney Afrika Cumhuriyeti sınırları içinde kalan bölgede 1860'ta kurulmuş İngiliz kolonisi. Güney Afrika Birliği'nin kurulmasıyla (1910) birlikte, Kaaprovinsie adıyla yönetim bölgesi yapılmıştır. Ayrıca bak. Kaaprovinsie.

Kap Sınır Savaşları, KAFİR SAVAŞLARI olarak da bilinir, Güney Afrika'daki Kap Kolonisi'nde yaşayan Avrupalılarla Doğu Kap'ın yerli halkı olan ve küçültücü bir biçimde Kafirler adıyla da anılan Zosalar (Xhosalar) arasında, aralıklarla 100 yıl boyunca süren savaş (1779-1879). Afrika halklarının Avrupalı sömürgecilere karşı verdikleri en uzun mücadelelerden biri olan savaş, Zosaların topraklarını ve özgürlüklerini yitirmeleriyle sonuçlanmıştır.

İlk üç savaşta (1779, 1793 ve 1799-1801) sınırdaki Boerler, Zosaların büyük bölümünün yaşadığı Büyük Kei Irmağının doğusundan batıya doğru göç ederek, Büyük Balık ve Boesmans ırmakları arasında kalan Zuurveld'e yerleşmiş olan bazı küçük Zosa kabileleriyle çarpıştılar. Bu savaşlar, koloni ekonomisinde büyük önem taşıyan sığır ticaretiyle ilgili anlaşmazlıklardan çıkmıştı ve kesin bir sonuca ulaşmadan sona erdi. Beyaz efendilerinin silahlarına ve atlarına el koyup ayaklanan köle Koisanların da Zosaların yanında çarpıştıkları üçüncü savaşta, Fransız Devrim ve Napoléon Savaşları sırasında Kap'ı işgal etmiş olan İngiliz birlikleri koloninin doğu sınırına doğru ilerleyerek Zosaları Zuurveld'den sürdüler (1811).

Büyük Balık Irmağının doğusundaki gerginlikler, hem farklı Zosa kabileleri, hem de Ndamba kabilesi önderliğindeki Zosalarla İngilizler arasında savaşa yol açtı (1818-19). Savaşın sonra, Büyük Balık Irmağıyla Keiskamma arasında kalan topraklar önce tarafsız, ardından da "terk edilmiş" bölge ilan edildi. İngilizlerin Zosaları bölgeden çıkarmaya yönelik çabaları ise başarısızlıkla sonuçlandı. Bu tarihten sonra Natal'deki Mfekané'de yaşayan çok sayıda Fingonun(*) bu topraklara sığınmasıyla bölge nüfusunda önemli bir artış oldu. İngiliz sömürgecilerin 1820'de sınıra yerleşmeleri ise gerginlikleri daha da artırdı.

1834-35'te yeniden başlayan savaş sırasında, İngilizler ilk kez, reisleri Hintsa'yı öldürerek düşmanlığını kazandıkları Zosa kabilesi Grikalekaların topraklarında çarpıştılar. Kâğıt üzerinde kalan birkaç barış antlaşmasından sonra basit bir sorun nede-

niyle 1846'da yeniden patlak veren savaşta, Zosalar verdikleri zorlu mücadeleye karşın gene yenilgiye uğradılar. Savaşın sonra İngiliz hükümeti, eski tarafsız bölgeyi İngiliz Kaffrariası Kraliyet Kolonisi adıyla ilhak etti. Zosaların reisi Sandile'nin tahttan indirilmesinden sonra (1851), İngilizlerin çok sayıda askeri karakol kurdukları koloni, Afrikalıların yerleştirildiği bir bölge olarak da kullanılmaya başladı.

İngiliz Kaffrariası'ndaki huzursuzluklar, Kap Sınır Savaşları'nın en şiddetli olan sekizinci savaşın başlamasıyla sonuçlandı. Zosalar, Kat Irmağı kıyısına yerleştirilmiş olan Koisan kabilelerinin de ayaklanarak savaşa katılmalan sonucu İngilizler karşısında büyük bir direniş gösterdilerse de, 1853'te bir kez daha bozguna uğradılar. Savaşın ardından İngiliz Kaffrariası'nın kuzeyindeki bölge Kap Kolonisi'yle birleştirilerek beyazların yerleşimine açıldı. Sürülerini kitlesel olarak kurban ederlerse İngilizleri kesin olarak yenecek güce kavuşacaklarına inanan Zosalar 1857'de bütün sığırlarını yok ettiler. Bu olay büyük bir açlığa ve ekonomik yıkıma yol açtı. Sömürgeciliğin Zosa toplumu üzerindeki yıkıcı etkilerinin ürünü olan bu olay, aynı zamanda Zosa direnişinin 20 yıl süreyle kesintiye uğramasıyla sonuçlandı. Yitirdikleri toprakları geri almayı amaçlayan Ngika ve Grikaleka adlı Zosa kabilelerinin, elmas madenlerinden ele geçirdikleri silahlarla, sömürgecilere ve müttelikleri Fingo kabilesine karşı yürüttükleri mücadele de sonuçsuz kaldı (1877-78). Bu savaşlardan sonra Zosaların geriye kalan toprakları da zaman içinde Kap Kolonisi'yle birleştirildi.

Kapadokya, KAPPADOKIA olarak da yazılır, Orta Anadolu'nun güneydoğusundan doğuya doğru uzanan antik bölge. Doğudan Kommagene ve Armenya, kuzeyden Pontus, güneyden Kilikya ve batıdan da önceki Paflagonya ile Frigya, sonraları Galatya, son olarak da Likaonya bölgeleriyle çevrilidir. Bugünkü Kırşehir, Nevşehir, Aksaray, Niğde, Kayseri, Yozgat ve Malatya illerinin tümünü, Ankara'nın doğu, Sivas'ın güney ve Adana'nın kuzey bölümlerini içine alır. Günümüzde Kapadokya adı yalnızca Göreme-Urgüp yöresi için kullanılmaktadır.

Batıdan Halys Irmağı (Kızılırmak), doğudan Euphrates (Fırat) Irmağı, güneyden de Tauros (Toros) Dağları ile çevrilen bu büyük bölgenin kuzey sınırı zaman içinde farklılık göstermiştir. Örneğin İÖ 6. yüzyılın ortalarında bu sınır Karadeniz kıyılarına kadar uzanıyordu. İÖ 360'ta bölge kuzeyde Pontus Kapadokyası, güneyde ise Büyük Kapadokya olmak üzere ikiye ayrıldı. Sınırları İÖ 3. yüzyılın ortalarından sonra bir kez daha değişikliğe uğradı. Bir Avrupa halkı olan Galatların Orta Anadolu'ya gelip yerleşmesi ile kuzeybatıda sınır biraz daha güneye çekildi ve Galatya-Kapadokya sınırı Halys'in bir kolu olan Kappadoks (Delice) Çayı ile belirlendi. Bu sınırları sonraları Romalılar da çeşitli biçimlerde değiştirdiler.

Kapadokya adına ilk kez Pers kralı Büyük Daireos'un (hd İÖ 522-486) Bisütun'da bulunan üç dildeki ünlü yazıtında "Katpatuka" biçiminde rastlanır. Persçede "Güzül atlar ülkesi" anlamına geldiği ileri sürülmekle birlikte bu sözcüğün kökeni açık değildir. Bütün klasik Antik Çağ yazarları, Kapadokya halkının Suriyeli olduğu konusunda görüş birliği içindedirler. Ama Kapadokya halkının kökeninin aslında Luvilere kadar indiği anlaşılmaktadır. Nitekim bu ülkede İÖ 600'lere değin hiyeroglif Luvi dili kullanılmıştır.

İÖ 547'den sonraki Pers egemenliği döneminde Kapadokya yavaş yavaş İranlaşma-

ya başladı. Persler bu bölgeyi kendi ulkeleline benzettikleri için yoğun bir yerleşim alanı olarak seçtiler. İmparatorluğun her yerinde olduğu gibi, Kapadokya'yı da satraplık sistemi içinde yönetmeye başladılar. Kapadokya satraplığının merkezi Mazaka (Kayseri) kenti idi. Bölge İÖ 333'te Büyük İskender'in, İÖ 301'deki Ipsos Savaşı'ndan sonra da Selevkosların eline geçti. Selevkos kralı I. Antiokhos İÖ 280'de ölünce yöreyi Ariaramnes ele geçirerek bir krallık kurdu. Koyu bir Yunan hayranı ve Atina yurttaşı olan daha sonraki krallardan Ariarathes Eusebes Philapator'un (İÖ 163-133) bütün Helenleştirme çabalarına karşın bölge ilkel kabile ve köy ekonomisi ile ilerleme gösteremedi. Ariarathes'in ölümünden sonra Kapadokya tahtı için çekişmeler başladı. İS 17'de Tiberius Kapadokya'yı bir Roma eyaleti durumuna getirdi. Daha sonra Hristiyanlık döneminde burası önemli merkezlerden biri oldu ve 7. yüzyıldan başlayarak Arap saldırılarına karşı koydu. Hristiyanlar Araplardan saklanarak yaşamak için Göreme, İhlara, Zelve gibi yerlerdeki tuf kayalarına çeşitli zamanlarda kiliseler, şapel ve yeraltı kentleri oydular.

Kapadokya

Toroslar'daki stratejik geçitlere egemen konumu dolayısıyla Kapadokya'ya Bizanslılar da çok önem verdiler ve yöreyi *thema* yaptılar.

Bugünkü İç Anadolu'nun büyük bir bölümüyle Doğu Anadolu'nun batı kesimlerine yayılan Kapadokya bölgesinin iklimi yöreden yöreye farklılık göstermekle birlikte, bir bütün olarak ele alındığında karasal bozkır iklimi niteliğinde olduğu söylenebilir. İklim, doğuya doğru gittikçe daha da sertleşir. Eskiçağda bitki örtüsü fazla zengin olmayan bölgenin büyük bölümünü bozkırlar oluşturuyordu ve tarıma elverişli topraklar azdı.

Geri kalmış bir bölge olan Kapadokya'nın çoğu köylerde yaşayan halkı hiçbir zaman örgütlenerek boy düzeninden ileri geçmemişti. Yüzey şekilleri bakımından oldukça engebeli yapıda olan Kapadokya'nın bazı bölümleri eskiçağda Anadolu'nun en az nüfuslu yerleriydi.

Bölge *strategia* denen 10 birime ayrılmıştı. En önemli kentleri. Garsauritis *strategia*'sının başkenti Garsaura (Aksaray), Tyanitis *strategia*'sının başkenti Tyan (Kemerhisar), Argaios (Erciyes) Dağı çevresindeki Kilikya'nın başkenti, aynı zamanda Kapadokya'nın en büyük kenti olan Mazaka (Kayseri), Kapadokya Komana'sı da denen Komana (Şar) ve Melitene (Malatya) idi.

Strabon Kapadokya'nın zenginliklerini, "burası yalnızca meyve bakımından değil, özellikle tahıl ve her tür davar yönünden de yetkin bir ülkedir" sözleriyle anlatır. Özellikle Kayseri, Aksaray, Develi, Niğde ve Elbistan-Afşin ovalarında yoğunlaşan tarı-

min, Malatya bölgesinde özel bir yeri vardı. Her yanı meyve ağaçlarıyla kaplı olan bu yörenin tüm Kapadokya'da eşsiz olduğu anlatılır. Hayvancılığın da çok gelişmiş olduğu bölgede özellikle Gersaura ve Morimene yöreleri eşekleriyle ünlüydü. Bölgeden ihraç edilen başlıca ürünler kırmızı aşı boyası, oniks, kristal ve beyaz akikti.

Kapağan Kağan, KAPGAN KAGAN olarak da bilinir (ö. 22 Temmuz 716), 692-716 arasında Göktürk kağanı. Çin'in egemenliğinden kurtulan Doğu Göktürklerine en parlak dönemini yaşatmış, Türk birliğini yeniden kurmuştur.

692'de, kardeşi İltiş Kağan'ın ölümü üzerine tahta çıktı. İltiş Kağan'ın izinden giderek Çin'e yapılan seferleri sürdürdü (692-696). Ekim 696'da Çinlilerle arası açılan Kitanları Hebei bölgesinde ağır yenilgiye uğrattı. Bunun karşılığında, Tang hanedanından İmparatoriçe Wu Hou ile (hd 690-705), Çin'in tohumluk dan ile tarım aletleri vermesi ve Ordos bölgesinde yaşayan Türklerin yurtlarına dönmelerine olanak tanınması koşullarını içeren bir antlaşma yaptı. 696-697 kışında Kırgız topraklarını ele geçirdi. Göktürk sınırlarının genişlemesine koşut olarak orduyu yeniden örgütledi. Oğlu İnel, yeğeni Bilge ve veziri Tonyukuk komutasındaki batı ordusunu Türgişlere (On-oklar) karşı sefere gönderdi. Kızını Tang hanedanından bir prensle evlendirme isteği İmparatoriçe Wu Hou tarafından kabul edilmeyince 698'de Çin topraklarına saldırdı. Çin kuvvetlerini yenerek bol ganimet ve tutsakla geri döndü. 699'da Türgişleri Göktürk birliğine bağlayarak Türk birliğini yeniden gerçekleştirdi. Bu tarihte Göktürk Kağanlığı 30 boydan oluşuyordu.

702'de Şogdaklar ile büyük bir Çin ordusunu bozguna uğratan Kapağan Kağan, 704'te de Çinlilerin müttelikli Basmulları egemenliği altına aldı. 709'da Çikler ve Aslar, Bilge tarafından kağanlığa bağlandı. Bu arada Kırgızların Göktürk yönetimine karşı başlattığı ayaklanma Bilge ve Kültigin komutasındaki ordu tarafından bastırıldı (710). Aynı yıl başkaldıran Oğuz boylarından Bayırkular da bozguna uğratıldı.

Kapağan Kağan'ın şiddete dayanan yönetimi Türk boylarının, özellikle Türgişlerin sık sık başkaldırmalarına yol açıyor, bu ayaklanmalar Çinlilerce de destekleniyordu. 713'te Göktürk başkenti Ötüken'e kadar ilerleyen Karluklar ve müttelikleri, ancak Kapağan Kağan, Bilge ve Kültigin yönetimindeki ordularca bastırılabilirdi. Dağlıklar Karlukların bir bölümü Çin'e sığınarak Sanyuan bölgesine yerleştirildi. Bunun üzerine Kapağan Kağan, Karlukları destekleyen Çin'e girip Beşbalık'ı (Bişbalık) kuşattı (714). Kent ele geçirilemediyse de Çinlilerden gelebilecek bir saldırının önü kesilmiş oldu. Ama kağanlık içindeki ayaklanmaların sonu gelmiyordu. 715'te Asların, ardından da İzgillerin ayaklanması bastırıldı. 714 sonlarında başlayan Oğuz ayaklanması ise Göktürk birliğine önemli bir darbe vurdu. 715 baharında Kapağan Kağan, Çinlilerce de desteklenen Oğuzlara karşı bir sefer düzenlemek zorunda kaldı; 716'da Oğuz boylarından Bayırkuları şiddetle bastırdı. Ama Ötüken'e dönerken Bayırkularca yolda pusuya düşürülerek öldürüldü. Burada kesilen başının Çin'e götürüldüğü söylenmiştir.

kapak, KANAL KAPAGI olarak da bilinir, hidrolik mühendisliğinde, akışkanların kanal ya da savaktan geçişini denetlemekte kullanılan hareketli kapı. Irmak ve kanal

havuzlarının her iki ucunda birer çift kapak bulunur. Kapandıklarında suyun basıncına dayanabilmek için kapaklar akıntıya ters yönde dar bir ağıyla birleşirler. Açıldıklarında da kanal-havuzun duvarlarındaki girintilere otururlar. Su toplama göletlerinden ve barajların içinden, üstünden ya da çevresinden dışarıya su akışını düzenlemek için de kapaklardan yararlanılır. Kanatlı kapaklar, akıntının yönüyle dik açı yapacak biçimde yerleştirilir ve menteşeli bir kenarın etrafında dönerek ya da yukarı kayarak (dikey kaldırma) açılır. Radyal kapaklar, açıldıklarında tümüyle suyun üzerine çıkan silindirik parçalarındır. Yuvarlanan kapaklar, genellikle barajların kretlerinde kullanılır ve bir payandanın eğimli yüzeyi üzerinde yuvarlanarak yükseltilir.

kapala (Sanskrit dilinde "kafatası"), Tibet dilinde THOD PA. Hindistan'daki Hindular ile Tibet'teki Budacıların öfkeli Tantra tanrıalarının taşıdıkları insan kafatasından

Mercan ve turkuvaz kakmalı Tibet işi gümüş kapala, 17-18. yy. Seattle Sanat Müzesi, Washington
Seattle Art Museum, Washington

yapılma kap. Tibet'te Budacı sunak üzerinde sergilenir ve ayinlerde vahşi *dharmapala*'lara (dinsel hukukun koruyucusu), kanı simgeleyen şarap ya da göz, kulak, dil biçiminde yapılmış çörek sunmak için kullanılırlar. Çoğu zaman özenle işlenmiş olan bu kaplar, kafataslarıyla birlikte kurban ateşini simgeleyen üçgen biçimli bir kaide üzerinde bulunur. Genellikle gümüş ya da altın kaplama ve tunç kabartmalarla bezeli metal bir kılıf içine oturtulmuş olan kap, *vacra* (yıldırım) biçiminde bir tutacağı bulunan yarım kafatası biçiminde bir kapakla örtülüdür.

kapalı çarşı, üzeri örtülü yollarla bunların iki yanında sıralanan dükkanlardan oluşan çarşı. İslam kentlerinde ortaya çıkmış ve varlığını hep bu kentlerde sürdürmüştür. Günümüzde büyük kentlerde sık sık karşılaşılan, içinde çeşitli mallar satılan çok sayıda dükkanın yer aldığı, lokanta, sandviççi ve *café* ile spor ve eğlence yerlerinin de bulunduğu büyük çarşıların ilk örneği sayılabilir.

Kapalı çarşısı ilk uygulayanlar Araplar olmuştur. 9. yüzyılda el-Kayrevan'da, 10. yüzyılda Musul'da, 11. yüzyılda Türkistan kentlerinde kapalı çarşıların bulunduğunu yazan kaynaklar vardır. Ama günümüze ulaşmış en eski kapalı çarşı Halep'tekidir (13. yy). Kapalı çarşı geleneğinin çok yaygın olduğu İran'da da bu yapıların ilk kez Büyük Selçuklular döneminde yapıldığı düşünülebilirse de, günümüze kalmış örnekler daha

sonra, Safeviler ve Kaçarlar dönemlerinde yapılmış olanlardır. Bugüne ulaşmış kapalı çarşıların en ünlüleri Halep, Bağdat, Musul, Şam, İskenderiye, el-Fustat, el-Kayrevan gibi Arap; Tebriz, İsfahan, Merv gibi İran; Buhara, Semerkand, Belh gibi Türkistan kentlerindedir. Türkiye'de ise İstanbul'daki Kapalıçarşı'dır. Bundan başka gene İstanbul'daki Mısır Çarşısı, Edirne'deki Alı Paşa Çarşısı, Bursa, Kayseri, Kilis ve Urfa kapalı çarşıları da başka önemli örneklerdir.

kapalı tarım, GEÇİMLİK TARIM olarak da bilinir, topraktan elde edilen bütün ürünün ve çiftlik hayvanlarının çiftçi ve ailesince kullanıldığı, satış ya da değişime sunulabilecek hemen hiç artık ürünün elde edilmediği tarımsal üretim biçimi.

Dünyanın bütün bölgelerinde sanayi öncesi tarım toplumları bu üretim biçimini uyguladılar. Bunlardan bazıları, örneğin eski Mayalar toprağın verimliliği azalınca bir başka bölgeye göç ederlerdi. Kent merkezlerinin büyümesiyle tarımda uzmanlaşma ve ticarete yönelik üretim gelişti. Önemli miktarda artık ürün elde eden çiftçiler, mallarını para karşılığında satmaya ya da imalat ürünleriyle değiştirmeye başladılar.

Günümüzde kapalı tarım başta Brezilya'nın doğusu, Meksika'nın kuzeyi ve Afrika'nın batısı olmak üzere dünyanın birçok bölgesinde önemini korumaktadır. Birkaç hektardan daha büyük olmayan kapalı tarım birimlerinde ilkel teknikler uygulanır ve çok az ürün elde edilir.

kapalı Yunan haçı plan, daha çok Bizans mimarlığında kullanılan bir kilise şeması. Ayrıca bak. kilise.

Kapalıçarşı, eskiden ÇARŞI-YI KEBİR. ÇARŞI ya da BÜYÜK ÇARŞI olarak da bilinir, İstanbul'da Nuruosmaniye ile Beyazıt semtleri arasında yayılmış büyük kapalı çarşı. Bizans döneminde de ticaret bu yörede yoğunlaşmıştı. II. Mehmed (Fatih) kenti aldıktan sonra burada bir bedesten (Bezzazistan-ı Cedid, bugün İç Bedesten) yaptırdı (1455-61). Çevresindeki dükkanlarla birlikte bu yapı Kapalıçarşı'nın çekirdeğini oluşturdu. Bedestenin doğudaki Kuyumcular Kapısı üstünde bulunan bir kartal kabartması nedeniyle yapının Bizans döneminden kaldığını ileri sürenler olmuşsa da, bu sav kanıtlanmamıştır. II. Mehmed kısa bir süre sonra bu bedestenin yakınında, güneydoğusuna düşen bir alanda yeni bir bedesten (bugün Sandal Bedesteni) yaptırdı. Bazı kaynaklara göre ise bu ikinci bedesteni 16. yüzyılın ortalarına doğru I. Süleyman (Kanuni) yaptırmıştı. İki bedestenin çevresi ve arası zamanla dükkanlar ve yollarla dolarak Kapalıçarşı oluştu. 1515'te Çarşı'da ilk yangın çıktı. Bundan sonra birbirini izleyen yangınlarda Çarşı bazen az, bazen çok zarar gördü ve onarıldı. 1766 ve 1894'teki depremlerde de bir bölümü yıkılan ve onarılan yapı 1943'te ve son olarak da 1954'te yangın geçirdi.

Kapalıçarşı'nın ilk yapısı sayılan İç Bedesten (ikincisi yapıldıktan sonra Bedesten-i Atik, Cevahir Bedesteni) 53 m x 68 m boyutlarında dikkörtgen planlıdır. Dikkörtgenin doğu-batı doğrultusundaki uzun eksemine paralel olarak iki sıra halinde dizilmiş sekiz büyük aygın birbirlerine ve beden duvarlarına kalın kemerlerle bağlanmasıyla iç mekânı kare biçimli 15 birime ayırmıştır. Bunların her birinin üzeri, kemerlere oturan birer kubbeye (toplam 15 kubbe) örtülüdür. Dikkörtgen kesitli ayaklar kesme taştan, kemer ve kubbeler tuğladandır, beden duvarları taş ve tuğlayla almalı

olarak örülmüştür. Her cephesinin tam ortasındaki birer kapıyla girilen bedestenin beden duvarları boyunca hem içeride hem de dışarıda çepeçevre dükkân hücreleri (mahzen) sıralanır. Bunların sayısı içeride 44, dışarıda 56'dır. Bugün kuyumcuların ve değerli eski eşya satanların topluca yer aldığı İç Bedesten'in özellikle iç mekânı dükkân olarak eklenmiş bölmelerle dolmuştur.

Kapalıçarşı'nın havadan görünümü, İç Bedesten (önde), Sandal Bedesteni (ortada), Nuruosmaniye Camisi (sol üstte), Altk Ali Paşa Camisi (sağ üstte), Ayasofya (ortada en üstte), İstanbul Ara Güler

Sandal Bedesteni'nin (Küçük Bedesten, Yeni Bedesten) planı da 35 m x 42 m boyutlarında bir dikdörtgendir. İç mekânı, üç sıra üzerinde dörderden 12 ayak ve bunları bağlayan kemerlerle kare biçimli 20 birime bölünmüştür. Bu birimler de kubbeyle örtülüdür; ayrıca Sandal Bedesteni'nin yapım tekniği de İç Bedesten'inkiyle benzer. Dört cephesinin ortasında birer kapısı vardır. Yalnız dışı dükkân hücreleriyle çevrilidir. Sandal Bedesten'i 1914'te İstanbul Belediyesi tarafından satın alınmış, onarıldıktan sonra 1915'te mezar yeri olarak yeniden açılmıştır.

Bu iki bedestenden başka Kapalıçarşı'nın içinde bugün 13 tane han vardır. Ortadaki dikdörtgen (ya da kare) planlı avluyu çevreleyen revaklar ve revakların arkasındaki dükkân hücreleriyle klasik han plan şemasında yapılmış olan bu yapıların girişleri de çarşı içindedir.

Kapalıçarşı bunların dışında, yollar ve yolların iki yanında sıralanmış dükkânlardan oluşur. Yolların çarşı sınırına ulaşan uçları kapılarla biter. Akşamları güvenlik nedeniyle kilitlenen bu kapıların sayısı bugün 18'dir. Dar sokaklardan geniş caddelere kadar değişik boyutlardaki 61 yol üzerinde yaklaşık 3.000 dükkân bulunmaktadır, böylece Kapalıçarşı'nın kapladığı alan 30,7 hektara ulaşmaktadır. Çarşı zaman zaman yapılan eklerle büyüdüğü için yolları düzenli bir doku oluşturamamıştır. Yolların ve dükkânların üzeri genellikle tonozla, yer yer de kubbeyle örtülüdür ve içerisi bu tonozların yanlarında açılmış pencerelerden aydınlanır. Tonoz ve kubbeyle tuğladandır. Duvarların örgüsü tuğla, yonu ya da kesme taş ve almalı olmak üzere çeşitlidir. Tonoz ve kubbeğin üstünün eskiden kurşun kaplı olduğu düşünülebilir. Sonradan bu örtü kiremite çevrilmiş, 1954 yangınına izleyen onarımda da bazı bölümleri çimento şap ve asfaltla kaplanmıştır.

Kapalıçarşı sayılamayacak kadar çok çeşitli malın satışa sunulduğu, kentte hemen hemen aranan her şeyin bulunabildiği bir ticaret merkezi olarak eski önemini günümüzde de sürdürmektedir.

kapalitohumlular, açıktohumluların tersine tohumları genellikle meyvelerin içinde saklı bulunan, kök, gövde ve yaprak gibi organlar ile iyi gelişmiş bir iletim sistemine sahip olan 250 binden çok çiçekli bitkinin oluşturduğu bölüm. Kapalitohumlular otsu ve odunsu (ağaç ve çalı) bitkilerdir.

Kapalitohumlular ya da *Angiospermae* (*Magnoliophyta*) bölümü birçenekliler (*) (*Monocyledones*) ve ikiçenekliler (*) (*Di-*

cotyledones) olmak üzere iki sınıfa ayrılır. Embriyonunda tek bir çenek bulunan birçeneklilerin, üçlü bir plana göre düzenlenmiş çiçek parçaları ve gövdeye dağınık biçimde yerleşmiş iletimdoku demetleri vardır, büyütkendokuları ise yoktur. Buna karşılık embriyonunda bir çift çenek bulunan ikiçeneklilerin, dörtlü ya da beşli bir plana göre düzenlenmiş çiçek parçaları, genellikle halka biçiminde dizilmiş iletimdoku demetleri ve büyütkendokuları vardır. Bu iki sınıf arasındaki daha az ayırt edici bir özellik ise birçeneklilerin yapraklarının genellikle paralel, ikiçeneklilerin ise ağsı damarlı olmasıdır.

Kapalitohumluların besin kaynağı olarak değeri çok büyüktür; başta tahıllar olmak üzere, patates, şeker pancarı, çeşitli meyve ve sebzeler bu bölümün üyeleridir. Bazı bitkilerden, besin ve ilaç olarak kullanılan ya da sanayide yararlanılan katı ve sıvı yağlar, bazılarında ise kozmetik ve parfümlerin yapımında kullanılan uçucu yağlar çıkarılır. Gene tarçın, biber ve vanilya gibi çeşitli baharatlar ile çay, kahve ve kakao gibi içeceklerin hazırlanmasında kullanılan ve liflerinden dokumacılığa yararlanan bitkilerin çoğu kapalitohumlulardandır. Yaklaşık 10 bin kadar kapalitohumlu bitki türünden ilaç olarak yararlanılır. Pek çok ağaçtan da değerli kereste elde edilir.

Kapalitohumlular dış görünüşleri, büyüklükleri ve biçimleriyle çok çeşitlilikler gösterirler; örneğin, yüksekliği 90 m'ye ulaşan bazı dev okaliptüs ağaçları da, 0,5 mm büyüklüğündeki sumercimeği de bu bölümde yer alır. Antarktika dahil bütün kıtalarda yetişen bu bitkiler 300'den fazla familyada toplanmıştır. Bazılarının yaşam süreleri 1.000 yıla ulaşırken bazıları yalnızca birkaç hafta yaşarlar.

Kapalitohumlular tatlı su göllerinden tuzlu kıyı sularına, iyi akaçlanmış zengin topraklardan kurak çöl bölgelerine ve kayalık alanlara, deniz seviyesinin altında kalan kesimlerden yüksek dağ tepelerine kadar çok çeşitli yaşama ortamlarına uyum sağlamıştır.

Kapalitohumluların çoğunluğu kışın yapraklarını döken bitkilerdir. Biçim ve büyük-

lükleri açısından çok çeşitli özellikler gösteren almalı, çevrel ya da karşılıklı dizilmiş yaprakları ve başlıca üç bölümden oluşan (erkekorgan, dişiorgan ve örtüyaprakları) çiçekleri, yani gelişmiş üreme organları vardır. Ayrıca bak çiçek

Kapalitohumluların bir bölümü kök, gövde ya da yaprak parçaları aracılığıyla eşeysiz olarak çoğalabilirse de büyük çoğunluğu rüzgâr, böcek ya da su aracılığıyla tozlaşarak eşeysel yolla ürer. Tohumlarla olan bu üreme çiçeklerin özelleşmiş üreme organları (erkekorganlar ve dişiorganlar) yardımıyla gerçekleşir. Tozlaşma ve döllenmenin ardından tohum taşıyan yumurtalıkla gelişerek meyvelere dönüşür. Tohumlarını içinde saklayan bu meyveler buğday tanesi gibi kuru bir yapıda olabildiği gibi karpuz, domates ve üzüm gibi etli de olabilir. Karş. açıktohumlular.

Kapalikalar ve Kalamukhalar, Hindistan'da ortaçağda (10 - 11. yy) çok yaygın olan aşırı çileci iki Hindu grubu. İbadet amacıyla insan kurban ettikleri de söylenir. Şivacıların en eski mezhebi olan Paşupata'dan kaynaklanırlar.

Kapalin'e ("kafatası taşıyan": Şiva'nın adlarından biri) tapınan Kapalikalar ile geleneksel olarak alınırlarında taşıdıkları kara işaret (*tilaka*) dolayısıyla bu adı taşıyan Kalamukhalar (Kara Yüzlüler) genellikle birbiriyle karıştırılırdı. Çıplak dolaşmak, insan kafatasından yemek yiyip içki içmek, ölü eti yemek ve üstlerine cesetlerin kullarını dökmek gibi davranışları dolayısıyla her iki grubun üyelerine de *mahavratin* (büyük yeminlere uyanlar) adı verilirdi. Sık sık ölümlerin yakıldığı yerlere giderek, dişilik organının simgesi *yonı* üzerinde tefekküre dalarlardı; ayrıca birçok garip tören yaptıkları söylenirdi.

Ortaçağ Hint tapınaklarındaki bazı garip heykellerin Kapalıka çilecilerini beumlediği düşünülür. Nasik bölgesinde (Maharashtra eyaleti) İgatpuri'deki bir yazıt, Kapalikaların 7. yüzyılda bu bölgede iyice kurumlaşmış olduklarını doğrulamaktadır. Bir başka önemli merkezin de Andhra Pradesh'teki Şripavata (bugün Nagarcunikhonda) olduğu sanılmaktadır. 8. yüzyılda Bhavabhuti'nin Sanskrit dilinde yazdığı *Malati Madhava* adlı dramın kahramanı olan kadın, iki Kapalıka münzevisinin elinde Tanrıça Çamunda'ya kurban edilmekten zor kurtulur. Kapalikaların günümüzdeki uzantıları Ag-horiler ya da Aghorapanthilerdir.

Kapampangalar bak. Pampangalar

kapan, fizikte, elektronların ve deliklerin (*) katı (çoğunlukla yarıiletken ya da yalıtkan) madde içindeki hareketini kısıtlayan bölgelerin ortak adı. Kapanlar katı madde içindeki kimyasal bir katışkı ya da atomların dizilişindeki bir düzensizlik nedeniyle oluşur. Katıların akım iletmeye yeteneği içlerinden elektronların ve deliklerin geçebilmesine bağlı olduğundan, kapanlar fotoiletkenlik, ısıldama gibi fiziksel olaylarda ve çeşitli elektronik aygıtların çalışmasında önemli rol oynar.

Bir elektronu ya da deliği kaparak hareketsetsiz duruma getiren kapan, bunun karşıt işaretli bir yük taşıyıcısı ile yeniden birleşerek elektron-delik çifti oluşturmasını önler. Kapanı yakalanan bir elektron ya da delik kimi zaman kolayca kurtulabilir; bazı durumlarda ise uzun süre (örn. birkaç ay ya da daha fazla) yakalanmış durumda kalır. Kapanı yakalanan yük taşıyıcıları, maddenin kızılötesi ışıma tutulması ya da ısıtılması sonucunda kurtulabilir.

kapan, Osmanlı kentlerinde, yiyecek maddelerinin satıldığı, fiyatlandırma ve pazarlama işlemlerinin yapıldığı hal. Terazi ya da kantar anlamına gelen Arapçadaki *kabban* sözcüğünden Türkçeleştiği sanılır.

Tipik bir ortaçağ pazarlama düzeni olan kapanlar, 12. yüzyılda Anadolu'nun önemli kentlerinde, özellikle de deniz ulaşımına açık iskelelerde kurulurdu. Bir kapan, han, mağaza, depo, bodrum, çardak ve iskele gibi birimleri içerirdi. İlgili kapana getirilen ve birinci sırada gereksinim maddesi sayılan şeker, kahve, yağ, kumaş, pamuk, yün, tahıl, tütün gibi maddeler önce kapan naibince tartılır ve narhlandırılırdı. Bu işlemi imaliye, ruhsatiye, ihtisab resmi, ardiye vergilerinin tahsili izlerdi. Sonra da mal toptan ya da perakende olarak satılırdı. Satışlarda karaborsacılığı ve yüksek fiyatlandırmayı önlemek için kapan naibinin başkanlığında, esnaf kethüdası, yiğitbaşlar, kapan kâtibi ve ihtiyarlardan oluşan bir komisyona görev yapardı. Anadolu Selçuklu döneminde de görülen kapan sistemi, Osmanlı döneminde ticarete elverişli kıyı bölgelerinin, özellikle de İstanbul'un alınmasından sonra daha da gelişti. Padişahlar, yeni kapanlar kurulmasına ve bunların kanunnamelerle düzenlenmesine önem verdiler. İstanbul'da Haliç girişinde çok sayıda kapan oluştu. (Birçoğunun anısı bugün semt adı olarak sürmektedir: Unkapanı, Yağkapanı, Balkapanı.) Buralar şer'i yünden kapan naibinin, mali açıdan kapan emininin, yönetsel bakımdan da esnaf kethüdaları ile ümera denen kapan kolluk güçlerinin gözetimindeydi.

19. yüzyılda iltizam yönteminin kapan vergileri için de öngörülmesi sonucunda kapanlarda bozulma başladı. Tanzimat döneminde İstanbul kapanlarının tümü Şehremaneti (İstanbul Belediyesi) hizmetleri kapsamına alındı. Bir süre sonra da bu geleneksel düzen yerini Batı'daki hal ve borsa sistemlerine bıraktı.

kapan kaplumbağa, *Chelydridae* familyasını oluşturan tatlı su kaplumbağalarından iki türün ortak adı. Kuzey Amerika'da yaşayan bu yenibılır kaplumbağalar irilikleri ve saldırgan davranışlarıyla dikkat çeker.

Kapan kaplumbağalarından *Chelydra serpentina*
Walter Dawn

Renkleri açık kahverengiden siyaha kadar değişir. Başının (kabuk) üst bölümü geniş ve sert, alt bölümü küçük ve haç biçiminde, kuyruğu uzun, başı iri, çeneleri keskin kenarlı ve kıvrık uçludur. Her iki türün de dişileri bir kerede 20-40 yumurta bırakır. Yumurtadan çıkan yavruların başı 2,5-4 cm uzunluğundadır.

Kapan kaplumbağasının *Chelydra serpentina* türü Kanada ile Orta Amerika arasında yaygın biçimde görülür. Bu tür kuyruğunun üstündeki bir dizi çıkıntıyla ayırt edilir. Başının uzunluğu ortalama 20-30 cm, ağırlığı 4,5-16 kg'dır. Yavruların başının üst bölümünde bulunan uzunlamasına üç kabartı zamanla kaybolur. Genellikle sığ sularda, çamura gömülü olarak yaşayan bu kaplumbağalar hepçildir. Çoğu kez suda saldırgan davranış göstermemelerine karşın karada kendilerini keskin çeneleriyle korumayı yeğlerler. Özellikle ABD'nin güney ve orta kesimlerinde görülen, *Macrochelys temminckii*, bu ülkede yaşayan en iri tatlı su kaplumbağasıdır. Başının üst bölümünde uzunlamasına yer alan üç kabartı çok belirgindir. Hareketleri ağır, başının uzunluğu 40-70 cm, ağırlığı genellikle 18-70 kg, en çok 100 kg'dır. Genellikle dipte, ağzı açık olarak hareketsiz yatar ve ağzının tabanında bulunan solucan biçimli uzantıyı kullanarak yakınına gelen balıkları avlar. Ayrıca *C. serpentina* gibi bitkiyle de beslenir. Kapan kaplumbağaların fosilleri, Avrupa ve Kuzey Amerika'daki Miyosen Bölüm (y. 26-7 milyon yıl önce) çökellerinde bulunmuştur.

kapaniçe, padişahların giydiği, kolsuz, geniş ve devrik yakalı kürk. Üstü çapraz biçimde değerli taşlarla işlenir, düğmeleri elmadan ya da başka değerli taşlardan yapılırdı. Kol yerine, omuz altlarında 4-5 parmak eninde bir uzantı bulunurdu. Yakının altından çıkan 4 parmak enindeki iki kolan omuzdan yere kadar inerdi. Bu kolanlar ya kapaniçenin yapıldığı kürkten olur ya da değerli bir kumaştan dikilerek kenarları kürk parçalarıyla süslenirdi. En değerli kapaniçeler siyah tilki kürkünden yapılırdı; padişahlar bunları törenlerde giyerdi. Baştan başa altın ve gümüş tellerle süslenmiş değerli kumaşlarla (seraser) kaplı kapaniçeler de vardı. Daha düşük kaliteli olan ve kontoş denen kapaniçeler genellikle çuhaya dikilmiş samur, kakım ya da sincap kürkünden yapılırdı.

Osmanlı padişahlarının huzurunda Kırım hanlarına, Eflâk ve Boğdan voyvodalarına da armağan olarak kapaniçe giydirilirdi.

kapari bak. gebreotu

kapasitans bak. elektrik sığası

kapasitans ısıtması bak. dielektrik ısıtması

Kapella (Latince "Dişi Keçi"), Arabacı takımyıldızının en parlak (alfa) yıldızı (Alfa Aurigae). Gökyüzünün de altıncı parlak yıldızıdır. Görünür kadri 0,05'tir. Kapella 10 kadirinden bir kırmızı yıldızla spektroskopik çift yıldız oluşturur. Yer'den yaklaşık 50 ışık yılı uzaklıktadır.

kapı, bir yere girip çıkmayı sağlayan ve içinde açılıp kapanma düzeni bulunan duvar boşluğu. Genel olarak kanatlar ve bunların takıldığı kasa olmak üzere iki ana öğeden oluşur. Kapılar bulundukları yere (iç, dış, bahçe, garaj), işlevlerine (sokak, banyo, mutfak), kullanılışlarına (asma, çarpma, sürme, döner), yapıldıkları malzemeye (demir, alüminyum, ahşap, plastik), yapılaşlarına (çekme, körukü, aynalı, tabanlı, katlanır, teleskop, stor, Fransız, Cermen), kanat sayılarına (tek, çift) göre adlandırılır. Ayrıca alt ve üst yanları ayrı ayrı açılan (Flaman kapısı), kanat yerine saz, kamaş, perde, boncuk (berber kapısı), cam yerine kâğıt (Japon kapısı) kullanılan pek çok çeşitleri de vardır.

Mezopotamya'daki ilk kapıların perdelerle örtüldüğü sanılmaktadır. Buna karşılık önemli kişiler için düşünülmüş ya da değerli eşyaların konduğu mekânların kapıları metal ya da taş kanatlı yapılmıştır. İS 200 dolaylarından kaldığı sanılan mermerden yapılmış bir Eski Yunan mezar kapısı bugün İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde saklanmaktadır. Tunçtan kapı kanadı dökmek de günümüze değin gelen bir yapıyı yöntemidir. Romalılar Pantheon'da 7,3 m yüksekliğinde tunç kapılar kullandılar. Bu geleneği sürdüren Bizanslılar da 838 dolaylarında Ayasofya için çift kanatlı tunç kapılar yaptılar. Charlemagne da Aachen'da yaptırdığı Palatine Şapeli'ne yaklaşık 804'te yaptırmış bu tür kapı kanatları taktırdı. Kuzey Avrupa'da tek parça olarak döktüğü bilinen en eski kapı kanatları ise Almanya'da Hildesheim'daki St. Michael Katedrali'ndedir (1015). Bu kanatların üstü Kitabı Mukaddes'ten alınmış öyküleri anlatan bir dizi kabartmayla süslenmiştir.

Dökme tunç ya da demir kapıları bazı ünlü sanatçıların tasarladığı da oldu. 12. yüzyılda Tranili Barisanus Güney İtalya'da, Pizalı Bonano Kuzey İtalya'da yaptıkları kapılarla tanındılar. Floransa Vaftizhanesi'nin kapılarını Andrea Pisano (1330-36) ve Lorenzo Ghiberti (1403-24 ve 1425-52) yaptılar. Ghiberti'nin yaptığı doğu kapısı kanatları Porta del Paradiso (Cennet Kapıları) adıyla ünlendi. Antonio Filarete de Roma'daki Eski San Pietro Bazilikası'nın kabartmalı tunç kapısını tasarladı (1433-45). Amerika'daki önemli örnekler arasında Washington, D.C.'deki Capitol için 1863'te yapılan tunç kapı bulunmaktadır. Bütün İslam dünyasında olduğu gibi Selçuklularla Osmanlılarda da özellikle künkârî, oyma ya da fildişi ve sedef kâkmalî ahşap kapılar çok yaygın olarak yapılmıştır.

Kapı sözcüğü önemli yapıların giriş bölümünü anlatmak için de kullanılır. Cami, medrese gibi yapıların özenle yapılmış, anıtsal taçkapıları ya da cümle kapıları vardır. Sarayların da avlu duvarından başlamak üzere arka arkaya birkaç kapısı bulunurdu. Topkapı Sarayı'ndaki Bâb-ı Hümayun, Bâb-ı Selam ve Bâb-ı Saade buna örnekler. Osmanlı döneminde sadrazam konağına, büyük giriş kapısından dolayı Bâb-ı Ali (Bâbü'lî) denmiş, bu daha sonra yönetimin kendisiyle özdeşleştirilerek doğrudan hükümeti anlatan bir deyim biçimini almıştır. Hisar, kale gibi savunma yapılarındaki girişlere de kapı denirdi. Eski Yunan'da duvarla çevrili kutsal alanların, akropolislerin girişlerinde *propylaion* denen kapı yapıları olurdu. Ortaçağda şatoların, bir giyotin gibi yukarıdan aşağıya kayarak girişi kapatan sivri uçlu, demir parmaklıklı kapıları vardı. Surlarla çevrili bir kentin de kapılarından söz edilirdi. İstanbul surları üzerindeki Topkapı, Edirnekapı, Diyarbakır Kalesi üzerindeki Urfa Kapısı, Mardin Kapısı vb bunun örnekleridir. Kentten içeri giren mallar da bu kapılarda denetlendiği için "gümrük kapısı" deyimi ortaya çıkmıştır. Ülke sınırlarındaki girişlere kapı denmesi de kent kapılarında kalma bir söyleyiş biçimidir.

kapı ağırlığı, kapının kendiliğinden kapanmasını önlemek için önüne konan ağırlık. Tunç ve dökme demir gibi metalden yapıların üstünün boyanarak ve cilalanarak süslendirildiği olur. Bunlar uygun yerlerine takılan sap ya da halkalarla taşınır. Napoléon, Shakespeare gibi ünlü kişilerin büstleri biçiminde yapılmış kapı ağırlıkları bulunduğu gibi, çeşitli hayvanları canlandıranları da vardır. Ayrıca pişmiş topraktan ya da

camdan da kapı ağırlıkları yapılır. Bazı büyük ve gösterişli deniz hayvanı kabukları da aynı amaçla kullanılır.

kapı halkı, Osmanlı Devleti'nde sadrazam, vezir, beylerbeyi ve ilmiye ileri gelenlerinin konaklarında görevli sivil ve askerlere verilen genel ad.

Birçok başka geleneksel toplum gibi Osmanlı yüksek sınıfının mensupları da, hiyerarşide işgal ettikleri mevki ve mertebeye uygun bir maaşla kendileri oluşturup beslerdi. Böylece merkezi devlet aygıtının yerine getiremeyeceği bazı işlevleri kademeli olarak devralır ve servetlerinin bir bölümünü ataerkil bir değerler sistemi içinde topluma dağıtıp iade ederken, aynı zamanda heybet ve haşmet gösterilerinde bulunmak durumundaydılar. Bu çerçevede içinde Osmanlı eyalet ve sancak yöneticileri, çeşitli görevler için gerekli paralı askerleri mülkiye ve kalemiye sınıflarından seçer, mülki, askeri ve hususi olmak üzere üç kadro oluşturdular. Bunların aylıklarını ve yolluklarını da kendi ödeneklerinden karşılardı. Yöneticilerin, kadroları daraltıp genişletme yetkileri de vardı. Görevden uzaklaştırıldıkları durumlarda ise, kapı halkını dağıtıp kişisel gelirleriyle tuttukları birkaç uşakla yetinirlerdi. Bu nedenle açıkta kalanlara "kapisız" denirdi.

Sadrazamın kapı halkı, hademe-i Bâb-ı Asafi, iç ağalar (sakallı ağalar), dış ağalar (gedikli ağalar), müteferrikalar ve harem halkı olmak üzere beş sınıftan oluşurdu. Vezirler ve öbür devlet ileri gelenleri de daha dar ölçülerde benzeri bir kadro kurarlardı. Kapı halkını daha çok gedikli ağalar oluştururdu ve bunların en büyüğü silahdar-ı ağaydı. Gedikli ağaların zobu denen ve sayıları 80-100 arasında değişen özel hizmetçileri vardı. İç ağaları da kethüdabey, kapıcılar kethüdası, selam ağası, humbaracılar bölükbaşı, imrahorbaşı vb ağalar oluştururdu. Beylerbeylerinin, bu kadroların dışında levent, sarıca, deli, tüfekçi ve sekbanlardan oluşan milis nitelikli küçük çapta orduları vardı. Kapı halkından sayılan bu silahlı birliklerin asker sayısı 300-2.000 arasında değişirdi. Beylerbeyinin yönetim bölgesine girebilmesi, eyaletin güvenliğini sağlaması, kendisine ödenek olarak bırakılan vergileri toplaması ve hükümetçe verilen görevleri yapabilmesi, kapı halkının niteliğine ve gücüne bağlıydı.

Beylerbeyleri kapı halkı oluşturmakta ve bu kalabalık kadronun masraflarını karşılamakta, özellikle 18. yüzyılda sıkıntıya düştüler. Bu da görevlerini gereğince yapamamalarını ve kapı halklarının dağılıp kapisız levendat denen çeteler kurmalarına yol açtı. 1827'de, beylerbeylerinin ya da eyalet valilerinin askeri hizmet gören kapı halkı bulundurmaları, 1828'de de hademe sınıfından personel kiralamaları yasaklandı.

kapı toplardamarı, Latince VENA PORTA, mide, bağırsaklar, dalak, safrakesesi ve pankreastan oksijeni azalmış kanı alarak karaciğere götüren büyük toplardamar. Başlıca kollarından dalak toplardamarı, mide, kalınbağırsak, pankreas, dalak ve büyük gömlekten (omentum); üst bağırsak askısı toplardamarı, kalınbağırsakların bir bölümü ve incebağırsaktan; mide kapısı toplardamarları mideden; kese toplardamarı safrakesesinden gelen kanı taşır. Kapı toplardamarından karaciğere gelen kan, sinüzoid adı verilen mikroskopik kılcak damar ağına akar. Burada yıpranmış alyuvarlar, bakteriler ve öbür artıklardan temizlenen kana çeşitli besin maddeleri eklenir, bazıları da depolanmak üzere karaciğerde tutulur. Karaciğerden çıkan kan kalbe, karaciğer toplardamarları yoluyla gider.

Kapıağası Medresesi, BÜYÜK AGA ya da BAŞ AGA MEDRESESİ olarak da bilinir. Amasya'da Şamlar mahallesi Bahçeleriçi mevkiinde, Yeşilirmagın batı kıyısında Osmanlı medresesi. II. Bayezid'in kapıağası Hüseyin Aga tarafından 1488/89'da yaptırılmıştır. Planı, kenarları yaklaşık 18 m uzunluğundaki düzgün bir sekizgen biçimindedir. Beden duvarları taş ve üç sıra tuğlayla almalı olarak örülmüştür. Yapıya, kuzeybatı cephesinin ortasındaki, dışarı doğru taşan, basık kemerli cümle kapısından girilir ve dar bir geçit mekânından sonra avluaya ulaşılır.

Sekizgen avluyu her kenarda üç kubbesi bulunan bir revak çevreler. Hafifçe oval biçimli kubbeler sekizgen kesitli ayaklara basan penci kemerlere oturur. Revakların gerisinde gene her kenarda üç tane olmak

Kapıağası Medresesi, 1488/89, Amasya
Anadolu Yayıncılık Arşivi

üzere öğrenci hücreleri yer alır. Bunların birer ocağı ve dışarıya bakan birer penceresi vardır. Yalnız güney revakının arkasında hücrelerin yerinde dershane yer alır. Revaklara bir kapıyla açılan, kare planlı ve kubbeyle örtülü bu mekân medrese kütlesinin güney duvarından dışarıya doğru taşar. Taşmayan bölümü iki yanda eyvanı andıran ve yarım kubbeyle örtülü birer kanatla genişletilmiştir.

Kapıağası Medresesi, Osmanlı mimarlığında çok az rastlanan plan şemasıyla ilginç bir örnektir. Mimar Sinan'da İstanbul'da yaptığı daha geç tarihli Rüstem Paşa Medresesi'nde benzer bir sekizgen plan şemasını bir karenin içine oturtarak kullanmıştır.

kapıcı, BEVVAB olarak da bilinir, Osmanlı Devleti'nde, sarayların kapılarını bekleyen yarı askeri görevli. Osmanlı saray kapıcıları bevvabın-i Bâb-ı Hümayun (Bâb-ı Hümayun kapıcıları) ve bevvabın-i Dergâh-ı Âli (Dergâh-ı Âli kapıcıları) olmak üzere iki sınıfı. Bâb-ı Hümayun kapıcıları sarayın en dış kapısı olan Bâb-ı Hümayun'u, Dergâh-ı Âli kapıcıları da Bâbü's-Selam'ı (Ortakapı) korumakla görevliydi. Bunların dışında Eski Sarayı ve Galata Sarayı'nı bekleyen kapıcılar vardı. Bevvabın-i sufiyan-ı kule denen kapıcılar da aynı bir sınıf oluşturur ve saraydaki haremağallana hizmetlerdi.

Kapıcıların asıl görevi, saray kapılarının güvenliğini sağlamaktır. İçeriye silahla girilmesine engel olur, divana gelenlere kılavuzluk eder, divanda alınan kararlar uyarınca suçluları döverek cezalandırırlardı. Kapıcı bölüklerine, sarayın aşçı, helvacı, ekmekçi cemaatlerinden ve Bostancı Ocağı'ndan terfi edenler geçerlerdi. Bâb-ı Hümayun kapıcıları yükselirlerse Dergâh-ı Âli kapıcısı olurlardı. Kapıcılara, kapıkulu askerleri gibi üç ayda bir ulufe adıyla 1.603 akçe ödenir, ayrıca her yıl giysi bedeli ve bayram harçlığı verilirdi.

16. yüzyılda Bâb-ı Hümayun kapıcıları beş bölükten (177 kişi), Dergâh-ı Âli kapıcıları da 40 bölükten (1.830 kişi) oluşuyordu. Her kapıcı bölüğü bir bölükbaşının buyruğundaydı. Osmanlı saray örgütü yeniden düzenlenirken kapıcılık kaldırılarak yerine Hade-

me-i Rikâb-ı Hümayun örgütü kuruldu (1829).

kapıcıbaşı, SERBEVVABIN-I DERGÂH-ı ÂLİ ya da SERBEVVABIN-I DERGÂH-ı MUALLA olarak da bilinir, Osmanlı Devleti'nde saray kapıcılarının subaylarına verilen rütbe.

Fatih Kanunnamesi, bütün kapıcıların en kıdemlisi olarak bir kapıcıbaşı öngörmüştü. Kapıcıbaşının başlıca görevi, divana gelenlere kapıcılarla birlikte yol göstermek, padişahın katına çıkmak isteyenlere eşlik etmektir. Özeniği ağaları arasında yer alan kapıcıbaşı, divan toplantılarına da katılırdı. Zamanla saray mabeynciliği görevlerini de üstlenen kapıcıbaşılardan bu nedenle sayıları gittikçe arttı. 16. yüzyılın ortasında dört olan kapıcıbaşılardan sayısı 18. yüzyılda 60-150 arasında değişiyordu. Aynı yüzyılda, taşra yöneticilerine ve derebeylerine iş yaptırmak sorun haline gelince, her görev özel olarak görevlendirilen bir kapıcıbaşıya verilmeye başladı. Kapıcıbaşılar üstlendikleri görevleri kısa sürede ve pratik çözümlerle yerine getiriyorlardı. Zamanla taşra ileri gelenlerine ve vezirlerin yetişkin oğullarına da onursal bir rütbe olarak kapıcıbaşılık verilmesi gelenek haline geldi. Taşrada

Kapıcıbaşı
Uğur Saner Arşivi

eminlik, nazırlık, mütesellimlik, voyvodalık yapanlar için de genellikle kapıcıbaşılık rütbesi verilirdi.

Saray kapıcıbaşılarının en kıdemlisi olan iki başkapıcıbaşı, kapıcıbaşılardan ve dolayısıyla da kapıcıların amiriydi. Bunların üstünde de kapıcılar kethüdası vardı. Gündelikleri bin akçe olan ve kendilerine 19 bin akçelik tımar tahsis edilen kapıcıbaşılar, her gün, Bâbü's-Selam'da (Ortakapı) buyruklarındaki çok sayıda kapıcıyla birlikte nöbet tutarlardı. Beylerbeylerine önemli fermanları götürmek de görevleriydi. Olağanüstü koşullarda ise levazım toplamak, cepheye asker sevk etmek gibi görevler üstlenirlerdi. Kapıcıbaşılar törenlere tam kadroyla katılırlardı. Başkapıcıbaşı padişahın atının dizginini tutar, Divan-ı Hümayun toplantısından sonraki yemekte de sadrazama hizmet ederdi. Kapıcıbaşılar dış göreve çıkmak istediklerinde genellikle sancakbeyliğine atanır ya da vezirlik rütbesi ile beylerbeyi olurlardı.

1826'da Yeniçeri Ocağı kaldırıldıktan sonra, İstanbul'daki ve taşradaki kapıcıbaşılardan 30'u seçilerek serbevvabın-ı rikâb-ı hümayun sanıyla yeniden örgütlendi. Geri kalanlar da emekli edildi. Abdülmecid döneminde (1839-61) kapıcıbaşı sayısı yeniden artırıldı, taşra soylularına da padişaha bağlılıklarının bir ifadesi olarak kapıcıbaşılık verilmesi geleneği sürdürüldü. 1908'de öbür onur rütbeleri gibi kapıcıbaşılık da kaldırıldı.

kapıcılar kethüdası, KETHÜDA-YI BEVVABIN olarak da bilinir, Osmanlı Devleti'nde, kapıcıların ve kapıcıbaşlarının en büyük amiri. Enderun'un üst rütbeli subaylarındandı. Görevi saray teşrifatını düzenlemek, divan toplantılarında teşrifat nazırlığı yapmaktır. Sadrazamların atanmalarında ve görevden uzaklaştırılmalarında tebliğ işini de o yerine getirirdi. Padişahın cuma ve bayram alayları sırasında, yolda halkın sunduğu dilekçeleri toplar, galebe divanlarında kapıkulu askerlerini çorba içmeye ve zerde yemeye çağırırdı. Divan kararlarının özetlerini padişaha sunmak da onun göreviydi.

Kapıdağ Yarımadası, KAPI DAĞI YARIM ADASI olarak da bilinir, Marmara Denizi'nin güney kıyısında yer alan üçgen biçimli yarımada. Yüzölçümü yaklaşık 290 km²'dir. Doğusunda Bandırma Körfezi, batısında Erdek Körfezi yer alır. Derin vadilerle yarılmış engebeli bir görünüşü olan yarımada'nın en yüksek noktası Kesetepe'dir (782 m). Alüvyonlu kıyı ovaları batıda ve güneybatıdaki Erdek Körfezi(*) kıyılarındaki geniş yer tutar. Yarımada'nın başlıca akarsuları Dегirmen ve Kalem dereleridir.

Kapıdağ Yarımadasının yapısı, doğu ve batıdaki iki granit kütle, bunların arasında yer alan şistler ve kuzey kıyıda dar şeritler biçiminde uzanan gnyaslardan oluşur.

Yarımada, Belkis Tombolosu olarak da bilinen dar ve alçak bir kıstakla Anadolu kıyılanna bağlanır. Bandırma ve Erdek körfezlerini birbirinden ayıran bu alçak alanın genişliği 1.700 m, uzunluğu ise 1.500 m'dir. Eskiden kıyı yakınında, Paleozoyik (Birinci) Zamana (y. 570-225 milyon yıl önce) ait bir ada olan Kapıdağ kütlesini iki kıyı oku karayla birleştirmiştir. Kıyı oklarından batıda olanı kuzeybatı-güneydoğu, doğudaki ise güney-kuzey doğrultusunda ilerleyerek adayı karaya bağlamıştır. Kıyı okları arasındaki alan yer yer bataklık durumundadır.

Antik adı Arktonnesos olan Kapıdağ'ın güneyinde, ilkçağda önemli bir liman kenti olan Kyzikos yer alıyordu. Eskiden gemiler, Erdek ve Bandırma körfezleri arasındaki bir kanaldan geçerek Kyzikos limanına ulaşırdı.

Kuzey rüzgârlarına açık olan Kapıdağ Yarımadasının kuzey kıyıları, dalga aşındırmasının çok belirgin olduğu derin vadilerle yarılmış falezli yüksek kıyı tipindedir. Bandırma Körfezine bakan kıyıları da kuzeydoğu rüzgârlarına açık olduğundan, yarımada bitki örtüsü bakımından yoksuldu. Güneybatıda Erdek Körfezine bakan kıyıları büyük çeşitlilik gösterir; bu bölge turizm bakımından oldukça gelişmiştir. Erdek kentinin güneyinde yer alan kalker yapıları Seyitgazi Yarımadasında eski taşocakları ile kalkerli arazide açılmış mağaralar görülür. Kent açığındaki Zeytinliada ile Tavşan Adası da kalker oluşumludur.

Kapıdağ Yarımadasının güneybatı kıyılarında da falezlere rastlanmakla birlikte, daha çok doğal kumsallar yaygındır. Erdek'in kuzey ve güneyinde uzanan kumsallarda pek çok turistik tesis kurulmuştur. Kentin kuzeybatısında plajlarıyla tanınan Ocaklar ve Narlı köylerinde pansiyonculuk gelişmiştir. Yarımada'nın kuzey rüzgârlarından korunaklı Erdek Körfezi kıyılarındaki zeytinlikler geniş yer tutar. Kapıdağ Yarımadasının iç kesimleri oldukça sık bir bitki örtüsüyle kaplıdır. Alçak kesimlerde makiler, yükseklerde ise av alanı olarak ilgi gören bodur ağaçlardan oluşan ormanlar yer alır.

Granit yatağı işletmeciliği, yarımada'daki bir başka ekonomik etkinliktir.

kapıkulu ocakları, Osmanlı Devleti'nin sürekli ordusunu oluşturan ve doğrudan padişaha bağlı olan yaya, atlı ve teknik sınıftan asker ocaklarına verilen ad. Orduların hemen tamamen toprağa bağlı ve dirlik(*) ya da fiefl(*) sistemlerine dayalı olduğu ortaçağdan yeniçağa geçiş süreci içinde kurulan Osmanlı Devleti, tımar(*) sisteminin beslediği sipahi ordusunun yanı sıra, bir de kapıkulu ocakları biçiminde düzenli ve maaşlı bir hassa ordusuna sahip olduğu için, hem uzun süre askeri alanda inisiatifi elinde tutmuş, hem de görece merkezi bir yönetim oluşturmuştur.

Yarı-kabilese bir beylikten gerçek anlamıyla bir devlete geçiş aşamasında Osmanlıların ilk askeri gücünü, köylülükten henüz tamamen kopmamış, dönüşümlü bir milis niteliğindeki yaya(*) ve müsellemler(*) örgütü oluşturmuyordu. Toplumsal katmanlaşmanın ve devlet örgütlenmesinin derinleşmesi ise, giderek daha profesyonel bir orduşmaya yarıydı. Gerek Balkanlar'da yeni fethedilen topraklara savaşta yararlılık gösterenlerin yerleştirilmesi ve gerekse Anadolu'daki başka Türk beyliklerinin askeri sınıflarıyla birleşme, tımarlı sipahileri öne çıkardı. Bu birlikler akıncılar, azaplar, voynuklar, martoloslar ve cerahorlarla destekleniyordu. Bunun ardından, önce savaş tutsaklarının ve sonra devşirme(*) usulüyle sağlanan Hristiyan çocukların kapıkulu ocakları biçiminde örgütlenmesi geldi. I. Murad (Hüdavendigâr) döneminde (1360-89) örgütsel kuruluşu başlayan kapıkulu ocakları, zamanla gelişti ve 16. yüzyılda yeniden düzenlendi. Bu yapıda, yaya ve atlı olarak iki ana sınıf vardı. Acemi oğlanları, yeniçeriler, cebeciler, topçular, top arabacıları yaya sınıfını; sipahiler, silahatılar, sağ ulufeciler, sol ulufeciler, sağ garipler, sol garipler de atlı sınıfı oluşturmuyordu. Bu ocakların aynı bir kimlik ve grup dayanışması kazanması için çeşitli ideolojik önlemler de alınmıştı. Kapıkulu ocakları, Bektaşiliğin güçlü biçimde örgütlendiği Osmanlı kurumlarındandı ve bu nedenle ocağa Ocağı Bektaşiyen, askerlerine taife-i Bektaşiyen, ocak subaylarına sanadid-i Bektaşiyen, yükselme yoluna da silsile-i tarik-i Bektaşiyen deniyordu. Bektaşilikteki alegorik simgeler de (örn. bürk, kazan) aynen kapıkulu ocaklarına alınmıştı ve Bektaşî dervişleri ocak ortalarının üyesi sayılıyordu.

Osmanlı Devleti'nin sınırları genişledikçe kapıkulu ocaklarında da yeni düzenlemelere gidildi. İstanbul'un alınışından sonra, Gelibolu'daki Acemi Ocağı dışında İstanbul'da ikinci bir Acemi Ocağı kuruldu. Ağa bölükleri de kapıkulu kapsamına alındı; ocak subaylarının rütbeleri ve yetkileri belirlendi. Sınırlı boyutlarındaki kalelerin korunması için, kapıkulu kapsamında yerlikulu yeniçerisi (gönüllü yeniçeri), cebeci, topçu, lağımçı, humbaracı ortaları kuruldu. Kapıkulu ocaklarına, devşirme ve pençik yasalarına göre asker yetiştirilirdi. Adaylar (devşirmeler ve pençik oğlanları) acemi ocaklarındaki eğitimden sonra "kapiya çıkma" denen işlemler yaşam boyu asker olarak kapıkulu sınıflarına alınırlardı. Başka bir meslek edinmeleri ve evlenmeleri yasaktı. Bütün kapıkulu askerleri oda denen kışlalarda cemaatler oluşturur, her cemaat de kendi içinde bölüklere ayrılırdı.

Savaşçı bir sınıf olan kapıkullarının görevleri katı ve ödünsüz kurallara bağlanmıştı. Bu kurallara kavanin-i yeniçeriyen denirdi. Kapıkulları kent güvenliğinden ve sınırların korunmasından sorumluydu. Silah olarak genellikle tüfek, kılıç, ok ve yay, kalkan,

mızrak kullanırlardı. Osmanlı padişahının, kapıkulu ocaklarının Birinci Ortası'nın yoldaşlarından sayılması, ulufe günü yeniçeri ağası giysisi ile kışlaya gelmesi ve ulufesini alması, at üstünde bir kâse şerbet içmesi gelenektir. Bu gibi töreler, bir savaş önderliği olarak başlayan Osmanlı Devleti'nin 14. 16. yüzyıl boyunca hep asker önünde ve askeri zaferlerle berkitilen bir meşruiyete yaslanmasını yansıtıyordu. Bunun için, tahta çıkışı süreçlerinde önemli rol oynayan kapıkulu ocaklarının hoşnut tutulması önemliydi. Ulufeleri üç ayda bir galebe divanında dağıtılan kapıkulları padişahlara tahta çıkışları (cülus) ve sefere gidişlerinde de bahşiş alırlardı. Kapıkulu kışlalarının bir bölümü Atmeydanı'nda, bir bölümü Şehzadebaşı'ndaydı.

Kapıkullarının disiplini 17. yüzyılda bozuldu. Devşirme ve pençik sistemleri işlemez duruma geldi ve ocağa rasgele asker alınmaya başladı. İstanbul'da sık sık çıkan ayaklanmalar, genellikle kapıkullarınca yönlendiriliyordu. 1632'de IV. Murad'ın reform girişimi geçici bir iyileşme sağladı. Köprülüler döneminde de ocaklardaki disiplin yeniden kuruldu. II. Mustafa'nın (hd 1695-1703), III. Ahmed'in (hd 1703-30), III. Mustafa'nın (hd 1757-74) ve III. Selim'in (hd 1789-1807) bu konudaki reform çabalarının çoğu büyük ayaklanmalar karşısında başarısızlıkla sonuçlandı. II. Mahmud 1826'da ocağın humbaracı, barutçu, lağımçı gibi teknik sınıflarını köklü reformlarla yeniden örgütlerken, öbür kapıkulu ocaklarını kaldırdı. Ayrıca bak. yeniçeri.

kapıkulu süvarileri, ALTI BÖLÜK NEFERATI olarak da bilinir, Osmanlı Devleti'nde kapıkulu ocaklarının atlı askerlerine verilen ad.

Kapıkulu süvarileri, önemlerine göre sipah, silahdar, sağ ulufeciler (ulufeciyan-ı yemin), sol ulufeciler (ulufeciyan-ı yesar), sağ garipler (gureba-i yemin), sol garipler (gureba-i yesar) olmak üzere altı bölüğe ayrılırdı. İlk iki bölüğe yukarı bölükler, ikinci ve üçüncü bölüğe orta bölükler, son iki bölüğe de aşağı bölükler denirdi. Yukarı ve orta bölüklere Galata Sarayı ve İbrahim Paşa Sarayı koğuşlarından, aşağı bölüklere de Edirne Sarayı'ndaki Enderun'dan ve savaşlarda yararlılık gösterenlerden eri seçilirdi. Aşağı bölüklere kapıkulu süvarilerinin yetişkin oğulları da alınırdı. Kapıkulu ocakları içinde ayrıcalıklı bir sınıf oluşturan süvarilerin gündelikleri en az 14 akçeydi; bu, yukarı bölüklerde 90 akçeye kadar çıkardı. Süvariler gündeliklerinin her 5 akçesi için bir atlı beslemek zorundaydılar. Her süvarinin üç-beş de atlısı bulunduyundan, genel bölük mevcutları üç-beş kat fazla olurdu. Bu nedenle bölük ağaları ile maiyetleri dışındaki bütün süvariler İstanbul dışındaki kışlalarda barındırılırdı. Bunlar Bursa, Çorlu, Edirne gibi bol otlaklı yörelerde zamanlarını savaş eğitimi ve at bakımıyla geçirirlerdi. Ulufelerini almak için de üç ayda bir İstanbul'a giderlerdi. Bazı süvariler kamu göreviyle, özellikle de cizye toplamak için eyaletlere gönderilirdi.

Kapıkulu süvarileri silah olarak pala, mızrak, kılıç kullanırdı. Sipah bölüğünün bayrağı kırmızı, silahdar bölüğünün sarı, sağ ulufecilerin yeşil, sol ulufecilerin sarı yeşil, sağ gariplerin sarı beyaz, sol gariplerin de yeşil beyazdı. Her bölüğe bir ağa komuta ederdi ve bunlara altı bölük ağaları denirdi. Bölük ağalarından biri bir yukarı bölüğün ağalığına yükselirse, bölük halkından bir bölümü de onun terfi ettiği bölüğe geçerdi. Sipah bölüğü askerleri seferde ve törenlerde padişahın yanında gider, savaşta merkezde yer alırlardı. Kapıkulu süvarileri-

nin en eski bölüğü silahdar bölüğüydü; ağasına silahdar denirdi. Tuğculuk, yedekçilik, buçukçuluk gibi görevleri olan bu bölük seferde istihkâmcılık yapardı. Sağ ulufeciler sadrazamın ve vezirlerin korunması, sol ulufeciler sultanlık sancaklarının bekçiliği görevlerini yerine getirirdi. Sağ garipler ordunun sağ, sol garipler de sol yedekleriydi.

17. yüzyıldaki İstanbul ayaklanmalarına öncülük ettikleri için Köprülü Mehmed Paşa'nın sadrazamlığı sırasında (1656-61) her bölüğün mevcudu 400 dolayına indirildi. Bunun sonucunda sayıları 2.400'e kadar düşen kapıkulu süvarileri 18. yüzyılda güçlerini yitirdiler. 1826'da teknik sınıflar dışındaki öbür kapıkulu ocakları gibi kapıkulu süvarileri de kaldırıldı.

kapım, YAKALAMA olarak da bilinir, nükleer fizikte, atom çekirdeğinin daha küçük bir parçacığı içine alması. Ayrıca bak. beta bozunumu; nötron kapımı.

kapibara, Orta ve Güney Amerika'da yaşayan yarı sucul iki kemirici türünün ortak adı. *Hydrochoerus* cinsini oluşturan bu hayvanlar genellikle *Hydrochoeridae* familyasına, bazı sınıflandırmalarda kobay ve evcil kobayla birlikte *Caviidae* familyasına yerleştirilir. Kapibaralar varlıklarını sürdüren en iri kemirgenlerdir. Güney

Güney Amerika kapıbarası (*Hydrochoerus hydrochoeris*)
New York Zoological Society

Amerika kapıbarasının (*H. hydrochoeris*) uzunluğu 1,25 m'yi, ağırlığı 50 kg'yi bulur ve bazen de geçer. Panama kapıbarası (*H. isthmus*) ise yaklaşık 25 kg ağırlığındadır.

Kapibaraların tüyleri seyrek ve kahverengimsi, burunları küt, bacakları kısa, kulakları küçük, kuyrukları yok denecek kadar kısadır. Çok ürkek olan bu hayvanlar göl ve ırmak kıyıları boyunca gruplar halinde dolaşırlar. Genellikle sabahın erken ve geç saatlerinde beslenmeye çıkar, günün geri kalan bölümünü kuyulardaki uygun yerlerde gizlenerek geçirirler. Bitkiyle beslendiklerinden tarla ürünlerine de zarar verdikleri olur. Suyun üstünde ve altında yüzmeye yetenekleri yüksektir. Bu nedenle düşmanlarından suya girerek kurtulmayı yeğlerler. Dişiler yılda bir kez, 100-110 günlük gebelik dönemlerinin ardından 3-8 yavru doğurur.

Kapila (ü. İÖ 550?), Veda felsefesinin altı okulundan biri olan *Samkhya* sisteminin kurucusu. Kapila ile ilgili Hindu kaynakları efsaneler ve çelişkilerle doludur. Efsanevi yasa koyucu Manu'nun soyundan geldiği öne sürülür ve yaratıcı tanrı Brahma'nın oğlu olarak tanrılaştırılır. *Bhagavadgita*'da (Tanrı'nın Şarkısı) Kapila'dan bir münzevi olarak söz edilir. Budacı kaynaklara göre ise, Buda'nın doğum yeri olan Kapilavastu kentini onun öğrencileri kurmuştur. Buda ve Kapila'nın felsefeleri arasında acıdan kurtulmak için meditasyon tekniğine ağırlık verme, Veda tanrılarının belli sınırlama ve koşullara bağlı olduklarını kabul etme, ayin-

lere ve Brahman öğretilerine karşı olma gibi pek çok benzerlik vardır. Bununla birlikte Kapila, ne düşünceleriyle ilgili olarak kitlelere öğüt vermiş, ne de Buda'nın *sangha*'sı gibi dinsel bir cemaat kurmuştur. Bu yüzden, düşünce sistemi bir bütün olarak Hindu geleneğini önemli ölçüde etkilememiş, ama küçük bir filozof grubu için önemini günümüze değin korumuştur.

kapilarite bak. kılcallık

Kapital, **Das** (Almancada "sermaye"), Karl Marx'ın(*) temel yapıtlarından biri. Marx üç ciltten oluşan *Das Kapital*'de (1867, 1885, 1894) kapitalist sistem ve bu sistemin gelişme yasalarıyla ilgili kuramını ortaya koymuş, kapitalizmin iç dinamikleri sonucunda yıkılacağını savunmuştur. Amacını "modern toplumun iktisadi hareket yasasını" açığa çıkarmak olarak tanımladığı yapıtının ikinci ve üçüncü ciltleri çalışma arkadaşı Friedrich Engels tarafından yayına hazırlanarak ölümünden sonra yayımlanmıştır.

Marx *Das Kapital*'in büyük bölümünde kendi geliştirdiği "artıdeğer"(*) kuramını işler ve artıdeğerin kapitalizm açısından yol açtığı sonuçları üzerinde durur. Marx'a göre ücretlerin işçileri ancak geçindirecek düzeyde oluşmasına nüfus fazlalığı değil, kapitalistlerce yaratılan geniş bir işsizler ordusunun varlığı yol açar. Kapitalist sistemde emek gücü de bir mala dönüşmüştür ve işçiye emek gücünün karşılığında ancak kendisini yeniden üretmesi için yetecek bir miktar ödenir. Ama kapitalist, işçiyi, geçimini sağlamak için gerekli olandan daha uzun süre çalıştırır. Böylece işçinin yarattığı artıdeğere el koyar.

Her türlü kâr bu "emek sömürüsü"nden kaynaklandığından kâr oranı (toplam kârın toplam sermayeye oranı) büyük ölçüde, çalıştırılan işçi sayısına bağlıdır. Makine "sömürülemeyeceğine", yani birikmiş emek olarak içerdiği değişim değerinden daha fazlasını ürüne aktaramayacağına göre, yeni kullanım değerlerinin (yararlı nesnelerin) üretiminde emeğe yardımcı olsa da toplam kârlara katkıda bulunamaz. Yalnızca ücret ödemelerine ayrılan sermaye (değişken sermaye) artıdeğerin, dolayısıyla kârın kaynağını oluşturur. Yeni makine kullanımı, rakipleri içerdiği üstünlük sağladığı için bireysel girişimci açısından kârlıdır; ama makineler için yapılan harcamalar ücret giderlerine oranla arttıkça kârlar toplam sermaye harcamalarına oranla azalmaya başlar. Böylece kapitalist, sermayesinin her birimi karşılığında gittikçe daha az kâr elde edecektir; bu nedenle kâr oranının düşüşünü ancak işçiler üzerindeki sömürüyü baskı yoluyla yoğunlaştırarak önleyebilir ya da geciktirebilir. Sonunda "kapitalist sınıf, kölesine köleliği çerçevesinde bile bir varoluş sağlayamadığından yönetemez duruma gelir." Ayrıca bak. emek değer kuramı; Marksizm.

Kapital'in çeşitli zamanlarda Türkçe çevirileri yayımlandı. 1933'te Haydar Rifat'ın, daha sonra Kerim Sadı'nın kısa özet çevirileri çıktı. 1938'de Suphi Nuri İleri, Carlo Caffero'nun birinci ciltten yaptığı özeti Türkçeye çevirdi. 1960'larda birinci cilt ve üçüncü cildin bir bölümü Mehmet Selik'in çevirisiyle yayımlandı. Alaattin Bilgi'nin çevirdiği üç cilt ise sırasıyla Temmuz 1975, Ağustos 1976 ve Ağustos 1978'de okuyucuya ulaştı.

kapitalizm, SERBEST PIYASA EKONOMİSİ ya da SERBEST GİRİŞİM EKONOMİSİ olarak da bilinir, Batı dünyasında feodalizmin çöküşünden beri egemen olan iktisadi sistem.

Kapitalizmde üretim araçlarının çoğu özel eldedir, işgücü para karşılığı alınıp satılan bir mal durumundadır ve üretimle gelir bölüşümüne büyük ölçüde, işgücü piyasası dahil, piyasaların işleyişi yön verir.

Bir sistem olarak kapitalizmin sürekli gelişmesi ancak 16. yüzyıldan sonra gerçekleşti. Daha ilköğretimde kapitalist kurumlardan bazılarının kökleri vardı; ama bunlar, emek kullanım biçimi olarak serbest işgücü ile değil, kölelik ile bütünleşiyor ve aynı zamanda kesintisiz bir sermaye birikimi yaratmıyordu. Ortaçağın sonlarında kapitalizm Avrupa'nın belirli bölgelerinde serpilip gelişmeye başladı. 16., 17. ve 18. yüzyıllarda İngiliz kumaş sanayisindeki büyüme kapitalizmin gelişmesini kamçıladı. Kapitalizmi önceki sistemlerden ayıran başlıca özelliklerden biri olan, sürekli kâr peşinde koşmak ve dolayısıyla, üretimin tüketimi aşan bölümünün iktisadi açıdan üretken olmayan yatırımlar (örn. ilköğretimde piramitler, ortaçağda katedraller) yerine, üretim kapasitesini genişletmek için kullanılması bu süreç içinde giderek hızlandı. Birçok tarihsel etmen de bu gelişmeyi pekiştirdi.

16. yüzyıldaki Reform hareketinin özendirdiği ahlak anlayışı, kazanç sağlama çabasını aşılayan geleneksel tutumun etkisini azaltırken, çok çalışma ve tutumluluğun onaylanmasına da dinsel bir temel kazandırdı. Ekonomik eşitsizlik, artık zenginlerin de erdemli olduğu gerekçesiyle savunuluyordu.

Kapitalizmin gelişmesine katkıda bulunan bir başka etmen Avrupa'da değerli maden arzındaki artış ve bunun sonucunda fiyatların yükselmesi oldu. Bu dönemde fiyatlar ücretlerden daha hızlı arttığından enflasyondan en çok kapitalistler yararlandı. İlk kapitalistler (1500-1750) merkantilist dönemde güçlü ulusal devletlerin ortaya çıkmasından da yararlandılar (bak. merkantilizm). Bu devletlerin izlediği ulusal güçlenme politikaları, bir örnek para ve hukuk sistemleri gibi, iktisadi gelişme için gerekli temel toplumsal koşulların oluşmasını ve sonuçta ağırlığın devletten özel girişime kaymasını sağladı.

İngiltere'de 17. yüzyılın ikinci yarısı ile 18. yüzyılın ilk yarısında tarımsal verimliliğin yükselmesi, daha küçük bir kırsal nüfusun daha büyük bir kentsel nüfusa beslemesine olanak sağladı. Bu zemin üzerinde, çitleme hareketi(*) aracılığıyla köylülerin bir bölümünün topraktan koparılması, kentlere göç eden ucuz işgücü depolanması oluşturdur. Bu mülksüzler ordusunun istihdamıyla birlikte, 18. yüzyılda kapitalist gelişmenin odağı ticaretten sanayiye kaydı. Önceki yüzyıllarda sağlanan sermaye birikimi, Sanayi Devrimi sırasında teknik bilginin pratiğe uygulanması için kullanıldı. Adam Smith'in *Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* (1776; *Ulusların Zenginliği*, 1985) adlı yapıtında klasik kapitalizmin ideolojisi ortaya kondu. Smith bu yapıtında iktisadi kararların, kendi kendini düzenleyen piyasa güçlerinin serbest gelişmesine bırakılması gerektiğini savundu. Fransız Devrimi ve Napoléon Savaşları'nın feodalizmin kalıntılarını silip süpürmesinin ardından Smith'in önerdiği politikalar gittikçe daha çok uygulamaya kondu. 19. yüzyılda siyasal liberalizmin başlıca politikaları serbest ticaret, sağlam para (altın standardı), dengeli bütçe ve sosyal yardımların son derece kısıtlı tutulmasıydı.

I. Dünya Savaşı, kapitalizmin gelişmesinde bir dönüm noktası oldu. Savaşın son-

uluslararası piyasalar daraldı, altın standardının yerini yönlendirilen ulusal para birimlen aldı, bankacılık alanında hegemonya Avrupa'dan ABD'ye geçti, Afrika ve Asya halkları sömürgecilğe karşı başarılı mücadelelere giriştiler ve dış ticaretin önündeki engellere yenileri eklendi. 1929 Büyük Bunalımı pek çok ülkede, devletin ekonomiye karışmamasını öngören bırakınız yapınlar(*) (*laissez-faire*) politikasını sona erdiren bir süre kapitalist sistemin geleceğine ilişkin kuşkuları artırdı. Ama kapitalizmin II. Dünya Savaşı'ndan sonra ABD, İngiltere, AFC ve Japonya'daki başarsız sistemin yaşama gücünün sürdüğünü gösterdi. Aynı zamanda, ekonomide devletin varlığının ve müdahale düzeyinin giderek gelişmesi, piyasaların sınırsız bir serbestlik içinde işlemesine olanak bırakmayarak, "refah devleti", "refah kapitalizmi", "sosyal kapitalizm" ve "sosyal piyasa" gibi doktrin ve anlayışların ortaya çıkmasına yol açtı.

kapitone işi, arasında yumuşak ve kalın bir malzeme konan iki kat kumaşın birbirine dikilmesiyle yapılan el sanatı. Dikişlerin belirli bir doku ya da desen oluşturacak biçimde düzenlenmesiyle kapitone işine sanatsal bir nitelik kazandırılır.

Kapitone Çin, Hindistan, İran, Ortadoğu ve Afrika'nın Müslüman bölgeleri başta olmak üzere, eski zamanlardan beri dünyanın pek çok yerinde giysilerde kullanılageldi. Askerlerin zırh altına giydikleri yelekler kapitone olarak hazırlandığı gibi, daha ucuz olduğu için, zırhın yerine zaman zaman kapitone giysiler de yeğlendi. Avrupa'da 14. yüzyılda yataak örtüsü, yorgan gibi eşyanın yapılmasında uygulanarak bir sanat düzeyine ulaşan kapitone, 17. yüzyıldan 19. yüzyılın sonuna değin çok tutulan bir iş oldu. Jüpon ve yorgan yapmakta kullanıldığı Kuzey Amerika'da ise en üst düzeye ulaştı. Amerika'da 18. yüzyılın başlarındaki örneklerde İngiliz ve Felemenk desenleri taklit ediliyordu. Ama yüzyılın sonuna gelindiğinde Amerikan kapitone işi kendine özgü birçok özelliği olan bir el sanatı haline geldi.

19. yüzyılın ortalarında dikiş makinesinin icat edilmesinden hemen sonra kapitone yapmaya olanak veren ek parçalar da üretildi. Günlük kullanım eşyasında kapitone bugün de makineyle uygulanmaktaysa da, bu tür dikiş el dikişinde olduğu gibi sanatsal çalışmalara olanak vermemektedir.

Kapitsa, Pyotr Leonidoviç (d. 8 Temmuz 1894, Kronştadt, Rus Çarlığı - ö. 8 Nisan 1984, Moskova, SSCB), magnetizma ve düşük sıcaklıklar fiziği alanlarındaki çalışmalarıyla 1978 Nobel Fizik Ödülü'ne ortak olan Sovyet fizikçi. Helyum-II'nin (sıvı helyumun 2,174 K [-270,97°C] sıcaklığın altında kararlı olan bir türü) ağırlılığının (akışa karşı direnç) hemen hemen sıfır olduğunu buldu. Bu özelliğe üstünakışkanlık adı verilir.

Petrograd Politeknik Enstitüsü'nde öğrenim gören Kapitsa, 1921'e değin aynı okulda öğretim üyeliği yaptı. Devrimden sonrakı iç savaş yıllarında ilk karısı ve iki çocuğu hastalıktan öldü. Daha sonra İngiltere'ye giderek Cambridge Üniversitesi'ne girdi. Burada Ernest Rutherford ile birlikte çalıştı. 1924'te Cavendish Laboratuvarı'nda magnetik araştırmalar bölümünün yönetici yardımcılığına getirildi. Burada 500 bin gauss magnetik alan şiddetindeki daha güçlü bir aygıtın tasarımını gerçekleştirdi. 1925'te Cambridge Üniversitesi Trinity College üyeliğine, 1929'da da çok az sayıda

yabancınn seçilebildiği Royal Society üyeliğine seçildi. Royal Society, özel olarak Kapitsa için Cambridge Üniversitesi'deki Mond Laboratuvarı'nı kurdu (1932).

1934'te, helyumu sıvılaştırma bir genleşme makinesine ilişkin makalesinin yayımlanmasından önce bilimsel bir toplantı için SSCB'ye giden Kapitsa, ülkeden çıkmasına izin verilmeyince burada kalmak zorunda kaldı. 1935'te Moskova'daki SSCB Bilimler Akademisi'ne bağlı Fiziksel Problemler Enstitüsü'nün yöneticiliğine getirildi. Bunun üzerine, Rutherford'un da yardımıyla Mond Laboratuvarı'ndaki aygıtlar Moskova'ya taşındı. Düşük sıcaklıklar fiziği alanında çalışmaları sürdüren Kapitsa, helyum-II'nin ısı iletim özelliklerini araştırırken üstünakışkanlık özelliğini buldu. Bu buluşu ilk olarak 1938'de yayımlandı. Araştırmalarının devamını Helyum-II'nin Isı Aktarımı ve Üstünakışkanlığı (1941) ile Helyum-II'de Isı Aktarımı Mekanizmasının İncelenmesi (1941) adlı çalışmalarında yayımladı. 1939'da yaptığı büyük sıvı oksijen elde etme tesisleri II. Dünya Savaşı sırasında Sovyet çelik sanayisinin gereksinimlerini karşıladı. 1930'lu ve 1940'lu yıllarda bilim alanındaki başarılarından dolayı Sovyet hükümeti tarafından birçok kez ödüllendirildi, bu arada 1945'te Sovyetler Birliği'nin en büyük ödülü olan Sosyalist İşçi Kahramanı unvanını aldı.

1946'da nükleer silahların geliştirilmesi konusunda çalışmayı reddeden Kapitsa, Stalin ile anlaşmazlığa düştü. Fiziksel Problemler Enstitüsü başkanlığı görevine son verilince *daça'sına* (yazlık ev) çekilerek Stalin'in ölümüne (1953) değin burada kaldı. Bu arada küre biçimli yıldırım olgusu üzerindeki çalışmalarını sürdürdü. 1955'te yeniden enstitü müdürlüğüne getirilen Kapitsa ölümüne değin bu görevini sürdürdü. 1950'lerin sonlarına doğru başladığı yüksek güçlü mikrodalga üreticileri konusundaki çalışmaları nedeniyle termonükleer çekirdek kaynaşması tepkimelerinin denetimine ilgilendi. 1969'dan başlayarak bu konuda bir dizi makale yayımladı. Bilimsel düşünce özgürlüğünden yana olan Kapitsa 1960'larda Baykal Gölünün sanayi atıklarıyla kirletilmesine karşı çıkan Sovyet bilim adamlarından biriydi. Kapitsa ayrıca, bilimsel araştırmaların yıkıcı amaçlara değil, yapıcı amaçlara yönlendirilebilmesi için bir dizi uluslararası konferans düzenleyen Pugwash hareketi içinde de etkin olarak yer almıştır.

kapitülasyonlar, Osmanlı Devleti'nin Müslüman olmayan dost devletlerin uyruklarına ekonomik ayrıcalıklar tanımaması öngören sözleşmeler. Bu sözleşmelerle tanınan ayrıcalıklar arasında yabancı tüccarların Osmanlı kentlerinde örgütlenebilme hakkı, yabancıların kendi aralarındaki anlaşmazlıklarda konsoloslara yargı yetkisi tanınması, can ve mal güvenliği, Osmanlı topraklarında seyahat, taşımacılık ve satış özgürlüğü, Osmanlı egemenliğindeki sularda serbestçe gemi işletme hakkı sayılabilir. Başlangıçta dünya ticaretinin yöneldiği yeni yollar karşısında, Osmanlı toprakları ve suları üzerindeki ticaretin rekabet gücünü korumayı ve Osmanlı Devleti'nin siyasal bağlantılarını güçlendirmeyi amaçlayan bu sözleşmeler sonraki yüzyıllarda devletin yargısız, yönetsel ve ekonomik bağımsızlığı üzerinde ağır bir yük durumuna gelmiş ve 1923'te tümüyle kaldırılmıştır.

Kuruluş döneminde Akdeniz'in güçlü Hristiyan devletleriyle iyi ilişkiler geliştirme gereğini duyan Osmanlı Devleti, Batılı tüccarların Osmanlı topraklarında ticaret yapmasını kolaylaştıran ilk ekonomik ayrıcalıkları 1365'te Ragusa Cumhuriyeti'ne tanıdı.

14. ve 15. yüzyıllarda Cenevizler ve Venedikliler de benzer haklar elde ettiler. II. Mehmed (Fatih) İstanbul'un fethinden (1453) sonra dostluk ilişkileri kurmayı tasarladığı Avrupa devletlerine tek yanlı ayrıcalıklar tanıdı. II. Bayezid döneminde de (1481-1512) Venedik ve Fransa ile benzer sözleşmeler yapıldı. İlk önemli kapitülasyon I. Süleyman (Kanuni) döneminde (1520-66) Fransa'ya verildi (1536). On altı maddeden oluşan bu sözleşme iki ülke arasında sürekli barışı öngören ve Fransa'ya ticaret kolaylıklarını sağlayan bir ittifak anlaşması niteliğindedir. İki ülkede ve karasularında karşılıklı ticaret ve taşımacılık serbestliği, ölenlerin mallarının kendi ülkelerindeki varislerine verilmesi, ticaret gemilerine devletçe el konmaması, din ve ibadet özgürlüğü, tutanakların geri verilmesi, Fransız uyrukları arasındaki uyumsuzlukların konsolosluklarda çözülmesi, yazılı başvuru olmadıkça Fransız ve Osmanlı uyrukları arasındaki davalara kadıların bakamaması, ceza gerektiren davaların ise sadrazam önünde görülmesi sözleşmenin hükümleri arasındaydı. Osmanlı Devleti'yle Avrupalı bir Hristiyan devlet arasında ilk kez önemli bir hukuksal bağ kurması açısından önem taşıyan sözleşme, yalnızca I. Süleyman ile Fransa kralı I. François'nın yaşamları boyunca geçerli olacağından devletleri bağlayıcı değildi.

Venediklilere karşı Fransa'nın dostluğunu elde etmeye çalışan II. Selim 1569'da IX. Charles'la imzaladığı kapitülasyonla, Fransız bayrağı çekmek koşuluyla tüm yabancı gemilerin Osmanlı karasularında ticaret yapabilmesine izin verdi. Bu sözleşme Fransız tüccarlara koşulsuz ve süresiz vergi bağışıklığı tanıyarak Fransa'nın Avrupa'daki saygınlığını artırdı. 1571'deki İnebahtı Deniz Savaşı'ndan sonra özellikle Lehistan sorunu nedeniyle Osmanlı-Fransız ilişkilerinin gerginleşmesi ve Fransızların İspanyollara yaklaşması üzerine II. Murad 1580'de İngiliz gemilerine önemli ayrıcalıklar sağlayan bir ferman çıkardı; bu karar Fransa ile İngiltere arasında Doğu Akdeniz'de yoğun bir ticari rekabetin doğmasına yol açtı. 1597 ve 1604'te Fransa'yla eski sözleşmeleri yenileyen kapitülasyonlar imzalandı. Bu sözleşmelerde, Kudüs'e gidecek papazların Fransa hükümetince korunması gibi yeni bir ayrıcalığa yer verilirken, Fransa elçilerinden gümrük resmi alınmaması, Osmanlı ülkelerindeki Katoliklerin Fransa'nın koruyuculuğunda olması koşulları da getirildi. Fransa'yla 1673'te imzalanan kapitülasyonla önceki ayrıcalıklar yenilenirken, Fransız tüccarların Osmanlı topraklarına soktukları mallar için ödedikleri gümrük resminin yüzde 5'ten yüzde 3'e indirilmesi de sözleşmeye eklendi. Bu arada 1604-22 arasında imzalanan beş sözleşmeyle İngiltere, 1612-68 arasında imzalanan üç sözleşmeyle de Hollanda Osmanlı Devleti'nden Fransa'ya tanınan ayrıcalıklara yakın haklar elde ettiler.

II. Viyana Kuşatması'nın (1683) başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra Osmanlı yönetimi Avrupa devletlerinin siyasal ve diplomatik desteğini kazanabilmek için yeni ekonomik ayrıcalıklar tanıdı. Fransa'nın 1697'de Avusturya'yla barış yapması üzerine Osmanlılar, İngiltere'ye İstanbul ile Mısır arasında ticaret tekeli tanıyarak Mısır'da bir İngiliz konsolosluğu kurulmasına izin verdiler. Ama Osmanlı Devleti ile Avusturya ve Rusya arasındaki Belgrad Antlaşması'na(*) (1739) arabuluculuk eden Fransa, bunun karşılığında Osmanlılardan en kapsamlı kapitülasyonları elde etti. I. Mahmud'la Fransa kralı XV. Louis arasında 28 Mayıs 1740'ta imzalanan sözleşme, getirdiği süreklilik koşulu açısından önemliydi. Eski sözleşmeler hükümdarların yaşam süresiyle sınırlıyken, son kapitülasyo-

nun devletlerarası bir sözleşme olduğu vurgulanıyordu. Bu kapitülasyonla, kamu görevlilerinin Osmanlı topraklarındaki Fransız konutlarına hiçbir nedenle giremeyeceği, Fransız uyruklarının Osmanlı maliyesine vergi ödemeyeceği ve gümrük resminin gelecekte de artırılamayacağı öngörüldü. 18. yüzyılda Avusturya ve Rusya da Osmanlı Devleti karşısındaki askeri zaferleri sonucunda ekonomik ayrıcalıklar elde ettiler. Karlofça Antlaşması'yla (1699) Avusturya'ya bazı ayrıcalıklar veren Osmanlılar Pasarofça Antlaşması'yla da (1718) bu ülkeye öteki ülkelerle aynı düzeyde kapitülasyonlar tanıdılar, Avusturya gemilerinin Tuna üzerinde serbestçe seyredebilmesini ve Osmanlı ülkesinde Avusturya konsoloslukları kurulmasını kabul ettiler. Rusya da Küçük Kaynarca Antlaşması'yla (1774) kapitülasyon niteliğinde ayrıcalıklar elde etti.

Kapitülasyonların Osmanlı Devleti'nin hükümlerlik haklarını sınırlandıran ve yerel ekonominin gelişmesini olumsuz etkileyen hükümlerinin sonuçları 18. ve 19. yüzyıllarda gitgide belirginleşti. Osmanlı topraklarındaki sanayi kolları yabancı ürünlerle rekabet edemeyerek çökerken, Osmanlı girişimcileri eşitsiz gümrük ve vergilendirme koşullarından büyük zarar gördüler. Yabancı uyruklular insan hakları açısından Osmanlı ülkesinde üstün ve ayrıcalıklı bir katman oluşturdular. Türk gemiciler, kendi karasularında gemi işletemezken kabotaj hakkı yabancılara bırakıldı. Yabancılara Osmanlı kıyılarında bahççilik ve süngercilik hakları tanındı. 19. yüzyıl boyunca İstanbul'da ve öteki Osmanlı kentlerinde yaşayan yabancılar, bir Fransız pasaportu taşımak koşuluyla her türlü kovuşturma ve büküksal yükümlülüğünden bağışık tutuluyordu. Yabancıların çok geniş mülk edinme hakları vardı; özel postaneler, okullar, kiliseler, hastaneler açabiliyorlardı. Ayrıcalıklarının sağladığı güç nedeniyle diledikleri Osmanlı uyruklarını, hatta devlet adamlarını bile korumaları altına alabiliyorlardı.

Bu eşitsiz ilişkiler Osmanlı yöneticilerini giderek rahatsız etti. Sadrazam Ali Paşa, Paris Antlaşması (1856) görüşmeleri sırasında kapitülasyonların kaldırılmasını gündeme getirdiyse de başarılı olamadı. 1869'da, yabancı uyrukluların kapitülasyonlardan kaynaklanan aşırı ayrıcalıklarına bir ölçüde sınır getirildi. II. Meşrutiyet'in ilanından (1908) sonra iktidara gelen İttihat ve Terakki Cemiyeti, I. Dünya Savaşı'na girmek üzereyken kapitülasyonları tek yanlı olarak yürürlükten kaldırdığını açıkladı (1914). Ama I. Dünya Savaşı'ndaki yenilgiden sonra 1920'de imzalanan Sèvres Antlaşması'nda kapitülasyonlar konusu özel bir madde olarak yer aldı. Kurtuluş Savaşı'nı yürüten Ankara Hükümeti Sèvres Antlaşması'nı, dolayısıyla kapitülasyonların yeniden yürürlüğe konması hükmünü tanımadı. 16 Mart 1920'de Sovyet Rusya ile imzalanan Moskova Antlaşması'nda bu eski belgelerin geçersizliği bir kez daha vurgulandı. Sonuçta tüm taraf devletler, 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması'nın 23. maddesiyle kapitülasyonların kaldırıldığını, kendilerini ilgilendiren yönüyle kabul ettiler.

Kapkin, Mustafa (d. 1924, İzmir - ö. 19 Ekim 1975), fotoğraf sanatçısı. Fotoğrafa 1943'te portre çalışmalarıyla başladı. 1953'te AFC'ye gitti ve bir süre Köln'deki Devlet Yüksek Fotoğrafçılık Enstitüsü'nde öğrenim gördü. AFC'de ve İtalya'da renkli fotoğrafçılık kurslarına katıldı.

1952'de sualtı fotoğraf ve film çalışmaları-na yöneldi. 1953'ten başlayarak fotoğrafları

Hürriyet gazetesinde, *Hayat*, *Image*, *Mondo* *Sommerso*, *Skin Diver*, *Plongée* gibi yerli ve yabancı dergilerde, sualtı arkeolojisini konu

Mustafa Kapkin'in bir yapıtı
Yeni Fotoğraf Dergisi Arşivi

alan kitaplarda yayımlandı. Güneybatı Anadolu kıyılarında George Fletcher Bass yönetiminde yürütülen sualtı araştırmalarında çektiği renkli fotoğraflar *National Geographic Magazine*'de yayımlandı. Katıldığı birçok uluslararası yarışmada ödül alan Kapkin, sualtı sporunun da Türkiye'deki öncülerinden biridir.

kaplam bak. işlem ve kaplam

kaplama, geniş anlamda marangozlukta, çeşitli ağaçlardan elde edilen çok ince ahşap levha ve ahşap bir eşyanın yüzeyinin bu tür levhalar yapıştırılarak örtülmesi işlemi; daha dar anlamda maun, abanoz ya da gül

Kaplama bir konsol, y. 1710, Paris; Victoria ve Albert Müzesi, Londra
Victoria and Albert Museum, Londra

ağacı gibi parlak renkli ahşap ya da fildişi, bağa gibi değerli malzemelerden ince bir levha olarak kesilen desenlerin bir mobilyanın yüzeyine yapıştırılmasıyla oluşturulan bezeme. Kaplama, az bulunmaları, boyutlarının küçük olması ya da zor işlenmeleri nedeniyle masif olarak kullanılmayan güzel ağaçlardan da mobilyacılıkta yararlanılmasına olanak sağlar. Metal, deri, sedef ya da ahşap gibi malzemelerden kesilen parçaların, mobilyanın yüzeyi üstünde önceden açılan yuvalara yerleştirilmesine dayanan kakma(*) ve kaplamacılığın daha ince bir türü olan marketöri(*) ya da Boulle işi(*) gibi işlemlerle kunsatılmamalıdır.

Düşük nitelikli ahşap ya da sunta gibi yapay ahşap bir yüzeyi kaplamak için ince uzun kaplama levhaları kullanılır. Daha değerli olması istenen mobilyalarda ise kaplama levhalarından kesilen küçük parça-

lar, belli bir çerçeve içine, ağaç damarlarının çeşitli yönlerle getirilmesiyle basit ya da karmaşık desenler oluşturacak biçimde yapıştırılır. Bu yöntemle yapılan kaplamalarda ışığın yönüne göre ton değişimleri görülür.

Özel yapıstırıcıların, kurutma aygıtlarının ve çeşitli aletlerin kullanıldığı günümüz kaplamacılığında sağlam ve güzel sonuçlar alınmaktadır. Her tür kaplamanın üretilmesi temelde aynı ilkelere dayanır. Kaplama yapılacak ağaçtan kesme, biçme ya da soyma yoluyla çok ince levhalar çıkartılır. Eskiden bu işlemler elle yapıldığı için ancak ortalama 3 mm kalınlığında levhalar elde edilebiliyordu. Gene de 16. yüzyılda Güney Avrupa'da elle 2,5 mm kalınlığında kaplamalar kesilmeye başladı. Bugün çok daha az işlenebilen kaplama levhaları, kalınlığı 6/10 (altı-on diye okunur ve 0,6 mm anlamına gelir) ve daha az olan ince kaplama, 6/10 ile 8/10 arasında kaplama, 8/10 ile 12/10 arasında kalın kaplama biçiminde sınıflandırılmaktadır.

Eski Yunan'da ve Roma'da uygulanan kaplama ortaçağda fazla kullanılmadı. 17. yüzyılda Fransa'da yeniden canlanarak çok tutulur hale geldi ve buradan öteki Avrupa ülkelerine yayıldı. Abanoz kullanmayı yegledikleri için Fransız kaplama ustaları *ébéniste* (abanozcu) denirdi. Bunlar sonraları kaplamacılığı, marketöri gibi teknik çeşitlemelerle birleştirdiler. 17. yüzyılın sonlarına doğru kaplamacılıkta badem, şimşir, kiraz ve armut gibi ağaçlar kullanıldı.

18. yüzyılda ve 19. yüzyılın başlarında maun ve bir tür Hint ağacından kaplamalar kullanan Chippendale, Hepplewhite ve Sheraton gibi mobilya ustalarının elinde kaplama özel bir sanata dönüştü. Daha sonraları uzak ülkelerden gelen ender ağaçlar, çeşitli metaller ve Flaman ustaların daha 17. yüzyılda kullandığı bağa gibi hayvansal kökenli malzemeler de yaygınlık kazandı. 19. yüzyılın ortalarına doğru mekanik testerelemler yapılmaya kaplama yöntemi, çam ve kavak gibi daha ucuz ağaçlardan seri olarak üretilen mobilyaların kusurlarını kapatmakta kullanıldı.

kaplama, metal, plastik ve porselen gibi malzemelerin, dayanıklılığının artırılması ve görünümünün güzelleştirilmesi için sert ve geçirimsiz bir metal katmanla sıvanması. Altın, gümüş, paslanmaz çelik, palladyum, bakır ve nikel kaplamalar, malzemenin kaplama maddesini içeren bir çözeltiye daldırılması yoluyla elde edilir. Kaplama maddesi malzemenin yüzeyine kimyasal ya da elektrokimyasal etkiyle tutunur. Eşyaların süslenmesi amacıyla da yararlanılan kaplama işlemi daha çok yumuşak malzemelerin dayanıklılığını ve yenime (korozyon) karşı direncini artırmak amacıyla uygulanır. Çoğu otomobil parçaları, küçük ve büyük ev aletleri, ev eşyaları, mutfak gereçleri, el aletleri, su tesisatları, elektronik araçlar, teller, uçak ve havacılık malzemeleri ve makine parçaları dayanıklılıklarının artırılması amacıyla kaplanır.

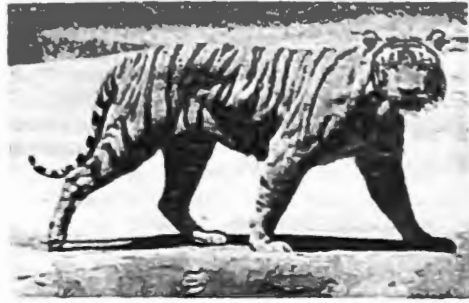
Başlıca kaplama yöntemleri elektrikli kaplama, elektriksiz kaplama ve anotlamadır. Ama günümüzde başka kaplama teknikleri de geliştirilmiştir.

Elektrikli kaplamada(*) kaplanacak malzeme, kaplama metalinin tuzundan hazırlanan bir elektrolit banyosuna daldırılır ve katot işlevini üstlenir. Öteki uç olan anot ise aynı metalden ya da kimyasal olarak çözeltiden etkilenmeyecek bir başka ileticiden yapılabilir. Çözeltiden geçirilen zayıf bir akım, çözeltinin içindeki metalin malzeme-

ye tutunmasını sağlar. Elektriksiz kaplama(*), su içeren ya da içermeyen, ısıtılmış ya da ısıtılmamış kimyasal bir banyodaki tepkimelerle gerçekleştirilir. Anotlama(*) ise elektrikli kaplamaya benzer, ama bu yöntemde kaplanacak malzeme elektrik devresinde anot işlevi üstlenir.

kaplan (*Panthera tigris*), *Felidae* (kedigiller) familyasından Asya'ya özgü büyük yapılı memeli türü. Son derece güçlü ve yırtıcı olan bu tür, aslan ve pars gibi hayvanların da yer aldığı kedigillerin en iri üyesidir.

Kaplanların önce Avrasya'nın kuzey kesimlerinde ortaya çıktığı, daha sonra güneye doğru indiği sanılmaktadır. Günümüzdeki coğrafi dağılımları ise Rusya'nın en doğu kesimlerinden Güneydoğu Asya'ya, Çin, Hindistan ve İran'a kadar uzanır. Uzmanların çoğu kaplanları yedi ya da sekiz alttüre

Kaplan (*Panthera tigris*)
W. Susechitzky

ayırır. Bunlardan Bali kaplanının soyunun artık tükendiği sanılmakta. soyu tükenmek üzere olan Hazar kaplanının (*P.t. virgata*) yakın yıllara değin Türkiye'nin Hakkâri ve Siirt illerinde de görüldüğü bilinmektedir. Cava, Sumatra, Sibirya ve Hindistan alttürleri ise, soyu tükenme tehlikesi gösteren hayvanlar olarak *Red Data Book* kayıtlarına girmiştir.

Kaplanın büyüklüğü, renk ve desen özellikleri bölgelere ve alttürler göre değişir. Güneyde yaşayan kaplanlar, kuzeydekilerden daha ufak yapılı ve daha parlak renklidir. Örneğin Bengal kaplanının ve Güneydoğu Asya adalarında yaşayan kaplanların postu parlak kırmızimsı tonlar üstüne siyaha yakın koyulukta enine şeritlerle bezelidir. Alt bölümleri, bacaklarının içleri, yüzünün yanları ve gözlerinin üstünde bulunan lekeler ise beyaza çalar. Buna karşılık Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuzeyi ile Rusya'da yaşayan çok iri yapılı ve son derece ender rastlanan alttürlerden Sibirya kaplanının kürkü daha soluk, daha yumuşak ve daha uzun tüylüdür. Ayrıca siyah beyaz alacalı birkaç kaplanın yanı sıra tümüyle beyaz renkli bir kaplanın da yaşadığı kayıtlara geçmiştir.

Kaplanın yeleşi yoktur, ama yaşlı erkek kaplanların yanaklarından oldukça uzun birer tutam tüy sarkar. Erkekler dişilerden daha iridir ve omuz yükseklikleri yaklaşık 1 m'ye ulaşabilir. Uzunlукları yaklaşık 1 m'lik kuyrukları dışında 2,2 m dolayındadır. Genellikle 160-230 kg arasında değişen ağırlıklı en çok 290 kg'ye ulaşır.

Kaplan otlaklarda, bataklık bölgelerde ya da ormanlarda yaşar. Buralardaki yıkıntılardan arasında sıkça görülür. Genellikle yalnız yaşayan bu hayvanlar iyi yüzücüdür. Gerekliğinde ağaçlara da tırmanabilir. Kaplan geceleri avlanır. Avları arasında geyik, yabandomuzu ve tavus gibi çeşitli hayvanlar yer alır. Gücünü yitirmemiş iri memelilerden genellikle uzak durmasına karşın fillere

ve yaban mandalarına saldırdığı gözlenmiştir. Bazen insanların yaşadığı yerlere yaklaşıp sığırlara saldırır. Avlanma yeteneğini yitirmiş yaşlı ya da yaralı kaplanlar ile yavrulu dişiler kolay bir av olarak insanı da seçebilir.

Sıcak bölgelerde yaşayan kaplanların belli bir üreme mevsimi yoktur. Soğuk bölgelerde ise, yavrulama mevsimi ilkbahar aylarıdır. Dişiler ortalama 113 gün süren gebelik dönemlerinin ardından genellikle 2-3 yavru doğurur. Yavrular erişkine benzer desende tüylerle kaplıdır ve hemen hemen erişkin duruma geldikleri, avlanmaya hazır oldukları iki yaşına değin annelerinin yanında kalırlar. Dişi kaplan ancak yavruları bu denli geliştikten sonra yeniden ürer. Kaplanların ortalama ömrü yaklaşık 11 yıldır.

Bakım altında yaşayan kaplanların aslanla çiftleşmesi sağlanmıştır. Bu çiftleşmeler sonunda kaplandan doğanlara "liger", aslandan doğanlara "tigon" denir.

Kaplanlar birçok ülkenin folkloruna girmiş, asılsız söylentilerin konusu olmuş, spor amacıyla ve kürkleri için avlanmıştır. Yaşadıkları bazı bölgelerde ise çeşitli vücut parçaları tedavi edici, koruyucu ya da afrodizyak olarak kullanılmaktadır.

Kaplan, Hamit (d. 20 Eylül 1933, Hamam-özü, Amasya - ö. 5 Ocak 1976, Çorum). Olimpiyat ve Dünya şampiyonu güreşçi. Türkiye'nin en iyi ağır siklet güreşçilerinden biri olarak kabul edilir.

Milli güreşçi olan dayısı Adil Candemir'in özendirmesiyle 16 yaşında güreşe başladı. İstanbul'da askerliğini yaptığı sırada Denizgücü güreş takımında yer aldı. 1954'te milli takıma seçildi ve 1965'e değin milli mayoyu giydi. Hem serbest, hem grekoromen stilde ağır siklette güreşti. Uluslararası karşılaşmalarda elde ettiği dereceler arasında 1955 (Karlsruhe) Dünya üçüncülüğü (grekoromen), 1955 (Barselona) Akdeniz Oyunları

Hamit Kaplan
İsmet Gümüçdere/Ana Yayıncılık Arşivi

şampiyonluğu (grekoromen), 1956 (İstanbul) Dünya şampiyonluğu (serbest) ve Dünya ikinciliği (grekoromen), 1956 Melbourne Olimpiyat Oyunları şampiyonluğu (serbest), 1957 (İstanbul) Dünya şampiyonluğu (serbest), 1958 (Sofya) Dünya üçüncülüğü (serbest) ve Balkan şampiyonluğu (grekoromen), 1959 (İstanbul) Balkan şampiyonluğu (serbest), 1959 (Tahran) Dünya şampiyonluğu (serbest), 1960 Roma Olimpiyat Oyunları ikinciliği (serbest), 1961 (Yokohama) Dünya ikinciliği (serbest ve grekoromen), 1963 (Halsingborg) Dünya ikinciliği (grekoromen), 1964 Tokyo Olimpiyat Oyunları üçüncülüğü (serbest) ve 1965 (Karlsruhe) Dünya üçüncülüğü sayılabilir.

1965'te geçirdiği iki ameliyattan sonra güreşi bıraktı ve Düzce'de bir lokanta işletmeye başladı. Çorum yakınında geçirdiği bir trafik kazasında öldü.

Kaplan, Mehmet (d. 1915, Sivrihisar - ö. 24 Ocak 1986, İstanbul), Tanzimat sonrası Türk edebiyat tarihine ilişkin araştırmalarıyla tanınmış edebiyat tarihçisi ve eleştirmen.

1939'da İstanbul Yüksek Öğretmen Okulu Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü bitirdi. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne asistan oldu. Doktorasını Namık Kemal, doçentlik (1943) çalışmasını Tevfik Fikret üzerine yaptı. Yeni Türk Edebiyatı Kürsüsü'nde profesör oldu (1952). 1958-59'da Erzurum Atatürk Üniversitesi'nde dekanlık ve rektör vekilliği yaptı. Daha sonra İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yeni Türk Edebiyatı Kürsüsü başkanlığına getirildi. 1984'te emekli olduktan sonra bir süre Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi'nde lisansüstü dersleri verdi.

1981'de *Devrim Yazarlarının Kalemyle Milli Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal* (1981, 2 cilt, İ. Enginün, B. Emil, N. Birinci, A. Uçman ile birlikte) adlı yapıtıyla Türkiye Milli Kültür Vakfı'nın Kültür Armağanı'nı kazandı. 1983'te Türk Dil Kurumu'yla Türk Tarih Kurumu'nun kapatılmasından sonra kurulan Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu'nun Yüksek Kurul üyeliğinde de bulundu.

İlk yazılarını *Gençlik ve İnkalapçı Gençlik* gazetelerinde yayımlayan (1939-43) Kaplan, daha sonra *İstanbul* dergisinde çıkan deneme ve eleştirileriyle dikkati çekti. Her edebi yapıtı kendi içinde organik bir bütün olduğu görüşünden yola çıkarak, metin incelemesinde bütün öğelerin ve bunlar arasındaki ilişkilerin mutlaka göz önünde bulundurulması gerektiğini savundu. Kendi türünde özgün bir yapıt sayılabilecek olan *Şiir Tahlilleri*'nde (1954-65, 2 cilt; 1991-92, 2 cilt) ve Tanzimat'tan günümüze değin belli başlı öykü yazarlarının 38 öyküsünü ele aldığı *Hikâye Tahlilleri*'nde (1979, 1992) bu görüşünü uygulamaya çalıştı. Mehmet Kaplan'ın bu türdeki bir başka önemli yapıtı da Ahmet Hamdi Tanpınar'ın şiirlerini incelediği *Tanpınar'ın Şiir Dünyası*'dır (1964, 1991). Daha önce çeşitli dergilerde çıkan edebiyat konularındaki denemelerini *Nesillerin Ruhu* (1967, 1991), *Büyük Türkiye Rüyası* (1969, 1992), *Edebiyatımızın İçinden* (1976) adlı kitaplarında toplayan Kaplan'ın öbür yapıtları arasında *Tevfik Fikret ve Şiiri* (1946; genişletilmiş baskı *Tevfik Fikret*, 1971, 1987), *Namık Kemal* (1948), *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar I* (1976, 1992), *Kültür ve Dil* (1982, 1992), *Tip Tahlilleri* (1985, 1991), *Ali'ye Mektuplar* (ös 1992) sayılabilir.

Kaplan, Mordecai Menahem (d. 11 Haziran 1881, Svenčionys, Litvanya - ö. 8 Kasım 1983, New York kenti, ABD). Yahudilikte etkili olan Yeniden İnşa hareketinin önderi ABD'li haham, eğitimci ve ilahiyatçı.

1889'da ailesiyle birlikte ABD'ye göç etti. 1900'de New York City College'daki ve 1902'de Columbia Üniversitesi'ndeki öğrenimini tamamladıktan sonra aynı yıl Amerika Yahudi İlahiyat Okulu'nda hahamlığa atandı. Yahudiliğe yaklaşımının okulunkinden farklı olmasına karşın uzun süre bu kurumla ilişkisini sürdürdü; 50 yıl okulda ders verdi; 1909'da kurumun eğitim enstitüsünün müdürü ve 1931'de dekan oldu. 1963'te emekliye ayrıldı.

1916'da New York'taki Yahudi Merkezi'ni kurdu. Türünün ABD'deki ilk örneği olan merkez, çekirdeğini bir sinagogun oluşturduğu bir cemaat örgütüyü. Kaplan 1922'ye değin merkezin hahamlığını yaptı. Aynı yıl, sonradan Yeniden İnşa hareketinin merkezi olan Yahudiliği Geliştirme Derneği'ni kurdu. Yeniden İnşa hareketi, Yahudiliği gü-

nün gerçeklerine uyarlamaya yönelik bir girişimdi. Kaplan bu gerçeklerin yeni bir Tanrı anlayışına varılmasını gerektirdiğine inanıyordu. *Judaism as a Civilization: Toward the Reconstruction of American-Jewish Life* (1934; Bir Uygarlık Olarak Yahudilik: Amerikan Yahudi Yaşamının Yeniden İnşasına Doğru) adlı kitabında hareketi tanımladı. *The Meaning of God in Modern Jewish Religion* (1937; Çağdaş Yahudi Dininde Tanrı'nın Anlamı), *Judaism Without Supernaturalism* (1958; Doğaüstücülükten Anındırılmış Yahudilik) ve *The Religion of Ethical Nationhood* (1970; Ahlak Bağına Dayalı Ulusun Dini) gibi sonraki çalışmalarında hareketin amacını daha ayrıntılı bir biçimde ortaya koydu. 1935'te iki haftada bir çıkan *Reconstructionist* adlı dergiyi yayımlamaya başladı.

Yeniden İnşa yanlısı *Sabbath Prayer Book*'u (1945; Sebti Günü Dua Kitabı) hazırlayanlardan biri olan Kaplan bu kitapta Yeni Ahit metninin sözcük anlamıyla doğru olmadığını ileri sürdü ve yerleşik öğretiyi karşı çıktığına da, ABD ve Kanada Ortodoks Hahamlar Birliği, kuramlarının kabul edilebilir olmadığını açıkladı.

kaplan kedisi (*Felis wiedii*), *Felidae* (kedigiller) familyasından Güney ve Orta Amerika'da, ender olarak ABD'nin en güneyinde yaşayan küçük yapılı memeli türü.

Kaplan kedisinin davranışlarıyla ilgili bilgiler oldukça yetersizdir. Yalnız geceleri

Kaplan kedisi (*Felis wiedii*)
John H. Gerard

avlandığı sanılan bu hayvan ormanda yaşar ve kuş, kurbaga, böcek gibi küçük hayvanlarla beslenir. Genel görünüşü akrabası olan oseloyu(*) andırırsa da, uzun kuyruğu, dolgun yüzü, koyu renk iri gözleri ve yuvarlak kulakları ayırt edilmelerini kolaylaştırır. Erkekler 46 cm'lik kuyruklarıyla birlikte 1,1 m'ye kadar uzar. Ağırlıkları ise 16 kg dolayındadır. Dişiler genellikle daha ufak yapılı ve daha uzun kuyrukludur. Kaplan kedisinin benekler, çizgiler, bantlar ve siyah kenarlı lekelerle bezeli postu soluk boz ile koyu kahverengi arasında değişen renklerde. Yavruken alınıp büyütülen kaplan kedisinin kolayca insana alıştığı, erişkin döneme girdikten sonra eğitilmesinin güç olduğu gözlenmiştir.

kaplan köpekbalığı (*Galeocerdo cuvieri*), *Carcharhinidae* (Harharyasgiller) familyasından büyük, saldırgan köpekbalığı. Doyamak bilmez iştahı ve leşlere düşkünlüğüyle

tanınan bu köpekbalığı insan yemesiyle de ünlüdür. Sıcak denizlerin hem kıyıya

Kaplan köpekbalığı (*Galeocerdo cuvieri*)
Richard Ellis'in çizimi

yakın hem de açık sularında görülebilir. Uzunlukları en çok 5,5 m dolayında, renkleri boz tonlarda alacalı, erken yaşlarda koyu benekli ve enine çizgilidir. Kuyruğunun üst bölümü uzun ve sivri uçlu, dişleri iri, testere biçimindedir.

Kaplan köpekbalığı, bazen balıkçıların ağlarını parçalayarak ağlarda buldukları her şeyi yer. Besinleri arasında balıklar, öbür köpekbalıkları, deniz kaplumbağaları, yumuşakçalar, kuşlar, leşler ve gemilerden atılan çöpler bile bulunur. Ayrıca kömür, konserve kutuları, kemik ve kumaş yuttuğu da bilinir. Bu köpekbalığının derisinden ve karaciğerinden elde edilen yağ ticari olarak değerlendirilmektedir.

kaplan yılanı (*Notechis scutatus*), *Elapidae* (kobragiller) familyasından Avustralya'ya özgü yılan türü. Zehirinin hem sinir sistemini felce uğratan, hem de kanı pıhtılaştırıcı bir madde içermesi nedeniyle öldürücü etkisi yüksektir. Kaplan yılanı avını sokmadan

Kaplan yılanı (*Notechis scutatus*)
John Wallis-Bruce Coleman Inc

önce kobra davranışı göstererek boynunu ve başını yanlara doğru genişletir. Avustralya'nın güney kesimlerindeki bataklık bölgelerde çok sayıda görülen bu yılanların değişik renklerde olanlarını rastlarsa da çoğu kahverengi ve sarı bantlı, ortalama uzunlukları 1,2 m'dir.

kaplanboğan bak. kurtboğan

kaplanböcek bak. kumböceği

kaplangözü, yarı değerli taş niteliğinde bir kuvars(*) türü. Kedigözü gibi, oynadıkça renk değiştirir ve dikey şeritler biçiminde ışıltı saçar. Birbirine koşut, mavi renkli amyant elyafı (krokidolit) damarlarının önce demir okside dönüşmesi, sonra da yerine silisin geçmesiyle oluşur. Parlak sandan sarı-kahverengiye ya da kahverengiye kadar

değişen renkli türleri vardır ve parlatıldığında altın gibi ışıltır. En iyi kaplangözü örnekleri Güney Afrika'daki Batı Griqualand'de çıkarılır. Şahingözü de kaplangözüne benzer; ama şahingözünde krokidolit demir okside dönüşmeden yerini kuvarsa bırakır. Bu nedenle, şahingözü amyantın yeşil ya da gri-mavi rengini korur. Ayrıca bak. kedigözü.

kaplanotu, bileşikgiller (*Asteraceae*) familyasının *Doronicum* cinsini oluşturan 20' den fazla çokyıllık otsu bitki türünün ortak adı. Anayurdu Avrasya'dır.

Tabanda demetler oluşturan ya da gövde boyunca alması olarak dizilen yaprakları,

Kaplanotu (*Doronicum grandiflorum*)
Anthony J. Huxley EB Inc

tüpsü ve tek sıralı dilsil çiçeklerin oluşturduğu sarı renkli çiçek kömeçleri vardır. *D. cordatum* ve *D. plantagineum* gibi bazı türleri süs bitkisi olarak yetiştirilir. Türkiye'ye özgü türler içinde en yaygın olanı *Doronicum orientale*'dir.

kaplanzambağı, süsengiller (*Iridaceae*) familyasının *Tigridia* cinsini oluşturan 12 otsu bitki türünün ortak adı. Meksika'dan Şili'ye

Kaplanzambağı (*Tigridia pavonia*)
Derek Fell

kadar uzanan kesimlerde doğal olarak yetişen bu bitkilerin kestane ve andıran yumrularını Aztekler tarafından besin olarak tüketildi. Yüksekliği 60 cm'ye ulaşan bu bitkilerin kılıcı yaprakları vardır. Kırmızımsı turuncu renkli çiçekleri, üç küçük taçyapraktan ve bunun arkasında alması olarak dizilen üç büyük çanak yapraktan oluşur. *T. pavonia* gibi bazı türleri süs bitkisi olarak yaygın biçimde yetiştirilir.

kaplica, ılıca olarak da bilinir, madensulardan yararlanma amacıyla kaynakların çevresinde kurulan tesislere verilen genel

ad. Araştırmalar sonucunda çeşitli hastalıkların tedavisine yardımcı olduğu anlaşılan mineral iyonlarıyla yüklü madensularının oluşumuna ilişkin değişik görüşler vardır. Bu görüşlerden biri, çatlaklardan sızan yerüstü sularının, yolu üzerindeki mineralleri eriterek derinlerdeki ısınmış katmanlara ulaştığı ve buradaki sıcaklığın etkisiyle buharlaşıp yoğunlaşarak yeryüzüne geri döndüğü biçimindedir. Magmaya yakın katmanlarda bazı mineralleri eritmiş durumda bulunan suların buharlaşıp yoğunlaşarak tektonik olaylarla oluşmuş çatlaklardan yeryüzüne çıktığı görüşü ise bir başka yaklaşımdır. Madensuları fiziksel özellikleri bakımından çok sıcak, sıcak ve soğuk sular olarak sınıflandırılır. Kimyasal özellikleri bakımından ise bikarbonatlı, sulfatlı, tuzlu, kükürtlü, karbon dioksitli, demirli, arsenikli, iyotlu, karışık ve radyoaktif madensuları vardır.

Madensuyunun yeryüzüne çıktığı kaynağa kaynarca denir. Bir kaynarca suyunun fiziksel ve kimyasal özelliği bir başkasına, hatta çok yakındaki bir kaynaktan çıkan maden-

suyunun özelliğine benzemez. Bu nedenle tıbbi tedaviye yardım amacıyla kullanımında özenli olmak gerekir. Öte yandan kaplıca sularının hastalıkların iyileştirilmesine katkıda bulunma ölçüsü hakkında ayrıntılı ve kesin bilimsel açıklama yoktur.

Kaplıca sözcüğü, ılıcanın üstüne bir hamam yapılması sonucunda ortaya çıkan tesisin "kaplı ılıca" biçiminde tanımlanmasından türemiştir. Kaplıcalar, özellikleri nedeniyle şifalı sular olarak da bilinen madensularının yeryüzüne çıktığı kaynarca ile bunların çevresinde kurulan hamam, havuz, klinik, otel gibi tedavi ve konaklama tesislerinden oluşur. Tesisler, kaplıca suyundan banyo ve içme kürleriyle yararlanılmasına göre farklılık gösterir. Üç haftayı bulan banyo kürleriyle hekim denetiminde fizik tedavi yapılan hidroterapi aygıtlarıyla donatılmış kaplıcalarda daha geniş tesisler kurulur.

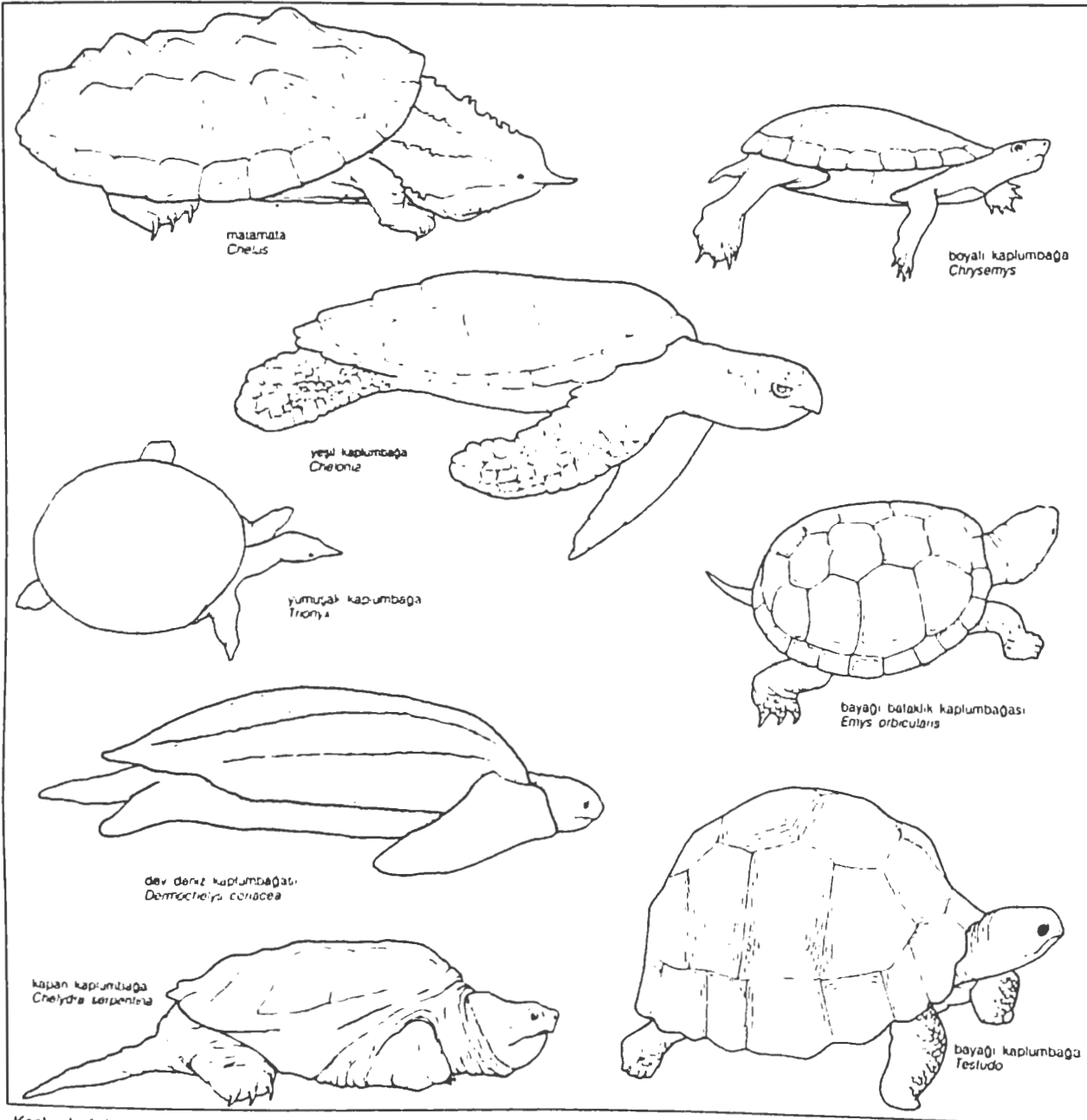
Kaplıcalar sağlık açısından olduğu kadar turizm açısından da önem taşır. İnsanlığın eski çağlardan beri sağlık amacıyla şifalı sulardan yararlandıkları bilinmektedir. Anadolu'nun çeşitli yörelerindeki kaplıcaların Yunan ve Roma dönemlerinden beri

işletildiğini gösteren yapı kalıntılarına rastlanır.

Türkiye'de özellikle kaplıca turizmi bakımından önem taşıyan başlıca kaplıcalar Yalova, Çekirge, Gonen, Oylat, Pamukkale, Bolu, Kızılcahamam ve Haymana kaplıcalarıdır.

kaplin (*Mallotus villosus*), *Salmoniformes* takımının *Osmeridae* familyasından deniz balığı türü. Kaplinler Kuzey Kutbu'na yakın soğuk denizlerde yaşarsa da zaman zaman güneye doğru yayılarak ılıman bölgelerin kıyı sularında da görülür. Öbür familya üyelerinin birçoğundan farklı olarak yumurta dökmek üzere akarsulara girmez ve yaşadığı deniz sığıklarında kalır. Ama parlak gümüşü rengi, çatallı kuyruk yüzgeci, ince uzun yapısıyla öbür türlere benzer. Pulları küçük, gözleri iridir. 20 cm'ye kadar uzayabilen kaplinlerin eti lezzetli, ticari değeri oldukça yüksektir.

kaplumbağa, *Reptilia* (sürüngenler) sınıfının *Chelonia* (eskiden *Testudinata*) takımından, gövdeleri kabukla örtülü omurgalı hayvanların ortak adı. Kara kaplumbağala-

Kaplumbağaların temsili üyeleri
M. Maralın çizimi

rı, özellikle Türkiye'de yaygın biçimde görülen iki tür, toshaga adıyla da tanınır. Genellikle bağa denen kabukları yalnız gövdenin en yaşamsal bölgelerini değil, başı ve bacakları da korur. Yaşayan kaplumbağalar iki alttakıma ayrılır: Bu alttakılardan *Pleurodira* üyeleri boyunlarını yana bükerek başlarını kabuklarına sokar. *Cryptodira* üyeleri ise boyunlarını dikey yönde "S" biçiminde kıvrarak geriye doğru çeker.

Kaplumbağalar yeryüzünde geniş bir dağılım gösterir. 250'ye yakın yaşayan türünden büyük bölümü az ya da çok su yaşamına uyarlanmıştır. Bazıları tümüyle karada, pek azı yumurtlama dönemleri dışında denizde yaşar. Kaplumbağaların boyutları arasında büyük farklar vardır. Dev deniz kaplumbağasının (*Dermochelys coriacea*) uzunluğu 2 m'yi, ağırlığı da 550 kg'yi aşabilir. Buna karşılık bazı türlerin uzunluğu 10 cm dolayında, ağırlığı 0,5 kg'nin altındadır.

Kaplumbağaların beslenmesinde türlere göre bitkisel ya da hayvansal besinler ağırlık kazanabilir. Solucan, salyangoz, böcek, ince kabuklu çiftçenekliler, karides ve öbür kabuklular hayvansal besinlerin önemli bir bölümünü oluşturur. Ağzlarında diş bulunmamasına karşın sert ve oldukça keskin çene kenarları dişlerin işlevini üstlenmiştir.

Kaplumbağalar en ağır hareket eden hayvanlardan biri olarak tanınır. Deyimleşmiş olan bu özellik karada yaşayan türler için doğrudur, suda yaşayan türler karaya çıktıklarında bile oldukça hızlı hareket eder. Örneğin çorba kaplumbağası ya da yeşil kaplumbağanın (*Chelonia mydas*) 10 günde 480 km yüzdüğü, *Pseudemys floridana* türünün karada yaşayan kaplumbağalardan çok daha hızlı yürüyerek saatte 1,7 km'ye ulaştığı bilinmektedir.

Kaplumbağa kabuğunun hem üst bölümü (karapaks) hem alt bölümü (plastron) keratin plakalarla örtülmüş sağlam bir kemik kafesten oluşur. Gene plakalar halinde olan bu dermal kemikler, kaburgalar ve omurlarla kaynaşmıştır. Kabuğun biçimi ve büyüklüğü familiyadan familiyaya önemli değişiklikler gösterir. Bazı gruplarda (örn. *Trionychidae* familyası) keratin örtü yoktur ve sırttaki kalın deri katmanını kemik kafes destekler. Karada yaşayanlarda silindirik biçiminde olan bacaklar denizde yaşayanlarda kürek biçimini almıştır. Tatlı sularda yaşayan birçok türün parmaklarıysa perdelidir.

Kaplumbağaların kaburgaları esnemediği için göğüs boşluğunu genişleterek akciğerin yayılmasını karın kasları sağlar. Suda yaşayan bazı türlerin dışkılık bölümündeki ya da yutağındaki kılcal damarlı zar solungaç işlevi görerek solunuma yardımcı olur.

Kaplumbağalarda görme duyusunun iyi geliştiği, dört rengi (mavi, yeşil, sarı ve kırmızı) ayırt edebildikleri, koku duyusunun önemli bir işlevi olduğu anlaşılmıştır. Ama sese olan duyarlılıkları konusunda bilim adamları arasında görüş birliği yoktur. Kaplumbağalar genellikle sessiz hayvanlar olmalarına karşın çiftleşme sırasında ses çıkardıkları, deniz kaplumbağalarından birkaçının zorda kaldığında çığlık attığı bilinmektedir.

Kaplumbağaların çiftleşmesi genellikle çeşitli kur yapma davranışlarından sonra gerçekleşir. Örneğin erkekler hırıltılı sesler çıkararak dişiye tos vurur ya da bazı suda yaşayan türlerde görüldüğü gibi geri geri yüzerken uzun tırnaklarıyla dişinin yüzünü tırmalar. Dişi kaplumbağa tek bir çiftleşmenin ardından yıllarca yumurtalarını döleyebilme yeteneğiyle dikkat çeker. Deneyler *Malaclemys* cinsi kaplumbağaların bir çiftleşmeden sonra dört yıl döllenmiş yumurtu bıraktığını göstermiştir. Hem karada hem denizde yaşayan kaplumbağalar yu-

murtalarını karaya bırakır. Dişiler genellikle güneş gören bir yere çukur açarak sayıları bir ile birkaç yüz arasında değişen yumurtalarını gömer. Üreme mevsimi boyunca aynı dişi birden çok çukura yumurtu bırakabilir. Dişiler yumurtaların üstünü örttükten sonra onlarla ilgilenmez. Bu nedenle yumurtalar ve yumurtadan çıkan yavrular çeşitli hayvanlara kolayca yem olur. Ama yaşayabilen kaplumbağalar tüm öbür omurgalılarından fazla yaşayabilir. Örneğin kutu kaplumbağalarının doğal ömrü 150 yılı aşar. Kaplumbağaların kabuğu süslemecilikte kullanılmakta, etinden ve yumurtasından yararlanılmaktadır. Bazı türleri de evlerde ya da akvaryumlarda beslenir.

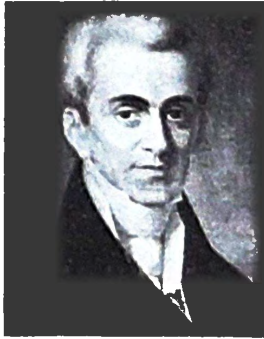
Bulunan en eski kaplumbağa fosilleri Triyas Döneminin ortalarına (y. 200 milyon yıl önce) değin uzanır. Öbür omurgalıların fosillerinden daha iyi korunmuş olan bu fosiller günümüz kaplumbağalarının temel özelliklerini taşımaktadır. Ama birkaç fosil tür dişli olmasıyla dikkat çeker.

Cryptodira alttakımından gruplar ve türler için bak. çamur kaplumbağası; deniz kaplumbağası; *Emydidae*; kapa kaplumbağa, misk kaplumbağası; *Testudinidae*; yumuşak kaplumbağa. *Pleurodira* alttakımından gruplar ve türler için bak. çamurcul kaplumbağa; yılan boyunlu kaplumbağa.

kaplumbağaböceği, Coleoptera (kinkantatlar) takımının *Histeridae* familyasından yaklaşık 2.500 böcek türünün ortak adı. Bu familya üyeleri genellikle leşlerin üstünde ya da gübrelerin içinde görülür. Renkleri parlak siyah, vücutları oval biçimlidir. Uzunlukları 0,5-10 mm arasında değişir.

Kanat örtüleri (elitra) kısadır ve son iki karn bölütünü açıkta bırakır. Kaplumbağaböcekleri bacaklarını ve duyargalarını özel yuvalarına çekerek kimsiz kaldığı tehlike anında küçük siyah tohumlara benzer.

Kapodistrias, Ioánnis Antónios, Kont, İtalyanca CONTE GIOVANNI ANTONIO CAPO D'ISTRIA (d. 11 Şubat 1776, Korfu, Venedik

Kapodistrias, kimliği bilinmeyen bir sanatçının portre çalışmasından ayrıntı. 19. yy. Yunanistan Tarih ve Etnoloji Müzesi, Atina. Müze için İstanbul'daki Etnologik Evi'ne hediye edilmiştir.

Cumhuriyeti - ö. 9 Ekim 1831, Návplion, Yunanistan), Çar I. Aleksandr döneminde (1801-25) Rus dışişlerinde ve Yunan bağımsızlık mücadelesinde etkin görevler üstlenen Yunanlı devlet adamı.

Kont Antonio Capo d'Istria'nın oğluydu. Padova'da öğrenim gördükten sonra devlet hizmetine girdi. Rus Çarlığı ve Osmanlı Devleti 1799'da Fransızlar'ın Adalarından çıkarak burada Yedi Adalar Cumhuriyeti'ni kurdular. Kapodistrias yeni devletin ikinci anayasasının yazımına katıldı ve dışişleri bakanı oldu (1803). Ama 1807'de Fransa adalarını denetimini yeniden ele geçince Rus Dışişleri Bakanlığı'na girdi (1809). Balkan sorunları üzerinde uzmanlaşarak Aşağı Tuna Irmağı kıyısındaki Rus komutanlığında görev aldı (1812). Napolé-

on'un Rusya'yı istila girişimi (1812) karşısında ordunun kuzeye yürümesinin ardından kurmay başkanlığında diplomat olarak görevlendirildi (1813). Daha sonra I. Aleksandr tarafından özel bir görevle İsviçre'ye gönderildi (1814).

Savaşın ardından Viyana Kongresi'ne (1814-15) Rusya'yı temsil etmek üzere katıldıktan sonra çarın nüfuzlu bir danışmanı oldu. Ocak 1816'dan sonra Rus dış politikasının yürütülmesinde dışişleri bakanı Karl Robert Nesselrode'yle eşit sorumluluk üstlendi.

Aleksandr'ın Avusturya ve Prusya ile birlikte oluşturduğu Kutsal İttifak konusunda kuşku taşıyan Kapodistrias, Avusturya'nın Napoli ve Piemonte'deki ayaklanmaları bastırmasına karşı çıktı (1820-21). Bu tutumundan Avusturya şansölyesi Metternich'in düşmanlığını çekti. Metternich, Aleksandr üzerindeki nüfuzunu Kapodistrias'ın konumunu sarsmak amacıyla kullandı. Aleksandr, Osmanlı Devleti'ne karşı Mart 1821'de başlayan Yunan ayaklanmasını desteklemeyince, Kapodistrias Rus Dışişleri Bakanlığı'ndaki görevinden izin alarak Cenevre'ye yerleşti. Orada tüm gücüyle, Yunan ayaklanmasına maddi ve manevi destek sağladı.

Rusya'daki görevinden istifa ettikten sonra Yunan Bağımsızlık Savaşı (1821-32) için mali ve diplomatik yardım elde etmek amacıyla Avrupa'yı dolaştı. Nisan 1827'de Yunanistan'ın geçici devlet başkanı seçildi. Ocak 1828'de Yunanistan'ın başkenti Návplion'a (Nauplia) gitti. Bundan sonra, Osmanlılara karşı birlikte savaşan İngiltere, Fransa ve Rusya'yla Yunanistan'ın sınırlarının belirlenmesi ve yeni hükûdarının seçilmesi konusunda görüşmelerde bulundu. Ülke içinde Rus yanlısı bir gruba önderlik etti. Ayrıca etkili bir devlet aygıtı kurarak yarı bağımsız durumdaki güçlü yerel önderlere yeni devletin gücünü kabul ettirmek için çaba gösterdi. Ama zamanla birçok düşman edindi. Mainalı Mavromikhalis ailesinden iki kızı tarafından, bir kiliseye girerken öldürüldü.

kapok, CAVAPAMUĞU olarak da bilinir, *Bombacaceae* familyasından, palmiye yapraklı ve iri gövdeli kapok (*Ceiba pentandra*) ağacının tohum tüylerinden hazırlanan lif. Bu ağaçlar lif elde etmek amacıyla en çok Asya'da ve Endonezya'da yetiştirilir; en

Kapok (*Ceiba pentandra*) tohumlarının lifli tüyleri. Lyn Annan Pro Co. Features

önemli kapok üreticisi ülke Cava'dır. Odunözü ve selüloz içeren lifler parlak, sarıdan kahverengiye kadar değişen renklerde ve hafiftir.

Ergin ağaçların üzerinde uzunlukları 15 cm'ye varan içleri lifli tohumlarla dolu yüzlerce meyve bulunur. Meyveler sopalar yardımıyla kırılıp içlerindeki lifli tohumlar elle çıkarıldıktan sonra bir sepet içinde kanştırılır; uygulanan bu işlemle tohumlar liflerden ayrılarak sepetin dibinde toplanır. Tohumlardan sabun üretiminde kullanılan bir yağ çıkartılır; geriye kalan küspeden de gübre ve hayvan yemi olarak yararlanılır.

Uzunluğu 0,8-3,2 cm, çapı 30-36 mikron arasında değişen kapok lifinin neme karşı dayanıklılığı, çabuk kuruması ve suda batmaması en önemli özellikleridir. Esnek olmaması ve kolay kırılması yüzünden eğirmeye uygun olmayan bu lifler daha çok can yeleklerinde ve su geçirmez donanımlarda kullanılır. Ayrıca yastık ve şiltelerin doldurulmasında, yalıtım malzemesi olarak ve cerrahide pamuk yerine emici malzeme olarak yararlanılır. Kolay alevlenen bir madde olan kapok lifinin kullanımı ve önemli köpük, plastik ve suni elyaf gibi maddelerin geliştirilmesiyle azalmıştır.

Kaposi sarkomu, IDYOPATİK MULTİPL PIGMENTLİ KANAMALI SARKOM olarak da bilinir, deride ve başka organlarda mavimsi kahverengi ya da morumsu lekeler ve yumrularla beliren, ender görülen ve sıklıkla ölüme neden olan kanser türü. Deride görülen bu lezyonlar katı ya da bastırılabilir yumuşaklıkta, tek tük ya da çok fazla sayıda olabilir.

İlk kez 1872'de Moritz Kaposi tarafından betimlendi. AIDS'lilerde görülmeden önce oldukça ender rastlanan bir kanser türü olduğu düşünülmüştü. Akdeniz kökenli yaşlı erkeklerle Afrika'da belirli bir bölgede yaşayan erkeklerde sık görülür. Afrika'da Ekvator kuşağındaki çocuklarda görülen özel bir türü deriden çok iç organlarda, özellikle lenf dokusunda ortaya çıkar. Afrika'yla ilgili sağlık istatistiklerinin yetersiz olması, hastalığın geçmişi üzerine araştırma yapılmasını zorlaştırır; kanserin değişik biçimlerle ortaya çıkmasının nedeni ya da nedenleri tam olarak anlaşılamamıştır.

Kaposi sarkomuna 1980'den bu yana AIDS'li hastalarda, özellikle genç, eşcinsel erkeklerde çok sık rastlandığı gözlemlendi. Bağışıklık sisteminin yıkıma uğraması ve vücuda giren virüsler sarkomun oluşmasına yol açabilir; hastalık adeta ortaya çıkmak için elverişli bir ortam beklemektedir. Kısa süren iyileşme dönemleri olsa da kesin tedavisi yoktur. Ayrıca bak. AIDS.

Kaposvár, Macaristan'ın güneybatısında, Somogy ilinin (megye) merkezi kent. Kuzeydoğuya doğru akarak Sió Irmağına karışan Kapos Irmağının yukarı çıkışında, ırmağın içinden aktığı vadinin yamaçlarını oluşturan tepeler üzerinde yer alır. Somogy ilinin başlıca pazar merkezi olan kent, Macar sanatının ve şiirinin gelişiminde önemli rol oynamıştır. Kentte 16. ve 17. yüzyıllarda üç kez Osmanlıların eline geçen bir şatonun yıkıntıları vardır. 1737-44 arasında inşa edilmiş olan bölge kilisesi ile 1966'da yapılan kazılar sonucu ortaya çıkarılan 11. yüzyıldan kalma Benedikten manastırı onarılmıştır. Bölgede yetiştirilen başlıca ürünler çavdar, patates, şeker pancarı ve tütündür. Sanayi kuruluşları arasında dokuma, tuğla ve tırmak makineleri üreten fabrikalarla şeker rafinerileri sayılabilir. Kent, Budapeşte'den Hırvatistan'daki Zag-

reb ve Rijeka'ya (İtalyanca Fiume) uzanan ana demiryolu hattının üzerindedir. Nüfus (1989 tah.) 73.834.

Kapp, Wolfgang (d. 24 Temmuz 1858, New York kenti, ABD - ö. 12 Haziran 1922, Leipzig, Almanya), Prusyalı gerici siyaset adamı. Genç Weimar Cumhuriyeti'ni yıkarak sağcı bir diktatörlük kurmayı amaçlayan Kapp Darbesi'ni (1920) düzenlemiştir.

1848 devrimcilerinden olan babası 1849'da ABD'ye göç etmiş, ama 1870'te Almanya'ya dönerek Reichstag'daki (Parlamento) liberal gruba girmişti. Kapp hukuk doktorasını tamamladıktan sonra bir süre Doğu Prusya'da bir malikânenin yöneticiliğini üstlendi. 1900'de Prusya tarım bakanlığında danışman oldu. 1906-20 arasında Doğu Prusya'daki tarımsal kredi bankasının genel müdürlüğünü yaptı. Yayılma yanlısı bir Alman milliyetçisi olan Kapp I. Dünya Savaşı'nda tutucu muhalefet içinde yer aldı. 1917'de Amiral Alfred von Tirpitz ile birlikte Vatan Partisi'ni kurdu. 1918 devriminden sonra Reichstag üyeliğine seçilerek monarşinin yeniden kurulması için çalıştı.

Hükümetin, Ehrhardt ve Baltikum adlı sağcı Freikorps birliklerini dağıtmaya karar vermesi üzerine 13 Mart 1920'de Ehrhardt birlikleri Berlin askeri bölge komutanının yardımıyla Berlin'i ele geçirdi. Almanya'nın I. Dünya Savaşı'ndaki kurmay başkanı Erich Ludendorff'un desteğini alan Kapp bir hükümet kurdu. Bunun üzerine ordunun desteğinden yoksun kalan cumhuriyetin yasal yöneticileri Güney Almanya'ya kaçılar. Ama sendikalarca düzenlenen bir genel grev ve memurların Kapp'ın emirlerine uymayı reddetmesi darbe hükümetinin dört gün sonra çökmesine yol açtı. Kapp birçok işbirlikçisiyle birlikte İsveç'e kaçtıysa da daha sonra yargılanmak üzere döndü. Yargılanmayı beklerken 1922'de öldü.

kappa, Japon folklorunda, vampiri andıran şehvet düşkünü yaratık. Şeytan benzeri

Kappa, Hokuga'nın bir resmi; Victoria ve Albert Müzesi, Londra
Victoria and Albert Museum, Londra
fotoğraf: A.C. Cooper Ltd

onî'den(*) daha akıllıdır; insanlara karşı daha az kötülük besler. İnsanlara kırkçıkçılığı kappa'nın öğrettiğine inanılır. Efsane ve resimlerde, yeşil-sarı, maymun görünüşünde, balık ya da timsah pullarıyla kaplı, 10 yaşlarında bir çocuk boyunda betimlenir. Bu yaratıkların başlarının üstünde, suyla dolu çukurlar bulunduğu, bu su döküldüğünde doğaüstü güçlerini yitirecekleri söylenir. İnsanların kappa'larla karşılaşmasına ilişkin pek çok efsane vardır. Bunla-

rın tümünde, kappa'ların verdikleri sözü tutma özelliğinden söz edilir. Onları sözlerinden caydırabilmek için, tuzaga düşürerek başlarını eğmelerini, böylece tepelerindeki suyun dökülmesini sağlamak gerekir. Hiçra tutkun olan kappa'ları yatıştırmanın en iyi yolu yaşadıkları sulara hiyar atmaktır.

Kappadokia bak. Kapadokya

Kappel Savaşları, İsviçre'de Reform hareketi sırasında, beş Katolik kantonla Protestan Zürich kantonu arasında çıkan iki savaş (1529 ve 1531). Adını, Zürich ve Zug kantonları sınırında bulunan Kappel Manastırı'ndan almıştır.

İsviçre Konfederasyonu'nun Katolik üyeleri Luzern, Uri, Schwyz, Unterwalden ve Zug kantonlarının kurduğu Hristiyan Birliği, konfederasyonun ortak yönetim bölgesinde Zürich'in Protestanlığı yayma çabalarına son vermek üzere Avusturya'yla ittifak kurunca ilk savaş patlak verdi. Zürich'in Hristiyan Birliği'ne saldırmasıyla başlayan savaş çok kısa sürdü ve 26 Haziran 1529'da Kappel'de ateşkesin imzalanmasıyla son buldu. Ardından, Katolik kantonların, Avusturya'yla kurdukları ittifaka son vermeyi ve ortak yönetim altındaki topraklarda yaşayanların din özgürlüğünü tanımayı kabul ettikleri bir antlaşma imzalandı.

Ama çok geçmeden Thurgau'da Protestanlığı yaymaya yönelik çalışmaların yeniden başlaması üzerine, beş Katolik kanton Zürich'e ansızın savaş açtı (Ekim 1531). Jörg Gölldi komutasındaki hazırlıksız Zürich birlikleri, Kappel Çarpışması'nda (11 Ekim 1531) Katolikler karşısında yenilgiye uğradılar. Zürichli Protestan önder Huldrych Zwingli'nin de öldüğü savaşın ardından imzalanan II. Kappel Barışı'yla (24 Kasım 1531) Protestanlar, Katoliklerin tartışmalı bölgelere ilişkin taleplerini onaylamak zorunda kaldılar.

kapriçyo (İtalyanca *capriccio*: "kapis"), çoğunlukla çok bilinen bir ezgiyi içeren gevşek yapıtlı, canlı beste. 16. yüzyıl gibi erken bir tarihte *canzona* (şarkı), fantezi ve çoğunlukla vokal taklitli çoksesliliği örnek alan *ricercare* gibi aykırı görünen yenilikler için kullanıldığı olmuştur. Frescobaldi'den, J. S. Bach'a kadar barok besteciler fuge çok benzeyen, ayrıca alışılmamış özellikler taşıyan klavyeli çalgı kapriçyoları yazmıştır. Bach'ın tarihi bilinen en eski klavye yapıtı *Capriccio sopra la lontananza del suo fratello dilettissimo*'dur (1704; En Sevgili Kardeşin Aynılığı Üzerine Kapriçyo). Pietro Locatelli'nin yazdığı 24 keman kapriçyosu, bu türün yaygınlaştığı 19. yüzyılın başlarında Niccolò Paganini'ninkiler için örnek oluşturdu. Weber, Mendelssohn ve Brahms bazı piyano parçalarına kapriçyo adını verirken, Beethoven andante ve allegro gibi standart tempo değiştirme sözcüklerine yer yer *capriccioso* sıfatını eklemekle yetindi. Yüzyılın sonlarına doğru Çaykovski orkestra için Opus 45 *İtalyan Kapriçyosu*'nu (1880), Rimski-Korsakov da *İspanyol Kapriçyosu*'nu (1887) yazdı. Daha yakın dönemlerde ise Igor Stravinsky *Piyano Konçertosu*'nu (1929) bir kapriçyo biçiminde tasarladı. Richard Strauss da son operasına (1942) *Capriccio* adını verdi.

kapsaisin, biber (*Capsicum*) meyvelerine acı ve yakıcı bir tat veren azotlu organik bileşik. Lipit grubundan bir madde olması-na karşın, bazı uzmanlarca alkaloidler arasında sınıflandırılır.

İlk kez 1876'da biberden özütlenen renksiz, kristal yapıda bir maddeye kapsaisin adı verildi; ancak, 1960'larda bu doğal ürünün

tek bir bileşikten oluşmayıp kapsasının yanı sıra kimyasal olarak ona çok benzeyen başka bileşikler de az miktarlarda içerdiği anlaşıldı.

kapsamlayış (Yunanca *synekdoche*: "birlikte ele almak"), parçanın bütünü temsil ettiği söz sanatı. Türkçede "boğaz" sözcüğünün "doyurulması gereken kişi" anlamında kullanılması, bu sanata örnek gösterilebilir. Yaygın olmamakla birlikte, kapsamlayışta bütün de parçayı temsil edebilir (örn. "sosyete" sözcüğünün "yüksek tabaka" anlamında kullanılması). Düzdeğişmeyece (bir sözcüğün yerine, onu çağrıştıran bir başka sözcüğün kullanılması) çok benzeyen kapsamlayış, canlı imgeler yaratmak için başvurulan önemli bir şiir tekniğidir.

kapsül, DETONATÖR ya da FÜNYE olarak da bilinir, güçlü patlayıcılarda çarpma etkisiyle patlamayı başlatan düzenek. Detonator sözcüğü temel olarak, ateşlendiğinde çok dalgası yaratan kolay ateşlenebilir zayıf patlayıcılar için, fünye ya da kapsül ise detonatoru ateşlemek için ani bir alev parlaması oluşturan yemleme bileşikler için kullanılır. Fünye, yanan bir fitilden ya da elektrikle ısıtılmış bir telden elde edilen ani bir ısı etkisiyle ya da sürtünme ve mekanik şok (örn. silahın ateşleme iğnesinin çarpması) etkisiyle harekete geçirilebilir.

Patlamayı başlatmada kullanılan yöntemle ilgili olarak, kapsüllerde ateşleme barutu tek başına ya da bir detonator ile birlikte kullanılır.

kapsül, olgunlaştığında açılarak tohumlarını döken kuru meyve. Kapsül tipi meyveler yukarıdan aşağıya doğru yanılarak (örn. süsen) ya da üst bölümde oluşan deliklerle (örn. gelincik) ya da kapak biçiminde (örn. banotu) açılabilir. Karayosunlarının spor oluşturan organları da genellikle kapsül olarak adlandırılır.

Kaptan, Arif (d. 1906, İstanbul), soyut anlayışta çalışan ressam.

1924'te Bahriye Mektebi'ni bitirdi. Öğrencilik yıllarında Nazmi Ziya Güran'dan resim

tutkusuyla renkçi, geometrik bir soyutlama geliştirdi. Zaman zaman salt soyut örnekler de veren Kaptan 1970'lerde yeniden eski üslubuna döndü.

Kaptan ve Çarkçı Mektebi, tam adı MİLLİ TİCARET-İ BAHRIYE KAPTAN VE ÇARKÇI MEKTEB-İ ALİSİ, ticaret gemilerine kaptan yetiştirmek üzere 1909'da İstanbul'da açılan meslek okulu.

Osmanlı Devleti'nde ticaret gemisi kaptanı yetiştirmek üzere ilk kez İstanbul'da, Galata'daki Arap Camisi yanında bir meslek okulu açılmışsa da, bu okulun adı bilinmediği gibi, programına ve gelişimine ilişkin bilgi de yoktur. 1884'te, ticaret gemisi kaptanı yetiştirmenin önemini vurgulayan ve liman kentlerinde kaptan ve çarkçı mektepleri açılmasını öngören bir tezkire-i samiye yayımlandı. Buna bağlı olarak 1887'de Heybeliada'daki Mekteb-i Bahriye bünyesinde, 1880'lerde de Azapkapı'da kurs düzeyinde eğitim veren bir kaptan mektebi açıldı. Azapkapı'daki okul 1909'da Hamid Naci'nin girişimiyle özel okul olarak yeniden düzenlendi ve Milli Ticaret-i Bahriye Kaptan ve Çarkçı Mekteb-i Alisi adıyla öğrenime açıldı. Birkaç kez yer değiştiren okul 1913'te Maarif Nezareti'ne bağlandı. 1927'de Yüksek Deniz Ticaret Mektebi adını alarak, Ortaköy'deki Feriye Sarayları'ndan birine taşındı. Ayrıca bak. Yüksek Denizcilik Okulu.

kaptanıderya, 16. yüzyıla değin DERYABEY'ten de KAPTANPAŞA, Osmanlı Devleti'nde deniz kuvvetlerinin komutanı.

İlk Osmanlı deryabeyleri, sancak yöneticiliği de yapıyorlardı. Osmanlı deniz üssü İzmir'ten Gelibolu'ya taşındıktan sonra deryabeyine kaptanıderya da denmeye başladı. II. Mehmed (Fatih) döneminde (1451-81) donanma güçlü bir yapıya ve örgüte kavuşurken, kaptanıderyanın yetkileri de artırdı. 1533/34'te, Cezair-i Bahr-i Sefid ile Cezayir-i Garp bir yönetimde birleştirilerek Kaptanpaşa Eyaleti oluşturulunca, kaptanıderyanın aynı zamanda bu eyaletin yöneticisi olması, eyalet işlerini de atayacağı bir vekille yürütmesi kabul edildi. Ama kaptanıderyalığın önem kazanması Barbaros Hayreddin Paşa'nın bu görevi yürütmesi sırasında oldu. 16. yüzyılın sonunda kaptanıderyalığa atanmaların vezirlik rütbesiyle Divanı-Hümayun'a üye olarak katılmaları uygulaması başlatıldı.

Kaptanıderya, Donanma-yı Hümayun'un ve Tersane-i Amire'nin en büyük amiriydi. Denizcilikle ilgili bütün atamaları yapma, hüküm yazma ve tuğra çekme yetkisi vardı. Derya Kalemi'ne bağlı zeamet ve tımarların dağıtımını da o yapardı. Başlıca ödeneği, 888.500 akçe gelirli kaptanpaşa hasları ile iltizama verilen 33 adanın 5.600.000 akçelik geliri idi. Deniz seferlerine çıkışta 1.000 cebelü götürmesi gerekirdi. Sefer dönüşünde İç Hazine için "döşeme baha" (1 600.000 akçe) sunması, padişaha, valide sultana, kadın efendilere pahalı armağanlar vermesi gelenektir.

Kaptanıderyalığa atanan kişi önce sadrazamın katında kürk giyer, sonra törenle Tersane-i Amire'ye gidip göreve başlardı. Bazen denizcilerden de atamalar yapılmakla birlikte, bu göreve çoğunlukla sivil ve asker vezirler getirilirdi. Donanmanın manevrasını, kıyı ve açık deniz karakol hizmetlerini, Tersane-i Amire çalışmalarını planlamak kaptanıderyanın asıl görevleriydi. Tersane-i Amire'deki Divanhane denen makamında şikâyetleri dinleyen kaptanıderya, Halic ve çevresinin güvenliğinden de sorumluydu. Tersane-i Amire alanlarındaki davalara doğrudan bakar, idam cezası da verebi-

lirdi. Bazı davaları da kadiya havale ederdi. Donanmayla denize açılacağı zaman, İstanbul'dan hareket etmeden önce Tersane-i Amire'de sadrazama teftiş verir, sonra onunla birlikte Topkapı Sarayı'na giderek Yalı Köşkü'nde padişahın katına çıkardı. Bu sırada donanma da saray açıklarında demirleyerek top atışıyla selamlama görevini yerine getirirdi. İstanbul'da olmadığı zamanlarda kaptanıderyaya tersane emini vekâlet ederdi. En kıdemli yardımcısı tersane kethüdası, donanmadaki yardımcılar da kapudane(*), patrone(*) ve nyale(*) idi.

Kaptanıderyalık 1867'de kaldırılarak Bahriye Nezareti ve Kumanda Meclisi adında iki birim oluşturuldu. 1876'da ve 1878-80 arasında yeniden kurulduysa da, sonunda kaptanıderyanın asıl görevlerini bahriye nazırı üstlendi.

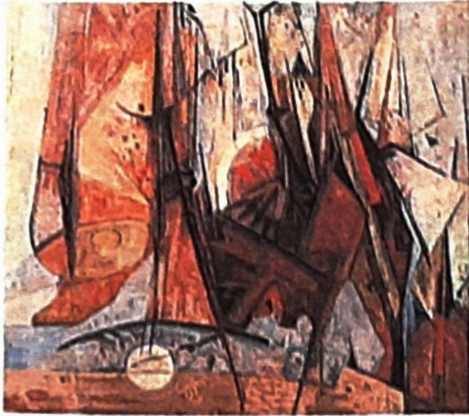
Kaptanpaşa Eyaleti, Osmanlı döneminde, Anadolu'ya yakın Ege Adaları ile kıyı kesiminin bir bölümünü ve Cezayir'i (Cezayir-i Garp) içine alan eyalet.

Barbaros Hayreddin Paşa'nın kaptanıderyalığa getirilmesi üzerine Kaptanpaşa Eyaleti adıyla yeni bir eyalet oluşturularak (1533/34) beylerbeyliği de ona verildi. Hazırlanan kanunnameye göre kaptanıderyalığa atanan kişi bu eyaletin beylerbeyliğini de üstleniyordu. Eyaletle bağlı sancaklardaki tımar ve zeamet sahipleri, deniz seferlerine birer gemiyle katılmakla yükümlüydüler. Bu nedenle sancak yöneticilerinde deryabeyi, bunların gemilerine de bey gemileri deniyordu. Deryabeylerinin toplam sefer gücü yaklaşık 8 bin askerden ve bunlarla ilgili kayıtlar İstanbul'da Derya Kalemi'nde tutulurdu. Mora ve Mizistre'nin ayrı birer muhassıllık olması, Cezayir'in merkezi yönetimden kopması, bazı adaların Osmanlıların elinden çıkması sonucunda Kaptanpaşa Eyaleti'nin sınırları iyice küçüldü. 1867'de kaptanıderyalık ile birlikte Kaptanpaşa Eyaleti de kaldırıldı; yerini Cezair-i Bahr-i Sefid Eyaleti(*) aldı.

Kapteyn, Jacobus Cornelius (d. 19 Ocak 1851, Barneveld - ö. 18 Haziran 1922, Amsterdam, Hollanda), yıldızların hareketleri ile dağılımlarının belirlenmesinde fotoğrafçılıktan ve istatistik yöntemlerinden yararlanmasıyla tanınan Hollandalı astronom.

Utrecht Devlet Üniversitesi'nde öğrenim gördükten sonra 1875'te Leiden Gözlemevi'nde çalışmaya başladı. 1877'de Groningen Devlet Üniversitesi'nde astronomi ve kuramsal mekanik kürsüsünün başına getirildi.

Kapteyn, Sir David Gill'in yıldızların fotoğraf levhaları üzerindeki görüntülerine dayalı olarak sürdürdüğü konum belirleme çalışmalarından yararlanarak yaklaşık 500 bin güney yıldızının yer aldığı *Cape Photographic Durchmusterung*'u (1896-1900; Cape Katalogu) derledi. Dar ve seçilmiş bir alanda gerçekleştirilen sayımdan elde ettiği yıldız sayısına dayalı olarak Samanyolu Gökadası'nın yapısını gösteren bir örneklem sistemi geliştirdi. Birçok yıldızın hareketlerini kaydederken, yıldız akıntısı olgusunu keşfetti; buna göre, yıldızların ödevimimleri (herhangi bir yıldızın, komşularının ortalama hareketlerine göre devinimi) rasgele değildir ve uzayda seçilmiş iki zıt doğrultuda kümelenir. Samanyolu'ndaki yıldızların uzaklıkları ve uzaydaki düzenişlerine ilişkin olarak sonraları yapılan araştırmalarda Kapteyn'in çalışmalarından yararlanılmıştır.

"Kompozisyon", Arif Kaptan'ın bir yapıtı, 1967. Ankara Devlet Resim ve Heykel Müzesi Anadolu Yayıncılık Arşivi

dersleri aldı. Daha sonra bir süre Güzel Sanatlar Akademisi'ne devam etti. İlk sergisini 1935'te akademide düzenledi. 1940'ta Cumhuriyet Halk Partisi'nin yurtiçi gezi programları çerçevesinde Kastamonu ve Çanakkale'ye gönderildi, bir süre Bursa'da bulundu. 1947'de kendi olanaklarıyla gittiği Paris'te André Lhote'un atölyesinde çalıştı.

Arif Kaptan başlangıçta doğaya bağlı kalarak izlenimci anlayışta manzara resimleri yaptı. Daha sonra kübizmden ve yapımıcılıktan etkilendi. Paris'te bulunduğu sırada soyut anlayışa yöneldi ve doğaya olan

Kapas Irmağı, Endonezya dilinde SUN GAI KAPUAS, Hollanda dilinde KAPOEAS RIVER, Endonezya'yı oluşturan adalardan biri olan Borneo Adasının batısındaki başlıca akarsu. Adanın orta kesimindeki Kapuas Hulu Dağından doğar. Batı-güneybatı doğrultusunda 1.143 km aktıktan sonra Pontianak'ın güneybatısında, bataklıklarla kaplı büyük bir delta oluşturarak Güney Çin Denizine dökülür. Irmağın büyük bölümü ulaşım elverişlidir.

kapuçin maymunu, *Cebidae* familyasının *Cebus* cinsini oluşturan, Amerika'nın tropik bölgelerine özgü maymunların ortak adı. Nikaragua'dan Paraguay'a kadar uzanan bölgelerde yaşayan bu maymunlar Yeni-dünya'nın en zeki maymunları arasında sayılır. Kapuçin adını tepelerindeki tüylerin Kapuçin keşişlerinin başlığına benzer bir

Ak boyunlu kapuçin maymunu (*Cebus capucinus*)
New York Zoological Society

biçimde uzamasından ötürü almışlardır. Tıknaz yapılı ve yuvarlak kafalı olan kapuçin maymunlarının görece kısa, sık tüylü ve sarımsı özellikte kuyrukları vardır. Kuyrukları, vücudun geri kalan bölümleriyle yaklaşık aynı uzunlukta ve 30-55 cm'dir. Postları bazılarında soluk ya da koyu kahverengi, öbürlerinde siyahtır. Dört türünde beyaz lekeler görülebilir.

Kahverengi kapuçinin (*C. apella*) başında koyu renk, uzun ve dik tüylerden oluşan bir tepelik vardır. Daha narin yapılı olan ak boyunlu kapuçin (*C. capucinus*), ak alınlı kapuçin (*C. albifrons*) ve *C. nigrivittatus* türlerinden sonucunda da kahverengi kapuçine benzer bir tepelik görülür.

Kapuçinlere genellikle sık ormanların yüksek ağaç tepelerinde, gruplar halinde dolaşırken rastlanır. Gündüzleri etkinlik gösteren ve çok hareketli olan bu maymunlar meyve ya da küçük hayvanlarla beslenir, bazen de tarım alanlarına dadanarak portakal ve öbür meyveleri yağmalar. Doğal ortamlarındaki davranışları üstüne bilgiler çok sınırlıdır. Belli bir üreme mevsimlerinin olmadığı ve dişilerin yaklaşık altı aylık gebelik süresinin ardından genellikle tek bir yavru doğurduğu gözlenmiştir. Bakım altında kolayca eğitilebildiklerinden süs ya da gösteri hayvanı olarak kullanılırlar.

Kapuçinler, Fransisken tarikatının bağımsız bir kolu olan Fratres Minores Capucinum'un üyeleri. Tarikatın kurucusu sayılan Matteo da Bascio, Assisi'li Aziz Francesco'nun koyduğu kuralları yeniden eksiksiz biçimde uygulamak ve münevverliği canlandırmak amacıyla 1525'te bir reform başlattı. Fransiskenlerin keşiş giysilerinin Aziz Fran-

cesco'nun giysilerine benzemediği düşünceyle sivri uçlu bir kukuleta (İtalyanca *capuccino*) giydi, sakal bıraktı ve yalınayak dolaşmaya başladı. Kısa sürede birçok kişi Matteo'yu izledi. Matteo ve müritleri aşırı katı, yalın ve yoksul bir yaşam sürmeye başladılar. Bu kurallar sonradan bir ölçüde yumuşatıldıysa da temelde günümüze değin bozulmadan geldi. Kapuçinler 16. yüzyılda pek çok zorlukla karşılaştılar. Daha önce oluşmuş Fransisken gruplarının baskılarına uğradılar; papa da Kapuçinlerin İtalya'nın dışına yayılmalarını yasakladı. Tarikat önderi Bernardino Ochino'nun 1542'de Protestanlığa dönmesi tarikatı neredeyse yok olma tehlikesiyle yüz yüze getirdi. Ama Kapuçinlerin sayısı hızla arttı ve 1571'de 17 bine ulaştı. Karşı-Reform hareketinin sonraki aşamalarında neredeyse Cizvitler kadar önemli bir rol oynadılar, özellikle yoksul ve kırsal nüfus üzerinde etkili oldular. 1574'ten sonra serbestçe yayılmalarına izin verildi. 1619'da bağımsız tarikat durumuna gelen Kapuçinlerin sayısı 18. yüzyıl ortasında 34 bine ulaştı. Ama Fransız Devrimi boyunca gerilediler. 16-18. yüzyıllar arasında Avrupa'yı ve bütün dünyayı kasıp kavuran salgınlar sırasındaki hizmetleriyle tanınan Kapuçinler misyoner etkinliklerinde ve sosyal yardım çalışmalarında etkili oldular.

kapudane, Osmanlı donanmasında kaptanırderyadan sonra gelen deniz subayının rütbesi. İtalyancadaki *capitano* sözcüğünden Türkçeleşmiştir. İlk kez Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın sadrazamlığı sırasında, 1682'de kondu. Miri kalyonların başkaptanı olan kapudane, beylerbeyi rütbesinde ve iki tuğluydu. Onun altında patrone(*) ve riyale(*) yer alırdı. Bunların üçüne, kaptanlık belirtisi olarak asa taşıdıkları için sahib-i değnek denirdi. Yıllığı 4.500 kuruş olan kapudane, süvari kaptanlar arasından yapılan seçim ve sadrazamın onayı ile kaptanırderya tarafından atanırdı. Her yıl padişah, sadrazam ve kaptanırderyaya caziye vermesi koşuluyla. Bindigi gemiye kapudane-i hümayun, geminin kaptanına da kapudane başreisi denirdi. Geminin sancak altına biri yeşil, öteki kırmızı iki bayrak çekilirdi. Yeşil bayrakta Hz. Ali'nin kılıcının (Zülfekar), kırmızı bayrakta da ay ve yıldız motifleri vardı. Kapudane, kaptanırderyanın donanmadaki birinci yardımcısı ve danışmanı idi. Ama kaptanırderya İstanbul'dan ayrıldığı zamanlarda ona kapudane değil, tersane emini vekâlet ederdi. 1854'te Osmanlı donanması yeniden örgütlenirken kara ve deniz kuvvetleri arasında rütbe eşitlemeleri yapıldı ve kapudaneye reis paşa dendi.

Kapurthala, Hindistan'ın kuzeybatısında ki Pencap eyaletinde il ve il merkezi kent. Kapurthala kenti Cullundur'un batısındadır. 11. yüzyılda kurulan kent, 1780'de Kapurthala Prensliği'nin başkenti oldu ve prensliğin 1948'de Hindistan'a bağlanmasıyla bugün tarımsal ürünlerin pazarlandığı bir ticaret merkezidir. Sanayi kuruluşlarında kimyasal maddeler, boya ve ecza ürünleri üretilir. Kentte Guru Nanak Dev Üniversitesi'ne bağlı üç yükseköğretim, bir hastane ve eski bir saray vardır.

Yüzölçümü 1.634 km² olan Kapurthala ili, alüvyonlu ve engebesiz bir düzlük üzerinde yer alır. Ekonomisi tarıma dayalı olan ilde başta buğday, çekirge ve pamuk olmak üzere çeşitli tarım ürünleri yetiştirilir. Nüfus (1981) kent, 50.300; il, 545.249.

kar, suyun atmosferde kristalleşerek beyaz tanecikler halinde bulutlardan yeryüzüne düşmesiyle oluşan yağış türü. Yer yüzeyinin

yaklaşık yüzde 23'ü sürekli ya da geçici olarak karla kaplıdır. Kar atmosferde bu kristalleri ya da yumaklar (kuşbaşı) halinde bulunur. Buz kristalleri, çoğunlukla donma noktasının altındaki sıcaklıklarda yoğunlaşma (buz) çekirdeklerinin üstünde oluşur. Su buharı -40°C'nin altında herhangi bir çekirdeğe gereksinim duymadan katılaşabilir. Yumaklar ise çoğunlukla suyun donma noktasına yakın sıcaklıklarda, çok değişik biçimler halinde ortaya çıkan buz kristallerinin birbirine yapışarak kaynaşmasıyla oluşur.

Kar kristalleri genellikle altıgen biçimlidir ve çoğunlukla zarif karmaşık yapılar oluşur. Atmosferdeki buz kristallerinin boyutları ve biçimleri ne olursa olsun altıgen yapıda olması, oksijen atomlarının heksagonal (altıgen) sistemde açık bir kristal örgüsü oluşturmamasından kaynaklanır. Uluslararası sınıflandırmada kar kristalleri levha, yıldız, sütun, iğne, dallanmış, başlıklı sütun ve düzensiz kristal biçimli olmak üzere başlıca yedi türe ayrılır. Kar kristallerinin büyüklüğü ve biçimi genel olarak oluştuğu sıcaklığa ve havadaki su buharının miktarına bağlıdır.

Kristaller -40°C'den daha yüksek sıcaklıklarda, havada asılı halinde bulunan çok küçük çekirdeklerin üzerinde oluşur (heterojen çekirdeklenme). Çekirdekler, çoğunlukla kil mineralleri ve mikalar gibi kara kökenli silikat mineralleri parçacıklarıdır. Daha düşük sıcaklıklarda ise buz, doğrudan su buharından oluşur (homojen çekirdeklenme). Atmosferdeki su buharının etkisi, temel olarak buza oranla aşırıdoymuşluk derecesine bağlıdır.

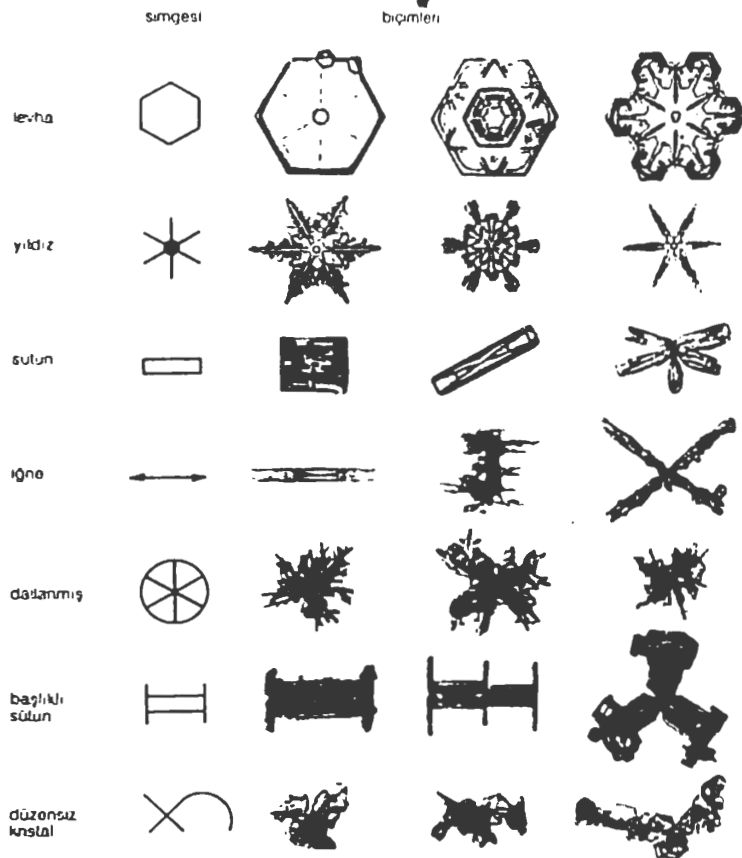
Eğer havada büyük bir su buharı fazlalığı varsa, kar taneleri hızla ve dallanarak büyümeye başlar. Görece kuru katmanlarda kar taneleri çoğunlukla basit biçimlerde gelişir. Karmaşık yapıli kristallerin birbirine yapışmasıyla (kim zaman 100'den çok kristal birbirine yapışabilir) yumaklar oluşur; bu yumakların çapı 2,5 cm'ye ulaşabilir. Eğer kristaller donma noktasına yakın bir sıcaklıkta ise ve yağsa, yumak oluşumu süreci bu tanelerin aşırısoğumuş su damlacıklarıyla çarpışmasıyla daha da hızlanır. Bir kar kristali bol miktarda su damlacığı içeren bir bulutun üstüne düştüğünde, bu damlacıkların bir bölümünü üzerinde toplar. Damlacıklar buzla temasa geçtiklerinde ise donarak kristalin üstünü kaplarlar. Bu tür parçacıklara dolu denir.

Kar taneleri, sirüs tipi bulutları (sirüs, sirrostratus ve sirro kümülüs) oluşturur. Buz ve kar bulutları yalnızca donma noktasının biraz altındaki sıcaklıklarda ortaya çıkar. Bu bulutlar ılıman ve ılıcak enlemlerde troposferin en üst katmanlarında oluşur. Tropik bölgelerde 4.750 m'nin altında hemen hemen hiç oluşmazlar. Yüksek dağlık bölgelerde ve kısmen de kutup bölgelerinde yüzeyin yakınlarında oluşabilirler ve buz sisleri olarak gelişebilirler. Yer'e yakın kesimlerdeki soğuk havanın üstünde sıcak hava yer aldığında (kutup bölgelerinde özellikle kışın çok sık görülür), soğuk hava kütlelerinin sıcak hava kütlelerine değdiği bölümleri aşındıyarak. Bunun sonucunda küçük buz sütunları ve iğneleri oluşur ve bunlar aşağıya doğru iner. Son derece parlak ışıltılı olan bu parçacıklar, Antarktika'nın en soğuk bölümlerinde çok sık oluşur. Buz kristalleri aşağı düşerken ya da havada asılı halde uçuşurken, Güneş ve Ay ışığı altında ilginç optik olaylara yol açar.

İliman enlemlerdeki sağanak yağmurlara, bulutlardaki buz ve kar tanecikleri yol açar. Serbest atmosferdeki akışkan damlacıkları aşırısoğuyabilir; tipik buz bulutları

-20°C dolayındaki sıcaklıklarda ortaya çıkar. Donma noktasının altındaki aynı sıcaklıkta su molekülleri katı hallerini akışkan hallerinden daha iyi korur. Gaz fazının denge basıncı, katı (buz) sınırında, sıvı (su) sınırında olduğundan daha düşüktür. Tipik

Uslup ağdalılığı bakımından beste formuna yakınsa da, ondan daha uzun ve daha sanatlardır. Fasılda peşrevden ya da baş taksimden sonra seslendirilir. Seçilen gufte en az iki beyittir ve dizelerden en az üçünün melodisi farklı olur. Çoğu kez terennümle

Kar kristallerinin sınıflandırılması
Vincent J. Schaefer

buz bulutlarının (sirüs) oluşma sıcaklığı olan -20°C'de, aşırısoğumuş suya (bağıl nem oranı yüzde 100) göre denge basıncı, su buharı ile buzun temas noktasındaki denge basıncından yüzde 22 daha fazladır. Bu nedenle denge durumunun gerektirdiğinden fazla su buharının bulunması durumunda, buz parçacıkları daha çok su buharıyla birleşir ve su damlacıklarından daha hızlı gelişir.

Büyüyen ve böylece sürtünmeden daha da az etkilenen buz parçacıkları daha hızlı düşer. Bunlar düşerken bazı su damlacıklarını süpürerek dondurur. Böylece, önceleri çok az sayıda buz kristali içeren ve temel olarak aşırısoğumuş sudan oluşan bir bulut katmanı, bir buz bulutuna dönüşür. Daha büyük buz parçacıkları, buluttaki havanın yükselme eğilimine de kolay karşı koyar. Bunlar, aşığıya indikçe öteki kristallere ve su damlalarına yapışarak daha da büyürler ve yüzeye yakın sıcaklıklara geldiklerinde eriyerek yağmura dönüşürler.

Yere düşen kar tanelerinin dokusu ve yoğunluğu sürekli değişime uğrar. Yerdeki karın yoğunluğu artar. Karın erimeden bahar ve yaz ayları boyunca yıllarca yüzeyde kaldığı yerlerde buzullar oluşabilir. Sıcaklık değişikliklerinin kar örtüsündeki kar tanelerinin birbirine tutunma yeteneğini azalttığı yamaçlarda yerçekimi ve ağdalılık sürtünme etkisini yok edebilir ve böylece çığlara yol açabilir. Kar örtüsünün kalınlığı ve yerde kalma süresi, kar yağışının ve rüzgârla taşınan karın miktarı, hava sıcaklığı, Güneş ışınımının gücü gibi etmenlere bağlıdır.

kâr, klasik Türk müziginde sözlü yapıt formu.

başlayan kârların beyit ya da kıta aralarında da terennüm vardır. Bir kârın müzikal değeri, makam ve usul geçkilerindeki başarıyla, melodik özgünlüğü ve zenginliğiyle ölçülür. Kâr gerçekte serbest bir formdur; seçilen güftenin, dolayısıyla da yapının uzunluğu, terennüm sözleri, kullanılan usul ya da usuller, hanelerin (bölümlerin) sıralanış ve birbirlerine bağlanış biçimi, tümüyle bestecinin isteğine bağlıdır.

Çoğu kez Farsça güftelerin kullanıldığı ve 18. yüzyılda altın çağını yaşayan kâr formunun günümüze ulaşabilmiş örneklerinin sayısı 60 dolayındadır. Bunların çok azı 19. ve 20. yüzyıllarda bestelenmiştir. Bu formda en çok kullanılmış usuller hafif, muhammes, devirrevan, sakil ve nim sakildir. Formun en önemli örneği sayılan İtrî'nin *Neva Kâr'ı* dindışı klasik Türk müziğinin de en sanatlı yapıtı kabul edilir. Bu formun öbür önemli örnekleri arasında İsmail Dede Efendi'nin *Ferahfeza Kasr-ı Cennet Kâr'ı*, Şakir Ağa'nın *Ferahnâk Kâr'ı*, Hacı Faik Bey'in *Dügâh Kâr'ı* ve özellikle Abdülkadîr Meragî'nin olduğu sanılan *Kâr-ı Muhteşem*, *Kâr-ı Şevavaz*, *Rast Kâr*, *Mahur Kâr* ve *Nihavendikebir Kâr* sayılabilir.

kâr, yatırımcının belirli bir dönemdeki toplam gelirlerinin toplam maliyetleri aşan bölümü. İktisatta kâr terimi sermaye, toprak ve emeğin getirilerinin (sırasıyla faiz, rant ve ücretler) toplamını aşan gelir anlamında kullanılır. Dolayısıyla iktisadi çözümleme açısından, yatırımcının kâr olarak sınıflandırdığı kalemlerin çoğu, işletmelerin yönetici ya da sahiplerinin örtük ücretleri ile firma mülkiyetindeki toprağın örtük rantından ve firma sahiplerinin yatırdığı sermayenin örtük faizinden oluşur. Tam

rekabet ortamındaki denge koşullarında "saf" kâr olmaz, çünkü rekabetçi piyasa sermaye, toprak ve emeğin getiri oranlarının, ürünün toplam değerini tüketinceye kadar yükselmesine yol açar. Üretim herhangi bir alanında kârların ortaya çıkmasının yol açacağı üretim artışları, fiyatların sonuçta kârları eritecek ölçüde düşmesine neden olur.

Ama gerçek yaşamda hiçbir zaman tam rekabet dengesine ulaşılmaz. Kuramsal düzeyde de çeşitli nedenlerle kârın ortaya çıkacağı kabul edilir. Birincisi, yeni teknikler uygulayan bir firma piyasa fiyatının altında bir maliyetle üretim yaparak kâr (girişimci kârı) elde edebilir. İkincisi, tüketicilerin beğenilerindeki değişimler, bazı firmalarda gelir artışına yol açarak kâr elde edilmesini sağlayabilir. Kuramsal düzeydeki üçüncü kâr türü, bir firmanın, fiyatların maliyetler düzeyine düşmesini önlemek için üretimi kısmasıyla oluşan tekel kârıdır. İlk iki kâr türü, tüketicilerin beğenilerinin ve teknoloji düzeyinin değişmezliği gibi alışılmış kuramsal varsayımlara bazı istisnalar getirilmesinin sonucudur. Üçüncü tür ise tam rekabet ilkesinin işlememesi sonucunda ortaya çıkar.

kar ayakkabısı, kara batmadan yurumeyi sağlamak için ayaklara tutturulan, genellikle iki ya da daha fazla çapraz parçayla sağlamlaştırılmış ve arasına sırmalar geniş, oval biçimli, hafif tahta kafes. Dünyanın soğuk bölgelerinde yaşayan halklar (örn. Kuzey Amerika Yerlileri, Eskimolar) arasında yaygın olan kar ayakkabısı, günümüzde daha çok avcılar, çiftçiler, oduncular ve karda yürüyüş sporu meraklılarıncı kullanılmaktadır.

Kuzey Amerika'da Yerlilerin ve ilk Avrupalı göçmenlerin kış aylarında yolculuk yaparken giydikleri kar ayakkabılarının iki biçimi vardı. "Ayı pençesi" denen geniş ve kuyruksuz kar ayakkabıları hareket yeteneğinin çok büyük önem taşıdığı engebeli ya da ormanlık bölgelerde; Maine, Michigan ve Alaska gibi adlar taşıyan kuyruklu, uzun ve dar kar ayakkabıları ise açık arazilerde ya da yarışmalarda yeğ tutulurdu. Kar ayakkabılarının tahta bölümleri deri bağlarla sanlırdı. Günümüzde kullanılan kar ayakkabılarında deri bağın yerini hafif metal kaplama, sentetik bağ ya da plastik almıştır.

Türkiye'de kışların sert geçtiği doğu ve kuzeydoğu yörelerinde kullanılan kar ayakkabısı "leken" adını taşır. Bazı bölgesel farklılıklar gösteren leken genellikle kalın yün iplikten ya da kaytandan örülmüş, geniş tabanlı ve kafes biçimli bir ayaktır.

Karda yürüyüş sporunun Asya'nın kuzeyinde birkaç bin yıl önce ortaya çıktığı sanılmaktadır. 1840'ta kurulan Montreal Karda Yürüyüş Kulübü'nün bu spor dalındaki ilk kuruluş olduğu söylenebilir. Kar yürüyüşü dizler kırılmış durumda ayakları sürüyerek yapılır. Yarışçılar bu tipik yürüyüş tarzıyla 100 yarıda (90 m) 12 saniyenin biraz üzerinde, 1 mili (1,6 km) yaklaşık 5 dakikada alabilirler.

kar baykuşu (*Nyctea scandiaca*), *Strigidae* familyasından beyaz renkli ya da beyaz üstüne kahverengi benekli baykuş türü. Kuzey Kutup Bölgesi'ne yakın tundralarda yaşayan bu kuşlar bazen Avrasya ve Kuzey Amerika'nın güneyine doğru iner. Uzunlukları 60 cm, kanatları uzun ve geniştir.

Kulak püskülleri bulunmaz. Başta kemirgenler olmak üzere küçük memelileri ve

Kar baykuşu (*Nyctea scandiaca*)
W. Suschitzky

kuşları yiyerek beslenir. Yuvaları açık alanlarda ve toprak üstündedir.

kâr-ı kadim, Karagöz oyununda eskiden beri bilinen oyunlara verilen genel ad. Sonradan çıkarılan ya da yazılan oyunlara ise nev-icad denir. Karagöz oyunlarının adlarına rastlanan ilk kaynak Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'sidir. Bunların bir bölümü günümüze de ulaşmıştır.

Karagözcüler tarafından çok tutulan ve yeni oyunlardan daha çok sevilen klasik kâr-ı kadim repertuarı şu oyunlardan oluşur: *Abdal Bekçi*, *Ağalık*, *Bahçe*, *Balık*, *Baskın*, *Büyük Evlenme*, *Canbazlar*, *Cazular*, *Çeşme*, *Ferhad ile Şirin*, *Hamam*, *Kanlı Kavak*, *Kanlı Nigâr*, *Kayık*, *Kırgınlar*, *Mandıra*, *Meyhane*, *Orman*, *Ödüllü*, *Salıncak*, *Sünnet*, *Şairlik*, *Tahir ile Zühre*, *Tahmis*, *Ters Evlenme*, *Timarhane*, *Yalova Sefası*, *Yazıcı*.

Oyunların 28 tane olması, Karagöz'ün çoğunlukla ramazanda oynatılmasından ve ibadete ayrılan Kadir Gecesi dışındaki gecelerin sayısına denk düşmesindenidir. Ama bu liste kesin değildi; her oynatıcı, en az 28 olmak koşuluyla (yani nev-icad oyunlardan da alarak) kendi repertuarını hazırladı. Ramazanın ilk gecesi *Mandıra* oyunu, son gecesi de bir ay boyunca kapalı kalan meyhanelerin açılışını müjdeleyen *Meyhane* oyunu oynatılırdı.

Günlük olaylara açık bir oyun olan Karagöz'ün dağarcığına, zamanın eğilimleri göz önünde bulundurularak her dönemde yeni oyunlar eklenmiştir. Bu nev-icad oyunların en ünlüleri arasında *Eccane*, *Karagöz'ün Fotoğrafçılığı*, *Karagöz Dans Salonunda*, *Hançerli Hanım*, *Karagöz'ün Hekimliği* (Molière'den uyarlama) ve *Karagöz'ün Esrar İçip Deli Olması* sayılabilir.

Kâr-ı Muhteşem, Abdülkadir Meragi'ye atfedilen kâr. Makamı rast, usulü devrirevandır, terennümle başlar. Oldukça uzun olan bu terennümde "hey", "yar", "dost" gibi anlamlı sözcüklerden çok, "a dir, te ne nen ni, a ha" gibi anlamsız sözler kullanılmıştır. Ses alanı yegâh ile gerdaniye perdeleri arasında kalan yapıt, ardından da anlaşılacağı gibi baştan sona soyut bir görkemi yansıtır. *Kâr-ı Muhteşem*, Meragi'ye atfedilen yapıtların en akıcı olanıdır ve makam

geçkileri ile usul kullanımı açısından en sanatlısı sayılabilir.

kâr-ı nâtık, dindışı klasik Türk müziğinde en büyük sözlü formlardan biri. Her dizesinde ya da her beytinde bir makam (bazı kâr-ı nâtıklarda aynı zamanda bir usul) adı geçer ve o dize ya da beyit o makamdan bestelenir ve o usulle ölçülür. İlk dizinin bestelendiği makam, kâr-ı nâtuğa da adını verir.

Genellikle fasıl dışı ve çok seyrek olarak seslendirilmiş olan kâr-ı nâtıklar, öğretici bir amaçla ya da ustalık gösterisi olarak bestelenmiştir. Repertuvarda ancak 10 kadar kâr-ı nâtık vardır. Bunların en ünlüleri arasında, Hatibzade Osman Efendi'nin 15 makamlı ve 15 usullü *Rast Kâr-ı Nâuk*'ı, Ahmet Avni Konuk'un 119 makamlı *Rast Kâr-ı Nâuk*'ı, Zekâi Dede Efendi'nin 36 makamlı *Saba Kâr-ı Nâuk*'ı ve bestecisi kesin olarak bilinmeyen, bazılarının İsmail Dede Efendi'ye ait olduğunu ileri sürdükleri 24 makamlı *Rast Kâr-ı Nâuk* sayılabilir.

Kâr-ı Nev, Hammamizade İsmail Dede Efendi'nin rast makamında kân. "Gözümde daim hayal-i cânâ" dizesiyle başlayan yapıtın oldukça uzun olan birinci bölümü ağır düyek, daha kısa olan ikinci bölümüye yürüksemai usulüyle ölçülmüştür. Besteleniş tarihi bilinmemekle birlikte, İsmail Dede Efendi'nin olgunluk dönemi (II. Mahmud dönemi [1808-39]) yapıtı olduğu söylenebilir. Adından da anlaşılacağı gibi (Farsça nev: "yeni") İsmail Dede Efendi'nin, o yıllarda pek çok alanda beliren yenilik arayışlarına kayıtsız kalmadığını gösterir. Yapıtın birinci bölümündeki melodiler de alışılmışın dışında olmakla birlikte, asıl garpıcı değişiklik ikinci bölümdeki melodilerdedir. Burada İsmail Dede Efendi, Avrupa'dan gelen opera kumpanyalarından dinlediği valslerden ya da o dönemde yeni kurulan Muzika-yı Hümayun'da dinlediği yapıtlardan etkilenmiş olmalıdır. Onun bu tarzdaki başka bir yapıtı da "Yine bir gülñihal aldı bu gönüm" diye başlayan ünlü şarkısıdır.

Kâr-ı Şeşâvâz, SEGÂH KÂR olarak da bilinir, Abdülkadir Meragi'ye atfedilen kâr. Hz. Ali'yi öven dört dizelik Farsça bir şiir üzerine segâh makamında ve hafif usulüyle bestelenmiştir. Oldukça uzun (15-18 dakika) olan kârın çoğunu terennümler oluşturur. Yapıt iki ana bölümdür. Her iki bölüm de aynı usulle ölçüldüğü halde, ikinci bölümde usulün yürük mertebesi kullanılmış, böylece bu bölüm daha canlı, daha ritmik kılınmıştır. Altı makamlık küçük bir kâr-ı nâtık sayılabilecek olan ikinci bölümde altı makamın ya da altı âvâzenin (şeş âvâz) adı dışında yalnızca "te ne nen ni, ta dir, ah ha" gibi anlamsız terennüm sözleri kullanılmıştır. Burada her makama iki usullük süre ayrılmıştır. Bu altı makamın sıralanışı geveşt, şehnaz, selmek, maye, nevrüz, gerdaniye biçimindedir.

kar kazı (*Anser caerulescens*), *Anseriformes* (kazılar) takımının *Anatidae* familyasından, Kuzey Kutup Bölgesi ve yakınlarında üreyen kuş türü. Erişkinlerin genellikle bacakları ve gagası pembe, tüyleri yalnız kanat uçlarında siyah, öbür bölümlerinde beyazdır. Ama *A. c. caerulescens* altıtüründe başı ve boynunun üst bölümleri beyaz, öbür bölümleri boz ve siyahımsı tüylerle kaplı olan bireylere rastlanır. Kar kazları kışın Japonya ve ABD'nin doğu kıyılarına göç ederler.

kar küfü, Kuzey Amerika, Avrupa ve Asya'da tahıl, yem ve çim bitkilerine zarar

veren hastalık. Toprakta yaşayan bazı mantarların yol açtığı bu hastalık karların erime-si, uzun süren kış mevsimleri ve yağışlı havalarda gibi etkenlerle de yayılır. Kar küfü golf sahaları gibi çimle kaplı alanlarda çok önemli zararlara yol açar. Pembe kar küfü ya da beyaz çürüklük adı verilen hastalığın etkeni olan *Fusarium nivale* esmerden kırmızımsı kahverengiye kadar değişen renklerde çapı 30 cm'den daha büyük dairemsi lekeler oluşturur; bu lekeler birbirleriyle birleşerek geniş alanları kaplar. Yağışlı dönemlerde yaprakların üzeri yoğun bir biçimde beyazımsı pembe renkli iplikçiklerle (miselyum) kaplanır. Gri kar küfüne yol açan *Typhula itoana* ve *T. idahoensis* 60 cm'den büyük açık kahverengi dairemsi lekelerle ayırt edilir, nemli dönemlerde üzerleri tüy gibi yumuşak mavimsi gri ya da daha çok siyah renkli miselyumlarla kaplanır. Hastalıklı bölümlerde küçük, yuvarlak kahverengi lekeler oluşur. Kar küfü hastalığı iyi bir yüzey akaçlamasıyla olduğu kadar malçlama (toprağın üzerinin ölü otlarla örtülmesi) ve yağış sırasında otların kesilmesi işlemlerinden kaçınılarak da denetim altına alınabilir. Ayrıca sonbaharın sonlarına doğru mantar öldürücü ilaç püskürtülebilir, bu uygulama karların eridiği dönemlerde tekrarlanabilir.

kâr ortaklığı, çalışanların, çalıştıkları işletmenin kârından, önceden tanımlanmış bir plan uyarınca pay aldıkları sistem. Maaş ya da ücretlere göre farklılaşabilen bu ödemeler, çalışanların düzenli kazançlarından ayrı ve onlara ek olarak yapılır. Kâr ortaklığı uygulamasının, işçilerin çalışma dürtüsünü artırmanın ve işçiler ile işletme sahipleri arasındaki çıkar çatışmasını gidermenin bir yolu olarak 19. yüzyıl başlarında ilk kez Fransa'da ortaya çıktığı sanılmaktadır. Sonraları başka ülkelerde de benimsenen kâr ortaklığı günümüzde çoğu Batı Avrupa ülkesi ile ABD ve bazı Güney Amerika ülkelerinde değişen ölçü ve biçimlerde uygulanmaktadır.

Çalışanların kâr payları, aynı dönemde, daha sonra ya da bu iki yolun belirli bir bileşimi benimsenerek dağıtılabilir. Dağıtım aynı dönemde yapılıyorsa, kâr payları çalışanlara hemen nakit ya da hisse senedi biçiminde ödenir. Kâr ortaklığı firmanın mülkiyet hisselerinin paylaşılmasına dayanıyorsa, bazı durumlarda çalışanlar da firma yönetimine katılır. Ödemenin ertelenmesi durumunda kâr payları bir sandıkta toplanır; çalışanlar sonraki yıllarda bu fondan belirli miktarlarda para çekebilirler. İşverenin katkısı kâr miktarına göre değiştiği için, bazı işverenler ertelenmiş kâr ortaklığını emeklilik sistemlerine yeglerler.

kar otosu, bir ya da iki kişilik motorlu kar aracı. Önünde bir ya da iki kayak bulunur;

Kar otosu
Steve & Dolores McCutcheon

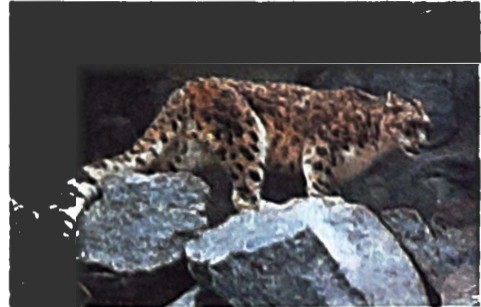
ayrıca motor gücüyle çalışan tek ya da çift, kesintisiz bir paleti vardır. Sürücü araca, kayakları denetleyen gidonları kullanarak ya da pozisyonunu değiştirerek yön verir. Hız ve fren mekanizmasına elle komuta edilir. Temel tasarımı genelde kayak, benzin deposu, motor ve sürücü oturma yeri öğelerini kapsar.

1920'lerin tipik kar otosu uçak pervaneli ve kayaklı bir kızaktı. İlk araçlar, motor ağırlığını kar yüzeyine yayma açısından geniş yapılmak zorundaydı. 1950'lerin başlarında daha küçük ve hafif motorların geliştirilmesi, Kanadalı Joseph-Armand Bombardier'nin küçük bir kar otosu yapmasını sağladı. 1959'da piyasaya çıkarılan bir ya da iki kişilik ticari kar otoları kısa sürede tutuldu ve Kuzey Amerika'da gözde bir eğlence aracı durumuna geldi. Ayrıca kışın balık ve yabanıl hayvan avlayanlar arasında da hızla yaygınlaştı. Kuzey Amerika ve Avrupa'da bir kış sporuna dönüşen kar otosu yarışları, 1970'lerin ortalarında profesyonel olarak düzenlenmeye başladı. Kar otosuyla ulaşılan en yüksek hız saatte 160 km'yi geçmektedir.

Kar otoları, kışın kurtarma çalışmaları, ormanlık alanların denetimi, elektrik ve telefon hatlarının onarımı ve doğa koruma görevlileri için taşımacılık gibi amaçlarla da kullanılır. Kanada Kraliyet Atlı Polisi (RCMP) ve Eskimoların eskiden köpekli kızaklarla yapılan işlerde, Laponların ise bazen ren geyiği sürülerini gütmeye yarandığı kar otolarını olası askeri amaçlar açısından deneme çalışmaları da yapılmıştır.

1980'lerde Kuzey Amerika'da kullanılmakta olan bir ya da iki kişilik kar otolarının sayısı 3 milyonu aşıyordu.

Kar parsı (*Panthera uncia*), *Felidae* (kedigiller) familyasından, uzun tüylü, güzel görümlü yırtıcı memeli türü. Orta Asya ve Hindistan Yarımadasının dağlarında, kışın 2.000 m, yazın 5.500 m dolayındaki yüksekliklerde görülür. İnce ve sık tüylü alt postu soğuğa

Kar parsı (*Panthera uncia*)
Kenneth W. Fink Root Resources

karşı iyi bir korunma sağlarken, uzunluğu 5 cm dolayındaki tüyler kalın dış postu oluşturur. Kar parsının genellikle soluk renkli olan tüyleri rozet biçimli koyu lekelerle süslüdür. Ayrıca sırtı boyunca uzanan yine koyu renkli bir çizgi vardır. Alt bölümündeki tüylerse daha uzun ve kirli beyazdır. Uzunlukları 90 cm'lik kuyruklarıyla birlikte yaklaşık 2 m'ye ulaşır. Omuz yükseklikleri 60 cm, ağırlıkları 23-40 kg dolayındadır. Kar parsları geceleri avlanmaya çıkarak marmot, yaban koyunu gibi çeşitli hayvanlarla beslenir. Dişiler ortalama 93 gün süren gebelik döneminin ardından iki-dört yavru doğurur.

Soyu tükenmek üzere olan öbür hayvanlarla birlikte *Red Data Book* listelerinde yer alan bu tür, bazı uzmanlarca *Leo* cinsinden sayıldığı gibi, iskelet yapısındaki ayrımlara dayanılarak ayrı bir cinsin (*Uncia*) tek üyesi olarak da sınıflandırılır.

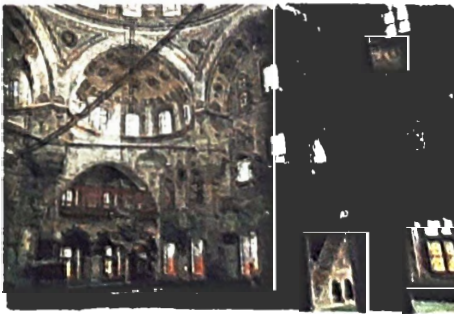
kâr payı, TEMETTÜ olarak da bilinir, şirket kârının hissedarlar arasında, hisseleriyle orantılı olarak ve hisselerinin türüne göre dağıtılan bölümü. Kâr payları, çoğunlukla nakit ödenmekle birlikte bedelsiz hisse senedi biçiminde de dağıtılabilir. Öncelikli hissedarların, kâr payı üzerinde genellikle sabit oranlı bir rüşhan hakkı vardır. Elinde adi hisse bulunanlar ise, öncelikli hisse senetlerine ödenen kâr paylarından geriye kalan bir bölümünü alırlar.

Bir şirket, kâr payı dağıtacağını açıkladığında, en son hangi tarihte kayda geçmiş hissedarların kâr payı alacaklarını belirtir. Kayıt tarihi ile kâr payının ödeneceği tarih arasında satın alınmış hisse senedinin alıcısı, yeni açıklanan kâr payını alamaz. Gerçekleşen kâr payından yararlanma hakkı olmaksızın satılan bir hisse senedinin fiyatı, çoğu kez kâr payı tutarınca düşer.

kar sınırı, kalıcı kar örtüsünün topografik alt sınırı. Yüzeyde biriken kar miktarı ile, eriyen ve buharlaşan kar miktarının aynı olduğu düzensiz bir hat biçimindedir. Yüksekliğe ve birçok başka etmene bağlı olarak önemli değişiklikler gösterir. Rüzgâra karşı olan ve öğleden sonra güneş alan yamaçlarda, öteki yamaçlara göre yaklaşık bir kilometre daha yüksekte olabilir. Geniş alanlarda, kar yağışı miktarı ve yaz aylarındaki sıcaklık düzeni tarafından belirlenir. Kutuplar gibi sıcaklığın düşük olduğu bölgelerde oldukça alçaktan, Ekvator gibi sıcaklığın yüksek olduğu bölgelerde ise oldukça yüksekte geçer. Çok kar yağışı alan nemli kıyı bölgelerinde, kuru kara iklim bölgelerine oranla daha alçaktır. Kar yağışının daha fazla olduğu yüksek ve orta enlemli bölgelerde ise Ekvator'dakinden daha yüksektir. Geniş alanlarda yapılan ortalama kar sınırı ölçümlerinden yararlanılarak, yüksekliği dünya çapındaki büyük iklim değişikliklerine bağlı olarak artan ya da azalan iklimsel kar sınırı hesaplanır. Buzul dönemlerinde iklimsel kar sınırı, günümüzde olduğundan 600-1.200 m daha aşağıdaydı.

Kar sınırının bir buzulu kestiği çizgiye buzkar (neve) sınırı denir.

Kara Ahmed Paşa Külliyesi, İstanbul'da Topkapı semtinde, Topkapı Caddesi ve Arpacı Emni Sokağı üzerinde, Mimar Sinan'ın yaptığı cami, medrese, sıbyan mektebi, türbe ve çeşmeden oluşan külliye. Yazıtı yoktur, Veziriazam Kara Ahmed Paşa adına, onun 1555'te öldürülmesinden sonra yapıldığı sanılmaktadır. Ahmed Paşa'nın sağlığında başladığını, ölümü üzerine yarım kalıp bir süre sonra tamamlandığını

Kara Ahmed Paşa Camii'nin iç görünüşü, İstanbul
Hasan Kuruazıcı

ileri süren kaynaklar da vardır. Sinan bu külliyenin camisinde, Edirne'deki Uç Şerefeli Cami'nin Beşiktaş'taki Sinan Paşa Camii'nde denediği plan şemasını daha da geliştirerek ve yanlardaki ikişer küçük kubbe kaldırarak uygulamıştır.

Caminin planı yaklaşık 20 m x 29 m boyutlarında, enine bir dikdörtgendir 12 m çapındaki kubbe duvarlara değil, altı tane porfir sütuna oturur. Bu sütunlardan ikisi kubbe, ikisi kuzey duvarının hemen önünde, öbür iki sütun ise yanlardadır. Caminin doğu ve batı beden duvarları yan sütunların yaklaşık 5 m dışına çekilmiştir. Böylece kubbenin taşıyıcı strüktürünü oluşturan sütunlar günümüz mimarlığındaki uygulamaya benzer biçimde, bölme işlevi gören duvarlardan ayrılmış, gizlemeye çalışılmadan ortaya çıkarılmıştır. Sütunları birbirine bağlayan büyük penci kemerlerin oluşturduğu altıgenin doğu ve batıya bakan dört kenarı, ikişer yarım kubbeyle desteklenmiştir. Dikdörtgen biçimli iç mekânın iki yanında, bu yarım kubbelerle yan duvarlar arasında kalan bölümler de ikişer sivri tonozla örtülmüştür. Beş kubbeli son cemaat yeri aynalı tonozla örtülü birer göz daha eklenerek iki yana doğru uzatılmıştır. Küçük, ama etkileyici mermer cümle kapısının yanlarında çok büyük iki pencere vardır. Sinan'ın birkaç yıl sonra Tahtakale'deki Rüstem Paşa Camisi'nde geliştirerek kullanacağı bu pencereler, içerideki mahfilin de önünden geçerek hiç bölünmeden iki kat boyunca yükselir ve 20. yüzyıl mimarlığındaki camdan perde duvarları aklı getirir. Minare cami küllisinin kuzeybatı köşesindedir.

Şadırvanlı iç avlunun üç yanını çeviren revaklar dördüncü (kible) yandaki son cemaat yerinden daha alçaktır; kubbeleri de onunkilerden daha küçüktür. Kuzeydeki revakın arkasını boydan boya, iki yandaki (doğu ve batı) revakların arkasını da yaklaşık kadar saran toplam 16 öğrenci hücreleri "U" biçimindeki medreseyi oluşturur. Bunların tam ortasında, kible ekseninin uzantısı üzerinde, kubbeli dersane yer alır. Dershaneyle iki yanındaki hücrelerin arkasındaki iki dehliz, arkadaki dar avluya geçit verir; burada helalar vardır.

Sıbyan mektebiyle türbe kuzeybatıda, helaların bulunduğu avlunun arkasından geçen sokağın öbür yanındadır. Yazıtında 1558/59'da yapıldığı belirtilen türbe büyük olasılıkla külliye'nin ilk tamamlanan yapısıdır. Altıgen bir gövdeyle bunun üstündeki onsekizgen kasnağa oturan çift çeperli bir kubbeden oluşur. Gövdenin köşeleri gömme sütunlarla daha belirginleştirilmiştir. Türbenin hemen yanındaki sıbyan mektebi kare planlı iki mekândan oluşan yalın bir yapıdır.

kara akciğer hastalığı bak. antrakoz

Kara Akıntı bak. Kuroşio

Alfabetik sıralama sözcük esasına göre yapılmıştır.

kara antilop (*Antilope cervicapra*), *Artiodactyla* (çifttoynaklılar) takımının *Bovidae* familyasından, Hindistan otlaklarında sürüler halinde yaşayan, çevik ve keskin gözlü antilop türü. Erkeklerin omuz yüksekliği yaklaşık 80 cm, boynuzları uzun, boğumlu ve sarmal biçimlidir. Karnı, bacaklarının içi ve gözlerinin çevresi beyazdır. Postunun öbür bölümleri önceleri kahverengiyken hayvan yaşlandıkça koyulaşır ve siyaha döner. Dişiler genellikle boynuzsuzdur. Postu-

Kara antilop (*Antelope cervicapra*)
Wolf Suschitzky

nun deseni erkekinkine benzerse de renkli tüyleri sarımsı kahverengidir.

Kara Atmaca, İngilizce BLACK HAWK. Yerli adı MA-KA-TAI-ME-SHE-KIA-KIAK (d. 1767, Sauk Sautenuk, Virginia Kolonisi - ö. 3 Ekim 1838, Des Moines Irmağı kıyısında bir köy, Iowa, ABD), Sauk ve Meskuaki Yerlilerinin önderi. Kabileye ait köylerin ve Illinois'daki Rock Irmağı boyunca uzanan verimli toprakların boşaltılması için hükümetin verdiği emre direnmesi, 1832'de kısa süren, ama çok sayıda Yerlinin ölümüyle sonuçlanan Kara Atmaca Savaşı'na yol açmıştır.

Kendi halkına ait topraklara beyazların yerleşmesine karşı çıkan Kara Atmaca, 1812 Savaşı'nda İngilizlerin safında bazı çarpışmalara katıldı. ABD subaylarının rakip kabile reisi Keokuk'u kendi yanlarına çekmesi, Kara Atmaca'yı kızdırarak onlara beslediği düşmanlığı daha da artırdı. Keokuk'un uzlaşmacı tutumu bir süre için Yerliler üzerinde etkili olduysa da, beyazların Yerlilerin mısır tarlalarına ve barınaklarına el koymayı sürdürmesi üzerine, buna karşı çıkan Sauk ve Meskuaki kabileleri Kara Atmaca'nın önderliğini kabul ettiler.

Bir yıl önce Iowa'ya sürülen Kara Atmaca, 1832'de halkının başına geçip Mississippi'yi aşarak hem tanım yapmak, hem de beyazların ilerlemesini durdurmak amacıyla ABD hükümetiyle aralarında anlaşmazlık konusu olan Illinois topraklarına girdi. Önderlik ettiği yaklaşık bin kişilik toplulukta yaşlıların, kadınların ve çocukların da bulunması Kara Atmaca'nın savaşıma amacında olmadığını gösteriyordu. Ama, yaklaşık 20 milyon hektarlık bir alanı kaplayan bu toprakların 1804'te kabile sözcüleri tarafından kendilerine bağışlandığını öne süren ABD hükümeti bölgeye birlikler göndererek Yerlilere karşı saldırıya geçti.

Kara Atmaca başlangıçta Illinois milis kuvvetlerini yenilgiye uğrattıysa da, beklediği yardımın gelmemesi, erzağının tükenmesi, adamlarının bir bölümünün açlık ve hastalıktan ölmesi ya da kaçması üzerine geri çekilmeye karar verdi. Rock Irmağı vadisi yoluyla kuzeye doğru geri çekilirken, Wisconsin'deki Bad Axe Irmağı kıyısında ABD birlikleriyle karşılaştı. Bu son çarpışmada Yerlilerin çoğu öldürüldü. Kara Atmaca kaçmayı başardıysa da kısa süre sonra yakalanarak önce Missouri'deki Jefferson Kışlası'na, daha sonra da Virginia'daki Monroe Kalesi'ne gönderildi. 1833'te de rehin olarak Keokuk'a teslim edildi. Yaşam öyküsü *Life of Ma-ka-tai-me-she-kia-kiak* (1833; Ma-ka-tai-me-she-kia-kiak'ın Yaşamı) adlı kitapta anlatılmıştır.

ABD, Kara Atmaca Savaşı'nın sonunda Sauk ve Meskuaki kabilelerinin Illinois ve Doğu Iowa'daki, Winnebago kabilelerinin de Güney Wisconsin'deki topraklarına el koydu. Öte yandan bu savaşın yenilgiyle sonuçlanması çevredeki bütün kabilelerin birkaç yıl içinde Kuzeybatı Toprakları'nın büyük bölümünü beyazlara terk ederek Uzakbatı'ya göç etmelerine neden oldu.

kara ayı, *Ursidae* (aygiller) familyasından, biri Asya'da öbürü Kuzey Amerika'da yaşayan iki ayı türünün ortak adı.

Asya kara ayısı ya da Tibet ayısı (*Selenarctos thibetanus*) Asya'nın orta ve doğu kesimlerinde dağlık bölgelerde, genellikle ormanlarda ya da çalılık yerlerde görülür. Yazın 3.600 m dolayındaki yüksekliklerde dolaşır ve kışa doğru aşırı beslenerek iyice yağlanır. Önemli bir bölümünü uyuyarak geçirdiği kış aylarında 1.500 m'nin altına değin inebilir. Erişkinlerin ağırlığı yaklaşık 110 kg, uzunluğu 130-160 cm, kuyruğu 7-10 cm'dir. Genellikle parlak siyah, bazen kahverengimsi olan postunun göğüs bölümünde hilal biçiminde beyazımsı bir leke vardır. Dişiler altı ay süren gebelik dönemlerinin ardından genellikle iki yavru doğurur.

Asya kara ayısı ekili tarım alanlarını yağmaladığı gibi bazen evcil hayvanlara da saldırır. Bu aylar Japonya'nın yerli halklarından Aynular tarafından kutsal sayılmış, Çinliler ise eti ve kemisini tedavi amacıyla kullanmıştır.

Amerika kara ayısı (*Ursus americanus*) giderek azalmasına ve dağılım bölgesinin giderek daralmasına karşın, Kuzey Amerika'daki en yaygın ayı türü olma özelliğini sürdürmektedir. Erken yaşlarda kolay eğitilirse de zamanla saldırganlaşabilir. Erişkinlerin uzunluğu 150-180 cm, ağırlıkları 90-270 kg'dır. Bu ayların taba ve mavi boz postlu olanları da vardır. Ama postları ne renk olursa olsun yüzleri kahverengi, göğüsleri genellikle beyaz lekeli.

Amerika kara ayısı çeşitli hayvanların (örn. memeliler, balıklar) yanı sıra çam kozalağı, üzüm suyu meyve ve kök gibi çeşitli bitkisel maddelerle de beslenir. Bazen kamp yerlerine girerek yenebilir her şeyi yagmalar.

İki yılda bir üreyen dişiler 100-215 günlük gebelik dönemlerinin ardından renkleri değişik olabilen 1-4 yavru doğurur.

kara bakal (*Turdus merula*), KARATAVUK olarak da bilinir. *Passeriformes* (ötücükuşlar) takımının *Turdidae* familyasından, Avrasya'nın ılıman bölgelerindeki ormanlarda ve bahçelerde yaygın biçimde görülen kuş türü. Kara bakallar Avrasya'nın dışında Yeni Zelanda ve Avustralya'da da yaşar. Uzunlukları 25 cm'dir. Erkeklerin gagası parlak sarı, tüyleri siyah, dişilerin gagası soluk, tüyleri kahverengidir. Çeşitli meyvelerin yanı sıra solucan ve salyangoz gibi hayvanları da yer. Türkiye'de ağaç topluluklarının yaygın olduğu yerlerde görülen bu kuşların dişi bazı yörelerde boz bakal adıyla tanınır.

kara balina, *Delphinidae* familyasının *Globicephala* cinsini oluşturan ve kutup bölgelerine yakın sular dışında hemen tüm denizlerde görülebilen, ince uzun yapılı balinaların ortak adı. Birbirlerine çok benzeyen bu balinaların tek bir tür altında toplanan uzmanların yanı sıra *G. melaena*, *G. macrorhyncha* ve *G. scammoni* türlerine ayıranlar da vardır. Vücudu tümüyle siyahsa da çoğunun göğsünde belirgin bir leke bulunur. Çıkık alınları ve gagaya benzer burunları olan bu balinaların uca doğru sivrilmiş yüzme ayakları vardır. Dişilerden

daha iri olan erkeklerin uzunlukları 4-6 m'dir.

Kara balinalar kimi zaman binlercesinin bir arada bulunduğu büyük sürüler halinde

Kara balina (*Globicephala melaena*):
Florida'daki Marineland adlı okyanus
akvaryumunda bir gösteri
Appel Color Photography

yaşar. Başlıca besin kaynakları kalamarlardır. Kara balina, eti ve yağı için avlanmakta, bazı bölgelerde bu av, kırım düzeyine ulaşmaktadır. Ayrıca okyanus akvaryumlarında (osenaryum) eğitilerek çeşitli gösterilerde de kullanılır.

kara barut, patlayıcılarda ve ateşli silahlarda kullanmak üzere geliştirilen ilk patlayıcı karışım türü. Ayrıca bak. barut.

kara cisim, SIYAH CİSİM olarak da bilinir, fizikte, üzerine düşen tüm ışınım enerjisini soğuran yüzey. Bu tür cisimler, gelen görülebilir ışığı yansıtmayıp tümüyle soğurduklarından, yüzeyleri siyah görünür, bu nedenle de bu adla anılırlar. Işınım enerjisini tümüyle soğuran yüzeylerin var olabileceğine yönelik düşünceden, ışınım olaylarının incelenmesinde yararlanılır.

En kolay elde edilebilen kara cisim, içi siyaha boyanmış bir kutunun üzerine açılmış küçük bir deliktir; bu delikten giren ışınlar kutunun içinde soğurulurlar ve tekrar dışarı çıkamazlar. Isı karasıyla kaplı bir yüzey gelen ışığın yaklaşık yüzde 97'sini soğurur ve bu nedenle birçok uygulamada kara cisim olarak kabul edilebilir. Öte yandan parlatılmış metal yüzeyler gelen ışının yalnızca yüzde 6'sını soğurarak geri kalanını yansıtırlar.

Kara Cuma, ABD tarihinde, hızla düşen altın fiyatlarının menkul değerler piyasasında paniğe yol açtığı 24 Eylül 1869 günü. Çöküş, banker Jay Gould ile demiryolu patronu James Fisk'in altın piyasasında darlık yaratarak altın fiyatını tırmandırma çabalarının sonucuuydu. Plan, hükümetin elindeki altının piyasa dışında tutulmasına dayanıyordu; spekülörler siyasal nüfuzlarını kullanarak bu sonucu elde etmişlerdi. Ama Başkan Ulysses S. Grant, planın farkına varınca hükümetin piyasaya 4 milyon dolarlık altın sürmesini emretti. Bu

önce spekülâtorleri, ardından da bütün altın piyasasını çöktürdü. Olay, ekonomiye ve Grant yönetiminin saygınlığına büyük zarar verdi

kara delik, son derece yoğun bir kütleçekimine sahip olan ve bu nedenle çekim alanına giren hiçbir şeyi, hatta ışığı bile bırakmayan varsayımsal gökcsimi. Kara delikler, büyük kütleli yıldızların ömürlerini tüketmeleri sonucunda oluşabilir. Bu tür bir yıldız, yaşamının son evresinde içerdigi tüm termonükleer yakıtları yakarak tükettiğinde, kararsız duruma gelir ve kütleçekiminin etkisiyle büzülmeğe başlar. Yıldız oluşturan maddenin tümünün olanca ağırlığıyla merkeze doğru çökmesi, yıldızın sıfır hacim ve sonsuz yoğunluk noktasına kadar sıkışmasına neden olur; cismin bu durumuna tekillik denir. Bir kara deliğin yapısının ayrıntıları Albert Einstein'ın genel görelilik kuramına (bak. görelilik) dayalı olarak hesaplanabilir. Tekillik kara deliğin merkezini oluşturur ve cismin "yüzeyi" olarak tanımlanan olay ufkunun arkasında gizlenir. Olay ufkunun içinde kaçma hızı (maddenin, herhangi bir gökcsiminin kütleçekimi alanının etkisinden kurtulmak için sahip olması gereken hız) ışık hızını aşar, bu nedenle de ışık ışınları bile kara delikten uzaya kaçamaz. Işınım salmayan büzülüş yıldızların varlığını ilk kez 1916'da Alman astronom Karl Schwarzschild saptadı; sonraları olay ufkunun yarıçapı, Schwarzschild yarıçapı olarak adlandırıldı. Schwarzschild yarıçapının büyüklüğünün, çöken yıldızın kütlesiyle orantılı olduğu kabul edilir. Kütlesi Güneş'inkinden 10 kat daha büyük olan bir kara deliğin yarıçapı 60 km olacaktır.

Herhangi bir yıldızın bir kara delik haline gelebilmesi için, kütesinin Güneş'in kütesinden en azından üç kat daha fazla olması gerekir. Daha küçük kütleli yıldızlar evrimlerinin sonunda daha düşük oranlarda çökecek büzülürler ve bunun sonucunda ya beyaz cüce ya da nötron yıldızı durumuna gelirler.

Kara delikler genellikle sıradan bir yıldızın çevresinde araştırılır, çünkü bu tür cisimler ancak çevrelerindeki madde üzerinde uyguladıkları kütleçekimi etkisiyle saptanabilir. Eğer bir kara delik bir çiftyıldız sisteminin bileşenlerinden biri ise, yoldaşından ona akan madde hızla ısınacak ve daha sonra kara deliğin olay ufkuna girmeden önce X ışınları salacak, ardından da sonsuza değin kaybolacaktır. Birçok araştırmacı, X ışınları kaynağı olan Kuğu X-1 çiftyıldız sisteminin bileşenlerinden birinin bir kara delik olduğunu inanmaktadır. 1971'de Kuğu (Cygnus) takımıyıldızında keşfedilen bu çiftyıldız, birbiri çevresinde 5-6 günlük bir periyotla dönen bir mavi üstdev ile bunun görünmeyen bir yoldaşından oluşur. Çiftyıldızın yörüngesi üzerinde yapılan incelemelerden, görünmeyen bileşenin kütesinin yaklaşık olarak Güneş kütesinin sekiz katı olduğu belirlenmiştir; bu, kara deliğin oluşumu için gerekli olan en az kütle büyüklüğünün çok üstündedir.

Bazı kara deliklerin yıldız kökenli olmadığı sanılmaktadır. Kuramsal olarak, belirli miktardaki bir gaz kütlesi yeterince sıkıştırılırsa bir kara delik oluşabilir. Bazı astronomlar, yıldızlararası uzayda bulunan çok büyük hacimlerdeki gazın toplanarak, kuvarların ve patlar gibi gözüken bazı özel gökada sistemlerinin merkezinde büzülüşünün ve böylece aşırı yoğun kütleli kara deliklerin oluşmasına yol açtığını ileri sürmüşlerdir. Hızla yoğunlaşarak kara deliğe dönüşen bir gaz kütesinin aynı miktardaki bir kütle için çekirdek kaynaşması (füzyon)

sırasında salacağı enerjiden 100 kat daha fazla enerji vereceği hesaplanmıştır. Buradan kalkarak, Güneş'in kütesinden milyoyhlarca ya da milyarlarca kat daha büyük olan bir yıldızlararası gaz kütesinin, kütleçekimi kuvvetinin etkisiyle yoğunlaşarak büyük bir kara deliğe dönüşmesi sırasında açığa çıkan enerjinin, kuvarların ve bazı gökada sistemlerinin yaydığı enerjiye eşdeğer olduğu söylenebilir.

İngiliz astrofizikçi Stephen Hawking, yıldız kökenli olmayan bir başka kara delik türünün daha var olduğunu ileri sürmüştür. Hawking'in kuramına göre, 20 milyar yıl kadar önce evrenin oluşumuna yol açan büyük patlama (big-bang) sırasında ortaya çıkan aşırı sıcak ve yoğun ortamda, kütesi küçük gezegenler (asteroit) kadar ya da ondan daha az olan çok sayıda küçük kara delik oluşmuştur. Mini kara delik olarak adlandırılan bu cisimler, daha büyük türlerin tersine zamanla kütlelerini yitirmişler ve yok olmuşlardır. Bir mini kara deliğin çok yakınlarında, proton gibi temel (atomaltı) parçacıklar ile bunların karşıt parçacıkları (örn. karşıt protonlar) oluşmuş olabilir. Eğer bir proton ile bir karşıt proton kara deliğin kütleçekimi etkisinden kurtulmayı başarmışlarsa, bunlar birbirini yok etmişler ve bu sırada enerji açığa çıkarmışlardır; bu enerji aslında bunların kara delikten aldıkları enerjidir. Bu sürecin birçok kez yinelenmesi durumunda kara delik tüm enerjisini ve dolayısıyla bunun eşdeğeri olan kütesini yitirerek kaybolmuştur.

Kara Denizi, Rusça КАРСКОЕ МОРЕ. Kuzey Buz Denizi'nin bir uzantısını oluşturan su kütlesi. Batı Sibirya (Rusya Federasyonu) açıklarında yer alır. Batıda Novaya Zemlya Adaları, kuzeybatıda Franz Josef Toprakları, doğuda da Severnaya Zemlya Adalarıyla çevrilidir. Kuzeyde, Kuzey Buz Denizi Havzası, batıda Barents Denizi, doğuda da Laptjev Deniziyle bağlantısı vardır. Yüzölçümü 880.000 km², ortalama derinliği 127 m, en derin yeri 622 m'dir.

Karaya derin koylar oluşturarak sokulan denize, Yenisey, Obi, Pyasina ve Kara (deniz adını bu akarsudan alır) ırmakları dökülür. Büyük bölümü kuzey kesiminde yer alan adalar jeolojik köken ve yüzey şekilleri bakımından büyük farklılıklar gösterir; bu adaların bazıları dağlık, bazıları tümüyle buz kütleleriyle kaplı, bir bölümü de düz ve kumluktur.

Kara Denizi Sibirya Kıta Sahaneliği üzerinde yer aldığından yaklaşık yüzde 40'ın derinliği 49 m'den daha azdır; derinliği 450 m'yi geçen kesimleri ise toplam yüzölçümünün yalnızca yüzde 2'sini oluşturur. Sahanelik, iki derin ve geniş deniz çukuruyla bölünür: Franz Josef Toprakları'nın doğusunda 622 m derinliğindeki Svyatov Anni ve 333 km doğuda buna paralel uzanan, 451 m derinliğindeki Voronin Çukuru. Novaya Zemlya'nın doğusunda ise 199-398 m derinliğindeki Novaya Zemlya Çukuru yer alır.

Kara Denizi, son Buzul Çağında buzların çözülmesi sonucu oluşmuştur. İnce bir milli tortul katmanının altında buzul kalıntılarına rastlanır. Deniz tabanının kuzeydoğu kesimi kayalık kütleler içeren topraklarla kaplıdır; kıyıların bir bölümü sıg ve kumluktur. Kara Denizi'nin tuzluluk oranı Obi ve Yenisey'in ağzına yakın yerlerde binde 10-12 iken, Franz Josef Toprakları'nda binde 33'e yükselir.

Kışlar sert rüzgârlı ve kar fırtınalı, yazlar ise karlı, kar fırtınalı ve sisli geçer. Yılın büyük bir bölümünde deniz buzla kaplıdır. Sıcaklık kuzeyde yılın 9-10 ayında, güneyde de 7-8 ayında 0°C'nin altına düşer. Ocak ayı

ortalama sıcaklığı -28°C ile -20°C arasında, temmuz ayı ortalama sıcaklığı da -1°C ile 6°C arasında değişir. Bugüne değin yaşanan en düşük sıcaklık -46°C, en yüksek sıcaklık da 16°C olmuştur.

Kara Denizi'nin su kütlesi son derece soğuk ve katmanlıdır. Kış aylarında ortalama -1,6°C olan su sıcaklığı, yaz aylarında güneybatı kesimlerinde 6°C'ye, kuzey kesimlerinde ise 2°C'ye ulaşır. Akıntılar, denizin güneybatı ve kuzeydoğu kesimlerinde saat yönünün tersinde hareket eder.

Kara Denizde yaşayan başlıca balık türleri morina, sombalığı ve mersinbalığıdır. Memeliler arasında fok, ak balina, mors ve kutup ayısı sayılabilir.

Rus Kuzey Denizi yolu üzerinde bulunan Kara Denizi'nin başlıca limanı Dikson'dur. Limandan yüklenen malların başında kereste, yapı malzemeleri, kürk ve gıda maddeleri gelir. Obi-Yenisey bölgesinde geniş petrol ve doğal gaz yataklarının bulunmasıyla Kara Denizi üzerinden yapılan taşımacılık önem kazanmıştır.

Kara Dikilitaş, Kral III. Şalmanez'e (hd İÖ 852-824) ait Asur anıtı. Bugüne değin ortaya çıkarılan Asur dikilitaşları arasında en eksiksizidir. Üstünde, çeşitli askeri sefer

Kral III. Şalmanez'e ait Kara Dikilitaş, İÖ 9. yy; British Museum, Londra
British Museum, Londra

ve zaferleri. İsrail kralı Yehu'nun (hd İÖ y. 842-815) haraç ödemesini canlandıran sahneler ve çivi yazılı metinler yer alır. Yaklaşık 2 m yüksekliğindeki bu bazalt blok, 1845'te Irak'ta, Musul'un güneyindeki Eski Kalhu'da (Kitabı Mukaddes'te Kalah, bugün Nimrud) Austen Henry Layard tarafından ortaya çıkarılmıştır; bugün British Museum'da bulunmaktadır.

Kara-e (Japoncada "Çin tarzı resim"), Japon sanatında Tang hanedanı dönemi (618-907) Çin sanatını örnek alan bezeyici resim üslubu. Daha çok Çin tarzında düşsel manzaralar ile Çin masal ve destan resimlemeleri biçimindedir.

Kara-e Japonya'da Nara (645-794) ve Heian (794-1185) dönemlerinde kullanıldı. Yeterli Yamato-e (Japon Resmi) geleneğinin gittikçe yaygınlaşmasına karşın 10., 11. ve 12. yüzyıllarda önemini korudu, ama uygulama alanı resmi ve dinsel malzemeyle sınırlı kaldı.

Kara El, İtalyanca MANO NERA, yaklaşık 1890'dan 1920'ye değin belli başlı ABD kentlerindeki İtalyan yerleşmelerinde, Sicilya ve İtalya göçmeni gangsterlerin yönettiği haraç şebekelerine verilen ad. Özellikle New York kenti, Chicago, New Orleans ve Kansas kentinde etkili olan bu şebekelerin yerel tüccarlarla başka zenginlerden canlarına ya da mallarına zarar verme tehdidiyle haraç koparmak için gönderdikleri mektuplarda kara el ve kama gibi semboller bulunuyordu. İki yasağının yürürlüğe girmesi ve büyük yatırım gerektiren içki kaçakçılığının başlamasıyla Kara El çeteleri etkisizleşti.

Kara El çetelerinin en ünlü patronlarından biri, Manhattan'daki "Küçük İtalya"da yaşayanların Lupo (Kurt) lakabıyla andığı Ignazio Saitta'ydı. Saitta 1920'de federal yetkililerce kalpazanlık suçundan tutuklandı ve 30 yıl hapse mahkûm oldu. Kara El'in en ünlü düşmanı ise New York Emniyet Müdürlüğü'nden Teğmen Joseph Petrosino'ydu (1860-1909). Yüzlerce çete üyesini yakalayıp tutuklatan ya da ülke dışına sürdüren Petrosino 1909'da Sicilya'da bulunduğu sırada Palermo'da vurularak öldürüldü.

Kara El, Sırp-Hırvat dilinde CRNA RUKA, asıl adı UJEDINJENJE ILI SMRT (Sırp-Hırvat dilinde "Birlik ya da Ölüm"), 20. yüzyılın başlarında, Sırbistan dışında yaşayan Sırların Habsburg ve Osmanlı egemenliğinden kurtulmasını sağlamak amacıyla terörist yöntemler kullanarak mücadele eden gizli Sırp örgütü. Avusturya arşidükü Franz Ferdinand'ın ölümüyle sonuçlanan suikastı (1914) düzenleyerek I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesinde etkili olmuştur.

1911'de Albay Dragutin Dimitriyeviç'in kurduğu derneğin üyeleri, çoğunlukla subaylarla devlet görevlilerinden oluşuyordu. Merkezi Belgrad'daydı. 1912-13'teki Balkan Savaşları'ndan önce Makedonya'da silahlı çeteler örgütledi, Bosna'da devrimci hücrelerden oluşan bir ağ kurdu. Sırbistan'da orduya egemen oldu ve memurları terör yoluyla sindirerek hükümeti büyük ölçüde etkisi altına aldı. Gıgide güçlenerek hükümetle boy ölçüşebilir duruma geldi. Sürgündeki Sırp ordusunun başkomutanı Prens Aleksandar, bu güçlü rakipten kurtulmak için 1917'de Selanik'te Kara El önderlerini gerçekliği kuşkulu suçlamalarla mahkeme önüne çıkardı. Aralarında Dimitriyeviç'in de bulunduğu üç kişi idam edildi, 200'ü aşkın üye hapsedildi.

Kara Gömlekliler, İtalyanca CAMICIA NERA 1919-23 arasında SQUADRE D'AZIONE (Eylem Mangaları), 1923-43 arasında MILIZIA VOLONTARIA FASCISTA PER LA SICUREZZA NAZIONALE (Ulusal Güvenlik İçin Gönüllü Faşist Milisi), Benito Mussolini yönetimindeki İtalyan faşistlerinin oluşturduğu silahlı birlikler.

Uniforma olarak kara gömlek giyen ilk birlikler, sosyalistlerce kurulan siyasal ve sendikal örgütleri dağıtmak amacıyla Mart 1919'da örgütlendi. Ama 1920'nin sonlarına doğru sosyalistlerin yanı sıra komünist, cumhuriyetçi ve öteki örgütlere de saldırıya başlayıp yüzlerce kişiyi öldürdüler, her yerde yeni silahlı faşist birlikler kurdular. 24 Ekim 1922'de faşistlerin Napoli'de düzenlediği bir kurultayda ülkenin her yanından gelen silahlı Kara Gömlekliler'in toplanması, Mussolini'yi iktidara getiren ünlü Roma Yürüyüşü'nün başlangıcını oluşturdu.

Devlet görevlileri dışındaki Kara Gömlekliler 1 Şubat 1923'te Ulusal Güvenlik İçin

Gönüllü Faşist Milisi adıyla resmi bir örgüte dönüştürüldü. Yalnızca bu faşist milisler değil, özellikle ulusal bayramlarda öteki faşistler ve yandaşları da kara gömlek giyirdi. Mussolini'nin 1943'te devrimleriyle birlikte kara gömlek ve Kara Gömlekliler utanç konusu oldu.

Kara Harp Okulu, eskiden MEKTEB-I ULUM-I HARBIYE, MEKTEB-I HARBIYE, HARBIYE MEKTEBİ, Türkiye Cumhuriyeti Kara Kuvvetleri'ne subay yetiştiren askeri okul. Lisans düzeyinde yükseköğrenim verir. Askeri lise öğrencilerinin yanı sıra, gereksinim duyulduğu oranda ve sınavla, sivil liselerin matematik ve fen kollarından da öğrenci alır.

Kara Harp Okulu'nun temeli orduda ve devlet örgütünde önemli modernleşme girişimlerinde bulunulduğu II. Mahmud döneminde (1808-39) atıldı. Ahmed Fevzi Paşa'nın Hassa Ordusu'nun yaşça küçük ve yetenekli erlerinden bir bölümünü ayırarak 1831'de Selimiye Kışlası'nda kurduğu Sıbyan Bölükleri okulun çekirdeğini oluşturdu. Bölükler 1834'te Maçka Kışlası'na taşındı ve II. Mahmud okulu Mekteb-i Ulum-i Harbiye adıyla resmen öğretime açtı. Mekteb-i Ulum-i Harbiye o dönemde dokuz sınıftıydı. İlk sekiz sınıfı ilköğretim düzeyindeydi. Bunlarda başarı göstererek son sınıfı okumaya hak kazananlar matematik, hendese, resim, harita gibi derslerin yanında hafif ve büyük tahkimat, topçu, piyade ve süvari talimleri görüyordu.

1841'de alt sınıflar Mekteb-i Fünun-ı İdadiye, yüksek bölümü Mekteb-i Ulum-i Harbiye olarak yeniden örgütlendi. 1844'te Mekteb-i Ulum-i Harbiye Pangaltı'daki Tophane-i Amire Hastanesi binasına taşındı. 1845'te askeri okulların geliştirmek amacıyla oluşturulan bir kurul, Mekteb-i Ulum-i Harbiye'nin dört sınıfı olmasını, burada yalnızca askerlik derslerinin okutulmasını kararlaştırdı. Ayrıca hazırlık için İstanbul'da ve ordu merkezlerinde beş sınıfı Mekteb-i Fünun-ı İdadiye adlı okulların açılmasını öngördü. 1847'de her iki okul Mekteb-i Harbiye adıyla Pangaltı'da öğretime başladı; okulun bulunduğu semte de Harbiye dendi. Var olan süvari ve piyade sınıflarına ertesi yıl baytar ve iki yıllık erkân-ı harbiye sınıfları da (bak. Erkân-ı Harbiye Mektebi) eklendi. Son düzenlemeden sonra ilk mezunlarını 1853'te veren Mekteb-i Harbiye, o yıl Taşkılla'ya taşındı. 1858'de Gülhane'de Mekteb-i Tıbbiye'nin bulunduğu binaya, 1862'de de Pangaltı'da, yanan eski binanın yerine yaptırılan yeni binaya geçti. 1868'de Avrupa'daki belli başlı askeri okulların programları göz önünde bulundurularak Mekteb-i Harbiye'de öğretim süresi üç yıla indirildi.

II. Abdülhamid döneminde (1876-1909) gerek Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane, gerek Mekteb-i Harbiye içinde filizlenen özgürlükçü akımlar yönetim çevrelerinde rahatsızlık yarattı. Bu nedenle İstanbul'dan başka vilayetlerde de subay yetiştiren okulların açılması, böylece bu tür akımların merkezleşmesinin önüne geçilmesi yoluna gidildi. 1904'te Edirne, Erzincan, Manastır, Şam ve Bağdat'ta beş harp okulu açıldı. Ama II. Meşrutiyet'in ilanından (1908) sonra bu okullar kapatıldı; Mekteb-i Harbiye de yeniden düzenlenerek öğretim süresi iki yıla indirildi ve kıta eğitimine ağırlık verildi.

I. Dünya Savaşı (1914-18) sırasında Mekteb-i Harbiye'de öğretim büyük ölçüde aksadı ve daha çok talimghâhlarda subay yetiştirilmesi yoluna gidildi. Mondros Mütarekesi'nden (30 Ekim 1918) sonra öğrencilerin büyük bölümü Anadolu'ya geçti ve 15 Temmuz 1920'de Ankara'da, Abidin Paşa Köşkü'nde açılan Sunuf-ı Muhtelif Zabıt Namzetleri Talimghâhı, Cumhuriyet'in ila-

nından sonra yeniden örgütlenen Kara Harp Okulu'nun çekirdeğini oluşturdu.

Talimghâh 1 Nisan 1923'te Harbiye Mektebi adını aldı; aynı yılın sonunda yeniden İstanbul'da Pangaltı'daki binasına taşındı. Harbiye Mektebi bir yandan normal eğitimi sürdürürken bir yandan da savaş yıllarında talimghâhlarda yetişen subayların kuramsal eksikliklerini giderecek özel öğretim programları uyguladı.

Kara Harp Okulu 7 Eylül 1936'da Ankara'daki bugünkü binasına taşındı. 1945'te öğretim programında değişiklik yapılarak askerlik derslerinin yanı sıra teknik ve kültür dersleri de okutulmaya başladı. 1948'de öğretim süresi, biri meslek hazırlama sınıfı olmak üzere üç yıla çıkarıldı. 1962-63 öğretim yılında meslek hazırlama sınıfı kaldırıldıysa da 1971'de yeniden üç yıllık öğretime döndü.

Kara Harp Okulu'na ilişkin son düzenleme 27 Mart 1979'da çıkarılan 2218 sayılı yasayla yapıldı. Buna göre öğretim süresi dört yıla çıkarıldı, öğretim programı askeri bilim dersleri, fen bilim dersleri, teknik bilim dersleri, sosyal bilim dersleri olarak gruplandırıldı. Günümüzde Kara Harp Okulu'nda birinci sınıf öğrencilerinin tümü aynı bilim derslerini okumaktadır. İkinci sınıfta ise başarıları ve istekleriyle kuvvet kontijanları göz önünde tutularak bilimsel dallara ve askeri meslek sınıflarına ayrılırlar.

Kara Irmak, Vietnam dilinde SONG DA, Çince LI-HSIEN CHIANG, Kızıl Irmağın (Song Hong) başlıca kollarından biri. Yaklaşık 800 km uzunluğunda olan ırmak, Çin'in güneybatısındaki Yunnan yönetim bölgesinin orta kesimlerinden doğar. Kızıl Irmağa koşturarak güneydoğuya doğru aktıktan sonra Vietnam sınırları içine girer. Hanoi'nin yaklaşık 56 km kuzeybatısındaki Viet Tri'de Kızıl Irmağa karışır. Hanoi'nin yaklaşık 72 km yukarısındaki Cho Bo'ya kadar, hem derinlik hem de genişlik açısından ulaşımaya elverişlidir. Gemiler Kızıl Irmak aracılığıyla Viet Tri'ye kadar ilerleyebilirler. Irmak Cho Bo'daki ivinti yerlerinin ötesinde yeniden ulaşımaya elverişli hale gelir ve çünkellerle(*) altı düz tekneler Lai Chau'ya kadar ulaşabilir.

kara kalkanı bak. kıta kalkanı

Kara Kemal (d. 1868, İstanbul - ö. 29 Temmuz 1926, İstanbul), siyaset adamı.

Genç yaşta meşrutiyet yanlısı gizli örgütlerde yer aldı. 1907'de, posta memuru olarak görev yaptığı İstanbul'da İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin şubelerini kurmakla görevlendirildi. II. Meşrutiyet'in ilanından (1908) sonra cemiyetin İstanbul müfettişliğine getirildi, 1912'de de genel merkez yönetimine girdi. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin "milli iktisat" politikasının mimarlarından oldu. Kourdurduğu anonim şirketler aracılığıyla Hristiyan ve Musevi azınlıklardan denetimindeki ticaret yaşamını "Türkleştir-meye" çalıştı. Anadolu Milli Mahsûlat Osmanlı Anonim Şirketi'ni, Milli İthalat Kantariye Anonim Şirketi'ni ve Milli Ekmekçi Anonim Şirketi'ni kurdu. Tüketim kooperatiflerinin, esnaf örgütlerinin kurulmasına öncülük etti. İttihat-ı Milli Bankası'nın oluşturulmasına katkıda bulundu. I. Dünya Savaşı sırasında İstanbul'un yiyecek sorununun çözümünden sorumlu oldu, 1917'de de Talat Paşa hükümetinde iase nazırlığı yaptı. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından (30 Ekim 1918) sonra İstanbul'daki ilk direniş örgütlerinden olan Karakol Cemiyeti'nin kurulmasına öncülük etti. Ama çalışmaları sırasında Anadolu'daki direniş hareketinin kendi denetiminde olduğu izlenimini yarattığı gerekçesiyle, Mustafa Kemal

tarafından etkisizleştirildi. 1920'de de İngilizler tarafından Malta'ya sürüldü.

Kurtuluş Savaşı'ndan sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yeniden canlandırılması için çalıştı. 16 Ocak 1923'te İzmir'de Mustafa Kemal'e yaptığı görüşmede yeni rejimin oluşturulmasına İttihatçıların da katılmasını istedi. Politikaların belirlenmesine etkin biçimde katılma isteği Mustafa Kemal tarafından geri çevrildi. Kara Kemal ve çevresindekilerin varlığı Cumhuriyet yönetimi için sürekli bir kaygı kaynağı oldu. 1926'da İzmir'de Mustafa Kemal'e düzenlenen suikast girişimi nedeniyle İttihatçı kadronun önderleri tutuklandı ve rejimi yıkmaya çalışmakla suçlandı. Yargılamada bulunmayan Kara Kemal, İstiklal Mahkemesi'nce gıyabında ölüm cezasına çarptırıldı. Bir süre sonra, İstanbul'da saklandığı bir evde kuşatıldı, yakılanacağını anlayınca intihar etti.

kara köprüsü, jeolojik çağlar içinde çeşitli kara parçalarını birbirine bağlayarak, bitki ve hayvan türlerinin daha geniş alanlara yayılmasını sağlayan kıstakların ortak adı. Amerika kıtasının fauna oluşumu üzerinde etkili olan, Alaska-Sibirya arasındaki kara köprüsü Tersiyer (Üçüncü) (y. 65-2,5 milyon yıl önce) ve Pleistosen (y. 2,5 milyon-10 bin yıl önce) dönemler boyunca, zaman zaman çökmekle birlikte varlığını sürdürmüştür. Bu kara köprüsü üzerinden çok sayıda canlı, bu arada insanlar da Asya'dan Amerika'ya geçmiştir.

Bir başka önemli kara köprüsü olan Panama Kistağı ise Tersiyer Dönemde çökerek sular altında kalmış ve bu durum Kuzey ve Güney Amerika faunalarının, bağımsız olarak evrimleşmesine yol açmıştır. Bu köprü Pliyosen Dönemde (y. 6-3,5 milyon yıl önce) birkaç bin yıl su üstünde kalmıştır.

kara kum, dayanıklı ağır mineral (yoğunluğu kuvarsinkinden daha büyük olan mineraller) molozlarından oluşan, çoğunlukla koyu renkli yığılma. Akıntının ve dalga enerjisinin ancak hafif malzemeleri sürüklemeye yeterli olduğu akarsu yataklarında ya da kumsallarda bulunur. Böylece kayaların bileşiminde çok az bulunsalar bile ufalanmaya ve aşınmaya dayanıklı ağır mineraller bu alanlarda yoğunlaşır. Bu çökellerin bulunduğu alüvyonlu alanlardan altın, platin ve öteki az bulunan metallerin yanı sıra magnetit, kasiterit ve zirkon çıkarılır.

kara kurşun, eskiden Avrupa'da grafit(*) verilen ad. Ama grafit kurşun içermediğinden bu yanlışlık daha sonra düzeltilmiştir.

kara kutu bak. uçuş kayıt kutusu

kara kuvvetleri, temel görevi kara çarpmalarını yürütmek olan, savaş için eğitilmiş, örgütlü silahlı güç. Geçmişte kara kuvvetlerini belirtmek için kullanılan ordu terimi, daha geniş anlamda silahlı kuvvetlerin tümünü de kapsar. Ayrıca kara kuvvetlerinin bölgesel düzeyde örgütlenmesine göre ya da belirli askeri harekâtlar için oluşturulan büyük birimlere de ordu denir.

Kara kuvvetlerinin doğuş tarihi konusunda kesin bilgiler yoktur. Bununla birlikte Mezopotamya'da ve Mısır'da kent-devletlerinin ortaya çıkışı, bu devletlerin ekime elverişli topraklar ve su kullanma hakları için sürekli mücadele etmeleri, kalelerin inşa edilmesi ve kent-devletlerinin krallıklara ya da imparatorluklara dönüşmesi gibi gelişmelerle birlikte orduların da ortaya çıktığı ve geliştiği kabul edilir. İlkçağda dört tür silahlı güç ayırt edilebilir. Bunların en önemlisi hükümdarın koruyuculuğunu üstlenen savaşçı kasttı; araştırmacılar, çeşitli antik devlet-

lerde var olan bu kast sisteminin kökenleri konusunda görüş birliğine varamamıştır. Bazı durumlarda savaşçı kast, belli bir yöreyi fethettikten sonra burada yaşayanları silahsızlandırarak serf haline getiren ve silahları kendi elinde toplayan fetihçi halktan oluşuyordu. Bazı başka durumlarda ise savaşçı kast belli bir soya ya da ırka dayanıyordu. Hükümdarı doğrudan koruyan muhafız birliğinin hemen ardından, önem sırasına göre, başkentin dışındaki bölgelerde vali ya da bir prensin yönetiminde hizmet veren taşra birlikleri gelirdi. Antik Çağda oldukça sık rastlanan bir başka askeri güç paralı askerlerdi; bunlar bazen kölelerden, bazen de çapulculardan oluşturulurdu. Son olarak, en eski çağlardan başlayarak bütün toplumlarda belirli ölçülerde uygulandığı anlaşılan, zorunlu askerlik hizmeti yoluyla sıradan halktan oluşturulan birlikler gelirdi. Savaş sırasında bedensel hizmet yükümlülüğüne karşılık olarak askere alınan düzenli birlikler bu kişilerle takviye edilirdi.

Feodal düzenin egemen olduğu dönemde uzun yıllar hizmet veren genel bir askeri sınıf yoktu. Ortaçağın başlarında görülen kısa süreli seferlere her soylu, kendisine askeri hizmet sunan vasallarıyla katılırdı. Şövalyelerin asıl uğraş alanı tarımdı. Vasalların yıllık askeri hizmet yükümlülüğü süresinin 40 gün olması nedeniyle askerlik gelişigüzel yürütülen, ikincil bir uğraş niteliği taşıyordu. Bu durum feodal soyluların meslekten asker özelliğini kazanmasını da önleyordu.

Askerliğin bir meslek niteliği kazanması yönündeki en önemli gelişme, 15. yüzyılda başıbozuk İsviçreli, İtalyan ve Alman askerlerden oluşan silahlı birliklerin para karşılığında hizmet vermeye başlamasıyla ortaya çıktı. Değişik uluslardan haydutların oluşturduğu bu paralı askerler belli ölçüde günümüzün subaylarına benzeyen komutanlarca yönetilirdi. Savaşmayı geçim aracı olarak gören bu komutanlar, çeşitli prens ve düklerle sözleşmeler imzalayarak profesyonel nitelikte askeri hizmet sunarlardı.

17. ve 18. yüzyıllarda, feodal beye bağlı şövalyeler ile paralı askerlerin bileşimine dayalı uygulamanın yerini bir tür özel ordu sistemi aldı. Bu sistemde albay ve yüzbaşı gibi rütbelere taşıyan subaylar kendi özel birliklerine komuta ediyordu. Hükümdarlar da kendi subayları olarak kabul ettikleri bu kişilere asker toplama yetkisi taniyordu. Başlangıçta her savaş dönemi için asker toplanmasına dayanan bu sistemle nitelikli gönüllülerden alaylar oluşturuluyordu. 17. yüzyılın ikinci yarısında kalıcı bir yapı kazanan bu birlikler, barış dönemlerinde de eğitilmemiş yeni askerlerin katılımıyla sürekli takviye edilmeye başladı. Yeni askerleri ve mali giderleri hükümdarlar sağladığından, subayların birlikler üzerindeki yetkileri de gittikçe sınırlandı.

Savaşların geleneksel çarpışma taktiklerine göre yapıldığı bu dönemde paralı askerlerin geçmişte kırsal kesimde giriştikleri soygun ve yağma gibi eylemler de ortadan kalktı. Bu arada halk kitleleri de savaştan daha az etkilenemeye başladı. Hükümdarın görev alanına giren bir uğraş olarak görülen savaş, profesyonel askerlerce belli kurallara uygun olarak yapıyordu. Ama düzenli ordular aracılığıyla yürütülen düzenli savaşlar, zamanla halkın silahlandırılması sonucunu doğurdu. Bu süreçte orta sınıfın yükselişi orduların yapısında köklü değişikliklere yol açtı.

Fransız Devrimi kara kuvvetlerinin gelişmesinde önemli bir aşama oldu. Devrime yönelik dış tehditler üzerine halkın silahlanmaya çağınmasıyla birkaç ay içinde

1 milyon asker toplandı. Bu sayı eski Pers İmparatorluğu döneminden sonra bir ordunun ulaştığı en yüksek düzeydi. Bu tarihten sonra bütün ülkeler zorunlu askerliğe yöneldiler.

Halkın silah altına alınması savaş biçiminde de çok büyük değişiklikler getirdi. Geçmişte profesyonel ordularda kullanılan taktik ve stratejiler, zorunlu askerlik sisteminin gereklerine uygun olarak yeniden düzenlendi. Halkı silahlandırmanın bir başka sonucu yurtseverlik ve yurttaşlık bilincinin gelişmesiydi. Orduyu artık toplumun bütün katmanlarından gelen erkekler oluşturuyordu. Bu nedenle ordularda soylularla köylüler arasındaki eski ayrımlar ortadan kalktı. Sıradan bir kişiyken generalliğe kadar yükselen Napoléon'un "her askerin sırt çantasında bir asa taşıdığı" biçimindeki sözleri bu çarpıcı değişimi yansıtıyordu. Yeni dönemde rütbece yükselmek için soylu bir kökene dayanmak gerekmiyordu. Napoléon'un mareşallerinden çoğu eski Fransız ordusunda görev yapmaları durumunda çavuşluktan yukarı çıkamayacak kişilerden oluşuyordu.

20. yüzyılda kapitalist ve sosyalist ülkelerdeki yönetim biçimlerinin gelişmesi zenginliğe ya da soya dayalı subaylık kurumunun bütünüyle ortadan kalkması sonucunu doğurdu. Artık ordu içinde yetişen ya da askeri okullarda eğitim gören kişiler subay olmaya başladı. Bu arada askeri diktatörlükle yönetilen ülkeler dışında, orduların sivil görevlilerin denetimi altında olması ilkesi benimsendi.

Modern kara kuvvetlerinin çoğunda muharip ve kurmay subaylar arasında ayrım yapılır. Muharip subayların görevi yalnızca muharip kara birliklerine komuta etmektir. Kurmay subaylar ise çeşitli birliklerden oluşan askeri kuvvetin başındaki komutana yardımcı olurlar. Örneğin ABD'de başkomutan olarak başkana karşı sorumlu olan bir Kara Kuvvetleri Dairesi vardır. Kurmay subaylar hem savaşta, hem de barışta ordunun etkinliklerini planlamak ve eşgüdümü sağlamakla görevlidir.

Karargâh kurmayı sistemi ilk kez 1806'da Prusya'da General Gerhard von Scharnhorst tarafından oluşturuldu. Alman birliğinin sağlanmasından sonra Alman Genelkurmayı adını alan bu birim, bütün öteki komuta sistemlerine de örnek oluşturdu. I. Dünya Savaşı başladığında büyük orduların hepsinin komutanlık karargâhlarında kurmay subaylar görev yapıyordu. II. Dünya Savaşı'ndan sonra birçok ülkede kara, deniz ve hava kuvvetlerinin karargâhları birleştirilerek genelkurmay adıyla ortak karargâhlar oluşturuldu. ABD'de savunma bakanına ve başkana karşı sorumlu olan bir Kurmay Başkanları Kurulu vardır. İngiltere ve Fransa gibi öbür önemli askeri güçlerde de benzeri askeri komuta yapıları oluşturulmuştur.

Osmanlı kara kuvvetleri başlıca iki askeri güce dayanıyordu. Bunlardan yeniçileri ve kapıkulu süvarilerini de kapsayan kapıkulu ocakları sürekli orduyu, tımarlı sipahiler, yerlikulu yeniçileri (gönüllü yeniçeriler) ve serhad kulları ise eyalet askerlerini oluşturuyordu.

III. Selim (hd 1789-1807) zamanla yozlaşan Yeniçeri Ocağı'nın yerine yeni bir ordu olarak 1793'te ilk Nizam-ı Cedid birliğini kurdu; bunu Konya, Niğde ve Ankara'da 7 bin dolayında Nizam-ı Cedid askerinin eğitilmesi izledi. Ama bu reform girişimleri 1807'de Kabakçı Mustafa Ayaklanması'yla son buldu. II. Mahmud, 17 Haziran 1826'da

Yeniçeri Ocağı'nı kaldırarak yerine Asakir-i Mansure-i Muhammediye adlı orduyu kurdu. Bu ordunun asker sayısı 1830'da 120 bine ulaştı ve adı da Asakir-i Nizamiye olarak değiştirildi. Kırım Savaşı (1853-56) öncesinde ikisi İstanbul'da, ötekiler Makedonya, Doğu Anadolu, Irak ve Suriye'de olmak üzere altı ordu kuruldu. Bunları 1877'de Yemen'de kurulan yeni bir ordu izledi. 1887'de kara kuvvetlerinde yeni bir düzenlemeye gidildi. Nizamiye tümenlerine ek olarak redif ve müstahfaz tümenleri kuruldu. Bu dönemde her orduda iki nizamiye, dört redif, iki müstahfaz piyade tümeni ile bir nizamiye topçu tümeni vardı.

Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'na (1914-18) girdiğinde, 24 kolordunun bağlı olduğu dokuz ordudan oluşan bir kara kuvvetlerine sahipti. Savaşın sonuna değin 3 milyona yakın kişi silah altına alındı. Mondros Mütarekesi'yle (30 Ekim 1918) savaştan yenik çıkan Osmanlı ordusunun asker sayısı 50 bine indirildi ve silahları elinden alındı. Kurtuluş Savaşı yıllarında Anadolu'da sekiz kolorduya bağlı 20 piyade tümeni ile bir tümen, iki grup ve bir tugaydan oluşan süvari birlikleri kuruldu. Ağustos 1922'deki Büyük Taarruz öncesinde Batı Cephesi komutanlığı, iki orduya bağlı 28 tümenlik bir güçten oluşuyordu. Asker sayısı ise 200 bindi.

Cumhuriyet'in ilanından sonra silahlı kuvvetlerin yeniden düzenlenmesi sırasında kara kuvvetleri ikiye tümenli dokuz kolordu, üç süvari tümeni ve birkaç müstahkem mevkiiden oluşan üç ordu müfettişliği biçiminde örgütlendi. II. Dünya Savaşı (1939-45) sırasında kara kuvvetlerinde asker sayısı 1 milyona yükseltildi. Savaşın hemen öncesinde ordu müfettişlikleri ordu komutanlıklarına dönüştürüldü ve kolordu sayısı 15'e çıkarıldı. Bu kolordulara genellikle üçer tümen bağlanmıştı. Savaştan sonra gerek kolordu ve tümen, gerekse asker sayısında önemli bir indirim yapılmakla birlikte, kara kuvvetlerinin örgüt yapısında önemli bir değişiklik görülmedi. Bu dönemdeki en büyük düzenleme, bütün kara birlik ve kurumlarının 1 Temmuz 1949'da Kara Kuvvetleri Komutanlığı altında birleştirilmesi oldu. Ayrıca bak. Türkiye Cumhuriyeti Kara Kuvvetleri Komutanlığı.

kara lahana (*Brassica oleracea*'nın *acephala* çeşidi), turpgiller (*Brassicaceae*) familyasından, baş oluşturmeyen koyu yeşil yapraklı bir lahana çeşidi. Gövde uzunluğu 60-120 cm arasında değişen bitkinin gövdeye seyreker olarak dizilen hafif dalgalı kenarlı ve uzun saplı geniş yaprakları ile sarı çiçekleri vardır. Yapraklar genellikle alttan başlayarak hasat edilir. Bazı minerallerin yanı sıra A ve C vitamini de içeren bu bitki çoğu kez sıcak yemek yapılarak tüketilir. Çeşitli koşullara kolaylıkla uyum sağlaması ve soğuğa dayanıklılığı nedeniyle önemli bir kış sebzesi olan kara lahana ABD'de, Avrupa'da ve Türkiye'nin özellikle Karadeniz Bölgesinde (toplam üretimin yaklaşık yüzde 80'i) yaygın olarak yetiştirilir.

kara linyit bak. yağsız kömür

kara maymun (*Cynopithecus niger*), *Cercopithecidae* familyasından, Selebes, Bacan ve çevre adalardaki ağaçlarda yaşayan maymun türü. Uzunluğu 55-65 cm, kış kemeri çıkık, yüzü siyah ve tüysüz, burnu uzun ve basık, kuyruğu çok kısa (1-2 cm), postu koyu kahverengi ya da siyahtır. Özellikle erkeklerin başında uzun tüyler bir tepelik oluşturur.

Kara maymunun davranışları hakkında bilgiler oldukça yetersizdir. Gündüzleri etkinlik gösteren bu hayvanlar yağmur ormanlarında yaşar ve meyveyle beslenir.

Kara Menderes Çayı, ESKİ MENDERES ÇAYI olarak da bilinir, Marmara Bölgesi'nin güneybatısında küçük akarsu. Uzunluğu 124 km'dir. Biga Yarımadasının iç kesimlerindeki Öldüren Dağından kaynaklanır. Başlangıç kesiminde, kuzeyindeki plato alanından kaynaklanan Gudukburun, Bağlar, Yahşi, Karapürçek, Kocakarı ve Evciolan dereleri ile güneydeki Kaz Dağlarından inen Karayap, Piren (Güllük), Karanlık dereleri ve Ada Çayı gibi kollarla beslenir. Bayramiç'in doğusunda kalan yukarı havzası geniş bir granodiyorit kutlesi içinde oluşmuştur. Bayramiç ile Ezine arasında alüvyonlarla dolmuş dar ve uzun bir ova havzanın tahminleri oluşur. Uzunluğu yaklaşık 30 km olan ova, Bayramiç ya da Ezine Ovası olarak adlandırıldığı gibi, Ezine-Bayramiç Ovası adıyla da anılır. Kara Menderes Çayına orta kesimde, kuzeydeki platoyu parçalayan Kursaklıçay, Arapdere, Pazarköy, Örencik, Ilıca ve Domuz Yalağı gibi dereler katılır. Çay, Ezine kentinin hemen doğusunda kuzeybatıya döndükten sonra güneyden gelip kente geçen Akçin Çayını alır. Ezine Ovasının kuzeybatı kesiminde çapı 700 m'ye ulaşan çok sayıda menderes çizerek akar. Daha sonra karşısına çıkan bir eşik alanını Araplar Boğazı adıyla anılan dar bir boğazla yarak geçerek Ezine kentinin kuzeyindeki Sarmısakçı Köprüsü yöresinden başlayan 12 km uzunluğundaki boğaz boyunca bu eşik derin olarak gömülür ve boğazdan çıkınca kadar sekiz gömük menderes bükümü oluşur. Kara Menderes, Araplar Boğazından çıkıp Çanakkale Boğazının Ege ağzındaki Kumkale'nin 2,5 km kuzeybatısında denize döküldüğü yere kadar bir delta ovaları oluşur. 16 km uzunluğundaki bu deltanın genişliği yaklaşık 4 km, kapladığı alan ise 70 km² kadardır. Eskiden burada önemli bir liman kenti olan Troya, alüvyon etkinliği sonucunda giderek kıydan içeride kalmıştır.

Kara Menderes Çayının orta kesimini oluşturan verimli Ezine-Bayramiç Ovası, önemli bir tahıl üretim ve meyvecilik alanıdır. Ovada yer yer pamuk tarlalarına da rastlanır.

kara mizah, hem ürkütücü ve korkunç, hem de komik öğelere yer veren, yalnız güldürmeyi değil yergiyi, düşündürmeyi de amaçlayan mizah türü. Fransız gerçeküstücü yazar André Breton *Anthologie de l'humour noir*'ı (Kara Mizah Antolojisi) 1940'ta yayımladıysa da, terim ancak 1960'larda yaygınlık kazandı ve Nathanael West, Vladimir Nabokov, Joseph Heller gibi romancıların yapıtları için kullanıldı. Özellikle de Heller'in *Catch 22* (1961; *Şike*, 1976) adlı romanı, türünün en önemli örneklerinden biriydi. Bu romanda, II. Dünya Savaşı sırasında Akdeniz'deki bir hava üssünde görevli Yüzbaşı Yossarian, savaşın dehşetinden kurtulabilmek için, askerlik sisteminin aptalca yönlerini anıştıran bir dizi komik ve saçma davranışta bulunur. Bu türde yapıtlar veren öteki romancılar arasında ise, özellikle *Slaughterhouse Five*, or *The Children's Crusade* (1969; *Mezbaha No: 5*, 1975) adlı romanıyla Kurt Vonnegut, Jr., V (1963) ve *Gravity's Rainbow* (1973; *Yerçekiminin Gökkuşağı*) adlı romanlarıyla Thomas Pynchon sayılabilir. Sinema alanında ise, Stanley Kubrick'in *Dr. Strangelove* (1964; *Dr. Garipak*) adlı filmi örnek gösterilebilir. Film, bütün dün-

yada nükleer patlamalara yol açan askeri hataları konu alan bir komedidir. İğneciyici üslubuyla tanınmış ABD'li komedyen Lenny Bruce da benzer bir mizah anlayışından yararlanmıştır. Kara mizah ya da kara komedi terimi, uyumsuzluk tiyatrosu akımına bağlı yazarların yapıtları için de kullanılır. Özellikle de Eugène Ionesco, 1951'de sahnelenen *La Leçon* (Ders, 1962) ve 1952'de sahnelenen *Les Chaises* (Sandalyeler, 1962) adlı oyunları ile türün en önemli örneklerini vermiştir.

Kara mizahın geçmişteki örnekleri arasında ise, Aristophanes'in (İÖ 5. yy) komedileri, François Rabelais'nin *Pantagruel* (1532), Jonathan Swift'in *Gulliver's Travels* (1726; *Gülliver'in Seyahatleri*, 1943) ve Voltaire'in *Candide* (1759) adlı yapıtları sayılabilir.

Kara Mustafa Paşa Camisi, Amasya'nın Merzifon ilçesinde, Gazi Mahbub mahallesinde Osmanlı dönemi camisi. Yazıtına göre 1666/67'de yapılmıştır. Kesme taştan yalın bir yapıdır. Yaklaşık 14 m çapında bir kubbeye örtülüdür. Doğu, batı ve kible yönünde beden duvarlarına oturan bu kubbe, kuzeyde caminin enini üç açıklığa bölen kare kesitli iki ayağa ve bunları birleştiren kemerlere taşınmıştır. Böylece buradaki beden duvarı daha kuzeye alınarak iç mekânın iznik'teki Yeşil Cami'yi anımsatan bir biçimde büyümesi sağlanmıştır. Bu bölümün üzerini iki yanda birer aynalı tonoz, ortada da daha yüksek bir beşik tonoz örtmektedir. Kuzey duvarının kalınlığı içinde cümle kapısının iki yanında birer merdiven vardır; bunlar orta bölümdeki ahşap döşemeli kadınlar mahfiline çıkar.

Caminin minaresi kuzeybatı köşesinde, beden duvarının üstünde yükselir. Kuzey cephesinin önüne sonradan boydan boya, kapalı ve ahşap çatılı bir son cemaat yen eklenmiştir.

Kara Mustafa Paşa Külliyesi, Kaysen'in İncesu ilçesinde, cami, medrese, hamam, arasta ve kervansaraydan oluşan külliye. 17. yüzyılın ikinci yarısında, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa tarafından yapılmıştır.

Düzgün olmayan beşgen planlı, duvarla çevrili bir avlunun içinde yer alan cami, tek kubbeli, yalın bir yapıdır. Minaresi kuzeybatı köşesindedir. Önünde üç açıklıklı bir son cemaat yeri vardır. Kare planlı bir derhaneye onun güneyindeki yan yana yedi hücreden oluşan küçük medrese, cami avlusunun içinde batı duvarı boyunca uzanır. Önünde, bir duvarla cami avlusundan ayrılan kendi küçük avlusu vardır. Hamam caminin kuzeyinde, avlunun dışındadır.

Arasta kuzey-güney doğrultusundaki üstü açık bir yolun iki yanında karşılıklı sıralanmış dükkânlardan oluşur. Batıdaki dükkânlar arkadan cami avlusunun, doğudakilerse kervansaray avlusunun duvarına bitişiktir. Dükkânların arasında yer alan, ama karşılıklı gelmeyen birer kapının batıdakinden cami, doğudakinden kervansaray avlusuna geçilir. Kureye yakın çarpık dörtgen planlı bu avlunun ikinci girişi de doğu duvar üzerindedir. Batı, güney ve doğu kenarları içeriden bir revakla çevrilidir. Kuzeydeki dördüncü kenar boyunca kervansarayın kapalı mekânı yer alır. Enlemesine dikdörtgen planlı bu mekânın içinde, iki sıra üzerinde altışardan 12 ayak bulunmaktadır. Ayakları iki yönde birbirlerine ve beden duvarlarına bağlayan kemerler burasını, her biri bir çapraz tonozla örtülü 21 birime ayırır.

Kara Mustafa Paşa Külliyesi, bir han ya da kervansaray yapısı çevresinde toplanan Osmanlı menzili külliyelerinin önemli bir örneğini oluşturur.

Kara Ormanlar, KARA ORMAN DAĞLARI olarak da bilinir, Almanca SCHWARZWALD. Almanya'nın güneybatı kesimindeki, Baden-Württemberg eyaletinde dağlık bölge. Tuna ve Neckar ırmakları buradan doğar. Yüzölçümü 6.009 km² olan bölge, Yukarı Ren İrmâğı kıyısında, İsviçre sınırında yer alan Säckingen'den, Karlsruhe'nin doğusundaki Durlach'a kadar yaklaşık 160 km boyunca kuzeydoğu yönünde uzanır. Genişliği ise 17-40 km arasında değişir. Jeolojik yapı ve topografik özellikler açısından dağlar, Ren Vadisinin batısındaki Vosges Dağlarına benzer. Ren Ovasına dımdık inen dağlar, doğudaki Neckar ve Nagold vadilerine daha yumuşak eğimlerle ulaşır.

Temel olarak, dorukları aşınmış granit tepelerden meydana gelen Kara Ormanlar'ın kuzey kesimi, orman örtüsüyle kaplı kumtaşı kütlelerden oluşur. Güney sınırında, kireçtaşıdan oluşmuş dar bir şerit biçiminde alçak ve verimli topraklar uzanır. Derin Kinzig Vadisinin ikiye böldüğü Kara Ormanlar'ın en yüksek dorukları, tümü de güneyde yer alan Feld Dağı (1.493 m), Herzogen Doruğu ve Blössling'dir. Kuzey kesimde ise ortalama yükseklik 612 m'dir.

Kara Ormanlar'ın yüksek kesimlerindeki sert iklim, burada yalnızca dayanıklı tahılların yetişmesine olanak verir. Buna karşılık, geniş çayırların bulunduğu vadilerde iklim ılımandır. Alçak yamaçlar meşe ve kayın ağaçlarıyla örtülüdür; geniş alanlar kaplayan göknar ormanlarına ise 1.225 m yüksekliğe kadar rastlanır. Kerestecilik ve ağaç işçiliği ile kol saati, guguklu saat ve mekanik oyuncak yapımı bölgedeki belli başlı sanayi dallarıdır. Turizm ve kış sporları da ekonomide önemli yer tutar. Başta Baden-Baden ve Wildbad olmak üzere pek çok yerde madensuları ve kaplıcalar vardır. Başlıca kentler, Freiburg im Breisgau, Offenburg, Rastatt ve Lahr'dır.

Kara Ölüm bak. Büyük Veba Salgını

kara ördek, *Anseriformes* (kazılar) takımının, *Anatidae* familyasından dalıcı üç ördek türünün ortak adı. *Melanitta* cinsini oluşturan ve iyi birer yüzücü olan bu kuşlar üreme mevsimleri dışında denizden pek ayrılmaz. Erkekler genellikle parlak siyah, dişiler koyu kahverengidir. Kanada ve Alaska'nın iğneyapraklı ormanlarında üreyen *Melanitta perspicillata* türü, kışın ABD kıyılarına kadar iner. Bayağı kara ördek (*M. fusca*) ve küçük kara ördek (*M. nigra*) kuzeydeki tayga ve tundra kuşaklarında üreyen, kışın genellikle Avrasya kıyılarına göç eden kuşlardır. Coğrafi dağılımları birbirlerine oldukça denk düşerse de bayağı kara ördek kıyıya daha yakın yüzer ve daha küçük sürüler oluşturur. Ayrıca daha iri (uzunluğu 55 cm) ve daha kısa kuyrukludur. Kanatlarındaki beyaz leke uçarken belirgin biçimde görülür. Kara ördeklerin başlıca besini midye, balık gibi deniz hayvanlarıdır. Bitkisel maddeler besinlerinin ancak yüzde 10'unu oluşturur. Az sayıda bayağı kara ördek de Anadolu'nun kuzeydoğu kesimlerinde kuluçkaya yatar ve Karadeniz kıyılarında kışlar. Küçük kara ördek ise ender olarak Karadeniz kıyılarında görülür.

Kara Panter Partisi, İngilizce BLACK PANTHER PARTY, asıl adı KARA PANTER ÖZ SAVUNMA PARTİSİ. İngilizce BLACK PANTHER PARTY FOR SELF-DEFENSE. ABD'de Siyahların haklarını savunan devrimci parti. 1966'da California eyaletinin Oakland kentinde Huey Newton ve Bobby Seale tarafından kurulmuştur.

Partinin başlangıçtaki amacı, Siyahların yaşadıkları gettolarda devriye gezerek mahalle sakinlerini polis saldırılarına karşı

korumaktır. Kara Panterler zamanla bütün Siyahların silahlanmasını, hayta askerlik hizmeti olmak üzere "beyaz" Amerika'ya karşı bütün yükünlüklerden başışık tutulmalarını, hapisteki bütün Siyahların salıverilmesini ve beyaz Amerikalıların yüzyıllardır süren sömürüsünün bedeli olarak Siyahlara tazminat ödenmesini talep eden Marksist bir devrimci grup niteliği kazandı. 1960'ların sonlarında üye sayısı en yüksek düzeye ulaşarak 2 bini aşan örgütün ülkenin birçok büyük kentinde etkinlik gösteren şubeleri vardı.

Kara Panterlerle polis arasındaki surtuşmeler, 1960'ların sonları ile 1970'lerin başlarında California, New York ve Chicago'da silahlı çatışmalara yol açtı. Örgütün önderlerinden Newton, bu çatışmalardan birinde bir polis devriyesini öldürmek suçundan hapse atıldı. Bazı parti üyelerinin suç niteliği taşıyan eylemlerde bulunduğu biliniyordu. Ama polisin örgüt üzerindeki sürekli baskısı yer yer şiddet amaçlı saldırılar biçimine burundu. Polisin, Kara Panterlerle ilgili etkinlikleri konusunda birkaç kez Kongre soruşturması açıldı. 1970'lerin ortalarında üye sayısı önemli oranda azalan ve ABD'li birçok Siyah onderin gözünde saygınlığını yitiren Kara Panter Partisi, şiddet kullanmaktan vazgeçerek geleneksel bir siyasal parti kimliğine burundu. Çalışmalarını Siyahların yaşadıkları mahallelere sosyal hizmetlerin götürülmesi üzerinde yoğunlaştırdı.

kara platformu bak. kıta sahanlığı

Kara Savaş, Avustralya'nın Tasmanya (eskiden Van Diemen Toprakları) Adasında, Yerlilerle Avrupalı askerler ve göçmenler arasında çatışma dönemi (1804-30). Adanın Yerli nüfusunun neredeyse bütünüyle yok olmasıyla sonuçlanmıştır. Kara Savaş adı çoğunlukla 1830'daki çarpışmalar için kullanılır.

Çarpışmalar Mayıs 1804'te askeri bir müfrezinin avlanmakta olan Yerlilere ateş açmasıyla başladı. Bunu izleyen yıllarda Avrupalı göçmenlerin koyun beslemek üzere adanın en iyi avlanma bölgelerini işgal etmeleri ve yiyecek kıtlığı dönemlerinde ada halkının başlıca geçim kaynağı olan kanguruları avlayıp büyük ölçüde tüketmeleri, Yerlilerin Avrupalılara beslediği kını daha da artırdı.

Bundan sonraki göçmen kuşağı Yerlilere yönelik saldırıları aralıksız olarak sürdürdü. Zorla çalıştırmak üzere adam kaçırma, ırza geçme ve cinayet günlük olaylar durumuna geldi. Avrupalıların uyguladıkları teröre benzer biçimde karşılık verme gücünden yoksun olan Yerliler, çareyi tek tek kişilere ve küçük gruplara saldırılar düzenlemekte buldular.

Vali yardımcısı George Arthur, 1830 sonbaharında bütün Yerlileri toplayıp adanın güneydoğusundaki yarımada'ya yerleştirmeye karar verdi. Binlerce beyaz, Yerlileri yakalamak üzere bir Kara Sınır oluşturdu. Ama yalnızca bir kadınla bir oğlan çocuğu yakalanabildi. Olayın ardından George A. Robinson adlı bir Avrupalı, Yerlilerle ilişki kurarak 1831-35 arasında 200 kadarını Bass Boğazındaki Flinders Adasına yerleştirmeye ikna etti. Buraya yerleştikten sonra sayıları gitgide azalan Yerliler 19. yüzyılın ikinci yarısında hemen hemen tümüyle yok oldular.

kara şeyl, çok miktarda organik madde, pirit ve kimi zaman karbonat yumruları ve katmanları, bazı yerlerde de bakır, nikel, uranyum ve vanadyum derişikleri içeren şeyl türü. Fosile az rastlanır; fosiller ya pirit dönüşmüş ya da ince bir grafit katmanı halinde korunmuş durumdadır.

Kara şeyller birçok bölgede değişen derinliklerde ince vataklar halinde oluşur. Oksijensiz ortamlarda gelişmiş oldukları bilinmekle birlikte kesin oluşum biçimi henüz tartışmalıdır. Bazı jeologlar, görece hafif ve tuzlu su katmanlarının daha tuzlu ve hareketli katmanların üzerine oturup bunları atmosferden ayırarak kara şeyl oluşumu için elverişli koşulları yarattığını ileri sürerler. Başka jeologlar ise, sığ denizlerde ya da lagunlerde şeyl oluşumu için elverişli koşulların ortaya çıktığını iddia ederler.

Bilinen en eski şeyller, Güney Afrika'da 3,2 milyar yıl kadar önce oluşan Figtree Düzisinin karbonatlı türleridir. ABD'de Colorado, Utah ve Wyoming'deki Green İrmâğı Şeyl Oluşuğu bir petrol şeylidir ve çok değerli bir petrol kaynağıdır. Almanya ve Polonya'da bulunan Kupferschiefer ise katranlı bir şeyldir; bakır, çinko ve kurşun içerir.

kara toprak bak. çernozem

Kara Vasıf (d. 1872, Yemen - o. 9 Aralık 1931, İstanbul), asker ve siyaset adamı.

1903'te kurmay yuzbaşı olarak Mekteb-i Harbiye'yi bitirdi. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne üye oldu. 31 Mart Olayı (1909) sırasında Hareket Ordusu'nun kurmay karargâhında bulundu. Daha sonra askerlikten ayrıldı. I. Dünya Savaşı'nın (1914-18) yenilgiyle sonuçlanmasından sonra, İttihat ve Terakki yönetiminin buyruğu üzerine, Baha Said Bey'le birlikte İstanbul'daki ilk direniş örgütü olan Karakol Cemiyeti'ni kurdu. Mustafa Kemal'e ilişkiye geçerek 4-11 Eylül 1919'da toplanan Sivas Kongresi'ne katıldı ve Heyet-i Temsilîye üyeliğine getirildi. Ama Karakol Cemiyeti'nin "İttihatçı" yapısı Mustafa Kemal'i kaygılandırmıyordu. Sonunda cemiyet Heyet-i Temsilîye kararıyla kapatıldı, kadroları da Mim Mim grubu ve benzer gizli direniş örgütlerine katıldı.

12 Ocak 1920'de toplanan son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'na katılan ve İstanbul'un 16 Mart 1920'de işgalinden sonra İngilizlerce Malta'ya sürülen Kara Vasıf, Ekim 1921'de serbest bırakıldı. 23 Kasım 1921'de Sivas mebusu olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne (TBMM) girdi. TBMM'de İkinci Grup içinde yer aldı. Mustafa Kemal'e yönelttiği eleştirilerle dikkati çekti. 1923'te toplanan İkinci Dönem TBMM'nin aday listesine alınmadı. 1925'te muhalefetine siyasal örgütü olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na (TpCF) girdi ve genel sekreterliğe getirildi. 1926'da İzmir'de Mustafa Kemal'e suikast düzenlenmesi olayıyla ilgili olarak, birçok eski İttihatçı ve TpCF yöneticisiyle birlikte tutuklandı. Yargılama sonunda akları ve bir kaza sonucu ölene değin siyasal tartışmalardan uzak kaldı.

Kara Volta İrmâğı, Fransızca VOLTA NOIRE. Burkina Faso (eskiden Yukarı Volta) ve Fildişi Kıyısı'nda, Volta İrmâğının kaynağını oluşturan akarsu. Burkina Faso'nun güneybatısındaki alçak tepelerde, Bobo Dioulasso yakınlarında Baoule adıyla doğar. Volta İrmâğı Projesi çerçevesinde oluşturulan büyük bir yapay göl olan ve eskiden Kara Volta ile Beyaz Volta ırmaklarının birbirine karıştığı noktanın hemen üzerinde yer alan Volta Gölüne (Gana) dökülür.

Toplam uzunluğu 1.158 km kadar olan Kara Volta doğduğu noktadan kuzeye ve doğuya doğru 320 km akıttıktan sonra, Gana-Burkina Faso ve Gana-Fildişi Kıyısı sınırlarını çizer. Ardından güneye dönerek,

547 km boyunca aynı yönde akar. Gana'daki Bamboi'de, yeniden kuzeye, daha sonra doğuya yönelir ve 128 km kadar doğuda Volta Gölüne karışır. Eğimi oldukça düşük (yaklaşık olarak km başına 40 cm) olan ırmağın vadisine düşen yağış miktarı da bölge ortalamasının altındadır. Kurak mevsimin en yağışsız dönemlerinde zaman zaman kurumakla birlikte, Bamboi-Fildişi Kıyısı sınırında, bir baraj yapımına elverecek kadar düzenli bir akışı vardır. Irmak kıyısındaki başlıca kent Gana'daki Lawra'dır. Bamboi'de ırmağın iki yakası arasında feribot çalışır.

kara yengeci, *Crustacea* (kabuklular) sınıfının *Decapoda* (onayaklılar) takımının *Gecarcinidae* familyasını oluşturan, kara yaşamına uyarllanmış yengeçlerin ortak adı. Erişkin dönemlerinde denizle olan ilişkilerini iyice azaltan bu omurgasız hayvanlar,

Kara yengeci (*Gecarcinus*)
Walter Dawn

Amerika'nın tropik bölgelerinde, Batı Afrika'da Malakka Yarımadası ve çevre adalarda yaşar. Kara yengeçleri hem bitkisel, hem hayvansal maddelerle beslenir. Bermuda, Batı Hint Adaları ve ABD'nin güney kesimlerinde bulunan *Cardisoma guanhumi*, tarlalarda, bataklıklarda ve mangrov ormanlarında yaşar. Bu türe kıydan kilometrelerce uzakta bile rastlanabilir. Erişkinlerin yaklaşık ağırlığı 0,5 kg, kabuk uzunluğu 10 cm'dir. Bermuda'dan Guyana'ya kadar görülen *Gecarcinus lateralis* türünün kabuk genişliği 9 cm'yi bulur. Her iki tür de yumurta dökmek üzere denizlere göçerken bazen büyük gruplar halinde bir araya gelir.

kara yılan, tümüyle ya da büyük ölçüde kara renkli olmalarından ötürü çeşitli yılanlara verilen ortak ad. *Colubridae* familyasından *Coluber jugularis* türü Türkiye'nin İzmir yöresinden başlayarak Akdeniz Bölgesi'nde ve Doğu Anadolu Bölgesi'nin güney kesimlerinde görülür. Genel coğrafi dağılımıysa Kıbrıs Adası'nı ve Ortadoğu'nun büyük bir bölümünü kapsar. 2 m'yi aşabilen boylarıyla Türkiye'de yaşayan en uzun yılanlardır. Erken yaşlarda sırtı boz kahverengi üstüne siyah lekeli, karnı sarımsı beyaz renkte ve esmer lekeli olan bu yılanlar erişkin dönemlerinde renk değiştirir. Erişkinlerin sırtı parlak siyah, karnı kırmızı üstüne siyah lekeli. Başlıca yaşam ortamları taşlık dere kenarları, dağ yamaçları, tarlalar ve bataklıklardır. Temel besinlerini küçük memeliler, kuşlar ve amfibyumlar oluşturur. Zehirsiz olmasına karşın insanla karşılaştığında genellikle kaçmaz ve tıslayarak kendini korumaya çalışır.

Elapidae (kobragiller) familyasından, Avustralya'nın bataklık bölgelerinde yaşayan *Pseudoschis porphyriacus* türü siyah sırtlı, kırmızı karınlıdır. Yaklaşık 1,5 m

uzunluğunda olan bu yılan tehlike karşısında kobra davranışı göstererek boynunu yanlara doğru genişletir. Zehiri ender olarak öldürücüdür.

Avustralya'nın doğu kesimindeki iç bölgelerde yaşayan benekli kara yılan (*P. guttatus*) sırtında soluk benekler taşır. Ayrıca Kuzey Amerika'da yaşayan *Coluber constrictor* türü boyunduruklı yılan(*) ya da bazı sıcan yılanları(*) gibi birçok tür renklerinden ötürü kara yılan olarak da tanınır.

kara-yo (Japancada "Çin tarzı"), Japonya'da Kamakura döneminde (1192-1333) Budacı tapınaklarda kullanılan başlıca üç mimarlık üslubundan biri. Başlangıçta, bir ana eksen çevresinde katı simetri kurallarına uyan Çin örneklerine bağlı kalmıştır. Sözcük Çin'de Tang hanedanını (618-907) simgeleyen karakterle yazılırsa da üslup, başkenti Hangzhou olan Güney Song hanedanının (1127-1279) resmi mimarlığını anımsatır. Japonya'da dinsel yapılarda kullanımı 13. yüzyılın ortasında başlamış, özellikle Engaku, Daitoku ve Kençō gibi Zen manastırlarında bu üsluba uyulmuştur. Çin örneğine bağlı kalmaya çaba gösterilmişse de orijinalindeki dikey üslup yerini Japonların yatay üslubuna bırakmıştır.

Kara-yo, süslü yapının çeşitli bölümlerinin karmaşık bir biçimde yinelendiği etkileyici bir üsluptur. En önemli özelliklerinden biri saçakları desteklemek için dikey sütunlar yerine bir dizi karmaşık konsola yer vermesidir. Üslubun strüktür açısından üstünlüğü, süslülüğünün gölgesinde kalmış, konsollar da zaman zaman bir gösteriş ögesine dönüşmüştür. **Kara-yo** zamanla geleneksel üslupla birleşerek sonraki bütün tapınak mimarisine temel oluşturmıştır.

Kara Yusuf, tam adı CEMALEDDİN KARA YUSUF (d. 1357 - ö. 13 Kasım 1420, Said-abad, Tebriz yakınları), Karakoyunlu hükümdarı (1389-1400 ; 1406-20).

Yeğeni Kara Hasan'la savaşırken ölen (Nisan 1389) babası Kara Mehmed'in yerine beyliğin başına geçti. Kara Hasan'a karşı mücadeleyi sürdürerek ona ağır kayıplar verdi. 1391'de Halhal emiri Mahmud'un elindeki Tebriz'i alarak başkent yaptı ve o tarihe değin bağlı olduğu Celayirlilere karşı bağımsızlığını ilan etti. 1393'te Karakoyunluları egemenliği altına almak isteyen Timur'la mücadeleye giriştiyse de 1400'de Musul'a çekilmek zorunda kaldı. Bu sırada Timur'un Irak'a girmesinden kaygılanan Celayirli Sultan Ahmed de Musul'a Kara Yusuf'un yanına gitti. Kara Yusuf, Sultan Ahmed'in çağrısına uyarak onunla birlikte Bağdat'a hareket etti. Bu sırada Bingöl'e ulaşan Timur'un Sivas'a yürüyeceği haberi üzerine, Kara Yusuf ve Sultan Ahmed Memlük sultanı Nasıreddin Feret'e sığınmak istediler. Bu istekleri kabul edilmeyince Osmanlılara sığındılar. I. Bayezid'in (Yıldırım) Kara Yusuf ve Sultan Ahmed'i kabul etmesi, Timur'un Osmanlılara savaş açmasının başlıca gerekçelerinden biri oldu (*bak.* Ankara Savaşı).

Kara Yusuf, 1402 başlarında Bursa'dan ayrılarak Irak-ı Arab'a gitti. 1403'te, daha önce araları açılmış olan Sultan Ahmed'den Bağdat'ı aldıysa da aynı yıl Çağataylılara yenilerek Şam'a kaçtı. Bir süre sonra Timur'un baskı yaptığı Memlük sultanı Feret'in emriyle hapsedildi. 1405'te serbest bırakılınca ülkesine döndü. Kısa sürede Doğu Anadolu'daki eski topraklarına yeniden egemen oldu (1406). 1408'de Akkoyunlu hükümdarı Kara Yülük Osman'ı bozguna uğrattı. Aynı yıl Artukluların Mardin ve Meyyafarkin koluna son verdi. 1410'da Erzincan hakimisi Şeyh Hasan'ı kuşatarak tes-

lim aldı. Bu sırada, Erzincan'da olmasından yararlanarak Tebriz'e giren (Temmuz 1410) Sultan Ahmed'i yaptığı savaş sonunda öldürttü ve Bağdat'ı ele geçirdi. 1412'de Gürcülerle ittifak kuran Şirvanşah Şeyh İbrahim'i ağır yenilgiye uğrattı. Timur'un oğlu Şahruh'un Karakoyunlu ilerlemesini durdurmak amacıyla Tebriz üzerine yürüdüğü sırada ansızın öldü.

Kara Yülük Osman (ö. 30 Ağustos 1435, Erzurum), Akkoyunlular hanedanının kurucusu Türkmen beyi (1402-35). Akkoyunlu aşiret reisi Kutlu Bey'in oğlu, Uzun Hasan'ın büyükbabasıdır.

Akkoyunlu aşiret reisliği için kardeşleriyle giriştiği mücadeleyi kaybedince 1386'da, Sivas'ı elinde tutan Kadı Burhaneddin'in yanına gitti. 1396'da Kadı Burhaneddin'e karşı ayaklanan Kayseri valisi Şeyh Müeyyed'in ayaklanmadan vazgeçmesini sağladı. Kadı Burhaneddin'in sözünde durmayarak Şeyh Müeyyed'i öldürtmesi üzerine, ondan ayrılarak Divrik'e gitti. 1398'de Sivas'ı kuşattı; Karabel Savaşı'nda (1398) Kadı Burhaneddin'i tutsak alarak öldürttü. Daha sonra I. Bayezid'in (Yıldırım), oğlu Süleyman Çelebi (Emir Süleyman) komutasında gönderdiği Osmanlı kuvvetlerine yenilerek Erzincan'a çekildi. Bir süre Memlük sultanı Berkuk'un yanında kaldı, 1399'da da Timur'a bağlandı. Bu arada bütün Akkoyunlu boylarını buyruğu altına aldı. Timur'un Anadolu seferlerinde öncülük etti ve karşılığında Malatya'yı aldı. Ankara Savaşı'nda (1402) Timur ordusunda yer aldı. Savaştan sonra Timur tarafından kendisine emirlik fermanıyla Diyarbakır yöresi verildi.

Emrindeki güçlerle Diyarbakır'a giden Kara Yülük Osman ağabeylerinin buyruğunda bulunan Türkmen beylerini de çevresinde toplayarak beyliğini ilan etti. Ardından Doğu Anadolu, Irak-ı Arab ve Irak-ı Acem ile Horasan dışındaki İran topraklarına egemen oldu. Timur'un ölümünden (1405) sonra oğlu Şahruh'a bağlılığını bildirdi. Öte yandan Osmanlılarla da iyi geçinmeye özen göstererek Osmanlı topraklarına akin düzenlememesi karşılığında para ve armağanlar aldı. Sık sık Karakoyunlularla savaştı. Bu savaşlardan birinde Karakoyunlu hükümdarı Iskender'e tutsak düştü ve öldürüldü.

Kara Yüzler, Rusça ЧЕРНОСОТЕНСІ. Rusya'da 1905 Devrimi sırasında ve erte-sinde kurulan gerici ve Yahudi düşmanı gruplar. Bu gruplardan en önemlileri Rus Halkının Birliği (Soyuz Russkogo Naroda), Başmelek Mihail Birliği (Soyuz Mihaila Arhangela) ve Birleşik Soylular Konseyi'ydü (Soyvet Obedinennogo Dvoryanstva). Hükümetten gayri resmi destek gören Kara Yüzler'in çoğunluğunu Ortodoks Kilisesi'ni, otokrasiyi ve Rus milliyetçiliğini destekleyen toprak ağaları, zengin köylüler, bürokratlar, tüccarlar, polis memurları ve papazlar oluşturuyordu. 1906-14 arasında özellikle etkin olan Kara Yüzler çeşitli devrimci gruplara karşı saldırılar ve Yahudilere karşı pogrom'lar(*) düzenlediler.

karaağaç, karaağaçgiller (*Ulmaceae*) familyasının *Ulmus* cinsini oluşturan 18 kadar ağaç türünün ortak adı. Kuzey ılıman bölgelerde yaygın olan bu türlerin bazıları park ve bahçeçilikte yararlanılan değerli süs bitkileridir. Karaağaçların çarpık tabanlı, çift dişli ve kısa saplı yaprakları, yapraklardan önce açarak salkımlar oluşturan taçyapraksız çiçekleri ve çoğu tüylü, yassı kanatlarla çevrili olan fındıksı meyveleri (samara) vardır.

Avrupa, Kuzey Afrika ve Asya'nın çeşitli yerlerine yayılmış olan, Türkiye'de de sık rastlanan ova karaağacı (*Ulmus carpinifo-*

lia) 30-40 m'ye kadar boylanabilen, uzun ömürlü bir ağaçtır. Üst yüzü koyu yeşil renkli ve pütürlü bir özellik gösteren ters yumurta biçimli yaprakları vardır. Genellikle ova ve düzlüklerde yetişir. Odunundan mobilyacılıkta yararlanılan bu ağaç süs bitkisi olarak yetiştirilir. Genellikle Avrupa,

Amerika karaağacının (*Ulmus americana*) genel görünüşü (üstte), yaprakları ve meyveleri (altta)
(Üst) Russ Kirne-Photo Researchers. (alt) Killy Kohout
Root Resources-EB Inc

Kafkasya ve Batı Asya'nın dağlık kesimlerinde yetişen dağ karaağacı (*U. glabra*), ova karaağacı gibi 30-40 m'ye kadar yükseklikten narin gövdeli bir türdür. Öbür türlere göre Türkiye'de daha az rastlanan hercai karaağacı (*U. laevis*), Avrupa, Kafkasya ve Batı Asya'da yaygındır. Anayurdu Doğu Sibirya, Kuzey Çin ve Türkistan olan Sibirya karaağacı (*U. pumila*) ince dallı ve yuvarlak tepeli bir ağaçtır; öbür türlerden farklı olarak yaprak tabanı genellikle bakışimsız olan bu ağaç kimi zaman gölgelik, kimi zaman da rüzgâr çiti olarak yetiştirilir. Kuzey Amerika kökenli Amerika karaağacı (*U. americana*) gri kabuklu bir türdür.

Karaağaçlar, karaağaç hastalığı (*) adı verilen bir mantar hastalığına ve soymukdoku nekrozuna karşı çok duyarlıdır. Bu ağaçların, sandal ve yapı malzemesi olarak kullanılan suya dayanıklı odunlarından mobilyacılıkta da yararlanılır.

karaağaç hastalığı, karaağaçların ölümüne yol açan yaygın mantar hastalığı. İlk kez Hollanda'da tanımlandığı için Hollanda karaağaç hastalığı olarak da anılan bu hastalığın etkeni *Ceratocystis ulmi*'dir; bu mantarın Avrupa'ya, 1. Dünya Savaşı sırasında Asya'dan yayıldığı sanılmaktadır. Türkiye'de 1940'larda görülmeye başlayan hastalık Trakya, Marmara ve Karadeniz bölgelerinde etkili olup özellikle Tekirdağ çevresinde yetişen karaağaçların yok olmasına yol açmıştır.

Karaağaç hastalığına yakalanmış genç ağaçların bir-iki ay gibi çok kısa bir sürede ölmelerine karşılık, yaşlı ya da daha dayanıklı ağaçların ölümü iki yıldan daha fazla bir sürede gerçekleşir. Hastalığın ilk belirtileri ağacın yapraklarının tümünün ya da bir bölümünün anksızın solması biçiminde ortaya çıkar; renkleri donuk yeşilden sarıya

ya da kahverengine dönen bu solgun yapraklar kıvrılır ve zamanından önce dökülür. Canlılığını kaybeden dalların, kabuklarının hemen altındaki beyaz diriodunlarında esmerleşme, yani renk bozulması görülür. Bu belirtiler, soymukdoku nekrozu gibi otteki bazı hastalıkların belirtileriyle kolayca karıştırılabileceğinden, hastalık en doğru biçimde ancak laboratuvar çalışmalarıyla saptanabilir. Mantar, hastalıklı ağaçlardan sağlıklı ağaçlara toprak altında oluşan kok kaynaşmasıyla yayılır. Toprak üstündeki yayılmadan ise genellikle küçük karaağaç kabukböceği (*Scolytus multistriatus*) ve Amerika karaağaç kabukböceği (*Hylurgopinus rufipes*) sorumludur. Bu böceklerin dişileri yumurtalarını ölmüş ya da zayıf düşmüş karaağaçların odun ve kabukları arasında açtıkları kanallara bırakırlar. Eğer ağaca daha önceden mantar bulaşmışsa böceğin açtığı kanal içinde kitle halinde sporlar (konidi) gelişir. Bu arada yumurtalardan çıkarak erginleşen genç böcekler ağaçtan ayrılırken üzerlerinde ve sindirim organlarında bulunan çok sayıda sporu da beraberlerinde taşırlar. Sporlarla yüklü bu böcekler çevredeki sağlıklı ağaçlara uçarak, ağacın yaprak koltuklarında ve genç dalların çatallanma bölgelerinde beslenir. Bu sırada, böceklerin yol açtığı yaralı dokularda depolanan sporların çimlenmesiyle gelişen mantarlar, ağacın su iletim borularına (odundoku) ulaşarak yeni sporlar oluşturmaya başlar; bu sporlar maya mantarları gibi tomurcuklanarak hızla çoğalır ve hastalığı başlatırlar. Böceklerin bu sağlıklı ve güçlü ağaçlarda beslendikten sonra yumurtalarını bırakmak üzere ölü ya da zayıf ağaçlara gen dönmeleriyle çevrim tekrarlanmış olur.

Hastalığın denetimi büyük ölçüde, böceklerin ağaçlardan uzak tutulmasına bağlıdır. Baharın ilk günlerinde yapraklar sürmeden önce, ölmüş, zayıf düşmüş ya da ölmek üzere olan tüm karaağaçlar kabuklarıyla birlikte yakılarak ya da gömülerek hastalığın yayılması engellenebilir. Ayrıca ağaçların kabuğuna metoksiklor gibi uzun etkili bir böcek öldürücü püskürtülerek böcekler yok edilebilir. Mantarın yayılmasını önlemek için ise ağacın diriodununa mantar öldürücü ilaçlar şırınga edilebilir. Bütün bu yöntemler, iyileştirmeden çok koruma ya da önleme amacına yöneliktir. Karaağaçlar içinde bu hastalığa en dirençli türler ova karaağacı (*Ulmus carpinifolia*), Sibirya karaağacı (*U. pumila*) ve *U. parvifolia* ile Amerika ve Asya karaağaçlarının melezleridir.

karaağaç kabukböceği, *Coleoptera* (kinkanatlılar) takımının *Scolytidae* familyasından, karaağaçlarda önemli ölçüde zarara yol açan böcek türlerinin ortak adı. İyi bilinen örnekleri arasında Yenidünya'da yaşayan Amerika karaağaç kabukböceği (*Hylurgopinus rufipes*), Eskidünya'da yaşayan büyük karaağaç kabukböceği (*Scolytus scolytus*) ve küçük karaağaç kabukböceği (*S. multistriatus*) sayılabilir. Erişkin erkek ve dişi böcek karaağaç gövdelerini oyarak, kabuğun altındaki diriodun katmanında bir çiftleşme odası hazırlar. Dişi çiftleştikten sonra buradan çıkarak dikey bir anayol açar ve yumurtalarını anayolun yanlarına bırakır. Yumurtadan çıkan larvalar genellikle anayola dik ve gelişmelerine uygun olarak, giderek genişleyen larva yolları açar. Bu yolların ucunda pupa evresine giren böcekler daha sonra erişkin hale gelerek kabuğu deler ve çevreye dağılır. Böceklenmiş ağaçların kabuğu kaldırıldığında, odundaki böcek yolları kolayca görülebilir. Karaağaç kabukböceğinin açtığı yolların düzeni türden türe değişir. Bu böcekler yalnız üretkencokoya büyük zarar vermekle kalmaz,

bir tür mantarın yol açtığı karaağaç hastalığını (*) da sağlam ağaçlara bulaştırır.

karaağaç yaprakböceği (*Pyrrhalta luteola*), *Coleoptera* (kinkanatlılar) takımının, *Chrysomelidae* familyasından böcek türü. Küçük (5-7 mm), yumuşak gövdeli ve kırmızımsı sarı renkte olan bu böcekler karaağaç yapraklarını kemirerek iskelet haline getirebilir.

Kabuk yarıkları arasında, evlenn çatıların da kışı geçiren erişkinler ilkbaharda ortaya çıkar. Beslenirken karaağaç yapraklarında oval delikler açar. Çiftleştikten sonra dişiler yumurtalarını yaprakların altına bırakır. Yumurtadan çıkan larvalar da karaağaç yapraklarını delik deşik ederek beslenir. Kabuk çatlaklarında ya da yerde pupa evresini geçiren karaağaç yaprak böceği erişkin olarak pupadan çıkar. Türkiye'deki karaağaçlara da zarar veren, ama yumurta bırakmak üzere güneşli yerleri seçtiğinden sık ormanlarda etkisi önemsiz kalan bu böcekler, yılda ortalama üç kuşak geliştirebilmektedir.

karaağaçgiller bak. Ulmaceae

Karaayaklar, Kuzey Amerika'da, günümüzde Alberta (Kanada) ve Montana (ABD) eyaletlerinin bulunduğu bölgede yaşayan ve Algonkin ailesine bağlı bir dil konuşan, birbirleriyle yakın akraba üç Yerli kabilesine (Pikuniler, Kainahlar ve Siksikalar) verilen ad.

Doğudaki çayırılık bölgelere doğru göç eden ilk Algonkin kabilelerinden olan Karaayaklar, 18. yüzyılın başlarında Kayalık Dağların 645 km doğusundaki Saskatchewan Vadisinde buffalo avlayarak yaşarlardı. 1750'den önce atlara ve ateşli silahlara sahip oldular ve daha güçsüz kabileleri sürerek, batıda Kayalık Dağlara, güneyde de bugünkü Montana'ya kadar ilerlediler. Güçlerinin doruğuna ulaştıkları 19. yüzyılın ilk yarısında Kuzey Saskatchewan'dan Missouri'nin güney ucuna kadar uzanan geniş bir bölgeyi ellerinde tutuyorlardı.

Kuzeybatıdaki düzlüklerin en güçlü ve en saldırgan kabilesi olarak bilinen Karaayaklar, 1806'dan sonraki 25 yıl boyunca beyazların Missouri İmparatorluğu'nun yukarı kollarında kunduz avlamalarına engel oldular. Bu arada savaştıkları komşu kabilelerin atlarını çalıyor kafa derilerini yüzyıyorlardı.

Her Karaayak kabilesi bir ya da daha çok reisin yönetimindeki birkaç avcı birliğine ayrılırdı. Bu birlikler kışları ırmak vadilerinde birbirlerinden ayrı geçirir, yaz aylarında ise en önemli kabile töreni olan güneş dansına katılmak üzere büyük bir kampta bir araya gelirlerdi. Aralarında, savaş ve avda başarı getireceğine, hastalık ve şanssızlıkları önleyeceğine inanılan çeşitli ilaçlar yapan kişiler vardı.

1855'te ABD'yle yapılan ilk anlaşmayı izleyen 30 yıl içinde beyazlar, Karaayakları avcılıktan yerleşik tarıma geçirmeye çalıştırlarsa da bu çabaları boşa çıktı. 1880'lerin başlarında, bölgedeki buffalo sayısının hemen yok denecek kadar azalmış olması Pikuni kabilesinin dörtte birinin açlıktan ölmesine yol açtı. Bundan sonra Karaayaklar çiftçiliğe yönelip sığır sürülerini beslemeye başladılar. Günümüzde Montana'daki Karaayak Yerleşik Kampı'nda çoğu Pikuni kabilesinden olan yaklaşık 6 bin, Alberta'daki Karaayak, Kainah ve Pikuni Yerli bölgelerinde de 2.600 kişi yaşamaktadır.

Karabacak, Reşit (d. 5 Temmuz 1954, Erzurum). Avrupa şampiyonu Türk güreşçi.

Güreşe küçük yaşta başladı. Önce Tofaş, daha sonra Vefa Simitler kulüplerinin güreş takımlarında yer aldı. Kilosunda Türkiye şampiyonluğunu uzun yıllar elinde tuttu ve milli mayoyu 156 kez giydi. 1983'te 82 kg'de Avrupa şampiyonu olarak, uzun süre Olimpiyat, Dünya ve Avrupa şampiyonalarında altın madalya alamayan Türk güreşine ilk altın madalyayı kazandı. 1984 Montreal Olimpiyat Oyunları'nda sakatlanan Karabağ bir süre sonra güreşi bıraktı.

Karabağ halısı, Azerbaycan'da hugün-kü İran sınırının hemen kuzeyindeki Karabağ ilinde yapılan el dokuması döşeme yaygısı. Desen ve renk bakımından İran halılarına Kafkasya'nın öbür bölgelerindeki halılardan daha çok benzer. Karabağ yol-luklarını, daha güneyde, İran'da dokunan-lardan ayırt etmek güçtür. Bazı Karabağ halıları ise Azerbaycan'ın kuzeyindeki Şir-van'da dokunanlara benzer.

Genelde kalın ve oldukça kaba olan Kara-bağ halıları saf yündür ve Kafkasya'nın başka bölgelerinde dokunanlara göre daha uzun havlıdır. Bazı örneklerde ortadaki madalyonu ejderha desenli halılara özgü kalın, kıvrımlı şentler çevreler; bazılarında ise eski güzel İran halılarının örnek alındığı, incelikli işlenmiş çubuklu madalyon düze-nemeleri görülür. Simetrik desenli Karabağ halılarında Fransız üslubunda buketlerle doldurulmuş oval madalyonlar vardır. Taliş halıları ise düz lacivert zemin üzerine zarif bordürlerden oluşur. Kafkasya'nın başka bölgelerinde olduğu gibi burada da halılara bazı yeni adlar takılmıştır. Kartal ve bulut demeti gibi Kazak desenlerinin bugün Kara-bağ kaynaklı olduğu sanılmaktadır.

Karabağ Özerk Yönetim Birimi, DAĞ-LIK KARABAĞ olarak da bilinir, Azerbay-can'da yönetim birimi (*oblast*). Ocak 1989'da özerk statüsüne son verilerek mer-kezi hükümete bağlı bir komite tarafından yönetilmesine karar verilmiştir. Küçük Kaf-kaslar'a bağlı Karabağ Sırağları'nın kuzey kenarında, 4.400 km²'lik bir alanı kaplar. Bitki örtüsü son derece değişken bir yapı gösterir. Alçak Kura düzlüklerindeki step-ler dağların aşağı yamaçlarında yerini gür meşe, gürgen ve kayın ormanlarına bırakır. Daha yüksek yamaçlar ve Gamış Dağı (3.724 m) gibi doruklar huş ağacı ve alp tipi çayırarla kaplıdır. Üzüm bağları, meyve bahçeleri ve ipekböcekçiliğe dönük dut ağaçlarının bulunduğu vadilerde tahıl ekimi de yapılır. Yetiştirilen başlıca hayvanlar koyun, sığır ve domuzdur. Bölgede bazı hafif sanayiler ve çok sayıda gıda işleme tesisi kurulmuştur. Yönetim merkezi Stepa-nakert (Hankenti) en önemli sanayi merke-zidir.

Nüfusunun yüzde 80'ini Ermenilerin oluş-turduğu Karabağ, Sovyet Devrimi'nden sonra, coğrafi bütünlük ve ulaşım kolaylığı nedeniyle Azerbaycan SSC'ye bağlandı. Yörenin Ermenistan SSC'ye bağlanması için 1988'de Ermenilerin başlatığı gösteri-lerle iki cumhuriyet arasında tırmanan ger-ginlik, Sovyet yönetimi için önemli bir sorun yarattı. SSCB'nin 1991 sonunda dağıl-masından sonra ayrılıkçı Ermeni güçlerle Azeriler arasındaki çatışmalar şiddetlenerek sürdü. Azerbaycan ile Ermenistan arasında bu konuda çıkan anlaşmazlık, zaman zaman iki ülke arasında silahlı çarpışmalara yol açtı. Tüm uluslararası girişimlere karşın bölgedeki silahlı çatışmalar 1993 başlarında da sürmekteydi. Nüfus (1991 tah.) 193.300.

Karabağlar Yaylası, Ege Bölgesi'nde. Muğla'nın yazlık yerleşim alanı. Bir gölova (polye) olan Muğla Ovasının en alçak kesiminde ve Muğla kentinin 4-5 km kadar güneydoğusunda yer alır. Ovanın üçte birini oluşturan yaklaşık 20 km²'lik bir alanı kaplar. Deniz düzeyinden yüksekliği ancak 600 m'yi bulur. Öteki yaylalardan farklı özellikler taşır. Başka yerlerdeki yaylalara "çıkılır"ken, Muğla kentinden 50 m daha alçak olan Karabağlar Yaylasına "inilir". Ote yandan bitkisel üretimin hayvancılıktan ağır basmasıyla da ayırt edilir. Büyüklüğü yarım donum ile 70 donum arasında değişen parsellerde tarla tarımı yapılır, genellikle de tütün yetiştirilir.

Muğla kenti ile yakında bulunan Yeniköy ve Kötekli gibi köylerde yaşayanlar mayısta yaz mevsimini geçirmek için yayladaki evle-rine giderler. Eskiden yaygın olan kara-ağaçların yöreye koyu bir görünüm vermesi nedeniyle Karabağlar adı verilen yaylada 10'dan çok mahalle vardır. Yayla, şiddetli yağmurlar sonucunda sular altında kalınca sonbaharda boşalmaya başlar. Son yıllarda akaklama sisteminin düzenlenmesi, bazı ailelerin sürekli olarak yaylada oturmasına olanak vermiştir. Muğla kentinde konut sıkıntısının haş göstermesi Karabağlar Yay-lasında sürekli yerleşimi artırmaktadır.

karabalık, *Cypriniformes* takımının *Cypri-nidae* (sazangiller) familyasından, koyu ya da siyah renklerinden oturu birçok tatlı su balığına verilen ortak ad. Karabalıkların Türkiye ırmak ve göllerinde yaşayan 5 türü vardır. Genellikle ince ve uzun yapılı, sırt yüzgeçleri kısa ve tek, kuyruk yüzgeçleri az ya da çok girintili olan bu türlerden *Hemig-rammocapoeta kemali* Anadolu'ya özgü (endemik) bir balıktır. Uzunluğu 7 cm'ye kadar varabilen bu balığın rengi ırmakta koyu kahverengi, yarılarda boz, karında beyaz-dır. Yanal çizgisi kuyruğa kadar uzanmaz. Sivrisinek larvalarını ve yumurtalarını yedi-ği için bunların uremesini de önemli ölçüde sınırlar. Ereğli (Konya), Eğirdir ve Beyşehir gölleriyle Isparta Gölü'nde yaşadığı bilinmektedir.

Dicle ve Fırat ile bu ırmakların kollarında yaşayan *Capoeta tinca* türü yerel olarak çepiç ve berat adlarıyla da tanınır. Boyu 50 cm'ye kadar uzayan ve etli lezzetli olan bu balığın birinci sırt ismi çok gelişerek sertleş-miştir.

İran ve Suriye'nin yanı sıra Anadolu'da Ceyhan Irmagı ve Ası Irmagında da görülen *C. barroisi* küçük pullu ve çok sayıda siyah benekli bir turdudur. Ağzının kenarlarında bir çift bıyık bulunur. Uzunluğu 50 cm'yi aşabilir.

Anadolu'nun ırmak ve göllerinde 6 kadar altı türle geniş bir dağılım gösteren *C. capoeta*, Suriye ve İran'dan Afganistan'a kadar uzanan bölgelerdeki tatlı sularda yaşar. *C. barroisi* türünü andırırsa da eriy-kinlerde siyah benekler yoktur. Ayrıca sırt yüzgecinin birinci ismi, gövdesindeki iysinlar-dan serttir. Ekonomik değeri oldukça yük-sek olan bu tür 70 cm'ye kadar uzar.

Trakya dışında Marmara Bölgesi, Orta Anadolu Bölgesi'nin kuzey kesimleri ve Karadeniz Bölgesi'ndeki çeşitli akarsu ve göllerde bulunan *C. tinca* türü 40 cm'ye kadar uzayan, farklı uzunlukta iki çift bıyığı olan bir balıktır. Bu tür, *C. capoeta* ve *C. barroisi* gibi sırazbalığı adıyla da tanınır.

Aynı familyadan yeşilsazan(*) ya da kadi-febalığı olarak da bilinen *Tinca tinca* ile *Siluriformes* takımının *Clariidae* familyasın-dan karayayın (*bak. yayınbalığı*) bazı yöre-lerde karabalık adıyla tanınmaktadır. Ayrn-ca *bak. Alaska karabalığı*

karabaş hastalığı, HISTOMONİAZ olarak da bilinir, hindilerde görülen akut karaciğer ve bağırsak hastalığı. Etkeni tavuklarla taşınan *Histomonas meleagridis* adlı bir tekhücreli-dir, başlıca belirtiler huzursuzluk, sarı renk-li ishal ve başın siyah bir renk almasıdır.

karabaş ötöğen (*Sylvia atricapilla*), *Passeriformes* (ötücükuşlar) takımının *Sylviidae* familyasından, Avrupa ve Afrika'nın kuzey-batısından Asya'nın orta kesimlerine kadar dağılım gösteren ötöğen türü. Uzunluğu 14 cm, tüyleri üst bölümlerinde kahverengim-si, alt bölümlerinde ve yuzunde bozdur. Erkeğin tepesinde siyah, dişinin tepesinde

Erkek (üstte) ve dişi karabaş ötöğen (*Sylvia atricapilla*)
Male (top) and female black-headed grosbeak

kızılımsı kahverengi geniş bir leke bulunur. Ormanlık ve çalılık yerlerde, park ve bahçe-lerde görülen güzel otuşlu kuşlardır. Türkiye'de Akdeniz Bölgesi'nin güney ve güney-batı kesimlerinde kıyın çok az sayıda görü-len bu kuşlar yazın Karadeniz ve Marmara bölgelerinin geniş yapraklı ormanlarında göç sırasında hemen hemen her yerde görülür.

Karabaş Veli bak Ali Alaeddin

karabatak, *Pelecaniformes* takımının *Phalacrocoracidae* familyasını oluşturan 30 dalıcı kuş türünün ortak adı. Sualtında çok iyi yuzen bu parlak siyah renkli kuşlar Uzakdo-ğu'da ve daha birçok yerde balık avcılığında kullanılmak üzere eğitilmişlerdir. Karaba-taktar suya dalarak avladıkları küçük balık-larla beslenir. Guano denen dışkılarının gübre olarak değeri yüksektir.

Karabataklar karaların kurak ve soguk k kesimleri ile Pasifik Adalarının bir bölümü dışında kalan yerlerdeki kıyılarda, göllerde ve akarsularda yaşar. Yuvaları genellikle sarp yamaçlarda deniz yosunu ve guanodan, ağaçlarda ya da çalılıklarda çırpıdan yapılmıştır. Yuvaya yeni bırakıldığında soluk mavimsi renkli olan 2-4 tane yumurta zamanla beyazlaşır ve 3-5 haftada yumurtalardan çıkan yavrular üçüncü yıllarında erişkin döneme girer.

Karabatakların gagası uzun ve kıvrık uçlu-dur. Ağzın arkasında küçük bir gırtlak kesesi vardır. En in ve en yaygın görülen türü olan bayagi karabatağın (*Phalacrocorax carbo*) uzunluğu 90 cm'ye ulaşır. Alt gagasını geniş ve beyaz bir bant çevreler. Türkiye'de yazın Marmara ve İç Anadolu

bölgelerindeki çeşitli sulak alanlarda, Karadeniz'in kıyılarında urer. Obür mevsimlerde Güneydoğu Anadolu Bölgesi dışındaki bölgelerde ve özellikle deniz kıyılarında görülür.

Bayağı karabatağın yanı sıra daha küçük yapılı olan Japon karabatağı (*P. capillatus*) balık avı için eğitilen türlerdir.

Uzunluğu yaklaşık 70 cm olan tepeli karabatak (*P. aristotelis*) kışın bayağı kara-

Karabataklardan *Phalacrocorax varius*
M. F. Super Bruce Coleman Inc.

batağa çok benzer. Yalnız boynu daha uzun, gagası daha incedir. İlkbahar başında ya da erişkinlerin tüylerinde yeşil ışıltılar ve başlarında uzunluğu 4-5 cm'yi bulan bir tepelik belirir. Bu tepelik kuluçka döneminde yeniden kaybolur. Tepeli karabatak Türkiye'de Karadeniz kıyılarında çok, obür kıyılarda az sayıda ve yer yer yaz kış görülür.

Uzunluğu 50 cm'yi geçmeyen küçük karabatağın (*P. pygmaeus*) kuyruğu daha uzun, gagası daha kısadır. Üreme mevsiminde başı ve boynu koyu kırmızı kahverengine dönerken vücudunda benekler halinde kirli beyaz tüyler belirir. Küçük karabatak Türkiye'de Orta Anadolu, Marmara ve Ege bölgelerindeki bazı sulak alanlarda kuluçkaya yatar. Üreme mevsimi dışında daha yaygın biçimde görülür.

karabatak, klasik Türk müziğinde, saz eserlerinin bazı yerlerini tek tur bir çalgıdan ya da ortak özellikleri olan çalgılardan oluşan bir grubun çalması.

Çalgıların grubun çalmadığı bu bölümlere batak adı verilmiştir. Batakların çalgılar arasında paylaşılmaması, eskiden soru ve yanıt oluşturan motiflerden birini yaylı ya da üfleli çalgıların, oburunun de mızraplıların çalması biçiminde olabilir. Günümüzde bu tarz ıçra, birçok çalgının aynı yapıt içinde solo çalgısı olarak kullanılmasına dönüşmüştür. Özellikle Relik Fersan peşrev ve sazsemâllerinde, çalgıların sololarını ıçaretlemiştir.

Çeşitli çalgılar için bir diyalog oluşturan biçimde sololar içeren saz yapıtları karabatak peşrev ya da karabatak sazsemâsı diye nitelenmiştir. Bu yapıtlar klasik Türk müziğindeki, daha bestelenirken nasıl seslendirileceği de düşünülmüş, çalacak sazların ses, tını ve renklerine göre biçimlendirilmiş ender yapıtlardandır.

Karabayır Düdeni, Akdeniz Bölgesi'nde mağara. Konya ilinin Seydişehir ilçesine bağlı Çatmakaya (eskiden Arvana) köyü

yakınlarında yer alır. Kretase (Tebeşir) Dönemine (y. 136-65 milyon yıl önce) ait kalkerler içinde oluşmuştur. Derinliği 225 m, uzunluğu yaklaşık 400 m'dir. İçinde uzunluğu 3 m ile 25 m arasında değişen 14 iniş vardır. Bir gölle sona eren Karabayır Düdeninde ilk araştırmayı, 1976'da Leeds Üniversitesi Mağarabilim Birliği gerçekleştirmiştir.

Karabekir, Kâzım (d. 1882, İstanbul - ö. 27 Ocak 1948, Ankara), asker ve siyaset adamı. Kurtuluş Savaşı'nda Doğu Cephesi komutanlığı yapmış, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TpCF) ve Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) başkanlığında bulunmuştur.

1896'da İstanbul Fatih Askeri Rusdiyesi'ni, 1899'da Kuleli Askeri İdadisi'ni, 1902'de Harbiye Mektebi'ni ve 1905'te de Erkânı Harbiye Mektebi'ni bitirerek kurmay yüzbaşı rütbesiyle Manastır'a atandı. Bu sırada Enver Bey'le birlikte İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Manastır şubesi'ni kurdu. 1907'de kolâğası (önyüzbaşı) rütbesiyle Harbiye Mektebi öğretmen vekilliğine atandı.

II. Meşrutiyet'ten sonra 2. Ordu'ya bağlı, Edirne'deki 3. Fırka kurmay subaylığına

Karabekir, y. 1912
İsmail Yalçın

getirildi. 31 Mart Olayı (1909) sırasında Hareket Ordusu'nda görev yaptı. 1912'de binbaşı rütbesiyle Balkan Savaşları'na katıldı ve Edirne savunmasında çarpıştı. 1914'te kaymakam (yarbay) oldu ve I. Kuvve-i Sefiye komutanlığıyla İran ve ötesini kapsayan harekâta görevlendirildi. Bir süre sonra İstanbul Kartal'da 14. Tümen komutanlığına atandı ve Çanakkale'ye gönderilerek Kerevizdere'de Fransızlara karşı savaştı. 1915'te miralay (albay) rütbesiyle Alman mareşali Baron Von der Goltz'un kurmay başkanı oldu ve Irak'a gönderildi.

1916'da 18. Kolordu komutanı olarak Kutu'l-Amare'yi aldıktan sonra Irak'ta İngilizlerle çarpıştı. 1917'de karargâhı Diyarbakır'da bulunan 2. Kolordu'nun komutanlığına yürütürken Van, Bitlis, Elaziz cepheleğinde 2. Ordu komutanlığına da vekâlet etti. 1918'de Erzurum ve Erzincan'ı Ermenilerden ve Rus ordularından geri aldı ve Ermenilerin yaşadığı bölgelerle İran Azerbaycanı'nı işgal ederek, İngilizleri bölgeden çıkardı. Aynı yıl mirliva (tümgeneral) oldu.

Mondros Mütarekesi (1918) sonrasında Sadrazam Ahmed İzzet Paşa'nın erkânı harbiye-i umumiye reisliği (genelkurmay başkanlığı) önerisini geri çevirdi. Önce Tekirdağ'da 14. Kolordu komutanlığına, 1919'da da Erzurum'da 15. Kolordu komutanlığına atandı. Erzurum Kongresi'nin top-

lanmasında önemli rol oynadı. Mustafa Kemal'in (Atatürk) askerlikten ayrılmasından sonra da onun yanında yer aldı. Kurtuluş Savaşı sırasında TBMM'de Edirne mebusu ve Doğu Cephesi komutanı olarak görev yaptı. Mondros Mütarekesi'nden sonra Ermenilerin eline geçmiş olan Sankamış ve Kars'ı kurtarmak için düzenlenen harekâta komuta ederek 15 Kasım 1920'de Ermenileri yenilgiye uğrattı; bu arada ferikliğe (korgeneral) yükseldi. Ankara Hükümeti adına, Ermeni Taşnak hükümetiyle yapılan Gümrü Antlaşması'nı (1920) imzaladı.

Kurtuluş Savaşı'ndan sonra 1. Ordu müfettişliğine atandı, 1923'te de İstanbul mebusu oldu. 1924'te Halk Fırkası'ndan istifa ederek Rauf (Orbay), Ali Fuat (Cebesoy), Cafer Tayyar (Eğilmez) paşalarla birlikte TpCF'yi kurdu. Tüzüğündeki bazı maddelerden dolayı dinci bir parti olmakla suçlanan ve halktan gördüğü destekle yönetim çevrelerini kaygılandıran TpCF, Şeyh Said Ayaklanması üzerine 3 Mayıs 1925'te kapatıldı. Ardından Mustafa Kemal'e karşı düzenlenen İzmir Suikastı'yla ilişkili olduğu öne sürülen Kâzım Karabekir, idam cezası istemiyle yargılandı. Yargılama sonunda, Mustafa Kemal'in de araya girmesiyle suçsuz bulundu. Bu olaydan sonra siyaset sahnesinden çekildi. Yazmakta olduğu *İstiklal Harbimiz* (ös 1960, 1969) kitabı evi basılarak toplandı; yakılarak ortadan kaldırıldı. Atatürk'ün ölümünden sonra 6 Ocak 1939'da yeniden İstanbul milletvekili oldu ve 1946'da TBMM başkanlığına seçildi. Ölümüne değin bu görevde kaldı.

Kâzım Karabekir'in çoğunlukla savaş ve siyaset anılarını konu alan *Sırp-Bulgar Seferi* (1881) (1911), *Ermeni Mezalimi* (1918), *İstiklal Harbimizin Esasları* (1933), *İtalya-Habeş* (1935), *Cihan Harbine Neden Girdik*, *Nasıl Girdik*, *Nasıl İdare Ettik* (1936-37, 2 cilt), *Erzincan ve Erzurum'un Kurtuluşu* (1939), *İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihat ve Terakki Fırkası* (ös 1960), *İttihat ve Terakki Cemiyeti: 1896-1909* (ös 1982) gibi yapıtları vardır.

Karabel Kaya Kabartması, İzmir'in Kemalpaşa ilçesi yakınında ve Kemalpaşa-Torbalı Karayolu üzerindeki Karabel Geçidinin en dar yerinde bulunan Hitit kaya kabartması. Geçidin batısında, düzgün bir kaya yüzeyine oyulmuş bir nişin içinde yer alır. Sağ ayağını ileri uzatmış biçimde,

Karabel Kaya Kabartması,
İÖ y. 1450-1200, Kemalpaşa, İzmir
Nezih Başgezen

tipik Hitit giysileri içinde canlandırılmış bir erkek figürü, alçak kabartma tekniğinde işlenmiştir. Sağ omzunda bir yay, sol elinde ucu yere basan bir mızrak taşımaktadır, belinde de bir kılıç vardır. Yüksekliği yaklaşık 2,5 m, eni 1,5 m olan kabartma, büyük olasılıkla Hititlerin Batı Anadolu'daki egemenliğini simgelemek için ve Büyük Hitit İmparatorluğu döneminde (İÖ y. 1450-1200) yapılmıştır. Bir prens-kralı canlandıran erkek figürü, belki de bu bölgeyi sınırları içine katan büyük Hitit kralı IV. Tuthalya'yı simgelemektedir. Hiyeroglifle yazılı bir yazıt varsa da, aşınmış olduğu için anlamı çözülmediğinden, kabartmanın kesin olarak hangi kral tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir.

karabiber (*Piper nigrum*), karabibergiller (*Piperaceae*) familyasından Malabar Kıyısı'nda doğal olarak yetişen çokyıllık, tırmanıcı bitki ve bu bitkinin üzümsü meyvelerinden elde edilen acı baharat. Bilinen en eski baharatlardan biri olan karabiber, günümüz

Karabiber (*Piper nigrum*)
W. H. Hodge

dünyasında da yaygın biçimde tüketilmekte, ayrıca sınırlı biçimde gaz söktürücü ve iştah açıcı ilaç olarak kullanılmaktadır.

Karabiber tarihin ilk çağlarında, baharat elde etmek amacıyla Güneydoğu Asya'nın tropik kesimlerinde yaygın olarak yetiştiriliyordu. Sonraları Avrupa ile Hindistan arasındaki kara ticaretinin en önemli mallarından biri haline geldiği gibi, Eski Yunan ve Roma'da da değişik tohum maddesi olarak yararlanıldı ve vergiler karabiber olarak toplandı. Ortaçağa gelindiğinde ise Venedikliler ve Cenevizler karabiber ticaretini ele geçirdiler.

Doğu Hint adalarında yaygın olarak yetiştirilen karabiber bitkisi Afrika ve Batı Yanküre'nin tropik bölgelerine de götürülmüştür. Bu odunsu tırmanıcı bitki hava kökleri yardımıyla 10 m'ye kadar uzayabilir. Almsık dizilişli geniş parlak yeşil yaprakları, her biri yaklaşık 50 çiçek taşıyan sık çiçek salkımları vardır. Meyveler, yani biber taneleri yaklaşık 5 mm çapında ve hemen hemen küre biçimindedir. Her biri tek bir tohum taşıyan bu taneler olgunlaştıklarında sarımsı kırmızı bir renk alırlar; keskin aromatik kokuları, yakıcı ve acı lezzetleri vardır. Yağışların çok uzun sürdüğü, sıcak iklimli bölgelerin yarı gölgeli topraklarında iyi gelişen karabiber bitkisi genellikle gövdeden alınan çelikler aracılı-

ıyla üretilir; bazen çay ya da kahve bahçelerinde yetiştirilir. Ekildikten 2-5 yıl sonra ürün vermeye başlayan bitkinin verimliliği iyi koşullar altında 40 yıl kadar sürebilir.

Meyveler kırmızılaşmaya başladıklarında toplanarak 10 dakika süreyle kaynar suya daldırılır; bu işlemle renkleri koyulaşan, yani siyaha dönen ürün hasır ya da beton bir zemin üzerine serilerek birkaç gün güneş altında kurutulur. Kuru tanelerin öğütülmesiyle karabiber elde edilir. Tanelerin dış kabuğunun çıkartıldıktan sonra öğütülmesiyle beyaz biber hazırlanır; bu amaçla, önce suda bekletilerek yumuşatılan dış kabuklar ovularak ya da yıkanarak ayrılır, ardından tanelerin içi güneşte kurutularak toz haline getirilir. Bu işlemler makineler yardımıyla da yapılabilir.

Karabiber yüzde 1-3 oranında aromatik bir uçucu yağ içerir. Acılığını, bileşiminde piperin, kavisin, piperidin ve piperettin maddeleri bulunan reçinemsî bir madde verir. Ayrıca bak. biber.

karabibergiller bak. Piperaceae

karabina, hafif, kısa namlulu yivli tüfek. 16. yüzyılın ortalarında geliştirilen karabina 18. yüzyıla değin özellikle süvariler tarafından kullanıldı, daha sonra topçu birlikleriyle öteki uzmanlaşmış birliklerde de yaygınlaştı. 1980'lerde, hafif saldırı tüfeklerinin (örn. Sovyet yapısı AK-47 ya da ABD yapısı M16) geliştirilmesiyle, karabinalar askeri birliklerden çekilmeye başladı. Bugün bu tüfekler daha çok av silahları olarak kullanılmaktadır.

Buna karşılık hafif ve kısa olması nedeniyle, öteden beri sık fundalıklarda yürütülen avlarda göзде bir spor silahı olarak kullanılmaktadır.

Karaboğaz Gölü Körfezi, Rusça ЗАЛИВ КАРА-БОГАЗ-ГОЛ. Hazar Denizinin doğu kıyılarının Türkmenistan'ın kuzeybatısında oluşturduğu girinti. Yüzölçümü y. 13.000 km², ortalama derinliği 10 m'dir. Buharlaşma oranı yüksek olduğundan suyu çok tuzludur. Körfezi denizden ayıran iki kumluk kıyı dili arasındaki dar boğaz yoluyla körfeze Hazar'dan saniyede 200-300 m³ su boşalır. Körfez, dünyanın en geniş doğal deniz tuzu yatağına sahiptir.

karaborsa, devletin koyduğu kurallara aykırı olarak yürütülen yasadışı ticaret. Bazı malların satışının karneye bağlandığı ya da fiyatlarının dondurulduğu, bazı malların satışının yasaklandığı, döviz fiyatlarının resmi kurumlarca belirlendiği durumlarda karaborsa doğar. Karneye satış, özellikle savaş dönemlerinde kıt mal ve hizmetlerin dağıtımında eşitlik sağlamak amacıyla yaygın biçimde başvurulan bir önlemdir; bu koşullarda karaborsacılar, söz konusu ürünleri yasal fiyatın üstünde satmak, alışveriş karnelerini çalmak ya da sahtelerini yapmak, belirli bir mülde belirli miktarlarda elde edebilmek için ek ödemede bulunmak gibi yöntemlere başvururlar.

Döviz alım satımında karaborsa, dövizin kıt olduğu ve sıkı bir denetim altında tutulduğu ülkelerde görülür. Döviz fiyatı karaborsada genellikle resmi fiyatın çok üstünde oluşur.

Karabuda, Güneş (d. 1933, İstanbul), uluslararası alanda adını duyurmuş fotoğrafçı ve görüntü yönetmeni.

Galatasaray Lisesi'ni bitirdi. Fotoğraf çekmeye lise yıllarında başladı. Paris'te eğitimini sürdürürken 1953'te evlenerek İsveç'e yerleşti. 1960'ta İsveç televizyonunda çalışmaya başladı. Çoğunu eşi gazeteci ve yazar Barbro Karabuda (d. 1935) ile birlikte

gerçekleştirdiği 60'tan fazla belgesel film çekti. Uluslararası şenliklerde ödüller kazandı. 1974'te Tunç Okan'ın *Otobüs*,

Karabuda
İsa Çelik Arşivi fotoğrafı Omer Pakmez

1979'da Ömer Kavur'un *Yusuf ile Kenan*, 1981'de Türkmen Şoray'ın *Yılanı Öldürseler* filmlerinde görüntü yönetmeni olarak çalıştı. 1988'de TRT'de yayınlanan *Keşanlı Ali Destanı*'nın televizyon uyarlamasını görüntüledi.

Karabuda 1950'lerde ve 1960'larda gerçekleştirdiği röportaj çalışmaları ve yayımladığı fotoğraf kitaplarıyla Türk fotoğrafçılığında özel yeri olan bir sanatçıdır. Görüntü yönetmeni olarak ortaya koyduğu sağlam ve etkili çekim tarzı fotoğrafçılığında gelen izler taşır.

karabuğday (*Fagopyrum esculentum*), kuzukulağıgiller (*Polygonaceae*) familyasından Asya kökenli otsu bitki ve bu bitkinin besin maddesi olarak değerlendirilen taneleri (tohumları). Bitkinin ok biçimli ve sapsız yaprakları, anılar ya da öbür bazı böcekler aracılığıyla tozlaşan beyaz çiçekleri vardır. Aslında bir tahıl bitkisi olmamakla birlikte, tohumları öğütülerek un olarak kullanılır.

Zengin topraklarda öbür tahıllara göre daha düşük bir verimliliği olan karabuğday özellikle kurak ve engebeli araziler ile serin iklimli alanlara uyum sağlamıştır. Çok çabuk olgunlaştığından, mevsim sonu ürünü olarak yetiştirilebilir. Yetiştirildiği alanlarda zararlı otların gelişmesini önleyen bu bitki, ayrıca yeşil gübre olarak toprağa karıştırılır.

Eski SSCB ve Polonya'da en çok yetiştirilen tahıl olan karabuğday Fransa, Kanada ve ABD'de de önemli miktarlarda yetiştirilir. Başta kümes hayvanları olmak üzere çeşitli çiftlik hayvanları için yemi olarak kullanılır; İngiltere'de özellikle sülünlerin beslenmesinde yararlanır. Karbonhidratça zengin bir ürün olan karabuğday ayrıca yaklaşık yüzde 11 protein, yüzde 2 yağ ve az miktarlarda da B₁ ve B₂ vitamini içerir. Doğu Avrupa mutfağında, kabuğu çıkarılmış ya da dövülmüş tanelerden *kasha* adı verilen bir yemek yapılır. Karabuğday unu ekmek yapımına uygun değildir, ancak ABD ve Kanada'da tek başına ya da buğday unuyla karıştırılarak karabuğday keki denen bir çeşit kek yapılır.

Karaburçak, İhsan Cemal (d. 1897, İstanbul - ö. 1970, İstanbul), özgün renkler kullanarak gerçekleştirdiği bozkır ve kent görünümleriyle tanınan ressam.

PTT Mekteb-i Aliyesi'nde eğitim gördükten sonra PTT kuruluşlarında çeşitli görevlerde bulundu. 1930'da Paris'e giderek bir süre École Universelle'de resim derslerine devam etti. 1933'te muhabir olarak Anadolu Ajansı'nda çalışmaya başladı; 1944'te bu kuruluşun Bükreş temsilciliğini yaptı. 1949'dan sonra bütünüyle resme yöneldi. 1961-65 arasında Lütfü Günay, Turan Erol, İsmail Altınok ve Cemal Bingöl'le birlikte kurduğu Siyah Kalem grubunun sergilerine

katıldı. 1968'deki 29. Devlet Resim ve Heykel Sergisi'nde "Soyut Peyzaj" adlı yapıtıyla ikincilik ödülünü kazandı.

1950'lerde, sanat yaşamının başlarında kullandığı parlak renklerden uzaklaştı, özellikle mavi, toprak kırmızısı ve morun donuk tonlarını yeğleyerek öznel bir fırça işçiliği geliştirdi. Lirik-soyut bir anlayışla çalışırken, 1950'lerin sonlarına doğru dışavurumcu ve yarı-soyut anlayışları birleştirmeye yöneldi, doğayı geleneksel halk sanatından kaynaklanan nakışlı lekeler halinde ve Miro'yu anımsatan bir biçimde tuvale yansıttı. 1960'larda ise Alman dışavurumculuğunu anımsatan manzaralar yaptı.

Karaburun, Ege Bölgesi'nde, İzmir iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Yüzölçümü 413 km² olan Karaburun ilçesi güneyde Urla ilçesi, batı ve kuzeyde Ege Denizi, doğuda da İzmir Körfezi ile çevrilidir.

Karaburun Yarımadasının kuzey kesiminde yer alan ilçenin yüzey şekilleri engebeldir. Yarımada'nın orta kesiminde kuzey-güney doğrultusunda Akdağ (1.218 m) uzanır. Akdağ'dan kısa akışlı birkaç dere kaynaklanır.

Doğal yapının ekime elverişli alanları önemli ölçüde sınırlanmasına karşın, ilçe halkının temel geçim kaynağı tarımdır. En önemli tarımsal ürün, büyük kentlere satılan turfanda enginarıdır. Ayrıca üzüm, tütün, zeytin, mandalina ve tahıl da yetiştirilir. İlçe halkının bir bölümü geçimini tümüyle balıkçılıktan sağlar. İlçe topraklarında cıva içeren yataklar vardır.

Çakmaktepe'de yapılan kazılarda ele geçen buluntular yöreye Kalkolitik Çağ'da (İÖ 5500-3500) yerleşildiğini gösterir. Eski adı Ahırlı olan Karaburun, 1415'te Osmanlı topraklarına katıldı. 19. yüzyıl sonlarında Aydın vilayetinin İzmir Merkez kazasına bağlı bir nahiye merkeziydi. 1903'te kaza merkezi yapıldı.

Akdağ'ın kuzey yamacında yer alan Karaburun, ilin en az nüfuslu ilçe merkezidir. İzmir Körfezi girişindeki iskelesiyle, kırsal nitelikli küçük bir balıkçı kasabası görünümüne sahiptir. İl merkezi İzmir'e 109 km uzaklıktadır.

Karaburun Belediyesi 1900'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 9.020; kasaba, 3.405.

Karabük, Karadeniz Bölgesi'nde, Zonguldak iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 1.376 km² (1986) olan Karabük ilçesi doğu ve güneyde Çankırı ili, batıda Yenice, kuzeyde de Safranbolu ilçeleriyle çevrilidir.

Zonguldak ilinin güneydoğu kesiminde yer alır. İlçe topraklarının güneyini Bolu Dağlarının doğu uzantıları ile Demirogluk Dağları engemelendirir. Demirogluk Dağlarındaki Keltepe (1.999 m) ilçenin en yüksek noktasıdır. Dağlar sık ormanlar ve zengin bir orman altı örtüsüyle kaplıdır. Ormanlarda

Karabük'ten bir görünüm
İsa Çelik

sarı çam, kara çam, göknar, kayın, ıhlamur, meşe ve gürgen ağaçları karışık topluluklar oluşturur.

İlçenin en önemli akarsuyu, Karabük kentinde doğudan gelen Araç Çayı kolunu alan Filyos Çayıdır(*). Anadolu'daki pek çok akarsu gibi çeşitli kesimlerde farklı adlarla anılan Filyos Çayı, kabaca doğu-batı doğrultusunda aktığı ilçe topraklarında Yenice Irmağı adıyla anılır. Karabük kentinin doğusunda düz tabanlı geniş bir vadide akan Filyos Çayı, kentin batısındaki dağlık alanları, açtığı dik ve derin vadilerle aşar.

İlçe ekonomisinde sanayi ağırlık taşır. 1939'da işletmeye açılan Karabük Demir-Çelik İşletmeleri (KDÇİ), Türkiye'nin üç büyük demir-çelik tesisinden ilk kurulanıdır. İlçede değişik dallarda üretim yapan birçok atölyeyi barındıran bir küçük sanayi sitesi de vardır.

İmalat sanayisinin ilçe ekonomisindeki ağırlığına karşın, halkın bir bölümü geçimini tarımsal üretimden karşılar. İlçede başta buğday, arpa, patates, elma ve armut olmak üzere çeşitli tarımsal ürünler yetiştirilir, sığır ve koyun beslenir. Dağlık alanlardaki köylerde ormancılık önemli bir ekonomik etkinliktir.

Karabük, 19. yüzyıl sonlarında, Kastamonu vilayeti Merkez sancağının Safranbolu kazasına bağlı Öğlebeli köyünün 13 haneden oluşan küçük bir mahallesiydi. 1930'larda Türkiye'nin ağır sanayi merkezi olarak seçilmesi, Karabük'ün geleceğini önemli ölçüde etkiledi. Karabük, KDÇİ'nin üretime geçmesinden sonra gelişmeye başladı. 1941'de Safranbolu ilçesine bağlı bir bucak merkezi yapıldı ve nüfusu 1945'te 10.682'ye ulaştı. Lojman ve sosyal tesisleri yerleşmeden ayrı olarak inşa edilen KDÇİ'nin enerji kaynağı ve hammadde gereksinimi demiryolu bağlantısıyla Zonguldak ve Divriği'den, işletmede çalışanların tüketim maddeleri gereksinimi de Ankara'dan karşılanıyordu. 1950'lerden sonra kırsal alanlardan göç alan yerleşme, zamanla küçük sanayinin de yaygınlaşmasıyla gelişti. Böylece nüfusu artan yerleşme, bir pazar olarak çevredeki köyler için çekici hale geldi; Safranbolu'nun ticaret merkezi olma işlevini zamanla Karabük üstlendi. Önemli bir sanayi ve ticaret merkezi haline gelen Karabük, 1953'te ilçe merkezi yapıldı. 1955'te 15.624 olan kent nüfusu 1965'te 46.169'a, 1975'te 69.182'ye, 1985'te 94 bine ulaştı, 1990'da da 105 bini aştı. Eflani, Safranbolu, Ovacık ve Eskipazar yerleşmeleri için de önemli bir ticaret ve hizmet merkezi olan kent, il merkezi Zonguldak'a 115 km uzaklıktadır. Karabük 100 bini aşkın nüfusluyla Samsun, Trabzon, Çorum ve Zonguldak'tan sonra Karadeniz Bölgesi'nin dördüncü büyük kentidir.

Karabük Devlet Hastanesi ile SSK Hastanesi kent ve çevresine sağlık hizmeti verir. Karabük Belediyesi 1939'da kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 123.361; kent, 105.373.

Karabük Demir-Çelik İşletmeleri, Tam adı TÜRKİYE DEMİR VE ÇELİK İŞLETMELERİ KARABÜK DEMİR ÇELİK FABRİKALARI MÜESSESİ, Zonguldak'ın Karabük ilçesinde Türkiye'nin ilk demir-çelik tesisleri olarak kurulan işletme.

Yapımını 3 Nisan 1937'de İngiliz H.A. Brassert firmasının başlattığı tesislerin finansmanı için İngiliz hükümetinden 2,5 milyon sterlin kredi sağlandı. Sümerbank'ın katılanının da sağlandığı tesisler 50 milyon TL'ye mal oldu. 1955'e değin Sümerbank'a bağlı olarak Türkiye Demir Çelik İşletmeleri Müessesesi adıyla işletildi. Daha sonra 13 Mayıs 1955 tarihli ve 6599 sayılı yasa gereği 200 milyon TL sermaye ile kurulan Türkiye Demir ve Çelik İşletmeleri Genel Müdürlü-

ğü'ne devredildi. 1975'in sonuna değin çalışmalarını bu yasal çerçevede sürdüren işletme, Bakanlar Kurulu'nun 21 Mayıs 1976 tarihli ve 7/10799 sayılı kararıyla "genel müdürlük" ve "müessese" olmak üzere ikiye ayrıldı; üretim tesisleri Türkiye Demir ve Çelik İşletmeleri Karabük Demir ve Çelik Fabrikaları Müessesesi'ne bırakıldı.

9 Eylül 1939'da 1 no'lu yüksek fırından ilk sıvı metal elde edildi ve müessese tesisleri 1961'e değin Türkiye'nin tek demir-çelik üreticisi olarak kaldı. Daha sonra teknolojinin yenilenmesine, verimliliğin artırılmasına ve kapasitenin genişletilmesine yönelik bir paket proje uygulamaya kondu. Proje 1972-74 arasında yatırım planına alındı. 2 no'lu kok yenilemesinin Nisan 1986'da bitmesinden ve kok üretiminin yeniden başlamasından sonra çelikhane ve haddehaneler tam kapasitede çalışma olanaklarına kavuş-

Karabük Demir-Çelik İşletmeleri
İsa Çelik

tu. Daha sonra çelikhanelerin üretim kapasitesi 600 bin tondan 800 bin tona çıkarıldı. Ama haddehanelerde yılda 600 bin ton dolayında çelik ingot (külçe) haddelenebilediğinden, çelik üretimi 1992'de 650 bin tonda kaldı. 1987 sonunda sinter modernizasyon ve tevsiyatı bitirilerek işletmeye alındı. Böylece yılda 640 bin ton olan sinter üretim kapasitesi yılda 1 milyon 340 bin tona yükseldi. Yüksek fırınların üretimini artırma çalışmaları tamamlanarak yıllık sıvı demir üretim kapasitesi 900 bin tona çıkarıldı. Türkiye'deki demir-çelik üretiminde yüzde 15,2, üretim kapasitesi içinde ise yüzde 14 paya sahip olan Karabük Demir Çelik Fabrikaları'nda kapasite artırım ve yenileme çalışmaları günümüzde de sürmektedir.

karaca (*Capreolus capreolus*), *Artiodactyla* (çifttoynaklılar) takımının *Cervidae* familyasından seyrek ağaçlı ya da geniş açıklıklı bulunan ormanlarda genellikle küçük aile toplulukları biçiminde yaşayan Avrasya ge-yiği. Tehlike karşısında havlamaya benzer sesler çıkaran bu çevik ve narin yapılı memeliler çiftleşme mevsiminde orman altı örtüsünü çiğneyerek daire ya da sekiz rakamı biçiminde belirgin izler bırakırlar. Dişiler bir batında bir ya da iki yavru doğurur. Embriyonun dölyatağına yuvalanması geciktüğü için gebelik süreleri 10 aya kadar uzayabilir. Karacanın kuyruğu yok denecek ölçüde kısa, omuz yüksekliği 66-86 cm'dir. Ağırlığı ender olarak 30 kg'yi aşar. Postu yazın kızıl kahve, kışın bozdur. Boynuz yalnız erkeklerde görülür ve genellikle üç uçludur. Karacalar Türkiye'de en çok Trakya, Marmara Bölgesi'nin güney kesimleri ve Karadeniz Bölgesi'ndeki or-

manlarda yaşar. Ayrıca İzmir, Manisa ve Hatay illerinin ormanlık bazı yörelerinde de görülür. Bu yaygınlığına karşın aşırı

Karaca (*Capreolus capreolus*)
Philip Wayne-EB Inc

avlanma sonucu sayıları oldukça azalmıştır. Türkiye'de karacalar için ayrılmış 22 koruma alanı ve üç ürete istasyonu vardır.

Karaca, Duran (d. 1 Mayıs 1935, Ceyhan, Adana), çağdaş bir resim dili ve yer yer toplumsal bir bakış açısıyla Çukurova insanını tuvale yansıtan ressam.

Bir süre Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne devam ettikten sonra Güzel Sanatlar Akademisi Resim Bölümü'ne girdi, Halil Dikmen ve Cemal Tollu'nun öğrencisi oldu. 1967'de bir yıl Paris'te, ardından da Amsterdam ve Kopenhag'da çalıştı. 1970'te TRT Resim Yarışması'nda başarı ödülünü aldı, 1981'de de Kültür Bakanlığı'nın düzenlediği "Atatürk, Kurtuluş Savaşı ve Devrimler" konulu resim yarışmasında mansiyon kazandı.

Rahat ve geniş fırça vuruşlarıyla çalışan Duran Karaca kompozisyonlarını dengeli leke istiflemeleriyle oluşturmuştur. Renk, resimlerdeki en önemli öğedir. Derinlik duygusunu açık-koyu karşıtlığıyla elde ederken, ışık aracılığıyla geçişleri yumuşatmıştır. Doğa görünümünde figür her zaman manzarayla organik bir bütünlük içindedir.

Karaca, Kâni (d. 1930, Adana), günümüzde Türkiye'de din ve tasavvuf müziğinin en iyi icracısı sayılan hafız ve ses sanatçısı.

Bebekken gözlerini kaybetti. Genç yaşta İstanbul'a giderek Ali Üsküdarlı ve Sadettin Kaynak'tan ders almaya başladı. Daha sonra Sadettin Heper'in öğrencisi oldu; ondan dinsel yapıtların yanında dindışı yapıtlar da öğrendi. 1950'lerin sonlarında ve 1960'ların başlarında çok önemli radyo programları yaptı. Mesut Cemil'in sunduğu (bazen de viyolonselile katıldığı) ve Sadettin Heper'in kudümüyle yönettiği bu programlarda birçok klasik yapıtı radyoda ilk kez seslendirdi. 1976'da kurulan İstanbul Devlet Türk Musikisi Konservatuvarı'nda kudüm öğretmenliğine atandı.

Bir doğaçlama ustası olan Karaca Kuran, mevlit, kaside ve ezan okurken karmaşık geçkilerden sonra, detone olmadan ilk makama dönmekteki ustalığıyla ünlüdür ve bunun günümüzdeki tek temsilcisidir. Gazel tarzında da yaşayan en iyi ses sanatçılarından biri sayılır. Birçok dinsel ve tasavvufi yapıtı plağa okumuş, kudümüyle de kendine eşlik etmiştir.

Karaca, Mehmet (d. 1900, İstanbul - ö. 7 Nisan 1980, İstanbul), tiyatro ve sinema oyuncusu. Tiyatro oyuncusu Toto Karaca'nın kocasıdır.

Mercan İdadisi'ni bitirdi. İlk kez 1922'de kendi kurduğu toplulukta sahneye çıktı. Raşit Rıza'nın (Samako) ve Muhlis Sabahattin'in (Ezgi) topluluklarında operetlerde oynadı. 1934'te Halk Opereti'ne geçti.

1940'ta katıldığı İstanbul Şehir Tiyatrosu'ndaki görevini 1968'de emekli oluncaya değin sürdürdü. Bu dönemde operetten trajediye kadar her türde önde gelen oyuncuların biri oldu. Musahipzade Celal'in hemen bütün oyunlarında, İbnürefik Ahmet Nuri Sekizinci, Cevat Fehmi Başkut, Goldoni ve Molière komedilerinde, *Macbeth*, *Hamlet*, *Hırçın Kız* gibi Shakespeare klasiklerinde oynadı.

Bir süre sinema oyunculuğu da yapan Karaca, Faruk Kenç'in *Taş Parçası* (1939), Seyfi Havaeri'nin *Kılıbıklar* (1947), Şadan Kâmil'in *Karanlık Yollar* (1948), Vedat Örfi Bengü'nün *Düşkünler* (1948) ve Kenç'in *Annemi Arıyorum* (1959) filmlerinde rol aldı.

Eski Hamam ve *Şirin Teyze* adlı iki de operet yazdı. *Şirin Teyze* Halk Opereti'nde 1936-40 arasında uzun süre sahnede kaldı. Ayrıca Bedi Muvahhit'le birlikte *Sakallı Gelin* ve *Aşık Misafir* adlı oyunları uyarladı.

Karaca, Muammer (d. 8 Kasım 1906, İstanbul - ö. 28 Nisan 1978, İstanbul), tiyatro ve sinema oyuncusu. Doğaçlamaya dayalı oyunculuğuyla ve kendi tiyatrosunda sahnelediği vodvil türü oyunlara kattığı güncel siyasal olaylara ilişkin esprileriyle tanınmıştır.

Veterinerlik öğrenimini yarım bıraktı. Sahneye ilk kez 1923'te, Şahir Opereti'nde

Muammer Karaca, Feydeau'dan uyarlanan *Hoş geldin... Paşam* oyununda Müşerref Çapın'la, 1969 Cumhuriyet Gazetesi Arşivi

figüran olarak çıktı. Ertesi yıl Darübedayi'ye (1933'ten sonra İstanbul Şehir Tiyatrosu) girdi ve *Renkli Fener* oyununda oynadı. 1930'da bir süre Süreyya Opereti'nde oynadıktan sonra, 1942'ye değin Darübedayi'de çalıştı. Bu dönemde Nâzım Hikmet'ten *Kafatası* (1932) ve *Bir Ölü Evi* (1932), Ibsen'den *Peer Gynt* (1933), Rey kardeşlerden *Lükis Hayat* (1933) ve *Deli Dolu* (1934), Gogol'dan *Müfettiş* (1935), Strauss'dan *Yarasa* (1938) gibi çok sayıda oyun ve operette rol aldı. 1942'de Ekrem Reşit Rey'in *Alabanda* revüsünde Safiye Ayla'yla birlikte oynayarak büyük başarı kazandı. 1945 başında Ses Opereti'ne katıldı. Aynı yılın sonunda Karaca Opereti'ni kurdu. Anadolu'ya turnelere de giden Karaca Opereti, 1950'de kapanmasına değin Mülrenaj, Atlas Sineması ve Maksim'de oyunlar sahneledi. Bunlar arasında Sadık Şendil'in, Muhlis Sabahattin Ezgi'nin,

Yusuf Sururi'nin ve Rey kardeşlerin müzikli oyunları çoğunlukta idi. Celal Sururi, Tevhit Bilge, Irma Toto (Toto Karaca), Muzaffer Hergüler ve Adile Naşit gibi oyuncular da bu toplulukta sahneye çıktılar.

Karaca, 1955'te İstanbul'da Tünel yakınlarında bir yapı kiralayarak tiyatroya döndü ve Karaca Tiyatro'yu kurdu. Burada tiyatrosunun açıldığı yıl sahneye konan ve 16 yıl boyunca aralıklarla 3 bin kezden fazla oynanan *Cibali Karakolu* Karaca'ya büyük ün kazandı. Karaca, gerek bu oyununda, gerekse *Ednan Bey Duymasın* (Refik Kordag, 1955), *Sabık Bakan* (Feydeau, 1955), *Lahmacun Cumhuriyeti* (1963), *Demirel'e Söylerim* (N. Yal-B. Selönü, 1966) ve kendi yazdığı *Senatür* (1968) gibi oyunlarda güncel siyasal olayları sahnedeki esprilerine malzeme yaparak halkı güldürme amacı güttü.

Tiyatro salonunda Kenterler, Münir Özkul ve Tevhit Bilge topluluklarının da sahneye çıkmasına olanak sağlayan Karaca, topluluğu dağıldıktan sonra başka tiyatrolarda konuk yönetmen ya da oyuncu olarak çalıştı ya da kısa ortaklıklar kurdu.

Karaca, özellikle kendi tiyatrosunda sahnelediği ve her zaman başrolünü üstlendiği vodvillerde izleyicinin dikkatinin sürekli kendi üzerinde olmasını sağlar, sık sık oyun metninin dışına çıkarak, oyununu tuluat ustalığının da yardımıyla o günün havasına uygun anlık esprilerle sürdürürdü. Taklit yeteneği ve parlak zekâsıyla unutulmaz tipler yaratmıştı. 1933'te Muhsin Ertuğrul'un *Karım Beni Aldatırsa* filmiyle sinema oyunculuğuna da başlayan Karaca'nın oynadığı filmlerden bir bölümü, *Cibali Karakolu* gibi daha önce sahnelenen oyunlardan aktarılmıştı.

Karaca, Toto (d. 1912, İstanbul - ö. 22 Temmuz 1992, İstanbul), operet, tiyatro ve sinema oyuncusu.

Çocukluğunda bale dersleri aldı ve 12 yaşında Maksim'de dans etmeye başladı. 1930'a değin çeşitli gazinolarda çalıştı. O yıl İzmir turnesine çıkan bir operete katıldı. Ardından Muhlis Sabahattin Ezgi'nin topluluğuna geçti. "Çarliston Kraliçesi" olarak tanındığı ve Irma Toto adını kullandığı dönemden sonra sırasıyla Süreyya, Halk, Ses ve Karaca operetlerinde çalıştı.

Toto Karaca 1940'ta Sururi kardeşlerle birlikte İstanbul Şehir Tiyatrosu'na katıldı. Daha sonra sırasıyla İstanbul Opereti'nin ve İstanbul Tiyatrosu'nun (1960) kurucuları arasında yer aldı. İstanbul Tiyatrosu'nda uzun yıllar birçok oyunda oynadı; *Cambaz-oglu* başta olmak üzere çeşitli oyunlar uyarladı. Ustaca kullandığı sesiyle görmüş geçirmiş, faka basmaz, hafif kabadayı kadını, özellikle de hizmetçi tiplerini başarıyla canlandırdı. Rum ve Ermeni taklitleriyle de ilgi topladı.

Toto Karaca sahne çalışmalarının ve 1947'de Seyfi Havaeri'nin *Kılıbıklar* ile başladığı sinema çalışmalarının bir bölümünde eşi Mehmet Karaca'yla birlikte oynadı.

Karaca Bey, tam adı ZEYNEDDİN KARACA BEY (ö. 11 Aralık 1353, Kahire), Türkmen beyi. 1337-1522 arasında Elbistan-Maraş-Malatya bölgesinde hüküm süren Dulkadiröğulları Beyliği'nin kurucusudur.

Bozok Türkmenlerindendi. Aşiret başkanı iken Memlûklerin Kilikya'daki Ermenilere karşı düzenlediği seferlere katıldı (1335). 1337'de Turaklı Halil'i yenerek Elbistan'ı ele geçirdi. Aynı yıl Memlûk sultanı tarafından naipliğe atandı. Memlûklere bağlı kalarak Sis (bugün Kozan) Ermenilerine karşı başarılı seferler düzenledi ve 1346'da Gabon (bugün Geben) Kalesi'ni aldı. Ayrıca

Halep yöresinde geniş topraklar ele geçirdi. Bu başarılarından cesaret alarak 1348'de Melikü'z-Zahir unvanıyla hükümdarlığını ilan etti. Bu arada, durumunu sağlamlaştırmak ve Memlûk sultanından gelecek bir saldırıya karşı koyabilmek için kendine yandaş arıyordu. Böylece, merkezi yönetime karşı ayaklanan Memlûk emirlerinden Beyboğa ile birleşti (1352). Ama ayaklanma başarısızlıkla sonuçlanınca, Beyboğa'yı yenen Halep valisi Argun komutasındaki Memlûk kuvvetleri Elbistan'a girdi. Karaca Bey bir süre direndiyse de sonunda Kayseri'ye kaçmak zorunda kaldı. Sığındığı Eretna hükümdarı Mehmed Bey tarafından Memlûklere teslim edildi ve Mısır'a götürülerek Kahire'de öldürüldü.

karaca kaz (*Branta bernicla*), küçük yapılı, kısa boyunlu bir Kanada kazı türünü andıran su kuşu. Bu benzerliğe karşın rengi çok daha koyudur. Ayrıca Kanada kazının yüzünü alttan çevreleyen beyaz leke yerine boynunda az ya da çok belirgin beyaz bir halka görülür. Yazın Kuzey Kutup Bölgesi'nde üreyen bu kuşlar kışın güneye doğru göç ederek Avrasya ve Kuzey Amerika'nın görece sıcak kıyılarna iner.

Karacaahmet Mezarlığı, İstanbul'da Üsküdar semtindeki tarihi çok eskilere uzanan Müslüman mezarlığı. Üsküdar-Kadıköy arasında çok büyük bir alanı kaplar. Eskiden yüzyıllık servi ağaçları ile büyük bir ormana benzeyen mezarlık adını, 14. yüzyılda yaşadığı ve Horasan erenlerinden biri olduğu kabul edilen Karaca Ahmed'in burada bulunan türbesinden almıştır. Alevi ve Bektaşilerin çok büyük saygı gösterdiği velilerden biri olan Karaca Ahmed, halk arasında akıl hastalarını tedavi etmesiyle ün kazanmıştır. Bu nedenle yalnız Alevi ve Bektaşilerden değil, Sünni halktan da saygı görmüştü. Anadolu'nun Manisa, Afyonkarahisar, Ankara, Uşak ve Kırşehir illerinde onun olduğu ileri sürülen mezarlar varsa da, Üsküdar'daki türbe daha çok tanınmıştır. Türbe, I. Süleyman (Kanuni) zamanında yapılmış, 19. yüzyılda onarılmıştır.

Karacaahmet Mezarlığı, Anadolu yakasındaki yerleşim alanlarının genişlemesiyle önemli ölçüde tahribata uğramıştır. 1950-60 arasında, daha sonra da Boğaziçi Köprüsü'nün çevre yolları yapılırken 1973'te içinden çeşitli yollar geçirilmiş ve bu yüzden büyük parçalara ayrılmıştır. Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde yaşamış önemli devlet ve din adamlarının, sanatçıların, birçok ünlü komutanın gömülü olduğu Karacaahmet Mezarlığı, Türk taş işçiliği ve hat sanatı açısından bir açık hava müzesi durumundadır.

Karacabey, Marmara Bölgesi'nde, Bursa iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 1.285 km²'dir. Kuzeyde Marmara Denizi, doğuda Mudanya ve Nilüfer ilçeleri, güneydoğuda Ulubat Gölü, güneyde Mustafakemalpaşa ilçesi, batıda da Balıkesir iliyle çevrilidir.

İlçe topraklarının orta kesimi düz bir çanağı andırır. Çanağın kuzeyinde Mudanya Dağlarının batı uzantıları yer alır. Bu uzantılardan Karadağ, ilçenin başlıca yükseltilisidir. Karatepe'de 833 m'ye yükselen Karadağ, yaklaşık 180 km²'lik bir alanı kaplayan Karacabey Ovasını Marmara Denizinden ayırır. İlçe topraklarının ortasından güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunda akan Susurluk Çayının(*) Marmara Denizi'ne dökülürken oluşturduğu deltada Dalyan ve Arapçiftliği gölleri vardır. Güneydoğuda yer alan Ulubat Gölünün(*) bir bölümü ile göldeki Halilbey Adası ilçe sınırları içindedir. Göl fazla suları batısındaki Ulubat

Suyu gideğini ile Susurluk Çayına akıtır. Manyas Gölünün fazla suları da Karadere adlı gideğenle Susurluk Çayına boşalır.

Karacabey, ekonomik açıdan Bursa ilinin ve Marmara Bölgesi'nin gelişmiş ilçelerindendir. Elverişli doğal yapı, verimli topraklar ve yumuşak iklimin yanı sıra yakındaki büyük kentlere bağlanan nitelikli yollar, ilçe ekonomisinin gelişmesine ve çeşitlenmesine önemli katkıda bulunmuştur. İlçe tarımının pazara açılması çok eskiye dayanır; kullanılan teknolojinin düzeyi de yüksektir. En çok soğan, şeker pancarı, arpa, mısır ve patates, az miktarda baklagiller ve pamuk yetiştirilir. 1984'te Türkiye soğan üretiminin yüzde 11'i (124 998 ton) Karacabey ilçesinde yetiştirilmiştir. Ekime ayrılan alanlarında sebze ve meyve üretimi de yapılır. Türkiye'nin ilk harası olan Karacabey Tarım İşletmesi(*) koyun ve nitelikli sığır besiciliğiyle tanınan Karacabey ilçesi sınırları içindedir. Yaklaşık bin hektarlık bir alanda kurulmuş olan işletme ilçenin yanı sıra ülke düzeyinde de hayvancılığın geliştirilmesinde öncü bir rol oynamıştır. Tavukçulukla deniz ve göl balıkçılığı da yaygındır. Mustafakemalpaşa ilçesinde kurulu Etibank'ın Kestelek Bor Madenleri İşletmesi'nin Ulubat Gölüne boşaltılan zehirli atıkları, balıkçılığı ve göl sularından yararlanarak sulanan Karacabey Ovasındaki tarımsal üretimi olumsuz biçimde etkilemektedir. İlçenin en ünlü hayvansal ürünü Mihalıç peyniridir.

İlçe sanayisi genellikle tarıma dayalı küçük ölçekli kuruluşları kapsar. İlçede özel kesime ait konserve ve salça fabrikaları dışında gıda, metal eşya ve makine imalat kollarında çalışan pek çok atölye vardır.

Marmara kıyısı yakınlarında kurulan Yeniköy orman içi dinlenme yerinde ormanlık alanlar ile doğal kumsallardan oluşan plajlar iç içe geçer. İlçedeki yabancı yaşamın korunması amacıyla Karadağ'da Ovakorusu Sülün Üretme İstasyonu kurulmuş, gene Karadağ'da geyikler için bir koruma alanı ayrılmıştır.

Yerleşim tarihi İÖ 12. yüzyıla dayanan yoredaki en eski yerleşmelerin Miletopolis ve Lopadion (Uluabat köyü) olduğu bilinir. Bizans döneminde Mihalıç olarak bilinen Miletopolis, Osmanlı topraklarına katıldıktan sonra buraya yerleşen aileden dolayı zaman zaman Karacabey olarak anılmakla birlikte Mihalıç adını korudu. 19. yüzyıl sonlarında Hüdavendigâr vilayetinin Bursa sancağına bağlı bir kaza merkeziydi. 1910'da adı resmen Karacabey olarak değiştirilen kent, Kurtuluş Savaşı sırasında 1 Temmuz 1920'den 13 Eylül 1922'ye değin Yunan işgalinde kaldı.

Bir küçük sanayi sitesi bulunan Karacabey kenti, çevresi için önemli bir ticaret merkezidir. İstanbul ve Bursa'yı Ege Bölgesi ile İzmir'e bağlayan önemli karayolu güneyinden geçer; bu yolla il merkezi Bursa'ya uzaklığı 67 km'dir.

Antik Miletopolis kentinde yapılan araştırmalarda Roma dönemine ait çanak çömlek ve su künkü kalıntılarıyla bir tunç Apollon heykeli bulunmuştur. Ayrıca aynı döneme ait sikkeler ile tapınak ve hamam kalıntılarına da rastlanmıştır. Karacabey kentinde Osmanlı döneminden kalma başlıca yapılar 1399'da Subaşı Eyne Bey'in yaptırdığı İssız Han, I. Murad (Hüdavendigâr) döneminde yapıldığı sanılan Ulucami ve Şehzade Alaeddin'in dayısı Karaca Bey'in 1457'de yaptırdığı Karacabey Camisi'dir.

Karacabey Belediyesi 1878'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 72.898; kent, 31.665.

Karacabey Camisi, İMARET CAMISI olarak da bilinir, Ankara'da Hacettepe semtinde Samsun Sokak'ta erken dönem Osmanlı

camisi. Anadolu beylerbeyi Celaleddin Karacabey (ö. 1444) tarafından yaptırılmıştır. Yazıtına göre mimarı Ahmed bin Ebubekir'dir. 1892'deki depremde büyük zarar gören yapının bir bölümü yeniden yapılmış, 1947 ve 1965'te de iki onarım geçirmiştir. Bu nedenle özgün durumunu iyice kaybetmiştir. İbadet mekânının taş ve tuğla alması örgülü beden duvarları, ilk yapıya ait özgün temel duvarlarından daha içeride yapılmıştır. İki yanı kapalı, beş kubbeli son cemaat yeri ve tuğladan kuzey duvarı özgündür. Son cemaat yeri kubbelerini ortada tuğladan iki ayak, onların sağında ve solunda Roma (ya da Bizans) başlıklı birer mermer sütun taşır. Basık kemerli cümle kapısı büyük bir niş içindedir. Oymalı kapı kanatları da döneminin ahşap işçiliğinin üstün örnekleridir.

Kuzeybatı köşesinde, beden duvarına yapışık beş kenarlı bir kursor üstünde yükselen minare yapının güzel ve ilginç bölümlerinden biridir. Kursorunun alt yansı taş, bunun üstü tuğladandır. Tuğla bölümde her yüzde iç içe ikişer niş yapılmış, bunlar gene düz tuğladan ve yeşil, turkuvaz, sarı, mor renkli sırlı tuğladan geometrik örgülerle doldurulmuştur. Üçgenlerle oluşturulmuş petekten sonra gövde gelir. Gövdenin silindirik alt bölümü düz ve sırlı tuğladan burmalı yivlerle kaplıdır; üst bölümü ise şerefeye kadar ongen olarak yükselir.

Cümle kapısı, uzunlamasına dikkörtgen planlı iç mekânın kısa kenarında yer alır. Sağında ve solunda, birer kapıyla geçilen, kare planlı iki oda vardır. Soldakinin üzerinde, köşelerde Türk üçgenlerine oturan özgün kubbeleri hâlâ durmaktadır. Ortadaki ibadet mekânı ise ahşap düz bir tavanla örtülüdür. Bugün yapının tümü, soldaki odanın ve son cemaat yerinin kubbelerinin de üstünü örten, kiremit kaplı ahşap bir kırma çatı altına alınmıştır. İlk yapıldığında ise dikkörtgen planlı ibadet mekânının, ortasındaki bir kemerle iki kareye bölündüğü ve bunların üzerinin birer kubbeyle kapatıldığı düşünülebilir. Böylece yapı özgün durumunda, kible ekseri üzerindeki iki büyük kubbeyle bunlardan arkadakının iki yanındaki iki küçük kubbenin örttüğü, "T" planlı ya da zaviyeli (tabhaneli) camiler türüne girer ve İznik'teki Nilüfer Hatun İmaret'i'nden Edirne'deki Beylerbeyi Camisi'ne kadar çok sık uygulanagelen bir şemayı sürdürür.

Karacabey Camisi büyük bir külliyein parçasıdır. Kuzeybatısında Karacabey'in, yazıtına göre 1444'te yapılmış sekizgen planlı, kubbeli türbesi yer alır. Avlunun kuzey duvarında bir çeşme vardır. Eskiden cami yakınındaki geniş bir alanda ahır ve ambarların yer aldığı bilinmektedir. Külliyein camiden oldukça uzakta, bugünkü Hamamönü semtinde, Talat Paşa Caddesi üzerindeki çifte hamamı kullanılır haldedir. Hamamın yanındaki iki medrese günümüze ulaşmamıştır.

Karacabey Tarım İşletmesi, eskiden KARACABEY HARASI, Bursa ilinin Karacabey ilçesinde hayvan ıslahı ve hayvancılığı geliştirme amacıyla kurulan, günümüzde birtkisel tarım çalışmalarının da yapıldığı tarımsal işletme. Bursa-Karacabey Karayolu üzerinde, 9.844 hektarlık bir alana yayılmıştır.

Karacabey Tarım İşletmesi'nin kuruluşu Osmanlı Devleti'nin ilk yıllarına değin uzanır. Köse Mihal'ın Orhan Bey'le (Gazi) evlenen kızına çeyiz olarak verdiği çiftlik giderek genişletildi ve sonunda Karacabey Çiftlikât-ı Humayunu adını aldı. Burası Osmanlı döneminde saray ile ordunun

hayvansal ürün ve at gereksinimini karşılamak üzere kurulan Çiftlikât-ı Hümayun'ların en önemlisiydi. 1924'te Karacabey Hara-sı adını alan çiftlik 1926'da çıkarılan bir yasayla Ziraat Vekâleti'ne bağlandı. Bu tarihten sonra, Marmara Bölgesi başta olmak üzere tüm ülkede hayvancılığın geliştirilmesi yönünde başarılı ve öncü çalışmalar yaptı. Daha sonra, 8 Haziran 1984'te 233 sayılı kanun hükmünde kararname ile kurulan Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü'ne (TİGEM) devredilerek Karacabey Tarım İşletmesi adını aldı.

Karacabey Tarım İşletmesi'nin Türk hayvancılığına en önemli katkısı uzun süren melezleme çalışmaları sonucu, kazandığı nitelikleri yitirmeden kendi aralarında üretilebilecek saflıktaki Karacabey montofonu ile üstün yapağı verimi olan Türk merinos koyununun yetiştirilmesidir. Gerek işletmede bulunan, gerekse halka dağıtılan yüksek ekonomik verimli bu kültür soyları ile ülke hayvancılığında önemli yenileme ve gelişmeler gerçekleştirilmiştir. Damızlık yetiştirme ve hayvancılık tekniğindeki yenilikler konusunda yetiştiricilere yol gösterilen işletmede bitkisel üretim çalışmaları da yapılmakta, ayrıca buğday, arpa, ayçiçeği, tohumluk ve yemlik mısır üretilmektedir. İşletmenin bir başka etkinliği, bitkisel üretim çalışmalarının geliştirilmesi amacıyla üstün nitelikli tohumluk dağıtımdır.

Karacadağ, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde sönmüş yanardağ. Diyarbakır'ın güneybatısında yer alır. Kuzey-güney doğrultusunda uzanarak Diyarbakır Havzası(*) ile Şanlıurfa Platosunu(*) birbirinden ayırır. En yüksek noktası Kollubaba Tepesidir. (1.957 m). Pleistosen Bölümde (y. 2,5 milyon-10 bin yıl önce) oluşmuş bir yanardağ olmasına karşın, koni biçimli olmadığından heybetli görünmez. Çok akıcı bazaltlı lavların üst üste yığılmasıyla oluşan ve "kalkan biçimli" ya da "Hawaii tipi" olarak bilinen yanardağlardır. Karacadağ'ı oluşturan akışkan lavlar, yaklaşık 120-130 km çapındaki geniş bir alana yayılmıştır. Doğuda Diyarbakır, batıda Siverek, güneyde Viranşehir'e doğru yayılan lavlarla oluşan Karacadağ'ın uzantıları Viranşehir'in kuzeyinde Takırtukur Dağı adıyla anılır.

Karacadağ volkanik alanı iki aşamada oluşmuştur. İlk aşamada kırıklardan çıkan çok akışkan bazaltlı lavlar geniş lav platosunun temelini oluşturmuş, sonraki aşamada belirli ağzılardan çıkan daha az akışkan bazaltlı lavlar volkanik kütleyi yükseltmiştir. Lav platosu üstünde doğu-batı doğrultusunda uzanan birbirine koşut iki kırık (fay) çizgisi vardır.

Karacadağ'da seyrek meşe topluluklarına rastlanır. Dağın ince bir toprak tabakasıyla kaplı olan Diyarbakır yönündeki kesimi bitkisel üretime elverişlidir. Öteki kesimler irili ufaklı volkanik kayalarla kaplıdır. Karacadağ kütlesi, merkezden çevreye ışınsal biçimde uzanan vadilerle parçalanmıştır.

Dağdan sızan sular, etekten kaynaklar halinde çıkar. Bunlardan bazıları Dicle'nin kollarını besler, bazıları ise Siverek ve Diyarbakır kentlerinin içme suyu gereksinimlerinin karşılanmasında kullanılır. Diyarbakır'ı Siverek üzerinden Şanlıurfa'ya bağlayan karayolu ile Batman-Dortyol Ham Petrol Boru Hattı Karacadağ'ın kuzey eteklerini izler.

Karacan, Ali Naci (d. 1896, İstanbul - ö. 7 Temmuz 1955, İstanbul), *Milliyet* gazetesi'nin kurucusu gazeteci ve yayımcı.

Mekteb-i Sultani'yi (bugün Galatasaray Lisesi) bitirdi. *Servet-i Funun*, *Rûbah* gibi edebiyat dergilerinde Hemadanizade Ali Naci adıyla şiirleri ve yazıları yayımlandı. *Tasvir-i Efkâr*, *İkdam* ve *Vakıf* gazetelerinde çalıştı. I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı ordusunda görev alan Goltz Paşa'nın çevirmenliğini yaptı. Daha sonra Necmeddin Sadık (Sadak), Kâzım Şinasi (Dersan) ve Falih Rıfkı (Atay) ile Kurtuluş Savaşı'nı destekleyen *Akşam*(*) gazetesini çıkardı. Savaşın sonra Lozan Konferansı görüşmelerini izledi. 1928-31 arasında Viyana'da kaldı. Türkiye'ye döndükten sonra kısa sürelerle *Politika* ve *İnkılâp* gazetelerini yayımladı. 1935'te *Tan* gazetesinin kurucuları arasında yer aldı. Çok geçmeden *Tan*'dan ayrılıp Bulgaristan'da Anadolu Ajansı temsilciliği, İsviçre'de basın ataşeliği görevlerinde bulundu. 1948'de Türkiye'ye dönünce *Bugün* ve *Politika* gazetelerini çıkardı. 1950'de kurduğu ve yayını günümüzde de sürdüren *Milliyet* gazetesi, basın alanındaki çalışmalarının en kalıcı ürünüdür. 1962'de anısına *Milliyet* gazetesince Karacan Armağanı adı altında ödül konan Karacan'ın, *Ya Hürriyet Ya Ölüm* (1934) ve Lozan Konferansı anılarını kaleme aldığı *Lozan Konferansı ve İnönü* (1943) adlı yapıtları vardır.

Karacaoğlan, 17. yüzyılda yaşadığı sanılan, göçebe Türkmen obalarında yetişmiş âşık. Etkileyici bir dille kurulmuş, aşk temalarına ağırlık veren şiirleriyle halk edebiyatında Türkmen âşıkları geleneğinin ilk ve en büyük temsilcisi olmuştur.

Yaklaşık 70 yıldır sürdürülen araştırmalar sonucunda yaşamı üzerine bazı bilgiler ve yeni şiirleri bulunmuşsa da, doğum ve ölüm yerleri, yaşadığı dönem, asıl adı ve ailesi hâlâ kesin olarak bilinmemektedir. Asıl adının Simayıl (İsmail), Halil ya da Hasan olduğu yolunda görüşler vardır. Aynı mahlasla şiir söylemiş birden çok Karacaoğlan'ın varlığından da söz edilir. Bazı araştırmacılar 16. ve 17. yüzyıllara ait kaynaklara dayanarak, bu yüzyıllarda yaşamış iki ayrı Karacaoğlan olduğunu öne sürmektedir.

Karacaoğlan'ın 16. yüzyılda yaşadığını ya da bu yüzyılda aynı adlı bir başka âşığın da yetişmiş olduğunu ileri sürenler, görüşlerini Gelibolulu Mustafa Ali'nin *Mevâidü'n-Nefâis* fi *Kavâidü'l-Mecâlis* adlı yapıtına dayanırlar; yapıtta yer alan ve III. Murad'ın 1582'de yaptırdığı sunnet düğününü anlatan *Surname-i Hümayûn*'da Karacaoğlan adlı bir âşıktan söz edilmektedir. Ahmet Kutsi Tecer ile Şükrü Elçin'in 16. yüzyıldan kalma yazmalardan çıkardıkları şiirler ve bu şiirlerin içerdiği bazı tarihsel bilgilerle desteklenen bu görüş, yaşamının büyük bölümünü Rumeli'de geçirmiş ve I. Süleyman'ın (Kanuni) Avusturya seferine (1532-33) katılmış bir Karacaoğlan'ın varlığını ortaya koymuştur. Bu belgeleri değerlendiren bazı araştırmacılar iki ayrı Karacaoğlan yerine, 16. yüzyılda yaşamış tek bir Karacaoğlan'ın varlığını kabul ederler.

Sadeddin Nüzhet Ergun, Fuad Köprülü ve Cahit Öztelli gibi birçok araştırmacı, şiirleri günümüze değin gelen Karacaoğlan'ın 17. yüzyılda yaşadığı görüşünü benimsemektedir. 1707'de ölen âşık Ömer'in *Şairname* başlıklı destanında ondan söz etmesi, Ali Ufkî'nin 1648'de tamamladığı *Mecmua-i Saz u Söz* adlı yapıtına onun iki türküsünü alması, 17. yüzyılda yazıldığı sanılan bir cönkte "Aldı Gevheri, Aldı Karacaoğlan" başlıkları altında iki âşığın karşılıklı söylenmiş şiirlerinin bulunması, Karacaoğlan'ın bu yüzyılda yaşadığını gösteren kanıtlar olarak değerlendirilmektedir. Karacaoğ-

lan'ın şiirlerinde Abaza Hasan Paşa'nın isyanı ve öldürülmesinden, Köprülü Fazıl Ahmed Paşa'nın Avusturya seferinden söz etmesi; ayrıca dilinin 17. yüzyıl Türkçesinin özelliklerini taşıması, bu kanıtlara eklenebilir.

İlhan Başgöz ise 16. ve 17. yüzyıllarda birer, 19. yüzyılda iki Karacaoğlan yaşadığını kabul etmektedir. Bunlardan ilk ikisi, araştırmacıların üzerinde durduğu âşıklardır. 19. yüzyılda yaşayanlardan biri Silifkeli'dir; şiirlerinde Karacaoğlan mahlasını kullanmış ve Küçük Karacaoğlan diye anılmıştır. Öbürü ise Yozgat'ta yaşamıştır. İlhan Başgöz, bu Karacaoğlan'ların âşık şiiri geleneğinde birleştirilmesiyle bir "Karacaoğlan geleneği"nin oluştuğunu ileri sürer.

Akşehirli Hoca Hamdi Efendi'nin, 1876'da kaleme aldığı sanılan anılarında Karacaoğlan'ın yetim büyüdüğü, çirkin bir kızla evlendirilmek istendiği, babası gibi askere alınma korkusu ve o sırada Çukurova beyleri olan Kozanoğulları ile arasının açılması yüzünden iki kız kardeşini yanına alarak Bursa'ya gittiği belirtilir; bir dönem İstanbul'da da yaşayan Karacaoğlan, 96 yaşındayken Maraş'taki Cezel Yaylasında ölmüştür.

V. Radlov'un Kırım Tatarları arasından topladığı *Karacaoğlan ile İsmikan Sultan* adlı öykü ile İlhan Başgöz'ün Türkmenistan'da ele geçirdiği kısa bir öykü içine serpiştirilmiş 26 şiirden oluşan *Karacaoğlan* başlıklı yazma, onun Anadolu dışında da tanındığını göstermektedir. Ayrıca şiirleri, köklü ve yaygın bir âşıklık geleneğinin bulunduğu Azerbaycan'da da tanınmakta ve yaşatılmaktadır.

Karacaoğlan'ın şiiri aşk ve doğa gibi iki temel öge üzerine kurulmuştur. Aynalık, gurbet, sıla özlemi ve ölüm de işlediği konular arasındadır. Zengin bir aşk serüveni yaşadığı anlaşılan Karacaoğlan'ın sevdiklerinden neşe ve acıyla söz ettiği görülür. Değişlerinin çoğunda somut olarak "güzel" leri anarken, en çok Elif ve Zeynep'e tutkun olduğu anlaşılmaktadır. âşık şiirinde sevgililerin adları ilk kez onun şiirlerinde anılmıştır. Karacaoğlan duygularını, düşüncelerini ve yaşadıklarını gerçekçi, içten bir biçimde, açık ve anlaşılır bir dille anlatırken, şiirinde özgün bir yapı kurarak âşık edebiyatına yepyeni bir söyleyiş biçimi getirmiştir. Düşten uzak, somuta yönelik bir anlayışla ördüğü şiirinin kaynağını, ait olduğu göçebe halkının geleneklerine, içinde yaşadığı ve yurt edindiği doğaya dayandırmıştır. Göçebe yaşamın vazgeçilmez bir parçası olan doğa, onun âşıktan sonra en çok işlediği konudur ve yalnızca bir betimleme aracı olarak değil, insanın duygularını, sevinç ve acılarını anlatmak için bir çerçeve olarak da şiirine girmiştir. Karacaoğlan, yaşamının geçtiği yaylalardan, dağlardan söz eder; sevgililerini doğanın çeşitli güzelliklerine benzeterek anlatır.

Halk edebiyatı geleneklerine büyük ölçüde bağlı kalan Karacaoğlan, 16-17. yüzyıllarda âşıklar arasında yaygınlık kazanan aruz ölçüsünü, Arapça, Farsça sözcük ve tamlamaları kullanma eğiliminin dışında kalmıştır. Yöresel sözcük ve deyimlerle dolu bir dille şiirler söylemiş, değişlerinde pek az yer verdiği bazı yabancı sözcükleri çoğu kez halkın ağızında yaşayan biçimleriyle kullanmıştır. Dadaloğlu, Seyit Osman, Deli Boran, Beyoğlu, Derdiçok gibi âşıklarla temsil edilen ve 20. yüzyıla değin gelen Güney Anadolu Türkmen âşıkları geleneği üzerinde de önemli bir etki yapmıştır.

Üzerine 20'den çok inceleme ve tanıtma kitabı yayımlanan Karacaoğlan'ın şiirlerini ilk kez Sadeddin Nüzhet Ergun *Karacaoğlan* (1927) adıyla derleyip yayımladı. Daha

sonra gene Ergun tarafından *Karacaoglan-Hayati ve Şiirleri* adıyla daha kapsamlı bir kitap yayımlandı. Cahit Öztelli'nin *Karacaoglan-Bütün Şiirleri* (1970) adlı yapıtı bir başka önemli derlemedir. Yaşar Kemal ise *Uç Anadolu Efsanesi*'nde (1967) Karacaoglan'ın yaşamını öyküleştirmiştir.

Karacasu, Ege Bölgesi'nde, Aydın iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Yüzölçümü 781 km² olan Karacasu ilçesi doğu ve güneyde Denizli ili, batıda Bozdoğan, kuzeybatıda Nazilli, kuzeyde de Kuyucak ilçeleriyle çevrilidir.

Aydın ilinin doğu kesiminde yer alan ilçe topraklarını Karıncalı Dağı, Akdağ'ın batı uzantıları ile Dandalaz Çayı vadisi engebelendirir. İlçenin en yüksek noktaları, Akdağ'ın Aktaş Tepesi (1.891 m) ve Karıncalı Dağındaki Karlıtepe'dir (1.703 m). Akdağ'ın güney yamaçlarından kaynaklanan Dandalaz Çayı, bu dağlık kütleler arasında güneydoğu-kuzeybatı doğrultusunda akarak kuzeyde, ilçe sınırları dışında Büyük Menderes'e katılır. Akçay üzerinde kurulan Kemer Barajı'nın gölünün bir bölümü ilçe sınırları içindedir.

İlçe halkının başlıca geçim kaynağı tarımdır. Üretim miktarları düşüktür. Başlıca ürünler buğday, arpa ve üzumdür. Az miktarda mısır, baklagiller, pamuk, zeytin ve incir de yetiştirilir. Dağlık kesimlerde hayvancılık ve ormancılık yapılır. Kiremit ve testi üreten, zeytin, incir, deri atölyeleri başlıca küçük sanayi tesisleridir. Geleneksel uğraşlardan olan dokumacılık gerilemiştir. İlçe topraklarında kükürt ve zımpara taşı yatakları vardır.

Eski adı Yenişehir olan kasaba, Bizans ve Menteşeoğulları yönetimlerinden sonra 1413'te Osmanlı topraklarına katıldı. 19. yüzyıl sonlarında Aydın vilayeti Aydın sancağının Nazilli kazasına bağlı bir nahiye merkeziydi. 20. yüzyıl başlarında Aydın sancağına bağlanarak kaza merkezi yapıldı. Gelişmemiş bir kasaba olan Karacasu, il merkezi Aydın'a 88 km uzaklıktadır.

İlçedeki en önemli tarihsel kalıntı, Geyre köyündeki çok eski bir yerleşme olan Aphrodisias(*) kentidir. Kazılarda ele geçen buluntular, orada kurulan bir müzede sergilenmektedir. Karacasu'daki Osmanlı döneminden kalma başlıca yapılar Çarşı Camisi olarak da bilinen Hacı Ali Ağa Camisi (1591), Cumaözü Camisi (1768), Şeyh Süleyman Rüşdü Türbesi (1834), Aphrodisias kalıntılarından getirilen taşlarla yapılmış Hacı Ahmed Çeşmesi ile Şeyh Süleyman Rüşdü Türbesi'nin avlusundaki çeşmedir.

Karacasu Belediyesi 1903'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 22.801; kasaba, 5.282.

karaciğer, omurgalılarda, süngersi yapıda, kama biçimli loblardan oluşan ve vücuttaki metabolizma ve salgı işlevlerinin çoğunda önemli rolü olan organ.

Canlının en büyük ve en karmaşık organlarından biri olan karaciğerin başlıca işlevleri safra salgılamak, proteinler, karbonhidratlar ve yağları vücuda yararlı olacak hale getirmek, glikojen, vitamin ve demir gibi çeşitli maddeleri depolamak, pıhtılaşma faktörlerini birleştirmek, kanı metabolizma artıklarından ve toksik maddelerden temizlemek, kan hacminin değiştiği durumlarda devreye girerek bu değerin sabit kalmasını sağlamak ve yıpranan alyuvarları parçalamaktır. Karaciğer bu işlevlerini yerine getirirken bağırsaklar ve safrakesesiyle yakın bir ilişki içindedir. Bağırsaklardan kalbe dönen kan, işlenmek üzere kapı toplardamarıyla karaciğere taşınır. Kanal ve kanalcıklardan oluşan bir sistem karaciğerde yapılan safraı onikiparmakbağırsasına

ve safranin sonradan kullanılmak üzere depolandığı safrakesesine açılan ana safra kanalına (*ductus choledochus*) taşır.

Karaciğer dokusu, kan damarları ve safra kanalları ile bunların arasında yer alan hücrelerden oluşan bir kütledir; dokunun yaklaşık yüzde 60'ını karaciğer hücreleri (hepatosit) oluşturur. Hepatositler, vücuttaki öbür hücre türlerine göre metabolizma işlevlerinde daha fazla yer alır. Karaciğerdeki en küçük kan damarlarının içini döşeyen Kupffer hücreleri ise kan ve antikor yapımında, kandaki yabancı parçacıklar ve hücre artıklarının ortadan kaldırılmasında rol oynar.

İnsanda karaciğerden günde 800-1.000 ml safra salgılanır. Besin maddelerindeki yağların sindirimine yardımcı olan safra tuzlarını da içeren safra, bazı metabolizma artıklarını, ilaçlar ve toksinlerin vücuttan dışarı atılmasında da rol oynar. Ana safra kanalı yoluyla döküldüğü safrakesesinde depolanan safra onikiparmakbağırsasına yağ içeren besin maddeleri girince buraya akıtılır. Safraya kendine özgü sarımsı yeşil rengini veren, yıpranmış alyuvarların karaciğer, dalak ve kemik iliğinde yıkımıyla ortaya çıkan ve vücuttan bağırsaklar yoluyla atılan bilirubin pigmentidir.

Karaciğer hücrelerinde çok sayıda enzim birleşimlenir. Kapı toplardamarı ve karaciğer atardamarındaki kan, karaciğer dokusunun içinden geçerken, içerdiği hücre ve enzimler damar dışına çıkarak birçok madde ve parçacıkla tepkimeye girer. Bağırsaklardan emildikten sonra kanla karaciğere gelen besin maddeleri vücut hücrelerinin yararlanabileceği biçime dönüştürülür ya da sonradan kullanılmak üzere depolanır. Yağlar önce yağ asitlerine, daha sonra karbonhidratlar ve keton cisimlerine parçalanarak, yağ metabolizmasının daha ileri aşamasının yer alacağı dokulara taşınır. Şekerler glikojene çevrilerek karaciğerde depolanır; enerji gereksinimi olduğunda glikojen yeniden glikoza çevrilerek kana salınır. Karaciğerde albümin ve pıhtılaşma faktörleri gibi bazı serum proteinleri de birleşimlenir. Karaciğer, vücuttaki çeşitli süreçlerde ortaya çıkan azotlu artıkların yakılmasını sağlayarak ve toksinleri etkisizleştirip idrar ya da dışkıyla vücuttan atılacak hale getirerek kanın temizlenmesinde de rol oynar.

Karaciğerdeki işlev bozukluklarında ilk ortaya çıkan belirtilerden biri sarıktır(*). Kandaki bilirubin miktarının aşırı derecede artması gözakları ve derinin sararmasına yol açar. Hepatit(*), sıroz(*), kan damarlarında tıkanma ya da karbon tetraklorür, fosfor gibi maddeler ve çeşitli ilaçlarla zehirlenmelerde karaciğer hücrelerinin yapı ve işlevi bozulur. Karaciğer yetmezliğinin başlıca belirtileri halsizlik, kan basıncında düşme, kanında sıvı toplanması (asit), sık sık ve kolayca çürük ve kanama oluşması, çevreye karşı ilgisizlik, elektroensefalografiyle kaydedilen beyin dalgalarında değişiklik ve ellerde utremedir.

Öbür karaciğer hastalıkları arasında akut apandisit sonrasında, safra taşları ya da cerrahi girişimler nedeniyle, amipli dizanterinin komplikasyonu olarak gelişen karaciğer apseleri, *Echinococcus* ve *Fasciola hepatica* gibi asalakların neden olduğu enfeksiyonlar, ırlar ve glikojen depo hastalıkları sayılabilir. Kloroform, halotan, INH ve fenotiyazinler gibi bazı ilaçlar da karaciğer dokusunda örselenmeye neden olabilir.

Karaciğer hastalığının saptanması, doku zedelenmesinin derecesinin belirlenmesi ve uygulanan tedavinin değerlendirilmesi amacıyla karaciğer fonksiyon testleri(*) yapılır. Kan tahliliyle bilirubin, kolesterol, serum proteinleri, üre, amonyak ve çeşitli enzimle-

rin düzeyinde değişimler saptanabilir. Ayrıca karaciğer dokusunda radyoaktif madde tutulmasının görüntülenmesine dayanan sintigrafi yöntemiyle organın biçimi, büyüklüğü, ırları ve tedavi sürecindeki durumu üzerine bilgi edinilebilir. Bunun dışında ultrason ve biyopsi, özellikle sarıktıklar ve ırlarda tanı konmasına yardımcı olan yöntemlerdir.

karaciğer fonksiyon testi, karaciğerin çeşitli işlevlerini ölçen laboratuvar işlemlerinin ortak adı.

Karaciğer hücrelerinde oluşan metabolizma tepkimelerini temel alan yüzden fazla test vardır. Bu tepkimeler protein, yağ, karbonhidrat ve safra metabolizmasına, ilaçların ve karaciğer tarafından üretilen toksik maddelerin vücuttan atılmasına dayanır. Metabolizması karaciğerde yürütülen maddelerin çoğu büyük dolaşıma katılsa da, bazılarının kandaki yoğunluğunun saptanması karaciğerin durumu hakkında değerli ve tanı koymaya yardımcı bilgiler verir. Kimi zaman serum bulgularını doğrulamak amacıyla idrar tahlili de yapılır. Klinikte önemi olan ve serumda bulunan maddelerin bazıları amonyak, üre, aminoasitler, proteinler, serbest ve esterleşmiş kolesterol, bilirubin ve özellikle kolinesteraz, serüloplazmin, transaminazlar ve alkali fosfataz olmak üzere çeşitli enzimlerdir. Karaciğerdeki şeker metabolizmasının saptanması için tolerans testleri kullanılır (*bak.* adrenalin tolerans testi; galaktoz tolerans testi; glikoz tolerans testi).

Karaciğerin, toksik bileşikler vücuttan atma kapasitesini ölçen testlerde, hipürik asit ve bromsülfotalein gibi maddeler kullanılır (*bak.* bromsülfotalein testi). Karaciğer işlevlerini ölçen öbür testler ise karaciğerin radyoopak maddeler verildikten sonra X ışını ile izlenmesi, biyopsi, hasta ve sağlam hücrelerin radyoaktif bileşiminin farklı olmasına dayanan testler ve radyoaktivitenin farklı dağılımına dayanarak yapılan karaciğer sintigrafileridir.

karaciğer iltihabı *bak.* hepatit

karaciğer kelebeği, *Trematoda* sınıfından, insanların ve çeşitli evcil hayvanların safra yollarında asalak olarak yaşayan yassısolucan türlerinin ortak adı. Büyük karaciğer kelebeği (*Fasciola hepatica*), küçük karaciğer kelebeği (*Dicrocoelium dendriticum*), Çin karaciğer kelebeği (*Opisthorchis sinensis* ya da *Clonorchis sinensis*) ve kedi karaciğer kelebeği (*O. felinus*) evcil memeli hayvanlara verdikleri zarar bakımından başta gelen türlerdir. Bu asalaklar rastlantısal olarak, örneğin iyi yıkanmamış ya da yeterince pişmemiş sebzelerden insanlara da bulaşabilir. Bazı salyangoz cinsleriyle yaşam çevrimlerini tamamlamaları için gerekli ara konaklardır.

Büyük ve küçük karaciğer kelekleri koyun, keçi ve sığırlarda yayılmaya, ürün kaybına, çok sayıda bulunurlarsa ölüme yol açar. Kedi, köpek gibi etçil memelilerde görülen Çin karaciğer kelebeği ara konak olarak salyangozların yanı sıra balıkları da kullanır. Kedi karaciğer kelekleri de son konaktan önce birinci ara konak olarak salyangozları, ikinci ara konak olarak balıkları seçer.

karaciğer toplardamarı, Latince VENA HEPATICA, kanı, karaciğerden alt anatoplardamara taşıyan toplardamarların ortak adı. Alt anatoplardamar kalbe çıkış yolunda karaciğerin arka yüzünde yer alan oluktan geçerken karaciğer toplardamarlarıyla bir-

leşir. Karaciğer toplardamarları yalnız karaciğerdeki kanı değil, öbür kann organlarının çoğundan kapı toplardamarı ile karaciğere gelen kanı da taşır.

karaciğer yağlanması, genellikle kronik besin yetersizliği nedeniyle karaciğer hücrelerinde anormal ölçülerde yağ birikmesi. Eksikliğinde karaciğer yağlanması ortaya çıkan en önemli maddeler kolin ve metiyonindir. Kolin, karaciğerdeki yağ metabolizmasında önemli rolü olan bir vitamin, metiyonin ise vücutta kolin yapımında kullanılan bir aminoasittir. Karaciğer yağlanması görülen bireylerin aldıkları besinlerdeki kolin ve metiyonin yetersizdir ya da bu maddeler vücut tarafından özümsemez. Bir tür protein eksikliği olan kvaşiyorkorda ve alkolizmde de karaciğer yağlanması görülür. Alkolizmde yanlış beslenmenin yanı sıra, alkolün karaciğerde yağ yapımını uyarıcı etkisinin de olduğu düşünülmektedir. Bundan başka, enfeksiyonlar, zehirli kimyasal maddeler ve karaciğere giden oksijen miktarının yetersiz olması gibi karaciğer işlevlerini bozan başka etkenler de karaciğer yağlanmasına neden olabilir. Tedavi doğrudan bozukluğun altında yatan nedene yönelik olmalıdır.

karaçadır, KILÇADIR olarak da bilinir, kara yün ya da kara kıldan dokunmuş çulların direklerle gerilmesiyle kurulan çadır. Göçerliğin çözülmesine bağlı olarak büyük ölçüde ortadan kalkmakla birlikte, Anadolu'nun çeşitli yörelerinde hâlâ kullanılır. Karaçadırlar, bölgelere ve aşiretlere göre bazı değişiklikler gösterir. Beş, yedi, dokuz ve daha çok sayıda direk üzerine kurulu, oturma ve yatma yerleri ayrı büyük karaçadırların yanı sıra üç direkli ve tek bölümlü küçük karaçadırlar da vardır.

Karaçadırın temel öğeleri "çadır", "sitil ve kapaklar" ile "direk ve çanaklar"dır. Çadır 60-70 cm eninde, "kanat" ya da "çul" adı verilen yedi parçadan oluşur. Yan direklerin hizasına gelen orta kanat öbürlerine oranla biraz daha uzundur. Bunun nedeni, orta kanadın arkasında ve önünde pencere işlevi gören başı açıklıklarını örtmeye yarayan birer uzantı kalmasını sağlamaktır. Yağmur ve kar suyunun kanat gözeneklerinden geçmemesi için kıllar biraz uzun kesilir.

Sitil ve kapaklar, çadırın ön, arka ve yanlarını örten ve kanatlara oranla daha gevşek bir dokusu olan parçalardır. Sitillerin üzerine gelen 15-20 cm enindeki şerit çadırın çevresine dolanır. Bu şeride "saçak" ya da "siyek" denir. Sitiller, siyek bölümüne "sitil çöpü" denen uçları sivri, küçük çöplerle tutturulur.

Karaçadırın ayakta tutan direklerdir. Direklerin alt uçları toprağa gömülür; üst uçları ise oyuk bir yuva olan çanağa geçirilir. Çadırın gerginliği direklerden toprağa çakılı kazıklara doğru inen bağlarla sağlanır. Direk ve çanaklar, hafif olduğu için genellikle kurutulmuş çam ağacından yapılır. Bir karaçadıra cepheden bakılınca önce "ön direk", aynı hizada ve arkada "orta direk", sonra da iki yanda "bögür" direkleri görülür. Biraz daha uzun olan orta direk yaklaşık 230 cm yüksekliktedir. Ön ve arka direkler 220-225 cm, bögür direkleri de 165-170 cm'dir.

Karaçadırın iç mekânı ailenin ekonomik durumuna ve bireylerin sayısına göre düzenlenir. Tabanda genellikle hasır üstüne serilmiş keçe ya da dokuma yaygı bulunur. Yeni evlilere yer açmak için çadır büyük tahıl çuvallarıyla ikiye ayrılır. Ocak tek bölümlü çadırlarda kapıdan girilince hemen sağda, çuvallarla bölünmüş iki bölümlü çadırlarda ise ön ve arka direklerin hemen önünde yer alır. Dokuma tezgâhı ortada yer alır.

karaçalı (*Paliurus spina-christi*), ÇALIDIKENİ, KARADİKEN ya da İSADİKENİ olarak da bilinir, cehrigiller (*Rhamnaceae*) familyasından dikenli çalı. Avrupa'nın güney, Asya'nın batı kesimlerinde yaygındır. Yüksekliği 6 m'ye ulaşabilen bu çalının alması dizilişi oval yaprakları, küçük demetler oluşturan, yeşilimsi sarı renkli çiçekleri ve kahverengi, derimsi bir kabuğu olan disk biçimli meyveleri vardır. Dikenleri düz ya da hafifçe çengellidir.

Çoğu kez çit olarak yetiştirilen karaçalı bitkisinin meyveleri eskiden ishal önleyici, idrar artırıcı ve taş düşürücü olarak kullanıldığı gibi göz hastalıklarına karşı da kullanılırdı.

Karaçay-Çerkes, Rusya Federasyonu'nun güneybatısında, Stavropol bölgesinde (*kray*) özerk yönetim birimi (*oblast*). Yüzölçümü 14.100 km²'dir. Ön bölgede yer alan düzlüklerle Büyük Kafkaslar'ın derin vadi ve boğazlarla bölünmüş olan ve Dombay-Ulgen Dağında 4.046 m'ye ulaşan kuzey uzantılarının arasında yer alır. Yönetim merkezi Çerkessk'tir(*). Alp tipi çayırların arasından yükselen dağları kaplayan sık ormanlar, yükseklik arttıkça yörlerini önce kayalıklara, ardından da buzullara bırakır. Bölgede turizm önemli bir yere sahiptir.

1922'de Çerkesler(*) ve Türk asıllı Karaçaylar için kurulan bölge, 1926'da Karaçay ve Çerkes özerk yönetim birimlerine bölündü. Karaçay Özerk Yönetim Birimi, Karaçayların Nazırlarla işbirliği yaptıkları gerekçesiyle Orta Asya'ya sürgüne gönderildikleri II. Dünya Savaşı yıllarında dağıtıldı. Karaçay-Çerkes Özerk Yönetim Birimi Karaçayların 1957'de topraklarına geri dönme-

lerinden sonra kuruldu. Sürgün döneminde Karaçay topraklarının bir bölümü Gürcistan SSC sınırlarına katıldı. Günümüzde nüfusun yaklaşık yüzde 35'ini Karaçaylar ve Çerkesler, geri kalanların çoğunluğunu ise Ruslar oluşturur. Bölge nüfusunun çoğunluğu kuzeydeki yoğun tarım yapılan düzlüklerde yaşar. Çok miktarda koyun ve sığırın yetiştirildiği bölgede, sanayi çiftlik ürünlerinin işlenmesine dayanır. Ayrıca demirdışı maden cevherleri ve bir miktar kömür çıkarılır. Nüfus (1991 tah.) 427.100.

Karaçayca, KARAÇAY TÜRKÇESİ olarak da bilinir, Kuzey Kafkasya'da yaşayan Karaçay Türklerinin konuştuğu Türk lehçesi. Son araştırmalara göre, Balkarca, Kumukça ve Nogayca ile birlikte Kıpçakçanın Kafkasya'daki güney kolunu oluşturur. Karaçaycanın yazımında 1916-26 arasında Arap, 1927-37 arasında Latin, 1939-40 yıllarında da Kiril alfabesi kullanılmıştır. Karaçay edebi diliyle yayımlanan ilk yapıt, Akbaylanı İsmail'in Arap harfleriyle yazdığı *Ana Tili*'dir (1916).

Karaçayca, uzun ünlülere yer verir (örn. *sürü* "sürü", *ak* "ak", *iş* "iş"). Karaçaycada ayrıca -aw-, -ew-, -iw-, -iw gibi ikili ünlülere (örn. *kıçırıw* "bağırma", "feryat") ve p', t', k', ç' gibi soluklu ünsüzlere (örn. *k'el'ir* "getir-", *k'at'ın* "kadın", *öl'tür* "öldür-") rastlanır. Y'ler de c'ye dönüşür (örn. *cüz* "yüz", *cıyırma* "yırma").

Karaçaylar, Rusya Federasyonu'na bağlı Karaçay-Çerkes özerk yönetim biriminde yaşayan Türk kökenli halk.

Kıpçaklara bağlı bir boy olan Karaçaylar, Balkarlar gibi Kuzey Kafkasya'da Yukarı Kuban Irmağı ile Elbruz Dağı arasında kalan bölgede uzun süre göçebe bir yaşam sürdüler. Daha sonra Moğol akınlarının etkisiyle Taberda Irmağının Kuban'a döküldüğü, Karaçay denen bölgeye çekildiler. 15. yüzyıldan 1812'ye değin, biçimsel olarak Osmanlılara, gerçekte ise Kabartay beylerine bağlı kaldılar. İslamın bölgede yayılmaya başladığı 18. yüzyılda göçebe yaşamı bırakarak yerleşik düzene geçtiler. İslam etkisinin ve ekonomik değişimin iç içe geçtiği bu dönemde, törelerini ve geleneklerini korumaya çalıştılar. 19. yüzyıl başında Karaçaylar üzerinde baskılarını artıran Ruslar 1812'de bölgeyi ilhak ettiler.

Özerk yapılarını sürdürmek için 1822'de Rus yönetimine karşı ayaklanan Karaçaylar, ağır bir yenilgiye uğradılar. 1905'te başlattıkları ayaklanma da başarısızlıkla sonuçlandı. 1918'de Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti içinde yer aldılar. II. Dünya Savaşı'nda Almanlarla işbirliği yaptıkları gerekçesiyle Orta Asya'ya sürüldüler. 1957'de geri dönmelerine izin verilerek Karaçay-Çerkes özerk yönetim birimine yerleştirildiler. Kıpçakçanın bir kolu olan Karaçayca konuşan Karaçayların tahmini nüfusu 140 bin dolayındadır.

Karaçi, Pakistan'ın güneyinde, Sind eyaletinin merkezi kent. Ülkenin en büyük kenti, başlıca limanı ve eski başkenti olan Karaçi, İndus Irmağı deltasının hemen kuzeybatısında, Umman Denizi kıyısındadır. Kentin yüzölçümü 591 km², metropoliten alanı ise 1.450 km²'dir. Geçmişte, İndus Irmağı vadisine ve İngiliz egemenliğindeki Hindistan'ın Pencap bölgesine liman hizmeti vermesi, kentin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Bugün kalabalık ve hareketli bir kent olan Karaçi, aynı zamanda bir sanayi ve ticaret merkezidir.

Kiamari Adası, Manora Adası ve İstiridye Kayalıkları Karaçi'nin doğal limanını fırtınalardan korur. Kent, alçak bir kıyı şeridinden 37 m'ye kadar yükselen geniş bir düzlükte kurulmuştur. Belirli mevsimlerde

Karaçadır
Nezih Bağcıoğlu

su taşıyan Malir ve Layari ırmakları kentin ortasından geçer. Karaçi'nin ikliminin en belirgin özelliği sıcak yazlar (ortalama en yüksek sıcaklık mayıs ve haziranda 34°C) ve ılık kışlardır (ortalama en düşük sıcaklık ocak ve şubatta 13°C). Yazın sıcaklığın 41°C'ye kadar yükseldiği olur. Yıllık ortalama yağış miktarı 203 mm'dir; bu miktarın büyük bölümü haziran, temmuz ve ağustos aylarında düşer.

Kent ekonomisinin temelini imalat sanayi-si ve ticaret oluşturur. Başlıca sanayi dalları ayakkabı, metal eşya, kâğıt, mobilya, makine, kimyasal madde, deri, kauçuk ve elektrikli eşya üretimi ile dokumacılıktır. Yayıncılık, alkolsüz içki üretimi, gıda ve petrol işleme ile evlerde üretilen kumaş, dantel, halı, metal ve seramik eşya gibi ürünler de kent ekonomisinde önemli bir yere sahiptir.

Kanalı'nın doğusundaki en yoğun trafiğe sahip limandır. Kent havalimanı da uluslararası hava trafiğinin önemli merkezlerinden biridir. Nüfus (1981 tah.) kent, 5.208.132.

Karaçoban, Doğu Anadolu Bölgesi'nde, Erzurum iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Eskiden Hınıs'a bağlı bir bucak olan Karaköprü, 19 Haziran 1987 tarihli ve 3392 sayılı yasa uyarınca merkezi Karaçoban kasabası olmak üzere bu adla ilçe yapılmıştır.

Karaçoban Belediyesi 1965'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 19.704; kasaba, 7.498.

Karaçomak Barajı, Kastamonu ilinde. Karaçomak Deresi üzerinde kurulu olan toprak dolgu baraj. 2.596 hektarlık bir

dağlılar yaşar. Ayrıca Müslüman ve Arnavut azınlıklar vardır. Sırplarla büyük benzerlikleri olan Karadağlılar da Sırp-Hırvat dilini konuşur, Kiril alfabesini kullanırlar ve Ortodoks Kilisesi'ne bağlıdırlar. Geleneksel olarak babayanlı geniş ailelere dayalı ve merkezi olmayan toplumsal yapının izleri 20. yüzyılda da gözlenmektedir.

Yugoslavya'da sosyalist dönemde toplam nüfus içindeki payı azalan Karadağlıların kişi başına geliri de ülke ortalamasının altındadır.

Zeta adıyla, bağımsız bir il olarak kurulan Karadağ, 12. yüzyıl sonlarında Sırp egemenliğine girdi. 1389'da Sırp-lar Kosova'da Osmanlılara yenildikten sonra da bağımsızlığını korudu. 1516'dan sonra yönetim, halk meclislerince seçilen *vladike* adlı piskoposların elindeydi. Osmanlılar ve Arnavutlarla sık sık savaşan Karadağlılar 1711'de Rusya ile ittifak kurdular.

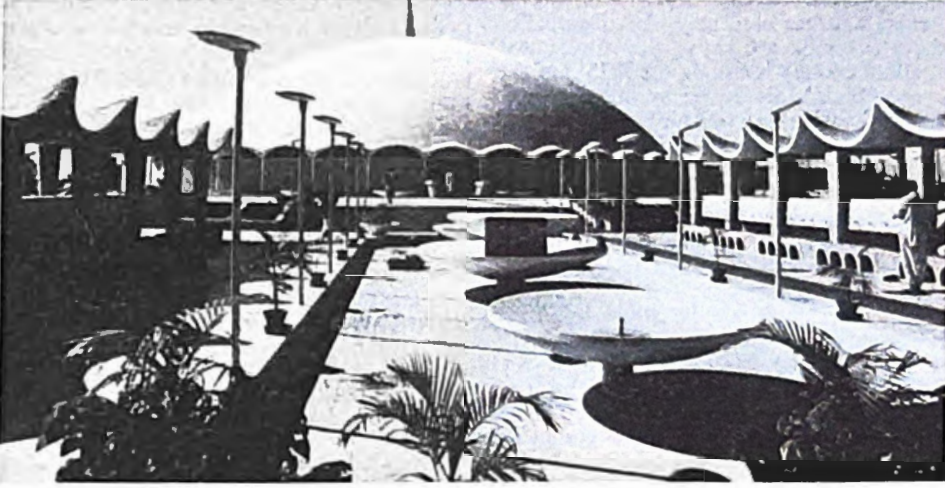
1878'deki Berlin Kongresi'nde Karadağ'ın bağımsızlığı tanındı ve ülkenin sınırları iki katına çıktı. Ama Arnavutluk'un direnmesi yüzünden 1880'e değin güney sınırları üzerinde anlaşmaya varılamadı. Sonunda, Podgorica Ovasının tümü ve Bar (Antivari) ile Ulkini (Dulcigno) adlı küçük limanların verildiği 40 km'lik kıyı şeridi Karadağ'da kaldı. 1860'tan 1918'e değin hükümdarlık yapan I. Nicola Petrović, 1910'da kendini Karadağ kralı ilan etti. 1912-13 Balkan Savaşları'nda Osmanlılara karşı Sırbistan ile birleşen Karadağ, bu savaşta topraklarını kuzeye ve doğuya doğru genişleterek Sırbistan'a komşu oldu. I. Dünya Savaşı sırasında da Sırbistan'ı destekledi. Kasım 1918'in ilk günlerinde Karadağ'dan çekilen Avusturya-Macaristan birliklerinin yerini Sırp ordusu ve düzensiz birlikler aldı. Ardından Podgorica'da toplanan "ulusal meclis" 26 Kasım'da Nicola'nın tahttan indirilmesine ve Karadağ'ın Sırbistan'a katılmasına "oybirliğiyle" karar verdi.

Nisan 1941'de İtalyan birlikleri Karadağ'ın bazı bölgelerini işgal etti. Temmuzda, İtalyanların Çetine'de topladığı, ama Karadağ halkını temsil niteliği çok kuşkuyla olan bir "ulusal meclis", Karadağ'ın bağımsızlığını ilan etti, bir yürütme organı seçti ve İtalya kralının ülkeye bir kral atmasını istedi. Aynı ay içinde bir ayaklanma başladı ve çatışmalar 1944 sonlarına değin sürdü; bu tarihte denetim partizanların eline geçti.

1946'da yapılan federal anayasa ile Karadağ, Yugoslavya'yı oluşturan altı özerk federe birimden biri yapıldı. Katar Körfezi ve bu körfez ile Bar arasında kalan Adriyatik kıyıları topraklarına eklendi. Gene de Karadağ, Yugoslavya topraklarının ancak yüzde 5,4'ünü oluşturur. Çetine'de olan yönetim merkezi, yeniden inşa edilip Titograd adı verilen Podgorica'ya taşınmıştır.

Ekonomi çok eskiden beri, başta koyun ve keçi olmak üzere besiciliğe dayanır. 1945 sonrasında hükümet, elektrik enerjisi üretimi ile demir-çelik ve demir dışı metal işleme sanayisine büyük yatırım yaptı. Titograd, demiryoluyla Nikşić'e ve kıyıda Bar'a bağlanır. Ulkini'de yapı taşı ve deniz tuzu, Bar'da boksit çıkartılır. Yakın zamanda kıyılarda petrol arama çalışmaları başlatılmıştır. Sulama ve makineleşme ile tarım da canlanmıştır. Ev sanayileri ve ormancılık çok gelişmiş durumdadır. Nüfus (1991) 616.327.

Karadağ, Kazakistan'ın güney kesiminde, Tian Shan'ın (Tanrı Dağları) kuzey-batı uzantısını oluşturan dağ sırası. Seyhun (Sirderya) Irmağı boyunca yaklaşık 420 km uzanır. Deniz düzeyinden yüksekliği 987-

Karaçi'de modern görünümlü bir cami
William MacQuitty-Camera Press

Pakistan'ın ve bir kara ülkesi olan komşusu Afganistan'ın denizyoluyla gerçekleştirdiği ticaretin tamamı Karaçi limanından yapılır. Bir bankacılık ve sigortacılık merkezi olan kentte, bir de menkul kıymetler borsası vardır.

Limanın yakınındaki Mereweather Kulesi'nden başlayan ve kent merkezinden geçen dört anayol birbirine koşturularak olarak doğu-batı doğrultusunda uzanır. Eski Karaçi kenti limanın yakınında yer alır. Plansız inşa edilmiş olan eski kent Yakındoğu ve Avrupa'nın ortaçağ kentlerini anımsatır. Eski kentin doğusunda Drigh Askeri Merkezi ve yüksek devlet görevlilerinin oturduğu Kibar Yollar (Civil Lines) yer alır. Kentin dış kesimlerinde planlı sanayi bölgeleri ve banliyöler vardır.

Karaçi'nin nüfusunun yansını, 1947'den sonra Hindistan'dan, Pakistan'ın öteki kentlerinden ya da başka ülkelerden gelen göçmenler ya da bunların çocukları oluşturur. Çoğunluğu Müslüman olan halkın kültürel ve toplumsal etkinliklerinin odağı dindir. Kentteki başlıca kültür kurumu Pakistan Sanat Konseyi'dir. Ghanshyam Sanat Merkezi ve Bulbul Akademisi, Pakistan danslarının ve öteki sanat etkinliklerinin gelişmesine katkıda bulunur. Kent müzesinde arkeolojik ve etnolojik yapıtlar sergilenir. Birçok dalda lisans eğitimi veren Karaçi Üniversitesi (1951) kentin en büyük kütüphanesine sahiptir.

Otoyollar Karaçi'nin merkezinden başlayarak dört bir yana uzanır; dairesel bir demiryolu hattı da banliyölerden kent merkezine gidip gelenlere ve yerel yük taşımacılığına hizmet verir. Karaçi'nin hem Pakistan'ın iç kesimleri hem de İran ve öteki Ortadoğu ülkeleriyle karayolu bağlantısı vardır. Kent Pakistan'ın demiryolu ağının da son durağıdır. Karaçi limanı, Süveyş

alanının sulanması, 3 milyon m³ içme suyu sağlanması ve Karaçomak Deresinin denetim altına alınarak taşkınların önlenmesi amacıyla 1968'de yapımına başlanmış ve 1974'te hizmete sokulmuştur. Barajın temelden yüksekliği 69 m, kret kotu 896,13 m, talvegden yüksekliği 50 m, normal su kotu 889,5 m, gölet hacmi 23,10 milyon m³, göl alanı 1,43 km² ve dolgu hacmi 1,69 milyon m³'tür.

Karadağ, resmi adı KARADAG CUMHURİYETİ. Sırp-Hırvat dilinde REPUBLIKA CRNA GORA, Yugoslavya'da cumhuriyet. Ülkenin güney kesiminde, Dinar Alpleri'nin güney ucunda yer alır. Güneybatıda Adriya Denizi, kuzeybatıda Bosna-Hersek, kuzeydoğuda Sırbistan, güneydoğuda da Arnavutluk ile çevrilidir. 13.812 km²'lik yüzölçümüyle Yugoslavya'nın en küçük cumhuriyetidir. Başkenti Podgorica'dır.

Cumhuriyetin adı, Lovćen Dağının (1.749 m) İtalyanca karşılığı olan Monte Nero'dan (Kara Dağ) gelir. Güneybatıda yer alan eski Karadağ, eski başkent Çetine (Cetinje) çevresinde ve Zeta Vadisinde bulunan tarıma elverişli bazı topraklar dışında, kıraç tepelerden oluşan bir karst bölgesidir. Dinar Alpleri'nin bir bölümünü de (Durmitor Dağı, 2.522 m) içine alan doğu bölgesi, geniş ormanlar ve yüksek çayırlarla kaplı, daha verimli topraklardan oluşur. Karadağ'ın suları Piva, Tara ve Lim ırmakları kuzey yönünde, Morača ve Zeta ırmakları kuzey güney yönünde boşalır. İklim yüksek bölgelerde sert, vadilerde ise görece ılımandır. Yıllık sıcaklık ortalaması 14°C'dir. Yüksek yörelerde kar yıl boyunca kalkmaz. Tüm yıla yayılan yıllık yağış komşularına oranla yüksektir; Çetine'de 3.810 mm'i aşar. Nüfusu ve nüfus yoğunluğu Sırbistan'dan düşük olan Karadağ'da ağırlıklı Kara-

1.530 m arasında değişir; en yüksek noktası ise 2.176 m'dir. Dorukları çıplak olan Karadağ'ın yamaçlarından aşağı, ilkbaharda kar suları ile beslenen küçük dereler akar. Doğu yamaçlarda Kazakistan'ın zengin fosforit yatakları yer alır. Janatas ve Kokcon (1979) yörelerinde açılmış madenlerden çıkartılan fosforit Çimkent, Cambul ve 1979'dan beri de Novo-Cambul'daki tesislerde işlenmektedir. Açısay ile Kentağ'da (Kantau) ise kurşun ve çinko çıkartılıp işlenir.

Karadağ, İç Anadolu Bölgesi'nde sönmüş yanardağ konisi. Karaman'ın 20 km kadar kuzeybatısında, 200 km²'lik dairesel bir taban üstünde yükselir. Karmaşık bir yapısı olan dağ, ayrı yaştaki üç koninin kaynaşmasıyla oluşmuştur. Üç koniden en yükseği olan Mahlaç Tepesinde (2.288 m), tabanı 1.620 m'ye kadar inen bir krater vardır. Yörede Uluçukur adıyla anılan kraterin uzun eksenini yaklaşık 1.500 m, genişliği ise 600 m'dir. Mahlaç konisinin doğusunda Kızıltepe konisi kuzeyinde de Baştepe konisi yer alır. Üç koniden en eskisi Mahlaç, en yenisi ise Baştepe'dir. 150 m çapında küçük bir krateri bulunan Baştepe konisi, Mahlaç konisini kısmen parçalayarak oluşmuştur.

Karadağ, İç Anadolu'da güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunda Erciyes Dağına kadar uzanan yanardağlar dizisinin güneybatı ucundadır. Bu dizideki bir başka kütle de Karadağ'ın kuzeydoğusunda yer alan basık sırtlı Karacadağ'dır (2.007 m). Karadağ ile Karacadağ arasında patlama kraterleri anlamına gelen maarların ilginç örneklerinden olan volkanik kökenli iki göl vardır. Bunlardan kuzeydeki Acıgöl, güneydeki ise Meke Tuzlası Gölü olarak da bilinen Tuzla Gölüdür. Tuzla Gölünün ortasında 1 120' m'ye yükselen bir yanardağ konisi vardır. Ereğli-Karapınar karayolu, deniz düzeyinden 981 m yükseklikteki bu göllerin arasından geçer.

Karadağ halısı, İran'da, Tebriz'in kuzeydoğusunda, Azerbaycan sınırının hemen gü-

rek biçiminde dış çizgileri olan ortadaki madalyonun rengi, sekiz uçlu yıldızlardan oluşan öteki iki madalyondan farklıdır.

Karadağ halıları saf yündür ve Gördes düğümü ile dokunur. Yollukları Karabağ yolluklarına benzerse de, daha çok İran etkisi görülür.

Karadam bak. Yeti

Karadeniz, Gürcüce, ŞAVIZGVA Rusça ve Bulgarca ЧЕРНОЕ МОРЕ. Rumence MAREA NEAGRA, doğuda Gürcistan ve Rusya Federasyonu, kuzeyde Ukrayna, batıda Romanya ve Bulgaristan, güneyde de Türkiye'nin kuşattığı içdeniz. Poti ile Burgaz arasında, doğu-batı doğrultusundaki uzunluğu 1.200 km'ye yaklaşır. Kuzey ve güney kıyıları arasındaki genişliği Odessa ile Ereğli arasında en çok 600 km'ye ulaşır. Genelde batıdan doğuya doğru giderek daralır. Samsun ile Kerç arasında 480 km olan genişliği Giresun ile Tuapse arasında 350 km'ye, Rize ile Suhum (Sohumkale) arasında ise 225 km'ye düşer. Anadolu ile Kırım yarımadalarının karşılıklı birer çıkıntı oluşturduğu orta kesimin genişliği, İnebolu ile Kırım arasında 270 km'dir. Karadeniz, güneybatısındaki İstanbul Boğazı üzerinden Marmara, Çanakkale Boğazı ve Ege aracılığıyla Akdeniz'e bağlanır. Kuzeyindeki sığ Azak Deniziyle bağlantısını Kerç Boğazı sağlar. Tek başına 422.000 km² olan yüzölçümü Azak Deniziyle birlikte 460.000 km²'ye yaklaşır.

Karadeniz kıyılarının en önemli özelliği, girintisi ve çıkıntılarının çok az olmasıdır. Bu nedenle korunaklı doğal limanlar çok azdır. Odessa, Burgaz ve Varna körfezleri Karadeniz'in batısındaki başlıca girintileridir. Anadolu kıyılarındaki doğal liman özelliği taşıyan ırili ufaklı koylardan başlıcaları Ereğli, Sinop ve Vona'dır.

Karadeniz'in bir başka özelliği de ada bakımından son derece fakir oluşudur. Karadeniz'deki adalar Giresun, Amasra ve Kefken adaları gibi küçük kaya parçacıkları ve Tuna Deltasının önündeki Yılan Adası (bugün Zmeini, Ukrayna) gibi kil ve kum oluşumlu alçak kara yüzeyleriyle sınırlıdır.

Bugünkü görünümünü uzun gelişim aşamalarından sonra kazanan Karadeniz, doğuda Hazar Denizi üzerinden Aral Gölüne, batıda da Viyana Havzasına kadar uzanan büyük bir denizin kalıntısıdır. Bu büyük denizin Pliyosen Bölüm (y. 7-2,5 milyon yıl önce) başlarında parçalanmaya başlayarak küçülmesiyle oluşan içdeniz, daha sonra Karadeniz ve Hazar biçiminde ikiye ayrılmıştır. Bu arada Karadeniz'le Akdeniz arasında ortaya çıkan bağlantı birkaç kez kesildikten sonra bugünkü biçimini almıştır.

Karadeniz'in derinlik haritasında yapılan gözlemler, bu denizde derinlik bakımından üç ayrı kesimin bulunduğunu gösterir. Bunların ilki olan ve 90-100 m derinliğe kadar izlenen sığ alanlar, bütün deniz yüzeyinin dörtte birini kaplar. Kıta sahanlığı (şelf) olarak anılan bu sığ alanlar, Anadolu kıyıları önünde dar, Odessa Körfezi kıyıları ile Azak Denizinde geniştir. Tümü kıta sahanlığı içinde yer alan Azak Denizinin en derin yeri 14 m'yi geçmez. Karadeniz'deki sığ alanların yüzeyi az eğimli ve hafif dalgalıdır. Bazı kesimlerin yüzeyinde derin biçimde yarılmış vadiler vardır. Bunun en tipik örneği Sakaryağzında, ırmak vadisinin denizaltısındaki uzantısını oluşturan vadidir.

Karadeniz'de derinlik bakımından ayrıt edilen ikinci alan, sığ kesimlerle derin çukuru birleştiren dik kenardır. Kıta yamacı adıyla anılan bu dik kenar, çok dik bir eğimle 2.000 m derinliğe inerek sona erer.

Bundan sonra dibi son derece düz olan üçüncü kesime geçilir. Çevreden merkeze doğru çok hafif bir eğimin olduğu bu derin çanak kesiminin yüzölçümü, Karadeniz yüzeyinin yaklaşık yarısı kadardır. Karadeniz'in bilinen en derin yeri, Kerempe Burununun 80 km açığında yer alan ve 2.212 m'ye ulaşan çukurdur.

Ortalama derinliği 1.272 m olan Karadeniz'in su miktarı 547.000 km³'ü bulur. Bu büyük su kütlesi çevredeki iklimi yumuşattığından, Karadeniz kıyılarında kış ayları iç kesimlere göre daha ılık geçer.

Karadeniz'in suları genelde az tuzludur. Orta ve doğu kesiminde yüzey sularının tuzluluğu binde 18-19'dur. Akarsu ağzlarına yaklaşıldıkça ırmakların taşıdığı su miktarına bağlı olarak azalan tuzluluk oranı Tuna Irmağı ağzında binde 12, Sakarya Irmağı ağzında binde 17, Kızılırmak ve Yeşilirmak deltaları açıklarında binde 15-16'dır. Odessa Körfezinin kuzey kesimleri, ancak binde 10'u bulan tuzluluk oranıyla Karadeniz'in suları en az tuzlu köşesidir.

Yüzey suları, daha tuzlu ve ağır olan alttaki suların üstünde ince bir tabaka oluşturur. 100 m'den sonra artan tuzluluk, 200 m derinlikte binde 22'ye yükselir ve dibe kadar çok az bir artma göstererek binde 22,4'e ulaşır. Tuzluluk oranındaki değişmeden kaynaklanan yoğunluk farkı nedeniyle yüzey suları ile derin sular birbirine karışmadan iki ayrı tabaka halinde üst üste durur. Bu durum, derindeki su kütlesine oksijen karışmasını önler. Oksijenin karışmadığı derin sularda yüksek oranda kükürtlü hidrojen gazı birikmiştir. Bu zehirli kesimde yalnızca ortama uyan bakteriler yaşar. Yüzey sularındaki oksijen litrede en çok 7 cm³'ken, derin sulardaki kükürtlü hidrojen gazının miktarı litrede 12 cm³'e kadar çıkar.

Karadeniz sularının yüzey kesimlerinde sıcaklık yaz mevsiminde 20°C-26°C arasındadır. En sıcak sular güneydoğu kesiminde, en serin sular ise kuzeybatı kesimindedir. Kış mevsiminde sıcaklık farkları daha belirgindir. Güneydoğu kesimindeki suların sıcaklığı 13°C dolayında kalırken, kuzeybatıdaki suların sıcaklığı 2°C'ye kadar inebilir. Tuzluluk oranının çok düşük olması, Odessa Körfezi yakınları ile Azak Denizi sularının donmasını kolaylaştırır. Azak Denizi her yıl üç-dört ay donar. Şiddetli geçen bazı kış mevsimlerinde, Kırım kıyılarından Burgaz önlerine kadar bütün kıyı kuzeyden güneye doğru daralan bir şerit biçiminde buz tutar. Bu donma olayları Türkiye kıyılarındaki görülmez. Ama Tuna Irmağının donmasıyla oluşan ve daha sonra parçalanarak akıntıyla sürüklenen buz kütleleri, 1929 ve 1954 kışlarında olduğu gibi bazen İstanbul Boğazına kadar ulaşabilir. Karadeniz sularının sıcaklığı 50 m derinlikte 8°C, 90 m derinlikte 9°C'dir; bu derinlikten dibe kadar sıcaklık yaz kış değişmez.

Karadeniz'de önemli düzey değişiklikleri görülmez. Gelgit olayı sonucunda 5-8 cm arasında düzey değişikliği olur. Mevsimler arasında 15-30 cm'lik düzey farkları görülür. Sular genellikle kışın alçak, ilkbahar ve yaz başında yüksektir.

Karadeniz'in yüzey sularında, saat yönünün tersine bir akıntı sistemi vardır. Sular, Anadolu kıyıları boyunca doğuya doğru hareket eder. Bu dolaşım halkası, bütün kuzey ve batı kıyıları boyunca ilerleyen suların İstanbul Boğazına yönelmesiyle kapanır. Büyük bir halka oluşturan bu dolaşım sistemi içinde iki küçük dolaşım halkası bulunur. Doğudan kuzeye doğru ilerleyen suların bir bölümünün Kırım Yarımadasına

Bir İran Karadağ halısından ayrıntı.
19. yy sonları, Philadelphia
Orlo E. Nelson, EB Inc.

neyindeki Karadağ bölgesinde dokunan döşeme yaygısı. En ünlü deseni, Kafkas halılarıyla belirli ölçüde benzerlik gösteren üçlü geometrik madalyondur. Kıvrımlı zembec-

çarparak güneye dönmesi, Karadeniz'in doğu kesiminde küçük bir akıntı halkası oluşturur. Kırım Yarımadasının batısında da buna benzer bir başka halka vardır. Azak Denizinin içinde Karadeniz'deki dolaşım sistemiyle aynı yönde hareket eden akıntılar vardır. Karadeniz'deki akıntıların hızı genel olarak kışın saniyede 8-9 cm, yazın saniyede 15-18 cm kadardır.

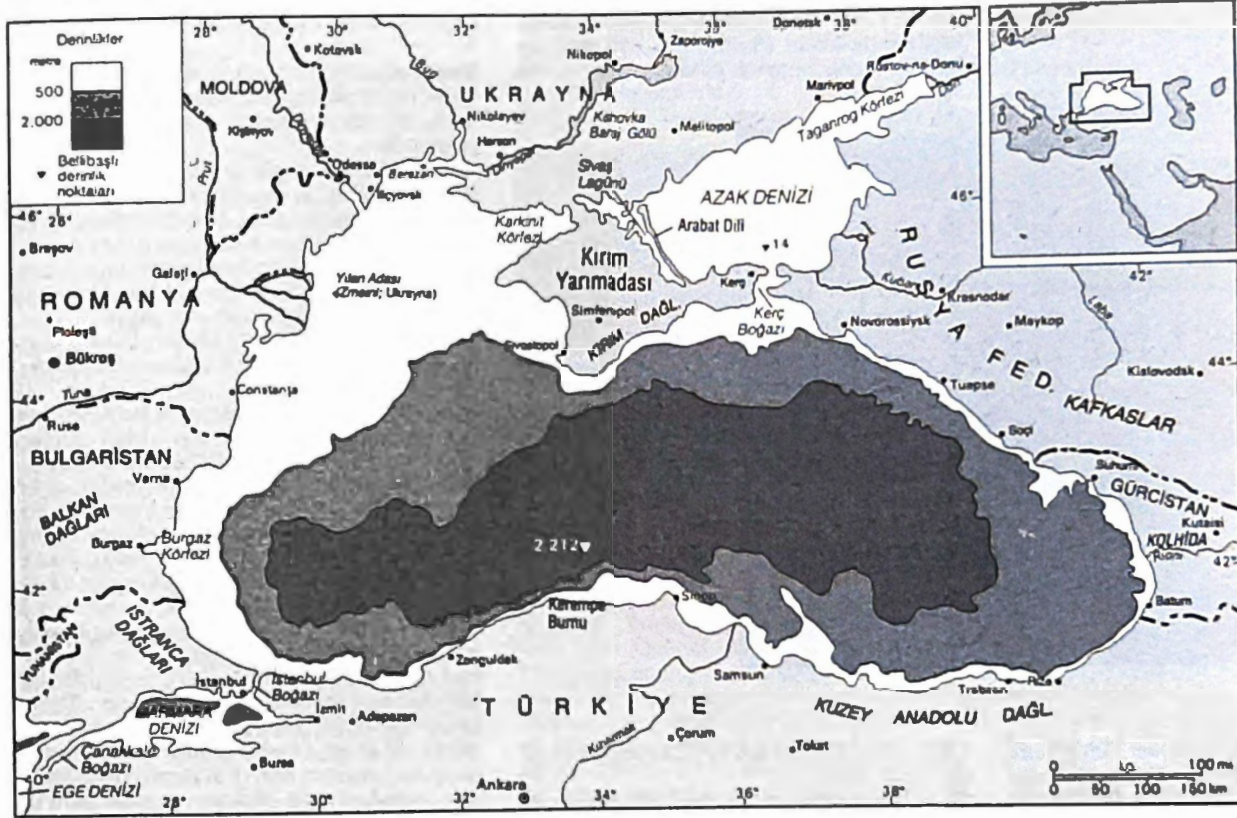
Karadeniz'in yüzey suları, oksijen ve besin tuzları bakımından zengin olması nedeniyle balıkçılık bakımından verimli bir ortam oluşturmaktadır. Bu verimli ortama karşın balık türü azdır. Karadeniz'de, kapalı havza oldu-

Karadeniz Bölgesi, Türkiye'nin yedi coğrafi bölgesinden biri. Yaklaşık 141.000 km² yüzölçümüyle ülke yüzeyinin yüzde 18'ini kaplar.

Karadeniz Bölgesi, özelliklerini ve adını bitişik olduğu denizden alır ve doğuda Gürcistan sınırından batıda Adapazarı Ovasının doğu kenarına kadar uzanır. Bölgenin doğu-batı doğrultusundaki uzunluğu yaklaşık 1.000 km'dir. Doğuda 100 km'yi bulmayan genişliği, ortada 200 km'yi aşar ve batıda 150 km'ye düşer. Bölge, kuzeyde Karadeniz, doğuda Gürcistan, güneyde Doğu Anadolu ve İç Anadolu, batıda da Marmara

kara; Yenipazar, İnhisar, Söğüt ve Gölpaazarı ilçeleriyle Bilecik; Taraklı, Akyazı, Kocaeli ilçeleriyle Sakarya. Bu illerin sayılan ilçelerinden bazıları tümüyle, bazıları kısmen bölge sınırları içinde kalır.

1941'de Ankara'da toplanan ve Türkiye'nin coğrafi bölge sınırları üzerinde çalışmalar yapan I. Türk Coğrafya Kongresi, Karadeniz Bölgesi'ni Doğu Karadeniz, Orta Karadeniz ve Batı Karadeniz bölümlerine ayırmıştır.

Karadeniz

ğu döneme ait balık türleri, sularının Kuva-terner (Dördüncü) Dönemde (y. 2,5 milyon yıl öncesinden günümüze) tatlılaşmasıyla oluşan balık türleri ve Akdeniz'in tuzlu sularının bu denize girmesinden sonraki döneme ait balık türleri bir arada bulunur.

Karadeniz, Ekrem (d. 14 Şubat 1904, Rize - ö. 17 Ekim 1981, İstanbul), Türk müziği kuramcısı ve besteci.

Çocuk yaşta piyano ve keman çalmayı öğrendi. İstanbul Darülfünunu Hukuk Fakültesi'nde öğrenciyken Abdülkadir Töre ile Türk müziği kuramı üzerinde çalışmaya başladı (1930). 1933'te okulu bitirdikten sonra Tekel müfettişi oldu. Görme yetisini yitirmesi üzerine 1944'te buradan emekliye ayrıldı. Daha sonra yaşamını İstanbul'da Sahaflar Çarşısı'nda kitapçılık yaparak sürdürdü. Hocası Abdülkadir Töre'nin yarım kalmış kuramsal çalışmalarını tamamladı. 1965'te *Baglama* dergisinde kısmen yayımlanan bu çalışma, Karadeniz'in ölümünden sonra *Türk Musikisinin Nazari ve Esasları* (1983) adıyla kitap olarak yayımlandı. Bu yapıtta Arel-Ezgi Sistemi'nden çok farklı bir Türk müziği ses sistemi temel alınmıştır (bak. Töre-Karadeniz Sistemi). Besteci olarak Karadeniz az sayıda, ama özenli yapıtlar vermiştir. Ayrıca 1945-50 arasında *Tanin* ve *Yeni Sabah* gibi gazetelerle *Türk Musikisi Dergisi*'nde Türk müziği kuramı konusunda birçok makale yayımlamıştır.

bölgelerine komşudur. Güneyindeki bölgelerden Kuzey Anadolu Dağlarının, Doğu ve İç Anadolu'nun yüksek düzlüklerine bakan yamaçlarından geçen bir sınırla ayrılır. Marmara Bölgesi'yle olan sınırı, güneyde Sakarya'nın kollarından Karasu'nun dar vadisini izledikten sonra kuzeydoğuya döner ve Adapazarı Ovasını tümüyle Marmara Bölgesi'nde, Adapazarı ve Düzce ovalarını ayıran Gümüşova eşigini ise Karadeniz Bölgesi'nde bırakacak biçimde Karadeniz kıyısına ulaşır.

Türkiye'nin öteki coğrafi bölgelerinde olduğu gibi, Karadeniz Bölgesi'nin sınırları da her yerde il sınırlarıyla çakışmaz. Artvin, Rize, Trabzon, Bayburt, Gümüşhane, Giresun, Ordu, Samsun, Amasya, Sinop, Kastamonu, Bartın, Zonguldak ve Bolu illeri bütünüyle bölge sınırları içindedir. İç Anadolu Bölgesi sınırları içinde kalan Artova, Yeşilyurt ve Sulusaray ilçeleri dışında Tokat ilinin büyük kesimi Karadeniz Bölgesi'ndedir. Çorum ve Çankırı illerinin yarısı Karadeniz Bölgesi'nde, yarısı da İç Anadolu Bölgesi'ndedir. Büyük bölümleriyle Doğu Anadolu, İç Anadolu ve Marmara bölgelerinde yer alan ve bazı bölümleri Karadeniz Bölgesi'ne taşan iller ise şunlardır: Olur, Oltu, Uzundere, Narman, Tortum, İspir, Pazaryolu ilçeleriyle Erzurum; Refahiye ilçesiyle Erzincan; Gölova, Akıncılar, Süşehri, Koyulhisar, Doğanşar, Zara, Hafik ilçeleriyle Sivas; Kızılcahamam, Çamlıdere, Gündül, Beypazarı, Nallıhan ilçeleriyle An-

Yüzey şekilleri. Karadeniz kıyısına ve birbirine koşut bir dizi sıra biçiminde uzanan Kuzey Anadolu Dağları(*) yüzey şekillerinin ana çizgilerini oluşturur. Kuzey Anadolu Dağları bölgenin doğusunda iki, batısında ise üç sırayı kapsar. Çok yüksek olan doğudaki kıyı dağları Kaçkar Dağında 3.932 m'ye erişir. Kıyı dağlarından Çoruh-Kelkit Vadi Oluğuyla(*) ayrılan iç sıraların en yüksek noktası Mescit Dağıdır (3.239 m). Yüksekliği Orta Karadeniz Bölümü'nde azalan Kuzey Anadolu Dağları, Batı Karadeniz Bölümü'nde yeniden yükselir. Burada denize en yakın olan sıra Küre Dağları'dır(*). Bu dağlar ile ikinci sırayı oluşturan Ilgaz-Bolu Dağları Göbirkmak Vadisiyle birbirinden ayrılır. İkinci sıradan Kızılırmak'ın kollarından Devrez Çayıyla ayrılan Köroğlu Dağları(*) üçüncü sırayı oluşturur. Doğu Karadeniz'de kıyı dağları iç sıralardan, Batı Karadeniz'de ise iç sıralar kıyı dağlarından daha yüksektir.

Karadeniz kıyılarının girinti ve çıkıntısı azdır. Genellikle yüksek olan kıyıların bazı kesimlerinde dar kıyı ovaları uzanır. Kızılırmak ve Yeşilirmak deltaları iki yerde Karadeniz'e doğru oldukça ilerleyen çıkıntılar oluşturmaktadır.

Karadeniz Bölgesi akarsu kaynakları bakımından zengindir. Bölgenin bazı akarsuları, Trabzon'un doğusunda Karadeniz'e dökülen Degirmendere gibi kıyı dağlarının yamaçlarından inen kısa ve hızlı akışlı akarsulardır. Çoruh Irmağı ile Harşit (Doğan-

kent), Filyos, Melet, Devrekani çayları gibi bazı akarsular da kıyı dağlarının gerisinden doğar. Yeşilirmak'ın kollarından Çekerek Çayı ile Kızılırmak ise bölge dışından gelerek Karadeniz Bölgesi'nde denize dökülür. Bölge sınırları dışından doğan Sakarya ise Karadeniz Bölgesi'nden geçip Marmara Bölgesi'nde Karadeniz'e ulaşır.

Karadeniz Bölgesi'nde oluşum bakımından farklılıklar gösteren çok sayıda küçük göl vardır. Bunlardan Yedi Göl ve Abant Gölü gibileri turizm bakımından önem taşır. Ulaşım olanaklarının gelişmediği Doğu Karadeniz Sıradağlarındaki(*) buzul göllerinin de turizm potansiyeli yüksektir. Bölge-

arasında değişir. Bu kesimde ölçülen en yüksek sıcaklıklar Merzifon'da 41,9°C, Amasya'da 43,2°C'dir. İç kesimlerde saptanan en düşük sıcaklıklar İç Anadolu ve Doğu Anadolu bölgelerindeki istasyonların verilerini anımsatır (Merzifon'da -21°C, Tokat'ta -23,4°C, Bolu'da -34°C).

Bölgenin yağış rejimi, kıyı ile iç kesimler arasında olduğu gibi birbirinden çok uzak olmayan kıyıları arasında da önemli farklılıklar gösterir. Örneğin Rize'de yıllık ortalama yağış miktarı, 2.300 mm'yken, kuş uçuşu 60 km kadar uzaktaki Trabzon'da 834 mm'dir. Genel olarak doğu kıyılarındaki yüksek olan yağış miktarı (Hopa'da 1.978 mm, Giresun'da 1.263 mm), Orta Karadeniz Bölümü kıyılarındaki azalır (Samsun'da 650 mm) ve batı kıyılarındaki gene yükselir (İnebolu'da

nar, ladin ve sarı çamların oluşturduğu iğne-yapraklı ormanlara rastlanır. Batıda 1.900 m olan orman üst sınırı, doğuda 2.000 m'ye ulaşır. Dağların iç sıralarındaki ormanlar kurakçıl niteliktedir. Kıyı dağları ile iç sıralarda, orman üst sınırından sonra dağ otlakları başlar. Bölgenin vadi boylarındaki ovalarında ağaçlı step, daha iç kesimlerde ise ağaçsız step görünümü egemendir.

Nüfus. 1985 nüfus sayımına göre Karadeniz Bölgesi'nin nüfusu 8,7 milyona yakındır. Bölgede nüfus yoğunluğu km² başına yaklaşık 62 kişidir. Nüfus daha çok alçak kesimlerde toplanmıştır; en kalabalık yerleşim alanları kıyı şeridiyle akarsu vadilerindeki ovalarda yer alır. Öteki kesimlerde belli bir yüksekliğe kadar yerleşim alanlarına rastlanır. Dağ otlaklarında yalnızca yazlık yerleşmeler vardır. Dağlık alanların en üst kesimleri tümüyle nüfustan yoksundur.

Bölge nüfusunun yüzde 61'i bucak merkezi ve yüzde 39'u il ve ilçe merkezlerinde yaşar. Vadilerle yarılmış olan engebeli doğal yapı nedeniyle kırsal kesim dağınık bir yerleşme dokusu gösterir. Kentlerden yalnızca Samsun, Trabzon, Çorum, Zonguldak, Karabük ve Ordu'nun nüfusu 100 bini aşar. Tokat, Turhal, Giresun, Bafra, Ereğli, Düzce, Bolu, Amasya, Rize ve Kastamonu'nun nüfusu 50-100 bin arasındadır.

Ekonomi. Karadeniz Bölgesi halkının büyük çoğunluğu geçimini topraktan sağlar. Bölge tarımının kendine özgü bazı özellikleri vardır. Öteki bölgelerde egemen tahıl türü olan buğday, bu bölgenin kıyı kesiminde yerini mısıra bırakır. 1989'da Türkiye mısır üretiminin beşte ikisi Karadeniz Bölgesi'nde gerçekleştirilmiştir. Kıyı dağlarının gerisindeki ovalarda ise daha çok buğday ekilir. Bölgede önemli miktarda arpa da yetiştirilir. Kızılırmak ve Yeşilirmak deltaları ile Gökirmak Vadisinin Boyabat kesimi ve Devrez Vadisinin Tosya kesiminde pirinç yetiştirilir. Baklagiller ekiminde ilk sırayı fasulye, sanayi bitkilerinde ise şeker pancarı alır. Eskiden başta Samsun olmak üzere Tokat ve Amasya'da yaygın olan tütün üretimi giderek gerilemektedir. Bölgede yetiştirilen öteki önemli ürünler patates, soğan, ayçiçeği ve kendir. 1989'da Türkiye patates üretiminin beşte birinden fazlası Karadeniz Bölgesi'nde gerçekleştirilmiştir.

Karadeniz Bölgesi'nin özellikle doğu kesiminin en ünlü meyvesi fındıktır. Karadeniz kıyı şeridi yaygın olarak fındık ağaçlarıyla kaplıdır. Rize kıyılarındaki seyrek olan fındık alanları, Trabzon kesiminde sıklaştıktan sonra Giresun ve Ordu illerinde en yüksek düzeye ulaşır ve Orta Karadeniz Bölümü'nde gene seyrekleşir. Batı Karadeniz Bölümü'nde Bolu ilinin kıyı kesimindeki Akçakoca ile iç kesimde yer alan Düzce yöresinde de fındık bahçeleri vardır. Bağ bakımından zengin olmayan bölgede elma üretimi yüksek düzeydedir. Türkiye'de yalnızca Doğu Karadeniz Bölümü'nde yetişen çay ülkenin en önemli ürünlerindendir. 1989'da 662.549 ton yaş çay yapıldığı üretilmiştir.

Türkiye'nin öteki bölgelerinde koyun sayısı sığır sayısının iki katına ulaşmasına karşın, Karadeniz Bölgesi'nde sığır varlığı daha çoktur (1984). Eskiden bölgenin başlıca hayvansal ürünü, büyük kentlerde aranan ve önemli ölçüde tüketilen, ama bitkisel yağ kullanımının yaygınlaşmasından sonra önemini yitiren Vakkıkebir yağıydı. Tavukçuluk ve arıcılık, hayvancılığın önemli dallarıdır. Bölgenin kıyı kesiminde balıkçılık önemli bir geçim kaynağıdır. Ülke balık üretiminin büyük bölümünü bölge karşılar; başlıca deniz ürünü hamsidir.

Rize'de çay bahçeleri
Şems Güner

nin öteki gölleri, Kızılırmak ve Yeşilirmak deltalarındaki delta gölleri, Doğu Karadeniz Bölümü'nde sıkça rastlanan heyelanlar sonucunda oluşan heyelan gölleri ile akarsular üzerinde çeşitli amaçlarla kurulan barajların ardında oluşan yapay göllerdir.

İklim ve bitki örtüsü. Karadeniz Bölgesi'nde iklimi belirleyen başlıca etkenler denize yakınlık ve kıyıya koşut olarak uzanan dağ sıralarıdır. Deniz, kıyı yakınında mevsimlik sıcaklık farklarının azalmasına ve nemliliğin artmasına neden olur. Dağ sıraları ise, denize bakan yamaçlar ile gerideki kesimler arasında sıcaklık ve yağış bakımından önemli farklar yaratır. Bölgenin doğu kıyılarındaki kışların ılık geçmesine karşın, batı kıyılarındaki zaman zaman soğuk baskınları olur.

Bölgenin kıyı kesiminde en soğuk ay ortalamaları batıdan doğuya doğru artar (Zonguldak'ta 5,8°C, Samsun'da 6,8°C, Trabzon'da 7,2°C, Hopa'da 7,4°C). En sıcak ay ortalamaları Zonguldak'ta 21,6°C, Samsun'da 23,1°C'dir. Kıyı kesiminde ölçülen en düşük sıcaklıklar Hopa'da -5,1°C, Samsun ve Giresun'da -9,8°C'dir; bu kesimdeki hiçbir meteoroloji istasyonu günümüze değin -10°C'den daha düşük bir sıcaklık kaydetmemiştir. Karadeniz kıyılarındaki bugüne değin saptanan en yüksek sıcaklıklar Sinop'ta 34,5°C ve Hopa'da 42,2°C'dir.

Bölgenin iç kesimlerindeki en soğuk ay ortalamaları, kıyı kesiminden oldukça farklıdır (Bolu'da 0,1°C, Merzifon'da 0,8°C, Çorum'da -0,6°C, Kastamonu'da -1,4°C, Gümüşhane'de -2,2°C). En sıcak ay ortalaması 19,4°C (Bolu) ile 23,9°C (Amasya)

1.025 mm, Zonguldak'ta 1.220 mm, Ereğli'de 1.122 mm).

Kıyı dağlarının gerisindeki iç kesimlerde yağışlar birdenbire azalır. Yıllık ortalama yağış miktarı bu kesimdeki meteoroloji istasyonlarının çoğunda 500 mm'nin altında (Gümüşhane'de 424 mm, Çorum'da 418 mm, Kastamonu'da 461 mm, Tokat'ta 435 mm), hatta Merzifon'da 392 mm düzeyindedir.

Karadeniz Bölgesi'nde yağışların mevsimlere dağılışı, Türkiye'nin öteki bölgelerinde rastlanmayan ölçüde düzenlidir. Bölgenin kıyı kesiminde yağışlı günlerin sayısı genellikle yılın üçte birini aşar ve batıdan doğuya doğru da artar (ortalama olarak Bolu'da 129 gün, Giresun'da 158 gün, Rize'de 177 gün). Kıyılarda 10'un altında olan kar yağışlı günlerin sayısı, iç kesimlerde 20 gün dolayındadır (ortalama olarak Bolu'da 26 gün). Kıyıda yerin karla örtülü bulunduğu günlerin sayısı, genel olarak, kar yağışlı günlerin sayısını çok aşmaz. Ama iç kesimlerde yerin karla örtülü olduğu günlerin sayısı, kar yağışlı günlerin sayısından çoktur (Bolu'da 39 gün).

Karadeniz Bölgesi'nin kıyı kesimi, kıyıda 600-800 m yüksekliğe kadar gür ve sık bir nemli orman örtüsüyle kaplıdır. Trabzon yöresi gibi yağışın azaldığı ya da Zonguldak yöresi gibi kalkerli arazi yapısının yaygın olduğu kesimlerde yer yer Ege ve Akdeniz kıyılarındaki maki topluluklarına benzeyen bir doğal bitki örtüsü görülür. Yüksek alanlarda 1.200 m'ye kadar kayın, gürgen ve kızılğaç gibi geniş yapraklı ağaçlar, 1.600 m'ye kadar geniş yapraklı ve iğneyapraklı ağaçların oluşturduğu karışık orman toplulukları egemendir. Daha yukarıda gök-

Karadeniz Bölgesi'nin başlıca yeraltı zenginliği Ereğli-Zonguldak Kömür Havzası'ndaki(*) taşkömürü yataklarıdır. Öteki önemli yeraltı kaynakları ise Borçka'daki altın ve gümüş, Murgul ve Küre'deki bakır, Amasya ile Samsun arasındaki linyit yataklarıdır.

Karadeniz Bölgesi'nin başlıca sanayi kuruluşları Karabük ve Ereğli'deki demir-çelik tesisleri, Çatalağzı Termik Santrali ile bölgenin çeşitli kesimlerinde kurulan şeker, kâğıt, sülfürik asit, bitkisel yağ, çay, fındık kırma ve fındık ürünleri, orman ürünleri, balık unu, sigara, çimento ve ateş tuğlası fabrikalarıdır.

Doğal yapısının özellikleri nedeniyle eskiden bölgede ulaşım, büyük ölçüde denizyoluyla yapıldı. Hem kıyı, hem de iç kesim yerleşmeleri, kıyıdağı iskeleler aracılığıyla yapılan ulaşımdan yararlanırdı. Özellikle İstanbul'a gitmek için başka yol yoktu. Karayollarının son yıllardaki gelişmesi denizyoluna bağımlılığı ortadan kaldırmıştır. Günümüzde denizyolu ticari mal taşımacılığı dışında çok az önem taşımaktadır. Karadeniz kıyı yolu, 1988'de açılan Sarp sınır kapısına kadar uzanır. Doğu kesiminde önemli olan kıyı yolu, batı kesiminde yeterli duruma getirilememiştir. Ülke demiryolu ağı yalnız Samsun ve Zonguldak'ta Karadeniz kıyısına ulaşır. Bölgenin Samsun ve Trabzon kentleri hava ulaşımından yararlanır. Sinop'ta da yeni bir havaalanı açılmıştır.

Karadeniz Bölgesi'nin yükseköğretim kurumları Trabzon'daki Karadeniz Teknik Üniversitesi ile Samsun'daki Ondokuz Mayıs Üniversitesi'dir. Bölgenin çeşitli kentlerinde bu üniversitelerin birimleri, bazı kentlerde de başka üniversitelere bağlı fakülte ve yüksekokullar vardır.

Doğal ve tarihsel değerlerin iç içe geçtiği Trabzon ilinin Maçka ilçesinde Maçka Altındere Vadisi Milli Parkı(*) kurulmuştur. Obür önemli koruma alanları Ilgaz Dağı, Soğuksu ve Yedigöller milli parklarıdır. Karadeniz Bölgesi kıyıları, dağları, akarsuları ve tarihsel değerleriyle yüksek bir turizm potansiyeline sahiptir.

Karadeniz Teknik Üniversitesi (KTÜ), 1982-87 arasında KARADENİZ ÜNİVERSİTESİ, merkezi Trabzon'da bulunan yükseköğretim kurumu.

20 Mayıs 1955'te, 6594 sayılı yasayla kuruldu. Akademik ve yönetsel örgütü 1963'te oluşturuldu. Aynı yıl İstanbul Teknik Üniversitesi bünyesinde ve Trabzon'da geçici olarak kullanılan bazı yapılarla öğretime başladı. Başlangıçta Temel Bilimler, Makine, İnşaat ve Orman fakülteleri vardı. 1966'da günümüzdeki kampusuna taşındı. 1969'da bünyesine Yer Bilimleri ve Tıp fakülteleri de eklendi.

22 Haziran 1982'de yükseköğretim kurumları 41 sayılı kanun hükmünde kararnameyle yeniden düzenlenirken Trabzon ve çevre il ve ilçelerdeki bütün yükseköğretim kurumları da KTÜ'ye bağlandı. Üniversitenin adı aynı kararnameyle Karadeniz Üniversitesi olarak değiştirildi. Bu düzenlemede üniversite Fen-Edebiyat, Orman, Fatih Eğitim, Tıp fakülteleriyle Mühendislik-Mimarlık ve İktisadi ve İdari Bilimler fakültelerinden oluşuyordu. Ayrıca rektörlüğe bağlı olarak Sosyal Bilimler, Fen Bilimleri ve Sağlık Bilimleri enstitüleri kuruldu. Daha önce Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı olan Rize, Gümüşhane, Ordu, Giresun meslek yüksekokulları da üniversiteye bağlandı. Giresun Eğitim Enstitüsü, Giresun Eğitim Yüksekokulu adıyla Fatih Eğitim Fakültesi'ne bağlanırken, gene aynı fakülteye bağlı olarak Eğitim Yüksekokulu, ayrıca bir de

Sürmene Deniz Bilimleri ve Teknolojisi Yüksekokulu oluşturuldu. Karadeniz Üniversitesi'nin bu yapısı 28 Mart 1983'te çıkarılan 2809 sayılı yasada da korundu.

18 Haziran 1987'de çıkarılan 3389 sayılı yasayla üniversitenin adı yeniden Karadeniz Teknik Üniversitesi olarak değiştirilirken, aynı yıl hemşirelik eğitimi veren Trabzon Meslek Yüksekokulu da üniversiteye bağlandı. Ayrıca bak. üniversite.

karadul, *Therididae* familyasının *Latrodectus* cinsini oluşturan örümceklerin ortak adı. Bilinen altı türünün de zehirli olmasına karşın insanlar için ender olarak öldürücüdür.

L. hystrix, *L. dahli* ve *L. pallidus* Avrupa'nın güney, Afrika'nın kuzey ve Asya'nın güneybatı kesimlerinde; *L. geometricus* Afrika'da; *L. curacaviensis* Yenedunya'da;

Latrodectus mactans türü karadul ve ağı asılı yumurta kılıfı
Ann. Marelon

L. mactans yeryüzünün birçok sıcak yoresinde yaşar. Türkiye'de *L. pallidus* türünün yanı sıra Akdeniz ülkeleri ve Arabistan Yarımadasına dağılmış olan *L. tredecimgularis* türü de bulunur.

Karadulların dişi çoğu kez parlak siyah renklidir. *L. mactans* türünün karın bölümünün altında kumsaatine benzeyen bitişik iki kızıl leke görülür. Dişilerin uzunluğu bazen 2,5 cm'yi aşar. Erkek dişinin yaklaşık dörtte biri uzunluğundadır ve çiftleşmeden sonra dişi tarafından genellikle öldürülüp yendiğinden ender olarak görülür. Erkeklerde çoğu kez karın beneklerinden başka karın yanlarında dört çift kırmızımsı çizgi bulunur.

Karadullar ortası huni biçiminde gerilmiş büyük bir ağ örür. Dişiler yaz boyunca birkaç kez yumurta bırakabilir. Yumurtalar beyaz ya da esmer renkli ince bir kılıfla örtülü olarak ağa asılır. Çapı 12 mm'yi bulan kılıflarda 250-750 yumurta vardır. 14-30 günde çatlayan yumurtalardan turuncu ve beyaz renkli yavrular çıkar. Dişiler 1,5 yıldan çok yaşayabilir. Karadulun zehiri şiddetli ağrı, bulantı ve diyafram felci yaratırsa da bu belirtiler başka komplikasyonlara neden olmadan bir süre sonra kaybolur.

Karadžić, Vuk Stefanović (d. 6 Kasım 1787, Tršić, Sırbistan, Osmanlı Devleti - o. 6 Şubat 1864, Viyana, Avusturya), dil uzmanı ve Sırp halk edebiyatı araştırmalarının öncüsü. Geliştirdiği yalın ve bilimsel yazım sistemiyle Kiril alfabesini Sırpçaya uyarlamıştır.

Okumayı ve yazmayı, doğduğu köyün yakınlarındaki eski Tronoshia Manastırı'nda öğrendi. Osmanlı Devleti'ne karşı ilk Sırp ayaklanmasının başladığı 1804'te, o bölgedeki asilerin komutanının hizmetinde yazıcılık yapmaya başladı. 1804-13 arasındaki ayaklanmalar sırasında çeşitli voyvodaların hizmetinde yazıcılığın yanı sıra öğretmenlik

de yaptı. Ayaklanmalar bastırılınca Sırbistan'ı terk etti, ama Karayorgi ve obur onderlerin peşinde Rusya'ya değil, Viyana'ya gitti. Orada Slav halk kültürü araştırmaları üzerine bilgi edindi ve kendisinden halk

Karadžić bir taş baskı

ÖNEK: KARADJIC, VUK (1787-1864)

şır ve şarkılarını derlemesi, bir Sırpça dilbilgisi kitabı ve sözlük hazırlaması istendi.

Karadžić, Sırpçada 30 ayrı ses olduğunu ve bunlardan altısı için Kiril alfabesinde özel bir harf bulunmadığını saptadı. Bu sesleri belirten yeni harfler geliştirdi. Sırpçanın yazımında kullanılmayan 18 harfi de alfabe-den çıkardı. Kilit ve yazarlar bu değişikliklere şiddetle karşı çıktılarsa da, 1859'da hükümet yeni alfabeyle yazılmış kitapların basımına izin verdi. Karadžić 1818'de, 26 270 sözcük içeren ve folklor üzerine birçok önemli açıklamaya yer veren Sırpça-Almanca-Latince *Srpski rečnik*'i (Sırpça Sözlük) yayımladı. 1852'de sözcük sayısı 46 270'e çıkartılarak ikinci basımı yapılan, 1934'te de yeniden basılan sözlük, günümüzde de klasik bir yapıt olma özelliğini korumaktadır.

Karadžić, derleme çalışmaları dolayısıyla sık sık Sırbistan, Bosna, Hırvatistan ve bugün Yugoslavya'yı oluşturan etekli bölgeleri dolaştı. Araştırmalarında elde ettiği ürünlerin birçoğunu 4 ciltlik *Srpske narodne pjesme* (1832-33; Sırp Halk Şiirleri) adlı kitapta topladı. Öteki yapıtları arasında, bir halk öyküleri derlemesi (1821), Sırp atasözlerinden oluşan bir derleme (1837) ve Yeni Ahit'in Sırpça çevirisi (1847) yer alır.

karaelmas bak. karbonado

Karaevli, KARABOLUK olarak da bilinir. Oğuzların 24 boyundan biri. Bozokların Gun Han Oğulları koluna bağlıdır. Ongunu (kutsal hayvan) şahındır. Kaşgarlı Mahmud'un *Divanü Lügati't-Türk*, Resideddin'in *Camii't-Tevarih*, Yazıcıoğlu'nun *Selçukname* (*Tarih-i Al-i Selçuk*) adlı yapıtlarında Karaevli boyuyla ilgili olarak verilen bilgiler, Oğuzların destanlarına ve sözlü geleneklerine dayandığı için bazı farklılıklar taşır.

Karaevli boyunun Anadolu'da önemli bir varlık gösteremediği, eski belgelerde adının sık geçmemesinden anlaşılmaktadır. Yoğun bir Türkmen yerleşmesine sahne olan Suriye, Irak ve İran'da da bu boyyla ilgili yer adlarına rastlanmaz. Değişik ülke ve dönemlerden kalma kaynaklarda geçen Karaevli adıyla ilgili bilgilerin bovla doğrudan ilişkisi saptanamamıştır. Osmanlı kayıtlarına göre 16. yüzyılda Sivas'ın güneyinde Yeni İl'de (bugün Kangal ve yöresi) yaşayan Dulkadirililere bağlı Türkmen toplulukları içinde büyük bir oynak olan Akça

Koyunluların Musa Hacılı (Musacalu) obalarından biri "Kara Evli" adını taşımaktadır. İç İl'de (İçel) yaşayan Karaevli adlı oymaklar ile Toros Yörükleri arasında görülen Karaevli adlı yarı göçebe birkaç küçük oymağın da bu adı sonradan aldıkları sanılmaktadır. 17. yüzyılda yaşayan Ebu'l-Gazi Bahadır'ın *Şecere-i Terakime* adlı yapıtında söz ettiği Ceyhun (Amu Derya) ve Hazar Denizi kıyılarındaki Karaevli topluluklarının Oğuz boyuyla kesin ilgisi bilinmemektedir.

16. yüzyılda Anadolu'da Karaevli adını taşıyan sekiz yer adı saptanmıştır. Bunlar Bolu, Kastamonu ve Sivas bölgelerindedir. Günümüzde ise biri Karaevliler olmak üzere 10 tane Karaevli adlı köy bulunmaktadır. Bu yerleşmelerden çoğunun, adlarını Oğuz boyundan aldıkları ileri sürülebilir.

karafatma, *Coleoptera* (kırkanatlılar) takımının *Carabidae* familyasının *Carabus* cinsinden, kanat örtüleri (elitra) oval biçimli, metal parlaklığında ve koyu renkli birkaç böcek türünün ortak adı. Yerde yaşayan bu türler canlı böcekler ve larvalarla beslendiklerinden insanlar için yararlı sayılır. Kuzey Afrika'da bulunan *Carabus* türleri bu bölgede bol bulunan salyangozları da yer. *C. auratus* türünün uzunluğu 22-24 mm, üst bölümü yeşilimsidir. *C. auratus* öbür cins üyelerinden farklı olarak gündüz avlandığından en sık rastlanılan ve iyi bilinen karafatma türüdür. Karafatma adı bazen hamamböceklerinden *Blatta orientalis* türü için de kullanılmaktadır.

Karaganda, Kazakistan'ın orta kesiminde yönetim birimi (*oblast*). 1973'ten önce 397.320 km²'lik bir alanı kaplayan Karaganda'nın sınırları, güney ve batı kesimleri üzerinde Cezkazgan(*) yönetim biriminin kurulmasıyla daralmıştır. Bugünkü yüzölçümü 85.400 km²'dir. Büyük bölümü kurak Kazak Yaylalarında yer alan bölge doğuya doğru yavaş yavaş yükselerek Kosubay Dağları üzerindeki Karkaralı Tepeleğinde 1.559 m'ye ulaşır. Başlıca ırmakları batıdaki Musbel düzlüklerini sulayan Nura ve Sarsu'dur. Kuru bir kara ikliminin egemen olduğu bölgede, kış aylarında uzun süren fırtınalar ve kasırgılar görülür. Ekonomi Karaganda Havzasında çıkarılan kömüre dayanır. Bölgede ayrıca manganez, tungsten, molibden, kurşun, çinko, barit, nikel, demir cevheri ve bakır yatakları vardır.

Batıdaki kurak bölgelerde yaz buğdayı ve yemlik ot ekilir, koyun, at ve deve yetiştirilir. Ayrıca, Karaganda kentindeki sanayi kuruluşlarının da yararlandığı İrtiş-Karaganda Kanalı'ndan sağlanan suyla darı yetiştirilir, bostancılık ve mandracılık yapılır. Sanayileşmenin ancak 1930'larda başlamış olmasına karşın günümüzde Karaganda kenti Kazakistan'ın başlıca sanayi merkezlerinden biridir. Yönetim merkezi Karaganda dışındaki başlıca kentler Temirtau, Şahtinsk, Saran, Abay ve Karkaralinsk'tir. Büyük bölümünü Kazakların oluşturduğu nüfusun yaklaşık yüzde 86'sı kentlerde oturur. Bölgede ayrıca Ruslarla Sovyet yönetimi tarafından bölgeye sürülmüş olan Ukraynalılar, Almanlar, Tatarlar ve Beyaz Ruslar yaşar. Nüfus (1991) 1.399.900.

Karaganda, Kazakistan'ın Karaganda yönetim biriminin (*oblast*) merkezi kent. Aynı adı taşıyan önemli kömür havzasının ortasında yer alır.

Ülkenin en büyük ikinci kenti olan Karaganda adını, çevredeki bozkırlarda bolca yetişen çalimsi bitkilerden alır. 1856'da yerleşime açılan kentte, ertesi yıl yakınlardaki bakır işletmesinin gereksinimlerini karşılamak amacıyla küçük çaplı kömür madenciliği yapılmaya başlandı. Madencilik 1920'lerde bırakıldıysa da 1931'de demiryolu hatlarının yapımının tamamlanması ve Karaganda Havzasının, Urallar'daki sanayi işletmelerinin gereksinimlerini karşılayacak üç ana kömür havzasından biri olarak ilan edilmesi üzerine yeniden önem kazandı. 1934'te kent, 1936'da da yönetim biriminin merkezi yapılan Karaganda'nın nüfusu 1939'da 166 bine ulaştı.

II. Dünya Savaşı'nda Almanlar Donets Kömür Havzasını işgal edince, kentin önemi arttı ve Parhomenko'daki madencilik araç ve gereçleri Karaganda'ya taşındı. Günümüzde kent ekonomisi kömür madenciliği ile bununla ilgili makine üretimine dayanır. Kentte ayrıca, Karajal ve Lisakovsk'tan gelen cevheri işleyen büyük demir-çelik işletmeleri ve çimento fabrikaları ile gıda işleme tesisleri ve başka hafif sanayi kuruluşları vardır. Karaganda'daki sanayi yoğunlaşması zaten yarı kurak olan bölgenin su kaynaklarını iyice azaltmış olduğu için 1972'de İrtiş-Karaganda Kanalı açılmıştır.

Yaklaşık 800 km²'lik bir alanı kaplayan Karaganda, Eski Kent ve Yeni Kent olmak üzere iki ana bölgeden oluşur. Düzensiz bir biçimde gelişmiş olan Eski Kent, 20'den fazla madenci yerleşimi içeren bir bölgedir. Kültür ve yönetim merkezi olarak tasarlanmış olan Yeni Kent ise 1934'te Eski Kent'in güneyinde kurulmaya başlamıştır. Geniş caddeleri, parkları ve Madencilik Kültür Sarayı gibi büyük binalarıyla dikkat çeken kentte aralarında bir üniversite (1972) ile tıp ve politeknik enstitülerinin bulunduğu beş yükseköğretim kurumu vardır. Kentte ayrıca çok sayıda araştırma ve tarım enstitüsü, bir müze, iki tiyatro, bir TV merkezi ve bir botanik bahçesi bulunmaktadır. Nüfus (1991) 608.600.

Karagaslar bak. Tofalar

Karageorghis, Vassos (d. 29 Nisan 1929, İskele, Kıbrıs), Kıbrıslı arkeolog. Londra Üniversitesi'ne bağlı University College'da arkeoloji öğrenimi gördü. 1952'de Lefkoşa'ya döndükten sonra 1960'a değin Kıbrıs Müzesi'nde asistan ve ardından müze yöneticisi olarak görev yaptı. 1963'te Kıbrıs'ta eski eserler genel müdürü oldu.

Karageorghis, Kıbrıs'ın önemli antik kentlerinden Magosa yakınındaki Salamis'te (1952-73) ve Larnaka yakınındaki Kition'da (1962-81) arkeolojik kazılar yaptı. İÖ 6 ve 5. yüzyıllarda Kıbrıs'ın başkenti olan Salamis'te Zeus Olympia Tapınağı, kent surları, tiyatro, hamam, *gymnasion* ve kral mezarlarını ortaya çıkardı. Eski Kition (Citiuni) kenti, İÖ 1400'lerde Son Tunç Çağında bugünkü Larnaka kentinin bulunduğu yerde kurulmuştu. Bugün oturma bölgesi sınırları içinde kaldığı için kazıların güçlüğüle yürütülebilmesine karşın, eski kentin önemli bir bölümü ortaya çıkarılmıştır.

Karageorghis, Salamis ve Kition dışında Akhera ve Pendayia gibi antik yerleşmelerde uzun yıllar sürdürdüğü kazı çalışmalarıyla Kıbrıs Adasının, özellikle Miken dönemi ve Yunan kolonileşmesi sırasındaki durumunu ortaya çıkarmış, Anadolu'daki Tarsus ve Kilikya bölgeleriyle, Suriye ve Rodos'ta olan ilişkilerinin ve Akdeniz ticaretindeki yerinin aydınlanmasını sağlamıştır. 1971'de Legion d'honneur nişanıyla, 1980'de AFC Büyük Liyakat Nişanı'yla onurlandırılmış,

1978'de İngiltere R. B. Bennett Ödülü'nü kazanmıştır. *Sculptures from Salamis* (1964-66; Salamis Heykelleri, 4 cilt), *Excavation in the Necropolis of Salamis* (1967-78; Salamis Nekropolü'nde Kazılar, 4 cilt), *Cyprus* (1968; Kıbrıs), *Mycenaean Art from Cyprus* (1968; Kıbrıs'ta Miken Sanatı), *Fouilles de Kition* (1974-77; Kition Kazıları, 3 cilt), *The Civilization of Prehistoric Cyprus* (1976; Tarihöncesi Kıbrıs Uygarlığı), *Cyprus from the Stone Age to the Romans* (1982; Taş Çağından Roma Dönemine Kıbrıs) başlıca yapıtlarıdır.

Karagöz, aynı adı taşıyan Türk gölge oyununun Hacivat'la birlikte iki temel tipten biri. Hacivat'a karşıt kişiliğiyle halkın sağduyusunu simgeler. Özü sözü bir, dürüst, mert ve halktan biri görüntüsü verir.

Karagöz'ün okuma yazması, kıttır. Genellikle işsizdir. Parasızlık yüzünden istemediği ve hiç anlamadığı işleri yapmaya hazır, her şeye burnunu sokan, aşırı meraklı, patavatsız, bazen hilekâr ve açık saçık konuşan bir

Karagöz
Anadolu Yayıncılık Arşivi

tiptir. Sık sık zora başvurur; Hacivat'ı ve öbür tipleri tokatlar. Cahilliği yüzünden ya da işine gelmediği için Hacivat'ın sözlerini anlamayarak ya da anlamazlıktan gelerek, sözcükleri başka sözcüklere benzeterek, karşındakini güç duruma sokarak ve açık saçık konuşarak izleyiciyi güldürür. Ticaretten anlamaz, ama iyimserliği yüzünden zarar edeceği işlere girişir; bazen de Hacivat'la ortak çalışır.

Hacivat'ın arkadaş aradığını belirtmesinin ardından perdeye gelir ve hemen hemen oyunun sonuna değin perdede kalır. Muhavere bölümünde yalnız Hacivat'la, fasıl bölümünde ise öbür tiplerle de konuşur. Oyunu Hacivat'la birlikte hep aynı biçimde bitirir.

Karagöz yuvarlak yüzlü, değirmi top sakallı ve kocaman gözlüdür. "İşkirlak" denen başlığı zaman zaman geriye düşerek Karagöz'ün çıplak başını ortaya çıkarır ve bu da bir güldürü ögesi oluşturur. Kırmızı rengin egemen olduğu giyimli salta, dzilik, kuşak ve yemeniden oluşur. Tütün kesesi de vardır.

Hacivat gibi Karagöz'ün de yaşamış biri olduğu söylenir. Kendisi de bazı oyunlarda aslının Çingene olduğunu söyler. Salaheddin Eyyubi'nin subaylarından Bahaeddin Karakuş ya da Orhaneli ilçesinin Karakeçili aşiretinden Kara Oğuz adlı bir köylü olduğu yolunda söylentiler vardır. Evliya Çelebi'ye göre ise Selçuklular döneminde İstanbul tekfurunun Çingene seyisi Sofyoğlu Karagöz Bali Çelebi'dir. Ayrıca bak. Hacivat.

Karagöz, Türk gölge oyunu. Önceleri zıll-i hayal (hayal gölgesi) ya da hayal-i zıll (gölge

hayali) olarak adlandırılmış, çok geçmeden iki temel tipinden birinin adını almıştır.

Kökeni ve tarihi. Karagöz oyununun Türkiye'ye geliş tarihi konusunda kesin bilgi yoktur. Cava ve Hindistan'dan, İspanya ve Portekiz'den ya da Mısır'dan geldiği ileri sürülmüştür. Osmanlı-Memlûk ilişkileri sırasında Mısır'dan alındığı, hatta I. Selim'in (Yavuz) yanında oyuncuları getirdiği yolunda inandırıcı kanıtlar vardır. Karagözcülerin Şeyh Küşteri'yi pir tanınması ve Karagöz perdesine Küşteri Meydanı denmesi oyunun kökeni konusunda yaygın bir söylenti yaratmıştır. Buna göre Orhan Bey (Gazi) döneminde Bursa'da bir cami yapımında çalışan Karagöz ve Hacıvat adlı iki kişi komik davranışları ve güldürücü konuşmalarıyla

Perdenin arkasında yer alan ve peş tahtası ya da destgâh denen bir rafta hem şem'a yakılır, hem de perdede ikiden fazla görüntü yer alıyorsa, o anda hareketsiz bulunan tasvirlerin çubukları bu tahtaya sokulan çatal biçiminde sopalara iliştilir. Bazı usta Karagözcülerse sol elleriyle dört tasvirin çubuklarını tutup sağ elleriyle de başka bir tasviri oynatabilmeleriyle ünlenmişlerdir.

Tasvirler deve ya da manda derisinden yapılır. Deri işlenerek yarı saydamlaştırıldıktan sonra özel bir bıçakla kesilir ve kökboyayla özgün renklerine boyanır. Oynak yerlerindeki iğne deliklerinden ut teli ya da kursakla tutturulur. Genellikle 35-40 cm uzunluğunda olan tasvirlerin bazıları çok hareketlidir. Bazısının yalnız beli ve başı

havere denen ve başa ya da sona eklenen bölümlerinde başka tipler de yer alabilir. Okumamış Karagöz'un okumuş Hacıvat'ın sözcüklerini yanlış anlamasına ya da yanlış anlamış görünmesine dayanan, karşılıklı cinas ve nuktelerle gelişen, sille tokat kavgaların da yer aldığı bu bölüm, Karagöz'ün ustalığına göre oyundan ovuna çeşitlendirilir. Toplam 60 dolayında olan muhavere, kafası kızan Karagöz'un Hacıvat'ı dövmesi, dayak yiyen Hacıvat'ın kaçması, perdede yalnız kalan Karagöz'un de, "Sen gidersen beni buraya pamuk ıplığıyla bağlamıyorlar ya, ben de giderim..." diyerek çıkmasıyla sona erer.

Asıl oyun fasıl bölümünde yer alır. Oyundaki çeşitli kişiler bir konu ve olaylar çerçevesinde bu bölümde ortaya çıkarlar. Fasil konusunun adı oyunun da adıdır. 16. yüzyılda kopuk kopuk sahnelerden oluşan fasıl, 17. yüzyılda temel konu ve olayları içeren oyunlara dönüşmüştür. Olaylar Hacıvat, Karagöz ve öteki tiplerin aralarındaki konuşmalarla gelişir, düğümlenir, genellikle de külhanbeyi, efe ya da sarhoşun gelmesiyle çözülür.

Bitiş genellikle kısa bir bölümdür. Burada Karagöz'le Hacıvat arasında kısa bir atışma olur. Atışmanın sonunda Hacıvat ünlü, "Yıkıtın perdeyi eyledin vıran..." sözlerini söyleyerek çıkar. Karagöz de "Her ne kusur ettikse af ola..." diye izleyiciden özür dileyen ve gelecek oyunu bildiren sözlerle oyunu bitirir.

Tipler. Karagöz oyununda Karagöz ve Hacıvat dışındaki tipler sürekli değildir. Bunlar belli durumlarda belli davranışlar gösteren kalıp tiplerdir; karakterleri her oyunda aynıdır. Karagöz tipleri farklı biçimlerde gruplandırılabilirse de genellikle eksen kişiler, şive farklılığı gösteren tipler, kusurlu ve hasta tipler, öbür tipler biçiminde dörde ayrılır.

Hacıvat ve Karagöz eksen kişilerdir. Türkçe bilmeyen tatlıcı ya da dilenci Arap, evin halayığı zenci kadın, Çerkes lala ya da carive, gürültücü ve laf anlamaz bekçi Arnavut, genellikle hekim olan Rum, uşaklık ya da sarraflık yapan ukala Ermeni, kendine özgü aksanıyla temel komiklerden olan eskici ya da kuyumcu Yahudi, kayıkcılık yapan Laz, koyu Azeri aksanıyla beyiller okuyan Acem, Anadolu'nun çeşitli yörelerini simgeleyen konuşmalarını Karagöz'ün sürekli alaya aldığı Bolulu, Kastamonulu, Kayserili, Kürt ve Rumelili ile sakallıysa Fransızları, şıman ve favoriliyse İngilizleri simgeleyen Frenk tipi ikinci grubu oluşturur.

Oyunların sonundaki baskınları gerçekleştiren, elinde şarap şişesiyle Tuzsuz Deli Bekir (Bekri Mustafa), adını boyunun uzunluğundan alan Uzun Efe, elindeki çubuktan afyon çeken kambur Tiryaki, kavrak ve yarı deli bir cüce olan Altı Kanş (Kulaç) Beberuhi, aptal Denyo oyunun kusurlu ve hasta tipleridir.

Oyunun öbür kişileri genç bir erkek olan mirasyedi Civan (ya da Çelebi), erkekleri sürekli peşine takan, ama sonunda ağabeyi Tuzsuz Deli Bekir'e yakalanan mahalle yosması Nigâr (ya da Zenne) ile hemen her oyunun sonundaki müzikli bölümde dans eden çengiller ve köçeklerdir. Ayrıca bazı oyunlarda perdede gelen canlar, canavarlar, cadılar, büyücüler, çeşitli hayvanlar ve eşya da vardır. Bir de perdede görünmeyip sesleri duyulan tipler vardır. Karagöz'le Hacıvat'ın karıları bunlar arasındadır.

Karagöz perdesinin arkası
Ara Güler

öbür çalışanları sürekli işlerinden alıkoyar. Caminin tamamlanmadığını öğrenen padişah, ikisini de öldürtür ama sonra pişman olur. Şeyh Küşteri adlı biri de Karagöz'le Hacıvat'ın deriden tasvirlerini yaparak bir perde arkasında onları taklit eder ve oyun giderek yaygınlaşır.

Anadolu'ya dışarıdan gelen ve tekniği Mısır'dan alınan gölge oyununa yeni tipler yerleşmiş, yeni içerik, yerli oyunlar, yerel mizah ve nukteler eklenmiştir. Adı da Karagöz olarak değişen oyun böylece Türk kültürünün özgün bir parçası olmuştur. Oyun hakkında birinci elden tek kaynak olan Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'sinde oyunun I. Bayezid (Yıldırım) döneminden başlayarak sarayda oynatıldığı belirtiliyorsa da bu bilginin doğruluğu kuşkuludur. 17-19. yüzyıllarda ise sarayda, kibar konaklarında ve halk arasında büyük ilgi gördüğü, ramazanda Kadir Gecesi dışında her gece belli başlı kahvehanelerde oynatıldığı bilinmektedir. Karagöz hakkında yazılı bilgilere surnamelerde ve Batılı gezginlerin kitaplarında da rastlanmaktadır.

Tekniği. Karagöz, tasvir denen, bazı bölümleri hareketli, renkli ve yarı saydam figürlerin gölgelerinin bir perdeye yansıtılmasıyla oynatılır. Önceleri 2 m x 2,5 m boyutunda olan Karagöz perdesi daha sonra küçülmüş, yüksekliği 80-100 cm'ye, genişliği de 110-120 cm'ye inmiştir. Mermersahiden yapılmış perdenin kenarlarında başka bir kumaştan çiçekli motifler bulunur. Ayna da denen Karagöz perdesinin arkasında şem'a adı verilen bir ışık yakılır. Şem'a, yağ dolu bir kaba daldırılmış pamuk fitil ya da balmumuna batırılmış sicim yakılarak elde edilir. 20. yüzyılda elektrikten de yararlanılmıştır.

oynarken bazıları da hiç oynamaz. Örneğin Hacıvat'ın beli ve dizleri, Karagöz'ün ayrıca kolu ve başındaki ışıkrakı, zennenin feracesinin yere kadar uzanan yakası, çengillerin de belleri, dizleri, dirsekleri ve omuz başından kolları oynar. Tasvirler, üzerlerine açılmış deliklere geçirilen 60 cm uzunluğundaki gürgen çubuklarla oynatılır.

Oynatma düzeni. Karagöz oyunu dört bölümden oluşur: Mukaddime, muhavere, fasıl ve bitiş. Oyun başlamadan önce perdede hareketsiz bir görüntü vardır. Genellikle oyunun konusuyla ilişkisi olmayan ve göstermelik denen bu tasvir, oyun başlayacağı zaman nareke denen düdüğün sesi eşliğinde kaldırılır.

Mukaddime bölümünde çalınan tefin ritmine uygun hareketlerle perdeye önce Hacıvat gelir ve her oyunda başka olmasına dikkat edilen bir oyunda okur. Karagöz oyununda yalnızca Hacıvat farklı şarkılarla perdeye gelir. Ötekilerse tipin niteliğini, milliyetini, çevre özelliğini belirten özel giriş müzikleriyle perdeye getirilir. Çeşitli makamlarda olabilen semaisini okuyan Hacıvat, "Off... hay Hak" diyerek perde gazelini söylemeye başlar. Bestesiz de olabilen bu gazelin ardından kısa bir dua okur ve bir arkadaş aradığını belirten sözlerle Karagöz'ü perdeye çağırır. "Yar bana bir eğlençe", diye biten bu gürültülü çağrıdan sonra Karagöz, Hacıvat'ın karşı kenarından perdeye gelir. "Karagöz indirmek" denen bu gelişte ikisi dövüşürler; Hacıvat kaçır, Karagöz yere uzanır ve süslü sözcüklerle Hacıvat'a verip veritirir. Bazen de öfkesini belirten kısa bir tekerleme söyler.

Genellikle Karagöz'le Hacıvat arasında geçen, çoğu kez asıl oyunun konusuyla ilgili olmayan muhavere bölümünün ara mu-

Karagöz oyunları. Araştırmacılar oyunları kâr-ı kadim (eskiden beri oynatılanlar) ve nev-icad (sonradan çıkarılanlar) olarak ikiye ayırır. Konularına göre yapılan yaygın bir sınıflandırmaya göre ise Karagöz oyunları beş temel grupta toplanır: 1) Toplumsal eleştiriyi dayananlar (*Abdal Bekçi*, *Çeşme*, *Çivi Baskını*), 2) gündelik yaşamı işleyenler (*Aşçılık*, *Bakkal*), 3) konularını halk öykülerinden alanlar (*Ferhad ile Şirin*, *Tahir ile Zühre*, *Hançerli Hanım*), 4) gelenek ve inanışlarla ilgili olanlar (*Cazular*, *Tahmis*), 5) taklide dayananlar (*Yalova Sefası*).

Karagöz oyunlarının metinleri ilk kez 1886'da Macar Türkolog Ignác Künos tarafından yayımlandı. Künos 1889'da da W. Radloff'la birlikte sekiz oyun daha yayımladı. G. Jacop'un 1899 tarihli derlemesini İstanbul'da yayımlanan ve derleyicisi bilinmeyen iki ciltlik *Letaif-i Hayal* izledi. Behiç ve Salih efendilerle Hayali Memduh'un çalışmaları da önemli yayınlara konu oldu. H. Ritter'in *Karagöz. Türkische Schattenspiele* (1924-53, 3 cilt; Karagöz Türk Gölge Oyunu) adlı dev çalışması Almanca ile birlikte 28 oyun içeriyordu. Cevdet Kudret bu alanda yapılmış en kapsamlı çalışma olan *Karagöz*'de (1968-70, 3 cilt) 36 oyun ile 19 muhavereye yer verdi. İlhan Başgöz ise son klasik Karagözcülerden Hayali Küçük Ali'nin (Muhittin Sevil) sesinden 17 oyunu banda aldı. Ankara'da Milli Kütüphane'de saklanan bu bantların bir kopyaları da Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ndedir.

Karagözcüler. Tek sanatçının gösterisi olan Karagöz, hayali ya da hayalbaz denen ustalar tarafından oynatılır. Hayalinin yanında çalıştırdığı ve mesleğin inceliklerini öğrettiği çırak, perdeyi hazırlayan, tasvirleri sıralayan geleceğin oynatıcısıdır. Sandikkâr ise hayal takımının bulunduğu sandığın sorumlusu ve çırağın yardımcısıdır. Ekipte bulunan yordak, şarkı ve türkülerini söyler; dayrezen de tef çalar.

Bilinen en eski hayaliler Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'sinde adı geçenlerdir. II. Mehmed (Fatih) dönemindeki Serhayali Said Efendi, IV. Murad dönemindeki Kör Hasanazade Mehmed Çelebi, I. İbrahim dönemindeki Bekçi Mehmed ünlü Karagözcülerdir. Metin And *Geleneksel Türk Tiyatrosu*'nda (1969) yalnızca yakınçağda yaşamış 200 kadar hayali adı verir. Cumhuriyet döneminde ise yok olmaya yüz tutan bu sanatı Hayali Küçük Ali, Ragıp Tuğtekin, Tacettin Diker ve Orhan Kurt yaşatmaya çalışmıştır.

Karagöz, İstanbul'da, haftada iki kez yayımlanan mizah dergisi (10 Ağustos 1908-26 Ocak 1935 ve 14 Şubat 1935-1950). II. Meşrutiyet'in ilanının (1908) hemen ertesinde, imtiyaz sahibi Ali Fuad Bey'in yönetimi altında çıkmaya başladı. Halk kültürüne dayalı bir mizah anlayışı sürdüren derginin özelliği Karagöz ve Hacıvat'ı güncel, toplumsal ya da siyasal konularda, alaylı bir dille konuşturmasıydı. Başyazarlığını Mahmud Nedim Bey'in yaptığı *Karagöz*'de Mahmud Sadık, Osman Cemal (Kaygılı), M. Rifad, Baha Tevfik gibi yazarların yazılarına, Mehmed Baha, Halid Naci, Ratip Tahir (Burak) ve D. Mazlum'un karikatürlerine yer verildi. II. Abdülhamid dönemini olduğu kadar İttihat ve Terakki yönetiminin gittikçe artan baskılarını da eleştiren *Karagöz*, kısa sürede, tutulan bir yayın organı durumuna geldi. Mondros Mütarekesi (1918) sonrasında Kurtuluş Savaşı'nı destekleyen dergi Cumhuriyet'in ila-

nından sonra da yeni yönetimin atılımlarının savunucusu oldu. 1927'de imtiyaz sahipliğini Burhan Cahid'in devraldığı *Karagöz* bu dönemde Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) yönetiminden mali destek de gördü. Yeni harflerle çıkmaya başladığı 1928'den sonra dergide mizah daha az yer aldı. 1935'te 2.803'üncü sayısı ile birinci dönem yayını sona eren dergi CHP'ye satıldı. Parti de dergiyi Sedat Simavi'ye devretti. Simavi, çok kısa bir süre sonra *Karagöz*'ü, yeniden birinci sayıdan başlamak üzere "Siyasi Halk Gazetesi" altbaşlığıyla yayımlamaya başladı.

karagözbalığı, KARAGÖZ olarak da bilinir. *Perciformes* takımının *Sparidae* familyasından Akdeniz'in kıyı şeridinde yaygın biçimde görülen büyük balık türünün ortak adı. Vücutları yuvarlağa yakın oval biçimli ve yassıdır. Ağızları küçük olmasına karşın çeneleri ve dişleri güçlüdür. Ön dişleri kesici, arka dişleri (azıdişi) ezici ve öğütücü işlev görür. Dişlerinin bu yapısı deniz kabuklularının ve midyelerin sert kabuklarını kolayca kırmalarını sağlar. Gelişmiş sırt, kuyruk, karn ve anüs yüzgeçlerini kullanarak hızla yön değiştirebilirler. Vücutlarını örten sert pullar deriye iyice yerleşmiştir. Solungaç kapagından kuyruğa kadar uzanan yanıl (yan) çizgileri belirgindir. Üst bölümleri koyu boz, yanları gümüş parlaklığında, alt bölümleri beyazdır. Kuyruk yüzgecinin sapında isparozdaki gibi koyu bir leke bulunur. Ayrıca vücutlarında sırttan karna dikey olarak inen ve sayıları türlere göre değişen koyu renk bantları vardır. Yazın taşlık, yosunlu ve midyesi bol kıyılara giren bu balıklar kışın derin sulara çekilir.

Akdeniz'in dışında Portekiz'den Senegal kıyılarına kadar Atlas Okyanusunda da görülen bayağı karagöz (*Diplodus vulgaris*) öbür iki tür gibi Türkiye'yi çevreleyen bütün sulara görülür. Kuyruk sapındaki bant, sırt ve anüs yüzgeçlerinin arka bölümüne kadar genişlemiştir. Ayrıca sırt yüzgecinin önünden göğüs yüzgeçlerinin önüne kadar inen koyu renk bir bant vardır. Uzunlukları ortalama 20-25 cm, en çok 45 cm'dir.

D. sargus türünün Akdeniz'e özgü bir alttürü olan baltabaş karagöz ya da sargos (*D. s. sargus*) ortalama 20-25 cm, en çok 45 cm uzunluğundadır. Kuyruk yüzgecinin çatallı siyah kenarlı olan bu balıkların sırtından karnına doğru 8-10 bant iner.

Akdeniz'in yanı sıra Atlas Okyanusunun doğu kıyılarına Biskay Körfezinden Fas'a kadar bol, Güney Afrika'ya kadar azalarak görülen sivriburun karagöz (*D. puntazzo* ya da *Puntazzo puntazzo*) ortalama 25-30 cm, en çok 60 cm uzunluğundadır. Gövdesinde karnına doğru inen 7-13 bant bulunur. İleriye doğru uzanan kesici dişleri nedeniyle öbür türlerden kolayca ayırt edilebilir.

Türkiye'de yılda 1.000 ton dolayında avlanan bu balıkların eti çok lezzetli ve ekonomik değeri oldukça yüksektir.

Karagözoğlu, Şadi Fikret, asıl adı HÜSEYİN ŞADI (d. 1881, İstanbul - ö. 30 Aralık 1941, İstanbul), tiyatro, sinema oyuncusu ve yönetmeni. İlk konulu Türk filmlerinden üçünü yönetmiş, Milli Sahne adlı bir tiyatro topluluğu kurmuştur.

Ünlü din bilginlerinden Hacı Zihni Efendi'nin torunudur. Mekteb-i Sultani'de (Galatasaray Lisesi) okurken tiyatro ile ilgilenmeye başladı ve okul temsillerinde oynadı. II. Meşrutiyet'in ilanından (1908) sonra profesyonel oyunculığa başladı. Muhsin Ertuğrul ve Raşit Rıza ile birlikte kurduğu toplulukta sahneye çıktı. *Nasıl Oldu?* ve *Zor Nikâhı* oyunlarında oynadıktan sonra

Burhanettin Tepsî'nin tiyatrosuna geçti. 1910'da topluluğun dağılması üzerine işsiz kalarak İstanbul Polis Müdürlüğü'nde memurluk etti. Kısa bir süre sonra Binemeciyân'ın topluluğuna girdi. 1911'de Nurettin Şefkati'nin topluluğunda, iki yıl sonra da Ahmed Fehim'in Osmanlı Tiyatrosu'nda çalışmaya başladı. I. Dünya Savaşı'na katıldı. Askerden dönünce Darülbeydâ'ye girdi. 1923'te Milli Sahne'yi kurdu ve çeşitli Anadolu kentlerinde sahneye çıktı. 1927'de topluluğun dağılması üzerine, hastalığının da etkisiyle tiyatrodan koptu.

1921'de Malûl Gaziler Cemiyeti'nde Ahmed Fehim'den boşalan sinema yönetmenliğine getirilen Karagözoğlu, ilk dönem konulu Türk filmlerinden üçünü yönetti. Uçu de 1921'de çekilen *Bican Efendi Vekilharç*, *Bican Efendi Mektep Hocası* ve *Bican Efendi'nin Rüyası* adlı filmlerde yarattığı ve oynadığı Bican Efendi tipi halk tarafından çok tutuldu.

Karagözoğlu, rol aldığı sayısız oyunda kurnazlıkla saflığı birbirine karıştırarak komik tipler çizmiş, halkın sevdiği bir oyuncu olmuştur. Ama disiplinli çalışmaya önem vermemesi ve provası da sahneye çıkılabileceğini savunması yüzünden hem kendi oyunculuk yaşamı, hem de kurduğu toplulukların ömrü kısa olmuştur.

karagül koyunu bak. karakul koyunu

karagünlük, BUHURKABUĞU ya da kısaca GÜNLÜK olarak da bilinir, sığla (*Liquidambar orientalis*) gövdesinden elde edilen, yağ alınmış kabuklara verilen ad. Şerit ya da levha biçimli parçalar halindeki bu özel ve keskin kokulu ürünün dumanı antiseptik etkilidir; tapınaklarda tütsü olarak kullanılır.

Karahalar, Brezilya'nın iç kesimlerindeki Bananal Adasının yakınında, Araguaia Irmağı kıyısında yaşayan Güney Amerika Yerli halkı. Dilleri, çevredeki kabilelerin çoğunun konuştuğu Ge dilleriyle uzaktan akrabadır. Karaha halkı, asıl Karahalarla birlikte Shambioa ve Javahé kabilelerinden oluşur. Uç kabilenin kültürleri hemen hemen özdeştir; ücünün de yaşam biçimi ormandan çok ırmağa göre düzenlenmiştir. Temel besinleri balık olmakla birlikte tarımsal ürünler yaklaşık aynı ölçüde önem taşır. Ormanda, ırmak yönünde açılan tarlalarda manyok, mısır ve başka ürünler yetiştirilir. Az giysi giyen Karahalar çok sayıda süs eşyası kullanırlar. Erkekler kulaklarına ve alt dudaklarına halka takarlar. Hem erkekler hem kadınlar, kabilenin simgesi olarak yanaklarına küçük bir halka dövdürülür ve vücutlarını boyarlar.

Yağış mevsiminde akraba aileler geniş ve çatısı sazlarla kaplı evlerde yaşarlar. Kurak mevsimde ise ırmak boyunca kumsala geçici bannaklar kururlar. Köydeki toplumsal birim geniş ailedir. Aile reisleri topluluğun gerçek önderleridir; çok saygı görmekte birlikte köy başkanının yetkileri sınırlıdır. Birçok konuda köyler birbirinden bağımsızdır ama komşu köylerin bir bölümü dinsel törenlere birlikte katılırlar. Karahalar, bütün törenlerde önemli yer tutan dans ve şarkılarıyla ünlüdürler. Dinsel etkinliklere egemen olan erkekler, maske takıp dans ederek, öldürmüş oldukları düşmanlarının hayaletlerini ve başka ruhları canlandırırılar.

Karahallı, Ege Bölgesi'nde, Uşak iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Yüzölçümü 323 km² olan Karahallı ilçesi doğu ve güneyde Denizli ili, batı ve kuzeybatıda Ulubey, kuzeyde de Sivrihisar ilçeleriyle çevrilidir.

Karahallı, İç Anadolu'yu Ege Bölgesi'nin kıyı kesiminden ayıran ve İçbatı Anadolu Eşiği adıyla anılan plato alanının güney kesiminde yer alır. Bulkaz Dağının batı uzantıları ilçenin doğu sınırına sokulur. Bu dağlık kesimin yamaçlarındaki yaylalar hayvancılık bakımından önem taşır. En önemli akarsu, ilçenin kuzey kesiminden geçen Banaz Çayıdır. Bulkaz Çayı bu kesimde güneyden Banaz Çayına katılır.

İlçede başlıca ekonomik etkinlik tarımdır. Yaygın biçimde bağcılık yapılır ve çok miktarda kuru üzüm üretilir. İlçenin öteki önemli ürünleri buğday, arpa ve nohutur. Hayvancılık ikincil uğraş durumundadır ve en çok koyun yetiştirilir.

1953'te Uşak ilinin kurulmasıyla ilçe merkezi yapılan Karahallı kasabası, kırsal nitelikli küçük bir yerleşmedir. Kasaba halkının temel uğraşları, pamuklu dokumacılık ve halıcılıktır. Kasaba, il merkezi Uşak'tan 60 km uzaklıktadır. İlçedeki tek tarihsel yapı, Banaz Çayı üzerinde Lidyalılar tarafından yapıldığı sanılan Cılandras Köprüsü'dür.

Karahallı Belediyesi 1907'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 18.609; kasaba, 5.839.

Karahan Manifestosu, SSCB'nin kuruluşundan kısa bir süre sonra Dışişleri Bakanlığı görevlilerinden Lev Karahan'ın yayımladığı ve Sovyet hükümetinin çarlık döneminde Çin'de kazanılmış bütün özel hak ve ayrıcalıklardan vazgeçmeye hazır olduğunu ilan eden manifesto (15 Temmuz 1919). Sonradan bazı değişikliklere uğramakla birlikte Çin-SSCB ilişkilerinde olumlu bir ortam yaratan bildirge. Çin'e yabancı bir ülkeden gelen ilk tek yanlı dostluk ve eşitlik önerisidir.

Manifesto, Çinli aydınlar arasında Marksizm duyulan ilginin güçlenmesinde ve bundan iki yıl sonra Çin Komünist Partisi'nin kurulmasında etkili oldu. Sovyet ve Çin hükümetlerinin karşı karşıya olduğu sorunlar ve geleceğe ilişkin belirsizlikler nedeniyle hemen ele alınamayan öneri Mart 1920'ye değin Çin kamuoyunun bilgisi dışında kaldı. Karahan Eylül 1920'de, bu kez iki ülke arasında başlatılacak görüşmelere temel alınmak üzere önerisini yineledi. Uzun süren görüşmelerin ardından 31 Mayıs 1924'te imzalanan antlaşmada, çarlık yönetiminin Kuzey Çin'de elde ettiği ayrıcalıkların önemli bölümünü koruyan hükümler yer aldı. Sovyet yönetimi, Çin'de yaşayan yurttaşlarının yargı ve yönetim bağımsızlığından vazgeçmekle birlikte, Çin'in Mançurya'daki kuzeydoğu eyaletlerinden geçerek SSCB'nin Vladivostok limanına kadar uzanan Doğu Çin Demiryolu'nu, Çin'le ortaklaşa yönetme konusunda idretti. Sovyetler bu antlaşmayla, 19. yüzyıl sonunda Rusların inşa ettiği ve 1917 Ekim Devrimi'ni izleyen İç Savaş sırasında Batılı devletlerin temsilcilerinden oluşan bir komisyonun denetimine bırakılmış olan demiryolunun, gelecekte ilke olarak Çin yönetimince satın alınmasını da onayladılar.

SSCB'nin, Çin'in sınır bölgesi Dış Moğolistan'daki nüfuzunun korunmasını da onaylayan antlaşmadan sonra SSCB'nin büyükeliçiliğine atanan Karahan, böylece Çin'deki en kıdemli yabancı dışişleri görevlisi oldu.

Karahanlıca, KARAHANLI TÜRKÇESİ. HAKA NİYE TÜRKÇESİ olarak da bilinir, Orta Asya Türk yazı dilinin başlangıç evresini oluşturan Türk lehçelerinden biri.

Orta Asya Türk yazı dili, üç döneme ayrılır: Karahanlıca, Harezmi-Altinordu Türkçesi ve Çağatayca. İslamın da etkisinde gelişen Karahanlıca 11-12. yüzyıllar arasında Kaşgar ile Doğu ve Batı Türkistan'da yayılmış, Karahanlı Devleti'nin de resmi

dili olmuştur. Karahanlıcanın özelliklerini gösteren başlıca yapıtlar, Kaşgarlı Mahmud'un *Divanü Lügati't-Türk*, Yusuf Has Hacib'in *Kutadgu Bilig* ve Edip Ahmed Yukneki'nin *Atabetü'l-Hukayik* adlı yapıtıyla *Ashabü'l-Kehf*'tir.

Günümüze ulaşan Karahanlıca metinler, Uygur ve Arap harfleriyle yazılmıştır. Bu dilde a, i, o, u, ä, e, i, o, ü ünlüleri kullanılmış, dişil d ünsüzü "zel" harfiyle, w ünsüzü üzerinde üç nokta bulunan "fe" harfiyle gösterilmiştir. Karahanlıcada dudaksız ünsüzlerin yanındaki ünlüler yuvarlaklaşır (örn. *kapıg/kapug* "kapı", *erdemli/gerdemli* "erdemli"), yuvarlak ünlülerden bazıları ise düzleşir (örn. *sünüs/sunış* "savaş", *umunç/umunç* "umut"). Bazı sözcüklerin hem kalın, hem de ince ünlülere yer veren biçimleri (*bıçek*, *bıçak*; *bıçmek*, *bıçmak*) vardır. Karahanlıcada Eski Türkçedeki b, k, t gibi ünsüzler korunmuştur; orneğin *barmak* ("varmak"), *köz* ("göz"), *tağ* ("dağ"). Karahanlıcada ayrıca b/w değişmesi (*ablaw* "av", *yalbarmak/yalwarmak* "yalvarmak"), d/dişil d değişmesi (*adıg/adıg* "ayı", *beduk/bedik* "büyük") görülür. Onseste y turemesi vardır (*ığaç/yığaç* "ağaç"). Eski Türkçede ny sesi Uygurca döneminde y ve n olarak ikiye ayrılmış, Karahanlıcada y yaygınlaşmıştır (örn. *çıgan/yıçgay* "yoksul", *konykoy* "koyun"). Sözcüklerin ve eklerin sonundaki, yapım eklerinin başındaki ince ve kalın g'ler genellikle korunmuştur: *Tenig* ("akıllı"), *kurug* ("kuru"), *biliglig* ("bilgili"), *sılıg* ("temiz") gibi. Sayı belirten sözcüklerdeki ünsüzler ise ikizleşir; orneğin *ikkı* ("iki"), *ottuz* ("otuz"), *ellig* ("elli").

Karahanlılar, İLEKHAHLILAR olarak da bilinir. 840-1211 arasında Maveraünnehir ve Doğu Türkistan'a egemen olan Türk hanedan. Karahanlıların oluşturduğu siyasal yapılanma "ilkel devlet"ten(*) olgun devlete geçiş özelliklerini taşıdığı için bazı tarihçilere göre Büyük Selçuklular'dan da önceki ilk Türk-İslam devletidir.

Eski bir Türk boyu olan Karluklardan gelen Karahanlılar, Karlukların yaklaşık 745'te Basmıllar ve Uygurlarla birlikte kurdukları konfederasyonun içinde yer aldılar. 840'ta Kırgızların bu konfederasyona son vermesi üzerine kendi egemenliklerini kurdular. İlk Karahanlı hükümdarı sayılan Bilge Kül Kadir Han'ın oğullarından Bazır Arslan Han, büyük kağan olarak Balasagun'da, Oğulcak da orta kağan olarak Taraz'da devleti yönettiler. 940'a doğru İslami benimsen Satuk Buğra Han, Karahanlıların büyük ölçüde Müslümanlaşmasını sağladı. 999'da Samani başkenti Buhara'yı işgal eden Karahanlılar, Samani topraklarını Ceyhun (Amu Derya) sınır olmak üzere Gaznelilerle paylaştılar (Bu tarih bazı kaynaklarda Karahanlıların kuruluş tarihi olarak kabul edilir.)

11. yüzyıl başlarındaki sürekli iç savaşlar Karahanlıların 1041'de Doğu Karahanlılar ve Batı Karahanlılar olarak ikiye ayrılmasına yol açtı. Bu tarihte kendisini büyük kağan ilan eden Muhammed Aynud-Devle (hd 1041-52), hanedanın Buhara'daki batı kolunun başına geçti. Batı Fergana ve Maveraünnehir'i elinde tutan Batı Karahanlıları büyük kağan Ali bin Musa'nın (ö. 998) soyundan gelen kağanlar; Doğu Fergana, Talas, Şas, İsficab, Yedisu ile Kaşgar'ı elinde bulunduran Doğu Karahanlıları da Ali bin Musa'nın yeğeni Harun (ya da Hasan) Buğra'nın (ö. 992) soyundan gelen kağanlar yönetti. 11. yüzyılın sonunda Büyük Selçukluların egemenliğine giren Karahanlılar, Büyük Selçuklu egemenliğinin zayıflaması üzerine 1140'ta da Karahitaylara

bağlandılar. Batı Karahanlı kağanı Osman (hd 1204-11), kısa bir süre için hanedanın bağımsızlığını yeniden sağladıysa da Harezmsah Alaeddin Muhammed tarafından öldürüldü. Aynı yıl Doğu Karahanlı toprakları da Nayman hükümdarı Kuçluk tarafından işgal edilince hanedan son buldu.

Karahanlıların bozkır gelenekleri ve Türk toresini İslami kurallarıyla bağdaştıran ilk devlet yapısını oluşturdukları söylenebilir. Askerlerin listesini ve maaşlarını gösteren, aybittği denen kutukler, hepsi silahlı kabile kitlelerinden profesyonel orduya geçişe tanıklık eder. Türk sanatı ve kültürünün İslam sanatı ve kültürüyle kaynaşması da bu dönemde rastlar. Semerkand, Buhara, Tirmiz, Urgenç ve Merv'de Karahanlı dönemi tuğla ve sırlı tuğla işçiliğinden günümüze kalan yapılar, çok gelişmiş karakteristik cephe uslubuyla, sonraki Türk-İslam mimarlık arayışlarına esin kaynağı olmuştur. Bu dönem Türk dili ve edebiyatı da geçiş özellikleri taşır. Karahanlı Türkçesinin özelliklerini gösteren yapıtların başında Kaşgarlı Mahmud'un *Divanü Lügati't-Türk*'u gelir. Ayrıca Yusuf Has Hacib'in *Kutadgu Bilig*'i ve Edip Ahmed Yukneki'nin *Atabetü'l-Hukayik*'i bu dönemin başlıca yapıtlarıdır.

karahindiba (*Taraxacum officinale*), RADİKA ya da ASLANDIŞI olarak da bilinir, bileşikgiller (*Asteraceae*) familyasından, sütünsü bir özsü içeren çokyıllık otsu bitki. Anayurdu Avrasya'dır.

Bitkinin derin bir kazık kok üzerinde yükselen düzgun ve içi boş bir gövdesi, tabanda rozetler oluşturan derin loplu ya da dişli yaprakları ve gövdenin ucunda tek

Karahindiba (*Taraxacum officinale*)
F. K. Anderson, E. B. 1911

olarak bulunan, yalnızca dils çiçeklerden oluşmuş sarı renkli çiçek komeci vardır. Her biri tek bir tohum içeren, bir ucu tuylu meyveleri bir arada kuremsi bir görünüm sergiler. Genç yaprakları sebze olarak yenen bitkinin köklerinden kahve benzeri bir içecek hazırlanır; ayrıca mushıl, idrar ve safra sokturucu olarak da kullanılır.

Karahisar-ı Sahib *bak.* Afyonkarahisar, Afyonkarahisar Kalesi

Karahisari *bak.* Ahmed Karahisari

Karahisari *bak.* Mehmed Karahisari (DERVİŞ)

Karahitaylar, 1124-1211 arasında Asya'nın batısında, ilk büyük Moğol imparatorluğunu kuran hanedan

10. yüzyıl sonlarında Jin (Ruzhen) hanedanının Gobi'ye doğru sürdüğü Kitanların bir bölümü 1124'te Yelü Dashi (hd 1124-43) onderliğinde Çu Irmağı boyundaki Balasagun'u merkez edinerek Karahitay Devleti'ni kurdular. Gürhan (büyük kağan) unvanıyla Karahitay kağanı olan Yelü Dashi

Kuzey Moğolistan'daki Kırgızları egemenlik altına aldıktan sonra Çin'e de akınlar düzenledi. Öte yandan Büyük Selçukluların sınır bölgelerine akınlar düzenleyerek İmil, Kaşgar ve Hotan'ı ele geçirdi. 1137'de Horasan bölgesini topraklarına katan ve Harezmşahları vergiye bağlayan Yelü Dashi Katvan Savaşı'nda (Eylül 1141) Büyük Selçukluları yenerek Türkistan'ı işgal etti ve devleti en geniş sınırlarına ulaştırdı. Bu dönemde Karahitay sınırları batıda Ceyhun (Amu Derya) ve Harezm, güneyde Belh ve Hotan, doğuda Çin, kuzeyde de Nayman topraklarına kadar uzanıyordu. Asya'da Müslümanlığın yayılması ve Cengiz Han'ın önderliğindeki Moğol saldırıları, Karahitayların göçebe geleneklerine dayalı egemenliğini sarstı. Son Karahitay hükümdarı Zhiluhu (Chih-lu-hu) döneminde (1177-1211), Nayman hükümdarı Küçlük ve Harezmşah Alaeddin Muhammed'in saldırıları sonunda Karahitay egemenliği son buldu.

Burak Hacı tarafından kurulan ve 1222-1303 arasında Kirman'da hüküm süren Kutluğhanlar da Karahitay kökenli bir hanedandı. Hiçbir zaman tam bağımsız olmayan ve Kirman Karahitayları da denen Kutluğhanlar, sırasıyla Harezmşah, Moğol ve İlhanlı egemenliği altında kaldıktan sonra Muzafferiler tarafından yıkıldılar.

Karahöyük (Gaziantep) bak. Gedikli Höyüğü

Karahöyük, Kahramanmaraş'ın Elbistan ilçesinin 10 km kadar kuzeybatısında bulunan Karahöyük köyündeki höyük tipi yerleşme. 500 m uzunluğunda, 300 m genişliğinde ve 22 m yüksekliğindeki höyük 1947'de Tahsin Özgüç ve Nimet Özgüç tarafından kazılmıştır.

Kazılarda üç kültür katı ortaya çıkarılmıştır. Ele geçirilen siyah ve kırmızı vernikli seramiklerle *terra sigillata*(*) türü yerli ve dışardan getirilmiş kaplardan, bu katların birincisinin Helenistik dönemle Roma dönemine (İÖ 4-İS 3. yy) ait olduğu anlaşılmaktadır.

Gene çanak çömleklerle üstü yazıtlı bir stelden, ikinci kültür katının geç Hitit döneminden, İÖ 1100 ile İÖ 500 arasından kaldığı saptanmıştır. Üç yuzu Hitit (Luvi) hiyeroglifleriyle yazılı kireçtaşından stelin hava tanrısı adına dikildiği, önündeki gene kireçtaşından köşeli sunak nedeniyle de kurban kesme törenlerinde kullanıldığı düşünülmektedir. Ele geçirilen çanak çömlekler, damga muhurlar ve Suriye uslubunda yapılmış bir silindirik mühürden Karahöyük'teki üçüncü ve en eski kültür katının Büyük Hitit İmparatorluğu (İÖ 1450-1200) ile Asur ticaret kolonileri döneminin geç evresi arasında ait olduğu saptanmıştır.

Karahöyük'te bütün yapılar basit taş temelli ve kerpiç duvarlıdır. Damlar ise ağaç kirişlerin üstüne toprak yayılarak oluşturulmuştur. Kalıntılardan, insanların yaşamlarını tarım ve hayvancılıkla sürdürmüş oldukları anlaşılmaktadır.

Karahöyük, Konya'nın 7 km kadar güneyindeki Karahöyük köyü yakınında bulunan höyük tipi yerleşme. 1953'te Sedat Alp'in başlattığı kazılarda 27 yapı katı saptanmıştır. Bunların XXVII.'si ile V.'si arasındakiler İlk Tunç Çağına (İÖ 3500-2000), IV.'sü ile I.'si arasındakiler ise Orta Tunç Çağının başlarına (İÖ 2000-1700) tarihlenir.

İlk Tunç Çağı katlarında bulunan çanak çömleğe göre Karahöyük kültürü başlangıçta Batı Anadolu, daha sonra da Orta Anadolu etkisinde olmakla birlikte, Konya

Ovasına özgü özellikler de içermektedir. Karahöyük'te Orta Tunç Çağında başlayarak bütün çanak çömleğin çarkta yapılmış olduğu görülür. Ayrıca, bu çağın sonlarına ait katlarda pek çok silindirik ve damga mühürle mühür baskılarının bulunmasından, İÖ 2. binyılın başlarındaki Asur ticaret kolonileri döneminde buranın önemli merkezlerden biri olduğu anlaşılmaktadır. Kazılarda henüz yazılı belge ele geçmediği için Karahöyük'ün eski adı bilinmemektedir.

Sandık duvar tekniğinde bir surla çevrili yerleşmedeki evlerin taş temelli, ahşap hatıllı, kerpiç duvarlı ve düz damlı olduğu belirlenmiştir. Yerleşmenin ortasında, odaları merkezi bir avlu çevresinde toplanmış anıtsal bir yapı vardır. Buluntulardan, buranın yöneticilerin konutu olduğu belirlenmiştir. Bu buluntuların en ilginç, içinde küçük bir oturma yeri de bulunan, pişmiş topraktan bir banyo küvetidir. Karahöyük'te insanların tarım ve hayvancılıkla geçindiği, özellikle Orta Tunç Çağı katlarından ele geçirilen hıal biçimli tezgâh ağırlıklarından, dokumacılığın çok yaygın olduğu anlaşılmaktadır.

Karahöyük İÖ 1800'ün sonlarında terk edilmiştir. Bu son dönemde yerleşmenin bir kesimi mezarlık olarak kullanılmıştır.

Karaidemir Barajı, Tekirdağ ilinde, Malkara ilçe merkezinin 11,5 km kuzeydoğusunda, Karaidemir Deresi üzerinde kurulu olan toprak dolgu baraj. 15.763 hektarlık bir alanın sulanması ve Karaidemir Deresinin denetim altına alınarak taşkınların önlenmesi amacıyla 1975'te yapımına başlanan baraj, 1980'de hizmete girmiştir. Su ve toprak kaynaklarını geliştirmeye yönelik bir proje olan Hayrabolu projesinin kilit kuruluşudur.

Barajın temelden yüksekliği 36 m, kret uzunluğu 990 m, kret kotu 109,8 m, talveg kotu 80 m, dolgu hacmi 2,641 milyon m³, normal su düzeyi 104,4 m, göl alanı 15,5 km², aktif depolama hacmi 120,30 milyon m³'tür. Beş radyal kapaklı dolusavaşının beton hacmi 10 bin m³ ve maksimum hesap kapasitesi, saniyede 1.128 m³'tür. Dip savaşının ise iç çapı 3 m, uzunluğu 344,41 m, derivasyon kapasitesi saniyede 43,10 m³ ve hesap kapasitesi saniyede 8,7 m³'tür.

Karailik (İbranice *kara*: "okumak"), Tevrat'ı öğretme ve ibadetin tek gerçek kaynağı sayan Yahudi akımı. Tanrı'nın indirdiği kitap yerine insan elinden çıkmış Talmud'un kullanılmasını reddederek haham metinlerine dayalı Yahudiliğe doğrudan karşı çıkmıştır.

8. yüzyılda İran'da ortaya çıkan akım üye sayısının azlığına karşın önce Mısır ve Suriye'ye, ardından da İspanya ve Konstantinopolis (İstanbul) üzerinden Avrupa'ya yayıldı. Talmud'dan bağımsız bir yaşam biçimi öneren İranlı Yahudi önder Anan ben David dolayısıyla başlangıçta Ananilik adıyla anıldı. Ama 9. ve 10. yüzyıllarda, herkesin Tevrat'ı kendi adına okuması gerektiğini vurgulamak amacıyla Karailer adını benimsedi.

Karailer göre Tevrat kendi içinde yeterince açıklayıcıydı, dolayısıyla kutsal metinlerin kişisel yorumuna izin verilmeliydi. Ama akımın yandaşları çok geçmeden, kutsal metinlerdeki ilkelerin günlük yaşama uygulanabilmesi için kendi sözlü geleneklerini yaratmak zorunda kaldılar. Ayrıca çok katı çileci kuralları benimsediler; örneğin yalnızca Sebti günü değil, cuma günleri de ısınmak ya da aydınlanmak için ateş yakmayı günah sayıyorlardı. Hanukka(*) bayramını kaldıran Karailer yiyecek kuralları ile ibadet temizliği, oruç, giyim ve evlilikle

(mezhep dışından evlenmek yasaktı) ilgili hükümlere büyük bir katılıkla uyuyorlardı. Uzlaşmaz bir tektanrıçı anlayışla, muska türü dinsel simgeleri ve *mezuzat*(*) gibi Yahudiliğin geleneksel ibadet eşyalarının kullanılmasını reddettiler.

Karailer arasında farklı hiziplerin varlığı ve akımın Tevrat'a ilişkin tutumunu savunacak yetenekli bilginlerin yokluğu uzun süre karışıklıklara yol açtı. Karailiğin en etkili karşıtlarından Saadie ben Yasef (Said bin Yusuf el-Feyyumi) 10. yüzyılda bu akımın üyelerini Yahudi cemaatlerinden çıkarmaya çalıştı. Ama Yasef ile öteki bilginler, Karailiğin dolaylı zorlamasıyla Yahudi felsefesini geliştirmek, hahamların sözlü gelenekten (ve özellikle Talmud'dan) yararlanmasını savunabilmek için de Tevrat yorumlarını yetkinleştirmek zorunda kaldılar. Bu karşılık her iki tarafın da İbranice ve Aramcada zengin bir polemik yazını geliştirmesine yol açtı. Bu metinlerin en geniş derlemesi Rusya'da, Petersburg'daki Halk Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.

Bugün sayıları 10 bin dolayında olan Karailer İsrail'de Tel-Aviv-Yafa'nın dışında Ramle ve çevresinde yaşamaktadır. Polonya ile eski Sovyet cumhuriyetlerinde küçük Karai cemaatleri olduğu sanılmaktadır. Pek az manzum metin okunan, buna karşılık kutsal metinlerden çok sayıda okuma parçasına yer verilen Karai ayinleri öteki Yahudi cemaatlerinin ayinlerine göre çok daha sadedir.

Karaimce, KARAIM TÜRKÇESİ olarak da bilinir, Karaimlerin konuştuğu Kıpçak ağız. Eski Bulgarca ve Hazar Türkçesine yakındır, Arapça ve Farsçadan da bazı sözcükler almıştır. Batı Avrupa Karaimlerinin konuştuğu dil, Kuzey ve Güney olmak üzere iki lehçe öbeğinde toplanır. Doğu Kırım Karaimcesi ise özelliklerini hemen hemen tümüyle yitirmiştir. Kuzey Karaimcede ünlü uyumu bozulmuş (örn. *sizga* "size"), ünsüz değişimleri arasında da benzeşmezlikler ortaya çıkmıştır (örn. yıllar/yınlar, akıllı/akınlı). Kuzey Karaimce, büyük olasılıkla İbranice ya da Slav dillerinin etkisiyle Türkçe sözdizimine aykırı özellikler geliştirmiştir. Güney Karaimcede ise ünlü uyumu bir ölçüde korunmuştur.

Karaimler, KARAYLAR olarak da bilinir, Orta Asya kökenli Türk boyu. Dilleri, bir Kıpçak ağız olan Karaimcedir.

Eski tarihlerle ilişkin kesin bilgi yoktur. Karaimlerden söz eden en eski yazılı belge 1175 tarihli'dir. Buna göre Karaimlerin 6. yüzyıl sonlarında Kafkasya'ya göç ettikleri, Ukrayna'nın Lutsk ve Galici yöreleriyle Litova'ya yerleştikleri ve orada Hazarlarla kaynaştıkları kabul edilir.

8. yüzyılda Karaimler, Hazarların Yahudiliği resmi din olarak kabul etmelerinden sonra, Yahudiliğin Talmud'u reddeden Karai mezhebinin benimsediler. 11. yüzyıl ortalarındaki ikinci Kıpçak göçünden etkilendiler ve Rusya'nın güneyindeki bozkırlara kadar yayılan Müslümanlarla ilişki kurdular. 14. yüzyılda ise Ukrayna'dan göçmek zorunda kaldılar. Kırım Karayları adıyla da bilinen Doğu Karaimleri, Kırkyer (Cufutkale) ile Gözleve (Yevpatoriya) merkez olmak üzere Kırım'a yerleştiler. Litvanya kralı Büyük Vytautas'ın (hd 1392-1430) etkisiyle Litvanya'ya yerleşen Batı Karaimleri, zamanla Polonya Karaimleri adını aldılar.

Çeşitli bölgelere dağılmış durumda olan Karaimler, 16. yüzyıldan başlayarak Gözleve ve yöresinde toplanmaya çalıştılar. Troki-Vilnyus ve Lutsk'ta yaşayanlar Polonya'ya göç ederek Gdańsk ve Oppeln'e; Galici'te yaşayanlar ise Polonya'nın orta bölgeleri-

ne yerleştiler. Batı Karaimlerin II. Dünya Savaşı sonrası durumları hakkında kesin bilgi yoktur.

Son araştırmalara göre Karaimler, Anadolu'da, Batı Karadeniz kıyılarında (Amasra-Bartın yöresinde) ve İstanbul'da da yerleşmiştir. Balkan Yarımadasında da hemen hemen her yörede küçük yerleşmeler kuruldukları bilinmektedir. 1453'ten sonra İstanbul'a göçen Edirne Karaimleri, uzun süre "Edirne Cemaati" olarak anılmıştır. Hatta bu yerleşmelerden ötürü Karaköy adının Karayköy'ünden geldiği öne sürülür.

Karain, Antalya'nın yaklaşık 30 km kuzeybatısında Döşemealtı bucağının Yağca köyü yakınında mağara ve eskikağ yerleşmesi. Mağara, Şam (Katran) Dağının Akdeniz'e bakan yamaçlarındaki Mezozoyik (İkinci) Zamana (y. 225-65 milyon yıl önce) ait kalkerler içinde, dar giriş ve geçitlerle birbirine bağlı üç boşluktan oluşur. Derinliği 50 m'yi aşar. En üstteki birinci boşluk beş gözliüdür. Kademeli olarak derinleşerek birbirini izleyen daha küçük ikinci ve üçüncü boşluklarda sarkıt ve dikitler vardır.

Karain'deki kazıları, Ankara Üniversitesi adına 1946'da Kılıç Kökten başlatmıştır. 1974'te onun ölmesiyle ara verilen araştırmalar 1985'ten sonra yeniden başlatıldı. Karain Paleolitik Çağdan Demir Çağına değin kullanılmıştır. Yunan ve Roma dönemlerinde de dinsel bir merkez olduğu duvarlarında görülen Eski Yunanca yazıtlardan, adaklık ya da mumluk olarak kullanılmış nişlerden ve en üst dolgulardan çıkan çanak çömlek ve kandel parçalarından anlaşılmaktadır. Alt Paleolitik Çağa ait, "el baltası" olarak bilinen çift yüzeyli aletlerle birlikte ele geçen kaba ve birkaç türde toplanabilen taş aletler, Orta Paleolitik'ten (y. 140 bin-40 bin yıl önce) Üst Paleolitik'e (y. 40 bin-10 bin yıl önce) doğru gelindikçe çeşitlenmektedir. Bu son evredeki taş aletler, daha çok kemik aletlerin biçimlendirilmesinde kullanılmıştır.

Gene mağaranın dolguları içinde ele geçen hayvan kalıntılarında aralarında fil, suaygırı, aslan, zürafa gibi bugün Anadolu'da soyu tükenmiş olanların da bulunduğu, sırtlan, ayı, öküz, at, geyik, yaban koyunu, dağ keçisi gibi memeliler, çeşitli kemiriciler ve yumuşakçaların varlığı saptanmıştır. Ayrıca yabani incir, buğday, zeytin gibi bazı bitki kalıntıları da ele geçmiştir. Bu buluntulardan, avcılık ve toplayıcılıkla yaşamlarını sürdürdükleri bilinen Karain insanların beslenme biçimleri anlaşılabilmektedir. Her katta ele geçen yanmış kemik ve odun kömürü parçaları, Karain insanların başlangıçtan beri ateşi kullandıklarını gösterir.

Orta Paleolitik dolgulardan çıkarılan bir çocuk azıdişi ve kafatası parçasından Neanderthal insanının Anadolu'da da yaşamış olduğu kanıtlanmıştır. Karain'de sanat yapıtı niteliğinde eşya, Üst Paleolitik'ten sonraki dolgularda bulunmuştur. Ucuca şematik sakallı insan başı işlenmiş bir hayvan kemiğiyle, üstünde şematik bir kargı atan insan betimlemesi bulunan siyah renkli bir çakıltaşı, Anadolu'da ele geçen ilk sanat yapıtlarını oluşturur.

Karaisalı, Akdeniz Bölgesi'nde, Adana iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Yüzölçümü 2.903 km² (1986) olan Karaisalı ilçesi kuzeyde Aladağ, doğuda İmamoglu ve Yüreğir ilçeleri, güneyde Seyhan ilçesi ve İçel ili, doğuda da gene İçel ili ve Pozantı ilçesiyle çevrilidir.

Adana ilinin batı kesiminde yer alan ilçenin kuzeyini Aladağlar engibeleridir. Orta kesimi hafif engibeli eşik alanların-

dan, güney kesimi Çukurova'ya açılan düzlüklerden oluşur. İlçenin başlıca akarsuları kuzey-güney doğrultusunda akarak doğuda İmamoglu ilçesiyle doğal sınırı çizen Seyhan Irmağı, Seyhan Barajı Gölüne katılan Çakıt Suyu ile Korkun ve Eğlence çaylarıdır. Seyhan Barajı Gölünün bir bölümü ilçe sınırları içinde kalır.

Halkın temel geçim kaynağı tarımdır. Dağlık yörelerde hayvancılık ve ormancılık, eşik alanlar ile alçak düzlüklerde bitkisel üretim önem kazanır. Kuşukbaş hayvan yetiştiriciliği yaylacılık yöntemiyle yapılır. Başlıca bitkisel ürünler buğday, soya, arpa, pamuk, üzüm, portakal ve zeytindir. Az miktarda mandalina ve yerfıstığı da yetiştirilir.

Arkeolojik buluntulardan eski bir yerleşim alanı olduğu anlaşılan yörenin adının, 14. yüzyıl başlarında Hacılı köyünün bulunduğu yere yerleşen aşiretin reisi Karı İsa'dan geldiği söylenir. Eskiden Çeçeli adıyla da anılan yerleşme, 19. yüzyılda Adana vilayetine bağlı bir kaza merkeziydi. Kurtuluş Savaşı sırasında Fransız işgaline uğrayan Karaisalı, işgalden 31 Mart 1920'de kurtuldu.

Gelişmemiş ve kırsal nitelikli bir yerleşme olan Karaisalı, il merkezi Adana'ya 48 km uzaklıktadır. Ulukışla-Adana demiryolu ilçe sınırları içinde ve kasabanın 18 km güneybatısındaki Bucak istasyonundan geçer. Kasabanın kuzeybatısındaki Karakılıç köyünde kalıntıları bulunan Milvan Kalesi'nin ortaçağdan kalma bir karakol kalesi olduğu sanılmaktadır.

Karaisalı Belediyesi 1906'da kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 37.584; kasaba, 7.235.

Karaiskakis, Georgios (d. y. 1780, Mavromati, Agra, Epir [Epeiros] - ö. 5 Mayıs 1827, Atina). Yunan Bağımsızlık Savaşı'nda önemli bir rol oynayan çete reisi.

Eşkiyaları ve ayaklanmacılığıyla ünlü bir bölge olan Epir'deki Agra'da doğup yetişti. *Armatolos* adıyla bilinen milis örgütü içinde görev aldı. Ardından, asi ilan edilen Yanya valisi Tepedelenli Ali Paşa'nın Osmanlı yönetimine karşı yürüttüğü mücadeleye katıldı. Ali Paşa'nın muhafız alayında görev yapmasına karşın (1808-20), paşanın ölümüyle (Ocak 1822) sonuçlanan savaş sırasında Osmanlıların yanında yer aldı. Bu olaydan sonra, birkaç yıl boyunca Yunanistan'ın batısında Osmanlılara karşı çarpıştı. Ama bağımsızlık mücadelesinin geleceğine ilişkin tehlikelerin belirlediği her olayda Osmanlıların tarafına geçmekten vazgeçmedi.

Karaiskakis sık taraf değiştirmesine ve hırslı kişiliğine karşın, cesur bir savaşçı ve Osmanlıların gerçekten çekindiği az sayıda Yunanlı komutandan biriydi. Bağımsızlık öncesi dönemde merkezi Návplion'da bulunan Yunan hükümeti tarafından affedildikten sonra, 1824 sonbaharında Peloponnesos'ta baş gösteren bölgesel bir ayaklanmayı bastırdı; Nisan 1826'da, *armatolos* komutanı olarak, II. Mesolóngion Kuşatması'nı kırmak için bir hareket düzenledi. Ama hastalığı ve *armatolos*'un disiplinsizliği, Osmanlı hatlarını yarmaya çalışan Mesolóngionlulara güçlü bir destek vermesini engelledi ve kenti savunanlardan çoğu çarpışmalar sırasında yaşamını yitirdi. Karaiskakis 1827'de Atina'da, Akropolis Kuşatması'nı yarmak için çarpıştığı sırada öldü.

Karajan, Herbert von (d. 5 Nisan 1908, Salzburg - ö. 16 Temmuz 1989, Anif, Avusturya), 20. yüzyıl müzik dünyasının önde gelen kişiliklerinden Avusturya doğumlu orkestra şefi. Kesin tavrı ve titiz yorumuyla orkestra yönetiminde mutlak bir otorite ola-

rak belirmiş, 34 yıl süreyle yönettiği Berlin Filarmoni Orkestrası'nın tarihinde yeni bir dönem başlatmıştır.

Karajan, 1968

Deutsche Grammophon, Leipzig, 1968, 1969

Piyanoda üstün yetenekli bir çocuktur. Salzburg'daki Mozarteum'da öğrenim gördü. Orkestra şefi olarak ilk kez 1927'de Almanya'nın Ulm kentinde dinleyici karşısına çıktı. 1927'den 1941'e değin Ulm ve Aachen'de, 1938'den 1945'e değin de Berlin Devlet Operası'nda orkestra yönetti. 1955'te Berlin Filarmoni Orkestrası'nın müzik yöneticisi oldu.

Nazi Partisi üyesi (1933-42) olan Karajan, II. Dünya Savaşı'ndan sonra bir Müttefik mahkemesince aklandı, ama 1955'te ABD'de dinleyici karşısına ilk kıskı halkın tepkisine yol açtı. 1950'lerin sonlarından başlayarak birkaç görevi bir arada yürüttü. 1956-64 arasında ve 1976'dan günümüze değin Viyana Devlet Operası'nın yöneticiliğini ve 1956-60 arasında Salzburg Festivali'nin sanat yönetmenliğini yaptı; Londra'daki Philharmonia ile çalıştı. Ayrıca Milano'da La Scala'nın başyönetmenlerinden biri ve New York Filarmoni Orkestrası'nın konuk orkestra şefiydi. 1967'de Salzburg Paskalya Festivali'ni düzenledi. 1969-70'te Paris Orkestrası'nı yönetti ve 1977'de Viyana Devlet Operası'na döndü. Bütün bu bağlantıları sürdürürken Berlin Filarmoni Orkestrası müzik etkinliklerinin merkezi olarak kaldı, ama 1983'ten sonra bir dizi sürtüşme orkestra üyeleriyle arasının bozulmasına yol açtı. Nisan 1989'da sağlık nedenleriyle Berlin Filarmoni Orkestrası'ndan istifa etti.

Meslek yaşamı boyunca pek çok fırsatı değerlendirme olanağını bulan Karajan, sanatsal özgürlüğüne düşkün bir müziktir. Serinkanlı bilinçlilik ile coşkulu duygusalılık arasında mantıksal bir bağ kurmayı başarmış, yorumlarında yalnız müzik yeteneğini değil, inanılmaz içgüdüleriyle bestenin özünü kavrama gücünü de ortaya koymuştur. Wagner operalarının yanı sıra tümünün plağa doldurduğu Beethoven ve Brahms senfonilerindeki yorumu da kusursuz kabul edilir. Roger Vaughan'ın hazırladığı yaşamöyküsü *Herbert von Karajan* 1986'da yayımlanmıştır.

Karak Konfederasyonu, KAYA olarak da bilinir, Japonca MIMANA. 2. yüzyılın sonunda Kore'nin güneyindeki Naktong Irmağının batısında yaşayan kabilelerin oluşturdukları konfederasyon. İS 42'de kurulduğu yolundaki inanç güvenilir bir kaynağa dayanmamaktadır. Adını, konfederasyonu oluşturan

kabilelerin en büyüğü olan Karaklardan almıştır.

Konfederasyonun kurulmasından bir ya da iki yüzyıl önce Kore'den Japonya'ya göçen kabilelerle yakın akraba oldukları sanılan Karaklar, Kore'deki daha büyük kabilelerle çatıştıkları zaman genellikle Japonların varlığına bayındırlar. Öte yandan yaşadıkları toprakların batısındaki Çin ve kuzeyindeki Kaya dağları ulaşımı güçleştirdiğinden Çin'deki Lolang ve Japonya'daki Yae kentleriyle ticaret ilişkilerini daha çok deniz yoluyla yürüttüler.

Arkeolojik bulgular Karak uygarlığının komşu Silla Krallığı'ndan aşağı olmadığını göstermektedir. Yörede Silla uygarlığında görülenlerden çok farklı süslemeleri içeren seramikler bulunmuştur. Karaklar, *kavagum* denen özgun bir çalgı da geliştirmişlerdi. En unlu *kavagum* çalgıları ise U Ruk'tu.

Karaklar, Kore Yarımadasındaki iki büyük güç olan Silla ve Pekçe krallıklarıyla çevrili olduklarından siyasal ve toplumsal bakımdan, merkezi bir krallık varatacak ölçüde gelişme gösteremediler. Silla Krallığı, konfederasyonun doğu yarısını 532'de, batı yarısını da 562'de ele geçirdi.

karakafesotu, hodangiller (*Boraginaceae*) familyasından çeşitli *Symphytum* türlerine, özellikle de *Symphytum officinale*'ye verilen ad. Anayurdu Avrasya olan, yaklaşık 90 cm yüksekliğindeki bu çokyillik otsu bitkinin (*S. officinale*) tıvlu gövdesi, büyük yaprakları, mavimsi, mor ya da sarı renkli ve boru biçimli sarkık çiçekleri ile dört küçük tımdıktan oluşan meyveleri vardır. Tozlaşma genellikle arılar aracılığıyla gerçekleşir. Karakafesotunun yararları iyileştirmede ve ishale onlevici olarak yararlanılır.

karakalem çizim bak komur kalem çizim

Karakalpak Özerk Cumhuriyeti, KARAKALPAK'YA olarak da bilinir, Özbekistan'da yönetsel bölüm Aral Gölünün güneydoğu ve güneybatısında yer alır. Yüzölçümü 164 900 km²'dir.

Cumhuriyetin doğusunu, hareketli kumlarla örtülü, geniş bir ova olan Kızıl Kum Çölünün batı yarısı kaplar. Orta kesim Ceyhun Irmağı (Amu Derya) vadisi deltasından oluşur, suyuolları, kanallar ve göllerle parçalanmış bu alçak alan çayırılık gri topraklarla ayırt edilir. Batıda ise Ustyurt Yaylasının güneydoğu bölümü yer alır, boz ya da beyaz alkali topraklarla kaplı, hafif engebeli yörenin tepeleri yaklaşık 292 m yüksekliğindedir. İklimi karasal özellikler gösterir. Yıllık ortalama sıcaklık 10°C-13°C arasında değişir, yıllık ortalama yağış miktarı yalnızca 75-100 mm'dir.

Kazaklarla iç içe yaşayan Türk kökenli Karakalpaklara ilişkin tarihsel kayıtlar ancak 16 yüzyıla değin iner. 18 yüzyılda Ceyhun yöresine yerleşen Karakalpaklar 1873'te Rus yönetimine girdiler. 1920'de Sovyetler Birliği'ne bağlanan Karakalpak toprakları 1925'te Kazakistan ÖSSC içinde özerk bir yönetim birimi (*oblast*) olarak düzenlendi. 1930'da Rus SFSC'nin içine alındıktan iki yıl sonra özerk bir cumhuriyete dönüştürüldü. 1936'da özerk cumhuriyet statusunu korumak üzere Özbekistan SSC'nin bir bölümü durumuna getirildi.

Cumhuriyet sınırları içinde çoğunluğu oluşturan Karakalpaklar, Özbekler ve Kazaklar dışında daha küçük Türkmen ve Rus azınlıkları da vardır. Kentlerde oturanların oranı yüzde 48 dolayındadır. Başlıca kentler

başkent Nukus, Hoceyli, Biruni, Tahyatay, Çimbay, Turtkul (Dortgol) ve Alitiki'dir.

Ekonomi büyük ölçüde tarıma dayanır. Sınırlı sanayi sektörü hafif imalat kuruluşlarını, vakınlarda çıkan petrolu işleyen rafinerileri, Hoceyli'deki tersanevi, kireçtaşı, alçı, asbest, mermer ve kuvarsit kaynaklarını kullanan çok sayıda yapı malzemesi fabrikasını ve bütün cumhuriyetin elektrik gereksinimini karşılayan Tahyatay'taki enerji santralini kapsar. Başlıca tarım ürünü olan pamuk Ceyhun Vadisinin güney bölümünde yetiştirilir ve Çimbay, Kungrad, Biruni, Tahtakupir, Hoceyli ve Mangit'te işlenir. Gelişkin kanal sistemi tarımda geniş çaplı sulamaya olanak sağlar. Pamuğun yanı sıra yonca (alfalfa), pirinç ve mısır ekilir. Kızıl Kum Çölünde siğir ve karakul koyunu beslenir. Ceyhun Deltasında ülkenin en geniş mısır sığınaı yetiştirme bölgesi bulunur. Çiftçilerin çoğu ipekbocekçiliğiyle de uğraşır. Ayrıca at ve deve haraları da vardır. Aral Gölü kıyılarında balıkçılık yapılır. Ulaşım sistemi Kungrad'dan Türkmenistan'daki Çarcu'ya giden demiryolunu, çeşitli kentleri birbirine bağlayan karayollarını ve Moskova, Taşkent, Aşkabad ve öteki büyük kentlerle havayolu bağlantılarını kapsar. Nüfus (1991) 1 273 800.

Karakalpakça, KARAKALPAK TÜRKÇESİ olarak da bilinir, Karakalpakların konuştuğu Türk lehçesi. Kıpçak dil obeğinin Kıpçak-Nogay alt obeğine girer. Hive Özbek lehçesinin etkisinde kalan ve Kıpçak lehçelerinin genel özelliklerini taşıyan bu dilde tam uyumlu dokuz unlu bulunur. Dudak benzeşmesi tam değildir ve ilerleyici yuvarlaklaşmalar görülür (örn. *sozgu* "soze"). Türkiye Türkçesine göre bazı ses değişimleri şunlardır: *çış* (ağaç/ağaç), *şs* (kış/kısı), *kış* (kan/han), *hm* (burun/murun), Behirme eki *-di, -ti* (*duşmanımı* "duşmanımı", *koyımdı* "koyunu"), tamlayan eki *-ding, -ung* (*koyding* "koyunun"), bazen de *-ning*'dir (*yopanning* "çobanını"). Karakalpakçada kişi adlarını *men, sen, ol, biz, siz, olar*, gösterme adlarını *bu, sol* ("şol", "şu"), *munay* ("bu"), *anay*'dir ("o"). Şimdiki zaman çekiminde *-e* eki (*oledi* "oluyor") ve *vatmak, turmak* yardımcı eylemleri (örn. *baka turgan/bakatugun* "bakmakta") kullanılır.

Karakalpaklar, Orta Asya'da, yoğun olarak Özbekistan'a bağlı Karakalpak Özerk Cumhuriyeti'nde yaşayan Türk halkı.

Eski yurtlarının Kazan ile Astrahan arasındaki Volga kıyıları olduğu ve Timur istilası ya da Rusların baskısı nedeniyle oradan Ceyhun Irmağı (Amu Derya) çevresine göç ettikleri sanılır. Altın Orda Devleti'nin yıkılmasından (1501) sonra Kongrat boyuyla birleşerek Harezmi'de Aral Hanlığı adı altında bağımsız bir devlet kurdular ve tek bir hanın yönetimine girdiler. 17 yüzyılda başlayan Kalmuk istilasına karşı koymaya çalıştılar da 1722'de Engoz Savaşında Kalmuklara yenildiler. 1757'den sonra eski yurtlarına dönen Karakalpaklar, 1858'de Hive Hanlığı'na bağlandılar. 1873'te Rusya ile Hive Hanlığı arasındaki anlaşma gereği Karakalpakların yaşadığı bütün bölgeler Rusya'ya bırakıldı. 1920'de de Sovyetler Birliği içine alındı.

Türk lehçelerinden biri olan Karakalpakça konuşan Karakalpakların nüfusunun 300.000 dolayında olduğu tahmin edilmektedir.

karakara, *Falconidae* familyasının Yeni dünya'ya özgü *Polyborus* altfamilyasını oluşturan dokuz yirtici kuş türünün ortak adı. Suruler halinde yaşayan ve oldukça saldırgan olan bu kuşlar leş, kuş, surungen

ve amfibiyumlarla beslenir, daha ufak yapılı olmalarına karşın avın başında akbabalara baskın çıkarlar. Karakaralar uzun bacakları, yanak ve gırtlaklarındaki kızıl renkli tüysüz bölgelerle tanınırlar. Uzunluklarıysa 40-60 cm'dir.

Tepeli karakara (*Polyborus plancus*) Florida, Texas, Arizona ve Kuba'dan Falkland Adalarına ve Tierra del Fuego'ya kadar uzanan bölgede yaşar.

Milvago chimango ve *Daptrius ater* Güney Amerika'da rastlanan türlerdir. Daha küçük olan bu türler böceklerle beslenir.

karakavza (*Pastinaca sativa*), YABANİHA, YUÇ ya da KARAKOK olarak da bilinir, maydanozgiller (*Apiaceae*) familyasından otsu bitki. Avrupa'da ve Asya'nın ılıman kesimlerindeki açık alanlarda çok sık rastlanan bu bitki, besin maddesi olarak değerlendirilen beyaz etli, büyük köklerinden oturu çok eski zamanlardan beri yetiştirilmektedir.

Karakavza tohumları, ilkbaharda yarım metre aralıklı yataklara ekilir, daha sonra gelişen fidelerin bir bölümü sokulerek yataklar seyreltilir. Yaz sonunda, köklerde birikmiş olan nişasta, sıcaklığın azalmasıyla birlikte hemen bütünyle şekere dönüşür. Soğuğa dayanıklı oldukları için toprağın donmasından zarar görmeyen bu tatlı kökler çoğunlukla pişirilerek yenir. Bitkinin idrar artırıcı ve gaz sokturucu bir etkisi vardır.

Karakaya Barajı ve Hidroelektrik Santrali, Diyarbakır ilinde, Çüngüş ilçe merkezi yakınlarındaki Sekibağları kesiminde ve Keban Barajı'na 166 km uzaklıkta, Fırat Irmağı üzerinde kurulu olan kemer tipinde beton ağırlıklı barajı, Atatürk Barajı'ndan sonra Türkiye'nin ikinci büyük barajıdır. Sulama ve enerji üretimi amacıyla 1976'da yapımına başlanan barajda Haziran 1986'da su tutulmaya başlanmış; santralin ilk ünitesi Mart 1987, son ünitesi de Kasım 1988'de hizmete girmiştir.

Karakaya Barajı, Fırat ve Dicle ırmaklarının Türkiye sınırları içindeki havzalarından sulama ve enerji üretimi amacıyla tasarlanan Güneydoğu Anadolu Projesi'nin (GAP) 13 büyük projesinden biridir.

Proje alanı, Güneydoğu Toroslari keser ve Aşağı Fırat Havzasında yer alır. Irmağın her iki tarafı duvar gibi dik kayalıktır. Baraj eksenli, kaya oluşumunun hemen hemen en kütleli olduğu hornblend karmaşığı üzerinde yer alır. Yalnızca barajın sol kıyıda 15 metrelik üst bölümü mikagneys üzerine gelmektedir. Kuyruk suyu ve düşme havuzu alanı tabakalıdır ve hornblend, gnays kütlelerinin içindedir. Sağ kıyı çok diktir ve katmanlaşma ırmaktan kuzeye doğru gidildikçe azalır. Sol kıyı ise daha yatıktır. Her iki yamaçta da ırmağa doğru önemli kırıklar yoktur. Karakaya Barajı projesi için deprem şiddeti, Mercalli ölçeğine göre 8,50 olarak alındı. Proje kriteri olarak deprem ivmesi, baraj gövdesi için 0,15 g, ek yapılar içinse 0,1 g olarak hesaplanmıştır.

Barajın temelden yüksekliği 173 m, talvegden yüksekliği 158 m, kret kotu 698 m, kret uzunluğu 462 m, beton hacmi 2 milyon m³ ve normal su düzeyinde gol alanı 298 km²'dir. Barajın su toplama alanı 80.538 km², yıllık ortalama akım 23.554 milyar m³, en yüksek su seviyesi 693 m ve en düşük su seviyesi 670 m'dir. On radyal kapaklı ve santral üzerinden şüt ve sıçratma eşikli dolusavajının kapasitesi, maksimum su seviyesinde saniyede 17.000 m³'tür. Radyal kapakların her biri 14 m x 14 m boyutlarındadır.

İç çapları 11,50 m olan, biri 568 m, öteki 698 m uzunluğunda iki derivasyon tuneli

vardır. Toplam derivasyon boşaltması saniyede 3.500 m³, dipsavak boşaltması ise saniyede 708 m³'tür.

Hidroelektrik santral, baraj gövdesinin hemen önünde ve statik olarak gövdeden ayrı yapılmıştır. Santralin uzunluğu 184 m ve genişliği 81 m'dir. 573 m kotundan başlayan 380 m uzunluğundaki ana yaklaşım tüneli, 549 m kotundaki jeneratör salonuna ulaşır. Bu tünelden çıkan bir ayırım 580 m kotundaki santral denetim ve servis boşluğuna gider. Santralda her biri 300 MW gücünde altı birim vardır ve santralin toplam kurulu gücü 1.800 MW'dır.

Brüt düşme yüksekliği 146,7 m olan santralda altı kelebek vana ve düşey eksenli, Francis tipi altı hidrolik türbin vardır. Yıllık elektrik enerji üretim kapasitesi 7,5 milyar kilovat saattir.

Karakeçili, Kayı boyuna bağlı büyük aşiretlerden biri. Aşirete bağlı oymakların izlerine günümüzde daha çok Eskişehir, Ankara, Kırşehir, Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye'de rastlanır. Gaziantep, Ankara ve Kırşehir'de adı başka ya da sonradan değiştirilmiş de olsa bu aşiretten gelen topluluklarca kurulmuş köyler vardır.

Eski Osmanlı kaynaklarına göre Karakeçili aşireti 15. ve 16. yüzyıllarda Kırşehir yöresinde göçebe yaşamı sürüyordu. 17. yüzyılda Ankara-Eskişehir arasında hayvancılığa elverişli, verimli otlakları bulunan bir bölgeye yerleştirildi. Kırşehir'dekilerin kolu olan Ankara yöresindeki Karakeçililer Ulu Yörük topluluğuna bağlıydı.

Eskişehir yöresinde yaşayan Karakeçili toplulukları sonbaharda topluca Söğüt'e giderek Ertuğrul Gazi'nin türbesini ziyaret ederler, kurbanlar kesip çeşitli tören ve şenlikler düzenlerlerdi. Padişah II. Abdülhamid döneminde bu ziyaretler resmen düzenlenmeye başladı. Karakeçililerle aynı soydan geldiğine inanan padişah aşiretten seçtiği askerlerden Ertuğrul Alay'ını kurdu. Alman imparatoru II. Wilhelm'in İstanbul ziyareti (Ekim 1898) sırasında, Ertuğrul Alay'ından seçilen Karakeçili askerleri saray muhafızı olarak görevlendirdi, onları Wilhelm'e akrabaları olarak sundu.

Karakeçili, İç Anadolu Bölgesi'nde, Kırkale iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Eskiden Balı'a bağlı bir bucak olan Karakeçili'nin üç köyü, 9 Mayıs 1990 tarihli ve 3644 sayılı yasa uyarınca birleştirilerek merkezi Karakeçili kasabası olmak üzere ilçe yapılmıştır.

Karakeçili Belediyesi 1957'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 8.699; kasaba, 6.576.

Karakoç, Sezai (d. 1933, Ergani), şair ve yazar. Çarpıcı imge ve benzetmelerin egemen olduğu şiirlerinde İslam düşüncesiyle gerçeküstücü öğeleri kaynaştırmıştır.

Parasız yatılı olarak okuduğu Gaziantep Lisesi'ni 1950'de bitirdi. Yükseköğrenimini Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Maliye ve İktisat Bölümü'nde tamamladı (1955). Üniversite yıllarında *Şiir Sanatı* dergisini çıkardı (1955). Maliye mufettiş yardımcılığı (1956-59), gelirler kontrolörlüğü (1959-65) gibi işlerde çalıştı. Temmuz 1965'te memurluktan ayrıldı.

Diriliş dergisini 1966'dan bu yana aylık, haftada iki kez ve haftalık olarak yayımladı. 1971'den sonra kısa bir süre yeniden gelirler kontrolörlüğü yaptı. 1974'ten başlayarak kendini tümüyle edebiyat çalışmalarına verdi. *Yeni İstiklal*, *Yeni İstanbul* (1963-64), *Bâbü'lde Sabah* (1968), *Milli Gazete* (1974) gibi yayın organlarında yazdı.

Karakoç'un ilk şiiri 1951'de *Hisar* dergisinde çıktı. Karakoç daha sonra *Mülkiye*,

Yenilik, *XX Asır*, *İstanbul*, *Şiir Sanatı* gibi dergilerde görüldü. *Pazar Postası*'nda İkinci Yeni akımı doğrultusunda şiirler yazdı. Yeni biçim araştırmalarına, değişik imgelerle, kendine özgü mistik ve İslami bir içenige yer veren yapıtlarıyla kuşağının en iyi şairleri arasına girdi. Gazete yazılarında, İslam toplumlarının çağdaş dünyadaki konumunu ele aldı ve eski Türk uygarlıklarına ilişkin değerlerle çağdaş bir kışık oluşturma düşüncesini işledi. Başlıca şiir kitapları, *Körfez* (1959), *Şahdamar* (1962), *Hızırdağ* (1967), *Sesler* (1968), *Tuha'nın Kitabı* (1968), *Kıyanet Aşısı* (1968), *Gül Muştusu* (1969), *Zamana Adanmış Sözler* (1970) ve *Leyla ile Mecnun'dur* (1981). Deneme ve incelemelerini ise *Yunus Emre* (1965), *Yazılar* (1967), *İslamın Dirilişi* (1967), *İslam Toplumu'nun Ekonomik Struktürü* (1967), *Mehmet Akif* (1968), *Magara ve Işık* (1969), *Edebiyat Yazıları I* (1982), *Edebiyat Yazıları II* (1986) gibi kitaplarda toplamıştır.

Karakoçan, Doğu Anadolu Bölgesi'nde, Elazığ iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 1.085 km² olan Karakoçan ilçesi batıda Tunceli, kuzey ve doğuda Bingöl illeri, güneyde de Kovancılar ilçesiyle çevrilidir.

Elazığ ilinin kuzeydoğusunda yer alan ilçe toprakları, yüksek ve engebelidir. Karaboğa Dağları, ilçenin doğu kesimini kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda boydan boya engebelenendir. Murat Irmağının önemli kollarından biri olan Peri Suyu, Bingöl ve Tunceli illeriyle doğal sınırı oluşturur. Karakoçan kentinin doğusundaki küçük bir dere üzerinde sulama amaçlı Kalecik Barajı kurulmuştur.

Sert iklim, yükseklik ve ekilebilir toprakların azlığı nedeniyle tarım pek gelişmemiştir. İlçe halkının temel geçim kaynağı hayvancılıktır. En çok koyun ve kıl keçisi beslenir. Hayvancılıkla uğraşan aşiretler yazın sürülerini Karaboğa Dağlarına çıkarır. Hayvancılık, geleneksel yöntemlerle canlı hayvan ticaretine yönelik olarak yapıldığından süt, yün, kıl ve deri gibi hayvansal ürünlerin miktarı azdır. İlçede yetiştirilen başlıca bitkisel ürünler buğday, şeker pancarı ve elmadır. Sınırlı miktarda arpa, soğan, üzüm, kayısı ve baklagiller de yetiştirilir.

1936'da Elazığ'a bağlı bir ilçe merkezi yapılan ve gelişmiş bir köy görünümünde olan Karakoçan kenti, 5 km güneydoğusundan geçen Elazığ-Bingöl karayoluyla il merkezine 97 km uzaklıktadır.

Karakoçan Belediyesi 1936'da kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 43.523; kent, 14.953.

Karakol, 1889-1921 ve 1939-91 arasında PRJEVALSK, Kırgızistan'daki Issık-Kul yönetim biriminin (oblast) merkezi kent. Karakol Irmağı kıyısında, Terskey Aladağları'nın kuzey eteğinde, deniz düzeyinden 1.770 m yükseklikte yer alır. 1869'da bir Rus ileri karakolu olarak kuruldu. 1888'de burada ölen Rus kâşif Nikolay Mihayloviç Prjevalski'nin adını aldı. Kentte gıda işleme ve başka hafif sanayi dalları gelişmiştir. Bir öğretmen eğitim enstitüsü, bir tiyatro ve bir müzenin bulunduğu Karakol'un çevresinde sağlık merkezleri ve sanatoryumlar yer alır. Nüfus (1991) 64.300.

Karakol Cemiyeti, Kurtuluş Savaşı sırasında İstanbul'da etkinlik gösteren gizli direniş örgütü. İttihat ve Terakki'nin önde gelen iki eski üyesi, Baha Said Bey ve Kara Vasif Bey tarafından 1919'da kuruldu ve Kuva-yı Milliye'nin İstanbul kolu olarak çalıştı. Anadolu'daki direnişin para, silah ve

cephane gereksinimini karşılıyor. kovuşturmaya uğrayan eski İttihatçıları kaçınıyor. Bâbü'l-nin ve İtilaf Devletleri'nin çalışmalarını konusunda bilgi topluyordu. Yöneticileri arasında Miralay Kemalettin Sami Bey, Karadeniz Boğaz komutanı Miralay Galatalı Şevket Bey, Miralay Edip Servet Bey gibi resmi görevli askerler de vardı. Örgüt İstanbul ve İzmit çevresinde silahlı eylemler de yapıyor. Kuşçubaşı Eşref, Yahya Kaptan ve Bulgar Sadık gibi çetecilerin onderliğinde baskınlar düzenliyordu. Karakol Cemiyeti bir yıl içinde oldukça güçlendi. örgütlenmesini mahalle ve köylere kadar yaydı. Cemiyetin yöneticisi Kara Vasif, Eylül 1919'da Sivas Kongresi'ne katılıp Heyet-i Temsiliye'ye seçilince, Karakol Cemiyeti de bu merkezi direniş örgütüne katıldı. Cemiyetin kadroları Mudafaa-ı Milliye ve Mim Mim gruplarında yer aldı.

Karakoyunlu, Doğu Anadolu Bölgesi'nde, Iğdır iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Eskiden Iğdır'a bağlı bir bucak olan Taşburun, 27 Mayıs 1992 tarihli ve 3806 sayılı yasa uyarınca merkezi Karakoyunlu kasabası olmak üzere bu adla ilçe yapılmıştır.

Nüfus (1990) ilçe, 16.426, kasaba, 2.572.

Karakoyunlular, yaklaşık 1375-1468 arasında Azerbaycan ve Irak'ta hüküm süren Türkmen hanedanı.

Karakoyunlular, aşiret reislerinden Kara Mehmed Durmuş'un 1375'te Musul'da kurduğu yönetim sırasında (1375-89) Bağdat ve Tebriz'i yöneten Celayirlilere bağlıydılar. Kara Yusuf'un (hd 1389-1400; 1406-20) Tebriz'i alıp başkent yapmasıyla, Karakoyunlular bağımsızlıklarını güvence altına aldılar. 1400'de Timur'un orduları karşısında bozguna uğrayınca Osmanlılara sığınan Kara Yusuf 1406'da Tebriz'i geri almayı başardı. Karakoyunlular daha sonra Diyarbakır yöresindeki rakip Türkmen devleti Akkoyunlular, Kafkaslar'daki Şırvanşahlar ile Gürcüler ve Timur'un İran'daki ardılları karşısında egemenliklerini korumayı başardılar. 1410'da Bağdat'ın alınması ve burada bir Karakoyunlu kolunun egemen olması Celayirlilerin çöküşünü hızlandırdı.

Kara Yusuf'un ölümünden (1420) sonraki taht kavgalarına ve Timuruların baskısına karşın Karakoyunlular topraklarını korudular. Cihanşah (hd 1438-67), tahta çıkmasına yardımcı olan Timurlu hükümdarı Şahrüh Mirza'yla geçici bir barış sağladı. Ama 1447'de Şahrüh'un ölmesinden sonra Irak'ın bazı bölgelerini, Arabistan Yarımadasının doğu kıyılarını ve Timuruların elindeki İran'ın batısını topraklarına kattı. Bu arada oğullarının ve Bağdat'taki yarı bağımsız Karakoyunlu hükümdarlarının ayaklanmalarıyla uğraşmak zorunda kaldı; Bağdat'taki Karakoyunluları 1464'te buradan sürdü. Diyarbakır'ı Akkoyunlulardan alma girişimiyse (1466) Cihanşah'ın ölümüyle sonuçlandı. Karakoyunlular bunu izleyen iki yıl içinde Akkoyunluların egemenliği altına girdi.

karakök bak. karakavza

karakter kitapları, 17. yüzyılda İngiltere ve Fransa'da moda olan edebî tür. İnsan karakterlerinin ayrırt edici özelliklerini, genellikle de kusurlarını bir kişinin portresi etrafında çoğu kez yergili bir anlatımla betimleyen bu kitaplar, 10. yüzyılda yaşamış Eski Yunanlı filozof ve öğretmen Theophrastos'un *Kharakteres* (Karakterler)

adlı yapıtından esinlenmişti. Yapıt, büyük olasılıkla retorik öğrencilerini eğitmek ve eğlendirmek amacıyla daha kapsamlı bir yapıtın bir bölümü olarak yazılmış bir dizi kısa portrelerden oluşuyordu. Theophrastos bu portrelerde, toplumun hoş karşılamadığı karakter özelliklerini (örn. dalkavukluk) tanımlıyor, sonra da buna örnek oluşturabilecek bir kişinin ayrırt edici konuşma ve davranışlarını betimliyordu.

Theophrastos'un yapıtları, Avrupa'da Rönesans döneminde yayımlanan bir kitapla (1529) tanındı. İnsanların kusurlarını ortaya koyuşundaki ustalığa hayran kalan Avrupalı yazarlar, Theophrastos'u örnek aldılar. Bunlar arasında Fransa'da La Bruyère, İngiltere'de Joseph Hall, Sir Thomas Overbury, Nicholas Breton, John Earle ve Samuel Butler sayılabilir.

karakter müziği, KARAKTER PARÇASI olarak da bilinir, çoğunlukla piyano için yazılan, belirli bir ruh halini ya da müzik dışı bir düşünceyi dile getiren görece kısa beste. Özellikle Almanya'da romantizm akımıyla yakın bağlantısı olan 19. yüzyıl karakter parçalarının başlıkları çoğunlukla Schumann'ın Opus 16 *Kreisleriana*'sında (1838) olduğu gibi edebiyattan ya da Opus 15 *Kinderszenen*'inde (1838; Çocuk Sahneleri) olduğu gibi kişisel deneyimlerden alınan esini yansıtıyordu. Bazıları ise doğrudan ya da üstü örtülü biçimde belirli kişilere gönderme yapıyor (örn. Schumann'ın Opus 9 *Karnaval*'ı), bölgesel ya da ulusal çağrışımlar yaratıyordu (örn. Chopin'in polonezleri, mazurkaları ve Opus 60 *Barkarol*'ü). Mendelssohn *Lieder ohne Worte*'de (1830; Söz-süz Şarkılar) çok çeşitli konulara yer verirken Chopin daha çok balad gibi müziksel, edebi türlere ve noktürn gibi pastoral ya da melankolik çağrışımları bulunan parçalara ağırlık verdi. Hepsisi değilse de karakter parçalarının birçoğu görece basit (a b a) yapısındaydı. O dönem Alman *Lied*'leri (şarkı) gibi anlatımcı melodi ve armoniye ağırlık veriyordu. Büyük olasılıkla İtalyan operasından alınan ince işlenmiş klavye süslemeleri olmasa, 19. yüzyıl karakter müziği, Alman vokal karşılığı gibi dinletilerde değil, evlerde seslendirilmek üzere bestelenen çalgısal şarkı biçiminde tanımlanabilirdi.

19. yüzyıl karakter müziğinin ilk örneklerine özellikle Fransız klavye müziğinde çok rastlanır. Daha 17. yüzyılda, müzikle müzik dışı konular arasında bağ kurma yolundaki köklü eğilim, ad verilmiş pek çok klavye parçasına yol açmıştı. François Couperin ve Jean-Philippe Rameau'nun klavye yapıtlarında birinci doruk noktasına ulaşan bu Fransız geleneği daha sonra Chabrier, Debussy, Satie ve Ravel tarafından sürdürüldü. 20. yüzyılda salt müzik adıyla bilinen müzik akımının etkisiyle Orta Avrupa'da yok olduktan çok sonra bile Fransa'da bu tür yapıtlar bestelendi.

karakul koyunu, KARAGÜL KOYUNU olarak da bilinir, Orta Asya kökenli olan ve Özbekistan'ın Buhara yöresinde geliştirildiği sanılan koyun soyu. Bu soy özellikle, yeni doğan kuzulardan elde edilen parlak, kıvrırcık ve siyah renkli kürk için yetiştirilir. Kuzunun postu çok geçmeden kıvrırcıklığını ve yumuşaklığını yitirdiğinden, yeni doğan kuzular birkaç gün içinde boğazlanarak derisi yüzülür. En değerli kürk-ler gebe koyunun karnından alınan yavru-lardan sağlanır. Bu kürk ilk kez Astrahanlı

tüccarlar tarafından tanıtıldığı için astragan adıyla ünlenmiştir. Erişkin karakul koyunu-nun 15-25 cm uzunluğunda kaba ve ince liflerin karışımından oluşan yapağısı ise geniş ölçüde hali yapımında kullanılır. Lif rengi siyahtan, kahverenginin tonlarına ve boza kadar değişir. Türkiye'ye karakul koyunu 1930'larda girmiş olmakla birlikte üretimi yaygınlık kazanmamıştır.

karakulak (*Felis caracal*), *Felidae* (kedigil-ler) familyasından, Afrika, Ortadoğu ve Orta Asya'da yaşayan yarıcı memeli türü. Postu kısa tüylü ve kıvrık çalan sarı renkte-dir. Siyah renkli kulaklarının ucunda va-şakta da olduğu gibi uzun, siyah püskül-ler bulunur. Bacakları uzun, kuyruğu kısıdır. Omuz yüksekliği 40-45 cm, uzunlu-ğu 20-25 cm'lik kuyruğu dışında 66-76 cm'dir. Çevik bir hayvan olan karakulak

Karakulak (*Felis caracal*)
Tierpöder Obapa Frankfurt am Main

genellikle tek başına dolaşır ve geceleri etkinlik gösterir. Bozkırlarda, açık arazide, seyrek ağaçlı dağlık bölgelerde yaşayan bu hayvanlar kuş ve memelilerle beslenir. Diş-i-ler 1-4 yavru doğurur. Türkiye'de dağılımı Ege, Akdeniz kıyıları ve Güneydoğu Ana-dolu Bölgesi'ni kapsar.

karakullukçu, Osmanlı Devleti'nde, yeni-çeri odalarındaki kідemsiz kapıkulu asker-lerine verilen ad. II. Mehmed (Fatih) döneminden (1451-81) başlayarak güvenlik hizmetlerinde görev alan askerlere de kara-kullukçu ya da kullukçu denirdi.

Her yeniçeri odasında en az bir, en çok dört karakullukçu bulunurdu. Karakulluk-çuların en kідemlisine başkarakullukçu adı verilirdi. Başeskillerden sayılan başkarakul-lukçu, İstanbul'daki tüm kullukların da (karakol) amiriydi. Acemi Ocağı'ndan Ye-

'Karakullukçuların, Çarşavacı Birinci'sinin bir resmi
Uğur Sani Arşın

niçeri Ocağı'na geçen kідemsiz kapıkulları önce karakullukçu olurlardı. Bunlar, çorba-cının buyruğunda, katıldıkları odaların her türlü hizmetini görürlerdi. Karakullukçu sayısı da oda erlerinin sayısına göre değişir-di. Kul kethüdasının (kethüdabey) odasında beş, çavuşun odasında dört karakullukçu olurdu. Karakullukçular kідem aldıkça sıra-sıyla "pazara giden", "pabuççu", "kandilci" adlarıyla anılırlardı.

İstanbul ve taşra kentlerinde kolluk ve güvenlik işlerine bakan kulluklardaki kara-kullukçular, İstanbul kulluklarında üç, taş-rada da dokuz aylık nöbetlerle görev yapar-lardı. Her kullukta bir çorbacı, üç ya da dört kullukçu bulunurdu. Beylerbeylerinin kapı halkı denen hizmetlileri içinde de karakullukçu bölükleri vardı.

Karakullukçuluk ve kulluk görevleri Yeniçeri Ocağı ile birlikte 1826'da kaldı-rıldı.

Karakum Çölü, Orta Asya'da, Türkme-nistan'ın yaklaşık yüzde 70'ini (350.000 km²) kaplayan geniş kumluk alan.

Kuzeyde Sarıkapı Çöküntüsü, kuzeydo-ğu ve doğuda Ceyhun (Amu Derya) Vadisi, güneydoğuda da Karabil tepelikleri ve yan-çöl özellikleri gösteren Badhız'la çevrilidir. Güneyde ve güneybatıda Koppe (Kopet) Dağlarının eteklerine koşut olarak uzanan çöl, batıda ve kuzeybatıda Hazar Denizi yakınında, bugün kurumuş olan Uzboy Irmağı vadisine bitişiktir. Karakum adı, Kazakistan'da, Aral Gölünün kuzeydoğu-sunda bulunan Priaralskiye Karakum adlı daha küçük bir çöl için de kullanılır.

Türkmenistan Karakumu yüzey şekilleri bakımından üç bölüme ayrılır: Yüzeyi sert rüzgârlar tarafından aşındırılmış olan ku-zeydeki yüksek Zaunguzskiy Karakum, alçak bir düzlükten oluşan Orta Karakum (Tsentralni Nizmennye Karakumi) ve içi-den bir tuzlu bataklık zincirinin geçtiği Güneydoğu Karakum. Çöl rüzgârlarının taşıdığı kumların oluşturduğu tepelerin yük-sekliği rüzgârın hızına ve başka etkenlere bağlı olarak 1,5-33,5 m arasında değişir. Bazıların yüksekliği 75-90 m olan hilal biçimli büyük kum tepeleri çöl alanının yaklaşık yüzde 10'unu kaplar.

Kara ikliminin egemen olduğu çölde yazlar sıcak, kışlar ise genelde ılık geçer. Yıllık ortalama yağış miktarı kuzeyde 70 mm iken, güneyde 150 mm'ye yükselir; yağışlar çoğunlukla sonbaharda ve ilkbahar başlanın-da görülür. Büyük bölümü otlar, küçük çalılıklar ve seyrek ağaçlarla kaplı olan Karakum'un bitki örtüsü oldukça çeşitlidir. Bu bitkilerin bir bölümü kurutulularak kışın hayvan yemi olarak kullanılır.

Nüfusun büyük bölümünü Türkmenler oluşturur. Eskiden göçebe olan Türkmenle-rin çoğu günümüzde tarım ya da Hazar Denizi kıyılarında balıkçılık yapmaktadır. Çöl, sulama sayesinde çiftlik hayvancılığı özellikle de karakul koyunu yetiştiriciliği için elverişli duruma gelmiştir; vahalarda da ince lifli pamuk yetiştirilir. Karakum'da sanayi II. Dünya Savaşı sonrasındaki eko-nomik gelişmeden payını almış, bölgede fabrikalar, gaz boru hatları, demiryolları, karayolları ve enerji santralleri kurul-muştur.

Karakum Kanalı, Türkmenistan'da Kara-kum Çölü boyunca uzanan su yolu. Yapımı-na 1954'te başlanan ve 1967'de tamamlanan ana bölümü Ceyhun (Amu Derya) Irmağını başkent Aşkabad'ın batısındaki Gök Tepe'ye bağlar. Karakum Çölünün kenarından dolaşan bu bölümün uzunluğu 840 km ka-dardır. 1970'ler ve 1980'lerde eklenen açık kanallar ve kapalı sukemerleriyle su yolu

Hazar Denizi kıyısına kadar uzatılmıştır. Yeni bölümle birlikte kanalın toplam uzunluğu yaklaşık 1.400 km'dir. Ulaşım elverişli kesimi 450 km'yi bulan kanaldan daha çok sulama işlerinde yararlanılmaktadır. Ayrıca kanalda balıkçılık alanları geliştirilmiştir.

Karakurt, Esat Mahmut (d. 1902, İstanbul - ö. 15 Temmuz 1977, İstanbul), özellikle aşk ve serüven romanlarıyla tanınan romancı. Şura-yı Devlet üyesi Urfalı Mahmut Nedim Bey'in oğluydu. Kadıköy Sultanisi'ni, İstanbul Dış Hekimliği Okulu'nu (1924) ve İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni (1930) bitirdi. Avukatlık, gazetecilik, Galatasaray Lisesi'nde Türkçe öğretmenliği yaptı. Urfa milletvekili (1954-60) ve senatörü (1961-66) oldu.

İlk yazıları muhabir olarak çalıştığı *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde yayımlanan Karakurt daha sonra *İleri* gazetesinde çalıştı. *İkdam*, *Cumhuriyet*, *Tasvir*, *Yeni Sabah* gibi gazetelerde çeşitli konuları, özellikle de polisiye olayları konu alan röportajlarıyla dikkat çekti. Küçük öyküler yazdı. Çoğu sinemaya uyarlanan, olaya dayalı aşk ve serüven romanlarıyla geniş bir okur kitlesine seslendi. *Vahşi Bir Kız Sevdim* (1926, 1980), *Çölde Bir İstanbul Kızı* (1926, 1980), *Dağları Bekleyen Kız* (1934, 1980), *Allah-ısmarladık* (1936, 1980), *Ölünceye Kadar* (1937), *Son Gece* (1938), *Kadın Severse* (1939), *İlk ve Son* (1940, 1982), *Kocamı Aldatacağım* (1940, 1983), *Sokaktan Gelen Kadın* (1945, 1974), *Ankara Ekspresi* (1946, 1981), *Bir Kadın Kayboldu* (1948, 1974), *Ömrümün Tek Gecesi* (1949, 1982), *Erikler Çiçek Açtı* (1952, 1982), *Son Tren* (1954, 1982), *Kadın İsterse* (1960) başlıca yapıtlarıdır.

Karakurum, Moğol İmparatorluğu'nun eski başkenti. Kalıntıları, Moğolistan'ın ortakuzey kesimindeki Arhangay ilinde (aymag), Orhon Irmağının yukarı çıkışında yer alır.

Karakurum'un bulunduğu yerde ilk yerleşmenin 750 dolaylarında kurulduğu sanılmaktadır. Moğol hükümdarı Cengiz Han 1220'de burayı karargâh edinerek Çin istilasının sırasında bir üs olarak kullandı. Ardıllarının en güçlüsü olan ve Çin'de Moğol (Yuan) hanedanını (1279-1368) kuran Kubilay Han 1267'de başkenti Hanbalık'a (bugün Pekin) taşıdı. Bir başka Moğol hükümdarı olan Ögedey, 1235'te Karakurum'u surlarla çevirerek granit temellere dayanan 64 ahşap sütun üzerinde dörtgen bir saray yaptırdı. Bir zamanlar 12 şaman tapınağı, iki cami ve birçok tuğla binanın bulunduğu kent, aynı zamanda dev taş kaplumbağalarıyla ünlü, erken bir heykelticilik merkeziydi.

Karakurum'daki Budacı manastırın Erdeni Dzu ve ön planda taşın yapılmış bir kaplumbağa, Moğolistan

George Holton-Photo Researchers

Çin imparatoru Hongwu komutasında Moğolistan'a giden ordular Puir Nor Çarpışması'nda (1388) kesin bir zafer kazanarak 70 bin Moğolu tutsak aldılar ve Karakurum'u yerle bir ettiler. Sonradan bir bölümü yeniden inşa edilen kent zamanla terk edildi. Günümüzde müze olarak kullanılan Budacı manastırın Erdeni Dzu kentin bulunduğu yerde inşa edildi.

Karakurum'un kesin yeri 1889'da iki Rus Doğubilimci tarafından saptandı. SSCB Bilimler Akademisi'ne bağlı bir ekip 1948-49 yıllarında kalıntılarda incelemeler yaptı.

Karakurum Dağları, Orta Asya'da büyük dağ sistemi. Afganistan'ın doğu ucundan başlayıp Cemmü ve Keşmir'in içlerine kadar güneydoğu yönünde yaklaşık 480 km boyunca uzanır.

Çok sayıda kolları bulunan, bir grup paralel sıradağdan oluşur. Sarp doruklar, dik yamaçlar ve geniş bir alanı kaplayan kalın buz örtüsü en belirgin özellikleridir. Ortalama yüksekliği 6.100 m olan Karakurumlar, yeryüzünün en yüksek dağ sistemlerinden biridir. Doruklarından dördünün yüksekliği 7.900 m'yi aşar; en yüksek doruk ise, yeryüzünün de ikinci yüksek doruğu olan K2'dir (Godwin Austen). Tacikistan, Çin, Pakistan, Afganistan ve Hindistan'ın sınırları, dağların en yüksek bölgesinde birleşir.

Karakurum Dağları, İndus ve Tarım ırmaklarının havzaları arasında bir su bölümü çizgisi oluşturur; bu ırmaklar, dağlardaki kar ve buzlardan beslenir. Bölgede yarı kırı ve sert bir kara iklimi egemendir. Hint Okyanusundan gelen muson rüzgârlarının etkisindeki güney yamaçları görece nemli, kuzey yamaçları ise aşırı ölçüde kurudur. Dev buzullarla örtülü, başka yüksek sıradağlarla çevrili olan Karakurum Dağlarına tırmanmak hemen hemen olanaksızdır. Yaklaşık 5.000 m yükseklikte yer alan geçitler yılın ancak beş ya da altı ayında açıktır.

Sert doğa koşullarından ötürü yörede çok az insan yaşar. Dağların kapladığı 207.200 km²'lik alanda yaşayan insan sayısı 20-30 bini geçmez. Bunların çoğu, yüksekliği 4.500 m'ye kadar olan köylerde arpa, yulaf, darı ekimi ve sığır besiciliğiyle geçinen Tibetli çiftçilerdir. Bölgedeki başlıca yabani hayvanlar kar parısı, yak ve Tibet antilopudur.

Karakurum Karayolu, Çince KALAKUN-LUN GONGLU, Wade-Giles yazımında K'ALA-K'UN-LUN KUNG-LU, Doğu Türkistan'daki (Çin) Kaşgar'la, Pakistan'daki İslamâbad'ı bağlayan karayolu. Yapımı yaklaşık 20 yılda (1959-78) tamamlanmıştır. Asya'nın en engebeli ve ulaşımı en güç olan bölgesinde, yaklaşık 800 km boyunca uzanan karayolu Hindukuş, Kunlun Dağları ve Karakurum Dağlarıyla Himalayalar'ın kuzey kesiminden ya da yakınından geçer.

Pakistan'la Çin'in ortak projesi olarak gerçekleştirilen yolun yapımında yaklaşık 24 bin işçi çalıştı. Toprak kaymaları ve çığ sürekli bir tehlike oluştururken, yapım çalışmaları özellikle yöredeki buzulların önceden kestirilemeyen hareketleri nedeniyle zaman zaman kesintiye uğradı. Yapımının tamamlanmasından sonra da sürekli bakım gerektiren karayolu dağlık bölgede yaşayan Uygur, Tacik ve Kırgız halklarının ekonomik yaşamını önemli ölçüde etkilemiştir.

karakuruş, Osmanlı topraklarında dolaşımda bulunan Alman Taleri ile İspanyol Eküsü'ne verilen ad.

Osmanlı akçesinin (gümüş para) giderek değer yitirmesi 16. yüzyılda sürüm güçlüğüne yol açınca, "onluk" adlı 10 akçelik birim çıkarıldı. Ayrıca Avrupa gümüş paralarının resmi paralarla birlikte dolaşımına izin verildi. Bunlardan taler ve ekü saf gümüş ve 9'ar dirhemdi (28,8 gr). Osmanlı gümüş ve altın paraları sürekli ayar ve ağırlık değişimine uğrayınca, ayan ve ağırlığı değişmeyen karakuruş gitgide değer kazandı. Ama 1600 başlarında 125 akçeye eşit olan 1 karakuruşun değeri 1640'taki para düzenlemesinde 80 akçeye düşürüldü. Bu, piyasada olumsuz gelişmelere yol açınca Osmanlı gümüş ve altınlarının değerleri yeniden düşürülmeye başladı. 17. yüzyıl sonlarında 1 karakuruşun değeri 120 akçeye çıktı. 1725'teki resmi para tarifesinde de 1 karakuruşun değeri 181 akçe olarak belirlendi.

Karakuruşa alması olmak üzere ilk Osmanlı gümüş kuruşu II. Süleyman döneminde (1687-91) çıkarıldı. Gerek bu ilk Osmanlı kuruşu, gerek ondan sonra çıkarılanlar karakuruştan daha düşük ağırlıktaydı. Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın sadrazamlığı (1718-30) sırasında karakuruşun ve öbür yabancı paraların dolaşımı yasaklandı, piyasadaki paralar saf gümüşle değiştirildi. I. Mahmud (1730-54) ve III. Osman (1754-57) dönemlerinde karakuruşun ağırlığında ve ayanında yeni Osmanlı gümüş sikkeleri çıkarıldı. 1787'de 1 "zer-i mahbub" (eski İstanbul altını) 3,5 kuruş değerindeydi. Öte yandan gene 1 "zer-i mahbub" 2 karakuruş ediyordu. 1828 para düzenlemesinde eski değerini yitiren karakuruş, 1844'teki Osmanlı para reformunda piyasadan çekildi.

karakuş (*Gypaetus barbatus*), SAKALLI AK-BABA olarak da bilinir, *Falconiformes* takımının *Accipitridae* familyasından bir akbaba türü. Uzunluğu genellikle 1 m'yi aşan bu kuşların kanat açıklığı 3 m dolayındadır. Üst bölümleri kahverengi, alt bölümleri sarımsı kahverengi, göğsü benekli, başı siyah beyaz çizgili, "çenesi" uzun ve kalın kılıdır. Tüylü yüzü ve bacakları, kıvrık gagası, güçlü ve kavrayıcı pençeleri, uzun ve kıvrık tırnaklarıyla bir kartalı andırır. Orta Asya ve Afrika'nın doğusundan İspan-

Karakuş (*Gypaetus barbatus*)
Paul Johnsgard. Root Resources EB Inc

ya'ya kadar uzanan dağlık bölgelerde yaşayan bu tür genellikle sarp yamaçlardaki kaya çıkıntılarına yaptığı yuvaya yaklaşık 10 cm uzunluğunda, beyazımsı, bir ya da iki yumurta bırakır. Leşler ve özellikle kemikler başlıca besinleridir.

Karal, Enver Ziya (d. 1906, Kosova, Yugoslavya - ö. 18 Ocak 1982, Ankara), 19. yüzyıl Osmanlı tarihine ilişkin araştırmalarıyla ünlü tarihçi.

Balkan Savaşları'ndan (1912-13) sonra kardeşiyle birlikte İzmir'e, İzmir'in Yunanlılarca işgal edilmesi üzerine de İstanbul'a gönderildi. Orada Ortaköy Darüleytami'ni bitirdi (1922). 1928'de Edirne Sultanisi'ni bitirdikten sonra aynı yıl devlet bursuyla Fransa'ya gönderildi. 1933'te Lyon Üniversitesi Tarih-Coğrafya Bölümü'nden lisans diploması aldı. Paris'te doktora çalışmasını sürdürürken Türkiye'ye çağrıldı. 1933-40 arasında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Yakınçağ, 1935-40 arasında da aynı üniversitede Türk İnkılap Tarihi doçenti olarak görev yaptı. 1940'ta Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ne geçti; ertesi yıl profesörlüğe yükseldi ve Türk Tarih Kurumu üyesi oldu. 1942'de Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü'nü kurdu. 1942-45, 1949-56 ve 1959-60 dönemlerinde bu enstitünün müdürlüğünü yaptı. 27 Mayıs 1960'tan sonra Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) temsilcisi olarak Kurucu Meclis'e girdi ve Anayasa Komisyonu başkanlığı yaptı. Nisan 1973'te üstlendiği Türk Tarih Kurumu başkanlığını yaşamının sonuna değin sürdürdü.

Başlıca yapıtları arasında *Fransa, Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu* (1767-1802) (1938), *Halef Efendi'nin Paris Büyükelçiliği* (1802-1806) (1940), *Selim III'ün Haiti Hümayunları* (2 cilt; 1942-46), *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı* (1831) (1943) ve 1942'den 1981'e değin lise ders kitabı olarak okutulan *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi* sayılabilir. Ayrıca, ilk dört cildini İ. H. Uzunçarşılı'nın hazırladığı *Osmanlı Tarihi* (1947-62, 1988) adlı kapsamlı çalışmanın 5-8. ciltlerini yazmıştır. Karal'ın Türkçe ve yabancı dilde yayımlanmış çok sayıda makalesi de vardır.

karalama, çoğunlukla bir kitap ya da herhangi bir metnin kenarına ya da not kâğıtlarına yapılan gelişigüzel çiziktirme. Ortaçağ metinlerinde, Leonardo da Vinci'nin defterlerinde ve Fyodor Dostoyevski'nin notlarının kenarlarında da karalamalara rastlanır.

20. yüzyılda bilinçdisiyle yoğun olarak ilgilenilmesi sonucunda karalamalar gerek sanat yapıtı, gerekse insanın kişiliğinin çözümlemesinde aracı olarak önem kazanmıştır. Max Ernst, Salvador Dalí ve André Masson gibi ressamlar gerçeküstücülüğün "otomatizm" ilkesinden hareketle karalama tekniğini kullanmışlardır. Soyut dışavurumculardan Jackson Pollock'un karalamaları, gördüğü psikanaliz tedavisinde yararlı ipuçları oluşturmuştur.

karalama, hat sanatında alıştırma olarak yazılan yazı. Karalama adı, çalışma yapılırken harf ve sözcüklerin birbirine geçmesinden ve dolayısıyla kâğıdın karalanmış gibi görünmesinden ileri gelir. Ama hattatlar karalama yaparken de meşk yazıyormuş gibi dikkatle davranır ve her zaman yazı kurallarını göz önünde bulundurulur. Usta hattatların günümüze ulaşan karalamaları dikkatle yazılmış levhalar kadar değerlidir.

Hattatlar, ellerinin durmaması için karalama yapmaya hiç ara vermezler. Hafız

Osman'ın hacca giderken konakladığı her yerde böyle çalışmalar yaptığı bilinmektedir.

karaleke, bitkilerin çoğunlukla yapraklarında, daha ender olarak da yaprak sapı, gövde, çiçek ya da meyvelerinde yuvarlak ya da biçimsiz siyah lekeler halinde görülen hastalıklara verilen ad. Genellikle elma, armut, şeftali gibi meyve ağaçlarında, kurtboğan, yıldızçiçeği, kaktüs, hezaren, gül, orkide ve çuhaçiçeği gibi süs bitkilerinde, şeker pancarında ve karaağaçlarda görülen bu hastalıkların bulaşması ve yayılması genellikle yağışlı dönemlere rastlar. Karaleke hastalığına yol açan başlıca etkenler *Venturia*, *Asterina*, *Asterinella*, *Asteroma*, *Diplothea*, *Glomerella*, *Gnomonia*, *Microthyriella*, *Placosphaeria* ve *Stigmea* cinsinden mantar türleri ile *Pseudomonas* bakterileridir.

Diplocarpon rosae mantarının neden olduğu gül karalekesi, kurak bölgeler dışında dünyanın hemen her kesimine yayılmış önemli bir karaleke hastalığıdır. Çapları 1 cm'yi aşan, yuvarlağa yakın lekeler biçiminde görülen bu hastalığa duyarlı gül çeşitlerinde yapraklar sarararak zamanından önce dökülür. Bitki giderek güçsüzleştiğinden çiçeklenme azalır ve alt dallara kayar. Nökt büyüklüğündeki oluşumlar içinde bulunan mantar sporları yağmur damlalarının çarpması, çiy ya da ıslak bitkiler arasında çalışan bahçıvanlar aracılığıyla çevreye yayılır. Sporlar ortalama 9-18 saatte çimlenerek gül dokularına girer; 3-16 gün içinde yeni yaprak lekeleri, 10-18 gün içinde de yeni sporlar ortaya çıkar. Mantarın bu yaşam çevrimi büyüme mevsimi boyunca tekrarlanabilir.

karalevrek, *Perciformes* takımının *Centrarchidae* familyasının *Micropterus* cinsinden, tatlı sularda yaşayan altı kadar balık türünün ortak adı. Doğal olarak Kuzey Amerika'nın doğusunda yaşayan bu balıkların oltaya direnmesi ve avının zevkli olmasıyla tanınan iki türü obür ülkelerle sonradan sokulmuştur. Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde de görülen söz konusu türler kocaağz karalevrek (*M. salmoides*) ve küçük ağızlı karalevrek (*M. dolomieu*) adlarıyla tanınır.

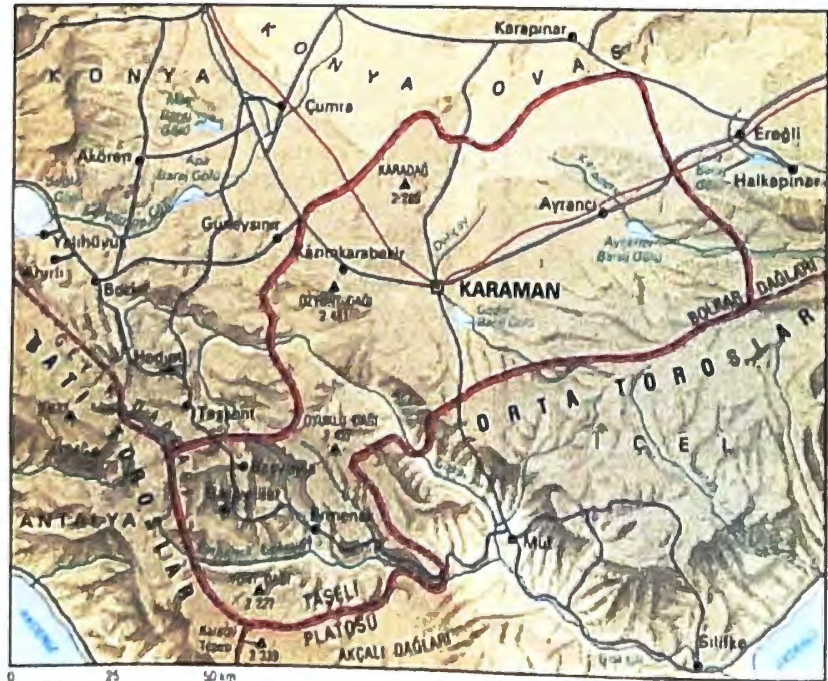
Durgun ve sazlarla kaplı göllerde ya da akarsularda yaşamayı seven kocaağz karalevrek en çok 80 cm'lik uzunluğa ve 10 kg'lık ağırlığa ulaşabilir. Sirt yüzüncede, öndeki diken ışınlı bölümle arkadaki yumuşak ışınlı bölümü ayıran çentiği ve gözün arkasına kadar uzayan üstçenesi, küçük ağızlı karalevrekten ayırt edilmesini kolaylaştırır.

Küçük ağızlı karalevrekler duru, serin göllerde ve akarsularda yaşamayı sever. Ortalama ağırlıkları 2-3 kg'dır. Ama yaklaşık 80 cm uzunluğa ve 5.5 kg ağırlığa ulaşabilenlere de rastlanmıştır. Her iki tür de obür karalevrekler gibi yırtıcı balıklardır ve başlıca besinlerini küçük balıklar oluşturur.

Karaman, topraklarının bir bölümü İç Anadolu Bölgesi, daha büyük bölümü Akdeniz Bölgesi sınırları içinde kalan il ve il merkezi kent. Yüzölçümü 9.163 km² olan Karaman ili batı, kuzey ve doğuda Konya, güneydoğu ve güneyde İçel, güneybatıda da Antalya illeriyle çevrilidir. Karaman Türkiye'nin 70. ilidir.

Eskiden Konya ilinin bir ilçesi olan Karaman, 15 Haziran 1989 tarihli ve 3578 sayılı yasa uyarınca Ayrancı (19 Haziran 1987 tarihli ve 3392 sayılı yasayla ilçe olmuştur), Ermenek ve Kâzınkarabekir (aynı yasayla ilçe olmuştur) ilçeleriyle birleştirilerek il yapılmış ve böylece oluşturulan Karaman ilinin Merkez ilçesi olmuştur. Daha sonra 9 Mayıs 1990 tarihli ve 3644 sayılı yasayla Başyayla ve Sarıveliler ilçelerinin kurulmasıyla ilçe sayısı altıya çıkmıştır.

Doğal yapı. Farklı havzalara su gönderen alanlardan oluşan il toprakları, kuzey kesimi dışında oldukça dağlık ve engebelidir. Güney kesiminde Orta Toroslar'a bağlı dağ dizileri yer alır. Bunların başlıcası Öyüklu Dağıdır (2.427 m). Bolkar Dağlarının batı uzantıları ilin güneydoğu kesimine sokulur. Güneybatı kesimi Batı ve Orta Toroslar'ı birbirinden ayıran Taşeli Platosunun üstündedir. Buradaki Yunt Dağının doruğu 2.227 m'ye ulaşır. Batı kesimini Özyurt Dağı (2.481 m) engebelendirir. Kuzeybatıda bulunan ve Mahlaç Tepesinde 2.288 m'ye ulaşan Karadağ, sönmüş bir yanardağ konisidir. İlin kuzey ve kuzeydoğusundaki topraklar orta yükseklikteki geniş dalgalı düz-

Karaman ili
Ara Yayıncılık Ağırları

luklardır. Konya Ovasının güney bölümü ilin kuzeyine doğru sokulur. Bu kısım Karaman Ovası olarak da adlandırılır.

İlin kuzey ve doğusundan kaynaklanan suları toplayan küçük ve çiliz akarsular Konya Ovasında sona erer. Yazın tümüyle kuruyan bu akarsuların başlıcaları Kocadere ve Delicay'dır. Güneybatıdan kaynaklanan sular Gökşu(*) aracılığıyla Akdeniz'e ulaşır. Başlangıç kollarını Geyik Dağlarından alan Hadım Goksuyu ve Ermenek Goksuyu bu topraklardan geçtikten sonra il sınırları dışında birleşerek Gökşu'yu oluşturur.

Özellikle Taşeli platosu üstündeki güneybatı kesiminde karstik yüzey şekillerinin ilginç örneklerine rastlanır. Bunlardan biri Ermenek kentindeki Maraspoli Mağarası'dır. İldeki başlıca doğal göl kuzeydeki Acıgöl, başlıca yapay göller ise Ayrancı ve Gödet baraj gölleridir. Ereğli Ovasının alçak kesimlerinde sığ bir su birikintisi olan Akgöl'ün bazı bölümleri il sınırları içinde kalır.

Karaman'ın orta, kuzey ve doğu kesimleri İç Anadolu Bölgesi'nde görülen karasal iklimin etkisi altındadır. Buraları Türkiye'nin en kurak yöreleri arasında yer alırken, ilin Hadım Goksuyu ve Ermenek Goksuyu vadileri aracılığıyla Akdeniz ikliminden etkilenen güneybatısı daha fazla yağış alır. Karaman ilinde doğal bitki örtüsü genellikle steplerden oluşur. Dağlık alanlarda ise yer yer göknar ve sedirlerle karışan kızıl çam, kara çam ve ardıç ormanları vardır.

Ekonomi. İl ekonomisi tarıma dayalıdır. Yetiştirilen başlıca bitkisel ürünler şeker pancarı, arpa, üzüm, buğday, elma, baklagiller, patates, domates, soğan ve armuttur. Bitkisel üretim oldukça çoktur, hayvancılık da önemli gelir kaynaklarındandır. En çok koyun, kıl keçisi ve Ankara keçisi yetiştirilir, sığır besiciliği de yapılır. Dağlık olan güneybatı kesiminde geleneksel uğraşlardan biri ormancılıktır. İlde küçük sanayi etkinliği oldukça canlıdır; başlıca sanayi kuruluşları Sümerbank'ın pamuk ipliği ve Tekel'in şarap üretim tesisleri ile özel sektöre ait un, bulgur ve yem fabrikalarıdır. Soğuk hava deposu ve meyve paketlenme tesisleri de vardır.

Başlıca yeraltı kaynakları alüminyum, linyit ve magnezit yataklarıdır. Gökçe Çamlığı orman içi dinlenme yeri il halkının yararlanacağı bir eğlence ve dinlenme alanıdır.

Karaman ili eskiden beri bölgesel ulaşım açısından önemli bir konumda olmuştur. Konya'yı Akdeniz kıyısına bağlayan kara ve demir yolları il topraklarından geçer. Karaman-Silifke karayolu Orta Toroslar'ı Sertavul Geçidiyle (1.630 m) aşar.

Tarihi. Karaman yöresindeki höyüklerden bazılarında elde edilen buluntular, buralardaki ilk yerleşmelerin Kalkolitik Çağda (İÖ 5500-3500) kurulduğunu gösterir. Bazı yerleri Likaonya ve Kilikya bölgelerinin sınırları içinde yer aldığından, ilin tarihsel gelişiminde farklılıklarla karşılaşılır. Hititler döneminde yöredeki Karadağ kutsal sayılırdı. Karadağ çevresindeki başlıca yerleşme bugünkü Madenşehir köyünün yerinde kurulmuş olduğu sanılan Barata kentidir. İÖ 8. yüzyılda yörenin büyük bölümü Frigya Krallığı'nın yönetimindeyken, Ermenek ile çevresini de içine alan Kilikya bölgesi Asurların denetimindeydi. İÖ 4. yüzyılda Perslerin egemenliğine girdiğinde Likaonyalıların bir bölümü yurtlarını bırakarak Kilikya'ya göç etti. Kapadokya Krallığı'nın yönetiminden sonra Roma'ya bağlanan yöre, Bizans döneminde Arapların saldırısına uğradı. 11. yüzyıl başlarında bu topraklar Bizans'ın Anadolu kon ve Selevkeia thema'larının (yerel yönetim birimi) sınırları içinde yer alıyordu. Ermenek kesimi bir Ermeni yöneti-

cinin elinde bulunan yörenin öteki yerleri önce Danişmendlilerin, daha sonra da tümüyle Anadolu Selçuklularının egemenliğine girdi. Haçlıların saldırısından sonra bir süre Ermenilerin elinde kaldı ve 13. yüzyıl başlarında Anadolu Selçuklularının eline geçti. Karamanlılar tarafından yönetilirken bir süre Memlûklere bağlandı. 1466'da Osmanlı topraklarına katıldı. Osmanlı döneminde uzun bir süre Karaman Eyaleti'nin sınırları içinde yer alan yörenin yönetsel konumu 19. yüzyılda değişti. Bu yüzyıl sonlarında Ermenek Adana vilayetine, obur yerler ise Konya vilayetine bağlıydı. 20. yüzyıl başlarında bağımsız İçel sancığının sınırları içinde yer alan Ermenek, 1917'de Konya'ya bağlandı. Ermenek ve Karaman çevresindeki topraklar 1989'da gerçekleştirilen yasal düzenlemeyle il haline getirildi.

Kentin yapısı. Anadolu'nun iç kesimlerini Akdeniz kıyısına bağlayan önemli bir ticaret yolu üzerindeki kentin, Hititlerin yöreyi ele geçirmesinden önce kurulmuş olduğu sanılmaktadır. İÖ 16. yüzyıl sonlarına ait Hitit kaynaklarında kentin adı Landa olarak geçer. Daha sonra Laranda ve Larenda adlarıyla anıldı. Türkmenler tarafından Larende olarak adlandırıldı. Konya'ya girmeden önce babası Bahaeddin Veled'le birlikte 1221'de Larende'ye gelen Mevlâna Celaleddin Rumi burada evlendi ve oğlu Sultan Veled de burada doğdu. Anadolu Selçuklularının Ermenek yöresine yerleştirdiği Karamanlılar daha sonra Larende'yi merkez edinince, kentin adını Karaman olarak değiştirdiler. Ama bu adın yerleşmesi uzun bir zaman aldı ve kent Osmanlı döneminde bile Larende olarak anıldı. Karamanlı Mehmed Bey, Türkçenin resmi dil olduğunu 1277'de burada açıkladı. Karamanlılar döneminde Karaman kenti Anadolu'daki önemli bir ticaret ve kültür merkeziydi. 19. yüzyıl sonlarında yaklaşık 7.500 olan nüfusu 1950'de 13.476'ya, 1965'te 26.051'e, 1980'de 51.208'e, 1985'te 64.735'e ulaştı, yapılan son sayım sonuçlarına göre 1990'da da 76 bini aştı.

Gelişmiş bir kent olan Karaman, ilin kuzeyinde yer alır. Çevresindeki geniş tarım alanına hizmet veren önemli bir ticaret, ulaşım ve kültür merkezidir. Karayoluyla Ankara'ya 364 km uzaklıktadır. Karapınar, Ereğli, Silifke ve Konya'dan gelen yollar kentte kesişir. Konya-Ulukışla demiryolu da buradan geçer. Kentteki başlıca sağlık kurumu Karaman Devlet Hastanesi, tek yükseköğretim kurumu ise Selçuk Üniversitesi'ne bağlı Karaman Meslek Yüksekokulu'dur.

Tarihsel yapılar. Zengin bir geçmişi olan Karaman yöresinde çok sayıda tarihsel yapıya rastlanır. Günümüzde iç bölümü sağlam-

Karaman'da Selçuklu yapısı olduğu sanılan Karaman Kalesi, y. 12. yy. Konya
Nezir Bağcıer

lığını koruyan Karaman Kalesi'ni 12. yüzyılda Anadolu Selçuklularının yaptırdığı sanılır. 14. yüzyıldan kaldığı sanılan Yunus Emre Camisi ve Zaviyesi, Hacı Beyler Camisi (1358), Valide Sultan Camisi olarak

da bilinen Aktekke (1370), Arapzade Camisi (1374), 1493'te yapılan Dikbaşan (Fatih) Camisi, Paşa Camisi (1596), Şeyh Celali Mesidi, Hatuniye Medresesi (1351-82), Emir Musa Medresesi (14. yy.), İbrahim Bey İmareti Medresesi (1432-39) ve Aladdin Bey Kumbeti (1391) kentteki obur tarihî yapılarıdır. Alaçıkı köyündeki Can Han Hüyükü önemli bir Kalkolitik Çağ yerleşmesidir. Merkez ilçe sınırları içindeki önemli tarihî yapılar arasında Karadağ'ın yuksek kesimlerinde, Bimbirlikse(*) adıyla anılan manastır kilise, şapel, bazilika ve haç planlı yapılar ile Akçeşhir köyündeki Akçeşhir Camisi ve Hadım Goksuyu üstündeki 80 m uzunluğunda Bıçakçı Köprüsü vardır.

Karaman Belediyesi 1877'de kurulmuştur. Nüfus (1990) il, 217.536, kent, 76.828.

Karaman Eyaleti, merkezi Konya olan Osmanlı eyaleti.

Karamanlı topraklarının Osmanlılara bağlanmasından sonra, beyliğün I. İ. (İçel) denen kıyı bölgesini de kapsayan yeni bir eyalet oluşturuldu (1466). 15. yüzyılın sonuna değin merkezi Larende (Karaman) olan eyalet, 16. yüzyıl başında, paşa sancığı (merkez) Konya olmak üzere Larende, I. İ. Beyşehir, Niğde, Aksaray, Akşehir sancaklarını kapsıyordu. Beylerbeyi hası 665 bin akçe olan eyaletin zeamet ve timarı 1.621 kıştaan oluşuyordu. Bunun 116'sı zeamet, kalanı timardı. Eyaletin sater gücu cebelulerle birlikte 4.600 kişiydi. Yıllık vergi geliri de 800 bin akçe dolayındaydı. Osmanlıların en önemli eyaletlerinden olan Karaman Eyaleti'ndeki halkın bir bölümünü oluşturan Karamanlıların Hristiyanlaşmış Türk ya da Türkleşmiş Rum oldukları sanılır. Bunların çoğu sonradan İstanbul'a göç ettirildi.

16. yüzyılın başına değin yönetimi şehzadelere verilen Karaman Eyaleti'nin ilk beylerbeyi II. Mehmed'in (Fatih) büyük oğlu Şehzade Mustafa, ikincisi de küçük oğlu Cem Sultan'dı. I. Selim (Yavuz) (hd 1512-20) Hemden Paşa'yı beylerbeyi atayarak şehzade eyaleti geleneğine son verdi. 17. yüzyılda Kayseri ve Kırşehir sancaklarını da içine alan Karaman Eyaleti, 1867'de sınırları biraz değiştirilerek Konya vilayetine dönüştürüldü.

karamankimyonu (*Carum carvı*), FENK KİMYONU olarak da bilinir, maydanozgiller (*Apiaceae* ya da *Umbelliferae*) familyasından ikiyillik otsu bitki ve bu bitkinin baharat olarak kullanılan kuru meyveleri. Anayurdu Avrupa ve Batı Asya olan karamankimyonunun çok eski zamanlardan beri tanımı yapılmaktadır.

Yaklaşık 1 m yüksekliğindeki bitkinin ince parçalı yaprakları ve şemsiye biçiminde kumeler oluşturan küçük beşad çiçekleri vardır. Ortalama 5 mm boyundaki, esmer renkli meyvelerin üzerinde uzunluğuna bey çıkıntı bulunur. Başlıca bileşenlerini karvon ve limonenin oluşturduğu bir uçucu yağ içeren (yüzde 5 oranında) meyvelerin anasonu andıran belirgin bir kokusu ve hatifce keskin bir tadı vardır. Büyük ölçüde et ve sebze yemekleri ile bazı ekmek ve peynir çeşitlerinin hazırlanmasında baharat olarak kullanılan, koku verici olarak bazı alkollü içkilerin bileşimine giren karamankimyonundan ve uçucu yağından ayrıca uyarıcı ve gaz söktürücü ilaç olarak da yararlanılır.

Karamanlı, Akdeniz Bölgesi'nde, Burdur iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba.

Eskiden Tefenni'ye bağlı bir bucak olan Karamanlı, 19 Haziran 1987 tarihli ve 3392 sayılı yasa uyarınca Merkez ilçeden iki ve Yeşilova'dan da üç köy eklenerek ilçe yapılmıştır.

Karamanlı Belediyesi 1911'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 8.832; kasaba, 5.293.

Karamanlı Barajı, Burdur ilinde, Değirmendere üzerinde kurulu toprak dolgu baraj. 3.000 hektarlık bir alanın sulanması amacıyla 1969'da yapımına başlanan baraj 1973'te hizmete alındı. Barajın temelden yüksekliği 53,75 m, kret kotu 1.195,25 m, talvegden yüksekliği 47,25 m, normal su kotu 1.190,50 m, göl alanı 1,70 km², depolama hacmi 24,00 milyon m³ ve dolgu hacmi 1,027 milyon m³tür.

Karamanlica, KARAMANLI TÜRKÇESİ olarak da bilinir, Karamanlı Ortodoks Hristiyanların konuştuğu Türk ağzı. Bu dili konuşan Karamanlılar, bazı kaynaklara göre Türkleşmiş Rumlar, bazılarına göre Selçuklular döneminde Bizans'la yakın ilişki sonucunda Hristiyanlığı benimsemiş Türklerdir. Osmanlı belgelerinde Zimmiyan-ı Karaman ya da Karamanian adıyla anılan Karamanlılar, bazı değişikliklerle Yunan alfabesini kullanmışlardır. 18. yüzyıldan başlayarak bu yazıyla Türkiye ve Avrupa'da bazı kitaplar yayımlanmıştır. Bunların ilki, 1718'de İstanbul'da basılan Hristiyan ilmi hali *Apanthisma Tis Hristianikis Pisticos: Gülzarı İnanı Mesihî*'dir. Bu dilde yayımlanmış öbür yapıtlar arasında *Türkçe-Yunanca Sözlük* (1805), Hristiyan aziz ve din şehitlerinin öykülerini konu alan *Aziz Apostolların Amelleri* (1811), *Tarih-i Osmani* (1874), *Temaşa-ı Dünya ve Cefakâr Cefakeş* adlı roman (1871-72, 4 cilt; yb *Seyreyle Dünya*yı, 1986) sayılabilir. İlk Karamanlica gazete *Beşeret-il-Maşrik*'i 1845'te İstanbul'da E. Misailidis çıkarmıştır.

Karamanlının Türkiye Türkçesine göre başlıca ses farklılıkları, ünlü türemesi ve değişmesi (ör. *secde/secide*, *sıcak/ısıcak*, *buraya/bureya*, *uğramak/oğramak*, *gümüş/gömiş*, *işitmek/eşidmek*, *ihtiyar/lehtiyar*) ve ünsüz değişmeleridir (örn. *değil/deil*, *niyaz/niaz*, *kulübel/gulübe*, *vücut/iücut*, *cevap/coğap*). Bazen çoğul eki ünlü uyumu dışında kalır (örn. *anler* "onlar", *ayakler* "ayaklar"). Karamanlicada sözcük yapımı Türkiye Türkçesine göre çok büyük farklılıklar göstermez. Bazı ekler (örn. *-mece* ulaç eki; *ibret almaca* "ibret alıp") yaygınlıkla kullanılır. Bazı Arapça sözcüklerin sonuna da *-li*, *-lik* ekleri getirilir. Aynı biçimde sözdizimi de Türkiye Türkçesinden önemli farklılıklar göstermez: Örneğin "Bu nakliyetten örnek ve ibret almaca daima kendünizi kavgalardan ve nizahlardan sakınasınız.", "Zira, kaygısız uyumanın vakti deil, uyan."

Karamanlılar, 1256-1483 arasında, Orta Anadolu'nun güney kesimine egemen olan Türkmen beyliği. Anadolu beyliklerinin (*) en büyüğü ve en güçlüsü olarak Osmanlı yayılmasına karşı 15. yüzyıl sonlarına değin en önemli direnme odağını oluşturmuştur. Oğuzların Aysar boyundan geldikleri ileri sürülen Karamanlıların bir bölümü Anadolu Selçuklu hükümdarı I. Keykubad (hd 1220-37) tarafından uç beyliği göreviyle Ermenek yoresine yerleştirildi. Bir Bahai derviş olan hoy başkanı Nure Sufi (ö. y. 1256), Hristiyanları bölgeden uzaklaştırarak Çukurova'nın Türkleşmesini sağladı. Beyliğin kurucusu olan oğlu Kerimeddin Karaman Bey (hd 1256-61),

1256'da Anadolu Selçuklu hükümdarı IV. Kılıç Arslan'dan iktâ berâtı alarak Ermenek'i merkez edindi. Yerine geçen oğlu Şemseddin Mehmed Bey (hd 1261-77) Anadolu Selçuklularına karşı ayaklandı ve 1276'da Anadolu Selçuklu-İlhanlı ordusunu bozguna uğrattı. 1277'de, Memlük hükümdarı Baybars'ın Kayseri'ye girdiği bir sırada da Konya'yı işgal etti. II. Keykâvus'un oğlu Alaeddin Siyavuş'u (Cimri) tahta çıkarıp kendisini de veziri ilan etti. Yayımladığı bir fermanla, Türkçeyi resmi dil kabul ederek Farsça yazışmayı yasakladı. III. Keyhusrev'in Konya'ya dönmesiyle Ermenek'e çekilen Mehmed Bey, Anadolu Selçuklu-İlhanlı kuvvetlerince yakalanıp öldürüldü. Mahmud Bey (hd 1300-12), Anadolu Selçuklu Devleti'nin dağılmasından yararlanarak Konya'yı yeniden ele geçirdi. Bir süre sonra iç mücadeleler nedeniyle parçalanmış Karamanlı birliğini Burhaneddin Musa Bey (hd 1312-55) yeniden sağladı.

Karamanlılar, Alaeddin Ali Bey döneminde (1360-98) gerçek anlamda bir yükselme dönemi yaşadılar. Hamidoğullarının topraklarının bir bölümünü ilhak ettiler ve Ertne Beyliği'nin merkezi Kayseri'yi ele geçirdiler. Bir yandan Osmanlılar ile akrabalık ilişkileri kurarken öbür yandan da her fırsatta Osmanlı topraklarına saldırdı. Bulundular. Akçay Savaşı'nda (1390) Karamanlıları yenilgiye uğratan I. Bayezid (Yıldırım) 1398'de Anadolu'ya düzenlediği sefer sırasında da Konya'ya girerek Alaeddin Ali Bey'i idam ettirdi. Bu tarihten başlayarak Ankara Savaşı (1402) sonrasında değin Osmanlı egemenliğinde kalan Karamanlılar, I. Bayezid'i tutsak alan Timur tarafından öbür Anadolu beylikleri gibi yeniden canlandırıldı. Alaeddin Ali Bey'in Bursa'da rehin tutulan oğlu II. Mehmed Bey (hd 1402-20; 1421-23) Konya'ya dönerek beyliğin başına geçti ve Mut, Ermenek, İç İl (İçel) ile Taş İl (Taşeli) yörelerine yeniden egemen oldu. Osmanlı şehzadelerinin Fetret Devri'ndeki (1402-13) taht mücadelelerinden yararlanarak Germiyanogullarından Afyon ve Kütahya'yı aldıysa da 1414'te bu toprakları Çelebi Mehmed'e (I. Mehmed) bırakmak zorunda kaldı. II. Alaeddin Ali Bey (hd 1420-21; 1423-24) Osmanlıların baskısı karşısında yerini yeğeni İbrahim Bey'e (hd 1424-63) bırakarak Niğde'ye çekildi.

İbrahim Bey, 1433'te ülkesini işgal eden Osmanlı ordusu karşısında bir varlık gösteremedi ve beyliğin Konya, Karaman ve İç İl dışındaki topraklarını Osmanlılara bıraktı. Daha sonra bu toprakları yeniden ele geçirmek için Sırp ve Macarlarla işbirliği yaptı; Hunyadi János'un Osmanlı ordularını peş peşe yenilgilere uğrattığı 1443'te Ankara, Kütahya, Afyon, Isparta'ya girdi. Ertesi yıl Osmanlı padişahı II. Murad Karamanlı topraklarına girince barış istemek zorunda kaldı. İbrahim Bey'in oğulları İsnak Bey ile Pir Ahmed Bey (hd 1463-74) arasındaki beylik mücadelesi, Osmanlıların müdahalesini kolaylaştırdı. Pir Ahmed Akşehir, Beyşehir ve Iğın'ı Osmanlılara bırakmak zorunda kaldı. Sonradan bu toprakları geri alma girişimi üzerine bir sefer düzenleyen II. Mehmed (Fatih), 1466'da Konya ve Karaman'ı alarak Osmanlılara bağlı Karaman Eyaleti'ni (*) oluşturdu. Pir Ahmed Bey, Akkoyunluların desteğini alarak kardeşi Kasım Bey'le birlikte Karamanlıları yeniden egemenlik kazanması için mücadele etti. Ama Akkoyunluların Otlukbeli Savaşı'nda (1473) Osmanlılara yenilmesi Karamanlıların umutlarını kırdı ve Karamanlılara ait bütün topraklar Osmanlıların eline geçti. Osmanlı padişahı

II. Bayezid ile Cem Sultan arasındaki tahı mücadelesinde Cem Sultan'ı destekleyen Kasım Bey, bir ara yeniden Karamanlı egemenliğini sağlamayı başardı. Ama Cem Sultan yenilince Osmanlıların egemenliğini tanımak zorunda kaldı ve İç İl yöreinde Osmanlılara bağlı olarak hüküm sürdü. Onun ölümünden sonra Karamanlıların varlığı sona erdi.

Siyasal, ekonomik ve stratejik açıdan Anadolu'nun önemli bir bölgesinde egemen olan Karamanlıların asıl güç kaynağı kalabalık Karaman oymaklarıydı. Beyliğin zenginleşmesini sağlayan en önemli etkenler Toros geçitlerinden yararlanarak büyük ticaret kervanlarından vergi alınması ve Lamos, Silifke, Anamur ile Manavgat'taki iskele ve limanların çok iyi değerlendirilmesiydi. Bu yoldan elde edilen gelirlerle Karaman, Ermenek ve Konya merkezlerinde önemli yatırımlar gerçekleştirildi. Mimarlıkta Anadolu Selçuklu geleneğinin izlendiği Karamanlılar döneminde Anadolu'da çini ve alçı sanatları da gelişti.

Karaman Kalesi. Nefise Hatun (Hatuniye) Türbesi, İbrahim Bey İmareti, Darulhuffaz ve Niğde'de Akmedrese, günümüze değin varlığını koruyan başlıca Karamanlı mimarlık yapıtlarıdır.

Karamanlis, Konstantin (d. 8 Mart 1907, Proti, Sérrai yakınları, Makedonya), Yunanlı devlet adamı. 1955-63 ve 1974-80 dönemlerinde başbakanlık, 1980-85 arasında cumhurbaşkanlığı yapmış, 1990'da ikinci kez bu göreve seçilmiştir.

Yoksul bir öğretmenin yedi çocuğundan en büyüğüdür. Yöredeki hayırseverlerin yardımıyla ortaöğrenimini tamamladıktan sonra Atina Üniversitesi'ne girdi. 1932'de hukuk diplomasını aldı ve Atina'da avukatlığa başladı. Halkçı Parti'den siyasete anıldıktan sonra 1935'te Sérrai temsilcisi olarak parlamentoya girdi. Sonrakı seçimlerde de bu bölgenin oylarıyla milletvekilliğini sürdürdü. 1952'de Aleksandros Papagos hükümetinde bayındırlık bakanı olarak görev aldı. Ekim 1955'te Papagos'un ölmesi üzerine Kral Paulos tarafından başbakanlığa getirildi.

Karamanlis, bu görevdeyken Radikal Ulusal Birlik (ERE) adıyla kendi partisini kurdu. ERE Şubat 1956 seçimlerinde 300 kişilik parlamentoda 161 üyelik sağladı. 1958 ve 1961 seçimlerinde de parlamentoda çoğunluğunu korudu. Avrupa'ya yakınlaşma politikası izleyen Karamanlis, Yunanistan'ın Avrupa Ekonomik Topluluğu'na üyelik girişimini başlattı. Yunanistan'ın Yugoslavya'yla ilişkilerini düzeltti. Ama Kıbrıs sorunu dolayısıyla Yunanistan'la Türkiye ve İngiltere arasındaki ilişkiler gerginliğini korudu. Karamanlis, Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı (NATO) ülkeleriyle dostluk ilişkisini koruyabilmek amacıyla Kıbrıs sorununun çözümünden yana tutum aldı. 1960'ta Türkiye, İngiltere ve Yunanistan arasında imzalanan bir antlaşma sonucunda adada bağımsız bir cumhuriyet kuruldu. İngiltere'ye yapacağı ziyareti ertelemesi için Kral Paulos'a yaptığı önerinin reddedilmesi üzerine 11 Haziran 1963'te görevinden istifa etti. Paris'e yerleşti ve bir süre siyasetten uzak kaldı.

1967'de kurulan askeri cuntanın devrilmesinden sonra 24 Temmuz 1974'te başbakan olarak ülkesine döndü. Silahlı kuvvetlerin sivil hükümete bağlı kalmasını sağladı. Aynı yıl kasım ayında yapılan parlamento seçimlerinde Karamanlis'in Yeni Demokrasi Partisi 300 üyelikten 220'sini kazandı. Karamanlis Mayıs 1980'de başbakanlıktan istifa etti ve cumhurbaşkanı seçildi. Mart 1985'te sosyalist başbakan Andreas Papandreu'nun

ikinci dönem cumhurbaşkanlığı için kendisine verdiği desteği beklenmedik biçimde geri çekmesi üzerine cumhurbaşkanlığından istifa etti. 1990'da yeniden bu göreve seçildi.

Karamanoğulları bak. Karamanlılar

Karamay, Çin'de, Sinkiang Uygur Özerk Bölgesi'nin (Zizhuqu) kuzey kesiminde kent. Yöre düzeyinde bir belediye olan Karamay, Çungarya Havzasının batısında, bölgenin yönetim merkezi Urumçi'nin (Ürümqi) yaklaşık 320 km kuzeybatısında yer alır. 1955'te bölgede zengin petrol yatakları bulunmuş, 1950'lerin sonlarıyla 1960'ların başlarında da ilk petrol kuyuları işletmeye açılmıştır. Kenti Urumçi'ye bağlayan demiryolu hattının tamamlanmasından sonra petrol üretimi büyük ölçüde artmıştır. Bölgede biri Karamay'da öteki ise yaklaşık 97 km güneydeki Wusu'da olmak üzere iki ana petrol alanı vardır. Boru hatlarıyla birbirine bağlanan Wusu ve Karamay'da petrol rafinerileri vardır. Her iki petrol alanındaki rezervler de çok zengindir. Nüfus (1989 tah.) 191.500.

karamel, yaklaşık 115°C'de kaynatıldıktan sonra sarımsı renk ve hoş bir yanık kokusu alan ve şekerleme yapımında kullanılan ağdalasmış şeker.

Karamel, içindeki maddelerin birbirine oranına bağlı olarak yumuşak ya da daha sert ve yapışkan olabilir. Şekere eklenen glüköz, topaklanmayı önlediği gibi yoğunlaşmayı da sağlar. Şeker olarak yenen karamelaya katılan süt tat vermekten başka, şekerin yumuşak ve çiğnenebilir bir kıvam almasını sağlar. Pişirme sırasında yağ ve nişasta gibi maddeler de sürekli karıştırılarak eklendikten sonra kalıplara ya da soğutma kalıplarına dökülür. Daha sonra kesme ve ambalajlama işlemlerine geçilir.

Sütlü karamel yapımı büyük beceri gerektirir. Gene de karamel küçük çaplı şekerliklerden çok, fabrikasyon üretiminde önem taşıyan temel bir şeker türüdür. Meyve, kuruyemiş ve kahve ile karıştırılarak renklendirilir ve tat katılır; elmaşekerinde olduğu gibi bazı yiyecekler karamelle kaplanabilir.

karamika bak. biyotit

Karamita bak. Karmatiler

Karamoconlar, KARIMOCONLAR olarak da bilinir, Uganda'nın kuzeydoğusunda yaşayan, temelde hayvancılıkla uğraşan Nil halkı. Uganda'daki Cieler, Dodoslar ve Labvorlar ile Kenya'daki Turkanaları da kapsayan, kültürel ve tarihsel açıdan birbirine yakın toplulukların en büyüğüdür.

Tarih boyunca sığır sürülerine kıran girmesi, çekirge istilası, kuraklık ve ekinlerin yok olması gibi felaketlere uğrayan Karamoconların büyük bölümü açlık ve salgın hastalıktan ölmüş, geri kalanlar da ancak uluslararası kuruluşların yardımıyla kurtarılmıştır. 1970'lerin sonunda Uganda'nın eski başkanı İdi Amin'e bağlı askerlerle yönetime bağlı kuvvetler arasındaki çarpışmalarda da çok sayıda Karamocon yaşamını yitirmiştir.

Karamoconlar 19. yüzyılda fildişi peşinde olan Svahili ve Avrupalı tüccarların yağma seferlerine hedef oldu. I. Dünya Savaşı'ndan sonra bölgede etkili bir sömürge yönetimi kuran İngilizler, merkezi bir örgütlenmeden yoksun olan Karamoconları atadıkları şefler, misyoner okulları ve kırsal kalkınma programları aracılığıyla tam bir denetimi altına aldılar.

Karamoconların en önemli gelir kaynağı sığır besiciliğidir. Sürülerin bir bölümü sağlamak üzere evlerin çevresinde tutulur, büyük bölümü ise genç çobanlarla birlikte uzaktadır.

otlaklara gönderilir. 19. yüzyılda İngilizler büyüyen Kampala kentinde oturanlara et sağlamak için Karamoconları sığırlarını satmaya özendirdiler. Bölgede çeçe sineğine karşı savaş yürütülmesi ve kuyular açılması ticari amaçlı hayvan çiftliklerinin kurulmasına elverişli bir ortam hazırladı. Mısır, darı, yerfıstığı ve balkabağı yetiştirilen tarlalarda genellikle kadınlar çalışır.

Kadınlar, kalın ağaç kutukleri ve çitle çevrilmiş topraklardan çıkmazlar. Her evde bir erkek bir ya da birden çok karısı, çocukları ve erkek çocukların karıları yaşar. Bazen birkaç erkek kardeş karıları ve çocuklarıyla birlikte bir aile oluşturur. Klanlar babasoyludur, kadın kocasının klanına girer. Hayvanların üzerine ait oldukları klanın işareti konur. Köyler değişik klanlara bağlı ailelerin oturduğu bir dizi evden oluşur. Bu aileler arasında ekonomik ve dinsel alanda işbirliği yapılır. 25-30 yıllık dilimleri kapsayan her yaş kuşağının bir önderi vardır. Her kuşak, akrabalık ve yerleşim bölgesine göre uç yaş grubuna ayrılır. Kadınlar ve kızlar, kocalarıyla babalarının grubunda yer alır ve grubun ayrıncı süslerini takarlar.

karamuk (*Agrostemma githago*), KATIRCI-ÇEĞİ olarak da bilinir, karanfilgiller (*Caryophyllaceae*) familyasından zehirli bitki. Tahıl tarlalarında ve çayırarda sık rastlanan, 30-100 cm yükseklikteki bu bir yıllık bitkinin mor renkli büyük çiçekleri vardır. Tohumlarında zehirli glikozitler bulunur.

Ayrıca, kadıntuzluğugiller (*Berberidaceae*) familyasından, kadıntuzluğu(*) (*Berberis*) türleri de kimi yörelerde karamuk adıyla anılır.

Karamustafa, Gülsün (d. 2 Aralık 1946, Ankara) hızlı toplumsal değişim süreci içindeki insanı eleştirel bir yaklaşımla ele alan ressam.

İlk resim derslerini Eşref Üren ve Turgut Zaim'den aldı. 1964-69 arasında Güzel Sanatlar Akademisi Resim Bölümü'nde Bedri

"Çifte Hakikat", Gülsün Karamustafa'nın bir yapıtı, 1987; kendi koleksiyonu, İstanbul
Gülsün Karamustafa'nın izniyle

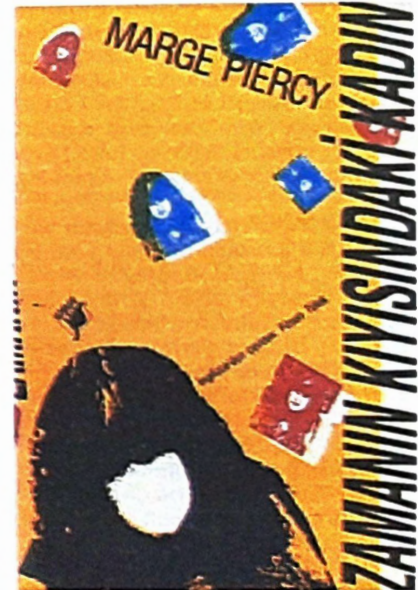
Rahmi Eyuboğlu'nun atölyesinde öğrenim gördü. 1975'te asistan olarak girdiği Devlet Tatbiki Güzel Sanatlar Yüksek Okulu'ndan 1981'de ayrılarak kendi atölyesini kurdu. Atıl Yılmaz'ın *Bir Yudum Şevki* (1984), Başar Sabuncu'nun *Kupa Kızı* (1985) ve *Asılacak Kadın* (1986) adlı filmleriyle TV dizisi *Gecenin Öteki Yüzü*'nde (1987) sanat yönetmenliği yaptı. 1985 Günümüz Sanatçıları İstanbul Sergisi ile 1987 Yeni Eğilimler Sergisi ödülleri kazandı. 1988'deki Varşova Afiş Bienali'nde bir yapıtı sergilendi. 1985-89 arasında "Türk Öncü Sanatından Bir Kesit" sergilerine, 1989'da ve 1991'de Uluslararası İstanbul Bienali'ne katılan Ka-

ramustafa 1987'de Fransa'nın Grenoble kentinde bir kişisel sergi açtı. 1990'da oyku ve roman yazarı Firuzan'la birlikte, onun aynı adlı yapıtından uyarlanan *Benim Sine-malarım* filmi yönetti.

Akademi'deki öğrencilik yıllarında pop sanatın abartılmış gerçekçiliğinden, grafik anlatımından ve tüketim topluma yönelttiği eleştiriden etkilendi. Daha sonra yapıtlarında arabesk olgusunu, yabancılaşma ve kadın sorununu ön plana çıkardı. 1984'ten bu yana çağdaş bir anlatımla uç boyutlu yerleştirmeler (enstalasyon) üreten sanatçı, yapıtlarında yeni bir yüzyılın eşyısındaki toplumları ve hızla değişen kültürler arası etkileşimi sorgulamaktadır.

Karamustafa, Sadık (12 Eylül 1946, Yalılıköy, Fatsa), kültürel etkinlikler konusunda yaptığı afişlerle ve kitap kapaklarıyla tanınan grafik sanatçısı.

1976'da İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Grafik Bölümü'nu bitirdi. Çeşitli yayınevlerinde ve reklam ajanslarında grafiker ve sanat yönetmeni olarak çalıştı. 1979'da kendi atölyesini kurdu. 1975'te Güzel Kitaplar

Sadık Karamustafa'nın bir kitap kapağı tasarımı, 1992
Sadık Karamustafa'nın izniyle

Sergisi Afiş Yarışması'nda, 1982'de Abdülpeker Dostluk ve Barış Afiş Yarışması'nda birincilik ödülleri kazandı. Ayrıca bir çalışması 1989 Uluslararası İstanbul Film Festivali afişi seçildi. 1982-88 arasında da Grafikerler Meslek Kuruluşu'nun grafik ürünleri sergilerinin çeşitli dallarda otuz yakın ödül kazandı. Yapıtları Çekoslovakya Brno grafik bienalleri (1982, 1984, 1986, 1988) ile Varşova (1984) ve Lahti (1989) afiş bienallerinde sergilendi. 1988'de Fransa'nın Grenoble kentinde afiş sergisi açtı. Yapıtları yurtdışında çeşitli dergilerde yayımlandı. 1989'da Mimar Sinan Üniversitesi'nde ders vermeye başladı.

Grafik tasarımının bütün dallarında ürün veren Karamustafa'nın çalışmaları tipografi ağırlıklıdır.

Karamüren bak. Amur Irmağı

Karamürsel, Marmara Bölgesi'nde, Kocaeli iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 379 km² olan Karamürsel ilçesi doğuda Gölcük ilçesi, güneyde Bursa, batıda İstanbul (Yalova ilçesi), kuzeyde de İzmit Körfezi ile çevrilidir.

Kocaeli ilinin güneybatı kesiminde yer alan ilçe toprakları, batıda genişleyen oldukça dar bir kıyı şeridi ile ardındaki dağlık alandan oluşur. İlçenin güney kesimini engelleyen ve doğu-batı doğrultusunda uzanan Samanlı Dağları, Bursa iliyle doğal sınır oluşturur. Samanlı Dağlarından kaynaklanan Yalakdere ilçenin batısında İzmit Körfezine dökülür. Yalakdere'nin taşıdığı alüvyonların körfez ağzında yığılmasıyla Hersek Deltası oluşmuştur. Deltanın doğusunda dağlık, Hersek Gölü adıyla anılır. Çok sığ olan Hersek Gölünün kapladığı alan 1 km²'yi aşar.

Kocaeli ilinin en az nüfuslu ilçesi olan Karamürsel'de başlıca ekonomik etkinlik tarımdır. İstanbul gibi büyük bir tüketim merkezine yakınlığı nedeniyle ticari meyve ve sebze üretimi büyük önem taşır. Özellikle İstanbul pazarına yönelik olarak çok miktarda elma yetiştirilir (1984'te 22.016 ton) Kıyının gerisinde başlayan yamaçlar zeytinliklerle kaplıdır. Eskiden daha yaygın olan bağcılık iç kesimlere kaymıştır. İlçede ayrıca buğday, mısır gibi tahıllarla armut ve az miktarda ayçiçeği yetiştirilir. Gene İstanbul pazarına yönelik tarla ve sera çiçekçiliği son yıllarda önemli bir gelişme göstermiştir. Hayvancılık sığır besiciliği ve süt üretimine dönüktür. Hersek Gölünün geniş kesiminde kurulu dalyanda tatlı su balıkçılığı, Güzel-yalı kesiminde de kıyı balıkçılığı yapılır. İlçenin mesire yerlerinden biri de Fındıklıtepe'de kurulmuş olan orman içi dinlenme yeridir.

İÖ 1200'lerde Bebrıklar ve Bitinlerin yurdu olan topraklar arasında bulunan yöre İÖ 7. yüzyılda Frig, İÖ 620'de Lidya, İÖ 546'da da Perslerin yönetimi altına girdi. Antik Çağda Prainetos kentinin kurulduğu yöreye İÖ 5. yüzyılda Bitinler yerleşti. Prainetos yöresi İÖ 1. yüzyıldan sonra Roma, ardından Bizans egemenliğinde kaldı. İmparator Konstantinos'un annesi Helena, bugünkü Hersek köyü yakınlarında doğduğundan buradaki yerleşmeye Helenapolis adı verildi. Adını, 1324'te yöreyi Osmanlı topraklarına katan Karamürsel Bey'den alan Karamürsel, 19. yüzyıl sonlarında müstakil İzmit mutasarrıflığına bağlı bir kaza merkeziydi. Kurtuluş Savaşı sırasında önemli çatışmalara sahne olan ve 25 Haziran 1920'de İngiliz, Ekim 1920'de de Yunan işgaline uğrayan yöre, Temmuz 1921'de işgalden kurtuldu.

Karamürsel kenti İzmit Körfezi kıyısında ve Marmara'nın doğusundaki kentsel yoğunlaşma alanının gelişme eksenlerinden birini oluşturan İzmit-Gölcük-Yalova-Bursa koridoru üzerinde yer alır. Son yıllarda İzmit Körfezinin kuzeyinin fabrikalarla dolması ve arsa fiyatlarının artması ilçeyi sanayi için çekici bir alan durumuna getirmiştir. İlçenin başlıca sanayi kuruluşu, özel kesime ait, kâğıt ürünleri imal eden fabrikadır.

Karamürsel Belediyesi Cumhuriyet'ten önce kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 55.835; kent, 25.437.

karamürsel, Osmanlı donanmasında kullanılan çekdiri türünden gemi.

İlk Osmanlı kaptanıderyası Karamürsel Bey, Bizanslılardan aldığı Prainetos (bugün Karamürsel) kasabasında ilk Osmanlı gemi tezgâhını kurdu ve Karesili gemi ustalarına hafif çekdinler yaptırttı. Venedik tekneleri örnek alınarak yapılan ve kendi adıyla anılan bu gemiler ilk Osmanlı filosunu oluşturdu. Osmanlıların kuruluş döneminde Marmara Denizi dışına seferler düzenlenemediğinden, hem kürekle, hem de yelkenle yürüyen karamürsellers yeterli oluyordu.

Osmanlı denizciliğinin hızla geliştiği 15. ve 16. yüzyıllarda ise gene karamürsel adıyla anılan yeni tip tekneler yapıldı. Bunlar, ince donanmalarda ve Marmara Denizinde ulaşımda kullanıldı. İstanbul ve çevresinde de bu teknelerden ulaşım ve taşımacılıkta yararlanılıyordu.

Çekdiri teknelerinin en küçüğü olan karamürsellersin çoğu altı oturaklı (çift kürekli), yarım güverteli, bir buçuk direkli, uçgen yelkenli ve 13 m boyundaydı.

Karamürsel Bey, asıl adı MURSEL ALP (u. 14. yy). Osmanlı Devleti'nin ilk kaptanıderyası. Osmanlı donanmasının gelişmesinde önemli rol oynamıştır.

Önceleri Karesioğullarının hizmetindeydi. Orhan (Gazi) Bey'in isteği üzerine, Karesioğulları beyi Demirhan Bey'in de onayıyla Osmanlı hizmetine girdi. 1324 ya da 1326'da Prainetos'u (bugün Karamürsel) alarak Osmanlıların İzmit Körfezinin güney kıyılarına yerleşmesini sağladı. Fethettiği kasabaya da o dönemdeki geleneğe uyularak onun adı verildi. Kasaba, çevresiyle birlikte kaptanlık sancağı olarak örgütlendi ve yönetimine Karamürsel Bey getirildi. Kendi adıyla anılan hafif ve hızlı gemiler geliştirerek bir ince donanma kuran Karamürsel Bey Marmara Denizini denetim altına aldı. Filosuyla körfezin girişini tutarak Bizans'tan İzmit'e denizyoluyla gönderilen yardımı kesti ve İzmit'in Osmanlıların eline geçmesinde rol oynadı.

Karamzin, Nikolay Mihayloviç (d. 12 Aralık 1766, Mihaylovka, Simbirsk - ö. 3 Haziran 1826, Petersburg, Rus Çarlığı), Rus edebiyatındaki duygusal akımın önde gelen temsilcilerinden yazar ve tarihçi.

Bir süre Batı Avrupa'da dolaşan Karamzin, gezi izlenimlerini *Pisma russkogo putestestvennika* (1791-92; Bir Rus Gezginin Mektupları) adlı kitapta topladı. Jean-Jacques Rousseau ve Laurence Sterne'in etkisini taşıyan ve yazarın duygularına ağırlık veren bu yapıt, Avrupa'da gelişen duygusal edebiyat anlayışının Rusya'ya taşınmasında önemli bir rol oynadı. Karamzin'in *Bednaya Liza* (1792; Zavallı Liza) adlı öyküsü de duygusal akımın en tanınmış yapıtları arasına girdi.

Karamzin, Çar I. Aleksandr ile dostluğu sayesinde 1803'te saray tarihçisi oldu. Yaşamının geri kalan bölümünü, 12 ciltlik *İstoriya gosudarstva Rossiyskogo*'yu (1816-29; Rus Devleti Tarihi) yazmaya adanmıştı. Rus tarihi üzerine yapılmış bu ilk genel kapsamlı inceleme, özgün bir araştırmaya dayanmasına karşın, akademik niteliğinden çok edebi özellikleriyle önem kazandı. Rusya'daki otokratik yönetimi savunan ve Karamzin'in ölümüyle yarım kalan yapıt, Mihail Romanov'un tahta çıkmasıyla (1813) sona erer. Tarih kitabı olarak kalıcı bir değeri olmamakla birlikte, Rusya'da edebi üslubun gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Puşkin *Boris Godunov* adlı oyununu yazarken, bu kitaptan yararlanmıştı. Karamzin, Rusça yazı dilini eski sözcük ve ifadelerden arındırarak, eğitim görmüş orta sınıfın konuşma diline yaklaştırmıştır.

karanfil, karanfilgiller (*Caryophyllaceae*) familyasının *Dianthus* cinsini oluşturan, çoğunluğu Akdeniz bölgesine özgü 300 kadar otsu bitki türünün ortak adı. Bunların bazıları renkleri pembe, kırmızı, mor, beyaz ya da sarı arasında değişen gösterişli ve genellikle hoş kokulu çiçeklerinden ötürü yaygın biçimde süs bitkisi olarak yetiştirilir. En iyi bilinen türlerden biri olan Akdeniz kökenli bahçe ya da bostan karanfili (*Dianthus caryophyllus*) 30-50 cm yükseklikte bir bit-

kidir; park ve bahçelerde yaygın olarak yetiştirilen bitkinin sert, dik ve boğumlu bir gövdesi, gövdeyi bir kın gibi saran mavimsi yeşil renkli dar yaprakları ve çapı 5 cm'yi aşmayan, saçaklı çiçekleri vardır. Baharat kokulu bu çiçekler eskiden Avrupa'da atış düşürücü ve öksürük kesici olarak kullanılırdı. Bahçe karanfilinin çiçekçilikte değerli

Karanfil (*Dianthus*)
Vesile Buket

pek çok çeşidi geliştirilmiştir; bu tür ile Çin karanfilinin (*D. chinensis*) melezi olduğu sanılan kesme karanfiller, daha uzun boylu ve daha iri çiçeklidir. Çin karanfili ile *D. plumarius* ve *D. deltoides* öbür önemli karanfil türleridir. Park ve bahçelerin sevilen bir süs bitkisi olan hüsnüyusuf(*) da karanfille aynı cins içinde yer alır.

karanfil, tropiklere özgü bir ağaç olan *Syzygium aromaticum*'un çiçek tomurcuklarına verilen ad. Mersingiller (*Myrtaceae*) familyasında yer alan ve Maluku Adalarının (Baharat Adaları) yerlisi olan bu herdem yeşil ağacın, başlangıcından beri baharat ticaretinde önemli bir yer tutan hoş kokulu, kırmızımsı kahverengi tomurcukları (karanfil) günümüzde de yaygın bir biçimde baharat olarak kullanılır. İÖ 200'de, Han hanedanı döneminde Cava'dan Çin sarayına karanfil getirilir ve imparatorun huzuruna çıkarılara, nefeslerinin güzel kokması için karanfil çiğnetilirdi. Ortaçağın sonlarında, besinleri çeşlendirmek, koku vermek ve korumak amacıyla kullanılan bu baharatın üretimi hemen hemen yalnızca Endonezya'da yapılmıyordu. 17. yüzyıl başlarında Hollandalılar Amboina ve Ternate dışındaki adaların tümünde karanfil ağaçlarını söküp ürünü azaltarak, fiyatları yükselttiler. Ancak 18. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde Fransızlar karanfili Doğu Hint Adalarından Hint Okyanusu adalarına ve Yenidunya'ya götürerek Hollanda tekelini kırdılar.

En çok 15 m'ye kadar uzayabilen karanfil ağacının, üzerinde salgı benekleri bulunan karşılıklı dizilişli küçük yaprakları vardır. Bitki genellikle tohumlarla çoğaltılır; gölgeli alanlara dikildikten yaklaşık beş yıl sonra çiçeklenmeye başlar. Bir ağaç en çok 34 kg kuru tomurcuk verebilir. Tomurcuklar yaz

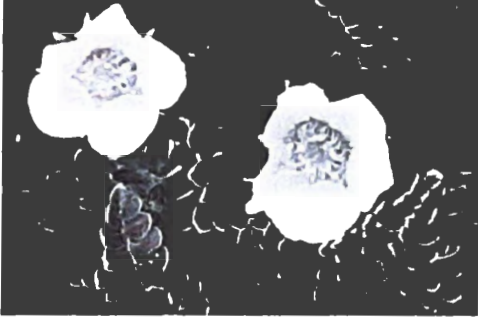

Karanfil (*Syzygium aromaticum*)
W. H. Hodge

sonunda ve kışın, elle toplandıktan sonra güneşte kurutulur. Uzunlukları 13-19 mm arasında değişen karanfiller başlıca bileşeni öjenol olan yüzde 14-20 oranında uçucu yağ (karanfil esansı) içerir. Karanfillerden damıtılarak elde edilen karanfil esansı dış hekimliğinde antiseptik ve ağrı kesici olarak kullanıldığı gibi ağız suları ve gargaraların bileşimine de girer. Gaz söktürücü ilaç olarak da yararlanılan bu ürün ayrıca vanilin bereşiminde kullanılır.

karanfilgiller *bak. Caryophyllaceae*

karanfilotu, gülgiller (*Rosaceae*) familyasının *Geum* cinsini oluşturan 50 kadar çiçekli bitki türünün ortak adı. Türlerin çoğu Kuzey ve Güney Yarıkürelerin ılıman kuşakları ile kutupaltı bölgelerde bulunur. Bazı

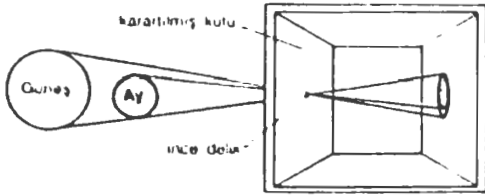
Karanfilotu (*Geum turbinatum*)
Root Resources

türleri beyaz, kırmızı, turuncu ya da sarı renkli çiçekleri nedeniyle süs bitkisi olarak yetiştirilir.

Yükseklikleri 60 cm'yi aşmayan bu bitkilerin genellikle tabandan çıkan bileşik ya da derin loplu yaprakları ve tek tek ya da küçük demetler biçiminde yerleşmiş 2-3 cm çapında çiçekleri vardır. Avrupa'da olduğu kadar Türkiye'de de yaygın bir dağılım gösteren sukaranfili(*) de aslında bir karanfilotu (*Geum*) türüdür.

karanlık bulutsu, arkasında kalan yıldızları perdeleyecek derecede yoğunlaşmış yıldızlararası toz ve bulut kümesi. Ayrıca *bak. bulutsu*.

karanlık kutu, Latince CAMERA OBSCURA fotoğraf makinesinin atası. Çok eskilere uzanan ilk türleri, ışığın girebileceği çok küçük bir deliği bulunan karartılmış küçük bölmelerden oluşuyordu. Bu ilk karanlık

Basit bir karanlık kutunun yardımıyla
Güneş tutulmasının izlenmesi

kutularda dışarıdaki görüntü, deliğin karşısındaki genellikle beyaza boyanmış duvara ters olarak düşürülüyordu. Bu yöntem 16. yüzyıla değin Güneş tutulmalarını göze zarar vermeden izlemek ya da ressamlar tarafından dışarıya yerleştirilen bir cismin görüntüsünü resim kâğıdına düşürmek amacıyla kullanıldı. Daha sonra taşınabilir karanlık kutular yapıldı. Ardından daha küçükleri, hatta cepte taşınabilir türleri geliştirildi, bu arada kutunun içi siyaha boyandı ve bir ayna yardımıyla, ters görüntünün düzeltilmesi sağlandı. J. N. Nicépce tarafından, ışığa duyarlı bir levhanın geliştirilip kullanılmasıyla da fotoğrafçılık ortaya çıktı.

Karanovo Höyüğü, Bulgaristan'ın güney-doğusunda, Stara Zagora (Eski Zağra) bölgesinde, Nova Zagora (Yeni Zağra) yakınlarında, Tunca Irmağının kollarından Azmak Deresi havzasında hoyuk. 1936'dan beri bilinmekteyse de, önemi 1960'larda anlaşılmış, o tarihten sonra da Güneydoğu Avrupa'daki Neolitik Çağ'dan Tunç Çağına kadar olan kültürlerin sıralanması ve adlandırılması, bu höyüğün kültür katlarına göre yapılmıştır. Karbon-14'le tarihlenme(*) yapılmadan önce Karanovo Höyüğü'nün en eski katlarının 10-3 binyıla ulaştığı düşünülmekteydi. Oysa karbon-14 tarihllemeleri bu katların 10-5 binyıla değin indiğini gösterdi. Son zamanlarda "uyarlanmış karbon-14" yöntemine dayanarak Karanovo Höyüğü'nün tarihinin 10-6200'lere değin gittiğini ileri süren görüşler de ortaya çıkmıştır.

Hoyukta ilk kazı 1936'da V. Mikov tarafından, daha sonra 1947-57 arasında G. I. Georgiev tarafından yapıldı. 1984'den sonra Avusturya-Bulgaristan ortak çalışması olarak S. Hiller ve G. I. Georgiev'in kazdığı hoyuk 1987'den beri de S. Hiller ve V. Nikolov tarafından kazılmaktadır.

Kültür katları 180 m ve 250 m çaplarındaki oval biçimli tabanı ve 12,40 m yüksekliğiyle Bulgaristan'daki en büyük hoyuk olan Karanovo'da yedi kültür katı saptanmıştır. Bunlar eskiden yenije (aşağıdan yukarıya) doğru şöyle sıralanır.

1) Karanovo I: Karanovo kültürü. Güney Balkanlar'daki Sesklo-Starçevo ve Anadolu'daki Hacılar ile eş zamanlı olduğu kabul edilen, yaklaşık 1 m kalınlığındaki bu katın üç evresi vardır. En tipik kalıntılar lale biçiminde uzun gövdeli, kırmızı üstüne beyaz bezemeli kaplardır. Kült masası ya da lamba olduğu sanılan köşeli ve ayaklı kaplar, kemik kaşıklar, silindirik biçimli kıl heykelticikler de ele geçmiştir.

2) Karanovo II: Çaydar kültürü. Güney Balkanlar'daki Tsangli-Larisa ve Anadolu'daki Erken Kalkolitik Çağ sonu ile eş zamanlı olduğu düşünülen yaklaşık 1,70 m kalınlığındaki bu katın iki evresi vardır. Önceki katın devamı olmakla birlikte, boya bezemeli kapların yerini derin oluk ve kazıma bezemeli kaplar almıştır.

3) Karanovo III: Veselinovo kültürü. Güney Balkanlar'daki Vinça ve Anadolu'daki Orta Kalkolitik Çağ ile eş zamanlı olan bu kat yaklaşık 1 m kalınlığındadır ve üç evreye ayrılır. Önceki katlardakilerden tümyle farklı olduğu için, hoyukteki yerleşmeler arasında bir kesintinin yer aldığı ve daha sonra gelenlerin bu kattaki kültürü oluşturduğu düşünülmektedir. Mahmuz biçimli büyük kulpları olan, koyu renk ağıllı, çizgi, tırmak baskı, ekleme bant ve yiv bezemeli kaplar bu katın tipik buluntularıdır. Ayrıca ayaklı kült masaları ile insan ve hayvan heykelticiklerine de rastlanmıştır. Son araştırmalara göre Karanovo III ile IV arasında bir boşluk vardır.

4) Karanovo IV: Kalojanoveç kültürü. Güney Balkanlar'daki Dimini ve Anadolu'daki Orta Kalkolitik Çağ ile eş zamanlı olduğu düşünülen bu kültürün daha çok Kuzey Balkanlar ile ilişkisi bulunduğu anlaşılmaktadır. Çanak çömleğinin belirleyici özelliğini, derin kazıma yöntemiyle yapılmış birbirine paralel çizgi demetlerinden oluşan bezemeli geniş kase ve çanaklar, koyu ve kırmızı renkli kaplar oluşturur.

5) Karanovo V: Meriç (Maritsa) kültürü. 2 m kalınlığındaki bu kat, Ege ve Anadolu'daki Geç Kalkolitik Çağa geçiş dönemiyle, Vinça-Ploçnik ve Kuzey Balkanlar'daki Tripolye kültürleriyle eş zamanlıdır. Çanak çömleği çizgi, kazıma, oluk ve yivlerden oluşan zengin bezemesi ile tanınır. Daha

çok omurgalı büyük çanakların kullanıldığı bu kültürde kaplar kırmızı ve siyah astarla bazen çift renkli yapılmıştır. Dönemin sonlarına tarihlenen, kıvrık çizgi ve sarmallırlı bezenmiş kaplara ve kapaklara da rastlanmıştır.

6) Karanovo VI: Gumelnita kültürü. 3,6 m kalınlığındaki ve çok sayıda alt evresi bulunan bu kültür katı, Anadolu'daki Geç Kalkolitik, Ege ve Balkanlar'daki Geç Neolitik kültürleriyle eş zamanlıdır. Çanak çömleği omurgalı oluklu ve zengin bezemelidir. Kapların bütün yüzeyini kaplayan girint bezemelerde çizgi, oluk, yiv ve kabartma hantların yanı sıra boya ve grafitten de yararlanılmıştır. Madencilik de çok gelişkin olduğu bu döneme ait hayvan biçimli kült kapları, çeşitli heykelticikler ve insan yuzu biçimli kabartmalar da ele geçmiştir.

7) Karanovo VII: Ezero kültürü. 2,60 m kalınlığındaki iki alt evrelili bu kat Ege ve Anadolu'daki İlk ve Orta Tunç Çağıyla eş zamanlıdır. Karanovo VI'nin ardından hoyuk uzun bir süre boş kalmış, sonra büyük bir olasılıkla Kuzey Karadeniz'den gelen göçmenler Karanovo'ya yerleşerek Ezero kültürünü oluşturmuşlardır. Koyu renkli mayrapa, testi, çömlek ve askos larıyla (çoğu ördek biçimli asimetrik kap) tanınan bu kültürün Anadolu'daki Troya kültür katlarıyla eş zamanlı tutulması çok tartışmalı olmakla birlikte, Troya I'den daha yeni olduğu görüşü egemendir.

karantina, bulaşıcı hastalıkla karşılaşmış olabilecek insan ya da başka canlıların, hastalık etkenini taşımadıkları kesinleşene değin belli bir yerde alıkonulması. Genellikle karantina ve tecrit(*), hastalık denetimi konusunda birbirini yerine kullanılan terimlerdir.

İlk uygulamalar Bazı hastalıkların bulaşıcı olduğu anlaşıldıktan sonra hasta bireyleri ya da toplulukları tecrit etmeye yönelik çok katı önlemler alınmaya başladı. Cuzam hastalığının ciddi sakatlıklara neden olması, Eski Ahit'te Levililer Kitabı, 13 bapta da belirtilen denetim yöntemlerinin uygulanmasına neden oldu. Buna göre hastalar tecrit ediliyor, gıysileri temizleniyor ya da yakılıyor. Hızla yayılma özelliği gösteren veba gibi akut ve öldürücü hastalıklar, sağlıklı toplumların, hastalık bulunan yörelerden gelen insan ve malların girişini önlemeye yönelik girişimlerde bulunmasına neden oldu. Orneğin 15. yüzyılda, veba salgını görülen Provence ile Cahors piskoposluğu bölgesi arasında denetimi silahlı muhafızlar sağlıyordu.

14. yüzyılda, deniz ticaretinin gelişmesi ve Doğu Akdeniz'den dönen gemilerin veba taşıdığı anlaşıldı, Venedik'te karantina önlemlerinin alınmasına neden oldu. Gemiler, mürettebat ve yüklerle taşınan enfeksiyonun ortaya çıkarılarak tamamen yok edilmesi amacıyla önceleri 30 gün, daha sonra 40 gün kadar tecrit ediliyordu. Bu sürenin seçiminin, Hz. İsa ve Hz. Musa'nın çölde inzivaya çekildikleri süre temel alınarak saptandığı da one sürülür. 1423'te, Venedik'te, kente yakın bir adada ilk karantina istasyonu (*lazaretto*) kuruldu. Venedik'te uygulanan sistem öbür Avrupa kentleri için bir model oldu ve yüzyıllar boyunca gelişecek olan karantina denetiminin temelini oluşturdu.

16. yüzyılda karantina uygulaması, sağlık raporlarının devreye girmesiyle geliştirildi. Bu raporlar, geminin ayrıldığı son limanda bulaşıcı hastalık olmadığını bildiriyor ve varacağı ülkenin konsolosundan alınan vize-

nin yer aldığı temiz kâğıdını da içeriyordu. Gemi böylece, karantinaya gerek kalmaksızın limana giriyordu. Karantina sonraları veba dışındaki hastalıklar, özellikle Amerika ile ticaretin gelişmesiyle ortaya çıkan sarıhumma ve Mekke'ye giden hacıların yaydığı kolera için de uygulanmaya başladı.

19. yüzyılın ortalarında karantina, yararlı olmaktan çok, sorun yaratan bir uygulama haline geldi. Karantina süreleri keyfi olarak saptanıyor, ülkeden ülkeye değişiyor ve bürokratik uygulamalarda haksızlıklar oluyordu. Mektupların dezenfeksiyonu ve evrakın aranması politik casusluğa ortam hazırlıyor, rüşvet fırsatları ortaya çıkıyordu. Cezaevlerinde yaptığı reformlarla tanınan John Howard, 1786'da gemiyle İzmir'den Venedik'e hasta olduğunu belgeleyen bir kâğıtla giderken *lazaretto*'lar üzerine edindiği izlenimlerini *An Account of the Principal Lazarettos in Europe*'ta (1789; Avrupa'daki Başlıca Lazarettolar Üzerine) topladı.

Uluslararası işbirliği. Karantina uygulamalarının neden olduğu genel hoşnutsuzluk, 1851'de Paris'te ilk uluslararası sağlık konferansının toplanmasına yol açtı. Tartışmalar iki ayrı düzeyde yürütülüyordu. Ticari açıdan, karantinadan çıkar sağlayan ülkelerle, bu uygulamanın kaldırılmasını isteyen başlıca ülkeler arasında çelişki vardı. Tıp yönünden kolera, veba gibi hastalıkların insandan insana bulaştığına inananlarla hastalıklara mikroplu havanın neden olduğunu ve çarenin karantina değil mikroptan arındırma olduğunu ileri sürenler çatışmıyordu. Bu görüş ayrılıklarına karşın karantina uygulamalarının standartlaştırılması konusunda önemli ilkeler saptandıysa da, anlaşma ve düzenlemelere tam olarak uyulmadı.

Sonraki 50 yıl boyunca bulaşıcı hastalıkların daha iyi anlaşılmasıyla sağlık konferanslarında elde edilen başarılar arttı. Görece esnek denetim kuralları ve karantina uygulamasında bazı kısıtlamaların ortadan kaldırılması konusunda anlaşmaya varıldıysa da gerçekten etkili ilk önlemler ancak 1903'te Paris'te toplanan 11. konferansta belirlendi. 1909'da, Dünya Sağlık Örgütü'nün (WHO) öncüsü olan Uluslararası Toplum Sağlığı Dairesi kuruldu.

Günümüzde uygulama. Bugün bulaşıcı hastalıkların denetiminde uygulanan tecrit, geçmiştekine göre daha esnektir. Çiçek ve tifo gibi insandan insana doğrudan bulaşan ve tehlikeli sonuçlar doğurabilen hastalıklarda, kesin tecrit uygulanması gerekir. Buna karşılık, tecrit çeşitli nedenlerden ötürü yetersiz kalabilir. Örneğin, sarıhumma ve sıtma gibi ara taşıyıcıyla bulaşan bazı hastalıklarda etkisizdir. Vebanın insandan insana geçmesini önlemede tecrit önemlidir; ancak asıl etken sıçandaki pireler olduğu için enfeksiyonun yayılmasını etkilemez. Malta humması gibi hastalıklı çiftlik hayvanları ve hayvansal ürünlerle bulaşan hastalıklarda insanları tecrit etmek doğru değildir. Bu uygulama bazı hastalıklarda bireyleri korusa da genellikle bulaşmanın önlenmesinde pek az etkilidir. Örneğin kızamıkta bulaşma tehlikesi hastalığa özgü belirtilerin ortaya çıkmasından ve dokümantüden birkaç gün önce başlar. Çocuk felcinde ise hastalığı geçirmediği etkeni barındıran birçok taşıyıcı vardır. Taşıyıcıları belirlemekteki zorluk nedeniyle tecrit yöntemi, gerekli olduğu durumlarda bile pratik olmayabilir.

Günümüzde bulaşıcı hastalıklar üzerine oldukça fazla bilgi olması karantina uygulamasının değiştirilmesine yol açmıştır. Karantina, en dolaysız biçimiyle, kuduz deneti-

minde olduğu gibi hayvanlara uygulanmaktadır. İnsan hastalıklarının denetiminde hastanın karşılaştığı sağlıklı bireyler gözetim altında tutulur. Hastalığın gidişi günlük doktor raporlarıyla saptanır, ancak kısıtlamalara gidilmez. Bazı durumlarda, farklı karantina uygulamaları önerilir. Örneğin tifo mikrobuyla karşılaşan erişkinlerin dışkı ve idrarlarında bakteri bulunup bulunmadığı hastalıktan kurtuldukları kanıtlanıncaya değin incelenmeli ve bu süre boyunca besinlere el sürmeleri engellenmelidir. Önceleri kızamıklı bireylerle karşılaşan çocukların evde tutulup okula gönderilmemesi önerilirken, günümüzde kızamık aşısının yaygın olarak kullanılması bu uygulamanın kalkmasını sağlamıştır. Bitkilere ve bitki ürünlerine karantina uygulanması uluslararası anlaşmalarla belirlenen kurallara göre yapılmaktadır.

Karaoğlu, Ankara'nın 25 km kadar güneyinde, Gölbaşı ilçesinin Karaoğlu köyündeki höyük tipi yerleşme. Remzi Oğuz Arık başkanlığındaki bir ekip tarafından 1937-39 arasında kazılmıştır. Yüksekliği 20 m'yi bulan höyükte İlk Tunç Çağından (İÖ 3500-2000) başlayarak Hitit, Frig, Helenistik, Roma, Bizans ve Osmanlı dönemlerinde yerleşildiği saptanmıştır. Bütün dönemlere ait yapılar taş temeller üstünde yükselen kerpiç duvarlarla düz toprak damlardan oluşmuştur.

Yerleşmelerdeki kültür katmanının ayrırt edilmesinde ve tarihlenmesinde rol oynayan çanak çömlek, yapı ve biçim bakımından Orta Anadolu Bölgesi özellikleri gösterir. Ama İlk Tunç Çağından kalma, Batı Anadolu (Troya II) çanak çömlek tiplerinden, iri çift kulplu, uzun gövdeli bardak örnekleri de bulunmuştur.

Kazılar sırasında toplanan ağırşak ve tezgağ ağırlığı gibi eşyayla hayvan ve tahıl kalıntılarından Karaoğlu halkının yaşamalarını dokumacılık, tarım ve hayvancılıkla sağladıkları anlaşılmaktadır.

karaoluşumu, EPIROJENEZ olarak da bilinir, jeolojide, kıtaların geniş kraton (kararlı iç bölge) bölümlerinin bölgesel olarak yükselmesi olayı. Dağoluşumunun(*) (orojenez) tersine, karaoluşumu, doğrusal olmayan geniş alanlarda görece uzun bir zaman dilimi içinde yavaş gerçekleşir ve yalnızca kısmi biçim değişiklikleriyle sonuçlanır. Karaoluşumu süreci sırasında bölgesel uyumsuzluklar gelişerek alttaki katmanlar hafifçe eğilir ve eğer deniz basmaları gerçekleşirse denizin çekilmesiyle tortullar oluşur. Sık rastlanmasa da, bazı magma sokulması ve başkalaşım (metamorfizma) olayları da ortaya çıkabilir. Karaoluşumunun nedenleri kesin olarak belirlenememiştir; ama olaya yermantosundaki faz değişikliklerinin ve kıtaların kabuk bölümlerinde yayılan merkezlerin varlığının yol açtığı düşünülmektedir.

Bazı jeologlar, tüm kraton katmanlarını etkileyen, büyük ölçekli karaoluşumu çevrimlerinin bulunduğu inanmaktadır. Kuzey Amerika'da bu tür çevrimler arasındaki dönemlerde çökelen katmanlar ardışık olarak adlandırılmış ve her birine ayrı bir ad verilmiştir. Bunların en yaygın olarak bilinenleri, Sauk Ardışığı (Üst Prekambriyen Zamandan Orta Ordovisiyen Döneme, y. 650-460 milyon yıl önce), Tippecanoe Ardışığı Katmanı (Orta Ordovisiyen Dönemden Alt Devoniyen Döneme, y. 460-350 milyon yıl önce), Kaskaskia Ardışığı (Alt Devoniyen Dönemden Üst Misisipiyen Döneme, y. 350-330 milyon yıl önce) ve Absaroka Ardışığıdır (Pensilvaniyen Dönemden Orta Jura Dönemine, y. 325-160 milyon yıl önce).

Karaosmanoğlu, Fevzi Lütfü (d. 1900, Manisa - ö. 21 Ekim 1978, Ankara), siyaset adamı.

Karaosmanoğulları ailesindendi. İstanbul'da Halkalı Ziraat Mektebi'ni bitirdi. 1920'lerin başlarında *Dergâh* dergisindeki yazılarıyla genç yaşta tanındı. İstanbul'da yayımlanan *Son Telgraf* gazetesinde, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı (TpCF) savunan yazıları nedeniyle 1925'te Elazığ İstiklal Mahkemesi'nde yargılandı. Çok partili döneme geçilmesinden sonra 1946'da Demokrat Parti'ye (DP) girerek genel idare kurulunda görev aldı. 1950 seçimlerinde Manisa'dan DP milletvekili seçildi. Ağustos 1952'ye değin, I. ve II. Adnan Menderes hükümetlerinde, ABD'den Marshall Planı gereği alınan yardımlardan sorumlu devlet bakanı ve işçileri bakanı olarak görev yaptı. 1954'te Manisa'dan ikinci kez milletvekili seçildi. Ama "basına ispat hakkı tanınması" tartışmalarında parti yönetimine ters düştü. 20 Aralık 1955'te, DP'den ayrılan 19 arkadaşıyla birlikte, Hürriyet Partisi'ni (HP) kurdu; bir süre sonra Ekrem Hayri Üstündağ'ın yerine genel başkanlığa getirildi. 1957 seçimlerindeki başarısızlıktan sonra HP 1958'de Cumhuriyet Halk Partisi'ne (CHP) katılınca da bu partiye geçti. 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinden sonra, 1961'de CHP kontenjanından Kurucu Meclis'e girdi. Aynı yıl CHP'den Manisa milletvekili seçildi. 4 Mart 1962'de CHP'den ve milletvekilliğinden istifa ederek etkin siyasal yaşamdan uzaklaştıktan sonra, yayın organlarında siyasal görüşlerini dile getirmeyi sürdürdü. CHP içindeki "ortanın solu" hareketine karşı, Adalet Partisi'ni (AP) destekleyen yazılar yazdı.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri (d. 27 Mart 1889, Kahire - ö. 13 Aralık 1974, Ankara), yazar, diplomat, politikacı. Roman, öykü ve makalelerinde Türk toplumunun Tanzimat'tan bu yana geçirdiği değişimi yansıtmıştır.

Karaosmanoğullarından Abdülkadir Bey ile İkbâl Hanım'ın oğluydu. Altı yaşların-

Yakup Kadri Karaosmanoğlu
Ara Güler

dayken ailesiyle birlikte Manisa'ya gitti. İlköğrenimini Feyziye Mektebi-i İptidaisi'nde yaptı. İki yıl Manisa Rüşdiyesi'nde okuduktan sonra İzmir İdadisi'ne gönderildi (1903). Orada Ömer Seyfettin, Şahabeddin Süleyman, Baha Tevfik gibi genç yazarlarla tanıştı. Özellikle yakın dostu Akhisarlı Abdullah Rahmi Bey'in etkisiyle Edebiyat-ı Cedide yazarlarını okudu; Fransız edebiyatını tanıdı. 1905'te öğrenimini yarıda bırakarak Mısır'a döndü. İskenderiye'de Frerler Okulu'nda (1905-08) ve kısa bir süre İsviçre Lisesi'nde okudu. II. Meşrutiyet'in ilanından birkaç ay önce İstanbul'a gitti ve Hukuk Mektebi'ne devam etti (1908-10). Refik Halid (Karay), Faik Ali (Ozansoy) ve

Müfit Ratib ile tanıştı. 1909'da Fecr-i Âti topluluğuna katıldı. *Muhit, Şiir ve Tefekkür, Servet-i Fünun, Rûbab, Türk Yurdu, Peyam-ı Edebi, Yeni Mecmua, İkdâm* gibi dergi ve gazetelerde yazıları yayımlandı. 1916'da verem tedavisi için gittiği İsviçre'de üç yıl kaldı. Mütareke döneminde yazılarıyla Kurtuluş Savaşı'nı destekledi. 1921'de Ankara'ya çağrıldı. Tetkik-i Mezalim Komisyonu'ndaki yarı resmi görevi nedeniyle Kütahya, Simav, Gediz, Sakarya yörelerini dolaştı. Cumhuriyet'in ilanından sonra Mardin (1923-31) ve Manisa (1931-34) milletvekili olarak TBMM'de bulundu. Burhan Belge'nin kız kardeşi Leman Hanım'la evlendi. Vedat Nedim Tör, Şevket Süreyya Aydemir, İsmail Hüsrev Tokin'le birlikte *Kadro* dergisini kurdu. Dergi kapanınca Tiran elçiliğine atandı. Daha sonra Prag (1935), Lahey (1939), Bern (1942, 1951) ve Tahran (1949) elçiliklerine getirildi. 1960'ta Kurucu Meclis üyesi, 1961-65 arasında yeniden Manisa milletvekili oldu. *Ulus* gazetesinin başyazarlığını yaptı. Öldüğünde Anadolu Ajansı Yönetim Kurulu başkanıydı. Mezarı Beşiktaş'ta Yahya Efendi Mezarlığı'ndadır.

Yakup Kadri ilk edebiyat tadını çok küçük yaşlarda annesinin okuduğu serüven romanlarından aldı. Daha sonra babasının zengin kütüphanesinden, Mısır'da bulunduğu sırada da içinde bulunduğu elverişli ortamdan yararlanarak genç yaşta geniş bir kültür edindi. İki döneme ayrılan yazarlığının ilk döneminde Fecr-i Âti topluluğunun "sanat şahsi ve muhteremdir" görüşünü benimseyerek "sanat için sanat" a yöneldi. Bu dönemde edebiyat beğenisi ve dil açısından Edebiyat-ı Cedide'nin etkisinde kaldı. *Nirvana* (1909) adlı kısa oyununda, *Bir Serencam* (1914) adlı kitabında topladığı öykülerin de ve öbür yazılarında bireyi üstün tutarak aşk, ruhsal bunalım, birey-toplum çatışması gibi temaları işledi. Daha sonra Balkan Savaşı, I. Dünya Savaşı, Kurtuluş Savaşı gibi büyük toplumsal olayların etkisiyle görüşleri değişti ve sanatın toplumsal işlevine ağırlık vermeye başladı. *Rahmet* (1923) ve *Millî Savaş Hikâyeleri* (1947) gibi ikinci dönem yapıtlarında savaşların yol açtığı yıkımı anlattı. Sanat anlayışındaki değişiklik dil konusundaki tutumuna da yansdı. Başlangıçta Ömer Seyfettin ve arkadaşlarının Yeni Lisan hareketine karşı çıkarak yabancı dille yapılmış tamlamaları Türkçeleştirmenin dili tersine çevirmek olduğunu savundu. Sonraları ise Ziya Gökalp'in de etkisiyle Yeni Lisan ve Milli Edebiyat akımını benimsedi; konuşma dilini yazı dili haline getirmeye çalıştı. Gene de yapıtlarında eski alışkanlıklarından bütünüyle sıyrılmadı. İlk dönemindeki şairane söyleyişlerden arınmakla birlikte yabancı sözcüklerden pek kurtulamadı.

Daha çok romancı yönüyle öne çıkan Yakup Kadri, Türk edebiyatında bu türün başlıca temsilcilerinden oldu. Türk toplumunun Tanzimat'tan sonra geçirdiği siyasal ve toplumsal değişimleri, topluca bakıldığında büyük bir panorama niteliği gösteren romanlarında ortaya koydu. Aralarında zaman akışı, olay ve düşünce bakımından sıkı bağlar bulunan bu yapıtların birinde bir dönemi anlattı. *Kiralık Konak'ta* (1922) Osmanlı geleneklerine bağlı Naim Efendi, onun alafranga züppe damadı Servet Bey, torunu Seniha ve bu aile çevresindeki öbür insanlar aracılığıyla Tanzimat'ı izleyen değer kargaşası, kuşaklar arasındaki kopukluk ve Batılılaşmanın yol açtığı yozlaşma üzerinde durdu. Daha sonra *Bir Sürgün'de* (1937) Abdülhamid'in baskıcı yönetimiyle savaşmak için yurtdışına kaçan Jön Türklerin durumunu, *Hep O Şarkı'da* da (1956)

Abdülaziz dönemi yaşantısını ele aldı. *Hüküm Gecesi*'nde (1927) II. Meşrutiyet döneminde partiler arası çekişmeleri, iktidardaki İttihat ve Terakki'nin yasa tanımaz eylemlerini ortaya koydu. Mütareke yıllarının romanı olan *Sodom ve Gomora*'de ise (1928) işgal altındaki İstanbul'da bağımsızlıkları için direnen, kimliklerine sahip çıkan insanları yanı sıra işgal kuvvetleriyle işbirliği yapan yozlaşmış çevreleri işledi.

Yakup Kadri en ünlü romanı olan *Yaban*'la (1932) 1942'de CHP Roman Odülü ikinciliğini aldı. Romanda I. Dünya Savaşı'nda kolunu yitiren Ahmet Celâl'in işgal altındaki İstanbul'da yaşayamayacağını anlayarak bir Anadolu köyüne gidişi anlatılıyor ve Kurtuluş Savaşı yıllarında aydın-köylü ilişkileri inceleniyordu. Türk romanında önemli bir yer tutan, çarpıcı ve etkileyici bir yapıt olduğu kabul edilen *Yaban* hem aydın-köylü arasındaki uçurumu içtenlikle dile getirdiği, Anadolu köylüsünün gerçeklerini bütün çıplaklığıyla gözler önüne serdiği için övüldü, hem de tek yanlı olduğu, gerçekleri çarpıttığı, köylünün yalnız olumsuz yanlarını anlattığı gerekçeyle yerildi.

Yazarlık yaşamı boyunca Batı edebiyatına da sıkı sıkıya bağlı kalan Yakup Kadri ilk dönem romanlarında 19. yüzyıl yazarlarından özellikle de Balzac, Flaubert ve Zola'dan etkilendi. Daha sonra Marcel Proust, Romain Rolland ve Roger Martin du Gard gibi yakın dönem Fransız yazarlarının yaklaşımlarını benimsedi. Cumhuriyet'in ilk 10 yılını anlattığı *Ankara* (1934) ve Cumhuriyet sonrası bütün olarak ele aldığı *Panorama* (1953-54; 2 cilt), kullanılan teknik ve anlatım özellikleriyle bu dönemin ürünleridir.

ÖBÜR ÖNEMLİ YAPITLARI Roman. *Nur Baba* (1922). *Dozyazı şır. Erenlerin Bağından* (1922), *Okun Ucundan* (1940). Monografi. *Ahmet Haşım* (1934), *Atatürk* (1946). Anı. *Zoraki Diplomat* (1955), *Ananın Kitabı* (1957), *Vatan Yolunda* (1958), *Politikada 45 Yıl* (1968), *Gençlik ve Edebiyat Hanıraları* (1969). Makale. *İzmir'den Bursa'ya* (1922, H.E. Adıvar, F.R. Atay, M. A. Us ile birlikte), *Kadınlık ve Kadınlarımız* (1923), *Seçme Yazılar* (1928, F.R. Atay, R.E. Unaydın ile birlikte), *Ergenekon* (1929, 2 cilt), *Alp Dağlarından ve Muss Chalfirin'in Albümünden* (1942).

Karaosmanoğulları, 18. yüzyıl başlarından 20. yüzyıl başlarına değin Aydın ve Manisa merkez olmak üzere Batı Anadolu'ya egemen olan âyan ailesi.

Ailenin kurucusu 1700'de Manisa mütesellimi olan Hacı Mustafa Ağa'dır. Oğlu Hacı Ahmed Ağa'nın 1773'te Dergâh-ı Âli kapıcıbaşısı olmasından sonra yöredeki nüfuzu artan aile, devlet adına topladığı vergileri merkeze göndermediği gibi devletin atadığı yüksek düzeydeki memurların bölgede görev yapmasını engellemeye ve gittikçe daha bağımsız davranmaya başladı. Bu durum üzerine Osmanlı Devleti yöreye asker gönderirse de bir sonuç alamadı. Karaosmanoğulları, 18. yüzyılın ikinci yarısında Avusturya ve Rusya ile yapılan savaşlarda gerekli askerin toplanması, erzak ve malzemenin cephelere gönderilmesi gibi hizmetler karşılığında devletten yeni ödümler ve yetkiler aldılar. Ege Bölgesi'ndeki bütün kentlerin ve kasabaların yönetimini ele geçirdiler. Âyanın nüfuzunu kırmaya çalışan II. Mahmut, 1816'da vezirlik ve eyalet valiliği vererek Karaosmanoğullarını bölgeden uzaklaştırdıysa da ailenin nüfuzuna son veremedi.

Atçalı Kel Mehmed'in başlattığı ayaklanmada Osmanlı güçlerinin yanında yer alan Karaosmanoğlu Mehmed Ağa, Mısır ordusu Manisa'yı işgal edince Kavalalı İbrahim

Paşa'ya bağlılığını bildirdi. Kurtuluş Savaşı sırasında Kuva-yı Milliye yanında yer alan Karaosmanoğulları, Manisa'ya giren Yunan güçlerinin ilerlemesini durdurmayı başardılar.

Yazar ve siyaset adamı Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve siyaset adamı Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu ile 1971'de başbakan yardımcılığı yapan iktisatçı Atilla Karaosmanoğlu bu ailedendir.

karapazı (*Atriplex hortensis*), ıspanakgiller (*Chenopodiaceae*) familyasından, yaprakları sebze olarak yenen bitki. Ayrıca bak Atriplex.

Karapınar, İç Anadolu Bölgesi'nde, Konya iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 2.669 km² (1989) olan Karapınar ilçesi doğuda Emirgazi ve Ereğli ilçesi, güneyde Karaman ili, batıda Çumra ve Karatay ilçeleri, kuzeyde de Karatay ilçesi ve Aksaray iliyile çevrilidir.

Konya Ovasının orta kesiminde yer alan ilçe topraklarının doğu kesimini, sönmüş bir yanardağ olan Karacadağ (2.007 m) engebelendirmektedir. Hotamış ve Karapınar ovaları ilçenin başlıca tarım alanlarıdır. Suları tuzlu olan ve bir bölümü ilçe sınırları içinde kalan Hotamış Gölü kısmen kurutulmuş bir bataklık durumundadır. Gölün kurutulan bölümlerinde tarımsal etkinlik görülür. Yeraltı ve yerüstü su kaynaklarından yoksun olan Karapınar Ovasında kuru tarım yapılır. Ovanın bazı kesimlerine çöl görünümü veren kum birikintilerinin, tarım alanlarını kaplamasını önleme çalışmaları uygulanmaktadır. İlçedeki öteki göller volkanik kökenli birer maar olan Acıgöl ile Meke Tuzlası Gölü olarak da bilinen Tuzla Gölüdür.

İlçe halkı geçimini tarımdan sağlar. İklimin sertliği ve yağışların azlığının yanı sıra sulama ve tuzluluk sorunları, bitkisel üretimin çeşitlenmesini kısıtlar. Kuru tarım yapılan alanlarda buğday ve arpa, sulanabilen kesimlerde ise şeker pancarı yetiştirilir. Üretim miktarları hayli yüksektir. Bitkisel üretimin yanı sıra koyun da beslenir.

İlçenin çeşitli yerlerinde yapılan araştırmalarda elde edilen buluntular, ilk yerleşmelerin Tunç Çağında (İÖ 3500-1000) kurulduğunu gösterir. Yöredeki ilk çağ yerleşmelerinin Hyde, Thebasa ve Arisama (Ardistama ya da Adristama) olduğu sanılmaktadır. Hyde bir ova kenti, Thebasa ise savunma amacıyla inşa edilmiş bir kaleydi. II. Selim'in Hyde kalıntıları üstünde kurduğunu Sultaniye, 19. yüzyıl sonlarında Konya vilayeti Merkez sancağına bağlı bir kaza merkeziydi.

1934'te adı Karapınar olarak değiştirilen kent, il merkezi Konya'ya 88 km uzaklıkta ve Konya-Ereğli karayolu üzerindedir. Kentteki başlıca tarihsel yapı II. Selim Külliyesi'dir(*).

Karapınar Belediyesi Cumhuriyet'ten önce kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 44.254; kent, 26.849.

Karapürçek, topraklarının bir bölümü Karadeniz Bölgesi, daha büyük bölümü Marmara Bölgesi sınırları içinde kalan, Sakarya iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Eskiden Akyazı'ya bağlı bir bucak olan Karapürçek, 16 Mayıs 1990 tarihli ve 3647 sayılı yasayla ilçe yapılmıştır.

Karapürçek (eskiden Akpürçek) Belediyesi 1973'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 13.473; kasaba, 3.211.

karar, hukuksal sonuç doğurmaya yönelik irade açıklaması. Geniş anlamda yasama, yürütme ve yargı kararlarıyla, hukuksal ilişki içindeki kişilerin iradelerinin aynı noktada birleşmesiyle ortaya çıkan irade açıklamalarını kapsar.

Yasama kararları, yasama meclisinin yasa kavramı dışında kalan işlemleridir. Biçimsel açıdan içtüzükler, iç işleyiş ilgilendiren idari nitelikli kararlar, başkanlık divanı kararları yasama hukukunun kaynakları arasında yer alır. Yürütmenin üçüncü kişilerin hukuki durumlarını etkileyen işlemlerine idari karar denir. Yargı kararları, mahkemelerin yargılama sürecinin içinde ya da sonunda uyuşmazlığın çözümüyle ilgili olarak verdiği kararlardır.

Tüzel kişiliği olan kurum, dernek ve ticari şirket gibi toplulukların yetkili organlarının hukuksal sonuç yaratan işlemleri de karar kavramıyla ifade edilir.

karar düzeltme, üst derece mahkemesinin kesinleşmiş yargı kararlarının bu mercilerce yeniden incelenerek hataların düzeltilmesini sağlayıcı olağanüstü kanun yolu. Hukuk ve ceza yargılaması hukuku dallarında Yargıtay'ın, idari yargılama usulü dalında Danıştay'ın verdiği kararlar için öngörülmüştür.

Hukuk ve idari yargılama usullerinde karar düzeltme yoluna şu nedenlerle başvurulabilir: Kararın esasına etkisi olan iddia ve itirazların kararda kısmen ya da tamamen karşılanmamış olması; kararda birbirine aykırı fıkralar bulunması; kararın usul ve yasaya aykırı bulunması; temyiz incelemesi sırasında hükmün esasını etkileyen belgelerde hile ve sahtekârlığın ortaya çıkmış olması. Ceza yargılaması usulünde ise karar düzeltme temyiz dilekçesi, layiha ve tebliğ-namede ileri sürülen bir hususun ya da esas hükme etkili noksan ve hataların temyizde göz önüne alınmaması durumunda söz konusu olabilir.

Kararın düzeltilmesi kural olarak bir kez istenebilir. Danıştay içtihatlarında, düzeltme isteminin kabul edilerek kararın kaldırılması ve yeni bir kararın verilmesi durumunda, yeni karara karşı düzeltme yoluna gidilebileceği kabul edilmiştir. Kararın düzeltilmesi yoluna hukuk yargılama usulü ve idari yargılama usulü dallarında davanın tarafları, ceza yargılama usulü dalında ise başsavcı tarafından başvurulabilir. Başsavcılık karar düzeltme yoluna kendiliğinden ya da yerel savcılıkların ve ilgililerin başvurusu üzerine gider. Başsavcılık başvurusu için bir süre söz konusu değildir. Cezanın yerine getirilmesinden sonra da bu yola başvurulabilir. İlgililerin başvurularında ise ceza davaları için bir aylık, hukuk davaları ve idari davalar için de 15 günlük süre öngörülmüştür.

karar kuramı, istatistikte, genel karar probleminin belirlenip çözülmesine ilişkin kuram ve yaklaşım yöntemi. Böyle bir problem şunlardan oluşur: 1) Bir olanaklı başlangıç durumları kümesi, 2) gerçekleştirilebilecek deneyleri içeren bir küme ile her deneyin olanaklı ve karar vermeye hazırlayıcı nitelikte bilgi veren sonuçlarından oluşan bir küme, 3) yapılan deneylere ve bunların sonuçlarına göre gerçekleştirilebilecek eylemler kümesi ile bu eylemlerin olanaklı sonuçlarını içeren ve olanaklı her başlangıç koşuluna belli bir sonucun atanmış olduğu bir küme. Problem, sonuç olasılıklarını deney ve eylem seçimlerine bağlı olarak belirlemek ve sonuç kümesine karar vericinin önceliklerine ya da önem

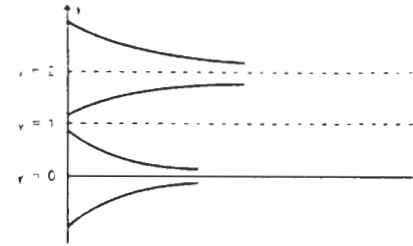
derecelerine dayanan bir yarar fonksiyonu atamak yoluyla çözülür. Problemin optimal çözümü, olanaklı her deneye yararı maksimum yapacak bir optimal eylem atayan bir optimal karar fonksiyonu ile bir optimal deneyin seçimini içerir.

karar perdesi bak. durak

karar problemi, matematikte ve biçimsel mantıkta, bir önermeler kümesi ele alındığında, bu kümeden herhangi bir önerme seçildikten sonra bu önerme için kesin "evet" ya da "hayır" yanıtı verecek bir algoritma(*) bulma problemi. Karar verme yöntemi, belirli kurallara göre oluşturulmuş ve art arda uygulanan sonlu sayıda adım içerir. Karar problemi terimi, özellikle, bir biçimsel sistemde(*), verilen herhangi bir "düzgün deyim"i(n) saptanmış kurma kurallarına göre üretilmiş deyim), sistemde bir teorem olarak kanıtlanabilir olup olmadığını belirleme yöntemleri anlamında kullanılır. *Ayrıca bak.* yinelenen fonksiyon.

kararlı dalga bak. durağan dalga

kararlılık, matematikte, bir sistemdeki küçük bir tedirginliğin sistemde büyük değişiklikler yaratacak bir etki oluşturmaması durumu. Bir diferansiyel denklemin(*) çözümlerinden biri $f(x)$ olsun; denklemin $x=0$ iken bir çözüme yeterince yakın olan başka

Kararlı ve kararsız çözümler

bütün çözümleri, x 'in bunu izleyen değerleri için de $f(x)$ 'e yeterince yakın kalıyorsa, bu fonksiyon kararlı olarak nitelendirilir. Eğer çözümler arasındaki fark, x arttıkça sifıra yaklaşıyorsa, çözüm "asimtotik olarak kararlı" olarak nitelenir. Bu iki özelliği de sağlamayan çözümler ise kararsız çözümlerdir.

Örneğin $y' = -y$ diferansiyel denkleminin $y = ce^{-x}$ çözümü asimtotik olarak kararlı bir çözümdür, çünkü herhangi bir c_1e^{-x} çözümü ile c_2e^{-x} çözümü arasındaki farkı oluşturan $(c_1 - c_2)e^{-x}$ ifadesi x arttıkça sifıra yaklaşır. Oysa $y' = y$ denkleminin $y = ce^x$ çözümü kararsız bir çözümdür, çünkü herhangi iki çözümün farkı $(c_1 - c_2)e^x$ ifadesiyle verilir ve bu fark, x arttıkça sınırsız olarak büyür. Bir diferansiyel denklemin hem kararlı hem de kararsız çözümleri var olabilir. Örneğin $y' = -y(1-y)(2-y)$ denkleminin $y=1, y=0, y=2, y=1+(1+c_1e^{-x})^{-1}$ ve $y=1-(1+c_2e^{-x})^{-1}$ olmak üzere beş çözümü vardır (*bak.* çizim). Bu çözümlerden $y=1$ dışındakiler kararlıdır, çünkü bunların hepsi (c sabitinin $x=0$ iken bu çözümlerin birbirlerine yeterince yakın olmasını sağlayan bütün değerleri için) ya $y=0$ ya da $y=2$ doğrularına yakınsarlar. Buna karşılık $y=1$ çözümü kararsızdır, çünkü bu çözüm ile buna yakın öteki çözümler arasındaki fark $(1+c_1e^{-x})^{-1}$ ifadesine eşittir ve bu fark x değişkeninin artan değerleri için (bu çözümler başlangıçta $y=1$ çözümüne ne kadar yakın olursa olsunlar) gittikçe artarak 1 değerine yaklaşır.

Çözümlerin kararlılığı fiziksel problemler için büyük önem taşır, çünkü matematiksel modelden (ölçümlerdeki kaçınılmaz olanaksız hataların yol açtığı) ufak sapmalar

çözümü büyük ölçüde etkiliyorsa, model oluşturan matematiksel denklemler sistemin gelecekteki davranışını doğru bir biçimde belirleyemeyecek demektir. Nüfus artışlarına ilişkin kestirimler bu olguya örnek olarak verilebilir; nüfus artışları $y = ce^{at}$ fonksiyonundan hesaplanır, oysa bu fonksiyon $y' = ay$ diferansiyel denkleminin kararsız bir çözümüdür. Bundan dolayı, nüfusun başlangıç olarak alınan sayıdaki değerinin (c) ya da üreme hızının (a) içerebileceği küçük hatalar (nüfusu etkileyen hesap dışı bir etken söz konusu olmasa bile) nüfus kestiriminde büyük sapmalara yol açar.

karasaban bak. saban

karasal gelgit, Yer'in, Güneş ve Ay'ın kütleçekimi etkisiyle biçim değişikliğine (deformasyon) uğraması. Karasal gelgit, denizlerdeki gelgitlere benzer. Yer, belirli bir esnekliğe sahip olduğundan biçim değiştirebilir; eğer hiç esnemez bir yapıysa idi, karasal gelgit olayı gerçekleşmezdi. Matematiksel olarak, karasal gelgitlerin çeşitli bileşenleri saptanabilir, ama fiziksel olarak bunlardan yalnızca dördü ölçülebilir büyüklüktedir; bunlar günlük Ay gelgitleri, yarım günlük Ay gelgitleri, günlük Güneş gelgitleri ve yarım günlük Güneş gelgitleridir. Günlük gelgitlerin süresi yaklaşık 24 saat (1 gün), yarım günlük gelgitlerinki ise 12 saattir (1/2 gün). Bu gelgitlerin gerçek genlikleri, Yer'in katı yüzeyinin düşey hareketi açısından yaklaşık 30 cm ya da daha azdır.

karasinek (Musca domestica), EV SİNEĞİ olarak da bilinir, *Diptera* (çiftkanatlılar) takımının *Muscidae* familyasından yaygın sinek türü. Yerleşim bölgelerindeki tüm sineklerin yüzde 90'ını bu sinekler oluşturur. Eskiden kentlerde halk sağlığını tehdit eden başlıca tehlikelerden biri olarak görülen karasinekler, çürümekte olan organik artıklar ve çöplerin biriktiği her yerde sorun oluşturmamayı sürdürmektedir. Renkleri genel olarak koyu boz, karın bölümleri kirli sarı lekeli ve göğüs bölümleri uzunlamasına siyah çizgilidir. Uzunlukları 5-8 mm arasında değişir. Bileşik gözleri yaklaşık 4'er bin petek gözün birleşmesinden oluşur. Yalayıcı emici ağız parçaları sokma özelliğinden yoksundur; ama yakın akrabaları olan baldırsokanların ağız parçaları delici yapıdadır. Karasinek pencere camı üstünde ya da tavanda rahatça gezinebilir. Bu yeteneği tınakların altında bulunan bez yapısındaki küçük yastıkların salgılarıyla oluşan yüzey gerilimi ve ayakların vakum yapma özelliği sağlar. Dişiler bir kerede 100'ün üstünde, yaşama boyunca 600-1.000 yumurta bırakır. İnce uzun ve beyazımsı olan bu yumurtalar 8-12 saat içinde çatlar. Yumurtalardan çıkan ve art arda deri değiştirerek 5-15 gün içinde yaklaşık 12 mm uzunluğa erişen larvalar 5 gün kadar süren pupa evresine girer. Başkalaşma geçirerek erişkin biçimini alan karasineğin başında gelişen bir kabarcık pupa kılıfını parçalamaya yarar. Bu yapı daha sonra körelir. Erişkin karasinekler birkaç hafta yaşar.

Karasinekler hastalığa neden olan milyonlarca mikroorganizmayı taşıyabilir. Bu nedenle sineklerin girmesi engellenemeyen çöplükler, pis sular ve mikroorganizmaların üremesine elverişli benzeri yerler sürekli ilaçlanarak denetim altında tutulmalıdır. Böcek ilaçları birkaç hafta süreyle karasinek üremesini engellemesine karşın bu kimyasal maddelere dirençli soyların çok geçmeden ortaya çıktığı da bilinmektedir.

karasu bak. glokom

Karasu, Marmara Bölgesi'nde, Sakarya iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 788 km² (1986) olan Karasu ilçesi doğuda Kocaali, güneyde Hendek, batıda, Ferizli ve Kaynarca ilçeleri, kuzeyde de Karadeniz ile çevrilidir.

Sakarya ilinin kuzey kesiminde yer alan ilçe toprakları genellikle hafif dalgalı alçak alanlardan oluşur. Karadeniz kıyısındaki düzlüklerin gerisinde hafif eğimlerle yükselen yamaçlar başlar. Bu yamaçların güneyinde ise, çok az dalgalı olan düzlükler uzanır. Türkiye'nin başlıca ırmaklarından biri olan Sakarya, Karasu kentinin batısında Karadeniz'e dökülür. Öbür önemli akarsu Karacasu'dur. Bu akarsular taşıdıkları alüvyonlarla vadi tabanlarında ve denize ulaştıkları kesimde bitkisel üretim açısından verimli düzlükler oluşturur. İlçedeki başlıca göller Acarlar, Akgöl ve Küçükboğaz'dır. Tatlı su ürünleri bakımından zengin olan bu göllerin çevresi, av ve tatil alanı olarak önemli bir turizm potansiyeline sahiptir. Acarlar Gölü çevresi ormanlarla kaplıdır.

İlçe, verimli toprakları, zengin su kaynakları ve ılıman iklimiyle önemli bir tarımsal üretim alanıdır. İlçe halkı bitkisel üretim, ormancılık ve balıkçılıkla uğraşır. Göllerin çevresindeki bataklıkların kurutulması tarım alanlarının genişletilmesi üretimin artmasını sağlamıştır. Sakarya Tarım İşletmesi'nin ilçe tarımında önemli bir yeri vardır. Başlıca tarım ürünleri mısır, fındık, buğday ve şeker pancarıdır. 1984'te meyve veren 11,5 milyon ağaçtan 19.542 ton fındık elde edilmiştir. Karadeniz kıyısındaki plajlar ile Küçükboğaz Gölü kıyısındaki dinlenme tesisleri ilçenin ilgi gören yöreleridir.

Bitinya, Roma, Bizans ve Selçuklu yönetimlerinde kalan Karasu yöresi 1322'de Orhan Bey (Gazi) tarafından Osmanlı topraklarına katıldı. Eskiden İncili adıyla anılan kent, 19. yüzyıl sonlarında müstakil İsmet mutasarrıflığının Kandıra kazasına bağlı bir nahiye merkeziydi. 1933'te ilçe merkezi oldu, 1954'te de il yapılan Sakarya'ya bağlandı.

Eskiden sıtma nedeniyle nüfus yitiren Karasu, Cumhuriyet döneminde bataklıkların kurutulması, Kafkasya ve Balkanlar'dan gelen göçmenlerin yerleştirilmesiyle toplumsal ve ekonomik bakımdan canlılık kazanmıştır. Fındık üretimi ve balıkçılık kent ile çevresinde önemli bir ekonomik etkinlik. Kent yakınındaki Sakarya'ya balıkçı tekneleri için doğal bir limandır. Küçük ölçekli tekne yapım yerleri olan kentin il merkezi Adapazarı'na uzaklığı 51 km'dir. Karasu Belediyesi 1933'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 47.973; kent, 14.500.

Karasu, Bilge (d. 1930, İstanbul), öykücü, roman yazarı ve çevirmen. Bireyin iç dünyasını ve korku, tutku, ölüm, baskı, inanç çatışması gibi konuları kendine özgü simgesel bir dille yansıtmıştır.

Şişli Terakki Lisesi'ni ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nü bitirdi. Bir süre Ankara Radyosu Dış Yayınlar Bölümü'nde çalıştı. 1962'de kazandığı Rockefeller Bursu'yla Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde araştırmalar yaptı. Türkiye'ye döndükten (1963) sonra Hacettepe Üniversitesi'nde uzman olarak görev aldı.

1950'de *Seçilmiş Hikâyeler Dergisi*'nde yayımlanan öyküleriyle adını duyuran Karasu, daha sonra *Forum*, *Dost*, *Türk Dili* gibi dergilerde yazdı. D. H. Lawrence'ın *The Man Who Died* (1931) adlı kitabının çevirisi *Ölen Adam*'la 1963 TDK Çeviri Ödülü'nü, *Uzun Sürmüş Bir Günün Akşamı* (1970, 1992) adlı kitabıyla 1971 Sait Faik Hikâye Armağanı'nı kazandı. İlk öykü kitabı *Troya'da Ölüm Vardı*'da (1963, 1985)

yeni biçim arayışlarına girdi, *Göçmüş Kediler Bahçesi* (1980, 1989) adlı yapıtında ise soyut bir anlatımı denedi. Yazıda öbür sanat dallarının olanaklarını da değerlendirmeye çalışan Karasu, dil ve biçim araştırmalarına girdiği yapıtlarını "öykü" yerine "metin" olarak adlandırmayı yeğledi. Öbür yapıtları, *Kismet Büfesi* (1982) adlı öykü kitabı, 1991'de Pegasus Ödülü'nü alan *Gece* (1985, 1992) adlı romanı ve yer yer bir gerilim romanı öğeleri taşıması açısından önceki yapıtlarından ayrılan son kitabı *Kılavuz*'dur (1990).

Karasu, Emanuel (d. Selanik - o. 1934, Trieste, İtalya), Yahudi asıllı Osmanlı siyaset adamı.

Selanik'te avukatlık yaparken İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girdi. Ustada-ı azamı olduğu "Makedonia Risorta" Mason locasıyla İttihat ve Terakki arasında ilişki kurdu ve locadan mali yardım alınmasını sağladı. II. Meşrutiyet'in ilanından (1908) sonra Selanik mebusu olarak Meclis-i Mebusan'a girdi. 31 Mart Olayı'nın (1909) ardından II. Abdülhamid'e tahttan indirildiğini bildiren kuruldı yer aldı. 1912'de yeniden Selanik'ten, 1914'te ise İstanbul'dan mebus seçildi. Aynı dönemde İttihat ve Terakki içinde etkin görevler aldı. Bu nedenle II. Meşrutiyet'in ilanı ile İttihat ve Terakki ikudlarının rolüne ilişkin İngiliz haberalara kaynaklarınca yapılan değerlendirmeler oldukça abartılıdır. I. Dünya Savaşı (1914-18) sırasında işe muvafıfliğine getirilen Karasu'nun bu görevi sırasında büyük çaplı yolsuzluklar yaptığı ve servetini de bu yolla edindiği ileri sürüldü. Mondros Mütarekesi (30 Ekim 1918) sonrasında İttihat ve Terakki'nin onde gelenleri savaş suçlusu olarak kovuşturmaya uğrayınca, gizlice İtalya'ya kaçtı. Trieste'ye yerleşerek İtalyan uyruğuna geçti ve yaşamının sonuna değin de orada kaldı.

Karasu-Aras Dağları, Doğu Anadolu Bölgesi'nin orta kesiminde, kesintisiz bir sırt oluşturan dağ sırası. Aynı doğrultuda, ama ters yönlere akan Fırat'ın kolu Karasu ile Aras ırmaklarını çok yakından izler. Batı-doğu doğrultulu bu dağ sırasına Karasu-Aras Dağları adının verilmesi I. Türk Coğrafya Kongresi'nde (1941) önerilmiş ve kabul edilmiştir. Resmi istatistikler Karasu-Aras Dağlarını Palandöken Dağı ile çevresindeki dar bir dağlık alan olarak tanımlar. Karasu-Aras Dağları coğrafyacılar açısından Karasu Irmağının dirseğinden Ağrı Dağına kadar uzanan dağ sıralarıdır. Bu dağlar batıda Uzunyayla'nın(*) doğusundan başlayarak, doğuda Ağrı Dağına kadar uzanır. Dağ sırası batıda, Karasu'nun dirseği dışında kalan Divriği kentinin güneyinde yüksekliği 2.700 m'yi aşan Divriği Dağlarıyla belirir. Karasu-Aras Dağlarının sürekli sıralarının asıl başlangıcı, Karasu dirseği içindeki Munzur Dağlarının doğusunda bir duvar gibi yükselen Mercan Dağlarıdır (3.463 m). Daha doğuda Bağırpaşa (3.293 m) ve Palandöken (3.176 m) dağları uzanır. Sakaltutan Dağı (2.402 m) ve Pasinler Ovasının güneyindeki Çakmak Dağıyla (3.063 m) devam eden sıra üzerinde daha doğuda Aşağıdağ (3.274 m) ve piramit biçimindeki kütlesiyle çok uzaklardan bile görülebilen Perli Dağı (3.231 m) yükselir.

Karasu-Aras Dağlarının batı ucu, Paleozoik (Birinci) Zamana (y. 570-225 milyon yıl önce) ve Mezozoik (İkinci) Zamana (y. 225-65 milyon önce) ait şist ve kalker gibi kıvrımlı tabakalardan oluşur. Doğuya doğru bu kıvrımlı tabakalar, Tersiyer (Üçüncü) Döneme (y. 65-2,5 milyon yıl önce) ait lav

ortusuyla kaplanmıştır. Sıranın doğu ucuna eklenen Ağrı Dağı kütlesi ise Kuvaterner (Dördüncü) Döneme (y. 2,5 milyon yıl öncesinden günümüze) ait bir sonmuş yarımadadır.

Karasu-Aras Dağları kuzey ve güneyde tektonik kökenli çokkunt alanı dizileriyle izlenir. Kuzeyde Erzincan-Tercan-Erzurum-Pasinler-Iğdır çokkunt alanı uzanır. Güneyde ise kuzeydeki kadar belirgin olmayan Elazığ (Uluova)-Palu-Muş çokkunt alanı dizisi yer alır. Doğu Anadolu Bölgesi'nin ülkenin batısındaki yerleşmelere bağlayan önemli kara ve demir yolları bu çokkunt alanı dizilerini izler.

Karasu-Aras Dağları ormandan yoksun ve çıplak görünümündedir. Dağların bazı kuytu köşelerinde lekeler halinde meşe kalıntılarına rastlanır. Egemen bitki örtüsü olan dağ stepleri ile dağ çayırları hayvancılık bakımından önem taşır.

Karasu-Aras Dağlarının yüksek kesimlerinde eski buzulların aşındırması sonucunda oluşmuş yüzey şekillerine rastlanır. Munzur Dağlarındaki buzyalakları ve buzyalığı gölleri buna örnektir. Erzurum kentine yakın olan Palandöken Dağında kış sporları yapılan bir tesis vardır.

karasu humması, SİTMA HEMOGLOBİNURİSİ olarak da bilinir. Sıtma hastalığının en tehlikeli sonuçlarından biridir. Hemen her zaman *Plasmodium falciparum* parazitiinin yaptığı enfeksiyon sırasında görülür. Ölüm oranı oldukça yüksek olan karasu hummasının başlıca belirtileri nabızın hızlanması, yüksek ateş ve titreme, aşırı halsizlik, hızla gelişen kansızlık ve idrarın siyah ya da koyu kırmızı renkte gelmesidir (hastalık adını idrarın bu renginden alır). İdrarın bu özel rengi, plasmodium parazitiinin hastanın kanında çok sayıda alyuvaryı yıkıma uğratması sonucu açığa çıkan büyük miktarda hemoglobine bağlıdır. Alyuvaryları ileri derecede azalan hastalarda kansızlık belirtileri başlar. Kan pigmentlerinin kan serumunda serbest olarak bulunması nedeniyle hastalığın erken dönemlerinde sarılık görülür.

Karasu humması sıtma hastalığının daha çok Afrika ile Ortadoğu ve Uzakdoğu'da görülen ender bir sonucudur. Hastalığa yakalanma tehlikesi en yüksek olanlar salgın bölgelerinden gelen asızsız göçmenlerdir. Karasu hummasının belirtileri en çok, hasta salgın bölgesinde en az altı ay yaşadıkten ve en az dört sıtma nöbeti geçirdikten sonra görülmeye başlar. Karasu hummasının tedavisi mutlak yatak istirahati ve tam kan nakline dayanır, ama bu önlemlere karşın yüzde 25-50 oranında ölümler sonuçlanır.

Karasu Irmağı, Doğu Anadolu Bölgesi'nde akarsu. Toplamı uzunluğu 460 km'dir. Fırat'ın en uzun kolu olması nedeniyle, birçok kesimde yöre halkı tarafından Fırat adıyla anılır. Bazı Batı kaynaklarında da "Batı Fırat" olarak geçer.

Karasu, Erzurum Ovasının kuzey ve kuzeydoğusundaki dağlardan inen suların birleşmesiyle oluşur. Dümlü Dağından çıkan Dümlü Suyu, başlangıcı kolu olarak kabul edilir. Geçmişte alüvyonlu Erzurum Ovasında akarken oluşturduğu bataklık ve sazlıklar, 1949-53 arasındaki çalışmalarla kurutulmuştur. Erzurum Ovasından batıya doğru ilerleyerek Aşkale onunden geçtikten sonra dağlar arasında açtığı dar ve derin bir vadiye girer. Aşkale ile Tercan ovaları arasındaki kesiminde keskin dirsekler yaparak önce güneye, sonra gene batıya yönelir. Bu arada doğudan (soldan), Tercan Ovasının sularını toplayan ve üzerinde Tercan

Barajı kurulmuş olan Tuzla Suyunu alır. Daha sonra gene dar ve derin bir vadi olan Sansa Boğazından geçerek ve Tanyeri istasyonu yakınlarından Erzincan Ovasına çıkar. Erzincan Ovasında sık sık değiştirdiği yatağında akarken kuzeyden ve güneyden gelen bazı küçük dereleri alır. Bunlardan en önemlisi, ovanın güneydoğusundan gelen ve Girlevik Çağlayanından(*) dökülen suları da taşıyan Çencige (Çağlayan) Deresidir.

Erzincan Ovasından çıkan Karasu Irmağı, önce Kemah Boğazına, Kemah ile İliç arasında da Atma Boğazına girer. Bu dar boğazların bazı kesimlerinde yüzlerce metre yüksekliğinde, duvarı andıran kayalıklar arasında akar. Irmak vadisini izleyen Sivas-Erzurum demiryolu bu sarp boğazları sık aralıklı tünel ve köprülerle geçer. Karasu, İliç önderinden geçerek batıya doğru akarken birdenbire sert bir dirsekle güneye döner ve bu dönüsten hemen sonra batıdan (sağdan) gelen Çaltı Suyunu alır. Dar ve dik Sandık Boğazının ardından Kemaliye önderine ulaşır. Daha ileride kuzeybatıdan (sağdan) Arapkir Suyunu alır. Keban kentinin 10-12 km kadar kuzeyinde Murat Irmağıyla birleşerek Fırat Irmağını oluşturur. Günümüzde ırmakların birleşme noktası Keban Baraj Gölünün suları altında kalmıştır. Çok girintili çıkıntılı kıyıları olan Keban Baraj Gölü, dar bir körfez biçiminde Kemaliye önderine, hatta Sandık Boğazına kadar sokulur.

Karasu, kar ve yağmur suları ile beslenir. Nisan ve mayısta en yüksek düzeye ulaşan suları, yaz sonunda alçalır. Uzun yıllar boyunca Kemah Boğazında ölçüm yapan istasyonun verilerine göre Karasu Irmağının ortalama debisi 81 m³/sn'dir. Gözlem süresi içinde saptanan en çok debi 1.159 m³/sn, en az debi ise 13,6 m³/sn'dir.

karasuları, uluslararası hukukta bir devletin kıyılarına bitişik olan ve o devletin kara toprakları üzerindeki yargı yetkisine giren deniz parçası. Bütün ulusların kullanımına sunulmuş açık denizlerden ve ulusal topraklarla çevrili göller, belli koy ya da halicler gibi iç sulardan farklı bir hukuki rejime tabidir. Karasularının dış sınırı ülke sınırını oluşturur.

Karasuları kavramı, tarihsel olarak, modern uluslararası hukukun biçimlenmeye başladığı 17. yüzyılda denizlerin statüsü konusunda yürütülen tartışmaların ürünüdür. Önceleri denizin doğası gereği herkesin kullanımına açık olması gerektiği öğretisinin benimsenmesine karşın, birçok uzman pratik sorunlardan hareketle bir kıyı devletin, topraklarına bitişik sularda bazı yargısal yetkilere sahip olması gerektiğini önc sürmeye başladı. Bu konuda iki farklı görüş ortaya çıktı. Birinci görüş yargı yetkisi alanının top atışı menziliyle, ikinci görüş ise kıyıya eşit uzaklıkta bir şeritle belirlenmesini savundu. 18. yüzyılın sonlarına doğru bu iki görüşün sahipleri, 3 deniz mili (1 deniz fersahı ya da 3,45 kara mili [5,5 km]) gibi sabit bir genişlik üzerinde uzlaşmaya vardı. ABD 1793'te 3 deniz mili kuralını benimsemişti. 19. yüzyılda başka kıyı devletlerinin de aynı sınırı tanımasına karşın, 3 deniz mili hiçbir zaman uluslararası hukukun tartışmasız bir kuralı düzeyine erişecek ölçüde evrensel bir kabul görmedi.

Tarihsel gelişim içinde karasuları kuşağının, üzerindeki hava sahası, deniz yatağı ve toprakları alanıyla birlikte kıyı devletin egemenliğine tabi olduğu yolunda genel bir görüş birliği sağlandı. Kıyı devletin yetkileri yalnızca yabancı gemilerin zararsız geçi-

şi durumunda sınırlandırıldı. Bu hak, yabancı devletlere ait ticaret gemilerinin, kıyı devletin kamu düzenine ve güvenliğine zarar vermeden karasularından geçmesine olanak verir. Zararsız geçiş hakkı dalmış durumdaki denizaltılarla uçakların geçişini ve balıkçılık yapma hakkını kapsamaz.

Kuşağın genişliği konusunda, her devletin en az 3 deniz miline kadar sınır belirleme hakkı olduğu noktası dışında, evrensel bir uzlaşmaya varılamadı. 1960'larda ve 1970'lerde 12 deniz milini yeni bir sınır olarak benimseme eğilimi güçlendi; bu görüşü savunan devletlerin sayısı başta Çin, Hindistan, Meksika, Pakistan, Mısır ve Sovyetler Birliği olmak üzere 40'a ulaşyordu. Buna karşılık 12 deniz milini aşan talepler konusunda yaygın bir muhalefet gelişti.

Kıyı devletleri, karasularından ayrı olarak, bu sulara bitişik olan açık denizde belirli özel amaçlara yönelik olarak sınırlı bir yargı yetkisi kullanabilecekleri bölgeler de belirleyebilirler. Karasuları sınırının 6-12 deniz mili ötesindeki sular genellikle kıyı devletin gümrük ve sağlık konusundaki düzenlemelerinin uygulama alanı içine alınır. Bu bölgeler bazen balıkçılığı koruma ya da güvenlik amacıyla kurulur.

1945'ten sonra birçok devlet karasuları dışında zengin doğal kaynakları barındırma olasılığı bulunan kıta sahanlıkları üzerinde de hak iddia etmeye başladı. Kıyı devletine ait kara topraklarının uzantısını oluşturan kıta sahanlığına ilişkin iddialar, açık deniz rejimini etkilemediğinden, başka devletlerin pek az muhalefetiyle karşılaştı. Ama Şili, Ekvador ve Peru gibi devletlerin sularındaki yetki alanlarını kıyıların 200 mil açığına kadar genişletme girişimleri, yaygın protestolara yol açtı.

1958'den sonra değişik tarihlerde Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Konferansı(*) adı altında düzenlenen bir dizi uluslararası toplantı, oteki konuların yanı sıra karasularına ilişkin bazı sözleşmelerin imzaya açılmasıyla sonuçlandı. Bu belgelerden biri olan 1958 tarihli Karasuları ve Bitişik Bölge Sözleşmesi 1964'te yürürlüğe girdi ve 1970'e değin 40 kadar devlet tarafından resmen onaylandı. Daha kapsamlı bir belge olan Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi (1982) ise 119 devlet tarafından hemen imzalandı.

Türkiye'de geçmişte gümrük ve güvenlikle ilgili bazı yasalarda karasularına ilişkin hükümler yer almakla birlikte, konuyla doğrudan ilgili ilk yasal düzenleme 15 Mayıs 1964 tarihli ve 476 sayılı Karasuları Kanunu'dur. Bunun yerini alan 20 Mayıs 1982 tarihli ve 2974 sayılı yeni Karasuları Kanunu, önceki yasaların aykırı hükümlerini de yürürlükten kaldırmıştır. Türk karasularının genişliğini 6 deniz mili olarak saptayan Karasuları Kanunu, Bakanlar Kurulu'na belirli denizler için, o denizle ilgili bütün özellikleri ve durumları göz önünde bulundurmak ve hakkaniyet ilkesine uygun olmak koşuluyla karasularının genişliğini 6 deniz milinin üzerine çıkarma yetkisi vermiştir.

Karataş, Akdeniz Bölgesi'nde Adana iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Yüzölçümü 1.292 km² olan Karataş ilçesi kuzeyde Seyhan ve Yüreğir, kuzeydoğuda Ceyhan, doğuda Yumurtalık ilçeleri, güneydoğu, güney ve batıda Akdeniz, kuzeybatıda da İçel ilıyla çevrilidir.

İlçe toprakları, Adana ilinin Akdeniz'e doğru çıkıntı yapan en güney kesiminde yer alır. Çukurova'nın(*) bir parçası olan bu topraklar, tümüyle ovalıktır. İlçenin Akdeniz kıyısında doğal kumsallar uzanır. Batıda Seyhan Irmağı, doğuda da Ceyhan Irmağı ilçenin doğal sınırını çizer. Kıyıda kum

setleriyle deniz arasında lagünler oluşmuştur. Bunlar, doğudaki Akyayan ve Koka-rot, ortadaki Akyatan, batıdaki Tuz gölleri- dir. Sığ ve suları tuzlu olan bu lagünlerin çevresi bataklıklarla kaplıdır.

İlçe ekonomisi, tahıl ve pamuk tarımı ile balıkçılık ve turizme dayanır. İl buğday üretiminde dördüncü, çığit ve pamuk üretiminde üçüncü sırada yer alan Karataş ilçesinde turuncuğil üretimi de yüksek düzeydedir. Bazı lagünlerde kurulan dalyanlarda balıkçılık yapılır. Karataş kıyıları önemli bir turizm potansiyeline sahiptir. Kasabaya 2 km uzaklıkta Kumluk orman içi dinlenme yeri kurulmuştur.

İlkçağda bugünkü Karataş kasabasının yakınlarında Mallos kenti vardı. Surlarla çevrili Magarsos kenti ise, Mallos'un güneybatısında kurulmuş. Çukurova'nın ilk liman kentiydi. İskender döneminde Magarsos yakınlarında kurulan kentin yapımında kullanılan taşların renginden dolayı yerleşmeye Karataş adının verildiği sanılmaktadır. Önemli bir gelişme gösteremeyen ve İskeleköy adıyla da anılan yerleşme 1928'de bucak merkezi, 1957'de de ilçe merkezi yapıldı.

İlçenin güney kesimindeki kıyıda yer alan kasaba, çevresindeki bataklık alanlarının kurutulmasıyla gelişmeye başlamıştır. İl merkezi Adana'ya 50 km uzunluğundaki bir karayoluyla bağlanan Karataş kasabası ilin Yumurtalık'tan sonra ikinci önemli iskelesidir. Akdeniz kıyısı boyunca uzanan doğal kumsallarda kamu ve özel sektör kuruluşlarına ait çok sayıda otel, motel ve dinlenme tesisi vardır.

İlçede bulunan antik Magarsos liman kentinin kuzey kesiminde surlar, liman tarafında da kale ile tiyatro, Athena Tapınağı, kilise, hamam, lahit ve sarnıç kalıntıları vardır. Kentin ortaçağda yıkılan kalesi daha sonra Abbasiler tarafından onarılmıştır. Osmanlı yapısı Karataş Hanı (1782), büyük ölçüde yıkıntı durumundadır.

Karataş Belediyesi 1957'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 26.450; kasaba, 9.025.

Karataş-Semayük, BOZHÖYÜK olarak da bilinir, Antalya'nın Elmalı ilçesinin 7 km kadar doğusunda yer alan höyük. 1963'te ABD'li arkeolog Machteld J. Mellink'in başlattığı kazılarda Tunç Çağının II. ve III. evrelerinde burada oturulduğu saptanmıştır. Bu dönemlerden kalan çanak çömleğin, Göller yöresi ve Troya çanak çömleğiyle benzerlik göstermesine karşın, güçlü yerel özellikleri vardır. Bunlar arasında kırmızı astarlı, parlak perdeli, gaga ağızlı testilerdeki beyaz renkli dairesel desenler ilginçtir.

Basit taş temeller üstündeki kerpiç duvarlı yapılar büyük olasılıkla düz damlıydı. İlk Tunç Çağının II. evresine ait yerleşmenin merkezinde kalıntıları ortaya çıkartılan anısal yapının önünde yer alan geniş avlu ahşap kazıklarla ve çamurla oluşturulmuş bir çitle çevrilidir. Höyüğün 200 m kadar güneyinde ortaya çıkartılan mezarlıkta yalnızca küpmezarların olduğu saptanmıştır. Bunların hemen yanında maden takılar, çeşitli aletler ve mermerden stilize kadın figürleri gibi mezar armağanları bulunmuştur. Ele geçen ağırşak ve tezgâh ağırlıklarından, yerleşmede dokumacılık yapıldığı, hayvan ve tahıl kalıntılarından da insanların yaşamlarını tarım ve hayvancılıkla sürdürdükleri anlaşılmaktadır.

karatavuk bak. kara bakal

Karatay, Fehmi Ethem (d. 5 Ekim 1888, İstanbul - ö. 20 Ocak 1968, İstanbul), meslek eğitimi görmüş ilk Türk kütüphaneci. Mekteb-i Sultani'yi (1908) ve Sanayi-i Nefise Mektebi'nin Mimarlık Bölümü'nü

bitirdi. I. Dünya Savaşı'nda İngilizlere tut-sak düştü; iki yıl Hindistan'da Bellary Kampı'nda kaldı. Türkiye'ye döndükten (1920) sonra çeşitli okullarda Fransızca öğretmenliği yaptı. 1925'te Darülfünun'da kütüphane müdürlüğüne atandı. Bu görevi sırasında Fransa'da kütüphanecilik öğrenimi gördü. 140 bin basma ve yazma yapıtın fiş katalogunu hazırlattı; İstanbul kütüphanelerindeki memurlara bir dizi konferans verdi. Bu, Türkiye'de bilinen ilk kütüphanecilik kursudur. Karatay 1937'de Eserleri Muhafaza Encümeni üyeliğine seçildi. 1953'te İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi müdürlüğünden emekli oldu. Sonraki yıllarda Dolmabahçe Sarayı ve Ankara'daki Cumhurbaşkanlığı Köşkü kütüphanelerini düzenledi ve kataloglarını hazırladı. Son görevi Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'ndeki yazma yapıtların sınıflandırılıp kataloglarının hazırlanmasıydı. Başlıca yapıtları arasında, kütüphanecilik derslerinin notlarından oluşan *Kütüphanecilik* (1925), *Kitabiyat* (1925), *Tasnif-i Aşari Kavaidi* (1925) ve *Alfabetik Katalog Kaideleri* (1941) vardır.

Karatay Han, Kayseri'de, eski Kayseri-Malatya yolu üzerinde, Elbaşı'nın 4 km kadar güneyindeki Karadayı köyünde Selçuklu kervansarayı. Celaleddin Karatay tarafından 1240/41'de yaptırılmıştır. Ortası avlulu kare planlı bir bölümle, buranın ana eksenini üzerinde ve kuzey duvarına bitişik dikdörtgen planlı kapalı bir bölümden oluşur. Her iki bölümün de beden duvarları köşelerde birer, her cephenin ortasında da ikişer dayanak kulesiyle sağlamlaştırılmıştır. Avlulu bölümün duvarları sağdır; kapalı bölümün iki uzun duvarında az sayıda mazgal pencere vardır. Hana güney duvarının ortasındaki taçkapıdan girilir. Basık kemerli kapı, kavsarası mukarnaslarla doldurulmuş penci kemerli taçkapı nişinin içindedir. Kapının arkasındaki sivri tonozlu giriş eyvanından geçilerek avluya ulaşılır. Bu eyvanın solundaki küçük mekânlardan çapraz tonozla örtülü olanı türbedir. Sağda ise kubbeli mescit vardır. Mescidin sağında, ucu avluya açılan dar bir koridordan hanın bütün güneydoğu köşesini kaplayan hama-ma geçilir.

Avlunun sağ (doğu) kenarında sivri tonozlarla örtülü, ince uzun hücreler sıralanmıştır; bunlar doğrudan avluya açılır. Sol kenarda ise avluya paralel iki sıra kare ayak yer almaktadır. Bunlar avluya dik yonde uzanan sivri tonozları taşımaktadır.

Kuzey kenarının ortasında kapalı bölümün daha yalın düzenlenmiş taçkapısı yer alır. Bu mekân altışar ayaklı dört sıra ile beşe bölünmüştür. Ortadaki iki sıra oturan ve giriş kapısından karşı duvara kadar uzanan bir sivri tonoz buraya bir orta sahin görünümünü kazandırır. Yanlardaki bölmeler ise bu sahna dik sivri tonozlarla örtülmüştür. Orta sahnin tam ortasında sekizgen bir karnak üstünde yükselen kubbe, dışarıda sekizgen piramit biçimli taş bir külahla örtülmüştür.

Karatay Medresesi, Konya'da Alaeddin Tepesinin kuzey eteğinde, kapalı avlulu, tek eyvanlı Anadolu Selçuklu medresesi. Yazıtına göre Celaleddin Karatay tarafından 1251/52'de yaptırılmıştır. Planı yaklaşık 26 m x 33 m boyutlarında bir dikdörtgen biçimindedir. Taçkapısı bu dikdörtgenin doğuya bakan dar kenarında, ama Anadolu Selçuklu medreselerinin çoğunda olduğu gibi ortada değil, sol köşeye yakındır. Yapı kütesinden hafifçe ileriye çıkan taçkapının iki renk mermerle kaplı cephesi oyma ve kabartmalarla bezelidir. Kapı nişinin üstündeki penci kemer, birbiri içinden geçen

küçük beşik kemerler biçiminde düzenlenmiş iki renkli bir bordürle çevrilidir. Tepesinde ve iki kenarında üç kabanarın yer aldığı, kavsarası mukarnas sıralarıyla doldurulmuş bu kemer, kapı nişinin köşelerindeki burmalı iki gömme sütuna oturur. Bu sütunların iki yanında kalan alanlar, kabartma gamalı haç örgeleriyle bezelidir. Kapı boşluğunun üstü, az rastlanan bir uygulama

Karatay Medresesi'nin taçkapısı, 1251/52, Konya
Nezih Başgeçen

olarak düz kemerle geçilmiştir. Bu kemerin taşları da iki renkli ve geçmelidir.

Taçkapıdan, yapının güneydoğu köşesindeki kare planlı bir mekâna girilir. Bu mekânın, zamanında kubbeyle örtülü olduğu anlaşılmaktadır. Sağ dipte ki bir kapıdan, medresenin gene kare planlı orta mekânına geçilir. Burası yaklaşık 12 m çapında bir kubbeyle örtülmüştür. Köşelerde kubbeyle geçiş, yelpaze biçiminde düzenlenmiş beşer üçgenle sağlamıştır. Kubbenin tepesindeki boşluk, sonradan bir aydınlık feneriyle kapatılmıştır. Bunun altına gelen yerde döşemede bir havuz vardır.

Sağ ve sol (kuzey ve güney) yandaki hücreler yıkık olduğu için bunlara açılan kapılar örülerek kapatılmıştır. Orta mekânın dördüncü (batı) kenarında teğet kemerli büyük eyvan yer alır. Bunun iki yanında, yapı kütesinin güneybatı ve kuzeybatı köşelerine gelmek üzere kare planlı iki mekân daha vardır. Güneybatıdaki türbedir ve kubbeyle örtülmüştür. İzler kuzeybatıdaki-nin de zamanında kubbeyle örtülü olduğunu göstermektedir. Taçkapısının kenara yerleştirilmiş olması dışında yapı bütünüyle simetrik planlıdır. Bu düzene bakılarak, bugün tümüyle yıkık olan kuzeydoğu köşesinde de özgün durumda kubbeyle örtülü, kare planlı bir mekânın yer aldığı düşünülebilir. Bu durumda yapı, dört köşesinde de kubbe bulunan sayılı medreselerden biri olarak belirmektedir.

Karatay Medresesi'nin önemli bir yanı da, özellikle orta mekânında ve eyvanında toplanmış olan bezemelerdir. Mozaik çini tekniğiyle yapılmış, turkuvaz ve lacivert renkli bu bezemeler kapıların çevresini, kemerlerin üstünü, geçiş üçgenlerini, kubbenin ve eyvan tonozunun içini bütünüyle kaplar. Köşelerdeki beşer üçgenin içleri, peygamberin ve dört halifenin adlarının küfi yazıyla ve bir doku oluşturacak biçimde tekrarlanarak yazılmasıyla doldurulmuştur. Kubbenin içi de dört sıra halinde dizilmiş ışın saçan güneş örgeleri ve bunların arasını dolduran geometrik geçmelerle bezenmiştir.

1955'te onarılan Karatay Medresesi bugün Seramik Müzesi olarak kullanılmaktadır.

karate (Japoncada "boş el"). tekme atma, yumruk vurma ve kapanarak savunmaya dayalı silahsız dövüş. Vurma anında, toplanabilen bütün bedensel gücü vurma noktasında yoğunlaştırmaya ağırlık verir. Eller, ayagın parmaklarla taban arasındaki bölüme, topuk, onkol, diz ve dirseklerle vuruş yapılır. Usta bir karateci 5-10 cm kalınlığında çam tahtasından blokları çıplak el ya da ayak vuruşuyla kırabilir. Ama zamanlama, taktik ve ruh hali de (konsantrasyon) en az fiziksel güç kadar önem taşır.

Karate sporunda ve idman maçlarında (*kumite*) darbe ve tekmelerin rakibe 3-4 cm'den fazla yaklaşmaması uygun görülür. Karate sporunda karşılaşmalar, taraflardan

Bir karate karşılaşması
Ken Buzarı

birinin "geçerli" vuruş puanı alamaması durumunda üç dakika sürer; bu sürenin sonunda hakemler kimin yendiğine karar verir. Ayrıca, tek bir yarışmacının önceden belirlenmiş bir dizi savunma ve karşı saldırı hareketini karşısında birkaç rakip varmış gibi yaptığı karşılaşmalar da (*kata*) düzenlenmektedir. Bunlarda yarışmacılara jimnastikteki gibi bir hakem kurulunca puan verilir.

Doğu'da karatenin gelişmesi yüzyıllar sürdü. 17. yüzyılda Okinawa'da, büyük olasılıkla silah taşımalarına izin verilmeyen kişilerce sistemleştirildi. 1920'lerde Japonya'ya girdikten sonra teknik ve eğitim yöntemleri birbirinden biraz farklı çeşitli okul ve sistemler ortaya çıktı. Doğu'ya özgü obür dövüş disiplinlerinde olduğu gibi karatede de zihinsel yaklaşım, karşılaşma öncesinde ve sonrasında özel selamlaşma gibi saygı gösterileri, özel giysiler ve kuşak rengiyle belirtilen karmaşık derecelendirme sistemi büyük önem taşır. Bazı teknikler oteki dövüş stillerindeki tekniklerle aynıdır. Karşılaşmalar 8 m x 8 m boyutlarındaki bir alanda yapılır.

Türkiye'ye karate 1962'de judoyla birlikte girdi. Hakkı Koşar'ın çabalarıyla 1960'ların sonlarında gelişmeye başladı. 1977'de Amatör Karate Organizasyonu kuruldu. 1982'de Judo Federasyonu'na bağlandı. Türk karateciler özellikle son yıllarda uluslararası karşılaşmalarda önemli başarılar elde ettiler. 1989'da ilk Avrupa şampiyonluğu, 1991'de ise ilk Dünya şampiyonluğu kazanıldı.

Karatepe, Adana'nın Kadirli ilçesinin güneydoğusunda, Ceyhan Irmağı kenarındaki Karatepe'nin (175 m) üstünde geç Hitit dönemi yerleşmesi. Eski adı Asitavanda

olan ve Aslantaş olarak da adlandırılan Karatepe'deki araştırmalar 1947'de U. Bahadır Alkım ile H. T. Bossert'in başkanlığındaki kazılarla başladı; halen Halet Çambel yönetiminde ve restorasyon çalışması ağırlıklı olarak sürmektedir.

Karatepe yerleşmesi, uzunluğu 1 km'yi bulan, yer yer 3-4 m kalınlığında, taştan bir

tasarımını mimar Turgut Cansever'in yaptığı, çevresi açık, çıplak betondan saçaklar altında korunmaktadır.

Karatepe-Aslantaş Milli Parkı, Akdeniz Bölgesi'nin doğu kesiminde, tarihsel, arkeolojik ve doğal değerlerin korunması amacıyla oluşturulmuş park. Adana iline bağlı Kadirli ilçesinin güneydoğusunda, Geç Hitit yapı kalıntılarının da bulunduğu 7.715 hektarlık alan 29 Mayıs 1958'de ulusal park olarak ayrılmıştır.

Ceyhan Irmağının batısındaki Karatepe köyünde de içine alan park alanı, bitki örtüsü ve yabanıl hayvan varlığı bakımından zengindir. Alçak kesimlerde makiler, ormanlarda meşe ve kızıl çamlar geniş yer tutar. Yabandomuzu, tilki, çakal, kurt, sansar, tavşan, kirpi ve karacanın yanı sıra keklik, turaç, doğan, ağaçkakan ve kartal ulusal parktaki yabanıl hayvanlardır. Üzerinde

Karatepe'de Güney Kapısı'ndaki bir ortostatta şölen sahnesi, Kadirli, Adana
Halet Çambel'in izniyle Reha Günay

savunma duvarıyla çevrilidir. Belirli aralıklarla yerleştirilmiş 28 tane dörtgen planlı burçla güçlendirilmiş bu duvar yaklaşık 5 km'lik bir alanı çevreler. İçkale olarak nitelenen alanı çevreleyen savunma sisteminde, güneyde (yukarı) ve kuzeyde (aşağı) iki anıtsal giriş yapısı vardır. Tepenin yamaçlarındaki bu girişlere rampalarla ulaşılır.

Karatepe'de üç katın bulunduğu saptanmıştır. Bunlardan İÖ 10. ve 9. yüzyıllara tarihlenen basit çit-evlerin yer aldığı en eskisinin, Asurların Hilakku adını verdikleri vahşi dağ kabilelerine ait olduğu sanılmaktadır. Obür iki kattaki yapılar, taş temeller üstünde kerpiç duvarlarla oluşturulmuştur. İÖ 8. yüzyıla tarihlenen ve savunma sistemi ile çağdaş olan bu katlarda hilani(*) planında yapılmış bir saray kalıntısı ile yukarı girişin doğu kesiminde yer alan bir tapınak kalıntısı ortaya çıkarılmıştır. Son kattaki yapıların, Asurların Kue adını verdikleri Danuna kent-devleti kralı ve büyük olasılıkla Avarikus'un (Asurca Urki) ardılı Asitavandas'a ait olduğu anıtsal kent kapılarındaki yazıtlardan saptanmıştır.

Karatepe'nin en ilginç yanı iki giriş kapısının da kabartmalı ve yazıtlı ortostatlarla(*) bezenmiş olmasıdır. Ayrıca bu kapılara, kenti korumaları amacıyla proton biçiminde işlenmiş sfenks ve aslanlar da yerleştirilmiştir. Koyu renkli gözenekli bazalttan ortostatların üstündeki alçak kabartmalarda Hitit öğelerinin yanında Asur, Mısır ve Fenike sanatının etkileri de görülür. Kabartmalarda asker, oturan ya da ata binen kraliçe gibi çeşitli insan figürleri, av, müzik, oyun, şölen sahneleri, araba ve büyük gemi betimlemeleri işlenmiştir. Figürler genellikle aynı çizgi üzerinde sıralanmış olup profilden gösterilmiştir. Mısır tanrısı Bes cepheden işlenmiş tek figürdür.

Ortostatların üstündeki yazıtlar iki dildedir. Girişin sağındakiler Hitit hiyeroglifiyle, solundakiler de Fenike dilinde yazılmıştır. Bu ortostatlar Karatepe'nin bulunmasından önce çözülmemiş olan Hitit hiyeroglif yazısının okunabilmesinde büyük rol oynamıştır.

Karatepe'de ele geçen çeşitli yapıtlar onarılmış ve Halet Çambel'in girişimleriyle kazı yerinde kurulan Karatepe Açık Hava Müzesi'ne (1957) konmuştur. Bu müze Türkiye'deki ilk açık hava müzesidir ve yapıtlar,

Karatepe Açık Hava Müzesi'nde aslan heykelleri, Kadirli, Adana
Halet Çambel'in izniyle Reha Günay

Aslantaş Barajı kurulan Ceyhan Irmağında sazan ve yayınbalığı bulunur.

Karatepe'de(*) yapılan arkeolojik kazı çalışmalarında Hititlerden kalma surlarla çevrili bir yerleşme ile bir yazlık sarayın kalıntıları ortaya çıkarılmış, bazı yapıtların korunması için de Karatepe Açık Hava Müzesi kurulmuştur. Yerleşmenin büyük kapılarındaki aslan heykelleri parka Aslantaş adının verilmesine neden olmuştur. Karatepe'nin 3 km kadar kuzeyindeki, Haçlıların yaptığı Kum Kalesi de parkın tarihsel değerleri arasındadır. Park, kamp kurulum piknik yapılabilecek biçimde düzenlenmiş geniş bir dinlenme ve gezi alanıdır. Akdeniz ikliminin etkisindeki parkın olanaklarından genellikle nisan ile kasım arasında yararlanılır.

karatopalak, GECEBİTEN olarak da bilinir, papirüsçiller (*Cyperaceae*) familyasından, çokyıllık otsu bir bitki olan *Cyperus rotundus* un kurutulmuş yumrulan. Yüksekliği 10-50 cm arasında değişen bitkinin köklerinden çıkarılan 10-15 mm uzunluktaki bu esmer renkli yumrular idrar artıncı, terletici, kurt düşürücü, gaz söktürücü ve uyarıcı olarak ağızdan ya da yara iyileştirici olarak dışarıdan kullanılır; ayrıca, parfüm sanayisinde koku verici olarak yararlanılır.

Karatsu seramiği, Küşü'de yapılan, Kore kökenli Japon seramiği. 16. yüzyılın ilk

yarısında, Muromaçi döneminin (1338-1573) sonlarında üretildiği sanılmaktadır.

Karatsu geniş kapsamlı bir terim olarak çok sayıda değişik seramik türü için kullanılır. Bu seramikler kumlu, demir oranı yüksek kille yapılıyor ve kül ya da feldispat sııyyla kaplanıyordu. İki türü vardır: Biri küllü sliple kaplanmış ve bezemesizdir, öteki demir esaslı bir sır altı boyasıyla desenler çizilerek bezenmiştir. Kangal (sarmal) tekniğiyle ve elle dövülerek biçimlendirildikleri için basit ve yalın olan

Karatsu seramiği, 18. yy, Edo dönemi;
Boston Güzel Sanatlar Müzesi
Museum of Fine Arts, Boston

bu ürünler oldukça sağlamdır ve doğalık duygusu veren bir görünüme sahiptir.

Karatsu seramikleri Japonya'ya Kore'den gelen, bütünüyle yeni tekniklerin benimsenmesiyle hızla gelişti. İlk örnekler Kore üslubunda ve Kore teknikleriyle yapılmıştı. Aynı dönemde yapılmış Kore ve Karatsu işlerini birbirinden ayırmak olanaksızdır. 16. yüzyılın sonlarında Kore iki kez istila edildi ve Koreli zanaatçılar Japonya'ya getirildi; bu olay Karatsu seramiğinin gelişmesinde büyük rol oynadı. Bu gelişmede o dönemde Japonya'da çok yaygın olan çay törenlerinin de önemli katkısı oldu. Kore tarzı Küşü seramikleri *vabi* denen çay töreni üslubuna çok uygun bulunuyordu.

karavela, ortaçağda Akdeniz'de kullanılan, Latin yelkenleriyle donatılmış savaş ve ticaret gemisi.

İlk karavelaları 15. yüzyılın ikinci yarısında Portekizliler ve İspanyollar yaptılar ve bunları büyük coğrafya keşiflerinde kullandılar. Vasco da Gama Hindistan, Kristof Kolomb Amerika seferlerine karavela türü gemilerle çıktılar. Gittikçe boyutları büyülen ve sistemleri geliştirilen karavelalardan sonra kalyona geçildi ve denizcilikte yeni bir dönem başladı.

Karavelov, Lyuben Stoyçev (d. 1834, Koprivtitsa - ö. 21 Ocak 1879, Ruse, Bulgaristan), Bulgar yazar ve devrimci. Bulgaristan'ın ulusal uyanışına katkıda bulunmuştur.

Yirmi üç yaşında Rusya'ya göç eden Karavelov Moskova'da etnografya öğrenimi gördü ve Rus radikal düşüncesinden etkilendi. Değişik dergilerde siyasal polemikler, öyküler, ülkesiyle ilgili incelemeler yayımlamaya başladı. Devrimcilerle bağlantısı yüzünden güvenliği tehlikeye girince Sırbistan'a (1867) gitti. Ama çok geçmeden Sırp liberal muhalefetiyle işbirliğinden ötürü sınır dışı edildi. Daha sonra Bükreş'e geçerek, kendi yönetimindeki *Svoboda* (1869-72) ve *Nezavisimost* (1873-74) adlı dergilerde Bulgarların devrimci davasını savundu. Ama yenilgiler, kişisel zorluklar ve ihanetler

yüzünden, coşkusunu yitirdi. Bulgar edebiyatının önemli adlarından biri olan Karavelov'un en önemli yapıtları arasında tarihi romanı *Balgare ot staro vreme* (1867; Eski Çağlarda Bulgarlar) ve Bulgar yaşamından manzaralar çizdiği *Maminoto detentse* (1875; Anasının Oğlu) sayılabilir.

Karavezir Külliyesi, KURŞUNLU CAMİ olarak da bilinir, Nevşehir'in Gülşehir ilçesinde cami ve medreselerden oluşan külliye. 1779'da Karavezir Silahdar Seyid Mehmed Paşa tarafından yaptırılmıştır. Külliye de yer alan cami, duvarları yörenin pembe ve sarı renkli taşlarından örülmüş, kare planlı, tek kubbesi yaklaşık 11 m çapında bir yapıdır. Kible duvarında dikdörtgen bir mihrap nişi çıkıntısı vardır. Sinan döneminden beri çeşitli camilerde yarım kubbeyle örtülü olarak görülen bu çıkıntı, burada aynalı tonozla örtülmüştür.

Minare yapı kütesinin kuzeybatı köşesindedir. Öbür üç köşe de iyice dışarı taşan kare planlı destek kuleleriyle vurgulanmıştır. Bunların üstünde birer ağırlık kulesi vardır. Dördüncü köşedeki ağırlık kulesi minarenin arkasına denk geldiği için daha ince tutulmuştur. Kuzey duvarını boydan boya kaplayan üç kubbeli son cemaat yeri batı yönünde, aynalı tonozla örtülü bir ara bölümle minareye bağlanmıştır. Kubbe yer yer pencerelerle delinmiş silindirik ve biraz şişkin bir kasnak üstünde yükselmektedir. Bu kasnak köşelerdeki ağırlık kuleleri hizasında birer payanda kemeriyle desteklenmiş, kemerlerin kubbe eteğine bittiği yerlere de küçük birer kule daha getirilmiştir. Bu hareketli cepheyle birlikte iç mekândaki bezemeler de yapının barok niteliğini yansıtmaktadır. Dörtgen nişin duvarı içindeki yarım daire planlı mermer mihrabın içi de gömme sütunçelerle düşey parçalara ayrılmış, üzerini örten beşik kemerin kavsarası istirdide örgeleri, palmetler, "C" ve "S" kıvrımlarıyla doldurulmuştur. Mihrabın kenarlarını dolanan gül ve yaprak örgeleriyle oluşturulmuş kalemişi barok bordür de dikkati çekmektedir.

Caminin yakınında, ondan bir yıl sonra yapılmış Karavezir Medresesi yer alır. Medresenin önleri revaklı 12 hücreli bir "L" biçiminde iki kol halinde dizilmiştir. "L"nin güneye doğru uzanan kolunun ucundaki hücre öbürlerinden daha büyüktür. Her iki kolun uçlarından dikine çıkan duvarlar, hücrelerle birlikte, hafifçe çarpık kare biçimli bir avlunun kenarlarını oluşturur. Karavezir Medresesi, türünün o dönemden günümüze en iyi durumunda ulaşmış örneğidir.

Karavilyin, Fas'ın Fez kentinde 859'da inşa edilen cami ve medrese. Yıllar boyunca bir İslam kültür merkezi olarak bilinen medrese, günümüzde de modern bir üniversite olarak varlığını sürdürmektedir.

Kuzey Afrika'daki ilk ve en büyük camilerden biri olan Karaviyin, 956'da genişletilmiş, 12. yüzyılda da bugünkü biçimini almıştır. On dört kapısı olan caminin iç mekânı, 15 sütun sırasıyla 16 sahna bölünmüştür. Bu sahnalar Fas'taki öteki camilerin tersine kible duvarına dikey değil, paraleldir.

Medrese binaları caminin çevresinde inşa edilmiştir. 13. yüzyılda Avrupa bilim ve sanatı üzerine çalışmaların yapılmaya başlandığı medresinin öğrenci sayısı 14. yüzyılda 8 bine ulaştı. 20. yüzyıla doğru eski önemini yitirmeye başladıysa da 1956'da Fas'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra eğitim sistemi değiştirilerek modern bir üniversiteye dönüştürüldü. Bu tarihten sonra üniversiteye kız öğrenciler de kabul edilmeye başladı ve yeni bir hukuk fakültesi kuruldu.

Eskiden bir arada yürütülen İslam hukuku, ilahiyat, Arap dili ve edebiyat eğitimi. 1963'te üç ayrı fakültede verilmeye başladı. 1980'lerin ortalarında Karaviyin Üniversitesi'nin yaklaşık 5 bin öğrencisi vardı.

Karawanke Dağları, İtalyanca CARAVANKE. Sırp-Hırvat dilinde KARAVANKA. Doğu Alpler'de sıradağ. Kuzeyde Drava Irmağı ile güneyde Yukarı Sava Irmağı arasında yer alır. Slovenya-Avusturya sınırı boyunca, İtalya'daki Tarvisio kasabasından doğuya doğru 80 km boyunca uzanır. Doğu bölümündeki Hochstuhl'da 2.238 m yüksekliğe ulaşır. Büyük ölçüde kireçtaştan oluşan Karawanke Dağları, Wurzen, Loibl ve Seeberg geçitlerinde karayoluyla aşılır. Sıradağların içinden geçen 8 km'lik bir tunel de Avusturya'daki Villach'ı, Slovenya'daki Jesenice'ye bağlar. Kuzeydeki Wörth Gölü ile öteki daha küçük göllerin çevresindeki manzara ünlüdür.

Karay, Refik Halid (d. 15 Mart 1888, İstanbul - ö. 18 Temmuz 1965, İstanbul), romancı, öykü yazarı ve gazeteci. Anadolu'daki gözlemlerine dayanan öyküleri ve Kurtuluş Savaşı'na karşı çıkan yazılarıyla tanınmıştır.

İlköğrenimini Vezneciler'deki Şemsu'l-Maarif Mektebi'nde ve Göztepe'deki Taş

Karay
İzmir'de Yazar ve Arşiv

Mektep'te gördü. Çocukluğu ve gençliği renkli bir sanat ve edebiyat ortamında, siyasetçiler arasında geçti. 1900-06 arasında Mekteb-i Sultani'de (Galatasaray Lisesi) okudu. Daha sonra Hukuk Mektebi'ne girdi (1907). Maliye Nezareti'nin Devair-i Merkeziye Kalem'i'nde kâtip olarak çalışmaya başladı. 1908'de II. Meşrutiyet ilan edilince Hukuk Mektebi'ni ve kâtipliği bırakarak gazeteciliğe başladı. *Servet-i Fünun* ve *Tercüman-ı Hakikat*'te çevirmenlik, yazarlık yaptı. 1909'da ancak 15 sayı çıkan *Son Havadis* adlı akşam gazetesini yayımladı. Aynı yıl, sonradan Fecr-i Âti adını alan edebiyat grubunun ilk toplantılarına katıldı. *Kalem* ve *Cem* mizah dergilerinde "Kirpi" takma adıyla yayımladığı, İttihat ve Terakki'yi yeren mizah öyküleriyle ilgi topladı. 1912'de Beyoğlu Belediyesi başkâtibi oldu. 1913'te İttihat ve Terakki Fırkası'nın hazırladığı muhalifler listesine alınarak Sinop'a sürgüne yollandı. Sinop, Çorum, Ankara ve Bilecik'te geçen sürgün dönemi, 1918'de Ziya Gökalp'in çabalarıyla son buldu. İstanbul'da Robert Kolej'de Türkçe öğretmenliği oldu, ayrıca *Vakit*, *Tasvir-i Efkâr*, *Zaman* gazetelerinde makaleler yazdı. Mütareke döneminde Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na girdi. 1919'da Posta-Telgraf umumî müdürlüğüne getirildi. *Sabah*, *Alemdar*, *Peyam-ı Sabah* gazetelerinde yazdı ve 1922'de *Aydede* adlı siyasal mizah gazetesini yayımladı. Kasım 1922'de İstanbul'dan ayrılarak yurtdışına giden Refik Halid, Kurtuluş Savaşı'na karşı çıkan yazıları yüzünden de "Yüzölçülükler" listesine alındı. On beş yıllık sürgün yaşamını (1922-38) Beyrut ve Halep'te ge-

çirdi. 1938'de çıkarılan af yasasından yararlanarak yurda döndü, yeniden gazeteciliğe başladı. Başta *Tan* olmak üzere çeşitli gazetelerde romanları, fıkraları, anıları yayımlandı. 1948-49 yıllarında *Aydede* gazetesini yeniden çıkardı.

Yazarlığa mizah öyküleriyle başlayan Refik Halid, yaygın ununu de bu alanda sağladı. Mizah, hiciv, fıkra, deneme, sohbet ve anı türlerindeki yazılarını *Sakın Aldanma*, *İnanma*, *Kanma* (1915), *Kirpinin Dedikleri* (1916), *Ago Paşa'nın Hanranı* (1918), *Ay Peşinde* (1918), *Tanıdıklarım* (1922), *Guguklu Saat* (1922), *Bir İçim Su* (1931), *Bir Avuç Saçma* (1939), *İlk Adım* (1941), *Uç Nesil Uç Hayat* (1943), *Minelbâh İlmihrab* (1964) adlı kitaplarında topladı.

Refik Halid, kendi öykücülüğünde farklı bir yöneliş sergileyen *Memleket Hikayeleri*'yle (1919) Türk öykücülüğüne de yeni bir açılım getirdi. Sürgün olarak gittiği Anadolu'daki gözlemlerine dayanarak, çeşitli kesimlerden insanların yaşayışını canlandırdığı bu öykülerle o güne değin bir iki örnek dışında konuları İstanbul'la sınırlı kalan Türk öykücülüğünün Anadolu'ya yönelmesini sağladı. Bu yönüyle sonradan serpilecek köy edebiyatının öncülerі arasına giren Karay, dili kullanışıyla da öncü bir tutumu benimsedi. Ömer Seyfettin ve arkadaşlarının başlattıkları Yeni Lisan akımından önce yayımladığı öykülerde ("Hakk-ı Sukût", "Kuvvete Karşı", "Cer Hocası", "Yıldı Bir") konuşma dilini temel alarak birçok çağdaşından daha arı ve anlaşılır bir dil geliştirdi.

Refik Halid'in romancılığına da iki ayrı çizgi görülür. Yurtdışına sürgün edilmeden önce yazdığı *İstanbul'un İç Yüzü* (1920) en yetkin romanıdır. II. Abdülhamid'in saltanatından I. Dünya Savaşı'na değin geçen süre içindeki toplumsal, siyasal çalkantıları (İttihat ve Terakki Fırkası'nın işbaşına geçişi, I. Dünya Savaşı'nın ortaya çıkardığı yeni zenginler vb) konu edindiği bu kitapta, alışılmışın dışında bir teknik kullanmıştır. Serimi, düğümü, çözümünü olan tek bir olay yerine, birbirinden kopukmuş gibi duran olayları, insanları, gelenek ve görenekleri parça parça mozaikler halinde işleyerek bir bütüne ulaşmış, bir dönemin havasını bütün renk ve çizgileriyle yansıtmıştır. Sürgünlüğü sırasında ve Türkiye'ye döndükten sonra yazdığı romanlarda ise geniş bir okur kitlesine seslenme ve satış kaygısı, sanat kaygısının önüne geçer. Bu romanlarında yurt gerçeklerinin yerini, genellikle Avrupa dışı ülkelerde geçen olaylar alır. Bu tür yapıtları arasında *Yezidin Kızı* (1939), *Çete* (1939), *Sürgün* (1941), *Anahat* (1947), *Mapa Melikesi Nilgün* (1950), *Türk Prensesi Nilgün* (1950), *Nilgün'ün Sonu* (1950), *Yer Alında Dünya Var* (1953), *Dişi Örumcek* (1953), *Bugünün Saraylısı* (1954), *2000 Yılının Sevgilisi* (1954), *İki Cisimli Kadın* (1955), *Kadınlar Tekkesi* (1956, 2 cilt), *Karlı Dağdaki Ateş* (1956), *Dört Yapraklı Yonca* (1957) ve *Sonuncu Kadeh* (1965) yer alır.

Karayazı, Doğu Anadolu Bölgesi'nde, Erzurum iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Yüzölçümü 2.531 km² olan Karayazı ilçesi doğuda Ağrı, güneydoğuda Muş illeri, güneyde Karaçoban, güneybatıda Hınıs, batıda Tekman, kuzeybatıda Pasinler, kuzeyde de Köprüköy ve Horasan ilçeleriyle çevrilidir.

İlin güneydoğu kesiminde yer alan ilçe topraklarını Karasu-Aras Dağlarının bir parçası olan Çakmak Dağı (3.063 m) engeller. İlçenin batı kesiminin suları bu kesimden geçen Aras Irmağı ile kolları.

doğu kesiminin sularını ise Çakmak Dağı'nın güney ve güneydoğu yamaçlarından kaynaklanıp ilçe sınırları dışında Murat Irmağına katılan Elmalidere toplar. İlçe topraklarının büyük bölümünü kaplayan yüksek düzlüklerde hayvancılık açısından önem taşıyan yaylalar vardır.

İlçe halkının temel geçim kaynağı hayvancılıktır. Çok sayıda küçükbaz hayvan yetiştirilen ilçe, Erzurum ilinin başlıca koyunculuk alanlarından. Hayvancılıkta canlı hayvan ticareti kadar yün, deri ve süt üretimi de önem taşır. Bitkisel üretim ancak geçimlik düzeyde yapılır; az miktarda buğday, arpa ve patates yetiştirilir.

Tarihine ilişkin fazla bilgi olmayan ve eski adı Bayraktar olan kasaba, daha önce Pasinler ilçesine bağlı bir bucak merkeziken 1937'de ilçe merkezi yapıldı. Kırsal nitelikli gelişmemiş bir yerleşme olan Karayazı, il merkezi Erzurum'a 131 km uzaklıktadır. İlçedeki başlıca tarihsel yapılar, Söylemez bucağına bağlı Aşağısöylemez köyünde bulunan ve 14-16. yüzyıllar arasında yapıldığı sanılan Söylemez Ana ve Söylemez Baba kümbetleridir.

Karayazı Belediyesi 1944'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 47.935; kasaba, 5.560.

Karayazıcı, asıl adı ABDULHALİM (ö. 1601, Canik [bugün Samsun ve çevresi]), 16. yüzyılın sonlarında Anadolu'da, Celali Ayaklanmaları(*) içinde anılan büyük bir ayaklanmanın önderi.

Urfa'da yaşayan Kılıçlı Türkmenlerinden. Bazı kaynaklarda ise Çorumlu olduğu belirtilir. Sekban olarak bazı beylerin maiyetinde bulunduktan sonra bölükbazı oldu. III. Murad döneminde (1574-95) altı bölük sınıfına yazıldı ve altı bölük sipahisi bir muhafız olarak Şam'a ya da bir sınır kalesine gönderildi. Celali Ayaklanmaları'nın yoğunlaştığı bir sırada Malatya'ya gitti; ağa olarak Celalilere karşı kurulan gönüllü birliklerin başına getirildi. Malatya sancakbeyinin seferde olduğu sırada onun kaymakamlığını (vekil) üstlendi. Ama sancakın başka bir beye verilmesi üzerine ayaklanarak Celalilere katıldı. 1598-99 yıllarında yaklaşık 20 bin kişilik kuvvet toplayarak çeşitli yerlerde halktan haraç topladı ve soygunlar yaptı. Adamları arasında Arabacı Süleyman, Arnavud Hüseyin, Deli Zulfikâr, Tekeli Mehmed, Kızır Mustafa, Yıldızlı İbrahim ve Kâfir Murad gibi ünlü Celaliler de vardı.

Harput, Malatya ve Maraş sancakbeylerinin oluşturduğu orduyu da ağır bir yenilgiye uğratan Karayazıcı'ya karşı, Temmuz 1599'da Vezir Sinanpaşazade Mehmed Paşa komutasında bir ordu gönderildi. Bu arada, daha önce Konya'da ayaklanmış olan eski beylerbeyi Hüseyin Paşa da Karayazıcı'ya katıldı. İki Celali önderi Urfa Kalesi'ni ele geçirdiler. Urfa önderine gelen Mehmed Paşa, iki kez kuşatmasına karşın kaleyi alamayınca Hüseyin Paşa'yı teslim etmesi koşuluyla Karayazıcı'yla anlaştı. Karayazıcı'ya Antep sancakbeyliği verilirken Hüseyin Paşa İstanbul'a götürülerek öldürüldü. Daha sonra Karayazıcı'ya karşı gene Mehmed Paşa komutasında bir kuvvet gönderildi. Bu çarpışmalarda Mehmed Paşa yaralandı; Karayazıcı ise Sivas yöresine kaçtı. Kısa bir süre sonra Amasya sancakbeyliğine, 1601 ilkbaharında da Sivas beylerbeyi Mahmud Paşa'nın önerisiyle Çorum sancakbeyliğine getirildi. Daha sonra, İçel'deki suhte ayaklanmasını bastırmakla görevlendirilen Mahmud Paşa'nın yardımcısı yapıldı. Ama ayaklanmanın bastırılmasına yardımcı

olmadı ve Çorum yöresinde haraç almayı sürdürdü. Bu arada Sinanpaşazade Mehmed Paşa görevden alınmış ve Celalileri bastırma görevi Bağdat beylerbeyi Sokolluzade Hasan Paşa'ya verilmişti. İstanbul'dan gönderilen kapıkullarının başına da Halep beylerbeyi Hacı İbrahim Paşa getirildi. Karayazıcı, kendisine saldıran İbrahim Paşa'yı Kayseri yöresinde ağır bir yenilgiye uğratarak Göksun yöresine çekildi. Ama Hasan Paşa karşısında ağır kayıplar verdi ve Canik Dağlarına kaçarak orada öldü.

karayemiş bak. taflan

Karayev, Kara (d. 5 Şubat 1918, Bakü - ö. 13 Mayıs 1982, Bakü), Azeri besteci.

Bakü Müzik Koleji'ni bitirdikten sonra Moskova Konservatuarı'nda Dmitri Şostakoviç'in öğrencisi oldu (1938-46). Temalarını geleneksel Azeri müziğinden aldığı yapıtlarında, özellikle şalgılama ve tını arayışı bakımından Şostakoviç'ten etkilendi. Çoğu yapıtı yeni-romantizm çerçevesinde değerlendirilir. Özellikle son yapıtlarında oniki ton müziğini de denedi. 1946 ve 1948'de SSCB Devlet Ödülü'nü kazandı; 1959'da "halk sanatçısı" unvanını, 1967'de Lenin Ödülü'nü aldı. 1959'da Azerbaycan Bilimler Akademisi üyeliğine seçildi. Uzun yıllar Bakü Konservatuarı'nda ders verdi ve Besteciler Birliği'nin başkanlığını yaptı. Başlıca yapıtları arasında iki dörtlü (1942, 1946), üç senfoni (1941, 1946, 1964; üçüncüsü oniki ton tekniğiyle), *Vatan* (1945, opera), *Leyla ile Mecnun* (1947, senfonik şiir), *Yedi Güzeller* (1952, bale), *Şimşek Yolu* (1958, bale), *Vietnam* (1955, senfonik süit), *Don Kişot* (1960, senfonik tablo) sayılabilir. Ayrıca şarkılar ve kantatlar yazmış, tiyatro oyunları için besteler yapmıştır.

Karayiğitoğlu, Hakkı (d. 1926 Kırcaali, Bulgaristan), duragan biçimlerden oluşan figüratif heykelleriyle tanınan heykeltari.

Edirne Öğretmen Okulu ve Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü Resim-İş Bölümü'nde eğitim gördü. 1950-53 arasında İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Heykel Bölümü'ne devam etti. 1954-59 arasında çeşitli liselerde

Karayiğitoğlu
Hakkı Karayiğitoğlu'nun ünlü

resim ve sanat tarihi dersleri verdi. 1961'de İtalya'ya gitti, Floransa Güzel Sanatlar Akademisi'nde bir yıl çalıştı. 1959-83 arasında İstanbul Tatbiki Güzel Sanatlar Yüksekokulu'nda ders verdi, bu okulun Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi'ne

dönüştürülmesinde görev aldı. 1961'de Prag Uluslararası Seramik Sergisi'nde, 1966'da da Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Sanat Ödülleri Sergisi'nde Akademi Ödülü'nu kazanan Karayiğitoğlu 1978'de Çınarcık-Armutlu yolu üzerinde özel bir müze kurdu.

Heykellerinde malzeme olarak genellikle beton kullanmıştır. Şiirsel bir anlam yüklü ince uzun figürler gerçekleştirmiştir. Bu yapıtlarında yalın bir biçim ve duragan bir denge anlayışıyla uyumlu hareketler izlenir. Seramik çalışmaları da yapmış olan Karayiğitoğlu'nun çeşitli müzelerdeki yapıtlarından başka Ankara'da Orta Doğu Teknik Üniversitesi Kütüphanesi'nin önünde "Bilim Kızı", Kültür Bakanlığı giriş salonunda "Dans", "Gece" ve "Podyumda Model", İstanbul'da Emirgan Korusu'ndaki Sarı Köşk'ün önünde de "Bahar" adlı heykelleri vardır.

Karayip Akıntısı, Kuzey Ekvator Akıntısı ile Guyana Akıntısının birleşmesinden oluşan güçlü yüzey akıntısı. Antil Denizinde batıya doğru aktıktan sonra kuzeye yönelerek Yucatán Boğazından geçer. Ardından doğuya döner ve Florida Boğazından geçerken Florida Akıntısı adını alır. Oldukça sıcak olan Karayip Akıntısı saniyede ortalama 38-43 cm bir hızla akar ve saniyede yaklaşık 27,5 milyon m³ su taşır.

Karayip Denizi bak. Antil Denizi

Karayıpler bak. Antiller

Karayıpler edebiyatı, Antiller'de (Karayıpler) İspanyolca, Fransızca ya da İngilizce yazılmış edebiyat yapıtlarının tümü. Bir Yerli edebiyatı geleneğine dayanmaz. Kristof Kolomb'dan önce Antiller'de yaşayan Amerika Yerlilerinden geriye yalnızca kalyalara oyulmuş birkaç yazıt kalmıştır. Sözlü edebiyat gelenekleri de 16. yüzyıldaki İspanyol sömürgeciliğinin etkisiyle ortadan kalkmıştır. Daha sonra Yerlilerin yerini alan Batı Afrikalıların da yazılı gelenekleri olmadığından, Karayıpler edebiyatı yaklaşık 400 yıl İspanya, Fransa, Büyük Britanya ve Flemenk gibi sömürgeci ülkelerin edebiyatlarının uzantısı ya da taklidi olarak kalmıştır. Ama Karayıpli yazarların yaşadıkları çevreye tümüyle kayıtsız kaldıkları söylenemez. Haiti bağımsızlık mücadelesinin önderlerinden Toussaint-Louverture'un mektup ve konuşmaları, bölgede en azından 18. yüzyıl sonlarından beri bir kültürel kimlik bilincinin gelişmiş olduğunu gösterir. Gene de, Antiller'de 1920'lere değin özgün bir edebiyat yaratma çabasına rastlanmaz. Ancak bu tarihten sonra, İspanyol ve Fransız Karayıpli yazarlar İspanyol-Amerikan edebiyatındaki modernist akımın etkisiyle Avrupa kültürünün değerlerini terk etmişler ve çoğu Siyah olan kitlelerle ortak bir kimlik arayışına yönelmişlerdir.

Modernist hareketin çoğu şair olan önceleri arasında Luis Palés Matos (Porto Riko), Jacques Roumain (Haiti), Nicolás Guillén (Küba), Léon Damas (Fransız Guyanası) ve Aimé Césaire (Martinik) yer alıyordu. Haitili etnolog Jean Price-Mars *Ainsi parla l'oncle* (1928; Amca Böyle Dedii) adlı kitabında "Haiti halkının kendi kültüründen yeniden onur duymasını sağlamayı" amaçladığını açıkladı. Böylece gelişen Siyah edebiyat akımının(*) en büyük başansı, simgeci ve gerçeküstücü teknikler kullanarak, adalardaki dinsel ayinlerin ve konuşma biçimlerinin ritimi ve ton öğelerinden yararlanan bir şiir geliştirmeleriydi. Bu tarz şiirin en güzel örneğini, *Cahier d'un retour au pays natal* (1939; Yurda Dönüş Notları) adlı şiirleriyle A. Césaire verdi.

Antiller'de İngiliz dilindeki ulusal edebiyat ise ancak 1945'ten sonra gelişebildi ve daha çok halkın konuştuğu lehçelerin kullanıldığı romanlar ağırlık kazandı. Bunlar arasında Vic Reid'in *New Day* (1949; Yeni Gün), Samuel Selvon'un *A Brighter Sun* (1952; Daha Parlak Bir Güneş) ve *The Lonely Londoners* (1956; Yalnız Londralılar), George Lamming'in *In the Castle of My Skin* (1953; Derimin Şatosunda), V. S. Naipaul'un *The Mystic Masseur* (1957; Mistik Masör) ve *A House for Mr. Biswas* (1961; Mr. Biswas'a Bir Ev) adlı yapıtları sayılabilir. Şiir alanında ise *Jamaica Labrish* (1966) adlı yapıtıyla Louise Bennett önem kazandı. Ama İngiliz dilindeki Karayip edebiyatı biçim açısından tutucuydu. C. L. R. James'in (Trinidad) düzyazı yapıtlarında ve Derek Walcott'un (St. Lucia) şiirlerinde olduğu gibi, bu edebiyatta yerel bir anlatımdan çok, "açık" bir üslup geliştirme kaygısı ağır bastı. Wilson Harris (Guyana) romanlarında modernist hareketin simgesi ve gerçeküstücü tekniklerine yeniden yer verdi. Edward Brathwaite ise *Rights of Passage* (1967; Geçiş Hakları), *Masks* (1968; Maskeler) ve *Islands* (1969; Adalar) adlı şiir kitaplarıyla Karayipler edebiyatında Afrika ile ilgili temaların yeniden önem kazanmasını sağladı.

Karayipler Topluluğu ve Ortak Pazarı (CARICOM). ANTİLLER TOPLULUĞU VE ORTAK PAZARI olarak da bilinir, Antiller'i oluşturan ülkelerin 4 Temmuz 1973'te imzaladıkları Chaguaramas Antlaşması'yla kuruldu. Örgüt. 1967'de kurulan Karayipler Serbest Ticaret Birliği'nin (CARIFTA) yerini almıştır. Örgüte üye olan ülkeler Antigua ve Barbuda, Bahamalar, Barbados, Belize, Dominika, Grenada, Guyana, Jamaika, Montserrat, Saint Christopher ve Nevis, Saint Lucia, Saint Vincent ve Grenadinler ile Trinidad ve Tobago'dur. Merkezi Guyana'daki Georgetown'dadır.

Örgütün temel amacı bölge ülkeleri arasında ekonomik işbirliğini sağlamaktır. Topluluk üyesi olmayan ülkelerle yapılan dış ticarete uygulanacak koruyucu politikalar ve ortak gümrük tarifeleri saptanmış, sanayiye özendirme amaçlayan mali önlemler alınmış, üye ülkeler arasındaki ekonomik ilişkileri kolaylaştıracak vergi düzenlemelerine gidilmiştir. CARICOM'un etkinlikleri arasında, izlenen iktisat politikalarında eşgüdümü sağlamak ve topluluğun ekonomik açıdan az gelişmiş üyeleri için özel projeler hazırlamak da yer alır.

Karaylar bak. Karaimler

Karayolları Genel Müdürlüğü (TCK), devlet yollarının yapım, bakım, onarım ve iyileştirme programlarını gerçekleştiren, köy yollarının yapım ve iyileştirme programlarını inceleyip denetleyen, yolların kullanımına ilişkin kural ve yönetmelikleri saptayıp uygulayan, Bayındırlık ve İskân Bakanlığı'na bağlı katma bütçeli kuruluş. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye'de karayolu yapımı, Nafia Vekâleti'ne bağlı Turuk-ı Umumiye ve Turuk-ı Hususiye-i Vilayet idareleri eliyle yürütüldü. Bunlardan birincisinin giderleri hazine, ikincisinin giderleri ise vilayetlerin aldığı yol vergileri ile bedensel çalışmalardan karşılanıyordu. Bedensel çalışma 1925'te Mükellefiyet-i Bedeniye Kanunu'yla kurumsal nitelik kazandı. 1927'de devlet ve il yollarının yapımı görevi tümüyle özel idarelere verildi. Haziran 1929'da çıkarılan Şose ve Köprüler Kanunu ise "milli şoseler" adı altında bir devlet karayolu ağı kurulmasını öngörüyordu. Bu dönemde bedensel yükümlülük "yol vergisi" adını aldı.

II. Dünya Savaşı başladıktan sonra, savunma gerekleri de göz önüne alınarak yol yapımıyla görevli Nafia Birlikleri kuruldu. Savaş sonrasında Marshall Yardımı'yla birlikte karayolu yapımı hız kazandı. ABD'li uzman Hits'in 1947'de hazırladığı bir rapor doğrultusunda 11 Şubat 1950'de çıkarılan 5539 sayılı yasayla Karayolları Genel Müdürlüğü kuruldu. Yasa Türkiye'de yolları uç sınıfa ayırıyordu: Devlet, il ve köy yolları. Buna göre önemli bölge ve illeri, istasyon, iskele ve havaalanlarını birbirine bağlayan devlet yollarını Karayolları Genel Müdürlüğü, il yollarını il özel idareleri yapacaktı. Köy yollarının yapımı ise Köy Kanunu hükümlerine bağlı olacaktı. Ama Karayolları Genel Müdürlüğü'nün verimli çalışması nedeniyle, 1955'te il yollarının da yapımı TCK'ye verildi. Köy yollarının yapımı görevi ise 1965'te kurulan Yol Su Elektrik Genel Müdürlüğü'ne (YSE) verilerek merkezileştirildi.

Günümüzde Karayolları Genel Müdürlüğü'ne bağlı 17 bölge müdürlüğü vardır. Genel müdür bayındırlık ve iskân bakanının önerisi üzerine Bakanlar Kurulu'na atanır. Genel müdürlüğün ana hizmet birimleri Program ve İzleme Dairesi Başkanlığı, Etüd ve Proje Dairesi Başkanlığı, Teknik Araştırma Dairesi Başkanlığı, Otoyolları Dairesi Başkanlığı, Yapım Dairesi Başkanlığı, Bakım Dairesi Başkanlığı, Köprüler Dairesi Başkanlığı ile Makine ve İkmal Dairesi Başkanlığı'dır.

karayolu, geniş anlamda, hayvan ya da tekerlekli taşıtların bir yerden başka bir yere gitmesi için yapılmış her türlü yol. Daha dar anlamda ise, kent içi yollar olan cadde ve sokaklardan ayrırmak için kırsal alanlardaki yollara verilen ad. Otoyol terimi eskiden daha çok kırsal alandaki işlek yolları tanımlamak için kullanılırdı. Bugün ise giriş ve çıkış noktalarının belirli ve denetim altında olduğu, başka yollarca kesilmeyen ikiden fazla şeritli kent içi ya da kentler arası yollar için kullanılmaktadır.

İlk karayolları Tarihöncesinde insanların oluşturduğu patikalar ve keşiyollarıydı. Daha sonra Mezopotamya ve Mısır uygarlıklarını birbirine bağlayan ve ticareti geliştirmeye yönelik karayolu sistemleri yapıldı. İlk büyük ve önemli karayolu, İÖ 3500'den İÖ 300'e değin kullanılan ve Basra Körfezinden Ege Denizine kadar uzanan 2.800 km'lik Kral Yolu'ydü.

Yunanistan ve Toscana'dan Baltık Denizi'ne uzanan Amber Yolları, Avrupa'nın ilk karayollarıydı. Çinliler ise Doğu Asya'da büyük kentleri birbirine bağlayan ve toplam uzunluğu yaklaşık 3.200 km olan bir karayolu ağı yapmışlardı. İlk karayollarının yapımında değişik yöntemler kullanıldı. Nemli toprağın sorun olduğu Kuzey Avrupa'da, bataklık bölgelerdeki yollar, alta ağaç dalları, üstte de bunlara dik yönde tomruklar yerleştirilerek yapıyordu. Malta'da yük arabalarının yoldan çıkmaması için, kumtaşından yapılmış zeminde tekerleğin girebileceği oyuklar açılmıştı. İndus Vadisi uygarlıkları yol yapımında kullandıkları tuğlaları bitümle birleştirmişler, yolda biriken suları akalamak için de kanallar yapmışlardı. Hatta bu bölgedeki uygarlıklardan biri olan Maurya İmparatorluğu'nda, karayolları şebekesinin bakımını yürüten bir tür bayındırlık bakanlığı oluşturulmuştu. Karayollarının bir imparatorluğun korunmasındaki önemini Romalılar da gördüler ve devletin en parlak döneminde kuzeyde Britanya'dan güneyde Kuzey Afrika'ya ve batıda İber Yarımadasının Atlas Okyanusu kıyılarından doğuda Basra Körfezinin kadar yayılan yaklaşık 90.000 km'lik bir karayolu ağı oluşturdular.

Romalılar bilimsel anlamda ilk karayollarını yapmışlardı. Bu karayollarının en önemli özelliği, yüzeylerinin düzgünlüğüydü. Dört katmandan oluşan Roma yollarının temeli kumdan ya da kireçli harçtan yapılıyor, bunun üstüne sırayla geniş sıralar halinde düz taşlar diziliyor, kireçle karıştırılmış ince çakıl seriliyor, sonra da magma kokenli çakmaktaşıyla kaplanıyordu. Bu yolların kalınlığı 0,9 m ile 1,5 m arasında değişiyordu. 18. yüzyıl sonuyla 19. yüzyıl başında modern karayolu yapım teknolojisinin gelişmesine değin bu en çok kullanılan yöntem olarak kaldı.

Roma İmparatorluğu zayıflamaya başlayınca yolların bakımı da ihmal edildi. 15-16. yüzyıllarda bazı kent içi yolların yapılması dışında, Batı'da 1.500 yıldan fazla bir süre boyunca karayolu yapımı en düşük düzeyde kaldı. Bu dönemde, Roma İmparatorluğu'nu Hindistan ve Çin'e bağlayan İpek Yolu göçebe akınları ve savaşlar nedeniyle sık sık kapandığından, kesintili olarak kullanılmıştı. Güney Amerika'daysa İnkalar, And Dağlarında iyi tasarlanmış ve gelişkin bir karayolu ağı kurmuşlardı. 16. yüzyılda İspanyollar geldiğinde İnkaların bir kıyı, öbürü de dağlar boyunca uzanan ve birçok ara bağlantıları olan, birbirine paralel iki uzun karayolu vardı.

Romalı mühendisler otoyol yapımının temel kavramlarını da geliştirmişlerdi. Dolmuş yol yatağını, iyi bir yüzey kaplamasını, suyun akması için ortası kenarlardan yüksek (bombeli) kesiti ve kenar hendeklerini onlar geliştirdiler. Roma yolları dayanıklı olması için ağır bir malzemeyle kaplanıyordu. 18. yüzyılın sonlarında yol yapımı yeniden önem kazanınca mühendisler çok daha hafif kaplama malzemelerinin kullanıldığı ve trafik yükünün yüzeyin altına aktarıldığı yollar tasarladılar. Böylece karayollarının yapım gider ve süresi azaltılmış oldu.

İlk yol mühendislerinden John Loudon McAdam, kendi adıyla anılan makadam yol kaplamasını geliştirdi. Bu kaplamada önce, yola serilen kırma taşlar sıkıştırılarak yolun bütün yükünü çeken alt katman hazırlanıyordu, bunun üstü yağmur suyunu akaklama hendeklerine akıtmak ve yolun dayanıklılığını artırmak için daha ufak taşlarla (micir) kaplanarak sıkıştırılıyordu. McAdam'ın bu yöntemi kısa sürede ABD ve İngiltere'deki yol yapımcıları tarafından benimsendi.

19. yüzyılda demiryolunun gelişmesi nedeniyle karayolu yapımında bir yavaşlama görüldü; ama yüzyılın sonlarında bisikletin yaygınlaşması, düzgün yüzeyli yollar için bir talep oluşturdu. Yol kaplaması için daha 1854'te Paris'te doğal kaya asfaltı, 1865'te de İskoçya'da portland çimentolu beton kullanılmıştı. Yüzyılın ikinci yarısında ise karayollarının yüzeylerinde makadam kaplama kullanıldı. Bu işlemde taş zemini sıkıştırıp bağlamak için çimento, asfalt ya da katran gibi bağlayıcı malzemeler kullanılıyordu.

Esnek ve katı olmak üzere iki değişik tür yol kaplaması geliştirilmiştir. Esnek yol kaplaması genellikle alt katmanın üstüne bir ya da daha çok kat halinde serilen asfalt-micir karışımından yapılır. Bu karışım, yol inşaatının şantiyesinde ya da bir fabrikada hazırlanabilir ve kalitesi, kullanılan üretim yöntemine göre değişir. Yüzey işlemesi denen en düşük kalitedeki yol kaplaması, sıkıştırılmış taş zemin üstüne sıcak asfalt ya da katran püskürtülerek yapılır ve daha sonra bu katmanın üstüne ince micir serilir. Bu kaplama trafiğin hafif

olduğu yollar için çok uygundur ve gerektiğinde üstüne yeni katmanlar eklenebilir. Fabrikalarda yüksek sıcaklıklarda karıştırılarak yapılan yol kaplamaları, yoğun trafiğin bulunduğu yollar için çok uygundur. Yol kaplaması, karşının henüz sıcakken yüzeye serilmesi ve silindire sıkıştırılmasıyla yapılır. Esnek bir yol kaplaması kolayca yapılabilir, onarımı da kolaydır. Asfalt, bağlayıcı, su geçirmez ve plastik özellikleri sayesinde, suyun yol açabileceği hasarlara karşı dayanıklıdır ve sıcaklık değişikliklerinde genişleyip daralarak biçimini korur.

Portland çimentosundan hazırlanan betonla yapılan sert yol kaplamaları genellikle daha dayanıklıdır, ama kolayca çatlayabilir. Çimento, su ve değişik büyüklükteki kırma taşların karıştırılmasıyla yapılan beton, hazırlanan yol zeminine dökülür ve plastik bir kütle halinde düzleştirilir. Betonun katılaşıkça (priz) büzülmesi ve sıcaklık değişikliklerine bağlı olarak genişleyip daralması nedeniyle çatlaklar ortaya çıkar. Bu sorunu çözmek için beton parçalar halinde dökülür ve çatlakların düzenli aralıklarla oluşması için, bölmeleri boydan boya kesen dilatasyon derzleri bırakılır. Kenarları aşınmaya karşı çelik profillerle sağlamlaştırılmış dilatasyon derzleri genişlemeyi karşılar. Bugüne değin genişmeden kaynaklanan sorunlara karşı bulunmuş en iyi çözüm, betonun çelik çubuklardan bir hasır üstüne kesiksiz olarak dökülmesidir. Betonun içine uzunlamasına yerleştirilen çelik çubuklar, çekme gerilimini karşılar ve oluşan çatlakların büyümesini engeller.

Modern otoyol tasarımı, toprak türlerinin, tasarlanan güzergahın yüzey biçimlerinin ve yolun çevresindeki akaçlama sistemlerinin dikkatli bir biçimde araştırılmasını gerektirir. Günümüzde bu araştırmaların büyük bir bölümü eskiden olduğu gibi arazi ölçümleri yerine hava fotoğraflarıyla yapılabilmektedir. Suyun yol zeminini aşındırmasının ya da çatlakların içinde donarak onları daha da genişletmesinin önüne geçilmesi gereken yerlerde ölçümler, ek bir akaçlama kolaylığı sağlayacak biçimde yapılır. Yolun değişik arazi türlerinde yumuşak eğimlerle ilerlemesi amacıyla yamaç virajları oluşturma, kazı ve dolgu (bir yerde toprağın kazılması ve çıkan toprağın yakındaki bir çukurluğa doldurulması) gibi yöntemler yüzyıllardır kullanılmaktadır. Günümüzde ise çarpışma olasılığını ortadan kaldırmak için trafiğin şeritlere ayrılması, otoyola giriş ve çıkışların denetlenmesi ve sınırlandırılması, araçların yoldan çıkmasını önlemek için kenarlarda geniş banketler ayrılması gerekli duruma gelmiştir.

Çağdaş otoyolların ilk örneği 1925'te New York kentinde yapıldı. Bronx Irmağı Otoyolu adlı bu yol, doğal görünümü bozmadan büyük bir trafik yükünü taşımak amacıyla tasarlanmıştı ve girişleri sınırlandırıldığından, trafik yüksek hızla akabiliyordu. 1920'lerde İtalyanlar *autostrada* adını verdikleri otoyolları yapmaya başladılar. Kısa süre sonra onları Reich Otoyolları (*Reichautobanen*) adını verdikleri bir sistemle Almanlar izledi. Askeri kullanımlar için önemli tasarım özellikleri gösteren bu yollar saatte 160 km hıza ulaşan yoğun bir trafiği kaldırarak biçimde yapılmıştı.

ABD'deki ilk otoyol sistemleri her eyaletin kendi sınırları içinde işlettiği paralı yollar biçimindeydi. II. Dünya Savaşı'ndan sonra federal hükümet, Alman sistemini temel alarak Eyaletlerarası Karayolu Sistemi'ni kurdu. Bu sistem sınırlı girişli otoyollarla paralı yollar ağını içerir ve ülkenin

bütün büyük kentlerini birbirine bağlar. Sanayileşmiş ülkelerin çoğunda otomobil ve kamyon trafiğini düzenleyen benzer sistemler vardır.

Türkiye'de karayolları. Türkiye'de yol yapım tekniğinin standartlaştırılmasına ilişkin ilk adım, 1866'da Turuk-ı Maabir Nizamnamesi'yle atıldı. Nizamnamenin uygulamaya konmasıyla, bir süredir hızlandırılan araba yolu ve şose yapımında, standartlaştırma aşamasına geçildi. 1880'lerden sonra ulaşımda demiryolu yapımına öncelik tanıyan yabancı sermaye çalışmaları hız kazandı. Karayolları bu dönemde demiryollarının tamamlayıcısı niteliğindeydi. Bu durum Cumhuriyet'in ilk yıllarında da sürdü. 1930'larda yolların yapımı büyük ölçüde halkın çalışarak yerine getireceği ya da karşılığında bedel ödeyeceği yol mükellefiyetine bağlı kaldı; yol yapımı merkezi yönetimden çok, özel idarelerin görevi olarak görüldü.

Türkiye'de modern karayolu politikasının ana ilkeleri 1947'de ABD'li uzman Hits'in hazırladığı bir raporla saptandı. 23.000 km'lik bir devlet karayolu ağı gerçekleştirilmesi öngörülerek dokuz yıllık bir program hazırlandı. Bu ağ 1950'de kurulan Karayolları Genel Müdürlüğü'nce gerçekleştirilecek, ayrıca 26.000 km'lik il yolu, 150.000 km'lik de köy yolu yapılacaktı. Bu yeni dönemde "yol vergisi" sistemi kaldırılıyor, yol yapım çalışmalarına için gerekli kaynakların, akaryakıttan alınan dolaylı vergiler ve genel bütçeden doğrudan ayrılan paylarla sağlanması yoluna gidiliyordu.

Devlet yollarının yapımında bu dönemde önemli adımlar atıldı. Karayolu taşımacılığında da büyük gelişme oldu. Örneğin 1950'de yük taşımacılığının yüzde 32,5'i karayollarında yapılırken, 1991'de bu oran yüzde 93'tü. Yolcu taşımacılığında 1950'de yüzde 59 olan oran ise 1991'de yüzde 86 oldu.

1980'lerden sonra karayolu taşımacılığında asıl gelişme transit taşımacılıktadır. Karayoluyla ülke içi yük taşımacılığında ise bir duraklama ve gerileme görüldü. Son dönemde karayollarına ilişkin önemli bir gelişme de, başta İstanbul'daki Boğaziçi Köprüsü ile Fatih Sultan Mehmet Köprüsü ve Gebze-İzmit Otoyolu olmak üzere, paralı geçiş uygulamasının başlatılmasıydı. Türkiye'nin karayolu ağını yaygınlaştıran bir başka etken de, 1984'te kurulan Kamu Ortaklığı Fonu'nun bu alana önemli oranda parasal kaynak ayırması oldu. Otoyol ağı hızla genişleyerek 1991 sonunda 380 km'ye ulaştı.

Karayorgi, Sırp-Hırvat dilinde KARADOR-DE, asıl adı DORDE PETROVIC (d. 14 Kasım 1762, Vişevac, Sırbistan - ö. 25 Temmuz 1817, Radovanje), Osmanlı Devleti'ne karşı Sırp bağımsızlık mücadelesinin önderi ve Karayorgiyeviç hanedanının kurucusu.

Bir köylü ailesinin oğluydu. Gençliğinde çobanlık yaptı. Siyah teninden ve keskin bakışlarından ötürü Karayorgi lakabıyla tanındı. 1787'de göç ettiği Avusturya'da orduya girdi ve Osmanlılara karşı savaştı. 1791'de Osmanlı-Avusturya Savaşı'nın sona ermesi üzerine Topolu'ya yerleşti ve hayvan ticareti yaparak zenginleşti. Yedi çocuğundan Aleksandar sonradan Sırp prensi (1842-58) oldu.

1804 ilkbaharında Yeniçerilere karşı başkaldıran Sırlar Karayorgi'yi ayaklanmanın başına getirdiler. Osmanlı padişahı III. Selim de isyancı saydığı Yeniçerilere destek vermemeye Sırlar kolay bir zafer kazandırlar ve zaferin coşkusıyla III. Selim'den özerklik istediler. Bu istem reddedilince Karayorgi 1805'te bağımsızlık mücadelesini

başlattı. Osmanlıları bir kez daha yenilgiye uğratan Sırlar, 1807'de Osmanlı-Rus Savaşı başlayınca kendilerine güçlü bir müttefik de bulmuş oldular. Ama Rusya'nın Osmanlılarla Slobozia'da imzaladığı ateşkes antlaşmasında Sırbistan'dan söz edilmemesi, Karayorgi'de, ulusunun bir piyon olarak kullanıldığı kanısını uyandırdı. Rus nüfuzunun tehdit edici boyutlar kazanması karşısında, Devlet Konseyi Sırbistan'ın ilk anayasasını yürürlüğe koydu ve Karayorgi'yi babadan oğula sürecek bir hanedanın ilk prensi ilan etti (1808).

1809'da Osmanlı-Rus Savaşı yeniden başlayınca Sırp-Rus ilişkileri düzeldi. 1810'da Ruslar ve Sırlardan oluşan bir ordu Varvarin ve Loznica'da Osmanlıları yenilgiye uğrattı. Ama Napoléon'un Rusya'ya saldırması olasılığı artınca Ruslar 1812'de Bükreş'te Osmanlılarla bir antlaşma imzaladılar. Antlaşma Sırbistan'ın özerkliğini tanımlamakla birlikte, bunu güvence altına alacak ciddi önlemlere yer vermemişti. Rusya'yla savaşın sona ermesi üzerine Osmanlı ordusu üç koldan Sırbistan'a girdi ve kısa sürede ayaklanmayı bastırdı (1813).

Karayorgi Avusturya'ya kaçtı. Ama Sırların bağımsızlık mücadelesi 1815'te Miloš Obrenović'in önderliğinde yeniden başladı. Obrenović, rakip saydığı Karayorgi'nin Sırbistan'a dönmesine izin vermedi. Bir süre Rusya'da kalan Karayorgi, Yunanlı yurtseverlerle ittifak kurarak Osmanlılara karşı bir ayaklanma düzenlemek amacıyla gizlice Sırbistan'a döndü. Ama Obrenović, Karayorgi'yi öldürttü ve kesik başını, Osmanlı padişahının desteğini kazanmak amacıyla İstanbul'a gönderdi. Bu olay Karayorgiyeviç ve Obrenović hanedanları arasında bir yüzyıldan çok sürecek kan davasının başlangıcı oldu.

Karayorgiyeviç HANEDANI, Sırp-Hırvat dilinde KARADORDEVIC, Karayorgi'nin(*) kurduğu Sırp hanedanı. Sırbistan'da yönetimi eline geçirmek için 19. yüzyıl boyunca Obrenović hanedanıyla çekişmiş, 1842-58 ve 1903-45 dönemlerinde Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı'nı (1929'dan sonra Yugoslavya) yönetmiştir.

Karayorgi'nin oğlu Aleksandar, 1843'ten 1858'e değin hüküm sürdü. Ondan sonra yaklaşık yarım yüzyıl boyunca Obrenović hanedanı iktidarda kaldı. 1903'te tahta çıkan Aleksandar'ın oğlu I. Petar 1903-18 arasında Sırbistan'ın, 1918'den ölümüne (1921) değin de Sırp, Hırvat ve Slovenlerin kralı oldu. Onun yerine geçen oğlu I. Aleksandar (hd 1921-34) devletin adını Yugoslavya olarak değiştirdi. I. Aleksandar'ın oğlu II. Petar 1934'ten monarşinin kaldırıldığı 1945'e değin hüküm sürdü.

karayosunları (*Bryophyta*), yaklaşık 25 bin kadar ilkel yeşil bitki türünü içeren bölüm. Karayosunları, ciğeryosunları(*) (*Hepatopsida*) ve yaprakayosunları(*) (*Bryopsida*) olmak üzere iki sınıfa ayrılır.

Bir bölümünün ancak büyüteçle görülebi-lecek kadar küçük olmasına karşılık *Fontinalis* ve *Dawsonia* gibi bazı üyelerinin uzunluğu 30 cm'yi aşar. Ekonomik açıdan pek önemli olmayan bu bitkilerin bazılarının ağaçlar için tohum yatağı olarak kullanılır, bazılarında ise yosun bahçelerinde süs bitkisi olarak yararlanılır. Doğada, kayalar, ağaç kütüklerini ve orman tabanındaki artıkları örterek su tutucu ve aşınmayı önleyici rol oynarlar.

Karayosunları, alglerden eşey hücrelerinin (gametler) verimsiz bir hücre katmanıyla örtülü oluşuyla, eğreltiler ve üstün yapılı bitkilerden ise gerçek kök, gövde, yaprak ve iletim borularının bulunmayışıyla ayırt

edilir. Yaşam çevrimlerinin gametofit evresinde yaprakçı çıkıntılar taşıyan bu bitkiler, kök benzeri rizoyitler (kılsı uzantılar) yardımıyla toprağa tutunurlar ve suyu tüm yüzeylerinden alırlar. Karayosunlarında gametofit evre, damarlı bitkilerin tersine, sporofit evreye göre daha belirgindir. Sıklıkla bitki parçaları aracılığıyla gerçekleşen eşeysiz üremeye de rastlanır.

Yeşil alglerden türediğine inanılan karayosunları, alglerle uzaktan ilişkilidir. Bunların üstün yapılı bitkilerle evrimsel bir ortaklıkları yoktur.

İlk kez 19. yüzyılda geliştirilen ve karayosunlarını inceleyen bilim dalı briyoloji, önceleri yalnızca amatörlerin ilgilendiği bir alanken 1930'larda botanikğin bağımsız bir dalı haline gelmiş ve genel biyolojiye önemli katkılarda bulunmuştur.

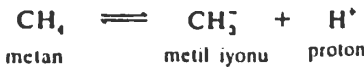
Karaz, Erzurum'un 16 km kadar kuzeybatısında, Ilıc tren istasyonunun 5 km kadar kuzeyindeki Karaz köyünde yer alan höyük tipi yerleşme. 16 m yüksekliğinde ve 200 m çapındaki höyükte 1942-44 arasında Türk Tarih Kurumu adına Hamit Zübeyir Koşay ve Kemal Turfan araştırma yapmışlardır.

Kazılar sonunda höyükte Osmanlı, Selçuklu, Bizans, Demir Çağı ve İlk Tunç Çağı kültürlerinin varlığı saptanmıştır. En ilginç kalıntılar İÖ 3. binyıla tarihlenen dokuzuncu katta ele geçmiştir. Filistin'deki Kirbet Kerak yerleşmesinde görülen kabartma bezekli çanak çömleklerin benzerlerinin burada İlk Tunç Çağının başlarında kullanılmaya başladığı saptanmıştır. Elde biçimlendirilmiş, siyah astarlı, çok parlak perdahlı çömlek türü kapların üst kesimleri ve boyunları kabartma geometrik örgelerle bezelidir. Bu tür kapların benzerleri bütün Doğu Anadolu'da, Elazığ-Malatya bölgesinde ve Amik Ovasındaki bazı yerleşmelerde de bulunmuştur. Bu nedenle Doğu Anadolu kökenli bu çanak çömlek türünün Filistin'e Doğu Anadolu'dan, İÖ 3. binyılın ortasındaki bir göç sonucunda gittiği düşünülmektedir. İlk Tunç Çağında tarım, özellikle de hayvancılıkla yaşamlarını sürdürmüş olan Karaz halkı taş temelli, kerpiç duvarlı ve büyük olasılıkla düz damlı yapılarda oturmuşlardır. Bu yapılarda ele geçirilen en ilginç kalıntılar pişmiş topraktan yapılmış, sivri uçları içeri dönük 3 ayaklı olan, taşınabilir ya da sabit ocaklardır.

karbamit bak. üre

karbanyon, yüksüz organik moleküllerden artı yüklü atomların ya da atom gruplarının uzaklaştırılmasıyla türetilen, eksi yükü özellikle bir karbon atomu üzerinde toplanmış organik bileşiklerin ortak adı. Karbanyonlar plastikler gibi pek çok sanayi ürününün üretiminde kullanılan önemli aramaddelerdir.

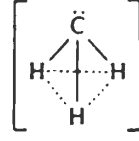
En basit karbanyon olan metil iyonu (CH_3^-), metandan (CH_4) bir proton (hidrojen iyonu, H^+) çıkartılarak türetilir:

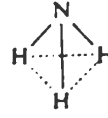
Bu eşitlikte, C ve H sırasıyla karbon ve hidrojen atomlarını, artı ve eksi işaretleri sırasıyla artı ve eksi yükleri simgeler; alttaki rakamlar moleküldeki aynı atomların sayılarını belirler; çift yönlü ok ise bu tepkimenin tersinirliğini yani geriye dönebildiğini gösterir.

Molekül yapıları. Karbanyonların yapısı yerleşik ve yerleşik olmayan iyonlar olmak üzere iki grupta incelenir. Birincisinde eksi yükün büyük oranda bir karbon atomunda toplanmasına karşılık, ikincisinde eksi yük birkaç atom arasında dağılmıştır.

Yerleşik iyonlar. Metil iyonu (CH_3^-) en basit yerleşik karbanyondur. Yüksüz amonyak (NH_3) molekülüyle eşelektronlu olan bu iyonun amonyak molekülüne benzeyen geometrik yapısı karbon atomunun tepede yer aldığı bir piramitle en iyi biçimde tanımlanır:

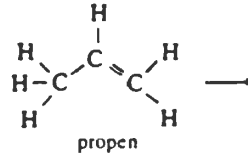
metil iyonu

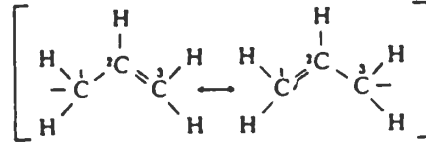
amonyak molekülü

Düz çizgiler atomlar arasındaki bağları, noktalı çizgiler ise yalnızca piramitlerin tabanlarını gösterir.

Yerleşik olmayan iyonlar. Metil iyonundan daha karmaşık olan alil karbanyon (C_3H_5^-) yerleşik olmayan karbanyonların en basit üyesidir. Propenden bir proton çıkarılmasıyla türetilen bu bileşiğin yapısı, aşağıdaki eşitlikte köşeli parantez içinde gösterilen iki rezonans bağintisiyle en iyi biçimde açıklanabilir:

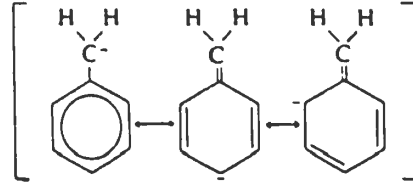
propen

alil karbanyonun rezonans biçimleri

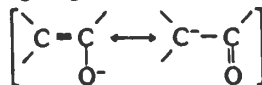
Alil karbanyon gibi yapısal formülü ayrı rezonans biçimleriyle tanımlanan maddelerin, rezonans biçimlerinin tümüne benzeyen, ancak gerçekte bunların hiçbirisiyle tek başına açıklanamayan melez bir yapısı olduğu kabul edilir.

Bu tür karbanyonlara başka bir örnek de eksi yükün, çok daha yaygın olan bir pi bağı sistemine dağılabildiği benzil anyondur; sigma ve pi bağlarıyla bağlanmış karbon atomlarının oluşturduğu aromatik bir halka içeren bu anyonun rezonans biçimleri aşağıdaki formüllerle gösterilebilir:

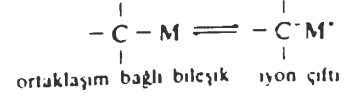
benzil anyonunun rezonans biçimleri

Karbon atomlarından birinin bir oksijen atomuyla yer değiştirdiği enolat anyonları da alil karbanyonlara çok benzer. Enolat iyonları, aldehit ve ketonların karbonil grubunun karbonuna komşu olan karbon atomundan bir proton çıkmasıyla oluşurlar. Bir enolat iyonunun rezonans biçimleri aşağıdaki gibi gösterilebilir:

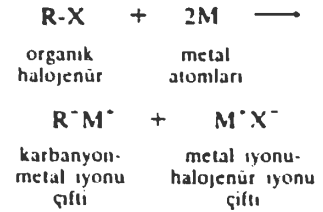
Oksijenin elektronları çekme kuvveti (elektronegatifliği) karbona göre daha büyük olduğundan, bu iki rezonans biçiminden eksi yükün oksijen üzerinde yer aldığı biçim öbürüne göre daha çok bulunur, başka bir deyişle tipik bir enolat iyonunda oksijen atomu karbon atomuna göre daha çok eksi yük taşır.

İyon çiftleri. Karbanyonları içeren bir çözeltide her karbanyona karşılık bir katyon (artı yüklü iyon) bulunmalıdır. Karşıt yüklü iki iyon birbirleriyle yakın ilişkide ise bir ortaklaşım bağı oluşabilir:

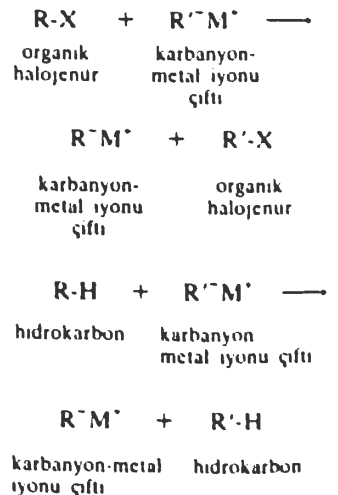
Bu eşitlikte M çoğu kez bir metal atomudur. Bir karbanyonun iyonlaşabilmesi, katyonun elektron ilgisinin düşük oluşuyla arttığından böyle bir bileşik en çok, M atomu lityum, sodyum, potasyum, sezyum ve rubidyum gibi bir alkali metal olduğunda karbanyon özelliği gösterir. Ortaklaşım bağı oluşturma eğiliminin yok sayılabildiği durumlarda bile serbest karbanyonların özellikleri her zaman gözlenemeyebilir. Bu durum, katyon ve anyonlar arasındaki kuvvetli çekim nedeniyle zıt yüklü iyonların çiftleşmesinden kaynaklanır. Birbirine kuvvetle bağlanan bu iyon çifti ancak, iyonların tek tek çözücüyle olan etkileşimlerinin iyonlar arasındaki çekimden daha güçlü olduğu durumlarda parçalanabilir. Bu nedenle, ancak iyonlardan en az birini kuvvetle çözen çözücülerde serbest karbanyonlar elde edilebilir. Eterler ve dimetilsülfoksit, katyonları çözmeye eğilimi kuvvetli olan çözücülerdir. Gerçekte, basit bir alkanan türetilen karbanyonu (örn. metil iyonu) içeren bir iyon çiftini ayırmaya yeterli çözme enerjisi olan, aynı zamanda anyonla kimyasal tepkimeye girmeyen eylemsiz bir çözücü yoktur. Bu nedenle alkil alkali-metal bileşikler serbest iyonlara ayrışmaz; bu bileşiklerin özellikleri yalnızca iyon çiftlerinin özelliklerini yansıtır.

Hazırlanması. Karbanyonların hazırlanmasında en sık kullanılan yöntemlerden biri klor, brom ya da iyot atomları içeren organik bileşiklerin alkali metallerle tepkimeye sokulmasıdır:

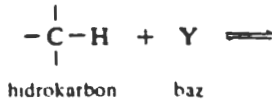

Burada R bir organik grubu, X bir klor, brom ya da iyot atomunu, M ise bir alkali metal atomunu simgeler.

Bir karbanyonun bir başka karbanyona dönüşümü aşağıda verilen eşitliklerde gösterildiği gibi ya hidrokarbonlar ya da organik halojenürlerle sağlanır:

Tepkimeleri. Karbanyonların en iyi bilinen tepkimesi, baz eşliğinde girdikleri asit-baz tepkimesidir:

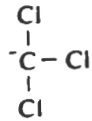
Burada, Y bir proton alıcısı yani bazı simgeler. Bu tepkimenin denge sabiti

$$K_a = \frac{\left[\begin{array}{c} | \\ -\text{C}^- \\ | \end{array} \right] \left[\text{YH}^+ \right]}{\left[\begin{array}{c} | \\ -\text{C}-\text{H} \\ | \end{array} \right] \left[\text{Y} \right]}$$

eşitliğiyle gösterilir. Köşeli parantez içindeki anlatımlar hidrokarbonun, bazın ve iyonların derişimlerini, K_a ise asit denge sabitini simgeler. Kolay olması nedeniyle denge sabitleri genellikle, pK_a ile simgelenen bir başka değere çevrilir. pK_a , denge sabitinin eksi logaritmasıdır ve matematiksel olarak $pK_a = -\log K_a$ ile tanımlanır. Bir Y bazı için bir karbanyonun bazikliğinin artması, denge sabitinin (K_a) azalması, buna karşılık pK_a 'nın artması anlamına gelir.

Karbon asitlerinin büyük bir bölümünün pK_a değeri yaklaşık 15 ile 40 arasında değişir. Bu da karbanyonların, pK_a 'sı 15,7 olan sudan daha kuvvetli baz olduklarını gösterir. Çeşitli karbon asitlerinin pK_a 'ları arasında büyük farklılıklar olması, bunlara karşılık gelen karbanyonların iç kararlılığının derecelerinin değişik olduğunu gösterir. Genel olarak, karbanyonların kararlılığı üç ayrı mekanizmayla açıklanır. Bunlardan ilki kararlılığın rezonansla sağlanmasıdır; örneğin, pK_a 'ları yaklaşık 35 olan alil ve benzil karbanyonlar rezonansla kararlı olan karbanyonlardır.

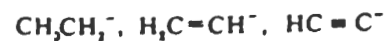
Karbanyonların kararlılığını sağlayan ikinci etken, komşu elektronegatif atomların elektron çekici (indüktif) olmasıdır. Örneğin, pK_a 'sı 40 olan metan (CH_4) ile pK_a 'sı 25'ten daha küçük olan kloroformun (CHCl_3) pK_a 'ları karşılaştırıldığında komşu elektronegatif atomların kararlılığı olan etkisi görülür. Kloroformdan bir proton uzaklaştırılmasıyla oluşan triklorometil iyonunun kararlılığının yüksek olmasının

triklorometil iyonu

nedeni karbon üzerindeki serbest yükün indüktif etkiden ötürü klor atomlarına dağılmasıyla açıklanabilir.

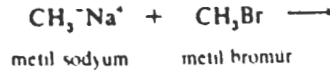
Üçüncü etki, eksi yük taşıyan karbon atomunun elektronegatifliğindeki değişime dayanır. Etandan, etilen ve asetilene doğru pK_a değerlerinin giderek azalması bu etkiye iyi bir örnektir. Bu bileşiklere karşılık gelen karbanyonlarda eksi yük sırasıyla sp^3 , sp^2 ve sp hibrit yörüngemsileri olan karbon atomlarında bulunur.

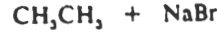
etil karbanyon etenil karbanyon asetilil karbanyon

Karbonun elektronegatifliği C-H arasındaki sigma bağlarının s-karakterinin sp^3 'ten sp^2 'ye doğru artmasından ötürü yükseldiği için yukarıdaki karbanyonların kararlılık derecesi de sağa doğru giderek artar.

Karbanyonlar, nükleofil (artı yük çeken gruplar) işlevi görebildiklerinden yer değiştirme tepkimelerinde önemli bir rol oynarlar. Örneğin, metilsodyum metilbromürle tepkimeye girerek etan oluşturur:

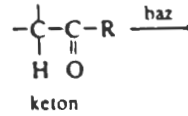

metil sodyum metil bromür

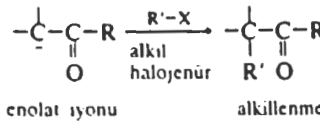

etan sodyum bromür

Yaygın olarak ketonların alkillenmesinde kullanılan bu tepkime sırasında ketonlar önce enolat iyonlarına çevrilir, sonra uygun bir alkil halojenürle alkillenir:

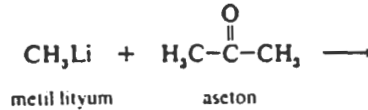
keton

enolat iyonu

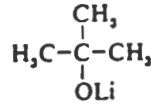
alkillenme ürünü

Bir başka önemli tepkime ise karbanyon iyonlarının karbonil gruplarına katılmasıdır. Örneğin, metillityum asetonla tepkimeye girerek lityum üçüncül-bütoksiti verir:

metil lityum

aseton

lityum üçüncül-bütoksit

karben, iki değerlikli karbon atomları (başka atomlarla oluşturabileceği dört bağdan yalnızca ikisini kullanan karbon atomları) içeren tepkin moleküllerin ortak adı. Kimyasal tepkimelerde genellikle geçiş aramaddeleri olarak bulunan karbenler, kimyasal tepkimelerin ve molekül yapılarının anlaşılmasında çok önemli maddelerdir. Ayrıca, özellikle karbon atomlarının küçük halkalı yapıda düzenlendiği molekül türlerini içeren bazı kimyasal bileşiklerin hazırlanmasında kullanılır.

Elektron bağı kuramına göre, atomlar arasındaki bağlar elektronların paylaşılmasıyla oluşur. Bu kuramın ışığında karben, bir karbon atomunun, dört tane değerlik (valans) ya da bağ elektronundan yalnızca ikisinin gerçekte öbür atomlarla bağ oluşturduğu bir bileşiktir. Bunun tersine hidrojen siyanür gibi çoklu bağlarla bağlanmış olan bileşiklerde, atomların dört değerlik elektronunun tümü öbür atomlarla bağ oluşturur. Karbenler, moleküllerinde elektron eksikliği ya da fazlalığı olmadığından elektriksiz olarak nötrdür.

İlk araştırmalar. Karbenler çok tepkin olduğundan çok kısa ömürlüdür; bu nedenle varlıkları ancak son yıllarda doğrudan deneysel verilerle kanıtlanmıştır. Ama daha 1876'da, kloroformun (CHCl_3) bazik bir katalizör eşliğinde hidrolizi (suyla ayrı-

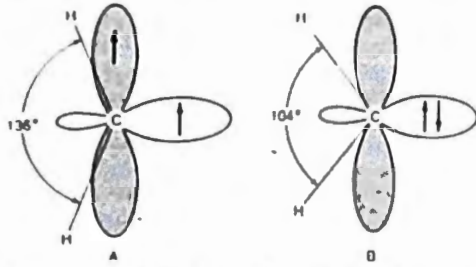
şım) sırasında diklorokarbenin ($\text{Cl}-\text{C}=\text{Cl}$) bir ara madde olarak oluştuğu öne sürülmüştü. 19. yüzyılın sonlarına doğru da iki değerlikli bileşiklerinin pek çok tepkimesinin ara ürünleri olduğunu ileri süren kapsamlı bir kuram geliştirildi. Ne var ki, daha sonraki çalışmalar öne sürülen bu postülaların çoğunun yanlış olduğunu gösterdi ve bundan sonra karbenler tepkimelerin varsayimsal aramaddeleri olarak ele alınmadı. Karben kimyası ancak 1950'lerde, varlıkları şüpheye yer vermeyecek biçimde kanıtlandıktan ve yapılarına ilişkin ayrıntılı bilgiler elde edildikten sonra yeniden canlandı.

Elektron yerleşimi ve molekül yapısı. Kimyasal bağ kuramı, karbenler için temel olarak iki farklı elektron yerleşimi öngörür; bunlardan biri, iki değerlikli karbon atomuna bağlı atomların ya da grupların özelliğine bağlı olarak, moleküllerin taban düzeyine (en düşük enerji durumu) karşılık gelir. Bu ikilik, karbenin iki bağının, karbondaki dört değerlik yörüngemsisinden (bir atomdaki çeşitli elektronların kapsadığı bölge) yalnızca ikisini kullanmasından kaynaklanır. Karbon atomunun bağlanmada kullanmadığı iki değerlik yörüngemsisi, bağ oluşturmaya iki elektron almaya uygundur. Genel olarak her yörüngemsi eğer spinleri eşleşiyorsa, yani açısal momentumları ters işaretliyse, iki elektron alabilir. Bu nedenle bağ oluşturmaya elektronların dağılımı için iki olasılık vardır: Bunlar ya aynı yörüngemside yer alırlar ve eşleşmiş (karşıt) spinlere sahiptirler ya da kullanılabilen iki yörüngemsiye bölünmüş durumdadırlar ve paralel spinlere sahiptirler. Elektronlar paralel (ya da eşleşmemiş) spinli olan maddeler magnetik bir etki (moment) gösterirler. Bir magnetik alanda bu moment, alanın yönüne paralel, dik ya da karşıt paralel (paralel ama ters yönde ilerleyen) olabilir; bu üç olası dizilim, enerjileri birbirinden çok az farklı üç biçime karşılık gelir; bu nedenle, eşleşmemiş elektronları olan maddeler bu biçimlerin her üçünde de bulunabilir ve bunların üçlü (triplet) bir durumda bulunduğu söylenir. Buna karşılık, tüm elektronlar eşleşen maddeler, net bir magnetik moment göstermez ve bunların tekli (singlet) durumda bulunduğu söylenir. Temelde karbenler, elektronlarının aynı ya da farklı yörüngemsilerde olmasına bağlı olarak tekli ya da üçlü durumda bulunurlar.

Organik bileşiklerin (karbon bileşikleri) çoğunda tekli durum üçlü durumdan daha kararlıdır ve moleküllerin normal ya da taban düzeyi bu biçimdedir. Bu bileşiklerde üçlü biçimler yalnızca yüksek enerji düzeylerinde ya da uyarılmış durumlarda ortaya çıkar. Öte yandan karbenlerde, iki tane bağ yapmayan elektron ve iki boş yörüngemsi bulunduğundan, kuramsal olarak üçlü durumun tekli duruma göre daha kararlı olması ve aslında bunun taban düzeyi olması beklenir.

Ayrıca, gene kuramsal olarak, ister tekli ister üçlü durumda bulunsun, karbendeki karbon atomu ile buna bağlı olan iki atomun, doğrusal değil "V" biçiminde düzenlenmesi gerektiği, yani karbon atomunun öbür iki atomla oluşturduğu bağların arasındaki açının 180°den daha küçük olması gerekir. Ama tekli durumda bağ açısının, üçlü durumdakinden daha büyük olduğu ileri sürülmüş ve bu öngörü deneylerle de kanıtlanmıştır. En basit karben olan metilen üzerinde elektron magnetik rezonans spektroskopisi tekniğiyle yapılan incelemeler sonucunda, bu bileşiğin üçlü bir taban düzeyine sahip bulunduğunu ve karbon-hidrojen bağları arasındaki açının 136° olduğu belirlenmiştir. Metilenin ancak özel koşullarda elde edilebilen tekli durumu üze-

rinde optik spektroskopisi tekniğiyle sürdürülen araştırmalardan ise, bu durumdaki bileşiğin bağ açısının 104° olduğu saptanmıştır. Üçlü ve tekli durumdaki metilenin bağ

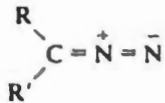

Üçlü (A) ve tekli (B) durumdaki metilenin bağ yapmayan yörüngeleri; gölgeli yörüngesinin eksenli, karbon atomu (C), hidrojen atomları (H) ve gölgeli olmayan yörüngesinin oluşturduğu düzleme diktir

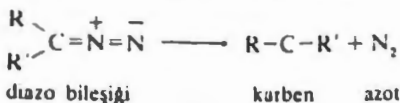
yapmayan elektronlarının yerleşimi ve yapıları çizimde A ve B olarak gösterilmiştir. Burada halkalar bağ yapmada kullanılmayan yörüngeleri, paralel ve karşıt paralel oklar ise sırasıyla eşleşmiş ve eşleşmemiş elektron spinlerini göstermektedir. Bu sematik yörüngesi gösterimi, hem A'da (üçlü durum) bulunan bağ yapmayan yörüngeleri hem de B'de (tekli durum) bulunan bir boş yörüngesi göstermektedir.

Bir karbon atomunun taban düzeyinin üçlü ya da tekli durumda olmasını belirleyen yapısal özellikler bir kuralla özetlenebilir: Birkaçı dışında, iki değerlikli (karben) karbon atomuna yalnızca hidrojen ya da karbon atomlarının bağlı olduğu karbenler üçlü taban düzeyinde; azot, oksijen ve halojenlerin bağlı olduğu karbenler ise tekli taban düzeyindedir. Metilen ($\text{H}-\text{C}-\text{H}$), fenilmetilen ($\text{C}_6\text{H}_5-\text{C}-\text{H}$), difenilmetilen ($\text{C}_6\text{H}_5-\text{C}-\text{C}_6\text{H}_5$) ve propargilen ($\text{HC}\equiv\text{C}-\text{C}-\text{H}$) üçlü durumdaki karben örnekleridir. Taban düzeyinde tekli durumda olduğu bilinen karbenler ise metoksimetilen ($\text{CH}_3\text{O}-\text{C}-\text{H}$), klorometilen ($\text{Cl}-\text{C}-\text{H}$) ve fenilklorometilendir ($\text{C}_6\text{H}_5-\text{C}-\text{Cl}$).

Oluşumu. Karbenler yüksek enerjili moleküller olduğundan ya yüksek enerjili başlangıç maddelerinden hazırlanmalı ya da dış kaynaklardan ek enerji sağlanmalıdır. Karbenlerin hazırlanmasında çoğunlukla fotokimyasal tepkimelerden, yani ışık etkisiyle gerçekleştirilen kimyasal tepkimelerden yararlanılır; çünkü soğurulan ışığın enerjisi yüksek enerjili yapılara alınır. İki azot atomunun birbirine ve bir çift bağla karbon atomuna bağlı olduğu diazo grubu içeren organik bileşikler de karbenlerin hazırlanmasında sık kullanılan başlangıç maddelerindendir. Diazo bileşiklerinin molekül yapısı,

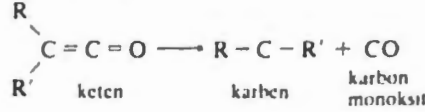
genel formülüyle gösterilir; burada R ve R' aynı ya da farklı iki organik gruptur. Hem ısıyı yansıma (fotoliz) hem de ısıyı yansıma (piroliz) tepkimelerinde diazo bileşiği, ilgili karbeni ve bir molekül serbest azot gazı açığa çıkararak ayrışır. Yapısal olarak diazo bileşiklerine benzeyen halkalı (siklik) diazirin bileşikler de aynı tür tepkimelerle bölünür ve çoğunlukla karbenlerin başlangıç maddesi olarak kullanılır. Bir diazo bileşiğinden karben eldesi şöyle gösterilir:

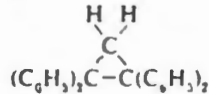
Diazo bileşiğinin ısıyı yansıması çok düşük sıcaklıkta ve tepkimeye girmeyen katı bir

ortamda yürütüldüğünde oluşan karbenin daha ileri tepkimelere girerek ayrışması önlenir. Böylece belirli bir miktarda karben, bir katı ortamda uzun süre bozulmadan saklanabilir. Örneğin, en tepkin karben olan metilen, eylemsiz bir gaz olan ksenonun, helyumun kaynama noktasına kadar soğutulmasıyla elde edilen kristal ortamında oluşturulmuş ve incelenmeye yetecek bir süre ayrışmadan tutulabilmiştir. Pek çok başka karben de benzer matris ayırma teknikleriyle üretilmiştir.

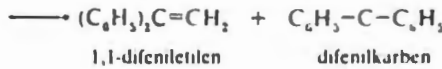
İki karbon atomu ve bir oksijen atomunun çift bağlarla bağlı olduğu bazı katenlerin ısıyı yansımasıyla da karbon monoksit ve karbenler elde edilir:

Üçlü karbon halkaları bulunan siklopropanlar da belirli koşullarda fotokimyasal tepkimelerde karbenin başlangıç maddesi olarak kullanılabilir. Örneğin, 1,1,2,2-tetrafenilsiklopropan,

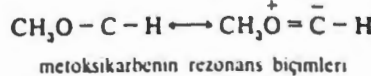
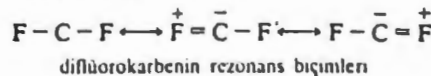

1,1,2,2-tetrafenilsiklopropan

biçimindeki bir tepkime sonucunda difenilkarbene dönüşür. Kloroformun kuvvetli bir baz olan potasyum üçüncül-bütoksit ile tepkimeye girmesi karbenlerin elektrik yükü ya da iyonik aramaddeler yoluyla oluşumuna örnek olarak verilebilir. Bu tepkimenin ilk aşamasında, normal bir asit-baz tepkimesiyle kloroformdan bir proton ya da hidrojen iyonu (H⁺) uzaklaştırılır. Bunun sonucunda oluşan potasyumtriklorometil, potasyum klorürünü kaybederek diklorokarben verir. X'in bir klor, brom, ya da iyot atomu olduğu HCX₃ formülüne uyan öbür halojenli bileşikler de aynı yolla tepkimeye girerek ilgili dihalokarbenleri oluşturur.

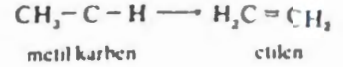
Tepkimeleri. Metilen bilinen en tepkin moleküllerden biridir ve ancak birkaç organik bileşik bu maddenin etkisine dayanabilir. Karbenlerin tepkinliği, rezonans olayı sonucunda iç kararlılığın artmasıyla bir miktar azalır. Rezonans olayı tek bir molekülün değişik elektron yapıları (rezonans biçimleri) göstermesidir. Molekülün gerçekte bütün bu biçimlerin özelliklerini taşıdığı ve tek tek her biçiminden daha kararlı olduğu düşünülür. Örneğin, difluorokarben ve metoksikarbenin, metilenden daha az tepkin olmasına, aşağıda görülen rezonans biçimlerinin iç kararlılığa katkıda bulunmasının yol açtığı sanılmaktadır.

Bu gösterimlerde, bir tek melez yapının çeşitli rezonans biçimleri arasındaki bağıntı çift yönlü oklarla gösterilmekte, artı ve eksi işaretler ise elektronların kaymasıyla oluşan artı ve eksi yükleri göstermektedir.

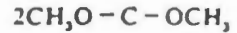
Karbenlerin girdiği kimyasal tepkimeler, moleküllü ve moleküllerarası tepkimeler olarak iki gruba ayrılır. Moleküllü tepkimeler ya da yeniden düzenlenmeler yalnızca karbenin kendisiyle ilgilidir ve dışarıdan

herhangi bir maddeyi içermez. Bu tepkimelerde yapıları uygun olan karbenler, karbon atomunun normal dört değerlikli olduğu kararlı molekülleri oluşturur. Metilkarbenin bir hidrojen atomunun bir karbon atomundan öbürüne kaymasıyla etilen dönüşümü, moleküllü bir tepkime örneğidir.

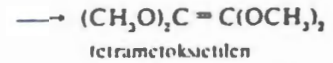

Metilenin ya da haloimetilenler gibi yalnızca üç karbon atomundan oluşan karbenlerin bu tür moleküllü yeniden düzenlenmesi olanaklı değildir.

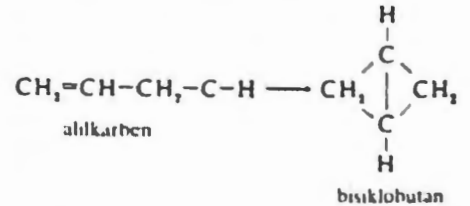
Moleküllerarası tepkimeler ise iki ya da ikiden çok molekül içeren tepkimelerdir. Karbenlerin dimerleşme, katılma ve araya girme tepkimeleri olmak üzere üç önemli moleküllerarası tepkime türü bilinmektedir. Karbenlerin dimerleşmesiyle (iki karben molekülünün birleşmesi) molekül formülü karbeninkinin tam iki katı olan olefinler oluşur. Dimetoksikarbenden tetrametoksietilen oluşumu bu tepkimeye bir örnektir.

dimetoksikarben

Karbenlerin olefinlere ve asetilenlere katılma tepkimeleri, çok çeşitli yapılarda bulunan siklopropan ve siklopropanların birleşimlenmesi için basit bir yol oluşturduğundan çok yararlı tepkimelerdir. Bu tür katılma tepkimeleri, ilgili diazo bileşiğinden, halkalı yapıda alilkarben eldesinde görüldüğü gibi moleküllü türde de olabilir. Bağlar arasındaki anormal açılar nedeniyle oldukça gerilimli bir halka yapısında alışılmış bir bileşik olan bisklobütanın oluşumu, başka yöntemlerle elde edilmesi güç olan bileşiklerin birleşimlenmesinde karben tepkimelerinin önemini gösterir.

Analitik ve fiziksel çalışmalar. Karbenler çoğunlukla kimyasal tepkimelerde aramaddeler olarak bulunduğu için, araştırma çalışmalarının çoğu, tepkime hızlarının ve bunları etkileyen etmenlerin araştırılmasında genel bir alan olan kinetik yöntemlerle yürütülür. Karbenlerin yapılarına ilişkin bilgilerin çoğu, çeşitli karbenlerdeki bağ uzunluklarını ve açılarını açığa çıkaran optik spektroskopisi (ışık soğurma biçimlerinin incelenmesi) yöntemleriyle elde edilmiştir. Elektronların açısal momentumlarına ilişkin bilgi veren fiziksel bir yöntem olan elektron-spin rezonans spektroskopisi de özellikle üçlü durumları tekli durumlardan ayırt etmede yararlı olmuştur.

karbilenin, İZONITRİL ya da İZOSİYANÜR olarak da bilinir, molekül yapısı $\text{R}-\text{N}=\text{C}$ olan organik bileşiklerin ortak adı. Burada R, bir organik bileşikten bir hidrojen atomunun çıkmasıyla türeyen bileşen grubunu simgeler. Nitrillerin izomerleri olan karbilenler ilk kez 1867'de bulunmuştur. Genellikle kloroform ve alkali eşliğinde birincil aminlerden hazırlanan

bu bileşikler, ayrıca metal siyanürler ve organik halojen bileşiklerinden nitrillerin birleşimlenmesi sırasında da çok az miktarda elde edilirler. Tiksindirici ve keskin bir kokuları vardır.

karboksilli asitler, bir karbon atomuna çift bağla bağlanmış bir oksijen atomu ile tek bağla bağlanmış bir hidroksil grubunun oluşturduğu karboksil grubunu içeren organik bileşikler sınıfı. Karbon atomunun dördüncü bağına bir hidrojen atomu ya da hidrokarbon molekülü bağlıdır. Doğal halde bulunmalarının yanı sıra birleşim yoluyla da hazırlanabilen bu bileşikler başlıca çözünücüler olarak ve pek çok sanayi ürününün hazırlanmasında başlangıç maddesi olarak kullanılır.

Karboksilli asitler genellikle molekül yapılarına göre sınıflandırılır. Karboksil grubuna, düz ya da dallanmış zincir yapısında bir hidrokarbonun bağlandığı bileşikler alifatik, halkalı bir hidrokarbonun bağlandığı bileşikler ise aromatiklerdir. Alifatik karboksilli asitler doymuş (karbonları arasında yalnızca tek bağ bulunan) ve doymamış (en az bir çift bağ bulunan) olmak üzere iki alt grupta toplanırlar. Doymuş alifatik karboksilli asitlerin en basit üyesi formik asittir; karboksil grubuna tek bir hidrojen atomunun bağlanmasıyla oluşan bu asit doğada karıncalarda ve ısırganotlarında bulunur. Karboksil grubuna bir metil grubunun bağlanmasıyla oluşan asetik asit de doymuş bir alifatik asit olup sirkenin bileşimine girer. Ayrıca, palmitik asit ve stearik asit gibi bazı yağ asitleri de bu grupta yer alır. Doymamış alifatik asitlerin büyük bölümünü yağlardan elde edilen uzun zincirli bileşikler oluşturur, ancak akrilik, krotonik, metakrilik, anjelik ve tıglık asit gibi kısa zincirli olanlara da rastlanır. Doğal halde bulunan oleik asit bir çift bağ içeren, linoleik asit ise iki çift bağ içeren doymamış asitlerdir. En iyi bilinen aromatik karboksilli asitlere benzoik, fitalik ve salisilik asit örnek verilebilir.

Karboksilli asitler işlevlerine göre de sınıflandırılabilir. Örneğin, yağların bileşiminde bulunan alifatik asitler çoğunlukla yağ asitleri olarak anılırlar. Karboksil grubu dışında bir ya da daha çok işlevsel grup içeren uzun hidrokarbon zincirli karboksilli asitlere ornatmalı asitler adı verilir. Oksalik ve malonik asit gibi iki karboksil grubu içeren asitlere dikarboksilli asitler, malik, tartarik ve sitrik asit gibi ikiden çok karboksil grubu içeren asitlere ise polikarboksilli asitler denir.

Karboksilli asitlerin en önemli türevleri esterlerdir; molekül yapılarında, hidroksil grubunun yerinde oksijen ve hidrokarbon bulunan bu bileşikler çoğunlukla karboksilli asitlerin alkollerle tepkimeye sokulması sonucu elde edilir. Ticari açıdan çok önemli bir ürün olan etil asetat esteri çözücü olarak ve ayrıca parfümlerin hazırlanmasında kullanılır. Anhidritler, halojenürler, peroksit asitler, amitler, hidrazitler ve azitler gibi öbür karboksilli asit türevleri ise karboksilli asitlerle herhangi ikinci bir bileşiğin tepkimeye sokularak, oluşan suyun ortamdan uzaklaştırılmasıyla hazırlanır. Bu türevler kolaylıkla birbirlerine dönüşebilir.

Karboksilli asitler genellikle hidroksil grubu içeren öbür organik bileşiklere göre daha kuvvetli asit olmalarına karşılık mineral asitlere göre daha zayıf bir asit özelliği gösterirler. Asitlik, molekülden artı yüklü hidrojen atomunun ayrılarak geride eksi yüklü bir karboksilat anyonu bırakması sonucu oluşur.

Karboksilli asitler ve türevleri başlıca iki biçimde tepkimeye girerler: İlkinde karboksil grubuna komşu olan karbon atomuna yeni bir grup bağlanır, ikincisinde ise karbonil grubunun karbon atomuna bağlı olan grup bir başka grupla yer değiştirir ve bu yolla bir bileşik bir başka bileşiğe dönüşebilir.

Molekül ağırlığı düşük olan karboksilli asitler sıvı haldedir ve suda çözünürlükleri daha fazladır; kaynama noktaları ise molekül ağırlıkları yakın olan öbür hidrokarbonlara göre daha yüksektir. Karboksilli asitlerin suda çözünürlükleri kadar tat ve kokuları da içerdikleri karbon sayısı ile yakından ilişkilidir. Asetik asit gibi az karbonlu olanların tadı ekşidir. Karbon sayısı bir ile üç arasında değişen bileşikler keskin kokulu olmalarına karşılık, dört ile sekiz arasında karbon içeren bileşiklerin kokuları giderek azalır.

Karboksilli asitler doğada yaygın olarak bulunur. Örneğin, yağ asitleri yağların oluşturan gliseritlerin bileşenleridir. Süt ürünlerinde bulunan laktik asit ile turuncu meyvelerinde bulunan sitrik asit gibi hidroksi asitler canlı hücrelerinin önemli metabolizma ürünleridir.

Karboksilli asitler, birincil alkollerin yükseltgenmesiyle ya da Grignard ayırıcıları (güçlü organometal bileşikler) kullanılarak birleşimlenebildiği gibi nitrillerden ya da esterlerden de hazırlanabilir.

Karboksilli asitlerin ve türevlerinin kullanım alanları çok çeşitlidir. Örneğin, formik asit dezenfektan ve indirgen olarak kullanılır, ayrıca dokümacılıkta da yararlanır. Asetik asit yaygın olarak selüloz plastiklerinin ve esterlerinin üretimi ile başlangıç maddesi olarak aspirinin üretiminde kullanılır. Palmitik ve stearik asit sabun, kozmetik, ilaç ve mum sanayisinde önemlidir. Stearik asit ayrıca kauçuk üretiminde de kullanılır. Akrilik ve metakrilik asitten ise polimer üretiminde yararlanır.

karbon (C), periyodik tablonun IVa grubunda yer alan ametall kimyasal element. Doğada çok yaygın olarak bulunmakla birlikte bolluk bakımından yerkabuğunun yalnızca yaklaşık yüzde 0,2'sini oluşturur; buna karşılık bileşik halde bulunan bütün öbür elementlerden daha fazla bileşik oluşturur. 1961'de, bütün öbür elementlerin atom ağırlıklarının ölçümünde standart başvuru elementi olarak oksijenin yerine karbon-12 izotopu seçildi. Radyoaktif karbon-14 izotopundan ise, karbon-14'le tarihlleme ve radyoaktif maddelerle işaretleme işlemlerinde yararlanır.

Özellikleri ve kullanım alanları. Karbon, element halde, her biri kendine özgü fiziksel özelliklere sahip üç değişik biçimde bulunur. Bu biçimlerinden ikisi olan elmas ve grafit, kristal yapıdadır, ama bunların yapılarındaki atomların düzenlenişleri benzer olmadığından fiziksel özellikleri farklıdır. Karbon karası olarak bilinen üçüncü biçim ise, odun kömürü, is karası, kömür ve kotta görülür; X ışınlarıyla yapılan incelemeler bunların düşük bir oranda kristal yapısı göstermekle birlikte, temel olarak biçimsiz (amorf) yapıda olduklarını ortaya koymuştur. Elmas ve grafit yapay olarak elde edilebilir, kimyasal olarak eylemsizdir ve ancak yüksek sıcaklıklarda biçimsiz karbon gibi oksijenle birleşir.

Bilinen en sert madde olan saf elmas, renksizdir, saydamdır ve elektriksel iletkenliği çok düşüktür. Öte yandan grafit, yumuşak, kaygan bir katıdır, ısıyı ve elektriği çok iyi iletir. Elmas son derece değerli bir taşır ve mücevher yapımında kullanılır; ayrıca çok sert ve dayanıklı olduğundan kesme,

öğütme ve delme işlemlerinde aşındırıcı olarak uygulanır. Grafit ise yağlayıcılarda, boyalarda ve kille karıştırılarak kalem "kurşun"larında kullanılır; ayrıca elektriksel iletkenliği ve erime sıcaklığı çok yüksek olduğundan elektrikli fırın ve kurutma pil elektrotları ile metal eritime potansiyellerinin yapımında uygulanır.

Karbonun biçimsiz hallerinden her biri farklı özelliklere sahiptir, bu nedenle hepsinin değişik özel uygulama alanları vardır. Bu biçimlerin tümü, organik bileşiklerin yükseltgenmesi ve öteki bozunma süreçlerinden geçmesi sonucunda ortaya çıkar. Örneğin, kömür ve kok son derece yaygın kullanılan bir yakıt türüdür; odun kömürü ise soğurma ve süzme maddesi ve yakıt olarak, ayrıca barut üretiminde hammadde olarak kullanılır. Karbon karası ise mürekkep, karbon kâğıdı, daktilo şeridi ve boya üretiminde kullanılır, ayrıca otomobil lastiklerinin dayanıklılığını artırmak amacıyla kauçuga katılır. Kemik kömürü, pek çok maddenin renk verici bileşenlerini ve gazları tutabilir, bu nedenle de özellikle ham şekerin renginin giderilmesinde kullanılır.

Karbon doğada, başlıca iki kararlı izotopu olan karbon-12 (yüzde 98,89) ve karbon-13'ün (yüzde 1,11) karışımı halinde bulunur. Bilinen beş radyoaktif izotopundan en uzun ömürlüsü olan karbon-14'ün yarı ömrü 5.730 ± 40 yıldır.

Bileşikleri. Karbon yüz binlerce bileşik oluşturur. Karbon bileşiklerinin o kadar çok, karmaşık ve önemlidir ki, bunların incelenmesi ayrı bir kimya dalı olan organik kimyayı oluşturur; "organik" kimya adı, 19. yüzyılda bilinen karbon bileşiklerinin çoğunun canlılardan türediği düşüncesinden kaynaklanmıştır.

Karbonun hidrojen, oksijen, azot ve başka birkaç elementle yaptığı bileşikler canlılardaki maddenin yaklaşık yüzde 18'ini oluşturur. Canlıların karbon alıp tekrar çevrelerine geri verme süreciyle karbon çevrimi(*) oluşur.

Karbon dioksit halindeki karbon, Yer atmosferinin hacimce yaklaşık yüzde 3'ünü oluşturur ve tüm doğal sularda çözünmüş haldedir. Yerkabuğunda ise mermer, kireçtaşı ve tebeşir gibi kayalarda karbonatlar; kömür, petrol ve doğal gaz gibi oluşumlarda ise hidrokarbonlar halinde bulunur.

Karbonun tepkinliği düşük sıcaklıklarda çok azdır. Yükseltgenmesi zordur, asit ve bazılarla tepkimeye girmez. Yüksek sıcaklıklarda ise kökürt buharı ile birleşerek karbon sülfürü; silisyum ve bazı metallerle birleşerek karbürleri; oksijenle birleşerek en önemlileri karbon monoksit (CO) ve karbon dioksit (CO₂) olan oksitleri oluşturur. Karbon yüksek sıcaklıklarda metallerle bileşik yapması olan oksijenle kolayca birleşir, bu nedenle metalurji işlemlerinde, demir ve çinko oksit gibi metal oksit cevherlerinin indirgenmesinde çok miktarda kok kömürü kullanılır.

Karbonun organik bileşiklerine ilişkin ayrıntılı bilgi için *bak. organik bileşikler*.

atom numarası	6
atom ağırlığı	12,011
erime noktası	3.550°C
kaynama noktası	4.827°C
yoğunluğu	
elmas	3,52 gr/ml
grafit	2,25 gr/ml
biçimsiz	1,9 gr/ml
yükseltgenme durumu	+2, +3, +4
elektronların yerleşimi	2-4 ya da 1s ² 2s ² 2p ²

karbon-14'le tarihlleme, RADYOKARBONLA YAŞ BELİRLEME olarak da bilinir, karbon-14 (radyokarbon) izotopunun azota bozunması olgusundan yararlanılarak gerçekleştirilen yaş belirleme yöntemi. Doğada, atmosfer-

deki azot-14 atomlarının nötronlarla etkileşimi sonucunda sürekli olarak karbon-14 atomu ürer. Bu tepkime için gerekli nötronlar kozmik ışınların atmosferdeki gazlarla etkileşimi sonucunda oluşur.

Atmosferdeki karbon dioksit moleküllerinde bulunan radyokarbon, biyolojik karbon çevrimine(*) girer. Karbon dioksit yeşil bitkiler tarafından soğurulur ve besin zinciriyle hayvanlara geçer. Canlılardaki radyokarbon çok yavaş bozunur. Canlı, hava ve besin aldığı sürece bozulan radyokarbonun yerine yenisi gelir. Ama canlı öldüğünde karbon-14 soğurumu durur ve dokularındaki radyokarbon miktarı belli bir hızla azalır. Karbon-14'ün yarı ömrü 5.730 ± 40 yıldır (herhangi bir andaki radyoizotopların yarısı, bunu izleyen 5.730 yıl içinde kendiliğinden bozunur). Karbon-14 bu sabit hızla bozunduğundan bir canlının öldüğü tarih, kalan radyokarbon miktarının saptanmasıyla anlaşılabilir. ABD'li fizikçi Williard F. Libby'nin 1946'da geliştirdiği karbon-14'le tariheleme yöntemi, 500 ile 50 bin yıllık arkeolojik örneklerin ve fosillerin tarihlenmesinde kullanılan güvenilir bir tekniktir. Pleyistosen Bölümü (y. 2,5 milyon-10 bin yıl önce) inceleyen jeologlar, antropologlar, arkeologlar ile ilgili alanlarda inceleme yapan araştırmacılar bu yöntemden yaygın olarak yararlanırlar.

karbon-azot çevrimi bak. karbon çevrimi

karbon çeliği, demir ve karbon elementlerinden üretilen metal. Metalin sertliğini ve dayanıklılığını artıran karbondan, aynı zamanda malzemenin özelliklerinin belirlenmesinde yararlanır. Ayrıca bak. çelik.

karbon çevrimi, karbonun değişik biçimlere dönüşümünü ve doğada sürekli dolaşımını sağlayan süreç. Tüm organik bileşiklerin yapısında yer alan karbon, yeryüzündeki yaşamın sürmesi için gerekli temel öğelerden biridir. Atmosferde gaz, suda ise çözülmüş olarak bulunan karbon dioksit (CO_2) canlıların başlıca karbon kaynağıdır. Ancak, bu biçimiyle tüm canlıların doğrudan yararlanmadığı bu önemli kaynak önce algler ve yeşil bitkiler tarafından fotosentez yoluyla basit karbonhidratlara dönüştürülerek yağ ve polisakaritler halinde depolanır; daha sonra algleri ve bitkileri yiyen hayvanlar bu kaynaklardan aldıkları depo ürünlerini kendi dokularına uygun bileşiklere dönüştürürler. Hayvanlar vücutlarındaki karbonun bir bölümünü CO_2 halinde, solunum yoluyla atmosfere geri verirler. Tüm canlıların kalıntı ve atıklarındaki karbon ise, mikroorganizmalar aracılığıyla gerçekleşen çürüme ve bozunma gibi bir dizi işlem sonucunda CO_2 halinde açığa çıkar.

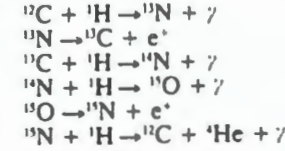
Organik karbonun (canlı kalıntıları) bir bölümü yerkabuğunda kömür, doğal gaz ve petrol gibi fosil yakıtları, kireçtaşı ve mercan halinde birikmiştir. Tarihöncesi zamanlarda çevrimden çıkarak fosil yakıtları halinde biriken karbon günümüzde bu yakıtların kullanılması sonucu yeniden CO_2 haline dönüşerek çok büyük miktarlarda açığa çıkmakta ve bunun büyük bir bölümü de hızla okyanuslara geçip karbonatlar halinde bağlanmaktadır. Bataklıklar gibi yeterince oksijen bulunmayan bazı ortamlarda ise karbonun bir bölümü metan gazı halinde açığa çıkar.

karbon çevrimi, KARBON-AZOT ÇEVİRİMİ olarak da bilinir, sıcak yıldızların yaydığı enerjinin önemli bir bölümünü sağlayan termonükleer tepkimeler dizisi. Güneş enerjisinin çok az bir bölümüne kaynaklık eden bu çevrim daha soğuk yıldızlarda

hemen hiç oluşmaz. Dört hidrojen çekirdeğinin bir helyum çekirdeğine dönüştüğü çevrim sırasında kütleinin bir bölümü, kütle-enerji eşdeğerliği ($E=mc^2$) uyarınca enerjiye dönüşür. Bu süreç, ilk olarak 1938'de Alman asıllı ABD'li fizikçi Hans Bethe tarafından açıklanmıştır.

Tepkimeler dizisi şöyledir: Karbon-12 (^{12}C) çekirdeği bir hidrojen çekirdeği (^1H , proton) kaparak bir azot-13 (^{13}N) çekirdeği oluşturur (bak. kapım). Bu sırada, bir gamma ışını (γ) salınır. Azot-13 çekirdeği ise bir pozitron (artı yüklü elektron, e^+) salarak karbon-13'e (^{13}C) dönüşür. Bu çekirdek, kaptığı bir başka protonla azot-14 (^{14}N) çekirdeği oluşturur. Bu sırada bir gamma ışını daha salınır. Azot-14 bir proton kaparak oksijen-15'e (^{15}O) dönüşür ve bir gamma ışını salar. Bu tepkime sonucunda oluşan çekirdek bir pozitron salarak azot-15'e (^{15}N) dönüşür. Son olarak da, hızlı bir proton kaparak azot-15 çekirdeği bölünerek bir karbon-12 çekirdeği ile kütle-isi 4'e eşit olan bir helyum (^4He) çekirdeği (alfa parçacığı) oluşturur.

Bu tepkimeler dizisi simgelerle şöyle gösterilebilir:

karbon dioksit (CO_2), keskin bir kokusu ve ekşi bir tadı olan renksiz gaz. Yer atmosferinde hacimce yaklaşık 10 binde üç oranında bulunan bu gaz karbon içeren maddelerin yanmasıyla, mayalanmayla ve hayvanların solunumuyla açığa çıkar. Karbon dioksit bitkiler tarafından fotosentez sürecinde kullanılarak karbonhidratlara dönüştürülür. Atmosferdeki karbon dioksit gazı Güneş'ten gelen ışınlardan bir bölümünün uzaya geri kaçmasını önleyerek Yer'deki yaşamın sürmesinde rol oynar. Çok çeşitli amaçlar için kullanılan karbon dioksit gazı sanayide, temel olarak baca gazlarından ve kireç ocaklarından elde edilir.

İlk kez 17. yüzyıl başlarında Flaman kimyacı Jan Baptist van Helmont karbon dioksitin mayalanma ve yanma sonucu açığa çıktığını bularak, öbür gazlardan farklı olduğunu saptamıştır. Karbon dioksit 31°C 'de 75 kg/cm^3 ya da -23°C ile -12°C arasında $16-24 \text{ kg/cm}^3$ basınçla sıkıştırıldığında sıvılaşır. 20. yüzyılın ortalarına değin karbon dioksit çoğunlukla sıvı halde alınıp satılmıştır. Sıvı haldeki karbon dioksit atmosfer basıncına geliştirildiğinde soğuyarak donar ve kuru buz(*) olarak bilinen, kara benzer bir katıya dönüşür. Kuru buz $-78,5^\circ\text{C}$ 'de, normal atmosfer basıncında süblimleşir (erimeksizin doğrudan gaz haline geçer).

Normal sıcaklıklarda tepkinliği çok düşük olmasına karşın karbon dioksit 1.700°C 'nin üstünde kısmen bozunarak karbon monoksit ve oksijene ayrılır. Ayrıca karbon ya da hidrojen yüksek sıcaklıklarda karbon dioksiti karbon monoksite dönüştürür. Amonyak basınç altında karbon dioksitle tepkimeye girerek amonyum karbamatı, sonra da yapay gübre ve plastiklerin önemli bir bileşeni olan üreyi oluşturur. Karbon dioksitin sudaki çözünürlüğü azdır (0°C 'de ve atmosfer basıncında bir hacimde 1,79 hacim ve yüksek basınçlarda daha çok miktarlarda) ve zayıf asidik bir çözelti oluşturur. Bu çözelti karbonik asit (H_2CO_3) olarak bilinen dibazik asiti içerir.

Karbon dioksit soğutucularda, yangın söndürücülerde, can yelekleri ve sallannın

şişirilmesinde, kömürün parçalanmasında, kauçuk ve plastiklerin köpüklendirilmesinde, seralardaki bitkilerin büyümelerinin hızlandırılmasında ve karbonatlı içeceklerde kullanılır.

Karbon dioksit, magnezyum dışında, pek çok maddenin yanmasını engeller. Yüzde 5 oranında karbon dioksit içeren bir havanın uzun süre solunması insanlarda bilinç yitimi-ne ve ölüme yol açabilir.

karbon grubu elementleri, periyodik tabloda IVa grubunu oluşturan kimyasal elementler dizisi. Karbon (C), silisyum (Si), germanyum (Ge), kalay (Sn) ve kurşun (Pb) bu grupta yer alır.

Karbon elementi yerkabuğunda az bulunmakla birlikte evrende hidrojen, helyum, oksijen, neon ve azottan sonra en bol bulunan elementtir; bitkilerde ve hayvanlarda ise sayılamayacak kadar çok bileşik oluşturur. Yerkabuğunun başlıca bileşeni olan ve bolluk bakımından oksijenden sonra gelen silisyum, evrende de en bol bulunan elementler arasında yedinci sırayı alır. Germanyum, kalay ve kurşuna ise yerin üst katmanlarında ve evrende görece daha az rastlanır. Ancak doğada mineral çökeltilerinde bulunan kurşun ve kalayın tenörü oldukça yüksektir ve metal halinde kolaylıkla elde edilebilir. Germanyum ise oluşturduğu birkaç mineralin dışında çoğunlukla çinko blendinde ve kömürlerde çok az miktarda bulunan ender bir elementtir, yararlanılma özelliği anlaşıldıktan sonra önem kazanmıştır.

Periyodik tabloda azot grubu ile bor grubu elementleri arasında yer alan karbon grubu elementlerinin özellikleri de bu iki gruptaki elementlerin özellikleri arasındadır. Bütün bu gruplarda atom numarasının artmasıyla, en dış kabuktaki değerlik elektronlarının daha gevşek tutulmasının neden olduğu metalik olma özellikleri de artar. Bu durum karbon grubu elementlerinde çok belirgindir. Karbonun gerçek bir ametal olmasına karşılık, kurşun gerçek bir metaldir. Silisyum hemen hemen tümüyle bir ametal özelliği gösterirken, kalay tümüyle metal özelliği gösterir. Germanyum ise metal görünümündedir, pek çok fiziksel özelliği metallerinkine benzer ancak çoğu bileşiminin özellikleri ametalerinkine yakındır.

Karbon grubundaki elementlerin atomlarının elektron yapısı benzerdir. Her birinin en dış kabuğunda dört elektron bulunur ve ametal atomlarıyla ortaklaşım bağları kurarlar. Karbon ve silisyumun serbest iyon haline geçmek için elektron alıp vermemesine karşılık germanyum, kalay ve kurşun yalnızca +2 yüklü metal iyonları oluştururlar.

Katı haldeki karbon, silisyum, germanyum ve gri (alfa) kalay, bağların üç boyutlu düzenlenmesinden kaynaklanan izometrik (kübik) kristaller biçimindedir. Her atom komşu dört atoma ortaklaşım bağlarıyla bağlanır; bu atomların her biri, bir dörtyüzlünün (dört tane üç kenarlı yüzeyden oluşan cisim) köşelerini doldurur. Bu dört elementin erime ve kaynama noktaları ile çekirdek kaynaşması, süblimleşme ve buharlaşma sıcaklıkları atom numarası arttıkça karbondan kurşuna doğru azalır; bu durum böyle bir yapıda ortaklaşım bağlarının paralel olarak zayıfladığını gösterir. Aynı biçimde sertliğin ve atomlararası tekli bağ enerjisinin azalması da ametal olma durumundan metal olma durumuna doğru eğilimin arttığını gösterir. Karbonun elmas ve grafit olarak iki kristal biçimi vardır. Elmas,

krystal yapısının çok kararlı olmasıyla öbür biçimlerden ayrılır; grafit ise katmanlı bir yapıdadır. Ayrıntılı fiziksel özellikleri için bak. tablo.

Bütün karbon grubu elementlerinin ve bileşiklerinin önemli kullanım alanları vardır. Elmas halindeki karbon doğal değerli taşlar arasında en parlak ve pahalı, aşındır-

Zayıf bir metal olduğundan germanyum yarıiletken aygıtlarda sınırlı olarak kullanılır. Kalay, demiri yenime (korozyon) karşı korumada kaplama malzemesi olarak kullanılır, ayrıca tunç, beyaz metal, yatak metali, hurufat alaşımı ve kurşun temelli lehimler gibi alaşımların başlıca bileşenidir.

Metal haldeki kurşun ise kurşun (IV) oksit bileşiği ve kurşun-antimon ya da kurşun-kalsiyum alaşımlarıyla birlikte pil yapımında yaygın olarak kullanılır.

taneli maddeler arasında, elde edildikleri işleme bağlı olarak, tane boyutları en çok çeşitlilik gösteren maddelerdir. Çarpma karası, dumanlı alevlerin ince jetler halinde demir kanallara çarptırılması ve biriken karanın, kanalların duran bir kazıyıcı üzerinde hareket ettirilerek sıyınması yoluyla üretilir. Fırın karası ise, çeşitli gaz ya da sıvı hidrokarbonların fırında kısmen yakılmasıyla hazırlanır. Isıl karalar hidrokarbonların havasız ortamda ısıtılmış tuğlamsılarla

Karbon grubu elementlerinin bazı özellikleri

	karbon (C)	silisyum (Si)	germanyum (Ge)	kalay (Sn)	kurşun (Pb)
Atom numarası	6	14	32	50	82
Atom ağırlığı	12.011	28.086	72.59	118.69	207.19
Elementin rengi	renksiz (elmas, E) siyah (grafit, G)	gri	Beyaz metali	beyaz metali (beta, β). gri (alfa, α)	mavimsi ile beyaz metali arası
Erime noktası (°C)	>3 500 (E)	1 420	937.4	231.9 (α)	327.5
Kaynama noktası (°C)	4 827 (E)	2 355	2 830	2 270 (α)	1 744
Yoğunluğu (760 mm Hg)					
sıvı (gr/ml)				6.97 (231.9°C'de)	10.51 (400°C'de)
katı (gr/cm ³)	3.51 (E), 2.25 (G)	2.33 (25°C'de)	5.323 (25°C'de)	5.75 (α), 7.28 (β)	11.35 (20°C'de)
Yükseltgenme durumu	-4 (+2), +4	-4 (+2), +4	-4 +2, +4	(-4) +2, +4	(-4), +2, +4
Elektronların yerleşimi	(He) 2s ² 2p ²	(Ne) 3s ² 3p ²	(Ar) 3d ¹⁰ 4s ² 4p ²	(Kr) 4d ¹⁰ 5s ² 5p ²	(Xe) 4f ¹⁴ 5d ¹⁰ 6s ² 6p ²
İzotop bolluğu (yeryüzünde bulunma yüzdesi)	¹² C (98.89) ¹³ C (1.11)	²⁸ Si (92.21) ²⁹ Si (4.70) ³⁰ Si (3.09)	⁷² Ge (20.53) ⁷³ Ge (27.43) ⁷⁴ Ge (7.76) ⁷⁶ Ge (36.54) ⁷⁶ Ge (7.76)	¹¹² Sn (0.96) ¹¹⁴ Sn (0.66) ¹¹⁵ Sn (0.35) ¹¹⁶ Sn (14.3) ¹¹⁷ Sn (7.61) ¹¹⁸ Sn (24.03) ¹¹⁹ Sn (8.58) ¹²⁰ Sn (32.85) ¹²² Sn (4.72) ¹²⁴ Sn (5.94)	²⁰⁴ Pb (1.48) ²⁰⁶ Pb (23.6) ²⁰⁷ Pb (22.6) ²⁰⁸ Pb (52.3)
Radyoaktif izotopları (kütle numarası)	10 11 14, 15 16	25-27, 31 32	65-69 71 75, 77, 78	108-111 113, 121, 123	194-203, 205, 209-214
Çekirdek kaynama ısısı (kcal/gr atom)		11.1	7.3	1.69	1.21
Buharlaştırma ısısı (kcal/gr atom)	170 (G)	71	78	61.8	42.3
Süblimleşme ısısı (kcal/gr atom)	170	85		78	47.5
Isı ısıtması (cal/mol °C)	1.462 (E), 2.038 (G)	5.086 (0-100°C'de)	5.372	6.29 (25°C'de)	6.53 (15-327.5°C'de)
Kırık sıcaklığı (°C)		y 4.920 1.450			
Kırık basıncı (atm)		10		11	20.648
Elektrik direnci (mikroohm-cm)	1.375	7	6	1.5-1.8	1.5
Sertliği (Mohs ölçüğü)	10 (E) 0.5-1.5 (G)	izometrik (E)	izometrik	izometrik (α) tetragonal (β)	yakın birleşmiş metalik
Kristal yapısı	izometrik (E) heksagonal (G)				
Yarıçapı					
ortaklaşım bağı (Å)	0.772	1.17	1.22	1.40	1.54
metal bağı (Å)			1.22	1.40	
iyon bağı (Å)	2.60 (M ⁻⁴), 0.16 (M ⁺⁴)	2.71 (M ⁻⁴), 0.42 (M ⁺⁴)	2.72 (M ⁻⁴), 0.73 (M ⁺²), 0.53 (M ⁺⁴)	2.94 (M ⁻⁴), 0.93 (M ⁺²), 0.71 (M ⁺⁴)	1.20 (M ⁺²), 0.84 (M ⁺⁴)
İyonlaşma enerjisi (kcal/gr atom)					
Birinci	261	189	184	171	172
İkinci	564	378	369	339	348
Üçüncü	1 103	773	791	705	738
Dördüncü	1 488	1 040	1 053	941	(977)
Elektronegatifliği (Sanderson)	2.47	1.74	2.31	2.02	2.01
(Pauling)	2.5	1.8	1.8	1.8	1.8

cılar arasında da en sert olanıdır. Grafit halindeki karbon yağlayıcı ve elektroliz kaplarında elektrot olarak kullanılır. Mikrokristal ve hemen hemen biçimsiz (amorf) haldeki karbondan siyah pigment, yüze tutucu madde, yakut, kauçuk üretiminde dolgu maddesi olarak ve kalem "kurşunu" yapımında yararlanılır. Kömür, değişik oranda karbon bileşikleri ile karışmış element haldeki karbondur. Kok kömürü ve odun kömüründe ise karbon hemen hemen katışksız haldedir. Protein, karbonhidrat, yağ gibi bütün organik bileşikler karbon içerir; ayrıca, bütün bitki ve hayvan hücreleri de karbon bileşiklerinden ve polimerlerinden oluşur. Karbonat mineralleri ise sodyum, magnezyum, kalsiyum, bakır ve kurşun gibi çeşitli metallerin doğal kaynaklarıdır.

Element haldeki silisyumun yarıiletken olarak önemi büyüktür. Silis (silisyum dioksit), cam ve çeşitli seramik malzemelerin üretiminde aşındırıcı olarak, kum halinde ve yüze tutucu olarak harç ve betonlarda kullanılır. Doğal halde bulunan ya da yapay olarak elde edilen silikatlardan ise seramiklerde, yapı malzemelerinde, soğurucularda ve iyon değiştiricilerinde yararlanılır.

karbon halojenür bak. haloarbon

karbon karası, çok ince taneli ve koyu siyah renkli biçimsiz (amorf) haldeki karbon türlerinin ortak adı. Çoğunlukla hidrokarbonların eksik yanması sonucunda kurum olarak elde edilir. Otomobil lastiklerinde ve öbür kauçuk ürünlerinde güçlendirici katkı maddesi olarak; ayrıca baskı mürekkebi, boya ve karbon kâğıdı yapımında koyu siyah pigment olarak kullanılır. Karbon karasından koruyucu kaplamalarda, plastiklerde ve elektronik devre dirençlerinde de yararlanılır. Güçlendirici dolgu maddesi olarak malzemelerin yenime (korozyon) ve aşınmaya karşı direncini çok artırır. Standart bir otomobil lastiğinin ağırlığının yaklaşık dörtte biri karbon karasıdır. Elektrostatik yük oluşmasının istenmediği yerlerde, örneğin petrol tankerlerinde, araçların lastiğine, elektriği iyi iletibilmeleri için karbon karası katılır.

Karbon karası parçacıkları çoğunlukla küresel biçimlidir ve grafitten daha az düzenli bir kristal yapısındadır. Karbon karası 3.000°C'de uzun bir süre ısıtıldığında grafitte dönüşür. Karbon karaları, bilinen çok ince

teması sonucunda bozunmasıyla elde edilir. Bilinen en eski siyah pigment olan is karası, çoğunlukla kömür katranı kreozotu gibi yağların, hava çekişi yoğun duman verecek biçimde ayarlanmış fırınlarda yakılmasıyla üretilir. Kuru pillerin yapımında kullanılan asetilen karası ise, önceden 800°C'ye kadar ısıtılan asetilen gazının havasız ortamda bozundurulması yoluyla üretilir.

karbon kimyası bak. organik kimya

karbon monoksit (CO), kolay alevlenen, renksiz, kokusuz, zehirli gaz. Pek çok inorganik ve organik bileşiğin üretiminde kullanıldığı için sanayide büyük miktarlarda üretilen karbon monoksit, karbonun ya da karbon içeren yakıtların tam olarak yanmamasından, başka bir deyişle karbon dioksit tam olarak çevrilememesinden ötürü içten yanmalı motorların ve fırınların egzoz gazlarında bulunur.

Karbon monoksit, alyuvar hücrelerince oksijene göre daha fazla tutulduğu için, oksijenin akciğerlerden dokulara taşınmasını önleyerek zehirlenmeye yol açar. Baş ağrısı, halsizlik, baş dönmesi, bulantı ve bayılma gibi belirtilerle ortaya çıkan zehir-

lenme olayı şiddetli durumlarda nabız zayıflaması, solunum yetersizliği ve komayla sonuçlanır. Bu gibi durumlarda tedaviye çabuk başlanmalı ve hastaya yüzde beş karbon dioksit içeren oksijen verilerek solunuma yardımcı olunmalıdır.

Sanayi süreçlerinde kullanılacak karbon monoksit akkor haldeki kok kömürü ya da kömür yatağı üzerinden hava geçinmesiyle ya da doğal gazın, yüksek sıcaklıklarda ve bir katalizör eşliğinde oksijenle tepkimeye sokulmasıyla üretilir. Bu işlemler sonucu oluşan karbon monoksit genellikle azot ya da karbon dioksit gibi başka maddelerle kirlendiği için kullanılacağı yere bağlı olarak kirliliğinden arıtılır.

Karbon monoksit $-192^{\circ}\text{C}'$ 'de sıvılaşır, $-199^{\circ}\text{C}'$ 'de donar. Suda çok az çözünen bu gazın fiziksel özellikleri azot gazına çok benzer.

Karbon monoksitin yüksek sıcaklıklarda suyla tepkimeye girmesi sonucu karbon dioksit ve hidrojen oluşur. Bu süreçten, amonyakın birleşimlenmesinde kullanılacak hidrojenin hazırlanmasında yararlanır. Karbon monoksit, bazılarla tepkimeye girecek okzalik ve formik asit üretiminde kullanılan bazik formiyatları, bazı metallerle tepkimeye girerek de karboniller adıyla bilinen bileşikler oluşturur; ikinci tepkimeden nikelin arıtılmasında yararlanır. Karbon monoksit hidrojenle birlikte, metanol üretiminde başlangıç maddesi olarak kullanıldığı gibi, olefinlerden aldehit ve alkollerin üretiminde ve yakıt olarak kullanılabilir. Karbon monoksit hidrojenle birlikte, metanol üretiminde başlangıç maddesi olarak kullanıldığı gibi, olefinlerden aldehit ve alkollerin üretiminde ve yakıt olarak kullanılabilir. Karbon monoksit hidrojenle birlikte, metanol üretiminde başlangıç maddesi olarak kullanıldığı gibi, olefinlerden aldehit ve alkollerin üretiminde ve yakıt olarak kullanılabilir.

karbon sülfür (CS_2), kolayca alevlenen, renksiz, uçucu, zehirli sıvı. Büyük miktarlarda reyon (suni ipek), selofan ve karbon tetraklorür üretiminde kullanılan bu bileşikten, ayrıca bazı özütleme süreçlerinde, kauçuğun sertleştirilmesinde ve cevherlerin zenginleştirilmesi işlemlerinde kullanılan bazı kimyasal ürünlerin hazırlanmasında da yararlanır.

Karbon sülfür uzun yıllar, odun kömürü ile kükürt buharlarının 750°C - 1.000°C 'de tepkimesi yoluyla üretilirdi. Ancak, 20. yüzyıl ortalarına gelindiğinde bu yöntemin yerini doğal gazın kükürtle tepkimesine dayanan başka bir yöntem aldı.

Karbon sülfürün sıvı ve katı yağlar ile mumların özütlenmesinde kullanımı, zehirliği daha düşük olan ve daha zor alevlenen çözücülerin bulunmasıyla büyük oranda azalmıştır. Reyon ve selofan üretiminde, karbon sülfürün selüloz ve sud kostikle tepkimeye girmesi sonucu asıtlı halinde selüloz ksantat çözeltisi oluşur; daha sonra bu çözelti seyreltik sülfürik asit içine çekilerek selüloz film ya da lif biçimine dönüştürülürken karbon sülfür tekrar serbest olarak açığa çıkar.

Karbon sülfürün yoğunluğu sudan daha fazladır ve suda çok az çözünür. Kaynama noktası $46,3^{\circ}\text{C}$, donma noktası -110°C 'dir, havadan daha ağır olan buharı çok kolay yanar.

karbon tetraklorür, TETRAKLOROMETAN olarak da bilinir, organik halojen bileşiklerinden, kendine özgü bir kokusu olan renksiz, uçucu, zehirli sıvı. Esas olarak diklorodifluorometan üretiminde kullanılır.

İlk kez 1839'da kloroformun klorla tepkimesi sonucu hazırlanan karbon tetraklorür, sanayide klorun karbon sülfür ya da metanla tepkimeye sokulması yoluyla üretilir. Metan ile üretim işlemi daha çok 1950'lerde ABD'de kullanılmaya başlanmıştır; ancak karbon sülfürlü süreç doğal gaz kaynaklarının kıt olduğu ülkelerde önemini korumak-

tedir. Karbon tetraklorür $77^{\circ}\text{C}'$ 'de kaynar, $-23^{\circ}\text{C}'$ 'de donar; yoğunluğu sudan daha yüksektir ve suda hemen hemen hiç çözünmez.

Eskiden kuru temizlemede çözücü olarak kullanılan bu bileşiğin yerini günümüzde daha kararlı ve zehirliliği düşük bir bileşik olan tetrakloroetilen almıştır.

karbonado, KARAELMAS olarak da bilinir, sanayide kullanılan siyah renkli bir elmas türü. Ayrıca bak. sanayi elması.

karbonat, karbonik asit ya da karbon dioksitten türetilen iki grup kimyasal bileşiğin ortak adı. İnorganik karbonatlar, karbonat iyonları (CO_3^{2-}) ve sodyum ya da kalsiyum gibi metal iyonları içeren karbonik asit (H_2CO_3) tuzlarıdır ve pek çok mineralin bileşiminde bulunurlar (bak. karbonat mineralleri). Kireçtaşı ve dolomit de başlıca bileşeni olan inorganik karbonatlar pek çok deniz omurgasının da sert kısımlarını oluşturur. Organik karbonatlar ise karbonik asitteki hidrojen atomunun, etil grubu (C_2H_5) gibi karbon içeren bir bileşenle yer değiştirdiği esterlerdir.

karbonat kayacı, temel olarak karbonat minerallerinden oluşan kayaların ortak adı. Tortul kayalardan dolomit(*) ve kireçtaşı(*) en önemli karbonat kayacıdır.

karbonat mineralleri, temel yapı ve bileşim birimi olarak karbonat iyonu (CO_3^{2-}) içeren minerallerin ortak adı. Karbonatlar, yerkabuğunda en çok rastlanan mineraller arasındadır.

Çoğu karbonat mineralinin kristal yapısı, karbonat iyonunun üç köşeli (üçgensel) bakışımı (simetri) taşır; bu yapıda köşelerinde oksijen atomları bulunan bir eşkenar üçgenin ortasında bir karbon atomu yer alır. Bu anyon grubu çoğunlukla kalsiyum, sodyum, uranyum, demir, alüminyum, manganez, baryum, çinko, kurşun ya da azrak toprak elementleri ile birlikte bulunur. Karbonatlar hidroklorik asit içinde kolayca yumuşar ve çözünürler; karbonat iyonu düzensel bir yapıda olduğundan, bu minerallerin çoğu fiziksel özellikleri (örn. yüksek çift kırılma) belirgin biçimde yöner (anizotropik) özellik taşır.

Bilinen yaklaşık 80 karbonat minerali vardır ama bunların çoğuna ender olarak rastlanır. En yaygın türleri, belirli kayaçların egemen minerali olan kalsit, dolomit ve aragonittir. Kalsit, kireçtaşı ile mermerin temel mineralidir; dolomit, kireçtaşlarındaki kalsitin yerinde dönüşmesiyle oluşur ve bu dönüşüm belirli bir yoğunluğa ulaştığında kaseç dolomit olarak adlandırılır; aragonit ise yakın dönem tortullarında ve kalırlı iskeletleri olan organizmaların kabuklarında bulunur. Öteki görece yaygın karbonat mineralleri metal cevherleri halinde bulunur; siderit demirin, rodokrozit manganezin, stronsianit stronsiyumun, smitsonit çinkonun, viterit baryumun ve serüsit kurşunun önemli cevherleridir.

Kayaç oluşturan karbonatların çoğu kalsit ya da aragonit yapısındaki iki gruptan birinde yer alır. Kalsitin yapısı, genellikle halitin (kayatazu, NaCl) yapısı temel alınarak tanımlanır; bu yapıda kalsiyum atomları sodyumun, CO_3 grupları da klorürün yerini almıştır. Halitin birim gözesi üç dönümlü bakışım eksenini boyunca sıkışarak bozulur ve bir romboedral (eşaltıyüzlü) göze dönüşür. Kalsitteki tüm CO_3 grupları paraleldir ve yatay katmanlar halinde uzanır; bununla birlikte bitişik katmanlardaki CO_3 grupları karşıt doğrultuda yönelmiştir. Kalsiyum atomları, üç üst katman ile üç alt katmandaki CO_3 grubunun her birinden bir

tane olmak üzere altı oksijen atomuna bağlıdır. Dolomitin [$\text{CaMg}(\text{CO}_3)_2$] yapısı kalsitinkine (CaCO_3) benzer; yalnızca kalsiyum ve magnezyum düzenli olarak yer değiştirir ve eşaltıyüzlü yapısını korumakla birlikte daha düşük bir bakışım düzeyindedir. İkinci yapısal grup, aragonitte olduğu gibi ortorombiktir. Kalsit yapısında olduğu gibi aragonit yapısı içindeki katyon da karbonat gruplarıyla çevrilidir; bununla birlikte bu CO_3 grupları, oluşturdukları düzleme dik bir eksen çevresinde dönerler ve katyon altı yerine dokuz oksijen atomuyla bağlantılıdır.

Karbonat mineralleri, basit karbonatlar dışında hidratlı karbonatları, bikarbonatları ve karbonata ek olarak başka anyonlar da içeren bileşik karbonatları kapsar. Nahkolit, trona, natron ve şorit ilk iki grup içinde yer alır; bunlar tipik biçimde tortul evaporit çökeltilerinde ve düşük sıcaklıkta gerçekleşen hidrotermal dönüşüm ürünü olarak bulunurlar. Üçüncü gruptaki karbonatlar ise genellikle azrak toprak metallerini içerir ve hemen her zaman düşük sıcaklıklardaki hidrotermal dönüşümlerin sonucunda oluşurlar. Bu karbonat minerallerine örnek olarak bastnasit, doverit, malakit ve azurit gösterilebilir. Karbonat mineralleri tablosu için bak. s. 612-613.

karbonatlı apatit, apatit dizisinden, ender bulunan bir fosfat minerali. Ayrıca bak. apatit.

karbonhidrat, GLÜSİT ya da GLUSİT olarak da bilinir, şeker, nişasta ve selüloz gibi karbon (C), hidrojen (H) ve oksijenden (O) oluşan ve doğada çok bol bulunan basit ya da karmaşık yapıları organik bileşiklerin ortak adı. İlk kez 19. yüzyıl başlarında çözümlenen karbonhidratlar, genel olarak $\text{C}_x(\text{H}_2\text{O})_y$ formülüyle tanımlanır.

Karbonhidratlar çok çeşitli biçimlerde sınıflandırılırlarsa da yaygın olarak monosakaritler, disakaritler, oligosakaritler ve polisakaritler olmak üzere dört ana gruba ayrılırlar. Basit şekerler olarak da bilinen monosakaritlerin karbon sayısı üç ile dokuz arasında değişirse de çoğunluğu beş ya da altı karbonludur. Glikoz (dekstroz), fruktoz (meyve şekeri) ve galaktoz en önemli basit şekerlerdir. İki basit şekerin birbirine bağlanmasıyla disakaritler oluşur; örneğin, günlük yaşamda yaygın olarak kullanılan sükröz (sofra şekeri) bir glikoz ve bir fruktoz molekülünden, laktoz (süt şekeri) glikoz ve galaktozdan, maltoz ise iki molekül glikozdan oluşmuş önemli disakaritlerdir. Üç ile altı arasında monosakarit birimi içeren karbonhidratlara oligosakaritler denir; bunlar doğada ender olarak bulunur. Polisakaritler (glukanlar) ise sayıları on bini bulabilen monosakarit biriminin birbirine bağlanmasıyla oluşmuş büyük molekülü karbonhidratlardır (örn. nişasta, selüloz ve glikojen).

Yeşil bitkiler Güneş ışığından yararlanarak, karbon dioksiti ve suyu karbonhidratlara ve oksijene dönüştürürler; fotosentez olarak bilinen bu süreçte ışık enerjisi kimyasal enerjiye çevrilir. Bitkiler, basit karbonhidratları sükröze, nişastaya, selüloza ve öbür bazı polisakaritlere dönüştürürler.

Karbonhidratlar, hayvanların büyük bir bölümünün kolaylıkla kullanabildikleri enerji depolarıdır; örneğin üstün yapılı hayvanların kanında bulunan glikoz, bu canlılar için çok önemli bir enerji kaynağıdır. Glikoz molekülünün dallanmış bir zincir biçiminde birleşmesiyle oluşan glikojen üstün yapılı hayvanların karaciğer ve

kaslarında depolanır, ancak stres ve kasların çalışması gibi durumlarda parçalanarak glikoza dönüşür. Polisakaritler bazı hayvanlarda yapısal bileşenler olarak da rol oynarlar; örneğin, selüloz benzeri bir madde olan kitin böceklerin ve öbür eklembacaklıların dış iskeletlerini oluşturur.

Monosakaritlerin adı, moleküldeki karbon atomlarının sayısını gösteren bir önek ile başlar (örn. *pent-* "beş", *heks-* "altı" anlamına gelir) ve "oz" son eki ile biter. Örneğin, pentoz beş karbonlu monosakaritleri belirtir.

Monosakaritlerin düz bir zincir yapısındaki moleküllerinin iskeletini karbon atomları oluşturur; bu karbon atomlarının çoğuna bir hidroksil grubuyla bir hidrojen atomu (zincirin sonundaki karbon atomlarına iki hidrojen atomu) bağlıdır. Şekerlerin suda iyi çözünbilmelerini hidroksil grupları sağlar. Karbon atomlarından bir tanesi ise bir çift bağla bir oksijen atomuna bağlıdır. Bu karbon atomu ve çift bağlı oksijen zincirin ucunda bulunduğu aldehit grubunu, ortasında bulunduğu keton grubunu oluş-

turur. Bu nedenle monosakaritler ya aldehit ya da ketondurlar; bunlar *aldo-* ya da *keto-* önekleri kullanılarak örneğin, aldopentozlar, ketoheksozlar olarak adlandırılırlar. Glikoz, altı karbon atomu ve bir aldehit grubu içeren bir aldohexozdur.

Bileşimleri aynı, ama yapıları farklı olan pek çok karbonhidrat bileşiği birbirinin izomeridir. Örneğin, glikoz, fruktoz ve galaktoz, formülü $C_6H_{12}O_6$ olan izomerlerdir.

Heksozlar arasında yer alan glikoz, mannoz, fruktoz ve galaktoz ile pentozlar arasında yer alan ksiloz ve arabinoz doğadaki en yaygın monosakaritlerdir. Gene monosakaritlerin önemli üyelerinden olan riboz ve dezoksiriboz sırasıyla ribonükleik asitin (RNA) ve dezoksiribonükleik asitin (DNA) bileşenleri olarak bütün hücrelerde bulunurlar. Ksilanın parçalanma ürünü olan ksiloz pamuk tohumlarının kabuğundan, mısır koçanından ve samandan elde edilir. Agar-agar ve karaginin gibi polisakarit ve oligosakaritlerin başlıca bileşenlerinden olan galaktoz ayrıca hayvanların çoğunun beyinlerinde ve öbür sinir dokularında bulunan glikolipitlerin (karbonhidrat içeren lipitler) bileşimine de girer. Galaktoz genel-

likle glikoz ve galaktozdan oluşmuş bir disakarit olan laktozdan elde edilir. Doğal halde meyvelerde, balda ve kanda bulunan glikoz, sükröz ve laktozun başlıca bileşeni olduğu gibi selüloz, nişasta ve glikojenin de yapı taşlarını oluşturur. Glikoz, sanayide mısır nişastasının hidroliziyle üretilir ve genellikle glikoz şurubu ya da mısır şurubu adıyla sıvı halde satışa sunulur. Serbest olarak özellikle meyvelerde (örn. elma, domates) bulunan fruktoz sükrözden üretilir ve daha çok gıda sanayisinde kullanılır. Pektinlerin yapısında bulunan arabinoz bitkisel zamlardan, mannoz ise mannanlar olarak bilinen polisakaritlerde elde edilebilir.

Monosakaritlerin çoğu kolaylıkla yükseltgenme özelliği gösterirler. Monosakarit moleküllerinin ucunda yer alan CH_2OH grubunun yükseltgenmesiyle uronik asitler oluşur. Glikozun yükseltgenme ürünü olan glükuronik asit, bağ dokusunda bulunan polisakaritlerin başlıca bileşenidir. Monosakaritler indirgenerek de şeker alkollerine dönüşebilirler. Her ikisi de tatlandırıcı olarak kullanılan sorbitol ve mannitol sırasıyla glikoz ve mannozun indirgenmesiyle elde edilen alkollerdir.

Karbonat mineralleri

ad	renk	parlaklık	Mohs sertliği	özellik ağırlığı	yapısı ya da biçimi	çatlama ya da yarıma	kırma indisi	kristal sistemi ve uzay grubu	açıklamalar
alstonit	renksiz ile kar beyazı arasında değişen renklerde grimsi, kaymak renginde, pembe	camısı	4-4½	3,7	psodohekzagonal çift piramitler	düzgün olmayan yarıma	$n = 1,526$ $\beta = 1,671$ $\gamma = 1,672$	ortorombik	uzun dalgalı morötesi ışınlarda yayıl fluorışıl
aragonit	renksiz ile beyaz arasında değişen renklerde değişebilen	camısı	3½-4	2,9-3	ikizlenmiş prizmatik kristaller, sütunlar halinde agregatlar, kabuklar	bir farklı yarıma	$\alpha = 1,527$ 1,535 $\beta = 1,676$ 1,690 $\gamma = 1,680$ 1,695	ortorombik Pmcn	kalsit ve vaterit biçimleri var, elektron demeti, X ışınları ve morötesi ışınlar altında fluorışıl, ısıtışıl
azurit	gök mavimsi, mavimsi çeşitli tonları	camısı	3½-4	3,8	levha gibi düz ya da prizmatik kristaller, ayrıca küresel	bir kusursuz ama kesantılı yarıma	$\alpha = 1,730$ $\beta = 1,755$ $\gamma = 1,836$	monoklinal $P\frac{2_1}{a}$	
bastnaezit	sarı ile kırmızımsı kahverengi arasında değişen renklerde	camısı ile yağ parlaklığı arasında	4-4½	4,9-5,2	levha gibi düz kristaller küresel	düzgün olmayan yarıma	$\omega = 1,717$ 1,722 $\epsilon = 1,818$ 1,823	hekzagonal C6c2	
buzmutit	esmer sarısı ile kahverengimsi arasında değişen renklerde değişebilen	camısı	2½-3½	6,7-7,4	topraksi kütleler, kabuklar			tetragonal	
devsonit	renksiz ile beyaz arasında değişen renklerde	camısı	3	2,4	kabuk oluşumları, gül biçimli rozetler, puskuiller	bir kusursuz yarıma	$n = 1,462$ 1,466 $\beta = 1,537$ 1,542 $\gamma = 1,589$ 1,596	ortorombik Imam	
dolomit	renksiz ile beyaz arasında değişen renklerde gri, yeşilimsi, pembe, kahverengi	camısı ile inci parlaklığı arasında	3½-4	2,8-3	peşukuk ya da taneli küresel, romboedrial kristaller	bir kusursuz yarıma	dolo ankerit $\omega = 1,679$ 1,750 $\epsilon = 1,500$ 1,548	hekzagonal R3	bileşimindeki Mg'un yerini Fe'in aldığı ankerit ile kalı çözelti dizileri oluşturur. Surtünme etkisiyle ısıldayan, morötesi ışınlarda fluorışıl
geylusit	renksiz ile beyaz, sarımsı ya da grimsi arasında değişen renklerde	camısı	2½-3	2	ince, uzun ya da kama biçiminde kristaller	bir kusursuz yarıma	$n = 1,4435$ $\beta = 1,516$ $\gamma = 1,523$	monoklinal	
kalsit	saf olduğunda renksiz, değişebilen	camısı	3 (standart 2,7 (saf bir sertlik) $CaCO_3$)		çok çeşitli kristal yapıları, küresel, paralel büyümeler kristal agregatlar	bir kusursuz yarıma	$\omega = 1,658$ $\epsilon = 1,486$ (kalkışsız $CaCO_3$)	hekzagonal R3C	aragonit ve vaterit biçimleri var, doğada hidratları oluşur (örn. idrat, $CaCO_3 \cdot 6H_2O$), bileşimindeki Ca'un yerini Mn'in aldığı radokrozit ile ve Ca'un yerini kısmen Fe'in aldığı siderit yakın mineral ile kalı çözelti dizisi oluşturur
kabaltokalsit	gül kırmızısı, gri, kahverengi ve siyaha dönüşen	camısı	4	4,1	eşmerkezli küresel kütleler, kabuklar		$\omega = 1,85$ 1,86 $\epsilon = 1,59$ 1,61	hekzagonal R3C	
kutnohorit	beyaz ile açık gül rengi arasında değişen renklerde			3	tanelikli ya da kaba kütleler arasında değişen biçimlerde	bir kusursuz yarıma	$\omega = 1,727$ $\epsilon = 1,535$		
magnezit	renksiz, beyaz, grimsi, sarımsı ile kahverengi arasında değişen renklerde	camısı	4	3	tanelikli ya da peşukuk küresel topraksi lifli	bir kusursuz yarıma	$\omega = 1,700$ $\epsilon = 1,509$ (kalkışsız $MgCO_3$)	hekzagonal	surtünme etkisiyle ısıldayan, bazen morötesi ışında fluorışıl, bileşimindeki Mg'un yerini Fe'in aldığı siderit ve bileşimindeki Mg'un yerini sırasıyla kısmen Ca ve Mn'un aldığı kalsite ve radokrozile yakın mineraller ile kalı çözelti dizileri oluşturur

Doğada çözünmüş olarak bulunan monosakaritler, gerçekte düz bir zincir değil, aldehit ya da keton grubunu oluşturan karbona hidroksil grubunun bağlandığı halkalı bir yapısal özellik gösterirler. Şekerler bu hidroksil grupları aracılığıyla şeker yapısında olmayan başka bileşiklere (aglikon) bağlanarak glikozitleri oluşturur. Bitkilerden elde edilen çeşitli pigmentler, baharatlar ve ilaçlar glikozit yapısındadır.

Monosakarit türevlerinden, bir hidroksil grubunun bir amino grubuyla (NH_2) yer değiştirmesi sonucunda oluşan amino şekerler doğada yaygın olarak bulunurlar. Bir hidroksil grubunun bir hidrojen atomuyla yer değiştirmesiyle de dezoksi şekerler oluşur (örn. dezoksiriboz).

Bir şeker molekülüne başka bir şeker molekülünün bağlanmasıyla oluşan disakaritlerin ticari ve biyolojik açıdan en önemlileri sükröz, trehaloz, laktoz ve maltozdur. Sükröz sanayide şeker pancarı ya da şeker kamışından elde edilir; parçalanmış bitkisel ürün suyla özütlendikten sonra özüt antılıp, kristallendirilir. Melas olarak bilinen artık madde ise antibiyotik ve alkol üretiminde kullanıldığı gibi hayvan yemi olarak da değerlendirilir. Yaygın bir disakarit olma-

yan ve pek çok özelliği sükröze benzeyen, iki glikoz molekülünden oluşmuş trehaloz bazı şapkallı mantarlar ile *Selaginella* türlerinde ve böceklerin dolaşım sıvısında bulunur.

Tüm memelilerin sütünde bulunan (yaklaşık yüzde 5 oranında) laktoz, insanların beslenmesinde rolü olan en yaygın şekerlerden biridir. Doğada serbest halde bulunmayan maltoz ise, nişastanın parçalanma ürünüdür, iki molekül glikozdan oluşmasına karşın yapısal olarak trehalozdan farklıdır.

Doğada çok az bulunan oligosakaritler üç ile altı arasında monosakarit biriminden oluşur. Şeker kamışı gibi bazı bitkilerde rastlanan rafinoz, melibioz (galaktoz ve glikoz) ve fruktoz birimlerini içerir.

Polisakaritler, homopolisakaritler ve heteropolisakaritler olmak üzere iki gruba ayrılır: Homopolisakaritler aynı monosakarit birimlerinden oluşan düz zincirli, dallanmış zincirli ve halkalı bileşikler, heteropolisakaritler ise iki ya da daha çok sayıda değişik monosakarit biriminden oluşan düz ya da dallanmış zincirli bileşikler kapsar.

Her ikisi de homopolisakarit olan selüloz ve nişasta en yaygın polisakaritlerdir. Bitkilerin büyük bir bölümünün temel yapı

bileşeni olan selüloz, 3 bin ya da daha çok glikoz molekülünün düz bir zincir biçiminde birleşmesiyle oluşmuş büyük molekülü bir bileşiktir. Sanayide kâğıt ve kumaş üretimi başta olmak üzere çok çeşitli amaçlar için kullanılan bu bileşik, bitkilerin sıcak alkali çözeltileriyle işlenmesi sonucu elde edilir. Ksiloz birimlerinden oluşan ksilan ise bitki hücrelerinin çeperlerinde yer alır. Bitkilerde yaygın bir biçimde bulunan, glikoz birimlerinden oluşmuş polisakaritler grubuna genel olarak nişasta adı verilir; nişastaların çoğu düz (amiloz) ve dallanmış (amilopektin) bölümlerden oluşur. Nişastanın insanlara besin olarak yararı, alındıktan sonra tümüyle glikoz birimlerine dönüşmesine bağlıdır. Nişastanın glikoza dönüşme süreci tükürük bezlerinde bulunan amilaz enziminin etkisiyle ağızda başlar, bağırsakta son bulur; amilazın etkisiyle oluşan maltoz hidrolize uğrayarak bağırsak duvarlarından emilebilen glikoza dönüşür.

Bütün hayvanların bağdokularında bulunan ve depolayabildikleri başlıca karbonhidrat biçimi olan glikojen de bir başka

ad	renk	parlaklık	Mohs sertliği	özgül ağırlığı	yapısı ya da biçimi	çatlama ya da yarıma	kırma indisi	kristal sistemi ve uzay grubu	açıklamalar
malakit	parlak yeşil ile koyu renk ya da sıyahimsi yeşil arasında değişen renklerde	elmas parlaklığında ipeksi, donuk ya da topraklı	3½-4	4-4.1	şemsî kristallerin puskul ve rozetler uzum salıkmı biçiminde kütleli bilye agregatları	bir kusursuz bir yarıya yakın yarıma	$\alpha = 1.652$ $\beta = 1.872$ $\gamma = 1.906$ 1.658 1.878 1.912	monoklinel $P \frac{21}{a}$	
nahkolit	renksiz ile beyaz arasında değişen renklerde	camsı	2½	2.2	prizmatik kristaller ve ufalanabilir kristal agregatları gözenekli kütleler	bir kusursuz bir yarı yarıma	$\alpha = 1.377$ $\beta = 1.500$ $\gamma = 1.583$ 1.378 1.503 1.584	monoklinel $P \frac{21}{n}$	suda kolayca çözünür, sulu çözelti ısıtıldığında CO_2 açığa çıkarır
onkalsit	açık yeşil ile yeşil mavimsi ya da gök mavimsi arasında değişen renklerde	ipeksi ile incimsi arasında	1-2	3.6	tuysu kabuk oluşumları	bir kusursuz yarıma	$\alpha = 1.654$ $\beta = 1.740$ $\gamma = 1.743$ 1.661 1.749 1.756	ortorombik	
perovskit	renksiz ile beyaz arasında değişen renklerde grimsi	camsı	3-3½	2.4	prizmatik ya da levha gibi düz kristaller	kavkimsi yarıma	$\alpha = 1.504$ $\beta = 1.510$ $\gamma = 1.575$	ortorombik Fdd2	piroelektrik
rodokrozit	pembe ile değişik tonları, gül rengi ile gül rengi-kırmızı arasında değişen renklerde	camsı	3½-4	3.7	taneli ile pekşık kütleli ve sülunlar biçiminde sülunlar halinde kütleli, kabuk oluşumları	bir kusursuz yarıma	$\alpha = 1.816$ $\beta = 1.597$ (kalkışsız MnCO_3)	heksagonal R3c	bileşimindeki Mn'in yerini sırasıyla Fe ve Ca'un aldığı sident ve kalsit ile ve Mn'in yerini kısmen Mg'un aldığı magnezit ile yakın mineraller kalı çözümleri düzeni oluşturur
serusit	renksiz ile beyaz arasında değişen renklerde	elmas parlaklığında	3-3½	6.5-6.6	son derece değişik, kristal salıkmı kütleli	iki farklı yarıma	$\alpha = 1.793$ $\beta = 2.060$ $\gamma = 2.061$ 1.814 2.092 2.093	ortorombik Pmcn	X ışınları ve uzun dalgalı morötesi ışınlarında flüorışıl
sidrit	sarımsı kahverengi ve grimsi kahverengi ile kahverengi arasında değişen renklerde	camsı	4	4 (sal FeCO_3)	taneli kütleli romboedral kristaller uzum salıkmı biçiminde	bir kusursuz yarıma	$\alpha = 1.875$ $\beta = 1.633$ (kalkışsız FeCO_3)	heksagonal R3c	bileşimindeki Fe'in yerini sırasıyla Mn ve Mg'un aldığı rodokrozit ve magnezit ile ve bileşimindeki Fe'in yerini kısmen Ca'un aldığı kalsite yakın mineraller de kalı çözümleri düzeni oluşturur
smitsonit	grimsi beyaz ile koyu gri, yeşilimsi ve kahverengimsi beyaz arasında değişen renklerde	camsı	4-4½	4.4 (sal ZnCO_3)	uzum salıkmı ve böbrek biçiminde ya da dökülmüş kütleler, kabuklar taneli ile pekşık kütleli ve sülunlar biçiminde	kusursuza yakın bir yarıma	$\alpha = 1.842$ $\beta = 1.619$ 1.874 1.633	heksagonal R3c	
stronsiyanit	renksiz ile gri arasında değişen renklerde sarımsı yeşilimsi	camsı	3½	3.7-3.8	prizmatik kristaller sülun ile lifli kütleli ve sülunlar biçiminde taneli kütleli	kusursuza yakın bir yarıma	$\alpha = 1.518$ $\beta = 1.662$ $\gamma = 1.664$ 1.522 1.670 1.673	ortorombik Pmcn	X ışınları, morötesi ışınları ve elektron demetleri içinde flüorışıl ve fosforışıl, bazen ısı etkisiyle ışırlar
şroüngerit	yeşilimsi sarı	zayıf camsı	2½	2.5	yassılaştırmış pul agregatları	bir kusursuz yarıma	$\alpha = 1.539$ $\beta = 1.489$ 1.545 1.496	heksagonal (?)	morötesi ışınlarında flüorışıl
termonatrit	renksiz ile beyaz arasında değişen renklerde, sarıya çalan grimsi	camsı	1-1½	2.3	kabuklar, çiçeklenme oluşumları		$\alpha = 1.420$ $\beta = 1.506$ $\gamma = 1.524$	ortorombik Pmmm	alkali tadında
trona	gri ya da sarımsı beyaz, renksiz	parlayan camsı	2½-3	2.1	lifli ya da sülunlar halinde kütleli	bir kusursuz yarıma	$\alpha = 1.412$ $\beta = 1.492$ $\gamma = 1.540$	monoklinel	alkali tadında, kuru havayla suyunu yitirmez
valent				2.6	heksagonal levhalar kütleli		$\alpha = 1.550$ $\beta = 1.640$ 1.650	heksagonal	kalsit ve aragonit biçimlenir
vitrit	renksiz ile sul rengi beyaz ya da grimsi arasında değişen	camsı	3-3½	4.3	psodoheksagonal düzlenmiş kristaller kütleli	bir farklı yarıma	$\alpha = 1.529$ $\beta = 1.676$ $\gamma = 1.677$	ortorombik Pmcn	elektron demetleri, X ışınları ve morötesi ışınlarında flüorışıl ve fosforışıl
zarait	zumrüt yeşili	camsı ile yağ parlaklığı arasında	3½	2.6-2.7	kabuk oluşumları pekşık kütleli	kavkimsi yarıma	$n = 1.56$ 1.61	rombik	

önemli homopolisakarittir. Glikoz birimlerinden oluşan bu bileşik nişastaya benzerse de ondan daha çok dallanmış bir yapısal özellik gösterir. Galaktoz ve galakturonik asitten oluşan pektin ve agar-agar gibi bazı polisakaritler jel oluşturabilme özelliklerinden ötürü önemlidirler. Turuncgil meyvelerinin kabuklarından çıkarılan pektinler, sanayiye jöle ve reçellerin hazırlanmasında, agar-agar ise laboratuvar çalışmalarında besiyeri ve pastacılıkta jel yapıcı olarak kullanılır.

Karbonifer Dönem, Karbonifer Sistem kayaçlarının olduğu jeolojik zaman dilimi; Yer'in jeolojik tarihinin ayrıldığı 11 dönem içinde, en eski beşinci dönemdir. Birkaç jeolojik bölümü, birkaç dönem de daha büyük bir jeolojik birim olan zamanı oluşturur. Paleozoyik (Birinci) Zamanın (y. 570-225 milyon yıl önce) bir bölümü olan Karbonifer Dönem, Devoniyen Dönemden (y. 395-345 milyon yıl önce) sonra ve Permian Dönemden (y. 280-225 milyon yıl önce) önce gelir. Buna göre Karbonifer Dönem, yaklaşık 345-280 milyon yıl öncesini kapsar; ama son dönemlerde yapılan araştırmalar sonucunda dönemin yaklaşık 360 milyon yıl önce başlayıp, yaklaşık 140 milyon yıl önce bittiğine ilişkin bulgular elde edilmiştir.

Özgün kayaç türleri ve fosiller içeren Karbonifer Sistem, 1822'de İngiltere'de W.D. Conybeare ve J. Phillips tarafından tanımlandı. Adını, İngiltere'deki Eski Kırmızı Kumtaşları (Devoniyen) ve Yeni Kırmızı Kumtaşları (Permian) arasında yer alan kömür (karbon) katmanlarından alır. Karbonifer, Kuzey Amerika'da Missisippiyen (y. 345-325 milyon yıl önce) ve Pensilvaniyen (y. 325-280 milyon yıl önce) dönemlere karşılık gelir. Bu adlar, söz konusu katmanların yaygın olarak bu eyaletlerde gelişmiş olması nedeniyle verilmiştir. Avrupa'da Karbonifer Dönem, Dinantiyen (ya da Alt Karbonifer), Namuriyen, Vestfaliyen ve Stefaniyen (ya da Üst Karbonifer) olarak bilinen dizilere karşılık gelir. Bu diziler, ammonit, delikliler ve öteki fosillerin stratigrafik dizilişlerine dayanan ve çok sayıda alt dilimlere ayrılan bölümleri kapsar. Karbonifer kayaç birimlerinin ve bunların olduğu zaman dilimlerinin sınıflandırılmasında karşılaşılan zorluklar 20. yüzyılın ilk çeyreğinin sonlarına değin giderilemedi. Bu yıllarda, Uluslararası Jeoloji Kongresi ve daha sonra da Jeolojik Bilimler Uluslararası Birliği'nin Karbonifer Altkomisyonu, Karbonifer Dönem için bir uluslararası zaman ölçeği belirlenmesindeki ölçütleri saptamak amacıyla girişimde bulundu. Sistemin sınırları ve zaman eşdeğerleri günümüzde genellikle onaylanmış durumdadır. Ama daha küçük altbölümler hâlâ tartışma konusu olabilmektedir.

Karbonifer Dönem boyunca Dünya coğrafyasında yavaş ama sürekli bir değişim gerçekleşti. Tüm kara kütleleri, kıtaların kayması sonucunda Güney Yarımküre'de ve Ekvator bölgesinde toplanarak birbirlerine yaklaştılar. Kuzey Amerika, Avrupa ve Sibirya güneye ilerleyerek büyük Gondvana kıtasının kuzey kıyılarıyla birleşti. Bu durum özellikle dönemin sonlarına doğru her yerde güçlü kabuk biçim değiştirmelerine (deformasyon), dağoluşumlarına ve yanardağ etkinliklerine yol açtı.

Gondvana'da, Afrika'nın güneyi yakınında bulunan bir güney kutup merkezinde, ağır ve sürekli bir kıtasal buzullaşma oluştu. Daha sonra bu buzullar azalırken deniz düzeyi eski durumuna geldi ve iklim ılıman-

laşmaya başladı. Kıtasal alanların kuzey ve güney kesimlerinde bataklıklar yaygınlaştı ve orman bitkileri büyük bir gelişme gösterdi. Geç Karbonifer Dönem kömür damarları bu orman artıklarından oluştu. Kömür bataklıklarının bu yaygın ve yineli büyümesi, Karbonifer Dönemin en ayırt edici özelliği idi. Kömür oluşumunun bu evresi, kara kütlelerinin artması ve iklimin giderek kuraklaşması nedeniyle sona erdi. Bu çevresel koşulların değişmesi, daha sonraki Permian Dönemde canlılar dünyasının önemli bir bölümünü etkileyen büyük felakete yol açtı.

Karbonifer Dönemde bitki artıklarının içerdiği karbonun büyük bölümü atmosferden geldi. Bazı bilim adamları, atmosferden bu ölçüde karbon dioksit alınmasının iklimi etkilediğini ileri sürerler, ama gene de bu konu tartışmalıdır ve bu durumda Karbonifer Dönemde önemli bir etken olduğu pek kabul edilmez. Karbonifer Dönemde oluşan kömür tüm kıtalarda bulunur. Kömür oluşum süreci yaklaşık 40 milyon yıl sürdü ve bu ölçüde bitkisel maddenin kömüre dönüşmesi olayına öteki dönemlerin hiçbirinde rastlanmadı.

Karmaşık orman topluluklarını içeren bitkilerin yarattığı büyük gelişmeye ek olarak omurgalılar da koşullara uygun bir yaygınlaşma ve büyüme gösterdi. Boyu iki metreyi bulan amfibyumlar hızla yaygınlaştı ve çeşitlendi. İlk kez bu dönemde sürüngenler ortaya çıktı ve bunların çoğu ortama uyum sağladı.

Karbonifer Dönem bu yüzden dünya coğrafyasında görülen büyük değişiklikleri temsil eder. Canlı yaşamı bu dönemde önemli ilerlemeler gösterdi ve canlılar buzlu çevreye, Ekvator yağışlarına, kuraklığa (sıcak) ve bir dizi başka iklim koşullarına uyum sağladı.

karbonik anhidraz, alyuvarlarda, mide mukozasında, pankreas hücrelerinde ve böbrek borucuklarında bulunan, karbon dioksit ve karbonik asidin birbirine dönüşümünü katalizleyen bir enzim. Karbon dioksitin kanda taşınmasını etkileyerek solunumda önemli rol oynar; midede hidroklorik asit oluşumunda da işlevi vardır.

karbonil grubu, bir karbon (C) ve bir oksijen (O) atomunun birbirlerine çift bağla bağlanmasıyla oluşmuş iki değerlikli birim ($>C=O$). Karboksilli asitlerin, esterlerin, anhidritlerin, açıl halojenürlerin, amitlerin ve kinonların yapısında yer alan bu birim aldehit ve ketonların özgün işlevsel grubudur. Karboksilli asitler (ve türevleri), aldehitler, ketonlar ve kinonlar karbonil bileşikler olarak da bilinirler.

Karbon ve oksijen atomlarının elektron ilgileri farklı olduğundan, çift bağ oluşturarak elektron çiftleri oksijen atomuna karbon atomundan daha kuvvetli tutunurlar; elektronca zengin oksijen atomu eksi yüklü, elektron yetersizliği olan karbon atomu ise artı yüklüdür. Bu nedenle, karbonil grubu içeren moleküller kutuplanma (polarizasyon) özelliği gösterirler. Bir karbonil grubu içeren bileşiklerin erime ve kaynama noktaları ile su gibi kutuplanabilir çözücülerdeki çözünürlükleri, aynı sayıda karbon atomu içeren hidrokarbonlara göre daha yüksektir. Karbonil grubu çok çeşitli kimyasal tepkimelere girebilir; örneğin, nükleofilik tepkiler karbon atomuna, elektrofilik tepkiler ise oksijen atomuna etki ederler.

Aldehit ve ketonların karbonil gruplarına bağlı olan alkil gruplarının karbonil grubunun elektron dağılımına etkileri çok düşük olduğundan bu bileşiklerin özellikleri karbonil grubuna göre belirlenir. Karboksilli

asitler ve türevlerindeki karbonil grubu ise ya halojen atomlarına ya da oksijen, azot, kükürt gibi atomları içeren gruplara bağlıdır. Bu atomlar karbonil grubunu etkilediğinden, farklı özellikleri olan yeni işlevsel bir grup oluştururlar.

karbonil klorür bak. fosgen

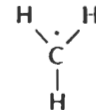
karbonlu kumlu göktaş, KARBONLU KONDİR olarak da bilinir, hidrokarbon, aminoasit ve mikroskopik fosil benzeri malzemeler gibi, yaşam açısından son derece önemli ve gerekli maddeleri içeren göktaşlarının ortak adı. Bazı araştırmacılar, bunların biyolojik kökenli olduğunu ileri sürmüşlerdir. Kumlu göktaşlarının çoğunda bulunan susuz silikatlar yerine, karbonlu türlerde kil benzeri sulu silikatlar vardır. Bunlar aynı zamanda karbonat ve sülfat mineralleri, demiroksitler ve kükürt içerir, ayrıca dar damarlar halinde magnezyum sülfata da rastlanmıştır. Suda eriyebildiklerinden, karbonlu kumlu göktaşları havayla temasta hemen ayrışır.

Düşerken görülüp toplanan bütün göktaşlarının yüzde üçünü karbonlu kumlu göktaşları oluşturur. Bunların dokusu, Yer'den elde edilen volkanik tüflere benzer ve birçok kez parçalanıp yeniden çimentolanmış olduklarına işaret eder. Ayrıca bak. kumlu göktaş.

karbonyum iyonu, artı yükü bir karbon atomu üzerinde bulunan organik moleküllerin ortak adı. Karbonyum iyonları genellikle kimyasal tepkimeler sırasında oluşan kısa ömürlü ara ürünlerdir. Bunların yapılarının ve özelliklerinin bilinmesi yer aldıkları tepkimelerin anlaşılmasını sağlar.

Karbonyum iyonları ilk kez 1901'de saptanmış, bundan tam 21 yıl sonra Alman kimyacı Hans Meerwein yüksüz (nötr) bir tepkenden (kamfen hidroklorür) yüksüz bir ürünün (izobornil klorür) oluşmasında ara ürün olarak bir karbonyum iyonunun ortaya çıktığını ileri sürmüştür. 1930'ların ortalarında ABD'li kimyacı Frank Clifford tarafından genelleştirilen bu görüş, İngiliz kimyacılar Sir Christopher Ingold ve E. D. Hughes tarafından kesin deneysel bir temelle dayandırıldı. Dolaylı yöntemlerle karbonyum iyonlarına ilişkin pek çok bilgi edinildiyse de elde edilebilir olan kararlı ve uzun ömürlü karbonyum iyonlarının oluşumuna ilişkin genel yöntemler ancak 1960'lardan sonra geliştirilebildi.

Sınıflandırma. Karbonyum iyonları iki gruba ayrılır. Birinci gruba merkezlerinde üç değerlikli bir karbon atomu bulunan karbonyum iyonları oluşturur; Bu iyonlarda karbon atomu sp^3 hibritleşme durumunda, başka bir deyişle karbon atomunun üç elektronu, birisi s öbür ikisi de p ile simgelenen üç yörüngemsinin birleşerek oluşturdukları hibrit yörüngemsilerinde yer alır. Yörüngemsilerin üçünün de aynı düzlemde olmasından ötürü, karbon atomunun üç atom ya da atom grubuyla bağlanması sonucunda oluşan moleküller katyonik merkezi düzlemsel olma eğilimindedir. Bu iyonların en basit örneği metil katyonudur (koyu çizgiler atomlar arasındaki bağları gösterir):

İkinci gruba ise, beşli düzenlenmiş karbonyum iyonları oluşturur. Bu iyonlarda, karbon atomunu bir başka atoma bağlayan üç tekli bağ ile bir elektron çiftiyle genellikle olduğu gibi iki atom yerine üç atomu bağlayan iki elektronlu bir bağ bulunur.

Bu tepkimelerden, yaygın olarak organik maddelerin birleşimlenmesinde yararlanılır. Asitle katalize edilen hidrokarbon dönüşüm tepkimelerinin çoğu, petrol kimyasının ve biyo-organik süreçlerin temelini oluşturur. Örneğin, yüksek oktanlı benzin üretiminde düz-zincirli hidrokarbonlar asit katalizör eşliğinde izomerleştirilerek dallanmış zincirli hidrokarbonlara dönüştürülürler. Biyolojik olarak skuallenden kolesterol birleşimlenmesi de karbonyum iyonlarının biyo-organik süreçlerdeki önemini gösteren bir örnektir.

karboran, genel formülü $C_2B_nH_{n+2}$ olan organometal bileşiklerinin ortak adı. Bu formüle C, B ve H sırasıyla karbon, bor ve hidrojen atomlarını gösterir. n ise bir tamsayıdır; n 'nin 3 ile 10 arasında değiştiği karboranlar belirlenmiştir. Karboran molekülleri bor ve karbon atomlarından oluşan çokyüzlü bir örgü yapısındadır. Karboranlar genellikle asetilen ya da asetilen türevlerinin bor hidrürleri ile tepkimeye girmesiyle oluşur.

En çok incelenen karboran, asetilenin dietil sülfürün de bulunduğu bir ortamda dekarboranla tepkimeye girmesiyle elde edilen orto-karborandır ($C_2B_{10}H_{12}$) ve molekül yapısı köşelerinde 10 bor atomu ve yan yana konumda iki karbon atomu bulunan ikoza-hedrona (yirmiyüzlü) benzer.

karborandum bak. silisyum karbür

karbosiklik bileşikler bak. alisiklik bileşikler

karbür, karbonun bir metal ya da yarı-metalle birleşmesiyle oluşan kimyasal bileşiklerin ortak adı. Kalsiyum karbür (karpit), asetilen ve öbür bazı kimyasal maddelerin elde edilmesinde kullanılan önemli bir hammaddedir. Ayrıca silisyum, tungsten ve başka bazı elementlerin karbürleri sertlikleri, dayanımları ve çok yüksek sıcaklıklarda bile kimyasal maddelerden etkilenmemeleri nedeniyle değerlidir. Demir karbur (sementit) ise çelik ve dokme demirin önemli bir bileşenidir.

Karbürler atom yapılarına göre iyonik (tuzsu), arayüzeyli (metalik) ve ortaklaşım bağlı (elmasa benzeyen) karburler olmak üzere üç gruba ayrılır. İyonik karbürler çoğunlukla periyodik tablodaki I, IIa ve IIb grubunda yer alan metallerden oluşur ve bunlar katıksız haldeyken elektrigi çok az ileten saydam katı maddelerdir. Asitlerle ya da bazı durumlarda suyla bile işlendiğinde hidrokarbonlara ve metal hidroksitlere bozunurlar. Metalik karburler ise çoğunlukla IVb, Vb, VIb, VIIb ve VIII gruplarında yer alan metallerden oluşur; çok sert olan bu bileşikler iyi birer iletendir. Başta tungsten karbür olmak üzere titanyum, tantal ve niyobyum karbür gibi bazı metalik karbürler, sermet olarak bilinen karmaşık maddelerin önemli bileşenleridir. Yapıları elmasinkine benzeyen bor karbür ve silisyum karbürün (karborandum) sertlikleri de elmasinkine yakındır. Bunlar kimyasal etkilere karşı oldukça dayanıklıdır ve aşındırıcı olarak kullanılırlar.

Karbürler çoğunlukla karbonun bir metal ya da metal oksitle 1.000°C-2.800°C sıcaklıkta birleşmesiyle elde edilir. Bazı durumlarda da metal oksidi ya da metal klorürü indirgemek amacıyla bir hidrokarbon ya da hidrojenle yararlanılır.

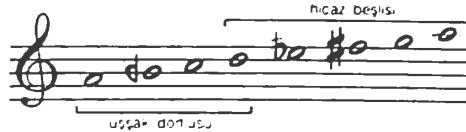
karbüratör, bujiyle ateşlenen motorlarda, hava ve yakıt karışımını oluşturarak silindirlere besleyen donanım. Otomobil karbüratörleri temel olarak sıvı yakıtın depolandığı bir seviye kabı, karbüratör keleşbeği,

rölanti ayar vidası, karbüratör memesi, hava akışını denetleyen bir "venturi" ya da yayıcı ile bir hızlandırma pompasından oluşur. Seviye kabındaki yakıt miktarı, şamandıra yardımıyla hareket eden bir iğneyle denetlenir. Karbüratör keleşbeği emilen havanın miktarını azaltarak, motor henüz soğukken silindirlere yakıt oranı yüksek bir karışımın gitmesini sağlar. Motor ısınca, keleşbek bir jikle kolunun yardımıyla kademel olarak elle ya da ısıya ve motorun hızına duyarlı denetleyici araçlarla kendiliğinden açılır. Karbüratör keleşbeği bir miktar açıldığında, keleşbeğin çevresindeki basınç düşer ve karışım odasına memeden yakıt emilir; bu yakıt karışım odasının venturi denen dar boğaz bölümünde havayla karışır. Keleşbeğin daha da açılmasıyla emilen yakıt miktarı artar. Daha sonra, venturi biçimli rölanti ayar vidası, düşük basınçlı bir ortam oluşturarak, emilen yakıt miktarını ve böylece hava-yakıt karışımı oranını sabit duruma getirir. Keleşbek aniden açıldığında, karışım odasına yakıt püskürtmek için hızlandırma pompasından yararlanılır.

Karbüratörlere, atık hidrokarbon miktarını azaltmak ve yakıt tasarrufu sağlamak amacıyla başka elemanlar da eklenir. Mikro işlemci denilen elektronik araç, motorun sıcaklığına, yüke ve hıza göre, emilen hava-yakıt karışımının denetlenmesini sağlar.

karbürleme, çelik malzemenin yüzeyindeki karbon miktarını artırmaya dayalı bir yüzey sertleştirme yöntemi. Ayrıca bak. yüzey sertleştirme.

karciğâr, Arel-Ezgi Sistemi'ne göre Türk müziğinde basit makamlardan biri. Dizisi, uşşak dörtlüsüne neva (re) perdesi üzerindeki hicaz beşlisi eklenerek oluşturulmuştur. Çoğunlukla inici-cıkıcı olarak kullanılmışsa da, inici olarak işlendiği de olmuştur. Uşşak dörtlüsündeki *si d* sesi, donanımda gösterildiği gibi bir değil, iki ya da üç koma

Karciğâr makamının bileşimi
Ana yay, re, la, ağız

pest olarak icra edilir. Hicaz beşlisindeki *mi* sesinin de çoğunlukla, yazıldığı gibi dört değil iki ya da üç koma pest olarak icra edilmesi gerekir. Bu, Arel-Ezgi Sistemi'ndeki kuram-uygulama uyumsuzluklarından biridir. Karciğâr makamı, gulizar ve bayatı-araban gibi makamların bileşimindeki ana öğelerden biridir. Ayrıca bileşiminde uşşak dörtlüsü ya da hüseyin beşlisi bulunan birçok makamın (uşşak, bayatı, hüseyin, muhayyer vb) en alışımlı geçkilerini oluşturur.

Kardam, Rifat, KILISLI MEHMET RIFAT olarak da bilinir (d. 1877. Kilis - ö. 9 Ekim 1936, İstanbul), yazar ve hekim. Kilis'te medrese öğrenimi gördükten sonra İstanbul'a giderek Soğukçeşme Askeri Rüşdiyesi'ni ve Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'yi (Askeri Tıbbiye) bitirdi (1903). Irak'a giderek iki Alman bilginle birlikte jeoloji araştırmaları yaptı. İstanbul'a döndükten sonra Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de madeniyat muallim muavini oldu. 1906'da Karantina İdaresi'ne girdi. 1907-12 arasında Mekke, Cidde, Şam ve Tebük'te hekimlik etti. Daha sonra başkâtip olarak Daire-i Umur-ı Sıhhiye'de ve Karantina Meclisi üyeliğinde bulundu. 1923'te Hudut Sahil Sıhhiye umum müdürü oldu. 1927'de bu görevinden ayrıldıktan sonra Mülkiye Mektebi'nde hekimlik ve hıfzıssıhha muallimliği yaptı. 1932'de Şura-

yı Devlet Mülkiye Dairesi'ne ve Yüksek Sıhhat Şurası'na üye seçildi.

Tibbin yanı sıra dil ve edebiyat alanlarındaki çalışmalarıyla da tanınan Kardam, *İkdam* gazetesinde uzun süre yazarlık ve çevirmenlik yaptı. Evliya Çelebi'nin *Seyahatnamesi*'nin (1898-1938, 10 cilt) basılması-na katkıda bulundu. Başlıca yapıtları arasında *Verem Kabil-i Şifadır* (1903), *Genç Kalınız* (1929), *15 Yaşındaki Genç Erkeklerin Tenasül Terbiyesi* (1930), *Fransızcadan Türkçeye Tıp İstilahları Lügatı* sayılabilir.

kardelen, nergisgiller (*Amaryllidaceae*) familyasının *Galanthus* cinsini oluşturan 12 kadar beyaz çiçekli ve soğanlı otsu bitki türünün ortak adı. Anayurdu Avrasya'dır. *Galanthus nivalis* ve *G. elwesii* gibi bazı türleri baharın ilk günlerinde açan çan

Kardelen (*Galanthus*)
Derek Fell

biçimli sarkık çiçeklerinden ötürü yaygın biçimde süs bitkisi olarak yetiştirilirler.

Anadolu'da yetişen *G. elwesii* ve *G. ikariae* başta olmak üzere çeşitli kardelen türlerinin soğanları sökülerek süs bitkisi olarak dış ülkelere satılmaktadır. Ama bilimsizce yapılan söküm işlemleri nedeniyle kardelen türleri tükenme tehlikesiyle karşı karşıyadır.

Kardelj, Edvard (d. 27 Ocak 1910, Ljubljana - ö. 10 Şubat 1979, Ljubljana, Slovenya), Yugoslav devrimci ve devlet adamı. Josip Broz Tito'nun yakın çalışma arkadaşı ve kolektif başkanlık üyesiydi. Yugoslav Marksizminin, bir başka deyişle Titoculuğun en önemli kuramcısı sayılır.

Bir demiryolu işçisinin oğluydu. Ljubljana Öğretmen Yüksekokulu'nu bitirdi. Daha 16 yaşında gizli komünist partiye üye oldu ve partinin gençlik birliğinde çalıştı. Sendika ve parti etkinlikleri nedeniyle 1930-32 arasında hapis yattı. 1934'te ülkesinden kaçarak Çekoslovakya üzerinden Sovyetler Birliği'ne gitti. Orada yeraltı çalışma yöntemlerini öğrendi. Tito'yla 1934'te, yurtdışına çıkmadan önce tanışmıştı. 1937'de Yugoslavya'ya döndü, birkaç kez tutuklandı.

1941'de Almanların Yugoslavya'yı işgal etmesi üzerine Slovenya'da direniş cephesinin örgütlenmesine katıldı. Partizan savaşlarının önemli bölümünde Tito'nun yanında yer aldı. Savaşın sonları Tito hükümetinde başbakan yardımcısı olarak görev yaptı (1945-53) ve Sovyetler Birliği anayasasından esinlenerek Yugoslavya'nın federal anayasasını hazırladı (1946). Ülkenin başlıca kuramcılarından olan Kardelj 1953, 1963 ve 1974 anayasalarının hazırlanmasına önderlik etti.

Yalnızca 1948-53 arasında dışişleri bakanı olmasına karşın yıllarca ülke dışında birçok Yugoslav heyetine başkanlık etti. 1952'de Yugoslavya Komünistleri Birliği (SKJ) adını alan partinin kolektif yönetim sisteminde her zaman önemli ağırlığı oldu.

Kardelj, Yugoslavya'daki siyasal ve iktisadi sistemin Sovyet sisteminden en önemli farkını oluşturan sosyalist özyönetim kuramının baş mimarlarıdır. Dış politikada ise Batı ve Doğu askeri blokları dışında bağlantısızlık anlayışının gelişmesine öncülük etmiştir. Yapıtlarından biri *Bloksuzluğun Tarihsel Kökeni* (1977) adıyla Türkçeye çevrilmiştir.

kardeş kıskançlığı, kardeşler arasında, özellikle ana babanın dikkatini kendi üstünde toplama amacını taşıyan yoğun rekabet. Çoğu zaman, aileye yeni bir bebek katıldığında büyük çocuğun bebeğin kendi yerini alacağından korkmasıyla ortaya çıkar. Çocuk aşırı kıskançlığın etkisiyle bebeğe karşı saldırgan davranabilir ya da bebek gibi konuşmak, yatağını islatmak gibi daha geri bir gelişim aşamasına özgü hareketlerde bulunabilir. Çocuğun amacı, ana babasıyla yeniden bir bağımlılık ilişkisi kurmaktır. Çocuklar büyüdükçe kardeş kıskançlığı aşırı rekabet ya da saldırgan davranışlara varabilir ve meslek yaşamı gibi başka alanlara da yansır. Ana babaların çocuklarının gereksinimlerini karşılama konusunda ne ölçüde eşit ve dengeli davrandıklarına bağlı olan kardeş kıskançlığının, evrensel ya da kaçınılmaz bir durum olduğu söylenemez.

kardeşkanı, palmyegiller (*Arecaceae* ya da *Palmae*) familyasından, bazı *Daemonorops* türlerinin meyvelerinden elde edilen kırmızı renkli reçinemi madde. Eskiden kan durdurucu ve antiseptik ilaç olarak değerlendirilen bu ürünümüzde daha çok boyarmadde olarak cila sanayisinde kullanılır; ayrıca keman cilası olarak ve fotograflar yapımında, aside yedirme işlemi sırasında baskı yüzeyinin aşınmasını önlemek amacıyla koruyucu olarak yararlanılır.

Kardeşkanı ticaretle en çok, Malezya ve Endonezya kökenli bir palmye ağacı olan *Daemonorops draco*'dan elde edilir. Sokotra Adasında yetişen *Dracaena cinnabari* ve Kanarya Adalarında yaygın olan ejder ağacı (*Dracaena draco*) ile Meksika kökenli *Croton draco* kardeşkanı çıkarılan öbür önemli kaynaklardır.

Kardeşlik Kiliseleri, Almanca BRÜDERGEMEINE, İngilizce BRETHREN, kökenlerini, 1708'de Alexander Mack (1679-1735) önderliğinde Schwarzenau'da (Hessen, Almanya) kurulmuş topluluğa dayandıran Protestan kiliseler. Mack'ın amacı, Yeni Ahit'teki biçimiyle İsa'nın emirlerine uyan bir kardeşlik topluluğu oluşturmaktır. Topluluğun yapısını üç etken biçimlendirdi: Kurucularının Protestan inancı, Pietizm(*) ve 16. yüzyıldaki Reform hareketinin Anabaptist öğretileri.

Kardeşlik topluluğunun ilkeleri birçok yönden, Anabaptistlerin bir kolu olan Mennonitlerinkine benziyordu. Bu yüzden Avrupa'daki ilk Kardeşlik üyeleri Yeni Baptistler ya da topluluğun kurulduğu yerden ötürü Schwarzenau Baptistleri olarak adlandırıldı. Schwarzenau'dan sonra en büyük Kardeşlik topluluğu gene Almanya'da. Bünden yakınındaki Marienborn bölgesinde kuruldu. Ama yerel yöneticilerin din politikasındaki değişiklik yüzünden Marienborn cemaati 1715'te bölgeden ayrılmak zorunda kaldı. Aşağı Ren kıyısındaki Krefeld'a yerleşen topluluk üyeleri, bölge halkının inançlarını değiştirmeye çalıştıkları için orada da yönetimle çatışmaya girdiler. bazıları bu yüzden ağır hapis cezalarına çarptırıldı. Bu baskıya bir de aralarındaki anlaşmazlıklar eklenince cemaatin büyük bölümü 1719'da Amerika'da Pennsylvania'ya göç etti.

Bu arada, Schwarzenau'da siyasal yönetimin hoşgörüsüz bir nitelik kazanması ve

tarımda verimin düşmesi, oradaki ilk cemaati de göçe zorlamıştı. Böylece Mack'ın önderliğindeki grup 1720'de Batı Friesland'a, 1729'da ise Amerika'ya göç etti. Öteki grupların da 1730'larda Avrupa'dan ayrılmasıyla kökenini Schwarzenau Kardeşlik topluluğuna dayandıran Danimarkalı bir grup dışında kara Avrupa'sında örgütlü cemaat kalmadı. Amerika'ya göçenler, Philadelphia'nın kuzeyindeki ilk yerleşim bölgeleri Germantown'dan sonra, Pennsylvania ve New Jersey yörelerine yerleştiler; bir bölümü de Maryland'e ve Güney kolonilerine geçti. 1770'e gelindiğinde, Kardeşlik topluluğunun 1.500 yetişkin üyesi ve Atlas Okyanusu kıyısı boyunca 28 cemaat içinde toplam 5 bin kadar yandaşı vardı.

18. yüzyıl Kardeşlik topluluğunun üyeleri içinde en etkili grup, Germantown'lı ünlü basımcı Christopher Sower'ın ailesiydi. Sower'ın oğlu II. Christopher Sower (1721-84), babasının mesleğini sürdürdü ve cemaatin önde gelen kıdemli üyelerinden biri oldu. Sower Basimevi, 1743, 1763 ve 1776'da yaptığı üç Almanca Kitabı Mukaddes baskısı ile ün kazandı. Daha önce, Amerika'da yayımlanmış tek Kitabı Mukaddes, John Eliot'ın Algonkin Yerli diline yaptığı çeviriydi.

Savaş karşıtı olan Kardeşlik topluluğu, Amerikan Bağımsızlık Savaşı başlayınca güç duruma düştü. Bazı üyeler, Amerika'da kazandıkları özgürlüklerden ötürü İngiliz tahtına borçlu olduklarına inanarak İngiltere'ye bağlı kaldı. Bağımsızlıktan sonra hükümet kararıyla topluluğun mallarına el kondu. Kardeşliğin 19. yüzyılda sürdürdüğü dışa kapalı politikanın nedeni, büyük olasılıkla bu yıllarda yaşanan sarsıntıydı.

Savaştan sonra topluluk Batı'ya göç etmeye başladı. Ohio, Indiana, Illinois ve öteki Ortabatı eyaletlerinin bazı bölgelerine ilk yerleşenler onlar oldu. Göç ettikleri yeni bölgelerde tarımsal koloniler kurdular. Kıttaşırı demiryolu ağı tamamlandıktan sonra da Güney ve Kuzey Dakota ile Büyük Okyanus kıyısındaki Kuzeybatı eyaletlerine ve California'ya yerleştiler.

Çoğu Amerikan mezhebinden farklı olarak İç Savaş dönemini bölünmeye uğramadan atlatan Kardeşlik topluluğu, 19. yüzyılın ikinci yarısındaki kültürel değişimlerle birliğini yitirdi. İlerlemeye açık, genç bir grup, öteki Amerikan kiliselerindeki yeni yöntem ve uygulamaların benimsenmesini savunuyordu. Bunlar arasında, Pazar Okulları'na, dinsel uyanışı canlandırmak amacıyla gezici olarak çalışan vaizlere, yükseköğrenime, maaşlı papazlara, yabancı ülkelerde dinsel inancı yayma çalışmalarına ve özgür bir dinsel basına izin verilmesi de vardı. Kardeşlik topluluğu üyelerinin tarıma dayalı yaşam biçimlerini ve Almanca konuşmayı bırakıp kültürel yalnızlıklarından kurtulduğu bir dönemde, birlik içinde sesini duyuran azınlık için bu uygulamalar vazgeçilmezdi. Henry Kurtz (1796-1874) ve James Quinter'in (1816-88) yayımladığı dergiler, ilimliler öneriler getirmekle birlikte, bu taleplerin oluşmasında etkili oldu.

1880'lerdeki reform tartışmaları sonucunda Kardeşlik topluluğu üçe bölündü: İlk biçimiyle inançlara bağlı kaldığını vurgulamak için Kadim Alman Baptist Kardeşlik Topluluğu adını kullanan tutucu grup; Henry Holsinger'in (1833-1905) önderliğinde, Kardeşlik Kilisesi adını kullanan liberal grup ve 1908'de, Kardeşlik Kilisesi adı resmen kabul edilmeye değin Alman Baptist Kardeşlik Topluluğu adını koruyan ortayolcu grup. 1939'da Kardeşlik Kilisesi, Ashland ve Ohio Kardeşlik Kilisesi ile Kardeşlik Kiliseleri Ulusal Birliği olarak ikiye ayrıldı.

Kardeşlik Kiliseleri, genel olarak Yeni Ahit dışında hiçbir amentüyü kabul etmezler. İsa'ya bağlılığı ve sade, basit bir yaşam tarzını vurgularlar. İmanını bildirecek yaşa gelmiş üyeler üç kez suya batırılarak vaftiz edilir. Yılda iki kez yapılan Komünion ayını ayak yıkama, kardeşlik yemeği, fiziksel ve ruhsal sağlık için meshedilme gibi uygulamaları içerir.

Kardeşlik topluluğu, dinsel inançlarından dolayı savaşa karşı olma ilkesiyle Quaker'lar ve Mennonitler ile birlikte tarihteki üç "barış kilisesi"nden biri kabul edilir. Kardeşlik topluluğunun Alman Baptist Kardeşliği dışındaki bütün kolları misyonerlik etkinliklerini sürdürmüştür.

19. yüzyıl boyunca, bütün Kardeşlik Kilisesi üyeleri, Amish'lerinkine benzer sade giysiler giyorlardı. Erkeklerin sakalı ve geniş kenarlı şapkaları, kadınların başlık ve önlükleri vardı. Kadim Alman Baptist Kardeşlik Topluluğu ve Pennsylvania'nın doğusunda bazı bölgelerdeki Kardeşlik Kilisesi dışında, bu tür giysiler günümüzde neredeyse tümüyle ortadan kalkmıştır.

Kardhitsa, Yunanistan'da il (*namós*) ve il merkezi kent. Kardhitsa kenti Tesalya Ovasının güneybatı kesiminde, Pamisos Irmağı yakınlarında yer alır. Osmanlıların kurduğu kent Tesalya'nın batı kesiminin ve Pindhos Dağlarının doğusundaki Ágrafa bölgesinin tarımsal merkezi durumundadır.

İl topraklarında metan gazı yatakları vardır. Kentin yaklaşık 20 km güneybatısında hidroelektrik enerji üretilen bir baraj, Akhelos Irmağının kolu Mégdhova üzerinde de bir gölet yer alır. 1922'deki krallık karşıtı ayaklanmaya önderlik eden ve 1945'te başbakan olan General Nikolaos Plastiras, Kardhitsa'da doğmuştur. Nüfus (1981) kent, 27.291.

kardinal, papayı seçmek, Katolik Kilisesi'nin yönetiminde ona yardımcı olmak ve danışmanlık etmekle görevli Kardinaller Kutsal Kurulu'nun üyesi. *Curia Romana*'nın(*) başlıca görevlileri olan kardinaller sık sık da papalık elçisi olarak görev yaparlar; ayrıca büyük piskoposluk bölgelerini yönetirler. Kırmızı giysileriyle kilisenin prensleri olarak anılırlar.

Kardinal unvanının kökeni konusunda araştırmacılar arasında görüş birliği yoktur. Ama çağdaş araştırmacılar, "eksen" ya da "merkez" anlamındaki Latince *cardo*'dan türetilen *cardinalis*'in ilk kez Batı Avrupa'nın barbar akınlarına uğradığı dönemde, piskoposluk bölgesi istila edilince boş bir piskoposluğa atanan piskoposların belirtmek için kullanıldığı görüşünde birleşirler. Roma'da ilk kez 6. yüzyıl başlarında, sozcüğün "asal", "yüce", "üstün" anlamlarını kazandığı dönemde kentin yedi bölgesinin diya-kozları kardinal unvanını aldı. Roma'daki bölge kiliselerinin kıdemli papazlarına ve kenti çevreleyen yedi piskoposluğun piskoposlarına da kardinal unvanı verildi. 8. yüzyıla gelindiğinde Romalı kardinaller, Romalı din adamları arasında ayrıcalıklı bir konum kazanmışlardı. Bunlar Roma'daki kilisenin yönetimine ve papalık ayinlerine katılıyorlardı. 769'da toplanan bir sinod, ancak kardinallerin papa seçilebileceğine karar verdi. II. Nicolaus'un papalığı sırasında, 1059'da kardinallere papayı seçme yetkisi tanındı. Bu yetki başlangıçta bir süre yalnızca başpiskoposlarla sınırlı tutulduysa da III. Laterano Konsilinin (1179) bir kararıyla bütün kardinallere yaygınlaştırıldı.

Roma dışındaki kentlerde ise kardinal adı ilk kez belirli din adamlarını onurlandırmak

amacıyla kullanıldı. Bunun kayıtlı ilk örneğinde Papa Zacharias, 747'de Frank kralı III. Pepin'e (Kısa) gönderdiği bir mektupta, Paris'teki rahipleri taşradakilere ayırmak için birincileri kardinal olarak adlandıyordu. Sözünün bu anlamı kısa sürede yaygınlaştı ve 9. yüzyıldan sonra çeşitli piskoposluk kentlerindeki din adamları arasında bir kardinaller sınıfı oluştu. 1567'de Papa V. Pius'un bir kararıyla bu unvan yalnızca Roma'daki kardinaller için kullanılmaya başladı.

Piskopos, papaz ve diyakozlardan oluşan Kardinaller Kutsal Kurulu'nun kökeni Papa II. Urbanus'un (hd 1088-99) reformlarına uzanır. Kardinaller Kurulu'ndaki bu üçlü kademenmenin kardinallerin kilise içindeki olağan rütbesiyle örtüşmesi zorunlu değildir. Örneğin New York ya da Paris gibi piskoposluk bölgelerinin piskoposu kardinal papaz unvanını taşıyabilir. Avignon papalığı (1309-77) döneminden sonra Kardinaller Kutsal Kurulu'nun uluslararası niteliği vurgulanmış ve V. Sixtus döneminde (hd 1585-90) bu amaçla bir reform yapılmıştır. Daha sonra da sık sık gündeme getirilen bu sorun, özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısında yeniden önem kazanmıştır.

Kardinal piskoposlar, Roma'nın hemen dışındaki piskoposluk bölgelerindeki piskoposların ardıllarıdır. 8. yüzyılda yedi tane olan bu piskoposluk bölgelerinin sayısı daha sonra altıya indirildi. 1962'ye değin kardinal piskoposların kendi bölgelerinde eksiksiz yargı yetkisi vardı. Bu tarihten sonra yönetmelik görevlerini o bölgede yerleşik bir piskoposla bırakarak yalnızca unvanlarını korudular. 1965'te VI. Paulus Doğu Katolik Kilisesi'nin patriklerine de kardinallik unvanı verdi ve kendi bölgelerinin kardinal piskoposları olmalarını sağladı.

Kardinaller Kutsal Kurulu'nun ikinci ve en büyük grubunu kardinal papazlar oluşturur. Geçmişte Roma'daki bölge kiliselerinde görevli papazlarla sınırlı olan bu grup 11. yüzyıldan beri dünyanın her yanındaki önemli piskoposluk bölgelerinin piskoposlarını içerdiği için kardinal piskoposlar ile kardinal diyakozlardan daha uluslararası bir nitelik taşır.

Kardinal diyakozlar, yedi bölgesel diyakozun ardıllarıdır. 10. ve 11. yüzyıllarda Roma'da 18 diyakozluk vardı. II. Urbanus'un reformlarıyla bunlardan her birine bir kardinal diyakoz atandı. Kardinal diyakozlar başlangıçta yalnızca diyakozluktan daha ileriye geçememiş din adamlarından seçiliyordu. Daha sonra kardinal diyakozların en azından papaz rütbesi taşıması koşulu getirildi. Piskopos olmayan din adamlarını kardinal diyakozluğu atayan XXIII. Johannes ve VI. Paulus, atamadan hemen sonra bu kişileri piskopos olarak kutsadılar.

1586'da V. Sixtus kardinal sayısını 70'le sınırladı. Bunlardan altısı kardinal piskopos, 50'si kardinal papaz, 14'ü kardinal diyakozdu. XXIII. Johannes'in bu kısıtlamayı kaldırmasından sonra kardinal sayısı 100'ü aştı.

Yeni kardinal atama yetkisi yalnızca papanın elindedir. Papa, kardinallerden oluşan gizli bir toplantıda yeni kardinallerin adlarını açıklar. Daha sonra halka açık bir törenle kardinallik simgeleri olan kırmızı başlıkla yüzük takılır.

kardinalbalığı, *Perciformes* takımının *Apogonidae* familyasından oluşan 200 kadar balık türü ile *Cypriniformes* takımının *Cyprinidae* familyasından bir akvaryum balığı türünün ortak adı Tropik ve astropik

bölge sularında yaygın olan *Apogonidae* üyeleri genel olarak mercan resifleri arasında yaşar ve geceleri beslenir. Acı ve tatlı

Kardinalbalıklarından *Tanichthys albonubes*
Karin A. Arin çizim.

sularda yaşayan birkaç türü de vardır. Antil Denizinde yaşayan *Astrapogon* (ya da *Apogonichthys*) *stellatus* türü canlı deniz salyangozlarının kabuğuna girerek gizlenir. Familya üyelerinin uzunluğu 5-20 cm arasında değişir. Sırt yüzgeçleri iki tane, ağızları geniş, gözleri ve pulları ırıdır. Birçoğu kırmızı ya da kırmızımsı, oburları gümüş renginde, kahverengi ya da siyahtır. Erkek ve dişileri yumurtalarını korumak için ağızlarında tutmasıyla dikkat çeker.

Uzunluğu en çok 8 cm'ye ulaşan *Apogon taeniatus* türü Süveyş Kanalı açıldıktan sonra Akdeniz'e girerek Iskenderun Körfezine kadar yayılmıştır. Türkiye sularında bulunan öbür iki türden en çok 15 cm uzunluğa erişebilen *A. imberbis* Akdeniz ve Ege Denizi kıyılarında, en çok 20 cm uzunluğa erişebilen *Epigonus denticulatus* Ege Denizi kıyılarında görülür.

Anavatani Çin Halk Cumhuriyeti'nin Guangdong yönetim bölgesindeki Paiyun Dağları (*shan*) olan *Tanichthys albonubes* türü, gözde bir akvaryum balığıdır. Yaklaşık 4 cm'ye kadar uzayabilen bu balıkların üst bölümleri yeşilimsi kahverengi, alt bölümleri gümüş rengindedir. Yanlarında başlarından kuyruklarına kadar uzanan parlak çizgi küçüklerde parlak mavi, erişkinlerde sarımsı kırmızıdır. Ayrıca erişkinlerin yüzgeçlerinde kırmızı lekeler görülür. Erkekler canlı renkleriyle dişilerden kolayca ayırt edilebilir.

kardinalkuşu (*Cardinalis cardinalis*), *Passeriformes* (ötücükuşlar) takımının *Fringillidae* familyasından Kuzey Amerika'da Kaya-lık Dağların doğusunda bulunan ötücü kuş. 20 cm uzunluğunda olan bu kuşların sivri bir tepeliği vardır. Erkeği parlak kırmızı, dişi ise çoğunlukla kahverengidir. Çiftler yıl bo-

Kardinalkuşu (*Cardinalis cardinalis*)
Stephen C. Jones

yunca bahçelerde ve açık ormanlarda öterler. Kardinalkuşu Hawaii ve Bermuda'ya da götürülmüştür.

kardinaller meclisi, Katolik Kilisesi'nde kardinallerin yeni papayı seçmek amacıyla bir araya gelmesi.

Kilisenin ilk yıllarında Roma piskoposu obur kentlerdeki piskoposlar gibi seçiliyordu. Öteki kentlerden gelen piskoposların başkanlık ve yargıçlık ettiği seçimlerde Romalı din adamları oy kullanıyor, cemaat

üyeleri de seçimi onaylayıp onaylamadıklarını bildiriyorlardı. Tartışmalar ve itirazlar nedeniyle, düzeni sağlamak için bazen devlet gücüne de başvuruluyordu. Genellikle seçimlere başkanlık eden ve kimi zaman da istediği adayı seçtiren imparatorun onayı olmadan piskopos kutsanarak göreve başlamazdı.

Bu uygulama 11. yüzyıl ortalarına değin sürdü. 1059'da Papa II. Nicolaus'un bir fermanıyla seçim kardinal piskoposların ağırlıkta olduğu kardinaller grubunca yapılacağı açıklandı. 1179'da toplanan III. Laterano Konsili'yle tüm kardinallere seçme yetkisi tanındı ve seçim için üçte iki çoğunluk koşulu getirildi.

Gene de uygulamada birçok sapma oldu. 1268'de ölen IV. Clemens'in ardılına seçecek 17 kardinal iki yıl boyunca adaylar üzerinde anlaşamayınca yorenin sivil yöneticisi kardinalleri piskoposluk sarayına kilitle-di, sarayın çatısını söktürdü ve yeni papa seçilinceye değin yalnızca ekmek ve su verilmesini emretti (sonunda X. Gregorius papa seçildi). 1274'te toplanan II. Lyon Konsili'nde X. Gregorius seçim dönemlerinde kardinallerin kimsenin giremediği bir odada toplanmalarını ve seçim boyunca sıkı gizlilik kurallarına uyulmasını öngören bir yasa çıkardı. Zamanla daha da geliştirilen bu uygulama 25 Aralık 1904'te Papa X. Pius tarafından yazılı kurallara bağlandı. 8 Aralık 1945'te XII. Pius'un çıkardığı bir yasayla, seçim için oyların üçte ikisinden bir fazlasının aranması koşulu getirildi. Papa VI. Paulus da birkaç yeni kural ekledi.

Bir papa öldüğünde, Kardinaller Kutsal Kurulu'nun temsilcisi olan kardinal, papa vekili sıfatıyla Vatikan Sarayı'na geçer. Papanın ölümünden kardinaller meclisinin toplanacağı güne değin, tüm kardinaller her sabah toplanarak günlük işleri görürler. Papanın ölümünden 18 gün sonra kardinaller meclisi toplanır. Vatikan Sarayı'nın toplantıya ayrılan bölümü, seçimin sonuçlanmasına değin yabancıları kapatılır, kapılar duvarla örülür. Toplantı alanında yalnızca kardinaller ve sekreterleri, tören başkanları, belirli görevleri olan kilise adamları, doktorlar ve hizmetliler bulunur. Her kardinal kurayla belirlenen ayrı bir hücreye (*cella*) yerleşir.

Kardinaller Sistina Şapeli'nde her gün iki kez gizli oy kullanırlar. Sayıldıktan hemen sonra oylar şapeldeki bir sobada yakılır. San Pietro Meydanı'nda bekleyen halk, oylamanın gelişmesini penceredeki borudan çıkan dumanın renginden anlar: Adaylardan hiçbirisi gereken çoğunluğu sağlayamıyorsa, siyah duman çıkması için kağıtlar ıslak samanla yakılır; papa seçildiğinde ise beyaz duman çıkması için oylar kuru samanla yakılır.

Bir aday gerekli çoğunluğu elde ettiğinde, kardinallerin başkanı seçimi kabul edip etmediğini ve hangi adı almak istediğini resmen sorar. Aday papalığı kabul ederse, bir kardinal diyakoz San Pietro Bazilikası'nın cephesindeki orta balkondan sonucu halka açıklar. Ardından da papalık giysisiyle yeni papa bu balkona gelerek halkı kutsar, kısa bir konuşmadan sonra kardinaller meclisini dağıtır. Seçimden birkaç gün sonra yapılan kutsama töreninin tarihini yeni papa saptar.

kardioloji, upta, kalp hastalıkları ve bozukluklarının tanı ve tedavisiyle ilgili uzmanlık alanı. 1749'da Jean Baptiste de Sénac'ın kalp üzerine çağdaş bilgilerin bir özetini yayımlanmasıyla ayrı bir uzmanlık alanı haline geldi. On iki yıl sonra Leopold Auenbrugger göğse dışardan parmakla vurulmasıyla (perküsyon) çıkan farklı seslerin

kalbin durumunu değerlendirmeye yardımcı olduğunu buldu. 1816'da René Laënnec'in stetoskopu bulmasıyla, kalp seslerinin dinlenmesi tıpta kullanılan başlıca tanı yöntemlerinden biri oldu; böylece kalp uzmanları anevrizma gibi kalp ve damar hastalıklarına, hasta yaşarken tanı koyma olanağına kavuştular.

19. yüzyılda tanı yöntemlerinin gelişmesi kardiyolojinin önemli ölçüde ilerlemesini sağladı. 1903'te Willem Einthoven'ın kalbin elektriksel aktivitesini ölçen elektrokardiyografi aygıtını geliştirmesi bu alanda atılan önemli bir adımdı. 1915'e geldiğinde çalışmakta olan kalbin flüoroskopi yöntemiyle incelenmesi gibi pek çok tanı yöntemi bulunmuştu. 1929'da Werner Forssmann'ın kalp kateterizasyonunu geliştirmesi tanı teknolojisini daha da ileri götürdü.

Forssmann'ın buluşu, kardiyolog ve cerrahların koroner atardamarları incelemesi olanak tanıyarak kalpteki birçok bozukluğun cerrahi girişimle tedavi edilmesini sağladı. Kardiyoloji, bir cerrahi uzmanlık dalı olmasa da, kardiyologlar kalp cerrahisi gerektiren vakalarda cerrahlarla yakın işbirliği içinde çalışır. Kardiyolog, kalbin işlevleriyle ilgili temel incelemeleri yaparak, kalbin çalışmasını düzenleyen ilaçların uygulanmasını da içeren tedavinin tüm yönlerini denetleyerek kalp hastasının uzun süreli bakımını üstlenir.

Kardiyolojinin 20. yüzyılın ikinci yarısındaki gelişmesi büyük ölçüde, kalp cerrahisi alanında oldu. Kalp krizinin başlıca nedenlerinden biri olan koroner atardamar hastalığının tedavisi, 1967'de Güney Afrika'da Christiaan Barnard'ın gerçekleştirdiği insandan insana ilk kalp nakli, sürekli çalışabilen yapay kalbin geliştirilmesi ve ilk kez 1982'de Utah Üniversitesi'nde bir araştırma grubu tarafından insan vücuduna takılması bu alanda gerçekleştirilen en önemli ilerlemelerdendir.

kare yelken bak. dört yakalı yelken

Karel (LÜKSEMBURGLU) bak. Karl IV

kareleme, görsel sanatlarda, mekanik bir araca başvurmadan, bir yüzey üstündeki deseni bir başka yüzeye ya da bir ölçekten

"Kutsal Aile", Giovanni Battista Salvi'nin siyah tebeşirle yaptığı bir çalışmaya uygulanmış kareleme; E. B. Crocker Sanat Galerisi, Sacramento, California
E.B. Crocker Art Gallery Sacramento California

daha farklı bir ölçüğe aktarmak için kullanılan basit teknik. Buna göre aktarılabilecek desen belirli sayıda karelere bölünür. Desenin aktarılacağı yüzeye de aynı sayıda kare çizilir. Büyültme ya da küçültme isteniyorsa bu karelerin boyutu asıl desendekilerden büyük ya da küçük tutulur. Aktarılan desenin her karesi içinde kalan biçim, aktarılabilecek yüzeyde aynı yerdeki karenin içine çizilir. Her iki yüzeyde birbirine

karşılık gelen karakterin kolayca bulunabilmesi için, bunlar yukarıdan aşağıya doğru harfler ve soldan sağa doğru rakamlarla (ya da tersi) adlandırılır.

Eski Mısırlılar 5 bin yıl önce buldukları bu yöntemi uygulayarak önceden hazırladıkları taslakları duvara aktarıyorlardı.

kareleme, matematikte, düzlemsel bir şeklin alanını, o şekli, alanı bilinen biçimlere (çoğunlukla dörtgenlere) ayırarak ve daha sonra bu alanların toplamını alarak bulma yöntemi. Yöntem hacmi belirlenecek üç boyutlu şekillere uygulandığında, küpleme adını alır. Eğrilerin uzunluğunu belirlemek için uygulanan benzer işleme ise doğrulama denir; bu işlemde eğri, uzunluğu bilinen doğru parçalarına ayrılır. Bir fonksiyonun belirli integrali, fonksiyon eğrisinin altında kalan alanı verdiğinden, integral alma işlemine de kimi zaman kareleme denir.

Karelya dili, Ural dil ailesinin Fin-Ugor koluna bağlı dil. Karelya Özerk Cumhuriyeti'nde, ayrıca Rusya ve Finlandiya'nın çeşitli bölgelerinde yaşayan Karelyalı göçmenlerce konuşulur. Asıl Karelya dili ve Olonets olmak üzere iki lehçesi vardır. Karelya Özerk Cumhuriyeti'nin güneydoğusunda küçük bir lehçe öbeği oluşturan Lud dili ise, Karelya diliyle Karelya Özerk Cumhuriyeti'nin güneyinde konuşulan Fin-Ugor dili Veps'in karışımı sayılır. Karelya dilinde günümüze ulaşan ilk belge, 13. yüzyıldan kalma dört satırlık bir metin parçasıdır. 16. ve 17. yüzyıllarda ise, Karelya diline yapılmış şiir çevirileri ve Rusça-Karelya dili sözlük listeleri ortaya çıkmıştır. P.S. Pallesen'in *Comparative Dictionary of All Languages and Dialects* (1786; Bütün Dil ve Lehçelerin Karşılaştırmalı Sözlüğü) adlı yapıtı, Karelya dilinden 300 kadar sözcüğe yer verir. Ayrıca bak. Fin-Ugor dilleri.

Karelya Kıstağı, Rusya Federasyonu'nun kuzeybatı kesiminde, Finlandiya sınırına kadar uzanan boyun biçimli kara parçası. Petersburg (eskiden Leningrad) yönetim birimi (oblast) içinde kalan doğudaki Ladoga Gölü ile Baltık Denizinin bir bölümü olan batıdaki Finlandiya Körfezi arasında yer alır. Yüzey yapısı eski çağlardaki buzlaşmanın izlerini taşır. Güneyde 175 m yüksekliğe varan buzaltı oluşumlu, uzun ve kıvrımlı tepeler çok sayıda göl oyukları ve bataklıklarla birbirinden ayrılır. Toprak, kum ve kayaç katmanları ise buzul birikintilerinden oluşmuş bir yapı gösterir. Bölgenin büyük bir bölümü herdem yeşil ormanlarla kaplıdır.

Rus kaynaklarında 9. yüzyıldan başlayarak Rus toprağı olduğu öne sürülen kıstak 17. yüzyılın başında İsveç tarafından ele geçirildi. Daha sonra 1721'deki Nystad Antlaşması'yla yeniden Rusya'ya bağlandı. Sovyet Devrimi'ni izleyen düzenlemeler sırasında 1918'de bağımsız Finlandiya içinde yer aldı. Finlandiya 1929'da kıstak boyunca, adını General Carl Gustaf Mannerheim'dan alan Mannerheim Hattı'nı inşa etmeye başladı. Bu tahkimatın amacı, Leningrad'ı korumak açısından kıstağın bir kesimini topraklarına katmak isteyen SSCB'den gelebilecek bir tehdide karşı bir savunma hattı oluşturmaktı. Sorunu görüşmek için masaya oturmayı reddeden Fin hükümeti, dört ay süren Sovyet-Fin Savaşı'nda (1939-40) Sovyet ordularının kazandığı zafer üzerine kıstağı ve başka toprakları SSCB'ye bırakmak zorunda kaldı.

Bölgenin 13. ve 14. yüzyıllardan kalma tahkimat kalıntıları ve Vysborg'daki İsveç kalesi günümüzde turistlerin ilgi odağıdır.

Kıstak kıyılarındaki bir düz kent de gözde sayıye yerleridir.

Karelya Özerk Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu'nda yönetim birimi Rusya'nın Avrupa topraklarının kuzeybatısında yer alır. Kuzeyde Kandalakşa Körfezi, doğuda Beyaz Deniz, güneyde Ladoga Gölü, batıda da Finlandiya ile çevrilidir. Başkenti Petrozavodsk, yüzölçümü 172.400 km²'dir.

Toprakları, kristalin oluşumlu Baltık kalcanının bir bölümü üzerinde yer alır. Yüzeyi, buzul çağlarından büyük ölçüde etkilenmiş, bataklık kaplı geniş ve düz bir ova biçimindedir. Güneyinde, buzul çökellerinin oluşturduğu uzun ve dar yükseltilerin arasında parmak gibi uzanan göllerle bataklık çöküntü alanları vardır. Kuzeyde ise yüzey çökellerinin buzlaşma sonucu aşınmasıyla binlerce küçük göl oluşmuş ve kayalar yüzeye çıkmıştır; kısa çığırly akarsulardaki sayısız ıvıntı yeri de bu olayların sonucudur. Karelya topraklarının yaklaşıktarı ormanlarla kaplıdır. Sık tayga ormanlarında çam ve ladinin yanı sıra podzolli topraklarda yetişen huş ağacı da görülür. Bataklık alanlarda turbalar yaygındır. Batıdan gelen sıcak ve nemli hava kütesi yörenin iklimini bir ölçüde yumuşatmakla birlikte, Kuzey Kutbu'ndan gelen hava kütesi şiddetli soğuklara yol açar. En soğuk ay olan şubatta ortalama sıcaklık güneyde -10°C, kuzeyde -14°C'dir. Kısa ve serin geçen yaz aylarında don olayları da görülür; ortalama sıcaklık güneyde 16°C, kuzeyde 14°C'dir. Çoğunlukla kar biçiminde düşen yağış, kuzeyde yılda 400 mm'den güneyde 600 mm'ye kadar değişir. Ladoga Gölü yöresinde kar kalınlığı 1.000 mm'yi bulur.

Karelya'nın doğu kesiminin 1323'ten beri Rusya'nın bir parçası olmasına karşın, batı kesiminin konumu ve Finlandiya ile oluşturduğu sınır 1947'ye değin kesinlik kazanmadı. Sovyet Devrimi'nden sonra Karelya'nın statüsü birçok kez değişti: 1923'te özerk bir cumhuriyet olan bölge, 1940'ta batı kesiminin de katılmasıyla SSCB'nin bir cumhuriyeti durumuna geldi; 1956'da ise özerk cumhuriyet statüsünü aldı. Nüfusunun çoğunluğunu (y. yüzde 70) Ruslar oluşturmamakla birlikte, cumhuriyette çok sayıda Karelyalı, Beyaz Rus, Ukraynalı ve Fin de yaşamaktadır.

Madencilik, metalurji ve kerestecilik başlıca sanayi dallarıdır. Ayrıca enerji üretimi, makine yapımı, gıda işleme de önem taşır. Demir cevheri, bakır, mika, titanyum ve pegmatit madenciliği yapılan cumhuriyette, metalurji sanayisi Finlandiya sınırını yakınındaki Petrozavodsk ve Vjartsilya'da yoğunlaşmıştır. Bıçkıcılık ve kereste işleme en büyük sanayi dalını oluşturur: Bıçkı kerestesi, payanda, travers, kâğıt, kâğıt hamuru, mobilya, kaplama ve prefabrik malzeme başlıca ürünlerdir. Tarım alanları, Karelya'nın toplam yüzölçümünün yüzde 3'ten azını oluşturur. Bu toprakların yalnızca üçte biri ekilir (çavdar, yulaf ve çeşitli sebzeler); geri kalanı ise süt ineklerini ve öteki çiftlik hayvanlarını otlatmak amacıyla ya da mink ve mavi kürkülle değer taşıyan kutup tilkileri için av alanı olarak kullanılır. Göl-lerde, ırmaklarda ve Beyaz Denizin kıyılarında balıkçılık da önem taşır.

Kirov'dan gelen demiryolu hattı Petrozavodsk'a Petersburg ve Murmansk'a bağlar; cumhuriyetteki kentlerin çoğu da bu hat üzerinde yer alır. 1931-33 arasında yapılan 227 km'lik Beyaz Deniz-Baltık Kanalı bir başka önemli ulaşım yoludur. Okyanusa

çıkan gemiler, Beyaz Deniz kıyısındaki Belomorsk'tan Baltık Denizi kıyısındaki Petersburg'a bu kanal aracılığıyla ulaşır. Demiryolu istasyonları kentlere, bölge merkezlerine ve uzak yerleşim yerlerine karayollarıyla bağlanır. Nüfus (1991 tah.) 799.400.

Karen, eskiden KAWTHULE Aşağı Myanmar'da il. 30.383 km²lik uzun ve dar bir alanı kaplar. Tayland'la olan doğu sınırını Thaungyin Irmağı ve tropik yağmur ormanlarıyla kaplı Dawna Sıradağları çizer. Dawna Sıradağlarının üzerindeki ormanların büyük bölümü, tarım alanları kazanmak amacıyla kesilmiş olmakla birlikte kerestesi çok değerli olan tikağacı ormanları varlığını korumaktadır. İl topraklarının orta kesiminin sularını Saluen (Salween), Yunzalin ve Zami ırmakları toplar. Bu ırmakların alüvyon ovalarında pirinç, yaylalarda da susam ve yerfıstığı yetiştirilir.

Nüfusun büyük bölümünü Birmanya'nın en büyük azınlık topluluğu olan Çin-Tibet kökenli Karenler oluşturur. Çoğu Aşağı Myanmar'daki delta alanlarında yaşayan Karenlerin bir bölümü Birmanlar ve Monların arasına karışmıştır.

1947'de Myanmar'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra, Salween bölgesi ile ona bitişik alanların bir Karen ili içinde birleştirilmesini öngören anayasa kabul edildi. Bu düzenlemeye karşı çıkan Karenler tam özerklik talebiyle Saw Ba U Gyi önderliğinde avaklandılar. Karen Ulusal Savunma Örgütü, Sittang Irmağının doğusundaki bölgeyi ve Irrawaddy Deltasındaki bazı yerleşmeleri işgal ederek bu bölgeye Kawthule (Çiçekli Bölge) adını verdi. Myanmar yönetimiyle Karenler arasında uzlaşma sağlamaya yönelik çabaların sonunda kabul edilen bir yasayla, 1 Haziran 1954'te bu bölgeye Karen adıyla il statüsü tanındı ve Pa-an kenti bu ilin merkezi ilan edildi. 1964'te adı Kawthule olarak değiştirildiyse de, illerin özerkliğini kısıtlayan 1974 Anayasası'nın kabul edilmesinden sonra yeniden Karen adını aldı. Karenlerin yaklaşık üçte biri bu bölgede yaşar. Nüfus (1983) 1.055.359.

Karen dilleri, Aşağı Myanmar'da (Birmanya) ve Tayland sınırlarında konuşulan diller. Kuzey (Taungthu içinde), Orta (Bve ve Gaba içinde) ve Güney (Pvo ve Sgav içinde) olmak üzere genellikle üç öbeğe ayrılır. Yalnızca Güney öbeğindeki Pvo ve Sgav dillerinin yazılı biçimleri vardır.

Bazı dilbilimciler, Karen dillerinin Çin-Tibet dil ailesinin Tibet-Birman öbeğiyle akraba olduğunu ileri sürmektedir. Ama araştırmalar, bu diller arasındaki ilişkinin çok yakın olmadığını göstermiştir. Karen dilleri, Day ve Güneydoğu Asya ailelerine bağlı dillerden büyük ölçüde etkilenmiştir.

Karen dillerinde aynı sayı ve sıradaki ünlü ve ünsüzden oluşan sözcükler, titremleme (tonlama) yoluyla ayırılır. Eylem, özne ile nesne arasında (Tibet-Birman dillerinde özne ve nesneden sonra) yer alır.

Karenler, Myanmar'ın (Birmanya) güneyinde kabileler halinde yaşayan halklar. Çin-Tibet dil ailesine bağlı diller konuşurlar. Etnik anlamda bütünleşmiş bir topluluk olmayan Karenler dil, din ve ekonomik etkinlik açısından farklılık gösterirler. Bir sınıflandırmaya göre Beyaz Karenler ve Kızıl Karenler olarak ikiye ayrılırlar. Beyaz Karenler Sgav ve Pvo, Kızıl Karenler ise Bre, Padaung, Yinbav ve Zayen kabilelerini kapsar. Karenler, Shan eyaletinin güne-

yindeki bölgelerde, Kayah (Karenni) ve Karen eyaletlerinde, Tayland'a komşu yörelerde, Aşağı Myanmar'daki Pegu Yoma'da ve Irrawaddy Deltasında yaşarlar.

Myanmar'ın 1948'de bağımsızlığını kazanmasından sonra hükümet ile çeşitli Karen kabileleri arasında aralıklı olarak süren bir iç savaş başladı. 1980'lerin başlarında Karenlerin birleşmesini sağlayan temel öğe, ülke yönetimine karşı duydukları güvensizlikti. Myanmar yönetimiyle Karenler arasındaki çatışmalar günümüzde de sürmektedir.

Karesi Bey (ö. y. 1328/1334), Karesioğulları'nın kurucusu Türk beyi

Danışmendlilerin kurucusu Danışmend Gazî soyundan gelen Kalem Bey'in oğludur. Babası gibi kendisi de Anadolu Selçuklu uçbeylerindendi. II. Mesud döneminde Bizans topraklarına akınlar yaptı. İmparator II. Andronikos Palaiologos döneminde Misya'yı (Balıkesir yöresi) ele geçirerek merkez edindi ve yaklaşık 1297'de Karesioğulları'nı kurdu. Daha sonra Aydın, Manya, Bergama ve Edremit'i alarak sınırlarını genişletti. Moğollardan kaçarak kendisine sığınan ve Ece Halil komutasında Dohruca'dan gelen Sarı Saltuklardan Alevi Türkmenleri topraklarına yerleştirerek bölgede Türk nüfusunu artırdı. Karesi Bey'in ölümünden sonra beylik, merkezleri Balıkesir ve Bergama olmak üzere ikiye ayrıldı.

Karesioğulları, yaklaşık 1297-1360 arasında, bugünkü Balıkesir-Çanakkale yöresinde hüküm süren Türk beyliği.

Danışmendlilerin soyundan gelen ve beyliğin kurucusu olan Karesi Bey, Anadolu Selçuklu uçbeylerindendi. Bizans topraklarına düzenlediği saldırılarda Misya (sonradan Karesi, bugün Balıkesir yöresi) bölgesini ele geçirerek burayı merkez yaptı. Ardından da Bergama'yı aldı. Onun ölümünden sonra beylik ikiye bölündü: Bölümlerden birinin merkezi Balıkesir, ötekine ise Bergama'ydı. Balıkesir ve yöresine egemen olan Karesi Bey'in oğullarından Demirhan'ın (ö. y. 1347), Osmanlı padişahı Orhan'a yenilmesiyle Osmanlılar Balıkesir'i ilhak ettiler (y. 1345). Yahşi Bey'in elindeki Bergama ve Edremit'in 1350'ye doğru Osmanlılarca alınmasıyla beyliğin Bergama kolu da sona erdi. Karesi komutanlarından Hacı İlbeyi, Evrenos Bey, Ece Halil ve Gazi Fazıl, Osmanlı hizmetine girerek Rumeli fetihlerine öncülük ettiler. Çanakkale-Troya kıyı bölgesi ise Demirhan'ın oğlu Süleyman Bey'in egemenliğindeydi. Bizans komutanı Vatatzes'in damadı olan Süleyman Bey, Osmanlılara karşı Bizans-Aydınogulları ittifakına katıldı. Ama, Osmanlılar 1360'ta Çanakkale ve çevresini de ele geçirerek Süleyman Bey'in egemenliğine son verdiler.

Karg-Elert, Sigfrid (d. 21 Kasım 1877, Oberndorf-am-Neckar - ö. 9 Nisan 1933, Leipzig, Almanya), kuşağının en önemli org bestecisi.

Leipzig Konservatuarı'nda öğrenim gördü ve 1919'da orada öğretim üyesi oldu. İlk yapıtlarında Debussy, Skriabin ve Schoenberg'den etkilendi, daha sonra İzlenimcilik, Rönesans ve barok çoksesli müziğinin izlerini taşıyan özgün bir üslup geliştirdi. Aynı zamanda bir org virtüozü olan Karg-Elert, turnelerinde *kunstarmyonyum* (iki klavyeli bir armonyum türü) konserleri de verdi. En tanınmış yapıtları arasında, Palestina'dan Schoenberg'e armonyum için 33 stilize etüt, *Altın Altı Koral Doğaçlama* ve *Org İçin Yirmi Koral Prelüd* ve *Postlud* vardır.

kargu, *Passeriformes* (ötücükuşlar) takımının *Corvidae* familyasının *Corvus* cinsini

oluşturan 36 kuş türünün ortak adı. En iri birkaç karga türü kuzgun(*) olarak bilinir. Aynı familyanın *Pyrrhocorax* cinsini oluşturan iki kuş türü dağ kargası(*), birçok

Leş kargası (*Corvus corone*)
Eric Hocking

cinsini oluşturan ve parlak renkleri, uzun kuyruklarıyla akrabalarından ayrılan 35-40 kadar kuş türü ise alakarga(*) adıyla tanınır. Ayrıca bu kargalarla hiçbir akrabalığı olmayan *Coraciidae* familyasının üyeleri gökkarga(*) olarak bilinir.

Karga türleri genel olarak siyah, bazen de koyu boz renklidir. Büyük bölümü hepçil olan bu kuşlar daha çok yerde beslenir. Bazı türler toplu halde kuluçkaya yatar ya da tüner. Kargaların en zeki kuşlar arasında oldukları kabul edilir. Bazıları laboratuvarlarda dörde kadar saymayı ve belli sembollerle işaretlenmiş kutulardaki besinleri bulmayı öğrenmişlerdir.

Bayağı karga ya da küçük karga (*C. monedula*) 33 cm uzunluğundadır. Ensesi ve yanakları boz, obur bölümleri siyahtır. Avrupa'dan Orta Asya'ya kadar olan bölgede yaşar. Koloni halinde ağaç kovuklarında, kayalıklarda ya da yüksek binaların çatısında urer. Türkiye'nin her yerinde bulunur.

Leş kargası(*) (*Corvus corone*) ve ekin kargası(*) (*Corvus frugilegus*) iyi bilinen Palearktik bölge türleri arasında yer alır.

Amerika'da yaşayan *Corvus brachyrhynchos*, Güneydoğu Asya'daki ev kargası (*C. splendens*), Afrika'nın tropik kesimlerindeki *C. albus* da yaygın karga türleri arasında yer alır.

kargabükten, *Loganiaceae* familyasından. Hindistan kökenli bir ağaç olan *Strychnos nux vomica*'nın zehirli tohumları. Yüksekliği 10 m'ye ulaşabilen bu ağacın sarımsı beyaz renkli çiçekleri ve ortalama 2-12 arasında tohum içeren küçük bir portakal büyüklüğünde meyveleri vardır. En önemli özellikleri striknin ve brusin olmak üzere bir dizi alkaloit içeren bu tohumların, iştah açıcı ve kuvvet verici gibi bazı etkileri olmasına karşın çok zehirli oldukları için kullanılmaları tehlikelidir. Tohumlardan çıkarılan striknin alkaloitinden çok eskiden beri karga ve fare gibi bazı zararlı hayvanların yok edilmesinde yararlanılır.

kargagiller (*Corvidae*), *Passeriformes* (ötücükuşlar) takımından, kargaları ve saksağanları içeren kuş familyası. Yüz türüyle geniş bir coğrafi dağılım gösteren bu kuşların pek azı göçmendir. *Corvidae* familyası en iri ötücükuşları da içerir. Uzunlukları türlerine göre 23-70 cm arasındadır. Tüyleri genellikle parlak, tek renkli ya da zıt renklerle bezeli; kalın ve çatlak sesleri ırkılıdır. Türler arasında eşeysel ikibicim-

hile rastlanmaz. Türlerin birçoğu bazen geniş sürüler halinde bir araya gelir. Karşılıklı yardımlaşmanın çok geliştiği bu kuşlarda karmaşık toplumsal örgütlenme davranışları gözlenir. İnceleme yapılan türler arasında öğrenme yeteneği yüksek bireylere rastlanmıştır. Tekeşlilik sık görülen bir davranıştır ve bazen bu ilişki yaşam boyu sürer. Erkek ve dişi yuva kurma, kuluçkaya yatma, yavruları büyüme gibi işlerde sürekli olarak yardımlaşır. Yuvalar çırpıdan ve genellikle ağaç tepesine ya da uygun bir çıkıntıya kurulmuştur. Dişi, sayıları 2-9 arasında değişen yumurtalar üstüne kuluçkaya yattığında erkek tarafından beslenir.

Bazı türler yuvalardan yumurta çalarak beslenir. Bazıları ekin tarlalarını yağmalar sa da zararlı böcekleri ve larvaları yiyerek bu hayvanların aşırı çoğalmasını önler. Ayrıca kışın kullanmak üzere toprağa ya da

Bayağı alakarga (*Garrulus glandarius*)
R. J. C. Blewett-Ardea, Londra

kovuklarına tohum, pelit ve çamfıstığı saklayan türler de vardır.

Corvidae familyasını oluşturan gruplar ve türler üzerine daha ayrıntılı bilgi için bak. alakarga; dağ kargası; ekin kargası; gökнар kargası; karga; kuzgun; leş kargası; saksağan.

Kargamış, KARKAMIŞ olarak da bilinir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde, Gaziantep iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Eskiden Nizip'e bağlı bir bucak olan Barak, 9 Mayıs 1990 tarihli ve 3644 sayılı yasa uyarınca merkezi Karkamış kasabası olmak üzere bu adla ilçe yapılmıştır.

Kargamış Belediyesi 1960'ta kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe 15.380; kasaba, 3.430.

kargaotu (*Lysimachia nummularia*), çuha-çiçeğigiller (*Primulaceae*) familyasından çok yıllık otsu bitki. Anayurdu Avrupa olmasına karşın, özellikle Kuzey Amerika'nın ılıman iklimli kesimlerinde, yaygın biçimde süs bitkisi olarak yetiştirilen kargaotu

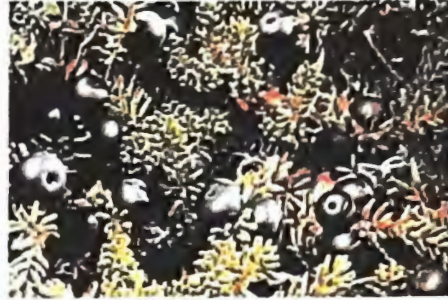

Kargaotu (*Lysimachia nummularia*)
Miles C. Labrum

Türkiye'de de Trakya ve İstanbul çevresinde kendiliğinden yetişir.

Karşılıklı dizilmiş, yaklaşık 2 cm çapında yuvarlak yaprakları ve sapların ucunda tek tek bulunan sarı çiçekleri vardır. Bitki balgam söktürücü, ateş düşürücü ve yara iyileştirici etkilere sahiptir.

kargaüzümü (*Empetrum nigrum*), *Empetraceae* familyasından, kışın yapraklarını dökmeyen çalimsı bitki. Avrupa, Asya ve Kuzey Amerika'nın serin kesimlerinde

Kargaüzümü (*Empetrum nigrum*)
John Kahout, Root Resources EB Inc.

yaygın olan kargaüzümü, Türkiye'de de Karadeniz Bölgesi'nin doğu kesimindeki yüksek dağlarda bulunur.

Özellikle dağlık bölgelerde ve kayalık topraklarda yetişen yaklaşık 25 cm yüksekliğindeki bu bitki sürünücü bir görünüm sergiler. Kenarları aşağı doğru kıvrılarak boru biçimini almış yaklaşık 1 cm uzunlukta dar yaprakları, tek tek açan mor renkli, küçük çiçekleri ve siyah renkli, ekşi meyveleri vardır. Bitkinin idrar artırıcı bir etkisi olduğu bilinir.

Kargı, Karadeniz Bölgesi'nde, Çorum iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Yüzölçümü 1.301 km² olan Kargı ilçesi doğuda Osmancık, güneyde gene Osmancık ve İskilip ilçeleri, batı ve kuzeybatıda Kastamonu, kuzey ve kuzeydoğuda da Sinop illeriyle çevrilidir.

Kargı ilçesi, ilin kuzey kesiminde yer alır. Orta ve doğu kesimleri Kızılırmak ile kollarından Devrez Çayı vadileriyle yanılmıştır. Kuzeyini Ilgaz Dağının doğu uzantıları, güneyini de Köroğlu Dağlarının uzantıları engebeleridir. Güneydoğu-kuzeybatı doğrultusunda ilçe topraklarına giren Kızılırmak, Kargı kasabasının güneybatısında keskin bir dirsek yaparak doğuya dönerken Devrez Çayı kolunu alır. Kızılırmak, doğuda Osmancık ilçesiyle doğal sınır oluşturur. Devrez Çayı ve Kızılırmak kıyılarında çok sayıda küçük ve verimli ova vardır. Bu ovalarda yaygın olarak çeltik tarımı yapılır. Üzerlerinde tektonik kökenli çok küçük göllere rastlanan dağların 1.200 m'den yüksek kesimlerinde yaylalar vardır.

İlçe ekonomisi tarıma dayalıdır. Oldukça gelişmiş ve çeşitlenmiş olan tarımsal etkinlik, ticaretin de temelini oluşturur. Akarsu kıyılarındaki verimli ve sulak ovalarda başta çeltik olmak üzere sebze ve meyve üretimi yapılır. İlin en çok pirinç üreten ilçesi olan Kargı'da buğday, arpa ve patatesin yanı sıra armut ve elma gibi meyveler de yetiştirilir. Doğal yapı özellikle küçükbaş hayvan yetiştiriciliğine elverişlidir; ilçede çok sayıda koyun, Ankara keçisi ve kıl keçisi beslenir. Tiftik, kıl, yün ve deri gibi hayvansal ürünlerin yanı sıra, canlı hayvan ticareti de gelişmiştir. Abdullayayla orman içi dinlenme yeri, ilçenin başlıca mesire yerlerinden-dir. İlçe topraklarında kireçtaşı, mermer ve traverten yatakları vardır.

Bizans döneminde kurulduğu sanılan Kargı, 14. yüzyıl sonlarında Osmanlı toprakla-

rına katıldı. Adının, eskiden bölgede kargı üretimi yapılmasından kaynaklandığı sanılmaktadır. Cumhuriyet döneminin başlarında bucak merkezi olan kasaba, 1936'da ilçe merkezi yapılarak Kastamonu ya, 1953'te ise Çorum'a bağlandı.

Kargı kasabası ilçenin orta kesiminde, Kızılırmak Vadisindeki ovanın kuzey kenarında kurulmuştur. Bir devlet hastanesinin bulunduğu kasaba, il merkezi Çorum'a 116 km uzaklıktadır.

Hacıhamza bucak merkezindeki cami, sıbyan mektebi, han ve hamamdan oluşan Sinan Paşa Külliyesi (16. yy), 1734'te yapıldığı sanılan yıkıntı halindeki surlar; IV. Murad'ın Karakese köyünde orada ölen karısı için 17. yüzyılda yaptırdığı sanılan Mihri Hatun Camisi ve aynı adlı hamam ile 16. yüzyıl başlarında yapıldığı sanılan Oğuzköy Camisi ilçenin başlıca tarihsel yapılarıdır. İlçenin bazı yörelerinde Roma ve Bizans dönemlerinden kaldığı sanılan kaya mezarlarına da rastlanır.

Kargı Belediyesi 1936'da kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 26.762; kasaba, 5.858.

kargı (*Arundo donax*), MASURAKAMIŞI olarak da bilinir, buğdaygiller (*Poaceae*) familyasından, sık kümeler oluşturan, çok yıllık uzun otsu bitki. Anayurdu Avrupa'dır.

Kargı (*Arundo donax*)
A. J. Huxley-EB Inc.

Yüksekliği 1,8 m ile 7 m arasında değişen bitkinin 60 cm uzunlukta ve 7,5 cm genişlikte yassı yaprakları vardır.

Kargının borumsu gövdelerinden flüt ve ney gibi bazı nefesli sazların yapımında yararlanılır, ayrıca olta çubuğu, sırık ya da rüzgâr perdesi olarak da değerlendirilir. Bazı yörelerde toprak aşınmasının önlenmesi amacıyla yetiştirilen bu bitkinin yapraklarından da hasır yapılır.

kargı, sivri metal bir ucla uzunluğu 3 m'den 6 m'ye kadar değişen ağır bir tahta saptan oluşan piyade silahı. Antik Çağdan beri kullanılırdı. 14. yüzyılda İsviçreli piyadele- rin şövalyelere karşı başarı kazanmasında kargı önemli rol oynadı. Süngünün çıkmasıyla kara savaşlarında ortadan kalkan kargı, bordo bordoya çarpışılan deniz savaşlarında 19. yüzyıla değin kullanıldı. Günümüzde de boğa güreşlerindeki picador'lar (atlı matador yardımcısı) boğayı kızdırmak için bir tür kargı kullanır. Kargı, Osmanlı ordusunda da kullanılmakla birlikte fazla yaygın bir silah olmamıştır.

kargı pencere, üstü mızrak ucu gibi sivri bir kemerle biten ince uzun pencere. Yarıçapı, genişliğinden daha uzun olan sivri kemerin bir uygulamasıdır. Kargı ucuna benzediği için bu adı almıştır. Erken İngiliz

gotik (13. yy) mimarlığının tipik özelliklerinden biridir.

kargış, Türk geleneklerinde, bir kişinin Tanrı'nın ya da insanların sevgi ve ilgisinden yoksun kalmasını, kötülüğe uğramasını dilemek amacıyla söylenen kalıplaşmış söz.

Eski Türklerde iyi dilekler içeren alkışla(“) birlikte kargışın da köklü bir geçmişi vardır. İbnü'l-Fakih (ö. 10. yy başları) *Kitab'ul-Buldan* adlı yapıtında Türklerin gelenek ve göreneklerinden söz ederken bir kargış örneğine de yer verir. Buna göre Türkler bakırdan yapılmış bir put kargışında ant içerken putun önünde su dolu bir kap bulunur; kabin içine altın, piring, birkaç avuç buğday ya da arpa atılır, altına da bir kadın şalvarı konur. Ant içen kişi "Andımı bozarsam bu kadın şalvarı giyeceğim olsun, beni buğday gibi biçsinler, yüzümü altın gibi sararsın" biçiminde kargışlar okur.

Kaşgarlı Mahmud da *Divanü Lügati-Türk*'te "temür" (demir) sözcüğünü açıklarken "Gök girsın, kızıl çıksın" biçiminde bir kargış örneği verir. Bu söz, ant töreni sırasında ortaya konulan kılıcı ilgilidir; ant içen kişinin sözünde durmaması halinde kılıcın vücuduna girip kanlı olarak çıkması dileğini belirtir. Bu örnekte de ant ve kargış kavramları iç içe geçmiş, ant kargışla güçlendirilmiştir. Dede Korkut Kitabı'nda yer alan Dirse Han Oğlu Boğaç Han öyküsünde Boğaç'ın annesinin ağzından Kazılık Dağına seslenilerek söylenen sözler de doğaya yönelik bir kargış örneğidir. Burada dağın akarsularının akmaz, bitter otlarının bitmez, koşan geyiklerinin koşmaz olması dilerir.

Türklerin İslamı benimsemesinden sonra, kargış niteliğindeki söz kalıplarına Allah, Kuran, peygamber gibi kavramlar da girmiştir. Günümüzde kargış sözcüğü yerine yaygın olarak "beddua" ve "ilenç" kullanılmakta, bazı Anadolu ağzlarında kargışın yanı sıra "karış" sözcüğüne de rastlanmaktadır. Günümüzde bazı kargışlar (örn. "İnim inim inleyesin! Kara yere gelesin!") daha çok duyguları belirtmek, anlatımı güçlendirmek için kullanılan dil öğeleridir. Buna karşılık bazı kargışlar (örn. "Bayrağın dikili, esvabın kesili kalsın! Gidişin gidiş olsun da gelişin geliş olmasın! Yiğit arkan yere gelsin") imge, düşünce ve çağrışım yönünden zengin, özenle oluşturulmuş sözlerdir.

kargo kültü, doğaüstü güçlerin göndereceği özel bir "kargo"nun yeni bir kutsal çağ başlatacağı inancına dayalı dinsel akımlara verilen ad. Özellikle Melanezya'da gelişmiş, yöre halkının sömürge yöneticilerine ulaştırılan malzeme ve yiyeceklerin gelişini gözlemelerinden kaynaklanmıştır.

İnancın değişik biçimlerinde kabile tanrılarının, halk kahramanlarının ya da atalarının kargo ile geri döneceği umulur. Bazen kargoyu yabancıların getireceğine inanılır; bazen de yabancılar yerli halka gelen mallara el koymakla suçlanır. Kargonun gemi ya da uçakla gelmesi bekleniyorsa, simgesel ritim ya da havaalanı ve depolar hazırlanır; bahçecilik ve hayvancılık gibi geleneksel uğraşlardan vazgeçilir ve yiyecek stokları yok edilir. Eski geleneklere dönüldüğü ve uygulamalarda köklü değişiklikler yapıldığı da görülür. Bazen de sömürge polisine ya da silahlı kuvvetlerine benzeyen yeni toplumsal örgütler kurulur. Bu hazırlıklar köklü değişikliklerle gelen yeni bir çağın habercileridir. Bu çağın tufan, felaket gibi bir dizi

olayın eski düzeni yok etmesiyle başlayacağına, beyaz yabancılar ile yerli halkın konumlarının değişmesine yol açarak bolluk içinde özgürlük ve adalet getireceğine inanılır.

Siyasal çağrışımları ve yol açtığı ekonomik kayıplar üzerine sömürge yöneticileri, bu kitle hareketlerini yasaklama ve bastırma yoluna gittiler. Ama kargo kültü bir olasılığa göre Hristiyan misyonerlerin eskatolojik öğretileri ile canlanan geleneksel binyıl düşüncesinin bir ifadesiydi ve beyazların maddi zenginliklerinin yerli halk tarafından denizaşın ülkelerdeki doğaüstü güçlere bağlanmasıyla besleniyordu.

Kendilerini yeni bir vahyin habercisi olarak sunan kişilerin önderliğinde 19. yüzyılın sonlarında gelişen kargo kültürleri. 1919'da Papua Yeni Gine'de yayınlan "Vailala Çılgınlığı" sırasında dikkat çekti. 1930'lardan sonra da özellikle gelişmemiş bölgelerde hızla yayıldı. Gelişen kasaba ve kentlerde ise kargo kültürünün yerini dindışı hareketler aldı.

karı koca malları, evlilik birliğinde eşlerin kişisel ya da ortak malları.

Türk hukuk sistemi eşlerin mallarının yönetiminde mal ayrılığı, mal birliği ve mal ortaklığı rejimlerini öngörmüştür. Eşler bir evlenme sözleşmesi(") yaparak aralarında başka bir usul kabul etmedikçe, mal ayrılığı uygulanır. Yasal rejim olan mal ayrılığında eşlerden her biri kendi mallarının yönetim, yararlanma ve tasarruf haklarına sahiptir. Kadın mallarının yönetimini kocasına bırakabilir; bu durumda gelirler ev giderlerine karşılık olarak kocaya ait olur. Karı ve çocuklara bakmak kocanın ödevidir; koca karısından ev giderlerine uygun ölçüde katılmasını isteyebilir.

Eşler, evlenmeden önce ya da sonra resmi biçime uygun olarak yapılan evlenme sözleşmesiyle öteki iki rejimden birini de seçebilirler. Mal birliği rejiminde eşler kendi mallarının mülkiyetini korurlar. Ama bu malların bütününden meydana gelen birlik mallarına ilişkin kullanma ve yönetim hakkı kocaya aittir. Mal ortaklığı rejiminde eşlerin evlilik birliğine getirdikleri kişisel malların birleşmesinden ortaklık mal varlığı meydana gelir. Bu mal varlığında iştirak halinde mülkiyet esası geçerlidir.

Bu iki rejimde eşler, bazı mallarını birlik ya da ortaklık dışında bırakabilirler. Bu yoldan ayrılan mallar mahfuz mal olarak adlandırılır. Bunlar, eşler tarafından sözleşmede belirtilen mallar, yasada sayılan mallar ve üçüncü kişilerin eşlerden birine

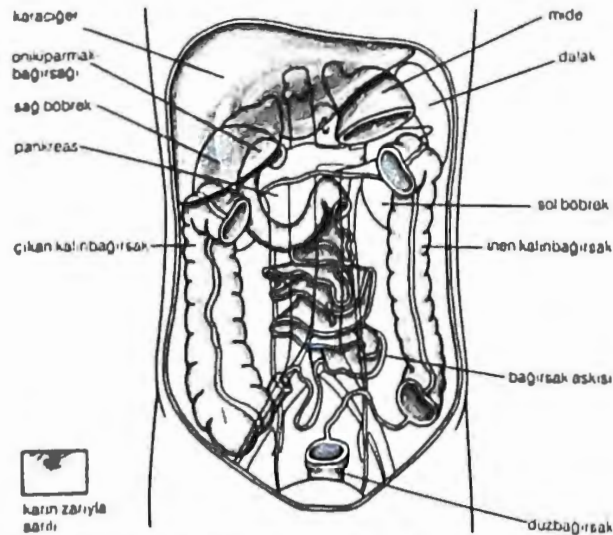
mahfuz mal olduğunu belirterek yaptığı karşılıksız kazandırma mallarıdır. Bu mallarda mal ayrılığı rejimi uygulanır.

Mal birliği ve mal ortaklığı, eşlerin anlaşmaları, birinin iflası halinde yasa dolayısıyla kendiliğinden ve koşulları varsa yargı kararıyla mal ayrılığı rejimine çevrilebilir.

karın boşluğu, vücudun en büyük boşluğu. Arkada omurga, önde karın kasları, yanlarda çeşitli kas katmanlarıyla, altına leğen bölgesinin tavanını oluşturan dokularla sınırlanmıştır; üstünü kaplayan diyaframla göğüs boşluğundan ayrılır. Karın boşluğunda sindirim kanalının büyük bir bölümü, karaciğer, pankreas ve dalak yer alır.

Karın boşluğunun iç yüzü ile burada yer alan organların dış yüzü karın zarı (periton) adı verilen iki katmanlı bir zarla kaplıdır. Böbrekler ve böbreküstü bezleri, karın bölgesinde yer almalarına karşın, bu zarla kaplı olmadıkları için karın zarı gerisi organları (retroperitoneal) olarak bilinir. Zarrın katmanları arasındaki boşluk normal olarak çok az miktarda serumsu bir sıvı içerir; bu sıvı karın boşluğundaki organların, özellikle sindirim kanalının rahat hareket etmesini sağlar. Karın zarı, ayrıca iç organlarla karın duvarı arasındaki bağlantıyı sağlayarak bu organlara destek olur ve yerinde durmalarına yardımcı olur. Karın boşluğu bu zarrın uzantısı olan bağdoku yapısındaki perdelere çeşitli bölümlere ayrılır. Bu bölümlerden en önemlisi midenin arkasında yer alan ve karın boşluğunun geri kalan bölümüne Winslow deliğiyle açılan küçük boşluktur. İç organlardan bazıları (örn. pankreas) karın duvarına doğrudan karın zarıyla, bazıları da (örn. karaciğer) genellikle fazla kan damarı içermeyen zar kıvrımları ve bağlarla tutunur. Bu bağlar genellikle birleştikleri organların adlarıyla (örn. mide-kolon bağı, dalak-kolon bağı) ya da biçimlerine özgü adlarla (örn. yuvarlak bağı) anılır. Öte yandan, iç organlarla karın duvarını bağlayan karın zarı kıvrımları bağırsak askısı (mezenter) adını alır. Karın boşluğunda yağ dokusu, sinir, kan ve lenf damarları içeren, bağdoku yapısında ince yapraklar vardır. Gömlek (omentum) adını alan bu oluşumlardan büyük olanı ince bağırsakları sarar; küçük gömlek ise mide ile karaciğer arasında uzanır.

Karın boşluğunu ilgilendiren en önemli hastalıklar peritonit olarak bilinen karın zarı iltihabı ile bu bölgede oluşan apselerdir. Bu durum çevredeki organlardan biri-

Karın boşluğundaki organlarla karın zarının ilişkisi

nin iltihaplanması ve iltihabın karın zarına yayılmasıyla ortaya çıkabileceği gibi, vücudun başka bir bölgesinde iltihaba neden olan etkenlerin kan dolaşımı yoluyla karın bölgesine gelmesiyle ve yaralanma ya da cerrahi girişimlerden sonra da oluşabilir. Bundan başka, siroz ya da kalp yetmezliği gibi kapı toplardamarındaki kan basıncının yükselmesine neden olan hastalıklarda karın zarının katmanları arasında asit adı verilen sıvı birikmesi görülür.

karın kası, karın boşluğunun ön ve yan duvarlarını oluşturan kasların ortak adı. Diştan içe olmak üzere dış karın eğik kası, iç omuz karın eğik kası ve enine karın kası olarak adlandırılan üç katman, önde sağda ve solda yer alan düz karın kasıyla birleşir. İlk üç katman, arkada omurga, üstte kaburgalar, altta böğür kemiği çıkıntısı ile çatı kemiğinin arasında yer alır. Bu kasların lifleri orta çizgiye yönelerek burada düz karın kasını kılıf gibi sardıkdan sonra ak çizgi (*linea alba*) düzeyinde karşı taraftan gelen liflerle buluşur. Dış karın eğik kasının aşağı öne, iç omuz karın eğik kasının yukarı öne, enine karın kasının da yatay uzanan liflerinin iç içe geçmesiyle, bu ince katmanlar dayanıklılık kazanır.

Çatı kemiği ile üst ön böğür kemiği çıkıntısının arasında yer alan kasık bölgesinde bu dört kasa ait liflerin özel bir düzenlemeyle birbiri içine geçmesiyle kasık kanalı olarak bilinen bir geçit oluşur. Erkeklerde bu kanal, doğum sırasında erbezlerinin karın boşluğundan erbezi torbasına (skrotum) inmesiyle oluşur. Kadında kasık kanalının yerinde dölyatağının uzantısı olan lif yapısında bir kordon vardır. Her iki cinsten de bu geçit kasık fıtıklarının oluşması için elverişli, zayıf bir bölgedir.

Karın kaslarının başlıca işlevleri iç organları germek, esnek bir destek sağlamak, soluk verme sırasında kaburgaları aşağı doğru çekmek, vücuda dışarıdan gelen darbeler sırasında kasılarak iç organları korumak, soluk borusunun ağzı kapalıyken işeme, dışkılama, kusma, öksürme, hatta doğumda ıkınmaya yardımcı olmak, leğen bölgesi sabitken gövdeyi aşağı öne eğmek, göğüs kafesi sabitken leğen bölgesiyle bacakları yukarı çekmek, gövdenin arkaya doğru aşırı derecede eğilmesini önlemek ve omurgayı her iki yana doğru eğerek döndürmektir.

karın zarı, PERITON olarak da bilinir, karın boşluğundaki organları birbirine bağlayan ve destek olan geniş zar yapılı organ. Dıştaki karın duvarının iç yüzünü, içteki iç organların dış yüzünü döşeyen iki katmandan oluşur. İç organların arasından ya da çevresinden geçen birçok kıvrımı vardır. Bunlardan en önemlileri bağırsakların ve midenin önünde yer alan gömlek (omentum) ile incebağırsakla kalınbağırsağın büyük bölümünü arka karın boşluğuna bağlayan bağırsak askısıdır (mezenter).

Gömlek ve bağırsak askısının yapısında kan damarları, sinirler, lenf düğümleri, yağ dokusu, esnek bağdoku lifleri ile dayanıklı kollajen bağdoku lifleri vardır. Gömlek bağırsak askısından daha incedir, dantel görünümündedir; içerdiği yağ dokusu organları sıcak tutmasını sağlar. Bağırsak askısı ise yelpaze biçimindedir ve bağırsaklara ışınal olarak yayılan kan damarlarını barındırır.

Bu zarların işlevi, salgıladıkları sıvının da yardımıyla, birbirine çok yakın organlar arasında sürtünmeyi önlemek, karın boşluğundaki organları yerinde tutmak, organları ayırmak ya da birleştirmek ve enfeksiyonlara engel olacak bir örtü oluşturmaktır.

karın zarı iltihabı bak. peritonit

karınca, *Hymenoptera* (zarkanatlılar) takımının *Formicidae* familyasından yaklaşık 8 bin böcek türünün ortak adı. Karıncalar yeryüzünün hemen hemen her yerinde bulunursa da özellikle sıcak bölgelerde yaygındır. Tüm karıncalar orgütlü topluluklar halinde bir arada yaşar. Uzunlukları 2-25 mm arasında değişir. Renkleri genellikle sarı, kahverengi, kırmızı ya da siyahıtır.

Karıncaların genel olarak iri bir başı, göğse kısa bir belle (karın pulu ya da düğme dönüşmüş ilk bölümleri) bağlanan oval biçimli bir karın vardır. Duyargaları dirseklidir. İki ayrı biçimde gelişmiş çene parçalarından dışta bulunan çift, besinleri ya da gerekli maddeleri taşımaya ve toprağı kazmaya yarar. İçte kalan çift ise çiğneme işlevini yerine getirir. Bazı türlerin karın bölümünün ucunda sert bir iğne vardır.

Karıncalar topluluklarında genellikle üç kast ya da sınıf görülür: dişiler, erkekler ve işçiler. Bazı türler öbür türlerin yuvalarında asalak olarak yaşar ve bu karıncaların larvalarını yuvadaki işçi karıncalar besleyip büyütür. Örneğin *Wheeleriella santshui* türü, Kuzey Afrika'nın en yaygın karınca türü olan *Monomorium salomonis*'in bir yuva asalığıdır.

Karıncaların çoğu yuvada yaşar. Yuvalar toprak içinde ya da kaya altında bulunabildiği gibi toprak üstünde çerçöp, kum ve çakıldan yapılmış olabilir. Kuzey Amerika'da bol bulunan, iri yapılı *Camponotus*

(Üstte) *Camponotus* cinsinden karıncalar evlere girerek ahşap malzemelere zarar verebilir; (altta) buğday karıncaları (*Pogonomyrmex* cinsi) biriktirdikleri tohumlardan filiz verenleri dışarı çıkarır ve bu bitkilerden bazılan gelişmelerini yuva girişinin çevresinde sürdürür
National Audubon Society Collection Photo Researchers

türleri orman içinde kalmış ağaç gövdeleri ve kutuklerinde, bazı türler dikili ağaçlarda ya da otsu bitkilerin gövde boşluğunda yaşarlar. Afrika'nın tropik bölgelerinde görülen terzî ya da dokumacı karıncalar (örn. *Tetramorium* türleri) yuvalarını larvaların salgıladığı ipekle yaprak ve benzeri maddeleri birbirine bağlayarak hazırlar. Güney Amerika'da yaşayan *Dolichoderus* cinsinin üyeleri yuvalarını bir araya getirip yapıştırdıkları hayvan dışkılarından kurur. *Dorylinae* altfamilyasını oluşturan göçmen karıncalar göç yolları üstüne çıkan bitki ve hayvanları sılıp supürmeleriyle unludur. Örneğin Amerika'nın tropik bölgelerinde

(Üstte) *Eciton* cinsinden göçmen karıncalar yuva yapmaz ve yaşamlarını uzun göç yollarında geçirir; (altta) *Dorylus* cinsinden göçmen karıncalar da benzer davranışlar gösterir. Çok in olan kanatsız dişiler her yumurtlayışta yaklaşık 25 bin yumurta bırakır.
E.S. Ross

yaşayan *Eciton* cinsinin üyeleri kollar halinde yürürken onlerine çıkan böcekleri ve öbür omurgasızları yer. Koloni dişinin yumurtlaması sırasında birkaç gün duraklar ve yumurtadan çıkan larvaları da yanlarına alan erişkinler göçlerini sürdürür. Afrika'da yaşayan *Dorylus* cinsinin üyeleri de benzer bir davranış gösterir.

Karıncalar yumurta, larva ve pupa evrelerinden geçerek 8-10 hafta içinde erişkin biçimini alır. Karınca topluluklarında dişinin görevi yumurta üretmektir. İşçi karıncalar kısır dişilerden oluşur ve yuvanın her türlü işiyle uğraşırlar. Bazı topluluklarda görülen iri başlı işçiler (askerler) koloniyi savunur. Birçok karınca türünün oluşturduğu kolonilerde, yılın belli bir döneminde kanatlı erkek ve dişiler gelişir. Koloniden ayrılan bu kanatlı bireyler havada çiftleşir. Çiftleşmenin hemen ardından erkekler ölür. Döllenen dişiler kendilerine yeni bir yuva kurar.

Karıncalar hem bitkisel hem de hayvansal maddelerle beslenebilir. *Formica* cinsinde

görüldüğü gibi birçok tür bazen kendilerinin ya da öbür türlerin yumurtalarını yer. Yalnız bitki özsuyla beslenen karınca türleri de vardır. Bal karıncaları (*Camponotinae* ve *Dolichoderinae* altfamilyaları) bazı yaprakbitlerinin sindirim artığı olan tatlı sıvıyla beslenir. Karıncalar genellikle bu sıvıyı almak için duyargalarıyla yaprakbitlerinin karnını dörter. *Messor* ve *Pogonomyrmex* cinslerinden buğday karıncaları ot, tohum, meyve, yaprak gibi bitkisel maddeleri toplayıp yuvalarında biriktirirler. Güney Amerika'da yaşayan *Trachymyrmex* cinsinden karıncalar yuvalarında yetiştirdikleri mantarları yer. Yaprakkesen karınca (*Atta texana*) mantar üretebilmek için bitkilerin yapraklarını kopardığı için önemli zararlılara yol açabilir.

Karıncalar, bal arıları gibi, böcekler arasında görülen en karmaşık toplumsal davranış biçimlerini geliştirmiştir. Örneğin birçok karınca türü çeşitli yöntemlerle esir aldığı öbür karınca türlerini çalıştırır. Afrika'da yaşayan *Bothriomyrmex decapitans* türünün dişi hiçbir direnc göstermeden *Tapinoma* cinsi karıncaların kendisini kaçırmasına izin verir. Daha sonra bu karıncaların yuvasındaki dişi başından sokarak öldürür ve kendi yumurtalarını bırakmaya başlar. Sonra yumurtalarının bakımını yuvadaki işçilere devreder.

karınca asidi bak. formik asit

karıncaaslanı, Neuroptera (sinirakanatlılar) takımının *Myrmeleontidae* familyasını oluşturan 65 dolayında böcek türünün ortak

Karııncaaslanı
William E. Ferguson

adı. Bazen erişkinlerine tülkanatböceği(*) denir. Bu ad başka birçok sinirakanatlı için de kullanılır. Larvaların oval biçimli, açık ooz renkli geniş karnı sert kıllarla kaplıdır. Öngöğüs bölüğü uzayarak hareketli bir boyun biçimini almıştır. İri ve kare biçiminde olan başında uzun ve kıvrık çeneler bulunur. Larvalar karıncaları kazdıkları yumuşak toprağı ya da kumu başlarıyla taşıyarak ağız genişliği 2,5-7 cm, derinliği 2,5-5 cm olan huni biçimli bir çukur açar. Çukur kazma işi bittiginde kendini dibe gömen larvanın yalnız çeneleri iğne kalır. Çukurun kıyısından geçerken bu çukura yuvarlanan küçük böcekler aşağıda bekleyen larva ya yem olur. Larvalar avlarının vücut sıvılarını emdikten sonra, boşalmış deriyi çukurdan dışarı atar. Bazı türlerin larvaları (örn. *Dendroleon obsoletus* türü) tuzak çukuru kazmaz ve gizlendiği yerden geçen avlarına saldırır.

Yeterince beslenip gelişen larva kum tanecekleri ve ipek salgısından oluşan bir koza hazırlar. Kozada pupa evresine giren böcek erişkin biçimini alarak dışarı çıkar. Karıncaaslanlarının erişkinleri iyi uçamazlar. Kanatları iki çift ve ağ damarlı, bazı türlerde kahverengi ya da siyah benekli, duyargalarıysa topuz uçludur. Karıncaaslanları yalnız larva evresinde beslenir.

karıncakuşu, Passeriformes (ötücükuşlar) takımının *Formicariidae* familyasını oluşturan 230 kuş türünün ortak adı. Neotropikal

Karıncakuşlarından *Thamnophilus dolatus*
Paul Schwartz

bölgede yaşayan bu kuşların uzunluğu türle göre 9-37 cm arasında değişir. Karıncakuşlarının soluk renkli ve kabank tüyleri, kısa ve yuvarlak kanatları vardır. Genellikle dişinin ve erkeğin tüyleri değişik renktedir. Gagaları türlere göre farklılık gösterir ama çoğunlukla güçlü ve ucu kıvrık, bazen de çatallıdır. Güçlü bacakları vardır. Öndeki parmakları bir ölçüde diplerinden birleşiktir. Türlerin çoğu çanak biçimli yuvalar yapar. Hepsinin güçlü, çoğunlukla kulağa hoş gelmeyen ötüşleri vardır. Karıncakuşları böcekçildir. Birçok tür göçmen karıncaların izleyerek beslenir.

karıncayiyen, Edentata (dişsizler) takımının *Myrmecophagidae* familyasını oluşturan dişsiz, böcekçil dört memeli türünün ortak adı. Karıncayiyenler, Meksika'dan Arjantin'in kuzeyine ve Uruguay'a kadar uzanan savanlık ve ormanlık bölgelerde yaşar. Sık tüylü ve uzun kuyruklu olan bu hayvanların kafatasları uzamış, burunları ise hortum biçimini almıştır. Hortumun ucunda küçük bir ağız açıklığı bulunur. Gelişmiş tükürük bezlerinin salgıladığı yapışkan bir sıvıyla kaplı olan uzun dilleri solucanı andırır.

Küçük karıncayiyen (*Tamandua tetradactyla*)
Robert C. Hermes-Annan Photo Features

Karıncayiyenler yalnız ya da çiftler halinde yaşar. Başlıca besinleri karıncalar ve termitlerdir. Uzun, kıvrık ve keskin tırnaklı ön ayaklarıyla böcek yuvalarını kazar ve yapışkan dilleriyle avlarını yakalarlar.

Dev karıncayiyen (*Myrmecophaga tridactyla*), karıncayiyenlerin en irisidir. Omuzlarında beyaz kenarlı birer çapraz siyah şerit bulunan bu boz renkli türün uzunluğu kabank tüylü kuyruğuyla birlikte 1,8 m'ye ve ağırlığı 25 kg'ye ulaşabilir. Gerçekte gündüzleri ortaya çıkan bu hayvanlar, insanların yaşadığı bölgelerde daha çok geceleri etkinlik gösterir. Ağırlığını ön bacaklarına verip arka ayaklarını sürüyerek yürürse de tehlike karşısında dört ayağını da kullanarak hızla koşmaya başlar. Öbür karıncayiyenler gibi, zorda kaldığında pençelerini kullanır. Dişiler, yaklaşık 190 gün süren gebelik dönemlerinin ardından tek bir yavru doğurur.

Tamandua ya da küçük karıncayiyen (*Tamandua tetradactyla*), uzun kuyruklu tamandua (*T. longicaudata*) ve cüce karıncayiyen (*Cyclops didactylus*) dev karıncayiyenin tersine ağaççıldır ve geceleri ortaya çıkarlar. Üç türün de tırmanmakta kullandıkları sarımsı kuyrukları vardır. Tamandualar genellikle açık kahverengi renktedir. Bazılarının omuz ve göğüslerinin çevresinde koyu kahverengi kalın bir şerit vardır. Bazılar ise tümüyle koyu renklidir. Tamandualar kuyruklarıyla birlikte yaklaşık 1,2 m uzunluğa erişebilir. Dev karıncayiyene göre tüyleri ve hortumları daha kısadır.

Uzunluğu 37 cm olan cüce karıncayiyen bu familyanın en küçük ve en az tanınan üyesidir. Kuyruk boyları toplam uzunluklarının yarısına ulaşır. Dört parmaklı olan öbür türlerden farklı olarak ön ayaklarında pençe biçiminde ikiye parmağı ve ipek gibi sarımsı bir postu vardır. Bu nedenle ipek tüylü karıncayiyen ve iki parmaklı karıncayiyen adlarıyla da tanınır.

karıncık, kalbin kanı vücuda pompalayan odacıklarının ortak adı. Balıklar ve amfibyumlarda tek karıncık; sürüngenler, kuşlar ve memelilerde ise iki karıncık vardır.

İnsanda özellikle sol karıncığın duvarı, buradan vücut dokularına ve akciğerlere kanın pompalanması için büyük bir güç harcandığı için kulakçıkların duvarına oranla daha kalındır. Karıncıklarla kulakçıklar arasındaki açıklıklar birer kapakçık ile korunmuştur. Karıncıkların iç yüzünde kas şeritleri ve demetleri yer alır. Bunlardan papiller kaslar odacığın içinde yukarı doğru çıkıntılar oluşturur; kulakçıklar ile karıncıklar arasındaki kapakçıklara ince kırımlarla tutunur ve karıncık kasılması (sistol) sırasında kapakçıkların açılmasını önler. *Ayrıca bak. kulakçık.*

karıncık orta bölme açıklığı, kalpte iki karıncık arasındaki bölmede bir açıklık bulunması. Doğuştan gelen bu bozukluk, sıklıkla akciğer kapakçığı darlığı ya da kalpteki başka doğuştan bozukluklarla birlikte ortaya çıkar.

Kalbin karıncıkları arasındaki bölme, zarsı perde adı verilen küçük bir bölüm dışında, kalındır ve kas yapısındadır. Karıncık orta bölme açıklıkları çoğunlukla zarsı perdede oluşur. Stetoskopi dinlendiğinde bazı özel kalp seslerinin duyulmasıyla tanı konur. Açıklık küçükse herhangi bir belirti olmayabilir ve tedaviye gerek yoktur. Açıklık büyükse ve sol karıncıktan sağ karıncığa önemli miktarda kan geçiyorsa ameliyatla tedavi edilmesi gerekir. Akciğer atardamarındaki kan basıncının yüksek oluşundan da anlaşılacağı gibi kan akışı sağ karıncıktan sol karıncığa doğruysa cerrahi tedavi gerekmez.

karındanayaklılar (Gastropoda), KARINDANBACAKLILAR olarak da bilinir, *Mollusca* (Yumuşakçalar) filumundan, tanımlanmış 50

bini aşkın türü içeren omurgasız hayvanlar sınıfı. Yumuşakçaların en geniş sınıfını oluşturan karındanayaklılar hem denizde (23 bin dolayında tür), hem karada (22 bin dolayında tür), hem de tatlı suda (5 bin dolayında tür) yaşamaya büyük bir başarıyla uyarlana bilmiş pek az hayvan grubundan biridir. Salyangoz ve sümüksü böcek adları, yerine göre biri öbürüne yeğlenerek tüm sınıf üyelerini kapsayacak biçimde kullanılmaktadır. Buna karşılık dar anlamda, karındanayaklıların karada yaşayan, kabukları iyi gelişmiş türleri, özellikle de en bol bulunan *Helicidae* familyasının üyeleri salyangoz adıyla, kabukları az ya da çok körelmiş, gene karada yaşayan türleri, özellikle de tarla ve bahçe ürünlerine büyük zarar veren *Cimacidae* familyasının üyeleri sümüksü böcek adıyla tanınır. Ama karındanayaklılarda görünen büyük yapısal farklar onların günlük kullanımda ortak bir ad altında toplanmasını engellemiştir.

Karındanayaklıların boyutları da çok farklıdır. Bazı deniz salyangozlarının (*Homalographyra* cinsi) ve orman ölü örtüsünde yaşayan *Punctum* cinsinden türlerin erişkinleri 1 mm bile değilken, Afrika'da yaşayan en iri kara salyangozu olan *Achatina achatina*'nın uzunluğu 20 cm dolayında, en iri

deniz salyangozu türü olan *Megalairactus aruanus*'un kabuk uzunluğu 60 cm'nin üstündedir. Denizhiyarlarının vücut boşluğunda yaşayan *Parenteroxenos* doğlueli türüye bilinen en uzun karındanayaklıdır. Bu hayvanın çapı 0.5 cm'yi geçmezken uzunluğu 130 cm'yi bulur. Ama sınıf üyelerinin çok büyük bir bölümü 2-3 cm ya da daha küçüktür.

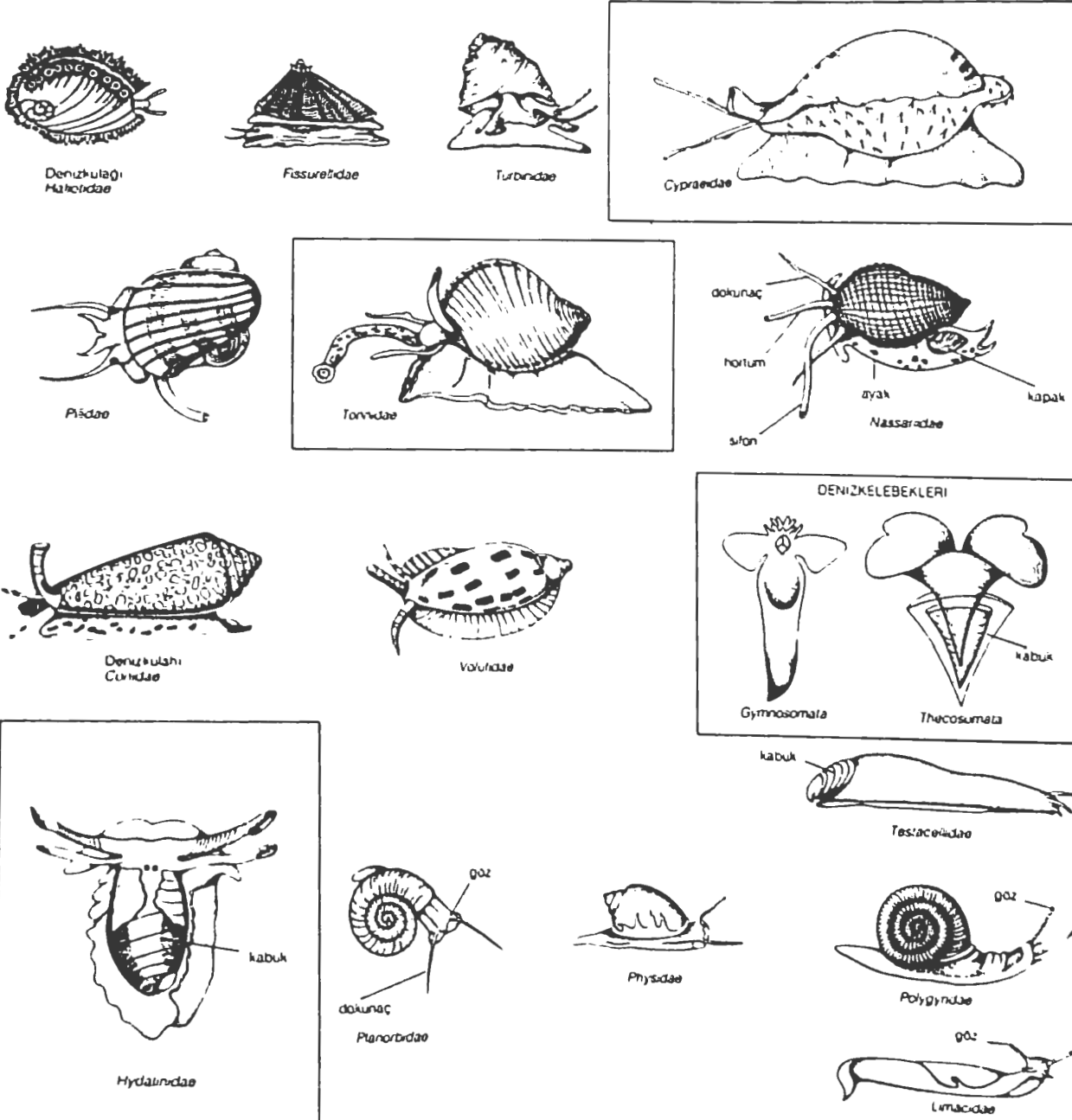
Karındanayaklılar üç alt sınıfa ayrılır: *Prosobranchia* (öndensolungaçlılar), *Opisthobranchia* (arttansolungaçlılar) ve *Pulmonata* (akciğerli salyangozlar). Öndensolungaçlılar, vücutları oldukça basit yapılı, genellikle kabuk açıklıklarını örten bir kapağı (*operculum*) bulunan su hayvanlarıdır. Pek azı karada yaşar. Dört türü dışında denizde yaşayan arttansolungaçlıların kabukları az ya da çok körelmiştir. Akciğerli salyangozlar genellikle karada ve tatlı suda yaşar. Daha karmaşık yapılı olan bu hayvanların manto boşluğu akciğer işlevi gören hava kesesine dönüşmüştür.

Karındanayaklıların en azından 350 milyon yıl önce ayrılan bu grupları hepçil beslenmeden etçil beslenmeye, denizlerden tatlı sulara ve karalara geçmeye doğru genel bir eğilim göstererek birbirinden bağımsız biçimde evrimleşmiştir. Ama bu süreç için-

de birçok dallanma ve geriye dönüş evrelerine de rastlanmaktadır.

Karındanayaklıların sindirim kanalının ön ucunda ağız ve ağız boşluğunun tabanında genel olarak birkaç tane ya da binlerce dışın yer aldığı bir dişilidil (*radula*) bulunur. Dişilidilin yapısı, üstünde bulunan dişlerin sayısı ve biçimi, beslenme ve yaşama ortamı farklılıklarına uygun olarak türden türe büyük bir değişiklik gösterir. Dişilidilin genellikle törpü gibi çalışarak topladığı besin tanecikleri sıkıştırılıp sümüksü bir maddeyle sarıldıktan sonra yemek borusuna, oradan da ayıklanmak ve sindirilmek üzere mideye geçer.

Bir yere bağlı yaşayan hayvanlarla beslenen karındanayaklılarda çok dar yerlere girebilen ve uzama yeteneği olan bir hortum gelişmiştir. *Triphora* üyeleri gibi süngerle beslenen küçük türlerde bulunan ince hortum, bir süngerin deliklerinden içeri uzanarak ince duvarlı etli hücrelere ulaşabilir. Ayrıca sayısız tür kendilerinden daha iri deniz hayvanlarının içsalığı, pek az tür de derisidikenlilerin dışsalığıdır. *Naticidae* familyasının üyeleri gibi çeşitli türler dişilidilin

Karındanayaklıların yapısal çeşitliliğini göstermek amacıyla seçilmiş temsili üyeleri

mekanik ve kimyasal etkisiyle çiftçenellilerin kabuğunda bir delik açar. Birçok türün ise hortum bezlerinden sülfirik asit salgıladığı bilinmektedir. Dikenli salyangozlar (*Muricidae* familyası) hortumlarının fiziksel gücünü ya da salgılarını kullanarak avlarını örten kabuk engelini aşar. İri balıkları da yiyecekleri arasına katan birçok denizkulağının (*Conus* cinsi) salgıladığı zehir insanı bile öldürebilecek güçtedir. Yırtıcı karındanayaklıların beslenme davranışlarındaki büyük çeşitliliğe karşın algerden, bitkilerden, ölü ya da çürüyen organizmalardan beslenen karındanayaklıların tür ve birey sayısı çok daha kabanktır.

Gametlerin (eşey hücreleri) suya bırakılarak döllenmenin dışının dışında gerçekleşmesi, yalnız en ilkel öndensolungaçlılarda görülen üreme biçimidir. Döllenmiş yumurtadan serbest yüzen bir larva (trokofor larva) çıkar. Trokofor larva başlangıçta iki yanlı bakışım gösterirse de, geliştikçe bir yanı aşırı büyüyerek bu bakışımı yapısını yitirir. Böylece yalnız karındanayaklılarda ortaya çıkan ve dönme (*torsion*) denen olay gerçekleşerek larvının (ya da embriyonun)

rim sürecinde iç döllenmenin ve çiftleşme organlarının ortaya çıkmasının yanı sıra larva evrelerinin dış ortamda değil, yumurta kılıfı içinde geçmesi yönünde bir gelişme de görülür. Ayrıca erdişilik (erkek ve dişi eşey organlarının aynı bireyde bulunması) üstün yapı grupların ayırt edici özellikleri arasındadır. Eşey değişimiye bazı öndensolungaçlılarda görülür. Örneğin *Calyptorhachidae* familyasının üyeleri işlevsel olarak eksiksiz bir erkek olarak başladıkları yaşamlarını bir değişim evresinden sonra dişi olarak sürdürür.

Tipik bir salyangozun merkezi bir eksen çevresinde sarmal biçimde kıvrılan kalkerli bir kabuğu vardır. Genel olarak kabuğun kıvrımları yaşla birlikte artar ve genişler. Manto tarafından salgılanan bu yapı dikenler ve yumrularla kaplı olabildiği gibi çok değişik biçim ve renkler de alabilir.

Karındanayaklıların vücudu dört ana bölümden, baş, manto, iç organlar kitlesi ve ayaktan oluşur. İki yanlı bakışım gösteren baş bölümünde bir ya da iki çift dokunaç ve ağız bulunur. Görsel imge oluşturabilen basit gözler ve pek az türde bulunan gelişmiş gözler dokunaçların ucunda ya da yakınındadır.

İç organlar kitlesini örten manto, anüs bölgesinde yaptığı kıvrımla manto boşluğu-

delikle dışarı açılan manto boşluğunun damar ağıyla kaplı tavanı solunum işlevini üstlenir. Denizde yaşayan türlerdeyse manto boşluğunun içini kaplayan kirpikler solungaçlara doğru sürekli bir su akımı yaratır. Su akımı ayrıca sindirim, boşaltım ve üreme kanallarıyla çıkan maddeleri de dışarı süpürür. Öndensolungaçlılarda iç organlar kitlesi ayağın üstünde bir kambur oluşturacak biçimde yükselir ya da sarmal biçimde kıvrılır.

Ayak uzun, altı düz, kaslı bir organdır. Salgıbezi ve bazılarında kirpiklerle donanmış olan bu yapı gruplara göre çok değişik biçimler alır. Bir yere bağlı yaşayan ya da yüzen türlerdeyse büyük ölçüde körelmiştir. Ayak normal olarak kasların düzenli kasılmasıyla bir dalga hareketi yaratır. Bu hareket hayvanın bir yüzey üstünde sürünerek yer değiştirmesini sağlar. Akciğerli salyangozların birçoğunda ayak uzunlamasına üç bölüme ayrılmıştır. Hayvan, ayağının orta bölümündeki kasların yarattığı dalga hareketiyle ve salgıladığı sümüksü sıvı üstünde iz bırakarak ilerler. Uygun olmayan ya da öseleyici yüzeylerde salgılanan sıvı miktarı çok artar. Bu tepki sümüksü böceklerle mücadelede büyük önem taşımaktadır. Genişçe bir alanın küllenmesi hayvanların aşırı salgı üretmesine, sonunda yorgun düşmelerine ve ölümlerine neden olur.

Karındanayaklılar çok eskiden beri besin olarak kullanılmıştır. *Littorina* cinsi Avrupa'da, devkulağı (*Strombus gigas*) Batı Hint Adalarında, denizkulağı (*Helix*) ABD'de ve Japonya'da en yaygın tüketilen salyangozlar arasındadır. *Helicidae* familyasının üyeleri Tarihöncesi dönemlerden başlayarak Avrupa, Anadolu ve Ortadoğu'da besin olarak değerlendirilmiştir. Günümüzde Avrupa'da büyük ölçüde tüketilen bağ salyangozu (*Helix pomatia*) Türkiye'nin de önemli bir ihracat ürünüdür.

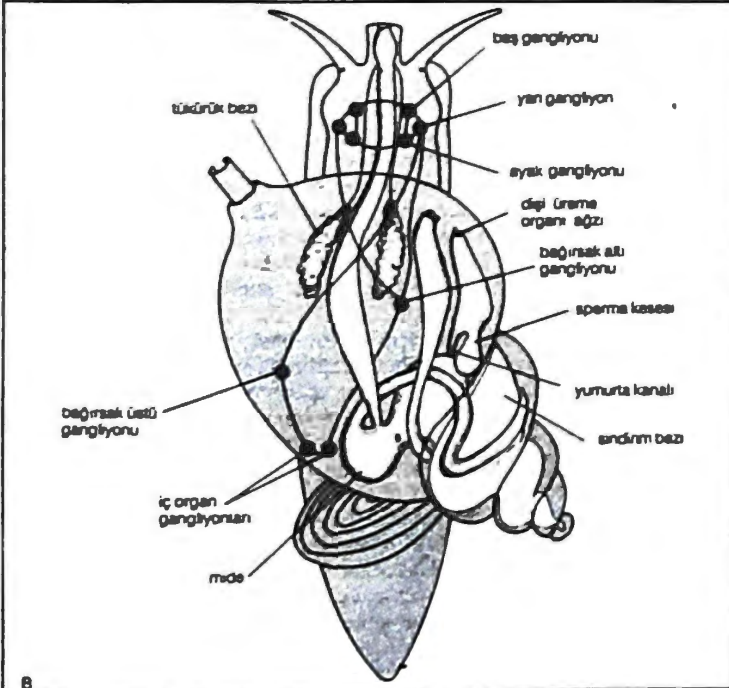
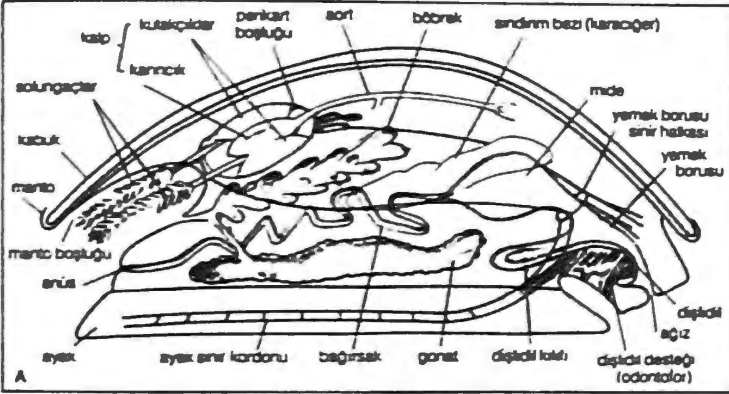
Özellikle bazı deniz salyangozlarının kabuğu bezeme amacıyla kullanılmakta, çok az bulunan ve bakımları çok güzel desenlerle süslü olan türler koleksiyoncular arasında son derece değerli sayılmaktadır.

Karındanayaklıların *Pomatiopsis*, *Bulinus*, *Biomphalaria* gibi cinsleri insanlarda asalak yaşayan solucanların ara konağı olarak, karada yaşayan birçok türü bağ, bahçe ürünlerine dadanarak zararlı olur. Ama tuzlu sulardan tatlı sulara, otlaklardan ormanlara kadar yayılmış olan bu hayvanlar ölü bitki ve hayvan dokularını ayrıştırdıkları için beslenme zincirinin ve doğal dengenin vazgeçilmez bir bileşeni konumundadır.

Karışık katmanlı kil minerali, düzenli ya da rasgele biçimde sıralanmış farklı mineral katmanlarından oluşan kil minerallerinin ortak adı. Mineralin yapısını oluşturan her katman, birkaç aluminosilikat yaprağı kalınlığındadır. Klorit grubunun karışımları düzenli diziler halindedir. Glokonit ise rasgele katmanlanmıştır. Bu mineraller, taşlaşımı (diyajenez) değişim süreçlerinin belirlenmesi açısından önem taşır.

Karışıklık Dönemi, Rusça SMUTNOYE VREMYA, Moskova Büyük Prensligi'nde, Rurik hanedanının çöküşünü (1598) izleyen ve Romanov hanedanının kuruluşuyla son bulan (1613) siyasal bunalım dönemi. Bu dönemdeki dış müdahaleler, köylü ayaklanmaları ve taht üzerinde hak iddia edenlerin yönetime el koyma girişimleri, Moskova Büyük Prensligi'ni yıkılma tehlikesiyle karşı karşıya bırakmış, özellikle ülkenin orta ve güney kesimlerinde toplumsal ve ekonomik düzen büyük ölçüde altüst olmuştur.

Karışıklık Dönemi'nin başlamasından önce Moskova Büyük Prensligi'ndeki istikrarsızlığı daha da artıran bir dizi olay yaşandı.

Erşkin karındanayaklıların iç yapısı (A) ilkel; (B) üstün yapılı
Geological Society of America ve University of Kansas Press

iç organlar kitlesi ayağa dik bir eksen çevresinde 180° döner. Trokofor larvının kirpik çelengi kalın kirpiklerle donanmış yüzme loplari halinde genişler. Bu evreye ulaşan larvalar (veliger larva) dibe inerek erişkin hale gelir. Karındanayaklıların ev-

nu oluştururken bazen kabuğu dıştan sara-cak biçimde yukarı kıvrılır. Manto boşluğunu dışarıya bağlayan açıklık bazı türlerde küçül-müş ya da iyice uzayarak sifon biçimini almıştır. Akciğerli salyangozlarda küçük bir

Rurik Hanedanının son temsilcisi olan Fyodor'un 1598'de ölmesinin ardından eniştesi Boris Godunov Rus çarı oldu. Boris hükümdarlığı sırasında, açlık (1601-03), boyarların muhalefeti ve son çarın üvey kardeşi ve tahtın yasal vârisi olduğunu ileri süren, Polonyalıların desteklediği Düzmece Dmitri'nin tahta el koymaya yönelik girişimleri gibi önemli sorunlarla karşı karşıya kaldı. Bütün bu güçlüklerle karşı iktidarını korumayı başaran Boris'in Nisan 1605'te ölmesinin ardından, Düzmece Dmitri'yi destekleyenler ayaklandılar ve Boris'in oğlunu öldürüp Dmitri'yi çar ilan ettiler (Haziran 1605).

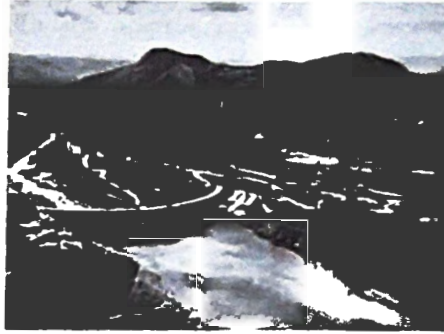
Ama çok geçmeden Dmitri'yi denetimleri altında tutamayacaklarını anlayan boyarlar onu öldürerek (Mayıs 1606) güçlü bir soylu olan Vasili Şuyski'yi tahta çıkardılar. Bu olay Karışıklık Dönemi'nin başlangıcı oldu. Şuyski varlıklı tüccarlar ve boyarlardan destek görmesine karşın, başta eski serf İvan İsavyeç Bolotnikov önderliğinde ülkenin güney ve doğu kesimlerinde patlak veren köylü ayaklanması olmak üzere, birisini izleyen ayaklanmalar sonucu gücünü önemli ölçüde yitirdi. Karşı karşıya kaldığı bir başka sorun da taht üzerinde hak iddia eden yeni rakipler oldu. Bunların en tehlikelisi 1606'daki darbeden sağ olarak kurtulduğunu ve Dmitri olduğunu öne süren kişiydi. Fiziksel açıdan birincisiyle hiçbir benzerliği olmayan ikinci Düzmece Dmitri Polonyalıların, küçük toprak sahiplerinin ve köylülerin desteğini kazanmayı başardı. Birinci Düzmece Dmitri'nin karısı da onun kocası olduğunu kabul ediyordu. Tuşino'da karargâh kuran (1608) yeni Düzmece Dmitri, iki yıl boyunca Moskova'yı kuşatma altında tuttu. Aralarında Romanovların da bulunduğu bir grup boyarın Tuşino'ya geleerek kendisine katılmasından sonra da, boyarlarla birlikte Şuyski'ye rakip bir hükümet kurdu. "Dmitri"nin ordusuna bağlı birliklerin Rusya'nın kuzey eyaletlerini denetimleri altına almaları üzerine Şuyski, o sırada Polonya'yla savaş halinde olan İsveç'ten yardım istedi. Paralı askerlerden oluşan İsveç birliklerinin Rusya'ya ulaşmalarının ardından "Dmitri" Tuşino'dan kaçmak zorunda kaldı. Destekçilerinden bir bölümü Moskova'ya dönerken, bazıları da İsveç'in müdahalesine tepki olarak Moskova'ya savaş ilan eden Polonya kralı III. Zygmont'un saflarına geçti. Eylül 1609'da komutasındaki bir orduyla Rus topraklarına giren III. Zygmont, Haziran 1610'da Şuyski'nin birliklerini yenilgiye uğrattı. Şuyski, yönetiminden hoşnut olmayan Moskovalılar tarafından tahttan indirildi. Tutucu boyarlar ise, "Dmitri"nin tahta çıkması durumunda destekçilerinin istekleri doğrultusunda köklü toplumsal değişimler başlatmasından korkular ve Tuşino'da bulunan boyarlarla Zygmont arasında imzalanmış olan antlaşmayı onaylayıp (Ağustos 1610), Zygmont'un oğlu Wladyslaw'ın çar olmasına ve Polonya birliklerinin Moskova'ya girmesine izin verdiler. Bu arada "Dmitri" kendi müttfikleri tarafından öldürülmüş (Aralık 1610), karar değiştiren Zygmont ise Rusya'nın doğrudan kişisel denetimi altına bırakılmasını ve ülkedeki Polonya işgalinin sürmesini savunmaya başlamıştı. Sonunda Ruslar güçlerini toparlamak ve istilacılara karşı ortak bir mücadele başlatmak üzere harekete geçtiler. Ama Patrik Hermogen'in girişimleri sonucu, Prokopi Petroviç Lyapunov önderliğindeki küçük toprak sahipleriyle bazı Kazaklar arasında kurulan ittifak kısa zamanda dağıldı. Bunu toprak sahipleri, Kazaklar ve tüccarların oluşturduğu yeni bir direniş hareketi izledi (Ekim 1611). Başkomutanlığını Prens Dmitri Mihailoviç

Pojarski'nin, malî işlerin sorumluluğunu ise tüccar Kuzma Minin'in üstlendiği harekete bağlı birlikler, çok geçmeden Moskova üzerine yürüyüşe geçtiler. Polonyalıların yolladığı yedek kuvvetlerin yarattığı tehlike karşısında hemen kente saldırıp Ekim 1612'de garnizonu ele geçirdiler. Ertesi yıl toplanan ve toplumun hemen hemen her kesiminin temsilcilerinden oluşan *zemski sobor*'un (ülke meclisi) Mihail Romanov'u çar seçmesiyle, üç yüz yıl boyunca Rusya'yı yönetecek olan Romanov hanedanı kurulmuş oldu.

karışlayıcı turtıl bak. arşınlayıcı turtıl

Karia bak. Karya

Kariba Barajı, Zambia ile Zimbabve sınırındaki Kariba Boğazında Zambezi Irmağı üstünde kurulu olan beton kemer barajı. 128 m yüksekliğinde, 579 m uzunluğunda ve dolgu hacmi 1.032.000 m³ olan barajın yapımı 1959'da tamamlandı. Kariba

Kariba Barajı
De Wyl Inc

Gölünü oluşturan ve yılda 6.700 milyon kW/sa enerji üreten barajı Zambia'daki Kariba North Bank ve ile Zimbabve'deki Kariba South Bank şirketleri işletir. Yapımı sırasında 51 bin kişilik Tonga kabilesinin başka yere yerleştirilmesi ve binlerce vahşi hayvanın tahliyesi (Nuh Operasyonu) gerekmiştir. Baraj Zambia'nın zengin bakır sanayisine ucuz elektrik sağlamaktadır.

Kariba Gölü, Afrika'da Zambia-Zimbabve sınırında göl. Zambezi Irmağı üzerinde, ırmağın Victoria Çavlanının 400 km aşağısında daralarak Kariba Boğazından geçtiği yerde bir barajın yapılması sonucu oluşmuştur. Yaklaşık 5.200 km²'lik bir alanı kaplar. Uzunluğu yaklaşık 280 km, en geniş yeri ise 48 km'dir. Kıyıları girintili çıkıntılı olan gölde birçok ada vardır. Gölün derinliği değişkendir (barajın kenarında 90 m). Baraj projesi çerçevesinde, göl kıyısında dört liman yapılması, ırmak kıyısında yaşayanların belirli bölgelere yerleştirilmesi, av hayvanlarının koruma altına alınması ve yılda 15 bin ton ürün almak üzere *Tilapia* balığı yetiştirilmesi planlanmıştır.

karides, *Crustacea* (kabuklular) sınıfının *Decapoda* (onayaklılar) takımının *Natantia* alttakımını oluşturan 2 bin dolayında omurgasız hayvan türünün ortak adı. Karidesler yarıdan basık, yarıya kadar gövdeleri, esnek karınlının ucunda yer alan yelpaze biçimli kuyruklarıyla tanınırlar. Yüzmeye uyarlanmış uzantıları ve uzun, kamçıya benzeyen duyargaları olan bu hayvanlar hemen hemen tüm denizlere, tatlı su göllerine ve akarsulara yayılmıştır. Birçok türü besin kaynağı olarak ekonomik değer taşır. Ortalama uzunlukları 4-8 cm, en küçükleri birkaç milimetreye, en irileri 20 cm'nin üstündedir.

Karidesler karınlarını ve kuyruklarını hızla bükerek geriye doğru yüzer. Başlıca besin-

leri küçük bitki ve hayvanlardan oluşur. Bazıları leşle de beslenir. Dişi karidesler yumurte ayaklarına yapışır. 1 Sık 14 (14) v. murta üretir. Larvalar. gelişim evresinden geçer.

Çalı karidesi olarak bilinen *Crangon crangon* cinsinin *C. vulgaris* türü. Atlas Okyanusunun

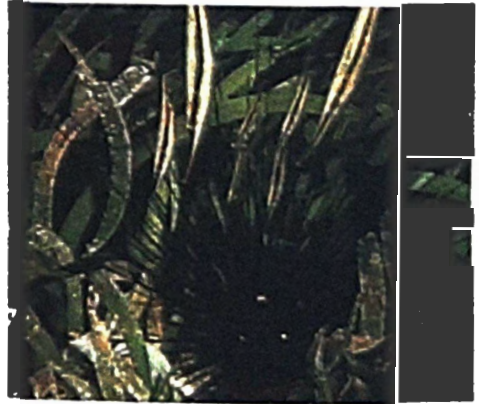

Yenen karideslerden *Peneus setiferus*
Marceland Florida

her iki kıyısındaki sığlıklarda ve Akdeniz kıyılarında yaygındır. Uzunluğu yaklaşık 8 cm'yi bulabilir. Rengi boz ya da koyu kahverengidir. Üzerinde kahverengi ya da kırmızımsı benekler vardır. *Peneus setiferus* türü karidesler ABD'nin ve Meksika'nın doğusundaki kıyı sularında yaşar. *P. trisetatus* 20 cm'ye ulaşabilen boyuyla Akdeniz'de rastlanan en iri karides türüdür.

Atyidae familyasından olan tatlı su karidesleri genel olarak sıcak bölgelerde yaşar. Bu karidesler en çok 20 cm uzunluğa eniş 1,5-2,5 cm uzunluğundaki *Atyephysa desmarestii* türü Avrupa, Kuzey Afrika ve Asya'nın güneybatısındaki tatlı sularda, su bitkileri arasında, genellikle sürüler halinde görülür.

karidesbalığı, *Gasterosteiformes* takımının, *Centrusculidae* familyasından, Malakka Yarımadası ve çevre adalarının kıyılarında yaşayan küçük yapılı dört balık türünün ortak adı. Hemen hemen saydam, uzun

Karidesbalığı (*Aeoliscus singatus*)
Douglas Faulkner

burunlu ve kandede benzeyen bu balıkların yanlardan iyice basıklaşmış gövdelerini saydam ve birbirine kaynaşmış levhalar orter. Sirt yüzgecinin arkaya doğru uzanan dikenini altında kuyruk yüzgeci ve sirt yüzgecinin geri kalan bölümü yer alır.

Karidesbalıkları genellikle, yere dik ve başları aşağıya gelecek biçimde yüzmelerine karşın mağara ya da kovukların içinde başlarını yukarıda tutarlar. Karidesbalıklarının uzunluğu 14-30 cm arasında değişir.

karidesçiçeği (*Beloperone guttata* ya da *Justicia brandegeana*), *Acanthaceae* familyasından süs bitkisi. Anayurdu Amerika'nın

ılımın bölgeleri ve Batı Hint Adalarıdır. Yaklaşık 45 cm yüksekliğindeki bitkinin başsaksı bir küme oluşturan mor benekli, beyaz, borumsu çiçekleri, demetlere kari-

Karidesçiçeği (*Beloperone guttata*)

Sven Sarmelius

des görüntüsü veren kırmızımsı kahverengi bürgülerle (yapraksı yapılar) örtülüdür.

karikatür, kişi ya da olayların gülünç, çelişkili yanlarını yakalayıp bazen yazıyla da desteklenen abartılmış çizimlerle mizaha dönüştürme sanatı. Daha çok biçim bozma yöntemleriyle üretilmiş çizimleri anlatırsa da, yalnız grafik sanatlarla sınırlı değildir; başka sanat ya da eylemleri de kapsayabilir. "Karikatürize etmek", genel olarak mizah ya da eleştiri amacıyla bir olguyu çarpıtmak anlamını taşır. Kişileri konu alan çizimlere portre karikatürü, olayları konu alanlara da konulu karikatür denir.

İtalyanca *caricatura* sözcüğünün doldurmak, yüklemek, değerini yükseltmek, mecazi olarak da abartmak, alay etmek anlamlarına gelen *caricare*'den türediği sanılmaktadır. Sözcüğü ilk kez İtalyan ressam Annibale Carracci'nin kullandığı sanılır. Karikatürden bir anlatım biçimi olarak ilk yararlananlardan olan Carracci'nin insan yüzlerini bir hayvan ya da bitkiyi andıracak biçimde, ama aslıyla benzerliğini koruyarak çizebildiği, böylece yanında çalışanları eğlendirdiği söylenir.

Abartılı anlatıma çok eski çağlardan beri başvurulmaktadır. Eski Mısırlıların insanları hayvan kılığında canlandıran resimleri, Hititlerin şöenlere canlılık katan soyatılan gösteren kabartmaları vardır. Batı sanatında bu tür örnekler Eski Yunan vazo resimlerinde, Roma duvar resimlerinde ve ortaçağ heykellerinde rastlanır. Doğu kültürlerinden ise abartı yüklü minyatürler ve gölge oyunu tipleri bunlara katılabilir. Ama gerçek anlamda karikatür, çizime dayalı anlatımın önem kazandığı Rönesans'tan bu yana gelişmiştir. Leonardo da Vinci ve Albrecht Dürer gibi sanatçıların, burun gibi bazı organları abartılmış ya da çirkinliği vurgulanmış insan çizimleri, desen çalışmaları yapıldığı bilinmektedir. Pieter Bruegel (Yaşlı) ile Hieronymus Bosch'un bazı yapıtları karikatüre çok yakındır. Annibale Carracci'nin ağabeyi Agostino Carracci'nin de usta bir portre karikatürçüsü olduğu anlaşılmaktadır. Yetenekli bir karikatürçü olan mimar ve heykeltarihi Gian Lorenzo Bernini, 1665'te gittiği Fransa'da *caricatura* sözcüğünü kullanmış, ama bu döneme değin karikatürün etkisi sınırlı kalmıştır.

Karikatür, basımevinin gelişmesine koşut olarak gazete, dergi gibi kitle iletişim araçlarının çoğalmasıyla ressamların eğlenmeli bir yan uğraşı olmaktan çıkıp etkili bir anlatım biçimine dönüştü. Başka bir deyiş-

le, çok sayıda basılıp geniş bir izleyici kitlesine ulaşmaya başladığı zaman gerçek gücünü gösterdi. Karikatürü kaba bir yergiden zekâ ve el becerisi gerektiren bir uğraş düzeyine çıkaran sanatçılar da bu ortamda yetiştirdi.

Eski örnekleri oymabaskı, ağaç baskı, taşbaskı gibi tekniklerle yapılan karikatür, günümüzde beyaz bir kâğıt ya da kartona, en iyisi çini mürekkebi olmak üzere koyu renk bir boyayla çizilir. Bunu yapmak için tarama ucu, fırça, dolmakalem, rapidograf gibi çizim araçları kullanılır. Bazı çizimler kurşunkalemle yaptıkları bir taslağın üstünde çalışmayı yeğlerler; yanlışlar ise beyaz boyayla kapatılır. Çizim genellikle küçültülerek kullanıldığından tarama, noktalama, gölge gibi küçülme bozulabilecek, dolayısıyla da mizahı ileten çizimin okunuşunu zedeleyecek tekniklerin kullanılmasından kaçınılır. Renk yalnızca mizah öyle gerektiriyorsa, bir de dergi kapağı gibi yerlerde kullanılır. Çizimler daha sonra fotoğrafı alınarak ya da klişesi çıkarılarak baskıya hazırlanır. Gazetelerin, dergilerin sürekli çizimleri vardır. Bazı yayınlar dışarıdan katkılara da açık olur ve yayımladıkları yapıtlara telif hakkı öderler.

Tarihi. Sanayi çağının anlatım biçimi olan karikatür ilk sanayileşen ülkede, İngiltere'de gelişti. 18. yüzyılda bir soylu eğlencesi

kişilerin karikatürlerini çizerek sağlaması ilk profesyonel karikatürçü olarak nitelenmesine yol açtı. Çağdaşı Venedikli Giovanni Battista Tiepolo arkasında çok ustaca çizilmiş karikatürler bırakmışsa da, bunlar belli bir kişiye ait olmayan, anonim karikatürlerdi. İngiltere'de 1760 dolayında çizmeye başlayan George Townshend, portre karikatürlerini iğneleyici başlıklarla destekledi ve çok beğenilen bu yöntem çok kişi tarafından benimsendi. Bu tür yapıtların *The London Magazine*, *Political Register* ve *Town and Country Magazine* gibi dergilerde yayımlanmaya başlaması, karikatürün siyasal önemini artırdı. Siyasal karikatür önceleri önde gelen kişilerin abartılı görüntülerini çizmek biçiminde anlaşıldı. 19. yüzyıl başında İngiltere'de bu türün başarılı örneklerini veren Thomas Rowlandson yöneticilerle soyluların yanı sıra sanatçıların da abartılı giysiler içindeki portre karikatürlerini çizdi. Çağdaşı James Gillray gördüğü tiyatro eğitiminin de etkisiyle çizimlerinde çarpıcı durum ve benzerlikleri öne çıkardı. İsviçre kökenli İngiliz ressam ve öğretmen Henry Fuseli ise çizim ve baskı ağırlıklı İngiliz karikatürüyle boyaresim ağırlıklı İtalyan karikatürü arasında yer aldı.

Karikatürün en büyük gelişmesi 19. yüzyılda Fransa'da yaşandı. Philibert-Louis Debucourt o günkü Paris'i yansıtan karikatür-

"İki Düş Ürünü Hayvan", Hieronymus Bosch'un (y. 1450-1516) kahverengi mürekkeple bir çalışması; Prusya Kültür Varlıkları Devlet Müzesi, Oymabaskı Koleksiyonu, Berlin

Staatliche Museen Preussischer Kulturbesitz, Kupferstichkabinett, Berlin

olarak İtalya'dan alındıysa da, William Hogarth çarpıtılmış insan görüntüleriyle yetinmek yerine, davranışlardaki çelişkileri ortaya koyacak oymabaskılar üreterek karikatürün öncüsü sayıldı. Hogarth'dan sonra portre karikatürüyle konulu karikatür bir arada yürüdü ve gittikçe daha yoğun bir biçimde toplumsal ve siyasal yergi aracı olarak kullanılmaya başladı.

1740'ta İngiliz yayımcı Arthur Pond çeşitli sanatçıların 25 karikatüründen oluşan bir albüm yayımladı. Albümde yer alan sanatçılardan Pier Leone Ghezzi'nin geçimini Roma'da yaşayan ya da bu kente gelen

ler çizdi. Napoléon döneminde karikatürün neredeyse bir tutkuya dönüşmesi ayrı bir Fransız okulunun oluşmasına yol açtı. Bir önceki kuşaktan gelen Louis-Léopold Boilly ile Jean-Baptiste Isabey, çalışmaların asıl başlatıcıları oldu. Boilly karikatürlerinde Fransız tutum ve davranışlarını alaya aldı. Pek çok politikacıyı kişisel olarak tanıtmış, çoğunun da portre karikatürünü çizmiş olan Isabey'in yapıtları yayımlanmış olmakla birlikte, Francisco de Goya'nınki gibi, elden ele dolaşarak sanatçıları etkiledi. 1830'da Charles Philippon'un *La Cari-*

capture adlı ilk mizah dergisini çıkarmaya başlaması Honoré Daumier, Henri Monnier ve Grandville takma adını kullanan J-I-I Gérard gibi büyük karikatür ustalarının ortaya çıkmasını sağladı. Philipon siyasal ve yasal sınırlamaları çok iyi değerlendirebilen bir ustaydı; Louis-Philippe'i bir armuda dönüştüren ve aynı zamanda bir sözcük oyunu içeren çizimi, derginin nereye kadar gidebildiğini gösteriyordu. Portre karikatürünün de büyük ustalarından olan Daumier, sonraki yıllarında çizdiği konulu karikatürlerde toplumsal yergiye yöneldi. Bu karikatürçüler sansürün işlemeye başlamasına değin unutulmaz tipler yaratarak Fransız Devrimi'yle yönetimi eline geçiren burjuva sınıfını alaya aldılar. Paul Gavarni takma adını kullanan Guillaume-Sulpice Chevalier ise siyasal olmaktan çok, davranış biçimindeki gülünçlükleri yakalamasıyla öne çıktı.

19. yüzyılın ortalarına doğru başka ülkelerde de karikatüre yer veren mizah dergileri çıkmaya başladı. İngiltere'de Thomas McLean'ın yayımladığı *Monthly Sheet of Caricatures*, bu ülkedeki ilk örneklerden biriydi. Derginin siyasal karikatürlerini çizen Robert Seymour, Gillray'ın yaklaşımını sürdürdü. Gene McLean'ın yayınlarında adını duyuran John Doyle'un oğlu Richard Doyle 1841'de Henry Mayhew'nun kurduğu *Punch*'in ilk kadrosunda yer aldı. Dergiye adını veren Punch (Pulcinella) tipinin çizeri George Cruikshank de insanları büyük başlı ve abartılı giysiler içinde canlandırmasıyla tanındı.

ABD'de adlarını duyuran ilk karikatürçüler David Claypoole Johnston ve Thomas Nast oldu. Nast, İç Savaş sırasında *Harper's Weekly* adlı haftalık dergide yayımlanan yapıtlarıyla ünlendi. Torino'da çıkan *Il Fischietto* adlı derginin karikatürçüsü Virginio, İtalya'nın siyasal karikatür alanında önde gelen adı oldu. 19. yüzyılın ortasında D. Kalisch'in Berlin'de yayımladığı *Kladde-radatsch* ve Münih'te yayımlanan *Fliegende Blätter* Alman mizah dergilerine örnek. J.C. Schleich'in çıkardığı *Punch*'ta ise Baveralılar, yavaş yavaş Almanya'ya egemen olan Prusyalıları alaya alıyordu.

19. yüzyılın sonlarına doğru ABD'de Joseph Keppler ve Bernhard Gillam öne çıktı. İngiltere'de ise Tenniel ve Harry Furniss siyasal karikatürün önde gelen adlarıydı. Daha sonra "Ape" (Maymun) takma adını kullanan Carlo Pellegrini ile "Spy" (Casus) takma adını kullanan Leslie Ward özellikle renkli karikatürleriyle ünlendi. Max Beer-bohm da toplumsal eleştirilerini portre karikatürleriyle dile getirdi. Fransa'da Caran d'Aché takma adını kullanan Emmanuel Poiré, özellikle Güney Afrika Savaşı'na ilişkin karikatürleriyle tanındı.

Henri de Toulouse-Lautrec'in çizgi ağırlıklı yaklaşımı, Japon ağaç baskılarını anımsatan düzenleme anlayışı ve parlak renklerle boyanmış geniş yüzeyleriyle resim ve afiş olduğu kadar karikatürü de etkiledi. Bu etki Fransa dışında en çok Almanya'da görüldü. Münih'te çıkan *Simplicissimus* adlı mizah dergisi çevresinde toplanan ve toplumsal siyasal eleştiriye yönelen karikatürçülerin hepsi bir ölçüde Toulouse-Lautrec'ten esinlendi. Thomas Theodor Heine, İsveç kökenli Olaf Gulbransson ve Karl Arnold bu karikatürçülerdendi. Eduard Thöny özellikle Prusyalı subayları konu alan karikatürleriyle sivrildi. Berlin'de ise Heinrich Zille sanayileşmenin getirdiği çarpık kentleşmeyi konu alan karikatürleriyle ünlendi.

20. yüzyılda karikatür önemli değişikliklere uğradı. Bir yandan karikatür sanatı dünyanın her yerinde gazetelerin, dergi-

lerin ayrılmaz parçası durumuna gelirken, bir yandan da mizah dergileri yayımlarını sürdürmekte zorluk çekerek duruma düştü. Aralarında karikatür açısından önem taşıyan dergilerin de bulunduğu bu yayınların bir bölümü kapandı, bir bölümü de değişerek yaşamını sürdürdü. Karikatür de daha çok gazetelerin ve magazin dergilerinin isteklerini karşılayacak biçimler aldı. Almanya'da I. Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda dışavurucu ressam George Grosz'un öncülüğünü yaptığı karikatür anlayışı, bu yüzyıldaki önemli toplumsal siyasal çıkışlardan biri oldu. II. Dünya Savaşı'ndan sonra ise ABD'li sanatçıların öncülüğünde ortaya çıkan karikatür anlayışı yaygınlık kazandı. Bu anlayış yazı ile çizimi ayrılmaz bir bütün durumuna sokan, hatta çoğu kez yazısız yapılan konulu karikatürü getirdi. Öncülüğünü Rumen kökenli mimar Saul Steinberg'in yaptığı bu türün en iyi örneklerini Virgil Partch (Vip) ve Shel Silverstein verdi. Fransa'da Bosc, Chaval, Sempe, André François, İngiltere'de de Rowland Emmett ve Ronald Searle gibi sanatçılar bu akımın önde gelen adları oldu. Fransa'da Siné adını kullanan Maurice Sinet, bu karikatürü acımasız bir siyasal yergiye dönüştürdü. ABD'de ise David Levine ince çizgilerle yaptığı yazar, sanatçı, politi-

"Soyle, halkın parasını kim çaldı? - O çaldı." Thomas Nast'ın (1840-1902) bir karikatürü
Harper & Row, New York

kacı yüzlerine, o insanların kişiliklerini yansıtan küçük eklemeler getirerek portre karikatürünün yeniden canlanmasına yol açtı.

Türkiye'de karikatür. Karikatür Türkiye'de de Batı'dakine benzer bir gelişme gösterdi. Basimevinin kurulmasından bir süre sonra yayımlanmaya başlayan gazete ve dergiler zamanla örnek aldıkları Batı gazete ve dergileri gibi resimler bastılar. Fotoğrafın olmadığı dönemde bunlar elle yapılan çizimlerdi. Bu anlatım aracının kullanılmaya başlaması, onun doğal uzantısı olan karikatüre, yani çizgiyle mizaha yol açtı. Bir süre sonra da karikatürün toplumsal, özellikle de siyasal eleştiri amacıyla kullanılabilirlik etkilili bir araç olduğu görüldü. Bugünkü biçimiyle karikatür Batı etkisi altındaki sanatlardan sayılmaktadır. Gene de bunların Türkiye'ye en az yabancı olanlarından biridir. Çizgiye dayanan anlatımı, minyatürden çarşı ressamlarının yapıtlarına kadar uzanan bir çizim geleneğine dayanmaktadır. Biçimlerdeki abartma Karagöz oyunu figürlerini anımsatmaktadır. Alay-hiciv-yergi bileşeni ise Türk mizah geleneğinden beslenmektedir.

Karikatürün basılı yayınlara bağlı olması, gelişiminin de bu alandaki gelişmeleri izlemesine yol açtı. 19. yüzyılın ortalarında, Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra Türk basın yaşamında başlayan canlanma, bu

süreci hızlandırdı. Daha önce yapılmış ve özel çevrelerde elden ele dolaşan karikatürlerin varlığı bilinmekteyse de ilk karikatür 1867'de *İstanbul* adlı dergide yayımlandı. 23 Aralık 1869'da Teodor Kasap'ın *Diyogen* adlı ilk mizah dergisiyle karikatür bağımız bir yayın ortamına kavuştu. Bu dergiyi başkaları izledi. Bu dönemin karikatürçülerinin arasında Nişan Berberyan, Tınçır, Santr, Opcanadasıs, Ali Fuat Bey gibi adlar vardı.

Karikatürden bir anlatım aracı olarak yararlanıldığı bu ilk dönemin birinci bölümü oldukça kısa sürdü. 1878'de II. Abdulhamid meclisi kapatınca ülkede karikatür yayını da durdu. 1908'e değin süren bu duraklama döneminde karikatür İttihat ve Terakki muhalefetine Avrupa'da II. Abdulhamid'e karşı mucadelesinin bir ögesi olmaktan öteye geçmedi.

Türk karikatürünün başlangıç dönemindeki ikinci bölüm, II. Meşrutiyet ile gelen özgürlük ortamına rastlar. Bu dönemde mizah dergilerinin sayıca çoğalması karikatürün de öne çıkmasını sağladı. Sedat Nuri (İleri), Scarselli, A. Rigopoulos gibi karikatürçüler yetişti. Bu grubun yeni denemelerine karşı Mehmet Baha, Halit Naci, Munir

Osman, Cevat Nuri gibi çizerler eski geleceği sürdürdü. Dönemin en önemli sanatçısı olan Cemil Cem karikatürle yurtdışındaki eğitimi sırasında tanışmıştı, Cemil Cem portre karikatürçülüğündeki ustalığını, gerektiğinde hem iktidarı, hem de muhalefeti eleştiren siyasal tutumuyla birleştirmesiyle ünlendi. Türk karikatürünün bu ilk döneminde çizimler gerçekçi resimler gibiydi. Mizah daha çok karikatürlerin altına konan yazılı anlatıma yükleniyordu.

Cumhuriyet'in ilanıyla başlayan ikinci dönemin ilk yıllarında bir durgunluk görüldü. 1928'de yeni Türk alfabesinin benimsenmesiyle basının canlılık kazanması karikatürü de olumlu yönde etkiledi. Türk karikatürünün en ünlü adları bu dönemde ortaya çıktı. Karikatürün gazetelere yerleşmesi, ilk çizgi romanların yapılması, ilk karikatür albümlerinin yayımlanması, ilk karikatür sergilerinin açılması, ilk çizgi film denemeleri yaklaşık II. Dünya Savaşı'nın sonuna değin süren bu dönemde oldu. Ramız Gökçe, Rıfı Tahir Burak, Kozma Togo, Salih Erimez, Orhan Ural dönemin önde gelen karikatürçülerindendi. En önemlileri eski-yeni yazı konulu karikatür yapan Cemal Nadir Güler'di. Cemal Nadir hem belirtilen "ilk" çalışmaları gerçekleştirdi, hem de mizah anlayışı ve insanı yaklaşımla karikatürün sevilmesini, be-

nimsenmesini sağladı. Ayrıca genç karikatürcülere yol gösterici olmasıyla da Türk karikatürüne önemli katkıda bulundu.

Türk karikatürü bu dönemde kendine özgü bir üslup yarattı. Çizimler oranlarıyla ve uyandırıcılığı derinlik duygusuyla resmi andırmaktan çıktı; insanların yanı sıra hayvanlar, bitkiler ve nesneler de karikatürize edilmeye başladı. Örneğin İstanbul evleri devrileceği gibi öne eğik yapılar oldu. İlk döneme göre çizgi yalınlaştı. Gene de karikatürler, mizahın dayandığı olayın anlatılmasına katkısı olmayan ayrıntılarla doluydu. Mizah çoğu kez yazılı anlatıma dayanıyor, ama yazıda da bir yalınlaşma görülmüyordu. Olayın geçtiği yeri ya da olaya katılan kişileri anlatan sözcükler ortadan kalktı; çizimin açıkça gösterdiği şeyler yazıda yinelenmez oldu.

Bu dönemde karikatür diline bazı simgeler de katıldı. Örneğin dünya bir koca kafa gibi çiziliyor, ülkeler hayvanlar ya da klişe tiplerle anlatılıyor, miğferli bir Eski Yunan askeri savaşı, ağzında zeytin dalı tutan güvercin barışı temsil ediyor, şaşırın adamın şapkası uçuyor, uçan yıldızlar can yanmasını belirtiyordu. Bir bölümü yabancı karikatürlerden alınmış olsa da bunlar, Türk karikatürcülerinin kullandığı, Türk izleyicisinin anladığı ortak dilin öğeleri oldu.

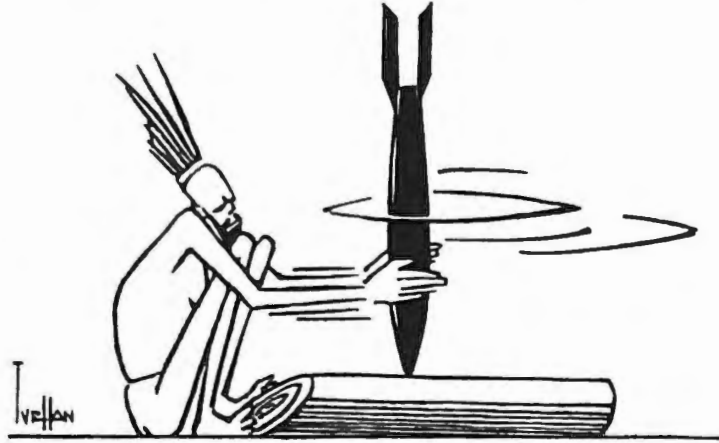
Türk karikatürünün üçüncü dönemi, yaratıcılarının bir bölümünün 1940'ların ortasında, hatta başında karikatüre yönelmesine karşın 1950'de başladı. Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'ndan sonra yeniden dışa açılması, çok partili siyasal yaşam ve yeni ekonomik politikalarla birlikte basın yayın alanında da bir canlanma görüldü. Yeni gazete ve dergilerin çıkması, eskilerin kendini yenilemeye çalışması, bunların Batı, özellikle de Amerikan örnekleri göz önüne alınarak yapılması, Türk çizerlerine karikatür, resimleme, çizgi roman gibi konularda yeni çalışma alanları açtı. Karikatürcü sayısında büyük artış gözlemlendi; Turhan Selçuk, Feri Doğan, Nihar Tülek, Ali Ulvi Ersoy, Semih Balcıoğlu, Altan Erbulak, Mustafa Eremektar (Mistik) ve Oğuz Aral bu dönemle özdeşleşti. Onları Yalçın Çetin, Tonguç Yaşar, Tan Oral ve Tekin Aral izledi. Cemal Nadir'in öğrencisi olan Selma Emir-

"Hukuku düvelli",
Cemal Nadir'in bir karikatürü
Turgut Çavuş Arşivi

oğlu ilk kadın karikatürcüydü. Sinan Bıçakçıoğlu, Orhan Enez gibi bazı başarılı çizerler daha sonra bu alandan çekildi; Suat Yalaz çizgi romana yöneldi. Bedri Koraman magazin karikatürleriyle adını duyurdu. Eflatun Nuri Erkoç, Mustafa (Mim) Uykusuz, Şadi Dinççığ eski anlayıştan yeniye geçerken Necmi Rıza Ayça, Sururi Gümen ve Hüseyin Mumcu eski çizgiyi sürdürdü.

Bu dönemdeki en büyük değişiklik biçimsel alanda görüldü; karikatür çizgisi hızla yalınlaştı ve çizimler arka planın ayrıntılarından kurtuldu. Bu gelişme biraz ABD'li Steinberg'in yapıtlarının tanınmasının, biraz da bir önceki kuşağın çizgisine tepki duyulmasının sonucuydu. Bunlara koşut olarak artan çizim yükünü karşılayabilmek içinse çizgide belli bir tutumluluk gerekiyordu. Benzer biçimde, yazı da daha az kullanılmaya, mizahın ağırlığı çizime kaydırılmaya

Turhan Selçuk'un Söz Çizginin adlı yapıtından bir karikatür, 1979
Turhan Selçuk'un izniyle

başladı. Karikatürün "çizgiyle mizah yapma sanatı" olarak tanımlanması yazının bütünüyle kaldırılabilceği düşüncesini yansıtır.

Türk karikatüründe çok önemli yer tutan bu dönemde Cemal Nadir ve arkadaşlarının sevdiği sanat, 1950 kuşağı tarafından yaygınlaştırıldı. Türk karikatürü kendini uluslararası alanda da kabul ettirmeye, Türk karikatürcülerin yapıtları yabancı basında yer almaya, yarışmalarda ödüller kazanmaya başladı. Karikatür ilk kez bu dönemde kuramsal bir temele oturtulmaya çalışıldı. Usta çizerler resimlendirme, çizgi roman, çizgi film, afiş, kitap kapağı, tebrik kartı gibi alanlarda da yapıt verdi. Bu dönemin uygulamaları arasında bir karikatürcüler derneğinin kurulması, Türkiye'de de uluslararası yarışmalar düzenlenmesi ve bir karikatür müzesinin açılması vardı.

Üçüncü dönemin ikinci on yılında karikatürde bir duraklama görüldü. Mizah dergilerinin sayısı azaldı; gazeteler bir iki ünlü çizerin yapıtı dışında karikatür basmaz oldu; dergiler de daha çok yabancı karikatürleri yaygınladı. 1950 kuşağı karikatürcüleri ya çizgi roman, çizgi film, resimlemecilik, tanıtımcılık gibi el becerilerini kullanabilecekleri uğraşlara yöneldi ya da bu alandan çekildi. Bazıları da tiyatroyu, sinemayı seçti. Çizmeyi sürdürenlerin bir bölümü o dönemin yayın yaşamında önemli yer tutan siyasal dergilerde çalışarak toplumcu düşünceleri destekledi. Bu dönemde karikatürcülerin katkıda bulunduğu çizgi roman alanında önemli ilerleme görüldü.

1970'lerin başından günümüze değin gelen dördüncü ve son dönemde biraz da 1960'lardaki deneyimin etkisiyle karikatürde çizgi romana özgü anlatım biçimleri kullanılmaya başladı. Bu dönemde karika-

türün gördüğü ilgi gittikçe arttı; bir anlatım, bir dışavurum aracı olarak kullanılması beklenmedik boyutlara vardı. Karikatür bu imreyi Oğuz Aral yönetiminde yayımlanan *Girgin*'la kazandı. Bir mizah dergisi olmanın dışında da önem taşıyan *Girgin* 1980'lerin sonunda 500 bini geçen tirajıyla, gelmiş geçmiş en başarılı yayınlardan biri, ABD'de çıkan *MAD* ve SSCB'de çıkan *Krokodil* den sonra dünyanın en çok okunan üçüncü mizah dergisi durumuna geldi. Aynı zamanda bir okul işlevi görerek okuyucular arasından çıkan genç yeteneklere ortam sağladı. Özden Ögrük, Latif Demirci, Hasan Kaçan, Behiç Pek derginin önde gelen adlarından oldu. Engin Ergönültaş, Can Barslan, Mehmet Çağçağ, Tuncay Akgün aynı anlayışı daha sonra *Mikrop* ve *Limon* (sonradan *Leman*) gibi dergilerde sürdürdü. Usta portre karikatürcülüğüyle öne çıkan Tekin

Aral, 1950 kuşağı karikatürcülerinden sayılmasına karşın yeni akıma kendini uydurdu.

Bu dönemin en belirgin özelliği sözlü-yazılı mizah geleneğinin çizgiye uyarlanması, başka bir deyişle yazının karikatüre geri getirilmesi idi. Ama bu yapılırken resimlendirilmiş fıkralara ya da gülünç olduğu sanılan altyazılı çizimlere dönülmedi. Oğuz Aral ve Tekin Aral gibi çizgi roman deneyimi olan çizerler öncülüğünde yazı, konuşma balonları içine alındı; çizgi romana özgü bu yöntemle hem karikatüre yeni bir devingenlik kazandırıldı, hem de resimle yazı arasında yeni bir bütünleşme sağlandı. Mizah anlayışında da gelişme görüldü. Daha önceki dönemlere özgü kime yöneltildiği belli olmayan ince iğneler yerini, hızlı kentleşmenin doğurduğu çelişkileri, davranış bozukluklarını, doğrudan sokaktaki Türk insanını konu alan bir mizaha bıraktı. Bir değerlendirmeye göre, *Girgin* bir bakıma Aziz Nesin'in mizah edebiyatında yaptığını karikatür ve çizgi romanda gerçekleştirdi. Bu karikatür anlayışı 1988'de yayımlanmaya başlayan *Hibir* ile Oğuz Aral'ın *Girgin*'in el değiştirmesi üzerine çıkarmaya başladığı *Avni* de de (1989) sürdürüldü. Son yıllarda ortaya çıkan bir başka gelişme de, *Digil* (1989) ve *Joker* (1992) gibi çizgi roman ağırlıklı dergilerin yayımlanması oldu.

Bu dönemde soyut, yalnız çizgili anlatım kullanan karikatürcüler de çalışmalarını sürdürdü. Yeni adlardan Selçuk Demirel gerek çizgi, gerek mizah açısından başarılı yapıtlar verdi. Gazetelerde eski ustaların siyasal ağırlıklı karikatürleri yayımlandı. Ayrıca yapıtlarını yayımlama olanağı bula-mayan amatör çizerlerin de sayısı çok arttı. Bugün Türkiye'de karikatür pek çok izleyicisi ve uygulayıcısıyla gerçek anlamda gözde bir sanat durumuna gelmiştir.

Karikatür, İstanbul'da yayımlanan (1 Ocak 1936-18 Mart 1948; 638 sayı), haftalık mizah dergisi.

Cumhuriyet döneminde uzun süre çıkabilen az sayıdaki mizah dergisinden biridir. Sedat Simavi tarafından yayımlanan dergi öncelikle konulara ve toplumsal eleştiriye öncelik tanıyor, yeni bir mizah anlayışını yerleştirmeyi amaçlıyordu. Dergide Ramiz Gökçe, Salih Erimez, Münif Fehim, Necmi Rıza Ayça gibi tanınmış karikatürcülerin çizgilerine yer verildi; ayrıca genç çizerlerin yapıtları yayımlandı. Derginin yazarları arasında da Reşat Nuri Güntekin, Kemal Tahir, Tahsin Öztin,ERCÜMENT EKREM TALU, Sermet Muhtar Alus gibi tanınmış kişiler vardı. Belediye hizmetlerindeki ak-

Yasal karineler yasa hükmüyle açıkça öngörülmüştür. Bu tür karinelerde genellikle bir hakkın varlığı ya da yokluğu varsayılır. Söz konusu hususun tersi ispatlanmadıkça delil sayılan yasal karine, iddiayı ispatlama yükünü ortadan kaldırır. Yasal karineyi, yasal varsayım ile karıştırmamak gerekir. Büyük benzerlikler taşıyan bu iki kavram arasında önemli farklar da vardır. Yasal karinenin tersi ispatlanabilir, yasal varsayım ise varlığı kabul olunan husus kesin sayılır.

Yasal karinelerde, olgu karineleri ve hak karineleri biçiminde ikili bir ayrıma gidilir. Olgu karineleri belli bir hukuksal sonucun doğması için varlığı gerekli olumlu ya da olumsuz olgunun, bu hukuksal sonuçla ilgisi olmayan başka bir olgudan çıkarılmasına olanak verir. Örneğin, miras bırakanın ölümü anında terekenin borca batık olduğunun resmen saptanması durumunda mirasın reddedilmiş sayılması, alacağın devrinde, gecikmiş faizlerin de ana alacakla birlikte devredilmiş sayılması, hangisinin önce ya da sonra öldüğünü saptamanın mümkün olmadığı durumlarda ölenlerin birlikte olmuş sayılması (birlikte ölüm karinesi).

Hak karineleri ise, bir hakkın ya da hukuksal ilişkisinin var olup olmadığı konusunda bir sonuca varılmasını sağlar. Örneğin zilyetliğin mülkiyet hakkına karine sayılması, evlilik sırasında ya da evliliğin sona ermesinden başlayarak 300 gün içinde doğan çocuğun "evlilik içi" sayılması, duvar, çit, parmaklık gibi iki taşınmazı birbirinden ayıran nesneler üzerinde her iki komşunun müşterek malik olduğunun varsayılması.

Yasal karinelerin bir bölümü çürütülebilir. Örneğin ölenlerden birinin daha önce öldüğü kanıtlandığında, birlikte ölüm karinesi değer ve etkisini yitirir. Bazı karinelerin çürütülebilmesi ise olanaksızdır (kesin karine). Örneğin, evlilik dışı çocuk için açılan babalık davasında, ananın gebe kaldığı sırada "iffetsiz bir hayat yaşadığı" anlaşılırsa dava reddedilir.

Kariotákis, Kóstas, KARYOTAKIS olarak da yazılır (d. 1896, Tripolis - o. 20 Temmuz 1928, Preveze, Yunanistan), 19. yüzyıl Fransız simgeci şairlerden etkilenmiş Yunanlı şair.

Çocukluğunun büyük bölümünü Girit'te, yalnızlık içinde geçirdi. Atina'da hukuk öğrenimi gördü ve 1920'de bir şiir ödülü kazandı. Diplomasını aldıktan sonra Atina'da memur olarak çalışmaya başladı. Genç şair Maria Polidouiri'yle de orada arkadaş oldu. Sonraki yıllarda Pátrai'ye, arkasından da Preveze'ye atandı. Preveze'de kendini vurarak intihar etti.

Karyotákis'in iki şiir kitabı vardır. Her ikisi de Atina yeni şiir okulunun etkisini taşır. Bu şiir okulu, o dönemde Yunanistan'ın resmi dili olan, eski sözcüklerle dolu ağdalı Katharevousa ve romantik yazarların duygusallığına karşı çıkmak için yaklaşık 1880'de Kostis Palamás tarafından kurulmuştur. Fransız şairlerinin de etkisini taşıyan Kariotákis'in şiiri, çocukluğundaki yalnızlığını ve mutsuzluğunu yansıtır.

Karip dilleri, bir Güney Amerika Yerli dilleri öbeği. Bu öbeğe bağlı diller, İspanyolların Amerika'yı fethetmelerinden önce, bugünkü Büyük Antiller'den Brezilya'daki Mato Grosso'nun iç kesimlerine kadar uzanan bölgede konuşuluyordu. Çoğu Karip dili ise, bugün Brezilya'nın kuzeyini oluşturan bölgelerde, Guyanalılar ve Venezuela'nın iç kesimleri ile Kolombiya düzlüklerinde yaygındır. Batı Hint Adalarında konuşulan Karip dili, bugün artık konuşulmama-

tadır. Obur bölgelerdeki Karip dilleri de başka diller karşısında büyük ölçüde gerilemiştir.

Karipler, İspanyol istilası sırasında Güney Amerika kıyılarında komşu bölgelerde ve Küçük Antiller'de yaşayan Amerika Yerlileri. Antil Denizi'nin bir başka adı olan Karayip, "karip" sözcüğünden türemiştir. Dilbilim açısından ise Karip, yalnız Antiller'deki Kariplerin dilini değil aynı zamanda Güney Amerika'da konuşulan pek çok akraba Yerli dilini de kapsayan bir dil öbeğini belirtir.

Savaşçı bir halk olan Karipler, Amerika anakarasından Küçük Antiller'e gelerek buradaki Aravakları adalardan sürmüşlerdir. İspanyol istilası başladığında da topraklarını

Bir Karip Yerişi
T. Berliand, Alus Foto

giderek genişletmekteydiler. Karip dilini yalnızca erkekler konuşur, kadınlar ise Aravak dili konuşurdu. Karipler savaşta yendikleri halkların kadınlarını köle-eş olarak alıyordu, erkeklerini ise işkenceyle öldürürlerdi.

Denizcilikte usta olan ada Karipleri, kurtukları olarak yaptıkları geniş kanolarıyla uzak yerlere saldırılar düzenlerdi. Savaşçılık temel uğraş olmanın yanı sıra büyük bir toplumsal değer taşırdı. İç çatışmalar da yaygındı; belirgin otoritesi olan bir onderleri, askeri örgütlenmeleri ya da hiyerarşik yapıları yoktu. Her erkek iyi bir savaşçı olmak için kendi başına çabalar ve bireysel kahramanlıklarıyla ovunurdu.

Güney Amerika anakarasındaki Karipler, Guyanalılar'da ve Amazon Irmağının güneyinde yaşarlardı. Antil Karipleri kadar olmasa da savaşçı topluluklardı. Küçük, özerk yerleşmelerde yaşarlardı, manyok ve başka tarım ürünleri yetiştirirlerdi; ök atan üfleme boruları ya da ök ve yayla avlanırlardı. Tropik orman halklarına özgü bir kültürleri vardı. Karip dili konuşan öteki kabileler de, Guyana Karipleri gibi bugünkü Venezuela-Kolombiya sınırı boyunca uzanan bölgede, ormanlık And yamaçlarının batısında yaşarlardı. Guikurular, Bakariler ve Karip dili konuşan öteki halklar ise Brezilya'nın orta kesiminde, Xingu Irmağının kaynak suları boyunca yerleşmişti.

Karisimbi Dağı, Afrika'nın ortadoğu kesimindeki volkanik Virunga Dağlarının en yüksek noktası (4.507 m). Zaire-Ruanda sınırında, Zaire'deki Goma'nın 29 km kuzeydoğusunda, Virunga Ulusal Parkı'nda yer alır. Gorilleri ve egzotik bitkileriyle tanınan Karisimbi Dağının etekle-

Karikatür'ün 1 Ocak 1936 tarihli ilk sayısı
Turgut Çevker Arşivi

saklıklar, savaş zenginleri, Almanya ve İtalya'nın II. Dünya Savaşı sırasındaki saldırganlığı *Karikatür*'de işlenen başlıca konulardı.

karinasız kuşlar, uçma kaslarının bağlanabileceği bir karinadan yoksun olan kuşların ortak adı. Göğüs kemiklerinde karina bulunmadığı için bu kuşların hiçbirisi uçamaz. Karinasız kuşlar filkuşu ve moa(*) gibi, tüm zamanların en iri kuşlarını içerir. Yaşayan üyeleri arasındaysa devekuşu(*), emu(*), kiwi(*), rea(*) ve tepelidevekuşu(*) yer alır.

karine, hukukta, bilinenden bilinmeyen varlığının çıkarılması. Karine kavramı, çoğunlukla yargılamada, hakların aranması ve korunmasında ispat yüküne ve bu yükün dağılımına ilişkin olarak kullanılır. Genellikle fiili (maddi) ve yasal (kanuni) karine biçiminde ikiye ayrılır.

Fiili karine, yargıcın, bir hukuk kuralıyla bağlı olmaksızın, insanlar ve yaşam konusundaki deneyimlerinden yararlanarak, belli olmayan olgu hakkında sonuç çıkarmasını ifade eder. Fiili karineler ispat yükünü etkilemez, başka deyişle ispat yükü bakımından bir istisnaya yer vermez. Bu bakımdan ancak ilgili bulundukları konuda yargıca kanaat verecek derecede güçlü olan fiili karineler delil sayılır. Bunun ötesinde doğal ve beşeri olayların etkilerinden dayanak bulan tarafın, bunu ilişkin sonuçları da ispat etmesi gerekir.

rindeki sık ormanlar, yükseldikçe yerini seyrek bir bitki örtüsüne bırakır.

Kariya, Japonya'da, Honşu Adasında, Aichi ilinde (*ken*) kent. Nagoya kentinin güneydoğusuna düşen Kariya 1533'te Mizuno klanı tarafından küçük bir kale kasabası olarak kuruldu ve Tokugava (Edo) döneminde (1603-1867) çeşitli *daimyo* (büyük toprak sahibi yönetici) ailelerinin eline geçti. 1888'de Tokaido Demiryolu Hattı üzerinde bir istasyon oldu. Yakınlardaki Toyota ile bağlantıları kuvvetli olan Kariya'da araba parçaları, dokuma ve çiftlik makineleri ile seramik yer karosu üretilir. Nüfus (1990) 120.121.

kariyaku, *Artiodactyla* (çifttoynaklılar) takımının, *Cervidae* familyasının *Mazama* cinsini oluşturan küçük yapılı dört geyik türünün ortak adı. Meksika'dan Güney Amerika'ya kadar uzanan ağaçlık bölgelerde görülen bu otçul hayvanlar genellikle yalnız olarak ya da çiftler halinde yaşar. Kahverengi kariyaku (*M. gouazoubira*) ve kızıl kariyaku (*M. americana*) en iyi bilinen türleridir. Kariyakuların omuz yüksekliği 40-70 cm, vücudu tıknaz, sırtı yay biçiminde, kuyruğu kısadır. Erkeklerde kısa, çatal-sız boynuzlar bulunur.

kariyama, *Gruiformes* takımının, *Cariamidae* familyasını oluşturan ve Güney Amerika'nın orta kesiminin güneyindeki çayırılık alanlarda yaşayan iki kuş türünün ortak adı. Tepelikli kariyamanın (*Cariama cristata*) uzun bir boynu ve uzun bacakları vardır.

Tepelikli kariyama (*Cariama cristata*)

M. Douglas Pratt'in çizimi

Omuz yüksekliği 60 cm dolayında, gagası ve bacakları kırmızı, tüyleri üst bölümlerinde kahverengimsi, alt bölümlerinde soluk beyazdır. Gözlerini üstten çevreleyen mavimsi renkte bir deri bulunur. Çayırılık bölgelerde yemlenmesine karşın, yuvasını çalılıklara ya da ağaçlara yapar. Yavrular yumurtadan çıktığında boz renktedir. Kariyama böcek, salyangoz, küçük sürüngenler ve meyvelerle

beslenir. Ağaçlık alanlarda yaşayan kara bacaklı kariyamanın (*Chunga burmeisteri*), tepeliği ve bacakları daha kısa, rengi daha koyudur.

Kariye Camisi, eskiden KHORA MANASTIR KİLİSESİ, 16. yüzyılda camiye çevrilen son Bizans dönemi yapısı. İstanbul'da, Edirnekapı semtinde, surların hemen içinde ve Tekfur Sarayı yakınındadır.

Yapım tarihi konusunda kesin bilgi yoktur. Bazıları Yunanca adında geçen *khora* ("açık arazi", "kent dışı") sözcüğünden yola çıkarak, kentin dışında diye tanımlanabilmesi için bugünkü surların tamamlanmasından önce yapılmış olması gerek-

Kariye Camisi, Edirnekapı, İstanbul
Dutlek

tiğini ileri sürerler. Çeşitli eski kayıtlarda adı geçen manastır ve kilisenin de bu yapı olup olmadığı kesinlik kazanmamıştır. Ama imparator I. Aleksios Komnenos'un (hd 1081-1118) kayınlıdesinin 11. yüzyılın sonlarına doğru burada bir manastır yaptırdığı ya da harap bir kiliseyi onarttığı bilinmektedir. İmparatorun kardeşi İsaak Komnenos da bir depremde yıkılan bu yapıyı 1120'de yeniden yaptırdı. 1204'te Konstantinopolis'i (İstanbul) işgal eden Latinler zamanında pek çok yapı gibi Khora Manastırı da yağma edildi. 1261'de kent yeniden Bizanslıların eline geçtikten sonra, Blakhernai Sarayı'na da yakınlığı dolayısıyla, imparatorların önem verdiği bir dinsel merkez haline geldi. İmparator II. Andronikos Palaiologos'un dostu, dönemin önde gelen devlet adamlarından, aynı zamanda önemli bir tarih yazarı ve hümanist olan

Theodoros Metokhites 1315-21 arasında manastırla kiliseyi köklü bir onarımdan geçirtti. Kilisenin çökmüş olan kubbesi yeniden yapıldığı gibi, önüne bir dış (bazı kaynaklara göre bir de iç) narteks, kuzeyine bir yan nef, güneyine de bir *parekklesion* (yan kilise) eklendi. Bütün iç duvarlar mermer levhalarla, duvarların üst bölümleri, kemerlerin, tonozların, kubbelerin içleri, pandantiflerin üstleri mozaiklerle, *parekklesion*'un duvarlarıyla tavanı fresklerle bezendi. Yapı bugünkü görünümünü büyük ölçüde o zaman aldı.

Kentin Osmanlıların eline geçmesinden çok sonra II. Bayezid'in sadrazamı Atik Ali Paşa kiliseyi camiye çevirttiyse de (1511), manastırın öbür yapılarına dokunulmadı. Kullanılmayan bu yapılar zamanla harap oldu ve bugün hiçbir izleri kalmadı. 18. yüzyılın ilk yarısında Kızlarağası Beşir Ağa camiye onarttı; bir imaretle bir de mektep ekletti. O dönemden de yalnızca bugün caminin hemen solundaki türbe kaldı. 1766'daki depremden büyük zarar gören yapı aynı yıl onarıldı. 1876'da mozaikler ilk kez temizlendi ve üstleri yeniden badanayla kapatıldı. 1903-06 arasında Rus Arkeoloji Enstitüsü, 1929'da da Vakıflar'ca onarımlar gerçekleştirildi. Ayasofya'nın ardından müzeye çevrilerek yönetsel olarak ona bağlanan yapıda 1948-59 arasında da Amerikan Bizans Enstitüsü onarım çalışmaları yürüttü.

Yapının ana ibadet mekânı, kenarları 7 m boyunda bir kare biçimindedir. Kuzey, batı ve güney duvarlarında yer alan, derinliklerinin yalnızca 1,5 m olmasına karşılık hemen hemen duvarın bütün genişliğini kaplayan birer niş bu mekânı yanlara doğru genişletir. Güneydeki dördüncü niş ise yarım daire planlı apsise açılır. Apsis dışarıdan, zemine oturan büyük bir payanda kemeri ile desteklenmiştir. Nişlerin üzeri birer beşik kemerle geçilmiştir ve 7 m çapındaki merkezi kubbeyi taşıyan yüksek kasnak bu dört kemere oturur. İçerisi büyük ölçüde kasnakta ki pencerelerden giren ışıkla aydınlanır; apsisin de ince uzun, üzeri kemerli üç penceresi vardır. Ana apsisin iki yanındaki kare planlı odacıkların (*pastophori*) üzerleri küçük birer kubbeyle örtülüdür; bunların yarım daire biçimli apsisleri de doğu duvarından dışarıya taşar. Ana ibadet mekânının kuzeyinde iki katlı, dar bir yan nef yer alır. Buranın üst katına, kuzey beden duvarının

Kariye Camisi'nde dış narteksteki mozaiklerden biri: Hz. İsa mucize göstererek suyu şaraba çeviriyor.
Şemsî Güner

kalınlığı içindeki tek kollu bir merdivenle çıkılır.

Ana ibadet mekânının güneyindeki *parekklesion*'un doğu ucu da yarım daire planlı bir apsisle sona erer. *Parekklesion*'un ortasında, gene pencerelerle delinmiş yüksek bir kasnağın üstünde, yapının ikinci büyük kubbesi (çapı 4,5 m) yükselir. Ana ibadet mekânının batısında iç narteks uzanır. Kuzey ve güneydeki uçlarının üstünde yüksek kasnaklı küçük birer kubbenin yer aldığı bu ince uzun mekân, doğu duvarındaki iki kapıyla ana ibadet mekânına, batı duvarındaki bir kapıyla da dış nartekse açılır. Dış narteks batıda yapının bütün eni boyunca uzanır. Güneydoğuda, *parekklesion*'la birleştiği köşede, tek şerefeli minare yapılmıştır. Yapının giriş cephesini oluşturan dış narteksin batı duvarındaki yedi kemerden altısının içi, camiye çevrilme sırasında doldurulmuş, yalnız birer küçük pencere boşluğu bırakılmıştır. Apsis ekseninde yedinci kemerin içinde ise giriş kapısı yer alır.

Yapının beden duvarları taş ve tuğlayla almalı olarak örülmüş, kemerleri tuğlayla oluşturulmuştur. Özellikle doğu cephesi, her biri başka yükseklikteki yan yana dört apsis çıkıntısıyla çok hareketli bir görünümdedir. Bu cephede *parekklesion* apsisinin duvarındaki ince uzun, içbükey nişler Palaiologoslar döneminin tipik bir mimari özelliğini yansıtır.

Kariye Camisi, Fethiye Camisi'yle(*) birlikte son dönem Bizans mozaiklerinin de en güzel örneklerini barındırır. Bunlar şematiklikten kurtulmuş, doğal, canlı, hareketli, yüzleri ifadeli ince uzun figürleriyle, kırmızı ve özellikle maviye ağırlık veren renk kullanımıyla, arka planın da boş bırakılmayıp çeşitli ayrıntılarla doldurulduğu derinlikli kompozisyon anlayışlarıyla Bizans sanatındaki bir rönesansı yansıtan yapıtlardır. Dış narteksteki mozaikler Hz. İsa'nın, iç nartekstekiler Meryem Ana'nın yaşamlarındaki olayları, *parekklesion*'daki freskler de Kitabı Mukaddes'ten alınmış çeşitli sahneleri canlandırır. Ayrıca bak. Bizans sanatı.

kariyon, sabit biçimde asılıp kromatik düzende (yarım aralıklarda) akort edilmiş ve birlikte çalındığında uyumlu armoni sağlayan ve en az 23 tunc çandan oluşan çalgı. Genellikle bir kuleye yerleştirilen kariyon, çan tokmalarına bağlı tahta kaldıraçları ve pedalları bulunan bir klavye aracılığıyla çalınır. Bazen, çan tokmalarını elektrikle hareket ettiren fildişi klavye de kullanılır. Ama tuşe çeşitlendirmelerine olanak veren bir anlatıma yalnız tahta kaldıraçlı ve pedallı klavyeyle ulaşılabilir. Bazı kariyonlar, ses alanının bir bölümü delikli levhalar aracılığıyla otomatik olarak çalınabilecek gibi yapılmıştır.

Kariyonların çoğunun ses dizisi üç ya da dört oktav, bazısı da beş, hatta sekiz oktav genişliğindedir. Burdon yani en düşük perdeli nota, herhangi bir perdede olabilir de, genellikle orta Do'ya yakın ses verir. Ağır kariyonlarda bu notayı seslendiren çanın ağırlığı 6-8 ton, hatta 10 ya da 12 ton kadar olabilir. New York kentindeki Riverside Kilisesi'nin 20 tonluk çanı, dünyanın en ağır kariyon çanıdır. Ses dizisinin üstüne doğru çıkıldıkça çanların ağırlığı azalır; en tiz sesleri çıkaran çanlar 9 kg dolayındadır. Çan tokmaklarının ağırlığı 300-400 kg'yi bulan büyük kariyonları çalmak için büyük bir fiziksel enerji gereklidir; bu nedenle ağır çan tokmakları karşı ağırlıklarla dengelenir.

Kariyon müziği genellikle yalnızca bu çalgı için düzenlenmiştir. 17. ve 18. yüzyılların barok müziği çanlara kolayca uyarlanabilir. Vivaldi, Couperin, Corelli, Handel, Bach

ve Mozart'ın pek çok yapıtı da kariyon transkripsiyonuna kusursuz biçimde uyum sağlar. Ama 19. yüzyıl romantizm akımının müziğini, özellikle de çağdaş müziği kariyonda çalmak için parçalarını özenle seçilmesi gerekir. Doğaçlama ise, çoğunlukla halk şarkıları gibi tanınmış ezgilerde uygulanır.

Kariyon sözcüğü önceleri Fransa'da dört sabit saat çanı için kullanılırdı; ortaçağ Latincesindeki *quadrilionem* (Latince *quadr*: "dört") adı da buradan gelir. Sonradan her sabit çan topluluğuna kariyon dendi. 14. yüzyılda, saat mekanizmalarına bağlanabilen ve ağırlıkla hareket ettirilen mızraplı döner tamburlar yapıldı. Mızrapların hareket ettirdiği kaldıraçlar telle çekicilere bağlanıyor, hareket eden çekiciler de çanlara vuruyordu. Sonraki 150 yıl boyunca çanlarda bu yöntem uygulandı. Bugün kariyon olarak bilinen çan takımı da ilk kez 1480 dolaylarında Flandre'da, büyük olasılıkla Aalst ya da Anvers'te yapıldı. Flamanlar, çınlatılan silindirelerle birlikte kullanılacak tahta bir klavye düzeni tasarladılar. Felemenk'in tüm bölgelerinde ve Fransa'nın kuzeyinde kısa sürede benimsenen bu yeni buluş, başka yerlerde ancak günümüzde yaygınlık kazanabildi.

Kariyon sanatı, 17. yüzyılın sonlarında, François ve Pierre Hémony adlı Felemenkli dökümcülerin elinde doruk noktasına ulaştı. Bu iki dökümcü, çanı kesin olarak akort etmeyi, özellikle çanın iç akordunu, yani karma sesini oluşturan parsiyelleri düzenlemeyi başardılar.

Klavyeli kariyon
Gillet & Johnston (Croydon) Limited

Bugün Belçika sınırları içinde kalan Mechelen, 16. yüzyıldan bu yana kariyon sanatının en önemli merkezi durumundadır. İlk resmi kariyonculuk görevi de 1557'de, bu kentin St. Rombold Katedrali'nde oluşturulmuştur. Katedralin kariyonu, bugün de dünyadaki benzerleri içinde en ünlüsüdür. 1881'den 1941'e değin burada çalan Jef Denyn, sanatın yeniden canlanmasına öncülük etti; 1922'de ilk kariyon okulunun yanı sıra bu alanda etkinlik gösteren bir de yayınevi kurdu. Aynı yıl kariyon ABD'de de tanınmaya başladı. Biri New York kentindeki Riverside Kilisesi, öbürü Chicago Üniversitesi'nin Rockefeller Şapeli'nde olmak üzere, her birinde 72 çan bulunan dünyanın en büyük iki kariyonu bu ülkede yapıldı.

karizma, olağanüstü çekiciliği olan liderlerin kendisine ve kişiliğine, yandaşlarınca yakıştırılan büyüleyici güç ve yetenek. Bu liderler siyasal ve dindışı çevrelerden çıkabilecek gibi dinsel kişiler de olabilir.

Eski Yunancada "Tanrı bağı, vergisi" anlamına gelen "karizma" sözcüğü ile "ka-

rizmatik" sıfatı bazı otorite, iktidar ve mesruluk biçimlerinin nitelenmesinde kullanılır. Siyasal iktidarın mesruluğu tartışması, günümüz siyaset bilimcileri tarafından değişik yönleriyle ele alınmıştır. Bu konuyla yakından ilgilenen, karizma ve karizmatik terimlerini toplumbilime sokan Alman bilim adamları Max Weber ile Ernst Troeltsch'tir. Max Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft* (ös 1921; Ekonomi ve Toplum) adlı yapıtında mesruluğu, sosyolojik anlamda, "iktidara tabi olanlarca beslenen inanç" olarak tanımlar, iktidarlara da dayandıkları mesruluk temeline göre "geleneksel", "hukuki" (yasal-ussal) ve "karizmatik" olmak üzere üç tipe ayırır. Karizmatik iktidar tipinde iktidarın mesruluğu bir kişinin olağanüstü sayılan üstün niteliklerine dayanır. Otoritenin kaynağı bir kurum ya da kurumsal yapı değil, doğrudan doğruya lider ya da onun kişiliğidir. Halk liderde kutsallık, kahramanlık ya da örnek alınacak üstün nitelikler gördüğü için ona, kurduğu düzene ya da politikasına bağlanır. Böylece iktidarı kullanan kişinin (şef, önder, lider) sahip olduğu saygınlık ve çekicilik, otorite ve iktidarın da kaynağı haline gelir. Burada önemli olan liderin bu niteliklere gerçekten sahip olması değil, halkın onda bunları bulmasıdır. Geniş halk tabakalarında liderin olağanüstü niteliklere sahip olduğu yolunda bir inancın uyanması ve uyandırılması, iktidara kitle desteği sağlamaya yeter.

Karizmatik liderler, bir toplumda tarihsel, toplumsal ve psikolojik koşulların yarattığı belli bir ortamda, genellikle bunalım dönemlerinde ortaya çıkarlar. Karizmatik lider, toplumun yerleşmiş düzenine tamamen ya da kısmen karşı çıkararak köklü değişikliklere yönelmesi bakımından genellikle radikal bir tutum gösterir. Bunların geçmişteki örnekleri Hz. Musa, Hz. İsa ve Hz. Muhammed gibi peygamberler, Cromwell ve Napoléon gibi komutan ve devlet adamları, çağımızda da Atatürk, Lenin, Mahatma Gandhi, Hitler, Mao, Tito, Castro, Humeyni gibi liderlerdir. Bağımsızlık hareketleri ve ulusal kurtuluş savaşları karizmatik liderleri ve daha sonra da iktidarlara üreten bir kaynak olmuştur.

Karizmatik iktidar, kişiye özgü olma niteliği gereği, öteki iktidar tiplerine göre daha az istikrarlı, daha kısa ömürlü ve öz bakımından da geçicidir. Bu nedenle genellikle liderin yaşamıyla sınırlıdır; onun sahneden çekilişinden sonra kurumlaşmaya, geleneksel ya da hukuki iktidar tipine dönüşmeye, Weber'in deyimıyla "rutinleşme"ye yüz tutar. Örneğin, Fransa'da Bonapart'ın iktidarı bir hanedan ve gelenek oluşturmuş, daha sonra III. Napoléon'a geleneksel mesruluk sağlamıştır. Gene General de Gaulle'un başlangıçtaki kişisel iktidarı daha sonra hukuki mesruluğa dönüşmüştür.

Karkamış, KARGAMIŞ olarak da bilinir. Latince EUROPOS. Suriye'nin Halep valiliğindeki (*muhafaza*) modern Cerablus yakınlarında eskiçağ kenti. Suriye, Mezopotamya ve Anadolu'ya mal taşıyan kervanların Fırat Irmağını geçtiği stratejik bir noktadaydı. 93 hektarlık bir alanı kaplayan bu kent, David G. Hogarth ve daha sonra da Sir Leonard Woolley'nin yönettiği kazılarla ortaya çıkarılmıştır (1911-20). Karkamış'ta bulunan en eski kalıntılar Neolitik Çağ'dandır. Sonraki dönemlerin kalıntıları arasında 10 3000'lerde, Sümer kent-devletlerinin bulunduğu Fırat Vadisinin güneyinde gelişmiş Uruk-Cemdet Nasr çanak çömlekleri yer

alır. Ayrıca İlk Tunç Çağının sonuyla Orta ve Son Tunç çağlarından (İÖ y. 2. binyıl) kalma mezarlar da vardır.

Karkamış'la ilgili ilk yazılı belgeler, Apla-handa adlı bir kraldan söz eden Mari Mektupları'dır (İÖ y. 1700). O sıralarda bir ticaret merkezi olan kentin, Anadolu'dan sağlanan kerestenin Fırat Irmağının aşağı kesimlerine nakledilmesinde önemli bir rol oynadığı anlaşılmaktadır.

Daha sonra Hitit kralı Şuppiluliuma (hd İÖ y. 1380-46) oğlunu kentin kralı yapmış ve Karkamış'ı da Asur, Mitanni ve Mısır'a karşı tampon bir devlet olarak kullanmıştır. Hitit İmparatorluğu'nun çökmesi üzerine Karkamış'ın Deniz Halkları'nca istila edildiği sanılmaktadır. Sonunda bu yöre İÖ 717'de Asur kralı II. Şarrukin'e (Sargon) boyun eğdi. Kentle ilgili son önemli tarihsel olay, İÖ 605'te Babil kralı II. Nabukadnezar'ın (Nabukodonosor) Mısırlıları Suriye'den çıkardığı çarpışmadır.

Yapılan kazılar kentin çift sıralı kalın surlarla ve burçlu kapılarla korunduğunu göstermiştir. Araştırmacılar iç kalede Kuzey Suriye'ye özgü seçmeci bir üslupta oymalarla bezeli çok sayıda ortostat bulmuşlardır. Karkamış'ta, Hurrilerce Suriye'nin kuzeyinden getirildiği sanılan Asur sanatına özgü pek çok yapıta da rastlanmıştır.

Karkar, Suriye'de, Asi Irmağı kıyısında eski kale. Tarihsel iki çarpışmaya sahne olmuştur. Günümüzde Hama valiliği (*mu-hafaza*) sınırları içinde yer alır.

Hamat'ın (bugün Hama) stratejik bir ileri karakolu olan Karkar, İÖ 853'te Asur kralı II. Şalmanezzer'in saldırısına uğradı. Kent, Şam kralı I. Ben-hadad ile Hamat kralı İrhuleni komutasındaki Arami koalisyonu ve aralarında İsrail kralı Ahab'ın da bulunduğu müttefikleri tarafından savunuldu. Asur kayıtlarında Şalmanezzer'in zaferiyle sonuçlandığı yazılmakla birlikte gerçekte Asur ilerleyişini durduran çarpışmadan iki tarafın da üstün çıkmadığı sanılır. İÖ 720'de de Arpad, Simirra, Şam ve Samaria, Asur hükümdarı II. Şarrukin'e (Sargon) karşı Hamat kralı İabidi'yle birleşti. II. Şarrukin bu ittifakı Karkar önlerinde yenerek kaleyi yaktı ve Hamat'ı Asurlara bağladı.

karkaryasgiller bak. harharyasgiller

karkas yapı, taşıyıcı strüktürü ahşap, çelik ya da betonarmeden bir iskelet olarak biçimlendirilmiş yapı. Ayrıca bak. yapı ve yapı sistemleri.

Karkın, Oğuzların 24 boyundan biri. Bozokların Yıldız Han Oğulları koluna bağlıdır. Ongunu (kutsal hayvan) tavşancıdır. Oğuz boylarıyla ilgili ilk bilgileri derleyen Resîdeddin'in *Camiü't-Tevarih* ve Yazıcıoğlu'nun *Selçukname* (*Tarih-i Âl-i Selçuk*) adlı yapıtlarında Karkın boyuyla ilgili çeşitli bilgilere yer verilmiştir. Anadolu'da geniş bir alana yayılmış olan Karkın boyu, 16. yüzyıl kaynaklarına göre yoğun olarak Halep Türkmenleri, Bozulus, Dulkadirli toplulukları arasında ve Hamid (Isparta) sancağında yaşıyorlardı.

Halep Türkmenleri arasında yaşayan Karkın oymakları üç kola ayrılmıştı. Asıl büyük kol Antep ve Rumkale yöresinde bulunuyordu. 17. yüzyılda büyük çoğunluğu göçebeliliği terk edip yerleşik yaşama geçti. Bozulus arasında yaşayan Karkın oymakları da üç kola ayrılmıştı. İkisi asıl Bozulus içindeydi, bir kol da değişik yörelere dağılmıştı. Dulkadirli topluluğu içindeki

Karkın oymakları, öteki toplulukların içinde yaşayan oymaklara göre oldukça kalabalıktı ve geniş bir alana yayılmıştı. Daha büyük bir kol, Dokuz (Binşanlı) oymakları arasında ve güneyde Kargılık yöresinde yaşamaktaydı. Dulkadirli'ler arasındaki Karkın oymaklarından bir başka kol ise, Dede Karkın'ın Göksun'daki zaviyesinde hizmetle yükümlüydüler. Anadolu crenlerinden biri olarak kabul edilen Dede Karkın'ın 17. yüzyılda yaşadığı sanılmaktadır. Hamid sancağındaki Karkın oymakları Eğirdir yöresinde yaşıyor ve Karamanlı boyuna bağlı olarak gösteriliyordu. Ayrıca Çukurova'daki Kusun, Silifke yöresindeki Bozdoğan toplulukları arasında ve Teke sancağında da Karkın obaları yaşamaktaydı.

Karkın adıyla ilişkili Anadolu yerleşmelerinin sayısı, 16. yüzyıl Osmanlı tahrir defterlerine göre 62'dir. Bu sayı günümüzde 30 dolayındadır.

Kârkıyailer, 1359-1590 arasında İran'ın kuzeyindeki Geylan'da hüküm süren hanedan.

Soyunu Hz. Ali'ye dayandıran hanedanın kurucusu Kiya'dır (hd 1359-61). Onun oğlu Ali Kiya'nın hükümdarlık döneminin (1361-97) sonlarında Timur'un egemenliğine giren Kârkıyailer, İlhanlıların ardından İran'ın yönetimini ele geçiren Safevileri tanımadılar. Ahmed Kiya (hd 1536-67; 1577-90), Şah I. Tahmasb'a karşı çıkarak Osmanlı padişahı II. Selim'e bağlılığını bildirince Safevilerce tahttan indirildi (1567). On yıl tutuklu kaldıktan sonra yeniden tahta çıktıysa da artan Safevi baskısı nedeniyle 1590'da Şirvan'daki Osmanlı ordugâhına sığındı. Geylan Safevilerce ilhak edildi. Osmanlıların da desteğiyle 1595'e değin topraklarını geri almaya çalışan Han Ahmed (ö. 1600) başarılı olamadı.

Karkonosze bak. Dev Sıradağlar

Karl (I) (d. 17 Ağustos 1887, Persenbeug Şatosu, Avusturya - ö. 1 Nisan 1922, Quinta do Monte, Madeira), son Avusturya imparatoru (21 Kasım 1916-11 Kasım 1918) ve IV. Károly adıyla Macaristan kralı.

Avusturya imparatoru I. Franz Joseph'in yeğenlerinden birinin oğluydu. Yeterince soylu olmayan biriyle evlendiği için çocuklarının taht üzerindeki haklarından vazgeçmek zorunda kalan amcası Franz Ferdinand'ın 28 Haziran 1914'te, I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesine vesile olan ünlü suikast sonucunda öldürülmesi üzerine tahtın vârisi oldu. Tahta çıktıktan sonra Avusturya-Macaristan'ı I. Dünya Savaşı'ndan çıkarmak için yoğun çaba gösterdi. Bu amaçla, kayınbiraderi Bourbon-Parma

premi Sixtus aracılığıyla İtilaf Devletleri'ne gizli görüşme önerisinde bile bulundu. Ama İtalya'ya toprak vermeyi reddetmesi bu çabalarının sonuçsuz kalmasına yol açtı. Fransızların Alsace-Lorraine üzerindeki taleplerini de destekleyen Karl'ın barış girişimlerinin açığa çıkması, hem Almanya'da hem de kendi ülkesinde saygınlığını önemli ölçüde zedeledi.

I. Dünya Savaşı, çokuluslu Avusturya İmparatorluğu sınırları içinde yaşayan halklar arasında ayrılıkçı milliyetçi hareketlerin güçlenmesinde önemli rol oynadı. Karl'ın soruna çözüm getirmek amacıyla Ekim 1918'de imparatorluğun batıda kalan topraklarında federal bir yönetim kurulduğunu ilan etmesi, gecikmiş ve sonuçsuz bir adım olarak kaldı. Avusturya-Macaristan ordularının İtalya Cephesi'nde yenilgiye uğramasının ardından, 11 Kasım 1918'de devlet yönetiminden çekildiğini, ama tahtta kalmayı sürdürceğini açıklayan Karl, Mart 1919'da İsviçre'ye sürgüne gönderildi. Aynı yılın nisanında Avusturya Parlamentosu'nun kararıyla tahttan indirildi. Macaristan tahtına çıkmaya yönelik iki girişiminin de (1921) başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından Madeira'ya sürgüne gönderildi ve orada öldü.

Karl VIII KNUTSSON, 1448'e değin KARL KNUTSSON BONDE (d. y. 1408 - ö. 15 Mayıs 1470, Stockholm, İsveç), İsveç kralı (hd 1448-57; 1464-65; 1467-70). Danimarka'yla birleşmekten yana olan toprak sahibi eski soylu sınıfa karşı Danimarka karşıtı İsveç soylularının ticari çıkarlarını savunmuştur. Karşıtları tarafından iki kez tahttan indiril-

VIII. Karl, Bernt Notke'nin yaptığı ahşap bir heykelden ayrıntı, y. 1480; Gripsholm Şatosu, İsveç Svenska Porträttarkivet Stockholm

miş, ama milliyetçi politikası sonraki hükümdarlarca da benimsenmiştir.

İsveçli önde gelen soylu bir ailenin oğluydu. Danimarka, Norveç ve İsveç'in ortak kralı Pomeranyalı Erik'in (VII. Erik) yönetimine karşı 1436'daki köylü ayaklanmasını destekleyen soylu gruba katıldı. Köylüleri, soyluları ve kralcıları birbirine düşürerek 1438'de naip seçildi. 1439'da Erik'in tahttan çekilmeye zorlanmasına ön ayak oldu. 1441'de Bavyalı Christoffer kral seçilince Karl da Finlandiya ile birlikte çeşitli toprakları *fief* olarak aldı. 1448'de Christoffer'in ölümünden sonra tahta çıktı.

Danimarka önderliğindeki kuzey birliğine dönülmesine karşı çıkan Karl, İsveç'in İskandinav'ya egemen olmasını amaçlayan politikasını ateşli bir milliyetçi propaganda eşliğinde yürüttü. 1451-57 arasında İsveç üzerinde denetim kurmaya çalışan Danimarka kralı I. Christian'ın kuvvetlerine

I. Karl, Avusturya imparatoru Bild Archiv Österreichische Nationalbibliothek, Viyana

karşı savaştı. Kilisenin ekonomik gücünün azaltılmasını ve *fief* olarak verilen krallık topraklarının geri alınmasını öngören iç politikası, Oxenstierna ile Vasa ailelerinin önderliğindeki soyluları öfkeliendirdi. 1457'de Karl'ı deviren soylular I. Christian'ı kral seçtiler.

Karl 1464'te kısa bir süre için yeniden tahta çıktı. Tott ile Sture ailelerinin önderlik ettiği milliyetçi soylular grubu, Oxenstierna'larla müttefiklerine karşı iç savaşta üstünlüğü ele geçirince Karl 1467'de bir kez daha göreve çağırıldı. Ama gerçek iktidar soyluların ağırlıkta olduğu devlet konseyinin elinde kaldı.

Karl IX (d. 4 Ekim 1550, Stockholm - ö. 30 Ekim 1611, Nyköping, İsveç), 1604-11 arasında İsveç kralı. Lutherçiliği İsveç'te yeniden resmi din durumuna getirmiş, Polonya (1605) ve Danimarka'yla (1611) savaşa yol açan saldırgan bir dış politika izlemiştir.

İsveç kralı I. Gustaf Vasa'nın üçüncü oğluydu. 1568'de üvey kardeşi XIV. Erik'in

IX. Karl, kimliği bilinmeyen bir sanatçının portre çalışması, 1630; Gripsholm Şatosu, İsveç
Svenska Porträtarkivet, Stockholm

yönetimine karşı patlak veren ayaklanmanın önderleri arasında yer alarak öteki kardeşinin III. Johan adıyla tahta çıkmasında önemli rol oynadı. Ama çok geçmeden kendi düklüğünde bağımsız bir politika izlemeye başladı. III. Johan'ın İsveç'te Lutherçilikle Katoliklik arasında uzlaşma sağlamaya yönelik çabalarına karşı çıkan muhalefete önderlik ederek kardeşiyle çatışmaya girdi. Johan'ın Kırmızı Kitap'ta dile getirdiği yeni ayin yöntemlerini reddederek baskı altındaki Lutherçilere topraklarına sığınma izni verdi. Ama Johan'ın oğlu Sigismund'u (sonradan III. Zygmont Waza adıyla Polonya kralı) Polonya tahtına aday gösteren soyluların ağırlıkta olduğu devlet konseyine karşı yürüttüğü mücadelede kardeşini destekledi (1587).

Karl, koyu bir Katolik olan Zygmont'un 1592'de İsveç tahtına da çıkmasının ardından Uppsala Konvansiyonu'nu toplantıya çağırarak (1593) kraldan Lutherçiliğin ulusal din olarak tanınmasını istedi. Ardından ülkeyi Polonya'dan yöneten Johan'ın mutlakiyetçi tutumunun soylular arasında yarattığı endişeden yararlanarak, Zygmont'a karşı yürüttüğü mücadelede soyluların desteğini kazanmayı başardı.

Zygmont'un Uppsala Konvansiyonu kararlarını benimsemeyi ve kendisini devlet konseyiyle birlikte naip ilan etmeyi reddetmesi üzerine başlayan iç savaşta, kraliyet ordusu ve soylular karşısında halktan destek gören Karl, Zygmont'u 1598'de Stångebro'da yenilgiye uğrattı. Ertesi yıl

Zygmont'un tahttan indirilmesinin ardından iktidarı fiilen ele geçirdi.

Karl'ın Zygmont'u devirmesi üzerine İsveç'te Polonya arasında başlayan çatışmalar 1605'te gerçek bir savaşa dönüştü. Savaşın başlamasının hemen ardından İsveçliler Kirkholm'de ağır bir yenilgiye uğradılar. Karl savaştan sonra Polonyalıların Rusya'yı istila etmelerini engellemek ve oğlu Gustavus Adolphus'u (sonradan II. Gustaf Adolf adıyla İsveç kralı) Rus tahtına çıkarmak amacıyla Rusya'ya bir sefer düzenledi. Ama seferden amaçları doğrultusunda hiçbir yarar sağlayamayınca, Baltık Denizi ile Norveç'in kuzeyindeki Kuzey Buz Denizinden geçen ticaret yollarını denetimi altına almak amacıyla Danimarka'ya savaş açtı. Kalmar Savaşı adıyla bilinen bu çatışma ancak Karl'ın ölümünden ve oğlu Gustavus'un İsveç aleyhine koşullar içeren bir antlaşma imzalamayı kabul etmesinden sonra 1613'te sona erdi.

Soyluların muhalefeti acımasızca bastıran Karl'la soylular arasındaki ilişkiler hükümdarlığı boyunca gerginliğini korurken, soylu olmayan kesimlerin desteği sürdü. Yetenekli bir yönetici olan Karl, metal işleme sanayisinin gelişmesini destekleyip İsveç'e yabancı teknisyen ve girişimciler getirterek ülkenin kalkınmasına önemli katkılarda bulundu. Baskı ve gözdağına dayalı bir sistem kurarak, ülkeyi iradesine koşulsuz boyun eğen bir meclis aracılığıyla yönetmeye çalıştı.

Karl X Gustaf (d. 8 Kasım 1622, Nyköping Şatosu - ö. 13 Şubat 1660, Göteborg, İsveç), İsveç kralı. I. Kuzey Savaşı'nda (1655-60) Polonya, Rusya, Brandenburg, Felemenk ve Danimarka'nın oluşturduğu birliğe karşı İsveç ordusuna komuta etmiştir.

X. Karl Gustaf, Sebastian Bourdon'un portre çalışmasından ayrıntı; Ulusal Müze, Stockholm
Svenska Porträtarkivet, Stockholm

Zweibrücken kontu Johann Kazimir ile IX. Karl'ın büyük kızı Katarina'nın oğluydu. 1642'de Almanya'da Lennart Torstenson komutasındaki İsveç ordularına katılan Karl, Otuz Yıl Savaşları'nın sona ermesinden birkaç yıl önce İsveç'e döndü (1645). O sırada henüz reşit olmayan İsveç kraliçesi Kristina'yla evlenme girişimi başarısızlıkla sonuçlandı. Ama Kristina önde gelen soyluların muhalefetine karşın Karl'ın Almanya'daki İsveç kuvvetlerinin başkomutanlığına atanmasını (1648) sağladı, ertesi yıl da onu vârisi ilan etti. 1654'te Kristina kendi isteğiyle tahttan çekilince Karl Gustaf kral oldu.

Karl tahta çıktıktan sonra ilk iş olarak Kristina'nın hükümdarlığı döneminde büyük ölçüde azalan devlet gelirlerini artırıcı önlemler aldı. Soyluları, kendilerine bağışlanmış toprakların belirli bir bölümünü saraya geri vermek, 1633'ten sonra edindikleri kraliyet topraklarının da dörtte birini

geri vermek ya da her yıl belirli miktarda vergi ödemek zorunda bırakan Azaltma Yasası'nı 1655'te Devlet Konseyi'ne (*Riksdag*) kabul ettirdi. Ama 1655'te Polonya'yla İsveç arasında başlayan savaş, bu önlemlerin ciddi biçimde uygulanmasını engelledi.

Polonya'nın İsveç tahtı üzerinde hak iddia etmesine karşı kendini savunuyor görünse de, Karl'ın savaştan asıl beklentisi Polonya'nın Rusya'nın eline geçmesini önlemek ve İsveç'in Baltık bölgesindeki gücünü artırmaktı. Başlangıçta kazandığı zaferler (1655-56) sonucunda Polonya kralı Jan Kazimierz Waza kaçmak zorunda kaldı. Ama önce Rusya ve Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu, ardından da Danimarka, Felemenk ve Karl'ın eski müttefiki Brandenburg elektörü Polonya'nın yanında savaşa katıldı. Bu durumda Polonya seferini durduran Karl Danimarka üzerine yürüdü (1657). Kısa sürede Jutland bölgesini ele geçirdi ve Sjælland'ı kuşattı. Danimarka imzalamak zorunda kaldığı Roskilde Barışı (1658) sonucunda İsveç'in güneyindeki ve Norveç'in orta kesimindeki bütün topraklarının yanı sıra Bornholm Adası'nı da İsveç'e bıraktı.

Brandenburg'u işgal etmek için İngiltere ve Fransa'dan yardım almayı başaramayan Karl yeniden Danimarka'ya savaş açtı. Danimarka'yı ele geçirerek birleşik bir İskandinav devleti kurmayı ve böylece gelişen Danimarka-Felemenk ittifakını durdurmayı amaçlıyordu. Danimarka'nın İsveç ordusunu Şubat 1659'da Kopenhag'da durdurarak geri püskürtmesi üzerine Karl, Devlet Konseyi'ni askeri durumu tartışmak üzere Göteborg'da toplantıya çağırdı (1660). Karl konsey toplantısı sürerken öldü.

Karl XI (d. 24 Kasım 1655, Stockholm - ö. 5 Nisan 1697, Stockholm, İsveç), İsveç kralı. Kurduğu mutlakiyetçi monarşi düzeni, soylular ve alt zümreler karşısında sarayın gücünü pekiştirmiş ve 1718'de XII. Karl'ın ölümüne değin sürmüştür.

X. Karl Gustaf ile Holstein-Gottorp'lu Hedvig Eleonora'nın tek oğluydu. Babası öldüğünde beş yaşında olduğu için kurulan naiplik döneminde denetimi ele geçiren soylular eskiden saraya ait olan toprakların yeniden krala devredilmesini onlediler. 1672'de Karl'ın yönetimi üstlenmesine kar-

XI. Karl, D. K. Ehrenstrahl'in portre çalışması, 1685; Gripsholm Şatosu, İsveç
Svenska Porträtarkivet, Stockholm

şın naipier dış politika üzerindeki denetimlerini sürdürdüler. Fransa kralı XIV. Louis'yle bir ittifak antlaşması imzalayarak İsveç'i 1672-78 Felemenk Savaşı'na sürüklediler. İsveçlilerin 1675'te Fehrbellin'de Brandenburg elektörlüğü kuvvetleri karşısında yenilgiye uğraması ve bundan cesaret alan Danimarka'nın İsveç'teki eski Skåne eyaletini işgal etmesi üzerine Karl ordunun ve ülkenin denetimini bütünüyle ele geçirdi.

1678'de Danimarkalıları yenilgiye uğratarak onları Skåne üzerindeki iddialarından vazgeçiren Lund Antlaşması'nı (1679) imzaladı. Felemenk'in Baltık'taki ticari etkisine karşı Danimarka'yla ittifaka girerek Danimarka kralı V. Christian'ın kız kardeşi Ulrika Eleonora'yla evlendi (1680). Felemenk Savaşı'nı sona erdiren Nijmegen Antlaşmaları'yla (1678-79) İsveç'in Almanya'daki topraklarının hemen hepsini elinde tutmasını sağladı.

Daha sonra yeni danışmanlarıyla birlikte İsveç'i dış yardım antlaşmalarından uzak tutmaya çalıştı. 1680'de Devlet Konseyi'nin (Riksdag), eskiden saraya ait olan topraklar üzerindeki mülkiyet hakkını yeniden eksiksiz tanımasını sağladı. İsveç-Finlandiya'daki mülklerinin bu ülke topraklarındaki payını yüzde 1'in altından yüzde 30'un üzerine çıkardı. Kralın gelirlerindeki artışın yarısından çoğu Baltık ötesi eyaletlerdeki kraliyet topraklarının yeniden ele geçirilmesinden kaynaklandı. Devlet gelirlerinin artmasıyla 25 bin ücretli askerden oluşan bir özel kuvvet kuruldu; sivil yönetimin kiliseleri, okulları, 40 bin kişilik ulusal orduyu ve Danimarka'yla boy ölçüşebilecek yeni bir donanmayı denetleme gücüne erişmesi sağlandı. Reformlarını uygulaması ve koruması için 1693'te zümrelerce Karl'a sınırsız yetki verildi.

Karl önde gelen danışmanlarıyla birlikte dış politika alanında İsveç'in çıkarlarını korumanın en uygun yolunu Fransa, Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu, Felemenk ve İngiltere arasında bir güç dengesinin oluşmasında görüyordu. XIV. Louis'e karşı Felemenk'le bir antlaşma yaptı (1681). Ayrıca 1688'de Kral III. William'in kişiliğinde İngiltere ile Felemenk Cumhuriyeti arasında kurulan birliğin kendisi için bir tehdit oluşturduğunu düşünerek Büyük İttifak Savaşı (1689-97) sırasında İsveç'in tarafsızlığını korudu.

Savaş sırasında ticaret gemilerinin korunması amacıyla Danimarka'yla işbirliği yapıtıysa da 1689'da Holstein-Gottorp dükünün Schleswig-Holstein'daki taleplerini destekleyerek Danimarka'nın düşmanlığını çekti. Ölümünden kısa süre önce Holstein-Gottorp hanedanıyla akrabalık bağlarının sürmesi için düzenlemeler yaptı. Önemli bir ağırlığı olmamakla birlikte Büyük İttifak Savaşı'nı sona erdiren Rijswijk Antlaşması'nda (1697) çok değer verdiği arabuluculuk görevini yürüttü.

Karl XII (d. 17 Haziran 1682, Stockholm, İsveç - ö. 30 Kasım 1718, Fredrikshald [bugün Halden], Norveç), İsveç kralı (1697-1718). Erken Aydınlanma döneminin mutlakiyetçi hükümdarlarından. Önemli reformlar gerçekleştirmiş ve Büyük Kuzey Savaşı'nda 18 yıl boyunca ülkesini savunmuştur. Rusya'ya karşı giriştiği istila (1707-09) İsveç ordularının tamamen çökmesi ve İsveç'in büyük devlet konumunu yitirmesiyle sonuçlanmıştır.

İsveç kralı XI. Karl ile Danimarka kraliçesi Ulrika Eleonora'nın en büyük ve hayatta kalan tek oğluydu. Babasının Nisan 1697'de

olmesinin ardından mutlakiyetçi yönetimi üstlenmek zorunda kaldı. Babasının atadığı naipierin bütün kararlarda yeni kralın onayını araması üzerine Kasım 1697'de toplanan Devlet Konseyi (Riksdag) genç kralı reşit ilan etti.

Karl'ın Danimarkalı kuzeni (V. Christian'ın kızı) ile evlenmesi için başlatılan girişimler Danimarka'nın Saksonya ve Rusya'yla ittifak kurması üzerine yarıda kaldı. Bu üç devlet 1700 ilkbaharında İsveç'e saldırarak Büyük Kuzey Savaşı'nı başlattılar. Ama hızla zafer elde etme umutları gerçekleşmedi. Ayrıca İsveçli soyluların mutlakiyetçi yönetime karşı ayaklanacağı yolundaki beklentiler de doğru çıkmadı.

Danimarka'yı savaş dışı bırakan Zealand saldırısı (Ağustos 1700), Rusları İsveç'in Baltık kıyısı eyaletlerinden çekilmeye zorlayan Narva Çarpışması (Kasım 1700) ve Batı Dvina Irmağının geçilerek 11. August'un (Saksonya elektörü ve Polonya kralı) birliklerinin dağıtılması gibi ilk seferler Karl'ın subaylarınca planlanarak yönetildi. Ama

XII. Karl, David von Krafft'in bir yağlıboya çalışmasından ayrıntı, 1706; Gripsholm Şatosu, İsveç Svenska Porträttarkivet, Stockholm

Karl bu seferlerde askeri yeteneğini geliştirdi. 1702'ye gelindiğinde subaylarının çoğundan daha rutbeli olmuştu. Ayrıca 1702'den sonra kıdemli danışmanlarının ölmesi ya da emekli olması üzerine siyasal kararlarda ağırlığını duyurmaya başladı. En önemli kişisel kararı Polonya'da 11. August'u tahttan indirerek yerine İsveç'le işbirliğine yanaşacak Polonyalı doğumlu bir kral seçirmek ve Polonya'yı birleştirerek Rusya'ya karşı bir üs durumuna getirmektir. Eylül 1706'da Saksonya'yı işgal ederek çekilmeye zorladı. August'un yerine Stanislaw Leszczyński'yi Polonya kralı seçti. Böylece hem bir komutan, hem de devlet adamı olarak nüfuzunu artırdı.

Orta ve Batı Avrupa'daki durumu da izleyen Karl, Vestfalya Barışının İsveç'e sağladığı yetkiye dayanarak Katolik Habsburg imparatoruna karşı Silezyalı Protestanları destekledi. İsveç hükümdarlarının 1660'tan beri uyguladığı, silahlı müdahale yoluyla toprak kazanma ve batının bütün devletleri arasındaki ittifaklarda denge unsuru olma politikasını sürdürdü. Ama 1706'da en önemli sorun, 1703'ten beri I. Petro'nun (Büyük) yönetiminde ordusunu güçlendiren ve İsveç'in Doğu Baltık eyaletlerini parça parça ele geçiren Rusya'ya karşı İsveç'in konumunu pekiştirmekti. 1707 sonbaharının sonunda Rusya'yı istila etmek üzere birliklerini Saksonya'dan harekete geçirdi. Temmuz 1708'de Holowczyn Çarpışması'nı kazandıysa da Rusların tarlaları yakarak geri çekilme taktiği karşısında

Moskova yolunu bırakıp Ukrayna'ya dönmek zorunda kaldı. Bundan sonra Ruslar İsveçlilerin haberleşme hatlarını büyük ölçüde işlemez duruma getirdiler. 1709 yazında Karl'ın Ruslarla savaşmak ya da Polonya'ya çekilmekten başka seçeneği kalmadı. Ayağından yaralı olduğu ve orduya doğrudan komuta edemediği halde savaşı seçerek 8 Temmuz'da Poltava'daki müstahkem Rus kampına saldırdı. Saldırı başarısızlıkla sonuçlandı ve üç gün sonra İsveç ordusunun büyük bölümü Perevolocha'da Ruslara teslim oldu. Karl ise Osmanlılarla ittifak kurmak umuduyla Osmanlı sınırları içindeki Bender'e (bugün Benderi, Moldova) sığındı.

Osmanlıların Azak Kalesi'ni I. Petro'dan geri alma çabası, Karl ile işbirliği yapmaları için iyi bir başlangıç noktasıydı. Ama Osmanlıların Rusya'ya karşı dört kez savaş ilan etmesine karşın İsveç'ten beklenen ordu gelmeyince Karl'ın planları gerçekleşmedi. Karl Şubat 1713'te kendisini Polonya'da iktidarı yeniden ele geçiren Saksonya kralı II. August'e teslim etmeye yönelik bir komplo dan kurtulabilmek için Bender Kalabalığı adıyla bilinen çarpışmayı göze almak zorunda kaldı. Osmanlı-Habsburg sınırının veba yüzünden kapatılması ve İspanya Verraset Savaşı'nda (1701-14) Fransa karşıtı ittifakın İsveç'in Almanya'daki üslerini kapatması sonucunda hareket alanı daha da daraldı. Yokluğunda ülke yönetimini üstlenen Devlet Konseyi ise bu sırada Danimarka'dan kaynaklanan tehditlerle uğraşıyordu.

Karl'ın Osmanlı topraklarında bulunduğu sırada, savaşın yükünü adil biçimde dağıtmak ve ekonomiyi geliştirmek amacıyla ilan ettiği yönetsel ve mali reformlar büyük ölçüde engellendi. Bu reformlar ancak Kasım 1714'te, Habsburg ve Alman topraklarından İsveç Pomeranyası'na geçerek 14 gün süren bir yolculukla gizlice dönmelerinden sonra uygulamaya konabildi.

Karl, İsveç birliklerini Alman toprağında tutabilmek, orduyu güçlendirmek, savaşta İsveç topraklarının dışında tutmak, 1714'ten sonra Hannover ve Prusya'nın da katılmasıyla genişleyen düşman ittifakını bölmek amacıyla Pomeranya'da bir yıldan uzun süre vakit kazanmaya çalıştı. Bu amaçla Fransa'yla bir yardım antlaşması imzaladı; Jacobuscularla (İngiliz Stuart hanedanının sürgündeki kolunun yandaşları) birlikte aynı zamanda İngiltere kralı olan Hannover elektörüne karşı tertipler düzenledi; düşmanlarıyla ayrı ayrı görüşmeler sürdürdü. Ama Aralık 1715'te Stralsund ve Wismar'ı terk etmek zorunda kalınca İsveç'e yönelen tehditler yoğunlaştı.

Karl 1713'ten sonra toprak feda etmenin zorunluluğunu anladı. Bazı topraklarını bir süre için kiraya vererek, bazılarını da büyük miktarlarda askeri yardım karşılığında satarak İsveç'in büyük devlet konumunu korumaya çalıştı. Tatmin edici bir barışın ancak diplomatik girişimlerin askeri harekâtlarla desteklenmesiyle elde edilebileceğini düşünüyordu. Her zamanki yöntemine başvurarak, 1718 yılı boyunca Åland'da Ruslarla görüşmeleri uzatıp zaman kazanmaya çalıştı. 1718 sonbaharında 60 bin kişilik bir ordu topladıysa da stratejik planını hiçbir zaman gerçekleştiremedi. Norveç'i istila girişiminin başlarındaki Fredrikshald Kuşatması sırasında başından vurularak öldü. Ölümünden kısa süre sonra kendi adamlarından biri tarafından vurulduğu yolunda söylentiler çıktı. Bu konu günümüze değin aydınlığa kavuşmamakla birlikte, pek çok veri Karl'ın kaleden açılan düşman ateşiyle öldürüldüğü görüşünü desteklemektedir.

Karl basit ve eğitimsiz bir asker-kral değildi. Mimarlık ve resme sürekli ilgi duydu. Dönemindeki İsveçli şairlerin yapıtlarını yakından izler, ilahiyat ve felsefe üzerine tartışmayı severdi. Fen ve matematik en sevdiği konulardı. Yönetim sanatıyla ilgili bütün yeni görüşleri öğrenmeye çalışırdı. Uyguladığı yönetsel reformların çoğu, zamanı için önemli yeniliklerdi.

Karl XIII (d. 7 Ekim 1748, Stockholm - ö. 5 Şubat 1818, Stockholm, İsveç), 1809'dan sonra İsveç kralı, 1814-18 arasında İsveç-Norveç arasında kurulan birliğin ilk kralı.

Kral Adolf Fredrik'in ikinci oğluydu. Ağabeyi Kral III. Gustaf tarafından Södermanland düklüğüne getirildi. Daha sonra Rus-İsveç Savaşı (1788-90) sırasında donanma

XIII. Karl, Per Krafft'in (Genç) bir yağlıboya çalışmasından ayrıntı, 1812; Rössersbergs Şatosu, İsveç
Svenska Portrallarkivet, Stockholm

komutanı olarak görev yaptı. 1792'de ağabeyinin ölümü üzerine 13 yaşındaki yeğeni IV. Gustaf'ın naibi oldu. Yetenekleri sınırlı, kişiliği de zayıf olduğu için, Gustaf'ın gücünü kanıtlamasına değin gerçek iktidar danışmanların elinde kaldı. Gustaf'ın Napoléon Savaşları sırasında izlediği başarısız politika sonucunda düşürülmesinin (Mart 1809) ardından Karl kral seçildi. Karl'ın çocuğu olmadığı için Devlet Konseyi (Riksdag) önce Dük Kristian August'u (sonradan Karl August) vâliht seçti. Onun 1810'da ölmesi üzerine, Napoléon'un mareşallerinden, Karl'ın evlat edindiği Jean-Baptiste Bernadotte (XIV. Karl Johan) vâliht yapıldı. Karl bundan sonra simgesel iktidarını sürdürdüysede ölümüne değin vâliht prensin gölgesinde kaldı.

Karl XIV Johan, asıl adı JEAN-BAPTISTE BERNADOTTE, PONTE-CORVO PRENSİ olarak da bilinir (1806-10) (d. 26 Ocak 1763, Pau, Fransa - ö. 8 Mart 1844, Stockholm, İsveç), 1818-44 arasında İsveç ve Norveç kralı. Devrimci Fransız yönetiminin generalleri

XIV. Karl Johan, Fredrik Westin'in bir yağlıboya çalışmasından ayrıntı, 1824; Gripsholm Şatosu, İsveç
Svenska Portrallarkivet, Stockholm

arasında yer aldıktan sonra 1810'da İsveç tahtına vâliht seçilerek önce kral naibi, sonra da kral olmuştur.

Bir avukatın oğlu olan Bernadotte 17 yaşında Fransız ordusuna girdi. 1790'a gelindiğinde devrimin ateşli yandaşları arasına girmişti. 1792'de asteğmenken, 1794'te tuğgeneralliğe yükseldi. Almanya, Felemenk ve İtalya seferleri sırasında birliklerinin yağmaya girişmesini önledi, disiplinli bir komutan olarak ün kazandı. Napoléon Bonaparte'la ilk kez 1797'de İtalya seferi sırasında karşılaştı. Aralarındaki dostça ilişki, yanlış anlamalar ve rekabet yüzünden kısa sürede bozuldu.

Ocak 1798'de, Napoléon'un yerine İtalya'daki ordunun komutanlığına getirilmesi beklenirken Viyana elçiliğine atandı. Nisan'da bu görevini tamamladıktan sonra Paris'e dönerek 17 Ağustos'ta Napoléon'un eski nişanlısı ve Joseph Bonaparte'in baldızı Désirée Clary ile evlendi.

Almanya seferine katıldıktan sonra Temmuz-Eylül 1799'da savaş bakanı olarak görev yaptı. Ama artan ünü ve radikal Jakobenlerle ilişkisi 1795-99 arasında Fransa'yı yöneten Direktuar yönetiminin beş üyesinden Emmanuel Joseph Sieyès'i tedirgin ederek görevden uzaklaştırılmasına yol açtı. Direktuar rejimini savunmamakla birlikte, Kasım 1799'da Bonaparte'in bu rejime son veren darbesini de desteklemeydi. 1800-02 arasında Danıştay üyeliği yaptıktan sonra Batı Ordusu komutanı oldu. 1802'de, Cumhuriyetçilere yakınlığıyla bilinen ve Rennes kentinde üslenerek Bonaparte'a karşı propaganda yürüten bir grup subayla işbirliği yaptığı konusunda kuşkular doğdu. Bu subaylarla birlikte davrandığına ilişkin hiçbir kanıt yoktu; ama 1799'da birinci konsül olan Napoléon'un yetkilerinin anayasayla kısıtlanmasından hoşnut olacağı da kuşkusuzdu. Ocak 1803'te Bonaparte tarafından ABD'ye elçi olarak atandı. Ama Fransa ile İngiltere arasında savaş beklentisinin yoğunlaşması üzerine yola çıkmayı erteleyerek bir yıl süreyle başka bir görev üstlenmeden Paris'te kaldı. 18 Mayıs 1804'te imparatorluğunu ilan eden Napoléon'a bağlılığını bildirdi ve aynı ay mareşallığe yükseltildi. Haziranda Hannover elektörlüğünün askeri ve sivil yöneticiliğine getirildi. Bu görevi sırasında adil bir vergi sistemi oluşturmaya çalışmakla birlikte Hannover'den ve Hansa kenti Bremen'den topladığı vergilerle büyük bir kişisel servet de biriktirdi.

1805'te Avusturya seferi sırasında 1. Kolordu komutanlığına getirildi. Karşılaştığı güçlükler yüzünden Viyana üzerine yürümesi gecikince Napoléon'un Rusya-Avusturya birleşik kuvvetlerini yenilgiye uğrattığı Austerlitz Savaşı'nda (1805) önemli bir rol oynayamadı. Napoléon tarafından Ansbach'ı işgal etmekle (1806) görevlendirildi, aynı yıl Ponte-Corvo prensliğine getirildi. Fransızların Prusya ordusunu yenilgiye uğrattığı Jena ve Auerstädt çarpışmalarına (Ekim 1806) etkin biçimde katılmadı. Gene de Polonya seferinde yetkileri artırıldı. Ocak 1807'de Rus ordusunu Mohrungen'de yenilgiye uğrattı. Temmuz 1807'de, Almanya'nın kuzeyinde işgal edilen Hansa kentlerinin valiliğine atandı. İsveç'e karşı planlanan seferden vazgeçilmesi üzerine 1809'da 9. Kolordu komutanı olarak Avusturya seferine katıldı. Fransızların Avusturyalıları yendiği Wagram Çarpışması'nda askerlerinin üçte birinden çoğunu yitirmesinin ardından gözden düşerek "sağlık nedenleriyle" Paris'e döndü. Ama Napoléon tarafından İngilizlere karşı Hollanda'nın savunmasıyla görevlendirildi. İngiltere'nin Walcheren'e yaptığı çıkarma, askerler arasında yayılan salgın hastalık yüzünden başarısızlıkla sonuçlandı.

Paris'e donan Bernadotte Fransız siyaset adamlarının güvenini kazanamadığı halde İsveç tahtının vâlihtliğine getirildi. İsveç'te 1809'da bir saray darbesi sonucunda Kral IV. Gustaf devrilmiş ve yaşlı, çocuksuz XIII. Karl tahta çıkmıştı. Önce vâliht seçilen Danimarkalı prens Kristian August (sonradan Karl August) 1810'da ansızın ölünce İsveçliler Napoléon'a başvurdular. Ama imparator kesin bir görüş bildirmekten kaçındı. Bunun üzerine İsveçli genç baron Karl Otto Mörner askeri yeteneğine, Hannover ve Hansa kentlerindeki becerikli ve insancıl yönetimine, Almanya'daki İsveçli tutuklulara gösterdiği esirgeyici tutumuna saygı duyduğu Bernadotte'la görüşerek onu vâlihtliğe önerdi. Devlet Konseyi (Riksdag) bu gerekçelerin yanı sıra Fransa'nın askeri gücünü ve Bernadotte'un verdiği mali taahhütleri de göz önünde tutarak 21 Ağustos 1810'da onu vâliht seçti. Lutherçiliği benimseyen Bernadotte İsveç'e geldi. XIII. Karl tarafından evlatlığa kabul edilerek Karl Johan adını aldı. Hemen yönetimde etkili olarak XIII. Karl'ın hastalığı sırasında resmi olarak naipliğe getirildi. İsveç'in dış politikasında bir yön değişikliğini engellemeye çalışan Napoléon, İsveç'in İngiltere'ye hemen savaş açmasını istedi. Bu isteğe uymak zorunda kalan İsveç gene de 1810-12 arasında herhangi bir çatışmaya girmekten kaçındı. Bunun üzerine Napoléon Ocak 1812'de İsveç'e bağlı Pomeranya'yı işgal etti.

Karl Johan kendi hanedanını oluşturmak amacıyla İsveçlilerin önem verdiği hedeflere yöneldi. Norveç'i Danimarka'nın elinden alabilmek için Napoléon'un düşmanlarıyla ittifak kurdu. Rusya'yla Nisan 1812'de, İngiltere'yle Mart 1813'te, Prusya'yla da Nisan 1813'te anlaşma imzaladı. Ama müttefiklerinin isteği üzerine Danimarka seferini ertelleyerek Napoléon'a karşı başlatılan büyük savaşa katılmayı kabul etti. Mayıs 1813'te kuvvetlerini Almanya'daki Stralsund'a çıkardı, kısa süre sonra da müttefiklerle oluşturulan Kuzey Ordusu'nun komutasını üstlendi. Müttefiklerin başarısına katkıda bulunmakla birlikte kuvvetlerini Danimarka seferi için hazır tutmak istediğinden savaşın gerçek yükünü Prusyalılar çekti.

Karl Johan, Napoléon'un ilk büyük yenilgisi olan Leipzig Çarpışması'ndan (Ekim 1813) sonra Danimarka seferini başlatarak kısa sürede zafere ulaştı. Danimarka kralı VI. Frederik ile Kiel Antlaşması'nı (Ocak 1814) imzalayarak Norveç'in İsveç tahtına bağlanmasını sağladı. Bundan sonra da Fransa'nın kralı ya da "koruyucusu" olma umuduna kapıldı. Ama hem Fransız halkına çok yabancılaştığı, hem de Napoléon'u yenilgiye uğratan müttefik devletler Fransa'nın başına başka bir asker geçmesini onaylamadığı için bu düşündü gerçekleştiremedi. Ateşkesin ardından Paris'e yaptığı kısa ziyaret de oldukça sönük geçti.

Bu arada yeni sorunların çıkması üzerine İskandinav'ya döndü. Mayıs 1814'te Norveç meclisi Kiel Antlaşması'nı tanımayı reddederək liberal bir anayasa benimsedi. Bunun üzerine Karl Johan hemen hemen kansız ama etkili bir sefer düzenleyerek Ağustos 1814'te Norveç'in Moss Sözleşmesi'ni imzalamasını sağladı. Bu sözleşmeyle Norveç, mayıs anayasasını korumakla birlikte, XIII. Karl'ı kral olarak kabul etti.

Avusturya ve Fransız Bourbonları Viyana Kongresi'nde (1814-15) Karl Johan'a karşı düşmanca bir tutum aldılar. Ama İsveç içinde önemli bir muhalefetle karşılaşmayan kral Rusya ve İngiltere'nin desteğiyle yeni

hanedanı korumayı başardı. 5 Şubat 1818'de XIII. Karl'ın ölmesinin ardından da İsveç ve Norveç kralı oldu. Bir zamanların cumhuriyetçi ve devrimci komutanı böylece tutucu bir hükümdara dönüştü. İsveççe konuşamaması işlerini zorlaştırırsa da deneyimi, bilgisi ve çekici kişiliğiyle büyük bir siyasal güç kazandı. Rusya ve İngiltere ile iyi ilişkilere dayanan dış politikası uzun ve yararlı bir barış dönemini başlattı. Çıkardığı uzak görüşlü yasalarla İsveç tarımının ve Norveç deniz ticaretinin hızla gelişmesini sağladı; ünlü Göta Kanalı'nın yapımını tamamladı, savaş sonrasının mali sorunlarını çözdü. Hükümdarlığı sırasında hem İsveç, hem de Norveç'te hızlı bir nüfus artışı gerçekleşti. Ama baskıcı eğilimleri ve basın özgürlüğünü kısıtlaması, ayrıca ticaret ve sanayi alanları ile İsveç Devlet Konseyi'nin yapısında reforma karşı çıkması yüzünden 1830'ların sonunda muhalefet iyice gelişti. Norveçliler de İsveç'in üstünlüğüne ve kralın yasama meclisi üzerindeki nüfuzuna karşı çıktılar.

Karl XV, İsveççe tam adı LUDWIG EUGEN (d. 3 Mayıs 1826, Stockholm - ö. 18 Eylül 1872, Malmö, İsveç), 1859-72 arasında İsveç ve Norveç kralı. 8 Temmuz 1859'da babası I. Oscar'ın ardından tahta çıktı. Her iki krallıkta da çok sevilen zeki, sanat düşkünü bir

XV. Karl, G. von Rosen'in bir yağlıboya çalışmasından ayrıntı; Kraliyet Şatosu, Stockholm
Svenska Porträttarkivet, Stockholm

hükümdardı. Ama Devlet Konseyi'yle (*Riksdag*) yürütme organının gitgide artan yetkileri karşısında sarayın etkinliği onun döneminde büyük ölçüde azaldı. İki meclisli bir yasama organının oluşturulması onun desteğiyle gerçekleştirilen en önemli yasal düzenlemelerden biriydi. Paniskandinav hareketin doğrultusunda İsveç, Norveç ve Danimarka arasında siyasal dayanışmadan yana olan Karl, 1864'teki Schleswig-Holstein bunalımı sırasında ihtiyatsız davranarak Danimarka'ya neredeyse yardım sözü vermesi hükümeti güç durumunda bıraktı. Danimarka prensi Frederik'in kızı Louisa'yla evliliğinden Louisa Josephina Eugenia adlı bir kızı oldu. Ölümünden sonra yerine erkek kardeşi II. Oscar geçti.

Karl XVI Gustaf bak. Carl XVI Gustaf

Karl I bak. Charlemagne

Karl II, lakabı DAZLAK KARL. Almanca KARL DER KAHLE, Fransızca CHARLES LE CHAUVÉ (d. 13 Haziran 823 - ö. 6 Ekim 877, Brides-les-Bains, Fransa), 843-877 arasında Batı Frank kralı, 875-877 arasında Kutsal Roma-Germen imparatoru.

İmparator I. Ludwig'le (Sofu) ikinci karısı Judith'in oğluydu. Ludwig'in 829'da Karl'a toprak bağışlaması, daha önce *Ordinatio*

imperii ile (imparatorluk yetkilerinin düzenlenmesi) güvence altına alınan (817) haklarını korumayı ya da genişletmeyi amaçlayan ilk karısından doğan çocukları I. Lothar, Ludwig (Alman) ve Pepin arasında 838'e değin sürececek bir iç savaşın başlamasına yol açtı. Pepin'in 838'de ölmesiyle kesintiye uğrayan iç savaş I. Ludwig'in 840'ta ölmesi üzerine yeniden başladı. Ludwig'in (Alman) Karl'la birleşerek Lothar'ı Verdun Antlaşması'nı (843) kabul etmeye zorlamasıyla iç savaş sona erdi. Antlaşmayla Karl, Scheldt, Meuse ve Saône ırmakları ile Massif Central'ın doğusundaki dağları ve Rhône'un aşağı kesimlerini izleyen bir hatın batısındaki bütün toprakları; Ludwig

II. Karl, kendi adıyla anılan Kitabı Mukaddes'teki bir minyatürden ayrıntı, y. 846; Ulusal Kütüphane, Paris
Bibliothèque Nationale, Paris

(Alman) Doğu Frank topraklarını (Almanya); Lothar da bu ikisinin arasında kalan orta krallığı aldı.

Çok az vasalı olduğu için Karl 864'e değin istikrarlı bir yönetim kuramadı. Bu dönemde para karşılığında geri çekilen Kuzeylilerin saldırıları, Bretonlar karşısında uğradığı yenilgi ve Ludwig'in (Alman) istilası (858) birbirini izledi. Ama Karl 864'te Pepin'in oğlunu tutsak aldıktan sonra Akitanya'nın denetimini ele geçirmeyi başardı. Ludwig'le (Alman) imzaladığı Mersen (Meerssen) Antlaşması'yla da (870) Lorraine'in batısını aldı.

Lothar'ın oğlu Kutsal Roma-Germen imparatoru II. Ludwig 875'te ölünce İtalya'ya giden Karl 25 Aralık'ta Papa VIII. Johannes'in elinden imparatorluk tacını giydi. Karl, Ludwig'in (Alman) 876'da ölmesinden sonra, topraklarını işgal etti. Ama Ludwig'in oğlu Ludwig'e (Genç) Andernach'ta yenildi. Karl ertesi yıl hem Ludwig'in (Alman) öbür oğlu Karlmann'ın saldırısıyla, hem de kendi vasallarının önde gelenlerinin ayaklanmasıyla karşı karşıya olduğu bir sırada öldü.

Karl'ın döneminde Karolenj rönesansının eski görkemi bir ölçüde yeniden canlandı. Kiliseyle yakın işbirliği yapması Karl'ın saygınlığını ve gücünü artırdı.

Karl III, lakabı ŞİŞMAN KARL. Almanca KARL DER DICKE, Fransızca CHARLES LE GROS (d. 839, Bavyera ? - ö. 13 Ocak 888, Neidingen), Karolenj hanedanından Kutsal Roma-Germen imparatoru. 887'de tahttan indirilmesi, Karolenj egemenliğinin sonu olarak kabul edilir. Fransa'ya (Batı Frank toprakları) kısa bir süre egemen olmuşsa da, genellikle Fransa kralları arasında anılmaz.

Charlemagne'in torunu Ludwig'in (Alman) en küçük oğluydu. Babasının 876'da

ölmesi üzerine Schwaben kralı oldu. Hasta kardeşi Karlmann'ın (ö. 880) çekilmesi üzerine de 879'da İtalya kralı oldu. 881'de Papa VIII. Johannes'in elinden impara-

III. Karl, bir mühür, y. 9. yy; Bavyera Ulusal Müzesi, Münih
Bayensches National Museum, Münch. Foto Marburg

torluk tacını giydi. Kardeşi Ludwig'in (Genç) ölümü üzerine (882) Saksonya'yı da elde eden Karl bütün Doğu Frankların kralı oldu. Ardından Batı Frank kralları III. Ludwig'in 882'de, Karlmann'ın (Carloman) da 884'te ölmesi üzerine, Boso'nun krallık iddiasında bulunduğu Provence dışındaki bütün Charlemagne imparatorluğu topraklarını kendi egemenliği altında yeniden birleştirdi. Sağlığının bozuk olması nedeniyle yönetimle hemen hiç ilgilenmedi. Müslümanlarla yayılmacı Spoletto duklerinin akınlarına karşı papaya yardım edemedi. Felemenk ve Paris'te Vikingler karşısında orduların başında bulunmasına karşın her iki durumda da istilacıları ancak haraç ödeyerek savabildi. Karl'ın yeteneksizliği ve hırslı yeğeni Arnulf'un kışkırtmaları, Doğu Frank topraklarında bir ayaklanmaya yol açtı. Arnulf Frankfurt'ta yönetimi ele geçirdi (Kasım 887).

Karl IV, lakabı LÜKSEMBURGLU KARL, asıl adı WENZEL, Almanca KARL VON LUXEMBURG, Çekçe KAREL LUCEMBURSKÝ ya da VÁCLAV (d. 14 Mayıs 1316, Prag - ö. 29 Kasım 1378, Prag), 1346'dan sonra Bohemya ve Alman kralı, 1355'ten sonra Kutsal Roma-Germen imparatoru. Başarıyla uyguladığı diplomatik

IV. Karl, Petr Perlet'in yaptığı bir büst; St. Vitus Katedrali, Prag
Foto Marburg

ve barışçı yöntemlerle hanedanının gücünü artırmış, Prag'ı Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nun siyasal, ekonomik ve kültürel merkezi durumuna getirmiştir.

Bohemya kralı Lüksemburglu Jan'ın oğluydu. 1323'te Fransız sarayına gönderildi, orada Fransa kralı VI. Philippe'in kız kardeşi Blanche'la evlendirildi. Paris'te bulunduğu süre içinde, aralarında sonradan papa olan VI. Clemens'in de bulunduğu çok

sayıda öğretmenden ders aldı. 1330'da babası tarafından Lüksemburg'a çağrıldı. Ertesi yıl Jan'ın İtalya'nın kuzeyinde fethettiği toprakların yönetimini üstlendi. İki yıl sonra babası tarafından Moravya markiliğine ve Bohemya askeri valiliğine atandı. Bu görevi sırasında, sarayın yeni bir ordu oluşturabilmek için rehin edilmiş olan şatolarını, kentlerini ve malikanelerini geri almak, ayrıca babasının yokluğunda güçlerini artırmış olan soyluların nüfuzunu kırmak için yoğun bir mücadele yürüttü. Ama yönetimdeki başarılarının babasında uyardığı kuşkuyla nedeniyle 1335'te görevinden alındı. Babasıyla arasındaki anlaşmazlığın giderilmesinden sonra Bohemya dışında görevlere atanan Karl, yetenekleriyle Jan için vazgeçilmez bir yönetici ve diplomat oldu. 1341'de piskoposlar, soylular, eşraf ve kraliyet kentlerinin temsilcileriyle Breslau (bugün Wrocław) kentinin elçilerinden oluşan bir mecliste artık gözleri görmeyen babası tarafından tahtın vârisi ilan edildi. 1343'te ise gene babasının isteğiyle ülke yönetimini üstlendi. Papa VI. Clemens'in Prag Piskoposluğu'nu başpiskoposluk yaparak Bohemya topraklarına dinsel özerklik tanımasını sağladı (1344). Aynı yıl Bohemya'nın başkenti Prag'daki Hradčany Tepesinde St. Vitus Katedrali'nin yapımını başlattı. Öte yandan papanın 1324'te aforoz ettiği Kral IV. Ludwig'in yerine Alman krallığına seçilmesi için başlatılan görüşmeler uzun yıllar sonuç vermedi. Karl Alman tahtına ancak 1346'da, yedi elektörden beşinin oyunu alıp papanın kendisinden istediği bütün bağlılık yeminlerini ettikten sonra çıkabildi. Ludwig ise Karl'ı kral olarak tanımayı reddetti ve taht üzerinde hak iddia etmeyi sürdürdü.

İki Alman kralının varlığı başlangıçta herhangi bir sorun yaratmadı. Jan'ın İngilizlerle giriştiği Crécy Çarpışması'nda (1346) ölmesinin ardından Bohemya tahtına çıkan Karl, IV. Ludwig'e karşı savaş hazırlıklarına başladı. Ama Ludwig ertesi yıl öldü; Ludwig'in yandaşlarının kendisine rakip olarak seçtikleri yeni Alman kralları ise Karl barışçı yollardan yanına çekmeyi başardı. Öte yandan Almanya'nın güneyindeki kentlere ayrıcalıklar tanıyarak onların desteğini kazandı, ülkenin kuzeyinde de dostlar edindi. Bu çabaları sonucunda kısa süre içinde hemen herkesin kendisini tek Alman kralı olarak tanımasını sağladı. Ama hükümdarlığı boyunca gücünün temelini oluşturan Lüksemburg hanedanına ait Bohemya topraklarıyla daha çok ilgilendi.

1347'de Prag'da yeni başpiskoposun elinden Bohemya krallık tacını giyen Karl, birkaç ay sonra taç giyme törenine ilişkin yeni bir yasa ile veraset kurallarını saptayan bir belge yayımladı. Bohemya'da tahtın en büyük erkek çocuk yoluyla babadan oğula geçmesini zorunlu kılan bu belge, erkek soyun tükenmesi durumunda verasetin kadınlara geçmesini öngörüyordu. Öte yandan Karl'ın 1364'te Avusturya'da Habsburglar, Macaristan'da da Árpádlarla imzaladığı veraset antlaşmaları, sonradan Avusturya-Macaristan'da monarşi düzeninin temellerini oluşturdu.

Karl 1348'de Paris ve Bologna üniversiteleriyle aynı haklara ve özgürlüklere sahip ilk Orta Avrupa üniversitesini kurdu. Aynı tarihte bir başka tasarısını gerçekleştirerek Prag yakınlarındaki Karlštejn Şatosu'nun temellerini attı. İmparatorluk ailesinin mücevherleriyle Bohemya tahtının simge ve nişanları sonradan bu şatoya taşındı. 1354'te Lüksemburg hanedanının egemenliğinin ve Bohemya'ya miras yoluyla geçmiş topraklar üzerindeki haklarının tanınmasını sağlamak üzere İtalya'ya bir sefer düzenle-

di. 1355'in başlarında Milano'da Lombardiya Demir Tacı'nı, paskalyada ise Roma'da Kutsal Roma-Germen imparatorluğu tacını giydi.

Prag'a dönüşünde Altın Ferman adıyla bilinen belgeyi yayımladı. Bir tür anayasa niteliği taşıyan bu belge, Alman kralının, özel ayrıcalıklar tanınan ve *domini terrae* (yeryüzü hükümdarları) olarak adlandırılan yedi elektörce seçilmesini, ama onların tümünün üzerinde yer almasını öngörüyordu. Karl'ın son isteği, yerine büyük oğlu Wenzel'in geçmesiydi. Uzun süren görüşmelerin sonunda Wenzel Alman krallığına seçildi. 1378'de ölen Karl St. Vitus Katedrali'ne gömüldü.

Ortaçağın en büyük ilahiyatçı ve bilim adamlarından Ockhamlı William'in *rex clericorum* (rahiplerin kralı) olarak adlandırıldığı IV. Karl, hükümdarlığı boyunca yeni kiliselerin açılmasına ve hayır kurumlarının kurulmasına büyük destek sağladı. Başta Prag olmak üzere ülkesinin çeşitli yerlerinde yaşayan sanatçıları ve bilim adamlarını korudu. İlk hümanistlerin düşüncelerine duyduğu ilginin, yönetim anlayışı ve yazılı Alman dilinin gelişimi üzerinde önemli etkisi oldu.

Karl V, Türkçe şARLKEN olarak da bilinir, Fransızca CHARLES QUINT (d. 24 Şubat 1500, Gent - ö. 21 Eylül 1558, San Jeronimo de Yuste, İspanya), Kutsal Roma-Germen imparatoru (1519-56), I. Carlos adıyla İspanya kralı (1516-56) ve I. Karl adıyla Avusturya arşidükü (1519-21). Avrupa'da İspanya ve

V. Karl, Tiziano'nun bir yağlıboya çalışmasından ayrıntı, 1548; Bavyera Devlet Resim Koleksiyonu, Münih
Bayerische Staatsgemaldegammlungen, Münch

Felemenk'ten Avusturya ve Napoli Krallığı'na kadar uzanan ve Amerika kıtasında deniz aşırı topraklara sahip büyük bir imparatorluğu yönetmiştir.

Gençliği. Kastilya kralı I. Felipe (Yakışıklı) ile Juana'nın (Deli) oğluydu. Baba tarafından Kutsal Roma-Germen imparatoru I. Maximilian ile Burgonyalı Marie'nin, ana tarafından da Aragon kralı II. Fernando (Katolik) ile Kastilya kraliçesi I. Isabel'in (Katolik) torunuydu. 1506'da babasının ölmesinden sonra, Felemenk kral naibi olan halası Avusturyalı Margaret tarafından yetiştirildi. Din eğitimi, halk kitleleri arasında okuryazarlığı yaygınlaştırmayı amaçlayan din ve eğitim reformu hareketi *devotio moderna*'nın (yeni ibadet) üyelerinden ilahiyatçı Utrecht'li Adrian'dan (sonradan Papa VI. Hadrianus) aldı

On beş yaşındayken Felemenk'in yönetimini üstlendi. Büyükbabası II. Fernando'nun 1516'da ölmesinin ardından, annesi Juana'yla birlikte İspanya hükümdarı ilan edildi. Ama akıl hastası olan annesi hiçbir zaman ülke yönetimini doğrudan üstlenmedi. Eylül 1517'de geleneklerine yabancı olduğu, dilini güçlükle konuşabildiği İspanya'ya ayak basan Karl, Burgonyalı danışmanlarının etkisiyle İspanyollar arasında hoşnutsuzluk yaratan bir yönetim kurdu. 1519'da dedesi Kutsal Roma-Germen imparatoru I. Maximilian'in ölümüyle boşalan Alman krallığına seçilince ülke yönetimini naipliğe getirdiği Adrian'a bırakıp Almanya'ya döndü. Adrian Karl'ın İspanya'dan ayrılmasından hemen sonra bir ayaklanma başlatan Kastilya kentlerini (*comunero*) denetim altına alamadı. Bu arada Karl'ın Almanya'daki destekçileri, adaylarının Alman asıllı olmasının sağladığı ustunluktan sonuna kadar yararlandılar; büyük bolumunu güçlü banker ailesi Fugger'lerden sağladıkları paralarla Alman elektörlerinin oltasını satın alarak, güçlü rakibi Fransa kralı I. François karşısında Karl'ın imparator seçilmesini sağladılar.

Alman kralı ve Kutsal Roma-Germen imparatoru. Ekim 1520'de Aachen'da Alman krallık tacını giyen Karl, aynı tanhte "seçilmiş imparator" unvanını da aldı. 1521 ilkbaharında Martin Luther'e görüşlerini savunma olanağı vermek için toplanan Worms Meclisi'nde (*Diet*), Katolik görüşlerin ağırlık taşıdığı kendi itikatnamesini okudu. Aynı yıl ilan ettiği Worms Fermanı'yla Luther'in öğretisini reddederek Protestanlığa karşı savaş açtı.

Batı ve Doğu Avrupa'da egemenlik mücadelesi. Dük Massimiliano Sforza'yı 1515'te Marignano'da bozguna uğratan Fransa kralı I. François, zaferden sonra imzalanan Noyon Antlaşması'yla Sforza'yı Milano Düklüğü üzerindeki iddialarından vazgeçmeye zorlamıştı. Bunun üzerine Papa X. Leo'dan ve Karl'dan yardım isteyen Sforza 1521'de Karl'la bir ittifak antlaşması imzaladı. Karl, antlaşmanın imzalanmasından hemen sonra Fransa'yla savaşın başlamasına karşın yandaşlarıyla *comunero*'lar arasındaki mücadeleden bütün şiddetiyle sürdüğü İspanya'ya dönmeye karar verdi. İspanya'ya ayak bastıktan sonra, mücadelede üstünlüğü yitirmiş durumda olan *comunero*'lar için af ilan ettiyse de, uygulamada tam tersine davranarak ayaklanmayı kanlı bir biçimde bastırdı ve 270 ayaklanmacının ölüm fermanını imzaladı. İspanya'da geçirdiği ikinci dönem olan 1522-29 arasında hem soylulara hem de halka krallık otoritesini bütünüyle kabul ettiren Karl, devlet görevlerini yürüten Burgonyalıların yerine Kastilyalı soyluları geçirmeye yeni ayaklanmaların başlamasını önlemeye çalıştı. İspanya'daki topraklarından elde ettiği maddi kaynaklar ve savaşlarda kahramanca çarpışan İspanyol birlikleri, bu tarihten sonra izleyeceği yayımlacı politikanın başanya ulaşmasında belirleyici rol oynadı.

1522'de VI. Hadrianus adıyla papa seçilen Adrian'ın I. François'yla Karl'ı uzlaştırma çabaları sonuçsuz kaldı. 1525'te Pavia'da imparatorluk orduları karşısında bozguna uğrayan I. François, Karl'a tutsak düştü. İtalya'nın İspanyol egemenliği altına girmesiyle sonuçlanan bu zaferin ardından, Madrid Kalesi'nde hapsedilen François, Karl'ın dayattığı koşullarda bir barış antlaşması imzalamayı kabul etti. Antlaşmada François'nun, imparatorun en büyük kız kardeşi olan dul Portekiz kraliçesi Eleanor ile

evlenmesi ve oğullarını rehine olarak İspanyollara teslim etmesi gibi koşullar da bulunuyordu. Ama François özgürlüğüne kavuşur kavuşmaz, Ocak 1526'da imzaladığı Madrid Antlaşması'nın koşullarını tanımadığını ilan etti.

I. Süleyman'ın (Kanuni) 1526'da Osmanlı tahtına çıkmasıyla Osmanlıların Avrupa üzerindeki baskısı bir kez daha yoğunluk kazandı. I. Süleyman yalnızca Macaristan'ı değil, Karl'ın 1522'de kardeşi Ferdinand'la yaptığı antlaşmayla kendi yönetimi altına aldığı, Habsburg hanedanına bağlı toprakları da tehdit ediyordu. Macaristan ve Bohemya kralı II. Lajos'un Ağustos 1526'daki Mohaç Savaşı'nda Osmanlılar karşısında yenilgiye uğrayıp ölmesinin ardından, Ferdinand, 1491'de dedesiyle Lajos'un babası II Vladislav (Ulászlo) arasında imzalanan veraset antlaşmasına dayanarak Macaristan-Bohemya tahtına çıktı. Karl'ın İspanya tahtına geçmesinden beri Habsburgların denizlerdeki başlıca rakibi durumunda olan Osmanlılar, Mohaç Savaşı'nı izleyen dönemde karada da Habsburglar karşısında en önemli tehdit durumuna geldiler. Karl, Hristiyan dünyanın imparatoru sıfatıyla en önemli görevinin bu tehlikeyi savuşturmak olduğunu görmekle birlikte, Batı Avrupa'da karşı karşıya olduğu sorunların ağırlığı nedeniyle herhangi bir girişimde bulunmadı. Öte yandan 1526'da Portekiz kralı I. Manuel'in kızı Isabel'le evlendi.

İspanyol birliklerinden ve paralı Alman askerlerinden oluşan imparatorluk orduları 1527 başında, Cognac Birliği'nin kurulmasından beri Karl'a düşman olan papaya karşı saldırıya geçtiler. Ücretleri zamanında ödenmeyen isyancı birlikler, savunmasız Roma kentine girerek Mayıs 1527'de kenti acımasızca yağmaladılar. İsyancı birliklere teslim olan papa, her tür uzlaşmaya hazır olduğunu ilan etti. Yağma olayının ardından Fransa'yla Karl arasında başlayan savaş, Karl'ın halası Avusturyalı Margaret'le François'nın annesi Louise de Savoie'nin çabalarıyla Ağustos 1529'da imzalanan Cambrai Antlaşması'yla (Kadınlar Barışı) sona erdi. Savaş öncesi koşulların olduğu gibi korunmasını öngören bu antlaşmayla Karl Burgonya, François ise Milano ve Napoli üzerindeki iddialarından vazgeçti. Bu arada Karl'la barış imzalamış olan papa, Bologna'da onunla buluşarak Şubat 1530'da Karl'a imparatorluk tacını giydirdi. Karl böylece papanın elinden taç giyen son Kutsal Roma-Germen imparatoru oldu.

Protestanlara karşı mücadele. Katolik Kilisesi'nde öngördüğü reformları gerçekleştirmek üzere 1530'da bir genel konsil toplama girişiminde bulunan Karl, Protestanlarla da geçici bir anlaşmaya varmaya çalıştı. Ama Katolikler, Haziran 1530'da Augsburg Meclisi'nde V. Karl'a sunulan Augsburg İttikamesi'ne Karl'ın da görüşlerine uygun bularak onayladığı *Confutation* (Reddiye) ile yanıt verdiler. Meclisin yayınladığı nihai kararda, 1521 Worms Fermanı'nın hükümleri biraz genişletilerek onaylandı. Katoliklerin bu uzlaşmaz tutumu Protestan prensler arasındaki birlikçi eğilimleri güçlendirdi ve ertesi yıl Schmalkalden Birliği'nin kurulmasıyla sonuçlandı. Ama Osmanlıların yeniden başlattığı saldırılarla karşı karşıya olan Karl, kendisine silahlı destek sağlamaları karşılığında Protestanlara bazı ödüller verme yolunu seçti. Komutasındaki büyük ordu 1532'de Viyana önlerinde I. Süleyman'ın ordularıyla karşı karşıya geldiyse de saldırı emri vermeyen Karl, kardeşi Ferdi-

nand'ı yerine vekil bırakıp 1533'te İspanya'ya döndü.

Karl İspanya'ya varduktan sonra, dedesi Aragon kralı II. Fernando'nun Kuzey Afrika'yı fetih tasarsını gerçekleştirmek üzere harekete geçti. Böylece, karada sarsamadığı Osmanlı gücünü denizde karmayı amaçlıyordu. Ama 1535'te Halkü'l-Vadi'yi ve Tunus'u alması I. Süleyman'ın konumunda en küçük bir sarsıntıya bile yol açmadı. Barbaros Hayreddin Paşa komutasındaki Osmanlı donanmasını püskürtme girişiminden de önemli bir sonuç elde edilemedi.

Karl savaşın ardından Afrika üzerinden Napoli'ye geçti ve 1536'da Roma'ya girdi. Burada Papa III. Paulus ve Kardinaller Kutsal Kurulu önünde yaptığı ünlü konuşmada, o sırada Savoie'yi işgal edip Tonno'yu almış olan Fransa kralını düelloya davet etti. François'nın bu öneriyi reddetmesi üzerine Provence'ı işgal etti, ama hareket kısa sürede başarısızlıkla sonuçlandı. Sonunda papanın araya girmesiyle Mayıs 1538'de barış sağlandı.

Karl barışın sonra doğum yeri Gent'te patlak veren ayaklanmayı bastırmak üzere Felemenk'e hareket etti. Naip sıfatıyla ülkeyi yönetmekte olan kız kardeşi Macaristanlı Maria, aynacılarını korumak için yoğun bir mücadele yürüten Gentlilerle arasındaki çatışmayı çözememişti. Şubat 1540'ta Gent'e ulaşan Karl, kentlin bütün ayrıcalıklarına son vererek önde gelen 13 ayaklanmacıyı idam ettirdikten sonra müstahkem bir kale inşa edilmesini buyurdu. 1522'de *comunero*'lara karşı aldığı aşırı sert önlemleri anımsatan bu uygulamalarıyla bölgeyi kısa sürede denetimine soktu. Öte yandan Alman Protestanlarına karşı uzlaşmacı bir tutum takındı. 1541'de toplanan Regensburg Meclisi'nde bu kesimlere, sonradan papanın ve Luther'in de reddedeceği önemli ayrıcalıklar tanıdı. Bu arada Ferdinand'ın Ağustos 1541'de Macar başkentini alan Osmanlılara karşı karadan bir sefer düzenleme önerisini reddetti. Akdeniz'de yeni bir sefere çıkmaya karar verdi. Bu girişimi, Cezayir'e düzenlediği saldırının başarısızlığı uğramasıyla sonuçsuz kaldı.

Mali sorunlar. Karl'ın Milano'yu *fief* olarak oğlu Felipe'ye bırakması, kenti dolaylı yoldan yeniden denetimi altına almayı uman François'nın büyük tepkisine yol açtı. François Ağustos 1542'de Karl'a savaş ilan etti. Çarpışmalar ertesi yıl, papanın Trento Konsili'ni toplantıya çağırdığı sırada başladı. Ama imparatorluğun mali durumunun istikrarsızlığı, bir kez daha Karl'ın tasarılarını gerçekleştirmesini engelleyen ciddi bir sorun olarak kendini gösterdi.

Karl'ın tahta çıktığı tarihten beri, başta Peru ve Meksika olmak üzere Amerika'daki İspanyol sömürgelerinin sınırları sürekli genişlemekle birlikte, imparatorluğun mali durumuna egemen olan belirsizlik sürüyordu. Antiller'den gelen altın, o dönemde henüz önemli bir düzeye ulaşmamıştı. On yedi İspanyol gemisinin taşıdığı 3 milyon duka altınıyla, buna yakın miktarda değerli madenden oluşan büyük servet, Karl'ın eline ancak 1550'de geçti. Öte yandan Potosí gümüş madenlerinin düzenli işletilmesine gene 1550'lerde başlandığından, Karl bu madenlerin gelirinden de ancak hükümdarlığının son yıllarında yararlanabildi. 1516'da 20 bin *livre* olan kısa vadeli borçlar, 1556'da 7 milyon *livre*'ye, hazine borçları ise 6.761.272 duka altınına yükseldi.

Mali kaynak yetersizliği 1543-44 seferinin başarısızlıkla sonuçlanmasında önemli rol oynadı. François'nın ve Karl'ın orduları Kasım 1543'te ve Ağustos 1544'te karşı karşıya geldi. Ama taraflardan hiçbirisi savaşı

başlatmayı göze alamadığından çarpışma olmadı. Eylül 1544'te imzalanan Crepy Barışı'yla iki ülke arasındaki güç dengesi çok değişmeden korundu.

Trento Konsili Aralık 1545'e değin toplanmadı. Ama Papa III. Paulus, konsilin toplanmasından önce Karl'a heretiklere karşı mücadelede kullanmak üzere asker ve para yardımı yapmıştı. Protestan prenslerin 1546'da toplanan Regensburg Meclisi'nde bulunmamları gerginliği daha da artırdı. Savaş hazırlıklarına başlayan Karl, Nisan 1547'de Mühlberg'de Protestanları yenilgiye uğrattı. Ertesi yılın büyük bölümünü hasta olarak Augsburg'da geçirdi. Bu sırada Felemenk'i İmparatorluk Meclisi'nin yargı yetkisi dışına çıkarmayı başardı. Oğlu Felipe için "siyasal vasiyet"ini hazırladı ve İspanyol yönetiminde düzenlemelere gitti. Aynı dönemde toplanan Augsburg Meclisi, Protestanların görüşlerine karşı uzlaşmacı yaklaşımlar içeren, ama genel olarak Katolik görüş açısını yansıtan Augsburg İnterimi'ni yayımladı (Haziran 1548). Bu belgeyle halka ve Protestan önderlere önemli ayrıcalıklar tanıyan Karl'ın asıl amacı Protestanları Katolik Kilisesi'ne döndürmektir.

Almanya'da gerileme. Aynı dönemde Kuzey Almanya ayaklanmanın esigine gelmişti. Yeni Fransa kralı II. Henri, Valois ve Burgonya hanedanları arasındaki eski çekişmeyi alevlendirmek için fırsat kollarken, Alman prensleri arasında Mühlberg yenilgisinin öcünü alma zamanının geldiği inancı güçleniyordu. 1551'de II. Henri ile Brandenburg markisi II. Albrecht Alcibiades ve Saksonya elektörü Moritz arasında gizli bir antlaşma imzalandı. Bunu Moritz'in Ocak 1552'de Metz, Toul ve Verdun kentlerini Fransa'ya bırakma kararı izledi. Bu kararn ardından ayaklanarak Almanya'nın güneyi ile Avusturya'nın bir bölümünü istila eden Moritz'in elinden güçlkle kurtulabilen Karl, kısa sürede güçlerini toparlamayı başardı. Ama siyasal güç dengesindeki değişme nedeniyle, kardeşi Ferdinand'la ayaklanmacılar arasında imzalanan ve Protestanlığa Katoliklikle eşit haklar tanınmasını öngören antlaşmayı onaylamak zorunda kaldı. Aynı yılın sonbaharında Metz'i geri alma girişimi tam bir başarısızlıkla sonuçlandı. Burgonya'nın Valois hanedanına geçmesiyle, Karl Batı Avrupa'yı egemenliği altına alabilmek için yıllardır sürdürdüğü mücadeleyi yitirmiş oldu.

Son yılları. Yenilgiye karşın bölgedeki eski konumunu bir ölçüde koruyabilmek için yeni girişimlerde bulunan Karl, bu amaçla ilk karısını yitirmiş olan oğlu Felipe'yi İngiltere kraliçesi I. Mary'yle evlendirdi (Temmuz 1554). Ama İngiliz Parlamento-su'nun Felipe'yi tahta çıkarmayı reddetmesi, ayrıca Felipe'nin bu evlilikten çocuğunun olmaması, Karl'ın ardında bütün Avrupa'yı kapsayan büyük bir imparatorluk bırakma umutlarını boşa çıkardı. Fransa'ya düzenlediği son seferin de başarısızlığa uğramasından sonra tahttan çekilmek üzere hazırlıklara başladı. 1555'te Felemenk, 1556'da da İspanya üzerindeki haklarını oğlu Felipe'ye, imparator unvanını ise kardeşi Ferdinand'a bırakarak ömrünün son yıllarını geçireceği Yuste Manastırı'na çekildi (Şubat 1557). Burada, Portekiz kralı Sebastião'nun büyük annesi ve naibi olan kız kardeşi Catherine'in yardımıyla, Sebastião'nun ölümünden sonra Portekiz tahtının Habsburg hanedanına geçmesini sağlamak üzere çeşitli adımlar attı. Fransa'ya karşı savaşı sürdürmek için gerekli mali kaynakları sağlayabilmesi için oğlu Felipe'ye yardım etti ve Felipe'nin yokluğunda naip sıfatıyla Felemenk'i yöneten kızı Juana'nın İspanyol heretiklerine

karşı yürüttüğü mücadelede ona destek oldu.

Karl VI (d. 1 Ekim 1685, Viyana - ö. 20 Ekim 1740, Viyana), 1711'den sonra Kutsal Roma-Germen imparatoru, III. Karl adıyla Avusturya arşidükü, III. Karoly adıyla Macaristan kralı, İspanya tahtında III. Carlos adıyla hak iddia ederek V. Karl'ın (Şarlken) 16. yüzyıldaki büyük imparatorluğunu yeniden kurmaya çalışmış, ama başarılı olamamıştır. Erkek vârisi olmadığı için ölümünden sonra kızı Maria Theresia'nın tahta çıkmasını öngören Veraset Yasası'nı (Pragmatische Sanktion) hazırlamıştır.

İmparator I. Leopold'un ikinci oğluydu. 1700'de II. Carlos'un ölümüyle boşalan İspanyol tahtında hak iddia etti. İspanya

VI. Karl, Johann Gottfried Auerbach'ın bir yağlıboya çalışmasından ayrıntı
Bild-Archiv Österreichische Nationalbibliothek, Viyana

Veraset Savaşı'nın (1701-14) patlak vermesinden sonra Almanya'nın büyük bölümü ile İngiltere, Felemenk Cumhuriyeti ve Portekiz tarafından kral olarak tanındı. 1704-11 arasında İspanya'da hükümdarlığını zorla kabul ettirmeye çalıştıysa da bunu ancak Katalonya'da başarabildi. 1711'de ağabeyi İmparator I. Joseph'in ölümü üzerine Avusturya topraklarının tamamını miras olarak devraldı. Bu durumda V. Karl'ın imparatorluğunun yeniden kurulmasına izin vermek istemeyen müttefikleri onunla ittifakı bozarak Utrecht Antlaşması'yla (1713) Bourbon hanedanından V. Felipe'yi İspanya kralı olarak tanıdılar. 1711'de Kutsal Roma-Germen imparatoru seçilen Karl İspanya'yı terk etmek zorunda kaldı. Ama Fransa'ya karşı savaşı sürdürdü ve 1714'te imzaladığı Rastatt Antlaşması'yla İtalya'da bazı topraklar elde etti. Bununla birlikte, İspanyol danışmanlarının etkisi yıllarca sürdü. Batıda barışın sağlanmasından sonra Osmanlılara karşı başarılı bir savaş yürüterek (1716-18) Macaristan ve Sırbistan'da önemli kazançlar elde etti. Karl'ın kurduğu Ostende Kumpanyası'nın (1722-31) büyük kârlar elde etmesi imparatorluğu daha da güçlendirdi, ama İngiliz ve Felemenk baskısı sonucunda şirketin çalışmalarını durdurmak zorunda kaldı. Bu arada Trieste limanını genişletti. Hükümdarlığının sonlarına doğru Avusturya'nın talihi tersine döndü. Karl, Polonya Veraset Savaşı'nda (1733-38) yenildi; Osmanlılarla girdiği yeni bir çatışma (1736-39) sonucunda, 1718'de kazandığı güneydoğudaki toprakların çoğunu yitirdi.

Ama Karl'ın bu sırada ilgilendiği başlıca konu Veraset Yasası'nın tanınmasıydı. Yıllarca önce, 19 Nisan 1713'te çıkardığı bu yasaya göre, miras bırakacağı topraklar bölünmeksizin en büyük oğluna, oğlu yoksa en büyük kızına, kızı vâris bırakmadan ölürse I. Joseph'in kızlarına ve onların vârislerine kalacaktı. Karl'ın 1716'da dünyaya gelen oğlu aynı yıl öldü. Bundan sonra

doğan iki çocuğu da kızdır: Maria Theresia 1717'de, Maria Anna 1718'de doğdu. Bu durumda Karl 1720'de Veraset Yasası'nı yürürlüğe koydu ve Habsburg yönetimine bağlı topraklardaki meclislere onaylattı. Böylece Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nun elindeki topraklar (Avusturya ve Bohemya) ile imparatorluğun dışında kalan topraklar (Macaristan Krallığı) arasında bir bağ oluşturdu.

Daha sonra yasanın Avrupa'daki bütün büyük devletlerce tanınmasını sağlamaya çalıştı. I. Joseph'in kızları ile onların Saksonya ve Bavyera elektörleri olan kocaları, İmparatorluk Meclisi (Diet), Rusya, İspanya, Büyük Britanya, Fransa, Prusya, Felemenk, Danimarka ve Sardinya Veraset Yasası'nı tanıdılar. Ekim 1740'ta VI. Karl'ın ölmesi üzerine Bavyera kralı Karl Albrecht ve Prusya kralı II. Friedrich (Büyük) Veraset Yasası'na hemen karşı çıktılar. Bu yüzden patlak veren Avusturya Veraset Savaşı (1740-48) sonucunda Habsburglar Silezya'nın büyük bölümünü, Milano Düklüğü'nün bir bölümü ile Parma ve Piacenza dükliklerinin tamamını yitirdiler (Aix-la-Chapelle Antlaşması, 1748). Ama Maria Theresia Habsburg topraklarının geri kalan bölümünde babasının tek vârisi olarak kendisini kabul ettirdi. Kocası Toscana grandükü Francesco Stephano ise I. Franz adıyla Kutsal Roma-Germen imparatoru oldu.

Karl VII, KARL ALBRECHT olarak da bilinir (d. 6 Ağustos 1697 - ö. 20 Ocak 1745, Münih). Habsburg hanedanından Maria Theresia'nın kocası Toscana grandükü Francesco Stephano'ya (sonradan I. Franz)

VII. Karl, Georg de Marres'in yaptığı bir taş baskı
Staatliche Graphische Sammlung, Münch

karşı Kutsal Roma-Germen imparatoru (1742-45) seçilen Bavyera elektörü (1726-45).

1726'da Bavyera tahtına çıkan Karl Albrecht, İmparator VI. Karl'ın Habsburg hanedanı topraklarının vârisliğine kızı Maria Theresia'yı getirdiği Veraset Yasası'nı (Pragmatische Sanktion) tanıyarak Avusturya tahtı üzerindeki tüm taleplerinden vazgeçti. Gene de karısının imparatoru I. Joseph'in kızı olmasına dayanarak Bavyeralı Wittelsbach hanedanının vârisliği iddiasını sürdürdü.

1740'ta VI. Karl'ın ölmesi üzerine hemen Maria Theresia'ya karşı oluşturulan ittifaka katıldı. Prusya ile Fransa'nın desteğiyle Şubat 1742'de İmparator VII. Karl adıyla taç giydi, ama bu sırada Avusturya birlikleri Bavyera'yı istila etti. Avusturya karşıtı ittifakın elinde yalnızca bir kukla olan Karl Albrecht 1744'te Prusya ve Fransa sayesinde Bavyera topraklarını yeniden ele geçirdiyse de bundan birkaç ay sonra öldü.

Karl (ARŞİDÜK) (d. 5 Eylül 1771, Floransa - ö. 30 Nisan 1847, Viyana), Avusturyalı

arşidük (Erzherzog), askeri reformcu ve kuramcı Napoléon döneminde Fransa'ya karşı zafer kazanabilen az sayıda müttefik komutanından biridir. 1800'lerin ilk yıllarında modernleştirdiği Avusturya ordusu Napoléon'un yenilgiye uğratılmasında (1813-15) önemli rol oynamıştır.

Kutsal Roma-Germen imparatoru II. Leopold'un (hd 1790-92) üçüncü oğluydu. Gençlik yıllarını İtalya'da geçirdi. Devrimci Fransız yönetimine karşı 1792'de başlayan savaşa katıldı. 1793'te Aldenhoven ve Neerwinden'de Fransız ordularını yenilgiye uğrattı. Aynı yıl Avusturya Felemenk'nin genel valiliğine atandı. 1796'da Avusturya Ren Ordusu'nun başkomutanlığına ve Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu ordusunda da mareşalliğe getirildi. 1796'da çıktığı

Arşidük Karl, kumduğu bilinmeyen bir sanatçının portre çalışması
Bild-Archiv Österreichische Nationalbibliothek, Viyana

seferde Jean-Baptiste Jourdan ve Jean-Victor-Marie Moreau adlı Fransız komutanları yenerek Ren Irmağının öbür yakasına çekilmek zorunda bıraktı ve Avrupa'nın en iyi komutanlarından biri olduğunu kanıtladı. Fransa'ya karşı gene Ren cephesine komuta ettiği II. Koalisyon Savaşları'nda da (1798-1802) Jourdan ve André Masséna'yı yenilgiye uğrattı. Ama Avusturya'nın Hohenlinden'deki yenilgisinden (1800) sonra Moreau'nun Viyana'ya doğru ilerlemesine engel olamadı. 1805 Savaşı'nda İtalya'daki Avusturya ordusuna komuta eden Karl, Masséna'ya karşı Caldiero'da bir zafer daha kazandıysa da Avusturya ordusunun Almanya'da uğradığı yenilgiler Napoléon'un savaşı kazanmasını sağladı.

Lunéville Antlaşması'ndan (1801) sonra Avusturya Savak Kurulu (Hofkriegsrat) başkanlığına ve başkomutanlığa getirilen Karl Avusturya'nın eski askerlik sistemini değiştirmeye yönelik kapsamlı bir reform programını yürürlüğe koydu. Program halkın silahlandırılması ilkesinin benimsenmesini, Fransız askeri örgütlenme biçimi ile taktiklerinden yararlanılmasını ve askeri akademilerin kurulmasını öngörüyordu. Yapı değişikliğini tamamlamamış olmasına karşın oldukça güçlenen Avusturya ordusu Karl'ın komutası altında Napoléon'u Aspern-Essling'de bozguna uğrattı. Ama Wagram Çarpışması'nda (1809) Avusturya yenildi.

Aynı yıl görevinden ayrılan Karl bundan sonra Napoléon'un ordularına karşı savaşmadı. Askeri konulardaki yapıtları arasında özellikle üç ciltlik *Grundsätze der Strategie erläutert durch die Darstellung des Feldzuges von 1796 in Deutschland*'in (1814; 1796 Almanya Seferi Işığında Strateji İlkeleri) çağdaşları üzerinde büyük etkisi oldu. Savaş

alanlarındaki saldırgan ve cesur uygulamalarının tersine stratejik konumların ve tedbirliğin önemini vurgulayan yapıtları, kendi döneminde bile yeni bir sav getirmekten çok uzaktı.

Karl Albrecht bak. Karl VII

Karl August (d. 3 Eylül 1757, Weimar, Eisenach - ö. 14 Haziran 1828, Graditz Şatosu, Torgau yakınları, Weimar), Saksonya-Weimar-Eisenach grandükü (*Grossherzog*). 18. yüzyılın sonları ile 19. yüzyıl başlarında sarayını ve Jena Üniversitesi'ni Almanya'nın başlıca düşün merkezleri durumuna getirmiştir. 1774'te tanışarak omur boyu dost kaldığı Goethe'nin yanı sıra

Karl August, Heinrich Josef Mansfeld'in bir oymabaskısından ayrıntı, 19. yüzyıl başları. Bild Archiv, Österreichische Nationalbibliothek, Viyana

Herder, Schelling, Hegel ve Schiller gibi büyük düşünür ve şairleri de koruması altına almıştır.

Onceleri Prusya'yı destekleyerek Fransa'ya karşı savaşan Karl August, Jena ve Auerstädt çarpışmalarından (1806) sonra Napoléon'un oluşturduğu Ren Konfederasyonu'na(*) girmek zorunda kaldı. Ama 1813'te bağımsızlık savaşları başlayınca komuta ettiği kolorduyla birlikte Felemenk'te Napoléon'un ordularına karşı savaştı. Viyana Kongresi (1814-15) sonucunda Weimar'ın topraklarının genişletilmesine ve kendisine grandük unvanı verilmesine karşın Karl August kongrenin gerici çizgisine karşı çıktı. Ertesi yıl liberal bir anayasa yürürlüğe koydu. Böylece anayasal bir yönetimi benimseyen ilk Alman dükü oldu.

Anayasasıyla basın özgürlüğünü güvence altına aldığı için Weimar, Viyana'da kurulan tutucu siyasal düzene karşı çıkan gazetecilerin merkezi durumuna geldi. Rusya, Prusya ve Avusturya'nın baskısı ile Alman prensliklerinin 1819'da kabul ettiği Karlsbad Kararları, Karl August'u tanıdığı özgürlükleri geri almak zorunda bıraktı. Ama 1818'den sonra, liberal ve idealist bir gençlik örgütü olan Tüm Almanya Gençlik Derneği'ni destekleyerek derneğin ülke çapında güç kazanmasını sağladı.

Karl Friedrich (d. 22 Kasım 1728, Karlsruhe, Baden - ö. 11 Haziran 1811, Karlsruhe), Aydınlanma düşüncesinden etkilenecek başlatıldığı reformlarla topraklarını refaha ve etkin bir yönetime kavuşturan Baden grandükü.

1746'da Baden-Durlach markisi oldu. Reformlarıyla kısa sürede bütün Avrupa'nın dikkatini üzerine çekti. Topraklarında serfliği kaldırdı, işkenceyi yasakladı ve akıl hastanelerini hapishanelerden ayırdı. Yeni

okullar kurmanın yanı sıra tarımı, sanayi ve el sanatlarını destekledi. Goethe, Voltaire ve botanikçi Linnaeus gibi döneminin unlu bilim ve düşün adamlarıyla yakın ilişkiler kurdu.

Başlangıçta devrimci Fransız yönetimine karşı çıktıysa da, sonradan Napoléon'la ittifak kurarak topraklarını genişletti. 1806'da grandük unvanı aldı. Hukuk sisteminde yaptığı son büyük reform, Fransız Medeni Kanunu'nu kendi topraklarında uygulamak oldu.

Karl Marx Doruğu. Rusça ПИК KARLA MARXSA. Tacikistan'ın Gorno-Bedehşan özerk yönetim biriminde (*oblast*), Pamir Dağlarının en güneybatı kesiminde doruk (6.726 m). Kuzeyde Şahdara Irmağı ile güneyde Pyandj Irmağı vadileri arasında kabaca doğu-batı doğrultusunda yayılan Şahdara Dağlarının en yüksek noktasıdır. Doruğa ilk kez, Eylül 1946'da Şahdara Vadisi tarafından geçerek Sovyet dağcıları tırmanmıştır.

Karl-Marx-Stadt bak. Chemnitz

Karl Theodor (d. 1 Aralık 1724, Droogenbosch, Brüksel yakınları, Felemenk - ö. 16 Şubat 1799, Münih, Bavyera), Wittelsbach hanedanının Pfalz kolunun (1742-77), Bavyera'yı miras aldıktan sonra da birleşik Pfalz topraklarının elektörü (1777-99).

Pfalz kontu Johann Christian Joseph'in oğluydu. Babasının ölümünden sonra (1733) Sulzbach'ın yönetimini üstlendi; akrabası olan Elektör Karl Philipp'in 31 Aralık 1742'de erkek çocuk bırakmadan ölmesi üzerine de onun yerine geçti. Böylece iki küçük bölge dışında tüm Pfalz toprakları, iyi eğitim görmüş, sanatı ve sanatçıları koruyan bir prensin yönetimi altında birleşmiş oldu. Karl Theodor, yeni başkent Mannheim'i güzelleştirmek için de çalıştı.

30 Aralık 1777'de III. Maximilian'ın ölümüyle Wittelsbach hanedanının Bavyera kolu sona erdi ve veraset Karl Theodor'a geçti. Böylece, Jülich ve Berg dükliklerinin de katılmış olduğu Pfalz, 450 yıllık bir ayrıntıktan sonra Bavyera ile yeniden birleşiyordu.

Bavyera'nın güçlenmesinden rahatsızlık duyan komşu Avusturya, geçmişte Bohemya, Avusturya ve Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nun *fief*leri olan topraklar üzerinde hak iddia etti. Yasal vârisi olmayan ve evlilik dışı çocuklarına, İmparator II. Joseph'in prens unvanı vermesini isteyen Karl Theodor'un gizli onayıyla, Avusturya birlikleri bu toprakları işgal ettiler. Ama bir sonraki vâris olan Zweibrücken dükü Karl buna karşı çıktı ve Prusya kralı II. Friedrich'in de dükü desteklemesiyle Bavyera Veraset Savaşı başladı. 13 Mayıs 1779'da yapılan Teschen Antlaşması'yla Bavyera'nın bir bölümü Avusturya'ya bırakılırken, veraset de Zweibrücken düküne geçti.

Kendisini Bavyera'ya yabancı hisseden Karl Theodor, bu topraklarla pek ilgilenmedi. Avusturya'dan Bavyera'ya karşılık Felemenk'i almak ve Burgonya kralı olabilmek için Avusturya hükümeti ile entrikalara girişti. Ama Prusya kralı II. Friedrich'in 1785'te kurduğu Prensler Birliği (*Fürstenbund*) bu planın gerçekleşmesine olanak tanımadı. Bu arada, kilisenin ayrıcalıklı konumu pekiştirilme yönetimindeki etkisi artan ruhban kesimi de, Bavyera piskoposlarını Alman metropolitler yerine doğrudan papaya bağlamaya çalıştı.

1792'de Fransız devrim orduları Pfalz'ı işgal etti; 1795'te Bavyera'yı istila eden Jean Victor Moreau'ya bağlı Fransız birlikleri

Münih'e doğru ilerleyerek Ingolstadt'ı kuşattı. Karl Theodor, işgale karşı direnmedi; ve yönetimi bir naip heyetine bırakarak Saksonya'ya kaçtı. Yüklü bir savaş tazminatı karşılığında ateşkesi kabul eden Moreau, heyet üyeleriyle bir antlaşma imzaladı (7 Eylül 1796). Bundan kısa bir süre sonra Theodor yönetimden çekilmeye zorlandı, ama ölümüne değin elektör unvanını korudu.

Karle, Jerome (d. 18 Haziran 1918, New York kenti, ABD), ABD'li kristalograf. Kristallerin X ışını kırınım desenlerinden yararlanarak kimyasal bileşiklerin molekül yapısını çözümlemeye yönelik matematiksel yöntemler geliştirmesi nedeniyle 1985 Nobel Kimya Ödülü'nü Herbert A. Hauptman ile paylaştı.

Sınıf arkadaşı Hauptman ile birlikte New York City College'dan 1937'de mezun olan Karle, fiziksel kimya alanındaki doktora çalışmasını da 1943'te Michigan Üniversitesi'nde tamamladı. 1943-44 yıllarında Manhattan Projesi'nde çalıştıktan sonra, 1944'te Washington'daki Deniz Araştırma Laboratuvarı'na girdi ve 1967'de aynı kuruluşta maddenin yapısının araştırılması çalışmalarının başına getirildi.

Karle ve Hauptman, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Deniz Araştırma Laboratuvarı'nda kristallerin molekül yapısını X ışınları kırınımı yoluyla incelemeye başladılar ve fotoğraf filmi üzerinde elde ettikleri kırınım desenlerinde görülen çok sayıda noktanın yerleşimini tanımlamaya yönelik matematiksel denklemler geliştirdiler. Noktaların şiddetinin (yegânlık) çözümlemesi temelinde elde edilen bu denklemler, kristal moleküllerindeki atomların yerlerinin kesin olarak belirlenmesini sağladı. 1949'da yayımlanan bu yöntem uzun süre ilgi görmedi, ama Karle'nin kimyacı olan eşi Isabella'nın olası uygulama alanlarını gösteren yoğun çabaları sonucunda kristalograflar, hormon, vitamin ve antibiyotik gibi birçok maddedeki benlerce küçük biyolojik molekülün üç boyutlu yapısını saptamak amacıyla bu yöntemi kullanmaya başladılar. Karle ve Hauptman'ın yöntemi geliştirilmeden önce, basit bir canlı molekülün yapısını çözmek iki yıl sürerken bu süre 1980'lerde, karmaşık hesaplar yapabilen güçlü bilgisayarların da yardımıyla iki güne indirilmiştir.

Karlfeldt, Erik Axel (d. 20 Temmuz 1864, Folkärna - ö. 8 Nisan 1931, Stockholm, İsveç), içinde yaşadığı kültürün geleneksel özelliklerini yansıtan bölgesel şiiirleriyle geniş bir okur kitlesine ulaşan İsveçli şair.

Karlfeldt, Carl Larsson'un bir yağlıboya çalışmasından ayrıntı, 1918; Gripsholm Şatosu, İsveç. Svenska Porträttarkivet, Stockholm

1918'de reddettiği Nobel Edebiyat Ödülü ölümünden sonra 1931'de yeniden kendisine verilmiştir.

Çocukluğu köyde geçti. Köylü kültürüyle kurmuş olduğu güçlü bağları, onu yaşamı boyunca etkiledi. En önemli şiirlerini, *Vildmarks-och kärleksvisor* (1895; Yaban ve Aşk Şarkıları), *Fridolins visor* (1898; Fridolin'in Şarkıları), *Fridolins lustgård* (1901; Fridolin'in Zevk Bahçesi), *Flora och Pomona* (1906; Flora ve Pomona), *Flora och Bellona* (1918; Flora ve Bellona) ve *Hösthorn* (1927; Güz Boyunu) adlı kitaplarda topladı. Sağlığında, hayranları bile Karlfeldt'i bütün yeteneğini ölmekte olan yerel bir kültürün hizmetine sokmakla eleştirmişti.

Karlıova, Doğu Anadolu Bölgesi'nde, Bingöl iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Yüzölçümü 1.349 km² (1989) olan Karlıova ilçesi kuzeyde Erzurum, doğuda Muş illeri, güneyde Solhan ilçesi, güneybatıda Merkez ilçe, batıda Adaklı, kuzeybatıda da Yedisu ilçeleriyle çevrilidir.

İlin kuzeydoğu kesiminde yer alan ilçe topraklarının büyük bölümü dağlıktır. İlçe topraklarının kuzeyini Karagöl Dağlarının güneybatı uzantıları, güneyini Şerafettin Dağının kuzey uzantıları, ortasını da Şeytan Dağı engemelendirir. Bu dağlık alanı, ilçe sınırları dışında Murat Irmağına katılan Göynük Çayı ile Peri Suyu ve kollarından Kale Deresi parçalar. Orman örtüsü bakımından yoksul olan dağların yüksek kesimlerinde hayvancılık açısından önem taşıyan düzlükler vardır. Kargapazarı köyü yakınında bulunan ve Gölbaşı olarak da bilinen Bahri Gölü, ilin en büyük gölüdür.

İlçe halkı geçimini hayvancılıktan sağlar. Hayvancılıkla uğraşan aşiretlerin yolu üzerinde olan ilçede, çok sayıda koyun ve kıl keçisi beslenir. Geleneksel yöntemlerle yapılan hayvancılık, canlı hayvan ticaretine yönelik olduğundan hayvansal ürün miktarı azdır. Ekilebilir alanların az olduğu ilçede yükseklik ve iklim koşullarının sertliği nedeniyle bitkisel üretim pek gelişmemiştir. Çok az miktarda buğday, arpa, patates, ceviz ve elma yetiştirilir. İlçe topraklarında linyit yatakları vardır.

Eskiden Kanireş adıyla anılan yerleşmenin adı daha sonra Bingöl olarak değiştirildi. Bingöl kasabası 1936'da ilçe merkezi yapılarak aynı tarihte merkezi Çapakçur olmak üzere kurulan ille bağlandı. İlçe merkezinin adı 1938'de ille ve il merkezine verilince, yerleşmenin adı Karlıova olarak değiştirildi.

Kırsal nitelikli küçük bir yerleşme olan Karlıova kasabası, Şeytan Dağının doğu eteklerinde kurulmuştur. Kasaba ile çevresindeki köyler 1966'daki Varto depreminde önemli ölçüde hasar gördü. Karlıova, güneyindeki dağları Çobantas Geçidinde (1.560 m) aşan yolla il merkezi Bingöl'e 68 km uzaklıktadır.

Karlıova Belediyesi 1934'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 33.257; kasaba, 8.504.

Karlıova, Cengiz (d. 1954, İstanbul), fotoğraf sanatçısı.

Fotoğrafçılığa küçük yaşta başladı. 1978'de İstanbul Fotoğraf ve Sinema Amatörleri Derneği'ne (İFSAK) girdikten sonra sanatsal ağırlıklı çalışmalarına hız verdi. 1980 ve 1981'de *Yeni Fotoğraf* dergisinin düzenlediği sergilerde çalışmalarını yılın 10 fotoğrafı arasına girdi. İlk kişisel sergisini 1984'te Bodrum'da açtı. Yurtiçi ve yurtdışında düzenlenen fotoğraf yarışmalarında çeşitli ödüller kazandı. Bunların en önemlileri İFSAK 6. Ulusal Fotoğraf Yarışması'nda birincilik (1981), İsveç'te en iyi portre (1982), Devlet Fotoğraf Yarışması siyah-beyaz dalında birincilik (1983), Cumhuriyet Gazetesi Fotoğraf Yarışması'nda ikincilik

(1984) ödüllendirildi. Uluslararası Fotoğraf Sanatı Federasyonu (FIAP) bünyesindeki yarışmalarda elde ettiği başarılar nedeniyle Karlıova'ya 1983'te AFIAP (FIAP Sanatçısı) unvanı verildi.

Karlıova depremi, 17 Ağustos 1949'da Bingöl'ün Karlıova ilçesinde oluşan şiddetli yer sarsıntısı. Şiddetli Richter ölçeğine göre 6,7 olan bu depremin sonucunda ilçede 450 kişi yaşamını yitirmiş ve 1.200 yapı yıkılmıştır.

Karlıova ilçesi birinci derecede tehlikeli deprem bölgesinde yer alır. Kasabanın zeminini deprem bakımından oldukça tehlikeli, henüz yerleşmemiş bir yapıdadır. İlçenin arkasındaki yamaçlar molozla örtülü lav, tuf ve aglomera gibi volkanik kayalardan oluşur.

Daha sonra yörede, 28 Mart 1954'te 6,7 şiddetinde ve 20 Ağustos 1965'te 5,3 şiddetinde iki büyük deprem ile şiddeti 5,0'dan küçük pek çok deprem olmuştur.

Karlmann (d. 828 - ö. Mart ya da Eylül 880, Öttingen, Almanya), II. Ludwig'in (Alman) büyük oğlu ve İmparator Arnulf'un babası. 861 ve 863'te babasına karşı ayaklandı; 865'te yetkilerini kendisiyle paylaşmayı kabul eden II. Ludwig, Baviera ile Kärnten üzerindeki egemenlik hakkını Karlmann'a bıraktı. Ondan sonra babasına bağlı kalan Karlmann, iki küçük kardeşinin başlattığı isyanın bastırılmasına (866) yardımcı oldu ve Moravyalılara karşı girişilen sefere katıldı (869). Moravyalılar, 874'te Frank egemenliğini kabul etmek zorunda kaldılar. İmparator II. Ludwig'in ölümünden (875) sonra İtalya Yarımadasının kuzeyinde bir grup soylu, imparatorluk için Karlmann'ı desteklediyse de, Papa VIII. Johannes, II. Karl'ı (Dazlak) yeğledi. II. Ludwig ölünce (876) Karlmann, toprakların bir bölümünün kralı olarak onun yerine geçti. Baviera'yı kolaylıkla denetim altına aldı ve 877'de Karl'ın ölümüne İtalya Yarımadasının kuzeyinde de kral olarak tanındı. Ama papa, imparator olmasına gene karşı çıktı. Hasta düşen Karlmann, toprak ve unvanlarını kardeşi III. Ludwig'e (Genç) bırakmak zorunda kaldı. Evlilik dışı oğlu Arnulf, 896'da imparator oldu.

Karlofça, Sırp-Hırvat dilinde SREMSKI KARLOVCI, Almanca KARLOWITZ, Macarca KARLOCA, Yugoslavya'da, Sırbistan'daki Vojvodina özerk bölgesinde yer alan Srem ilinde kasaba. Belgrad'dan Subotica'ya ve Macaristan'a giden kara ve demir yollarının üzerinde yer alır. 26 Ocak 1699'da burada imzalanan Karlofça Antlaşması'yla tarihsel önem taşır.

19 yüzyıla değin geniş bir özerklik kazanmış olan Vojvodina, 1814'te Macar tahtına bağlandı. Macarca'yı resmi dil yapma girişimlerine tepki olarak, Sırlar 1848'de Karlofça'da Vojvodina'nın bağımsızlığını ilan ettiler. 1849'da Vojvodina Hırvatistan-Slovenya Krallığı'na bağlandı. Krallık, 1867'ye değin Avusturya egemenliği altında kaldıktan sonra, bu tarihte yeniden Macaristan'a geçti. Vojvodina 1918'de Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı'nın (1929'dan sonra Yugoslavya) bir parçası haline geldi. Zengin bir tarım bölgesinde yer alan Karlofça'da tahıl ve hayvan yemi olarak kullanılan bazı bitkiler yetiştirilir; Fruška Dağlarındaki meyve bahçeleri ve bağlar da ünlüdür. Ayrıca tatlı su balıkçılığı yapılır. Nüfus (1981 geç.) belediye, 7.547.

Karlofça Antlaşması, Osmanlılarla Kutusal Birlik (Avusturya, Polonya, Venedik ve

Rusya) arasındaki çatışmaları (1683-99) sona erdiren barış antlaşması (26 Ocak 1699). Bu antlaşmayla Erdel (Transilvanya) ve Macaristan'ın büyük bölümü Osmanlıların denetiminden çıkarak Avusturyalıların eline geçmiş. Orta Avrupa'nın doğusunda Osmanlı nüfuzu belirgin biçimde zayıflamıştır.

1697 yazının sonlarında kuzeye doğru büyük bir sefer düzenleyen II. Mustafa, 11 Eylül'de Zenta (bugün Senta) Savaşı'nda Savoie prensi Eugene'in onunde ağır bir yenilgiye uğradı. Padişah daha önce de Avusturyalıları karşısında bozguna uğramıştı; ayrıca Rusların tehdidi suruyor, savaş dışındaki İngiltere ve Holland da Osmanlı Devleti'ne diplomatik baskı uyguluyordu. Bu durumda II. Mustafa görüşme masasına oturmaya razı oldu. 1698'de Belgrad yakınlarındaki Karlofça'da (bugün Sremski Karlovci, Yugoslavya) başlayan görüşmeler 72 gün sürdü. Böylece Osmanlılar ilk kez Avrupa ülkeleriyle görüşmeyi, tarafsız güçlerin aracılığıyla ve yenilgiyi kabul ediyordu. 26 Ocak 1699'da Osmanlı Devleti, Avusturya, Polonya ve Venedik'le barış antlaşmalarını imzaladı. Antlaşmayla Theiss (Tisa), Maros (Mureşul) ve Tuna ırmaklarıyla çevrelenen Temeşvar'daki Banat dışında bütün Macaristan, Erdel, Hırvatistan ve Slovenya Avusturyalılara veriliyordu. Bu antlaşma 25 yıl süreyle geçerliliğini korudu. Venedikliler ise 1715'te Osmanlıların geri alacağı Mora Yarımadası (Peloponnesos) ve Cattaro (Kotor) limanı ile birlikte Dalmaçya'nın büyük bölümünü ele geçirdiler. Polonya, Moldavya'da fethettiği toprakları bıraktı, ama buna karşılık Podolya'yı ve Dinyeper Irmağının batısında 1672'de Osmanlıların eline geçen bazı Ukrayna topraklarını elde etti. Osmanlılarla Ruslar Karlofça'da yalnızca iki yıllık bir ateşkes üzerinde anlaştılar. Ama 14 Temmuz 1700'de imzalanan İstanbul Antlaşması'yla Azak Ruslara verildi ve çarın İstanbul'da sürekli bir diplomatik heyet bulundurmasına izin verildi. Azak 1711'de Osmanlı topraklarına katıldıysa da 1783'te yeniden Ruslara geçti.

Karloff, Boris, asıl adı WILLIAM HENRY PRATT ya da CHARLES EDWARD PRATT (d. 23 Kasım 1887, Londra - ö. 3 Şubat 1969, Midhurst, West Sussex, İngiltere). İngiliz

Karloff
AP/Wide World Photos

sinema ve tiyatro oyuncusu. Frankenstein(*) tiplmesiyle uluslararası düzeyde ün kazandığı 1931'den başlayarak 20 yılı aşkın bir süre korku sinemasının en büyük adı olmuş, sahnede de kötü karakterleri canlandırarak başarısını sürdürmüştür.

Karloff 1909'da Kanada'ya göç etti ve ertesi yıl gezici bir tiyatro topluluğuna katıldı.

1918'den başlayarak, tiyatro oyunculuğunu yanı sıra sessiz filmlerde de küçük roller aldı. 1931'de *The Criminal Code* (Ceza Kanunu) filmindeki, bir önceki yıl Broadway'de de canlandırdığı mahkûm rolüne adını duyurdu. Hollywood'un ilk önemli canavar filmi olan korku sineması klasiği *Frankenstein* (1931), Karloff'u bir gecede büyük üne kavuşturdu. Karloff aynı tip rolleri bu filmi izleyen *Bride of Frankenstein* (1935; *Frankenstein'in Nişanlısı*) ve *Son of Frankenstein* (1939; *Frankenstein'in Oğlu*) filmleriyle de sürdürdü. Kendine özgü konuşması, robotvari tarzıyla, sağirdiş katil tipini canlandırdığı *The Old Dark House* (1932; *Eski Karanlık Ev*) ve sinemanın en ürpertici sahnelerinden birinde dirilerek yaşamını başka bir bedende sürdüren sevgilisini geri isteyen mumyayı canlandırdığı *The Mummy* (1932; *Ölmeyen Mumya*) gibi filmler de aynı çizginin devamıydı. *The Mask of Fu Manchu*'da (1932; *Fu Manchu'nun Maskesi*) kötü Fu Manchu'yu ve 1938-39'da da Mr. Wong dizisinde Çinli dedektifi oynadı.

Karloff, 1941'de tiyatroya döndü ve Broadway'de *Arsenic and Old Lace*'de (*Ahududu Arsenik Kurbanları*) sahneye çıktı. Daha sonra *Peter Pan* (1950) oyununda Kaptan Hook'u canlandırdı. Ayrıca radyo ve televizyon programlarına da çıktı.

Karlova Üniversitesi, Çekçe UNIVERSITA KARLOVA, PRAG ÜNİVERSİTESİ olarak da bilinir, Prag'da devlete bağlı yükseköğretim kurumu. Kutsal Roma-Germen imparatoru IV. Karl tarafından 1348'de kurulmuş, adını da kurucusundan almıştır. Orta Avrupa'nın ilk üniversitesi olan kurumun binaları Prag'ın pek çok bölgesine yayılmış durumdadır; bunlardan Carolinum, dünyanın günümüze değin ayakta kalan en eski üniversite binalarındandır.

Üniversitenin ilk rektörleri arasında, Bohemyalı den reformcusu Jan Hus da vardır; Hus bu göreve 1409'da seçilmişti. 17. yüzyılda Kutsal Roma-Germen imparatoru II. Ferdinand, üniversitenin denetimini Cizvitlere devretti; bunun üzerine Cizvitler kurumun adını Karl-Ferdinand Üniversitesi olarak değiştirdiler. Ama 18. yüzyıl sonlarında Cizvitlerin baskı altında tutulduğu dönemde üniversite bir devlet kurumu niteliği kazandı. 1882'de her ikisi de Karl-Ferdinand adını taşıyan Çek ve Alman yükseköğretim kurumları biçiminde ikiye ayrıldı. II. Dünya Savaşı'ndan sonra ise yalnızca Çek üniversitesi yeniden açıldı.

Karlova Üniversitesi matematik ve fizik, doğa bilimleri, tıp, çocuk hastalıkları, beşeri bilimler, hukuk, gazetecilik ve eğitim fakültelerinden oluşur. Ayrıca Astronomi Enstitüsü ve Eğitim Enstitüsü de üniversiteye bağlıdır.

Karlovak, Almanca KARLSSTADT, Macarca KAROLYVÁROS, Hırvatistan'da kent. Zagreb'in güneybatısında, Korana ve Kupa ırmaklarının birleştiği noktada yer alır. Kentte Ortodoks ve Katolik katedralleri ile Hırvatistan'ın en eski halk kütüphanesi bulunur. Önemli bir kara ve demir yolu kavşağında yer alan Karlovak kereste, tahıl, başta şarap olmak üzere alkollü içkiler ve bal gibi ürünlerin ticaretinde bir aktarma merkezidir. Başlıca sanayi kuruluşları tabakhaneler ile ayakkabı, ipelik ve kimyasal madde fabrikalarıdır. 1579'da Osmanlılara karşı yapılan Karlovak Kalesi adını, Osmanlılarla savaşan Avusturya arşidükü Karl'dan almıştır. Osmanlılar 16. ve 17. yüzyıllarda pek çok saldırı düzenlemişlerse

de, kaleyi alamamışlardır. Nüfus (1981 geç.) belediye, 78.363.

Karlovy Vary, Almanca KARLSBAD, CARLSBAD olarak da yazılır. Çek Cumhuriyeti'nde, Batı Bohemya (Západočeský) ilinde (kraj) kaplıca kenti. Teplá Irmağı kıyısında, ırmağın Ohře Irmağı vadisine aktığı noktada yer alır. Adı, kentin kuruluşunda rol oynayan Kutsal Roma-Germen imparatoru IV. Karl ile "kaynar" anlamına gelen *var* sözcüklerinden türemiştir.

Çevrede yer alan ve eskiden etkin olan volkanik tepeler, kent yakınlarındaki kaplıca ve madensularının kaynağıdır. Sayıları 12'nin üstünde olan etkin sıcak su kaynaklarının en tanınmış ve en sıcak olan Vřídlo (Almanca Sprudel), 72° C sıcaklıktaki suyu 11 m yükseğe fışkırtan bir gayzerdir.

Romalılarda da bilindiği sanılan kaplıca, yaklaşık 1358'de IV. Karl tarafından yeniden ortaya çıkarıldı. Kaplıcanın çevresinde gelişen kent, 1370'te berat aldı. Sindirim ve karaciğer hastalıklarına iyi gelen alkalın sülfürlü kaplıcalar, ortaçağda pek çok hükümdar, prens, soylu ve din adamının korunmasında giderek önem kazandı; 1569'da ziyaretçi deften tutulmaya başladı.

Karlovy Vary, Çek Cumhuriyeti
Walter S. Clark - Photo Researchers / EB Inc

Beethoven, Chopin, Brahms, Smetana, Goethe, Schiller, Puşkin ve Çar I. Petro (Büyük) kaplıcaya sık gelen ünlüler arasındaydı. 19. yüzyılda bir ana hamamın yanı sıra kolonadın, otellerin ve sanatoryumların yapılmasından sonra kaplıcanın ünü daha da arttı. I. Dünya Savaşı öncesinde Avrupa'nın varlıklı hastalarının buluşma yeri oldu. Bugün kaplıcadaki en önemli yapı, Praglı mimar Josef Zitek'in yaptığı Çek-Sovyet Dostluğu Kolonadı'dır (eskiden Mill Kolonadı).

Yakınlardaki kömür madenlerine bağlı olarak kentin sanayileşmesi ve bunun getirdiği kirlenme, günümüzde kaplıca için bir tehdit oluşturmaktadır. Öteki sanayi ürünleri porselen ve cam eşya, başta eldiven olmak üzere tekstil ürünleri, gofret ve diet bisküvisi ile mineral tuzlarıdır. Nüfus (1987 tah.) 56.621.

Karlsbad Kararları, Alman Konfederasyonu içindeki başlıca devletlerin 6-31 Ağustos 1819'da Karlsbad'ın Bohemya'ya ait bölümünde (bugün Karlovy Vary) düzenlenen konferansta aldıkları bir dizi karar. Temsil edilen devletler Avusturya, Prusya, Bavyera, Saksonya, Mecklenburg, Hannover, Württemberg, Nassau, Baden, Saksonya-Weimar-Eisenach ve Hessen Elektörlüğü idi.

Avusturya dışişleri bakanı Metternich yakın zamanda ortaya çıkan ihtilalci eylemlerin, özellikle yazar ve propagandacı August von Kotzebue'nin Karl Sand adlı akıl hastası bir öğrenci tarafından öldürülmesi olayının yarattığı tedirginlikten yararlanarak Alman prenslerini ülkelerindeki liberal ve milliyetçi eğilimleri bastırmak için ikna etmek amacıyla konferansın toplanmasına önyak oldu. Konferans ilk iş olarak Federal Meclis'in bütün süreli yayınlar üye-

rinde ortak sansür uygulaması, yakın dönemde kurulan milliyetçi öğrenci örgütlerinin (*Burschenschaft*) dağıtılması, okul ve üniversitelerdeki öğretim kadrosunun atanmış resmi görevlilerce denetlenmesi ve Mainz'ta gizli örgütleri ortaya çıkarmakla görevli bir merkezi soruşturma komisyonunun kurulması için Metternich'in önerdiği acil önlemleri kabul etti.

Konferansın üzerinde durduğu ikinci sorun temelde Konfederasyon Anayasası'nın 13. maddesinin yorumuyla ilgiliydi. Bu madde taraf devletlerin yerel zümre (*Landstände*) meclisleri kurmasını öngörüyordu. Temsili meclislerin daha önce kurulmuş olduğu devletler, bunların da 13. madde kapsamında meşru sayılması için baskı yapıyorlardı. Metternich'in müsteşarı Friedrich von Gentz ikinci tip meclisin, halk egemenliği ilkesine dayandığını, bu yüzden toplumun temellerini zayıflatacağını öne sürdü. İki meclisli temsili bir sistem kurmuş olan Württemberg kralı I. Wilhelm adına konuşan Kont Heinrich Wintzingerode, Konfederasyon'un egemen üye devletlerin iç politikasına karışmaya yetkisi olmadığını, zümreler meclisi sisteminde ısrar etmenin yalnızca kast benzeri çağdışı bir siyasi yapıyı ayakta tutacağını ve bunun daha fazla huzursuzluğa yol açacağını savundu.

Karlsbad Kararları, sonraki 10 yıl boyunca Alman devletlerinde değişen ölçülerde uygulandı. Ama Alman milliyetçiliğini bastırmaya ve eyaletlerdeki liberal gelişmeleri engellemeye yönelik temel hedefine ulaşamadı.

Karlsburg bak. Alba Iulia

Karlskirche, J.B. Fischer von Erlach'ın Viyana'da VI. Karl için yaptığı kilise. Ayrıca bak. Fischer von Erlach, Johann Bernhard.

Karlskoga, İsveç'in ortabatı kesiminde, Örebro iline (*län*) bağlı kent. Möckeln Gölünün kuzey ucunda yer alır. 1940'ta tüzel kimlik kazanmış modern bir sanayi kentidir. Yaklaşık 1400'den kalma kilisenin dışında önemli binaların çoğu 20. yüzyılda yapılmıştır. Ortasından büyük bir karayolunun geçtiği kent, demiryoluyla Stockholm ve Oslo'ya bağlanır. Yakınlardaki Bofors'ta eskiden Alfred Nobel'e ait olan, bugün ise uçaksavar ve tanksavar üretimiyle tanınan bir silah fabrikası vardır. Nüfus (1988 tah.) belediye, 34.395.

Karlskrona, İsveç'in güney kesiminde, Blekinge ilinin (*län*) merkezi liman kenti. 1679'da XI. Karl tarafından, Baltık kıyısında bir deniz üssü olarak kurulmuştur. Bugün de İsveç'in en büyük deniz üssü konumundadır. Aynı zamanda Rönesans üslubu kent planlığının önemli örneklerinden biridir. 1685 tarihli Amirali-tetskyrkan (Amirallik Kilisesi), kentin en eski binası, İsveç'in de en büyük ahşap kilisesidir. Kentteki balıkçılık limanı da İsveç'teki benzerleri içinde en büyüklerinden biridir. Karlskrona'nın başlıca sanayi ürünleri telefon aygıtı, porselen eşya ve şupkadır. Nüfus (1988 tah.) 58.650.

Karlsruhe, Almanya'nın güneybatı kesiminde, Baden-Württemberg eyaletinin (*Land*) kuzeybatısında il (*Regierungsbezirk*). Batıda Fransa ve Rheinland-Pfalz eyaleti, kuzeyde Hessen ve Bavyera eyaletleri, doğuda Stuttgart ve Tübingen illeri, güneyde de Freiburg iliyle çevrilidir. Yüzölçümü 6.918 km²'dir. Tarihî Baden bölgesinin kuzey bölümü üzerinde yer alır. 1952'de yeni oluşturulan Baden-Württemberg eyaletine bağlı bir il olarak kurulan Karlsruhe, 1973'teki yönetsel düzenlemeye değin Nordbaden adıyla anılmıştır. Bugünkü adı-

nı, ilin yönetim merkezi ve ikinci en büyük kenti olan Karlsruhe'den almıştır.

Karlsruhe ilinin Fransa ve Rheinland-Pfalz eyaletiyle olan batı sınırını Ren Irmağı çizer. Ren Irmağı, verimli alüvyonlu ve löslü topraklarla kaplı, 32-40 km genişliğinde bir çöküntü alanı olan Yukarı Ren Ovasında güney-kuzey doğrultusunda akar. Ren Ovası, başta kuşkonmaz olmak üzere, çeşitli meyve ve sebzelerin yetiştirildiği zengin bir tarım bölgesi ve önemli bir sanayi merkezidir. Karlsruhe'nin güney kesiminde Kara Ormanlar'ın (Schwarzwald) Hornsgründe'de 1.164 m'ye ulaşan kuzey uzantılarını yükselir. Dağların geniş kireçtaşı sırtlarının üçte ikisinden fazlası sık göknaş ormanlarıyla kaplıdır. Güzel manzaralı Kara Ormanlar Dağyolu (Schwarzwald-Hochstrasse), dağların batı eteklerindeki uluslararası üne sahip sayfiye kentleri Baden-Baden'den başlar ve Kara Ormanlar'ın kuzeyindeki ünlü kaplıcalar arasından geçerek Freudenstadt'a ulaşır. Gau Platolarının batısındaki Kraichgau Ovası Kara Ormanlar'ın kuzeyinde, Ren ve Neckar ırmakları arasında uzanır. Löslü ve killi topraklarla kaplı olan ovanın ortalama yüksekliği 250 m'dir. Bölge topraklarının ekili olan dörtte üçünden fazlasında tahıl, şeker pancarı, mısır ve sebze yetiştirilir. Kraichgau'nun kuzeyindeki Odenwald Platosu Hessen ve Baviera eyaletleriyle doğal bir sınır oluşturur. Bölgenin büyük bölümü, tarım ve hayvancılığa uygun olmayan, ama sık kayın ormanlarının yetişmesine elverişli kırmızımsı-kahverengi kireçtaşı topraklarla kaplıdır.

Yukarı Ren Ovası, Karlsruhe ilinin en kalabalık kesimini oluşturur. Kanal içine alınmış Neckar Irmağının Ren Irmağı ile birleştiği noktada kurulmuş olan Mannheim, ilin en büyük kenti ve Avrupa'nın en büyük iç limanlarından biridir. Mannheim'da elektrikli aletler, motorlu taşıtlar, makineler ve kimyasal maddeler üretilir. Elektrik malzemeleri, çelik ürünleri ve makinelerin üretildiği Karlsruhe kentinde Marsilya-Ingolstadt petrol boru hattına bağlı büyük petrol rafinerileri yer alır. Almanya'nın en eski üniversitesi Ruprecht-Karl Üniversitesi (kuruluşu 1386) turistik Heidelberg kentindedir. Kara Ormanlar'ın kuzey ucunda kurulmuş olan Pforzheim, Alman mücevherciliğinin ve saat sanayisinin merkezidir.

Kara Ormanlar'ın kuzeyinde yaşayanlar, bir Germen halkı olan Alamanların soyundan gelir ve Aşağı Alemanik lehçesi konuşurlar. Karlsruhe'nin kuzeyinde yaşayan ve Güney Franken lehçesi konuşan Frankenliler ise Frank kökenlidir. Bölgenin kuzeybatısında, Pfalz halkının etkisi hissedilir. Protestan ile Katoliklerin sayısı aşağı yukarı birbirine eşittir. Kara Ormanlar ve Odenwald'da dağınık çiftlikler ve küçük köyler görülürken, Kraichgau ve Yukarı Ren Ovasının tarım bölgelerindeki yaygın yerleşim dokusu düzensiz ve sıkışık bir biçimde yerleşmiş olan köylerden oluşur. Nüfus (1989 tah.) 2.433.836.

Karlsruhe, Almanya'nın güneybatı kesiminde, Baden-Württemberg eyaletinde (Land) kent. Kara Ormanlar'ın (Schwarzwald) kuzey ucunda, Ren Irmağının yakınında yer alır. Eski Baden eyaletinin merkezi olan Karlsruhe, günümüzde Almanya'nın yargı merkezidir. 1715'te Baden-Durlach markisi Karl Wilhelm'in Karlsruhe adlı av köşkünün yanına yaptırdığı şatonun çevresinde gelişmeye başladı. Kentte temel mimari özelliğini, aralarında Belediye Binası ile Protestan ve Katolik kiliselerinin de bulunduğu yeni-klasik üsluptaki pek çok yapının tasarımı yapan Alman mimar Friedrich Weinbrenner kazandırdı.

Karlsruhe II. Dünya Savaşı'nda büyük hasar gördü ve bazı yapılar savaşın sona ermesiyle Federal Anayasa Mahkemesi (Bundesverfassungsgericht) Karlsruhe'de toplanır. Başlıca yükseköğretim kurumları müzik yüksekokulu, güzel sanatlar akademisi ve Almanya'da kurulan ilk teknik üniversite olan Fridericiana'dır (1825). Fridericiana'da Nobel Kimya Ödülü sahibi Fritz Haber ve elektromagnetik dalgalar üzerinde yaptığı çalışmalarla tanınan Heinrich Hertz gibi ünlü bilim adamları ders vermiştir. Kentin görülmeye değer yerleri arasında müzeler, Wildpark Stadyumu, Schöneck Spor Okulu, darphane ve pazar-yerindeki Piramit (kentin simgesi) sayılabilir.

Karlsruhe'de 1901'de açılmış bir ticaret limanı vardır. 1956'da kurulan nükleer reaktör ve araştırma merkezinin yanı sıra, Tuna Irmağı kıyısındaki Ingolstadt'a ve Fransa'nın Marsilya ve Strasbourg kentlerine

Karlsruhe'de Grandükük Sarayı, Almanya
R. Wajsbach-ZEFA

uzanan petrol boru hatları, kentin II. Dünya Savaşı sonrasındaki ekonomik gelişimine hız kazandırmıştır. Karlsruhe yakınlarında Ren Irmağı kıyısında liman tesislerine sahip petrol rafinerileri yer alır. 1961'de Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (Euratom) ile işbirliğine gidilerek Uranyum Ötesi Elementler Enstitüsü'nün yapımına başlanmıştır. Kentte elektrikli aletler, makine, çelik ürünleri, yapı malzemeleri, bisiklet, motosiklet, parfüm, ilaç ve mücevher üretilir ve ihraç edilir. Nüfus (1990) 272.800.

Karlstad, İsveç'in güneybatı kesiminde, Värmland ilinin (län) merkezi kent. Tingvalla Adasındaki Vänern'in kuzey kıyısında, Klar Irmağının ağzında yer alır. Eski adı, burada yapılan meclis (ting) toplantılarından ötürü Tingvalla olan kent, 1584'te IX. Karl'dan berat aldıktan sonra Karlstad olarak anılmaya başladı. 1645'te katedral kenti, 1779'da da ilin yönetim merkezi oldu. 1905'te, İsveç-Norveç birliğini sona erdiren görüşmeler burada yapıldı.

1865'te çıkan bir yangında hemen hemen tümüyle yanan kent, modern bir anlayışla yeniden inşa edildi; geniş caddeler ve büyük parklar yapıldı. Yangın öncesinden kalma yapılar arasında, Klar Irmağı kıyısında, 1761-70 arasında yapılan 13 kemerli Doğu Köprüsü (Östra Bron) sayılabilir. Kentte ayrıca bir sanat ve kültür müzesi ile Göteborg Üniversitesi'ne bağlı Karlstad Üniversitesi (1970) vardır.

Sanayinin temelini orman ürünlerini işleme ve ağır makine üretimi oluşturur. Göteborg üzerinden okyanusa ve Kuzey Denizi'ne bağlanan Karlstad aynı zamanda önemli bir ithalat ve ihracat merkezidir. Nüfus (1988 tah.) belediye, 74.892.

Karlstadt (Yugoslavya) bak. Karlovak

Karlstadt, Andreas Rudolf Bodenstein von (d. y. 1480, Karlstadt, Würzburg

Piskoposluğu - ö. 24 Aralık 1541, Basel, İsviçre), Martin Luther'in ilk yandaşlarından olan Alman ilahiyatçı. Daha sonra, özellikle Komünyon ayininde daha köklü reform isteminde bulunarak Lutherçiliğe karşı çıkmıştır.

Öğrenimini Erfurt ve Köln'de tamamlayan Karlstadt 1505'te Wittenberg Üniversitesi'nin Tommasocu felsefe kürsüsüne profesör olarak atandı. Orada genç meslektaşı Martin Luther'in, ilahiyat öğretimi Augustinus ile Kilise Babaları'nın öğretileri çerçevesinde yeniden planlama çalışmalarına yardımcı oldu. Endüljanslar konusunda Temmuz 1519'da düzenlenen Leipzig Tartışması'nda Johann Eck'e karşı Luther'i savundu, ama tartışmayı Eck kazandı. 1520'de X. Leo'nun yayımladığı ve Luther'i aforozla tehdit eden papalık fermanında Karlstadt'ın da adı geçiyordu. Karlstadt 1521'de Kral II. Christian'ın isteğiyle Danimarka'ya gittiye de düşündüğü reform hareketini gerçekleştiremeyince haziranda Almanya'ya döndü. Din adamlarının evlenmemesi kuralı, özel Misra ayinleri, Komünyon'da ekmekle birlikte şarabın da cemaate dağıtılması gibi konularda yayımladığı çok sayıda incelemeyle 1521'in sonuna doğru artık radikal Reform yanlısı olarak ünlenmişti.

Ocak 1522'de Wittenberg'de sivil yetkililer, bir ölçüde Luther'in düşünceleri ile Karlstadt'ın girişimlerinden kaynaklanan pratik reformlara giriştiler. Ama kilisede ikon kullanımına karşı çıkan *Von Abtuhung der Bylder* (1522; Tasvirlerin Yadsınması Üzerine) adlı yapıtı dolayısıyla Karlstadt, gitgide kabanar devrimci dalgadaki sorumluluğunu açıklamak üzere şubatı III. Friedrich'in (Akıllı) sarayına çağrıldı. Karışıklıklar sırasında Wartburg'da saklanmakta olan Luther, hareketi yatıştırmak amacıyla yeniden ortaya çıktı. Zor durumda olan dindarlara yardım elini uzatmak gerektiğini vurgulayan ustaca vaazlarıyla Karlstadt'ın yeni reformlar konusundaki sabırsızlığına karşı çıktı.

Çareyi kaçmakta bulan Karlstadt, köylü gıysilerine bürünüp "Andreas Kardeş" adını benimsedi ve bütün akademik rütbe ve payeleri reddetti. 1523'te Orlamünde'ye çekildi ve kendi reform programını açıkladı. Mistik Johann Tauler'in etkisiyle, Jena'da mistik formüllerle dolu risaleler yayımladı. Ertesi yıl Jena'da Luther'le bir kez daha dramatik biçimde karşı karşıya geldi. Bu karşılaşmalarında Luther ona karşı düşmanlığını açıkça göstermek için Karlstadt'a altın bir sikke fırlattı. Luther Jena'dan ayrılırken, Karlstadt çan sesleri arasında onun aleyhinde vaaz veriyordu.

Ama Karlstadt fazla ileri gittiği için çok geçmeden Jena'dan da sürgün edildi. Komünyon ayininde Hz. İsa'nın varlığının yalnızca simgesel olduğunu savunan yeni risaleleriyle Luther'in mücadelesini büyük ölçüde zayıflattı. Komünyonu ilişkin tartışmalar, Reform hareketinde bundan sonra da önemini korudu. Karlstadt'ın *Ob man gemach faren soll* (Ağır mı Gitmeli?) başlıklı risalesi, sonraları Anabaptistleri oluşturan radikal grup tarafından coşkuyla karşılandı. Ama Karlstadt görüşlerini biraz yumuşatınca Luther Wittenberg'de ona sığınma olanağı sağladı (1525-29). Kısa sürelerle Holstein, Friesland ve Zürich'te kalan Karlstadt 1534'te Basel'de Eski Ahit ilahiyatı profesörü oldu. Kentteki din adamlarının üniversite disiplinine uymalarını ve doktora diploması almalarını isteyerek bir

başka tartışmanın daha içine girdi. Böylece akademik disiplin ve okumuş din adamlarıyla ilgili eski görüşlerini yadsımış oluyordu. Bir veba salgını sırasında öldü.

Karluklar, eski bir Türk boyu. 8. yüzyıldan önceki tarihlerine ilişkin kesin bilgi yoktur. Bağlı oldukları Göktürklerle karşı ayaklanarak yaklaşık 745'te Uygur ve Basmlarla birlikte yeni bir konfederasyon kurdular. Uygurların egemen olduğu bu konfederasyonun sol yabgusu olan Karluk başbuğu, kağından sonraki en önemli önderdi. Önce Çinlilerden yana olan Karluklar, Çin baskısının gittikçe artması üzerine Araplarla işbirliği yaparak Talas Savaşı'nda (751) onları büyük bir bozguna uğrattılar. 766'da dağılan Türkişlerin yerine Balasagun ve Talas bölgesine yerleştiler. Asya ticaret yollarının sağladığı olanaklardan yararlanarak yeni yerleşimler kurdular. 9. yüzyıl başlarında Yedisu bölgesinin en güçlü ve etkili Türk boyu durumuna geldiler. 840'ta Uygur egemenliğinin Kırğızlarca sona erdirilmesi üzerine Karluk yabgusu, Kara Kağan unvanını alarak bağımsızlığını ilan etti. Onun önderliğindeki Karluklar, Karahanlıların temel çekirdeğini oluşturdular; ama bu hanedan içinde çıkan taht mücadeleleri sırasında yönetime karşı cephe aldılar. 11. ve 12. yüzyıllarda Müslüman Türklerle Karahitaylar arasındaki mücadelelerde de Karahitayları desteklediler. Karahanlıların 1211'de ortadan kalkmasından sonra tam bağımsızlıklarını kazandılar. 13. yüzyıl başlarında artan Moğol baskısına karşı direndilerse de, Sartaktay Han (ö. 1221) döneminde Cengiz Han'ın egemenliğini tanımak zorunda kaldılar. 14. yüzyılda büyük ölçüde parçalanırlar. Karlukların bir bölümü Moğollar içinde eriken bir bölümü de Hindistan'a göç etti.

İslami benimsedikten sonra Karlukların Türk-İslam kültürüne önemli katkıları oldu. İslam öncesi sanatlarında sık sık işledikleri figürlü betimlemeleri bırakmaları, Türk sanatındaki gerçekçiliğin soyut İslam bezemeçiliği karşısında yok olması biçiminde yorumlanır. Karluk sanatçıları eski yaklaşımlarını bir ölçüde koruyarak, İslam sanatı içinde önemli bir yeri olan hatayi(*) bitkisel motifli bezemeyi geliştirmişlerdir.

Karm, Dun, asıl adı CARMELO PSAILA (d. 18 Ekim 1871, Zebbug, Gozo - ö. 13 Ekim 1961, Valletta, Malta), Malta'nın ulusal şairi. Bazılarınca "Malta ozanı" ya da "Malta'nın Chaucer'i" olarak adlandırılır. Doğa ve yurt sevgisinin yanı sıra dinsel duyarlılığı nedeniyle romantik bir şair sayılmış, öte yandan özellikle çok incelikli sonelerinde ortaya çıkan, geleneksel ölçüye olan düşkünlüğüyle de klasik bir şair olarak tanınmıştır.

Yirmi üç yaşında papaz olduktan sonra, piskoposluk hazırlık ve ilahiyat okullarında öğretmenlik yaptı. 1921'de kilise yetkililerince görevinden uzaklaştırıldı. Ardından Ulusal Kütüphane'de müdür yardımcısı oldu ve 1936'da bu görevinden emekliye ayrıldı. İngilizce-Malta dili resmi sözlüğünün hazırlanmasına katkıda bulundu. 1945'te Malta Kraliyet Üniversitesi'nde edebiyat dalında doktora derecesi aldı; 1956'da ise kendisine, C.B.E. (Commander of the British Empire) unvanı verildi.

İtalyanca yapıtlarıyla da seçkin bir yazar olarak tanınan Karm, 1912'de aldığı çağrı üzerine *Il-Habib* gazetesinde Malta dilinde şiirler yazmaya başladı. Kuşaklar boyunca Maltalı yazarları önemli ölçüde etkiledi ve Malta dilinin 1934'te resmi dil olarak kabul edilmesinde de büyük rol oynadı. Ayrıca

ülkenin ulusal marşı "Innu Malti"nin (1923; Malta İlahisi) sözlerini yazdı. Yapıtları İngilizce, Fransızca, Arapça ve Esperanto dillerine çevrildi. İtalyan şair Ugo Foscolo'nun "Dei sepolcri" (Mezarlar Dairi) adlı şiirini de Malta diline çeviren Karm, şiiri, sonuna bir bitiş bölümü ekleyerek yayımladı.

karma dil, çeşitli dillerin karışımından oluşan dil. Genellikle bir Batı Avrupa dilinin dilbilgisi açısından basitleştirilmiş, sözcük sayısı azaltılmış biçimdir. Ortak bir dili olmayan toplumların birbirleriyle anlaşmak üzere geliştirdikleri karma dilin, topluluklardan biri tarafından ilk ya da ikinci dil olarak benimsendiği durumlar da vardır. Karma dil örnekleri arasında Çin Picin İngilizcesi(*), Melanezya Picin İngilizcesi(*) ve Haiti Kreolu(*) sayılabilir.

Karma dil, birbirleriyle geçici ve sınırlı ilişkiler kuran topluluklarca kullanılır. Toplulukların daha yakın ilişkiler geliştirdiği ve birinin ötekini dilini tümüyle benimsediği durumlarda ise karma dile gerek kalmaz. Karma dilin varlığını uzun süre koruduğu durumlar, iki topluluk arasındaki ilişkilerin genellikle kurumsal bir nitelik kazandığı durumlardır. Yeni Gine ve çevredeki öteki adalardaki efendi-üşak ilişkileri, Afrika'da ve Amerika'daki ilk plantasyonlardaki efendi-köle ilişkileri buna örnek gösterilebilir. Birbirlerinin dilini öğrenmek istemeyen, ilişkilerini belli bir mesafede sürdürmeyi yeğleyen diplomatlar arasında da benzer bir ilişkiden söz edilebilir. Üç yüz yıldan daha uzun bir süre kullanılan Çin Picin İngilizcesinde de gene benzer bir durum söz konusudur. Karma dil, günümüz Yeni Gine'si gibi çokdilli toplumlarda da kullanılan bir bildirişim aracıdır. Ama bu dillerin hiçbirinin halkın anadilini oluşturmaz. Halkın anadili olarak yerleşen karma dillere kreol(*) adı verilir.

Yazyıya geçirilmiş ilk karma dil, ortaçağda Doğu Akdeniz'deki limanlara giden Avrupalı tüccarların ve Haçlıların kullandığı basitleştirilmiş İtalyancaydı. Daha çok Fransızlarca kullanıldığı için, bu dil *Lingua Franca* (Fransız dili) olarak bilinir. Ama terimin anlamı zamanla değişmiştir; *lingua franca*(*) günümüzde, çeşitli diller konuşan insanların bir araya geldiği toplantılarda iletişim aracı olarak seçilen dil (örn. uluslararası bir toplantıda kullanılan İngilizce) anlamına gelmektedir.

Çin Picin İngilizcesi, İngilizlerin Uzakdoğu'yla ticari ilişkilerini artırmaları sonucunda gelişmiştir. Afrika'da köle ticaretinin başlaması ve Batı Afrikalı kölelerin Antiller'deki plantasyonlara götürülmesiyle de birçok başka karma dil ortaya çıkmıştır. Amerika'da gelişen İngiliz, Fransız, İspanyol ve Portekiz karma dillerinden bazıları, zamanla birer kreol durumuna gelmiştir. Bugün Güney Carolina kıyısı açıklarındaki adalarda, Antiller ve Surinam'da İngilizce kreoller; Louisiana, Haiti ve Küçük Antiller'de ise Fransızca kreoller varlığını sürdürmektedir. Curaçao'da konuşulan kreol, İspanyolca ve Portekizceye dayanır.

Karma diller 17. yüzyıldan sonra Avrupa ticareti ve sömürgeciliğin yayıldığı bölgelerde gelişmiş ve yerleşmiştir. Bu dillerin benimsenmesi, bu bölgelerin yerli halkını düşünce ve kültür bakımından aşağı gören Avrupalının bakış açısını yansıtır. Yerli halklar, ülkelerine gelen Avrupalılarla karşılaşmalarında büyük olasılıkla onların dilindeki birkaç sözcüğü kullanmaya başlamış, yerli halkın Batı dillerini öğrenemeyeceğini varsayan Avrupalılar da onlarla anlaşabilmek için basitleştirilmiş bir dile başvurmuş, yerliler ise kendi dillerinin bazı dilbilgisi özelliklerini ve sözcüklerini ekleyerek bu

dili benimsemiştir. Ama karma dil, yerli halkın dilinin Avrupalının dilinden aktarma birkaç yeni sözcükle geliştirilmiş biçimi değildir. Karma dilin kendine özgü bir dilbilgisi vardır ve türediği dilden daha basit bir yapısı olmakla birlikte ayrı bir dil sayılır. Dünyanın çeşitli yerlerinde konuşulan İngilizce karma diller, İngilizcenin temel yapısını korumakla birlikte, çekim ekleri gibi özellikler açısından değişiklik gösterir.

Karma diller ve kreollerin bir başka özelliği de sözcük sayılarının çok sınırlı oluşudur. Ama bu durum, dilden dile farklılık gösterir. Melanezya Picin İngilizcesinde 2 bin, Çin Picin İngilizcesinde ise yalnızca 700 sözcük vardır. Bu sözcüklerin çoğu da İngilizceden alınmıştır. Melanezya Picin İngilizcesinin geniş sözcük dağarcığındaki İngilizce sözcüklerin oranı yüzde 90'ın üzerindedir. Bu oran, Çin Picin İngilizcesinde daha da yüksektir. Bu da karma dillerin iki dilin eşit bir karışımı olmadığını gösterir. Öte yanda karma dillerin sınırlı dağarcığındaki her sözcük, Avrupa dillerinde olduğundan çok anlamlara gelebilir. Ayrıca esnek bir kullanım sağlayabilmek için, birleşik sözcükler ve deyimler de türetilir.

Karma diller, başlangıçta yalnızca birer konuşma diliydi. Ama karma dilin kreole dönüştüğü durumlarda, özellikle de misyonerlik ve öteki eğitim çalışmalarında, bu dilleri yazıya geçirebilmek için bazı kurallara gerek duyulmuştur. Ama Avrupa dillerinin yazım kurallarını bu dillere uygulamak başarılı sonuç vermemiştir. Kreollerin yazımında en iyi sonuç veren kurallar, bu dillerin kendi ses ve yapı özelliklerini yansıtan sesbirimlerine dayalı yazım kurallarıdır.

karma eğitim, erkek ve kız öğrencilerin aynı okulda ve aynı dersliklerde birlikte öğrenim görmesi.

Batı Avrupa'da karma eğitim ilk kez Reform hareketinden sonra bazı Protestan gruplarının, erkeklerin yanı sıra kız çocuklarına da Kitabı Mukaddesi okumayı öğretmek istemeleriyle ortaya çıktı. Uygulama özellikle İskoçya'da, İngiltere'nin kuzey kesimlerinde ve Amerika'daki İngiliz kolonisi New England'da yaygınlaştı. 18. yüzyılın ikinci yarısında kızlar da kent okullarına alınmaya başladı. Quaker'lar İngiltere ve ABD'de genel eğitime olduğu gibi karma eğitime de öncülük ettiler. Amerikan Bağımsızlık Savaşı'ndan sonra kilise kurumlarının yerini alan parasız ilkokulların hemen tümünde karma eğitim yapıyordu. 1900'e gelindiğinde yerel yönetimlere bağlı liselelerin çoğunda karma eğitim uygulaması başlamıştı. Özel yüksekokulların çoğu daha kuruluşlarından başlayarak kız öğrencileri kabul etti. Bu uygulamayı ilk kez Ohio'daki Oberlin College gerçekleştirdi; pek çok eyalet üniversitesi de onu izledi. 19. yüzyıl sonunda, ABD yüksekokullarının yüzde 70'inde karma eğitim uygulanıyordu.

Batı Avrupa'da, ilk ve orta öğretimde karma eğitime İskandinav ülkeleri öncülük etti. Danimarka'da 18. yüzyılda başlayan karma eğitim, Norveç'te 1896'da yasalaştı. Buna karşılık Almanya'da, 19. yüzyıl sonuna değin ortaöğretime kız öğrenci kabul edilmiyordu. Kızlar için ortaöğretim kurumları açıldığında da bunların statüsü erkek okullarından düşük tutuldu. Günümüzde Bremen, Hamburg ve Batı Berlin gibi büyük belediyelerde ilköğretimde karma eğitim kuralları, ama ortaöğretimde çok az değişiklik olmuştur.

Avrupa'da karma eğitimin karşılaştığı direnç, yükseköğretim kurumlarında ortaöğretime göre çok daha hızlı biçimde zayıfladı. İngiltere'de Cambridge'deki Girtton College 1869'da, London School of Economics

and Political Science ise 1874'te kız öğrencilere açıldı. Almanya'da kızların üniversiteye girmelerine 1901'de izin verildi. 1910'dan sonra kız öğrenciler Hollanda, Belçika, Danimarka, İsveç, İsviçre, Norveç, Avusturya-Macaristan ve Fransa'da üniversitelere kabul edildiler.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra gelişmekte olan pek çok ülkede karma eğitim benimsendi. Ama birçok ülkede toplumsal koşulların ve dinsel yasaklar karma eğitimi sınırlamaktadır.

Türkiye'de II. Meşrutiyet (1908) öncesinde mahalle mekteplerindeki karma eğitim çağdaş bir temele dayanmıyordu. II. Meşrutiyet döneminde ünlü eğitimci Mustafa Satı Bey kendi açtığı özel yuvada çağdaş karma eğitimin ilk adımını attı. 1921'de İstanbul İnas Darülfünunu(*) öğrencilerinin, erkeklerin öğrenim gördüğü Darülfünun'un sınıflarına yerleşmesiyle yükseköğretimde karma eğitime geçildi. 1921-22 öğretim yılında Erzurum'da Albayrak İlkokulu'nda karma eğitim başladı. 1927'de Milli Eğitim Bakanı Mustafa Necati ile ortaöğretim genel müdürü Cevat Dursunoğlu'nun öncülüğünde, Selim Sırrı Tarcan ve Hasan Ali Yücel gibi bakanlık müfettişlerinin de desteğiyle, öteki üst yöneticilerin çoğunun muhalefetine karşın karma eğitimin yaygınlaştırılması için ilk deneme yapıldı. Ertesi yıl 70 ortaokulda karma eğitime geçildi; birkaç yıl içinde de bazı meslek okulları dışında karma eğitim ağırlık kazandı. 1930'daki Milli Eğitim Bakanlığı Müfettişleri Kurultayı'nda karma eğitim bir kural olarak benimsendi. 1973'te çıkarılan Milli Eğitim Temel Kanunu karma eğitimi ilke olarak benimsenmiştir. Bazı okullar (örn. askeri okulların bir bölümü, ebe yetiştiren sağlık okulları) öğretilen mesleğin gereği olarak kız ya da erkek öğrencileri ayrı eğitmektedir.

karma ekonomi, kapitalist sistemde, özel sektörün yanı sıra oldukça geniş bir kamu sektörünü ve kamu sermayesi ile özel sermayenin oluşturduğu karma iktisadi işletmeleri barındıran ekonomik model. Karma ekonomide özel girişimcilik ve yatırımcılığın yanında, kamu girişimciliği ve yatırımcılığı da önemli bir yer tutar. Devlet ekonomik ve toplumsal yaşama çeşitli yönlerden müdahale ederek ekonomik etkinliklere yoğun ve yaygın biçimde katılır. Bununla birlikte kamu sektörünün ve karma ekonomik girişimlerin ağırlığı ülkelere göre önemli değişiklikler gösterir. Karma ekonomi terimi bağımsız, özgün bir sistemi belirtmez, yalnızca kapitalizmin müdahaleci bir türünü anlatır.

Liberal öğretiyeye göre, tam ve gelişmiş rekabet piyasasında ekonomik ve mali denge, arz ve talep yasasına göre otomatik olarak gerçekleşir. Piyasada oluşan görevli fiyatların en etkin kaynak dağılımına yol açacağı varsayılır. Devletin ekonomiyi müdahaleden kaçınması ve yalnızca serbest rekabet düzenine işlerlik kazandıracak önlemleri alması savunulur (*bak.* liberalizm).

Rekabetçi kapitalizmde zamanla ortaya çıkan gelişmeler birçok yerde devlet müdahalesine olan gereksinimi artırdı. Sanayi Devrimi'yle birlikte artan işgücü talebi ve ortaya çıkan sorunlar karşısında, devlet kurumsal çerçeveyi belirleyici ve emek piyasasını düzenleyici bir rol üstlendi. 1850'lerden I. Dünya Savaşı'na değin güdümcü, korumacı ve özendirici yöntemler uygulayan devlet, özel kesimle karma nite-likte ortaklıklar oluşturarak ekonomiyi müdahale etti. I. Dünya Savaşı'ndan sonra devletin ekonomiyi müdahalesi daha da yoğunlaşarak sürdü. Bu arada müdahale alanı yönetsel yatırımlardan üretken yatırımlara kaydı. 1929 Büyük Bunalımı sırasında ABD'de uygulanan New Deal (Yeni Düzen) politikası ve İngiliz iktisatçı J. M. Keynes'in devlet müdahaleciliği konusundaki kuramsal katkısı devletin ekonomide giderek ağırlık kazanmasında önemli aşamalar oldu. II. Dünya Savaşı'ndan sonra, sermaye birikiminde ortaya çıkan tıkanıklıkları aşabilmek amacıyla kamu finansmanı aracılığıyla özel kesime fon aktarma yöntemi öne çıktı. Bu dönemde sağlık, eğitim gibi kamusal nitelikli hizmetlerin fırsat eşitliği temelinde devletçe üstlenilmesini ve toplumun ayrıcalıksız kesimlerine kaynak transferini öngören sosyal devlet ya da refah devleti ilkesi, kapitalist dünyada karma ekonomi modelinin yaygınlaşmasına katkıda bulundu. Batı'da 1970'lerin ortalarında başlayan durgunluk süreci 1980'lerde karma ekonomi modelinin gözden düşmesine, devletin ekonomiyi müdahalesinin en aza indirilmesini savunan yeni-liberalizmin güç kazanmasına yol açtı. 1990'ların başlarında, eski sosyalist ülkelerin piyasa ekonomisine yönelmeleri karma ekonomi kavramını yeniden güncelleştirdi. Ayrıca *bak.* iktisadi sistem.

Türkiye'de Cumhuriyet'in kuruluşundan hemen önce toplanan İzmir İktisat Kongresi'nde özel girişime kesin öncelik tanıyan kararlar alındı. Ama 1929 Büyük Bunalımı'nı izleyen dönemde özellikle sanayi alanında devlet işletmeciliği büyük bir yaygınlık kazandı. Dönemin tek partisi olan Cumhuriyet Halk Fırkası benimsediği "altı ilke" arasında devletçiliğe de yer verdi. 1960'ların ilk kalkınma planlarında karma ekonomi ilkesi resmen benimsendi. Bu ilkenin Türkiye iktisat tarihinde önemli bir yeri bulunmakla birlikte, 1980 sonrasında iktisat politikası sorumluları sık sık karma ekonominin "serbest piyasa ekonomisi" lehine terk edildiğini belirttiler.

karma topluluk, biyolojide, belirli bir çevre içinde bir arada yaşayan canlılar topluluğu.

Karma topluluk olgusunda topluluğu oluşturan tek tek canlılardan çok, bu canlılar arasındaki karşılıklı işlevsel ilişkiler önem kazanır. Örneğin ala geyik ve çürüğük bakteriler Türkiye'nin Akdeniz Bölgesi ormanlarındaki karma topluluğun iki üyesidir. Bu iki canlı arasında doğrudan ilişkinin zayıflığına karşın bakteriler, organik maddelerdeki azotu bitkilerin kullanabileceği bileşikler halinde bağlayarak öbür canlıların yanı sıra ala geyiğin de yaşamını sürdürmesini sağlar. Öte yandan bu bakterilerin besinini oluşturan azotlu atıkların ortaya çıkması da alageyiğe ve öbür canlılara bağlıdır. Bu karşılıklı etkileşimler, iklim ve toprak gibi bileşenlerden oluşan fiziksel çevre içinde karma topluluğun var olabildiğini sağlar. Karma topluluk ve fiziksel çevre arasındaki karşılıklı ilişkiler bir bütün olarak ele alındığında ise artık ekosistemden(*) söz edilmektedir.

Bir karma topluluk çeşitli yöntemlere göre irdelenir. Örneğin bir bitki karma topluluğu, boylu ağaçların yanı sıra küçük ağaçlar, çalılar, toprak üstündeki canlı örtüyü oluşturan otlar ve yosunlar gibi, çeşitli biçimlerde büyüyen bitkileri içerebilir. Karma topluluğun büyüme çeşitliliğine bağlı olarak yapılanmasına karma topluluğun fizyonomisi denir. Biyom(*) olarak adlandırılan büyük karma topluluklar, fizyonomilerine dayanılarak tanımlanmaktadır. Savanlar, tropik yağmur ormanları, otlu-bataklıklar, açık deniz kuşağı ve Kuzey Kutup tundraları biyom örnekleridir. Otlu-bataklık gibi bazı biyomlar geniş bir coğrafi dağılım göstermesine karşın, bazıları dar coğrafi

bölgelerle sınırlıdır. Örneğin Kuzey Kutup tundraları yalnızca Kuzey Yarıküre'nin kuzey kesimlerinde bulunur.

Belirli bir karma toplulukta canlılar, hem yatay hem de dikey olarak katmanlara ayrılmış olabilir. Bu durum özellikle belirgin olduğu ormanlarda, boylu ağaçlar tepe katmanını, küçük ağaçlar ve çalısms bitkiler çalı katmanını, otlarla obur bodur bitkiler de toprağın canlı örtüsünü oluşturur. Yatay katmanlaşma, örneğin bir yerde aynı anaç bitkiden yayılmış bitkiler büyürken öbürlerinin yalnızca tepe çatısının yeterince ışıq sızdıracak ölçüde aralandığı yerlerde tutunabilmesi sonucunda ortaya çıkar. Bitki topluluğuyla iç içe yaşayan hayvanlar da benzer bir katmanlaşma gösterir. Örneğin bazı kuş türleri tepe katmanında hese- nir ve yuvalanırken, bazıları yerde, bazılarıysa çalı katmanında yaşamını sürdürür. Böcekler de yeğledikleri ya da zorunlu oldukları besin çeşidine göre, beslendikleri bitkilerin konumuna uygun olarak yatay bir tabakada varlıklarını sürdürürler. Birçok kuş ve memelinin oluşturduğu türdeş topluluk(*), bölgeyi savunma davranışının(*) bir sonucu olarak karma topluluğa az çok eşit biçimde dağılmıştır. İçinde bulundukları karma topluluğun yapısını en çok etkileyen türler baskın türler olarak adlandırılır.

Karma topluluklar ekolojik ardıllık(*) denen bir süreçle değişikliğe uğrar. Bir orman yandığında boşalan araziye otlar ve öbür yüzeyde gelişen canlılar yerleşir. Ortamı kaplayan bu ilk canlılara öncü adı verilir. Çok geçmeden çalılar ve küçük ağaçlar kök salarak, otları gölgeler. Sonunda büyük ağaçlar gelişir ve arazi yeniden ormanlaşır. Bu durumdaki orman ekolojik ardıllığın son evresi olan ekolojik doruğa ulaşmıştır. Bir doruk topluluğun fizyonomisini genel çevre koşulları belirler. Kuzey Kutup Bölgesi ve yakınlarındaki doruk topluluk tundralardır. Bazı tropik bölgelerdeki çeşitli etkenlere bağlı olarak savanlar doruk topluluğu oluşturabilir.

Bir karma toplulukta değişik türlerden her biri kendi ekolojik nişinde (*bak.* niş) barınır. Bir türün nişi karma topluluğun öbür üyeleriyle türün karşılıklı ilişkilerinin tümünün gerçekleştiği çevredir. Burası, türün beslendiği öbür canlılara yem olduğu, yuva yaptığı ve ürettiği yerdir. Eğer iki ayrı türün nişi kesişiyorsa bu iki tür yarışma halinde demektir. Nişlerin birbirine aşırı ölçüde girmesi durumunda çevreden yararlanmakta daha başarılı olan tür, zamanla tümüyle rakibinin yerini alır. Ekolojik ardıllık sürecinin ilk basamaklarında bulunan karma topluluklarda, topluluk üyelerinin nişleri arasında kesişmeler çok fazladır. Ama kararlı doruk topluluklarda, birbirinden belirgin biçimde ayrılmış, çok sayıda niş bulunur.

Karma toplulukta canlılar hangisinin hangisiyle beslendiğini gösteren bir beslenme zinciri(*) içinde konumlandırılabilir. Canlıların bu beslenme zincirindeki yerlerine beslenme basamağı(*) adı verilir. İlk basamakta Güneş enerjisini fotosentez yoluyla karma toplulukta öbür canlıların da yararlanabileceği besin maddelerine dönüştüren yeşil bitkiler (üreticiler) yer alır. İkinci basamaktaki otçul hayvanlar (birincil tüketiciler) bu bitkilerle beslenirken, üçüncü basamakta otçullarla beslenen etçil hayvanlar (birincil etçiler) vardır. Bu hayvanlar da genellikle daha iri etçiller (yerine göre ikincil etçiller ya da ikincil tüketiciler) yem olur.

Son halkadaki hayvanların ölmesiyle beslenme zinciri tamamlanırken bakteriler ve mantarlar gibi çürükçül canlılar ölü organik maddeleri ayrıştırarak, temel besin maddelerini yeniden çevreye kazandırır. Doğal ekosistemlerde birçok canlı, hem başka canlıları yediği, hem de başka canlılar tarafından yenildiği için, doğrusal bir ilişkiyi yansıtan beslenme zinciri yerine beslenme ağı terimini kullanmak daha uygundur. Yaşamamları ot ve yapraklardan oluşan besinlerle sürdüren çeşitli böcekler, birçok etçil kuş ve kurbaga tarafından, bu küçük yırtıcılar da atmaca, yılan ve tilki gibi daha iri etçiller tarafından yenir. Bu arada, atmaccalar yılanları da yer. Beslenme ağı burada gösterildiğinden çok daha karmaşık ilişkiler yumağı biçiminde de gelişebilir.

Bir karma topluluktaki türlerden yalnız birkaçı sayıca çoktur ve canlı kütlesi(*) bakımından öbürlerini aşar. Bu türler topluluktaki enerji akışının büyük bir bölümünden sorumludur. Ama topluluktaki türlerin çeşitliliği, daha ender türlerin varlığına bağlıdır. Bir karma topluluktaki türlerin çeşitlilik derecesi nişlerin sayısı ile ilişkilidir. Topluluğa katılan yeni bir tür, buradaki nişlerden birine uyulanacak biçimde evrimleşir. Bazı türlerin soyları tükenerek ortadan kalksa bile genel olarak geniş zaman dilimleri boyunca, bir karma topluluktaki nişlerin sayısı artma ve çeşitlenme eğilimindedir.

Karmal, Babrak (d. 1929, Kâbil yakınları, Afganistan), Afgan devlet adamı. Aralık 1979'da SSCB'nin askeri müdahalesi sonucunda Afganistan Demokratik Halk Partisi genel sekreterliğine, başbakanlığa ve Devrim Konseyi başkanlığına getirilmiş, 1986'da yönetimden uzaklaştırılmıştır.

1961'de Kâbil Üniversitesi'ni bitirdi. Nur Muhammed Taraki'nin 1963'te kurduğu Halk Partisi'ne katıldı. Temmuz 1973'te meşruti krallığın devrilmesinin ardından parti içindeki muhalefet kanadıyla birlikte Bayrak (Perçem) Partisi adıyla ayrı bir sol örgüt oluşturdu. 1977'de iki sol örgüt birleşerek Afganistan Demokratik Halk Partisi adını aldı. Partinin liderliğine Taraki, yardımcılıklarına ise Karmal ve Hafızullah Amin getirildiler. Karmal partinin Davud Han'ı devirmesinden (Nisan 1978) sonra oluşturulan Afganistan Demokratik Cumhuriyeti'nde başbakan ve Devrim Konseyi başkanı olan Taraki'nin yardımcılığını üstlendi. Mart 1979'da başbakanlığa getirilen Amin tarafından Prag büyükelçiliğine atanarak ülkeden uzaklaştırıldı. Eylülde, Taraki ve Amin yanlıları arasındaki bir çatışmada Taraki öldürüldü. 27 Aralık'ta SSCB askeri birliklerinin Kâbil'e girmelerinin ardından Amin öldürülerek yerine Prag'dan çağrılan Karmal getirildi.

Karmal Haziran 1981'de başbakanlık görevini Sultan Ali Keşmand'a devretmekle birlikte partinin genel sekreterliğini ve Devrim Konseyi başkanlığını sürdürdü. SSCB ve Doğu Avrupa ülkeleriyle ekonomik ilişkileri geliştirmeye çalıştı. Bu arada yönetime ve 1985'te 115 bine ulaşan Sovyet askerlerine karşı silahlı direniş yükselirken, partinin Bayrak ve Halk kanatları arasında-ki iktidar mücadelesi de sürdü.

Karmal 4 Mayıs 1986'da daha geniş bir iktidar temeli oluşturulması amacıyla partinin genel sekreterliğinden uzaklaştırıldı. Bu göreve getirilen Muhammed Necibullah ülkenin yeni önderi oldu. Karmal daha önemsiz bir konum olan Devrim Konseyi başkanlığını sürdürdüysede 20 Kasım'da bu görevinden de istifa etmek zorunda bırakı-

larak bütünüyle ülke yönetiminin dışında kaldı.

karman (Sanskrit dilinde: "kişinin geçmiş eylemleri"), KARMA olarak da bilinir, Pali dilinde KAMMA. Hint felsefesinde bir bireyin geçmiş eylemlerinin gelecek yaşamları ya da yeniden doğuşları üzerindeki etkisi. *Karman* öğretisi, herkesin şimdiki yaşamının bir yaşamlar zincirinin (*samsara*: "geçici dünya") yalnızca bir halkası olduğu ve önceki yaşamlarındaki eylemlerce belirlendiği biçimindeki Hindu inancını yansıtır. Bu inanca göre her eylemin ahlaki etkisi kendisinden sonra da sürer ve bir sonraki yaşamda kişinin sınıfı, eğilimleri ve kişiliği içinde açığa çıkar. Bu süreç mekanik bir zorunlulukla işler; bu süreç Tanrı'nın müdahale edebileceğini yalnızca bazı tektanrıcılar kabul eder. *Karman* yasası, yaratıklar arasında gözlenen eşitsizlikleri açıklamak için de kullanılır.

Yaşamlar zinciri içinde bir birey kendisini Tanrı Brahman'a ulaşana değin yetkinleştirebileceği gibi, gitgide alçalarak bir hayvan biçiminde de yeniden doğabilir. Geçmiş eylemler yalnızca bir sonraki yaşamın koşullarını etkilemekle kalmaz, kişinin ardışık yaşamları arasındaki dönemlerde mutlu olup olmayacağına da belirler. Bu aralıklarda herkes, *karman*'ının ürünleri tümüyle tükeninceye ve kalanından kendisi için yeni bir yaşam yaratılincaya değin cennetlerin ya da cehennemlerin birinde belli bir süre kalacaktır.

Budacılık ve Caynacılık *karman* öğretisini ortak Hint miraslarının bir parçası olarak özümsemişlerdir. Budacılar *karman*'ı etik bakımdan katı bir neden sonuç ilişkisi içinde yorumlarlar. Caynacılar ise *karman*'ı bir süreç olarak değil, neden ve sonuç ile doğum ve ölümün evrensel zincirini üreten, çok küçük parçacıklardan oluşan incelmış bir madde olarak görürler.

Kármán, Theodore von (d. 11 Mayıs 1881, Budapeşte, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu - ö. 6 Mayıs 1963, Aachen, AFC), aeronotik ve astronotik alanlarındaki kuramsal katkılarıyla tanınan Macar asıllı ABD'li araştırma mühendisi. California Teknoloji Enstitüsü'nde kurduğu laboratuvar daha sonra Ulusal Havacılık ve Uzay Dairesi (NASA) Jetli İtme Laboratuvarı durumuna gelmiştir.

Gençliği. Von Kármán, Maurice ve Helene von Kármán'ın beş çocuğundan üçüncüsüydü. Budapeşte Üniversitesi'nde profesörlük yapan babası, eğitim bakanlığında da görev alarak ülkesindeki ortaöğretimin yeniden düzenlenmesine katkıda bulunmuş ve bir deneme lisesi olan Minta (Örnek) Gymnasium'u kurmuştu. Von Kármán ile geleceğin ünlü atom fizikçileri George de Heveys ve Leo Szilard da bu okulda

öğrenim görmüşlerdi. Henüz küçük bir çocuktan von Kármán'ın çok güçlü bir matematik yeteneğinin olduğu açığa çıkmıştı; babası ise onun bu dâhi çocuk olmasından çekiniyordu ve matematik yeteneğini mühendislik alanına kaydırmak istiyordu.

1902'de Budapeşte'deki Kraliyet Politeknik Üniversitesi'nden (bugün Budapeşte Teknik Üniversitesi) mezun olan von Kármán, mühendislik çalışmalarını akademik düzeyde sürdürmeye karar verdi; böylece bilimsel ilgisini daha geniş bir alana yaygınlaştırabileceğini ve babasının özendirmediği öğretmenlik mesleğini uygulayabileceğini düşünüyordu. 1903-06 arasında aynı okulda öğretim görevlisi olarak çalıştı, ayrıca Macaristan'ın başlıca makine imalatçısı olan bir şirkete danışmanlık yaptı. Bu dönemde malzemelerin dayanımı üzerine sürdürdüğü araştırmalar, daha sonra uçak tasarımlarında elde edilen önemli gelişmelere temel sağladı. 1906'da Macar Bilimler Akademisi'nden iki yıllık bir lisansüstü öğrenim bursu kazanan von Kármán doktora çalışması yapmak üzere Almanya'daki Göttingen Üniversitesi'ne gitti; ama bu çalışmasını tamamlamadan Paris Üniversitesi'ne geçti. Burada Fransız havacı Henri Farman'ın iki kilometrelik uçuşuna tanık oldu ve bu olayın etkisiyle aeronotik ve astronotik alanlarıyla ilgilenmeye başladı.

Bundan kısa bir süre sonra, modern akışkanlar mekanikinin öncülerinden Ludwig Prandtl, güdümlü balonlar üzerindeki çalışmalarında asistanlığını üstlenmesi ve doktora çalışmasını tamamlaması için von Kármán'ı Göttingen Üniversitesi'ne davet etti. O dönemde bu üniversitenin bilimsel havası, von Kármán'ın yeteneklerini geliştirebilmesi açısından son derece elverişliydi. Von Kármán burada özellikle, teknolojik verimliliği artırmaya yönelik olarak mühendislik alanında matematikten ve temel bilimlerden daha çok yararlanılması gerektiğini savunan ünlü matematikçi Felix Klein ile yakın bir işbirliği kurdu. 1911'de, akmakta olan bir akışkanın önüne konan silindirin biçimindeki cisimlerin arkasında oluşan burgulanmaları inceledi ve bunların matematiksel açıklamasını yaptı. 1940'ta ABD'de Washington'da, fırtınalar sonucunda çöken Tacoma Narrows Köprüsü'nün çöküş nedenleri, onun bu çözümlerlerinden yararlanılarak açıklanacaktı.

Macaristan'daki Maden Mühendisliği Yüksekokulu'nda kısa bir süre ders veren von Kármán 1912'de, henüz 31 yaşındayken, Almanya'da Aachen'deki Aeronotik Enstitüsü'nün yöneticiliğine getirildi; bu görevini 1930'a değin sürdürecekti. I. Dünya Savaşı sırasında askere alındı ve Avusturya'da Fischamend'deki Askeri Uçak Fabrikası'nda, havada asılı kalmayı başaran ilk helikopteri geliştirdi. Savaşın sona von Kármán'ın ve başında bulunduğu enstitünün ünlü hızla yaygınlaştı. Von Kármán, savaş nedeniyle bağlantısını kaybettiği bilim adamı dostlarını bir araya toplamak ve yeni ilişkiler kurmak amacıyla 1922'de Avusturya'daki Innsbruck'ta uluslararası bir aerodinamik ve hidrodinamik kongresi düzenledi. Kongre sonucunda, Uluslararası Uygulamalı Mekanik Kongresi Komitesi'nin kurulmasına karar verildi; günümüzde de varlığını sürdürmekte ve dört yılda bir kongre düzenlemekte olan bu komite 1946'de Uluslararası Kuramsal ve Uygulamalı Mekanik Birliği'nin kurulmasını sağladı ve von Kármán'ın birliğin onur başkanlığına seçti.

ABD'deki çalışmaları. Von Kármán 1920'ler boyunca pek çok ülkeyi dolaşarak dersler verdi ve çeşitli sanayi kuruluşlarına danışmanlık yaptı. İlk kez 1926'da ziyaret ettiği ABD'den 1930'da, California Teknoloji Enstitüsü'ndeki Guggenheim Aeronotik

Von Kármán
California Institute of Technology, Pasadena

tik Laboratuvarı ile Akron'daki (Ohio) Guggenheim Hava Gemisi Enstitüsü'nün yöneticiliğini üstlenmesi yolunda yeni bir davet aldı. Aslında von Kármán Aachen'den ayrılmak istemiyordu, ama Alman Nazizminin giderek güçlenmesi, bu öneriyi kabul etmesinde etkili oldu.

California Teknoloji Enstitüsü'ne gelişinden kısa bir süre sonra von Kármán'ın laboratuvarı, aeronotik bilimleri dünyasının en önemli merkezi durumuna geldi. İki yıl sonra da von Kármán, ABD hükümetine ve çeşitli sanayi kuruluşlarına danışmanlık yapan ABD Aeronotik Bilimleri Enstitüsü'nün kurucuları arasında yer aldı. Bu dönemdeki çalışmalarıyla akışkanlar mekaniği, burgaçlanma kuramı, sesüstü uçuş, uçak yapılarının matematiği ve toprağın rüzgâr etkisiyle aşınması konularına önemli katkılarda bulundu.

Von Kármán, astronotiğin gelişmesinde de etkili oldu. 1936'da, o dönemde roketli itmenin olanakları ve uygulanabilirliği konusunda yaygın kuşkuların bulunmasına karşın, bu konu üzerinde çalışan ve kendi öğrencilerinden oluşan bir grubu destekledi. İki yıl sonra ABD Kara Kuvvetleri Hava Birliği, von Kármán'ın laboratuvarında, uçaklarda roketli itmeden yararlanılmasına yönelik bir çalışma başlattı. 1940'ta von Kármán, Frank J. Malina ile birlikte, katı yakıt kullanan uzun ömürlü roket motorlarının yapılabileceğini gösterdi. Bundan kısa bir süre sonra jet yardımlı kalkış (JATO) roketinin ilk örneklerinden biri geliştirildi. Bu buluşun yardımıyla, daha sonraları ABD ordusunda kullanılan "Polaris", "Minuteman" ve "Poseidon" gibi uzun menli füzelerin yapılması olanaklı duruma geldi. 1941'de von Kármán, ABD'deki sıvı ve katı yakıtlı roket motorları üreten ilk kuruluş olan Aerojet General Corporation'ın kurucuları arasında yer aldı. 1944'te ise, ABD hükümeti adına uzun erimli füze ve uzay araştırmaları yapmak üzere, California Teknoloji Enstitüsü'nde NASA Jetli İtme Laboratuvarı'nın kurulması çalışmalarına katıldı.

Von Kármán 1944'te, ABD Kara Kuvvetleri'nin II. Dünya Savaşı sırasındaki hava gücünün komutanı olan Genaral H. Arnold'un talebi üzerine Hava Birliği Bilimsel Tavsiye Grubu'nu kurmak üzere Washington D.C.'ye geçti. O yıla değin gerçekleştirdiği birçok önemli buluş ve katkı sonucunda ABD'nin, katı ve sıvı yakıtlı roketlerle çalışan jet yardımlı kalkış sistemiyle donatılmış ilk uçakları ile yalnızca roket itmeli uçakları yapılmış ve kendiliğinden yanmalı sıvı iticiler geliştirilmişti.

Von Kármán 1947'de Birleşmiş Milletler'e, Ortadoğu'daki akışkanlar ve toprak mekaniğini incelemek üzere uluslararası bir araştırma merkezinin kurulmasını önerdi; bu öneri, gerçekleşmemekle birlikte, UNESCO tarafından 1950'de Kurak Bölge Araştırma Projesi'nin geliştirilmesinde etkili oldu. Von Kármán, Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı'na (NATO) üye ülkelerdeki uzay ve havacılık mühendislerinin işbirliği yapmalarını da istiyordu; bu amaçla 1951'de Aeronotik Araştırma ve Geliştirme Tavsiye Grubu'nun (AGARD) kurulmasını sağladı ve ölümüne değin bu grubun başkanlığını yaptı. 1956'da Uluslararası Aeronotik Bilimleri Konseyi'nin (ICAS), 1960'ta da Uluslararası Astronotik Akademisi'nin kurulmasında etkili oldu. Akademinin en önemli başarılarından biri, 1962'de Paris'te von Kármán'ın başkanlığında Uzaydaki İnsanların Temel Çevre Sorunları I. Uluslararası Sempozyumu'nu düzenleyerek, birçok ülkenin yanı sıra ABD'li ve SSCB'li bilim adamlarını da bir araya getirerek bu alanda

görüş alışverişinde bulunmalarını sağlamak oldu. Von Kármán, 1960-63 arasında bilim ve teknolojinin karşılıklı etkileşimleri konusu üzerinde NATO'nun düzenlediği çalışmaları yönetti.

Yaşamı sırasında, California Teknoloji Enstitüsü'nde kurduğu laboratuvar ile ABD Hava Kuvvetleri'nin Tullahoma'daki Arnold Makine Geliştirme Merkezi'ne ve NATO'nun Belçika'da Sint-Genesius-Rode'deki Akışkanlar Dinamiği Enstitüsü'ne von Kármán'ın adı verildi. Ayrıca, 1970'te Ay'daki kraterlerden biri von Kármán Krateri olarak adlandırıldı.

karmanyol, İtalya'daki Piemonte köylülerine özgü giysi. Adını Carmagnola kasabasından almıştır. Fransa'nın guney bölgelelerinde de yaygın biçimde bilinen giysi. 1792'de Marsilyalı devrimciler tarafından Paris'e getirildikten sonra tanındı ve sonradan Jakobenlerin gözde giysisi oldu. Metal düğmeli kısa bir ceket, uç renkli yelek ve kırmızı bir kepten oluşuyordu. Terör Dönemi sırasında sık sık söylenen ünlü bir devrim şarkısı da karmanyol adını taşıyordu.

karmaşa, KOMPLEKS olarak da bilinir, psikolojide, toplumsal yapı ya da gerçeklikle çatışma halinde olan, baskı altına alınmış duygular bütünü. Eugen Bleuler ve Carl G. Jung'un ortaya attığı terim, iğdişlik korkusu(*) ve Oidipus karmaşası(*) dışında, Freud tarafından çok sınırlı biçimde kullanılmış; Alfred Adler ise kendi psikanaliz sistemini, aşağılık ya da eksiklik duygusu(*) olarak adlandırdığı karmaşa üzerine kurmuştur.

Çoğu zaman hastalıklı davranışlara yol açabilen karmaşa, duygusal düzeyde birbirine sıkıca bağlı bilinçdışı öğelerden oluşur; bu öğelerden biri bilince çıkınca öbürleri de onu izler. Birey toplumsal ve cinsel yaşamda çeşitli uyumsuzluklara yol açan karmaşalara karşı saldırgan davranışları da içeren abartılı savunma mekanizmaları geliştirebilir. Bireyin nesnel ve gerçekçi değerlendirmeye yeteneğinden uzaklaşması ölçüsünde karmaşalar da kökleşir.

karmaşık, KOMPLEKS olarak da bilinir, kimyada, bileşik ya da iyon halindeki küçük moleküllerin birleşmesiyle oluşan ve moleküller fiziksel kuvvetlerden çok kimyasal kuvvetlerle bir arada tutulan iyon ya da nötr molekül. Karmaşıkların oluşması, çözeltinin davranışını güçlü biçimde etkiler. Ayrıca bak. birleşme; düzenleşim bileşiği.

karmaşık sayı, KOMPLEKS SAYI olarak da bilinir, x ve y gerçek sayılar ve i sanal birim ($i^2 = -1$) olmak üzere, $x+yi$ biçimindeki sayı. Ayrıca bak. sayı.

Karmatiler, EBU SAİDİLER ya da KARAMİTA olarak da bilinir, Batıni-İsmaili kökenli dinsel ve siyasal bir akımın üyeleri. Adını akımın kurucusu Hamdan Karmat'tan alan Karmatilik başlangıçta Batıni-İsmaili bir davet hareketiyken sonradan büyük bir ayaklanmaya dönüşmüş, iki yüzyıl boyunca Irak, Suriye, Bahreyn ve Kuzey Afrika'da yağmalamalara, katliamlara ve kanlı savaşlara yol açmıştır.

İsmaili bir dâi(*) olan Hamdan Karmat 878'de Irak'ta, yeryüzü zenginliklerini paylaşma vaadiyle özellikle köylülerin desteğini kazandı. Abbasilere karşı olan bütün güçler zamanla Karmat'a katıldı. Karmat, hareketini yaygınlaştırmak için çeşitli yörelere dailer gönderdi. Önceleri yandaşlarından yalnızca belirli bir vergi toplayan Karmat, daha sonra bütün malları ortaklaşa kullanma zorunluluğu getirdi. Böylece bütün yandaşlarının geçimlerini

güvence altına aldığı gibi onları silahlandırma olanağını elde etti. Küfe yakınlarındak bir köyde askeri us olarak kullanılmak üzere Daru'l-Hicre adıyla bir kale inşa edildi. Karmatiler, Karmat'in çağrısı üzerine "dünya zenginliklerini ele geçirmek" amacıyla eyleme geçtiler (890). Küfe yöresindeki şiddet eylemleri çoğu kişinin canlarını kurtarmak düşüncesiyle Karmatilere katılmasına yol açtı.

Karmatilerin isyanı, Zikrevayh bın Mikrevayh adlı bir dâimin harekete geçmesiyle (900) Suriye'ye de yayıldı. Beni Ulayy kabilesinin desteğini kazanan Zikrevayh, Suriye çevresinde etkin bir güç durumuna geldi. Suriye Karmatileri, Abbasi orduları karşısında birkaç yenilgi almalarına karşın varlıklarını korudular. Ama Zikrevayh'ın ölümünden (906) sonra siyasal güçlerini yitirdiler.

Karmat'in daileri arasında ilk kez Bahreyn'de Ebu Said Hasan bın Behram el-Cennabi başarıya ulaştı. El-Cennabi, Rebi kabilesinin de desteğiyle kısa sürede bütün Ahsa çevresini ele geçirdi (899) ve burayı bağımsız bir devlet durumuna getirdi. Onun ölümünden sonra yerine geçen oğlu Ebu Tahir Süleyman (hd 914-943) Aşağı Mezopotamya'yı istila ederek yakıp yıktı. Bütün hac yollarını kesti, hacı kabilelerini kılıçtan geçirdi. Sonunda bir hac mevsiminde Mekke'yi ele geçirdi (930). Kenti altı gün boyunca yağmalayan, on binlerce hacıyı öldüren Ebu Tahir, Kâbe'deki kutsal taş Hacerü'l-Esved'i de yerinden sökerek el-Ahsa'ya götürdü. Kutsal taş ancak 20 yıl sonra, Fatimilerin isteği üzerine Kâbe'ye geri getirildi.

Karmatiler Kuzey Afrika'da da bir devlet kurmayı başardılar. Ebu Abdullah adlı dâi hac için Mekke'ye gelen Berberi Kutama kabilesini kendisine bağladıktan sonra onlardan bir ordu oluşturdu. Bu orduyla son Aglebi hükümdarı Ziyadetullah'ı kesin bir yenilgiye uğrattı, Aglebi yönetimine son verdi (909) ve başkent Rakkada'ya yerleşti. Daha sonra İsmaili önderlerden Ubeydullah el-Mehdi'yi ilk Fatımi halifesi olarak tahta çıkardı (909). Fatımi halifelığının kurulmasından sonra Ahsa'daki yönetim de buraya bağlandı. Ama bir süre sonra siyasal anlaşmazlık nedeniyle ikiye ayrılan Karmatiler Hasan Sabbah'ın önderliğinde etkinliklerini sürdürdüler.

Özellikle Batınilikten etkilenen Karmatiliğin en belirgin özelliği, dinde bütün yasakların ve yükümlülüklerin kaldırılmasını (ibaha) savunmasıdır. Bütün Batıni akım ve hareketler gibi Karmatilik de eski İran inançlarından, özellikle Mazdekçilikten etkilenmiştir. Hareketin ortaklaşma (ıştırakıyyun) anlayışı da oldukça kapsamlıdır. Siyasal düzeyde Hz. Ali'nin soyunun haklarını savunur gözükmekle birlikte temelde Arap egemenliğine karşı ulusal içerikli bir tepkiyi dile getirmiştir.

Karmel Dağı, İbrance HAR HA KARMEL. İsrail'in kuzeybatı kesiminde alçak tepelerden oluşan dağ. Hayfa(*) kenti bu dağın kuzeydoğu yamacında yer alır. Kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda yaklaşık 26 km boyunca uzanan Karmel Dağı 245 km' dolayında bir alan kaplar. Doğu ve kuzeydeki Emek Yizreel (Esdrailon Ovası) ile Celile'yi güneydeki Şaron kıyı ovasından ayırır. Dağın denize uzanan Karmel Burnu (roş) neredeyse Akdeniz'e ulaşır. Bu noktada kıyı ovası ancak 180 m genişliğindedir. Dağın en yüksek noktası (546 m) İsfıya köyünün kuzeybatısına düşer. Kitabı Mu-

kaddes döneminden kaynaklanan Karmel adı, İbranice *kerem* ("üzüm bağı" ya da "meyve bahçesi") sözcüğünden gelir ve ilkçağda da dağın verimli olduğunu kanıtlar.

Eski çağlardan beri kutlu sayılan Karmel Dağı İÖ 16. yüzyıl Mısır kayıtlarında "kutsal dağ" adıyla anılır. Uzun süre putlara tapınılan bir merkez olmuştur. Kitabı Mukaddes'te Karmel Dağı'nın anıldığı en önemli bölüm, Baal'ın düzenece peygamberleriyle İlyas'ın (Hz. İlyas) karşılaşmasıdır (1. Krallar 18). Karmel Dağı ilk Hristiyanlar için de kutsallığını korumuş, inzivaya çekilen keşişler daha İS 6. yüzyılda buraya yerleşmişlerdir. Katolik Kilisesi'ne bağlı Karmelitler tarikatı 1150'de burada kurulmuş, tarikat tüzüğü 1206-14 arasında oluşturulmuştur. 1928'de yeniden inşa edilen Karmelit manastırı İlyas'ın mucizesini gösterdiği yerin yakınlarındadır.

Dağın yamaçlarında, Hayfa kentinin hem içinde hem dışında çok sayıda park ve koru vardır. Ağaçlık alanın büyük bölümü Karmel Doğal Koruma Alanı içindedir. 1931-32'de güneybatı yamaçlarındaki mağaralarda arkeologlar o güne değin rastlanmamış türde Paleolitik Çağ iskeletleri bulmuşlardır.

Karmel Dağı kültürü, bugün İsrail'de Hayfa kentinin güneyindeki Karmel Dağında bulunan mağaralarda ele geçirilen bulgularla varlığı saptanan Paleolitik Çağa ve Mezolitik Çağa ait Natufien kültür. Buradaki kazılar 1929-31 arasında Kudüs'teki İngiliz Arkeoloji Enstitüsü yürütmüştür. Paleolitik kültürün en eski buluntuları Tayacien tipi kaba yonga aletlerdir. Daha sonra Acheuleen tipte el baltaları ve Amudien tipte kesici aletler bulunmuştur. Bunların izleyen Levalloisien-Mousterien döneme ait taş aletler de ortaya çıkarılmıştır.

Mağaralarda Natufien kültür öncesine tarihlenen yerel Emiran kültürü taş aletleri ile Filistin Aurignacien olarak kabul edilen Anteliyen kültüre ait kesici, kazıyıcı ve delici taş aletler ele geçirilmiştir.

Karmel Dağı mağaralarından ikisinin (et-Tabun ve es-Skhul) en ilginç buluntuları, Mousterien katlarda ortaya çıkarılan kısmen Neanderthal insanı, kısmen de *Homo sapiens* özellikleri gösteren ve Karmel Dağı insanı diye adlandırılan iskeletlerdir. Ama bunların insan iskeletinin gelişimindeki yeri hâlâ tartışma konusudur.

Karmelit tarikatı, ortaçağda halkın sadakalarıyla geçinen dört büyük tarikatın biri. Filistin'deki Karmel Dağında Eski Ahit peygamberlerinden İlyas'ın (Hz. İlyas) açtığına inanılan pınarın yakınlarına yaklaşık 1155'te yerleşen eski hacılar ile Haçlı askerleri tarafından kuruldu. Kudüs'ün Latin patriği Aziz Albert'in 1206-14 arasında kaleme aldığı tarikat tüzüğü 1226'da Papa III. Honorius tarafından onaylandı. Tarikat, ilk Hristiyan yazarların keşişlik düzeninin kurucusu saydıkları İlyas peygamberin yaşam biçimini Karmel Dağında sürdürmeyi amaçlıyordu.

İlk Karmelitler ayrı hücrelerde ya da kulübelerde yaşayarak suskunluk, inziva, perhiz ve sadelik antlarını yerine getiren keşişlerdi. Ama çok geçmeden Filistin'de Haçlı ordularının uğradığı yenilgiler sonucunda Karmel Dağı Batılı keşişler için güvenli olmaktan çıkınca, yaklaşık 1240'ta Kıbrıs, Sicilya, Fransa ve İngiltere'ye doğru yola çıktılar. Karmelitlerin ilk genel kurulu 1247'de İngiltere'de Aziz Simon Stock'un başkanlığında toplandı ve tarikat Batı toplumunun koşullarına uyarlandı. Münzevilik-

ten frer(*) düzenine geçildi. Bu yapılarıyla Karmelitler bütün Batı Avrupa'ya yayıldılar ve Dominikenler ile Fransiskanlara çok benzeren bir tarikat olarak halk arasında tanındılar. İlk Karmelit rahibe topluluğu 1452'de kuruldu. Karmelit tarikatındaki akımlar arasında en önemlisi ve sonuçları açısından en kapsamlısı Avilalı Azize Teresa'nın başlattığı reform hareketiydi. Bir Karmelit manastırında 30 yıl kalan Azize Teresa, 1562'de Ávila'da daha katı kuralları uygulanan küçük bir manastırda Çıplak Ayaklı Karmelit Rahibeler Tarikatı'nı kurdu. Çeşitli tepkilerle ve zorluklarla karşılaşmasına karşın yalnızca rahibe manastırları değil, Juan de la Cruz'un işbirliğiyle daha sıkı kuralları uygulayan keşiş manastırları da kurdu. Reformcu Karmelitler ayakkabı yerine sandal giydikleri için, tarikatın eski kolundan ayırtı edilmek amacıyla Çıplak Ayaklı Karmelitler adıyla anıldılar. Reform manastırları 1580'de tarikatın başkeşişinin yönetiminde ayrı bir yönetim birimi durumuna getirildi ve 1593'te papalık fermaniyle bağımsız bir tankata dönüştürüldü.

Her iki tarikat da gerek Fransız Devrimi, gerek Napoléon ve 19. yüzyıldaki liberal yönetimler dönemlerinde ağır baskılarla karşılaştı. Ama daha sonra Batı Avrupa, Ortadoğu ve Latin Amerika'daki birçok ülke ile ABD'de yeniden canlandı.

karmen, kırmızıdan(*) elde edilen kırmızı ya da morumsu kırmızı pigment. Önceleri yaygın bir biçimde resim boyası olarak kullanılan karmen yapay boyalar geliştirildikten sonra yalnızca pasta ve şekerleme gibi gıda ürünleri ile bazı kozmetiklerin ve suda çözünbilen ilaçların renklendirilmesinde kullanılmaya başlanmıştır. Karmen karmaşık bir antrakinon türevi olan karmenik asitten oluşur.

Karmenin hazırlanması amacıyla ilk olarak öğütülmüş kırmıziböcekler amonyak ya da sodyum karbonat çözeltisiyle kaynatılır; ardından süzülerek katı bölümlerden ayrılan çözeltiye (karmenik asitin tuz çözeltisi) şap katılarak kırmızı alüminyum tuzu öktürülür. Çökelti oluşumunu düzenlemek için çözeltiye kalay diklorür, sitrik asit, boraks ya da jelatin eklenebilir. Eflaton renk tonlarını elde etmek için şapa kireç katılır.

Karmen, Roman (d. 1906, Odessa, Rus Çarlığı - ö. 1978), 20. yüzyılın önemli siyasal olaylarını görüntülemiş SSCB'li kameraman ve belgesel film yapımcısı.

Bir süre dergi fotoğrafçısı olarak çalıştıktan sonra Moskova'daki Devlet Sinema Enstitüsü'ne (VGIK) girdi. Bu okuldan kameraman olarak mezun oldu ve kısa süre içinde Sovyetler Birliği'nin en önemli haber kameramanları arasına girdi. 1936'da bir haber filmi yapmak üzere İspanya'ya gitti ve bir yıl orada kalarak Madrid'deki direniş hareketini görüntüledi. 1938'de Çin'e giderek Çin-Japon Savaşı (1937-45) sırasında belgesel film çalışmaları yaptı. 1939'da SSCB'ye döndü. 1941'de cepheye gitti ve Leningrad Kuşatması'nı filme aldı. 1942'de tamamlanan *Razgrom nemetskikh voysk pod Moskvoy* (Alman Ordularının Moskova Yakınlarındaki Yenilgisi) adlı filmin başkameramanlığını yaptı. Leningrad Kuşatması'yla ilgili görüntülerinin büyük bölümünü 1965'te yapılan *Velikaya oteçestvennaya* (Büyük Kurtuluş Savaşı) adlı filmde kullandı. II. Dünya Savaşı sonrasında Nürnberg'de Nazi savaş suçlularının yargılanmasını filme aldı. Son çalışmaları Hindistan, Küba ve Çin üzerine belgeseller oldu.

Çağın önemli siyasal olaylarını görüntüleyen Karmen, sonradan birçok sinemacının yararlanacağı zengin bir belgesel malzeme arşivi oluşturmuştur.

Karmiel (İbranicede "Tanrı'nın Uzdu Bağı"), İsrail'in kuzey kesiminde kent. Bet Kerem Vadisinde, Aşağı ve Yukarı Celile sınırlarında kurulmuştur. Akkâ'dan Tsefat'a (Safed) giden doğu-batı doğrultulu ana karayolunun yakınında yer alır. İsrail'in planlı kentlerinden biri ve hemen hemen tüm nüfusun Arap olduğu bir bölgede kurulan ilk Yahudi yerleşmesidir. Birbirini kesen iki doğrusal eksen üstünde yer alan bir iş-ticaret merkezi ve yeşil alanlar ile çevrelerinde toplanmış konut ve sanayi bölgelerinden oluşur; kentin dışından dolanan bir çevre yolu bunların tümünü birden kuşatır. Tepelerin yamaçlarında ise çok katlı konutlar inşa edilmiştir. 1964'te yerleşime açılan kent, ortalama 50 bin kişilik bir nüfusa göre planlanmıştır. Başta gömlek ve bluz olmak üzere tekstil, yapı gereçleri ve hafif metal eşya başlıca sanayi ürünleridir. Nüfus (1987 tah.) 18.800.

Karmøy, Kuzey Denizinde, Norveç'in güneybatısındaki Rogaland ilinin (*fylke*) Ryfylke kesiminde ada. Bokna Fiyordunun ağzının hemen kuzeyinde yer alır. Kuzey-güney doğrultusunda uzanan Karmøy'un uzunluğu yaklaşık 31 km, en geniş yeri 9,5 km, yüzölçümü de 176 km²'dir. Anakaradan dar Karm Boğazı (*sundet*) ile ayrılan Karmøy tepelik bir adadır. Burada Paleolitik ve Tunç çağlarına ait çok sayıda höyük ve mezarlık bulunur. Norveç'in ilk Hristiyan kralı I. Olav Tryggvason (hd 995-y. 1000) adanın kuzey ucundaki Avaldsnes'te yaşamıştır. Avaldsnes yakınlarında 13. yüzyıldan kalma bir kilise ile Meryem Ana'nın İğnesi denilen, üzerinde İskandinav yazısı bulunan 8 m'lik bir rünik yazıt vardır. Adanın sakinlerinin çoğu kıyıdaki balıkçı köylerinde yaşar. Balıkçılık (ringa, uskumru ve istakoz), çiftçilik (tahıl ve meyve) ve bakır madenciliği belli başlı uğraşlardır. Korpervik adanın en büyük kentidir. Adanın tam kuzey ucunda Haugesund limanı yer alır. Nüfus (1983 tah.) 33.049.

karnabahar (*Brassica oleracea*'nin *botrytis* çeşidi), turpgiller (*Brassicaceae*) familyasından tarım bitkisi. Yaygın bir biçimde sebze olarak kullanılan bu bitkinin yenen bölümleri sık kümeler oluşturan kalınlaşmış çiçek taslakları ve bunları taşıyan etli çiçek saplarıdır. Bu beyaz etli, sıkı kütle genellikle uzun ve geniş yapraklarla örtülüdür; karnabaharın Güneş ışığından ve sıcaktan zarar görmesini önleyen yapraklar hasattan birkaç gün önce koparılır.

Hemen her iklim ve toprak koşulunda yetişebilen karnabahar bitkisi çoğunlukla tohumlarla, daha az olarak da çekikle üretilir. Karnabahar protein ve C vitaminince

Karnabahar (*Brassica oleracea*'nin *botrytis* çeşidi)
Derok Foto

tapınağın önüne geniş bir avlu ekleyince, bu iki kutsal yapı ortak bir avlunun çevresinde birleşmiştir.

Bu avlunun güneydoğu köşesindeki Bu-bastis Kapısı da Rehoboam döneminde, I. Şeşonk'un (Kitabı Mukaddes'te I. Şişak) Filistin'de kazandığı zaferlerin anısına yapılmıştır. Kusu (Napata) sülalesinden Firavun Taharka da burada bir kolonad yapmayı (sütunlarından biri bugün hâlâ ayakta) planlamış ve genişliği 100 m, yüksekliği 40 m olan dev boyutlu I. pylonun yapımını başlatmıştır. İÖ 4. yüzyılda Kral Nektanebos inşaatı sürdürmüşse de, bu kapı hiçbir zaman tamamlanamamıştır. Bunun ilerisindeki II. Ramses dönemine tarihlenen bir sfenksli yol da rihitima uzanmaktadır.

Amon-Ra'ya ait bu kutsal alanı çevreleyen duvarın içinde bunlardan başka birçok küçük tapınak ve sunak daha yer alır. Kuzeyde Hatsepsut ve III. Tutmosis'in inşa ettirdiği ve Ptolemaiosların ekler yaptırdığı Ptah ve Hathor'a adanmış tapınak vardır. Ptolemaioslar büyük tapınağa da granitten bir sunak ve bir giriş kapısı eklemişlerdir. III. Ramses'in Ay Tanrısı Hons'a adanmış güneybatıdaki tapınak da önemlidir. Onur, bitişliğinde Tanrıça Oped'e adanmış daha geç tarihli küçük bir tapınak vardır.

Karnak bugün koruma konusunda pek çok sorunla karşı karşıyadır. Temellerin yetersizliği, taşkınların yarattığı nem, duvar ve sütunların kumtaşından yapılmış olması bunların yalnızca bazılarıdır. Onarımlar ve sağlamlaştırma çalışmaları aralıksız sürdürülürken, bir yandan da yeni buluntular ele geçmektedir. Pilonlardan birinin içinden, Ahenaton'un (IV. Amenofis) (hd İÖ 1379-1362) kendi tanrısı Aton için Teb'de yaptırdığı bir tapınağa ait binlerce parça çıkmıştır. Bu tapınağın Ahenaton'dan sonra Amon kültünün yeniden canlandırıldığı sırada yıkıldığı anlaşılmaktadır.

Karnal, Hindistan'ın kuzeybatı kesimindeki Haryana eyaletinde il ve il merkezi kent. Karnal kenti, Yamuna (Cumna) Irmağının batı yakasında, Batı Yamuna Kanalı'nın hemen doğusunda yer alır. Adının, *Mahabharata*'da (Bharata Hanedanının Büyük Destanı) sözü edilen ve kentin kurucusu olduğu inanılan Karna'dan geldiği söylenir. Güneydeki Delhi ile kuzeybatıdaki Amritsar'a kara ve demir yoluyla bağlanan Karnal önemli bir tuz, tahıl, maden ve pamuk ticareti merkezidir. Bitkisel yağ, likör, parfüm üreten ve güherçile işleyen tesislerin bulunduğu kentte, her yıl bir at panayırı kurulur.

12. yüzyılda Gur sultanı Gıyaseddin Muhammed tarafından yaptırılan mermer türbe kentin en ilgi çeken tarihsel yapısıdır. 1867'de belediye olan Karnal'da iki hastane ve bir süt araştırma enstitüsü ile Kurukshetra Üniversitesi'ne bağlı altı yüksek okul vardır.

Yüzölçümü 3.725 km² olan Karnal ili, Yamuna Irmağının batı kıyısı boyunca uzanan verimli bir alüvyon ovasını içine alır. Ganj ve Indus ırmakları arasındaki su bölümü çizgisi kuzey-güney doğrultusunda ili boydan boya geçer. Başlıca tarımsal ürünler tahıl, pamuk, şeker kamışı ve nohut (*gram*). *Mahabharata*'da ille ilgili pek çok efsane yer alır. 18. yüzyılda Satlec kabile reisleri tarafından işgal edilen Karnal ili, 1843'te İngiliz egemenliğine girmiştir. Nüfus (1991) kent, 173.742; (1981) il, 1.322.826.

Karnal Çarpışması, Delhi'nin 110 km kuzeyindeki Karnal'da, Nadir Şah ile Hint-

Türk (Babürlü) imparatoru Muhammed Şah'ın kuvvetleri arasındaki çarpışma (24 Şubat 1739). Bu çarpışmada Nadir Şah'ın yaklaşık 55 bin kişilik ordusu karşısında Muhammed Şah'ın 15 bin kişilik kuvvetleri kesin bir yenilgiye uğramıştır.

Nadir Şah, Kandelhar'dan Babürlü egemenliği altındaki Kabil'e kadar kaçakların peşine düşerek istilaya başladı. Vezirler arasındaki anlaşmazlık, Nadir Şah Karnal'a ulaşana kadar Babürlülerin savunma için birlik kurmalarını engelledi. Kıskaçlık ve kararsızlık sonucunda Babürlüler yenilince Muhammed Şah ordugâhında kuşatıldı. Delhi'ye yürüyen Nadir Şah 11 Mart'ta bütün kent halkını kılıçtan geçirdi. Kenti yağmaladıktan sonra Şah Cihan'ın ünlü Tavus Tahtı'nı da yanına alarak 5 Mayıs'ta Delhi'yi terk etti. Bu yeniliden sonra Hint-Türk imparatorluğu bir daha eski gücüne ulaşamadı.

karnalit, hidratlı potasyum ve magnezyum klorür yapısında (KMgCl₃·6H₂O) yumuşak, beyaz bir halojenür minerali. Deniz tuzu çökellerinin üst katmanlarından öteki klorür mineralleri ile birlikte bulunur. Bu katmanlarda, önceden var olan tuzların değişimi sonucunda ortaya çıktığı sanılmaktadır. Elde edildiği başlıca yerler, Almanya'nın kuzeydoğusundaki tuz çöelleri ile İspanya, eski SSCB, Tunus ve ABD'nin güneybatısıdır. Ayrıntılı fiziksel özellikleri için bak. halojenür mineralleri (tablo).

Karnataka, eskiden (1973'e değin) MYSORE. Hindistan'ı oluşturan eyaletlerden biri. Ülkenin güneybatı kıyısında yer alır. Yüzölçümü 191.791 km²'dir. Kuzeyde Maharashtra eyaleti ve Goa birlik toprağı, doğuda Andhra Pradesh, güneydoğuda Tamil Nadu, güneyde Kerala eyaletleri, batıda da Umman Deniziyile çevrilidir.

Kannada dilinde Karnataka "Yüce Ülke" anlamına gelir. Maysur'un İngilizce yazılış biçimi olan ve "Manda Kenti" anlamına gelen Mysore adı ise, Tanrıça Camunda'nın burada manda şeytanı Mahishasura'yı öldürdüğü yolundaki inançtan kaynaklanır. Bölgenin Tarihöncesi dönemine ilişkin bilgiler. Güney Hindistan'daki yerli halklarla Ari istilacılar arasındaki savaşları anlatan efsanelere sınırlıdır. Bölge sonraki yüzyıllarda çeşitli hanedanların yönetimi altına girdiyse de, bunların hiçbirisi Kannada dilinin konuşulduğu bütün toprakları egemenlik altına almayı başaramadı. 1831'den

Karnataka'da Mangalor yakınılarında piring ekimi, Hindistan
Baldev-Srostal Assoc./EB Inc

sonra İngiliz yetkililerin yönettiği Mysore, 1881'de bir prenslik oldu 1953 ve 1956'da Mysore sınırlarının genişletilmesi Kannada dilini konuşanların bir araya gelmesini ve daha önce karuyla çevrili olan eyaletin denize ulaşan bir çıkış elde etmesini sağladı.

Karnataka yüzey şekilleri açısından dört bölgeye ayrılır: Kıyı ovası, Batı Gatlar, doğudaki Karnataka Platosu ve kuzeybatıdaki siyah topraklar. Kıyı bölgesine deniz-

yolu dışında ulaşım güçtür. Daha doğuda sarp ve dik yamaçlarla başlayan Batı Gatlar'ın ortalama yüksekliği 860-910 m'ye ulaşır. Platonun ortalama yüksekliği ise 800 m dolayındadır.

Karnataka nüfusunun çoğunluğunu Malakka Yarımadası, Sumatra ve Madagaskar'da yaşayan halklarla akraba olan Dravid kökenli topluluklar oluşturur. İş ve ticaret dünyasında Hintçe ve Urduca'nın karşımı olan Hindustaninin kullanılmasına karşın, halkın yaklaşık yüzde 70'i Kannada dilini konuşur. Başlıca din Hinduizmdir. Eskiden çok yaygın olan Caynacılık ve Budacılık da varlığını sürdürmektedir. Nüfusun yaklaşık dörtte üçü köylerde yaşar Sanayileşmeye bağlı olarak kentleşme eğilimi güçlenmektedir.

Halkın yüzde 80'i tarımla uğraşır. Kıyıdaiki ovalarda yetiştirilen en önemli gıda ürünü piring, başlıca ticari ürün de şeker kamışıdır. Öteki gıda ürünleri arasında süpürgedansı ve darı sayılabilir. Pamuk, tütün, kaju, kakule ve üzüm öteki ticari ürünleri oluşturur. Batı Gatlar'da büyük kahve ve çay tarlaları vardır. Hindistan'ın toplam kahve üretiminin yüzde 70'ini Karnataka sağlar. Çay daha yüksek tepelerde ekilir. Doğuda sulama yoluyla muz, portakal, kauçuk ve şeker kamışı yetiştirilir. Eyalet tikağacı, bambu ve santalin yanı sıra tabaklama boyaları, sakız, verniklemede kullanılan lak ve fildişi gibi orman ürünleri açısından da zengindir.

Hindistan'ın altın ve gümüş madenlerinin tümü Karnataka sınırları içindedir. Ayrıca demir, manganez, mika, krom, bakır, boksit gibi madenler çıkarılır. Eyalet başkenti Bangalore'daki ağır makine fabrikaları ve Bhadravati'deki demir-çelik sanayisi bu kaynaklara dayanır. Öteki sanayiler arasında pamuk eğirme, şeker işleme, dokumacılık, kimyasal gübre, çimento ve kâğıt üretimi sayılabilir. Mysore kenti ve Bangalore'daki ipek sanayisinin geçmişi çok eskiye dayanır. Hindistan'ın dut ipeğinin büyük bölümü bu yörede elde edilir.

Karnataka'da üretilen elektrik enerjisi, komşu eyaletlere de satılır. Demiryolu ağının uzunluğu 3.200 km'yi bulur. Ticari taşımacılık daha çok karayolu ulaşımına dayanır. Yağış mevsiminde batıdaki yolların çoğu kapanır. Ulusal karayolları Bangalore'dan doğuda Madras'a, kuzeyde Haydarabad'a, kuzeybatıda Bombay'a, batıda Hassan üzerinden kıyıdaiki Mangalor'a uzanır. Bangalore, Belgaum ve Mangalor'da havalimanları vardır.

Birbirini izleyen hanedanların bıraktığı zengin kültür mirası edebiyat, mimarlık, halk sanatları, müzik ve resimde etkili olan çeşitli din ve felsefe akımlarını beslemiştir. Cayna ermişlerinden Bahubali'yi (Gommatesvara) temsil eden büyük taş heykelin bulunduğu Mysore'a 90 km uzaklıktaki Sravana Belgola'da Maurya mimarlık örnekleri görülebilir. Tek parçadan yapılmış dev Cayna heykelleri Kannada kültürüne özgüdür.

Hindistan'ın önde gelen eğitim merkezlerinden biri olan Karnataka'da, 36 binin üzerinde eğitim kurumu vardır. Başlıca yükseköğretim kurumları Mysore, Karnataka (Dharwar'da), Gulbarga ve Mangalor üniversiteleriyle hepsi Bangalore'da bulunan Bangalore Üniversitesi, Tarım Bilimleri Üniversitesi ve Hindistan Bilim Enstitüsü'dür. Nüfus (1981) 37.135.714.

Karnataka, KARNATİK de denir, Hindistan'ın ortagüneyindeki Dekkan Platosunda genelde Karnataka (eskiden Mysore) eyaletiyile çakışan dil bölgesi. Sınırları düzensiz olan

ve Kannada dilinin konuşulduğu bölge olarak tanımlanan Karnataka siyasal birliğe, Vijayanagar İmparatorluğu döneminde (y. 1300-1600) ulaştı. Daha sonra Dekkan'daki Müslüman emirliklerin, Babürlülerin, Maratha ve Haydarâbad devletlerinin saldırıları sınırlarını büyük ölçüde daralttı. Geri kalan Karnataka toprakları 1799'daki İngiliz işgaline değin Mysore adıyla bağımsız bir Hindu devleti olarak varlığını sürdürdü. 1953 ve 1956'da eyalet sınırlarının dillere göre yeniden belirlenmesi için başlatılan kampanyaya Kannada dilini konuşanlar öncülük etti. Aynı tarihlerdeki düzenlemeler sonunda Bombay, Haydarâbad ve Madras'tan (bugün Tamil Nadu) alınan topraklarla Mysore eyaleti bugünkü sınırlarına ulaştı. 1973'te eyaletin adı Karnataka olarak değiştirildi.

Karnataka Kıyısı, Hindistan'ın güneybatısındaki Karnataka (eskiden Mysore) eyaletinin batısında yer alan 10.000 km²'lik kıyı ovası. Batıda Umman Denizi, doğuda Batı Gatlar, kuzeyde Konkan, güneyde Kerala ovalarıyla çevrilidir. Kuzey-güney doğrultusunda 225 km kadar uzanır; en geniş yeri güneyde 65 km'ye ulaşır. Tarihsel olarak Hintli tüccarlar ile Avrupa ve Afrika'dan gelen tüccarların bağlantı merkezi olmuştur. 16. yüzyıl dolaylarında Müslümanların eline geçinceye değin Kadamba, Ratta, Çalukya, Yadava ve Hoysala hanedanlarınınca yönetildi; ayrıca kısa sürelerle Maratha egemenliğine girdi. 1799'da İngiliz kuvvetlerince işgal edildi.

Genelde kumlu olan kıyılar bazı yerlerde kayalık uçurlara dönüşür. Batıdan doğuya doğru hafif bir eğimle yükselen dar kıyı şeridi kum tepeleri, bataklıklar ve aşınmayla oluşmuş yüksek bir platforma yaslanan vadi düzlüklerinden oluşur. Daha iç kesimlerde yüksekliği 90-300 m arasında değişen tekil tepeler başlar. Tuzlu kumsallarda hindistancevizi ve *Casuarina* türü ağaçlar, bataklık ve haliçlerde mangrov, tepelerde bambu ve çalılar yetişir. Dik ve dar vadilerden geçen Kali Nadi, Gangavali, Bedti, Tadri, Şaravati ve Netravati ırmakları genellikle batı yönünde akar. Güneydeki alüvyonlu topraklar dışında, genellikle kumlu ve çakıllı olan kırmızı topraklar verimsizdir.

Karnataka Kıyısı Maharashtra ve Kerala eyaletleri arasında bir geçiş bölgesi özelliği taşır. Güneydeki Mangalor yöresinde hindistancevizi ve *Casuarina* plantasyonları vardır; kuzeydeki Udipi yöresinde ise piring ve baklagiller yetişir. Sanayi kuruluşları Hindistan'ın en büyük kahve limanı Mangalor'da ve Udipi'de toplanmıştır. İç bölgelerle demiryolu bağlantısının kurulmasından sonra Kurvar, Kumta, Honavar ve Malpe limanları eski önemini yitirmiştir. Son yıllarda liman tesisleri geliştirilen Mangalor ve Karvar'dan bölgede çıkarılan maden cevherleri ihraç edilir.

Karnataka müziği, Hindistan'ın, 12. yüzyıl sonuyla 13. yüzyıl başlarındaki Müslüman istilasıyla gelen Arap ve İran müziklerinden etkilenmeyen güney bölgelerinde, kökeni eski Hindu geleneklerine dayanan müzik. Ülkenin kuzey bölgelerindeyse bu etkiler sonucunda Hindistan müziği(*) gelişmiştir. İki müzik bölgesini birbirinden ayıran çizgi, kabaca Andhra Pradesh eyaletindeki Haydarâbad kentinden geçer.

Karnataka müziği, kuzeydeki üslupların tersine, çalgıdan çok insan sesine yöneliktir. Yalnızca çalgıların kullanıldığı durumlarda bile, çalgılar insan sesinin şarkı söyleyişini taklit eder gibidir; bu müzik genellikle vokal ses sınırları içinde kalarak ve vokal müziğin karakteristik süslemeleriyle çalınır.

Karnataka müziğinde Kuzey Hindistan müziğinden daha az çalgı kullanılır ve yalnızca çalgı için yazılmış (enstrumantal) müzik biçimlerine rastlanmaz.

Temel *raga*(*) (makam) ve *tala*(*) (ritim ya da ölçü) ilkeleri hem Güney, hem de Kuzey Hindistan müziğinde aynıdır. Ama her birinin kendine özgü *raga* ve *tala* repertuvarları vardır; ayrıca belirgin üslup farklılıkları da görülür. Hindistan'daki bütün gelenekleri içinde bütünleştiren Karnataka müziği, *raga* ve *tala* sınıflandırmalarının da çok daha düzenli ve birörnek sistemler geliştirmiştir.

Karnataka müziğinin Hindistan ezgileri kadar coşkulu ve duygusal olmadığı, hatta daha entelektüel bir hava taşıdığı genellikle kabul edilir. Günümüzde bu müziğin başlıca merkezleri Tamil Nadu (eskiden Madras), Karnataka (eskiden Mysore), Andhra Pradesh ve Kerala eyaletleridir.

Karnataka Platosu, Hindistan'ın güneyinde, Karnataka (eskiden Mysore) eyaletinde plato. Adını Kara Toprak Ülkesi anlamına gelen Karnad'dan alır. Yaklaşık 189.000 km²'lik bir alanı kaplar. Deniz düzeyinden ortalama yüksekliği yaklaşık 800 m'dir. Genelde volkanik kayalardan, kristalli şistlerden ve granitten oluşmuştur. Bölgedeki başlıca akarsular Godavari, Krişna, Kaveri, Tungabhadra, Şaravati ve Bhima'dır. Hindistan'ın en yüksek çavlanı olan, Şaravati üzerindeki Jog Çavlanında (253 m) ülkenin en büyük hidroelektrik enerji santrali kurulmuştur; Jog Çavlanı turizm açısından da büyük önem taşır. Plato güneyde Nilgiri Tepeleriyle birleşir. Güneydeki tepelik alanda 2.030 mm olan yıllık yağış miktarı, kuzeyde 710 mm'ye kadar düşer. Ormanlardan elde edilen santal kerestesi ihraç edilir, tıkağacı ve okaliptüs ise mobilya ve kâğıt üretiminde kullanılır. Platoda manganez, krom, bakır ve boksit çıkarılır. Baba Budan tepelerinde zengin demir cevheri rezervleri, Kolar Altın Alanları kenti çevresinde ise altın yatakları vardır. Başlıca tarım ürünleri kocağan (*covar*), pamuk, piring, şeker kamışı, susam, yerfıstığı, tütün, meyve, hindistancevizi ve kahvedir. Önemli sanayiler arasında dokumacılık, gıda ve tütün işleme ile basım işleri sayılabilir. Karnataka eyaletinin merkezi Bangalore, sanayinin en gelişmiş olduğu yerdir. Mysore, Belgaum, Gulbarga, Bellary ve Bicapur platonun önemli kentleridir.

Karnataka Savaşları, 18. yüzyılda, Hindistan'ın Bengal Körfezine bakan güney kıyılarını denetim altına almak amacıyla İngiltere, Fransa, Marathalar ve Mysore'un (bugün Karnataka) karıştığı bir dizi silahlı çatışma. Koromandel Kıyısının güney kesimini kaplayan ve asıl Karnataka'ya egemen olan Vijayanagarlıların bu bölgeye gelmesinden sonra Karnataka olarak anılan bu topraklar, Hint-Türk İmparatorluğu'na bağlı olan Haydarâbad nizamlarının elindeydi.

Haydarâbad ve Karnataka'da Müslümanlar ile Hindu'lar arasında süregelen çatışmalar, Avrupalıların Hindu haklarını koruma gerekçesiyle bölgeye müdahalesine yol açtı. Pondiçeri valisi Joseph Dupleix komutasındaki kuvvetlerin yerel devletlere karşı kazandığı askeri başarıların ardından, bölge yedi yıl Fransız denetimi altında kaldı. Fransız ilerleyişini 1751'de durduran Robert Clive komutasındaki İngiliz birlikleri ertesi yıl Dekkan dışındaki bütün Fransız kuvvetlerini yenilgiye uğrattı. Yedi Yıl Savaşı'nda (1756-63) Fransa ve İngiltere arasındaki çatışma Güney Hindistan'a da sıçradı. Fransızların Vandivaş'ta yenilmesinden (1760) sonra, İngilizler Pondiçeri'yi ele geçirdiler

(1761). Karnataka *neva*'ının Madras yönetimine bağlanmasıyla bölgede İngiliz denetimi kurulmuş oldu. Daha sonraki olaylar için bak. Mysore Savaşları.

Karnataka tapınak mimarlığı, Güney Hindistan'da, özellikle Karnataka (eskiden Mysore) bölgesinde görülen bir mimarlık üslubu. Güney Hindistan'da yaygın olan üslupla benzerlikler göstermekle birlikte, 12. yüzyıl ortalarında Hoysala hanedanı döneminde kendine özgü bir gelişme çizgisi izlemiştir.

Bu hanedana ait tapınaklar merkezi bir salon çevresinde yer alan çok sayıda kutsal mekân ile abartılı biçimde kullanılan

Halebid'deki Hoysaleswara Tapınağı'nın duvar kabartmalarından ayrıntı, Hoysala hanedanı dönemi, 12. yy, Karnataka, Hindistan
P. Chandra

heykelsi kabartma ve bezemeleriyle tanınmıştır. Tapınakların yatay taban silmeleri yoğun bir ışık-gölge etkisi yaratan derin oluklarla birbirinden ayrılmış, üstleri de bitki ve hayvan örgeleriyle bezenmiştir. Duvarları bir dizi tanı ve yarı tanı figürü doldurur. Yöredeki, çıkarıldığına kolayca işlenecek kadar yumuşak olan ve havada durdukça sertleşen kloritli şist de burada gösterişli yüksek kabartmaların yapılabilmesine olanak vermiştir.

12. yüzyıl Karnataka mimarlığının tipik bir örneği olan Halebid'deki çifte kutsal mekânlı Hoysaleswara Tapınağı'nın piramit biçimli (*kutina*) üst bölümü bugün yok olmuştur. Kabartmaların bolluğu bazen mimari çizgilerin görülmesini engellerse de, işçilikteki inanılmaz beceri ve harcanan emek izleyeni çok etkiler.

karnauba mumu, CARNAUBA MUMU olarak da bilinir, Brezilya kökenli bir palmiye olan karnauba ağacının (*Copernicia cerifera*) yelpaze biçimli yapraklarından elde edilen sert mum. Ağaç, kurak mevsimlerde su kaybını önlemek için yapraklarını kalın bir mum katmanıyla, yani karnauba mumuyla kaplar.

Değerli bir bitkisel ürün olan bu mum uzun yıllar cilacılıkta, plak ve patlayıcı üretiminde ve eczacılık sanayisinde drajelerin kaplanması işleminde kullanılmışsa da günümüzde yerini daha çok yapay bileşiklere bırakmıştır.

karnaval, Katoliklerin Büyük Perhiz'den önceki son günlerde, gece yarısına değin süren eğlence ve şenlikleri. Sözcüğün kökeni kesin olarak bilinmemekle birlikte, ortaçağ Latincesinde "eti kaldırmak" anlamında *carne* *levare* ya da *carnelevare* um sözcüklerinden türediği sanılır. Karnavalın, Katoliklerin et yemekten kaçındıkları

40 günlük Büyük Perhiz'e başlamadan önceki son eğlenceler olması bu varsayımla çakışmaktadır. Karnavalın tarihsel kökeni de belirsiz olmakla birlikte doğanın yeniden uyanmasının ve yeni yılın başlamasının kutlandığı en eski şenliklerden kaynaklandığı öne sürülebilir. Buna karşılık, İtalya'daki ilk karnavallar ile Romalı putperestlerin Satürn Şenliği arasında da bağ kurulabilir.

Karnavalın ilk günü ulusal ve yerel geleneklere göre değişir. Almanca konuşulan ülkelerde Fasimg(*) adıyla bilinen karnaval Köln ve Rheinland'da, 11. ay olan kasımın 11. gününde saat 11:11'de, Münih ve Bayyera'da ise 6 Ocak'ta, Epifanya Yortusu gününde başlar. Fransa'da karnaval kutlamaları Küllenme Çarşamba'sından önceki salı günü (Tövbe Salısı) ve Büyük Perhiz'in üçüncü perşembesiyle sınırlandırılmıştır. Öteki ülkelerin çoğunda karnaval Büyük Perhiz'den önceki pazar günü başlar ve Tövbe Salısı'nda sona erer. Ama İspanya'nın bazı yörelerinde Küllenme Çarşamba'sında da şenlikler sürer.

Eski çağlarda en görkemli karnaval etkinliklerinin merkezi Roma'ydı. Roma'daki şenliklerin görkemine ve zenginliğine daha sonra başka hiçbir yerde rastlanmadı. Karnaval, uzun süren tarihi boyunca halk tiyatrosunun, halk şarkılarının ve halk danslarının gelişmesine önemli katkıda bulundu.

ABD'de en büyük karnaval şenlikleri New Orleans'ta yapılır. 6 Ocak'ta başlayan karnaval, Tövbe Salısı'ndan 10 gün önce başlayan Mardi Gras şenlikleriyle doruğa ulaşır. Tövbe Salısı'nı belirten Fransızca *Mardi Gras* adı "Yağlı Salı" anlamına gelir ve Büyük Perhiz'e değin evdeki bütün yağların kullanılması geleneğinden kaynaklanır. Karnavallarda genellikle sokak gösterileri, maskeli balolar ve başka eğlenceler düzenlenir.

karnaval şarkısı, İtalyanca CANTO CARNASCIALESCO, çoğul CANTI CARNASCIALESCHI. 15. yüzyıl sonları ve 16. yüzyıl başlarında Floransa'da karnavallarda söylenen çoksesli şarkı. Floransalılar yalnızca Büyük Perhiz öncesi şenliklerini değil, 1 Mayıs'ta başlayıp 24 Haziran'da Aziz Yuhanna Yortusu'yla sona eren Calendimaggio'yu da kutlardı. Bu şenliklerin en önemli bölümünü, maskeli kişilerin söyledikleri dindışı şarkılar ve yaptıkları danslar oluştururdu. Lorenzo de' Medici döneminde (hd 1469-92) karnaval şenlikleri daha yoğun ve karmaşık bir biçim kazandı ve saray da şenliklere daha etkin bir biçimde katılmaya başladı. Lorenzo'nun kendisi de gerek sarayındaki kişilerin, gerekse lonca üyelerinin söylemeleri için şiirler yazdı. Saraylılar mitolojik öykülere dayanan şarkıları seslendirirken, lonca üyelerinin repertuvarları halka seslenen ve daha güncel konulardaki şarkıları kapsıyordu.

Karnaval şarkılarının sözleri, güncel konuların ele alan, ikiz anlamlı sözcüklerle dolu, betimleyici, çoğunlukla da yergili ya da açık saçık bir anlatımı olan 14. yüzyıl *caccia* şarkılarına dayanır. Şarkıların başlıkları, 15. yüzyıl Floransa'sındaki yaşamın canlılığını ve coşkusunu dile getirir. Müzikleri akordludur ve her kıtada aynı müzik tekrarlanır. Karnaval şarkıları, üslup açısından da Mantova sarayında gelişen *frottola* şarkılarına benzer. Büyük olasılıkla açık havada seslendirilmelerinden kaynaklanan özellikler içerir; örneğin serenatlar ayın alayı ve arabacı şarkılarına yer verir. Şarkıların birçoğu ABBC biçimindedir; 4'lük ölçü C bölümünde 4'lük ölçüye dönüşür ve bu sonraki birkaç kıtada da tekrarlanır. Heinrich Isaac, Lorenzo'nun sarayında bulundu-

ğu sırada (y. 1480) bazı karnaval şarkıları bestelediyse de, bunlar günümüze ulaşamamıştır.

Medici ailesinin devrilmesi (1494) ve Girolamo Savonarola'nın başa geçmesi, karnaval şarkıları üzerinde olumsuz bir etki yaptı. Sanat hazineleri ve çalgıların yanı sıra, karnaval şarkıları da ortadan kayboldu. Yalnızca en tanınmış melodiler, dinsel sözler uyarlanarak varlığını sürdürdü. Savonarola'nın devrilmesinden sonra (1498) yeniden karnavallar düzenlenmeye başladyısa da, öncekilerin renkli ve coşkulu havası hiçbir zaman yeniden yaratılamadı. Karnavallar giderek kasvetli ve ağırbaşlı saray törenlerine dönüştü. Buna bağlı olarak, karnaval şarkıları da eski popülerliğini ve doğallığını yitirerek daha edebi bir nitelik kazandı.

Karneades (d. İÖ 214? - ö. İÖ 129?), Atina'da Akademia'nın üçüncü evresini oluşturan Yeni Akademia dönemini başlatan Kyreneli filozof.

Öğretmeni Hegesinos'un ardından Akademia'nın başına geçti. Stoacı Babilli Diogenes ve gezimci okuldan Kritolaos ile birlikte İÖ 156-155 yıllarında Roma'ya gönderilen ünlü Atina heyetinde yer aldı. Derslerinin diyalektik ve retorik gücüyle ün kazandı. Akademia onun yönetimi sırasında canlandı. İÖ 137 ya da 136'da bu görevini genç adaşına bıraktı. Ölümünden kısa süre önce kör oldu. Günümüze hiçbir yapıtı ulaşmayan Karneades'in öğretisiyle ilgili bilgiler temelde Kleitomakhos'tan kaynaklanır.

Karneades daha sonra klasikleşen bazı kanıtlamalar yoluyla, yargıdan kaçınmayı (*epokhe*) savunan Orta Akademia yöneticisi Arkesilaos'u (İÖ 316/315-241) stoacılar ve Epikuroşçulara karşı savundu. Doğrunun güvenilir bir ölçütü olmadığını öne sürerek, Arkesilaos'un "yargıdan kaçınma" yoluyla bilgi üzerindeki tartışmada taraf tutmamakta haklı olduğunu vurguladı. Karneades'e göre Akademia geleneğine bağlı bir şüpheci, ulaşmaz (nesnel) kesinlik ile duyulardan kaynaklanan öznel inançları ayırt edebildiği sürece, olasılık gündelik yaşam için yeterli bir normdu.

Karneades'in Roma'da adalet üzerine verdiği dersleri Cicero *De republica*'nın (İÖ 54-52; Cumhuriyet Üzerine) üçüncü kitabında kullanmıştır. Karneades'in güçlü ve bağımsız usavurmaları burada daha geniş bir bağlamda izlenir.

Karneia, Dor dili konuşan Eski Yunanlılar arasında Karneios'ta yaklaşık ağustos ayında düzenlenen önemli dinsel şölen. Karneia adı, Tanrı Apollon'un gözdesi Karnos ya da olasılıkla "koç" anlamındaki Karneios'tan gelir. Şenliğin amacı, Herakles'in torunlarının haksız yere öldürdüğü Karnos'u anarak tanrının öfkesini yatıştırmaktır. Karnos, Apollon'dan önceki bir bereket tanrısı da olabilir.

Şölen sırasında her kabileden Karneatai adıyla beş genç seçilir. Bunlardan biri çelenklerle süslenir, o kaçarken arkadaşları kovalardı. Kovalanan genç, büyük olasılıkla bitkilerle ilgili bir ruhun geçici bedenleşmesi sayılıyordu; genç yakalandığında ürün bereketinin gelecek yıl için güvenceye alındığına inanılıyordu.

karnejit, nefelin mineralinin yapay olarak hazırlanan türü. Ayrıca bak. nefelin.

karneliyen, KORNELİYEN olarak da bilinir, silis minerali kalsedonun(*) yarısaydam ve yarıdeğerli bir türü. Kırmızımsı kahverengi ya da et kırmızısı rengini, koloit (asıltı) halde içerdiği hematite (demir oksit) borçludur. Sarduan'dan başlıca farkı, kırmızısının tonudur. Karneliyen adı, taşın rengini

gösteren Latince *carneus* ("etli") sözcüğünden, korneliyen adı ise, kırmızı meyveler veren bir kızılık türü olan Latince *cornus* sözcüğünden gelir. Yunanlılarda ve Romalı-larda değerli bir taş olan karneliyen yüzüklerde ve mühürlerde yaygın olarak kullanılırdı. O dönemde karneliyenden yapılan pek çok taş oyma parlaklığını, daha sert birçok başka taştan daha iyi korumuştur. Fırınlanarak ve demir tuzlarıyla boyanarak taşın rengi yoğunlaştırılabilir. Elde edildiği başlıca yerler Hindistan'daki Ratnapura, Brezilya'daki Campo de Maia ve Avustralya'daki Warwick'tir. Fiziksel özellikleri kuvarsinkiyle aynıdır. Ayrıca bak. silis mineralleri (tablo).

karnikara bak. bürölce

karnıyarık, patlıcan, kıyma, soğan, domates ve sıvıribiberle hazırlanan yemek. Belirli aralıklarla alacalı olarak soyulan patlıcanlar ortasından yarılır ve sararınca kadar yağda kızartılır. Soğan, kıyma ve domatesle hazırlanıp karabiber ve tuz katılan harç, yağda kavrulduktan sonra patlıcanların ortasındaki yarıya doldurulur. Bir tepsiye dizilen patlıcanlar, üstlerine dilhilenmiş domates ve sıvıribiber konarak ağır ateşte ya da düşük ısıda fırında pişirilir.

karnıyarık plan, genellikle konutlarda kullanılan, ortadaki sofanın bütün yapınınca uzandığı ve bütün öbür mekânların bunun iki yanında yer aldığı plan şeması. Ayrıca bak. plan tipleri.

karnitin, suda çözünmeyen vitamin benzeri bileşik. Unkurdunun büyümesinde temel etken olan karnitin üstün yapılı hayvanların çizgili kaslarında ve karaciğer dokularında bulunur. Üstün yapılı hayvanların vücutlarında biresimleyebildikleri bu bileşik yağlı maddelerin yükseltgenmek üzere kandan kas hücrelerine geçişinde rol oynar, ayrıca yağ asitlerinin yükseltgenme hızını düzenler.

Karniyen Kat, Triyas Döneminde (y. 225-190 milyon yıl önce) oluşan kayaç katmanları ve bu kayaçların çökeldiği zaman dilimi. Ladiniyen Katın üstünde ve Noriye Katın altında yer alır. Karniyen Kat, Üst Triyas'ın en alt katmanıdır. İlk kez Avrupa'daki Alp Dağlarında incelenen Karniyen Kat, büyük ölçüde, farklı derinliklerde çökelmiş deniz kayaçlarından oluşur. Bavyera'da, özgün fosil türleri içeren, sığ sularda çökelmiş kumtaşları egemendir. Karn Alpleri'nde ise daha derin sularda çökelmiş olan mercan kireçtaşları ve dolomitler ağırlıktadır.

karnotit, hidrath potasyum uranil vanadat $[K_2(VO_2)_2(VO_4)_2 \cdot nH_2O]$ yapısında, parlak sarı renkli, yumuşak ve radyoaktif vanadyum minerali. Önemli bir uranyum cevheridir ve katışksız haldeyken yaklaşık yüzde 53 uranyum, yüzde 12 vanadyum ve eser miktarda radyum içerir. Birincil uranyum-vanadyum minerallerinin dönüşümü sonucunda ikincil bir mineral olarak oluşur. Potasyum yerine kalsiyumlu türü olan tyuyamunit ile birlikte en çok kumtaşında, dağınık ya da pekişik küçük katışksız kütleler halinde bulunur. Özellikle ağaç fosillerinin çevresinde sık rastlanır.

İkincil çökellerden uranyum üretiminin büyük bölümü karnotitten sağlanır. Karnotit ayrıca vanadyum ve radyum elde etmek için de çıkarılır. 1911-23 arasında ABD'deki Colorado'dan, radyum elde etmek için karnotitli cevherler çıkarıldı. 1937-43 arasında ise bu kez vanadyum üretimi için karnotit kazıları yapıldı. II. Dünya Savaşı'ndan sonra ise karnotitten temelde uranyum

Green Irmağı yakınlarında bulunmuş karnolit, Utah Macf. a. J. Collection, fotoğraf, Mary A. Root-EB Inc.

cevheri olarak yararlanıldı. Bilinen en zengin karnotit yatakları, ABD'nin batısında, özellikle Colorado Platosu bölgesindedir. Wyoming, Güney Dakota ve Pennsylvania'da da karnotit yatakları vardır. ABD'nin dışında ticari önem taşıyan öteki yataklar, Özbekistan'ın doğusundaki Hokand ve Fergana'da bulunur. Ayrıntılı fiziksel özellikleri için bak. vanadat mineralleri (tablo).

Kärnten, Avusturya'nın güneyinde federal eyalet (*Bundesland*). Kuzey ve doğuda Salzburg, kuzeyde Steiermark ve batıda Tirol eyaletleri, güneyde ise Slovenya ve İtalya ile çevrilidir. Yüzölçümü 9.533 km²'dir. Eyaletin sınırları Drau, Gail, Möll, Gurk ve Lavant ırmakları toplar. Genellikle dağlık olmakla birlikte alçak Klagenfurt Havzasını da kapsar. Havza içindeki jeolojik çukurlar üzerinde Kärnten göllerinin en büyüklerinden ikisi, Ossiach ve Wörth gölleri yer alır. Güneydeki çukurlardan birinin oluşturduğu Rosen Vadisi içindeki Drau Irmağı, Sattnitz Tepeleri ve Karawanke Dağları arasında geçer. Lavant Vadisinin verimli bir havzası vardır. Bu alanların yanı sıra Gurktal, San ve Kor Alpleri ile Orta Alpler'in doğu kesimindeki Karawanke Dağları, Aşağı Kärnten'i oluşturur. Yukarı Kärnten ise Hohe Tauern'in bir bölümü, Yukarı Drau Vadisi, alçak ve aşınmış Gailtal Alpleri, geniş ve bataklık bir vadi olan Gailtal ve engebeli Carnia Alpleri'nin Avusturya kesimiyle birlikte eyaletin görece dağlık batı kesiminden oluşur. Kuzeybatıdaki Grossglockner grubunda Avusturya'nın en yüksek (3.797 m) tepesi ile en uzun (10 km) buzulu olan Pasterze Buzulu yer alır. Yörenin en büyük gölleri Weissen ve Millstatt gölleridir.

Kelt krallığı Noricum'un merkezi olan Kärnten bölgesi, İÖ 16'da Roma eyaleti oldu. Roma İmparatorluğu'nun dağılmasından sonra çeşitli dönemlerde Töton kabileleri, Avarlar, Slavlar ve Bavyeralılar tarafından istila edildi. 8. yüzyılda Bavyera'ya bağlandı. Kärnten'e yerleşen Bavyeralılar Slav nüfusun büyük çoğunluğunu zamanla özümlediler. Kärnten 976'da Steiermark ile bugünkü Doğu Tirol'ü de içine alan bağımsız bir düklik oldu. Düklik hanedanının sona ermesinin ardından kısa bir süre Bohemya kralı II. Otakar'ın topraklarına katıldı. 1276'da Habsburg hanedanından Alman kralı I. Rudolf'a geçti. Rudolf 1286'da bölgeyi Tirol kontuna bağışladı. Kärnten 1335'te yeniden Habsburgların yönetimine girerek saraya bağlandı. 1918'de cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra eyalet yapıldı. Almanya ile birleşme (*Anschluss*) döneminde (1938-45) Reichsgau Kärnten'in bir bölümünü oluşturduktan sonra 1945'te yeniden eyalet statüsü kazandı. I. Dünya Savaşı'ndan sonra 330 km²'lik bir bölümü Yugoslavya'ya, 445 km²'lik bir bölümü de

İtalya'ya bırakıldı. Bugün eyalet nüfusunun yüzde 90'dan çoğunu Almanlar, yaklaşık yüzde 4'ünü de Slovenler oluşturur. Halkın çoğunluğu Katoliktir. Eyalet merkezi Klagenfurt ile Villach, Wolfsberg ve Spittal belli başlı kentlerdir.

Temel ekonomik etkinlikler olan tarım ve ormancılığın her birinin eyalet topraklarının kullanımındaki payı yüzde 40'ın üzerindedir. Tarımda hayvancılık ağır basar. Klagenfurt Havzasında ve Lavant Vadisinde buğday, çavdar ve yulaf, Gail Vadisinde mısır ve göl kıyıları boyunca meyve yetiştirilir. Ormanların büyük çoğunluğu özel işletmelere aittir; ağaç kesimi doğal büyüme hızının çok üzerindedir. Hüttenberg'de demir cevheri, Villach'ın batısında kurşun-çinko-molibden cevheri, Spittal yakınında magnezit ve Lavant Vadisinde linyit çıkarılır. Möll Vadisi, Schwabegg ve Lavamünd'de hidroelektrik santralleri bulunur. Sayıları çok olmayan sanayi tesisleri Villach, Wolfsberg (Lavant Vadisi) ve Klagenfurt'ta toplanmıştır. Yörenin en önemli hammadde kâğıt ve selüloz sanayilerini besleyen kerestedir. Madeni eşya, kimyasal madde ve çeşitli dokuma da üretilir. Villach, Kärnten'in ana demiryolu kavşağıdır. Salzburg kentine giden ana karayolu Katschberg Geçidinden (1.641 m) geçer. Grossglockner-Hochalpenstrasse ise İtalya ile bağlantıyı sağlar. Nüfus (1991) 552.421.

Karnul, Hindistan'ın güneyinde, Andhra Pradesh eyaletinin ortabati kesiminde il ve il merkezi kent. Tungabhadra ve Hindri ırmaklarının birleşme noktasında ve Madras'ın 385 km kuzeybatısında yer alan Karnul kenti, 1866'da belediye oldu. 1956'ya değin eyalet merkeziydi; bu tarihte merkez Haydarabad'a taşındı. Waltair'deki Andhra Üniversitesi'nin sanat, bilim ve tıp yüksekokulları kenttedir. Temelde bir ticaret merkezi olan Karnul'un ilginç tarihî yapıları arasında, 14-16. yüzyıllarda hüküm süren Vicayanagar İmparatorluğu'na ait bir kraliyet kalesiyle ilk Müslüman valinin mezarının kalıntıları sayılabilir.

Yüzölçümü 24.008 km² olan Karnul ili Doğu Gatlar'da yer alır. Dağ suları, kuraklık dönemlerinde kullanılmak üzere göletlerde toplanır. İlin başlıca akarsuları Tungabhadra ve Krişna'dır. İl ekonomisinde tarım ve madencilik önem taşır; Banganapalli kenti yöresinde elmas çıkarılır. İlde çırçır fabrikaları, bir yağ imalathanesi ve güherçile tesisleri de bulunur. Bir hac merkezi olan Karnul'da çok sayıda önemli Hindu tapınağı vardır. Nüfus (1991) kent, 236.313; (1981) il, 2.407.299.

Karo, Yosef ben Efraim, MARAN (Aramcada "Ustamız") olarak da bilinir (d. 1488, İspanya - ö. 24 Mart 1575, Safad, Filistin), Yahudi şeriatını standartlaştırma çalışmalarıyla tanınan yazar. Yapıtları bugün de Gelenekçi Yahudiliğin temel başvuru kaynakları olma özelliğini korumaktadır.

Yahudilerin 1492'de İspanya'dan sürülmesinden sonra Karo ailesiyle Osmanlı topraklarına yerleşti. Yaklaşık 1536'da, o zamanlar Talmud ve Kabala (Yahudi mistisizmi) öğrencilerinin eğitim merkezi olan Tsefat'a göç etti.

İspanya'dan sürüldükten sonra Yahudilerin giderek parçalanması ve çeşitli ülkelerde farklı görüşleri savunan Talmud otoritelerinin ortaya çıkması, Karo'yu, çoğu Talmud'dan kaynaklanan Yahudi gelenek ve yasalarını standartlaştırmak amacıyla çalışmaya yöneltti. Bu çalışmanın ilk ürünü, Yaakov ben Aşer'in *Arbaa turim* (1475; Dört Sıra) adlı yasa derlemesi üzerine bir yorum olan *Bet Yosef*'ti (Yosef'in Evi). En önemli

yapıtı sayılan *Bet Yosef*'te Aşer'in başlık düzenlemesini izleyen Karo, önde gelen üç Talmud bilgini İbn Meymun, Yitshak ben Yaakov Alfasi ve Asher ben Jehiel'in yasaya ilişkin kararlarını da bir araya getirdi. Bu üç bilgin arasında uyumsuzluk bulduğu konularda, çoğunluk görüşünü benimsedi. Ama, İbn Meymun ile Alfasi genellikle aynı görüşleri paylaştıkları ve her ikisi de Sefardi (İspanyol Yahudisi) oldukları için bu yöntem, çalışmada Sefardi bakış açısının ağırlık kazanmasına yol açtı. Ayrıca Karo, bazı güç konularda genellikle kendi yetkisine dayanarak karar verdi. Bununla birlikte *Bet Yosef*, kullanılan kaynaklar açısından, temelde Talmud'la sınırlı olan İbn Meymun'un yasasına göre çok daha kapsamlı bir çalışmadır ve Karo bu yapıtında Talmud sonrası yazarların ürettiği geniş malzemeyi toparlayarak sistemleştirmiştir.

Bet Yosef'in karmaşık ve kapsamlı niteliği nedeniyle Karo, daha kısa olan ve gündelik bir dil kullandığı *Şulhan aruh*'u (1565; İyi Kurulmuş Sofra) yazdı. Bu yapıt Polonyalı haham Moses Isserles'in eleştirilerine hedef oldu. Isserles, Aşkenazi (Alman Yahudisi) adetlerini küçümsediği gerekçesiyle yapıtın Sefardi eğilimine itiraz etti. Isserles'in *Şulhan aruh*'a ek notlar biçiminde yayımladığı *Mappa* (1571; Sofra Örtüsü), Karo'nun yasa kitabını hem Sefardi, hem de Aşkenazi Yahudilerince kabul edilebilir duruma getirmiştir.

Karo'nun bir başka önemli yapıtı da, garip, mistik içerikli bir günlük olan *Maggid meşarim*'dir (ös 1646; Doğruluk Vaizi). Yapıtta Karo, Mişna'nın (Tekrar Yoluyla Öğretme) kişileşmesi olan melek benzeri bir varlığın kendisini geceleri ziyaret ederek onu doğruluk eylemlerine, hatta çilecilğe yöneltmesini anlatmıştır. Bu ziyaretçi aynı zamanda Karo'ya Kabala'yı incelemesini öğütlemekte ve önemsiz ahlaki gevşeklikler için bile uyarılarda bulunmaktadır.

Karo Oğlanı, KARO VALESİ olarak da bilinir, Rusça БУДНОВЫЙ ВАЛЕТ, 1909'da Moskova'da ortaya çıkan *avant-garde* ressamlar grubu. Aralık 1910'da düzenlenen ilk sergilerine Rusların yanı sıra Avrupalı ressamlar da katılmıştı. Albert Gleizes, Henri Le

"Maun Mobilya", Karo Oğlanı grubundan Robert Falk'ın bir yağlıboya çalışması; Tretyakov Galerisi, Moskova

Fauconnier, André Lhote gibi Fransız ressamların kübist yapıtları ile o sıralarda Almanya'da yaşayan Wassily Kandinsky ve Alexey von Jawlensky'nin dışavurumcu yapıtları da sergide yer alıyordu. Robert Falk (1888-1958), Anstarih Lentulov (1882-1943), Pyotr Kunçalovski (1876-1956) ve İlya Maşkov (1884-1944) gibi Rus ressamlar ise Paul Cézanne ve Henri Matisse'in etki-

sindeki portre ve ölüdoğalarını sergilemişlerdi. Bu sergide yer alan öbür Rus ressamı arasında o sıralarda gelişmiş bir "ilkelci" üslupta çalışan Mihail Larionov ile Natalia Goncharova ve Kasimir Maleviç de vardı.

Sonraki sergilerde Die Brücke grubundan Ernst Ludwig Kirchner, Erich Heckel ve Max Pechstein gibi dışavurumcu Alman sanatçılarınkilerle Fransız Fernand Léger' nin yapıtları da yer aldı. Rus yapımcılığının kurucularından sayılan Vladimir Tatlin de grubun sergilerine katıldı. 1911'de Larionov, Goncharova ve Maleviç, sergilere Paris okulunun "ucuz oryantalist" tutumunun ve Alman dışavurumcularının egemen olmaya başladığını ileri sürerek gruptan ayrıldılar. Karo Oğlanı 1918'e değin sergi etkinliklerini sürdürdü.

Karolenj HANEDANI. Ortaçağ başlarında Batı Avrupa'yı yöneten Frank kökenli hanedan (750-887). Adı, başta Charlemagne olmak üzere birçok hanedan üyesi hükümdarın taşıdığı Karl (Latince Carolus, Fransızca Charles) adından türetilmiştir.

Austrasia (Doğu Frank) Krallığı'nda babadan oğula geçen saray nazırlığı makamıyla güçlü bir konum elde eden aile, 679'da saray nazırı olan II. Pépin'in (Herstallı) döneminde, baştaki Merovenj hükümdarlarını bir kukla durumuna getirdi. II. Pépin 687'de Neustria (Batı Frank) saray nazırı Ébroin'i yenerek bütün Frank toprakları üzerinde etkili bir yönetim kurdu. 714'te öldüğünde geride altı yaşında yasal bir vâris bıraktığından çeşitli ayaklanmalar başladı. Sonunda duruma egemen olarak 719'da saray nazırlığını ele geçiren evlilik dışı oğlu Charles Martel, 725'te bütün Frankları yönetimi altında topladı. Bununla birlikte Merovenjlerin biçimsel egemenliğini korudu. Ama VI. Theoderich'in ölümünden (737) sonra tahtı boş bıraktı. Onun ölümü (741) üzerine oğulları III. Pépin (Kısa) ve Carloman krallığı aralarında paylaştılar. Carloman'ın 747'de bir manastıra çekilmesiyle Frankların tek yöneticisi durumuna gelen III. Pépin, güçlü konumuna dayanarak 751'de Merovenjlerin sonuncusu III. Childéric'i tahttan indirdi. Ardından Papa Zacharias'ın desteğiyle Frank soylular meclisine kendini kral seçtirdi ve Roma'dan gönderilen bir piskopos tarafından takdis edildi.

Pépin'den sonra krallık yeniden ikiye bölündü (768). Küçük kardeşi Carloman'ın üç yıl sonra ölmesi üzerine tek başına hükümdar olan Charlemagne, Galya'nın hemen hemen tamamındaki, Almanya ve İtalya'daki fetihleriyle Frank iktidarının alanını genişletti. Bohemyalıları, Avarları, Sırpaları, Hırvatları ve Doğu Avrupa'nın başka halklarını vergiye bağladı. Papalıkla bir ittifak oluşturdu ve 774'te Orta İtalya'da papalığa ait bir devlet kurulmasını sağladı. 800 Noeli'nde Papa III. Leo'nun elinden taç giyerek imparator unvanını aldı. Ama Batı Avrupa'da gerçekleştirdiği birlik, krallığın bütün oğulları arasında paylaşılmasını öngören eski Frank geleneği nedeniyle çok geçmeden dağıldı.

Charlemagne'in yaşayan tek oğlu ve ardılı I. Ludwig'in (Sofu) ölümü üzerine (840), oğullarından üçü veraset kavgasına girişti. 843'te yapılan Verdun Antlaşması'yla imparatorluk toprakları üç krallığa bölündü. Batı Frank II. Karl'a (Dazlak), Doğu Frank Ludwig'e (Alman), İtalyan eyaletleri ile Roma'yı da içine alan Orta Frank ise imparatorluk unvanını miras alan Lothar'a (Lothair) verildi.

Sonraki yıllarda üç krallığın sürekli bölünmesi ve Normanlar, Saksonlar gibi yeni güçlerin ortaya çıkması Karolenj otoritesinin giderek sarsılmasına yol açtı. İmparatorluk unvanı 855'te Lothar'dan oğlu II. Ludwig'e, ondan da 875'te amcası II. Karl'a geçti. Karl'ın ölümünü (877) izleyen üç yıllık bir aradan sonra 881'de Ludwig'in (Alman) en küçük oğlu III. Karl (Şişman) imparator oldu. Onun tahttan indirilmesiyle (887) imparatorluk üzerindeki Karolenj egemenliği sona erdi. Bununla birlikte Fransa'da 893/898-923 ve 936-987 arasında Karolenj hanedanından gelen krallar başa geçti.

Karolenj sanatı, Avrupa'da Charlemagne döneminde (768-814) gelişen ve 9. yüzyıl sonlarına değin süren sanat üslubu. Charlemagne'in Roma İmparatorluğu'nu Batı'da yeniden canlandırma düşü, siyasal amaçlarını olduğu kadar, sanat alanındaki çabalarını da biçimlendirdi. Onun sanatı ve sanatçıları koruyup desteklemesiyle erken Hristiyan yapıtlarının kopyalarında Roma klasik sanatına görkemli bir dönüş başladı. Aynı dönemdeki Bizans sanatının ve Yunan-Roma üsluplarının etkisi, çizgiselliğe ağırlık veren yerel gelenekler ve Karolenj yenilikleriyle birleşti (bak. Anglosakson sanatı; Merovenj sanatı). Dolayısıyla Karolenj rönesansı, klasik anlayışın yeniden doğuşundan çok, bir yenilenmesiydi ve Batı'daki kültür mirasının yeniden canlanması ve bu ilginin sanata yansıtılmasında önemli bir rol oynadı. Charlemagne öldüğünde üslup artık iyice yerleşmişti. İmparatorluğun merkezi otoritesinin zayıflamasıyla yerel okulların daha bağımsız duruma gelmelerine karşın, gelişimi 9. yüzyılın sonlarındaki karışıklık dönemine değin sürdü.

Roma mimarlığının etkileri, "T" biçimli erken Hristiyan bazilika planlarının yeniden uygulanmaya başlamasında da görüldü. Örneğin Fulda'da (bugün Almanya'da) San Pietro Bazilikası'nın bir benzerini yapmak için gerekli ölçülerin alınması amacıyla bir grup keşiş Roma'ya gönderildi. Karolenj

Lothair İncilleri'nin fildişi oyma kapağı, 9. yy başları; Victoria ve Albert Müzesi, Londra
Victoria and Albert Museum, Londra

mimarlığı üzerinde Bizans mimarlığı da önemli bir etkiye bulundu; Charlemagne'in Aachen'da yaptırdığı Palatine Şapeli (790-805) için Ravenna'daki sekizgen planlı S. Vitale Bazilikası (y. 526-547) örnek

alındı. Bununla birlikte yerel gereksinimlere göre bazı yenilikler getirildi. Örneğin batı cephesindeki kaleye benzeyen kuleli bölümden orta nefe girilmesi, doğu apsisinin dışında yer alan çok sayıdaki küçük şapel bu yeniliklerden bazısıdır. Bu şapeller kümesinin ne amaçla tasarlanmış olduğu pek açık değilse de, azizlerin rölikerlerinin buraya konduğu ve bunların ibadet için küçük mekânlar oluşturduğu düşünülebilir. Bu durum, o dönemde gittikçe güçlenen azizler kültüyle ilişkilidir.

Aachen'da ayrıca, imparatorluğa bağlı tunc dökümhaneleri ile elyazmalarının kopya edilip resimlendirildiği *scriptorium*'lar yer alıyordu. Tours, Metz ve Corbie'deki elyazması atölyeleri de imparatorluk koruması altındaydı.

Elyazmalarındaki resimlerde ve fildişi ya da metal kabartmalarda da klasik örgelerle modeller kopya ediliyordu. Charlemagne'in kurduğu Saray Okulu'nda 8. yüzyılın son çeyreğinde yapılan bir grup fildişi oyma ile 10 kadar elyazması Ada okulu yapıtları olarak anılır. Charlemagne'in üvey kız kardeşi Ada'nın ismarladığı bir İncil'den (y. 750, Trier Katedrali Hazinesi) ötürü yapıtlara bu ad verilmiştir. Bu dönemde yapılan elyazmaları önceki Merovenj üslubuna göre daha görkemlidir. Godescalc İncilleri (y. 780, Ulusal Kütüphane, Paris) bu grubun en önemli parçasıdır. Yaklaşık 830'da yazıldığı sanılan Utrecht Mezmuru'nda (Utrecht Devlet Üniversitesi Kütüphanesi) yer alan bir manzara ise, Roma villalarının duvarlarındaki resimleri anımsatır. Karolenj döneminde mozaik ve duvar resimleri de yapılmış, ama bunlardan pek azı günümüze ulaşmıştır.

Karolenj yazısı, kaligrafide, 8. yüzyılın sonlarıyla 9. yüzyılın başlarında Charlemagne'in eğitim reformları kapsamında geliştirilen okunaklı ve kullanışlı küçük harf yazı. İtalyan rönesansı sırasında hümanistler

Cum esset desponsata
mater eius maria
ioseph. antequam
conuenirent inuenta
ē. in utero habens

Tours'da yazılmış Lothair İncilleri'nde
Karolenj yazısı, y. 850, Fransa;
Ulusal Kütüphane, Paris
Bibliothèque Nationale Paris

tarafından yeniden keşfedilerek zarifleştirilmiş, günümüzde kullanılan Latin alfabesinin temelini oluşturmuştur.

Eğitim ve edebiyatta Karolenj rönesansı olarak bilinen canlanma dönemi Charlemagne'in reform programıyla başladı. Çalışmaları Anglo-Latin bilgin ve din adamı Yorklu Alcuin yönetiyordu. Ana merkez Alcuin'in başkeşişi olduğu Tours'daki St. Martin Manastırı'ydı. Alcuin daha önce York'taki katedral okulunun ve Charlemagne'in Aachen'daki Saray Okulu'nun yöneticiliğini yapmış, Altın İnciller olarak bilinen görkemli elyazmalarıyla ünlenmişti. Bunların en ünlüsü 783'ten önce yazdığı ve Karolenj yazısıyla Charlemagne'a bir ithafı içeren Godescalc İncilleri'dir (Ulusal Kütüphane, Paris).

Tours okulundan yetişen bilginler ve Karolenj yazısı ustaları 9. yüzyılın ortalarında Lothair İncilleri ile başarılarının doruğuna ulaştılar.

Károly I., lakabı KÁROLY RÓBERT ya da CAROBERT D'ANJOU (d. 1288, Napoli - ö. 16 Temmuz 1342, Visegrád, Macaristan), ülkesine büyük güç ve zenginlik kazandıran Macaristan kralı.

V. István'ın torununun torunu olan Károly, Arpád hanedanının son temsilcisi III. András'ın ölümünden sonra papanın izniyle Macaristan tahtı üzerinde hak iddia etti ve 1301'de Macaristan kralı olarak taç giydi. Ama bir süre sonra tahtı Bohemya kralı Václav'a bırakmak zorunda kaldı. Václav tahtı üzerindeki hakkını 1305'te Aşağı Bavara dükü Otto'ya devretti. Otto'nun Macarlar tarafından esir alınması üzerine Károly 27 Ağustos 1310'da Székesfehérvár'da bir kez daha taç giydi.

Károly'nin dış politikası, Anjou hanedanının güçlenmesine yönelik olmakla birlikte, Macaristan'a da çok yararlı oldu. Çekler ve Habsburglar'a karşı Polonya'yla ittifak kurması 1335'te Kutsal Roma-Germen imparatoru IV. Ludwig ve müttefiki Avusturyalı Albrecht'e karşı zafer kazanmasını sağladı. Macaristan'ın Adriyatik'te üstünlük kazanmasından korkan Venedik ve papalık, Károly'nin Macaristan ve Napoli kralıklarını en büyük oğlu Lajos'un (sonradan I. Lajos) yönetimi altında birleştirme çabalarına engel oldular. Bunun üzerine Károly, aynı zamanda kayınbiraderi olan Polonya kralı III. Kazimierz'le (Büyük) bir antlaşma yaparak oğlu Lajos'un Kazimierz'in vârisi olmasını güvence altına aldı.

Károly'nin sarayı, bütün Avrupa'da şövalye yetiştiren bir okul olarak ünlendi. Ruhban sınıfı ve soylularla iyi ilişkiler kuran Károly, aynı zamanda orta sınıfın haklarını korumaya da özen gösterdi.

Károly II bak. Carlo III

Károly III bak. Karl VI

Károly IV bak. Karl I)

Károlyi, (Kont) Mihály (d. 4 Mart 1875, Fót, Macaristan, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu - ö. 20 Mart 1955, Vence, Fransa), 1919'da kısa süre Macaristan cumhurbaşkanı.

Macar aristokrasisinin en ünlü ve en varlıklı ailelerinin birinden geliyordu. 1910'da Macaristan Parlamentosu'nun tutucu üyeleri arasına girdi. Ama kısa süre sonra sola kaydı. Büyük malikânelerin parçalanmasını, genel oy hakkını, milliyetlere eşitlik tanınmasını ve Avusturya-Macaristan'ın ortak kurumlarında en geniş özgürlüğün sağlanmasını savundu. Ayrıca Avusturya-Macaristan dış politikasının yeniden düzenlenmesini, Almanya dışındaki ülkelerle dostluk kurulmasını ve Macaristan'ın Macar kökenli olmayan uyruklarına ayrıcalıklar tanınmasını önerdi. O dönemde gerçek bir gücü olmadığı gibi hemen hiç yandaşı da yoktu. Ama I. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru İttifak Devletleri'nin yenileceğinin belli olmasından sonra gitgide etkinlik kazandı. 25 Ekim 1918'de radikal burjuva yandaşları ile sosyal demokratlardan oluşan bir ulusal konsey kurdu. 31 Ekim'de Kral IV. Karl (aynı zamanda Avusturya imparatoru I. Karl) Macaristan'ı kendi ordusu bulunan ayrı bir devlet olarak tanıdı ve Károlyi'yi başbakanlığa atadı. Kasımda cumhuriyet ilan edilmesinden sonra 11 Ocak 1919'da cumhurbaşkanı seçilen Károlyi Müttefiklerle uygun koşullarda bir barış anlaşması imzalamak istediye de bunu başaramadı. Çekoslovakya, Romanya ve Yugoslavya, Macaristan'ın geniş topraklarına el koydular. Károlyi Müttefiklerin yeni toprak talepleri karşısında 20 Mart 1919'da istifa etti. Ertesi gün Béla Kun'un önderliğinde Macaristan Sovyet Cumhuriyeti ku-

ruldu. Temmuz 1919'da yurtdışına kaçan Károlyi, sol sosyal demokrat bir tutum benimsedi. 1946'da Macaristan'a döndükten sonra Paris elçisi (1947-49) oldu. Komünistlerle sol sosyal demokratların birleşmesi sonucunda oluşan Macaristan İşçi Partisi'nin "ulusal" kanadının önderlerinden László Rajk'ın tutuklanmasından sonra istifa etti. Rajk'ın idam edilmesini, bulunduğu Paris'ten protesto etti.

Karonga, Malavi'de, Kuzey bölgesine bağlı Karonga yönetim biriminin merkezi. Nyasa Gölünün batı kıyısında yer alır. Paleolitik Çağ yerleşimlerinin bulunduğu göl kıyısına sonraları çeşitli ilkel tarım toplulukları yerleşti. Karonga 1877'ye doğru Arap köle tüccarı Mlozi'nin kalesi durumuna geldi. 1883'te yörede bir İngiliz ticaret merkezinin açılmasıyla bugünkü kent kuruldu. İngiliz kâşif ve sömürge yöneticisi Sir Harry Johnston 1895'te bu ticaret merkezini devralarak gölün batı kıyısındaki köle ticaretine son verdi. Bundan sonra Karonga yerel tarım ürünlerinin toplandığı bir alışveriş merkezi olarak gelişti.

Tanzanya'yla sınırı olan Karonga yönetim birimi 2.955 km²'lik bir alanı kaplar. Göl kıyısında pamuk ve pirinç ekimine, batıda da kahve ekimi ve hayvancılığa dayanan ekonomiye yerel tüketim için balıkçılık da önemli katkıda bulunur. İhracat, göl taşımacılığına ve 563 km güneydeki demiryolu terminaline ulaşan mevsimlik yollara bağlıdır. Karonga çok amaçlı Chitipa-Karonga Kumsal Kalkınma Projesi'nin kapsamı içindedir. Nüfus (1977) kent, 12.051; (1987 geç.) yönetim birimi, 147.096.

Karoo, Güney Afrika'da Kaaprovinsie'nin (Cape yönetim bölgesi) iç kesimlerinde kurak ve yarı kurak coğrafi bölge. Bitki örtüsü, çeşitli etli bitkiler ve bodur çalılardan oluşur. Yüzey suyundan yoksun olan bölgenin adı, Khoisan dilinde "susuzluk ülkesi" anlamına gelen bir sözcükten türemiştir. Karoo, Kaaprovinsie'nin güney kesiminde yer alan Küçük Karoo(") ve Büyük Karoo(") ile Kaaprovinsie'nin orta kesimindeki geniş dağlık bir platoyu kaplayan Yukarı Karoo olmak üzere üç bölüme ayrılır. Yaklaşık 395.000 km²'lik yüzölçümüyle Güney Afrika'nın neredeyse üçte birini içine alır.

Yünü ya da derisi için yetiştirilen değişik koyun türlerinin otlatıldığı bölgenin bazı kesimlerinde, sulamayla başta turuncgiller olmak üzere çeşitli bitkisel ürünler yetiştirilir.

Karoo Sistemi, Afrika'da, Ekvator'un güneyinden Ümit Burnuna kadar uzanan 1,56 milyon km²'lik bir alanı kaplayan yüzey kayaçları jeolojik sistemi. Permokarbonifer'den (y. 280 milyon yıl önce) Geç Triyas'a (y. 190 milyon yıl önce) kadar süren bir zaman dilimi içinde oluşmuştur. En kalın kesimlerinde kayaç derinliği 10.500 m'yi bulur. Bazı bölgelerde petrol ve kömür damarları içerir. Fosil faunası sürüngenlerden, bu arada gerçek memelilerin atalarını da içeren memeli benzeri *Therapsida* takımı sürüngenlerden oluşur.

Karoo Sistemi oluşum sırasına göre Stormberg Dizisi (Üst Triyas), Beaufort Dizisi (Üst Permian-Alt Triyas), Ecça Dizisi (Alt Permian) ve Dwyka Dizisi (Üst Permian) olmak üzere dört alt bölüme ayrılır.

Karoo tortulları deniz kökenli değildir; şeyller, kırmızı yataklar, milttaşları ve çok miktarda volkanik madde içerir. Sistemin içerdiği bitki ve hayvan fosilleri kura kökenlidir ve oluşumu sırasında iklimin giderek kuraklaştığına işaret eder. Dwyka Dizisindeki buzul çökelleri, Güney Amerika, Hin-

distan ve Avustralya'daki Permian Dönem (y. 280-225 milyon yıl önce) çökelleriyle eş zamanlıdır.

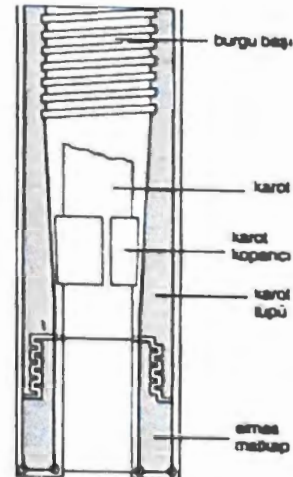
karoten, bitki ve hayvanlarda yaygın olarak bulunan, doymamış hidrokarbon yapısındaki pigmentlerin ortak adı. Hayvanların büyük bir bölümünün karacigerinde A vitaminine dönüştürülen bu bileşiklerin formülü aynıdır. Ama molekül yapısı farklı olan çeşitli izomerleri de bu adla sınıflandırılır.

Bitkilerin, çiçek (örn. karahindiba, kadifeçiçeği), meyve (örn. kabak, kayısı) ve kök (örn. havuç, tatlıpatates) gibi çeşitli bölümlerine sarı, turuncu ya da kırmızı bir renk veren karotenler yumurta sarısı, yağ (örn. tereyağı), tüy (örn. kanarya) ve kabuk (örn. istakoz) gibi hayvansal ürün ya da organlarda da bulunur. A vitamininin en önemli provitaminini (A vitamini kaynağı) olan β-karoten ilk kez 1831'de havuçtan elde edildi. 1931'de Paul Karrer'in çalışmalarıyla yapısının aydınlatılmasından sonra 1950'de de bileşimi gerçekleştirildi. Karotenin, çok düşük miktarlarda olduğu için ancak kromatografi tekniğiyle ayrılabilen α ve γ izomerleri de vardır.

karotenolt, hemen hemen dünyadaki tüm canlılarda bulunan azotsuz, sarı, turuncu ya da kırmızı renkli pigmentlerin (biyokromlar) ortak adı. Karotenoitler, karotenler (hidrokarbon yapısında bileşikler) ve ksantofiller (yükseltgenmiş, alkollü bileşikler) olmak üzere iki gruba ayrılır. Bakteriler, mantarlar, algler ve üstün yapılı bitkilerce bileşimlenebilen bu bileşiklere en çok üstün yapılı bitkilerin taçyapraklarında, çiçektozlarında ve meyvelerinde raslanır. Karotenoitler ayrıca protozoalar da dahil tüm hayvanlarda bulunur.

karotis atardamarı bak. şahdamarı

karotlu sondaj, toprak ya da su araştırmalarında ve maden arama çalışmalarında uygulanan yöntem. Karot, yerin altından özel bir burguyla çıkarılan, kabaca silindirik ya da havuç biçimindeki örnektir. Bu örnekten yararlanılarak yeraltı kayaçlarının gözeneklilik ve geçirgenlik gibi özellikleri ya da belirli bir katman kuşağının özgün nitelikleri belirlenebilir.

Elmas matkaplı karot alıcı

Deniz tabanına çökelen ince taneli tortulların incelenmesinde ve bunların katmanlaşma sırasının saptanmasında da karotlu sondaj yönteminden yararlanılır. Bilim adamları bu örneklerdeki mineral taneciklerini, mikrofosilleri ve gözenek boşluklarındaki suyu inceleyerek, çökeltme tarihini ve jeolo-

jik geçmişte oluşan deniz olaylarını açığa çıkarabilirler. Bunun yanı sıra karotlu sondaj, kutup bölgelerindeki buz katmanlarının yaşına ve birikme hızına ilişkin kesin bilgiler elde etmek amacıyla da uygulanır.

Karot alma aygıtları uzun metal silindirik biçimindedir. Bunların bazıları yüzeyin altına burgu yoluyla daldırılır; bazıları ise tortullar emme yoluyla karot alıcının içine çekilir.

Karpāt Dağları, Avrupa'nın ortadoğu kesiminde sıradağ. Slovakya'nın Bratislava kenti yakınlarındaki Tuna Geçidinden başlayıp birbirine koşut sıralar halinde, doğu-güneydoğu doğrultusunda bir yay çizerek Tuna Vadisinin, Romanya'nın Orşova kenti yakınlarında bulunan ve Demirkapı Geçidi olarak adlandırılan kesimine kadar yaklaşık 1.450 km boyunca uzanır.

Çekoslovakya, Polonya, Macaristan, Romanya ve Ukrayna'nın bazı kesimlerine yayılan Karpātlar, Alpler'in doğu uzantısını oluşturmakla birlikte, Alpler'e göre önemli farklılıklar gösterir. Alpler'e göre yapılan daha gevşek, dorukları da daha alçak olan sıradağlar, havzalar aracılığıyla kümelere bölünmüştür. Sıradağların en yüksek noktası 2.655 m'ye ulaşan Gerlach Kalkanıdır (Gerlachovský Stit).

Karpāt Dağları üç sıradağdan oluşur. Fliş (aralarında kumtaşları bulunan şeyl dizileri) içeren kayalardan oluşan ve Viyana yakın-

larından başlayan Dış Karpātlar, Moravya'dan geçip, Polonya-Slovakya sınırı boyunca uzandıktan sonra Batı Ukrayna ve Romanya'dan geçer ve sonunda Bükreş'in kuzeyinde son bulur. İç Karpātlar, üzerlerinde daha genç tortul kayaç katmanlarının bulunduğu kristalin ve başkalaşım kayalarından oluşan büyük ve birbirinden ayrı çok sayıda kütle içerir; batıda Orta Slovakya kütlesi, güneydoğuda Doğu Karpāt kütlesi ve ortada da Bihor Masifi yer alır. Karpātlar'ın üçüncü ve en içteki sırası Tersiyer (Üçüncü) Dönemin (y. 65-2,5 milyon yıl önce) başlarında çökelmiş volkanik kayalardan oluşur; bu sıranın batı kesiminde yer alan dağlar, Orta Slovakya kütlesini güneyden ve doğudan çevreleyen bir yay çizerken, doğudaki dağlar kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda tektonik kayma çizgisine koşut olarak uzanır. Karpātlar'ın iç sırası ile Güney Karpāt kütlesi arasında Tersiyer Dönemde oluşmuş genç ve gevşek kayaç oluşumlarıyla kaplı olan Transilvanya Havzası yer alır.

Karpātlar'dan doğan akarsuların çoğu Tuna ile Dinyester ırmaklarıyla birleşerek Karadeniz'e dökülür. Bölgedeki başlıca ekonomik etkinlikler tarım, ormancılık ve turizmdir.

Karpathos bak. Kerpe Adası

Karpatiyen Jeosenklinal, Tetis Jeosenklinalinin(*) kemer biçimindeki uzantısı. Jeosenklinalde Orta Senozoyik (Yakın) Zaman'da (Senozoyik Zaman y. 65 milyon yıl

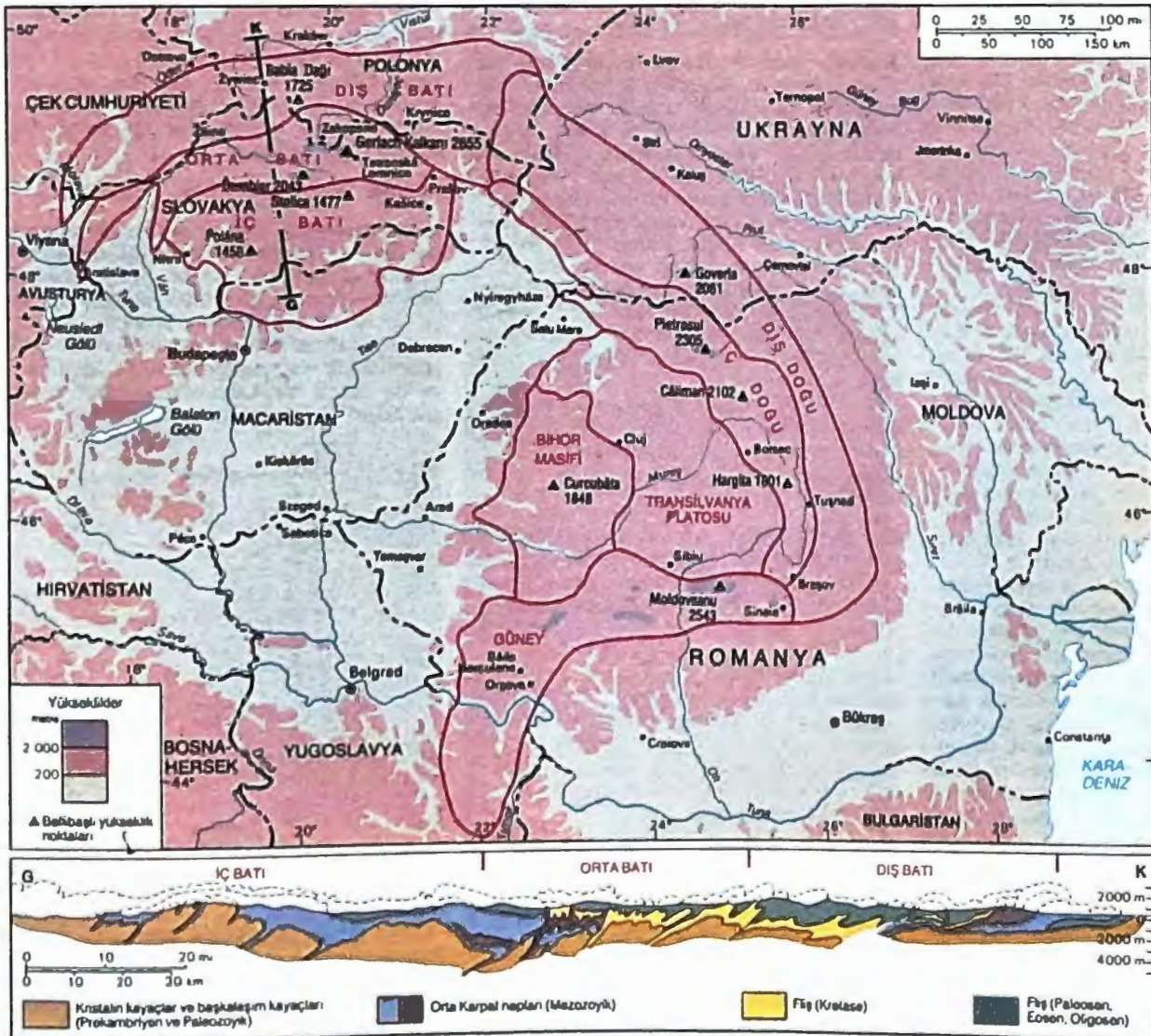
öncesinden günümüze) dağılımı olayı gelişmiş ve günümüzdeki Karpāt Dağları oluşmuştur.

Karpokratesçiler, 2. yüzyılda gnostik Karpokrates'i izleyenlerin İskenderiye'de oluşturduğu Hristiyan mezhebi.

Karpokratesçilere göre Hz. İsa bir kurtarıcı değil, herkes gibi bir insandı; ama ruhunun, kimsenin bilmediği kusursuz Tanrı'dan kaynaklandığını ve gene ona döneceğini unutmamış olması onu eşsiz kılıyordu. Bir başka deyişle Hz. İsa, Karpokratesçiler için öykünülecek örnek bir gnostikti. Karpokratesçiler kendilerini tinsel gerçeklikle özdeşleştiriyor ve yaratılmış dünyayı bütünüyle yadsıyorlardı. Cinlerle de haberleştiklerini öne sürüyorlar, bunu madde karşısındaki üstünlüklerinin kanıtı sayıyorlardı.

Karpokratesçiler, aşkın özgürlüğe ancak günah olup olmadığına bakmaksızın düşünelebilecek her türlü deneyimi yaşayarak ulaşabileceğini öne sürdükleri için sefihlikle suçlandılar. Olağan bir yaşam süresinde bütün deneyimler yaşanamayacağı için, Hintlilerin ya da Pythagorasçıların da etkisiyle ruh göçümü öğretisini benimsediler. Platon, Pythagoras, Aristoteles, Hz. İsa ve başka kişilerin canlı ve renkli ikonlarını yapan Karpokratesçiler öteki gnostik gruplardan daha olgun bir kült geliştirdiler.

Karpokratesçilerin, İsa resimlerine tapınan ilk mezhep oldukları sanılır. Aşk iksiri yapmak gibi amaçlarla büyüyle de uğramışlardır.

Karpāt Dağlarını oluşturan sıralar ve Batı Karpātlar'ın jeolojik kesiti. Kesitin konumu haritada güney-kuzey doğrultusunda gösterilmiştir.

Karpov, Anatoli Yevgenyevich (d. 23 Mayıs 1951, Zlatoust, Rus SFSC), 1970'lerin ortasından 1980'lerin ortasına değin dünya satranç şampiyonu olan Rus satranç oyuncusu.

Çocukken ailesiyle birlikte Leningrad'a göç etti. Satranç oynamayı dört yaşında öğrendi. Dokuz yaşında Sovyet satranççılar arasında birinci kategoriye girdi. 1969'da Stockholm'da Dünya gençler şampiyonluğunu kazandı. Ertesi yıl dünyanın en genç büyük ustası oldu. 1971-74 arasında katıldığı turnuvalarda hemen bütün karşılaşmalarını kazandı ve 1975 Dünya Şampiyonluğu karşılaşması için ABD'li Bobby Fischer'in resmi rakibi oldu. Fischer'in kendi önerdiği koşullar kabul edilmedikçe karşılaşmaya çıkmayı reddetmesi üzerine, maç yapmadan Dünya Satranç Şampiyonu unvanını aldı. Unvanını 1978'de Viktor Korchnoi'a karşı zorlukla korudu. 1981'de Korchnoi'u kolayca yendi.

Karpov 1984-85'te unvanını savunmak için vatandaşı Garri Kasparov'la karşı karşıya geldi. İlk oyunlarda önemli bir puan üstünlüğü sağlamasına karşın, izleyen oyunlarda Kasparov kendini toparladı. Kırk sekiz oyunun oynadığı karşılaşma çetin bir dayanıklılık mücadelesine döndü. Her iki oyuncunun da aşırı yorulduğu gerekçesiyle karşılaşma durduruldu. 1985'te Kasparov'la yeniden karşılaşan Karpov 24 oyun sonunda unvanını yitirdi. 1986, 1987 ve 1990'da unvanını geri almak için Kasparov'la yeniden karşılaştıysa da başarılı olamadı.

Karpov
ABC Ajansı

Zayıf ve küçük yapıya sahip olan Karpov şaşılacak derecede dayanıklı bir oyuncudur. Oyun stiline belirgin bir zayıflık görülmez. Saldırı yerine savunmayı yeğler, kusursuz, ama gösterişsiz manevralarla küçük avantajlar sağlar ve bunları değerlendirerek zafere ulaşır.

karpuz (*Citrullus lanatus* ya da eskiden *C. vulgaris*), kabakgiller (*Cucurbitaceae*) familyasından, anayurdu Afrika'nın tropik kesimleri olan bir yıllık sürünücü bitki ve bu bitkinin besin olarak yararlanılan sulu meyveleri. Karpuz dünyanın pek çok yerinde yaygın olarak yetiştirilen çok eski bir tarım bitkisidir. Meyvelerinin ilk Mısırlı sanatçılarıca yapılmış resimleri, karpuz tarımının 4 bin yılı aşan bir geçmişi olduğunu gösterir.

Bitkinin dallanmış sülükleri, derin loplul yaprakları, yaprakların koltuğunda tek tek açan sarı çiçekleri ve içi kırmızı, beyaz ya da sarı renkli, tatlı ve sulu yuvarlak meyveleri vardır. Meyvelerin etinin rengi, biçimi ve kabuk kalınlığı kadar ağırlığı da (genellikle 1-2 kg ile 20 kg arasında değişirse de bazen çok daha ağır olabilir) yetiştirilen çeşide göre değişiklik gösterir. Her bitki 2-15 kadar meyve verir.

Karpuz (*Citrullus lanatus*)
Datalek

Başlıca A ve C vitamini içeren karpuz meyveleri taze olarak yenir; çok yaygın olmamakla birlikte kabuklarından reçel ve turşu da yapılır.

Türkiye'de yaygın tarım bitkilerinden biri olan karpuzun yıllık üretimi 3 milyon ton dolayındadır.

Karpuzlu, Ege Bölgesi'nde, Aydın iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Eskiden Çine'ye bağlı bir bucak olan Karpuzlu, 9 Mayıs 1990 tarihli ve 3644 sayılı yasayla ilçe yapılmıştır.

Karpuzlu Belediyesi 1971'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 14.248; kasaba, 2.644.

Karre Dağları, Orta Afrika Cumhuriyeti'nin batı kesiminde sıradağ. Ouham-Pendé ilinin batı, Nana-Mambéré ilinin kuzey kesimini kaplar. Ülkenin en yüksek noktası Gaou Dağında 1.420 m'ye ulaşır. Kuzey-güney doğrultulu kırkların kesintiye uğratıldığı granit tepeler batıya doğru sınırı aşarak Kamerun içlerine sokulur. Güney ve doğu yönündeki uzantılar, büyük ve yuvarlak kayalıklarla dikkati çeker. Sıradağ, güneydeki Kongo (Zaire) Irmağı sistemi ile kuzeydeki Çad Gölü havzasını birbirinden ayıran su bölümü çizgisinin bir parçasını oluşturur. Yöredeki önemli çavlanlar arasında, Ngou Irmağı üzerinde bulunan Bocarağa yakınındaki Lancronon Çavlanı sayılabilir.

Yılda 1.500 mm'yi bulan yağış, hayvan otlatmaya elverişli bir bitki örtüsü sağlar. Dağların kuzey eteklerinde pamuk yetiştirilir. Başlıca kentler Bouar, Bouala ve Bocarağa'dır.

Karrer, Paul (d. 21 Nisan 1889, Moskova, Rus Çarlığı - ö. 18 Haziran 1971, Zürich, İsviçre), karotenoidler, flavinler, A ve B₂ vitaminleri gibi birçok doğal maddenin kimyasal yapısını aydınlatarak, bu çalışmaların

Karrer
ABC Ajansı

nedeniyle 1937 Nobel Kimya Ödülü'nü İngiliz kimyacı Walter Haworth ile paylaşan kimyacı. 1911'de, Zürich Üniversitesi'nde doktorasını tamamlayan Karrer, altı yıl Frankfurt am Main'da yaşadıkdan sonra İsviçre'ye geri dönerek Zürich Üniversitesi'nde kimya profesörü oldu. 1919'da da Kimya Enstitüsü'nün yöneticiliğine getirildi.

Bitki pigmentleri, özellikle de karotenoidler konusunda yaptığı çalışmalar sonucunda karotenoidlerin kimyasal yapısını çözümleyerek, bunların bazılarının insan vücudunda A vitaminine dönüştüğünü gösterdi. 1930'da, A vitamininin başlıca öncülü olan bileşiğin formülünü geliştirdikten kısa bir süre sonra A vitamininin yapısını da ortaya çıkardı. Albert Szent-Györgyi'nin C vitamini için önerdiği yapının doğruluğunu kanıtlayan Karrer, laktosflavinin, daha önce B₂ vitamini olarak tanımlanmış karmaşığın (kompleks) parçası olduğunu gösterdi, ayrıca E vitamini üzerine de çalışmalar yaptı.

Kars, Doğu Anadolu Bölgesi'nde il ve il merkezi kent. Eskiden 18.557 km² olan yüzölçümü 1992'de yapılan yönetsel düzenlemelerden sonra 9.115 km²'ye düşen Kars ili doğuda Ermenistan, güneydoğuda Iğdır, güneyde Ağrı, batıda Erzurum, kuzeyde de Ardahan illeriyle çevrilidir.

Doğal yapı. İl toprakları, yüksek dağlarla kuşatılmış ve genellikle batı-doğu doğrultusunda uzanan akarsularla derin biçimde yarılmış geniş bir plato niteliğindedir. Kuzey kesimini, dorukları il sınırları dışında kalan Kabak, Kısır ve Akbaba dağları engelenir. Doğu kesimini engelenendiren Dumanlıdağ (2.699 m) ildeki başlıca yükseltiler arasında en alçak olanıdır. Güney kesimde uzanan Karasu-Aras Dağları'ndan(*) Büyükköse Dağıyla Aşağıdağ'ın dorukları Ağrı ili sınırları içinde kalır. Bunun kuzeyinde uzanan Erzurum-Kars Platosunun(*) güneyinde Aladağ (3.138 m) ve Yağlıca Dağı (2.961 m) yükselir. Batı kesimi Soganlıdağ (2.808 m) ve kuzeybatı kesimi de Allahuekber Dağı (3.120 m) engelenir. İl topraklarının orta kesimini Erzurum-Kars Platosunun doğu kesimi kaplar. Bu dalgalı düzlüklerin yükseltisi 2.000-2.200 m'yi bulduğundan çevredeki dağlar fazla yüksek görülmez. Ova denebilecek düzlüklere yalnızca Kağızman yöresindeki Aras Irmağı vadisinde rastlanır.

İl topraklarından çıkan suların büyük bölümü Aras Irmağı(*) aracılığıyla Hazar Denize gider. Baudan il topraklarına giren Aras Irmağı Kağızman yöresinde genişleyerek şerit biçiminde düzlükler oluşturur; Iğdır iliyle doğal sınır oluşturduktan sonra başlıca kolu olan Arpaçay'la birleşir. İlin Ermenistan'la sınırını çizen Arpaçay'ın kolları Kars ve Digor çaylarıdır. Allahuekber Dağları ve Soganlıdağ yamaçlarından kaynaklanan suların bir bölümü Oltu Çayının katıldığı Çoruh Irmağı aracılığıyla Karadeniz'e ulaşır. İl doğal göl açısından zengindir. Bunların başlıcaları Aygır, Kuyucuk, Turma ve Deniz gölleridir. Tek yapay göl ise Arpaçay Baraj Gölüdür.

Yükseklik ve iklimin sertliği nedeniyle bitkisel üretime elverişli olmayan Kars Platosu hayvancılık bakımından önem taşır. Dağların çeşitli kesimlerinde çayır ve su kaynakları bakımından zengin, gene hayvancılık açısından önem taşıyan düzlükler vardır. Doğal koşulların elverişliliği nedeniyle eskiden zengin bir orman varlığı bulunan il, yüzyıllar süren tahribat sonucunda bu varlığını önemli ölçüde yitirmiştir. Dağ-

ların özellikle kuzey yamaçları sarı çam ormanlarıyla kaplıdır.

Ekonomi. İl ekonomisi tarıma dayalıdır; tarımın da ağırlıklı kolu hayvancılıktır. Tarım kesiminin il gayri safi hasılatı içindeki payı 1979'da yüzde 57 iken, 1986'da yüzde 53'e düşmüştür. Aynı dönemde sanayinin payı yüzde 4'ten 8'e, ticaretin payı ise yüzde 5'ten yüzde 8'e çıkmıştır. 1985 verileriyle il faal nüfusunun yüzde 81'i tarım kesiminde, yüzde 2 kadarı ticaretle, yüzde 2'si de sanayi kesiminde çalışmaktaydı.

Kars ili Türkiye'nin en önemli hayvancılık alanlarından biridir. Hayvan varlığı sayıca yüksektir. Ardahan ve Iğdır'ın ayrılmasından önce 1989'da ildeki koyun sayısı 2,5 milyonu, sığır sayısı da 600 bini aşıyordu. İlde egemen sığır ırkı Doğu Anadolu kırmızısı, egemen koyun ırkı ise mor karamandır. Kıl keçisi ve at yetiştiriciliği ile tavukçuluk ve arıcılık da önemli birer geçim kaynağıdır. Kars balı Türkiye çapında ünlüdür. Yaylalarda kurulan geçici mandıraların yapısı, teknolojik donanım açısından köylü işletmesi ile modern işletme arasındadır. Zavod adıyla anılan bu mandıralarda önemli miktarda kaymak, tereyağı ve peynir üretilir. Et üretimi düşük olmakla birlikte sucuk, pastırma, kavurma yapımı oldukça yaygındır. Kıl ve yün gibi ürünler ise yerel olarak keçe, kilim, çadır ve heybe dokumacılığında kullanılır.

Bitkisel üretimde kullanılan teknoloji geridir. Yükseklik ve iklim koşullarının sertliği bitkisel üretimin genellikle doğaya bağımlı kalmasına yol açmış, ürün deseni çeşitlenmemiştir. 1989 verileriyle başlıca tarla ürünleri ve miktarları şöyledir: 280.552 ton şeker pancarı, 121.234 ton arpa, 114.897 ton buğday, 78.897 ton kuru yem bitkileri, 22.783 ton patates. Ayrıca çavdar, fiğ, soğan ve mısır üretimi de önemlidir. Mikroklima oluşturan ve bitkisel üretime elverişli düzlüklerde sebze ve meyve üretimi yapılır. 1989'da 31.684 ton kayısı, 10.658 ton karpuz, 9.495 ton elma, 4.931 ton hıyar, 4.092 ton kavun ve 3.830 ton erik üretilmiştir. Ayrıca önemli miktarda dut, ceviz ve şeftali ile domates ve lahana yetiştirilir. 1992'den önceki sınırları içinde yer alan Iğdır Ovasında önemli miktarda pamuk üretimi yapılmıştır.

Kars'ın 1968'de kalkınmada öncelikli iller arasına alınması sanayinin gelişmesi için yeterli olmamış, tarımsal ürünlerin işlenmesine yönelik birkaç kamu yatırımı dışında ilde önemli bir yatırım olmamıştır. Başlıca kamu yatırımları Et ve Balık Kurumu'nun (EBK) Kars Kombinasi ile yem ve çimento fabrikalarıdır. Bunlardan başka süttozu ve gravyer, deri ve ayakkabı üretimi yapan özel kesim fabrikaları da vardır. İlde küçük sanayi oldukça yaygındır. Genellikle küçük atölyelerde tarım araç ve gereci üretimi, oto onarım ve bakımı ile kaşarpeyniri üretimi ağırlık taşır. Sarıkamış'ta kış sporları ve kayak tesisleri ile Soğuksu orman içi dinlenme yerleri kurulmuştur. İl, yeraltı kaynakları açısından zengin değildir. Kayatuzu, asbest, magnezit ve perlit yatakları ile madensuyu kaynakları vardır.

Tarih. Kars yöresi, Anadolu'nun en eski yerleşim alanlarından biridir. Kars'ta ve Ermenistan'da yapılan araştırmalarda, bu yörede Tarihöncesi çağlarda da sürekli yerleşme bulunduğunu gösteren höyük ve mağaralara rastlanmıştır. Susuz ilçesi ile Ani çevresinde, Kağızman'daki Yazılıkaya ve Kur-

Kars'tan bir görünüm
Anadolu Yayıncılık Arşivi

banaga Mağarasında Paleolitik Çağa (y. 2 milyon-15 bin yıl önce), Aras Vadisinde Mezolitik Çağa (y. 15-10 bin yıl önce), Kurbanaga Mağarası yakınlarında Neolitik Çağa (İÖ 8000-5500), Ani çevresiyle Azat köyü yakınlarında Kalkolitik Çağa (İÖ 5500-3500), Kurbanaga Mağarası ile ilin çeşitli yerlerinde Tunç Çağına (İÖ 3500-1000) ait buluntular elde edilmiştir.

Yöre İÖ 9. yüzyılda Urartu egemenliğindeydi. Urartu kralı II. Sardur İÖ 8. yüzyılda Sevan Gölünün batısında kalan toprakları

aldı. Daha sonra Kimmer ve İskit istilasına uğrayan yöredeki Urartu egemenliğine Medler İÖ 560'ta son verdi. İÖ 6. yüzyıldan başlayarak Yunanlı yazarlar bölgede "Armenioi" (Ermeni) halkının ve prenslerinin varlığından söz eder. Önce Medlere bağımlı olan bu prensler Pers yönetimi altında "satrap" görevini yerine getiriyorlardı. İÖ 69'da II. Dikran'ı yenen Romalılar Araks olarak adlandırılan bu bölgeyi ele geçirdiler. Roma'nın Araxes Eyaleti olan yöre, İS 2. yüzyılın sonlarına kadar Romalılarla Partlar arasında el değiştirdi. 193'te Araks'a egemen olan Arsaklılar(*) 3. yüzyılda başlayan Sasani üstünlüğüne Roma desteğinde karşı çıktılar. Daha sonra Sasaneler ile Bizans arasında çekismeye konu olan yöreye 7. yüzyılda Arap akınları başladı. Arap egemenliği 7. yüzyıl sonlarından 9. yüzyıla değin sürdü. Arapların denetimindeki Bağrathlı hanedanının bir kolunun merkezi Ani(*), öbürünün merkezi ise Kars'tı. Bizanslılar 1045'te bu yöreyi kendilerine bağladılar. 11. yüzyıl ortalarında Selçuklular yöreye akınlar düzenleyerek yağmaladılar. Selçuklu yönetiminden sonra Kars ve Ani, Gürcülerin eline geçti. 1239'da Moğollar bu kentleri yakıp yıktılar. 1356'ya değin süren Moğol egemenliğini Altın Orda Devleti ve Karakoyunlu yönetimleri izledi. 1386'da Timur'un istilasına uğrayan yöre daha sonra gene Karakoyunlu egemenliğine girdi. Akkoyunlular ve Safevilerce de yönetilen Kars, I. Süleyman (Kanuni) tarafından 1534'te Osmanlı topraklarına katıldı.

Yöre, 1876 tarihli vilayet salnamelerine göre Erzurum vilayetine bağlı Kars sancağının sınırları içindeydi. 19. yüzyıl boyunca Rusların saldırı ve kuşatmalarına uğrayan Kars 1877'de üçüncü kez (ilk ikisi 1828 ve 1855'te) Ruslarca işgal edildi. Ayastefanos Antlaşması'yla (1878) Rusya'ya bırakıldı. 1917 Sovyet Devrimi'nden sonra Rus orduları Kars'tan çekildi. Brest-Litovsk Antlaşması'yla (3 Mart 1918) gene Osmanlılara bırakılan Kars'ta Mondros Mütarekesi (30 Ekim 1918) sonrasında Kars Milli İslam Şurası(*) kuruldu. Elviye-i Selâse'yi(*) işgal eden İngilizler Şıra hükümetini dağıttıktan sonra yöreyi Gürcüler ile Ermenilere bıraktılar. Kars, Ermeni işgalinden 30 Ekim 1920'de kurtuldu, Moskova ve Kars antlaşmalarıyla Türkiye sınırları içinde kaldı. 27 Mayıs 1992 tarihli ve 3806 sayılı yasa uyarınca Kars ilinin eski sınırları içinde Ardahan ve Iğdır illeri kuruldu.

Kentin yapısı ve tarihsel yapılar. Adına ilişkin değişik görüşler vardır. Bazı kaynaklara göre ilk çağda burada kurulan Kors'a ya da Kolsa, başka bazı kaynaklara göre de Gürcüce "kapı kenti" anlamında Kariskalaki adının değişime uğraması sonucunda ortaya çıkmıştır. Kars kenti, adını verdiği platoda ve ilin orta kesiminde kurulmuştur. Eski bir yerleşme ve sınır kenti olarak tarih boyunca önem taşıyan Kars'ın çekirdeğini Kars Kalesi oluşturur. Kalenin çevresinde eski kent, kalenin güneyinde de 19. yüzyıl sonlarında Rusların kurmaya başladığı yeni kent bulunur. Eski kent, Kars Çayı üzerindeki Taşköprü ve bu köprüye açılan Su Kapısı'yla batıya, Orta Kapı'yla da ızgara planlı caddeleri ve taştan büyük binaları olan yeni kente bağlanır.

Ülkenin batısıyla ulaşım bağlantısını sağlayan kara ve demir yolları Erzurum'dan geçerek kente gelir. Kent bu karayoluyla Ankara'ya 1.086 km uzaklıktadır.

1950'de 21.130 olan kent nüfusu düşük bir artış hızıyla 1960'ta 32.141'e, 1970'te 53.338'e, 1980'de 58.799'a ulaşmış, 1990'da 80 bine yaklaşmıştı. Önemli bir ticaret merkezi olan kentte doğumevi ile bir devlet hastanesi ve bir askeri hastane vardır.

Kars ili
Anadolu Yayıncılık Arşivi

Kentteki tek yükseköğretim kurumu Atatürk Üniversitesi'ne bağlı Kars Veteriner Fakültesi'dir.

Kentteki en eski tarihsel yapı Kars Kalesi'dir. Öteki önemli tarihsel yapılar 16. yüzyılda Kümbet Camisi adıyla camiye dönüştürülen 10. yüzyıl yapısı Havariler Kilisesi, üçü de 1579'da yapılmış olan Evliya Camisi, Paşa Sarayı ve Taşköprü'dür. 1963'te Kümbet Camisi'nde açılan Kars Müzesi'nde, Kars çevresinde ve özellikle Ani kazılarında ele geçirilen buluntular sergilenmektedir.

Kars Belediyesi 1923'te kurulmuştur. Nüfus (1990) il, 662.155 (1990 sonuçlarına göre 1992'de 349.437); kent, 78.455.

Kars Antlaşması, Ankara Hükümeti ile Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan ve Rus SFSC arasında imzalanan antlaşma (13 Ekim 1921).

Türkiye'nin kuzeydoğu sınırlarını çizen Moskova Antlaşması'na (16 Mart 1921) Gürcistan ve Ermenistan katılmamıştı. Moskova Antlaşması'nın 15. maddesi, barış sürekli kılmak amacıyla Türkiye'nin bu ülkelerle de antlaşma imzalamasını öngörüyordu. Gürcistan SSC dışişleri komiseri Aleksandre Svanidze 30 Temmuz 1921'de Ankara'ya bu doğrultuda bir öneri getirdi. Ama Sakarya'da Yunan ordusuyla yürütülen savaş nedeniyle görüşme gerçekleştirilemedi. Konuya ilişkin görüşmeler 26 Eylül 1921'de Kars'ta başladı. Ankara Hükümeti ile Ermenistan SSC, Gürcistan SSC, Azerbaycan SSC ve RSFSR temsilcilerinin katıldığı görüşmelerin temelini Moskova Antlaşması oluşturdu. Konferansta Kalp tuz madenleri ve Bakü petrolüne ilişkin tartışmalar dışında önemli bir anlaşmazlık çıkmadı.

Bölgedeki sınır sorunlarına temelli çözümler getiren Kars Antlaşması'yla Batum Gürcistan'a bırakılırken azınlık cemaatlerin dinsel haklarını düzenleyecek önlemlerin alınması sorumluluğu Gürcistan hükümetine verildi. Sınır bölgesinde yaşayanların karşılıklı geçişleri, kişilik ve yazlık otlaklardan yararlanmaları da geçici olarak bir düzene bağlandı. Öte yandan Nahçıvan bölgesinin Azerbaycan'ın koruyuculuğunda özerk bir konuma kavuşturulması kararlaştırıldı.

Kars Milli İslam Şurası, Mondros Mütarekesi (30 Ekim 1918) sonrasında, Kars'ta kurulan yerel hükümet.

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın (93 Harbi) sonunda Elviye-i Selâse (Kars, Ardahan, Batum) olarak adlandırılan topraklar Rusların eline geçmişti. 1917 Sovyet Devrimi'yle birlikte Rus birliklerinin yöreden çekilmesi üzerine, Osmanlı Kafkas birlikleri ileri bir harekât düzenleyerek Kars ve çevresini geri aldı. Mondros Mütarekesi sonrasında İtilaf Devletleri, mütarekenin 2. maddesi gereğince İran'ın kuzeybatısındaki ve Güney Kafkasya'daki Osmanlı askerlerini geri çekilmesini istediler. Osmanlı hükümeti de bu isteğe uydu.

Elviye-i Selâse aydınları, İngilizlerin destekleyeceği bir Ermeni işgali tehlikesine karşı koymak amacıyla 5 Kasım 1918'de Kars İslam Şurası'nı oluşturdular. Bu örgüt, 14 Kasım'da yapılan kongre sonucunda, Kars Milli İslam Şurası Merkez-i Umumisi adı altında 12 üyeli yerel bir hükümete dönüştürüldü. Ayrıca 8 bin kişilik bir ordu oluşturuldu. Gerek hükümetin kurulmasında, gerekse hükümet çalışmalarında, 1914'ten başlayarak bölgede etkinlik gösteren ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nce kurulan Teşkilat-ı Mahsusa önemli bir rol oynadı. Mondros Mütarekesi'nin yarattığı geçici siyasal boşluktan yararlanan Kars Milli İslam Şurası, Rusya'daki sovyet tipi

örgütlenmeden esinlenerek etkin bir çalışma yürüttü. Daha sonra Nahçıvan ve Batum'da sınırları içinde sayarak 18 Ocak 1919'da Cenubi Garbi Kafkas Hükümeti Muvakkate-i Milliyesi adını aldı.

Aralık 1918 ortalarında Batum'a asker çıkaran ve Kars'a önemli sayıda asker gönderen İngilizler, Kars Milli İslam Şurası'nın ve onun yerini alan Cenubi Garbi Kafkas Hükümeti Muvakkate-i Milliyesi'nin çalışmalarına bir süre göz yumdular. Ama bölgede denetimi sağlama çabaları önünde engel oluşturmaya başlayan hükümete 19 Nisan 1919'da son verdiler. Hükümetin 12 üyesini tutuklayarak önce Batum'a, oradan da Malta'ya sürdüler. Kars'taki hükümete bağlı çalışma yürüten Ardahan Milli İslam Şurası da 26 Nisan 1919'da Gürcü birliklerince dağıtıldı.

Kars Platosu bak. Erzurum-Kars Platosu

Karsan, Ali (d. 1903, İstanbul), klasik anlayışta çalışan ressam.

Sanayi-i Nefise Mektebi'nde Hikmet Onat ve İbrahim Çallı'nın öğrencisi oldu. Eğitimi tamamladıktan sonra burslu olarak Münih'e gitti ve Güzel Sanatlar Akademisi'nde Hans Hofmann'ın öğrencisi oldu. 1923'te gittiği Paris'te bir yıl kadar Julian Akademisi'nde Albert Laurens'le çalıştı, 1927'ye değin de Güzel Sanatlar Yüksekokulu'nda öğrenim gördü. Türkiye'ye döndükten sonra çeşitli liselerde resim öğretmenliği yaptı. Cumhuriyet Halk Partisi'nin yurt gezileri programı kapsamında 1939'da Bolu'ya gitti.

Akademideki öğrencilik yıllarında ve Avrupa'da bulunduğu süre içinde yenilikçi akımlara bağlı kalarak çalışan Ali Karsan, 1930'lardan sonra klasik anlayışa yöneldi. Sanat yaşamı boyunca bu anlayışa bağlı kalmakla birlikte, üslubu gittikçe yalınlaştı. Manzara, portre, figür ve ölüdoğalar yapan Karsan, üyesi bulunduğu Güzel Sanatlar Birliği'nin bütün sergilerine katılmıştır.

Karsavina, Tamara (Platonovna) (d. 9/10 Mart 1885, Petersburg, Rus Çarlığı - 8. 26 Mayıs 1978, Beaconsfield, Buckinghamshire, İngiltere), Rus asıllı İngiliz balerin.

Tamara Karsavina Petruska balesinde
Hulton Picture Library

Michel Fokine'in *avant-garde* balelerinde partneri olan Vaslav Nijinsky ile birlikte Batı Avrupa'da baleye karşı duyulan ilginin yeniden canlanmasında rol oynamıştır.

Ünlü dansçı Platon Karsavin'in kızıydı. Cecchetti, Christian Johansson ve Paul Gerdt gibi öğretmenlerin ders verdiği Çarlık Bale Okulu'ndan (Petersburg) 1902'de mezun oldu. Mariinski Tiyatrosu'nda çalışırken *Giselle*'i ve *Odette-Odile* rolünü üstlendiği *Kuşu Gölü*'nü repertuvarına kattı. 1909'da Sergey Diaghilev'in kurduğu Rus Balesi'ne başbalerin olarak katıldı. 1922'ye değin dans etmeyi sürdürdüğü bu toplulukta büyük ün kazandı. Bu arada 1913'e değin Nijinsky'yle birlikte dans etti. 1909-14 arasında, Fokine'in yeni-romantik repertuvarındaki *Les Sylphides*, *Le Spectre de la Rose* (Gülün Ruhu), *Le Carnaval*, *Ateşkuşu*, *Petrushka* ve *Thamar* gibi balelerdeki ünlü rollerin çoğunu canlandırdı. Ayrıca Massine'in *Le Tricorne'u* (Üç Köşeli Şapka) ve *Fulcinella*'sında başrolleri üstlendi. Bir süre baleden uzaklaşıysa da, 1930'ların başında Rambert Balesi'nde dans etmeye başladı ve Frederick Ashton'ın yapıtlarında rol aldı.

İngiliz diplomat Henry James Bruce ile evlendikten sonra Londra'ya yerleşerek (1918) Kraliyet Dans Akademisi'nin (1920) kuruluşuna katkıda bulundu; akademi için Öğretmenler Eğitim Kursu'nu ve Camargo Topluluğu'nu (1930) oluşturdu. Ayrıca Margot Fonteyn'e özel dersler verdi. *Dancing Times* gazetesinde bale tekniği konusunda makaleleri de yayımlanan Karsavina, *Theatre Street* (1930; Tiyatro Sokağı) adlı otobiyografisi ile *Classical Ballet: The Flow of the Movement* (1962; Klasik Bale: Hareketin Akışı) adlı bir ders kitabı yazmıştır.

Karsh, Yousuf (d. 23 Aralık 1908, Mardin, Türkiye), çağın önemli kişilerini görüntüleyen portre çalışmalarıyla tanınmış Kanadalı fotoğrafçı.

Ermeni asıllı bir ailenin çocuğuydu. On altı yaşında Kanada'ya göçtü ve Québec eyaletinin Sherbrooke kentinde fotoğrafçılık yapan dayısının yanına yerleşti. Daha sonra ABD'ye giderek 1928-31 arasında Boston'da ünlü bir ressam ve portre fotoğrafçısının yanında çalıştı. Bu arada bir süre sanat okulunda eğitim gördü. 1932'de Kanada'ya döndü ve Ottawa'da bir fotoğrafçının yanına girdi. Daha sonra onun stüdyosunu kiraladı. Yeni ülkesi Kanada'ya olan sevgisini göstermek için işyerine "Ottawalı Karsh" adını verdi. 1935'te Kanada hükümetinin resmi portre fotoğrafçılığına atandı.

1941'de çektiği Sir Winston Churchill portresi, İngiliz önderinin inatçı kararlılığını büyük bir başarıyla yansıtıyordu ve dünya çapında ün kazandı. Karsh 1943'te İngiltere'ye giderek aralarında kraliyet ailesi üyeleri, devlet adamları, sanatçılar ve yazarların da yer aldığı, ülkenin önde gelen kişilerini fotoğrafladı. Daha sonra dünya önderlerinin portrelerini çekmeyi sürdürdü.

1960'ta Ottawa'da Kanada Ulusal Galerisi'nde, New York eyaletinin Rochester kentindeki George Eastman Evi'nde ve Güney Afrika'da Natal Üniversitesi'nde kişisel sergiler açtı. Yapıtları Montreal'deki 1967 Dünya Fuarı Expo 67'de, Ontario Pavyonu'nda sergilendi. Kitapları arasında *Faces of Destiny* (1946; Kaderin Yüzleri), *Portraits of Greatness* (1959; Büyüklerin Portreleri), *In Search of Greatness* (1962; Büyüklerin Peşinde), *Karsh Portfolio* (1967; Karsh Albümü), *Faces of Our Time* (1971; Çağımızın Yüzleri), *Karsh Portraits* (1976; Karsh'ın Portreleri), *Karsh Canadi-*

ans (1978; Karsh'in Kanadalıları) ve Karsh: A Fifty-Year Retrospective (1983; Karsh: Elli Yılın Oyküsü) sayılabilir.

karsinom, sindirim kanalı ve kan damarlarının iç yüzeyini döşeyen, karaciğer, pankreas, tiroit bezi, yumurtalıklar ve prostat bezi gibi iç organların dış yüzeyini oluşturan epitel doku ile deriden kaynaklanan kötü huylu ur.

Kanser, salgı yapıcı doku içerirse adenokarsinom adını alır. Sıklıkla mide mukozasındaki salgı hücrelerinden kaynaklanan mide kanserleri, en sık görülen pankreas kanseri, akciğer kanserinin birçok türü, erkeklerde prostat bezinin, kadınlarda yumurtalıkların kanserleri adenokarsinomlardır. Karş. sarkom.

Karskoye More bak. Kara Denizi

karst, çoğunlukla yüzey sularından yoksun, mağaralarla, dolinlerle ve yeraltı ırmaklarıyla örülü kıraç ve kayalık arazi. Karstik bölgeler, yeraltı sularının suda kolayca çözünen kireçtaşı (kalker) kütlelerini etkilemesi sonucunda ortaya çıkar. Terim, Hırvatistan'ın Dalmaçya kıyıları boyunca

Kireçtaşında oluşmuş bir düden, Cambria, Wyoming
U.S Geological Survey fotoğrafı N.H. Darton

uzanan kalkerli Karsit bölgesinden gelir; daha sonraları benzer özellikler gösteren tüm bölgelere bu ad verilmiştir.

Karst yapısına dünyanın çeşitli bölgelerinde yaygın olarak rastlanır, Fransa'daki Causses, Çin Halk Cumhuriyeti'ndeki Kwangsi bölgesi, ABD'deki Yucatán Yarımadası, Ortabatı, Kentucky ve Florida, Türkiye'deki Toros Dağları ve Batı Karadeniz Bölümü karstik yörelerdir.

Karst yapısı, yüzeye yakın bölümlerinde bol çatlaklı yoğun kireçtaşı kütelleri içeren, iyi yağış alan ve gelişkin bir yeraltı suyu dolaşımına sahip olan arazilerde ortaya çıkar. Kireçtaşı (kalsiyum karbonat) doğada yaygın olarak bulunan hafif asitli sularla kolaylıkla çözünür. Yağmur suları yatay ve dikey çatlaklardan süzülerek kireçtaşı çözündürür ve çözeltiyi taşır. Yüzey malzemelerinin sürüklenmesi, çatlaklar boyunca uzanan ince dikey kırıkların oyuklu ve çentikli bir yüzey oluşturarak genişlemesine ve derinleşmesine yol açar. Yeraltında çatlaklar boyunca akan su, çatlakları daha da genişleterek ve derinleştirerek mağaraları ve yeraltı kanallarını oluşturur. Dünyadaki başlıca mağara bölgelerinin tümü olmasa da çoğu karst alanlarındadır. Lapyalar, doğal köprüler ve pepino tepeleri (hum) karstik yapılarıdır.

En belirgin karst yapılarından biri de dolinlerdir; bunlar genellikle birleşerek daha geniş bir çöküntü türü olan polyeleri oluştururlar. Karstik arazilerde tarım ancak bu tür bölgelerde yapılabilir. Ama kireçtaşının çözünürlüğü ve içerdigi çözünmez bileşenlerin oranı değişebildiğinden, bazı karstik

arazilerin bütün kesimlerinde ekim yapılabilir. Kimi yerlerde çok büyük alanlarda hiç su bulunmazken, bazı yerlerde bir süre yüzeyde aktıktan sonra tekrar yeraltında kaybolan kaynaklara ve ırmaklara rastlanılır.

Kurak bölgelerde süzülen yüzey suları ufak kum tanelerini sürükleyerek kanallar oluşturur ve bunları dere yataklarına boşaltabilir. Bu kanallar çoktugünde dolin görünümü veren ama birçok gerçek dolinde de olduğu gibi aşağılardaki su tablasına ulaşmayan psödokarstik yapılar ortaya çıkar. Kireçtaşının dışında, jips (alçıtaşı) ve kayatuzundan oluşan arazilerde de karstlara rastlanır. Bunlardan "jips karstı", kireçtaşı karstından sonra en tanınanıdır.

Karşı, Özbekistan'da Kaşkaderya yönetim biniminin (oblastı) merkezi kent. Kaşkaderya'nın (Kaşka Irmağı) kıyısında, Karşı Vahasında yer alır. En az bin yıllık bir geçmişi bulunan kent, Semerkand ve Buhara'dan Afganistan ve Hindistan'a giden kervan yolu üzerinde kuruludur. Önceleri Nahşeb ya da Nesef olarak bilinirdi. 14. yüzyılda inşa edilen saraydan (Eski Türkçe'de karşı: "han sarayı") dolayı Karşı adını aldı. Daha sonra Buhara Hanlığı'na bağlandı ve buğday, pamuk, bitkisel yağlar ve kurutulmuş meyveye dayalı bir ticaret merkezi olarak gelişti. Karşı Stepelerinde inşa edilen büyük sulama tesislerinin merkezi durumuna geldikten sonra 1960'larda nüfusu iki katına çıktı. Günümüzde bir demiryolu kavşağı, ayrıca tarım ürünlerinin işlendiği ve Özbekistan'ın en nitelikli kilimlerinin dokunduğu bir sanayi merkezi olan kentte bir öğretmen okulu ve bir tiyatro vardır. Nüfus (1989 geç.) 156.000.

karşı istihbarat, bir devletin kendine ait bilgileri korumaya ve istihbarat çalışmalarını gizli tutmaya ilişkin etkinlikler. Öncelikle savunmaya ve korunmaya yönelik kolluk ve güvenlik işlevlerini kapsar. Ayrıca bak. istihbarat.

karşı katot, ANTIKATOT olarak da bilinir, yüksek hızlı elektronlarla (katot ışınları) dövülen ve böylece X ışınları yayan hedef. Röntgen lambası (X ışını tüpü) içine yerleştirilen bu hedef, yapıldığı elemente özgü X ışınları yayar. Karşı katot, röntgen lambasının anotunu (artı elektrot) oluşturur. Elektronların çarpması nedeniyle ısınan karşı katot genellikle lambanın içindeki kanallardan geçirilen soğutucu sıvıyla soğutulur.

karşı-papa ANTIPAPA olarak da bilinir. Katolik Kilisesi'nde, kurallara uygun olarak seçilen papaya karşı çıkarak papalık tacını elde etmek için girişimlerde bulunan ve bir ölçüde başarılı olan kişi. Bazı karşı-papaların seçimine ilişkin bilgiler, eski ve taraflı kayıtlara dayandığı için kesin değildir; zaman zaman çağdaşları bile asıl papanın kim olduğu konusunda kuşkuya düşmüşlerdir. Bu yüzden de eksiksiz ve kesin bir karşı-papa listesinin hazırlanması olanaksızdır. Tarihte karşı-papaların ortaya çıkmasını hazırlayan nedenlerin başlıcaları şunlardır:

1) Öğretide uyuşmazlık. Üçleme konusunda heretik bir görüş olan Monarkiyazmin yayılması Romalı rahip Hippolytus'un 3. yüzyılda Papa L. Calixtus'un papalığını kabul etmeyip kendini karşı-papa ilan etmesine yol açtı. Hippolytus daha sonra Roma imparatoru Maximinus'un idamı sırasında Papa Pontianus ile uzlaştı ve öldüğünde din şehidi olarak kabul edildi (235).

2) Papanın sürgün edilmesi. Ariusçu imparator II. Constantius, resmi öğretiye bağlılığı yüzünden Papa Liberius'u 355'te sürgüne gönderdi ve Roma din adamlarından başdı-

yakoz Felix'in II. Felix adıyla papa olarak tanınmasını istedi. Ama bir süre sonra Liberius'un dönmesine izin verildi ve Felix ölümüne değin görevden uzak kaldı.

3) Kilise dışı otoritelerin hakemliğinde çifte seçim yapılması. 418'de kendisine yakın bir hizip tarafından papa seçilen başdıyakoz Eulalius imparatorluk görevlilerinin ve Bizans sarayının desteğini aldı. Öte yandan din adamlarının bir bölümü, imparatorun da sonunda resmen onayladığı I. Bonifatius'u seçti.

4) Çifte seçim yapılması ve ardından üçüncü bir adayın ortaya çıkması. 7. yüzyılda Paschalis ve Theodorus papalık için rekabet içindeydi; her ikisinin de adaylıktan çekilmeyi reddetmesi üzerine topluluğun ilimli kesimi I. Sergius'un papa seçilmesini sağladı. 14. yüzyılda benzer olaylar nedeniyle papanın resmi ikametgâhı Fransa'daki Avignon'a taşındı. Bu durum, 1378'de başlayan Büyük Bölünme'ye yol açtı ve bir Roma'da yasal olarak kabul edilen, öbürü ise Avignon'da "karşı-papa" olarak adlandırılan iki papa ortaya çıktı. Sonunda Piza Konsili (1409) gene "karşı-papa" kabul edilen üçüncü bir papalık oluşturdu. Birlik ancak 11 Kasım 1417'de V. Martinus'un papa seçilmesiyle sağlandı.

5) Papa seçme yönteminin değişmesi. 1059'da Papa II. Nicolaus'un uygulamaya koyduğu yeni seçim yöntemiyle Alman imparatorlarının daha önceki papalık seçimlerinde oynadıkları önemli rol ellerinden alındı ve Romalı soyluların etkisi sınırlandırıldı. Bu durum, yasalara göre seçilen ve sonuçta imparator tarafından da tanınan II. Alexander'ın karşısında II. Honorius'un karşı-papa seçilmesine yol açtı. Ayrıca bak. papalık.

karşı-psikiyatri, ANTI PSIKİYATRI olarak da bilinir, psikiyatrinin akıl hastalıklarının tanı ve tedavisinde yararlı olamayacağını ve tıbbi girişimlerin, başta şizofreni olmak üzere tüm akıl hastalıklarının ortaya çıkmasında rol oynadığını savunan akım.

Bu akıma göre özellikle şizofreniyi ilaç, elektroşok, insülin şoku, beyin cerrahisi gibi çeşitli fiziksel ya da kimyasal yöntemlerle tedavi etme çabasında, her yeni "kür" yeni bir yıkımlışık, çökkünlük ve toplumu inkâr dalgasına yol açacak, böylece bu tedavi modeli hasta, hekim, aile ve toplumun tümünü içine alan bir kısır döngü yaratacaktır. Şizofreni ya da kronik akıl hastalığı gibi terimler bilimsel ve nesnel olmadıkları gibi küçük düşürücü bir etki yapmakta ve sanki belirli bir nedeni, işleyişi ve belirtisi olan organik hastalıklarmışçasına damgalayıcı özellikler taşımaktadır. İlaç gibi vücudu hedef alan tedaviler, hekimlerin, toplumca benimsenmeyen ve istenmeyen durumların denetim altına alınması ya da topluma uyumun sağlanması için uyguladığı yöntemlerdir. Bu açıdan ilaçlar, kimyasal bir deli gömleği, elektroşok tedavisi ise unutturucudur. Her türlü tedavi, özellikle hastanın isteği ve iradesi dışında uygulananlar, kişinin yararına olmaktan çok, toplumsal düzenin sağlanmasına yönelik girişimlerdir.

Karşı-psikiyatri akımının sözcüleri hasta-hekim ilişkisini de eleştirir. Bu ilişkide hekim günah çıkartan rahip ve gardiyan gibi ikili bir görev üstlenir. Psikiyatrinin tıbbın bir dalı haline gelmesi, akıl ile ilgili sorunların hastalık olarak sınıflandırılmasına, böylece toplumun hem durumlarından sorumlu olduğu, hem de damgaladığı insanların bir de bilim kılıfı altında damgalanmasına neden olmuştur.

1960'larda D. Cooper ve R. Laing adlı İngiliz psikiyatrların öncülük ettiği akım,

deliliğin tıbbi bir çerçevede kurumsallaştırılmasından akıl hastanelerini sorumlu tuttu. Böylece akıl hastaneleri tedavinin ötesinde, toplum düzenine ters düşen kişilerin kapatılıp düzene uydurulmalarının sağlandığı birer kurum işlevi görüyordu. Karşıpsikiyatri akımını savunanlar, hastane yerine toplu yaşam evlerini önerdiler. Londra'nın doğusundaki Kingsley Hall ile Cooper'ın kurduğu Villa 21, toplu yaşam evlerinin ilk örnekleriydi. Londra'daki Soteria Evi ve San Francisco'daki 16 Odalı Ev daha çok şizofrenlerin konuk edildiği yerler oldu. Bu evlerde Laing'in yeniden doğuş adını verdiği noktaya varılan bir birlikte yaşama süreci geçiriliyordu. Özellikle Soteria Evi'nden çıkanların altı ay süreyle izlenmesi sonucunda, şizofreni belirtilerinin artık gözlenmediği bildirildi. Öte yandan sonuçların kontrol gruplarıyla karşılaştırmalı biçimde denetlenmediği ve sınırlı sayıda denek kullanıldığı gibi bilimsel eleştiriler, bu modelin bir seçenek olup olamayacağı konusunda kuşku doğurdu.

Karşı-psikiyatri akımına Laing ve Cooper'dan başka Thomas Szasz, T.J. Scheff, E. Goffman ve Michel Foucault gerek uygulama, gerekse yapıtlarıyla katkıda bulundular. Akım, psikiyatrinin insancıl bir nitelik kazanması ve esnekleşerek mekaniklikten uzaklaşması açısından yararlı oldu. Kapalı akıl hastanelerinin yerini açık tedavi kurumlarının alması, gündüz hastanesi gibi uygulamaların ortaya çıkması ve koruyucu ruh sağlığı kavramının gelişmesinde karşı-psikiyatri akımının büyük katkıları olmuştur.

Karşı-Reform, KATOLİK REFORM HAREKETİ olarak da bilinir, 16. yüzyılda ve 17. yüzyılın başlarında Katolik Kilisesi'nde, Protestan Reform hareketinden kısa süre önce başlayan ve iç yenilenmeyi amaçlayan girişimlerin tümü.

Katolik Kilisesi'nde ilk reform istemleri, Rönesans döneminde hüküm süren papaların ve pek çok din adamının dünyevi yaşama ağırlık veren davranış ve politikalarının eleştirisi üzerinde yoğunlaşıyordu. Bazı cemaat üyeleri ile papazların, Komünyon ve günah çıkarma ayinlerine daha büyük önem vererek ibadet yaşamını yenileme çabası da reform girişimlerini etkiledi. Çeşitli İtalyan kentlerinde Tanrısal Sevgi Oratuarı adını taşıyan bir grubun desteklediği bu hareket hümanizmden etkilenmişti. Bu arada yenileme akımını destekleyen yeni tarikatlar ve gruplar oluştu. Teatinus Kongregasyonu, Kapuçinler, Santa Ursula tarikatı ve Cizvitler bunlar arasındaydı. Yüzyılın sonlarında Aziz Juan de la Cruz ve Ávilalı Aziz Teresa Karmelit tarikatı içinde bazı reformlara giriştiler ve Katolik Kilisesi'ndeki mistik geleneğin gelişmesini etkilediler. Sales'li Aziz François da Katoliklerin ibadet yaşamını benzer biçimde etkiledi.

Papalık, yüzyılın ortalarına değin, Protestanlığa ve Katolik Kilisesi'nin içinden gelen reform istemlerine önemli bir tepki göstermedi. Katolik Kilisesi'nin resmi reform girişimi, Trento Konsili'nin (1545-63) çalışmalarıyla yoğunlaştı. Konsilde benimsenen öğreti, iman ve Tanrı kayrısını vurgulayan Lutherçiliği, ayrıca kutsal ayinlerin sayısı ve doğasıyla ilgili Protestan öğretisine karşı bir tepki niteliğindedeydi. Kilise kurallarında yapılan reformlarla din adamları arasındaki yozlaşmaya karşı savaş açıldı, papaz adaylarının eğitimleri yeniden düzenlendi. Din adamlarının lüks içinde yaşamasına, kilise görevlerine akrabaların atanmasına ve pis-koposların bölgelerinden izinsiz ayrılmalarına karşı önlemler alındı. Din adamlarının

cemaat üyelerinin sorunlarıyla ilgilenmesi, gençlere yönelik okullar ve ayinlerin yönetimi gibi konularda önlemler getirildi. Papalığın ahlaki sicilini kendi ruhani kişiliğiyle yükseltmek için büyük çaba harcayan V. Pius gibi, Milano kardinal başpiskoposu Aziz Carlo Borromeo da konsil kararlarını uygulamaya çalıştılar.

Heretik akımlara karşı mücadele amacıyla 1542'de kurulan Roma Enkizisyonu, Protestan prenslere hizmet etmenin siyasal bakımdan daha yararlı sayıldığı ülkelerde kurulan benzer kurumlara oranla öğretiyi ve uygulamayı denetleme konusunda daha başarılıydı. Protestanlığın yayılmasına karşı izlenen siyasal ve askeri tutum, 16. yüzyılın ilk yarısında İmparator V. Karl (Şariken) ile İspanyol Enkizisyonu'nu yakından izleyen oğlu II. Felipe'nin politikalarına açıkça damgasını vurdu.

Cizvit Robert Bellarmine gibi çeşitli Katolik ilahiyatçılar, Reformcu öğretilere karşı çıkmakla birlikte hiçbir Luther'in ya da Calvin'in düzeyine ulaşamadı. Katolikler arasındaki sanatsal ve edebi canlanma, özellikle Protestanların saldırılarına hedef olan inanç ve ibadet konularının (örn. İsa'nın Komünyon'a gerçek bedeniyle katılması, Meryem Ana, Aziz Petrus'un önceliği) belirginlik kazanmasını sağladı.

Katolikliğin yaygın olduğu alanlardaki misyonerlik etkinliklerine, yeni kurulan tarikatların vaizleri de katıldı. İngiltere ve İsveç'teki eskiden Katolik olan bazı bölgeleri de yeniden Katolikliğe kazanmak için çeşitli yollar denendi. Aziz Francisco Javier gibi kişilerin, Asya ve Amerika'daki din adamlarının çabalarıyla milyonlarca insan vaftiz edildi.

Bu çabalar sonucunda Katolik Kilisesi Protestanlığa karşı kendini koruyabildiği gibi, yenilenerek canlanmayı da başara bildi.

karşı-sanat, ANTI ART ya da ANTI SANAT olarak da bilinir, geleneksel sanat kavramlarına genel bir karşı çıkışı simgeleyen kavram. Dadacılık, gerçeküstücülük ve benzeri devrimci sanat akımlarınca benimsenmiş ve temelde içeriği aynı kalmakla birlikte, farklı anlamlarda kullanılmıştır.

1920'de Richard Hülsenbeck ile Raoul Hausmann'ın bir dada sergisinde sanatın öldüğünü ilan etmeleri; 1968'de sanatçının yaratıcı kişiliğine, kültürel birikimine ve doğal yeteneğine yöneltilen saldırılar ya da bir sanat yapısının oluşturulmasında harcanan çabanın yersiz bulunması karşı-sanat kavramından kaynaklanır. Yaratıcılığın yalnızca "sanatçı"ya özgü olmadığını ve herkeste bir yaratıcılık olduğunu savunan görüşler de bu bağlam içinde değerlendirilebilir.

karşıgün aydınlığı, GEGENSCHEN olarak da bilinir, akşamları gökyüzünde Güneş'e tam zıt yönde görülen oval biçimli zayıf ışılda. Karşıgün aydınlığı ancak Ay'ın bulunmadığı akşamlarda ve çevrede herhangi bir ışığın bulunmaması koşuluyla gözlemlenebilir. Yazın ve kışın, Samanyolu Gökadası'nın parlaklığı arasında kaybolur. En iyi gözlemlenme dönemleri, şubat, mart, nisan, ağustos, eylül ve ekim aylarıdır.

Karşıgün aydınlığına benzeyen ve özellikle tutulum kuşağı üzerinde yoğunlaşan burçlar (zodyak) ışığı, tutulum dairesi boyunca görülen zayıf ışık kuşağının en önemli bölümlerini oluşturur. Karşıgün aydınlığının Güneş'inkine benzeyen tayfının Güneş ışığının göktaş malzemesinden ya da Yer'in yörünge düzlemindeki öteki tozlardan yansması sonucunda oluştuğu sanılmaktadır.

karşıkonum, astronomide iki gök cisminin gökyüzünde zıt yönlerde görülmesi durumu. Ay dolunay evresindeyken Güneş ile karşıkonumdadır ve bu durumu Yer'deki gözlemci olarak onların arasındadır. Bir dış gezegen (Güneş'in çevresinde Yer'den daha büyük yörüngeyle dolanan gezegen) Yer-Güneş ile bu gezegenin arasından geçerken karşıkonumdadır. Hem Yer'e en yakın hem de tam evresinde bulunduğu için bir gezegenin karşıkonumu onu gözlemek için en uygun zamandır. Güneş'in çevresindeki yörüngeleri Yer'inkinden küçük olan Venus ve Merkür gezegenleri (iç gezegenler) hiç bir zaman Güneş ile karşıkonumda bulunamazlar.

karşılama, KARŞI BİRT OLARAK da bilinir, iki kişinin ya da daha fazla sayıda çiftin yüzleri birbirine donuk olarak oynadıkları halk oyunu. Türk halk oyunlarının pek çoğunda görülen benzer figürler de karşılama olarak adlandırılır.

Daha çok Marmara Bölgesi'nin Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, Kocaeli, Sakarya, Çanakkale, Bursa, Bilecik illerinde oynanır. Kıbrıs Türkleri de bu ad altında bir halk oyunu oynarlar.

Karşılamanın "ıkkılı", "uçlu", "dortlu", "beşli" gibi, oynayan çift sayısına göre adlandırılan türleri vardır. Halay, bar, semah, horon, mengi, zeybek, çiftetelli gibi oyunlarda halka, uçgen, kare, yıldız biçiminde dizilişlerle, ayrı bir bölüm olarak oynanır.

Bağımsız bir halk oyunu olarak karşılama oynanırken oyuncuların ellerinde kaşık, mendil, zıl, bıçak gibi oyun araçları bulunur. Karşılama oyunlarında figürler gerçekleştinirken iki yönlü harekete yer verilir. Oyunculardan birinin, karşısında yer alan oyuncuya doğru ilerlemesine "varma", eski yerine geri dönmesine de "gelme" adı verilir. Bu yüzden karşılama turunden oyunlar bazı yörelerde "var-gel", "varma-gelme" gibi adlarla da anılır.

karşılanım ilkesi, fiziksel bilimlerde, yeni kuramların seçiminde yol gösterici ilke. Bu ilke uyarınca, yeni kuram, önceki kuramın geçerli olduğu bütün olguları da açıklayabilmelidir. Danimarkalı fizikçi Niels Bohr tarafından 1923'te ortaya konan bu ilke, Bohr'u, kuantum mekaniğinin ilk biçimlerinden biri olan bir atom kuramını (bak. Bohr atom modeli) geliştirmeye yönelten görüşlerinin bir sonucudur.

20. yüzyılın başlarında atom fiziği bir karşılıklık içindeydi. Deney sonuçları, yadsınması olanaksız bir biçimde, atomun, artı yüklü ve olağanüstü yoğun bir çekirdeğin çevresinde sürekli dolanan çok küçük eksi yüklü parçacıklardan (elektronlar) oluştuğunu gösteriyordu. Oysa böyle bir model klasik fiziğin bilinen yasalarına göre olanaksızdı, çünkü bu yasalar uyarınca, yörüngede dolanan elektronların ısıtım yoluyla enerji kaybetmesi ve giderek çekirdeğe yaklaşıp sonunda çekirdek üstüne düşmesi gerekiyordu. Ama atomlarda böyle bir durum gözlenmiyordu. Atomda gözlenen çelişkili olguları yeni bir fizik kuramı içinde toplayıp açıklamaya çalışan Bohr ve başka araştırmacılar şu noktaya dikkat çektiler: Klasik fizik, atomun kendisi incelenmeye başlanıncaya değin, bütün olguları açıklamaya yeterli olabiliyordu. Bohr, ortaya konulacak herhangi bir yeni kuramın atoma ilişkin olguları doğru betimlemenin ötesinde bir işlevi olması gerektiğini ileri sürdü, böyle bir kuramın o güne değin gözlenmiş olan

bütün olgulara da uygulanabilmesi, yani klasik fiziği de içermesi gerekiyordu. Karşılanım ilkesi olarak adlandırılan ilke işte bu ilkedir.

Karşılanım ilkesi kuvantum kuramından başka kuramlar için de söz konusudur. Örneğin görelilik fiziğinin çok yüksek hızlarda hareket eden cisimlerin davranışlarını betimleyen matematiksel ifadeleri, düşük hızlar için, gündelik olayları doğru bir biçimde betimleyen ifadelerle indirgenir.

karşılaştırmalı dilbilim, KARŞILAŞTIRMALI DİLBİLGİSİ olarak da bilinir, dilbilimin iki ya da daha çok dil arasındaki ilişki ve benzerlikleri inceleyen dalı. Dillerin ortak bir kökeni olup olmadığını ortaya çıkarmak için kullanılan araştırma yöntemlerini kapsar. Karşılaştırmalı dilbilim, Sir William Jones'un 1786'da Sanskrit dilinin Latince, Yunanca ve Almancayla yakın ilişkisi olduğunu ortaya çıkarmasıyla gelişmeye başladı. Bu dal, 19. yüzyılda Avrupa'daki dil araştırmalarının en önemli bölümü haline geldi.

Karşılaştırmalı yöntemin temel varsayımlarından biri, Yeni Dilbilimciler(*) olarak tanınan dilbilimciler grubu tarafından ortaya atılmış bir ilkedir. Buna göre, ses değişiminin kesin yasaları vardır ve bu yasalarla açıklanamayacak hiçbir kuraldışı durum yoktur. Karşılaştırmalı yöntem, örneğin İtalyanca ve İngilizcedeki yabancı dillerden aktarma olmayan aynı anlamı sözcükleri (İtalyanca *pie* "ayak", *padre* "baba", *pesce* "balık" ile İngilizcede sırasıyla aynı anlama gelen *foot*, *father*, *fish*) karşılaştırarak, İngilizcenin İtalyancayla yakınlığı olduğu sonucuna varır. Sözcüklerin farklı olan ilk sesleri, Jacob Grimm'in ortaya koyduğu ve daha sonra Grimm yasası(*) olarak adlandırılan kurallara denk düşer. Sözcükler arasındaki öteki farklılıklar ise, başka kurallı ses değişimleriyle açıklanabilir. İngilizce ve İtalyanca arasındaki kurallı benzerliklerin sayısı rastlantı olamayacak kadar çok olduğundan, bu iki dilin aynı köken dilden türedikleri sonucuna varılır. Karşılaştırmalı yöntem 19. yüzyılda, Hint-Avrupa dillerinin kökenini oluşturan İlk-Hint-Avrupa (Proto-Hint-Avrupa) dilini yeniden kurmak için geliştirilmiş ve daha sonra başka dil aileleri üzerine yapılan araştırmalarda da kullanılmıştır.

karşılaştırmalı hukuk, çeşitli hukuk düzenlerinde karşılaştırma yapmaya elverişli kavram ve kurumlar arasındaki benzerlik ve farklılıkları inceleyen hukuk dalı. Hukukun çeşitli dallarında öteden beri önem taşıyan karşılaştırma yönteminin, bağımsız bir hukuk dalının oluşumuna katkısı oldukça yakın bir geçmişe dayanır. Kendine özgü konusu, görevleri, yöntemi ve amaçlarıyla bağımsız bir hukuk dalı kimliğine ancak 20. yüzyılın ikinci yarısında kavuşan karşılaştırmalı hukukun sağladığı başlıca yararlar, hukuk alanında bilimsel görüşlere daha geniş bir bakış açısı getirmek, çeşitli hukuk sorunlarında en elverişli çözümlerin bulunmasını sağlamak ve çeşitli hukuk düzenlerinin bazı bakımlardan birbirine yaklaşmasını yardımcı olmaktadır.

karşılaştırmalı psikoloji, virüslerden bitkilere ve insana kadar tüm canlılardaki davranışların örgütlenmesini karşılaştırmalı olarak inceleyen psikoloji dalı. Bu alandaki çalışmalar özellikle, öteki hayvanlarla karşılaştırmalı olarak insanın psikolojik doğası üzerinde yoğunlaşmıştır.

Hayvanlar üzerinde yapılan çalışmalarda karşılaştırmalı psikolojinin odağını, insanın kileri de kapsayan hayvan davranışları arasındaki nicel ve nitel benzerliklerle farklılık oluşturur. Tip, ekoloji ve hayvan terbiyesi, bu disiplinin önemli uygulama alanlarıdır. 19. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan ve 20. yüzyılda hızla gelişen deneysel karşılaştırmalı psikoloji, basit yapıları hayvanlar üzerinde yapılan çalışmalar aracılığıyla insan psikolojisine, özellikle de bireysel davranışın gelişimi, güdülenimi, öğrenmenin doğası ve yöntemleri, ilaçların etkileri, beyin işlevlerinin beyindeki yerleşimi gibi alanlara büyük ölçüde ışık tutmuştur. Basit yapıları hayvanlarla yürütülen deneylerde insan hakkında çok şey öğrenilebilmesi-ne karşın, karşılaştırmalı psikoloji alanında çalışan araştırmacılar, daha yalın kuramlarla açıklanabilecek hayvan davranışlarına insana özgü nitelikleri ve güdülerini yüklemekten kaçınırlar. Bu ilke, karşılaştırmalı psikolojinin öncülerinden İngiliz psikolog Lloyd Morgan tarafından ortaya konmuştur.

Basit yapıları hayvanlarda insana özgü yetiler görme, zaman zaman güçlü bir eğilim durumuna gelmiştir. İnsanın basit yapıları hayvanlarla ilişkisi konusunda ağırlık kazanan iki ayrı görüşten söz edilebilir: Bunlardan biri, insanla hayvan arasındaki farklılıklar, çoğu zaman benzerlikleri göz ardı edecek ölçüde vurgulayan ve kaynağını, insan ile hayvanın aynı yaratıldıkları yolundaki dinsel inançlardan alan görüş; öbürü ise, farklılıklar kadar benzerlikleri de vurgulayan evrimci görüştür. Birinci görüşün biçimlenmesinde önemli rol oynayan Aristoteles, akıl yetisinin yalnızca insanda, daha alt düzeyde yetilerin ise hayvanlarda da bulunduğu öne sürmüştür. Çağımızda egemen olan bilimsel yaklaşıma göre ise, insan üst düzeyde evrimleşmiş bir hayvandır ve canlıların evrimindeki süreklilik, basit yapıları ve üstün yapıları hayvanlar arasındaki benzerlikler ile farklılıkların temelini oluşturur; öte yandan, bilincin tarihsel gelişimini dikkate almayarak, insan davranışını hayvan davranışına indirgeme eğilimi gösteren mekanik yaklaşımlar da çağdaş bilimle bağdaşmamaktadır.

karşılaştırmalı üstünlük, dış ticaretin ortaya çıkmasının nedenini ve yararlarını aynı malları üretmenin görece maliyetlerinin (kendilerinden vazgeçilen öteki mallar cinsinden maliyetlerinin) ülkeler arasında farklılık göstermesine bağlayan iktisadi kuram. İlk kez David Ricardo tarafından ortaya atılmıştır. Ricardo'nun emeği fiilen tek üretim faktörü kılan emek-değer kuramına dayanan karşılaştırmalı üstünlük kuramına göre, bir ülkenin her şeyi bir başkasından daha verimli olarak üretmesi uluslararası ticarete girilmemesi için bir gerekçe oluşturmaz.

İki ülke ve iki malın söz konusu olduğu basitleştirilmiş bir örnekte, eğer A ülkesi üretmekte olduğu y malının her birimi için üç birim x malından, B ülkesi ise üretmekte olduğu y malının her birimi için yalnızca iki birim x malından vazgeçmek zorundaysa, B ülkesinin y malı üretiminde, A ülkesinin de x malı üretiminde uzmanlaşması her iki ülkenin yararına olur. Böylece B ülkesi ticaret öncesinde yalnız iki birim x malıyla değişebildiği bir birim y malını iki ile üç birim arasında x malıyla değişime olanakını elde eder. A ülkesi ise her x birimi için ticaret öncesi durumda yalnız üçte bir birim y alırken, üçte bir ile yarım birim arasında y malı alabilir. Bu durum her iki malın üretiminin, B ülkesinde A ülkesine oranla,

mutlak olarak daha verimsiz olmasına karşın geçerlidir.

Karşılaştırmalı üstünlük kuramı, serbest uluslararası ticaret ve uzmanlaşmanın savunulmasında ileri sürülen güçlü bir gerekçedir. Ama basitleştirici varsayımlardan uzaklaştıkça (örn. tek üretim faktörü, verilmiş kaynak stoku, tam istihdam ve dengeli mal mübadelesi) sorun karmaşıklaşır.

karşılık dava, açılmış bulunan bir hukuk davasında, davalının davacıya karşı aynı mahkemede açtığı dava. Davalı davacının iddialarına karşı yalnızca savunma yapmakla yetinmeyerek davacıdan olan bir hakkının da tanınmasını isterse, aynı mahkemede bir karşılık dava açar. Karşılık dava asıl davayla birlikte incelenerek hükme bağlanır.

Karşılık dava açılabilmesi için bu davanın asıl davayı gören adliye mahkemesinin görev ve yetki alanına girmesi gerekir. Bu nedenle örneğin idari yargı mercilerinin görev alanına giren bir sorun karşılık davanın konusu olamaz. Adliye mahkemesinde böyle bir sorunu konu alan bir karşılık dava açıldığında, mahkeme bu durumu kendiliğinden dikkate alarak görevsizlik gerekçesiyle davayı reddeder. Karşılık dava için bir hakem sözleşmesi varsa, mahkeme karşılık davanın hakemleri aracılığıyla sonuçlandırılması gerektiğini kendiliğinden dikkate alamaz. Bu hususun dikkate alınabilmesi için davacının bu yolda bir itiraz ileri sürmüş olması gerekir. Bir özel mahkemenin (örn. iş ya da ticaret mahkemesi) görev alanına giren konularda da genel mahkemede karşılık dava açılmaz; bu durumda özel mahkemede bağımsız bir davanın açılması gerekir.

Asıl dava ile karşılık dava arasında hukuki ilişki bulunmalıdır. Örneğin kadının açtığı boşanma davasına karşı, koca da bir karşılık dava olarak boşanma davası açabilir. Asıl dava ile karşılık dava arasında hukuki ilişki bulunması kuralının tek istisnası takas ve mahsup isteminin bir karşılık dava konusu yapılabilesidir. Asıl davanın konusu olan alacak ile takas ve mahsup edilmek istenen alacağın aynı hukuki nedenden kaynaklanması zorunlu değildir. Takas ve mahsup genel olarak davalı tarafından asıl davanın çerçevesi içerisinde istenebilir; ama takas ve mahsup edilecek alacağın asıl davanın konusu olan alacağı aşması ve davalının bu aşan bölümün de kendisine verilmesini istemesi durumunda karşılık davanın açılması gerekir.

Davacı karşılık davaya karşı savunmasını 10 gün içinde vereceği cevap layihasında yapabilir. Karşılık dava asıl davadan bağımsız olduğu için, asıl davanın geri alma, kabul ya da vazgeçme gibi nedenlerle sona ermesi, karşılık davanın da kendiliğinden sona ermesine neden olmaz.

karşılıklı dava, ceza yargılamasında, şahsi davanın tarafı olan sanığın davacıya karşı yargılamanın bittiği bildirilinceye değin aynı mahkemede açabileceği dava. Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu'nda yalnızca mahkûmiyet isteminden söz edilmiş olmasına karşın, sanığın şahsi hak isteyebileceği de kabul edilir. Karşılıklı dava açılabilmesi için belirli koşulların varlığı zorunludur. Karşılıklı dava ceza verilmesiyle ilgiliyse, şikâyet hakkının düşmemiş olması gerekir. Karşılıklı davanın konusu olarak asıl davayı açmış olana yüklenen suç, şahsi davayla kovuşturulabilen bir suç olmalıdır. Son olarak asıl davaya bakan mahkemenin karşılıklı dava için de görevli olması koşulu aranır.

Karşılıklı davanın açılması için savcıya başvurulur. Asıl ve karşılıklı dava birlikte

görölüp hüküm verilir. Asıl davadan vazgeçilmesi karşılıklı davanın görölmesine engel olmaz.

Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi (CMEA), COMECON olarak da bilinir, 1991'de ULUSLARARASI EKONOMİK İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ eski Sovyet blokuna bağlı ülkelerin ekonomik gelişimini hızlandırmak ve aralarında eşgüdümü sağlamak amacıyla Ocak 1949-Haziran 1991 arasında etkinlikte bulunan örgüt. Örgütün kurucu üyeleri Sovyetler Birliği, Bulgaristan, Çekoslovakya, Macaristan, Polonya ve Romanya'ydı.

Örgüte Şubat 1949'da katılan Arnavutluk, 1961'in sonunda faal üyelikten çekildi. Eski Alman Demokratik Cumhuriyeti (Doğu Almanya) Eylül 1950'de, Moğolistan Halk Cumhuriyeti ise Haziran 1962'de örgüte üye oldu. 1964'te imzalanan bir anlaşma ile Yugoslavya'nın ticaret, maliye, para ve sanayi alanlarında Comecon üyeleriyle eşit haklara sahip olması sağlandı. 1972'de Küba, 1978'de de Vietnam örgüte katıldı. 1989-90'da Doğu Avrupa'daki sosyalist rejimlerin yıkılmasından sonra amacını ve işlevini yitiren örgüt 1991'de feshedildi.

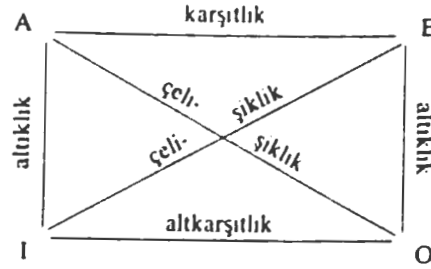
1949'dan 1953'te Stalin'in ölümüne değin geçen süre içinde Comecon'un etkinlikleri, üye ülkeler arasındaki ikili ticaret anlaşmaları ve kredi anlaşmalarının kayıtlara geçirilmesiyle sınırlı kaldı. Üye ülkelerin belirli sanayi dallarında uzmanlaşmasını destekleyerek ülke ekonomileri arasındaki (bazı sanayi dallarında gereğinden fazla üretime yol açan) "koşutlukları" ortadan kaldırmaya yönelik ilk sistemli çabalar 1950'lerin sonlarında gündeme geldi. Batı'da Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun oluşmasından sonra bu doğrultuda girilen sistemli ve yoğun çabalar çok başarılı olamadı.

Comecon'un 1960'ların başlarında yöneldiği ekonomik bütünleşme süreci güçlüklerle ve üye ülkeler arasında tepkilerle karşılaştı. Başlıca güçlüklerden biri, üye ülkelerin uyguladığı fiyat sistemlerinin bağdaşmazlığıydı. Birçok malda tek tek hükümetlerin saptadığı fiyatların, malların gerçek piyasa fiyatlarıyla pek ilişkisi yoktu; bu da üye ülkelerin birbirleriyle ticaretlerini görece fiyatlar temelinde sürdürmesini zorlaştırıyordu. Bunun yerine, ticaret büyük ölçüde hükümetler arasındaki ikili anlaşmalar uyarınca takas temelinde gerçekleştiriliyordu.

Comecon'un sağladığı belli başlı kazanımlar, Doğu Avrupa'nın demiryolu ve enerji şebekelerinin kurulması, iki ya da daha çok üye ülkenin ortaklaşa üstlendiği yatırım projelerini finanse etmek amacıyla Uluslararası Ekonomik İşbirliği Bankası'nın kurulması (1963) ve SSCB'nin Volga bölgesinde çıkarılan petrolün Doğu Avrupa ülkelerince kullanılabilmesini sağlayan "Dostluk" adlı boru hattının kurulmasıydı.

1989-90'da Doğu Avrupa'da sosyalist rejimlerin yıkılmasından sonra bu ülkeler ekonomide özel girişim ve piyasa düzenine geçme hedefini benimsediler. 1990'da iki Almanya'nın birleşmesi, Comecon'un büyük önem taşıyan Doğu Alman pazanını yitirmesi anlamına geliyordu. 1 Ocak 1991'de Comecon üyeleri karşılıklı ticari ödemelerde konvertibl dövizler kullanmaya başladılar. Ama Comecon üyelerinin hiçbirinin makul bir ticaret düzeyini sürdürmeye yetecek kadar dövizinin olmaması, tümünün dış ticaretinin SSCB'ye yönelik olması ve ağır bir bunalım içindeki bu ülkenin de döviz kaynaklarından yoksun bulunması ve altyapının yetersizliği, yeni önlemlerle örgütün yaşatmayı olanaksız kılıyordu. 28 Haziran 1991'de Budapeşte'de yapılan bir toplantıyla Comecon resmen tasfiye edildi.

karşıolum dörtgeni, geleneksel mantıkta, koşulsuz bir önermenin (özne-yüklem önermesi) aynı özne ve yüklemi taşıyan dört biçimini ve bunların ikili ilişkilerini gösteren çizelge.

Bu çizelgede A, E, I ve O sırasıyla "Bütün S'ler P'dir", "Hiçbir S, P değildir", "Bazı S'ler P'dir" ve "Bazı S'ler P değildir" biçimindeki önermeleri simgeler. Örneğin "Bütün kuğular beyazdır" önermesi, "Hiçbir kuğu beyaz değildir" önermesinin karşıtı, "Bazı kuğular beyaz değildir" önermesinin de karşıdır. Bu biçimlerin birinden öbürünü elde ederek (altlıkta olduğu gibi) yapılan çıkarımlar dolaysız çıkarım olarak adlandırılır. Ayrıca bak. çelişiklik ve karşıtlık.

karşıt döteron, ANTİDÖTERON olarak da bilinir, bir karşıt proton ve bir karşıt nötronun oluşan bileşik karşıt parçacık. İlk olarak 1965'te ABD'de New York eyaletindeki Brookhaven Ulusal Laboratuvarı'nda bulunmuştur. Bir birim eksi yüke ve iki birim atom kütlelerine sahip olan karşıt döteron, hidrojen izotopu döteriyumun karşıt çekirdeği olarak kabul edilebilir.

karşıt madde, ANTIMADDE olarak da bilinir, kütleleri ve yükleri normal maddeyi oluşturan elektron, proton ya da nötronlarınkine eşit, ama yüklerinin işareti bunlarınkine zıt olan temel parçacıklardan oluşan madde. Bu parçacıklara sırasıyla pozitron (e^+), karşıt proton ($\bar{p}$), karşıt nötron ($\bar{n}$) denir ve hepsi karşıt parçacık ortak adıyla anılır. Madde ve karşıt madde en çok saniyenin çok kısa bir bölümü kadar bir süre için bir arada bulunabilir; bu sürenin sonunda çok büyük miktarlarda enerji salarak birbirlerini yok ederler. Bazı uzak gökadalardan yalnızca karşıt maddeden oluştuğu ileri sürülmüştür.

Karşıt madde kavramı ilk olarak, artı ve eksi yükler arasındaki ikililiğin (dualite) incelenmesi sırasında ortaya çıktı. P.A.M. Dirac elektronların enerji düzeyleri konusundaki çalışmalarını sırasında elektronun karşıt parçacığının varlığını ileri sürdü. Bu çalışma, elektrik yükü dışında her yönüyle elektronun özdeği olan bir parçacığın laboratuvarında elde edilmesiyle sonuçlandı. Pozitron (e^+) adı verilen ve yükü elektronunki gibi eksi değil artı olan bu parçacığa normal madde içinde rastlanmaz. Pozitronun normal madde içindeki ömrü (oluşumu ile yok oluşu arasında geçen süre) çok kısadır. Eğer pozitron çok hızlı hareket etmiyorsa, karşıt yüklerin birbirlerini çekmeleri nedeniyle, elektrona doğru çekilir. Elektron ve pozitron arasındaki çarpışma her ikisinin de yok olmasıyla sonuçlanır ve kütleleri, Einstein'ın $E = mc^2$ bağıntısı uyarınca enerjiye dönüşür (bağıntıdaki c ışık hızını gösterir). Yokoluş (*) denilen bu süreç sırasında ortaya çıkan enerji, yüksek enerjili elektromagnetik enerji (gamma ışını) kuvantımları (foton) biçiminde yayılır. Uygun koşullar altında bu tepkimenin tersi de gerçekleşebilir ($\gamma \rightarrow e^+ + e^-$); laboratuvarında pozitron, çift oluşumu (*) denen bu süreçle elde edilir.

Proton ve nötronun karşıt madde içindeki karşılıkları olan karşıt proton ($\bar{p}$) ve karşıt nötronun ($\bar{n}$) varlıkları, uzun yıllar süren tartışmalardan sonra 1950'lerin ortalarında saptandı. Döteriyum çekirdeğinin karşıt parçacıkları olan karşıt döteronlar, ABD'de New York eyaletindeki Brookhaven Ulusal Laboratuvarı'nda 30 GeV'lik (gigaelektron-volt) senkrotronda çok yüksek enerjili parçacıkların çarpışmaları sonucunda elde edildi. Karşıt maddenin elektrik özellikleri normal maddenin elektrik özelliklerinin zıddıdır. Örneğin $\bar{p}$ eksi yüklüdür ve $\bar{n}$ elektriksel olarak yüksüz olmasına karşın magnetik momentinin işareti nötronunkinin tersidir.

Dirac'ın elektron ve pozitron kuramına göre, bir elektron ile bir pozitron, hidrojen atomunu oluşturan elektron ile proton gibi, Coulomb çekim kuvvetinin etkisiyle bir atom içinde birbirlerine bağlanırlar. Bağlanmış e^+e^- sistemine pozitronyum (*) denir. Yokoluş yoluyla gamma ışınlarına dönüştüğü gözlenmiş olan bu sistemin ömrü, iki parçacığın yönelimine bağlı olarak 10^{-7} saniye ile 10^{-10} saniye arasında değişir. Bu süreçler, Dirac kuramından yararlanılarak hesaplanan ömürlerle uyum içindedir.

Dirac denklemi protonları ve nötronları da tanımlar. Karşıt protonları, protonları protonlarla döverek elde edilir. Eğer yeterli enerji sağlanabilirse, yani çarpan protonun kinetik enerjisi en azından 5,6 GeV ($5,6 \times 10^9$ elektronvolt) ise, dövmeye sırasında $E = mc^2$ denklemine göre, kütleleri protonunkine eşit yeni parçacıklar oluşur. Bu yükseklikteki enerjilere ulaşmak 1950'lerde California'daki Berkeley Bevatronu'nda olanaklı duruma geldi. 1955'te, Owen Chamberlain ve Emilio Segrè tarafından yönetilen bir grup fizikçi, yüksek enerjili parçacıkların çarpışmaları sırasında karşıt protonların oluştuğunu gözlemlediler. Bu arada madde içinde, yüksek enerjiler salarak yok olan karşıt nötronların bulunduğu da belirlendi.

1950'lerin ortalarına gelindiğinde, çok sayıda değişik temel parçacık bulunmuştu. Bugün bunların tümünün karşıt parçacıklarının var olduğu bilinmektedir. Örneğin, artı ve eksi müonlar, artı ve eksi pionlar, K mezon (kaon) ve karşıt K mezon, ayrıca çeşitli baryonlar ve karşıt baryonlar bu tür parçacıklardır. Yeni bulunan bu parçacıkların çoğunun ömrü elektronlarla birleşmelerine yetmeyecek kadar kısadır. Bunun tek aykırı örneği, elektron ile birlikte müonyum atomunu oluşturan artı müondur.

Karşıt maddenin kozmoloji (evrenbilim) açısından önemini belirleyebilmek amacıyla birçok girişim yapıldı. Evrenin oluşumunun ve yapısının anlaşılmasında madde ve karşıt madde hakkındaki kuramsal ve deneysel bilgilerin özel bir önemi vardır. Açık ki hiçbir yıldız, madde ile karşıt maddeyi yan yana içerebilir. Aksi halde bu yıldız, bir süpernovada gerçekleşen patlamadan da daha şiddetli bir patlamayla aniden yok olurdu. Yıldızlararası gaz, hatta gökadalardan gaz da madde-karşıt madde karışımından oluşuyor olamaz. Çünkü protonlar ve karşıt protonlar yok olarak pionlara dönüştüklerinde belirli bir miktarda nötr (yüksüz) pion (π^0) mezonları oluşur. Bu mezonlar bozunarak ikiye gamma ışınına dönüşürler. Uydularla yapılan deneylerde ise karşıt madde yokoluşunun varlığını ortaya koyacak miktarlarda gamma ışınlarına rastlanmamıştır. Madde ve karşıt maddenin aynı gökada kümeleri halinde birbirlerinden

uzakta yer aldıkları varsayımı ileri sürülebilir. Ama, baryon-karşıt baryon çiftleri çok dar bir bölge içinde, birbirlerinden yaklaşık 10^{-10} santimetre uzaklıkta oluşurlar. Evrenin gelişimine ilişkin bugünkü bilgiler, madde ve karşıt maddenin, eğer başlangıçta birlikte ortaya çıktırlarsa daha sonra birbirlerinden nasıl ayrılmış olduklarını açıklayamamaktadır.

Karşıt maddenin varlığının kuvazar(*) olayını kolaylıkla açıklamak için yeterli ipuçları verebileceği birçok kez ileri sürülmüştür. Kuvazarların (yıldızimsılar), Yer'den dış gökadar kadar uzakta oldukları varsayımı doğru ise, bunların çok küçük bir hacimden oluşan fiziksel süreçlerle açıklanması olanaksız yoğunlukta enerji yayıyor olmaları gerekir. Madde ile karşıt maddenin yokoluş süreci en yüksek verimli enerji üretim yöntemidir ve kuvazarlardan yayılan büyük miktarlardaki enerji bu yoldan kolaylıkla üretilebilir. Kimi bilim adamları ise kuvazarların, madde-karşıt madde yokoluşuna başvurulmaksızın, geleneksel biçimde açıklanabileceği görüşündedirler. Kozmik ışınların ve X ışınları kaynağı(*) olan gök cisimlerini açıklamak için bu tür varsayımlara gerek yoktur.

Gene de, bugünkü bilgilerle, evrende büyük miktarda karşıt maddenin var olabileceği ve evrendeki kimi kaynaklardan salınan yoğun kozmik ışıınının madde-karşıt madde etkileşiminin sonucu olabileceği gözden ırak tutulamaz. Ama Samanyolu Gökadası'ndaki toplam karşıt madde miktarının, oransal olarak $1/10$ 'den az olduğu gösterilebilir.

Karşıt protonun bulunmasından sonra, karşıt maddenin kütleçekimsel etkileşim sonucunda normal madde tarafından çekileceği mi, yoksa itileceği mi sorusu ortaya çıktı. Bu konu çok önemlidir, çünkü madde ile karşıt maddenin birbirlerini itmeleri genel görelilik kuramı ile bağdaşmaz. Bu sorunun yanıtı K^0 ve $\bar{K}^0$ mezonlarının özelliklerinden yararlanılarak deneysel yoldan elde edilebilir. M.L. Good K_S^0 ve $\bar{K}_S^0$ mezonları arasındaki girişim olgusunu gözleyerek, madde ile karşıt madde arasındaki kütleçekimsel etkileşimin madde ile madde arasındaki etkileşimle aynı nitelikte olduğu sonucuna varmıştır.

karşıt nötrino, ANTİNÖTRINO olarak da bilinir, nötrininonun karşıt parçacığı olan temel parçacık. Ayrıca bak. nötrino.

karşıt nötron, ANTİNÖTRON olarak da bilinir, nötronun karşıt parçacığı. İlk olarak 1956'da ABD'de Berkeley'deki California Üniversitesi'nde, madde içinden karşıt proton demeti geçirilerek elde edilmiştir. Demetledeki karşıt protonlar eksi yüklerini çevrelerindeki artı yüklü protonlarla değiştirince nötronlar ile birlikte karşıt nötronlar da oluşur. Karşıt nötronlar, nötronlar ve protonlar tarafından kısa sürede yok edilirler.

karşıt parçacık, ANTİPARTİKÜL olarak da bilinir, olağan maddeyi oluşturan temel parçacıklardan biriyle eşit kütleyle sahip ama elektrik yükü ve magnetik momenti bu parçacığınkine zıt olan temel (atomaltı) parçacık. Pozitron (artı yüklü elektron), yükü eksi olan elektronun (negatron) karşıt parçacığıdır. Karşıt nötronun net elektrik yükü nötronunki gibi sıfırdır, ama magnetik momenti nötronun magnetik momentine göre zıt işaretlidir. Kütsüz ve yüksüz bir parçacık olan nötrino ışık hızıyla yol alır ve ekseni çevresinde, arkadan bakıldığında, saat yönünün tersi yönde döner; karşıt

nötrininonun dönme yönü ise bunun tersi yönde, yani saat yönündedir. Bir parçacık ile bunun karşıt parçacığı tepkileşime girdiğinde birbirlerini yok ederler ve enerjiye dönüşürler (bak. yokoluş).

karşıt proton, ANTİPROTON olarak da bilinir, protonun karşıt parçacığı. Kütleleri protonunkine eşittir, ama eksi yüklüdür ve magnetik momenti protonunkiye zıt yöndedir. İlk olarak 1955'te ABD'de Berkeley'deki California Üniversitesi'ndeki proton senkrotronunda hızlandırılan yüksek enerjili protonlar ile bakır bir hedefi döven Emilio Segrè, Owen Chamberlain ve yardımcıları tarafından belirlenmiş ve elde edilmiştir. (Segrè ve Chamberlain bu buluşları nedeniyle 1959 Nobel Fizik Ödülü'nü kazandılar.) Karşıt protonların var olabileceği 1930'ların başlarında ileri sürülmüştü. Ama elde edilebilmeleri için yüksek enerjili parçacık hızlandırıcıları teknolojisinin 6 GeV'lik (6×10^9 elektronvolt) hızlandırıcılar yapabilecek düzeye ulaşması gerekiyordu. Karşıt proton ile protonun çarpışması yokoluşla(*) sonuçlanır. Ama, bu iki parçacık birbirlerinin çok yakınından geçerse, karşılıklı yük değiş tokuşu sonucunda bir karşıt nötron-nötron çifti oluşabilir.

karşıtlar tablosu, Pythagorasçı felsefede, 10 çift karşıt nitelikten oluşan küme.

Çağdaş bazı Pythagorasçıların kullandığı bu tablodan ilk kez Aristoteles söz eder. Ama Aristoteles, tablonun kökenini ve Pythagorasçı uygulamalardaki ya da kuramdaki işlevini belirtmez. Bazı araştırmacılar karşıtlar kümesinde çok daha eski kökenli unsurlar olabileceğini ileri sürerler; ama başka araştırmacılar tablonun gerçekte Platon'un yeğeni Speusippos'tan kaynaklandığı görüşündedir. Pythagoras'tan günümüze yazılı bir metin ulaşmadığı ve Aristoteles de Sokrates öncesi felsefenin sorunlarını kendi sözcükleriyle dile getirdiği için sorunun çözülmesi güçtür.

Aristoteles'e göre Pythagorasçıların karşıtlar tablosu şöyledir:

Sınırlı	Sınırsız
Tek	Çift
Birlik	Çokluk
Sağ	Sol
Erkek	Dişi
Hareketsiz	Hareketli
Düz	Eğri
Aydınlık	Karanlık
İyi	Kötü
Kare	Basık dikdörtgen

Aristoteles, üp yazarı Krotonlu Alkmaion'un da nesnelerin ve insana ilişkin şeylerin birinci "ilkeleri" olan karşıt çiftlerinden söz ettiğini, ama o dönemin Pythagorasçıların mı Alkmaion'u, yoksa onun mu Pythagorasçıların etkilediğini bilmediğini belirtir.

Aristoteles'e göre sol sütun ahlaki üstünlüğü simgeliyordu. Tablo Aristoteles'in çağdaşları arasında, bu arada belki Akademi'de da yaygındı. Ama Aristoteles için karşıtlar kümesinin önemi kendisinin bazı görüşlerini desteklemesiydi. Aristoteles'in aktardığı tabloda 10 çift bulunması, Pythagorasçıların 10'u kusursuz sayı saymalarından kaynaklanıyordu. Ama çiftler, çeşitli yazarlara göre değişiyordu. Bir olasılıkla, Pythagorasçılar arasında bağlayıcı bir karşıtlar kümesi de yoktu.

karşıtlık bak. çelişiklik ve karşıtlık

Karşıyaka, Ege Bölgesi'nde, İzmir iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 97 km² (1991) olan Karşıyaka ilçesi batı ve kuzeybatıda Çiğli, kuzeyde Menemen, doğuda Bornova, güneydoğuda Konak ilçeleri, güneyde de İzmir Körfeziyle çevrilidir.

19. yüzyılda yazlık konutların yer aldığı küçük bir yerleşme olan Karşıyaka'nın nüfusu 1890'da yaklaşık 1.000'di. İzmir kentinin büyümesi ve ulaşım olanaklarının gelişmesiyle kısa sürede İzmir'in banliyösü durumuna geldi. 20. yüzyıl başlarında nüfusu 10 bine ulaştı. 1954'te ilçe merkezi yapıldı

Karşıyaka'dan bir görünüm
Anadolu Yayıncılık Arşivi

Önceleri İzmir Körfezinin kuzeyinde dar bir şerit oluşturan yerleşim alanı, 1950'lerde göçlerin etkisiyle kuzeyde Yamanlar Dağı eteklerine dayandı, doğuda da sanayi tesislerinin yer aldığı Turan ve Bayraklı semtlerine doğru gelişerek İzmir kentiyle bütünleşti. Son yıllarda gelişen Bostanlı semti de batıda Karşıyaka'ya eklendi. Günümüzde Karşıyaka kenti İzmir büyük kent alanı içindedir. 1992'de yapılan yönetsel bir düzenlemeyle ilçenin eski sınırları içinde Çiğli ilçesi kuruldu.

Karşıyaka, İzmir'e kara ve demir yolunun yanı sıra Konak, Pasaport ve Alsancak iskelelerine yönelik düzenli vapur seferleriyle de bağlanır. Alaybey Tersanesi'nden başka çok sayıda sanayi tesisi olan ilçenin kırsal yörelerinde bitkisel üretim de yapılır. Başlıca ürün olan mandalina dışında az miktarda pamuk, zeytin, patates, buğday, üzüm ve arpa yetiştirilir.

Cumhuriyet'ten önce kurulan Karşıyaka Belediyesi, bir süre İzmir Belediyesi'ne bağlı bir şube statüsünde kaldıktan sonra, 1984'te yapılan düzenlemeyle İzmir Büyükşehir Belediyesi'ne bağlı bir ilçe belediyesi durumuna getirildi. Nüfus (1990) ilçe, 424.196; kent, 418.724. Ayrıca bak. İzmir.

kart, Volga Irmağı vadisinin orta kesiminde yaşayan Marilerde (Çeremisler) kurban törenlerini yönetmekle görevli rahip. Ömür boyu bir klanı temsil edebildikleri gibi, bir ya da birkaç köyün kurban törenlerini yönetmek üzere geçici olarak seçilmiş görevliler de olabiliyorlardı. Ayınlar konusunda bilgili ve saygın kişilerin seçildiği *kart*'lık çok onurlu bir konum sayılırdı. *Kart*'lık görevleri arasında dua etmek, kurban yemekleri için tören atesini yakmak, kurban edilecek hayvanı seçip kutsamak ve kehanetlerde bulunmak da vardı; ayrıca yeni doğan çocukların adlarını koyar, evlilik ve cenaze törenlerini yönetirlerdi.

Türkçede "yaşlı" anlamında kullanılan kart sözcüğü de aynı Tatarca kökten türemiştir.

Kartaca, Fenike dilinde KART-HADAŞT (Yeni Kent), Latince CARTHAGO, bugünkü Tunus kıyılarında, Tyroslu (bugün Sur) Fenikelilerce İÖ 9. yüzyıl sonlarında kurulduğu kabul edilen kent. Günümüzde aynı yerde Tunus kentinin bir banliyösü bulunmaktadır.

Eski Yunanlılar, Karkhedon adını verdikleri kentin kuruluşu konusunda çeşitli görüşler öne sürmüşlerdir. Ama Roma kaynakları inanış daha yaygındır. Vergilius'un *Aeneis*'ine göre kenti, kardeşi Tyroslu Pygmalion'dan kaçan Prenses Dido kurmuştur. Romalılar Kartaca'da yaşayanlara Phoenikes'ten (Fenikeliler) türetilen Poeni adını vermişlerdi. Pön Savaşları sözü de buradan türemiştir.

Kartaca için Kartacalılarca öne sürülen kuruluş tarihi arkeolojik verilere uymamaktadır. Yapılan araştırmalarda İÖ 8. yüzyılın son çeyreğinden öncesine ait herhangi bir kalıntıya rastlanmamıştır. Bu ise, kentin kurulduğu söylenen tarihten tam 100 yıl sonradır.

Kartaca, Tunus Körfezi kıyılarındaki orta kesiminde, alçak tepelerle kaplı üçgen biçimli bir yarımada üzerinde kurulmuştur. Arkasında yer alan Tunus Gölü ise gemiler için güvenli bir barınak işlevi görenin yanı sıra zengin bir balık varlığına sahipti. Yanmada anakaraya güneyden dar bir toprak parçasıyla bağlandığından, kentin konumu savunma açısından da çok elverişliydi.

Byrsa adlı kent kalesi, denize bakan alçak bir tepe üzerine kurulmuştur. Burada hiçbir bina kalıntısı bulunmamakla birlikte, kentin ilk dönemine ait mezarlara rastlanmıştır. Byrsa'nın güneydoğusundaki bir alanda Kartaca Bereket Tanrıçası Tanit'e (Batu Sami Bereket Tanrıçası Astarte ile ilişkilidir) kurban edilen çocukların yakılmış eşyaları bulunmuştur. Tanit Tapınağı olarak bilinen kalıntılar, kentin Fenike döneminin büyük bölümünü kapsamaktadır.

Kartaca'da kültürel yaşamın, Antik Çağın öteki büyük kentlerindeki kadar canlı olmadığı sanılmaktadır. Halkın başlıca ilgi alanı ticaretti. Roma döneminde Kartaca yatak, yastık ve şilteleri lüks eşya sayılır, marangozluk ürünleriyle mobilyaları taklit edilirdi. Kartaca'nın geliri büyük ölçüde, Kuzey Afrika ile Güney İspanya'da İÖ 800'den başlayarak işletilen gümüş madenlerine dayanıyordu.

Kartaca, İÖ 264-146 arasında Roma Cumhuriyeti ile üç kez savaştı. Pön Savaşları(*) olarak bilinen bu savaşlar sonunda kent yağmalanıp yıkıldı ve cehennem tanrılarına adanarak burada insan yaşaması yasaklandı.

İÖ 122'de Roma Senatosu, Gaius Gracchus ile Marcus Fulvius Flaccus'u Kartaca topraklarında bir koloni kurmakla görevlendirdi. Bu girişimin başarısız olmasına karşın, Julius Caesar buraya pek çok topraksız Roma yurttaşı gönderdi; İÖ 29'da da Augustus, Kartaca'yı Afrika Eyaleti'nin yö-

netim merkezi yaptı. Bundan sonra Colonia Iulia Carthago adıyla anılan Kartaca, kısa süre içinde İskenderiye ve Antiokeia (Antakya) kadar zengin bir kent oldu. İmparatorluğun son dönemlerindeki Kartaca tarihine ilişkin fazla veri olmamasına karşın, kentin İS 3. yüzyıl ortalarından sonra gerilemeye başladığı bilinmektedir.

İS 2. yüzyıl sonlarında bir piskoposluk olan kentte, Kilise Babaları'ndan Tertullianus ile Aziz Cyprianus yaşamıştı. 4. ve 5. yüzyıllar boyunca kent, Donatüsçülük ve Pelagiusçülükla ilgili tartışmalara sahne oldu.

İS 439'da Vandal önderi Geaseric, hemen hiç direnişle karşılaşmadan girdiği kenti yağmaladı. Son Vandal kralı Gelimer, yakınlardaki Decimum'da, Belisarios komutasındaki bir Bizans ordusuna yenik düştü. Belisarios İS 533'te gene bir direnişle karşılaşmadan Kartaca'ya girdi. Kent 705'te Arapların eline geçtiikten sonra yeni kurulan Tunus kentinin gölgesinde kaldı.

Roma dönemine ait yapıların bugün yalnızca kalıntılarına rastlanabilir. Bunlar arasında sur temelleri ile bir sukmeri de vardır. Eskiden Byrsa'nın bulunduğu alanda Romalılar, biri Iuno, Jüpiter ve Minerva'ya, öbürü Aesculapius'a (Asklepios) adanmış iki tapınak yapmışlardı. Aynı yerde bir de sütunlu galeri vardı. Bu yapıdan geriye kalan Zafer ve Bolluk tanrılarının heykelleri, Roma heykelticiliğinin Kartaca'daki en zarif örnekleridir. Roma dönemine ait öbür kalıntılar arasında bir *odeum*, İmparator Hadrianus'un yaptırdığı bir başka tiyatro, Roma'daki Colosseum tarzında yapılmış bir amfitiyatro, çok sayıda hamam ve tapınak ile bir meydan bulunmaktadır.

Kentteki Hristiyan yapıları ise, birkaç Vandal yapısı dışında tümüyle Bizans dönemine aittir. Eskiden bir bazilikanın bulunduğu yerde 6. yüzyılda, kentin en büyük bazilikası inşa edilmiştir. 3. ve 4. yüzyıllarda kentte çeşitli kiliselerin bulunduğu sanılmakla birlikte, bunlardan geriye hiçbir iz kalmamıştır.

Kartaca Eyaleti, Kuzey Afrika'da Bizans İmparatorluğu'na bağlı yan özerk eyalet. Merkezi Kartaca kenti idi.

6. yüzyılın sonlarında Bizans imparatoru Mavnikios F. Tiberios (hd 582-602) tarafından, çoğunlukla Afrikalı Berberilerin yaşadığı Bizans topraklarında bir askeri bölge olarak kuruldu. Eyaletin başında imparator tarafından atanan, sınırsız askeri ve sivil yetkilerle donatılmış bir *eksarkhos* (vali) bulunuyordu.

Kartaca *eksarkhos*'u 610'da İmparator Phokas'ın (hd 602-610) içişlerindeki acıma-

sız uygulamaları ve zayıf dış politikası karşısında ayaklanarak, oğlu Herakleios komutasındaki bir Afrika donanmasını Konstantinopolis'e (İstanbul) doğru yola çıkardı. Halkın desteğini sağlayan Herakleios, Phokas'ı tahttan indirip yerine geçerek yeni bir hanedanı başlattı.

Kartaca Eyaleti 7. yüzyılın başlarında başıyla geri püskürttüğü Arap saldırılarına 697-698 yıllarında yenik düştü. Eyalet, Bizans İmparatorluğu'na bağlı topraklarda 7. yüzyılda uygulamaya konan ve *thema*(*) olarak adlandırılan örgütlenme biçiminin ilk örneği olarak kabul edilir.

Kartaca Savaşları bak. Pön Savaşları

Kartal, Marmara Bölgesi'nde, İstanbul iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 433 km² (1986) olan ilçe batıda Maltepe, kuzeyde Ümraniye, kuzeydoğuda Sultanbeyli, doğu ve güneyde Pendik ilçeleri, güneybatıda da Marmara Deniziyle çevrilidir.

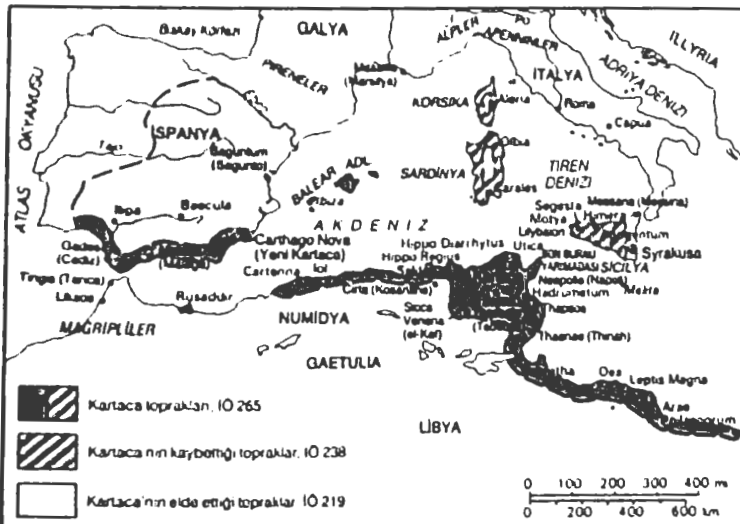

Kartal'dan bir görünüm
İsa Çelik

İlin Asya yakasında yer alan ilçe toprakları, Kocaeli Platosunun batı kesiminde yer alır. En yüksek noktası Aydos Dağıdır (537 m). Başlıca akarsuları Marmara Denizine dökülen Büyükdere ve Umur Derisiyle Riva Derisinin başlangıç kollarıdır. Riva Derisi üzerinde kurulan Ömerli Barajı'nın ardında oluşan yapay gölün bir bölümü kuzeydoğuda ilçe topraklarına sokulur.

Bizans döneminde yörede kurulan başlıca yerleşme bir liman kenti olan Kartalimen'di (Kartal). 11. yüzyıl sonunda Kutalmışoğlu I. Süleymanşah'ın ele geçirdiği Kartalimen, varılan anlaşmayla yeniden Bizans'a bırakıldı; 15. yüzyıl başlarında Osmanlı topraklarına katıldı. Kartal, 19. yüzyıl sonlarında İstanbul şehremanetine bağlı bir kaza merkeziydi.

Osmanlı döneminde Samandıra yöresindeki ormanlar av alanıydı ve Kartal'ın çevresinde Osmanlı sarayı mensuplarına ait geniş bağ ve zeytinliklerden oluşan çiftlikler vardı. Cumhuriyet dönemi başlarında tarımsal yapısını koruyan ve İstanbul kentinin sayfiyesi olan Kartal'ın kıyı kesimi, zamanla bir banliyö yerleşmesine dönüştü. 1947'de Maltepe-Kartal-Pendik-Kurtköy yöresi sanayi bölgesi olarak belirlenince, arsa fiyatları ucuz ve ulaşım olanakları elverişli olan bu alan kısa bir sürede fabrikalarla doldu. Aynı dönemde ülkenin kırsal alanlarından İstanbul'a yönelen nüfusun bir bölümü bu yöredeki fabrikaların çevresinde geçekond mahalleleri oluşturdu. 1960'larda kıyı kesimi ve demiryolu çevresinde bahçeli ve tek katlı konutlar yaygındı. Bu konutlar, İstanbul kentindeki yüksek arsa fiyatları ve kırsal çevreye yerleşmesiyle daha da arttı.

Kartaca Devleti

Grosser Historischer Weltatlas c. I Vorgeschichte und Altertum (1972) Bayerischer Schulbuch Verlag Münch

Ankara Asfaltı'nın çevresinde ve özellikle kuzey kesiminde de gecekondular yoğunlaştı. 1970'lerde ise demiryoluyla Ankara Asfaltı arasındaki kesim blok apartmanlarla dolarken, kıyı kesiminde de Dragos gibi değerli alanlarda üst gelir grubunun sayfiye yeri olan yazlık konutlar inşa edildi. Bu gelişme süreklilik kazanınca bazı yönetsel düzenlemelerin yapılması gerekti. İlçenin eski sınırları içinde 1987'de Pendik, 1992'de de Maltepe ve Sultanbeyli ilçeleri kuruldu.

İlçe ekonomisi sanayiye dayanır. Kartal'da gemi yapımından çimento ve akü üretimine, boya ve orman ürünlerinden metal eşya ve makine üretimine kadar çeşitli dallarda çalışan çok sayıda fabrika vardır. İlçenin kırsal kesiminde az da olsa bitkisel üretim yapılır. Az miktarda yetiştirilen başlıca ürünler yulaf, buğday ve mısır ile elma, armut ve üzümdür.

1981'de İstanbul Belediyesi'nin bir şubesi olan Kartal Belediyesi, 1984'te yapılan düzenlemeyle İstanbul Büyükşehir Belediyesi'ne bağlı bir ilçe belediyesi durumuna getirilmiştir. Nüfus (1990) ilçe, 611.532; kent, 506.477. Ayrıca bak. İstanbul.

kartal, *Falconiformes* takımının *Accipitridae* familyasından, bazıları yakın akraba olmayan çeşitli yırtıcı kuş gruplarının ortak adı. *Pandionidae* familyasının tek türü olan *Pandion haliaetus* da balık kartalı(*) olarak bilinir.

Kartallar tekeşlidir. Yaşamları boyunca eş değiştirmedikleri gibi her yıl aynı yuvayı kullanırlar. Yuvaları genellikle kolay ulaşamayacak yerlerdedir. Yuvaya bıraktıkları bir ya da birkaç yumurtanın kuluçka dönemi altı-sekiz hafta sürer. Yavrular yavaş gelişir ve ancak üç ya da dört yaşına giren kartalların erişkinlere özgü tüyleri çıkar. En tipik kartal grubu *Aquila* cinsidir. Kuzey Amerika ve Avrasya'da yaşayan kaya kartalı(*) (*A. chrysaetos*), Avrasya'da üreyen şah kartal(*) (*A. heliaca*) ve orman kartalları(*) (*A. pomarina* ve *A. clanga*) Türkiye'de de bulunur. Verreaux kartalı (*Aquila verreauxi*) Afrika'nın doğusuyla güneyine özgü, az rastlanan bir kuştur. Rengi genel olarak siyah, kanatları beyaz benekli ve kuyruk uçları beyazdır. Uzunluğu yaklaşık 80 cm'ye ulaşır ve temel besinini damanlar oluşturur.

Adını, Yunan mitolojisinin yarı kuş yarı kadın canavarlarından olan Harpya Kartalları Güney Amerika'nın ve Büyük Okyanusun güney kesimindeki adaların cangıllarında yaşayan, iri, güçlü, tepelikli türlerdir. Yuvalarını en yüksek ağaçların tepelerine yapan bu kartallar iri papağanları, maymunları ve tembelhayvanları avlar. Meksika'nın güneyinden Brezilya'ya kadar yayılmış olan ve sayıları giderek azalan *Harpia harpia* yaklaşık 1 m uzunluğunda siyah tepelikli bir türdür. Gövdesinin üst bölümü siyah, alt bölümüyse göğsündeki siyah bir şerit dışında beyazdır. Yakın akrabalarından Yeni Gine kartalı (*Harpyopsis novaeguineae*) yaklaşık 75 cm uzunluğa erişir. Tüyleri boz kahverengi, kuyruğu uzun, tepeliği yüksektir. Filipinler'de yaşayan maymun yiyen kartal (*Pithecopaga jefferyi*) bu türe hem görünüş hem de davranış bakımından çok benzer. Soyu tükenme tehlikesi gösteren *P. jefferyi* 90 cm uzunluğunda, üst bölümleri kahverengi, alt bölümleri beyaz, tepeliği uzun ve ince tüylüdür.

Adlarını beslenme davranışlarından alan yılan kartalları(*) (*Circus cinctus*) Avrupa, Afrika ve Asya'da yaşar. Ağaçların tepelerinde yuva yapan bu türlerin uzunluğu

60 cm dolayında, bacakları tüysüz ve kısadır.

Atmaca kartalları (*Accipitrinae* altfamilyasından *Spizastur*, *Spizaetus*, *Lophaelus* ve *Hieraaetus* cinsleri) tümüyle tüylü bacakları, iri gaga ve pençeleri olan, genellikle büyük yapılı kartallardır. Amerika'nın tropik bölgelerinde yaşayan, *Spizaetus* türlerinin kanatları kısa ve geniş, kuyrukları uzun

Kartal türleri, (üstte) *Aquila verreauxi*; (ortada) *Harpia harpia*; (altta) *Polemaetus bellicosus* (Üst ve alt) Walter R. Spottford, (orta) Shelly Grossman-W.C.I

ve yuvarlaktır. Tavşancıl(*) (*Hieraaetus fasciatus*) Akdeniz çevresinde ve Asya'nın güneyindeki bazı bölgelerde yaşar. Uzunluğu 50 cm'yi geçmeyen ve Türkiye'nin ormanlık bölgelerinde de görülen cüce kartal (*H. pennatus*) en küçük kartal türlerinden biridir.

Afrika'da yaşayan savaşçı kartalın (*Polemaetus bellicosus*) üst bölümleri kahverengi, alt bölümleri beyaz üzerine siyah benekli, boynunun altı siyahtır. Çizgili, kısa bir kuyruğu ve açık sarı gözleri vardır. Çakalları ve küçük antilopları öldürebilecek kadar iri ve güçlü olmalarına karşın genellikle iyi uçamayan kuşlar ve damanlarla beslenir.

Deniz kartallarının (*Haliaetus cinsi*) en iyi tanınan türlerinden biri de dazlak kartalı(*)dır. Deniz kartalları, Güney Amerika dışında yeryüzünün çeşitli yerlerindeki ırmağ boylarında büyük göllerin kıyılarında

ve gelgit bölgelerinde yaşar. Bu iri yapılı kartalların uzunluğu bazı türlerde 1 m'ye ulaşır. Gagaları çok iri ve kıvrık, bacakları tüsüzdür. Ayak parmaklarının altı kaygan yüzeyli avları tutabilecek biçimde pürüzlüdür. Bu kuşlar çoğunlukla leş yemekle birlikte bazen canlı hayvanlara da saldırır. Balıkları su yüzeyinden kapar ve sık sık başlıca rakipleri olan balık kartallarının yakaladığı avları yağmalarlar. Bayağı deniz kartalı (*H. albicilla*) Türkiye'nin kıyılarında ve çeşitli bölgelerindeki göllerin yakınında az sayıda görülür.

kartal eğreltisi (*Pteridium aquilinum*). *Hypolepidaceae* familyasından, dünyanın ılıman ve tropik kesimlerinde yaygın eğrel-

Kartal eğreltisi (*Pteridium aquilinum*)
Turhan Beytop Koleksiyonu

tiotu türü. Türkiye'de özellikle kıyı bölgelerindeki orman açıklıklarında yetişir. Yüksekliği 50-200 cm arasında değişen bu çok yıllık bitkinin yeralında yayılan siyah toprakaltı gövdeleri ve büyük, üçlü tüsü yaprakları vardır. Yaprakların kenarında bir çizgi halinde spor keseleri bulunur. Kuru yapraklar damlaların örtülmesinde ve ayrıca ahırlarda hayvanlar için yatak olarak kullanılır.

Kartalkaya Barajı, Kahramanmaraş ilinde, Pazarcık kentinin 5 km güneybatısında, Aksu üzerinde kurulu toprak dolgu baraj. 31.480 hektarlık bir alanın sulanması ve ırmağın denetim altına alınması amacıyla 1965'te yapımına başlanmış, 1972'de hizmete alınmıştır.

Kartalkaya Barajı'nın kurulduğu alan, kısmen karstik kireçtaşlarından oluşur. Ayrıca, aynışmış kil, çakıl ve kum çökellerini içeren bir fliš oluşumu, ırmağın aşağısına doğru oldukça dik bir eğimle dalarak 35 metreden daha derinlere uzanır.

Barajın temelden yüksekliği 57 m, talvegden yüksekliği 56 m, kret kotu 722 m, kret genişliği 12 m, kret uzunluğu 205 m, normal su kotu 715,7 m, toplam dolgu hacmi 1,45 milyon m³, kullanılabilen depolama hacmi 195 milyon m³ ve göl alanı 11,25 km²'dir.

kartavuşu, *Tetraonidae* familyasının, *Lagopus* cinsini oluşturan, soğuk bölgelere dağılmış üç ormantavuşu türünün ortak adı. Mevsime göre tüy değiştiren kartavukları, kışın kar örtüsüne uyum sağlamalarına yarayan beyaz tüylere bürünür. Baharda ve yazın ise, tüyleri tundra bitki örtüsüne uygun olarak, boz ya da kahverengi üzerine çizgildir. Kartavukları, öteki orman tavuklarından, ayak parmaklarının sert tüylerle kaplı olmasıyla ayrılır.

Bayağı kartavuşu (*L. mutus*), Avrupa ve Kuzey Amerika'da görülür. Öbür iki türden *L. lagopus* Kuzey Kutup çevresine yakın geniş düzlüklerde, ak kuyruklu kartavuşu (*L. leucurus*) New Mexico'nun güneyindeki Kayalık Dağların tundraalarında yaşar.

Kartavukları kışı, Kuzey Kutbu ve dağ tepelerindeki güvenli yerlerde geçirir, çalı-

ları ve likenleri didikleyerek beslenir, geceleri karda açtıkları oyuklarda uyurlar. Gidaklamaya benzer biçiminde öten erkekler, ilkbahar başlangıcında toplu halde, daha

Ak kuyruklu kartavuşu (*Lepus leucurus*), (Üstte) kış yaklaşıırken, (altta) yazın (Üst) Kenneth W. Finn, Root Resources-EB Inc., (alt) C.A. Morgan

sonra da birbirine bitişik bireysel bölgelerine çekilerek tek başlarına çiftleşme gösterileri yaparlar.

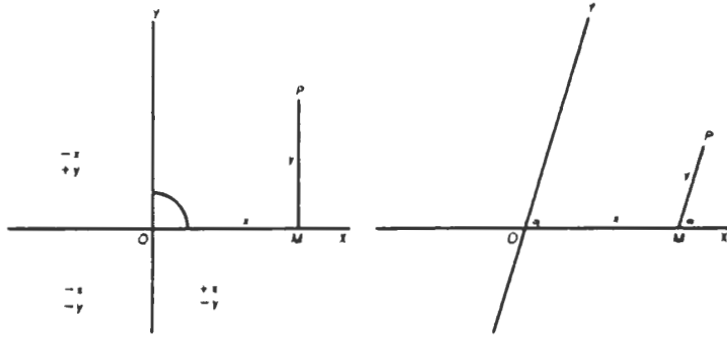
kartel, ayrı şirketlerin ya da bireylerin, bir malın ya da mallar grubunun üretiminde ya da satışında sınırlayıcı ya da tekeli bir konum elde etmek amacıyla oluşturdukları birlik. En sık görülen biçimi fiyatların ya da üretim miktarının denetlenmesine ya da piyasaların paylaşılmasına yönelik düzenlemelerdir. Kartel üyeleri ortak politikaları yürütürken farklı kimliklerini ve mali bağımsızlıklarını korurlar. Birleşme yoluyla kazanılan tekeli konumdan yararlanmada ortak çıkarların var olması, kartelin istikrarını sağlayan temel etkidir. Kartel benzeri birleşmelerin geçmişi ortaçağa değin iner. Bazı yazarlar, Eski Yunan ve Roma'da bile kartellerin varlığına ilişkin kanıtlar bulunduğunu ileri sürerler.

Kartellerin kurulmasında genellikle öne sürülen ana gerekçe, sanayinin tümünde kârların çok düşük olmasına yol açtığı iddia edilen "yıkıcı" rekabetten korunmadır. Kartelleşmenin, toplam pazanın bütün rakip şirketler arasında adil olarak paylaşılmasını sağladığı söylenir. Sanayilerinin tekeli konumunu korumak ve güçlendirmek üzere kartellerce uygulanan en yaygın önlemler sabit fiyatların saptanması, satış kotalarının ya da tekel satışı bölgelerinin belirlenmesi, üretim etkinliklerinin üyeler arasında dağıtılması, her üyeye asgari kâr güvencesi verilmesi, satış, iade, iskonto ve vade koşullarında anlaşmalar yapılmasıdır.

Kartel oluşumu, tüketici açısından, rekabet ortamına göre daha yüksek bir fiyatla

sonuçlanır. Ayrıca karteller, verimsiz şirketlerin sanayide kalmasına ve fiyatların düşmesini sağlayacak maliyet azaltıcı teknik ilerlemelerin uygulanmamasına neden olabilir. Kartellerin fiyatlarda büyük bir istikrar sağlama eğilimi göstermesi, üyeler arasındaki çıkar çatışmalarını bütünüyle ortadan kaldırmaz. Bir kartel dağıldığında şiddetli fiyat dalgalanmaları görülebilir.

Kartel modern çağda Almanya'daki tekelci örgütlenişin en yaygın biçimi olmuştur. Alman kartelleri, çoğunlukla, rakip mallar üreten şirketlerin oluşturduğu yatay üretici birleşmeleridir. Bazen hammadde üretiminden, ara mallar ve nihai mallar üretimine kadar uzanan zincirin halkaları durumundaki şirketlerin dikey bütünleşmesiyle ortaya çıkan birleşmelere de rastlanır. Alman sanayisinin I. Dünya Savaşı'ndan önceki 10 yılda dünya pazarlarına egemen olma isteği, kartellerin oluşumunu hızlandıran bir etken oldu. Öte yandan korumacı gümrük tarifeleri ülke içi fiyatları yüksek tutarak şirketlerin dış piyasalarda zararına satış yapabilmelerine olanak verdi. Her iki dünya savaşı sırasında da Alman hükümetleri savaş ekonomisine geçişi kolaylaştırmak için kartelleri kayırdılar. II. Dünya Savaşı'ndan sonra kartellere ve ticareti kısıtlayıcı öteki oluşumlara konan yasak, Müttefik işgalinin kalkmasına değin sürdü. 1957'de kabul edilen yasalarla "rekabeti kısıtlayıcı" çeşitli

Dikdörtgenel (solda) ve yatık (sağda) kartezyen koordinatlar

biçimlerinin yasaklanmasına karşın, bazı kartel anlaşmaları (örn. ihracat kartelleri) bu yasağın dışında tutuldu.

Genellikle kendi ülkelerinde tekel konumunda olan şirketlerin katıldığı uluslararası kartel anlaşmaları ilk kez I. ve II. Dünya savaşları arasındaki dönemde yapıldı. Bu kartellerin çoğu, özellikle ortakları arasında Alman şirketleri bulunanlar II. Dünya Savaşı sırasında dağıldıysa da, bir bölümü varlıklarını sürdürdü. Sonraları, kimya sanayisinde ve bu sanayiyle ilişkili alanlarda eski kartel anlaşmalarını canlandırma yönünde bazı adımlar atıldı. Hükümetlerin karteller konusundaki görüşlerinin farklı olması ve uluslararası bir birleşme içindeki ortakların değişik ulusal yasalara tabi olması, ortak bir politika geliştirilmesini güçleştirdi.

kartezyen çarpım, kümeler kuramında, her biri en az bir öge içeren A ve B kümeleri verildiğinde; a , A kümesinin bir ögesi, b de B kümesinin bir ögesi olmak üzere (a,b) biçimindeki bütün sıralı ikililerden oluşan küme. A ve B kümelerinin kartezyen çarpımı $A \times B$ olarak gösterilir. Örneğin $A = \{x,y\}$ ve $B = \{3,6,9\}$ ise, $A \times B$ kartezyen çarpımı, $A \times B = \{(x,3), (x,6), (x,9), (y,3), (y,6), (y,9)\}$ olur. Kartezyen çarpım ikiden çok kümeye genellenebilir. Bu durumda n tane $A_1, A_2, \dots, A_n$ kümesinin $A_1 \times A_2 \times \dots \times A_n$ kartezyen çarpımı; a_i , A_i kümesinin bir ögesi olmak üzere,

$(a_1, a_2, \dots, a_n)$ biçimindeki bütün sıralı n 'lilerin oluşturduğu küme olarak tanımlanır. Tanımdan hemen görülebileceği gibi kartezyen çarpım değişmeli değildir, bir başka deyişle $A \times B$ ile $B \times A$ birbirine eşit değildir.

Kısıtlamalar için cıldın başındaki tabloya bakınız

kartezyen koordinatlar, bir noktanın uzaydaki konumunu belirleyen ve noktanın birbirleriyle kesişen doğrulara uzaklıklarının oluşturduğu sıralı sayılar. Örneğin iki boyutlu uzayda (düzlemde) bir noktanın konumu, bu noktanın kesişen iki doğrudan uzaklıklarının oluşturduğu sıralı gerçek sayı ikilisiyle belirlenir. Eksen ya da koordinat eksen denilen bu doğruların (çizimde OX ve OY) kesişme noktasına (çizimde O) başlangıç noktası denir. OX doğrusu x eksen, OY doğrusu da y eksen olarak adlandırılır; noktanın bu eksenlere uzaklıklarının oluşturduğu (x,y) sıralı ikilisi ise noktanın kartezyen koordinatlarıdır. Eksenlerin birbirine dik olması durumunda koordinatlara dikdörtgenel koordinatlar denir (soldaki çizim). Eksenler birbirine dik değilse koordinatlar yatık koordinatlar ola-

rak adlandırılır ve eksenlere çizilen paraleller yardımıyla belirlenir (sağdaki çizim). Yatık koordinatlar çok seyrek kullanıldığı için kartezyen koordinatlar deyimi genellikle dikdörtgenel koordinatlar deyimiyle eşanlamlı kabul edilir. Üç boyutlu uzayda bir noktanın konumu, bu noktanın kesişen üç doğrudan (x,y,z) ve z eksenleri uzaklıklarının oluşturduğu (x,y,z) sıralı üçlüsüyle belirlenir. Kartezyen koordinatları üçten fazla boyutu olan uzaylara genelleştirilerek, n boyutlu uzayda noktaların konumlarını sıralı gerçek sayı n 'lileriyle $(x_1, x_2, \dots, x_n)$ belirlemek olanaklıdır. Kartezyen sözcüğü, analitik geometrinin temellerini kurmuş olan 17. yüzyıl Fransız matematikçi Rene Descartes'in Latince adından (Renatus Cartesius) gelir. Ayrıca bak. analitik geometri

Kartezyenizm bak. Descartes'çilik

karting, *kart* ya da *go-kart* adı verilen minyatür, iskelet gövdeli, arkadan motorlu arabaları kullanmayı ve bunlarla yarışmayı içeren spor. 1950'lerde ABD'de, kullanılmayan çim biçme makinelerinin motorlarının *kart*'lara dönüştürülmesi üzerine ortaya çıkmıştır. *Kart*'larda genellikle koruyucu bir karoser bulunmaz ve sürücü yerden yalnızca birkaç cm yükseklikte oturur. Gene de bazı *kart*'lar saatte 160 km hız yapabilir.

Yarışlar, öteki otomobil yarışlarının yapıldığı pistlere benzer pistlerde yapılır; ama bu

yanışların mesafesi 1 km kadardır. Kart'ların motorları 100 ya da 200 cm'lüktür;

Karting, Heysham, İngiltere
London Daily Express-Pictorial Parade/EB Inc

yanışlar da buna göre iki kategoride düzenlenir.

Kartini, Raden Adjeng (d. 21 Nisan 1879, Majong - ö. 17 Eylül 1904, Rembang, Cava), ölümünden sonra yayımlanan mektuplarıyla Endonezya bağımsızlık hareketinin ve Endonezyalı feministlerin simgesi durumuna gelen Cavali soylu kadın.

Soylu bir aileden geliyordu. Babası, o dönemde Hollanda Krallığı'nın bir sömürgesi olan Cava'daki Japara'nın valisiydi. Bu sayede Cava'daki bir Hollanda okulunda öğrenim görme olanağını elde eden Kartini, öğrencilik yıllarında Batı düşüncesini tanıdı ve Hollanda dilini öğrendi. Gençliğinde, Cava geleneklerine göre her soylu kızın yapması gerektiği gibi manastıra kapanmak zorunda kalınca okul günlerinden tanıdığı Hollandalı arkadaşlarıyla mektuplaşmaya başladı. Bu arada Hollandalı bir memurun sosyalist ve feminist karısı Mevrouw Ovink-Soer'le tanıştı ve onun görüşlerinden etkilendi. Mektuplarında sömürge yönetimindeki Endonezya'nın kötü koşullarından ve Endonezyalı kadınların sınırlı yaşamından söz etti. 1903'te ilerici bir Cavali memur olan Rembang valisiyle evlendi ve Cavali kızlar için bir okul açmak için planlar yapmaya başladı.

Kartini 25 yaşında ilk çocuğunun doğumundan sonra öldü. Aydın bir insan olan eski Eğitim, Din ve Sanayi Bakanı J. H. Abendenon, Kartini'nin mektuplarının 1911'de, *Door duisternis tot licht* (Karanlıktan Aydınlığa) başlığıyla yayımlanmasını sağladı. Büyük ilgi gören kitabın geliriyle oluşturulan Kartini Vakfı 1916'da Cava'da ilk kız okulunu açarak Kartini'nin planlarını gerçekleştirdi. Kartini'nin düşünceleri Hollanda üniversitelerinde okuyan Endonezyalı öğrenciler tarafından da benimsendi ve 1922'de kitabının Endonezya dilinde bir çevirisi yayımlandı. Endonezya'daki milliyetçi hareketin amaçları onun düşüncelerini aşıtıysa da, Kartini bağımsızlık mücadelesinin simgesi haline geldi ve doğum günü ulusal bayram ilan edildi.

Kartir, KARTER ya da KARDER olarak da yazılır (ö. İS 3. yy, İran), İran'da yalnızca Zerdüşti dinini egemen kılmaya çalışan başrahip. Özellikle, İranlı peygamber Mani'nin 3. yüzyıl başında kurduğu Maniciliği orta-

dan kaldırmaya çalışmıştır. Kartir'le ilgili az sayıdaki bilginin kaynağı I Şapur döneminde (241-272) kavalara kazınmış yazıtlardır. Kartir 700'ü aşkın kaya üzerinde Zerdüşti dininin temel öğretilerini açıklamıştır.

Kral I. Ardeşir döneminde (224-241) başrahipliğe getirilen Kartir Zerdüşti dininin eski anlığını yeniden kazanmasını sağladı. I. Şapur döneminde *ehrpai* (bilginlerin başı) unvanını aldı. Daha sonra Kral Hürmüz döneminde *magaput* (Pers rahibi *magus*'ların başı) düzeyine yükseltildi. Bu unvan *magus*'lar arasında ilk kez kullanılıyordu.

I. Behram'ın (hd 273-276) tahta çıkmasıyla Kartir, Şapur'un koruduğu eski rakibi Mani'den kurtulmak için bir fırsat yakalamış oldu. Behram'ın tutuklattığı Mani hapiste öldü. Kartir geleneksel Zerdüşti dinini yeniden sağlamlaştırmayı başardı ve bütün öteki dinlerin yandaşlarına karşı bir kıyım girişti. Avesta'yı (kutsal kitap) aykırı düşünceleri doğrultusunda yorumlamakta direnen kendi dindamları, özellikle de Zurvanlılar üzerinde baskı uyguladı. Kartir'in ölümünden sonra dinsel hoşgörü gitgide gelişti ve Kartir için kullanılan pek çok unvan başka din adamlarınca da kullanıldı.

kartografi bak. haritacılık

karton, genellikle mekanik yolla hazırlanan beyazlatılmamış odun hamurundan elde edilen, kalınlığı 4-10 mm arasında değişen çokkatlı, sert ve ucuz kâğıt. Karton kutular ve katlanabilen kartonlardan çoğunlukla sigara paketi üretiminde ve gıda sanayisinde ambalaj malzemesi olarak yararlanılır. Bir ya da iki yüzü Manila kâğıdıyla kaplandığında katlanabilme özelliği kazanır. Ayrıca Manila kâğıdıyla kaplanmış olan kartonlar mum ya da parafinle tutkallanarak kâğıt tabaklar, yağlı kâğıtla kaplanarak da salam, sos gibi yiyeceklerin ambalaj malzemeleri üretilir. Renkli kâğıtlarla kaplanan kartonlardan ise şekerleme ve kozmetik kutularının yapımında yararlanılır.

kartonpiyer (Fransızca *carton-pierre*), mimarlıkta iç mekânlarda duvarlarla tavanların arakesitlerinde bant halinde ve tavan göbeklerinde kartuş biçiminde uygulanan kabartma bezeme. Mukavva ya da kütikle kanştırılmış alçıyla yapılır.

kartopu, hanımeliğiller (*Caprifoliaceae*) familyasından, süs bitkisi olarak yetiştirilen bazı *Viburnum*(*) türlerine ve çeşitlerine verilen ad. Adını kartopunu andıran beyaz renkli ve gösterişli çiçeklerinden alan bu

Japon kartopu (*Viburnum plicatum*)
Derek Foll

bitkilerin içinde en yaygın olanı adı kartopudur (*Viburnum opulus*'un *roseum* çeşidi); bitkinin iri, verimsiz çiçekleri vardır. Çin kartopu (*V. macrocephalum*'un *sterile* çeşidi) ve Japon kartopu (*V. plicatum*) beyaz ya da yeşilimsi beyaz çiçekli bitkilerdir.

kartuş, mimarlıkta ortasındaki alana bir yazıt ya da hanedan arması gibi bir simge yerleştirilmiş bezemeli çerçeve. Daha geniş

Blyth Kilisesi'nde bir kartuş, y. 1733.
Nottinghamshire, İngiltere
Courtauld Institute of Art, Londra, fotoğraf. F.J. Palmer

anlamda, başta oval olmak üzere her biçimdeki dekoratif çerçeve için kullanılır. Mısır sınavunlarının hiyeroglifini çevreleyen oval çerçeveye ve gene Eski Mısırlıların adlarını kaybetmemek için taktıkları nazarlıklara da kartuş denir. Bazı mobilyaların alınlık süslerinin ortasına yapılan kalkan biçimindeki süsler de kartuş sözcüğüyle tanımlanır.

Kartveli dilleri, GÜNEY KAFKAS DİLLERİ olarak da bilinir, Kafkas Dağlarının güneyinde konuşulan Gürcüce, Svanca, Lazca ve Megrelceden (Mingrelce) oluşan dil ailesi. Bu dillerden yalnızca, Gürcistan'ın resmî dili olan Gürcücenin köklü bir edebiyat geleneği vardır. Aynı bir yazı dili olmayan öbürlerinde Gürcü alfabesi kullanılır. Bazı dilbilimcilere göre Lazca ve Megrelce ayrı diller değil, aynı dilin değişik lehçeleridir.

Kartveli dillerinin özellikleri, bu dillerin ortak bir ilkdilden türemiş olduğunu gösterir. Svancayı ötekilerden ayıran ünlü sesler

dışında, bu aileye bağlı dillerin ses yapıları birbirine çok benzer. Öteki dilbilgisi özellikleri de (örn. bükün, türetme, sözdizim ve sözcük dağarcığı) büyük benzerlik gösterir. Dilbilimciler bu ortak özelliklerden yola çıkarak, bu dillerin Hint-Avrupa dilleriyle (Proto-Kartveli) dilinden türediği varsayımını ortaya atmışlardır. Ayrıca, eski çağlardan kalma birçok yapısal özelliği olan Svanca'nın aileye bağlı öteki dillerden oldukça erken bir tarihte koptuğu sonucuna varmışlardır.

kartvizit (Fransızca *carte de visite*), üstünde kişinin adı, adresi, işyeri ve unvanı gibi bilgilerin basılı olduğu küçük tanıtım kartı.

19. yüzyılın ortalarında Avrupa ve Amerika'da yaygın biçimde kullanılan ilk kartvizitlerin, günümüzdekinden çok farklı bir biçimi ve işlevi vardı. Çoğunlukla arkadaş ziyaretlerinde ve özel günlerde kullanılan

André-Adolphe-Eugène Disdéri'nin kesilmemiş bir kartvizit baskısı, y. 1860
George Eastman House Collection

bu kartvizitin yaratıcısı, Parisli portre fotoğrafçısı André-Adolphe-Eugène Disdéri'di (1819-90?). 1854'te Disdéri, tam boyutlu bir levha üstüne sekiz tane 8,44 cm × 5,69 cm'lik negatif çıkartan dört mercekli bir kartvizit fotoğraf makinesinin patentini aldı. Portreler, bu levhalardan elde edilen büyük boy baskıdan kesilerek yaklaşık 10 cm × 6,25 cm boyutlarındaki kartların üstüne yapıştırılıyordu.

İmparator III. Napoléon'un kendi kartı için Disdéri'ye poz vermesinden sonra moda olan kartvizitler, doğum günlerinde, bayram ya da yortularda dost ve tanıdıklara verilir. Victoria döneminde de kartvizit albümleri ortaya çıktı. Amerikan İç Savaşı sırasında Mathew B. Brady gibi ünlü fotoğrafçılar, Washington, D.C. ve New York gibi kentlerde bu alandaki çalışmalarıyla büyük kazanç sağladılar. 1860'lardan sonra kartvizit modası yavaş yavaş ortadan kalktı. Ünlü kişilere ve kraliyet ailesi üyelerine ait kartvizitler bugün koleksiyoncuların aradığı değerli parçalar. Resim içermeyen günümüz kartvizitleri ise daha çok iş ilişkilerinde kullanılır.

karum (Akad dilinde "rıhtım", "sur" ya da "liman suru"), eskiçağda Mezopotamya ve Anadolu'da kurulmuş ticaret kentlerine verilen ad. Akad diline Sümerceden girmiştir.

Mezopotamya ülkelerindeki ticaret etkinlikleri, ırmak gemilerinin yanaştığı rıhtımlarda yoğunlaşmıştı. Tüccarlar, gemiciler ve bunlarla ilişkili başka mesleklerden insanlardan oluşan, canlı bir kalabalığın yaşadığı liman bölgelerinin ayrı bir yönetsel statüsü vardı. Gelen giden ticaret mallarının güvenliğini sağlamak, bunlardan alınan vergilerin toplanmasını sağlamak ve yabancıları denetim altında tutmak için, ırmak limanları bazen surlarla da çevriliyordu. Bu özel konumu nedeniyle, liman için kullanılan

karum sözcüğünün anlam alanı genişledi, ticareti denetleyen, emtianın fiyatını saptayan, ticaret odası benzeri bir kurum için de bu ad kullanıldı. Ayrıca yalnız ırmak rıhtımları değil, örneğin Kuzey Suriye'de, deniz ticaretinin yapıldığı limanlar da aynı biçimde adlandırıldı. Eski Asur döneminde (İÖ 1800-1700), Asur kenti tüccarlarının Anadolu'da kurdukları ticaret merkezlerine de, herhangi bir su yolu bağlantısı bulunmamasına karşın, liman bölgeleri gibi özel statülü yerler olduklarından, karum adı verilmişti. Anadolu'dan özellikle bakır, gümüş ve az olarak da altın gibi madenleri almak ve kalay ile dokuma ürünlerini satmak için kurulan ve sayıları 10'u bulan bu merkezlerin en büyüğü Kültepe'deydi (Kaniş Karumu). Kazılarla Boğazköy ve Alişar'da da iki karum ortaya çıkarılmıştır. Anadolu'daki yerel beylerin koruması altında, kentlerin biraz dışında yer alan karumların belli bir özerkliğe sahip oldukları anlaşılmaktadır. Yerel beylerin sağladığı güvenceye karşılık, tüccarların da vergi ödemeleri ile iki yönlü bir çıkar ilişkisi geliştirilmiş ve bunun sonucunda da yaygın ve iyi örgütlenmiş bir ticaret ağı kurulabilmiştir. Ticaret ağı içinde bulunan bir başka birim de *vabartum*'lardı. Bunlar, ticaret kervanlarının geçtikleri yollar üzerinde bulunan, menzil ya da konak niteliğinde yerlerdi; taşıdıkları ad da "konuk" kelimesi ile eş kökenlidir.

Karun Gölü, Arapça BIRKAT KARUN, MOERIS GÖLÜ olarak da bilinir, Mısır'da büyük bir çöküntü alanı olan el-Feyyum'da eski çağlarda geniş yer kaplamış göl. Bugün çok daha küçük bir su kütlesi durumundadır. Çöküntü alanı ile çöl arasındaki sınırı saptamak amacıyla yapılan araştırmalara göre, Paleolitik Çağın başlarında göl deniz düzeyinden 37 m yükseklikte yer alıyor ve büyük olasılıkla çöküntüyü tümüyle dolduruyordu. İÖ y. 10000'e doğru suları yavaş yavaş alçaldı ve belki de Nil'e arasındaki bağlantı geçici olarak kesildiğinden deniz düzeyinin 4,5 m altına kadar indi. Neolitik Çağın (İÖ 9000-2000) başlarında bir süre yükseldikten sonra yeniden alçalmaya başladı. Neolitik Çağda, göl kıyılarında ilk yerleşmeler kuruldu.

Gölü Nil'e bağlayan kanalın yavaş yavaş mille dolup kapanmasını önlemek amacıyla Orta Krallık döneminde (İÖ y. 2040-1786) çalışmalar yapıldı. II. Sesostris ya da III. Amenemhet döneminde kanal derinleştirilip genişletildi; böylece göl ile ırmak arasındaki su dengesi yeniden kuruldu. O zamanlar deniz düzeyinden 17 m yükseklikte olan göl, Nil aşın ölçüde yükseldiğinde taşkın denetleme işlevi görüyordu. Nübye bölgesindeki Semna'da, III. Sesostris ve III. Amenemhet dönemlerinde normalin çok üstünde taşkınlar gerçekleştiği bilinmektedir. İÖ 450 dolayında yöreye giden Herodotos gölün yapay olduğunu sanmıştı; sonradan gölün en azından 900 yıl önce, Kral Moeris'in emriyle kazıldığını duydu.

II. Ptolemaios döneminde göl bugünkü düzeyine indirilerek çevresindeki geniş topraklar tarıma elverişli hale getirildi; böylece bölgede nüfus hızla arttı ve yeni kentler kuruldu. Bu gelişme, Roma yönetiminin ilk 200 yılı boyunca da sürdü ama daha sonra bölge giderek önemini yitirdi.

Karun Irmağı, Farsça RUD-I KARUN, eskiden ULAI ya da EULAEUS, İran'ın güneybatı kesiminde akarsu. İsfahan'ın batısında Bah-tiyari Dağlarından doğar ve dolambaçlı bir yol izledikten sonra Hurremşehir'de Şattü'l-Arap'a karışır. Kaynağının Şattü'l-Arap'la birleştiği yere kuş uçuşu uzaklığı 289,5 km olmasına karşın, ırmağın toplam uzunluğu

829 km'dir. Ahvaz'a kadarki havzası 57.059 km²'lik bir alanı kaplar; bunun 18.130 km²'si başlıca kolu olan Diz'e aittir.

Irmağın çıkışı üç bölüme ayrılır: Birinci bölüm ırmağın kaynağından Gatvend'e, ikinci bölüm Gatvend'den Diz'in ırmağına karıştığı Bend Kir'e, üçüncü bölüm de Bend Kir'den Şattü'l-Arap'a kadar uzanır. Karun Irmağı, Ahvaz'da iktidiller oluşturarak aktığı 3,2 km'lik kesimin dışında Bend Kir'den

Karun Irmağı üzerinde bir baraj, İran
Dennis Briskin-Tom Slack & Associates

sonra ulaşım elverişlidir. Irmağın Ahvaz'a kadar olan bölümü 1888'de uluslararası gemi taşımacılığına açıldı. Çevrede petrol bulunması ve arıtma tesislerinin kurulmasıyla aşağı çıkışında yapılan gemi taşımacılığı gitgide artan bir önem kazandı. İsfahan'ın su gereksinimini karşılamak için ırmak üzerinde kurulan baraj ve tünelin yapımı 1954'te tamamlandı.

karuna, Budacılıkta, merhamet erdemi. Ayrıca bak. brahmavihara.

Karve, (Maharishi) Dhondo Keşav (d. 18 Nisan 1858, Şeravali - ö. 9 Kasım 1962, Puna, Hindistan), Hintli toplumsal reformcu ve eğitimci. Kadınların eğitimini desteklemiş, dul Hindu kadınlarının yeniden evlenme hakkını savunan çeşitli dernekler kurmuştur.

1891-1914 arasında Puna'daki Fergusson College'da matematik dersleri verdiği sırada dul kadınların yeniden evlenmesine karşı çıkan gelenekçi Hindu larla mücadele etmiştir. 1893'te Dul Kadınların Evlenmesini Savunma Derneği'ni kurdu. Aynı yıl dul bir kadınla evlenerek (ilk eşi 1891'de ölmüştü) kamuoyunu sarstı. 1896'da Puna'da, yeniden evlenemeyen dul kadınların iş bulmalarına yardımcı olmak üzere Hindu Dullarının Evi adlı bir eğitim kurumu kurdu.

Daha sonra ağırlıklı olarak kadınlar arasında okuma yazma oranının artırılmasıyla ilgilenmeye başladı. Fergusson College'dan emekli olduktan sonra 1916'da Shreemati Nathibai Damodar Thackersey Kadınlar Üniversitesi'ni oluşturdu. Daha sonra toplumsal reform çabalarını, köylerde ilköğretimi geliştirmeye ve kast sistemini kaldırma-yı yönelik dernekler kurulmasını kapsayacak biçimde genişletti.

Kendi yaşamöyküsünü içeren *Atmavritta* (1915) adlı yapıtını doğum yeri Maharashtra'da konuşulan Marathi dilinde kaleme aldı. Karve'ye 100. doğum gününde Hindistan'ın en yüksek ödülü olan Bharat Ratna (Hindistan'ın Mücevheri) verildi.

Karya, Anadolu'nun güneybatısında antik bölge. Adını yörenin yerli halkı olan ve Karya dili konuşan Karlardan alır. Kuzeyde İonya, doğuda Frigya, güneyde Likya ve batıda Ege Deniziyle çevrilidir. Bugünkü Muğla ve Aydın illerinin büyük bölümlerini içine alır.

Batı kıyılarındaki derin körfezler bulunan bölgenin en önemli engebelerini Kadmos (Bozdağ) ve Salbakos (Babadag) oluşturur. Karya'nın kuzey sınırı boyunca uzanan Maiandros Irmağı (Büyük Menderes) bereketli vadisiyle bölgeye refah sağlıyordu. Özellikle zeytin ve incir karakteristik ürünlerdi. Karya'da üretilen zeytinyağı İÖ 4. yüzyılda Atina'da bile tanınmaktaydı. Miletos limanından Mısır'a ihraç edilen zeytinyağı, Maiandros Vadisindeki Karya kentlerinden gelmekteydi. Buna karşılık bölgenin dağlık kesimlerindeki ekilebilir arazi son derece sınırlıydı. Örneğin İassos halkı geçimini yalnızca balıkçılıktan sağlıyordu. Kısmen bereketli toprakları olan Halikarnassos (Bodrum) ise şaraplarıyla tanınıyordu. Bölgenin ihraç ürünleri arasında ön sıraları alan bal İÖ 3. yüzyılda Mısır'a kadar gönderiliyordu.

Geç Kalkolitik Çağ'dan beri yerleşmelere sahne olan bölgenin İÖ 2. yüzyıldaki durumu konusunda açık bilgiler yoktur. Ama İÖ 1500'lerde Girit, İÖ 1400'lerden sonra da Mykenai etkisi altında kaldığı anlaşılmaktadır. İÖ 1230'daki Troya Savaşı'nda Troyalıların yanında yer alan Karyalılar, İÖ 1000'lerden sonra Yunanistan'dan gelen İon ve Dor göçmenleriyle çatışmak zorunda kaldılar. Dorlar kıyıdaki Halikarnassos, Knidos (Tekirburnu) ve İassos gibi kentlere yerleştiler, kıyılardan içerilere doğru fazla sokulmadılar. Bir köyler ülkesi olan Karya, bu özelliğini iç kesimlerde korudu. Mylasa (Milas), Alinda (Karpuzlu), Alabanda (Araphisar) ve Kermos (Ören) gibi küçük kentlerde oturan Karyalılar İÖ 7. yüzyıldan İÖ 6. yüzyılın ortalarına değin Lidya Krallığı'yla dostluk ilişkilerini sürdürdüler. İÖ 545'te Pers egemenliğini tanıdılar. İon kentlerinin İÖ 499'da Perslere karşı başlattıkları ayaklanmaya katıldılarsa da, İÖ 387'de Pers egemenliğini yeniden kabullenmek zorunda kaldılar.

Pers döneminde satraplıkla yönetilen Karya'nın ilk satrapı Mylasalı Hysseldomos idi. Onu, oğlu Hekatomnos ve torunu Mausolos (hd İÖ 377/376-353) izledi. Mausolos'un satraplığı döneminde Karya Helenleşmeye başladı. Mausolos'tan sonra satraplığa kız kardeşi ve aynı zamanda karısı olan Artemi-

sia geçti. Mausolos'un Dünyanın Yedi Harikası'ndan biri sayılan anıtmearını da (Mausoleion) o inşa ettirdi. Artemisia'nın kısa süre sonra ölümüyle önce İdrieus, sonra da Piksodoros satrap oldu. İÖ 334'de Halikarnassos'un şiddetli direnişine karşın Büyük İskender Karya'nın yönetimini ele geçirdi ve İdrieus'un karısı ve kız kardeşi olan Ada'ya bıraktı. İskender'in ölümünden sonra generalleri arasında çekişme konusu olan bölge, İÖ 129'da Roma'nın Asya Eyaleti'ne katıldı.

Batı kıyı şeridinde İassos, Halikarnassos, Knidos ve Kermos, iç kesimde Mylasa, Labranda, Alinda ve Alabanda, Maiandros Vadisinde Nysa (Sultanhisar), Tralles (Aydın), Aphrodisias (Geyre) ve Hierapolis bölgenin en önde gelen kentleriydi.

Karya dili, eskiden Anadolu'nun güneybatısında, bugünkü Aydın-Muğla bölgesinde konuşulan dil. Bu dil hakkındaki bilgilerin çoğu, Mısır'da ücretli askerlik yapan Karyalıların taş ve kayalar üstüne kazıdıkları 100'den fazla yazıdan elde edilmiştir. II. Dünya Savaşı sonrasında, Karya'da da bu dilde yazılmış kil tabletler ve üstünde yazılar bulunan anıtlar ortaya çıkarılmıştır. Eldeki belgeler, Karya dilinin alfabetik bir yazı sistemi olduğunu göstermektedir. Bazı dilbilimciler Karya dilini Hint-Avrupa dil ailesinin Anadolu alt öbeği içinde ele almaktaysa da, bu dilin kesin bir sınıflandırmasını yapabilmek için henüz yeterli bilgi yoktur.

karyatid, Antik Çağ mimarlığında yapılar da sütun yerine kullanılan giysili kadın figürü. Bilinen ilk örnekleri Delphoi'deki üç küçük hazine odasında (İÖ 550-530) kullanılmıştır. Ama Fenike el aynalarının fildişinden oyulmuş çıplak kadın biçimli sapları ya da Eski Yunanistan'daki tunçtan dökülmüş giyimli kadın figürleri karyatidlerin kökeni sayılabilir. Romalı mimar Vitruvius'un anlatığına göre karyatidler, kentlerinin İÖ 480'de Perslerin tarafını tutmasından ötürü ağır işe mahkûm edilen Karyalı kadınların temsil ediyordu. Karyatidlerin en çarpıcı örneği Atina Akropolisindeki Erekhtheion'un (İÖ 421-405) güney cephesindeki saçaklığı taşıyan altı figürdür. Tivoli'deki (Tivoli) Hadrianus Villası'nın sütunlarının bazısı da bu figürlerin kopyasıdır.

Forumu çevresinde, Selanik'teki Roma yapısı olan Incantada'da da karyatidlere rastlanır.

Karyatidlere bazen kore(*) dendiği de olur. Törenlerde başlarındaki sepetler içinde tanrılara kutsal armağanlar götüren genç kızları canlandıran figürler ise kanefor (başında sepet taşıyan kadın) olarak anılır. Karyatidlerin erkek karşılıkları atlaslardır(*).

Karyeralar, Batı Avustralya'da yaşamış Yerli kabilesi. Avustralya Yerlilerinin toplumsal örgütlenmesi ve dinleri üzerine yapılan çalışmalarda örnek bir topluluk oluşturmuştur.

Karyeralar, bugünkü Port Hedland dolayında kıyı ve kıyıya yakın bölgeler ile Yule ve Turner ırmakları boyunca yerleşmişlerdi. Kabile, her birinin kendine ait 260-320 km²'lik bir alanı olan 20-25 kadar yerel gruba bölünmüştü; her grup ortalama 30 kişiden oluşurdu.

Diştan evlenmeyi benimsemiş olan Karyeralarda soy babayanlıydı; evlenen kadın kocasının ailesiyle otururdu. Yerel grup üyeleri çoğunlukla aynı yerde yaşamakla birlikte her ailenin kendi barınağı vardı. Ortak bir dil, âdetler ve geniş bir akrabalık ilişkileri ağı, kabileyi birleştiren başlıca unsurlardı. Kabile içinde dört bölüm ya da kategori vardı; iki ayrı kategoriden kişilerin çocukları üçüncü bir kategoriye ait olurdu.

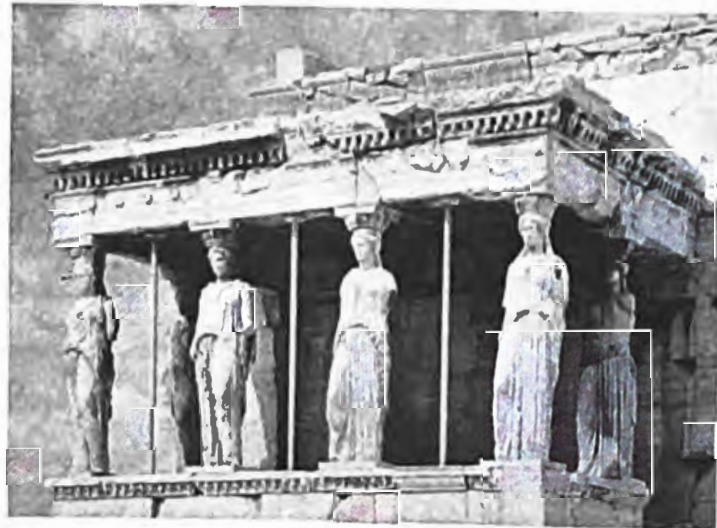
Değişik bitki ya da hayvan adları taşıyan yerel gruplar, bir din ya da totem birliği oluşturulardı. Her grubun bölgesinde, yalnızca erkeklerin katıldığı dinsel törenler için bir tören yeri ya da totem merkezi vardı. Erkekler avcılık ve balıkçılık yaparken, kadınlar yabani bitki tohumları ile köklerini toplardı.

karyopsis, BUĞDAYSI MEYVE olarak da bilinir, buğdaygillere özgü, tek tohumlu kuru meyve. Karyopsiste yumurtalık çeperi ile tohum kabuğu birleşiktir; bu iki katman ancak özel öğütme yöntemleriyle birbirinden ayrılabilir. Karabuğday dışında tüm tahıl taneleri karyopsistir.

kas, ADALE olarak da bilinir, hayvanlarda hareketi sağlayan kasılabilir dokuların ortak adı. Birçok omurgasız ile omurgalıların tümü yiyecek ve eş aramak, ayrıca yaşama-

Roma İmparatorluğu döneminde Karya
W. Shepherd, Historical Atlas Harper & Row
Publishers (Barnes & Noble Books) New York.
© 1964 Barnes & Noble, Inc.

Atina Akropolis'i'nde karyatidler, İÖ 5. yy
A. F. Kersting

Başka örnekler arasında Roma'daki Albani Villası'ndakilerle Eleusis'teki küçük bir propylaeon'dakiler sayılabilir. Roma'da Marcus Vipsanius Agrippa'nın başlattığı Pantheon'un üst katlarında ve Augustus

ya uygun bir ortam bulmak için hareket etmek zorundadır. Kasların kasılması hareket, sindirim, görme, dolaşım ve vücut ısısını koruma gibi pek çok fizyolojik işlevin sürmesi için de gereklidir. Ayrıca iskeletli

büyük hayvanlarda, iskeletin bölümleri arasındaki ilişkiyi sağlayan, hayvanın vücuduna destek olan ve koruyan organların başında kaslar gelir.

Üstün yapılı hayvanlarda bütün kaslar yapılarına göre çizgili kas, kalp kası ve düz kas olarak sınıflandırılabilir. Mikroskop altında incelendiğinde liflerinin düzenlenişi çizgili görüntü verdiği için bu adı alan çizgili kaslar vücudun dik ve gergin durmasını sağlar ve vücut ağırlığının önemli bir bölümünü oluşturur. Hemen bütün çizgili kaslar iki uçlarındaki kirişlerle kemiklere tutundukları ve başlıca işlevleri kemikleri bir kaldıraç sistemine benzer biçimde hareket ettirmek olduğu için iskelet kası olarak da adlandırılır. Çizgili kasların etkinliği merkez sinir sisteminin istençli olarak denetlenebilir.

Çizgili kas dokusu, kasın uzun eksenine paralel giden, ancak, boyları hiçbir zaman kasın uzunluğunu bulmayan ince ve kalın iplikçiklerden oluşur; bu iplikçikler miyofibril adı verilen demetler halinde birleşerek çok çekirdekli kas hücrelerini yapar. Kas kasılması sırasında çizgili kasın iplikçikleri teker teker kasılmaz; ince iplikçikler birbiri üstünde kayarak kalın iplikçiklerin arasına girer. Kas dokusuna uygulanan kuvvet, dokunun direncinden fazlaysa izotonik kasılma ortaya çıkar. Direnç ile uygulanan kuvvet eşitse (izometrik durum) kas kasıl-

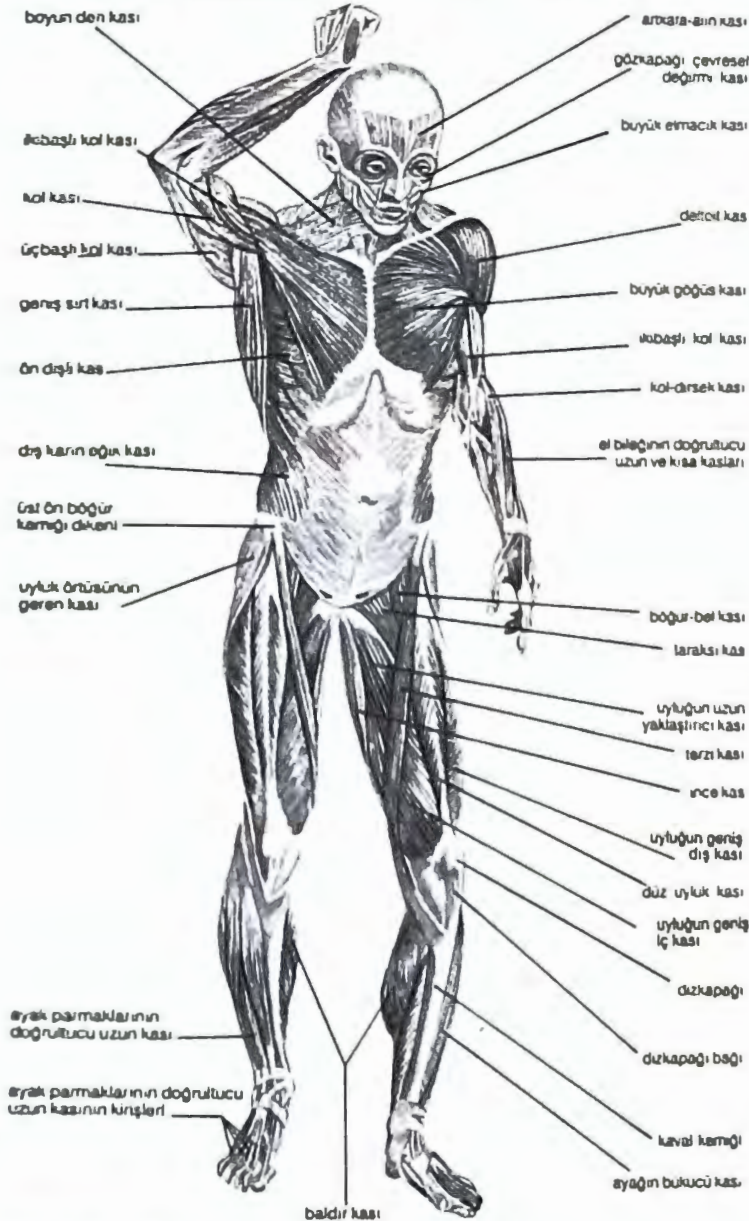
maz, gerginliği artar. Direnç çok fazla olduğunda kas lifleri gerilerek uzar.

Çizgili kas dokusunda ortaya çıkan kuvvetin miktarı kasın uzunluğu ile uyarının miktarına bağlıdır. Kasılmayı, çizgili kas dokusunu uyaran hareket sinirlerinin birinden çıkıp sinir hücresinin zarı ile kas hücresinin zarının arasında yer alan sinaps bölgesinden geçen elektriksel uyarı başlatır. Uyarının neden olduğu ve kas dokusunun proteinlerini de içeren tepkime, çok kısa zamanda kas kuvvetinin ortaya çıkmasına neden olur. Tepkime vücut ısısının kaynağı olan bir sıcaklık da yayar; böylece soğuk ortamda kasların titremesiyle oluşan kasılma-gevşeme hareketi dokuda önemli miktarlarda ısının açığa çıkmasını sağlar. Kas lifi her uyardan sonra bir süre uyarıya yanıt vermeyeceği dinlenme sürecine girer. Buna karşın, belirli bir hızla sürekli uyarılırsa tetani yanıtı olarak bilinen sürekli kasılma durumu ortaya çıkar. Kas dokusunda yer alan gerginlik alıcıları özel duyu organlarıdır ve merkez sinir sistemine belirli bir zamanda kasın durumu, kasılma hızı ve derecesiyle ilgili bilgiler vererek kas etkinliğinin yakından denetlenmesini ve düzenlenmesini sağlar.

Kalp kasının lifleri (miyokart hücreleri) ağız benzer bir yapı oluşturacak biçimde dallanmış ve iç içe geçmiştir. Kalbin özelleşmiş bir bölgesinden çıkan elektriksel uyarı

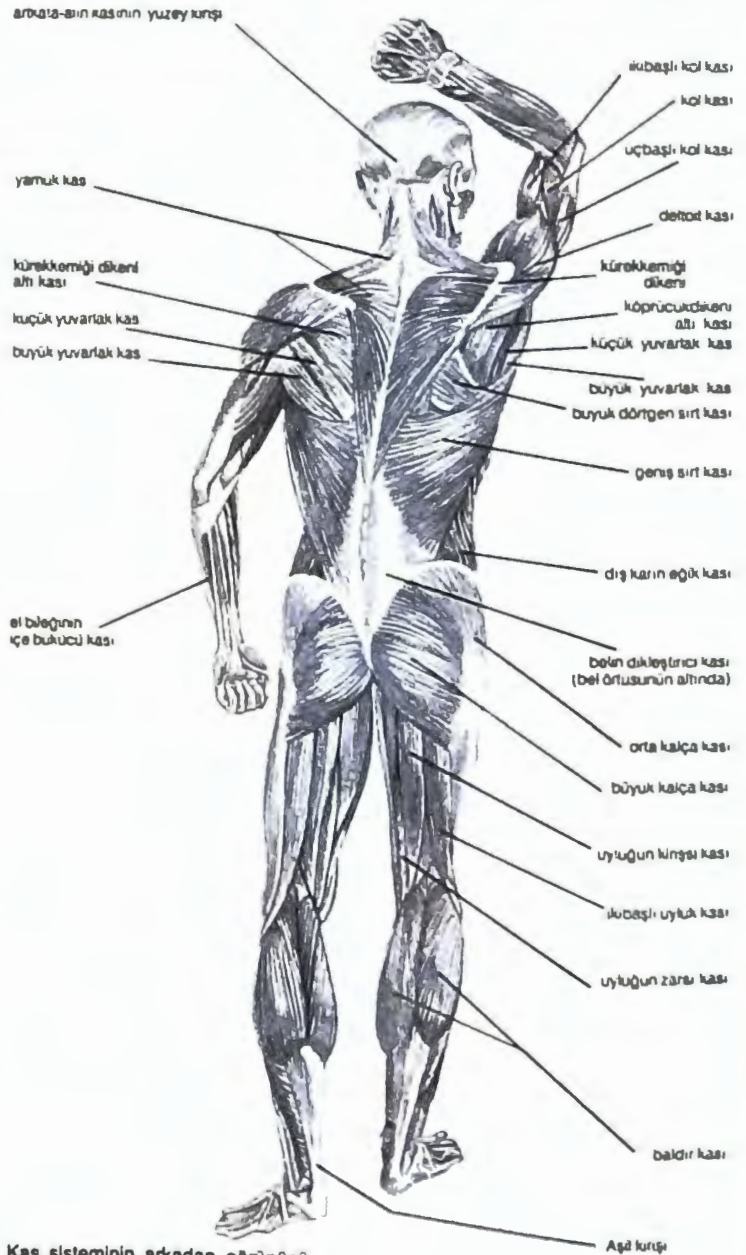
kalp kasında kasılmayı sağlar; bu bölgeden çıkarak önce kulakçıkları, sonra karıncıkları uyarır. Miyokart hücrelerinin zarı elektrik akımını geçirirken direnç göstermediğinden, tek bir uyarı bile kalbin bir bütün olarak kasılmaya başlaması için yeterlidir. Kalbin merkez sinir sistemiyle bağlantısını sağlayan vagus siniri ve sempatik sinirler kalp hızını gerekli oldukça azaltıp çoğaltırsa da kalp atımını başlatan yalnızca sinüs-kulakçık düğümüdür.

Omurgalıların sindirim ve üreme organlarında, yumuşakçalarda ayaklarda, halkalısolucanlarda vücut duvarında düz kaslar yer alır. Düz kaslar genellikle istenç dışı kasılır; çizgili kasa göre daha farklı biçimleri ve özellikleri vardır. Omurgalıların iç organlardaki düz kas hücreleri kendiliklerinden hareket geçebilir ve hep birlikte, eşgüdüm içinde kasılabilir; birkaç düz kas hücresinin bir araya gelmesiyle oluşan yapılarda ise her bir hücre ayrı bir sinir ucu tarafından uyanılır. Düz kas hücreleri genellikle iğ ya da çubuk biçimindedir. İstiridyte, tarak gibi çiftçenellilerdeki çekici kas haftalar boyu kasılı kalabilme özelliğine sahiptir. Böceklerde ise kanattaki düz kaslar, bu bölgeye gelen sinir uyarılarından daha büyük bir hızla kasılıp gevşeyerek uçmayı sağlar.

Kas sisteminin önden görünüşü (soldaki boyun deri kası kaldırılmış)

R D Lockhart G F Hamilton & F W Fyle

Kas sisteminin arkadan görünüşü

R D Lockhart G F Hamilton & F W Fyle

Denizanası gibi daha ilkel canlılarda epitel dokudaki hücrelerden kasılabilen bir doku türü gelişir; memelilerde ise kaslar embriyonda mezoderm katmanından gelişir. Canlılardaki yaşam işlevleri karmaşıklıştıkça basit kasıcı sistemler evrimleşerek kas dokusunu oluşturmıştır; knidillere göre daha ileri bir evrim aşamasında olan bütün canlılarda iyi gelişmiş kas dokusu vardır. Daha üstün yapılı hayvanlarda evrimleşme düzeyi, merkez sinir sisteminin kas etkinliğini giderek artan miktarda denetlemesiyle belirlenir.

İnsanın iki ayak üstünde, dik yürüyen ve bu duruşu dinlenme sırasında koruyabilen bir canlı olarak evrimleşmesini yansıtan kas sistemi insan kas sisteminin ayrıntı özelliğidir. Evrim sürecinde iskeletteki değişikliklerin yanı sıra kasların yapısında da değişiklikler ortaya çıkmıştır; örneğin maymunlarda kavrama işlevi olan ayak parmakları kısalmış, göğüs kafesi ve kasları genişlemiştir.

İnsanda çizgili kaslarda ortaya çıkan bozukluk ve hastalıkların başlıca belirtileri güçsüzlük, atrofi, ağrı ve istenç dışı kasılmalarıdır (tik). Dermatomyozit ve polimiyozit gibi vücudun başka bölgelerini de etkileyen bazı hastalıklar kaslarda iltihaplanmaya yol açar. Başlıca kas hastalıkları arasında kas distrofileri, miyasteni ve kas ırları sayılabilir.

kas distrofisi, çizgili kaslarda, ender olarak da kalp kasında giderek artan güçsüzlüğe neden olan kalıtsal hastalık. En sık rastlanan türleri, Duchenne distrofisi, yüz-köprücük kemiği-üstkol distrofisi ve Becker distrofisi, kavşak tipi distrofi ile miyotonic distrofidir. Tümünde kas dokusunda yaygın bir zedelenme vardır. Erken dönemde bazı kas lifleri yıkıma uğrar ve yeniden onanılarak normal yapısına döner. Bu liflerin normalden daha büyük olduğu ve zamanla kas dokusunun yerini lifsi nedbe dokusu ve yağ dokusunun aldığı görülür.

Duchenne distrofisi hemen yalnız erkek çocuklarda ortaya çıkar. Bir yaşına değin herhangi bir belirti yoktur. Çocuk yürümeye başladıktan sonra yürüyüşünde ufak bozukluklar gözlenir. Parmak uçlarının üstünde paytak paytak yürür. Düşükten sonra kalkmakta güçlük çeker; dizlerini yukarı kaldıramadığı için koşması zordur. Bu belirtiler çocuk büyüdükçe daha belirgin duruma gelir; beş yaşına geldiğinde baldır kasları aşırı derecede gelişmiştir, yerinden kalkmakta güçlük çeker, koşamaz. Diz ve ayak bileği refleksleri ortadan kaybolur. Zamanla merdiven çıkması bile olanaksızlaşır. Daha sonra kollar etkilenir. Ergenliğin ilk yıllarında yürüyemez hale gelmiştir. Göğüs kasları da etkilendiği için solunum yüzeyselleşir, sık sık yineleyen akciğer enfeksiyonları görülür. Hasta, genellikle 30 yaşına varmadan bu enfeksiyonlar sonucunda ölür.

Becker distrofisinde belirtiler Duchenne distrofisindekilerle hemen aynıdır. Hastalık geç çocukluk döneminde ya da ergenlikte ortaya çıkar, sonuçları genellikle bu denli yıkıcı değildir. Bazı hastalar çeşitli kısıtlamalarla yaşamlarını orta yaş dönemine değin sürdürebilir.

Leğen ve omuz kaslarını tutan kavşak tipi distrofi her iki cinsde de görülür. İlk belirtiler, geç çocukluk döneminde leğen bölgesinde ortaya çıkar. Hasta sık sık düşer, tırmanırken güçlük çeker, yürüyüşü paytaklıdır.

Yüz-köprücük kemiği-üstkol distrofisi ergenlik döneminde ortaya çıkar. Belirtiler ya

çok hafiftir ya da hasta tamamen sakat kalır. İlk belirti kolları kaldırmada güçlütür; bacak ve leğen bölgesi kaslarında güçsüzlük görülür. Hastalığın yüz kaslarını etkilemesi gözleri kapatmada güçlüğüne neden olur.

Kas distrofilerinde uygulanan özel bir tedavi yoktur. Fizik tedavi, egzersizler, hastalıklı bölgenin hareketsiz kalmasını sağlayan aletler (atel), teller ve cerrahi girişimler yararlı olabilir.

kas iltihabı bak. miyozit

kas kemikleşmesi bak. Stiffman sendromu

kas-sinir ketleyicisi, uyarıların sinirden kasa iletilmesini engelleyen ilaçların ortak adı. İlaç, sinir uçlarından salınan ve kas hücrelerindeki alıcılara bağlanarak kasılmaya yardımcı olan asetilkolinin yaptığı etkiyi değiştirir.

Yanışmacı ya da kararlılaştırıcı kas-sinir ketleyicileri, alıcı bölgeye bağlanmak için asetilkolinle yarışır. Kürar(*) ve yapay olarak bireşimlenen benzerleri cerrahi girişimlerde, kas gevşemesini sağlamak amacıyla kullanılır.

Bazı kas-sinir ketleyicileri, kastaki alıcılardan hızla ve uzun süreli kutuplaşmasını önler. Bu ilaçlar alıcıların asetilkoline yanıt vermesini önleyerek, kasları felç eder. *Ayrıca bak.* gangliyon ketleyici etken.

kas uru, kas dokusunda yer alan ya da bu dokudan kaynaklanıp başka bir bölgede gelişen ur. Leyomyom, rabdomyom ve rabdomyosarkom olmak üzere başlıca üç türü vardır.

Leyomyom, bağırsak ve kan damarlarının duvarlarındaki düz kasların iyi huylu urudur. En sık dölyatağında, ayrıca yumurtalıklar, sindirim kanalı, fallop boruları, idrar kesesi ve idrar borularında ortaya çıkar. Ur serttir, çevresinde bir kapsül vardır; kolaylıkla yerinden çıkartılabilir. Bir bölümü zamanla kötü huylu olabilir de, genellikle vücudun başka bölgelerine yayılmaz; ameliyatla çıkarıldıktan sonra yeniden ortaya çıkmaz.

Rabdomyom, çizgili kasların iyi huylu urudur. En sık kalpte görülür. Bazı türleri yayılma eğilimi gösterir; dölyatağı, idrar kesesi, prostat, yemekborusu, sindirim kanalı, yumurtalıklar, erbezleri ve böbreklerde metastazlar yapar. Ur yumuşaktır; yumru, yuvarlak salıkım ya da polip biçiminde oluşabileceği gibi düzgün yüzeyle bir kitle de olabilir. Çevresindeki dokuya sıkıca yapışmış olabileceği gibi çok yayıldığı için yerinden oynatılması da zorlaşabilir.

Rabdomyom kalp duvarında içerideki boşluğa uzanarak büyür. Urun, dölyatte kalbin gelişimindeki bir bozukluk sonucunda oluştuğu düşünülmektedir. Vücudun başka bölgelerindeki rabdomyomlar hem düz hem de çizgili kasta gelişebilirler. Bunların birçoğu zamanla kötü huylu olabilir ve büyüyerek kitleler oluşturur. Dölyatağı, dölyolu ve prostat gibi organlarda ortaya çıkanlar büyük ve polip biçimindedir. Prostatıktaki ur idrar kesesini sıkıştırabilir, leğen bölgesindeki dokulara yayılabilir.

Rabdomyosarkom çizgili kaslardan kaynaklanan oldukça kötü huylu bir urdur. Genellikle kol ve bacak kaslarında yerleşir. Kol ya da bacak ameliyatla kesilse bile ur yeniden ortaya çıkar. Genellikle belirti vermez; tanı urun kendisi saptandıktan sonra konur. Sıklıkla 50-60 yaşlarında ortaya çıkar.

Kasai Irmağı, Portekizce RIO CASSAI. Afrika'nın orta kesiminde akarsu. Kongo (Zaire) Irmağının güneydeki başlıca koludur.

Malebo (eskiden Stanley) Gölcüğünün 200 km yukarısında, Kwamouth'da Kongo Irmağına karışır; bu ırmağın taşıdığı toplam su miktarının beşte birini sağlar. Kongo Havzası sisteminin güney kesimindeki en uzun ırmaktır. Angola'nın orta kesimindeki platodan doğan kaynağı ile Kwamouth'a kadar olan uzunluğu 2.153 km'yi bulur. Kaynak noktasından 400 km kadar doğuya aktıktan sonra, kuzeye dönerek yaklaşık 480 km boyunca Angola-Zaire sınırını oluşturur. Deniz düzeyinden 600-900 m yükseklikte görkemli ivinti ve çavlanların yer aldığı bu kesimde, derin vadilerden geçerek Yeniden ivinti ve çavlanlardan geçtikten sonra daha derin ve geniş bir yatak içinde akar ve kıçtan çarklı büyük ırmak gemisi, römorkör ve mavna ulaşımına olanak verir. İrmak taşımacılığı, özellikle Kinşasa ile Ilebo (eskiden Port-Françou) arasındaki 820 km'lik kesimde yoğunur. Ilebo'nun yukarısında sığlık yerlerin gemi ulaşımını engellemesine karşın, su kesimi az olan tekneler Djakupunda'ya (eskiden Charlesville) kadar gidebilir. Burada Mai-Munene (eskiden Wissmann) Çavlanı yüzünden yükler Makumbi'den Mai-Munene'ye kadar 64 km'lik bir demiryoluyla taşınır ve yeniden teknelere yüklenir. İrmak daha aşağılarda Ekvator bölgesi yağmur ormanlarına girer. Kuango ile birleşme noktasının aşağısında Wissmann Gölcüğünü oluşturur. Ardından Mai-Ndombe (eskiden II. Leopold) Gölünün sularını taşıyan Fimi-Lukeni'yi alır. Bu noktadan sonra Kwa olarak anılan ırmak, 800 m'ye kadar daralan bir yatakta akarak Kongo Irmağına karışır.

Kasai-Occidental bak. Batı Kasai

Kasai-Oriental bak. Doğu Kasai

Kasani, tam adı EBU BEKİR BIN MESUD BIN AHMED EL-KASANI (d. Kasan - ö. 3 Ağustos 1191, Halep), fıkıh bilgini. Hanefi fıkhında ayrıntılara kadar inen sistemli ilk yapıtın yazarıdır.

Fıkıh bilgisini Alaeddin Muhammed bin Ahmed bin Ebu Ahmed es-Semerikandi'den (ö. 1144) aldı. *Tuhfe* adlı yapıtına yazdığı ünlü yorumu çok beğenen Alaeddin Muhammed, onu bir fıkıh bilgini olan kızıyla evlendirdi. Kasani bir süre eşiyile birlikte Büyük Selçuklu sarayında bulundu. Fıkıh konusunda şiddetli bir tartışmadan sonra Sultan Mesud'la arası açıldı; Halep'e, Nureddin Zengi'nin yanına gitti. Çok iyi karşılanarak Halaviye Medresesi'ne başmüderris atandı. Orada da fıkıh ve kelimat tartışmalarına girdi ve bu tartışmalarla büyük ün kazandı.

Kasani'nin en önemli yapıtı hocasının *Tuhfe* adlı yapıtına yazdığı *Kitabü Bedai'ul-Senai fi Tertibi's-Sherai* adlı yorumudur (1909-10, 7 cilt). Alışılmış yorum yöntemlerini izlemeyen yazar bu yapıtında Hanefi fıkhını bütün ayrıntıları kapsayacak biçimde sistemleştirmiş, bilimsel bir yapıya kavuşturmuştur. Kasani'nin daha çok kelimat konularını ele aldığı *Sultanü'l-Mubın fi Usulü'd-Din* ve *Kitabü'l-Cehl* adlı yapıtları günümüze ulaşmamıştır.

Kasanje, Afrika'daki Kuango Irmağının yukarı kesiminde, bugün Angola sınırları içinde kalan topraklar üzerinde kurulmuş eski krallık. 1620 dolaylarında, Kasanje adlı bir savaşçının önderliğinde Lunda'dan bölgeye gelen bir topluluk tarafından kuruldu. Kuango Irmağının batısındaki düzlükleri ele geçirip buraya yerleşenler yeni devlete önderlerinin adını verdiler. Krallık sınırları içinde yaşayan halk zamanla Mbangala

(Imbangala), kralları ise *jaga* adıyla anılmaya başladı. Jaga aynı zamanda komşu bir krallığın adıyla ve burada yaşayan halka da Mbanga denmekteydi.

Kasanje, 17. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, Lunda ve iç kesimlerde yer alan öteki devletlerle güçlü ticari ilişkiler kurmuştu. Atlas Okyanusu kıyısındaki Portekizli tüccarlarla da siyasal ve ticari ilişkileri vardı. Bölgenin öteki krallıkları arasındaki çatışmalardan da yararlanarak Portekiz sömürgeci Angola'ya ve iç kesimlere uzanan ticaret yollarının denetimini ele geçirdi. Angola da bu dönemde, topraklarını Kasanje sınırına kadar genişletmişti. Krallığın merkezi olan Cassange kentinde Portekizlilere, kumaş ve silah karşılığı Brezilya'ya gönderilecek köleler satılırdı. İç kesimlerde yürütülen Portekiz-Afrika ticareti üzerindeki Mbanga tekeli, komşu Umbundu Devleti'nin yeni ticaret yolları açıp pazarlar kurmaya başlamasıyla 1850'lerde sona erdi. Kasanje 19. yüzyılın ortalarında düzenlenen bir Portekiz saldırısını püskürttüse de, 1910-11 yıllarında işgal edilerek Portekiz Angolası'na katıldı. Krallığın direnişi karşısında Portekizlilerin giremediği doğu bölgelerinin bir bölümü de sonradan Kongo Bağımsız Devleti'nce ilhak edildi. Bu bölge günümüzde Zaire sınırları içindedir.

Kasaoka, Japonya'nın Honşu Adasındaki, Okayama ilinin (*ken*) güneydoğusunda kent. Japon İç Denizi (Seto-naikai) kıyısındadır. Eski bir tapınak kenti olan Kasaoka'nın limanı Tokugava döneminde (1603-1867) önem kazandı. Kent 20. yüzyılın başlarında önemli bir demiryolu hattının hizmete girmesi ve bir dokuma tesisinin kurulmasıyla Kobi Platosunun ticaret merkezi durumuna geldi. Yörede çiçek ve meyve yetiştirilir. 1965'ten bu yana toprakları tarım, sanayi ve konut alanları elde etmek amacıyla ıslah edilmektedir. Nüfus (1980) 61.917.

kasap oyunu, Anadolu'da ve bazı Balkan ülkelerinde, oyuncuların yan yana dizilip kollarını birbirlerinin omuzlarına atarak, ağırdan başlayıp gittikçe hızlanan bir ritimde oynadıkları halk oyunu. Oyunun müziği anlamındaki "kasap havası", halk arasında oyunu belirtmek için de kullanılır. Hızlandığı bölümde uygulanan ayakları yere vurma figüründen dolayı yanlış olarak "hora" diye de adlandırılır. Ayrıca değişik yörelerde "depki", "susta", "beylerbeyi", "kabadaayı", "sırto", "Kâzım Zeybeği", "İstanbul kasabı", "yeni kasap", "eski kasap", "ulay bey" gibi adlarla da anılan çeşitleri vardır.

Türkiye'de özellikle Marmara Bölgesi'nde oynanır. Trakya'da kasap oyununu yöneten ve dizinin sağ başında yer alan oyuncuya "kabadaayı" denir. Oyun dizisindeki ilk oyuncunun sağ, son oyuncunun da sol elinde mendil bulunur. Geleneksel kasap oyunu müziği iki davul ve iki zurnayla çalınır.

Kasap oyununda temel hareket, iki adımda bir her iki ayak üzerinde sırayla sekmeye dayanır. Bu sırada uygulanan "hora" figürü oyunun bütün bölümlerinde yer alır.

Kasap oyunları genel olarak tek bölümlü, iki bölümlü ve üç bölümlü olmak üzere üç çeşittir. Tek bölümlü kasap oyunu, aynı ezginin ağırdan hızlıya doğru değişen bir ritim içinde çalınmasıyla oynanır. İki bölümlü kasap oyununda iki değişik ezgi ve hız vardır. Birinci bölüm "ağır oyun" ya da "ağır" diye anılır. Bu bölümde ezgi ağırdır. Oyun küçük yürüyüşlerle başlar. Kabadaayı mendiliyle hızlanma işareti verdikten sonra, sesle "horra" ya da "hurra" diye bağırarak "hora" figürlerine geçilir. Bundan sonra

oyun ve müzik canlanarak hız kazanır. Adımlar büyür ve vuruşlar sertleşir. Oyunun bu bölümüne "sırto" adı verilir. Üç bölümlü kasap oyununda "ağır" ve "sırto" dan sonra "susta" denen üçüncü bir bölüm bulunur. Bu bölümde hareketler çok hızlanır ve sıklaşır. Oyunun hızlanması figürlerin küçülmesine de yol açar, oyuncular bulundukları yerde duruyormuş gibi görünür. Horonda olduğu gibi vücut titretilir ve oyun keskin bir duruşla birdenbire sona erer.

Kasapçı, *Gencay bak.* Gencay

kasapkuşu, *Passeriformes* (ötücükuşlar) takımının *Cracticidae* familyasının *Cracticus* cinsini oluşturan Avustralya'ya özgü altı kuş türünün ortak adı.

Kasapkuşları siyah, boz ve beyaz tüylerle süslü, tıknaz yapılı, yaklaşık 28 cm uzunluğunda, iri ayakları ve kanca uçlu uzun

Boz kasapkuşu (*Cracticus torquatus*)
Alben E. Gilbert'in çizimi

gagaları olan kuşlardır. Küçük omurgasız hayvanlar ve büyük böceklerden oluşan avlarını bir dikene geçirmeleriyle ya da parçalayıp yemek ve bazen de saklamak amacıyla bir yarığa ya da çatallı dala sıkıştırmalarıyla dikkat çekerler. Yıl boyunca çiftler halinde yaşayan ve bölgeyi savunma davranışı çok gelişmiş olan bu kuşlar bölgelerine giren insanlara bile saldırabilir.

kasara, gemilerin baş, orta ya da kıç taraflarında ana güverteden daha yükseğe çıkan yarım güverte bölümü. Pruvadaki kasaraya baş kasarası, kıçtakine ise kıç kasarası denir. 13. yüzyılda bazı gemilerin direklerinin üzerine bir tepe kasarası yerleştirilmişti. Bilinen ilk kasaralar, deniz çarpışmalarında düşmana göre görüş üstünlüğü sağlamak amacıyla Roma gemilerinin orta ve kıç taraflarına yerleştirilen kasaralardı. 14. yüzyılda baş ve kıç kasaraları tekneye sonradan eklenmiş kuleler olmaksızın çıkarak gövdenin bir parçası durumuna geldi.

15. yüzyıl kadirgahlarında, kıç kasarasını subaylar kullanırdı; baş kasarası ise geleneksel olarak tayfaların kullanımına ayrılmıştı. 19. yüzyıl savaş gemilerinde, güvertenin pruvadan kıça kadar kesintisiz devam etmesine karşılık baş kasarası ön direğin çevresindeki alanla sınırlı kaldı. Birçok kargo gemisinde bir baş kasarası (öngüverte) vardır. Kıç kasarasının yerini ise kıç güvertesi almıştır.

kasasyon, 18. yüzyılda, orkestra ya da küçük müzik toplulukları için bestelenen ve birkaç kısa bölümden oluşan müzik türü. Aynı dönemde gelişen serenad ile divertimentoya benzer; onlar gibi çoğunlukla açık havada çalınmak amacıyla yazılmıştır. Terimin, İtalyancada "davul" anlamına gelen *cassa* sözcüğünden kaynaklandığı öne sürülür; Mozart'ın iki kasasyonunun marş bölümleriyle başlaması da bunu destekler

niteliktedir. Bir başka görüşe göre de kasasyon sözcüğü, Avusturya lehçesindeki *gassatum* gelen "sokağa çıkmak" deviminden türemiştir.

Kasavubu, Joseph (d. 1910?, Eshela Belçika Kongosu - ö. 24 Mart 1969, Boma, Kongo [bugün Zaire]), Kongo Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanı (1960-65). 1960'taki bağımsızlıktan kısa bir süre sonra, ülkede düzenin bozulmasını gerekçe göstererek ilk başbakan Patrice Lumumba'yı görevden uzaklaştırmıştır.

Kongo'daki Katolik misyonerlerden eğitim gördü; bir süre öğretmenlik yaptı. 1942'de

Kasavubu
AP Wide World Photos

Belçika sömürge yönetiminde resmi görev aldı ve Kongolulara açık en yüksek mevkî olan başkâtipliğe kadar yükseldi.

Kongo bağımsızlık hareketinin ilk önderlerinden olan Kasavubu 1940'ların sonlarında, kültür derneği ya da mezunlar birliği gibi adlar altında siyasal bağımsızlık amacıyla etkinlik gösteren örgütlerde önemli görevler aldı. Ülkedeki en büyük ve güçlü kabile topluluklarından Bakongoların (Kongo) bir üyesi olarak, 1950'lerde kabilesine belirli ölçüde özerklik sağlayacak federal yapıyı bağımsız bir Kongo devleti kurulmasını savunuyordu. 1955'te, güçlü bir kültürel ve siyasal dernek olan Abako'nun (Bakongo Birliği) başkanlığına getirildi. 1957'de Belçika'yı yetkililerin izniyle yapılan ilk belediye seçimlerinde, Abako'nun adayları Leopoldville'de (bugün Kinşasa) seçimleri kazandılar. Kasavubu, Dendale belediye başkanlığına seçildi.

1960'taki ilk ulusal seçimlerde Lumumba'nın partisi, Kasavubu önderliğindeki Abako ile müttefiklerinden daha çok oy topladıysa da, hiçbir taraf kendi başkanlığında bir koalisyon oluşturamadı. Sonunda bir uzlaşma sağlanarak Kasavubu cumhurbaşkanı, Lumumba başbakan oldu; ama kısa sürede ikisi arasında sorunlar baş gösterdi.

Bağımsızlıktan kısa bir süre sonra Kongo ordusunda isyan çıktı; bunun üzerine Belçika, bu ülkede yaşayan yurttaşlarını koruma gerekçesiyle Kongo'ya müdahale etti. Bu arada Moise Tshombe önderliğindeki Katanga da bağımsızlığını ilan etmişti. Birleşmiş Milletler'in girişimleri ülkede düzeni sağlamakta yetersiz kalınca, Başbakan Lumumba'nın SSCB'den askeri yardım alacağı bildirildi. Bunun üzerine Kasavubu, Albay Joseph Mobutu komutasındaki ordunun da desteğiyle Lumumba'yı görevden uzaklaştırdı ve yeni bir hükümet atadı. 1960 sonlarında Mobutu'nun yaptığı darbeyi de dolaylı olarak destekledi. Bundan kısa bir süre sonra Lumumba'nın öldürülmesi, Kasavubu'yu özellikle Afrika devletleri karşısında güç duruma düşürdü. 1964'te Tshombe'nin başbakan olmasıyla başlayan Kasavu-

bu'nun Kongo siyasal yaşamındaki rolü, Mobutu'nun 1965'te gerçekleştirdiği ikinci darbeye sona erdi.

Kaschnitz, Marie Luise, tam adı MARIE LUISE VON KASCHNITZ-WEINBERG, eö VON HOLZING BERTSTETT (d. 31 Ocak 1901, Karlsruhe, Almanya - ö. 10 Ekim 1974, Roma, İtalya). Alman şair ve romancı. Umutlu ve sevecen bir bakışı yansıtan çok sayıdaki yapıtıyla tanınır.

Potsdam ve Berlin'de yetişen Marie Luise, öğrenimini tamamladıktan sonra Roma'da kitap satıcılığına başladı. Bir arkeolog olan kocasıyla Akdeniz çevresindeki tarihi yerlere yaptığı geziler, yapıtlarını büyük ölçüde etkiledi. II. Dünya Savaşı öncesinde yalnızca iki roman yayımladı. *Liebe beginnt* (1933; Aşk Başlıyor) ve *Elissa* (1937) adlı bu romanlar, genç kadınların aşkla ilgili sorunların konu alıyordu. Savaş sonrasında ise önemli bir şair olarak adını duyurdu; modern ve geleneksel şiir biçimlerini özgün bir söyleyişle birleştiren lirik şiirleriyle dikkati çekti. *Totentanz und Gedichte zur Zeit* (1947; Ölüm Dansı ve Zaman Üzerine Şiirler) ve *Zukunftsmusik* (1950; Geleceğin Müziği) gibi yapıtlarında modern dünyayı cesur, kederli ama iyimserliğe ve umuda da yer veren bir bakışla ele aldı. *Dein Schweigen, meine Stille* (1962; Senin Sessizliğin, Benim Sesim) gibi sonraki şiir kitaplarında ise kocasının ölümü üzerine duyduğu üzüntüyü ve yalnızlığı, yaşamına bir anlam kazandırma çabasını yansıtır.

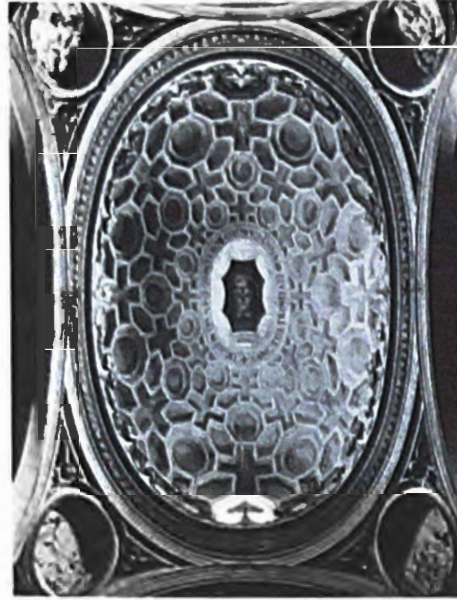
Kaschnitz, *Wohin denn ich* (1963; Ne Olacak Bana) gibi otobiyografik romanlar, *Lange Schatten* (1960; Uzun Gölgeler) adlı önemli bir öykü kitabı, ayrıca denemeler, radyo ve tiyatro oyunları da yazmıştır.

kaset, ses ya da görüntünün kaydedilmesini ve tekrarlanmasını sağlayan magnetik bir bant içeren plastik ya da hafif metalden yapılmış ince dörtgen kutu. Kasetler, eski teyplerdeki gibi bantların elle makaraya sarılarak tutturulması zorunluluğunu ortadan kaldırmıştır. Kasetteki bant bir taraftaki besleyici makaradan başlayarak, kılavuzlar boyunca kayıt-okuma mekanizması içinde geçer ve daha sonra karşı taraftaki toplama makarasına sarılır.

Teyp kaseti bantları 3.8 mm genişliğindedir ama dört ya da sekiz kanala kayıt yapabilir. Evlerdeki video kayıt aygıtlarında kullanılan video kaset bantları ise 12.7 mm genişliğindedir; televizyon yayıncıları ise 5 cm genişliğinde bant kullanırlar.

1960'larda gündelik yaşama giren ses kasetleri önceden kaydedilerek doldurulmuş halde ya da kullanıcıların istediklerini kaydedebilmeleri için boş olarak satılır. 1970'lerin başında tüketicilerin kullanımına giren video kasetleri de, sevilen sinema film kayıtlarıyla ya da başka kayıtlarla doldurulmuş halde ya da televizyon programlarını kaydetmek ve amatör nitelikli filmler çekmek için boş olarak satılabilir. Fotoğraf filmi ya da levhalarının ışık geçirmez kartuşları da kaset biçiminde tasarlanmıştır.

kaset örtü, Antik Çağ ve Rönesans mimarlıklarında yan yana dizilen kutu gibi girinti sıralarıyla oluşturulan tavan örtüsü. Kasetler kare ya da dikdörtgen biçiminde olabileceği gibi, çokgenlerden de oluşabilir; hem düz, hem tonoz, hem de kubbe gibi eğri tavan yüzeylerinde uygulanabilir.

Francesco Borromini'nin S. Carlo alle Quattro Fontane Kilisesi'nin kasetli kubbesi, Roma, 1638-41
SCALA-A1 Reference/EB Inc

Bu yapı ögesi büyük bir olasılıkla düz atkılı taşıyıcı sistemlerin birbirini dik kesen kırımları arasındaki boşlukların bezeme amacıyla vurgulanması sonucu ortaya çıkmıştır. Yeni-klasik dönemde de kullanılan kaset örtüye Türk mimarlığında büyük konakların ahşap tavanlarında rastlanır.

kasık biti (*Phthirus pubis*), insan vücudunda, koltukaltları, kasık, dış üreme organlarının çevresi ve öbür kıllı bölgelerde yaşayan emici bit türü. Ortalama 1,5-2 mm uzunluğunda, geniş ve yassı bir böcektir. İlk bacak çifti, öbür iki çiftten daha kısadır. Büyütülmüş görüntüsü yengece benzerse de çıplak gözle bakıldığında deri döküntüsü sanılabilir. Konağın kıllarına yapıştığı sirke denen yumurtaları iki-üç hafta içinde

Kasık biti (*Phthirus pubis*)
William E. Ferguson

açılarak içlerinden erişkine benzeyen yavrular çıkar. Kasık biti kaşıntı ve iltihaplanmanın yanı sıra egzamaya da yol açabilir.

kasık granülomu, üreme organlarının üstünde ya da yakınında derin, irinli akıntılı ülserlerle ortaya çıkan, tropik bölgelerde, sıklıkla kara derililerde görülen ve cinsel ilişkiyle bulaşan hastalık. Hastalık bölgesinden alınan akıntı örneğinde ya da biyopside görülen ve Donovan cisimleri olarak bilinen kapsüllü basillerin (*Brucellaceae* familyasından *Donovania granulomatis* ya da *Calymatobacterium granulomatis*) hastalığa

neden olduğu düşünülmektedir. Tedavide streptomisin ya da geniş spektrumlu antibiyotikler kullanılır.

kasık lenfogradülozu, NICOLAS-FAVRE hastalığı olarak da bilinir, *Chlamydia* cins bakterilerin neden olduğu, cinsel ilişkiyle bulaşan ve lenf damarları ile düğümlerinde iltihaba yol açan hastalık. Lenf düğümleri ve üreme organları şişer, düzbağırsakta (rektum) daralma görülür. Başta tropik ve astropik bölgeler olmak üzere dünyanın hemen her yerinde sık rastlanan bir hastalıktır. Her iki cinsde de görülme sıklığı aynıdır; bütün ırklarda ortaya çıkabilir.

İlk yara, çoğu kez üreme organlarının çevresinde, mikrobun vücuda girmesinden 5-21 gün sonra belirir. Çoğu kez gözden kaçan yara bir süre sonra iyileşerek kaybolur. Hastalığın ilk belirtisi, kasık bölgesinde yer alan lenf bezlerindeki sıcak ve sert şişlik olabilir. Bu durum mikropla karşılaştıktan 10-30 gün sonra ortaya çıkar. Kadınlarda ilk belirtiler en çok düzbağırsakta görülür.

Ateş, titreme, baş ağrısı ve eklem ağrıları görülebilir. Kasıktaki lenf bezlerinden deriye açılan bir kanalla vücut yüzeyine irin akabilir. Hastalığın geç döneminde ülserleşmeler, her iki cinsde de üreme organlarında şişme, anüs çevresinde polipler ve düzbağırsakta daralma, daha ender olarak artrit, konjunktivit ve sinir sisteminde bozukluklar görülür. Hastalık, belirti vermeyen bir enfeksiyondan, kronikleşen hastalığa yarattığı ağır düşkünlük durumuna kadar değişen tablolara neden olabilir. Düşkünlük genellikle geç dönemdeki belirtilerin sonucunda oluşur.

Şişme ve ülserleşmelerin olduğu dönemde sülfadiazinle birlikte klortetrasiklin kullanılırsa tedavi başarılı olabilir. Düzbağırsak yaraları ve öbür ülserler için, belirtilerin ortaya çıkmasından sonraki ilk 30 gün içinde kullanılması koşuluyla tetrasiklinler, kloramfenikol ya da sülfadiazinle birlikte verilebilir. Penisilin yarı yoktur. Yaralardaki sıvının sırtına işi dışarı çekilmesi hastayı rahatlatır. Düzbağırsaktaki daralma ameliyatla giderilebilir. Plastik cerrahi, üreme organlarının şiştiği durumlarda yararlı olur. Bütün vakalarda frengi olasılığına karşı belirli aralıklarla kan testleri yapılması önerilir.

Kasım, Abdülkerim (d. 1914, Bağdat - ö. 9 Şubat 1963, Bağdat), Irak'ta 1958'de kralığı deviren askeri darbenin önderi.

Askeri akademiyi bitirdikten sonra ordu kademelerinde düzenli biçimde yükseldi. Birçok Iraklı gibi o da krallığın toplumsal açıdan tutucu ve Batı yanlısı politikasına karşıydı. 1957'de ordu içinde örgütlenmiş çeşitli muhalefet gruplarının başına geçti. Kasım ve arkadaşları 14 Temmuz 1958'de hükümetçe planlanmış bir askeri harekattan yararlanarak başkent Bağdat'ı ele geçirdiler. Kasım yeni cumhuriyetin ilk başbakanı oldu.

Kasım'ın öndeki en önemli sorun Arap birliği çalışmalarıydı. Mısır ve Suriye'nin 1958 başlarında Birleşik Arap Cumhuriyeti'ni (BAC) kurması Arap dünyasında coşkuyla karşılanmıştı. Irak'ta da birlik yanlısı eğilimlerin güçlü olmasına karşın Kasım BAC'ye katılmadan önce iç istikrarı sağlamakta kararlıydı. Öte yandan Mısır cumhurbaşkanı Cemal Nâsır, Kasım yönetimini devirmeye çalışıyordu. Darbede Kasım'ın yanında yer alan ama ateşli bir Nâsır yanlısı olan Abdüsselam Anf de Irak'ta Nâsır'ın propagandasını yapıyordu. Mart 1959'da Kasım'ın Arap birliğinden yana

şık dizilişli, genellikle hoş kokulu yaprakları ve dilsî ve tüpsü çiçeklerden ya da yalnızca dilsî çiçeklerden oluşmuş çiçek başcıkları vardır. Yabani türlerin çiçek başcıkları çok küçük olmasına karşılık yetiştirilen türlerin-ki genellikle iridir.

Chrysanthemum maximum'un melezleri, *C. balsamita*, *C. frutescens* ve *C. morifolium* çok sevilen bahçe çiçekleridir. Ayrıca, *C. balsamita*'nın yaprakları bazı ülkelerde salata ve yemeklere katılır.

kasır (Arapça *kasr*), Araplarda genellikle kent dışında bulunan, hükümdarın zaman zaman oturduğu korunmalı saray. Emeviler döneminden kalmış Kasr Amre, Kasr-ı Hayr gibi kasırlar, dayanak kuleleri ve sağır beden duvarlarıyla birer kale görünümündedir. Bu anlamda kasırlar Batı'daki şatolarla karşılaştırılabilir. Sözcük daha sonra Osmanlıca ve Türkçeye de girmiştir. Ama anlamını biraz değiştirerek bu dillerde köşk karşılığı kullanılır olmuştur.

kasıt, ceza hukukunda yasanın suç saydığı bir eylemi yapmaya, özel hukukta ise haksız bir sonucu elde etmeye yönelik irade.

Ceza hukukunda kasıt yalnızca cürüm türünden suçların manevi ögesidir. Kaba-hatlerden kasıt ögesi söz konusu değildir. Failin iradesinin hem eyleme, hem de eylemin sonucuna yönelmiş olması durumunda cürmi kasıt vardır. Cürümlerde ceza sorumluluğunun varlığı için kural olarak kastın bulunması yeterli sayılır; saik (güdü) ve amaç dikkate alınmaz. Örneğin adam öldürme suçunu işlemiş bir failin eylemini kışkırtıcı, intikam ya da hırsızlık amacıyla yapmış olması ceza sorumluluğunun belirlenmesinde rol oynamaz. Bununla birlikte yasa saik ve amacı bazı istisnai durumlarda ağırlaştırıcı ya da hafifletici neden ya da suçun manevi ögesi saymıştır. Örneğin Türk Ceza Kanunu'nun (TCK) 141. maddesinin 2. bendi "devletin siyasal ve hukuksal düzenlerini bütünüyle yok etme amacını gütmeyi" suçun manevi ögesi olarak belirtmiştir. Kaçırma suçunda da "şehvet güdüsü ya da evlenme amacı"nın varlığı suçun oluşumu için zorunlu bir öge olarak görülmüştür (TCK m. 429). Saik ve amacın ağırlaştırıcı bir neden olması durumuna adam öldürme suçunun kan gütmeye saikyle işlenmesinde (TCK m. 450/10) rastlanır. Bu durumda verilecek ceza idamdır. Öte yandan TCK'nın 472. maddesi çocuk düşürme ya da düşürme suçunun failin kendisinin ya da hısmının onur ve namusunu kurtarma amacıyla işlenmiş olmasını bir hafifletici neden saymıştır. Yasada yazılı cezaların çoğunda alt ve üst sınırların bulunması, ayrıca takdirî hafifletici neden ve tecil gibi kurumların kabul edilmiş olması yargıçlara saik ve amacın niteliğini, ahlaka ve hukuksal ya da toplumsal düzene aykırı olup olmadığını değerlendirerek ceza miktarında değişiklik yapma olanağını da sağlar.

Kasıt nesnel ve öznel bakımlardan ayrıma tabi tutulur. Nesnel bakımdan kasıt belirli ya da belirsiz olabilir. Belirli kasıt failin sonuçlarını önceden bildiği belli bir suç işlemeyi istemiş olmasıdır. Belirli olmayan kasıt ise, failin bir eylemi yapmayı istemiş olmakla birlikte çeşitli sonuçlar doğurabilecek olan bu eylemden hangi sonucun doğacağını önceden kestirememiş olması durumudur. Örneğin birkaç kişi arasındaki bir dövüşte karşılıklı vuruşmalar, yaralanma ya da ölüm sonucunu doğurabilir. Dövüşenlerin birbirlerine kötülik yapma kastı vardır; ama bu kasıt, eylemin sonuçları bakımından

belirsizdir. Belirli ve belirsiz kasıt ayrımının yararı yalnızca teşebbüs konusunda görülür. Teşebbüste faile ceza sorumluluğunun yüklenilmesi için kastın belirli olması zorunludur. Kastın belirsiz olması durumunda, bunu belirleyecek olan ancak eylemden doğan sonuçlardır. Fail yalnızca bu sonuçlardan sorumlu tutulur. Öte yandan failin bir suçu isteyerek işlediği, ama eylem sonucunun istek ve tahmininden daha ağır olarak ortaya çıktığı durumlarda "kastı aşan cürüm" söz konusu olur. Örneğin bir kimse başkasını yalnızca dövmek isterken onun ölümüne yol açarsa kastı aşan bir cürüm işlemiş sayılır. Failin gerçek kastının ortaya konması, suçu adam öldürme kapsamından çıkarır; TCK bu durumu "müessir fail" in en ağır bir türü saymıştır (m. 452).

Kasıt öznel bakımdan da basit kasıt ve tasarlama (taammüt) olarak ikiye ayrılır. Bir kimsenin önceden düşünüp tasarlamak-sızın bir suçu işlemeye niyet etmesi ve aradan serinkanlılıkla düşünecek kadar zaman geçmeksizin harekete geçerek eylemi yapması durumunda basit kasıt vardır. Niyet edilen suçu işlemeyi önce serinkanlılıkla düşünme ve bu niyetten vazgeçmeye-rek suçu işlemeye yönelme durumunda ise tasarlama söz konusudur. Bir suçun basit kasıtlı mı, yoksa tasarlama mı işlendiğini belirleme yargıcın araştırma, inceleme ve takdirine bırakılmıştır. Kasıt öznel bakımdan genel kasıt ve özel kasıt biçiminde bir başka ayrımı daha içerir. Genel kasıt, yasanın suç saydığı icrai ya da ihmalî eylemin işlenmesine yalnızca niyet etmiş olma-dır. Örneğin hakaret cürmünde faili cezalandırmak için böyle bir kastın bulunması yeterlidir. Özel kasıt ise failin cezalandırılabilmesi için özel bir nitelik taşıması yasal olarak öngörülmüş olan kasıttır. Örneğin, iftira suçunun oluşabilmesi için genel kastın dışında failin suç yüklediği bir kimsenin suçsuz olduğunu bilecek bu eylemi işlemiş olması gerekir (TCK m. 285).

Özel hukukta bir kimsenin, bir eylemi, bunun yaratacağı hukuka aykırı sonucu bilerek işlemesi durumunda kasıtlı davranıştan söz edilir. Örneğin Borçlar Kanunu'nun (BK) 41. maddesine göre, komşusunun evini bilerek ve isteyerek ateşe veren kimse bu haksız eylemi kasıtlı olarak işlemiş sayılır. Kastın varlığının kabulü için kural olarak, eylemin yaratacağı zararın özel olarak istenmiş olması zorunlu değildir. Yalnız yasa ahlaka aykırı bir eylemle başkasına zarar verilmesi durumunda bu zarara yönelik bir kastın varlığını öngörmüştür (m. 41/II). Haksız eylemden dolayı hukuki sorumluluğun doğumu için kastın varlığı zorunlu değildir. Kasıt yalnızca haksız eylemden dolayı ödenecek tazminatın miktarını artıran bir rol oynar.

kaside, Arabistan'da İslam öncesinde ortaya çıkmış, İslam ve Türk edebiyatı tarihinde önemli bir yeri olan şiir türü. Türk divan edebiyatında daha çok din ve devlet büyüklerini övmek amacıyla kaleme alınmıştır. Kaside şairlerine kaside-gü (kaside söyleyen), kaside-sera ya da kaside-perdâz (kaside yazan) denir.

Kaside en parlak dönemini Cahiliye döneminde yaşamıştır. Muallakat-ı's-Seba(*) yazırları ile İslam dönemi Arap kasidecileri (Ka'b bin Zühre, Hassan bin Sabit, Nâbige, el-A'ş' vb) bu nazım biçiminin gelişmesine öncülük etmişlerdir. Genellikle bir caize amacıyla yazılan Arap kasideleri emirlikler döneminde Ebu Nuvas, Abbasiler döneminde de Ebu Temmam, el-Buhturi ve Mütenebbi'nin başarılı örnekleriyle yetkin bir duruma gelmiştir.

Fars edebiyatında ilk kasideler Susaniler döneminde görülür. Rudeki, kasideyi kü-

çük değişikliklerle daha da olgunlaştırmış, ama bu nazım biçimi altın çağını Gazneli Mahmud'un sarayında yaşamıştır. Yaklaşık 400 kadar maaşlı şairin bulunduğu söylenen Gazne sarayında başta sultan-ı ş-uara Un-suri olmak üzere Ferruhi, Minu'ihri, Esedi gibi şairler kaside nazım biçimiyle Sultan Mahmud için sayısız medhiyeler kaleme almışlardır.

Selçuklu döneminde Enveri, Emir Muizzi ve Hakani, Harezmşahlar sarayında da Resideddin Vatvat, Zâhir-i Faryâbi usta kasidecilerdendir. Daha sonra gelecek olan Kemaleddin İsfahani, Şirazlı Sadı, Selman-ı Saveci, Hâfız gibi ünlü şairler kasideyi en üst düzeye ulaştırmışlardır. Sebki-Hindi akımının gelişmesiyle kaside türünde de bir yenilenme görülmüştür. Orfi Şirazi, Saib Tebrizi ve Şevket-i Buhari bu yeni usul ile yapıt veren ünlü kasidecilerdir.

Kaside Türk şiirine 15. yüzyılda girmiştir. Şeyhi ve Ahmed Paşa bu dönemin ünlü kasidecileridir. 16. yüzyılda Hayalî Bey, Fuzulî, Nev'î, Bâkî ve Ruhi gibi şairlerin kalemiyle gelişen kasidenin 17. yüzyıldaki en büyük ustası Ne'fî'dir. Ne'fî Türk şiirinin gelmiş geçmiş en büyük kaside şairi sayılır. Sabri, Şeyhülislam Yahya ve Nailî bu yüzyılın öbür ünlü kasidecileridir. 18. yüzyılda Nedim ve Şeyh Galib de başarılı kasideler yazmışlardır. 19. yüzyılda edebiyatın her alanında olduğu gibi kasidede de yenilikler yapılmıştır. Akif Paşa, Şinasi, Ziya Paşa ve Namık Kemal klasik kasideye üslup ve içerik yönünden yeni bir biçim vermişlerdir. Namık Kemal'in "Hürriyet Kasidesi" yalnızca dış yapı bakımından kasideye benzer.

Beyitler halinde yazılan kasidede ilk beytin dizeleri kendi arasında, sonraki beytlerin ikinci dizeleri de ilk beyitle uyaklıdır (örn. a-a, b-a, c-a, d-a). Kasidede beyit sayısı 31-99 arasında değişir. Ama daha az ya da çok sayıda beyitten oluşan kasideler de vardır. İlk beyte matla (doğuş, başlangıç), son beyte makta (kesiş, bitiriş) beyti denir. Kasidenin ortasında her iki dizesi de uyaklı beyitler varsa, buna tecdid-i matla (matlânın yenilenmesi), birkaç matla beyti taşıyan kasideye de zu'l-matali (matlâlan olan) kaside denir. Şairin mahlasını söylediği beyit tac beyit, kasidenin en güzel beyti de beytu'l-kasid diye anılır.

Nazım biçimi olarak kaside altı bölümden oluşur. Birinci bölüm 15-20 beyitten oluşan ve nesib ya da teşbib adı verilen tasvir bölümüdür. Şiirin bu bölümüne âşıkane duygular girmişse nesib; bahar, tabiat, bayram vb gibi konular girmişse teşbib adı verilir. İkinci bölüm girizgâh ya da girizdir (güriz). Genellikle tek beyitten oluşur ve bu beyitle şair medhiyeye geçeceğini bildirir. Girizgâh konuya uygun ve nukteli olmalıdır. Üçüncü bölüm olan medhiyede (övgü) asıl konu anlatılır. Bu bölüm kasidenin sunulacağı kişinin övgüsüne ayrılmıştır. Beyit sayısı konuya ve şaire göre değişen medhiye bölümü kasidenin en sanatlı beyitlerini içerir. Kasidenin başında ya da sonunda yer alabilen ve tegazzül adıyla bilinen dördüncü bölüm her kasidede bulunmayabilir. Uzunluğu 5-12 beyit arasında değişir. Beşinci bölümün adı fahriyedir. Şairin kendini övdüğü bu bölüm içerik yönünden medhiyeye benzer. Beyit sayısı değişebilir. Kasidenin son bölümü olan ve birkaç beyit süren duada önceki beyitlerde övgüsü yapılan kişi için dua edilir. Kasideler nesib bölümünde ele alınan konuya (örn. kaside-i bahariye, kaside-i ramazaniye, kaside-i hanımamiye vb), uyaklarına (örn. uyak r harfiyle biterse kaside-i raiye, l harfiyle biterse kaside-i lamiye, m harfiyle biterse kaside-i mimiye vb), rediflerine (su kasidesi, Âdem kasidesi, tığ kasidesi vb) ve konularına göre (örn. Tanrı'nın varlık ve

birliğini anlatanlar tevhid, Tanrı'ya yakarmak için yazılanlar münacaat, padişah ve devlet büyüklerini övmek için yazılanlar medhiye) çeşitli biçimlerde adlandırılır.

kaside, genellikle Mevlit bahirleri arasında, bazen de bir ilahinin son kıtasından ya da beytinden önce, Hz. Muhammed'i ya da başka bir din büyüğünü öven bir şiir üzerine yapılan müzik doğaçlaması. Dindışı müzikteki gazelin tasavvuf müziğindeki karşılığıdır. Gazel gibi kaside de bugün kaybolmaya yüz tutmuştur.

kasiterit, ağır, kırmızı ile kahverengi arasında değişen renklerde, metali sert kalay dioksit (SnO₂). Başlıca kalay cevheridir. Ticari açıdan önemli kasiterit yataklarına, yüksek sıcaklıktaki hidrotermal damarlarda ve alüvyon maden yataklarında rastlanır, ayrıca granit ve pegmatitlerde de bulunur. 15. yüzyılın başlarında, başta Saksonya ve Bohemya olmak üzere Orta Avrupa'daki kasiterit damarları kalay elde etmek için işletildi. Bu yataklardaki üretim 17. yüzyılda yoğunlaştı. 18. ve 19. yüzyıllarda ise kalay cevherinin büyük bölümü Cornwall'daki geniş damar yataklarından elde edildi. Günümüzde ise, işletilen en önemli kasiterit yatakları Malezya, Endonezya, Bolivya, Zaire, Çin, Tayland ve Nijerya'dadır. Ayrıntılı fiziksel özellikleri için bak. oksit mineralleri (tablo).

kaskad, çeşitli yüksekliklerdeki kaya bloklarının birinden öbürüne akan küçük çağlayan. Doğal olarak da görülebilir ama, daha çok bahçeleri süslemek ve zenginleştirmek için yapay olarak düzenlenir.

Yapay bir kaskad için uygun bir su kaynağı ve eğimli bir arazi gerekir. Eğimli arazi, akıntının sürekliliğini sağlamak için özel

neklere göre) Kâğıthane Deresi üzerinde. Sâdâbad Kasrı'nın (1722) bahçesinde, yakın zamanlara kadar oldukça sağlam kalmış böyle bir kaskad yapılmıştı.

Kaskan, Selçuk (d. 1918, İstanbul - ö. 19 Temmuz 1978, İstanbul), radyo oyunları ile tanınmış yazar.

Galatasaray Lisesi'ni bitirdi. Güzel Sanatlar Akademisi'ndeki öğrenimini yarıda bıraktı. Uzun süre ticaretle uğraştı. Çeşitli gazetelerde fıkra ve sohbet yazılarının yanı sıra balıkçılık üzerine de yazılar yayımladı. *Balıkçının Cep Kitabı* (1950) adlı bir kitabı vardır.

Alamanya'dan Bir Yar Gelir Bizlere (1964, Dormen Tiyatrosu) ve *Dolap Beygiri* (1964, İstanbul Şehir Tiyatroları) adlı iki oyunu olan Kaskan, 1949'da İstanbul Radyosu için yazmaya başladığı skeçlerle ün kazandı. Ayrıca reklam şirketlerinin radyo programlarına da skeçler hazırlıyordu. Bunların en ünlüsü 1961'de yayına giren *Uğurluğil Ailesi*'ydi. Kaskan'ın tipik bir Türk ailesi olarak çizdiği ve 20 yıl kadar süren *Uğurluğil Ailesi* 1988'de de televizyon dizisi haline getirildi. Kaskan'ın öbür radyo programları arasında *Onbeş Günde Bir* ve *Kaptan Amca Anlatıyor* sayılabilir.

Kaskaskia Irmağı, ABD'de, Illinois eyaletinde ırmak. Bir bölümü ulaşım elverişli olan ırmak Champaign ilindeki (county) Urbana kentinin yakınlarında doğar. 515 km boyunca güneydoğu doğrultusunda aktıktan sonra, Randolph ilindeki Chester'in kuzeyinde Mississippi Irmağına katılır. Kaynağının yakınlarında, önce Shelbyville Gölünden, ardından da Carlyle Baraj Gölünden geçer. 19. yüzyıl sonlarında, ırmağın Mississippi'ye katıldığı yerde büyük su taşkınları meydana gelmiş ve Illinois'un ilk yönetim merkezi olan Kaskaskia köyü sular altında kalmıştır. Mississippi Irmağı yatak değiştirerek Kaskaskia'nın yatağına girince, bir yarımada'yı keserek bugünkü Kaskaskia Adasını oluşturmuştur.

kasko bak. motorlu taşıtlar sigortası

kasnak, geleneksel mimarlıkta, üstünde kubbenin yer aldığı yapı ögesi. Genellikle, bulunduğu mekânın dört duvarına ve köşelerde kareden daireye geçişi sağlayan tromp, pandantif vb gibi öğelere oturur. Planının daire, altıgen, sekizgen (ya da daha fazla kenarlı bir çokgen) olmasına göre silindir ya da altıgen ve sekizgen prizma gibi geometrik bir biçimi alır. Basık ya da kapalı Yunan haçı planlı Bizans kiliselerinde görüldüğü gibi oldukça yüksek tutulmuş örnekleri de vardır. Üstünde çepeçevre açılmış pencerelerden yapının içine ışık girmesi sağlandığı da olur. Yapım gereği kubbenin payanda kemerleriyle desteklenmesi gerekiyorsa, bunlar da çoğunlukla kasnağa dayanacak biçimde düzenlenir. Bazen de kubbenin yanlara doğru açması, kasnağı çepeçevre saran ya da yalnız dört köşeye yerleştirilen ağırlık kuleleriyle karşılanır. Ayrıca bak. kubbe.

kasnak işi, KASNAK İĞNE ya da SUZENİ olarak da bilinir, kasnağa gerilmiş kumaşa özel bir tıgla, bazen de iğneyle yapılan nakış. Kasnakta gergefe(*) gerek göstermeyen küçük desenler işlenir.

Kasnak iç içe geçen bir iç, bir de dış halkadan oluşur. Üstünde işlenecek desen bulunan kumaş iç halkaya girdikten sonra üstüne dış halka geçirilerek sabitleştirilir. Kasnak bir yere dayanıp tığ sağ elle kasnağın üstünden batırılır. Kasnağın altında duran sol el ile alta geçen tığ ucuna iplik sarılarak işleme yapılır. Tıgla desene göre

çeşitli boy ve kalınlıkta olur. Kasnak işi iğneyle de yapılabilir, ama tıgla daha hızlı çalışılır ve daha güzel sonuçlar elde edilir.

Kasparov, Garri, tam adı GARRI KIMOVİÇ KASPAROV, asıl adı GARRI VEINSTEIN (d. 13 Nisan 1963, Bakü, Azerbaycan), 1985'te Dünya satranç şampiyonu olan Sovyet satranç oyuncusu.

Yahudi bir baba ve Ermeni bir annenin çocuğu olan Kasparov satranç oynamaya altı yaşında başladı. On üç yaşında SSCB gençler şampiyonu oldu. İlk uluslararası turnuva birinciliğini 1979'da, 16 yaşındayken kazandı. 1980'de uluslararası büyük usta oldu. 1973-78 arasında eski Dünya şampiyonu Mihail Botvinnik'in öğrencisi olarak satranç çalışmalarını sürdürdü.

Turnuvalardaki sürekli başarısından dolayı Dünya şampiyonu Anatoli Karpov'un rakibi oldu. İki oyuncu 1984-85'te unvan maçı için karşı karşıya geldi. Kasparov ilk dokuz oyunun dördünü yitirdi. Bunun üzerine tıttır bir savunma konumuna çekildi ve arka arkaya bir dizi beraberlik aldı. Ardından, bitkin düşmüş durumdaki Karpov karşısında üç oyun kazandı. Uluslararası Satranç Federasyonu 48. oyundan sonra karşılaşmayı erteledi. Bu kararın protesto eden Kasparov, 1985'teki ikinci karşılaşmada 24 oyun sonunda Karpov'u az farkla yendi. Böylece satranç tarihinin en genç Dünya şampiyonu oldu. Kasparov 1986, 1987 ve 1990'da gene Karpov'a, 1993'te ise İngiliz Nigel Short'a karşı unvanını korudu. Piyonları feda etmekten çekinmeyen, atak ve değişken manevralara dayalı bir oyun stili vardır.

Kasperle, Almanya ve Avusturya'da ünlü kukla karakteri.

17. yüzyıl sonlarında Avusturya'da, Viyana halk tiyatrosundaki kurnaz bir köylü olan uşak Hanswurst tipinden türemiştir. Kasperle adını 18. yüzyıl başlarında almış, gezgin kuklacılar tarafından Almanya'ya

Farnese Sarayı'ndaki kaskad, Caprarola, İtalya
Edwin Smith

olarak hazırlanabilir ya da su belirli bir kaynaktan kaskadın en üstüne pompayla basılabilir. Suyun üstünden aştığı kayalar da yapay olabilir.

Bazen doğal kaskadların çevresinde bir bahçe kurulur. Örneğin Orta İtalya'nın Tivoli bölgesinde Este Villası'nın bahçesi, Aniene Irmağının çağlayanını içine alacak biçimde düzenlenmiştir. Kaskadlar, İtalya'nın Caprarola kentindeki Farnese Sarayı'nda olduğu gibi, mimari düzenlemelerle oluşturulmuş bahçelerde suyun üstlerinden aktığı bir basamaklar dizisi biçiminde de kullanılmıştır. İstanbul'da da Lale Devri'nde (büyük bir olasılıkla Avrupa'daki ör-

Kasperle, 1860; Kukla Tiyatrosu Koleksiyonu
Puppen-theater Sammlung, Münch

götürülmüş, *Faust*'un kukla oyunlarında, konuyla ilgili bulunmamakla birlikte sevilen bir tip olarak varlığını sürdürmüştür. 19. yüzyıl ortalarında el kuklası haline gelmiştir. İşçi kimliğine bürünmesi ve geleneksel sarı süslü kırmızı ceket giymeye başlaması da bu dönemde olmuştur. İngilizlerin Punch'ı gibi Kasperle de bölgeden bölgeye değişen şakalar yapar, şakşakla öteki tipleri döverdi. Günümüzde Almanya'da daha incelikli gösterileri de gerçekleştirilmektedir.

Kasprowicz, Jan (d. 12 Aralık 1860, Szymbrze - ö. 1 Ağustos 1926, Zakopane, Polonya), Polonya'nın köylü kökenli ilk büyük şairi. Klasik dönem ve çağdaş Avrupa edebiyatından Lehçeye yaptığı çok sayıda çeviriyle de tanınır.

Leipzig ve Breslau (bugün Wrocław) üniversitelerinde okudu. Radikal eylemleri yüzünden Prusya yönetiminin takibine uğrayınca, 1889'da Polonya'nın Lwów (bugün Lvov) kentine taşındı. Orada üniversiteye devam etti ve gazetecilik yaptı. 1909'da Lwów Üniversitesi'nde karşılaştırmalı edebiyat dersleri vermeye başladı.

İlk şiirlerinde köylülerin acılarını, yoksulluk ve cahilliğini ele aldı, toplumsal adalet kavramı üzerinde durdu. Daha sonra *Krzak dzikiej róży*'de (1898; Yabani Gül Ağacı) lirik bir dille Polonya'nın Tatra Dağı çevresindeki kırsal bölgelerini anlattı. *Ginącemu światu*'da (1901; Ölen Bir Dünyaya) topladığı dizi şiirlerinde insanlığın acılarını ve metafizik özlemlerini dile getirdi. Bu şiirlerinde T.S. Eliot'ın ilk yapıtlarını haber veren teknikler kullandı: Serbest nazmı denedi, alıntılara yer verdi, mantıksal bağlantılardan çok, çağrışımlarla gelişen bir üslubu benimsedi. *Księga ubogich* (1916; Yoksulların Kitabı) gibi sonraki yapıtlarında ise, dinsel inançların ağır bastığı daha yumuşak ve olgun bir anlatım görülür.

Kasprowicz'in çevirileri arasında Shakespeare, Aiskhylos ve Euripides'in bütün yapıtları ile Shelley, Byron, Swinburne, Blake, Browning ve Yeats'in bazı şiirleri yer alır. Kasprowicz ayrıca Alman, Fransız ve İtalyan edebiyatlarından da çok sayıda çeviri yapmıştır.

Kasr Amre, KASRÜ'L-AMRA olarak da yazılır, Ürdün'de, Amman'ın 80 km doğusunda 712-715 arasında inşa edilmiş Emevilere ait çöl kasrı. İslam mimarlığının en iyi korunmuş ilk örneklerinden biridir. Duvarla çevrili bir avlu içinde yer alan yapının ana bölümü, üzerleri birer beşik tonozla örtülü üç sahından oluşur. Bunlar gündelik yaşamdan sahneler içinde betimlenen insan ve hayvan figürlerini, Halife Velid ve bir grup yöneticiyi gösterdiği sanılan sahneleri konu alan freskler ve burçlar kuşağını simgeleyen bir frizle bezenmiştir. Ana bölümün bitişiğinde küçük kubbeli mekânlardan oluşan bir de hamam vardır.

Kasr-ı Şirin Antlaşması, Osmanlı Devleti ile İran arasında imzalanan barış antlaşması (17 Mayıs 1639). Bu antlaşmayla çizilen Türkiye-İran sınırı, küçük değişikliklerle günümüze değin korunmuştur.

1622-39 Osmanlı-İran savaşları, İran şahı I. Abbas'ın (Büyük) 1629'da ölmesi ve çocuk yaşta tahta çıkan Osmanlı padişahı IV. Murad'ın yönetimi ele almasından sonra Osmanlıların lehine gelişti. IV. Murad 1635'te Revan'ı (Erivan), 1638'de de Bağdat'ı geri aldı. Bu gelişmeler karşısında İran'ın barış istemesi üzerine, Hulvanrud Irmağı kıyısındaki Kasr-ı Şirin'de yapılan görüşmeler antlaşmayla sonuçlandı. Buna

göre Bağdat, Bedre, Hassan, Hanikin, Mendeli, Derne, Dertenk ile Sermenel yöresine kadar ıssız alanlarla dağınık yerleşim bölgeleri, Caf aşiretinden Ziyaeddin ve Haruni göçebelerinin yaşadıkları yaylak ve kışlaklar, yıkılmak koşuluyla Zincir Kalesi ve batısındaki köyler, Şehr-i Zor Kalesi yakınlarındaki Zalim Ali Kalesi ve yöresi Osmanlılara bırakıldı. Derbe, Zerdoli, Orman Kalesi ve yöresi ile Azerbaycan ve Revan İran sınırları içinde kaldı. Kuzey sınırı ise Kars, Ahıska ve Van Osmanlı topraklarında kalacak biçimde belirlendi. Sınır boyunca her iki tarafta kalan stratejik konumlu kalelerin ve istihkamların da yıkılması öngörüldü. Antlaşmanın sonuna bir madde eklenerek İran'da, ilk üç halife (Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman) ile Hz. Muhammed'in eşi Hz. Ayşe'ye hutbelerde "seb ve lanet" edilmemesi koşulu kondu.

1722'ye değin yürürlükte kalan Kasr-ı Şirin Antlaşması, 1723'te başlayan savaş sonrasında 1747'de yeniden yürürlüğe kondu. 1823, 1847, 1869 Osmanlı-İran antlaşmaları da Kasr-ı Şirin Antlaşması'yla belirlenen sınırları değiştirmediler. 1907'den sonra oluşturulan Sınır Tahdit Komisyonu birkaç sınır köyünü daha Osmanlılara bıraktı. 23 Ocak 1932 tarihli Tahran İtilafnamesi'nde Kasr-ı Şirin Antlaşması'yla belirlenen sınırın geçtiği yerler ayrıntılı biçimde saptandı.

Kasreyn, el-, Tunus'un ortabatısında il (*vilaye*) ve il merkezi kent. Önemli bir ticaret merkezi olan, kara ve demir yollarının kavşağında yer alan kent, sulamayla tarım yapılan bir bölgenin de merkezidir. Başlıca ekonomik etkinlikler, zeytin ve alfa ekimiyle kâğıt hamuru imalatıdır. II. Dünya Savaşı sırasında kuzeybatıya açılan Kasreyn Geçidinde yapılan çarpışma Almanların Kuzey Afrika'daki direnişinin kınılmasında önemli rol oynamıştır.

Yüksek Stepler'in (Haute Steppe) ortabatısında yer alan el-Kasreyn ilinin yüzölçümü 8.065 km²'dir. Sulama yoluyla tahıl ekimi yapılan bölgede koyun ve sığır da yetiştirilir. Ed-Duleb'de (Douleb), boru hattıyla Kabis Körfezindeki es-Suheyre'ye (La Skhirra) bağlanan petrol yatakları vardır. El-Kasreyn dışındaki önemli kentler Tale (Thala), Subeytila (Sbeitla) ve Furriyane'dir (Feriana). Subeytila ve el-Kasreyn yakınlarında antik Roma yerleşmeleri olan Sufetula ve Cillum'un kalıntıları vardır. Nüfus (1975) kent, 22.594; (1990 tah.) il, 354.800.

Kasrû'l-Buhari, Cezayir'in ortakuzey kesimindeki Lemdiye (Medye) ilinde (*vilaye*) kent. Şelif Irmağı kıyısında, Yüksek Platolarla Tel Atlasları'nın kesiştiği noktada yer alır. Hemen tümüyle, ormanlık sırtlarla çevrilidir. Bir tepe üzerine kurulu olan surlarla çevrili eski kale yeni kente egemen konumdadır. Kasrû'l-Buhari yün, canlı hayvan ve tahıl ticareti yapan ve yerel kullanımı için halı dokuyan iç kesimlerdeki köylülerin ticaret merkezidir. Kentin hemen kuzeybatısında, Buhar köyü ve kalesi yer alır. Nüfus (1987 geç.) belediye, 40.427.

Kasrû'l-Hayr, Suriye'de Rusafe ile Polmira'nın arasında çöl kasrı. Emevi halifesi Hişam bin Abdülmelik tarafından 728'de yaptırılmıştır. Kare planlı yan yana iki yapıdan oluşur. Batıdaki (Batı Kasrû'l-Hayr) daha küçüktür. Her ikisi de bugün çok harap durumda olan yapılar sağır beden duvarları ve yarım daire planlı dayanak kuleleriyle bir kale görünümündedir. Araştırmalara dayanılarak çizilen resimlerde ikisinin de ortasında kare planlı bir avlu bulunmakta, bu avluyu çepeçevre saran revakların arkasında çeşitli mekânlar sıra-

lanmaktadır. Kasrû'l-Hayr'ın asıl önemi günümüze ulaşmış alçı bezeme ve duvar resmi kalıntılarından ileri gelmektedir. Bunlar İslam bezeme sanatının en eski örnekleri arasında yer alır.

Kasrû'l-Kebir, İspanyolca ALCAZARQUE. VİR. Fas'ın Nord Ouest bölgesindeki Tetuan ilinde kent. Lukkos Irmağının kıyısında yer alır. Bir Kartaca kolonisi olarak kurulmuş, sonraları Roma ve Bizans'ın işgaline uğramıştır. 8. yüzyılda Arapların eline geçen ve yeniden inşa edilen kentte, Batı Fas'taki en eski camilerden biri bulunur. Cami, eski bir kilisenin taşlarıyla inşa edilmiştir. Çeşitli savaşlar sırasında yağmalanan Kasrû'l-Kebir (Büyük Kasır), 19. yüzyıldaki iç savaşlar sırasında büyük hasar gördü; 1578'deki Vadiü'l-Mehazin Savaşı (Uç Kral Savaşı) kentin yakınlarında yapıldı. 1912'deki İspanyol işgalinden sonra yeniden kuruldu. 1956'da Fas'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra yeni kurulan Fas Krallığı'na katıldı. Fez, Rabat ve Tanca'yı birbirine bağlayan yolların yakınında yer alan kent, sulamayla tarım yapılan Lukkos Vadisinin başlıca ticaret merkezidir. Nüfus (1982) belediye, 73.541.

Kasrû's-Said Antlaşması, BARDO ANTLAŞMASI olarak da bilinir, Tunus'un Fransa'nın koruması altına girmesine yol açan antlaşma (12 Mayıs 1881). Fransa dışişleri bakanı Jules Ferry'nin girişimiyle, görünüşte Ceza-yir sınırındaki Tunuslu Humeyr kabilesinin saldırılarını engellemek üzere 1881 başlarında Tunus'a gönderilen 36 bin kişilik Fransız kuvveti, çok geçmeden ülkenin içlerine ilerledi. Tunus beyi Muhammed es-Sadık Fransızlara karşı önemli bir direniş gösteremedi ve Kasrû's-Said Antlaşması'nı imzalamak zorunda kaldı. Fransız işgalini sürekli kılan ve içişlerinde beyin yetkisine sınırlamalar getiren antlaşma, Tunus maliyesinin yeniden örgütlenmesini, ayrıca Fransız ve Tunus yetkilileri arasında bağlantı sağlayacak bir Fransız elçi atanmasını öngörüyordu.

Kassa bak. Tevodros II

Kassák, Lajos (d. 21 Mart 1887, Érsekújvár, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu - ö. 22 Temmuz 1967, Budapeşte, Macaristan), şair ve romancı. Macaristan'ın işçi kökenli ilk önemli yazarıdır.

Kassák 20 yaşında Avrupa'yı yürüyerek dolaştı; bu sayede farklı görüşleri açılarını tanıma olanağı buldu. I. Dünya Savaşı sırasında savaş karşıtı görüşlerini dile getirmek için *Tett* dergisini çıkarmaya başladı (1915). Sosyalist görüşleri benimsedi ve 1919'da Béla Kun'un kurduğu kısa ömürlü komünist yönetimi coşkuyla karşıladı. Bu yönetimin yıkılmasından sonra Viyana'ya göç etti ve orada radikal görüşleri savunan *Ma* dergisini çıkardı.

Kassák pek çok roman ve şiir kitabı yayımladı. En önemli yapıtı, sekiz ciltlik otobiyografisi *Egy ember élete*'ydi (1928-39; Bir İnsanın Yaşamı). II. Dünya Savaşı sonrasında Macaristan'da kurulan komünist yönetimin takdirini topladığı da, komünizmden uzaklaşmasını anlattığı bölümler otobiyografisinin sonraki basımlarından çıkartıldı. Kassák 1956 Devrimi'ni izleyen daha ılımlı ortamda ise yeniden saygınlık kazandı.

Kassala, Sudan'ın ortadoğu kesimindeki Doğu Bölgesi'nde il (*müldiriye*). Kuzey ve kuzeybatısında el-Bahrû'l-Ahmer ili, batısında Nil, Hartum ve el-Cezire illeri, güneyinde en-Nilû'l-Ezrak ili, doğusunda Entre bulunur. 1975'te eski Kassala ilinin kuzey kesiminden oluşturulmuş-

tur. Yüzölçümü 114.154 km²'dir. Nil'in önemli kollarından biri olan Atbera Irmağı Kassala ilinden geçerek kuzeybatı yönünde akar; yoğun yaz yağmurları sırasında bazı su taşkınlarına yol açar. İlin orta kesiminde kayalık çöller vardır. Kuzeyde kumlu killi topraklarıyla Butana Ovası, kısa otlar ve yer yer sık dağ çalılıyla kaplı tek tük alçak tepeler yer alır. Güney kesiminin zeminini Nübye kumtaşının bir uzantısı oluşturur.

Bölge İÖ 690 dolayında Mısır'daki 25. sülalenin (Kuşiler) denetimine girdi. Daha sonra Aksum Krallığı Kuşileri boyunduruğu altına aldı, halkın büyük bölümü Hristiyanlaştırıldı. Mısır'daki Memlûk hanedanı döneminde (1250-1517), Müslümanlar bölgeye akınlar düzenlediler. 16. yüzyılın başında bölge Abdallabi adlı Arap hanedanının eline geçince halk Müslüman oldu. Onu izleyen ve başkenti Sennar olan Müslüman Func hanedanı 1618-19 yıllarında Etiyopya'ya karşı giriştiği savaşlarda Kassala'yı üs olarak kullandı. 1821'de Kavalari Mehmed Ali Paşa komutasındaki Mısırlılarca fethedilen bölge Mısır Sudani'na bağlandı. 1881'de el-Mehdi'nin Mısır'a karşı gerçekleştirdiği başarılı ayaklanmadan sonra, Mehdi yanlılarının egemenliğine girdi, 1898'de İngiliz-Mısır gücünün eline geçti. 1902'de Büyük Britanya'yla bir anlaşma imzalanıncaya değin Kassala'nın Etiyopya'yla sınırı sorunlar doğurdu. Kassala 1956'da Sudan'ın bağımsızlığına kavuşmasına değin İngiliz-Mısır ortak egemenliği altında kaldı.

Kassala'nın nüfusunun büyük bölümü tarımla uğraşır. Nüfusun çoğunluğunu Araplar oluşturur. Buceler ve Nubyeliler öbür etnik gruplardır. İlin el-Kadarif bölgesinde tahıl, yağlı tohumlar, pamuk ve yerfıstığı üretilir. Kuzey, güney ve güneydoğu kesimlerinde sığır ve deve yetiştirilir. Başlıca sanayi kuruluşları çirçir ve iplik fabrikaları, şeker rafinerileri, yağlı tohum işleme tesisleri ve sabun fabrikalarıdır. İl topraklarında demir cevheri, manganez, kaolin, asbest, krom, tungsten ve magnezit çıkarılır. İl merkezi Kassala, kara ve demir yollarıyla el-Kadarif, Hartum, Eriba ve Port Sudan'a bağlanır. Nüfus (1983) 1.512.335.

Kassala, Sudan'ın kuzeydoğusundaki Kassala ilinin (*müdiriye*) merkezi kent. Denizden 495 m yükseklikte, yaz aylarında kuruyan el-Kaş Irmağının iç kesimdeki deltasında yer alır. Doğuda ve güneyde Kassala ve Mokram dağlarıyla çevrilidir. 1834'te bir Mısır garnizonu olarak kuruldu. 1885-94 arasında Mehdi yanlılarının, 1940-41 yıllarında da kısa bir süre için İtalyanların elinde kaldı. Pamuk üretim merkezi olarak eski önemini yitirmekle birlikte bugün de geniş bir pazardır. Kentte büyük meyve bahçeleri bulunur. Kassala kara, hava ve demir yolları ile Hartum'a ve Sudan limanına bağlanır. Nüfus (1973) 99.652.

kassam (Arapçada "kısım kısım veren"), İslam hukuk kurallarına göre ölenin terekelerini vârislerine belirli oranlarda paylaştıran kadılık memuru.

Osmanlı Devleti'nde, vergilendirme ve öteki yükümlülükler açısından Müslümanlar "asker taifesi", "avarız taifesi", "reaya taifesi", "ehl-i berat" vb sınıflara ayrılırdı. Ölenlerin terekeleri de bağlı oldukları sınıfa göre vârislerine değişik biçimlerde paylaştırılırdı. Mirasın paylaştırılması yetkisi doğrudan kadıya ait olmakla birlikte, paylaşımı kadı adına kassam belirler, kadının onayından sonra da uygulanırdı. Sınıflar arasındaki farklılar nedeniyle kassamlık da alt uzmanlıklara ayrılırdı (örn. kazasker kassamı, süvari kassamı, memalik kassamı). Ölen asker ise (örn. tımarlı ya da kapıkulu) terekelerini bölüştürme işlemini, bulundugu

yerde göre Anadolu ya da Rumeli kazaskerinin kassamı yapardı. Ölen yeniçerilerin terekesi önce beytûlmalcı, kâtip, müfettiş ve kazasker kassamından oluşan bir kurulca mühürlenir, sonra satılıp paraya çevrilirdi. Bu para ocaktaki "kara sandık"a konur, vârisleri çıktığında da kassamca paylaştırılırdı. Halktan ölenlerin terekelerini ise o yerin kassamı paylaştırdı. Her yörede kazasker kassamı bulunmadığından, asker sınıfından ölenlerin terekelerinin memalik kassamınca bölüştürüldüğü de olurdu.

Kassamlar paylaşırma işlemlerinde yüzde 40 oranında "kısmat resmi" adı altında vergi alırlardı. Kassamlık 1924'te seriye mahkemeleriyle birlikte kaldırıldı.

Kassandra, Yunan mitolojisinde, Troya'nın son kralı Priamos'la karısı Hekabe'nin kızı. Cassandra'ya âşık olan Tanrı Apollon, arzularına uyduğu takdirde ona kehanet yeteneği kazandıracağına söz verir. Cassandra öneriyi kabul ederek kehanet gücüne kavuşur, ama Apollon'a yaklaşmayı reddeder. Bunun üzerine Apollon, Cassandra'nın kehanetlerine kimsenin inanmamasını sağlayarak öcünü alır. Troya'nın alınmasından sonraki ganimet paylaşımında Cassandra, Agamemnon'a düşer ve daha sonra onunla birlikte öldürülür. Eski Yunan'da Apollon'un yanı sıra, Aleksandra adıyla Cassandra'ya da tapınılmıştır.

Kassandra, Yunanistan'ın Makedonya bölgesindeki Khalkidiki Yarımadasında, Ege Denizine uzanan parmak biçimindeki üç burnun en batıda yer alanı. Yönetsel bakımdan Khalkidiki iline (*nomós*) bağlıdır. Cassandra'yı Khalkidiki'ye bağlayan dar kıstağın üzerinde, İÖ y. 600'de bir Korinthos kolonisi olarak kurulan eski liman kenti Potidaia'nın kalıntıları bulunur; günümüzde antik Potidaia kentinin yerinde bulunan Néa Potidhaia köyü 1937'de açılan kanalın hemen güneyinde yer alır.

Bölgede kurulmuş iki önemli antik kent olan Potidaia ve Olynthos'un tarihine ilişkin bilgiler Kassandra'nın tarihine de ışık tutar. İÖ 7. yüzyılda Trakya'dan gelen Bottiaia'lının yerleştiği Olynthos, Khalkidiki Birliği'ni dağıtan Sparta'ya boyun eğmek zorunda kaldı (İÖ 382-379). Atinalı hatip Demosthenes, İÖ 357-356 yıllarında Makedonya kralı II. Philippos tarafından yerle bir edilen Potidaia'nın kimsenin tanımayacağı hale geldiğini yazar. Olynthos'un yıkılmasıyla sonuçlanan Olynthos Savaşı'ndan (İÖ 349-347) sonra Kassandreia adıyla yeniden eski gücüne ulaşan Potidaia, III. Makedonya Savaşı'nda (İÖ 171-168) Roma saldırısını geri püskürttüysede ortaçağın başlarında Hunlar tarafından yakılıp yıkıldı. Yunan Bağımsızlık Savaşı (1821-32) öncesinde Kassandra'ya yerleşmiş olan çoban ve çiftçiler, Osmanlı yönetimine karşı başlatılan ayaklanmaya katıldılar. Kassandra günümüzde doğal güzellikleri ve geniş kumsallarıyla Kuzey Yunanistan'ın en önemli turizm merkezi durumuna gelmiştir.

Kassandros (d. İÖ y. 358 - ö. İÖ 297), İÖ 305-297 arasında Makedonya kralı. Makedonya kral naibi Antipatros'un oğlu ve Büyük İskender'in ölümünden (İÖ 323) sonra imparatorluğu ele geçirmek için çarşıyan ve İskender'in ardılları (*diadochoi*) olarak anılan Makedonyalı komutanlardan biriydi. Antipatros'un ölümünden sonra (İÖ 319) Polyperkhon'un naipliğini tanımayan Kassandros, Frigya satrapı I. Antigonos Monophtalmos'un yardımıyla, Makedonya ve Atina'yla birlikte Yunanistan'ın büyük bölümünü ele geçirdi (İÖ 319-317). Ama Antigonos, İskender'in imparatorluğunu kendi egemenliği altında yeniden birleştir-

mek üzere harekete geçince, ona karşı Mısır, Babil ve Trakya satrapları I. Ptolemaios, Selevkos ve Lysimakhos ile ittifak kurdu. Antigonos'un ordularıyla İÖ 315-303 arasında yapılan çarpışmalar sırasında İÖ 307'de Atina'yı, İÖ 303-302'de de Tesalya'nın güneyindeki topraklarını kaybetti. Ama Frigya'daki Ipsos Çarpışması'nda (İÖ 301) Antigonos'u yenilgiye uğratarak Makedonya'nın denetimini elinde tutmayı başardı.

Büyük İskender'in karısı Roksane'yı ve oğlu IV. İskender'i öldürtmüş olmasına karşın İÖ 305'e değin krallık unvanını almayan Kassandros, İskender'in, yönetimine karşı ayaklanan Thebai halkını cezalandırmak için yerle bir ettiği Thebai kentini yeniden kurdu.

Kassel, Almanya'nın orta kesimindeki Hessen eyaletinin (*Land*) kuzeyinde il (*Regierungsbezirk*). Doğuda Thüringen, güneydoğuda Bavyera eyaletleri, güneyde Gießen ve Dramstadt illeri, batıda Kuzey Ren-Vestfalya (Nordrhein-Westfalen), kuzeyde de Aşağı Saksonya (Niedersachsen) eyaletleriyle çevrilidir. Hessen'deki üç ilin en büyüğü olan Kassel'in yüzölçümü 8.288 km²'dir. 1867'den 1944'e değin Hessen-Kassel adıyla Prusya'nın Hessen-Nassau eyaletine bağlı bir il olan Kassel, 1945'te yeni kurulan Hessen eyaletinin parçası oldu. 1980'de yapılan bir düzenlemeyle, Kassel'in güneybatıdaki kesiminin küçük bir parçası yeni kurulan Giessen iline verildi. İl adını, en büyük kenti ve yönetim merkezi olan Kassel kentinden almıştır.

İl topraklarını güney-kuzey doğrultusunda kesen ıkkı büyük fay çatlğı Güney Almanya'yı kuzeydeki ovalara ve limanlara bağlayan başlıca ulaşım yollarıdır. Bunlardan Batı Hessen Çöküntüsü olarak adlandırılan daha geniş olanı, Schwalm vadisi ve Weser Irmağı boyunca kuzeye doğru uzanır. Şeker pancarı, patates ve tahıl yetiştirilen, verimli löslü ve kahverengi topraklarla kaplı olan Batı Hessen Çöküntüsü eyaletin önde gelen tarım bölgelerinden biridir. Batı Hessen Çöküntüsünün batısında Eder Irmağı ve Eder Baraj Golünün ikiye böldüğü geniş bir kumtaşı plato yer alır; platonun güney kesiminde Orta Ren Dağlarının doğu uzantısını oluşturan Keller Ormanı (Kellerwald) yer alır. Eder'in kuzeyinde, büyük bölümü otlaklarla kaplı alçak bir bölge olan Waldeck uzanır. Batıda Kuzey Ren-Vestfalya ile doğal sınır oluşturan Rothaar Dağlarının (Rothaargebirge) dorukları 820 m'yi aşar. Batı Hessen Çöküntüsünden daha dar olan Doğu Hessen Çöküntüsü, Fulda kentinden başlayıp Weser'in kolları olan Fulda ve Werra ırmaklarını izleyerek kuzeye doğru uzanır ve Bad Hersfeld'i geçtikten sonra Eichenberg Geçidine ulaşır. Orta Hessen Yükseltilisinin kuzey uzantılarının bir parçası olan ve çöküntü alanları arasında yükselen, dorukları bazalt kaplı Knüll ve Meissnerland adlı kumtaşı tepeler değişik bir görüntü oluşturur. Doğu Hessen Çöküntüsünün doğusunda Thüringen Ormanı (Thüringer Wald) ile bazalt oluşumlu Rhön Dağları yükselir. Ormanlar ve otlaklarla kaplı olan Rhön Dağlarının üzerinde ilin en yüksek doruğu olan Wasserkuppe (y. 950 m) yer alır.

Nüfus yoğunluğunun bölgelere göre büyük değişiklik gösterdiği ilde, dağlık kesimlerde km²'ye en fazla 20 kişi düşerken, bu sayı Batı Hessen Çöküntüsünün kuzey ucu ve Kassel kenti yakınlarında 520 kişiye ulaşır. Kuzey Hessen'in kültürel, ekonomik merkezi ve başlıca ulaşım araçları üreticisi olan

Kassel, aynı zamanda demiryolu taşımacılığının da merkezi durumundadır. Fulda kenti bankacılık, mali işler ve dokumacılık merkezidir. Kassel Havzasından ağırlıklı olarak elektrik üretiminde kullanılan kahverengi kömür çıkarılır. Werra vadisinde, Almanya'nın en geniş potas yatakları bulunur.

İl nüfusunun büyük bölümünü Hessen-Franken kökenliler oluşturur. Halkın yaklaşık dörtte üçü Protestan, dörtte biri de Katoliktir. Üçte ikisinden fazlası 20 binden az nüfuslu köy ve kasabalarda yaşar. Vadi ve havzalarda düzensiz büyüyen sıkışık köyler görülürken, iklimin daha sert olduğu yüksek kesimlerin yaygın yerleşme dokusu dağınık çiftlik evleri ve küçük köyler biçimindedir. Schwalm vadisi köylüleri arasında geleneksel giysiler yaygındır. İlın başlıca yükseköğretim kurumu Kassel Üniversitesi'dir. Nüfus (1991 tah.) 1.212.800.

Kassel, Almanya'nın orta kesimindeki Hessen eyaletinin (*Land*) Kassel ilinde (*Regierungsbezirk*) kent. Fulda Irmağının kıyısında yer alır. Latin-Franken dilinde kale anlamına gelen *castella* sözcüğünden türetilen adı ilk kez 913'te Chassala (Chassela) olarak geçmiş, ortaçağın sonlarında da genellikle Casle olarak yazılmıştır. Büyük olasılıkla Frank krallarının merkezi olan ve 1180'de berat alan kent, yaklaşık 1277'de Hessen kontlarının merkezi oldu. St. Martin Kilisesi'nin (14. yy) yer aldığı Neustadt'ın (Yeni Kent) eklenmesiyle genişleyen kentte 17. yüzyılda göçmen Huguenot'lar (Fransız Protestanları) için Oberneustadt (Yukarı Yeni Kent) kuruldu. Kassel, 1567-1866 arasında Hessen-Kassel'in (sonradan Hessen Elektörlüğü), daha sonra kısa ömürlü Vestfalya Krallığı'nın (1807-13), 1866-1944 arasında da Prusya'ya bağlı Hessen-Nassau eyaletinin merkezi oldu. II. Dünya Savaşı'nda Alman uçak ve tank üretiminin merkezi olan kentin büyük bölümü bombardımanlar sırasında yıkıldıysa da savaştan sonra yeniden inşa edildi.

Kentin başlıca tarihsel yapıları Karlssaue Parkı'ndaki Orangerie Sarayı (1701-11) ile günümüzde bir doğa tarihi müzesini barındıran ve Almanya'nın en eski tiyatro yapısı olduğu öne sürülen Ottoneum'dur (1604-07; 1697'de büyük bölümü yeniden inşa edildi). Çok sayıdaki müze arasında Rembrandt'ın yapıtlarından oluşan büyük bir koleksiyonun bulunduğu Eyalet Müzesi, bir duvar kâğıtları müzesi, dört yılda bir uluslararası bir sanat sergisinin düzenlendiği Fridericianum Müzesi ile Grimm Kardeşler Müzesi sayılabilir. Kentte çok sayıda teknik okul ile bir uygulamalı sanatlar akademisi vardır. Kentin hemen batısındaki Wilhemshöhe adlı tepede eski bir sarayla, en tepesinde Kassel'in simgesi olan bir Herakles heykelinin bulunduğu çağlayanlar yer alır.

Önemli bir demiryolu kavşağı ve sanayi merkezi olan kentte ulaşım araçları donanımı, optik ve duyarlı aletler üretimiyle dokumacılık gelişmiştir. Nüfus (1990) 193.400.

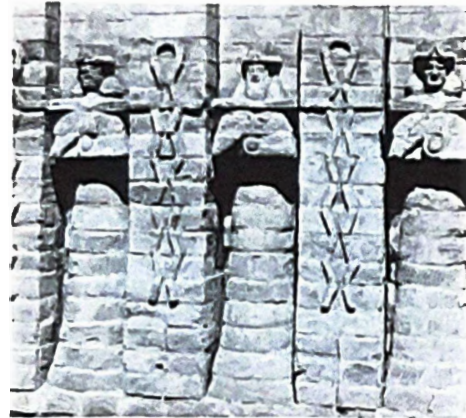
Kassel porseleni, Almanya'da Kassel kentindeki bir imalathanede, Hessen kontunun koruması altında üretilen porselenlere verilen ad. Burada 1766'da sert hamurlu porselen yapılmış, ama 1769'dan önce çay ve kahve takımları üretilmemiştir. Günümüze ulaşan örneklerin çoğu sır altı tekniğiyle ve mavi renkle bezelidir. Özellikle biblolarıyla (Antik Çağ figür grupları, hayvan figürleri,

Kassel porseleni tuzluk, y. 1775; Victoria ve Albert Müzesi, Londra
Victoria and Albert Museum, Londra Fotoğraf EB Inc

mevsimleri simgeleyen figürler) ün kazanan imalathane 1788'de kapanmıştır.

Kassitler, ikinci Babil hanedanını kuran halk. İran'daki Zagros Dağlarından geldikleri sanılmaktadır. Adları ilk kez İÖ 3. binyılın sonlarında, Elam metinlerinde geçer. İÖ 2. binyılda Mezopotamya'ya girdiler. Hammurabi'nin oğlu tarafından geri püskürtüldülerse de, Dicle-Fırat arasındaki

Uruk'ta İhtar Tapınağı'nın cephesinde kabartmalı tuğlalarla yapılmış tanrı figürleri, Kassitler dönemi, Irak Müzesi, Bağdat
Irak Museum Bağdat

topraklarda, Babil'in kuzey sınırları boyunca yerleştiler. Daha sonra da ikinci Babil hanedanını kurdular.

Vakayinameler ve kral listeleri kesin değildir. Kassit krallarının Babil'i 576 yıl boyunca yönettiğine inanılırsa da, ilk kralları birinci Babil hanedanının son krallarıyla aynı zamanda hüküm sürmüş olabilir. İlk Kassit kralı Gandaş'ın İÖ y. 18. yüzyılın ortalarında, ama Babil'in dışında hüküm sürdüğü sanılmaktadır.

Kassit krallarının küçük bir askeri aristokrasinin üyeleri olmakla birlikte etkili birer hükümdar oldukları ve halk tarafından sevidikleri anlaşılmaktadır. Başkentleri Dur-Kurigalzu'ydu. Kassitlerin kutsal hayvanı olan attan da Babil'de büyük olasılıkla ilk kez bu dönemde yararlanılmaya başlandı.

O dönemden kalma Kassit kayıtlarının sayısı fazla değildir. Çoğu Nippur kentinin *guenna*'sının (vali) arşivlerinden çıkan bu belgeler İÖ 14. ve 13. yüzyıllarda feodal bir yönetim sisteminin varlığını ortaya koyar. Kassitlerin buluşlarından biri de sınır taşı (*kudurru*) uygulamasıdır. Bu taşlar kralın yakınlarına bağışladığı toprakları göster-

mekte kullanılırdı. Kassit krallarının yaptıkları tapınaklarda Babil mimarlık üslubu sürdürüldü. Ama üstünde kabartma figürler bulunan tuğlaları ilk kullananlar Kassitlerdi.

İÖ 1200'lerde yerel ayaklanmalar yüzünden zayıflamış olan Kassitlerin Babil'deki egemenliğine Elamlılar son verdi. İÖ 1000'lerde de Kassitler, Zagros Dağlarına çekildiler. Orada Asurların doğuya doğru yayılmasına karşı koydular ve İran'a haraç ödediler. Büyük İskender ülkelerini ele geçirdiyse de Kassitler daha sonra yeniden bağımsızlıklarını sağladılar.

kassok, başta Katolikler olmak üzere Hristiyan din adamlarının giydiği uzun giysi. Kassok adı, Türkçedeki "kazak" sözcüğüne kaynaklık etmiş Farsça bir kökten gelir. Kassok, din adamlarınca gündelik yaşamda kullanıldığı gibi, ayinlerde de tören giysilerinin altına giyilir. Döğmeli ve uzun kollu olan kassok vücuda tam oturur. Katolik Kilisesi'nde din adamları, rütbelerine göre değişik renklerde kassoklar giyerler: Papanın kassoku düz beyaz; kardinallerinki kırmızı süslü siyah; başpiskopos ve piskoposlarınki açık kırmızı süslü siyah; daha aşağı rütbedeki din adamlarıninki de düz siyahtır. Koro ve kilise törenlerinde ise papa beyaz ipekten, kardinaler (mor giydikleri tövbe dönemleri dışında) kırmızı, daha aşağı rütbedeki ruhban ise düz siyah kassok giyer.

Kassok, kilisenin resmi giysilerinden olmakla birlikte, tören giysisi değildir. Eskiden Avrupa'da, ruhbanın yanı sıra kilise dışından kişiler de gerek ev içinde, gerekse sokakta kassok giyerdi. Bugün yalnızca din adamlarınca giyilmesinin nedeni büyük olasılıkla, sürekli değişen modanın tutucu kilise çevrelerini etkilememesidir. Sıcak havalarda en üste giyilen kassok, hava soğuduğu zamanlarda *tabard* denen kısa kollu ya da kolsuz cüppelerin, bazen de *chimere* (*khi-mere*) adlı geniş, kolsuz cüppenin altına giyilirdi. *Chimere* adı, ortaçağda zaman zaman kassok için de kullanılırdı. Kışın kassokun kenarlarına, değeri giyenin konumuna göre değişen kürkler takılır ve kassokun rengi de, dinsel ya da akademik statüye göre farklılık gösterirdi.

Katolik Kilisesi'nde kassok hemen her zaman kullanılabilişse de, Protestanlar arasında gündelik yaşamda giyilmez. İngiltere Kilisesi'nde ise 1604'te çıkartılan bir kilise yasası ile, cüppeyle birlikte resmi ruhban giysisi olarak kabul edilmiştir ve bütün dünyadaki Anglicanlar arasında olmasa bile Reform döneminden beri kullanılmaktadır. Kassok bugün rahiplerin gündelik yürüyüş giysisi olmaktan çıkmıştır; genellikle yalnızca kilisede, evde ya da daha ender olarak rahiplerin kendi kilise bölgelerinde giyilir. Cüppe altına kassok giyme âdeti ise İngiltere'de 15. yüzyılda başlamıştır.

Doğu Kilisesi'nde, kassoka denk düşen giysiye *rhason* adı verilir.

kast, toplumsal sıralamadaki kesin konumları genellikle soy, evlilik ve meslek ölçütlerine göre tanımlanmış insanları kapsayan birim. Özellikle Hindistan'da toplumsal sistemin temelini oluşturmuş, ama öteki Güney Asya ülkeleriyle dünyanın başka yerlerinde de örnekleri görülmüştür. Hindistan'daki toplulukları tanımlamak için ilk kez 16. yüzyılda Portekizli gezginlerin kullandığı *casta* sözcüğü tür, ırk, kabile anlamına gelir. Çoğu Hint dilinde ırk, cins ya da belli yaratılış özellikleri gösteren gruplar için kullanılan *casti* sözcüğü ise Hint-Avrupa kökenlidir. Hindistan'da, üye sayıları birkaç yüz ile birkaç milyon arasında değişen yaklaşık 3 bin kast ve 25 bini aşkın alt kast vardır.

Yaklaşık 200 yıldan beri Güney Asya'daki kast sistemlerini çözümlemeye çalışan yabancı araştırmacılar, açıklamalarını genellikle kendi toplum ve dönemlerine özgü varsayım ve değerlere dayandırdılar. Görece basit ilk açıklamaları izleyen karşılaştırmalı toplumbilim çalışmaları bile Batı merkezli olmaktan kurtulamadı. Bu çalışmalarda Güney Asya'ya özgü değer ve kavramlardan yola çıkmak yerine Batı kavramlarını kullanmak ve Batı değerlerini tersine çevirmekle yetinildi. Oysa kast sistemini anlamak için Hindu dininin en eski kutsal metinleri olan Vedalardaki kavramları incelemek gerekiyordu.

Temel kavramlar. Güney Asya toplumunun örgütlenişi, tanrılar ve insanlarla birlikte bütün canlı türlerini cinslerine ya da sınıflarına göre farklılaştırarak çok eski ve hâlâ geçerli bir kültürel varsayımı dayanır. *Cati* denen her cinsin tanımlayıcı bir özü olduğuna inanılır ve bu öz o *cati*'nin (ya da kastın) bütün üyelerinin paylaştığı dinsel ve toplumsal davranış kurallarını (*dharma*) içerir. Her kastın doğasında bulunan bu kurallar, kastın özünü ve ahlakını, uğraşını ve öbür kastlarla arasındaki belirlenmiş ilişkileri sürdürmesini sağlar. Hint düşüncesi "doğa" ile "ahlak" ya da "yasa" arasında ayrım yapmaz. Dolayısıyla kastlar toplumun hem "doğal", hem de "ahlaki" binimidir.

Kast üyeleri doğumdan evliliğe kadar uzanan bir dizi doğal ve ahlaki edimle kendi kastına ait özün parçacıklarını bir kuşaktan ötekine aktarır. Erkek ve kadın cinslerinin de öteki *cati*'ler gibi, eşitsiz ve birbirini tamamlayıcı bedensel özelliklerden oluştuğu düşünülür. Bu bedensel özelliklerin yanlış birleşmeleriyle kastın doğasının ve ahlakının bozulacağına inanılır. Bu yüzden her kast evlilikleri düzenleme zorunluluğunu duyar. Kast içi bağ ortak kalıtsal öze sağlanırken kastlar arası ilişkiler kalıtsal olmayan özelliklerin değiş tokuşuyla kurulur. Her kast varlığı ve uğraşısıyla doğal özelliklerin dönüştürülmesi ve değiş tokuşu sürecine katılır. Bir kastın bedensel özellikleri (örn. saç, kan, ersuyu, dışkı) ve bedensel öze dönüşen yiyecekler kastlar arası ilişkileri kuran, dile getiren ya da değiştiren özelliklerdir. Bir kastın uğraşısıyla yarattığı özer ve hizmetler de kastlar arası değiş tokuşun temel araçlarıdır. Her kastın kalıtsal özü ve öbür kastlara göre konumu bedensel özelliklerini, yiyecekleri ve hizmetleri kabul ya da reddetmesine göre korunur ya da değişir. Kurallara aykırı hizmetleri kabul etmek ya da kirlletici sayılan nesnelerle temasta bulunmak kastın sağlığını yitirmesine yol açar ve arınma gerektirir. Kast kirlenmesi görece bir kavramdır; aşağı kastlarla ilişkilerin düzenlenmesini sağlar ve kast sıralaması için ölçüt oluşturur. Dericiler ve ayakkabıcılar, berberler, ebeler değişen ölçüde "kirli" sayılan kastlarda toplanır. Dokunulmazların gölgelerinin bile üst kastları kirllettiği inancı ise artık geçerli değildir. Bir üst sıraya yükselmek isteyen kast, kirlletici uğraşlarından vazgeçerek, eş seçimi daha dar bir çevreyle sınırlayarak ve beslenmede etyemezliğe yönelerek zamanla bunu gerçekleştirebilir. İçten evlenme ve birlikte yeme kurallarına uyan kast düzeyinde bir üyenin fiziksel temas ya da yiyecek yoluyla sağlığını yitirmesi, bütün kastın kirlenmesine yol açar ve gelenek gereği ya da kast meclisi (*sabha*) kararıyla arınma töreni düzenlenmesini gerektirir. Bazı kirlenmelerden yıkanma yoluyla kurtulabilir. Bazısı ise inek sütü, tereyağı, kesilmiş süt, gübre ve sidik içeren arındırıcı bir bileşimin içilmesini gerektirir.

Kast sisteminin gelişmesi. Hint toplumunu kastlar halinde ele alan ilk metinler İÖ y. 1200-1000 arasında Pencap'ta derlenen ve

en eski Veda ilahilerinden oluşan *Rigveda*'da toplanmıştır. Bunlarda *cati* yerine *varna* (renk, geleneksel toplumsal sınıf) terimi kullanılır. O çağın Vedalara bağlı halkı, kendilerini tek bir Âri insanlar sınıfının (*aryavarna*) üyeleri ya da "insanlar" (*manusha*) olarak görüyorlardı. Âriler tanrılara (*deva*) adak ve bağışta (*yajna*) bulunabiliyor, insan sınıfından olmayan Dasalarla (*dasyavarna*) savaşçı onları köleleştirebiliyorlardı. İkiden çok *varna*'dan oluşan toplum anlayışı, ancak İÖ 1000'den sonra, eski Ârilerin torunlarının Yukarı Ganj bölgesine yerleşip kentler ve devletler kurmalarıyla ortaya çıktı. Gittikçe karmaşılaşan kutsal metinlere giren bu anlayış, sonunda *Dharma-şāstra*'yla yasa haline geldi. Bu tarihten sonra toplumun bütün üyelerinin ilk insan *purusha*'nın bedeni olarak görülen tek bir özü paylaştıkları kabul edildi. *Purusha*'nın tanrılar tarafından aynı *varna*'lara bölünmesi mitolojiye bağlı ve kurban geleneği biçiminde yansıdı. Yalnızca bedenlerinde *purusha* özü taşıyanların Vedaların bağış ve kurban için öngördüğü değiş tokuş kurallarına uymasına izin verildi.

Kutsal bağış ve kurban, evrenin doğal ve ahlaki düzeninin sürdürülmesi için zorunlu ve insanlarla tanrılar arasında bir değiş tokuşu gerektiriyordu. Tanrılar (Brahman) bedensel varlığın sonul kaynağını oluşturuyor, insanlar da onların gereksinim duyduğu yiyecekleri sağlıyordu. Bağış ve kurban yoluyla gerçekleşen yiyecek değiş tokuşu, tanrılarla insanları bütünleştiriyordu. Değiş tokuş aynı zamanda tanrılarla insanlar arasında eşitsizliği sağlıyordu. Tanrılara ancak saf yiyecekler sunulabiliyor, onların insanlara bıraktıkları artıklar ise doğal özü içerdiğinden çok değerli sayılıyordu. Buna karşılık insanların yiyecek artıkları değersiz ve tükürük bulaşmış olduğundan kirliydi. Eski Güney Asya ahlaki düzeninde konumlar, zenginlikten çok, cömertliğe dayalıydı. Tanrılar ilahi güce sahip oldukları için değil, bu gücü insanlara aktarmadaki sonsuz cömertlikleri nedeniyle üstündü. Onlara en değerli yiyecekleri sunan insanlar ise eşdeğerde armağanla karşılık veremediklerinden altta yer alıyordu.

Aynı eşitsiz ilişki insan toplumu içinde, bir kez doğanlarla iki kez doğanlar (*dvija*) arasında da vardı. Bir kez doğan *Şudra*'lar (emekçiler) doğrudan kurban sunamaz, tanrılarının artıklarını alamaz ve kutsal Veda ilahilerini dinleyemezdi. *Purusha*'nın aygından doğduklarından var olabilmek için iki kez doğanlara hizmet etmek zorundaydılar. İki kez doğan Ârilerin ise yalnız erkeklerinin Vedaları dinleyerek ve ayinlerle katılarak ikinci tanrısal doğumu yaşadığı kabul edilirdi. İki kez doğmuş aile reislerinin karıları ve çocuklarının da *Şudra*'lar gibi bağışta bulunması yasaktı. Ama aile reisleriyle aynı bedensel özü paylaştıklarından onun yerine getirdiği görevlerin sonuçlarından paylarını alırlardı.

Yasa kitabı iki kez doğanları da üç sınıfa ayırıyordu. *Purusha*'nın en üst bölümünden, ağzından doğan Brahmanlar (rahipler) tanrısal güce sahipti. *Purusha*'nın kollarından doğan *Kshatriya*'lar (askeri ve yönetici sınıf) otoriteye (*kshatra*) sahipti; düşmanlarla savaşır, Brahmanlara armağan ve yiyecek verir, *Vaişya*'ları (üretici ve tüccar sınıf) korurlardı. Karşılık olarak da Brahmanların artıklarından ve *Vaişya*'ların ürettiklerinden pay alırlardı. *Purusha*'nın uyluklarından doğan *Vaişya*'lar ise üretici güce (*viş*) sahipti; üst sınıflara tarım, ticaret, hayvancılık yoluyla zenginlik kazandırılırdı. Her sınıf bir alttakine göre tanrısalı; verdikleri de aldıklarından değerli sayılırdı. Vedalara dayanan toplum anlayışı bu üç sınıftan altındayalnızca emeğini sunan *Şudra*'lara yer

veriyor, bu dört *varna* da bir bütün olarak doğa ve ahlakın korunmasını sağlayan sonsuz, evrensel ve mantıksal düzeni oluşturuyordu.

Vedalara dayandırılan bu dört saf *varna* kuramı İÖ 1000- 300 arasında oluştu. İzleyen yüzyıllarda (İÖ y. 200-İS 200) klasik yasa kitaplarını hazırlayanlar ise gerçek yaşamda toplumun çok daha fazla sayıda farklılaşmış *cati*'den oluşmasını, dört saf *varna* üyelerinin soyundan gelenler arasındaki yanlış birleşmelerle açıkladılar. Çok sayıda *cati*'nin ortaya çıkması ve bunların birbirlerine göre yukarıdan aşağıya sınıflandırılması da bölgesel, dönemsel ve ırksal gereklerin sonucu olarak görüldü. Veda düzeni genel bir model biçiminde günümüze değin korundu; sürekli değişen yerel kast sistemlerine ve kastlar arasında Hinduizmin tasvirlerle tapınma (*puca*) uygulamaları çevresinde gerçekleştirilen değiş tokuş temel oluşturdu. İS 500'den sonra kast sistemleri yavaş yavaş çoğaldı ve yaygınlaştı. Veda düzeninin dört *varna* sınıflandırması Hinduizmde ayrıntılandırıldı ve kast temelinde farklılaştırmaya gidildi. Hindu tapınma düzeninde de doğal özelliklerin ve hizmetlerin aşağı kastlardan yukarıya, değer kazanmış özlerin ve tanrısal lütufların da yukarıdan aşağıya yöneldiği değiş tokuş çerçevesi kuruldu.

Günümüzde Güney Asya'nın değişik bölgelerinde değişik kast sistemleri görülür; bir bölgedeki kastlar büyüklükleriyle, mesleki uzmanlaşma ve merkezi örgütlenme dereceleriyle, kastlar arasında öngörülen ilişki düzeyi ve yoğunluğuyla öteki bölgelerdekilerden ayrılır. Bu farklılaşmada ekonomik ve siyasal koşullar kadar Budacılık ve Caynacılık gibi yerel dinlerin, İslamın ve Hristiyanlığın da etkisi olmuştur. Örneğin Budacılık Vedalara dayalı *varna* sınıflandırmasının üstünde yeni bir ahlaki düzen kabul etmiş, bu ahlaki yayan Budacı rahiplerin, Brahmanlardan gelmesi yerine kişisel niteliklerine göre seçilmesini öngörmüştür. Benzer biçimde din düzenini toplum düzeninin üstünde tutan Müslümanlar da kışın kast üyeliğiyle cemaat üyeliği arasındaki tutarsızlıkları gidermeye, cemaatin önde gelen üyelerinin üst kastlarda yer almasını sağlamaya çalışmışlardır.

Kast sistemleri, Güney Asyalılarca başka kıtalara da taşınmış, ama buralarda ancak çok küçük çaplı biçimleri tutunabilmiştir. Kentlerde de farklı yaşam koşullarından ötürü, kast sistemleri dönüşüme uğramıştır. Kentlerde yaşayanlar çeşitli bölgelerden çok sayıdaki kastlarını tanımlama ve sıralama zorluğu çekerler. Kastlar arası değiş tokuşlar da her zaman pazar yerlerinde, para karşılığında yapılır.

Yasal ve siyasal işlevleri. Hindu anlayışına göre, kastlar ahlakın ya da yasanın (*dharma*) belirlenmesi açısından zorunlu kategorilerdir, ama insanların siyasal ya da ekonomik çıkarlarını (*artha*) gözetmelerini etkilemezler. Değişik kastlardan bireylerin ya da grupların aynı çıkarları ya da amaçlar için rekabete girmeleri ahlaki bir sorun doğurmaz. Çıkarıcı davranışla ahlak arasında yalnızca hükümdar (*Kshatriya*) örneğinde bağ kurulur; ahlaki düzeni ve kastların ayrılığını korumak için zora başvurmak hükümdarın hem çıkarı, hem de ahlaki görevi gereğidir.

İngiliz Parlamentosu 1872'de Hindistan mahkemelerinde kastlar arası anlaşmazlıklarda geçerli sayılacak kanıtları belirleyen bir yasa kabul ettiyse de İngiliz yönetimi genellikle dinsel ve toplumsal davalara müdahale etmemeyi yeğledi; kast ayrımlarını ne açıkça korumaya, ne de tümüyle ortadan

kaldırmaya kalkıştı. Yerel kastlar arası değiş tokuş kuralları korundu. Bazı hükümet kararları ve iletişimin artması ise istenmeden de olsa, kastların iç örgütlenmelerinin güçlenmesine yol açtı. Örneğin askeri birimler, kastlar temel alınarak oluşturuldu. 1919'dan sonra oy hakkının yaygınlaşması ile kastlar arasındaki siyasal ilişkilerde sınırlı reformlara gidildi. Bu reformlar arasında, aşağı kastlara yasama meclisinde sandalye ayrılması, eğitim hakları ve iş olanakları tanınması vardı. Büyük kastlar ya da yakın kastların bir araya gelmesiyle oluşan gruplar siyasetle ilgilenmeye başladı. Bütün bölgelerde etkili olabilecek bir örgütlenme için tabana yayılan, değişik kastlardan kişileri içerebilen siyasal birlikler, hizipler ve partiler oluşturuldu. Hindistan'ın bağımsızlığı için çalışan önderler toplumsal yapıyı yeniden biçimlendirmeye, yurttaşlarını birleştirmeye yöneldiler. 1930'larda Gandhi çok sayıda *cast*'den uzaklaşarak dört *varna* ve kişisel yaşam aşamasına (*varna* *ramadharma*) dönülmesini önerdi. Yeni *varna*'lar aralarında organik bağ bulunan sosyo-ekonomik sınıfları; üyelik et yememek, içki içmemek, perhiz yapmak, cinsel ilişkiden kaçınmak ve kamu hizmetinde bulunmak gibi kurallara bağlıydı. Gandhi bu uygulamayla toplumun en alt tabakasını oluşturan dokunulmazlığı kaldırmayı umuyordu.

Güney Asya'nın bağımsız hükümetleri kast sistemini yasama yoluyla dönüştürmek için büyük çaba harcadılar. Örneğin Pakistan bir İslam devleti olduğunu ilan ederek doğal kastları tanıma gereğini ortadan kaldırdı. 1950'lerde Hindistan'da çıkarılan yasalarda *varna*'lar dikkate alınmayarak herkes için eşit bir yasa getirildi. Evliliğin geçerli sayılması için kast içi evlilik koşulu kaldırıldı. 1950 Hindistan Anayasası hükümetin bireyleri kastlar aracılığıyla değil, doğrudan yönetmesi anlayışını getirdi. Dokunulmazlık kaldırıldı; kamu etkinliklerinde kast üyeliğinden doğan başka kısıtlamalara da son verildi. Ama bütün bu önlemler, köylerde kentlerdeki kadar başarılı olmadı.

kast, biyolojide, toplu halde yaşayan böceklerin kurduğu topluluklarda, işlevleriyle ayrıtılan grupların ortak adı. Örneğin, balansı topluluklarında anaarı yumurta üretir, işçiler besin toplar, kovanın günlük işlerini yapar ve koloniyi korur, erkek arılar anaarı döller.

Kastlar birbirinden yalnız davranışlarıyla değil, anatomik özellikleriyle de ayrılır. Örneğin, işçi arının arka bacaklarındaki çiçektozu kesesi, anaanda bulunmaz. Karıncalar, balanları, yabancıları ve termitler kastlara ayrılmış böceklerin başlıcalarıdır.

Kastalani, tam adı EBU'L-ABBAS AHMED BIN MUHAMMED EL-KASTALANI (d. 1448, Kahire - ö. 1517, Kahire), İslam bilgini.

Küçük yaşlarda Kuran'ı ezberledi. Dönemin ünlü bilginlerinden fıkıh, hadis bilimlerini öğrendi. İki kez Mekke'ye giderek (1479, 1489) çeşitli bilginlerle görüştü, onların derslerini izledi. Bir yandan da vaazlar verdi. Kahire'de müderrislik ve başmüderrislik yaptı.

Kastalani, özellikle *İrşadü's-Sari* (1850) adlı Buhari yorumu ve Hz. Muhammed'in yaşamını anlattığı *Mevahibü'l-Ledüniye* (1864) adlı yapıtıyla ünlenmiştir. Türkçeye şair Bakî tarafından çevrilen *Mevahibü'l-Ledüniye*'nin ilki 1845'te olmak üzere çok sayıda baskısı yapılmıştır. Öbür yapıtları arasında, *Ukudü's-Seniyeye fî Şerhi'l-Mukaddime'l-Cezeriye*, *Şerhü Şaübiye*, *Mezarikü'l-Envari'l-Mudiye fî Medh-i Hayri'l-Beriye*,

el-Libas, *Tuhfetü's-Sami ve'l-Kari*, *Resail fî'l-Amel* sayılabilir.

Kastamonu, Karadeniz Bölgesi'nde il ve il merkezi kent. Yüzölçümü 13.108 km² olan Kastamonu ili doğuda Sinop, güneydoğuda Çorum, güneyde Çankırı, batıda Zonguldak ve Bartın illeri, kuzeyde de Karadeniz ile çevrilidir.

Doğal yapı. İlin yüzey şekillerini, kuzeyde Karadeniz kıyısına koşut biçimde uzanan Küre Dağları(*) ve güneydeki Ilgaz Dağı(*) ile bunların arasındaki dalgalı düzlükler oluşturur. İlin en güneyini ise Koroğlu Dağlarının(*) uzantıları engemelendirir. Kıyının hemen ardında yükselen ve doğu-batı doğrultulu bir yay çizen Küre (İsfendiyar) Dağları, duvarı andıran görünümüyle kıyı ile iç kesimleri ayırır. Bu yapı, kıyı ile iç kesimler arasında iklim ve ekonomik etkinlikler açısından belirgin bir farklılaşma yaratır. Küre Dağlarının en yüksek noktası Yaralıgöz Dağının Türbekaya Tepesidir (2.019 m). Ilgaz Dağının en yüksek dorukları ise Büyükhaceti (2.587 m) ve Küçükhaceti (2.546 m) tepeleridir. İlin güney kesimi Kuzey Anadolu Kırık Kuşağıyla(*) sınırlanır.

İl topraklarının sularını toplayan başlıca akarsular Araç, Devrekani ve Devrez çayları ile Gökırmaktır. Araç Çayının Karabük'te katıldığı Filyos Çayı, ilin güneydoğusunda Çankırı iliyile doğal sınırı çizerken Soğanlı ya da Melan adıyla anılır. Daday'ın güneybatısındaki Eğriceova Dağından doğan Gökırmak'a, Kastamonu kentinde katılan Karaçomak Deresi üzerinde Karaçomak Barajı kurulmuştur. Gökırmak ile Tosya yöresini sulayan Devrez Çayı, il sınırları dışında katıldığı Kızılırmak aracılığıyla sularını Karadeniz'e gönderir. İlin orta kesiminden çıkan Devrekani Çayı ise Cide'nin batısında Karadeniz'e ulaşır.

Akarsuların, oldukça geniş çöküntü olukları içinde akmasına karşın, ilde büyük ve kesintisiz düzlüklere rastlanmaz. En önemli düzlükler, Gökırmak vadisindeki küçük ovalar ile Devrez Çayı vadisindeki Tosya ile Devrekani Çayı vadisindeki Devrekani ovalarıdır. Bu ovalar genellikle step görünümündedir.

Kastamonu, orman örtüsü açısından ülkenin en zengin illerindendir. Küre Dağlarının Karadeniz'e bakan yamaçları ve Ilgaz Dağı

yoğun ve değişken bir bitki örtüsüyle kaplıdır. Inebolu-Cide yörelerinde kayın, meşe, gürgen, kayacık, kestane ve göknar, Ilgaz Dağı ile Devrez Vadisi arasında kalan kesimde ise karaçam, sarıçam ve göknar ormanları vardır. Azdavay-Devrekani arasında ise göknar, karaçam, sarıçam, kayın ve meşe ormanlarına rastlanır. İldeki ormanlar yabani hayvan varlığı açısından da oldukça zengindir.

Ekonomi. İlde temel ekonomik etkinlik tarım olmakla birlikte sanayide belirli bir gelişme gözlenmektedir. Tarım genellikle doğal koşullara bağımlı olarak sürdürülür. Ekime elverişli alanın azlığı ve ulaşım güçlüğü tarım kesiminin öteki önemli sorunlarını oluşturur. Doğal yapı ve iklim koşulları, teknoloji kullanım düzeyi ve ürün desenini de büyük ölçüde belirler. Dar kıyı şeridinde meyve ve sebze yetiştirilir, balıkçılık yapılır. Tarla bitkileri üretiminin ve hayvancılığın önem kazandığı iç kesimlerde ormancılık da yaygındır. İç kesimlerdeki Devrez Çayı ve Gökırmak vadilerinde sulu tarım yapılır.

İlin başlıca bitkisel ürünleriyle üretim miktarları 1989'da şöyleydi: 290.675 ton şeker pancarı, 193.149 ton buğday, 81.702 ton arpa, 55.345 ton elma, 42.065 ton patates, 25.874 ton mısır, 13.813 ton domates. Ayrıca önemli miktarda yem bitkileri, pıncık, çavdar, sarmısak, soğan, kendir gibi tarla bitkileri ile kestane, armut, erik, kiraz, fındık, ceviz, dut, üzüm gibi meyveler ve lahana, hıyar, kavun, karpuz gibi bahçe bitkileri yetiştirilir.

Yörenin doğal yapısı hayvancılığa elverişlidir. Küçükbaş hayvanlardan en çok koyun ve Ankara keçisi, büyükbaş hayvanlardan ise siğir ve manda beslenir, tavukçuluk yapılır. Hayvansal ürünlerin miktarı azdır.

İldeki başlıca sanayi tesisleri Küre Bakırlı Prit İşletmesi Müessesesi (Etibank), Taşköprü Kendir Sanayii Müessesesi (Sümerbank), Türkiye Selüloz ve Kağıt Fabrikaları'nın (SEKA) Taşköprü'deki Kastamonu Müessesesi, Et ve Balık Kurumu'nun (EBK) Kastamonu Kombinasi, Orman Ürünleri Sanayi Kurumu'nun (ORÜS) Cide'deki kereste fabrikası, Yem Sanayii TAŞ'nin Devrekani'deki yem fabrikası ile Süt Endüstrisi Kurumu'nun (SEK) Kastamonu Süt ve Mamulleri İşletmesi ve Türkiye Şeker Fabrikaları AŞ'nin Kastamonu Şeker

Kastamonu İli
Ana Yayıncılık Arşivi

Fabrikası'dır. Ayrıca ilin çeşitli kesimlerinde orman ürünlerini işleyen tesisler vardır. İl küçük sanayisi dokumacılık ile orman ürünlerinin işlenmesi dallarında gelişmiştir. İlin kültürel ve ekonomik bakımdan önem taşıyan zengin doğal kaynakları korumaya alınmıştır. Bunlardan başta geleni Ilgaz Dağı Milli Parkı'dır(*). Bu ulusal parkın küçük bir bölümü Çankırı ili sınırları içinde kalır. Tosya'da geyik, Karıdağ (Azdavay), Ballıdağ (Daday) ve Elekdag'da (Taşköprü) geyik ve karacalar için koruma ve üretme alanları kurulmuştur. Merkez ilçede Kadi Dağı, Soğuksu, Açıkmaslak, Acısu, Araç'ta Kanlıgöl, Abana'da Yeşilyuva, Azdavay'da Karşıyaka,

Kastamonu'dan genel görünüm
Anadolu Yayıncılık Arşivi

Çatalzeytin'de Ginoğlu, Cide'de Limanüstü, Devrekânı'de Yaralıgöz, İnebolu'da Geriştepe, Küre'de Masruf Deposu ve Çiftlik, Tosya'da Dipsizgöl ve Uçuluklar adlarıyla kurulan orman içi dinlenme yerleri ilin başlıca mesire yerleridir.

İlin en önemli yeraltı kaynakları Araç ve İnebolu'daki çimento hammaddesi, Cide ve Azdavay'daki taşkömürü, Bozkurt'taki cıva, Daday'daki kuvarsit, Küre'deki bakır-pirit, Taşköprü'deki kaolin, Tosya'daki manganez ve linyit yataklarıdır.

Tarih. Araştırmalar sırasında Gökkyö'de ele geçen buluntular, Kastamonu topraklarında yerleşimin Orta Paleolitik Çağa (y. 100-45 bin yıl önce) değin indiğini gösterir. Hitit kaynaklarında Pala ve Tumana adlarıyla anılan yörede İÖ 1700'lerde Kaşkalar yaşıyordu. İÖ 1200'lerde yöreyi ele geçiren Friglerin egemenliğine İÖ 7. yüzyıl başlarında Kimmerler son verdi. Lidya ve Pers yönetimlerinden sonra İÖ 3. yüzyıl başlarında Mithradates, Paflagonya adıyla anılan yörenin güneyinde Pontus Krallığı'nı kurdu. İÖ 91'de Pompeius, Paflagonya'yı Roma topraklarına kattı. Roma döneminde Galatya Eyaleti sınırları içinde olan Paflagonya, Bizans döneminde Honorias Pontos ya da Pilaïmenes Thēması adıyla anıldı. Thēma'nın adı 9. yüzyılda Paflagonya olarak değiştirildi ve merkezi Pompeiopolis (Taşköprü) yapıldı. Yöre 12. yüzyıl boyunca Bizanslılar, Danişmendliler ve Selçuklular arasında el değiştirdi. Daha sonra Çobanoğullarının yönetimine giren yöre 14. yüzyıl başlarında Candaroğullarının eline geçti. 1392'de I. Bayezid (Yıldırım) tarafından Osmanlı topraklarına katıldı. Timur Ankara Savaşı'ndan (1402) sonra yöreyi İsfendiyar Bey'e verdi. II. Mehmed (Fatih) 1461'de Candaroğulları yönetimine son vererek yöreyi Osmanlı topraklarına kattı. 16. ve 17. yüzyıllarda Celali Ayaklanmaları'ndan önemli ölçüde etkilenen yöre, 19. yüzyıl sonlarında Kastamonu vilayetinin sınırları içindeydi. Kurtuluş Savaşı sırasında işgale uğramayan vilayet merkezinde Kastamonu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve Kastamonu Müdafaa-i Hukuk Hanımilar Cemiyeti adlı örgütler kuruldu. Ayrıca İnebolu iskelesi

üzerinden gelen silah ve mühimmatı Ankara'ya ulaştırmada önemli rol oynadı. Cumhuriyet'ten sonra 23 Ağustos 1925'te Kastamonu'ya giden Mustafa Kemal, ilk kez burada şapkaıyla halkın karşısına çıktı.

Kentin yapısı. Kentin kesin kuruluş tarihi, bilinmemektedir. Adının ise Komnenosların yaptırdığı kaleden türediği sanılmaktadır. Latince "Komnenos Kalesi" anlamında Kastr Komneni olarak adlandırılan kale, Bizans dönemi sonlarında Kastamon ve Kastamonia adlarıyla anılmaya başladı. Candaroğulları döneminde Kastamonuya biçiminde söylenmeye başlayan adı daha sonraları Kastamonu'ya dönüştü. Kastamonu kenti ilin iç kesiminde, Ilgaz Dağından inen Karaçomak Deresi vadisinde kurulmuştur. Önceleri vadinin batısında yer alan yerleşme, 14. yüzyılda başlayan Osmanlı yönetimi sırasında sur dışına ve vadinin doğusuna taşdı. Osmanlı döneminde dokumacılık, silah ve mühimmat üretimi gibi bazı sanayi dallarında uzmanlaşan kent, en parlak dönemini 18. yüzyılda yaşadı. Durağan bir ekonomiye dayalı ve kırsal nitelikli bir yerleşme olarak girdiği 20. yüzyılda hızlı bir dış göç yaşadı. 1972'de kalkınmada ikinci derecede öncelikli iller kapsamına alındıktan sonra kamu ve özel kesim yatırımlarının etkisiyle bir ölçüde gelişti. Kentin 1950'de 13.597 olan nüfusu ağır bir artışla 1960'ta 20.307'ye, 1970'te 29.338'e, 1980'de 35.464'e ulaştı. 1990'da da 50 bini aştı.

Kastamonu kenti ilin ticaret, hizmet ve sanayi merkezidir. Ticarette uğraşan işyerleri genellikle derenin batı, yönetsel işlevi olan yapılar ise doğu yakasında toplanmıştır. Doğal yapıya uygun biçimde yapılmış olan çarşı ve kale yamacındaki bahçeli eski evler giderek terk edilmekte, halkın bir bölümü yamaçlarda inşa edilen gecekondu benzeri konutları, bir bölümü de kent merkezindeki apartmanları yeğlemektedir. Sanayi tesisleri kenti Taşköprü, Çankırı ve Karabük'e bağlayan üç ayrı yolun kenarına, küçük üretim yapan işyerleri de kuzeydeki küçük sanayi sitesine yerleşmiştir.

İkisi göğüs hastalıklarında uzmanlaşmış altı hastane kent ve çevresine sağlık hizmeti verir. Kentteki yükseköğretim kurumları Ankara Üniversitesi'ne bağlı Kastamonu Meslek Yüksekokulu ile Gazi Üniversitesi'ne bağlı Kastamonu Eğitim Yüksekokulu'dur.

Tarihsel yapılar. İÖ 8. yüzyılda yapıldığı sanılan kaya mezarı kent yakınındaki Oyulmuşkaya ve Şehinşah Kayası üstündedir. Kentin en görkemli tarihsel yapısı Kastamonu Kalesi'dir. Yüksek bir tepe üstündeki kalenin temeli Bizans, üst bölümü ise Candaroğulları yapısıdır; hâlâ ayakta olan içkale Osmanlı döneminde onarılmıştır. Kentteki başlıca tarihsel yapılar Atabey Camisi (1273), İbn Neccar Camisi (1353), İsmail Bey Külliyesi(*), Nasrullah Camisi ve Şadırvanı (1506), Yakup Ağa Külliyesi (1547), Sinan Bey Camisi (1571), Şeyh Şaban-ı Veli Camisi (1580), Karanlık Evliya, Atabey, Müfessir Alaeddin, Hatun Sultan, Şeyh Şaban-ı Veli türbeleri, Pervaneoğlu Ali Şifahanesi (1272), Münire Medresesi (1746), Deve, İsmail Bey ve Urgan hanları ile Nasrullah Köprüsü'dür (1506). 1950'de açılan Kastamonu Müzesi'nde arkeolojik buluntular, çevreden derlenen etnolojik yapıtlar, Mustafa Kemal'in Kastamonu'yu ziyaretine ilişkin anılar, kitap, silah ve sikke koleksiyonları sergilenmektedir.

Kent dışındaki başlıca tarihsel yapılar ise Duruçay köyündeki Halil Bey Camisi (1363), Kasaba köyündeki Mahmud Bey Camisi (1366), Elmayakası köyündeki Atabey Hanı, Terziköy'deki Adil Bey Türbesi'dir.

Kastamonu Belediyesi Cumhuriyet'ten önce kurulmuştur. Nüfus (1990) il, 423 611, kent, 51.560.

kastanyet (İspanyolca *castaño*: "kestane"), sert ağaçtan, fildişinden ya da başka bir maddeden yapılmış, içi oyuk iki parçanın birbirine vurulmasıyla ses çıkaran çalgı. İspanya'da, Balear Adalarında ve İtalya'nın güney bölgelerinde yaygın bir halk çalgısıdır. Armut biçimindeki parçaları birbirine bağlayan ip sıkıca başparmağa geçirilir. Sonra bu parçalardan biri, öbür dört par-

Kastanyet
Bozseyir & Harekes Ltd

makla tutulan öteki parçaya vurularak şaklatılır. Çoğunlukla sol eldeki kastanvetle basit bir ritim çalınırken, sağ eldeki küçük kastanyet çiftiyle daha karmaşık ritimler çalınır.

Orkestralarda kullanılan kastanyetler saplarından tutup sallanarak, sabit bir tahtaya bağlı olan türleri de parmakla ya da davul sopalarıyla çalınır. Eski Yunanlılarda (*krotala*), Romalılarda (*crotala*) ve Mısırlılarda da kastanyete benzer çalgılar vardı. Bu çalgıların İspanya'ya götürülenlerin Fenikeliler olduğu sanılır; armut biçimli olan türleri ise büyük olasılıkla Magripillerle birlikte gitmiştir. Türkiye'de de kastanyet benzeri çalgılara rastlanır. Ayrıca bak. çarpapare.

kastanyola bak. mandallı çark

Kastilya, İspanyolca CASTILLA. İspanya'nın dörtte birinden fazlasını kaplayan tarihsel bölge. Kuzeyine Eski Kastilya, güneyine ise Yeni Kastilya adı verilen bu bölge 15. yüzyılın sonu ile 16. yüzyılın başında İspanya'yı tek bir yönetim altında birleştiren Kastilya Krallığı'nın çekirdeğini oluşturmuştur.

Şatolar ülkesi anlamına gelen Kastilya adının ilk kez İS 800'de, bugünkü Burgos ilinin kuzey ucunda yer alan Cantabriya Dağları'nın eteğindeki küçük bir bölge için kullanıldığını bilinmektedir. 9. yüzyılda Kastilya'nın sınırları genişlemekle birlikte bölgedeki küçük kontluklar varlığını korudu. Hükümdarları Asturias ve León kralları tarafından atanan bu kontluklar bütün Kastilya'nın ilk kontu olan Fernán González'in (ö. 970) yönetimi altında birleşti. Kontluğu aile içinde oğuldan oğula devredilir hale getiren González böylece León krallanna karşı belli bir özerklik elde etti. González döneminde kontluğun başkenti Burgos'a taşındı ve Kastilya'nın sınırları güneyde Magripillerin topraklarına doğru yayılmaya başladı. García Fernández (ö. 1005) ve Sancho García (ö. 1017) adlı kontların döneminde de Kastilya'nın sınırları Douro (Duro) Irmağına kadar ulaştı.

Annesi Kastilyalı olan Navarra kralı III. Sancho Garcés (Büyük) 1029'da Kastilya'yı León'dan ayırdı. Sancho Garcés'in ölümünden (1035) sonra yerine geçen ikinci oğlu I. Fernando adıyla (1037-65) ilk Kastilya kralı olarak taç giydi. Kastilya 1072'de León'la birleştiyse de, 1157'de iki krallık yeniden ayrıldı. VIII. Alfonso 1188'de León kralının

kendisine bağlılık yemini etmesini sağlayarak, León üzerinde siyasal ve askeri egemenlik kurdu. Bu tarihte Kastilya'nın denetimi altındaki topraklar Tajo Irmağının güneyine ve doğuda Aragon'un bugünkü sınırlarına kadar uzanıyordu. Ama León kralları hiçbir zaman Kastilya'nın süzerenliğini kabul etmediler ve León kralı IX. Alfonso'nun Magripli Muvahhidlere karşı giriştiği savaşta ona destek vermeyi reddettiler. Böylece Kastilya'nın León üzerinde politik egemenlik kurma çabası Müslümanlara karşı ortak bir cephenin kurulmasını engelledi. Kastilya kralı III. Fernando'nun 1230'da Leon tahtına çıkmasıyla iki krallık sonunda Kastilya'nın önderliğinde birleşmiş oldu. Bu arada Müslüman Tuleyle (Tolledo) Krallığı ilhak edildi (1085) ve 12. yüzyılın ortalarında Kastilyalılar İspanya'nın politik yaşamına egemen oldular. Ülkenin en güneyinde yer alan Andalucia da (Endülü) II. Fernando döneminde Kastilya topraklarına katıldı.

Kastilya'nın Portekiz'i ilhak girişimi (1383-85) başarısızlığa uğradıysa da Kastilya prensi I. Fernando, 1412'de Kastilya'nın mali desteği ve askeri gücü sayesinde Aragon tahtına çıktı. Aragon tahtının varisi Fernando ile Kastilya kraliçesi I. Isabel'in evlenmesiyle de iki krallık tek bir taht altında birleşti (1479). Navarra Krallığı'nın Iber Yarımadasında kalan kesiminin 1512'de Kastilya tarafından ilhak edilmesiyle modern İspanya'nın temelleri atılmış oldu.

Birleşmeden sonra Kastilya ülkenin siyasal ve yönetsel merkezi, Kastilya lehçesi de edebiyat dili durumuna geldi. Latin Amerika'ya taşınan İspanyol kültürü de büyük ölçüde Kastilya kültürüydü. Bununla birlikte, ülkenin öteki bölgelerinin Kastilya'nın politik egemenliğine karşı sürdürdükleri muhalefet günümüzde de güncelliğini korumaktadır.

Kastilya lehçesi, İspanyolca CASTELLANO İspanyolcanın bir lehçesi. Çağdaş standart İspanyolcanın temelini oluşturur. Başlangıçta İspanya'nın ortakuzeyindeki Cantabria'da konuşuluyordu. Oradan Kastilya'ya, 15. yüzyıl sonlarında Kastilya, León ve Aragon krallıklarının birleşmesi üzerine bütün İspanya'ya yayılmış, sonraki yüzyıllarda İspanyol Amerikası'nın da dili durumuna gelmiştir. Ayrıca bak. İspanyolca.

Kastlemanıyen Kat, Avustralya ve Yeni Zelanda'da Ordovisiyen dönemde (y. 500-430 milyon yıl önce) oluşan kayaç katmanları ve bu kayaçların çökeldiği zaman dilimi. Yapanıyen Katın altında ve Şevtoniye Katın üstünde yer alır. Daha kısa zaman dilimlerine karşılık gelen graptolit kuşaklarına aynılır; Kastlemanıyen Kat fosil faunası, Kuzey Amerika ve Avrupa'dakilerle benzerlik gösterir.

Kastler, Alfred (d. 3 Mayıs 1902, Guebwiller, Almanya [bugün Fransa'da] - ö. 7 Ocak 1984, Bandol, Fransa), atomlardaki Hertz rezonansının gözlemlenmesine yönelik olarak geliştirdiği yöntemlerle 1966 Nobel Fizik Ödülü'nü kazanan Fransız fizikçi. Atom yapısına ilişkin bilgilerin yenilenmesine katkıda bulunan çalışmalarının sonucunda maser ve laserin geliştirilmesi ve yaygın magnetik alanların ölçülmesi olanaklı duruma gelmiştir.

1920'de Paris'teki Yüksek Öğretmen Okulu'na (École Normale Supérieure) girdi. Bir süre Bordeaux ve Clermont-Ferrand (Fransa) ile Leuven'deki (Belçika) fen fakültele-

rinde bulunduktan sonra ders vermek üzere Yüksek Öğretmen Okulu'na döndü (1941-68). Nobel Ödülü'nü aldığı sırada bu okulda profesör ve fizik laboratuvarları yöneticisiydi. 1968'den emekliye ayrıldığı 1972'ye değin Ulusal Bilimsel Araştırma Merkezi'nin araştırmalarını yönetti, ayrıca barışçı hareketlere ve nükleer silahların yayılmasına karşı etkinlik gösteren gruplara etkin olarak katıldı.

Kästner, Erich (d. 23 Şubat 1899, Dresden - ö. 29 Temmuz 1974, Münih, AFC), daha çok çocuk kitaplarıyla tanınan Alman romancı, yergici ve şair. Berlin'de yayımlanan *Die Weltbühne* dergisinin, 1920'lerin ortalarında gelişen yeni nesnelilik akımının ve entelektüel kabare turune özgü nükteli ve özlü üslubun kalıcı örneklerini vermiştir.

Öğretmen olmak amacıyla Rostock, Leipzig ve Berlin'de okudu. 1927'de gazetelerde serbest yazar olarak çalışmaya başladı.

Kästner, 1970

Archiv für Kunst und Geschichte, Berlin

1933'ten önce, ciddi konuları hafif şiir türünde ele alan dört şiir kitabı yayımladı. İlginç trajik romanı *Fabian*'ı da (1931) bu dönemde yazdı. Çocuk kitaplarında ise çocukların dünyasını ve değerlerini ciddiye alan mizah dolu anlatımıyla dikkati çekti. En ünlü çocuk kitabı *Emil und die Detektive* (1929; *Emil ve Dedektifler*, 1967) pek çok kez sahneye ve sinemaya uyarlandı. 1933-45 arasında Nazilerin kışkırttığı yasaklar yüzünden Kästner yapıtlarını İsviçre'de yayımladı. Savaşın sonu Münih'te çıkan *Die Neue Zeitung* gazetesinin magazin bölümü yönetmeni oldu. Daha sonra da kendisi bir çocuk gazetesi yayımladı. 1952-62 arasında uluslararası yazarlar örgütü PEN'in Almanya şubesi başkanlığını yaptı. II. Dünya Savaşı'ndan sonra yazdığı yapıtlarda, incelikli ve eğlendirici anlatımından vazgeçmeden toplum felsefesine ağırlık verdi. Bunlar arasında *Die Konferenz der Tiere* (1949; *Hayvanlar Toplantısı*, 1981), *Das doppelte Lottchen* (1950; *Çifte Lotteçik*), *Zu treuen Händen* (1950; *Emin Ellerde*), *Die Schule der Diktatoren* (1956; *Diktatörler Okulu*) adlı oyunu ve *Als ich ein kleiner Junge war* (1957; *Çocukluğumda*) sayılabilir. Kästner'in toplu yapıtları 1959'da *Gesammelte Schriften* (Toplu Yazılar) adıyla yedi cilt olarak yayımlanmıştır.

Kästner'in Türkçede yayımlanan çok sayıda yapıtı arasında *Noktacı* ile *Anton* (1965), *Uçan Sınıf* (1981) ve *Palavracı Baron* (1981) sayılabilir.

Kastor, burçlar kuşağından İkizler takım-yıldızının en parlak (alfa) bileşeni (Alpha Geminorum). En az altı bileşenden oluşan çoklu bir yıldızdır. Kastor ile İkizler'in beta yıldızı olan Polluks, Yunan efsanesindeki İkizlerin adlarıdır. Kastor'un bileşik görünür kadri 1,58'dir. Bileşenlerinden ikisi görsel, ikisi ise spektroskopik çift yıldızdır. Öbür iki bileşeni ise örten çift yıldızdır. İki kırmızı dev yıldızdan oluşan bu örten çiftyıl-

dız sisteminin bileşenleri, birbirlerinin çevresinde bu günden daha kısa sürede, öbür dört yıldız çevresinde ise milyonlarca yıllık bir periyotta dolanırlar. Kastor, İkizler takım-yıldızının alfa yıldızı olmasına karşın beta yıldızından (Polluks) daha sonuktur.

Kastor ve Polluks bak. Dioskurlar

Kastoria, Yunanistan'ın Makedonya bölgesinde il (*nomós*) ve kent. Kastoria Gölü'nün (*límni*) batı kıyısında, kireçtaşı dağlarla çevrili bir yarımada'yı karaya bağlayan kıvrığın üzerindedir. Adını, eskiden yörede yapılan kürk ticaretinin kaynağı olan kunduzlardan alan kent, İÖ 200'de Romalılar tarafından ele geçirilen eski Celetrum kentiyle özdeşleştirilir. İS 6. yüzyılda yaşamış Bizans tarihçisi Prokopios'a göre ise kente daha sonra Iustinianopolis adı verilmiştir. 1083'te, Norman serüvenci Robert Guiscard'ın ele geçirdiği kent, 12. yüzyılda Epeiros Despotluğu ile Nikaia'da (İznik) oturan Bizans imparatorları arasında anlaşmazlık konusu oldu. 1331'den 1380'e değin Sırların elinde kaldıktan sonra yaklaşık 1385'te Osmanlıların yönetimi altına girdi, 1912'de de Yunanistan'a bağlandı. Bazilika mimarisi ve freskler üzerine inceleme yapan araştırmacıları bölgeye çeken ve sayılan 54'ü bulan Bizans ve ortaçağ kiliselerinin çoğu onarım görmüştür. Kent aynı zamanda bir piskoposluk merkezidir. Nüfus (1981) kent, 20.660; il, 53.169.

kastrato (İtalyanca *castrato*), EVIRATO olarak da bilinir, ergenlik döneminden önce hadım edilerek ses alanının çok geniş, esnek ve güçlü bir hale gelmesi sağlanan erkek soprano ya da erkek kontralto. 16. yüzyılda kadınların kilise korolarında ve sahnede şarkı söylemesinin yasaklanması üzerine başlayan bu uygulama, 17. ve 18. yüzyıllarda doruk noktasına ulaştı. Erişkin erkeğin daha büyük bir akciğer kapasitesine sahip olması nedeniyle hadım edilen erkek çocukları büyüyünce olağanüstü güçlü bir erkek sesi elde ediliyordu.

Sesin kendine özgü tonu, yoğun bir eğitim sonucu kazanılan, son derece süslü ve vokal pasajları yorumlama becerisi ile birleşince kastratolar, opera sanatında önemli bir yer edindiler; İtalyan operasının yaygınlaşmasında da büyük rol oynadılar. 18. yüzyılda erkek şarkıcıların çoğu kastratoydu. İtalyan kastratoların en ünlüsü Farinelli adıyla tanınan Carlo Broschi idi.

Kasugai, Japonya'da, Honşu Adasındaki Aichi ilinde (*ken*) kent. İl merkezi Nagoya'nın hemen kuzeydoğusunda yer alır. 1939'da yakınında silah fabrikalarının kurulması üzerine kente çok sayıda işçi geldi ve nüfusu 1945'te 60 bine ulaştı. Orduya ait sanayi tesisleri II. Dünya Savaşı'ndan sonra başka amaçlarla kullanılmaya başladı; günümüzde yöredeki sanayi işletmeleri arasında büyük bir kâğıt fabrikası da vardır. Kentin doğusundaki Toki Irmağının alüvyonlu ovalarında şeftali yetiştirilir. Kent aynı zamanda Nagoya'nın konut banliyösüdür. Nüfus (1990) 266.599.

Kasungu, Malavi'nin Orta Bölgesi'ndeki Kasungu yönetim biriminin merkezi. Kent ekonomisi bütün üretimine dayanır. Yaklaşık 2.367 km²'lik Kasungu Ulusal Parkı'nın açılışından (1970) bu yana turizm gelişmektedir. Ülkenin ilk devlet başkanı olan Dr. Hastings Kamuzu Banda'nın doğduğu çiftliğin yakınındadır. Yöre, kahverengi milin altında kumlu kil tabakasının yer aldığı "kumlu bozkırlar"dan oluşur. Toprak besin ve su bakımından yoksuldur. Nüfus (1977) kasaba, 6.488; (1987 geç.) ilçe, 322.854.

Kasur, Pakistan'da, Pencap eyaletinin Lahor ilinde ilçe ve ilçe merkezi (1976) kent. Kasur kenti, Hindistan sınırında yer alır. Hindu efsane kahramanı Rama'nın oğlu Kusa tarafından kurulduğuna inanılır. Babürlüler döneminde, Peştuların yerleştiği Kasur, 1807'de Sihlerin eline geçti. 1867'de belediye statüsü kazandı. Çok sayıda küçük köyün (kor) bir araya gelmesiyle oluşan kent, Beas ve Satlec ırmaklarının alüvyonlu vadilerine egemen bir konumdadır. Karayoluyla Amritsar ve Firuzpur'a, demiryoluyla da Lahor ve Karaçi'ye bağlanır. Yerel bir ticaret merkezi olan kentte çirçir ve bitkisel yağ fabrikaları vardır; öteki sanayi dalları arasında dokumacılık, spicilik ve deri eşya üretimi sayılabilir. Kentte Pencap Üniversitesi'ne bağlı bir yüksekokul ile bir hastane yer alır.

Yüzölçümü 3.996 km² olan Kasur ilçesi Kasur ve Çunian bucaklarının (tahsil) birleştirilmesiyle oluşmuştur. Kuzeybatıda Ravi, güneydoğuda da Satlec ırmaklarıyla çevrili alüvyonlu bir ovayı kapsar. İlçe topraklarından sulama için kullanılan beş kanal geçer. Başlıca uğraş tarımdır; bölgede pirinç, şeker kamışı, pamuk, meyve ve sebze yetiştirilir. 1864'te Changa Manga'da kurulan orman ürünleri işletmesinde günümüzde kereste, ipek, bal, balmumu ve zerdeçal üretilmektedir. Nüfus (1981) kent, 155.523; (1981 geç.) ilçe, 1.530.000.

Kaş, Akdeniz Bölgesi'nde, Antalya iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Yüzölçümü 2.231 km² (1986) olan Kaş ilçesi batıda Muğla ili, kuzeyde gene Muğla ili ve Elmalı ilçesi, doğuda Finike ve Kale ilçeleri, güneyde de Akdeniz'le çevrilidir.

İlçe toprakları Teke Yarımadasının güney kesiminde yer alır. Batı Toroslar'ın dış

lık gelişmemiş düzeydedir. Kızıl çam, sedir, ardıç ve kara çamlardan oluşan gür bir orman örtüsüyle kaplı dağlık kesimlerde ormancılık önemli bir geçim kaynağıdır.

Zengin doğal ve tarihsel değerleriyle ilgi çeken ilçe, son yıllarda turizm yatırımlarının yöneldiği bir yöredir. Kalkan ve Kaş yerleşmelerinde ve çevresinde çok sayıda otel, motel, yazlık ev, pansiyon, kamping ve lokanta gibi turizme yönelik yapılar inşa edilmiştir. Bu yerleşmelerde turistik eşya ticareti de giderek önem kazanmaktadır. "Noel Baba" adıyla bilinen Aziz Nikolaos'un Patara'da (Keleş) doğup Nikolaos'un Patara'da (Keleş) doğmuş olması, ilçenin turistik değerini artıran bir etkidir. Yat turizmi bakımından da ilgi gören ilçe kıyılarındaki Kaş ve Kalkan'da yatlara hizmet verebilen donanımlı birer

Kaşalot (*Physeter catodon*)
Richard Ellis'in çizimi

iskele vardır. Antik Likya bölgesinde yer alan Kaş'ta birçok eski kent kalıntısına rastlanır. Bunlardan en önemlileri Ksanthos, Patara ve Antiphellos'tur. Kasabanın batısındaki Antiphellos bir liman kentiydi. Çukurbag köyü yakınındaki Phellos kentinin hemen güneyinde kurulduğundan Antiphellos adıyla anıldığı bilinir. Makedonya ve Roma egemenliklerinden sonra Bizans yönetimi sırasında bir piskoposluk merkezi oldu. Anadolu Selçuklular döneminde Andifli adıyla anılmaya başlayan yerleşme, bir süre Tekeoğullarının yönetiminde kaldıktan sonra 15. yüzyıl başlarında Osmanlı topraklarına katıldı. Kaş, 19. yüzyıl sonlarında Konya vilayetinin Teke (Antalya) sancağına bağlı bir kaza merkeziydi. İlçenin iç kesiminde, Demre Çayı vadisinin yüksek yamaçlarla çevrili olan Kasaba Ovasının kenarında yer alan yerleşme eskiden Kaş, Kaşkasaba ya da Kaşkasabası adıyla anılırdı ve kaza merkezi de burasıydı. Andifli ise Kaşkasabası'nın iskelesi idi. Cumhuriyet'ten sonra iskele önem kazanınca, ilçe merkezi buraya taşındı ve Andifli'nin adı Kaş olarak değiştirildi; eski Kaşkasabası'nın adı da Kasaba'ya (1990'da 1.245 nüfuslu köy) dönüştü.

İlçenin güneyindeki bir koyun kıyısında kurulmuş olan Kaş, il merkezi Antalya'ya 189 km uzaklıktadır. Turistik bir yerleşme olmaya başlayan kasabada Kaş Devlet Hastanesi sağlık hizmeti vermektedir.

Kaş Belediyesi 1923'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 40.469; kasaba, 4.560.

Kaş Irmağı bak. Kaş Irmağı

kaş kemer, üzengi hizasında dışbükey olarak yükseldikten sonra, kilit taşına yaklaşıpken tersine kıvrılarak dışbükey bir çizgi izleyen ve tepede sivri bir uçla biten kemer. Ayrıca bak. kemer.

kaş kemeri, gözyuvasının üstünde yer alan kemik yapı. Goril ve şempanzelerde kulin

ve serttir, soyu tükenmiş insansılarda da iyi gelişmiş olduğu saptanmıştır. Erkeklerde daha çıkıntılıdır.

Kaş kemeri, çene kaslarının çabımasının yarattığı küçük darbelerle karşı destek görevi yapar ve gözleri korur. İnsanda kaş kemeri yapısı ilkel ataları ve maymunlara göre büyük ölçüde incelmıştır.

kaşalot (*Physeter catodon*), AMBERHALICI ya da İSPERMEÇET BALINASI olarak da bilinir. *Physeteridae* familyasından, kut burunlu balina türü. Kaşalotun gövdesi kalın, paletle benzeyen yüzme ayakları küçüktür. Sirtında bir dizi tümek bulunur. Yandan bakıldığında dikdörtgene yakın bir biçimde gözu-

ken çok büyük kafası ve koni biçiminde in dişlerle donatılmış ince altçenesi başlıca ayırt edici özellikleri arasında yer alır. Ağzı kapalıyken altçenesindeki dişler genellikle dişsiz olan üstçenedeki oyuklara girer. Kaşalotun sırtı mavimsi boz ya da kahverengimsi, karnı biraz daha soluk renktedir. Erkeklerin uzunluğu 19 m'ye ulaşabilir. Dişiler çok daha küçüktür.

Kaşalotlar ılıman ve tropik denizlerde, genellikle 15-20 bireyden oluşan sürüler halinde yaşar. Yalnız dolaşan erkekler bazen daha soğuk bölgelere de girer. Kaşalotlar zorlanmadan 350 m derinliğe inebilen iyi dalıcılardır. 1.130 m derinlikte kablolarla takılmış bir kaşalota bile rastlanmıştır. Başlıca besinini, aralarında dev kalamarnn da (*Archæuthis*) bulunduğu kafadanayaklılar oluşturur. Ticari değerlerinden ötürü yüzyıllar boyunca balina avcılar tarafından kırma uğratılan bu hayvanlar özellikle amber(*) ve ispermeçet yağı(*) elde etmek için avlanır.

Kâşan, İran'ın ortabatı kesimindeki Merkezi ilinde (*ostan*) kent. Orta İran Sıradağlarının doğu eteğindeki bir çölde, eskiden önemli olan bir kervan yolu üzerinde yer alır. Trans-Iran Demiryolu'nun güneydoğu kolu üzerindedir. Kaşan eski bir kenttir; İran Platosunda en eski yerleşik yaşam izlerine rastlanan Tarihöncesi Tepe Sialk yerleşmesi, 3 km güneybatısındadır. Kent, ürünleri Yakındoğu'nun her yanına ihraç edilen bir seramik ve sırlı çini merkezidir. Özellikle lüster sırlı çinileriyle ünlü olan Kâşan'ın yünlül ve ipek halıları da en zarif İran halıları arasındadır. Kentte endüstri fazla gelişmemiştir. Nüfus (1986) 138.599.

Kâşan halısı, İran'ın ortabatısındaki Kâşan ve çevresinde üretilen yünlül ya da ipekli el dokuması döşeme yaygısı. Kâşan kenti eskiden beri kusursuz dokumalarıyla ünlüdür. Safevi dönemine (16. yy) ait üç tur saf ipek halının da Kâşan'da yapıldığı sanılır.

Kaş'ın genel görünümü
Anadolu Yayıncılık Arşivi

sıralarından olan ve Uyluktepe'de 3.014 m'ye ulaşan Akdağ(*), kuzeybatıda Muğla iliyle doğal sınır oluşturur. Yarımada'nın ilçe sınırları içinde kalan bölümü, dağlar ve kısa akışlı akarsularla engebelenen bir platodur. Oldukça dar olan kıyı seridi batıdaki Eşen Ovasında genişler. Muğla iliyle doğal sınır çizen ve Kocaçay olarak da bilinen Eşen Çayı(*), taşıdığı alüvyonlarla kıyıda bir delta ovası oluşturmuştur. İlçe kıyıları açısından çok sayıda ada vardır. Bunlardan en önemlileri Çataladalar ve Yunanistan'a ait Meis Adasıdır(*). İçada (Eleksi), Heybeliada, Çataladalar adıyla da bilinen Sıçan ve Yılan adaları oldukça küçük adalardır.

İlçedeki temel ekonomik etkinlikler tarım ve turizmdir. Başlıca ürünleri portakal, elma ve buğday olan ilçede arpa, çifti ve pamuk da üretilir. Kıyı kesiminde seracılık yaygındır; yetiştirilen turfanda sebzeler büyük kentlere satılır. Hayvancılık ve balıkçı-

Madalyonlu bir ipek Kâşan halısından ayrıntı, 16-17. yy, İran; Tekstil Müzesi, Washington, D.C. Textile Museum Collection, Washington, D.C. Fotoğraf: Otto E. Nelson-EB Inc.

Birinci türden günümüze ulaşan üç halı madalyonludur, madalyonun çevresinde av sahneleri canlandırılmıştır. İki tanesi dünyanın en iyi halılarından sayılır. İkinci türden kırmızı rengin egemen olduğu bir düzineyi aşkın küçük örnek vardır. Çoğu madalyon desenli olan bu halıların dört tanesinde tek tek duran ya da dövuşen hayvan figürü sıraları vardır. Üçüncü tür, çok zarif duvar halılarında oluşur. Bunların dokumasına yer yer sırma da katılmıştır. Bazıların desenlerinde insan ya da melek figürlerine de yer verilmiştir. 17. yüzyılda Kâşan'da çok sayıda ipek Polonya halısı(*) dokunduğu da sanılmaktadır.

17. yüzyıldan 19. yüzyılın sonuna değin adı bilinmeyen Kâşan halılarının üretiminde 20. yüzyıla birlikte büyük bir artış oldu. Parlak madalyonlar, çiçeklerle bezeli kıvrımlı asma dalları ve yinelenen çiçek vazolarından oluşan son derece zarif desenleriyle bu yeni halılar İran halılarının en iyilerindendir. Kâşan halıları, havın cinsine göre değişmek üzere, ipek ya da pamuk çözgü üzerine Sine düğümüyle dokunur. Son zamanlarda kullanılan boyaların çoğu Avrupa malıdır.

Kâşan seramiği, İslam çini sanatında 11. yüzyıl ortalarından 14. yüzyılın sonuna değin Kâşan'da üretildiği sanılan seramiklere verilen adı. Bezemeleri çeşitli renklerdeki sırlarla yapılırdı. Sırların akıp birbiri içine geçmemesi için desenlerin kenarları kilden yapılmış ince şeritlerle çevrilirdi. Bu tekniğe *lakabi* adı verilirdi. Kâşan çinileri de bu adla anılmıştır.

kaşarpeyniri, KAŞAR olarak da bilinir, çoğunlukla koyun sütünden yapılan, genel olarak tekerlek biçiminde, sert, sarımtırak peynir. Kaşar adının, İbranice *kaşer* ya da *koşer* sözcüğünden geldiği söylenir. Kaşar ve benzeri peynirler *pasta flata*, "plastik telemeli" ya da "haşlama peynirler" grubunda yer alır. Amerika'ya göç eden İtalyanlarca tanıtıldığı için bu tip peynirlere Batı'da "İtalyan tipi peynir" de denir. Kaşar benzeri peynirler, başta Balkan ülkeleri ve İtalya olmak üzere Macaristan'da, Slovakya'da, Kafkasya yöresinde ve ABD'de yay-

gın olarak üretilir. Bu grupta yer alan peynirler arasında İtalya'da *cacio cavallo*, *mozzarella*, *provolone*, *pizza*, Bulgaristan'da *kaşkaval*, Yunanistan'da *kaseri* ve Türkiye'de kaşar en tanınmışlardır.

Ayrıca Türkiye'de üretilen dilpeyniri, Kafkasya kökenli Çerkes ve Abaza peynirleri ve tel peyniri de aynı gruptandır. Günümüzde kaşarpeyniri yapımında yalnızca inek ya da yalnızca koyun sütü kullanıldığı gibi, koyun-keçi, koyun-inek, inek-keçi ve koyun-keçi-inek sütlerinin karışımı da kullanılmaktadır. Bazı kaşar çeşitlerinin üretiminde de manda sütünün özel bir yeri vardır.

Türkiye'de kaşarpeyniri üretimi bütün bölgelerde yapılmakla birlikte, Trakya, Orta Anadolu ve Doğu Anadolu'da daha yaygındır. Buralarda, kaşarpeyniri, koyun sütüyle ve mevsimlik mandıralarda üretilmektedir. Adapazarı ve Kars'ta ise inek sütünden kaşarpeyniri üretimi ağırlıktadır.

Geleneksel kaşar üretim yönteminde çiğ süt kullanılır. Birkaç kat bez süzgeçten geçirilen süt, "dağar", "lanca" ya da "şot" denen silindirik biçimli ahşap ya da metal kaplarda 30°C-34°C arasında 45-60 dakika da pıhtılaşacak biçimde mayalanır. Bu süre sonunda oluşan pıhtı "zavrak" ya da "istavroz" denen, ucunda haç biçimli bir tahta parçası çakılı sopalarla pirinç tanesi büyüklüğünde parçalara ayrılır. Bu yolla elde edilen teleme teknenin dibine çöker. Teknenin üstüne serilen bir cendere bezi ile üstteki peyniraltı suyu alınır. Kalan telemenin suyu ayakla çiğnenerek ya da askıya alınarak çıkarılmaya çalışılır. Sonra kenevir kanaviceiler (salaşpur bezi) içinde, üstüne ağırlık konarak preslenir. Preslenmiş telemede kalan peyniraltı suyunu iyice yok etmek için, kesilen parçalar özel rendelerle birkaç kez doğranıp ön olgunlaşmasını tamamlamaya kadar tezgâhlarda dinlendirilir. Bu arada olgunlaşmasını tamamlayıp tamamladığını anlamak amacıyla alınan örnekler belirli aralıklarla sıcak suda haşlanarak prova edilir. "Sicim çekme" ve "yaparak açma" deneyleriyle telemenin plastik bir hamur haline gelip gelmediği denetlenir. 70°C-80°C'lik sıcak suda haşlandığında yoğunlaşabilecek kıvama gelen teleme, delikli metal kaplara ya da söğüt dalından örülmüş sepetlere alınır ve 70°C-80°C'deki sıcak su içinde, plastik kıvamda bir hamur halini alacak biçimde haşlanır. Yoğurma tezgâhına alınan sıcak kaşar hamuru yoğrulurak içindeki su ile hava çıkartılır. Elle biçim verilerek "göbek bağlatılır" ve kalıplara aktarılır. Kalıplarda dinlendirilerek soğutulan peynir arada bir şişlenerek içinde kalan hava ve su çıkartılır. Bir gün kadar kalıpta kalan peynir soğuyarak kalıbın biçimini alır. Olgunlaştırılarak bakım yapılması için ısı 10°C-15°C olan özel depolara alınır. 20-30 gün sonra kanaviçe çuvalarda beşli gruplar halinde soğuk depoya konur. Geleneksel kaşar üretiminde genellikle kuru tuzlama yapılır. "Kuşgözü" ya da "karınca kafası" denen büyüklükte öğütülmüş kayatuzu, doğrudan sıcak teleme hamuru içine katılır. Depoda olgunlaşan kalıplara da üstten serpme biçiminde tuz verilebilir.

Çağdaş yöntemlerle kaşar üretiminde ise, temizleme seperatörlerinde temizlenen süt, çift cidarlı sert peynir teknelerine alınır. Kaşarpeyniri kültürü (starter kültür) ve maya eklenerek pıhtılaştırılır. Aynı tekne içinde pıhtı kesilir. Oluşan telemeden, peyniraltı suyunun bir bölümü ayrılır, tekne çeperinden ısı verilerek teleme pişirilir ve peyniraltı suyunun önemli bölümü tekne-den uzaklaştırılır. Ayrıca özel preslerde suyunun uzaklaştırılması sürdürülür. Asit-

liği sürekli denetlenerek pH değeri 5.0-5.2 dolayında tutulan telemenin sıcak su içinde plastik özellik alacak duruma gelip gelmediğine bakılır. Telemenin asitliğinin geliştirilmesi işlemine "çedarlama" denir. Asitlik fazla gelişir ve telemenin pH değeri aşırı derecede düşerse, geleneksel deyimle "teleme çürür" ve plastik özellik kazanamaz. Günümüzde geliştirilmiş telemeyi doğrayan, haşlayan, yoğurup biçim veren ve kalıplayan agregat makineleri yaygın olarak kullanılmaktadır. Çağdaş tuzlama yöntemiye, haşlama suyuna tuz verme ya da salamurada tuzlama biçimindedir. 9.5-10.5 kg inek sütünden ya da 5-6 kg koyun sütünden 1 kg kaşarpeyniri elde edilir.

kaşektin bak. urda nekroz etkeni

kaşer, KOŞER (İbranicede "uygun", "caiz") olarak da bilinir. Yahudilikte bir nesnenin dinsel amaçlara uygunluğu. Genellikle yiyecek ile ilgili yasalara (*kaşrut*) uygunluğu belirtmekle birlikte, örneğin Tora rulosu, arınma suyu (*mikve*) ve ayinde kullanılan koç boynuzu (*şofar*) gibi nesneleri tanımlamak için de kullanılır. *Kaşer*'in karşılığı, yiyecekler bağlamında *terefa*(*), başka nesneler bakımından *pasul*'dur (caiz olmayan).

Yiyeceklerin *kaşer* sayılabilmesi için başlıca koşullar şunlardır: 1) Levililer (11) ve Tesniye'de (14) yasaklanan hayvanlar, kuşlar ve balıklardan elde edilmiş olmalıdır. 2) Hayvanlar ve kuşlar *şehita* yönetimine uygun biçimde kesilmiş olmalıdır. 3) Hayvan kesildikten sonra, fiziksel bir kusuru olmadığı ayrıntılı bir incelemeyle belirlenmeli, kalça kasından sıyatık sinirleri ayrılmalı (Tekvin 32:32), ardından kanının tümüyle boşalması için tuzlanmalıdır (*melih*) (Tesniye 12:16; 23-25 vb.). 4) Etle süt birlikte pişirilmemeli (Çıkış 23:19), süt için ayrı, et için ayrı kap kullanılmalıdır.

Tekvin'de (31:39) geçen *terefa* (vahşi hayvanlarca parçalanmış) teriminin anlamı, 2. kural dolayısıyla şeriatı aykırı bütün yiyecekleri, hatta Pesah (Hamursuz) gününde yapılan hamur işlerini de kapsayacak biçimde genişlemiştir. Pesah'ta yenilmesi caiz yiyecekler için de *kaşer le-Pesah* terimi kullanılır. Kaşer şarabı hazırlanırken uygulanan kurallar, putlara adanan şaraplardan kaçınmayı ve Talmud gereğince Yahudi olmayanların elinin değmemesini amaçlar. Kaşer şarabıyla ilgili kurallara günümüzde yalnızca aşırı gelenekçi Yahudiler uymaktadır. Roma döneminde oluşan bu kurallar ilk Hristiyanlarca da uygulanmıştır.

Şehita adı verilen özel kesim yöntemi, hayvanın ya da kuşun ustura keskinliğinde, kenarları düz ve çentiksiz bir bıçakla, özel olarak eğitilmiş bir kimse tarafından kesilmesidir. Kesim, duraksamadan tek darbeye gerçekleştirilmeli, bıçak bastırılmamalı ya da batırılmamalıdır. Bu kesim yöntemi, ana damarları yararak hayvanı bayıltır ve kanın tümüyle vücuttan akıp gitmesini sağlar. Kesici (*şoheit*), kesimden önce bir dua okur.

Kesim yöntemine, hayvana çok acı verdiği öne sürülerek zaman zaman karşı çıkmıştır. Can çekişen hayvanın görüntüsü insanlığı aykırı sayıldığı için bazı Avrupa ülkelerinde *şehita* yasaklanmıştır. Oysa bilimsel görüşe göre, şahdamarın ve toplardamarın tek bir darbeyle kesilmesi, anında bilinç yitimine yol açar; sonraki çırpınma kas reflekslerinden ibarettir.

Gelenekçi Yahudiler, yiyeceklerle ilgili yasaları, "mukaddes olacaksınız" biçimindeki (Levililer, 19:2) Tanrı buyruğunun bir gereği sayarlar. Reformcu Yahudiler ise bu kurallara uymanın dindarlığın zorunlu bir gereği olmadığı görüşündedir. Ayrıca bak. kaşrut.

Kaşgar, Çince KASHI, Wade-Giles yazımında K'ASHIH. Çin'de, Sinkiang Uygur Özerk Bölgesi'nde (zizhiqu) vaha kenti. Keshi yöresinin (diqu) yönetim merkezi ve il düzeyinde bir belediyedir (shi). Tarım Havzasının batı ucunda, Kaşgar Irmağı (Kashigaer He) ile bir dizi akarsu tarafından sulanan, löslü ve alüvyonlu topraklarla kaplı bir bölgede yer alır. Son derece kurak olan Kaşgar'ın ortalama yıllık yağış miktarı 100 mm'dir; bu miktarın büyük bölümü çok sıcak geçen yaz aylarında düşer. Ocak ayında -6°C olan ortalama sıcaklık, temmuzda 26°C'ye yükselir.

Pamir Dağlarının eteğinde Tian Shan (Tanrı Dağları) ve Kunlun Dağlarının birleştiği yerde bulunan Kaşgar, batıda Özbekistan'daki Fergana Vadisine, güneyde Cemu ve Keşmir'e, kuzeyde de Urumçi ve Yili Irmağı vadisine giden kervan yollarına egemen konumuyla, eskiden beri önemli bir ticaret merkezi olarak ün kazanmıştır. Çinliler, İÖ 2. yüzyılda Gansu'dan sürülen Yüecilerin elinde bulunan Kaşgar'ı işgal ederek, Yüecilerin bölgeyi yeniden ele geçirdikleri İS 1. yüzyıla değin ellerinde tuttular. Kuzeyden ve doğudan gelen fetih dalgalarından sonra, Çinliler, Tang hanedanı döneminde (618-907) bölgeyi yeniden ele geçirdilerse de merkezi hükümete uzaklığı nedeniyle Kaşgar üzerinde hiçbir zaman tam bir denetim kuramadılar.

Çinliler 752'den sonra yeniden geri çekilmek zorunda kaldılar ve kent sırasıyla Türkler, Uygurlar (10. ve 11. yy), Karahitaylar (12. yy) tarafından işgal edildikten sonra Moğolların egemenliği altına girdi. 14. yüzyılın sonunda, Timur tarafından yağmalanan kent sonraki yüzyıllarda da birçok savaşa sahne oldu. Sonunda 1755'te, Qing (Mançu) hanedanı (1644-1911/12) tarafından ele geçirildi. 1862-75 arasında önce Müslümanların başlattığı bir ayaklanmanın merkezi, ardından Müslüman General Yakub Bey'in başkenti oldu. 1928'de Ma Zhongying önderliğinde başlatılan bir başka Müslüman ayaklanması 1937'de savaş ağası Sheng Shicai tarafından, Sovyet desteğiyle bastırıldı. Ama merkezi hükümet 1943'e değin kent üzerinde tam bir denetim kuramadı.

Buğday, mısır, arpa, pirinç, fasulye ve büyük miktarda pamuk yetiştirilen Kaşgar aynı zamanda kavun, üzüm, şeftali, kayısı ve kiraz gibi meyveleriyle de ünlüdür. Irmak kıyılarında balıkçılık yapılır. Vaha halkı çeşitli el sanatlarıyla uğraşır; bölgede keçe, kilim, kürk, deri eşya ve çanak çömlek üretiminin yanı sıra pamuklu ve ipek kumaşlar dokunur. Çin'in öteki bölgelerine hayvan derisi, yün ve çeşitli hayvan ürünleri gönderen Kaşgar'da, bir miktar da bakır çıkarılır. Nüfus (1989 tah.) 168.900.

Kaşgar Dağları, Çince MUZTAGATA SHAN, Wade-Giles yazımında MU-SHII-TA-KO SHAN Çin'de, Sinkiang Uygur Özerk Bölgesi'nin batı ucunda dağ sırası. Dağlık Pamir bölgesinin doğu uzantılarına koşturarak 322 km boyunca kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda uzanır. Yüksekliği Kongur Masifinde 7.719 m'ye ulaşır. Muztagata Doruğu (7.546 m) Kaşgar'ın 161 km güneybatısında.

Kaşgar halısı, Çin Türkistanı'ndaki (bugün Sinkiang Uygur Özerk Bölgesi) Kaşgar'a özgü el dokuması döşeme yaygısı. Hotan ve Yarkent'te (Shache) yapılan benzerlerinden çoğu zaman güçlükle ayırt edilir.

Bunların her üçü de eskiden Semerkand halısı adıyla pazarlanmıştı. Kaşgar halısını öbür ikisinden ayıran başlıca özellikler, İran desenlerinin taklit edilmesi, İran kaynaklı

bordür düzenlemeleri ve büyük çeşitlilik gösteren biçimlerin genellikle koyu çizgilerle çevrelenmiş olmasıdır.

Kaşgarlı Mahmud, tam adı MAHMUD BIN HÜSEYİN BIN MUHAMMED (ü. 11. yy'nin ikinci yarısı), *Divanü Lugatü't-Türk*(*) adlı ünlü sözcüğüyle tanınan Türk dil bilgini, ansiklopedici, yazar.

Yaşamına ilişkin ayrıntılı bilgi yoktur. Karahanlılar soyundan Barsganlı Hüseyin'in oğuydu. Kaşgar'ın önemli bir bilim ve kültür merkezi olduğu dönemde yetişti. Medrese öğrenimi gördü ve dönemin bütün klasik bilimlerini öğrendi. Daha sonra Bağdat'a yerleşti. Bu arada birçok Türk kentini gezip dolaştı; Türklerin çeşitli gelenek ve göreneklerini inceledi. Arapça ve Farsçanın yanı sıra Türkçenin Hakaniye, Oğuz, Kıpçak, Argu, Çigil, Kençek ve Uygur ağızlarını da öğrenmişti. 1072-74 arasında, Türkçenin Arapça kadar zengin bir dil olduğunu kanıtlamak amacıyla hazırlayıp Abbasi halifesi Muktedi'ye (hd 1075-94) sunduğu *Divanü Lugatü't-Türk*, ilk Türkçe sözlük olarak kabul edilir. Kaşgarlı Mahmud'un, ilk Türkçe dilbilgisi kitabı sayılan *Kitabu Cevahirü'n-Nahv fi Lugatü't-Türki* adlı öbür yapıtı ise bugüne değin ele geçmemiştir.

kaşık, sulu ya da küçük taneli yiyecekleri ağza götürmeye yarayan, çukurca bir yüzeyiyle bir sapı bulunan küçük araç. Yemek pişirmede ve servis yapmada da kullanılır.

Kaşığa benzer araçların Tarihöncesinde de yapıldığı kazılardan anlaşılmaktadır. Örneğin Anadolu'da kaşığın ilk biçimi sayılabi-

Sapları pırlantalarla süslenmiş, Abdülaziz dönemine (1861-76) ait bir çift altın kaşık
Ara Güler

lecek kemikten yapılmış spatulalarla Çatalhöyük ve Hacılar'da karşılaşmıştır (İÖ 7-6. binyıl). Hacılar'da pişmiş toprak kaşıklar da ele geçmiştir. Hitit ve geç Hitit dönemlerinde, Ege uygarlıklarında, Frig, Lidya, Roma ve Bizans dönemlerinde Anadolu'da kemikten, deniz kabuklarından, seramikten ve metalden kaşık yapılmıştır.

Kaşıklar Anadolu'da yapıldıkları malzemeye göre adlandırılır. Tahta kaşıklar daha çok şimsir, ardıc, gürgen, meşe, armut, karaağaç gibi ağaçlardan, kemik kaşıklar boynuz, bağa ve sedften, metal kaşıklar demir, bakır, pirinç, gümüş ve altından yapılır. Kullanıldıkları yer ve amaca göre de kahve, çay, komposto, çorba kaşığı olarak anılır.

Anadolu'da kaşıkları ile ünlü merkezler arasında Konya, Akseki (Bademli köyü), Kaş (Davazlar köyü), Gediz, Geyve, Taraklı, Bolu (Mudurnu, Göynük, Seben, Kırısıcık), Kastamonu, Bergama, Bursa, Eskişehir, Anamur, Silifke özellikle anıla-

bilir. Günümüzde turistik amaçla da üretilen süslü kaşıklarıyla Konya bu sanat dalını seri üretim biçiminde sürdürmektedir.

kaşık oyunları, karşılıklı ya da daire biçiminde dizilmiş oyuncuların her iki elde birer çift kaşıkla ritim tutarak oynadıkları halk oyunlarına verilen genel ad. Halay, bar, zeybek gibi halk oyunlarının bazı bölümlerinde de kaşık oyunlarına yer verilir.

Kaşık oyunları başta Konya, İçel ve Antalya illeri olmak üzere Anadolu'nun birçok yöresinde daha çok kapalı yerlerde oynanır. Toplu ya da tek kişiyle oynanan, kadınların ve erkeklerin yalnız ya da kaşık olarak oynadıkları biçimleri vardır. Oyun sırasında "kaşık havası" denen ve yörelere göre değişen ezgiler çalınır; bu ezgilerle birlikte türküler de söylenir.

Kaşığın oyunlarda ve müzik topluluklarında bir ritim aracı olarak kullanılması çok eskiye dayanır. Horasan, Türkistan ve Kuzey Afganistan'da ve Asya'nın iç bölgelerinde dağınık olarak yaşayan Uygur Türklerinde oyun ve müzik aracı olarak kaşık kullanıldığı bilinmektedir. Ayrıca Balkanlar'da ve başta Girit olmak üzere birçok Ege adasında kaşıktan bu amaçlarla yararlanılmaktadır.

Türkiye'nin kaşık oyunları ve oyunlar sırasında söylenen türkülerıyla büyük ün kazanmış yöresi Silifke'dir. Silifke kaşık oyunları ekipleri, oyun havaları, türküler, gysileri ve figürleri ile dünyanın birçok yerinde yapılan şenliklerde birincilikler almıştır.

Kaşıkadası bak. Adalar

kaşıkçı, *Ciconiiformes* (leyleksiler) takımının aynakları da içeren *Threskiornithidae* familyasının *Plataleinae* altfamilyasını oluşturan, uzun bacaklı altı kuş türünün ortak adı. Kaşıkçılar haliçlerde, sazlık bataklıklarda ve göllerde, su ya da çamuru uzun gagalarıyla karıştırarak küçük balıkları ve kabukluları avlarlar. Uçuş sırasında kanatlarını düzenli olarak çırparken boyunlarını öne, bacaklarını arkaya gergin biçimde uzatırlar. Genellikle aynak ve balıkçılların da yer aldığı kolonilerde yaşayan bu kuşlar

Pembe kaşıkçı (*Ajaia ajaja*)
Ben Goldstein, Root Resource-EB Inc

ağaçlara ya da çalılara geniş yuvalar yapar. Dişiler yuvaya beyaz üstüne kızıl kahverengi lekeli üç-beş yumurta bırakır.

Kaşıkçıların uzunluğu 60-90 cm arasında değişir. Bazı türlerin başları kısmen ya da tümüyle tüysüzdür. Vücutlarındaki tüyler genellikle beyaz, bazen pembe lekeli. Ama Yenidünya'da yaşayan yaklaşık 80 cm uzunluğundaki pembe kaşıkçının (*Ajaia ajaia*) alt bölümleri kızıl ve koyu pembeyle alacalanır. ABD'nin Texas eyaletinin Meksika Körfezi kıyıları ve Batı Hint Adalarından Arjantin ve Şili'ye kadar yayılım gösteren bu tür bazı yerlerde tüyleri için kırıma uğratarak yok edilmiştir.

Yaklaşık 85 cm uzunluğundaki bayağı kaşıkçı (*Platalea leucorodia*) Avrupa ve Asya'nın orta ve güney kesimlerinde, Mısır, Hindistan ve Tayvan'daki sulak yerlerde ürer. Türkiye'deyse Manyas Gölünde, Ereğli (Konya) yakınlarındaki bataklık durumunda olan Akgöl'de ve Meriç Deltasında üredigi bilinmektedir.

Afrika kaşıkçısı ya da ak kaşıkçı (*P. alba*), Asya'nın doğu kesimlerinde yaşayan küçük kaşıkçı (*P. minor*), Avustralya'da yaşayan kara gagalı kaşıkçı (*P. regia*) ve sarı gagalı kaşıkçı (*P. flavipes*) öbür kaşıkçı türlerini oluşturur.

Kaşıkçı elması, İstanbul'da Osmanlı hazinesinin sergilendiği Topkapı Sarayı Müzesi'nde 86 kırıntı ağırlığında ve damla biçimindeki elmas. İki sıra halinde altın montürlere yerleştirilmiş 48 pırlantayla çevrilidir; sıranın en tepesinde öbürlerinden daha büyük bir pırlanta daha yer alır. Kaşıkçı elmasının Osmanlı hazinesine nasıl geldiği bilinmemektedir. Pek çok ünlü elmasta söz konusu olduğu gibi bu konuda da çeşitli öyküler anlatılır, ama bunların gerçeği yansıtuğunu gösteren bir kanıt yoktur.

kaşık-gaga, *Anatidae* familyasının, *Anas* cinsinden, iri ve kaşık biçiminde gagası olan dört ördek türünün ortak adı. Bayağı kaşık-gaga (*Anas clypeata*) Kuzey Amerika, Avrupa ve Asya'da ürer. Türkiye'de üreme bölgeleri Kızılırmak, Yeşilırmak deltaları ve Orta Anadolu Bölgesi'dir. Kışın her bölgedeki sulak alanlarda görülebilir. Başı yeşil, göğsü ak, sırtı kızıl kahverengi olan erkeği, yeşilbaş ördeği andırır. Etti yavan olduğundan, pek aranan bir av kuşu değildir. Hızlı uçan kuşlardan olan kaşık-gaga havadayken kamburumsu bir görünüm alır. Sığ, sazlı bataklıklarda ve lagünlerde yaşar. Gagalarıyla çamurları ve suları kaşıtırken gagayı içten kaplayan levhacıklar sudan ya da çamurdan küçük canlıları ve tohumları ayırmaya yarar. Bayağı kaşık-gaga, genellikle daha derin sulara görülür ve yüzeydeki planktonlarla beslenir. Güney Amerika'da yaşayan kızıl kaşık-gaga (*A. platalea*), Güney Afrika'da yaşayan Kap kaşık-gagası (*A. smithii*) ve Yeni Zelanda ile Avustralya'da yaşayan mavi kanatlı kaşık-gaga (*A. rhynchotis*) bu grubun öbür üyelerini oluşturur.

kaşıntı, *PRURITUS* olarak da bilinir, deri ve üstderide sonlanan serbest sinir uçlarının uyarılmasıyla duyulan, tırnakların deriye sürülmesi isteği. Kaşıntının ağrı eşliğinin altında algılanan bir duyum olduğu öne sürülür; bununla birlikte kaşıntı ve ağrı, aynı sinir yollarından iletilmesine karşılık genellikle ayrı duymalar olarak kabul edilir. Kaşıntı değişik şiddetlerde duyulabilir; kolayca yatışan bir kaşıntı duygusundan, bir deri ya da sistem hastalığının belirtisi olan patolojik kaşıntılara kadar değişebilir.

Kaşıntı duymalarının çoğuna üstderi hücrelerinden açığa çıkan histaminin neden olduğu kabul edilir. Kaşıntıma sinirsel uyarıların ritmini duraklatmaya uğratarak ya da sinirleri öreseyerek geçici olarak kaşıntıyı giderebilir. Sürekli kaşıntıma deride kızarıklık, papül ve kabuklanmaya neden olur.

Vezikül ve papül gibi deri lezyonlarıyla ilgili kaşıntılar genellikle deri hastalıklarının göstergesidir. Deride lezyon olmadan görülen yaygın kaşıntı ise metabolizma ya da hormon hastalıklarında, kötü huylu urlarda, ilaçlara karşı gelişen tepkilerde ve karaciğer, kan ya da böbrek hastalıkları gibi sistemik hastalıklarda görülür. Gebelik ya da hava koşulları, yaşlanma sonucu gelişen deri kuruması da kaşıntıya neden olabilir. Ancak bütün bu olasılıklar elendikten sonra kaşıntının psikolojik nedenlere bağlı olduğu, söylenebilir.

Önerilen çok sayıda yöntem kaşıntının genel kabul görmüş bir tedavisi yoktur. Yerel olarak uygulanan anestezikler ve daha başka ilaçların çok az ve geçici etkisi vardır. Yumuşatıcı merhemler deri nemli iken uygulandığında yararlı olabilir. Günümüzde kaşıntı tedavisi belirtilerin giderilmesine değil, buna neden olan hastalığın iyileştirilmesine yöneliktir.

Kâşi, tam adı GİYASEDDİN CEMŞİD BİN MESUD BİN MAHMUD ET-TABİB EL-KÂŞİ (d. Kâş [bugün Şehr-i Sebz], Buhara - ö. 1429 ya da 1436/37, Semerkand), Avrupa'da ancak birkaç yüzyıl sonra geliştirilebilen hesap yöntemlerini uygulayan İranlı matematik ve astronomi bilgini.

Zic-i Hakanî adlı yapıtının önsözünde Kâş'ta öğrenim gördüğü ve uzun süre çeşitli kentlerde yoksulluk içinde yaşadığı belirtilir. 1420'lerin başında Semerkand'da Uluğ Bey'in çevresine topladığı bilim adamları arasında yer aldı. Aynı zamanda bir medrese olan Semerkand Rasathanesi'nin yöneticiliğini yaptı. Bu görevi sırasında matematik ve astronomi alanında önemli yapıtlar verdi. Döneminin en gelişmiş astronomi cetveleri olan *Zic-i Uluğ Bey*'in hazırlanmasında büyük katkıları oldu. Kullandığı yöntemler ve vardığı sonuçlarla Batılı çağdaşlarından ileride olduğunu kanıtladı. Kâşi'nin başlıca yapıtları arasında içerisinin zenginliği, aritmetik ve cebirsel yöntemlerinin çeşitliliğiyle döneminin en başarılı bilimsel yapıtlarından olan *Miftahü'l-Hesab*, *Risale fi Muhiit'd-Daire*, *Risale fi Istihraci'l-Ceyb Derece Vahide* ve Nasıreddin Tusi'nin *Zic-i İlhanî* si üzerinde gerekli düzeltmeleri yapmak amacıyla yazdığı *Zic-i Hakanî* sayılabilir.

kâşi, Osmanlılarda daha çok levha biçiminde hazırlanan çinilere verilen ad. 14. yüzyıl sonuna değin önemli bir çini merkezi olan İran'daki Kâşan kentinin adından kaynaklandığı düşünülebilir. Ayrıca bak. çini.

Kâşifi, asıl adı HÜSEYİN BİN ALİ, lakabı VÂİZ (d. Beyhak, İran - ö. 1505, Herat [bugün Afganistan'da]), İranlı şair.

Nişabur ve Meşhed'de bulunduktan sonra Herat'a yerleşti ve ölümüne değin orada kaldı. Ali Şir Nevai'den, özellikle de Hüseyin Baykara'dan yardım ve destek gördü. *Kelile ve Dimne* öyküsünü *Envar-ı Süheyli* adıyla yeniden yazdı (yapıt *Hümayunname* adıyla Alaeddin Ali tarafından Türkçeye çevrilmiştir). *Ravzatü's-Süheda* adlı ünlü yapıtında Hz. Ali ve ailesinin şehit edilmelerini anlatır. *Fütüvvetname-i Sultanî*'de meddalık konusunda bilgiler verir. Hüseyin Baykara'ya sunduğu *Ahlak-ı Muhsini* (1809) bir ahlak kitabıdır. Öbür yapıtları arasında *Cevahirü'l-Tefsiri li Tuhfetü'l-Emir*, *Tabakat-ı Hâcegân-ı Nakşibendiye*, *Menâkıbü'l-Evliya* sayılabilir. Ayrıca *Divan-ı* ve *Zadü'l-Müsafirin* adlı bir mesnevisi vardır.

Kaşıhara, Japonya'nın Honşu Adasındaki Nara ilinde (*ken*) kent. Nara Havzasının güney köşesinde yer alır. Tarihöncesinden beri bir kültür merkezi olan Kaşıhara arkeolojik bakımdan büyük önem taşır. Japonya'nın ilk efsanevi imparatoru Cimmu'nun Kaşıhara Sarayı'nda taç giydiğine inanılır. Bugün sarayın yerinde 1889'da İmparator Meici tarafından yaptırılan bir tapınak bulunmaktadır. Kentteki öteki tarihsel yapılar arasında Cimmu ve başka imparatorların mezarları ile Fucivara ailesine ait sarayın kalıntıları sayılabilir. Kentin kuzeydoğusunda yer alan ve Yamato'nun Uç Dağı (Unebi, Miminaşi ve Amanokagu) olarak adlandırılan yükselti de turistlerin ilgisini çekmektedir. Nüfus (1990) 115.556.

Kaşıva, Japonya'nın Honşu Adasındaki Çiba ilinde (*ken*) kent. Tokyo kentinin kuzeydoğusunda, Coban demiryolu üzerindedir. 1954'te Kaşıva ve Kogane kasabaları ile iki küçük köyün birleşmesiyle oluşmuştur. Tokugava döneminde (1603-1867) Mito yolu üzerinde küçük bir karakol olan kent, II. Dünya Savaşı'na değin, bir demiryolu kavşağı ve yerel bir ticaret merkeziydi. 1951'de elektrikli tren seferlerinin başlatılmasından sonra, Tokyo-Yokohama Metropolitan Alanı'nda çalışanların oturdukları bir banliyö durumuna geldi. Nüfus (1990) 305.060.

Kaşıvazaki, Japonya'nın Honşu Adasındaki Niigata ilinde (*ken*) kent. Kaşıvazaki Ovasında, Japon Denizi kıyısındadır. Tokugava döneminde (1603-1867) Sado Adasında Edo'ya (bugün Tokyo) uzanan ve altın taşımacılığı yolu olarak bilinen Hokuriku Karayolu'nun (*kaido*) üzerinde bir karakoldu. 20. yüzyılın başlarında Nişiyama'daki petrol alanlarının işletmeye açılması ve iki demiryolu hattının yapımının tamamlanmasından sonra kentte petrol rafinerileri kuruldu. Öteki sanayi ürünleri arasında makine, sanayi camı ve kereste sayılabilir. Kaşıvazaki aynı zamanda kaplıcalarıyla tanınan bir dinlenme merkezidir. Nüfus (1980) 83.499.

Kaşka seccadesi, İran'ın Şiraz bölgesinde yaşayan Kaşka kabilesinin ürettiği el dokuma döşeme yaygısı. Parlak mavi ve kırmızının yanında yer yer altın sarısının kullanıldığı bu seccade, Şiraz yöresinin en iyi halısı olarak bilinir. Desenleri genellikle geometriktir; stilize hayvan ve kuş örgeleri gibi çeşitli küçük biçimlerle kaplı zemin üzerin-

Kuş örgeli zemin üstünde baklava madalyonlu bir Kaşka seccadesinden ayrıntı, 19. yy sonları; Tekstil Müzesi, Washington, D.C. Textile Museum Collection Washington, D.C. İlgili Otto E. Nelson-EB Inc

de, bazen üç baklava madalyondan oluşmuş diziler yer alır. Saf yüнден çözgü üzerine Gördes düğümüyle dokunan Kaşka seccadesinin, genel olarak mozaik etkisi yaratmasının yanı sıra desenlerinin de Kafkas halılarını andırması nedeniyle, Kaşka kabilisinin Kafkas kökenli olduğu sanılmaktadır. Kaşka seccadesi tüccarlar arasında Mekke-Şiraz adıyla anılır.

Kaşkaderya, Özbekistan'ın güneyinde yönetim birimi (*oblast*). 1964'te kurulmuştur. Yüzölçümü 28.400 km²'dir. Büyük bölümü, Kaşkaderya Irmağıyla ikiye bölünen Karşı Stepplerinin üzerinde yer alır. Doğu ve güneydoğu kesimlerinde, Zereşan, Gissar ve Kugitangtau dağlarının uzantıları yükselir. Kuru bir kara ikliminin hüküm sürdüğü bölgede yağışlar daha çok kış aylarında görülür. Başlıca tarım ürünü ırmak kıyılarında yetiştirilen pamuktur; bölgede ayrıca tahıl, meyve ve üzüm de üretilir. Güneydeki çöl ve yarı çöl niteliğindeki otlaklarda karakul koyunu beslenir.

Kuzeybatıdaki Mübarek ve Mirdaş'ta doğal gaz çıkarılır. Bunun dışında sanayi daha çok tarım ürünlerinin işlenmesine dayanır. Geleneksel el sanatları arasında yer alan süslü başlıkların ve duvar halılarının (*suze-ni*) üretimi günümüzde de sürdürülmektedir. Başlıca kentler, yönetim merkezi Karşı ile Şehr-i-Sebz'dir. Nüfusun yüzde 85'i Özbeklerden oluşur. Bölgede ayrıca az sayıda Tacik, Rus ve Tatar da vardır. Halkın büyük bölümü kırsal kesimde yaşar. Nüfus (1991 tah.) 1.697.700.

Kaşkalar, yazılı belgelere göre, varlıklarını İÖ y. 1650'den İÖ 700'e değin sürdürmüş Anadolu halkı. Hititler için sürekli bir tehdit oluşturan Kaşkaların kökeni, konuştukları dilin özellikleri ve ait olduğu dil ailesi saptanamamıştır. Hitit belgelerinde geçen Kaşkallı insan adları daha çok Anadolu'nun yerli dillerinden olan Hatti dili özelliği gösterirse de, bu durum Kaşkaların etnik yapısını belirleyebilmek için yetersizdir. Kaşkaların Hititler döneminde Batı, Orta ve Doğu Karadeniz bölgelerinde üç ana grup olarak yaşadıkları anlaşılmaktadır. Kızılırmak'ın batısındaki Kaşka boyları, Hitit İmparatorluğu'nun Pala ve Tummana eyaletlerini, Kızılırmak-Yeşilirmak arasındaki grup başkent Hattuşa (Boğazköy) ve dolaylarını, Yeşilirmak'ın doğusundaki grup ise Hitit "yukarı ülke"sini sürekli baskı altında tutuyordu. Maddi kültürleri konusunda fazla bir şey bilinmeyen Kaşkaların hayvancılıkla uğraştıkları ve mevsimlik göçebe olarak yaşadıkları anlaşılmaktadır. Hitit metinleri Kaşkalarından, aşağılayıcı bir ifadeyle, "domuz çobanı ve dokumacı" olarak söz etmektedir. Gene bu belgeler Kaşkalarla krallık biçiminde kurumuş bir otoritenin gelişmediğini yazmaktadır. Kaşkalar boylar halinde yaşadıklarından, Hititlerin bunlardan biriyle yaptıkları anlaşma öbürlerini bağlamıyor, dolayısıyla Karadeniz kıyı şeridi Hititler için sürekli bir sorun oluşturmuyordu. Hitit devletinin zayıfladığı dönemlerde Kaşkaların zaman zaman ülkenin içlerine kadar indikleri, hatta III. Tudhaliya döneminde Hattuşa'yı yakıp yıktıkları bilinmektedir (İÖ 14. yy başları). Hitit kralı I. Arnuvanda ve karısı Aşmunikal'ın Kaşkaların gazabından korunmak için düzenledikleri "Kaşka duaları" vardır (İÖ 15. yy sonları). Hititler için en büyük toprak kaybı, fırtına tanrısının kült merkezi olan Nerik kentinin Kaşkaların eline geçmesi olmuştur. Burası bir yüzyılı aşkın süre Kaşkaların elinde kaldıktan sonra, III. Hattuşili döneminde kurtarılmıştır. Hititlerin yıkılıştan sonra iyice güneye doğru genişleyen Kaşkalar, Asur kralı I. Tiglat-pi-

leser döneminde (İÖ 12. yy sonu) Asur sınırlarına kadar gitmişlerse de yenilgiye uğratılmışlardır. İÖ 738'de III. Tiglat-pileser, Kayseri ile Malatya arasındaki bölgede yerleşik Kaşkalarla haraç aldığını kaydetmiştir. II. Şarrukin de (Sargon) (İÖ 721-705) Anadolu'ya düzenlediği seferlerde Kaşkalarla savaşmıştır. O dönemde Kaşkaların eski Hitit topraklarının hemen hemen tümüne sahip oldukları ve batıda Frig, doğuda Urartu ve güneyde Tabal ülkesiyle (Kayseri ve geniş çevresi) komşu oldukları anlaşılmaktadır.

kaşmir, Keşmir keçisinin yumuşak hav tüylerinden elde edilen doğal elyaf. Özel kıl elyafı denen dokuma elyafı grubuna girer. Bazen bütün yumuşak yünler için kaşmir terimi kullanılırsa da, gerçek kaşmir yalnızca Keşmir keçisinden elde edilir.

Asya'nın bazı bölgelerinde *pashm* ya da *pashmina* adıyla bilinen bu doğal elyaf, Keşmir şalı(*) ve yörenin öbür eliş ürünleri aracılığıyla tüm dünyada tanındı. 19. yüzyıl başlarında üni iyice yayılan kaşmir şallar, Avrupa'nın birçok ülkesinde taklit edildi.

Keşmir keçisinin koruyucu dış postu, uzunluğu 4-20 cm arasında değişen kaba kılardan oluşur. Onun altında, 2,5-7 cm uzunluğunda yumuşak ince liflerden oluşmuş havsı tüyler yer alır; kaşmir adlı yünün yapımında kullanılan, bu katmandır. Kırkım mevsiminde havsı tüyler çoğunlukla elle ya da taranarak toplanır; İran kaşmiri ise kırkılarak elde edilir. Hayvan başına yıllık verim birkaç yüz gramdan yarım kilograma kadar değişir. Bir süveter için 4-6 keçinin, uzun etekli bir giysi içinse 30-40 keçinin havsı tüyleri gereklidir. Post kaşmiri adı verilen elyaf ise kesilmiş hayvanların postundan elde edilir.

Toplanan yapının yağ ve bitkisel madde gibi kirleri temizlendikten sonra, genellikle gizli tutulan mekanik kıl ayıklama işlemiyle kaba kılları ayıklanır. Bu işlemler sonucunda ürün yaklaşık yüzde 50 oranında azalır. Geriye kalan kaba kıl miktarı fiyatı önemli ölçüde etkiler; en çok havsı tüy içeren elyaf en yüksek fiyata ulaşır. İyi kaliteli kaşmir dokumalar genellikle yüzde 5'ten az kaba kıl içerir. En iyi kalite süveterlerde de kaba kıl oranı yüzde 1'den azdır. Kaşmir elyafını oluşturan kıl yünden daha az, tiftikten daha fazla pulludur. Kabuk katmanı çizgilidir ve elyafa rengini veren değişik oranlarda pigment içerir. Liflerin ayrı bir orta kanalı yoktur ve çapları da en iyi kalite yünlerden daha incedir. Çin ve Moğolistan'daki Keşmir keçilerinden elde edilen liflerin çapı 14,5-16,5 mikron, İran keçilerinden ise 17,5-19,5 mikromdur. Renkleri beyazdan siyaha kadar değişmekle birlikte çoğu zaman gri ya da açık kahverengidir.

Kaşmirden yapılan giyecekler yumuşak dokulu ve rahat olur; sıcak tutmasının yanı sıra güzel bir döküm gösterir. Kaşmir elyafı da yün gibi nemi soğurup tutar; yapısı yünden biraz az, tiftikten ise çok daha az dayanıklıdır. Yüksek sıcaklığa ve kuvvetli alkaliilere karşı son derece duyarlıdır. Koyu renkli elyafa uygulanan ağartma işlemi, direnç ve yumuşaklığını azaltabilir. Yüzey liflerinin toplanması ya da genel anlamda tüylenmesi de sorun yaratır.

Kaşmir özellikle iyi kalite giysilik kumaşlarda, örgü dokuma ve çoraplarda kullanılır. Bazen de başka liflerle harmanlanır. İnce havsı tüylerden ayrılan sert, kaba kıl, Asya'da işlenerek tahıl çuvalı, halat, battaniye ve çadır bezi yapımında da kullanılmaktadır. Benzer doku ve incelikte, ama daha düşük maliyetle üretilen yapay lifler, son zamanlarda kaşmirle rekabet etmektedir.

Dünyanın en büyük kaşmir üreticileri Çin, Moğolistan ve İran'dır. Ayrıca Hindistan, Afganistan ve Türkiye'de de kaşmir üretilir. Tüketici ülkelerin başında ise ABD, İngiltere ve Japonya gelmektedir.

kaşrut (İbranicede "kaşer olma durumu", "uygunluk", "caizlik"), KAŞRUT olarak da bilinir. Yahudilikte, belirli yiyecekleri yasaklayan, öteki yiyeceklerin de belirli bir biçimde hazırlanmasını öngören kurallardır. Ayrıca dinsel amaçla kullanılan bir nesnenin Yahudi şeriatına uygunluğunu da belirtir.

Kaşrut kurallarının çoğu Tevrat'ın Levililer, Tesniye, Tekvin ve Çıkış kitaplarında bulunur. *Kaşrut* kurallarını sağlık gerekleriyle ilişkilendirmek için bazı girişimlerde bulunulmuştur. Ama dindar Yahudilere göre bu kurallara uymak için Tanrı buyruğundan başka bir nedene gerek yoktur. Tarihteki kıyım dönemlerinde Yahudiler, *kaşrut* kurallarını çignemelerini sağlamaya yönelik baskılara büyük bir dirençle karşı koymuşlardır. Reformcu Yahudiler için *kaşrut* artık dinsel anlamını yitirmişse de gelenekçi konuklarını gücendirmemek için onların da bu kurallara uydukları görülür.

Kaşrut kurallarına göre Yahudiler ancak yüzgeci ve pulu olan (yani kabuklu deniz hayvanları dışında kalan) balıklar ile belirli kuşların ve geviş getiren çatal tırmıklı memeli hayvanların etini yiyebilirler. Bu memeliler ve kuşlar *fehiva* adı verilen belirli bir yöntemle kesilmiş olmalıdır. *Kaşrut* kurallarına uymayan yiyeceklere *terefa*(*) adı verilir. Et ve sütle hazırlanan yiyeceklerin gerek yemek sırasında, gerek pişirilirken titizlikle ayrı tutulması gerekir. Aynı yemekte hem etli, hem de sütlü yiyecekler yenilemez; ayrıca bu iki yiyecek türü için farklı mutfak ve sofralar kullanmak gerekir. "Yansız" sayılan ve etli ya da sütlü yiyeceklerle birlikte yenebilen yiyecekler *pareve*(*) adı verilir. Sebze ve meyvelerle ilgili herhangi bir kısıtlama yoktur. Gelenekçi Yahudilere göre, *kaşer* şarabının hazırlanması sırasında Yahudi olmayanlar bulunamaz. Pesah (Hamursuz) Bayramı sırasında ekmek ve öteki fırın ürünlerinde hamur kullanılamaz. Ayrıca bak. kaşer.

Kaşta (ü. İÖ y. 750), Mısır'ın Kuşi firavunu. Nübye'yi Mısır'ın denetimine altına sokmuş ve Yukarı Mısır'ı fethetmiştir. Alara'nın kardeşi ve ardılıydı. Oğullarından Pianhi Mısır'ın geriye kalan bölümünü ele geçirdi, Pianhi'den sonra başa geçen Şabaka ise Mısır'da 25. sülaleyi kurdu.

kaşu (Malay dilinde *kachu*), KATEŞU olarak da bilinir, boyacılık ve sepicilikte kullanılan tanece zengin bitkisel özüt. Çeşitli bitkilerden elde edilen bu ürünün en önemli kaynağı, anayurdu Hindistan olan iki *Acacia* türüdür (*A. catechu* ve *A. suma*); bu türlerin odunlarının su ile özütlenmesi sonucu elde edilen kaşu yaygın olarak siyah kaşu adıyla bilinir. Endonezya Takımadalarının yerlisi olan *Uncaria gambir* ve *U. acida*'nın yapraklarından ise sarı kaşu çıkarılır. Bileşiminde başlıca kateşutanik asit ve kateşin bulunan bu buruk tatlı özütler ishâl önleyici, antiseptik ve kan kesici ilaç olarak kullanılır.

Ayrıca, Asya'nın güneydoğu kesimlerine yayılmış bir palmiye olan *Areca catechu*'nun arekcevizi(*) adı verilen tohumlarından da, bileşimindeki arekolin alkaloidi nedeniyle veteriner hekimlikte şerit düşürücü olarak kullanılan bir çeşit kaşu (Seylan kaşusu) çıkarılır.

kat, belirli bir jeolojik bölüm içinde, daha kısa zaman dilimlerine karşılık gelen kayaç katmanları dizisi. Çeşitli katlar arasındaki ilişki, temel olarak içerdikleri fosillere göre kurulur. *Ayrıca bak.* bölüm; çağ; dönem.

kat mülkiyeti, tamamlanmış bir yapının kat, daire, iş bürosu, dükkân, mağaza, mahzen, depo gibi başlı başına kullanılmaya elverişli bağımsız bölümleri üzerinde kurulan mülkiyet.

Arsa payı ve ana taşınmazdaki asansör, merdiven, garaj gibi ortak yerlerle bağlantılı özel bir mülkiyettir. Ana yapının bağımsız bölümlerinden her biri üzerinde, o bölümün kat mülkiyetinin kuruluşundaki değeriyle orantılı olarak ayrılan arsa payının ortak mülkiyet esaslarına göre açıkça gösterilmesi yoluyla kurulur. Taşınmaz kat mülkiyetine çevirmek isteyen malik ya da birden çok ortak malikin irade bildirimiyle tapu sicil muhafızı tarafından resmi senetle düzenlenen kat mülkiyeti tapu siciline tescil edilir. Ayrıca üzerinde paylı mülkiyet hakkı bulunan bir binanın malikleri mahkemeye başvurup ortaklığın giderilmesini istediklerinde, ortaklardan birinin istemi üzerine binanın tümü üzerinde kat mülkiyeti kurulmasına karar verilebilir.

Kat maliklerinin kendilerine ait bağımsız bölümde ve ortaklaşa kullanılan yerlerde hak ve yükümlülükleri vardır. Yönetimde kolektif karar organı "kat malikleri kurulu" dur. Bu kurulun en önemli görevleri ana taşınmazın yönetim biçimini, kullanış tarzını, yönetici ve denetçilerinin seçilme biçimini ve ücretleri gösteren yönetim planını yapmaktır. Yönetim planının, kat mülkiyeti kurulurken bütün kat maliklerince imzalanarak tapu memurluğuna verilmesi gerekir. Bütün kat maliklerini bağlayan bir sözleşme niteliğinde olan yönetim planı, ancak belli bir çoğunluğun kararıyla değiştirilebilir. Kat malikleri bağımsız bölümleri ve ortak yerleri kullanırken yönetim planı, iyi niyet kuralları ve yasa çerçevesinde hareket etmekle yükümlüdürler. Ama taşınmazın bakım, koruma ve işletme giderlerine katılmaktan kaçınmazlar. Kat mülkiyeti maliklerinin tümünün istemi, kamulaştırma ya da ana taşınmazın tümüyle yok olmasıyla sona erer.

Uygulamada, bir arsa üstünde kat mülkiyetine konu olmak üzere yapılmakta ya da yapılacak olan bir yapının bağımsız bölümleri için, arsanın maliki ya da arsaya ortaklaşa malik olan kişiler arsa payına bağlı bir kat irtifakı kurarlar. Yapı tamamlandıktan sonra bu irtifak hakkı kat mülkiyetine çevrilir.

kat silmesi, mimarlıkta, bir yapının dış yüzünde çıkıntı yapacak biçimde düzenlenmiş yatay bant. Çoğunlukla taş ya da tuğladan yapılır. İçbükey girinti ve dışbükey çıkıntılardan oluşabileceği gibi, düz de bırakılabilir. Özellikle Batı mimarlığının hemen hemen her döneminde uygulanmıştır. En çok kat aralarını vurgulamak amacıyla kullanılır. Bazı klasik ve yeni-klasik yapılarda, pencerelerin altını ya da üstünü yatay bir çizgiyle birleştiren bir öge olarak da görülür. Roma'daki Pantheon'dan (2. yüzyıl), Floransa'daki Medici-Riccardi (1444-59) ve Strozzi (1489-1539) sıraylarına, 16. yüzyıldaki İngiliz rönesansı yapılarından bazı 19. yüzyıl yapılarına kadar pek çok yerde kat silmesinin örnekleri görülebilir.

Kat silmesi Türk mimarlığında da kullanılmış, hatta çeşitli silme türlerini belirtmek için zengin bir terminoloji geliştirilmiştir. Camilerin içinde, alt yapı ile kubbe arasında bu ögeye rastlanır. Türbelerde kat silmeleri-

nin oran belirleyici bir işlevi vardır. 20. yüzyılda da I. ve II. Ulusal Mimarlık akımlarına bağlı bazı yapılarda, kat silmesi örneklerine rastlanır.

katabatik rüzgâr, yerçekiminin etkisiyle yamaçlardan aşağı doğru esen rüzgâr. Geceleri, dağlık bölgelerin ısı salarak soğuması sırasında oluşur. Dağlık bölgeyle birlikte, bu bölgeyle temas halindeki hava da soğur ve daha uzaktaki havaya oranla daha yoğun bir duruma gelir. Bu nedenle soğuyan hava tepeden aşağı doğru akmaya başlar. Bu rüzgârlar daha çok sakın havalarda ortaya çıkar, çünkü güçlü hava akımları olursa rüzgârlar havada birbirine karışır ve soğuk hava ceplerinin oluşmasını engeller.

Katabatik bir rüzgâr alçalıp daha yoğun bir havayla karıştığında sıkışarak ısınır ve fön adını alır. Havanın çok hızlı alçalarak ısınmasıyla daha büyük boyutlu ve güçlü katabatik rüzgârlar oluşabilir. Düşen rüzgârlar (dağların korunaklı tarafında yamaçlardan aşağı inen hava akımları) denen bu rüzgârların en önemli özelliği yamaçlardan aşağıya doğru soğuk olarak esmeleridir. Antarktika kıyıları boyunca görülen aşırı soğuk rüzgârlar, İtalya ve Hırvatistan'ın Adriyatik kıyılarındaki ortaya çıkan bora ve Güney Fransa'daki *mistral*, bu rüzgârlara örnek olarak gösterilebilir. Düşen rüzgârların estiği yerleşim bölgelerinde evler ve meyve bahçeleri, çukur bölgelerde biriken soğuk havadan korunmak için yamaçların yukarı kesimlerinde kurulur.

katabolizma, canlı hücrelerde büyük moleküllerin parçalanmasıyla sonuçlanan ve çeşitli enzimlerle katalizlenen tepkimeler dizisi. Katabolizma süreçlerinde serbest kalan kimyasal enerjinin bir bölümü yüksek enerjili bileşikler (örn. adenozin trifosfat, ATP) olarak saklanır.

Vücutta enerji üç evrede serbest kalır. Birinci evrede proteinler, polisakaritler ve yağlar gibi büyük moleküller parçalanır; bu süreçlerde düşük miktarlarda enerji ısı olarak serbest kalır. İkinci evrede, küçük moleküller, ısı enerjisiyle birlikte ATP oluşturmak üzere kimyasal enerjiyi serbestleştirerek yükseltgenir. Bunun sonucunda asetat, oksaloasetat ya da α -oksoglütarat bileşiklerinden biri oluşur. Bu bileşikler üçüncü evrede Krebs çevrimi(*) adlı tepkimeler dizisiyle karbon dioksit yükseltgenir. Krebs çevrimi sırasında ara bileşiklerden ortaya çıkan hidrojen atomları ya da elektronlar, su oluşturmak üzere taşıyıcı moleküller aracılığıyla oksijene götürülür. Hücrede ATP'nin oluşmasında rol oynayan bu süreçler indirigeyici fosforilasyon olarak bilinir. *Ayrıca bak.* hücre solunumu.

katafalk, bir tören sırasında üstüne tabut konmak için yapılmış, ayaklı, yüksek altlık. Devlet adamlarının, önemli kişilerin cenazelerinde kullanılır ve genellikle tarihsel bir yapının içinde kurulur. Abartılı ve fantastik barok üslubu ile tanınan İspanyol mimar José Benito Churriguera, II. Carlos'un 1689'da ölen karısı Kraliçe María Luisa için hazırladığı katafalkla ün kazanmıştır. İçindeki ölünün görülebildiği aziz mezarları da bazen katafalk olarak adlandırılır.

Katagum, Nijerya'nın kuzeyinde, Bauchi eyaletinde kasaba ve geleneksel emirlik. Hadejia'nın kolu Jamaare Irmağının kuzey kıyısında yer alır. Müslüman Fulanilerin (Peul) cihadı sırasında savaşçı önderlerden İbrahim Zakiyul Kalbi'nin (Mulam [Bilgin] Zaki olarak da bilinir) yaklaşık 1809'da kurduğu emirliğin merkeziydi. Bornu Kraliği'nin başkenti Ngazargumu'yu (185 km kuzeydoğuda) 1812'de kuşatarak yerle bir

eden Kalbi, cihad önderi Usman dan Fodio tarafından Bornu *sarkin'i* (emir) yapıldı. Ardından daha önce ele geçirdiği topraklara dönerek 1814'te Katagum kasabasını kurdu. Hugh Clapperton ve Walter Oudney adlı İskoçyalı kâşiflerin Katagum'u ziyaret ettiği 1824'te, ortasında bir camii bulunan kenti 3 m genişliğinde, 6 m yüksekliğinde ve dört kapılı iki sur çevreliyordu. Kentte salyangoz kabuklarının para olarak kullanıldığı canlı bir ticaret vardı. Oudney, Katagum'da öldü ve güney kapısının hemen arkasındaki Murmur adlı yerleşimde gömüldü.

Bornu Krallığı Katagum Emirliği'ni de içine alan topraklarının büyük bölümünü 1820'lerde Fulanilerden geri aldı. Yerli Hausalara yardım ederek 1826'da Katagum kasabasında da Fulani egemenliğine son verdi. Aynı yıl Katagum emiri Dan Kauwa ile güneydeki Bauchi'nin emiri Yakubu'nun düzenlediği ortak seferde, Kanurilerden oluşan Bornu'ya bağlı kuvvetler kasabanın 145 km güneybatısındaki Fake'de yenilgiye uğradı. Yeniden Fulani yönetimine giren Katagum Emirliği, kısa süreli bir gelişme döneminin ardından, 1850'lerde Hadejia emiri Buhari ile girilen savaşlarda büyük ölçüde zayıfladı.

Katagum Emirliği yaklaşık 200 km batıdaki Kano kentinin 1903'te İngilizlerin eline geçmesinden sonra, Katagum eyaletinin (1905'te Kano eyaletine bağlandı) bir parçası durumuna geldi. 1916'da merkezi yaklaşık 70 km güneybatıdaki Azere'ye taşındı ve 1926'da Bauchi eyaleti içine alındı.

Fulani, Karekare, Ngizim, Şirava ve Teşenava kabilelerine bağlı olan bölge halkının büyük çoğunluğu Müslimandır. Başlıca tarım ürünleri yerfıstığı, kocaarı, danı, özellikle ırmak kıyısındaki *fadama*'larda (taşkın ovaları) yetiştirilen pirinç, bürölce, pamuk, çivit ve arapzamlıdır. Ayrıca sığır, keçi, koyun ve eşek beslenir.

Katagum kasabasında bir devlet sağlık merkezi ve dispanser vardır. Yerel yönetim meclisi de buradadır. Nüfus (1972 tah.) kasaba, 4.740.

Katak, Hindistan'ın doğusundaki Orissa eyaletinin doğu kesiminde, Katak ilinin yönetim merkezi kent. Mahanadi Irmağı deltasının ucunda yer alır. 1948'de Bhubanesvar'ın yerini almasına değin eyalet merkeziydi. Halen Orissa'daki en büyük kenttir.

13. yüzyılda Kral III. Anangabhim De-va tarafından kuruldu. 1266'da Müslümanların, 1751'de Marathaların, 1803'te de İngilizlerin eline geçti. Önemli bir ırmak limanı ve ticaret kenti olarak Orissa'nın gen- kalan kesimleriyle, Kalküta'yla ve başka Hindistan kentleriyle iyi durumda demir ve kara yolu bağlantıları vardır. Sanayisi imalat işleri, el sanatları ve tarım ürünlerinin işlenmesine dayanır. Kentte Merkezi Pirinç Araştırma Enstitüsü, Orissa Mühendislik Okulu ve çeşitli yüksekokullar, ayrıca ünlü bir kale yıkıntısı, çok sayıda tapınak, anıt ve kilise vardır.

Bengal Körfezi kıyısında 11.211 km²'lik bir alana yayılan Katak ili, bataklıklarla kaplı dar kıyı şeridi, sulu pirinç tarımı yapılan alüvyonlu bir ova ve dağlık bir alandan oluşur. Mahanadi ve Brahmani ırmaklarının geçtiği ilde jüt ve baklagiller üretilir; balıkçılık da önemlidir. Başlıca imalat ürünleri cam, çelik boru, kâğıt ve dokumadır. Caccpur ünlü bir hac merkezidir; Assin Sıradagları da çeşitli Budacı sanat merkezlerini barındırır. Nüfus (1981) il, 4.628 800; (1991) kent, 402.390.

kataklastit, EZİK DOKULU KAYAÇ olarak da bilinir, kristalin bir ana kayacın, dinamik

başkalaşım (metamorfizma) süreci sırasında ortaya çıkabilecek kırılma, tanelenme ve akma olaylarının etkisiyle dönüşüme uğraması sonucunda oluşan kayaların ortak adı. Gerilim kuvvetleri kayacın kırılma dayanımını aştığında kayalar parçalanır. Kayalar tek bir birim halinde kırılabilir ya da ayrı mineral yapıları halinde tanelenebilir. Gerilim çoğunlukla her yönde aynı değildir; bu nedenle kayma düzlemleri, tanelenme ya da kısmi akma belirlenmiş doğrultularda oluşur.

Bazı kataklastitler, volkanik kökenli ana kayalardan (örn. granit) türer, bunlarda kayacın kısmen tahrip olmuş kesimleri şerit halinde kayacın bozulmamış bölümünü sarar. Kataklastitlerin önemlice bir bölümü, kireçtaşı ve dolomit gibi tortul kayalardan türer.

Milonitler (unkayaç), aşırı kataklastit biçim değiştirme (deformasyon) ürünüdür. Bunlar kimyasal olarak bir değişime uğramamış ama kayalar kütlelerinin bir kırık kuşağı boyunca hareketi sonucunda toz halinde ufalanmıştır. Taneleri son derece incedir, ama mikroskop altında ana kayacın mineral parçaları görülebilir. Çoğu milonit, ezilmiş maddenin farklı boyutlardaki parçacıklarının oluşturduğu katmanlar halinde.

Fillonitler de milonitler gibi çok ince tanelidir ve gene onlar gibi biçim değiştirme sonucunda oluşur; ama bunlarda mineraller de yeniden birleşmiş durumdadır. Ana kayalar minerallerinden bazıları farklı bir yönlenmeyle yeniden biçimlenir ve başkalaşım koşullarına uyarak bazı yeni mineraller oluşturur.

katakomp, yeraltında galeriler ve geçitler biçiminde oluşturulmuş, ölüler koymak için gizli girintileri olan mezar yapıları. Kökeni bilinmeyen bu terim, ilk kez Roma yakınlarında Appia Yolu (Via Appia) üzerindeki S. Sebastiano Bazilikası altındaki yeraltı mezarlığı için kullanılmıştır. 3. yüzyılın ikinci yarısında Aziz Petrus ve Paulus'un ölülerinin geçici olarak burada korunduğu sanılmaktadır. Zamanla sözcüğün kapsamı genişlemiş, Roma dolayındaki yeraltı mezarlarının tümüne katakomp denmiştir. Sözcüğün anlamı sonraları daha da yaygınlaştırılarak, ölüler için olmasa bile, yeraltında yapılan, tünel ve geçit içeren bütün yapıları tanımlamakta kullanılmaya başlamıştır. Örneğin ünlü Paris katakompı aslında terk edilmiş taşocaklarıdır ve buraya ilk kez 1787'de insan gömülmüştür.

Katakompın yalnız Hristiyanlara ya da Romalılara özgü olduğu düşünülmemelidir. Ölüler yeraltındaki kaya oyuklarına göm-

me geleneği Antik Çağa değin iner. Akdeniz dünyasının her yerinde katakomplara rastlanır. Malta Adasının eski başkenti yakınlarında, Sicilya'da Taormina (Taormenion), Siracusa (Syrakusa) ve başka yerlerde, Mısır'da İskenderiye ve Kahire'de, Lübnan'da Sayda (Sidon) yakınlarında, Tunus'ta Hadrumetum'da (bugün Suse), İtalya'da özellikle Napoli ve antik Etruria bölgesinde ve daha pek çok yerde katakomplar vardır.

Roma'daki ilk Hristiyan katakompları kentin merkezinden çizilecek yaklaşık 5 km yarıçaplı bir dairenin içine yayılmış durumdadır. Kırk kadar mezar odası bilinmektedir, çoğu da kente giden anayolların yakınındadır. Bunlar bilinen katakompların en ünlüleridir ve bir bölümü gezilebilir.

Katalan edebiyatı bak. İspanyol edebiyatı

katalan ocağı, ortaçağda İspanya'nın Katalonya bölgesinde geliştirilen demir ocağı. Günümüzde artık kullanılmayan bu ocaklarda üstün nitelikli dövülgün demir üretilirdi. Katalan ocağında demir cevheri odun kömürüyle birlikte birkaç saat ısıtılarak indirgenir ve cürufu karışmış halde sünger yapıları demir elde edilirdi. Daha sonra malzeme sıcak halde dövülerek cürufu anrındırıldı.

Katalanca, Katalanca CATALA, Fransa'nın Roussillon bölgesi, Andorra, İspanya'nın kuzeydoğusu (temel olarak Katalonya) ve Balear Adalarında konuşulan Roman dili. 12. yüzyılda Aragon Krallığı'nın resmi dili olan Katalancanın, o döneme uzanan bir edebiyat geleneği vardır. Bu dilde günümüze ulaşan en eski yazılı belgeler, 12. yüzyıldan kalma bir berat ve altı vazaadır. 13. yüzyılda ünlü Katalan şairi Ramon Llull'un kullandığı dil, bugün Katalanca konuşanlarca hâlâ anlaşılabilir. Katalanca iki ana lehçe öbeği ayırılır. Batı öbeği, Batı Katalan ve Valencia lehçeleri olmak üzere ikiye ayrılır. Doğu öbeği ise Doğu Katalan, Balear ve Roussillon lehçeleriyle Katalancanın 14. yüzyılda yayıldığı Alghero ve Sardinya bölgelerinin lehçelerini içerir. Bu lehçeler yalnızca söyleyiş, sözcük dağarcığı ve eylem çekimine ilişkin ayrıntılarda farklılık gösterir ve bunları konuşanlar birbirlerini kolayca anlayabilir. Lehçe farklıları genellikle yazılı dile yansımaz.

Katalancanın en yakın olduğu diller, Fransa'nın güneyinde konuşulan Oksitan dili(*) ve İspanyolcadır. Ama Katalanca her iki dilden de çok farklı özellikler gösterir. İspanyolcadaki *ie* ve *ue* gibi yükselen ikili ünlülere Katalancada rastlanmaz (örn. Katalanca *be* ve İspanyolca *bien* "iyi"; Katalanca *bo* ve İspanyolca *bueno* "güzel"). Buna karşılık Katalancada *eu*, *au*, *ou* gibi birçok alçalan ikili ünlü vardır (örn. Katalanca *peu* ve İspanyolca *pie* "ayak"; Katalanca *bou* ve İspanyolca *buey* "inek"). Katalanca ayrıca, çağdaş İspanyolcadan bulunmayan *j*, *z*, *tz*, *tz* ve *x* seslerini de korumuştur. Bazı eylemlerde vurgu, İspanyolcadaki olduğu gibi eylemlik ekinde değil, eylemin kökündedir (örn. Katalanca *VENdre*, İspanyolca *venDER* "satmak"). Katalanca Oksitan diline İspanyolcadan daha çok benzer; ama ünlüler, ikili ünlüler ve bazı dilbilgisi kuralları bakımından bu dilden de farklıdır.

katalaz, hidrojen peroksitin su ve oksijen moleküllerine ayrıldığı tepkimeyi katalizleyen enzim. Memelilerde dokularda yaygın olarak bulunan katalaz, birçok metabolizma tepkimesinde sürekli olarak üretilen peroksitin dokularda birikerek zarar vermesini önler.

katalaz eksikliği, AKATALAZYA olarak da bilinir, katalaz adlı enzimin eksikliğinde ortaya çıkan ve ender görülen kalıtsal metabolizma bozukluğu. Katalaz eksikliği, kemik iliği, alyuvarlar, karaciğer ve deri gibi birçok dokuda değişikliğe neden olursa da belirtiler hastaların ancak yarısında ortaya çıkar. Dişetleri ve ağızdaki öbür dokularda sık sık enfeksiyon görülür; bu durum zamanla kangrene neden olabilir. Bu tür belirtiler ergenlikten sonra çok ender görülür. Katalaz eksikliğine en çok Japonya (her 100 bin kişiden ikisi) ve Kore'de rastlanır. Tedavide antibiyotiklerin yanı sıra cerrahi girişim uygulanır; dişlerin çekilmesi gerekebilir.

kataliz, TEZLESTİRME olarak da bilinir, bir kimyasal tepkimenin hızının, tepkimeye doğrudan katılmayan bir maddenin eklenmesiyle değiştirilmesi, çoğunlukla da artırılması.

Kataliz terimi ilk olarak 1835'te İsveçli kimyacı Jöns Jacob Berzelius tarafından, 18. yüzyıl sonları ve 19. yüzyıl başlarında kimyacıların bazı tepkime hızlarında gözlemledikleri değişiklikleri tanımlamak amacıyla kullanıldı. Ama kataliz olayları çok daha önceden beri biliniyordu. Örneğin şaraptan mayalama yoluyla asetik asit üretimini yağlardan ve bazlardan sabun üretimi gibi teknikler katalitik tepkimelerin yardımıyla uygulanıyordu.

Katalizlenmiş bir tepkimede, katalizör çoğunlukla tepkenlerle kimyasal olarak birleşir ama sonunda yeniden oluştuğundan toplam miktar değişmez. Katalizör tüketilmediğinden, her katalizör molekülü, çok sayıda tepken molekülünün dönüşüme uğramasını sağlar. Etkin bir katalizör molekülünün bir dakikada dönüşüme uğrattığı molekül sayısı birkaç milyonu bulabilir.

Belirli bir madde ya da maddeler birleşimi, farklı ürünlerin oluşmasıyla sonuçlanan iki ya da daha çok eşzamanlı tepkimeye girdiğinde, belirli bir tepkimeyi öbürlerine göre hızlandıracak uygun bir katalizörün seçilmesiyle, istenilen ürün dağılımı elde edilebilir. Uygun bir katalizör seçildiğinde yalnızca belirli bir tepkimenin yürümesi sağlanabilir. Katalizin uygulandığı pek çok önemli süreç bu tür seçimlere dayanır.

Tersinir bir kimyasal tepkime iki yönlü ilerlediğinden bu tür bir tepkimede kullanılan katalizör, tepkimeyi her iki yönde de eşit biçimde hızlandırır. Bu nedenle katalizör bir kimyasal tepkimenin denge durumunu etkilemez, ama dengeye ulaşma hızını etkiler. Ürünlerden birinin aynı zamanda katalizör işlevi gördüğü tepkimeler bu genellemenin dışında kalır. Bu tür tepkimeler otokatalitik olarak tanımlanır.

Bazı durumlarda da yavaşlatıcı (inhibitör) olarak bilinen yabancı bir maddenin eklenmesiyle tepkimenin hızı yavaşlatılabilir. Yavaşlama ya da gecikme olarak adlandırılan bu olaya negatif kataliz de denir. Yavaşlatıcının derişimi bazı durumlarda tepkenlerinden çok daha az olabilir. Yavaşlama, 1) tepkenlerden birinin yavaşlatıcıyla karmaşık oluşturmasıyla tepken derişiminin azalması, 2) etkin katalizörün yavaşlatıcıyla karmaşık oluşturmasıyla katalizör derişiminin azalması (katalizör zehirlenmesi), 3) bir zincirleme tepkimede, tepkimenin giderek büyümesine katkıda bulunan ürünlerin yavaşlatıcıyla parçalanması sonucunda tepkimenin son bulması nedeniyle olur.

Katalizörlerin sınıflandırılması. Katalizörler çoğunlukla fiziksel durumlarına, kimyasal yapılarına ya da katalizledikleri tepkimelere göre sınıflandırılır.

Katakomp, Calixtus Mezarlığı, y. 3. yy. Roma
Zeynep İnanır Arşivi

Katalizörler gaz, sıvı ya da katı halde olabilir. Homojen (tektürel) katalizde, katalizör molekülleri tepkenlerle aynı fazda (çoğunlukla gaz ya da sıvı) dağılmıştır; heterojen (çöktürel) katalizde ise tepkenler ve katalizör bir faz sınıyla ayrılmış farklı fazlarda bulunur. Heterojen katalizörlerin çoğu katı halde, tepkenler ise gaz ya da sıvı halde dir.

Heterojen kataliz. Heterojen, yani çok fazda yürüyen kataliz, çoğunlukla tepkenlerden en az birisinin katalizör yüzeyine kimyasal bağla bağlanması (kimyasal tutunma) yoluyla gerçekleşir ve kataliz tepkimesi bu yüze tutunmuş (adsorbe edilmiş) katmanda yürür. Heterojen kataliz tepkimeleri katalizör yüzeyinde gerçekleştiğinden bu tür tepkimelerin hızı katalizörün etkin yüzey alanı ile doğru orantılıdır. Bu nedenle etkin katalizörlerin çoğu, bir gramının toplam yüzey alanı birkaç yüz metrekareyi bulan çok gözenekli katı maddelerdir.

Heterojen kataliz kuramına göre, kataliz etkinliği, atomların katalizör yüzeyindeki geometrik düzenlenmelerine ve katı katalizörün elektron özelliklerine (elektron bandı yapısı, yarıiletkenlik vb) bağlıdır.

Bir katalizörün zehirlenmesi, zehirin katalizörün elektron özelliklerini ters yönde değiştirmesi ya da tepkenler yerine katalizör yüzeyine tutunarak birikmesi sonucunda oluşur.

Enzimler. Doğal biyolojik maddeler olan enzimler önemli bir katalizör sınıfıdır. Her biri, canlılarda oluşan belirli bir kimyasal tepkimede rol oynayan binden fazla enzim bilinmektedir. Bazı enzimler en etkin katalizörler arasında yer alır.

katalizör, TEZGEN olarak da bilinir, kimyada, doğrudan tepkimeye girmeden tepkimenin hızını artıran kimyasal madde. Enzimler canlılardaki pek çok temel biyokimyasal tepkimenin gerçekleşmesini sağlayan doğal katalizörlerdir.

Katı katalizörlerin çoğu metallerin ya da bor, alüminyum ve silisyum gibi yarımetal elementlerin oksitleri, sülfürleri ve halojenürleridir. Gaz ya da sıvı katalizörler çoğunlukla katıksız halde ya da uygun bir taşıyıcı ya da çözücüyle birlikte kullanılır. Katı katalizörler ise çoğunlukla katalizör destekleyicileri denilen başka maddeler içinde dağıtılırlar.

Kataliz tepkimesi, genellikle katalizör ile tepken arasında gerçekleşen bir kimyasal tepkimedir. Bu tepkime sırasında, birbiriyle ya da başka bir tepkenle daha kolay tepkimeye girerek son ürünü oluşturan ara ürünler ortaya çıkar. Bu ara ürünler ve tepkenler arasındaki tepkime sırasında da katalizör yeniden oluşur. Katalizörler ve tepkenler arasındaki tepkimenin izlediği yol çok değişikdir ve katı katalizörlerde bu yol çok karmaşıktır. Asit-baz tepkimeleri, yükseltgeme-indirgeme tepkimeleri, düzenleme karmaşıklıklarının ve serbest köklerin oluşumu bu tür tepkimelerdir. Katı katalizörlerin yüzey özellikleri, elektron ya da kristal yapıları tepkime mekanizmasını çok etkiler. Çokışlevli katalizör denen bazı katalizörler, tepkenlerle birden çok mekanizmayla tepkimeye girer; çiftışlevli katalizörler petrol sanayisinde molekül yapısını yeniden düzenlemeye dayanan reforming (düzeltilim) işlemlerinde yaygın olarak kullanılır.

Kataliz tepkimeleri sanayide uygulanan çoğu kimyasal işlemin temelini oluşturur; bunun yanı sıra, katalizör üretiminin kendisi de hızla büyüyen bir sanayi dalıdır. Bazı kataliz işlemleri ve bu süreçlerde kullanılan katalizörler şunlardır:

İşlem

amonyak birleşimlemesi
sülfürik asit üretimi
ham petrolün kraking
yöntemiyle parçalanması
doymamış hidrokarbonların
hidrojenlenmesi
otomobil egzozlarındaki
hidrokarbonların
yükseltgenmesi
n-bütandan izobütan
izomerleşmesi

katalizör

demir
azot monoksit, platin
silika-alümina
nikel, platin ya da
palladyum
bakır (II) oksit,
vanadyum (V) oksit,
platin, palladyum
sülfürik asit,
alüminyum klorür,
hidrojen florür

katalizör etkinleştirici, PROMOTÖR olarak da bilinir, kimyasal tepkimedeki etkisini artırmak amacıyla katı katalizörlere katılan madde. Etkinleştirici tek başına kullanıldığında katalizör etkisi göstermez ya da çok az gösterir. Bazı etkinleştiriciler katalizörlerin etkin bileşenleriyle etkileşime girerek bunların kataliz tepkimesine giren maddeler üzerindeki kimyasal etkisini değiştirir. Etkileşim, etkin katı bileşenin elektron ya da kristal yapısını değiştirebilir. Metal ve metal oksit katalizörlere katılan metal iyonları, indirgen ya da yükseltgen gazlar ya da sıvılar ile tepkime sırasında karışma ya da kullanılmadan önce katalizöre katılan asit ve bazlar yaygın biçimde kullanılan katalizör etkinleştiricilerdir.

katalizör zehiri, bir katalizörün kimyasal bir tepkimedeki etkinliğini azaltan madde. Katalizörler kuramsal olarak tepkimeye girerek tüketilmediklerinden çok uzun bir süre tekrar tekrar kullanılabilir. Ama uygulamada, tepkenlerden gelen zehirler ya da tepkimede oluşan ürünler katı katalizörlerin yüzeyinde birikerek bunların etkilerini azaltır. Bu nedenle katalizörün etkinliği belirli bir düzeyin altına indiğinde katalizör ya zehirden arındırılır ya da zehirlerle tepkimeye girmişse bütünüyle yenilenir. Petrolün kraking işlemiyle parçalanmasında kullanılan silika-alümina katalizörünü etkileyen karbon; hidrojenleme ve hidrojen giderme tepkimelerinde kullanılan metal katalizörleri etkileyen kükürt, arsenik ya da kurşun; amonyak birleşiminde kullanılan demir katalizörleri etkileyen oksijen ve su, en sık rastlanan katalizör zehirleridir.

Katalonya, İspanyolca CATALUNYA, Katalanca CATALUNYA, İspanya'nın kuzeyindeki Girona, Barselona, Tarragona ve Lérida illerini kapsayan özerk bölge (İspanyolca *comunidad autónoma*).

Katalonya, İspanya'da Roma İmparatorluğu'na bağlı ilk bölgelerden biriydi. 5. yüzyılda Gotların işgaline uğradı. 712'de Magripillerin eline geçti. 8. yüzyıl sonunda Charlemagne, Katalonya'yı fethederek bir kontun yönetiminde Frank topraklarına kattı. Ama

Katalonya üzerindeki Frank süzerenliği yalnızca sözde kaldı; Kont Borrell'in (ö. 991) hükümdarlığı döneminde Katalonya bu süzerenliği tümüyle reddetti.

Katalonya ile Aragon 1137'de aynı kralın egemenliği altında birleşti. 1289'da oluşturulan Katalonya yönetimi (Generalitat de Catalunya) Katalanların geleneksel hak ve ayrıcalıklarını krallığın saldırılarına karşı savundu. Barselona kontlarının erkek varisinin kalmadığı 1410'a değin, Aragon'la kurulan birlik içinde Katalanların çıkarları egemen oldu. 1412'den sonra, Katalanların Aragon'daki yeni Trastámara hanedanına yönelik tepkisi yoğunlaştı. Aragon kralı II. Juan'ın hükümdarlığı sırasında bu hoşnutsuzluğun tüm bölgede yol açtığı ayaklanma başarısızlıkla sonuçlandı (1462-72).

II. Juan'ın oğlu Fernando'nun Kastilyalı Isabel ile evlenmesi ve böylece İspanya'nın birliğinin sağlanması üzerine Katalonya'nın İspanya tarihindeki önemi görece azaldı. 1640-53 arasında İspanya'daki Habsburg yönetimine karşı ayaklanan Katalanlar ancak özerklik sözü aldıktan sonra birliğe döndüler. 1716 tarihli kraliyet fermanıyla Katalonya'nın özerkliği sona erdi.

19. yüzyılın başında, Kastilyalıları karşı taht üzerinde hak iddia eden Bourbon hanedanından Carlos Luis'i destekleyen kırsal bölgeler ile Fransız ve İngiliz rekabete karşı yüksek gümrük tarifeleri uygulanmasını isteyen imalatçıların bulunduğu kentlerde Katalan ayrılıkçılığı yeniden alevlendi. Katalan milliyetçiliği, Carlismo yanlılarının yenilgisi (1876) üzerine kilisenin tutum değiştirerek, artık sağcı bir nitelik kazanan özerklik hareketini desteklemeye yönelmesiyle önemli güç kazandı.

1901'de Bölgeci Birlik (Lliga Regionalista) adlı yeni partinin elde ettiği zafer Katalan milliyetçiliğinin siyasal bakımdan önemli bir güç olduğunu kanıtladı. Ardından özerklik mücadelesi yeniden alevlendi. 1913'te çok sınırlı bir özerklik elde edildi; bunu sağlayan yasa da 10 yıl sonra bir darbeyle iktidara gelen General Miguel Primo de Rivera tarafından iptal edildi. Primo de Rivera'nın politikası sağcı Bölgeci Birlik'in gözden düşmesine ve o güne değin politikaya ilgisiz kalan yoksul orta sınıfların milliyetçi hareketi desteklemesine yol açtı. Sonunda solcu grupları birleştiren Cumhuriyetçi Sol adlı siyasal parti kuruldu. Yeni parti 1931'deki belediye seçimlerinde ezici bir zafer kazandı; partinin önderi iki gün sonra da Katalan Cumhuriyeti'nin kurulduğunu ilan etti. Merkezi hükümetle sağlanan uzlaşma sonucunda Eylül 1932'de Katalonya'nın özerkliği yasallaştı. General Francisco Franco 1938'de Katalonya Cumhuriyeti'ni dağıttı. Ama önce Paris'te (1945-47), ardından da Meksika'da bir sürgün hükümeti kuruldu. 25 Ekim 1979'da bölgesel bir

Katalonya'nın başkenti Barselona'dan bir görünüm
Hakan Gonen

halkoylamasıyla oluşturulan Katalonya özerk yönetimi bir *Generalitat* (başında bir başkanın bulunduğu yürütme konseyi) ile tek meclisli bir parlamentodan oluşur. Yüzölçümü 31.930 km², başkenti Barselona'dır.

Katalonya, kuzey komşusu Fransa'dan Pireneler ile ayrılır. Batıda Ön-Pireneler ve Ebro Havzası Katalonya'nın Aragon özerk bölgesiyle sınır oluşturur. Güneyde Ebro Havzası, Tarragona ilini Castellón özerk bölgesindeki Valencia ilinden ayıran kıyı dağlarına uzanır. Tarragona, Barselona ve Gerona illerinin Akdeniz'e kıyısı vardır. Kıyı düzlükleri alçak Catalanides Sıradaglarıyla kuşatılmıştır. Tarih boyunca kıyıdaki sanayi kentleri ile hinterlandın tarımsal yerleşmelerini birbirinden ayıran Catalanides Sıradagları Katalonya'nın gelişmesinde ki demografik ve kültürel sınırları da belirler. Catalanides Sıradaglarında yükseklik büyük farklılık gösterir; arazinin beşte birinden büyük bölümü 200 m'nin altında ya da 2.000 m'nin üstündedir. Yıllık ortalama yağış miktarı da benzer biçimde düzensizdir; Pireneler bölgesinde 900 mm'yi geçen kırıç Ebro Havzasında 275 mm'ye düşer. Katalonya'nın büyük bölümünde Akdeniz iklimi egemendir. Buna karşılık Orta Pireneler Atlantik ikliminin etkisindedir.

Bölgenin gelişmesinde Katalonya kıyılarındaki kentler belirleyici oldu. Bunun sonucunda hinterlandın boşalmasına karşılık nüfus büyük ölçüde Akdeniz kıyısında yoğunlaştı. 14. yüzyılda Katalan nüfusunun yaklaşık yüzde 50'si Akdeniz kıyılarında, yüzde 30'dan biraz çoğu Ebro Havzasında, yüzde 15'i de Pireneler bölgesinde yaşıyordu. 1720'de ise kıyı kesiminde yaşayanlar nüfusun yüzde 57'sini oluşturuyordu. Daha sonra kıyılardaki sürekli artışa koşut olarak nüfus Barselona ile uydu kentlerinde (Hospitalet, Badalona, Santa Coloma, Cornellá, Esplugas, San Adrián ve San Justo Desvern) yoğunlaştı.

18. yüzyılda İspanya'nın öteki bölgelerine ve Amerika'ya ihraç edilen şarap, badem ve zeytinyağı bölgenin tipik tarım ürünleriydi. Amerika'dan getirilen patates ve mısır tarımının başlaması dağlık arazilerin de ekilmesini özendirdi.

Katalonya topraklarının üçte birinden çoğu ekime elverişlidir; zeytin ve üzüm gibi geleneksel ürünlerin yerini kentlerde tüketilmek üzere yetiştirilen sebze ve meyve almaktadır. İşgücünün yaklaşık onda biri tarımda çalışır, ama tarım ağırlıklı bölgeler ile sanayi bölgeleri arasında istihdam oranı bakımından büyük farklar vardır. Katalonya'nın gayri safi bölgesel hasılasının yalnızca onda birini tarım, geri kalanını sanayi ve hizmet sektörleri eşit oranda oluşturur.

Katalonya'da ilk kez 1283-1313 arasında önem kazanan dokuma sanayisi bugün de bölgenin başlıca işkoludur. Barselona, Sabadell ve Tarrasa önde gelen dokumacılık merkezleridir. 1950'lerden bu yana sanayi sektörü hızla genişlemiş ve çeşitlilik kazanmıştır. Madeni eşya, gıda ve kimya sanayileri de önem bakımından giderek dokumacılığa yaklaşmaktadır. Bölgede sanayi işletmelerinin dağılımı eşitsizdir. Dokumacılık, kâğıt üretimi, kimya ve madeni eşya sanayileri Barselona'da yoğunlaşmıştır. Kentteki SEAT tesislerinde İspanya'nın motorlu taşıt üretiminin dörtte biri gerçekleştirilir. Ülke toplamının dörtte birine ulaşan petrol ürünleri talebi Barselona'da petrol rafinerilerinin genişletilmesine yol açmıştır. Bölgede toplam işgücünün yüzde 40'a yakın bölümü turizm ve taşımacılık hizmetlerinde toplanmıştır.

Katalan siyasal duyarlılığının temel ürünlerinden biri olan Bernat Desclot Vakayınamesi (13. yy'ın ikinci yarısı) Batı Akdeniz'de Katalanların ekonomik ve askeri gücünün yükselişi ve Aragon Krallığı dönemindeki siyasal özgürlüklerle ilgili başlıca kaynaklardan biridir. Francesc Eiximenis'in (1327 ?-1409) kitapları da Katalanlar için aynı ölçüde değer taşır. Eiximenis *Lo Crestià* ve *Regiment de la cosa pública* adlı yapıtlarında hükümdar ile uyrukları arasındaki sözleşmeye göre, hükümdarın ya uyruklarının geleneksel hak ve ayrıcalıklarını onaylayacağı ya da onların bağıllığını yitireceği düşüncesini işler. Bu kuram 15. yüzyılda Kastilya'daki Trastámara hanedanına karşı Katalanları birleştirmiş ve sonraki özerklik mücadelesini etkilemiştir.

Katalanların geleneksel çiftlik evi *masia*, bir çatı odası ile dört kenarlı, eğimli bir damı bulunan iki katlı bir bina. Zemin katında mutfak, yemek odası ve oturma odası işlevi gören tek bir oda vardır. *Masia*'ların her köşesinde eskiden birer savunma kulesi bulunurdu. Nüfus (1991 geç.) 5.959.929.

Katalanların geleneksel çiftlik evi *masia*, bir çatı odası ile dört kenarlı, eğimli bir damı bulunan iki katlı bir bina. Zemin katında mutfak, yemek odası ve oturma odası işlevi gören tek bir oda vardır. *Masia*'ların her köşesinde eskiden birer savunma kulesi bulunurdu. Nüfus (1991 geç.) 5.959.929.

Katalonya Güzel Sanatlar Müzesi, İspanyolca MUSEO DE ARTE DE CATALUÑA. Barselona'da Ulusal Saray'ın içinde bulunan ve dünyanın ortaçağa ait en önemli resim koleksiyonuyla çok sayıda değerli İspanyol seramiğinin sergilendiği müze. Galerías Románicas adlı bölümde, 1919'da Pirene Dağlarındaki köylerden sökülüp getirilmiş ve müzede yeni baştan kurulmuş, duvarları resimlerle bezeli kilise iç mekânları yer almaktadır. Müzede ayrıca Argolell, Orcau ve San Quiricio de Pedret'den getirilmiş duvar resimleri ile Barselona'daki Aguilar Saray'ından getirilmiş, Aragon kralı I. Jaime'nin (Fatih) Mayorka'da Palma kentine saldırmasını (1229) ve Porto-Pi Çarpışması'nı canlandıran 13. yüzyıl duvar resimleri de vardır.

Müzedeki mimarlık örnekleri arasında romanesk sütun başlıkları ve kabartmalarla Barselona'daki S. Pere de les Puelles Manastırı'ndan getirilmiş 12. yüzyıla ait yapı parçaları yer alır.

Öteki önemli yapıtlar arasında Sigena Manastırı'ndan getirilmiş resimlerle Valladolid'deki Santa Maria de Matallana'dan getirilen beş lahit, Zurbarán'ın "Assisili Aziz Francesc", El Greco'nun "Aziz Petrus ve Aziz Paulus", "Çarmıh Taşıyan İsa" ve Velázquez'in "Aziz Paulus" gibi resimleri de bulunmaktadır. Müzenin seramik bölümünde 13. yüzyıldan günümüze değin yapılmış İspanyol süs seramikleri sergilenmektedir. Bunlar arasında özellikle 16-18. yüzyıllara ait lüster sırlı olanlar çok değerlidir.

katalpa (*Catalpa*), *Bignoniaceae* familyasından, Asya ve Kuzey Amerika'nın doğu

Katalpa (*Catalpa bignonioides*)
Richard Parker

kesimleri ile Batı Hint Adalarında yetişen 11 ağaç türünün oluşturduğu cins. Katalpa türlerinin büyük, gösterişli yaprakları, beyaz, sarı ya da mor renkli çiçekleri ve içinde çok sayıda tohum bulunan uzun, silindirik meyveleri vardır. Tohumların her iki ucunda beyaz tüy demetleri bulunur. Yaygın biçimde süs bitkisi olarak yetiştirilen *Catalpa bignonioides*'in gövdesinden dayanıklı bir kereste elde edilir.

katamaran, spor ve eğlence amacı ile geliştirilen, yelkenli ya da motorlu, çift gövdeli tekne. Saatte 20 mile kadar çıkabilen çok hızlı bir teknedir. Tasarımı, Endonezya, Mikronezya ve Polinezya halklarına özgü, kalaslarla birbirine koprulanmış iki

Katamaran
American Fiberglass Corp

kütükten oluşan saldan esinlenerek gerçekleştirilmiştir. Boyları 21,3 m'ye ulaşabilen ve çok sayıda kürekçinin idare ettiği ilk katamaranlar, savaşta, yolculuklarda ve keşif gezilerinde kullanılırdı. Yelkenin eklenmesi katamaranı, 2.000 milin üstündeki mesafelerde kullanılabilir hale getirdi.

Amerika Kupası teknelerinin tasarımını gerçekleştiren Nathanael Herreshoff'un 1870'lerde yaptığı katamaranlar, tek gövdeli tekneler karşısında büyük bir üstünlük sağladı; bu yüzden de yarışmalara kabul edilmediler. Uzunluğu yaklaşık 12,2 m olan bugünkü katamaranlar, 1950'lerde yapılmaya başladı. İlk katamaranlar rüzgâra karşı yelken açmaya elverişli değildi; daha sonraki tasarımlarda bu sorunun aşılmasına karşın, alabora olan bir katamaranı doğrultmak gene de çok güçtü. 1959'da yapılan yarışlarda küçük katamaranlar, tek gövdeli tekneler karşısında üstünlük sağladı ve 1961'de ABD ile Birleşik Krallık arasında ilk uluslararası yarışma düzenlendi. Bu yarışları 1968'e değin hep Birleşik Krallık kazandı. Daha sonra Danimarka ve Avustralya katamaranlarının da katılmasıyla yarışmalarda Avustralya'nın üstünlüğü başladı. Motor eklenmesiyle katamaranlar, çok ilgi gören gezinti tekneleri olarak da kullanılmaya başladı.

Katamaranların üç gövdeli olan tiplerine trimaran adı verilir.

Katanga bak. Shaba

Katanga Karmaşığı, Orta Afrika'da, özellikle Zaire'de Katanga (bugün Shaba) eyaletindeki Geç Prekambriyen Zamanda oluşan kayaçların başlıca bölümü ve bu kayaçların oluştuğu zaman dilimi (Prekambriyen Zaman y. 4 milyar-570 milyon yıl

önce). Çeşitli tortul kayaçlar ve başkalaşım kayaçlarından oluşan karmaşık bir dizidir. Katanga kayaçları şeyl, kuvarsit, kireçtaşı, kumtaşı, dolomit ve arduvazdan oluşur. Kalınlığı 7.000 m'yi aşar. Radyometrik yöntemle ölçülen yaşı 620 milyon yıldan fazladır. Katanga kayaçları çok büyük ekonomik öneme sahiptir; bu katmanlar bol miktarda bakır, kobalt, uranyum, çinko ve öteki değerli mineralleri içerir.

Katanov, Nikolay Fyodoroviç (d. 1862, Abakan - ö. 1922), özellikle Doğu Türk dilleri üzerine araştırmalarıyla tanınmış Saygı asıllı Rus Türkolog ve halkbilimci.

Petersburg Üniversitesi Doğu Dilleri Enstitüsü'nde öğrenim gördü. Sibirya ve Doğu Türkistan'da araştırma gezileri yaptı (1888-92). 1894'te Kazan Üniversitesi Doğu Dilleri Kürsüsü'ne atandı ve ölümüne değin orada Türk dili ve edebiyatı, Türk halkbilimi ve Türk tarihi dersleri verdi. Bu arada Başkırt dili ve kültürü üzerine de araştırmalar yaptı. Başlıca yapıtları *Opıt Issledovaniya Uryanhanskoyo Yazıkı* (1903, 2 cilt; Uryanhay Dili Üzerine Araştırma Denemesi) ve *Nareçiya Uryanhaysev (Soyotov) Abanskıh, Tatar i Karagasov'dur* (1907; Uryanhayların, Abakan Tatarlarının ve Karagasların Lehçeleri).

Katanov'un özel kitaplığı 1920'de Türk hükümetince satın alınmış, İstanbul Üniversitesi'ne bağlı olarak kurulan Türkiyat Enstitüsü'ne (bugün Türkiyat Araştırma Merkezi) verilmiştir.

Katar, resmi adı KATAR DEVLETİ. Arapça DEVLET KATAR, Basra Körfezinin batı kıyısında ülke. Basra Körfezine doğru uzanan bir yarımada'nın üzerinde yer alır. Kuzeye doğu 200 km boyunca uzanan yarımada'nın en geniş yeri 88 km'dir. Katar'ın Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri'yle (BAE) olan kara sınırlarının uzunluğu 56 km'dir. Kıyıların uzunluğu 560 km'yi bulur. Yüzölçümü 11.420 km²'dir. Başkenti Doha, 1992 tahmini nüfusu 520.000'dir.

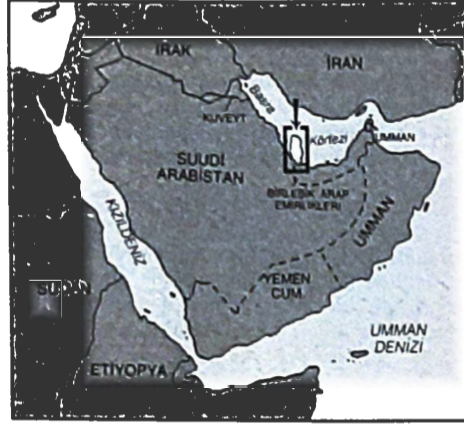
Doğal yapı. Katar'ın genellikle engebesiz olan toprakları doğudan başlayarak, orta kesimdeki kireçtaşı platoya doğru hafif bir eğimle yükselir. Platonun 100 m yüksekliğe ulaşan tepeleriyle ülkenin kuzey ve doğu kıyılarındaki alçak kayalıklar başlıca engebelerdir. Güneydeki toprakların büyük bölümünü rüzgârın getirdiği kumlar örter, güneydoğuda da çok sayıda kumul vardır. Ülkenin geri kalan bölümü çoğunlukla tuzlu çukurlar, kumul çölleri ve kıraç ovalardan oluşur. Katar'a ait pek çok ada ve mercan resifi arasında Doha'nın 96 km doğusundaki Halul'un özel bir önemi vardır. Ülkenin kıyı açıklarındaki üç petrol yatağının elde edilen petrol burada toplanarak depolanır.

Katar'da yazlar sıcak ve nemli, kışlar yumuşak geçer. Temmuz ve ağustosta öğle saatlerinde sıcaklık 44°C'ye, nem oranı yüzde 85'e ulaşır. Kış aylarında nem daha azdır, sıcaklık ise 10°C-20°C arasında değişir. Ülkede yıllık yağış ortalaması 50-75 mm'dir.

Katar'ın yeni tarım bölgelerinde yeşil alanlar gitgide artmaktadır. Çölde 150'yi aşkın bitki türü yetişir; bunların çoğu yaz yağmurları sırasında kısa süre çiçek açan bitkilerdir. Katar'ın hayvan varlığı sınırlıdır. Ceylan türleri giderek azalmaktadır. İç kesimlerde araptavşanı ve gerbil sıkça görülür; az sayıda tavşan ve kirpi de vardır. Amfibyumlar ve sürüngenler arasında sakangur, varan ve kaya keleri sayılabilir.

Yeraltı suları, yüksek mineral oranı nedeniyle içmeye elverişli değildir. Günümüzde

su gereksiniminin yarıdan çoğu deniz suyunun arıtılmasıyla karşılanmaktadır. Katar'ın çıplak çöllerinde tarımın ancak 1960'larda başlamış olmasına ve yağışın pek az yerde 50 mm'yi aşmasına karşın, derin

Katar

yeraltı kuyularından sağlanan suyla meyve ve sebze yetiştirilmektedir.

Nüfus. Katar nüfusunun büyük çoğunluğu göçmenler oluşturur. Yerli Katarlıların sayısı yalnızca 50 bin dolayındadır. Çoğunluk Arapça konuşur; yaygın kullanılan ikinci dil İngilizcedir. Nüfusun yüzde 45'ini öteki Araplarla birlikte Katarlılar, yüzde 34'ünü Güney Asyalılar, yüzde 16'sını İranlılar, yüzde 5'ini de başka halklar oluşturur. Erkek nüfus kadın nüfusun yaklaşık iki katıdır.

Müslüman Katar halkının çoğunluğu Vehhabidir. Ama Vehhabiliğin resmi mezhep olduğu Suudi Arabistan'dan daha esnek bir anlayışa bağlıdır. Müslüman olmayanlar karneyle alkollü içki satın alabilir. Vehhabi önderlerinin muhalefetine karşın ülkeye televizyon da girmiştir. Bununla birlikte geleneksel tutuculuk hâlâ egemendir. 1980'lerin başında, kadınların araba kullanması yasaklanmıştır. Ama ekonomik gereklilikler ve işçi sayısının azlığı kadınların bazı özgürlükleri kazanmasını sağlamıştır.

Ülke nüfusunun yarıdan fazlasının yaşadığı başkent Doha daha önce küçük bir balıkçı köyü iken zamanla canlı bir kentsel merkez olmuştur. 1940'ta petrol bulunmasıyla batı kıyısında Zikrit, doğu kıyısında da Museyid (Umm Said) liman kentleri gelişmiştir. Bahreyn'den ithal edilen malların boşaltıldığı Zikrit sığ ve elverişli bir limandır. Museyid'de ise derin deniz tankerleri ve işlemler demirler. Nüfusun yoğun olduğu ikinci büyük merkez Doha'nın 54 km kuzeyindeki el-Hureys'tir.

Büyük ölçüde ölüm oranının düşüklüğünden (1990'da binde 1,8) kaynaklanan yıllık nüfus artış hızı (1990) binde 20,9'dur. Yıllık doğum oranı ise (1990) binde 22,7'dir.

Ekonomi ve ulaşım. Katar ekonomisinde devlet sektörü egemendir; özel sektör sınırlı ölçüde ticaret ve taahhüt işleriyle uğraşır. Hükümetler özel sektörü güçlendirmek amacıyla, düşük faizli kredi ve gümrük vergisinden bağışıklık gibi çeşitli teşvikler uygulamaktadır. 1990 verileriyle gayri safi milli hasıla (GSMH) 6,9 milyar ABD Doları, kişi başına milli hasıla ise 15.680 ABD Doları'dır. Ulusal gelirin yaklaşık üçte birini, devlet gelirlerinin ise beşte dördünden fazlasını petrol gelirleri oluşturur.

Genellikle çorak bir ülke sayılan Katar 1970'lerde tarımda önemli bir gelişme göstermiştir. Sebze üretimi iç pazarın gereksinimini karşıladığı gibi, bazen ihracat da edilmektedir. Gene de bir miktar gıda maddesi ithal edilmektedir. Balıkçılık yurtiçi talebi karşılamaya yöneliktir.

Katar dünya petrol üretiminin yüzde 1'inden biraz azını gerçekleştirir. Bununla birlikte ülkenin bilinen petrol yatakları sınırlıdır; 1980'lerin başında ham petrol üretiminde hafif bir düşüş olmuştur.

Katar'da sanayiye fon aktarımı 1940'ta ülkenin batı kıyısındaki Duhan köyü yakınlarında petrol bulunmasıyla başladı. Petrol ve doğal gaz çıkarımıyla Museyid'de büyük sanayi gelişti. 1975'te kurulan gübre fabrikası iki yıl sonra üretime geçti. 400 bin ton/yıl kapasiteli bir çelik fabrikası işletmeye açıldı. Çelik üretiminin yüzde 30'u iç pazarda tüketilmekte, geri kalan bölümü Suudi Arabistan ile BAE'ye ihraç edilmektedir. Bir ün fabrikası ile iki petrol rafinerisinin yanı sıra Katar Petrokimya Tesisleri de Museyid'dedir.

Petrol üretiminin azalması olasılığı karşısında hükümet ekonomiyi uzun dönemde petrol yerine doğal gazı dayandırmayı planlamaktadır. Ülkedeki dört petrol yatağından çıkarılan doğal gaz da ham petrolle birlikte tüketileceği için, Katar yönetimi Duhan kıyı yatağının altındaki Huff oluşumunda ve bazı başka yerlerde bulunan büyük doğal gaz yataklarına ulaşmayı planlamaktadır.

Ülkede işgücünün yüzde 90'ını Katarlı olmayanlar oluşturur. Yabancılar yönetim, eğitim ve sağlık hizmetleriyle teknik alanlarda çalışırlar. Hükümet okuryazarlık oranını artırarak Katarlı gençleri istihdam etmeye yönelik bir Katarlılaştırma politikası izlemektedir. Katar, dünyada ortalama gelirin en yüksek olduğu ülkelere biridir.

1973'ten bu yana Katar'ın ulusal para birimi Katar Riyalı'dır. Bankacılık etkinliklerinde hiçbir sınırlama yoktur; ülke Basra Körfezinde önemli bir bankacılık merkezi durumuna gelmiştir. En büyük banka olan Katar Merkez Bankası'nın hisselerinin çoğu devletin elindedir.

Katar'da gelişkin bir yol ve kanalizasyon sistemi vardır. Doha'dan Selve yakınında sınıra kadar uzanan 104 km'lik karayolu Katar'ın Akdeniz kıyısıyla bağlantısını sağlar; bu yolun Suudi Arabistan'daki karayolu sistemiyle birleşen uzantısı ülkeyi Avrupa'ya bağlar. Öteki yollar Doha'yı BAE sınırının ötesindeki kent ve limanlara, Duhan ve Museyid'deki petrol merkezlerine ve Ruveys ile Medinetü's-Şemal'a bağlamaktadır. Ülkede dört havalimanı vardır. Doha Uluslararası Havalimanı'nı genellikle yabancı havayolu şirketleri kullanır. Katar, Bahreyn, BAE ve Umman'ın eşit paylarla ortak olduğu Gulf Air, ülke içindeki başlıca kentlere seferler düzenler.

Katar'ın ihracatı, ithalatının yaklaşık iki katıdır. 1991 verileriyle 12,8 milyon Katar Riyalı olan ihracat gelirinin yaklaşık yüzde 84'ünü petrol ve petrol ürünleri oluşturur; öteki önemli ihracat ürünleri çelik, balık ve sebzedir. Başlıca tıhıl ürünleri ise işlenmiş gıda, hammaddeler ve sanayi ürünleridir. Dış ticaretin büyük bölümü Japonya, Avustralya, Çin Halk Cumhuriyeti, Hindistan, Kuveyt, Lübnan ve BAE ile gerçekleştirilir.

Yönetel ve toplumsal koşullar. Katar, İngiliz protektorasının sona erdiği 1971'den bu yana İslam hukukuna dayalı geleneksel bir emirlikler. Nisan 1970'te kabul edilen ve sonradan bazı değişikliklere uğrayan anayasaya göre yürütme yetkisi emirin elindedir. Aile meclisinin 22 Şubat 1972'de emirliğe getirdiği Şeyh Halife Bin Hamedü's-Sani 1980'lerin başında başbakanlık yetkilerini de üstlenmiştir. Hükümet üyeliklerinin çoğunu elinde tutan kraliyet ailesinin kökeni eski Arabistan'daki Şerif kabilelerinden Beni Temim'e kadar uzanır. Yürütme organı Bakanlar Kurulu ile 35 üyeli Danışma Meclisi'nden oluşur. Toprak sahiplerini, çiftçileri ve işadamlarını temsil eden Danışma

Meclisi'nin görevi, Bakanlar Kurulu'nca sunulan yasaları incelemektir.

Petrol gelirleri, yönetime kamu hizmetlerinde köklü değişiklikler yapma olanağı vermiştir. 1976'da yörüngeye yerleştirilen bir haberleşme uydusu Katar'da iletişim sisteminin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Ülkede Arapça dokuz gazete ve dergi yayımlanır. Katar Yayın Kurulu'nun iki renkli televizyon vericisi vardır. Teleks sistemi tümüyle otomatiktir. Telefon kullanımı oranı (1989'da 3,1 kişiye bir adet) Arap ülkeleri arasında en yüksek düzeydedir.

Eğitim zorunlu ve parasızdır. Parasız eğitimden Katar yurttaşı olmayanlar da yararlanabilir. Ülkedeki tek yükseköğretim kurumu 1973'te kurulan ve 1977'de üniversite statüsü kazanan Katar Üniversitesi'dir. Okuryazarlık oranı yüzde 75 dolayındadır.

Kültürel yaşam. Katarlılar Bedevi geleneklerine bugün de sıkı sıkıya bağlıdır. Kabile gelenekleri canlılığını korumaktadır. Erkekler geleneksel giysi olarak *aba* giyerler. Genellikle evden dışarı çıkmayan kadınlar kalın ve siyah bir peçe örterler. Yabancı işçi akımı, Katarlıların yaşamındaki koyu bağnazlığı önemli ölçüde yumuşatmıştır.

Tarih. Katar adı ilk kez 10. yüzyıl Arap yazarları İbn Hurdazbih ve el-Hasan bin Ahmed el-Hemdani'nin yapıtlarında geçmiştir. 18. yüzyılda Arabistan Yarımadasının batısı ile kuzeyinde yaşayan el-Halife kabilisinin Katar'ın kuzeybatısındaki ez-Zubare'ye göç etmesini kendileri için tehdit sayan İranlılar 1783'te Katar'ı işgal ettiler. İranlıları yenilgiye uğratan el-Halife kabilisi Bahreyn Adasına taşındı. Bağımsız Bahreyn Devleti'ni kuran el-Halife şeyhleri, ez-Zubare'yi çevreleyen toprakları Bahreyni adıyla kendilerine bağladılar. Bahreyn şeyhleri ve Katar'daki uyrukları arasındaki sirtüşme 1867'de gerçek bir savaşa dönüştü. Bahreyn şeyhleri Abu Dabi şeyhinin de yardımıyla Katarlıları yendikten sonra Doha kentini yerle bir ettiler. Bölgedeki huzursuzluktan ve sıklaşan korsanlık olaylarından kaygılanan İngilizler ertesi yıl Katar'ın önde gelen ailelerinden Muhammed bin Sani es-Sani'yi şeyhliğe getirdiler. Yeni şeyh, komşularıyla aralarındaki anlaşmazlık konularının çözümünü İngilizlere bırakan bir anlaşma imzaladı (1868).

1871'den sonra Osmanlı Devleti Katar'a askeri birlikler yerleştirmeye çalıştı. Başarısızlıkla sonuçlanan bu girişimler 1893'te silahlı çatışmayla sonuçlandı ve Osmanlı birlikleri şeyhin kuvvetlerine yenik düştü. I. Dünya Savaşı'yla birlikte Basra Körfezindeki Osmanlı nüfuzu sona erince Kasım 1916'da İngiltere ve Katar arasında imzalanan bir antlaşmayla Katar'da, Ateşkes Devletleri (bugün Birleşik Arap Emirlikleri) modeline benzeyen bir İngiliz protektorası oluşturuldu. Bölgede yüzyıllardır en büyük sorun olan korsanlık böylece bütünüyle sona erdi. Katar 1961'de Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü'ne (OPEC), 1970'te de Petrol İhraç Eden Arap Ülkeleri Örgütü'ne (OAPEC) üye oldu. 1971'de İngiltere Basra Körfezinden çekildiğinde Katar'ın Bahreyn'le birlikte, BAE'yi oluşturan yedi emirliğe katılması öngörülmüştü. Ama iki ülke de bağımsız birer devlet olmayı yeğlediler. Katar 1971'de Arap Birliği'ne ve Birleşmiş Milletler'e, 1981'de de Körfez İşbirliği Konseyi'ne katıldı. Körfez Savaşı sırasında, başkent Doha müttefik uçaklarının Irak'a yönelik hava saldırılarında üs olarak kullanıldı. Katar ile Suudi Arabistan arasındaki sınır anlaşmazlığı Aralık 1992'de çözüme kavuşturuldu.

Son yıllardaki gelişmelere ilişkin pyrintılı bilgi ve istatistikler için bak. ANAYILLIK.

katarakt, PERDE olarak da bilinir, göz merceğinin saydamlığını yitirmesi. Mercekte küçük benekler halinde mat alanların varlığı ya da merceğin yalnız çevresinin matlaşması önemli bir görme bozukluğuna işaret etmeyebilir. Ciddi görme bozukluğu olan vakalarda, merceğin ameliyatla çıkarılması gerekir.

Önemli görme kaybına neden olan katarakt, doğuştan olabilir. Bu durum gebeliğin ilk üç ayında kızamıkçık geçiren kadınların çocuklarında, ayrıca galaktozemili(*) bebeklerde ortaya çıkabilir. Down sendromu (Mongolizm), hipotiroidizm ve raşitizm de katarakta neden olabilir. Bebeklerde görülen katarakt, genellikle ilerleyici değildir.

Şeker hastalığı, özellikle denetim altına alınamamışsa, katarakta yol açabilir. Bu hastalık, ayrıca ağtabakada (retina) bozukluklara da neden olarak görmeyi bozabilir. Cam üfleme ya da dökme demir işinde çalışanlar gibi yüksek ısıya ya da X ışınları ve temel parçacık (özellikle nötron) bombardımanına uzun sürelerle maruz kalanlarda da katarakt görülebilir.

Kataraktın en sık rastlanan türü, yaşlılıkla birlikte ortaya çıkar. Bu durum, merceğin yaşam boyunca büyümesiyle birlikte yoğunluğunun artmasından kaynaklanır. Merceğin merkezindeki matlık, merceğin kenarlarında oluşan katarakttan daha fazla görme kaybına neden olur. Katarakt oluşumunun ilk dönemlerinde yakını görmede hastanın gözlük takmadan okuyabilmesine olanak sağlayacak ölçüde düzelme görülebilirse de bu durum geçicidir.

katastrof kuramı bak. doğal afetler kuramı

Katavbalar, ABD'de, geçmişte Catawba Irmağının çevresindeki topraklarda yaşayan ve Siu dili konuşan Kuzey Amerika Yerli kabilisi. En önemli yerleşim merkezleri, bugün York ilinin (Güney Carolina) yer aldığı ırmağın batı yakasındaydı. Güneydoğu'daki öteki kabileler gibi erkek çocukların kafa biçimini bozma gelenekleri nedeniyle beyaz tüccarlar tarafından "yassı kafalar" olarak bilinirlerdi.

Katavba köyleri, ağaç kabuğuyla kaplı kulübelele genel toplanıların ve dinsel törenlerin yapıldığı bir tapınaktan oluşurdu. Her köyde başında bir reisin bulunduğu bir meclis vardı. Geçimleri tarıma dayanan Katavbalar mısır eker ve yılda iki kez ya da daha fazla ürün alırlardı. Aynı tarlada kabak ve fasulye yetiştirirlerdi. Bazı Güneydoğu kabilelerinde çiftçiliğin kadınlar tarafından yapılmasına karşın, Katavbalar arasında tarlada erkekler çalışırdı. Küşin bölgeye göç eden çok sayıda yabanıl güvercin avlanırdı. Hasır, ahşap kap ve sepet gibi el işi ürünler et ve deri karşılığında beyaz kolonicilere ve öteki kabilelere satılırdı. Balık da başlıca yiyeceklerden biriydi, ırmakta uzun sopalarla ya da set ve tuzaklar kurarak mersinbalığı ve ringa avlanırdı.

17. yüzyıl sonlarında Katavbaların nüfusu 5.000 dolayındaydı. Beyazların bölgeye gelişinden sonra çeşitli kolonici gruplara bağımlı duruma geldiler. 1738'deki çiçek salgınında yarıya düşen nüfusları daha da azalarak 1780'e doğru 500'e kadar düştü. Tuskarora Savaşı'yla (1711-13) Fransız ve Yerli Savaşı'nda (1754-63) İngilizlerin müttefiki olan Katavbalar, Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nda kolonicilere yardım ettiler. Günümüzde yaklaşık 1.200 Katavba, Güney Carolina'daki Rock Hill çevresinde yaşamaktadır.

Katay Don Sasorith, takma adı WILLIAM RABBIT (d. 12 Temmuz 1904 - ö. 29 Aralık 1959, Vientiane, Laos), 1954-56 arasında

Laos başbakanı. Gençliğinde yayımladığı broşürlerle ulusal direniş hareketine katkıda bulunmuşur

1926'da, o dönemde bir Fransız somurgesi olan Laos'ta devlet hizmetine girdi ve bu görevi 1945'e değin sürdürdü. II. Dünya Savaşı boyunca ulusal direniş hareketinin önde gelen sözcülerinden biri oldu. Önce Japonlara, ardından da Laos'u yeniden işgale girişen Fransızlara karşı mücadele eden Lao Issara (Özgür Laos) hareketinin kurucuları arasında yer aldı. Ardından kurulan geçici hükümette maliye bakanlığına getirildi. Ama kısa bir süre sonra Fransa denetimi yeniden ele geçirince sürgün hükümetinin yerleştiği Tayland'a kaçmak zorunda kaldı (1946). Tayland'da bulunduğu yıllarda Fransız egemenliğine son verilmesini savunan bir gazete çıkardı ve William Rabbit adıyla *Contribution à l'histoire du mouvement d'indépendance national Lao* (1948; Laos Ulusal Bağımsızlık Hareketinin Tarihine Katkı) başlıklı bir broşür yayımladı; broşürde kullandığı İngilizce Rabbit (Tavşan) adını, asıl adı Katay'ın Laos dilinde "tavşan" anlamına gelmesinden dolayı almıştır.

1949'da Vientian'a dönen Katay 1951'de Ulusal Meclis'e seçildikten sonra hızla yükseldi ve Laos'un bağımsızlığını kazanmasından (1954) sonra başbakanlığa getirildi. Komünistlerin denetiminde ama son derece milliyetçi bir askeri örgüt olan Pathet Lao'ya (Lao Ülkesi) karşı sürekli bir kuşku duyan Katay, kendi adlandırmasıyla "dış kaynaklı komünist saldırganlığı" karşı mücadelesinde ABD'den mali destek sağlamayı başardı. Ardından, Viet Minh'in Laos'u Pathet Lao aracılığıyla işgal ettiğini öne sürerek Viet Minh'e karşı ABD'den yardım aldı. Ama 1955'te meclisin desteğini yitirdi ve başbakanlığı Prens Souvanna Phouma'ya bırakmak zorunda kaldı. İç siyasetteki dengeleri korumaya çalışan Prens Souvanna bu amaçla Pathet Lao ile uzlaşma yolları aradığında Katay'ın sert eleştirileriyle karşılaştı.

Katayev, Valentin Petroviç, KATAEV olarak da yazılır (d. 28 Ocak 1897, Odessa, Ukrayna - ö. 12 Nisan 1986, Moskova, SSCB), romancı ve oyun yazarı. Devrim sonrasındaki toplumsal koşulları canlı ve yergili bir dille ele aldığı yapıtlarıyla o dönem Sovyet edebiyatına egemen olan kuru ve resmi üslubu aşmıştır.

Katayev öykü yazmaya 1916'da başladı. Bir süre Kızıl Ordu'da görev yaptıktan sonra 1920'de Odessa'da gazeteciliğe başladı. 1922'de Moskova'ya taşındı ve *Gudok* dergisinde çalışmaya başladı. İki serüvenciyi konu alan *Rastratçıki* (1926; Dolandırıcılar) adlı romanı, Gogol tarzında yazılmış bir pikaresk öyküydü. *Kvadratnura kruga* (1928, İmkansız Denemek) adlı komedisi, bir odayı paylaşan iki evli çiftin yaşamı çerçevesinde konut sorununu ele alıyordu. 1937'de Vladimir Legosin'in sinemaya uyarladığı *Belevet parus odinoki* (1936; *Ufukta Beyaz Bir Yelken*, 1974) adlı romanı ise 1915 Devrimi'ni Odessalı iki çocuğun gözünden inceliyordu. Çok kısa bir sürede dev bir çelik tesisi inşa etmeye çalışan işçilerin anlatıldığı *Vremya vpervody* (1932; Zamanıdır, İleri) SSCB'de 1928-32 arasında uygulanan ilk beş yıllık planın etkisiyle yazılmış romanların edebi değeri en yüksek olanlarından biriydi.

Kutayev 1950'lerde ve 1960'larda *Yunost* adlı derginin yayın yönetmenliğini üstlendi. Dergide Yevgeni Yevtuşenko ve Bella Ahmadulina gibi genç kuşağın umut veren

şairlerinin yapıtlarına yer verdi. Bir ameliyat öncesinde yapılan anestezi etkisiyle gördüğü düşleri lirik-felsefi bir dille anlattığı *Svıatoy kolodets* (1967; Kutsal Kuyu) 1966'da *Novi Mir* adlı edebiyat dergisinde yayımlandı. Proust, Joyce ve Kafka etkilerinin açıkça görüldüğü bu otobiyografik yapıtta Katayev ailesine, arkadaşlarına, sevgililerine, Amerika yolculuğuna ve Sovyet tarihine ilişkin olayları bilinç akışı tekniğiyle anlatır. Geniş düş gücü, duyarlı ve özgün anlatımıyla Katayev, Sovyet edebiyatının önde gelen yazarları arasında girmiştir. Katayev'in öyküleri Türkçede *Rıs Hikâ-yeleri* (1938) adıyla yayımlanmıştır.

katedra (Latince *cathedra*: "iskemle" ya da "koltuk"), Romalıların kullandığı ağır yapı koltuk. Eski Yunanlıların kullandığı daha hafif ve ince yapı *klismos*'tan türemiştir. Erken dönem Hristiyan bazilikalarında altın arkasında, apsis duvarına yakın biçimde yerleştirilen katedra piskopos tahtı olarak kullanılırdı. Sonraları, her piskoposun kendi bölgesindeki en önemli kiliseye "katedral" adı verildi. *Ex cathedra* ("katedraldan") deyimi de papanın iman ve ahlak konularında bütün inananları bağlayan resmi konuşmaları için kullanılırdı.

katedral, Hristiyanlıkta, piskoposun resmi tahtı katedralin(*) bulunduğu kilise. Katedraller, ilgili piskoposun kilise hiyerarşisindeki konumunun yükselmesine (bölge piskoposları, başpiskoposlar ya da metropolitler, patrikler ve Katolik Kilisesi'nde papa) bağlı olarak önem kazanır.

Katedral kiliselerinin büyük ve görkemli yapılar olması zorunlu değildir, ama tarih boyunca katedrallerin çoğu bu özellikleri taşımıştır. Bölgesel kilise örgütlenmesi başlangıçta Roma İmparatorluğu'nun bölgesel örgütlenmesine uyduğu için, o dönemden beri katedrallerin köylerde değil kentlerde kurulmasına özen gösterilmiştir. Batı'da ortaçağ başlarında, katedral bulunan kentler katedral kenti adıyla anılmıştır.

Katolik Kilisesi'nin resmi kuralları katedral mimarisine ilişkin bir düzenleme getirmez. Ama özel ayinler için yeterince geniş bir altar alanının olması yeğlenir. Kilise hukukunun öngördüğü tek kural, katedralin kutsanmış olması ve yeterli gelirinin bulunmasıdır. Katedral yapımı konusunda karar vermeye papa yetkilidir; ama olağan koşullarda her bölge piskoposunun seçimi ya da kararı papalıkça onaylanır. Piskoposun Advent (Noel'e hazırlık) ve Büyük Perhiz dönemleri ile Noel, Paskalya, Pentekostes ve Corpus Christi yortularında katedralinde bulunması, papazlığa atama işlemlerini burada yerine getirmesi gerekir.

Ortodoks Kilisesi'nde katedral, bir kentte piskoposun bulunduğu ve yortularda ayinleri yönettiği ana kilisedir. Sayıları az olan piskoposluk bölgelerinden her birinin çok geniş bir alana yayıldığı Rusya'da her büyük kentteki en büyük kilise, piskoposun kilisesi olmasa da, katedral (*sobor*) adını almıştır. Büyük manastırların ana kiliselerine de bu ad verilir.

16. yüzyılda Reform hareketinden sonra piskoposluk makamının kaldırıldığı ülkelerde katedraller sıradan kiliselere dönüştü. İsveç'te Lutherci piskoposun bulunduğu kilise katedral adını korudu. Piskoposluk düzeninin sürdüğü İngiltere Kilisesi'nde de katedrallerin konumu değişmedi.

kategori (Yunanca *katagorein*: "dile getirmek", "doğrulamak"), felsefede, düşünce biçimlerinin ya da varlıkların en genel ya da

temel türlerini belirtmek için kullanılan terim. Belirli bir kategoriye giren bir biçimin yerine bir başka kategoriye giren bir biçimin konması anlamsız bir önermeyle sonuçlanır.

Aristoteles kategori terimini yüklem türlerini belirtmek için kullanır. Ona göre, belirli bir özne üzerine söylenebilecek ya da ona yüklenilecek her şey şu 10 kategoriden birine girer: Töz (ne'lik), nicelik, nitelik, görelilik (bağıntı), yer, zaman, durum, konum (iyelik), etki ve edilgi. Bunlar hem varlığın hem de düşüncenin özellikleridir. Yüklem kategorilerinin açık seçik kılınması, Eski Yunan düşünürlerine paradoks gibi gözükken bazı sorunları çözmekte yardımcı olmuştur. Örneğin giderek yaşanan Sokrates bir yıl içinde önceleri daha uzun olduğu Alkibiades'ten daha kısa boylu olabilir ve böylece şimdi öncekinden farklı bir durumda olur. Ama bu, insan olma özelliklerini yitirdiği anlamına gelmez. Bu durumda, eskisi gibi (yani daha uzun boylu) olmadığı halde gene de eskisi gibi olması (yani insani özelliklerini koruması) şaşırtıcı gelebilir. Bunun yanısıra, iki önermedeki kategorilerin farklılığına yatar: İlişki değişikliği, töz (ne'lik) değişikliği değildir.

Eski Yunanlı stoacı filozofların yalnızca "en genel" dört kategori (özdeşlik, farklılık, değişmezlik ve değişme) kabul etmelerine karşın, Aristoteles'in 10 kategorisi ortaçağ boyunca belirleyiciliğini korudu. Yeni-Platoncu Porphyrios, Aristoteles'in *Kategoria* sı (Kategoriler) üzerine bir yorumuyla ortaçağ boyunca sürecektür tümeller tartışmasının (*bak. adıcılık*) çerçevesini çizdi ve her türlü kategori kuramının çözmesi gereken sorunları belirlemiş oldu.

18. yüzyılda Immanuel Kant, değişik yargı türlerini ya da mantıksal önermelerin değişik işlevlerini belirtmek amacıyla kategori terimini yeniden canlandırdı. Kant, anlama yetisinin *a priori* kavramları olarak tanımladığı kategorileri her biri üç alt bölüme ayrılan dört gruba ayırdı: Nicelik (teklik, çokluk, tümülük), nitelik (gerçeklik, olumsuzlama, sınırlama), ilişki (töz ve ilinek, neden ve etki, eyleyen ve eylene), kiplik (olanaklılık-olanaksızlık, varlık-yokluk ve zorunluluk-rastlantısallık). Kant da Aristoteles gibi "nitelik", "nicelik" ve "ilişki" gibi terimleri kullanmakla birlikte, onun ayrımları Aristoteles'in ayrımlarından farklıydı. Örneğin "nitelik" kategorisi Aristoteles için "beyaz" ya da "tatlı" gibi yüklemli belirtir, Kant için olumlu ve olumsuz arasındaki ayrımı dile getiriyordu.

Kant'tan sonra G. W. F. Hegel, diyalektik bir yapı içinde yükselen üçlüler biçiminde birçok kategori düzenledi ve böylece kategorilerin sayısını mantıksal ya da metafizik bir sistemin temel ilkelerini içerecek ölçüde çoğaltan çağdaş eğilimin temellerini attı. Bu anlamda Hegel'e göre kategoriler hem biçim, hem de içeriği kapsıyordu. 20. yüzyılın başında matematik temellerinde bir "çelişki" ile karşılaşan Bertrand Russell, geliştirdiği tipler kuramı aracılığıyla dilin değişik düzeylerini ayırt ederek bunların birbirleriyle karıştırılmaması gerektiğini savundu.

Bu arada ABD'li mantıkçı ve pragmatist Charles Sanders Peirce yalnızca üç yüklem türünün olabileceği görüşünü savundu: "Birincilik" ("salt olanaklılık"), "ikincilik" ("gerçek varoluş") ve "üçüncülük" ("gerçek genellik"). Örneğin tümeller "üçüncülük" kategorisine giriyorsa, bunların gerçek bir varlığı ("ikincilik" kategorisi) olmadığını öne süren adılar, kategorileri birbirine karıştırarak anlamsız bir önerme kurmuş oluyorlardı. 20. yüzyılın ortalarında Oxfordlu analitik felsefecilerden Gilbert

Ryle'in "kategori yanlışları" olarak adlandırdığı bu tür yanlış yargılar yakın geçmişin analitik felsefe incelemelerinde önemli rol oynadı. Çok sayıda kategori geliştiren analitik felsefeciler, bu eleştiri yaklaşımını felsefi söyleme uygulayarak güçlü bir etki uyandırdılar.

Polonyalı mantıkçı Stanisław Leśniewski (1886-1939) ve Alman anlambilimci Rudolf Carnap (1891-1970), kavramların karşılıklı ilişkilerini konu alan sözdizimsel kategoriler ile kavramları ve belirttikleri nesneleri konu alan anlambilimsel kategorileri birbirinden ayırdılar. Aristoteles'in kategorilerine benzer ayrımlar dilsel ifadeler, şeyler ya da olaylar arasındaki ayrımlardan çok, türler ya da anlam kipleri arasındaki ayrımları belirttikleri için günümüzde anlambilimsel kategoriler arasında sayılır. Bir başka Oxfordlu felsefeci olan P. F. Strawson da kategori kuramının betimleyici metafizik üzerindeki sonuçlarını tartışmıştır.

kategorik önerme *bak. koşulsuz önerme*

katekol, KATEŞOL ya da PİROKATEŞOL olarak da bilinir, fenoller grubundan, 1,2-dihidroksibenzen yapısında organik bileşik. Fotoğrafçılıkta geliştirme banyosu olarak kullanılan bu bileşikten ayrıca saç boyalarının, ilaçların, yükseltgenme önleyicilerinin, parfümlerin ve yapay sepileme maddelerinin yapımında yararlanılır.

Katekol, ilk kez 1839'da akasya ve man-grov gibi bazı ağaçlardan çıkarılan ve sepicilikte kullanılan kateşinden elde edilmiştir. Katekol, biresimsel olarak iki yöntemle hazırlanır: Fenol ya klor eşliğinde ortoklorofenol'e ya da sülfürik asit tepkimesiyle 2,4-fenoldisülfonik asite dönüştürülür ve oluşan ürünler bazılarla ısıtılır.

katekolamin, memelilerdeki adrenalin ve noradrenalin adlı hormonları da kapsayan azotlu organik bileşiklerin ortak adı. Bazı kaslarla sinirlerin birleşme yerleri gibi bölgelerde sinir uyarılarının iletilmesinde işlev görürler. Adrenalin ve noradrenalininden başka bazı katekolaminler bitkiler, kurbagalar ve böceklerde de bulunur.

katekümen, Hristiyanlık eğitimi gören vaftiz adayı.

Yeni Ahit'e göre Havariler, Hristiyanlığı benimseyenleri vaftizden sonra eğitiyorlardı (Resullerin İşleri 2:41-42). Ayrıca Hristiyanlığı benimseyen herkes eğitimden geçiyordu (Luka 1:4, Resullerin İşleri 18:25, Galyalılara Mektup 6:6). Yahudi kökenli olmayan Hristiyanların sayısı arttıkça bu eğitim de belirgin biçimler kazandı. 4. yüzyılda heretik akımların ortaya çıkması üzerine, kilise üyelerine öğretiyi ilişkin ayrıntılı bilgiler vermeye başladı. Ama artık kilise üyeleri eğitimleri tamamlanınca ya değin vaftiz edilmiyordu; örneğin İmparator Constantinus ancak ölüm döşğinde vaftiz edilmişti. Bu nedenle Hristiyanların büyük bölümü katekümen durumundaydı. Bunların bir bölümü vaftiz için eğitiliyor, çoğu ise yalnızca kilisenin "yandaşı" sayılıyordu.

Çocukların doğumdan kısa süre sonra vaftiz edilmesi yaygınlaştıkça katekümenlerin sayısı azaldı. Günümüzdeki vaftiz ayinleri, yetişkin katekümenlerin kiliseye kabulü için yapılan ayinlerin bir uyarlamasıdır. Katekümenlik kurumu, misyoner etkinlikleriyle birlikte yeniden canlanmıştır.

Katerina I *bak. Yekaterinu I*

Katerina II *bak. Yekaterina II*

Katerini, Yunanistan'ın Makedonya bölgesindeki Pieria ilinin (*nomós*) merkezi kent.

Pieria Ovasının tarım ve bütün merkezidir. Kentin limanı olan Parafia kumullar ve tuz yataklarıyla kaplı kıyı şeridinde yer alan az sayıdaki demirleme yerinden biridir. Un değirmenlerinin ve demiryolu traversi üreten tesislerin bulunduğu kentin nüfusu 1920'lerde Türkiye'den gelen Rum göçmenlerin bölgeye yerleşmesiyle artış gösterdi. Kent demiryoluyla Lárissa ve Selanik'e bağlanır. Nüfus (1981) 38.404.

kateşizm, Hristiyanlıkta, gençleri bilgilendirmek, kiliseye yeni üye kazanmak ve katekumenleri(*) vaftize hazırlamak amacıyla sorular ve yanıtlar biçiminde düzenlenmiş inanç ve ibadet kılavuzu.

Hristiyanlığın ilk dönemlerinde inanç ilkelerinin vaftiz adaylarına sözlü olarak aktarıldığı öğretim biçimine *katekhesis* (Yunanca *katekhein* "öğretmek") adı verildi. Bu dönemde özellikle Yunan eğitim sistemi içinde yetişmiş olanlara Hristiyanlıkla ilgili daha geniş bilgi verebilmek ve Hristiyanlığı yaygınlaştırmak amacıyla eğitim kurumları oluşturuldu. İskenderiye'deki okul bunların en ünlüsüydu. Bu kurumlar, daha sonra gelişen yüksek ilahiyat okullarının ilk örneklerini oluşturdu.

İlk yazılı inanç ve ibadet kılavuzları Hippolu Aziz Augustinus, Aziz İoannes Khrysostomos ve Kudüslü Kyrillos gibi Kilise Babaları tarafından kaleme alındı. Ama kateşizm terimi ilk kez 16. yüzyılda, elyazması kitapları adlandırmak amacıyla kullanıldı. 15. yüzyılda matbaanın geliştirilmesinden, 16. yüzyılda da Reform hareketinden sonra yazılı kılavuzlar, hem Protestanlar hem de Katolikler için daha büyük önem kazandı. Bu kılavuzlarda da, Kilise Babaları'nın yapıtlarını örnek alan ortaçağ kateşizmlerinin etkisi görülmüyordu. Ortaçağ kateşizmlerinin temelini, kilise öğretisini özetleyen Havariler Amentüsü'nün, Hristiyan umudunu tanımlayan Rabbin Duası'nın(*) ve Tanrı sevgisini dile getiren On Emir'in açıklanması oluşturuyordu. Bu üç geleneksel konuyu vaftiz ve Komünion tartışmalarını da ekleyen Luther'in *Kleiner Katechismus* (1529; Küçük Kateşizm) adlı yapıtı Reform döneminin belki de en etkili kateşizmiydi. Luther'in *Grosser Katechismus'u* (1529; Büyük Kateşizm) ise daha çok din adamlarına yönelikti.

Jean Calvin 1537'de çocukların eğitimine yönelik bir kateşizm yayımladı; ama bu metnin anlaşılması çok zor olduğu için 1542'de daha basit bir uyarlamasını hazırladı. Caspar Olevianus ile Zacharias Ursinus'un 1563'te hazırladığı Heidelberg Kateşizmi 1619'da Dort Sinodu'nda gözden geçirilerek Reform kiliselerinde en çok kullanılan inanç ve ibadet kılavuzu oldu. 1647'de Westminster Meclisi'nce tamamlanan Büyük ve Küçük Westminster kateşizmleri de Presbiteryenlerce standart metinler olarak kabul edildi.

The Book of Common Prayer (Toplu Dua Kitabı) içinde yer alan Anglikan kateşizminin ilk bölümü büyük olasılıkla 1549'da Thomas Cranmer ve Nicholas Ridley tarafından hazırlandı, ama 1661'e değin birçok kez değişikliğe uğradı. Vaftiz ve Komünion ayinlerinin anlamının tartışıldığı ikinci bölüm 1604'te Hampton Sarayı Konferansı'nda Püriten grubun önerisine yanıt olarak hazırlandı.

En ünlü Katolik kateşizmini kaleme alan (1555) Cizvit kilise bilgini Aziz Petrus Canisius'un yapıtı 150 yıl içinde 400 kez yeniden düzenlenerek basıldı. Roberto Belarmino'nun 1597'de yayımlanan kateşizmi de sonraki yayınlarda üzerinde etkili oldu. Fransa'da Edmond Auger (1563) ve Jacques-Bénigne Bossuet'nin (1687) çalışmaları,

19. yüzyılda ABD'de Baltimore Kateşizmi (1885), İngiltere'de *A Catechism of Christian Doctrine* (1898; Hristiyan Öğretisi Kateşizmi) ve Almanya'da Joseph Deharbe'nin (1847) yapıtı Katolik kateşizmlerinin önemli örnekleridir. 1960'larda hazırlanan Hollanda kateşizmi, II. Vatikan Konsili'nin öngördüğü çeşitli değişiklikleri geleneksel kateşizmle bütünleştirme yönünde bir denemidir.

Kiev metropoliti Petru Movilâ 17. yüzyılda Cizvitlerin ve Reform Kilisesi'nin Ortodokslar arasındaki etkinliklerine tepki olarak Katolik ve Apostolik Doğu Kilisesi'nin Ortodoks İtikatnamesi'ni hazırladı. Bu kılavuz 1640'ta bölgesel bir sinodda onaylandı, 1672'de de Kudüs Sinodu'nda standart metin olarak kabul edildi. Çar I. Petro'nun (Büyük) emriyle 1723'te daha kısa bir Ortodoks Kateşizmi hazırlandı.

Öteki Hristiyan gruplarının çoğunun da kendi kateşizmleri vardır. Ama 19. yüzyılda ABD'de Pazar okulu anlayışının yaygınlık kazanması bir eğitim aracı olarak kateşizm kullanımını azaltmıştır.

kateşol bak. katekol

kateşu bak. kaşu

katgüt, çeşitli hayvanların, özellikle de koyunların bağırsağından yapılan ve cerrahide damarların bağlanmasında, yaraların dikilmesinde, keman ve benzeri çalgıların tellerinde ve tenis raketleriyle ok yaylarının tellerinde kullanılan dayanıklı iplik. Eski Mısırlılar ve Babililer, sonraları da Yunanlılar ve Romalılar aynı amaçla daha çok otçul hayvanların bağırsaklarından yararlanmışlardır. Katgüt teriminin İngilizce *catgut* (kedi bağırsağı) sözcüğünden geldiği sanılmakla birlikte kedi bağırsağından yararlanıldığına ilişkin bir kayıt bulunmamaktadır.

Katgüt yapımında önce koyunun bağırsakları yıkanır, şeritler halinde kesilir, mukoz ve dairesel kas dokusu kazınarak temizlenir. Şeritler alkali banyosunda birkaç saat bekletildikten sonra tezgâhların üzerine gelir. Daha sonra malzeme tümüyle kurumadan alınır, uzunluğuna göre sınıflandırılır ve bükülerek değişik kalınlıklarda iplikler haline getirilir. Son olarak da düzeltme ve parlama işlemlerinden geçirilir.

Müzik aletlerinde kullanılan en nitelikli katgütler, İtalya'da yapılanlardır. Cerrahide kullanılan katgüt, birkaç saat süreyle, gidecek artan oranlarda ısı uygulanarak mikrop-lardan arındırılır ve genellikle sıvıyla doyurma işleminden geçirilir.

kathak, Hindistan'daki klasik beş dans üslubundan biri. Öbürleri *bharata-natya*, *kathakali*, *manipuri* ve *orissi*'dir. *Kathak*, Kuzey Hindistan'a özgü yöresel bir oyundur ve İslam etkisi içerir.

Kathak'ın karmaşık ayak figürleri ve kesin ritim kalıpları vardır. Dansçı ayagina takılı 100 kadar halkayı denetleyerek hareketlerini düzenler. *Kathak* hareketleri yaşamdan alınmış, bunlar stilize edilerek karmaşık ritimler eklenmiştir. *Kathak*'ı hem erkekler, hem kadınlar yapar. Dansların çoğu aşkı ve Krishna'ya bağlılığı dile getiren ruhsal durumları canlandırır.

kathakali, Hindistan'daki klasik beş dans üslubundan biri. Öbürleri *bharata-natya*, *kathak*, *manipuri* ve *orissi*'dir. *Kathakali* Güneybatı Hindistan'a (Kerala) özgüdür ve konusunu *Ramayana*, *Mahabharata* ve Şiva edebiyatından alan bir danslı oyundur. Bu dans açık havada bütün gece boyunca yapılır. Dans sırasında şarkı olarak söylenen öyküyü dansçılar mim aracılığıyla yo-

rumlar; yer yer kulakları sağır edencesine çalınan davul eşliğinde yapılan ara danslar, yorumu zenginleştirir. Geleneksel olarak *kathakali* dansını, erkekler ve erkek çocuklar yaparlar ve hem erkek, hem kadın rollerini oynarlar. Dansçılar yayamaları boyunca bu dansın yorumunu daha da yetkinleştirmek için çalışırlar.

Dans, güçlü ve çok süslü hareketlerle yapılır. Stilize vücut hareketlerinde ve yüz ifadelerinde *bharata-natya*'nın kurallarına uyulur, jestler büyük ve güçlüdür, vücudun salınımları ve kolların çizdiği geniş daire bir parmağın uzanışıyla son bulur. Yüzler boyalı maskelere benzetilir. Giysiler tam etek ve kalın bir ceketten oluşur. Çok sayıda çiçek kolye ve گردانlık takılır; saçlar tepede topuz yapılır.

Katharevusa, Yunanca KATHAREVOUSA, 1976'ya değin Yunanistan'ın resmi yazı dili olan "arındırılmış" dil. Resmi yazışmalarda, parlamentoda, mahkemelerde, çoğu gazete ve teknik yayınlarda kullanılır. 1976'da, halkın konuşma dili olan Demotikos(*) resmi dil olmuştur.

Katharevusa 19. yüzyılda yerel lehçeleri yabancı öğelerden arındırma, Eski Yunanca kökler ve çekimler kullanarak bu lehçelere sistemli bir yapı kazandırma çabaları sonucunda ortaya çıkmıştır. Sözdizimi Demotikostan çok farklı olmamakla birlikte, daha az yabancı sözcük barındırır. Bu dile ait birçok öge, Demotikosa da aktarılmıştır. Katharevusa, Yunanlıların Osmanlı yönetiminden kurtulmalarından sonra (1828) Atina'da gelişen romantik okulun yapıtlarıyla zenginleşmiş, Aléksandros Rízos Rangavis klasik od, ilahi, balad, öykülü şiir, trajedi ve komedi türlerindeki yapıtlarında, Ahiléfs Paráshos da retorik zenginlikleriyle dikkati çeken, alaylı destan tarzındaki yurt-severlik şiirlerinde bu dili kullanmıştır. 1980'lerde edebiyatta da Katharevusanın yerini Demotikos almıştır.

Katharosçuluk (Yunanca *katharos*: "ar", "temiz"), 12. ve 13. yüzyıllarda Batı Avrupa'da ortaya çıkan heretik Hristiyan mezhebi. İyi ve kötü iki temel ilke bulunduğunu ve maddi dünyanın kötü olduğunu ileri süren Yeni-Manici dualist bir öğretiyi savunmuştur.

11. yüzyılın ilk yarısında Almanya'nın batısı ile Flandre ve Kuzey İtalya'da birbirinden bağımsız bu tür heretik gruplar ortaya çıktı. Daha sonra 11. yüzyılda adı unutulmuş bu gruplar 12. yüzyılda yeniden belirdi ve özellikle 1140'ı izleyen 30 yıl içinde hızla gelişti. Bu tarihlerde Bogomil Kilisesi içinde yeni düzenlemeler yapıldı (bak. Bogomilcilik). Bogomilci misyonerler ve 11. Haçlı Seferi'nden (1147) dönen Batılı dualistler yüzyılın ortalarında Batı'da misyonerlik çalışmalarına başladılar. 1140'tan sonra Katharos mezhebi kendi hiyerarşisi, ayrı bir ayin biçimi ve öğreti sistemi olan örgütlü bir kilise durumuna geldi. Yaklaşık 1149'da Fransa'nın kuzeyinde kurulan Katharosçu ilk piskoposluğu birkaç yıl sonra Albi ve Lombardiya piskoposlukları izledi. Buralarda görevli piskoposların unvanları onaylandı. 1167'de Bogomil piskoposu Niketas'ın ziyareti Katharosçu Kilise'nin saygınlığını artırdı. Sonraki yıllarda yeni piskoposlukların kurulmasıyla yüzyılın sonunda sayılan biri Kuzey Fransa'da, öbürü güneyde ve altısı İtalya'da olmak üzere 11'e çıktı.

Çeşitli Katharosçu gruplar farklı öğretileri vurgulamakla birlikte hepsi maddenin

kötülüğü konusunda birleşiyordu. Bu kötü dünyada yabancı bir gezgin olan insanın amacı, doğası iyi olan ruhunu özgürleştirmek ve Tanrı'yla birliğini yeniden elde etmek olmalıydı. Katharosçular et yemenin kesinlikle yasak olduğu katı perhiz kuralları uyguluyorlardı; ayrıca cinsel ilişki yasaktı.

Aşırı çileci tutumları Katharos mezhebinin bir seçkinler kilisesi durumuna getirdiyse de, Fransa ve Kuzey İtalya'da öğretileri halk tarafından da benimsendi. Bu başarı, yandaşlarının "kusursuzlar" ve "inananlar" biçiminde iki gruba ayrılmasıyla sağlandı. Kusursuzlar, *consolamentum* adı verilen bir kabul töreniyle inananlardan ayrılıyorlardı. Kendilerini bütünüyle tefekküre adanmış kusursuzlar yaşamlarını en yüksek ahlaki ölçülere uygun olarak düzenlemek zorundaydılar. Buna karşılık, inananların kusursuzlarla aynı düzeye ulaşması gerekmiyordu.

Katharosçuların yaratılış öğretisi, Kitabı Mukaddes'teki yaratılış öyküsünün yerini kapsamlı bir mitolojinin almasıyla sonuçlandı. Mezhep üyeleri Eski Ahit'in büyük bölümüne kuşkuyla yaklaşıyor, kilisenin bedenleşme öğretisini de reddediyorlardı. Onlar için Hz. İsa yalnızca bir melekti; insani acıları ve ölümü bir yanılsamaydı.

Kilise ve devlet yetkilileri geleneksel Hristiyanlığa ve Hristiyanlığın siyasi kurumlarına temelden karşı çıkan Katharosçu öğretiler karşısında birleşti. Papa III. Innocentius (1198-1216) Toulouse kontu VI. Raimond'u heretikleri bastırmak için kendisiyle birleşmeye zorladıysa da bu girişim bir felaketle sonuçlandı. Papalık elçisi Ocak 1208'de öldürüldü ve kontun bu cinayete ortak olduğu düşünülebilir. 1209'da heretiklere karşı Albi Haçlı Seferi düzenlendi. Kuzey Fransa'dan gelen baronların önderliğinde bir ordu Toulouse ve Provence'i yağmalayarak Katharosçu olup olmadığının bakmadan yerli halkı kıyıltan geçirdi (bak. Albi heretikleri). Aziz IX. Louis'in onayıyla daha düzenli biçimde yürütülen ve kuruluş dönemindeki Enkizisyon'un da desteğini alan baskı politikası Katharos tarikatının gücünü kırmada daha etkili oldu. 1244'te kusursuzların Pireneler'de büyük Montségur Kalesi'ndeki müstahkem mevki-leri ele geçirilerek yok edildi. Mezhep etkinliklerini gizlice yürütmek zorunda kaldı ve Fransız Katharosçularının çoğu baskının daha az olduğu İtalya'ya kaçtı. Katharosçuların kilise hiyerarşisi 1270'lerde yok oldu. Mezhep 14. yüzyıl boyunca varlığını sürdürdüysede 15. yüzyılın başında bütünüyle ortadan kalktı.

katharsis (Yunancada "arındırma"), Aristoteles'in *Poetika* adlı yapıtında, gerçek trajedinin seyirci üzerindeki etkisini anlatmak için kullandığı terim. Aristoteles'e göre trajedinin amacı, "korku ve acıma" duyguları uyandırarak seyirciyi bu duygulardan arındırmaktır. Bu *katharsis* tanımı, uzun yıllar edebiyat eleştirisinin önemli tartışma konularından biri oldu. Alman oyun yazarı ve edebiyat eleştirmeni Gottfried Lessing (1729-81) *katharsis* yoluyla aşırı duyguların erdeme dönüştürülebileceğini savundu. Başka eleştirmenler de trajedinin, trajik kahramanın yazgısının uyardığı korku ve acıma duygularıyla seyirciyi kahramanla aynı biçimde davranmamaya yöneltti bir ahlak dersi içerdiğini ileri sürdüler. Yaygın kabul gören *katharsis* yorumuna göre, denetimli bir ortamda başkası adına duyulan korku kişinin kaygılarının kendi dışına yönelmesine yol açar.

Kendini trajik kahramanla özdeşleştirmesi sonucunda da seyircinin kavrayış gücü artar. bakış açısı genişler. Bu nedenle de trajedi seyirci ya da okur üzerinde sağlıklı ve insani bir etki yapar.

katharsis (Yunancada "arındırma"), psikanalizde, acı veren ve çatışmalı, bastırılmış yaşantıların bilinç düzeyine çıkarılması sürecini ifade eden terim. Eski Yunan'da bu yöntem, tutkuların arınma, özellikle içgüdüsel ve çatışmalı coşkuların boşalması amacıyla kullanılırdı. Daha sonra Viyanalı hekim Josef Breuer, histerik bir kadının konuşarak rahatlama sürecini *katharsis* yönteminden yararlandı. Boşalım süreci içinde kişi yalnızca yaşantılarını anımsamakla kalmayıp sorunun kaynağı olan olayı duygusal açıdan da yaşar. *Katharsis* bir psikanalitik tedavi yöntemi olarak bireysel ve grup psikoterapilerinde kullanılmaktadır.

Katherina Manastırı, Sina Yarımadasında Musa Dağının kuzeyinde yer alan Rum Ortodoks manastırı. Dar bir vadide 1.500 m yükseklikte inşa edilmiştir. Çoğu kez yanlış olarak Sina Bağmsız Rum Ortodoks Kilisesi olarak adlandırılır. Doğu Ortodoks Kilisesi'ni oluşturan özerk kiliselerin en küçüğüdür. Aynı zamanda Sina, Paran ve Rait-hu başpiskoposu olan manastır başkeşişi keşişler tarafından seçilir ve Kudüs Rum Ortodoks patriği tarafından kutsanır. Manastırın ilk başkeşişlerinden biri Aziz İoannes Klimakos'tu. Başlangıçta Kudüs patriğinin yetki alanında olan manastır 1575'te Fener Patrikhanesi'nin onayıyla bağımsız bir yapı kazandı. Manastırdaki keşiş sayısı 36 olarak sınırlanmıştır; bu sayı günümüzde Kahire ve Süveyş'teki manastırlara yaşayanları da kapsar. Sina Kilisesi'nin cemaati manastırda çalışan bazı Hristiyan Araplardan ve Kızıldeniz kıyısındaki et-Tur'da oturan balıkçılarından oluşur. Manastırın yakınlarında yaşayan Müslüman Bedevi Araplar her dönemde manastırın koruyuculuğunu yaparak karşılığında manastırdan destek görmüşlerdir.

Bizans imparatoru I. İustinianus'un 527'de kurduğu manastıra yerleşen münzevi keşişlerin hırsızların saldırılarına uğraması üzerine, 530'da gene İustinianus'un girişimiyle, Sina Dağının alçak tepelerinde Hz. Musa'ya görüldüğüne inanılan yanan çalı yerinin çevresine duvarlar örüldü. Manastır İslam dininin yayıldığı 7. yüzyılda dağınık Hristiyan topluluklarının sığınağı oldu. Müslümanlarca canları bağışlanan keşişlerin, duvarlarla çevrili alanın içinde yerel Bedevi Arapların bugün de ibadet ettikleri küçük bir cami yaptırarak istilacıları yatıştırdıkları söylenir. Ortaçağ boyunca bir hac yeri olan ve bugün de özgün biçimini koruyan Katherina Manastırı'nın 6. yüzyıldan bu yana kesintiye uğramamış bir geçmişi vardır. İlk manastırın kenar uzunlukları 84 ve 75 m olan gri granit duvarlarıyla aynı tarihte inşa edilerek Meryem Ana'ya adanan kilise hâla ayakta. Kilisenin apsisinde İsa'nın nura bürünüşünü temsil eden, erken Bizans döneminden kalma onarılmış bir mozaik vardır.

Manastırın en önemli hazineleri, bazıları 8. yüzyıldan önce yapılmış ikonlar ile yazmalardır. 1945'te inşa edilen bir kitaplıkta korunan bu yazmaların çoğu Yunanca ve Arapçadır. Amerikan İnsan Araştırmaları Vakfı, 1949-50 yıllarında Washington, D.C.'deki Kongre Kütüphanesi hesabına ve İskenderiye Üniversitesi'nin yardımıyla yazmaların çoğunun mikrofilmlerini çekmiştir. Yazma koleksiyonunda yaklaşık 400'de yazılmış Süryanice İncil metinlerini içeren

Codex Syriacus da bulunmaktadır. 4. yüzyıldan kalma hemen hemen eksiksiz Yunanca bir İncil olan ve bugün Londra'da British Museum'da bulunan *Kodeks Sinaitikos* önceleri Katherina Manastırı'nda korunmuştur. 1975'te manastırda onarım yapan işçilerin kazayla yıktıkları bir duvarın arkasında, varlığı bilinmesine karşın uzun zamandan beri kayıp olan eski İncil metinlerini ve başka belgeleri içeren yaklaşık 3 bin ek yazmadan ve çeşitli sanat yapıtlarından oluşan bir hazine ortaya çıktı. Bulgular arasında *Kodeks Sinaitikos*'un eksik parçaları, 50 kadarı eksik, 10 kadarı da eksiksiz başka derlemeler ve Yunan yazı tarihine ışık tutan ve yuvarlak büyük harflerle yazılmış Yunanca metinler vardı. Ayrıca çeşitli Hemi-Sami ve Hint-Avrupa dillerinde 6. yüzyıldan ya da daha öncesinden kalma çok sayıda belge bulundu.

Kathiavar Yarımadası, Hindistan'ın orta-batı kesimindeki Gucerat eyaletinin güney-batısında yarımada. Kuzeyde Küçük Kuç (Kaç) Bataklığı, kuzeybatıda Kuç Körfezi, güneybatıda Umman Denizi, doğuda da Kambay Körfeziyle çevrilidir. Yüzölçümü 60.000 km²'dir. Yarımada kuzeydoğudan büyük bölümü lavlarla kaplı yaşlı bir kumtaşı oluşumu sokulur. Yarımada'nın kıyı bölgeleri batı ve doğuda kil ve kireçtaşı, güneyde alüvyon ve rüzgârın taşıdığı kumların taşlaşmasıyla oluşmuş milyonlarca kaplıdır. Kambay Körfezinin çevreleyen bölge ise büyük ölçüde alüvyondan oluşur.

Yarımada'nın büyük bölümü, deniz düzeyinden en çok 180 m yükseklikte olmakla birlikte Girnar Tepeleri ve Gir Tepelerinde yükseklik, sırasıyla 1.117 m ve 650 m'ye ulaşır. Kuru ve sıcak bir iklimi olan bölgenin doğal bitki örtüsü daha çok kurakçıl, dikenli ağaçlardan oluşur. Deniz kıyısındaki düzlüklerde ise mangrov korulukları yaygındır. Gir Ormanı Ulusal Parkı'nda, Hindistan'da sayısı çok azalan aslan ve başka yabani hayvanlar koruma altına alınmıştır. Ekonominin ağırlıklı tarıma dayalı olduğu yarımada başlıca ürünler buğday, darı ve pamuktur. Bhavnagar en önemli kent ve limanıdır.

Kathiavar'da yerleşimin tarihi İÖ 2000'lere değin uzanır. Lothal ve Prabhasa Patan'da (Patan Somnath) Harappa uygarlığına ait arkeolojik kalıntılar bulunmuştur. İÖ 3. yüzyılda Maurya İmparatorluğu'nun denetimine giren yarımada daha sonra Şakalar egemen oldu. İsa'dan sonraki ilk yüzyıllarda bölgeyi Kshatrapa hanedanları yönetti. Gupta İmparatorluğu'nun çökmesi üzerine İS 5. yüzyılda Valabhi'lerin eline geçen bölge ardından Müslüman saldırılarına hedef oldu; Gazneli Mahmud buraya birkaç sefer düzenledi ve 1024'te Somnath yağmalandı. Daha sonra Hint-Türk İmparatorluğu'na bağlanan yarımada 1820'den sonra birçok küçük prenslik İngiliz egemenliğini kabul etti.

Kathiri Sultanlığı, Arabistan'ın güneyinde, günümüzde Yemen Cumhuriyeti'ne bağlı bir il olan Hadramut'un iç kesimlerinde eskiden kurulmuş yarı bağımsız devlet. Belirli mevsimlerde su taşıyan Hadramut Irmağı vadisinden, kuzeyde, Arabistan Çölünün güney kesimini oluşturan Rub'ul-Hali'ye kadar uzanan toprakları kapsayan sultanlığın başkenti Say'un'du. 1500'den sonra Hadramut'a egemen olan Kathiriler 19. yüzyılın başlarında Kuaytilerin ayaklanarak bir sultanlık kurmalarına değin bölgeyi denetimleri altında tuttular. Kuaytilerden yana çıkan İngilizlerin müdahalesi üzerine 1918'de imzalanan antlaşmayla deniz kıyısındaki topraklarını yitirdiler. Sultanlık

1967'de Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti'ne katıldı. (İki Yemen 1990'da birleşti.) Kathirilerin başlıca uğraşları tarım, hayvancılık ve el sanatlarıdır.

Kathmandu bak. Katmandu

katholikos bak. katoğikos

Kathua, Hindistan'ın kuzeyinde, Cemma ve Keşmir eyaletinin Hindistan yönetimi altındaki kesiminde il ve il merkezi kent. Himalaya Sıradaglarında yer alan ve yüzölçümü 2.651 km² olan Kathua ili güneybatıda Pakistan, güneyde ve doğuda da Ravi Irmağıyla çevrilidir. Vadilerle parçalanmış olan Sivalik Tepeleri il topraklarının ortasında kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda uzanır. Başlıca ürünler buğday, pirinç ve şeker kamışıdır. En kalabalık kentler ile merkezi Kathua ile Parol ve Basoli'dir. Nüfus (1981) kent, 23.612; il, 369.123.

kati bak. taşlık

kati', KATI olarak da yazılır (Arapça *kat*: "kesme"), kâğıt ya da deriyi oyarak süsleme yapma sanatı. Bir dantel görünümündeki bu süslemelere *katia*, yapanlara da *katta* ("kesen", "oyan") denir. Kati' özellikle İran'da ve Osmanlılarda benimsenmiş ve yayılmıştır.

Oyulacak kâğıt ne çok ince, ne de çok kalın olmalıdır. (Eskiden bu iş için beyaz kâğıttan çok, renkli ve genellikle aharlı ya da iyi mührelenmiş kâğıtlar kullanılırdı.) Uygun nitelikteki 5-6 kat kâğıt tahtadan bir altlığa yapıştırılır. Bunun için çirşsiz nişasta ya da koladan yapılmış yapıştırıcı kullanılır. Kâğıtların en altına olanı yalnız dört yanından tahtaya yapıştırılır, ortası boş bırakılır. Bir süre bekledikten sonra, kuruyan kâğıtların en üstteğine çizilmiş bulunan desen, bir keski ya da bir oyma aletiyle kesilir. Oyulup çıkartılan parçaya "erkek oyma", geride kalan parçaya da "dişi oyma" denir. Oyulan parçalar soğuk suya atılarak kâğıtların birbirinden ayrılması sağlanır. Ardından bu parçalar özel bir yapıştırıcının sürüldüğü bir altlığın üstüne yapıştırılır. Bu yapıştırıcı, un ya da nişastanın suyla karıştırılıp pişirilmesinden sonra içine çirş katılarak hazırlanır. Kati' olarak hazırlanan çeşitli çiçek, yaprak, vazo, hatta insan figürleri ve geometrik örgelerle kitap sayfaları süslenir, cilt kapakları yapılır. Aynı yolla kesilen harflerle yazı örnekleri de oluşturulabilir.

Doğuda Çin ve Japonya'da da varlığı bilinen bu sanatın İslamdan önce Herat'ta ortaya çıktığı ve deri oymacılığına dayandığı ileri sürülmektedir. Bunun kökleri de Uygur Türklerinin 8-9. yüzyıllardaki kitap ve cilt sanatına kadar uzanmaktadır. Osmanlılarda bilinen en önemli kattanlar, her ikisi de 17. yüzyılda yaşamış olan Bursalı Fahri Dede ve Gazneli Mahmud'dur.

kati, maddenin üç temel halinden biri. Madde, sıvı ya da gaz halinden katı hale dönüşürken maddeyi oluşturan atomlar görece düzenli bir üç boyutlu yapıya geçer ve bunun sonucunda atomların enerjisi azalır. Katı maddelerin özellikleri, katıyı oluşturan atomların özelliklerine, atomların katı içindeki diziliş biçimlerine ve ortam koşullarına (örn. sıcaklık, basınç) bağlıdır. Çeşitli katılar arasında gözlenen büyük davranış farklılıkları, atomları bir arada tutan bağın türü ile atomların yapısal diziliş biçiminin sonucudur. Katılar yapısal açıdan, santimetreden angström (10⁻⁸ cm) kadar değişebilen ölçekler temel alınarak sınıflandırılabilir. İlk gözlemler, maddenin çıplak gözle görülebilen özelliklerine dayanıyordu. Eski Yunanlılarda (örn. İÖ y. 400 dolaylarında Demokritos) Atomculuk düşüncesi, sera-

mik malzeme dokusunun ve seramik, tunc gibi malzemelerdeki kırık yüzeylerin gözlenmesinden kaynaklanmıştır. 19. yüzyılda metal yüzeylerin aside yedindikten sonra büyütme gücü düşük mikroskoplarla incelenmesi yoluyla, katıların, günümüzde tane (gren) yapısı olarak adlandırılan ölçekteki (y. 10⁻¹ cm) özelliklerinin ortaya çıkarılması olanaklı duruma geldi; doğal minerallerdeki kristaller incelenerek de kristal yapıları ve bakışım (simetri) özellikleri belirlendi. Ama kristallerin atom yapıları ancak 1912'de, X ışınlarının kristal yapıları katılarda kırınımı olgusu bulunduğundan sonra, tam olarak anlaşılabilir. Alman fizikçi Max von Laue'nin önerisi üzerine geliştirilen bu yöntemle, kristali oluşturan atomların düzenli diziliminden kırınımına uğrayan X ışınlarının oluşturduğu desenler incelenerek katı madde yapısının atom ölçeğindeki (y. 10⁻⁸ cm) özelliklerinin saptanması olanaklı oldu. Günümüzde, elektron mikroskopu ve iyon mikroskopu kullanılarak ayırım gücünün yükseltilmesiyle katı madde içindeki atomlar tek tek belirlenebilmektedir. Katıların yapısına ilişkin bilgiler çoğaldıkça, katı madde içinde atomların dizilimindeki düzensizliklerin katının özelliklerini büyük ölçüde etkilediği ortaya çıktı ve bu düzensizlikler ayrıntılı biçimde incelendi.

Katılar genellikle iki ana sınıfa ayrılır: Kristal yapı katılar ve kristal yapı olmayan biçimsiz (amorfl) katılar. Kristal yapı katılarda atomlar belirli ve çok düzenli bir biçimde dizilmiş durumdadır. Hemen bütün metaller ve mineraller kristal yapıdır. Kristal yapı olmayan katılarda ise atomlar ve moleküller belirli bir örgü oluşturacak biçimde dizilmiş değildir. Bu tür katılar arasında çeşitli cam türleri, plastikler ve jeller sayılabilir.

Kristal yapı katılar. Madde sıvı ya da gaz halinden katı hale geçerken atomlar belirli bir düzenleniş içine girer ve atomların enerjisi azalır. Gaz halinden katı hale geçen maddede azalan enerjiye kohezyon enerjisi denir; bu enerji iki farklı etkileşim türünden kaynaklanır: Atomların birbirlerine fazla yaklaşmalarını engelleyen itici bir kuvvet ve atomların birbirinden ayrılmalarına karşı kristali kararlı durumda tutan bir çekme kuvveti (bağlanma kuvveti). Atomların birbirlerine bağlanma biçimlerine bağlı olarak kristal yapı katılar, başlıca beş gruba ayrılır; bu gruplar, iyon (elektrovalans) bağı, ortaklaşım (kovalans) bağı, metal bağı, molekül bağı ve hidrojen bağı içeren katılardır. Gerçekte birçok katı madde bu türlerin birkaçına birden girer, örneğin galyum arseniyür, indiyum antimonür ve alüminyum fosfürde atomların bağlanışı hem ortaklaşım hem de iyon bağı biçimindedir; bizmut ve antimon elementlerindeki bağlar ise hem metal bağı, hem de ortaklaşım bağıdır.

İyon bağı (*). Artı yüklü iyonlar oluşturan güçlü elektropozitif (elektron ilgisi zayıf) elementler (örn. alkali metaller) ile eksi yüklü iyonlar oluşturan güçlü elektronegatif (elektron ilgisi yüksek) elementler (örn. halojenler) arasında ortaya çıkar. Bu tür katılarda atomlar arasında (elektropozitif atomdan elektronegatif doğru) elektron aktarımı gerçekleşir ve katı, böylece ortaya çıkan artı ve eksi yüklü atomlardan (iyonlar) oluşur. Sodyum klorür, litium flüorür ve selyum klorür gibi yalın iyon bağı katılarda elektron aktarımı sonucunda oluşan iyonlar kapalı elektron kabuklarına sahiptir. Bu iyonlar, uzayda, karşıt işaretli iyonlar arasındaki Coulomb çekme kuvveti, aynı işaretli iyonlar arasındaki Coulomb itme kuvvetini dengeleyecek biçimde sıralanırlar. İyon bağıyla çok çeşitli kristal yapı-

ları oluşabilir, bunlar arasında en sık rastlanılanlar selyum klorür, sodyum klorür ve çinko sülfürdür. Butün bu kristal yapılarında her iyonun en yakın komşuları konusunda karşıt yüklü iyonlar bulunur. İyon bağı kristal yapı bir malzemeye elektrik alanı uygulandığında malzemeden geçen elektrik akımı iyonlar tarafından taşınır; bundan ötürü de malzemenin elektriksel iletkenliği iyonların yayılım hızına bağlıdır ve sıcaklıkla üstel olarak artar.

Ortaklaşım bağı (*). Yüksüz (nötr) durumdaki atomların komşu atomlarla değerlik (valans) elektronlarını (en dış kabuktaki elektronlar) paylaştığı kristallerde ortaya çıkar. Böyle kristallerde, atomlar komşu atomlarla elektron paylaşarak en dış kabuklarını kapalı duruma getirirler. Ortaklaşım bağı genellikle iki elektron içerir; kapalı bir elektron kabuğu için sekiz elektron gerektiğinden, her atom dört komşu atomla ortaklaşım bağı kurar, bu nedenle atomların uzayda dizilişleri dört yüzölçü biçiminde olur. Ortaklaşım bağı katılar arasında periyodik tablonun IV. grubundaki elementler, örneğin karbon (elmas biçiminde), silisyum ve germanyum bulunur. Bu elementlerin atomlarında dört değerlik elektronu vardır ve bu elektronlar dört ortaklaşım bağına paylaşılmış durumdadır. Bu yapı "elmas yapısı" olarak adlandırılır. Başka elementlerde de ortaklaşım bağı bulunabilir; örneğin hidrojen molekülündeki (H₂) iki atom arasında ortaklaşım bağı vardır. III. ve V. grup elementlerinin oluşturduğu bileşikler, örneğin galyum arseniyür (GaAs) ve indiyum antimonür (InSb) kısmen ortaklaşım bağı içerir; bunlarda III. gruptan oluşan element (Ga, In) ortaklaşım bağına üç, V. gruptan olan element de (As, Sb) beş değerlik elektronu verir. Bu bileşiklerdeki yapı "blent yapısı" olarak adlandırılır, bu yapının elmas yapısından farkı, her atomun (örn. galyum) öteki türden (örn. arsenik) atomları komşu alması ve onlarla çevrili bulunmasıdır. Temel bağlanma biçiminden ortaklaşım bağı olduğu kristallerin özellikleri büyük ölçüde bağı oluşturan elektronların niteliğine bağlıdır. Bu tür maddeler arasında elektriksel iletkenler (örn. elmas, oda sıcaklığındaki iletkenliği yaklaşık 10⁻¹⁴ [ohm-cm]⁻¹) bulunduğu gibi, yarıiletkenler de (örn. germanyum, oda sıcaklığındaki iletkenliği yaklaşık 40 [ohm-cm]⁻¹) vardır. Bunların hepsinde elektrik akımı, ısı olarak uyarılmış (ısı etkisiyle enerjisi yükselmiş) elektronlar aracılığıyla taşınır; böyle uyarılmış bir elektron, atomundaki temel konumundan daha yüksek bir enerji düzeyine yükselir ve uygulanan bir elektrik alanının etkisiyle hareket edebilir duruma gelir. Elektronların uyarılarak değerlik bandından iletkenlik bandına geçmeleriyle oluşan bu iletkenlik türünde malzemenin elektriksel iletkenliği sıcaklıkla üstel olarak artar. Bir elektronu iletkenlik bandına geçecek ölçüde uyarmak için verilmesi gereken enerji kristal türüne bağlıdır; örneğin elmas için bu enerjinin değeri mol (6,02 × 10²³ elektron) başına 160 bin kalori; silisyum için ise mol başına 28 bin kalordur. Ortaklaşım bağı kristaller genellikle sert ve kırılğan niteliktedir.

Metal bağı (*). Bağlanmış katıların (metaller ve alaşımlar) temel nitelikleri bunlardaki değerlik elektronlarının yerleşik olmama özelliğinden kaynaklanır. Böyle bir kristalde herhangi bir değerlik elektronu belirli bir iyon çekirdeğiyle özdeşleştirilemez; bir başka deyişle bu elektronlar kristal yapı içinde serbestçe hareket edebilir. Bu

tür kristaller arasında bakır, alüminyum, berilyum, sodyum ve daha birçok element sayılabilir. Periyodik tablodaki geçiş elementlerinin (atomlarında dolmamış *d* kabuğu içeren elementler, örn. demir, vanadyum, krom, zirkonyum, molibden) nitelikleri ise *d* kabuğundaki elektronların davranışına bağlıdır; bu elektronlar da çekirdek çevresinde büyük ölçüde yerleşik durumda bulunur. Metal bağlı kristallerde, değerlik elektronlarının serbestçe hareket edebilmesi nedeniyle, bu tür malzemelerin elektriksel iletkenliği yüksektir (örn. bakır gibi bir metal için yaklaşık 10^9 [ohm-cm]⁻¹). Serbest elektronlar, uygulanan bir elektrik alanının etkisiyle hareket edebilir; bir başka deyişle bunların hareket edebilecek duruma (iletkenlik bandına) geçmesi için ısı enerjisi gereksinimleri yoktur. Bu elektronların kristal yapısı içindeki hareketleri, kristalde bulunan düzensizliklere rastlamaları ya da ısıl titreşim yapan atomlara yaklaşmaları gibi nedenlerle sınırlanır. Sıcaklık yükseldikçe atomların ısıl titreşim genlikleri büyüyeceğinden bu tür katılarda elektriksel iletkenlik sıcaklık yükseldikçe azalır.

Soy gazların (örn. argon, kripton, ksenon) ve metan (CH₄), hidrojen (H₂), klor (Cl₂), karbon dioksit (CO₂, kuru buz) gibi bazı gazların katı hallerinde molekül bağı ya da van der Waals bağı olarak adlandırılan bağ türü bulunur. Yüksüz (nötr) moleküller arasındaki van der Waals kuvvetlerinden (*) kaynaklanan molekül bağı, bu kuvvetler çok zayıf olduğundan, zayıf bir bağdır; bu nedenle molekül bağı kristaller ancak düşük sıcaklıklarda kararlıdır. Bu tür kristallerde elektronlar atomlarda tümüyle yerleşik durumda bulunduklarından molekül bağı katılar elektriksel olarak yalıtıcıdır. Böyle bir kristalde elektronları uyarak yerleşik durumdan hareketli duruma geçirebilmek için çok büyük enerjiye gereksinim vardır; kristalin kohezyon enerjisi küçük olduğundan, kristal, elektronlara uyarılmaları için gereken yüksek enerji sağlanamadan katı halden sıvı ya da gaz haline geçer. Hidrojen bağı organik katılarda ve buz, hidrojen fluörür, potasyum hidrojen fosfat gibi bazı molekül bağı katılarda önemli rol oynar. Hidrojen atomunda bir tane değerlik elektronu vardır, bundan ötürü de yalnızca bir tek başka atomla ortaklaşım bağı oluşturabilir. Azot, oksijen, fluör gibi güçlü elektronegatif atomlar içeren bazı katılarda ise hidrojen, iki elektronegatif atom arasında bağ oluşturabilir. Burada hidrojen atomu tümüyle ya da kısmen artı yük kazanmış durumdadır. Bu tür bağ pek çok polimer maddede ve örneğin DNA (dezoksiribonükleik asit) gibi organik katılarda önemli rol oynar. (Ayrıca bak. kristal.)

Biçimsiz katılar. Cam, bazı yarıiletkenler ve plastiklerin çoğu biçimsiz (amorfs) katılardır. Camı hal olarak da tanımlanan biçimsiz haldeki katılarda atomlar ve moleküller belirli bir desen oluşturacak biçimde dizilmemiştir. Sıvı haldeki bir madde soğutulduğunda atomların ısıl titreşimleri ve maddenin hacmi sürekli olarak azalır; donma noktasında kristal hale geçen sıvı ısı salar (erime ısısı) ve atomların kristal yapı oluşturmak üzere belirli bir dizilişe geçmesi nedeniyle hacmi birdenbire önemli ölçüde azalır. Sıcaklığın daha da azaltılması, atomların dizilişlerinde yeni bir değişme olmayacağı için, hacmin yavaş yavaş azalması sonucunu doğurur. Eğer sıvı donma noktasından daha düşük sıcaklıklara kristalleşmeden geçerse hacimde ani bir azalma ortaya çıkmaz. Aşırısoğumuş sıvı hali olarak adlan-

dırılan bu halden daha da soğutulduğunda, bir dönüşüm sıcaklığı bölgesinde, madde, daha da düşük sıcaklıklarda değişmeden kalacak bir yapıya sahip olur ve termodinamik açıdan kararsız bir hal olan cam haline geçer. Bir başka deyişle, cam, değişmez duruma geçmiş sıvı türü bir yapısı olan maddedir. Aşırı soğumuş sıvı halinde iken maddeye bir kristal eklenirse, kristalin eklendiği noktada donma başlar, erime ısısı salınır ve kristalleşme bütün sıvıya yayılır; sonunda sıvı tümüyle kristal yapıya geçerek katılaştır. (Ayrıca bak. cam.)

Katıların özellikleri. Katıların sıvı ve gazlardan ayrıran önemli özellik gerilime dayanma yeteneği göstermeleridir. Katıların kullanım biçimlerinden çoğu bu özelliğe dayanır. Katılar gerilim (*) etkisiyle biçim değişimine (deformasyon) uğrar. Gerilim ortadan kalktığı anda malzeme eski biçimine dönüşürse, biçim değişimi, esnek biçim değişimi olarak adlandırılır (örn. çelik bir yayın gerilmesi); gerilim ortadan kalktığı anda eski biçimine dönmeyen malzemedeki biçim değişimine ise plastik biçim değişimi (örn. bir çivinin bükülmesi) denir.

Katıların ısı özellikleri arasında en önemlileri özgül ısı (*) ve ısı iletimidir (*). Özgül ısı (birim kütleyle sahip bir maddenin sıcaklığını 1 derece yükseltmek için gereken ısı), enerjinin, atomların ısıl titreşimi biçiminde kinetik enerji olarak ya da atomları birbirine bağlayan bağlarda ortaya çıkan çarpılmalar biçiminde potansiyel enerji olarak depolanmasının bir sonucudur. Kristal örgüsündeki titreşimler biçiminde depolanan bu fonon (*) enerjisine ek olarak, elektronların uyarılma sonucu üst enerji düzeylerine geçmesi nedeniyle de enerji depolanması söz konusudur. Sıcaklık farkı olan noktalar arasında ısı iletimi, enerjinin elektronlar ve fononlar tarafından taşınması yoluyla gerçekleşir. Metallerde ısı iletim, oda sıcaklığından daha yüksek sıcaklıklarda, büyük ölçüde elektronlar tarafından sağlanır. Düşük sıcaklıklarda ise ısı iletim, hemen tümüyle fononlardan kaynaklanır. Elektron ve fononların hareketleri, kristaldeki düzensizliklerden (örn. katışkılar, kristal yapıdaki kaymalar, tane sınırları) ya da başka elektron ve fononlardan saçılmaya uğraması nedeniyle sınırlanır. Bu saçılma süreçleri katının ısı iletkenliğini belirler.

Katılar elektriksel iletkenlik bakımından çok büyük farklılıklar gösterir. Metaller elektriği en iyi ileten katılardır. Yarıiletkenler (*) ve yalıtkanların elektriksel iletkenlikleri ise metallere göre çok düşüktür. Metaller ile yarıiletkenler ve yalıtkanlar arasında ki belirleyici bir fark da sıcaklık yükseltildikçe metallerin iletkenliklerinin azalması, yarıiletkenlerin ve yalıtkanların iletkenliklerinin ise artmasıdır. Yarıiletken ya da yalıtkan malzemeye çok küçük oranlarda katılan yabancı bir madde (katışkı), malzemenin iletkenliğini çok büyük ölçüde yükseltir. Örneğin, yalıtkan bir madde olan kadmiyum sülfürün (CdS) iletkenliği, belirli bir katışkının yüzde 0,01 oranında eklenmesi sonucunda 10 trilyon (10¹¹) katına yükselir. Silisyum ve germanyum gibi yarıiletkenlerde ise katışkı etkisiyle iletkenlik artış oranı 1 milyon ile 10 milyon kat arasındadır. Metallere eklenen katışkılar ise, tersine, iletkenliğin azalmasına yol açar; azalma oranı da 10'dan küçüktür. Malzeme üzerine ışık düşmesi ile elektriksel iletkenliğin yükselmesi ısı iletkenlik olarak adlandırılır. Bu olgu yalnızca yalıtkanlarda ve yarıiletkenlerde gözlenir; örneğin kadmiyum sülfürün iletkenliği, üzerine ışık düşürüldüğünde, 100 milyon katına çıkar. Yarıiletkenlerde ısı iletkenlik olgusu görünen ışığın yanı sıra kızılötesi ışınlama da ortaya çıkabilir.

Katılar değişik magnetik özellikler gösterir. Paramagnetizma (*) özelliği gösteren katılar magnetik geçirgenlikleri (*) 1'den biraz büyük olan, bir başka deyişle bir magnetik alana yerleştirildiğinde bu alan yönünde zayıf bir mıknatıslık kazanan ve içinde, dış alana oranla, biraz daha güçlü bir magnetik alan oluşan katılardır. Alüminyum, sodyum, manganez, krom, magnezyum, potasyum, titanyum bu gruptandır. Diyamagnetizma (*) özelliği gösteren katıların magnetik geçirgenlikleri ise 1'den biraz küçüktür; bunlar bir magnetik alana yerleştirildiğinde bu alanı iten ve bu nedenle içinde, dış alana oranla, biraz daha zayıf bir magnetik alan oluşan katılardır. Bakır, çinko, germanyum, gümüş, altın ve bizmut bu gruptandır. Ferromagnetizma (*) özelliği gösteren malzemelerin magnetik geçirgenlikleri ise çok büyük, örneğin 10.000-100.000 dolayındadır. Demir, nikel, kobalt ve bunların alaşımları bu özelliği gösterir.

katı çözelti, çözünürlük sınırına kadar değişebilen göreceli miktarda iki ya da daha çok katı maddeden oluşan homojen karışım. Sıvı çözeltinin katı benzeridir. Sıvı fazlarında olduğu gibi, aynı anda var olan iki katı fazı arasında da karşılıklı çözünürlük eğilimi vardır; katı fazların kimyasal benzerliklerine bağlı olarak, iki mineral örneğinin karşılıklı çözünürlüğü, alkol ile su arasında olduğu gibi yüzde 100 ya da su ile gazyağı (kerozen) arasında olduğu gibi sıfıra yakın olabilir. Denge sıcaklığı yükseldikçe karşılıklı çözünürlük de artar.

Bir katı çözümler dizisi, bileşimi iki ayrı mineral fazı arasında (uç üyeler) değişen maddelerden oluşur. Bir katı çözümler dizisinde, bileşenlerin molekülleri kristal yapısında birbirlerinin yerini alır; dizideki ara üyelerin bileşimi ve özellikleri bir uç üyeden ötekine doğru giderek değişir. Bütün üyeleriyle birlikte doğada var olan ya da laboratuvar ortamında elde edilen bir katı çözümler dizisi, tam dizi olarak tanımlanır; kısmi katı çözümler dizilerinde ise, bileşim dizisi kuramsal olarak olanaklı olmakla birlikte henüz gözlemlenmemiş durumdadır.

Kesintisiz bir katı çözümler dizisi örneği, olivin minerallerinden forsterit-fayalit dizisidir. Bu dizinin üyeleri kimyasal olarak forsteritten (magnezyum silikat, Mg₂SiO₄) fayalite (demir silikat, Fe₂SiO₄) kadar değişir. Ara üyelerinin yapısı uç üyelerinkiyle aynıdır; fiziksel özellikleri ise forsteritinkinden fayalitinkine doğru giderek değişir.

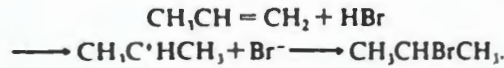
katı hal fizikliği bak. katılar fizikliği

katılama, SEMENTASYON olarak da bilinir, metal malzemelerin yenime (korozyon) karşı dayanıklılığını ve başka fiziksel özelliklerini geliştirmek amacıyla uygulanan yüzey işlemi. Malzemenin katılanacak bölgesi, katılama maddesini içeren bir katı, sıvı ya da gaz ortamda, yüksek sıcaklıklara kadar ısıtılır. Yüzeyinden içeri doğru katılan malzemenin bu bölümünde yeni bir alaşım oluşur. Sanayide uygulanan başlıca katılama yöntemleri, çeliğin karbürleşmesi (karbon emdirme); demirli ve demir dışı metallerin kalorisasyonu (alüminyum emdirme); nikel, kobalt ya da vanadyum temelli alaşımların korunmasına ya da güçlamsı metallerin çok yüksek sıcaklıklarda yükseltgenmesini önlemeye yönelik seramik kaplamadır.

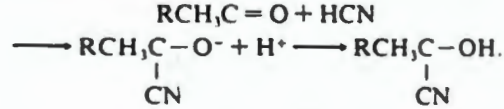
katılar fizikliği, KATI HAL FİZİKİ olarak da bilinir, katıların elektriksel, magnetik, optik ve esneklik özelliklerini inceleyen fizik dalı. Ayrıca bak. elektronik; katı; yarıiletken aygıtları.

katılma tepkimesi, organik bir moleküldeki karbon atomlarından en az birine bağlı atom ya da atom gruplarının sayısının artmasıyla sonuçlanan kimyasal tepkimelelere verilen ad.

Bazı moleküllerde karbon atomlarına dört atom ya da atom grubu bağlıdır. Bağlı atom sayısı dörtten az olduğunda karbon atomu, alkenler ($C=C$), aldehitler ve ketonlarda ($C=O$) olduğu gibi çift bağ, alkinlerde ($C\equiv C$) olduğu gibi üçlü bağ oluşturur. Katılma tepkimesi, atomlar arasındaki çift ya da üçlü bağların tümüyle ya da kısmen parçalanarak moleküle yeni atom ya da atom gruplarının bağlandığı bir süreç olarak düşünülebilir. Bazen alken ve alkinlerin girdiği katılma tepkimelerine, karbon atomları dört atom grubuyla bağlanıp doymuş hale geldiği için doyma tepkimeleri de denir. Propenin hidrobromlanması katılma tepkimesine tipik bir örnektir:

Bu tepkime iki aşamada gerçekleşir: Önce hidrojen bromürdeki hidrojen atomu (artı yüklü bileşen) çift bağla bağlı karbon atomlarından birine katılır (burada daha az alkilenmiş karbon atomuna), bunu brom atomunun (eksi yüklü bileşen) öbür karbon atomuna katılması izler. Aldehit ve ketonların girdiği katılma tepkimelerinde ise bu sıra tam tersine işler, başka bir deyişle ilk aşamada tepkenin eksi yüklü bileşeni karbon atomuna katılır, ardından artı yüklü bileşen oksijen atomuna katılır. Bir ketonun ($RCH_3C=O$, burada R bir alkil grubudur) hidrojen siyanürle tepkimesi buna örnek olarak verilebilir:

Propenin hidrobromlanmasını ya da genel olarak alkenlere katılmayı elektron arayan (elektrofilik) tepkenlerin başlattığı, alkinlere, aldehitlere ve ketonlara katılmayı ise elektronca zengin (nükleofilik) tepkenlerin başlattığı ileri sürülür. Organik kimyada, asit katalizörler eşliğinde alkenlerin kendi kendine katılması ya da alken, aldehit ve ketonların metal katalizörler eşliğinde hidrojenelemesi gibi katalizörlü katılma tepkimeleri ile halkalı bileşiklerin olduğu katılma tepkimeleri ve zincir mekanizmalarıyla ilerleyen katılma tepkimeleri gibi başka katılma tepkimelerine de rastlanır.

katır, erkek eşekle (eşek aygırı) kısırağın melezi. Daha az görülen dişi eşekle (kancık) aygırın melezi ester denir. Esterler katırdan daha küçük yapılıdır. Katırların en azından 3 bin yıl önce Anadolu'da yük hayvanı olarak kullanıldığı bilinmektedir. Genellikle kısır olan bu hayvanlar öbür çeki ve yük hayvanlarının çoğuna göre zor koşullara yatkınlığı ve dayanıklılığı nedeniyle, bugün de yeryüzünün birçok yerinde kullanılmaktadır.

Katır yüksekliği, kıllarının düzgünlüğü, boyun ve sağrı biçimiyle ata, başının biçimi, uzun kulakları, ince bacakları, küçük toynakları ve kısa yelesiyle eşeğe benzer. Tüyleri kahverengi ya da dorudur. İri olanların cidago yüksekliği 160-180 cm, ağırlığı 550-700 kg, küçük olanların cidago yüksekliği 120-160 cm, ağırlığı 275-675 kg'dır.

katır geyiği (*Odocoileus hemionus*), *Artiodactyla* (çifttoynaklılar) takımının *Cervidae*

familyasından, Kuzey Amerika'nın batısında, Alaska'dan Meksika'ya kadar uzanan bölgelerde yaşayan, iri kulaklı geyik türü. Eti, derisi ve boynuzlarıyla değerli bir av hayvanıdır. Katır geyiği tek başına ya da küçük gruplar halinde yaşar. Kışın engebeli dağlık alanlarda ve çöllerde daha büyük

Erkek katır geyiği (*Odocoileus hemionus*)

Harry Engels - The National Audubon Society Collection/Photo Researchers

sürüler oluşturabilir. Genel olarak kış aylarında alçaklara inen ve karlar eridikten sonra yaylalara dönen göçmen hayvanlardır.

Katır geyiği, akrabası olan ak kuyruklu geyikten (*O. virginianus*) daha bodurdur. Omuz yüksekliği 90-105 cm, postu yazın kızıl kahverengi, kışın boz kahverengi, beyaz kuyruğunun ucu siyahtır. Kuzeybatı'da yaşayan bir alttür olan kara kuyruklu geyik (*O. h. columbianus*) üst yüzeyi tümüyle siyah olan kuyruğuyla ayırt edilir. Yalnız erkeklerde bulunan boynuzlar erişkinlerde beşer uçludur. Bunlardan ilki boynuz dibine yakın bir yerden çıkarken öbürleri uçta iki çatal oluşturur.

katırtırnağı (*Spartium junceum*), baklagiller (*Fabaceae*) familyasından, özellikle Akdeniz bölgesinde yaygın çalı. Yaklaşık 1-3 m yüksekliğindeki bu çokyıllık, silindirik dalhlı bitkinin 1-2.5 cm uzunluğunda küçük ve seyrek yaprakları, keskin kokulu, parlak

Katırtırnağı (*Spartium junceum*)

Turhan Baytop Koleksiyonu

sarı çiçeklerin oluşturduğu çiçek salkımları ve içinde çok sayıda tohum bulunan koyu renkli meyveleri vardır. Bazı çeşitlerinden süs bitkisi olarak yararlanılır.

Çiçekleri idrar söktürücü olarak kullanılan bitkinin özellikle tohum ve çiçeklerinin doğrudan yenmesi zehirlenmelere yol açar.

Kâtibi, 17. yüzyılda yaşamış ve uzun süre Yeniçeri Ocağı'nda hizmet görmüş âşık.

Yaşamına ilişkin fazla bilgi yoktur. Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'sinde (1898-1938, 10 cilt) o çağın ünlü çöğür çalanları arasında iki kez adı geçer. Asıl adının Osman olduğu ileri sürülmektedir. IV. Murad döneminde yapılan Revan (1635) ve Bağdat (1638) seferleriyle ilgili şiirlerden, bu tarihlerde

orduda bulunduğu anlaşılmaktadır. Sazı ve deyişleriyle kendisini kabul ettiren Kâtibi, âşıklara ilgi duyan IV. Murad'dan yakınlık görmüştür. Evliya Çelebi'nin, yapıtında ondan "Celeb Kâtibi" diye söz etmesine bakılarak hayvan alım satımıyla uğraştığı ileri sürülmüştür. Bunun doğru olmadığı, Kapıkulu sınıfına asker yetiştiren Acemi Ocağı'nda yazıcı olduğu, mahlasını ve "Celeb" lakabını buradan aldığı anlaşılmaktadır.

Çağdaşı Âşık Ömer'in *Şairname* başlıklı destanında, "Evvel Kâtibi'den idelüm âgaz" diyerek âşıkları anmaya onunla başlaması ününün yaygınlığını ortaya koymaktadır. Kâtibi'nin bir şiirinde kendisi gibi asker olan Kayıkcı Kul Mustafa, Kuloğlu ve Gedayi gibi âşıklarla dostluğunu belirtmesi de, ilişki içinde bulunduğu çevreyi göstermesi bakımından önemlidir.

Deyişlerinde duygularını açık ve içten bir dille ortaya koyan, sağlam bir şiir yapısı oluşturan Kâtibi, öteki çağdaşları gibi aruz ölçüsünü de denemiş, ama başarılı olamamıştır. Sadeddin Nüzhet Ergun'un *XVII'inci Asır Şazşairlerinden Kâtibi* (1933) adlı kitabında Kâtibi'nin bazı şiirlerinin yanı sıra yaşamı ve sanatına ilişkin bilgiler de yer alır.

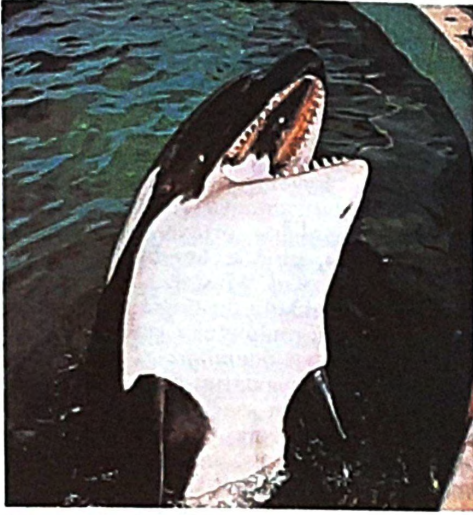
Katif, el-, Suudi Arabistan'da eş-Şarkıya yönetim bölgesinde (*muntka*) kent ve vaha. Basra Körfezindeki Katif petrol bölgesinde yer alır. 1940'ların sonunda petrol ve doğal gaz bölgelerinin gelişmesinden dolayı önemli bir liman olma özelliğini ed-Demmam'a kaptırmıştır. Kentte petrol kuyularının yanı sıra petrol-gaz ayırma tesisleri, boru hatları ve büyük işçi konutları vardır. 1964'te büyük bir sulama projesinin tamamlanmasından sonra vaha, Suudi Arabistan'ın hurma, yonca, piring, meyve ve sebze yetiştirilen başlıca tarım bölgelerinden biri durumuna geldi. Nüfus (1963 tah.) 11.795.

Katihar, eskiden SAİFGANJ, Hindistan'ın kuzeydoğu kesimindeki Bihar eyaletinde il ve il merkezi kent. Katihar kenti, Ganj Irmağının bir kolu olan Saura Irmağının doğusundadır. Kara ve demir yollarının kavşak noktasında yer alan kentte tarım ürünleri ticareti yapılır. Kentte piring, jüt, yağlı tohumlar ile ilgili sanayi dallarından başka bir kibrit ve un fabrikası vardır. Katihar'da iki hastane bulunur.

Katihar ili Kuzey Bihar Ovalarının doğu ucunda 3.100 km²'lik bir alanı kaplar. İlin sularını Kamala ve Saura ırmakları toplar. Ekonomisi büyük ölçüde tarıma dayanan ilde süpürgedarısı, mısır ve yağlı tohumlar üretilir. Nüfus (1981) kent, 104.781; il, 1.428.622.

katil balina (*Orcinus orca*), *Cetacea* takımının *Delphinidae* familyasından Kuzey Kutup Bölgesi'nden Antarktika'ya kadar bütün denizlere yayılmış balina türü. Yunusların en irisi olan bu türün erkekleri yaklaşık 9,5 m uzunluğundadır. Dişiler ise genellikle çok daha küçüktür. Katil balinanın sırtı siyah, karnı, gözlerinin üstü ve göğsü beyaz, burnu küt, yüzme ayakları yuvarlak ve sırt yüzgeci üçgen biçimindedir. Çenelerinde 40-50 iri ve konik diş bulunur. Erkeğin yüzgeci, yüzme ayakları ve kuyruğu yaşla birlikte büyür ve sırt yüzgeci 1,8 m yüksekliğe ulaşabilir. Katil balinalar sayıları birkaç bireyden yaklaşık 50 bireye kadar değişen sürüler halinde yaşar, tek bir çizgi üstünde yan yana ya da sıralar halinde yüzer ve bazen suyun üstüne sıçrarlar. Balıklar,

kafadanayaklılar ve memeli deniz hayvanları başlıca besinlerini oluşturur. Yırtıcılığıyla ünlü olan bu yunuslar vücut yapıları, dişleri, kuvvetli çene kasları ve sürüler

Katil balina (*Orcinus orca*)
Miami Seaquarium

halinde avlanırken gösterdikleri örgütlü davranışları bakımından avlanmaya çok iyi uyarlanmıştır. Katil balinalar okyanus akvaryumlarında (osenaryum) eğitilerek çeşitli gösterilerde kullanılmaktadır.

Katiola, Fildişi Kıyısı'nın orta kesiminde il (*département*) ve il merkezi (1969) kent. Katiola kenti, başkent Abidjan'dan Ouagadougou'ya (Burkina Faso, eskiden Yukarı Volta) giden kara ve demir yolu hatlarının üzerindedir. Bir piskoposluk merkezi olan kent, aynı zamanda Bole (Baule), Senufo ve Dyula halklarının tatlıpatates, tütün, sığır ve koyun gibi ürünlerini pazarladıkları bir ticaret merkezidir. Katiola, yörenin yerli halkı olan Mangoro kadınlarının ürettikleri gömleklerle tanınır; modern bir seramik okulunun bulunduğu Katiola kentinden Abidjan'a satılmak üzere çanak çömlek gönderilir. Nüfus (1975) kent, 18.625; il, 77.875.

Kâtip Çelebi, asıl adı MUSTAFA, Doğu'da HACI HALİFE. Batı'da HACI KALFA olarak da bilinir (d. Şubat 1609, İstanbul - ö. 6 Ekim 1657, İstanbul), Osmanlı bilgin. Düşünsel yaşamdaki medrese egemenliğini aşmaya çalışmış, 17. yüzyıl bilim dünyasında daha özgür bir düşünce arayışının önde gelen temsilcilerinden olmuştur.

Enderunda yetişmiş, bilgin ve şeyhlerin meclislerinde yer alan Abdullah adında dindar bir sipahinin oğluydu. Beş ya da altı yaşından başlayarak Kırımlı İsa Halife'den Kuran okumayı öğrendi. Daha sonra İlyas Hoca'dan Arapça dilbilgisi, Bôgrü Ahmed Çelebi'den hat dersleri aldı. On dört yaşında Anadolu Muhasebesi Kalemî'ne girdi. 1623'te babasıyla birlikte Abaza Mehmed Paşa ayaklanmasını bastırmak üzere gönderilen Osmanlı ordusuna katıldı. 1625'te gene babasıyla birlikte katıldığı Bağdat seferinden dönerken Musul'da babasını yitirdi (1626); kendisine büyük acı veren bu olaydan sonra bir süre Diyarbakır'da kaldı ve 1627'de İstanbul'a döndü. 1629-30 yıllarında Hüsrev Paşa önderliğindeki Bağdat ve Hemedan seferlerine katıldı. 1633'te Tabaniyassı Mehmed Paşa komutasındaki orduya katılarak Halep'e, oradan da hac için Mekke'ye gitti. Bir süre Diyarbakır'da dönemin ünlü bilginlerinin derslerini izledi.

Yeniden orduya katılarak IV. Murad'ın Revan seferinde (1635) bulundu. İstanbul'a döndükten sonra bir yakınından kalan mirasın tümüyle kitap satın aldı ve yaşamını bilime adadı. 1638 ya da 1639'da evlendi. 1645'te sırası geldiği halde halifelğe yükseltilmediği için Mukabele Kalemî'ndeki görevinden ayrıldı. Ama 1648'de Şeyhülislam Abdürrahim Efendi aracılığıyla kalemde ikinci halifelğe getirildi.

Çok iyi Arapça ve Farsça bilen, ayrıca çeviri yapacak düzeyde Latince öğrenen Kâtip Çelebi, çalışmalarını tarih, coğrafya ve kaynakça yazımı alanlarında yoğunlaştırmıştı. Ona göre insan için en büyük mutluluk, Tanrı'yı tanımak ve akıl ile nefsi koruma yoluyla ona ulaşmaktır. Her türlü bağınazlığa da karşı çıkan Kâtip Çelebi'nin kişiliği ve yapıları, ülkesinde olduğu kadar Batı'da da büyük ilgi görmüştür. Coğrafya ve kozmografya alanındaki *Cihannüma* (*) (ös 1732) en büyük yapıtı sayılır. Bir başka önemli yapıtı da kısaca *Keşfü'z-Zünun* dur (*) (1941-43, 2 cilt, yay. haz. Rifat Bilge, Ş. Yaltkaya; yb 1971-72). Arapça yazdığı ve 20 yılda tamamladığı bu kaynakça sözlüğünde 14.500 kitap ve risalenin adları ile yazarları yer alır. Gene Arapça yazılmış *Fezleke (Fezleket-i Akvâli'l-Ahyâr fi İlmi't-Tarih ve'l-Ahbar)*, Kâtip Çelebi'nin ilk tarih kitabıdır ve 1642'de tamamlanmıştır. Dört bölümden oluşan yapıtta tarihle ilgili bazı genel bilgiler ve temel tarih kitaplarını içeren bir kaynakça verilmiş, ardından Yer' in yaratılışından 1639'a değin geçen önemli olaylar anlatılmıştır. Bu yapının zeyli olarak Osmanlıca yazılmış *Fezleke* (1869-70, 2 cilt), 1591-1654 arasındaki olayların ele alındığı bir Osmanlı tarihidir. Ayrıca her yılla ilgili bölümün sonunda, o yıl içerisinde ölen devlet adamı, bilgin, şair gibi önemli kişilerin yaşamlarıyla yapıtın da kısaca verilmiştir; kitabın çok sayıda yazması vardır. Kâtip Çelebi, 1648'de iki ay içinde tamamladığı *Takvimü't-Tevarih*'te (ös 1733) ise Adem'den 1648'e değin gelen tarihsel olayların kronolojisini verir. Yapıt Arapçaya, Farsçaya ve kısaltılarak bazı Batı dillerine çevrilmiştir. *Tuhfetü'l-Kibâr fi Esfâr'il-Bihâr* (1729; *Deniz Savaşları Hakkında Büyüklere Armağan*, 1973, 1980, 2 cilt), Osmanlıların ilk dönemlerinden, yapıtın yazıldığı 1656'nın başlarına değin Osmanlı denizciliğinin bir tarihçesi niteliğindedir. İngilizceye ve Fransızcaya da çevrilen bu ünlü kitabında Kâtip Çelebi, özellikle Girit seferi sırasında karşılaşılan başarısızlıklar dolayısıyla geçmişteki çeşitli yenilgilere neden olan hata ve eksikliklerden söz etmiş; gene böyle yenilgiler yaşanmaması için geliştirdiği önerileri yapıtın sonundaki "Vasâyâ" (Öğütler) bölümünde 40 öğüt halinde sunmuştur. Öbür yapıtları arasında, Osmanlı devlet ve toplum düzeninin iyileşmesi için alınması gereken önlemler konusunda bilgiler içeren *Düsturü'l-Amel li Islahi'l-Halel* (1863; *Bozuklukların Düzeltilmesinde Tutulacak Yollar*, 1982) adındaki dört bölümlük risale, 21 ayrı konuyu işleyerek pozitif bilimlerin gereğini ve toplumun gücünün her güçten üstün olduğunu vurguladığı son kitabı *Mizanü'l-Hakk fi İhtiyari'l-Ahakk* (1863; *En Doğruyu Sevmek İçin Hak Terazisi*, 1972, 1980) ile dinsel konuların işlendiği *İlhamü'l-Mukaddes fi Feyzi'l-Akdes* sayılabilir.

kâtipkuşu (*Sagittarius serpentarius*), SEKRETERKÜŞÜ olarak da bilinir, *Falconiformes* takımının *Sagittariidae* familyasından Afrika'nın kurak ovalarında görülen yırtıcı kuş türü. Bu familyanın tek üyesi olan kâtipkuşu aynı zamanda yerde yaşama alışkanlığı edinmiş tek yırtıcı kuş türüdür. Kâtipkuşla-

Kâtipkuşu (*Sagittarius serpentarius*)
New York Zoological Society

nının bacakları uzun, vücutları ince yapılı ama güçlü, uzunluğu 1,2 m, kanat açıklığı 2,1 m dolayındadır. Yirmi kadar siyah tepelik tüyü, kulaklarının arkasına iliştiirilmiş tüy kaleme benzer. Uylukları ve kanat telekleri siyah, kanat altı örtü tüyleri beyaz, öbür tüyleri açık bozdur. Kuyruğunun ortasında bir çift uzun tüy vardır. Bacaklarının alt bölümündeki kalın pullar yılan sokmasına karşı iyi bir koruma sağlar.

Kâtipkuşu başta yılanlar olmak üzere keler, çekirge, fare gibi hayvanlarla kuş yumurtası yer. Çiftler ya da küçük gruplar halinde yerde avlanan bu kuşlar birbirlerine seslenerek haberleşir, yılanları yere vurarak ya da havadan yere atarak öldürürler. Bazıları eğitilerek çiftliklerin çevresindeki yılanların yakalanmasında kullanılmaktadır. Afrika'nın birçok ülkesinde koruma altına alınmalarına karşın sayıları çok azalmıştır. Kâtipkuşları dikenli ağaçlarda çırpıdan yaptıkları geniş yuvalara genellikle iki yumurta bırakırlar. Yavrular yedi haftada yumurtadan çıkar ve erişkinlerin sindirip kustuğu besinlerle beslenirler.

katkı maddesi, bir yarıiletken malzemeye elektriksel iletkenliğini değiştirmek amacıyla katılan madde. En çok kullanılan yarıiletkenler, silisyum ve germanyum elementleridir; bu elementler, her atomun komşu dört atomla birer elektron paylaştığı bir kristal yapısı oluştururlar. Böyle bir kristal yapısındaki atomlardan küçük bir bölümünün yerine beş değerlikli (bağ oluşturmak üzere beş elektronu bulunan) fosfor ya da arsenik atomları yerleştirilecek olursa, bu yabancı atomların her birinde birer elektron fazlası ortaya çıkar ve bu elektronlar serbest kalarak elektriksel iletkenlik sağlarlar. Bu durumda yarıiletken fosfor ya da arsenikle katılanmış olur; bu yabancı atomlara verici (donör) atom denir ve yarıiletken *n* türü olarak adlandırılır (bu tür yarıiletkenlerde yük taşıyıcı işlevini elektronlar, yani eksi yüklü parçacıklar üstlenmiş olduğu için, türü belirten harf olarak negatif sözcüğünün baş harfi olan *n* kullanılır).

Galyum gibi üç değerlikli atomlarla katılamada ise, böyle bir atomun bağ oluşturabilecek yalnızca üç elektronu bulunduğundan, kristal yapısında artı yüklü bir kusur (delik) ortaya çıkar; elektriksel iletkenlik, bu artı yüklü deliğin kristal örgüsü içinde yer değiştirmesiyle sağlanır. Bu tür atomlara alıcı atom denir; alıcı atomlarla katılanmış yarıiletkenler ise *p* türü olarak tanımlanırlar.

katkı maddesi, gıdaların renk, tat, koku, besin değeri gibi niteliklerini yükseltmek ve

bozulmadan saklanmalarını sağlamak amacıyla kullanılan çeşitli kimyasal maddelere verilen ad. Yapay ya da doğal renklendiriciler, koku ve tat vericiler, kurarılabilirler, emülsiyonlaştırıcılar, koyulaştırıcılar ve koruyucular ile besin değerini artırıcı maddeler başlıca katkı maddeleridir. Yemeklerde yaygın olarak kullanılan birçok baharatın yanı sıra karbonat, sirke ve yüzyıllardır etin korunmasında kullanılan tuz da birer katkı maddesidir.

Gıda sanayisinde, ürünün görünümünü çekici hale getirmek (örn. renklendirmek), bozulmasını geciktirmek ya da besleyici değerini artırmak gibi amaçlarla kullanılan katkı maddelerinin yanı sıra koku ve tat verici olanlardan da yaygın biçimde yararlanılır. Ürünün raf ömrünü uzatmak amacıyla nemlendiriciler ya da şeker, tuz gibi ince taneli ürünlerin kolay akmasını sağlayan katılaşma önleyiciler gibi katkı maddeleri de çok kullanılır. Katkı maddelerinin çoğunun yararlı ya da en azından zararsız maddeler olmalarına karşılık bazıları ürünlerin besleyici değerini azaltıcı ya da işleme ve üretim hatalarını örtücü etki gösterirler.

Katkı maddeleri eskiden tersi kanıtlanmadıkça güvenilir olarak kabul edilirdi; ama 1950'lerin sonlarına doğru bir bölümünün kansere ve sakat doğumlara yol açabilecek olası zararlarının gündeme gelmesi üzerine pek çok ülkede hem halk sağlığının korunması, hem de tüketicinin aldanmamasının önlenmesi amacıyla kullanımlarına yeni düzenlemeler getirildi. *Ayrıca bak.* emülsiyonlaştırıcı; gıda boyaları; koruyucu.

Katkov, Mihail Nikiforoviç (d. 13 Kasım 1818, Moskova - ö. 1 Ağustos 1887, Znamenskoye, Moskova yakınları, Rus Çarlığı), II. Aleksandr (hd 1855-81) ve III. Aleksandr'ın (hd 1881-94) yönetimleri sırasında, hükümet çevreleri üzerinde son derece etkili olan Rus gazeteci.

1838'de Moskova Üniversitesi'nden mezun oldu. Berlin Üniversitesi'nde okudu (1840-41); daha sonra Moskova Üniversitesi'nde felsefe dersleri verdi (1845-50). 1851'de günlük *Moskovskiy Vedomosti* gazetesinin, 1856'da da bunun yanı sıra *Russkiy Vestnik* adlı gazetenin yayın yönetmenliğini üstlendi. Gazetecilik yaşamının ilk döneminde II. Aleksandr'ın serfleri özgürleştirme, bağımsız bir yargı sistemi kurma gibi liberal reformlarını destekledi ve Rus otokrasisinin meşruti bir monarşiye dönüştürülmesinden yana bir tutum takındı. 1863'te Polonya'da patlak veren ayaklanmadan sonra aşırı şoven bir tutuma yöneldi. İçerde gerici politikaları ve saldırgan bir Panslavist dış politikayı savunan makaleler yazdı. Kendisini en yakın danışmanlarından biri olarak gören III. Aleksandr'ı, alt sınıflardan gelen öğrencilerin ortaöğretim kurumlarına girişini sınırlama konusunda destekledi. Rusya'yı Almanya karşıtı bir dış politikaya çekmeye yönelik çabalarından ise bir sonuç alamadı.

Katlar, KATILAR olarak da bilinir, İS 1. yüzyılda Romalıların en güçlü rakiplerinden biri olan German kabileleri. Visurgis (Weser) Irmağının yukarı kesiminde yaşayan Katlar, İS 1. yüzyılda Taunus Dağlarını ve Moenus (Main) Irmağı Vadisini aşarak, Keruskileri ve öteki kabileleri yenilgiye uğrattılar. İS 83'te İmparator Domitianus, Katları yeniden Taunus Dağlarına sürdü. Roma'ya başkaldıran Yukarı Germania valisi Lucius Antonius Saturninus'la ittifak kurarak Romalılara karşı mücadeleleri sürdüren Katlar, 162, 170 ve 213'te Roma topraklarına akınlar düzenlediler. Katların İS 3. yüzyılda Frankların kurduğu ittifakta yer aldığı sanılmaktadır.

katlı oranlar yasası, iki elementin birden çok kimyasal bileşik oluşturması durumunda, elementlerden birinin, sabit ağırlıkta olan öteki elementle, ağırlıkça belirli basit tam sayısal oranlarda birleştiğini belirten yasa. Örneğin, azot beş farklı oksit oluşturur ve 14 gram azotla birleşen oksijenin ağırlığı artan sırayla 8,16,24,32 ve 40 gramdır ya da ağırlık oranları 1, 2, 3, 4, 5'tir. İlk kez 1804'te İngiliz kimyacı John Dalton tarafından geliştirilen ve çok çeşitli bileşikler için doğrulanan bu yasa, gene Dalton'un, maddenin bölünmez atomlardan oluştuğunu öne süren atom kuramını destekleyen en güçlü gerekçe oldu.

katlı roket, üst üste yerleştirilmiş çok sayıda roketten oluşan fırlatma sistemi. En alt ya da ilk kat ateşlemeyi sağlar ve yakıtı bitinceye değin giderek artan bir hızla taşıtı yerden kaldırır. İlk katın taşıttan ayrılmasıyla taşıt hafifler ve ikinci kat ateşlenerek taşıtı daha da hızlandırır. Fırlatılarak uzaya gönderilen uzay araçlarının çoğu üç katlıdır. *Ayrıca bak.* fırlatma aracı.

katlıterim bak. çokterimli

katma değer vergisi (KDV), bir malın üretimi ve dağıtım sırasında oluşan katma değer üzerinden alınan vergi. Başlıca türleri, KDV matrahının belirlenmesinde ilgili malın üretimine katılan sermaye malları üzerindeki vergilerin indirilmesine hiç izin vermeyen "gayri safi hasıla" türü, sermaye malları için ayrılan amortismanlara denk düşen verginin indirildiği "gelir" türü, sermaye mallarının alımında ödenen vergilerin hemen, bir kerede ve tam olarak indirilmesine izin veren "tüketim" türüdür. Bunlardan "tüketim" türü özellikle Avrupa ülkelerinde yaygın biçimde uygulanır; Türkiye'de uygulanan sistem ise "gelir" türüne yakındır.

Tüketim türü KDV iki yolla hesaplanabilir. Birincisi, firma tarafından yapılan bütün faktör ödemelerinin (ücretler, faiz, kira ve kârlar) toplamını (amortismanlar belirtilerek) öngören toplama yöntemidir. İkincisi ise, katma değeri saptamak amacıyla toplam satışlardan sabit varlıklar da içinde olmak üzere bütün alımların düşüldüğü çıkarma yöntemidir. Böylece belirlenen KDV, tüketim mallarından alınan genel bir satış vergisi niteliğindedir; iki verginin yalnızca toplanma biçimi farklıdır. Bu tür katma değer vergisi sabit varlıkların dışarıda bıraktığından sermaye mallarının tüketim malları karşısında görece ucuzlamasına yol açar. Böylece ekonomide yatırımların artmasına ve büyümeye katkıda bulunur.

KDV en yaygın biçimde Avrupa'da uygulanır. 1980'lerde 12 Batı Avrupa ülkesinin yanı sıra Brezilya ve Güney Kore'de de uygulanan başlıca vergilerden biri durumuna gelmiştir. Ayrıca birçok ülkede değişik biçimleri yürürlüktedir. ABD'nin Michigan eyaletinde 1953-67 arasında uygulanmış, 1975'ten sonra yeniden konmuştur.

KDV'yi benimseyen ilk Avrupa ülkesi 1954'te Fransa oldu. Böylece daha önce üretim ve dağıtım sürecinin her aşamasında ürünün el değiştirmesi sırasında kesilen satış vergisinin sakıncaları bir ölçüde giderildi. Satış vergisi, malların çok sayıda el değiştirdiği sektörlerde vergi yükünün ağır biçimde artmasına yol açıyordu. KDV 1968'de Batı Almanya, 1973'te de İtalya ve İngiltere'de uygulamaya kondu. İngiltere'de karmaşık vergi yapısının basitleştirilmesini sağladı. Danimarka'da tek aşamalı genel satış vergisinin kaldırılmasına olanak veren KDV gelir düzeyi düşük kesimlerden alınan gelir vergisini azaltmak amacıyla kullanıldı.

KDV'yi savunanlar bu verginin maliyetleri düşük tutan firmalara daha az yük bindirecek verimliliği artırdığını, üretimin her aşamasına eşit olarak uygulandığını, ayrıca tasarrufları ve yatırımları teşvik ettiğini öne sürerler. KDV'ye karşı çıkanlar ise, fiyatları artırarak bu vergi tüketicilere yüklenilebildiğinden, ekonomide daraltıcı etki yapabileceğini, pek çok aşamada uygulandığı için de toplanmasının zor olduğunu belirtirler.

Türkiye'de KDV. 1926'daki başansız Umumi İstihlak Vergisi'nden sonra 1927'de kabul edilen Muamele Vergisi, imal edilen malın girdilerine uygulanan muamele vergisi için indirim olanağı getirmesi nedeniyle, kapsamı dar tutulmakla birlikte bir bakıma KDV'nin Türkiye'deki ilk örneğiydi. KDV konusundaki tartışmalar 1970'ten sonra yoğunlaştı, ilk yasa hazırlığı 1972'de gerçekleştirildi. 25 Ekim 1984'te kabul edilerek 1 Ocak 1985'te yürürlüğe giren 3065 sayılı yasayla günümüzdeki KDV sistemine geçildi. Daha önce değişik tarihlerde birçok kez yeniden düzenlenen tüketim vergileri de bu yasayla yürürlükten kaldırıldı.

Türkiye'de KDV uygulamasına geçiş için gerekçe gösterilen başlıca mali nedenler, gider vergilerinin gelir esnekliğinin çok düşmüş olması, 1982'den sonra azalmaya başlayan vergi yükünün 1984'teki büyük vergi indirimleriyle son çeyrek yüzyılın en düşük düzeyine inmesi ve gelir vergisini dengeleyecek boyutta bir dolaylı verginin gerekliliğiydi. KDV'nin ekonomik gerekçelerinin başında ise bu verginin dışa açılma politikalarının mali araçlarından biri sayılması geliyordu. Dolaysız vergilerin sistem içindeki payını azaltarak ihracata doğrudan uygulanabilir dolaylı vergilerin ağırlığının artırılması, dışa açılmanın mali desteklerinden biri olarak görülüyordu. İthalatın gümrük vergileri dışında iç vergi maliyetlerini yansıtabilecek biçimde vergilendirilmesi de ithalatın hızını bir ölçüde kesecekti. İhracatta otomatik indirim (varış ülkesi ilkesi) ve ithalatın vergilendirilmesi (kaynak ülke ilkesi) ise Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) ilkeleri çığneden uygulanabilecekti. Ayrıca sanayici ve yatırımcılar teşvik belgeli yatırımlarda vergi yönünden desteklenebilecekti. Bunların yanı sıra KDV'nin, dolaylı ve dolaysız vergi yükünü yeniden dağıtıcı etkisinden yararlanarak ticaret, tarım ve hizmetler kesimlerine vergi kaydırılması amaçlanıyordu. KDV'nin, belge düzenini yerleştirmesi ve ödenetim aracı işlevine bağlı olarak gelir ve kurumlar vergisi gibi dolaysız vergilerde de artışlar sağlayacağı düşünüldüyordu.

Türkiye'de uygulanan KDV sistemi, yasanın genel hükümlerinde "amortisman tabi iktisadi kıymetlerin katma değer vergisinin beş yıl içinde ve beş eşit taksitte indirim konusu yapılması" kabul edildiği için temelde "gelir" türü bir KDV niteliğindedir. Bu tür, "tüketim" türüne göre sermaye birikimini daha sınırlı ölçüde destekler. Ama yasadaki beş yıllık sürenin, Devlet Planlama Teşkilatı'na (DPT) teşvik belgesine bağlanmış yatırımlarda bir yıl olarak belirlenmesi, ayrıca 20 Haziran 1986'da genel olarak üç yıla indirilmesi sistemin "tüketim" türüne yaklaşımını sağlamıştır.

Türkiye'de KDV'nin hesaplanmasında uygulanan yöntem ("mahsup usulü" ya da "vergi kredisi") uyarınca, katma değeri hesaplayarak buna vergi oranını uygulamak yerine, satılan mal ve hizmetlerden kesilen vergiden, alınan mal ve hizmetler için ödenen

vergiler düşülmekte ve aradaki olunlu fark vergi dairesine yatırılmaktadır. Fark olumsuzsa bir sonraki ay yatırılacak vergiden düşülmektedir.

İlk iki yıllık uygulama döneminde, KDV oranı yüzde sıfır olarak belirlenen temel mallar dışında standart yüzde 10 oranı kabul edilerek pratikte tek oranlı bir sistem oluşturuldu. 1987'de standart oran yüzde 12'ye yükseltildi, daha önce KDV alınmayan (KDV oranı yüzde sıfır olarak belirlenen) ürünlerden bazıları için yüzde 1 ve yüzde 5 oranlarında KDV uygulamasına geçildi. 1988'in ilk 10 ayında yüzde 1, 3, 5, 8, 12 ve 15 oranlarının uygulandığı yeni bir sisteme geçildi; standart oran gene yüzde 12'de tutuldu. Kasım 1988'den sonra yüzde 1, 3, 5, 10, 15 oranlarını içeren ve standart oranı yüzde 10 olarak belirleyen bir sistem benimsendi. 3 Aralık 1988'de kabul edilen 3505 sayılı yasayla Bakanlar Kurulu yüzde 10 olarak saptanan oranı dört katına kadar artırmaya ve yüzde 1'e kadar indirmeye yetkili kılındı. KDV ilk uygulama yılı olan 1985'te konsolide bütçe vergi gelirlerinin yüzde 28'ini sağladı; KDV yasasıyla yürürlükten kaldırılan vergilerin 1984'teki vergi gelirleri içindeki payı ise yüzde 20,6 idi. KDV'nin vergi gelirleri içindeki payı sonraki yıllarda artış gösterdi.

Türkiye'de KDV'nin görece başarısında rol oynayan etkenler arasında kamu iktisadi teşebbüsleri (KIT) sisteminin önemi, alkollü içkiler üzerinden alınan ek KDV ve ithalatta vergi kaçığının sınırlı olması sayılabilir. Buna karşılık KDV'nin başarısını tartışan uzmanlar, KDV kaçakçılığının arttığını öne sürmekte, ayrıca yasal olarak tahakkuk eden vergi ile toplanan vergi arasındaki farkın büyüdüğünü belirtmektedirler.

Katmai Ulusal Parkı ve Koruma Alanı, eskiden KATMAI ULUSAL ANITI, ABD'de Alaska eyaletinin güneybatısında ulusal park ve koruma alanı. Alaska Yarımadasının başında Shelikof Boğazı üzerindedir. 1917'de Novarupta'nın şiddetle püskürmesinden sonra 1918'de ulusal anıt olarak düzenlendi. 1931, 1942, 1969, 1978 ve 1980'de parkın sınırları değiştirildi. 1980'de adı da değiştirilen park ve koruma alanı 1.655.000 hektarlık bir alan kaplar. 1912'deki püskürme sonucunda, eskiden yeşilliklerle kaplı olan vadi çorak bir araziye dönüşmüş ve bundan sonra Ten Thousand Smokes adıyla anılmıştır. Krater de daha sonra bir göl biçimini almıştır. Birçok göl, ırmak, orman, dağ ve bataklık alanının bulunduğu parkta yabanıl hayvanlar, bu arada çok sayıda boz ayı yaşar. Güzel manzaralı kıyı şeridi üzerinde fiyortlar, yalıyarlar, koylar ve çavlanlar bulunur.

katman, TABAKA olarak da bilinir, iki katmanlaşma düzlemi arasında kalan tortul kayaç tabakası. Katmanlaşma düzlemleri, düzlemin üstünde ve altında kalan kayaçların tane boyu, doku ya da öteki tanıtıcı özelliklerindeki belirgin farklılıklarla ayırt edilir. 1 cm'den daha ince olan katmanlara yaprak (lamina), daha kalın olanlara ise yatak denir. Ayrıca bak. katmanlaşma.

katman basamağı bak. kuesta

katmanbilim bak. stratigrafi

Katmandu, KANTİPUR olarak da yazılır, Nepal'in başkenti. Deniz düzeyinden 1.324 m yükseklikte, Baghmati ile Vişnumati

ırmaklarının birleştiği noktanın yakınlarında yer alır. 723'te Raca Gunakamadeva tarafından kuruldu. Başlangıçta Maneu-Patan olan adı sonradan değişmiştir; bugünkü adı Raca Laçmina Singh'in 1596'da tek bir ağacın kerestesiyile inşa ettiği söylenen ahşap tapınaktan (*kath*: "tahta" ve *mandir*: "tapınak" ya da "yapı") gelir. Kentin ana meydanında yer alan ve özgün biçimini koruduğu sanılan yapı günümüzde *sadhu*'ların (kutlu kişi) ikametgâhı olarak kullanılmaktadır. Katmandu 1768'den bu yana Nepal'i yöneten Gurkha hanedanından Şah ailesinin yönetim merkezidir.

Kent, Nevar kökenli tüccar ailelerinin etkinlikleri sonucunda ülkenin en önemli iş ve ticaret merkezi oldu. 1970'lerde yeni

Katmandu yakınlarındaki Svayambhunath Tapınağı, Nepal
Ray Menley-Shorsta/EB Inc

karayollarının yapılması ve havayolu hizmetlerinin gelişmesiyle kent, ülkenin ulaşım sisteminin merkezi durumuna geldi. Kent halkının çoğunluğu tarımla uğraşır. Başlıca yükseköğretim kurumu olan Tribhuvan Üniversitesi 1959'da kurulmuştur.

Kentin modern iki ana caddesi ile dar sokaklar üzerinde oymalı kapılı ve pencereli tuğla evlerin yer aldığı eski mahalleler, çarpıcı bir karşıtlık gösterir. Kente büyük zarar veren 1934'teki depremde sonra birçok modern bina yapılmıştır. Kentin en ünlü yapısı, Malla krallarının eski sarayıdır (*durbar*); saraya ait binalar arasında 1549'da Raca Mahindra Malla'nın yaptırdığı Talecu Tapınağı da vardır. Sarayın ana kapısında bir Tann Hanuman figürü yer alır; bitişikteki küçük meydana pagoda görünümündeki tapınaklar bulunur.

Kentin doğusunda Tundi Khel adlı tören alanı yer alır. Alanla kent arasında eski başbakanlardan Bhim Sen Thapa'nın yaptırdığı yüksek bir gözetleme kulesi vardır. Kentin dış mahallelerinde Rana ailesince yaptırılan birçok saray bulunur; bunların en gösterişlisi eskiden başbakanlık konutu olarak kullanılan Singha Sarayı'dır. Günümüzde bu bina hükümet sekreterliği olarak kullanılmaktadır. Kentin yaklaşık 5 km kuzeydoğusunda, Tibetli Budacıların kutsal saydığı, büyük beyaz kubbeli Bodhnath Tapınağı yer alır.

Katmandu'da her yıl ilkbaharda Tann Maçendra'nın bir figürünün taşındığı Maçendra Catra ve Şivaratri, yaz sonunda Gai

Catra (inek töreni), sonbahar başında da Indra Catra şenlikleri düzenlenir. Nüfus (1981) 235.160.

katmanlaşma, TABAKALAŞMA olarak da bilinir, magma akması ve volkanik kökenli malzemelerin birikmesi sonucunda, korya-yaçlarda ve tortul kayaçlarda oluşan tabakalaşma. Katmanları birkaç milimetreden birkaç metreye kadar değişen kalınlıklarda ve çok farklı biçimlerde olabilir. Onlarca kilometrekarelik alanları kaplayan ince yaprak katmanlar olduğu gibi, yalnızca birkaç metre genişliğinde, mercek benzeri kalın katmanlar da vardır.

Tekil kayaç katmanlarını birbirinden ayıran düzlemlere katmanlaşma düzlemi denir. Katmanlaşma düzlemleri, tortulların üst üste düzgün tabakalar halinde çökeldiği yerlerde yatay, çökelenin gerçekleştiği yerin eğimli bir yüzey olduğu durumlarda ise eğimlidir. Bir katmanın alt yüzeyi, altındaki yüzeyin düzensizliklerine kabaca uyur; buna karşılık katmanın üzerindeki katmanlaşma düzlemi hemen hemen yataydır.

Tortul kayaçlardaki katmanlaşma, çökeltme sırasında ortaya çıkan doku ve bileşim değişikliklerinden kaynaklanabilir; ayrıca, çökelenin geçici bir süre için durakladığı bir sırada, yeni çökellerin var olan yapıyı örtmesinden önce, birikmiş olan çökellerin değişime uğraması da katmanlaşmaya neden olabilir. Bu nedenle bir katman dizisi, dönüşümlü olarak birbirini izleyen kaba ve ince taneli yapılar, mineral bileşimindeki farklılıklardan kaynaklanan renk değişiklikleri dizisi ya da birbirinden yalnızca belirgin katmanlaşma düzlemiyle ayrılan benzer yapı katmanlar halinde ortaya çıkabilir. Katmanların kalınlığı ve genişliği ile çökeltme hızı ya da çökeltme zamanı arasında doğrudan bir ilişki yoktur; örneğin 2,5 cm kalınlığındaki bir kireçtaşı katmanının oluşması, 3 m kalınlığındaki bir kumtaşı katmanının oluşmasından daha uzun zaman alabilir. Katmanlaşmanın en yaygın nedeni, çökelen maddenin taşınabilirliğindeki değişikliklerdir. Su ve rüzgâr, tortulları, parçacıklarının boyuna, ağırlığına ve biçimine göre ayırır ve bu tortullar görece homojen katmanlar halinde çökeltirler. Değişik kaynaklardan türeyen tortulların bileşimindeki farklılıklar ve çökelen malzemelerin değişmesinin neden olduğu tortul yapı farklılıkları da katmanlaşmaya yol açar.

Katmanların uğradığı biçim değişikliklerine (deformasyon) bakılarak, jeolojik çağlarda oluşmuş Yer hareketlerinin ve olaylarının yorumlanması, petrol alanlarının, mineral yataklarının ve yeraltı su kaynaklarının yerlerinin saptanması olanaklıdır.

Tortul kayaçlardaki katmanlaşma, gelişme derecesi ve yapı ayrıntıları bakımından büyük farklılıklar gösterir. Genel olarak en gelişkin tortul katmanlar, ince taneli olanlardır; konglomeralar gibi kaba taneli ortamlarda ise katmanlaşma daha az belirgin ve daha az kalıcıdır. Tortul katmanlar, çökeltme ortamına göre başlıca iki farklı yapıda gelişir. Bunlar, çökelenin akarsu ve rüzgâr etkisiyle olduğu ortamlarda sık rastlanan çapraz katmanlaşma ile bulanık yoğunluk akımının ve bazı durumlarda da varlı çökellerin yol açtığı dereceli katmanlaşmadır.

Volkanik kayaçlardaki katmanlaşma bazı bakımlardan tortul kayaçlardakinden farklıdır. Parçacıklar halindeki volkanik malzemeler püskürme sırasında, parçacıkların boyuna, ağırlığına ve rüzgâra bağlı olarak ayrılır. Bunlar yere düştüğünde, farklı katmanlar halinde üst üste biner. Bu malzemeler göllere ya da denizlere düştüğünde,

sudaki öteki asıltı maddeleri gibi katmanlaştı. Birbirini izleyen sıvı lav akıntıları ve kül serpintilerinin üst üste çökmesiyle de katmanlaşma oluşabilir.

Tortul çökellerin hepsi katmanlı değildir. Örneğin yalnızca buzla taşınan çökellerde, yer kayması çökellerinde, kalıntı topraklarda ve kireçtaşı resiflerinde katmanlaşma görülmez. Bitkiler ve hayvanlar, kireçtaşlarının yeniden kristalleşmesi ya da çökme sonrasında başka olaylar, var olan katmanlaşmayı yok edebilir.

katmanlı akış, ÇALKANTISIZ AKIŞ ya da LAMİNER AKIŞ olarak da bilinir, gaz ya da sıvı bir akışkanın düzenli katmanlar ya da düzgün yollar halinde akış türü. Burgaçlı akışta(*) ise akışkan, düzensiz çalkantılar biçiminde akar. Katmanlı akışta, akışkanın her noktasındaki hızı, basıncı ve öteki akış özellikleri sabittir. Yatay bir yüzey üzerindeki katmanlı akış, birbirine paralel ince katmanlardan oluşuyormuş gibi düşünülebilir. Yatay yüzeye temas halindeki akışkan duragandır, ama tüm öteki katmanlar birbirleri üzerinde kayar. Kaba bir benzetmeyle, yeni bir iskambil destesindeki kâğıtlar, katmanlı halde "akıtılabilir".

Düz bir borudaki katmanlı akış, iç içe geçmiş eşmerkezli akışkan silindirlere bağli hareketi olarak düşünülebilir; bunlardan boruyla temas halinde olan en dıştaki akışkan silindiri duragan haldedir, ötekiler ise borunun merkezine doğru gidildikçe artan hızlarda hareket eder. Bir sigaradan dikey doğrultuda tüten dumanın akışı da katmanlıdır. Duman bir süre bu biçimde yükseldikten sonra çalkantılı bir hal almaya başlar ve akış türü giderek burgaçlı bir yapı kazanır.

Katmanlı akış ancak akış kanalının görece küçük olması, akışkanın yavaş hareket etmesi ve ağırlığının (viskozite) yüksek olması durumunda ortaya çıkar. Yağın ince borulardan, kanın da damarlardan akışı katmanlı akışa örnek olarak gösterilebilir. Bu durumların dışındaki akışların çoğu burgaçlıdır; ama burgaçlı akışta da, akışkanın katı çepere yakın ince katmanları, katmanlı biçimde akar.

katmansal dilbilgisi, dilin çeşitli yapısal katmanlardan oluştuğunu varsayan dilbilgisi kuramı ve yöntemi. Dilin biçimsel yapısını çözümlemeyi amaçlayan glosematik(*) ve Amerikan yapısalcılığının etkisiyle gelişmiştir. ABD'de dönüşümsel dilbilgisine karşı geliştirilen temel yöntemlerden biridir. Ama ABD dışındaki dilbilgisi çalışmalarını fazla etkilememiştir.

katmer, pişirildiğinde kat kat kabarcak biçimde yoğrulan özel yağlı hamurdan yapılan bir çeşit börek.

Anadolu'nun pek çok yerinde hazırlanışına, içine konan malzemeye ve pişiriliş biçimine göre değişik adlarla anılır. Katmer hamuru çok yağlı olduğundan, açılırken ya da pişirilirken yağını salmaması için ya serin bir yerde konur ya da üstüne ıslak bir bez örtülür. Fazla inceltilmeden, içine tahin, haşhaş, şeker, kıyma, lor peyniri vb gibi malzeme konarak yeniden topaklanıp açılan ya da topaklanmadan ikiye katlanan katmer hamuru genellikle sıcak üstünde pişirilir.

Katna, bugün EL-MEŞREFE. Suriye'de, Humus valiliğinde (*muhafaza*) antik kent. Özellikle İÖ 2000'lerde ileri bir düzeye ulaşan kentten, Fırat Irmağı kıyısındaki Mari'de bulunan kraliyet arşivlerinde çoğu kez Katanum olarak söz edilir. 1924-29 arasında yörede yaptığı kazılarda Sümer tanrıçası Nin-E-Gal'a adanan bir tapınak bulunmuştur. Mısır firavunu II. Amenem-

het'in (hd İÖ 1929-1895) kız kardeşi İta'nın yaptırdığı taş sfenks ve kentin Hitit kralı Suppiluliuma'nın saldırısına uğrayarak yıkıldığı İÖ 1375 öncesinden kalma çok sayıda Mykenai vazosu, dış dünyayla ilişkilerin ve ticaretin varlığını yansıtır.

Kato Hiroyuki, DANŞAKU (Baron) (d. 5 Ağustos 1836, Izuşi, Tacima - ö. 9 Şubat 1916, Tokyo, Japonya), Japon eğitimci ve siyaset kuramcısı. Japonya'da Batı düşüncesinin tanınmasında ve şogunluğun 1868'de çökmesinden sonra yeni yönetim biçiminin belirlenmesinde önemli rol oynamıştır.

1850'lerin sonları ve 1860'ların başlarında yabancı yapıtların incelendiği bir devlet dairesinde çalışırken Batı düşüncesine ilgi duymaya başladı. Bu dönemde Japonya henüz dışa kapalı yapısını korumaktaydı. 1864'te çalıştığı devlet dairesi Batı düşüncesine üzerine eğitim veren bir kuruma dönüştürüldü. Kato dış ilişkiler konusunda dersler vermeye başladı. Meici Restorasyonu döneminde Japonya'daki feodal şogunluk düzeninin kaldırılmasından sonra, imparatorun özel öğretmeneğine getirildi. Ayrıca eğitim ve dış ilişkiler konusunda önemli hükümet görevlerinde bulundu. Bu arada *Şinsei taii* (1870; Doğru Hükümet Politikasının Genel Kuramı) ve *Kokutai şinron* (1874; Yeni Ulusal Yapı Kuramı) adlı yapıtları aracılığıyla yönetim, demokrasi ve insan hakları konusunda Avrupa'da geliştirilmiş birçok kuramı Japon kamuoyuna tanıttı.

Ama 1880'lerde demokratik bir yönetimin kurulması yolundaki talepler yaygınlaşmaya başlayınca, görüşlerini değiştirerek ülkedeki koşulların bir ulusal meclis kurulması için yeterince olgunlaşmadığını ve Prusya örneğinde de görüldüğü gibi ülkenin gücünün demokrasinin varlığına bağlı olmadığını ileri sürdü. 1889'da yürürlüğe konan anayasa Prusya örneği temel alınarak hazırlandı. Meici Anayasası ayrıca Kato'nun *Cinken Şinsetsu* (1882; Yeni İnsan Hakları Kuramı) adlı yapıtındaki görüşlerle uyumlu olarak, insan haklarının devletin tanıdığı bir ayrıcalık olduğunu ve geri alınabileceği düşüncesini içeriyordu.

Kato 1890'da kurulan Tokyo İmparatorluk Üniversitesi'nin ilk rektörü oldu. 1900'de soyluluk unvanı aldı. 1906'da Özel Danışma Kurulu üyeliğine getirildikten sonra yönetimdeki etkisini daha da artırdı. 1893'te Almanca yayımlanan *Der Kampf und Recht des Stärkeren und seine Entwicklung* (1893; Güçlünün Kavgası, Hakkı ve Gelişimi) adlı yapıtıyla uluslararası bir ün kazandı.

Kato Kiyomasa (d. 1562, Nakamura, Ovari - ö. 2 Ağustos 1611 Kumamoto, Higo, Japonya), Japonya'nın birliğini sağlamak için yürüttükleri mücadelede Toyotomi Hideyoşi ile Tokugawa Ieyasu'ya yardımcı olan Japon asker. Koyu bir Budacı olarak Japonya'da Hristiyanlığın yasaklanması için de yoğun çaba harcamıştır.

Delikanlılık çağına gelince akrabası olan Hideyoşi'nin hizmetine girdi ve kahramanlığıyla kısa sürede kendini gösterdi. Hideyoşi'nin 1592'de Kore'yi istila etmesinin ardından seferin komutasını üstlendi. Savaşta acımasızlığı nedeniyle Korelilerin "Şeytan" lakabını takıldıkları Kato, Hideyoşi'nin 1598'de ölmesi üzerine Japonya'ya döndü. Ardından Hideyoşi'nin küçük oğlunun naipliğini üstlenmiş olan Tokugawa Ieyasu'yu iktidardan uzaklaştırmaya çalışan feodal toprak sahiplerine karşı, Ieyasu'nun yanında çarpıştı.

Ieyasu'ya yaptığı hizmetlerin karşılığında Japonya'nın güneydoğusunda yer alan Kumamoto'daki geniş araziler babadan oğula

geçmek üzere kendisine verildi. Arazileri ıslah etmek için büyük çaba gösteren ve bölgede bir kale inşa ettiren Kato Kiyomasa'nın ölümünün ardından, toprakları Hosokava ailesine devredildi.

Kato Takaaki, KATO KOMEI olarak da bilinir (d. 25 Ocak 1860, Nagoya - ö. 28 Ocak 1926, Tokyo, Japonya), Japonya'da II. Dünya Savaşı öncesindeki en demokratik hükümeti kuran Japon başbakanı (1924-26).

Siyasete girmeden önce Japonya'nın büyük şirketler topluluğu Mitsubishi'de çalıştı. Siyasal yaşamı boyunca kendisini destekleyen Mitsubishi'nin çıkarlarını korumak için özel çaba harcadı. 1887'de Dışişleri Bakanı Okuma Şigenobu'nun özel sekreteri oldu. Ardından Maliye Bakanlığı'na bağlı bir dairenin müdürlüğünü üstlendi. 1894-99 arasında Japonya'nın İngiltere büyükelçisi olarak görev yaptıktan sonra 1900 ve 1906'da kısa sürelerle dışişleri bakanlığı görevinde bulundu. Hükümetin demiryollarını kamulaştırma kararıyla Mitsubishi'nün çıkarlarını zedelediği gerekçesiyle 1906'da bakanlıktan istifa etti. İki yıl boyunca hiçbir devlet görevi almadı. 1908'de yeniden Londra büyükelçiliğine atandı. 1913'te Japonya'ya geri çağırıldı ve yeni başbakan Katsura Taro'nun kısa ömürlü hükümetinde üçüncü kez dışişleri bakanı oldu. Ardından Katsura'nın kurduğu Rikken Doşikai adlı partiyi yeniden örgütleyerek adını Kenseikai (Meşrutiyetçi Parti) biçiminde değiştirdi. 1913'te partinin başkanlığını üstlendi. Kato önderliğindeki Kenseikai, tutucu Meşrutiyetçi Yönetim Dostları karşısında başlıca muhalefet gücü durumuna geldi.

Nisan 1914'te Okuma hükümetinde bir kez daha dışişleri bakanı olan Kato'nun bu görevi sırasında Japonya, Çin'e 21 Talep adıyla bilinen bir nota (18 Ocak 1915) vererek bu ülkede birçok yeni ayrıcalık ve sanayi tekelii elde etti. Kato, Okuma'nın aynı yıl mart ayında yapılan seçimlerde yolsuzluk yapmasını protesto amacıyla seçimlerden hemen sonra bakanlıktan ayrıldı.

On yıl süreyle siyasal yaşamın dışında kaldıktan sonra Haziran 1924'te kurulan koalisyon hükümetinde başbakanlık görevini üstlendi. Kenseikai'nin ertesi yıl yapılan seçimlerde parlamentoda çoğunluğu elde etmesinin ardından kendi hükümetini kurdu. Kato'nun başbakanlık yıllarında Japonya'daki demokratik yönetim anlayışında önemli gelişmeler oldu. Bu dönemde bütün erkeklere genel oy hakkı tanındı, ordunun asker sayısı ve siyasal yaşam üzerindeki etkisi azaltıldı, Soylular Meclisi'nin gücü kırıldı ve toplumsal içerikli birçok ılımlı yasa çıkarıldı. Kato hükümeti ayrıca ülkenin "geleneksel yönetim biçimi"ni değiştirmeyi amaçlayan ya da özel mülkiyetin kaldırılmasını savunan örgütlere üye olanlara 10 yıla kadar hapis cezası verilmesini öngören bir yasa çıkardı. Aynı dönemde orta ve yüksek öğretim kurumlarında askerlik eğitimi verilmeye başlandı ve ordu modernleştirildi. Kato başbakanlık süresi dolmadan öldü.

katogikos (Yunanca *katholikos*: "evrensel"), Ermeni, Gürcü ve Nasturi kiliselerinde başpatrikle eşanlamli kullanılan unvan. Kilise tarihinin ilk dönemlerinde Doğu'da *arkhimandrites* ve *eksarkhas* gibi yüksek düzeyde din adamları ya da başkeşişler için kullanılırdı. Dolayısıyla *katogikos* lar ayrıcalıklı birer başpiskopos olmakla birlikte, belirli bir patriğe şu ya da bu biçimde bağlıydılar. *Katogikos* unvanı sonradan

patrik ya da başpatrikle eşanlamlı oldu. Günümüzde Ermeni Apostolik Kilisesi'nde biri Eçmiadzin'deki "bütün dünya Ermenilerinin *katoğikos'u*", öbürü Lübnan'da Antilyas'taki Kilikya *katoğikos'u* olmak üzere iki *katoğikos'luk* vardır. Ermeni Katolik Kilisesi'nin başı ise Katolik Ermenilerin patriği ve Kilikya *katoğikos'u* olarak adlandırılır; 1928'den beri Beyrut yakınlarındaki Zımmar Manastırı'nda oturmaktadır.

Katoğlu, Oya (d. 15 Şubat 1940, İstanbul). Anadolu yaşamını betimlediği naif anlatımlı yapıtlarıyla tanınan ressam.

Ressam Turgut Zaim'in kızıdır. Yüksek öğrenimini 1960-64 arasında Ankara Üni-

Birliği orduları, Prag yakınındaki Beyaz Dağ (Bila Hora) Çarpışması'nda Friedrich'in ordusunu bozguna uğrattı. Tilly'nin askerleri daha sonra Pfalz ile kuzeydeki öbür Protestan yerleşmelerini yakıp yıktılar; Protestanları savunmaya gelen Danimarka kralı IV. Christian'ı bir dizi çarpışmada alt ederek fethedilen Protestan topraklarında Katolikliğin yeniden egemen kılınmasını sağladılar. Ferdinand'ın 1626'dan sonra kendisine bağlı Albrecht von Wallenstein'in komutasındaki kuvvetlere dayanmasıyla Katolik Birliği'nin önemi azalmaya başladı. Tilly'nin 1631'de Breitenfeld'de İsveç kralı II. Gustaf Adolf'a yenilmesi ve ertesi yıl ölmesi, birliğin çöküşünü hızlandırdı. İmparatorluk içinde askeri konfederasyonların kurulmasını yasaklayan Prag Barışı'yla (1635) birlik dağıtıldı.

turduğu kilise örgütlenmesine dayandırır. Katolik adı, İS 2. yüzyıldan sonra evrensel Hristiyan kilisesini yerel cemaatlerden ve heretik ya da bölücü mezheplerden ayırmak için kullanılan *katholikos* (Yunanca "evrensel") sözcüğünden türemiştir. Bütün dünyada Katolik Kilisesi'ne bağlı Hristiyanların sayısı, Hristiyanlığın öteki iki büyük kolu olan Ortodoks ve Protestan kiliselerinin üyelerinin toplamından fazladır.

Roma Kilisesi, 4. yüzyıl başlarına değin çoğunlukla alt sınıflardan beslenen küçük bir mezhep niteliği taşıyordu. O yıllarda hiç kesintiye uğramadan varlığını sürdürebilmesi, imparatorluk yönetiminin görece hoşgörülü tutumunun ve kilise üyelerinin ahlaki yetkinliği sayesinde sürekli yeni üyelerin kazanılmasının sonucuydu. 3. yüzyılda bir yandan kilisenin genişlemesi, bir yandan da Romalıların geleneksel din anlayışı ile onların gözünde insan ve yurt sevgisini yadsıyan Hristiyanların "tanrıtanımazlığı" arasındaki çatışma, imparatorluk yönetiminde gitgide büyüyen bir tedirginlik yarattı. İmparator Decius (hd 249-251), Valerianus (hd 253-260) ve Diocletianus (hd 285-305) dönemlerinde girilen büyük çaplı ve acımasız Hristiyan kıyımları, önceki tekil ve yerel çatışmaları kat kat geride bıraktı. Ama daha bu dönemde kilisenin öğreti ve örgütlenme yapısı belirginleşmeye başlamıştı. Bağlayıcı kutsal metinler belirlenmiş, piskopos, papaz ve diyakoz kademelerine dayalı örgütlenme yapısı öbür yönetim biçimlerinin yerini almış, Roma piskoposluğu öteki kiliseler üzerinde evrensel bir denetim uygulamaya başlamıştı.

Batı imparatoru olarak 312'de Roma'ya giren Constantinus'un (324-337 arasında tek Roma imparatoru) Hristiyanlığı benimsemesi kilise tarihinde yeni bir dönemin başlangıcı oldu. 313'te Milano Fermanı'yla Hristiyanlık yasal bir din konumunu kazandı. 4. yüzyılın sonlarına gelindiğinde artık imparatorluğun resmi dini olmuştu. Bu ayrıcalıklı konum Hristiyanlığın kısa sürede yayılıp gelişmesini sağladı; imparatorluk başkentinde bulunması da Roma Piskoposluğu'nun saygınlığını artırdı. Bu dönemde kilisenin hiyerarşik yapısı imparatorluğun eyalet ve kent örgütlenmesi doğrultusunda daha da gelişti. Heretik unsurların karşısında Hristiyan inançları oldukça kesin tanımlara kavuştu. 4. yüzyıl ortalarında Kudüs piskoposu Aziz Kyrillos, *katholikos* sıfatıyla, kilisenin bütün dünyaya yayılmış olduğunu, öğretilerinin eksiksizliğini, bütün insanların gereksinimlerine yanıt verebilmesini ve tinsel kusursuzluğunu ilan etti. Evrensel yaygınlık taşıyan öğretinin en doğru öğreti olduğu yönünde Aziz Augustinus'un (354-430) ortaya attığı kuram giderek egemen oldu. 5. yüzyıl ortalarında Aziz Vincent'in getirdiği tanımla, doğru öğreti, ilk kaynaklara ve eski kuşakların en seçkin bilginlerinin görüş birliğine uygun biçimde kilisenin bütün dünyada yaydığı öğretiydi.

476'da Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılması ve barbar istilaları, Roma piskoposunu Batı'da düzeni sağlayabilecek tek etkin güç durumuna getirdi. Sonraki yüzyıllarda gitgide daha etkin olan keşiş topluluklarının da yardımıyla papalık istilacı halkları Hristiyanlaştırdı. Böylece Hristiyanlığın Roma Kilisesi'ne özgü biçimiyle Batı Avrupa kültürü arasında sağlam bağlar kuruldu. Ortaçağda kilise Avrupa'da yaşamın bütün alanlarını etkisi altına aldı, eğitim, hayır işleri ve siyaset bütününü kilisenin egemenliği altına girdi.

Doğu kiliselerinden kopuş (1054). Katolik Kilisesi tarihinde bir başka dönüm noktası oluşturdu (*bak. Doğu-Batı Bölünmesi*). Papa VII. Gregorius döneminden (1073-85)

"Amasralı Kadınlar", Oya Katoğlu'nun bir yapıtı, 1966, özel koleksiyon, İstanbul
İsa Çelebi

versitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü'nde yaptı. Resim çalışmalarına da bu dönemde başladı. 1960'ların ikinci yarısında naif bir anlatım benimsedi. Minyatürlerin renk ve çizgileriyle biçim istifinden, Turgut Zaim'in şematize edilmiş figür yorumundan etkilenerek yalın bir kompozisyon anlayışı geliştirdi. Genellikle belli figür şemalarını yinelediği düzenlemelerinde ayrıntıcı ve özenli bir işçilik görülür.

Katolik Birliği, Almanca KATHOLISCHE LIGA, Almanya'daki Katolik güçlerin, Protestanlığın yayılmasını önlemek amacıyla Bavyera dükü I. Maximilian'ın önderliğinde kurdukları askeri ittifak (1609-35). Habsburg hanedanından imparatorlarla ittifak içinde hareket eden birliğin Tilly kontu Johann Tserclaes komutasındaki orduları Otuz Yıl Savaşları'nda (1618-48) kilit bir rol oynamıştır.

Katolikler arasında uzun süreden beri gündemde olan birlik konusunda ilk somut adımlar Protestan Birliği'nin kurulduğu 1608'den sonra atıldı. 10 Temmuz 1609'da oluşturulan birliğin ilk üyeleri arasında Bavyera Düküğü'nün yanı sıra Bavyera, Franken ve Schwaben piskoposluklarıyla Ren Bölgesi'ndeki Mainz, Trier ve Köln elektörlükleri vardı. Maximilian 1617'de giriştiği yeniden örgütlemeye Ren Bölgesi üyelerini çıkararak, birliği tümüyle bir güney Alman konfederasyonu durumuna getirdi.

Pfalz'ın Protestan elektör prensi V. Friedrich, 1619'da Bohemya tahtına çıkmayı kabul edince, Kutsal Roma-Germen imparatoru II. Ferdinand, Katolik Birliği'nden askeri yardım istedi. Maximilian 1620'deki görüşmeler sonucunda Protestan Birliği'nin Friedrich'e destek sağlamasını engelledi. Kasım 1620'de Tilly komutasındaki Katolik

Katolik Eylem, kilise öğretisi, ahlak kuralları, ayin usulleri, eğitim ve hayır işleri gibi alanlarda bir piskoposun denetiminde çalışmalar yürütmek amacıyla halktan kişilerce kurulmuş örgütler bütünü. Bu çalışmalar 1927'de Papa XI. Pius tarafından, "cemaat üyelerinin kilise hiyerarşisine katılması" biçiminde tanımlanmıştır.

Bu örgütlerden bazıları bütün Katoliklere, bazıları da yalnızca belli gruplara açıktır. Kutsal Ad Topluluğu ya da Meryem Lejyonu gibi genel Katolik Eylem örgütlerine bütün Katolikler ya da en azından belli bir yaş grubundakiler girebilir. Özel Katolik Eylem grupları ise işçiler, öğrenciler, hekimler, hukukçular ya da evli çiftler gibi, belli bir meslek ya da çıkar grubunun üyeleriyle sınırlıdır. Bu grupların en ünlüsü, I Dünya Savaşı'ndan sonra Peder (sonradan Kardinal) Joseph Cardijn'in Belçika'daki fabrika işçileri arasında örgütlediği ve Fransızca adından (Jeunesse Ouvrière Chrétienne) dolayı Jocist'ler olarak anılan Genç Hristiyan Emekçiler'dir(*).

Dar anlamda Katolik Eylem, kilise hiyerarşisinin bir uzantısı olarak görülür. Ama cemaat üyelerinin kilise dışındaki çevrelerinde de Hristiyanlığı yaymak amacıyla yürüttükleri bütün bağımsız çalışmalar, daha geniş bir anlamda bu eylem içinde değerlendirilebilir. Din adamları dışındaki Katoliklere daha büyük sorumluluk yükleyen bu anlayış, II. Vatikan Konsili'nden (1962-65) bu yana vurgulanmaktadır.

Katolik Kilisesi, günümüzde Hristiyanlığın en yaygın kolunu oluşturan, kimliğini kesintisiz biçimde sürdürmüş en eski kilise topluluğu. Roma piskoposu olarak Aziz Petrus'un ardılı sayılan papanın üstünlüğüne dayalı hiyerarşik yapısı ve ayrıntılarıyla işlenmiş ilahiyat öğretisiyle, kökenini İS 1. yüzyılda Hz. İsa'nın havarilerinin oluş-

16. yüzyıldaki Reform hareketine değin kilise hukukçuları ile ilahiyatçıların da katkısıyla Roma gerek ruhani gerekse dünyevi alanlarda papalığın üstünlüğünü vurgulayan yeni bir öğreti geliştirdi. Ama kilise dışındaki hükümdarlar ve bilginler papalığın bu savlarını karşı çıktılar. 14. ve 15. yüzyıllarda VIII. Bonifatius'un (hd 1294-1303) Fransız Kralı IV. Philippe'le arasındaki çatışmada yenik düşmesi, Avignon papalığı(*) (1309-77) ve Büyük Bölünme(*) (1378-1417) birbirini izleyen papalığın gücü ve saygınlığı sürekli geriledi. 15. yüzyıl ortalarına gelindiğinde heretik akımlar, papaya meydan okuyan konsiller ve iç yozlaşma kiliseye büyük darbeler indirmeye başlamıştı. Papalık artık ne etkili bir yönetim sergileyebilecek, ne de kendisini ya da kiliseyi yenileyebilecek durumdaydı.

16. yüzyıl boyunca Martin Luther, Jean Calvin, Huldrych Zwingli ve başka birçok din adamı kilisedeki yozlaşmaya ve manevi tükenişe karşı mücadeleye giriştiler. Kilisede köklü bir reform gerçekleştirilmesi yönündeki genel istem bütün Batı Hristiyan dünyasında yayıldı. Reform hareketi bir yandan Roma'nın Batı Hristiyanlığındaki ruhani egemenliğine son verirken, öbür yandan Katolik Kilisesi'ni de kendi içinde bir yenilenmeye girişmek zorunda bıraktı. Papalığın başlattığı Karşı-Reformun doruk noktasını oluşturan Trento Konsili'nin (1545-63) kararları 400 yıl boyunca kilise yaşamına yön verdi ve Katolik Kilisesi'nin hem kendine bakışını, hem de başka kiliselerle ilişkilerini belirledi. Ama böylece kilise etkinliklerinde kapsamlı dönüşümler gerçekleşirken, öğreti alanında Roma'nın geleneksel tutumu daha da katılaştı. Trento Konsili'nden sonra Katolik Kilisesi'ni eski gücüne kavuşturabilmek için, papalığın ve daha etkin biçimde yeniden örgütlenen *Curia Romana*'nın (günlük dinsel uygulamalarda papaya yardımcı çeşitli Vatikan büroları) kilise yaşamı ve yönetimi üzerindeki denetimi gitgide arttı; merkezileşmiş, otoriter ve gelenekçi bir kilise yapısı doğdu.

Bundan sonra Katolik Kilisesi bir yandan Avrupa'da Reform hareketi sırasında yitirdiği etkinlik alanlarını yeniden ele geçirmeye, bir yandan da geriye döndürülemeyecek kayıpları Amerika kıtası ile Doğu'daki misyonerlik etkinlikleriyle gidermeye çalıştı. Yeni kurulan etkili tarikatlar, özellikle de Cizvitler bu çabaya büyük katkıda bulundular. 16. yüzyıldaki Din Savaşları'ndan sonra Avrupa dinsel bir gerileme dönemine girince, Karşı-Reform hareketi de yavaşladı. Aydınlanma ve siyasal devrimler dönemi boyunca kilise hem öğreti alanındaki yetkisine, hem de doğrudan var olma hakkına karşı saldırılarla yüz yüze geldi. Bu tehditler karşısında 19. yüzyılda, modern dünyaya karşı düşmanca bir tutum takınmak ve inancın değişmezliği ile dinsel otoriteye koşulsuz bağlılığı vurgulamak yolunu seçti. I. Vatikan Konsili'ni (1869-70) ve Papalık Devletleri'nin ortadan kalkışını (1870) izleyen yüzyıl boyunca da bunalımlardan kurtulamadı. Kilisenin sanayileşmiş ülkelerdeki toplumsal adalet mücadelesine katılmakta geç kalması Avrupa'da çalışan sınıfların büyük bölümünün kiliseye sırt çevirmesine yol açtı. Antiklerikal rejimler de kilisenin siyasal gücünü ve eylem özgürlüğünü sınırlamakta başarılı oldular. Katolik Kilisesi'nin Avrupa'da uğradığı bu kayıplar büyük ölçüde ABD, Kanada ve Avustralya'da göçmenlerden kaynaklanan çarpıcı bir gelişmeyle dengelendi. II. Vatikan Konsili (1962-65) kilisenin öğretisini ve iç yapısını çağın koşullarına uydurma ve Katoliklikle çağdaş yaşam arasındaki karşıtlığı yumuşatma yönünde kararlar aldı. Konsili izleyen

yıllarda modernleşme girişimleri kilise içinde çeşitli ayrılıklara yol açtı.

Katolik Kilisesi, Havarilerce kurulan ilk kilise ile tarih boyunca ortaya çıkmış öteki Hristiyan kiliseleri arasında da bir süreklilik bağının kanıtlanabileceğini ve onların da Hristiyan inancının tutarlı bir yorumunu sürdürmüş olabileceğini uzun süre reddetmiştir. Hz. İsa'nın evrensel kilise üzerinden Havarî Aziz Petrus'a bıraktığı yetkiyi sürdüren papa, bu nedenle öteki havarilerin ardılı sayılan öbür piskoposlardan daha yetkilidir. I. Vatikan Konsili kararlarına göre papa, hem evrensel kilisede en yüksek yargı yetkisini elinde tutmakta, hem de inanç ve ahlak sorunlarındaki öğretilerinde yanılmazlık ayrıcalığını taşımaktadır. Papayı seçme yetkisi Kardinaller Kutsal Kurulu'nun elindedir.

Kitabı Mukaddes'e ve kilisenin ilk döneminden günümüze uzanan dogmatik mirasa bağlılık ile Doğulu ve Batılı kilise bilginlerinin ilahiyat kuramları Katolik öğretisinin temel çerçevesini çizer. Günümüzde Katolik öğretisini Hristiyanlığın öteki kollarından ayırt eden başlıca üç dogma, papanın yanılmazlığı, Meryem Ana'nın günahsız doğduğu ve yeryüzündeki yaşamını tamamladıktan sonra bedeniyile birlikte göğe çıktığıdır. Katolik Kilisesi'yle, aynı temel çerçeve ve kutsal ayinleri paylaşan Ortodoks Kilisesi arasındaki ayrılığa ilahiyat sorunlarından çok, siyasal ve kültürel farklılıklar belirleyici olmuştur. Öğreti düzeyinde Katolik ve Ortodoks kiliseleri arasındaki başlıca ayrılık, Ortodokslara göre Tanrı'nın üç kişiliğinden Kutsal Ruh'un yalnızca Baba'dan kaynaklanmasına karşılık, Katoliklerin Kutsal Ruh'un hem Baba'dan hem de Oğul'dan kaynaklandığını savunmasıdır. Öte yandan, Ortodoks din adamlarının papazlık yetkisi almadan önce evlenebilmelerine karşılık, Katolik Kilisesi'nde bekârlık kuralı(*) diyakozlar dışındaki bütün din adamları için bağlayıcıdır. Ortodoks Kilisesi'nde Komünyon'da cemaat üyelerine kutsanmış ekmek ve şarap aynı anda verilirken, Katolik Kilisesi'nde yalnızca ekmek dağıtılır.

Reform döneminden bu yana yalnızca kutsal metinlerin Hristiyan inancının temeli olabileceğini savunan Protestanlara karşı Katolik Kilisesi, kutsal metinlerin vahiyde özel bir yeri bulunduğunu kabul etmekle birlikte, geleneğin de aynı ölçüde bir vahiy kaynağı olduğunu vurgular. Protestanlar Kitabı Mukaddes'e dayandırılacak kutsal ayinleri vaftiz ve Komünyon'la sınırlarken, Katolikler bunların yanı sıra günah çıkarma, nikâh, papazlık yetkisi verme, pekiştirme (konfirmasyon) ve hastaya yağ sürme ayinlerini de bağlayıcı sayar. Bunlar arasında Komünyon özel bir önem taşır: Katolik inancına göre bu ayin sırasında İsa'nın Son Akşam Yemeği ve ölümü yenilenir, kutsanan ekmekle şarap İsa'nın gerçek etine ve kanına dönüşür (tözdönüşüm).

Katolik Kilisesi'nin zengin ayin yaşamını, özellikle azizler için düzenlenen Komünyon törenleri ve benzeri ibadetler bütünler. Katolikler, gerçek Hristiyan yaşamının örnekleri olarak azizlere büyük saygı göstermeleri ve dar zamanlarında onların yardımına sığınmaları bakımından da Protestanlardan ayrılırlar. Ama II. Vatikan Konsili'ni izleyen ayin reformlarıyla bu tür ibadet etkinlikleri yerine Komünyon'a ağırlık verilmiştir.

Katolik Reform Hareketi bak. Karşı-Reform

Katona, József (d. 11 Kasım 1791, Kecskemét - ö. 16 Nisan 1830, Kecskemét, Macaris-

tan), *Bánk bán* adlı tarihsel trajedisiyle tanınmış Macar oyun yazarı ve hukukçu.

Hukuk öğrenimi görmekte birlikte tiyatroyla da ilgilenerek edebi önemi az birkaç oyun yazdı. 1815'te yazdığı ve 1821'de sahnelenen *Bánk bán* ancak ölümünden sonra dikkat çekti ve zamanla Macar tiyatrosunun en iyi yapıtlarından biri sayıldı. Oyunu temel alan bir opera günümüzde de Macaristan'da büyük ilgi görmektedir. Tiyatro çalışmalarında beklediği başarıyı elde edemeyen Katona, asil mesleğine döndü ve son yıllarını doğduğu kentten başsavcısı olarak geçirdi.

katot, elektronların, elektroliz kabı ya da elektron lambası gibi aygıtlarda doğru akım yüküne girdikleri eksi uç ya da elektrot; pillerde ve öteki elektrk enerjisi kaynaklarında ise elektronların geri döndüğü artı uç ya da elektrottur. Elektrokimya da indirgenme katotta oluşur. Bir gaz boşalmalı lambada, elektronlar katottan uzaklaşma yönünde hareket eder, ama buna karşılık artı yüklü iyonlar (akım taşıyıcıları) katota doğru yönelir. Karş. anot.

katot ışınları, içinde düşük basınçlı bir gaz bulunan elektrik boşalmalı lambada, negatif elektrottan (katot) çıkan ya da kimi elektron lambalarında ısıtılmış filamandan salınan elektron demeti. Sert bir hedef (antikatot) üzerine odaklanan katot ışınları bu hedeften X ışınları salınmasına yol açar; vakum içinde küçük bir cisim üzerine odaklandıklarında ise çok yüksek sıcaklıklar oluştururlar (katot ışınlı fırın). Katot ışınları fosforlu maddeler (örn. çinko sülfür) üzerine düştüğünde bu maddelerin ışıdamasına neden olur. Bu özellikten, katot ışınlarının elektrik ya da magnetik alanlar yardımıyla denetimli bir biçimde sapırılabilmesi olanağıyla birlikte, katot ışınlı lambada yararlanılır. Katot ışınlı lamba, alternatif akım ve gerilimlerin değerlerini ve değişimlerini izlemekte kullanılan katot ışını osiloskopu(*) temel ögesini oluşturur. Katot ışınlarının ışıdamaya yol açma özelliğinden, televizyon ve radar resim lambalarında da yararlanılır. Radyoaktif çekirdeklerden salınan elektronlar katot ışını olarak değil, β (beta) ışını olarak adlandırılır.

katot ışınli osiloskop, katot ışınli lamba aracılığıyla elektrik sinyallerinin grafik olarak görülebilmesini sağlayan aygıt. Osiloskop ekranında iki ya da daha fazla değişken arasındaki ilişkili grafik biçiminde veren bir görüntü oluşur; bu görüntüde yatay eksen genellikle zamanın, dikey eksen ise osiloskopa uygulanan giriş geriliminin bir fonksiyonudur. Hemen hemen her fiziksel olgu, bu olguya karşılık gelen bir elektrik gerilimine dönüştürülebilir; bu nedenle osiloskop bütün fiziksel olguların incelenmesinde kullanılabilen çok yararlı bir aygıttır.

Katot ışınli osiloskopun öteki izleme ve çizim aygıtlarına oranla en büyük üstünlüğü yüksek yanıt hızıdır. Genel amaçlı osiloskoplar ile frekansı 100 megahertz (MHz) kadar olan değişimler izlenebilir. Özel amaçlı, yüksek hızlı osiloskoplarda 2.000 MHz'lık yanıt hızlarına ulaşılır.

Osiloskopun ana ögesini havası boşaltılmış bir cam tüp olan katot ışınli lamba oluşturur. Tüpün bir tarafı televizyon resim tüplerindeki gibi, fosforlu maddeyle kaplanmış bir ekrandır; tüpün öbür ucunda bir elektron tabancası(*) ile bu tabancadan çıkan elektron demetini odaklamaya ve sapırmaya yarayan düzenek bulunur. Elektron tabancasından çıkan elektron demeti,

bu demeti yatay ve düşey doğrultuda saptırabilecek biçimde yerleştirilmiş metal levha çiftleri arasından geçirilir, böylece demetin fosforşıl ekrana çarpmasıyla oluşan parlak benegen devimini ve ekranda çiziceği şekil denetlenmiş olur. Ekranda bu saptırıcı levhalara uygulanan gerilimlerin grafiğini temsil eden bir görüntü oluşur. Elektron demeti, tüpün dışına yerleştirilmiş saptırma bobinlerinden geçirilen akımların değiştirilmesi yoluyla da saptırılabilir. İncelenmek istenen uzunluklar, hızlar ya da başka niceliklerle orantılı yatay ve düşey saptırma gerilimleri (ya da akımları) elde edilerek ekran üzerinde hemen her türlü grafiği oluşturmak olanaklıdır.

Bazı durumlarda osiloskop ekranında birden fazla dalga biçiminin aynı anda gözlenmesi gerekebilir. Ekranda aynı anda dört ya da daha fazla görüntü elde etmek amacıyla çeşitli tekniklerden yararlanılabilir. İki izli bir yükselteç ve tek bir elektron tabancasıyla ekranda aynı anda oluştuğu izlenimini veren iki görüntü elde edilebilir; gerçekte, yükselteç, izlenen iki sinyal arasında yüksek hızla anahtarlama yapmaktadır. Ayrılmış demetli katot ışınlu tüpte de tek bir tabanca vardır; bu tabancadan çıkan elektron demeti ikiye ayrılır ve bu demetlere ayrı ayrı düşey saptırma uygulanır. Çift tabancalı katot ışınlu tüpte ise iki ayrı elektron tabancası vardır; bu tabancaların odaklama ve parlaklık denetimleri de birbirinden bağımsızdır. İki tane iki izli yükselteç ve çift tabancalı katot ışınlu tüp kullanılarak ekranda aynı anda dört görüntü elde edilebilir.

Katot ışınli osiloskop en çok yararlanılan test aygıtlarından biridir; mühendislikte, bilimsel araştırmalarda ve sanayide yaygın olarak kullanılır.

Katowice, Polonya'nın ortagüney kesiminde il (*województwo*). 1975'te oluşturulmuştur. Yukarı Silezya (Górny Śląsk) kömür havzasında 6.650 km²'lik bir alanı kaplar. Batıda Opole, kuzeyde Częstochowa, doğuda Kielce ve Kraków illeri, güneybatıda da Çek Cumhuriyeti ile çevrilidir. Büyüklük bakımından Polonya'da birinci sırada, Avrupa'da da ilk sıralarda yer alan zengin kömür yatakları 5.418 km²'lik bir alana yayılır; 1.000 m derinliğe kadar inen rezervler 70 milyar ton olarak tahmin edilmektedir. Ekonomisi kömür madenciliğine dayanan ildeki sanayi kuruluşları arasında ülkenin en büyük çinko ve kurşun dökümhaneleriyle makineli el araçları, madencilik donanımları ve kimyasal maddeler üreten fabrikalar sayılabilir. Dokuma, sentetik elyaf ve bira fabrikaları ile taşıocakları, plastik fabrikaları ve gıda işleme tesisleri de ekonomik açıdan önem taşır. Nüfusun beşte dördü kentlerde oturur. Katowice, birçok sanayi kuruluşunun toplandığı Yukarı Silezya'nın en yoğun nüfuslu ilidir. Nüfus (1991 tah.) 3.988.800.

Katowice, Almanca KATOWITZ. Polonya'nın ortagüney kesimindeki Katowice ilinin (*województwo*) merkezi kent. Yukarı Silezya (Górny Śląsk) kömür havzasının ortasında yer alır. Yöredeki yerleşime ilişkin ilk kayıtlar 1598'e değin iner; uzun yıllar küçük bir köy olarak kaldıktan sonra 1865'te Kattowitz adıyla belediye oldu. 1860'larda bölgede kömür çıkarımının başlamasıyla hızla büyüdü. 1922'de Polonya'ya katıldı. Giderek çevredeki köyleri ve yapı işçilerini yaşadığı kentleri de içine aldı. Bunlardan Koszutka'nın nüfusu 40 bin dolayındadır. Katowice'nin ekonomisi kömür madenciliği ve ağır sanayiye dayanır. Önemli bir demiryolu kavşağı olmanın yanı sıra bir

havalimanı da vardır. "Jan" adını taşıyan kömür madeni, dünyanın bütünüyle otomatize olmuş ilk maden ocağıdır. Huta-Katowice metal sanayi kompleksi, 1970'lerde Polonya'nın en büyük kalkınma projelerinden biri olmuştur. Katowice müzik, sanat ve teknik okulları, kütüphaneleri, tiyatroları ve spor merkezleriyle aynı zamanda bir kültür merkezidir. Nüfus (1990 tah.) 367.000.

katran, ağaç, kömür, turba gibi organik maddelerden damıtma yoluyla elde edilen koyu renkli, ağdalı sıvı. Ayrıca bak. ağaç katranı; kömür katranı.

katrantası bak. pekştayn

Katsina, Nijerya'nın ortakuzey kesiminde eyalet. Tarihsel Katsina krallık ve emirliği eyalet toprakları içinde yer alıyordu.

Yedi ana Hausa devletinden (Hausa Bakwai) biri olan krallık, efsaneye göre 10. ya da 11. yüzyılda kurulmuştur. Krallığı, Hausaların efsanevi atası Bayezide'nin torunu Kumayo'nun (Kamaiyu), komşu Durbi ta Kusheyi'de hüküm süren Durbava emiri (*sarkin*) Janzama'yı yenerek kurduğuna inanılır. Kumayo ve Durbava aileleri, 14. yüzyılda Koraurun Durbavaları yenilgiye uğratılmasında değin krallığı dönüşümlü olarak yönettiler. Müslümanlık ülkede 1450'lerde yayılmaya başladı ve 15. yüzyıl sonlarında hüküm süren Muhammed Korau ilk Müslüman kral oldu. Onun hükümdarlığı sırasında, Gıdamis, Trablusgarp ve Tunus'tan Katsina'ya giden deve kervanları, krallığın giderek zenginleşmesini sağladı. Bu yüzyıl Katsina, Batı Afrika'daki Songay (Gao) ve Bornu (*bak.* Kanem-Bornu) gibi büyük krallıklar arasında rekabet konusu oldu. 1513'te Songay'ın işgal ettiği ülkede girişilen büyük yıkım, 1526'da Arap gezgin Leo Africanus tarafından aktarılmıştır.

Krallığın merkezi olan Katsina kentinin çevresindeki surlar 16. yüzyılın ortalarında inşa edildi. Katsina hükümdarı 1554'te Songay'ı, 1570'te de Saha üzerindeki ticarete en önemli rakibi olan Kano Devleti'ni yenilgiye uğrattı. 1591'de Fas ordusunun Songay'ı yenmesinin ardından Katsina, 18. yüzyılın sonuna değin Bornu İmparatorluğu'na bağlı bir krallık olarak kaldı. Kano'yla arasındaki ticari rekabet, 15. yüzyıl sonlarından 1650'ye değin aralıklarla süren savaşlara neden oldu; bu tarihte güneybatıdaki Kororofa (Jukun) Krallığı'nın baskısıyla iki devlet barış antlaşması imzaladı. Katsina 1671'de Kororofa kuvvetlerince hemen tümüyle yıkıldıysa da, varlığını korumayı başardı ve 18. yüzyılın başlarında en zengin dönemine girdi. Ticari gücüyle Hausa Devletleri'nin en önemlilerinden biri olan Katsina, bugünkü Nijerya ve Nijer'in çeşitli bölgelerine yayılmıştır. İslam araştırmaları konusunda da, kuzeybatıdaki Timbuktu'yu geride bırakarak Batı Afrika'nın en önemli merkezi oldu. Yüzyıl içinde bir başka Hausa devleti olan Gobir'le yaptığı savaşlar sonucunda genileme dönemi başladı.

Katsina'ya 15. yüzyıldan başlayarak Fulani (Peul) çobanları yerleşti. 1804'te Fulani cihadının önderi Usman dan Fodio, önce Gobir'e, ardından öteki Hausa emirlerine karşı ayaklandı. Bindawali Fulani önder Umaru Dallaci, Katsina kentini yönetim merkezi seçerek ilk Katsina emiri oldu. Sokoto sultanının temsilcileri ile emir, yönetimde ortaklaşa söz sahibiydi. Bunun üzerine Hausa soyluları ve halkın büyük bölümü Dankama ile bugün Nijer'de yer alan Tassawa (Tessaoua) ve Maradi'ye kaçarak Hausa Katsinası emirliğini kurduklarını ilan ettiler. Hausaların 19. yüzyıl boyunca süren akınları, hem Fulani emirlerine hem de Katsina kentine ağır darbe vurdu.

1903'te Katsina emiri Kuzey Nijerya'daki İngiliz yöneticilere bağlılık yemini etti. İngilizler ve Fransızlar 1904'te bugünkü Nijer-Nijerya sınırını belirlediklerinde Katsina Emirliği Nijerya'da kaldı ve yüzölçümü 21.531 km²'ye indirilerek Kano ilinin bir parçası durumuna getirildi.

1931'de Kano ve Zaria illerinin birleştirilmesiyle Katsina ili kuruldu. 1967'de Ortakuzey eyaletine (1975-76'da Kaduna eyaleti adını aldı) bağlı bir yönetim birimi haline getirildi. 1987'de Kaduna eyaleti topraklarının bir bölümünde Katsina eyaleti oluşturuldu. Yüzölçümü 24.600 km²'dir. Eyalet topraklarında bugün Katsena, Kano ve Bugace gibi Müslüman Hausalar ile Fulaniler ve Maguzavalar (pagan Hausalar) yaşar. Eyaletteki en büyük yerleşme, eyalet merkezi Katsina'dır. Ekonomi tarıma dayanır; en önemli ürün yerfıstığıdır, güneyde ise pamuk üretilir. Ayrıca hayvan yemi olarak arpa ve kacadarı yetiştirilir; taşkın ovalarında sebze bahçeciliği yapılır. Halkın çoğu sığır, koyun ya da keçi besler; hayvan denisi de bir gelir kaynağıdır. Yörede ulaşım, Kano'yu Nijer'deki Maradi'ye bağlayan karayoluyla sağlanır. Nüfus (1988 tah.) eyalet, 4.874.600.

Katsina, Nijerya'nın ortakuzey kesimindeki Katsina eyaletinin merkezi kent. Büyük olasılıkla 1100 dolayında, Hausa krallığının merkezi ve Durbi hükümdarlarının yıllık toplantılarını yaptıkları yer olan Ambuttai'nin yakınlarında kuruldu. Durbava kralı Janzama'nın karısı olan Daura prensesi Katsina onuruna kente bugünkü adı verildi. Yaklaşık 1513-54 arasında Songay İmparatorluğu'nun yönetimi altında kalan kent, 16. yüzyıl sonlarından 18. yüzyılın sonlarına değin, Hausa devletlerinin kültür merkezi ve Saha Çölünü geçen kervanların konaklama yeri oldu. 1815'ten sonra Gine Körfezi'ne uzanan yeni ticaret yollarının açılmasıyla Kano kentinin önem kazanması üzerine eski konumunu yitirdi.

Bölgenin geleneksel hükümdarları olan ve günümüzde de danışmanlık rollerini sürdüren Fulani (Peul) emirleri Katsina'daki Kangiva (Fil Başı) Sarayı'nda otururlar. Sarayın hazineleri arasında Gajere adlı bir kılıç da bulunur; üzerinde 13. yüzyıl Arapçasıyla yazılmış bir yazı bulunan bu kılıç, 14. yüzyılın başlarında, Kumaya-Durbava hanedanının devrilmesiyle sonuçlanan çarpışmalarda kullanılmıştır. Kentin en büyük camisi olan Gobarau'nun palmiye dalları ve çamurdan yapılmış olan 15 m yüksekliğindeki minaresinin 18. yüzyılda inşa edildiği sanılmaktadır. Kenti çevreleyen 21 km uzunluğundaki surların büyük bölümü bugün yıkıntı halindedir; surların dışında hükümete ait küçük bir yerleşim alanı vardır.

Katsina günümüzde önemli bir yerfıstığı ve hayvan postu toplama merkezidir; kentte toplanan bu ürünler ihracat için kara ve demir yoluyla 148 km güneydoğudaki Kano'ya gönderilir. Katsina pazarında süpürge-otu, dan ve soğanın yanı sıra taşkın ovalarında (*fadama*) yetiştirilen sebze, yerfıstığı, çivitotu ve pamuk gibi ürünlerle keçi, koyun, sığır ve kümes hayvanları ticareti yapılır. Nüfusun büyük bölümünü Hausalar oluşturur. Geleneksel el sanatları arasında pamuklu kumaş dokumacılığı ve boyamacılığı, deri ve metal işlemeciliği, nakış işleri ve çömlekçilik sayılabilir. 1970'lerden sonra çeşitli sanayi tesislerinin kurulmaya başladığı kentte, bitkisel yağ fabrikaları ve bir çelik haddeleme tesisi bulunur.

Katsina 1970'lerden sonra bir bölgesel eğitim merkezi olarak da gelişmeye başladı; kentte Katsina Sanat, Bilim ve Teknoloji

Yüksekokulu'nun bir kampusu (1974) ve Kaduna Devlet Hukuk Yüksekokulu ile hükümete ve dinsel kuruluşlara ait öğretmen okulları vardır. Bir hastanenin de bulunduğu kent, Kano ve Maradi (Nijer) arasındaki karayolu üzerinde, cayaletteki karayolu ağının kavşak noktasında yer alır. Nüfus (1991 tah.) 182.400.

Katsu Kaişu. HAKUŞAKU (Kont), KATSU YOSIKUNI ya da KATSU AWA olarak da bilinir (d. 12 Mart 1823, Edo [bugün Tokyo] - ö. 21 Ocak 1899, Tokyo, Japonya), Japon deniz kuvvetlerinde reform yapan deniz subayı. 1868'de Japonya'da Tokugava şogunluğunun devrilerek iktidarın Meici Restorasyonu'yla yeniden imparatora geçmesine etkili olmuştur.

Deniz subayı olarak eğitim gören Katsu, 1860'ta Batı'ya yelken açan ilk Japon gemisi "Kanrin Maru"nın komutanlığına atandı. Bu seferde ABD'ye kadar giden Katsu, ülkesine döndükten sonra Japon donanmasını yenileştirmeye ve kıyı savunmasını güçlendirmeye çalıştı. Tokugava şogunluğundaki ilimlilerin başına geçiyse de imparatorla şogunun yandaşları arasında büyüyen sürtüşmeyi yatıştırmadı. İmparator yanlılarıyla iyi ilişkiler kurdu. Mayıs 1868'de imparatorluk ordusu Edo kentini sarınca savaşmadan teslim oldu ve imparator yanlılarının şoguna ilimli davranmalarını sağladı. 1872'de donanma bakanı olarak yeni hükümete davet edildi ve kısa sürede yeni yönetimin en etkili görevlilerinden biri oldu.

Katsura İmparatorluk Villası, Japonya'da Kyoto'nun güneybatı banliyösünde yer alan yapı grubu. 17. yüzyıl başlarında Katsura Irmağı kıyısında bir prensin konutu olarak yapılmıştır. Yaklaşık 6,5 hektarlık bir alana yayılan malikânenin içindeki havuz ve derelerin suyu ırmaktan sağlanmış. Malikâne 1590'da imparatorun küçük kardeşi Prens Toşihito'ya verilmiş, o da 1629'daki ölümüne değin bu arazi üstündeki yapıları geliştirmiştir. Sonraki yıllarda onun oğlu Prens Toşitada, ana yapıya yaptırdığı ekler, iki yeni çay pavyonu ve bahçedeki taş kaplamayla yapıyı büyük ölçüde tamamlatarak bugünkü biçimini kazandırmıştır.

Malikâne bambudan yapılmış çitler ve yüksek bambu dizileriyle çevrilmiştir. *Ko-şoin*, *çu-şoin* ve *şin-şoin* (eski, orta ve yeni salonlar) diye anılan birbiriyle ilişkili üç ana yapı, özel olarak oluşturulmuş bir alanda yer alır. Tipik birer *şoin*(*) olan bu yapıların birbirini kesen kademeli çatıları ve serbest düzenlemelere açık iç mekânları vardır. Arazinin eğimi nedeniyle orta ve yeni salonlar ahşap dikmeler üstüne yerleştirilmiştir.

Her iki prens de çay törenlerine düşkün olduğu için malikâne, her biri bir mevsimde kullanılmak üzere düşünülmüş dört çayevi bulunmaktadır. Bunlar yalın malzemelerle oluşturulmakla birlikte, çok incelikli yapı ayrıntıları içerirler.

Katsura Taro, KOŞAKU (Prens) (d. 4 Ocak 1848, Hagi, Nagato - ö. 10 Ekim 1913, Tokyo, Japonya), üç kez başbakanlık görevinde bulunan Japon devlet adamı.

1868'de Tokugava şogunluğunu devirerek iktidarın yeniden imparatora geçmesini sağlayan Meici Restorasyonu'nu destekledi. Ardından askeri strateji ve taktik öğrenimi görmek üzere Almanya'ya gönderildi. 1886'da ordu bakanı yardımcılığına atandı ve Çin-Japon Savaşı'na (1894-95) katıldı. İmparatorun özel danışmanı ve Başbakan Yamagata Aritomo'nun koruması altında 1898'de ordu bakanı, 1901'de başbakan

oldu. İlk başbakanlık döneminde (1901-06) Japonya Büyük Britanya'yla ittifak kurdu (1902) ve Rus-Japon Savaşı'ndan (1904-05) zaferle çıktı. Katsura, o sırada Japon proktörası durumundaki Kore'ye ilişkin politika konusunda, Japonya'nın ilk başbakanı ve Meşrutiyetçi Yönetim Dostları adlı siyasal partinin kurucusu İto Hirobumi ile anlaşmazlığa düştü. İto'nun Kore'de ilimli bir yönetim kurmak istemesine karşılık Katsura bütünüyle ilhak yanlısıydı. Bu amacına 1910'da, ikinci başbakanlık döneminde ulaştı. 1911 yazında İmparator Meici hastalandığı sırada Avrupa'da bulunan Katsura hemen Japonya'ya döndü. 1912'de Meici'nin ölümünden sonra İmparator Taishō'nun hizmetine girdi. İmparatorluk mühürdarı ve başmabeyinci olarak prenslik mertebesine yükseltildi.

Katsura önceleri siyasal partilerin kurulmasına karşı çıkıyordu. Ama üçüncü başbakanlık döneminde (Aralık 1912-Şubat 1913) Seiyukai'nin *Kokkai*'deki (parlamento) egemenliğine karşı kendi partisini kurdu. Rikken Dōshikai adlı parti önce başarılı olamadı, ama zamanla güçlenerek II. Dünya Savaşı öncesinde Japonya'nın iki büyük partisinden biri oldu. Katsura'nın üçüncü başbakanlık dönemi, oligarşik yöntemlerinin ve silahlanmayı artırma programının yol açtığı kargaşalıklar nedeniyle yalnızca yedi hafta sürdü. Katsura birkaç ay sonra öldü.

katsura ağacı (*Cercidiphyllum japonicum*), *Cercidiphyllaceae* familyasından, güzel görünümü nedeniyle yaygın olarak yetiştirilen süs ağacı. Anayurdu Çin ve Japonya'dır.

Yüksekliği 15 m'ye ulaşabilen bu ağacın ince dallarının ucunda yer alan yaprakları karşılıklı dizilişli ve tüysü damarlı (orta damarın yan damarlara ayrılması) olmasına

Katsura ağacı (*Cercidiphyllum japonicum*)
A to Z Botanical Collection. EB Inc

karşılık, kısa yan sürgünlerdeki yaprakları alması dikizilişli ve elsi damarlıdır (damarların ortak bir noktadan çıkması). İlk çıktıklarında kırmızımsı mor renkli olan yapraklar olgunlaşırken yeşillenir, daha sonra sarıya ve dökülmeden önce de kızıla dönüşür. Aynı bitkilerde bulunan tek eşeyli çiçeklerinin taşıyaprakları yoktur; yaklaşık 2-6 tanesi bir araya gelerek küme oluşturan dişi çiçeklerin her biri çok sayıda tohumtaslağı içeren bir yumurtalık, bir boyuncuk ve iki tepicikten oluşur. Açılabilen kuru meyvelerinin içinde kanatlı tohumlar bulunur.

Yalnızca gösterişli biçimi nedeniyle değil, zararlılara ve hastalıklara karşı dayanıklılığı

nedeniyle de iyi bir peyzaj malzemesi olan katsura ağacının kerestesi de değerlidir

Katsuta, Japonya'da Honşu Adasındaki Ibaraki iline (ken) bağlı kent. Naka Irmağı'nın (gava) kıyısında, il merkezi Mito'nun kuzeydoğusundadır. 1940'tan sonra Hitachi Company, Ltd'nin bölgede fabrikalar kurmasının ardından bir sanayi kenti olarak hızla gelişti. Başlıca sanayi ürünleri elektrikli lokomotif ve makinelerdir. Nüfus (1990) 109.826

Kattakurgan, Özbekistan'ın Semerkand yönetim biriminde (oblast) kent. Zerefşan Vadisindeki yoğun nüfuslu bir vahada yer alır. 18. yüzyılda bir ticaret ve el sanatları merkezi olarak gelişmeye başladı. Günümüzde yerel tarım ürünlerini işleyen çeşitli hafif sanayi tesisleri vardır. Yakınındaki Zerefşan Irmağı üzerindeki Kattakurgan Göletinden sulamada yararlanılır. Burası aynı zamanda bir tatil yoresidir. Kentte Özbek müzikal tiyatrosu vardır. Nüfus (1987 tah.) 63.000

Kattara Çöküntüsü, Libya Çölu havzasının Mısır'ın kuzeybatısında, Mersa Matrüh ilinde (*muhafaza*) kalan bölümü. Yüzölçümü 18.100 km² olan çöküntü deniz düzeyinden 133 m aşağıdadır. Üzerinde çok sayıda tuz gölü ve bataklık bulunur. II. Dünya Savaşı'nda el-Alameyn'de bulunan İngiliz savunma hattının güney sınırında yer alan Kattara, aşılması güç yapısıyla Mareşal Rommel komutasındaki Alman kuvvetlerine karşı doğal bir engel olmuştur. 1980'lerde, Akdeniz'den çöküntü alanına kadar uzanan bir kanal yapılması ve bu yolla taşınacak suyu kullanacak bir hidroelektrik santralini inşa edilmesi planlandı. 1970'lerin sonunda havzanın güney kesiminde petrol yatakları bulundu.

Kattegat (Danca), İsveççe KATTEGATT (Kedi Boğazı), Danimarka'ya ait Jutland Yarımadası ve Sjælland (Zealand) Adasıyla İsveç arasında kuzey-güney doğrultusunda uzanan boğaz. Kuzeyindeki Skagerrak açıklığıyla Kuzey Denize, güneydeki Öresund, Küçük Boğaz ve Büyük Boğazla Baltık Denizeine açılır. Toplam 25.485 km²'lik bir yüzeyi kaplar. Uzunluğu 220 km, ortalama derinliği ise 26 m'dir; genişliği 60-142 km arasında değişir. Baltık Denizinden gelen tatlı su akıntısı boğaz suyunun tuzluluk oranını binde 30'a düşürür. Boğazdaki Læsø, Anholt ve Samsø adaları Danimarka'ya aittir. Kiyılardaki başlıca limanlardan Göteborg (Gothenburg) ve Halmstad İsveç, Århus Danimarka sınırları içinde kalır. Kattegat önemli bir ticaret yolu ve gözde bir yazlık dinlenme yoresidir.

Katuvelanlar, Britanya'da yaşamış en güçlü Galyalı Belgae kabilesi. Thames Irmağı'nın tam kuzeyindeki bölgede yaşamış olan Katuvelanların ilk merkezi bugünkü Wheathampstead yakınlarındaydı. İÖ 54'te Julius Caesar'a yenilince kuzeye ve kuzeybatıya yayılarak St. Albans yakınlarındaki Verulamium'da yeni bir merkez kurdular. Yaygın biçimde tarımla uğraşan kabilenin refah düzeyinin yüksek olduğu anlaşılmaktadır.

Katwijk, Hollanda'nın batısındaki Zuid-holland (Güney Hollanda) ilinde (*provincie*) belediye (*gemeente*). Katwijk aan Zee ve Katwijk aan den Rijn'i kapsar. Eski Ren (Oude Rijn) Irmağının Kuzey Denizeine döküldüğü bölgede yer alır. İrmak burada büyük havuzlarla kanal durumuna getirilmiştir (1804-07). Geniş kumsalı ve gezi

işlenerek biçimlendirilebilir. Pihılaşma tanklarından alınan kauçugun bir dizi krepleme merdanesinden geçirildikten sonra yüzeyinin pürüzlendirilmesiyle krep kauçuk düzgun merdanelerden geçirildikten sonra, süsün ya da yağ dumani içine asılıp kurutulmasıyla dumanlanmış (rüsülenmiş) kauçuk, pihılaşma tankında arta kalan kauçugun geri kazanılmasıyla da kauçuk köpüğü elde edilir.

Kauçugun sıcakta yumuşaması, soğukta katılaşarak kırılmalazması gibi kullanımda ortak yaratan özellikleri kükürtle sertleştirme işleminin geliştirilmesiyle ortadan kaldırıldı. Kauçugun, kükürt ve beyaz kurşunla süsülmesine dayanan Goodyear'in bu yöntemi 1900'lerin başında, kauçuga kükürtleme işlemini hızlandırıcı ve kırılmaya karşı direncini artırıcı bazı kimyasal maddeler katılmasıyla geliştirildi. Karbon karası gibi dayanıklı etkileyici maddelerin etkisi ise daha sonra anlaşıldı.

Yapay kauçugun rekabetine karşılık bazı kullanım alanlarında doğal kauçuk önemli bir yer tutar. Örneğin, ısı birikimine karşı direnci nedeniyle yarış arabası, kamyon, otobüs ve uçak lastiği yapımında kullanılır.

19. yüzyılda doğal kauçugun kimyasına yönelik araştırmalar sonucunda izopren ayrılıp polimerleştirilerek kauçuga benzer bir maddeye dönüştürüldü. I. Dünya Savaşı sırasında Alman bilim adamları metil kauçuk olarak bilinen yapay kauçugu, daha sonra da "buna" kauçugunu ürettiler. 1930'larda ve II. Dünya Savaşı sırasında da Almanya, ABD, SSCB ve İngiltere'de yapay kauçuk üretimine ilişkin çeşitli polimerleştirme yöntemleri geliştirildi.

Bazıları doğal kauçuga çok benzerse de yapay kauçukların fiziksel özellikleri genellikle çok farklıdır. Değişik oranlarda stiren ve bütadienin sıcak ya da soğuk polimerleştirilmesiyle hazırlanan bütadien-stiren kopolimerleri, çeşitli bütadien kopolimerleri, polikloropren polimerleri (neopren), polisülfür polimerleri (tiyokol), izobütilen polimerleri (bütıl kauçukları), doğal ve yapay kauçukların silisyumla karıştırılmasıyla hazırlanan silikon kauçukları ile vinil klorür ve vinil asetat polimerleri ve kopolimerleri en önemli yapay kauçuklardır.

Doğal ve yapay kauçuklar, yaygın olarak uygulanan kükürtle sertleştirme işleminin başka bazı fiziksel ve kimyasal özelliklerinin iyileştirilmesi ve geliştirilmesi amacıyla da çeşitli maddelerle karıştırılarak işlenirler. Örneğin, kauçugun esnekliğini ve çekme dayanımını artırmak amacıyla karbon karası ya da çok ince öğütülmüş silika gibi maddelerle, bazı organik ve inorganik katkı maddeleri, renklendirici olarak çinko oksit, titan dioksit, demir oksit ve organik boyalar, plastikleştirici ve yumuşatıcı olarak mineral yağlar, vazelin, yağ asitleri ve ağaç reçineleri, kükürtleme işlemini hızlandırıcı olarak merkaptobenzotiyazol, yükseltgenme önleyici olarak da çeşitli amin ve fenol türevleri katılır.

Kauçuk, en çok lastik sanayisinde, ayakkabı, yağmurluk, taşıyıcı kayışlar, hortum, kablo ve conta gibi çeşitli malzemelerin yapımında, ses ve titreşim yalıtıcı olarak yapı ve köprü inşaatlarında kullanılır.

Kaufbeuren, Almanya'nın güney kesimindeki Bavyera eyaletinde (*Land*) kent. Schwaben'in Allgäu bölgesinin doğusunda, Wertach Irmağı kıyısında yer alır. Yaklaşık 800'de kurulan ve yaklaşık 1220'de berat alan Kaufbeuren, 1286'da özgür imparatorluk kenti oldu ve 1803'te Bavyera'ya bağlanana değin bu konumunu korudu. Ortaçağdan kalma surların ve kalelerin bir bölümü hâlâ ayakta. Kentin başlıca tarihsel yapı-

ları ahşap oyma altarı ile tanınan St. Blasius Şapeli (1518), St. Martin Kilisesi (1643) ve Kreszentia Hıvın mezarının bulunduğu Fransiskan manastır. Kentin yıllık geleneksel çocuk yarışları olan Fanzelfest, 16. yüzyıldan bu yana yapılmaktadır. Hirs, dokuma ve Gahlonz cam ve porcelen fabrikalarının bulunduğu kentte köyümcülük da yaygındır. Kaufbeuren aynı zamanda Allgäu bölgesinin süt ürünlerinin pazar merkezidir. Nüfus (1989 tah.) 51.192.

Kauffmann, (Maria Anna Catharina) Angelica (d. 30 Ekim 1741, Chur, İsviçre - ö. 5 Kasım 1807, Roma, İtalya), yeni-klasik üslupta ürünler veren ressam. En çok Robert Adam'ın tasarladığı konutlar

"Kendi Portresi", Angelica Kauffmann'ın bir çalışması; Prusya Kültür Varlıkları Devlet Müzesi, Berlin
Staatliche Museum Preussischer Kulturbesitz Berlin

için yaptığı dekoratif duvar resimleriyle tanınmıştır.

Ressam Johann Joseph Kauffmann'ın kızıydı. Müzik ve resim alanındaki yeteneğiyle daha 12 yaşında dâhi çocuk olarak ün kazandı. İlk yapıtlarında Henri Gravelot ve François Boucher'nin rokoko üslubundaki resimlerinin etkisinde kaldı. 1754 ve 1763'te iki kez İtalya'ya gitti; orada sanattaki yeteneğiyle olduğu kadar çekiciliğiyle de ilgi topladı. Roma'da bulunduğu sırada Anton Raphael Mengs'in yeni-klasik tarzından etkilendi.

1766'da İngiliz büyükelçisinin eşi Lady Wentworth'la birlikte Londra'ya gitti; kraliyet ailesinin gözdesi oldu. Sir Joshua Reynolds'la yakın bir dostluk kurdu. İngiltere'de yaptığı sayısız portre ve bu arada kendi portresi Reynolds'ın etkilerini yansıtır. Kraliyet Akademisi'nin kurulması için verilen dilekçe imzası ve akademinin 1769'daki ilk katalogunda üye olarak adı vardır. Kauffmann, Mary Moser'la birlikte bu onura ulaşan iki kadın sanatçıdan biridir. 1770'lerde Adam'ın tasarladığı iç mekânlar için resimler yapan gruba katıldı. Londra'da, Portman Meydanı'ndaki 20 No'lu ev (bugün Courtauld Enstitüsü Galerileri) bu tür çalışmalarının bulunduğu yerlerden biridir. İlk kocasının ölümünden sonra o sıralarda İngiltere'de yaşayan Venedikli ressam Antonio Zucchi (1726-95) ile evlenmiş (1781) ve kısa bir süre sonra Roma'ya geri dönmüştür.

Kaufman, George St(imon) (d. 16 Kasım 1889, Pittsburgh - ö. 2 Haziran 1961, New York kenti, ABD), oyun yazarı, tiyatro yönetmeni ve gazeteci. 1920'lerin ortalarından başlayarak kendi yönettiği oyunları ve müzikal komedileriyle tanınmış, iki Dünya

savış arası Amerikan vatandaşının en başarılı sanatçısı olmuştur.

Pittsburgh'da ve New Jersey eyaletinin Paterson kentinde devlet okullarında öğrenim gördü. Bir süre satıcılık yaptı. New York'ta *Evening Mail* gazetesinde Franklin P. Adams'ın (F.P.A.) mizah köşesine

Kaufman, 1942

Polonia Persele (1944)

kathıda bulundu. 1912'de Adams'ın aracılığıyla kendisine *Washington Times* gazetesinde bir köşe verildi. 1917-30 arasında *The New York Times* gazetesinin tiyatro kadrosunda yer aldı.

İlk başarılı oyunu, Marc Connelly ile birlikte yazdığı ve Adams'ın köşesindeki ana karakterlerden biri çevresinde gelişen *Dulcy* (1921) oldu. Ortak çalışmalarıyla ün yapan Kaufman'ın kendi başına yazdığı tek oyun, tiyatro dünyasının bir yergisi olan *The Butler and Egg Man*'di (1925). Connelly ile birlikte yazdığı oyunlar arasında Hollywood'u yeren ilk oyunlardan *Merton of the Movies* (1922, Sinemanın Merton'u) ve verimliliğin verimsizliği üzerine dayalı, rumcu bir taşlama olan *Beggar on Horseback* (1924; At Sırtındaki Dilemci) yer alıyordu. Öteki ortak yapıtları arasında Morrie Ryskind ve Ira Gershwin ile birlikte yazdığı, müziğini George Gershwin'in yaptığı, sıyasat dünyasını yeren müzikal komedi *Of Thee I Sing* (1931, Sens Söylertim Şarkılarımda), Edna Ferber ile yazdığı *Dinner at Eight* (1932; Sekizde Akşam Yemeği) ve *The Land Is Bright* (1941), Howard Teichmann ile yazdığı *The Solid Gold Cadillac* (1953) ve Moss Hart ile yazdığı, çok sevilen bir dizi oyundan *Once in a Lifetime* (1930; Yaşam Boyu Bir Kez), *You Can't Take It with You* (1936; Dünya Mali Dünyada Kalır / Öteki Dünyaya Götürecek Değilsin ya, 1961) ve *The Man Who Came to Dinner* (1939; Akşam Yemeğine Gelen Adam) sayılabilir. Scott Meredith'in yazdığı *George S. Kaufman and His Friends* (George S. Kaufman ve Dostları) başlıklı yaşamöyküsü 1974'te yayımlanmıştır.

Kaufmann, Konstantin Petroviç (d. 2 Mart 1818, Majdany, Debim yakınları,

Konstantin Petrovič Kaufmann, bir oyunbasından ayrıntı
Novosil Press Agency

Polonya - ö. 16 Mayıs 1882, Taşkent, Rus Çarlığı), Orta Asya'daki geniş toprakları Rus Çarlığı'na katan ve 20 yıl boyunca Rus Türkistanı'nı yöneten general.

Mühendislik öğrenimi gören Kaufmann 1840'larda orduya katıldı ve askerlik mesleğinin ilk yıllarında Kafkasya'da görev yaptı. Kırım Savaşı (1853-56) sırasında bir istihkâm taburuna komuta etti. Daha sonra Savaş Bakanlığı'nda çalışmaya başladı. 1865'te Litvanya genel valiliğine atandı. 1867'de, Rusya'nın etkin bir yayılma politikası yürüttüğü Türkistan'a gönderildi.

Türkistan'ın ilk genel valisi olarak Buhara, Hiva ve Hokand hanlıkları ile öteki komşu ülkelere karşı yürütülen askeri seferlerin komutanlığını üstlendi. Bu seferler, Rus yayılmacılığı karşısında, Afganistan'daki çikarların tehlikeye düştüğü endişesine kapılan İngiliz hükümetinin protestolarına yol açtı. Kaufmann planladığı yeni seferler için Rus çarı II. Aleksandr'ın onayını alamayınca, zamanının büyük bölümünü yönetim işlerine ayırmaya başladı. Genel valiliği sırasında başta toprak reformu olmak üzere kapsamlı reformlar yaptı ve Türkistan'ı ölümüne değin ustalıkla yönetti.

Kaufmann, Walter (d. 1 Temmuz 1921, Freiburg, Almanya - ö. 4 Eylül 1980, Princeton, New Jersey, ABD), Alman asıllı ABD'li felsefeci, yazar ve çevirmen. Alman felsefe geleneğinin ve varoluşçuluğun İngilizce konuşulan ülkelerde tanıtılmasında önemli rolü olmuştur.

Geleneklerine bağlı Alman Yahudisi bir aileden geliyordu. 1939'da ABD'ye göç etti. Öğrenimini Harvard Üniversitesi'nde tamamladı. 1947'de Princeton Üniversitesi'nden doktora derecesi aldı. 1962'de Princeton'da felsefe profesörü oldu ve yaşamının sonuna değin bu görevi sürdürdü. Verdiği dersler ve yayımladığı kitaplarla kara Avrupa'sının kültür temsilcisi oldu. Daha çok Nietzsche çevirileriyle tanındı. Nietzsche üzerine yorumlarını *Nietzsche: Philosopher, Psychologist, Antichrist* (1950; Nietzsche: Filozof, Psikolog, Deccal) adlı kitabında topladı. Varoluşçuluk konusundaki araştırmalarını kapsayan *Existentialism from Dostoyevsky to Sartre* (1956; bir bölümünün çevirisi, *Dostoyevski'den Sartre'a Varoluşçuluk*, 1964), *From Shakespeare to Existentialism* (1959; Shakespeare'den Varoluşçuluğa) ve *Existentialism, Religion and Death* (1976; Varoluşçuluk, Din ve Ölüm) adlı kitaplarıyla dikkati çekti. Kendi görüşlerini ortaya koyduğu *The Faith of a Heretic*'te (1960; Bir Heretigin İmanı) dinden sanata, felsefeden psikanalize uzanan bir bakış açısı içinde çeşitli kültür sorunlarını ele aldı.

Şiir çevirilerinin yanı sıra kendisi de şiirler yazan Kaufmann şiirlerini *Cain and Other Poems* (1962; Kabil ve Başka Şiirler) başlığıyla yayımladı.

Kaukauveld, Afrika'nın güneyindeki Kalahari Çölünün Botsvana'nın kuzeybatı ucu ile Namibia'nın bir bölümünü kaplayan batı uzantısı. Grootfontein'in doğusunda yer alır. Yüzölçümü 83.000 km²'dir. Kuzey ve güney sınırlarını, doğuya doğru akan, kesintili Kaudom ve Epukiro ırmakları çizer. Batıda orta platolardaki kayalık bölge, doğuda ise Okavango Bataklığıyla çevrilidir. Kaukauveld'in kumlu yüzeyi genellikle düz olmakla birlikte, rüzgârla sürüklenen kumlar, yer yer yükseklikleri 90 m'ye ulaşan tepelikler oluşturur. Bölgenin büyük kesiminde yağış az ve düzensizdir. Yağmur sularının kumda kaybolması nedeniyle, böl-

ge yalnızca otların, bodur ağaçların ve çalılıkların yetişmesine elverişlidir. Öteki kesimlere göre daha çok yağış alan kuzey kesiminde yağmur suları kireçtaşı çukurluklarda birikir; bölgenin bu kesiminde bab, palmiye ve çalı benzeri ağaçlar yetişir. Bölge halkının çoğunluğunu Sanlar oluşturur. Sanların büyük bölümü bugün yabancılarla ait olan çiftliklerde sığır ve keçi çobanlığı yapar, geri kalan bölümü de geçimini avcılık ve toplayıcılıkla sağlar. Namibia'daki Tsumkwe yerleşmesi, Sanlara tarım ve hayvancılık yöntemlerini öğretmek amacıyla kurulmuştur.

Kaulbach, Wilhelm von (d. 15 Ekim 1805, Arolsen, Kassel yakınları - ö. 7 Nisan 1874, Münih), Alman romantizmi doğrultusunda çalışan ressam, ilüstratör ve duvar ressamı.

1822'de girdiği Düsseldorf Akademisi'nde Peter von Cornelius'un öğrencisi oldu. Cornelius 1824'te yönetici olarak Münih Akademisi'ne atanınca Kaulbach'ı da yanına aldı. Kaulbach 1849'da Cornelius'un yerine geçerek bu görevi 25 yıl boyunca sürdürdü. Başta Goethe'nin *Reineke Fuchs* (1793; *Kurnaz Tilki Aslan Hükümdar*, 1944) adlı anlatısının 1841'deki yeni bir basımı olmak üzere Klopstock'un, Shakespeare'nin ve Goethe'nin şiir kitaplarını resimledi.

Kaulbach bir duvar ressamı olarak Raffaello'nun geç dönemiyle Albrecht Dürer'in üslubunu birleştirmiş, Münih ve Berlin'de pek çok duvar resmi yapmıştır. "Kudüs'ün Yıkılışı", "Hunların Savaşı", "Haçlılar" ve "Reform" gibi pek çok tarihsel konulu resminde görkemli ve destansı bir hava varsa da, sanatsal hayal gücü eksiktir.

Kaulonia, bugün CAULONIA, İtalya'nın güneyinde, bugünkü Calabria yönetim bölgesinin doğu kıyısında antik Yunan kenti. Akhalanın İtalya Yarımadasında kurduğu kolonilerin en güneyde olanıdır. İÖ 7. yüzyılın ilk yarısında kurulduğu sanılmaktadır. Liman kenti Kroton'a (bugün Crotone)

Bir gümüş Kaulonia sikkesi, İÖ 540-510; Ulusal Kütüphane, Paris Giraudon Art Resource / EB Inc

ait bir savunma noktası olarak işlev görmüştür. İÖ 6. yüzyılın ikinci yarısından kalma sikkeler, küçük ama önemli bir kent olduğunu ortaya koymaktadır. Epir (Epeiros) kralı Pyrrhos'un istilası sırasında (İÖ 280-275) Campania birliklerince ele geçirilen kent, İÖ 215'te de Hannibal'ın denetimine girdi. II. Pön (Kartaca) Savaşı'nda (İÖ 218-201) Hannibal saflarında Roma kuşatmasına karşı (İÖ 209) direndi; bu tarihten sonra giderek önemini yitirdi.

Modern Caulonia'ya 15 km uzaklıkta yer alan antik kentte yapılan kazılarda, Helenistik döneme ait kuleli kale kalıntıları,

Dor düzeninde büyük bir tapınak, daha küçük olan bir başka tapınak ve pişmiş topraktan (*terra-cotta*) çeşitli yapı parçaları ortaya çıkarılmıştır.

Kaunas, eskiden KOVNO, Litvanya'nın güneyinde kent. Neris (Viliya) Irmağının Neman (Nemunas) Irmağına karıştığı yerde ve ırmak üzerinde yapılan taşımacılığın başlangıç noktasında yer alır.

1030'da bir kale olarak kurulan Kaunas 1317'de kent oldu, 1408'de de özerklik berati aldı. Sık sık Töton Şövalyeleri'nin saldırısına uğrayan kent, şövalyelerin 1410'daki yenilgisine değin birkaç kez el değiştirdi. Daha sonra ticaretin gelişmesiyle zenginleşip büyüdü. 1795'te Polonya'nın Üçüncü Taksimi ile Rusya'ya bağlandı. 1812'de Napoléon'un orduları tarafından yakılıp yıkıldı. Daha sonra yeniden inşa edildi ve 1842'de il merkezi oldu. 19. yüzyılda demiryollarının bölgeye ulaşmasından sonra ticareti ve sanayisi gelişmeye başladı. 1920-40 arasında Litvanya Cumhuriyeti'nin başkenti olan kent, 1940'ta da SSCB tarafından ilhak edildi. II. Dünya Savaşı sırasında büyük zarar gördü; savaş öncesi ve sonrasında pek çok kişi sınır dışı edildi. SSCB'ye bağlandıktan sonra da Litvanya milliyetçiliğinin merkezi olmayı sürdüren kentte, 1972'de Sovyet yönetimini protesto amacıyla kendini yakan bir öğrencinin cenazesinin kaldırılmasının ardından milliyetçi ayaklanmalar oldu.

Neris ve Neman ırmaklarının birleşme noktasında yer alan şatonun kalıntıları ve pek çok tarihsel yapı hâlâ ayakta. Şatonun yakınlarında bulunan ve dar, dolambaçlı sokaklarıyla dikkat çeken Eski Kent'te Vytautas Kilisesi (1400), Kutsal Üçleme Kilisesi (1634) ile Cizvit Kilisesi (1666) yer alır. Eski Kent, teleferik ve merdivenlerle Kaunas'ın daha yüksek ve yeni kesimlerine bağlanır.

Kaunas günümüzde, metal döküm ürünleri, takım tezgâhları, radyo, mobilya ve yün, ipek ve reyon dokuma üretilen önemli bir sanayi merkezidir. Kara, demir ve su yolu ulaşımının kavşak noktasında yer alır. Neman Irmağı üzerindeki hidroelektrik santral kente elektrik sağlar. Kaunas, aynı zamanda, politeknik, tıp, tarım, veteriner ve kültür-fizik enstitüleri, tiyatro ve müzeleriyle büyük bir eğitim ve kültür merkezidir. Nüfus (1992) 433.600.

Kaunda, Kenneth (David) (d. 28 Nisan 1924, Lubwa, Chinsali yakınları, Kuzey Rodezya), 1964-91 arasında Zambia devlet başkanı. Ülkesinin bağımsızlık mücadelesine önderlik etmiştir.

Nyasaland'lı (bugün Malavi) olan babası öğretmendi; gene öğretmen olan annesi, Zambia'da sömürge döneminde öğretmenlik yapan ilk Afrikalı kadındı. Kaunda, 1940'ların başında ortaöğrenimini tamamladıktan sonra, o dönemde orta sınıf üyesi her Afrikalının yaptığı gibi yaşamını öğretmenlikle kazanmaya başladı. 1940'ların ortalarında Tanganika'da (bugün Tanzanya) öğretmen olarak çalıştıktan sonra, 1949'da ülkesine döndü.

Aynı yıl, liberal bir beyaz göçmen ve Kuzey Rodezya Yasama Meclisi üyesi olan Sir Stewart Gore-Browne'a çevirmenlik yapmaya başladı. Bu görevi sırasında sömürge yönetimi konusunda bilgi edindi ve siyasal yeteneklerini geliştirdi. 1949'un sonlarında Kuzey Rodezya'daki ilk büyük sömürgecilik karşıtı örgüt olan Afrika Ulusal Kongresi'ne (ANC) girdi. Başlangıçta Afrika Sosyal Yardım Dernekleri Federasyonu çatısı altında kurulan örgüt, 1948'de Kuzey Rodez-

ya Kongresi adını alarak açıkça siyasal etkinliklerde bulunmaya başlamış, 1951'de de ANC adını almıştı. 1950'lerin başında ANC'nin genel sekreteri olan Kaunda, 1958-59 yıllarında izlenecek politikalar konusunda ANC'nin öteki önderleriyle anlaşmazlığa düşünce, ANC'den ayrılarak Zambia Afrika Ulusal Kongresi'ni (ZANC) kurdu.

Ardından yeni örgütün başkanı olarak İngiltere'nin, Güney Rodezya (bugün Zimbabve), Kuzey Rodezya (bugün Zambia) ve Nyasaland'ı bir federasyon çatısı altında birleştirme planına karşı mücadeleye girişti. Bu amaçla başlattığı pasif direniş kampanyası iki önemli sonuç verdi: İngiliz yönetimi direnişin sonucunda federasyon politikasını değiştirdi ve sonunda bu politikadan tümüyle vazgeçmeye razı oldu; Kaunda ve öbür militan liderlerin bu kampanya nedeniyle hapsedilmeleri ise onları halkın gözünde ulusal kahraman durumuna getirdi. Böylece, Zambia bağımsızlık hareketi 1960'tan

Angola'da bir iç savaşın başlaması üzerine, kendini olağanüstü yetkilerle donattı. Çeşitli ekonomik ve politik sorunların bulunmasına karşın, tek aday olarak katıldığı 1978 seçimlerinde oyların yüzde 80'ini aldı. Sonraki yıllarda çeşitli darbe girişimlerini engellemeyi başaran Kaunda, 1983'te beşinci, 1988'de de altıncı kez devlet başkanı seçildi. 1990 sonunda çok partili rejime geçilmesinin ardından 31 Ekim 1991'de birlikte yapılan başkanlık ve parlamento seçimlerinde Kaunda ve UNIP ağır bir yenilgiye uğradı.

Kaunitz, Wenzel Anton von, tam adı KAUNITZ-RIETBERG PRENSİ WENZEL ANTON (d. 2 Şubat 1711, Viyana - ö. 27 Haziran 1794, Viyana), Yedi Yıl Savaşı'ndan (1756-63) devrimci Fransız yönetimine karşı girilen

Kaunitz, Wedgwood işi bir madalyon üstündeki portresi; Gripsholm Şatosu, İsveç Svenska Porträtarkivet Stockholm

koalisyon savaşlarına değin Avusturya şansölyesi.

Din adamı olmak üzere yetiştirilmesine karşın hukuk eğitimi gördü ve 1740'ta Avusturya dışişleri bakanlığına girdi. 1742'de Sardinya elçiliğine getirildi. Torino'da Sardinya kralı III. Carlo Emanuele'nin yanında diplomasi deneyimi kazandı. İmparatoriçe Maria Theresia, kısa sürede dikkatini çekmeyi başaran Kaunitz'i kız kardeşi Maria Anna ile Lorraine dükü Charles'in yönetimindeki Avusturya Felemenki'ne başbakan atadı. Kaunitz bu kuzey eyaletlerini hemen hiç yardım almadan yönetti, ama 1745-46 yıllarındaki Fransız işgaline karşı koyamadı.

Bütün yaşamı boyunca Prusya'ya karşı kişisel düşmanlık besleyen Kaunitz, Avusturya'yı temsil ettiği 1748 Aix-la-Chapelle Antlaşması'ndan birkaç yıl sonra Avrupa'nın geleneksel ittifaklar sistemini altüst eden politikasını uygulamaya başladı. Avusturya'nın, Prusya'yla dost olan İngiltere ve Felemenk Cumhuriyeti'yle ittifakını bozmaya, ayrıca Fransa ve Rusya'yı Habsburg yönürgesine çekmeye çalıştı. Paris elçiliği yaptığı sırada bu tasarılarını gerçekleştiremedi. Ama 1753'te Avusturya şansölyeliğine getirilişinden 3 yıl sonra Avusturya'nın Fransa'yla imzaladığı Versailles Antlaşması'yla çabalarının karşılığını almış oldu. Rusya da ertesi yıl antlaşmaya katıldı. İttifakların böylece altüst olması Kaunitz'in en büyük diplomatik başarısıydı. Artık Prusya Avrupa'da yalnız bırakılmıştı. Ama Müttefikler Yedi Yıl Savaşı'nda Prusya kralı II. Friedrich'e (Büyük) boyun eğdirmeyi başaramadılar. Bunun üzerine Kaunitz 1763'te Paris'te, savaş bir barış antlaşmasıyla sonuçlandırmak zorunda kaldı. 1764'te Kaunitz-Rietberg prensi oldu.

Maria Theresia'nın kocası Kutsal Roma-Germen imparatoru I. Franz'ın ölümünden sonra Kaunitz'in nüfuzu arttı. Polonya'nın

Birinci Taksımı görüşmelerine katıldı (1772). Prusya'yla ilişkilerini yumuşatmaya çalıştıysa da iki ülke Bayyera'daki veraset sorunu yüzünden bir kez daha savaşa girdiler (1778-79). İç politikada da etkili olan Kaunitz, ülke yönetimini ısıtmak üzere devlet konseyini kurdu; Habsburg topraklarının büyük bölümünün yeniden düzenlenmesi ve yönetimin merkezileştirilmesi için çaba harcadı.

Kaunitz'in, Maria Theresia'nın oğlu Joseph ile ilişkileri daha ölçülüydü. Joseph'in tahta çıkmasıyla (1780) birlikte, Dışişleri Bakanlığı'nın etkisi hızla azaldı ve Kaunitz gitgide geri plana itildi.

Kaunitz'in savunduğu ittifaklar sistemi Fransız Devrimi'yle sona erdi. Yeni imparator II. Leopold Prusya'ya yeniden yaklaştı (Reichenbach Konvansiyonu, 1790). Kaunitz, II. Franz döneminde 19 Ağustos 1792'de istifa etti.

Kaunos, Anadolu'nun güneybatısında, Köyceğiz Gölünü denize bağlayan Dalyan Çayı kıyısında, Karya ve Likya bölgelerinin sınırında eski kent. Bugünkü Dalyan köyünün karşısında yer alan kentte 1968'den bu yana Baki Ögün'ün yönetiminde kazı yapılmak-

Kaunos'ta tıyatro ve esu aman Hasan Kuruayazıcı

tadır. Herodotos, Kaunos halkının Karyalı olduğunu, ama göreneklerinin Likyalılarınkine benzediğini yazmaktadır. İÖ 4. yüzyılda yaşamış coğrafyacı Skylaks da Kaunos'un bir Karya kenti olduğunu vurgulamıştır. Gerçekten de kentin Yunanlılar tarafından kurulduğunu gösteren bir kanıt yoktur.

İÖ 6. yüzyılın ortalarında Pers egemenliği altına giren Kaunos, İÖ 499'da İon kentlerinin ayaklanmasına, İÖ 5. yüzyılın ortalarından başlayarak da gene Perslere karşı oluşturulan Delos Birliği'ne katıldı. Ama bütün bu çabalarına karşın İÖ 387'de Pers denetimini kesinlikle tanımak zorunda kaldı. İÖ 334'te İskender'in eline geçti, onun ölümünü izleyen çalkantılı dönemde sürekli el değiştirdi. İÖ 190-167 arasında Rodos'a bağlı kaldı. İÖ 129'da Romalıların Anadolu'da kurduğu Asya Eyaleti'nin güney sınır kentleri arasında yer aldı. İÖ 88'de Romalılara karşı Pontus kralı Mithradates'le ittifak kuran kent, İÖ 85'te Roma ile Mithradates'in anlaşması üzerine yeniden Rodos'a verilerek cezalandırıldı. İÖ 65'ten sonra Rodos yönetiminden kurtulmak için Roma ile dostluk ilişkilerini geliştirmeye çalıştı. İS 1. yüzyılda Köyceğiz Gölünü Akdeniz'le birleştiren Dalyan Çayının taşıdığı alüvyonların limanını doldurmaya başlaması nedeniyle güç duruma düştü ve giderek eski önemini yitirdi.

Kaunos'a ekonomik gücünü tuz, incir ve köle ticareti sağlıyordu. Kaunos tuzu siva ve göz merhemi yapımında kullanılıyor, incir İtalya'ya ihrac ediliyordu. Bunlara ek olarak, gemi yapımı ve onarımında kullanılan

Kaunda Camera Press

başlayarak ülke çapında destek gördü ve Kaunda bu hareketin önderliğine yükseldi.

Kaunda, 8 Ocak 1960'ta sömürge yönetiminin serbest bırakıldı. Aynı ayın sonunda, Mainza Chona tarafından Ocak 1959'da kurulan Birleşik Ulusal Bağımsızlık Partisi'nin (UNIP) başkanlığına seçildi. Sonunda sömürge yönetimi hızla güçlenen UNIP'yi tanımak zorunda kaldı. Aralık 1960'ta Londra'da İngiliz hükümeti temsilcileri ile Kaunda ve öteki UNIP liderlerinin katıldığı bir toplantı yapıldı. Ertesi yılın başlarında, İngiliz hükümeti Kuzey Rodezya'nın bağımsızlığını tanıyacağını resmen açıkladı.

Ekim 1962'de yapılan seçimlerde oyların büyük bölümünü UNIP ve ANC aldı. Seçimlerin sonunda Yasama Meclisi'ne giren Kaunda Avrupalı göçmenlerin bağımsızlığın çıkarlarına zarar vereceğine ilişkin korkularını yatırtmada ve ülkenin Afrikalı nüfusunun büyük kesiminde yaygın hizipçiliği yumuşatmada çok başarılı oldu. Sonunda 1964'te ülke Zambia adıyla bağımsızlığa kavuştu ve Kaunda devlet başkanı seçildi.

Öbür Afrikalı liderler gibi, bağımsızlık sonrasında başta kabilecilik olmak üzere pek çok karmaşık sorunla karşı karşıya kalan Kaunda, kabile şefleriyle görüşmeler yaparak Zambia'yı bir iç savaşa sürüklenmekten kurtarmayı başardı. Öte yandan şiddet hareketleri ve ülke sınırları üzerindeki baskılar karşısında 1973'te UNIP dışındaki siyasal partileri kapatarak tek partili bir yönetim kurdu. 1976'da ekonomik sorunların doruğa ulaşması ve hemen doğudaki

reçineyle karasakız da kentin önde gelen gelir kaynaklarındandı.

Kaunos'un akropolisi kentin güneyindedir. Yüksekliği 150 m'yi aşan bu tepenin özellikle güney yamacı tam bir uçurum görünümündedir. Üstünde 18 m x 40 m boyutlarında bir kale yer alır. Kenti kuşatan sur limanın kuzeyinden başlayıp önce, kuzey, sonra da kuzeydoğu yönünde uzanarak Dalyan köyünün oldukça yukarısında kalan sarp kayalıkta sona erer. Birçok kez onarım geçirmiş olan bu uzun savunma duvarının özgün bölümleri Perslerin Karya satrabi Mausolos dönemine (İÖ 377/376-353) aittir. Kent merkezi limanın kuzeydoğusundadır. Buradaki en ilginç yapı akropolisin doğu eteğinde yer alan tiyatrodur. Güney kesimi kayaya oyulmuş, orta büyüklükteki bu yapı batıya bakmaktadır. Toplam 34 oturma sırası olan tiyatroya kuzeydeki kemerli geçitlerden girilir. Tiyatronun kuzeyinde bazilika tipinde bir kilise, bir hamam ve tapınak ya da kitaplık olduğu sanılan küçük bir yapı vardır. Akropolisin kuzey eteğinde ise kaya mezarlarının da yer aldığı kent nekropolü yer almaktadır.

Kaura Namoda, Nijerya'nın kuzeyindeki Sokoto cyaletinin kuzeydoğusunda kent. Rima Irmağının kolu Gagere Irmağı kıyısında yer alır. Pagan bir Hausa topluluğu olan Maguzavalara (Bunjava) ait küçük bir yerleşme olarak kuruldu. Uzun yıllar Hausaların Banza Bakvai olarak anılan yedi devletinden biri olan Zamfara'nın kralları tarafından yönetildi. Zamfara'nın başkenti yaklaşık 1756'da 69 km kuzeybatıdaki Birnin Zamfara'dan, 32 km güneydoğudaki Kiyawa'ya taşındı. Kiyawa, Usman dan Fodio önderliğindeki Müslüman Fulanilerin (Peuller) cihadi sırasında ele geçirildikten (y. 1806) sonra Namoda adlı bir Fulani savaşçısı Zamfara emiri (*sarkin*) oldu. Kiyawa halkının çoğu, daha sonra Kaura Namoda adını alan kentten kaçtı. Kentin geleneksel Fulani şefi bugün de Kiyawa emiri unvanını taşır; 28 km kuzeydoğudaki Zurmi şefi ise Zamfara emiri olarak anılır.

1929'da yaklaşık 210 km güneydoğudaki Zaria'dan (Zazzau) gelen demiryolunun etkisiyle gelişmeye başlayan kent, günümüzde pamuk ve yerfıstığı ürünlerinin toplanma merkezidir. Bu ihraç ürünlerinin dışındaki yerel ticari ürünler mısır, darı, börülce, pırlaç, şeker kamışı ve tütündür. Bölgede yaşayan Hausalar ve Fulaniler eti ve derisi için keçi, ayrıca sığır, koyun, eşek, at ve deve beslerler. Bir devlet dispanseriyle yerel yönetim meclisinin bulunduğu Kaura Namoda, Lagos ve Port Harcourt'dan gelen ana demiryolunun kuzeybatıdaki son durağıdır. Ayrıca Gusau ile Jibiya arasındaki karayolu üzerinde yer alır. Nüfus (1983 tah.) 47.880.

kauri, CAVI REÇİNESİ olarak da bilinir, Yeni Zelanda kökenli bir ağaç olan *Agathis australis*'in (*Araucariaceae* familyası) fosilleşmiş reçinesi. Kauri kıyın yapıklarını dökmeyen bu bol reçinelili ağaçların çok eskiden beri yetiştiği ormanlık alanlardan, toprak altından çıkarılır. En çok vernik, lak ve linolyum üretiminde kullanılır.

Kautilya, ÇANAKYA ya da VISHNUGUPTA olarak da bilinir (ü. İÖ 300), Hintli devlet adamı ve filozof. O döneme değin *artha* (servet, mülk) konusunda hemen bütün yazılanları bir araya getiren *Artha-şāstra* ([Hükümdarın] Mülkünün] Elkitabı) adlı klasik yapının yazarı olduğu kabul edilir.

Brahman kastından olan Kautilya, Taksila' da (bugün Takshaşila, Pakistan) öğrenim gördü. Astroloji ve tıp konusunda geniş bilgi edindi; ayrıca Zerdüştler aracılığıyla Hindistan'a giren Yunan ve İran düşüncesiyle ilgilendi. Bazı uzmanlara göre Zerdüşt-lüğün benimsenmiş ya da en azından bu inancın büyük ölçüde etkisinde kalmıştı.

Kautilya Hindistan'ın kuzey kesimindeki Maurya İmparatorluğu hükümdarı Çandra Gupta'nın (hd İÖ y. 321-297) danışmanlığına getirildiği halde gösterişsiz bir yaşam sürdü. Madagha'nın başkenti Pataliputra'da güçlü Nanda hanedanının devrilmesinde hükümdara yardımcı oldu.

Kautilya Çandra Gupta için rehber oluşturduğu kitabında yönetimi, "ceza bilimi" olarak tanımladı. Kitabın 15 bölümünden her birini yönetimin bir aşamasına ayırdı. Toplumun her düzeyine yayılan, özenle geliştirilmiş bir casusluk ağına kurulmasını önerdi, siyasal ve gizli cinayetlerden yararlanılmasını savundu. Yüzyıllar boyunca kayıp olan yapıtı, 1905'te bulunmuştur.

Birçoklarının Machiavelli ile, bazıların da Aristoteles ve Platon ile karşılaştırdıkları Kautilya, bir yandan acımasızlığı ve hilekârlığı yüzünden lanetlenen, öbür yandan da siyasal zekâsı ve insan doğası hakkında derin bilgisi nedeniyle övülen bir yazardır. Gene de uzmanlar Maurya İmparatorluğu'nun önce Çandra Gupta'nın, daha sonra da Aşoka'nın (hd İÖ y. 265-238 ya da İÖ y. 273-232) hükümdarlığı sırasında başarılı yönetimin örneği haline gelmesinde Kautilya'nın önemli rol oynadığı konusunda birleşirler.

Käutner, Helmut (d. 25 Mart 1908, Düsseldorf, Almanya - ö. 20 Nisan 1980, Castellina, İtalya), Alman oyuncu, oyun yazarı, tiyatro ve sinema yönetmeni. II. Dünya Savaşı sonrasında Batı Almanya'nın yetenekli, humanist sinema yönetmenlerinden biri olarak övgü toplanmış, yapıtlarının çizgisinde iniş çıkışlar olmasına karşın Alman sinemasının en önde gelen adlarından biri olmuştur.

Münih Üniversitesi'nde ve Köln'deki Güzel Sanatlar Akademisi'nde öğrenim gördü. Bir süre kabare şarkıcılığı yaptıktan sonra oyunculuğa ve senaryo yazarlığına başladı. İlk filmi 1939'da yönetti. Savaş yıllarında Nazi Propaganda Bakanlığı'nın baskılarından kurtulmayı başardı. Käutner'in önemi bir bakıma, Nazi rejimiyle işbirliğine girmemesinde yatıyordu. İlk önemli uzun metrajlı filmi *Romanze in Moll* (1943, Minör Tonda Romans), Joseph Goebbels tarafından yozlaşmışlık ve teslimiyetçilikle eleştirilmişti. Oysa hem bu filmi, hem de ilk döneminin öteki yapıtları başka ülkelerde bütünüyle başarılı sayılmasa da, alışılmamış yanları ve yenilikçi öğeleriyle övgü toplamıştı.

Savaşın sonra İngiliz yetkililerince kendisine çalışma olanağı verilen Käutner, Nazi dönemi üzerine *In jenen Tagen* (1947; O Günlerde), *Die letzte Brücke* (1953; Son Köprü) ve uluslararası düzeyde ününü perçinleyen *Des Teufels General* (1955; Şeytanın Generali) gibi filmler çekti. 1957'de kısa bir süre için Hollywood'a gitti ve *The Wonderful Years* (Şahane Yıllar) ve *A Stranger in My Arms* (Kollarımda Bir Yabancı) adlı iki sıradan film yaptı. Almanya'ya döndükten sonra verdiği yapıtlar ününü sürdürmekte yetersiz kaldı. Çağdaş Almanya'da geçen bir *Hamlet* uyarlaması olan *Der Rest ist Schweigen* (1959; Gerisi Sessizlik) adlı filmi minicim haksız bir kayıtsızlıkla karşılandığı söylenebilir. Käutner, yaşamının son 10 yılında sinemayı bırakıp tiyatro yönetmenliği yaptı.

Kautsky, Karl (d. 16 Ekim 1854, Prag, Avusturya İmparatorluğu - ö. 17 Ekim 1938, Amsterdam, Hollanda), Marksist kuramcı ve Almanya Sosyal Demokrat Partisi'nin (SPD) lideri.

Viyana Üniversitesi'nde öğrenciyken Avusturyalı Sosyal Demokratlara katıldı, 1880'de Zürich'e gittikten sonra Marksizmi benimsedi ve siyaset kuramcısı Eduard Bernstein'in (1850-1932) görüşlerinden etkilendi. Londra'da Friedrich Engels ile

Kautsky, Max Liebermann'ın bir taş baskısı
Staatsbibliothek, Berlin

tanıştı ve yakın dostlukları Engels'in 1895'te ölümüne değin sürdü. 1883'te çıkarmaya başladığı Marksist düşün dergisi *Neue Zeit*'i 1917'ye değin Zürich, Londra ve Berlin'de yayımladı. 1891'de, Sosyal Demokratlar tarafından benimsenen Erfurt Programı'na kaleme aldı. 1899'da yayımladığı *Die Agrarfrage* (Tarım Sorunu) adlı kitabında, kapitalizmin yasalarının tarım alanında da geçerli olduğunu savunarak günümüze değin sürecek bir tartışmayı başlattı.

I. Dünya Savaşı sırasında parti çoğunluğunun savaşı desteklemesi üzerine, ayrılarak Bağımsız Sosyal Demokrat Partisi'ni (USPD) kurdu. 1917 Sovyet Devrimi'nin gerçekleşmesinden sonra Rusya gibi geri kalmış bir ülkede silaha başvurarak sosyalizmi kurma girişimlerinde bulunmanın sonunda diktatörlüğe ve çöküntüye yol açacağını ileri sürdü.

Bu konuya ilişkin görüşlerini ortaya koyduğu *Die Diktatur des Proletariats* (1918; Proletarya Diktatörlüğü) adlı kitabına, Lenin aynı yıl yayımladığı *Proletarskaya revolyutsiya i renegat Kautski* (*Proletarya Devrimi ve Dönek Kautsky*, 1969, 1979) ile cevap verdi. USPD'nin çoğunluğu 1920'de Almanya Komünist Partisi'yle (KPD) birleşme kararı alınca Kautsky yeniden Sosyal Demokratlara katıldı.

Kautsky 1918'den sonra, Alman Dışişleri Bakanlığı arşivlerini taradı ve savaşın nedenleriyle ilgili gizli belgeleri yayımladı. 1924'ten, Alman işgali nedeniyle ülkeyi terk etmek zorunda kaldığı 1938'e değin çalışmalarını Viyana'da sürdürdü. Başlıca yapıtları arasında *Marx' Ökonomische Lehren* (1887; Marx'ın İktisadi Öğretileri), *Thomas More und seine Utopie* (1888; Thomas More ve Ütopyası) ile *Neue Zeit*'ta yayımlanan makaleleri sayılabilir.

Kava, Kuş'taki (bugün Sudan'da) Eski Mısır kolonisi. Nil Irmağının doğu kıyısında, Dungula'nın 8 km kadar kuzeyinde yer alır. Oxford Üniversitesi'nden Francis L. Griffith ve Laurence Kirwan tarafından 1930-36 arasında yapılan kazılarda ortaya çıkarılmıştır. Mısır'da Orta Krallık döneminde Kuşiler olarak adlandırılan Kerma hükümdarlarının kurduğu Kava, verimli tarım arazileri nedeniyle Kerma'dan sonra bölgenin en önemli kenti durumuna geldi.

Kuşileri yıkan I. Amenofis (hd İÖ 1546-26) tarafından Mısır'a bağlandı.

III. Amenofis'in İÖ y. 1380'de burada Amon adına yaptırdığı ilk tapınak, ardılı Ahenaton tarafından yıktırıldı. Ahenaton'un kentin adını da Gem-aten olarak değiştirdiği sanılmaktadır. Tutanhamon'un (hd İÖ 1361-52) onardığı tapınak, Taharka döneminde (İÖ 689-664) yenilenip genişletildi, ayrıca birçok ştel dikildi. Romalı Petronius Arbitr'in İÖ 23'teki saldırısında yağmalanan kent, 200 yıl daha yerleşim alanı olarak kalmakla birlikte eski refah ve önemine ulaşamadı.

kava, Güney Pasifik Adalarının çoğunda, biber bitkisinin, özellikle *Piper methysticum*'un kökünden yapılan uyarıcı alkolsüz içki. Rengi sarımtırak yeşil, tadı acıdır; içindeki etkin madde özünde alkaloidaldır. Sıkı kurallara bağlı *kava* töreni sırasında içilir. İçkinin yapımını ve bir şöleni de kapsayan bu tören şeflerin toplanması, komşu bir ada şefinin ziyareti, bir savaşa ya da güvercin avına katılacakların bir araya gelmesi gibi toplumsal nitelikli olayları ya da bir şefin ya da kralın yönettiği toplantının sona ermesi, yeni bir şefin göreve başlaması, kâhinin tanrı ya da tanrılarla buluşması gibi törensel nitelikli olayları kutlamak için düzenlenir.

Kavabata Yasunari, (d. 11 Haziran 1899, Osaka - ö. 16 Nisan 1972, Zuşi, Japonya), 1968 Nobel Edebiyat Ödülü'nü kazanan Japon romancı. Melankolik lirizmiyle, eski Japon edebiyat geleneğini çağdaş bir tarzda yansıtmıştır. Olgunluk dönemi yapıtlarında

Kavabata Yasunari
Harold Strauss

belirginleşen yalnızlık duygusu ve ölüm düşüncesinin çocukluk yaşantılarından kaynaklandığı sanılır.

Küçük yaşta yetim kalan Kavabata, gençliğinde de bütün yakın akrabalarını yitirdi. 1924'te Tokyo İmparatorluk Üniversitesi'ni bitirdikten bir süre sonra, ilk yapıtı *Izu no odoriko*'yu (1926; İzulu Dansçı) yayımladı. Yarı otobiyografik nitelikteki roman, Yokomitsu Riichi'yle birlikte kurduğu ve "yeni duyumculuk" akımının yayın organı olan *Bungei cidai*'de tefrika edildi. Akımın üyeleri, I. Dünya Savaşı sonrasında Fransa'da gelişen dadacılık, dışavurumculuk ve kübizmden etkilenmişlerdi. Kavabata'nın romanlarındaki beklenmedik geçişlerde, birbiriyle ilgisiz imge ve izlenimleri şaşırtıcı biçimde bir araya getirmesinde ve güzel ile çirkinin birleştirme özelliğinde, bu akımların etkileri izlenebilir. Ama 17. yüzyıl Japon düzyazı sanatında ve 15. yüzyıldaki *renga*'larda da (zincirleme dize) aynı niteliklere rastlanır. Sonraki yıllarında Kavabata'nın üslubu daha çok *renga*'ya yaklaşmıştır.

Yapıtlarının çoğunda *renga*'nın acıı yapısını anımsatan bir biçimsizliğin egemen olduğu Kavabata, 1935'te en ünlü romanı

Yukiguni'yi (1948; *Karlar Ülkesi*, 1971) yazmaya başladı. Ama sonunu birkaç kez değiştirdiği yapıtı ancak 12 yılda tamamlayabildi. Bir anlamda *Yukiguni*'nin devamı olarak tasarladığı *Sembazuru*'ya (*Bin Beyaz Turna*, 1968) 1949'da başladıysa da hiçbir zaman tamamlamadı. Öbür önemli yapıtları *Yama no oto* (1949-54; Dağın Sesi) ve *Kyoto*'dur (1962; *Kiyoto*, 1983, 1991); Türkçede ayrıca *Kiraz Çiçekleri* (1969) ve *Nemurero Bico* (*Uykuda Sevilen Kızlar*, 1988) adlı kitapları yayımlanmıştır.

Nobel Ödülü'nü alırken yaptığı konuşmada Kavabata, yapıtlarında ölümü güzelleştirmeye, doğa, insan ve boşluk arasında uyum kurmaya çalıştığını; yaşamı boyunca güzellik için çabaladığını söyledi. Dostu Mişima Yukio'nun ölümünden kısa bir süre sonra intihar etti.

Kavad I bak. Kubad I

kavaf, eskiden ayakkabı satıcılarına verilen ad. Osmanlı kaynaklarında ayakkabı ve ayakkabıcı sözcüklerine rastlanmaz. Ayakkabı yapan ve satanlarla ilgili olarak pabuççu, başmakçı, dikici ve haffaf gibi sözcükler kullanılır. Bunlardan haffaf sözcüğü zamanla kavaf biçimini almış olabilir. Kavafılar İstanbul'da eskiden Kapalıçarşı'da ve Abacılar İçi denen yerde (bugün Kavafılar Çarşısı) bulunurdu.

Kavafis, Konstantinos, tam adı KONSTANTINOS PÉTROU KAVAFİS (d. 17 Nisan 1863, İskenderiye - ö. 29 Nisan 1933, İskenderiye). Yunanlı şair. Kendine özgü üslubuyla yalnızca Yunan şiirinin değil, Batı şiirinin de en önemli adlarından biri olmuştur.

Babası ve annesi, İstanbul'un varlıklı ailelerinden idi. 1870'te babası ölünce, annesi Khariclia Photiady çocuklarını alarak 1872'de İskenderiye'den Londra'ya gitti. Ama yedi yıl sonra aile şirketi dağılınca,

Kavafis
Dimitri Papadimos

yeniden İskenderiye'ye dönmek zorunda kaldılar. Kavafis orada Hermes adlı ticaret lisesine yazıldı, aynı zamanda evde özel dersler aldı. Haziran 1882'de İngilizler İskenderiye'yi işgal edince, aile İstanbul'a göçtü. Kavafis İstanbul'da kaldığı üç yıl boyunca Fenerli Rumların tarihlerini ve yaşam biçimlerini yakından tanıdı, Bizans ve Yunan tarihi ile çağdaş Yunanca konuşma dili Demotikos üzerine incelemeler yaptı. İskenderiye'ye döndükten sonra Su İşleri Bakanlığı'nda kâtip (1892-1922) ve İskenderiye borsasında sınırsar olarak çalıştı.

İlk şiirleri 1903'te Yunanistan'da yayımlandı. Bir yıl sonra 14 şiirden oluşan ilk kitabını çıkardı. 1907'de *Nea Zoe* adlı edebiyat dergisinin çevresinde toplanan genç edebiyatçılarla ilişki kurdu. 1910'da birinci kitabını 12 şiir daha ekleyerek yeniden yayımladı. 1911'den ölümüne değin şiirlerini dergilerde yayımlayan Kavafis'in 150'yi aşkın şiiri toplu olarak ancak 1935'te yayımlanabildi.

En önemli şiirlerini 40 yaşından sonra yayımlaması, Kavafis'in neden kendini

"yaşlılığın şairi" olarak nitelendirdiğini açıklar. Kavafis Hristiyanlığa, milliyetçiliğe ve heteroseksüelliğe ilişkin geleneksel değerleri reddetmiş, şiirlerinde Roma, Bizans ve Helenistik dönem tarihlerinden hareketle yarattığı dramatik atmosfer içinde güncel olanı lirik bir dille ele almıştır. Kullandığı dil, klasik kurallara bağlı kalınarak geliştirilmiş gösterişli ve incelikli Katharevusa ile halkın konuştuğu Demotikosun özgün bir karışımıdır. Üslubu ve şiirlerinin tonu ise içten ve gerçekçidir. Düzyazının sınırında duran şiirlerinde imgeye pek rastlanmaz.

Kavafis'in şiirlerinden yapılan seçmeler Türkçede *Barbarları Beklerken* (1979, 1988), *Kavafis'ten Kırk Şiir* (1982) ve *Bütün Şiirleri* (1990) adlarıyla yayımlanmıştır.

Kavagoe, Japonya'da, Honşu Adasındaki Saitama ilinde (*ken*) kent. Musashi Platosun'un kuzeyinde yer alır. 15. yüzyılda Ota ailesinin inşa ettiği bir şatonun çevresinde kuruldu. Edo (bugün Tokyo) yolu üzerinde yer alması ve Şingashi İrmağı kıyısında bir liman kenti olması gelişmesinde önemli rol oynadı. Tokugava döneminde (1603-1867) döküm işleri ve güzel mobilyalarıyla ün kazandı. 1895'te 37 km güneydoğudaki Tokyo'ya bağlanan demiryolu hattının açılmasından sonra kısa sürede bir ticaret merkezi durumuna geldi. Günümüzde başta dokuma ve gıda işleme fabrikaları olmak üzere birçok sanayi tesisinin bulunduğu kent. Tokyo-Yokohama Metropolitan Alanı içinde bir konut banliyösü özelliği de taşımaktadır. Nüfus (1990) 304.860.

Kavaguçi, Japonya'da, Honşu Adasındaki Saitama ilinde (*ken*) kent. Tokyo'nun hemen kuzeyinde, Ara İrmağının alüvyonlu ovasında yer alır. Tokugava döneminde (1603-1867) birkaç sanayi kuruluşunun da bulunduğu bir ticaret merkeziydi. 20. yüzyılın başlarında metal döküm sanayisi hızla gelişti. II. Dünya Savaşı'ndan sonra kentte dokuma, duyarlı ölçüm aletleri ve mayalı içkiler üreten yeni fabrikalar kuruldu. Nüfus (1990) 438.667.

Kavai Gyokudo, asıl adı KAVAI YOSHABURO (d. 24 Kasım 1873, Aiçi ili - ö. 30 Haziran 1957, Tokyo, Japonya), geleneksel Japon resminin yeniden canlandırılmasına katkıda bulunmuş ressam.

1887'de Şico resim okulunda bir usta olan Kono Baiyu'nun (1844-95) yanında yetiştirilmek üzere Kyoto'ya gönderildi. Hocasının ölümü üzerine Tokyo'ya geçerek Kano okuluna bağlı Haşimoto Gaho'nun (1835-1908) yanında çalışmaya başladı. Ayrıca Batı resim tekniklerini öğrendi ve özellikle manzara alanında kendine özgü bir üslup geliştirdi. En önemli yapıtları "Yeni Ay", "Biten İlkbahar", "Dağın Doruğunda Akşam" ve "Akşam Vakti Kar"dır.

Kaval Kanciro (d. 24 Ağustos 1890, Yasugi - ö. 18 Kasım 1963, Kyoto, Japonya), yapıtlarında geleneksel Japon ve İngiliz desenleriyle modern üretim yöntemlerini birleştirmeye çalışan seramik sanatçısı.

1914'te Tokyo Yüksek Politeknik Okulu'nu bitirdi ve kısa bir süre Kyoto Seramik Araştırma Enstitüsü'nde çalıştı. 1920'de Kyoto'da kendi başına çalışmaya başladı ve sergiler açtı. İlk yapıtları Çin ve Kore tekniklerine duyduğu ilgiyi yansıtıyordu.

1925'te Yanagi Soetsu ve Hamada Şoci ile birlikte eski Japon ve İngiliz halk sanatı üsluplarını temel alan, gündelik kullanıma yönelik seramik ürünleri geliştirerek halk

sanatı hareketini başlattı. II Dünya Savaşı'ndan sonra çabalarını seri seramik üretimine yöneltti. Ama kil üstüne fırça vuruşu izlenimi veren *doro hakeme* gibi teknikleri kullanarak, yapıtlarına el sanatı özellikleri katıyordu.

Kavaipiler, Brezilya'da Mato Grosso eyaletinde yaşayan Güney Amerika Yerli halkı. 18. yüzyılda ve 19. yüzyıl başlarında Mundurukular tarafından Tapajós Irmağı'nın yukarı kesimindeki yurtlarından, Teles Pires ve Madeira ırmakları arasındaki bölgeye sürüldüler. Burada birbirinden kopuk altı gruba bölündüler. Tupi dilleri konuşan bu gruplardan en iyi bilinenler Madeira Irmağı kıyısındaki Parintintinler ile Yukarı Jiparaná Irmağı kıyısındaki Tupi-Kavaipilerdir.

Tropik orman bölgesindeki öteki halklarda olduğu gibi Parintintinlerde de avcılık, toplayıcılık ve özellikle balıkçılık tarım etkinlikleriyle bir arada yürütülürdü. Yamyam ve kafatası avcısı olan Parintintinler bütün yabancılarla sürekli savaş halindeydiler. 1922'de yapılan barışa değin Mundurukular, beyaz koloniciler ve Pirahalarla savaştılar. Bu tarihte sayıları ancak 250 dolayındaydı; bunların çoğu da sonraki yıllarda Avrupalıların taşıdığı hastalıklara yakalanarak öldü. Geri kalanların bir bölümü günümüzde Uruapiára Gölüne dökülen İgarapé İpiksuna Irmağının kıyısında yaşamakta, bir bölümü de Madeira Irmağı kıyısında küçük işçisi olarak çalışmaktadır.

Ekonomik ve kültürel bakımdan Parintintinlerinkine benzer bir yapısı olan Tupi-Kavaipilerin 20'den fazla klana dayalı karmaşık bir toplumsal örgütlenmesi vardı. Brezilya ordusuyla ilk kez 1913-14 yıllarında çarpışmaya girdiler. Avrupalıların taşıdığı hastalıklar yüzünden nüfuslarında ortaya çıkan çarpıcı düşüş, Takvatip klaniyle ilgili istatistiklerden kolayca anlaşılabilir. 1915'te sayıca 300 dolayında olan Takvatiplerden geriye 1928'de 59, 1938'de ise yalnızca yedi kişi kalmıştı.

Kavak, Karadeniz Bölgesi'nin orta kesiminde, Samsun iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Yüzölçümü 943 km² (1986) olan Kavak ilçesi kuzeyde Bafra ilçesi ve Merkez ilçe, doğuda gene Merkez ilçe ve Asarcık ilçesi, güneydoğuda Amasya ili, güneyde Lâdik, batıda da Havza ilçeleriyle çevrilidir.

Samsun ilinin güney kesiminde yer alan ilçe topraklarını Canik Dağlarının batı uzantıları engemelendirir. İlçe alanının büyük kesimi orta yükseklikte bir plato görünümündedir. Başlıca yükseltiler, dorukları ilçe sınırları dışında olan Kocadağ ve Sıralı Dağıdır. İlçe topraklarının sularını Samsun kentinde Karadeniz'e ulaşan Mert Çayı toplar.

İlçe halkı geçimini tarımdan sağlar. Yetiştirilen başlıca bitkisel ürünler şeker pancarı, buğday, mısır ve arpadır. Az miktarda elma, şeftali, ayçiçeği ve baklagiller de yetiştirilir. Şeker pancarı üretimine bağlı olarak sığır besiciliği gelişmiştir. Yüksek kesimlerde daha çok koyun yetiştirilir.

Kavak kasabası yakınlarındaki Kaledoruğu Höyüğünde yapılan araştırmalarda ele geçen İlk Tunç Çağı (İÖ 3500-2000), geç Helenistik, Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerine ait buluntular yörenin çok eski bir yerleşim alanı olduğunu gösterir. 1418'de Osmanlı topraklarına katılan yerleşme, 19. yüzyıl sonlarında Trabzon vilayeti Canik sancağının Merkez kazasına bağlı

bir nahiye merkeziydi. 1934'te Samsun iline bağlı bir ilçe merkezi yapıldı.

Kavak kasabası Mert Çayı vadisinin kuzey kenarında kurulmuştur; güneyinden geçen Ankara-Samsun karayoluyla il merkezi Samsun'a 46 km uzaklıktadır. Sivas-Samsun demiryolu üzerinde bir istasyonu vardır. Güneyindeki karayoluna doğru gelişen kasabanın tarım dışı etkinliklerini kireçle tuğla ve briket üretimi oluşturur.

Kavak Belediyesi 1934'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 32.949; kasaba, 5.745.

kavak, söğütgiller (*Salicaceae*) familyasının, *Populus* cinsini oluşturan 30 kadar ağaç ve çalı türünün ortak adı. Kuzey ılıman bölgelerde, özellikle de Doğu Asya ile Kuzey Amerika'da yaygındır. Sarmal olarak dizilen düz ya da dişli kenarlı (ya da loplu), üçgen, oval ya da kalp biçimli yaprakları, erkek ve dişi çiçeklerin ayrı ayrı

Kavak (*Populus deltoides*) yaprağı ve meyvesi
Külyi Kohout, Root Resources - EB Inc

oluşturdukları sarkık çiçekdurumları (tirtıl), yapışkan reçinemsi bir maddeyle sıvalı çiçek tomurcukları ve içinde çok sayıda tüylü tohum bulunan kapsül tipi meyveleri vardır.

Avrasya'da en yaygın kavak türleri kara kavak (*Populus nigra*) ve ak kavaktır (*P. alba*). Yüksekliği 35 m'ye varan kara kavagın koyu renkli ve çatlak bir kabukla örtülü uzun gövdesi ve kenarları dişli oval yaprakları vardır; ishal kesici, idrar artırıcı ve yatıştırıcı ilaç olarak yararlanılan tomurcuklarından ayrıca basur tedavisinde kullanılan bir merhem de hazırlanır. Kara kavagın pek çok alttürü bulunur. Adını, yumuşak beyaz tüylerle kaplı yaprak ve sürgünlerinden alan ak kavak 20-30 m'ye kadar boyanabilen geniş taçlı bir ağaçtır. Genellikle park ve bahçelerde süs ağacı olarak yetiştirilir. Kara kavaktan değişim sonucu türediyi sanılan servi kavagı (*P. usbekistanica*'nın *usbekistanica* alttürü) neredeyse gövdeye paralel uzanan dallarıyla sütunsu bir görünüm sergiler. Avrupa'dan Kuzey Afrika'ya, Kafkas-ya'dan Sibirya'ya kadar çok geniş bir dağılım gösteren titrek kavak (*P. tremula*) adını hafif bir rüzgârda bile titreşen yapraklarından alır; ortalama 20 m yüksekliğindeki bu ağacın, kenarları kalın dişli, oval ya da yuvarlak yaprakları vardır. Asya'da yaygın

olan Fırat kavagı (*P. euphratica*) ise 10-12 m yüksekliğinde ağaçlık ya da çalı özelliğinde bir türdür. Mavimsi yeşil renkli yapraklarının biçimi üçgenden yuvarlağa kadar değişir. Tomurcukları reçineli değildir.

Kuzey Amerika'nın kuzeyindeki bataklık topraklarda kendiliğinden yetişen balsam kavagı (*P. balsamifera* ya da *P. tacamahaca*) kokulu reçineli tomurcuklarıyla ayrıdır. *P. canadensis*'in (*P. glandensis*) tomurcuklarından merhem yapılır. Yüksekliği 60 m'ye ulaşan *P. trichocarpa* Kuzey Amerika'nın kuzeybatısındaki yaprakdöken ağaçların en büyüklerinden biridir. *P. deltoides* ise yaklaşık 30 m boyunda kalın ve parlak yapraklı bir türdür.

Genellikle ılıman ve serin iklimli bölgelerdeki akarsu kenarlarında iyi gelişen bu ağaçlar için ağır topraklı alanlar ve durgun sulu yerler pek uygun değildir. Kavaklar tohumlarla çoğaltılabilir de uygulamada genellikle çelikle çoğaltma işleminden yararlanılır.

Pek çok türünden süs bitkisi olarak yararlanılan kavak ağaçlarının kolay işlenebilen hafif ve yumuşak odunu en çok kâğıt ve kibrit sanayisinde, mobilyacılıkta, sunta ve müzik aletleri yapımında kullanılır.

Türkiye'de kendiliğinden yetişen kavak türleri kara kavak, ak kavak, servi kavagı, titrek kavak ve Fırat kavagıdır. Titrek kavak ve kara kavak oldukça boyanabilen, düzgün ve kalın gövde yapabilmeye özellikleriyle Türkiye ormanlarının önemli ağaç türleri arasında yer alır. Titrek kavak kumlu topraklarda bile yetişebilmeye yeteneği ve kara iklimine yakınlığı nedeniyle çıplak alanların yeşertilmesinde öncü ağaç işlevi görür. Anadolu ovalarında ve taşkına uğrayan ırmak vadilerinde yaygın olan kara kavak, servi kavagıyla birlikte iç kesimlerdeki steplerin tipik ağaç görüntüsünü oluşturmaların yanı sıra yakacak ve yapı odunu olarak da çok kullanılır. Fırat kavagının yayıldığı başlıca bölgeler Güney ve Güneydoğu Anadolu'dur. Uygun su, toprak ve iklim koşulları altında çok hızlı büyüyen yabancı kavak melezleri ise kavakçılık araştırma enstitülerinin öncülüğünde yaygınlık kazanmış, özellikle orman dışı alanlarda geniş ölçüde yetiştirilmeye başlamıştır.

Kavakami Hacime (d. 20 Ekim 1879, İvakuni - ö. 30 Ocak 1946, Tokyo, Japonya), Japonya'nın ilk Marksist kuramcılarının gazeteci, şair ve akademisyen.

Tokyo Üniversitesi'ni bitirdikten (1902) sonra gazeteci olarak çalışırken, İngiliz yazar E. R. A. Seligman'ın *Economic Interpretation of History* (1902; Tarihın Ekonomik Yonden Açıklanması) adlı yapıtını çevirdi. Bu kitap Japoncada diyalektik maddecilik üzerine yayımlanan ilk çalışmaydı. 1913'te akademik çalışma için Avrupa'ya gitti. 1915'te ülkesine dönerek Kyoto İmparatorluk Üniversitesi'nde ekonomi profesörü oldu. 1928'de siyasal etkinlikleri nedeniyle istifa etmek zorunda kalıncaya değin burada çalıştı. Kyoto'da, öğrenci ve işçilere Marksist iktisat bilgisi kazandırmak amacıyla *Şakai mondai kenkyu* adlı dergiyi çıkarmaya başladı. 1928'de basılan *Keizagaku taiko* (İktisadın Anahatları) adlı kitabı ve *Das Kapital*'in (1867, 1885, 1894, 3 cilt; *Kapital*, 1975, 1976, 1978, 3 cilt) Japonca baskısına yazdığı önsöz, 1920'lerde ve 1930'larda Japonya'da kuramsal iktisadın gelişmesinde önemli rol oynadı.

Kavakami 1920'lerde siyasetle gitgide daha doğrudan ilgilenemeye başladı. Proleter Parti'nin adayı olarak parlamento seçimlerine girdiyse de başarılı olamadı. Yasaklanan Japonya Komünist Partisi'nin etkinliklerine

katıldı. Yasadışı siyasal çalışmaları nedeniyle tutuklanması, etkin siyasal yaşamını noktaladı. 1937'de hapisten çıkınca otobiyografisini yazmaya başladı. Burada gençliğinde Tolstoy'dan esinlenen milliyetçi dünya görüşünden Marksizme doğru düşünsel evrimini inceledi. 1945-46 kışında, düşkün bir yaşlı olarak beslenme yetersizliğinden öldü. Şiirleri dört cilt halinde 1946'da ölümünden sonra yayımlandı.

Kavaklıdere, Ege Bölgesi'nde, Muğla iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Eski den Yatağan'a bağlı bir bucak olan Kavaklıdere, 9 Mayıs 1990 tarihli ve 3644 sayılı yasayla ilçe yapılmıştır.

Kavaklıdere Belediyesi 1955'te kurulmuştur. Nüfus (1955) ilçe, 12.037; kasaba, 3.339.

kaval, Türk halk müziğinde kullanılan nefesli çalgı. Dilli ve dilsiz olmak üzere iki türü vardır. Her ikisi de ağaç (gürgen, ıhlamur, şimşir) ya da kamıştan yapılır. Son yıllarda metal kavallar da yapılmıştır. Kavalın boyu 30-80 cm arasında değişir. Genellikle 6'sı önde, 1'i arkada yedi deliği vardır. Sekiz ya da dokuz delikli olanlarına da rastlanır. Kavalın ses alanı bir buçuk oktav kadardır. Her delikten, üflemenin şiddeti değiştirilerek, iki ses (örn. *la* ve onun üst beşlisi olan *mi*) elde edilir. Tiz sesler için daha şiddetli üflemek gerekir. Dilli kaval dudaklara dik olarak tutulur; dilsiz olanı, tıpkı ney gibi, belli bir açıyla yan tutularak çalınır.

Dünyanın hemen hemen her yerinde benzerine rastlanan kaval, Anadolu'da çoban çalgısı olarak tanınır. Bazı yörelerde (Kayseri, Sivas, Kahramanmaraş), kavalla çalınan bazı havalar (örn. "suya indirme havası", "geri döndürme havası", "çan havası") bu ilişkiyi anımsatan adlarla bilinir. Halk masallarında da çobanların kavali ustaca çalarak doğaüstü işler (örn. bir hafta boyunca su verilmeyen koyunları dere kenarında su içmekten alıkoymak) başardıkları anlatılır.

kaval kemiği, TIBIA olarak da bilinir, omurgalılarda bacakta dizin altında yer alan iki kemikten dişte ve daha büyük olanı. İnsanda kaval kemiğinin üst ucu, uyluk kemiğinin alt ucundaki yumrularla eklemlenmiş, tepesi oldukça düz iki yumrudan oluşur. Dizkapığı bağı, önde kaval kemiği çıkıntısına bağlanarak diz ekleminin geri kalan bölümünü oluşturur. Dıştaki yumru daha büyüktür ve kamış kemiğiyle eklemlenmiştir. Kaval kemiğinin kesiti kabaca üçgen biçimindedir; üzerinde kemiğe tutunan kasların izleri vardır. Kamış kemiğine boylu boyunca uzanan bir zarla bağlıdır. Tarihöncesinde yaşamış insanlara ait fosil örneklerinde, kemiğin gövdesinin yanlardan basıklaşmış olduğu görülmüştür. Kemigin alt ucunda, ayak bileği ekleminin bir bölümünü oluşturan ve aşık kemiğiyle eklemlenen bir çıkıntı, ayrıca kamış kemiğinin alt ucuna dokunan bir çentik vardır.

Kavála, KAVALLA olarak da yazılır, eskiden NEAPOLIS, Yunanistan'ın Makedonya bölgesinde il (*nomós*), il merkezi kent ve liman. Ege Denizinin Kuzeyindeki Kavála Körfezinde (*kólphos*) yer alır. Kavála kenti, 1924'ten beri Filippi (eskiden Philippi), Neapolis ve Taşoz (Thásos) Adası Piskoposluğu'nun merkezi ve tümen karargâhıdır. Kentin Bizans surlarıyla çevrili Türk mahallesi, tepesinde bir Bizans kalesinin bulunduğu küçük bir burunda yer alır. Yeni kent, II. Dünya Savaşı'ndan sonra inşa edilen iki dalgakırandan oluşan ana limanın kuzeyine doğru genişlemektedir. Ticaret limanı kentin batı yakasındadır.

Kavála, İÖ 5. yüzyılda yok olan eski bir Taşoz kolonisinin yerine kurulan Neapolis kentinin devamıdır. Brutus, Philippi Çarpışması'ndan önce (İÖ 42) donanmasını kentin açıklarına demirledi. Havarı Paulus ise Semadirek'ten (Samothráki) Philippi'ye giderken kente uğradı. Bizans döneminde Khristopolis adıyla anılan kent, 1387'den Yunanistan Krallığı'na bağlandı. 1912'ye değin Osmanlı egemenliği altında kaldı. 1912-13, 1916-18 ve 1942-44 arasında üç kez Bulgarlar tarafından işgal edildi.

Kavála günümüzde Yunanistan'ın kuzeyindeki bölgelerde yetiştirilen tütünün depolandığı ve ihraç edildiği önemli bir merkezdir. Doğudaki bataklıklar kurutularak piring ve kavun tarımına elverişli duruma getirilmiştir. Arıcılık da önemli bir ekonomik uğraştır. Yöredeki bağlarda üretilen üzümler, meyve olarak tüketilmek üzere Batı Avrupa'ya ihraç edilir. Eski kentin yakınlarında Romalılardan kalma bir sukeri ve bir bölümü 1965'te açılan arkeoloji müzesinde sergilenen Roma ve Bizans dönemlerinden kalma yapıtlar bulunmaktadır. Nüfus (1981) kent, 56.375; il, 135.218.

Kavalalılar, 1805-1952 arasında Mısır'ı yöneten hanedan. Hanedan üyeleri 1805-67 arasında vali, 1867-1914 arasında hıdiv, 1914-22 arasında sultan, 1922-52 arasında da kral unvanını kullanmışlardır.

Hanedanın kurucusu, 1805'te III. Selim tarafından Mısır valiliğine getirilen Kavalalı Mehmed Ali Paşa'dır. Zamanla merkezden bağımsız davranmaya başlayan ve Batılı ülkelerle ilişkilerini geliştiren Mehmed Ali Paşa, 1831'de ayaklanarak Osmanlı topraklarının bir bölümünü işgal etti. Mısır kuvvetlerinin Kütahya'ya kadar ilerlemesinin ardından imzalanan Kütahya Antlaşması'yla (1833) Suriye valiliğine de elde etti. 1841'de Suriye'yi yitirmesine karşılık Mısır valiliğinin soyuna kalmasını sağladı. Valiliği döneminde Mısır'ı özerk bir yapıya kavuşturarak Arap dünyasında ilk modernleşme hareketlerini başlattı. Sağlık durumunun bozulması üzerine 1848'de Mısır valisi olan büyük oğlu İbrahim Paşa aynı yıl ölünce, yerine Mehmed Ali Paşa'nın torunu Abbas Paşa (hd 1848-54) geçti.

Mehmed Ali Paşa'nın oğlu Said Paşa'dan (hd 1854-63) sonra Mısır valisi olan İsmail Paşa (hd 1863-79) 1865'te Abdülaziz'den aldığı bir fermanla valiliğin babadan en büyük oğula geçmesini sağladı. 1867'de de hıdiv unvanı olarak Kavalalıların yarı bağımsız konumlarını güçlendirdi. Ama döneminde dış borçların olağanüstü bir düzeye ulaşması İngiltere'nin 1882'de Mısır'ı işgal etmesinde önemli rol oynadı. İsmail Paşa'nın II. Abdülhamid tarafından görevden alınmasından sonra, oğlu Tefik Paşa (hd 1879-92) hıdiv oldu. Tefik Paşa'nın oğlu ve son Mısır hıdivi Abbas Hilmi Paşa (hd 1892-1914) I. Dünya Savaşı'nın başında İngiltere'nin Mısır'ı işgal etmesi üzerine görevden uzaklaştırıldı. Ama Osmanlı hükümetince 1922'ye değin hıdiv olarak tanındı. İngiltere hükümeti ise 1914'te Hüseyin Kâmil Paşa'yı sultan (hd 1914-17) ilan etti. 1917'de Hüseyin Kâmil Paşa'nın yerine geçen ve I. Fuad (hd 1917-34) olarak bilinen kardeşi Ahmed Fuad Paşa 1922'de Mısır'ın bağımsızlığının ilan edilmesi üzerine kral unvanını aldı. Oğlu I. Faruk'un (hd 1936-52) Hür Subaylar hareketiyle tahttan indirilmesinden sonra, yerine henüz 1 yaşında olan oğlu II. Fuad geçirildi. Üç ay sonra Mısır Cumhuriyeti'nin ilan edilmesi ve kral ailesinin Mısır'dan uzaklaştırılmasıyla Kavalalılar hanedanının egemenliği sona erdi.

Kavalalar bak. Valar

Kavanabe Gyosai, ŞOCO GYOSAI olarak da bilinir (d. 18 Mayıs 1831, Koga - ö. 25 Nisan 1889, Tokyo, Japonya), ressam ve karikatürcü. Son büyük renkli baskı ustalarından Utagava Kuniyoshi'nin yanında kısa bir süre çalıştıktan sonra Kano Tohaku'nun atölyesine geçti. Ama daha serbest bir üslup kazanmak amacıyla bu ustanın biçimci geleceğinden de uzaklaştı. Ünlü rassam Hokusai'den etkilendi. Onun gibi, birkaç ustaca fırça vuruşuyla çizdiği figürlerde canlılık ve bir anlık hareket izlenimi uyandırmayı başardı. Meici Restorasyonu döneminde karikatürçü olarak büyük ün kazandı. Sık sık mahkum olmasına karşın karikatürlerinde görüşlerini ifade etmeyi sürdürdü. Çeşitli taslaklarını içeren çizim defterlerinden başka şahınları konu alan beş ciltlik bir de kitabı yayımlandı. Mizah anlayışı ve özgünlüğü özellikle kuş, balık ve sürüngenler gibi hayvan resimlerinde ve cinleri, cüceleri konu alan çizimlerinde açıkça görülür.

Saki'den (pirinçten yapılan bir cıns içki) çok hoşlandığı bilinen Gyosai'nin en iyi yapıtlarını içtikten sonra yarattığı söylenir. Kitaplarını, baskılarını ve çizimlerinin pek çoğunu Şoco (Sarhoş) Gyosai adıyla imzalamıştır.

Kavanagh, Patrick (d. 1905, Inniskeen yakınları, Monaghan - ö. 30 Kasım 1967, Dublin, İrlanda), *The Great Hunger* (1942; Büyük Açlık) adlı uzun epik şiiriyle çağdaş İrlanda şiirinin önde gelen adları arasına giren şair.

Kendi kendini eğiten Kavanagh, bir süre Monaghan'da bir çiftlikte çalıştı. Orada geçen *Terry Flynn* (1948) adlı romanı, sonradan oyunlaştırılarak Dublin'deki Abbey Tiyatrosu'nda sahnelendi. Kavanagh daha sonra Dublin'e taşındı ve uzun yıllar orada gazetecilik yaptı. Çiftliklerde çalışan İrlandalı bir çocuğu konu alan, D.H. Lawrence'ın üslubunu andıran tutkulu ve yergili bölümlerle dolu *The Great Hunger*'i da orada yazdı. Bunu *A Soul for Sale* (1947; Satılık Ruh), *Come Dance with Kitty Stobling* (1960; Kitty Stobling'le Dans) adlı şiir kitapları izledi. *Collected Poems*'i (Toplu Şiirler) 1964'te, *Collected Prose*'u (Toplu Yazılar) 1967'de yayımlandı. İlk dönemlerinde yazdığı otobiyografisi, *A Green Fool* (1939; Yeşil Aptal) adıyla basıldı.

Kavanagh gerek İrlanda'da, gerek yurtdışında şiirlerinin yanı sıra çağdaşları ve kilise ile ilgili eleştirileriyle de ün kazanmıştır.

Kavango, OKAVANGO olarak da bilinir, Namibia'nın kuzeydoğusunda coğrafi bölge. Kuzeyde Okavango Irmağıyla Angola'dan ayrılan Kavango, kuzeydoğu kesiminde Caprivi Şeridi'nin batı uzantısını içerir. Güneydoğuda Botswana, batıda Owambo (Ovamboland) ile çevrilidir.

Yüzölçümü 41.701 km² olan ve deniz düzeyinden yaklaşık 1.100 m yükseklikte yer alan Kavango genelde düz bir arazi yapısına sahiptir. Yıllık ortalama yağış miktarı 500-600 mm arasında değişir. Çalılık ve ağaçlarla karışmış uzun otlarla kaplı topraklar doğuda tikağacı, maun ve mopen ormanlarının içlerine kadar sokulur. Bölge fil, manda, demirkır antilop ve impala gibi büyük av hayvanları bakımından zengindir; Okavango Irmağında timsah ve yırtıcı balıklar yaşar. Bölgedeki yerleşimlerin hemen hepsi, sık sık su taşkınlarına uğrayan Okavango Irmağı kıyısında yer alır; bununla birlikte sonradan Okavango Irmağına katılan kesintili akarsuların (*omurumba*) kıyılarında da bazı yerleşmeler kurulmuştur.

Bölge halkının çoğunluğunu Bantu dili konuşan Kavangolar oluşturur; altı ayrı kabileden oluşan Kavangolar tahıl yetiştirir, büyükbaş hayvan beslerler. Caprivi Şeridi'nin batı kesiminde Sanlar (Buşmanlar) yaşar. Okavango Irmağı kıyısındaki yerleşmelerde Finlandiyalı Lutherci misyonerlerle Hollandalı ve Alman Katolik misyonerlerin kurup yönettikleri eğitim, sağlık ve din kuruluşları vardır. Geleneksel el sanatlarının başında ahşap oymacılığı gelir. Kavango'nun en büyük yerleşmesi olan Okavango Irmağı kıyısındaki Rundu'da bir bükhane ile marangozhane vardır. Rundu karayoluyla 241,5 km güneybatıdaki Grootfontein kasabasına bağlanır.

Kavanişi, Japonya'da, Honşu Adasındaki Hyogo ilinde (*ken*) kent İna Irmağının batı yakasında yer alır. Kentte ırmağın suyundan yararlanılarak renkli kumaş ve ağartılıp sepiyenmiş deri üretilir. Güneyde ırmağın sekilerinde çeşitli meyve ve çiçeklerle bahçe bitkileri yetiştirilir.

1910'da kenti Osaka ve Kobe'ye bağlayan demiryolunun açılmasından sonra, metropoliten alanın banliyosu durumuna gelen kentin yakınlarındaki doğal park çok sayıda turist çekmektedir. Nüfus (1990) 141.254.

Kavasaki, Japonya'da, Honşu Adasındaki Kanagava ilinde (*ken*) kent ve liman. Tokyo Körfezi kıyısında, Tokyo ve Yokohama arasında yer alır. Keihin Sanayi Bölgesi sınırları içinde kalır. II. Dünya Savaşı

riketsiyalar ve kimyasal maddeler sayılabilir. Bazı araştırmacılar, 1980'lerin sonlarında hastalık bir virüsün sorumlu olduğunu ileri sürmüş, ama bu görüşü doğrulayan kesin kanıtlar henüz ortaya konmamıştır.

Hastalık belirtileri yüksek doz aspirin uygulanmasıyla iyileşir. Her ne kadar hastalığa yakalanan çocukların büyük bir bölümünde yüksek ateş ve deri döküntüleri kısa sürede kendiliğinden iyileşirse de, çocukların beşte birinde kalp damarlarının yapısal değişikliği kalbin zayıflamasına neden olur.

Kavatake Mokuami, asıl adı YUŞİMURA ŞİNSİÇİ. KAVATAKE ŞİNSİÇİ II ya da İURUKAVA MOKUAMI olarak da bilinir (d. 3 Şubat 1816, Edo [bugün Tokyo] - ö. 22 Ocak 1893, Tokyo, Japonya), Japon *Kabuki* oyunları yazarı. Çok yönlü ve üretken bir yazar olarak tanınmış, yapıtları şiirsel nitelikleri ve yenilikçi olay örgüleriyle değer kazanmıştır.

Edo'daki İçimura Tiyatrosu'nda çalışan Kavatake, uzun çıraklık döneminde birçok türde oyun yazmıştı. Kırk yaşından sonra, oyuncu IV İçikawa Kodanri için yazdığı çağdaş orta sınıf oyunları (*sewamono*) ve pikaresk oyunlarla (*şiranami mono*) büyük ün kazandı. 1867'den 1881'e değin, Meici döneminin konuşma ve davranış biçimlerini yansıtan, güncel olaylar üzerine kurduğu tarihsel oyunlar yazdı. 1881'de, 65 yaşındayken bir köşeye çekilmeye ve bütün oyunlarının özeti niteliğindeki *Şimaçidori tsuki no şiranami*'yi yazmaya karar verdi. Ertesi yıl Çikamatsu Monzaemon'un oyunlarını sahnelemeye başladı ve bu uğraşını ölümüne değin sürdürdü. II. İçikawa Dancuro için danslı oyunlar ve V. Onoe Kikugoro için oyunlar yazdı. Sayıları 360'ı aşan oyunları içinde en tanınmış olanları *Aotozoşi hana no nşikie*, *Keian taiheiki*, *Sannin Kiçiza kuruva no hatsugai*, *Tsuta momici utsunoya toge*, *Kumo ni mago ueno no hatsuhana*, *Rencişi*, *Tsuçigumo* ve *Momicigari*'dir.

kavatina, KISA ARYA olarak da bilinir, operalarda ve bazı kantatlarla çalgı müziginde görülen bir müzik formu. 18. yüzyıl başlarının kantatlarında (özellikle de J.S. Bach'inkilerde) kavatina kısa, özlü bir parçaydı ve bazen konuşmayı andıran resitatifle daha lirik olan *arioso* arasında söylenirdi. Operada ise kavatima, bir ya da iki bölüm halinde ve tekrarsız olarak söylenen parlak bir aryaydı. Daha önceleri çok tutulan *da capo aria* 18. yüzyılda gerilerken, kavatina gelişti. Örneklerine Mozart, Weber ve Rossini'nin operalarında rastlanır. Beethoven'ın Opus 130 Yaylı Çalgılar Dörtlüsü gibi şarkıyı andıran bazı çalgı müziği yapıtlarının başlıklarında da kavatina adı geçmektedir.

Kaveri Irmağı, Hindistan'ın güneyinde kutsal kabul edilen ırmak. Karnataka (eski-den Mysore) eyaletinin Coorg ilindeki Batı Gatlar'ın bir parçası olan Brahmagiri Tepesinden doğar. Karnataka ve Tamil Nadu (eskiden Madras) eyaletlerinde 765 km boyunca güneydoğu yönünde aktıktan sonra bir dizi büyük çağlayan oluşturarak Doğu Gatlar'dan iner. Tamil Nadu'daki Kadalor'un güneyinde geniş bir delta oluşturarak Bengal Körfezine dökülür; bu deltaya "Güney Hindistan'ın bahçesi" denmektedir. Hinduların Dakshina Ganga (Güneyin Ganji) adını verdiği ırmak, doğal güzelliği ve kutsallığıyla Tamil edebiyatında sıkça geçer; ayrıca aktığı topraklar da kutsal sayılır.

Yukarı çıkırında ırmak yatağı kayalaktır; bu kesimde Kaveri, zengin bitki örtüsüyle kaplı yüksek kıyılar arasında dolambaçlı bir yol izleyerek akar. Dar bir boğazdan geçip Çançankatte'nin akıntılı bölümünde

18-24 m aşağıya doğru aktıktan sonra, Karnataka'daki platolar boyunca 270-360 m'ye kadar genişler. Burada yer yer bentler ya da setlerle akışı kesilmiştir. Krishnaraca Sagara'da Hemavati ve Lakşmantirtha adlı kollarını alır; gene bu bölgede, tarımsal sulama amacıyla önüne bir bent yapılıarak 31 km'lik bir gölet oluşturulmuştur.

İrmak, Karnataka'da iki kola ayrılarak birbirine 80 km uzaklıkta bulunan Şirangapatnam ve Şivasamudram adlı kutsal adaları oluşturur. Şivasamudram'ın çevresinde manzarasıyla ünlü Şivasamudram Çağlayanı vardır. Bhar Çukki ve Gagana Çukki adlı iki dizi ivintiden oluşan çağlayan, yaklaşık 95 m yükseklikten dökülür; genişliği ise yağmur mevsiminde 300 m'ye ulaşır. Çağlayan, 160 km uzaklıktaki Mysore, Bangalore ve Kolar Altın Alanları'na elektrik enerjisi sağlar.

Kaveri, Tamil Nadu topraklarına girdikten sonra Hogenakal Çağlayanına kadar birçok kıvrımlı ve tehlikeli dar geçitten akar. Düz ve dar bir geçitten geçtiği Salem yakınlarında, 1.592 m uzunluğunda ve 53 m yüksekliğindeki Mettur Barajı ile barajın oluşturduğu, yüzölçümü 155 km² olan Stanley Baraj Gölü yer alır. 1934'te tamamlanan Mettur Projesi, tarımsal sulamaya olanak vererek çevrede geniş tarım alanları ile önemli bir sanayi bölgesinin oluşmasını sağlamıştır.

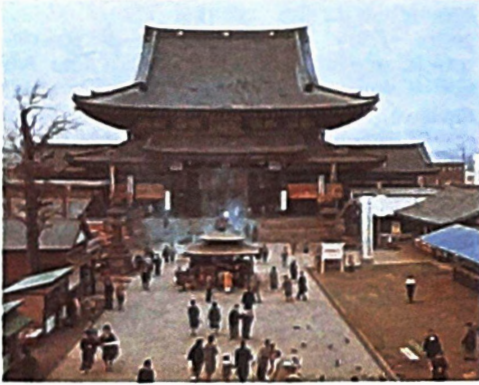
Kaveri, tarihsel bir kaya olan Tiruççirappalli'yi (Triçinopoli) geçtikten sonra hac merkezi Şirangam Adasına ulaşır. Burada hızı kesilir ve Tamil Nadu eyaletindeki Tancor'da, yaklaşık 10.363 km² alan kaplayan, dolambaçlı ve çok sulak bir delta bölgesi oluşturur. Irmağın ikiye ayrıldığı noktada, 2. yüzyılda yapılmış olan Büyük Bent yer alır. Daha kuzeydeki büyük kanal Kolrun'da 1836-38 arasında kurulan ikinci bir bent, eski bendin mille dolmasını önleyerek sulama sisteminin genişletilmesini sağlamıştır. Deltanın denize yakın kesimindeki Nagappattinam ve Karikal'da açık dış limanlar kurulmuştur. Üzerinde, hasırdan örülmüş sallarla ulaşım yapılan Kaveri'nin en büyük kolları Kabbani, Amaravati, Noyil ve Bhavani'dir.

kavgacı Siyam balığı bak. beta

Kavieng, Papua Yeni Gine'de, New Ireland ilinin yönetim merkezi ve en önemli limanı. New Ireland Adasının kuzey ucundaki Balgai Koyunun kıyısında yer alır. Adalar arasında ve Avustralya'yla yapılan deniz taşımacılığında önemli bir uğrak limanıdır; buradan kopra, kakao ve düğme üretiminde kullanılan salyangoz kabuğu gibi ürünler yüklenir. Ülkenin kuzeydoğu kesiminin Alman sömürgesi olduğu dönemde (1880-1914) inşa edilen mercanla kaplı 193 km'lik Doğu Kıyısı Yolu, sonradan plantasyonlar ve köyleri birbirine bağlamak üzere uzatılmıştır. Kavieng'in ülkenin öteki kesimleriyle havayolu bağlantısı da vardır. II. Dünya Savaşı sırasında Japonların işgal ettiği kent, 1943-44 yıllarında Müttefikler tarafından birçok kez bombalandı. Nüfus (1980) 4.633.

kavinne, *Cyprinidae* (sazungiller) familyasından, tatlı sularla yaşayan iki balık türünün ortak adı. Bunlardan *Phoxinellus handlirschi* (*Acanthorutilus handlirschi*) türünün gövdesi mekik biçiminde, sırtı ve yanları koyu lacivert üzerine çok küçük siyah benekli, karnı parlak beyazdır. Uzunluğu 25 cm'ye ulaşabilen ve yalnızca Türkiye'nin Eğirdir Gölünde yaşayan bu balık gölde yetiştirilmeye başlayan sudak(*) balığının etkisiyle hemen hemen tümüyle yok olmuştur.

Eğrez adıyla da tanınan öbür türün (*Vimba vimba*) sırtı koyu boz, karnı parlak

Kavasaki'de Heigen Tapınağı

Photos: Frank ES Inc

sırasında neredeyse bütünüyle yıkılan kent, savaşın sonra yeniden inşa edilmiştir. Ağır sanayi kuruluşları kıyı bölgesinde; otomobil, makine ve takım sanayileri kent merkezinde; kimya fabrikaları ise kuzeybatıda toplanmıştır. 1976'da çıkan büyük yangından sonra, birçok koruyucu önlem alınarak kent yeniden inşa edilmiştir. Budacı Heigen-ci (Heigen Tapınağı) kent merkezindedir. Nüfus (1990) 1.173.606.

Kavasaki hastalığı, KAVASAKI SENDROMU ya da MUKOKUTANÖZ LENF DUGUMU SENDROMU olarak da bilinir, nedenleri bilinmeyen ve seyrek görülen bir hastalık. Çocuklardaki edimsel kalp hastalıklarının en önemli nede-nidir.

Daha çok beş yaşından küçük çocuklarda görülen Kavasaki sendromu ilk olarak 1967'de Japonya'da tanımlandı. Başlıca belirtileri, uzun süreli yüksek ateş, gözlerin konjunktiva zarında kanlanma, dudaklar ile ağız boşluğunda renk değişimi, boyun lenf bezlerinde şişme, deride döküntüler avuç ayaları ve ayak tabanlarında kızarıklık, kol ve bacaklarda hafif şişme ile koroner atardamarlarda doku yıkımıdır. Kavasaki sendromunun nedenleri arasında bakteriler,

beyaz, ağız başın alt bölümünde ve yarım ay biçimindedir. Karn yüzgeçlerinin gerisinde pulsuz bir karina görülür. Uzunluğu 50 cm'ye ulaşabilen bu balıklar Orta Avrupa'nın tatlı suları ile Karadeniz Havzasına yayılmıştır. Türkiye'de Trakya ile Anadolu'nun kuzey ve kuzeybatı kesimlerinde bulunur. Eti yenmekle birlikte, önemli bir ekonomik değer taşımaz.

Kavirondolar bak. Luolar

kavtasyon bak. kovuklanma

kavki kayaç bak. kokina

Kavm Umbu (Arapçada "Umbu Tepesi"), Yukarı Mısır'da, Assuan ilinde (*muhafaza*) kent ve vadi. Assuan Yüksek Barajı'nın yaklaşık 48 km kuzeyinde yer alır. Tarımsal pazar yeri, ayrıca şeker kamışı işleme ve pamuk çirçirleme merkezi olan Kavm Umbu kenti, vadiden geçen ana karayolu ile Kahire-Assuan demiryolu arasında, Nil'in doğu kıyısında kuruludur.

Kentin hemen doğusunda, Nil boğazı, kuzey-güney doğrultusunda 32 km kadar uzanan 16 km genişliğinde bir vadiye açılır. Assuan Yüksek Barajı'nın inşa edilmesinden (1959-70) ve Nâsır Gölünün oluşmasından sonra sular altında kalan kesimde yaşayan 60 binden fazla Nübyeli Mısırlı, vadinin çevresinde çölen kazanılan topraklara yerleştirilmiştir. Eskiden geçimlik düzeyde buğday ve mısır eken bu topluluklar, günümüzde Assuan Yüksek Barajı'nın suladığı topraklarda şeker kamışı ve başka ticari ürünler de yetiştirmektedir. Kavm Umbu'nun güneyindeki Nil Vadisi geçmişte Nübyelilerle Sudan'ın kuzeyinde de yaşayan ve Mısırlı-Nübyeli karışımı bir kökene dayanan toplulukları barındırıyordu. Kentin hemen güneybatısında Ptolemaios ve Roma dönemlerine ait benzersiz ikili tapınağıyla ünlü antik Umbus kenti yer alır. Timsah Tanrısı Sebek'e (Sukhos) ve şahin kafalı Tanrı Horus'a adanan tapınağın kapısı ve avlusu ırmak sularının etkisiyle yıkılmıştır. Mısır Eski Eserler Bakanlığı kentin bulunduğu höyükte kazılara 1980'lerde başlamıştır. Nil Irmağına ve Nübye'den Nil Vadisine giden yollara egemen olan stratejik konumundan dolayı kurulduğu sanılan Kavm Umbu, özellikle Umbus eyaletinin merkezi olduğu Helenistik Ptolemaios hanedanı döneminde (İÖ 305-İÖ 30) canlı bir kenti. Nüfus (1986 geç.) 52.131.

kavram, insanın anlama ve nesnelerle bağlantı kurma yetisinin, dolayısıyla da genel olarak dili kullanma yetisinin temeli ve ürün olarak görülen anlam birimi. Mantıkta, felsefede ve psikolojide farklı biçimlerde ele alınır.

Kavramların temel özelliği bir sözcüğe bağlı olarak belirli nesneleri nitelemeleridir. Mantıkta, sözcüklerin anlam içeriğini oluşturan kavramların işlem ve kaplamadan söz edilir. İşlem, kavramın nitelediği nesnelerin ortak özelliklerinin toplamı, kaplam ise, bu özelliklere sahip olan bütün nesnelerin oluşturduğu alandır. Bir kavramın işlemi ile kaplamı ters orantılıdır; bir araya getirdiği özellikler ne kadar çoksa, nitelediği nesneler o kadar az ya da kaplamasına giren nesneler ne kadar çoksa, işlemi o kadar dardır. En geniş kaplamalı kavram "nesne" kavramıdır, çünkü nesne, edinilebilecek her şeye göndermede bulunur; buna karşılık işlemi en dar olan kavramdır, çünkü yalnızca gönderide bulunan şey olma özelliğini içerir. Özel adlar gibi tek bir nesneye göndermede bulunan kavramların işlemleri ise tüketilemeyecek kadar geniştir, çünkü o tek nesnenin bütün özelliklerini içerirler.

İşlem-kaplam ilişkisinden kavramların mantıksal türleri elde edilir. Buna göre kavramlar soyut-somut, genel-özel ve tümel-tikel biçiminde ayrılır. Ayrıca, kavramların değillenmesiyle olumlu-olumsuz kavram ayrımı ortaya çıkar.

Felsefede, kavramlar ile tümeler arasında ilişki kurulur. Bir görüşe göre, kavramlar tümelere aittir ve bir nesnenin kavramından söz edildiğinde, maddesi olmayan bir nesneye göndermede bulunuluyordur. Kavramsal gerçekçilik denen benzer bir görüşe ise, kavramın kendisi gerçek bir birim olarak alınır. Bir başka deyişle kavramlar tümelerdir. Adıçığın(*) bir türü olan kavramcılıkta ise tümeler birer kavramdır. Kavramın tam tanımı yapılamaz, ama bütün zihinlerin paylaştığı ortak bir zihinsel ürün olduğu kabul edilir.

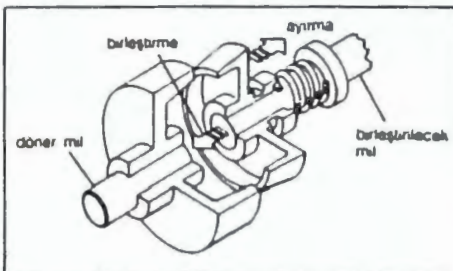
Gottlob Frege kavramı mantıksal bir terim olarak alır ve nesne ile karşılaştırır. Nesneler, üzerinde konuşulabilen şeylerdir, kavramlar ise nesneler üzerinde konuşurken onlara yapılan eklemelerdir. "Çomar bir köpektir" örneğinde "çomar" bir nesneye, "köpektir" bir kavrama göndermede bulunur. "Çomar" kendi içinde bir bütünlük taşır, ama "köpektir" tek başına bir anlam içermez. Bu yüzden nesnelerle karşılaştırıldığında kavramların tamamlanmamışlıkları ortaya çıkar.

Analitik felsefede, mantıksal birim olarak kabul edilen kavram, felsefenin ana konusudur. Gilbert Ryle'in *The Concept of Mind* (1949; Zihin Kavramı) adlı kitabında haz, ödev ya da anımsamanın mantıksal özelliklerini araştırmanın gerçekte haz, ödev ve anımsama kavramları ile doğrudan ilişkili olduğu ileri sürülür. Bu dilsel ifadeleri kullanabilmek için kavramlarına sahip olmak gerekir.

Psikolojide ise kavramın, daha çok oluşma süreci ele alınır ve nedensel gelişme biçimleri incelenir. Ayrıca bak. kavramlaştırma.

kavrama, eşeksenel iki döner milin hareketlerinin birleştirilmesinde ya da ayrılmasında kullanılan aygıt. Kavramalar makinelere genellikle, hareketi sağlayan motor ile giriş mili arasına yerleştirilir; böylece makinelerin harekete geçirilmesi ya da durdurulabilmesi ve ayrıca makine hareket etmeden motorun çalıştırılabilmesi sağlanır.

Mekanik kavramalar, tırnaklı (kaymasız) ya da sürtünmelidir. Tırnaklı kavramalar

Konik (mahruti) kavrama
Machine Design, 1968, McGraw-Hill Book Co

birbirine geçebilen dişlilerle ya da tırnaklarla donatılmış iki manşondan (bilezik) oluşur; manşonlardan biri, üzerinde bulunduğu mile sabit durumda bağlanmış, öteki ise kendi mili üzerinde kayar.

Sürtünmeli kavramalar, birbirine bastırılan bir çift konik diskten (bak. çizim) ya da düzlemsel yüzeyden oluşur. Diskler ya da yüzeyler birbirlerine, bir baskı yayının ya da konik bir masuranın kamalama hareketiyle kilitlenen bir dizi kolun yardımıyla bastırılır.

Merkezkaç kavramaların yardımıyla otomatik birleştirme sağlanır. Bu tür kavramalarda devindirici milin çevresi, halka biçimindeki sürtünme balatlarıyla donatılmıştır; aracın hızı arttıkça, balatalar döndürülen milin silindirik iç yüzeyine giderek daha fazla yapışır.

mindeki sürtünme balatlarıyla donatılmıştır; aracın hızı arttıkça, balatalar döndürülen milin silindirik iç yüzeyine giderek daha fazla yapışır.

Tekyönlü kavramalar ise, momenti (buru) yalnızca bir yönde iletir ve devindirici mil durdurulduğunda, devindirilen milin serbestçe dönebilmesini olanaklı kılar. Baskı letlerde kullanılan bu tür kavramalar, sürücünün pedalı çevirmesine gerek kalmadan aracın yokuş aşağı kaymasını sağlar.

kavramlaştırma, özgül deneyimleri genel kurallara ya da sınıflar altında toplama işlemi. Bilişsel gelişimin temel öğelerinden birini oluşturur ve İsviçreli psikolog Jean Piaget'nin (1896-1980) ele aldığı konular arasında çok önemli yer tutar.

Kavramlaştırma karmaşık bir olgudur ve uyarılar arasındaki farkları algılayarak yanıtlama yeteneği biçiminde tanımlanan, görece somut ayrımla(*) işleminden farklıdır. Kavram oluşturma sürecini anlamaya yönelik çeşitli laboratuvar deneyleri geliştirilmiştir.

Kavramlaştırmanın iki ana aşamada gerçekleştirildiği kabul edilir. Birinci aşamada önemli özellikler, ikincide ise bu özelliklerin aralarındaki mantıksal bağ belirlenir. Kavramlar basit birer sınıflandırma olmanın ötesinde, bazı nesnelerin bazı yönleriyle sabit kalırken bazı yönleriyle değişikliğe uğrayabilmesini açıklayan ölçüt ya da kalıplar olarak da işlev görürler.

Çeşitli deneyleri yürütenler ve kuramsal açıklamalarda bulunanlar kavramsal davranış konusundaki gözlemlerinden genellikle birbirlerine yakın düşerlerse de kavramların yapısı ve kökenleri, sezgisel ve ussal düşünce arasındaki geçişler ve "bilişsel tümeler" sorunu metafizik ve epistemolojik açıdan çok farklı görüşlere yol açmıştır. ABD'li psikolog B.F. Skinner, geliştirdiği uyarı-yanıt kuramında öğrenmenin sınıma ve yanılma yoluyla gerçekleştiğini ileri sürerek zihinsel içeriklere başvurmayı reddeder. Piaget'nin bilişsel kuramı ise öğrenmenin birleştirici ilişkileri ve özleri anlama süreci olduğunu savunur. ABD'li dilbilimci ve psikolog Noam Chomsky de insanların bilişsel yapıları doğuştan sahip olduklarını ileri sürer.

Piaget'ye göre çocuğun çevresindeki zaman, mekân, nedensellik, rastlantı, sayı ve özdeşlik (kütlelin korunumu) gibi tümeler ile etkileşimi bilişsel gelişimini olanaklı kılar. İlk kavramları çevresinden ayrı olduğunun farkına varması ile oluşur. Psikomotor beceri gelişiminin ve el-göz eşgüdümünün kavramlaştırmada önemli işlevleri vardır. Bilişsel süreçte insanın uyarılayıcı kavramları düşünebildiği ve oluşturabildiği yetişkinlik dönemi boyunca da gelişir.

Günümüzde kavramlaştırma yeteneğinin yalnızca insana özgü olmadığı kabul edilmektedir. Hayvanlar, özellikle maymunlar arasında kavram gelişimi konusunda geniş araştırmalar yapılmıştır. Birçok araştırmacı hayvanların soyut düşünme yeteneğine sahip olabileceğini göz önünde tutar. Bilgisayarla bilgi işlem sürecinin insanın kavramlaştırma yetisiyle ilişkisi de yapay zekâ araştırmalarının önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Ayrıca bak. düşünce; gelişme psikolojisi.

kavramsal sanat, sanat yapının somut bir ürün değil, bir "kavram" ya da "düşünce" olduğunu savunan akım. Geçmiş çok eskilere dayanan kavramsallık terimi, geleneksel kullanımı içinde "var olan" ya da

"var olduğu bilinen" nesnelerin temsili olarak betimlenmesi anlamını taşır. Örneğin Eski Mısır duvar resimlerinde bir figürün vücudunun cepheden, başının ise profilden verilmesi, iki ayrı bakış açısının aynı düzlem içinde birleştirilmesi nedeniyle, kavramsal sanat kapsamında düşünülebilir. Rönesans döneminde sanatta görülen büyük değişikliği bazı uzmanlar "kavramsal" anlatımdan "algısal" anlatıma geçiş olarak yorumlar. Kübizmin birkaç bakış açısını aynı düzlemde yansıtmaya da kavramsal sanata bir dönüş olarak görülebilir.

Bugünkü anlamını 1960'larda kazanan terim, farklı uygulamalar için kullanılır. Ama bütün bu uygulamalardaki ortak yan, "gerçek" sanat yapıtının somut bir ürün değil, bir "kavram" ya da "düşünce" olduğudur. Dolayısıyla malzemesi de tuval ya da boya değil, düşüncedir.

Douglas Huebler (d. 1924), Sol LeWitt (d. 1928), Dennis Oppenheim (d. 1938), Bruce Nauman (d. 1941), Joseph Kosuth (d. 1945), Richard Serra (d. 1939) ve Jan Dibbets (d. 1941) gibi sanatçıların uyguladığı kavramsal sanat, örneğin yeryüzü sanatı (*bak. yoksul sanat*) gibi bir eylemi içerebileceği gibi, bu eylemin oluşum sürecini belgeleyen fotoğraflardan da oluşabilir. Düşüncenin en uygun ifade biçimi olan dil de bu akımın anlatım araçlarından biridir. Böylece yazılı metinler bu sanat türünün kapsamı içine girebilir. Ayrıca harita, çizim gibi başka görsel iletişim araçlarıyla ses ve video kasetlerinden de büyük ölçüde yararlanılır.

Pop heykeltci Claes Oldenburg(*) "Durgun Kent Anıtı" adlı eyleminde New York'ta Metropolitan Sanat Müzesi'nin arkasındaki Central Park'ta mezar kazıcılarına dikdörtgen bir mezar açtırmış, sonra bu çukuru yeniden doldurtmuştur.

Londra'daki Tate Galerisi'nin 1970'lerin başlarında hazırladığı bir katalogta kavramsal sanatın temelinde iki eğilimin yattığı belirtilmiştir. Bunlardan biri, izleyiciye bitmiş ürün sunmak yerine, yapıtın oluşum sürecini izleme olanağı vermek, ikincisi ise onun da bu süreçte etkin olarak katılmasını sağlamaktır. Kavramsal sanatçılar izleyicinin dikkatini özellikle "düşünce" üzerinde yoğunlaştırabilmek amacıyla sanat yapıtını bilinçli olarak önemsiz, sıradan, hatta banal kılmaya, estetik değerleri "düşünce" üzerinde odaklaştırmaya çalışmışlardır. Örneğin Joseph Kosuth 1965'te "Bir ve Üç Sandalye" (Modern Sanat Müzesi, New York) adlı yapıtında bir gerçek sandalye, bir sandalye fotoğrafı ve sandalyenin sözlükteki tanımının büyütülmüş yazılı metnini kullanarak, özellikle ilginç olmayan, sıradan bir düzenleme yaratmıştır. Sol LeWitt 1968'de yaptırdığı metal bir küpü Bergeyk'teki (Hollanda) Visser Evi'nin bahçesine gömmüş ve olayı betimlediği fotoğraflarda hiçbir sanatsal amaç gütmemiştir. Bütün bu olay sırf banal olması için yapılmıştır. Kavramsal sanat ürünleri belli ölçütlere vurulmadığından, başarılı-başarısız ya da iyi-kötü gibi değerlendirmelerden de uzaktır.

Türkiye'de kavramsal sanat doğrultusunda ilk çalışmalar 1970'lerin ortalarında görülmeye başladı. Şükrü Aysan(*), Altan Gürman(*), Ahmet Öktem (d. 1951) ve Serhat Kiraz'ın (d. 1954) fotoğraf, resim ya da yerleştirme (*installation*) nesnelerle düzenledikleri iç mekânlar bu sanatın Türkiye'deki ilk örnekleri oldu. Daha sonra bu düzenlemelere açıklayıcı metinlerin eşlik etmeye başladığı görüldü. 1979'da Şükrü Aysan ve arkadaşlarının kurdukları Sanat

Tanımı Topluluğu bu alanda etkinlikler gösterdi. İstanbul Sanat Bayramı çerçevesinde düzenlenen Yeni Eğilimler sergilerinde 1980'lerden sonra kavramsal sanat ürünleri ağırlık kazanmaya başladı. Yusuf Tak-tak ve Canan Beykal'ın tuvali de kullanarak girişikleri biçim denemelerinin yanı sıra, Handan Börüteçene ve Erdağ Aksel de kavramsal sanat doğrultusunda yapıtlar ürettiriler.

Kavruk, Hasan (d. Mart 1919, Akseki), Anadolu'yu konu aldığı soyut yapıtlarıyla tanınan ressam.

Adana Öğretmen Okulu'nu bitirdi. 1939-43 arasında Ankara Gazi Terbiye Enstitüsü Resim-İş Bölümü'nde Malik Aksel ve Refik Epikman'ın öğrencisi oldu. 1944'te Ankara Müstakil Ressamlar ve Heykeltıraşlar Cemiyeti'ne girdi. 1947'ye değin çeşitli okullarda resim öğretmenliği yaptıktan sonra Milli Eğitim Bakanlığı tarafından Paris'e gönderildi. İki yıl André Lhote'un atölyesine devam etti, Paris Güzel Sanatlar Yüksekokulu'nda Ducos da la Haille ile fresk, Jean Lombard ile soyut resim konusunda çalıştı, Fernand Léger'den ders aldı.

1949'da Türkiye'ye döndükten sonra 1953'e değin İstanbul Çapa Eğitim Enstitüsü'nde resim atölyesi şefliğini sürdürdü. Bu arada 1950'de İbrahim Çallı ve Mahmut Cüda'yla Türk Ressamlar Cemiyeti'ni kurdu ve dört yıl cemiyetin genel sekreterliğini

"Soyut Manzara 1", Hasan Kavruk'un bir yapıtı, 1976; özel koleksiyon
Anadolu Yayıncılık Arşivi

yaptı. 1948-49'da çalışmalarını Paris'te yürüten Kavruk, 1952'de Milli Eğitim Bakanlığı genel müfettişliğine atandı ve bu görevi 13 yıl sürdürdü. 1965'te İstanbul Tatbiki Güzel Sanatlar Yüksek Okulu öğretim üeliğine getirildi; 1982'de bu görevden emekli oldu.

Resme küçük yaşlarda başlayan Kavruk, Silifke'deki öğretmenlik yıllarında yöresel konulara yönelerek gerçekçi bir anlayışta çalıştı. Paris'te bulunduğu sırada özellikle Lhote'un biçim ve renk anlayışından etkilenerek figüratif soyut anlayışta çalışmalar yaptı. 1952-65 arasında müfettişlik göreviyle gittiği Anadolu'nun çeşitli yerlerinde edindiği izlenimleri daha sonra büyük kompozisyonlara dönüştürdü. 1950'lerde lirik-soyut, 1960'tan sonraysa soyut-dışavurumcu bir anlatımla çalıştı. Aynı yıllarda parlak renkli soyut-figüratif kompozisyonlar da gerçekleştirdi. Yapıtlarındaki güçlü renk karşıtlıkları 1970'lerde azalmaya başladı.

Bu yıllarda insan ve doğayı konu aldığı figüratif bir soyutlama geliştirerek "Egzotik Doğa" (1974), "Doğa'nın Cilveleri" (1977) gibi gerçeküstücü çağrışımlar taşıyan çok karmaşık düzenlemeler yaptı. 1980'lerde figürlü ve figürsüz doğa ve kent soyutlamalarını sürdürdü. Yurtiçinde birçok ödül alan Kavruk'un, dünyanın çeşitli müze ve galerilerinde resimleri bulunmaktadır.

kavuk, çuha, keçe ya da bezden yapılıp içi pamukla doldurulan ve çoğunlukla çevresine sarık sarılan başlık.

Osmanlılardaki çeşitli başlıkların en uzun süreye ve en yaygın olarak kullanılanıydı. Biçimi, rengi ve üstündeki sarığın sarılışı, giyenin toplumsal konumuna göre değişirdi. Yüzüyle astarı arasına sıkıca pamuk doldurulur, böylece dik durması sağlanırdı. Bu pamuk dolgu da kavuğun türüne göre dilimli, kafesli, baklavalı vb dikişlerle dikilirdi. Kavuğun üstündeki sarık bezinin türü, rengi ve sarılış biçimi de kullanana göre değişik olurdu. Bazı padişahların da giydiği bir tür sadrazam, vezir ve rical kavuğuna mücevveze denirdi. Sadrazam ve vezirler kallavi, devlet dairelerinde çalışan yüksek dereceli memurlar Horasanî giyerlerdi. İlk kez I. Selim'in (Yavuz) kullandığı Selimî ile ilk kez I. Süleyman'ın (Kanuni) kullandığı Yusufî adlı kavukları padişahlar, sadrazamlar, vezirler ve devlet ileri gelenleri giyerdi. Şeyhülislamların, kazaskerlerin ve ulemanın yüksek paye almış olanların giydiği kavuğa örf, kâtip sınıfından devlet memurlarının giydiği kavuğa (ve sarık biçimine) kâtibî, ilmiye sınıfından olanların giydiği kavuğa molla kavuğu, şeyhlerin giydiği her türlü kavuğa da taç denirdi.

Kavuk, kullanılmadığı zaman kavukluk denen özel raflara konurdu. Oymalarla süslü bu ahşap kavukluklar duvara asılırdı. Evlerde

Mevlânâ Müzesi'nde sandukaların üstündeki çeşitli kavuklar, Konya
Ara Güler

kavukluk yerine, genellikle şimsirden yapılmış, baş biçiminde kavuk kalıbı da bulundurulurdu. Bu kalıplarda ya da kavuklukta duran kavuğun tozlanıp kirlenmemesi için üstüne kavuk örtüsü örtülürdü. Kavuk, 1828'de başlık olarak fesin kabulünden sonra kaldırıldı.

Kavuklu, ortaoyununun Pişekâr'la birlikte iki temel tipinden biri. Gölge oyunundaki Karagöz'ün benzeridir.

Kavuklu ortaoyununun asıl komiğidir. Ka-ba saba konuşur, güzel sözler söylemeyi beceremez. Dışa dönük, olduğu gibi görünen, dürüst ve düşündüğünü söylemekten çekinmeyen bir tiptir. Çoğunlukla ıssızdır. Tıpkı Karagöz gibi, parasızlık yüzünden istemediği işleri yapmak zorunda kalır. Çokbilmiş Pişekâr'a verdiği tekerlemeli yanıtlarla izleyiciyi güldürür.

Kavuklu, Pişekâr'ın oyunu başlatmasından sonra, kendisini izleyen ve Kavuklu arkası adı verilen tiplerle birlikte ortaya gelir; oyun süresince de ortada kalır. Önce muhavere bölümünde Pişekâr'la konuşur, sonra kısa bir tekerleme söyler. Bunun ardından fasıl bölümü başlar. Kavuklu bu bölümde de art arda oyuna giren öbür tiplerle konuşur. Onun sözcükleri ters anlaması, anlamazlıktan gelmesi ya da sözcük ve ses benzerliklerinden yararlanarak anlamamış görünmesi, oyunun temel güldürü öğeleridir.

Kavuklu başına dilimli kavuk, üstüne entari, çakşır, cüppe, ayağına sarı çedik pabuç giyer, beline şal kuşak sarar. Cüppesinin eteğini genellikle bu kuşağa sokar. Bazen konuşurken kavuğunu gözlerinin üstüne kadar indirir.

En ünlü Kavuklular arasında Abdi (Abdürrezzak), Kavuklu Hamdi ve Kel Hasan'la Naşit Özcan sayılabilir. Son ünlü Kavuklu olan İsmail Dömbüllü'nün ardından önemli bir Kavuklu yetişmemiştir.

Kavuklu'nun hemen ardından ortaya gelen ve sürekli onu taklit eden Kavuklu arkası, genellikle cüce ya da kamburdur. Kavuklu adayları önceleri Kavuklu arkası olarak işe başlar, ustalaşınca icazet alıp Kavuklu'ya çıkabilirlerdi. Ama bu tip zamanla cüce, kambur ya da geri zekâlı çocuk biçimine dönüşünce, Kavuklu adaylarının bu yolla yetişmesi de ortadan kalkmıştır. Cüce Vasilaki, Kambur Mikael ve Kambur Sadi ünlü Kavuklu arkalarındandır.

kavun (*Cucumis melo*), kabakgiller (*Cucurbitaceae*) familyasından, bir yıllık sürünücü bitki ve bu bitkinin besin olarak yararlanılan hoş kokulu meyvesi. Anayurdu Orta Asya olan bu bitki dünyanın ılıman yerlerinde yaygın olarak yetiştirilir. Yumuşak tüylü sürünücü gövdelerinden çıkan yuvarlak ya da loplu büyük yaprakları ve yaklaşık 2,5 cm çapında sarı çiçekleri vardır. Genellikle yuvarlak ya da oval biçimli meyvelerinin büyüklüğü, kabuk ve et rengi, kokusu ve tadı yetiştirilen çeşide göre değişiklik gösterir. Ağırlığı 1-7 kg arasında değişir.

Türkiye'de en çok yetiştirilen kavun çeşitlerinin başında Kırkağaç ve Hasanbey kavunları gelir. Sarı zemin üzerine koyu yeşil benekli ya da çizgili bir kabuğu olan Kırkağaç kavununun ağırlığı 2-7 kg arasında (bazen 12 kg) değişir. Özellikle Trakya Bölgesi'nde yetiştirilen Hasanbey kavunu orta büyüklükte, koyu yeşil renkli ve buruşuk kabukludur; etli tatlı, sulu ve hoş kokuludur. Kış kavunu adı verilen çeşit uzun süre saklanabilir ve bekletildikçe olgunlaşır. Gri ağsı kabuklu çitli kavun ise erkenci çeşitlerin başında gelir. Topatan kavunu ve İç Anadolu'da, özellikle Ankara yöresinde yetiştirilen yuva kavunu ile avuca sığacak kadar küçük, az tatlı, ama hoş kokulu kantaloop kavunu ise öbür önemli çeşitlerdir.

Türkiye'de yıllık kavun üretimi son yıllarda 1,5 milyon ton dolayındadır. Çeşitli bölgelere dağılan bu üretimin önemli bir bölümü İç Anadolu Bölgesi'nin kuzey kesimleri ile Ege Bölgesi'nde gerçekleşir.

kavunağacı (*Carica papaya*), PAPAYA olarak da bilinir, *Caricaceae* familyasından ağaçsı bitki. Meksika ve Orta Amerika

kökenli bazı *Carica* türlerinden turediği sanılan bu bitki besin olarak yararlanılan etli meyveleri nedeniyle astropiklerin ılıman kesimlerinde ve tropik bölgelerde çok yetiştirilir. Bitkinin yan dallara ayrılmayan, yaklaşık 8 m uzunluğundaki palmiyemsi gövdesi 60 cm uzunluğunda borumsu sapları olan, derin loplu yaprakların oluşturduğu bir taçla sonlanır. Bitki aslında ikiye cıkl (erkek ve dişi çiçeklerin ayrı bitkilerde bulunması) olmasına karşın erdişi olanlara da rastlanır. Yaklaşık 90 cm uzunluğundaki sapların üzerinde demetler oluşturan beyazimsı renkli erkek çiçeklerin her binnin beş loplu hunimsi bir tacı ve 10 erkekorgani vardır. Genellikle yaprakların koltuğunda tek olarak bulunan dişi çiçekler daha büyük ve çok daha kısa saplıdır; tabanda birleşen etli beş taçyaprağı ve yelpaze biçimli, sapsız beş tepecik taşıyan küresel ya da silindirik yumurtalığı vardır.

Kavuna benzeyen yuvarlak ya da oval biçimli meyvelerinin uzunluğu 7,5-50 cm arasında değişir; kimi zaman ağırlığı 9 ya da 11,5 kg'a ulaşır. Yaklaşık 2,5 mm kalınlığındaki bol sulu eti koyu sarı, turuncu ya da

Kavunağacı (*Carica papaya*)
G. Altın, H. B. E. B. E. B.

sarımsı pembe renklidir. Meyvenin ortasındaki boşlukta çeper boyunca dizilmiş çok sayıda, siyah renkli ve yuvarlak tohum bulunur. Az tatlı, ancak keskin ve hoş kokulu bu meyveler pek çok ülkede kahvaltıda tüketildiği gibi salata, pasta, tatlı, şerbet ve şekerleme yapımında da yaygın olarak kullanılır.

Olgunlaşmamış meyveler, bileşiminde papain bulunan sütümsü bir özsu içerir; papain proteinlerin sindirilmesinde rol oynayan pepsin benzeri bir enzimdir. Bu nedenle meyvelerden çıkarılan özsu, hazmı kolaylaştırıcı ilaçların hazırlanmasında ve et yumuşatıcılarının üretiminde kullanılır.

Genellikle tohumdan yetiştirilen kavunağaçları çok hızlı bir biçimde gelişerek, iki yıl dolmadan meyve verirler. Bu bitkiler uygun koşullar altında beş yıldan daha fazla bir süre yaşayabilir.

Kavur, Ömer (d. 18 Haziran 1944, Ankara), yalın, aksamayın anlatımıyla 1980'lerde Türk sinemasının en önde gelen adları arasına giren sinema yönetmeni.

Ortaöğrenimini İstanbul'da Robert Kolej ve Kabataş Lisesi'nde tamamladı. Fransa'da sosyal bilimler, gazetecilik ve sinema eğitimi gördü; Fransız Bağımsız Sinema Konservatuarı'nı bitirdi. Bu arada, Alain Robbe-Grillet'in *L'Homme qui ment* (1968; Yalan Söyleyen Adam) ve Bryan Forbes'un *The Madwoman of Chaillot* (1969; Çılgın Kadın) filmlerinde yönetmen yardımcılığı yaptı. 1971'de Türkiye'ye döndükten sonra

Kavur
Resim Yayıncılık Arşivi

bir süre belgeseller ve reklam filmleri çekti. 1974'te uzun metrajlı ve konulu ilk filmi *Yalın Emine*'yi Yeşilçam koşulları dışında gerçekleştirdi. Refik Halid Karay'ın bir öyküsünden uyarladığı film yalın anlatımı ve abartısız duyarlılığıyla dikkati çekti. Daha sonra gene reklam filmlerine dönen Kavur, 1979'da İstanbul'daki kimsesiz çocukların yaşamlarına eğilen *Yusuf ile Kenan*'ı çekti.

Furuzan'ın bir öyküsünden perdeye aktardığı *Ah Güzel İstanbul* (1981) ve senaryosunu Selim İleri'nin yazdığı *Kırk Bir Aşk Hikâyesi* (1981), Kavur'un ölçülü ve düzgün sinemasını biçimlendiren yapımlar oldu. 1982'de İleri'nin senaryosundan çektiği *Göl* ise içerdiği gerilim öğeleriyle Türk sinemasında değişik bir deneme oldu. Senaryosunu Barış Pirhasan'la birlikte hazırladığı, Alman sinema yönetmeni Wim Wenders'in etkilerini taşıyan 1985 tarihli *Amanız Yol*'da küçük insanların sevgi arayışları üzerinde yoğunlaştı. Aynı yıl senaryosunu gene Pirhasan'la birlikte yazdığı *Körebe*'de, kaçırılan kızını arayan yalnız bir kadının öyküsünden yola çıkarak 1980 sonrası kent yaşamının etkileyici bir görünümünü çizdi. 1987'de Yusuf Atılgan'ın romanından uyarladığı *Anayurt Oteli* ise Türk sinemasının bu dönemde ürettiği en başarılı filmlerden biri oldu. Bir insanın iş gerilimini ve taşıdığı yaşamının durağanlığını gerilim filmlerini aratmayan bir tedirginlik atmosferi içinde yansıtan film, yalın ama derinlikli anlatımıyla da dikkati çekti. Kavur, 1988 tarihli *Gece Yolculuğu*'nda bir yönetmenin iç hesaplaşmasını ve kendini tanıma sürecini perdeye getirdi.

Kavur, 1982'de *Kırk Bir Aşk Hikâyesi*, 1987'de *Anayurt Oteli*, 1988'de de aynı zamanda en iyi film ödülünü alan *Gece Yolculuğu* filmleriyle Antalya Altın Portakal Film Şenliği'nde en iyi yönetmen seçildi. *Yusuf ile Kenan* 1980 Milano Çocuk Film Festivali'nde büyük ödül, *Anayurt Oteli* 1987 Venedik Film Şenliği'nde Uluslararası Sinema Eleştirmenleri Federasyonu (FIPRESCI) Ödülü, 1987 Nantes Uç Kıta Film Şenliği'nde en iyi film ve Macit Koper'le en iyi erkek oyuncu, Valencia Film Şenliği'nde de üçüncülük ödülleri kazandı. *Amanız Yol* ve *Anayurt Oteli*, Uluslararası İstanbul Sinema Günleri'nin yarışmalı Türk Sineması bölümünde birinci seçildi. Kavur'un 1991'de romancı Orhan Pamuk'un senaryosundan çektiği *Gizli Yüz* aynı yıl Antalya Altın Portakal Film Şenliği'nde en iyi film ödülünü kazandı; yurtdışında ise Venedik Film Şenliği'nin yarışmalı bölümüne katıldı; Bastia Akdeniz Film Festivali'nde eleştirmenler ödülüyle Uluslararası Sanat ve Deneme Sinemaları Konseyi ödülünü kazandı; Montreal Yeni Sinema Festivali'nde en iyi film seçildi.

Kavurd, asıl adı İMADUDDİLE KARA ARSLAN (ö. 15 Nisan 1073, Hemedan), Kirman Selçuklu Devleti'nin kurucusu. Çağrı Bey'in oğlu, Alp Arslan'ın ağabeyidir.

Dandanakan Savaşı'ndan (1040) sonra ele geçirilen topraklar Büyük Selçuklu hanedanı arasında paylaşılmış Kirman yöresi Kavurd'a verildi. Toprakları üzerinde Büyük Selçukluların bir kolu olarak, fiilen bağımsız bir devlet kuran (1048) Kavurd, 1051 başlarında Büveyhilerin elinde bulunan Kirman'ın kuzeyindeki Serdsir bölgesini ele geçirdi. 1063'te amcası Tuğrul Bey'in ölümü üzerine yerine geçen Alp Arslan'a karşı ayaklanarak Büyük Selçuklu tahtı için mücadeleye girişti. Umman'ı ve Fars eyaletini de topraklarına katarak bütün Kirman'a egemen oldu. Alp Arslan'ın ölümünden (1072) sonra tahtı ele geçirmek için yeniden girişimde bulundu. Ama Büyük Selçuklu tahtına geçen Melikşah'la Hemedan'da yaptığı savaşta (1073) tutsak düştü. Ordu içinde çok sayıda yandaşı olduğu için Selçuklu tahtı için tehlikeli görüldüğünden öldürüldü.

kavurma, uzun süre saklanması için kendi yağı ile kavrulduktan sonra dondurulan et.

Daha çok hayvanların bol, besili ve ucuz olduğu sonbaharda hazırlanır. Kuşbaşı doğranan etlerin yağı azsa içine kuyruk yağı da eklenerek kavrulur. Soğuduktan sonra küplere ya da tenekelere doldurulur. Tencerede ya da ekmek sacı üstünde kavralan etten yapılan yemeğe de kavurma denir.

kavuşma, KONJUGASYON olarak da bilinir, bakteriler, tekhücreliler, bazı algler ve mantarlar gibi basit yapıları canlılarda, iki bireyin geçici olarak birleşip çekirdek bileşenlerini değiştirdiği (gen aktarımı; örn. kirkpikliler), bütün hücre içeriğini başka bir canlıya aktardığı (örn. bakteriler ve bazı algler) ya da tek bir birey oluşturacak biçimde kaynaştığı eşeyli üreme süreci. Kavuşan bireyler boyut, biçim ya da hareketlilik açısından benzeşebilecekleri gibi farklı da olabilirler. Fizyolojik ve genetik özellikleri değişik olan bu bireyleri biyologlar + ve - simgeleriyle ya da belirli bir canlı topluluğunda iktiden kavuşan tip varsa harflerle ayırt ederler.

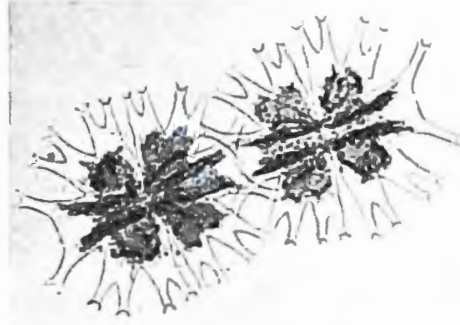
kavuşum, astronomide, iki ya da daha çok gök cisminin görünürde rastlaşması ya da birbirlerinin önünden geçmesi. Ay, Güneş ile Yer arasında hareket ederken yeniay evresinde kavuşum konumundadır ve Yer'e dönük yüzü karanlıktır. Yörüngeleri Yer'den küçük olan iç gezegenlerin (Merkür ve Venüs) Güneş'le kavuşumları iki türdür. Gezegenin yaklaşık olarak Yer ile Güneş'in arasından geçmesine iç (alt) kavuşum denir; eğer gezegen Yer ile Güneş'in tam arasından ve Yer'den görülecek biçimde Güneş'in kursunun önünden geçiyorsa buna geçiş denir (Merkür'ün geçişi gibi). Dış (üst) kavuşum ise, Yer ile gezegenin, Güneş'in zıt taraflarında ama aynı doğrultu üstünde olmasıdır. Yer'den daha büyük yörüngeli olan dev gezegenler Güneş'le ancak dış kavuşum yapabilir. Bir gezegenin bir başkasıyla kavuşum konumunda olması astrolojide çok büyük önem taşır.

kavuşum periyodu, Güneş sistemi içindeki bir cismin, örneğin bir gezegenin, Ay'ın ya da bir yapay Yer uydusunun, Yer'den görüldüğü biçimiyle Güneş'e göre olan konumuna tekrar gelmesi için gerekli olan süre. Ay'ın kavuşum periyodu, belirli bir evresine (örn. dolunay) ikinci kez gel-

mesi için geçen süredir. Bir gezegenin kavuşum periyodu ise, Güneş'in çevresinde dolanırken Yer'in onu yakalaması ya da daha hızlı hareket eden Merkür ve Venüs gezegenlerinin durumunda olduğu gibi, bu gezegenlerin Yer'le aynı hızla gelmeleri için gerekli olan süredir. Yer'in çevresinde dolanan yapma bir uydunun kavuşum periyodu, Güneş'le iki kez kavuşması sırasında geçen süredir. Ayrıca bak. yıldız periyodu.

kavuşur algler (*Zygnematales* ya da *Conjugales*), *Chlorophyta* (yeşil algler) bölümünden, kavuşma (konjugasyon) yoluyla üreyen ve bakışımı biçimleriyle ayırt edilen bir hücreli (desmitler) ve ipliksi (*Spirogyra*) alglerin oluşturduğu takım.

Dünyanın hemen her yerinde, özellikle de asitli bataklık ve göllerde bulunan desmitlerin tipik yapısı ortada bir noktadan bağlanmış bakışimli iki yarı hücreden oluşur. Üç katmanlı hücre çeperinde açıklıklar, delik-

Kavuşur alglerden bir desmit örneği (*Microsterias*)
Winton Parnode-Photo Researchers

ler ve pektin dikencikleri bulunur; desmitlerin düzensiz hareketi, bu deliklerden jelatinsi bir maddenin akışıyla sağlanır. Bu canlılarda eşeyli ve eşeysiz, her iki tip üremeye de rastlanır. Eşeyli üreme, kavuşma olarak bilinen, iki bireyin geçici olarak birleşip çekirdek bileşenlerini değiştirdikleri süreçle gerçekleşir. Bu birleşme ya bir kavuşma tüpü aracılığıyla ya da iki hücrenin jelatinsi bir örtüyle sarımlanmasıyla olur. Hücre bölünmesi biçiminde gerçekleşen eşeysiz üremeye ise bağlanma noktasından ayrılan her yarı hücrenin öbür yansı tamamlamasıyla iki tam desmit oluşur. Sporla üremeye ise çok ender olarak rastlanır. Yayılışı sınırlı olan bazı desmit türlerinden su örneklerinin ayırt edilmesinde yararlanılır. En yaygın desmit cinslerinden biri, genellikle jips kristalleri içeren orak biçimli *Closterium*'dur.

Kavuşur alglerin ipliksi grubunu oluşturan *Spirogyra* türleri tatlı sulara bulunur ve genellikle serbest olarak yüzer. Dallanma yapmayan iplikçikler bir ya da daha çok yeşil renkli, sarmal kloroplast içeren silindirik hücrelerden oluşur. Hücre çekirdeği hücrenin ortasındaki kofulun içinde asılı olarak bulunur. Bu grupta eşeysiz üreme iplikçiklerin parçalanmasıyla oluşur. Eşeyli üreme ise, yan yana duran iki iplikçiğin (ya da ender olarak aynı iplikçiğin) hücreleri arasında oluşan kavuşma tüpü aracılığıyla bir hücrenin içeriğinin öbürüne geçip kaynaşması biçiminde gerçekleşir. Bu kaynaşmış hücre (zigot) kalın bir duvarla çevrilir.

Güneşli ilkbahar ve sonbahar günlerinde, fotosentez sonucu açığa çıkan oksijen kabarcıklarından ötürü su yüzeyine yakın bir konumda bulunan *Spirogyra* toplulukları fotosentezin azaldığı gece saatlerinde derine batar.

kavvana (İbranicede "niyet" ya da "adanma"), çoğul KAVVANOT. Yahudilikte, dinsel görevlerini yerine getiren, özellikle de dua eden kişinin bu eylemlere uygun düşen

tutumu ya da zihinsel durumu. 12. yüzyıl filozofu İbn Meymun dua ederken kavvana'ya ulaşmak isteyen kişinin zihinsel olarak Tanrı'nın huzuruna çıkması ve kendini bu dünyaya ilişkin bütün kaygılardan arındırması gerektiğini söyler. Bir görüşe göre dinsel görevlerin kavvana'ya ulaşmadan yerine getirilmesi, manevi yükümlülüklerin karşılanmaması anlamına gelir.

Kabala'da (Yahudi mistisizmi) kavvana, çeşitli dualardaki sözcük ve harflerinin gizli anlamları üzerinde yoğunlaşma anlamına gelirdi. Gerçek kavvana olmadan okunan dualar, ruhsuz bir bedene benzetilirdi. 16. yüzyıl mistiği Yitshak ben Şlomo Luria, Kabalacı görüşlerinde kavvana'nın önemini özellikle vurguladı, çünkü kuramsal olarak doğru kavvana'nın daha üst dünyaları etkileyebileceği ve kozmik yenilemeyi (*tikkun*) sağlayabileceği kabul ediliyordu.

Dindarlığı öne çıkaran toplumsal ve siyasal bir hareket niteliğindeki Hasidilikte ise kavvana dinsel yaşantıda düşünselden çok duygusal bir rol oynar. Dolayısıyla bireyin manevi huzuruna, üst dünyalardan daha fazla önem verilir.

kavya üslubu, Sanskrit dilinde geliştirilmiş, yapaylığıyla dikkati çeken edebi üslup. İsa'dan hemen sonraki yüzyıllarda Hindistan'da ortaya konan kavya adlı saray destanlarının üslubudur. Konularını eski halk destanlarından alan kavya'lar, inceden incele işlenmiş süslü bir dil ve ölçüyle yazılıyor, abartı sanatına yer veriyordu. Sanatlı bir düzyazıyla kaleme alınmış kavya'larda ise çok sayıda bileşik sözcük kullanılıyordu. Kavya üslubu, Hint dilleri ve edebiyatları üzerindeki etkisini günümüzde de sürdürmektedir.

Kawaihae, ABD'nin Hawaii eyaletinde, Hawaii Adasının kuzeybatı kıyısındaki Kawaihae Koyunda derinsu limanı. Anaehomalu ve Kiholo koylarının çevresindeki Kraliçe Kaahumanu Karayolu'nu izleyen 64 km uzunluğundaki "Altın Kıyısı" adlı turizm geliştirme bölgesinin kuzey ucunda yer alır.

19. yüzyılda balina avcılarının ve tüccarların uğradığı işlek bir liman olan Kawaihae, buharlı gemilerin gelişmesiyle önemini yitirdi. Ama 1980'lerde adanın iç kesimlerindeki çiftliklerden getirilen büyükbaş hayvanların ve şekerin yüklenebilmesi için yeni iskele ve depoların yapımla Hawaii Adasının Hilo'dan sonraki ikinci büyük limanı durumuna geldi. Kral I. Kamehameha'nın 1791'de Savaş Tanrısı Kukailimoku'ya adanmış, Hawaii'nin en iyi korunmuş tapınaklarından (*heiau*) biri olan Puukohula limanının hemen güneyindedir. Yakınlardaki Puako çevresindeki geniş bir alanda, eski Polinezya yaşamını yansıtan çok sayıda kaya kabartması bulunmuştur. "Gazap Suyu" anlamına gelen Kawaihae sözcüğü, su sıkıntısı çekilen bölgede yaşayanların bir su kaynağını ele geçirmek için yürüttükleri mücadelesinin öyküsüyle ilişkilidir.

Kawalerowicz, Jerzy (d. 15 Ocak 1922, Gvozdets, Ukrayna), II. Dünya Savaşı sonrası Polonya sinemasının önde gelen adlarından sinema yönetmeni ve senaryo yazarı. Kraków Sinema Enstitüsü'nde (sonradan Łódź Sinema Okulu) öğrenimi gördü. Birkaç yıl senaryo yazarlığı ve yönetmen yardımcılığı yaptıktan sonra 1952'de Kazimierz Sumerski ile birlikte uzun metrajlı ve konulu ilk filmi *Gromada*'yı çekti. 1955'te, içinde önde gelen yönetmenlerin yer aldığı Kadr grubunun sanat yönetmeni oldu. *Matka Joanna od aniołów* (1961; Meleklerin Joanna Anası) adlı filmiyle 1961 Cannes Film Şenliği Jüri Özel Ödülü'nü kazandı.

Başyapıtı sayılan bu filmde, o yıllarda Polonya sinemasında egemen olan savaş temasından ve II. Dünya Savaşı'yla ilgili konulardan ayrılarak yeni bir eğilimin öncülüğünü yaptı. Oldukça stilize bir anlatımla 18. yüzyıl Polonya'sında şeytana bağlananlar ele alan ve o dönemin ruhunu destansı bir biçimde yansıtan film, kilisenin büyük tepkisini çekti. Eski Mısır'da din adamlarının yönetimle olan ilişkilerini konu alan *Faraon* (1965; *Firavun*) ve çağdaş bir öykü çevresinde gelişen psikolojik yoğunluklu *Gra* (1968; *Oyun*) Kawalerowicz'in sonraki önemli filmleri oldu.

Kawalerowicz, gerçeklik ile fantezi arasındaki dengeyi amaçlayan bir sinema dili geliştirmiş. Andrzej Wajda ve Andrzej Munk gibi yönetmenlerle birlikte savaş sonrası Polonya sinemasının doğuşuna öncülük etmiştir.

Kawartha Gölleri, Kanada'nın Ontario eyaletinin güneydoğusunda 14 gölden oluşan zincir. Peterborough ve Victoria illeri boyunca uzanan göller Peterborough kentinin hemen kuzeyi ve batısı ile Toronto'nun 50-115 km kuzeydoğusunda yer alır. Büyüklükleri 5-47 km² arasında değişen göller, Trent Kanalı'nın(*) önemli bir bağlantısını oluşturur. Eskiden bir kerestecilik bölgesinin merkezi olan göller (Scugog, Sturgeon, Cameron, Balsam, Pigeon, Bald, Sandy, Buckhorn, Chemong, Deer, Lovesick, Stony, Clear ve Katchewanooka), günümüzde kano ve tekne gezintileri, balıkçılık etkinlikleri ve St. Lawrence Irmağı üzerindeki Thousand Adaları'nı andıran manzaralarıyla gözde bir sayıyedir. Kawartha adı, Huron Yerlilerinin dilinde "parlak sular ve mutlu iller" anlamına gelir.

Kawasaki Heavy Industries, Ltd., Japonca KAWASAKI CUKOGYO KK. Japonya'nın başlıca ulaşım donanımı ve araçları üreticilerinden. Kawasaki grubunun önde gelen şirketlerinden biridir. Merkezi Kobe'dedir. Kökeni Kawasaki Shozo'nun 1878 ve 1886'da kurduğu tersaneye dayanır. 1896'da bu iki tersanenin birleşmesiyle Kawasaki Shipyard Company oluştu. Şirket 1939'da bugünkü adını aldıktan sonra demiryolu donanımı, çelik levha, uçak ve makine üretmeye başladı. II. Dünya Savaşı'ndan sonra işgal kuvvetlerince dağıtıldı. Ama 1969'da eski şubelerinden ikisinin birleşmesiyle yeniden büyük bir şirket haline geldi. Şirket, aralarında gemi, lokomotif, demiryolu araçları, uçak ve füzelerin de bulunduğu çok çeşitli ulaşım araçları üretir. Satış gelirlerinin büyük bölümünü dünyaca ünlü Kawasaki motosikletleri oluşturur.

Kawasaki Steel Corporation, Japonca KAWASAKI SEITETSU KK. Japonya'nın başlıca çelik üreticilerinden. Kawasaki grubunun en önemli şirketlerinden biridir. Merkezi Kobe'dedir.

Başlangıçta Kawasaki Heavy Industries, Ltd. nin şubesi olan kuruluş, 1950'de ayrı bir şirket haline geldi. II. Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan yeni fabrikası ve gelişmiş teknolojisiyle Japonya'nın savaş sonrasında toparlanmasında önemli bir rol oynadı.

Kawasaki, başta çelik levha ve sac, yapı çeliği, boru dökme ve dövme metal, kaynak elektrodu olmak üzere çeşitli demir ve çelik malzemeler üretir. Şirketin birçok ülkede fabrikaları vardır.

Kawkaw bak. Gao

Kay, John (d. 16 Temmuz 1704, Bury yakınları, Lancashire, İngiltere - ö. 1764?, Fransa), dokuma işleminin otomatikleşmesi yolunda önemli bir adım olan uçan mekiği geliştiren İngiliz mucit.

Bir yünlü üreticisinin oğluydu. Daha gençliğinde babasının yün çırpma fabrikasının ba-

John Kay, Madeley'nin bir taş baskısından ayrıntı
British Museum Londra Fotoğraf J.R. Freeman & Co. Ltd

şına geçerek yün doğrultma, dövme ve tarama makinelerinde çeşitli geliştirmeler yaptı. 26 Mayıs 1733'te, atkı ipliğinin çözgünün arasından hızla geçirilmesini sağlayan uçan mekiğin patentini aldı. Bu buluşla, eni ne olursa olsun bütün kumaşların çok hızlı dokunabilmesi olanaklı duruma geldi.

Dokumacılar bu yeni buluşu kısa sürede benimsediler, ama Kay'e buluşundan ötürü ödemede bulunmamak için bir dernek kurdular. Tüm parasını patent hakkını korumak için açtığı davada kaybeden Kay, Fransa'ya geçti ve orada yoksulluk içinde öldü.

Kay, Ulysses (Simpson) (d. 7 Ocak 1917, Tucson, Arizona, ABD), yeni-klasik okulun seçkin temsilcilerinden olan ABD'li besteci.

New Orleans caz trompetçilerinden Joe (King) Oliver'in yeğeniydi. Çocukken cazla ilgilenerek saksofon çaldı. Daha sonra piyano, keman çalmaya ve beste yapmaya yöneldi. 1938'de Arizona Üniversitesi'nden lisans diplomasını aldı. Ardından Eastman Müzik Okulu'nda, Yale Üniversitesi'ne bağlı Berkshire Müzik Merkezi'nde besteci Paul Hindemith'in yanında ve Columbia Üniversitesi'nde öğrenim gördü.

Kay II. Dünya Savaşı sırasında donanmada dans orkestraları için düzenlemeler yaptı, yorumcu ve besteci olarak çalıştı (1942-46). Daha sonra New York'a yerleşerek oda müziği toplulukları için *Yaylı Çalgılar Süiti* (1947), orkestra için *Konçerto* (1948) ve film müziği olarak *The Quiet One* (1949; Sessiz Adam) gibi besteler yaptı. 1949-52 arasında çalışmalarını Roma'da sürdürdü. 1958'de Sovyetler Birliği'ni ziyaret eden ilk ABD'li besteciler grubunda yer aldı. Birçok ödül kazandı; Fulbright, Rosenwald ve Guggenheim bursları aldı. 1968'de New York Kent Üniversitesi'nde (CUNY) müzik profesörü oldu.

Kay'ın müziğinin başta gelen özellikleri melodilerinin lirik olması ve düzenlemenin belli bir tonu merkez alarak kromatizmle tamamlanmasıdır. Geç tarihli yapıtlarında alışılmış üçlü aralıklık yerine, dörtlü aralıklar üzerine kurulu (*quartal*) armoniden de yararlandığı görülür. Yapıtları arasında Başkan John F. Kennedy'nin anısına bestelediği *Essay on Death*'in de (1964; Ölüm Üzerine Deneme) yer aldığı pek çok film ve televizyon müziği vardır. *Senfoni* (1967) ve *Southern Harmony* (1975; Güney Armonisi) gibi büyük orkestra yapıtlarının yanı sıra oda müziği, *Song of Jeremiah* (1945; Yeremya'nın Şarkısı) kantatı gibi koro yapıtları, org ve piyano müziği, kısa bando parçaları ile *The Boor* (1955; Hödük) ve *The Juggler of Our Lady* (1956; Hanımımızın Hokkabazı) adlı tek perdelik iki opera da yazmıştır.

Kay-Shuttleworth, Sir James (Phillips), 1 BARONET, asıl soyadı KAY (d. 20 Temmuz 1804, Rochdale, Lancashire - ö. 26 Mayıs 1877, Londra, İngiltere), hekim, halk sağlığı reformcusu ve İngiltere'de parazit ilkokul

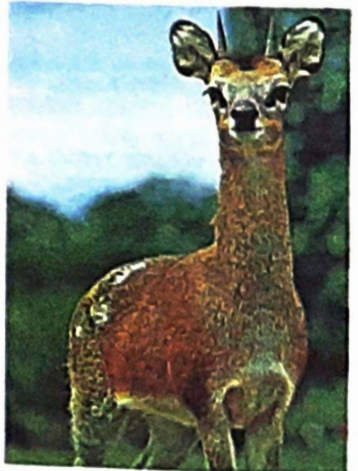
sisteminin başlıca kurucusu. Önerdiği reformlar arasında öğretmenlerin özel eğitimden geçmesi ve okulların resmi müfettişlerce denetlenmesi yer alıyordu. Yaşları 13-18 arasında yetenekli gençlerin bir yandan ilkököl öğretmenliği yaparken, bir yandan da bu okulların yöneticilerinden ortaöğrenim görmeleri yöntemi de (öğrenci-öğretmen) onun buluşuydu. 1839-40 yıllarında, E. Carleton Tufnell ile birlikte Londra'ya bağlı Battersea'de İngiltere'nin ilk öğretmen okullarından biri olan St. John's College'i kurdu.

Kaya, Şükrü (d. 1883, İstanköy [bugün Kos, Yunanistan] - ö. 10 Ocak 1959, İstanbul), siyaset adamı. 1927-38 arasında içişleri bakanlığı yapmıştır. İlköğrenimini İstanköy'de, ortaöğrenimini Midilli İdadisi'nde tamamladıktan sonra, İstanbul'da Mekteb-i Sultani'ye (Galatasaray Lisesi) girdi. Bir yandan da Hukuk Mektebi'nde okudu. 1908'de Fransa'ya gitti. 1912'de Paris Hukuk Fakültesi'ni bitirerek Türkiye'ye döndükten sonra 1919'a değin İstanbul, Edirne, İzmir ve Bağdat'ta, sırasıyla hariciye nezareti kâtipliği, sulh hakımlığı, maliye ve mülkiye müfettişliği, iskân-ı muhacirin müdürlüğü ve öğretmenlik yaptı. Mondros Mütarekesi'nden sonra İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'nde görev alarak ulusal direnişe katıldı. Şubat 1919 sonlarında tutuklanarak İstanbul'daki Bekir Ağa Bölüğü'nde hapsedildi. İstanbul'un İtilaf Devletleri'nce işgalinden (16 Mart 1920) sonra Malta'ya sürüldü. 1921'de kaçarak Anadolu'ya geçti ve Kurtuluş Savaşı'na katıldı.

1922'de Lozan Konferansı'na giden ilk kurulda danışman olarak yer aldı. Aynı yıl sonunda İzmir belediye başkanlığı üstlendi. İkinci Dönem TBMM'de (1923-27) Mevteşe mebusu olarak görev yaptı. 1927-39 arasında Muğla mebusu olarak TBMM'de bulundu. 1924-38 arasında kurulan İsmet Paşa (İnönü), Fethi Okyar ve Celal Bayar hükümetlerinde tarım, dışişleri ve içişleri bakanı olarak görev yaptı. 1936-38 arasında Cumhuriyet Halk Partisi genel sekreterliğini üstlendi. 1938'de, İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığına karşı çıktığı için 1939 seçimlerinde milletvekili adayı gösterilmedi ve siyasal yaşamı sona erdi.

Şükrü Kaya'nın Fransızcadan çeşitli roman ve tarih araştırmaları çevirileri vardır. Demeç ve TBMM konuşmalarıyla çeşitli yayın organlarında yer alan yazıları *Şükrü Kaya, Sözleri, Yazıları 1927-37* (1938) adı altında derlenmiştir.

kaya antilopu (*Oreotragus oreotragus*), *Artiodactyla* (çifttoynaklılar) takımının

Kaya antilopu (*Oreotragus oreotragus*)
John Blower National Audubon Society
Collector/Photo Researchers

Bovidae familyasından Etiyopya ve Nijerya'nın kuzeyinde, kayalık tepelerde yaşayan antilop türü. Omuz yüksekliği yaklaşık 55 cm, postu sarı ve boz renkte, kaba ve kalın kıllı, kuyruğu yok denecek ölçüde kısadır. Erkeklerde ve bazen dişilerde de görülen boynuzlar başın üstünde düz ve sivri uçlu, çiviye benzer çıkıntılar yapar. Yuvarlak toynaklarının üstünde sekerek koşan ve kayalar arasında çevik sıçrayışlarla ilerleyen kaya antilopları, bu davranışlarıyla eliği andırır.

kaya güvercini (*Columba livia*), *Columbiformes* takımının *Columbidae* (güvercingiller) familyasından kuş türü. Evcil güvercinin atasıdır. Kanarya Adalarından Çin'in batısına kadar Palearktik bölgede, Etiyopyen bölgenin kuzeyinde ve Oryantal bölgede yaşar. 33 cm uzunluğunda ve boz renklidir. Kanatlarında iki, kuyruk ucunda bir tane siyah bant bulunur. Boynunun çevresi koyu yeşil, mavi ve mor pırıltılıdır. İyi uçucu olan bu kuşlar yuva yapabilecekleri kayalıkların bulunduğu yörelerde sürüler halinde yaşar ve başta tohumlar olmak üzere bitkisel maddelerle beslenirler. Bir kaya yarığına ya da çıkıntıya çırpıdan yapmış yuvaya dişi iki yumurta bırakır. Kuluçkaya dişi ve erkek sırayla yatar. Türkiye'nin her bölgesinde görülür. Kentlerde tarihsel yapıların ve geniş açık alanların tipik görünüşünü tamamlayan güvercinler de bu türden olmakla birlikte, evcil güvercinlerin yeniden yabanılaştırılması sonucunda oluştuklarından, biçim ve özellikle de renk olarak katıksız yabani forma göre bazı ayrımlar gösterirler.

kaya kartalı (*Aquila chrysaetos*), *Falconiformes* takımının, *Accipitridae* familyasından kartal türü. Kaya kartalları altın renkli ense tüyleri, üst gagasının dibindeki sarı renkli şişkin deri kabartısı, boz gagası, tüylü

Kaya kartalı (*Aquila chrysaetos*)
J.R. Simon-Osman Agency

bacakları, siyah tırnaklı ve sarı renkli iri pençeleriyle tanınır.

Holarktık bölgede, ağaçlıklı dağlarda yaşayan ve kanat açıklığı 2,3 m'ye ulaşan bu kartallar orta boy memeliler ve keklik, ormantavuşu gibi kuşlarla beslenir. Sarp kayalıklardaki oyuklara ya da ağaç tepelerine yaptıkları yuvalara dişiler beyaz ya da beyaz üstüne kahverengi lekeli 1-4 (genellikle 2) yumurta bırakır. Erkek ve dişiler 40-45 gün boyunca sırayla kuluçkaya yatar. Yavrular yaklaşık üç ay içinde palazlanır. Kaya kartalları Türkiye'nin her bölgesinde 1.500 m'nin üzerindeki birçok dağlık yörede görülebilir.

kaya keleri, *Squamata* takımının *Agamidae* familyasının *Agama* cinsini oluşturan 60 kadar keler türünün ortak adı. Uzunlukları değişen kaya keleri türleri fazla farklılaşma göstermezler. Coğrafi dağılımları Avrupa'nın güneydoğusunu, Asya'nın güneybatısını, Hindistan Yarımadasını ve Afrika'yı kapsar. Besinlerini büyük ölçüde böcekler, az olarak da bitkisel maddeler oluşturur.

Bayağı kaya keleri (*Agama agama*), vücudu boz, başı kızıl ya da sarı olan bir türdür. Bahçelerde, çalılarda ve çayırda yaşar.

Dikenli kaya keleri (*Agama stellio*)
John Markham

Dikenli keler (*A. stellio*) 30 cm uzunluğundadır. Özellikle boynu olmak üzere tüm vücudu dikenlidir. Güneşli ve kurak yerlerde, kayalık ve zeytinliklerde bulunur. Türkiye'de Anadolu'nun batı, orta ve güney kesimleri ile Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde ve Trakya'da yaşar.

Kaya Konfederasyonu *bak.* Karak Konfederasyonu

kaya mezarı, ölü gömmek amacıyla kayalıklara oyulmuş mezar odası. Maden teknolojisinin gelişimi sonucunda ortaya çıkmıştır. Anıtköy türündeki en eski örnekleri İÖ 9. yüzyılın sonlarında, Urartuların başkenti Tuşpa'da (bugün Van Kalesi) yapılmış olan kral mezarlarıdır. Sert kireçtaşına demirden aletlerle kazılmış olan bu mezarlar

Van Kalesi'nde II. Sardur'a ait kaya mezarı
Nehin Başgelten

çok odalı tiptedir. Cepheleri kabartmalarla bezeli ilk kaya mezarlarını İÖ 6. yüzyılda İran'da Persler yapmıştır. Perslerin Anadolu'yu işgaliyle kaya mezarı uygulaması burada da yayılmış, Lidya ve Frigya'da çok yaygın biçimde kullanılmıştır. İÖ 5-4. yüzyıllarda Likya bölgesinde kaya mezarı mimarlığı doruğuna erişmiştir. Anadolu'nun kuzeyindeki Paflagonya bölgesi de özellikle Helenistik dönemden kalma kaya mezarlarıyla ünlüdür. Bu tür mezarlar Roma döneminde de çok kullanılmıştır.

Kayaagıl Çukuru, Akdeniz Bölgesi'nde, Antalya ilinin Akseki ilçesine bağlı Dikmen (eski denir Demirci) köyü yakınlarında çöküntü dolini.

Eni 200 m, boyu 500 m, derinliği ise 160 m olan dev bir karstik çöküntüdür. Çam ağaçları ile büyük kaya bloklarının yer aldığı taban kesiminde, yüzeyden farklı olarak nemli bir mikroklima oluşmuştur. Çukurun dört yanı dik kaya duvarlarıyla çevrilidir; batı duvarının yüksekliği 80 m'dir. Kayaagıl Çukurunda ilk araştırmayı, 1973'te Paris Mağara Araştırma Kulübü (SCP) gerçekleştirmiştir.

Kayaalp, Fethi (d. 1923, Ezine, Çanakkale), lirik-soyut anlayıştaki yağlıboya ve oymabaskılarıyla tanınan ressam.

1942'de Güzel Sanatlar Akademisi Resim Bölümü'ne girerek Nurullah Berk'in öğrencisi oldu, 1947'de eğitimini tamamladı. Bu yıllarda resmin yanı sıra Leopold Lévy ile oymabaskı da çalıştı. 1951'de ressam olarak Sağlık Bakanlığı'na girdi. Çeşitli okullarda resim öğretmenliği yaptıktan sonra 1962'de İstanbul Devlet Resim ve Heykel Müzesi'nde restoratörlüğe getirildi. 1966'da İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Gravür Atölyesi'ne öğretim üyesi atandı. 1966'daki 5. Tahrir Binalı'nda Şeref Ödülü'nü, 1967'de 28. Devlet Resim ve Heykel Sergisi'nde ikincilik, 1975'te Uluslararası İskenderiye Binalı'nda oymabaskı dalında birincilik ödülleri kazandı. 1988'de emekliye ayrıldı.

Kayaalp 1960'lara değin klasik anlayışta, 1960'tan sonra yarı-soyut ve soyut, 1970'lerde de lirik-soyut anlayışta çalıştı. Tek rengin çeşitli tonlarını kullanarak gerçekleştirdiği kalkanbalığı konulu resimleri, onun lirik-soyut anlayışını yansıtan örnekler arasındadır. Kayaalp yağlıboyadan başka taş baskı ve renkli oymabaskı çalışmaları da yapmaktadır.

kayaarmudu, gülgiller (*Rosaceae*) familyasının *Amelanchier* cinsini oluşturan çiçekli çalı ve ağaççıkların ortak adı. Bu bitkilerin

Kayaarmudu (*Amelanchier canadensis*)
A to Z Botanical Collection-EB Inc

kenarları keskin dişli basit yaprakları, dalların ucunda salkımlar oluşturan beyaz çiçekleri ve mavimsi siyah renkli, küçük, sulu meyveleri vardır. Kuşlar için iyi bir yiyecek kaynağı oluşturan meyvelerinden bazı yörelerde reçel ya da marmelat yapılır.

Yaklaşık 3 m boyundaki *Amelanchier alnifolia*, en çok 8 m'ye ulaşabilen *A. canadensis* ve bu türlerden daha uzun boylu ve daha sarkık çiçekli olan *A. laevis* değerli süs bitkileridir. *A. arborea* ile *A. laevis*'in doğal bir melezi olan *A. grandiflora* 9 m'ye kadar büyüyeblen, pembemsi çiçekli bir türdür. Türkiye'de başlıca *A. parviflora* ve *A. rotundifolia* olmak üzere iki kayaarmudu türüne rastlanır.

Yabani kayaaarmutları kolaylıkla mezele-
nirler, ancak özellikleri çok yakın olduğu
için bunların birbirlerinden ayırt edilmesi
oldukça zordur.

kayabalığı, Perciformes takımının *Gobiidae* familyasını oluşturan 700'ü aşkın balık türünün ortak adı. Tropik ve ılıman bölge denizlerinin kıyılarında, kumluk ya da taşlık diplerde bulunan bu balıklar genellikle 10-25 cm, en çok 45-50 cm uzunluğundadır. Filipinler'in tatlı sularında yaşayan Luzon kayabalığı (*Pandaka pygmaea*) ise 13 mm'yi aşmayan boyuyla bilinen omurgalı hayvanların en küçüklerinden biridir.

Kayabalıklarının renkleri genel olarak yaşadıkları çevreye göre değişir. Kumlu kıyılarda yaşayanların sırtı boz, yanları açık kahverengi benekli, karnı sarımsıdır. Kaya-
lık ve taşlık diplerde yaşayanların sırtı siyaha yakın koyulukta, kahverengi ya da yeşil, yanları çizgiler, benekler ya da dalgali lekelerle alacalı, karnı açık renktir. Özellikle tropik bölgelerde daha parlak renkli

Kayabalıklarından *Bathygobius soporator* türünün erkekleri bir denizkabağına yapışmış yumurtaları korurken
W.N. Tavorga

türlerinin bulunmasına karşın Atlas Okyanusunun Avrupa kıyılarında rastlanan kristal kayabalığı (*Crystallogobius linearis*) gibi saydam türleri de vardır. Kayabalıklarının vücudu uzun, başı genellikle üstten basık ve iri, gözleri başın üstünde ve birbirine yakın, ağzı büyük, dudakları kalındır. Yanal (yan) çizgileri bulunmaz. Göğüs ve kuyruk yüzgeçleri yelpaze biçiminde gelişmiştir. İki sırt yüzgeci bulunur. Kaynaşmış olan karın yüzgeci dibe tutunmasını sağlayan bir vantuz işlevi görür. Çoğu deriye iyice yerleşmiş küçük ve sert pullu, öbürleri pulstuzdur.

Kayabalıkları sığındıkları yerlerden uzaklaşmadan deniz solucanları gibi küçük omurgasız hayvanlar, balık yavruları ve balık yumurtalarıyla beslenir. Suların sıcaklık durumuna ve türlere göre değişmekle birlikte üremeleri genellikle mart sonlarından başlayarak ağustosa değin sürer. Erkekler üreme mevsiminde birbirlerine karşı son derece saldırgan davranır ve gerektiğinde dövüşerek üreme bölgelerini savunurlar. Bazı türlerde iç döllenme görülmekle birlikte çoğunda yumurtla ve spermale su içinde döllenir. Erkekler hazırladıkları yuvalara dişileri götürür ve yumurtalar bırakıldıktan sonra dişiyi yuvadan uzaklaştırır. Yumurta bakımı birçok türde görülen bir davranıştır. Kabukların içi, kayaların yankıları gibi yerlere jelatinsi bir kılıf içinde bırakılan yumurtalardan iyice gelişmiş olarak çıkan yavrular çok geçmeden erişkinlere benzer bir biçim alır.

Büyük Okyanusun doğusunda bulunan *Gillichthys mirabilis* gibi birçok kayabalığı türü kum ya da çamurda açtığı oyuklarda yaşarken bazıları bu oyukları öbür hayvanlarla paylaşır. Örneğin ABD'nin California kıyılarında görülen pembe renkli, kör kayabalığı (*Typhlogobius californiensis*) bir karides türünün kazdığı oyukta yaşar. Antil Denizinde görülen parlak mavi bantlı, kü-

çük yapılı, neon kayabalığı (*Elacatinus oceanops*) öbür cins üyeleri gibi daha iri balıkların vücudundan asalakları temizleyerek beslenir.

Kayabalıklarının Türkiye sularında 16 cins 28 türünün yaşadığı bilinmektedir. Bunların yanı sıra büyük olasılıkla 10 türün daha bulunduğu sanılmaktadır. Türkiye'yi çevreleyen tüm denizlerde görülen, ırmak ağzları ya da denizle bağlantılı acı sulara girebilen kömürcü kayabalığı (*Gobius niger jozo*) 15 cm, saz kayabalığı (*G. ya da Zosterisessor ophiocephalus*) 20 cm uzunluğundadır. 24 cm uzunluğundaki hortum kayabalığı (*G. paganellus*) ise çok sığ ve yosunlu kayalıklar arasında görülmekle birlikte tatlı sulara girmez. Karadeniz'de ve Marmara Denizinde bulunan ve uzunluğu 35 cm'ye ulaşabilen kurbağa kayabalığı (*Mesogobius batrachocephalus*) Terkos Gölünde de (Durusu) saptanmıştır.

Karadeniz'de ve Hazar Denizinde yaşayan 20 cm uzunluğundaki sarı kayabalığı (*Neogobius platyostis*) akarsu ağzlarına da girer. 12 cm uzunluğundaki tatlı su kayabalığı (*Proterorhinus marmoratus*) Ege Denizinin kuzey kesimi, Marmara ve Karadeniz'in yanı sıra İznik, Manyas, Ulubat (Apol-yont), Sapanca, Terkos, Büyük ve Küçük Çekmece göllerinde de görülür.

Kayaboğazı Barajı, Kütahya ilinde, Kocayay üzerinde kurulu olan toprak ve kaya dolgu baraj. Yapımına 1976'da başlanan baraj 1987'de işletmeye açıldı. Temelden yüksekliği 45 m'dir. 38 milyon m³'ü depolayabilen barajın göl alanı 4,2 km²'dir. Baraj 7.080 hektarlık bir alana su sağlamaktadır.

Kayacan, Feyyaz (d. 1919, İstanbul - ö. 5 Nisan 1993, Londra), şair, öykü ve roman yazarı. Yapıtında daha çok biçime ve kurguya ağırlık vermiş, gerçeküstü ve somut öğeleri kaynaştırmaya çalışmıştır.

Saint-Joseph Lisesi'ni bitirdi. Yükseköğrenimini Paris'te Siyasal Bilgiler Yüksekokulu'nda yaptı. İngiltere'de Durham Üniversitesi'nde iktisat derslerini izledi. Daha sonra Londra'ya yerleşti, uzun süre BBC Türkçe Yayınlar Bölümü'nde çalıştıktan sonra emekli oldu.

Yeditepe, Yenilik, Türk Dili dergilerinde yayımlanan ilk öykülerinde II. Dünya Savaşı sonrası Londra'daki insan ilişkilerini işledi ve bireyin savaş psikosu içinde kazandığı yeni davranışların ayrıntılarına inmeye çalıştı. *Sığınak Hikâyeleri*'yle (1962, 1988) 1963 Türk Dil Kurumu Hikâye Ödülü'nü kazanan Kayacan'ın öbür öyküleri *Şişedeki Adam* (1958), *Cehennemde Bir Yusuf* (1964), *Gibiciler* (1967), *Hiçoğlunun Serîvenleri* (1969) adlı kitaplarında toplanmıştır. Öteki yapıtları arasında *Kasık Havası* (1976) ve *Benim Örumceğim Başka* (1982) adlı şiir kitaplarıyla *Çocukta Bahçe* (1982) adlı romanı sayılabilir. Kayacan'ın bir de dört kısa oyunun yer aldığı *Mutlu Azınlık* (1968) adlı yapıtı vardır.

kayacık, huşgiller (*Betulaceae*) familyasının *Ostrya* cinsini oluşturan yedi kadar ağaç türünün ortak adı. Avrasya ve Kuzey Amerika kökenli bu ağaçlar çoğunlukla süs bitkisi olarak yetiştirilir. Kayacık ağaçlarının boyuna çatlaklı, pürüzlü kabuğu, tüylü sapları olan genellikle yumurta biçimli ince yaprakları ve sarkık erkek çiçekleriyle, dik konumlu dişi çiçekleri vardır. Meyveleri sert kabuklu ve fındıksıdır. Akdeniz çevresinde yaygın olan *O. carpinifolia* yaklaşık 20 m yüksekliğinde bir ağaçtır; koyu renkli ve dayanıklı odunu özellikle tornacılıkta kullanılır. *O. japonica*, *O. carpinifolia* gibi 20 m'ye kadar uzayabilen bir türdür. Amerika

Kayacık (*Ostrya virginiana*)
Clarence E. Lewis

kökenli bir ağaç olan *O. virginiana*'nın odunundan yerel olarak çit kazığı ve alet yapımında yararlanılır.

kayaç, jeolojide, Yer'i oluşturan doğal mineral agregası ya da kütlesi. Kayaçlar Yer'in katı bölümlerinin temel birimleridir. Mineral tanelerinden ya da kristallerinden oluşan kayaçların fiziksel özelliklerini, büyük ölçüde, içerdikleri minerallerin nitelikleri belirler. Kayaçtaki çeşitli mineral kristallerinin karşılıklı oranı ve yönelimleri, kayaca ortalama bir özellik kazandırır. Bu nedenle, her mineral kendi başına yönser olmakla birlikte, kayacın özellikleri yönsemez (tüm yönlerde aynı) olarak kabul edilebilir. Buna karşılık, düzenli kristal dağılımına sahip şist ve arduvaz gibi kayaçlar, tek tek minerallerin özelliklerini yansıtarak belirli bir yönserlik gösterirler.

Yoğun ve pekişik mineral kristalleri agregalarından oluşan kristalin kayaçların hacimsel özellikleri, tekil mineral özelliklerinin ortalaması biçiminde ele alınır. Granit, bazalt, mermer ve gnays gibi çoğu korkayaç ve başkalaşım kayacı bu türdendir. Kristalin yapıda olmayan volkan camı gibi camsı kayaçlar, yapay camlarınkine benzer özellikler taşır. Gevşek minerallerin ya da kırıntılarının zamanla çimentolanmasıyla oluşan klastik (kırıntılı) kayaçlarda, tanelerin birleşmesi ve değme geometrisi, gözeneklerin miktarı ve dağılımı ile çimentolanmanın niteliği, kayacın fiziksel özelliklerini belirleyen öteki önemli etkenlerdir.

Kayaçların fiziksel özellikleri, basınç ve sıcaklıktan etkilenir. Her mineral bileşeninin etkin niteliklerine ek olarak kayaçların taneli ve gözenekli yapısından gelen ayırt edici olgular da vardır. Özellikle suyun ve öteki gözenek akışkanlarının varlığı kayacın bazı özellikleri üzerinde önemli etkide bulunur.

Kayaçların genellikle oluşumlarında etkili olan süreçlere bağlı olarak başlıca üç sınıfa ayrılır. Bunlar: 1) Magma olarak adlandırılan erimiş maddenin katılaşmasıyla oluşan korkayaçlar(*), 2) daha önceden var olan kayaçlardan ayrılan parçalarından ya da eriyiklerden çöken maddelerden oluşan tortul kayaçlar(*), 3) korkayaçların ve tortul kayaçların mineral bileşimlerinin, dokularının ve iç yapılarının çeşitli koşullar yüzünden değişmesiyle oluşan başkalaşım kayaçları(*). Bu üç sınıfa giren kayaçlar ayrıca, en başta kimyasal, mineralojik ve yapısal özellikleri olmak üzere değişik etkenlere bağlı olarak çok sayıda alt gruba ve tipe ayrılır.

kayaç alanı, don etkisiyle dağılarak, köşeli kocataşların altına gömülmüş kayaçlardan oluşan alan. Kayaç alanlarına daha çok yüksek dağlık bölgelerde, Kuzey Kutbu'na

yakın kesimlerde rastlanır. Alanların genişliği ve derinliği, iklim, bitki örtüsüne ve kayaç tipine bağlı olarak değişir. Derinliği 4 m'ye ulaşan kayaç alanları vardır. Kayaç alanları özellikle bazalt üzerinde iyi gelişmiştir ve İzlanda platolarında yaygın olarak görülür; tortul kayaçlar üzerinde de hızla oluşan kayaç alanlarına Kanada'nın Kuzey Kutbu'na yakın bölgelerinde yaygın olarak rastlanır.

kayaç kalıntısı bak. ksenolit

kayaç kristali bak. neceftaşı

kayaç yelpazesi, dağların etek bölümlerinde akarsuların etkisiyle oluşan yelpaze biçimli anakaya yüzeyi. Çoğu zaman ince bir alüvyon örtüsüyle kaplıdır ve bu yüzden birikinti yelpazesi ile karıştırılabilir. Çoğunlukla dik eğimli (eğimi 20°-26°) olan kayaç yelpazelerinin pediment oluşumunun ilk aşamasına karşılık geldiği kabul edilir. Ayrıca bak. pediment.

kayaçbilim bak. petroloji

kayagum, KAYAKUM ya da KAYAKEUM olarak da yazılır, bir Kore kabilesi olan Karaklara özgü, 12 ipek teli, yeri değiştirilebilen köprüleri (eşik) bulunan, uzun bir dikdörtgen prizmaya benzeyen gövdesi bombeli bir göğüsle kapatılmış çalgı. Yaklaşık 1,5 m boyundadır. Zheng, ch'in, koto ve yamato koto gibi benzer Çin ve Japon çalgılarıyla akraba olmasına karşılık, kendine özgü bir Kore tarzıyla çalınır. Cunanca da kayagum'a benzeyen, ama ondan biraz daha küçük 10 çift telli bir çalgıdır.

kayağantaş bak. arduvaz

Kayah, eskiden KARENMI, Yukarı Myanmar'ın (Birmanya) doğu kesiminde eyalet. Güneydoğuda Tayland, kuzeyde Shan, güneybatıda Karan eyaletleriyle çevrilidir. Yüzölçümü 11.732 km²'dir. Kantarawadi, Bawlake, Kyebogi ve Möng Pai illerine bölünmüştür. Derin vadilerle birbirinden ayrılan tepeler topografik yapıda önemli yer tutar; bu tepeleri kaplayan tikağacı ormanları, kerestecilik açısından önemli bir kaynak oluşturmaktadır. Eyaletin başlıca ırmakları, kuzey-güney doğrultusunda akan Saluen ve Pawn'dır. Saluen Irmağı değişik kesimlerinde, yörede üretilen büyük teknelerle ulaşım elverişlidir. Güneye uzanan karayolu eyaletin başlıca kentleri Möng Pai, eyalet merkezi Loi-kaw, Bawlake ve Pasawng'dan geçer. Batıya giden karayolu ise Thandaung üzerinden Pegu bölgesindeki Toungoo'ya uzanır. Eyaletin büyük bölümünde ulaşım yalnızca yukarı hayvanlarıyla sağlanır. Güneydeki Mawchi madenleri önemli bir tungsten ve kalay kaynağıdır. Dünyanın en büyük tungsten madeni Mawchi'de bulunur. II. Dünya Savaşı sırasında büyük zarar gören madenler SSCB'den alınan yardımla yeniden işletmeye açılmıştır. Lawpitha'da da, Myanmar'ın en büyük hidroelektrik santrali bulunur; Rangoon'un elektrik enerjisi gereksiniminin beşte dördünü bu santral karşılar. 1970'lerin başlarında yeni jeneratörlerin hizmete sokulmasıyla ülkenin elektrik üretimi iki katına çıkmıştır. Yöre nüfusu, Kızıl Karenler olarak adlandırılan Padaung, Bre ve Zayin gibi küçük kabilelerden oluşur.

Eskiden bölgede kurulmuş çeşitli devletler vardı. Bunlardan en güçlüsü olan Kantarawadi'nin hükümdarı Sawlapaw'ı 1889'da İngilizler tahttan indirdi. Sawlapaw'ın yerine geçen Sawlawi, İngiliz protektorasını

kabul etti. Kayah hiçbir zaman İngiliz Birmanyası'nın egemenliği altına girmediyse de Kantarawadi, Kyebogi ve Bawlake'nin yönetimi, 1922'de Federe Shan Eyaletleri'nin komiserliğine bağlandı. Bu kentler 1947'de kabul edilen Myanmar Anayasası'yla Karenni Eyaleti adı altında birleştirildi. Ocak 1952'de Karenni'nin adı Kayah Eyaleti olarak değiştirildi. 1974 Anayasası'yla bütün öteki eyaletler gibi Kayah'ın özerkliği de sınırlandı. Nüfus (1983) 168.429.

kayak, kanonun en yaygın iki türünden biri. Hem eğlence, hem spor amacıyla kullanılır. Grönland Eskimolarının geliştirdiği, daha sonraları Alaska Eskimolarının da kullandığı teknenin başı ve kısı sivridir. Omurgası yoktur ve yüzü ileriye dönük

Uluslararası slalom kayacı
Ted Hadenreich Jr

olarak iki palalı bir kürek kullanan kürekçi ya da kürekçilerin oturduğu sahanlık dışındaki bütün bölümleri kapalıdır. Kayaklar daha çok tek kişilik yapılır, ama iki ya da üç kişilik de olabilir. Eskimolar kayaklarını, ırmakların sürüklediği odunların ya da balina kemiginden bir iskelet üzerine ayıbalığı ya da öteki hayvan derilerini gererek, sonra da bunları su geçirmez duruma getirmek üzere hayvan yağıyla oarak yapıyorlardı. Kürekçi, kayığın ters döndükten sonra su almaksızın yeniden düz duruma gelmesini sağlamak için üzerine bir örtü geçirirdi. Eskimo erkekleri kayığı balıkçılık ve avcılık amacıyla kullanırdı. 20. yüzyılda Eskimolar kayak yerine deniz motorları kullanmaya başladılar. Günümüzde eğlence ve spor amacıyla kayak kullanımı ve yapımı için bak. kano sporu.

kayak iniş yarışı, yokuş aşağı inen düzeltilmiş pistte kayakla hız yarışı. Pist, aralarında en az 8 m mesafe bulunan ve ikiye bayrak direğinden oluşan kapılarla işaretlenmiştir. Kayakçılar iniş sırasında bu kapılardan geçmek zorundadır. Yarışmaya katılanlar en az bir antrenman inişi yapar,

Kayak iniş yarışı
DPA-Pictorial Parade

daha sonra da tek başlarına, önceki iniş sırasında belirledikleri sırayla kapılardan

geçerek inişi gerçekleştirirler. Yarışı, pisti en kısa sürede tamamlayan kayakçı kazanır.

Erkekler uluslararası kayak şampiyonaslarında pistin uzunluğu 2,4-5 km arasında değişir. Pistin varış noktasıyla başlangıç noktası arasındaki dikey yükseklik farkı 1.000 m kadar olabilir. Arazinin dikliği ve zorluk derecesi de yarışmacıların yeteneklerine ve dayanıklılıklarına göre belirlenir. Bayanlar kayak iniş yarışlarında pistin uzunluğu 1,6-2,5 km arasında değişir. Pistlerin uzunlukları genellikle mesafe olarak değil, iniş süresiyle (örn. iki dakikalık iniş vb) belirtilir. Kayak iniş yarışlarında birinci gelenlerin ortalama hızı saatte 64-80 km arasındadır. Özel olarak hazırlanmış kısa pistlerde saatte 160 km'yi aşan hızlara ulaşabilmektedir; ama bu karşılaşmalar resmi kayak iniş yarışı olarak kabul edilmez. Alp disiplini(*) yarışmalarının belki de en çok cesaret gerektireni kayak iniş yarışıdır.

Dünya şampiyonları için bak. spor ve oyunlar: sonuçlar (kayak). Olimpiyat şampiyonları için bak. Olimpiyat Oyunları.

kayak krosu, engebeli ve dağlık bir arazide kayakla yapılan uzun mesafeli yarış. İskandinav ülkelerinde bir eğlence ve bir ulaşım biçimi olarak ortaya çıkan kayak krosu bu ülkelerde popülerliğini korumaktadır. Kayak krosunda kullanılan kayaklar Alp tipi arazilerde kullanılanlardan daha

Kayak krosu
UPI Compu/EB Inc

uzun, dar ve hafiftir. Ayağa, topuğun daha rahat hareket etmesine olanak verecek biçimde bağlanır ve daha uzun kayak sopaları kullanılır. Kayak krosunun yarışmalı olmayan biçimi kayak gezintisi olarak da bilinir.

Almancada Langlauf, pek çok İskandinav dilinde langrenn olarak bilinen kayak krosu az çok daire biçimli bir parkurda yapılır. Uluslararası yarışmaların standart mesafeleri erkeklerde 15, 30 ve 50 km, bayanlarda ise 5 ve 10 km'dir. Birçok geleneksel kros yarışının mesafesi daha uzundur (örn. İsveç'teki Vaasa Yarışı'nın mesafesi 90 km'dir). Yarışmacılar genellikle yarışmaya farklı zamanlarda başlarlar ve parkuru en kısa sürede tamamlayan kayakçı birinci olur. Kayak krosu bayrak yarışına her bir 10 km'lik mesafede kayan dört erkek kayakçı ya da her biri 5 km'lik mesafede kayan üç kadın kayakçı katılır. Kayak krosu kayakla yapılan öteki sporlar kadar tehlikeli

değildir, ama özellikle uzun mesafelerde çok dayanıklı olmayı gerektirir. Dünya şampiyonları için bak. spor ve oyunlar: sonuçlar (kayak). Olimpiyat şampiyonları için bak. Olimpiyat Oyunları.

kayak sporu, ayakkabı ya da botlara tutturulmuş bir çift kayakla kar üzerinde yapılan spor.

İsveç ve Finlandiya'daki bataklıklarda bulunan en eski kayakların 4-5 bin yıllık olduğu sanılmaktadır. Bilinen ilk kayaklardan bazıları kısa ve geniştir; bu bakımdan günümüzdeki dar ve uzun kayaklardan çok, kar ayakkabılarını andırır. Norveç'te, Kuzey Kutup Dairesi yakınlarında bulunan, kayaya oyulmuş, kayak yapan iki adam tasviri İÖ 2000'lerden kalmaz. Çin'in kuzeyinde 7. yüzyılda kayak sporu yapıldığına ilişkin kayıtlara rastlanmıştır. Vikinglerin 10. ve 11. yüzyıllarda kayak kullandıkları, daha sonraki tarihlerde Lapların kayak üzerinde avlandıkları bilinmektedir.

Kayak ulaşım aracı olarak ilk kez Norveç, İsveç, Finlandiya ve bazı Doğu Avrupa ülkelerinin kırsal yörelerinde kullanıldı; bazalarda günümüzde de yolculuk amacıyla buralardan yararlanılır. Askeri alanda kayak kullanımı, Oslo Çarpışması'ndan (1200) önce Norveçlilerin oluşturduğu kayaklı keşif birlikleriyle başladı. İsveç'te de 1452'de kayaklı birlikler oluşturuldu. Finlandiya, Norveç, Polonya, Rusya ve İsveç gibi ülkeler 15. yüzyıldan 17. yüzyıla değin savaşlarda kayak kullandılar. Yüzbaşı Jens Emmahausen 1733'te Norveçliler için ilk kayak sporu elkitabını yazdı. Para ödüllü askeri kayak yarışmaları 1767'de düzenlenmeye başladı. Kayağın askeri amaçla kullanımı, kar koşulları ve arazi yapısı nedeniyle, keşif işlerinde ve küçük hedeflere yönelik baskınlarda kayaklı piyadenin daha elverişli olduğu yerlerde hâlâ sürmektedir.

Eğlenceye dönük kayak sporunun, kayağın daha çok ulaşım aracı olarak kullanıldığı dönemlerde de var olduğu sanılmaktadır. Hem eğlence, hem spor amaçlı kayak krosunun, kayağın ulaşım aracı olarak kullanılmasından geliştigi kesindir. Kayak sporu ise kayağın ayağa bağlanışındaki illellik nedeniyle 19. yüzyıl ortalarına değin pek gelişemedi. Norveçli Sondre Nordheim, 1860 dolayında ayak ucuna takılan kayışların her iki yandan, topuğun çevresinden geçirilerek bağlanmasına dayanan bir yöntem geliştirerek kayak sporunda çığır açtı. Kayakla ilgili ilk spor yarışmalarından biri 1843'te, Norveç'in Tromsø kentinde düzenlenen kayak krosu yarışıydı. 1860'larda California'da yokuş aşağı inen engebesiz pistlerde kayak yarışları yapılmaya başladı; bu yarışlarda 3,6 m uzunluğunda, yalnızca ayak ucu kayışları bulunan kayaklar kullanılıyordu.

Kayak yarışmaları Kuzey disiplini(*) ve Alp disiplini(*) biçiminde iki türe ayrılır. Kuzey disiplini, kayak krosu ve kayakla atlama yarışlarını kapsar. İlk büyük kayakla atlama yarışı Oslo'da 1879'da yapıldı. Bu disiplinin önemli karşılaşmaları arasında Oslo yakınlarındaki Holmenkollen'de 1892'den beri her yıl düzenlenen kayak krosu ve kayakla atlama yarışları ile 1905'ten 1917'ye değin ve 1922'den 1926'ya değin her dört yılda bir düzenlenen Kuzey Oyunları sayılabilir. Alp disiplini iniş ve slalom yarışlarını kapsar. Kayakla dağcılık ilkin 19. yüzyıl sonlarında Alpler'de yapıldı ve 1970'lerin sonlarında kayakla iniş yöntemi olarak yeniden canlandı.

20. yüzyılda Avrupa ve Kuzey Amerika'da daha popüler bir spora dönüşen kayak, 1930'larda Avustralya ve Yeni Zelanda'da, 1940'larda Şili ve Arjantin'de (And Dağ-

ları), 1950'lerde de Japonya'da hızla yayıldı. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Yugoslavya ve Yunanistan, İspanya ve Portekiz (Pireneler), Fas ve Cezayir, SSCB, Lübnan, Türkiye, İran ve Hindistan'da da tutulmaya başladı.

Başlangıçta Alp disiplini kayakçıları, kayakla inmek için önce tırmanmak zorundaydı. 1900'lerin başlarında kayakçıları Alpler'in yukarılarına taşımak için yalnızca dağ demiryolları ya da teleferik kullanılıyor-du. 1930'ların başlarında telesiyej ve teleski gibi bir dizi araç kullanılmaya başladı. Böylece her kayakçı eskiye oranla dört-beş kat fazla iniş yapabileceği olanağına buldu. Kar yapma makinesinin bulunmasıyla kayakçıların karın yeterli olmadığı zamanlarda da spor yapması sağlandı.

Kayakların geliştirilmesi hem kayakçıların ustalaşmasına, hem de kayağın spor ve eğlence olarak yaygınlaşmasına önemli katkıda bulundu. Kayaklar önceleri ahşaptan (genellikle *Carya* ağacı) ve tek parça olarak yapılırdı; 1930'larda değişik malzemeleri üst üste koyarak sıkıştırmaya dayanan yöntemler de kullanılmaya başladı. 1950'lerden sonra kullanılan plastik tabanlar kayağın hızını ve dayanıklılığını artırdı. Zamanla ahşap ya da plastik bir levhanın metalle kaplanmasıyla yapılan kayaklar yaygınlaştı. Nordheim'in 19. yüzyılda tasarladığı, kenarları içe doğru kıvrık kayak modeli, bütün modern kayaklara örnek oluşturdu.

Kayak sporunun popülerliğini ve kayakçıların becerilerini artıran bir başka etken de özellikle Alp disiplini kayak eğitiminin gelişmesi oldu. Avusturyalı Hannes Schneider'in 1900'lerin başlarında geliştirdiği teknikler kayak eğitiminin temelini oluşturdu. Kayak öğretmenleri için yeterlilik sınavları ilk kez 1925'te Avusturya'da yapıldı. Bu sınav sistemi daha sonra İsveç, Fransa, İtalya, Almanya, Kanada ve ABD'de de benimsendi. 20. yüzyılın ikinci yarısında her düzeydeki kayakçıyı eğitebilecek nitelikli kayak öğretmenleri yaygınlaştı.

İlk yerel ve ulusal kayak kulüpleri Norveç'te (1861), ABD'de (1872) ve İsveç'te (1879) kuruldu. Bunu Norveç Kayak Birliği'nin (1883) ve Büyük Britanya Kayak Kulübü'nün (1903; 1964'ten sonra Büyük Britanya Ulusal Kayak Federasyonu) kuruluşu izledi. 1924'te dünya kayakçılığının yönetici organı olarak Uluslararası Kayak Federasyonu (FIS) oluşturuldu. Bu kuruluş 1925'ten beri Kuzey disiplini (1925-31 arasında yalnızca erkekler), 1931'den beri de Alp disiplini dört yılda bir hem erkekler, hem bayanlar için Dünya şampiyonaları düzenlemektedir. Kayak sporu 1924'te Olimpiyat Oyunları'na alındı, ama 1936'ya değin yalnızca erkekler Kuzey disiplini yarışları yapıldı. Bu tarihten başlayarak bayanlar ve erkekler Alp disiplini yarışları da Olimpiyat Oyunları'nda yer aldı. Bayanlar Kuzey disiplini yarışları 1950'lerde ve 1960'larda Olimpiyat Oyunları'na alındı. 1967'de giderleri özel kişi ve kurumlarca karşılanmak üzere FIS'nin gözetiminde düzenlenmeye başlayan Dünya Kupası, 1969-70 sezonunda bütünüyle özel ve profesyonel bir şampiyonaya dönüştü. 1960'larda özel kuruluşlardan malzeme ve para kabul etme biçimindeki uygulamaları profesyonellik olarak nitelendiren Uluslararası Olimpiyat Komitesi (IOC), önde gelen bir kayakçıyı bu gerekçeyle 1972 Olimpiyat Oyunları'ndan çıkardı. Bunun üzerine daha önce kayak öğretmenliğiyle sınırlı olan profesyonellik açık bir biçim daldı. Hem amatör, hem profesyonel Dünya şampiyonalarının televizyondan yayınlanması kayakçılığın yaygınlaşmasını önemli ölçüde etkiledi. Alp ve Kuzey disiplinlerinde Dünya şampiyon-

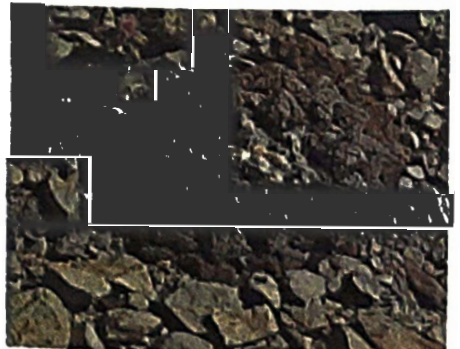
ları için bak. spor ve oyunlar: sonuçlar (kayak). Olimpiyat şampiyonları için bak. Olimpiyat Oyunları.

Kayak sporunun temel malzemesi olan kayakların uzunluğu dallara ve kategorilere göre değişir. Yetişkin erkeklerin kullandığı ortalama iniş kayağının uzunluğu 210 cm'nin biraz altında, genişliği ise 7,6 cm dolayındadır. Bütün kayak dallarında kayağın ucu sivri ve yukarıya doğru kıvrık, burun ya da kürek denen ön bölümü genellikle biraz daha geniş, kuyruk denen arka bölümü ise kare biçimli olur. En kalın yer ortada ayağın altına gelen bölüm, en ince yer ise uca yakın bölümdür. Kayaklar kambur denen hafif bir kavis oluşturacak biçimde yapılır. Böylece kayakçının ağırlığının bütün kayağa yayılması sağlanır. İniş kayağında, kayış doğrultusunun korunmasını sağlamak üzere taban yüzeyinin ortasında, boydan boya uzanan ve derin olmayan bir oyuk bulunur. Ayrıca kayağın sert kar ya da buz yüzeyine hafifçe gömülmesi için tabana keskin çelik kenarlar yerleştirilir. Yaklaşık 240 cm uzunluğunda olan atlama kayağı daha geniş, daha kalın ve iniş kayağından daha ağırdır. Genellikle tabanda üç tane oyuk çizgi bulunur; çelik kenarlar ise yoktur. Çoğu zaman katmanlar biçiminde sıkıştırılmış tahtadan yapılan kros kayağı iniş kayağından daha dar ve çok daha hafiftir.

Ayağa iyice oturan, deri ya da plastikten yapılmış ve kayakçının düşmesi durumunda kayağın çıkmasına uygun biçimde sıkı bağlarla kayağa tutturulmuş ağır botların, kayağı tam olarak denetlemeyi sağlayan düz ve sert tabanları vardır. Atlama ve kayak krosu yarışmalarında, sporcunun topuğunu kaldırabilmesine, böylece vücudunu öne doğru rahatça eğebilmesine olanak verecek biçimde bağlanan daha esnek ve daha hafif botlar giyilir.

Kayakla inişte, sporcunun iki elinde de tüp biçiminde, yaklaşık 120 cm uzunluğunda ve hafif metalden yapılmış birer kayak sopası bulunur. Kayak krosu için kullanılan sopa genellikle daha uzun ve daha hafiftir. Sopalar kayakçının, düz bir arazide ilerlerken ve tırmanırken kendini öne doğru itmesini sağlar. Ayrıca iniş sırasında denge sağlamak için kullanılan sopalar dönüşlerde de kayakçıya yardımcı olur. Kayak sopasının üst tarafında bileğe takılan bir kayış vardır. Bu kayış, kayakçı düştüğünde sopanın fırlayıp gitmesini engeller. Sopanın alt bölümünde, karda çok derinlere gömülmesini engelleyen çember biçimli bir tabla yer alır.

kayaktüsü, kaktüsgiller (*Cactaceae*) familyasının, *Ariocarpus* cinsini oluşturan altı türe, özellikle de *Ariocarpus fissuratus*'a verilen ad. Anayurdu Texas ve Meksika'dır.

Kayaktüsü (*Ariocarpus fissuratus*)
L. N. ve Arnela Oezler

Kaya görünümlü bu kaktüsler yaz yağmurlarıyla birlikte 2-5 cm çapında, kırmızı, beyaz ya da sarı renkli çiçekler açar. Kayakaktüsleri bileşimlerinde hordenin alkaloitinden ötürü bafif halüsinogen etkili bitkilerdir.

kayakla atlama, yarışmacıların, atlama noktası yukarı kıvrılmış, dik eğimli bir rampada kayıp hızlanarak gerçekleştirdikleri atlama yarışması. Kayakçılar rampanın ucundan büyük bir hızla fırladıktan sonra havada olabildiğince uzun bir yatay yol

Kayakla atlama
Torichi Sakakubara

almaya çalışırlar. Kayakla atlama karşılaşmaları 100 m, 80 m, 70 m gibi kategorilere ayrılan, özenle eğimlendirilmiş ve hazırlanmış tepelerde yapılır. Büyükler uluslararası karşılaşmaları genellikle 90 m ve 70 m kategorilerindedir. İniş genellikle bir kule üzerinden başlar. Atlayıcı çömelmiş durumda hız kazanarak (saatte 120 km'ye ulaşabilir) aşağıya doğru kayar. Atlama noktasına geldiğinde ileri ve yukarı doğru fırlar. Başarılı atlayıcılar havada, dizler dik ve ayak bilekleri öne doğru eğilmiş durumda uçarlar. Bu uçuş sırasında kayaklarını da birbirine paralel ve yukarıya doğru biraz eğimli tutarlar. Bu duruş, rüzgâr direncini en aza indirir ve havada alınan mesafenin uzunluğunu artıran aerodinamik kaldırma etkisi sağlar. Yere, tepenin çok eğimli bir bölümünde ve çok daha dik bir duruşla inilir. Yerle temasın şoku dizlerin kıvrılmasıyla azaltılır. Eğimin sona erdiği düzlükte atlayıcı bir dönüşle durur.

Yarışmacılar ikişer atlayış yaparlar. Atlayışlar hem alınan mesafeye, hem atlayış tekniğine göre hakemlerce değerlendirilir. Atlanan tepeler birbirinden farklı olduğu için değişik yerlerde ulaşılmış mesafeleri birbirleriyle tam anlamıyla karşılaştırmak olanaksızdır.

Kayakla uçuş, puanlama sistemi dışında hemen her yönüyle kayakla atlamaya benzer. Uçuş yarışmalarında alınan mesafe puanlamada daha büyük önem taşır. İyi yarışçılar ideal koşullarda 150 m ya da daha uzun mesafelere ulaşabilirler. Dünya şampiyonları için bak. spor ve oyunlar: sonuçlar (kayak). Olimpiyat şampiyonları için bak. Olimpiyat Oyunları.

kayal, Hindistan müziğinde(*) iki bölümlü bir Hint şarkısını temel alan müzik formu. Bölümler gittikçe uzayan melodi ve ritim doğaçlamaları arasında yinelenir. Genellikle ağır (*vilembit*) bir *kayal*'in ardından, gene aynı *raga*'da (müzik makamı) kısa ve hızlı (*dru*) *kayal* söylenir.

Kayal'in *dhrupad* olarak bilinen daha uzun melodilerle yakınlığı vardır; buna karşılık

kısıtlamaları daha azdır. Genellikle *tabla* (bir çift küçük davul) ve *tambura* (lavta) eşliğinde çeşitli *tala*'larla (ritim ya da ölçü) seslendirilir.

Kayalıdere, Muş'un Varto ilçesinin 15 km kadar güneydoğusundaki Kayalıdere köyünün yakınında kale tipi yerleşme. Murat Irmağının batı yakasında 12 m yüksekliğindeki bir tepenin üstündedir. 1966'da Londra Üniversitesi'nden Seton Lloyd tarafından Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü adına kazılmıştır.

Aşağı kent ve hisardan oluşan yerleşmede ilk oturanların Urartular olduğu anlaşılmıştır. Yazılı belge ele geçmediği için yerleşmenin eski adı açıklığa kavuşturulamamıştır. Bir surla çevrili olan hisarda kare planlı özgün bir Urartu tapınağı, yaşama yerleri ve boyunlarında hiyeroglifler bulunan sıra sıra küplerin yer aldığı depo kalıntıları bulunmuştur. Tapınağın temellerinde kesme taş, öbür yapıların temellerinde kaba yonu taş kullanılmıştır; duvarlar iri kerpiçlerle örülmüştür.

Hisarın güney ucunda, kayalara oyulmuş, birbirine dar geçitlerle bağlı altı odalı bir kaya mezarı vardır. Düzgün olmayan dik-dörtgen planlı bu mekânlardan birinde gene kayaya oyularak küçük bir lahitle altı tane niş oluşturulmuştur. Odalardan ikisindeki aşağıya doğru genişleyen birer kuyunun, yeraltı ya da ölü kültü ile ilgili olduğu sanılmaktadır.

Hem hisarda, hem de bu kaya mezarında özellikle Urartu metal sanatının özgün örnekleri ele geçirilmiştir. Bunların çoğu tunçtan yapılmış sadak, kalkan, ok ucu gibi savaş araçlarıdır. Ayrıca demirden yapılmış tutamak, sap delikli balta, ok ucu gibi buluntulara da rastlanmıştır.

Kayalık Dağlar, Kanada'daki Kuzey Alberta'dan başlayıp, ABD'nin batısını geçerek Meksika'ya ulaşan 4.800 km uzunluğundaki büyük dağ sisteminin en önemli bölümü. Doğusunda Büyük Ovalar, batısında da, Havzalar ve Dağlar Bölgesini de içine alan Dağlararası Bölgenin dağları ve platoları yer alır. Dağ sırasının genişliği 110-

Kayalık Dağlar

640 m, deniz düzeyinden yüksekliği ise 1.500-4.399 m (Elbert Dağı, Colorado) arasında değişir. Jeolojik açıdan Geç Kretase (Tebeşir) Döneminde (Kretase Dönemi y. 136-65 milyon yıl önce) oluşan bu kıvrımlı genç dağlar Laramide dağoluşumu döneminde yükselmiş ve sonraları daha da yükselere buzullarla kaplanmıştır.

Kayalık Dağlar fiziksel coğrafya açısından doğu ve batı olmak üzere iki bölüme ayrılabilir: Doğu bölümünde, her ikisi de

Mummy Dağları, Kayalık Dağlar
Ulusal Parkı, Colorado
Josef Muench

480 km uzunluğundaki Front Sıradağları ile Orta Arizona Yükseltileri yer alır; bu bölümün geri kalan kesimi 96 km uzunluğunda, 24 km genişliğinde ve daha alçaktır. Kalınlığı 1.830-2.135 m arasında değişen tortul kayaç katmanları fazlaca kırılmış ya da kıvrılmıştır. Jeosenklinal kökenli tortul kayaç katmanlarının kimi yerde 12.200 m'ye ulaştığı batı bölümü ise; yaygın bir itilme, blok halinde kırılma ve kıvrımlanma sonucu oluşmuş birbirine koştur dağ sıralarını kapsar. Kayalık Dağların bu bölümdeki başlıca uzantıları Kanada Kayalık Dağları ve kuzeybatıdaki Montana Kayalık Dağlarıdır.

Kuzey Amerika'nın Missouri, Rio Grande, Columbia ve Colorado gibi büyük ırmakları, Kayalık Dağlardan doğar; dağlar aynı zamanda doğudaki Meksika Körfezi ile batıdaki Büyük Okyanusa doğru akan ırmakları birbirinden ayıran Kıta bölümünün oluşturur. Dağların batı eteklerine ve tepelerine düşen yağış 1.000 mm'ye ulaşmakla birlikte, sanayi ve tarımda su sıkıntısı vardır. Güneyde 3.965 m, kuzeyde de 2.440 m'nin üzerindeki kesimler karla kaplıdır.

Kayalık Dağların doğal bitki örtüsünü göknar, ladin, ardıç, kavak ve çam ağaçlarıyla alp tipi çayırlar oluşturur; dağlarda ayı, geyik, keçi, koyun ve puma gibi hayvanlar yaşar. Idaho, Nevada, Utah, New Mexico, Arizona, Colorado, Montana ve Wyoming eyaletleri bakır, demir, gümüş, altın, kurşun, çinko, fosfat, potas ve jips gibi madenler açısından zengindir. Bu eyaletlerde aynı zamanda kömür, doğal gaz ve petrol çıkarılır. ABD'nin molibden, berilyum ve uranyum üretiminin hemen tümü Kayalık Dağlardan sağlanır. Dağların doğu eteklerinde ve vadilerde çiftçilik, kerestecilik ve turizm gelişmiştir. ABD'deki Yellowstone, Kayalık Dağlar ve Grand Teton ulusal parkları başlıca dinlenme alanlarıdır. Denver'in 3.365 m batısındaki Eisenhower Tüneli, dünyanın en yüksek karayolu tünellerindendir.

Kayalık Dağlar lekeli humması, ilk kez ABD'nin Kayalık Dağlar bölgesinde görülüp tanımlanan ve tifüse benzeyen enfeksiyon hastalığı. Etkeni, insana kene ile bulaşan *Rickettsia rickettsi* adlı mikroorganizmadır. 1906'da H.T. Ricketts'in bu hastalığın etkenini bulmasından sonra, riketsiya kökenli başka hastalıklar da tanımlanmıştır.

Hastalık etkeninin özellikle koyun ve sığırdan bulunan *Dermacentor andersoni* türü

keneyle taşındığı belirlendikten sonra, hastalığın sıklıkla Kuzey Amerika'nın batısında kırsal kesimde yaşayanlarda, özellikle ilkbahar sonu ve yaz başında görüldüğü anlaşıldı. ABD'nin doğusunda ve güneyinde insanlarda sık görülmesi, hastalığın köpeklerle taşınan ve insana da geçebilen Amerika köpek kenesiyle (*Dermacentor variabilis*) taşınmasıyla açıklanmış, ABD'nin bazı bölgelerinde *Amblyomma americanum* ile, Brezilya'da *Amblyomma cajennense* ile taşındığı saptanmıştır.

Hastalığın belirtileri tifüsü andırır. Ağır vakalarda, döküntülerle birlikte özellikle el ve ayak bilekleri çevresinde, deri altında küçük kanamalar olur. Sınırsal ve ruhsal bozukluklar da sık görülür; huzursuzluk, uykusuzluk, yönelim bozukluğu gibi belirtiler merkez sinir sisteminin hastalıktan etkilendiğini gösterir. Hasta ilk günden başlayarak bitkindir; komaya girebilir ve 6-7. günde ölebilir. İyileşme uzun zaman alır; bu dönemde görme bozuklukları, sağırılık ve zihinsel bulanıklık gibi komplikasyonlar ortaya çıkabilir. Hastalıktan ölüm oranı, tifüste olduğu gibi hastanın yaşıyla bağlantılıdır. Erken dönemde antibiyotiklerle tedavi edilirse daha kısa zamanda iyileşebilir ve ölüm olasılığı azalır.

Hastalık, çevre temizliğine dikkat edilerek ve kene ısırılmalarının korunarak önlenir. Enfeksiyon görülen bölgede bulunanların giysilerinde ve vücutlarında sık sık kene denetlemesi yapmak gerekir. Kene insan vücudunda belirli bir bölgeye hemen yerleşmez, birkaç saat dolabilir; kene ısırıldığında enfeksiyon kapma tehlikesi kenenin vücutta kalma süresiyle doğru orantılıdır. Ayrıca bak. Marsilya humması.

Kayalıköy Barajı, Kırklareli'nde il merkezinin batısındaki Teke Deresi üzerinde kurulu toprak ve kaya dolgu baraj. 14.720 hektarlık bir alanın sulanması ve Teke Deresinin denetim altına alınarak taşkınların önlenmesi amacıyla yapımına 1981'de başlanan baraj, 1986'da hizmete alındı.

Barajın dolgu hacmi 1.629.000 m³, kret kotu 249,35 m, temelden yüksekliği 73 m, talvegden yüksekliği 68,70 m, normal su kotu 241,86 m, toplayabildiği su miktarı 149,89 milyon m³ ve göl alanı 10,20 km²'dir.

Kayanlar, Borneo'nun orta kesiminde yaşayan yerli halk. Kenyalarla birlikte ya da daha genel olarak Bahaular adı altında gruplandırılırlar. 1990'ların başlarında nüfusu 27 bin dolayında olan Kayanlar Sarawak'ta Baram, Bintulu ve Rajang ırmaklarının orta çığırları boyunca yerleşmişlerdir. Endonezya Borneosu'ndaki Kayanlar ise çoğunlukla Mahakam ve Kapuas ırmaklarının kaynakları yakınında yaşarlar.

Kayanlar ulaşımın kanolarla sağlandığı ırmakların kıyılarında her bölümde bir ailenin oturduğu 50 ya da daha fazla bölümlü uzun evlerde otururlar. Evin merkezinde genellikle oymalar ve duvar resimleriyle süslenmiş, şefe ait özel bir bölüm bulunur. Bazen çok sayıda evin bir araya gelmesiyle köyler oluşturulur. Kayanların geçimlik ekonomileri dönüşümlü tarıma dayanır. Yöredeki yağmur ormanında açılan alanlarda pirinç yetiştirilir. İkincil bir ürün olan sagu dışında balıkçılık, avcılık ve orman ürünleri toplayıcılığı da önem taşır. Birçoğu usta demirci olan Kayanların el işleri ve geleneksel sanatları son derece ilginçtir. Sınıflı bir toplum olan Kayanlarda içten evlilik özellikle yüksek sınıflar arasında yaygındır. Eskiden kafatası avcılığı yapan Kayanlar, İban (Deniz Dayakları) ve öteki Dayak kabileleriyle sık sık çatışarlardı. Ge-

leşmiş bir yapıya dayanan geleneksel dinleri çok sayıda tanrıyı, çeşitli animist inançları, şamanizm ve falcılık gibi törensel kurumları kapsar. Sarawak Kayanlarının çoğu Hristiyan'dır.

Kayapalar, Ekvador'un batısındaki kıyı düzlüklerinde yaşayan Güney Amerika Yerlileri. Bölgede günümüze değin varlığını sürdürebilen az sayıdaki Yerli topluluğundan biri olan Kayapalar, komşu Kolorado halkının diliyle benzerlikler gösteren, Çıçqa öbeğine bağlı bir dil konuşurlar. Kolorado gibi, Kayapalar da And Dağlarında yaşayan halkların soyundan geldiklerine inanılır. 1970 başlarında sayılarının yaklaşık 3 bin olduğu tahmin edilmekteydi.

Tarım, balıkçılık ve avcılık yapan Kayapalar muz, manyok, şeker kamışı, tatlı patates, yam ve biber yetiştirir, önemli olmamakla birlikte hayvancılık da yaparlar. Ayrıca çevrede bol miktarda bulunan balık ve kabuklular ile ormanda yaşayan hayvanları avlarlar. Tipik bir Kayapa yerleşmesi, tropik ormanlardaki dere ya da ırmak kıyılarında kurulan ve tek tek ailelerin oturduğu evlerden oluşur. Geleneksel evler kazıklarla desteklenmiş saz damlı yapılardır; evler çoğunlukla çitle çevrilmez. Kadınlar bellerine, ayak bileğine kadar uzanan etekler sararlar. Erkekler ise dar, kısa pantolon ve patiska gömlek giyerler. Dokumacılık, çömlekçilik ve ahşap işçiliği temel el sanatlarıdır. Kayapaların dinleri, Katoliklik ile putperestliğin karışımıdır. Siyasal örgütlenmeleri babadan oğula geçen şeflik kurumu ile ikincil derecede görevlere dayanır.

kayasıçanı (*Petromus typicus*), *Rodentia* (kemiriciler) takımının *Petromyidae* familyasından, Afrika'nın güneybatı kesimlerinde kayalık dağ ve tepelerde yaşayan, sincaba benzer memeli türü. Yumuşak tüylü, boz ya da sarımsı kahverengi olan kayasıçanın başı geniş ve yassı, boyu uzun kuyruğu dışında, 15-20 cm'dir. Kaburgaları son derece esnek olduğundan gövdesini kolayca kayalar arasındaki dar yarıklara sığdırabilir. Gündüzleri dolaşarak yeşil bitkiler, özümü meyveler ve tohumla beslenen ya da güneşlenen bu hayvanlar geceleri kaya yarıklarında bannır. Yılda bir kez ve yazın yavrulayan dişiler bir batında bir ya da iki tane oldukça iri ve iyi gelişmiş yavru doğurur.

kayatuza bak. halit

Kaydu Han (ö. y. 1301), 1269-1301 arasında Moğol hanı. Hemen hemen kesintisiz biçimde 30 yılı aşkın süre Kubilay Han'a karşı savaşmıştır.

Cengiz Han'ın oğullarından Ögedey'in torunuydu. 1263'te Türkistan üzerinde hak iddia etti ve askeri ittifaklarının yardımıyla bölgeyi ele geçirdi. 1269'da bazı Moğol önderlerince han seçildi. Bir süre için, eski başkent Karakorum'la birlikte Moğol topraklarının önemli bir bölümünü denetimi altında tuttuysa da Kubilay'a karşı kalıcı bir zafer kazanamadı. 1294'te Kubilay'ın ölmesinden sonra da saldırılarını sürdürdü. 1301'de Karakorum yakınlarında yenik düştü ve kaçarken öldürüldü.

Kaye, Danny, asıl adı DAVID DANIEL KAMINSKI (d. 18 Ocak 1913, New York kenti - ö. 3 Mart 1987, Los Angeles, ABD), sinema, tiyatro ve televizyondaki rolleri ve gösterileriyle ülkesinin komedi ustaları arasına girmiş ABD'li oyuncu.

Ukrayna'dan ABD'ye göç eden bir ailenin oğluydu. Gençlik yıllarında New York eyaletinde, Catskill Dağlarındaki otellerde komedyen olarak çalıştı. 1930'ların sonuna

Danny Kaye Türk çocuklarıyla birlikte, İstanbul
Ara Güler

değin, gece kulüplerinde komedi ve dans gösterilerine çıkarak ABD'yi baştan başa dolaştı. Bu dönemde Danny Kaye adını aldı; anlamı olmayan heceler kullanarak büyük bir canlılıkla söylediği şarkılar, pantomim, ele avuca sığmaz hareketler ve danslardan oluşan kendine özgü gösterilerini de bu yıllarda geliştirdi. 1939'da *The Straw Hat Revue* (Hasır Şapka Revüsü) ve 1940'ta *Lady in the Dark*'la (Karanlıktaki Kadın) Broadway'de kısa sürede başarı kazandı. II. Dünya Savaşı sırasında Amerikan askerleri için gösteriler düzenledi. 1944'te *Up in Arms* filmiyle sinemaya adım attı. Bunu *The Kid from Brooklyn* (1946; *Renkli Sürprizler*), *The Secret Life of Walter Mitty* (1947; *Rüyalar Peşinde*), *The Inspector General* (1949; *Genel Müfettiş*), *On the Riviera* (1950; *Yeryüzünde Cennet/Riviera*), *Hans Christian Andersen* (1952), *White Christmas* (1954; *Eğlenceler Otel/Beyaz Yılbaşı*) ve *Me and the Colonel* (1958; *Albay ve Ben*) gibi filmlerdeki başrol'eri izledi. Bu filmlerin bazısında değişik tipler canlandırmasına karşın, Kaye'in perdede yarattığı asil tip yumuşak başlı, beceriksiz, sakar ama gene de sonunda başanya ulaşan adamdı. 1960'larda televizyona haftalık bir eğlence programı hazırlayan Kaye, daha sonra az gelişmiş ülkeleri dolaşarak çocuklar için gösteriler düzenledi.

Kaye, Nora, asıl adı NORA KOREFF (d. 17 Ocak 1920, New York kenti - ö. 28 Şubat 1987, Los Angeles, ABD), ABD'li balerin. Olağanüstü başarılı dramatik yorumlarıyla "dansın [Eleonora] Duse'si" olarak adlandırılmıştır.

Metropolitan Operası Bale Okulu'nda eğitim gördü ve opera topluluğunda dans etti. Michel Fokine ve George Balanchine'in yanında çalıştıktan sonra 1939'da kuruluş aşamasındaki Bale Tiyatrosu'na (bugün Amerikan Bale Tiyatrosu) katıldı. İlk büyük başarısını Antony Tudor'un *Pillar of Fire* (1942; *Ateş Sütunu*) adlı balesinde canlandırdığı Hagar rolüyle kazandı; bunu Tudor'un *Jardin aux Lilas* (Leylak Bahçesi), Agnes deMille'nin *Fall River Legend* (Fall River Efsanesi) ve Jerome Robbins'in *The Cage* (Kafes) adlı balelerindeki etkileyici yorumları izledi. 1951-54 arasında New York Kent Balesi'nde dans ettikten sonra yeniden Bale Tiyatrosu'na döndü (1954-60).

1961'de sahneden ayrıldıktan sonra müzikaller için koreografi hazırlayan kocası Herbert Ross'a yardım etti. 1965'te Amerikan Bale Tiyatrosu'nun yönetmenler yardımcılığına atandı; 1977'de de yönetmenler arasına katıldı. Kocasının yönettiği *The*

Nora Kaye
Maurice Seymour Ronald Seymour

Turning Point (1977; *Dönüm Noktası*) filminin yapım yönetmenliğini üstlendi; *Nijinsky*'nin de (1980; *Nijinsky*) yapımcıları arasında yer aldı. 1977'den 1983'e değin Amerikan Bale Tiyatrosu'nun sanat yönetmenlerinden biriydi.

Kayen, İran'ın kuzeydoğusunda kent. Kuruluşu çok eskiye dayanan Kayen'in tarihi oldukça karmaşıktır. Geniş bir vadide yer alan bugünkü kent 15. yüzyılda eski bir yerleşmenin yerine kuruldu. Sonradan Özbeklerin, ardından da I. Abbas'ın (1588-1629) eline geçti. 18. yüzyılda ise Afganların denetimi altına girdi. Varlıklı kesimin yaşadığı konut bölgeleri kenti çevreleyen kerpiç surların dışında kalır. Kenti kuzeybatıdan güneydoğuya doğru uzanan ve güneydeki Sistan Çöküntüsünün içlerine sokulan 2.750 m yüksekliğinde dağ sıraları çevreler. Çevrede bol miktarda yetiştirilen safran, İran'ın safran gereksiniminin tamamına yakın bölümünü karşılar. Safranın dışındaki önemli tarım ürünleri tahıl, sebze ve yündür. Başlıca sanayi etkinliği halıcılık ve keçe üretimidir. Nüfus (1986) 15.955.

Kayes, Batı Afrika'da, Mali'nin batısında, il (*région*) ve il merkezi kent. Sénégal Irmağının kıyısında yer alır. İrmakta sefer yapan teknelerin son durağı ve Mali demiryolu üzerinde önemli bir istasyondur. 1855'te Fransızlar tarafından inşa edilen ve 1857'de Tukulör İmparatorluğu'nun kurucusu el-Hac Ömer tarafından kuşatılan kale, kentin güneydoğusunda yer alır. Yüzölçümü 119.813 km² olan Kayes ilinin ekonomisi geçimlik düzeyde yapılan tarıma dayalıdır. En önemli tarımsal ürün yerfıstığıdır. Kuzeyde çiftlik hayvanları yetiştirilir. Diamou'da bir kireçtaşı ocağı, Bafoulabé'de bir mermer ocağı, Kéniéba ve Bafing-Makana yakınlarında ise demir cevheri yatakları vardır. Bafoulabé'nin hemen güneyinde, Bafing Irmağı üzerindeki Manantali Barajı'ndan elektrik enerjisi elde edilir. Nüfus (1976) kent, 49.431; (1992 tah.) il, 1.172.000.

kaygana (Farsça *haygine*: "yumurtalı"), Türk ve İran mutfagında, yumurta, un ve tuzun su ya da sütle birlikte çırpılarak kızgın yağda pişirilmesi ile hazırlanan bir tür omlet.

Besleyici niteliği ve kolay hazırlanışı nedeniyle Türkiye'nin hemen her yerinde yaygın olarak yapılır. Derince bir kapta unla birlikte çırpılan yumurta, tava ya da sahan-

da çevrilerek iki yüzü de pişirilir. Kimi yörelerde yumurta unla çırpılırken içine ezilmiş peynir ve çok ince kıyılmış maydanoz da konur. Kaygana, pişirildikten sonra üzerine şeker ya da bal şerbeti dökülüp tatlı olarak da yenilebilir. Bu tür eski kaynaklarda "ballı kaygana" adıyla geçmektedir.

kaygı (psikolojide) *bak.* bunaltı

kaygı, felsefede varoluşçuluğun temel bir kavramı. Søren Kierkegaard'a göre, kişinin Tanrı karşısındaki konumunu değerlendirmesi açısından kendini "var olma"ya layık görmeme, dolayısıyla ölümü yakınında hissetme durumudur. Martin Heidegger'e göre ise çeşitli "varoluş" durumlarında "hiçliğin kendisine seslendiği" kişinin, dünyanın içinde olmayı duyumsamasıdır; bu duyum kişiyi varlığın anlamını araştırmaya götürür. *Aynca bak.* bunaltı.

Kaygılı, Osman Cemal (d. 1890, İstanbul - ö. 9 Ocak 1945, İstanbul), eski İstanbul'un kenar mahalle yaşamını yansıtan yapıtlarıyla tanınmış öykü ve roman yazarı.

Bir mahalle bakkalının oğluydu. Cezn Kasım Paşa Mektebi'ni, Eğrikapı Merkez Rüştiyesi'ni, Menşe-i Küttab-ı Askeriye'yi (askeri kâtip yetiştiren okul) bitirdi. 1906'da Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nde memurluğa başladı. 1909'da Kıtâat-ı Fenniye müfettişliğinde kalem memuru oldu. Mahmud Şevket Paşa'ya yapılan suikastla ilgili görülerek muhalifler listesine alındı ve 1913'te Sinop'a sürgün edildi. I. Dünya Savaşı sırasında gezici tümenlerde kâtip olarak görev yaptı. Hastalanarak 1918'de malulen emekliye ayrıldı. Bir süre geçimini sütçülük, Haliç vapurlarında biletçilik, pazarlarda manifaturacılık yaparak sağladı. Aynı tarihlerde çeşitli mizah dergilerinde ve gazetelerde şiirler, öyküler, fıkralar, makaleler yazdı. 1925-45 arasında İstanbul İmam Hatip Okulu'nda, Çemberlitaş Ortaokulu'nda, Fener Rum Kız Lisesi'nde Türkçe öğretmenliği yaptı. *Cumhuriyet*, *Son Saat*, *Vakit*, *Haber*, *Son Posta*, *Son Telgraf* gazeteleriyle bazı dergilerde fıkralar, makaleler, öyküler, romanlar yayımladı.

Mahalle ortamında doğup büyüyen Kaygılı Batı edebiyatı etkisiyle yetişen çağdaşlardan farklı bir yol izledi. Meddah, ortaoyunu gibi seyrilik halk sanatlarına ve folkloru ilgi duydu. Daha çok Ahmed Midhat, Hüseyin Rahmi Gürpınar ve Ahmed Haşim'in ardılı sayılabilecek bir halk yazarı olarak tanındı. Öykü ve romanlarında İstanbul'un kenar mahallelerinde, sur dışında yaşayan insanların günlük yaşamlarını anlattı. İstanbul Çingenelerinin geleneklerini, göreneklerini *Çingeneler* (1939) adlı romanında çok renkli bir belgesel havasında işledi. Öbür yapıtları arasında *Bekri Mustafa* (1944) ve *Ayır Fama* (1944) gibi romanları, *Üfürükçü* (1939) adlı bir oyunu, *Eşkiya Güzeli* (1925) ve *Sandalım Geliyor Varda* (1938) gibi iki öykü kitabıyla *İstanbul'da Semâî Kahveleri* ve *Meydan Şairleri* (1937) adlı bir incelemesi vardır.

Kaygun, Şahin (d. 28 Mart 1951, Adana - ö. 7 Aralık 1992, İstanbul), fotoğraf sanatçısı. Sanat yaşamına 1965'te resimle başladı. 1968'de Mersin'de ilk resim sergisini açtı. 1973'te İstanbul Devlet Tatbiki Güzel Sanatlar Yüksekokulu'nu bitirdi. Kısa bir süre aynı okulda öğretim görevlisi olarak çalıştı. 1977'de Fotoğraf Sanatçıları Derneği'nin (FOTOS) kurucuları arasında yer alarak başkanlık görevini üstlendi. 1978'de "Görüntüler" adlı bir fotoğraf sergisi açtı. Sergideki çalışmalarını *Portreler*, *Sanat İnsanları* (1982) adlı kitapta topladı. Aynı yıl çeşitli Türk sanatçılarının portrelerinden oluşan "Sanat İnsanları" adlı bir sergi daha düzenledi. Bu sergideki fotoğraf çalışmalarını

1982'den sonra bir süre *Sanat Olayı* dergisinin eki olarak yayımlandı. 1980'deki "Hüzün-Anılar-Bir Anadolu Türküsü" adlı sergisinden sonra 1984'te Ankara ve İstanbul'da, Türkiye'de polaroid fotoğraflardan oluşan ilk sergiyi açtı. Grafik ve gerçeküstü anlatımlı çalışmaları, sanatçı portreleri ve belgesel sokak fotoğraflarıyla dikkati çekti. Konulu fotoğraf dizileri de yaptı.

"Şeytanın Mızrakları", Şahin Kaygun'un son dönem yapıtlarından biri
Şahin Kaygun

Kaygun daha sonra sinemaya yöneldi. Atıf Yılmaz'ın bazı filmlerinde sanat yönetmeni olarak çalıştı. 1987'de ilk yönetmenlik denemesi olan *Afife Jale*'yi çekti. 1988'de *Dolunay* adlı filmiyle I. Ankara Sinema Şenliği'nde üçüncülük, Antalya Altın Portakal Film Şenliği'nde ikincilik ödülleri ve Kültür ve Turizm Bakanlığı Sinema Ödülü'nü kazandı. Son sergisini 1991'de "Eski Zaman Denizlerinde" adıyla açtı.

Kaygusuz, Bezmi Nusret (d. 1890, Kandiyi [bugün İraklion], Girit - ö. 24 Nisan 1961, İzmir), Türk yazar ve siyaset adamı. İzmir İdadisi'ni bitirdikten sonra İstanbul Ticaret Mektebi'nin yüksek bölümünde okudu. Son sınıftan ayrılarak Hukuk Mektebi'ne geçti ve 1913'te burayı bitirdi.

İlk yazısı 1903'te, İstanbul'da yayımlanmakta olan *Musavver Terakki* gazetesinde çıkan Kaygusuz İzmir'deki *Hizmet* ve *Hafalık İzmir* gazetelerinde çalıştı. 1910'da İstanbul'da *Tenkid* adlı bir dergi çıkardı (6 sayı). 1911'de Osmanlı Demokrat Fırkası'nın umumi kâtipliğine getirildi. Yayınlarıyla fırkayı destekleyen *Selâmet-i Umumiye* ile *Hakîmiyet-i Milliye* gazetelerinde yazarlık, başyazarlık yaptı. Osmanlı Demokrat Fırkası'nın Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na katılma kararı almasına (Aralık 1911) karşı çıkarak Osmanlı Sosyalist Fırkası'na geçti. İzmir'e dönerek bir süre öğretmen ve müfettiş olarak çalıştı. 1914'te yayımlanmaya başlayan *Musavver Mehasin* dergisine katkıda bulundu. Mütareke sırasında Alaşehir'de kaymakamlık yaptı. Yunan işgali üzerine İzmir'e döndü, bir süre ticaretle uğraştı. Daha sonra yeniden memuriyete döndü ve 1954'te emekli oldu. Başlıca yapıtları arasında, *Firkalar ve Ben* (1912), *İlk ve Son* (1919), *Hüseyin Cahid Bey* (ty, eski harflerle), *"Nur Baba" Masalı* (1922), *Bir Roman Gibi* (1955), *Şeyh Bedreddin Simaveni* (1957), *Kurumuş Pınar* (1958) sayılabilir.

Kaygusuz Abdal, asıl adı ALAEDDİN GAYBİ. SARAYI olarak da bilinir (d. y. 1341, Alaiye [bugün Alanya] - ö. y. 1444, Mısır ya da Elmalı, Antalya). Alevi-Bektaşî edebiyatının kurucusu sayılan mutasavvîf şair.

Kaynaklarda yaşamı üzerine kesin bilgi yoktur. Alaiye beyi Hüsameddin Mahmud'un oğlu, Alaeddin bin Yusuf'un torunu olduğu kabul edilir. Sarayda yetiştiği, iyi bir öğrenim gördüğü, gençliğinde avcılık ve okçulukla ilgilendiği anlaşılan Kaygusuz'un yaşamı çevresinde birtakım efsaneler oluş-

muştur. *Abdal Musa Velayetname*'sinde Kaygusuz'un bu şeyhe kapılanması ve abdallar zümresine katılmasına ilişkin bilgiler vardır.

Kaygusuz Abdal, Levnî'nin bir minyatürü, 18. yy; Topkapı Sarayı Müzesi, İstanbul
Ava Güler Arşivi

Kaygusuz Abdal, efsaneye göre Abdal Musa'nın dergâhında 40 yıl hizmet etti. Şeyhinden izin alarak Mısır'a gitti (1397/98). Mısır sultanının izniyle Nil kıyısındaki Kasrû'l-Ayn adlı yerde bir dergâh kurdu. Bir süre sonra hacca gitti, Kerbela ve Necef'i ziyaret etti. Anadolu'ya geçerek Abdal Musa'nın yanına döndü. Bazı şiirlerinde geçen yer adlarından anlaşıldığına göre 1424-30 arasında Rumeli'ye geçti; Edirne, Yanbolu, Filibe ve Manastır'da bulundu. Daha sonra yeniden Mısır'a gitti ve orada öldü. Bazı kaynaklarda Elmalı'da ölmüş olabileceği de ileri sürülmüştür. Kahire yakınlarındaki bir mağaraya gümüşüğü, bu nedenle Mısırlılarca Abdüllahü'l-Magarevi diye de anıldığını yazan kaynaklar vardır.

16. yüzyılda bir tarikat olarak gelişip kurumlaşan Bektaşilik, kendi içinde erittiği abdallar topluluğunun ileri gelenlerinden Abdal Musa ve müridi Kaygusuz Abdal'ı da tarikat ulularından sayar. Mısır'daki Kaygusuz Dergâhı, halife makamı olarak kabul edilen dört tekeden biridir. Bektaşilerin giydiği 12 dilimli tacın Kaygusuz Abdal'dan kaldığına inanılır. Ayrıca Bektaşî meydanında yer alan 12 posttan biri Abdal Musa'nın, biri de müridi Kaygusuz Abdal'ın adını taşır. Bektaşiler arasında "Kaygusuz Sultan" diye de anılan Kaygusuz Abdal, bazı şiirlerinde "Sarayı" mahlasını da kullanmıştır.

Kaygusuz Abdal'ın işlediği ana tema Tanrı, insan ve doğa sevgisidir; Kuran ve hadislerden de esinlendiği şiirlerini duygu, imge, düşünce ve anlam zenginlikleriyle bemiştir. Şiirinin kaynağını tasavvuf düşüncesi oluşturur. Bu düşüncüyü şiirlerinde katı kurallara bağlı bir yöntemle değil, güldürüp düşündürün, eğlendirirken igoleyen nükteli bir dille ele alıp işlemiştir. Ham sofuları ince bir eleştiriyiyle alaya aldığı şiirlerinde hece ölçüsü ve yalın bir halk dili kullanmıştır. Hece ölçüsüyle söylediği şiirlerin birçoğu "şathiye" türündedir. Aruz ölçüsüyle yazdığı şiirlerinin yer aldığı yayımlanmamış bir *Divan*'ı vardır. Şiirlerinde Yunus Emre'nin etkisi açıkça görülür. Özellikle heceyle yazdığı şiirlerde özgün bir yapı kurmuştur. Kaygusuz Abdal, tasavvufun

çeşitli sorunlarını coşkulu bir anlatımla sergilerken, dünyanın gelip geçici heveslerine kapılan insanları alaya alarak Bektaşî şiirindeki yergi, taşlama ve gülmece türünün öncüsü olmuştur.

Düzyazı alanında da yapıtlar vermiş, bunlarda imgesel varlıklar üzerine düşüncüklerini hoş, seçili bir anlatım, kısa ve devrik cümlelerle dile getirmiştir. Bunlar halk dilindeki düzyazının en güzel örneklerini oluşturur.

Kaygusuz Abdal'ın manzum yapıtları içinde *Divan*'ından başka tasavvufu ilgili mesnevileri de vardır. Bunlardan *Gulistan*'da vahdet-i vücudu (varlığın birliği) ele almış, tasavvuf konusunda bilgi ve öğütler vermiştir. Hz. Muhammed'i övdüğü *Gevhername* ve nefis üzerine bilgiler verdiği *Minbername* de önemli mesnevileri arasında anılabilir.

Düzyazı yapıtlarından *Budalaname*'de çeşitli tasavvuf sorunlarını, *Kitab-ı Mağlata*'da uykuya dalan bir dervişin şeytanla olan mücadeleden hep yengiyle çıkmasını anlatır. *Vücutname*'de ise insanın çeşitli organlarını ele alır ve bazı din ve tasavvuf kavramlarıyla doğa olayları arasında benzerlikler kurar, bunlar arasındaki çeşitli ilişkilerden söz eder. *Dilgüşa* ve *Sarayname* de Kaygusuz Abdal'ın şiir ve düzyazıyla yazılmış tasavvuf içerikli yapıtlarıdır.

Yaşamı ve yapıtları Abdurrahman Güzel'in *Kaygusuz Abdal-Alâeddin Gaybî* (1981) ve Kaygusuz Abdal'ın *Mensur Eserleri* (1983) adlı kitaplarında ele alınmıştır.

Kaygusuz (VİZELİ), asıl adı ALAEDDİN ALI (d. Vize - ö. y. 1563, Vize), hece ölçüsüyle ve an Türkçeyle yazdığı şiirlerle tanınan mutasavvîf şair.

Yaşamı üstüne ayrıntılı bilgi yoktur. Sanı Abdullah Efendi'nin *Semerâü'l-Fuad fî'l-Mebde-i ve'l Mead* (1871) adlı yapıtına göre Bayrami Melamilerinden Ahmed Sârban'ın iki halifesinden biridir.

Şiirlerinde Yunus Emre etkisi açıkça goze çarpar. Kimliği ve şiirleri, uzun süre şeyhi Ahmed Sârban'la karıştırılmıştır. Mahlasları aynı olduğu için, şiirleri Kaygusuz Abdal'ın şiirleriyle de karıştırılmıştır. Ama ikisi arasındaki söyleyiş ve tasavvuf anlayışı farklılığı, kimliklerinin ve yapıtlarının ayrılmasını kolaylaştırır. Kaygusuz'un hece ve aruz ölçüsüyle yazdığı şiirleri bir divanda toplanmamış, mecmua ve cönklerde dağınık kalmıştır. Özellikle hece ölçüsüyle yazdığı şiirleriyle Melami-Hamzavî edebiyatının önde gelen şairlerinden biri olmuştur. Hacı Bayram Veli ve Esrefoğlu Rumi yolunda söylediği şiirler bestelenmiş ve tekkelerde ilahi olarak okunmuştur.

Yaşamıyla ilgili pek çok sorunu çözümleyen, yapıtlarıyla ilgili karışıklıkları aydınlatan Abdülbaki Gölpınarlı, onun dağınık şiirlerinden bir bölümünü *Kaygusuz-Vizeli Alaeddin, Hayat ve Şiirleri* (1933) adlı bir kitapta toplamıştır.

Kayı, Oğuzların 24 boyundan biri. Bozokların Gün Han Oğulları koluna bağlıdır. Ongunu (kutsal hayvan) şahindir. Oğuz boylarıyla ilgili ilk bilgileri derleyen Kaşgarlı Mahmud'un *Divanü Lügati't-Türk*, Reşideddin'in *Camiü'l-Tevârih* ve Yazıcıoğlu Ali'nin *Selçukname* (Tanhi-i Âli-i Selçuk) adlı yapıtlarında Kayı boyu ile ilgili bazı bilgilere de yer verilmiştir. Reşideddin'in verdiği bilgiler Oğuzların İslam dinini benimsemelerinden önceki dönemi kapsadığından büyük önem taşır. Bu kaynakta ve öteki kaynaklarda boylar listesinin en başına yazılması, Kayı boyunun Oğuzlar arasındaki toplumsal ve siyasal konumunu yansıtır. Birçok Oğuz yabgusu, İslam döneminde

de birçok Oğuz hükümdarı ve beyi Kayı boyundan çıkmıştır.

Osmanlı hanedanının da Kayı boyundan geldiği görüşü tarihçiler arasında genel kabul görmektedir. Günümüzde hâlâ kesin olarak kanıtlanamamış olan bu görüş ilk kez 15. yüzyıl tarihçilerinden Yazıcıoğlu Ali'nin yapıtında yer almıştır. II. Murad döneminde (1421-44, 1446-51) bazı Osmanlı paraların da, daha sonra başta toprak olmak üzere silahlarda ve padişahların özel eşyalarında Kayı damgasının kullanıldığı bilinmektedir. Yüzyıllardan beri Ertuğrul Gazi'nin türbesini törenle ziyaret eden ve onu kendi ataları sayan Söğüt dolayındaki Karakeçililer de Kayı boyundan gelmektedir.

Reşideddin'in *Camii't-Tevarih*'te aktardığı söylenceye göre, Seyhun'un (Sirderya) sol yakasındaki bir Oğuz topluluğunu yöneten Kayı boyundan Korkud Bey'in avcıbaşı Tuğrul Bey, kazandığı başarılarla 40 bine yakın atlı çıkaran bu Oğuz topluluğunun başına geçerek Büyük Selçuklu Devleti'ni kurmuştur. Bu söylenceden Türklerin Anadolu'ya geçişinden önceki yakın dönemde Kayı boyu ile Selçukluların çıktığı Kınık boyu arasında yakın bir ilişki bulunduğu anlaşılmaktadır. 11. yüzyılda Anadolu'ya akınlar düzenleyen Oğuz boyları içinde Kayılar önemli bir yer tutmaktaydı. 13. yüzyılda Asya içlerinden başlayarak Türkistan'a, Horasan'a ve İran üzerinden Anadolu'ya kadar uzanan Moğol yayılması üzerine Kayı boyundan topluluklar öteki Oğuz boylarıyla birlikte Anadolu'ya yerleşti. 15. ve 16. yüzyıllarda tutulmuş Osmanlı arazi ve vergi defterlerinde Kayılar, en kalabalık ve en yaygın Oğuz topluluklarından biri olarak görülür. Kızılırmak'ın batısındaki bölgelerde ve Balkanlar'da Kayı adını taşıyan yerleşim merkezlerine sıkça rastlanması, bu boyun geniş bir alana dağıldığını göstermektedir.

Güneydoğu Anadolu, Suriye ve Irak Türkmenleri arasında da rastlanan ve öteki Oğuz boylarıyla birlikte "yörük" olarak adlandırılan Kayı topluluklarının çok kısa sürede yerleşik yaşam biçimine geçmekle birlikte yazları yakın yörelerde yaylaya çıkma geleneğini sürdürdükleri anlaşılmaktadır. Öte yandan Kayı boyundan bazı oymaklar batıya göç etmeyerek Hazar'ın ötesinde kalmıştır.

16. yüzyıl Osmanlı kaynaklarında Anadolu'da Kayı boyuna bağlı oymaklarca kurulan ya da bu boyun adını taşıyan 94 yer adı saptanmıştır. Bu sayı 20. yüzyılın ilk yarısında 25'e düşmüştür.

kayık, yalnızca kürekle hareket ettirilen ince, küçük tekne. Deniz kıyılarında, ırmaklarda ve göllerde yaygın olarak kullanılır.

Kayık suda kolayca hareket eder ve en önemlisi, iki kürek vuruşu arasında suyun üzerinde süzülür. Böylece, teknenin ileri doğru hareketi kesilmeden sürer ve küreğin her vuruşuyla tekne yoluna devam eder. Düzenli bir tempoyla saatler boyu kürek çekilebilir. Kürek çekme iki biçimde yapılabilir; kürekçi yüzü kayığın kıçına dönük olarak oturur ve küreği kolları ve sırtıyla çeker ya da yüzü kayığın burnuna dönük olarak oturur ve öne yüklenip vücut ağırlığını küreklerin üzerine vererek kürekleri hareket ettirir. Bazı kayıklarda kıçta tek bir kürek bulunur. Buna boyna küreği denir. Yalnız yarışlarda kullanılan özel bir kayık tipi ise tek, çift ya da sekiz kürekli olabilen, ince uzun yarış tekneleridir. Bu tekneler, kürekçi ya da kürekçilerin her kürek çekme

Kayıklar
Erdal Yazıcı

hareketine en fazla gücü aktarabilmelerine olanak sağlayan özel oturaklarla donatılmıştır.

kayın, kayingiller (*Fagaceae*) familyasının *Fagus* cinsini oluşturan 10 kadar yaprakdöken ağaç türünün ortak adı. Anayurdu Kuzey Yarımküre'nin ılıman ve astropik bölgeleridir.

Çok uzun boylu olan bu küresel ve yaygın taçlı ağaçların gri renkli düzgün kabuğu ve alması olarak dizilen tüysü damarlı (orta damarın yan damarlara ayrılması), dişli ya da düz kenarlı parlak yeşil yaprakları vardır. Sarımsı yeşil renkli, yuvarlak erkek çiçek kümeleri ince dallarda asılı olarak, dişi çiçek kümeeri ise aynı ağacın tüylü, kısa dallarında çiftler halinde bulunur. Yumuşak dikenli, kahverengi bir örtüyle sarılı olan fındıksı meyveleri üç köşeli ve sert kabukludur.

Avrupa'nın tümünde yaygın olan Avrupa kayını (*F. sylvatica*) ile Kuzey Amerika'nın doğusunda yetişen Amerika kayını (*F. grandifolia*) iyi bilinen türlerdir. Her ikisinden de ekonomik açıdan önemli, değerli bir kereste elde edilen bu ağaçlar yaygın bir biçimde süs bitkisi olarak da yetiştirilirler. Yaklaşık 40 m'ye kadar yükselebilen uzun ömürlü Avrupa kayınının düzgün ve silindirik bir gövdesi, güzun kırmızımsı bir renk alan yumurta biçimli koyu yeşil yaprakları vardır. Buna karşılık Amerika kayınının iri testere dişli mavimsi yeşil yaprakları sonbaharda sarıya döner. Kuzeydoğu Avrupa, Anadolu, Kuzey İran ve Kafkasya'da yaygın olan Doğu kayını (*F. orientalis*) 40 m'ye kadar yükselebilen değerli bir orman ağacıdır. Bu düzgün gövdeli ağacın açık gri renkli, düzgün bir kabuğu ve yaklaşık 6-12 cm uzunlukta, dalgali kenarlı elips ya da ters yumurta biçimli yaprakları vardır. Yaklaşık 20 m boyundaki Çin kayını (*F. engleriana*) ile 24 m'ye kadar uzayabilen Japon kayını (*F. japonica*) çok gövdeli türlerdir. *F. sieboldii*, Batı Yarımküre'deki önemli bir süs ağacı, Meksika kayını (*F. mexicana*) ise değerli bir kereste ağacıdır.

Kayın ağaçları en iyi kumlu balçık yapısındaki topraklarda gelişir. Yavaş büyümelerine karşın 400 yıl ya da daha uzun bir süre yaşayabilen bu ağaçlar genellikle tohumlarla çoğaltılırlar.

Yaygın olarak süs ve gölge amacıyla yetiştirilen kayın ağaçlarından, özellikle Avrupa kayınının parkçılıkta değerli pek çok süs çeşidi vardır. Açık, kırmızımsı kahverengi ve suyu dayanıklı kayın odunları başta

mobilya, fiçı, kontrplak, parke, alet sapı ve gemi sandıklarının yapımı olmak üzere çok çeşitli amaçlar için kullanılır. Doğada av hayvanları için önemli bir besin kaynağı oluşturan yağlı meyvelerinden kümes hayvanlarının beslenmesinde yararlanır, ayrıca yemeklik yağ çıkarılır.

Doğu kayınının Türkiye'de Istanca Dağlarından başlayan doğal yayılışı, Kuzey Anadolu Dağlarının kıyı dağları üstünden Kafkaslar'a bağlanır. Bu ana yayılıştan çok ayrı olarak Amanoslar ve Tahtalı Dağlarının 1.500 m'yi aşan kesimlerinde de Doğu kayınına rastlanır. Türkiye'de Doğu kayını saf ormanlar oluşturduğu gibi öbür geniş ve iğneyapraklı ağaçlarla karışık halde de bulunur. En sık olarak bir arada görüldüğü ağaçlar Kuzey Anadolu Dağlarının doğu kesiminde göknar ve ladin, batı kesiminde göknar, çam ve meşedir.

kayingiller bak. *Fagaceae*

kayısı (*Prunus armeniaca* ya da *Armeniaca vulgaris*), gülgiller (*Rosaceae*) familyasından meyve ağacı ve bu ağacın besin olarak yararlanılan sert çekirdekli (tohumlu) meyvesi. Çin kökenli bir bitki olan kayısı Orta ve Güney Asya'da, Amerika'da, Avrupa'nın güneyinde ve Kuzey Afrika'da yaygın olarak yetiştirilir.

Büyük ve yaygın bir taca sahip olan kayısı ağacının koyu yeşil ve enli, yürekli yaprakları, genç dalların düğümlerinde tek tek ya da çiftler halinde bulunan pembemsi beyaz çiçekleri vardır. Şeftaliyi andıran sarı-turuncu renkli meyveleri kısmen basık, düzgün yüzeyli ve hafif tüylüdür; meyve büyüklüğü çeşide göre değişiklik gösterir. Geniş, yassı ve kanatlı çekirdeklerinin içi bazı çeşitlerde tatlı, bazılarında ise acıdır.

Şeftali, erik ya da kayısı anaçlarına asılanarak çoğaltılan kayısı ağaçlarının en iyi yetiştiği yerler, akaçlanmasız düzenlenmiş balçık topraklardır; gelişimi için hafif topraklar ağır topraklardan daha uygundur. Kayısı ağaçları genellikle şeftaliler gibi kış soğuşuna dayanıklıysa da ilkbaharda çiçeklendiği dönemde don olaylarından çok zarar görür.

Şeker ve A vitaminince zengin bir ürün olan kayısı, taze olarak tüketildiği gibi, kurutularak ya da pestil yapılarak da değerlendirilir; ayrıca pasta, reçel ve komposto yapımında da kullanılır.

Kayısı üretiminde birinci ülke İspanya'dır, bunu İran, Suriye, ABD, Fransa, İtalya ve Yugoslavya izler.

Türkiye'de birçok kayısı çeşidi yetiştirilmektedir. Hacıhaliloğlu, Hasanbey, Karacabey, iribitirgen, Çoğlu, Çataloğlu ve Sogancı gibi Malatya yöresine özgü olanlar ile Çiğili, Yörükramazan, turfundaizmir, Tokaloğlu, Şam ve şekerpare gibi Ege ve Akdeniz bölgelerine özgü olanlar en önemli kayısı çeşitleri arasındadır. Halk arasında küçük ve ekşi meyveli çeşitlere zerdali adı verilirse de, bu ad uzmanlar arasında meyve büyüklüğüne bakılmaksızın tohumdan yetişen ağaçlar için kullanılır. Türkiye'de yıllık toplam 370 bin ton dolayında gerçekleştirilen kayısı üretiminin yarısından çoğu Malatya ilinden sağlanmaktadır.

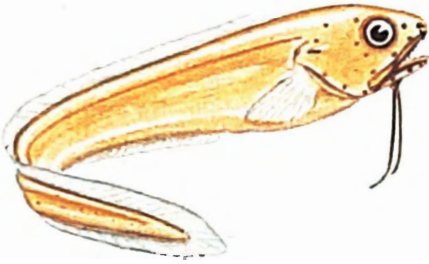
kayısıçiçeği bak. *frezya*

Kayış Dağı, Marmara Bölgesi'nde, İstanbul'un Anadolu yakasında yer alan küçük dağ. Bostancı'nın kuzeydoğusunda yer alır. Kocaeli Penepleni olarak da bilinen Kocaeli Platosunun üstünde yükselen kalıktepelerden biridir. Yüksekliği 438 m'dir. Büyük bölümü, Silüriyen Döneme (y. 430-395 milyon yıl önce) ait dayanıklı kuvarsitlerden oluştuğu için aşınmadan etkilenmemiş,

peneplen yüzeyi üstünde kaliktepe olarak kalmıştır. Batı kesiminde kuvarslı konglomeralara da rastlanır.

Kayış Dağının bazı kesimleri kuraklığa dayanıklı meşe, defne, böğürtlen gibi makilerin oluşturduğu bitki örtüsüyle kaplıdır. Ama, batı eteklerinden çıkan kaynak suyu çevresindeki iri meşe toplulukları, dağın asıl bitki örtüsünün orman olduğunu ortaya koymaktadır. Tahrip edilen ormanın yerini zamanla maki toplulukları almıştır. Nitelikli bir su olarak bilinen Kayış Dağı kaynak suyu, Kadıköy'ün Sahrayıcedit, Göztepe ve Kuyubaşı gibi bazı semtlerindeki çeşmelerde de akar.

kayışbalığı, *Ophidiidae* familyasından, tropik ve ılıman bölge denizlerine dağılmış, yılanbalığına benzer 30 dolayında balık türünün ortak adı. Bu balıklar tek bir yüzgeç biçiminde gövdelerini çevreleyen

Kayışbalıklarından *Otophidium chickcharney*
Karen Altan'ın çizimi

birleşmiş sırt, anüs ve kuyruk yüzgeçlerinin yanı sıra çenelerinin altında sakal gibi uzamış ve dipte besin ararken dokunak işlevi gören karın yüzgeçleriyle ayırt edilir. Derin deniz balıkları olan kayışbalıkları bazen sığ sularda da görülür. Çoğunun uzunluğu 60 cm'yi geçmez. Ama eti lezzetli bir Güney Afrika türü olan *Genypterus capensis*'in uzunluğu 1,5 m'yi aşabilir.

Kayışbalıklarının Türkiye'yi çevreleyen sularda yaşayan iki ayrı cinsten üç türü vardır. Bunlardan *Ophidion barbatum* Akdeniz ve Ege Denizi kıyılarında, sığıllıklardan 150 m derinliğe kadar görülür. Başsı pulsuz, karın yüzgeçlerinin ışınları farklı uzunluktadır. Marmara ve Karadeniz'de bulunan *O. rochei* türünden, uzamış solungaç dikenleri sayısının dörtten çok (beş ya da altı tane) olmasıyla ayırt edilir. Her iki tür de 30 cm'ye kadar uzayabilir. En çok 25 cm uzunluğa erişen sarı kayışbalığı (*Parophidion vassali*) Ege ve Akdeniz'de yaşar. Bu balıkların başının üstü ve yanları pullu, karın yüzgeçlerinin ışınları hemen hemen eşit uzunluktadır.

Yazımı aynı olan başlıklar
kişiler, yerler, kavram,
kurum ve nesneler
biçiminde sıralanmıştır.

kayışkıran (*Ononis spinosa*), baklagiller (*Fabaceae*) familyasından, çokyıllık odunsu bitki. Boş tarlalarda, kayalık yamaçlarda ve bağlarda kendiliğinden yetişir. Yüksekliği 30-60 cm arasında değişen bitkinin basit ya da üç yapraklıklılı yaprakları ve pembe çiçekleri vardır.

Bitkinin şeker, tanen, saponin ve flavonoid içeren sert kökleri çok eskiden beri halk arasında idrar artırıcı ve böbrek taşlarını düşürücü olarak kullanılır; ayrıca dışarıdan antiseptik ve yara iyileştirici olarak da yararlanılır.

kayışlı transmisyon, makinelerde, bir milin dönme hareketini, birbirine sonsuz bir kayışla bağlanmış kasnakların yardımıyla bir başka mile iletmekte kullanılan aktarma düzeneği. Çoğu kayışlı transmisyon aygıtında, silindirik biçimindeki kasnaklar üzerinde hareket eden yassı deri ya da dokuma kayışlardan ya da oluklu kasnaklar üzerinde hareket eden V enkesitli kayışlardan yararlanır. Etkili bir sürütme kavraması sağlamak için kayış, kasnağa gergin bir biçimde oturtulur. V kayışlar, kasnaklardaki oluğa tam oturduğundan bunların fazlaca gerilmesine gerek yoktur; bu tür kayışlar, birbirine görece yakın millerin birleştirilmesinde kullanılır. Yassı kayışlar ve V kayışlar aşırı yüklenme olduğunda kasnaktan sıyrılır; bu durum, millere iletilen dönme momentini sınırladığından ve makine parçalarının kırılmasını önlediğinden bazı uygulamalarda daha yararlıdır.

Paralel olmayan millerin birbirine bağlanmasında yassı kayışlar kullanıldığında, kasnaklar kayışın sıyrılmasını önleyecek biçimde yerleştirilir. Bazı durumlarda, kayışı yönlendirmek için ek bir kasnak ya da avara kasnak kullanmak gerekebilir. Açık yerleştirilmiş bir yassı kayış her iki mili aynı yönde, çapraz yerleştirilmiş bir kayış ise karşıt yönlere döndürür.

Bazı içten yanmalı motorlarda, krank mili ile kam milinin birbirine bağlanmasında dişli kayışlardan yararlanır. Bunlar, üzerinde kasnağın çeperindeki oyuklara uyacak biçimde eşit aralıklarla açılmış enlemesine dişler bulunan yassı kayışlardır. Bu kayışlar birçok üstünlük sağlamakla birlikte aşırı yüklenmeye karşı dayanıklı değildir.

Kayıtbay, tam adı EL-MELİKUL-EŞREF EBU'N-NASIR SEYFEDDİN KAYITBAY EL-MAHMUDİ EZ-ZAHİRİ (ö. 1496). 1468-96 arasında Memlûk sultanı.

Memlûk sultanı Barsbay'ın satın aldığı Çerkes kölelerden biriydi. Sultan Çakmak (hd 1438-53) tarafından azat edildi. Önce muhafız, ardından devatdar oldu. Daha sonra muhafız birliklerinin (nevbetü'n-nüvab) komutanlığına getirildi. 1467'de muhafız birliklerinin Sultan Bırbay'a karşı Kayıtbay onderliğinde ayaklanması sonucunda Demirboga (Temirboga) Memlûk tahtına çıktı. Kayıtbay da atabeg oldu. Ertesi yıl Demirboga'ya karşı ayaklanan Ustadar Hayırbay'ı bozguna uğratarak Memlûk ileri gelenlerinin de onayıyla tahta çıktı. Öncelikle komutanlar arasındaki çekişmeleri gidermeye ve ülke ekonomisini düzeltmeye çalıştı. Osmanlıların desteklediği Dulkadir-ogulları beyi Şahsuvar Bey'le yaptığı iki savaşta da yenilgiye uğradı. Ama daha sonra, II. Mehmed'in (Fatih) Şahsuvar Bey'den desteğini çekmesini sağladı; buna karşılık kendisi de, Karamanlı beyi Pir Ahmed'i desteklemekten vazgeçti. 1472'de Şahsuvar Bey'i yenilgiye uğratarak öldürdü.

II. Bayezid'e karşı taht mücadelesine giren Cem Sultan'ı Kahire'de büyük bir törenle karşılayan (1481) Kayıtbay, onun 1482'de Anadolu'ya donmesine de yardım etti. Bunun üzerine Osmanlı-Memlûk ilişkileri iyice gerginleşti. Kayıtbay, Osmanlılarla savaşa girmeyi göze alamadı ve İstanbul'a bir elçi göndererek II. Bayezid'in saltanatını kutladı, ama bu tavrı savaşı önlemeye yetmedi. 1485-90 Osmanlı-Memlûk savaşlarında Osmanlılara karşı yer yer başarı kazandıysa da sonunda barış istemek zorunda kaldı. Bütün çabasına karşın Osmanlı-Memlûk savaşları sırasında bozulan ülke ekonomisini düzeltemedi. Culban birliklerinin çıkardığı karışıklıklar sırasında hastalanarak öldü.

Kayıtbay Camisi, Kahire'de Memlûk sultanı Kayıtbay'ın 1272-74 arasında yaptırdığı camı. On altı basamaklı geniş bir merdivenle kuzey cephesindeki cumle kapısına ulaşılır. Kapı, üç dilimli bir kemerle örtülü yüksek bir nişin içinde yer alır. Kapının solunda sebîl, sağında minare vardır. İnce uzun bir mekândan geçildikten sonra caminin dikdörtgen planlı ibadet mekânına ulaşılır. Düz bir çatıyla örtülü bu mekânın soldaki (doğu) uzun kenarının ortasında mihrap bulunur. Sağdaki (batı) uzun kenar ise bütün genişliğince bir eyvan gibi avluya açılır. Kare planlı avlunun batı kenarında da geniş bir eyvan, kuzey ve güney kenarlarında ise daha küçük boyutlu birer eyvan yer alır. İbadet mekânının güney duvarının köşesindeki bir kapıdan bitişikteki türbeye geçilir. Yapının doğu cephesinden dışarıya doğru büyük bir çıkıntı oluşturan kare planlı türbe, yüksekçe bir kasnağın üstündeki sivriye bir kubbeyle örtülüdür. Taştan yapılmış, üstü kabartma arabesk örgelerle kaplı bir kubbe dış görünüşte de yapıyı taçlandıran bir öge olarak kullanılmıştır.

Caminin beden duvarları kırmızı ve beyaz taş sıralarıyla alması olarak örülmüştür. İki renkli taşlar, belki de bütün yapının en göz alıcı ögesi olan minarede de kullanılmıştır. Minarenin mukarnaslı konsollara oturan iki şerefesi vardır. İkinci şerefeden sonraki ince sütunlarla oluşturulmuş petek bölümü bir aydınlık fenerini andırır. Bunun üstünde de taştan, yumurta biçimli bir kûlah yer alır. Yapının, özellikle de mescidin içi kalemışleri, renkli cam pencere-ler, mermer duvar kaplamaları ve yer döşemeleriyle çok zengin bir biçimde bezlenmiştir.

kayıtsızlık eğrisi, iktisatta, tüketiciye eş tatmin ya da fayda düzeyini sağlayan farklı mal bileşimlerinin grafik anlatımı. İngiliz iktisatçı Francis Y. Edgeworth tarafından geliştirilen kayıtsızlık eğrisi tüketici davranışının, özellikle tüketici talebinin incelenmesinde bir çözümleme aracı olarak yaygın biçimde kullanılır. Ayrıca değişik davranışların kişisel ve genel refah üzerindeki etkisini ele alan refah iktisadında da kullanılan bir araçtır.

Kayıtsızlık eğrisi soldan sağa doğru azalan bir eğimle ve merkeze dışbükey olarak çizilir. Eğri üzerindeki noktalardan herhangi birinde bulunması tüketici yönünden bir fark oluşturmuyacağından ve her noktada aynı tatmini elde edeceğinden, seçeceği mal bileşimi konusunda kayıtsız kalacaktır. Kayıtsızlık eğrisi her zaman belirli etkenlerin değişmediği varsayımı altında çizilir. Bu etkenlerden biri (örn. tüketicinin geliri ya da beğenisi) değişirse fayda düzeyi değişik bir eğri ile gösterilecektir.

kaykay, genellikle tahta ya da cam yünün- den tekerlekli küçük bir araç üzerinde dengede durarak kayma. Özellikle çocuklar ve gençler arasında yaygın bir eğlencedir. Kayma sırasında kullanılan araca da kaykay denir. Kaykayların çoğu yaklaşık 76 cm uzunluğunda ve 10 cm genişliğindedir. Önceleri tahtadan yapılırken daha sonra alüminyum, cam yünü ve plastik gibi maddelerden de yapılmaya başlamıştır. Biri sert, öteki esnek olmak üzere iki tür kaykay vardır.

Kaykay 1960'ların başlarında ABD'de ortaya çıktı. Sörf meraklıları, denizin bu spor için uygun olmadığı zamanlarda California plajları boyunca uzanan asfalt yollarda kay-

kaylarla kaymaya başladılar. Bu araçlar paten tekerleklerinin minyatür sörf tahtalarına takılmasıyla kolayca yapılabiliyordu. 1970'lerin ortalarında çok daha hızlı ve daha büyük manevra yeteneği olan poliüretan tekerleklerin geliştirilmesinden sonra kaykay tüm dünyaya yayıldı. Ani dönüşler ile ustalık gösterilerine elverişli yokuşları ve yana eğimli yolları bulunan kaykay parkları inşa edildi. Ayrıca kayak sporundaki slalom pistine benzer taşınabilir rampalar yapıldı. Kazalara karşı özel kaykay başlığı, dizlik, dirseklik ve gözlükler geliştirildi. Sonradan, sürücünün yüzükoyun yatarak kullandığı ve yaklaşık 3 m uzunluğundaki paten otolar yapıldı; bunlar, saatte 90 km'ye yakın bir hıza ulaşabiliyordu. Tekerlekli kaykay tahatası ile yelkenin birlikte kullanıldığı çeşitli kaykay türleri doğdu, ayrıca buz pisti üzerinde de kaykay yapılmaya başladı.

kayma, mühendislikte ve fizikte, kayma kuvvetlerinin etkisiyle bir kristalin bir bölümünün geri kalan bölümüne göre bir düzlem boyunca kayarak yer değiştirmesi. Gerilim altındaki malzemede ortaya çıkan kalıcı biçim değişiklikleri (plastik deformasyon), genellikle, malzemeyi oluşturan kristaller arasındaki kaymanın sonucudur.

Bir çinko kristalindeki kayma bantları
Earl R. Parker

Kayma ve ikizlenme(*), katıların kristal yapısında ortaya çıkan biçim değişikliklerinin iki türüdür. Kaymada, kayma düzleminin bir yanındaki atomların hepsi aynı anda konum değiştirmez; kristalde yapısal kusurlar ya da boşluklar (kenar dislokasyonları) aynı hızla ters yönde hareket ettiklerinden, atomlar, bir konumdan ötekine birbiri ardınca diziler halinde geçer.

Metal malzemelerde ortaya çıkan büyük ölçekli kayma olaylarında, tek tek kristallerin çoğunda, dislokasyonların büyük bölümü komşu kayma düzlemlerine geçer. Kristallerde optik mikroskopla görülebilen kayma çizgileri, elektron mikroskopuyla daha da büyütüldüğünde, çok sayıda kayma düzleminin oluştuğu bantlar biçiminde görünür.

kayma, Fransızca GLISSADE, haleden beşinci duruşla başlayıp gene onunla biten bir kayar adım. Beşinci duruşta, önde tutulan ayağın topuğu arkada tutulan ayağın baş-

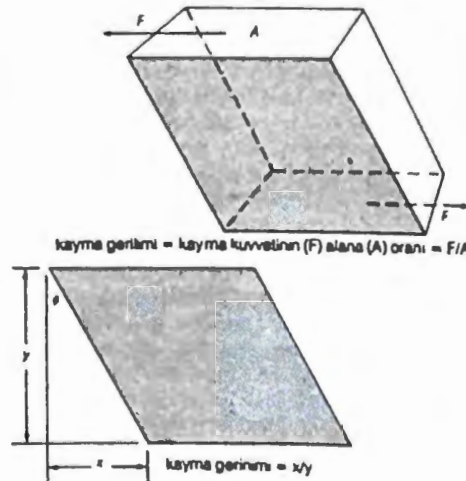
parmağına bitişirilir ve ayaklar iki yana çevrilir. En çok sıçrama ve atlamaya hazırlık olarak kullanılan kayma, beşinci duruşta dizler hafif bükülmüş durumdayken bir bacağın yerde öne, yana ve geriye uzatılmasıyla başlar. Dansçı ağırlığını çalıştığı ayağa vererek öbür ayağını bu ayağının yanına kaydırır.

kayma dalgası, esnek (elastik) bir ortama periyodik bir biçimde kayma uygulanmasıyla oluşan enine dalga. Kayma, madde içindeki bir katmanın iki yüzü boyunca ters yönlerde etkiyen eşit iki kuvvet tarafından bu katmanda hacim değişikliği olmaksızın ortaya çıkan biçim değişikliğidir. Eğer ortam esnek ise, kayma ortadan kalkınca katman ilk biçimine dönerken bitişik katmanlar kaymaya uğrar, böylece kayma dalga biçiminde yayılır. Kayma dalgasının hızı (v), ortama ilişkin bir sabit olan kayma modülünün (G) ortamın yoğunluğuna (ρ) oranının kareköküne eşittir: $v = \sqrt{G/\rho}$.

Kayma (enine dalga) ve sıkışma (boyuna dalga) dalgaları madde içinde yayılır. Kayma dalgalarının hızı sıkışma dalgalarının hızının yaklaşık yarısı kadardır; örneğin demirde kayma dalgasının hızı saniyede 3.200 m, sıkışma dalgasının hızı ise saniyede 5.200 m'dir. Kayma dalgalarının genliği, yayıldıkları ortamın kesitine oranla küçük olmak zorundadır, bu nedenle ince çubuklarda ve millerde bu tür dalgalar oluşmaz. Bir kristaldeki kayma dalgasının hızı, yayılmanın ve kutuplanma düzleminin (titreşim düzlemi) doğrultularına bağlıdır, çünkü kristaldeki kayma modülü bunlara göre değişik değerler alır.

kayma gerilimi, uygulanan gerilime paralel düzlemler boyunca kayma oluşturarak malzemede biçim değişikliğine (deformasyon) yol açan gerilim. Depremler ve toprağın yamaçlardan aşağı doğru hareketi gibi, sonuçları çok önemli olabilen doğal olaylar kayma olgusuyla ilintilidir. Kayma gerilimi katılar ve sıvılar için de söz konusudur; sıvılarda kayma gerilimi ağırlıklı ilişkilidir. Ayrıca bak. gerilim; kayma modülü.

kayma modülü, enine iç kuvvetlerin etkisi altındaki bir katı cismin esneklik özelliklerini betimleyen ve değeri malzemeye göre değişen sabit sayı. Bu tür kuvvetler, örneğin metal bir borunun boyuna eksenine çevresinde burulması sırasında ortaya çıkar. Böyle bir cismin içinde bütün küp biçimli hacimler

Kayma kuvveti altında biçim değiştiren küp biçimli hacim

biçim değişikliğine (deformasyon) uğrar; bu, karşılıklı iki yüzün birbirine paralel olarak biraz kayması, öteki iki yüzün de karesel olmaktan çıkıp eşkenar dörtgene

(baklava dilimi) dönüşmesi biçiminde gerçekleşir (*bak. çizim*). Kayma modülü, malzemenin enine biçim değişikliğine karşı direncinin bir ölçüsüdür ve yalnızca malzemenin sonradan eski biçimine dönebildiği (esnek) küçük biçim değişiklikleri için geçerlidir. Büyük kayma kuvvetleri malzemenin akmasına ve kalıcı biçim değişikliğine uğramasına ya da kırılmasına neden olur.

Kayma modülü, matematiksel olarak, kayma geriliminin kayma gerinimine oranı biçiminde ifade edilir. Kayma gerilimi kayma kuvvetinin (F), bu kuvvetin uygulandığı ve kuvvete paralel olan yüzeyin alanına (A) bölünmesiyle bulunur (F/A). Kayma gerinimi (görelî biçim değişikliği) ise, gerinimsiz malzemede göz önüne alınan küçük küp biçimli hacimdeki dik açının değişme miktarını gösteren θ açısının tanjantı olarak ifade edilir; bir başka deyişle, kayma gerinimi x/y oranına eşittir (*bak. çizim*). Demek ki, kayma modülü, matematiksel olarak

$$\text{kayma modülü} = \frac{\text{kayma gerilimi}}{\text{kayma gerinimi}} = \frac{F/A}{x/y}$$

biçiminde ifade edilebilir. Bu eşitlik Hooke yasasının özel bir biçimidir. Eşitliğin sağ yanındaki oranın paydası boyutsuz olduğundan, kayma modülünün boyutu kuvvet/alan biçimindedir. Kayma modülünün İngiliz ölçü ve ağırlık sistemindeki birimi inç kare başına libredir (genellikle psi olarak kısaltılır). Uluslararası birimler sisteminde (SI) ise kayma modülü birimi metre kare başına newton (N/m^2) biçimindedir. Alüminyum için kayma modülünün değeri yaklaşık olarak $2,4 \times 10^{11} N/m^2$ 'ye ($3,5 \times 10^4$ psi) eşittir. Çeliğin kayma modülü ise bu değerin 3 katından büyüktür; bir başka deyişle, çeliğin kayma gerilimi altındaki sertliği alüminyuma oranla üç kat daha fazladır.

kaymak, sütün yağlı bölümü. Yağca zengin manda, inek ya da koyun sütünden hazırlanır. Bu amaçla önce süt geniş tavalara yayılarak düşük ateşte kaynatılır; kaynatma sonucunda üstte toplanan ince kaymak katmanını alınarak yağ alınmamış sütle karıştırılıp yeniden kaynatılır ve kaymak katmanının kalınlığı yarım santimetreyi bulana kadar bu işleme devam edilir. Tavalarda kendi halinde soğuduktan sonra kaymak tabakası kesilip rulo haline getirilir. Bazen içine pudra şekeri karıştırılarak satılır.

Türk mutfağında önemli bir yeri olan kaymak başta ekmekkadayıfı olmak üzere çeşitli hamur ve meyve tatlılarıyla birlikte yenir.

kaymak makinesi, KREMA MAKİNESİ olarak da bilinir, kaymağı süttten ayırmada kullanılan makine. Yağsız sütün kaymaktan daha ağır olması olgusuna dayalı olarak çalışan aygıt, temel olarak disklerle donatılmış, tekne biçiminde bir santrifüj makinesidir. Tekne, sütün bulunduğu haznenin altındaki döner bir mile oturtulur. Tekneye yukarıdan beslenen süt bir dizi ağız yoluyla disklerle dağıtılır. Yağlı süt, bu diskler arasından geçince ince süt katmanları oluşur. Süt, tekneyle aynı hızda (dakikada 6-8 bin devir) döner ve daha ağır olan yağsız süt teknenin dışına doğru itilerek bir açıklıktan dışarı çıkar. Kaymak ise, iç bölümde yoğunlaşır ve teknenin merkezinin yakınlarındaki kaymak çıkışı ağzına doğru akar. Verimli bir kaymak makinesi, kaymağı alınmış sütte yüzde 1'den daha az yağ bırakır.

kaymakağacı (*Feijoa sellowiana*), mersingiller (*Myrtaceae*) familyasından küçük ağaç. Brezilya, Paraguay, Uruguay ve Arjantin'de kendiliğinden yetişen bu ağaç

yumuşak iklimli yerlerde meyveleri için yetiştirilir. İlk kez 1890'da Avrupa'ya götürülmüştür. Meyvelerinden reçel, jöle ya da şekerleme yapılır.

Yaklaşık 5 m boyundaki ağacın zeytin yaprağını andıran yapraklarının üst yüzü koyu yeşil, alt yüzü gümüşsü; iç bölümü morumsu kırmızı renkli olan büyük beyaz çiçekleri ve yaklaşık 5 cm uzunluğunda yumurtamsı meyveleri vardır. Meyvelerin donuk yeşil zemin üzerine kırmızı benekli kabuğunun altında ananas kokulu, yarısaydam ve yumuşak bir etli bölüm yer alır. Olgunlaşınca düşen meyveler yenebilecek kadar yumuşayana değin serin bir yerde saklanır.

Kaymakacağı tohumla olduğu kadar çelikleme, aşılama ya da daldırma yoluyla da çoğaltılabilir.

kaymakam, KAIM-I MAKAM (makam vekili) olarak da bilinir, Osmanlı Devleti'nde bir görevi asıl yetkilinin adına yürüten kimse.

Tanzimat dönemine değin, İstanbul'dan ayrılan sadrazama sadaret kaymakamı denen bir vezir vekâlet ederdi. Sadrazamın İstanbul'da olmadığı bir sırada, padişah da İstanbul dışındaysa padişahın yanında sadrazamın bir vekili daha bulunur ve ona da rikâb-ı hümayun kaymakamı denirdi. 1839'dan sonraki yönetim düzenlemelerinde, eski sancakbeylerinin ve mütesellimlerin yerine atanan mülki amirlere de kaymakam sanı verilmeye başladı. 1871 Vilayet Nizamnamesi ile kaymakamlık, valilik ve mutasarrıflıktan sonra gelen üçüncü derecede mülki amirlik yapıldı. Cumhuriyet döneminde ilçelerin en yüksek mülki amirine kaymakam sanı verildi.

1828'de, Asakir-i Mansure-i Muhammediye'de yapılan değişikliklerde rütbelere belirlenirken binbaşî ile miralay (albay) rütbeleri arasına kaymakamlık kondu. Askeri kaymakam, miralayın yardımcısı sayılıyordu. Cumhuriyetin ilk yıllarında da kullanılan bu rütbenin yerini 1935'te "yarbay" aldı. Osmanlılarda vakıfların yasal mütevellilerinin yaşça küçük ya da kadın olması durumunda, yerel kadının atadığı yetkiliye mütevellî kaymakamı denirdi.

kaymakam, Türkiye'nin yönetsel birimlerinden ilçenin en yüksek mülki amiri.

Devlet yönetiminde taşra örgütü coğrafya durumuna, ekonomik koşullara ve kamu hizmetlerinin gereklerine göre il, ilçe ve bucaklara bölünmüştür. İlçenin idare amiri olan kaymakam, hiyerarşi içinde valiye bağlı olarak çalışan, meslekten gelme, teninatlî bir devlet memurudur. Kaymakam olabilmek için gerekli koşullar yasalarla düzenlenmiştir.

İçişleri Bakanlığı Müdürlük Kurulu'nun önerisi ve İçişleri Bakanının onayı üzerine ortak kararnameyle atanan kaymakam, genel olarak, ilçe içinde yasaların uygulanmasından sorumludur. Temel görevi idari kuruluşları denetlemek ve bunlar arasında işbirliği sağlamaktır. İlçelerin illerden farklı olarak "yetki genişliği" esasına göre yönetilmesi nedeniyle, vali gibi devleti temsil etmez; yalnızca hükümetin temsilcisi sayılır. Mevzuatın uygulanmasını sağlamada ve işlem yapmada genel bir yetkisi yoktur; ancak yasaların açıkça yetki verdiği konularda karar alabilir. Düzenleyici işlemler yoluyla kural koyma yetkisi kaymakama tanınmamıştır; yalnızca kolluk alanında, genel nitelikte tedbir ve kararlar almaya yetkilidir. Memur atama yetkisi çok sınırlıdır. Sınır ilçesinde görevli olanlar komşu devlet sınır makamları ya da yabancı konsoloslara doğrudan ilişki kuramaz.

İlçe içindeki mahalli idareler üzerinde idari denetim yetkisi olan kaymakam, ayrı-

ca her yıl ilçenin bütün bucaklarıyla köylerini denetler. Hiyerarşi bağlamında üst makam olmanın sağladığı bütün yetkileri kullanabilir.

İlçede birlik ve güvenliği sağlamakla yükümlü olan kaymakam, olağanüstü güvenlik sorunlarıyla karşılaştığında, vali aracılığıyla askeri makamlardan da yardım isteyebilir. Bununla birlikte ilçedeki askeri ve adli makamlar kaymakamın genel denetim alanının dışındadır. Kaymakam askerlik şubelerinden ve savcılardan yalnızca bilgi isteyebilir.

kaymakam paşa bak. sadaret kaymakamı

kaymaktaşı bak. albatr

kayman, *Crocodylia* (timsahlar) takımından, alligatorlara akraba olan ve genellikle onlarla birlikte *Alligatoridae* familyasına yerleştirilen sürüngen türlerinin ortak adı. Orta ve Güney Amerika'da yaşayan bu hayvanlar öbür takım üyeleri gibi kertenkeleye benzeyen etçil sürüngenlerdir. Kaymanlar ırmak, göl, bataklık gibi yerlerin

Geniş burunlu kayman (*Caiman latirostris*)

Karl Weidmann. The National Audubon Society Collection/Photo Researchers

kıyılarında yaşar. Dişiler hazırladıkları yuvalara bıraktıkları sert kabuklu yumurtaların başında bekleyerek yırtıcılara karşı korur. Kaymanların üç cinsi vardır: *Caiman* cinsi, geniş burunlu (*C. latirostris*) ve gözlüklü (*C. crocodilus*) kaymanları; *Melanosuchus* cinsi, kara kaymanı (*M. niger*); *Paleosuchus* cinsi, düz alınlı kaymanlar olarak bilinen iki türü (*P. trigonatus* ve *P. palpebrosus*) içerir.

Bunlardan en irisi ve en saldırganı kara kaymanıdır. Bu türün uzunluğu 4,5 m'ye ulaşırken öbürlerinin uzunluğu genellikle 1,2-2 m arasında değişir. Yalnız gözlüklü kaymanın uzunluğu 3 m'ye yakındır.

Meksika'nın güneyinden Brezilya'ya kadar uzanan tropik bölgelerde yaşayan gözlüklü kayman, adını gözlerinin arasındaki, gözlüğüne burna oturan bölüme benzeyen kemik çıkıntısı almıştır.

Kaymanların en küçükleri olan düz alınlı kaymanlar, Amazon bölgesindeki akış hızı yüksek, kayalık akarsu kıyılarında yaşar. Gözleri arasında gözlüklü kaymandaki gibi kemik çıkıntısı yoktur. İyi yüzücü olan bu hayvanlar balık, kuş, böcek ve öbür hayvanlarla beslenirler.

kayman keleri, *Teiidae* familyasının *Dracena* cinsini oluşturan sürüngenlerin ortak adı. Güney Amerika'nın nemli, ormanlık bölgelerinde yaşayan bu kelerlerden *D. guianensis* türünün uzunluğu 120 cm'ye ulaşır.

Kayman kelerlerinin başlıca besini salyangozlardır. Güçlü dişleriyle salyangoz kabuklarını kolayca kırar ve bu hayvanları yutmadan önce parçalanmış kabukları dışarı tükürürler. Renkleri zeytin yeşilidir. Yassı kuyruklarında yüzmelerine yardımcı bir çift çıkıntı bulunur.

Kaymaz Barajı, Eskişehir ilinde, Çayırılık Deresi üzerinde kurulu toprak dolgu baraj.

420 hektarlık bir alanın sulanması amacıyla 1975'te yapımına başlanan baraj 1977'de hizmete alındı.

Barajın dolgu hacmi 216 bin m³, kret kotu 1.060,46 m, temelden yüksekliği 28,5 m, talvegden yüksekliği 24,5 m, normal su kotu 1.057,30 m, toplayabildiği su miktarı 1,43 milyon m³ ve göl alanı 0,2 km²'dir.

kaynak, metalurjide, metal malzemelerin, çoğunlukla ısı uygulanarak birleştirilmesi tekniği. Kaynak, demire biçim kazandırma çabaları sırasında bulundu. Ortaçağda kaynaklanmış kılıçlar geliştirildi; bunların en ünlüleri, Suriye'de Şam'da üretilenlerdi. Bu dönemde demirin karbürlenmesi yoluyla sert çelik üretim tekniği biliniyordu, ama elde edilen çelik son derece gevrekli. Görece yumuşak ve sağlam demir levhaların, aralarında yüksek karbonlu malzeme konarak çekiçe dövülmesiyle gerçekleştirilen ilk kaynak işlemi sayesinde dayanıklı ve tok kılıçların üretilmesi olanaklı duruma geldi.

Daha sonraları demir üretim tekniklerinin gelişmesiyle, özellikle de dökme demirin ortaya çıkmasıyla kaynak işlemini yalnızca demirciler ve kuyumcular kullanır oldu. Köprü ve demiryolu donanımlarından mutfak aletlerine kadar pek çok yeni ürünün yapımında, cıvatarla bağlama ya da perçinleme gibi öteki birleştirme yöntemlerinden yararlanılmaya başlandı.

Modern eritme kaynağı işlemleri, büyük çelik levhalarda kesintisiz birleştirme elde etmeye yönelik çalışmaların sonucunda geliştirildi. Özellikle buhar kazanlarının yapımı gibi çeşitli uygulamalarda perçin tekniği yetersiz kalıyordu. 19. yüzyılın sonlarına doğru gaz kaynağı, ark kaynağı ve direnç kaynağı yöntemleri geliştirildi. Kaynak işleminin sanayi çapında kullanılmasına yönelik ilk girişimler I. Dünya Savaşı sırasında başladı. 1916'da oksiasetilen kaynağı tekniği yaygın olarak kullanılır oldu. O dönemde uygulanan tekniklerden günümüzde de yararlanılmaktadır; sonraları kaynakçılık alanındaki başlıca gelişmeler daha çok güvenliğe ve kullanılan ağıtlara ilişkin oldu. Eriyen bir elektrotla gerçekleştirilen ark kaynağı da bu dönemde ortaya çıktı, ama başlangıçta kullanılan çıplak tel elektrotlarla yapılan kaynaklar son derece gevrek oluyordu. Sonunda çıplak telin asbestle ya da örülmüş alüminyum tellerle sarılmasıyla bu sorun çözümlendi. 1907'de geliştirilen modern elektrot, çıplak bir telin ya da çubuğun çeşitli minerallerden ve metallerden oluşan bir kılıfla kaplanmasıyla elde edilir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra gemi, enerji santralleri ve ulaşım araçları yapımının ve imalat sanayisinin gelişmesiyle birlikte, ark kaynağı tekniği de hızla yaygınlaştı.

Sacların' nokta ya da dikeş kaynağıyla birleştirilmesinde, ark kaynağından önce 1877'de Elihu Thomson tarafından geliştirilen direnç kaynağından yararlanılırdı. Zircir yapımında ve çubukların birleştirilmesinde kullanılan alın kaynağı ise 1920'lerde geliştirildi. 1940'larda, erimeyen bir tungsten elektrot ile helyum ya da argon gazından yararlanılan tungsten-eylemsiz gaz (TIG) kaynağı tekniği geliştirildi. 1948'de kaynak işlemi sırasında eriyen bir tel elektrotla gerçekleştirilen yeni bir gaz örtülü kaynak tekniği bulundu. Daha yakın zamanlarda ise elektron demeti kaynağı, laser kaynağı ve yayınım (difüzyon) kaynağı ile katı fazda gerçekleştirilen sürtünme kaynağı ve sesötesi kaynağı gibi çeşitli kaynak yöntemleri geliştirildi.

Kaynağın temel ilkeleri. Kaynak, belirli bir sıcaklığa kadar ısıtılan metal malzemelerin

kaynaşmasıdır; işlem sırasında basınç ve dolgu maddeleri de uygulanabilir. Eritme kaynağında bir ısı üreticisinin yardımıyla metalin kaynaklanacak bölgesi eritilerek, eriyik halde kalması sağlanır. Isı, elektrikle ya da gaz aleviyle elde edilebilir. Elektrikli direnç kaynağı sırasında bir oranda metal eriyiği oluşturulduğundan, bu kaynak yöntemi de eritme kaynağı olarak düşünülebilir.

Katı fazda gerçekleştirilen kaynaklarda, malzeme eritilmeden ve dolgu maddesi kullanılmadan kaynaklanır. Bu teknikte her zaman basınç ve çoğu zaman bir oranda ısı uygulanır. Sesüstü kaynağı ile sürtünme kaynağında, sürtünmeye bağlı olarak ısı ortaya çıkar; ama yayınım kaynağında gerekli ısıyı elde etmek için malzemenin ocağa ısıtılması gerekir.

Kaynakta kullanılan elektrik arkı, yüksek akımlı (10-2.000 amper) ve düşük gerilimlidir (10-50 volt). Elektrik arkı, elektron salın bir akımı iletecek bir gaz plazması ve elektron bombardımanı altında katota oranla daha çok ısıdan bir anotun yardımıyla oluşturulur. Bu nedenle eğer elektrot eriyen tiptense artı uç, erimeyen tiptense eksi uç olarak uygulanır. Ark kaynağında çoğunlukla doğru akımdan yararlanır.

Bütün kaynak işlemlerinde toplam enerji girdisi, birleşmeyi gerçekleştirmek için gerekli olandan daha fazladır, çünkü üretilen tüm ısı etkin biçimde kullanılamaz. Uygulanan kaynak yöntemine bağlı olarak, verimlilik yüzde 60-90 arasında değişir; ama bazı özel işlemlerde bu değerlerden çok uzaklaşılabilir. Isıl iletim yoluyla ana (baz) metal boyunca ve ısı ışınım yoluyla çevreye ısı kaybı olur.

Metallerin çoğu, ısıtılınca atmosferle ya da çevredeki öteki metallerle tepkimeye girer. Bu tepkimeler kaynağa zarar verebilir. Örneğin çoğu metal eriyik haldeyken kolayca yükseltgenebilir. Öte yandan oksit katmanı, metalin yeterince sağlam biçimde birleşmesini engelleyebilir. Oksitle kaplanmış eriyik metal damlacıkları kaynak bölgesi içinde sıkışabilir ve bağlancının gevrek olmasına yol açar. Çeşitli özel amaçlar için eklenen bazı değerli malzemeler havayla çok çabuk tepkimeye girebilir ve bu nedenle dolgu maddesi başlangıçtaki bileşimini yitirebilir. Bu sorunların çözümü için eylemsiz gaz ortamlarından ve eriticilerden yararlanır.

Eritme kaynağında eritici, metalin dene-timli bir biçimde tepkimeye girmesini sağlar ve koruyucu bir örtü oluşturarak eriyik metalin yükseltgenmesini önler. Etkin eriticiler kaynak işlemine yardımcı olabilir; bazı eriticiler ise eylemsizdir ve yalnızca işlem sırasında yüzeyi örterek korur.

Tepkimeye girmeyen eylemsiz gaz ortamlar da eriticiler gibi koruyucu işlev görür. Gaz örtülü metal ark ve gaz örtülü tungsten ark kaynaklarında, eylemsiz gaz (çoğunlukla argon) hamlacın çevresindeki halka biçimindeki bir açıklıktan sürekli olarak püskürtülür ve böylece arkın çevresindeki hava uzaklaştırılır. Koruyucu gaz, metalle kimyasal tepkimeye girmez, ama bir örtü oluşturarak metalin havadaki oksijenle temas etmesini önler.

Ne kadar küçük ve bölgesel olursa olsun bir kaynak banyosu, küçük ölçekli bir metal fırını banyosu olarak düşünülebilir; bu nedenle banyoda yer alan metalurjik süreçlerin bilinmesi büyük önem taşır. Kaynak yöntemiyle elde edilen bir birleşmenin tüm özellikleri, ark kaynağında görülebilir. Ark

kaynağı uygulanması sırasında metalin üzerinde üç bölge oluşur: 1) Kaynak metaline ya da erime bölgesi, 2) ısıdan etkilenen bölge, 3) ısıdan etkilenmeyen bölge. Kaynak metaline, malzemenin kaynak sırasında eriyen bölümüdür. Isıdan etkilenen bölge, kaynak metaline komşu, kaynak sırasında erimeyen ama malzemeye uygulanan ısıdan etkisiyle mikroyapısında ya da mekanik özelliklerinde bazı değişiklikler oluşan kesimdir. Isıdan etkilenmeyen bölge ise, malzemenin, özelliklerinde herhangi bir değişime yol açacak kadar ısınmayan bölgesidir.

Kaynak-metal bileşimi ve bu bileşimin katılaştırma koşulları, kaynağın yapısal özelliklerini büyük ölçüde etkiler. Ark kaynağında kaynak metaline, dolgu maddesi ile erimiş asıl metalden oluşur. Ark geçince kaynak metaline hızla soğur. Tek pasolu (geçişli) uygulamalarda kaynak bölgesi, banyonun çevresinden merkezine doğru yönelen sütunsu taneler (gren) halinde katılaştır. Çok pasolu kaynaklarda ise bu yapı işlenen malzemenin özelliklerine göre biçimlendirilebilir.

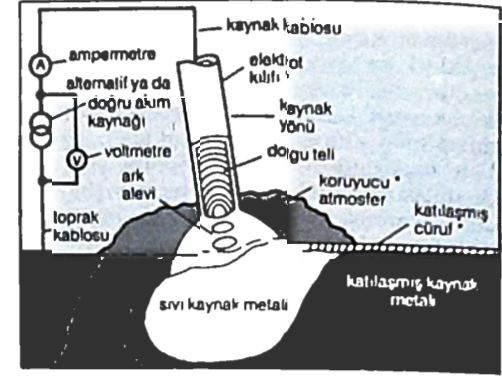
Kaynak metaline komşu olan ısıdan etkilenen bölgede, bir dizi sıcaklık çevrimi oluşur; malzemenin bu bölgesinde, uygulanan en yüksek sıcaklığa, bu uygulamanın süresine ve soğuma hızlarına bağlı olarak çeşitli yapısal değişiklikler ortaya çıkar. Kaynak uygulanabilecek çok sayıda ana metal vardır; bunlar başlıca üç gruba ayrılır: 1) Kaynak ısısından etkilenmeyen malzemeler, 2) yapısal değişiklikler sonucunda sertleşen malzemeler, 3) çöktürme işlemiyle sertleşen malzemeler.

Kaynak işlemi, malzemelerde gerilimlere yol açar. Bu kuvvetler, kaynak metalinin büzülmesi ve ısıdan etkilenen bölgenin önce genişlemesi sonra da büzülmesi sonucunda doğar. Isıdan etkilenmeyen bölüm, malzemenin serbestçe genişlemesini ya da büzülmesini sınırlar ve bunun sonucunda, soğuma sırasında büzülme sürdükçe, kaynak bölgesinde gerilimler oluşur. Artık gerilim denen bu gerilimlerin sonradan çeşitli ısı işlemleriyle yok edilmesi gerekebilir. Ama bütün kaynaklarda artık gerilimlerin yok edilmesi olanaklı değildir ve eğer bu kuvvetler denetlenemezse, malzemede biçim bozuklukları (distorsiyon) ortaya çıkabilir. Bu tür olumsuzlukların önlenmesi için, çeşitli kaynak yapma tekniklerinden, men-genlerden ve fiktür denen özel kalıplardan ve daha sonra uygulanan ısı işlemlerinden yararlanır.

Sıcak dövme kaynağı. Bu teknik, demirin ilk kullanıldığı zamanlardan kalma bir eritme kaynağı yöntemidir. Teknikten önceleri, küçük demir parçalarının birleştirilmesiyle daha büyük ve kullanışlı parçalar elde etmek amacıyla yararlanıldı. Birleştirilecek parçalar önce biçimlendirilir, sonra ocağa kaynak sıcaklığına kadar ısıtılır ve son olarak da dövülerek ya da sıkıştırılarak birleştirilirdi. Örneğin Şam kılıçları dövme demir çubukların dövülerek ince uzun yapılar haline getirilmesi ve daha sonra ikiye katlanarak gene sıcak halde dövülerek kaynatılması yoluyla hazırlanırdı. Bu işlem ne kadar çok tekrarlanırsa, elde edilen kılıç da o kadar tok oluyordu. Ortayağda toplar, birçok demir şeridin birbirine bu yöntemle kaynaklanmasıyla yapıları; arbaletlerin attığı çelik uçlu oklar da bu teknikte üretilirdi. Sıcak dövme kaynağı, demircilere özgü bir teknik olarak kaldı; günümüzde ise yalnızca bazı yerlerde zincir yapımında kullanılmaktadır.

Ark kaynağı. Örtülü metal ark kaynağı (bak. çizim 1) günümüzde en yaygın kullanılan yöntemdir. Bu yöntemde, metal bir elektrot ile işlenen parça arasında bir elek-

trik arkı oluşturulur. Elektrot eriyerek metal damlacıkları halinde kaynak yerini doldurur. Ark kaynağı takımı, elektrotla gerekli akımı sağlayan bir kaynak makinesi; elektrot besleme kablosuyla kaynak makinesine

Çizim 1. Çubuk elektrotlu ark kaynağı; yıldızlı(*) birimler bazı ark kaynaklarında bulunmaz

bağlı olan ve elektrotu tutan elektrot pensi; kaynak makinesine bir toprak kablosuyla bağlı olan (yani devreyi tamamlayan) ve kaynak parçalarına ya da bu parçaların üzerine yerleştirildiği metal kaynak masasına tutturulmuş topraklama pensinden oluşur.

Gaz örtülü ya da gazaltı ark kaynağında, argon ya da helyum gibi eylemsiz bir gaz örtüsünün yardımıyla, elektrik arkının havayla teması önlenir; eylemsiz gaz örtülü metal ark (MIG) kaynağı denen bu teknikle kaynağa daha bol dolgu malzemesinin aktarılması ve işlemin otomatikleşmesi sağlanabilir. Yüksek alaşımlı levha malzemelerin gazaltı kaynağında daha çok tungsten elektrotlar kullanılır. Doğru ya da alternatif akım kullanılan tüm ark kaynaklarında işlem sırasında malzemeye sıcak ya da soğuk halde dolgu maddesi eklenir. Çelik malzemelerin gazaltı kaynağında genellikle eriyen elektrotlardan ve karbon dioksit gaz örtüsünden yararlanır; bu işleme aktif gaz örtülü metal ark (MAG) kaynağı denir. Elektrik arkı çoğunlukla kısa devre yoluyla elde edilir.

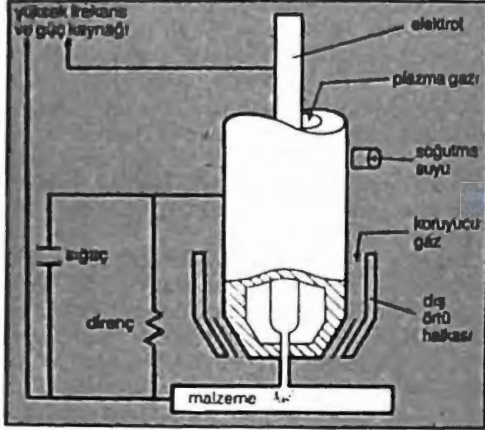
Tozaltı kaynağı gazaltı kaynağına çok benzer, yalnızca gaz yerine, ince mineral parçacıklarından oluşan eriticilerden (kaynak tozu) yararlanır. Bu malzeme elektrotu örttüğü için ark görülmez.

Plazma kaynağı, ısı kaynağı olarak sıcak plazmadan yararlanan bir ark kaynağı türüdür. Bu yöntem de bir bakıma eylemsiz gaz örtülü tungsten ark (TIG) kaynağına benzer, ama temel olarak enerjinin daha etkin olarak yoğunlaştırılmasını olanaklı kılar, daha kararlı bir ark oluşturur ve daha kolay bir işleme denetimini sağlar. Plazma kaynaklarının çoğunda, iyonlaşmış bir gaz akışının oluşturulması ve ana arkın başlatılması amacıyla ikincil bir arkten yararlanır. Bu ikincil ark, yüksek frekanslı bir akımla ya da bir kısa devreyle başlatılabilir. Bu işlemde küçük bir ağza yüksek enerji yüklendiğinden, suyla soğutma uygulanır (bak. çizim 2). Plazma kaynağı, otomatik sanayi uygulamalarına son derece elverişlidir.

Termokimyasal süreçler. Gaz kaynağı, termokimyasal bir yöntemdir. Bir zamanlar metal ark kaynağı kadar yaygın olmakla birlikte günümüzde hemen hemen yalnızca sacların kaynaklanmasında ve sanat ürünlerinin yapımında kullanılır. Gaz kaynağı temel olarak eritmeli bir işlemdir; oksijen içinde asetilen yakılmasıyla ısı, bu yolla da son derece yoğun ve keskin, denetlenebilir alev elde edilir. Kaynak yerine, soğuk tel halinde dolgu metal eklenir. Ana metalin yükseltgenmesini önlemek için genellikle

nötr ya da indirgeyici bir alev, kimi zaman da ek olarak eriticiler kullanılır. Çalışma hızı düşük olmakla birlikte, ustaca uygulandığında bu teknikte çok iyi kaynaklar elde edilebilir.

Bir başka termokimyasal işlem de aluminotermik kaynaktır. Daha çok demirli metal malzemelerin kaynağında kullanılır.

Çizim 2 Plazma ark kaynağının elektrik devresi

makla birlikte, kimi zaman demirdışı malzemelere de uygulanır. Bu yöntemde, ince öğütülmüş demir oksit ve alüminyum tozu yakılarak malzeme 2.760°C'ye kadar ısıtılır ve aşırısının bir metal banyosu elde edilir. Parçanın boyutu ne olursa olsun tepkime 30 saniye ile 2 dakika arasında bir sürede tamamlanır. Bu yöntemden daire ya da dikdörtgen enkesitli büyük parçaların birleştirilmesinde yararlanır. Sıvı metalin akmasını önlemek için kalıplar kullanılır.

Direnç kaynağı. Başlıca direnç kaynağı tipleri, nokta ve dikey kaynağı ile kabartılı kaynaktır. Kaynak için gerekli ısı birleşmenin gerçekleştirileceği arayüzeyde, malzemenin elektriksel direnciyle sağlanır. Düşük gerilimli ve yüksek akımlı bir güç kaynağından sağlanan akım, kaynaklanacak parçalara tutturulmuş iki elektrota beslenir, bu arada elektrotlarla malzemeye sürekli kuvvet uygulanır. İşlem oldukça kısa (0,2 sn) sürer. Nokta kaynağı, kaynaklanacak kenarları üst üste bindirilmiş levhalara düzenli aralıklarla uygulanır. Birleştirmenin sağlanması, kaynakların boyutuna ve sayısına bağlıdır. Dikey kaynağı ise kesintisiz bir işlemdir; bu yöntemle elektrik akımı sürekli darbeler halinde verilir ve atılan nokta kaynakları üst üste binerek bir dikey oluşturur. Bu yöntemden özellikle kapalı kapların kaynaklanmasında ve nokta kaynağının yetersiz kaldığı durumlarda yararlanır. Kabartılı kaynaktaki, birleştirilecek parçalardan birinin üzerinde, nokta kaynağının yapılabildiği bölgelerde, dövme ya da presleme yoluyla kabartılar oluşturulur. Malzeme direnç makinesine bağlandığında bu kabartılar eriyerek kaynak yerini doldurur. Bu işlem sayesinde, önceden belirlenmiş sayıda noktanın aynı anda kaynaklanması sağlanır. Tüm direnç kaynağı yöntemleri, hızlı üretim ve sürekli kalite kontrolüne olanak sağlar. Modern direnç kaynağı aygıtlarında, bozuk kaynakların otomatik olarak düzeltilmesini sağlayan bir geri beslemeli (feedback) denetim sistemi vardır.

Kıvılcımlama kaynağı ya da yakma alın kaynağı denen yöntem de bir direnç kaynağı tipidir. Bu yöntemde kaynaklanacak parçalar, çenelerin yardımıyla birbirine yaklaştırılır ve belirli noktalarda kıvılcımlama ya da elektrik arkı yaratılır. Kıvılcımlama ya da ark oluşturma işlemi, kaynak bölgesi yeterince ısınana kadar tekrarlanır; ardından

parçalar birbirine bastırılır ve kaynak soğuyana kadar bu durumda bekletilir.

Düşük ya da yüksek frekans direnç kaynağı özellikle boru yapımında kullanılır. Uzun metal şerit önce kıvrılarak biçimlendirilir ve ardından iki yakası boylamasına içeriden kaynaklanır. Kaynak ısısı, işlenen malzeme boyunca verilen akımla ve borunun merdanelerden geçiş hızıyla denetlenir. Bu yöntemle dakikada 60 m'lik bir kaynak hızına ulaşmak olanaklıdır.

Elektron demeti kaynağı. Bu yöntemde malzeme yüksek hızlı elektronlardan oluşan yoğun bir parçacık demetiyle bombardıman edilir. Bu elektronların kinetik enerjisi çarpma etkisiyle ısı enerjisine dönüştürülür. Elektron demeti bir odaklama aygıtıyla hedeflenir; elektronların serbestçe yol alabilmesi için de malzeme çoğunlukla vakum bir ortama yerleştirilir. Oluşan ısı o denli yoğundur ki, ışın demeti düştüğü yeri bir anda buharlaştırarak kaynak noktasında bir delik açar. 150 kilovolt'a kadar çıkabilen çok yüksek gerilimler uygulanarak, son derece dar ve derin işlemeli kaynaklar elde edilebilir. Kaynaklanacak parçalar, otomatik bir aygıtla duyarlı bir biçimde bir araya getirilir; Örneğin 13 mm kalınlığındaki bir malzeme üzerine yapılacak kaynağın genişliği en fazla 1 mm olabilir. Bu yöntemle dakikada 125-250 cm'lik kaynak hızlarına ulaşılabilir.

Soğuk kaynak. Malzemelerin ısı kullanılmaksızın preslenerek birleştirilmesine soğuk kaynak denir. Bu teknikte birleştirilecek parçaların yüzeylerinin iyi hazırlanmış olması ve (malzemeye göre değişmekle birlikte) bağlantı yerine yüzde 35 ile yüzde 90 arasında bir biçim değişikliğine (deformasyon) yol açacak bir basınç uygulanması gerekir. Sacların bindirmeli kaynağı ile tellerin soğuk alın kaynağı, bu teknikle başlıca uygulamalardır. Gerekli basınç zımba presleri, döner mesnetler ya da pnömomatik aygıtlarla uygulanabilir. Alüminyum parçaların kaynağında, birleşmenin gerçekleşebilmesi için santimetre kareye 14-28 ton arasında basınç uygulanması gerekir; öteki metallerin hemen hepsi daha yüksek basınçlara gereksinim duyar.

Sürtünme kaynağı. Patentinin 1891'de alınmış olmasına karşın sürtünme kaynağı ancak 1960'larda yaygınlaştı. Bu yöntemde parçalar, biri sabit öteki hızla döner halde birbirine bastırılır. Arayüzeyde sürtünmeden doğan ısı malzemeyi plastik hale getirmeye kadar dönme işlemi sürdürülür daha sonra durdurularak parçalar iyice sıkıştırılır ve birleştirme sağlanır. Sağlam bir kaynak, malzemenin plastik biçim değişimine yol açar; bu nedenle sürtünme kaynağı bir tür basınç kaynağı olarak kabul edilebilir. Sürtünme kaynağı, özdenetimli bir işlemdir; birleşme yerinde sıcaklığın artması sürtünme katsayısını düşürür, bu nedenle de aşırısının oluşmaz. Sürtünme kaynağı makinesi torna tezgâhına benzer. Hız, kuvvet ve zaman işlemin başlıca değişkenleridir. Otomobil sanayisinde dingil (aks) kovanlarının üretiminde bu yöntemden yararlanır.

Laser kaynağı. Bu yöntemde bir laser kaynağından sağlanan ışık enerjisi işlenecek malzemeye odaklanır ve böylece parçalar eritilerek birleştirilir. Yeterli güç sahip laser aygıtları kolay elde edilemediğinden, bu yöntem fazla yaygınlaşmamıştır. Bir başka zorluk da, bu işlemde kaynak hızının ve kaynaklanabilecek malzemenin kalınlığının laser üreticinin gücüyle değil, ama ancak kaynaklanacak parçaların ısı iletkenliğiyle ve yüzeyde metal buharlaşmasının önlenmesiyle denetlenebiliyor olmasıdır. Bununla birlikte kalınlığı 0,5 mm'ye

kadar olan ince malzemelerin kaynaklanmasında bu teknik başarılı sonuçlar vermektedir. Çok küçük elektrik devrelerinin birleştirilmesinde de laser kaynağından yararlanır.

Yayınım kaynağı. Bu işlem, malzemeye yüksek sıcaklıklarda belirli bir süre basınç uygulanması yoluyla gerçekleştirilir. Bitirilmiş makine parçalarının kaynatılması amacıyla kullanıldığında, uygulanan basıncın çoğunlukla yüzde 5'ten daha küçük bir biçim değişikliğine yol açacak düzeyde olması gerekir. Başka bir yöntemle kaynaklanamayan yapıdaki ve biçimdeki parçaların birleştirilmesinde kullanılan yayınım kaynağından, özellikle uzay ve havacılık sanayisinde yararlanır. Örneğin çokkanatlı boruların ve petek yapı malzemelerin üretiminde bu yöntem uygulanır. Çelik malzeme, yayınım kaynağıyla, 980°C'nin üstünde birkaç dakikada kaynaklanabilir.

Sesötesi kaynağı. Bu yöntemde parçalar, bir örs ile titreşim yapan bir mil (sonotrod) arasına sıkıştırılır. Titreşim nedeniyle, arayüzeydeki sıcaklık artar ve kaynak gerçekleşir. İşlemin başlıca değişkenleri, sıkıştırma kuvveti, güç girdisi ve kaynak süresidir. İnce teller için 0,005 saniye, 1,3 mm kalınlığındaki malzemeler için ise 1 saniyeden az bir süre kaynak işlemi için yeterlidir. Bu yöntemle nokta ve kesintisiz dikey kaynağı da gerçekleştirilebilir. Yaygın uygulama alanları, entegre devrelerdeki kurşun parçaların birleştirilmesi, transistor kılıflarının ve alüminyum kutuların yapımıdır.

Patlama kaynağı. Bu yöntem levhaların bindirmeli ya da kaplamalı kaynağında kullanılır. Üst üste konan levhalar, bir patlayıcının etkisiyle birbirine çarpılır ve böylece kaynaklanır. Kaynak sırasında arayüzeyde plastik biçim değişikliği gerçekleşir ve işlem 1 saniyeden daha kısa bir sürede tamamlanır. Patlama sırasında metal dışarı doğru püskürdüğünden, kaynak dalgalı bir görünüm kazanır.

kaynak, PINAR olarak da bilinir, hidrolojide, yeraltı sularının yüzeye çıktığı yer. Yeraltı suyunun belirgin bir çıkıntı oluşturmaksızın yüzeye çıktığı yerlere sızıntı, yeraltı su örtülerine ulaşmak için yüzeyden derinlere doğru açılan oluklara ise kuyu ya da artezyen kuyusu denir.

Kaynak, sızıntı ve kuyu suyu genellikle yağmur sularının topraktan süzülüp kayaların arasına sızmasıyla oluşur. Suyun sızabileceği bağlantılı boşluklar içeren kireçtaşı ve kumtaşı gibi geçirimli kayalar suyu depolar ve iletir; bu tür kayalara ve katmanlarına suveren (akifer) denir. Kimi zaman bir suverenindeki su, kil ya da şeyl gibi geçirimsiz iki kayaç arasında toplanır. Bu katmanlar eğilme ya da kıvrımlanma sonucunda, doğal su kapanları durumuna dönüşebilir ve bu durumda suverenin alt tarafındaki su basınç altında sıkışır. Eğer basınç yeterli bir düzeydeyse, yukarıdan bir kuyu ya da delik açıldığında su, pompalamaya gerek kalmaksızın yüzeye fışkırır. Buna artezyen kuyusu denir.

En fazla yeraltı suyu toplayan ve boşaltan suverenler, kum ve çakıl gibi pekişmemiş malzemelerdir. Çok sık rastlanan bu tür suverenlerdeki suyun bir bölümü kaynaklardan yüzeye çıkar, ama asıl büyük bölümü buharlaşma ve sızıntı yoluyla boşalır. Kuyu suyu ise daha çok çukurca bölgelerin altında yatan suverenlerden elde edilir. Kireçtaşı bölgelerde, yağmur suları deliklerden ve öteki oluklardan süzülür ve yeraltı geçirilenden akarak dibe sızar. Çoğu kaynak

suyunun suvereni de bazalt ya da kumtaşıdır. Su boşaltma debisi saniyede 3 m³'ün üstünde olan kaynakların büyük bölümünün suvereni, kireçtaşı ve bazaltlı katmanlardadır.

Kaynaklar, su sıcaklığına göre sınıflandırılabilir. Suyunun sıcaklığı çevredeki ortalama hava sıcaklığının üzerinde olan kaynaklara kaynarca denir. Kaynarcalara genellikle volkanik bölgelerde ve kayaç katmanlarının jeolojik çağlarda kırıldığı ve kıvrımlandığı alanlarda rastlanır. Gayzerler sıcak su ve buhar püskürten kaynaklardır. Belirgin ölçüde çözünmüş mineral içeren su kaynaklarına ise mineralli kaynak denir. Çoğu kaynarca çözünmüş mineral açısından zengindir; buna karşılık mineralli kaynakların çoğunluğu da sıcaktır.

Kaynaktan boşalan suyun niteliği, suyun arasından sızdığı kayaç katmanlarının ve suveren tüzüne, sızma yollarındaki sıcaklığa ve dolaylı halindeki su hacmine bağlıdır. Yüze yakın bölümlerde, kısa mesafelerde ve mineral içerikleri önceki sularca çözündürülüp taşınmış kayaçların arasında dolaşan yeraltı suları, en az özellik değişimine uğrayanlardır. En nitelikli sular nemli bölgelerdeki kumlu ve çakıllı suverenlerden kaynaklananlardır; kurak bölgelerdeki kaynaklardan ve sızıntılardan boşalan sulara ise istenmeyen mineraller karışabilir. Deniz kökenli tortul kayaçlardaki suyun niteliği, tatlılık derecesine bağlıdır. Tuzları yıkanıp götürülen kireçtaşı ve kumtaşı kayaçlarından da, şert olmakla birlikte nitelikli içme suyu kaynaklarıdır.

Kaynak, Sadettin (d. 1895, İstanbul - ö. 3 Şubat 1961, İstanbul), 20. yüzyılın en popüler Türk müziği bestecisi.

Müzik yeteneği henüz çok küçükken ortaya çıktı. Önce Hafız Melek Efendi'den, daha sonra Hafız Cemal Efendi'den ilahiler meşk etti. Ortaöğrenimi sırasında Kuran'ı ezberleyerek hafız oldu. Darülfünun-ı Osmani'nin Ulûm-ı Şer'îye Şubesi'ne (bugün İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi) girdi. Bir yandan da müzik kültürünü geliştirmeye çalıştı. Bu yıllardaki başlıca müzik hocaları Muallim Kâzım Bey (Uz) ve Neyzen Emin Efendi'yi (Yazıcı). Askerlik görevi sırasında halk müziğini yakından inceleme olanağı buldu. Terhis olduktan sonra İstanbul'a dönerek yarım kalan öğrenimini tamamladı. Sultan Selim Camisi başıamamı olarak çalışmaya başladı. 1925'e doğru, plaga okuduğu gazeller ve kasidelerle tanınmış hafızlar ve hanendeler arasına girdi. Bu sıralarda kendi kendine nota ve solfej öğrendi. 1926'da ilk bestesini yaptı, çok geçmeden de sevilen bestecilerden biri oldu. 1930'ların ikinci yarısında Türkiye'de çok gösterilen müzikli Mısır filmlerinin şarkılarını. Vecdi Bingöl'ün yazdığı Türkçe sözlerle uyarladı; film ve revü müzikleri de besteledi. 1953'te Sultan Ahmed Camisi'nin ikinci imamlığına getirildi. 1955'te hastalandı ve ömrünün bundan sonrasını felçli olarak geçirdi.

1930-60 arasındaki dönemin en popüler bestecisi olan ve pek çok plak dolduran Sadettin Kaynak'ın şarkılarını, Münir Nurettin Selçuk, Müzeyyen Senar, Safiye Ayla gibi ünlü şarkıcılar da seslendirmişlerdir.

Sadettin Kaynak, esin beklemeden, kolay beste yapan bir müzikçiydi. Besteleri, geleneksel çizgiyi sürdürenler, fanteziler ve türküler ya da halk müziği tarzındakiler olmak üzere üç grupta ele alınabilir. Ama Kaynak asıl ününü, çoğunu filmler için bestelediği fantezilerle kazanmıştır. Üslubu-

nun en belirgin olduğu yapıtları da gene bu gruptakilerdir. Genellikle oldukça uzun manzumeler ya da şiirler üzerine bestelediği fantezilerindeki üslup, melodi zenginliğine, sözlerin (bazı prozodi yanlışlarına karşın) çoğu zaman konuşma dilindeki gibi telaffuz edilmesine, usul ve makam geçiklerinin bolluğuna dayanır. Bu tür yapıtlarında, başlama makamı ile bitiş makamının aynı olmaması gibi yenilikler de yapmıştır.

Türkü tarzındaki bestelerinde saz şairlerinden olduğu kadar çağdaş şairlerden de güfte seçmiştir. Sayıları oldukça kabarık olan ve büyük kent müziğiyle kırsal müziği büyük bir başarıyla kaynaştıran bu tür yapıtları sık sık taklit edilmiştir.

Geleneksel tarzdaki yapıtları sayıca daha azdır. Kaynak bunlarda da fantezilerindeki ni anımsatan bazı yenilikler yapmışsa da, biçim, güfte seçimi ve melodik yapı bakımından eski bestecileri izlemiştir. Başlıca yapıtları arasında "Söyleyin nerde o göz nuru" (acemkürdi), "N'ideyim bilmem senin elinden" (acemaşiran), "Bir esmer dilberin vuruldum hüsnüne" (kürdilihicazkâr), "Leyla" (hicazkâr), "Dertliyim, ruhuma hicranımı sardım da yine" (segâh başlar, nihavend biter), "Derman kâr cylemez" (segâh), "Enginde yavaş yavaş günün minesini soldu" (hicaz), "Akşam, yine gölgen, yine akşam" (muhayyerkürdi), "Kalplerden dudaklara yükselen sesi dinle" (nihavend), "Ne dert kalır ne hüzn" (nihavend), "Bahar bitti, güz bitti, artık bülbül ötmüyor" (nihavend) gibi fanteziler, "Çıkar yücelerden haber sorarım" (hüzzam), "Yeşil gözlerini ufukma ger ki" (hicaz), "Elâ gözlerine kurban olduğum" (hicaz), "Batan gün kana benziyor" (muhayyer), "Ben güzele güzel demem" (mahur) gibi türküler sayılabilir. Geleneksel tarzda ise güftesini Fuzulî'den aldığı "Merhem koyup onarma sinemde kanlı dağı" (acemaşiran nakış beste), güftesini Şeyh Galib'den aldığı "Fariğ olmam eylesen yüz bin cefa, sevdim seni" (ısfahan şarkı) ve güftesini Cenab Şahabeddin'den aldığı "Doğuyor ömrüme bir yirmi sekiz yaş güneşi" (evc şarkı) gibi besteler yapan Kaynak, ayrıca ilahiler de bestelemiştir.

kaynak dağılımı, üretken kaynakların ekonomi içinde değişik kullanım alanları arasında dağıtılması. Çeşitli kullanım alanları arasında yapılan seçim, üretilen malların bileşimini belirler. Kaynak dağılımı sorunu, toplumdaki kaynakların sınırlı olmasına karşılık insan gereksinimlerinin genellikle sınırsız olmasından ve kaynakların değişik kullanım biçimlerinin bulunmasından dolayı önem taşır.

Serbest girişime dayalı ekonomilerde kaynak dağılımını belirleyen ana mekanizma fiyat sistemidir. Planlı ekonomilerde ve karma ekonomilerin kamu sektöründe ise kaynaklar siyasal kararlara bağlı olarak dağıtılır. Ama hangi yolla belirlenirse belirlensin kaynak dağılımının amacı var olan teknolojinin sınırları içinde, belirli bir kaynak bileşiminden en yüksek ürün miktarının elde edilmesidir.

kaynak hakkı, hak sahibine bir başkasının arazisindeki kaynağın sularını alma ve kendi arazisine akıtma yetkisini sağlayan irtifak. Burada söz konusu olan kazi, artezien ve kuyu aracılığıyla yeryüzüne çıkarılan "yapay kaynak" değil, bir taşınmazda yeraltından doğal olarak yeryüzüne çıkan sudur. Doğal kaynak, kaynadığı toprağın ayrılmaz parçası sayılır. İrtifakın kaynak hakkı niteliği kazanabilmesi için iki ögenin varlığı zorunludur: Kaynaktan su alınması ve suyun haktan yararlananın arazisine aktılması.

si. Bu nedenle kaynakta hayvan sulama yetkisinin tanınması kaynak irtifakı sayılmaz.

Kaynak hakkı, malikle lehine kaynak irtifakı kurulacak kişi arasında önce tapu siciline resmi olarak düzenlenecek bir kaynak irtifakı sözleşmesi, malikin tescil beyanı ve yüklü taşınmazın tapu kütüğündeki irtifak sütununa yapılacak tescil işlemleriyle kurulmuş olur. Kaynak hakkı eşyaya bağlı irtifak ya da kişiye bağlı (şahsi) irtifak olarak kurulabilir. Eşyaya bağlı irtifakta durumun hem yüklenen, hem yararlanan taşınmazın, kişiye bağlı irtifakta ise yalnızca yüklenen taşınmazın sicil sayfasına tescil edilmesi gerekir. Sürekli ve bağimsız hak niteliği taşıdığı durumlarda kaynak irtifakı, taşınmaz olarak tapu kütüğünün ayrı bir sayfasına kaydedilebilir.

Taraflar kaynak irtifakı sözleşmesinde, tek kaynaktan ya da taşınmazdaki bütün kaynaklardan yararlanma, kaynaktan elde edilecek su miktarı, günün hangi saatlerinde suyun alınabileceği, suyun tutulması ve aktırılması için kurulacak tesisler, bunların bakım ve onarımı gibi konularda ayrıntılı hükümler öngörebilirler.

Kaynak hakkı kişiye bağlı irtifak olarak kurulmuşsa, taraflar sözleşmede tersini kararlaştırmadıkça devredilebilir ve miras yoluyla geçebilir. Eşyaya bağlı irtifak ise yararlanan taşınmazın el değiştirmesiyle geçer. Eşyaya bağlı olarak kurulmuş kaynak irtifakı, taşınmazlardan birinin yok olması, şahsi irtifak ise yüklü taşınmazın elden çıkmasıyla son bulur. Bu durum sicilden ilgili kaydın terkiyiyle sağlanır.

kaynakça, BIBLIYOGRAFYA (Yunanca *bibliōn*: "kitap" ve *graphein*: "yazmak") olarak da bilinen, yazarların belirli bir sisteme göre sınıflandırılması. Bir bilim dalı olarak bibliyografya, yayınların biçimsel özelliklerini inceler.

Bibliyografya terimi, İÖ 2. yüzyıldan 17. yüzyıla değin "kitap yazmak" anlamında kullanılmış, ancak 18. yüzyıldan sonra kitapların sistemli tanıtımını ve tarihçesini belirten bir terime dönüşmüştür. Günümüzde ise yayınları belirli bir sisteme göre düzenleyen tanıtıcı kaynakçalar ve kitapları maddi nesneler olarak inceleyen eleştirel kaynakçalar olmak üzere, birbiriyle bağlantılı iki farklı anlam kazanmıştır.

Kaynakça belirli bir yazarın yapıtları konusunda olabileceği gibi, belirli bir konu, ulus ya da dönemle ilgili yapıtlar üzerine de sistemli bilgi içerebilir. Ayrıca, kitapların biçimsel özellikleri konusunda (kullanılan kâğıt, cilt, baskı, yazı karakterleri, yazım ve basım teknikleri vb) ayrıntılı bilgi verebilir. Kaynakçalar belirli bir alanda araştırma yapanların, bu alandaki kaynaklara ulaşmalarını sağlar. Ayrıca bu kaynakların basım tarihi, özgün kopya olup olmadığı, metin incelemesi açısından taşıdığı değer konusunda bilgi edinmelerine de yardımcı olur.

Tanımcı kaynakça. Bu tür kaynakçalarda çok sayıda kaynak arasından gerekli olanlar seçilir ve bunların tek tek, sistemli ve ayrıntılı bir dökümü yapılır. İlk kaynakçalar, belirli bir yazarın yapıtlarının dökümünden oluşurdu. Bu yapıt listelerini de yazarların kendileri ya da yaşamöyküsü yazarları hazırlardı. Yazarların kendilerinin hazırladığı ilk kaynakçalar, 2. yüzyılda yaşamış hekim Galenos (Pergamonlu) ile Aziz Bede'ninkilerdir. Bede'nin kaynakçası, 731/732'de tamamladığı *Historia ecclesiastica gentis Anglorum* (İngiliz Halkının Kilise Tarihi) adlı yapıtı içinde yer alır. Kaynakçaya yer veren ilk yaşamöyküsü yazarlarından biri, kilise yazarlarının yaşamöykülerini

anlatan *De viris illustribus* (Unlü Adamlar Üzerine) adlı yapıtıyla, 4. yüzyılda yaşamış Aziz Hieronymus'tur. Günümüzde bu uygulama, İngiltere'de yayımlanan *Dictionary of National Biography*'de de (Ulusal Yaşam-öyküsü Sözlüğü) sürdürülmektedir.

Kitapların manastırlarda elle kopya edilip çoğaltıldığı ortaçağda kaynakların dökümü kolaydı. 15. yüzyılda matbaanın bulunmasıyla birlikte, kitap sayısında büyük bir artış görüldü. Buna bağlı olarak da kitaplar üzerine bilginin dökümü gittikçe daha gerekli, daha yararlı olmaya başladı. 1545 gibi erken bir tarihte evrensel bir kaynakça oluşturmayı amaçlayan İsviçreli doğabilimci ve yazar Conrad Gesner, *Bibliotheca universalis* (Evrensel Bibliyografya) adlı yapıtında geçmişte ve kendi döneminde Yunanca, Latince ve İbranice yazılmış bütün yapıtlara yer verdi. Bunu izleyen ikinci bir çalışmada ise, daha önce alfabetik olarak düzenlediği yapıtları bu kez konu başlıklarına göre yeniden düzenledi. Uluslararası düzeydeki bu sınıflandırma çabalarıyla Gesner "kaynakçanın babası" olarak ün kazandı.

1895'te Paul Otlet ile Henri-Marie Lafontaine bütün dünyada yayımlanan kitap ve makaleleri içeren bir kaynakça oluşturmak amacıyla Brüksel'de Uluslararası Kaynakça Enstitüsü'nü (1938'den sonra Uluslararası Dokümantasyon Federasyonu) kurdular. Milyonlarca kitap ve makale fişi toplayarak, bunları Ondalık Sınıflandırma Sistemi'ne göre sınıflandırdılar. Ama yayın alanındaki son derece hızlı gelişmeler ve döküm hazırlamanın artan maliyeti yüzünden amaçlarını gerçekleştiremediler. Günümüzde dünya çapında kaynakça gereksinimini bir ölçüde gidermek amacıyla British Museum (Londra) ve Ulusal Kütüphane (Paris) gibi büyük kütüphaneler kataloglar yayımlamaktadır. Ayrıca Kongre Kütüphanesi de (Washington, D.C.) bilgisayar sistemi kullanarak yeni yayımlanmış yapıtlar üzerine bilgi derlemekte ve yaymaktadır.

Eleştirel kaynakça. Eleştirel ya da çözümlayici (analitik) kaynakça, uzmanların 20. yüzyıl başlarında kitapların biçimsel özelliklerini inceleyen teknikler geliştirilmesiyle ortaya çıktı. Önceleri 16. yüzyılda basılmış *incunabula*(*) adlı kitaplar belirlenerek tarihlendirildi ve özgün olup olmadıkları saptandı. Oxford Üniversitesi'ndeki Bodleian Kütüphanesi'nde ve Robert Proctor tarafından British Museum'da geliştirilen tekniklerle, elle basılmış ilk kitapların hangi ülkede ve kentte basıldığı, ayrıca hangi baskı ustasının elinden çıktığı belirlendi. Daha sonra bu teknikler, 19. ve 20. yüzyılda matbaa makinesiyle basılan kitapların biçimsel özelliklerinin belirlenmesinde de kullanıldı.

Eleştirel kaynakça tekniklerinin az sayıda kopyası bulunan değerli kitapları, tarihleri kesin olarak belirlenememiş yapıtlara ve özgün olmayan basımlara uygulanması, metin incelemesi alanında önemli sonuçlar doğurdu. Örneğin C.J.K. Hinman, Shakespeare'in oyunlarının "Birinci Folio" olarak bilinen ilk toplu basımının dizgisini inceledi ve beş ayrı dizgici tarafından dizilip basıldığı sonucuna vardı. W.W. Greg, "Pavier Shakespeare Quartos" adıyla bilinen basımın, daha önce sanıldığı gibi 1610'dan önce değil, 1619'da basıldığını kanıtladı. 1934'te de John Carter ve Graham Pollard, kâğıdın kimyasal analizi ve uygun olmayan yazı karakterlerinin belirlenmesi sayesinde, Thomas J. Wise tarafından ilk basım oldukları iddiasıyla 1890'larda yüksek fiyatlarla satılan 50'den fazla yapıtın özgün kopyalar olmadığını ortaya çıkardı.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra bütün dünya kütüphanelerinin kataloglarını tek bir kata-

logda toplamak amacıyla çeşitli girişimler yapıldı. 1950'de UNESCO, bütün ülkelerde ulusal kaynakça merkezlerinin kurulmasını kararlaştırdı. Bu karar uyarınca Türkiye'de Milli Kütüphane Bibliyografya Enstitüsü oluşturuldu. Bu enstitü 1952'de süreli yayınlardaki önemli makaleleri içeren bir Türkiye Makaleler Bibliyografyası yayımlamaya başladı.

Türklerde kaynakça çalışmaları. Türklerin bu alandaki çalışmaları, daha çok bilim konularının tanıtılmasına yönelik olarak gelişti. Bu çalışmaların ilk örneklerinden biri 10 yüzyılda Farabi'nin *İhsau'l-Ülüm* (1931; *İlimlerin Sayımı*, 1955) adlı yapıtıydı. Latinceye de çevrilen bu yapıtta bilimler tanhileri ve konuları verilerek sınıflandırılmıştı.

Osmanlı döneminde Abdurrahman Bistami *Mevzuat'ül-Ülüm* adlı yapıtında 100 kadar bilimsel konuyu tanıttı. II. Mehmed'in (Fatih) hocası Molla Lutfi de *el-Metalibü'l-İlâhiye* adlı yapıtında gene bilimsel konulardan söz etti. Taşköprizade Kemaleddin Mehmed Efendi de babası Ahmed Efendi'nin *Miftah'ül-Saade ve Misbah'ül-Sıyade* adlı Arapça yapıtından çevirdiği altı bölüm-lük *Mevzuat'ül-Ülüm*'da (1895, 2 cilt; yb 1975) 500 kadar bilimsel konu ile bu alanlardaki ünlü yazarların yaşamöyküleri ve yapıtlarına yer verdi.

Kâtip Çelebi *Keşfü'z-Zünun* (ös 1941-43, 2 cilt, yay. haz. Rifat Bilge ve Ş. Yaltkaya) adlı yapıtıyla bugün kullanılan kaynakça hazırlama yöntemlerinin öncüsü oldu. Arapça yazılan yapıtta zamanın 300 bilim dalı tanımlanıyor, 9.500 yazarın 14.500 kitabı tanıtılıyor ve yapıtlar bilim dallarına göre alfabetik olarak sıralanıyordu. Kâtip Çelebi'nin ölümünden sonra, yapıtın sürekliliğini sağlamak için çeşitli Türk bilgileri pek çok zeyiller hazırladılar. Bağdatlı İsmail Paşa'ya ait zeyilde 18 bin yapıt yer alıyordu.

II. Abdülhamid döneminde, yayımlanan kitapların kaynakçaları *Devr-i Hamidi Âsâri* (1891) adlı yapıtta toplandı. Önemli bir başka çalışma, Maarif-i Umumiye Nezareti'nin sistematik biçimde hazırladığı *Cedvel-i Mahsun* adlı kaynakçaydı.

1923-39 arasında kaynakça çalışmaları Maarif Vekâleti tarafından çeşitli adlar altında aralıklı olarak yürütüldü. 2 Temmuz 1934 tarihli Basma, Yazı ve Resimleri Derleme Kanunu ile ulusal ve genel nitelikli resmi Türkiye Bibliyografyası yayımlanmaya başladı. 1939'a değin altı aylık sürelerle yayımlanan bu kaynakçanın 1928-38 ve 1939-49 dönemleri için iki adet 10 yıllık toplu ciltleri hazırlandı.

1928'den sonra Türkiye Bibliyografyası'nın yanı sıra çeşitli alanlarda birçok özel kaynakça da yayımlandı. Bunlar arasında, 24 sayı çıkan *Aydın Bibliyografyası* (1942-43), Avni Candar'ın *Bibliyografya, Halkevleri Neşriyatı* (1944), Hasan Taner'in *Halkevleri Bibliyografyası* (1944), Türk Dil Kurumu'nun 1928-43 arasındaki yayınlarını içeren *Türk Dili Bibliyografyası* (5 kitap), Adnan Ötügen'in *Klasikler Bibliyografyası 1940-48* (1949), *Klasikler Bibliyografyası 1940-66* (1967), İstanbul Üniversitesi Yayınları *Bibliyografyası 1933-45* (1947), Müjgan Cunbur'un *Türk Kadın Yazarların Eserleri; Bibliyografya 1928-1955* (1955), Arif Müfid Mansel'in *Türkiye'nin Arkeoloji Epigrafisi ve Tarihi Coğrafyası İçin Bibliyografya* (1948), Fehmi Ethem Karatay'ın *İstanbul Üniversitesi Kütüphaneleri Türkçe Basmalar Alfabe Kataloğu, 1729-1928* (1956, 2 cilt), *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Arapça Yazmalar Kataloğu* (1962-66, 2 cilt), *Topkapı Sarayı Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu* (1961, 2 cilt), Leman Bakla Şenalp'in *İstanbul Üniversitesi Yayın-*

lar Bibliyografyası 1933-63 (1966), 1979-80 (1983, 14 cilt), Türkan Poyraz ve Nurnisa Tuğrul'un birlikte hazırladıkları *Tiyatro Bibliyografyası 1959-28* (1967), Semahat Turan ve Behire (Abacıoğlu) Balkan'ın birlikte hazırladıkları *Tiyatro Bibliyografyası 1928-59* (1961), Benal Acir'in *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları Bibliyografyası 1935-66* (1968), Selim İleri, Tercan Baysan, Seyhan Erdoğan ve Orhan Kurmuş'un birlikte hazırladıkları *Türkiye Ekonomi Bibliyografyası 1950-65* (1969), Mahmut Tezcan'ın *Türk Sosyoloji Bibliyografyası 1928-68* (1969), Türker Acaroğlu-Fitnat Ozan'ın birlikte hazırladıkları *Türk Halkbilgisi ve Halk Edebiyatı Üzerine Seçme Yayınlar Kaynakçası* (1972), Milli Folklor Araştırma Dairesi'nin yayımladığı *Türk Folklor ve Etnografya Bibliyografyası* (1971-73, 3 cilt), Nurhan Atasoy'un *Türk Minyatür Sanatı Bibliyografyası* (1972), Ayla Ödekan'ın *Türkiye'de 50 Yılda Yayımlanmış Arkeoloji, Sanat Tarihi ve Mimarlık Tarihi ile İlgili Yayınlar Bibliyografyası* (1923-73) (1974), Seyfettin Özege'nin *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu* (1971-79, 5 cilt), Muzaffer Gökman'ın *Atatürk ve Devrimleri Tarihi Bibliyografyası* (1963-83, 3 cilt) ve Filiz Başbuğ-oğlu, G. Tuncer, S. Akıncı ve I. Baydur'un konulara göre hazırladıkları *Cumhuriyet Döneminde Bibliyografyaların Bibliyografyası* (1973) sayılabilir. Ayrıca bak. kütüphanecilik.

kaynama noktası, sıvılarda, çevrenin sıvı üzerinde etkidiği basınç ile sıvının buhar basıncının eşitlendiği sıcaklık. Bu durumda ısı artışı, sıcaklığında yükselme olmaksızın sıvının buhara dönüşmesine neden olur.

Belirli bir sıcaklığın üstünde sıvı, yüzeyinde atmosfere doğru kısmen buharlaşır; bu süreç, buharın etkidiği basınç, sıvının o sıcaklıktaki buhar basıncı denem karakteristik bir değere ulaşmasına kadar sürer. Sıcaklık yükseldikçe buhar basıncı da artar; kaynama noktasında, sıvı içinde oluşan buhar kabarcıkları yüzeye çıkar. Bir sıvının kaynama noktası, üzerinde etkiyen basınca bağlı olarak değişir; normal kaynama noktası, buhar basıncının deniz düzeyindeki standart atmosfer basıncına (760 mm cıva basıncı) eşit olduğu sıcaklıktır. Deniz düzeyinde su 100°C'de kaynar. Daha yüksek yerlerde kaynama noktası sıcaklığı daha düşüktür. Ayrıca bak. buharlaşma.

kaynanadilli, kaktüsgiller (*Cactaceae*) familyasından *Opuntia* türlerine verilen ad. Yenidoğuya özgü bu bitkiler Kanada'nın batısından Güney Amerika'nın uç noktasına kadar uzanan kesimlerde yaygın-

Kaynanadilli (*Opuntia littoralis*)
Dorotea W. Woodruff

dır; bazı türleri özellikle sıcak bölgelerde yaygın biçimde süs bitkisi olarak yetiştirilir. Kaynarca'daki türlerinin dallanmış gövdeleri silindirdir ya da yassı biçimli etli bölümlerden oluşur. Gövdeleri kaplayan diken demetlerinin kenarından tek tek küçük etli yapraklar çıkar. Frenkinciri(*) (*Opuntia ficus-indica*) gibi bazı türlerinin meyvelerinden besin olarak yararlanılır.

Kaynarca, Marmara Bölgesi'nde, Sakarya iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Yüzölçümü 360 km² olan Kaynarca ilçesi doğuda Karasu ve Ferizli ilçeleri, güneyde Söğüt ilçesi ve Merkez ilçe, batıda Kocaeli ili, kuzeyde de Karadeniz ile çevrilidir.

İlin kuzeyinde yer alan ilçe toprakları, Kocaeli Platosunun uzantısı olan alçak dalgalı düzlüklerden oluşur. Karadeniz kıyısında kumsalların uzandığı ilçenin başlıca akarsuyu Kunduz Deresi olarak da bilinen Degirmendere'dir. Büyük bölümü bataklık-lardan oluşan Acarlar Gölünün çevresi sazlıklar ve ormanlarla kaplıdır.

İlçe ekonomisi tarıma dayalıdır. Başlıca bitkisel ürünler şeker pancarı, buğday ve mısırdır; az miktarda ayçiçeği, fındık, elma, patates ve arpa da yetiştirilir. Bitkisel üretimin yanı sıra koyun ve sığır beslenir. Eskiden Şeyhler ve Hocaköy adlarıyla da anılan Kaynarca, Kocaeli ilinin Kandıra ilçesine bağlı bir bucak merkeziyken, 1957'de gene aynı ile bağlı bir ilçe merkezi durumuna getirildi. İlçe merkezi olarak 1966'da Sakarya iline bağlandı. Bugün kırsal nitelikli küçük bir yerleşmedir. Kasaba, il merkezi Adapazarı'na 29 km uzaklıktadır. İlçedeki tek tarihsel yapı, 14. yüzyılda inşa edildiği sanılan Şeyh Muslihiddin Camisi'dir.

Kaynarca Belediyesi 1959'da kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 24.435; kasaba, 3.257.

kaynarca, mineral içeriği zengin sıcak madensularının yeryüzüne çıktığı kaynak. Yağmur suları, sıcak kaya katmanlarının arasından dibe sızarken ısınır. Bu sular volkanik magmalar (erimiş kayaç) tarafından da ısıtılabilir. Kaynarca suları, çözelti halinde içerdikleri minerallere bağlı olarak, sülfatlı, klorürlü, karbonatlı ya da asitli olarak sınıflandırılır. Su soğuduğunda, mineraller kaynarcaların çevresinde havzalar ya da sekiler (taracalar) oluşturabilir.

kayra, İNAYET olarak da bilinir, Hristiyan ilahiyatında, günahkârların kurtuluşu için Tanrı'nın insanlara sunduğu karşılıksız lütuf, insanın içsel yenilenmesini ve kurtuluşmasını sağlayan tanrısal etkilenim.

Kayra (Yunancada *kharis*) terimi, üçte ikisi Aziz Paulus'a atfedilen yazılarda olmak üzere, Yeni Ahit'te yaklaşık 150 kez kullanılır. Kilisenin ilk dönemlerinden bu yana, Hristiyan ilahiyatçıları Kitabı Mukaddes'teki kayra kavramını geliştirmeye çalışmışlardır. Kayra kavramı çevresinde gelişmiş üç büyük ilahiyat tartışması şunlardır: 1) İnsanın yozlaşmasının ve yenilenmesinin niteliği (*bak. Pelagiusçuluk*), 2) kayra ve özgür irade arasındaki ilişki (*bak. Arminiusçuluk*; kader) ve 3) kutsal ayinlerin kayranın akışındaki etkisinin insanın işlediği iyi işlerle ya da kişinin imanı ile bağlantısı.

Geleneksel Hristiyan inancına göre Tanrı ile insan arasındaki kayra ilişkisinde öncelik her zaman Tanrı'dadır. Ama Tanrı bir kez "ilk kayra"yı sunduktan sonra, insan buna bir yanıt vermek zorundadır ve ilişkisinin sürekliliğinden o da sorumludur. "Kayraya hak kazanma" düşüncesi kendi içinde çeliş-

kili olmakla birlikte ne Aziz Augustinus, ne de inananın yalnızca kayrayla aklandığını savunan Protestanlar, kayraya hak kazanma sorununu tümüyle yok sayabilmişlerdir. Gerçekten de Yeni Ahit'in bazı bölümlerinde *kharis* sözcüğünün "ödül" anlamında kullanıldığı görülmektedir. Katolik Kilisesi'nin kayra kuramına göre kayranın insan yaşamına verdiği biçim bir alışkı niteliği kazanır; dolayısıyla insanın bu yaşam biçimiyle kayranın sürekliliğine hak kazanması da Tanrı yasalarına boyun eğmesinin ürünüdür. Klasik Protestanlık kayranın akışında insan etkinliğine de yer açabilmek için, inanan kişinin kiliseye üye olduktan sonra kayraya katkıda bulunduğunu öne sürer; ama insanın kayraya boyun eğerek bir şeyler kazanabileceği anlamına gelecek te- rimler kullanmaktan kaçınır.

Katolikler, Ortodokslar ve bazı Protestanlar kutsal ayinleri kayranın akışını sağlayan

Kayrevan Camisi, avludan kible yönüne bakış, Tunus
Carl Frank Photo Researchers

birer "araç" olarak görürler. Ama Reform Kilisesi ile Özgür Kilise'ye bağlı Protestanlar kayra ile kutsal ayinler arasında Katolikler, Ortodokslar, Anglikanlar ve Lutheriler kadar yakın bir bağ kurmazlar. Baptistler ve genel olarak öteki Protestanlar, kayranın, kutsal ayinlere katılarak değil, ancak kişisel iman yoluyla elde edilebileceğini savunurlar.

Kayrevan, el-, Tunus'un ortakuzey kesiminde kent. Tel Atlasları'nın güneydoğusunda yarı kurak bir alüvyon düzlüğü olan Alçak Stepelerde yer alır. Müslümanların kutsal kabul ettiği kentlerden olan el-Kayrevan 670'te, Kamouinia adlı Bizans kalesinin bulunduğu yerde kuruldu. Magrip'in (Kuzeybatı Afrika) İslam egemenliğine girmesiyle sonuçlanan saldırıda üs olarak kullanıldı. Yaklaşık 800'de Aglebi hanedanının ilk hükümdarınca başkent yapıldı. 11. yüzyılda değin Fatımi ve Ziri hanedanlarının yönetim merkezi olan kent, bu dönemde İslam dünyasının en büyük yönetim, ticaret, din ve bilim merkezlerinden biri durumuna geldi. Ama 11. yüzyıldaki Bedevi akınları, bozkırda tarımın gerileyip yerini göçebe yaşamına bırakması ve Tunus'un başkent olması gibi nedenlerle bu niteliğini yitirdi ve göçebelilerin alışveriş yapmak için uğradıkları, çevreden kopuk bir yerleşime dönüştü. Günümüzde tahıl ile hayvan ticareti yapılan önemli bir halıcılık ve el sanatları merkezi olan el-Kayrevan, 61 km doğudaki Suse'ye kara ve demir yoluyla bağlıdır. Ünlü Kayrevan Camisi(*), surlarla çevrili eski kentte yer alır. Hz. Muhammed'in bir müridinin türbesinin bulunduğu Sidi Sahab Zaviyesi ile Aglebi döneminden kalma, 128 m çapında bir daire biçimindeki üstü açık su deposu ise kentin dışındadır. Nüfus (1984) 72.254.

Kayrevan Camisi, Tunus'ta, el-Kayrevan kentinde cami. Ukbe bin Nafi tarafından 670'te yaptırılmıştır ve Magrip'teki en eski camidir. Daha sonra pek çok kez yenilenmiş, büyütülmüş ve 9. yüzyılda, Aglebiler döneminde bugünkü biçimini almıştır. Çok ayaklı bir ibadet mekânıyla bunun kuzeybatısındaki büyük bir avludan oluşur. Plan yaklaşık 80 m x 130 m boyutlarında düzgün olmayan bir dikdörtgen biçimindedir. Kalın ve masif görümlü beden duvarları dışardan çok sayıda payanda ayağıyla güçlendirilmiştir.

İbadet mekânı, kible duvarına dik yönde 17 sahından oluşur. Ortadaki sahin öbürlerinden geniştir. Sahınları birbirinden ayıran sütunlar da atnalı kemerlerle kible duvarına dik yönde birbirlerine bağlanmıştır. Sütunların ve başlıkların çoğu çeşitli Roma ve Bizans yapılarından toplanmıştır. Tam ortasında mihrap nişinin yer aldığı kible duvar-

nın önünde, ibadet mekânının bütün enince uzanan sahin, orta sahinla bir "T" oluşturur. Orta sahinin iki ucunda, yani mihrabın ve cümle kapısının önünde birer kubbe vardır. Bunların dışında bütün mekân düz bir çatıyla örtülmüştür. Mihrap önündeki kubbe dilimlidir ve köşelerdeki istiridye kabuğu biçimli dört trompun üstündeki bir kasnağa oturur.

Avlunun üç yanı çift sıralı, sütunlu revaklarla çevrilidir. Kuzeybatı kenarının ortasında, kible ekseninin uzantısı üzerinde anıtsal minare yer alır. Suriye mimarlığının etkisini yansıtan kule görümlü bu minare, her biri bir alttakinden daha küçük, kare prizma biçimli üst üste üç bölümden oluşur. En üstteki bölüm bir kubbeye son bulmaktadır. Kuzey Afrika ve İspanya'da daha sonra yapılan camilerin minareleri bu minareden izler taşır.

Kayser, Heinrich (Gustave Johannes) (d. 16 Mart 1853, Bingen, Hessen - ö. 14 Ekim 1940, Bonn, Almanya), Yer'in atmosferinde helyum gazını bulan Alman fizikçi. Önceleri sesin özelliklerini araştıran Kayser, daha sonra fizikçi ve matematikçi Carl D.T. Runge ile birlikte çok sayıda elementin tayf haritalarını çıkardı, aralıkları ve yoğunlukları düzenli biçimde değişen tayf çizgileri gruplarının bulunduğunu belirledi. 1883'te Kayser ve Runge, bu çizgiler arasındaki ilişkiyi belirleyen bir matematiksel formül geliştirdiler. Aynı yıllarda İsveçli fizikçi Johannes R. Rydberg de, başka araştırmacıların topladığı verilerden yararlanarak benzer bir formül oluşturdu. 1895'te Kayser, yeni geliştirilmekte olan tayf çözümleme tekniklerinden yararlanarak, daha önceleri yalnızca Güneş'te ve bazı minerallerde var olduğu sanılan helyum gazının Yer'in atmosferinde de bulunduğunu kanıtladı.

Kayseri, topraklarının bazı küçük bölümleri Doğu Anadolu ve Akdeniz bölgeleri, daha büyük bölümü İç Anadolu Bölgesi sınırları içinde kalan il ve il merkezi kent Yüzölçümü 16.917 km² olan Kayseri ili kuzeyde Yozgat ve Sivas, doğuda gene Sivas ve Kahramanmaraş, güneydoğu ve güneyde Adana, güneybatıda Niğde, batıda da Nevşehir illeriyle çevrilidir.

Doğal yapı. İç Anadolu düzlüklerinin güneydoğu ucunda yer alan ilin yüzey şekilleri, bir sönmüş yanardağ kütleleri, iki dağ sırası ile bunların arasındaki plato ve çöküntü alanlarından oluşur. İlin ve İç Anadolu Bölgesi'nin en yüksek kütlesi olan Erciyes Dağı(*) (3.917 m) sönmüş bir yanardağ artığıdır. Orta kesimdeki Süveğen (1.968 m), Aygörmüz (2.094 m), Kepekli (2.225 m) ve Hınzır (2.641 m) dağları güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunda uzanır. Doğuda bu dağlara koşut olarak uzanan Tahtalı Dağlar, Orta Toroslar'ın bir kolunu oluşturur. Tahtalı Dağların il sınırları içindeki en yüksek noktaları Bakır Dağı (2.721 m), Bey Dağı (3.075 m), Soğanlı Dağı (2.925 m), Dumanlı Dağı (2.873 m) ve Gövdeli Dağının Sandıklıdere Tepesidir (2.601 m). Kuzeyde Akdağ, güneydoğuda Dibek ve Binboğa dağları, güneyde de Aladağlar il topraklarına sokulur. Bu dağ sıralarının kuzey kesiminde yer alan Uzunyayla'nın(*) büyük bölümü il sınırları içindedir. İl topraklarının kuzeydoğu kesimini kaplayan Uzunyayla, Zamantı Irmağının başlangıç kolları tarafından açılan vadilerle derin bir biçimde yarılmıştır. İlin öteki önemli platoları, Kızılırmak çevresindeki Sultan Sekisi ve Anarat düzlükleridir.

İlin başlıca akarsuları Kızılırmak, onun kolu Sarımsaklı Çayı ve Zamantı Irmağıdır. Kızılırmak ilin kuzey kesiminde, kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda Yozgat il sınırına koşut olarak akar. Bünyan'ın doğusundaki dağlık yöreden kaynaklanan ve menderesler çizerek Kayseri kentinin kuzeyinde batıya doğru akan Sarımsaklı Çayı, Beydeğirmeni köyü yakınlarında Kızılırmak'a katılır. Aşağı kesimlerinde Karasu adıyla anılan bu akarsu üzerinde sulama amaçlı Sarımsaklı Barajı kurulmuştur. Uzunyayla

dan kaynaklanan Zamantı Irmağı, kabaca kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda akarak il sınırları dışında Sarız'ın kuzeyinden doğan Goksu Irmağı ile birleşir ve Seyhan Irmağını oluşturur.

Erciyes Dağının güney ve güneybatısında yer alan Develi Ovası(*), kapalı havza niteliğinde bir çöküntü alanıdır. Çevredeki dağlardan gelen sular ovanın orta kesiminde sığ göl ve bataklıklar oluşturur. Kilometrelerce genişliğindeki bu su birikintileri Sultansazlığı(*) ve Yay Golu adlarıyla anılır. İldeki önemli göllerden biri de Palas Ovasında yer alan ve bir bölümü gene sazlıklar ile bataklıklardan oluşan Tuzla Gölüdür(*). İlin bir başka önemli ovası olan Kayseri Ovası, çevresindeki bataklıklar kurutulmuş ve tarıma açılmıştır.

Ekonomi. İç Anadolu, Doğu Anadolu ve Akdeniz kıyısını birbirine bağlayan yolların geçtiği ilde bitkisel üretime elverişli alanların sınırlı olması, halkın oteden beri ticaret ve el sanatlarına yönelmesine yol açmıştır. Kayseri, tarihi boyunca çevresindeki geniş alanın ticaret merkezi olmuştur. Cumhuriyet sonrasında yatırımlarla ilin ekonomisinde tarım dışı kesimlerin değeri olarak daha büyük bir ağırlık kazanmış olmasına karşın, halkın büyük bölümü geçimini hâlâ tarımdan sağlar. 1989'da tarla, bağ ve bahçe-lerde yapılan bitkisel üretimin miktarı şöyledi: 288.988 ton buğday, 164.897 ton şeker pancarı, 139.460 ton arpa, 72.302 ton patates, 45.642 ton kuru yem bitkileri, 36.992 ton çavdar, 30.342 ton elma, 13.034 ton üzüm ve 11.105 ton soğan. Aynı yıl ilin Türkiye çavdar üretimindeki payı beşte bir düzeyindeydi. Meyve suyu fabrikalarının kuruluşu, meyveciliğin gelişmesinde özendirici olmuştur. Yaylalı Çayı ve Dereköy vadileriyle Yeşilhisar çevresi, başlıca meyvecilik alanlarıdır. İlde önemli miktarda zerdali, kayısı, armut, Erik ve ceviz de yetiştirilir.

İl ekonomisinde bitkisel üretim kadar önem taşıyan hayvancılık daha çok hayvansal ürün elde etme amacıyla yapılır. Kars ve Erzurum gibi illerden de Kayseri'nin yaylalarına sürüler getirilir. İlin başlıca hayvansal ürünü, Kayseri'nin simgesi haline gelen pastırma'dır. İlde en çok koyun, sığır ve kıl

keçisi beslenir. Pınarbaşı'nda ıyı cins koşu atları yetiştirilir. Et ve Balık Kurumu'na (EBK) bağlı kombina et üretiminde birinci sırayı alır. Pastırma genellikle küçük imalat-hanelerde üretilerek büyük kentlere ve ülkenin her yerine satılır. Yun ve deri öteki önemli hayvansal ürünlerdir. Hayvancılığa bağlı olarak ilde gelenekselleşmiş uğraşlardan biri de halıcılıktır. Selçuklular döneminde başlayan halıcılık, özgün niteliğini koruyarak günümüzde de sürdürülmektedir. El tezgahlarına dayalı üretim birimlerinin yanı sıra son yıllarda birçok halı fabrikası açılmıştır. Kayseri, Bunyan, Yahyalı ve Yeşilhisar (Karahisar) halıları yurt ve dünya çapında ünlüdür.

İldeki sanayi kuruluşlarının büyük bölümü Kayseri kentindedir. Eribank'ın Pınarbaşı'ndaki Orta Anadolu Krom İşletmesi, Sümerbank'ın Kayseri Pamuklu Sanayi Müessesesi ile Bunyan Halı ve Battaniye Sanayi Müessesesi başlıca sanayi kuruluşlarıdır. Öteki önemli sanayi tesisleri Çinko-Kurşun Metal Sanayii AŞ (ÇİNKUR), Kayseri Şeker Fabrikası ve Kayseri Yem Fabrikası'dır. Bunlardan başka makine ve metal eşya üreten, dokumacılık, gıda, cam ve orman ürünleri dallarında çalışan işyerleri vardır.

Kayseri-Develi yolunun geçtiği Tekir Belindeki tesisler, Kayserililerin yararlandığı bir kış sporları merkezidir. Çeşitli su kula-rının yaşama, konaklama ve uleme alanı olan Sultansazlığı, kuş meraklıları için önemli bir turistik potansiyel taşıyor. İlin kaplıca turizmi bakımından önem taşıyan yöreleri, Merkez ilçenin Himmetdede bucağına bağlı Bayramhacı köyü yakınındaki Bayramhacı Kaplıcası ile Yeşilhisar kentinin güneyindeki Dutluk İçmesi'dir.

Kayseri, yeraltı kaynakları açısından zengin bir ildir. İl topraklarında jips, tuğla ve kiremit hammaddesi, krom, alüminyum (Sarız), bakır-kurşun-çinko-pıntı (Develi ve Yahyalı), demir (Develi, Yahyalı, Bünyan, Pınarbaşı), kaolin (Develi ve Felâhiye), ponza taşı (Develi ve Merkez ilçe), diyatomit (Merkez ilçe), sanayi kili (Felâhiye), linyit (Merkez ilçe) içeren yatakları vardır.

Tarih. Kentin 20 km kadar kuzeydoğusundaki Kültepe'de(*) ele geçen buluntular, yöreye Tunç Çağında (İÖ 3500-1000) yerleşildiğini gösterir. Asur Ticaret Kolonileri'ne bağlı olan Kültepe'nin daha sonra Hititlerin eline geçtiği, İÖ 13. yüzyılda Kaşkaların saldırısına uğradığı bilinir. İÖ 960'da Tabal Krallığı'nın kurulduğu yöre daha sonra Ermeni, Med ve Pers yönetimine girdi. Kayseri kentinin batısındaki Yılanlıdağ eteklerindeki bir başka yerleşme, İÖ 539'da başlayan Pers egemenliği sırasında Kapadokya Büyük Satraplığı'na bağlandı. Makedonya yönetiminden sonra yörede kurulan Kapadokya Krallığı İS 17'de Roma topraklarına katıldı. İS 3. yüzyılda Sasanilerin saldırısına uğrayan yöre, 7. yüzyıldan sonra Bizanslılara Araplar arasında el değiştirdi. 11. yüzyılda bir süre Selçukluların elinde kaldı. Haçlı, Danişmendli, Anadolu Selçuklu, Moğol, Eretna Beyliği yönetimlerinin ardından I. Bayezid (Yıldırım) döneminde Osmanlılara bağlandı (1398). Daha sonra Timur tarafından Karamanlılara verildiği de Dulkadıroğulları ile Karamanlılar arasında birçok kez el değiştirdi. Ayrıca Memlük ve Safevi saldırılarına uğradı. Sonunda 1515'te Osmanlı topraklarına katıldı. Yöre, 19. yüzyıl sonrasında Ankara vilayetine bağlı Kayseri sancığının sınırları içindedir.

Kurtuluş Savaşı sırasında Develi'nin Bakırdağ nahiyesi bir süre Fransız işgali altında kaldı. Yunanlıların Haymana'ya kadar ilerlemesi üzerine Türkiye Büyük Millet Meclisi

Kayseri İli
Ana Yolların Arşivi

si (TBMM), 24 Temmuz 1921'de hükümet merkezinin Kayseri'ye taşınmasına ve Ankara halkının da Kayseri'ye göç etmesine karar verdi. Kayseri'deki lise binası TBMM toplantıları için hazır duruma getirildi. Ankaralıların bir bölümü Kırşehir üzerinden kente göç ettiyse de Sakarya Savaşı'nın (1921) kazanılmasından sonra bu karardan vazgeçildi.

Kentin yapısı. Kentin bugünkü yerinde Asurlar İÖ 2. binyıl başlarında Mazaka adıyla bir ticaret kolonisi kurdu. Kapadokya Krallığı döneminde Mazaka-Eusebeia ya da Eusebeia denen kent, Roma döneminde imparator Tiberius tarafından Caesarea olarak adlandırıldı. Bizanslıların Kaisareia ve Arapların da Kayseriye dediği kentin adı sonraları Kayseri'ye dönüştü.

Kayseri kenti, Erciyes Dağının kuzeyinde, Anadolu'nun çeşitli kesimlerini birbirine bağlayan yolların kavşağında kurulmuştur. Ankara'ya demiryoluyla bağlandığı 1927'de sanayisi bir uçak fabrikası-

Kayseri'den bir görünüm
Anadolu Yayınları Arşivi

la sınırlı küçük bir yerleşme olan Kayseri'ye sonraki yıllarda çeşitli devlet yatırımları yapıldı. Bünyan'da inşa edilen hidroelektrik santralın 1929'da elektrik sağlandı. 1930'da Sivas üzerinden Samsun'la, 1933'te de Uluşıkla'yla demiryolu bağlantısı kuruldu. Ülkenin en büyük dokuma tesislerinden biri olan Sümerbank'ın bez fabrikası 1935'te üretime geçti. Kamu yatırımlarıyla sağlanan altyapının tamamlanmasına bağlı olarak ticaretten sağlanan sermayenin sanayiye aktarılması kentte önemli değişiklikler yarattı. 1950'lerin ikinci yarısında kentin batısında küçük bir sanayi bölgesi oluştu. Önceleri dokumacılık ve gıda dallarında yoğunlaşan sanayi, 1970'lerden sonra metal eşya ve makine üretimine yönelerek daha da çeşitlendi. 1950'lerde hızlanan kırsal alanlardan kentlere yönelik göç hareketleri sonunda, 1950'de 65.488 olan kent nüfusu 1960'ta 102.596'ya, 1970'te 160.985'e, 1980'de 281.320'ye ulaşarak 1990'da 421 bini aştı. Kentin 15 km kuzeybatısında, Kayseri-Ankara karayoluna 1,5 km uzaklıktaki organize sanayi bölgesinin altyapısı 1988'de bitirildi. Günümüzde Kayseri'de üretilen pamuk ipliği, pamuklu dokuma, halı, kilim, elektrikli ev ve mutfak eşyaları, mobilya, sanayi keçeleri, soğutma kompresörleri, plastik ve galvanizli çelik borular, külçe çinko ve kadmiyum gibi ürünler yurtdışına da ihraç edilmektedir.

Ülkenin başlıca kentleriyle kara, demir ve hava yolu bağlantıları olan Kayseri Ankara'ya 316 km uzaklıktadır. Erciyes Üniversitesi'nin rektörlüğüyle çeşitli birimlerinin bulunduğu kentin başlıca sağlık kurumları Devlet, Göğüs Hastalıkları, ŞSK, Belediye, Erciyes Üniversitesi Araştırma hastaneleridir. Kentte özel ve askeri hastaneler de vardır.

Tarihsel yapılar Kent ve çevresi tarihsel yapılar bakımından zengindir. Kültüpe'de ele geçen buluntular, hem Kayseri'nin, hem de Anadolu'nun yerleşim ve uygarlık tarihini aydınlatması bakımından büyük önem taşır. Kuzey surlarını 6. yüzyılda I. Justinianos'un yaptırdığı ve Selçuklular, Karamanlılar ile Osmanlılar'ın onardığı Kayseri Kalesi'nin dış surları günümüzde yıkıktır. Dörtgen planlı, üç kapılı ve 195 burçlu olan ve yakın dönemde onarılan içkalede sarraflar çarşısı kurulmuştur (1988) Kentin ve yakın çevresinin başlıca tarihsel yapıları Kayseri Ulucamisi(*), Huand Hatun Külliyesi(*), Çifte Kumbet(*), Doner Kumbet(*), Sırgalı Kumbet(*), Ali Cafer Kumbet(*), Hacı Kılıç Camisi ve Medresesi(*), Sahibiye Medresesi(*), Çifte Medrese(*), üç köşkten oluşan Keykuhadiye Sarayı(*), Hızır İlyas Köşkü(*), Haydar Bey Köşkü(*), Mollaogulları Konağı(*), Kolük Camisi ve Medresesi (13. yy), Avgunlu Medresesi (13 yy), Köşk Medrese (13. yy), Hatuniye Medresesi (1432), Kurşunlu Cami (1585) ile Kayseri-Ankara yolundaki Tekgöz Köprüsü (1203) ve Kayseri-Yozgat yolundaki Çökgez Köprüsü'dür (13. yy).

Kültüpe'de yapılan kazılarda ele geçen buluntulardan bir bölümü 1969'da açılan Kültüpe Müzesi'nde sergilenmektedir. İlin çeşitli yörelerinde bulunan ve Kayseri Lisesi'nde depolanan tarihsel ve arkeolojik yapıtlar, daha sonra müze olarak düzenlenen Huand Hatun Külliyesi'ne taşınarak 1938'de ziyarete açıldı. Arkeolojik yapıtlar 1969'da açılan Kayseri Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmeye başlayınca, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerine ait etnolojik yapıtların bulunduğu Huand Hatun Külliyesi'ndeki bölüm, Kayseri Etnografya Müzesi olarak düzenlendi. Erciyes Üniversitesi'ne bağlı olan Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü ve Müzesi ise Çifte Medrese'dedir.

Kayseri Belediyesi 1871'de kurulmuştur. Nüfus (1990) il, 943.484; kent, 421.362.

Kayseri halısı, Kayseri ve çevresinde üretilen el dokuması döşeme yaygısı. Desenleri, renkleri ve kaliteleri çeşitlidir. İran desenlerinin taklitleri yapıldığı gibi, göbekli, mihraplı ya da bütün zemini küçük çiçek örgeleriyle kaplı olanları da vardır. Koyu kırmızı, mavi ve krem en çok kullanılan renklerdir. Havları kısıdır. Atkı ve çözgüle-ri pamuktan, düğümleri yündür. Son zamanlarda düğüm için yapay ipek de kullanılmaktadır. Özenli yapılanlarında düğüm sayısının desimetre karede 3.600'e kadar çıktığı olur (*bak.* Bünyan halısı). Günümüzde geleneksel renk ve desenlerden uzaklaşmaktadır.

Kayseri Ulucamisi, Kayseri'de, Muzafferredin Mahmud tarafından yaptırılmış cami. Yazıtında yapım tarihi 1205/06 olarak verilir de, bazı sanat tarihçileri yapım özelliklerine dayanarak 50 yıl kadar daha önce, Danişmendli döneminde yapılmış olabileceğini ileri sürerler. Yaklaşık 30 m x 50 m'lik uzunlamasına dikdörtgen planlı, çok ayaklı tipte, düz çatılı bir yapıdır. İç mekânı, kare kesitli ayak sıralarıyla mihrap duvarına koşut sekiz sahna ayrılmıştır. Kuzey duvarının ortasındaki cümle kapısından başka, doğu ve batı duvarlarında da birer girişi vardır. Cümle kapısından mihraba uzanan ana eksenin arkadan beşinci sahnı kestiği yerde küçük bir aydınlık kubbesi, en önde de daha büyük bir mihrap önu kubbesi yer alır. Mihrap önu kubbesi önde mihrap duvarına, arkada da "L" kesitli iki büyük ayağa oturur. Batı duvarının ortasında, sekizgen planlı bir kürsü üstünde silindirik biçimindeki kulin gövdeli minare yükselir.

Kayugalar, İrokua Birliği'nin(*) oluşturan altı Kuzey Amerika Yerli kabilesinden biri Bugun New York eyaletinin orta kesimleri-ne denk düşen bir bölgede, Cayuga Gölü yoresinde yaşamışlardır. Kayuga erkekleri, bölgede bol bulunan av hayvanları ile su kuşlarını yakalar, balıkçılık yapar, kadınlar ise mısır ekimiyle uğraşırlardı. Köyler, ak raba aleleri barındıran, çok sayıda ocağın bulunduğu, İrokualara özgü uzunevlerden oluşurdu. Kayugalarla ilişki kuran ilk Avrupalı, 1656'da Fransız Cizvit René Ménard oldu. Bu dönemde Kayuga verleşimi, gölün doğusundaki toprakları ve Seneca Irmağı'nın güneyindeki bataklıkların yukarılarında kalan bölgeyi kapsıyordu. Toplam 100 kadar uzunevde yaklaşık 1.500 kişi yaşıyordu. Dıştan evlenmeye dayalı sekiz klanın temsilcilerinden oluşan yerel Kayuga konseyi, yönetimde köy şeflerine yol gösterirdi. Klanlarda ikili örgütlenme(*) geçerliydi, yarımaların (*moiety*) işlevi ise çoğunlukla cenaze töreni ya da av gibi etkinliklerle sınırlıydı.

Kayugalar, tarihleri boyunca çeşitli ögelen barındıran bir halk oldular. Bir savaşın ardından Ontario Gölünün kuzeyindeki bölgeye sığındıklarında, tutsak aldıkları Huronlarla Erie Yerlilerini savaşta kayıplarını karşılamak amacıyla bünyelerine katıldılar. 17. yüzyıl sonlarında da, güney ve batıdaki komşu yörelerde Siu ve Algonkin dilleri konuşan toplulukları özümstediler. Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nın başlarında, İngiliz yanlısı büyük bir Kayuga topluluğu Kanada'ya göç etti. Geride kalanlar ise, Bağımsızlık Savaşı'ndan sonra New York'taki topraklarını satıp Wisconsin ve Ohio ile Ontario'daki Grand Irmağı dolayında yaşayan öbür İrokualara katıldılar. 20. yüzyıl sonlarında, Altı Yerli Kabilesi Kampı'nda 1.500 kadar Kayuga, özgün dillerini ve geleneklerini korumaktadır. Ayrıca New York'un batısında Senekalar arasında yaşayan 200 dolayında Kayuga vardır; 100 kadarının da Oklahoma'da yaşadığı sanılmaktadır.

kayyim, KAYYUM olarak da yazılır, yasa uyarınca belli durumlarda bir malı yönetmek ya da bir işi görmek üzere atanan kimse. Türk hukukunda sulh mahkemesinin başvuru üzerine kayyim ataması ergin (reşit) bir kimsenin hastalık, gaiplik ya da benzer nedenlerden ötürü ivedi bir işi doğrudan yapamaması ve temsilci atayamaması, bir işte yasal temsilcinin çıkarıyla küçüğün ya da kısıtlının çıkarının birbirine karşı olması ya da yasal temsilcinin bir engelinin çıkması durumunda söz konusu olur. Öte yandan vasi atanması gerekmeyen bir kimsenin malını kendi başına yönetecek ya da bunun için bir vekil atayacak durumda olmaması, bir terekde ölüme bağlı hakların henüz belirlenmemiş olması, bir derneğin ya da vakfın kurullarındaki eksiklik ya da başka bir nedenle yönetiminin sağlanamaması ve bir kimsenin uzun süreden beri ortada görünmemesi ya da bulunduğu yerin belli olmaması sulh mahkemesinin kendiliğinden kayyımı atamasını zorunlu kılar. Vakıf mallarının korunması, toplamı ayrılması kayyım eliyle olur. Bu durumda kayyım, mütevellinin emir ve gözetimi altında çalışan bir vakıf memuru sayılır.

Kayyum, İslam inancında Tanrı'nın adlarından (esma-i hüсна) biri. Kuran'da koruyan, bilen, görüp gözetken anlamlarını içeren kaim sözcüğünün abartılı bir kullanımıdır. Kuran'da üç kez geçen (Bakara 255; Al-i İmran 2; Tâhâ 73) Kayyum'a yorumcular, çeşitli anlamlar yüklemiştir. Bir yoruma göre Kayyum varlıkları koruyup gözetken.

onları dilediği gibi yöneten demektir. Bir başka yorumu göre de Tanrı'nın varlığının sürekliliğini (ebed) dile getirir. Sözcüğün, Tanrı'nın kendi kendine var olduğunu ve her şeyin varlığının O'na bağımlı olduğunu ifade ettiği biçiminde bir yorum da bulunmaktadır. Bazı bilginler Kayyum'u ismi azam (Tanrı'ya ait en yüce ad) olarak kabul eder. Başkaları ise sözcüğü, bir âyetle (Bakara 255) geçen "O'nu ne uyuklama tutar, ne de uyku" tümcesi ile açıklamaktadır: Buna göre Kayyum, hep uyanık olan, varlıkları sürekli denetleyen anlamına gelir.

kaz, *Anseriformes* (kazılar) takımının *Anatidae* familyasının *Anser* cinsini oluşturan dokuz, *Branta* cinsini oluşturan beş iri yapılı kuş türünün ortak adı. Kazlar irilikleri bakımından aynı familyadan olan kuşlarla ördeklerin arasında yer alır. Ama bu iki akrabaşı kadar suya bağlı bir yaşam sürmez. Erkek ve dişi birbirine benzerse de erkekler genellikle dişilerden iridir. Boyun

Evcil kaz (*Anser anser*)
ABC Ajansı.

bölmeleri bütün türlerde gövdeden kısadır. Başlıca besinleri olan otları koparmaya uyarlanmış gagaları başa bağlandığı yerde genişler ve bazen bir kambur oluşturur. Kuğu ve ördeklere göre gövdelerinin daha önünde yer alan bacakları yürümelerini kolaylaştırır.

Erkek ve dişi kazlar uçarken ya da tehlike karşısında, kornayı andırır bir sesle bağırır. Kızdıkları zaman boyun tüylerini kabartırlar. Erkeğin bir saldırganı kaçırdıktan sonra attığı zafer çığlıklarına eş ve yavruları da katılır. Kazlar yaşamları boyunca tekeşlidir. Yere yaptıkları basit yuvalarda dişiler sayıları 3-12 arasında değişen yumurta üzerinde 24-33 gün kuluçkaya yatar. Yumurtalar kırı beyaz renkli ve pütürlüdür. Dişi kuluçkaya yatarken erkek de koruyuculuk görevini üstlenir. Hâv tüyleriyle kaplı yavrular yumurtadan çıkıktan sonra kendi başlarına beslenir; bununla birlikte yumurtadan çıktıktan sonraki ilk yazlarını erişkinlerin gözetiminde geçirirler. Kazlar yabani ortamda 10-15 yıl, bakım altında 30 yıl ya da daha çok yaşayabilir. Kuzey Yarıküre'de yaşayan bu göçmen kuşlar kışı güneyde, belli üreme yerlerinde geçirir; göçleri sırasında değişen mevsimin habercisi olarak kuşlanırlar. İyi uçuşu olan kazlar yükseklerde V biçiminde sürüler halinde uçar.

Türkiye'de çok bol bulunan boz kaz(*) aynı zamanda en yaygın biçimde yetiştirilen evcil kaz soylarının atasıdır. Kısa kalın boynuz, çok küçük gagası, kızıl kahve göğsü ve uzaklarda uçarken bile ayırt edilebilen beyaz yanları olan ala kaz (*Branta ruficollis*) ile bacakları turuncu, gagası alaca olan eklin kazı (*Anser fabalis*) Türkiye'nin çeşitli sulak yerlerinde konaklayan ve sakarca kazlardan(*) çok daha az rastlanan türlerdir.

Bakım altında yaşamaya çok yatkın olan kazların ilk evcilleştirilen kuşlar arasında

yer aldığı sanılmaktadır. Çeşitli kazı alanlarında bulunan fosillerin değerlendirilmesi sonucu kazın Neolitik Çağdan (İÖ 8000-5500) başlayarak insanla bir arada yaşadığı anlaşılmıştır. Ayrıca boz kazın en azından 4 bin yıl önce evcilleştirildiğini gösteren kanıtlar vardır. Günümüzde hemen her ülke hayvancılığında yer alan kaz yetiştiriciliği, eski SSCB, Polonya, Macaristan, Çek ve Slovak cumhuriyetleri, Almanya, Fransa ve Hollanda'nın yanı sıra çeşitli ülkelerde de yerel olarak önemli bir ekonomik etkinliktir. Kaz lezzetli eti, yağı, karacigeri, daha az olarak da tüyü ve tavuğunkine benzeyen yumurtası için yetiştirilir. Boz kazdan türetilmiş Toulouse ve Emden soyları eti için beslenen en ünlü kaz soylarıdır. Fransa'da geliştirilen ve evcil kazların en ağır olan Toulouse soyunun tüyleri karnında beyaz, yanlarında açık boz, sırtında koyu bozdur. Erişkin erkekler ortalama 11,7 kg, dişiler ise 9 kg ağırlığındadır. Yıllık yumurta verimleri 25-40 dolayında değişir. Emden soyu Toulouse soyuna yakın ağırlıkta ve düz beyaz renklidir. Yıllık yumurta verimi 30-40 dolayında değişir. Almanya'da geliştirilen bu soy daha sonra İngiltere ve ABD gibi ülkelere götürülerek buralarda da yetiştirilmeye başlamıştır. Fransız mutfağının gözde yiyeceklerinden olan kaz ciğeri patesi (*pâté de foie gras*), çatlayana kadar yedirilip zorla semirtilen kazların yağlanıp büyüyen karacigerlerinden yapılır.

Çin'de evcilleştirilmiş olan kuğu kazının (*Anser cygnoides*) bilinen başlıca üç soyu vardır. Genellikle Çin kazı adıyla tanınan bu evcil soyların ağırlığı önceki soylara göre önemli ölçüde az olmasına karşın yıllık yumurta verimleri daha yüksektir.

Kanada kazı(*) insana kolayca alıştığı için bir ölçüde evcilleştirilmiştir. Önemli bir ekonomik değeri olmayan ve üstlerinde yoğun ıslah çalışmaları yapılmayan bu yarı evcil kazlar soy olarak nitelenebilecek ölçüde değişikliğe uğramamıştır.

Kazların yumurta verimi düşük olduğundan çeşitli soyları Çin kazlarıyla melezleyerek yumurta verimleri yükseltilmeye çalışılmaktadır.

Türkiye'de bulunan yerli kazlar da boz kazdan türemişlerdir. Kaz yetiştiriciliği özellikle Doğu Karadeniz Bölgesi'nde, Ağrı, Erzurum ve en çok Kars illerinde gelişmiştir. Söz konusu yörelerdeki kırsal kesimlerde et ve yağ gereksiniminin önemli bir bölümü kazdan karşılanmaktadır. Hava-ların soğumaya başladığı kasım ve aralık aylarında anaç olarak ayrılanların dışında kulan kazların et, yağ, karaciger, tüy ve bağırsaklarından yararlanılmaktadır. Türkiye'de yetiştirilen kazlar beyaz, siyah, sarı ve alaca olmak üzere dört tip altında toplanabilir.

Yapılan araştırmalar sekiz aylık yerli kazların ortalama olarak erkeklerde 5 kg, dişilerde ise 4,5 kg dolayında ağırlığa eriştiğini göstermektedir. Kars yöresinde yetiştiriciler iki yaşındaki kazları kuluçkadan kal-kar kalkmaz yavrularından ayırmakta ve yumurta vermeye devam etmelerini sağlamaktadırlar. Yerli kazların yumurta verimi bir yaşında 10, iki yaşında 15 kadardır. Beyaz renkli kaz tipi öbürlerine göre biraz daha fazla yumurta vermektedir. Ayrıca bak. karaca kaz; midye kazı.

Kaz Ana, bazı geleneksel çocuk şarkılarıyla tekerleme ve ninnilere kaynaklık eden düş ürünü yaşlı kadın. Genellikle uçmakta olan bir erkek kazın sırtında, gaga burunlu, sivri çeneli bir nine olarak betimlenir. İngiltere'de çocuk tekerlemeleriyle ilişkilendirilmesi "eski İngiliz dadıların en ünlü

şarkıları ve ninnileri" olarak bilinen *Mother Goose's Melody; or Sonnets for the Cradle* in (Kaz Ana'nın Şarkısı ya da Beşik İçin Soneler) yayımlanmasına dayanır. İlk çocuk kitabı yayımcılarından John Newbery'nin ardılları tarafından yayımlanan kitabın günümüze kalan en eski kopyası 1791 tarihli-dir, ama 1781 tarihli bir baskısının bulunduğu bilinmekte. 1765'te de bir baskısının yapıldığı ya da tasarlandığı düşünülmektedir. Bu ilk baskının yayına hazırlanmasını Oliver Goldsmith'in üstlendiği, içindeki bazı şiirleri de gene onun yazdığı sanılır. Newbery'nin şirketinin "Kaz Ana" başlığını Charles Perrault'nun *Contes de ma mere l'oye* (1697; Kaz Ananın Oyküleri) adlı masal kitabından aldığı anlaşılmaktadır.

Kaz Ana'nın, Boston'daki mezarı günümüzde de ziyaret edilen Elizabeth Goose (Vergoose ya da Vertigoose) adlı yaşamış bir kadın olduğu konusundaki efsane ise gerçekçidir. Goose'un 1719'da yazdığı söylenen tekerleme kitabına ilişkin herhangi bir kanıt da yoktur. Kaz Ana tekerlemeleri, ABD'de ilk kez 1785'te Sarah Thomas tarafından Newbery baskısının yeni basımı olarak yayımlanmıştır.

kaz ciğeri (Fransızca *foie gras*: "yağlı karaciger"), Fransız mutfağına özgü nadide yiyecek. Zorla beslenerek yağlandırılan kaz ya da ördeğin ciğerinden yapılır. En iyi kaz ciğerinin Strassbourg yöresinde üretildiği kabul edilir. İyi kaz ciğeri yumuşak, kolay sürülür, pembe harel ve krem rengindedir.

Pâté de foie gras adıyla anılan bir türünün çevresinde yağlı yumuşak bir kabuk bulunur. Kaz ciğeri ezme halinde ekmeğe sürülerek, jöleyle, garnitür, krep ya da sebzeye birlikte sunulabilir.

Kaz Dağı, KAZ DAĞI ARI olarak da bilinir, eskiden İDA, Marmara Bölgesi'nin güneybatısında Ege Bölgesi'yle doğal sınır oluşturan dağ sırası. Güneyinde Edremit Körfezi, kuzey ve kuzeybatısında da Kara Menderes Çayı havzası yer alır. İki yanındaki alçak alanlardan birdenbire yükseldiğinden heybetli bir görünüşü vardır. Batı kesiminde batı-doğu doğrultusunda uzanır, daha sonra kuzeydoğuya yönelir.

Batı kesimleri, çevreye doğru alçalan, yüksek ve geniş bir platoyu andırır. Ayvacı'nın doğusundaki bu plato görünüşü alan, batıda Ege Denizine ulaşan Tuzla Çayının yukarı kolları ile Edremit Körfezine inen Mıhlıçay ve kolları tarafından yarılmıştır.

Kaz Dağlarının orta kesimi, batı kesiminden farklı olarak gerçek bir dağ görünümündedir. Sıradığı adını veren ve en yüksek noktası olan Karataş Tepesinde 1.774 m'ye ulaşan Kaz Dağı bu kesimde yer alır. 1.700 m yüksekliğindeki sırtın üstünde, Karataş Tepesinden başka Sarıkız, Kalabak, Küçük Kir tepeleri sıralanır. Kaz Dağlarının orta kesimleri, güneyde Edremit Körfezine ulaşan Kocaçay, Manastır Çayı, Fındıklı Çayı, Akcadere vadileriyle derin biçimde parçalanmıştır. Kuzey yamacından da Kara Menderes Çayına kavuşan küçük dereler iner.

Kaz Dağlarının doğu kesimi Gürgen Dağı adıyla anılan geniş ve kubbe biçimli bir kütledir. Gürgen Dağı kütlesi Kurugedik olarak bilinen bir boyun noktasıyla batıdaki asıl Kaz Dağı kütlesinden ayrılır.

Kaz Dağlarının gövdesi kristalin şist, gnays ve mermerden oluşan kristalli bir kütledir. Küçükkuşu'nun kuzeyinde, çok kıvrılarak bazı yerlerde kırılmış ve birçok kesimde püskürük oluşumlarla kesilmiş tortul kayaç

dizileri vardır. Miyosen Bölümün (y. 26-7 milyon yıl önce) sonlarına ait olan bu diziler, geniş bir alanda asıl kütleyle dayanır. Daha doğuya doğru yüksek kütle ile kıyı ovası arasında püskürük kayalarından oluşan alçak ve tepelik bir alan uzanır. Edremit Körfezi ile bu dağların arasında önemli bir kırık (fay) hattı vardır. Edremit'in batısındaki Güre Kaplıcaları bu kırık hattının başlıca kanıtlarındandır.

Kaz Dağının yüksek kesimleri sık bir orman örtüsüyle kaplıdır. Kuzey yamaçlarında 1.200 m'ye kadar nemli ortam bitkileri, daha yüksek yerlerde kayınlar görülür. Bu kesimlerde Kaz Dağı göknarı adıyla anılan bir göknar türü doruğa doğru tırmanır. Dağın güney yamaçları daha kurakçıl nitelikli bir orman örtüsüyle kaplıdır. Kaz Dağı ormanlarında kızıl çam ve kara çamlar da geniş yer tutar. Eteklerde başlayan zeytinlikler, dağların güneyindeki dar kıyı ovası ile Edremit Ovasını kaplar. İzmir-Çanakkale karayolu, Kaz Dağlarının batı ucunda, platoyu andıran kesimden geçer.

Yunan mitolojisine göre, tanrılar Troya Savaşı'nı eskiden İda adıyla anılan Kaz Dağının doruğundan izlemiş, Ganymedes burada kaçırılmıştır. İda mitolojide, Paris'in ünlü seçimini yaptığı yer olarak da geçer.

kaza sigortası, kişiyi kaza, hastalık ve benzeri nedenlerle uğrayacağı maddi zararlara karşı koruyan sigorta sözleşmesi. Başlıca kaza sigortası türleri arasında sorumluluk, hırsızlık, uçak, işçi tazminatı, kredi ve temellük sigortaları sayılabilir.

Sorumluluk sigortası sözleşmeleri, motorlu bir taşıtın kullanımından, ticari bir etkinlikten, mesleki ihmalden ya da bir malın mülkiyetinden doğan borçları kapsayabilir. Sigorta eden, sigortalının üçüncü kişilere ödemekle yasal olarak yükümlü tutulduğu bütün zarar tazminatını sigortalı adına ödemeyi kabul eder. Ayrıca sigortalının mahkemede savunulmasını da üstlenir.

Hırsızlık sigortası sözleşmeleri, soygun ve öteki hırsızlık türlerinden doğan zararları kapsar. Uçak sigortası genellikle uçağın uğradığı hasar ve uçağın mülkiyetiyle işletilmesinden doğan hukuksal sorumluluğu kapsar. İşverenlerin ödediği primlerle finanse edilen işçi tazminatı sigortası iş kazaları nedeniyle işçilerin uğradığı zararları karşılar. Bu sigorta sağlık giderleri, geçici çalışmazlık ve sürekli sakatlık yardımlarıyla hizmet içi eğitim giderlerini içerebilir.

Pek çok biçimi bulunan kredi sigortası iflas, ölüm ya da sakatlık dolayısıyla ödenemeyen borçları, banka iflasının yol açtığı mevduat kayıplarını ve ticari ya da siyasal nedenlerle ihracat kredisinin yitirilmesi riskini kapsar. Temellük sigortası, gayri menkul alıcısını, mülkiyetin devri sırasında fark edilmeyen zararlara (örn. üçüncü şahısların hak iddiaları) karşı korumayı amaçlar.

Kazablanka, İspanyolca CASABLANCA (Beyaz Ev), Arapça DARUL-BEYZA (Beyaz Ev), Fas'ın en önemli liman kenti. Atlas Okyanusu kıyısında yer alır.

Kuruluşuna ilişkin bilgi yoktur. Bugünkü kentin yerinde 12. yüzyılda Anfa adlı bir Berberi köyü vardı. Hristiyan gemilerine saldırın korsanların merkezi durumuna gelen köy, 1468'de Portekizlilerce yıkıldı. 1515'te bölgeye dönen Portekizliler burada Casa Branca (Beyaz Ev) adında bir yerleşme kurdular. 1755'te büyük hasara yol açan bir depremten sonra boşaltılan kent, 18. yüzyıl sonlarında Sultan Sidi Muhammed bin Abdullah'ın emriyle yeniden kuruldu.

Ardından, kente Casablanca adını veren İspanyol tüccarlar ve öteki Avrupalılar buraya yerleşmeye başladılar. Bir dönem, nüfusun çoğunluğunu Fransızlar oluşturuyordu; bu yıllarda, gene aynı anlama gelen Fransızca Maison Blanche adı da Casablanka kadar yaygın bir kullanım kazandı.

1907'de Fransa kenti işgal etti. Kazablanka, Fransız protektorası olduğu sürede (1912-56) Fas'ın en önemli limanı haline geldi. II. Dünya Savaşı sırasında 1943'te, kentte bir İngiliz-Amerikan zirvesi toplandı. 1961'de, Fas kralı V. Muhammed'in başkanlığında düzenlenen bir konferansta da Afrika ülkelerinin Kazablanka grubu oluşturuldu.

Fas'ın dış ticaretinin büyük bölümü bir dalgakıranla denizden korunan Kazablanka limanında gerçekleştirilmektedir. Avrupa'dan gelen gemilerin de uğrak yeri olan liman, askeri güvenlik nedenleriyle kentle birlikte özel bir statüye sahiptir. Limana giden Hansali Bulvarı üzerinde turistik mağazalar yer alır. Doklardan ve limandan içeriye doğru, kentin eski bölümünü oluşturan özgün bir Arap kenti (medine) yer alır. Surlarının bir bölümü ayakta olan eski kent, iç içe geçmiş dar sokaklardan, beyaz badanalı tuğla ya da taş evlerden oluşur. Surların dışında, Fransızların kurduğu yarım daire biçimindeki kent yer alır. V. Muhammed Meydanı'ndan başlayan caddeler, limanın her iki yanından kıyıya ulaşan çevre yollarıyla kesilir. Eski kentin girişine yakın olan V. Muhammed Meydanı ile Birleşmiş Milletler Meydanı, işyerlerinin ve resmi binaların toplandığı merkezlerdir; bankalar, oteller, büyük ve modern mağazalar burada yer alır. Daha güneyde, Arap Birliği Parkı'na bakan beyaz Kutsal Yürek (Sacré Cœur) Katedrali vardır. Parkın batısında ve kıyıya kadar uzanan kesimde ise, parklar ve villaların bulunduğu, Anfa gibi konut alanları yer alır. Halkın yoksul kesimi çoğunlukla dış mahallelerdeki gecekondularda oturur.

Toplu taşımacılık ağırlıklı otobüslere dayanır. Çevredeki öteki önemli kentlerle karayolu bağlantısı vardır. Kuzeydoğu yönünde Rabat, Meknes ve Fez'e giden demiryolu hattı, sınır geçerek Cezayir ve Tunus'a ulaşır. Kentin güneybatısında Kazablanka-Anfa, doğusunda da Kazablanka-Nouaceur adlı uluslararası havalimanları vardır.

Özellikle liman çevresinde ticaretin hızla gelişmesi sonucunda kent, Fas'ın ekonomik merkezi durumuna gelmiştir. Ülkedeki bankacılık işlemlerinin ve sanayi üretiminin yarısından çoğu burada gerçekleştirilir. Başlıca sanayi kolları dokumacılık, elektronik, deri işleme, konservecilik, bira ve öteki alkollü içkiler ile alkolsüz içecek imalatıdır. Geniş kıta sahanlığı, kıyı sularında balıkçılığın gelişmesine olanak vermiştir. Başlıca deniz ürünleri dilbalığı, tekir, kalkan, yılanbalığı, yengeç ve karidestir.

Kazablanka'da farklı eğitim düzeylerinde Arap ve Fransız okulları vardır. Ayrıca, Goethe Enstitüsü, Belediye Güzel Sanatlar Yüksekokulu, Belediye Kütüphanesi'nin yanı sıra Tarihöncesi derneği, balıkçılık enstitüsü ve bahçecilik derneği gibi halka açık çeşitli kültürel kuruluşlar bulunur. Fas'ın önde gelen eğlence ve dinlenme merkezi olan Kazablanka'da birçok ünlü plaj, çeşitli parklar ve deniz kıyısında gezi alanları vardır. Nüfus (1982) 2.139.204.

Kazablanka Konferansı, II. Dünya Savaşı sırasında ABD başkanı Roosevelt ile İngiltere başbakanı Churchill arasında Kazablanka'da yapılan toplantı (12-23 Ocak 1943). Müttefiklerin gelecekteki genel askeri stratejisini belirlemek amacıyla toplanan konferansa her iki taraftan komutan ve

askerler de katılmış, SSCB önderi Stalin ise çağrılı olduğu halde gelmemiştir.

Konferansta Kuzey Afrika seferinin tamamlanmasından sonra Sicilya'nın işgal edilmesine karar verildi, Pasifik bölgesine gidecek kuvvetler ayrıldı, Uzakdoğu'daki başlıca saldırı hatları belirlendi ve Almanya'nın yoğun biçimde bombalanması üzerine anlaşmaya varıldı. Ayrıca önceden belirlenmemiş bazı konular da tartışılarak nükleer bomba konusunun araştırılması, Fransız direnişinin desteklenmesi ve en önemlisi, Almanya, İtalya ve Japonya'dan "kayıtsız şartsız teslim olmaları"nın istenmesi kararlaştırıldı.

Kayıtsız şartsız teslim alma politikası savıştan sonra sert biçimde eleştirildi ve bu politikanın bir bildiriyi ilan edilmesinin, Almanya'da Hitler'i devirip barışın daha erken bir tarihe alınmasını sağlayabilecek olan muhalif grupların cesaretini kirdiği öne sürüldü. Churchill de bu eleştiriye yanıt olarak, o sırada Müttefik ülke önderleri ve halkları için kabul edilebilir olan bütün koşulların (Almanya'nın parçalanması, tümüyle silahsızlandırılması, para, mal ve zorunlu çalışma biçiminde tazminat ödemesi mahkûm edilmesi gibi) Almanya'daki muhalif gruplar için cesaret kırıcı olduğunu söyledi.

Kazak, Karadeniz'in ve Hazar Denizi'nin kuzey hinterlandındaki bağımsızlığına düşkün ve savaşçı toplulukların üyelerine verilen ad. 15. yüzyılda Dinyeper bölgesindeki yarı bağımsız Tatar toplulukları için kullanılan Kazak adı, aynı yüzyılın sonlarında Polonya, Litvanya ve Moskova Büyük Prensligi'nden kaçarak Dinyeper ve Don bölgelerinde bağımsız ve özerk askeri topluluklar kuran serfler için de kullanılmaya başladı. 16. yüzyılda altı önemli Kazak yerleşim bölgesi vardı: Don, Greben (Kafkasya), Yaik (Ural Irmağının orta kesimi), Volga, Dinyeper ve Zaporozje (Dinyeper'in batısı).

Polonya kralları 16. yüzyıl başlarında Zaporozje Kazaklarını Polonya'nın sınırlarını korumak üzere askeri koloniler biçiminde örgütlemeye başladılar. 16. yüzyıl boyunca ve 17. yüzyılın ilk yarısında siyasal özerkliklerini koruyan Zaporozje Kazakları, Bogdan Hmelinski'nin(*) önderliğinde 1649'da yarı bağımsız bir devlet kurdular. Ama Polonya'nın baskısı üzerine özerkliklerini koruma karşılığında Rus Çarlığı'na bağlanmayı öngören Pereyaslav Antlaşması'nı (1654) imzaladılar. Bu antlaşma Kazakların içişlerinde Polonya egemenliği dönemine oranla daha geniş bir özerklik elde etmesini sağladı. Ayrıca Kazak atamanının (hetman), Polonya ve Osmanlılarla görüşmelerde Rus çarının onayını alma koşuluyla, dış ilişkilerde de kendi başına hareket etmesi kabul edildi. Sonuçta Kazaklar bazı askeri yükümlülükler karşılığında özerkliklerini bir ölçüde korudularsa da bu durum kısa sürdü. Güçlü ve merkezi bir devlet yapısına dayanan Rus Çarlığı, adım adım Kazakların özerkliklerini kısmı yola gitti.

Kazaklar Rus egemenliği altında Don Irmağı çevresindeki yurtlarından çıkarak doğuya doğru yayıldılar ve Sibirya'ya ilk yerleşen gruplardan biri oldular. 19. yüzyılın sonuna gelindiğinde Kazak topluluklarının sayısı Don, Kuban, Terek, Orenburg ve Ussuri Kazaklarıyla birlikte 11'e ulaşmıştı. Zaporozje Kazaklarının özerk yönetimi ya-pısı 1775'te ortadan kaldırıldı.

Kazakların ayrıcalıklarından yoksun bırakılması bir dizi ayaklanmaya yol açtı. 17. ve 18. yüzyılların en ünlü asi Kazak önderleri arasında Stenka Razin, Kondrati Bulavin ve Yemelyan Pugaçov sayılabilir. Bu ayaklan-

maların bastırılmasından sonra bütün Kazak erkekleri için 20 yıl askerlik yapma zorunluluğu getirildi. Her köyün (*stanitsa*) kendi meclisini seçmesine izin verilmekle birlikte, atamanın merkezi hükümetçe atanması biçiminde yeni bir uygulama başlatıldı. Kazakların geleneksel olarak eşitliğe ve komünal toprak sahipliğine dayanan toplumsal yapısı, özellikle memur ve subaylara özel mülk edinme ve mülklerini başkalarına kiralama hakkının verildiği 1869'dan sonra bozuldu.

Rus çarları 19. ve 20. yüzyıllarda devrimci etkinlikleri bastırmak için birçok kez Kazakları kullandılar. 1918-20 arasındaki iç savaş sırasında Kazaklar bölündü. Güney Rusya'daki Kazaklar bu bölgede etkinlik gösteren Beyaz orduların çekirdeğini oluşturdu; savaş sonrasında yaklaşık 30 bin Kazak Beyaz ordularla birlikte Rusya'dan kaçtı. Sovyet yönetiminde Kazak topluluklarının oluşturduğu yönetim birimlerine son verildiyse de II. Dünya Savaşı sırasında Kazak askeri birlikleri yeniden canlandırıldı.

Kazak Abdal, asıl adı AHMED (ü. 15. yy sonu - 16. yy başları), taşlamalarıyla ünlü Bektaşî şairi.

Yaşamına ilişkin fazla bilgi yoktur. Bir tarikat olarak Bektaşiliğin kurumlaşmasını sağlayan ve Bektaşilerce ikinci pir olarak bilinen Balım Sultan'ın giyimini, yürüyüşünü överek anlatmasına bakarak onu gördüğü sonucuna varılmaktadır. Bazı kaynaklarda Romanya Türklerinden olduğu belirtilen şairin, sakalını tıraş ettiği için "Kazak" mahlasını aldığı da söylenir. Onu başında bir Bektaşî tacı, üzerinde geleneksel Bektaşî giysileri ve elinde ağzına götürdüğü bir "nefir"i çalarken betimleyen eski bir Bektaşî resmi, bu tarikatın önde gelen kişilerinden olduğunu ortaya koymaktadır.

Bektaşî şiirinin genelinde görülen ve "zahid" denen softalara, medreselilere yöneltilmiş yergilere dayanan mizah Kazak Abdal'ın şiirinin ana çizgisini oluşturur. Ele geçen az sayıdaki şiiri eleştiride zaman zaman sövgü düzeyine çıkmakla birlikte, günümüze değin yaşamış ve unutulmadan söylene-gelmiştir.

Kazak halısı, Azerbaycan'da, Kafkasya'nın Gence bölgesindeki Türk soyundan yarı göçebelerin yaptığı el dokuması döşeme yaygısı. Karşıt renklerin kullanil-

dığı çarpıcı desenli bu güzel halılar ejderhali halıların özelliklerini sürdürür. Ama zeminleri onlardan farklıdır. Kazak halılarının zemininde üçlü madalyon düzenlemeleri ya da içi yıldızlarla doldurulmuş dört kareyle çevrili sekizgen gibi, başka bölgelere özgü çok daha eski düzenlemeleri animsatan merkezi nitelikli desenler görülür. Bazı halılarda da soyut biçimli baklavalara ya da Yörüklerden alınma çengelli örgeler kullanılmıştır. Oldukça basit küçük seccadelerin çoğunda mihrap deseni bulunur.

Kazak halıları çoğunlukla saf yünden ve bütün öbür Kafkas halıları gibi Gördes düğümüyle dokunur. Kafkas halıları içinde havları en uzun ve en yatık olanıdır. Bu nedenle, görünüşleri öbürlerinden daha kabaysa da yüzeyleri daha parlaktır.

Kazak Hanlığı, bugünkü Kazakistan topraklarında 15. yüzyılda Kazaklar tarafından kurulan hanlık. 17 yüzyılda gerilemeye başlayarak 18. yüzyıl başları ile 19. yüzyıl ortaları arasındaki dönemde Rus Çarlığı'na bağlanmıştır. *Ayrıca bak.* Kazakistan.

Kazak Yaylaları, Rusça KAZAHISKI MEL-KOSPOČNIK. Kazakistan'ın orta ve doğu kesimlerini kaplayan yüksek bölge. Cumhuriyet topraklarının heşte birini oluşturur. Bir peneplen biçimindeki yükseltinin Paleozoyik (Birinci) Zamanı (y. 570-225 milyon yıl önce) oluşmuş tabanı Mezozoyik (İkinci) Zaman (y. 225-65 milyon yıl önce) başlarında aşınarak engebeli bir düzlük haline gelmiştir. Bölgede çok sayıda alçak tepe ile Tengiz Gölü gibi su kütlelerinin doldurduğu geniş çöküntüler vardır. Orta kesimdeki Karkaralı Dağları (1.358 m) ile batıdaki, Uludağ (1.133 m) olarak bilinen sıradaglarda daha yakın dönemlerdeki yer hareketleri sonucunda ortaya çıkmış tek tek dağ kütlelerine rastlanır. Bölgeye kara iklimi egemendir; yıllık yağış ortalaması 100-300 mm'dir. Bu nedenle ırmak sayısı azdır ve bahar ayları dışında derelerin çoğu kurudur. Kavurucu sıcakta bitki örtüsünün aldığı renkten ötürü Kazaklar yöreye Sari-Arka (Sarı Yayla) adını vermişlerdir. Kuzeydeki stepelerde yumak ve sorguçotu, güneyde yarı çöl bitkileri ağırlıktadır. Dağ yamaçlarında ise çam ormanları vardır. Karaganda ve Ekibastuz'da kömür, Karaj yakınında demir cevheri, Cezkazgan, Kounradski, Sayak ve Bozşakol'da bakır madenleri bulunur.

Kazakça, KAZAK TÜRKÇESİ olarak da bilinir. Kıpçak öbeğine bağlı Türk lehçesi. Kazakistan, Orta Asya'nın bazı bölgeleri, Rusya Federasyonu, Çin'in Sinkiang Uygur Özerk Bölgesi, Moğolistan Halk Cumhuriyeti ve Afganistan'da konuşulur.

Kuzeydoğu, güney ve batı olmak üzere üç ana kola ayrılır; yazı dili kuzeydoğu kolunda gelişmiştir. Ancak 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra bir edebiyat dili durumuna gelmiştir. Çince, Arapça, Farsça, Moğolca, Özbekçe, Rusça ve Tatarcadan alınma sözcükler içerir. Kazakçanın yazımında 1938'e değin Arap alfabesi, bu tarihten sonra Rus alfabesine dayanan yeni bir yazı sistemi kullanılmıştır. Dokuz ünlü ve 26 ünsüzün bulunduğu Kazakçanın Türkiye Türkçesine göre bazı ses değişimleri şunlardır: Sözcük başındaki y sesi c ve f'ye (*yaka/caga; yol/jol; yatırmak/jatırmak*), ş sesi s'ye (*baş/bas*), Kazakçaya başka dillerden girmiş sözcüklerdeki f sesi p'ye (*fikir/pikir*), z ise benzeşmeyle s'ye dönüşmüştür (*yazsa/jassa*).

Kazakçada belirtme durumu -*di* (*ilimizdi* "dilimizi"), yönelme durumu -*ga, -gel, -ka, -ke* (*akılga* "akla", *mektepke* "mektebe"), bulunma durumu -*da, -del, -ta, -te* (*tilinde* "dilinde"), çıkma durumu -*dan, -nan* (*solardan* "şunlardan", *samayınan* "elbisesinden").

araç durumu -*pen* (*oturukpen* "yalanla") ekleriyle gösterilir. Kısı adları *men, sen, ollal, biz, sender/sızder, olar*, gösterme adları *bul* ("bu"), *sol* ("şu"), *osı* ("o"), soru belirteçleri *kay* ("kim", "hangisi"), *kalay* ("nasıl"), *kaçan'dır* ("ne zaman"). Eylem çekiminde geniş zaman -*atın, -etin* (*osı ekevi bolatın* "o ikisi olur"), belirli geçmiş zaman -*di, -di* (*Tercuman gazetin şıgardı* "Tercuman gazetesini çıkardı"), belirsiz geçmiş zaman -*gen* (*körmegendi* "gormemişti"), gelecek zaman -*gav, -gev* (*tungdagav* "hayret edecek") ekleriyle yapılır. Şimdiki zaman bileşik eylem biçiminde kurulum (*ketip baradı* "gidiyordu"). Dilek-koşul eki -*se* (*calıkısa* "usansa"), istek eki -*a* (*burayın* "varayım"), buyurma eki -*gil, -gin, -şı, -şı'dır* (*bargil* "var").

Kazakistan, resmî adı KAZAKISTAN CUMHURİYETİ. Avrasya kara kütlesinin orta kesiminde ülke. Yüzölçümü 2.717.300 km²'dir. Doğu-batı doğrultusunda yaklaşık 1.900 km, kuzey-güney doğrultusunda yaklaşık 1.300 km boyunca uzanır. Doğuda Çin Halk Cumhuriyeti, güneyde Kırgızistan ve Özbekistan, batıda Hazar Denizi ve Türkmenistan'ın küçük bir kesimi, kuzeyde de Rusya Federasyonu ile çevrilidir. Başkenti Almatı, 1992 tahmini nüfusu 17.008.000'dir.

Doğal yapı. Kazakistan topraklarının üçte birinden fazlası düzlükler, yaklaşık yarısı tepelik ovalar ve platolar, beşte biri de dağlarla kaplıdır. Batı ve güneybatı kesimlerine egemen olan Hazar Çöküntüsünün güneyinde Ustyurt Yaylası, Mangışlak Yarımadasında ise Karadağ ve Akdağ uzanır. Daha doğudaki Ural Platosu ile Mugodjar Tepeleri, Hazar Çöküntüsünü geniş Turan Ovasından ayırır. Güneyde Aral Gölü yer alır. Kuzeydeki Büyük ve Küçük Barsuki çölleriyle, orta kesimdeki Karakum Çölü ve güneydeki Kızıl Kum Çölü bugün kurumuş olan ırmakların taşıdığı kumlarla oluşmuştur. Dalgali bir plato görünümünde olan orta kesimde tuz göllerinin yer aldığı birçok çöküntüye rastlanır. Kuzeyde dağların yüksekliği 1.500 m'ye ulaşır. Batı kesimini Uludağ, doğu kesimini ise Cengizdağ olarak bilinen sıradaglar engebelenendir. Doğu ve güneydoğudaki yüksek dağ kütleleri vadilerle yarılmıştır. Altay dağ sisteminin uzantıları olan Listvyaga, Holzun ve Tigirek sıradagları doğudan, Narın-Kolbin sisteminin uzantısı olan Tarbagatay Sıradagları güneyden, Çungarya Aladağları ise Balkaş Gölünün bulunduğu çöküntünün güneyinden Kazakistan sınırları içine girer. Kırgızistan sınırında yükselen Tian Shan'ın (Tanrı Dağları) kuzeybatısında Çu-İli Dağları uzanır. Muyunkum Çölü Karadağ'ın içlerine kadar sokulur.

Kazakistan'da 7 bini aşkın akarsu vardır; bu akarsuların büyük bölümü Hazar Denizi ile Aral, Balkaş ve Tengiz göllerinin su toplama havzaları içinde yer alır. Kazakistan topraklarını boydan boya geçen ve sonunda Kuzey Buz Denizine dökülen başlıca ırmaklar ise İrtiş, İşim ve Tobol'dur. Öteki ırmakların çoğu yazları kurur ya da tuzlu lagünlere karışır. Kuzeydoğudaki İrtiş dışında başlıca ırmaklar, batıdaki Ural ile güneydeki Seyhun'dur (Sirderya). İrtiş Irmağı Batı Sibirya su toplama havzasına her yıl yaklaşık 28 milyar m³ su boşaltır. İrtiş-Karaganda Kanalı bu su kütlesinin yüzde 8'ini Kazakistan'ın orta kesimlerine aktarır. Ural Irmağı çok sayıda gölün yer aldığı geniş bir vadi boyunca akar. Ülke tarımında çok önemli bir yer alan Seyhun Irmağının üzerinde, taşkın önleme ve sulama amaçlı birçok baraj inşa edilmiştir. Su düzeyi

Kazak halısı, Kafkasya, 19. yy sonları; Alfred E. Farah Koleksiyonu
Alfred E. Farah Fotoğraf Otlu E. Nelson - EB Inc

genellikle değişken olan ve bazıları yılın belli aylarında kuruyan 48 bin kadar gölün bulunduğu Kazakistan'ın, dünyanın en büyük içdenizi Hazar Denizine bakan kıyıları'nın uzunluğu 2.320 km'yi bulur. Öteki büyük göller Aral, Balkaş, Zaysan, Alakol, Tengiz ve Seletitengiz'dir.

Kazakistan'da, özellikle vadilerde ve ovalarda çok sert bir kara iklimi hüküm sürer. Sıcaklık bölgelere göre büyük farklılıklar gösterir. Güneyde -5°C ile $-1,4^{\circ}\text{C}$ arasında değişen ocak ayı ortalama sıcaklığı, kuzey ve orta kesimlerde -16°C ile -19°C 'ye kadar düşer. Temmuz ayı ortalama sıcaklığı kuzeyde 20°C , güneyde 29°C 'dir. Ölçülen en yüksek sıcaklık 45°C , en düşük sıcaklık ise -45°C 'dir. Kuzey ve orta kesimlerde 200-300 mm olan yıllık yağış miktarı, güneydeki vadilerde 400-500 mm'ye, yüksek sıradağlarda ise 800-1.000 mm'ye yükselir; çöllerde ise 80-100 mm'ye kadar düşer. Vadilerde sık sık kasırga şiddetine ulaşan rüzgârlar eser.

Kazakistan topraklarının yaklaşık yüzde 7'sini kaplayan kuzeydeki zengin çernozem toprakları, güneyde yerini önce kestane renkli topraklara (yaklaşık yüzde 26), ardından da verimsiz alkali topraklara (yüzde 35) bırakır. Tarımın en gelişkin olduğu yöreler kestane renkli topraklarla kaplı kuzeydoğu stepleridir. Ülkenin büyük bölümünü kaplayan çöllerde yetişen bitkilerin başında yavşan ve ilgin gelir. Kurak steplerde yavşanın yanı sıra sorguçotuna da rastlanır. Ormanlar yok denecek kadar azdır (yaklaşık yüzde 6). Kazakistan'da yaşayan 155 memeli türünün en önemlileri antilop, sığır, kurt ve ayıdır. Kakım ve samur ticari açıdan önemlidir. Irmak ve göllerde başta sazan, tatlı su levreği, turna, sombalığı ve alabalık olmak üzere çok sayıda balık türü yaşar. Ayrıca ringa ve mersinbalığı ile Hazar Denizinde çamçak avlanır.

Nüfus. Fiziksel özellikleriyle Moğol coğrafisi irkını andıran ve Türk dillerinden birini konuşan Kazaklar, hiçbir zaman Kazakistan nüfusunun tamamını oluşturmamıştır. 19. yüzyıl sonlarında başlayan yeni göçler nedeniyle nüfus bileşimi daha karmaşık bir yapı

kazanmıştır. 1989 verilerine göre nüfusun yüzde 39,7'sini Kazaklar, yüzde 37,8'ini de Ruslar oluşturur. Ülkede Almanlar, Tatarlar, Özbekler, Beyaz Ruslar, Uygurlar, Huyılar ve Korceliler de yaşar. Yerleşme dokusu bölgelere göre önemli farklılıklar gösterir. Nüfusun yüzde 57,6'sı kentlerde, yüzde 42,4'ü kırsal kesimde yaşar. Ülkede Alma-Ata, Sempalatinsk, Petropavlovsk ve Uralsk gibi eski kentlerin yanı sıra Karaganda, Ust-Kamenogorsk ve Rudni gibi modern kentler de vardır. Nüfus yoğunluğu (1992) km²'de 6,3 kişidir. Son derece dengesi bir dağılım gösteren nüfusun en yoğun olduğu kesimler, gelişkin bir tarıma dayanan kuzey ve güneydoğu bölgeleridir. II. Dünya Savaşı'ndan bu yana sanayileşmeye bağlı hızlı bir kentleşme süreci yaşanmaktadır. Bu sürecin ilginç bir özelliği de öteki cumhuriyetlerden gelerek Kazakistan kentlerine yerleşen yabancıların sayısının kırsal kesimlerden kentlere göç eden Kazaklardan fazla olmasıdır. Ülkede doğum oranı binde 21,7, ölüm oranı binde 7,7, doğal nüfus artış hızı ise binde 14'tür.

Ekonomi. Geleneksel göçebe yaşam biçiminden büyük ölçüde uzaklaşmış olan Kazakistan'ın ekonomisi, makineleşmiş bir tarımın yanı sıra başta madencilik ve taş ocaklığı olmak üzere gelişmiş bir sanayiye dayanır. II. Dünya Savaşı sırasında Sovyetler Birliği'nin batısında kurulu birçok sanayi tesisinin bölgeye taşınması imalat sanayisinin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. 1990 verilerine göre Kazakistan'ın GSMH'si 34,9 milyar ruble, kişi başına düşen milli gelir ise 2.100 rubledir.

Kazakistan doğal kaynaklar bakımından zengin bir ülkedir. En önemli maden ve metallerin başında bakır, kurşun, çinko, gümüş, kalay, tungsten, kromit, nikel, kobalt, titanyum, manganez, antimon, vanadyum, altın, demir cevheri, fosforit, kömür, asbest ve molibden gelir. Ayrıca fosfat, borat ve tuz yatakları da vardır.

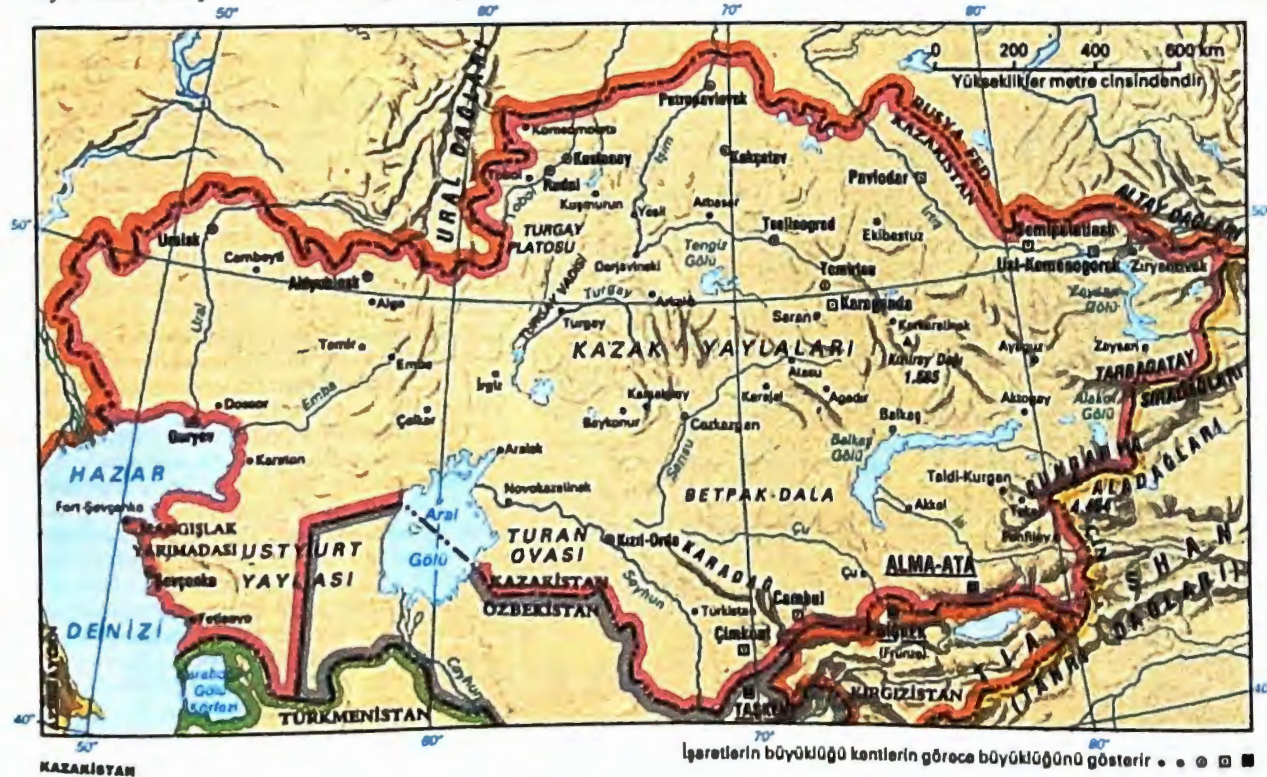
Kazakistan ekonomisinin en önde gelen sektörü olan sanayide çalışanlar arasında Kazakların oranı onda bir kadardır. Sanayinin işgücü gereksiniminin büyük bölümünü Rus işçiler karşılar. Başlıca sanayi ürünleri dökme demir, çelik, haddelenmiş metaller, çimento ve yapay gübre ile çeşitli tüketim

mallarıdır. Temirtau ve Karaganda'da çelik fabrikaları vardır. Kazakistan kurşun ve bakır üretimi açısından önde gelen Orta Asya cumhuriyetlerinden biridir. 1960'lerden sonra kömür madenciliğinin yanı sıra petrol üretimi de gelişmiştir. Sanayide önemli yeri olan inşaat sektörü hızla gelişmekte ve prefabrik yapıların sayısı artmaktadır. Öteki sanayi kuruluşları arasında konserve et, şeker, un, bira ve şarap, sebze ve meyve konservesi, ilaç, sentetik iplik, otomatik pres ve röntgen aletleri üreten fabrikalar sayılabilir.

Kazakistan'da toplam işgücünün yarısı yakın bölümü hâlâ tarımla uğraşmaktadır. Tarım arazilerinin dörtte üçü otlak, beşte biri tarla, geri kalan bölümü ise meyve bahçesi ve bağ olarak kullanılmaktadır. Gayri safi tarımsal ürünün üçte ikisi yakın bölümünü oluşturan tahılın dışında hayvan yemi, sanayi bitkileri, patates, sebze ve kavun üretimi de önemlidir. Eski SSCB'de üretilen tahılın üçte biri Kazakistan'ın başlıca tahıl bölgesi olan kuzeydeki ovalarda yetiştirilirdi. Güneyde ise meyve, sebze, kavun, şeker pancarı, pirinç ve üzüm üretimi ağırlıktadır. Ülkede ayrıca koyun, keçi, sığır, domuz ve kümes hayvanları yetiştirilir.

Yük taşımacılığında demiryolları önemli rol oynar. Trans-Sibirya, Güney Sibirya ve Türkistan-Sibirya demiryolları Kazakistan'dan geçer. Ulaşımda karayollarından ve ırmaklardan da yararlanılır. Yolcu taşımacılığı daha çok havayoluyla yapılır. Bölge merkezleriyle küçük yerleşim birimleri ve çiftlikler havayoluyla birbirine bağlanmıştır. Geniş bir petrol boru hattı şebekesi olan Kazakistan'dan eski SSCB'nin ana petrol boru hatları da geçer.

Yönetel ve toplumsal koşullar. Kazakistan 1991'e değin SSCB'yi oluşturan cumhuriyetlerden biriydi. O dönemde en yüksek yasa organı Kazakistan SSC Yüksek Sovyeti'di. Yüksek Sovyet'in üyeleri beş yılda bir, Kazakistan Komünist Partisi'nin belirlediği adaylar arasından seçilirdi. Yılda iki kez toplanan Yüksek Sovyet kendi içinden oturumları sırasında devlet işlerini yürüten 19 kişilik Prezidyum ile yürütme işiyle görevli Bakanlar Kurulu'nu seçerdi. 1980'lerin sonunda SSCB'nin öteki cumhu-

İşaretlerin büyüklüğü kentlerin görece büyüklüğünü gösterir. • • • • •

riyetlerinin çoğunda olduğu gibi Kazakistan'da da bağımsızlık eğilimi güç kazandı. 1991'de ülkenin bağımsızlığı ilan edildi ve ülkenin yönetsel yapısı yeniden düzenlenmeye başlandı.

Eğitim 7-17 yaş arasında zorunlu ve parasızdır. Başlıca eğitim dilleri Kazakça ve Rusça olmakla birlikte, azınlık dillerinde de eğitim yapılır. Nüfusun seyrek olduğu bölgelerde ortaokul çağındaki çocuklar için yatılı okullar açılmıştır. Orta dereceli gece okullarına çok sayıda genç işçi ve çiftçi devam etmektedir. Ayrıca mesleki eğitim veren birçok okul vardır. Başlıca yükseköğretim kuruluşları Kazak S.M. Kirov Devlet Üniversitesi, Abay Öğretmen Yüksekokulu, Alma-Ata'daki politeknik, tarım ve veteriner okulları ile Karaganda'daki sağlık ve öğretmen okullarıdır.

Kazakistan'ın hemen her yerinde bulunan ana ve çocuk sağlığı merkezleri ile hastaneler ileri düzeyde bir sağlık hizmeti verir. Orman ve göl kıyılarında çok sayıda sanatoryum açılmıştır. Hızlı sanayileşmenin neden olduğu çevre kirliliği sorununu çözmeye yönelik çalışmalar yürütülmektedir. 1990 verilerine göre Kazakistan'da 244 kişiye bir hekim düşmektedir. Ortalama yaşam süresi kadınlarda 73,2 yıl, erkeklerde 64,2 yıldır.

Kültürel yaşam. Kazakların zengin bir kültür mirası ve köklü bir düşünsel geleceği vardır. 1945'te kurulan Kazakistan Bilimler Akademisi Kazak dili ve edebiyatı, Kazak halkının tarihi ve etnografyası üzerine yeni çalışmaların yapılmasına önemli rol oynamıştır. 19. yüzyıl sonu Kazak düşünürü ve edebiyatçısı Abay İbragim Kunanbayev'in yazılı Kazak edebiyatını ve edebiyat dilini geliştirmeye yönelik çalışmaları, 20. yüzyılın ilk yarısında, Kazak düşün ve siyaset adamı Ahmed Baytursinuli tarafından sürdürülmüştür. Şair Cambul Cabayev ve oyun yazarı Muhtar Avezov çağdaş Kazak edebiyatının önde gelen adlarıdır. Günümüzde Kazakistan'da birçok sanat ve tiyatro okulu, opera, bale ve kukla tiyatrosu, pek çok müze ve kütüphane vardır. Alma-Ata'da bir ulusal resim galerisi bulunmaktadır.

Tarih. 11. yüzyıldan sonraki Türkçe tarihsel kayıtlarda geçen Kazak sözcüğü belli bir halk adından çok, "bozkır atlısı" anlamını taşımaktadır. Orta Asya'da yaşayan Kazaklardan ilk kez 1534'te Rusça bir metinde söz edilmiştir. Günümüz bilim çevrelerinde Kazakların Altın Orda Devleti'nin egemenliği altında yaşayan Kıpçuk oymaklarından geldikleri görüşü ağırlık kazanmıştır.

Kazaklar 15. ve 16. yüzyıllarda komşu devletlerin karşı karşıya olduğu iç ve dış sorunlardan yararlanarak, Hazar Denizinin doğusu ile Aral Gölünün kuzeyinde kalan topraklardan, İrtiş Irmağının yukarı kesimlerine ve Altay Dağlarının batısına kadar uzanan bölgede Kazak Hanlığı olarak bilinen büyük bir göçebe imparatorluğu kurmayı başardılar. Burunduk Han (hd 1488-1509) ve Kasım Han (hd 1509-18) döneminde step bölgesine bütünüyle egemen olan Kazaklar, 200 bin atlıdan oluşan savaş güçleriyle bütün komşularının çekindiği büyük bir güç durumuna geldiler. Ama Kasım Han'ın oğulları Mamaş (hd 1518-23), Tagir (hd 1523-33) ve Buydaş'ın (hd 1533-38) yönetiminde hanlığın otoritesi zayıflamaya başladı. Aynı dönemde hanlık topraklarını üç ayrı "orda"ya bölme yolunda ilk adımlar atıldı. Bunlar doğudan batıya doğru sırasıyla Tian Shan'ın kuzeyindeki Semireçie bölgesini kapsayan Büyük Orda, Aral Gölünün doğusundaki orta step bölgesini kapsayan Orta Orda ve Aral Gölüyle Ural Irmağı arasında kalan Küçük Orda'ydı. Ordaların kurulmasından sonra, sultan ola-

rak bilinen oymak başkanlarıyla oymakları oluşturan boyların başındaki bey ve batırlar, filen başına buyruk güçler durumuna geldi. Atlı savaşçılardan oluşan büyük bir orduya komuta eden han temelde sultanların sağladığı desteğe, sultanlar ise bey ve batırların desteğine bağımlıydı. Kasım Han'ın oğullarından Hak Nazar (hd 1538-80) bu güçlülükleri aşarak uç ordayı yeniden birleştirdikten sonra, Maverâünnehir bölgesine sürekli akınlar düzenlemeye başladı. Bu akınlar geçici olarak Semerkand'ı işgal eden Tövel Han'ın (hd 1586-98) hükümdarlığı sırasında da sürdü.

Kazakların toprak yitirmeye başladığı 17. yüzyılın son çeyreğinde hüküm süren Töve Han (hd 1680-1718) Kazak oymaklarını tek bir konfederasyon çatısı altında bir arada tutmayı başardı. Töve Han'dan sonra Kazaklar, Oyrat hükümdarı Cevang Rabdan'ın (hd 1697-1727) sürekli yağma akınları karşısında etkin bir direniş gösteremeyerek büyük can ve mal kaybına uğradılar. Oyrat Devleti'nin 1757'de Çin'in Mançu hükümdarları tarafından yıkılmasına değin sürer. Oyrat akınları, birleşik bir Kazak devletinin kurulmasını engelleyerek Kazak kültürünün gelişmesini olumsuz yönde etkiledi. Öte yandan Kazakların kuzeyden gelen Rus saldırılarına karşı koyamamasına yol açtı.

Kazak topraklarında Rus yayılması 18. yüzyıl başlarında İrtiş Irmağı boyunca bir dizi Rus kalesinin inşa edilmesi, ardından da İrtiş'ten Ural Irmağına kadar uzanan tahkim edilmiş bir hattın kurulmasıyla başladı. Aynı dönemde Kazaklar arasında Oyrat akınlarına karşı Ruslardan yardım isteme eğilimi de güçlenmeye başlamıştı. 1731'de Rusların korumasını kabul eden Küçük Orda'yı, 1740'ta Orta Orda, 1742'de de Büyük Orda izledi. Ama bunun Oyrat akınları üzerinde caydırıcı bir etkisi olmadı. 18. yüzyılın ikinci yarısında kendilerini Oyrat topraklarının mirasçısı olarak gören Mançular da doğuda yeni bir tehdit durumuna geldi. Mançular 1771'de Büyük Orda'dan Mançu egemenliğini kabul etmesini istedilerse de sınırlarına çok uzak olan Kazak topraklarına doğrudan bir müdahalede bulunamadılar. Kazaklar üzerindeki baskılarını giderek yoğunlaştıran Ruslar ise, sonuçsuz kalan bir dizi ayaklanmanın ardından, 1822'de Orta Orda, 1824'te Küçük Orda, 1848'de de Büyük Orda hanlarını tahttan indirerek Kazak topraklarını bütünüyle egemenlikleri altına aldılar. 1853'te Ak-Meçet'i (bugün Kızıl Orda) ele geçirdiler, ertesi yıl da Verni (bugün Alma-Ata) Kalesi'ni kurdular. Ardından Kazak topraklarını Uralsk, Turgay, Akmolinsk ve Semipalatinsk adlı dört eyalete böldüler. 19. yüzyılın son yarısından başlayarak Kazakistan'ın kuzeyinde çok sayıda Rus köyü kuruldu.

Çarlık döneminde özerklikten yararlanamayan Kazaklar arasında, 20. yüzyıl başlarında milliyetçi bir hareket gelişmeye başladı. 1905 Devrimi'nin ardından toplanan ilk iki Duma'da (Devlet Meclisi) Kazak milletvekilleri de yer aldılar. 1910'da çıkan ilk Kazak gazetesi olan *Aykan'*, 1913'te yayımlanmaya başlayan *Kazak* izledi. Çarlık hükümetinin 1916'da 19-43 yaş arası bütün erkekleri yedek kuvvet olarak askere alma kararının ardından Abdulgaffar ve Amangeldi İmanov önderliğinde başlayan ayaklanma Rus birliklerince sert bir biçimde bastırıldı.

1917 Ekim Devrimi'nden sonra, Alihan Bukeyhanov önderliğindeki Kazak milliyetçileri Sovyet hükümetinden tam özerklik talebinde bulundular. Aynı yıl Alaş Orda olarak bilinen milliyetçi bir Kazak hükümeti kuruldu. 1919-20 yıllarında Beyaz Rus

kuvvetlerini yenilgiye uğratan Kızıl Ordu Kazakistan'ı işgal etti ve 26 Ağustos 1920'de Orenburg'da özerk bir sovyet cumhuriyeti kuruldu. Cumhuriyetin varlığıyla Kırız olarak konan adı 1925'te Kazak olarak değiştirildi. Aynı yıl başkent Kızıl Orda ya, 1929'da da Alma-Ata'ya taşındı. 1927'den sonra göçebelere yerleşik yaşamı benimsetmek için yoğun çaba harcayan Sovyet hükümetinin, aynı dönemde bölgeye çok sayıda Rus ve Ukraynalı yerleştirme politikası Kazaklar arasında sert tepkilere neden oldu. Protestolara önderlik eden bir grup Kazak, "burjuva milliyetçisi" oldukları gerekçesiyle idam cezasına çarptırıldı.

1936'da gerçekleştirilen düzenlemeyle Kazak SSC, Kazakistan SSC'ye dönüştürüldü. Kazakistan Komünist Partisi'nin ilk kongresi 1937'de toplandı. II. Dünya Savaşı sırasında Komünist Parti birinci sekreterliğine atanan Jumabay Şayahmetov, Sovyet hükümetinin tahıl üretimini artırmak amacıyla Kazakistan'ın kuzeyinde ve Sibirya'nın batısında yeni toprakları tarıma açmaya yönelik bir kampanya başlatma kararına olumsuz tepki gösterdiği gerekçesiyle 1954'te görevinden alındı. Yerine Slav asıllı P.K. Ponomarenko, ikinci sekreterlik görevine ise L.I. Brejnev atandı. Ponomarenko ile birlikte Sovyet hükümetinin benimsediği tarım politikasının uygulanmasında önemli rol oynayan Brejnev, 1955-56 yıllarında da Kazakistan Komünist Partisi birinci sekreterliği görevinde bulundu. Kampanya çerçevesinde Kazak topraklarına yerleşen Rus ve Ukraynalıların hızla arttığı bu dönemde, Kazakistan'ın orta kesimlerinde Karaganda yönetim biriminde, Aral Gölünün 240 km kadar kuzeydoğusundaki Baykonur yakınlarında yer alan çöl, Sovyetler Birliği'nin uzay üssü olarak seçildi. Aralık 1986'da Moskova, Kazakistan Komünist Partisi'nin başına bir Rusu getirince başkent Alma-Ata ve 11 başka merkezde ayaklanmalar oldu, birkaç kişi öldü. Kazakistan Yüksek Sovyeti tarafından Haziran 1989'da devlet başkanlığına getirilen Nursultan Nazarbayev Gorbaçov'u destekledi ve birliğin dağılmasını önlemek için çaba gösterdi. Bununla birlikte Sovyetler Birliği'nin dağılacığı açıkça ortaya çıkınca Alma-Ata'da düzenlenen toplantıyla Orta Asya cumhuriyetlerinin Bağımsız Devletler Topluluğu'na katılmasına önderlik etti. Aralık 1991'de bağımsızlığını ilan eden Kazakistan serbest piyasa ekonomisinden yana olan Nazarbayev'in önderliğinde ekonomik reformlara ve özelleştirmelere girişti.

Son yıllardaki gelişmelere ilişkin ayrıntılı bilgi ve istatistikler için bak. ANAYILLIK.

Kazaklar, KAZAKLAR olarak da bilinir, büyük bölümü Kazakistan'da ve Çin Halk Cumhuriyeti'ne bağlı komşu Sinkiang Uygur Özerk Bölgesi topraklarında yaşayan halk. Kazaklar, görünüş olarak Moğol coğrafisi ırkının özelliklerini taşımakla birlikte, Kazakça(*) olarak bilinen bir Türk dili konuşurlar. 1990'ların başlarında, büyük bölümü Kazakistan'da olmak üzere eski Sovyet cumhuriyetlerinde 7.200.000, Çin'de 1.000.000, Moğolistan'da ise 112.000 Kazak yaşamaktadır.

Geleneksel olarak hayvancılıkla geçinen göçebe Kazaklar yıl boyunca *ger* (yurt) adı verilen ve taşınabilir ahşap bir iskeleti kaplayan keçeden yapılmış, kubbe tavanlı çadırlarda yaşarlardı. At, koyun, keçi, sığır ve develerden oluşan sürüleri için ot bulabilmek amacıyla her mevsimde başka bölgelere göç ederlerdi. Başlıca besin kaynakları süt ürünleri ve koyun eti idi; çok değerli

sayılan kırmızı ve at eti ancak zenginlerin sofrasında bulunurdu

Kazaklar ortak bir atanın üç oğlunun soyundan geldiğine inanılan üç ordaya ayrılmıştı. Kazak Hanlığı'nın doğu, orta ve batı bölgelerinde oturan ve sırasıyla Büyük, Orta ve Küçük adını taşıyan bu ordaların daha küçük alt bölümleri vardı. Temel birim, anne baba ile evlenmemiş çocukların yanı sıra evli oğullarla ailelerini de kapsayan geniş aileydi. Ovmak hiyerarşisi içindeki çeşitli toplulukların bey ve bahr gibi yöneticileri olmakla birlikte, Kazak ulusunun, hatta ordalardan birinin tek bir yönetici altında birleşmesi enderdi.

Bazı otlakların tarıma açılması Kazaklar arasında göçebe yaşam biçiminin de çözülmesi sonucunu doğurdu. 19. yüzyılda giderek artan sayıda Kazak sınır boylarında tarım yapmaya başladı. 1917 Sovyet Devrimi'nden sonra zengin Kazaklar süruleriyle birlikte Sinkiang'a ya da Afganistan'a kaçtılar. Yurtlarında kalan göçebeler ise sığır yetiştirme kolektif çiftliklere yerleştiler. 1934'e gelindiğinde Sovyetler Birliği'nde yalnızca bir göçebe topluluk kalmıştı. Sinkiang'da ise hâlâ birçok göçebe aşiret vardır. Bu topluluklar için merkezi Yining olmak üzere ayrı bir siyasal birim olarak İl Kazak özerk yöresi ile iki özerk il kuruldu.

Kazakov, Yuri Pavloviç (d. 8 Ağustos 1927, Moskova, Rusya), öykü yazarı. Anton Çehov ve Ivan Bunin'in lirik üslubuyla yazmış, 1960'lar ve 1970'lerde ortaya çıkan SSCB'li öykü yazarlarını etkilemiştir.

Başlangıçta caz müziksiydi. İlk öykülerini 1952'de yayımlamaya başladı. 1958'de Gorki Edebiyat Enstitüsü'nu bitirdi. 1950'ler ve 1960'larda Sovyetler Birliği'nin kuzey bölgelerini dolaştı. İlk öykülerinde kahraman tiplerinden ve karakterleri ahlaki öğüt veren kişiler biçiminde sunmaktan kaçınarak toplumsal gerçekliğin ilkelinden ayrıldı. *Mun ka* (1958), *Na polustanke* (1959; İstasyonda), *Po doroge* (1961; Yol Boyunca) ve *Goluboe i zelyonoe* (1963; Mavi ve Yeşil) gibi kitaplarda toplanan öykülerinde köylülerin, soluklandığı, duygu ve düşüncelerini paylaştığı, aldatıldığı ya da ellerindekini yitirdiği anlardaki ince ve karmaşık duygusal tepkilerini yansıttı. Aycadan sorunuyla da ilgilenen Kazakov, bireyin doğayla uyum içinde yaşamasının önemini vurguladı.

kazamat, bombalardan korunmak için yenen altına yapılmış koruyak. Sur duvarlarının içinde bırakılan boşluklara da kazamat denir. Bunlar bazen içine askerlerin girip dışarıya açılan mazgallardan savunmaya katılabileceği büyüklükte odacıklar biçiminde olur. Ama kazamatlardan çoğu kez yalnız savaş araç ve gereçlerinin saklandığı depolar olarak yararlanır. Duvarların içinde kazamat boşlukları bırakılması daha az yapı malzemesi kullanılmasını da sağlar. Kazamatlı surlar Hititlerden beri kullanılabilir. İstanbul surlarının dış duvarları da üzerleri tonoz ortulu kazamatlardan oluşturulmuştur. Arkeolog Arif Muhid Mansel'e göre Anadolu kökenli olan bu yapıım yöntemi Ortadoğu'ya ve Avrupa'ya oradan yayılmıştır.

Kazan, Rusya Federasyonu'nun ortabattısındaki Tatar Özerk Cumhuriyeti'nin başkenti. Volga ile Kazanka ırmaklarının birleştiği noktada oluşturulan Kuybişev Baraj Gölünün doğu kıyısında yer alır. Koyaklarda birbirinden ayrılmış çok sayıda tepenin yer aldığı, yaklaşık 25 km uzunluğunda bir

arazi üzerinde kurulmuştur. Eskiden kent ile Volga arasında, sık sık ırmağın baskınına uğrayan geniş bir taşkın ovası uzanırdı. bugün ise göletin suları doğrudan Kazan'a akmakta ve kentin alçak kesimleri setlerle korunmaktadır.

Altın Ordalı Moğolların (Tatarlar), 13. yüzyılda, Volga'nın orta kesimindeki Bulgarlara egemen olduktan sonra kurdukları ve bugün Eski Kazan (İske Kazan) olarak anılan kent, Kazanka Irmağı'nın 45 km daha yukarısında yer alıyordu. 14. yüzyılın sonunda ırmağın ağzına taşınan kent, 15. yüzyılda Altın Orda Devleti'nin parçalanmasından sonra bağımsız bir hanlığın başkenti oldu ve önemli bir ticaret merkezi haline geldi. Volga Irmağı üzerindeki bir adada her yıl panayır kurulurdu. 1469'da III. Ivan Kazan'a egemen oldu, ama başa geçirdiği kukla han 1504'te kentteki Ruslara yönelik bir katliam düzenledi. 1552'de IV. Ivan (Korkunç), uzun bir kuşatmadan sonra Kazan'ı ele geçirmeyi başarak hanlığı yönetimine bağladı. Eski Tatar kalesinin yerine inşa edilen içkaleinin (kremlin) beyaz duvarları ile kuleleri bugün de ayakta. 1773-74 yıllarındaki ayaklanmada büyük bölümü yıkılan kent, Çariçe II. Yekaterina'nın emriyle ızgara plana göre yeniden inşa edildi. 18. yüzyıldan kalma St. Pyotr ve St. Pavel Katedrali, kentteki en önemli tarihsel yapıdır.

Sibirya'nın yerleşime açılmasından sonra kentin ticari önemi büyük ölçüde arttı. 18. yüzyılda sanayileşme başladı ve 20. yüzyılın başlarında Kazan Rusya'nın en önemli imalat merkezlerinden biri durumuna geldi. Bugün sanayi büyük bir çeşitlilik gösterir: sabun imalatı, dericilik, ayakkabı yapımı, kürk işleme gibi geleneksel sektörlerin yanı sıra petrol arıtma, elektronik ve hassas aygıt yapımı ile kimyasal madde üretimi de gelişmiştir. Ayrıca pamuklu dokuma ile gıda maddeleri de üretilmektedir.

1920'de Tatar Özerk Cumhuriyeti'nin başkenti olan Kazan, önemli bir kültür ve eğitim merkezidir. 1804'te kurulan Kazan Devlet Üniversitesi'nin rektörlüğünü, 1827-46 arasında matematikçi N. İ. Lobaçevski yapmış; Tolstoy, Balakirev ve öğrenci olaylarına karıştığı için okuldan atılan Lenin gibi ünlüler burada öğrenim görmüştür. Kazan'da ayrıca Bilimler Akademisi'nin bir şubesi, bir konservatuvar ve çeşitli yükseköğretim kurumları vardır. Tatar opera ve bale yapıtlarına yer veren bir kuruluş, Tatar ve Rus oyunlarının sergilendiği tiyatrolar, bir filarmoni derneği ve ünlü bir Tatar müzesi, öbür önemli kültürel kurumlardır. Nüfus (1991) 1.107.300.

kazan, çok miktarda yemek pişirmeye, su gibi sıvı maddeleri kaynatmaya yarayan, metalden yapılmış, iki kulplu, büyük ve derin kap.

Günlük kullanıma uygun kazanlar genellikle 30-50 cm çapında ve 8-10 kilo ağırlığında olur. Ayrıca genel kullanım için yapılmış dört kulplu büyük kazanlar da vardır. "Ordu", "dergâh", "şölen" ve "orta" kazanı gibi adlarla anılan bu kazanlar, büyük insan topluluklarına bir anda hizmet sunmanın yanı sıra simgesel anlamlar da taşır. Yenice-

Bakırdan yapılmış kazan, 19. yy

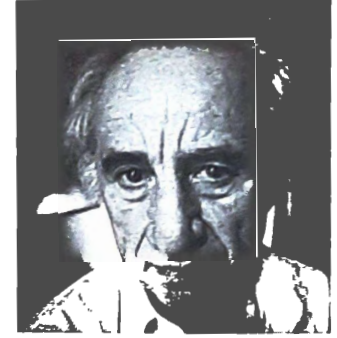
ri Ocağı'nda kullanılan "yeniceği kazanı" da "kazan-ı şerif" in Hacı Bektaş Velî'nin çorba pişirdiği kazan olduğuna inanılır. Bu nedenle yeniceğiliğin bir tür simgesi sayılırdı. Osmanlı Devleti'nin gerileme döneminde bu kazanın Atmeydanı'na getirilmesi, Yeniceğilerin saraya ve yönetimi başkaldırması anlamına geliyordu. Savaşları yeniceği kazanlarının düşmanın eline geçmesi hoş görülmez, birlik için yuz katı sayılırdı.

Geçmişte olduğu gibi günümüzde de üstünde dovulerek yapılan bakır kazanlar yazılı ve tarihli olanları da vardır. Günümüzde kazan yapımcılığı bakircilik geleneğinde devam etmekte, ama perçinleri yerine çağdaş kaynaklama ve lehimleme yöntemleri kullanılmaktadır.

Kazan, İç Anadolu Bölgesi'nde, Ankara iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Eskiden Yenimahalle'ye bağlı bir bucak olan Kazan, 19 Haziran 1987 tarihli ve 3392 sayılı yasayla ilçe yapılmıştır.

Kazan Belediyesi 1971'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 21.837; kasaba, 6.500.

Kazan, Elia, asıl adı ELIA KAZANCI OĞLU (27 Eylül 1909, İstanbul), Rum asıllı ABD yönetmeni ve yazar. Özellikle Tennessee Williams ve Arthur Miller'in oyunlarını sahneye tiyatrodan büyük başarıyla

Elia Kazan
Ara Güler

kazanmış, etkileyici filmleriyle sinema sanatının ustaları arasına girmiştir.

Dort yaşındayken ailesiyle birlikte ABD'ye göç etti. New York kentinde ve New York eyaletindeki New Rochelle'de büyüdü. Massachusetts'te Williams College'a gitti; buradaki yükseköğrenimini, garsonluk ve buluşukçuluk yaparak tamamladı. Yıllar sonra bu yalnız ve mutsuz yıllarının, ayrıcalıklara karşı büyük bir tepki duymasına ve açtığı yazacaktı. Yale Üniversitesi'nde tiyatro öğrenimi gördü. 1932'de oyuncu olarak katıldığı New York kentindeki ünlü Group Theatre'da(*) 1939'a değin etkinlik gösterdi.

Kazan ilk oyununu 1934'te New York kentinde sahneledi. 1940'larda yönettiği oyunlarla ülke çapında üne kavuştu ve Broadway'in en iyi yönetmenleri arasına girdi. Bu oyunlardan bazıları Thorton Wilder'in *The Skin of Our Teeth* (1942), *Ramzas Kaldı/Herseye Ragmen*), Arthur Miller'in *All My Sons* (1947; *Bütün Oğullarım*) ve Tennessee Williams'in *A Streetcar Named Desire* (1949; *İhtiras Tramvayı/Arzu Tramvayı*) adlı yapıtlarıydı. Kazan ayrıca Miller'den *Death of a Salesman* (1949; *Satın Alınan Ölümü*) ve *After The Fall* (1964; *Düşük Sonra*), Williams'dan *Cat on a Hot Tin Roof* (1954; *Kızgın Damdaki Kedi*) ve Archibald MacLeish'ten *JB* (1958; *Eyub Üzümü Oyunu*) oyunlarını da sahneye koydu. 1947'de Cheryl Crawford ve Robert Lewis ile birlikte ünlü oyunculuk okulu Actor Studio'yu(*) kurdu. Bir yıl sonra Lee Strasberg de bu gruba katıldı.

Film yönetmeye 1944'te başladı. Çoğu ilerici ve toplumsal açıdan eleştirel temalar içeren filmleri arasında *A Tree Grows in Brooklyn* (1945; *Bir Genç Kız Yetişiyor*), Yahudi düşmanlığı ile alan *Gentleman's Agreement* (1947; *Namus Sözü*), ırkçılığı işleyen *Pinky* (1949; *Kara Damga*) ile içinde de Marlon Brando'nun oynadığı *A Streetcar Named Desire* (1951; *İhtiras Tramvayı*), *Viva Zapata* (1952) ve *On the Waterfront* (1954; *Ruhumlar Üzerinde*) yer alıyordu. *Namus Sözü* ve *Ruhumlar Üzerinde*yle iki kez en iyi yönetmen dalında Oscar alan Kazan'ın öteki filmleri arasında, James Dean'in oynadığı *East of Eden* (1955; *Cennet Yolu*), *Baby Doll* (1956; *Taş Bebek*), *A Face in the Crowd* (1957; *Kalabalıkta Bir Yüz*) ve *Splendour in the Grass* (1960; *Aşk Bahçesil Gençlik Biterken*) sayılabilir. Kazan 1960-64 arasında da New York kentindeki Lincoln Sahne Sanatları Merkezi Repertuar Tiyatrosu'nun yönetmenleri arasında yer aldı.

1952'de Amerika'ya Karşı Etkinlikler Komitesi'nce sorgulanan Kazan, buradaki ifadesinden ötürü eleştirilere uğradı. Başta *Ruhumlar Üzerinde* olmak üzere çeşitli yapıtları bu kovuşturmadaki tutumuyla ilgili izler taşır.

Kazan 1960'ların ortalarında tiyatrodan uzaklaşmaya başladı; sinemayı da ikinci plana bırakarak yazarlığa ağırlık verdi. 1964 tarihli *America*, *America* filmi aynı addaki otobiyografik romanının (1962; *Amerika*, *Amerika*, 1967, 1972) uyarlamasıydı. ABD'deki bir Rum göçmenin yaşantılarını anlattığı *The Arrangement* (1967; *Uzlaşma*, 1972) romanını da gene *The Arrangement* (1969; *Kader Değişmez*) adıyla perdeye aktardı. Öteki kitapları arasında *The Assassins* (1972; *Baba'nın Suçu*, 1973), *The Understudy* (1974; *Dublör*) ve *The Anatolian* (1982; *Anadolulu*) sayılabilir.

Kazan 1988'de birkaç kez Türkiye'ye gitti. 7. Uluslararası İstanbul Sinema Günleri'nin Altın Lale Uluslararası Film Yarışması'nda seçici kurul başkanlığı yaptı. Zülfü Livaneli'nin *Sis* filminde küçük bir rol aldı (1989). Otobiyografisi *A Life (Bir Yaşam)*; 1989) 1988'de yayımlandı.

Kazan Adaları, Japonya'da. Tokyo Metropolü'nde (to) takımda. Büyük Okyanusun batısında, kuzeydeki Bonin Adaları ile güneydeki Mariana Adalarının arasında yer alır. Takımadayı oluşturan üç küçük volkanik ada, kuzeyden güneye sırasıyla Kita-Io (San Alexander), Ivo (Io) ve Minami-Io'dur (San Augustino). 1887'de Japon balıkçıların ve kükürt arayan madencilerin ayak basmalarına değin sähipsiz olan adalar, 1891'de Japonya topraklarına katıldı.

Takımadaların en büyüğü olan Ivo Adasındaki geniş ve düz toprak şeridi II. Dünya Savaşı sırasında havaalanı olarak kullanıldı. 1945'te adada Japon ve ABD kuvvetleri arasında kanlı çarpışmalar oldu. II. Dünya Savaşı'ndan sonra imzalanan barış antlaşmasıyla Japonya'nın adalar üzerindeki egemenliği tanınmakla birlikte, 1951-68 arasında ABD yönetimi altında kalan Kazan adaları, 1968'de Japonya'ya geri verildi.

Kazan Hanlığı, 1437-1552 arasında, Orta Volga Havzasına egemen olan Türk devleti. Kurucusu Cuci soyundan gelen Uluğ Muhammed Han'dır. Daha önce Altın Orda hanı olan Uluğ Muhammed, 1436'da çıkan iç mücadeleler sırasında tahtını bırakarak Kazan'a geçti. Ardından Kazan kentini merkez edinerek Kazan hanı sanını aldı (1437). Yerine geçen oğlu Mahmud Han (hd 1445-62) devletin temellerini güçlendirdi. Bu arada Mahmud Han'ın kardeşi Kasım Han, Rusya'nın kışkırtmasıyla 1445'te giriş-

tigi taht mücadelesinde başarılı olamayınca Rusların da desteğiyle Kasım Hanlığı'nı kurdu. Ali Han (hd 1479-84; 1485-87), Muhammed Emin Han (hd 1484-85; 1487-95 ve 1502-18) ve Abdülatif Han (hd 1496-1502) devleti Rusya'nın baskısı altında yönettiler. Üçüncü hükümdarlığı sırasında Rusya'nın üstünlüğüne son veren Muhammed Emin Han'ın ölümünden sonra Kazan Hanlığı, Rusya ve Kırım Hanlığı yanlısı hanlar arasında sürekli el değiştirdi. Rusya'nın isteği üzerinde Kazan tahtını bırakarak Moskova'ya giden Şah Ali Han'ın (hd 1519-21; 1533-46; 1551-52) yerine Astrahan hanları soyundan gelen Yedigâr Muhammed Han geçti. Yedigâr Muhammed Rusya'ya karşı mücadeleye giriştiyse de başarılı olamadı; aynı yıl Rus ordusu Kazan kentine girerek hanlığa son verdi.

Kazanca, KAZAN TÜRKÇESİ olarak da bilinir, Kazan Türklerinin konuştuğu, Kıpçak öbeğine bağlı Türk lehçesi.

Dilbilgisi, sözlük ve yazım kuralları Abdülkayyum Nasiri tarafından hazırlanan Kazanca, zamanla bir kültür ve edebiyat dili durumuna gelmiştir. Genizsil *n* (ng), gırtlaksız *h*'si (*h*) ve *r*'den farklılık gösteren *w* gibi seslere (*küngil* "gönül", *yahşı* "güzel", *avıl* "köy") yer verir. Eylemlik, genellikle eylem köküne *-ul-ü* eklerinin getirilmesiyle yapılır (örn. *alu* "almak", *birü* "vermek", *soyleu* "söylemek"). Belirtme durumu *-ni* ekiyle gösterilir. İyelik eki *-n* (*tilin* "dilini", *başın* "başını"), yönelme eki *-ge*, *-ke*'dir (*buzga* "buza", *işke* "işe"). Geçmiş zaman ortacı *-gen* ekiyle oluşturulur (*kilgen* "gelmiş"). Kazancada kişi adları *min*, *sin*, *ul*, *biz*, *siz*, *alar*, gösterme adları *bu*, *ul*, *şul*, *tigi*, soru adları *kaysı* ("hangisi"), *kaya* ("nerede"), *kayda* ("nerede"), *kayan*, *kaydan* ("nereden") ve *kaçan*'dır ("ne zaman").

Kazancakıs, Nîkos (d. 2 Aralık 1885, İraklion, Girit - ö. 26 Ekim 1957, Freiburg im Breisgau, AFC), Yunanlı yazar. Çeşitli konulardaki çok sayıda yapıtıyla çağdaş Yunan edebiyatına önemli katkıda bulunmuştur.

Girit'in Osmanlı yönetimine başkaldırdığı dönemde doğdu. Ailesi kısa bir süre için Nâkso Adasına kaçtı. Kazancakıs Atina Üniversitesi'nde hukuk öğrenimi gördü (1902-09) ve Paris'te Henri Bergson'un öğrencisi olarak felsefe okudu (1907-09). İspanya, İngiltere, Rusya, Mısır, Filistin ve Japonya'yı dolaştıktan sonra II. Dünya Savaşı öncesinde Aigina Adasına yerleşti. 1945'te Yunanistan'da hükümette görev aldı. 1947-48 arasında UNESCO'da çalıştıktan sonra Fransa'da Antibes'e yerleşti.

Kazancakıs felsefe denemeleri, gezi kitapları ve trajediler yazdı; Dante'nin *İlahi Komedya*'sını ve Goethe'nin *Faust*'unu Yunancaya çevirdi. Lirik şiirleriyle Homeros'un destanının devamı niteliğindeki 33.333 dizelik *Odissa* (1938) adlı destanında düşüncesinin bütün yönlerini ortaya koydu. Gene de daha çok, çeşitli dillere çevrilen romanlarıyla tanındı. Bunlardan *Vios kai politia tou Aleksi Zormpa*'da (1946; *Aleksi Zorba*, 1963, 1967/*Zorba*, 1982, 1990) yaşama tutkuyla bağlı, yoksul ve bilge Aleksi Zorba'yı anlattı. *O Kapetan Mikhalis*'te (1950; *Ya Hürriyet Ya Ölüm*, 1. cilt, 1967), 19. yüzyılda Giritli Rumların Osmanlılara karşı mücadelesini ele aldı. *O Hristos Ksanastavronetai*'yi (1954; *Yeniden Çarmıha Geriliş*, 1971, 1979/*Yeniden Çarmıha Gerilen İsa*, 1982) izleyen *O televtaios pirasmos*'ta (1955; *Günaha Son Çağrı*, 1969, 1989) İsa'yı piskolojik açıdan yeni bir gözle inceledi. *Anaphora ston Greko* (1961; *El Greco'ya Mektuplar*, 1975) adlı otobiyog-

rafik yapıtı ölümünden sonra yayımlandı. *Yeniden Çarmıha Geriliş* 1958'de *Celui qui doit mourir* (Ölmesi Gereken Adam) adıyla sinemaya aktarıldı. *Zorba the Greek* (1964; *Zorba*) ve *The Last Temptation of Christ* da (1988; *Günaha Son Çağrı*) gene romanlarına dayanan filmlerdi.

İkinci eşi Helen Kazancakıs'in yazdığı *Nikos Kazantzakis* adlı yaşamöyküsü 1968'de yayımlanan Kazancakıs'in Türkçede yayımlanan öbür yapıtları arasında *O Phtokhulis tu Theu* (1957; *Allahın Garibi*, 1974), *Toda Raba* (1929; *Toda Raba*, 1968), *Ispanya. Yaşasın Ölüm* (1968, 1973), *Kardeş Kavgası* (1969, 1985) ve *Kayalı Bahçe* (1971) sayılabilir.

Kazancıgil, Tevfik Remzi (d. 1894, İstanbul - ö. 1969, İstanbul), Türkiye'de kadın-doğum hekimliğinin eğitim ve uygulama açısından modernleşmesine katkılarıyla tanınan hekim.

1918'de Darülfünun-ı Osmani (sonradan İstanbul Darülfünunu) Tıp Fakültesi'ni bitirdi. Uzmanlık öğrenimi için önce Almanya'ya, ardından İsviçre'ye gitti. 1919-24 arasında Cenevre Üniversitesi Tıp Fakültesi'nin kadın-doğum kliniğinde öğrenimini tamamlayarak uzman oldu. Bir yıl kadar da Dresden Üniversitesi'nde çalıştıktan sonra 1924'te Türkiye'ye döndü. Aynı yıl İstanbul Darülfünunu Tıp Fakültesi'nde nisaie doçentliğine getirildi. Bu görevini 1933 Üniversite Reformu'ndan sonra Alman profesör Liepmann'ın yanında sürdürdü. 1934'te profesörlüğe, 1949'da ordinarıyüs profesörlüğe yükseldi. 1960'ta görevden uzaklaştırılan 147 öğretim üyesinden biriydi. 1963'te görevine döndü. Liepmann'ın ölümünden sonra yönetimine verilen kliniklerin yeni araçlarla donatılmasını sağladı. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi'nin kuruluş aşamasında kadın-doğum kliniğinin düzenlenmesinde etkin rol oynadı. İstanbul Üniversitesi'ne bağlı kadın-doğum kliniklerinin çağdaş bir yapıya kavuşturulmasında ve bu alanda uzman hekimler yetiştirilmesindeki çabalarıyla tıp öğreniminde atılım yaptı. Kadın üreme organlarındaki kanserlerde doku ve hücre örneklerinin mikroskopa incelenmesine önem verdi. Erken tanı ve tedavi konusunda öncü araştırmalar yaptı. Bu konuyu ele alan *Jinekolojide Histopatolojik Teşhis* (1951) adlı yapıtı, 1952'de Fransa'da *Diagnostic histopathologique en gynécologie* adıyla yayımlandı ve Fransız Tıp Akademisi'nin başarı ödülüne değer görüldü. Türkiye'de ilk jinekolojik hormon ve radyolojik laboratuvarını kuran Kazancıgil, gebelik süresince kadının eğitimine, ruh ve beden sağlığının korunmasına yönelik yayınlarıyla, konunun toplumsal boyutlarına da önem veren ilk hekimlerden biridir. Öbür yapıtları *Nisaie ve Viladiyede Usul-ı Muayene* (1928), *Ameliyat-ı Viladiye* (1928), *Kanserlin Kürioterapisi* (1929), *Spor ve Kadın* (1932), *Tıp Fakültesi Islahatı Munasebeyle* (1933), *Doğum Bilgisi* (1948), *Jinekolojide Histopatolojik Teşhis Atlası* (1951), *Universitelerimiz* (1956), *Kadında Kısırlık, Teşhis ve Tedavi Usulleri*'dir (1958).

kazanılmış hak, önceden yururlukte bulunan yazılı hukuk kurallarına göre bir kimse'nin lehine doğmuş olan hak. Özel hukuk ilkelerine göre, kazanılmış hakka sonradan yururlüğe giren ve öncekinden farklı düzenlemeler içeren yasa hükümleri uygulanamaz. Kazanılmış hakkın karşıtı, kişinin henüz bütün sonuçlarıyla elde etmeyip gelmesini beklediği haklardır (beklenen haklar)

Kazanılmış hak kavramı hukuk biliminin en belirsiz ve karmaşık kavramlarından biridir. Özel hukuk alanında sık sık karşılaşılan kazanılmış hak kavramı kamu hukuku alanında hemen hiç söz konusu olmaz. Özellikle idare hukukunun statülere dayanan nesnel ve genel düzenleyici işlemlerle dokunmuş yapısında kazanılmış hak kavramına yer yoktur. Bunun yerine kazanılmış durumlardan söz edilir. Nesnel statünün koşulları içinde doğan kazanılmış durumlar mevzuat değişikliği karşısında korunur. İdari işlemler, kendilerinden önce ortaya çıkmış olan kazanılmış durumları etkileyemez. Kazanılmış hakların ve durumların korunması "hukuk devleti ilkesi"nin temel öğelerinden biridir. Ayrıca bak. geriye yürüyen yasa.

kazanılmış özellikler, biyolojide, canlının yaşamı boyunca, çevreden kaynaklanan etkiler nedeniyle yapısında ya da işlevlerinde ortaya çıkan değişiklikler. Lamarck'ın ileri sürdüğü gibi, üstün yapıları canlılarda bu değişikliklerin kalıtım yoluyla sonraki kuşaklara geçebildiğini gösteren bir bulgu yoktur. Ancak, tekhüreliler ve bakterilerde gözlenen bazı kazanılmış özelliklerin kalıtsal olduğu saptanmıştır.

Kazaniyen Kat, Rusya'da Geç Permiyen Dönemde (Permiyen Dönem y. 280-225 milyon yıl önce) oluşan kayaç katmanları ve bu kayaçların çökelindiği zaman dilimi. Kunguriyen Katın üzerinde yer alan Kazaniyen kayaçlar, özellikle Ural Dağlarında ayrıntılı olarak incelenmiş ve tanımlanmıştır. Kazaniyen Kat, Orenburg'dan kuzeye, Perchorsky Irmağı havzasına kadar uzanan deniz ve kıyı fasiesleriyle ayırt edilir. Urallar'ın güney ve orta kesimlerinde ise karasal çökeltiler egemendir.

Kazanlık, KIZANLIK olarak da bilinir, Yunanca SEUTHOPOLIS. Bulgaristan'ın iç kesimlerinde Stara Zagora (Eski Zağra) ilinde (okrug) kent. Kazanlık Havzasında, Tunca Irmağının 3 km kuzeyinde yer alır. Gülleri ve parfüm sanayisinde kullanılan gülyağıyla ünlüdür. Yörede parfüm sanayisi 17. yüzyıldan gelişmeye başlamış ve günümüzde yaklaşık 8 bin hektar büyüklüğünde bir tarım alanı, başta gül olmak üzere lavanta ve nane gibi uçucu yağ içeren bitkilerin yetiştirilmesine ayrılmıştır. Eski bir el sanatları merkezi olan Kazanlık'taki modern sanayi kuruluşları arasında, dokuma ve gıda işleme fabrikalarıyla ev ve müzik aletleri üreten fabrikalar sayılabilir.

1944'te ortaya çıkarılan, kentin yakınlarındaki Kazanlık Mezarı IO 4. ya da 3. yüzyılda yaşamış bir Trak hükümdarına aittir. Mezarı süsleyen güzel duvar resimleri, Kazanlık Mezarı'nı aynı dönemden kalma öteki 13 mezardan ayırır. Kentte 1873'te kurulan ünlü Iskra Kitap Kulübü'nün yanı sıra, bir müze, tiyatro ve opera binası ile bir sanat galerisi vardır. Kazanlık Ruslar tarafından Osmanlılardan alındıktan sonra 1877'de Bulgaristan'a bırakılmıştır. Nüfus (1986 tah.) 61.155.

kazasker, KADIASKER olarak da bilinir, Osmanlı Devleti'nde adli hiyerarşide ikinci en yüksek devlet görevlisi. Ulemanın başı olan şeyhülislamdan sonra gelirdi.

Kazasker rütbesini, Çandarlı Kara Halil Efendi'yi (Paşa) ilk kazasker olarak atayan I. Murad (Hüdavendigâr) oluşturdu (1362). Bu görevi getirilen Kara Halil Efendi orduyla birlikte sefere katıldı ve ordugâhta şer'i işleri düzenledi. II. Mehmed (Fatih) sadrazam Karamani Mehmed Paşa'nın öne-

risi üzerine kazasker sayısını biri Rumeli, öbürü Anadolu için olmak üzere ikiye çıkardı (1481). I. Selim (Yavuz) 1517'de Arap ve Acem Kazaskerliği altında üçüncü bir adli bölge oluşturduysa da, üç yıl sonra bu bölge Anadolu Kazaskerliği'ne bağlandı.

Rumeli ve Anadolu kazaskerleri İstanbul, Bursa ve Edirne dışında, kendilerine bağlı yerlere kadı, medreselere de müderris atama yetkisine sahiptiler. Evlilik ve miras gibi sorunlarla da ilgilenir ve Divan-ı Hümayun'a asıl üye olarak katılırlardı. Ayrıca salı ve perşembe günleri dışında toplanan ve ikinci divanı ya da kazasker ikinci divanı denen divana başkanlık ederlerdi. 1838'den sonra huzur mürafaalarına da başkanlık ettiler. Kazaskerliğe İstanbul kadılığından terfi edilirdi. Anadolu kazaskeri kadem bakımından Rumeli kazaskerinden sonra gelirdi. Bundan dolayı İstanbul kadısı önce Anadolu kazaskeri olur, bunu da Rumeli kazaskerliği ve şeyhülislamlık izlerdi. 17. yüzyılda Rumeli kazaskeri, Anadolu kazaskerinin yüklendiği yetkilerin çoğunu eline geçirdi ve Müslümanlarla ilgili her türlü miras sorunlarıyla ilgilenerek yetki alanına devlet mülkünü, borçlarını ve mali işleri de kattı. Küçük Kaynarca Antlaşması'yla (1774) Rumeli kazaskerlerinin Kırım kadılarını denetleme yetkisi kabul edildi.

Tanzimat döneminde, şeyhülislamın da üyesi olduğu Meclis-i Vükela oluşturulunca (1837), Divan-ı Hümayun işlevini yitirdi; Rumeli ve Anadolu kazaskerleri de Meşihat'ta birer daire başkanı oldular. 1868'de Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin kurulmasından sonra, Mecelle Cemiyeti'nin hazırladığı nizamnameyle her davanın ilgili mahkemede sonuçlandırılması öngörüldüğünden, kazaskerlerin huzur mürafaasına başkanlık etmeleri de sona erdi. İstanbul'da, Rumeli ve Anadolu Kazaskerlik Mahkemeleri adıyla görev yapan yargı kurulları, 1914'te Kazasker Mahkemesi olarak birleştirildi. Kazaskerlik rütbesi 1924'te halifelikle birlikte kaldırıldı.

Kazaure, Nijerya'nın kuzeyinde, Kano eyaletinin kuzeybatısında kasaba ve gele-neksel emirlik. Kasaba, 1819'dan beri emirliğin merkezidir. Fulani (Peul) cihadının öncüsü Usman dan Fodio'nun (Osman bin Fudi) 14 bayraktarından biri olan Dan Tunku tarafından kurulmuştur. Yakındaki Dambatta (Dambarta) kasabasından olan Dan Tunku, kasabaya yöredeki bir avcının adını verdi. Daha sonra komşu Kano, Katsina ve Daura emirliklerinden alınan topraklarla resmi olarak Kano'ya bağlı bir emirlik kuruldu. Kano emiri ile aradaki anlaşmazlık sonucu çıkan savaşlar, Sokoto'daki Fulani sultanının Kazaure'ye bağımsız emirlik statüsü vermesiyle 1824'te sona erdi.

Dan Tunku'dan sonra başa geçen oğlu Emir Dambo (hd 1824-57), komşu Damagaram'ın bir bölümünü emirlik topraklarına kattı; ayrıca kasabayı surlarla çevirtip bir saray inşa ettirdi. Damagaram ile savaşlar 1889'da Kazaure'nin kesin zaferiyle sonuçlandı. Kasaba 1906'da İngiliz işgaline uğradı ve emirlik toprakları da Kano iline katıldı. 1968'de tüm Kazaure Kano eyaletine bağlandı.

Yörenin ürünü olan yerfıstığı, Kazaure'de toplandıktan sonra ihrac edilmek üzere yaklaşık 70 km güneydoğudaki Kano kentine gönderilir. Kasaba ayrıca çevre topraklardan gelen darı, kocadan, soğan, yerfıstığı, pamuk, sığır, keçi, koyun, beçtavuğu, eşek, post ve derigibi ürünlerin pazarlandığı bir ticaret merkezidir. Kasabada bir tarımsal eğitim enstitüsü ile bir dispanser ve sağlık bürosu bulunmaktadır. Nüfus (son sayım) kasaba, 4.361.

kazayağı, ispanakgiller (*Chenopodiaceae*) familyasının *Chenopodium* türlerine verilen ad. Adını, bazı türlerinin kaz ayağını andıran yapraklarından alan bu cinsin üyeleri keskin kokulu, arsız bitkilerdir; çok geniş bir yayılış gösterirler.

Kuzey Amerika'nın doğu kesimlerinde yetişen, Akdeniz bölgesinde de yerleşmiş

Kazayağı (*Chenopodium album*)
Walter Chandra

olan *Chenopodium anthelminticum* 30-60 cm yüksekliğinde bir bitkidir. Bitkinin topraküstü bölümlerinden kenopod esansı adı verilen bir uçucu yağ çıkarılır; başlıca bileşeni askaridol olan bu yağ özellikle veteriner hekimlikte solucan düşürücü olarak kullanılır. Çok yıllık bir bitki olan *C. bonus-henricus*'un ispanağı andıran yaprakları sebze olarak yenir; *C. botrys* ise küçük çiçek demetleri nedeniyle bazen süs bitkisi olarak yetiştirilir. Asya, Avrupa ve Kuzey Amerika'da çok yaygın olarak bulunan *C. album* kimi zaman 3 m'ye kadar büyüyebilir de genellikle daha küçük yapılı bir bitkidir. Yapraklarının alt yüzü beyaz ve unlu bir özellik gösteren bitkinin körpe sürgünleri ilkbaharda toplanarak yemeklere katılır.

Kazbek Dağı, Rusça GORA KAZBEK. Gürcüce MKINVARİ. Gürcistan'da, Büyük Kafkaslar'ın en yüksek doruklarından biri. Yüksekliği 5.033 m'ye ulaşır. Tiflis'e bağlanan Gürcistan Askeri Karayolu'nun hemen batısındaki ana kuşakta yer alır. Lav kalınlığı yaklaşık 33 m'yi bulan çift konik biçimli sönmüş bir yanardağdır. Yüzeyini örten buz tabakalarından Terek Irmağının kaynakları doğar. Alçak yamaçları alp tipi çayırlarla kaplıdır. Kazbek Dağı Aleksandr Puşkin'in ve M. Y. Lermontov'un şiirlerine de konu olmuştur.

kazein, memelilerin sütünde bulunan fosfoprotein. Kazein başlıca, kaymağı alınmış sütün bir mineral asit eşliğinde ısıtılıp çöktürülmesiyle elde edilir; çöktürücü olarak laktik asit ve reninden de yararlanır. Süt sanayisinin önemli bir yan ürünü olan bu madde gerçekte α-, β-, γ- ve κ-kazein olarak bilinen fosfoproteinlerin bir karışımıdır; bu karışımın yaklaşık yüzde 75'ini α-kazein oluşturur. Sanayide başlıca kâğıt tutkallamada, tekstil boyaları, yapıştırıcı ve yapay elyaf yapımında kullanıldığı gibi emülsiyonlaştırıcı ve kararlılaştırıcı olarak da yararlanır.

kazein resim, bir kazein çözeltisinde ezilmiş boyalarla yapılan resim. Kazein, asit ya da ekşitilmiş laktik asit ile ısıtılarak çöktür-

len bir süt fosfoproteinidir. Kaymağı alınmış ve ekşitilmiş süttten yapılan, lor peynirine benzeyen bu madde 800 yılı aşkın bir süredir yapıstırıcı olarak kullanılır. 19. yüzyılın sonlarından beri de ressamlar amonyak ile çözülebilen, arıtılmış, saf ve toz halindeki

"Lüks II", Henri Matisse'in kazein resmi, Devlet Sanat Müzesi, Kopenhag
Statens Museum for Kunst, Kopenhag

kazeini tuval ve duvar resminde kullanmak-tadır. Yakın zamanlarda hazır tüp kazein boyaların piyasaya çıkmasıyla kullanımı iyice yaygınlaşmıştır. Kazein boyanın üstünlüğü, yağlıboyaya yakın bir etki yaratabilmesidir. Yağlıboyada olduğu gibi sert kılı fırça kullanmaya ve yüzeye kalınca bir kat oluş-turacak biçimde sürülmeye olanak verir. Ama ton geçişlerinde istenen etkiyi yağlıboya kadar iyi sağlamaz. Çabuk kuruması ve mat etkisi nedeniyle çok yeğlenir. Kurduğunda suya karşı oldukça dayanıklı hale gelir. Kazein boyayla yapılan resimler, yağlıboya-yı daha fazla andırması için verniklenebildiği gibi, sırlanmaya ve yağlıboyayla yeniden boyanmaya da elverişlidir. Tuval gibi esne-yen zeminlerde kırılma olduğu için sert yüzeylerde kullanılması daha uygundur.

Kazembe, Orta Afrika'da kurulmuş Luba-Lunda devletlerinin(*) en büyüğü ve bu devletin yöneticilerine verilen unvan. Gücünün doruğuna ulaştığı 19. yüzyıl başlarında Kazembe Krallığı, bugün Zaire'nin Shaba bölgesi ile Zambia'nın kuzey kesimini oluşturan toprakların hemen hemen tümüne egemendi. 1740'ta Lunda'nın batısından gelen bir keşif grubunun kurduğu krallık, komşu devletleri ele geçirerek kısa sürede topraklarını ve etki alanını genişletti. Ama 1850'den sonra başlayan taht mücadelesi iç savaşa yol açtı. Krallık 1890 dolaylarında doğudaki kabilelerin saldırıları sonucunda yıkıldı.

Kazembe Krallığı'nın başına bu adı taşıyan dokuz kral geçmiştir. Bunların en önemlisi, asıl adı Kaniembo olan II. Kazembe'ydı (hd y. 1740-60). Fetihler yoluyla krallığın topraklarını genişleten II. Kazembe, ele geçirdiği yerlerde yaşayanlara yurttaşlık hakkı tanıdı ve geniş bir bölgeye yayılmış krallığı bir arada tutan karmaşık bir vergi ve ticaret sistemi geliştirdi. IV. Kazembe (hd 1805-50) adıyla tahta çıkan torunu Kibangu Keleka, Angola'daki Portekizli tüccarlarla ilişki kurdu; böylece Kazembe Krallığı, Orta Afrika halklarıyla Portekizliler ve Araplar arasındaki ticarete önemli bir merkez durumuna geldi.

Kazenoviyen Kat, Kuzey Amerika'da Orta Devoniyen Dönemde (Devoniyen Dönem y. 395-345 milyon yıl önce) oluşan kayaç katmanları ve bu kayaçların çökeldiği zaman dilimi. Adını, New York'taki Cazenovia bölgesinde saptanan yüzey oluşumlarından alır. Kazenoviyen Kat en iyi New York'un ortadoğu kesiminde incelenmiştir; burada, bir siyah şeyl olan Bekoven Şeyl Oluşuğu, Marion Dağı Kumtaşı Oluşuğunun altında uzanır. Deniz kumtaşları ve şeyllerden oluşan yaklaşık 240 m kalınlığındaki Marion Dağı Kumtaşı Oluşuğu zengin fosil içeriklidir ve deniz omurgasızları faunasının (*Brachiopoda*) çeşitliliğiyle dikkat çeker. Marion Dağı Kumtaşı Oluşuğunun üzerinde uzanan Ashokan Kumtaşı Oluşuğu ise yaklaşık 150 m kalınlığında, denizle ilgili olmayan kumtaşı ve şeyllerden oluşur.

Kazenoviyen Kat, Orta Devoniyen Dönem sırasında çökel ortamlarında görülen ve yavaş yavaş gelişen bir kaymayı yansıtır. Bu dönemde karasal çökel deniz çökelle-riyle yer değiştirmiş ve kıyı hattı batıya doğru geri çekilmiştir. Kazenoviyen Kat, Onesquethaw Katının üstünde ve Tioughio-ga Katının altında yer alır.

Kazerun, İran'ın güneybatısında kent. Kuzeyden güneye uzanan ana karayolu üzerinde, yüksek kireçtaşı sırtlarının ortasındaki bir düzlükte yer alır. Güzel evleriyle tanınan ve geniş bir alana yayılan kent, hurma ağaçları, limon bahçeleri, buğday ve tütün tarlalarıyla çevrilidir. Yöre de ayrıca pirinç, pamuk ve üzüm de yetiştirilir.

Kazerun yakınlarındaki limon bahçeleri, İran
J. P. Vuilleminet - Raphe / Photo Researchers

19 km kuzeydeki antik Bişapur (ya da Şapur) kentinin kalıntıları arasında Sasani döneminden (224-651) kalma kabartmalar ve I. Şapur'un (hd 241-272) bir heykeli bulunur. Zerdüş dinine bağlı Ghebarların yaptıkları Gabri Kalesi'nin kalıntıları kentin güneydoğusundaki yüksek bir höyüğü üzerinde yer alır. Nüfus (1985) 66.500.

Kazeruni, tam adı ŞEYH EBU İSHAK İBRAHİM BİN ŞEİRİYAR EL-MURŞİD EL-KAZERUNİ (d. 963, Kazerun - ö. 1034, Kazerun, İran), İshakiye ya da Mürşidiye olarak da bilinen Kazeruniye tarikatının kurucusu mutasavvıf.

Mecusi (Zerdüş dinine bağlı) olan babası sonradan İslamı benimsemişti. Kazeruni, Şiraz, Basra, Mekke ve Medine'de öğrenim gördükten sonra Şeyh Ebu Abdullah Hafife bağlandı. Halifelik aldıktan sonra kendi adıyla anılan tarikatı kurdu. İçsel olgunlaşma ile cihad anlayışını birleştiren Kazeruni, bir İslam misyoneri gibi çalışarak 24 bin Mecusinin Müslüman olmasını sağladı. Gayri müslimler üzerine cihad seferleri düzenledi. Bu çabalarının sonucunda tarikatı doğuda İran, Hindistan ve Çin'e, batıda Anadolu ve Rumeli'ye yayıldı. Etkileri öldükten sonra da sürdü. Doğduğu kentteki mezarında edilen duanın kabul edildiği inancı yayıldı. Yakın döneme değin balıkçı ve satıcılar, onun mezarından alınan toprağın uğur getireceğine inanırlardı.

Kazeruniye'nin en çok vurguladığı konu, din bilimlerinin öğrenilmesidir. Din bilimleri elde edildikten sonra gerekleri yerine getirilmeli ve Tanrı'yı hoşnut etmekten başka amaç gözetilmemelidir. Bilginin, özellikle geçim ve çıkar aracı durumuna getirilmesinden kaçınılmalıdır. Bilgiden sonra en erdemli davranış, geçim ve giyim konusunda helal olanı aramaktır. Çünkü haram yiye kişinin yaptığı hiçbir şey kabul edilmez, dualarına karşılık verilmez. Kazeruni, bid'at ehli ile görüşmemeye, "iyiliği emretme, kötülükten sakındırma" ilkesini uygulamaya, akşam ve sabah Kuran okumaya özen gösterilmesini istemiştir.

kazı makineleri, HAFRIYAT MAKİNELERİ olarak da bilinir, kazı ya da toprak taşıma işlerinde kullanılan, çoğunlukla özyetkin iş makinelerinin ortak adı. Ekskavator(*), buldozer(*) ve greyder(*) bu tür makinelerdir.

kazıcı yabanası, *Hymenoptera* (zarkanatlılar) takımının, *Sphecidae* familyasından böcek türlerinin ortak adı. Kazıcı yabanasları yalnız yaşayan, 2-3,8 cm uzunluğunda, tıknaz gövdeli böceklerdir. Yuvaları kum, toprak ya da odun içinde açtıkları ve bazen birçoğu bir arada bulunan oyuklar halinde-dir. Erişkinlerin yakaladığı böcekler bu kuluçka oyuklarında gelişen larvaların temel besin kaynağını oluşturur.

ABD'nin güney kesimlerinde yaşayan *Bembex carolina*, genellikle atların çevresinde dolaşan sinekleri avlar. Uzunluğu yaklaşık 2,5 cm, rengi siyah üzerine sarı ya

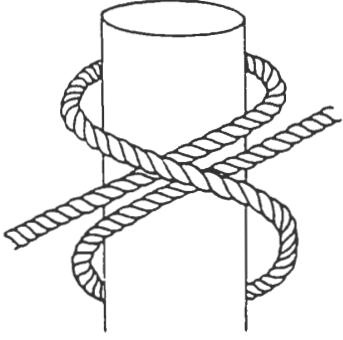
Kazıcı yabanasılarından *Microbembex monodonta*
William E. Ferguson

da sarımsı yeşil bantlıdır. *Microbembex monodonta* deniz kıyılarında yaşar. Kazıcı yabanaslarının birçoğu siyah üzerine beyaz, sarı ya da yeşil bantlıdır.

kazık, sağlam olmayan bir zeminde yapılacak yapıların temelini güçlendirmek amacıyla yere çakılan taşıyıcı ayak. Bunlara temelden başka köprü ayaklarının oturtulduğu da olur. Kazık çok eski çağlardan beri kullanılan bir yapı ögesidir. Çağdaş yapılarda ahşap, çelik ya da betonarme kazıklar kullanılır. Ayrıca yere açılan bir çukura kum doldurma biçiminde yapılan özel temel kazıkları da vardır. Kazıkların yerleştirilmesi, şahmerdanla tepesinden vurarak yere çakma biçiminde olabileceği gibi, ucuna bir burğu konup (fore kazık) döndürerek zemine sokma biçiminde de olabilir.

İstanbul'da Eminönü'nde, Haliç kıyısındaki çürük zemine oturan Yeni Cami'nin, Boğaz kıyısındaki Dolmabahçe Sarayı'nın temelleri çakılan meşe kazıklarla güçlendirilmiştir. Son yıllardaki uygulamalara ise, gene İstanbul'da, Arnavutköy ve Büyükdere'deki kıyı yolları ile Haliç üzerindeki yeni Galata Köprüsü'nü taşıtmak üzere denize çakılan kazıklar örnek olarak gösterilebilir.

kazık bağı, yelkenli gemilerde ısrıyalan çarmıhlara, halatları da geçici olarak serenlere, gemi ve çadır direkleri ile ağaç gövdelerine bağlamakta kullanılan bağ türü. Kazık bağı, halatın serbest çımasının cismine çevresinden ve halatın ana bedeni üzerinde

Kazık bağı

bir kroz oluşturacak biçimde çapraz olarak geçirilmesi ve daha sonra serbest çımanın ikinci bir kroz oluşturacak biçimde tekrar cismine çevresinden ve ilk krozen içinden geçirilmesi yoluyla atılır. Daha sonra halatın her iki ucu çekilerek sıkıştırılır.

Kazık bağı, halatın cisimden yukarı doğru çekilmesiyle kolayca çözülebilir. Bağ ender olarak cisimden kayar ama üzerine uzun süre yük binerse gevşeyebilir. Kazık bağının kolay ve zor çözülebilen birçok değişik türü vardır.

kazıklıhumma bak. tetanos

Kâzım Paşa, tam adı KÂZİM MUSA PAŞA (d. 1821, Koniçe [bugün Konitsa, Yunanistan] - ö. 7 Nisan 1890, İstanbul), Osmanlı divan şairi ve devlet adamı. Haremeyn muhasebecisi Hüseyin Hüsnü Bey'in oğluydu; ilk derslerini babasından aldı. Küçük yaşta İstanbul'a geldi; sonradan Divan-ı Hümayun kalemine girdi. Mühimme Dairesi ve Maliye Mektubi Kalem-i'nde çalıştı. Daha sonra asker sınıfına geçti; liva kâtipliği yaptı. Kısa süre içinde alay emniğine kadar yükseldi. Bu arada yazdığı yergiler nedeniyle Kıbrıs'a sürüldü. 1863'te başışlanarak İstanbul'a döndü. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda 4. Ordu erkân-ı harp reisi oldu. Serasker Kapısı Muhasebat Dairesi ikinci başkanı ve Mesarifat Nezareti başkan vekili olarak görev yaptı. Daha sonra divan-ı harp üyeliğine seçildi ve bu görevdeyken öldü.

Yaşamının büyük bölümü maddi ve manevi sıkıntı içinde geçen Kâzım Paşa, hem usta bir yergi yazarı, hem de özellikle münacat ve mersiyeleriyle önemli bir divan şairi olarak dikkati çekmiştir. Klasik tarzdaki şiirlerinde Fehim-i Kadim'in etkisi görülür. Türk edebiyatında Muallim Fevzi'den sonra en içli mersiyeleri o yazmıştır. Özellikle lirik bir anlatımın egemen olduğu bendlerden kurulu "Kerbela Mersiyesi" çok ünlüdür. Kâzım Paşa'nın *Divan-ı Kâzım Paşa*; 1912), 19. yüzyılda sönmeye yüz tutan divan şiirinin tipik özelliklerini taşır; yapıttaki en önemli şiirler, Ruhi'nin ünlü terki-i bendine ve Nefi'nin *Sakina-me'sine* yazılmış nazirelerdir. Kâzım Paşa'nın öteki yapıtı *Mekalid-i Aşk* (1884) daha çok Kerbela Olayı'nı konu alan mersiyelerden oluşur.

kazıma, madeni eşya bezemede kullanılan bir teknik. Özel çelik kalemlere ya da burin denen keskilere hafif bir çekiçle vurularak uygulanır. 7-8 cm uzunluğunda olan burin,

kare kesitli çelik bir çubuktur. Bir ucu eğik olarak tıraş edildikten sonra ortaya çıkan baklava biçimli yüzeyin bir köşesi de sivriltilmiştir. Dolayısıyla kazıma kalemleri sivri uçlu, buna karşılık benzer bir teknik olan çalmada(*) kullanılan kalemler küt uçludur. Burinin öbür ucunda tahtadan topuz biçiminde bir sap bulunur. Alet buradan elle tutulup çekiçle vurularak, işlenen yüzeyin üstünde bir yiv açılır. Burinin ucu yüzeyin üstündeki desen boyunca ilerledikçe, açtığı yivin içindeki madeni lüleye benzeyen ince bir talaş halinde kaldırır. Bu talaş zaman zaman kopar ve koptuğu yerde, kazımayla yapılan bezemeye özgü hafif bir iz bırakır.

Kazıma tek başına kullanıldığı gibi, başka maden bezeme teknikleriyle birlikte de uygulanabilir. Kakma tekniğinde, sonradan içlerine başka madenlerin yerleştirileceği yivler de kazıma ile açılır.

kazıma tekniği, SGRAFFITO (İtalyancada "kazıma") olarak da bilinir, resim, seramik ve cam sanatlarında kullanılan bir teknik. Bir altlığın üstüne başka bir malzeme sürülerek ya da kaplanarak ikinci bir kat oluşturulur. Desen bu katın üstüne

Kazıma tekniği ile yapılmış kırmızı seramik tabak, y. 1805; Brooklyn Müzesi, New York
Brooklyn Museum, New York

sivri uçlu bir aletle kazınır. Böylece zemin üstteki katın rengine kalırken, desenin çizgileri alttaki katın rengine ortaya çıkar. Ortaçağda özellikle pano resminde ve el yazmalarının bezenmesinde zemin olarak çoğunlukla altın varak kullanılmıştır. Duvar resmindeyse genellikle farklı renkte iki kat sıra olur. Vitrayda bu teknik, üstteki renkli camın alttaki saydam cam ortaya çıkacak kadar kazınmasıyla uygulanır. Seramikte, fırınlanmadan önce kabın üstüne sürülen beyaz ya da renkli astarın, gövdenin rengi görünecek biçimde kazınmasıyla desen oluşturulur. İslam ülkelerindeki çinicilerin ürettiği kazıma ürünler bütün Ortadoğu'da çok yaygındır. 18. yüzyılda İngiltere'de, mavi renkli desenleri *sgraffito* yöntemiyle yapılmış beyaz, sert ve gözeneksiz seramikler üretilmiştir. Amerikan kolonilerinde de daha 18. yüzyılın ortalarında Alman göçmenler *sgraffito* ürünleri vermişlerdir.

Kâzımkarabekir, topraklarının bir bölümü Akdeniz Bölgesi, daha büyük bölümü İç Anadolu Bölgesi sınırları içinde kalan, Karaman iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Eskiden Karaman'a bağlı bir bucak olan Kâzımkarabekir, 15 Haziran 1989 tarihli ve 3578 sayılı yasayla ilçe yapılmıştır.

Kâzımkarabekir (eskiden Gaferiyat) Belediyesi 1951'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 12.879; kasaba, 3.737.

Kazimierz I, lakabı YENİDEN KURAN ya da KEŞİŞ KAZİMİERZ. Lehçe KAZİMİERZ ODNOWICZ.

El ya da MNICH (d. 25 Temmuz 1016 - ö. en geç 28 Kasım 1058). Polonya dükü. Babasının yönetimi sırasında yitirilen Silezya, Mazovya ve Pomeranya illerini (bugün uç de Polonya'da) yeniden Polonya topraklarına katmış ve merkezi yönetimi yeniden kurmuştur.

Kral II. Mieszko ile Lothringen (Lorraine) Palatın kontluğu hanedanından Richeza'nın (Ryxa) hatırla kalan tek oğluydu. Keşiş olduktan sonra papalığın izniyle tarıktan ayrıldı ve babasının ölümünden (1034) sonra tahta çıktı. 1037'de yerel soylularca tahttan indirildi. Aynı dönemde halk toprak sahiplerine, putperest kabileler de kiliseye karşı ayaklandılar. Almanya'ya sürgüne gönderilen Kazimierz Kral II. Konrad ile III. Heinrich'in askeri desteğiyle 1040'ta tahtı yeniden eline geçirdi. Rus prensesi Dobronega'yla evlendi. Onun erkek kardeşi Kiev büyük prensi (*veliky knyaz*) Yaroslav'ın (Akıllı) desteğiyle 1047'de Mazovya ve Pomeranya illerini geri aldı. 1050'de Bohemyalılardan Silezya'yı aldıysa da taminat olarak Bohemya prenslerine her yıl haraç ödemeyi kabul etti. Polonya'da merkezi yönetimi yeniden kurdu. Katolik Kilisesi'ni canlandırdı ve tahttan indirilmesine yardımcı olan putperest kabileleri denetimi altına aldı. Ama Polonya hükümdarı olarak hiçbir zaman krallık tacı giymedi. Almanya'nın Polonya üzerindeki süzerenliği de onun hükümdarlığı döneminde yeniden kuruldu.

Kazimierz II, lakabı ADIL KAZİMİERZ. Lehçe KAZİMİERZ SPRAWIEDLIWY (d. 1138 - ö. 5 Mayıs 1194), 1177-94 arasında Kraków ve Sandomierz dükü. Piast hanedanından geliyordu. Hükümdarlığı sırasında sık sık, tahttan indirdiği kardeşi III. Mieszko'yla savaşmak zorunda kaldı. Kraków'u geri alan Mieszko 1190-91 yıllarında kısa bir süre için iktidarı eline geçirdi. Ama yeniden tahta çıkan Kazimierz Polonya'nın en güçlü hükümdarı oldu. Łęczyca Kongresi'nde (1180) gücünü soylular ile din adamlarına da kabul ettirdi; onlara sağladığı ayrıcalıklar karşılığında soyundan gelenlerin veraset haklarını güvence altına aldı. Yerine geçen oğlu I. Leszek taht üzerinde hak iddia edenlerle yıllarca savaştı.

Kazimierz III, lakabı BÜYÜK KAZİMİERZ. Lehçe KAZİMİERZ WIELKI (d. 30 Nisan 1310, Kujavia, Polonya - ö. 5 Kasım 1370), 1333-70 arasında Polonya kralı. Barış yanlısı olması, köylülerin yükümlülüklerini azaltması ve dış politikadaki başarılarından dolayı "Büyük" lakabıyla anılır.

Polonya'nın 200 yıldır süren çok sayıda prensliğe bölünmüş durumuna son vererek Büyük Polonya ile Küçük Polonya'yı yeniden birleştiren I. Władysław ile Büyük Polonya kralı II. Bolesław'ın (Cesur) kızı Jadwiga'nın oğluydu. 1312'de ağabeyinin ölümünden sonra tahtın vârisi kabul edildi. Daha sonra Gniezno başpiskoposu ve danışmanı olan Jarosław tarafından krallığa hazırlandı. Üç kız kardeşinden Elizabeth, 1320'de Macaristan kralı Károly Robert ile evlendi ve gerek dış politikada gerek saray hiyerarşisinde önemli bir rol oynadı.

Kazimierz 1325'te Litvanya dükü Gediminas'ın (Gedymis) putperest kızı Aldona-Ona'yla evlendi. Düğünden önce vafatı edilen Aldona, henüz Hristiyanlaşmamış olan Litvanya ile Polonya arasındaki uzlaşmanın bir göstergesi olarak binlerce (bir vakayinameye göre 24 bin) Polonyalı savaş tutsağını da birlikte getirdi. Kazimierz, erkek çocuk doğuramayan kraliçenin ölümünden (1339) iki yıl sonra Hessenli Alman prensesi Adelheid ile evlendi. Adelheid da

çocuk doğuramayınca 1356'da ülkesine geri gönderildi. 1365'te Silezya prensesi Glogau-Sagan'lı Hedwig'le yaptığı üçüncü evlilik de vâris sorununu çözmedi. Sonunda Kazimierz, Macaristan kralı olan yeğeni Lajos'u vâris atadı. Lajos'un da çocuğu olmadığı için ikinci aday olarak büyük kızının oğullarından Batı Pomeranyalı Kazimierz'i seçti. Bu davranışıyla, ayrıcalıkların verilmesi sırasında onayı alınması gereken soyluların konumunu da güçlendirdi.

Kızları ile torunlarının yaptığı evlilikler Kazimierz'in başka ülkelerden gördüğü desteği daha da artırdı. İkinci kızı, Brandenburg elektörü Ludwig'le evlendi (1345); üçüncüsü Kutsal Roma-Germen imparatoru IV. Karl'ın oğlu Wenzel'le nişanlandı (1369). Karl'ın kendisi de önce Kazimierz'in bir yeğeniyle, ardından da bir torunuyla evlendi. Kral böylece Wittelsbach'lar, Anjou'lar, Luxembourg'lar ve Litvanyalılar (sonradan Jagiellolar) gibi dönemin en önemli hanedanlarıyla akraba oldu.

Kazimierz'in sağgörülü, sakin ve direngen kişiliği dış politikasına da yansdı. Diplomasiyi savaşa yeğledi ama güç kullanmaktan da bütünüyle kaçınmadı. Başka ülkelerin topraklarında giriştiği harekâtlardan en önemlisi Kızıl Rusya'ya 1340 ve 1349'da düzenlediği seferlerdi.

Ülkenin henüz güçlü müttefiklerinin olmadığı bir dönemde tahta çıkan Kazimierz hükümdarlığının ilk yıllarında çeşitli sorunlarla karşılaştı. Bohemya kralının Polonya tahtında hak iddia etmesi ve Töton Şövalyeleri'nin Doğu Pomeranya'yı işgal altında tutması bu sorunların başında geliyordu. 1335-48 arasında Macaristan, Bohemya ve Töton Şövalyeleri'yle yapılan bir dizi antlaşma sonucunda Kazimierz Macaristan'ın desteğini kazandı. Silezya ile Doğu Pomeranya üzerinde gerçekçi olmayan hak iddialarını geri aldı; buna karşılık Bohemya kralı da Polonya üzerindeki iddialarından vazgeçti. Töton Şövalyeleri ise işgal altında tuttukları Kujawy ve Dobrzyń bölgelerinden çekildiler. Böylece batı sınırını güvence altına alan Kazimierz, Haliç ve Vladimir (Kızıl Rusya) dükliklerini işgal etti. Ama bu düklikleri Polonya'ya katma çabası hiçbir zaman tam başarıya ulaşamadı. Kralın başarıyla uyguladığı dış politika sonucunda, bağımsızlıklarını korumaya büyük önem veren Mazovya prensleri kendilerini Kazimierz'in vasalı ilan ettiler (1351-53). Batıda bile bazı Alman soyluları Kazimierz'in yöneticiliği altında olmayı Brandenburg'a yeğledi.

Kazimierz, tahta çıktığında 130.000 km² olan Polonya topraklarını, 1370'e gelindiğinde çeşitli tasarruf haklarıyla birlikte yaklaşık 233.000 km²'ye çıkarmayı başarmıştı. Kazimierz'in bütün Avrupa'da saygı duyulan bir hükümdar durumuna gelmesi, bazılarının ölümünden sonra yitirilen bu toprak kazanımlarından daha önemliydi. 1364'te Kraków'da yapılan bir kongreye Macaristan, Bohemya, Danimarka ve Kıbrıs krallarının yanı sıra çok sayıda prens de katılmıştı. Otuz yıl önce Macaristan'daki Visegrád Kongresi'nde sıradan bir tartışmacıdan öteye gidemeyen Kazimierz, Kraków'da Kutsal Roma-Germen imparatoru ile Macaristan kralı arasındaki anlaşmazlıkta hakemlik görevini üstlenmişti.

Ekonomik etkinliği özendiren Kazimierz, ülkeyi tek bir kral, yasa ve para birimi altında birleştirmeye çalıştı. İkisi kendi adını taşıyan birkaç yeni kent kurdu ve eski kentlerle birlikte tümüne Magdeburg Yasası uyarınca özerklik verdi. Toplam 50'yi aşkın şato inşa ettirdi, kilise yapımını destekledi ve Kraków'daki kraliyet şatosunu onarttı. Kraków'da, anlaşmazlıklarda ha-

kemlik etmek ve *Liber Iuris Teutonici*'de (Töton Yasası Kitabı) toplanan yasaları uygulamakla görevli özel bir mahkeme kurdu. Yahudilere sağlanan ayrıcalıklar güvence altına alındı ve geliştirildi. Kazimierz Küçük Polonya ve Büyük Polonya'da tek yasa ilkesini uygulamaya soktuysa da, Mazovya ve Kızıl Rusya yazılı olmayan yasalarını değiştirmede. Yerel hukukçular ve yöneticiler yetiştirilmesi amacıyla kralın 1364'te kurduğu Kraków Üniversitesi yalnızca birkaç yıl eğitim verdi. Kazimierz 1370'te bir av kazasında öldü.

Kazimierz IV, lakabı JAGIELLO KAZIMIERZ (d. 30 Kasım 1427 - ö. 7 Haziran 1492). Litvanya grandükü (1440-92) ve Polonya kralı (1447-92). Polonya ile Litvanya arasındaki siyasal birliği korumaya ve Polonya'nın yitirdiği toprakları yeniden ele geçirmeye çalışmıştır. Hükümdarlığının en büyük

IV. Kazimierz, Veit Stoss'un yaptığı lahitten ayrılmış; Wawel Katedrali, Kraków
Panstwowe Zbiory Sztuki na Wawelu Kraków

başarısı Töton Şövalyeleri'ne kesin olarak boyun eğdirmesidir (1466).

Kazimierz, II. Władysław Jagiello ile dördüncü karısı Zofia Holszańska'nın ikinci oğluydu. Babası 83 yaşında öldüğünde, henüz 10 yaşında olan ağabeyi III. Władysław kral (1434), yedi yaşındaki Kazimierz de tahtın vâsalı oldu. Hükümdarın tek kardeşi olmasına karşın, kendisine Latince öğretilmediği gibi yöneticilik konusunda da hiçbir eğitim görmedi. Ama 1440'ta Litvanya grandükü Zygmont öldürülünce Kazimierz yönetimde görev almak zorunda kaldı. Vali olarak Vilno'ya (bugün Vilnius) gönderilen genç Kazimierz, kendisinden yararlanmayı uman boyarların düzenlediği bir darbeyle grandük ilan edildi.

Bu darbe nedeniyle Polonya ile Litvanya arasında gerginleşen ilişkiler, Osmanlılarla yapılan Varna Savaşı'nda III. Władysław'ın ölmesi (10 Kasım 1444) üzerine düzeldi. Başka seçenek olmadığı için Polonya kralı seçilen Kazimierz deneyimsizliğine karşın, hükümdar olmanın sağladığı gücü dilediği biçimde kullanmayı başardı. Örtak bir hükümdarca yönetilmek dışında Polonya'yla hiçbir bağı olmayan Litvanya'da babadan oğula geçen hanedan yönetimini korudu. Polonya kralı olarak taç giydiğinde (25 Haziran 1447) Litvanya'da oturma ve kendi danışmanlarını özgürce seçme hakkını onaylatmayı başarmıştı. Hükümdarlığı boyunca devleti güçlendirmekten çok, kendi hanedanının çıkarlarını korumaya çalıştı. 1454'te Habsburg hanedanından Elisabeth'le evlenmesinin açık siyasal amaçları vardı. II. Albrecht'in kızı olan Elisabeth Bohemya ve Macaristan tahtlarının vârislerindendi. Habsburg ve Jagiello hanedanları arasındaki bu ilk evlilik, 1456-83 arasında altı erkek

ve yedi kız çocuk doğuran Elisabeth'e "Jagielloların annesi" lakabını kazandırdı. Kazimierz, çocuklarına uygun eşler bulmakta çok başarılı oldu. Büyük oğlu Władysław sırasıyla II. Vladislav ve II. Ulaszlo adlarıyla Bohemya (1471) ve Macaristan (1490) kralı; übüür uç oğlu Litvanya ve Polonya tahtlarında kendisinin ardılı, beşinci oğlu ise önce başpiskopos, sonra da kardinal oldu. Kızlarından beşi Alman prensleriyle evlendi. Bunun sonucunda Lehçe Kazimierz adı Alman hanedanları arasında yaygınlık kazandı.

Kazimierz'in dış politikada büyük emelleri yoktu. Ne ağabeyinin yaptığı gibi Osmanlılara karşı bir haçlı seferi düzenledi, ne de Moskova Büyük Dukluğu'nun saldırılarına karşı etkin bir savunma sistemi kurdu. Moskova'nın düşmanlarına da veterli destek sağlamadı. 1449'da imzaladığı anlaşma uygun koşullar içermekle birlikte, Litvanya'nın, 1486'da başlayan saldırılara hazırlanmasına katkıda bulunmadı. Litvanya'nın vâsalı konumundaki birçok Moskova prensi, Kazimierz'in kendilerini korumadığını görünce 1486'dan sonra Moskova büyük dükünün safına geçtiler. Kazimierz, Osmanlıların Karadeniz'de 1484'te ele geçirdiği Kilia (Şile) ve Belgorod-Onestrovski (Akkerman) gibi iki önemli limanı geri almak için de çok çaba harcamadı. Hükümdarlığının sonlarındaki bu toprak kayıpları Litvanya için ciddi bir tehdit doğurmadiysa da Avrupa'nın doğusundaki egemen konumunu zayıflattı.

Kazimierz Polonya'nın dış politikasında da etkin bir rol oynamadı. Ama Prusyalıların 1454'te Töton Şövalyeleri'ne karşı ayaklanarak kendi koruması altına girmesinin, şövalyeleri yenilgiye uğratmak için bulunmaz bir fırsat yarattığının da bilincindeydi. Kazimierz'in 6 Mart 1454 tarihli yasayla Prusya'nın tamamını kendi topraklarına katması üzerine savaş patlak verdi. 18 Eylül 1454'te Konitz yakınlarında ağır bir yenilgiye uğrayan Polonya birlikleri daha sonra üstünlüğü ele geçirmeyi başardı. 19 Ekim 1466'da imzalanan II. Torun Antlaşması, Töton Şövalyeleri'nin bazı bölgeler üzerindeki egemenliğini tanımamasına ve Kraliyet Prusyası'nın, resmen Polonya'nın bir parçası olmaksızın kendi meclis ve yönetimini koruyarak Polonya'yla birleşmesini öngörmesine karşın, Kazimierz'in dış politikada elde ettiği en önemli başarıydı.

Kazimierz iç politikada da çok etkin olmasına karşın, kralın ayrıcalıklarının, özellikle de piskoposları atama hakkının, zorlaşmasına önem verdi. İki eyaleti (Volinya ve Podolya) arasındaki tartışmalı topraklar konusunda tarafsız kalmayarak Litvanya'dan yana tavır aldı. Töton Şövalyeleri'yle yapılan savaş sırasında Nieszawa Düzenlemesi'yle (Kasım 1454) Polonyalı soylulara önemli ayrıcalıklar vermek zorunda kaldıysa da, bunlar ancak onun ölümünden sonra önem kazandı. Kazimierz, Kraków'un nüfuzlu piskoposu Zbigniew Oleśnicki'nin 1455'te ölümünden sonra çoğunlukla kendi seçtiği danışmanlar aracılığıyla ülkesini yönetti.

Kazin, Alfred (d. 5 Haziran 1915, Brooklyn, New York, ABD), ABD'li eğitimci, yayın yönetmeni ve edebiyat eleştirmeni.

Rus göçmeni bir aileden geliyordu. 1929 Büyük Bunalmı sırasında New York'a giderek City College'da öğrenim görmeye başladı. Daha sonra çeşitli dergilerde kitap eleştirileri yazdı. Yirmi yedi yaşındayken modern Amerikan edebiyatı üzerine bir

inceleme olan *On Native Grounds* (1942; Ülke Temelinde) adlı kitabını yayımladı. Özgün bakış açısına sahip bir eleştirmen olarak ünlenmesini sağlayan bu yapıtta, Amerika'da birbirini izleyen edebi gelişmelere yol açan toplumsal ve siyasal hareketleri ele aldı.

Sonraki yapıtlarının çoğunda bireyi yazmaya iten nedenleri konu alan Kazin, toplumda teknolojinin gittikçe önem kazanmasının edebiyatın kişisel ve siyasal gelişmeyi yansıtmadaki önemini azalttığına inanıyordu. Acımasız olduğu kadar zaman zaman da hoşgörülü olabildiği eleştirilerinde yazarları zor zamanlarda mücadele eden ve zamana uymayan bireyler olarak değerlendirdi. Kazin'in edebiyatçıları ele aldığı yapıtları, yalnızca yazarların yapıtlarına ve yaşamlarına değil, aynı zamanda yaşadıkları dönemlere de ışık tutar. Siyasal duyarlılığını eleştirilerine de yansıtan Kazin'in yayıma hazırladığı kitaplar arasında *The Portable Blake* (1946); *The Stature of Theodore Dreiser* (1955; Theodore Dreiser'in Önem), *The Works of Anne Frank* (1959; Anne Frank'in Yapıtları) yer alır. Öbür yapıtları arasında *Starting Out in the Thirties* (1965; Otuzlarda Başlamak), *Bright Book of Life* (1973; Yaşamın Parlak Kitabı), *New York Jew* (1978; New York Yahudisi) ve *An American Procession* (1984; Bir Amerikan Geçit Töreni) sayılabilir.

Kazinczy, Ferenc (d. 27 Ekim 1759, Érsemyén - ö. Ağustos 1831, Széphalom, Macaristan), Macarcayı yenileştirme çalışmaları ve edebiyat üslubunu geliştirme girişimleriyle büyük ölçüde etkili olmuş Macar edebiyatçı.

Varlıklı ve soylu bir ailenin oğluydu. Çocukluğunda Almanca ve Fransızca öğ-

Kazinczy, T. Heinrich'in bir resminden yapılmış taş baskı, 1859
Petöfi Irodalom Múzeum, Budapeşte

rendi. 1769'da günümüzde Borsod-Abaúj-Zemplén ilinde kalan Sárospatak'taki ünlü Kalvenci okula girdi. Macaristan'ın coğrafyasını konu alan ilk kitabını buradayken yayımladı (1775). Daha sonra hukuk okudu ve devlet memuru oldu. Aydınlanma düşüncesinden etkilenen Kazinczy, İmparator II. Joseph'in ilericiliğini yönetimini onaylıyordu. II. Franz'ın tahta çıkmasıyla başlayan gerici dönemde ise muhalefete katıldı. Aralık 1794'te siyasal bir komploya katıldığı için tutuklandı ve olayda önemsiz bir rol oynamasına karşın ölüm cezasına çarptırıldı. Cezası hapse çevrilen Kazinczy Haziran 1801'de salıverildikten sonra bütün zamanını Macar edebiyatını geliştirme çalışmalarına ayırdı.

Siyasal ve toplumsal koşulların canlı bir kültürün gelişmesine uygun düşmemesi, sınırlı okur kitlesinin beğenisinin de fazla incelmeyiş olması yüzünden Kazinczy çeşitli zorluklarla karşılaştı. Karısı ve yedi

çocuğunun geçimini topraklarının kısıtlı geliriyle sağlarken başka yazarlarla ciltler tutan yazışmalarıyla ve özgün yazılarıyla edebiyatı kaba ve aykırı bulduğu her şeyden arındırmaya çalıştı. Macar edebiyatında sone türüne öncülük etti; etkileyici epigramları *Tövisek és virágok* (1811) başlığıyla yayımlandı.

Edebiyatı sansür etmek gibi bir rol üstlenmesi Kazinczy'nin sonu gelmeyen tartışmalara girmesine yol açtı. En ünlü mücadelesi ise dili geliştirme konusundaydı. Macarcayı edebi anlatım bakımından esnekletirmek amacıyla dilbilgisi, yazım ve üslupla bir dizi reform başlattı. 1828'de Macar Akademisi'nin kuruluş çalışmalarını yürüten komitede yer aldı; 1830'da da akademinin üyeliğine seçildi.

kazkarabatağı (*Anhinga anhinga*), *Peleceniformes* takımının, *Anhingidae* familyasının tek türü olan su kuşu. Yaklaşık 90 cm uzunluğunda, ince yapılı, uzun boyunlu bir su kuşu olan kazkarabatağının vücudu genellikle siyah, kanatları ise gümüş renginde

Kazkarabatağı (*Anhinga anhinga*)
James R. Simmons-EB Inc

tüylerle bezelidir. Üreme mevsiminde erkeklerin tüylerinde yeşil parlaltılar belirirken başlarında açık renkli bir tepelik oluşur. Daha alacasız olan dişilerin ön bölümü yıl boyunca kahverengimsidir. Avrupa'da rastlanmayan, tropik ve sıcak bölgelerde görülen kazkarabatağı, göl ve ırmak boylarında küçük koloniler halinde yaşar. Gövdesi suya gömülmüş bir biçimde yüzerken dışarıda kalan başını ve boynunu yılan gibi sağa sola oynatır. Gagasını saplayarak avladığı balıkları kıyıya taşıyarak yer. Çiftleşme mevsiminde erkekler uzun kuyruk teleklerini yelpaze gibi açıp havaya dikerek dişiye gösteriş yapar. Kazkarabatakları sıkça örülmüş ve içi yapraklarla döşeli yuvalarına, 3-6 tane mavimsi yeşil renkli yumurta bırakır. Yumurtadan tüysüz olarak çıkan yavruların kısa sürede hav tüyleri çıkar. Türkiye'de Hatay ilindeki Amik Gölünde üreyen kazkarabatağının bu gölün kurutulmasıyla soyu tükenmiştir.

kazma, ahşap bir sapın ucuna dik aç yapacak biçimde takılan sivri ve keskin bir demirden oluşan, toprak kazma ve kaldırma aleti. En eski tarım aletlerinden biridir. Günümüzde daha çok bahçe düzenlemesi gibi küçük ölçekli işlerde kullanılmaktadır. Ayrıca bak. çapa.

kazoku (Japoncada "çiçek ailesi"). Japonya'da Meiji Restorasyonu döneminde oluşturulan soylular sınıfına verilen ad. *Kazoku* sınıfı, 1869'da, *kuge*'lerle (saray soyluları) topraklarını imparatora devretmek zorunda kalan *daimyo*'ların(*) tek bir sınıf içinde birleştirilmeleriyle oluşturuldu. 1884'te prens, marki, kont, vikont ve baronluğa denk düşen unvanların verilmesiyle *kazoku*'luk Avrupa'daki gibi hiyerarşik bir yapı kazandı. Bu dönemde kamu hizmetinde yararlılık gösterenlere de soyluluk unvanı verilmeye başladı. *Kazoku*'lar 1889'dan sonra Japon yasama organının üst meclisinde yer aldılar. *Kazoku*'luk 1947 Anayasasıyla ortadan kaldırıldı.

kazsılar bak. Anseriformes

Kazvin, İran'ın ortakuzey kesiminde, Merkezi ilinde (*ostan*) kent. Elburz Dağlarının güney eteğindeki verimli ve geniş bir ovada yer alır. Sasani hükümdarı I. Şapur'un yaklaşık 250'de kurduğu kentin adı başlangıçta Şad Şapur'du. 7. yüzyılda Müslümanlığın yayılmasına öncülük eden bir merkez olarak gelişti. Harun Reşid döneminde sağlam surlarla çevrildi. Cengiz Han'ın istilası sırasında yerle bir edildi. Safevi hükümdarı I. Tahmasb'ın (hd 1524-76) başkenti Tebriz'den buraya taşınmasıyla yeniden canlandı. 1598'de I. Abbas'ın (Büyükh) (hd 1588-1629) İsfahan'ı başkent yapması üzerine bir kez daha önemini yitirdi. Nadir Şah Hindistan seferinden döndükten (1739) kısa bir süre sonra İran'ın başkenti Meşhed'e giderken Kazvin'de taç giydi. Kaçar hanedanından Aga Muhammed Han 1796 dolayında Kazvin'i Hazar Denizi, Basra Körfezi ve Anadolu ile yapılan ticaretin merkezi durumuna getirdi. 19. yüzyılda Rusya ile İngiltere'nin İran'ın içişlerine yönelik müdahaleleri ve baskıcı şahlık yönetimine karşı yoğun tepkilere sahne olan kent, 1909'da Reşit'ten gelen milliyetçilerin eline geçti. İngilizlerin 1920'de bir askeri karargah kurduğu kentte ertesi yıl gerçekleştirilen bir darbeyle Şah Rıza Pehlevi başa geçti. İran İslam Devrimi (1978-79) sırasında kent halkı ile İran ordusu arasında çatışmalar çıktı.

Kazvin kara ve demir yollarıyla Tahran ve Tebriz'e, karayoluyla da Hazar Denizi ve Hemedan'a bağlanan bir ulaşım merkezidir. Sanayisi dokumacılık, çırçır, değirmencilik, gıda işleme ve elektrik donanımı imalatı gibi dallara dayanır. Ayrıca bir termik santrali ve eski İran Tarımsal Kalkınma Bankası'nın yardımıyla kurulmuş modern bir tavukçuluk kompleksini barındırır. Selçuklu sultanları döneminden kalma başlıca yapılar Kazvin Mescid-i Cuması, küçük bir kubbeyle örtülü olan Haydariye Medresesi, İranlı gezgin Müstevfî'nin türbesi ve Şah Camisi'dir. Kazvin'in 60 km kuzeydoğusundaki dağlarda Sabbahilere ait bir kalenin kalıntıları vardır. Nüfus (1985 tah.) 205.900.

Kazvin Mescid-i Cuması, İran'da, Kazvin kentinde Büyük Selçuklu camisi. Melikşah'ın oğlu Ebu Şüca tarafından 1113-19 arasında yaptırılmış, çeşitli zamanlarda etden geçirilmiş, 19. yüzyılda Kaçarlar döneminde bugünkü görünümünü almıştır. Plan İran mescid-i cumalarının genel plan şemasına uyar: Revaklarla çevrili, dikdörtgen biçimli büyük bir avlunun her kenarının ortasına bir eyvan getirilmiştir. Kible yönündeki büyük eyvanın arkasında da bir mihrap önü kubbesi yer alır. Kubbeye geçiş tromplarla sağlanmıştır.

Ardistan, Gülpayegân ve İsfahan'daki benzerleri gibi Kazvin Mescid-i Cuması da hem tuğla işçiliğinin, hem de çini mozaik ve

sırlı tuğla uygulamasının üstün örneklerini barındırır. Büyük eyvanın dış yüzü ve iç duvarları çini mozaiklerin en yoğun olduğu yerlerdir. Mihrap önü kubbesinin üstü turkuvaz renkli sırlı tuğlayla kaplıdır. Bu

Kazvin Mescid-i Cuması'nın avlusundan büyük eyvana bakış, İran
National Tourist Organization

kubbenin oturduğu duvarlar, tuğla örgüleriyle oluşturulmuş desenlerle bezenmiştir. Alçı kabartma bir yazı kuşağı bütün duvarları dolandır. İran alçı bezeme sanatının en güzel örneklerinden bazıları da Kazvin Mescid-i Cuması'ndadır.

Kazvini, tam adı ZEKERİYA BİN MUHAMMED BİN MAHMUD EBU YAHYA EL-KAZVİNİ (d. 1203, Kazvin - ö. 1283), Arap bilgin. Kozmografya ve coğrafya kitaplarıyla ünlüdür.

1233 dolayında yerleştiği Şam'da, ünlü mutasavvıf Muhyiddin Arabi ile tanıştı. Abbasi halifesi Mustasım döneminde (1242-58) Irak'ta yaşadı; Vâsıt ve Hille'de kadılık yaptı.

Günümüze ulaşabilmiş iki yapıtından biri olan *Acaibü'l-Mahlûkat ve Garaibü'l-Mevcudat* (1849; 1. Bölüm, yay haz. Wüstenfeld), aynı adla yazılan Arapça yapıtların en ünlüsüdür. Ahmed Tusi'nin aynı adlı yapıtından büyük ölçüde yararlanan kitap, gökyüzü ve yeryüzüyle ilgili bilgiler veren iki bölümden oluşur. Önsözü izleyen birinci bölümde Ay, Güneş ve yıldızlar gibi gök cisimlerinden, ikinci bölümde de dağ, ada, deniz, ırmak ve çukurlardan söz edilir. Çeşitli yazmaları ve özetleri bulunan kitap, döneminde ilgi görmüş, Türkçe ve Farsçaya çevrilmiştir. Türkçe çevirilerden biri, Eyub bin Halil'in 1569'da tamamladığı *Tezkiretü'l-Acaib ve Tercemeü'l-Garaiib*'dir. Bir başka önemli çeviriyi din bilgini Süruri (ö. 1561) yapmıştır. Ahmed Bican'ın (Yazıcıoğlu) *Acaibü'l-Mahlûkat*'ı ise Kazvini'nin yapıtına bağlı kalmaksızın yazılmış bir Türkçe özetidir.

Kazvini'nin, bir coğrafya kitabı olan ikinci yapıtın *Acaibü'l-Bıldan*, daha sonra *Asarü'l-Bilad ve Ahbarü'l-Ibad* (1848; yay haz. Wüstenfeld) adıyla yeniden düzenlenmiştir. Kazvini bu yapıtında yeryüzünü Ptolemai-os'un (Batlamyus) ayırdığı yedi iklim bölgesine göre betimler. Ülkeler ve kentler ile dağ, göl, ada, ırmak gibi doğal oluşumların alfabetik sıraya göre verildiği yapıt, tarihsel ve biyografik bilgiler de içerir. Sonradan Farsçaya çevrilmiş, Abdürreşid el-Bakuvî tarafından *Telhisü'l-Asar ve Acaibü'l-Maliki'l-Kelbar* adıyla bir özet hazırlanmıştır.

K.B.E. (Knight Commander of the British Empire), İngiliz şövalyelik tarikat ve nişanlarından The Most Excellent Order of the British Empire'in ikinci sınıf erkek üyelerine verilen kısaltılmış unvan. *Ayrıca bak.* British Empire, The Most Excellent Order of the

K.C.B. (Knight Commander of the Bath), İngiliz şövalyelik tarikat ve nişanlarından The Most Honourable Order of the Bath'ın ikinci sınıf erkek üyelerine verilen kısaltılmış unvan. *Ayrıca bak.* Bath, The Most Honourable Order of the

K.C.M.G. (Knight Commander of St. Michael and St. George), İngiliz şövalyelik tarikat ve nişanlarından The Most Distinguished Order of Saint Michael and Saint George'un ikinci sınıf erkek üyelerine verilen kısaltılmış unvan. *Ayrıca bak.* Saint Michael and Saint George, The Most Distinguished Order of

K.C.V.O. (Knight Commander of the Royal Victorian Order), İngiliz şövalyelik tarikat ve nişanlarından Royal Victorian Order'in ikinci sınıf kadın üyelerine verilen kısaltılmış unvan. *Ayrıca bak.* Royal Victorian Order

KDV *bak.* katma değer vergisi

Ke Ga Burnu, Vietnam dilinde MUI KE GA, eskiden CAP VARELLA. Vietnam'ın güneydoğu ucunu oluşturan burun. Phu Khanh ilinin (tinh) güney kıyısından Güney Çin Denizi'ne doğru uzanır. Deniz yüzeyinden yüksekliği 705 m olan burun, Annam Sıraadağları'nın (Truong-Son) güneybatı-kuzeydoğu doğrultusundaki büyük granit çıkıntısının devamıdır. 1936'da Saygon'u (bugün Ho Şi Minh) Hanoi'ye bağlayan kıyı demiryolunun son bölümünün tamamlanmasından sonra, işlerinden birinin uzunluğu 1,2 km'ye varan bir dizi tünelle kıyıdaki engeller aşılmıştır.

ke-yi *bak.* geyi

Kean, Charles (John) (d. 18 Ocak 1811, Waterford, Waterford ili, İrlanda - ö. 22 Ocak 1868, Londra, İngiltere), Shakespeare oyunlarıyla ünlü İngiliz tiyatro oyuncusu ve yönetmeni.

Ünlü oyuncu Edmund Kean'in(*) oğluydu. Eton College'da öğrenim gördü. Sahneye ilk kez 1827'de Londra'da, *Douglas* oyunundaki Genç Norval rolüyle çıktı. Daha sonra İngiltere'nin pek çok kentini dolaştıysa da, ancak 1830'daki ABD turnesi sırasında kendini kabul ettirebildi. İngiltere'ye döndükten sonra özellikle *A New Way to Pay Old Debts*'te (Eski Borçları Ödemenin Yeni Yolu) Sir Giles Overreach rolünde, *Hamlet* ve *Richard III* (III. Richard Faciası) oyunlarındaki rollerinde ve *As You Like It*'te (Nasıl Hoşunuza Giderse) melankolik Jaques rolünde sergilediği incelikli oyunuyla ün kazandı.

Sesinin zayıflığına ve fizikinin çekici olmasına karşın Kean, ayrıntılı olarak işlediği kusursuz kompozisyonlarıyla dikkati çekti. Londra'daki Princess Tiyatrosu'nun başında olduğu 1850-59 arasında, tarihsel gerçekliği olduğu gibi yansıtan bir dizi oyun sahneledi. Özellikle 1856'da sahneye koyduğu *A Midsummer Night's Dream* (Bir Yaz Gecesi Rüyası) çok beğenildi.

Babası önceleri Charles'in tiyatro tutkusunu engellemeye çalışmıştı. Ama daha sonra, 1828'de Glasgow'da sahnelenen Payne'in *Brutus*'u ile başlayarak birlikte sahneye çıktılar. Kean 1842'de oyuncu Ellen Tree ile (*bak.* Kean, Ellen) evlendi ve ölümüne değin birçok oyunda birlikte rol aldılar. Evlat edindikleri kızları Agnes Robertson da (1833-1916) tiyatro oyuncusu oldu ve sahneye ilk kez 1851'de, Princess Tiyatrosu'nda çıktı.

Kean, Edmund (d. 17? Mart 1789, Londra - ö. 15 Mayıs 1833, Londra, İngiltere), İngiliz tiyatrosunun en büyük trajedi sanat-

çılarından, özellikle Othello kompozisyonu ile tanınmış oyuncu. O dönemde yaygın olan durağan oyunculuk yerine canlı ve doğal oyunculuk tarzını yeniden sahneye getirmiş ve yenilikçiliğiyle önem kazanmıştır.

Kendini gezgin bir oyuncu ve sokak satıcısı olarak tanımlayan Ann Carey ile 22 yaşında intihar eden Edmund Kean'in evlilik dışı çocuğuydu. Çocukluğuna ilişkin bilgiler, çoğu kendi fantezilerinin ürünü olan söylentilerden oluşur. Ama amcası Moses'in metresi Charlotte Tidswell tarafından yetiştirildiği bilinmektedir. O sıralarda Drury Lane Tiyatrosu'nda küçük rollere çıkan Tidswell, aşırı düşkün olduğu Edmund'a hem ilk sahne eğitimini vermiş, hem de genel eğiti-

Edmund Kean, Samuel Cousins'in bir kurşunkalem çiziminden ayrıntı, 1814; Ulusal Portre Galansı, Londra
National Portrait Gallery Londra

minin temellerini atmıştı. Ama ona disiplinli bir ev ortamı sağlama çabaları, Edmund'un çocukluk döneminin büyük bölümünü kimsesiz ve başıboş geçirmiş olmasından ötürü sonuçsuz kaldı. Zaman zaman yanında kaldığı annesiyle onun şarkı söyleme, dans etme, ezberden okuma ve akrobasi alanlarındaki olağanüstü yeteneklerinden yararlanmaya çalışıyordu. Bir süre varlıklı bir çiftin yanında yaşayan Edmund, onların kendisini aşağı gördüklerini fark edince oradan da kaçtı.

On beş yaşında başına buyruk bir insan olan Kean, tanıdığı tek dünya olan tiyatroyu fethetmeye girişti. Trajediden komediye, operadan farsa, ara oyundan pantomime, tiyatronun her türünde oynamak üzere Kent ilinde Sheerness'teki bir tiyatro topluluğuyla anlaştı. Bundan sonraki 10 yıl hem gezgin oyuncu olmanın getirdiği sıkıntılar, hem de bir türlü yükselmemenin verdiği acı yüzünden Kean için oldukça zor bir dönem oldu. 1808'de aynı tiyatrodaki oyuncu olan Mary Chambers ile evlendi ve iki oğlu oldu. Uzun bir bekleyişin ardından Londra'da çalışma teklifi aldı ve bundan birkaç gün sonra da büyük oğlunu yitirdi.

Uzun süren çiraklık dönemi, Kean'de kötü izler bırakmıştı. Dikkati çekememenin yarattığı boşluk duygusuyla alkolle sığındı. Ama yaşadığı güçlüklerin sanatsal başarısının da temelini oluşturduğu söylenebilir. Kean, dönemin ölçütlerine göre büyük trajik rollere uygun değildi. Ayrıca o dönemde, heybetli pozlara ve belagata dayanan yapay bir oyunculuk tarzı yaygındı. Bu anlayışın önde gelen temsilcisi John Philip Kemble da heybetli bir görünüm ve etkileyici bir sesi olan, klasik anlamda yakışıklı bir oyuncuydu. Kean ise düzgün hatları ve

anlamli bakışlarıyla dikkati çekmesine karşın, ufak tefek bir adamdı; sesi de melodik olmaktan çok, güçlü ve hükmediciydi. Bu koşullarda Kemble'a rakip olması çok zordu. Kendini yalnızca usta bir oyuncu olarak değil, bir yenilikçi olarak da eğitmek durumundaydı. 26 Ocak 1814'te Shylock rolüyle Drury Lane Tiyatrosu'nda ilk kez sahneye çıktığında elde ettiği büyük başarı, Kemble'i gölgede bırakmadıysa da artık onun tarzının eskidiğini ortaya koyuyordu.

Kean, doğalcı oyunculuk anlayışını yenden gündeme getirmişti. Durağan pozlar yerine hareket canlılığını ve kıvraklığını, güzel konuşmalar yerine dizginlenmemiş bir tutkuyu öne çıkarıyor, karakteri "oyunmak"tan çok, karakter "olmak" yansımasını yaratıyordu. Bununla birlikte yorumlarında doğaçlamaya hiç yer vermiyor, rollerine, teknik açıdan büyük bir titizlikle hazırlanıyordu. Hiç şaşmayan tonları ve yarım tonları, uzun ve kısa susları, yüksek (*forte*) ve hafif (*piano*) sesleri, giderek kuvvetlenen (*crescendo*) ve azalan (*diminuendo*) sesleriyle onun çizdiği Othello kompozisyonunun notaya geçirilebileceği bile söyleniyordu. Kean, günümüzde artık doğal kabul edilmeyen melodramatik hilelere başvurmakta da sakınca görmüyordu; üstelik canlandırabileceği tipler pek çeşitli değildi. Şair Coleridge, Kean'ın Shakespeare'i "şimşek çakışları"yla yansıttığını, ama şimşek çakışına ve gök gürültüsüne olanak vermeyen rollerde başarısız kaldığını söylemişti. Philip Massinger'in *A New Way to Pay Old Debts* (Eski Borçları Ödemenin Yeni Yolu) adlı oyunundaki acımasız kötü adam rolünde, şair Lord Byron'ın oyunu seyrederken kasılıp kaldığı söylentilerine yol açacak kadar inandırıcı bir oyun çıkarmıştı. Buna karşılık Romeo rolünde, inandırıcılıktan son derece uzaktı. Gene de Kean, oyunculuk sanatı üzerinde büyük çaplı ve kalıcı etkiler bırakmış, seyirciyi etkileme gücü ve sahneye egemenlik açısından çok az oyuncu onun düzeyine ulaşabilmiştir.

Kean büyük hayranlık duyulan bir oyuncu olarak ününü korumasına karşın, toplum içinde giderek sevilmeyen bir insan durumuna düştü. Sık sık İngiliz tiyatrosundaki önde gelen konumunu kaybetme korkusuna kapılıyor, kendisine rakip olabilecek oyunculara karşı kıskançlık duyuyor, ününü ve servetini az buluyordu. Bir oyuncu olarak da toplum içindeki yerinden hoşnut değildi. Bütün bunların etkisiyle meyhaneye çevrelerine karşı ve soyululara karşı etkinlik gösteren, yarı siyasal nitelikte gizli topluluklar oluşturdu. 1825'te, bir belediye meclisi üyesinin karısıyla zina yaptığı iddiasıyla aleyhinde dava açıldı. Bu, Kean'e yönelik sert bir basın kampanyasına, ayrıca İngiltere'de ve turneye gittiği ABD'de düşmanca gösterilere yol açtı. Saldırlara cesaretle göğüs germesine ve sonunda bunların önünü almasına karşın, gururundaki zedelenme derin olmuştu. Son sekiz yılı, kendini içkiye verdiği ve yaşamını kendi elleriyle yavaş yavaş tükettiği yıllar oldu.

Kean, 25 Mart 1833'te Covent Garden'da oğlu Charles (John) Kean'ın de(*) lago'yu canlandırdığı oyunda Othello'yu oynarken fenalaştı. Birkaç hafta sonra, Surrey ilinde, Richmond'daki evinde öldü.

Kean, Ellen, cö TREE (d. Aralık 1805, İrlanda - ö. 20 Ağustos 1880, Londra, İngiltere), döneminin en iyi oyuncularından olan İngiliz tiyatro sanatçısı.

Sahne yaşamına 1823'te Londra'da Covent Garden'da, Shakespeare'in *Twelfth Night*

Ellen Kean, W. C. Ross'un bir çalışmasından J. C. Armytage'in yaptığı oymabaskı, 1844 Mander and Mitchelson Theatre Collection, Londra

(*On İkinci Gece*) oyunundaki Olivia rolüyle başladı. Daha sonra 1824-26 arasında Bath'da, 1826-29 arasında Londra'da Drury Lane Tiyatrosu'nda, 1829-36 arasında da Covent Garden'da sahneye çıktı. Covent Garden'da ünlü İngiliz oyuncu Fanny Kemble'in oynadığı Juliet'in karşısında Romeo'yu canlandırdı. 1836-39 arasında ABD'yi gezdi. Geni düdükten sonra, 1842'ye değin yenden Covent Garden'da çalıştı. O yıl ünlü tiyatro sanatçısı Charles Kean'le evlendi ve kocasının ölümüne değin onunla birlikte sahneye çıktı.

1845'te geniş bir repertuvarla ABD turnesine çıktılar. 1850-59 arasında Charles, Londra'daki Princess Tiyatrosu'nu kiraladı ve sonraki gösterilerinin çoğunu burada gerçekleştiren ünlülerin doruğuna ulaştılar. Shakespeare'in oyunlarında benzetmeciler gerçekçiliğin öncülerini olarak kalıcı bir ün kazandılar. *Hamlet* oyunundaki Gertrude ve *On İkinci Gece*'deki Viola, Ellen'in en başarılı kompozisyonları arasında yer alıyordu. 1868'de Charles'in ölümü üzerine Ellen sahneden çekildi. W.G.B. Carson'ın derlediği *Letters of Mr. and Mrs. Charles Kean* (Bay ve Bayan Kean'in Mektupları) 1945'te yayımlanmıştır.

Kearney, ABD'de, Nebraska eyaletinin ortagüney kesimindeki Buffalo ilinin (*county*) merkezi kent, Platte Irmağının kuzey kıyısında yer alır. Yöreye ilk olarak 1865'te İsveçli göçmenler yerleşti. Bugünkü kent 1871'de, Burlington ile Union Pacific demiryollarının kavşak noktasında kuruldu. Adını, Oregon göç yolunda seyahat edenleri korumak üzere 1848'de kurulan ve General Stephen Watts Kearny'nin adıyla anılan Kearny Kalesi'nden aldı. 1890'larda bir çiftlik hayvancılığı merkezi olarak gelişen kent, daha sonra bazı hafif sanayi dallarına sahip bir tarım merkezi durumuna geldi. Başlıca ürünleri mısır, yonca, patates, soya ve şeker pancarıdır. Otomobil supapları ve filtreleri üretimi önem taşır. Kearney State College 1905'te kurulmuştur. Kentin 13 km güneydoğusunda Kearny Kalesi Eyalet Parkı yer alır. Nüfus (1990) 24.396.

Kearny, Stephen Watts (d. 30 Ağustos 1794, Newark, New Jersey - ö. 31 Ekim 1848, St. Louis, Missouri, ABD), New Mexico'yu fetheden ve Meksika Savaşı (1846-48) sırasında California'nın alınmasında önemli rol oynayan ABD'li subay.

1812 Savaşı'ndan sonraki 30 yılını çeşitli sınır görevleri olarak geçirdi. Meksika Savaşı'nın başlarında New Mexico ile California'yı ele geçirmekle görevlendirildi. Santa Fe yolu üzerindeki Meksika birliklerini diplomatik manevralarla çekilmeye zorlaya-

rak 18 Ağustos 1846'da Santa Fe'ye girdi. Aralık başında California'ya ulaştı ve kendini California valisi ilan etmiş olan Tuğamiral Robert F. Stockton'la işbirliği yaparak Los Angeles üzerine yürüdü. Meksikalı San Gabriel'de (8 Ocak 1847) ve Mesa'da (9 Ocak 1847) yenilgiye uğrattı. Yedek kuvvetlerin gelmesinden sonra konumunu güçlendirerek California'daki duruma egemen oldu. Böylece istikrarlı ve etkili bir sivil yönetim oluşturdu.

Daha sonra Meksika'ya gönderilen Kearny Veracruz'da, ardından México'da komutanlık yaptı. Cepheye sarıhummaya yakalanarak öldü.

Keaton, Buster, asıl adı JOSEPH FRANCIS KEATON (d. 4 Ekim 1895, Piqua, Kansas - 6. 1 Şubat 1966, Woodland Hills, California, ABD), sessiz sinemanın en büyük komedi ustalarından ABD'li oyuncu ve yönetmen. Mekanik canavarlarla başı dertte bir karakter yaratmış, duygularını belli etmeyen yüzü ve unutulmaz filmleriyle kalıcı bir etki bırakmıştır.

Vodvil sanatçısı olan anne ve babasının yanında, akrobasi ve mim karışımı gösterilerle küçük yaşta sahneye çıktı. Daha çocukken kahkahayla güldüren düşme hareketlerinde ve zamanlama konusunda ustalaştı; gene bu dönemde edindiği hiç gülmeyen yüzü de ömrü boyunca en büyük özelliği olarak kaldı. İlk filmi *The Butcher Boy*'u (1917; Kasap Çırağı) komedi yıldızı Fatty Arbuckle ile birlikte yaptığı çok sayıda kısa film izledi. 1920'den 1928'e değin yazar-yönetmen-oyuncu olarak 19 kısa metrajlı, 10 uzun metrajlı film yaptı. Bunlar arasında sessiz sinemanın başyapıtlarından olan *Sherlock Junior* (1924; Genç Sherlock), *The Navigator* (1924; Denizci), *Seven Chances* (1925; Yedi Fırsat), *The General* (1926; General), *College* (1927; Koleji), *Steamboat Bill, Jr.* (1928) ve *The Cameraman* (1928; Kameraman) gibi filmler vardı.

Keaton 1921'de Joseph M. Schenck ile kurduğu kendi yapıım şirketini 1928'de bırakarak Metro-Goldwyn-Mayer, Inc.'le anlaştı. Böylece filmleri üzerindeki sanatsal denetimini yitirmiş oluyordu. Bundan sonra filmlerinin niteliğinde belirgin bir düşüş görüldü ve 1930'lardan sonra özel sorunlarının da etkisiyle büyük bir sarsıntı geçirdi. Yönetmen yardımcılığı, gag (komik durum) yazarlığı yaptığı ve küçük rollerde oynadığı bu dönemin sonunda, adının neredeyse unutulduğu bir sırada Medrano Sirkisi'nde sahneye çıkarak (1947) yeniden dikkatleri üstünde topladı. Billy Wilder'in *Sunset Boulevard* (1950; *Sunset Bulvarı*) filminde ve Charlie Chaplin'le birlikte *Limelight*'ta (1952; *Sahne Işıkları*) görünmesi, ününü canlandırdı. 1957 tarihli *The Buster Keaton Story* (Buster Keaton'ın Öyküsü) filminde Buster Keaton rolünü Donald O'Connor oynadı. Senaryosunu Samuel Beckett tarafından Keaton için yazılan *Film* (1965), son yıllarının unutulmaz yapıtı oldu.

Olğanüstü bir yaratıcılığı olan Keaton, sessiz sinemada komediyi entelektüel bir çizgide geliştirmiştir. Chaplin'le birlikte komedinin en büyük ustası sayılmış, bazılarınınca da ondan daha üstün tutulmuştur. Türkiye'de "Malek" adıyla tanınmış olan Keaton'ın önceki filmleri arasında *In the Good Old Summertime* (1949; *Yeni Sevdalar*), *The Adventures of Huckleberry Finn* (1960; *Huckleberry Finn'in Maceraları*), *It's a Mad, Mad, Mad, Mad World* (1963; *Çılgın Dünya*) ve *A Funny Thing Happened on the Way to the Forum* (1966; *Aptallar Şehri Pazarı Giderken Komik Bir Şey Oldu*) sayılabilir.

Keats, John (d. 31 Ekim 1795, Londra, İngiltere - ö. 23 Şubat 1821, Roma, İtalya), İngiliz romantik şair. Yunan mitolojisinden alınma öyküler aracılığıyla felsefi bir bakışı yansıtan şiirleri, canlı imgeleri ve duyumsal özellikleriyle dikkati çeker. En tanınmış

Keats, Joseph Severn'in bir yağlıboya çalışmasından ayrıntı, 1821; Ulusal Portre Galerisi, Londra National Portrait Gallery, Londra

şiirleri *Endymion: A Poetic Romance* (Endymion: Şiirsel Bir Aşk Öyküsü), "La Belle Dame sans Merci" (Merhametsiz Güzeli), "Ode on Melancholy" (Melankoli Üzerine Od), "Ode to a Nightingale" (Bülbüle Od), "Ode on a Grecian Urn" (Bir Yunan Vazosu Üzerine Od), "Ode to Psyche" (Psyche'ye Od), "The Eve of St. Agnes" (Azize Agnes Yortusu Arifesi) ve *Hyperion*'dur. Keats tedavi için gittiği Roma'da 25 yaşında veremden ölmüştür.

Çocukluğu ve gençliği. Keats'in anne tarafından büyükbabası, han işleten ve at kiraya veren varlıklı bir kimseydi. Babası Thomas Keats onun yanında çalışmaya başlamış, sonra da kızı Frances ile evlenmişti. 1804'te attan düşerek ölünce, Frances yeniden evlendi. Büyükbabalarının ölümü ve annelerinin ikinci evliliğinin yürümemesi üzerine Keats ve kardeşleri Middlesex'teki, Edmon-ton'da oturan dört büyükannelelerinin yanına gönderildiler. Anneleri, birkaç yıl çocuklarını görmeye gelmedi.

Keats ve iki erkek kardeşi, Enfield'deki bir okula devam ettiler. Keats'in, sonradan tanınmış bir eleştirmen olan okul müdürünün oğlu, Charles Cowden Clarke'la yaşamı boyunca sürececek dostluğu orada başladı. Okuldaki ilk yıllarında tutkularına kapılan, kavgacı ve edebiyatla pek ilgilenmeyen biri olarak tanındıysa da sonraki yıllarda, büyük olasılıkla annesinin geri dönüşünün etkisiyle yoğun bir okuma dönemine girdi ve okulda birkaç ödül kazandı. 1810'da annesi veremden öldü. Kısa bir süre sonra Keats okulu bıraktı ve aile hekiminin yanında çalışmaya başladı. Arkadaşı Charles Cowden Clarke'ı sık sık ziyaret ediyordu. Bu dostluğun da etkisiyle ilk şiiri "Imitation of Spenser"i (Spenser'a Öykünme) yazdı. Bunu, tanınmış şairleri örnek alan, çoğu da küçük bir amatör şairler çevresinin etkisiyle yazılmış şiirler izledi.

Keats tıp öğrenimi görmek amacıyla 1815'te Londra'nın Southwark ilçesindeki Guy's Hastanesi'ne girdi. Kısa bir süre içinde cerrah yardımcılığı görevine yükseldi. Ama şiir yazmak artık onda bir tutku haline gelmişti. Leigh Hunt ve William Wordsworth gibi dönemin önemli şairlerini okuduktan sonra, kendi üslubunu bulmak amacıyla eski çevresinden uzaklaştı.

1816'da "O Solitude" (Ey Yalnızlık) adlı sonesi, Hunt'ın çıkardığı *Examiner* adlı dergide yayımlandı. Aynı yıl sınavlarını başarıyla verdi ve hekim olarak çalışma izni aldı. Ama şiir, başlıca uğraşı olmuştur. Kraliyet Cerrahlık Okulu üyeliğine kabul edilebilmek için bir süre cerrahi derslerine girmeyi sürdürdüysede öğrenimini tamamlayamadı. Clarke'la birlikte George Chapman'ın Homeros çevirisini okuyarak geçen bir geceden sonra eve döndüğünde, ilk olgun sonesi sayılan "On First Looking into Chapman's Homer"i (Chapman'ın Homeros'una İlk Bakışta) yazdı. Bu sırada Clarke, Keats'ı Leigh Hunt'la tanıştırdı. Keats, Hunt'ın çevresinde ilgiyle karşılandı ve tarihsel konulu yapıtlarıyla tanınmış ressam Benjamin Robert Haydon, genç şair John Hamilton Reynolds ve Shelley ile tanıştı. Bir süre sonra da edebiyatla tıbbi artık birlikte götürmeyeceğine karar verdi. Bu kararı, anneannesinden kalan mirası yöneten vasilenyle arasının bozulmasına yol açtı.

Leigh Hunt 1816'da *Examiner*'da "Young Poets" (Genç Şairler) adlı bir makale yayımladı. Makalede Reynolds ve Shelley'yle birlikte Keats'i de övüyor, Chapman'ın Homeros'uyla ilgili sonesinin tümünü aktarıyordu. Bu makale, bir arkadaşının sözleriyle "Keats'in kaderini belirledi". Bu sırada Keats, yalnızca ve yalnızca şair olmak istediğini yansıtan "Sleep and Poetry"yi de (Uyku ve Şiir) içeren bir şiir kitabı hazırladı. Leigh Hunt'a adadığı kitap Mart 1817'de *Poems* (Şiirler) adıyla yayımlandı, ama hemen hiç ilgi uyandırmadı. Gene de bir yayımcı, bir görüşe göre Keats'in Shelley'yle dostça bir rekabete girmek üzere yazmayı düşündüğü *Endymion* adlı uzun şiirini yayımlamayı üstlendi. Bu şiir daha önceki şiirlerinde de ele aldığı bir konuyu, Ay Tanrıçası Selene'nin bir ölümlü olan Endymion'a duyduğu aşkla ilgili Yunan efsanesini işliyordu.

İlk önemli yapıtı. Keats *Endymion*'u yazmak amacıyla Nisan 1817'de Londra'dan ayrıldı. Her biri biner dizelik dört kitaptan oluşan şiirin ilk kitabı Canisbrooke (Wight Adası), Margate, Canterbury ve Hastings'de yazıldı. II. Kitap Hampstead'de, III. Kitap Oxford'da, IV. Kitap'ın bir bölümü Londra'da, bir bölümü de Dorking yakınlarındaki Box Hill'de yazıldı. IV. Kitap'ta Keats, o sırada arkadaş olduğu ilahiyat öğrencisi Bailey'ye yazdığı mektuplarda da dile getirdiği felsefe ve sanat üzerine birçok düşünceye yer verdi.

Keats, çok yoğun bir sosyal yaşam sürdürdüğü 1817-18 kışında Londra'yı ziyaret eden William Wordsworth ile tanıştı. Wordsworth'un şiirlerine büyük hayranlık duymakla birlikte, kendisinden yaşça büyük olan bu şairin bencilliği karşısında düş kırıklığına uğradı. Hunt da onda benzer bir düş kırıklığı uyandırmıştı ve Hunt'ın küstürdüğü eleştirmenlerin kendisini hedef almalarından çekiniyordu. 1818'in ilk aylarında *Endymion*'u yayıma hazırladı, ayrıca daha önemsisiz sayılan birçok şiir yazdı ve eleştirmen William Hazlitt'in İngiliz şairler üzerine verdiği konferanslara devam etti. Gene Yunan mitolojisinden alınma bir konu olan, Tann Apollon'un Titan Hyperion'un yerini alışı üzerine yeni bir şiir yazmayı planladı. Ama bu şiiri ancak bir yıl sonra yazabildi.

Zorlu yıllar. Bu arada Keats, kişisel yaşamı ve kardeşleriyle ilgili birçok zorlukla karşı karşıya kalmıştı. Parası tükenmiş, kardeşi Tom verem olmuştu. Öteki kardeşi George ise evlenip Amerika'ya gitme hazırlığı içindeydi. Mart 1818'de Keats, Tom'a bakmak için Devonshire'daki Teignmouth'a gitti. Orada, Hazlitt'in önerisi üzerine Boc-

caccio'nun *Decamerone* adlı yapıtındaki bir öyküye dayanarak *Isabella; or, The Pot of Basil* (Isabella ya da Basileios'un Kabı) adlı öykülü şiirini yazdı. Tom'un sağlığının gittikçe kötüleşmesi Keats'in kendi iç dünyasını çözümlenmeye yönelmesine ve arkadaşı J.H. Reynolds'a yazdığı manzum ve düzyazı mektuplara daha çok ağırlık vermesine yol açtı. Bu mektuplarında, Bailey'ye yazdıklarında ileri sürdüğü "düşüncelere değil, duygulara dayanan bir yaşam" anlayışını reddetti; özellikle de *Hyperion* adlı epik şiirine hazırlık olarak, düşünceye ağırlık verme gereğini vurguladı.

Endymion'un basılışından kısa bir süre sonra kardeşi Tom ile birlikte Londra'ya dönen Keats, Charles Brown'in Westmorland, Cumberland ve İskoçya'yı yürüyerek gezme önerisini kabul etti. Amacı, yeni şiiri için ufkunu genişletmekti. Keats ve Brown önce Liverpool'a, oradan Göller Bölgesi ve Batı Highlands'den geçerek İrlanda'ya gittiler. Keats, İskoçya'nın Mull ve Iona adalarına yaptıkları yolculuk sırasında hastalanan Brown'dan Inverness'da ayrılmak zorunda kaldı ve denizyoluyla Londra'ya döndü. Bundan sonra kendini, hastalığı iyice ilerleyen kardeşinin bakımına verdi.

Eylül 1818'de *Blackwood's Magazine*, *Quarterly Review* ve *British Critic* adlı dergilerde *Endymion* ile ilgili yazılar yayımlandı. Bütün yazılarda Hunt'la olan ilişkisinden ötürü Keats'e saldırılıyordu. Özellikle *Blackwood's Magazine*'de Keats'ten cahil bir eczacı kalfası olarak söz ediliyor, alaycı bir tonla *Poems* ve *Endymion*'dan alıntılar yapılıyor ve Keats'e şu öğütte bulunuluyordu: "Açlıktan ölen bir şairdenise açlıktan ölen bir eczacı olmak daha iyidir. Dukkânınıza geri dönün Bay John".

Olgun yapıtları. Keats, bu saldırıları soğukkanlılıkla, "öldükten sonra İngiliz şairler arasında yer alacağıma inanıyorum" sözleriyle karşıladı. Tom'un son aylarında *Hyperion*'un ilk iki kitabını yazmayı sürdürdü. Tom'un ölümü üzerine Hampstead'de, Brown'ın yanında kalmaya başladı. Bu dönemde, hayatında üç kadının yeri oldu: J.H. Reynolds'ın kuzeni Jane Cox, 1817'de Hastings'de tanıştığı Isabella Jones ve son aşkı Frances (Fanny) Brawne. Ocak 1819'da yazdığı "The Eve of St. Agnes" adlı öykülü şiirinin konusunu Isabella Jones önermişti. Tom'un ölümünün ve henüz yeni tanıştığı Fanny Brawne'la ilişkisinin etkilerini taşıyan şiir zengin, canlı ve dramatik ayrıntılarla doluydu. Keats şubat ayında "Eve of St. Mark" (Aziz Markos Yortusu Arifesi) adlı şiirine başladı. Ama giderek daha huzursuz ve kederli bir ruh hali içine girdi ve III. Kitap'ın yarısında *Hyperion*'u yazmayı bıraktı. "Eve of St. Mark"ı da tamamlayamadı.

Nisan ayının başında Fanny ve annesi bitişikteki eve taşındılar. Bunun da etkisiyle Keats yoğun bir yaratıcı döneme girdi. Nisan ve mayıs aylarında "On a Dream" (Bir Düş Üzerine) adlı sonesi, "La Belle Dame sans Merci" adlı lirik şiirini ve ünlü odları "Ode to a Psyche", "Ode on Melancholy", "Ode to a Nightingale", "Ode on a Grecian Urn" ve daha az önemli olan "Ode on Indolence"i (Tembellik Üzerine Od) yazdı. Biçimsel bakımdan bir bütünlük göstermemekle birlikte, bu odların hepsinde gençliğin, güzelliğin ve yaşamın geçiciliği teması işlenmişti.

Keats, Amerika'ya yerleşen kardeşi George'un maddi güçlük içinde olduğunu öğrenince, para sağlamak amacıyla öykülü şiiri "Lamia"yı ve Brown'ın da katkısıyla gelişt-

tirdiği oyunu *Otho the Great*'i (Büyük Otho) yazmaya girişti. Londra'dan ayrılarak Shanklin (Wight Adası) ve Winchester'a gitti ve her iki yapıtı da tamamladı. Ayrıca *Hyperion*'u da *The Fall of Hyperion: A Dream* (Hyperion'un Düşüşü: Bir Düş) adı altında, daha kişisel bir üslupla yeniden kaleme aldı. Eylül ayının sonunda da sakin ve berrak bir üslubu yansıtan "To Autumn" (Güze) şiirini yazdı. Ekimde gazetecilik yaparak para kazanmak ve Fanny'den uzakta yaşamak üzere Londra'ya döndüyse de, bir süre sonra karar değiştirerek Fanny'yle nişanlandı. Ama Tom'a baktığı sırada yakalanmış olduğu verem ve George'un maddi sıkıntıları yüzünden huzursuz bir yaşam sürdü. Oyunuyla ilgili umutları da boş çıkınca, hayli gönülsüz olarak güncel bir konuyu ele alan yergili şiiri "The Cap and Bells"i (Çingiraklı Kukuleta) yazmaya başladı.

Son yılları. Keats 1820 ilkbaharı ve yazını, çalışmalarını ilgili umutsuzluk içinde geçirdi. Ama Temmuz 1820'de yayımlanan *Lamia, Isabella, The Eve of St. Agnes and Other Poems* (Lamia, Isabella, Azize Agnes Yortusu Arifesi ve Başka Şiirler) adlı kitabı büyük ilgiyle karşılandı. Bu sırada doktoru akciğerlerindeki kanamalara çare olarak İtalya'ya gitmesini önerdi. Keats, yayımcıların parasal desteğiyle genç ressam Joseph Severn'la birlikte 17 Eylül'de İtalya'ya gitti. 25. yaşgününde Napoli'ye ulaştı, oradan da Roma'ya geçti. Birkaç hafta sonra üst üste gelen ağır kanamalar, hiçbir umudun kalmadığını gösterdi. İntihar etmek istediye de Severn tarafından engellendi ve 23 Şubat'ta Roma'da öldü. İsteği üzerine mezar taşına "Burada, adı su üstüne yazılı biri yatıyor" yazıldı. Shelley'nin Keats'in anısına yazdığı *Adonais* şiiri, Byron'ın alaylı sözleri ve Leigh Hunt'ın anıları, Keats'in bir bakıma eleştirmenlerin anlayışsızlıkları yüzünden öldüğü yolundaki, pek doğru olmayan bir kanının doğmasına yol açtı.

Keats'in en iyi şiirleri, betimlediği durumun ya da nesnenin dolaysız, neredeyse görsel bir izlenimini yansıtır. Bu, Keats'in şiir anlayışıyla da uygunluk içindedir. Keats'e göre şair bir bukaletmüne benzer; kimliğinin duyumlarını etkilemesine izin vermez, tersine tek tek bütün deneyimlerin etkisine açıktır ve onların özelliklerini devralır. Keats'in mektupları, yaşam ve sanat üzerine şaşırtıcı olgunluktaki görüşlerini olduğu kadar, hırçın mizacı üzerinde kurduğu denetimi yansıtmaları açısından da önem taşır. Keats yalnızca 19. yüzyıl şairlerini değil, çağdaş şairleri de önemli ölçüde etkilemiştir.

Keats'in belli başlı yaşamöyküleri arasında Walter Jackson Bate'in *John Keats* (1963), Aileen Ward'ın *John Keats: The Making of a Poet* (John Keats: Bir Şairin Doğuşu) ve Robert Gittings'in *John Keats* (1968) adlı yapıtları sayılabilir.

Kebabişler, Sudan'ın Kordofan ilinin kuzeyindeki fundalıkla kaplı çöl alanında yaşayan ve sayıları yaklaşık 70 bini bulan göçebe Arap halkı. Köken bakımından birbirinden farklı kabilelerden oluşan Kebabişler 1821'deki Osmanlı işgali döneminde beri birçok değişiklik geçiren gevşek bir kabile konfederasyonu çatısı altında örgütlenmişlerdir.

Kebabişler 19. yüzyıl boyunca Nil ile Darfur arasında ticaret malları taşımacılığı yapıtları ve ülkelerinden geçen kervanlardan geçiş ücreti aldılar. Bazı kabileler 1881'de Mehdi önderliğinde başlatılan ayaklanmaya

katıldıysa da, bölge ticareti üzerindeki denetimlerini yitirmekten kaygılanan güçlü kesim sömürge yönetiminin yanında yer aldı.

Başlıca geçim kaynakları hayvancılık olan Kebabişler, eskiden beri pek az tarım yaparlardı. Kurak mevsimin gelişile birlikte Dar Kebabiş'teki kuyu merkezlerinde toplanarak, erken yağmurları karşılamak için deve ve koyunlarıyla Orta Kordofan ile Darfur'a göç ederler. Yağmurların iyi olduğu yıllarda hayvanlarının, özellikle de develerin gızzu bitkisiyle beslenmesi için kuzeydeki Darfur ve Çad'a giderler. Son yıllarda geleneksel topluluklarından ayrılarak dışarıda çalışmaya başlayan Kebabişlerin sayısı artmıştır.

Keban, Doğu Anadolu Bölgesi'nde, Elazığ iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Yüzölçümü 543 km² olan Keban ilçesi doğuda Merkez ilçe, güney ve güneybatıda Basıkil ilçesi, batıda Malatya ili, kuzeyde Ağın ilçesi ve Keban Baraj Gölü ile çevrilidir.

Elazığ ilinin batı kesiminde yer alan ilçe topraklarını, Güneydoğu Toroslar ile Munzur Dağları arasında kalan dağların akarsu vadileriyle yarılmış uzantıları engellendirir. Eskiden kuzey ve kuzeydoğuda ilçenin Tunceli iliyle olan doğal sınırını çizen Murat Irmağı, kuzeybatıdan gelen Karasu Irmağı ile birleşip Fırat'ı oluşturarak ilçe topraklarına girerdi. Yapımına 1965'te başlanan Keban Barajı(*) tamamlanınca Karasu, Murat ve Fırat ırmakları vadilerinin bazı bölümlerinde bir yapay göl oluştu. Günümüzde bu göl kuzeyde ilçenin doğal sınırını oluşturur; Fırat Irmağı da batıda Malatya iliyle doğal sınırı çizer. Ekime elverişli düzlüklerin büyük bölümü baraj gölünün altında kalmıştır; ilçedeki başlıca ovalar Fırat Vadisindedir.

Baraj yapımı sırasında ilçenin ekonomik ve sosyal yaşamında görülen canlılık inşaatın bitiminden sonra ortadan kalkmış, toprakları istismak edilen ailelerin büyük bölümü ilçeden başka illere göç edince, ilçe nüfusu azalmıştır. İlçe halkı geçimini tarımdan sağlar. Yerel tüketimi bile güçlükle karşılayan bitkisel üretimin miktarı düşüktür. Başlıca ürünler buğday, arpa ve üzumdür. Hayvancılık ise geleneksel bir aile uğraşı niteliğindedir. Baraj gölünde tatlı su balığı üretme çalışmaları yapılmaktadır. İlçe topraklarında kurşun-çinko (simli kurşun), volframit ve flüorit yatakları vardır.

Keban kazılarında(*) ele geçen buluntular, ilçenin çok eski bir yerleşim alanı olduğunu gösterir. Eskiden Gümüşmadeni adıyla da anılan kasaba, 19. yüzyıl sonlarında Mamur

retü'l-Aziz vilayetinin Elaziz sancağına bağlı bir kaza merkeziydi.

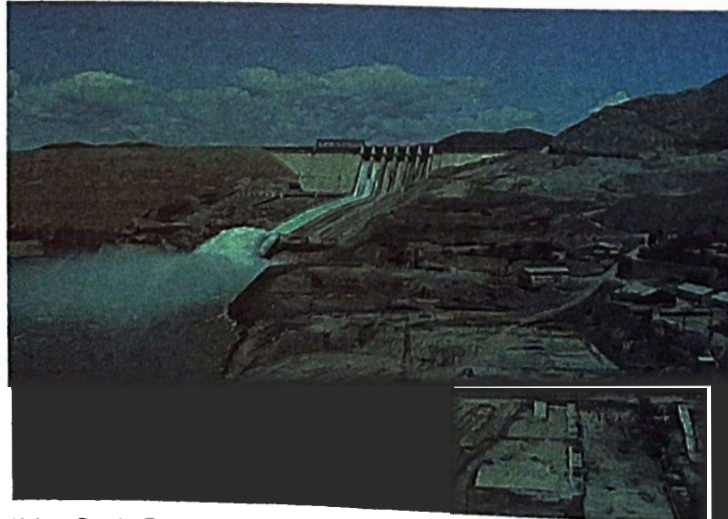
Keban Baraj Gölünün güneybatısında yer alan ve baraj inşaatı sırasında ticareti canlanıp daha sonra durgunlaşan ve nüfus yitiren kasaba, küçük bir yerleşmedir. Keban kasabası il merkezi Elazığ'a 47 km uzaklıktadır.

İlçedeki başlıca tarihsel yapılar Ermenek Kilisesi, Surp Kevork Manastırı, cami, şadırvan, kitaplık, medrese ile çeşmeden oluşan ve çevresinde koç ve koyun biçimli mezar taşları bulunan Yusuf Ziya Paşa Külliyesi (18. yy), Vakıf Hanı olarak da bilinen Denizli Kervansarayı, IV. Murad Hanı, İbrahim Şah Kervansarayı'dır (12. ya da 13. yy).

Keban Belediyesi Cumhuriyet'ten önce kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 10.663; kasaba, 4.900.

Keban Barajı, Doğu Anadolu Bölgesi'nde, Elazığ'ın 45 km kuzeydoğusunda, Fırat Irmağı üzerinde kurulu olan kaya dolgu ve beton ağırlık barajı. Temelden 207 m yüksekliğiyle tamamlandığında Türkiye'nin birinci, dünyanın ise 21. yüksek barajıydı. Enerji üretimi, taşkınların denetlenmesi ve dolaylı sulama amacıyla yapımına 1965'te başlanan baraj 1975'te hizmete alınmıştır.

Baraj, kalkıştı ara katmanlı kireçtaşı, mermer ve dolotaşından oluşan, Paleozoyik (Birinci) Zamana (y. 570-225 milyon yıl önce) ait yaklaşık 1.000 m kalınlığındaki yaşlı Keban Oluşuğu üzerine oturtulmuştur. Zeminin beyaz, pembe, açık ve koyu gri renkli kireçtaşı ve mermer ögeleri, baraj yerinde ve göl alanında görünür durumdadır; bunlar yer yer kristalleşmiş ya da yeniden kristalleşmiş sert ve dayanıklı kayalardır. Kalkıştı ve dolotaşı ögelerine galerilerde ve sondaj kuyularında rastlanmıştır. Katmanlaşma genellikle belirsiz ve çok aralı eklemlili, çatlaklı ve yarılmalıdır. Yapının içinde çok sayıda karstik erime boşluğu ve mağara bulunur. Sondaj kuyuları ve galeriler sık sık karstik boşlukları kesmiştir. Karstik boşlukların büyüklükleri kılcal çatlaklardan 100 bin m³'lük büyük mağaralara kadar değişir. Bu da karstlaşmanın iyi geliştiğini gösterir. Yanılım ve eklem sistemleri boyunca, yüzeysel akaçlamayla gelişen erime boşluğu, erime kanalı ve mağaraların içi kil, çamurtaşı, miltası ve kumtaşıyla dolmuştur. Bazı mağaralar ve erime boşlukları ise tümüyle boştur. Yüzeysel akaçlamayla gelişen karstlaşmanın yanı sıra aşağıdan yukarıya doğru derin bir hidrotermal karstlaşmanın oluştuğunu gösteren kanıtlar vardır. Siyenit porfirler tarafından yer yer kesilen kireçtaşları, magma-

Keban Barajı, Elazığ
Sönmez Güner

laşma sonucunda oluşan hidrotermal eriyikler ve karbon dioksit bakımından zengin gazlar tarafından eritilmiş ve yüzeye yaklaştıkça küçülen bir mağaralar sisteminin gelişmesine neden olmuştur.

Karbon Oluşuğunun üzerini, kloritli şist, serizitli şist ve kalkşıstten oluşan üst şist katmanını uyumsuz bir biçimde örter. Bu katmanın kalınlığı yaklaşık 1.500 m'dir. Keban Oluşuğunun üzerine taban konglomerasıyla birlikte oturan üst şist, baraj gölünde ve barajın akış ağız tarafında geniş bir alanda görünür haldedir. Mezozoyik (İkinci) Zamanda (y. 225-65 milyon yıl önce) bazik bir yanardağı patlaması sonucu siyenit porfirler oluşmuştur. Baraj ekseninin akış yönünün aşağısında sağ ve sol yakada dayklar görünür haldedir. En genç çökeller, ırmak boyunca yer alan Kuvaterner (Dördüncü) Dönemin (y. 2,5 milyon yıl öncesinden günümüze) taraça ve alüvyonlarından oluşur. Baraj alanında tektonizma sonucu çoğunlukla baraj eksenine koşut ve kuzeybatı-güneydoğu doğrultulu yarlımlar gelişmiştir. Bu yarlımlar boyunca gelişen karstik boşluklar, baraj yapılırken temelin iyileştirilmesi çalışmaları sırasında çeşitli sorunlar yaratmıştır.

Baraj gölünde biriken suların, karstik erime boşluklu Keban Oluşuğunun kireçtaşı, mermer ve dolotaşı öğeleri içinden süzülerek kaçması önlemek amacıyla, 850-600 m yükseltileri arasında sürekli bir geçirimsizlik perdesi oluşturulmuştur. Bu perde, baraj gövdesi altında, göl alanının sağ ve sol yakasında enjeksiyon perdesi, diyafram duvar ve mağara dolgu beton biçiminde yapılmıştır.

Kireçtaşları üzerine kurulan başka barajlarda olduğu gibi, geçirimsizlik perdesi yapı birçok zorluklar çıkartmış ve çok masraflı olmuştur. Büyük karst boşluklarına rastlanması nedeniyle, baraj, perdesinde kullanılan çimento ve beton miktarı (170-370 ton perde enjeksiyonu çimentosu: 236.100 m³ perde ve mağara betonu) açısından dünyada ön sıralarda yer almaktadır.

Barajın temelden yüksekliği 207 m, talvegden yüksekliği 163 m, kret uzunluğu 1.097 m (608 metresi kaya dolgu olan bölüm), kret genişliği 11 m, kret kotu 848 m, güvenlik payı 3 m, toplam dolgu hacmi 15.585 m³tür.

Su toplama alanı 64.100 km²'dir. Baraj gölünün ölü depolama düzeyi 725 m, ölü depolama hacmi 1,355 milyar m³, normal su düzeyi kotu 845 m, aktif depolama hacmi 29,645 milyar m³, maksimum su düzeyi kotu 846,67 m, maksimum göl genişliği 20 km, maksimum su düzeyi kotunda göl hacmi 30,600 milyon m³ ve maksimum su düzeyi kotunda göl uzunluğu 125 km'dir.

Kapaklı tipte olan dolu savağı sol yamaçta ve beton ağırlık bölümündedir. Kret kotu 830 m, kret uzunluğu 96 m ve taşkın debisi 17.280 m³/sn'dir. Boşaltım kanalı betonarme tiptedir ve uzunluğu 430,90 m'dir. Tehlike dolusavağı güvenlik tapalı tiptedir ve boşaltım hızı 5.500 m³/sn'dir. Sol yamaçta iki adet at nalı kesitli derivasyon tüneli vardır. Bunların her biri 708 m uzunluğundadır ve boyutları 14,46 m x 15,46 m'dir. Derivasyon tüneli memba batardosunun kret kotu 725,50 m, mansab batardosunun kret kotu ise 701 m'dir. Keban Barajı ve Hidroelektrik Santrali'nde düşey eksenli Francis tipi 8 türbin ve düşey eksenli 8 jeneratör bulunmaktadır.

Keban kazıları, Fırat Irmağı üzerinde yapılması öngörülen Keban Barajı'nın oluşturacağı gölün suları altında kalacak maddi ve manevi kültür varlıklarını belgelemek, kurtarmak ve korumak amacıyla geliştirilen

ve jeofizik, arkeoloji, folklor, etnografya, mimari alanlarını kapsayan çalışma. 1966'da Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ) Mimarlık Fakültesi Mimarlık Tarihi ve Restorasyon Bölümü'nün gerçekleştirdiği arazi çalışmaları ile başlatıldı. Ertesi yıl İstanbul Üniversitesi (İÜ) ve Michigan Üniversitesi'nin belgelemeye yönelik ortaklaşa yüzey araştırması çalışmalarından sonra 1968'de, merkezi ODTÜ olmak üzere Keban Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü kuruldu. Türk Tarih Kurumu (TTK), ODTÜ ve İÜ'nün öncülüğünde yerli ve yabancı bilim adamlarının gerçekleştirdiği kazı ve restorasyon çalışmaları 1975'te baraj gölünün dolmasıyla sona erdi. Keban Baraj Gölünün kapladığı 680 km²'lik alanda yürütülen yüzey araştırmaları sonucunda cami, türbe, hamam, han, köprü, kilise ve 52 arkeolojik alanla mezarlık saptandı. Sular altında kalacağı kesinleşen 47 arkeolojik alandan ancak 20'si kazılar yapılarak araştırıldı. Bu arada iki cami baraj gölü alanının dışına taşındı ve bir köprü yeniden kurulmak üzere söküldü.

Çalışmalar sonucunda bölgenin Paleolitik Çağdan günümüze değin kesintisiz iskân edildiği olduğu anlaşılmıştır. Kurtarma kazılarının yürütüldüğü arkeolojik alanlar şunlardır:

Tepecik, Altınova, Elazığ
Arkeoloji ve Sanat Dergisi Arşivi

Ağın. Keban kasabasının 27 km kadar kuzeyinde höyük tipi yerleşme. Ümit Serdaroglu başkanlığında Ankara Üniversitesi'nce kazılmıştır.

Aşvan. Elazığ'ın 35 km kuzeybatısında, Murat Irmağının güney kıyısındaki Aşvan (bugün Muratçık) köyünün batısında höyük tipi yerleşme. David French başkanlığında Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü'nce kazılmıştır.

Çayboyu. Aşvan yakınında höyük tipi yerleşme. Aşvan kazı heyeti tarafından kazılmıştır.

Değirmenitepe. Elazığ'ın 26 km kadar doğusunda ve Altınova'da höyük tipi yerleşme. Refik Duru başkanlığında İstanbul Üniversitesi'nce kazılmıştır.

Fatmalı-Kalecik. Aşvan yakınında höyük tipi yerleşme. Robert Whallon Jr. ile Henry T. Wright başkanlığında Michigan Üniversitesi'nce kazılmıştır.

Hanibrahimşah (bugün Esenkent). Elazığ'ın 40 km kadar kuzeybatısında höyük tipi yerleşme. Hayri Ertem başkanlığında Ankara Üniversitesi'nce kazılmıştır.

Haraba (Şimsat). Elazığ'ın 50 km kadar doğusunda kale tipi yerleşme. Baki Ögün başkanlığında Ankara Üniversitesi'nce kazılmıştır.

Kalayıcık. Keban kasabasının 29 km kadar kuzeyinde mezarlık alanı. Ümit Serdaroglu başkanlığında Ankara Üniversitesi'nce kazılmıştır.

Kilise Alanı. Aşvan yakınında höyük tipi yerleşme. Aşvan kazı heyeti tarafından kazılmıştır.

Korucutepe. Elazığ'ın 30 km kadar doğusunda ve Altınova'da höyük tipi yerleşme. Chicago, California ve Amsterdam üniversitelerinin işbirliğiyle Hans G. Güterbock, Maurits van Loon ve Giorgis Buccellati başkanlığında bir heyet tarafından kazılmıştır. Kazıları daha sonra Ankara Üniversitesi'nden Hayri Ertem başkanlığında Türk ekibi devam ettirmiştir.

Körtepe. Elazığ'ın 44 km kadar doğusunda höyük tipi yerleşme. Harald Hauptmann başkanlığında Heidelberg Üniversitesi'nce kazılmıştır.

Pağnik Öreni. Keban ilçesinin 25 km kadar kuzeyinde höyük tipi yerleşme. Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü'nden Richard P. Harper tarafından kazılmıştır.

Pulur (Sakyol). Elazığ'ın 45 km kadar kuzeybatısında höyük tipi yerleşme. Hamit Zübeyr Koşay tarafından kazılmıştır.

Taşkunkale. Aşvan yakınında höyük tipi yerleşme. Aşvan kazı heyeti tarafından kazılmıştır.

Taşkun Mevkii. Aşvan yakınında höyük tipi yerleşme. Aşvan kazı ekibi tarafından kazılmıştır.

Tepecik. Elazığ'ın 31 km kadar doğusunda, Altınova'da höyük tipi yerleşme. Ufuk Esin başkanlığında İstanbul Üniversitesi'nce kazılmıştır.

Tülentepe. Elazığ'ın 21 km kadar doğusunda ve Altınova'da höyük tipi yerleşme. Tepecik kazı ekibi tarafından kazılmıştır.

Yeniköy Höyüğü (Gâvur Höyüğü). Elazığ'ın 40 km kadar kuzeybatısında höyük tipi yerleşme. Pulur kazı ekibi tarafından kazılmıştır.

Göl alanında gerçekleştirilen bu kazılardan başka Ankara Üniversitesi'nden Kılıç Kökten Karasu Irmağı, Arapkir Çayı ve Murat Irmağı vadi, seki ve kayahklarında yaptığı yüzey araştırmalarında mağara, kaya sığınacı ve açık hava konak yerleri saptamıştır. Bu araştırmalar sonucunda Küllünün İni, Karataş, Gedikli Mağarası ve Kalecik'te Paleolitik Çağ kalıntıları saptanmıştır. Paleolitik Çağı izleyen çağlara ilişkin geniş bilgi sağlayan veriler Altınova

yöresinde Tepecik, Tülintepe, Boytepe, Degirmen-tepe, Norşuntepe, Körtepe, Korucutepe ve Haraba'da; Ağın yöresinde Kalecikler Höyüğü, Kalaycık, Kilisedüzü ve Pağnik'te; Aşvan yöresinde ise Pulur, Yeniköy Höyüğü, Fatmalı-Kalecik, Aşvan, Kurupınar, Çayboyu, Taşkun Mevkii ve Taşkunkale'de toplanmıştır.

Kalkolitik Çağa (İÖ 5500-3500) ait yerleşmelerde görülen basit taş temelli, kerpiç duvarlı, düz damlı evlerden ve mezarlardan elde edilen zengin buluntulardan, yöreye özgü bir kültürün varlığı ortaya çıkarılmış ve ayrıca bu bölgenin Kuzey Suriye, Mezopotamya, İran ve Orta Anadolu ile yakın ilişki içinde olduğu saptanmıştır. Tülinte-

Norşuntepe, Altınova, Elazığ
Arkeoloji ve Sanat Dergisi Arşivi

pe'nin yanı sıra Norşuntepe, Korucutepe, Çayboyu ve Körtepe'de Halaf kültürünün, Tepecik'te ise erken Uruk kültürünün izlerine rastlanmıştır. Bu çağın sonlarına ait Korucutepe'deki mezarlarda bakır, kurşun ve gümüş gibi madenlerden yapılmış eşya ele geçirilmiştir.

İlk Tunç Çağında (İÖ 3500-2000) Keban Baraj Gölü alanı çok yoğun bir yerleşime sahne olmuştur. Bu çağın son evresine ait olan Norşuntepe'deki saray, bölgenin mimari zenginliğine tanıklık eder. İyi korunmuş başka kalıntılar özellikle Tepecik'te, Yeniköy Höyüğü'nde ve Pulur'da bulunmuştur. Bu yerleşmelerde ayrıca insan yüzü betimlemelerini yansıtan kutsal ocaklar ortaya çıkarılmıştır. Degirmen-tepe, Taşkun Mevkii, Pağnik, Kalaycık yerleşmelerinde de çağın sanatını yansıtan boya bezekli ya da kabartmalı çanak çömlekle, pişmiş topraktan, taştan ve kemikten aletler ele geçirilmiştir.

İÖ 2. binyılda tarihlenen Orta Tunç (İÖ 2000-1500) ve Son Tunç (İÖ 1500-1000) çağlarında Keban bölgesi Hititlerin komşusu İshuvalıların egemenliğine girmiştir. Bu çağın büyük merkezleri kabul edilen Korucutepe ve Norşuntepe'de anıtsal surlar, yeraltı geçitleri ve özellikle Hitit (Luvi) hiyeroglifiyle yazılı mühür ve mühür baskıları bulunmuştur. Asur ticaret kolonileri ve Hitit dönemleri çanak çömlek örneklerine bu merkezlerin yanı sıra özellikle Tepecik'te rastlanmıştır.

İÖ 1. binyılda başlayan Demir Çağında Keban yöresinin Urartu Krallığı'nın sınırları içinde bulunduğu, Norşuntepe, Degirmen-tepe, Haraba gibi merkezlerde yapılan kazılardan ve Palu yazıtından saptanmıştır. Ayrıca, Norşuntepe'de kuyu tipi bir mezar-da bulunan at iskeletlerinden, bölgenin İskit akınlarına uğradığı da anlaşılmıştır.

Pağnik, Kalecik, Kalaycık, Kilisedüzü, Aşvan, Taşkunkale ve Haraba'da, Keban'ın Helenistik dönemle Roma döneminde yoğun olarak iskân edildiğini gösteren buluntular çıkartılmıştır. Bu merkezlerden eski adı Arsamosata olan Haraba ve yuvarlak burçlu suruyla Pağnik dikkat çekicidir. Ağın'daki Roma mezarlığında bulunan maden ve kıymetli taşlardan yapılmış takılarla Aşvan'da ele geçirilen gümüş sikkeler, bölgenin kültür ve tarihinin aydınlatılmasında yardımcı olmuştur. Aşvan sikkelerinin bir bölümü (İÖ 66) I. Ariobarzanes'e, öbürleri IX. Ariarathes'e aittir.

Keban Baraj Gölü alanındaki Bizans kalıntılarının üstünde İS 11-13. yüzyıllarda yoğun bir Selçuklu yerleşiminin varlığı saptanmıştır. Bu dönem kalıntıları Haraba, Tepecik, Taşkunkale, Aşvan, Han İbrahim Şah, Kalaycık ve Kalecik'te bulunmuştur. Taşkunkale ve Kalaycık'taki İlhanlı yapıt ve sikkeleriyle Kalaycık'taki Artukoğulları sikkeleri, kalıntıların tarihlenmesine yardımcı olmuştur.

Osmanlı dönemi yapıtları özellikle eski Pertek ve Til (bugün Korkluca) köyündedir. (ODTÜ) Mimarlık Fakültesi Restorasyon Bölümü, Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Devlet Su İşleri'nin yardımıyla eski Pertek'teki 16. yüzyıla ait Baysungur Camisi ile Çelebi Ali Camisi'ni baraj gölü alanı dışına taşıyarak yeni Pertek'te yeniden kurmuştur. Ayrıca, Arapkir Çayı üzerindeki 5-6. yüzyıllara ait Karamağara Köprüsü de Karayolları Genel Müdürlüğü'nün yardımıyla sökülerek, tekrar kurulmak üzere Elazığ Müzesi'ne bırakılmıştır.

Bu kazı ve restorasyon çalışmalarının yanı sıra Hamit Zübeyr Koşay başkanlığındaki bir ekip tarafından bölgenin kültürü ve etnografik özellikleri incelenmiş ve doküman, kilim, araç gereç, giyim eşyası, silah ve takı örneklerinin toplanmasıyla oluşturulan çok değerli koleksiyonlar Elazığ Müzesi'ne kazandırılmıştır. Bu maddi kültür kalıntılarından toplanmasından başka söz ve müzik folkloru ile yemek çeşitleri üzerine de araştırmalar yapılmıştır. Ayrıca, Aşvan dolaylarında toprak kullanım biçimleri ve geleneksel tarım aletleri incelenmiştir. Bu çalışmalara ek olarak, İstanbul Teknik Üniversitesi ile Norşuntepe kazı heyeti, baraj gölü alanındaki köylerin hemen hepsini gezerek yöresel mimarlık konusunda araştırmalar yapmış, yerleşme düzeni ile yapı türü, planı ve malzemeleri yönünden bölgenin Anadolu mimarlık tarihi içindeki yerini ve katkısını saptamıştır.

kebab, Arapça KEBBEB, susuz olarak tencerede pişirilen ya da doğrudan ateşte kızartılarak hazırlanan et yemeklerine verilen genel ad. Tas kebabı gibi, tencerede pişirilken içine sebze katılan türleri de vardır.

Türk mutfagında Orta Asya'dan beri etli yemekler önemli bir yer tutmuştur. Bu arada kebab çeşitleri de özellikle yaygındır. Elyazması ya da basılı Osmanlı yemek kitaplarında 30'dan çok kebab çeşidi anılır ve hazırlanışları anlatılır. Bugün 60 kadar kebab çeşidi bilinmektedir. Kebablar yer adlarına, ilk kez pişiren kişiye, yapıldığı yere, kullanılan et ya da sebze, pişirildiği kaba ve başka yardımcı araçlara göre adlandırılır. Bunların bazıları "Alipaşa", "Hasanpaşa", "avcı", "bahçıvan", "çoban", "hirsız", "horhor", "hünkâr", "yörük", "bildirgin", "çulluk", "hindi", "karaca", "kaz", "keklik", "piliç", "ördek", "sülün", "kuzu", "oğlak", "tavşan", "çömlek", "çöp", "kâğıt", "sac", "şiş", "tas", "tencere", "testi" kebablarıyla "döner", "defneli", "domatesli", "kremalı", "patlıcanlı", "yufkalı", "yoğurtlu", "beğendili" kebablardır.

Kebbi Irmağı bak. Sokoto Irmağı

kebe, keçenin kalın, kaba ve seyrek biçimde yapılmış türüne verilen ad. Keçelerin artık yünlerinden ya da farklı dönemlerde yapılan kırkımlarda elde kalan yünlerden yapılır.

Kebe, çeşitli yerlerde kullanılır. Semer ya da palanın yerine beygir, katır, eşek ve öküzlerin sırtına atılır, tandir örtüsü olarak kullanılır, kış mevsiminde dışarıda uzun süre kalmak zorunda olan yük hayvanlarının üstüne örtülür. Çobanların giydikleri kepenek de çoğunlukla kebeden yapılır. Bu nedenle bazı yörelerde kepeneg'e "kebe" denir. Kebeleğin tüylü olanına bu tür kebe yapımında ünlü olan Yanbolu'dan dolayı "Yanbolu kebesi" adı verilir. Anadolu'nun birçok yöresinde kalın kumaştan yapılan ceket, palto ve aba türünden giysiler de kalınlığından ötürü "kebe" olarak adlandırılır. Ayrıca bak. keçe.

kebere bak. gebreotu

Kebiişi, Japonya'da Heian döneminin (İS 794-1185) büyük bölümünde tek etkili askeri gücü oluşturan polis kuruluşu. Bu dönemde yönetimin belkemiği olan Kebiişi'nin yaklaşık 1000 dolayında etkinliğini yitirmesiyle, ülkenin sınır bölgelerinde merkezi denetim çözülmeye başlamıştır.

Yaklaşık 810'da önceki imparator Heizei'nin komplo girişimlerinin yol açtığı karışıklıkların üstesinden gelmek için kurulan Kebiişi etkinliğini kanıtlayarak hızla gelişti. Sonunda saray muhafızları ile ordunun yerini alarak yasaların uygulanmasını sağlayan tek güçlü kuruluş durumuna geldi. 816'da resmî konum kazandı, ayrıca düzenli karakol görevlerini de üstlendi. Kebiişi'nin başkanı genellikle yüksek rübeli görevliler arasından seçiliyor, hem sivil hem askeri makamlardan seçilen bazı kişiler de ona yardımcı oluyordu. Yetki alanı eyaletleri de içine alacak biçimde genişletilip yargısal sorumluluklar da üstlenmeye başlayınca Kebiişi örgütüne hukuk eğitimi görmüş kişiler de alınmaya başladı.

Kebir (d. 1440, Benares, Caunpur - ö. 1518, Maghar, Hindistan), Hintli mistik ve şair. Hindu ve İslam düşünceleri arasında bir köprü kurmaya çalışmış, bütün dinlerin özünde bir, bütün insanların da özünde eşit olduğunu savunmuştur. Öğrencisi Nanak'ın kurduğu Sih dinine öncülük etmiştir.

Kebir'in doğumu günümüze değin gizem ve efsaneyle örtülü kaldı. Ne zaman ve kimden doğduğu konusunda uzmanlar arasında görüş birliğine varılamadı. Bir efsaneye göre kutsal bir bakireden doğmuştu; Brahman kastından olan ve bir Hindu tapınağına yaptığı ziyaretten sonra gebe kalan annesi evli olmadığından Kebir'i terk etmiş, çocuğu bulan bir Müslüman dokumacı da onu evlat edinmişti. Müslüman olarak yetiştirildiği bilinen Kebir sonradan Hindu çileci (*sannyasin*) Ramananda'dan etkilendi.

Kebir Hindu ya da İslam dinini seçmek yerine ikisinden de en doğru bulduğu ilkelere olarak *sahaca-yoga* (doğal birlik) adını verdiği kendi dinini kurdu. Böylece en önemlisi Kebirpanth olan bir dizi mezhebin ve ayrı bir din olan Sih dininin öncüsü oldu. Hinduizmin yeniden doğuş ya da ruh göçünü ve *karman* öğretisini benimsedi, ama puta tapmayı, çileciliği ve kast sistemini reddetti. İslamdan ise tektanrıcılığı ve Tanrı önünde insanların eşitliği düşüncelerini aldı; tasavvufun da büyük ölçüde etkilendi.

Kebirpanth ve öteki mezhepler gibi Sih dini de bazı temel ilkelere dayanır: Hepsinde tek tanrıya inanılır; bütün dinsel

metinler yerel dilde yazılır; guru (tinsel önder) büyük önem taşır ve saygı görür; kast sistemi bütünüyle reddedilir.

Kebir hiçbir dilbilgisi ya da incelik kaygısı gütmeden yazdığı Hintçe dizeleriyle sıradan insanlara ulaşmayı başardı. Böylelikle de amaçladığı iletişimi sağladı. Şiirlerinden bazıları Sihlerin kutsal kitabı *Adi Granth*'a alındı; dizelerinden ve gözlemlerinden oluşan *Bicak* adlı kitap yaklaşık 1570'te bir öğrencisi tarafından tamamlandı. Kebir'in 44 şiirinin Robert Bly tarafından yapılan çevirisi *The Kabir Book*'ta (1977; Kebir Kitabı) yayımlandı.

Keble, John (d. 25 Nisan 1792, Fairford, Gloucestershire - ö. 29 Mart 1866, Bournemouth, Hampshire, İngiltere), Anglikan rahip, ilahiyatçı ve şair. Anglikanlık içinde 17. yüzyıl sonlarının Anglikanlığı (High Church) ülkülerini canlandırmaya çalışan Oxford Hareketi'nin önderlerindendir.

Oxford'da öğrenim gören Keble 1816'da rahipliğe atandı. 1818'den sonra Oxford'da

Keble, George Richmond'ın tebeşir çizimi, 1863; Ulusal Portre Galerisi, Londra
National Portrait Gallery, Londra

başladığı öğretmenliği, rahip babasına yardımcı olmak üzere ayrıldığı 1823'e değin sürdürdü. 1827'de, pazar günleri ve yortularda okunmak üzere kaleme alınmış şiirleri topladığı *The Christian Year*'ı (Hristiyan Yılı) yayımladı. Bu kitap, Anglikanlık akımının yayılmasında büyük rol oynadı.

Keble'in düşüncesi ile romantik şairlerin doğalcılığı arasındaki yakınlık, Oxford'da şiir dersleri verdiği dönemin (1831-41) son yılında yayımlanan konuşmalarında da görülmüyordu. Ama daha 1833'te Keble Oxford Hareketi'nin önderlerinden biri olarak ün kazanmıştı.

Oxford Hareketi, Keble'in 14 Temmuz 1833'te üniversite kilisesinde verdiği "National Apostasy" (Ulusça Dinden Dönme) başlıklı vaazla başlamış sayılıyordu. Oxford Üniversitesi'nde odaklaşan bu akım, önceleri hükümetin kilise fonlarına ve mülklerine el koyma çabalarına karşı çıkmayı amaçlıyordu. Ama zamanla daha genel ilahiyat ve kilise sorunlarıyla da ilgilenmeye başladı. Anglikan din adamlarını "devlet denetiminde kilise" kuramına karşı harekete geçirmek için *Tracts for the Times* (Zamanımız İçin Risale) başlığıyla yayımlanan 90 risale, hareketin yandaşlarının Risaleciler adıyla anılmasına yol açtı. Hareketin başlıca önderi John Henry Newman'la (1801-90) öteki önderlere daha çok manevi rehberlik eden Keble da dokuz risale kaleme aldı. Kilise Babaları'nın yapıtlarının okunmasını özendiren Risaleciler bunların İngilizceye çevrilip yayına hazırlanmasını sağladılar. Keble, 1838'de, Irenaeus'un (y. 120/140 - y. 200/203) yapıtlarını çevirerek *A Library of the Fathers* (Kilise Babaları'nın Kitaplığı) dizisinin başlatılmasına katkıda bulundu. 1845'te Newman'ın Katolikliği benimsemesiyle akım tehlikeye girince, Keble ve Oxford'un

İbranice profesörlerinden rahip Edward Bouverie Pusey (1800-82) akımı canlı tutmayı başardılar.

1836'dan ölümüne değin, Hursley'de taşra rahibi olarak çalışan Keble şiirleriyle de anılır. Başlıca şiir kitapları arasında *The Psalter or Psalms of David* (1839; Mezmurlar Kitabı ya da Davud'un Mezmurları) ile çocuk şiirlerini topladığı *Lyra Innocentium* (1846; Masumiyet Şiirleri) sayılabilir. Ayrıca en ünlüsü "O God of mercy, God of might" olan çok sayıda ilahî yazmıştır. 1869'da Oxford'da onun onuruna Keble College kurulmuştur.

Kebnekaise, İsveç'in kuzey kesimindeki Norrbotten ilinde (*län*) dağ sırası. Norveç sınırına 40 km, Kuzey Kutup Dairesi'ne de 170 km uzaklıkta yer alır. Adı Laponcada "tencere tepesi" anlamına gelir. Kabaca üçgen biçiminde 47 km²'lik bir alanı kaplayan dağlar üzerinde yerleşim yoktur. Dar ve keskin sırtlarla bölünmüş dağ sıralarından oluşan Kebnekaise'nin üzerinde İsveç'in en yüksek doruğu olan Kebnekaise Sydtopp (2.111 m) ile Kaskasatjækko (2.005 m) ve Kaskasapakte (2.046 m) dorukları yer alır; Tuolpagorni Doruğu (1.696 m) ise bir yanardağa benzeyen görünümüyle dikkat çeker. Dağların üzerinde çok sayıda buzul vardır; bunların en büyükleri Björling, Stor, Isfall, Kebnekapse ve 1883'te Kebnekaise Sydtopp'a ilk tırmanan Fransız coğrafyacı Charles Rabot'nun adıyla anılan Rabot Buzuludur. Sıradagların dikkat çekici bir özelliği de, Kebnekapse Buzulunun 20 m'lik buzul duvarının kıyısında yer alan küçük Tarfala Gölüdür.

Kecskemét, Macaristan'ın orta kesiminde. Bács-Kiskun ilinin (*megye*) merkezi kent. Eskiden beri el sanatları ve sığır besiciliği merkezi olarak tanınan Kecskemét aynı zamanda bağları, sebze ve meyve bahçeleri ile de ün kazanmıştır. Çoğunlukla "Macaristan'ın meyve bahçesi" olarak adlandırılan kumlu topraklarla çevrili yöre, Macaristan'ın meyve gereksiniminin yaklaşık yüzde 25'ini karşılar. Büyük miktarlarda

Kecskemét yakınlarında harman yeri, Macaristan
E. Henrikaon-Osman Agency

reçel, şurup ve likör üretilen kent, kayısı brandy'siyle (*barack pálinka*) ünlüdür.

Kentin kuruluş tarihi Árpád hanedanına (10. yy) dayanır. 14. yüzyılda ülkenin ayrıcalıklı kentlerinden biri olan Kecskemét, Osmanlı yönetimi sırasında bir has haline getirildi. Kentin çok köşeli ana meydanının çevresi kamu binaları, büyük bir Katolik kilisesi ve bir Fransiskan manastırıyla çevrilidir. Eski Reform kilisesi 1680-84 arasında Osmanlı padişahı IV. Mehmed'in özel izniyle yapılmıştır. Sinagogun (1862) avlusunda daha eski bir sinagogun (1818) kalıntıları yer alır. Kentte, bu yapıla-

rın yanı sıra pek çok kilise, müze ile tarihsel ve mimarı açıdan önem taşıyan başka yapılar bulunur. Ünlü Macar oyun yazarı József Katona (1791-1830) ile besteci Zoltán Kodály (1882-1967) Kecskemét'te doğmuştur.

Ekili alanlar yaklaşık 93 bin hektarlık bir alanı kaplar. 1945'ten sonra çiftçilere çeşitli sosyal olanaklar sağlayan çiftlik merkezleri kurulmuş, çalışma koşulları iyileştirilmiş, tarım ve sanayi üretimi artmaya başlamıştır. Kecskemét'in yaklaşık 30 km güneyinde yer alan ve toplam 80.833 hektarlık bir alanı kaplayan Bugac'ın çorak, kumlu ve tuzlu stepleri (*puszta*) ıslah edilerek tarıma açılmıştır. Verimsiz koyun besiciliği uygulamaları, yerini uzmanlaşmış hayvan çiftliklerine bırakmıştır. Ağaç ekimi, tarımda makineleşme ve aşınmayı önleme çalışmaları tarımı canlandırıp geliştirmiştir.

Kecskemét'in başlıca sanayi dalları gıda işleme ve dokumacılıktır. tarımsal makine ve tüketim malları imalatı da önemlidir. Budapeşte'nin 80 km güneydoğusunda yer alan kent, Szeged'e giden ana demir ve kara yolları üzerinde yer alır. Nüfus (1990) 102.528.

keçe, yün, kıl ya da pamuğun ıslak ortamda çignenip dövülerek liflerinin birbirine kaynaştırılmasıyla elde edilen ve örtü, yaygı, çadır ya da giysi yapmakta kullanılan kaba kumaş.

Keçe Orta Asya'da çok eski dönemlerden beri bilinmekteydi. Kazılarda eski Türk mezarlarından, birçoğu renkli motiflerle bezenmiş keçe parçaları, keçeden kesilmiş

Nakışlı bir keçe
Ara Güler

tasvirler ve çeşitli eşya çıkarılmıştır. Göçebe bir toplum olan Orta Asya Türklerinin günlük yaşamında keçenin büyük bir önem taşıdığı ve dünyanın birçok yerinden daha önce burada yapılmaya başladığı anlaşılmaktadır.

Anadolu'da yerleştikten sonra Türkler keçeciliği bir zanaat olarak daha da geliştirdiler. Bununla birlikte keçenin Anadolu'ya Türklerce getirildiğini ileri sürmek doğru olmaz. Mezopotamya ve Anadolu'daki

daha eski kültürlerden kalma taş kabartmalarla mühürlerdeki figürlerin başlarındaki külahlar keçeden yapılmış olmalıdır.

Anadolu Selçuklularında keçecilik çok gelişmişti. Ahilik örgütü içinde yer alan esnaf loncaları arasında keçecilik de büyük yer tutuyordu. Merkezi Konya olmak üzere birçok kent ve kasabada keçe üretiliyordu. Konya'da Sahib Ata Külliyesi'ndeki Keçeciler Hamamı'ndan başka daha birçok hamamda keçelerin sıcak suya konduğu (pişirildiği) keçelik adı verilen ayrı bölümler vardı.

Osmanlı döneminde de gene Konya başta olmak üzere Afyon, İstanbul, Isparta, Uşak, Manisa, Turgutlu, Ödemiş, Tire, Bursa, Ankara, Maraş, Çorum, Diyarbakır, Urfa ve Mardin belli başlı keçe üretim merkezleriydi. Sofya, Selanik, Edirne, Rodos, Yanbolu da keçe ve keçe türünden malzemenin üretildiği başka merkezler arasındaydı.

Keçeci kalfa ve ustaları yıllar süren çalışmaları sonunda yetişiyordu. Altı yedi yıl kadar bir süreyle yün ditme, yün atma, ayakla yün tepme, kalıba yün hazırlama, hamamda keçe pişirme gibi çeşitli işleri yapan çırac önce kalfalığa yükselir, daha sonra da usta olup kendi başına dükkân açmaya hak kazanırdı. Başka zanaatlarda olduğu gibi keçecilikte de bu mesleğin kurucusu olduğuna inanılan bir pirin varlığı kabul edilirdi. Keçeciliğin piri olarak Ebu Said Rukbani, Ebu Said Rabbani ya da Ebu Said Libabid benimsenmişti. Keçe üretimi günümüzde de, fazla yaygın olmamakla birlikte, eski merkezlerin birçoğunda geleneksel yöntemlerle ya da bazı aşamalarda makine yardımıyla sürdürülmektedir.

Keçe koyun ve kuzu yününden, deve tüyünden ya da keçi kılından yapılır. Bunlar kıvrıkcık yapılı olduğundan kolayca keçe haline getirilebilir. Kuzunun hazırandaki ilk kırkımı ile koyunun ağustostaki ikinci kırkımdan elde edilen yünden yapılan keçeler en nitelikli olanlardır.

Kıvrıkcık yün, başka elyaf türleriyle birlikte de keçeleştirilebilir. Keçe üretiminde, liflerin birbirine kaynaştırılması için bağlayıcı ya da yapıştırıcı kullanmaya gerek yoktur. Pamuk ya da yünden dokunmuş kumaşlar da keçeleştirilerek daha kalın ve sağlam bir yapıya kavuşturulabilir. Dokunmuş keçe denen bu tür kumaşlar gerçek keçeyi andırır ve aynı amaçla kullanılabilir.

Geleneksel yöntemle keçe yapmak için önce yünler suya bastırılır, temizlenir, elle çıkmayan pislikleri makasla kesilip ayrılır. Elle ditildikten sonra ıslatılır, hallaç yayı ile atılarak ince liflere ayrılır. Yere serilen bir hasırın üstüne, yapılacak keçenin boyundan büyük bir bez örtülür. Nemlendirilmiş yünler bu beze yayılır. Bezin boş uçları yayılan yünlerin üstüne katlandıktan sonra hasırla birlikte kıvrılarak rulo yapılır, iki başından ve ortasından sıkıca bağlanır. Birkaç kişi bu rulonun üstüne çıkıp tekmeleyerek çiğnerler. Hasır rulo aralıklarla suya batırılarak, yünlerin birbiri içinde kaynayıp keçe haline gelmesine değin çiğneme sürdürülür.

Keçe hasırdan çıkarıldıktan sonra kenarları düzeltilir, sıcak su dökülerek açılan keçe, elle dövülür. Pişirme denen ve keçedeki liflerin birbirine iyice geçmesini sağlayan bu işlemin ikinci kez tekrarlanması da kazıklama diye adlandırılır.

Pişirme ve kazıklama aşamalarından sonra keçe oklavalarla yeniden düzeltilir ve yapımı tamamlanır.

Keçe özellikle şapka yapımında yaygın olarak kullanılan bir malzemedir. Bazı elbiselek aba kumaşlar ile döşemelik kumaşlar, çizmeler ve çoban kepeneklerinin yapıldığı keçe döşeme yaygısı olarak yere de yayılır. Sanayide çeşitli yalıtım, paketleme ve parlatma malzemesinin yapımında da keçeden yararlanılır.

Keçecizade Mehmed Fuad bak. Fuad Paşa

keçi, *Bovidae* familyasının *Caprinae* altfamilyasından *Hemitragus* cinsini oluşturan üç, *Capra* cinsini oluşturan altı türün ortak adı. Bu hayvanlar yakın akraba oldukları koyunlarla birlikte *Caprini* oymağını oluşturmurlar. Keçilerin boynuzları koyunlardan daha ince ve daha az kıvrıktır. Kuyruklarının altındaki koku bezleri koyunlarda yoktur. Ayrıca *Capra* cinsinin tekeleri sakalıdır.

İlk evcilleştirilen gevişgetiren hayvan olan evcil keçinin (*Capra hircus*) atası Türkiye'den Afganistan'a uzanan dağlık kuşakta yaşayan bayağı dağ keçisidir(*) (*Capra aegagrus*). Birçok uzman evcil keçiyle dağ keçisini iki ayrı tür olarak kabul ederken kimileri de evcil keçinin dağ keçisinin bir formu sayılması gerektiğini savunur.

Kafkasya'nın dağlık bölgelerinde yaşayan Kafkasya dağ keçisi (*C. caucasica*) bayağı dağ keçisinden daha ufaktır. Alp dağ keçisi(*) (*C. ibex*) Alp Dağlarında bulunur. İspanya dağ keçisi (*C. pyrenaica*) Alp dağ keçisine benzer. Boynuzları yalnız geriye kıvrılmaz, iki yana doğru da açılır. Başta Pireneler olmak üzere İspanya'nın birkaç yöresinde yaşar. Markor(*) ya da yılan yiyen keçi (*C. falconeri*) Keşmir, Türkistan ve Afganistan'da yaşayan iri bir türdür.

Tekelerinin sakalsız oluşuyla *Capra* cinsinden ayrılan *Hemitragus* cinsinin üç üyesi tar(*) adıyla bilinir. Himalaya tarı (*Hemitragus jemlahicus*) Himalayalar'da, Nilgiri tarı (*H. hylocrius*) Hindistan'ın güneyinde, Arap tarı (*H. jayakari*) Arabistan Yanımadasında yaşar. Keçilerin erkeğine "teke", tekenin burulmuşuna "erkeç", dişisine "keçi", yavrusuna genel olarak "oğlak", bazı yörelerde bir yaşına doğru "çepiş" adı verilir.

Evcil keçiler Akdeniz ülkeleri, Çin, Hindistan ve birçok Asya ülkesinde önemli bir süt kaynağıdır. Dağlık yörelerde yetiştirilme kolaylığı, vücut ağırlıklarına göre en çok süt veren hayvan olmaları, soğuğa ve sıcağa dayanıklılıkları keçilerin değerini artıran özelliklerin başında gelir. Erişkinlerin eti serttir ve alışıkmayanlarda sindirim bozukluklarına yol açabilir. Ama oğlak eti dana etinden daha lezzetli ve yumuşaktır. Bazı soylar, özellikle Ankara keçisi(*) ve Keşmir keçisi yünü için yetiştirilirken, keçi derisi ayakkabı, çanta gibi çeşitli eşyaların yapımında kullanılmaktadır.

Türkiye'de 1990 verilerine göre 11 milyona yakın olarak belirlenen toplam keçi varlığının 1.279.000'i Ankara keçisinden, geri kalanı kıl keçisinden oluşur.

Türkiye'de süt verimiyle tanınan iki soy vardır. Bunlar Malta (Maltez) ve Kilis keçileridir. Malta keçisinin Türkiye'ye Malta Adasından göç eden göçmenler tarafından getirildiği bilinmektedir. Malta keçisi İzmir ve İstanbul çevresi başta olmak üzere Ege ve Marmara bölgelerinin tümünde yer yer yetiştiriciliği yapılan bir soydur. Bu soyun rengi beyazdan siyaha kadar değişirse de çoğunlukla kahverengi ya da kahverengi alacalı, kulakları uzun, geniş ve sarkıktır. Genellikle boynun altında küpe denen bir çift deri uzantısı bulunur. Malta keçilerinin süt sağım dönemi altı-yedi ay, günlük süt verimleri 2-3 kg'dır.

Kilis keçisi Kilis, Gaziantep ve Hatay çevrelerinde kıl keçileri ile Halep keçilerinin çiftleştirilmeleri sonucunda gelişmiş bir keçi tipidir. Bunlar uzun yıllardan beri kendi içlerinde eşleştirildiklerinde artık ayrı bir soy olarak nitelenebilecek ölçüde birbirlerine benzer bir yapıya ulaşmışlardır. Renkleri genellikle siyah olmakla birlikte kıl rengine kadar değişmekte ve zaman zaman da alacalı olanlara rastlanabilmektedir. Boynuzlu ya da boynuzsuz olabilen Kilis keçilerinde kulaklar genellikle uzun ve sarkıktır. Canlı ağırlıkları bakım-besleme koşullarına da bağlı olmak üzere 30-35 kg, günlük süt verimleri 2-2,5 kg'dır. Süt sağım dönemleri 7-8 aya kadar çıkar.

1960'ların başında 5,5 milyon dolaylarında olan Ankara keçisi varlığı gittikçe azalarak 1977-82 arasında 3,5-3,8 milyona ve 1990'da 1.279.000'e düşmüştür. Bu azalmada tiftik politikasında görülen istikrarsızlıklar en büyük etkiyi yapmaktadır. Yetiştirme bölgesine ve bakım-besleme koşullarına bağlı olarak canlı ağırlık keçilerde 35-40 kg; tekelerde 45-50 kg kadardır. Dişiler genellikle tek yavru doğurur. 20-25 kg'yi geçmeyen süt verimleri ancak oğlaklara yetecek ölçüdedir. Tiftik verimleri ortalama 1,8-2 kg, dişilerde en çok 3 kg, tekelerde en çok 5 kg'dır.

Türkiye keçi soyları arasında sayıca önde gelen kıl keçisi, ülkenin hemen her yanına yayılmış olmakla birlikte, özellikle kıyı ve kıyılara yakın ormanlık ve çalılık bölgelerde yoğunlaşır. Yıllık süt verimleri ortalama 60-80 kg, iyi bakım-besleme koşullarında 120-130 kg'dır. Sütlerinde yüzde 4-4,5 kadar yağ bulunur. Canlı ağırlığı 35-55 kg, karkas ağırlığı (post ve sakatat dışında kalan kasaplık bölüm) bunun yarısı kadardır.

Keçi yetiştiriciliğinin Türkiye ekonomisine sağladığı küçümsenemeyecek katkılara karşın, keçi varlığının yüzde 84'ünü oluşturan kıl keçisi, ormanların en büyük düşmanlarından biri durumundadır. Gerçekten orman köylüsünün keçiye olan ekonomik bağımlılığı ve ormanların kırsal yerleşimle olan iç içeliği yüzünden keçilerin fidanlara ve filizlenen sürgünlere olan düşkünlüğü önemli sorunlar yaratmaktadır. Değişik görüşlere karşın kıl keçisi sayısının gereksinimin üstünde olduğu ve azaltılması gerektiği, kıl keçisi sayısındaki azalmaya bağlı olarak yetiştiricinin gelirinde ortaya çıkacak düşmeyi önleyecek önlemlerin alınması gerektiği konularında birleşmektedir. Ama kıl keçilerinin sayısal olarak azaltılması yönünde yapılan çalışmalar uygun yönlendirmenin yapılamaması nedeniyle amacına ulaşamazken, gözden çıkarılan bu hayvanların ıslahı konusunda yapılan çalışmalar da yetersiz kalmıştır. 1960'larda başlatılan çalışmalarda Kilis keçileri, dışarıdan getirilen süt verimi çok yüksek Saanen(*) keçileriyle melezlenmiş ve elde edilen akkeçiler kıl keçilerinin ıslahında da kullanılmaya başlamıştır.

Türkiye'de 1990 verilerine göre 1.600.000 dolayında keçi-oğlak kesilmiş, bunlardan 24.190 ton et üretilmiştir. Keçi eti toplam kırmızı et üretiminin yaklaşık binde 45'ini oluşturmaktadır. Sağılan keçi sayısı 6 milyon, elde edilen süt 427 bin ton dolayındadır. Bu değer toplam süt üretiminin yüzde 9'una yakındır. Ankara keçilerinden elde edilen tiftik ise 1.495 ton dolayında gerçekleştirilmektedir.

Keçiborlu, Akdeniz Bölgesi'nin Göller Yöresi'nde, Isparta iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Yüzölçümü 565 km² (1989) olan Keçiborlu ilçesi kuzeydoğuda Uluborlu, doğuda Gönen ilçeleri, güney ve güney-

batıda Burdur, batı ve kuzeyde Afyonkarahisar illeriyle çevrilidir.

İlçe toprakları ilin batı kesiminde, İç Anadolu, Ege ve Akdeniz bölgeleri arasındaki engebeli geçiş alanında yer alır. Kuzeydoğudan Karakuş, güneybatıdan Söğüt, doğudan Kapı dağlarının uzantıları ilçe topraklarına sokulur. Bu dağların ortasında da bir plato alanı uzanır. Doğal bitki örtüsü maki olan ilçe topraklarının sularını Burdur Gölüne dökülen ve yazın kuruyan küçük akarsular toplar. Gölün bir bölümü ilçe sınırları içinde kalır.

İlçe halkının temel geçim kaynağı tarımdır. Başlıca ürünler şeker pancarı, arpa, buğday ve elmadır. Az miktarda soğan,

Keçiözü'den bir görünüm
Semsî Güner

patates, armut, baklagiller ve haşhaş yetiştirilir; bağcılık ve gülcülük yapılır. Geleneksel yöntemlerle yapılan koyun ve kıl keçisi yetiştiriciliği, canlı hayvan ticaretine yönelik olduğundan verim ve ürün miktarı düşüktür. Evlerdeki tezgâhlarda ve atölyelerde yaygın olarak halı dokumacılığı yapılır.

İlçe topraklarındaki kükürt yatakları işletilmektedir. Etibank'a bağlı Keçiözü Kükürt İşletmesi Müessesesi yılda yaklaşık 40 bin ton saf kükürt üretir.

14. yüzyılda Hamidoğullarının yönetimine giren yöre, bu yüzyılın sonlarında Osmanlı topraklarına katıldı. 19. yüzyıl sonlarında Konya vilayeti Hamid sancığının Merkez kazasına bağlı bir nahiye merkezi olan Keçiözü'ya aynı yıllarda Rumeli'den gelen göçmenler yerleştirildi.

Dokumacılık, gülyağcılık ve küçük çaplı ticaret yapılan kasaba, İstanbul-Antalya karayolunun doğusunda yer alır. Eğirdir, Isparta ve Burdur'u Afyonkarahisar ve İzmir'e bağlayan demiryolu hattı kasabadan geçer. Keçiözü, il merkezi Isparta'ya 40 km uzaklıktadır.

Keçiözü Belediyesi 1902'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 19.766; kasaba, 8.955.

keçiboynuzu (*Ceratonia siliqua*), HARNUP olarak da bilinir, *Caesalpiniaceae* familyasından, kışın yapraklarını dökmeyen ağaç ve bu ağacın besin olarak değerli meyveleri. Anayurdu Doğu Akdeniz olmasına karşın meyvelerinden ötürü başka bölgelerde de yaygın olarak yetiştirilen keçiboynuzu Türkiye'de Akdeniz kıyılarında, özellikle Antalya ile Silifke arasındaki kalkerli ve taşlık alanlarda çok bulunur.

Yaklaşık 10 m boyundaki bu geniş taçlı ağacın kalın ve parlak yaprakları vardır. Taçyaprakları bulunmayan yeşilimsi çiçekleri salkımlar halindedir. Genellikle eğri biçiminden ötürü keçi boynuzunu andırın, koyu kahverengi, yassı meyvelerinin uzunluğu 7,5-30 cm arasında değişir; içinde 5-15 tane sert ve parlak tohum bulunan, şekerce zengin bu tatlı ve lezzetli meyveler çerez olarak yendiği gibi, toz haline getirilerek kakao yerine de kullanılır; ayrıca hayvan yemi olarak değerlendirilir. Karbonhidrat ve yağ içeren tohumlarından ise keçiboynuz-

zu zımkı adı verilen bir karışım ve yağ çıkarılır. Tohumların kaynar su ile özütlmesi sonucu elde edilen bu zımkı kozmetik,

Keçiboynuzu (*Ceratonia siliqua*)
A. J. Huxley - EB Inc

kâğıt ve kumaş sanayisinde kıvam verici ve yapıştırıcı olarak kitle zımkı yerine kullanılır. Tohumlarından geçmişte kuyumculukta ağırlık birimi olarak yararlanılmıştır.

Keçiören, İç Anadolu Bölgesi'nde, Ankara iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 199 km² olan Keçiören ilçesi doğu ve güneydoğuda Altındağ, güney ve batıda Yenimahalle, kuzeybatıda Kazan, kuzeyde de Çubuk ilçeleriyle çevrilidir.

Ankara'nın başkent yapıldığı sırada bağlarla kaplı olan Keçiören'de yalnızca sayfiye olarak kullanılan bağ evleri vardı. Uzun yıllar kırsal nitelikli küçük bir yerleşme olarak kaldıktan sonra, 1950'lerde yoğun göç hareketinin etkisiyle Ankara'dan ayrı olarak gelişmeye başladı. Zamanla Ankara kent alanının yayılması sonucunda kentle bütünleşti ve genellikle orta gelir grubunun yerleştiği bir semt durumuna geldi.

Kuzey kesiminde hâlâ kırsal nitelikli bazı yerleşmeler bulunan ilçe topraklarının bir bölümü Ankara metropoliten alanı içindedir. 1990'da Çankaya'dan sonra Ankara'nın en çok nüfuslu ikinci ilçesi ve yerleşmesi olan Keçiören'de, Ankara'nın önemli bazı eğitim, sağlık ve sosyal kurumları yer almaktadır. Bunlardan başlıcaları Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi'nin bazı birimleri, Hacettepe Üniversitesi'ne bağlı Sosyal Hizmetler Yüksekokulu, Atatürk Sanatoryumu, Gülhane Askeri Tıp Akademisi Eğitim Hastanesi ile çocuklar ve düşkünlere için kurulumuş yurtlardır. Keçiören'deki Meteoroloji Genel Müdürlüğü Binası, Kurtuluş Savaşı sırasında Mustafa Kemal'in (Atatürk) bir süre karargâh olarak kullandığı tarihsel bir yapıdır.

1984'teki düzenlemeyle Ankara Büyükşehir Belediyesi'ne bağlı Keçiören ilçe belediyesi kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 536.168; kent, 523.891. Ayrıca bak. Ankara.

Keçuva dilleri, eskiden Güney Amerika'da yaşayan İnkaların, günümüzde ise Orta Andlar'da yaşayan Yerlilerin konuştuğu diller. Arkeolojik ve tarihsel bulgulara göre, Keçuva dilleri başlangıçta Peru'nun güneyindeki dağlık bölgelerin küçük bir bölümünde konuşuluyordu. Yaklaşık 1450'den sonraki İnkâ istilalarıyla bu dillerin konuşulduğu coğrafi bölge giderek genişledi. İspanyollar 1532'de İnkâ topraklarını fethettilerinde Keçuva dilleri Güney Amerika'nın batı bölgelerinde, bugünkü Kolombiya'nın güneyinden Şili'nin iç ke-

simlerine, Büyük Okyanus kıyısından Amazon Havzasının sınırına kadar uzanan geniş bölgede konuşuluyordu.

Günümüzde hâlâ çok sayıda Yerli yalnızca bu dilleri konuşuyorsa da, Keçuva dilleri resmi dil ve eğitim dili olan İspanyolca karşısında giderek gerilemektedir. Bazı dilbilimciler Keçuva dilleri ile Aymara dillerini(*) birlikte Keçumara (Keçuva-Aymara) dilleri adı altında sınıflandırır.

Keçuvalar, And Dağlarının Ekvador'dan Bolıvy'a'ya kadar uzanan yüksek yaylalarında yaşayan Güney Amerika Yerli halkı. İnkâ İmparatorluğu'nun dili olan Keçuva dili sonradan Andlar'da yaşayan bütün İspanyolların ve Yerlilerin ortak dili durumuna gelmiştir.

Keçuvalar, 15. yüzyıl başlarında Çankaların denetimine girdiler. Yüzyılın sonlarında Çankaların da İnkâlara boyun eğmesinin ardından, Keçuvalar İnkâ uygarlığının tarihsel temelinde belirleyici önem kazandılar.

İnkaların getirdiği kamu hizmeti zorunluluğu, Keçuvaların geleneksel yaşam biçimini çok etkilemedi. Ama 16. yüzyılda İspanyollar İnkâ İmparatorluğu'nu ele geçince Keçuvalar da İspanyol denetimine girdiler ve Keçuva toplumu sarsıcı değişikliklere uğradı. İspanyolların uyguladığı *encomienda*(*) sistemi sonucunda Keçuvalar, kendi besin kaynaklarını yitirmek pahasına İspanyollar için alışık olmadıkları ürünler yetiştirmek zorunda kaldılar. Önceki İnkâ sisteminin tersine İspanyol sistemi angarya süresi boyunca emekçiye ve ailesine geçim olanakları da bırakmıyordu. İspanyollar, Keçuvaları alışık olduklarından daha büyük ve daha kalabalık köylerde topladılar; böylece Yerlilerin siyasal ve toplumsal kurumları daha da sarsıldı. Katolik Kilisesi de Keçuvaların kaynaklarını ek taleplerle tüketti. Keçuvaların, İspanyollarda gördükleri servet göstergelerine gittikçe daha çok bağlanmaları da onları kendi toplumlarına yabancılaştırdı. 19. yüzyılda İspanyol yönetimi sona erdiğinde Keçuvalar öylesine değişmişti ki, çoğu, büyük *hacienda*(*) ve malikanelerde yaşama olarak kalmayı yeğledi. Bir bölümü dağlık anayurtlarında kalmakla birlikte, bazıları da iş bulmak için ovalardaki kasaba ve kentlere gitti.

Günümüzde Keçuvalar Andlar'ın yüksek yerlerindeki en verimsiz topraklarda çiftçilik yaparak yalıtılmış bir yaşam sürmektedir. Dinleri, Katoliklikle yerel halk inançlarının bir karışımıdır. Hem kendi kullanımları hem de yabancılarla satmak için yün eğirip kumaş dokuyarak geleneksel sanatlarını sürdürmektedirler. Keçuva dili konuşanlar ile Keçuva geleneklerini sürdürenler arasında belirgin bir antropolojik yakınlık olmadığı için, 1970'lerin sonundaki nüfus tahminleri 10-13 milyon arasında değişiyordu. Keçuvalar, insan bünyesinin yüksek yerlerdeki yaşam koşullarına uyarlanmasını incelemeyi amaçlayan birçok biyolojik ve tıbbi araştırmaya da konu olmuştur.

Kedah, Batı Malezya'nın kuzeybatı kesiminde eyalet (*negeri*). Güneybatıda Pinang eyaleti, batıda Malakka Bogazı, kuzeybatıda da Perlis eyaletiyle çevrilidir. Yüzölçümü 9.425 km²'dir. Doğu kesiminde yoğun ormanlarla kaplı Batı ve Bintang sıradağları Kedah'ın Perak eyaleti ve Tayland'la bağlantısını neredeyse bütünüyle keser.

Geçmişte Penang'ı da (bugün Pinang) içine alan Kedah sultanlığı uzun süre Day süze-

renliği altında kaldı. 1909'da bir İngiliz danışmanın gelmesini kabul etti ve federasyon dışı Malay eyaletlerinden biri oldu. II. Dünya Savaşı sırasında bir süre için Tayland'ın ilhak ettiği Kedah daha sonra Malezya Federasyonu'na katılmıştır. Eyaletin başında bugün de "sultan" unvanını taşıyan ve saltanatı babadan oğula geçen bir hükümdar bulunur.

Sıradaglarla batı kıyısı arasında yaklaşık 16 km boyunca uzanan yoğun tarım alanından iki kısa ırmak (Kedah ve Muda) geçer. Muda sulama projesi 1970'te tamamlanmıştır. Alüvyonlu Kedah Ovası'nın tatlı su bataklıklarında yüksek ağaçlı ormanlar ile birkaç kalker çıkıntısı yer alır. Burası ülkenin başlıca pirinç üretim alanlarından biridir. Kubang Pasu'da geniş bir bataklık ıslah projesi uygulanmaktadır.

20. yüzyılın başlarında Muda çevresindeki yüksek ova kesiminde kurulan kauçuk çiftlikleri, günümüzde Pattani Irmağı (*sungai*) ve çevresinde yaşayan çok sayıda Tamil Hintlisini bölgeye çekmiştir. Hindistanceli iç tüketim için üretilir. Kampung Karangan'da kalay ve tungsten çıkarılır; Semiling ve Tupah'ta demir cevheri bulunmuştur. Kedah'ın tarih boyunca yalıtılmış konumu, ülkenin güneyindeki kalay ve kauçuk kuşağına uzanan bir dizi kara ve demir yolunun yapımıyla sona erdirilmiştir. Sultanın ikametgâhının bulunduğu eyalet merkezi Alor Setar'da(*) bir havaalanı vardır. Başlıca ihrac ürünleri kauçuk, pirinç, tapyoka ve kalyandır. En önemli sanayi kolu pirinç işlemedir.

Eyalet nüfusunun çoğunluğunu Malaylar oluşturur. Jitra, Buling ve Kulim gibi pazar kasabalarında Çinlilerin ağırlıklı bir konumu vardır. Pengkalang Bujang yöresi arkeolojik buluntular açısından zengindir. Kuzeybatıdaki Langkawi Adaları gözde bir turizm bölgesidir. Nüfus (1990 geç.) 1.220.100.

kedeş (İbranice *kadoş*: "kutsal" ya da "kutsanmış"), Akad dilinde *KADİŞTU*, ilkçağda Ortadoğu'da özellikle Bereket Tanrıçası Astarte kültünde erkek (*kedeşim*) ya da kadın (*kedeşor*) kutsal fahişelere verilen ad.

Mısır'da, 19. ve 20. sülaleler döneminde (İÖ 1320-1085) Kedeşu (Kadeş'in Hanımefendisi) adında bir tanrıçaya tapınılıyordu. Ortta sınıftan zanaatçıların elinden çıkmış özel stellerde Kedeşu, bir aslana (ya da parsa) binmiş, ellerinde oklar bulunan çıplak bir kadın olarak cepheden betimlenirdi.

İbrani peygamberlerinin kutsal fahişelik kurumunu sürekli kinmalarına karşın, İsrailoğullarının başlangıçta yerel Kenan ayinlerini benimsedikleri ve Kral Yoşiya'nın İÖ y. 622'deki reformuna değin bunları uyguladıkları anlaşılmaktadır.

kedi (*Felis catus*), *Carnivora* (etçiller) takımının *Felidae* (kedigiller) familyasından evcil memeli türü. Kedi ilk kez Eski Mısır'da süs hayvanı ya da kemiricilere karşı kullanılmak üzere evcilleştirilmiştir. Kedinin evcilleştirildiği kanıtlayan en eski belgeler İÖ 1500'e değin uzanmaktadır. Eski Mısır'da 5. ve 6. sülaleler döneminde (İÖ 2500-2200) kutsal hayvanlar arasında yer alan kedinin bu dönemde evcilleştirildiğini gösteren kesin kanıtlar yoktur. Öte yandan Eski Yunan'da İÖ 5. yüzyıldan beri, Çin'de İÖ 500'den beri evcil kedinin var olduğu bilinmektedir. Sanskrit yazıtları Hindistan'da İÖ 100'lerde evcil kedinin varlığından söz ederken, Araplar ve Japonlarla ilgili olarak böyle bir belgeye İS 600'lere değin rastlanmaz. Günümüzün evcil kedi

soylarının Eski Mısır'da evcilleştirilen kedilerden kaynaklandığı sanılmakta. Eski Mısır kedilerinin mumya ve resimlerinde tekir renk özelliklerine rastlanması bu kanıyı güçlendirmektedir. Eski Mısır kedilerinin atasının ise Afrika yaban kedisini(*) (*Felis libyca*) olduğu sanılmaktadır. Bütün belir-

Kedi (*Felis catus*)
ABC Ajanı

sizliklere karşın, vücut yapısı öbür evcil kedi soylarından ayrılan Ankara, İran ve Siyam kedilerinin atalarının ayrı olabileceği gibi, bunlardan ilk ikisinin Ortadoğu'da, sonuncusunun Uzakdoğu'da yaşayan yabanıl türlerden geldiği de ileri sürülmektedir. Kuyuksuz Man kedisine de ayrı bir atadan türemiş olabileceği gibi değişim (mutasyon) sonucunda ortaya çıkmış olabilir. Uzun tüylü kedi soylarının en iyi bilineni Ankara kedisidir(*). İran kedisine adıyla tanınanların tüyleri ise beyazın yanı sıra siyah, mavi, kızıl ve krem renkli olabilir. İyi tanınan kısa tüylü soylar arasında yüz maskesi, kulakları, ayakları ve kuyruğu koyu kahverengi, öbür bölümleri krem rengi, gözleri açık mavi olan Siyam kedisini(*), postu kızıl çalan kahverengi olan Habeş kedisini(*), koyu kahverengi, ipeksi postu olan Burma kedisini, tüyleri çok değişik renklerle alabilen Man kedisini(*) ile reks kedisini(*) sayılabilir.

Evcil kedi yabanıl kedigil türlerine özgü fizyolojik özelliklerin pek çoğuna sahiptir. Ortalama ağırlığı 2,7-4,5 kg arasında değişmekle birlikte, soyu karışık olanlar arasında 12,5 kg'ye ulaşanlar ender değildir. Ortalama vücut uzunluğu erkeklerde 70, dişilerde 50 cm'dir. Evcil kedi soylarının büyük bölümü kısa tüylü, Ankara ve İran kediler uzun tüylü, bir İngiliz soyu olan reks kedisinin tüyleri ise kıvrıktır. Kediler genellikle siyah, sarı, boz ve beyaz renkli ya da bu renklerden birkaçıyla alacalıdır. Tekir denen siyah çizgi ve beneklerle bez-

miş kedilere oldukça sık rastlanır. Üç renkle alacalanmış kedilerin pek azı erkek, bu erkeklerin ise hemen hemen tümü kısır, Ankara kedisine gibi mavi gözlü, uzun beyaz tüylü kedilerin çoğu sağırdır.

Kedinin üstçenesinde 16, altçenesinde 14 diş bulunur. Toplam sayısı 24 olan süt dişleri yaklaşık beşinci ayda yerlerini kalıcı dişlere bırakır. Öbür kediler gibi ağız yalnız dikey yönde hareket ederek besinleri tutmaya, kesmeye ve parçalamaya, fırçaya benzeyen dilleri sıvıları içebilmeye ve yalanarak temizlenmeye yarar.

Kedilerin özleşmiş yapılarından biri de keskin ve sivri tırnaklarla donanmış güçlü pençeleridir. Pençelerinde tırnakları içeri çeken bir mekanizma bulunur. Parmak ucunda tırnağı taşıyan kemik, eklemlendiği kemiğin ucunda döner tırnağın içeri çekilmesini ya da dışarı çıkarılmasını sağlar. Tırnakları kılıfından çıkarma hareketi aynı zamanda iki misli genişlettiği pençeyi etkin bir silaha dönüştürür.

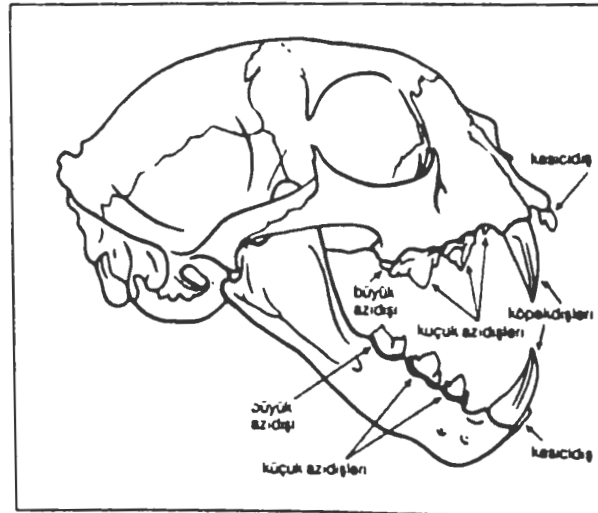
Öbür aileye üyelerinde olduğu gibi gözlerinin ağtabakasında ışığa karşı büyük bir duyarlılık sağlayan guanin katmanı vardır. Kedi gözünün geceleri güçlü ışık karşısında parlamasına bu madde yol açar. İnce olan gözlerindeki iris, ışığın yoğunluğuna göre genişler ya da ince bir dikine çizgi halini alıncaya kadar daralır. Kediler renkleri belirgin olarak ayırt edemezler.

Özellikle erişkinlerde gelişkin olan koku alma duyusu, besinin değerlendirilmesinde yaşamsal önem taşır. Öyle ki, hastalık sonucu burun delikleri tıkanan bir kedinin iştahı tümüyle kapanabilir.

Kedilerin dokunma duyusu keskindir. Kaş, bıyık, yanak tüyleri ve kulaklardaki tüy tutamlarının tümü de titreşim biçimindeki uyarılara karşı son derece duyarlıdır. Bıyıkların işlevi tam olarak anlaşılamamıştır. Gene de bıyıkları kesildiğinde kedinin geçici olarak çevreye uyum zorluğu çektiği bilinir. Ayrıca ayak parmakları, pençe yüzeyi ve burnu dokunmaya karşı çok duyarlıdır.

Kedilerin işitme duyusu da keskindir. İnsan kulağında yalnız altı kas bulunmasına karşın kedi kulağında 30'a yakın kas bulunur. Bu yüzden kulaklarını çok daha hızlı bir biçimde sesin geldiği yöne döndürebilirler. Kedilerin kulakları, saniyede 25 bine kadar ulaşan sesüstü frekanslara duyarlıdır. Buna karşılık köpekler daha yüksek frekanslı titreşimleri de duyabilir.

Kural olarak evcil kediler 7-12 ayda cinsel olgunluğa erişir. Gebelik süresi kediye değişirse de ortalama 63-65 gündür ve doğum genellikle iki saat kadar sürer. Dişi kedi bir batında ortalama dört yavru

Kedinin kafatası

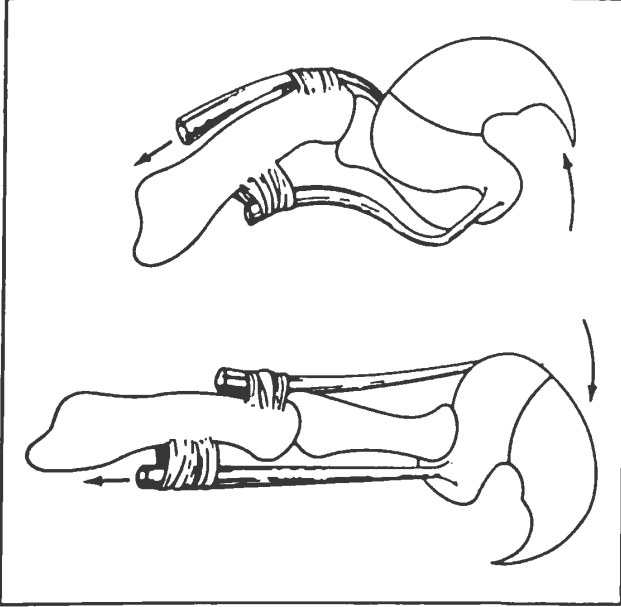
doğurur. Buna karşılık Habeş kedisi genellikle daha az, Siyam kedisi daha çok yavrular. Yeni doğmuş kedi yavrularının gözleri kapalı, kulakları gelişmemiş ve koku alma duyuları eksiktir. Dişi kedi normal koşullar altında yılda üç kez gebe kaldığından bu hayvanların oldukça güvenli ve basit bir ameliyatla kısırlaştırılması çağdaş toplumlarda yaygınlık kazanmıştır.

Kediler çeşitli dişi ve iç asalakların konağıdır. En sık görülen asalak piredir; ama bitlere ve kenelere de rastlanır. İç asalaklar

arasında hızla yayılabilir; insanda görülen lösemiyle bir ilişkisi olup olmadığı bilinmemektedir

kedi yılanı, KEDI GÖZLÜ YILAN olarak da bilinir, *Colubridae* familyasının *Telescopus* cinsini oluşturan 15 yılan türünün ortak adı. Başlıca besinleri kertenkeleler olan ve geceleri avlanan bu yılanların gözbebekleri kedi benekleri gibi dikey bir yanık görünümündedir.

Kedi yılanlarının çoğu, yaklaşık 70 cm uzunluğundadır. Cins üyeleri Afrika'da ve

Kedi tırnağının geri çekilme hareketi. Üstteki kirış çekildiğinde tırnak geri çekilir, alttaki kirış çekildiğinde tırnak dışarı çıkar

arasında yuvarlaksolucanlar, yassisolucanlar ve *Coccidia* alt sınıfından tek hücreliler sayılabilir. Çağdaş veterinerlik bilimi tüm bu asalaklarla mücadeleyi son derece kolaylaştırmıştır.

Kedi gençlik hastalığı, kedilerde görülen en tanınmış virüs hastalığıdır. Son derece bulaşıcı olan ve kedi ölümlerinde önemli bir yer tutan bu hastalık, çoğunlukla yavru kedilerde görülür. Aşılama hastalığa karşı etkin bir önlemdir. Gene virüslerin yol açtığı kedi zatürresine ve kedi lösemisine sık rastlanır. Kediler arasında kuduz, köpeklerdekinden çok daha az sorun yaratır.

kedi çılgılığı sendromu, insanda 5. kromozomun kısa kolunun bir bölümünün eksilmesiyle ortaya çıkan, ender görülen doğuştan bozukluk. Zekâ geriliği, yüzde hafif yapı değişiklikleri, kulpte yapı bozuklukları, el ayası ve ayak tabanlarındaki deri çizgilerinde değişiklik, güçsüzlük ve ağlamanın kedi sesine benzemesiyle ayırt edilir.

kedi gençlik hastalığı, GENÇLİK HASTALIĞI ya da BULAŞICI BAĞIRSAK İLTİHABI olarak da bilinir, sıklıkla 2-6 aylık yavrularda görülen virüs kökenli kedi hastalığı. Virüsün vücuda girmesinden 3-10 gün sonra hayvanda öksürük, aksırık, göz ve burunda akıntı, ateş, iştahsızlık, kusma ve ishal görülür. Akyuvarların sayısı azalır. Hastalık bir haftadan uzun sürmez; ölüm oranı yüksektir. Aşılama ile etkin bağışıklık sağlanabilir.

kedi gözlü yılan bak, kedi yılanı

kedi lösemisi, virüs kökenli kedi hastalığı. Hastalığa yakalanan kedilerde lenf düğümlerinde şişme, ruhsal çöküntü, aynırı derecede zayıflama ve ishal görülür. Tedavisi bilinmemektedir; sıklıkla ölüme neden olur. 1970'lerde geliştirilen flüorüsil antikör testleriyle virüsün sağlıklı kedilerin çoğunda bulunduğu saptanmıştır. Hastalık hayvanlar

Asya'nın güneybatısında yaşar. *Telescopus fallax* türü ise Avrupa'ya kadar yayılmıştır. Türkiye'nin Marmara, Ege, Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde de yaşayan bu türün sırtı boz ya da kahverengimsi boz üstüne siyah lekeli, altı sarımsı beyazdır. Zehir dişleri ağzın arkasında bulunduktan insan için tehlikeli değildir.

kediyağı, bileşikgiller (*Asteraceae*) familyasının *Antennaria* cinsini oluşturan yünlü görünümüne, alçak boylu otsu bitki türlerinin ortak adı. Güney ve Kuzey Amerika, Kuzey Avrupa ve Asya'da kendiliğinden yetişen bu türler adını, bazı türlerinin kurduğunda kedi ayağına benzeyen çiçek başçıklarından alır. Çeşitli kediyağı türleri özellikle kaya bahçelerinde süs bitkisi olarak yetiştirilir. Bu bitkilerin tabanda bol bulunan büyük yaprakları yukarı doğru seyrekleşir ve küçülür.

Beyaz ya da kırmızı çiçekli bir tür olan *Antennaria dioica*'nın süs bitkisi olarak yetiştirilen çeşitleri vardır. *A. dioica* Türkiye'de doğal olarak yetişen tek kediyağı türüdür.

kedibalığı, *Lamniformes* takımının *Scyliorhinidae* familyasından yaklaşık 20 cinsi oluşturan 90'ı aşkın köpekbalığı türünün ortak adı. *Siluriformes* takımının *Bagridae* familyasından tatlı sulara yaşayan iki kemiklibalık türü de aynı adla tanınır.

Scyliorhinidae familyasının bazı üyeleri genellikle ender türlerdir ve alışkanlıkları üzerine bilgiler çok yetersizdir. Bazı türler ise ılıman ve tropik bölge denizlerinde geniş bir dağılım gösterir. Çoğu küçük yapılı (60 cm'den kısa), ince uzun gövdeleri benek ya da lekelerle bezelidir. Kedilerinkini andıran oval biçimli gözleri vardır. Beş çift olan solungaç açıklıklarının dördüncü ya da beşinci göğüs yüzgecinin başlangıç yerinin üstüne girer. Akdeniz'de bulunan türlerin

sırt yüzgeçlerinin ikisi de karın yüzgeci hizasının gerisinde kalır.

Türkiye'yi çevreleyen sularda uç türü vardır. Bunlardan küçük benekli kedibalığı ya da dişi kedibalığı (*Scyliorhinus canicula*) Türkiye'yi çevreleyen tüm denizlerde yaşar. Burun deliği kapakları uzayarak ağzın ön bölümünü örtmüştür. 1 m'ye kadar uzayabilen bu köpekbalıklarının sırtı ve yanları sık ve küçük beneklidir. Akdeniz, Ege ve Marmara denizlerinde görülen büyük benekli kedibalığı ya da boz lekeli kedibalığı (*S. stellaris*) 190 cm'ye kadar uzayabilir. Burun kapakları ağzı örtmez; benekleri daha iri ve daha seyrekler. Gene Akdeniz, Ege ve Marmara denizlerinde görülen lekeli kedibalığının (*Galeus melastomus*) ikinci sırt yüzgecinin gerisinden başlayarak kuyruk yüzgecinin üst lobu boyunca uzanan küçük pullardan oluşmuş tırtıklı bir karınası vardır. Sırtı büyük lekelerle alacalı, uzunluğu en çok 80 cm'dir.

Türkiye'de Dicle ve Fırat ırmakları havzalarında yaşayan iki kemiklibalık türü de kedibalığı adıyla tanınır. Bu pulsuz balıkların bir çifti burun üstünden, bir çifti üstçeneden, iki çifti altçeneden çıkan dört çift bıyığı ve birinci sırt yüzgecinin gerisinde iyi gelişmiş bir yağ yüzgeci vardır. *Mystus colvillii* türünün uzunluğu en çok 20 cm, üstçene bıyıkları öbürlerinden çok uzun, birinci sırt yüzgeci ile göğüs yüzgecinin birinci ışını çok sert ve arka kenarları dişlidir. Kahverengimsi yeşil renkli vücudunun yanlarında beyaz bantlar bulunur. *M. halepensis* türünün uzunluğu en çok 18 cm, vücudu kahverengimsi sarı, sırtı daha koyu ve yanları bantsızdır. Birinci sırt yüzgecinin hemen gerisinden başlayan yağ yüzgecinin gövdeye olan bağlantısı önceki türden daha uzundur.

kedigiller (*Felidae*), *Carnivora* (etçiller) takımından 36 türü içeren ve aralarında aslan, jaguar, kaplan, kedi, pars, puma gibi çok tanınmış hayvanların da yer aldığı memeli familyası. Kedigillerin genellikle yumuşak ve çarpıcı desenlerle bezeli kürkleri vardır. Avustralya anakarasında doğal olarak bulunmayan hayvanlar yeryüzünde geniş bir dağılım gösterir. Ormandan çöle kadar çok çeşitli doğal ortamlarda yaşarlarsa da en çok ağaçlık bölgelerde bulunurlar.

Kedigillerin bilinen en eski fosilleri Oligosen Bölümün (y. 38-26 milyon yıl önce) başlangıcına değin uzanır. Evrim süreçlerinde temel özelliklerini çok erken kazanmış görünen kedigillerin ilk örnekleri, öbür memeli hayvanların çoğundan farklı olarak günümüzde yaşayan türlere benzer. *Felinae* altfamilyası, Miyosen Bölümün (y. 26-7 milyon yıl önce) sonlarında ortaya çıkmış ve hemen hemen değişikliğe uğramadan günümüze değin gelmiştir.

1916'da, R. I. Pocock, yaşayan kedigil türlerini dil kemiğinin yapısına göre, iki gruba ayırdı. Birinci grupta, birbirine eklenerek dil kemiğini oluşturan kemiklerden biri gelişimini tamamlayamamış ve ipliksi bir bağ halinde kalmıştır. Dolayısıyla dille gırtlak, kafatasının alt bölümüne gevşek biçimde bağlıdır. Kedigillerin aslan(*), kaplan(*), pars(*) ve jaguar(*) gibi iri üyeleri bu gruba girer ve *Panthera* cinsi içinde toplanırlar. *Panthera* cinsinin üyeleri kükreme biçiminde sesler çıkarır ve mırlayamaz. Gözbebekleri diye yuvarlaklıktır. *Felis* cinsinin üyelerinde dil kemiği normal gelişimini tamamlamıştır. Bu cinsten olan hayvanların hiçbirisi kükreyemez ama mırlar.

Gözbebekleri genellikle dikey bir yarı görünümünde, birkaç türde ise yuvarlaktır. *Felis* cinsi, pumayı(*) ve işlerinde evcil kedinin de (*bak. kedi*) olduğu birçok küçük kedigil türünü kapsar. Kimi zaman vaşakla(*) karakulak(*) *Lynx* adı altında ayrı bir cins olarak sınıflandırılır. Çita(*), dil kemiği normal gelişimini tamamlamış olmakla birlikte, tırnaklarını içeri çekemediği ve başka bakımlardan da bütün öbür kedigillerden ayrıldığı için tek başına *Acinonyx* cinsini oluşturur.

Kedigiller, etçil memeliler arasında en çok özelleşmiş olan gruptur. Güçlü bir yapıya sahip olan bu hayvanların vücut denetimleri ve koordinasyonları o kadar gelişmiştir ki, yüksek bir yerden atladıklarında hemen hemen her zaman ayakları üzerine düşerler. Ayak parmakları üzerinde yürüyen bu hayvanlar köpek ve atın tersine, yürür ya da koşarken önce bir yandaki ön ve arka bacaklarını, daha sonra öteki yandaki ön ve arka bacaklarını hareket ettirirler. Kedigiller dışında yalnız deve ve zürafa bu biçimde yürür ve koşar. Kedigillerin beyinleri büyük ve gelişkin, sindirim sistemleri öbür etçillerdeki gibi basittir. İncebağırsakları gövdelerinin yalnızca üç katı uzunluğundadır. Dillerinin uca yakın bir bölümü sık sıralar halinde, geriye kıvrık sivri dikenciklerle kaplıdır. Bu özellik, sıvıları dilleriyle içmelerine ve yalanarak temizlenmelerine yardımcı olur.

En ayırt edici ve özelleşmiş yapılarının başında diş ve tırnaklar gelir. Dişleri üç ayrı işleve uyarlanmıştır; delme (köpekdişleri), yakalama (köpekdişleri) ve kesme (azıdişleri). Kedigillerin taç bölümü düz olan öğütücü dişleri bulunmadığından besinlerini çiğneyemez, onun yerine kesip parçalarlar. Dişlerinden bazıları işlevsizdir; yan dişlerden birçoğu, ağız kapandığında birbirine değmez bile. Çita dışındaki bütün kedigillerin içeri çekilebilir tırnakları vardır. Yürürken sırasında bu tırnakların içeri çekilerek bir kılıfın içinde korunması, hem adımların çok sessiz olmasını hem de tırnakların keskinliğini korumasını sağlar. Kedigiller sivri ve kıvrık tırnaklarını ağaçlara tırmanmakta da kullanırlar. Aslan, kaplan ve çita, genel olarak yerde yaşamakla birlikte tırmanmakta da son derece çeviktirler. Kedigillerin pars, jaguar ve oselo(*) gibi daha küçük yapılı türleri daldan dala atlayarak ağaçlarda dolaşır, bazen ağaçlarda uyurlar.

Büyük kedigillerin bazıları tek tek, bazıları sürü halinde dolaşır. Örneğin kaplan ve pars tek başlarına, aslan ise bir ailenin bireylerinden oluşan sürüler halinde avlanır. Çitaların bazen küçük gruplar halinde gezdiğine rastlanırsa da, avlarını tek başlarına izler ve yakalarlar. Üyelerin birbirine sıkı biçimde bağlı olmadığı bu gruplarda, kurt sürülerindeki katı hiyerarşik düzen görülmez. Kedigillerin çoğunluğu geceleri, çita gibi birkaç tür ise gündüzleri daha etkindir.

Hemen hemen tümü etçil olan bu hayvanlar küçük memeliler ve kuşlarla ya da geyik ve çeşitli antiloplar gibi daha iri otçul memelilerle beslenir. Balıkçı kedi(*) büyük ölçüde balık, midye ve salyangozlarla beslendiğinden, öbür familya üyelerinden az çok farklı ortamlarda yaşar. Yassibaş kedi(*) bilinen kedigiller içinde bir ölçüde bitkisel gıdayla beslenen tek örnektir. Bu tür, bulabildiği sürece, meyve ve tatlıpatates gibi besinleri yeğler. İri kedigil türleri bazen, öldürdükleri avın yiyeceklerini kadının yedikten sonra kalanını bir ağacın üzerine ya da bir çalının dibine taşıyarak saklarlar. Kedigillerin beslenme düzeni, hemen

hemen sürekli ve düzenli beslenen otçullarından büyük farklılık gösterir. Bir av yakaladıklarında yiyecekleri kadar yer, daha sonra yeni bir av yakalayana değin bekler. bazen günlerce hiçbir şey yemezler.

Görme ve işitme duyuları güçlü olan kedigiller, yüzlerinde bulunan duyarlı bıyık ve tüyler sayesinde, avlarına sezdirmeden yaklaşıırken yollar üzerindeki dallara ya da başka engellere çarparak gürültü çıkarmaktan sakınırlar. Böylelikle geceleri bile, sık bitkilerin arasındakine uygun yolu bularak ilerlerler.

Tipik olarak yalnız başına avlanan kedigiller, yumuşak altı pençeleri üzerinde sessizce avlarına yaklaşıp, kısa ve hızlı bir koşu ya da güçlü bir sıçrayışla avlarını yakalarlar. Kısa mesafelerde çok hızlı hareket edebilirler ama kas yapıları sabit ve sürekli bir hız yapmaya uygun değildir. Örneğin, genellikle memelilerin en hızlısı olarak bilinen çita, saatte 95 km hız ulaşabilirse de, bunu çok fazla sürdürmez.

Genellikle gece avlanan bu hayvanların gözleri ağtabakadaki guanin maddesi nedeniyle ışığa karşı olağanüstü duyarlıdır. Özellikle erişkinlerde koku duyusu son derece gelişkindir.

Kedigillerin küçük üyelerinin gebelik süreleri yaklaşık iki ay (50-68 gün), iri türlerinkiyse 3-3,5 aydır (88-113 gün). Genellikle bir batında 2-3 yavru doğururlar. Jaguar genellikle bir batında yalnız bir yavru doğururken evcil kedi bazen altıdan fazla yavru doğurur. Kedigillerin dişilerinin 4-8 memesi vardır. Üreme dönemi genellikle kış sonuyla ilkbahar başıdır. Küçük türlerde, erken doğuran dişiler, yaz sonu ya da güz başlarında ikinci bir kez doğurabilir. Kedigillerin bazı türleri (aslan, kaplan ve pars) yıl boyunca mevsim seçmeden doğum yapabilir. Eşeyssel olgunluk yaşı iri türlerin dişilerinde 3-4 yaşı, erkeklerinde 5-6 yaşı bulur. Küçük türler henüz bir yaşına varmadan erişkin hale gelebilir. Dişiler çoğunlukla mağaralar, devrilmiş ağaç altları ya da sık bitki topluluklarının içi gibi, gözden uzak yerlerde; serval(*) ise oklukirpi ya da karıncayiyenlerin terk ettiği yuvalarda yavru. Çoğu türde erkekler yavruların bakımına ve büyütülmesine yardımcı olmaz. Bazen dişi, yavrularını erkeklerin saldırılarına karşı korumak zorunda bile kalır. Jaguar ve oselonun erkekleri yavruların büyütülmesinde dişilere yardımcı olur.

Kedigillerin keyiflenmiş görünümlerinde mırıldıkları, kavgaya tutuştuklarında hırlama, uluma ya da uslama benzeri sesler çıkardığı bilinir. Daha iri türler, özellikle aslan sık sık kökürer, hırlar ya da çığlık biçiminde bağırır. Ön ayaklarıyla yüzlerini temizlemeleri, dışkılarıyla sidiklerini kapatmak için toprağı kazmaları ve avlarına sessizce yaklaşıp sinirli biçimde kuyruk sallamaları kedigillerin öbür tipik özelliklerindendir. Yavru kedigiller ise kuyruk sallama davranışını oyun sırasında gösterirler.

Kedigiller temizliklerine son derece düşkün hayvanlardır. Beslendikten sonra, törpü gibi dilleriyle yalanarak, uzun uzun temizlenirler. Kedigillerin suyla olan ilişkisi türlere göre değişir. Aslan ve pars suya girmekten hoşlanmamakla birlikte, zorunlu kaldıklarında yüzerler.

Kedigiller zeki hayvanlardır ve birçok türü evde beslenmek üzere eğitilebilir. Ama, daha çok iri türler yaşlandıkça, özellikle de cinsel kızıma dönemlerinde çok tehlikeli olurlar. Postları kürk ticaretinde büyük bir değer taşıdığından bu hayvanlar yıllar boyunca kırma uğratılmış ve birçok türün soyu tükenme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır.

kedigözü, dışbükey biçimde kesilip iyice parlatıldığında, kedi gözü gibi parlak bir

şerit biçiminde ışık yayan değerli taşların ortak adı. En az bulunan ve en değerli kedigözü, bir tür krizoberil olan yeşil parlak simofandır. Taşın parıltısı, içerdığı küçük paralel boşluklardan kaynaklanır. Yayıncı olarak rastlanan kuvarslı kedigözünde ise, kuvarstaki asbest lifleri taşta parıltıya özelliği ve yeşilimsi bir renk kazandırır. Bu iki kedigözü türü, özgül ağırlıklarıyla birbirinden ayırt edilir; simofan daha yoğun bir taştır. Daha çok kaplangözü olarak bilinen krokidolitli kedigözü (Afrika kedigözü), saydam krokidolit lifleri yerine silis içeren bir kuvars türüdür.

kedikuşu, *Passeriformes* (ötücükuşlar) takımının *Mimidae* familyasının *Dumetella* cinsini oluşturan iki kuş türünün ortak adı. Yumuşak ötüşlerinin yanı sıra çıkardıkları miyavlamayı andıran sestene ötürü bu adı almışlardır. Bayağı kedikuşu (*Dumetella carolinensis*) 23 cm uzunluğundadır. Tepesi kara, kuyrukaltı pas kızılı, öbür bölümler

Bayağı kedikuşu (*Dumetella carolinensis*)
Thase Daniel-Bruce Coleman Inc

bozdur. Ağaçlık bölgelerde, park ve bahçelerde yaşar, böcek ve meyvelerle beslenir. Kanada'nın güneyinde, ABD'nin kuzey ve orta kesimlerinde ürer; Kuzey Amerika'nın güneyinde ve Orta Amerika'da kışlar.

Kara kedikuşu (*D. glabrirostris*) tümüyle siyah olması dışında dış görünüş olarak bayağı kedikuşundan farksızdır.

kedinanesi (*Nepeta cataria*), NEZLEOTU olarak da bilinir, balıbabagiller (*Lamiaceae* ya

Kedinanesi (*Nepeta cataria*)
Walter Chandraha

da *Labiatae*) familyasından kokulu bitki. Yüksekliği 50-100 cm arasında değişen bu çokyıllık bitkinin mor noktalı beyaz çiçekleri vardır. Uçucu yağ içeren, nane kokulu çiçekli dalları baharat olarak ya da soğuk algınlığa karşı ilaç olarak kullanılır. Bitkinin kokusu kedilere çekici geldiği için,

sıklıkla kedi oyuncaklarını doldurmada yararlanılır. Türkiye'de özellikle Orta ve Doğu Anadolu'da yetişir.

kediotu (*Valeriana officinalis*), kediotugiller (*Valerianaceae*) familyasından, Asya ve Avrupa'da yaygın çokyıllık otsu bitki. Türkiye'de özellikle Doğu Anadolu Bölgesi'nde yetişen bu bitki halk arasında çoban-kamışı ya da kayaşipleği adıyla bilinmektedir.

Yaklaşık 1,5 m'ye kadar yükselebilen bitkinin parçalı yaprakları ve pembemsi-beyaz renkli çiçekleri vardır. Uçucu yağ ve valepotriatlar adlı bir grup etkin maddeyi içeren

Kediotu (*Valeriana officinalis*)
Türhan Baytop Koleksiyonu

keskin kokulu kökleri eski çağlardan bu yana spazm giderici ve yatıştırıcı olarak kullanılır.

Gene aynı familyadan bir başka tür olan *Centranthus ruber*'e kırmızı kediotu adı verilir; bitkinin topraküstü bölümlerinin ve köklerinin kediotuna benzer bir kullanımı vardır.

kediotugiller bak. Valerianaceae

Kediri, eskiden KADIRI, Endonezya'da geleneksel bölge ve bugün Doğu Cava (Jawa Timur) ilinde (*propinsi*) ilçe (*kabupaten*). 11. yüzyıldan 13. yüzyıla değin Cava'nın doğusuna egemen olan Kediri Krallığı, denizcilik ve ticaret alanındaki gücünün yanı sıra parlak edebiyatıyla da tanınırdı. Singhasari ve Macapahit egemenliğinin ardından Cava'nın orta kesimindeki Mataramlara bağlandı. Mataram Krallığı'nın 18. yüzyıl ortalarında parçalanması üzerine bir bölümü Surakartalı Susuhunan'ın, bir bölümü de Yogyakarta sultanının yönetimine girdi. Cava Savaşı'ndan (1825-30) sonra bu topraklar Hollanda'ya bırakıldı. Liman (2.563 m) ve Kelud (1.731 m) gibi yüksek dağların bulunduğu bölge sömürge döneminde ormanlarından tik kerestesi elde edilen, verimli ovalarında pirinç, şeker kamışı, pamuk, manyok, mısır, yerfıstığı, hindistancevizi, soya fasulyesi yetiştirilen, geniş plantasyonlarda da kahve, kakao, kinin, tütün ve çivit üretilen önemli bir merkezdi. Nüfus (1980) 1.235.026.

Kediri, eskiden KADIRI, Endonezya'nın Doğu Cava (Jawa Timur) ilinde (*propinsi*) kent. Brantas Irmağı kıyısında yer alır. Surabaya'nın 105 km güneybatısında, Wilis Dağlarının eteklerinde kurulmuştur. Şeker sanayisinin ve kahve, tütün, pirinç ve manyok gibi tarımsal ürünlerin ticaret merkezidir. Hafif sanayisi dokuma, kerestecilik ve makine atölyelerinden oluşur, Yakınlarında

çok sayıda Hindu tapınağı yıkıntısı vardır. Nüfus (1980) 221.636.

Keeler, James (Edward) (d. 10 Eylül 1857, LaSalle, Illinois - ö. 12 Ağustos 1900, San Francisco, ABD), Satürn'ün çevresindeki halkaların tek bir bütün değil, küçük

James Keeler
Lick Observatory Archives, Santa Cruz, California

parçalardan oluşan bir küme olduğunu açığa çıkaran ABD'li astronom.

Küçük yaşlarından başlayarak astronomiyle ilgilenen Keeler, 1881'de Pittsburgh'daki Allegheny Gözlemevi'nde ünlü gökbilimci Samuel P. Langley'nin asistanı olarak çalışmaya başladı. 1886-91 arasında ise California'da Hamilton Dağındaki Lick Gözlemevi'nde çalıştı ve buradaki spektroskopik çalışmaları yönetti. Bu dönemde Orion Bulutsusu'nun genişleme hızını ölçtü ve bu bulutsunun Samanyolu Gökadası'nın içinde yer aldığını kanıtladı.

1891'de Allegheny Gözlemevi'nin yöneticiliğine getirilen Keeler, buradaki çalışmalarını Satürn'ün halkalarının incelenmesi üzerinde yoğunlaştırdı. 1898'de Lick Gözlemevi'nin yöneticiliğine atandı ve burada 91 cm'lik Crossley yansıtıcı teleskopuyla 120 bin gökadanın fotoğraflarının çekilmesi ve gözlemlenmesi çalışmalarını yönetti.

Keeling Adaları bak. Cocos Adaları

Keelung bak. Chi-lung

Keen, William Williams (d. 19 Ocak 1837, Philadelphia - ö. 7 Haziran 1932, Philadelphia, ABD), ABD'nin ilk beyin cerrahı.

1862'de Philadelphia'daki Jefferson Tıp Okulu'ndan mezun oldu. Aynı okulda 1866-75 arasında patolojik anatomi, 1889-1907 arasında cerrahi dersleri verdi. I. Dünya Savaşı sırasında Birlik ordusunda cerrahlık yaptı. Ayrıca Philadelphia Anatomi Okulu'nda ve Philadelphia Kız Tıp Okulu'nda dersler verdi.

Beyin urunu ameliyatla çıkarmayı başaran (1888) ilk cerrahlardan biriydi. Cerrah Joseph Bryant'la birlikte gerçekleştirdiği bir ameliyatla da, ABD başkanı Grover Cleveland'ın üstçenesindeki kötü huylu bir uru çıkardı. 1900'de Amerikan Tıp Derneği'nin yöneticiliğini yapan Keen, *Surgery: Its Principles and Practice* (1906-13, Cerrahinin İlkeleri ve Uygulama) adlı kitabı da yayıma hazırladı.

Keene, Charles Samuel (d. 10 Ağustos 1823, Hornsey, Middlesex - ö. 4 Ocak 1891, Londra, İngiltere), İngiliz ressam ve illüstratör. 1851-90 arasında *Punch* dergisinde yayımlanan çalışmalarıyla tanınmıştır. Alt ve orta sınıflardan karakterleri ince bir yergi ve özlü, yalın bir anlatımla ele aldığı yapıtları, 19. yüzyılın havasını büyük bir canlılıkla yansıtır.

1842'den 1847'ye değin bir ağaç baskı ustasına çıraklık eden Keene, 1851'de

Punch'ta ilk çalışmasını yayımladı. Burada dokuz yıl boyunca çalıştıktan sonra sürekli kadroya geçti. 1859'da *Once a Week* adlı dergi için de çizimler yapmaya başladı. Buradaki en önemli çalışmaları Charles Reade'in, sonradan *The Clouster and the Hearth* (Manastır ve Ocak) adını alan *A Good Fight*'ına (İyi Kavga) ve George Meredith'in *Evan Harrington* adlı yapıtlarına yaptığı resimlemelerdi. Keene 1872'de, yıllardır duyduğu ya da yaşadığı tuhaf ve komik olayları, boş zamanlarında zevk için kaydedip resimlemekte olan Joseph Crawhall'la tanıştı. Crawhall'un çalışmalarından yola çıkarak *Punch* için 20 yıl boyunca en az 250 başarılı çizim yaptı. 1881'de *Punch* için yaptığı çizimleri *Our People* (Bizim İnsanımız) adıyla kitaplaştırdı.

Keesom, Willem Hendrik, (d. 21 Haziran 1876, Texel - ö. 24 Mart 1956, Oegstgeest, Hollanda), helyumu katılaştırmayı başaran Hollandalı fizikçi ve kriyogeni (düşük sıcaklıklar fiziği) uzmanı.

1904'te Amsterdam Üniversitesi'nde doktora çalışmasını tamamlayan Keesom, daha sonra, Leiden Üniversitesi'nde Kamerlingh Onnes ile birlikte çalışmaya başladı. 1917'de Utrecht'teki veteriner okuluna geçti, altı yıl sonra da Leiden Üniversitesi'ne deneysel fizik profesörü olarak geri döndü. 1926'da Onnes'in bu üniversitedeki laboratuvarında helyumu katılaştırmayı başardı. 1932'de mutlak sıfır sıcaklığından yalnızca 1,6°C fazla olan -272°C'ye ulaştı. 1942'de *Helium* adlı kitabını yayımladı.

Keetmanshoop, Namibia'nın güneydoğu kesimindeki Keetmanshoop yönetim biriminin merkezi kent. Yönetim biriminin batı bölümünde, başkent Windhoek'in 460 km güneyinde, deniz düzeyinden 986 m yüksekte yer alır. 1866'da Lutherci misyonerler tarafından kuruldu ve misyoner Johann Keetman'ın adını aldı. 1894'te yörede bir Alman garnizonunun kurulmasından sonra kent oldu. Arada bir sağanaklar görülmekle birlikte yönetim biriminin büyük bölümünün iklimi çok sıcak ve kuraktır; bölgede yaygın olarak koyun (karakul) besiciliği yapılır. Yönetim biriminin doğu kesimi Kalahari Çölünün içlerine sokulurken, batı kesimi Nama yurtluğunun (*homeland*) bir bölümünü kapsar. Keetmanshoop kentinin başlıca ticaret ürünleri karakul postu, işlenmiş gıda ve deri ürünleridir. Kentin güneyinde yer alan ve kesintili bir akışı olan Löwen Irmağı üzerinde ülkenin en büyük barajlarından Naute Barajı bulunur. Nüfus (1988 tah.) 14.000.

Keewatin Dizisi, Kuzey Amerika'da Prekambriyen Zamanda (y. 4 milyar-570 milyon yıl önce) oluşan kayaç katmanlarının başlıca bölümü ve bu kayaçların çökeldiği zaman dilimi. ABD'de Minnesota'nın kuzeyinde ve Kanada'daki Superior Gölü bölgesinde belirlenen dizi adını Minnesota'nın kuzeyindeki Keewatin bölgesinde saptanan yüzey oluşumlarından alır. Yaklaşık 6.000 m kalınlığında tortul kayaçlardan ve granitli sokulmaların görüldüğü lav akıntılarından oluşur. Yastıklı türden olan bu lavların bir su örtüsünün altında yüzeye yükseldiği sanılmaktadır. Birbirini izleyen lav akıntıları, başkalaşmış kül ve tuf yataklarıyla ayrılmış durumdadır. Dizinin tortul karmaşığını oluşturan öğeler kuvarsitler, değişime uğramış gri kumtaşları, ezilmiş kireçtaşları ve demir bakımından zengin oluşuklardır. Aşırı başkalaşmış tortullar, ince gnays şeritleri

halinde bulunur. Keewatin kayaçları bazı bölgelerde, daha yaşlı olan Kutçing Dizi-
sinin üzerinde yer alır.

Kef, el- (Arapçada "Kaya"). Tunus'un kuzeybatı kesiminde il (*vilaye*) ve il merkezi kent. El-Kef kenti Tel Atlasları'nın yamaçlarında, deniz düzeyinden 780 m yüksekte ve Cezayir sınırından 35 km içeride yer alır. Antik bir Kartaca kenti, ardından Roma kolonisi olan *Sicca Veneria*'nin üzerinde kurulmuştur. Osmanlı egemenliği döneminde önemli bir müstahkem

El-Kef kenti ve kalesi, Tunus
A. F. Kersting

mevkiydi. Günümüzde bölgesel bir pazar yeri ve Cezayir'e giden karayolu üzerinde stratejik bir kavşaktır. Kentin merkezindeki kayalık bir tepede inşa edilmiş Osmanlı kalesinin aşağısında büyük sarnıçlar yer alır. Kentte ayrıca eski surların, Roma hamamlarının ve bir tapınağın kalıntıları vardır.

Yüksek Tel Atlasları'nda 4.965 km²'lik bir alanı kaplayan el-Kef ilinin ekonomisi tahıl üretimi, sığır yetiştiriciliği ve madencilik dayanır. Nüfusun büyük bölümünü yerleşik Berberi toplulukları oluşturur. İl merkezi dışındaki önemli kentler arasında bir fosfat merkezi olan Kalatü'l-Cerda, yakınlarında kurşun ve çinko da çıkarılan demir madenciliği merkezi Cerissa ve Ebba Kusura sayılabilir. Nüfus (1984) kent, 34.509; (1990 tah.) il, 269.500.

Kef Kalesi, Bitlis'in Adilcevaz ilçesinde, Van Gölünün kuzeybatı kıyısında Urartu kalesi.

1964'te Emin Bilgiç ve Bakı Ögün başkanlığında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nden bir ekip tarafından

Kef Kalesi'nde bulunmuş bir kabartma, Adilcevaz, Bitlis
Nevah Başgelen

yörede araştırma ve kazı yapılmıştır. Kazıda bir erzak mahzeni içinde büyük erzak küpleri ele geçirilmiştir.

Ayrıca çok sayıda, dörtgen kesitli, üstü kabartmalarla bezeli sütun parçası bulunmuştur. Kabartmalarda uslanlar üstünde

kanatlı tanrılar, kutsal hayatağacı, yüksek sur duvarları ve burçlar betimlenmiştir. Oldukça aşınmış durumda ele geçen bir yazıttan, kabartmaların bulunduğu yerin, Argiştî'nin oğlu II. Rusa'nın sarayı içinde yer alan bir kutsal alan olduğu anlaşılmıştır. Kef Kalesi buluntuları Van Müzesi'nde sergilenmektedir.

kefal, *Perciformes* takımının, *Mugilidae* familyasını oluşturan, sürü halinde yaşayan 100'e yakın balık türünün ortak adı. Ayrıca *Cypriniformes* takımının *Cyprinidae* (sazan-giller) familyasından bazı türler tatlı su kefali adıyla tanınır.

Mugilidae familyasının üyeleri genellikle tuzlu ya da acı sulara yaşar ve sıkça girdikleri sığ kıyı bölgelerinde, kumu ve çamuru eşeleyerek mikroskopik canlıları ve öbür besinleri ararlar. Birçok türü tatlı sulara da kolayca uyum sağlayabilmeleriyle dikkat çeker. Familya üyeleri 30-90 cm uzunluğunda, iri pullu, oldukça dolgun yapılı balıklardır. Vücutları pınlıtlı, sırt ve yanları genellikle koyu boz, yeşilimsi boz ya da mavimsi boz, karınları gümüş renginde ya da kirli beyazdır. Yanlarında koyu renk ya da sarımsı bantlar bulunabilir. Kuyrukları çatallı, sırt yüzgeçleri iki tane ve birbirinden ayrıdır. Birinci sırt yüzgecinde dört diken ışın bulunur. Çoğunun güçlü, taşlığa benzer bir midesi ve büyük ölçüde otçul beslenmeye uyarlanmış, uzun incebağırsağı vardır. Ticari bakımdan değerli olan bu balıklar tropik ve ılıman bölgelerde görülür.

Mugilidae familyasının Türkiye'yi çevreleyen denizlerde altı türü vardır. Bir tür de Dicle Irmağında yaşar. Bunlar arasında çok

Tatlı su kefali (*Leuciscus cephalus*)
W.S. Pitt - Eric Hosking

hızlı büyüdüğünden çeşitli ülkelerde özel olarak yetiştirilen has kefal (*Mugil cephalus*) 120 cm uzunluğa erişebilir. Havyarı da değerli olan bu balığın göz çevresinde genişçe bir alanı kaplayan yağ dokusu erişkin bireylerde gözlerin iki yanından ortaya doğru iyice ilerlemiştir. Öbür deniz kefallerinden pulatlarının (*Liza ramada* ya da *M. capito*) göğüs yüzgeçleri tabanı koyu lekeli ve uzunluğu en çok 70 cm, adını solungaç kapaklarındaki altın sarı lekeden alan altınbaş kefal (*L. aurata*) uzunluğu en çok 55 cm, sırtındaki pulları 5-8 oluklu olan bayağı kefal (*L. saliens*) uzunluğu en çok 40 cm'dir. Topbaş kefal ve mavri adlarıyla tanınan 60 cm uzunluğundaki *Chelon labrosus* üst dudağındaki bir ya da birkaç sıra kabarcıkla ayırt edilebilir. Uzunluğu en çok 30 cm'ye ulaşabilen dudaklı kefal (*Oedalechilus labeo* ya da *M. labeo*) üst dudağı çok kalın ve kabarcıksızdır. Bu tür, öbürlerinden farklı olarak yalnız Akdeniz ve Ege Denizi kıyılarında görülür. Ayrıca Kızıldeniz'den Süveyş Kanalı yoluyla Akdeniz'e giren 30 cm uzunluğundaki *L. carinata* türünün İskenderun Körfezi kıyılarna da yayıldığı sanılmaktadır. Aslında

Hint Okyanusu faunasında yer alan 25 cm uzunluğundaki *Mugil abu* ise Dicle Irmağı yoluyla Türkiye'ye kadar gelmiştir.

Tatlı su kefali adıyla tanınan balıklar *Cyprinidae* familyasının öbür üyeleri gibi tek bir sırt yüzgeci taşır. Yerel olarak kepenez adıyla tanınan ve 80 cm uzunluğa, 4 kg ağırlığa erişen *Leuciscus* (*Squalis*) *cephalus* Türkiye'deki iç sulara yaygın biçimde bulunur. Büyük bir ağız, iki sıralı yutak dişleri ve kenarları siyah noktacıklı pulları vardır. Uzunluğu en çok 14 cm olan *Leuciscus* (*S.*) *borysthenticus* Marmara Bölgesi'nde ve Karadeniz Bölgesi'nin doğu kesimlerindeki tatlı sulara görülür. Göğüs, karın ve anüs yüzgeçleri sarı renklidir. Ayrıca kuyruktan başlayarak gövdesinin orta yanları boyunca koyu renk iki bant bulunabilir. İncibalgı adıyla da tanınan incikefali (*Chalcalburnus tarichi*) ise yalnız Van Gölü ve çevresine özgü bir türdür. Rengi açık boz ve ağız yukarıya dönük olan bu balığın ağız kenarları göz hizasına erişmiştir.

kefalet, hukukta, asıl borçlunun yüklediği borcun ifasının sağlanmasını alacaklıya karşı taahhüt etme. Kefalet sözleşmesiyle kefil, asıl borçlunun borcunu ödememesi durumunda, bu borçtan kişisel olarak sorumlu olacağı konusunda teminat verir.

Eski bir kurum olan kefaletin geçmişteki uygulamaya biçimleri arasında ailenin ya da başka bir toplumsal grubun, üyelerince işlenebilecek suçlar için kolektif bir sorumluluk üstlenmesi, kefilin rehine olarak hak sahibinin gözetimine girmesi ve yükümlülüğün yerine getirilmemesi durumunda hapsedilerek çalıştırılması sayılabilir. Günümüzde bazı Batı ülkelerinde kefalet, bu amaçla kurulmuş ticari ortaklıklar tarafından yüklenilmektedir. Bu ortaklıklar genellikle kamu görevlilerinin, özel kişilerin ya da çalışanların güveni kötüye kullandıkları durumlarda belirli bir para ödeyerek ya da bir sözleşmenin uygun biçimde yerine getirilmesini sağlamayı taahhüt eden senetler satarak kefalet işlevi görürler. Sigorta kuruluşlarıyla benzerlik gösteren bu ortaklıkların tanındıkları lehtar hakları yükümlülüğünü yerine getirmede hatalı olan tarafın yol açtığı her türlü zararın tazmini hakkını, alacaklının borçlusundan aldığı bütün teminatlara lehtar olma hakkını, borçlunun borcunu ödemesini ya da taahhüdünü yerine getirmesini isteme hakkını içerir.

Türk hukukunda Borçlar Kanunu'nun öngördüğü kefalet sözleşmesinin geçerliliği şu koşullara bağlıdır: 1) Asıl borcun varlığı, 2) kefilin medeni hakları kullanma ehliyetinin bulunması, 3) sözleşmenin kesinlikle yazılı olarak yapılması, 4) sorumluluk miktarının gösterilmiş olması. Kefalet, alacaklının kefil-i takip edebilmesi için gerekli koşullar ve çeşitli kefillerin birbirleriyle ilişkileri bakımından adi kefalet, kefile kefalet, rücu kefalet, müteselsil kefalet ve birlikte kefalet gibi türlere ayrılır. Borçlar Kanunu'na göre esas olan adi kefalettir. Kefile kefil, alacaklıya karşı asıl kefilin taahhüdünü adi kefalet yoluyla temin eden kimsedir. Kefil hakkındaki takip sonuçsuz kalmadan, kefile kefil olan kişiye başvurulamaz. Rücu kefil olan kimse ise, borçludan rücu nedeniyle alacağını alamayan kefilin bu alacağını temin eden kefiledir. Uygulamada en çok müteselsil (zincirleme) kefaletle rastlanır. Bu ilişkide alacaklı esas borçluya başvurmadan ve hatıra varsa rehinlerin paraya çevrilmesinden önce kefile başvurma hakkını elde eder. Birlikte kefalette ise, birkaç kişi adi surette ya da müteselsil olarak bir borca kefil olur.

Birlikte kefaletin adı biçiminde kefiller bazen birbirlerinden bağımsız ve habersiz, bazen de aralarında anlaşarak borca birlikte kefil olurlar. Her iki durumda da kefiller birbirlerine rücu edemezler. Mütelsel birlikte kefalette ise her bir kefil borcun tamamından sorumludur; ama ötekilerin payları için onlara rücu hakkına da sahiptir.

Kefalet asıl borçla birlikte ortadan kalkar. Başka bir deyişle asıl borcun herhangi bir nedenle ortadan kalkması durumunda, kefil kural olarak kefalet borcundan kurtulur. Öte yandan asıl borcun varlığını sürdürmesine karşın, kefaletle özgü nedenlerle de kefalet sona erebilir. Süreli kefalet durumunda sürenin sona ermesiyle, süresiz kefalette ise asıl borcun muaccellik (ivedilik) kazanmasını izleyen bir ay içinde alacaklıya çekilen ihtarla kefaletten kurtulmak olanaklıdır. Borcun muaccellik tarihinin alacaklının borçluya bir ihbar yapmasına bağlı olduğu durumlarda, kefalet tarihinin üzerinden bir yıl geçtikten sonra, kefil alacaklının bu ihbarı yapmasını isteyebilir. Kefil ile borçlu yeni bir sözleşmeyle aralarındaki kefalet sözleşmesini ortadan kaldırabilirler. Kefilin ölümü kural olarak kefaleti sona erdirmez.

kefaletle salıverme, gözetilene alınmış ya da tutuklanmış bir kimsenin, yargılamanın sonraki aşamalarında mahkeme önüne çıkmasını sağlamak üzere bir teminat alınarak serbest bırakılması. Genellikle para ya da senet olarak belirlenen teminatın miktarı yüklenen suça bağlı olarak değişir. Yargıç delillerin gücü, sanığın kişiliği, mali durumu gibi etkenleri de göz önünde tutar. Kefaletle salıverme kararının verilmesi mahkemenin takdirine bağlıdır.

Türk hukuk sistemine göre kefaletle salıverme kararı verilebilmesi için önceden verilmiş bir tutuklama kararının varlığı zorunludur. Tutuklamanın suç delillerinin ve izlerinin yok edilmesini önleme amacına yönelik olması durumunda, kefaletle salıverme kararı verilemez. Kefaletle salıvermeye, hazırlık soruşturmasında sorgu yargıcı, son soruşturmada ise mahkeme (acı durumlarda mahkeme başkanı) karar verebilir. Sanığın yanı sıra üçüncü kişilerin de ödeyebileceği teminat para, devlete ait hisse senedi ya da tahvil olabilir. Saygın kişilerin verecekleri mali güvence de geçerli sayılır. Yargıç kefaletle salıverme yetkisini kullanırken, sanığın teminattan vazgeçerek kaçmayı yeğlemeyeceği bir bedel belirlemelidir. Türkiye'de oturmayan sanıklar da kefaletle salıvermeden yararlanabilir.

Kefaletle salıverilen sanık yargı organlarının bütün çağrılarına ve kararlarına uymak zorundadır. Tersine bir davranış giren, kaçma hazırlıklarına girişen ya da tutuklanması için yeni nedenler ortaya çıkan sanık hakkındaki eski tutuklama kararı yeniden işleme konur. Kurallara aykırı davranışı nedeniyle yeniden tutuklanan sanığın verdiği teminat devlete gelir yazılır. Yeni tutuklama nedenlerinin ortaya çıkması nedeniyle sanığın tutuklanmasına karar verilmesi, tutuklanma nedenlerinin ortadan kalkmasından dolayı tutuklama müzakeresinin geri alınması, sanığın özgürlüğü bağlayıcı bir cezaya çarptırılarak bunun infazına başlanması, sanığın aklanmasına karar verilmesi ya da davranışın düşmesi durumunda teminat geri verilir.

Kefallinia bak. Kefalonya

Kefalonya, Yunanca KEFALLINIA. Yunanistan'da İon Adalarını oluşturan yedi adadan biri. 746 km²'lik yüzölçümüyle adalar grubunun en büyük adasıdır. Pátrai (Patros) Körfezinin (kólpos) batısında yer alır. İthá-

ke (İtháki) Adası ve birkaç küçük adayla birlikte Kefallinia ilini (nomós) oluşturur. Dağlık bir yapıya sahip olan adanın en yüksek noktası, doruğu yılın birkaç ayında karla kaplı olan, 1.628 m yüksekliğindeki Ainos (eskiden Aenos) Dağıdır. Raki dışında pek az sürekli akarsuyu bulunan adada kaynak sularının çoğu yaz aylarında kurur. Batı kesiminde adaya güneyden bir korfez sokulur; doğu kesiminde il merkezi ve önemli bir liman kenti olan Argostólion (Argostóli), batı kesiminde de Liksurion (Liksúri) kasabası yer alır. Sınırlı düzeyde tarım yapılan adanın başlıca ihracat ürünü kuşüzümüdür; ayrıca zeytin, üzüm, tahıl ve pamuk da yetiştirilir. Başlıca sanayi etkinlikleri dantel, halı ve şarap üretimi ile tekne yapımıdır.

Miken uygarlığının merkezlerinden biri olan adanın adı Homeros'un yapıtlarında Same (Sami) olarak geçer. Peloponnesos Savaşı'nda Atina'ya destekleyen Kefalonya daha sonra Aitolia Birliği'ne üye oldu. İÖ 189'da Roma İmparatorluğu'nun yönetimi altına girdi. Roma İmparatorluğu'nun bölünmesinden sonra, adayı ele geçiren Norman serüveni Robert Guiscard 1085'teki bir ayaklanma sırasında orada öldü. Kefalonya çeşitli Napolili ve Venedikli aileler tarafından yönetildikten sonra önce Osmanlıların (1479-99), daha sonra da Venediklilerin eline geçti. 1797'de adaya kısa bir süre için Fransa el koydu; 1809'da İngiliz yönetimi altına giren Kefalonya 1815 Paris Antlaşması uyarınca öteki İon adalarıyla birlikte İngiltere'nin protektorası oldu. Adalar 1864'te Yunanistan'a devredildi. 1941'de İtalyanlar tarafından işgal edilen ada, 1944'te Yunanistan'a geri verildi. 1953'teki deprem, Argostólion ve öteki koyları yerle bir ederek, adaya büyük zarar verdi. Başlıca tarihsel yapılar Argostólion yakınlarındaki Venediklilere ait Hagios Georgios Kalesi'nin kalıntıları ile Mazakarata ve Diakata'da bulunan Miken mezarlarıdır. Nüfus (1981) ada, 27.649; il, 31.297.

Kefar Sava, İsrail'in ortabatı kesiminde kent. Şaron Ovasının güneyinde yer alır. Kitabı Mukaddes'te sözü edilmeyen kentin adı Talmud'da geçer. Araştırmacılar Roma'lı Yahudi tarihçi Flavios İosephos'un İS 93'te tamamladığı 20 ciltlik *Ioudaïke arkhaiologia* (Yahudilerin Tarihi) adlı yapıtında geçen Kefar Sava'nın bölgedeki bir başka kent olduğu görüşündedirler.

Şaron'un güneyindeki ilk Yahudi yerleşmesi olan bugünkü kent, 1903'te Arap köyü Kefr Saba'nın hemen yanında kuruldu. Yöreye ilk yerleşenler bataklıkları kurutmak için badem, zeytin ve okaliptüs ağaçları diktiler. Kent, I. Dünya Savaşı'nın sonlarında İngiliz orduları ile Osmanlı-Alman güçleri arasındaki çarpışmalara sahne oldu. Eylül 1918'de Mareşal Allenby komutasındaki Avustralya süvarilerinin Osmanlı hatlarını yarmalarından sonra İngilizlerin işgali altına girdi. Savaş ve 1921'deki Arap ayaklanmaları sırasında büyük zarar gören kent, 1922'de yeniden kuruldu. Ekonomisi tarım, mandıraçlık ve hafif sanayiye dayanır; bölgede başta turuncgiller olmak üzere çeşitli ürünler yetiştirilir. Turuncgil konserveçiliği ve alüminyum işlemeçiliği başlıca sanayi kollarıdır. Kentte, ciğer hastalıkları tedavisinde uzmanlaşmış büyük bir hastane vardır. Nüfus (1989 tah.) 54.800.

kefaret, insanın Tanrı'ya kendini bağışlatmak için ödemesi gereken bedel. Hemen bütün dinlerde, kişinin Tanrı'ya ya da kutsal varlıklarla bağ kurması ya da bağlarını güçlendirmesi amacıyla uygulanan kefaret ya da tarziye törenlerine rastlanır.

Çoğunlukla bir fedakârlığı ya da kurban sunmayı gerektiren kefaret, genellikle ahlaki ve dinsel kusursuzlukla ibadet temizliği arasında bağ kurar.

Hristiyanlıktaki kefaret kavramında Tanrı'yla barışma düşüncesi ağırlık taşır ve terim çoğu kez, İsa'nın çarmıhta ölümüyle ödediği bedeli belirtmek için kullanılır. İsa'nın kefaretinin anlamı üzerine çeşitli yorumlar vardır. Değişik yorumlara göre İsa, dünyanın günahlarının bedelini ödemiş; dünyayı şeytandan ya da Tanrı'nın gazabından kurtarmış; uğruna acı çekilen gerçek sevginin ya da tanrısal merhametin benzer-siz örneğini vererek insanlığı kurtuluşa vараşır kılmıştır. Bir başka yoruma göre de ölümünden sonra dirilerek kötülüğe karşı tanrısal bir zafer kazanmıştır.

Yahudilikte ve İslamda bir kişinin başkaları için kefaret ödemesi söz konusu değildir. Geleneksel inançlara bağlı bir Yahudi açısından kefaret, Tanrı'nın merhametini kazanmak için, kendi günahını bağışlatma çabasıdır. Bunu tövbe etmek, sadaka vermek, hayır işlemek, acı çekmek ya da dua etmek gibi değişik yollardan gerçekleştirebilir. Bunlar içinde en önemlileri, tövbe etmek ve davranışlarını değiştirmektir. Kefaret Günü (Yom Kippur) ile son bulan on "acı günü"nde en çok tövbe-kârlık üzerinde durulur.

İslamda kefaret, temelde bir ibadet olmakla birlikte ceza niteliği de taşır ve kişiyi, ibadet sırasında yapılan yanlışlığın gerektirdiği yaptırımdan kurtarır. Ayrıca eksik kalan ibadeti tamamlar, yanlış ya da eksik eylemden doğan günahın annına olanağı sağlar.

İslamın temel kaynaklarında belirtilen beş kefareten ilki kefareti halk denen ve hac sırasında zamanından önce tıraş olma karşılığı ödenen kefarettir. Kural olarak, hac ibadetinin bütün kuralları yerine getirildikten sonra tıraş olunur ve ihram çıkarılarak günlük giysiler giyilir. Buna karşılık bir hacı, haccin temel edimlerini yerine getirdikten sonra bir özrü nedeniyle zamanından önce tıraş olarak ihramdan çıkarsa, yerine getiremediği ikinci edimler karşılığında kefaret olarak üç gün oruç tutmak zorundadır; ama bunun aralıksız olması zorunlu değildir. Kefaret gerektiren ikinci davranış, yanlışlıkla insan öldürmektir. Bir kasit bulunmaksızın, hata sonucu insan öldüren kişi yasal olarak ölenin ailesine kan parası (diyet) vermekle yükümlüdür. Ama işlediği günahın bağışlanabilmesi için de kefareti katl ödemesi gerekir. Kefaret-i katl, bir köleyi özgürlüğüne kavuşturarak yerine getirilebilir. Bunun için gerekli mali gücün olmaması durumunda iki ay (60 gün) aralıksız oruç tutulur. Kasıtlı olarak orucun bozulması karşılığı ödenen kefarete ise kefareti-savm adı verilir. Bunun için de öncelikle bir köleyi özgürlüğüne kavuşturmak gerekir. Buna gücü yetmeyen kişi aralıksız iki ay oruç tutar. Bunu da yapamayacak durumdaysa 60 yoksulu bir gün boyunca doyurmak ya da yemegin karşılığını nakit olarak vermek zorundadır; 60 yoksulu birer gün doyurabileceği gibi, bir yoksulu 60 gün boyunca da doyurabilir. İslamda kefaret gerektiren dördüncü davranış, bir yemini bozmak ya da yerne getirmemektir. Bu durumda ödenmesi gereken kefareti-yemin, bir yoksulu doyurmak ya da giydirmek ya da bir köleyi özgürlüğüne kavuşturmak biçiminde olabilir. Bunlara gücü yetmeyen kişi aralıksız üç gün oruç tutar. Kefaret gerektiren beşinci davranış da kocanın zihar (eşinin örtülmesi gereken bir organının, kendisine mahrem olan bir kadının organına benzediğine yemin etme) yoluyla karısıyla cinsel birleşmeyi kendisine haram

kılmasıdır. Zihar, Cahiliye döneminde talak (boşama) nedeni sayılırken İslam buna son vermiş, ama zihardan dönülebilmesi için kefareti-ziharı zorunlu kılmuştur. Bu da öncelikle bir köleyi özgürlüğüne kavuşturmak yoluyla gerçekleşir. Ama kişinin buna gücü yetmiyorsa aralıksız 60 gün oruç tutulur; bu da olanaksızsa, 60 yoksul bir gün doyurulur. Erkeğin kefareti-ziharı dört ay içinde yerine getirmemesi durumunda, kadın evliliğin geçersiz sayılması için kadıya başvurabilir.

Kefaret Günü bak. Yom Kippur

Kefe Eyaleti, Kırım'da, Kefe (bugün Feodosiya) ve yöresini içine alan Osmanlı eyaleti. 1475'te Kaptanııderya Gedik Ahmed Paşa tarafından Cenevizlerden alınarak bir sancak olarak örgütlendi. 16. yüzyıl başında şehzade sancaklarındandı. Aynı yüzyılın ortalarına doğru tek sancaklı bir eyalet oldu. Havass-ı hümayun kapsamına alındıktan sonra vergi gelirlerinin tümü devlet hazinesine aitti. Aynı nedenle tımarlı ve zeametli askeri yoktu ve korunması merkezden gönderilen ulufeli askerlerle sağlanırdı. Kefe beylerbeyinin 679 bin akçelik hası vardı. Kefe mukataasından Osmanlı padişahlarının ceb-i hümayun denen özel hazinelerine de günde 1.000 akçe ödenirdi. Osmanlı merkez maliye örgütünde, Kefe Eyaleti'nin öşür ve ağmam gelirleri ile öbür vergi hesaplarına Kefe Mukataa Kalemı bakardı. Bu kalem, söz konusu gelir ve vergileri, iltizam yoluyla mukataaya vererek toplardı. 1783'te Ruslar Kırım'ı işgal edince, Kefe Eyaleti de ortadan kalktı.

Kefernahum, Latince CAPERNAUM. İsrail'de, Taberiye Gölünün kuzeybatı kıyısında antik kent. Hz. İsa'nın peygamberlik görevini yerine getirdiği kentlerden biriydi. O dönemde hem bir garnizon kenti ve yönetim merkezi, hem de bir gümrük kapısıydı. Yeni Ahit metinlerine göre Hz. İsa, havarileri Petrus, Andreas ve Matta'yı Kefernahum'dan seçti, birçok mucizesi de bu kentte gerçekleşti. H. Kohl ile C. Watzinger'in 1905'te başlattığı ve Fransiskanların tamamladığı kazılar, bugünkü Kefernahum'un antik kentle aynı yerde olmayabileceği yönündeki kuşkuyla son verdi. Kazılarda ortaya çıkarılan ve İS 2-3. yüzyıllara tarihlenen dörtgen bir sinagogun temelini altında, Hz. İsa döneminde kullanılan eski bir sinagogun bulunduğu düşünülmektedir.

Keffe, KEFA olarak da bilinir, Etiyopya'nın güneybatı kesiminde il (*kifile hager*). Doğuda Omo Irmağı, güneyde Türkana Gölü, batıda Sudan, kuzeyde de Ilubabor, Velega ve Şeva illeriyle çevrilidir. 53.000 km²'lik alanının büyük bölümü, parçalanmış bir platodan oluşur; ormanlarla kaplı, verimli dağlık bölgelerde yükseklik 1.500-3.350 m'yi bulur. İlin en güney bölümü daha alçak ve kuraktır. Nüfusun büyük bölümünü, kuzeybatıda Gallalar (Oromolar), iç kesimlerde ve doğuda Sidamolar, güneyde de Nil halkları oluşturur. Halkın büyük bölümü geçimini hayvancılıktan sağlar; bölgede bir miktar da tarım yapılır. Başlıca bitkisel ürün kahvedir; kahve sözcüğünün de ilin adından geldiği öne sürülmüştür. Bölgeye özgü bu bitki kendiliğinden yetişir ve belli dönemlerde toplanır. Toplanan kahvenin büyük bölümü, ilin yönetim ve ticaret merkezi olan Jimna'ya gönderilir. Keffe'nin öteki tarımsal ürünleri çeşitli tahıllar, hintyağı bitkisi, hayvan postu ve balmumudur; ilde ayrıca sert ve yumuşak odunlu tropik ağaçlardan kereste elde edilir. Keffe'nin

ülkenin öteki kesimleriyle kara ve hava yolu bağlantısı vardır.

Keffe, eskiden doğal sınırları olmayan, arklar ve hendeklerle çevrili bir krallıktı. 16. yüzyılda Müslüman komutan Ahmed Gran tarafından fethedildi. 1897-99'da II. Menelik tarafından Etiyopya İmparatorluğu'na katıldı ve belli başlı merkezleri Hiris-tiyanlaştı. Bununla birlikte uzun yıllar önemli bir köle toplama merkezi olmayı sürdürdü. Nüfus (1992 tah.) 1.115.429.

Keffi, Nijerya'nın orta kesiminde, Plateau eyaletinin batısında kent. Yaklaşık 1800'de, kuzeyli bir Fulani (Peul) savaşçısı olan Abdu Zanga (Abdullahi) tarafından kuruldu ve 264 km kuzeydeki Zaria'nın emirine bağlı vasal durumundaki bir emirliğin merkezi oldu. Adı "hendek" anlamına gelir. 19. yüzyıl boyunca Zaria'ya vergi ödeyen Keffi, sık sık köle toplamak için düzenlenen saldırılara hedef oldu. Sidi Umaru'nun hükümdarlığı sırasında (1877-94), komşu Nasarawa kasabası ile girdiği savaşı kaybederek, Zaria'ya daha çok köle göndermek zorunda kaldı.

1902'de İngilizler, Benue Irmağından kuzeye giden ticaret kervanlarını korumak için Nasarawa Emirliği'nin merkezini Keffi'ye taşıdılar. Keffi'de görev yapan bir İngiliz yöneticinin Zaria *magaji*'si (temsili) tarafından öldürülmesi ve katilin Fulani emirliklerinin en güçlüsü olan Kano'ya (354 km kuzeydoğuda) kaçması üzerine İngilizler saldırıya geçerek, 1903'te Kano'yu yenilgiye uğrattılar.

Kent nüfusunun büyük bölümünü geçimlerini kalay ve kolombit madenciliğiyle tarımdan sağlayan Gvandaralar oluşturur. Başlıca bitkisel ürünler danı, süpürgedarısı, yam ve pamuktur. Keffi'de bir öğretmen yüksekoku ile bir cami ve hastane vardır. Emirnin sarayı, ana meydanın yakınlarındadır. Abuja, Nasarawa ve Akwanga'ya uzanan karayolları ve Lafia'daki ana demiryoluna uzanan yan hatlar kentin hemen doğusunda kesişir. Nüfus (1983 tah.) 52.290.

kefir, özellikle inek, koyun ve keçi sütünden hazırlanan, kirli beyaz renkli ve hafif ekşi lezzetli mayalı içki. Önceleri deve sütünden de yapılırdı. Çok eskiden beri Orta Asya ve Kafkaslar'da kullanılmakta olan bu ürün sonraları Avrupa ve Amerika başta olmak üzere dünyanın pek çok yerine yayılmıştır. Kefir hazırlanırken, bileşiminde *Saccharomyces kefir*, *Bacillus kefir* ve *B. acidi lactici* gibi mikroorganizmalar bulunan kefir tanelerinden yararlanılır. Kirli beyaz renkli, sert parçalar halinde kefir taneleri ılık suda bekletilip yumuşatıldıktan sonra bir miktar süt içinde mayalandırılır. Hazırlanan bu maya kapalı bir kap içinde kaynatılıp 20°C'ye soğutulmuş süte karıştırılarak 10°C-15°C'de mayalandırmaya bırakılır ve kefir elde edilir.

Kefirin bronşit ve astım, kansızlık, egzama, böbrek ve sinir hastalıkları başta olmak üzere pek çok hastalığı iyileştirici etkisi vardır.

Kefren, HAFRE olarak da bilinir, Yunanca KHEPHREN ya da SOUPHIS (ü. İÖ 2500'lerin sonu), Mısır'da 4. sülalenin (İÖ y. 2613-2494) dördüncü firavunu. Gize'deki üç piramitten kendi adıyla anılan ikincisini inşa ettirmiştir.

Firavun Keops'un oğluydu. Ağabeyi Cedefre'nin (Recedef) tahta geçtikten kısa bir süre sonra ölmesi üzerine firavun oldu. Kız kardeşi Khamerernebti (III. Meresankh) ve bir olasılıkla iki kraliçeyle daha evlendi. Babasının başlattığı piramit yapımını sürdürerek en az onunki kadar büyük bir piramit ile bir tapınak yaptırdı. Piramite bir geçitle

bağlanan ve granit bloklardan yapılmış olan bu tapınakta, Kefren'in Nübye Çölünden getirilen diyoritten oyularak yapılmış heykelleri yer alır. Geçidin yakınlarında ise

Kefren, omzunda şahin olarak betimlenmiş Tanrı Horus ile, bir heykelden ayrıntı; Mısır Müzesi, Kahire

Egyptian Museum, Kahire. fotoğraf. Hirmer Fotoarchiv, Münch

birçok kişiye göre Kefren'in yüzü model alınarak yapılmış olan Büyük Sfenks bulunmaktadır.

Kefren Piramidi bak. Piramitler

Kegon (Japonca'da "Çelenk" ya da "Çiçek Demeti"), Çince HUAYEN, Nara döneminde (710-784) Çin üzerinden Japonya'ya ulaşan Budacı felsefe okulu. Günümüzde aynı bir öğretiyi yayan etkin bir inanç olmaktan çıkmışsa da hâlâ Nara'daki ünlü Todai-ci Manastırı'nın yönetimine egemendir.

Okulun adı, Sanskrit dilindeki *avatamsaka* ("çelenk" ya da "çiçek demeti") sözcüğünün Japoncaya çevirisi. Temel metni de *Avatamsaka-sutra* adını taşır. Tibetçe ve Çince çevirileri günümüze ulaşan bu metin, Buda Vairocana (Japonca Biruşana ya da Roşana) üzerinedir. Kegon okulu merkezde her şeye nüfuz eden Buda Vairocana (Aydınlatıcı Buda) olmak üzere, bütün varlıkları birbirleriyle bağlantılı ve birbirine uyumlu bir bütün oluşturduğu görüşüne dayanır. Hiçbir şeyin bütünden ayrı ve bağımsız bir varlığı olmadığını, her şeyin bütün geri kalanları yansıttığını kabul eder. Buna göre evren de kendi kendinin yaratıcısıdır.

Çin'de 6. yüzyılın sonları ile 7. yüzyılda Fashun (Dushun) tarafından kurulduğu sanılan okulun görüşleri 7. ve 8. yüzyıllarda Fazang tarafından sistemleştirildi; 10. yüzyıla değin etkisini koruduktan sonra gücünü yitirmeye başladı. Japonya'da ise ilk kez yaklaşık 740'ta Fazang'ın, Zhenxiang (Japonca Şinso) ve Daoxuan (Japonca Dosen) adında iki öğrencisi ile Hindistan'ın güney kesiminden Bodhisena adında biri tarafından tanıtıldı.

Kegon okulunun bütünsellik ilkesi Japonya'da İmparator Şomu'nun dikkatini çekti. Yönetimini bu öğretiye dayandırabileceğini düşünen Şomu, Hintli rahip Bodhisena, Japon ermiş Gyoki (Gyogi) ve başkeşiş Roben'le birlikte Todai-ci Manastırı'nı kurdu. 752'de Vairocana'nın tunctan yapılmış dev boyutlu bir heykeli olan Daibutsu'yu (Büyük Buda) tapınağa armağan etti. Kutlama töreninde kullanılan tören eşyasının çoğu manastırın hazinesi Şoso-in'de korunmaktadır.

kehribar, toprak altında kaldıktan sonra uçucu bileşenlerini yitirerek ve kimyasal

değişikliğe uğrayarak kararlı bir yapı kazanan fosil ağaç reçinesi. Dünyanın hemen her yerinde rastlanır; en zengin kehribar yatakları ise, yaklaşık 60-40 milyon yıl önce Baltık Denizi kıyılarında oluşan çökellerdir. Kehribar düzensiz yumrular, çubuklar ya da damlacıklar biçiminde bulunur. Rengi

Fosil böcek katışıklı kehribar
Geological Museum Londra

sarının bütün tonlarında olabilir; ama turuncu, kahverengi ve ender olarak kırmızımsı örnekleri de vardır. Süt beyazı ve mat türlerine kemik kehribar denir. İçerdikleri çok sayıda küçük hava kabarcığı nedeniyle bazı kehribarların kirli bir görünümü vardır. Kehribarın içinde yüzlerce fosil bitki ve böcek katışıkları da bulunur. Koyu renkli, yarısaydam ile saydam arasında değişen kehribarlar, değerli taş olarak kullanılır.

Günümüzde çeşitli tekniklerle, kehribarın ayrıntılı bileşenlerine ayırma ve bu yolla fosil reçineler ile reçine yapıcı ağaçlar arasındaki genetik ilişkileri belirleme çalışmaları sürdürülmektedir. Kızılötesi spektroskopisi yöntemiyle, Meksika (Chiapas) kehribarının baklagiller ailesinden *Hymenaea* ağacıyla ilişkili olduğu saptanmıştır. Eskiden kehribarın tümüyle biçimsiz (amorf) olduğu düşünülürdü, ama daha sonra X ışınları kırınımı yöntemiyle yapılan çalışmalar sonucunda, bazı fosil reçinelerinde kristal yapılı bileşenlerin bulunduğu belirlenmiştir.

Kehribar, süs eşyası ve takı, tespih, sigara ağızlığı, nargile marpuçu ve pipo yapımında kullanılır. Küçük kehribar parçaları basınç altında sıkıştırılarak yapay ürünler de elde edilir. Yapay kehribardaki birbirine koşut şeritler, ürünün, doğal kehribardan ayırt edilmesine yardımcı olur. Kehribarın günümüze değin üretilmiş yapay türlerinin hiçbirisi gerçek kehribarın güzelliğine ulaşamamıştır.

Keidanren, tam adı KEIZAI DANTAI RENGO-KAI (İktisadi Örgütler Federasyonu), Japon işveren örgütleri birliği. 1946'da, üye kuruluşları arasındaki görüş ayrılıklarında arabuluculuk yapmak, iktisat politikaları ve benzer konularda hükümete önerilerde bulunmak amacıyla kuruldu. Japonya'nın en güçlü örgütlerinden biri olarak kabul edilir.

Savaş sonrasında Japon iş dünyasını yeniden düzenleme çabalarının bir parçası olarak kurulan Keidanren'in başlangıçtaki etkisi sınırlıydı. 1952'de Japon Sanayi Konseyi'nin işlevlerini üstlendikten sonra hem üye sayısı, hem de nüfuzu arttı. 1955'te Liberal-Demokrat Parti'nin kurulmasında önemli rol oynayan Keidanren, Japon toplumunda yaşanan bir dizi değişimde de etkili oldu. Ama 1975'ten sonra, birçok Japon şirketinin giderek çokuluslu bir nitelik kazanması ve siyasal partilere yapılan para yardımlarına sınırlamalar getirilmesi üzerine etkisini yitirmeye başladı.

Yaklaşık 800 kadar şirketi temsil eden Keidanren'in üyeleri arasında madencilik, maliye ve taşımacılık gibi çok çeşitli sanayi kollarında etkinlik gösteren şirketler bulunur. Ticaret politikaları ve uzay araştırmaları gibi konularda hükümete öneriler götürerek sürekli komitelerle çeşitli danışma kurullarından oluşan karmaşık bir iç yapısı vardır. Keidanren, aynı zamanda resmi olmayan uluslararası iktisadi konferanslar da düzenler.

Keigwin, Richard (ö. 21 Haziran 1690, St. Kitts, Rüzgâraltı Adaları), deniz subayı ve İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası görevlisi. 1683'te Bombay'da kumpanyaya karşı başlatılan ayaklanmaya önderlik etmiştir.

Mayıs 1673'te "HMS Assistance" adlı geminin güverte yüzbaşı olarak, Felemenkilerin elinde bulunan, Atlas Okyanusunun güneyindeki St. Helena Adasına düzenlenen sefere komuta etti; İngilizlerin karaya çıktıkları yer günümüzde de "Keigwin's Rock" (Keigwin'in Kayası) olarak bilinir. 1676'da ticaret yapmak üzere Bombay'a giden Keigwin, kısa süre sonra İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası'nın hizmetine girdi. 1679'da Marathalarla yapılan deniz savaşında gemilerine komuta ederek kendini gösterdi. Kumpanyanın Londra'daki merkezinden gelen emirlere karşın Bombay birliklerinin sayısını azaltmayı ve süvarileri terhis etmeyi reddetmesi görevden alınmasına yol açtı.

Deniz yüzbaşı ve kumpanyanın yönetim kurulu üyesi olarak Bombay'a geri döndü. Ama kumpanya ile kötü ilişkilerinin sürmesi üzerine yönetim kurulundan atıldı. Aralık 1683'te de kumpanya yönetimine karşı kendi adıyla anılan bir ayaklanma başlatarak, Bombay'ı bir yıl süreyle kral adına fiilen yönetti. Sonunda kendisi ve yandaşları için koşulsuz af sağladıkları sonra Kasım 1684'te kenti kumpanyaya teslim etti. 1685'te İngiltere'ye geri döndü. "HMS Assistance" adlı geminin komutanı olarak Rüzgâraltı Adalarında bulunan St. Kitts'teki Basseterre'ye bir saldırı düzenlediği sırada öldürüldü.

Keihanşin Sanayi Bölgesi, Japonca KEIHANŞIN KOGYO ÇİTAL, KYOTO-OSAKA-KOBE BÖLGESİ olarak da bilinir, Japonya'nın ortagüney kesiminde, Osaka-Kobe metropoliten alanında odaklaşan sanayi bölgesi.

Güneybatıda Osaka Körfezi ile sınırlanan ve Yodo Irmağı tarafından ikiye bölünen bölge, yer yer tepelerin kesintiye uğrattığı bir taşkın ovasından oluşur. Bölgenin öteki önemli akarsuları Muko, Yamato ve İna, en yüksek noktası Rokko Dağıdır (952 m). Japonya'nın en eski sanayi bölgesi olan Keihanşin, daha küçük bir alanı kaplayan Hanşin (Osaka-Kobe) Sanayi Bölgesi'ni de içine alır. Yönetmelik bir statüsü olmayan bölgenin sınırları içinde Osaka kentsel ili (fu) ve Kyoto kentsel iliyle Hyogo ve Şiga illerinin (ken) bazı kesimleri yer alır.

Kyoto (Japonya'nın eski başkenti) ve Osaka çok eski tarihlerden beri siyasal yaşamda, tarım, sanayi ve kültür alanlarında önemli birer merkezdi. Bölgedeki geleneksel sanayi dalları arasında dokumacılık (örn. Nişicin brokerları), porselen yapımı ve öteki günlük tüketim mallarının üretimi yer alıyordu. Bu sanayilerin makineleşmesi yönündeki ilk adımlar Meiji döneminde (1868-1912) atıldı. Aynı dönemde Kobe'de çimento, çelik, cam ve kauçuk sanayileri kuruldu. Başlangıçta devletçe finanse edilen bu fabrikalar süreç içinde özel mülkiyete devredildi. Bölgeden Asya anakarasına sanayi malları ihracatı Çin-Japon Savaşı'ndan (1894-95) sonra başladı.

Şova döneminde (1926'dan sonra) bölgedeki ağır sanayi kuruluşlarında değişik me-

tallerin, buharlı lokomotif ve vagonların, hafif sanayi dalında ise elektrikli donanım, bisiklet ve kimyasal maddelerin üretimine geçildi. II. Dünya Savaşı'na hazırlık çerçevesinde savaş gereçleri üretimi gelişirken, öbür sanayi işletmeleri Osaka'nın çevre kesimlerine dağıtıldı. Daha büyük kuruluşlar için fason üretim yapan küçük işletmelerde yapay inciden gözlük camı ve dolmakaleme kadar çeşitli mallar üretilmeye başlandı. Keihanşin, II. Dünya Savaşı'nın sonuna değin Japonya'nın en önemli ekonomik bölgesi olarak kaldı.

Savaşın sona askeri gereç üreten fabrikaların demir-çelik, makine, taşıt donanımı ve elektrikli aletler üreten işletmelere dönüştürüldü. 1960'larda sanayinin yayılması ve yeni fabrikaların kurulması için yeni alanlar bulmada güçlükler çıktı. Öte yandan yeraltı sularının aşırı kullanımı nedeniyle toprağın çökmesi ve Osaka kentinin çevreye yayılması da başka sorunlar yarattı. Yeni alan yaratmak amacıyla geniş ölçekli imar projelerinin uygulanmasına karşın, Keihanşin ekonomideki öncü konumunu giderek Tokyo-Yokohama metropoliten alanındaki Keihin Sanayi Bölgesi'ne kaptırdı.

Keihanşin sınırları içindeki daha küçük birimler arasında Sakai-Senhoku Kesimi (Yeni Kıyı Yöresi), Doğu Kesimi ve elektrik donanımı üretiminde uzmanlaşmış Kuzey Kesimi sayılabilir. Nara Kesimi'nin bazı bölümleri yerleşim ve dinlenme yerleri olarak gelişmiştir. Biva Gölünün yer aldığı Kyoto-Biva Kesimi sanayi için gerekli su kaynağını sağlar.

Keihin Sanayi Bölgesi, Japonca KEIHIN KOGYO ÇİTAL, TOKYO-YOKOHAMA BÖLGESİ olarak da bilinir, Tokyo-Yokohama metropoliten alanında odaklaşan sanayi bölgesi.

Yönetmelik bir statüsü olmayan Keihin, Tokyo Körfezinin (van) kuzeybatı ve kuzeydoğu kıyılarından iç kesimlere doğru yayılarak Tokyo metropolü (to) ile Kanagava, Saitama ve Çiba illerinin (ken) bazı bölümlerini içine alır. Bölgenin merkezi olan Keihin

Keihin Sanayi Bölgesi'nde petrol rafinerileri, Japonya Imperial Press-FPG/EB Inc

Limanları (Keihin-ko) Kawasaki ve Yokohama arasındaki Tokyo Körfezinin kuzeybatı kıyıları boyunca uzanan geniş bir sanayi alanıdır.

Tokyo yöresi Edo'nun (bugün Tokyo) şogunluk merkezi olduğu Tokugawa döneminde (1603-1867) gelişmeye başladı. Ama ekonomide belirli bir ilerleme sağlanmasna karşın, büyük ölçüde başka yerlerde üreti-

len malları tüketiyordu. Bu dönemde çoğu ticari ve sanayi etkinlikler, sonradan Keihanşin Sanayi Bölgesi'ne dönüşen antik Kyoto ve Osaka kentlerinde yoğunlaşmıştı. Meici Restorasyonu'ndan (1868) sonra Japonya'da ekonomik büyümenin olağanüstü bir hızla ulaşmasıyla birlikte Keihin bölgesi Keihanşin'e yetişmeye başladı. Tokyo yöresi, II. Dünya Savaşı sonrasında başlayarak Japonya'nın önde gelen sanayi bölgesi durumuna geldi.

Keihin bölgesi, savaş sonrası dönemde Japonya'nın ekonomide ve sanayide gerçekleştirdiği atılımın merkezi oldu. Bu büyüme özellikle Keihin-ko'da yoğunlaşan ve çelik fabrikaları, petrol rafinerileri, petrokimya kompleksleri ile tersaneleri kapsayan ağır sanayide sağlandı. Sanayinin yayılmasına yer açmak amacıyla büyük çaplı toprak ıslah projelerine girişildi. Otomobil, makine, elektrik donanımı, dokuma ve işlenmiş gıda gibi malları üretmek üzere bölgenin içlerinde de fabrikalar kuruldu. Yayımcılık sektörünün odağı sayılan Tokyo, aynı zamanda büyük Japon bankalarının ve şirketlerinin çoğunu barındıran mali merkez durumuna geldi.

Bölgenin büyük ölçekli ve hızlı gelişmesi başta aşırı nüfus artışı olmak üzere birçok soruna yol açtı. Toprak doldurma yoluyla birçok yeni sanayi alanının açılmasına karşın, Keihin bölgesinin merkezindeki arazi kıtlığı sanayinin büyümesini engellemeye başladı. Ulaşım sisteminin yetersizliği ve çevre kirlenmesi de büyük sorun oluşturdu. Bu sorunların bir sonucu olarak Keihin dışındaki fabrikalar Çiba ve Ibaraki illerinin kıyı kesimleri ile Japonya'nın başka yörelerine taşındı.

Keio Üniversitesi, Japonca KEIO DAIGAKU, Tokyo'da özel yükseköğretim kurumu. 1858'de liberal eğitimci Fukuzava Yukiçi tarafından Keio Gicuku adıyla özel bir okul olarak kurulmuş, 1900'de üniversiteye dönüştürülmüştür. Fukuzava'nın amacı, o dönemde, özgür araştırmayı geliştirmek yerine yalnızca ulusal çıkarlara hizmet etmek ve geleceğin devlet yöneticilerini yetiştirmek amacı güden, devlet denetimindeki milliyetçi ve otoriter üniversiteler karşısında farklı bir seçenek yaratmaktır. Keio, 1919'a değin Eğitim Bakanlığı'na bir üniversite olarak resmen tanınmadı. Bu durum, Keio Üniversitesi'nin devlet denetiminden kurtulmasına ve böylece Tokyo Üniversitesi gibi devlet okullarına göre bireysel gelişime daha çok önem veren özgür bir akademik çevre oluşturmaya katkıda bulundu. 19. yüzyıl sonlarından başlayarak resmî görevlere yoğunlukla devlet üniversitelerinden olanlar alındığından, Keio'da işletme ve hukuk gibi özel sektöre yönelik eğitime ağırlık verildi. Bunun sonucunda bankacılık ve sanayi sektörlerindeki önde gelen yöneticilerin çoğu bu üniversitede yetişti. Bugün üniversitede iş ve ticaret, ekonomi, mühendislik, hukuk, edebiyat, tıp ve işletme fakülteleri bulunur; ayrıca Keio Kültür ve Dil Çalışmaları Enstitüsü de bu kuruma bağlıdır.

Keiser, Reinhard (d. 9 Ocak 1674, Teuchern, Weissenfels yakınları, Saksonya - ö. 12 Eylül 1739, Hamburg), Alman opera bestecisi. Yazdığı 120'yi aşkın operayla 17. yüzyıl sonu barok üslubuyla 18. yüzyıl başı rokoko üslubu arasında bir köprü oluşturmuştur.

Leipzig'deki Thomas Okulu'nda okudu. Yaklaşık 1697'de Hamburg'a yerleşti. Ocak

via (1705), arylarını Graupner'in yazdığı *Der angenehme Betrug* (1707, Tatlı Aldatma), *Croesus* (1711) ve *Der lächerliche Prinz Jodelet* (1726; Gülünç Prensi Jodelet) gibi operalarıyla tanınan Keiser, meslektaşları Johann Mattheson ve G.P. Telemann ile birlikte Almanya'ya özgü bir barok opera biçimini yerleştirmeye çalıştı. İlk dönem yapıtlarının hepsi Almancaydı, ama daha sonrakilere, gittikçe yaygınlık kazanan Napoliten opera okulunun etkisiyle, İtalyanca arylar soktu. Son operası *Circe*'de (1734) yer verdiği 21 Almanca, 23 İtalyanca aryanın bir bölümü Leonardo Leo, Johann Adolf Hasse ve Handel tarafından yazılmıştı. Bale sahnelerinde ise Fransızların etkisinde kaldı. Yapıtlarında aryanı Napoliten operalardan farklı, ama daha önceki Venedik üslubundakilere benzer biçimde çok kullandı. Zarif melodiler yaratma yeteneğiyle İtalyan arylarıyla yarışabilecek kadar süslü bölümler içeren arylar yazdı.

Görece basmakalıp Napoliten operalar iyice yaygınlaşana değin Keiser önde gelen opera bestecisi olarak kaldı. 1728'de Hamburg Katedrali'nde kantor ve katedral kurulu üyesi oldu. 1738'de ise Hamburg Operası kapatıldı. Son yıllarında kilise müziğine dönen Keiser daha katı bir üslupla motet, kantat ve opera tarzında oratoryolar yazdı. Üslubuyla hem Bach, hem Handel'i etkiledi.

Keita, Modibo (d. Mayıs 1915, Bamako, Fransız Sudani - ö. 17 Mayıs 1977, Bamako, Mali), milliyetçi siyaset adamı ve Mali'nin (eskiden Fransız Sudani) ilk devlet başkanı. Öğretmenlik eğitimi gördü. Fransız sömürge yönetiminin koyduğu siyasal parti yasasının sürdürdüğü 1930'larda Batı'da öğrenim görmüş gençlerin kentlerde kültür dernekleri kurmasında etkin rol oynadı. II. Dünya Savaşı sonrasında Sudanlılar Birliği'nin kuruluşuna katılarak genel sekreterliğini üstlendi, ayrıca Afrika Demokratik Birliği'nin (RDA) yöneticileri arasında yer aldı. Sonradan Fildişi Kıyısı'nın başkanı olan Félix Houphouët-Boigny ile yakın bir dostluk kurdu. Fransız sömürgecilğine karşı yürüttüğü mücadeleden dolayı 1946'da kısa süreyle hapse atıldı. İki yıl sonra bölgesel meclise seçildi. 1950'lerin ortalarında Fransız Ulusal Meclisi'ne girdi ve bu meclisin ilk Afrikalı başkan yardımcısı oldu. İki Fransız hükümetinde bakanlık görevi aldı.

Bu arada Sudanlılar Birliği'nin başkanlığına getirilen ve başkent Bamako'nun belediye başkanı seçilen Keita, partisinin 1957 seçimlerinde ezici bir çoğunluk elde etmesine karşın, iç sorunlardan çok, dış ilişkilerle ilgilenmeyi sürdürdü. Batı Afrika'daki Fransız sömürgelerinin Fransız Uluslar Topluluğu içinde özerklik ve hemen bağımsızlığa geçiş arasında bir seçim yapmalarının istendiği 1958'deki referandumda, topluluk içinde kalma yönünde başarılı bir kampanya yürüttü. Eski Fransız sömürgelerini Batı Afrika Federasyonu altında bir araya getirme çabaları, bağımsızlığı seçen öteki sömürgelerde merkezîyetçiliğe karşı bir eğilimin ağır basması nedeniyle sonuçsuz kaldı. Ardından Senegal ve Fransız Sudani'nin oluşturduğu Mali Federasyonu'nda başbakanlık görevini üstlendi. Devlet yapısına ilişkin anlaşmazlıklar ve kişisel çekişmeler nedeniyle kısa ömürlü olan federasyonun dağılmasından (1960) sonra Mali adını alan Fransız Sudani'nde başkan olarak yönetimde kaldı. Bağımsızlığın ilk yıllarında sol politikalara dayalı bir program uyguladı. Kurduğu otoriter ve güçlü yönetim, 1967'de parti içindeki sağ ve sol kanatların yönelttiği

eleştirilerin yanı sıra artan mali ve ekonomik sorunların da etkisiyle sarsılmaya başladı. Kötü bir hasat mevsiminin ardından 19 Kasım 1968'de genç subayların yönettiği kansız bir darbeyle devrildi. Yaşamının geri kalan bölümünü gözaltında geçirdi.

Keitel, Wilhelm (d. 22 Eylül 1882, Helmscherode - ö. 16 Ekim 1946, Nürnberg, Almanya), II. Dünya Savaşı sırasında Alman silahlı kuvvetleri yüksek komutanlığı başkanlığını yapan feldmareşal. Adolf Hitler'in en sadık ve güvenilir yardımcısı.

Keitel
Ulstein, Berlin

ından biri olarak onun özel kurmay heyetinin başkanlığını yürütmüş, askeri harekâtların çoğunun yönetiminde rol oynamıştır.

I. Dünya Savaşı'na kurmay subay olarak katıldı. Weimar Cumhuriyeti döneminde (1919-33) çeşitli yönetim görevlerinde bulundu. 1935'te savaş bakanlığı düzeyinde bir görev olan silahlı kuvvetler dairesi kurmay başkanlığına getirildi. 1938'de ise, Hitler'in askeri işleri tek elden yönetmek için oluşturduğu silahlı kuvvetler yüksek komutanlığı başkanlığına yükseltildi. Haziran 1940'ta Fransızlara önerilen teslim koşullarını hazırladı. Savaştan sonra Nürnberg'deki Uluslararası Askeri Mahkeme'de yargılandı; savaş tutsaklarını kurşuna dizme emri vermekten ve uluslararası hukuk kurallarını çiğneyen başka eylemlerinden dolayı suçlu bulunarak idam edildi. Genellikle Hitler'e dalkavukluk etmekten öteye gidememiş, taktik askeri deneyimi az ve yetersiz bir subay olarak kabul edilir.

Keith, Sir Arthur (d. 5 Şubat 1866, Aberdeen, İskoçya - ö. 7 Ocak 1955, Downe, Kent, İngiltere), İskoçyalı anatomi ve fiziksel antropoloji bilgini. İnsan fosilleri üzerinde uzmanlaşmış, özellikle Avrupa ve

Sir Arthur Keith, William Rothenstein'in kurgunkalem çiziminden ayrıntı, 1928; Ulusal Portre Galerisi, Londra
National Portrait Gallery, Londra

Kuzey Afrika'da bulunan fosiller ile günümüzde İsrail'de yer alan Karmel Dağında bulunan önemli iskelet gruplarını yeniden düzenlemiştir.

Tip, bilim ve hukuk doktoru olan Keith, 1908'de Londra'daki İngiltere Kraliyet Cerrahlık Okulu'nda profesör oldu. 1918-23 arasında, Londra'daki Kraliyet Enstitüsü'nde fizyoloji profesörü olarak çalıştı. 1930-33 arasında Aberdeen Üniversitesi rektörüydü. En önemli yapıtları arasında *The Antiquity of Man* (1915; İnsanlığın Geçmişi), *Concerning Man's Origin* (1927; İnsanın Kökeni Üzerine), *A New Theory of Human Evolution* (1948; İnsanın Evrimine İlişkin Yeni Bir Kuram) sayılabilir. Evrim konusundaki yazılarında yarışma etkenine ağırlık verdi, ayrıca ırksal ve ulusal önyargının doğuştan var olduğunu öne sürdü. 1921'de "sir" unvanı aldı.

Keith, William (d. 21 Kasım 1839, Old Meldrum, Aberdeen, İskoçya - ö. 13 Nisan 1911, Berkeley, California, ABD). California'yı konu aldığı manzaralarıyla tanınan İskoçya doğumlu ABD'li ressam.

1859'da California'ya yerleşti. Yaptığı ilk manzara resimleri olumlu eleştiriler aldı ve iyi satıldı. Keith bundan cesaret alarak Avrupa'ya gitti ve 1869-70 arasında orada resim çalıştı. Geri döndükten sonra San Francisco'da bir atölye kurdu. Doğada yaptığı eskizlerden 40 yıl boyunca bu atölyede binlerce orman ve dağ manzarası üretildi. Onun Sierra Nevada, California ve Yosemite'ta yaptığı bu resimlerde Constable, Corot ve George Inness'in etkileri görülür. California'da (Moraga kentindeki St. Mary's College'da ve Oakland Sanat Müzesi'nde) adına kurulmuş iki galeri vardır. Yapılan bunlardan başka New York kentindeki Metropolitan Sanat Müzesi'nde, Washington, D.C.'deki Corcoran Sanat Galerisi'nde ve Cleveland Sanat Müzesi'nde bulunmaktadır.

Keiyo Sanayi Bölgesi, Japonca KEIYO KOGYO ÇİTAL, Japonya'nın ortadoğu kesiminde sanayi bölgesi. Keihin (Tokyo-Yokohama) Sanayi Bölgesi'nin bir parçasıdır. Yönetilme ya da siyasal bir birim değildir. Boso Yarımadasındaki Çiba ilinin (ken) bir bölümünü içine alır. Tokyo'nun hemen doğusuna düşer. Batıda Tokyo Körfezine, doğuda Büyük Okyanusa bakar. Tokyo Körfezi kıyısı eskiden bir sayfiye yeri, deniz yosunu toplama ve balık avlama merkeziydi. Ağır sanayinin gelişmesi 1952'de Çiba kentinde bir çelik tesisinin kurulmasıyla başladı. Ardından Keihin'deki sanayi kuruluşlarını çevreye yayma programının bir sonucu olarak başka demir-çelik, petrokimya dallarını da kapsayan kimya ve gemi yapımı sanayileri Keiyo'ya taşındı. Derinsu limanları ve termik enerjisi santralleri inşa edildi, körfezin doldurulmasıyla kazanılan toprağın yüzde 70'i Keiyo içine alındı. 1960'larda daha da gelişen Keiyo 1960'ların sonlarında Keihin'le birleşti. 1970'lerin ortalarına gelindiğinde Keiyo'daki ağır metal ve kimyasal madde üretimi Japonya'nın öteki sanayi bölgelerinin hepsinden daha yüksekti. Bölgenin başlıca kentleri Çiba, Funabaşi, Kisarazu ve Kimutsu'dur. Kara, demir ve iç hava yolu bağlantıları yaygın bir ulaşım ağı oluşturur.

Keizun Cokin, KEIZAN olarak da bilinir, ös sıfatı COSAI DAIŞI (d. 13 Kasım 1268, Eçizen yöresi - ö. 22 Eylül 1325, Noto yöresi, Japonya). Budacılığın Soto mezhebinin yaygınlaşmasında önemli rol oynamış rahip. Yokohama'daki Soci-ci'nin (Soci Tapınağı), ayrıca mezhebin iki ana tapınağından birinin kurucusudur.

Mezhebin merkezi Eihei-ci'nin (bugün Fukui ilinde) ikinci başrahibi Koun Eco'nun yanında eğitim görerek 12 yaşında rahip oldu. Koun Eco'nun ölümünden sonra Dai-co-ci başrahibi Tetsu Gikai'nin öğrencisi

oldu. On yıl boyunca Soto mezhebinin görüşlerini yaymak için çalıştı. Ardından Şogaku-ci'nin (bugün Işıkava ilinde) başrahibi oldu. Şogoku-zan Soci-ci adını verdiği bu tapınağı 1321'de Soto mezhebine bağladı. Kendini tapınak kurmaya adanmış Keizan'ın yönetiminde mezhep hızla bütün Japonya'ya yayıldı. Bu yüzden mezhebi yeniden kurduğu kabul edilen ve Taiso (Büyük Usta) adıyla anılan Keizan, Soto mezhebinin meditasyon yöntemleri ve manastır yaşamı üzerine kitaplar da yazmıştır.

Kekçiler, Guatemala'da yaşayan Maya halkı. Ülkenin iç kesimlerindeki yayla ve ovalarda tanımla uğraşırlar; başlıca geçimlik ürünleri mısır ve fasulyedir. Bitki örtüsü yakılarak açılan tarlalar sopolarla işlendikten sonra, mısır ve fasulye karma olarak ekilir. Kekçi toplumunda, tarım etkinliğiyle yakından ilişkili cinsel tabular ve bereket törenleri vardır. Evler kazıkların üstüne yapıp çatısı sazlarla örtülür; pencere açılmaz. Yatak olarak da hamak kullanılır. Kekçilerin geleneksel uğraşları olan çanak çömlek yapımı yok olmaya yüz tutmuştur. Bazı yerlerde kadınların, kayışları sırta geçiren tezgâhlarda dokumacılık işini sürdürmelerine karşın, fabrika ürünü kumaşlar da yayılmıştır.

Kekçiler Katolikliği kabul etmiş olmakla birlikte, *cofradia* (yoksullara yardım ve hastanelere destek amacıyla oluşturulmuş kurumlar) denen örgütlenmeler geçerliliğini korumaktadır. Hristiyanlık öncesi tanrıların tapınma da yaygın olarak sürmektedir. Bunların en önemlisi dağların ve vadilerin tanrısı Tzultacaj'dır (Tzultakah).

*Yazımı aynı olan başlıklar
kuşiler, yerler, kavram,
kurum ve nesneler
biçiminde sıralanmıştır*

kekemelik, DİSFEMİ olarak da bilinir, konuşmanın ritmi ile akıcılığını etkileyen bozukluk. Konuşma sırasında seslerin ya da hecelerin istençsiz biçimde yinelenmesi ve ses, hece ya da sözcüklerin aralıklı olarak engellenmesi ya da uzaması biçimde kendini gösterir. Çoğu zaman pepelik ya da pepemellekle eşanlı kullanılırsa da, pepeler dudaksıl, kekemeler ise damaksıl sesleri çıkarmada güçlü çekerler.

Kekemeler, yüksek sesle okumaları gereken bir parçada kekeleyecekleri sözcüklerin yüzde 95'ini önceden kestirebilirler. Geçmişte güçlü çektikleri sözcüklerle karşılıncaya gene aynı güçlüğü yaşamayı beklerler; bu kaçınma tepkisi, kekemeliğin sürüp gitmesinde temel etkidir. Belirli sözcükler karşısında bütün kekemeler güçlü çeker. Bunlar, ünsüz harfle başlayanlar, bir tümcenin ilk sözcüğü, eylem, ad, sıfat gibi içerik belirten sözcükler ve çok heceli sözcüklerdir. Ama bunlar, konuşma bozukluğu görülmeyen kişilerde de zaman zaman duraklamalara yol açan sözcükler olduğundan, kekemelik ile konuşma akışındaki normal bozukluklar (örn. duraklama, yineme) arasında bir ilişki bulunduğu düşünülmektedir.

Kekemeliğin bazı ailelerde daha sık ortaya çıkmasına karşın araştırmalar, bu durumun kalıtsal kaynaklanmaktan çok, sinir sistemindeki bir yatkınlığa ya da çevre koşullarına bağlı olduğunu göstermiştir. Kekemelerde organik bir bozukluk olmadığı gibi, çocuğu sağ ya da sol elini kullanmaya zorlamanın kekemelige yol açtığı biçimindeki yaygın kanı da temelsizdir. Çocuğun konuşma akışındaki normal aksamalar üzerinde çok fazla durulmasının, bu bozuklu-

ğun ortaya çıkışında önemli rol oynadığı düşünülmektedir. Dolayısıyla kekemelik, çocuğun konuşmasındaki olağan duraklama ve yinemelemlere ana babanın aşırı tepki göstermesinden kaynaklanır; bu da kekemeliğin tek çocuklarda ya da kendine yakın yaşlarda kardeşi olmayan çocuklar arasında daha sık görülmesini açıklamaktadır. Toplumun, akıcı ve güzel konuşmaya verdiği önem de kekemeliğin ortaya çıkmasında rol oynar; orneğin topluluk önünde konuşma hecerisine büyük değer veren İbolar arasında kekemelige, dünya ortalamasından (yüzde 1 dolayında) üç kat daha fazla rastlanmaktadır. Batı toplumlarında kekemeliğin erkeklerde kadınlara oranla beş kat fazla görülmesi de, bu toplumlarda erkeklerle yönelik beklentilerin yarattığı baskıya bağlanabilir.

Eski Roma'da kekemelerin kötü ruhlarla ele geçirilmiş olduğuna inanılırdı. Ortaçağ Avrupa'sında ise sorunun kaynağı olarak görülen dil, kızgın demirle dağların ya da üstüne acı baharat sürülürdü. Oysa kekemelerin yüzde 80'i, hiçbir tedavi görmeden ergenlik döneminin başlarında ya da yetişkinlikte bu sorundan kurtulmaktadır. Bu durum, olgunlaştıkça kendine güvenin artması, sorunun kabullenilmesi ve buna bağlı olarak kişinin rahatlamasıyla açıklanabilir.

kekik, ballıbabagiller (*Lamiaceae* ya da *Labiatae*) familyasının *Thymus* cinsini oluşturan çokyıllık, kokulu bitki türlerinin ortak adı. Genellikle kurak tepe ve sırtlarda kümeler oluşturarak büyüyen bu bitkiler yaygın biçimde baharat ve ilaç olarak kullanılırlar. Ayrıca, gene aynı familyadan çeşitli *Origanum* türleri ile kokusu kekiki andıran başka pek çok bitki türü de kekik olarak bilinmekte ve kullanılmaktadır.

Güney Avrupa kökenli bir bitki olan ve yaygın olarak tarımı yapılan *Thymus vulgaris* 25-30 cm yüksekliğinde kıvrık yapraklı bir kekik türüdür. Kurutulmuş çiçek ve yaprakları çok eskiden beri baharat olarak kullanılan bitkiden bazı yörelerde kekik balı üretilir. Bitkiden başlıca bileşenleri timol ve karvakrol olan bir uçucu yağ (kekik yağı) çıkarılır. Bitkinin yatıştırıcı, mideyi, idrar artırıcı, antiseptik, solucan düşürücü ve kan dolaşımını uyarıcı etkileri vardır. Kekik yağı ise ağızdan solucan düşürücü, dışarıdan antiseptik olarak kullanılır. Anadolu'da bulunmayan bu türe karşılık, yaygın olan *T. serpyllum* ile Batı ve Güney Anadolu'da yetişen *T. capitatus* gibi uçucu yağ içeren pek çok kekik türü de benzer biçimde kullanılır.

Gene kekik adıyla satışı sunulan *Origanum* türlerinden, Trakya ve Ege bölgesinde yetişen İstanbulkekiki (*O. heracleoticum*) çalimsı görünüşlü, beyaz çiçekli ve sık tüylü çokyıllık bir bitkidir. Yaklaşık yüzde 4-5 oranında uçucu yağ (başlıca bileşeni karvakrol) içeren bitki kekik yerine baharat olarak kullanıldığı gibi, uçucu yağından da kekik yağına benzer biçimde yararlanılır. Batı ve Güney Anadolu'da yaygın olan İzmirkekiki (*O. onites*) 50-60 cm yükseklikte beyaz çiçekli bir türdür. Gene yaygın biçimde baharat olarak kullanılan güveyotu ya da kekikotu (*O. vulgare*) ile Orta ve Güney Anadolu'da yetişen tahtacıotu da (*O. sipyleum*) halk arasında idrar artırıcı, hazmettirici ve gaz söktürücü etkilerinden ötürü çay olarak içilir.

Gene aynı familyadan karabaşkekik ya da karakekik adıyla bilinen *Tymbra spicata* Trakya ile Batı ve Güney Anadolu'da yaygın bir türdür; halk arasında baharat ve

çay olarak kullanıldığı gibi, ansiteptik etkisi nedeniyle ilaç olarak da yararlanılır.

Kekkonen, Urho K(aleva) (d. 3 Eylül 1900, Pielavesi - ö. 31 Ağustos 1986, Helsinki, Finlandiya), Finlandiya başbakanı (1950-53; 1954-56) ve cumhurbaşkanı (1956-81). SSCB'yle iyi ilişkilere dayalı tarafsızlık yanlısı politikasıyla tanınır.

Kuzeyli bir kerestecinin oğlu olan Kekkonen, Helsinki Üniversitesi'nde hukuk öğrenimi gördü. 1928'de medeni hukuk diplomasını aldı, 1936'da da aynı dalda doktora çalışmasını tamamladı. 1920'lerden başlayarak köylü hareketine gittikçe artan bir ilgi gösterdi. 1927-32 arasında Tarım Bakanlığı'nda görev aldı. 1936'da Çiftçi Partisi'nden (bugün Merkez Parti) parlamentoya seçildi ve milletvekilliğini 1956'ya değin sürdürdü. Başlangıçta SSCB'ye karşı sert bir tutum izlenmesini savunan Kekkonen, 1940'ta SSCB'ye toprak verilmesine karşı çıkan iki parlamento üyesinden biri oldu. Ama 1943'ten sonra Almanya'nın savaşı kaybedeceği inancıyla, bağımsızlığını koruması için Finlandiya'nın SSCB'ye karşı dostça bir tarafsızlık politikası izlemesi gerektiğini savunmaya başladı.

Çeşitli bakanlık ve parlamento görevlerinden bulunduktan sonra, 1950'de, Juho Kusti Paasikivi'nin cumhurbaşkanlığı sırasında başbakan oldu. 1956'da Paasikivi'nin ölümü üzerine cumhurbaşkanlığını üstlendi. SSCB'ye karşı izlenen dikkatli, ama aynı zamanda dostça dış politika sonradan Paasikivi-Kekkonen çizgisi olarak adlandırıldı. Kekkonen 1962 ve 1968'de cumhurbaşkanlığına yeniden seçildi. 1973'te görev süresi parlamento tarafından dört yıl daha uzatıldıktan sonra 1978'de altı yıl için bir kez daha seçildi. Sağlığının bozulması nedeniyle 1981'de cumhurbaşkanlığından istifa etti.

keklik, *Galliformes* takımının *Phasianidae* familyasından çeşitli kuş türlerinin ortak

Kınalı keklik (*Alectoris chukar*)
Ellen Trueblood

adı. Yakın akrabaları olan bildircinler(*) ile aralarında taksonomik bir fark yoktur. Genellikle daha ufak yapıya sahip türler bildircin, daha iri olanlar da keklik olarak adlandırılır. Urkeklik(*) yanı sıra turaçlar(*) da kekliklerin yakın akrabaları arasında yer alır.

Batı Trakya'dan Orta Asya'ya kadar uzanan bölgede yaşayan kınalı keklik (*Alectoris chukar*) 33 cm uzunluğundadır. Vücudunun yan tarafları ve gerdanı beyaz, öbür bölümleri bozdur. Yanlarındaki beyaz bölgelerde

siyah ve kahverengi bantlar vardır. Engebeli, kayalık bölgelerde yaşar. Dişi, yere yapılan çırpı yuvaya 9-14 arasında yumurta bırakır. Bitkisel besinlerle beslenen kınalı keklik Türkiye'nin bütün bölgelerinde yerli kuş olarak yaşar.

Çil keklik (*Perdix perdix*) Avrupa'da, Batı ve Orta Asya'da yaşar. Uzunluğu 30 cm'dir. Yüzü pas kızılı, kanatları ve sırtı kahverengi, öbür bölümleri bozdur. Erkeğin karnında kestane renkli, at nalı biçiminde bir leke vardır. Dişide bu leke ya küçük ve şekilsizdir ya da hiç yoktur. Asıl biyotopu bozkır ve çayırlardır. Günümüzde ekin tarlalarında da görülür. Dişi, yere yapılan çırpı yuvaya 8-20 yumurta bırakır. Çil keklik Türkiye'de Orta Anadolu Bölgesi ve Trakya'da yaşayan yerli kuşlar arasındadır. Büyük ölçüde bitkisel besinlerle, kısmen de böcek ve kurtlarla beslenir.

keklikgözü (*Adonis annua*), KANAVCIOTU olarak da bilinir, düğünçeğigiller (*Ranunculaceae*) familyasından, Avrasya kökenli bir yıllık otsu bitki. Yaklaşık 20-40 cm boyundaki bitkinin parçalı yaprakları ve siyah ortalı küçük kırmızı çiçekleri vardır. Bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilen bu bitkinin topraküstü bölümleri zayıf bir kalp kuvvetlendirici ve idrar artıncı etkiye sahiptir.

Kekova Adası, Türkiye'nin Akdeniz kıyısındaki en büyük adası. Yüzölçümü 5,7 km², kıyılarının toplam uzunluğu 19 km'dir.

Antalya ilinin Kale ilçesi sınırları içindeki ada, Teke Yarımadası açıklarında, kıyıya koşut olarak kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda uzanır. Adanın güneybatısında,

Kekova Adası'nda Tersane Koyu
Nozih Başgelen

aynı doğrultuda uzanan Sıçak Yarımadası ile ondan Akarboğaz adıyla anılan bir boğazla ayrılan İçada (eskiinde Eleksi Adası) yer alır. Kekova Adası ile Sıçak ve Teke yarımadaalarının kıyıları arasında kalan deniz parçası Ölüdeniz adıyla bilinir. Fethiye ilçesi kıyılarındaki Ölüdeniz'le karıştırıldığından, bu kesim Kekova Ölüdenizi olarak da adlandırılır. Kekova Ölüdenizi, dar bir boğazla birbirine bağlı iç içe iki koy biçimindedir. Bu çok parçalı kıyı biçimi, fiziksel coğrafyada Dalmaç tipi kıyı olarak adlandırılır. Kekova Ölüdenizi kıyıları, bu kıyı tipinin Türkiye'deki en belirgin ve tek denebilecek örneğidir. Kekova Adasının yüksekliği orta kesimde 188 m'ye ulaşır. Doğal bitki örtüsü makilerden oluşan adada hiçbir yerleşme yoktur. Kekova Adasının çevresinde Karaada, Topraklıada, Gönül Adası, Sezgin Adası ve Tekada adlı bazı küçük adalar vardır. Ada ile Anadolu kıyısı arasında da Koyun Adası yer alır.

Kekova Adasının kuzey kıyısında büyük bölümü denizaltında kalmış batık bir kentin kalıntıları görülür. Ada bu nedenle sualtı arkeolojisi açısından önem taşır. Kekova Adası, tekne gezilerinin başlıca duraklarından. Adanın karşı kıyısında Uçağz ve Kale yerleşmelerinden oluşan ve turistik önemi gitgide artan, Kalcüçağz köyü yer alır.

Kekri, KEYRİ ya da KAYRI olarak da bilinir, eski Fin dininde, tarım mevsiminin sonunda kutlanan bayram. Hayvanların otlaklardan alınarak kışı geçirecekleri ahırlara yerleştirilmeleri de aynı güne denk düşerdi. Önceleri 29 Eylül'deki Aziz Mikail Yortusu'na rastlayan Kekri sonradan 1 Kasım'a alınarak Azizler Yortusu'yla aynı gün kutlanmaya başladı. Eski takvimde ayrıca, eski ve yeni yıl arasında, ataların ruhlarının geçmişte oturdukları evleri ziyarete geldikleri önemli bir gündü. Bu yüzden, ölümlerin onuruna şölen düzenlenirdi. Ruhlar için yiyecek ve içecek bırakılır, sauna ısıtılır ve ölümlerden "kutsal kişiler" olarak söz edilirdi. Bu bayramı genellikle her aile kendi arasında kutlamakla birlikte, bazı yörelerde köyün bütün erkekleri toplanarak bir koyunu kurban ederlerdi.

Kekrops, Eski Yunan'da Attika'nın efsanevi ilk kralı. Evlilik ve mülkiyet yasaları ile yeni bir tapınma biçimini yerleştirdiğine inanılırdı. Kutsal ayinlerde kan dökmekten kaçınma ile ölümleri gömme uygulamalarını başlattığı ve yazıyı bulduğunu kabul edilirdi. Attika'nın kimin olacağı konusunda Tanrıça Athena ile Tanrı Poseidon arasında çıkan anlaşmazlıkta hakemlik etti. Attika'nın yer-

lisi olarak bedeninin üstü insan, altı yılan biçiminde temsil edilirdi.

Kekule von Stradonitz, (Friedrich) August, asıl adı FRIEDRICH AUGUST KEKULE (d. 7 Eylül 1829, Hessen-Darmstadt - ö. 13 Temmuz 1896, Bonn), Alman kimyacı. Organik kimyada çağdaş yapı kuramının öncüsüdür.

Mimar olmak amacıyla Giessen Üniversitesi'ne girdikten kısa bir süre sonra, Justus von Liebig'in etkisinde kalarak kimyaya yöneldi. 1852'de bu dalda doktora çalışmasını tamamladı. Paris'te derslerini izlediği Charles-Frédéric Gerhardt'ın organik yapı kuramından etkilendi. 1856'da Heidelberg Üniversitesi'nde ders vermeye başladı; iki yıl sonra Belçika'daki Gent Devlet Üniversitesi'ne geçti. 1865'te ülkesine dönerek ölene değin Bonn Üniversitesi'nde çalıştı. Önceden mimarlık öğrenimi görmüş olması yapı kuramlarını daha iyi kavramasına

katkıda bulundu. Kekule 1858'de Archibald Scott Couper ile hemen hemen aynı zamanda, karbonun dört değerlikli olduğunu ileri sürdü ve karbon atomlarının birbir-

Kekule von Stradonitz
Historia Photo

lerine bağlanarak uzun bir zincir biçiminde bileşikler verebileceğini gösterdi.

Organik kimyaya bir başka önemli katkısı da benzenin halkalı bir yapısı olduğunu bulmasıdır. 1865'te bir gece rüyasında, ağzıyla kuyruğunu ısırarak vücudunu halka gibi kıvrımış bir yılan gören Kekule, bundan esinlenerek benzen molekülündeki altı karbon atomunun altıgen bir halka oluşturacak biçimde birleştiğini ileri sürdü. Ayrıca cıva fülminat, doymamış asitler ve tiyo asitleriyle ilgili önemli çalışmalar yaptı ve dört ciltlik bir organik kimya kitabı yazdı. 1895'te soyluluk unvanı alınca adına "von Stradonitz"i ekledi.

kel aynak (*Geronticus eremita*), *Ciconiiformes* (leyleksiler) takımının *Threskiornithidae* familyasından kuş türü. Baş ıçlak, gagası kıvrık, bacakları kızıl, tüyleri siyah ve uzunluğu 75 cm dolayındadır. Başının arkasında uzun süs tüyleri vardır. Öbür aynak türleri gibi suya bağımlı değildir; kurak ve kayalık bölgelerde de bulunur. Sürüngeçler, amfibyumlar ve böceklerle

Kel aynak (*Geronticus eremita*)
DİKK, fotograf. Udo Hirsch

beslenir. Dişi, kayalıklarda yapılan yuvaya 3-4 yumurta bırakır.

Eskiden Ortadoğu ve Avrupa'da oldukça geniş bir dağılım gösteren kel aynakların sayısı son yüzyılda hızla azalmıştır. 1980'lerde yalnız Şanlıurfa'nın Birecik ilçesinde ve Fas'ın kıyı kesiminde üremeyi sürdürüyordu. Ama Birecik'teki koloni hızla azalarak tükenmenin eşiğine geldi. Kafeste üretilen kuşlar ise yabanıl alanlarla birlikte Afrika'ya göç etmedi. 1989'da göçmen olan son örneklerin ölmesiyle Türkiye'de yabanıl kel aynakın soyu tükendi.

Kel Mehmed (ATÇALI) (d. Atça, Aydın - ö. 1830, Tepecik, Nazilli, Aydın), efc. Çiftliklerde ırgutluk yaparken aşık olduğu bir ağa kızıyla evlenemeyince dağa çıkarak eşkıyalığa başladı. Yerel yöneticilerin ve ayanın baskılarına karşı köylüyü kolladığı için çevresinden büyük destek gördü. 1828'de önce Kuyucak'ta, ardından Nazilli ve Sultanhi-

sar'da, son olarak da Aydın'da yönetimi ele geçirdi. Kısa sürede Menderes Ovasının önemli bir bölümüne egemen oldu. Buna dayanarak bazı vergileri kaldırdı. Eski vergi defterlerini yaktırdı. Hükümetten keyfi askere almanın önlenmesini, yasal düzenlemelerde eşitlikçi davranılmasını istedi. "Vali-i Vilayet, Hademe-i Devlet Atçalı Kel Mehmet" sanını benimseyip İstanbul'a vergi ödeyerek durumunu yasallaştırmaya çalıştı. Ama eski Halep valisi İbrahim Paşa üzerine yollanınca Aydın'ı terk etmek zorunda kaldı; Nazilli yakınlarında yakalanarak öldürüldü. Adı, baskı ve zorhalığa karşı çıkan, yoksul köylülerin yanında yer alan bir halk kahramanı olarak, yörede uzun süre anıldı. Yaşamı Orhan Asena'nın *Atçalı Kel Mehmet* (1970) adlı oyununa da konu olmuştur.

Kelaa des Srahna, el-, Fas'ın batı kesimindeki Tensift bölgesinde il (kuruluşu 1973) ve il merkezi kent. Marakeş'in yaklaşık 75 km kuzeydoğusunda yer alan kent, ilin doğu kesiminin pazar merkezidir. "Srahna Kalesi" anlamına gelen adı, eski den Berberi-Arap Srahna kabilesinin başkenti olduğunu gösterir. Surlarla çevrilmiş olan kentte, dağın bahçeler ve zeytinlikler yer alır.

Yüzölçümü 10.070 km² olan el-Kelaa des Srahna ili kuzeyde Settat, kuzeydoğuda Beni Mellal, güneydoğuda Azilal, güneyde Marakeş, güneybatıda Safi, kuzeybatıda da el-Cedide illeriyle çevrilidir. Atlas Dağlarının batısındaki kıraç toprakların büyük bölümünü içine alır. İlin batı kesimi yılda ortalama 200 mm yağış alan, kuvars ve şist oluşumlu, görece kıraç bir platoyu kapsar; bu yörenin sınırlı doğal bitki örtüsü hünnap ağaçlarından oluşur. İlde yaşayan yarı göçebe halklar geçimlik düzeyde tahıl üretir, koyun ve keçi beslerler. İlin doğu bölümündeki Tessaout Irmağı vadisi, ırmağın Yukarı Atlaslar'dan taşıdığı löslü topraklarla kaplıdır. Tessaout Vadisinde hemen yakınlardaki Azilal ilinde bulunan ve 1971'de tamamlanan Ait Adel Barajı'ndan sağlanan suyla başta buğday ve arpa olmak üzere çeşitli tahıllar, zeytin ve turuncgiller yetiştirilir. İlin batı kesimindeki Benguerir kasabası yakınlarında geniş fosfat yatakları vardır. Nüfus (1971) kent, 17.163; (1990 tah.) il, 682.000.

Kelabazi, asıl adı EBUBEKİR MÜHAMMED BIN İSHAK (ö. y. 995, Buhara), mutasavvıf. Yaşamına ilişkin ayrıntılı bilgi yoktur. Bazı kaynaklarda Hanefi fakihleri arasında gösterilir. Muhammed bin Fazl'ın yanında fıkıh okuduğu söylenir. İki önemli yapıtından biri olan *Kitabü't-Ta'arruf il-Mezheb Ehli't-Tasavvuf*, 75 bölümden oluşur ve mutasavvıfların inançlarından, ruhsal deneyimlerinden ve tasavvufî ilgilili sorunlardan söz eder. *Bahrü'l-Fevâid* ya da *Ma'ani'l-Ahbar* adlı yapıtı ise seçme hadisler konusunda tasavvuf eğilimli bir şerhtir; tasavvuf tarihi ile ilgili birinci derece kaynaklar arasında sayılır.

kelam, İLM-i KELAM olarak da bilinir, İslam'da, inanç ilkelerini us yoluyla açıklamayı, temellendirmeyi ve savunmayı amaçlayan bilim. İnanç ilkelerini (akide) konu aldığı için akaid, bunlar dinin temelini oluşturduğu için usulü'd-din (dinin temelleri), Tanrı'nın birliği ve nitelikleri üzerine yoğunlaştığı için ilm-i tevhid ve s-sifat, fıkıhın inançla ilgili konularını incelediği için fikhü'l-ekber, temel yöntem olarak düşünme ve usavurmayı benimsediği için ilm-i istidlal ve n-nazar gibi adlarla da anılmıştır. Kelamcılar, konusu ve amacı bakımından olmak üzere kelamı iki ayrı biçimde tanımlar. Konusunu

temel alan birinci tanıma göre kelam, Tanrı'nın zatından ve sıfatlarından, peygamberliğe ilişkin konulardan, başlangıç ve sonları bakımından varlıkların durumlarından İslam ilkeleri açısından söz eden bilimdir. Tanımdaki "başlangıç ve sonları bakımından" ifadesi kelamı doğa bilimlerinden, "İslam ilkeleri açısından" ifadesi ise felsefeden ayırt eder. İkinci tanıma göre ise kelam, kesin kanıtlar kullanmak ve karşıt düşünce sahiplerinin ileri sürdüğü kuşku ve itirazları ortadan kaldırmak yoluyla dinsel inançları kanıtlamaya çalışan bilimdir. Kelam bilginlerine mütekellim adı verilir.

Hız. Muhammed'in ölümünden sonra, İslam toplumunda Tanrı'nın sıfatları, kader, büyük günah işleyen kişinin durumu, imamet gibi konular çevresinde ilk görüş ayrılıkları ortaya çıktı. Öteki dinlerin savlarına karşı İslam inançlarını savunma gereği de usavurmanın önemini artırdı. Bu amaçla İslam düşünürleri Stoacı ve şüpheli Yunan filozoflarının diyalektik yöntemine (cedel[*]) başvurdular. 7. yüzyılın sonuna değin süren tartışmalar sonucunda, 8. yüzyıl başında temel inanç konularını sistemli biçimde inceleyen ilk kelam okulu Mutezile doğdu. Vasil bin Ata (699-749) ve Amr bin Ubeyd'in (ö. 761) kurduğu Mutezile usçu yaklaşımıyla iki yüzyıl boyunca tek kelam okulu olarak inanç konularındaki anlaşmazlıkları çözümlenmeye çalıştı. Ama ayrıntılara ilişkin küçük görüş ayrılıkları dolayısıyla çok sayıda kola ayrıldı. Mutezile içinde yetişen Eş'ari'nin (873-936) 10. yüzyıl başlarında kurduğu ilk Sünni kelam okulu Eş'ariye, kelam alanında Mutezilenin egemenliğine son verdi. Eş'ari'nin kendi öğretisini Basra ve Bağdat'ta yaydığı sırada Orta Asya'da da Ebu Mansur Matüridi (ö. 944) Sünni kelamın ikinci büyük okulu Matüridiyeyi kurdu. Bu iki okulun İslam dünyasındaki egemen olmasıyla Mutezile ancak dar bir çevrede varlığını sürdürdü. Ama Şii din bilginlerinin çoğu Mutezilenin temel görüşlerini benimseyerek onları geliştirdi.

Sünni kelam okullarının doğmasına değin süren başlangıç döneminde kelamın başlıca konusu Tanrı'nın zâtı, sıfatları ve fiilleriydi. Eş'ari'yle başlayıp Gazali'nin (1058-1111) hocası Cüveyni'yle (ö. 1085) sona eren mütekaddimin döneminde felsefe ağırlık kazandı ve kelam biliminin konusu bütün varlığı (mevcud) kapsayacak biçimde genişletildi.

Gazali'yle başlayan müteahhirin döneminde ise kelam felsefeyle bütünüyle iç içe geçti. Felsefeyle yoğurulmuş kelam dönemi olarak da nitelenen bu aşamada kelam, bilgi nesnesi (malum) olabilen bütün konularla ilgilenmeye başladı. Kelamın konusu, temel dinsel inançlar ile (mesail ve makasid) bunları kanıtlamaya yarayan konular (mebadi ve vesail) olmak üzere iki ana ögeden oluşuyordu. Örneğin "Tanrı vardır, birdir" gibi inanç ilkeleri mesail ve makasid, "cevherler arazlardan hali değildir", "kâinat sonradan olmuştur" gibi yargılar da mebadi ve vesaili oluşturuyordu. 14. yüzyılda başlayan duraklama ve gerileme dönemi 20. yüzyılın başına değin sürdü. Duraklama döneminde yalnızca önceki bilginlerin yapıtlarına ilişkin yorumlar ve açıklamalar yazıldı. 20. yüzyılda Yeni İlm-i Kelam adı verilen çalışmalarla yeni bir dönem başladı. Bu dönemde kelam, bütün biçimleriyle maddeciliği ve felsefede olguculuğu reddeden, biyoloji ve psikoloji bulgularına dayanarak dine yönelilen eleştirileri yanıtlayan, yeni felsefe akımlarını irdeleyen, Tanrı'nın varlığı için doğa bilimlerine

dayalı kanıtlar geliştiren ve İslamın inanç ilkelerini açıklayan bir bilim durumuna geldi.

Kelang, eskiden KLANG, Batı Malezya'da, Selangor eyaletinin ortabatı kesiminde kent. Kelang Irmağı (*sungai*) kıyısında, 64 km uzunluğundaki Kuala Lumpur-Port Kelang demiryolu üzerinde yer alır. 1880'e değin eyalet merkezi olan Kelang günümüzde kauçuk ve meyve yetiştiren bir bölgenin yönetim merkezidir. 19. yüzyıldaki kalaya hücum sırasında, iç bölgelerin gümüş limanı oldu. Eskiden kahvesiyle tanınan kent, 1890'larda kahve fiyatlarının düşmesinden sonra kauçuk üretimine yöneldi.

Kentin sanayileri arasında ananas konserveçiliği ile kauçuk ayakkabı ve tarım ilaçları üretimi sayılabilir. Connaught Köprüsü yakınlığında büyük bir termik santral vardır. Selangor sultanı Alem Şah Sarayı'nda (*istana*) oturur. Nüfus (1980) 192.080.

Kelantan, Batı Malezya'nın kuzeydoğu kesiminde eyalet (*negeri*). Kuzeybatıdaki Tayland'dan dağlık cangıllarla ayrılır. Batıda Perak, güneyde Pahang, doğuda da Terengganu eyaletleriyle çevrilidir. Yüzölçümü 14.931 km²'dir. Büyük bölümünü Kelantan Irmağı (*sungai*) vadisi kaplar. 130 km'lik bölümü küçük teknelerin ulaşımına elverişli olan ırmak, güneydeki dağlık kesimde Galas, Nenggiri ve Lebir gibi birçok kola ayrılır ve kuzeye doğru 240 km'den fazla bir yol aldıktan sonra eyaletin en büyük limanı olan Tumpat'ta Güney Çin Denizine dökülür. Irmağın sık nüfuslu deltası ve kıyı düzlüğü, Kelantan'ın başlıca tarım bölgesidir. Bölgede hindistancevizi, piriç ve kauçuk üretilir. Eyaletin Pahang sınırındaki Tahan Dağında (*gunong*) yüksekliği 2.187 m'ye ulaşan iç kesiminde kauçuk ve yağ palmiyesi yetiştirilen çiftlikler vardır.

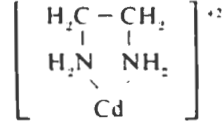
14. yüzyılda Cavalıların eline geçen bölgedeki sultanlığın geçmişi Malakka sultanı Mansur Şah'a (1459-77) değin uzanır. 1780'den 1909'a değin Tay egemenliği altında kalmasına karşın, eyaletin Malay soyundan gelen Müslüman halkı öteki Malay gruplarından daha türdeş bir yapıya sahiptir. Çevredeki eyaletlerle Kelantan arasında görülen lehçe ve gelenek farklılığının nedeni bölgenin bir süre Cava egemenliği altında kalması ve coğrafi yapısı nedeniyle uzun süre dış dünyadan yalıtılmış olmasıdır. II. Dünya Savaşı'nda Tayland tarafından geçici bir süre ilhak edilen eyalet, sonunda Malaya Federasyonu'na katılmıştır.

Kıyıda ki kumlu kıyıklar ve lagünler boyunca hindistancevizi ağaçları yetişir. Küçük kıyı gemilerinin bile yarım mil açığa demirlemelerine yol açan kıyı sığlıklarına karşın bölgede kıyı balıkçılığı yapılır. Kuzeydoğu musonları, ekim ve ocak ayları arasında bütün denizcilik etkinliklerini kesintiye uğratır. Kasım ve aralık aylarındaki şiddetli yağmurlar deltada taşkınlarla neden olur.

Eyalet merkezi Kota Baharu çevresinde yoğunlaşan sanayi tekne yapımı, bıçkıcılık, kontrplak yapımı, piriçünü üretimiyle aile işletmelerinde üretilen gümüş işleri ve batik gibi el sanatları ürünlerine dayanır. Eyalette demir, kalay ve manganee çıkarılır; kalay madenciliğinin yan ürünü olarak az miktarda altın da elde edilir. Kıyı düzlüğündeki geniş karayolu ağının yanı sıra Rantau Panjang üzerinden gelen demiryolu Kelantan Irmağı vadisini izleyerek eyaleti Tayland'a bağlar. Kota Baharu'da bir havalimanı vardır. Eyaletin öbür önemli kentleri

Pasir Mas, Kuala Kerai ve Machang'dır. Nüfus (1990 geç.) 1 402.800

kelat, merkezdeki bir metal atomuna, ligand adı verilen büyük bir molekülün halkalı bir yapı oluşturacak biçimde bağlandığı düzenleşim bileşiklerinin ya da karmaşık bileşiklerin ortak adı. Bu bileşiklere örnek olarak etilendiaminkadmium(II) karmaşığı verilebilir:

Etilendiamin ligandı kadmiyum iyonuna iki noktadan bağlanarak bir halka oluşturduğu için buna çift dişli ligand adı verilir. Aynı metal iyonuna ikiden çok noktadan bağlanan ligandlar ise çok dişli ligandlar olarak bilinir. Bütün çok dişli ligandlar kelat yapıcı maddelerdir.

Kelatlar, bileşimleri yakın olan kelatlanmamış bileşiklere göre daha karardır. Bir metal atomunu saran halka sayısı arttıkça karardır da artar; kelat etkisi olarak adlandırılan bu olgu çoğunlukla kelatlanma sırasında entropinin (bir termodinamik özellik) artmasına dayanır. Bir kelatın karardılığı kelat halkasında bulunan atomların sayısına da bağlıdır. Genellikle, beş ya da altı üyeli halka içeren kelatlar, dört, yedi ya da sekiz üyeli halka içeren kelatlardan daha karardır.

Tıpta özellikle EDTA (etilendiamintetraasetik asit) tuzları gibi kelat yapıcı maddeler yaygın olarak metal zehirlenmelerinde kullanılır. Kelat yapıcı maddelerden ayrıca sanayide ve laboratuvarlarda metal ayırma işlemlerinde özütleyici, kimyasal çözümlerinde ise metal-iyon tamponları ve belirteçleri olarak yararlanılır. Çeşitli ticari boyalar ile klorofil ve hemoglobinin gibi biyolojik maddeler de kelat bileşikleridir.

Kelb Irmağı, Latince LYCUS Lübnan'ın ortabatı kesiminde ırmak. Cebel Lübnan valiliği (*muhafaza*) sınırları içinde kalan Kelb (Köpek) Irmağının toplam uzunluğu 30 km'dir. Batı yönünde akarak Beyrut'un kuzeyinden Akdeniz'e dökülür. Kıyıya yakın küçük bir bölümü dışında yaz aylarında bütünyle kuruyan ırmak bu mevsimde yalnızca Cita Mağarasındaki kaynaktan beslenir. Irmağın kıyılarındaki en eski yerleşimin tarihi Paleolitik Çağa dayanır. Irmağın sağ kıyısında Kalde (Yeni Babil) kralı II. Nabukadnezar'a (Nabukodonosor) (İÖ y. 630-562) ait yazıtlar bulunmuştur. Sol kıyısında çeşitli hükümdarların kazandıkları zaferlerin onuruna dikilmiş steller yer alır; bunların en önemlileri II. Ramses (hd İÖ 1304-1237), Kral Asurhiddina (hd İÖ 680-669), İmparator Marcus Aurelius (hd 161-180) ve Berkuk (hd 1382-99) için dikilmiş olanlardır. İrmak kıyısındaki düzlüklerde turuncgiller ve muz, dağ yamaçlarında üzüm, zeytin ve tahıl, ırmak vadisinin daha yüksek kesimlerinde de incir, sebze ve tahıl üretilir. İrmak kıyısındaki en önemli kasaba Biskinta'dır.

Keldani ayin usulü, DOĞU SURYANI AYIN USULÜ olarak da bilinir, Nasturi Kilisesi ile Keldani Katolik Kilisesi'nde uygulanan ayin düzeni ve kuralları bütünü. Irak, İran ve Suriye'ye pin yanı sıra 6. yüzyılda Hindistan'daki Nasturi misyonierlerin kurduğu Malabar Hristiyan (Aziz Tomas Hristiyanları) cemaati arasında da geçerlidir.

Keldani ayin usulü, Kudüs ve Antakya ayin usullerinden türedir. Mezopotamya ve Kalde'de, eski Babillilerin soyundan gelen

Hristiyanlar arasında gelişerek Hindistan'a ve Asya'nın başka bölgelerine yayıldı. Kalde'li anlamına gelen Keldani terimi, Roma'ya yeni bağlanan Kıbrıs Nasturilerini asıl Nasturilerden ayırt etmek için ilk kez 1445'te, Papa IV. Eugenius tarafından kullanıldı; asıl Nasturilere de o tarihten sonra Asurlular dendi. Seçilmiş patrik Yuhannan Sulaka'nın 1551'de Roma'ya giderek Katolikliği benimsemesinden ve Papa III. Julius tarafından "Katolik Nasturiler" patriği atanmasından sonra terim yaygın olarak kullanılmaya başladı. Sulaka'nın ardından patrik olan din adamları Simon adını aldılar ve "Keldani Babil Patriği-Katogikosu" unvanını kullandılar.

Keldani (Babil) piskoposlarına bağlı olan Malabar Kilisesi ise ayinlerde Süryaniceyi kullanmayı sürdürdü. Ama yerel dil olan Malayam, giderek Süryanice'nin yerini almaktadır.

Doğu kiliselerindeki öbür ayin usullerine göre Keldani ayin usulü, biçim açısından daha yalındır; kutsal metinlerden uzun parçalar okunmaz ve pek az azizin adı anılır. Ayin sırasında müziğe, özellikle de şarkılara her zaman yer verilir ve bazen zil, uçgen gibi çalgılar kullanılır.

Keldani dili bak. Urartu dili

Keldani Katolik Kilisesi, Irak, İran ve Lübnan'da Doğu ayin usulüne bağlı kilise. Irak ve İran'da Hristiyanlığın tarihi 2 yüzyıla değin uzanır. 5. yüzyılda Suryani kiliselerinin bir bölümü (Doğu Suryaniler) Hz. İsa'nın insani doğasını vurgulayan Nastunliği benimsedi. Nasturi kilisesi sürekli güçlenerek Çin'e, Moğolistan'a ve Hindistan'ın Malabar Kıyısı'na kadar yayıldı. Ama 14. yüzyılda Moğol hükümdarı Timur'un akınlarından sonra yalnızca Irak'ta ve Hindistan'da varlığını sürdürebildi.

1551'de Nasturilerin bir kanadı, Patnık Yuhannan Sulaka'nın Katolikliği benimsemesi üzerine Roma ile birleşti. O tarihten sonra Katolik Nasturilere, Babil'deki eski Kalde bölgesinden türetilen Keldani adı verildi. Daha sonra bozulan bu birlik 1672, 1771 ve 1778'de yeniden kuruldu. 1830'daki son birleşimde oluşturulan "Babil Patrikliği" günümüze değin kesintisiz biçimde varlığını sürdürmektedir. Önceleri Rabban Hormizd adlı manastırda bulunan patrikhane, ardından Musul'a, son olarak da Bağdat'a taşınmıştır. Bağdat'taki patriklik bölgesinin yanı sıra Basra, Kerkük, Sehna, İran (merkezi Tahran) ve Urmiye olmak üzere dört bapiskoposluk (Salmas piskoposluğu da Urmiye'ye bağlıdır) ile Halep, Alkoy, Amadya, Akkâ, Beyrut, Musul ve Zaho olmak üzere yedi piskoposluk bölgesi vardır. Keldaniler, Doğu Suryani ayin usulünü (*bak.* Keldani ayin usulü) korumaktadır.

kelebek, *Lepidoptera* (pulkanathlar) takımından, 100 bini aşkın böcek türünün ortak

Papilio polydamas türü kuyruklu kelebeğin tırtılı
Alexander B. Klot

adı. *Lepidoptera* takımı, gündüz keleklerini(*), gece keleklerini(*) ve hem vücut yapıları hem de davranış özellikleriyle bu iki grup arasında yer alan *Hesperioidea* (bak. *Hesperidae*) üst familyasının üyelerini kapsar. Kelebekler yumurta, larva, pupa ve erişkin evrelerinden geçen tümbaşkalaşmalı (holometabol) böceklerdir. Kelebeklerin larvalarına tırtıl denir. Tırtıllar genellikle ördükleri bir koza içinde pupa evrelerini geçirir. Erişkinlerin kanatlarını yassı pullar örter. Genellikle birinci ya da ön kanat çifti, ikinci ya da arka kanat çiftinden büyüktür. Bazılarında kanatlar büyük ölçüde körelmiş olabilir. Takım üyelerinin hemen hemen tümü bitkisel maddelerle beslenir. Gündüz kelekleri genellikle gece keleklerinden

(Üstte) Kral kelebeğinin (*Danaus plexippus*) yumurtaları, (ortada) açılmış kozası içinde *Isia isabella* türünün pupası (*Arctidae* familyası), (altta) gündüz keleklerinden *Basilarchia arthemis* (*Nymphalidae* familyası)

(Üstte) Alexander B. Kicis (orta) Louis Quill Photo Researchers (alt) Ken Brate-Photo Researchers

çok daha parlak renkleri ve güzel desenleriyle ayırt edilir.

Ayrıca *Trematoda* (bak. yapraksolucanlar) filumundan, insanlarda ve evcil hayvanlarda yaşayan birçok asalak tür de kelebek adıyla tanınır.

kelebek hastalığı, *Trematoda* (yapraksolucanlar) sınıfından çeşitli asalak türlerinin sıklıkla karaciğer, akciğer ve bağırsaklarda yerleşmesiyle ortaya çıkan insan ve hayvan hastalıklarının ortak adı.

İnsanda ve otçul hayvanların safra kanallarında yaşayan *Fasciola hepatica*'nin neden olduğu karaciğer kelebek hastalığı karaciğer dokusunun iltihaplanmasına ve zamanla yıkımına neden olur. Daha çok koyunlarda görülürse de, suterisi gibi su bitkilerinde yaşayan ve kapsül oluşturmuş asalağın yenmesiyle insan vücudunda da ortaya çıkar. İnsanda hastalığın ilk belirtileri karnın üst bölümlerinde ağrı, ateş, ishal, sarılık ve ürtikerdir.

Akciğer kelebek hastalığının etkeni *Paragonimus westermani*'dir; hastalığa Japonya, Kore, Çin, Filipinler ve Endonezya'da sık rastlanır; Afrika ve Güney Amerika'nın bazı bölgelerinde de görülmüştür. Asalak akciğerde yerleştikten sonra çevresinde lifsi yapıda bir kapsül oluşturur. Kapsül patlayınca solucanın yumurtaları serbest kalır; büyük bir bölümü balgamla dışarı atılırken, bir bölümü de yutularak sindirim kanalına ve dışkıya geçer. Yumurtalar suda larva haline geçer ve tatlı suda yaşayan kabukluların vücudunda yaşamaya başlar. Yeterince pişmemiş kabukluların yenmesiyle insana bulaşan asalak, akciğerlerde vereme benzer belirtilerin ortaya çıkmasına yol açar. Hastanın balgamının mikroskopla incelenmesiyle yumurtalar görülebilir; balgamda kan ve irin bulunabilir. Ağır vakalarda karaciğer, çizgili kaslar ve beyin dokusunda da hastalığa özgü değişimler görülebilir.

Fasciolopsis buski, insan ve domuzda incebağırsak duvarına emici organlarla tutunarak enfeksiyona neden olur; tutunduğu bölge daha sonra ülserleşebilir, hatta apse oluşabilir. Enfeksiyonun ilk döneminde karnın ağrısı, ishal, bulantı, zaman zaman da kabızlık görülebilir. Ağır vakalar tedavi edilmezse vücutta bitkinliğe ve aşırı miktarda sıvı tutulmasına neden olarak ciddi sonuçlar doğurabilir.

Kelebek hastalığının üç türünde de özgün ilaç tedavisi etkilidir. Karaciğer kelebek hastalığında emetin hidroklorür, akciğer kelebek hastalığında bitiyonol, bağırsak kelebek hastalığında ise heksilrezorsinol ve tetrakloretilen kullanılır.

kelebekbalığı, *Perciformes* takımının *Chaetodontidae* familyasından küçük, hızlı hareket eden, 115 dolayında deniz balığı türünün ortak adı. Kelebekbalıkları tropik denizlerdeki mercan resifleri arasında, en çok da Malakka Yarımadası ve çevre adaların yakınlarında bulunur. Vücudu yanlardan iyice basık olan bu balıkların, küçük bir ağız, dikensi küçük dişleri ve tek bir sırt yüzgeci vardır. Malakka Yarımadası çevresinde yaşayan *Chelmon rostratus* ve Atlas Okyanusunda yaşayan *Prognathodes aculeatus* gibi bazı türlerin çeneleri iyice uzamış, çoğunun sırt yüzgecinin ön bölümünde yer alan ışınlar çok gelişmiştir.

Kelebekbalıklarının uzunluğu ender olarak 20 cm'yi aşar. Bulunduğu yerden ok gibi fırlayıp hedefine doğru hızla hareket eden bu balıklar genellikle sığ kıyı sularında çeşitli kabukluları ve mercan poliplerini yiyerek beslenir. Daha çok sarının tonları ve siyahtan oluşan renkleri çok parlaktır. Desenleri genellikle koyu bantlar biçimin-

dedir. Bazılarının sırtında ya da arka bölümünde düşmanlarını şaşırtmaya yaradığı sanılan göze benzer siyah benekler bulunur.

Kelebekbalıklarının 10 cinsi vardır. En geniş grup olan *Chaetodon* cinsi 90'a yakın türü kapsar. Bunlar arasında Batı Hint Adaları çevresinde yaşayan ve kuyruğunun yakınında beyaz halkalı siyah bir benek

Kelebekbalığı (*Chaetodon*)
P. P. Ching-Shostal/EB Inc

bulunan dörtgöz kelebekbalığı (*Chaetodon capistratus*) ile Atlas Okyanusunun batısında yaşayan sarı yüzgeçli ve sırt yüzgecinin tabanında koyu bir benek bulunan *C. ocellatus* türleri sayılabilir. Malakka Yarımadası çevresinde yaşayan *Heniochus acuminatus* türü siyah beyaz çizgilidir ve sırt yüzgecinin bir diken ışını çok uzamıştır.

kelepçe, ellerini kullanmasını önlemek için polis tarafından tutuklunun bileklerine takılan alet. Eski örnekleri elleri vücudun önünde ya da arkasında bitişiren "8" biçiminde olur ya da bileklere takıldıktan sonra birbirine kısa bir zincirle bağlanan ayrı halkalardan oluşurdu. Günümüzde ikinci tipe benzeyen kelepçeler kullanılmaktadır. Bunların çoğu çelikten yapılır; bilek ölçüsüne göre ayarlanabilir ve otomatik olarak kilitlenir. Polisin çok sayıda kelepçe taşımaya olanak veren naylon kelepçeler de üretilmektedir.

kelerbalığı, *Squatinae* ve *Rhinobatidae* familyalarından yassı gövdeli kıkırdaklıbalıkların ortak adı. *Squatinae* familyasının tek cinsi olan *Squatina* değişik uzmanlara göre 10-12 türü kapsar. Uzunlukları en çok 2,5 m dolayındadır. Üstten basık baş ve gövdeleri ile yayvan göğüs ve karın yüzgeçleri nedeniyle vatozu andırırlar. Gövdenin inceler ke kuyruk biçimini almış arka bölümünde iki sırt yüzgeci ve bu bölümün ucunda iyi gelişmiş kuyruk yüzgeci bulunur. Başın üstünde bir çift göz ve gözlerin hemen arkasında belirgin birer soluk deliği, göğüs yüzgeçlerinin önünde beşer solungaç açıklığı vardır. Bu balıklar öbür familya üyeleri gibi tropik ve ılıman bölge denizlerinin kıta sahanlığında, çakıllı, kumlu ve çamurlu diplerde yaşar. Akdeniz'de ve Atlas Okyanusunun Avrupa kıyılarından Kanarya Adalarına kadar dağılım gösteren bayağı kelerbalığı (*S. squatina*) genellikle 40-150 cm, en çok 2 m uzunluğundadır. Akdeniz'de ve Atlas Okyanusunun Afrika kıyılarındaki, daha derin sularda (70-400 m) yaşayan lekeli kelerbalığının (*S. oculata*) göğüs yüzgecinde ve kuyruğunda genellikle koyu lekeler görülür.

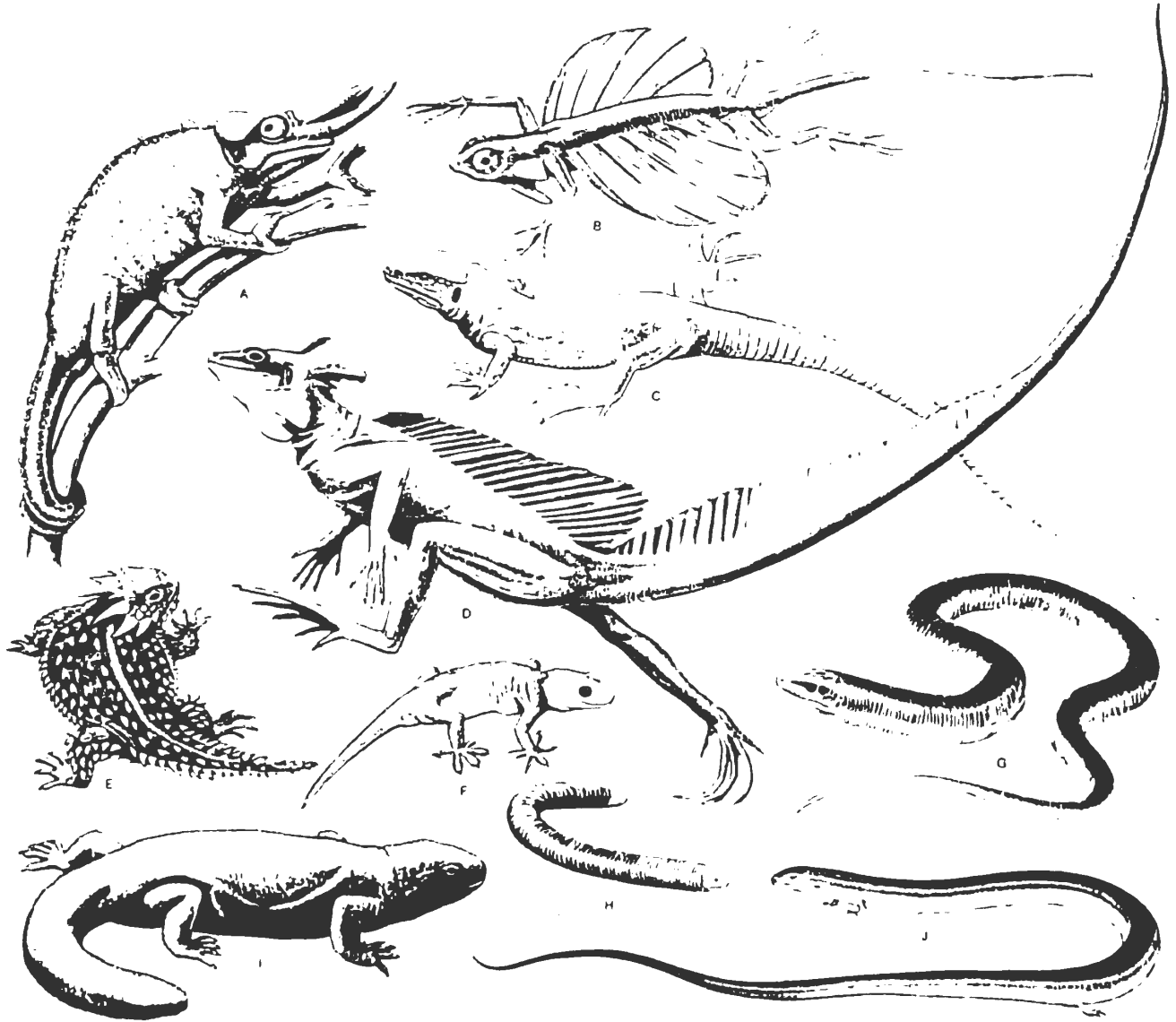
Uzun kelerbalığı olarak bilinen *Rhinobatidae* familyasının üyeleri vatozların yakın akrabasıdır. Vücutlarının ön bölümü basıklaşmış, başın yanlarında yer alan göğüs yüzgeçleri kaynaşmıştır. İki sırt yüzgecinin ve iyi gelişmiş kuyruk yüzgecinin bulunduğu

arka bölümleri köpekbalığına benzer. Akdeniz'de yaşayan *Rhinobatos cemiculus* türü 180 cm'ye, *R. rhinobatos* türü 1 m'ye kadar uzayabilir.

kelerler (*Sauria*), *Squamata* takımından 3 bin dolayında sürüngen türünü kapsayan alttakım. Kelerlerin pullu derileri, genellikle kapanabilen gözkapakları, dışkulak açıklıkları ve iki çift bacakları vardır. *Gekkoniidae* (bak. sakangur), *Iguanidae*(*), *Agamidae*(*), *Chamaeleontidae* (bak. bukalemun), *Scincidae* (bak. düz keler), *Cordylidae*(*), *Lacertidae* (bak. kertenkele), *Teiidae*(*), *Anguidae* (bak. cam keleri; yılan keleri), *Helodermidae* (bak. boncuklu keler), *Varanidae* (bak. varan) başlıca keler

alttakım içinde oldukça küçük bir yer tutar. Bazı familya üyeleri yılanı andıran biçimde ve bacaksızdır. Bazıları iyi gelişmiş arka bacakları üstünde hızla koşabilme yeteneğindedir. Bazılarının boyun çevresinde, sırtında ya da kuyruğunda yelpaze biçiminde deri uzantılar ve kemik dikenler, bazılarının başında tepelik ya da boynuzsuz çıkıntılar bulunur. Kelerlerin yaşama ortamları da çok çeşitlidir. YERALTINDA, yerde ya da ağaç tepelerinde yaşayan türleri vardır. Yavaş hareket eden birçok tür, son derece gelişmiş renk değiştirme yeteneğiyle çevreye uyum sağlarken öbürleri düşmanlarından gizlenerek değil kaçarak korunur. Soyunu sürdürebilen türler arasında Galapagos Adalarında bulunan deniz iguanası, denize girerek alglerle beslenen tek keler türüdür. Ama yarı sucul özellik gösteren ve tatlı su canlılarıyla beslenen çeşitli keler türleri de vardır.

Sıcaklık bir keler için en önemli çevre değişkenidir. Öbür sürüngenler, balıklar ve amfibiymalar gibi soğukkanlı olan bu hayvanların vücut sıcaklığı önemli ölçüde çevre sıcaklığına bağlıdır. Birçok tür için 28°C-38°C arasında değişen uygun vücut sıcaklığı iç düzenleme yoluyla olmasa bile davranış özellikleriyle korunabilmektedir. Gün ışıken ortaya çıkan kelerler uygun vücut sıcaklığına erişene değin güneşlenirler. Güneş enerjisinden ısıyı emme yetenekleri sayesinde vücut sıcaklıkları kısa sürede hava sıcaklığının üstüne çıkabilir. Su, kelerler için çok daha az sorun yaratır. Öbür sürüngenler gibi azotlu boşaltım ürünlerini ürik asit halinde ortama verdiklerinden çok az suyla yetinebilirler. Bu nedenle kelerlerin başlıca yaşama ortamlarından biri de çöllerdir. Kelerler zamanlarının önemli bir bölümünü başlıca besinleri olan böcekleri

Kelerlerin temsili üyeleri

(A) Bukalemun (*Chamaeleo*). (B) Uçan keler (*Draco*) (C) Kertenkele (*Lacerta*). (D) Şahmeran (*Basiliscus*). (E) Boynuzlu iguana (*Phrynosoma*) (F) Sakangur (*Gekko*) (G) Cam keleri (*Ophisaurus*) (H) Kör keler (*Amphisbaena*). (I) Boncuklu keler (*Helodermis*). (J) Düz keler (*Chalcides*)

familyalarını oluşturur. Ayrıca *Amphisbaenidae* (bak. kör keler) değişik uzmanlar tarafından bir keler familyası ya da keler ve yılanlarla eş düzeyde bir grup olarak sınıflandırılmaktadır.

Kelerler günümüz sürüngenleri arasında en değişik biçim ve boyut özellikleri taşıyan gruptur. Uzunlukları Sakangur ya da gekkolarda 3 cm'den başlayarak varanlarda 3 m'ye ulaşır. Kelerlerin en iyi bilinen üyeleri kertenkeleler olmasına karşın bu hayvanlar

Ayrıca soyu tükenmiş gruplar arasında molasozlar tümüyle denizde yaşamaya uyarlanmış sürüngenlerdir. Bu kelerlerin uzunluğu 10 m'ye yaklaşan dev örnekleri de bilinmektedir.

Kelerlerin çoğu gündüz saatlerinde etkinlik gösterir. Sakangurlar ise genellikle sabah alacasından akşam alacasına değin etkinliklerini sürdürür ve öbür kelerlerin çoğundan farklı olarak yüksek perdeden çıkardıkları seslerle iletişim kurar.

arayarak geçirir. Bazı iguanalar ve sakangurlar korunaklı yerlerde kıpırtısız biçimde durarak avlarının yaklaşmasını yeglerler. Bukalemunlar yavaşça ilerlerken bağımsız hareket ettirebildikleri gözleriyle çevreyi araştırır ve avlarını ağızlarından ok gibi çıkardıkları yapışkan dilleriyle yakalarlar. Birçoğu, gözleri kadar iyi gelişmiş olan koku alma duyularını kullanarak avlarını bulur. Diken kuyruklu kelerler (*Uromastix* cinsi) gibi iri yapıları olanların birçoğu bitkisel maddeleri yiyerek beslenir.

Kelerler birçok kuş, memeli ve sürüngen tarafından avlandığından çeşitli korunma yöntemleri geliştirmiştir. Örneğin küçük kertenkele ve ince yapılı öbür kelerler tehlike karşısında hemen kaya çatlaklarına gizlenir. *Sauromalus* cinsinin üyeleri vücutlarını şişirerek sığındıkları yarıklara sıkıca tutunur. Zırlı keler (*Cordylus* cinsi) kuyruğunu ağzına alarak dikenli pullar ve kemiklerden oluşmuş bir top biçimini alır. Birçok keler kolayca kopan kuyruğunu saldırganı bırakarak kaçar.

Kelerlerde bölgeyi savunma davranışı yalnız dövuşme biçiminde gerçekleşmez. Birçoğu baş, boyun ve sırtındaki yelpazeye benzer uzantıları dikleştirerek, renklerini değiştirerek törensel hareketler yapar. Bölgeyi savunma davranışı aynı zamanda kur yapma davranışı olarak da işlev görür. Çiftleşme sırasında erkek dişiyle genellikle boyun ya da başından yakalayarak bacakları arasında sıkıştırır ve vücudunu bükerek dışkıları karşıklı konuma getirir. Bu sırada kekeğin iki çiftleşme organından biri dişinin dışkılığına girerek döllenmeyi sağlar. Ama memelilerden farklı olarak sperma çiftleşme organı üstündeki bir oluktan akar.

Kelerlerin çoğu yumurtlayarak ürer. Yumurtalar genellikle derimsi ve gözenekli bir kabukla örtülüdür. Bu kabuk embriyon gelişirken nemi soğurarak genişler. Bazı türlerin yumurtaları, bırakıldıktan kısa bir süre sonra sertleştiğinden biçim ve boyut değişikliğine uğramaz. Çeşitli familyalardan birçok tür ise canlı doğurur. Bunların bir bölümünde yumurtalar dişinin yumurta kanalındaki bekleme sırasında açılırken, öbürlerinde embriyo memelilerdekine benzer biçimde yumurtalık dokularından beslenmektedir. Ayrıca erkek bireylerin bulunmadığı bazı kertenkele türlerinde ise döllenmesiz üreme görülür.

Yumurtadan çıkan ya da canlı doğan keler yavruları, renk ya da vücut oranları bakımından bazı ayrımlar taşısa bile genel olarak erişkine benzer. Bakım altında birçok türün uzun yıllar yaşadığı saptanmıştır. Örneğin boncuklu kelerler 25 yılı aşkın bir süre yaşayabilmektedir.

Kelerlerin başı genellikle koni biçiminde, kafatası esnek, dişleri keskindir. Boncuklu kelerlerin oluklu dişleri zehir bezlerinin salgısını akıtmaya yarar. Dişler çenelerin üstüne ya da iç yanlarına yapışmıştır. Bazı türlerin damagında da diş bulunabilir. Embriyoların dışarı doğru gelişen dişleri yumurta kabuğunu kırmaya yarar ve çok geçmeden kaybolur. Bazı familyalarda vücutun uzamasıyla birlikte bacaklar körelmiş ve bazılarında tümüyle yok olmuştur. Ama körelmiş olsa bile omuz kemeri tüm altta-kim üyelerinde bulunur. Bacaksız kelerler gelişmiş karın kaslarının yardımıyla yanlara doğru kıvrımlar yaparak ilerler. Kazıcı olanlar (özellikle kör kelerler) başlarını vurarak ve sağa sola çevirerek toprağı oyarlar.

Kelerlerin parmakları yaşama ortamlarına bağlı olarak çok çeşitli biçimler kazanmıştır. Çölde yaşayan bazı sakangulların ve *Acant-hodactylus* cinsi kertenkelelerin parmaklarında bulunan saçaklar basma yüzeylerini genişleterek bu hayvanların kumlara gömülmesini engeller. Ağaçta yaşayan sakangulların ve *Anolis* cinsi kelerlerin parmak altlarındaki ince levhaları oluşturan gözle ayırt edilemeyecek incelikteki kıllar basılan yüzeyi tümüyle kavrayarak büyük bir tirmanma yeteneği sağlar. Bazı türlerin dallara tutunmaya yarayan sarılcı kuyrukları vardır.

Karada yaşayan çeşitli keler türleri iki ayakları üstünde koşabilir. Şahmeranlar cinsi bu biçimde kısa bir süre suyun üstünde

koşabilmektedir. Bazı kelerler havada süzülerek yere yumuşak iniş yapabilir. Bu özellik en çok uçan kelerlerde (*Draco* cinsi) gelişmiştir.

Kelerlerin vücudunu orten pullar yan yana ya da kiremit gibi birbirleri üstüne gelecek biçimde dizilmiş olabildiği gibi pul biçimleri türlere ya da vücutta bulunduğu holgeye göre değişiklik gösterebilir. Bazıları düz, bazıları çıkıntılı, bazıları dikenlidir.

Bukalemunların ve *Anolis* türlerinin renk değiştirme yeteneği çok yüksektir. Bu kelerler renklerini parlak yeşilden koyu yeşile ve koyu kahverengiye kadar değiştirebilir, benekli ve çizgili desenlerle bezenebilirler. Bu değişiklikler genel olarak pigment hücrelerindeki taneciklerin dağılıp toplanması sayesinde gerçekleşmektedir.

Keles, Ege Bölgesi'nin İçbatı Anadolu Bölümü'nde, Bursa iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Yüzölçümü 640 km² olan Keles ilçesi doğuda İnegöl ilçesi ve Kütahya ili, güneyde gene Kütahya ili ve Harmancık ilçesi, batıda Orhaneli, kuzeyde de Osman-gazi ilçeleriyle çevrilidir.

Bursa ilinin güney kesiminde yer alan ilçe toprakları, dağlarla kuşatılmış bir plato görünümündedir. İlçenin kuzey ve kuzeydoğusunu Uludağ kütesinin güneydoğu uzantıları (Tepel Tepesi, 2.052 m), doğusunu da Domaniç Dağının batı uzantısı engemelendirir. Bu dağlar karaçam, göknar, kayın ve meşe ormanlarıyla kaplıdır. İlçe topraklarının suları Nilüfer Çayı ve Kirmastı Suyunun kollarından Kocaçay toplar.

Doğal yapının elverişsizliği nedeniyle ekime ayrılan alanların kısıtlı olması bitkisel üretimi sınırlar. Başlıca tarla ürünleri buğday, patates ve arpadır; önemli miktarda üzüm ve elma da yetiştirilir. İlçedeki özel bir çiftlik sebze ve meyve tohumu, fidesi ve fidanı üreterek ülke gereksiniminin önemli bölümünü karşılar. Hayvancılık ve orman-cılık oldukça gelişmiştir. Çeşitli spor tesislerinin bulunduğu Kocayayla orman içi dinlenme yeri kasabaya 5 km uzaklıktadır. İlçe topraklarında linvyt yatakları vardır.

Kırsal nitelikli küçük bir yerleşme olan Keles kasabası, il merkezi Bursa'ya 56 km uzaklıktadır. Bursa'ya bağlı bir köyken bucak merkezi olarak Orhaneli ilçesine bağlanan kasaba, 1953'te ilçe merkezi yapılmıştır.

Keles Belediyesi 1953'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 21.675; kasaba, 2.910.

Kelile ve Dimne, Sanskrit dilinde KARATAKA DAMANAKA, hükümdarlar öğret vermeye yönelik, ahlaki içerikli Hint masal derlemesi. Doğu uygarlığının ölümsüz yapıtları arasında yer alır. Adı yapıtın başkahramanları olan iki çakaldan (daha eski çevirilerde Kalilaf ve Domnag) gelir. Bir giriş bölümü ve 15 öyküden oluşur. İS 3. yüzyılda Vişnu mezhebine bağlı bir Brahman tarafından Keşmir'de yazıldığı sanılmaktadır.

Sasani hükümdarı I. Hüseyin özel hekimi Burzo'nun 6. yüzyılda derlemekten yaptığı Pehlevice çeviri, üç yüzyıl kadar sonra İbn Mukaffa tarafından Arapçaya aktarıldı. Arapça metin Yunanca, Farsça, İbranice, Latince, İspanyolca, İtalyanca, Slavca, Türkçe, Almanca, İngilizce, Felemenkçe ve Fransızca gibi dillere yapılan çevirilerin çoğuna temel oluşturdur.

Kâşî'nin 15. yüzyılda *Envar-ı Süheyli* adıyla yaptığı Farsça çeviri Türk edebiyatını en çok etkileyen çeviridir. En yetkin Farsça çeviri olarak kabul edilen bu yapıt Hüseyin Baykara'nın vezirlerinden Emir Ahmed Süheyli adına yazılmıştır. Derlemenin ilk Türkçe metni ise Kul Mesud'un Aydınoğlu Umur Bey'e sunduğu yapıttır. Ebu'l-Maali Nasrullah bin Mehmed'in Gazneli Behram

Şah adına Arapçadan Farsçaya çevirdiği metnin eski Anadolu Türkçesine çevirisi olan bu yapıt (1934'te Krakow'da basılmıştır), daha sonra I. Murad adına manzum biçimde yeniden kaleme alındı. Alaceddin Ali'nin (Vası Ahısı) *Humayunname* (ov 1835) adıyla I. Süleyman'ın (Kanuni) sunduğu yapıt, Türk edebiyatındaki en önemli çeviriler arasında sayılır. Osmanzade Taib'in *Zühdetü'l-Eşar*, Adanalı Ramazan-zade Abdunnafi Efendi'nin *Nafiu'l-Asari* adlı çevirileri de *Humayunname*'den yararlanılarak yapıldı. Ahmed Midhat II. Abdülhamid'in emriyle *Humayunname*'yi sadeleştirdiyse de bu yapıt yayımlanmadı. Taşkentli Fazlullah bin İbrahim'in Doğu Türkçesine, Abdullallam Faiz Hanoglu'nun da Kazan Türkçesine çevirdiği (1889'da basılmıştır) derleme, günümüz Türkçesine Omer Rıza Doğrul tarafından İbn Mukaffa'nın Arapça nüshası temel alınarak *Kelile ve Dimne* adıyla çevrildi ve bir araştırma yazısıyla birlikte yayımlandı (1941).

kelime-i şahadet (Arapçada "tanıklık sözü"), Müslümanların iman ıkrarı. İslamın beş şartından (erkânü'l-İslam) ilkidir. İki bölümden oluşur. *Eşhedü enla ilahe illallah* ("Tanıklık ederim ki Allah'tan başka Tanrı yoktur") biçimindeki birinci bölüm Tanrı'nın birliğinin, ve *eşhedü enne Muhammeden abduhu ve resuluhu* ("ve tanıklık ederim ki Muhammed onun kulu ve elçisidir") biçimindeki ikinci bölümü de Hz. Muhammed'in peygamberliğinin kabulünü dile getirir. Kelime-i şahadeti bir kez söyleyen kişi mümin (inanmış) ve Müslüman (teslim olmuş) sayılır.

kelime-i tevhid, İslamda, kutsal bir kitaba dayanan bütün dinlerin ortak inanç ilkesini özetleyen ve Tanrı'nın birliğini dile getiren *La ilahe illallah* "Allah'tan başka tanrı yoktur" sözü. Kelime-i tevhidin içerdiği inanç insanlara peygamberlerce aktarıldığı için, zorunlu olarak peygamberin adıyla birlikte anılır. Bu nedenle Hz. Muhammed'den sonra kelime-i tevhid *La ilahe illallah, Muhammedür-r-Resulullah* ("Allah'tan başka tanrı yoktur, Muhammed Allah'ın elçisidir") biçiminde ifade edilmiştir.

Kelime-i tevhid başlıca iki bölüme ayrılır. *La ilahe* yargısını içeren olumsuzlama (nefy) bölümü, Allah dışında tapınlan, boyun eğilen, tanrısal nitelikler verilerek yüceltilen bütün varlıkların yadsınmasını dile getirir. *İllallah*'tan oluşan olumlama (isbat) bölümü ise Allah'ın varlığının, birliğinin, niteliklerindeki eşsizliğin olumlanması anlamına gelir.

Bazı İslam bilginlerine göre kelime-i tevhidin üç boyutu vardır. Birinci boyutu Tanrı'nın zatının birleşmesi (tevhid-i zat) oluşur. Buna göre Tanrı tektir, tanrılığında hiçbir ortağı yoktur. İkinci boyutu Tanrı'nın sıfatlarının birleşmesi (tevhid-i sıfat) oluşur. Bu, tanrısal niteliklerin (sıfatlar) başka bir varlığa verilemeyeceğini, başka bir varlıkta tam olarak bulunamayacağını dile getirir. Üçüncü boyutu da Tanrı'nın fiillerinin birleşmesi (tevhid-i e'fal) oluşur. Buna göre Tanrı'nın yaptığı, yapacağı işleri kimse yapamaz, bu işler üzerinde kimsenin bir etkisi olamaz.

İslam bilginlerine göre kelime-i tevhid başlıca üç alanda Tanrı'nın birleşmesini gerektirir: İnanç (tevhid-i itikad), ibadet (tevhid-i ibadet) ve siyaset (tevhid-i hakimi-yet). Siyasal alanda tevhid, Allah dışında hiçbir otorite ve onun yasalarından başka hiçbir yasa tanımamayı dile getirir. Mutasavvıflar da kelime-i tevhidin anlamının

üç aşamasından söz ederler. Kelime-i tevhid birinci aşamada *La mabude illallah* "Allah'tan başka tapılacak varlık yoktur" anlamına gelir. Bu, *La ilahe illallah*'ın halk arasında söylenen biçimidir. İkinci aşamadaki anlamı *La maksude illallah* "Allah'tan başka istenilecek varlık yoktur" demektir. Bu da kelime-i tevhiden seçkinlerin çıkardığı anlamdır (tevhid-i havas). Kelime-i tevhid üçüncü aşamada *La mevcude illallah* "Allah'tan başka varlık yoktur" anlamını dile getirir. Tevhidin en yetkin biçimi olan bu anlam da seçkinlerin seçkinlerinin tevhididir (tevhid-i havasi'l-havas).

kelime işlem bak. sözcük işlem

Kelkit, Karadeniz Bölgesi'nde, Gümüşhane iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 1.925 km² (1986) olan Kelkit ilçesi doğuda Bayburt, güneyde Erzincan illeri, batıda Şiran ilçesi, kuzeyde Merkez ilçe, kuzeydoğuda da Köse ilçesiyle çevrilidir.

Gümüşhane ilinin güneydoğu kesiminde yer alan ilçe toprakları, ortası akarsu vadileriyle derin biçimde yarılmış, kabaca birbirine koşut uzanan dağ sıralarından oluşur. İlçenin kuzey kesimini Gümüşhane Dağları(*), güney kesimini ise Erzincan iliyle doğal sınır oluşturan Otlukbeli Dağları engemelendirir. İlçe topraklarının sularını Kelkit Irmağı(*) toplar. Kelkit kasabası çevresinde genişleyen Kelkit Vadisi ilçenin başlıca tarım alanıdır. Orman açısından varlıklı sayılmayan dağların yüksek kesimlerinde plato görünümünde düzlükler vardır.

İlçe halkının başlıca geçim kaynağı tarımdır. Ekilebilir alanların kısıtlılığına karşın ürün miktarı azımsanmayacak düzeydedir. Başlıca bitkisel ürünler patates, şeker pancarı, buğday ve arpadır. Az miktarda elma, armut, vişne ve baklagiller de yetiştirilir. Hayvancılık bitkisel üretim kadar önem taşır. Bir boğa deposu olan ilçede sığır besiciliği gelişmiştir. Modern kovanlarla arıcılık da yapılır. Hayvansal ürünlere dayalı uğraşlar dericilik ve dokumacılıktır. İlçe topraklarında linyit yatakları vardır.

Kelkit kasabasının güneydoğusundaki Sadak köyü yakınlarında bulunan ve Hititler tarafından kurulduğu sanılan Satala kenti Asur ve Makedonya egemenliklerinin ardından Roma döneminde önemli bir askeri karargâh oldu. 2. yüzyılda XV. Legio Apollinaris'in üslendiği bir kaleydi. Bizans döneminde bir süre dinsel açıdan önem kazandıysa da zamanla sönükleşti. Antik Çağda kurulan Suissa kenti, rivayete göre Kelkit adını 7. yüzyılda yöreyi ele geçiren Peçeneklerin önderi Kilkı Bey'in adından esinlenerek aldı. Selçuklu, İlhanlı ve Akkoyunlu yönetimlerinden sonra Otlukbeli Savaşı (1473) sonucunda Osmanlı topraklarına katıldı. 19. yüzyıl sonlarında Trabzon vilayeti'nin Gümüşhane sancağına bağlı bir kaza merkezi olan Kelkit, 1916'da Rus işgaline uğradı. Rusların çekilmesinden sonra Ermeni çetelerinin eline geçti ve 17 Şubat 1918'de kurtarıldı.

Osmanlı döneminde Çiftlik adıyla anılan kasaba, güneyden Kelkit Irmağına katılan Balakar Deresi vadisinde kurulmuştur. İl merkezi Gümüşhane'ye 75 km uzaklıkta kırsal nitelikli küçük bir yerleşmedir. Kasaba halkı, yönetsel olarak bağlı olduğu Gümüşhane kentinden çok, 71 km güneyindeki Erzincan kentiyle ekonomik ilişki içindedir.

İlçedeki başlıca tarihsel yapılar Sadak köyündedir. Buradaki yapı kalıntıları arasında bulunan XV. Legio Apollinaris armalı

tuğla parçalarından, bunların Satala kentinden kaldığı anlaşılmıştır. Dış surlarının bir bölümü sağlam olan Satala Kalesi'nin içkalesi bir tepededir. Kale yakınında bir başka kalenini izlerine rastlanmıştır. Köyün güneyinde günümüze yalnızca üç gözü ulaşan ve 6. yüzyılda yapıldığı sanılan Satala sukmeri vardır. Köy yakınlarında Satala'nın nekropolü olduğu anlaşılan bir tepede mezar stelleri görülür. Satala kentinin kurulmuş olduğu alanda tiyatro, agora ve saray kalıntılarına rastlanır. Kent kalıntıları arasında insan ve hayvan heykelticikleri, mühürler, sikkeler, çanak çömlek ve kandiller bulunmuştur. Buluntulardan en önemlisi bugün British Museum'da olan tunç Artemis büstüdür (İÖ 4. yy). Önemli buluntulardan biri de İÖ 6. ya da 5. yüzyıldan kaldığı sanılan Nike kabartmasıdır. Köyde Osmanlı yapısı bir hamam kalıntısı vardır. Sadak ile Sökmen köyleri arasındaki kervansarayın Selçuklu ya da Osmanlı yapısı olduğu sanılmaktadır.

Kelkit Belediyesi Cumhuriyet'ten önce kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 47.482; kent, 11.541.

Kelkit Irmağı, Karadeniz Bölgesi'nin orta ve doğu kesimlerinde akarsu. Antik Çağda Lykos adıyla anılırdı. Yeşilirmak'ın en uzun koludur. Uzunluğu 373 km'dir. Gümüşhane Dağlarının güney yamaçlarından doğar ve Erzincan'ın kuzeyindeki Şipikör Dağının kuzey yamaçlarından inen sularla büyür. Ardından Doğu Karadeniz Sıradaglarının kıyı dağlarıyla iç sıralarını birbirinden ayıran ve Çoruh-Kelkit Vadi Oluğu(*) adıyla anılan tektonik kökenli bir vadinin batı kesiminde akar. Kelkit kasabasının sonra Suşehri Ovasının (eskiden Endires Ovası) kuzeyinden, Koyulhisar ve Reşadiye ilçe merkezlerinin güneyinden geçer. Yukarı çıkışında 1.000 m'yi aşan vadi tabanı, Koyulhisar önlüğünde 800 m'ye iner ve Koyulhisar ile Niksar arasında düz bir çizgi biçiminde uzanarak daralır. Kelkit Irmağı bu kesimde Yeşilirmak'a çok yakın ve koşut olarak akar. Niksar'a yaklaşırken önce kuzeye, sonra da kuzeybatıya yönelir. Niksar önlüğünde Çanakçı Deresi olarak da bilinen Niksar Suyunu alır. Niksar-Erbaa arasında genişleyen vadi tabanı giderek alçalır. Erbaa'nın kuzeyinden geçtikten hemen sonra güneyden gelen İnbat Deresiyle birleşir ve Kızılçubuk köyü yakınlarında Yeşilirmak'a katılır. Bu noktadan deniz düzeyinden yüksekliği 200 m'den azdır. Kelkit Vadisi bu kesimde sona ererse de, tektonik kökenli oluk, kuzeybatıdaki Ladik Gölü üzerinden, Kızılirmak derişğine ulaşır ve Gökırmak Vadisiyle devam eder. Kuzey Anadolu Kırık Kuşağı'nın(*) uzandığı, Türkiye'nin en önemli deprem kuşağına yerleşmiş olan Kelkit Vadisinde zaman zaman şiddetli depremler görülür. Bunlardan en önemlileri 1939'da, 1942'de ve 1943'te olmuşlardır. Sonuncu depremde büyük hasar gören Erbaa kentinin yeri değiştirilmiştir (bak. Erbaa).

Kar ve yağmur sularıyla beslenen Kelkit Irmağı ilkbaharda kabarrır, yaz sonunda da alçalır. Kelkit Vadisinin Koyulhisar'dan yukarı kesiminde genellikle tahıl ekimi yapılır. Aşağı kesimde tarımda belirgin bir çeşitlilik başlar. Niksar ile Erbaa arasındaki kesimde Taşova tipi tütün, şeker pancarı, sebze ve meyve üretimi yaygındır.

Erzincan'ı Amasya'ya ve Ladik üzerinden Samsun'a bağlayan yol Kelkit Vadisini izler.

Kelkit Vadisi, Karadeniz Bölgesi'nin iç kesiminde oluk biçimli vadi. Ayrıca bak. Çoruh-Kelkit Vadi Oluğu.

Kellar, Harry, KELLER olarak da yazılır (d. 11 Temmuz 1849, Erie, Pennsylvania - ö. 10 Mart 1922, Los Angeles, ABD), ABD doğumlu ilk önemli sihirbaz. 1896-1908 arasında ülkesinin en popüler sihirbazı olmuş, "sihrin piri" ve "tarihin en sevilen sihirbazı" olarak adlandırılmıştır.

Sihirbazlığı 12 yaşından 18 yaşına değin birlikte gezip yarımcılığını yaptığı I. H. Hughes'un yanında öğrendi. ABD'deki ilk gösterisini 1884'te gerçekleştirdi. Kusursuzluğa önem vermesiyle tanınır, numaraları sırasında kullanacağı her sözcüğü ve yapacağı her hareketi inceden inceye planlardı. Kısa zamanda, ABD'nin önde gelen sihirbazı Alexander Herrmann'ın ününü zorlamaya başladı ve 1896'da Herrmann'ın ölümünden sonra onun yerini aldı. 1908'de gösterisini Howard Thurston'a devrettiğini açıkladı.

Keller, Ferdinand (d. 24 Aralık 1800, Marthalen - ö. 21 Haziran 1881, Zürich, İsviçre), İsviçreli arkeolog ve Tarihöncesi uzmanı. Zürich Gölü kıyısındaki Obermeilen'de bulunan Tarihöncesi göl evleriyle(*) ilgili ilk bilimsel kazıları yönetmiş, daha

Ferdinand Keller, Wilhelm Suter'in taş baskısından ayrıntı
Bibliothèque Nationale Suisse, Bern

sonra İsviçre'de ve başka Avrupa ülkelerinde Neolitik Çağla Tunç Çağına ilişkin değerli buluntuların ortaya çıkarıldığı benzeri araştırmalara öncülük etmiştir.

1831'de Zürich'te İngiliz dili ve edebiyatı profesörü olan Keller, Tarihöncesine ait tümülüslerde kazılar yapmak amacıyla 1832'de kendisi gibi amatörlerle birlikte Zürich Eski Yapıtlar Kurumu'nu kurdu. Bundan sonraki 15 yılını Avrupa'nın Tarihöncesi arkeolojisi adadı. Zürich çevresinde yaptığı kazılarda topladığı çok sayıda çakmaktaşı, tunç ve toprak kabı inceleyerek yayımladığı yazılar nedeniyle kendisine arkeoloji onur doktorası verildi ve İsviçre'nin en önde gelen arkeologu olarak tanındı.

1854'te Obermeilen'de, içinde ahşap parçalarının bulunduğu büyük bir çamur yığınına kaldırmaya çalışan çiftçiler, buldukları çakmaktaşı, kemik ve tunçtan süs eşyasını Keller'e götürdüler. Keller hemen bir grup oluşturdu ve bölgede araştırmalara başladı. Ortaya çıkarılan dayanıklı eşyanın yanında sepet, kumaş ve ağ parçaları gibi dayanıksız şeylerin de bulunması şaşırtıcı sonuçlar doğurdu. Bazı kemiklerin, ev hayvanlarına ait olması Keller'i Paleolitik Çağla Tunç Çağında evlerin göl yatağına çakılmış kazıklar üstünde yapıldığı varsayımına götürdü. İlk bulgularıyla ilgili yayınları büyük yankı uyandırdı. Yeni kazılar yapmak üzere yerleşim merkezleri araştırıldı. Keller *The Lake Dwellings of Switzerland and Other Parts of Europe* (1866; İsviçre ve Başka Avrupa Ülkelerindeki Göl Evleri) gibi incelemelerini İngilizce yayımladı. Bu alanda çalışma yapan başka araştırmacıların raporlarını da inceleyen Keller, göl evleri konusunda kuramlar geliştirmeye çalıştı. Sekizinci raporu yayımlandığında (1879), İsviçre'de 161

yerleşim alanı belirlenmişti ve Avusturya, Fransa, İtalya gibi ülkelerde çalışmalar başlatılmıştı.

Keller, Gottfried (d. 19 Temmuz 1819, Zürich - ö. 16 Temmuz 1890, Zürich, İsviçre), Almanca yazan İsviçreli edebiyatçı. 19. yüzyıl sonu gerçekçilik akımının önde gelen temsilcilerindendir.

Tornacı olan babasını küçük yaşta kaybetti. Babasının ölümünden sonra ailesi büyük bir yoksulluk içine düştüyse de çok güçlü bir

Gottfried Keller, R. Leemann'ın bir çizimi, 1842, Merkez Kütüphanesi, Zürich
Zentralbibliothek, Zürich

kadın olan annesinin çabalarıyla öğrenimini sürdürdü. Ortaokuldan atılınca, manzara ressamı olmaya karar verdi. Ama, 1840-42 arasında Münih'te sürdürdüğü resim çalışmalarında başarılı olamayınca Zürich'e döndü ve 1846'da ilk şiirlerini yayımladı. 1848-50 arasında Zürich hükümetinin bursuyla Heidelberg'de öğrenim gördü. Heidelberg'de bulunduğu yıllarda felsefeci Ludwig Feuerbach'ın görüşlerinden etkilenen Keller, 1850-55 arasında Berlin'de yaşadı.

Zürich'e döndükten sonra kendisine büyük ün kazandıran *Der grüne Heinrich* (1854-55; *Yeşil Heinrich*, 1947-48) adlı otobiyografik romanını yayımladı. Yirmi beş yıl sonra (1879-80) tümüyle gözden geçirerek yeniden yayımladığı bu kitap, genç bir adamın kişisel gelişiminin öyküsünü anlatır ve Goethe'nin *Wilhelm Meisters Lehrjahre* (1796; *Wilhelm Meister'in Çıraklık Yılları*) adlı yapıtıyla başlayan oluşum romanı (*Bildungsroman*) türünün örnekleri arasında yer alır. Tıpkı Keller gibi romanın kahramanı Yeşil Heinrich de ressam olmaya heveslenir, bazı başarılar ve birçok düş kırıklığından sonra, doğduğu kente döner ve bir kamu görevlisi olarak belirli bir saygınlık elde eder.

Romanının kahramanı Heinrich gibi 1861-76 arasında yaşamını kanton yönetiminde memurluk yaparak kazanan Keller, bu 15 yıl içinde yazmaya zaman ayıramadı ve yazarlığa ancak yaşamının son yıllarında döndü.

Keller öyküleriyle de tanınır. Bunlardan bazıları *Die Leute von Seldwyla* (1856-74; *Seldwyla'lılar*, 1947/*Seldwyla İnsanları*, 1990) ve *Sieben Legenden* (1872; *Yedi Efsane*, 1946) adlı kitaplarda toplanmıştır. Son romanı *Martin Salander* (1886) o dönemde İsviçre'deki siyasal yaşamı konu alır. Keller'in Türkçede *Zürich Hikâyeleri* (1946) adlı bir kitabı daha yayımlanmıştır.

Keller, Helen (Adams) (d. 27 Haziran 1880, Tuscumbia, Alabama - ö. 1 Haziran 1968, Westport, Connecticut, ABD), kör ve sağır kişilerin eğitiminde önemli bir örnek olarak tanınan ABD'li yazar ve eğitimci.

Ağır bir hastalık sonucu 19 aylıkken kör ve sağır oldu; bir süre sonra da konuşma yetisini yitirdi. Altı yaşlarındayken ailesi, eğitimle ilgili olarak Alexander Graham

Bell'e danıştı ve Mart 1887'de Anne Mansfield Sullivan (es Macy). Helen'in eğitimini üstlendi. Önceleri kör olan, ama gördüğü tedavi sonucu kısmen iyileşen Sullivan, o

Helen Keller
American Foundation for the Blind

zamanlar 20 yaşındaydı ve Boston'daki Perkins Körler Okulu'nu bitirmişti. Sağır dilsiz alfabesindeki kabartıları Helen'in avucunun içine bastırarak bir ay içinde ona nesnelerin adlarını öğretmeye başladı. Daha sonra Helen, titreşimleri duymak amacıyla parmaklarını Sullivan'ın gırtlığına koyarak konuşmayı da öğrendi. Gerek Sullivan'dan gördüğü aralıksız eğitim, gerekse Boston'daki Horace Mann Sağırılar Okulu ile New York kentindeki Wright-Humason Konuşma Okulu'nda aldığı dersler sonucunda, Braille alfabesiyle okuyup yazmaya başladı ve zamanla olağan eğitim programını başarıyla izleyebilecek duruma geldi.

Dersleri, Sullivan'ın eline "yazması" yoluyla izleyerek 1904'te, Cambridge'deki (Massachusetts) Radcliffe College'ı üstün başarı derecesiyle bitirdi.

Daha sonra bütün zamanını sağır ve körlerle destek sağlamaya adanmıştı. Sesi genellikle anlaşılmasından dolayı bir çevirmenin yardımıyla konuşmalar yaparak dünyayı dolaştı ve benzer sakatlıkları olan kişiler için eğitim olanaklarını artırmaya çalıştı. Yazdığı pek çok kitap arasında *The Story of My Life* (1902; *Karanlığın İçinden*, 1965), *Teacher: Anne Sullivan Macy* (1955; *Öğretmenim Anne Sullivan Macy*) ve *Helen Keller's Journal* (1938; *Helen Keller'in Günlüğü*) sayılabilir. Sullivan ile Keller'in öyküsünü anlatan Oscar ödüllü *The Miracle Worker* (1962; *Karanlığın İçinden*) filmi ise, William Gibson'ın aynı adlı oyununa (1959) dayanır.

Kellermann, Bernhard (d. 4 Mart 1879, Fürth, Almanya - ö. 17 Ekim 1951, Potsdam, ADC), Alman gazeteci ve yazar. *Der Tunnel* (1913; *Tünel*) adlı ütöpik romanıyla geniş yankı uyandırmıştır.

Önceleri ressamlık yapıyordu. İlk romanları yeni-romantik izlenimci üslupta yazılmış *Yester und Li* (1904; *Yester ile Li*), *Ingeborg* (1906) ve *Der Tor'du* (1909; *Budala*). Kendisine ün kazandıran *Der Tunnel*'den sonra 1918 Alman devrimini konu alan *Der 9. November*'i (1921; 9 Kasım) yazdı. Bunu, "Titanic" in batışını anlatan *Das blaue Band* (1938) ile *Totentanz* (1948; *Ölüm Dansı*) izledi.

1. Dünya Savaşı'nda *Berliner Tageblatt*'ın dış muhabiri olarak çalışan Kellermann, bu deneyimlerini *Der Krieg im Westen* (1915; *Batı'da Savaş*) ve *Der Krieg im Argonnerwald* (1916; *Argonne Ormanı'nda Savaş*) adlı romanlarında aktardı. Ayrıca gezi kitapları da vardır.

Kellermann, François-Christophe, VALMY DUKU (d. 28 Mayıs 1735, Strasbourg - ö. 23 Eylül 1820, Paris, Fransa), Eylül 1792'de Valmy'de Prusya ordusunu yenerek

Avusturya ve Prusya birliklerinin Devrim Fransası'nı işgal etme olasılığını ortadan kaldıran Fransız general.

Soylu bir ailenin oğluydu. 1752'de Fransız ordusunda subay oldu. Yedi Yıl Savaşı'nda (1756-63) Prusyalılara ve İngilizlere karşı üstün bir başarı gösterdikten sonra diplomatik görevle Doğu Avrupa'ya gönderildi. 1788'de mareşalliğe yükseltildi. Ertesi yıl Fransız Devrimi başlayınca Devrim hükümetinin yanında yer aldı. Mart 1792'de korgeneral yapılan Kellermann, 20 Eylül 1792'de Valmy'de Prusya ordusunu bir topçu savaşı sonunda yenmeyi başardı.

Kasım 1792'de Alpler Ordusu komutanlığına getirildi. 1793 sonbaharında Savoie'yi Sardinyalılardan geri aldıktan sonra Jakoben hükümetince hapse atıldıysa da Jakobenlerin devrilmesiyle (Temmuz 1794) özgürlüğüne kavuştu. Napoléon döneminde senator oldu. 1804'te Fransa mareşali ve 1808'de Valmy dükü yapıldı. Oğlu François-Étienne de Napoléon'un önde gelen süvari subaylarındandı. Kellermann 1815'te XVIII. Louis'nin yeniden tahta çıkmasından sonra Soylular Meclisi'nde yer aldı.

Kelley, Florence (d. 12 Eylül 1859, Philadelphia - ö. 17 Şubat 1932, Philadelphia, ABD). ABD'li toplumsal reformcu. Yürüttüğü çalışmalarla gerek eyaletlerde, gerekse federal düzeyde çalışma yaşamıyla ve toplumsal refahla ilgili yasaların çıkarılmasına katkıda bulunmuştur.

1882'de Cornell Üniversitesi'ni bitirdi. Zürich Üniversitesi'nde öğrenim gördüğü sırada sosyalist görüşleri benimsedi ve Friedrich Engels'in *Die Lage der arbeitenden Klasse in England* (1845; *İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu*, 1974) adlı yapıtını 1887'de İngilizceye çevirdi. 1891'de Chicago'da Jane Addams'ın yönettiği Hull House adlı toplumsal yardım örgütüne girdi. Burada yürüttüğü çalışmalarla Illinois'da, sağlığa zararlı koşullar altında düşük ücretli işçi çalıştıran işyerleri, çalışma saatleri ve çocuk işçi çalıştırılmasıyla ilgili bir yasanın çıkarılmasını sağladı (1893). Aynı yıl Illinois'un ilk işyerleri başmüfettişi oldu.

1899'da uygun çalışma koşullarının oluşturulması amacıyla tüketici boykotları düzenleyen Ulusal Tüketiciler Birliği'nin sekreteri oldu. ABD'yi baştan başa dolaşarak birliğin çalışmalarını halka anlattı ve başka eyaletlerde de şubeler açtı. Etkinliklerinin ABD'de asgari ücret, çocuk işçiler ve çalışma saatleri ile ilgili yasaların çıkmasına katkıları oldu. Oy kullanma hakkının yaygınlaştırılmasını da savunan Kelley 1906'da Siyahları Geliştirme Ulusal Derneği'nin (NAACP) kurucuları arasında yer aldı. Ayrıca Barış ve Özgürlük İçin Uluslararası Kadınlar Birliği'nin örgütlenme çalışmalarına katıldı.

Yapıtları arasında *Our Tiring Children* (1889; *Çalışan Çocuklarımız*) ve *Some Ethical Gains Through Legislation* (1905; *Yasaların Sağladığı Bazı Ahlakî Kazanımlar*) adlı kitaplarla çeşitli dergilerde yayımlanan makaleleri sayılabilir.

Kellgren, Johan Henrik (d. 1 Aralık 1751, Floby - ö. 20 Nisan 1795, Stockholm, İsveç). İsveç Aydınlanmasının en önemli adı sayılan şair. İsveç'in "ulusal şairi" olarak anılmıştır.

Genç yaşta Kral III. Gustaf'ın sarayına girdi. Bir süre özel sekreterliğini yaptığı kralın, 1786'da kurulan İsveç Akademisi'ne atadığı ilk üyelerden biri oldu. Erotik şiirlerden oluşan ilk yapıtlarını 1773'te yayımladı. Ama kendisine ün kazandıran

yapıtı, *Mina löjen* (1778; Gülümsemem) adlı yergili şiir oldu. 1780'lerde Kellgren, Kral Gustaf'ın önerdiği temalar üzerine manzum oyunlar yazdı. Yurtseverlik temasının ele alındığı ünlü *Gustaf Vasa* (1786) operasını da Gustaf ve besteci J.G. Naumann'la birlikte hazırladı. Ertesi yıl en

Kellgren, J.T. Sergel'in bir portre çalışması, 1785
Svenska Porträttarkivet, Stockholm

büyük şiiri sayılan *Den Nya Skapelsen, eller inbillningens värld*'i (1790; Yeni Yaratılış ya da İmgelem Dünyası) yazdı. *Stockholmsposten* dergisinde yayımlanan edebi polemikleriyle de ün kazanan Kellgren, toplumsal ve siyasal sorumluluk duygusunu işlediği yapıtlarında adaletsizliğe karşı mücadele etti.

Kellogg, Frank B(illings) (d. 22 Aralık 1856, Potsdam, New York - ö. 21 Aralık 1937, St. Paul, Minnesota, ABD), ABD dışişleri bakanı (1925-29). En önemli başarisı, ulusal politikanın bir aracı olarak savaşı yasaklamayı amaçlayan çok taraflı bir antlaşma niteliğindeki Kellogg-Briand Pakti'nin(*) imzalanmasını sağlamak olmuştur.

Kellogg
Library of Congress Washington DC

Bu başarısından dolayı 1929 Nobel Barış Ödülü'nü almıştır.

Antitröst yasasıyla ilgili davalarda ABD yönetimini temsil eden bir avukat olarak ün kazandı. 1917-23 arasında Senato üyeliğine seçildi. 1923-25 arasında Londra büyükelçiliği görevinde bulundu.

Calvin Coolidge'in (1927-29), başkanlığı sırasında dışişleri bakanı oldu. Genellikle Avrupa'yla ilgili sorunlarda içine kapanma siyasetinden yana olmakla birlikte, Cenevre'de deniz gücünü sınırlandırmayı amaçlayan uluslararası bir konferansın düzenlenmesine katkıda bulundu. 1927'de toplanan konferans başarısızlıkla sonuçlandı.

1928'de Fransız dışişleri bakanı Aristide Briand, ABD ile Fransa arasında savaşın bir ulusal politika aracı olarak kullanılmasını yasaklayan iki taraflı bir antlaşma imzalanması önerisinde bulundu. Kellogg yalnızca iki ülkeyi kapsayacak bir antlaşmadan

kaygı duyarak öneriyi yanıtlamayı aylarca geciktirdi. Sonunda, ABD'deki "savaşın yasaklanması akımı" yandaşlarının eylemlerinin de etkisiyle harekete geçerek, antlaşmanın yalnızca ABD ve Fransa'yı değil, aralarında bütün önemli devletlerin yer aldığı 62 ülkeyi kapsayacak biçimde genişletilerek imzalanmasını sağladı (1928).

Kellogg, 1930-35 arasında Milletlerarası Daimi Adalet Divanı'nda (sonradan Uluslararası Adalet Divanı) görev aldı.

Kellogg-Briand Pakti, BRIAND-KELLOGG PAKTI, BRIAND-KELLOGG MISAKI ya da PARIS PAKTI olarak da bilinir, ulusal politikanın bir aracı olarak savaşı yasaklamayı amaçlayan çok taraflı antlaşma (27 Ağustos 1928). I. Dünya Savaşı sonrasında, barışı koruma yolundaki girişimlerin en önemlilerinden biridir.

Fransa dışişleri bakanı Aristide Briand ABD'nin I. Dünya Savaşı'na katılmasının 10. yıldönümü dolayısıyla, Nisan 1927'de ABD halkına yönelik bir mesaj yayınladı. Bu mesajda her iki ülke arasında imzalanacak bir antlaşma ile saldırı savaşlarının yasaklanması isteği vurgulanmaktaydı. Amacı, Alman saldırganlığının olası bir dirilişine karşı ABD'yi bir savunma ittifakı sistemine sokmaktı. Briand, Haziran 1927'de de ABD dışişleri bakanı Frank B. Kellogg'a iki taraflı bir saldırmazlık pakti önerdi ve konuya ilişkin bir antlaşma tasarısı sundu. O dönemde, ABD ile Fransa arasında bir savaş çıkması olasılığı bulunmadığından, böylesi bir antlaşmanın Fransa'ya sağlayacağı tek yarar, bu sayede Avrupa'da kazanacağı saygınlık olacaktı.

Kellogg, Briand'nın önerisine, iki taraflı bir antlaşma yerine, öteki devletleri de kapsayacak çok taraflı bir antlaşmanın imzalanmasını öngören yeni bir öneride bulunarak karşılık verdi. Bu öneriyi, ABD ve Fransa'nın, konuya ilişkin karşılıklı notaları izledi. Sonunda Fransa çok taraflı bir antlaşmanın imzalanmasını kabul etti. Bu arada taraflar Almanya, Büyük Britanya, İtalya ve Japonya'ya da bir pakt oluşturulması için öneride bulundular. 27 Ağustos 1928'de Paris'te, ABD, Almanya, Belçika, Büyük Britanya ve dominyonları (Avustralya, Güney Afrika Birliği, Hindistan, Serbest İrlanda Devleti, Kanada, Yeni Zelanda), Çekoslovakya, Fransa, İtalya, Japonya ve Polonya arasında Kellogg-Briand Pakti adıyla anılan antlaşma imzalandı. Türkiye Cumhuriyeti de 1384 sayılı ve 19 Ocak 1929 tarihli yasa ile bu pakta katıldı.

Kellogg-Briand Pakti'yle taraflar uluslararası anlaşmazlıkların çözümünde savaşa başvurmayı kınıyor ve savaşı ulusal politikanın aracı olarak kullanmayacaklarını açıkça ilan ediyorlardı. Pakt, Birleşmiş Milletler'in (BM) kuruluşundan önceki dönemde, barışı koruma yolundaki girişimlerin en önemlilerinden biriydi. Ama antlaşmanın çiğnenmesi durumunda başvurulacak yaptırımlar konusunda herhangi bir hüküm içermemesi ve yalnızca antlaşmayı imzalayan devletleri bağlaması nedeniyle fazla etkili olamadı. Bununla birlikte, II. Dünya Savaşı'nın başlamasına değin, uluslararası ilişkilerde sık sık gönderme yapılan, güvenilir bir belge olma özelliğini korudu. II. Dünya Savaşı başladığında pakta üye ülkelerin sayısı 62'ye ulaşmıştı. Pakt, II. Dünya Savaşı'nın sonunda askeri mahkemelerin kuruluşunu düzenlemek üzere Londra'da toplanan konferansta, savaş suçları konusunda hukuki temel oluşturdu. Daha sonra, Nürnberg ve Tokyo askeri mahkemelerinin kuruluşunda da aynı ilkeler benimsendi.

Kellogg-Briand Pakti, taraf olmayan ülkeleri de bağlayan BM'nin kurulmasıyla etkisini tümüyle yitirdi.

Kellogg Company, ABD'de çeşitli tahıllardan, süt karışırlararak yenmek üzere üretilen kahvaltılık yiyeceği ilk kez piyasaya süren şirket. Ülkenin en büyük gıda maddesi üreticilerinden biri olan şirketin merkezi Michigan'ın Battle Creek kentindedir.

1900'de W. K. Kellogg ve kardeşi Dr. John H. Kellogg tarafından Sanitas Food Company adıyla kuruldu. İki kardeşin işlenmiş tahıldan ürettikleri gevrekler Dr. Kellogg'un yönetimindeki Battle Creek Sanatoryumu'ndaki hastalar arasında çok sevilen bir kahvaltılık yiyecek oldu. W. K. Kellogg 1906'da kardeşinin hisselerini de satın aldı ve Kellogg Toasted Corn Flakes Company'yi kurdu. Önceleri yalnızca mısır gevreği üreten şirket yenilikçi reklam tekniklerine başvurarak ve tahıllardan ürettiği kahvaltılık yiyeceklerin kalitesini daha da iyileştirerek hızla büyüdü. Mısır gevreği dışındaki tahıl kökenli kahvaltılık yiyecek üretimine geçtikten sonra bugünkü adını aldı (1922).

1969'da Salada Foods'un satın alınmasından sonra Kellogg Company'nin ürünleri arasına çay ve tatlılar da katıldı. Şirket 1970'te çorba, sos ve başka gıda maddeleri üreten Fearn International'ı, 1976'da Mrs. Smith's Pie Company'yi, 1977'de de sütlü olmayan donmuş gıda maddeleri üreticisi Pure Packed Foods'u satın aldı.

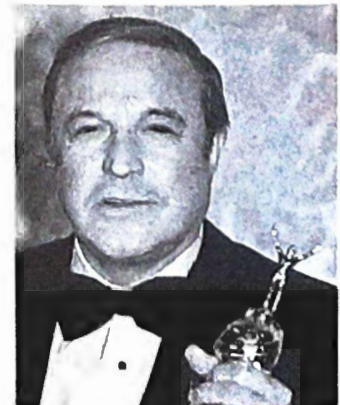
Kells (İrlanda) bak. Ceanannus Mór

Kelly, Ellsworth (d. 31 Mayıs 1923, Newburgh, New York, ABD), minimal sanat(*) içinde "sert kenar" üslubunun öncülüğünü yapan ressam ve heykeltci.

Boston Güzel Sanatlar Müzesi Okulu'nda (1946-48) ve Paris'te Güzel Sanatlar Yüksek-Okulu'nda (1948-49) öğrenim gördü. İlk kişisel sergisini 1951'de Paris'te açtı; 1954'e değin çalışmalarını bu kentte sürdürdü. ABD'ye döndükten sonra minimal sanatçılara katıldı. 1957'de Philadelphia'daki Taşınmazlık Binası, 1964-65'te de New York Dünya Fuarı'ndaki New York Eyaleti Pavyonu için kabartmalar ve heykeller yaptı.

Kelly hem resimlerinde (örn. "Kırmızı Mavi Yeşil", 1963), hem de metal levhalarla oluşturduğu boyalı heykellerinde (örn. "Kapi", 1959) temiz, keskin çizgili, geometrik biçimler kullandı. Bunlar birbirinden kesin dış çizgilerle ayrılan parlak renkli lekeler biçimindeydi. Çoğu endüstriyel yöntemlerle imal edilen heykellerinde de benzer biçimlere yer verdi. 1973'te New York kentindeki Modern Sanat Müzesi'nde toplu yapıtlarını sergiledi. Eugene Goossen bu sergi için *Ellsworth Kelly* (1973) adlı bir katalog hazırlamıştır. John Coplan'ın hazırladığı *Ellsworth Kelly* (1972/73) adlı katalogta da Kelly'nin renkli levhaları yer almaktadır.

Kelly, Gene, asıl adı EUGENE CURRAN KELLY (d. 23 Ağustos 1912, Pittsburgh, Pennsylvania).

Gene Kelly
ABC Ajansı

ABD), ABD'li dansçı, oyuncu, koreograf ve film yönetmeni. Koreografideki yaratıcılığı ve klasik bale tekniğiyle birleştirdiği canlı, atletik dans tarzıyla müzikal sinemada çığır açmıştır.

İktisat öğrenimi gördüğü Pittsburgh Üniversitesi'nden 1933'te mezun oldu. Bir süre dans dersleri vererek ve başka işlerde çalışarak geçimini sağladı. Daha sonra Broadway müzikallerinde dansçı olarak küçük rollere çıkmaya başladı. 1940'ta *Pal Joey* müzikalinde başrolde oynadı. Ertesi yıl, Judy Garland'la birlikte rol aldığı *For Me and My Gal* (1942; *İkimiz İçin*) filmiyle sinemaya adım attı.

Kaygısız, keyifli tavırlara dayanan oyunculuğu ve rahat, erkekse dans tarzıyla 1940'ların ve 1950'lerin müzikal sinemasında en sevilen yıldızlardan biri oldu. Genellikle, oynadığı filmlerin koreografisini yapıyor ve yönetimine katılıyordu. Bunların en önemlileri arasında *Cover Girl* (1944; *Kapak Kızı*), en iyi erkek oyuncu dalında Oscar'a aday gösterildiği *Anchors Aweigh* (1945; *Günül Kimi Severse*), *The Pirate* (1948; *Kara Şeytan*), Stanley Donen ile birlikte yönettiği *On The Town* (1949; *Denizciler Geliyor!* / *Şen Denizciler*), *Brigadoon* (1954; *Eğlenceler Beldesi*) ile kendi yönettiği *Invitation to the Dance* (1956; *Dansa Davet*) sayılabilir. Kelly, sinema tarihinin en sevilen müzikallerinden *An American in Paris* (1951; *Paris'te Bir Amerikalı*) ve *Singin' in the Rain* (1952; *Yağmur Altında*) filmlerinde başroldeydi. Vincente Minnelli'nin yönettiği *Paris'te Bir Amerikalı*'nın koreografisini de o yapmış. Donen ile birlikte yönettikleri ve koreografisini de birlikte gerçekleştirdikleri *Yağmur Altında* ise Amerikan Sinema Enstitüsü tarafından bütün zamanların en iyi müzikal filmi olarak değerlendirilmişti. Kelly, *Gigot* (1962), *Hello, Dolly!* (1969; *Cici Kız*) gibi filmleri yönetti; 1974 ve 1976'da iki bölüm olarak hazırlanan derleme film *That's Entertainment*'in (*İşte Eğlence*) sunuculuğunu yaptı.

1951'de oyuncu, şarkıcı, yönetmen, dansçı olarak çok yönlülüğü ve özellikle koreografi sanatındaki parlak başarıları nedeniyle özel bir Oscar'la ödüllendirildi. Öteki filmlerinden bazıları *Thousands Cheer* (1943; *Alkış Tufanı*), *Take Me Out to the Ball Game* (1949; *Gençlerin Sevgilisi*), Donen ile birlikte yönetmenliğini de yaptığı *It's Always Fair Weather* (1955; *Can Yoldaşları*), *Les Girls* (1957; *Üç Dünya Güzeli*), *Les Demoiselles de Rochefort* (1967; *Tatlı Günler*), *Forty Carats* (1973; *Menekşeler ve Aşk*), *Viva Knievel!* (1977) ve *Xanadu*'dur (1980). Kelly'nin sakat çocukların eğitimiyle ilgili çalışmaları da vardır.

Kelly, George (Edward) (d. 16 Ocak 1887, Philadelphia - ö. 18 Haziran 1974, Bryn Mawr, Pennsylvania, ABD), ABD'li oyun yazarı, oyuncu ve yönetmen. 1920'lerde yazdığı oyunlarında, Amerikan orta sınıfının zayıf yönlerini etkileyici bir incelikte yansıtmıştır.

Özel öğrenim gördükten sonra ağabeyi Walter'ın yolundan giderek vodvil oyuncusu olmuş, oynayacağı skeçleri de kendi yazmaya başlamıştı. Broadway'deki ilk başarısını 1922'de sahnelenen *The Torchbearers* (Meşale Taşıyanlar) adlı oyunuyla elde etti. Bu oyun, o dönemde ABD'de gelişen küçük tiyatro hareketinin(*) toplumsal ve estetik iddiaları üzerine bir yergiydi. Gözden geçirerek *The Show-Off* (1924; *Gösteriş*) adını verdiği ve 1922'de sahnelenen *Poor Aubrey* (Zavallı Aubrey, 1964) Amerikan tiyatrosunun klasik komedilerinden biri oldu; sık sık sahnelendiği gibi 1926, 1934 ve 1946'da üç kez perdede aktarıldı. *Craig's*

Wife (1925; *Kendi Evinde Misafir*, 1983) adlı oyunda Kelly, bu kez orta sınıfın üst kesimini konu alıyor ve komediden de vazgeçerek, sahip oldukları uğruna kocasını feda eden ama sonunda her şeyini kaybeden bir kadının dramını anlatıyordu.

Kelly'nin öbür oyunlarının hiçbirisi önemli bir başarı kazanamadı. Bu arada senaryolar yazan Kelly, kendi oyunlarını da senaryolaştırdı. Bunlar arasında, 1950'de *Harriet Craig* adıyla yeniden çekilen *Craig's Wife* (1936; *Craig'in Karısı*) filminin senaryosu da vardı.

Kelly, Grace, 1956'dan sonra MONAKO PRENSESİ GRACE (d. 12 Kasım 1929, Philadelphia, ABD - ö. 14 Eylül 1982, Monte Carlo, Monako), ABD'li sinema oyuncusu. Gururlu güzelliğin ve zarafetin simgesi olmuş, Monako prensi III. Rainier ile evlendikten sonra sinemadan uzaklaşmıştır.

İrlanda kökenli varlıklı bir Katolik ailenin kızıydı. Amcası George Kelly ünlü bir oyun

Grace Kelly
ABC Ajansı

yazarı, babası John B. Kelly ise Olimpiyat şampiyonu bir kürekçiydi. Özel okullarda öğrenim gören Kelly, 1947'de Amerikan Tiyatro Sanatları Akademisi'ne girdi. Temmuz 1949'da profesyonel tiyatro oyunculuğuna başladı. Aynı yılın kasım ayında Broadway'de sahneye çıktı. Bu arada reklam filmleriyle televizyonda da görünüyordu.

Sinemaya 1951'de *Fourteen Hours* (*On Dördüncü Saat*) filmiyle başladı. Altı yıllık parlak Hollywood yaşamında rol aldığı filmler arasında, Gary Cooper'in karsını canlandığı *High Noon* (1952; *Kahraman Şerif*), Clark Gable ile birlikte oynadığı *Mogambo* (1953; *Mogambo*), Bing Crosby'nin canlandığı alkolik oyuncu-şarkıcının karısı rolüyle en iyi kadın oyuncu dalında Oscar kazandığı *The Country Girl* (1954; *Taşra Kızı*) sayılabilir. Ama en unutulmaz rollerini, Alfred Hitchcock'ın *Dial M For Murder* (1954; *Cinayet Var*), *Rear Window* (1954; *Arka Pencere*) ve *To Catch a Thief* (1955; *Kelebeçeli Aşk*) filmlerinde canlandırdı. Kusursuz bir Hitchcock kahramanı olan Kelly, onun "cinsel zarafet" olarak tanımladığı özelliğe sahipti. *The Swan* (1956; *Prensesin Aşku/Kuşu Kışı*) ve *High Society* (1956; *Yüksek Sosyete*) filmlerinde oynadıktan sonra Prens III. Rainier ile evlenerek Monako prensesi oldu. Üç çocuğu olan Prenses Grace, 1982'de Kızılhaç Örgütü yararına çekilen bir televizyon filminde küçük bir rol aldı. Kızı Stephanie ile birlikte Fransa'nın Côte d'Azur bölgesinde geçirdiği bir otomobil kazası sonucunda öldü.

Kelly, Hugh (d. 1739, Dublin?, İrlanda - ö. 3 Şubat 1777, Londra, İngiltere), İngiliz oyun yazarı, eleştirmen ve gazeteci. Bir dönem, oyun yazarı Oliver Goldsmith'e ciddi bir rakip olmuştur.

Başarısı, komik ve yergili sahneleri içten ve duygusal konularla birleştirme becerisine dayanıyordu. 1768'de sahnelenen ve Goldsmith'in *The Good Natur'd Man. A Comedy*'sine (İyi Huylu Adam: Bir Komedi) karşı büyük başarı kazanan *False Delicacy* (Sahte İncelik) oyunundan sonra Goldsmith'in karşısına rakip olarak çıktı. *The School for Wives* (1773; *Zevceler Okulu*) adlı komedisi ve *The Romance of an Hour* (1774; *Bir Saatlik Aşk*) adlı art oyunu da

Hugh Kelly, Hugh Hamilton'ın portre çalışmasından bir oymabaskı (y. 1734-1806)
National Library of Ireland

başarılı oldu. Ama, *The Man of Reason* (1776; *Mantık Adamı*) başlıklı komedisi aynı çizgiye ulaşamayınca, iki yıl önce barodan aldığı çağrıyla göz önünde bulundurarak tiyatroyu bıraktı ve avukatlığa başladı.

Çeşitli dergilere yazılar da yazan Kelly, 1761-65 arasında *The Court Magazine* adlı dergiyi yönetmiş ve *Memoirs of a Magdalen...* (1767; *Tövbekâr Bir Fahişenin Anıları*) adlı kısa bir mektup roman yayımlamıştı. İki ciltlik *Thespis* (1766-67) adlı yapıtı ise tartışmalı bir eleştirmen olma özelliğini pekiştirdi. Londra'da çıkan *Public Ledger* gazetesinin yönetmenliğini yaptığı dönemde Kelly, III. George yönetiminin önde gelen sözcüsü oldu.

Kelly, John B. (d. 4 Ekim 1889, Philadelphia - ö. 20 Haziran 1960, Philadelphia, ABD), 1919 ve 1920'de tek çiftede art arda 126 yarışmada birinci gelen kürekçi. Bu birincilikleri arasında 1920 Olimpiyat Oyunları şampiyonluğu da yer almaktadır. Ayrıca 1920 ve 1924 Olimpiyat Oyunları'nda iki çiftede altın madalya kazanmıştır.

1907'de kardeşinin inşaat şirketinde çalışmaya başladı. 1919'de kendi duvarcılık şirketi kurdu. Ticaretle uğraştığı için 1920'de, İngiltere'de yapılan Henley Kraliyet Kürek Yarışları'nın Diamond Challenge Sculls bölümünde yarışması yasaklandı.

Vodvilci Walter Kelly ile oyun yazarı George Kelly'nin kardeşi, sinema oyunculuğunun ardından Monako prensesi olan Grace Kelly ile 1947 ve 1949 Diamond Challenge Sculls yarışlarını kazanan Jack Kelly'nin babasıdır.

Kelly, Ned, asıl adı EDWARD KELLY (d. Haziran 1855, Beveridge, Victoria - ö. 11 Kasım 1880, Melbourne, Avustralya), 19. yüzyılda Avustralya kırlarında haydutluk eden kanun kaçaklarının en ünlüsü. Kelly çetesinin Victoria-Yeni Güney Galler sınır bölgesinde gerçekleştirdiği cüretli soygunlar (1878-80) halkın düş gücünde derin izler bırakmıştır. Kimilerine göre Ned Kelly, ekonomik sıkıntıların yoğunlaştığı bir dönemde, emekçilerin büyük toprak sahipleri karşısındaki çaresiz durumunu simgeler.

1877'de Kelly, kardeşi Dan Kelly'yi at hırsızlığı yaptığı gerekçesiyle tutuklamaya

çalışan bir polisi ateş ederek yaraladı. Bunun üzerine iki kardeş fundalıklara kaçtılar. Burada onlara katılan iki kişiyle birlikte Kelly çetesi oluştu. Haziran 1880'deki birkaç polis yaralama ve soygun olayından sonra polislerce Glenrowan ilçesinde kuşatıldılar. Kelly yaralandı ve kargaşa sırasında yakalandı, öteki çete üyeleri ise öldürüldü. Melbourne Hapishanesi'ne kapatılan Kelly aynı yıl burada asıldı.

Kelly, Walt, asıl adı WALTER CRAWFORD KELLY (d. 25 Ağustos 1913, Philadelphia - ö. 18 Ekim 1973, Los Angeles, ABD), nitelikli ve ölçülü mizacı, zaman zaman da belirli kişilere yönelik siyasal yergileriyle dikkati çeken "Pogo" çizgi romanıyla tanınmış karikatürcü.

Çocukluğu Connecticut eyaletinin Bridgeport kentinde geçti. Çizgi çizmeyi, tiyatrolarda dekor ressamlığı yapan babasından öğrendi. Lise yıllarında karikatürlerini okul gazetesinde yayımladı. 1935'te Hollywood'a gitti ve Walt Disney'in çizgi filmlerinde ressam olarak çalıştı. 1940'larda New York kentinde çizerlik yaptı. Pogo karakteri ilk kez burada hazırladığı bir çizgi romanda yer aldı (1943). 1948'de yeni çıkan *New York Star* gazetesinde, başka işlerin yanı sıra, günlük olarak Pogo'nun serüvenlerini de çizmeye başladı. Ama gazete 1949'da yayımına son verdi. Bunun üzerine "Pogo" çizgi romanı önce *New York Post* gazetesinde, kısa bir süre sonra da birçok başka gazetede birden yayımlanmaya başladı.

"Pogo" dizisinin karakterleri Georgia eyaletindeki Okefenokee Bataklığında yaşayan hayvanlardır. Pogo, çekişen bir oposumdur. Öteki karakterler arasında Baykuş Howland, Timsah Albert ve Churchy LaFemme adlı kaplumbağa yer alır. Çizgi romanın çizimi çok başarılı, yazılarsa nükteli ve çok inceliklidir. Kelly dizisinde sık sık, önemli siyasal kişiliklere çok benzeyen hayvan karakterlere de yer vermiş, örneğin 1971'de Başkan Yardımcısı Spiro T. Agnew'u andıran bir sırtlan ve Federal Soruşturma Bürosu (FBI) başkanı J. Edgar Hoover'ı andıran bir buldog çizmiştir.

Kelly'nin çizgi romanları, ilki 1951'de çıkan *Pogo* olmak üzere, birçok kitapta bir araya getirilmiştir.

Kelly, William (d. 21 Ağustos 1811, Pittsburgh - ö. 11 Şubat 1888, Louisville, Kentucky, ABD), çelik üretiminde hava üfleme katışı giderme yöntemini geliştiren ABD'li mucit ve sanayici. Bu yöntemde pik demir banyosuna üflenmiş hava, katışkıları yükseltgeyerek (oksitleme) cürufa çıkarmaları sağlar. İngiliz mucit ve mühendis Sir Henry Bessemer'in de patentini aldığı bu işlemle ucuz çelik üretimi hızla yaygınlaştı ve çelik başlıca yapı malzemesi durumuna geldi.

1840'ların başında Kelly, ortağı olduğu Pittsburgh'daki McShane & Kelly manufatura ve gemi nakliye şirketi için çıktığı bir iş gezisi sırasında, Kentucky'de Eddyville çevresindeki demir sanayisine ilgi duydu ve kardeşini de ikna ederek bir dökümhane kurmaya karar verdi. Kelly kardeşler bu amaçla demir cevheri yatakları bulunan 5.670 ha'lık ormanlık arazi ve bir demir fırını satın aldılar; Eddyville Demir İşletmeleri kısa sürede gelişmeye başladı.

Kelly, ormanların ve karbonsuz demir cevheri yataklarının giderek fakirleşmesi üzerine pik demirin artırılmasında daha etkili bir yöntem aramaya başladı. Hava akımlarının eriyik demirin akkor halde parlamasına yol açtığını biliyordu; bu olgudan

kalkarak demir banyosuna hava üflenmesi durumunda eriyikteki karbonun uzaklaştırılabileceğini ve ayrıca banyonun sıcaklığının yükseltilecek ek ısıtmaya gerek kalmayacağını düşündü.

Bir dizi başarısız denemeden sonra Kelly, 1850'lerin başlarında bu yöntemle demir ve çelik üretmeye başladı. Ama gene de her zaman nitelikli ürün elde etmek olanaklı olmuyordu; bu nedenle hemen patent başvurusu yapmadı, çalışmalarını ve araştırmalarını sürdürdü.

1855'te İngiltere'de Bessemer de benzer bir işlemin patentini aldı; bir yıl sonra bu kez ABD'de çeşitli hava üfleme çelik üretimi patentleri alındı. Bessemer'in patent aldığı duyan Kelly, öncelik davası açtı ve 1857'de Bessemer'in patentlerini geçersiz kılan bir ABD patenti aldı.

Daha sonraları İngiliz Robert Mushet ve İsveçli Goran Goransson, hava üfleme üretim yöntemini daha da geliştirerek sanayi çapında uygulanabilir duruma getirdiler. Kelly, 1857 Paniği'nde iflas etmeden önce patentini babasına sattı. 1859'da Pennsylvania'daki Johnstown'da Cambria Demir İşletmeleri'ni kurdu ve yeniden deneylere girişti; 1862'de de mali destek sağlayarak Michigan'daki Wyandotte'ta bir çelik fabrikası kurdu. İki yıl sonra, kendi yöntemiyle ilk ticari çelik malzemeyi üretmeye başladı. 1863'te Kelly Pneumatic Process Company'yi kurdu; ertesi yıl ise New York'taki Troy'da Bessemer'in lisansı ile üretim yapan bir başka şirket kuruldu. Tek başına başarılı olamayan bu iki şirket 1866'da birleşti ve bunun sonucunda çelik üretimi hızla arttı.

Keloğlan, saf ve aptal görünen, ama akla gelmedik kurnazlıklar yapabilen, ufak tefek, çelimsiz masal kahramanı. Bazı masalarda gerçekten kel, bazılarında ise "sahte Keloğlan" denen, başına deri ya da işkembe geçirerek kimliğini saklayan bir tiptir. Türk masallarında olduğu gibi Ortadoğu, İran, Türkistan, Rusya, Batı Avrupa ve Balkan halklarının masallarında da az çok birbirine benzeyen Keloğlan tiplerine rastlanır.

Türk masallarında Keloğlan öteki masal kahramanlarından birçok yönden ayrılır. Boylu boslu, yakışıklı, yiğit bir delikanlı değil, çirkin görünümlü bir gençtir. Çoğunlukla babasızdır ve yaşlı anasıyla birlikte yaşar. Saf ve aptal görünürse de gerçekte zekidir. Başkalarıyla alay eden, onları kandıran ve amacına bu yolla ulaşmaya çalışan bir tip olarak da belirebilir. Aklını kullanarak ve olağanüstü güçlerden yararlanarak yükselir; böylelikle yoksulluğunun, öksüzlüğünün acısını çıkarır. Tembel, uyuşuk yaradılıştadır, ama masadaki çok basit birkaç gelişmeyle zorluk içindeki kişi ya da varlığa yardım ederek kolayca zengin olur. Keloğlan'ın güçsüzken güçlenme, törelerin ve egemen güçlerin baskılarını etkisiz kılma, ardından da rahata kavuşmadaki ustalığı halkın bazı özlemlerini dile getirir.

Halk arasında çok sevilen masalların kahramanı olan Keloğlan halk öykülerine, Karagöz ve ortaoyununa, türkü, mani, atasözü gibi halk edebiyatı ürünlerine girmiştir. Başta I. Künos ve P.N. Boratav olmak üzere pek çok araştırmacı öteki Türk masallarıyla birlikte Keloğlan masallarını da derlemiş, Keloğlan tipini inceleyen Tahir Alan-gu derlediği masalları *Keloğlan Masalları*'nda (1967) yayımlanmıştır. Eflatun Cem Güney de derlediği birçok Keloğlan masalını yeniden yazarak çocuk kitabı biçiminde yayımlamıştır.

keloit, yara bölgesinde ortaya çıkan ve lifsi bağdokunun aşırı miktarda çoğalmasıyla oluşan yapı. Keloit genellikle yalnız deride

oluşur; mukoza ya da daha derin dokular-daki yaranamalarda görülmez. Zaman zaman lifsi bağdokunun urlarıyla bir tutulmaları da, birçok patolojik oluşumun ur olduğunu kabul etmez. Siyah ırk ve Moğol ırkından olanlarda yaranama ve darbelerde keloit oluşumuna daha sık rastlanır; bu eğilimin kalıtsal olduğu düşünülmektedir.

Kelowna, Kanada'da İngiliz Kolumbiyası'nın güney kesiminde kent. ABD (Washington eyaleti) sınırının 129 km kuzeyinde, Okanagan Gölünün doğu kıyısında, Vancouver'in 457 km kuzeydoğusunda yer alır. 1859'da Meryem Ana Keşişleri örgütünden Rahip Charles Pandosy'nin kurduğu bir misyonun çevresinde gelişti. Pandosy, bölgeye meyve ağaçları dikerek, günümüzde kent ekonomisinde önemli bir yere sahip olan elma üretiminin temelini attı. Kent günümüzde Kanada'nın en büyük meyve üretim bölgelerinden birinin merkezinde yer alır. Önemli ekonomik etkinlikler arasında kerestecilik, meyve paketlenme ve tesviyecilik sayılabilir. 1906'dan bu yana kentte her yaz uluslararası bir yelken yarış düzenlenmektedir. Turizm gittikçe önem kazanan bir gelir kaynağıdır. Kelowna, Yerli dilinde "boz ayı" anlamına gelen sözcüğün bozulmuş biçimidir. Nüfus (1981) 59.196.

kelpkuyruğu (*Phleum pratense*), buğdaygiller (*Poaceae*) familyasından, anayurdu Avrupa olan çokyıllık ot. Yaygın biçimde

Kelpkuyruğu (*Phleum pratense*)
Haritmut Noeller Peter Arnold

yem ve çayır bitkisi olarak yetiştirilir. Büyük kümeler halinde büyüyen bu bitkinin uzunluğu 0,5-1 m arasında değişir, silindirik biçimli, uzun çiçek salkımları vardır.

Kelsen, Hans (d. 11 Ekim 1881, Prag - ö. 20 Nisan 1973, Berkeley, California, ABD), Avusturya asıllı ABD'li hukuk felse-

Kelsen

Bild Archiv Österreichische Nationalbibliothek Vienna

fecisi. Saf hukuk kuramı adıyla bilinen pozitivist bir yöntem öne sürmüştür.

Viyana, Köln ve Cenevre üniversiteleri ile Prag Alman Üniversitesi'nde profesörlük yaptı. 1920'de kabul edilen Avusturya anayasasının taslağını Kelsen hazırladı. 1920-30 arasında Avusturya Yüksek Anayasa Mahkemesi'nde yargıç olarak görev yaptı. 1940'ta ABD'ye göç ettikten sonra Harvard'da, Berkeley'deki California Üniversitesi'nde ve Newport'taki (Rhode Island) Deniz Harp Okulu'nda dersler verdi.

Kelsen saf hukuk kuramını ilk kez *Hauptprobleme der Staatsrechtslehre* (1911; Devlet Hukuku Kuramının Temel Sorunları) adlı kitabında ortaya koydu. Kelsen'e göre bir hukuk kuramı hem hukuk biliminde açıklayıcı bir işlev görmeli, hem de hukukun emir verici kurallarını oluşturmalıdır. "Saf" kavramı, hukuk kuramının tüm öteki bilimlerden bağımsız olması ve mantıksal tutarlılık içinde normatif değerlere dayandırılması gerektiğini anlatır. Bir hukuk sisteminin temelinde, toplumun önemli bir çoğunluğunun benimsediği genel ve varsayımsal bir hukuk kuralı olan temel norm (*Grundnorm*) yatar. Bununla birlikte Kelsen sosyolojinin ve ahlakın da yasa koyma sürecini ve yasaların içeriğini etkileyeceğini kabul eder.

Kelsen'in daha sonraki kitapları arasında *General Theory of Law and State* (1945; Genel Hukuk ve Devlet Kuramı) ve *The Law of the United Nations* (1950-51; Birleşmiş Milletler Hukuku) sayılabilir. Kelsen, *Principles of International Law* (1952; Devletler Hukukunun İlkeleri) gibi yapıtlarında her ülkenin hukuk düzeninin üstünde yer alacak bir yasaya dayalı bir dünya birliği tasarlar. Kelsen'in Türkçe'de *Demokrasi*, *Mahiyeti-Kıymeti* (1938) adlı bir kitabı yayımlanmıştır.

Kelsey, Henry (d. y. 1667, East Greenwich - gömülüğü 2 Kasım 1724, East Greenwich, Londra yakınları, İngiltere), Kanada düzlüklerini keşfeden ve Hudson Körfezi Kumpanyası'nın kuruluşunda önemli bir rol oynayan İngiliz denizci ve kâşif.

1684'te Hudson Körfezi Kumpanyası'nda çalışmaya başladı. Aynı yıl, Hudson Körfezinin batı kıyılarına düzenlenen bir keşif seferini yönetti. 1689'da küçük bir grupla Churchill Irmağı bölgesine gitti. Bu arada Yerli dillerini öğrendi ve 1690'da Yerlilerle ticareti geliştirmek için, daha da batıya giderek Saskatchewan Irmağı ile daha ötedeki bölgelere ulaştı. İki yıl süren bu yolculuğu sonunda Orta Kanada düzlüklerine ayak basan ilk beyaz oldu. York Kalesi'nde (bugün York) görevliken, kaleye iki saldırı düzenleyen Fransızlarla teslim görüşmelerini yürütmekle görevlendirildi. Daha sonra uzun yıllar Hudson Körfezi kıyılarını dolaşarak Yerlilerle ticaret yapan bir gemiye komuta etti. 1718-22 arasında Hudson Körfezi Kumpanyası'nın denizasırlı yetkilisi olarak çalışan Kelsey, yazdığı raporların birçoğunu yer yer şiir biçiminde kaleme almıştır.

Kelso, İskoçya'da, Borders ilinin (*region*) Roxburgh ilçesinde (*district*) pazar merkezi kent. Tweed Irmağının sol yakasında, Lammern Tepelerinin güneyinde zengin tarım ovası Merse'de yer alır. Kent pazarı ilkbahardaki kuzu satışlarıyla ünlüdür.

Komşu kentlerin çoğu gibi Kelso da ortaçağda İngilizlerle yapılan sınır çarpışmalarında hasar gördü. İskoçya kralı I. David'in (hd 1124-53) kurduğu manastır 13. yüzyılın ortalarında tamamlandı ve İskoçya'nın en etkili manastırlarından biri oldu. Ama İngiliz akınlarından zarar gören yapı 1545'te yıkıntı durumuna geldi. 1771'e değin yapının iki kanadı bölge kilisesi, bir mahzeni de

kent hapisanesi olarak kullanıldı. Roxburgh dükü 1919'da manastırı halka açtı ve yapı onarıldı.

Ortaçağda Kelso, krallığa bağlı bir yerleşme (*royal burgh*) olarak zenginleşen ve gözde bir kraliyet ikametgâhı olan Roxburgh ile şatosunun golgesinde kaldı. Ama

Kelso yakınlarında Floors Şatosu, Roxburgh
A.F. Kersting

1460'ta butünüyle yıkılan Roxburgh önemini yitirince, hızla gelişmekte olan Kelso'nun statüsü 1634'te onaylandı. 1754'te Tweed Irmağının üzerinde bir köprü yapılmasıyla kent Londra-Edinburgh arasındaki önemli karayolunun bir durağı oldu. 1803'te John Rennie'nin gerçekleştirdiği beş kemerli yeni köprü, 1811'de yapılan ünlü Londra Köprüsü'ne örnek oluşturdu. Nüfus (1981 tah.) 5.609.

Kelt dilleri, Hint-Avrupa dil ailesinin bir kolu. Roma döneminde ve öncesinde Avrupa'nın batısındaki birçok bölgede konuşulan Kelt dilleri, günümüzde temel olarak Britanya Adalarında konuşulmaktadır.

Kelt dilleri, yaygın oldukları coğrafi bölgeler ve kronolojik gelişmeleri açısından Kıta Keltçesi ve Ada Keltçesi olmak üzere ikiye ayrılır. Daha çok Galya dili olarak bilinen Kıta Keltçesi (ya da Kıta Kelt dilleri) İÖ y. 500-İS y. 500 arasında Galya'dan güneyde İber Yarımadasına ve doğuda Galatia'ya uzanan bölgede konuşuluyordu. Bu dillere ilişkin yazılı belgeler Eski Yunanlı ve Romalı yazarların yapıtlarında ve bazı yazıtlarda geçen adlarla sınırlı olduğundan, Kıta Keltçesi üzerine çok az şey bilinmektedir. Çağdaş Kelt dillerinden oluşan Ada Keltçesi (ya da Ada Kelt dilleri) ise Goidel ve Briton obeklerine ayrılır. İrlanda'da doğan Goidel dilleri, 5. yüzyıl ya da daha öncesinden beri İrlanda'da konuşulan İrlanda dilini (İrlanda Gaelcesi ya da Gaelce), İrlanda'nın aynı tarihlerde İskoçya ve Man Adası'nı istila etmesiyle bu bölgelerde konuşulmaya başlayan İskoçya Gaelcesi ve Man dilini (Man Adası dili) kapsar. Briton dilleri ise, Britanya Adası ve Man Adasında konuşulan ilk Kelt dilleriydi. İskoçya ve Man Adasında bu dillerin yerini İrlanda dili almış, ama güneyde Galce ve Cornwall dili varlığını sürdürmüştür. Gene bu obeye giren Bretonca ise Britonların Anglosakson istilası sonucunda İngiltere'nin güneyinden kaçıp Fransa'nın kuzeybatısındaki Bretonya'ya yerleşmeleriyle bu bölgede konuşulmaya başlamıştır. 7. yüzyıla ait Eski İrlanda dilindeki metinler ve sonraki yüzyıllardan kalma Briton dillerindeki yazmalar sayesinde, Ada Keltçesinin ilk dönemi ve gelişmesi üzerine Kıta Keltçesinden daha çok bilgi edinilebilmiştir.

Hem Kıta, hem de Ada Keltçesinin Ortak Keltçe adı verilen bir dilden türediği varsayılır. Çok sayıda belgeyle günümüze ulaşan en eski Kelt dili olan Eski İrlanda dili, Kelt dillerinin yapı bakımından Ortak Keltçeye en çok benzeyendir. Eski İrlanda

dili üzerine yapılan araştırmalar, Ortak Keltçenin, türemiş olduğu Hint-Avrupa dilinin unlu ve unsuz sistemlerini, ad ve sıfat yapılarını büyük ölçüde koruduğunu gösterir.

Buna karşılık, Hint-Avrupa dilinde genellikle tümece sonunda yer alan eylem, bütün çağdaş Kelt dillerinde olduğu gibi Ada Keltçesinde de tümcenin başına getirilir. Ortak Keltçenin Orta Avrupa'nın doğusunda, aralarında Germenlere yakınlığı olanların da bulunduğu halklarca konuşulduğu sanılmaktadır.

Ada Keltçesinden türemiş olan çağdaş Kelt dilleri, bütün özellikleriyle bilinmemektedir. Bu diller, öteki Hint-Avrupa dillerinde pek görülmeyen birçok özellik taşır. Bunlar, İÖ y. 500'deki Kelt istilasından sonra da Britanya'da varlığını sürdüren, Kelt kökenli olmayan bir halkın etkisiyle açıklanabilir. Örneğin, çağdaş Kelt dillerinde güçlü ve zayıf unsuzlar birbirinden ayrılmıştır; güçlü unsuzlar yalnızca kume oluşturacak biçimde sozcüğün başında, zayıf unsuzlar ise sozcüğün başka yerlerinde kullanılır. Benzer bir kullanım, öteki Hint-Avrupa dillerinde de görülür; ama bu dillerde güçlü unsuzlar yalnızca sozcüğün ortasına getirilir. Ada Keltçesinde ise unluyle biten bir sozcuktan sonra gelen bir sozcüğün başında da (baştaki unsuzu bir unlu izliyorsak) güçlü unsuzlara yer verilir. Ada Keltçesinin bir başka özelliği de eylemlerin olmayışıdır. Bunun yerine eylemlerden türetilmiş adlar kullanılır. Uygun bir ilgeçten sonra geldiklerinde, bu adlar eylemin sürekliliğini gösteren şimdiki zaman işlevini görür. Ada Keltçesinin Çağdaş İngilizceye çok benzeyen bu özelliği, Keltlerden önce Britanya'da yaşamış halkın etkisiyle açıklanabilir.

İrlanda kökenli çağdaş Goidel dilleri (İrlanda dili, İskoçya Gaelcesi ve Man dili) içinde yazılı tarihi en eski olanı İrlanda dilidir. İrlanda'da oğam yazısından (300-500) sonra Latin alfabesi benimsenmiş ve sozlu gelenek yazıya geçirilmeye başlamıştır. 600-900 arasında kapsayan bu dönem, Eski İrlanda dili olarak adlandırılır. 8. yüzyıldaki Viking akınları dilin arlığını koruyan tarikatların dağılmasına yol açmış, başlangıcı yaklaşık 900 olarak kabul edilen Orta İrlanda dilinde halkın konuştuğu dilin etkileri görülmeğe başlamıştır. Anglonorman istilasının da etkisiyle İrlandalı yazarlar dile yeniden standart bir yapı kazandırmaya çalışmışlar ve 1200'lerde Çağdaş İrlanda dili olarak adlandırılan dönem başlamıştır. 17. yüzyılda İrlanda'daki İngiliz egemenliğinin güçlenmesi üzerine, İngilizce İrlanda diline oranla daha yaygın bir kullanım kazanmıştır. Bugün İrlanda dilini bilenlerin sayısı yaklaşık 300 binde de, anadili İrlandaca olanların sayısı 50 bini bulmaz.

Çağdaş İrlanda dili 17. yüzyıla değin İskoçya'da da edebi dil olarak kullanılmış, İskoç şairler ancak bu tarihten sonra kendi yerel lehçelerinde yazmaya başlamışlardır. İskoçya Gaelcesi İngilizce karşısında gerileme göstermişse de, günümüzde bu dili anadili olarak konuşanların sayısının 80 bini aştığı sanılmaktadır. Man dili ise ilk kez 1610'da yazıya geçirilmiştir. 18. yüzyılda, ada nüfusunun çok azı İngilizce konuşuyordu. 19. yüzyılda ise Man dili İngilizce karşısında hızla gerilemiş, 20. yüzyıl başlarında giderek ortadan kalkmıştır.

İrlandalı keşişler Britonlara dillerini yazıya geçirmeyi öğrettiklerinde, Briton lehçeleri henüz birbirine çok yakındı. Ama daha sonraki dönemde bu diller (Galce, Bretonca ve Cornwall dili) farklılaşmaya başladı. 8-12. yüzyıllardan kalma Galce metinlerin sayısı çok az olmakla birlikte, 12. yüzyıl ve sonrasına ait birçok şiir günümüze ulaşmıştır. Çağdaş edebi Galce, Kitabı Mukaddes'in Galceye çevrilmesiyle (1588) standart bir yapıya kavuşmuştur. İngilizce Galler'de yayılmaya başladıysa da, 18. yüzyılda Kitabı Mukaddes'in Galce çevirisinin ve Galce yazılmış başka dinsel metinlerin yaygın bir okur kitlesine ulaşmasını sağlayan Metodist canlanma, Galcenin İngilizce karşısındaki gerilemesini durdurmuştur. Ama Sanayi Devrimi'yle birlikte Galler'deki maden ve fabrikalarda İngilizce konuşan işçilerin çalışmaya başlaması, Galcenin yeniden gerilemesine neden olmuştur. Kırsal bölgelerde Galcenin yaygın olmasına karşın, bu dili konuşanlar 1901'de nüfusun yarısından azını, 1961'de ise dörtte birinden azını oluşturuyordu. Günümüzde, Galcenin eğitimdeki kullanımını artırmak için bazı çalışmalar yapılmaktadır.

Breton dilinde günümüze ulaşan en eski edebi metin 15. yüzyıla aittir. Breton lehçeleri de aynı yüzyılda farklılaşmaya başlamış ve yüzyıl başında dört Breton lehçesine standart bir yapı kazandırmak için çalışmalar yapılmıştır. Ama Fransız hükümetince eğitim dili kabul edilmediğinden, Bretonca konuşanların sayısı giderek azalmaktadır. Bretoncadakiler gibi Cornwall dilindeki edebiyat yapıtları da 15. yüzyılda yazıya geçirilmeye başlamıştır. 18. yüzyıl başında birbirinden uzak çeşitli bölgelerde çok az kişinin konuştuğu Cornwall dili, yüzyıl sonunda tümüyle ortadan kalkmıştır.

Kelt dini, Avrupa'da nüfus ve coğrafi dağılım bakımından en üstün dönemini İÖ 4. yüzyılda yaşayan Hint-Avrupa kökenli Kelt halkının dinsel inanç ve uygulamaları. *Druid*(*) adı verilen şair-rahiplerin denetimindeki Kelt dini, ilkçağda Hindistan'da rastlanan bazı inanç ve uygulamalarla benzerlik gösterdiği için Hint diniyle ortak bir geçmişe dayandırılır.

Bellek gücünü olağanüstü yücelten Keltlerin Hristiyanlık öncesi döneminden günümüze hiçbir yazılı belge kalmamıştır. Bu dönemdeki Kelt diniyle ilgili başlıca bilgi kaynakları, birkaç yazıt dışında Poseidonios, Lucanus ve Julius Caesar gibi Yunan ve Latin yazarların yapıtlarıdır. Yüzyıllar sonra yerli Hristiyan keşişlerin özellikle İrlanda ve Galler yöresinde kaydettiği *saga*'lar (*) ve efsaneler de Kelt dinine ışık tutmuştur.

Kelt efsaneleri çoğunlukla ayıklanması güç, birbiriyle bağlantısız bir kalıntılar yığını durumundadır. Caesar gibi Romalı yazarlar da Gal tanrılarıyla kendi tanrılarını bütünleştirmek için büyük çaba harcamışlardır. Ortak Hint-Avrupa mirası iki kültür

arasında belli koşutluklar yaratsa da ayrılıklar çok daha belirgindir. Kelt "ilahiyatı" ile eskatolojisine egemen olan animizm ve düşsel bilinçlilik, kişiselliği dışlayan Roma devlet dinine pek az benzer.

Güneş Tanrısı Lugus, erkek Kelt tanrılarının en önemlisidir. Sanatlarda ustalık ve müziğin koruyuculuğu gibi ortak özellikleri nedeniyle, Eski Yunanlı yazarlar Lugus'la Apollon'u özdeşleştirmişlerdir. Caesar da her zaman her yerde bulunma özelliği dolayısıyla Lugus'u Mercurius'a benzetmiştir. Şamanizme özgü nitelikler taşıyan geyik boynuzlu Hayvanlar Tanrısı Cernunnos(*) da Keltlerin önemli tanrılarından biridir. Şamanı kişileştiren erkek geyik Hristiyanlığın ilk dönemlerindeki Kelt edebiyatında önemli yer tutar. Kuzgun, turna, boğa, domuz gibi hayvanların da kutsal anlamları vardır.

Epona (Galya), Macha (İrlanda) ve Rhianon (Britanya) gibi çeşitli adlarla tanınan kısrağ tanrıça ile Karga Tanrıça Morrigan Kelt dininin en güçlü tanrıçalarıdır. Birincisi verimliliği, ikincisi ölümü ve yeniden doğuşu simgeleyen bu tanrıçalar, kralın ve kabilenin yazgısını elinde tutar.

Tanrıçalar genellikle üç yönlü ya da üçlü gruplar olarak ortaya çıkar. Galler yöresinde Matronae adı verilen üç analar; İrlanda'da şiir, şifa ve metal işçiliğine hükmeden Brigit; üç ayrı yönüyle ölüm kehanetini, savaş heyecanını ve savaş alanında ölümü simgeleyen "Büyük Kraliçe" Morrigan bunlara örnektir. Lucanus'a göre Galyalıların da, onuruna insan kurban ettikleri üçlü bir tanrısı vardır; gök gürültüsü, savaş ve (olasılıkla bereketi simgeleyen) gizemli boğa bu tanrının üç yönünü oluşturur.

Keltlerde tapınma, "öteki dünya"nın ya da tanrısız ögenin toprak ve suyla etkileşimi üzerine kurulmuştur. Kuyularda, pınarlarda, ırmaklarda ve tepelerde çoğu dişi olan koruyucu ruhların yaşadığına inanılırdı; birçok yer bugün de onların adını taşımaktadır. Keltler, insani özellikler yakıştırdıkları toprağı da dişi sayıyorlardı. Tanrı Manannán'ın yönettiği okyanus, özellikle Britanya ve İrlanda kozmolojisinde büyüyle ilişkili gizemli bir güçtü.

Kelt dinine göre öteki dünya, batıdaki okyanusun altında ya da çok uzağında bulunan bir grup adadan oluşuyordu. Burada sonsuza değin genç kalan insanlar müzik eşliğinde sürekli şölenlerde eğleniyor, savaşçılar arasında karşılaşmalar düzenliyorlardı. İrlanda destanlarında, bu adalardan gelen kadınların pek çok kahramanı nasıl büyüleyip baştan çıkardığı anlatılır. Sonraki öykülerde de Hristiyan azizlerin bu adaları aramak üzere denize açıldıkları söylenir.

İnsanlarla öteki yaratıklar arasında sihirli bağların ve biçim değiştirmenin olağan sayıldığı Kelt efsaneleri, ruh göçümü inancının güçlü olduğunu gösterir. Danimarka'da Gundestrup'ta bulunan İÖ 1. yüzyıldan kalma gümüş ayın kabı ile Paris'te Cluny Müzesi'ndeki sunağın üzerinde şamanist orman ayınları betimlenmiştir. Hristiyanlık dönemine değin uzanan Kelt şiirinde, insandan hayvana dönüşme ve bilinçli hayvanlar gibi temalara sık rastlanır.

Keltlerin ibadetinde ağaçların çok önemli bir yeri vardı; bazı ağaç türlerinin de gelecekte haber verdiğine inanılıyordu. Kelt alfabesinin harfleri ve ayların adları ağaç simgelerine dayanıyordu. *Druid* adı da eski Hint-Avrupa dilinde "meşe ağacını bilenler" ya da "bulanlar" anlamına gelen bir sözcükten kaynaklanmıştır.

İrlanda'da költ yaşamı mevsimlik törenler çevresinde yoğunlaşıyordu. Yılın iki büyük şenliğinden biri 1 Kasım'da kutlanan Samanın, Yaz Sonu ya da Ölüler Bayramı'ydi.

1 Mayıs'ta düzenlenen Beltine (Bel Ateşi) Şenliği ise savaş, avlanma, otlaklara çıkma, kur yapma gibi alanları yöneten Tanrı Belenus onuruna kutlanırdı. İkisi arasında Tanrıça Brigit onuruna 1 Şubat'ta baharın başlangıcının kutlandığı Imbolc ve 1 Ağustos'ta Lugus'un düşünülmesi hasat bayramının kutlandığı Lugnasad şenlikleri yer alıyordu. Zamanla Hristiyanlık içinde erimiş olmakla birlikte bu şenliklerin bazı kalıntılarına bugünkü ibadetlerde de rastlanabilir.

Kelt edebiyatı. Kelt dillerinde ortaya konmuş edebiyat yapıtlarının tümü. İrlanda dili (Gaelce), ondan türeyen İskoçya Gaelcesi ve Man dili (Man Adası dili) ile Galce, Bretonca ve Cornwall dilindeki edebiyat yapıtlarını kapsar.

Kelt edebiyatının kökenleri, Hristiyanlık öncesi döneme uzanır. Bu dönemde Kelt şiiri, rahiplik, kâhinlik ve öğretmenlik işlevlerini de yerine getiren *druid*(*) adlı bilginler sınıfının tekelindeydi. İşlevlerine göre *vates* (kâhin) ya da *bard* (ozan) adını alan *druid*'ler, eski kültürün sözlü olarak yeni kuşaklara iletilmesini sağlıyorlardı. Bu dönemde, *bard*'ların kahramanlar üzerine besledikleri övgü ya da yergilerin çok etkili olduğuna ve insanın talihinin dönmesine yol açtığına inanılıyordu. Bu şiir ve şarkılar, genellikle eski Kelt soylu sınıfının yüceltmesi amacını taşıyordu.

İrlanda Gael edebiyatı. Kelt kabileleri İrlanda'ya ilk kez İÖ 3. yüzyılda geldiler. Daha sonraki yüzyıllarda da İrlanda ve İngiltere'ye göç etmeyi sürdürdüler. İrlanda, hiçbir zaman Roma İmparatorluğu'nun parçası olmadı. Daha sonraki Anglosakson akınlarına karşı da bağımsızlığını korudu. Bu nedenlerle kendi Kelt kökenlerine, Britanya Adalarının öteki bölgelerinden daha bağlı kaldı.

İrlanda Gaelcesindeki ilk yazılı belgeler 4. ve 5. yüzyıllardan kalma, ogam alfabesiyle yazılmış mezar yazıtlarıdır. Latin alfabesine 6. yüzyılda geçildiği sanılmaktadır. İrlanda Gael edebiyatı tarihsel olarak dört döneme ayrılır: Arkaik, Eski ve Erken Orta İrlanda dillerinde ortaya konmuş edebiyatı kapsayan erken dönem edebiyatı; Geç Orta ve Klasik Çağdaş İrlanda dillerinde ortaya konmuş yapıtları içeren orta dönem ya da ortaçağ edebiyatı; 17-19. yüzyıllar arasını kapsayan dönem ve günümüze değin süren canlanma dönemi.

İrlanda'da Hristiyanlığın benimsenmesiyle birlikte rahiplik işlevini yerine getiren *druid*'ler ortadan kalktı, onların yerini *fili*(*) sınıfı aldı. (Başlangıçta "kâhin" anlamına gelen *fili* sözcüğü, zamanla şairler için kullanılmaya başladı.) *Druid*'ler gibi *fili*'lerin işlevi de yerli kültürün korunması ve sözlü olarak yeni kuşaklara iletilmesiydi. Ama Hristiyan rahiplerin etkisinde kalan *fili* şairleri de zamanla yazılı edebiyata geçtiler. Yerli geleneğin korunmasında, İrlanda'daki rahiplerin dindışı kültüre başka bölgelerde olduğundan daha hoşgörülü davranmalarının da payı vardı. Rahipler, bu sözlü geleneğin ürünlerini, şiir, öykü ve efsaneleri kendi kilise tarihlerine aktardılar. Bu aktarımda düzyazı, şiirden daha çok yer tuttu.

İlk şiirler, daha sonra yazılmış edebi ve hukuki metinler içinde günümüze ulaştı. Bunların en eskilerinden biri, eski İrlanda edebiyatının en büyük şairi Dallán Forgaill'e ait olduğu sanılan *Amra Choluim Chille* ya da *Eulogy of St. Columbkille*'ydi (Aziz Columba'ya Övgü). İç seslerin uyumuyla birbirine bağlanmış kısa ve süslü cümlelerden oluşan bu şiir, erken dönem İrlanda şiirinin tipik bir örneğiydi. İrlanda şiirinde uyak ancak 7. yüzyılda kullanılmaya

başladı. En yaygın kalıplardan biri, ikinci ve dördüncü dizelerin uyakla birbirine bağlandığı dört dizelik *deibide*'ydi (Çağdaş İrlanda dilinde *deibide*: "ikiye bölünmüş"). Erken dönem şiirinin büyük bölümü, resmi bir nitelik taşıyordu ve övgü amacıyla yazılmıştı. Yapısı ve dili, halkın kolayca anlamasını önleyecek kadar karmaşıktı. Buna karşılık anonim şiir çok daha canlı bir hava taşıyor, genellikle de doğa olaylarını konu alıyordu. Rahiplerce kayda geçirilen anonim şiirin dışında, bir de soykütüklerini ve İrlanda tarihini konu alan, İrlanda'nın önemli yöreleri için efsaneler oluşturan daha uzun şiirler vardı.

Erken dönem İrlanda destanları düzyazıya yazılıyordu. Uzun düzyazı bölümlerin arasında ise çoğunlukla diyalog biçimindeki şiir bölümlerine yer veriliyordu. Eski Sanskrit destanlarında da aynı kalıbın görülmesi, bu geleneğin Hint-Avrupa kavimlerinin henüz fazla ayrılmadıkları bir dönemden devralındığını düşündürmektedir. İlk epik öyküler büyük olasılıkla 7. ve 8. yüzyıllarda yazılmıştı; ama bunların çoğu 9. ve 10. yüzyıllardaki Viking akınları sırasında tahrip oldu. Ancak 11. yüzyılda yaşamın yeniden düzene girmesiyle birlikte, rahiplerin ve *fili*'lerin yaşadıkları manastırlarda eski yapıtlar derlenmeye başladı. İrlanda edebiyatından günümüze kalan en eski örnekler, yaklaşık 1100'de yazıldığı sanılan bir yazmada yer alır. Clonmacnoise'lı Aziz Ciarán'ın ünlü ineğinin derisine yazılmış olduğu için *Leabhar Na H-Uidre* (Boz İnek Kitabı) adı verilen bu yazmada, Dallán Forgaill'in Aziz Columba'yı öven şiirinin yanı sıra 8. ve 9. yüzyıllarda oluşturduğu sanılan efsaneler de vardır. Daha sonraki bir tarihten kalma *The Book of Leinster* (y. 1160; Leinster Kitabı) adlı derlemedeki şiirler ise daha yeni bir malzemeyi işler.

Bütün bu metinler, tabuların çok güçlü olduğu ilkel bir toplumun duyarlılığını dile getiriyordu. İrlanda efsanelerinin içinde destan boyutlarına en çok yaklaşan *Táin Bó Cuailnge*'ydi (Cooley Boğası Destanı). Ulster efsanelerinin(*) parçası olan bu öyküde, Kraliçe Medb'in (Maeve) yönetimi altındaki Connaught'luların Kral Conchobar'ın komutasındaki Ulster'lilerin akınlarına karşı direnmesi ve eski İrlanda kahramanlarının en büyüğü sayılan Cú Chulainn'in bu savaşlarda gösterdiği kahramanlıklar anlatılıyordu. Eski İrlanda kahramanlık öykülerinin ikinci büyük çevrimi olan Fenian efsaneleri de(*) bu dönemde oluşmaya başladı. Manastır ve *fili* geleneklerinin Viking akınlarıyla bir daha kurulamayacak ölçüde sarıldığı bir dönemin ürünü olan bu öyküler, halk geleneğinin parçası olarak ortaya çıktı. Erken dönemin sonunda, Kelt kültürünün dışından alınma öyküler de İrlanda edebiyatında işlenmeye başladı. Bu türün ilk öykülerinden biri, Akhaların Troya'yı almasını, öteki de Büyük İskender'in zaferlerini anlatıyordu.

Orta dönem edebiyatını belirleyen en önemli gelişme, manastır düzeninin çökmesi ve *fili*'lerin yerini profesyonel *bard*'ların almasıydı. 12. yüzyıldan sonra *bard*'lık, belirli ailelerde babadan oğula (ya da kızı) geçen bir meslek durumuna geldi. Önceleri kilisenin etkisinden uzakta, yalnızca varlıklı soyluların korumasında yaşayan *bard*'lar, orta dönemin sonlarına doğru oğullarını yeni kurulan tarikatlara, özellikle de Fransisken tarikatına kaydetmeye başladılar.

Bard'lar *fili*'lerin kullandığı ölçülerin sayısını azalttılar, şiirdeki ritim denetimini ve süsleme öğelerini artırdılar, ayrıca günlük konuşma diline çok daha yakın bir dil kullandılar. Şiirlerin büyük çoğunluğunda

şairin bakımını üstlenmiş zengin kişi ya da Tanrı övülüyordu. *Dánta grádh*a adı verilen şiirlerde ise Norman istilacıların İrlanda edebiyatına kazandırdığı şövalye aşkı motifi işleniyordu. Övgü şiirinin dışında kalan bir başka tür de şiirin mizahi ya da yergici düzyazıyla iç içe geçtiği *crosánacht*'lardı.

Orta dönemin İrlanda geleneğine en önemli katkısı, efsanevi kahraman Finn MacCumhaill ve savaşçıların serüvenlerini düzyazıyla anlatan Fenian efsaneleriydi. Profesyonel edebiyattan bağımsız bir halk edebiyatı da gene bu dönemde gelişmeye başladı. Bu edebiyatın ilk örnekleri baladlardı. Şarkı olarak söylenen bu şiirlerde, ölçü ve ritmin *bard* şiirine oranla son derece basitleştiği görülür.

16. ve 17. yüzyıllarda İrlandalı soyluların iktidar ve topraklarının İngilizlerin eline geçmesiyle birlikte, eski soylu sınıfa bağımlı olan *bard*'ların da sonu geldi. Böylece İrlanda Gael edebiyatının geç dönemi başladı. Bu dönem, İrlanda Gaelcesinin de gerileme dönemiydi. Halkın içinden gelen yeni şairler, *bard*'ların hece ölçüsünün yerine, belli sayıdaki vurgulardan oluşan yeni bir dize yapısı kurdular. Uyağın yerni, asonans aldı. Şiir dili, konuşma diline daha da yaklaştı. 17. yüzyıl boyunca şiir, yeni İngiliz yönetimine karşı ateşli bir isyan duygusunu dile getirdi. Bu dönemin en büyük şairleri, bir soylunun korumasındaki son şair olan Dáibhidh Ó Brudair ile mistik temaları popülerleştiren Aodhagán Ó Rathoille'di. Bunlardan sonra şiir geleneği, 19. yüzyıla değin köylü şairlerce sürdürüldü.

17. yüzyılda düzyazı alanında tarihler ve vakayinameler yaygınlık kazandı. Bunların en önemlilerinden biri Michael O'Clery'nin yönetiminde hazırlanan ve İrlanda'nın 1616'ya değin bütün önemli tarihsel olaylarını aktaran *Annála Ríogachta Éireann*'di (1636; İrlanda Kralığı Yıllıkları). Séathrún Céitinn'in (Geoffrey Keating) yaklaşık 1640'ta yazdığı *Foras Feasa ar Éirinn* (İrlanda Tarihi) ise vakayiname değil, gerçek bir tarih yapıtıydı. Düzyazı alanındaki bir başka ilginç yapıt da *Párlaimint Chloinne Tomais* (Chloinne Tomais Meclisi) adlı yergiydi. Daha önce *crosánacht*'larda görülen bir üslupla kaleme alınmış bu yapıt, hem yeni yönetim hem de yerli köylü toplumuna karşı oluşuyla, eski *bard* geleneğinin geç bir temsilcisi gibidir.

18. yüzyıl, İrlanda Gael edebiyatının en zayıf çağıydı. Bu dönemin şiir alanında belki de tek önemli ürünü Brian Merriman'ın 1780'de yazdığı *Cúirt an Mheadhón Oidhche* (Geceyarısı Oturumu) adlı yapıtıydı. 19. yüzyılın ortasına geldiğinde ise İrlanda edebiyatı iyice gerilemişti. İrlanda dilini konuşan halkın büyük çoğunluğu okuryazar değildi.

Gael canlanması olarak adlandırılan kültür hareketi, bu dönemin sonunda başladı. İtici gücünü 19. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkan İrlanda milliyetçiliğinden alan bu hareket sayesinde İrlanda tarihi, halk kültürü, dili ve edebiyatına olan ilgide büyük bir artış görüldü. İrlanda'nın resmi ve edebi dili durumuna gelen İngilizce karşısında gerileyen ve yalnızca kırsal bölgelerde konuşulan İrlanda Gaelcesi üzerine araştırmalar yapıldı. 900'den daha önceye ait yapıtlar yeniden keşfedilerek İngilizceye çevrildi. Douglas Hyde gibi derlemeciler, İrlanda Gaelcesinde ortaya konmuş halk öykülerini ve masallarını topladılar. İngilizce yazan İrlandalı şairler de Gaelcenin yapısına ve ritmine göre düzenlenmiş, *bard* şiirinin zengin imge dağarcığından yararlanan şiirler ortaya koydular. Genç İrlanda adıyla bilinen yurtseverler örgütü de 1842'de *The Nation* gazetesini çıkarmaya başladı. Thomas Osborne

Davis, Thomas D'Arcy McGee, Richard D'Alton Williams ve Speranza (Oscar Wilde'in annesi Lady Wilde) gibi yazar ve şairlerin ürünleri de bu gazetede yayımlandı. Gene bu dönemde yayımlanan *Dublin University Magazine* de (1833-80) Gaelce şiirleri İngilizceye çeviren ve kendisi de Gael şiiri tarzında ürün veren James Clarence Mangan'ın yapıtlarına yer verdi. Jeremiah John Callanan, İngilizce şiirlerde ilk kez Gael şiirinin nakaratlarını kullandı. Sir Samuel Ferguson da İrlanda'nın eski tarihini yücelten epik şiirler yazdı. Gael canlanışının öteki önemli yazarları, Thomas Moore, Charles Maturin ve Maria Edgeworth'tu. Hareket, siyasal ve ekonomik mücadelelerin gölgesinde kaldığı için 19. yüzyılda fazla gelişemedi. Ama bu canlanış, İrlanda edebiyatında 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başında yaşanan ve İrlanda rönesansı(*) olarak bilinen yeni canlanmanın temellerini hazırladı. Farklı lehçelere ayrılmış olan İrlanda Gaelcesi de 20. yüzyıl ortalarında standart bir yapıya kavuşturuldu.

20. yüzyılda İrlanda edebiyatı, folklor düzeyini aşarak evrensel bir nitelik kazandı. Bu yeni edebiyatın öncüleri, öykü türünün İrlanda dilindeki ilk örneklerini veren Patrick Pearse ve Pádraic Ó Conaire'di. Liam O'Flaherty ve Máirtín Ó Cadhain de bu türün en başarılı adları arasındaydı. Cadhain ayrıca *Cré na Cille* (1953; Mezarlık Tozları) adlı romanın da yazarıydı. Şiir alanında ise Maire Mhac an tSaoi, Máirtín Ó Direáin ve Seán Ó Riordáin'in yapıtları dikkat çekti. Tiyatro alanındaki en önemli yapıt ise Brendan Behan'ın daha sonra *The Hostage* (1958; Gizli Ordu, 1963) adıyla yeniden yazdığı *An Giall* adlı oyunuydu (1957). Behan'ı, eleştiri yazılarıyla da tanıyan Seán Ó Tuama, Eoghan Ó Tuairisc ve Cioisóir Ó Floinn gibi oyun yazarları izledi. Ama İrlanda dilindeki tiyatro, Yeats ve Synge gibi yazarların etkisiyle en parlak dönemini yaşayan İngiliz dilindeki İrlanda tiyatrosunun düzeyine ulaşamadı. 20. yüzyıl İrlanda edebiyatının özgün türlerinden biri de anı kitaplarıydı. Türün en başarılı örneklerinden biri, Flann O'Brien'in yergici yapıtı *An Béal Bocht*'tu (1941; Yoksul Ağız). Ayrıca bak. Cooley Boğası Destanı; Boz İnek Kitabı; Leinster Kitabı.

İskoç Gael edebiyatı. İskoçya Gaelcesinde günümüze ulaşan ilk metinler, 9. yüzyıla ait Latince yazmalardan oluşan *The Book of Deer*'e (Deer Kitabı) 12. yüzyılda yapılmış olan eklerdir. Bu dildeki ilk önemli edebiyat yapıtı ise, *The Book of the Dean of Lismore* (Lismore Başrahibinin Kitabı) adlı şiir derlemesiydi. Lismore (Argyllshire) başrahibi Sir James MacGregor ve kardeşi Duncan'ın 1512-26 arasında hazırladığı bu derleme, İrlandalı ve İskoç şairlerin yapıtları ile efsanevi savaşçı ve ozan Oisín'le (Ossian) ilgili baladlar olmak üzere üç bölümden oluşuyordu. İskoçya Gaelcesinde yazılmış şiirler 1310-1520 tarihleri arasında yazılmıştı. Hepsisi de İrlanda'da olduğu gibi soyluların malikânelerinde yaşayan *bard*'ların yapıtlarıydı. Derlemede şiirleri yer alan Giolla Colum mac an Ollaimh, 13. yüzyıldan 18. yüzyıla değin *bard*'lık mesleğini sürdüren MacMhuirich ailesinin üyesiydi. Derlemenin en dikkat çeken şairleri arasında iki kadın *bard* da yer alıyordu: Aithbhreac Inghean Coirceadail ve Argyll kontesi Isabella.

Sözlü şiir geleneği 16. yüzyılda da sürdü. Bu dönemin ancak 18. yüzyılda yazıya geçirilen yapıtlarının en önemlileri, Argyll 4. kontu Archibald Campbell onuruna yazıl-

muş *An Duanag Ullamh* (Tamamlanmış Şiir) ile yumuşak bir yakınmayı dile getiren *Griogal Cridhe*'ydi (Zalim Kalp). İlk basılı kitaplar da bu yüzyılda çıktı. 17. yüzyıl başlarında ise sözlü gelenek, tekstil işçilerinin çalışırken söyledikleri iş şarkılarıyla, bu kez hece sayısına değil, vurgu sayısına dayanan bir şiir tarzıyla sürdü.

İskoç Gael edebiyatı en parlak dönemini 17. yüzyılda yaşadı. Bu dönemde İskoçya'nın siyasal, toplumsal ve dinsel kurumları hızlı bir değişim içindeydi. İş şarkıları ve geleneksel gayda müziği de altın çağını yaşıyordu. Clanranald'lı bir soylu ailenin korumasındaki ünlü MacMhuirich ailesine ait *The Black Book of Clanranald* (Clanranald Kara Kitabı) ve *The Red Book of Clanranald* (Clanranald Kırmızı Kitabı) adlı kitaplardaki şiirlerin büyük bölümü de 17. yüzyılda yazılmıştı. Bu yüzyılın en ünlü şairleri, kişisel duygularını yoğun bir anlatımla dile getiren ve *bard* şiirinin imgelemlerini yeni bir çerçeve içinde işleyen Mary MacLeod ile dönemin siyasal olaylarına katılan ve bunu şiirlerinde de yansıtan Iain Lom'du. Dönemin öteki başarılı şairleri arasında, öldüğü gün yazdığı ve sakın bir ruh halini dile getiren dört şiiriyle Donnchadh MacRaoirich ve yoğun şiirselliğiyle dikkati çeken *Oran do Iain Breac MacLeod*'ün (Iain MacLeod için Şarkı) yazarı Roderick Morison (An Clarsair Dall) vardı. Bu dönemde ayrıca Dorothy Brown ve Sileas na Ceapaich gibi kadın şairler de dikkati çekti. 17. yüzyıl şiirinden 18. yüzyıl şiirine geçiş temsil eden dört şair, Lachlann MacKinnon (Lachlann Mac Thearlaich Oig), John Mackay (Am Piobaire Dall), John Macdonald (Iain Dubh Mac Iain 'Ic Ailein) ve John Maclean (Iain Mac Ailein) ise doğayı konu alan popüler şiirleriyle önem kazandı. 18. yüzyıla girerken İskoç *bard* geleneğini de gene MacMhuirich ailesinin üyeleri olan Niall ve Damhnall MacMhuirich sürdürdü.

18. yüzyılda İskoç Gael edebiyatının en önemli temsilcisi Alexander Macdonald'dı (Alasdair MacMhaighstir Alasdair). Macdonald 1741'de bir Gaelce sözlük, 1751'de de dindışı şiirlerden oluşan ve İskoç Gael edebiyatının matbaada basılmış ilk yapıtı olan *Ais-eiridh na Sean Chánain Albannaich*'i (Eski İskoç Dilinin Dirilişi) yayımladı. Başyapıtı sayılan *Birlinn Chlann Raghnaill* (Clanranald Kadirgası) adlı bir gezi yazısının yanı sıra siyasal şiirler, içki şarkıları, aşk ve doğa şiirleri de yazdı. 18. yüzyılın öteki önemli şairleri, Duncan Ban Macintyre (Donnchadh Bàn Mac an t-Saoir), yergili şiirler yazan John MacCodrum, toplumsal yergileriyle tanınan Robert Mackay (Rob Donn) ve dönemin ilk romantik şairi William Ross'tu.

Düzyazı edebiyat, 19. yüzyıla değin yalnızca dinsel metinlerin çevirileriyle sınırlı kaldı. Ama 19. ve 20. yüzyıllarda öykü ve deneme türlerinde başarılı ürünler verildi. Öykü yazarları arasında en önemlileri Colin Mackenzie, John Murray ve aynı zamanda şiir de yazan Iain Crichton Smith'ti. 20. yüzyılda Gael şiirini geleneksel sınırlarından kurtarmayı amaçlayan bir şiir hareketi de doğdu. Hareketin başlıca temsilcileri Sorley Maclean, George Campbell Hay, Derick Thomson, daha sonra da Donald MacAulay ve Crichton Smith'di. I. Dünya Savaşı sonrasında başlayan ve İskoç rönesansı(*) olarak bilinen hareket sayesinde de İskoçya Gaelcesi eski saygınlığına kavuştu-rulmaya ve İskoç edebiyatı evrensel bir düzeye getirilmeye çalışıldı. Ayrıca bak.

Deer, The Book of; Lismore Başrahibinin Kitabı.

Man edebiyatı. İngiltere ile İrlanda arasındaki Man Adasında egemenlik 9. yüzyılda Keltlerden Vikinglerin eline geçmişti. Ada 1266-1333 arasında yeniden bağımsızlığına kavuşmuş, ama daha sonra bu kez İngiliz yönetimine geçmişti. Bağımsızlığın erken bir tarihte yitirilmesi, Man Adasında *bard*'lara destek olabilecek bir yerli aristokrasinin doğuşunu önledi. Bu nedenle Man edebiyatı, Kitabı Mukaddes ve bazı başka dinsel metinlerin çevirileriyle ve bazı filolojik çalışmalarla sınırlı kaldı. Man diline (Man Adası dili) yapılmış önemli bir çeviri de Milton'ın *Paradise Lost*'uydu (Kaybedilmiş Cennet). Man dilinde yazılmış yapıtların en önemlilerinden biri, Joseph Britson'un *Coontey ghiare yeh Ellan Vannin*'iydi (Man Adasının Kısa Tarihi). Halk edebiyatının ürünleri arasında ise efsanevi kahraman Finn'in düşmanı Orree'nin serüvenlerini anlatan ve efsanevi İskoç ozan Ossian'dan kaynaklandığı öne sürülen bazı baladlar ile İsa'nın yaşamıyla ilgili şarkılar yer alıyordu.

Gal edebiyatı. Kelt edebiyatının zengin bir kolu da Galler'de geliştirdi. Galler'in ilk bilinen şairleri, her ikisi de 6. yüzyılda yaşamış, *awdl* (od) türündeki yapıtlarıyla tanınan Taliesin ve *Y Gododdin* adlı uzun şiirin yazarı olduğu sanılan Aneirin'di. Birçoğu kahramanlık şiiri olan bu dönem yapıtları, Kelt ve Briton kabilelerinin Sakson istilalarına karşı dirençlerini anlatıyordu. Aliterasyona ve iç uyaklara dayanan bu şiirin genel kalıpları 13. yüzyıla değin fazla değişmeden sürdü. Katı kuralları olan *bard* geleneği de bu dönemde biçimlendi. 11. yüzyılda Gruffudd ap Cynan'ın Gwynedd prensliğini kurmasından sonra, daha önceki kabile şairlerinin geleneğini sürdüren bir saray şairleri topluluğu oluştu. *Gogynfeirdd* (prenslerin şairi) adı verilen bu şairler, Avrupa'daki saray şairlerinden de etkilenmekle birlikte, esas olarak Kelt geleneğinin devamıydılar. İrlanda ve İskoçya'da olduğu gibi burada da *bard* şiiri, bu mesleği sürdüren ailelerin elindeydi. Ama Galler'de bu sistem, İskoçya ve İrlanda'dan daha katı bir hiyerarşi içinde örgütlüydü. Bu durum ise, ortaçağ Gal edebiyatının uzun süre fazla değişmemesine, kural ve kalıplara sıkı sıkıya bağlı bir edebiyatın ağırlık kazanmasına neden oldu. Bu dönemde, kişisel üslubuyla sivriyen belki de tek ozan Hywel ab Owain'di.

İngilizlerin 1282'de Galler'i kendi topraklarına katmalarından sonra, *bard*'lık kurumu da değişmeye başladı. Şairler prenslerin değil, yeni soyluların korumasına ve hizmetine girdiler, buna bağlı olarak konular ve üsluplar zenginleşmeye, şiir dili konuşma diline yaklaşılmaya başladı. Ortaçağın sonunda Gal edebiyatının en büyük şairi, Chaucer'in çağdaşı Dafydd ap Gwilym'di. Gwilym, eski *awdl* türünde de yazmakla birlikte, 17. yüzyıl başlarına değin Gal şiirinin temel biçimlerinden biri olan *cywydd*'i(*) geliştirdi. Ayrıca çağdaş Galcenin standartlarının belirlenmesinde önemli bir rol oynadı. Gal şiirinin altın çağı ise 1435-1535 arasındaki 100 yıllık dönemdi. Bu dönemin sonunda, eski şiirin katı kurallara bağlı *canu caeth* ölçüsü, yerini serbest ölçüye bıraktı. Düzyazı alanındaki en önemli ürünler, mitoloji, folklor ve kahramanlık öğeleri içeren öykülerdi. Bu öyküler 14. yüzyılda hazırlanan *The White Book of Rhydderch* (y. 1300-25; Rhydderch Beyaz Kitabı) ve *The Red Book of Hergest* (y. 1375-1425; Hergest Kırmızı Kitabı) adlı derlemeler içinde günümüze ulaştı.

Galler, matbaanın bulunmasından, Rönesans ve Reform hareketlerinden İskoçya ve

İrlanda'dan daha çok etkilendi. Galce basılan ilk kitap *Yn y lhyvyr hwenn*'di (1547; Bu Kitapta). Kutsal metinlerden ve dua kitabından parçalar içeren bu yapıt, çağdaş Gal düzyazısının kesin biçimine kavuşmasında önemli bir rol oynadı. Ayrıca Rönesans'ın etkisiyle Galli şairler, yeniden *bard* geleneğine yöneldiler. Galcenin ilkeleri belirlendi, bir sözlük ve bir dilbilgisi kitabı hazırlandı. Çeviri edebiyatının dışındaki ilk düzyazı metinler ise 17. yüzyılda ortaya çıktı. Gal düzyazısının en büyük ustalarından biri sayılan Ellis Wynne o Lasynys de bu dönemde yetişti. Şiir alanında ise VII. Henry'nin tahta çıkmasıyla birlikte Galli soylular İngilizleştiklerinden, *bard* geleneği de giderek gerilemeye başladı. Ama Gal edebiyatının canlanması da varlığını eski kalıpların çöküşüne borçluydu. 18. yüzyıl ortası, Gal edebiyatının 14. yüzyıldan sonra en verimli dönemi oldu. Edebiyattaki bu canlanmanın ilk evresinde Goronwy Owen, Llangynhafal'lı William Wynn gibi şairler klasik bir şiir yaratmaya çalıştılar.

19. yüzyılın ilk yarısında şiirde, Talhaiarn (John Jones), Mynyddog (Richard Davies) ve Ceiriog (John Hughes) gibi adlar çevresinde toplanan bohem bir hareket ortaya çıktı. Düzyazı alanında ise çok sayıda yapıt yayımlanmasına karşın önemli bir gelişme olmadı ve Daniel Owen'ın dışında önemli bir roman ya da öykü yazarı yetişmedi.

Gal edebiyatının ikinci canlanma dönemi, Galler Üniversitesi'nin (1872-93) kurulmasıyla başladı. Sir Owen Edwards, Sir John Morris-Jones ve Emrys ap Iwan gibi yazarlar, dilin doğru kullanımı konusunda yeni bir bilincin doğmasını sağladılar ve Galcenin bir düşünce dili durumuna gelmesinin temellerini hazırladılar. Bunu izleyen edebî rönesans döneminde yetişen T. Gwynn Jones, W. J. Gruffydd, Sir Thomas Parry-Williams, Waldo Williams, Gwilym R. Jones ve Euros Bowen gibi şairler de Gal şiirinin modern bir duyarlılık kazanmasını, daha deneyci ve serbest bir yönde gelişmesini sağladılar. Düzyazı alanında da *Y Llenor* (1922-51) ve daha sonra yayımlanan *Ysgri-fau Beirniadol* gibi edebiyat dergilerinde çok çeşitli tür ve içeriklerde yapıtlar yer aldı. Ayrıca bak. Gal edebiyatı.

Cornwall edebiyatı. Cornwall dilinde günümüze ulaşmış en eski yazılı belgeler, Latince metinlerdeki 10. yüzyıla ait açıklamalar ile Aelfric'in Latince-Anglosakson dili sözlüğü temel alınarak 12. yüzyılda hazırlanmış bir sözlüktü. Cornwall edebiyatında, şiirin hemen hiç gelişmemesine karşılık, zengin sayılabilecek bir dinsel oyun geleneği vardı. Bu geleneğin en önemli ürünleri, 14. yüzyıl sonlarına yazıldığı sanılan üç oyundan oluşan *Ordinalia*, aynı döneme tarihlendirilen *Pascon Agan Arluth* (İsa'nın Çektikleri), Camborne'un koruyucu azizinin yaşamını konu alan *Beunans Meriasek* (Meriasek'in Yaşamı) ve 1611 tarihli bir yazmayla günümüze ulaşan *Gwreans an Bys*'di (Dünyanın Yaratılışı). Reform hareketi bu oyun geleneğini yavaş yavaş ortadan kaldırmakla birlikte, onun yerine geçebilecek yeni bir gelenek oluşturamadı.

Cornwall dilini bir konuşma ve yazı dili olarak geliştirme ve canlandırma çabaları günümüze de sürmektedir. Bu amaca yönelik çalışmalar arasında *Kernow* (Cornwall), *An Lef* (Ses), *An Lef Kernewek* (Cornwall'un Sesi) ve *Hedhyu* (Bugün) gibi gazete ve dergiler ile Henry Jenner, R. Morton Nance ve A. S. D. Smith gibi yazarların yapıtları sayılabilir.

Breton edebiyatı. 8-11. yüzyıllar arasında kapsayan Eski Breton edebiyatından günümüze ulaşan yazılı belgeler, Latince kitap ve beratlarla geçen adlar ile bazı belgelerde

yer alan açıklamalardı. 11-17. yüzyıllar arasını kapsayan Orta Breton edebiyatının ilk dönemlerinden günümüze hemen hiçbir metin ulaşamadı. 15. yüzyılın en önemli yapıtları, Jean Lagaduc'un hazırladığı *Catholicon* adlı Breton dili-Latine-Fransızca sözlük ile Quiquer de Roscoff'un hazırladığı Fransızca-Breton dili sözlüktü. Orta Breton edebiyatının geri kalan yapıtlarının tümü dinsel konuları ele alan manzum yapıtlardı. Bunların en önemlileri de *Buez santez Nonn* (Aziz Nonn'un Yaşamı), *Burzud bras Jezus* (İsa'nın Büyük Gizemi) ve *Buhez santes Barba* (Azize Barbara'nın Yaşamı) adlı gizem oyunlarıydı. Ama Bretanya'nın Fransız etkilerine açıldığı ve yerel kültürün fazla önemsenmediği bu dönem edebiyatı, genel olarak özgünlükten yoksundu. Çağdaş Breton edebiyatı Julien Maunoir'in sese dayalı yeni yazım kuralları geliştirdiği 1659 tarihinden başlatılmakla birlikte, yazarlar 19. yüzyıla değin Orta Breton edebiyatına özgü ürünler vermeyi sürdürdüler. Bu dönemin en önemli yapıtları da Eski ve Yeni Ahit'ten alınma konuları işleyen gizem ve mucize oyunları, azizlerin yaşamöyküleri, Fransız ve Latin edebiyatından alınmış şövalye öyküleriydi.

Fransız hükümetinin Bretoncanın yerine Fransızca'yı yaygınlaştırma girişimine tepki olarak Breton edebiyatı bir canlanma dönemine girdi. Théodore Hersart de La Villemarqué'nin hazırladığı *Barzas-Breiz* (1839; Breton Ozanlarının Şiirleri) adlı şiir derlemesi bu canlanmayı başlatan yapıtlardan biriydi. Burada yer alan şiirlerin ne ölçüde Breton halk kültürüne özgü olduğu sonradan tartışma konusu olduysa da, derleme François-Marie Luzel ve Anatole Le Braz gibi başka araştırmacıların halk şarkılarını, öykü ve efsanelerini içeren yeni derlemeler yapmalarında önemli bir rol oynadı. 20. yüzyılda ayrıca, çağdaş yaşamı yansıtan bir edebiyatın gelişmesine hız kazandırmak amacıyla birçok edebiyat dergisi yayımlandı. 20. yüzyıl Breton edebiyatının en önemli adları, öykü ve novellalarıyla tanınan Jakez Riou ve Youenn Drezen ile hemen her türde ürün veren Roparz Hemon'du. Ayrıca bak. Barzas-Breiz.

Kelt-İber dili, eskiden İber Yarımadasının batısında konuşulan, Hint-Avrupa ailesine bağlı dil. İspanya'nın doğu ve güney kesiminde konuşulan, Hint-Avrupa ailesine bağlı olmayan İber dili için geliştirilmiş İber alfabesiyle yazılıyordu. Kelt-İber diline ilişkin bilgiler, günümüze ulaşmış az sayıda sikke üstündeki yazılardan ve sayıları daha da az olan taş yazıtlardan edinilmiştir. Birçok uzman, bu dilin eski bir Kelt lehçesi olduğu görüşünde birleşir.

Kelt Kilisesi, Britanya Adalarında 2. ya da 3. yüzyılda kurulan ilk Hristiyan kilisesi. Katı bir çilecilğe bağlı olan Kelt Kilisesi, 7. yüzyılda Anglosaksonların Hristiyanlaşmasına katkıda bulundu ama çok geçmeden örgütsel bakımdan Roma'nın etkisi altına girdi. Galler'de 11. yüzyıla, İskoçya ve İrlanda'da ise 12. yüzyıla değin varlığını korudu.

Keltiberya, İÖ 3. yüzyıldan sonra Orta İspanya'nın kuzeybatı kesiminde, Keltiberler denen Kelt ve İber karışımı kökenli kabilelerin yaşadığı bölge. Bugünkü Soria ilinin büyük bölümüyle komşu Guadalajara ve Teruel illerinin önemli bölümlerini içine alan, Tajo (Tagus) ve Ebro (Iberus) ırmaklarının kaynakları arasındaki dağlık yörelerde oturan Keltiberler eski çağlarda Arevas, Belli, Titti ve Luson gibi kabilelerden oluşuyordu. Tunç Çağında Almeria kültürünü yaratan toplulukların yerleştiği bölge.

İÖ 600'den kısa bir süre önce Hallstatt kültürüne bağlı toplulukların işgaline girdi. Bu topluluklara boyun eğdiren Arevaslar, Okilis (bugün Medinaceli) ve Numantia'da bulunan güçlü üslerden çevredeki Keltiberya kabilelerini yönetmeye başladılar. Bu kabilelerden Tittileri ve Bellileri Jalón Vadisine, Lusonları ise Solorio Sıradaglarının ayırdığı kuzeydoğudaki topraklara yerleştirdiler.

Keltiberler İÖ 195'te Romalıların üstünlüğünü kabul etmekle birlikte, Roma yönetimine ancak Publius Cornelius Scipio Aemilianus'un Numantia'yı yerle bir ettiği İÖ 133'te girdiler. Zamanla Roma kenti Clunia (Peñalba de Castro) bölgenin yönetim merkezi oldu.

Keltiberya'nın maddi kültürü Ebro Vadisindeki İberlerin etkisini yansıtan belirgin izler taşır. At gemleri, kamalar ve kalkan donanımları Keltiberlerin savaşçı bir halk olduğunu gösterir. Sonraları Romalıların da kullanmaya başladığı iki ağız keskin İspanyol kılıcı Keltiberlerin buluşudur.

Keltler, Tarihöncesi dönemde Alpler'in kuzeyinde kalan Avrupa topraklarının ilk halkları. Hiçbir zaman birleşik bir etnik grup ya da yönetim oluşturamamış, ama Avrupa uygarlığının gelişiminde önemli rol oynamışlardır. Ayrıca bak. Avrupa (Tarih).

Kelvin (Largs), William Thomson, Baron SIR WILLIAM THOMSON (1866-92) olarak da bilinir (d. 26 Haziran 1824, Belfast, Antrim ili, İrlanda [bugün Kuzey İrlanda] - ö. 17 Aralık 1907, Netherhall, Largs yakınları, Ayrshire, İskoçya), İskoçyalı mühendis, matematikçi ve fizikçi. Bilime başlıca katkıları arasında termodinamiğin ikinci yasasının geliştirilmesi, kendi adıyla anılan birimle ölçülen mutlak sıcaklık ölçeği, ısının dinamik kuramı, elektrik ve magnetizmanın matematiksel analizi, Yer'in yavaş yavaş fizik yöntemleriyle belirlenmesi ve hidrodinamik alanındaki temel çalışmaları sayılabilir. Denizaltı kablolarına ilişkin buluşları ve denizaltı telgraf iletişimi konusundaki kuramsal çalışmaları büyük önem taşır. Modern fiziğin temellerinin oluşturulmasında önemli rol oynayan Kelvin, döneminin bilim anlayışını derin bir biçimde etkilemiştir.

William Thomson önce Belfast'ta, sonra da Glasgow Üniversitesi'nde ders veren bir matematik profesörünün oğluydu. Annesini altı yaşındayken kaybetti. William'ın matematik eğitimiyle doğrudan ilgilenen

Kelvin, Elizabeth King'in bir yağlıboya çalışması, 1886-87; Ulusal Portre Galerisi, Londra
National Portrait Gallery, Londra

babası ona matematikte henüz üniversitelerde okutulmayan en yeni konuları öğretti. 1834'te, henüz 10 yaşında iken Glasgow Üniversitesi'ne girmeyi başaran Thomson, özellikle Fransız matematikçi J.-B.-J. Fourier'nin *Théorie analytique de la chaleur* (1822; Isının Analitik Kuramı) adlı yapıtından etkilendi. 16 ve 17 yaşında iken yayımladığı ilk bilimsel makalelerinde Thomson, İngiliz bilim adamlarının genellikle karşı çıktığı Fourier'nin görüşlerinin savunusunu üstlendi ve Fourier'nin geliştirdiği matematiksel yöntemlerin yalnızca ısı akışına değil, başka enerji biçimlerine de (örn. devinen akışkanlar, bir telden geçen elektrik akımı) uygulanabileceğini öne süren ilk bilim adamı oldu.

Glasgow Üniversitesi'nde eğitimi sırasında birçok ödül alan Thomson, "An Essay on the Figure of The Earth" (Yer'in Biçimi Üzerine Deneme) başlıklı makalesiyle altın madalya kazandı. 1841'de girdiği Cambridge Üniversitesi'ni dört yılda üstün başarıyla bitirdikten sonra Paris'e gitti. Burada gazların ısı özelliklerini üzerindeki çalışmalarla ünlü fizikçi ve kimyacı Henri-Victor Regnault'nun laboratuvarında bir süre bulunarak uygulamalı çalışmalar alanında kendini yetiştirdi. Glasgow Üniversitesi'nde 1846'da boşalan doğa felsefesi kürsüsünün (sonradan fizik kürsüsü) profesörlüğüne oybirliğiyle seçildiğinde 22 yaşındaydı. Bu görevi 1899'a değin 53 yıl sürdüren Thomson bütün bilimsel çalışmalarını Glasgow'da gerçekleştirdi. Üniversite öğretiminde deneysel çalışmanın önemini vurgulayarak İngiltere'nin ilk üniversite fizik laboratuvarını burada kurdu. Maddeye ve enerjiye ilişkin çeşitli kuramların tek bir büyük kuram biçiminde birleştirileceği görüşünde olan Thomson, hidrodinamik olgular ile bir telden geçen elektrik akımı arasındaki benzerliği "On the Uniform Motion of Heat in Homogeneous Solid Bodies, and its Connection with the Mathematical Theory of Electricity" (Isının Türdeş Katılardaki Düzgün Devinimi ve Bu Olgunun Elektrikğin Matematiksel Kuramıyla İlişkisi) başlıklı makalesinde ortaya koymuştu (1842). Joule'ün ısı ile mekanik enerjinin birbirine dönüştürülebilir olduğu ilişkin kuramını 1847'de öğrenen Thomson, bu kuramın bilim çevrelerince tanınması doğrultusunda çaba harcadı. Joule'ün kuramı, o güne değin yaygın kabul görmüş olan, ısının ağırlıksız bir akışkan (kalorik) olduğu düşüncesine tümüyle karşı çıkıyordu. Thomson 1851'de yayımladığı "On the Dynamical Theory of Heat" (Isının Dinamik Kuramı Üzerine) başlıklı matematiksel incelemesinde Joule'ün görüşlerini doğruladı; bu çalışma, Thomson'un Clausius'tan bağımsız olarak ortaya koyduğu termodinamiğin ikinci yasasını da içeriyordu. Thomson ve Joule, birlikte yürüttükleri araştırmalar sonucunda, bir gazın ısı üretmeden ya da ısı aktarımı olmaksızın genişlemesi durumunda sıcaklığının azaldığını buldular (1852). Joule-Thomson etkisi(*) olarak adlandırılan bu olgudan yararlanılarak 19. yüzyılın ikinci yarısında gazların sıvılaştırılması gerçekleştirilmiş, soğutucu sanayisi geliştirilmiştir.

Isı makinelerinin verimini ısının kalorik kuramına dayanarak açıklayan Carnot'un çalışmasını, ısının mekanik enerjiyle eşdeğer olduğunu kanıtlayan Joule'un bulgularıyla bağdaştırarak ısı kuramını bir mekanik ilkesine dönüştürmeye çalışan Thomson, 1848'de de mutlak sıcaklık ölçeğini geliştirdi. Fransız fizikçi J.-A.-C. Charles'in 1787'de ortaya koyduğu gazların genişleme

yasası, soğutulan bir gazın hacminin, her 1°C sıcaklık farkı için, 0°C'deki hacminin 273'te biri kadar küçüldüğünü belirliyordu (bak. Charles yasası). Buradan, -273°C'de gazın hacminin sıfır olacağı sonucu çıkıyordu. Thomson, -273°C'de hacmin sıfır olmayacağını, ama gazı oluşturan moleküllerin devinimlerinin ortadan kalkacağını, böylece (kendisinin 1856'da "kinetik enerji" olarak adlandırdığı) devinim enerjisinin sıfır olacağını öne sürdü. Bu, bütün maddelerin molekülleri için geçerli idi. Tüm molekül hareketinin durduğu ve herhangi bir sonlu süreçle erişilmesi olanaksız bir alt sınır olan -273°C'lik sıcaklığın mutlak sıfır(*) olarak kabul edilmesini öneren Thomson, bu sıcaklıktan yukarıya doğru Celsius ölçeğiyle derecelendirilen bir sıcaklık ölçeği ortaya koydu. Bu -273°C'lik sıcaklık aynı zamanda, Carnot teoremine göre, ısıнын tümüyle işe dönüştürülmesi için gerekli alt sınırdır. Mutlak sıcaklık ölçeği, termodinamik ölçek ya da Thomson'un onuruna Kelvin ölçeği olarak adlandırılan bu ölçek günümüzde bütün bilimsel sıcaklık ölçümlerinin temelini oluşturur (mutlak sıfır, günümüzde -273,15°C olarak kabul edilmektedir). Moleküllerin kinetik enerjisi kavramı bütün enerji türlerinin ısıya dönüşerek harcanacağı ve bütün cisimlerin zamanla soğuyarak sonunda evrenin mutlak sıfır sıcaklıkta dengeye ulaşacağı varsayımına temel olmuştur; bu kavram J.C. Maxwell ve L. E. Boltzmann'ın geliştirdikleri gazların kinetik kuramının(*) da temelini oluşturmuştur.

Soğuma olayını Yer'in yaşının belirlenmesine uygulayan Thomson, Yer'in Güneş'ten koptuğunda Güneş ile aynı sıcaklıkta olduğunu ve o zamandan bu yana sürekli soğuduğu görüşünden kalkarak Yer'in yaşının 200 milyon yıldan fazla olamayacağını hesapladı (1862), daha sonra bu sürenin 20-40 milyon yıl arasında olduğunu ileri sürdü (1899). Jeolojik bulgular ise Yer'in yaşının 200 milyon yıldan fazla olduğunu ortaya koyuyordu. Thomson'un bu savı jeologlar ve evrim kuramını savunan bilim adamlarınca şiddetle eleştirildi. Bu çelişki radyoaktifliğin keşfinden ve böylece Yer'de Güneş'ten bağımsız bir ısı kaynağının bulunduğu anlaşılmamasından sonra çözülebildi ve Thomson'un Yer'in yaşına ilişkin görüşlerinin yanlış olduğu belirlendi.

Thomson'un duyarlı ölçü aygıtlarının geliştirilmesi konusunda önemli başarıları vardır. Elektrik akımı ile ısı akışı arasındaki matematiksel benzeşime ilişkin çalışmaları Atlas Okyanusunda döşenen ilk denizaltı telgraf kablosunun başarısında belirleyici rol oynadı. Dover ile Calais arasında 1850'de döşenen denizaltı kabloluunda sinyallerin düşük hızla yol aldığı ve bozulmaya uğradığı gözlenmişti. Thomson bunun elektriksel bir iletken olan deniz suyu ile kablounun bir sığaç (kondansatör) oluşturmasından kaynaklandığını belirledi. Sinyaldeki gecikmenin önlenmesi için kablounun çapının büyük olması, iletkenliği yüksek malzemeden yapılması ve iletken sinyallerin genliğinin çok küçük olması gerektiğini öne sürdü. Böylesine zayıf gerilimleri algılayabilen ve günümüzde aynalı galvanometre olarak bilinen duyarlı bir aygıt geliştirerek 1858'de patentini alan Thomson, Atlas Okyanusuna denizaltı kablosu döşemek üzere kurulmuş olan Atlantic Telegraph Company'nin başkanlığına getirildi. İrlanda ile Kanada'daki Newfoundland arasında yaklaşık 4.800 km uzunluğundaki ilk kablo 1858'de döşendi. Şirketin başmühendisi E.O.W. Whitehouse, Thom-

son'un önerilerini uygulamaya koymayı kabul etmemiş ve döşenen kablo kısa sürede işe yaramaz hale gelmişti, bunun üzerine şirket Whitehouse'ın görevine son verdi ve 1866'da Thomson'ın önerilerine uygun yeni bir kablo döşedi. Bu kablounun başarısı Thomson'un büyük bir servet ve ün sahibi olmasına yol açtı. Bunun yanı sıra, aynı yıl kendisine "sir" unvanı verilen Thomson'ın adına 1892'de İskoçya'daki Largs dolaylarında Kelvin baronluğu kuruldu ve Thomson bu tarihten sonra Lord Kelvin olarak anıldı. 1851'de Londra'daki Royal Society'nin üyeliğine seçilen Thomson, 1890-95 arasında bu kuruluşun başkanlığını yaptı.

Kelvin iki kez evlendi ve hiç çocuğu olmadı. Yaşamı boyunca 600'den fazla bilimsel makale yayımladı, birçok buluş yaparak patentini aldı, kendisine sayısız unvan, onursal üyelik ve ödül verildi. Seksen üç yaşında öldüğünde Westminster Abbey'de Newton'un yanına gömüldü.

Kelvin yaşamının son yıllarında fizikte ortaya çıkan yeniliklere ilgisiz kalmış, hatta bunlara karşı çıkmıştı. Ama onun, Helmholtz ile birlikte, klasik fiziği geliştirerek 20. yüzyılın başında çağdaş bir bilim dalına dönüştüren iki büyük bilim adamından biri olduğu herkesçe kabul edilir.

kelvin etkisi bak. çeper etkisi

Kelvin sıcaklık ölçeği, TERMODINAMİK SICAKLIK ÖLÇEĞİ olarak da bilinir, sıfır noktası olarak mutlak sıfır (-273,15°C) temel alan uluslararası bilimsel sıcaklık ölçeği. Ayrıca bak. mutlak sıfır.

Kema Platosu, Kore dilinde KEMA KOVAN. Kuzey Kore'nin kuzey kesiminde plato. Kore Yarımadasının çatısı olarak adlandırılan Kema Platosu, kuzeyde Pektu Dağı (2.744 m), batıda Nangnim Dağları (sannmek), doğuda Japon Denizi kıyıları, güneyde de Tebek Dağlarının kuzey uzantılarıyla çevrilidir. Yüksekliği 1.000-2.000 m'ye ulaşan plato yaklaşık 40.000 km²'lik bir alanı kaplar. Bölgede, tarlaların yakılarak temizlenmesine dayanan geleneksel yöntemle kumdan, fasulye, yulaf, arpa ve patates yetiştirilir. Plato yeraltı kaynakları ve orman varlığı bakımından zengindir.

Kemah, Doğu Anadolu Bölgesi'nde, Erzinçan iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Yüzölçümü 2.354 km² olan Kemah ilçesi doğu ve kuzeydoğuda Merkez ilçe, güneyde Tunceli il, batıda Ilıc, kuzeyde de Refahiye ilçeleriyle çevrilidir.

Alan bakımından ilin en büyük ilçesidir. İlçe toprakları, Karasu Irmağı ve kollarının parçaladığı yüksek dağlardan oluşur. Kuzey

Kemah'ta kale ve yamaçındaki yerleşmeden bir görünüm
(1990, G. U.)

kesimini Konem Dağı (3.045 m), güney kesimini ise Munzur ve Mercan dağları engebelenendir. Munzur Dağlarının en yuk-

sek noktalarından Koçgölbaşı Tepesi (3.239 m) ilçe sınırları içindedir. Munzur Dağları ve Mercan Dağlarının batı uzantıları Tunceli iliyle doğal sınır oluşturur. Kuzey ve güneydeki dağlardan çıkan kısa akışlı akarsuların katılmasıyla ilçe topraklarının suları toplayan Karasu Irmağı(*), ilçe alanından doğu-batı doğrultusunda geçer.

İlçe halkının başlıca geçim kaynağı tarımdır. Ekime elverişli toprakların yetersizliği ve iklim koşullarının sertliği bitkisel üretimi sınırlar. Başlıca bitkisel ürünler buğday, arpa ve patatestir. Az miktarda soğan, elma, baklagiller, ceviz, çekirdeksiz dut adıyla anılan küçük bir tür dut ve uzum yetiştirilir. Koyun ve kıl keçisi yetiştiriciliğine dayanan hayvancılık, ikincil bir uğraş niteliğindedir. İlçe topraklarında linyit ve kayatuzu yatakları vardır.

Hitit kaynaklarında Kemah, Kumaha adıyla geçer. Tanasur Çayı kıyısındaki kayalık tepede Arsakılar tarafından yapıldığı sanılan kalenin Kamaha-Ani adıyla anıldığı bilinir. Adı nedeniyle Artakısan hanedanının merkezlerinden biri olan Kars'taki Ani ile karıştırılan kale, W. M. Ramsay'ın *The Historical Geography of Asia Minor* (1890), *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası* (1961) adlı yapıtında Kamacha-Ani Theodosiopolis adıyla geçer. Roma ve Bizans yönetiminden sonra yöre 11. yüzyıl sonlarında Mengüceklerin eline geçti. 13. yüzyılda başlanan Selçuklu yönetimini İlhanlı ve Celavırlı egemenlikleri izledi. Eretna Beyliği'nden sonra yöre Mutahharten'in yönetimine girdi. Timur, kendisini destekleyen Mutahharten'e Kemah Kalesi'ni verdi. Kemah, kısa süren Akkoyunlu yönetiminden sonra Bıyıklı Mehmed Paşa tarafından Osmanlı topraklarına katıldı. Yöre, 19. yüzyıl sonlarında Erzurum vilayeti'nin Erzinçan sancığına bağlı bir kazaydı.

Karasu Vadisi'nin güney kesiminde kurulmuş olan Kemah kasabası, gelişmemiş küçük ve kırsal nitelikli bir yerleşmedir. Sivas-Erzincan demiryolunun geçtiği kasaba, il merkezi Erzinçan'a 52 km uzaklıktadır. Ekonomik olanakların sınırlılığı, 1950'de 20 bine yaklaşan ilçe nüfusunun 1990'da 14 binin altına düşmesine yol açmıştır. İlçe genelinde görülen göç hareketi kasaba nüfusunda da dalgalanmalara yol açmaktadır.

İlçe, tarihsel yapılar açısından oldukça zengindir. İçinde üç cami, sekiz mescit ve başka yapı kalıntıları bulunan Kemah Kalesi yıkıntı durumundadır. Başlıca tarihsel yapılar kasaba yakınlarındaki Taydibi Kilisesi, Alpköy bucagına bağlı Koryolu (eskiden Tavginer) köyündeki Meryem Ana Kilisesi, aynı bucagın Gökçaya köyü yakınlarındaki Çamlı Manastırı olarak da bilinen Lusavon Kilisesi ile Gulabi Bey Camisi (1450), Tugay Hatun Kumbeti (13. yy), Melik Gazi Kumbeti, Behram Şah Kumbeti, Gurcu Baba Kumbeti (13. yy), Ali Baba Türbesi ve Gulabi Bey Hamamı'dır.

Kemah Belediyesi 1884'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 13 675, kasaba, 3 593.

Kemal Bekir, tam adı KEMAL BEKİR OZMA, SAV (d. 1924, Çivril, Denizli), oyku ve roman yazarı, tiyatro oyuncusu ve yönetmeni. İzmir Gazi Ortaokulu'nu bitirdi (1942). İki yıl Ticaret Lisesi'nde okudu. Ankara Devlet Konservatuarı Tiyatro Bölümü'ndeki öğrenimini tamamladıktan (1949) sonra Devlet Tiyatrosu'nda sahnelenen *Scapin'in Dolapları* (1949), *Küçük Şehir* (1949), *Cyrano de Bergerac* (1951) gibi oyunlarda rol aldı. 1951'de Türk Ceza Kanunu'nun 141 maddesine aykırı eylemde bulunmaktan tutuklandı. Uzun süre hapis yattı. Özgürlüğüne kavuştuktan sonra bir

süre muhasebecilik yaptı. 1959'da girdiği İstanbul Şehir Tiyatroları'nda oyuncu ve yönetici olarak çalıştı. 1980'den sonra İstanbul Devlet Tiyatrosu'nda görev aldı.

Edebiyat dünyasına 1944'te *İstanbul* dergisinde yayımlanan şiirleriyle giren Kemal Bekir daha sonra öyküye yönelerek *Fikirler*, *Anadolu Gazetesi*, *Seçilmiş Hikâyeler Dergisi*, *Yeni Edebiyat* ve *Yeni Gazete*'de çıkan ürünleriyle dikkati çekti. Nahit Sırrı Örik'in *Sultan Hamid Düşerken* adlı romanından uyarladığı *Düşüş* adlı oyunuyla Ankara Sanatseverler Derneği'nce 1975-76'nın en iyi oyun yazarı seçildi. Başlıca yapıtları arasında *Yabancılar* (1958) ve *Kaçaklar* (1961) adlı romanlarıyla *Fatma Hanımın Erik Ağacı* (1970), *Bayrama Yakın* (1975) adlı öykü kitapları sayılabilir.

Kemal Film, Türkiye'deki ilk özel film yapımıdır.

Kemal Seden (1888-1941) ve Şakir Seden (1890-1967) kardeşler tarafından 1922'de kuruldu. Şakir Seden ilk Türk sinemacısı Fuat Uzkınay'la birlikte okullarda sinema gösterileri yapıyordu. Seden kardeşler, 1914'te Ali Efendi Sineması'nı açarak, ilk Türk sinema salonu işletmecisi olmuşlardı. Kemal Film, kurulduğu yıl gerçek bir olaya dayanan *İstanbul'da Bir Facia*-yı *Aşk* filmini yaptı. Bu filmin yönetmeni Muhsin Ertuğrul 1922-23'te Kemal Film adına *Boğaziçi Esrarı/Nur Baba*, *Ateşten Gömlek*, *Leblebi Horhor*, *Kız Kulesinde Bir Facia*, *Sözde Kızlar* adlı filmlerle *Zafer Yollarında* adlı belgeseli çekti. 1923'te stüdyonun kapanması üzerine şirket yalnızca film ithalatçılığıyla uğraştı. 1951'de yeniden film yapımına döndü. Kemal Seden'in oğlu Osman Seden, Kemal Film adına, önceleri yapımcılık, 1955'ten sonra yönetmenlik de yaparak birçok film gerçekleştirdi. Lütfi Akad da ilk filmlerini bu yapımevi adına çekti. *İstanbul Kan Aglarken* (1952), *Kanun Namına* (1952), *Öldüren Şehir* (1954), *Düşman Yolları Kesti* (1959), *Kırık Plak* (1959), 1959'dan başlayarak *Cilalı Ibo* dizisi, *Çalıkuşu* (1966), *Sinekli Bakkal* (1967), Kemal Film'in yaptığı filmlerden bazılarıydı. Şirket 1970'lerde etkinliğine son verdi.

Kemal Reis, asıl adı AHMED KEMAL (d. y. 1451, Gelibolu - ö. 1511, Akdeniz), Osmanlı denizci. Osmanlı denizciliğinin gelişmesinde katkıları olmuştur.

Piri Reis'in amcası olduğu söylenir. Akdeniz'de korsanlık yaptığı sürede usta bir denizci olarak tanındı. İspanya'nın Batı Akdeniz'de önemli bir güç oluşturduğu sırada II. Bayezid'in çağrısına uyarak Osmanlı hizmetine girdi (1494). Batı Akdeniz adaları ile İspanya ve Fransa kıyılarını vurmakla görevlendirildi. 1499-1503 arasındaki Osmanlı-Venedik Savaşı'na katıldı; 1499'da İnebahtı'nın, 1500'de de Navarin'in alınmasında önemli rol oynadı. 1504'te Rodos Adasına baskın yapmasına karşın siyasal nedenlerle adayı almasına izin verilmedi. 1510'da, Haremeyn'e (Mekke ve Medine) yardım götürөн Osmanlı gemileri-ne sürekli baskın düzenleyen Rodos'taki St. Jean Şövalyeleri'ne karşı sefere çıktı. Bu sefer sırasında çıkan şiddetli fırtınada gemisi battı; kendisi de boğularak öldü.

Kemal Tahir, tam adı KEMAL TAHİR DEMİR (d. 13 Mart 1910, İstanbul - ö. 21 Nisan 1973, İstanbul), yapıtlarında geleneksel Türk toplumunu somut tarihsel gerçeklikten yola çıkarak incelemiş, yakın tarihe ilişkin görüşleri Türk düşünce yaşamında önemli tartışmalara yol açmış romancı.

Hünkâr yaverlerinden Yüzbaşı Tahir Bey'in oğlu, dört kardeşin en büyüğüdür. Babası II. Abdülhamid'in özel atölyesinde ma-

rangozluk da yapardı. II. Meşrutiyet'ten (1908) sonra emekliye ayrıldıysa da, Balkan ve I. Dünya savaşlarında yeniden askere

Kemal Tahir
Ara Güler

çağnıldı. Çanakkale'de yaralanınca geri hizmete alındı, çeşitli yerlerde görevlendirildi. Kemal Tahir de bu nedenle çocukluğunu Anadolu kentlerinde geçirdikten sonra 1923'te Kasımpaşa'da Cezayirli Hasan Paşa Rüştiyesi'ni bitirdi. Galatasaray Lisesi'nde okurken 10. sınıftan ayrıldı. 1928-32 arasında İstanbul'da avukat kâtipliği, Zonguldak Kömür İşletmeleri'nde ambar memurluğu yaptı. Daha sonra İstanbul'da gazeteciliğe başladı. *Vakit*, *haber*, *Son Posta*'da düzeltmen, röportaj yazarı, çevirmen olarak çalıştı. *Yedigün* ve *Karikatür* dergilerinde sekreterlik, *Karagöz* gazetesinde basyazarlık, *Tan* gazetesinde yazı işleri müdürlüğü yaptı. 1938'de, Donanma Olayı adıyla bilinen kovuşturma sonunda bazı sivil ve subaylarla birlikte tutuklanarak Donanma Komutanlığı Askeri Mahkemesi'nce askeri isyana teşvik suçundan 15 yıl ağır hapse mahkûm edildi. Onunla birlikte hüküm giyenler arasında kardeşi deniz astsubayı Nuri Tahir, Nâzım Hikmet, Hikmet Kivılcımlı da vardı. (*Bak*. Harp Okulu Olayı).

İstanbul, Çankırı, Malatya, Çorum, Nevşehir cezaevlerinde 12 yıl yatıktan sonra 1950'deki genel af yasasından yararlanarak çıkan Kemal Tahir İstanbul'a yerleşti, yaşamını yazı yazarak kazanmaya başladı. Gazetelerde Körduman, Bedri Eser, Samim Aşkın, F. M. İkinci, Nurettin Demir, Ali Gıcır gibi takma adlarla tefrika romanlar yayımladı. Polisiye romanlar, aşk ve serüven romanları, senaryolar yazdı. Fransızca'dan çevinler yaptı. *İzmir Ticaret Gazetesi*'nin İstanbul temsilciliğini üstlendi. 1955'te, 6-7 Eylül Olayları sırasında tutuklandı, altı ay hapis yattı. 1957'de, Aziz Nesin'le birlikte *Düşün* Yayınevi'ni kurdu. 1960'ta, *Dost* dergisinin düzenlediği bir anketin yılın en iyi romancısı seçildi. *Yorgun Savaşçı*'yla (1965) 1967-68 Yunus Nadi Armağanı'nı, *Devlet Ana*'yla (1967) 1968 Türk Dil Kurumu Roman Ödülü'nü kazandı. Ölümüne değin yazmayı aralıksız sürdürdü. Son yıllarını daha önce tasarladığı romanları kaleme alıp yayımlamakla geçirdi.

Edebiyatla şirle başlayan Kemal Tahir'in bu türdeki ilk ürünleri 1931'de *İçihad*'da yayımlandı. Daha sonra *Yeni Kültür*, arkadaşlarıyla birlikte kurduğu *Geçit* (1933-34), *Varlık* ve *Ses* dergilerinde şiirleri çıktı. İlk öyküleri ise *Tan* gazetesinde Cemalettin Mahir imzasıyla yayımlandı (1941). Hece şiirinden serbest şiire geçişi (1935) Nâzım Hikmet'le dost olduğu yıllara rastlar. Cezaevindeyken *Tan* gazetesinde tefrika edilen (1941) *Got İnsanları*'ndaki (1955) dört öykü olgunluk döneminin ilk ürünleridir. Kemal Tahir imzasıyla yayımlanan (ve daha önce takma adla *Yeni İstanbul*'da tefrika edilmiş olan) *Sığırdere* ile (1955) adını duyurdu.

Esir Şehrin İnsanları'nda (1956) Mütareke dönemi İstanbul'unu anlattı. Bu onun çeşitli kesimlerden insanlarıyla birlikte İstanbul kentini bir çerçeve gibi ele alıp Türk toplumunun Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş dönemini irdelediği "şehir" dizisinin ilk kitabıydı. Dizinin öbür kitapları da *Esir Şehrin Mahpusu* (1961) ve *Hür Şehrin İnsanları* (ös 1976, 2 cilt) adlarıyla yayımlandı. İlk yapıtlarında daha çok köy ve köylü sorunlarına eğilen Kemal Tahir daha sonra Türk tarihinin (özellikle de yakın dönemlerin) önemli olaylarını konu aldığı romanlarında Osmanlı toplum yapısını incelemeyi ve Cumhuriyet sürecine eleştirel bir yaklaşımı sürdürdü. *Devlet Ana*'da kuruluş sürecindeki Osmanlı toplum ve yönetim düzenini, *Kurt Kanunu*'nda (1969) İzmir Suikastı'nı, *Rahmet Yolları Kesti*'de (1957) ve *Yedigünar Yayıları*'nda (1958) ağılık kurumunu ve eşkiyalık olgusunu, *Yorgun Savaşçı*'da Anadolu'daki başsız, öndersiz ulusal güçlerin birleşip Kurtuluş Savaşı'nı başlatmalarına değin geçen dönemi anlattı. *Bozkırdaki Çekirdek*'te (1962) köy enstitüleri olayını inceleyerek yanlışlar aradı.

Romani "drama düşmüş insanın serüveni" olarak tanımlayan ve uzun bir tarih perspektifine yönelerek Türkiye'nin geçmişten bu yana gelişen yapısını bütünlüğü içinde ortaya koymayı amaçlayan Kemal Tahir'in birçok tartışmaya ve farklı değerlendirmelere konu olan düşüncelerindeki çıkış noktası, uluslararası resmi Marksist görüş ile Türkiye gerçeği arasındaki bağını soruyordu. Siyasal eyleme katılmış bir kimse ve bir romancı olarak, kendi algıladığı, saptadığı ve üzerinde düşündüğü siyasal, kültürel ve bireysel yaşam ile resmi Marksist görüşün sunduğu çözüm arasında bir örtüşmezlik görüyor ve bu çözümü yetersiz buluyordu. Türk toplum yaşamına uymayan, zorlama, biçimsel ve yüzeysel bir akım ve uygulama olarak gördüğü Batılılaşmaya ilişkin yargısı da, bu çözümü yetersiz bulmasına bağlıydı. Çünkü resmi Marksist görüş Batılılaşmayı, özellikle de II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinin siyasal ve kültürel uygulamalarını, en azından bir "ticaret burjuvazisi" devriminin sonuçları olarak yorumluyordu. Oysa Kemal Tahir, böyle bir sınıfın varlığından bile kuşku duyuyordu.

Boylece hem resmi Marksist görüşün, hem de Batılılaşmanın ürünü olan Cumhuriyet dönemi resmi tarih görüşünün aşılması, Kemal Tahir'in düşüncesini belirleyen iki ana doğrultu haline geldi. Ama Marksizm onun için gene de biricik bilimsel yöntem ve ilkeydi. Kemal Tahir, Marx'ın ve Engels'in Doğu toplumları konusunda ileri sürdükleri ve resmi görüş dolayısıyla bir yana bırakılmış düşüncelerini ve yorumlarını irdeledi. 1961'den başlayarak Fransa'da Asya tipi üretim tarzı konusunda yapılmış araştırmaları izledi. Buna koşut olarak, Cumhuriyet dönemi resmi ideolojisinin tarih anlayışının dışında kalan Fuat Köprülü, Ömer Lütfi Barkan, Mustafa Akdağ, Halil İnalcık, Niyazi Berkes ve Şerif Mardin gibi bilim adamlarının yapıtlarını inceledi. Bu çalışmalar onu, Türk tarihine, toplumuna, kültürüne, siyasal ve bireysel yaşamına ilişkin yeni düşünceler benimsemeye yöneltti.

Kemal Tahir'in görüşlerine göre, genellikle Yakındoğu toplumları ve onların siyasal örgütlenmeleri olan imparatorluklar, özellikle de Osmanlı-Türk toplumu, resmi Marksist görüşün ilke olarak kabullendiği ve birbirini izleyen zorunlu aşamalar olarak ileri sürdüğü ilkel topluluk-kölecilik-feodalizm-kapitalizm süreci içinde yer almaz.

Bunlar, Marx ve Engels'in bazı yazılarında belirttikleri gibi, bir başka üretim tarzı üzerinde temellenen toplumsal oluşumlardır. Bu oluşumlarda, Batı'daki anlamıyla bir feodalizmden söz edilemez. Özel mülkiyet, egemen mülkiyet biçimi değildir ve sistemli olarak engellenir. Toplum, üstteki savaşı ve örgütleyici yöneticiler ile alttaki üretici köy topluluklarından oluşur. Gaza ve haraç sistemi geçerlidir; bayındırlık işleri büyük önem taşır. Sınıflar arası akışkanlık (bir sınıftan ötekine geçme) önemli rol oynar. Sınıflar arasında, örneğin burjuvazi ile feodalite ve daha sonra işçi sınıfı ile burjuvazi arasında Batı'da görüldüğü gibi dışı dış bir siyasal ve ideolojik mücadele yoktur. Sınıflar siyasal bilinç edinmemiştir, yani "kendi için" sınıflar değil, "kendinde" sınıflardır ve bunlara oranla toplumun bütünlüğü ve birliği ağır basar. Dolayısıyla birey "göbekbağı" toplumdan kopartmamıştır"; üst kademelere geçse bile "kapıkulu"dur ya da toplumun bütünlüğü içinde erimiştir ve özel bağımsızlığını savunmayan bir bireydir. Dinsel ideoloji, toplumsal değerler, töreler ve kurallar bireysel farkları ortadan kaldıran bir rol oynar. Devletin ve merkezî iktidarın gücü mutlak; ikincil toplumsal yapılardan ve "sivil toplum"dan söz edilemez. Bu perspektif içinde Türkiye'deki Batılılaşma hareketi, gerekli altyapısı olmayan bir topluma, soyut ve biçimsel bir üstyapı getirme çabasıdır başka bir şey değildir. Koklu bir ekonomik ve toplumsal devrim yapılmadan, yani üretim ilişkileri değişikliğe uğratılmadan, bu tür bir devrimin gerçekleştiği toplulukların kültürel ve ideolojik yapılarını tepeden inme uygulamaya çalışmak, hem tarih bilincini kösteklemek, hem de yararsız bir taklitçiliğe düşmektir. Bu da, yönetenler ile yönetilenler arasındaki uçurumu daha da genişletmekten başka sonuç vermez.

Kemal Tahir, özellikle *Devlet Ana*'da, sınıfsız ilkel toplumların çözülmesinden sonra ortaya çıkan Asya tipi üretim tarzı toplumsal oluşumlarının bir örneği olarak gördüğü Osmanlı Devleti'nin kuruluş sürecini ele aldı. Bu oluşumların, kölecilik ya da feodalizme oranla daha "insancıl" olduğunu düşündüğü için, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundaki başarının ve hızın da, bu niteliğin, kendi deyişiyle "suyun akarında" bulunmasının, sonucu olduğunu ileri sürdü.

Kemal Tahir yazılarında ve konuşmalarında hem resmi Marksist görüşe, hem de Batıcı anlayışa çeşitli eleştiriler yöneltti. Bunu yaparken, Marksizme cephe alan "gerici" ya da "rutucu" bir konuma girmedi; düşüncelerini Marksist yöntem adına ileri sürdü.

OBÜR ÖNEMLİ YAPITLARI Roman *Körduman* (1957), *Koyun Kamburu* (1959, 1989), *Kelleci Memet* (1962, 1992), *Büyük Mal* (1970, 1990), *Yol Ayrımı* (1971), *Namusçular* (ö. 1974, 1981), *Kanlar Koşusu* (ö. 1974, 1990), *Damağacı* (ö. 1977), *Bir Mülkiyet Kaleisi* (ö. 1977, 2 cilt, 1982) Mektup ve edebiyat eleştirisi *Kemal Tahir'den Farma İrfan a Mektuplar* (ö. 1979), *Noirler Sanatı Edebiyat* (5 cilt, 1989-90)

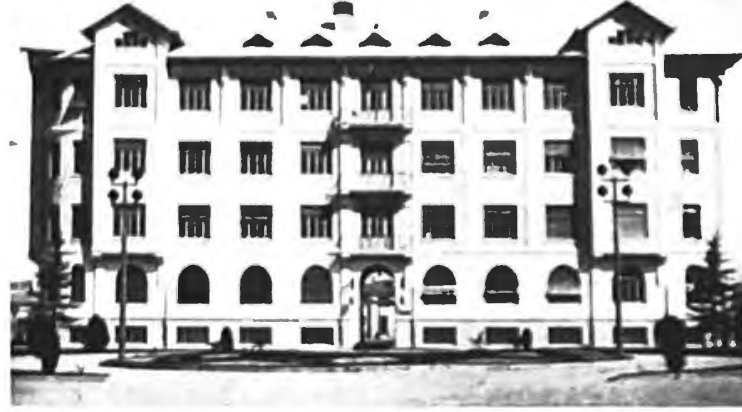
Alfabetik sıralama sözcük esasına göre yapılmıştır.

Kemal Ümmi, asıl adı İSMAIL (d. Nigde - ö. 1475, Karaman?), Osmanlı divan şairi. Yaşamına ilişkin ayrıntılı bilgi yoktur. Cemal Halveti ile birlikte Erzincanlı Şeyh Bahaeddin'in halifesi oldu. 15. yüzyılda ve sonrasında tasavvuf çevrelerini büyük ölçüde etkileyen aruzla yazılmış şiirlerinde Yunus Emre'nin etkisi görülür. Münacaat,

na't, kaside, gazel, mesnevi biçimleriyle ve yalın halk diliyle çok sayıda tasavvuf konulu şiir yazmışsa da, asıl ününü ilahilerine borçludur. Dünyanın geçiciliği, Tanrı sevgisi, ibadet vb konularla vahdet-i vücud (varlığın birliği) kuramını işlediği şiirleri Türk dili tarihi açısından da önem taşır. 2.371 beyitlik *Divan*'ının birçok elyazması vardır.

Kemaleddin Bey, tam adı AHMED KEMAL (d. 1870, İstanbul - ö. 13 Temmuz 1927, Ankara) 20. yüzyıl başlarındaki çalışmalarıyla I. Ulusal Mimarlık(*) akımının önde gelen temsilcilerinden biri olmuş Türk mimar.

Ortaöğreniminden sonra mühendislik konularına duyduğu ilgi nedeniyle 1887'de Hendese-i Mülkiye Mektebi'ne (sonradan Mühendis Mektebi, bugün İstanbul Teknik Üniversitesi) girdi. Eğitimini bitirdiği yıl bu

Kemaleddin Bey'in yaptığı eski TCDD Genel Müdürlüğü, 1927-30, Ankara
Nezih Başgözen Arşivi

okulda Alman öğretim görevlisi Jachmund'un asistanlığına atandı. 1895'te mimarlık eğitimi görmek üzere Almanya'ya gönderildi. İki yıl Berlin'deki Charlottenburg Teknik Üniversitesi'ne devam etti. Ardından iki buçuk yıl kadar da çeşitli mimarlık bürolarında çalıştıktan sonra 1900'de İstanbul'a döndü ve Hendese-i Mülkiye Mektebi'nde Jachmund'un yerine mimarlık derslerini yürütmeye başladı. 1901'de Harbiye Nezareti Ebniye-i Askenye mimarlığına getirildi. 1909'da da Evkaf Nezareti'nin yeniden örgütlenmesi sırasında kurulan Yapım ve Onarım Dairesi müdürlüğüne atandı. Bu görevi sırasında nezaretin yaptırmayı düşündüğü yapıların tasarımı üstünde çalışmaya olanaklı oldu.

1913-17 arasında Arap vilayetlerinde bayındırlık işlerinde görevlendirildi. 1914'te de Evkaf Nezareti'ndeki görevine ek olarak İstanbul Şehremaneti (Belediyesi) Fen Kurulu danışmanlığına getirildi. Bu kurulun başkanı olan mimar Vedat Bey'le (Tek) birlikte kente ilişkin çalışmalar yaptı.

Kemaleddin Bey 1923'te Mescid-i Akse'nin onarılması için Kudüs'e gitti. 1925'te, mimar Vedat Bey'in başladığı yapılanı tamamlamak üzere Ankara'ya çağrıldı. Bir yıl sonra onarım çalışmalarını denetlemek üzere yeniden Kudüs'e gitti. Ertesi yıl Türkiye'ye döndükten sonra bazı yapıtlarını tamamlayamadan öldü.

Osmanlı Devleti için, son yıllarını yaşadığı 20. yüzyıl başları her bakımdan karışık bir dönemdi. Çökmeğe olan devleti kurtarmak için bir Osmanlı uluslar topluluğu, bir İslam ülkeleri birliği kurulması gibi öneriler ortaya atılıyordu. Ziya Gökalp'in Türkçülüğe ilişkin görüşlerini yaymasından sonra ulusalcılık düşünceleri güçlenmeye başlamıştı. Çözümlemek olan toplumu birleştirmeye yönelik bu düşünceler, simgesel gereksinimleri önde tutan bir mimarlık düşüncesi-

nin ortaya çıkmasına da neden oldu. Önemli yapılarda Osmanlı Devleti'nin güçlü dönemlerine özgü mimarlık öğelerini tekrarlayan ve bu nedenle ulusalcı olarak yorumlanan bu akım, daha ileride benzer düşüncelerden yola çıkan ikinci bir ulusalcı yönelişle karıştırılmaması için mimarlık tarihçilerince I. Ulusal Mimarlık olarak adlandırılmıştır.

Kemaleddin Bey bu akımın önde gelen mimarlarından biri oldu. Ayrıntı düzeyinde değişik çözümleri varsa da cami, türbe gibi geleneksel işlevlerde Osmanlı-Türk mimarlığının genel çizgisini sürdürdü. İşhanı gibi çağdaş işlevli yapılarda ise simetrik yerleştirme ve düzenleme ilkelerini uyguladı. Betonarme, çelik gibi çağdaş yapı malzemelerini kullanmasına karşın, bunların üstünü kaplayarak yapılarının geleneksel malzemelerle yapılmış olduğu izlenimini verdi. Aynı kat sayısı daha çok olan yapıları üç

kathıymış gibi gösteren cephe düzenlemeleri de kullandı. Günümüz mimarlığınca benimsenmeyen bu yaklaşımların bir bölümü 19. yüzyıl Avrupa mimarlık düşüncelerinden kaynaklanmakta ve dönemin simgesel işlevlere ağırlık verme eğilimiyle açıklanmaktadır.

Kemaleddin Bey'in yapıtları arasında İstanbul'da bulunan I., II., III. ve IV. Vakıf hanları önemli yer tutar. Gene İstanbul'daki Bebek, Bostancı ve Kemer Hatun camileri, Edirne Garı (1910-30; bugün Trakya Üniversitesi Edirne Meslek Yüksekokulu), Ankara'daki II. Vakıf Hanı (1926-30; sonradan Vakıflar ve Devlet Tiyatrosu Genel müdürlükleri), Gazi Eğitim Enstitüsü (1927-30; sonradan Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi), Devlet Demir Yolları Genel Müdürlüğü (1927-30; sonradan TCDD İl İşletme Başmüdürlüğü) gibi yapılar bulunmaktadır. Ankara'da Vedat Bey'in başlamış olduğu Ankara Palas, Kemaleddin Bey'in öngördüğü değişikliklerle bitirilmiştir. Bu yapı 1980'de Devlet Konukevi'ne dönüştürülmüştür. Kemaleddin Bey'in en önemli yapıtlarından biri, 1918'de çıkan bir yangında evlerini yitiren aileler için İstanbul'da Laleli semtinde yaptığı ve Türkiye'deki çok katlı sosyal konut uygulamalarının ilk örneklerinden biri olan Harikzedegân Evleri'dir (Tayyare Apartmanları; bugün Ramada Oteli) (1919-22).

Kemaleddin Bey Türk mimarlarının örgütlenmesi konusunda da çalışmıştır. 19. yüzyılda Hassa Mimarları Ocakı'nın ve çeşitli meslek loncalarının kapanması, mimarlarla birlikte başka yapı sanatçılarıyla da meslek örgütlerinden yoksun bırakmıştı. Kemaleddin Bey günümüzdeki mimar ve mühendis odalarına benzeyen bir örgütün kurulmasına ön ayak olmuş, 1908'de kurulan Osmanlı Mimar ve Mühendis Cemiyeti'nin ilk yönetim kurulunda görev almıştır. Onun çağdaş Türk mimarlığına yaptığı büyük bir katkı

da, mimar olarak büyük bir üne kavuşması ve böylece 19. yüzyılda yabancı ve azınlık mimarların yarattığı olumsuz izlenimi silerek Türklerin de bu işleri yapabileceğini kanıtlamıştır.

Kemaleddin Bey Kudus'te Mescid-i Aksa ve Kubbetü's-Sahra onarımlarında gösterdiği başarı nedeniyle Britanya Kraliyet Mimarlık Enstitüsü (RIBA) üyeliğine seçilmiş, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından da Güzel Sanatlar Kurulu'nun önce üyeliğine, 1926'da da başkanlığına getirilmiştir.

Kemaleddin Efendi (HARİRİZADE) SEYYİD MEHMET olarak da bilinir (d. 1852, İstanbul - ö. 1884, İstanbul), mutasavvıf ve yazar.

Halepli Şeyh Abdurrahman Hanri Efendi'nin oğluydu. İlköğreniminden sonra Hafız Şakir Efendi'nin derslerini izledi. Halvetiye ve Rifaiye tarikatlarına girdi. Abdullatif Buhari'den Kadiriye tarikatının icazetini aldı. Daha sonra Melamiye halifesi oldu. Silsileleri, başlıca kural ve yöntemleriyle tarikatları incelediği *Arapça Tıbyanü Vesail-i Hakayık fi Beyanü Selasili't-Tarık* adlı üç ciltlik yapıtı, tasavvuf ve tarikatlar tarihine ilişkin en önemli başvuru kaynaklarından biridir.

Kemaleddin Sami Paşa (d. 1884, Sinop - ö. 1934, Berlin), Türk asker ve diplomat.

Erkân-ı Harbiye Mektebi'ni bitirdikten (1908) sonra Balkan Savaşları'na (1912-13) katıldı. Kolundan sakatlanmasına karşın I. Dünya Savaşı'nda (1914-18) çeşitli cephe-lerde çarpıştı. İstanbul'un işgalinden (16 Mart 1920) sonra Anadolu'ya geçti, Kurtuluş Savaşı'na katıldı. Büyük Taarruz (1922) sırasında 4. Kolordu komutanı olarak görev yaptı.

1923'te Sinop mebusu olarak TBMM'ye girdi. 1924'te Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in (Atatürk) asker mebuslardan iki görevden birini seçmelerini istemesi üzerine mebusluktan ayrıldı. Aynı yıl Berlin büyükelçiliğine atandı. 1926'da korgeneralliğe yükseldi. İki yıl sonra da askerlikten emekliye ayrıldı. Berlin'deki görevi sırasında geçirdiği bir ameliyatin ardından oldu, İstanbul'da toprağa verildi. Yakınları, olumundan sonra Gökçen soyadını aldılar.

Kemaliye, eskiden EĞİN Doğu Anadolu Bölgesi'nde, Erzincan iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Yüzölçümü 1168 km²'dir. Doğuda Tunceli il, güneydoğuda Elazığ, güneyde Malatya, batıda Sivas illeri, kuzeyde de Ilıc ilçesiyle çevrilidir.

Erzincan ilinin güneybatı kesiminde yer alan ilçe topraklarını Munzur Dağları engemelendirir. İlçenin doğu kesimindeki Munzur Dağı Ziyarettepe'de 3147 m'ye, kuzey kesimindeki Çal Dağı ise 2179 m'ye yükselir. Karasu Irmağı(*) ilçe alanından kabaca kuzeybatı güneydoğu doğrultusunda geçer. Çaltı Suyu ilçenin kuzeybatısında Karasu'ya katılır. Keban Barajı'nın yapımından sonra Karasu Irmağı vadisinin ilçe toprakları içinde kalan bir bölümü, baraj gölünde dar bir korfez oluşturmuştur.

İlçe halkının temel geçim kaynağı tarımdır. Koyun ve kıl keçisi besiciliği yaygın bir uğraştır, yüksek yaylalarda göçerler vazın sürülerini getirir. Bunlardan en önemlisi Sarıççek Yaylasıdır. Yaylalarda kurulan geçici mandıralarda peynir üretimi yapılır. Ekime elverişli alanın kısıtlı olması nedeniyle birtakım ürün miktarı düşüktür. Başlıca bakımsal ürünler yeker pancarı, buğday, üzüm, elma, arpa, patates, soğan, ceviz ve duttur. Geleneksel yöntemlerin kullanılması nedeniyle geri bir durumda bulunan hayvancılığa bağlı olarak halıcılık yapılır. Canlı renkleri ve geleneksel motifleriyle

unlu Eğin halılarının üretimi, ilçe halkının eskiden beri sürdürdüğü bir uğraştır. İlçe topraklarında demir ve linyit yatakları vardır.

Yörede ilk yerleşimin tarihine ilişkin kesin bilgi yoktur. 10. yüzyılda Partlılarla Romalılar arasında mücadele konusu olan yöre, Bizans yönetimi sırasında Arap saldırılarına uğradı, daha sonra Selçuklu, İlhanlı ve Akkoyunlu egemenliğine girdi. 15. yüzyılda Osmanlı topraklarına katıldı ve Eğin adını aldı. 19. yüzyıl sonlarında Mamuretül-Aziz vilayetinin Elazığ sancığına bağlı bir kaza merkeziydi. Cumhuriyet döneminde önce Elazığ'a, 1926'da da Malatya iline bağlı bir ilçe merkezi yapıldı ve adı, Mustafa Kemal'den (Atatürk) esinlenerek Kemaliye olarak değiştirildi. 1938'de Erzincan iline bağlandı.

İlçe, 1950'lerde başlayan büyük kente göç hareketinden önemli ölçüde etkilendi. 1950'de yaklaşık 19 bin olan nüfusu, 1990'da 10 binin altına düşmüştü. Aynı dönemde ilçe gibi nüfus yitiren Kemaliye kasabası, bugün küçük, gelişmemiş bir yerleşme durumundadır. İl merkezi Erzincan'a 156 km uzaklıkta olan kasabada bir Devlet hastanesi vardır. Kasabanın çarşısı 1987'de çıkan bir yangın sonucunda bütünüyle yanmıştır.

Kemaliye Belediyesi 1864'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 9.025; kasaba, 2.044.

Kemalizm bak Atatürkçülük

Kemalpaşa, eskiden Sığirci Ege Bölgesi'nde, İzmir iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 658 km² olan Kemalpaşa ilçesi kuzey ve doğuda Manisa ili, güneyde Bayındır ve Torbalı, batıda da Buca ve Bornova ilçesiyle çevrilidir.

İzmir ilinin orta kesiminde yer alan ilçe topraklarının kuzeyi ve güneyi dağlık, ortası ise ovalıktır. Kuzeyini Sığirci (Manisa) Dağı'nın güney uzantıları, güney kesimini Bozdağlar'ın batı uzantısı olan Mahmut Dağı (1382 m), güney kesimini de Mahmut Dağından Karabel ile ayrılan Nif (Kemalpaşa) Dağı (1.506 m) engemelendirir. Dağlar kırmızı çam ve kara çam ormanlarıyla kaplıdır. İlçe topraklarının sularını Nif Dağı'nın doğu yamaçlarından doğup ilçe sınırları dışında Gediz Irmağına katılan Nif (Kemalpaşa) Çayı toplar. İlçenin ortasını kaplayan ve batıda Belkahve Eğiğine kadar uzanan Nif Ovası, Gediz Ovasının bir parçasıdır.

İlçedeki başlıca ekonomik etkinlik başta meyvecilik olmak üzere tarımdır. İzmir ilinin 1984 üzüm rekoltesinin yüzde 41'i (93.701 ton) Kemalpaşa ilçesinden elde edilmiştir. Ayrıca buğday, zeytin, arpa, sebzeler, tütün, kiraz ve az miktarda mandalina yetiştirilir. İlde kurulan yem ve süt ürünleri fabrikaları ilçe hayvancılığının gelişmesine katkıda bulunmuştur.

Karabel yakınlarındaki buluntular ilçe alanına Hititler döneminde yerleşildiğini gösterir. İlkçağda Nif Dağı, Anadolu'daki tanrısal Olympus dağılarından biri olarak kabul edilirdi. Antik adı Nymphaion olan yerleşme, daha sonra Roma ve Bizans yönetimine girdi. Latinlerin Konstantinopolis'i (İstanbul) işgali sırasında Bizans hanedanının geçici sığınaklarından biri oldu. Aydınogulları döneminde Nif olarak adlandırıldı. 19. yüzyıl sonlarında Aydın vilayeti İzmir sancığının merkez kazasına bağlı bir nahiye merkeziydi. 1900'de kaza merkezi yapılan Nif, Kurtuluş Savaşı sırasında Yunan işgaline uğradı. Mustafa Kemal (Atatürk), 8 Eylül 1922'de Nife geldikten sonra yerleşmenin adı Kemalpaşa olarak değiştirildi.

İzmir'e 20 km uzaklıktaki kent, küçük bir yerleşmedir. İlçedeki en eski tarihî yapı, Karabel Kaya Kabartması'dır(*) Kent yakınlarındaki Kız Kalesi denen sarayın Roma

döneminde yapıldığı sanılmaktadır. Nif Dağı'nda Bizans yapısı olduğu sanılan bir kale kalıntısı vardır.

Kemalpaşa Belediyesi Cumhuriyet'ten önce kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 56.075; kent, 16.354.

Kemalpaşazade, İBN KEMAL olarak da bilinir, asıl adı ŞEMSEDDİN AİMEL (d. 1468/69, Tokat ya da Edirne - ö. 16 Nisan 1534, İstanbul), bilgin, şair ve tarihçi. En büyük Osmanlı tarihçilerinden biri sayılır.

Şehzade Bayezid'in (sonradan II. Bayezid) lalası Kemal Paşa'nın torunu, Tokat sancakbeylerinden Süleyman Çelebi'nin oğludur. Babasının gözetiminde öğrenim gördü. Aile geleneğine uyarak askerlik mesleğini seçti. Altı bölük sipahısı olarak II. Bayezid'in bazı seferlerine katıldı. Daha sonra askerlikten ayrılarak ilmiye sınıfına geçti. Edirne'deki darülhadiste Molla Lütfi'nin derslerini izlemeye başladı. Molla Lütfi 1494'te ölünce öğrenimini Muslihiddin Mustafa Efendi, Hatibzade Muhyiddin Mehmed Efendi ve Muarrifzade Sinaneddin Yusuf Efendi'nin yanında tamamlayarak onlardan icazet aldı. 1505'te, Anadolu kazaskeri Müeyyedzade Abdurrahman Efendi'nin önerisiyle Edirne'deki Taşlık Medresesi'ne (Ali Bey Medresesi) müderris olarak atandı. Bu sırada II. Bayezid tarafından bir Türkçe Osmanlı tarihi yazmak üzere görevlendirildi. 1511'de koruyucusu Müeyyedzade, Rumeli kazaskerliğine atanınca, Kemalpaşazade de Uskup'teki İshak Paşa Medresesi'ne gönderildi. Orada Curcani'nin *Şerhi'l-Misfiha* adlı yapıtına bir haşiye yazdı. Ardından müderrislik derecesi yükseltilerek Edirne'deki Halebiye Medresesi'ne atandı. Daha sonra sırasıyla Edirne'de Üç Şerefeli, İstanbul'da Fatih ve gene Edirne'de II. Bayezid camilerinin medreselerinde müderrislik etti.

I. Selim'in (Yavuz) tahta çıkmasından sonra, yazdığı risale ve verdiği fetvalarla Sunni Osmanlıların Şii Safevîlere karşı savaşı hazırlanmasında etkili oldu. Böylece padişahın sevgisini kazandı ve Çaldıran Savaşı'ndan sonra, 1516'da önce Edirne kadılığına, sonra Anadolu kazaskerliğine getirildi. I. Selim'in Mısır seferine katıldı. 1519'da yeniden Edirne'deki darülhadise müderris olarak atandı. 1521'de de II. Bayezid Medresesi'nde görevlendirildi. 1526'da, Zembilli Ali Efendi'nin yerine şeyhülislamlığa getirildi ve olunceye değin bu makamda kaldı.

Kemalpaşazade tefsir, fıkıh, hadis gibi yerli bilimlerde, dilbilgisi, felsefe, ahlak, edebiyat ve tarih gibi alanlarda Arapça, Farsça ve Türkçe olmak üzere çoğu risale biçiminde 200'ü aşkın yapıt yazmıştır. Risalelerinden 36 tanesi Ahmed Cevdet tarafından basılmıştır. En önemli yapıtı 10 defterden (cilt) oluşan Türkçe *Tevârih-i Ali Osman* (1957, 7. defter; 1970, 1. defter; 1983, 2. defter; yay. haz. Şerafettin Turan) adlı Osmanlı tarihidir. Yapıtta her padişah dönemi bir defterde olmak üzere, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan 1527'ye değin geçen olaylar anlatılır. Özgün nüshaları günümüze ulaşmayan ve elde ancak 17. yüzyıldan sonra yazılmış eksik kopyaları bulunan yapıtın 10 defterinin son bölümünde Mohaç Savaşı (1526) ayrıntılı olarak verilir. Bu bölüm Fransızca çevirisiyle birlikte *Histoire de la Campagne de la Mohacz par Kemal Pacha Zadeh* (1859; Kemalpaşazade'nin Mohaç Seferi Tarihi) adıyla basılmıştır.

Kemalpaşazade daha çok tarihçi olarak tanınmakla birlikte, aynı zamanda bu-

yük bir bilgin ve usta bir şairdi. 7.777 beyitten oluşan ve aynı konuyu işleyen Türkçe mesnevilerin en önemlilerinden biri sayılan *Yusuf ü Züleyha*, Fars dili üzerine bir dilbilgisi ve sözlük olan *Camiü'l-Furs*, Arapça fetvaları da içeren *Fetvalar* ve çoğunlukla lirik şiirlerden oluşan *Divan*'ının onur obür önemli Türkçe yapıtlarıdır. Farsça yapıtlarının en önemlileri ise Sadi'nin *Gülistan*'ına bir nazire olan *Nigâristan* ve Arapça-Farsça bir sözlük olan *Muhitü'l-Lügat*'tır. Kemalpaşazade'nin Arapça yapıtları daha çok şerhler ve haşiyelerdir.

keman, yayla çalınan telli çalgı. Daha eski bir yaylı çalgı olan ve Almanya'da *Fiedel*, İngiltere'de *fiddle*, Fransa'da *vielle* adı verilen ortaçağ kemanından, 16. yüzyılda bu çalgıdan yapılan İtalyan *lira da braccio*'sundan ve rebek gibi daha eski yaylı çalgılardan Rönesans döneminde geliştirilmiştir. Ortaçağ kemanının da 10. yüzyılda Avrupa'da, Arap yaylı çalgısı rebabın Bizans'ta kullanılan bir türü olan *lira*'dan türediği sanılır. Bu tür kemanda burguluk diski düzdü ve yuvarlak ya da yurek biçiminde olurdu. Akort burguları bu diskin önünde ya da arkasında bulunurdu. Tel sayısı üçten beşe kadar değişirdi; beşli aralıklarda (örn. *do-sol-re*) akort edilirdi.

Yakın akrabası viyola da gambanın tersine, ama atası olan çalgılara benzer biçimde kemanın sapında perde yoktur. Sapın ucundaki abanoz burgulara (kulak) sarılarak bağlanan teller, alttaki bir eşğin (köprü)

nan bir başka öge de, üst kapakta eşğin iki yanına açılmış "f" biçimindeki göğüs delikleridir. Kemanın dört teli *sol-re-la-mi* düzeninde akort edilir.

Lirik sesi, kemanın bir çalgı olarak özellikle doğum yeri İtalya'da hemen tutulmasını sağladı. Bilinen ilk İtalyan keman yapımcıları (örn. Gasparo da Salò, Andrea Amati ve Giovanni Paolo Maggini) 16. yüzyıl sona ermeden çalgının ortalama boyutlarını saptamışlardı. Ama sonraları da kemanı daha iyi bir çalgı haline getiren değişiklikler sürdü. İlk kemanların üst ve alt kapakları genellikle daha bombeliydi; Antonio Stradivari'nin (1644-1737) kemanlarında bu bombe azaldı, sesleri daha erkekse oldu. 19. yüzyılda büyük konser salonlarının ve keman virtüözlerinin ortaya çıkmasından sonra keman da son değişikliklerini geçirdi. Eşği yükseldi, candireği ile bas çubuğu kalınlaştı, govdesi daha yassılaştı. Sapı, tellerin eşik üstüne daha büyük basıncı yapmasını sağlayacak biçimde arkaya eğildi. Sonunda, 18. yüzyıl kemanının zarif, içli sesinin yerine, daha güçlü ve parlak bir ses tonuna ulaşıldı.

Keman ilk çıktığı zaman halk müziğinde, dans parçalarında kullanılıyordu. 17. yüzyılda başlıca yaylı çalgı olarak viyola da gambanın yerini aldı. İtalyan besteci Monteverdi *Orfeo* adlı operasında (ilk sahnelenışı 1607) orkestraya kemanı da kattı. Fransa'da 1626'da *Les 24 Violons du Roi* (Kralın Yirmi Dört Kemanı) adlı orkestra kuruldu. Virtüöz kemancı Arcangelo Corelli keman için müzik yazan ilk besteciler arasındaydı. Vivaldi, J. S. Bach ve kemancı Giuseppe Tartini de keman parçaları beste-

sonra, 19. yüzyılın ortalarında keman da kullanılmaya başladı. Günümüzde klasik Türk müziği toplulukları için olduğu kadar, gelecekte eğlence müziği toplulukları için de vazgeçilmez çalgılardan biridir. Geleneksel Türk müziğinde kullanılan kemanın akordu *la-re-la-re* ya da *sol-re-la-re* biçiminde yapılır.

kemani yengeç, *Crustacea* (kabuklular) sınıfının, *Decapoda* (onayaklılar) takımının, *Uca* cinsini oluşturan 65 yengeç türünün ortak adı. Adını erkeklerin, iki kısıkcından birini keman çalar gibi daha geniş tutmasından ötürü almıştır. Dişilerin her iki kısıacı da oldukça küçüktür. Erkek, büyük kısıacını yitirirse küçük kısıacı gelişir ve kopan büyük kısıacın yerine küçük bir kısıacı çıkar.

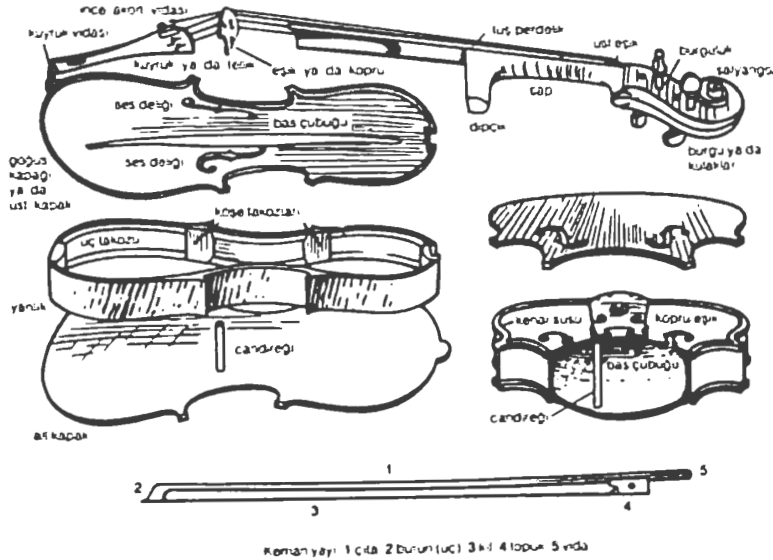
Kemani yengeçler yeryüzünün çeşitli ılıman ve tropik bölgelerindeki kumsallarda çok sayıda görülür; yaklaşık 30 cm'ye kadar derinlikteki oyuklarda yaşar, yosun ve öbür organik maddelerle beslenirler. *U. tangeri* türü Afrika'nın Atlas Okyanusu kıyılarında, *U. pugnax*, *U. pugilator* ve *U. minax* gibi uzunluğu 3 cm'yi geçmeyen türler ABD'nin tüm Atlas Okyanusu kıyılarında görülür. Kemani yengeçlerin erkekleri, dişilere göre daha gözlüce renktedir. Renkleri mercan kırmızısından parlak yeşile ve sarıdan açık maviye kadar değişir.

Kemble AİLESİ. İngiliz tiyatro sanatçıları ailesi.

Ailenin kurucusu Roger Kemble (d. 1 Mart 1721, Hereford - ö. 6 Aralık 1802), 1752'de Canterbury'de bir tiyatro topluluğuna girdi. O yıllarda iyi bir oyuncu değildi. Daha sonra Birmingham'da, tiyatro yöneticisi John Ward tarafından işe alındı. Zamanla oyuncululuğunu bir ölçüde geliştirdiyse de tiyatro yöneticisi olarak daha başarılıydı. Ward'ın kızı oyuncu Sarah'yla evlendi ve 12 çocukları oldu. Çocuklardan sekizi yaşadı, bunlardan beşi de tiyatro dünyasında ün kazandı.

En büyük çocukları Sarah (1755-1831), Roger Kemble'in kurup yönettiği gezici toplulukta sahneye çıkarak genç yaşta kusursuz bir oyuncu oldu. On sekiz yaşında evlendi ve asıl ününü kocasının soyadıyla kazandı (bak. Siddons, Sarah).

Büyük oğul John Philip Kemble (d. 1 Şubat 1757, Prescott, Lancashire, İngiltere - ö. 26 Şubat 1823, Lozan, İsviçre), dönemin en sevilen oyuncularından ve en önemli tiyatro yöneticilerinden biriydi. Çocukluğu sahnede geçmişti. Fransa'da gördüğü papazlık eğitimi sırasında edindiği katı disiplin anlayışı da oyunculuk tarzını etkiledi. Daha sonra İngiltere'ye ve tiyatro dünyasına dönerek 1776'da sahneye çıktı. Birkaç yıl taşra kentlerinde oynadıktan sonra 1781'de Dublin'de Hamlet'i canlandırdı. İki yıl sonra aynı rolle Londra'da, Drury Lane Tiyatrosu'nda sahneye çıktı. 1785'te uhlası, büyük trajedi oyuncusu Sarah Siddons'la birlikte oynadığı *Macbeth*'le büyük bir başarı elde etti ve dönem en gözde sanatçıları arasına girdi. Bunu peş peşe başka başarılar izledi. 1788'de yöneticiliğine getirildiği Drury Lane Tiyatrosu'nda kostümü, dekor ve yönetim alanlarında önemli yenilikler gerçekleştirdi. İlk kez sahnede canlı hayvanlara yer verdi ve su efektleri kullandı. Tiyatroyu devralmış olan oyun yazarı Richard Brinsley Sheridan'la aralarında çıkan anlaşmazlıklar nedeniyle buradan ayrıldı ve 1803'te Covent Garden'in yöneticiliğine geçti. Bir bölüm hissesini de aldığı bu tiyatrunun 1808'de yanmasıyla maddi açıdan güç duruma düştü. Tiyatro ertesi yıl açıldıysa da, bu kez bilet fiyatlarının yükseliği tepkilere yol açtı; Kemble uğradığı zarardan kütüphane-

Kemanın oluşturan ana parçalar ve keman yayı
The Oxford Companion to Music, Gerald Hay, Londra

üstünden geçerek kuyruk adı verilen parçaya bağlanır. Tellerin basıncı ile yerinde duran eşik, tellerin titreşimini kemanın üst kapagina (göğüs tahtası ya da tabla) iletir. Çamdan yapılan üst kapak sesi yükseltir. Govdenin içinde, üst kapak ile alt kapak arasında eşğin ayağının tam altına gelecek biçimde sıkıştırılmış, çam tahtasından bir çubuk vardır. Candireği denen bu parça tellerin titreşimini alt kapağa iletir ve kemanın kendine özgü sesinin oluşmasına büyük katkıda bulunur. Üst kapagın alt yüzünde boydan boya, bas çubuğu (bas balkon) denen bir çita vardır. Üst kapagın dışbükey kavşına uygun biçimde uzanan ve iki ucu üst kapakla aynı düzeye gelecek biçimde yassılaştıran bu bas çubuğu pes sesleri güçlendirir. Yanlıklar (kaskak) akçağaçtan (kelebek ağacı) yapılır ve içten çamla astarlanır. Keman tınısının oluşmasına katkıda bulu-

lediler. 18. yüzyıldan başlayarak önemli bestecilerin çoğu solo keman için beste yaptılar. Mozart, Beethoven, Schumann, Brahms, Grieg, Hindemith, Schoenberg ve Alban Berg bunlar arasında sayılabilir. Francesco Geminiani, Niccolò Paganini, Joseph Joachim, Fritz Kreisler, Jascha Heifetz, David Oistrach, Yehudi Menuhin ve Isaac Stern gibi virtüözlerin çıkması da keman bestelerinin çoğalmasında rol oynadı. Keman Ortadoğu ve Güney Hindistan müziklerine de girmiş bir çalgıdır ve daha pek çok ülkenin halk müziğinde kullanılır. 16-18. yüzyıllarda tenor keman adıyla bilinen türü, viyola ile viyolonsel arasında bir çalgıydı. Telleri *fa-do-sol-re* olarak akort ediliyordu. Tenor keman tanımının viyola için de kullanıldığı oldu.

Türk müziğinde, 18. yüzyılın başlarında sinekemanı adıyla giren viyola d'amore den

sini satarak ve Northumberland dükünün yaptığı bağışla kurtulabildi. Kemble o dönemde yaygın olan yapay, durağan oyunculuk anlayışının en önemli temsilcisiydi. En ünlü rolleri, Shakespeare'in *Julius Caesar*'ındaki Brutus ile *Hamlet* ve *Coriolanus* oyunlarındaki başrolleriydi. Gut hastalığına yakalanması ve ünlü oyuncu Edmund

John Philip Kemble, G. Stuart'ın yağlıboya çalışması, y. 1800; Ulusal Portre Galerisi, Londra
National Portrait Gallery, Londra

Kean'in(*) yeni bir oyunculuk tarzıyla ortaya çıkıp büyük ilgi görmesi üzerine tiyatrodan uzaklaştı. 1817'de Coriolanus rolüyle son kez sahneye çıktı ve yaşamının geri kalan bölümünü kara Avrupa'sında geçirdi.

John Philip Kemble'in kızı Priscilla da (eö Hopkins; d. 1756, Londra - ö. Mayıs 1845, Leamington, Warwickshire) ünlü bir oyuncuydu. Sahneye ilk kez 1772'de, David Garrick'in topluluğuyla Drury Lane Tiyatrosu'nda çıkmıştı. Annesi aynı toplulukta oyuncu, babası da suflördü. Priscilla birkaç yıl sonra topluluk oyuncularından William Brereton'la, o ölünce de John Philip'le evlendi (1787). Tiyatro oyunculuğunu özellikle yardımcı rollerle sürdürdü. 1796'da sahneden çekildi.

John Philip'in kardeşi George Stephen Kemble (d. 21 Nisan 1758, Kingston, Herefordshire - ö. 5 Haziran 1822, Durham yakınları, Durham), doğmadan önce de sahnede idi. Annesi Sarah Kemble, *Henry VIII (VIII. Henry)* oyunundaki gebe Anne Boleyn rolünü canlandırdıktan sonra doğuma zor yetiştirilmişti. George adını sonradan alan Stephen, ailesinin kimyacı olması yolundaki isteğine aldırarak geçici bir tiyatro topluluğuna katıldı. Ünlü Sarah Siddons'ın kardeşi olması iş bulmasını kolaylaştırıyordu. Daha sonra bir süre için oyunculuğu bırakıp yalnızca tiyatro yöneticiliği yaptı.

George Stephen'in 1783'te evlendiği Elizabeth (eö Satchell; d. 1763?, Londra - ö. 20 Ocak 1841, Durham yakınları, Durham), çok yetenekli bir oyuncuydu. Birlikte sahneye çıktıkları yıllar boyunca, her zaman kocasını golgede bırakmıştı. Kocasını anca taşrada iş bulabildiğinde de tiyatrodaki parlak geleceğini feda ederek onunla gitti.

George Stephen ile Elizabeth'in tek çocuğu olan oğulları Henry Stephen Kemble da (d. 15 Eylül 1789, Londra - o. 22 Haziran 1836) babası gibi, annesi bir oyundaki rolünü tamamladıktan sonra dünyaya geldi. Gene babası gibi, ailesinin düşündüğünün tersine, Cambridge Üniversitesi'ndeki öğrenimini iki yılın sonunda bırakarak oyunculuğa başladı. Pek yetenekli bir oyuncu değildi. Değişik topluluklarda kendini geliştirmeye çalıştı. Babası George Stephen, Drury Lane Tiyatrosu'nun yöneticisiyken ona kaldırabileceğinin ötesinde roller verdi. Henry Stephen da ortalama bir başarıyla yetindi ve eleştirmenlerin her fırsatta eleştirdikleri bir oyuncu oldu.

Roger ve Sarah Kemble'in beşinci çocuğu olan Elizabeth (es Whitlock; d. 2 Nisan 1761, Warrington - ö. 27 Şubat 1836) ilk kez 1783'te Drury Lane'de sahneye çıktı. Gelecek için çok şey vaat eden bir oyuncu olmasına karşın, ablası Sarah Siddons'ın yanında ikinci planda kaldı. Tiyatro sahibi ve yöneticisi Charles Edward Whitlock'la evlenerek onunla ABD'ye gitti. Orada Elizabeth Whitlock adıyla çok başarılı geçen bir turne yaptı. 1807'de döndüğü Londra'da coşkuyla karşılandı, ama daha sonra sahnelerde çok az görüldü.

Charles Kemble (d. 25 Kasım 1775, Brecknock, Brecknockshire, Galler - ö. 12 Kasım 1854, Londra), Roger ve Sarah Kemble'in en küçük çocuğuydu. 1792 ya da 1793'te

Charles Kemble, Romeo rolünde, P. Thomson'un bir oymabaskısı, y. 1819
R. Mander and J. Michelson Theatre Collection

Sheffield'da, Shakespeare'in *As You Like It* (Nasıl Hoşunuza Giderse/Begendiğimiz Gibi) oyununda Orlando rolüyle oyunculuğa başladı. Londra'da ilk kez 1794'te, *Macbeth* oyununda Macbeth'i canlandıran ağabeyi John Philip'le birlikte, Malcolm rolünde sahneye çıktı. Özellikle Shakespeare oyunlarındaki yardımcı rolleriyle dikkati çekti, ama asıl başarılı olduğu alan komedi idi. Sahnelediği oyunlardaysa, İngiliz tiyatrosunda ilk kez dekor ve kostümde tarihsel açıdan gerçeğe uygun ayrıntılar kullanmasıyla önem kazandı. Bir dönem Covent Garden Tiyatrosu'nu yönetti. 1832 ve 1834'te başarılı ABD turneleri yaptı. Herleştiren iltimate bozukluğundan oturu 1836'da sahneden uzaklaştı, ama Shakespeare okumalarını 1840'a değin sürdürdü. Gene 1836'da resmi bir görev olan oyun seçiciliğine getirildi ve dört yıl sonra bu görevi oğlu filolog John Mitchell'a bıraktı. Jane Williams'ın *Charles Kemble: Man of the Theatre* (Charles Kemble: Tiyatro Adamı) adlı çalışması 1970'te yayımlanmıştır.

Charles'la 1806'da evlenen ve Maria Theresa adıyla tanınan Marie-Therèse (eö de Camp; d. 17 Ocak 1774, Viyana - ö. 3 Eylül 1838, Chertsey, Surrey, İngiltere), şarkıcı, dansçı ve oyuncuydu. Müzikçiler yetiştirmiş bir Fransız ailesinin kızıydı. Küçük yaşta İngiltere'ye götürülmüş, altı yaşında dansçı olarak Londra'da sahneye çıkmıştı. On iki yaşında Drury Lane Tiyatrosu'nda oyunculuğa başladı. Bazısında şarkı da söylediği çok çeşitli küçük roller aldı. Charles'la evlendikten sonra da yıllarca onunla birlikte sahneye çıktı.

Charles ve Maria Theresa Kemble'in büyük kızları, Fanny Kemble adıyla tanınan Frances Anne Kemble (d. 27 Kasım 1809, Londra - ö. 15 Ocak 1893, Londra), hem komedi, hem de trajedide seçilen bir oyuncu olmanın ötesinde, oyunları, şiirleri ve 19. yüzyıl tiyatrosu ve toplumsal tarihine ilişkin önemli bilgiler içeren anılarıyla ünlendi. Gerçekte oyunculuktan hiç hoşlanmıyor, yalnızca paraya gereksinim duyduğu zamanlar sahneye çıkıyordu. Oyunculuğa başla-

ması da habasının Covent Garden Tiyatrosu'nun başındayken güç duruma düşüp iflasın eşiğine geldiği bir sırada olmuş. Ekim 1829'da Juliet rolüyle sahneye çıkan Fanny olağanüstü bir başarı elde ederek Covent Garden'a da soluk almıştı. Üç yıl süren bu rahat dönemdeki başarılı kompozisyonları arasında *The School for Scandal* da (Skandal Okulu) *Lady Teazle*, *The Merchant of Venice*'ta (*Venedik Taciri*) *Portia* ve *Much Ado About Nothing*'de (*Kuru Gürültü*) Beatrice yer alıyordu. 1832 ve 1834'te babasıyla birlikte ABD turnelerine katıldı. İkinci turne sırasında Güneyli bir çiftlik sahibiyle evlenerek tiyatrodan koptu. 1847'de İngiltere'ye ve sahneye döndü, ertesi yıl da boşandı. Daha sonra İngiltere ve ABD'de bir dizi başarılı Shakespeare okuması yaptı. Sahneye son olarak Ekim 1868'de New York kentinde çıktı. 1835'te basılan önemli yapıtı *Journal*'ın (Günlük) ikinci cildini 1863'te yayımladı. *Record of a*

Fanny Kemble, Sir Thomas Lawrence'in bir resminden A. Chappell'in yaptığı oymabaskı, 1830
R. Mander and J. Michelson Theatre Collection

Girlhood (1878; Genç Kızlık Notları), *Records of Later Life* (1882; Olgunluk Dönemi Notları) ve *Further Records, 1848-1883* ise (1890; Başka Notlar, 1848-1883) otobiyografik yapıtlarıydı.

Fanny'nin kız kardeşi Adelaide Kemble (d. 1814?, Londra - ö. 4 Ağustos 1879, Warsash House, Hampshire), oyunculuk yerine müziğe yöneldi ve ünlü bir ses sanatçısı oldu. İtalya'da eğitim gördü ve Venedik'te opera dünyasına parlak bir giriş yaptı. 1835'ten 1842'ye değin profesyonel olarak sahneye çıktı. Turneye çıktığı kara Avrupa'sı ile İngiltere'de, operalardaki rolleri ve verdiği konserlerle büyük ovgu topladı. 1842'de bir konser sonrası yaptığı kısa konuşmayla sahneye veda etti.

Kembos Ovası, GEMBOS OVASI ya da GOL OVA olarak da bilinir, Akdeniz Bölgesi'nin batı kesiminde, Batı Toros sıraları arasında ova. Şeytan Dağının batısında yer alır. Manavgat'ın kuzeyinde kuzey-güney doğrultusunda 13 km kadar uzanır; en çok 2,5 km'ye çıkan genişliği kuzey ve güney uçlarında yalnızca 500 m'dir. Yaklaşık 30 km'lik bir alanı kaplar.

Kembos Ovası, Mezozoyik (İkinci) Zaman (y. 225-65 milyon yıl önce) alt kalkerli arazide oluşmuş bir polyedir. Temelinde ofiyolitler bulunan ve batıda kırık (fay) hatlarıyla sınırlanan ovanın kuzey-güney doğrultusu, tektonik hareketler sonucunda beliren çizgilere uyar. Oluşumunda önce tektonik olaylar, ardından karstlaşma etkili

olduğundan tektonokarstik bir çukurluk ortaya çıkmıştır. Kembos polyesinin kuzeyinde (Göynum polyesi) ve güneyinde (Sobuca ve Eynif polyesleri) aynı kırık hatlarına bağlı olan gene kuzey-güney doğrultulu başka polyeler vardır.

Ovanın tabanında biriken erime artışı malzeme, yaklaşık 40 m kalınlığında bir alüvyon örtüsü oluşturmıştır. Bu örtünün kalınlığı, erozyon ve karstlaşmanın çevredeki şiddetini gösterir.

Çevredeki kalker yapıları platoları göre 150 m kadar derinde olan Kembos polyesi tabanının deniz düzeyinden yüksekliği 1210 m'dir. Polyeye kuzeydoğu ucundan giren Uludere'nin suları çeşitli düdenlerde kaybolur. Polyenin tabanında ve kenarlarında 20'den fazla düden vardır. Özellikle polyenin batı kenarında sıralanan düdenler, buradaki kırık hattına bağlı olarak oluşmuştur. Bu düdenlerden Büyük Duden ve Feyzullah Düdeni mağara biçimindedir. Kalker araziye oluşmuş düdenlerden başka, polyenin güneyindeki iki toprak huni de karstik çöküntünün sularını çeker. Düdenlerden kaçan sular, 9 km kadar güneyde, Boyalıbucak yöresindeki bir vadide birçok gözeden çıkar. Boyalıbucak'tan çıkan sular Sobuca polyesine yönelerek bu polyenin düdenlerinde kaybolur ve 21 km kadar yeraltında aktıktan sonra Altınbeşik-Düdensuyu Mağarasının(*) yeraltı göllerini oluşturur. Bu sular daha sonra Manavgat Çayının yukarı kesimine boşalır.

Kembos polyesinin tabanı kıllı ve mıllı bir toprak tabakasıyla kaplı olduğundan geçirimsizdir. Bu nedenle yılın bazı aylarında üstünde biriken sular sıg bir göl oluşturur. 1962-63 yıllarında olduğu gibi, düdenlerin kum ve kille tıkanması ova tabanının uzun süre sular altında kalmasına yol açar.

Kempos Ovasındaki tarımsal etkinliğin 5-6 ayda tamamlanması gerekir. Bu süre geçtiğinde karstik su düzeyi yükselerek ürünleri zarar verir.

keme bak. domalan

keme, *Rodentia* (kemirciler) takımının *Mundae* familyasının *Rattus* cinsini oluşturan 137 memeli türünün ortak adı. Halk arasında lağım faresi ya da sıçan olarak da adlandırılırlar.

Kemeler genellikle koyu renkli, sivri burunlu, ayak ve kuyrukları tüysüz hayvanlardır. Fareye benzerlerse de genel olarak daha iri yapıdadırlar. Bayağı keme (*Rattus rattus*) ve göçmen keme (*Rattus norvegicus*) en iyi bilinen türler arasında yer alır. İkisi de saldırgan, hareketli, hepçil, uyum yeteneği yüksek olan, hızlı üreyen ve insanlarla iç içe yaşayan bu türler insanların gittiği hemen her yere onlarla birlikte gitmiştir. Kemelerin duyuları son derece gelişkindir. Tırmanma, atlama, kazma ve kemirme yetenekleri sayesinde öbür küçük memelilerin ulaşamadığı yerlere girebilirler. Kemeler 3-4 aylıktan eşeyssel olgunluğa erişir ve bir batında 6-22 yavru olmak üzere yılda yedi kez doğurabilirler. Bayağı keme ve göçmen keme tüm dünyada, kumes hayvanları, av hayvanları, tarla ürünleri ve depolanmış tahıla büyük zararlar vermiş, taşıma ve doğrudan buluşturma yoluyla, 20'yi aşkın hastalığın yayılmasına yol açmıştır.

Bayağı kemenin, kuyruğu dışındaki boyu 20 cm, kuyruğu da yaklaşık aynı uzunlukta. Kulakları baş uzunluklarının yaklaşık yarısı kadardır. Üst bolumları koyu boz ya da kahverengimsi, alt bolumları beyazimsidir.

Göçmen keme, daha küçük kulakları, daha güçlü gövdesi ve boyuna oranla daha kısa olan kuyruğuyla bayağı kemeden ayrılır. Rengi genellikle kahverengi olmakla birlikte boz, beyaz, kara ya da alaca renkli olabilir. Laboratuvar sıçanları göçmen kemenin evcilleştirilmiş albino soylarıdır.

Bayağı kemenin tersine göçmen keme, barınmak için oyuklar kazar ve usta bir yüzücüdür. Bayağı kemeden daha inder ve değişik ortamlara daha iyi uyarlabilir. Her iki tür aynı bölgede yaşadıklarında, farklı yaşama ortamlarına yerleşirler. Örneğin bir binada, bayağı keme üst katlarda yaşamayı seçerken, göçmen keme alt katlara yerleşir.

Kemelerle mücadelede en etkili yöntemler, temizliğe dikkat edilmesi ve binaların keme giremeyecek biçimde yapılmasıdır. Ayrıca kemelere karşı kapan ve zehirli kimyasal maddeler kullanılır.

kemençe (Farsça kemençe: "küçük keman"). Türk halk müziğinde Karadeniz ve Güney Anadolu bölgelerinde kullanılan telli çalgı. Klasik Türk müziğinde kullanılan daha farklı bir telli çalgıya da aynı ad (klasik kemençe) verilir.

Asya'da birçok yerde kullanılan çeşitli kemençelerin ortak özelliği, hayvan kabuklarından, sukabağından, hindistancevizinden ya da oyularak ağaçtan yapılan küçük bir ses kutusuyla uzunca bir sapı bulunmasıdır. Çoğunun göğsü deriden, telleri bağırçak ya da at kılındandır. Tel sayısı bir, iki ya da üçtür. Günümüzde Asya'daki Türkler, kemençelerine metal teller de takmaktadır.

Fransızların *pochette*, İngilizlerin *kıt* adını verdiği yaylı çalgıyla akraba olan Karadeniz kemençesinin Anadolu'ya ne zaman ve hangi yoldan girdiğini belirlemek güçtür. Avrupa'ya Doğu'dan gitmiş olabilir. Yürek biçimindeki burguluğu ve kısa sapı, dar ve uzun gövdesinin bir uzantısı biçimindedir. Göğsündeki delikler kemaninkileri andırır. Bir kuyrukla gövdeye bağlanan teller, eşikle dip eşğin üstünden geçirilerek akort burgularına sarılır. Göğsle teknenin dibi arasında candreği denen ahşap bir çubuk sıkıştırılmıştır. Karadeniz kemençesi, çalınırken sol elle sapından havada tutulur; aynı elin parmaklarıyla tellere basılarak istenen sesler bulunur. Bir tel üstünde melodiyi çalınırken, yay bu telin yanındaki tele de sürülür. Böylece bir tür burdon sağlanmış olur.

19. yüzyılda lavta ile birlikte köçekçe takımlarının başlıca çalgısı olan klasik kemençe, bu sazda da büyük bir virtüöz olan Tamburi Cemil Bey'in elinde incesaza girdi ve günümüzdeki klasik Türk müziği topluluklarının vazgeçilmez üç çalgısından (öbür ikisi ney ve tambur) biri oldu. Hüseyin Saadettin Arel de soprano, alto, tenor, bariton ve bas kemençeler yapıtarak, Türk müziğinde Batı müziğindeki keman ailesinin yerini tutacak bir kemençe ailesi yaratmak istemiş, ama bu tasarısını gerçekleştirememiştir. Gövdesinin yarım armuda benzemesinden dolayı armudi kemençe olarak da anılan klasik kemençe üç tellidir (Arel'in kemençeleri dört telliydi). Günümüzde kemençecilerin çoğu, eskiden olduğu gibi bağırçaktan yapılmış teller kullanmaktadır. Teknesinin altındaki kuyruk takozu sol dişe, 12-15 cm uzunluktaki burgularıyla göğse dayanarak ve telleri parmak uçlarıyla basarak yerine, tırnaklarla yandan hafifçe itilerek çalınır. Akordu yegâh-rast-neva (*la-re'-la'*) biçiminde düzenlenir. Ses alanı, çalınan ustalığına bağlı olarak iki buçuk oktavı geçebilir. Klasik kemençe, gerginliği parmakla değiştirilebilen özel yayıyla çalınır.

Kemény, Zoltan (d. 21 Mart 1907, Banka, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu - ö. 14 Haziran 1965, Zurich, İsviçre), dramatik etkili metal kabartmalarıyla tanınan Macar asıllı İsviçreli heykeltıraş.

Marangozluk öğrendi, sonra mimarlık eğitimi gördü. Bir süre moda tasarımı alanında çalıştı. 1930-40 arasında Paris'te, 1942'den sonra da Zurich'te yaşadı. II. Dünya Savaşı'ndan sonra unvanı arttı ve belli başlı Avrupa kentlerinde birçok kişisel sergi açtı. 1964 Venedik Bienali'nde heykel alanında birincilik ödülünü kazandı. 1966'da Paris'teki Ulusal Modern Sanat Müzesi'nde yapılan toplu olarak sergilendi.

Kemény'nin ilk kabartmalarında kullandığı artık metal parçaları, tel, çivi, yay gibi sıradan malzemelerin kabalığı ile üslubunun akıcılığı belirgin bir karşılık oluşturmuyordu. Bu malzemelerle yapıtın yüzeyinden fıskıran ritmik bir hareket elde eden Kemény, kompozisyonlarını belirleyici tek bir biçim çevresinde geliştiriyor ve bu imgeyi aynı kompozisyon içinde çeşitli boyut ve biçimlerde olmak üzere sık sık yineliyordu. Önceleri kurşun, çinko, teneke, demir ve alüminyum kullanırken, daha sonra bakır ve pirince geçti. "İrade Enerji Genlini Yaratı" (1958) ve Frankfurt Belediye Tiyatrosu'nun suayesi için yaptığı yaklaşık 100 m uzunluğundaki "Metalik Büyü" (1963) adlı büyük pirinç pano başyapıtları sayılır.

Kemény, Zsigmond, Baron (d. 12 Haziran 1814, Alvinc, Avusturya İmparatorluğu - ö. 22 Aralık 1875, Pusztakamaras, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu), Macar romancı ve gazeteci. Ayrıntılı psikolojik çözümlemeleri içeren romanlarıyla tanınmış, gazeteci olarak da ülkenin siyasal yaşamında rol oynamıştır.

Parasal gücü ve unvanı sayesinde gazetecilik mesleğinde kolay ilerledi. Gazetecilikteki başarısı, doğum yeri Erdel'in ve Peşte'nin siyasal yaşamında etkili olmasını sağladı. 1847'de, Peşte'de yayımlanan liberal günlük gazete *Pesti Hirlap*'ta çalışmaya başladı. 1855'ten başlayarak yayın yönetmenliğini yürüttüğü *Pesti Napló*'yu, ülkenin en etkili siyasal gazetesi haline getirdi. Ferenc Deák'ın politikasını ateşli biçimde savundu ve gazetede başlattığı kampanya ile 1867 Uzlaşması'nın (*Ausgleich*) gerçekleşmesinde rol oynadı. Her zaman alışlagelmışin dışında olmak isteyen Kemény, ruhsal dengesi bozulunca 1868'de yayın yönetmenliğinden ayrıldı.

Tarihsel romanları arasında *Gyulai Pál* (1847), *Özvegy és leánya* (1855; Dul Kadın ve Kızı), *A rajongók* (1858-59; Fanatikler) ve *Zord idő* (1862; Acımasız Zamanlar) yer alır. Kemény'nin eylemden çok betimlemeye yer vermesi, yarattığı atmosferin bunaltıcı, üslubunun ise karmaşık olması yapıtının okumayı zorlaştırır. Kişisel ve tarihsel çatışmalar içinde yaşayan kahramanları, kaçınılmaz biçimde yıkıma doğru sürüklenir. Kemény'nin, *Férfi és nő* (1852; Kan Koca) gibi kendi çağını ele aldığı romanlarında da aynı trajedi havası vardır. Kemény'nin tarihsel ortamı ustalıkla canlandırıp ince bir dille yansıtmaya eleştirmenler ve seçkin bir okuyucu kitlesince övgüyle karşılanmışsa da, romanları hiçbir zaman yaygın ilgi görmemiştir.

Kemer, Akdeniz Bölgesi'nde, Antalya iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Eskiden Merkez ilçeye bağlı bir bucak olan Kemer, 9 Mayıs 1990 tarihli ve 3644 sayılı yasayla ilçe yapılmıştır.

Kemer Belediyesi 1956'da kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 23.268; kasaba, 8.449.

Kemer. Akdeniz Bölgesi'nde, Burdur iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Eskiden Merkez ilçeye bağlı bir bucak olan Kemer, 19 Haziran 1987 tarihli ve 3392 sayılı yasayla ilçe yapılmıştır.

Kemer (eskiden Sertaç) Belediyesi 1956'da kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 5.059, kasaba, 2.312.

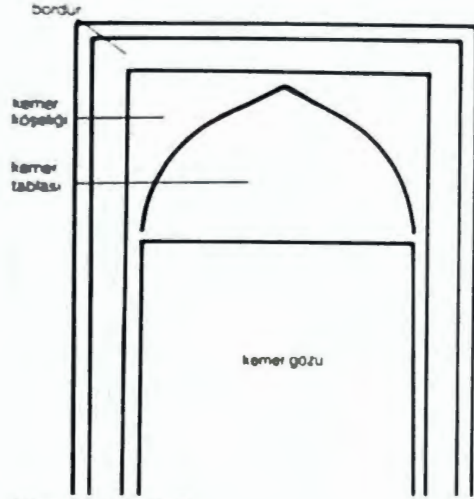
kemer, bir duvarın içindeki, iki sütunun ya da aygının arasındaki bir açıklığın üstünü örtmekte kullanılan, genellikle eğri biçimli, taşıyıcı yapı ögesi. Tarih içinde tonoz ve kubbe gibi taşıyıcı örtülerin de çıkış noktasını oluşturmıştır.

Kemer, büyük açıklıkların taş ya da tuğla gibi küçük boyutlu öğelerle geçilmesine olanak sağlar. Bunların bir eğri oluşturacak

daha çok büyük taş bloklardır ve her sırada bir alttakinden içe doğru taşacak biçimde yerleştirilmiştir. Böylece kemer yükseldikçe iki yanı birbirine yaklaşıp ve son taşların kavuşmasıyla kapanarak açıklığın üstünü örter. Bu kemerlere benzer biçimde yapılmış bindirmeli tonoz ve kubbeler de vardır. Hitit kalelerindeki gizli geçitler ya da tüneller (potern), Maya mimarlığındaki çatı ya da çıkma taşıyıcıları bunlara örnekler.

Eski Mısırlılar ve Yunanlılar, kemeri tanımlarına karşın, büyük yapılarda kullanma-

Bazı usullarda kemer taşıyıcı özelliğinin yanı sıra etkileyici bir anlatım aracı olarak da kullanıldı. Bu nedenle belli bölgelerin, belli mimarlıkların simgesi durumuna gelmiş kemer türleri ortaya çıktı. Bunun en iyi örneklerinden biri ortaçağda gotik usulda yapının temel ögesi olan sivri kemerdur. Beşik kemer hemen her mimarlıkta kullanılmıştır. Sepet kulpu kemer Rönesans'ta çok

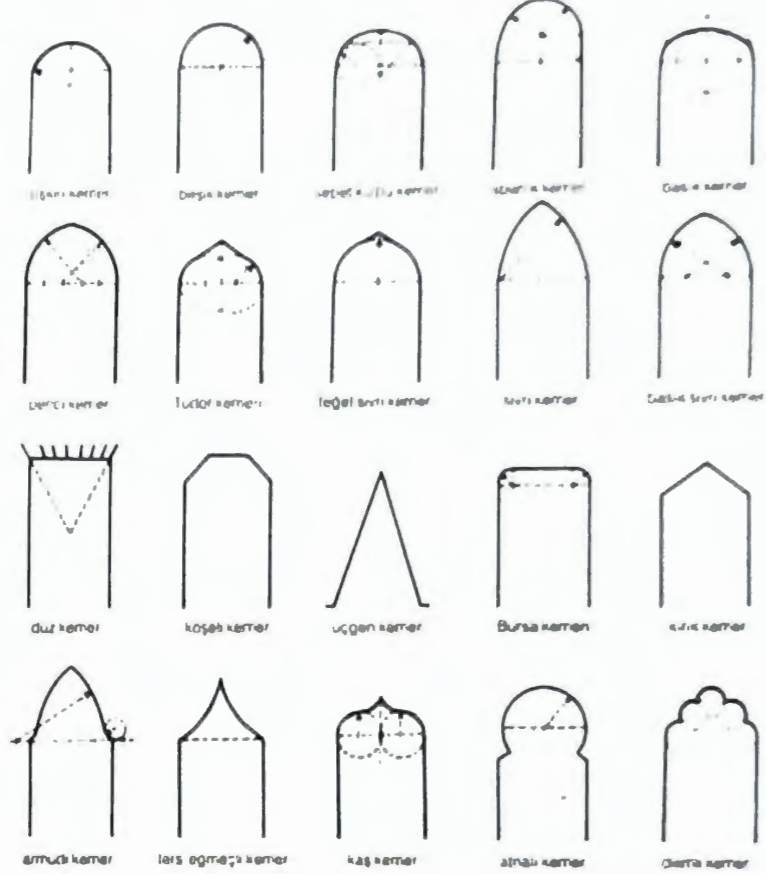

Kemerin bölümleri

Ana Yayıncılık Arşivi

biçimde dizilmesiyle, yalnız basınca çalışan (karşı koyan) kemer, üstten gelen düşey yükleri iki yana aktarır. Bu durum, geniş açıklıkların geçilmesinde basınç direnci yüksek, ama çekme direnci düşük malzemelerin kullanılmasına olanak verir. Kemer yapımında taşlar, ırsılal biçimde eğrinin merkezine bakacak gibi yerleştirilir. Tepe noktasına konan kilit taşı her iki yandan gelen taşları bağlayarak kemeri kapatır. Yüklerin aktarılacağı duvar ya da ayaklara gelen yatay basıncı azaltmak amacıyla kemerin iki üzengisi arasına, çekme direnci yüksek olan ahşap ya da çelik gibi bir malzemeden gergiler de yerleştirilebilir.

Kemere benzer ilk yapı öğelerine Mezopotamya mimarlığında rastlanmaktadır. Babil'de bindirme (yalancı) kemer adı verilen bir kemer kullanılmıştır. Bunlarda malzeme

Çeşitli kemer türleri

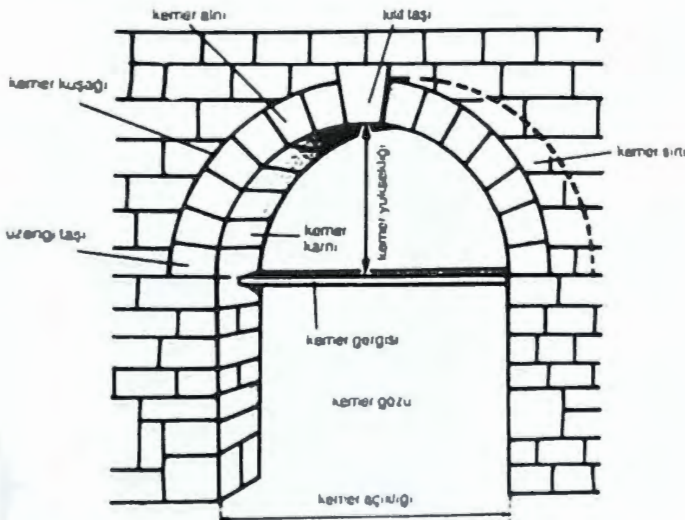
Ana Yayıncılık Arşivi

dılar. Kemer köprü, su yolu gibi mühendislik yapılarından, saray, tapınak gibi anıtsal yapılara kadar yaygın biçimde uygulayanlar Romalılar oldu. Çoğu kez harçsız yapılan Roma kemerlerinin sağlamlığı, taşların özenle yontularak birbirine tam uydurulmasıyla sağlanırdı.

Kemer hemen her dönemde, çeşitli yapılarda kullanılmış bir taşıyıcıydı. Yapı tarihi boyunca pek çok kemer türü geliştirildi.

tutulmuştur. Atnalı kemere İspanya ve Kuzey Afrika'daki İslam yapılarında daha çok rastlanır. Hem İslam, hem de Türk mimarlığında çok kullanılan bir kemer de teget sivri kemerdur. Bu kemerin bir türü Avrupa mimarlıklarında Tudor kemer olarak anılır. Beşik kemer ya da Türk kemeri diye de bilinen pencir kemer Osmanlı mimarlığının simgesi olmuştur. Köşeleri yuvarlatılmış bir düz kirişe benzeyen Bursa kemeri, taşıma gücü yüksek olmadığından, daha çok dekoratif amaçlarla kullanılır. Düz lentoyla geçilmiş bir duvar boşluğunun üstüne gelen yükü hafifletmek amacıyla hafifletme kemeri (boşaltma ya da tahfif kemeri) kullanılabilir. Bir kemere gelen yükü azaltmak için altına yapılan ikinci kemere de berkitme (takviye) kemeri denir. Abanık kemere benzeyen destek ya da payanda kemeri, her tür yarım kemer gibi tek yandan destek yapmaya yarar.

Önemli bir yapı ögesi olan kemerin çeşitli türleri gibi çeşitli bölümleri için de zengin bir terminoloji gelişmiştir. İki yandan kemerin başladığı karşılıklı noktalara üzengi, buradaki taşlara üzengi taşı ya da yasık taşı, kemerin en tepesindeki taşı da kilit taşı denir. Üzengilerin arasındaki mesafe kemer açıklığı, üzengi düzeyinden kilit taşı altına kadar olan düşey mesafe kemer yüksekliğidir. Kemerin eğrisi ve ayakları arasında kalan boşluk kemer gözu diye anılır. Kemer taşlarının oluşturduğu eğik

Kemerin bölümleri

Ana Yayıncılık Arşivi

sıraya kemer kuşağı denir. Bazı kemerler üst üste iki kuşaklı olur. Kemer kuşağının içbükey alt bölümü karın (içlik, lenge), dışbükey üst bölümü sırt, karşıdan görünen yüzü ise alın diye anılır. Kemer karnı arkaya doğru huni biçiminde eğik olarak düzenlenmişse, buna kemer ardı ya da kavsara denir. Anadolu Selçuklu ve Osmanlı mimarlığında büyük taşkapıların kemer kavsaralarının içi mukarnas sıralarıyla doldurulmuştur. Üzengiler arasında bir lento varsa, bununla kemer kavsi arasında kalan bölüme kemer tablası ya da aynası adı verilir (burası genel anlamda bir alınlık tablasıdır[*]). Romanesk ve gotik mimarlıklarda beşik kemer tablası lünet(*) olarak adlandırılır ve içi kabartmalarla bezenir. Kemerin dışını duvar yüzünde bir bordür çeviriyorsa, bordürün üst ve yan çizgileri ile kemer kavsi arasında kalan üçgenimsi parçalar kemer köşeliği ya da kemer köşe tablası diye adlandırılır. Bazı kemerlerin üst çizgisini bir üzengiden öbür üzengiye kadar izleyen çıkıntılı silme kemer kaşdır.

Günümüzde kemer yapımında çetnaş malzemeler kullanılmaktadır. Çelik, betonarme ya da tutkallanmış ahşaptan yapılmış kemerler daha hafif olmalarına karşın daha büyük yükler taşıyabildikleri için daha geniş açıklıklı geçerler.

Kemer Barajı ve Hidroelektrik Santrali, Aydın ilinde, Nazilli kentinin 46 km güneyinde, Büyük Menderes Irmağının kollarından Akçay üzerinde kurulu beton ağırlık barajı. Dar bir vadide yer alan baraj, adını 620 m aşağısında bulunan eski Kemer Köprüsü'nden alır. 300 ha'lık bir alanın taşkından korunması, 38.000 ha'lık bir alanın tarımsal araziye dönüştürülmesi ve enerji üretimi amacıyla 1954'te yapımına başlanan baraj 1958'de hizmete alındı.

Baraj ve gölü, yaşlı Saruhan-Menteşe Masifinin(*) üzerinde yer alır. Başkalaşım sonucu oluşan bu kırıklı ve kıvrımlı diziyi oluşturan birimler mika-şistler, kuvarsitler, fillit, mermer ve şistoz kireçtaşlarıdır. Genç Üst Tersiyer kayalar (Tersiyer Dönem y. 65-2,5 milyon yıl önce) bu masifı örter. Göl alanının büyük bir bölümünü örten bu genç sistemi oluşturan birimler marn, arenik kil, kumtaşı ve miltastır. Barajın eksenini oldukça dar bir vadide, mermerler üzerinde yer alır. Sağ yamaç oldukça dik bir eğime sahiptir ve orta derecede masif katmanlı mermer ve şistoz kireçtaşından oluşur. Sol yamaç daha hafif bir eğime sahiptir ve mika-şist şistoz kireçtaşı katmanlarının bozunmalarından oluşur.

Temelde ve yamaçlarda toprak örtüsü ve bozunmuş malzeme sağlam kayaya ulaşıncaya kadar kazılmıştır. Talveg bölgesinden, kum ve çakıldan oluşan 8 m kalınlığında alüvyon çıkartılmıştır.

Kemer Barajı, Aydın
Anadolu Yayıncılık Arşivi

Barajın temelden yüksekliği 113,50 m, talvegden yüksekliği 108,50 m, kret uzunluğu 309,70 m, kret genişliği 7,50 m, kret kotu 298,50 m ve toplam beton hacmi 740.000 m³'tür.

Baraj gölünün depolama hacmi 12 milyon m³, depolama düzeyi 214 m, en fazla göl alanı 14,75 km² ve en fazla depolama hacmi 544 milyon m³'tür. Serbest düşüşlü dolusavağının kret uzunluğu 142 m, kret kotu 291,50 m ve en fazla boşaltım saniyede 46 m³'tür. Dikdörtgen biçimli boşaltım kanalı 250 m uzunluğundadır. Üç adet düşey eksenli Francis türbini vardır. Elektrik santralının toplam gücü 48 MW'dir.

Kemerovo, Rusya Federasyonu'nun orta-güney kesiminde yönetim birimi (oblast). Tom Irmağı havzasında 95.500 km²'lik bir alanı kaplar. Kuzey-güney doğrultusunu izleyen ırmak vadisinin doğusunda Yukarı Zub Dağında 2.178 m'ye ulaşan Kuznetsk Aladağları, batısında ise yüksekliği 600 m'yi geçmeyen Salir Sıradağları uzanır. Tom Irmağını besleyen kaynakların bulunduğu alçak Gornaya Soriya Yükselteleri güneyde yer alır. Kuzeydeki stepler dışında egemen bitki örtüsünü oluşturan iğneyapraklı ormanlar daha yüksek yerlerde yerini çayırlara bırakır. İki dağ sırası arasındaki Kuznetsk Kömür Havzası ile 1. Beş Yıllık Plan'la (1928-32) birlikte bu havzada kurulan ağır sanayi bölgesi yönetim biriminin sınırları içinde kalır. Kentlerde oturanlar (1982'de toplam nüfusun yüzde 87'si) kömür madenleriyle demir-çelik, demirdışı metaller (özellikle Novokuznetsk'te), ağır makine ve kimyasal maddeler üreten kuruluşlarda çalışır. Güneyde Temirtau ve Taştagol yakınlarında demir cevheri, ayrıca az miktarda kurşun, çinko, barit, arsenik ve altın çıkarılır. Kerestecilik, özellikle de maden ocağı direkleri yapımı çok gelişmiştir. Tarım yalnızca kuzeyde önemlidir. Yönetim merkezi Kemerovo kentidir. Nüfus (1989 geç.) 3.175.000.

Kemerovo, Rusya Federasyonu'nun orta-güney kesimindeki Kemerovo yönetim biriminin (oblast) merkezi kent. Tom Irmağı kıyısında Kuznetsk Aladağları'nın yakınında yer alır. 1830'larda Kemerovo adıyla küçük bir kasaba olarak kuruldu; 1925'te Şçeglovsk adıyla kent statüsü kazandı. Kuznetsk Kömür Havzası'nın gelişmesiyle hızlı bir büyümeye sahne oldu ve 1932'de yeniden eski adı Kemerovo'yu aldı. Günümüzde önemli bir kömür madenciliği merkezi ve Rusya'nın en önemli kimya sanayisi kentlerinden biridir. Başlıca sanayi ürünleri arasında azotlu gübre, plastik, yapay elyaf hammaddesi, anilin boya ve boya maddesi, sud kostik, amonyak ve ilaç sayılabilir. Kentte ayrıca kömür madenciliği donanımı ve tarım makineleri üretilir; bıçkıcilık ve kerestecilik de önemlidir. Kentte madencilik ve öğretim okulları vardır. Nüfus (1989) 520.000.

kemha, dokumasına altın ve gümüş teller de katılabilen havsız, ipek kadife. Tek renkli, desensiz ya da çok renkli ve çeşitli renklerde desenlerle süslenmiş olarak dokunur. Özellikle padişahların ve zenginlerin giydiği değerli kaftanların yapımında kullanılırdı. II. Mahmud döneminde (1808-39) yapılan giyim kuşam değişikliklerinden sonra kaftan giyilmez olunca kemha da saraylarda ve konaklarda döşemelik kumaş olarak kullanılmaya başladı.

En eski Türk kemhaları Anadolu'da Selçuklu döneminden kalmadır. Osmanlı döneminde öteki değerli kumaşlarla birlikte

kemha da üretildi. İstanbul ve Bursa gibi merkezlerde üretilenler bu kentlerin adıyla anılırdı. Ayrıca Edirne, Amasya, Sakız, Şam ve Bağdat'ta kemha üretilirdi. Avrupa'da kral ailelerinin ve soyluların da kullandığı bu kumaşların Avrupa'dan satın alınmalarına "kemha-i Frengi", "kemha-i Venedik" gibi adlar veriliirdi. Ayrıca bak. kadife.

Kemi, Finlandiya'nın kuzeybatı kesimindeki Lappi ilinde (lääni) kent. Botni Körfezinde, Kemi Irmağının ağzında, Oulu'nun kuzeyinde yer alır. Yaklaşık üç yüzyıl önce yerleşime açılmış olmasına karşın ancak 1869'da kent olarak tüzel kimlik kazandı. Eskiden kentin hemen kuzeyinde bulunan Finlandiya'nın en geniş köprüsü ve viyadükü II. Dünya Savaşı sırasında Almanlar tarafından yıkıldı. Önemli bir kerestecilik ve kâğıt hamuru sanayisi merkezi olan kent, aynı zamanda önemli bir ihracat limanıdır. Yakınlarındaki Isohaara Hidroelektrik Santrali Kuzey Finlandiya'nın üçte ikisine elektrik sağlar. Yapımı 1903'te tamamlanan Tornio-Oulu demiryolu hattının üzerinde bulunan kentin 6,5 km kuzeybatısında bir havaalanı vardır. Nüfus (1987 tah.) belediye, 26.218.

Kemi Irmağı, Finlandiya'nın kuzeybatı kesimindeki Lappi ilinde (lääni) ırmak. Ülkenin en uzun ırmağıdır. Rusya sınırının yakınından doğar ve güneybatı yönünde yaklaşık 550 km aktıktan sonra Kemi kentinde Botni Körfezine dökülür. Üzerinde bir hidroelektrik santralın bulunduğu ırmakta, kütük taşımacılığı yapılır, sombalığı avlanır.

kemik, omurgalılarda sert hücrelerarası dolgu dokusunda gömülü hücrelerden oluşan katı doku. Başlıca işlevleri vücudun iskelet yapısını oluşturarak dokulara destek olmak; yüzeyine tutunan kaslarla birlikte bir kaldıraç sistemi oluşturarak vücudun hareketliliğini sağlamak; beyin, omurilik ve iç organları korumak; vücuttaki başlıca kan yapıcı doku olan kemik iliğini barındırmak ve vücuttaki birçok süreç için gerekli olan kalsiyumu depolamaktır.

Kimyasal bileşimi. Kemik dokusunun hücrelerarası bölümü kollajen adlı lifsi bağdoğu proteini ile kalsiyum, fosfat ve karbonat kristallerinden oluşur. Bu organik ve inorganik bileşenler birbiriyle yakın ilişki içindedir; mineral kristalleri kollajen liflerinin çevresini sarar. Kemige yük taşıyabilecek dayanıklılığı, büyük bir sıkışma dayanımı sağlayan sert kristaller verir. Öte yandan, kollajen lifleri esneklik ve gerginliğe katkıda bulunarak kemigin gerilme güçlerine dayanabilmesini sağlar.

Kemik hücreleri, kemik dokusunun canlı bileşenleridir ve erişkin insanda iskeletteki toplam kemik hacminin yalnız yüzde 1-5'ini oluşturur. Dört tür kemik hücresi vardır: 1) Kemigin dış ve iç yüzeyinde yer alan ve hücrelerarası dokunun yenilenmesine katkıda bulunan osteoblastlar, 2) kemigin yüzeyinde yer alan ve hücrelerarası dokunun yıkılmasını sağlayan osteoklastlar, 3) hücrelerarası dokuda gömülü osteoblastlardan türeyen ve kemigin canlılığını sürdürmesini sağlayan osteositler, 4) öncelikle periostta (kemik dışı) ve kemigin içindeki boşluklarda yer alan ve kendisinden yeni osteoblastlar ya da osteoklastlar türeyen farklılaşmamış kemik hücreleri.

Yapısı. Hemen bütün kemiklerde, özellikle de uzun kemiklerde iki farklı yapı bulunur. Kemigin gövdesi (diyafiz) yoğun kemik dokusu içerenken, uçları (epifiz) ince bir yoğun kemik katmanıyla sarılı gözenekli kemik yapısından oluşur. Bu düzenleme,

kemiklere yüklenen ağırlık ve gerginliğin kemik gövdesinden eklemlere aktarılmasını sağlar.

Yoğun kemiklerdeki başlıca yapı birimi osteon(*) ya da havers sistemi olarak adlandırılır. Mikroskopla görülebilecek boyutlarda sütun ve dallanmalardan oluşan bu yapının merkezinde, kalın duvarların çevrelediği dar bir kanal bulunur. Genellikle kemğin uzun eksenine paraleldir ve bir ya da daha çok kan damarı içerir. Osteonların duvarı kollajen ve mineral kristallerinden yapılmış pulcukların katmanlar yaparak üst üste binmesiyle oluşur. İçinde yer alan küçük boşluklarda osteositler ve kemği besleyen sıvıların dolaştığı küçük kanalcıklardan oluşan bir şebeke bulunur. Osteon içermeyen süngersi kemik dokusu boşluklar, birbiriyle çaprazlaşan plakalar ve trabekül adı verilen içgöçerlerden oluşan karmaşık bir yapı içerir.

Kemik oluşumu. İnsanda kemik oluşumu dölütte, gebeliğin üçüncü ayında başlar. Ergenliğin sonlarına doğru tamamlanır. Yoğun ve gözenekli kemik dokuları için iki farklı kemikleşme süreci söz konusudur.

Embriyonda yoğun kemik oluşumu kırıkdağ yapısında bir iskelet modelinin ortaya çıkmasıyla başlar; zamanla kemik dokusu kırıkdağın yerini alır. Kırıkdağdaki osteoblastlar, kollajen ve mukopolisakarı yapısında bir dolgu maddesi salgılar. Bu maddenin içinde yerleşen ve depolanan organik tuzlar bu aşamadan sonra kemik olarak adlandırılabilir. Yıkılan ve ölen kırıkdağ hücrelerinin yerini, kemikleşme merkezi olarak bilinen bölgelerde, osteoblast kümeleri alır. Kemikleşme bu merkezlerden dışa doğru ilerler. Kısa kemiklerin çoğunda kemğin ortasına yakın tek bir kemikleşme merkezi bulunur. Kol ve bacak kemikleri gibi uzun kemiklerde biri ortada, öbürleri iki uca olmak üzere üç merkez vardır. Uzun kemiklerde kemikleşme gövde ile epifizlerin arasında ince bir kırıkdağ bandı kalana değin sürer; kemğin erişkindeki boyuna ulaşmasından sonra, bu kırıkdağın yerini kemik dokusu alır.

Kafatasındaki yassı kemikler ile öbür gözenekli kemikler kırıkdağdan değil, kollajen ve kan damarları içeren lifsi zarlardan gelişir. Osteoblastların bu zarların arasına salgıladığı dolgu sıvısıyla sünger yapısında bir trabekül şebekesi oluşur. Bu süreç zardaki kemikleşme merkezlerinden dışa doğru ışınsal biçimde yayılır. Kafatasında birden çok kemikleşme merkezi vardır; yenidoğanda kemikleşme henüz tamamlanmamış olduğundan kafadaki bu noktalar dışarıdan dokunulduğunda ele daha yumuşak gelir. Kemikler gelişip büyüdükçe yumuşak bölgeler kaybolur; erişkinde kafatasında görülen zikzak birleşme çizgileri ortaya çıkar.

Her iki kemikleşme sürecinde de kemik hücreleri ile organik ve inorganik maddelerin gelişigüzel biçimde bir araya gelmesiyle olgunlaşmamış kemik yapısı oluşur. Olgun kemğin dayanıklılık kazanması için kemğin daha düzenli birimler halinde yapılması gerekir; bu da bir yıkım ve yeniden yapım sürecinin sonucunda gerçekleşir.

Kemğin yapısındaki inorganik bileşenler, öbür dokularda olduğu gibi hücre bölünmesi yoluyla büyümeyi engeller; osteoklastlar kemğin iç yüzeyinde, kemik iliği boşluğunda ve gözenekli kemik dokusundaki boşluklarda yıkıma yol açarak kemğin biçiminin ve boyunun değişmesini ve giderek erişkin boyutlara varmasını sağlarken, bir yandan da dış yüzeylerde etkinlik göstererek, örneğin uzun kemiklerin uçlarındaki epifiz çıkıntılarının küçülmesini sağlar. Epifizdeki büyüme kırıkdağının gerisinde yer alan

kemik yıkımı, kemik yüzeyindeki çıkıntıları yok ederek gövdenin kalınlığının her bölgede aynı kalmasını sağlar. Kemğin içindeki yıkım ise, osteon gelişimi için merkez oluşturan ve uzun eksene paralel boşluklar açarak olgunlaşmamış kemik dokusunun erişkindeki halini almasına yardımcı olur.

Osteoklastlar kemikte yer yer yıkıma yol açarken, osteoblastlar iskeleti oluşturmak üzere yeni kemik yapımını üstlenir. Çocukluk döneminde, büyüme oldukça hızlı olduğundan kemik yapımı yıkımdan daha fazladır. İskelet belirli bir olgunluk düzeyine eriştikten sonra yapım ve yıkım süreçleri birbirini dengelemeye başlar. Bu dengeyi işlevi yalnızca kemğin biçimini ve boyutlarını değiştirmek değildir; bu süreçler kanda ki ve dokulararası sıvıdaki kalsiyum iyonu düzeylerinin ayarlanmasını da sağlar. Sınırlarda iletinin sağlanmasını, hücre zarlarının geçirgenliğinin ve kanın pıhtılaşma özelliğinin korunması için kalsiyum düzeyinin belirli sınırlar içinde olması gerekir. Vücuttaki kalsiyum miktarı düşerse, paratiroid hormonu osteoklastların etkinliğini uyarak kemik yıkımını hızlandırır ve kemikteki kalsiyumun bir bölümünün kana geçmesine neden olur. Öte yandan kan ve öbür vücut sıvılarındaki kalsiyum miktarı aşırı derecede artarsa kalsitonin hormonu kemik yıkımını yavaşlatır. Vücuttaki kalsiyum depolarının korunması ve dokuların kalsiyum gereksiniminin kemik yıkımıyla sağlanmaması için yiyeceklerle alınan kalsiyumun yeterli olması gerekir.

Kemik hastalıkları. Kemik dokusunun hastalığa yakalanma yatkınlığı yaşa göre değişir. Çocuklarda en sık görülen kemik hastalıkları gelişme bozukluklarıdır. Genç erişkinlerde romatoid artrit ve omurganın yapı bozuklukları, yaşlılarda ise kemik kimyasal bileşimini değiştiren metabolizma bozuklukları, kemik ve eklem iltihapları ile çeşitli dolaşım bozuklukları önem kazanır.

Kemik hastalıklarının çoğu kemik dokusunun bileşimiyle ve yapısıyla ilgilidir. Kemikteki mineral miktarı yetersizse çocuklarda raşitizm, erişkinlerde kemik yumuşaması(*) (osteomalasi) olarak bilinen durum ortaya çıkar. Hastalıktan etkilenen kemiklerin biçimi kolayca bozulabilir, sık sık kırılabilir. Çocuklarda bu durum sıklıkla D vitamini eksikliği nedeniyle ortaya çıkar. En sık rastlanan kemik hastalığı ise kemik dokusunun yeterince yoğun olmamasından kaynaklanan ve özellikle yaşlılarda görülen kemik kırıklarının başlıca sorumlusu olan osteoporuzdur. Yaşlılarda daha sık rastlanan bir kemik hastalığı da kemiklerde yapı ve biçim bozuklukları ile kalsiyum dengesinde değişimlere yol açan Paget hastalığıdır. Kemği etkileyen öbür hastalıklar arasında kemik dokusundaki kan dolaşımının herhangi bir nedenle kesintiye uğramasıyla ortaya çıkan kemik nekrozu(*), darbe ve yaralanmaların neden olduğu kırıklar, osteomyelit (kemik iltihabı), doğuştan bozukluklar ile kemik ırları sayılabilir. Kemikte ortaya çıkan ırlar iyi ya da kötü huylu olabilir; ayrıca özellikle akciğer, meme, bubreğ ve prostat gibi organlardan kaynaklanan kanserler sıklıkla kemiklere yayılır ve metastaz yapar.

kemik dışı bak. periost

kemik iliği, kemikteki boşlukları dolduran yumuşak jelatinimsi doku. İçerdiği damar ve yağ dokusunun miktarına göre kırmızı ya da sarı olabilir. İnsanda kırmızı iliği, lenf dokusunda yapılan lenfositler dışında bütün kan hücrelerinin yapımından sorumludur; ayrıca karaciğer ve dalakla birlikte yaşlanmış alyuvarların yıkılmasını üstlenir. Sarı iliği, öncelikle bir yağ deposudur; ağır kan kaybı ve ateş gibi durumlarda kırmızı iliğe dönüşebilir.

İr. Doğumdan yedi yaşına değin kan yapımına gereksinim fazla olduğu için kemik ilığının tümü kırmızıdır. Zamanla yağ dokusu kırmızı ilığın yerini alır. Erişkinde kırmızı iliği yalnızca omurgalar, kaburgalar, göğüs kemği, kalça kemği, kafatası ile kol ve bacaklardaki uzun kemiklerin uçlarında bulunur. Öbür gözenekli kemikler ve uzun kemiklerin gövdesindeki boşluklar sarı iliği doludur.

Kırmızı iliği, çeşitli kan hücreleri ile makrofajlar biçiminde farklılaşabilen retiküler hücreleri içeren, ince, yoğun damarlı lifsi dokudan oluşur. Farklılaşma sürecinin ilk aşamasında retiküler hücreler çeşitli kan hücrelerinin öncüllerine, myeloblast ve lenfoblast adını alan bu öncül hücreler ise alyuvarlara ve akyuvarlara dönüşür. Trombositler ise megakaryosit adını alan dev iliği hücrelerinden türer. Yeni yapılan kan hücreleri kemğin toplardamarına açılan ve sinüzit adı verilen geniş, ince duvarlı kanallara bırakılır. Memelilerde, erişkinde kan yapımını öncelikle kemik iliği üstlenir. Basit yapıli omurgalılarda, başka dokularda da kan yapımı sürerken, surungenler ve amfibyumlarda kan hücrelerinin bazıları kan dolaşımında kendiliğinden oluşur. İnsanda alyuvarlar ve trombositler de içinde olmak üzere birçok hücrenin gelişme ve büyümesi ilikten ayrıldıktan sonra durur.

Kemik ilığında yapılan hücrelerin çoğu vucudun bağışıklığı ile ilgili olduğundan, bağışıklık eksikliğine neden olan birçok hastalıkta tedavi amacıyla kemik iliği nakli yapılır. Belirli hastalıkların tanısının konmasında kemik ilığının mikroskop altında incelenmesi yardımcı olabilir. Bunun için erişkinlerde göğüs kemğinden, çocuklarda kaval kemğine batırılan iğne ile ilikten yaklaşık 0.2-0.3 ml doku alınır. Bu işlemin gerekli olup olmadığına önceden yapılan kan tahlillerinin sonucu değerlendirilerek karar verilir. Kemik iliği incelemesi özellikle bazı lösemi türleri, myelomatoz, Gaucher ve Niemann-Pick hastalıkları ile alyuvarların aşırı derecede büyüdüğü bazı kanstaz türlerinde tanı açısından önem kazanır.

kemik iltihabı bak. osteomyelit

kemik kisti, kemikte ortaya çıkan, sınırları belirli bir kese biçiminde, içi sıvı dolu genellikle kanserleşmeyen yapı. Tek bölme kemik kisti, çocukluk ve ergenlik çağında uzun kemiklerde ve topuk kemğinde görülür. Hastalığa sıklıkla herhangi bir darbe ya da yaralanma olmadan ortaya çıkan kırıkların incelenmesi sonucunda tanı konur. Tedavi için kistin çıkarılması ve yerine yama konması gerekir. Ama hastalık kendiliğinden de iyileşebilir. Genellikle genç erkeklerde görülen anevrizmalı kemik kistinde damar yapısındaki bir kitle kemğin büyümesine yol açar. Şişme ve ağrı vardır; bu tür kistler kendiliğinden iyileşebilir ya da radyoterapiyle tedavi edilebilir. Kimi zaman da cerrahi müdahale gerekir.

kemik kömürü, kemğin, içinde sınırlı miktarda hava bulunan kapalı bir kaptaki ısıtılması yoluyla elde edilen bir odun kömürü türü. Özellikle ham şeker çözeltileri gibi, sıvılara renk veren katışkıların giderilmesinde kullanılır. Kemik kömürünün bileşiminde yalnızca yüzde 12 karbon bulunur, geri kalanı kalsiyum fosfat ve kalsiyum karbonattır.

kemik nekrozu, kemikte osteomyelit, dolaşım bozukluğu, kırık, çıkık, vurgun ya da ısınım nedeniyle oluşan doku ölümü

(nekroz). Nekrozun ortaya çıktığı bölgede kan dolaşımı durur, kemik hücreleri ölür, kemik iliği boşluğu olu dokular ve artıklarla dolar. Çevredeki kemik dokusu, nekrozlu kemiği ayırır, hatta yıllar süren bir süreç sonucunda ortadan kaldırır ve yerine geçer. Nekroz çok geniş bir alanı kapsıyorsa ortopedik tedavi gerekebilir.

kemik uru bak. osteom

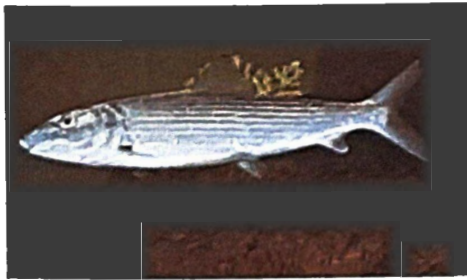
kemik yoluyla ileti, ses titreşimlerinin kafatası kemikleri yoluyla işitme organına iletilmesi. İki türü vardır: Baskılı (kompresyonlu) iletilde frekansı 800'ün üstünde olan tiz sesler kafatası kemiklerinin her birini, ortakulaktaki kemikleri, içkulaktaki sıvıları ayrı ayrı titreştirir. Bu titreşimler içkulığın kemik yapısına baskı yaparak ses alıcı özel hücreleri uyarır. İvmesel iletilde ise pes sesler kafatasını bir bütün olarak titreştirir; içkulığın hareketsiz sıvıları bu titreşimlerden etkilenir ve ses algısı gerçekleşir.

kemik yumuşaması, **OSTEOMALASI** olarak da bilinir, erişkinde, özellikle yaşlılıkta ya da çok sayıda gebelik geçirenlerde kemiklerdeki kalsiyum ve fosfor miktarının azalmasıyla ortaya çıkan bozukluk. Sonuçta kemik yumuşar ve eğrilir, kolayca kırılabilir duruma gelir.

Kemikteki minerallerin eksikliği, yiyeceklerle alınan kalsiyum ve D vitamini eksikliği, D vitamini ve minerallerin emilimi ve metabolizmasıyla ilgili organlardaki işlev bozukluğu ya da D vitamininin çözünmesi için gerekli olup bağırsaklardan emilemeyen yağların aşırı miktarda alınması gibi nedenlere bağlı olabilir.

Kemik yumuşaması olanların beslenme alışkanlıkları incelendiğinde birçok beslenme yetersizliği türünün var olduğu görülür. Tedavide proteince zengin ve yeterince kalsiyum içeren yiyecekler önerilir; D vitamini ya da balıkyagi verilir.

kemikbalığı (*Albula vulpes*), *Elopiformes* takımının *Albulidae* familyasından deniz balığı türü. Tropik bölge denizlerinin sığ kıyı sularında yaşayan bu balıkların olta

Kemikbalığı (*Albula vulpes*)
Balçıncıoğlu Faruk E. B. Inc.

kullanılarak yapılan avı, ırı ve güçlü yapısı nedeniyle çok zevklidir. Kemikbalıklarının uzunluğu 1 m'yi aşabilir. Vücudunun gerisine doğru yer alan sırt yüzgecinde derin bir çentik, öne doğru küt bir çıkıntı yapan burnunun altında küçük bir ağzı vardır. Başlıca besinlerini dipten topladığı solucanlar ve obur yiyecekler oluşturur.

kemiklibalıklar (*Osteichthyes*), *Vertebrata* (Omurgalılar) altfilumundan, ekonomik değer taşıyan hemen bütün balıkları kapsayan balık sınıfı.

Kemiklibalıklar *Agathia* (çenesizbalıklar) ve *Selachii* ya da *Chondrichthyes* (kıkırdaklıbalıklar) sınıflarını dışlarken birçok ilkel balık grubunun yanı sıra 400'ü aşkın familya

ve yaklaşık 20 bin türden oluşan, en gelişmiş balıkların yer aldığı *Teleostei* grubunu içerir. Bu nedenle bazen kemiklibalıklar tanımına yalnız *Teleostei* grubu sokulur ya da bu grup gerçek kemiklibalıklar olarak ayrırt edilir. İlkel kemiklibalıkların, fosil türlerin ve *Teleostei* grubunun taksonomideki yeri tartışmalıdır. Örneğin değişik sınıflandırmalarda *Teleostei* grubu alt sınıf olarak *infraclasis* ya da *subdivisio* düzeyinde alınmaktadır. *Osteichthyes* sınıfıysa *Dipnoi* (akciğerli balıklar), *Crossopterygii* (saçaklıyüzgeçliler), *Brachiopterygii* (yalnız *Polypteriiformes* takımı) ve *Actinopterygii* (ışınalyüzgeçliler) alt sınıflarına ayrılabilirdiği gibi *Crossopterygii* ve *Dipnoi* takımı düzeyinde *Sarcopterygii* sınıfına, *Polypteriiformes* (bisirler ve akrabaları) takımı *Osteichthyes* yerine sınıf düzeyine yükseltile *Actinopterygii* içine sokulmaktadır.

Kıkırdak yerine bir ölçüde olsa da kemikleşmiş bulunan iskelet sistemi kemiklibalıkların temel ayrırt edici özelliğini oluşturur. Yüzme kesesi ya da akciğerlerin varlığı, dış döllemeyle üremeleri ve kafatası kemiklerinin zikzaklı birleşme çizgileri (sutura ya da dikiş) kemiklibalıkların büyük bir bölümünün paylaştığı özellikler arasındadır.

Kemiklibalıklar derin deniz bölgeleri, mağaralar ve kaplıcalar da aralarında olmak üzere tüm tatlı su ve deniz ortamlarına dağılmıştır. Biçim ve davranış özellikleri bakımından büyük bir çeşitlilik gösteren bu balıkların uzunluğu 12 mm dolayında olan *Luzon* kayabalığı (*Pandaka pygmaea*) gibi çok küçük, marlin ve kılıçbalıkları gibi 4,5 m uzunluğa erişen çok büyük ve aybalığı (*Mola mola*) gibi 900 kg'ı aşan çok ağır türleri vardır.

kemiriciler (*Rodentia*), varlığını sürdüren yaklaşık 350 cins ve 2.400 tür içeren memeli takımı.

Kemiriciler birbirlerinden oldukça farklılaşmış gruplardan oluşur. *Sciuridae* (sincaplar, gelengiler, marmotlar), *Muridae* (Eskidünya fareleri ve kemeler), *Cricetidae* (Yenidünya fareleri, sıçanlar, keseğenler, lemmingler), *Castoridae* (kunduzlar), *Gliridae* (kakırcalar), *Dipodidae* (araptavşanlar), *Hystriidae* (Eskidünya oklukirpileri) en iyi bilinen familyalardır.

Kemirici türlerinin sayısı, bugün yeryüzünde yaşayan memeli hayvan türlerinin yarısına ulaşırken birey sayıları yaşayan memelilerin yarısından çoktur. Bu hayvanlar Antarktika dışındaki tüm büyük kara kütlelerinde ve adaların çoğunda bulunurlar. *Muridae* familyasından ev faresi (*Mus musculus*), bayağı keme (*Rattus rattus*) ve göçmen keme (*R. norvegicus*) insanlarla birlikte yaşamaya uyum sağlamış ve insanların yaşadığı hemen her yerde yayılmışlardır. Günümüzde varlığını sürdüren kemiricilerin en irisi olan ve Güney Amerika'da yaşayan kapibara (*Hydrochoerus hydrochoeris*) 1,3 m uzunluğa ve 50 kg ağırlığa ulaşabilirse de, kemiriciler genellikle en küçük memeliler arasında yer alır. Örneğin bazı fare ve kakırcalar yalnızca 7,5 cm uzunluğunda ve 20 gr ağırlığındadır. Çok çeşitli yapı ve biçimlere sahip olan kemiricilerin hepsinde görülen iki ortak özellik vardır. Kemirme alışkanlıklarıyla ilgili olan bu özelliklerden ilki, çenelerini iki farklı konumda kullanabilme yetenekleridir. Altçene geri çekildiğinde az dişleri besini öğütecek biçimde üst üste gelir. Altçene ileri ve aşağıya itildiğindeyse, üst ve alt büyük kesicidiş çiftinin uçları, kemirmeye uygun biçimde birleşir. İkinci özellik bu kesicidişlerin yapısına bağlıdır. Tüm kemiricilerin, alt ve üst çenelerinin her birinde yalnızca birer çift kesicidiş vardır ve bunlar hayvanın yaşamı boyunca sürekli

olarak büyür. Bu durum kemirici bir hayvanın sert cisimleri kemirebilmesini yalnızca olanaklı kılmakla kalmaz, aynı zamanda kemirme işlemini sürekli olarak yapmasını da zorunlu kılar. Çünkü eğer bu dişler yeterince kullanılmayacak olursa, aşınmadıklarından yay biçiminde uzamaya devam eder ve beslenmeyi engelleyerek ya da kafatasına saplanarak hayvanın ölümüne neden olur.

Kemiriciler birçok yaşama ortamı ve yaşama biçimine uygun olarak özelleşmiştir. Tipik kemiriciler (örn. ev faresi) dört ayak üstünde yürür. Ama kemiriciler arasında, bacak yapısı değişikliğe uğramış birçok ture rastlanır. Sıçrayan fareler (*Pedetes* cinsi) ve kanguru fareleri (*Dipodomys* cinsi) gibi bazı gruplarda arka bacaklar sıçramaya elverişli biçimde gelişmiştir. Avurdukesiciler ve handikut fareleri gibi aşırı ölçüde özelleşmiş kazıcı türlerde ön bacak ve ayaklar kısa, kalın ve güçlü pençelere dönüşmüştür. Yaşamlarının büyük bölümünü suda geçiren kunduzların perdeli arka ayakları ve sık tüylü postları vardır. Kemiricilerden birçoğu ağaçlı bir yaşama biçimine uyarlanmıştır. Örneğin Güney Amerika'da yaşayan ağaç oklukirpilerinin (*Coendou* cinsi) kuyruğu, maymunlarınkı gibi kavrayabilme özelliğine sahiptir. *Petauristinae* altfamilyası (uçan sincaplar) ve *Anomaluridae* familyası üyeleri gibi kimi kemirici türleriysen havada süzülebilir. Bunların gövdelerinin her iki yanında, ön ve arka bacakları arasına gerilmiş, tüylü bir den parçası bulunur.

Çeşitli kemiriciler çöl koşullarına uyarlanmış ve su kaybını önleyebilmek için türlü biçimlerde evrime uğramışlardır. Bunlardan, günün en sıcak bölümünü uyuyarak geçiren türler geceleri etkinlik gösterir. Bazıları dokularında su tutan bitkileri bulup yer. Bazıları ise su oranı düşük aşırı yoğunlukta sidik üretmek az suyla yetinebilir. Aralarında araptavşanları ve kanguru fareleri de olmak üzere birçoğu, gereksindikleri suyun tümünü besinlerini oluşturan çeşitli tohumlardan elde eder.

Fosil bulguları, kemiricilerin Kuzey Amerika'da Paleosen Bölüm (y. 65-54 milyon yıl önce) sonlarına doğru ortaya çıktığını göstermektedir. Kemiricilerin yeryüzüne dağılmaları ve özellikle yeni dağılım bölgelerine ulaşan kemirici türlerinin çeşitlenmesi çok hızlı gerçekleşmiştir. Kemiriciler, yarasalar dışında Avustralya kıtasına insanların ayak basmasından önce ulaşmış tek eteneli memeli takımıdır. İnsanların çağlar boyu süren etkinlikleri kemiricilerin yeni yeni bölgelere yayılmasına yardımcı olmuştur. Örneğin kemeler gemilerin istenmeyen konukları olarak yeryüzünün yaşanabilir tüm alanlarına yayılmıştır.

Kemiriciler seyrekle olarak hayvansal besinler yerse de çoğu otçudur. Bitki tohumları, birçok türden severek yedik bir besindir. Besinlerini buldukları yerde yiyebildikleri gibi, bazen de yemek üzere oyuklarına taşır ya da ileride kullanmak üzere saklarlar. Orman gelengileri (*Tamias* ve *Eutamias* cinsleri) ve altın keseğenler (*Mesocricetus* cinsi) gibi pek çok kemiricinin, çok miktarda tohum taşıyabilmesini sağlayan avurt keseleri vardır. Sincaplar, kuruyemiş çeşitlerinin en sert kabuklarını bile dişleriyle kırarak açabilirler. Obür kemiricilerin birçoğu çeşitli ot ve yaprakları, meşe palamudunu, tomuruk ve meyveler gibi çeşitli bitkisel besinleri yerler. Kapibara ve aguti (*Dasyprocta aguti*) gibi Güney Amerika'nın iri kemiricileri, tıpkı marmotlar (*Marmota* cinsi) gibi otlayarak beslenirler. Kuzey Amerika'da yaşayan çekirge faresi gibi az sayıda kemirici de neredeyse tümüyle avlanarak beslenir.

Kemiricilerin çoğu, toprakta kazdıkları yuvalarda yaşar. Bu yuvalar bazen çayır marmotlarının (Cynomys cinsi) gibi, karmaşık bir tünel sisteminin sonunda yer alır. Çayır marmotlarının yanı sıra bazı gruplar koloni halinde, Kuzey Amerika misk sıçanları (Ondatra cinsi) gibi bazı gruplara yalnız yaşarlar. Sincaplar ağaç kovuklarında ya da dallar arasına yapraklardan, Neotoma türleri yere, kırılmış dal parçaları, otlar ve çeşitli artıklardan, yığın biçiminde yuvalar yapar. Irmak ve göletlerdeki kunduz yuvaları, dallardan yapılmış ve çamurla sıvanmıştır. Bunların girişi suyun altındadır.

Kemiricilerden birçoğu kötü havalarda yuvasından çıkmaz; keşegenler (Cricetini oymağı) gibi bazıları gerçek kış uykusuna yatar. Perognathus türleri kışı uyuyarak geçirmekle birlikte, yazın biriktirdikleri tohumlarla dolu olan depolarından beslenmek üzere sık sık uyanırlar.

Kapibara ve kunduz gibi irtı kemiriciler yılda bir kez, daha küçük türler daha sık ve bazı sıçanlar (Microtini oymağı) ise yılda 13 kez doğurabilir. Küçük türlerden hasat fareleri (Reithrodontomys cinsi) ve sıçanlar gibi bazıları doğduklarından beş-yedi hafta sonra eşeyssel olgunluğa erişebilir. Bu ayırı

uremenin nedenlerinden biri, küçük kemiriciler türlerinin, memeli kuş ve sürüngenlerden birçok yırtıcı hayvanın besin kaynağı olmasıdır. Bazı yırtıcı hayvanların sayıları, avladıkları başlıca kemiricinin nüfus yoğunluğundaki dalgalanmalara bağlı olarak artar ya da düşer. Örneğin, Labrador'daki tilki ve kar baykuşlarının sayıları, Lemming (Dicrostonyx ve Lemmus cinsleri) nüfusunun artışı ve düşüş döngülerine uygun bir dalgalanma gösterir.

Kemiriciler insanları çeşitli biçimlerde etkiler. Birçok tarım ürünlerine dadanır ve bazen depolardaki ürünün önemli bir bölümünü kullanılamaz hale getirir. Ayrıca veba ve tularemi ile çeşitli riketsiya hastalıklarının taşıyıcısıdır. Öte yandan ev faresi ve göçmen kemiricinin laboratuvarlarda yetiştirilen ve çoğunlukla albino olan soyları birçok önemli tıp araştırmalarında kullanılmaktadır. Köypuların (Myocastor cinsi) ve çingilaların (Chinchilla cinsi) postları ise kürk ticaretinde büyük değer taşır.

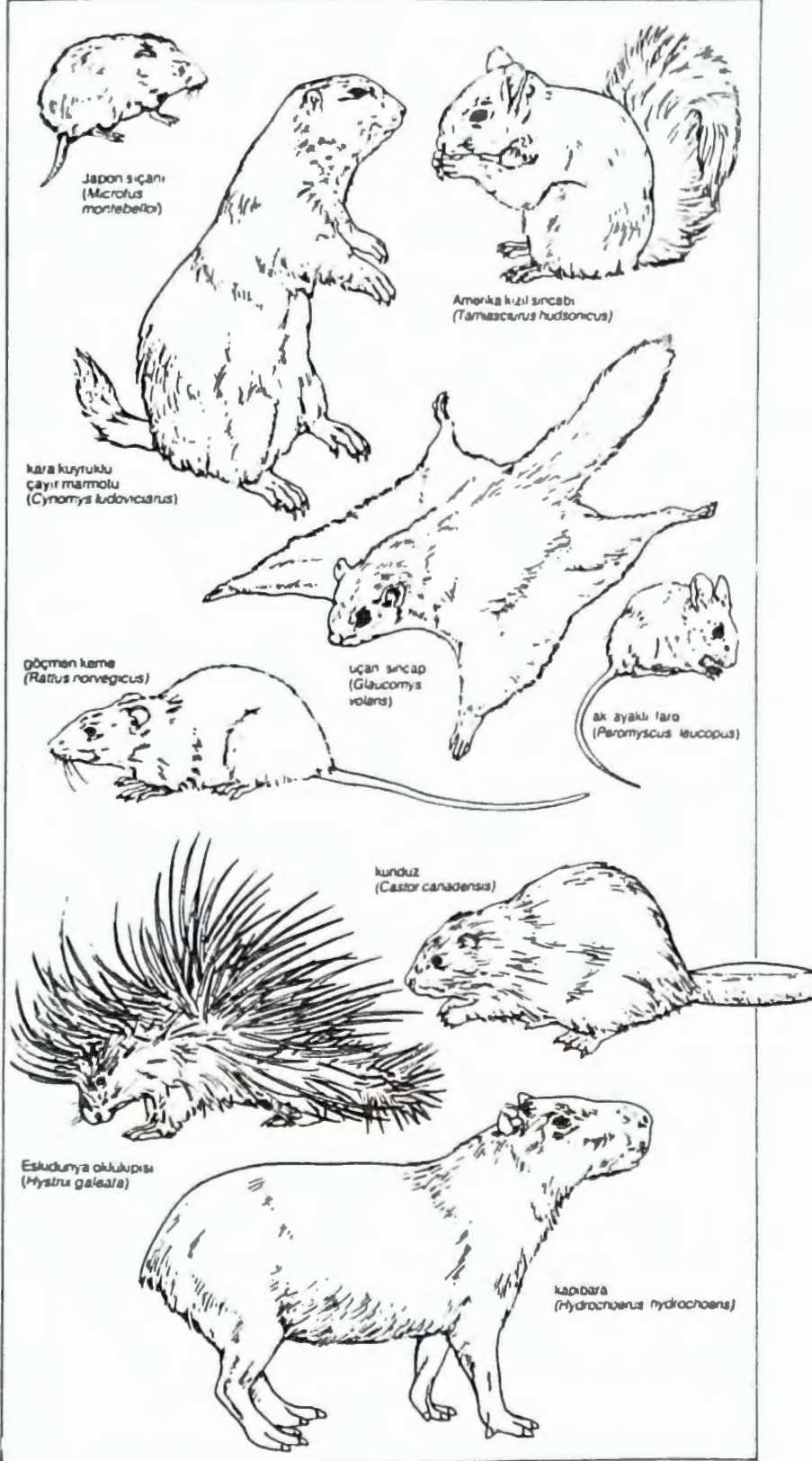
Kemmuna, Akdeniz'de Malta Cumhuriyeti'ni oluşturan adalardan biri. Güneydoğusundaki Malta ve kuzeybatısındaki Gozo adalarından dar kanallarla ayrılır. Yüzölçümü 3 km²'dir. Hospitalier tarikatına (St. Jean Şövalyeleri) ait kaleden bugün geriye bir kule (1618) kalmıştır. Adada balmumu, bal ve üzüm üretilir, koyun ve keçi yetiştirilir. Nüfus (1990 tah.) 1.790.

Kemoş, Moabilerin en büyük tanrısı olan eski Batı Sami tanrısı. Hakkında fazla bilgi bulunmamakla birlikte Kitabı Mukaddes'te, Hz. Süleyman'ın onun için Kudüs'ün doğusunda bir tapınma yeri yaptırdığı (I. Krallar 11:7) ve Kral Yoşiya'nın sonradan burayı yıktırdığı (II. Krallar 23:13) anlatılır. Büyük olasılıkla Tanrıça Astarte, Kemoş'un eşidir. İÖ 9. yüzyılda hüküm sürmüş Moabî kralı Meşa'nın yazdığı ünlü Moabî Taş'ında Kemoş'tan, İsrailoğullarıyla savaşlarında Moablılara zafer kazandıran tanrı olarak söz edilir.

kemoterapi (Modern Latince: chem- "kimyasal" ve therapeusis "tedavi"), enfeksiyon hastalıklarının önlenmesi ve tedavisi ile kanser tedavisinde kimyasal bileşiklerin kullanılması. Kemoterapi sözcüğü kimyasal bileşiklerle yapılan her türlü tedaviyi kapsıyorsa da günümüzde özgün olarak enfeksiyonlar ve kanser tedavisi için kullanılmaktadır.

19. yüzyılın sonlarına değin kullanılan ilaçların çoğu mineraller ya da bitkilerden elde edilmekteydi. Fransa'da Louis Pasteur ile Almanya'da Robert Koch'un çalışmaları modern bakteriyolojinin temelini atılmasına yardımcı oldu; bu alanda en büyük katkı kemoterapi adını ilk kez kullanan Paul Ehrlich'ten geldi. Bu dönemde tıpla uğraşan bilim adamlarının karşısındaki en önemli sorun canlı hayvanın vücudunda yaşayan asalakları, konağa önemli bir zarar vermeden öldürebilecek bir dezenfektan elde etmektir.

İngiliz kimya bilgini William H. Perkin 1856'da, anilinden o dönemde bilinen tek sıtma ilacı olan kinini biresimlemeye çalıştıysa da başarılı olamadı. Bundan yaklaşık 30 yıl sonra Ehrlich, metilen mavisi olarak bilinen yapay boyanın sıtma tedavisinde kullanılabileceğini buldu. Ehrlich'i bu sonuca götüren, boyanın hayvanın vücuduna şırınga edildikten sonra bazı organlarda ya da konakta yaşayan bazı asalaklarca tutulduğunu saptaması oldu. 1901 - 04 arasında yürüttüğü araştırmaların sonucunda, yapay

Kemiricilerin temsili üyeleri

olarak biresimlenen ilacın kimyasal yapısı ile biyolojik etkileri arasındaki ilişkiyi ilk kez açıklamaya çalıştığı yan zincir kuramını geliştirdi. 1903'te farelerde *Trypanosoma* cinsi asalakların neden olduğu enfeksiyonlara karşı etkin olduğu saptanan tripan kırmızısı adlı boyarmaddeyi buldu. Ehrlich'in en büyük başarısı 1910'da elde ettiği ve frengi tedavisinde etkili olduğu anlaşılan Salvarsan adlı organik arsenik bileşiği oldu. 20. yüzyılın ilk yarısında kinakrin, proguanil ve klorokin gibi başka sitma ilaçları da yapay yollarla biresimlendi.

1930'ların başında Prontosil adlı ilacın bulunmasıyla bakteri enfeksiyonlarında etkili olabilecek ilaçların da biresimlenebileceği anlaşıldı. Prontosil insanda ve evcil hayvanlarda bakteri enfeksiyonlarının tedavisinde yaygın biçimde kullanılan sulfonamid bileşiklerinin öncüsü oldu. 1928'de Alexander Fleming'in bulunduğu penisilin Sir Howard Florey ve Ernst Chain tarafından geliştirilerek kullanıma hazırlandı. II. Dünya Savaşı sırasında yaygın biçimde kullanılmaya başlayan ve ilk antibiyotik olarak kabul edilen penisilini streptomisin, tetrasiklinler ve makrolit grubu antibiyotikler izledi.

Mantar ya da bakteri kültürlerinden elde edilebileceği gibi yapay yollarla da biresimlenen antibiyotiklerin tedavi amacıyla kullanılması, bakteri ve başka mikroorganizmaların neden olduğu hastalıklarda tedavi ve bakım kavramlarını değiştirdi. Örneğin, antibiyotik kullanımının yaygınlaşması, antibiyotige dirençli bakteri tiplerinin ortaya çıkmasına yol açtı. Bakterilerde direnç birkaç yolla oluşur. Hücrenin genetik yapısı bir değişim (mutasyon) sonucunda ya da başka bir bakteri hücresiyle hücre duvarı düzeyinde temas geçme sonucunda değişebilir, direnç özelliği taşıyan genler başka bir bakteriden ya da çevreden kazanılabilir. Günümüzde antibiyotiklerin, özellikle geniş spektrumlu olanların yersiz ya da yanlış kullanılması direnç oluşması için uygun bir zemin hazırlamakta, dirençli bakterilerle mücadele etmek için yeni antibiyotikler elde edilmekte, böylece adeta bir kısır döngü yaratılmaktadır. Kemoterapinin başarısız kaldığı bir alan da virüs kökenli enfeksiyonların tedavisidir; bu tür hastalıklar koruyucu önlemler alınarak ve bazı ilaçların kullanılmasıyla onlenebilirse de tedavi edici bir antibiyotik henüz bulunamamıştır.

Kemoterapinin gün geçtikçe önem kazanan bir alanı da kanser tedavisidir. Bu alanda kullanılan ilaçlardan hücre bölünmesini engelleyen alkilleyici maddeler ve enzim etkinliğini bozup hücrenin yaşamsal işlevlerini kesintiye uğratan antimetabolitler kanser hücrelerini öldürür. Meme ve prostat kanserlerinde steroid yapıları eğer hormonları, lösemi ve lenf dokusunun kanserlerinde kortikosteronlar kullanılır. Cezayirmenekşesinden elde edilen vinkristin ve vinblastin adlı alkaloitlerin Hodgkin hastalığı ve lösemi tedavisinde etkili olduğu bilinmektedir.

Alkilleyici ilaçlar ve antimetabolitlerin çok ciddi yan etkileri vardır. Sağlıklı hücrelerle kanser hücrelerini birbirinden ayıramadıkları için normal vücut hücrelerinin de yıkılmasına ve ölümüne neden olur, ayrıca, vücudun enfeksiyonlara karşı direncini düşürürler. Günümüzde kanser tedavisi arayışmaları özel olarak kanserli hücrelere yönelik ilaçlar elde etmek üzere yoğunlaşmıştır.

Kempe, Margery (d. y. 1373 - ö. y. 1440). İngiliz edebiyatındaki ilk otobiyografi yazarlarından sayılan dinsel gizemci.

Lynn kenti belediye başkanının kızıydı. 1393'te John Kempe ile evlendi ve 14 çocuk doğurdu. 1414'te Kutsal Roma, Almanya ve İspanya'yı kapsayan bir hac gezisine çıktı. Yolculuğunu ve dinsel coşkularını son derece içten bir düzyazı üslubuyla anlattı. Okuma yazma bilmediği anlaşılan Kempe, *Book of Margery Kempe* (Margery Kempe'in Kitabı) adlı yapıtını yaklaşık 1432-36 arasında iki kâtihe yazdırmıştı. 1936'da günümüz İngilizcesiyle yayımlanan kitabın özgün Orta İngilizce basımı 1940'ta yapıldı.

Kempeneer, Pieter de, PEDRO CAMPANA olarak da bilinir (d. 1503, Brüksel - ö. 1580), özellikle dinsel konulu resimleriyle tanınan Flaman ressam ve duvar halısı tasarımcısı. Daha çok İspanya'da Sevilla'da çalıştı ve Pedro Campaña adıyla anıldı. Sevilla'ya 1537'de yerleştiği ve 1563 başlarında Brüksel'deki duvar halısı atölyelerine yönetici olarak atanana değin orada kaldığı sanılmaktadır. En ünlü yapıtları "İsa'nın Çarmıhtan İndirilmesi" (1547) ve bir altar panosu olan "Meryem'in Anndinilmesi"dir (1555).

Kempenland, KEMPEN olarak da bilinir, Fransızca LA CAMPINE eskiden TAXANDRIA. Belçika'nın kuzeydoğu kesiminde plato bölgesi. Anvers iliyle Limburg ilinin kuzey kesiminin büyük bölümünü içine alır. Kumlu topraklar ve çakıllarla kaplı, kurak ve verimsiz bir bölgedir. Bölgenin egemen bitki örtüsü olan cılız otlar ve çalılar arasında yer yer çam koruları görülür. Özellikle batıdaki alçak alanlarda yetersiz akaçlama nedeniyle bataklıklar oluşmuştur. Kamış ve kızılgağacın yetiştiği bu bataklıklarda su kuşları yaşar. Bölgede ortaçağdan kalma pazar kasabalarının ve manastırların bulunmasına karşın, nüfus 19. yüzyıla değin önemli bir artış göstermedi. Bu tarihte nüfusu aşırı artan komşu bölgelerden Kempenland'a göçler başladı ve sulama kanallarının açılmasıyla bölgenin kurak topraklarında tarım yapılmaya başladı. Kempenland'da bölgenin eski yabanıl görünümünü yansıtan geniş parklar vardır. Hasselt'in kuzeyinde 1958'de açılan Bokrijk Ulusal Parkı ve Doğa Koruma Alanı'nda su ve rüzgârla çalışan değirmenleri, birahanesi ve daragacılığı eski bir Kempenland koyunun sergilendiği bir açık hava müzesi yer alır.

19. yüzyılın sonlarında Kempenland'ın doğusundaki Genk kentinin çevresinde komur bulundu. Madencilik I. Dünya Savaşı'ndan sonra önem kazandı ve Kempenland üretim açısından, eskiden ülkenin en çok kömür çıkarılan bölgesi olan Güney Belçika'yı geride bıraktı. Bu gelişmeyi bölgede kimya sanayisiyle komüre dayalı obur sanayilerin kurulması izledi. 1939'da Anvers'le Meuse (Maas) Irmağı arasındaki bölgede inşa edilen Albert Kanalı bölge sanayisinin gelişmesine katkıda bulundu. Bölgenin en önemli kentleri Turnhout, Herentals, Geel, Mol ve Genk'tir. Marie Gevers (1883-1975) romanlarında ve şiirlerinde sık sık Kempenland'dan söz eder.

Kempff, Wilhelm (d. 25 Kasım 1895, Jüterborg, Almanya - ö. 23 Mayıs 1991, Positano, İtalya), başta Beethoven'in sonatları olmak üzere 19. yüzyıl Alman müziği parçalarıyla Chopin'in yapıtlarını çalmakla ün yapmış Alman piyanist.

Babası seçkin kilise müzیکçileri yetiştirmiş bir aileden geliyordu. Kempff piyano çalmayı ondan öğrendi. Dokuz yaşında Berlin Müzik Yüksekokulu'na girerek piyano ve kompozisyon dersleri almaya başladı. Daha

sonra felsefe ve müzik tarihi öğrenimi gördü. 1916'da Berlin Katedral Korosu'yla piyanist olarak Almanya ve İskandinav ülkelerinde turneye çıktı; 1918'de ilk kez Berlin Filarmoni Orkestrası'yla birlikte çaldı. Bunu Avrupa, Güney Amerika ve Japonya turneleri izledi. 1924'ten 1929'a değin Stuttgart Müzik Yüksekokulu'nun yöneticiliğini yaptı. 1931-41 arasında da Potsdam'da Marmoralais'teki yaz piyano okulunda ders verdi. Londra'da ilk kez 1951'de, ABD'de de 1964'te konser verdi. Son kez 1981'de Paris'te dinleyici önüne çıktı.

İçten ve incelikli çalışıyla ünlü olan Kempff, ayrıca çeşitli türlerde besteler yapmış. 1951'de de *Unter dem Zimbelstern der Werden eines Musikers* (Zil Yıldızı Altında Bir Müziğin Gelişimi) otobiyografisini yazmıştır.

Kempen, Almanya'nın güney kesimindeki Baviera eyaletinde (*Land*) kent. Allgäu Alpleri'nin tam ortasında, Iller Irmağı kıyısında yer alır. Kelt ve Roma dönemlerinde ki adı Cambodunum'du. Eskiden Alaman duklerinin ve Frank krallarının saraylarının bulunduğu Kempen'de, 752'de Charlemagne'in karısı Hildegard tarafından desteklenen bir Benedikten manastırı kuruldu. 1348'de prenslik statüsü kazanan bu manastır, 1289'dan sonra özgür imparatorluk kenti olan, 1525'ten sonra da Protestanlığı kabul eden Kempen kenti arasındaki anlaşmazlık yıllarca sürdü. 17. yüzyılda, Otuz Yıl Savaşları'ndan (1618-48) sonra, manastırın çevresinde 1712'de tuzel kımlık kazanan yeni bir kent oluştu. 1803'te Baviera topraklarına katılan bu iki kent 1818'de birleştirildi. Kentin tarihi yapıları arasında St. Lorenz Manastırı Kilisesi (1652), eskiden başkeşşşşlerin yaşadıkları yapı (1651-74) Belediye Binası (1474) ve Evanjelik St. Mang Kilisesi (1426) sayılabilir. 18. yüzyıldan kalma Tahl Borsası (Kornhaus) günümüzde, Roma döneminden kalma yapıtların sergilendiği Allgäu Bölge Müzesi'ni barındırır.

Allgäu bölgesinin ekonomi, kültür ve ulaşım merkezi olan Kempen, aynı zamanda bölgenin süt ürünleri pazarıdır. Kentte bira, makine, tekstil ve kâğıt fabrikaları vardır. Nüfus (1989 tah.) 60.052.

Kemterî, asıl adı ALI RAŞİD (d. İstanbul - ö. 1896, İstanbul), Karagöz oyunlarında okunan unlu perde gazelinin yazarıdır.

Yaşamına ilişkin ayrıntılı bilgi yoktur. Müzikla-yı Humayun'dan emekli olduktan sonra sarayda kâhâkarak karagözcülük yapı Bektaylık tarikatından Nur Baba'ya bağlandı. Şiirlerinde aruzla birlikte hece ölçüsünü de kullandı. İmamı Hüseyin için yazdığı mersiye Bektaylar arasında çok sevilmştir. "Nakış sun'un remzeder husnünde ruyet perdesi/Huccet-i hukm-i ezeldendir hakikat perdesi" beytiyle başlayan perde gazeli 1892'de Bursa'da yapılan Karagöz'un mezarı taşına da yazılmıştır.

Ken, Thomas (d. Teimmuz 1637, Berk hampsted, Hertfordshire - ö. 19 Mart 1711, Warminster yakınları, Wiltshire, İngiltere) Anglikan piskopos, ilahî yazarı ve İngiltere kralı II. Charles'ın saray rahibi. 1688'de II. James'in Katolikliği yaymayı amaçlayan Hogörü Bildirgesi'ne karşı çıkan yedi din adamından biridir.

1661 dolayında papaz olduktan sonra 1669'a değin çeşitli kilise görevlerinde bulundu. Bu tarihte Winchester Katedrali'nden tahsisat almaya başladı. 1679'da Oranje prensi Willem'in karısı ve York dükü James'in (sonradan Kral II. James) kızı, York prensesi Mary'nin rahipliğine

atandı. Ertesi yıl II. Charles'ın saray rahibi, 1685'te de Bath ve Wells piskoposu oldu.

II. James, 1687'deki Hoşgörü Bildirgesi'ni 1688'de ikinci kez yayımladı ve kiliselerde okunmasını emretti. Canterbury başpiskoposu ile aralarında Ken'in de bulunduğu altı piskopos, bu emri yerine getirmeyi reddedererek bildirgeye karşı bir dilekçe hazırladılar. Bunun üzerine Londra Kulesi'ne hapsedilip halkı isyana teşvikle yargılandılarsa da, sonunda aklandılar. Bu anlaşmazlığa karşın Ken, Oranje prensi Willem önderliğindeki 1688 Devrimi sırasında James'e bağlı kaldı. James ülkeden kaçıp Willem 1689'da III. William adıyla taç giydikten sonra da yeni rejime bağlılık andı içmeyi reddetti. 1691'de görevden alındı ve yaşamının son 20 yılını inzivada geçirdi. "Awake, My Soul, and With the Sun" ve "Glory to Thee, My God, This Night" gibi ünlü ilahileri, *Manual of Prayers* (1674; Dua Elkitabı) adlı yapıtının 1700'de yapılan yedinci baskısında yer alır.

Kenadsa, Cezayir'in kuzeybatı kesiminde, Beşar ilinin (vilaye) kuzeyinde kasaba ve taşkömürü yatakları. Sahra Çölünün kuzeybatı ucundaki kumtaşı platoda (*hamada*) yer alır. 1907'de bulunan Kenadsa kömür yatakları ancak 1917'de işletmeye açıldı. Kenadsa ve yakınlarındaki Ksikus kömür madenlerinde 1940'lar ve 1950'lerde üretim doruğuna ulaştı. 1950'lerin sonlarında Cezayir'in doğusunda doğal gaz ve petrol alanları işletmeye açıldı. Kenadsa'dan çıkarılan kömürün maliyetinin bu yeni işletmelere göre çok fazla olması, buradaki kömür yataklarında üretimin gitgide azalmasına ve önemini iyice yitirmesine neden oldu. Kentin yakınlarından az miktarda kurşun, manganez ve demir cevheri de çıkarılır. Kömür yatakları ve kasaba, il merkezi Beşar'ın 24 km batısındadır. Nüfus (1987 geç.) belediye, 9 822

kenaf (*Hibiscus cannabinus*), HIBISKUS olarak da bilinir, ebegümecigiller (*Malvaceae*) familyasından bir yıllık otsu bitki ve bu bitkinin lifi Afrika'da kendiliğinden yetişen bitkinin Hindistan Yarımadasında Tarihöncesi zamanlardan beri tarımı yapılmaktadır.

Soymuk elyafı grubundan olan kenaf 18. yüzyıl sonlarında Avrupa'ya tanıtılmış, ancak çok fazla ilgi görmemiştir. II. Dünya Savaşı sırasında jüt gibi önemli dokuma liflerinin yetersizliğinden ötürü obur dokuma liflerine artan ilgi sonucu, başta Kuba ve ABD olmak üzere pek çok ülkede kenaf tarımı başlatılmış ve desteklenmiştir.

Bitkinin yaklaşık 3,5 m'ye ulaşan saplarının ucuna yakın bölümlerinden mızrak biçiminde beş loplu yapraklar çıkar, yaprakların koluğunda ortası mor renkli, sarı çiçekler yer alır.

Kenaf çeşitli toprak tiplerine kolaylıkla uyum sağlayabilirse de en iyi, aşırı yağmurların ve sert rüzgârların görülmediği tropik ya da astropik bölgelerin sıcak ve nemli kesimlerindeki yeterince akaçlanmış, kumlu balçık topraklarda gelişir. Bazı çeşitleri buyume mevsimi boyunca bol ışığa (günde en az 12 saat) gereksinim duyan bu bitkilerin toprak istekleri jütten daha azdır ve obur ekinlerle donuşumlu olarak yetiştirilebilir. Tohumlukların dışında, lif elde edilecek bitkiler birbirine çok sık aralarla ekilir. Çiçeklenme döneminde elle hasat edilen urunden lifler makineler yardımıyla ya da ısıtıp elle soyularak çıkarılır. Açık sarı renkli parlak lifler ortalama 0,9 metre uzunluktadır. Başlıca halat, çuval ve çadır bezi yapımında kullanılan, ayrıca halı dokumacılığında da yararlanılan kenaf lifinin başta gelen üreticileri Hindistan, Tayland ve Çin'dir.

Kenan dilleri, Sami dillerinin Kuzey Merkez ya da Kuzeybatı koluna bağlı dil obağı. Eskiçağda Filistin, Suriye kıyıları ve Akdeniz'e dağılmış kolonilerde konuşulan İbranice, Moabi, Fenike ve Pön dillerini içerir. Kenan dillerinin eski bir biçimine, Mısır'daki Tel el-Amarna'da ortaya çıkarılan, İÖ 14. yüzyıla ait Amarna Mektupları'nda (*) rastlanmıştır. İbraniceye çok yakın olan Moabi diline ilişkin bilgilerin çoğu ise İÖ 8. yüzyıldan kalma bir yazıttan edinilmiştir. Günümüzde konuşulan tek Kenan dili 19. ve 20. yüzyıllarda konuşma dili olarak yeniden canlandırılan İbranicedir. Ayrıca bak. Fenike dili; İbranice.

Kenan Hulusi bak. Koray, Kenan Hulusi

Kenan ülkesi, tarihsel ve dinsel metinlerde farklı biçimlerde tanımlanan, ama merkezi her zaman Filistin olarak alınan bölge. İsrailoğullarından önceki ilk Filistin halkı Kenanlılar adıyla anılır. Kenan ve Kenanlılar adlarına İÖ 15. yüzyıldan kalma çivi yazılı Mısır ve Fenike metinlerinde, ayrıca Kitabı Mukaddes'te rastlanır. Kenan ülkesinden bazen bütün Filistin ve Suriye'yi, bazen Şeria Irmağının batısında kalan bütün toprakları, bazen de Akkâ'dan (Akk) kuzeye doğru uzanan kıyı şeridini kapsayacak biçimde söz edilir. İsrailoğullarının Filistin'i ya da Kenan ülkesini işgali İÖ 2. bin yılın sonlarına ya da daha öncesine rastlar. Kenan'ı Vaat Edilmiş Topraklar, yani Tann'nin İsrailoğullarına vaat ettiği ülke sayan Kitabı Mukaddes de bu işgali haklı gösterir.

Kenan sözcüğünün kökeni konusunda görüş birliği yoktur; ama bölgede üretilen mor ya da koyu kırmızı boyayı ya da bu renge boyanmış yünü anlatan ve Sami dilinde "kırmızımsı mor" anlamına gelen eski bir sözcükten türemiş olabilir. Kitabı Mukaddes'in Tekvin bölümünde Kenanlılar, Nuh'un torunlarından ve Ham'ın oğullarından Kenan'ın soyundan gelenler olarak tanımlanır. Ayrıca bak. Fenike.

Kenan kıyası uyarlığının tanhı Paleolitik ve Mezolitik çağlara değin izlenebilir. Ama yerleşik köy ve kasabaların Neolitik Çağa (İÖ y. 7000 - v. 4000) değin ortaya çıkmadığı anlaşılmaktadır. Kalkolitik Çağda ise (İÖ y. 4000-y. 3000), çanak çömlek ve bakır eşya kullanımına, temelleri kaba taştan, duvarları kerpiçten yapılmış evlere rastlanır.

İlk Tunç Çağında (İÖ y. 3000-2000) metal kullanımının artması bir kültür devrimine yol açtı. Hekkelilik ve maden işleme gelişirken, boyalı çömlekçilik geriledi. Sami'ler de ilk kez bu dönemde ortaya çıktılar. Orta Tunç Çağıyla (İÖ y. 2000-y. 1550) başlayan yazılı tarih döneminde Kenan'a kuzeydoğudan sızan Sami Amoriler, nüfusun egemen ögesi durumuna geldiler. Bölgeye gelen obur halklar arasında Mısırlılar ve Filistin'in kuzeyinden göç ettikleri sanılan Asyalı Hyksoslar vardı. Hurriler de Kenan ülkesine kuzeyden geldiler.

Son Tunç Çağı (İÖ y. 1550 - y. 1200) Hititlerin tehdidi altında, ama genellikle Mısır egemenliğinde geçti. Bu dönemde Kenan, Hapiru (Apiru) denen yağmacı halkın akınlarına da sahne oldu. Çeşitli etnik kökenlerden gelen Hapirular, çoğu araştırmacıya göre ilk İbranilerdi, sonraki İsrailoğulları da bunların bir kolu ya da konfederasyonuydu. İÖ 1200'lerin sonlarına doğru Mısır'ın Güney Kenan üzerindeki egemenliği zayıfladı; Hititler de kuzeyden gelen düşmanların saldırıları karşısında çöktü.

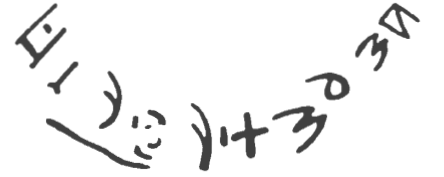
Son Tunç Çağından İlk Demir Çağına (büyük olasılıkla İÖ y. 1250) geçiş sırasında İsrailoğulları Kenan ülkesine girdiler. Önce

dağlık kesimlere ve güneye yerleştiler. Yaklaşık aynı dönemde Girit'ten geldikleri sanılan Filistiler güney kıyısına yerleştiler ve zamanla Filistin konfederasyonunu oluşturan beş kenti kurdular. Sonunda İsrailoğulları Kral Davud'un önderliğinde (İÖ 900'ler) Filistileri yenmeyi ve Kenan'ın yerli halkını alt etmeyi başarak Kenan ülkesine egemen oldular.

Çeşitli kültürlerin kesiştiği bir noktada yer alan Kenan ülkesinin sanat ve edebiyatı, yazılı tarihi boyunca Mısır, Miken, Girit, Hurri ve Mezopotamya gibi birçok ögenin karışımı olarak kaldı. Kenanlıların dini konusunda bilinenlerin çoğuna ise Suriye'nin kuzey kıyısında, ilkağ kenti Ugarit'in bulunduğu yer olan Ras Samra'daki kazılarda ortaya çıkarılan bir dizi tablet kaynaklık etti. Bunlara göre baştanrı El'di. Ayrıca yağmur ve bereket tanrısı Baal (ya da Hadad), Anat, Reşef, Kothar, El'in eşi Aşera ve Astarte gibi tanrı ve tanrıçalar vardı. Kenanlıların dini zaman zaman İsrailoğullarının tektanrı inancını etkiledi.

Kenanlıların konuştuğu dil İbraniceden çok eski bir biçimiydi. Bilindiği kadarıyla, Kenanlılar alfabe kullanan ilk halktı. Arkeologlar Son Tunç Çağı katmanlarında Fenike ve dolayısıyla Yunan ve Latin alfabesinin atası sayılan bir yazı biçimi buldular. Ayrıca Ras Samra'da değişik bir çivi yazı alfabesinin kullanıldığı anlaşıldı. Bütün bu yeniliklerin yanında Mezopotamya'nın geleneksel hecesel çivi yazısı da düzenli olarak kullanılıyordu.

Kenan yazıtları, Filistin'deki arkeolojik kazılarda ortaya çıkarılmış, İÖ y. 1500-1200 arasından kalma bazı kapların üstünde yer alan 11 yazıt. Bu yazıtlarda kullanılan yazı

Kenan yazıtlarından bir bölüm, İÖ 13 yy
O. Dinger, Wroclaw

sistemi henüz tam olarak çözülmediği için, İÖ 11. yüzyıla tarihlenen ama birkaç yüzyıl öncesinde de kullanıldığı sanılan Kuzey Sami alfabesiyle (*) yakınlığı olup olmadığı açıklığa kavuşturulamamıştır. Kenan yazıtlarıyla Sina yazıtları arasında bir ilişkinin varlığı da kesin olarak belirlenememiştir. Ama Kenan yazıtlarının Sina yazıtlarıyla Kuzey Sami alfabesi arasında bir bağlantı oluşturduğu görüşünün doğru olmadığı sanılmaktadır.

kenar kararması, astrofizikte, Güneş ya da bir başka yıldız diskinin parlaklığının, merkezden kenara doğru giderek azalması. Bu olgu Güneş fotoğrafılarına açık biçimde görülebilir. Kararma en çok mavi dalgaboyu aralığında (450-500 mμ) olur; bu dalgaboylarındaki ışık, Güneş'in ışık küresinden (fotosfer) dış atmosfer bölgelerine doğru gidildikçe yüzde 90 oranında kararır. Bunun nedeni Güneş atmosferinin sıcaklığının derinliğe bağlı olarak artmasıdır. Işığın büyük bölümünü salan en derin ve en sıcak katmanların, Güneş diskinin merkezinde bulunduğu gözlemlenebilir. Diskin kenarında, ancak daha az ışık salan soğuk üst katmanlar görülebilir. Güneş'teki kenar kararmalarının incelenmesiyle, Güneş atmosferinin sıcaklık yapısı belirlenebilir. Bu incelemelerden elde edilen bulgulardan,

öteki yıldızların araştırılmasında yararlanılır.

Kenç, Faruk (d. 31 Ocak 1910, İstanbul), Türk sinemasında "tiyatrocular dönemi" ile "sinemacılar dönemi" arasındaki geçişe öncülük etmiş yönetmen.

Türkiye'ye ilk film kamerasını getirterek filmciliğin başlamasına önyak olan Enver Paşa'nın yeğenidir. İstanbul Sultanisi'ni (bugün İstanbul Lisesi) bitirdi. Türkiye'ye gelen Sovyet yönetmen Ester Şub'un yanında, *Türk İnkılabında Terakki Hamleleri* adlı filmde asistanlık yaparak sinemaya başladı. 1934'te gittiği Almanya'da Bavyera Devlet Fotoğrafçılık Okulu'nu bitirdi. 1938'de dönerek Ha-Ka Film'e girdi. Yönetmenliğini ve kameramanlığını yaptığı *Taş Parçası* (1939), *Yılmaz Ali* (1940) ve *Kıvrık Paşa* (1940) filmlerini sesli olarak çekti. Bu filmlerle Türk sinemasında Muhsin Ertuğrul'un ve tiyatrocuların mutlak egemenliğine son verdi; getirdiği yeniliklerle de tiyatrocular dönemi (1923-39) ile sinemacılar dönemi (1950-70) arasındaki geçiş dönemini başlattı.

Dertli Pinar'la (1943) Türkiye'de ilk kez bir filmi sessiz olarak çektikten sonra dublaj uyguladı. Bu yöntem ucuzluğu ve kolaylığı nedeniyle Türk sinemasında kısa sürede benimsenip yaygınlaştı ve o zamandan beri uygulanageldi.

Sinemaya amatör oyuncular getiren ve Yerli Film Yapanlar Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer alan Kenç, Türkiye'de ilk kez "sinema artisti" yarışması düzenleyerek Belgin Doruk, Aşhan Işık, Sadri Alışık, Oya Sensev gibi oyuncuları perdede kazandı. Bir süre Film-San Vakfı'nın başkanlığını yaptı ve 1970'lerde sinemadan uzaklaştı.

Kendal (Düşesi), Ehrengarde Melusina, asıl adı SCHULENBURG KONTESİ EHRENGARDE MELUSINA (d. 25 Aralık 1667, Emden, Saksonya - ö. 10 Mayıs 1743, Kendal Sarayı, Isleworth, Middlesex, İngiltere), İngiltere kralı I. George'un gözdesi. Yakın dostu, İngiliz devlet adamı Robert Walpole'un nitelendirmesiyle, "en az İngiltere kraliçesi kadar", etkili rol oynamıştır.

Schulenburg kontu Gustavus Adolphus'un kızıydı. Maiyetine girdiği Pfalzlı Sophie'nin oğlu George'un metresi oldu (y. 1690). 1714'te tahta geçen George'la birlikte İngiltere'ye gitti. 1716'da Munster düşesi, 1719'da Kendal düşesi, Feversham kontesi ve Glastonbury baronesi, 1723'te de İmparator VI. Karl'dan imparatorluk prensesi unvanlarını aldı.

Daha çok hırslı ve çirkin görüntüsüyle tanındığı İngiltere'de Londra halkının büyük tepkisini çekti. Güney Denizi hüseyenlerinin alim satımından büyük bir servet edindi. Kral üzerindeki nüfuzunu kullanarak para karşılığında rasgele kişilere unvan, kamu görevi ve imtiyaz verilmesini sağladı. George'un ölümünden sonra yaşamını Middlesex'teki Kendal Sarayı'nda sürdürdü. Kraldan olan büyük kızı Petronilla Melusina (y. 1693-1778) 1722'de Walsingham kontesi yapıldı ve Chesterfield kontuy-la evlendi. İkinci kızı Margaret Gertrude ise (1703-73) Lippe kontesi unvanını aldı.

Kendal, Dame Margaret ve William Hunter (Grimston) (sırasıyla, d. 15 Mart 1849, Cleethorpes, Lincolnshire - ö. 14 Eylül 1935, Chorleywood, Hertfordshire, İngiltere; d. 16 Aralık 1843, Londra - ö. 7 Kasım 1917, Londra, İngiltere), oyuncu ve tiyatro yöneticisi karı koca. Oluşturdukları örnek

oyunculuk mesleğine saygınlık kazandırmışlar, sonradan doruğa çıkacak birçok sahne sanatçısı yetiştiren bir topluluk kurmuşlardır.

Madge lakabıyla tanınan Margaret Kendal (eş Margaret Shafto Robertson), dönemin çoğu oyuncusunun tersine, doğal bir oyun tarzını benimsemişti; çok farklı duygular yaratabilen parlak bir oyuncuydu ve sahne-de kocasını gölgede bırakıyordu. Bunda daha iyi bir oyuncu olması kadar, kocasının onun üstün yeteneklerini sergileyebileceği oyunlar seçmesinin de payı vardı. William Kendal, oyun seçiminde başarılı, zeki bir işadımıydı. Gelişmiş bir sanat duygusu vardı ve savurganlığa kaçmakla birlikte kusursuz kostüm ve dekor tasarımları yapıyordu.

Oyun yazarı Thomas William Robertson'ın kız kardeşi olan Margaret, çocuk yaşta oyuncu anne ve babasıyla sahneye adım atmıştı. Londra'da ilk kez 1865'te sahneye çıktı ve Shakespeare'in *Hamlet*'inde Ophelia rolüyle adını duyurdu. Sonraki yıllarda, *Othello*'da Desdemona ve *Macbeth*'de Lady Macbeth gibi Shakespeare tiplerini yaptı. Ayrıca varyete gösterilerinde şarkı söyleyip dans etti.

Bir ressamın oğlu olan William Kendal, ilk kez 1861'de Glasgow'da sahneye çıkmıştı. Sonradan birçok kente turneye gitti ve 1866'da Londra'daki Haymarket Tiyatrosu'na girerek Shakespeare oyunlarından bürlöske kadar her tür oyunda rol aldı. 1868'de Colley Cibber'in *She wou'd and She wou'd not* adlı oyununda, Hypolita'yı oynayan Margaret Robertson'ın karşısında Don Octavio rolünde sahneye çıktı. Ertesi yıl evlendiler ve birlikte çalışmaya başladılar.

1874'te çeşitli kentleri kapsayan yıllık turnelerini başlattılar ve bunları sahnedan çekildikleri 1908'e değin sürdürdüler. 1879-88 arasında Sir John Hare ile birlikte Londra'daki St. James Tiyatrosu'nu yönettiler ve tiyatroya parlak bir dönem yaşattılar. 1888'den sonra birkaç başarılı ABD turnesi gerçekleştirdiler. Margaret Kendal 1926'da D.B.E. (Dame Commander of the British Empire), ertesi yıl da G.B.E. (Order of the Grand Cross of the British Empire) unvanlarıyla onurlandırıldı.

Kendall, Edward Calvin (d. 8 Mart 1886, South Norwalk, Connecticut - ö. 4 Mayıs 1972, Princeton, New Jersey, ABD), ABD'li kimya bilgini. Böbreküstü bezinden bileyik E olarak adlandırdığı kortizon hormonunu elde etmiş, bu hormonu Philip S. Hench ile birlikte romatoid artırtı tedavisinde başarıyla uygulamıştır (1948). Bu çalışması ve böbreküstü bezinin hormonlarının (özellikle kortikosteron ve kortizol) yapısı ve biyolojik etkileri üzerine yaptığı çalışmalarla 1950 Nobel Fizyoloji ya da Tıp Odulu'nü Hench ve İsviçreli Tadeus Reichstein ile paylaştı. Kortizonla ilgili çalışmalarına başlamadan önce tiroit hormonunun etkili bileşeni olan tiroksini kristal halde elde etti;

Edward Kendall

Archiv für Kunst und Geschichte, Berlin

biyolojide indirgenme ve yükseltgenme tepkimelerinde önemli yeri olan glütatyonun kimyasal yapısını saptadı.

Columbia Üniversitesi'nden mezun olup doktora derecesini de buradan aldıktan sonra Minnesota'daki Mayo Vakfı'nda çalışmaya başladı. 1951'de emekli olana değin bu kurumda biyokimya bölümünün başında kaldı. 1945'ten sonra biyokimya laboratuvarını da yönetti. Daha sonra Princeton Üniversitesi'nde kimya bölümünde dersler verdi.

Kendall, Henry Way (d. 9 Aralık 1926, Boston, Massachusetts, ABD), ABD'li nükleer fizikçi. Kuvar olarak bilinen temel parçacıkların varlığına ilişkin deneysel kanıtları ortaya koyan ilk araştırmacılar olarak, Jerome Isaac Friedman ve Richard E. Taylor ile 1990 Nobel Fizik Odulu'nu paylaştılar.

Massachusetts'teki Amherst College'i 1950'de bitirdi. Nükleer fizik alanındaki doktora çalışmasını Massachusetts Teknoloji Enstitüsü'nde (MIT) 1955'te tamamladı. ABD Ulusal Bilim Vakfı üyesi olarak MIT'de çalıştı. Ardından 1956-61 arasında Stanford Üniversitesi'nde ders verdi ve araştırmalar yürüttü. 1961'de MIT öğretim kadrosuna geçti ve 1967'de profesör oldu.

İlgili Nobel komitesince "maddenin anlaşılmasında çığır açıcı bir adım" olarak nitelendirilen araştırmaları, çalışma arkadaşlarıyla birlikte 1967-73 arasında Stanford Doğrusal Hızlandırıcı Merkezi'nde gerçekleştirdi. Uç fizikçi bu araştırmalarda ilk kez 1964'te Chicago Teknoloji Enstitüsü'ndeki bilim adamlarınca bir varayım olarak ortaya atılan kuvarların varlığını doğruladı. Sorumlu Bilim Adamları Buluşu'nun kurucularından biri olan Kendall aynı zamanda nükleer yapı, yüksek enerjili elektron saçılımı ile mezon ve nötron fizikisi alanlarında da araştırmalar yapmıştır.

Kendari, Endonezya'da Güneydoğu Selenbes ilinin (*propinsi*) Merkezi kent ve ilçesi (*kabupaten*). Banda Denizine açılan Kendari Körfezinin (*teluk*) kıyısında bir kırsal kent olan Kendari, Ujung Pandang'ın (eski ad Makasar) yaklaşık 370 km kuzeydoğusunda yer alır. Kent halkının çoğu Bugisler ve Makasarlardan oluşur. Bölgedeki ana karayoluyla batıdaki Kolaka'ya bağlanan Kendari'de bir de havaalanı vardır. Kentin başlıca sanayi dalları gıda işleme, dokumacılık ve kâğıt üretimidir. El sanatları arasında kuyumculuk, dokumacılık ve abşap işlemeciliği sayılabilir. Altın mücevher işçiliği çoğunlukla Çinlilerin elindedir. Başlıca ihracat ürünleri kereste, reçine ve hunikamıştır. Kendari II. Dünya Savaşı sırasında Japon işgali altında kalmış ve savaş boyunca Japonların en önemli deniz üslerinden biri olmuştur. Nüfus (1980) kenti, 41 021, ilçe 306 670.

kendi geleceğini belirleme hakkı, ulusal determinasyon olarak da bilinir, bir halkın, dış müdahale olmaksızın kendi devletini kurma ve seçtiği hükümeti iştibakına getirme hakkı. Milliyetçilik düşüncesinin etkisiyle gelişmiş, ilk kez Fransız Devrimi ve Amerikan Bağımsızlık Savaşı sırasında ortaya atılmıştır. I. Dünya Savaşı sonrasında barışın amaçları arasında sayılmış, ABD başkanı Woodrow Wilson'ın barışın temel koşulları olarak belirttiği On Dört Madde içinde savaş sonrası dönemin önemli hedefleri arasında gösterilmiştir. Bu hakkın yaşama geçirilmesi, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile Osmanlı Devleti'nin parçalanması ve Rusya'nın Baltık bölgesindeki toprakları üzerinde bir dizi yeni devletin kurulmasıyla sonuçlanmıştır.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra bağımlı halkların kendi geleceğini belirleme hakkını kullanabilmelerini sağlamak Birleşmiş Milletler'in (BM) başlıca amaçları arasında yer aldı. BM'nin önceli Milletler Cemiyeti de bu ilkeyi tanıdı, ama hakkın açıkça tanımlanması ve onaylanması BM tarafından gerçekleştirildi.

BM Antlaşması'nda kendi geleceğini belirleme hakkının tanımında iki anlama yer verilir. Bunlardan biri, bir devletin siyasal, ekonomik, toplumsal ve kültürel sistemini özgürce seçme hakkı, öbürü ise bir halkın devlet oluşturma ya da var olan bir devletle kuracağı birliğin biçimini özgürce belirleme hakkıdır. Antlaşmada her iki anlamın da dayandırılabilecek maddelere yer verilir (m. 1, paragraf 2 ve m. 55, paragraf 1) Bağımlı topraklara ilişkin olarak da, yönetim organlarının siyasal özgürlüklerin ve özyönetimin geliştirilmesini güvence altına alması gerektiği belirtilir (m. 73, paragraf a ve b; m. 76, paragraf b).

kendiliğinden çekirdek bölünmesi, belirli bazı ağır elementlerin kararsız çekirdeklerinin, büyük miktarlarda enerji açığa çıkarak hemen hemen eşit iki parçaya (daha hafif element çekirdekleri) bölündükleri radyoaktif bozunma türü. Sovyet fizikçiler G.N. Flerov ve K.A. Petrjak tarafından, 1941'de uranyum-238 atomunda saptanan kendiliğinden çekirdek bölünmesi, kütle numarası 230 ya da daha büyük olan çekirdeklerin çoğunda gözlemlenir. Bu çekirdeklerden kütle numarası daha küçük olanların yarı ömürleri genellikle daha uzundur. Kendiliğinden çekirdek bölünmesi ile bozunuran uranyum-238'in yarı ömrü 10⁹ yıl kadardır. Fermiyum-256'nın yarı ömrü ise yaklaşık üç saatır. Kendiliğinden bölünen çekirdeklerde aynı zamanda alfa bozunumu (çekirdekten bir helyum çekirdeği salınması) da gözlenir. Uranyum-238 çekirdeğinde alfa bozunumu olasılığı kendiliğinden çekirdek bölünmesi olasılığından 2 milyon kez daha fazladır. Buna karşılık, fermiyum-256 elementin çekirdeklerinin yüzde üçünde alfa bozunumu, yüzde 97'sinde ise, kendiliğinden bölünme oluşur. Nükleer reaktörler ve bombalarındaki çekirdek bölünmesi belirli tür çekirdeklerin nötronlarla dövülmesi yoluyla başlatılır.

kendiliğinden hak alma, RESEN İHKA Kİ HAK olarak da bilinir, bir kimsenin, devlete başvurma olanağı varken, kuvvet kullanarak, kişilere gözdağı vererek ya da şiddetle başvurarak hakkını alması. Böyle bir davranış devletin otoritesini zayıflattığı, kamu düzenini bozduğu ve bireylerde adaletle güveni sarstığı için bütün hukuk düzenlerinde yasaklanarak ceza yaptırımına altına konmuştur. Türk Ceza Kanunu'nun 308. maddesi de bu eylemi adaletle karşı işlenen cürümler arasında göstermiştir. Cürmü işleyen hakkını kanıtlarsa göreceği cezanın dörtte üçü tutarında indirimle güdilebilir. Bu cürümden dolayı kovuşturma yapılması şahsi dava açılmasına bağlı tutulmuştur. Devletin zamanında işe el koymasının sağlanamadığı ivedi durumlarda ya da bir hakkı kullanmanın olanaksız ya da çok güç duruma gelmesini ya da yitirilmesini önlemek için kendiliğinden hak alma yoluna gidilme-i suç oluşturmaz.

kendiliğinden tutuşma, bir dış kaynaktan bir uygulanmak üzere yanmanın başlaması. Bu tür tutuşma olaylarına, kömür ya da saman gibi yanıcı maddelerin büyük miktarlarda depolanması durumunda rastlanabilir. Kendiliğinden tutuşma, ısının kolayca çevreye yayılamadığı ortam ve koşullarda (örn. bir saman ya da yağlı bez yığınının iç

kesimleri), yavaş gelişen bir yükseltgenme süreciyle (örn. bakteri mayalanması [fermantasyon] ya da atmosfer etkisiyle yükseltgenme) başlar. Yükseltgenme, yığının içindeki sıcaklığı giderek artırır ve sonunda yanmaya yol açar. Tanrı ürünleri genellikle depolamadan önce kurutulur ya da depolama sırasında hava dolaşımı sağlanır ve böylece mayalanma engellenerek kendiliğinden tutuşmanın önüne geçilmeye çalışılır. Kırıntılı yumuşak kömürün havayla yükseltgenmesini önlemek için de yığın sulanır.

kendiliğinden türeme, ABIYOGENEZ olarak da bilinir, canlıların cansız nesnelerden geliştiğini ileri sürerek yaşamın kökenini açıklayan ve günümüzde geçerliliğini yitirmiş olan kuram. Örneğin, paçavralara sarılıp karanlıkta bırakılan ekmek ve peynir parçalarının çevresinde birkaç hafta sonra fare görüldüğü için farelerin yiyeceklerden ürediği düşünülüyordu. Çürüyen ette kurtların görülmesi ve benzeri olaylar, kendiliğinden türeme kuramının pek çok destekleyici bulmasına neden oldu.

18. yüzyılda üstün yapıları canlıların cansız maddelerden türeyemeyeceği anlaşıldı. Bununla birlikte, bakteri gibi mikroorganizmaların kökeni, 19. yüzyılda Pasteur'un bu konuya açıklık getirmesine değin tam olarak belirlenemedi. Ayrıca bak. biyopoyez; kozmozoik kuram.

kendini dölleme, aynı canlı tarafından üretilen erkek ve dişi eşey hücrelerinin (gamet) birleşmesi. Kendini dölleme, çift-eşeyli canlılarda görülür. Bunlar arasında çiçekli bitkilerin çoğu, sayısız tekhücreli ve birçok omurgasız hayvan yer alır. Tekhücreli canlıların bölünme yoluyla eşey hücrelerini oluşturmaları (otogami), terliksihayvan (*Paramecium* cinsi) gibi tekhücrelilerde görülür. Bu canlılar ayrıca kavuşma yoluyla da üreyebilir. Yine çift-eşeyli olan ve kendi kendine tozlaşabilen bitkilerde (birevcikli bitkiler) kendini dölleme yerine çapraz döllemeye çok sık rastlanır. Erdişi hayvanların birçoğunu da çapraz döllemeye yönelten biçim ve davranış özellikleri geliştirmiştir.

Kendini dölleme yoluyla üreme, yalıtılmış bireylerin geniş zaman dilimleri içinde, belirli bir bölgede küçük bir türdeş topluluk oluşummasını sağlarsa da bu topluluğun anlamlı deneyecek ölçüde çeşitlenmesini engeller ve türlerin çevre değişikliklerine uyarlatabilme yeteneklerini kısıtlar.

kendini tatmin bak. masturbasyon

kendir bak. kenevir

kendir bezl bak. çadır bezi

kendirgiller bak. Cannabaceae

kendo (Japoncada "kılıç yolu"), ahşap kılıçlarla yapılan, Japonya'ya özgü geleneksel eskrim. Eski *samurai* (savaşçı) dövüş yöntemlerinden türemiştir. Japonya'da 15. yüzyılda, çelik kılıç ile dövüşme ve öldürme tekniği olan *kencusui* (eskrim) yerleşmiş bir spordur. Bu tarihten başlayarak bir barış döneminin yaşanması ve savaşçı sınıfı arasında Zen Budacılığın yayılması sonucunda, dövüş sanatlarında teknikten çok, iç disiplini ve ahlak duygusunu geliştirmeye yönelik bir eğilim ağırlık kazandı. 18. yüzyılda, yaralanma riski olmaksızın gerçek dövüşe yakın bir eskrim tarzına olanak verir özel çiyiler ve *surai* adlı esnek bir bambu kılıç yapıldı. Bu yenilikler sonucu gelişen *kendo*, dönem dönem Japon okullarında zorunlu eğitim programına da alındı. 1928'de Japonya Kendo Federasyonu, ardından, 15'ten

fazla ülkedeki federasyonların katılımıyla Uluslararası Kendo Federasyonu kuruldu.

Kendo karşılaşmaları 9 m×11 m boyutlarında bir alanda yapılır. Yarışmacılar geleneksel *uvagi* (ceket), *hakama* (parçalı uzun etek), *do* (göğüs koruyucusu), *tare* (bel koruyucusu), *men* (maske) ve *kote* (içi pamukla doldurulmuş eldiven) giyerler. Puan verilen vuruşlar şunlardır: Başın sol tarafına, sağ tarafına ya da üst bölgesine; sağ ya da sol bileğe; gövdenin sağ ya da sol tarafına ve boğaza. Vücudun öteki bölümlerine yapılan hamlelere puan verilmez. Hamle yapan kişi, hamleyi yaptığı anda nereye vurduğunu söylemeli ve bu, hakemlerce de doğrulanmalıdır. İki puan alan yarışmacı karşılaşmayı kazanır.

Kendo Japonya'da öğrenciler arasında (liselerde zorunludur), ayrıca asker ve polis güçlerinde yaygın olarak uygulanır. ABD, Kanada, İngiltere ve Brezilya'da da bir ölçüde ilgi görmektedir. Ayrıca bak. dövüş sanatı.

Kendrew, John Cowdery (d. 24 Mart 1917, Oxford, İngiltere), İngiliz biyokimya bilgini. Kas proteini miyogloblin üzerine yaptığı çalışmayla 1962 Nobel Kimya Ödülü'nü Max Ferdinand Perutz'la paylaştı. Özel X ışını kırınım tekniklerini ve bilgisayar kullanarak miyogloblin sarmalındaki aminoasit dizisinin sıralanmasını yaptı.

1947-75 arasında Cambridge'deki Peterhouse College'da görev yaptı; bu dönemde Cambridge'deki Moleküler Biyoloji Tıbbi Araştırma Konseyi Laboratuvarı'nda, 1971'den sonra Savunma Bilimsel Danışma Konseyi'nde çalıştı. 1981'de Oxford'daki St. John's College'in yöneticiliğine getirildi.

keneler (*Acarina*, bazı sınıflandırmalarda *Acarı* ya da *Acarida*), *Arthropoda* (eklem-bacaklılar) filumunun *Arachnida* (örümceğimsiler) sınıfından omurgasızlar alt sınıfı. Genellikle bu grubun sıcakkanlı hayvanlarda asalak yaşayan türlerine kene, bitkilerden beslenen türlerine akar adı verilmektedir. *Acarina* alt sınıfı 300'ü aşkın familyadan tanımlanmış yaklaşık 30 bin türü içerir. Ama bu hayvanların toplam tür sayısının 500 bini aştığı sanılmaktadır.

Kenelerin uzunlukları 0,5-30 mm arasında değişir. Larvaları üç, nemf ve erişkinleri genellikle dört çift bacaklıdır. Bazı familyalara ait türler sık tüy ya da kıllarla örtülü, öbürleri tüysüzdür.

Yeryüzünün hemen hemen her yerine dağılmış olan bu hayvanların Everest Dağı'nın 5.000 m'yi aşan yamaçlarında ve Büyük Okyanusun Kuzeyinde 5.200 m'yi bulan derinliklerde yaşayan örnekleri bulunmaktadır.

Acarina alt sınıfı beslenme davranışları ve yaşama ortamları bakımından *Arachnida* sınıfı içinde en çok çeşitlilik gösteren türleri kapsar. Örneğin, *Cryptostigma* alttakı-

Sığır kenesi (*Boophilus*)
E. A. DeGginger EB Inc

mında yer alan türler genellikle nuntalarla beslendiklerinden toprak yüzeyine yakın katmanlarda çok sayıda bulunur. *Prostigmata* alttakımının *Tetranychidae* familyasından türler yapraklarla beslenir ve bazıları salgılarıyla ağ örür. *Mesostigmata* alttakımında yer alan *Macrochelidae* familyasının bazı türleri karasineklerin ya da diğer eklembacaklıların yumurta asalığıdır. Aynı alttakımdan *Phytoseidae* familyasının üyeleri bitkiyle beslenen akarları yer. Etçil olanların ağız bölgesinde özelleşmiş beslenme uzantıları vardır. Bu yapı genellikle kısıp, bazen delici bir kıl biçiminde gelişmiştir. Ayrıca bu türler hızlı hareket etmelerini sağlayan uzun bacaklarıyla dikkat çeker. Toprakta yaşayanların seri bir vücut örtüsü, suda yaşayanların bacaklarında genellikle uzun yüzme tüyleri vardır.

Asalak yaşayan kenelerin çoğu hayvanların ve insanların dışsalığı, yalnızca birkaç türü hayvanların içsalığıdır. Bu keneler beslenme biçimlerine bağlı gruplandırılabilir. Kuşların tüyleri arasında yaşayarak tüy ve deri döküntüleriyle beslenen *Analgidae*, *Proctophyllodidae* ve *Dermoglyphidae* gibi familyaların üyeleri konaga önemli bir zarar vermez. Ama konagin derisine, kıl kökleri-

Kenelerden *Dirothrombium* (yaklaşık 5 kez büyütülmüş)

Author: Barthesier, Helene. Photo: Photographic Agency EB Inc.

ne ya da tüy eksenine giren ve konagin yağlı salgıları, lenf sıvısı ya da bazen kanıyla beslenen çeşitli familyalardan birçok tür vardır. Bunlar arasında *Sarcoptidae* ve *Psorergandae* familyalarında yer alanlar memelilerin deri altında yollar açarak şiddetli kaşıntıya ve uyuz hastalığına neden olurken *Demodicidae*, *Audycopidae* ve *Rhyncopidae* familyalarının üyeleri memelilerin kıl köklerine yerleşir. Denyi delerek doku sıvıları ya da kan emen türler kısa ve uzun bir süre konak üzerinde kalabilir. *Argasidae* ve *Ixodidae* familyalarından türlerin çoğu yaşamlarının bir döneminde omurgalıların kanını emmek zorunda olan asalaklardır. *Argasidae* üyelerinin çoğu nemf ve erişkin evrede konak üzerinde yalnızca birkaç dakika beslenirken, *Ixodidae* üyeleri yaşam çevrimlerinin önemli bir bölümünü konaga tutunmuş olarak geçirir.

Keneler aynı eşeylidir. Çoğu yumurtlayarak, bazı asalak türler de yumurtaların dışının içinde açılması sonucu canlı doğurarak örür. Birçok türdeyse döllenmesiz üremeye rastlanır.

Acarina altsinifında çiftleşme davranışları çok çeşitlidir. Spermular erkekten dişiye doğrudan çiftleşme organıyla ya da sperm kapsülleri (spermatofor) içinde aktarılır. Erkek, sperm kapsüllerini bir yüzeye bırakabildiği gibi ağız parçalarıyla dışının üreme deliğine de yerleştirebilir.

Yumurta bırakan türlerde dört gelişim evresi ayırt edilir. Bunlar sırasıyla, larva, nemf, ikinci nemf ve son nemf evreleridir. *Cryptostigmata* ve *Prostigmata* alttakımlarının bazı türlerinde görülen bu ilkel gelişim

biçimi altsinif genelinde önemli değişimlere uğrar. Ama yumurtadan çıkan altı ayaklı larva evresi *Eriophyidae* familyası dışında kalan bütün familyalarda görülür.

Acarina üyelerinden çoğunun örümceklerle birlikte paylaştığı önemli bir özellik de vücutlarının bölümlü olmayağıdır. Vücutlarının ön bölümünde (öngövd) 1-3 çift göz, ağız ve altı çift uzantı vardır. Bunların bir çifti beslenme uzantıları (keliseri) biçiminde özelleşmiş, üç parçalı, genellikle kısıpca benzer yapılardır. Keliserler bazı türlerde beslenme biçimine uygun olarak delme organına dönüşür. Palp ve pedipalp denen diğer uzantı çiftleri basit duyu organları olabildiği gibi, tutma ya da delme işlevine de uyarlanmış olabilir.

Öngövdenin arkasında yer alan geniş bölüme karın ya da bu gruba özgü olarak idiosoma denir. Sert bir kabukla korunan bu bölümde bacaklar, üreme deliği ve anüs, çeşitli duyu organları ve soluk delikleri bulunur.

Bacaklar palplere benzer biçimde parçalardan oluşur. Uçları genellikle tırnaklıdır. Bacaklarda türlere göre değişen sayı ve konumda duyu kılları bulunur. Birinci bacak çifti yürümenin yanı sıra bazı türlerde yakalama ya da duyu organı olarak da kullanılır.

Dişilerdeki üreme deliği genellikle vücudun alt yüzeyinde bacaklar arasında, erkek üreme organı sırtta, anüs genellikle vücudun alt yüzeyindedir.

Acarina altsinifının çeşitli üyeleri dönüşlü humma, Kavalık Dağlar lekeli humması gibi önemli hastalıklara yol açan riketsiya grubu mikroorganizmaların arakonağı olduğu gibi, insanlarda ve evcil hayvanlarda uyuz hastalığına da yol açar. Ayrıca birçok tür, bitkilere ve depolanmış tahıllara büyük zarar verir. *Clycyphagidae* familyasından tahıl keneleri yalnız depolanmış tahıla zarar vermekle kalmaz, bu ürünleri elle-yen kişilerde deri örselenmesine neden olur.

Kenema, Batı Afrika'da, Sierra Leone'nin güneydoğusundaki Doğu ilinin merkezi kent. Kambui Tepelerindeki bir geçitte, ana demiryolu hattının üzerinde yer alır, Elmas Madencilik Alanı'nın merkezidir. Elmas ihracatıyla ilgili bir devlet kuruluşu olan Elmas Daresi'nin (1959) merkezi de buradadır. Kent aynı zamanda Mende halkı için önemli bir tarım ürünleri pazarı ve Sierra Leone'nin kerestecilik merkezidir. Kakao, kahve, hurma yağı ve çekirdeği, mobilya ve oyma ağaç ürünleri satış ve ihracat amacıyla 232 km kuzeybatıdaki Freetown'a gönderilir. Kenema'da devlete, kiliseye ve özel kuruluşlara ait orta dereceli okullar, bir Katolik kız öğretmen okulu, bir

Kenema'da akıyıcılar arazide elmas çıkarıyorlar. Sierra Leone Savatı Veriği

teknik enstitü, kızların eğitim gördüğü bir çiftçilik merkezi, devlete ait bir kitaplık ve özel hastaneler vardır. Nüfus (1983 rec.) 52 473

kenevir (*Cannabis sativa*), kenevir olarak da bilinir, kenevirgiller (*Cannabaceae*) familyasından bir yıllık bitki ve bu bitkinin lifleri esrarotu adı da verilen kenevir beka, lifleri için olduğu kadar tohumlarından yağ, çiçekli dal uçlarından esrar(*) elde etme amacıyla da yetiştirilir.

Orta Asya kökenli bu bitkinin yaklaşık 10 2000'de Çin'de lifleri için tarımı yapıldığı bilinmektedir. Hristiyanlığın ilk dönemlerinde Akdeniz ülkelerine, ortaçağda ise diğer Avrupa ülkelerine yayılan kenevir tarımı Yenedünya'da ilk kez 1500'lerde Şa de başlamıştır.

Kenevir en çok ılıman kuşaklarda yetiştirilen ikiyevcikli (erkek ve dişi çiçekleri ayrı bitkilerde bulunan) bir bitkidir. Yaklaşık 5 m'ye kadar büyüyen bitkinin elsi yaprakları ve yeşilimsi sarı renkli küçük çiçekleri vardır; tohum oluşturan dişi çiçekler

Kenevir (*Cannabis sativa*) John Nantou. Root Resources-EB Inc

uzun başaksı demetler, çiçektozu üreten erkek çiçekler ise dallanmış demetler halinde bulunur. Kenevir tohumdan üretilir. lifleri için yetiştirildiğinde bitkinin dallanmayıp boyuna uzaması (2-3 m'ye kadar) için tohumlar çok sık aralıklarla ekilir, tohum ya da esrar elde etmek üzere yetiştirilen bitkiler ise aralıklı olarak ekildiğinden kısa boylu ve çok dallıdır.

Kenevir, iyi akaçlanmış kumlu balçık toprakları sever ve büyüme mevsimi boyunca her ay ortalama 6,5 cm yağış alması gerekir. Çiçeklenme döneminde genellikle toprak yüzeyine yakın bir yerden kesilen ya da elle sökülen gövdeler istatılıp yumuşatıldıktan sonra, ezilir ve lifleri ayrılır. Silindirik biçimli ve düzensiz yüzeyli tek tek hücrelerden oluşan, ortalama 1,8 m uzunluğundaki kenevir lifleri gri ve sarımsı yeşil ile koyu kahverengi arasında değişen tonlarda ve oldukça sağlamdır; keten liflerinden daha uzun olup esnekliği daha azdır. Genellikle sicim, halat, çuval ve çadır bezi yapımında kullanılır. Bazen de özel yöntemlerle işlenerek elde edilen beyazımsı renkli, parlak kenevir liflerinden ketene benzer dokumalar elde edilir.

Kuş yemi olarak da değerlendirilen kenevir tohumlarından çıkarılan yağ ise boya,

verniki, sabun ve yemeklik yağ üretiminde kullanılır. Başta gelen kenevir lifi üreticileri Hindistan, eski SSCB, Romanya, Çin, Macaristan, Polonya, Türkiye ve Yugoslavya'dır. En önemli ithalatçıları ise İtalya, İngiltere, Belçika, Almanya ve Fransa'dır.

Kenevir Türkiye'de en çok Karadeniz Bölgesi'nde yetiştirilmektedir. 1989 verilerine göre 4200 ha'lık toplam ekim alanından yaklaşık 6.000 ton lif, 580 ton yağlık tohum elde edilmiştir.

kenger (*Gundelia tournefortii*), bileşikgiller (*Asteraceae*) familyasından sütsü bir sıvı içeren, çokyıllık otsu bitki. Doğu Anadolu'da yaygın olarak bulunur. Yüksekliği 30-100 cm arasında değişen bitkinin tüylü ya da tüysüz, loplu yaprakları vardır; lopların ucu diken biçimini almıştır. Bitkinin köklerinden süt görümlü bir sakız (kenger sakızı) çıkarılır; bu sakız dişetlerini kuvvetlendirici ve iştah açıcı olarak çiğnenir. Bitkinin genç sürgünleri sebze olarak, meyveleri ise kavurup öğütülerek kahve yerine kullanılır. Ayrıca yeşil bölümlerinden hayvan yemi olarak da yararlanılır.

Kengeriler bak. Müsafiriler

Kenitra, Arapça MİNA HASSAN TANI, eskiden (1932-58) PORT-LYAUTEY. Fas'ın kuzeyinde liman kenti. Atlas Okyanusu kıyısında. Seb-İrmağının denize döküldüğü yerin 16 km kuzeyinde yer alır. Fas'ın Fransız protektorası olmasından önce kentin yerinde aynı adı taşıyan bir kale bulunuyordu. Bugünkü kent ve liman 1913'te Mareşal L.H.G. Lyautey'in emriyle kurulmaya başladı. Günümüzde kentin limanından başta meyve olmak üzere çeşitli tarım ürünleri, balık, kereste, kurşun ve çinko cevheri yüklenir. Kentin sanayi bölgesi limanın yukarısında yer alır. Kenitra, Kartaca kolonisi Thyimathenion'dan kalma altı yerleşim bölgesinden oluşan Mehdiye kalıntılarının 10 km doğusundadır. Demir ve kara yoluyla Sidi Kasem ve Meknes'e, karayoluyla da Kazablanka ve Larache'a (el-Araış) bağlanır.

Kentin kuzeyinde, Atlas Okyanusu kıyısında balıkçılık yapılır. Ayrıca tahıl yetiştirilen, koyun, keçi, sığır beslenen yöre önemli bir tarım ürünleri üretim bölgesidir. Nüfus (1982) belediye, 188.194.

Kenmore, William Gordon, 6. Vikont (ö. 24 Şubat 1716, Londra, İngiltere), I. George'a karşı krallık iddiasında bulunan James Edward (*The Old Pretender*) adına 1715'teki Jacobuscu ayaklanmaya önderlik eden soylu.

William Gordon'ın babası 5. Vikont Alexander Gordon (ö. 1698), James Edward'ın tahttan indirilen babası II. James'e karşı Kral III. William'ın yanında çarpışmıştır. Ama William Gordon gençliğinin bir dönemini Fransa'daki Katolik Stuartların sarayında sürgün olarak geçirdi. Burada, Katoliklikle bağdaşmamasına karşın Jacobuscu oldu. İskoçya'nın en güçlü Jacobuscu ailelerinin birinden gelen karısı Mary Dalryell'in de etkisiyle, hiçbir askeri yeteneği olmamasına ve ılımlı kişiliğine karşın İskoçya'nın güneyinde patlak veren Jacobuscu ayaklanmasının başına geçti. 11 Ekim 1715'te James Edward'ı VIII. James adıyla İskoçya kralı ilan etti. Ardından Thomas Forster'in Northumberland'da giriştiği ayaklanmalara katılmak üzere küçük bir askeri birliğini başına geçti. Lancashire'a yapılan zamansız bir saldırıdan sonra Forster, 14 Kasım'da Preston'da teslim oldu, Kenmore da yakalandı. Ocak 1716'da ayaklanmaya katılan öteki lordlarla birlikte yargılanarak ölüme mahkûm edildi; Londra Kulesi'nin bulunduğu tepede idam edildi. Ayrıca vikontluk unvanı

nına son verildi. 1824'te torunlarından birinin yeniden elde ettiği vikontluk unvanı 1847'de tüümüyle kaldırıldı.

Kennan, George F(rost) (d. 16 Şubat 1904, Milwaukee, Wisconsin), ABD'li diplomat, II. Dünya Savaşı sonrasında SSCB'ye karşı izlenen "çevreleme politikası"nın sözcüğünü yapmıştır.

1925'te Princeton Üniversitesi'ni bitirdikten sonra dışişleri bakanlığında çalışmaya başladı. Ardından, o sırada ABD ile diplomatik ilişkisi bulunmayan SSCB'nin çevresindeki çeşitli ülke merkezlerine atandı. SSCB'yle diplomatik ilişki kurma planı çerçevesinde Dışişleri Bakanlığı'na 1929'da Rus kültürü, dili ve düşüncesi üzerine öğrenim görmesi için Berlin Üniversitesi'ne gönderildi. 1931'de öğrenimini tamamladı ve ABD'nin Sovyet yönetimini tanımasının ardından 1933'te Moskova büyükelçiliğinde görevlendirildi. İki yıl sonra Viyana'ya, ardından Prag ve Berlin'e atandı.

II. Dünya Savaşı başlayınca bir süre Nazilerce gözaltında tutulduktan sonra 1942'de serbest bırakıldı. Savaş sırasında Lizbon ve Moskova'da diplomatik görevlerde bulundu. 1946'da ABD'ye döndükten sonra 1947'de Dışişleri Bakanlığı'nda, politika saptamakla görevli bir kurulun başkanlığını üstlendi. *Foreign Affairs* dergisinin Temmuz 1947 sayısında "X" imzasıyla yayımladığı makalede çevreleme politikasını açıkladı. Sovyet diplomasisinin yapısını ve psikolojisini ayrıntılı biçimde ele alarak ABD'nin SSCB karşısında uzlaşmacı ve yatıştırıcı bir politika izlemesini eleştirdi. SSCB'nin Batı ile barış içinde bir arada yaşamaya ilke düzeyinde hâlâ karşı olduğunu ve sistemini dünya çapında yaygınlaştırmaya eğilimi taşıdığını, ama Batı'nın akıllı ve kararlı tutumuyla geriletilebileceğini öne sürdü. Sovyet yayılması tehdidinin görüldüğü her yerde ABD'nin baskı uygulaması gerektiğini, bu tutumun SSCB'nin işbirliğine yanaşmasını ya da yönetimin içeriden çökmesini sağlayacağını savundu. Bu görüş daha sonra ABD'nin SSCB'ye karşı izlediği politikanın özünü oluşturmuştur.

Daha sonra çeşitli akademik ve diplomatik görevler üstlenen Kennan, 1952'de büyükelçi olarak Moskova'ya atandı. 1953'te SSCB'de istenmeyen kişi (*persona non grata*) ilan edilince ABD'ye döndü. 1956'da Princeton'daki Yüksek Araştırma Enstitüsü'nde tarihsel araştırma dersleri vermeye başladı. Yugoslavya'da ABD büyükelçisi olarak bulunduğu 1961-63 dönemi dışında bu görevini sürdürdü.

1950'lerin sonlarında çevreleme politikasına ilişkin görüşlerini gözden geçirerek ABD'nin, SSCB'yle çatışma konusu olabilecek bölgelerden uzak durmasını savundu. Daha sonra kuşatma politikasının Vietnam gibi bölgeler için geçerli olmadığını öne sürdü. Kennan, *Russia Leaves the War* (1956; Rusya Savaşı Terk Ediyor) ve *Memoirs 1925-1950* (1967; Anılar 1925-1950) adlı yapıtlarıyla Pulitzer Ödülü'nü ve Ulusal Kitap Ödülü'nü kazanmıştır.

Kennebec Irmağı, ABD'de, Maine eyaletinin ortabati kesiminde akarsu. Moosehead Gölünden doğar ve güney yönünde 240 km kadar aktıktan sonra Atlas Okyanusuna dökülür. 1604-05 yıllarında Samuel de Champlain tarafından keşfedildi. Ulaşım elverişli kesiminin başlangıç noktasında, bugünkü Augusta'nın yakınında 1607'de kurulan St. George Kalesi eyaletteki ilk İngiliz yerleşmesiydi. Algonkin dilinde "uzun, düz çığır" anlamına gelen adı, ırmağın Augusta'nın aşağısında hiç kıvrılmadan ilerlemesi nedeniyle verilmiştir.

Bingham, Skowhegan, Waterville, Augusta ve Gardiner'da kurulu hidroelektrik santralleri enerji sağlayan Kennebec Irmağı, başlıca kolu olan Androscoggin Irmağıyla Brunswick'in kuzeydoğusunda birleşir ve Atlas Okyanusu kıyısında, 26 km uzunluğundaki Merrymeeting Koyunu oluşturur.

Kennedy, Edward M(oore), TED KENNEDY olarak da bilinir (d. 22 Şubat 1932, Brookline, Massachusetts, ABD), 1963'ten bu yana ABD Senatosu üyesi. Başkan John F. Kennedy'nin hayatta kalan son erkek kardeşidir.

Rose ve Joseph Kennedy'nin en küçük çocuğuydu. 1956'da Harvard Üniversitesi'ni bitirdikten sonra Lahey'deki Uluslararası Hukuk Okulu'nda öğrenim gördü. 1959'da Virginia Üniversitesi Hukuk Okulu'ndan mezun oldu.

1960 başkanlık seçimlerinde, ağabeyi J.F. Kennedy'nin kampanyasını yönetmede gösterdiği başarıdan dolayı ağabeyi tarafından "ailenin en iyi siyasetçisi" olarak nitelendirildi. 1962'de Massachusetts eyaletinden ağabeyinin yerine senatör seçildi. 1964 seçimlerinde bir kaza yüzünden etkin bir kampanya yürütemediyse de büyük bir oy çoğunluğuyla yeniden seçildi.

1969'un başında senato çoğunluk sözcülüğüne getirildi ve 1972 başkanlık seçimleri için Demokrat Parti'nin en güçlü adayı olarak görülmeye başladı. 18 Temmuz 1969 gecesi Massachusetts'teki Chappaquiddick Adasında işaret konmamış bir köprüden arabasıyla birlikte uçtu ve yanında bulunan arkadaşı Mary Jo Kopechne boğularak öldü. Kennedy kaza yerini terk ettiği gerekçesiyle suçlu bulununca başkanlığa adaylığını koymayacağını açıkladı. Bununla birlikte 1970'te Senato'ya yeniden seçilmeyi başardı.

1976'da bütün bir yasama dönemi için üçüncü kez seçildiği Senato'da 1979-81 arasında Adalet Komitesi'nin başkanlığını yaptı. 1981'den sonra Çalışma ve İnsan Kaynakları Komitesi'nde görev aldı. 1980'de Demokratların güçlü başkan adayları arasında yer alırsa da parti kongresinde adaylıktan çekildi. 1982 ve 1988'de de Senato'ya seçildi.

1970'lerde ve 1980'lerde ailesinin adıyla özdeşleştirilen siyasal çizginin önde gelen sözcüsü olmayı sürdürdü. Senato'da başta sağlık sigortası sistemi olmak üzere pek çok sosyal refah yasasını destekledi ve liberal görüşlerin önde gelen savunucusu oldu. Yapıtları arasında *Decisions for a Decade* (1968; On Yıllık Dönemle İlgili Değerlendirmeler), *In Critical Condition: The Crisis of America's Health Care* (1972; Tehlikeli Durum: ABD'de Sağlık Sorununda Bunalım) ve *Our Day and Generation* (1979; Günümüz ve Kuşağımız) sayılabilir.

Kennedy, John F(itzgerald) (d. 29 Mayıs 1917, Brookline, Massachusetts - ö. 22 Kasım 1963, Dallas, Texas, ABD), ABD'nin 35. başkanı (1961-63). Başkanlık döneminde başta Küba ve Berlin sorunları olmak üzere bir dizi uluslararası bunalımla karşılaşmakla birlikte Nükleer Denemelerin Yasaklanması Antlaşması'nın imzalanması ve İlerleme İçin Birlik programının uygulamaya konması gibi önemli başarılar elde etmiştir.

Gençliği. Joseph Patrick ve Rose Fitzgerald Kennedy'nin dokuz çocuğundan ikincisiydi. Çocuklar arasında yoğun bir fiziksel ve düşünsel rekabetin bulunduğu bir aile ortamında, Katolik Kilisesi'nin dinsel

öğretileleriyle yetiştirdi. 1940'ta Harvard Üniversitesi'ni bitirdi. İngiltere'nin savaşa hazırlıksız yakalanmasının nedenlerini ele aldığı bitirme tezi, sonradan *Why England Slept* (1940; İngiltere Neden Uyudu) adıyla yayımlandı ve büyük ilgi gördü.

1938'de altı ay süreyle Londra büyükelçisi olan babasının sekreterliğini yapan Kennedy 1941 sonbaharında ABD Deniz Kuvvetleri'ne katıldı. İki yıl sonra Büyük Okyanusun güneyine gönderildi ve bir savaş

John F. Kennedy, 1961
AP/Wide World

geminin komutanlığına getirildi. Komutasındaki geminin bir Japon destroyeri tarafından batırılması sırasında ağır bir biçimde yaralandıysa da, mürettebatını kurtarmayı başardı ve gösterdiği kahramanlıktan dolayı madalya aldı; 1945'te ordudan terhis oldu. Bu arada babasının siyasete atılmak üzere yetiştirdiği ağabeyi Joe savaşta ölmüş ve ailenin bu konudaki beklentilerini gerçekleştirme görevi de John'a düşmüştü. John, akademik alanda çalışmayı ya da bir gazeteci olarak yükselmeyi planlamış olmasına karşın, bu durum karşısında siyasete atılmaya karar verdi.

Kongre üyeliği ve senatörlüğü. 1946'da Massachusetts eyaleti 11. seçim bölgesinden Demokrat Parti'nin adayı olarak katıldığı seçimlerde, Cumhuriyetçi rakibini ağır bir yenilgiye uğratarak henüz 29 yaşındayken Kongre üyeliğine seçildi. 1948 ve 1950 seçimlerini de kazanarak Temsilciler Meclisi'nde üç dönem (1947-53) görev yaptı. Bu görevi sırasında çalışma koşullarının iyileştirilmesini, ücretlerin yükseltilmesini, fiyatların ve kiralara düşük tutulmasını, sosyal konut yapımının ve yaşlılara yönelik sosyal güvenlik hizmetlerinin yaygınlaştırılmasını savundu.

Dış politikada Soğuk Savaş'ı ilk destekleyenlerden biri oldu. Truman Doktrini'ni ve Marshall Planı'nı desteklemekle birlikte Truman yönetiminin Asya'da izlediği politikayı sert bir biçimde eleştirdi ve Dışişleri Bakanlığı'nı Çan-Kay-şek'i Mao Zedong'la işbirliğine zorlamakla suçladı.

1952'de Henry Cabot Lodge'a rakip olarak Senato seçimlerine katıldı. Annesiyle, kız kardeşleri Eunice, Patricia ve Jean'in eyletin her yanında "Kennedy çayları" düzenleyerek destekledikleri seçim kampanyasına binlerce gönüllü katkıda bulundu. Kampanyayı 27 yaşındaki kardeşi Robert yönetti. Kennedy aynı yılın sonbaharında Lodge'u 70 binlik bir oy farkıyla yenilgiye uğratarak Senato'ya girdi. 12 Eylül 1953'te Jacqueline Lee Bouvier ile evlendi.

Senatörlüğü sırasında bürosunun her zaman halka açık bulundurulmasını emredererek ulusal güvenliği ilgilendiren konular dışında seçmenlerinin isteklerine büyük bir duyarlılık göstermekle ün kazandı. 1954'te Başkan Eisenhower'ın karşılıklı ticaret anlaşmaları konusunda yetkililerin genişletilmesini onaylayan tek New England senatörü oldu. Yirmi yılı aşkın bir süredir hiçbir Massachusetts senatörü ya da Kongre üyesi nin bu yönde oy kullanmamasına karşın St. Lawrence Suyolu'nun açılışını etkin biçimde destekledi. Bununla birlikte 1950'lerin başında kamu görevlilerine yönelik antikomünist bir karalama kampanyası yürüten Wisconsin senatörü Joseph R. McCarthy'ye karşı, liberal Demokratların kendisinden beklediği duyarlılığı göstermedi. McCarthy'yi Hyannis Port'taki (Massachusetts) evinde konuk eden babası gibi açıkça desteklememekle birlikte, yaptığı bir konuşmada Massachusetts'teki seçmenlerinin yarısının McCarthy'yi bir kahraman gibi gördüğünü belirtti. 1954'te Senato'da McCarthy'nin mahkûm edilmesi için yapılacak olan oylamada olumlu oy kullanması bekleniyordu. Bu konuda gerekçelerini anlattığı bir konuşma da hazırlamış olmasına karşın, belindeki bir rahatsızlığı nedeniyle ameliyat olduğundan oylama günü Senato'da hazır bulunmadı. Ameliyat sonrasındaki altı ayı babasının Palm Beach'teki (Florida) evinde yatarak geçirmek zorunda kaldı ve bu dönemde *Profiles in Courage* (1956; Cesaret ve Fazilet Mücadelesi, 1963) adlı kitabını yazdı. ABD'nin sekiz büyük siyasal önderinin siyasal inançlar uğruna, baskılara nasıl karşı koyduklarını anlattığı bu yapıtıyla 1957'de Pulitzer Ödülü'nü kazandı.

Senato'daki görevine döndükten sonra devlet başkanını ve başkan yardımcısını seçmekle görevli kurulun kaldırılmasını öngören yasa tasarsına karşı çıktı. Ayrıca, çalışma koşullarının düzeltilmesi için çaba gösterdi ve yurttaşlık haklarına ilişkin yasaları destekledi. 1950'lerin sonunda Senato Dış İlişkiler Komitesi'nin bir üyesi olarak Asya ve Afrika'da bağımsızlığını yeni kazanan ülkelere dış yardım yapılmasını savundu. Fransa'ya Cezayir'in bağımsızlığını tanıması için çağrıda bulunarak ABD yönetimini şaşırttı.

Bu yıllarda siyasal görüşleri gittikçe sola kaydı ve Demokrat Parti içindeki konumu güçlendi.

Başkan adaylığı ve başkanlığı. Adlai E. Stevenson'ın Demokrat Parti'nin başkan adayı olduğu 1956 seçimlerinde başkan yardımcısı adaylığına seçiminin eşine gelmişken, 40 milyon kişinin izlediği bir televizyon konuşmasıyla adaylıktan çekildiğini açıklayarak, bir anda ülkenin en ünlü siyaset adamlarından biri durumuna geldi. Böylece 1960 adaylık kampanyasını da başlatmış oldu. Katolik bir adayın başkan seçilemeyeceği yolundaki yaygın inanç yüzünden başarmak için büyük bir çabanın gerekeceğini biliyordu. Büyük bir oy farkıyla kazandığı 1958 Senato seçimleri Massachusetts eyaletinde ne ölçüde desteklendiğini gösteren bir deneme oldu.

Senato seçimlerini Kennedy'nin adının ülke çapında duyurulması için başlatılan yoğun bir kampanya izledi. Çok geçmeden makaleleri çeşitli dergilerde yayımlanmaya, karısının ve kendisinin fotoğrafları dergi kapaklarında yer almaya başladı.

Kennedy Ocak 1960'ta başkanlık seçimine katılacağını resmen açıkladı. En önemli rakipleri Minnesota senatörü Hubert H. Humphrey ile Texas senatörü Lyndon B. Johnson'dı. Kennedy, Humphrey'i saf dışı bıraktıktan sonra Protestanların ağırlıkta olduğu Batı Virginia ön seçimlerini kazana-

rak Katoliklerle ilgili dinsel tabuyu yıktı. Ön seçimleri kazandıktan sonra Johnson'ı başkan yardımcısı adaylığına seçerek Demokratlar arasındaki konumunu daha da güçlendirdi. Adaylığının kesinleşmesi üzerine Temmuz 1960'ta yaptığı konuşmada Amerikan halkını bilinmeyen fırsat ve tehlikelerin heyecan verici "yeni sınırlarını" geçmeye ve özveride bulunmaya çağırdı. "Yeni sınır" deyimi daha sonra bütün program metinlerinde yer aldı.

Kennedy Cumhuriyetçilerin adayı olan Başkan Yardımcısı Richard M. Nixon'ı yalnızca 118.550 oyluk bir farkla geçerek başkan oldu. Eisenhower dönemini savunan Nixon'a karşı kampanyayı "ülkeyi yeniden harekete geçirelim" sloganıyla sürdürmüş, işsizliği, yavaş yürüyen ekonomiyi, füze açığını ve Küba'daki sosyalist yönetimi şiddetle eleştirmişti. Kampanyanın önemli bir özelliği de iki adayın televizyonda yayınlanan tartışmaları oldu. Kennedy'nin kararlı, dengeli ve politik konularda sağduyulu sahibi bir devlet adamı izlenimi bıraktığı dört tartışma programı, seçim sonuçları üzerinde belirleyici rol oynadı.

ABD'nin en genç ve ilk Katolik başkanı olan Kennedy göreve başlarken yaptığı konuşmada Amerikalıları "insanlığın ortak düşmanları olan zorbalığa, yoksulluğa, hastalığa ve savaşa karşı uzun sürecek bir mücadelenin yükünü taşımaya" çağırdı.

Kennedy'nin dış politika alanındaki ilk girişimi tam bir başarısızlıkla sonuçlandı. Merkezi Haberalma Örgütü (CIA), Eisenhower'ın başkanlığının son yılında Castro yönetimindeki Küba'yı işgal etmek amacıyla Kübalı mültecileri eğitip bir tugay oluşturmuştu. Kennedy, öngörülen çıkarma harekâtını onaylayarak uygulamaya koydu. Ama Domuzlar Körfezi Çıkarması (*) olarak bilinen bu hareketi amacına ulaşamadı ve Küba'ya ayak basanların büyük bölümü öldürüldü ya da tutuklandı. Kennedy sonunda bir açıklama yaparak olayın bütün sorumluluğunu tek başına üstlenmek zorunda kaldı.

Kennedy ile SSCB başkanı Nikita Kruşçev Haziran 1961'de Viyana'da bir araya geldilerse de bu görüşmeden sonuç alınamadı. Batı ve Doğu Berlin arasında bir duvar inşa ettiren Kruşçev, ADC'yle ayrı bir başkanlık anlaşması imzalayacağı tehdidinde bulundu. Ama Kennedy'nin Ulusal Muhafız Birliği'ni ve yedek birlikleri harekete geçirmesi üzerine bu düşüncesinden vazgeçti. Ekim 1962'de Küba'ya Sovyet füzelerinin yerleştirildiği ortaya çıkarıldı. Kennedy füzelerin kaldırılmasını istedi ve Küba'nın ablukaya alınmasını emretti. On üç gün boyunca bir nükleer savaş tehlikesi yaşandı. Daha sonra Sovyet lideri bir açıklama yaparak füzelerin söküleceğini açıkladı. Kennedy 10 ay sonra Kruşçev ve İngiltere başbakanı Harold MacMillan ile Nükleer Denemelerin Yasaklanması Anlaşması'nı imzalayarak dış politika alanındaki en büyük zaferini kazandı.

İç politikada ise, seçimleri çok az bir farkla kazandığı için Kongre'yle ilişkilerini son derece dikkatli yürütmeye çalıştı. Latin Amerika ülkelerine ekonomik ve toplumsal alanlarda yardım sağlamayı öngören İlerleme İçin Birlik ve Barış Gönüllüleri programlarının Kongre'de onaylanmasını sağladı. Ama büyük önem verdiği geniş kapsamlı gelir vergisi indirimlerini ve Siyahların yurttaşlık haklarını koruyacak yasaları Kongre'den geçiremedi.

Öldürülmesi. Kennedy, 1964 seçimlerindeki rakibinin Arizona'nın Cumhuriyetçi senatörü Barry Goldwater olacağına ve onu ezici bir yenilgiye uğrattırsa istediği reform yasalarını Kongre'den geçirecek gücü elde edeceğine inanıyordu. Bu planını

gerçekleştirmesini engelleyecek en önemli sorun, yardımcısı Johnson'ın eyaleti 'Texas' ta her ikisi de Demokrat olan Vali John B. Connally ile Senatör Ralph Yarborough arasında süren çekişmeydi. Kennedy seçmenlere karşı bir birlik görünümünü yaratmak amacıyla iki politikacıyı yanına alarak eyalette bir gezi düzenlemeyi kararlaştırdı. 22 Kasım 1963 günü karısıyla birlikte açık bir araba içinde Dallas'ta bir konvoyun arasında ağır ağır ilerlerken ateş açıldı. Ensesinden ve başından iki kurşun alan Kennedy, Parkland Hastanesi'ne götürülürken yolda öldü. Vali Connally ağır yaralanmasına karşın kurtarıldı. Başkan Yardımcısı Johnson aynı gün yemin ederek başkanlığı üstlendi. Cinayetin sorumlusu olarak yakalanan 24 yaşındaki Dallaslı Lee Harvey Oswald iki gün sonra bir gece kulübünün sahibi olan Jack Ruby tarafından Dallas polis müdürlüğünün önünde öldürüldü. Suikasti soruşturmakla görevlendirilen Başyargı Earl Warren başkanlığındaki bir komisyon daha sonra Oswald'ın ve Ruby'nin herhangi bir komplonun parçası olmadıklarını, Oswald'ın cinayeti tek başına planladığını açıkladı.

Kennedy efsanesi John'ın ölümünden sonra da varlığını sürdürdü. Jacqueline Kennedy iki çocuğu ile birlikte Beyaz Saray'dan gene Washington, D.C.'de, 'Georgetown' daki bir eve taşındı. Ama ziyarette gelen kalabalıkların sürüp gitmesi yüzünden 1964 yazında New York kentine taşınmak zorunda kaldı. Halkın bu ilgisi 20 Ekim 1968'de Yunanlı zengin işadamı Aristotle Onassis ile evlenmesine değin sürdü.

Kennedy'nin konuşmalarının bir bölümü Türkçede çeşitli adlarla yayımlanmıştır.

Kennedy, John P(endaleton), takma adı MARK LITTLETON (d. 25 Ekim 1795, Baltimore - ö. 18 Ağustos 1870, Newport, Rhode Island, ABD), ABD'li hukukçu, devlet adamı ve yazar. Tarihî romanlarıyla tanınmıştır.

1816'da Maryland Barosu'na kabul edildi. 1821'den sonra Maryland Yasama Meclisi'nde iki, ABD Kongresi'nde üç dönem görev yaptı ve deniz kuvvetleri bakanı olarak Başkan Millard Fillmore'un kabinesinde yer aldı. Bakanlık sırasında Kaptan Matthew Perry'yi Japonya'ya bir sefer düzenlemekle görevlendirdi.

Bu arada Mark Littleton takma adıyla tarihî romanlar yazdı. Bunlar arasında, Bağımsızlık Savaşı sonrası dönemde Virginia'lı plantasyon sahiplerinin yaşamını anlatan *Swallow Barn* (1832; Kirlangıç Ambarı) ile koloni döneminde Maryland'deki Protestan-Katolik mücadelesini konu alan *Rob of the Bowl* (1838; Kâsenin Çalınışı) yer alır.

Kennedy'nin romanları dışındaki en önemli yapıtı, Aaron Burr'un vatana ihanet suçuyla yargılandığı davadaki savcıyı konu alan *Memoirs of the Life of William Wirt*'tür (1849; William Wirt'ün Yaşamından Anılar). *Red Book* adlı taşlama dergisinin (1818-19) yayımcılarından olan Kennedy, *National Intelligencer* adlı dergiye de siyasal makaleler yazdı. Ama asıl ününü romanlarıyla sağladı. Romanları özgün bir anlatım taşımamasına, hatta yer yer Washington Irving ile Fenimore Cooper'ın etkisi görülmesine karşın, ustalıklı ve yaratıcı bir tarzda yazılmışlardır.

Kennedy, Joseph P(atrick) (d. 6 Eylül 1888, Boston - ö. 18 Kasım 1969, Hyannis Port, Massachusetts, ABD), ABD'li işadamı ve bankacı. Washington, D.C.'de çeşitli hükümet komisyonlarında görev almış (1934-37) ve İngiltere'de büyükelçilik yapmıştır (1937-40). ABD başkanlarından John F. Kennedy'nin babasıdır.

Dedesi İrlandalı bir göçmen, babasıysa Massachusetts eyaleti politikacılarındandı. 1912'de Harvard Üniversitesi'ni bitirdi. İki yıl sonra Boston belediye başkanı John F. Fitzgerald'ın kızı Rose ile evlendi. Yirmi beş yaşında bir bankanın başkanı, 30 yaşında milyoner oldu. Gemi yapıcılığı işine ve sinema sanayisine girdi; Demokrat Parti'ye çok miktarda para yardımı yaptı. 1929-34 arasında Hayden, Stone and Company adlı yatırım bankasının hisse senedi bölümünü yöneterek borsa oyunlarında uzmanlaştı. Hisse senedi ve tahvil fiyatlarının hızla yükseldiği 1920'lerde kendi adına başarılı spekülasyonlara girişmiş, 1929'a gelindiğinde dokuz çocuğunun her birine bir milyon dolarlık hesap açtıracak kadar sermaye biriktirmişti. Daha sonra Başkan Franklin D. Roosevelt'in yönetiminde Menkul Değerler ve Borsa Komisyonu'nun (SEC) başkanı (1934-35) oldu ve kendisine servet kazandıran spekülatif uygulamaları yasakladı. ABD Denizcilik Komisyonu'nun başkanlığı üstlendikten sonra 1937'de İngiltere'de görevlendirilen İrlanda kökenli ilk ABD büyükelçisi oldu. Kasım 1940'ta Nazilerin İngiltere'yi işgalinin kaçınılmaz olduğuna ve Amerika'nın kendi kabağına çekilmesi gerektiğine inanarak istifa etti.

Kennedy dört oğlunu (Joe P., John F., Robert F. ve Edward M.) ve beş kızını (Rosemary, Kathleen, Eunice, Patricia ve Jean) birbirlerine bağlı ama yarışmacı bir ruhla yetiştirdi. Oğullarının toplumda etkin konumlara gelmesini, kızlarının ise ailenin özümseyeceği seçkin erkeklerle evlenmesini istiyordu. Çocuklarını küçük yaşta *The New York Times* gazetesini okumaya özendirdi. Yemekte sıradan konuşmalara izin vermez, etkileri bazen uzun yıllar sonra görülen ulusal sorunları tartışmalarını sağlardı. Aile ilk talihsizliğini Rosemary'de zihinsel bozukluğun saptanmasıyla yaşadı. Daha sonra Kathleen, İngiliz kocası Hartington markisi William Cavendish'i evlendiği yıl Müttefiklerin Normandiya Çıkarması'nda kaybetti (1944); dört yıl sonra da kendisi Avrupa'da bir uçak kazasında öldü. Büyük oğul Joe 1944'te savaşta öldü. John F.(itzgerald) Kennedy(*) 3 yıla yakın bir süre ABD başkanlığı yaptıktan sonra öldürüldü. ABD başsavcısı ve New York senatörü olan Robert F(rancis) Kennedy(*) Mart 1968'in ortasında başkanlığa adaylığını koyduğunu açıklamasından yaklaşık üç ay sonra vuruldu.

Joseph Kennedy geçirdiği bir kriz sonucunda felç oldu. Bu durumda Hyannis Port'ta birkaç yıl yaşadıktan sonra 81 yaşında öldü.

Kennedy, Robert F(rancis) (d. 20 Kasım 1925, Brookline, Massachusetts - ö. 6 Haziran 1968, Los Angeles, ABD), ABD'li siyaset adamı. Ağabeyi Başkan John F. Kennedy'nin (1961-63) yönetiminde adalet bakanlığı ve danışmanlık yapmış, daha sonra senato üyeliğine (1965-68) seçilmiş, başkan adaylığı kampanyası sırasında öldürülmüştür.

II. Dünya Savaşı'nda deniz kuvvetlerinde görev yapmak üzere Harvard Üniversitesi'ndeki öğrenimine ara verdi. Daha sonra üniversiteye dönerek 1948'de mezun oldu. 1951'de Virginia Üniversitesi'nin Hukuk Okulu'nu bitirdi. Ertesi yıl Senato seçimlerinde ağabeyi John'ın Massachusetts eyaletindeki kampanyasını başarıyla yöneterek siyasi yaşama adımını attı. 1953'te Joseph R. McCarthy'nin başkanlığındaki Senato Soruşturmalar Daimi Alt Komitesi'nin yardımcı danışmanlığına getirilmesi üzerine ülke çapında tanındı. 1957'de sendikalarla ilgili yolsuzlukları soruşturan Senato komitesi-

nin baş danışmanlığına atandı. Bu görevi sırasında Amerika Sürücüler, Şoförler, Depocular ve Yardımcıları Sendikası'nın yöneticilerinden James R. Hoffa ile uzun tartışmalara girdi. 1960'ta başkan adayı olan ağabeyinin seçim kampanyasını yürütmek amacıyla komitedeki görevinden ayrıldı. 1961'de Başkan John F. Kennedy'nin yönetiminde adalet bakanlığına getirildi.

Kennedy 44 ay süren adalet bakanlığı görevinde hukuka bağlı bir devlet adamı olarak kendini gösterdi. 20 Mayıs 1961'de medeni haklar savunucusu Martin Luther King'le 1.200 yandaşının Montgomery'de (Alabama) saldırıya uğrayacağını öğrenince 400 federal polisi onları korumakla görevlendirdi. Irkçıların çıkardığı olayları yatıştırmak için yoğun çaba harcadı. Aynı zamanda örgütlü suçlara karşı sert ve zekice bir politika uyguladı. En önemli başarılarından biri Hoffa'nın mahkûmiyetine yol açan kanıtları toplamak oldu. 22 Kasım 1963'te ağabeyinin Dallas'ta öldürülmesinden sonra da sürdürdüğü görevinden Eylül 1964'te istifa etti. Üç yıl önce adalet bakanlığına atanmasını eleştiren *The New York Times*, bir başyazısında Kennedy'yı başarıları ve adalete katkısı dolayısıyla övdü. Yayımlanmış kitapları arasında *The Enemy Within* (1960; İçimizdeki Düşman), *Just Friends and Brave Enemies* (1962; İyi Dostlar ve Cesur Düşmanlar) ve *Pursuit of Justice* (1964; Adalet Arayışı) vardır.

Kasım 1964'te New York senatörü seçilen Kennedy iki yıl içinde önde gelen bir siyaset adamı olarak kendini gösterdi. Liberal Demokratların önde gelen sözcüsü oldu ve Başkan Lyndon B. Johnson'ın Vietnam politikasını eleştirdi. 16 Mart 1968'de başkan adaylığını açıkladı. 4 Haziran'a değin California'daki de içinde olmak üzere yapılan altı ön seçimden beşini kazandı. 5 Haziran'da geceyarısından hemen sonra Los Angeles'taki Ambassador Oteli'nde yandaşlarına bir konuşma yaptı. Otelden ayrılmak üzere bir mutfak koridorundan geçerken Filistinli göçmen Sirhan Bıçara Sirhan tarafından vurularak öldürüldü. Arlington Ulusal Mezarlığı'nda ağabeyinin yanına gömüldü.

Kennedy Boğazı, Kuzey Kutbu'nda deniz geçidi. Batısında Ellesmere Adası (Kanada), doğusunda da Grönland'ın kuzeybatı kesimi yer alır. Genişliği 26-39 km arasında değişir; Kane Havzasından kuzeydeki Hall Havzasına kadar 175 km boyunca uzanır. Güneyde Atlas Okyanusunun kuzey bölümünün bir girintisi olan Baffin Körfezi ile kuzeyde Kuzey Buz Denizi'nin bir parçası olan Lincoln Denizi arasındaki suyunun bir bölümünü oluşturur. Bazı yılların yaz sonlarında ve sonbahar aylarında gemilerin geçişine elverişlidir. 1871'de Amerikalı Charles F. Hall tarafından keşfedilmiştir.

Kennelly, Arthur Edwin (d. 17 Aralık 1861, Colaba, Hindistan - ö. 18 Haziran 1939, Boston, ABD), elektronikte analitik yöntemler kullanılması, özellikle alternatif akım devrelerine karmaşık sayılar kuramının uygulanması konularında önemli katkılarda bulunan ABD'li elektrik mühendisi. Londra'daki bir mühendislik firmasında hizmetli olarak çalışan Kennelly, daha sonraları elektrikçilik yaptı ve bir kablo döşeme gemisine girdi. 1887'de Thomas Edison'nın New Jersey'de West Orange'daki çalışma ekibine katıldı, burada yedi yıl baş asistan olarak çalıştı; 1894'te Philadelphia'da Edwin J. Houston ile birlikte Houston and Kennelly danışmanlık şirketi kurdu.

Doğru akım elektrik devrelerinin matematiksel çözümlemesi çok basitti ama alternatif akım devrelerinin çözümlemesi önemli zorluklar içeriyordu. Kennelly'nin "Impedance" (Empedans) başlıklı makalesinin yayımlanmasıyla alternatif akımı kuramında karmaşık sayıların kullanılması olanaklı duruma geldi, böylece devre çözümlemesi büyük ölçüde kolaylaştı.

Guglielmo Marconi'nin 1901'de gerçekleştirdiği deneylerde, İngiltere'den gönderilen radyo sinyallerinin Newfoundland'da elektromagnetik dalga kuramının öngördüğünden çok daha güçlü olarak alınması Kennelly'nin dikkatini çekti. Ertesi yıl radyo dalgalarının üst atmosferdeki iyonlaşmış bir katmandan Yer'e yansıdığı görüşünü ortaya attı. Kısa bir süre sonra aynı varsayımı, bağımsız olarak, İngiliz fizikçi Oliver Heaviside tarafından da ileri sürüldü. Bu iyonlaşmış katman, bu nedenle Kennelly-Heaviside katmanı olarak adlandırıldı (günümüzde E katmanı[*]) olarak anılır).

Kennelly-Heaviside katmanı bak. E katmanı

Kennet, İngiltere'nin güneyinde, Wiltshire iline (county) bağlı ilçe (district). İlin ortadoğu kesiminde 958 km²'lik bir alanı kaplar Bristol ve Londra'ya hemen hemen eşit uzaklıkta yer alır. Genelde kırsal bir yapı gösterir. Kuzey ve kuzeydoğudaki Marlborough Downs ile güney ve güneydoğudaki Salisbury Ovası gibi tebeşir oluşumlu alçak yükseltiler, orta kesimdeki verimli ve killi Pewsey Vadisini çevreler.

Birçok Tarihöncesi anıtı barındıran ilçenin önemli bir bölümü koruma altına alınmıştır. Marlborough Downs'un kuzeybatı uçurumlarının aşağısında yer alan Avebury köyünde İÖ 2000-1600'den kalma büyük toprak tabya kalıntıları ve megalitler (büyük taş) vardır. Hemen yakınlarda bir tebeşir sırt üstünde bulunan ve 40 m'ye kadar ulaşan Silbury Tepesinin Avrupa'da Tarihöncesi'nden kalma en yüksek höyük olduğu sanılmaktadır.

Marlborough Downs'da sığır ve koyun otlatılır, ayrıca yemlik ürünler yetiştirilir. İlçenin en önemli yerleşmesi Marlborough'dur. Pewsey Vadisinin ucunda yer alan ilçe merkezi Devizes, bütün üretiminin ağırlıkta olduğu tarımsal bir yöreye çevrilidir.

Salisbury Ovasının büyük bölümü askeri tatbikat alanı haline getirilmiştir. İlçenin güneydoğusunda yer alan Savernake Ormanı 18. yüzyıldan kalma birçok ağacın bulunduğu bir meşe ve kayın ormanıdır. Nüfus (1982 tah.) 63.300.

Kenneth I, KENNETH MACALPIN olarak da bilinir (ö.y. 858, Forteviot, İskoçya). Dalriada İskoçları ile Piktlarin ilk kralı. İskoçya'da, Forth ve Clyde ırmakları arasından geçtiği kabul edilen bir sınırın kuzeyindeki topraklarda hüküm sürmüştür.

Hakkında çok az şey bilinen babası Alpin'in, Piktlere karşı önemli bir zafer kazandıktan üç ay sonra Piktlerce öldürüldüğü (y. 834) kabul edilmektedir. Babasının yerini alan I. Kenneth, Dalriada ile Pictavia'da 16 yıl hüküm sürmüştür. Ama bu dönem hakkında da fazla bilgi yoktur. 843'ten başlayarak iki krallığın birleşme sürecine girmesinde, hanedanlar arasındaki evliliklerin büyük rol oynadığı sanılır. Piktlarin evlilik geleneklerine göre mirasın kız çocuğa geçmesine karşılık I. Kenneth, ülkenin doğusunda yaşayan Piktlarin bir bölümünü egemenliği altına almış, büyük olasılıkla da Lothian'ı işgal ederek Dunbar ile Melrose'u

yakıp yıkmıştır. Vikinglerin İona'ya saldırmasından sonra, 849 ya da 850'de, Aziz Columba'nın(*) kutsal emanetlerini İskoç Columbia Kilisesi'nin merkezi Dunkeld'e taşıdığı sanılmaktadır. I. Kenneth, Pikt topraklarında yer alan Scone yakınlarındaki Forteviot'ta olmuş ve İona Adasına gömülmüştür.

Kenneth II (ö. 995, Fettercairn, İskoçya). Piktlarin ve İskoçların kralı.

I. Malcolm'un oğluydu. 971'de tahta çıkar çıkmaz Britonlara saldırdı. Bu saldırının ıttakım alma isteğinden kaynaklandığı sanılır. Öte yandan, batıdaki ve kuzeydeki topraklardan gelerek 973'te büyük olasılıkla Chester'da İngiltere kralı Edgar'a bağlılık sunan krallar arasında II. Kenneth'in da adı geçmektedir. Wendover'lı Roger'in (ö. 1236) yazdığı *Flores Historiarum* adlı vakayınamenin 975 yılını kapsayan bölümünde, bir süre sonra Edgar'ın Lothian denen bölgenin (Tweed ve Forth ırmakları arasındaki topraklar) tümünü II. Kenneth'a verdiği belirtilir. Bu, İngiltere ile İskoçya arasında Tweed Irmağının sınır olarak kabul edildiğine ilişkin ilk kayıttır. II. Kenneth'in, uyruğu olan kişilerce Fettercairn'de öldürüldüğü bilinmektedir.

Kenneth III (ö. 1005, Monzievaird, İskoçya). 977'den sonra İskoç kralı. Dub'in oğlu ve I. Malcolm'un torunudur. Kuzeni III. Constantine'i (hd 995-997) öldürdükten sonra tahta çıktığı sanılmaktadır. Kendisi de, III. Malcolm unvanıyla tahta çıkan Malcolm (II. Kenneth'in oğlu) tarafından Monzievaird'da öldürülmüştür. Daha sonra tahta çıkan Macbeth'in kansı Gruoch, III. Kenneth'in torunudur.

Kennewick, ABD'de, Washington eyaletinin güneydoğu kesimindeki Benton ilinde (county) kent. Columbia Irmağı kıyısında, Pasco'nun karşısında yer alır. Richland'in hemen güneydoğusuna düşer. Kuzey Pasifik Sulama Şirketi tarafından 1892'de kuruldu. Günümüzde yonca, mısır, fasulye, şeker pancarı, üzüm ve kiraz yetiştiren çiftliklerle çevrilidir. Columbia Irmağı üzerindeki hidroelektrik barajları ve üçlü kent grubunun hemen kuzeyinde yer alan Enerji Bakanlığı'na bağlı Hanford Tesisleri ekonomiye önemli katkıda bulunur. Columbia Irmağının Snake ve Yakima ırmaklarıyla birleştiği noktada kimyasal ve tarımsal ürünler işleyen fabrikalar vardır. Kentin büyük olasılıkla Yerli dilinde bir sözcükten türetilen adının "çimenli yer" anlamına geldiği sanılır. Nüfus (1990) kent, 42.155; Richland-Kennewick-Pasco metropoliten alanı, 150.033.

kenning, özellikle Eski Germen, Eski İskandinav ve Eski İngiliz dillerinde tür adının yerini tutan bileşik sözcük ya da kalıp deyim. "Deniz" için "balina yolu" ya da "kuğu yolu", "güneş" için "Tann'nin feneri", "kral" için "nişan veren" örneklerinde görüldüğü gibi genellikle basit sözcüklerin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş kalıplardır. Birçoğu da sonraki kuşaklara anlamsız gelen yakıştırmalara dayanır.

Germen olmayan bir örnek Homeros'un güneşin doğuşu için kullandığı "gül parmaklı şafak" benzetmesidir.

keno, numaralı karelere ayrılmış kartlarla oynanan bir kumar. "Keno kazı" adı verilen bir kutudan rasgele çekilen topun üstündeki numarayı tutan karelerin işaretlenmesine dayanır. Temelde tombala ve bingoya benzer.

Kenonun en yaygın biçimi, bir ya da daha çok sayıda oyuncunun kumarhaneye karşı oynayabildiği "yarış atı" ya da "Nevada

kenosu"dur. Bu oyunda her oyuncuya 10'arlı sıralar biçiminde 1'den 80'e kadar numaralanmış toplam 80 kareli bir kart verilir. Bir oyuncu 15'ten fazla olmamak koşuluyla istediği numara üzerine bahis girebilir. Seçilen numara ya da numaralar kart üstünde işaretlenir. Bahis parası yatırılan numaraların kaydedilmesinden sonra, 1'den 80'e kadar numaralanmış olan ve basınçlı hava fışkısıyla çalkalanan pingpon toplarının bulunduğu bir kaptan birer birer 20 top çekilir.

Keno oyuncuları tek ya da bir defada birden fazla numaraya ya da çeşitli kombinasyonlar biçiminde bahis oynarlar. Beş numaranın işaretlendiği bir kartın kazanabilmesi için en az üçünün çekilen numaralarla aynı olması gerekir. Bu durumda kumarhane oyuncuya 1'e 3 öder. Beşli bir kartta dört tutturana ise 1'e 26, beş tutturana ise 1'e 332 alır. Uygulamada kumarhane yüzde 20-25 arasında bir avantaj sağlayarak oldukça yüksek bir kâra ulaşır.

Kenoğulları, Midyanogulları ve İsrailoğulları akraha olan gezgin demirci kabilesi. En geç İÖ 13. yüzyıldan başlayarak 9. yüzyıla değin Araba bölgesinde (Tabenye Gölünden Akabe Körfezine kadar uzanan çöl vadisi) dolaştıkları bilinir. Adem ile Havva'nın oğullarından Kabil'in soyundan geldiğine inanılan aşiretten Eski Ahit'in birkaç yerinde söz edilir.

Eski Ahit'e göre Hz. Musa'nın kayınpederi Yetro Kenoğullarındandı. Kabilesinin rahip-önderi olarak, Kenoğullarının da Yehova'ya ibadet etmelerini sağladı. Hâkimler döneminde (İÖ 12-11. yy) İsrail'in düşmanı Kenanlıların komutanını, Kenoğullarından Yael adlı bir kadın öldürdü.

İsrailoğulları, Amalekliler ve Kenanlılar arasına yerleşen Kenoğulları büyük olasılıkla Yahuda kabilesinin içinde eridi. Bununla birlikte Kenoğullarının tutucu kesimleri göçebe yaşam biçimleri ile inanç ve ibadetlerini sürdürdüler. Bu gruplardan Rekabiler (II. Krallar), Omri hanedanına karşı ayaklanan Yehu'yla (İÖ y. 842 - y. 815 arasında İsrail kralı) birlikte, Kenanlıların tanrısı Baal'a tapınanlara karşı savaşmışlar.

Kenomanlar, Alp Dağlarının İtalya tarafında yaşamış Kelt kabilesi. İÖ 3. ve 2. yüzyıllarda öteki Galyalı kabilelere karşı Romalılarla birleştiler. İÖ 200'de Hannibal'in Galya'daki temsilcisi Kartacalı Hamilkar'ın yönettiği bir ayaklanmaya katıldılar. İÖ 196'da Lacus Larius'taki (Como Gölü) çarpışmada İnsubrları yalnız bırakarak Romalılarla ayrı bir anlaşma yaptılar. Toprakları büyük olasılıkla Ollius (Oglia), Padus (Po) ve Athesis (Adige) ırmaklarıyla çevriliydi.

Kenoran dağoluşumu, Kanada Kalkanında, Prekambriyen Zamanda (y. 4 milyar-570 milyon yıl önce) gerçekleşen ısı olayı. Yaklaşık 2 milyar yıl önce ($\pm$ 150 milyon yıl) oluştuğu sanılan Kenoran dağoluşumu sürecinden etkilenen kayalar, Kuzey Amerika'nın en eski kayalarıdır; bunlara, Superior Gölünün kuzey kesimlerinde, Hudson Körfezinin güney ve doğu kıyılarında ve ayrıca Labrador'un kuzeydoğu kıyısındaki küçük Eastern Nain ilinde rastlanır.

Kanada Kalkanının dışında, ABD'deki Wyoming ve Black Tepelerinde de Kenoran kayalar bulunur. Öte yandan İskoçya'daki Levisiyen Karmaşığının belirli bölümleri 2.4-2,6 milyar yıl öncesine tarihlenmiştir; bu durumu, bu kayaların da Kenoran ısı olayıyla bağlantılı olduğunu düşündürmektedir.

Kenosha, ABD'de, Wisconsin eyaletinin güneydoğu kesimindeki Kenosha ilinin

(county) merkezi (1850) kent Michigan Gölü kıyısındaki Pike Irmağı halicinde, Illinois eyalet sınırının hemen kuzeyinde yer alır. 1835'te kurulan kent ilk önce Pike Creek, daha sonra Southport ve 1850'de de Kenosha (Potawatomi dilinde "Turnabalığı") adını aldı.

St. Lawrence Suyolu kıyısında bir liman olan Kenosha'da otomobil, metal ürünleri, mobilya ve konfeksiyon üretilir. Başlıca yükseköğretim kurumları Carthage College (1847), Gateway Teknik Enstitüsü'nün Kenosha kampusu (1912) ve Wisconsin Üniversitesi Parkside kampusudur (1965). Eyaletin ilk parasız devlet okulu 1849'da kentte açılmıştır. Kentteki Harmony Hall, Barber Shop Kuarteti Müziğini Koruma ve Destekleme Derneği'nin merkezidir. Nüfus (1990) kent, 80.352; metropoliten alan, 128.181.

kenotaf (Yunanca *kenotaphion*: "boş mezar"), başka yerde gömülmüş birinin anısına yapılan, genellikle mezar biçimindeki anıt. Mezarları belli olmayan savaş şehitleri için yapılan anıtlar da birer kenotaftır. Kaynaklarda Eski Yunan'da çok sayıda kenotaf yapıldığı belirtilir. Atinalıların, şair Euripides'in anısına bir kenotaf diktiği de bilinir. Ama bunların hiçbirisi günümüze ulaşamamıştır. Daha sonraki kenotaf örneklerine en çok büyük kiliselerde rastlanır. Örneğin Floransa'daki Santa Croce Kilisesi'nde Dante, Machiavelli ve Galilei'nin anısı için yapılmış kenotaf vardır. Ayrıca Londra'daki Westminster Abbey ve St. Paul Katedrali'nde de çeşitli kenotaf bulunmaktadır. Uygulanmadan tasarımı aşamasında kalmış, ama çok tanınan bir örnek de Fransız yeni-klasik üslubunun ünlü mimarı Étienne-Louis Boullée'nin İngiliz fizikçi Newton için hazırladığı kenotaftır.

Kensett, John Frederick (d. 22 Mart 1816, Cheshire, Connecticut - ö. 14 Aralık 1872, New York kenti, ABD), Hudson Irmağı okulundan ikinci kuşak ABD'li manzara ressamı.

Oymabaskı sanatını, babası Thomas Kensett'ten ve banknot kalıpları hazırlayan dayısı Alfred Daggett'tan öğrendi. 1838'de,

"George Gölünde Fırtına", Kensett'in yağlıboya çalışması, 1870; Brooklyn Müzesi, New York kenti
Brooklyn Museum, New York kenti

bir banknot şirketinde çalışmak üzere New York kentine yerleşti. İki yıl sonra Asher B. Durand, John W. Casilear ve Thomas P. Rossiter'la birlikte Avrupa'ya gitti. 1847'de ABD'ye döndüğünde Avrupa'dan gönderdiği resimlerle belli bir üne kavuşmuştu. 1849'da, Ulusal Tasarım Akademisi üyeliğine seçildi. New York kentindeki Metropolitan Sanat Müzesi'nin kurucuları arasında yer aldı.

Yapıtlarında oymabaskının çizgiye dayalı anlatımından hiçbir zaman uzaklaşmamakla birlikte, Kensett'in asıl amacı işiği resmetmekti. "George Gölünde Fırtına" (1870, Brooklyn Müzesi) örneğinde görüldüğü gibi ışığın anlık değişimlerini renk değerleriyle vermeye çalıştı. Soluk renklerle çalışıyor, yapıtlarının çoğunda gümüş solgunluğu göze

çarpyordu. İster Beyaz Dağları ya da Catskill Dağlarını, ister Atlas Okyanusunun ıssız bir kıyısını konu alsın, bütün yapıtlarında yöreye özgü özellikleri ve atmosferdeki değişimleri dikkatli bir gözlemlerle ve bütün ayrıntılarıyla betimledi.

Kensington-Chelsea, İngiltere'de, Londra metropoliten alanında ilçe (*borough*). Thames Irmağının kuzey kıyısında 12 km'lik bir alanı kaplar. City of Westminster'in batısına düşer. Londra'nın ünlü semti West End'in bir bölümünü içine alır. Genelde konut ağırlıklı bir ilçedir. Güney kesiminde şık butiklerin, dükkanların, restoranların, apartmanların, işyerlerinin ve yakın dönemde kurulmuş otellerin sıralandığı caddeler yer alır. Whistler ve Turner'in resimlerinde ki şirin tahta köprü'nün yerini almış olan Battersea Köprüsü (1887-90), Albert Köprüsü (1873) ve Chelsea Köprüsü (yeniden yapıldı 1934-37) ilçeyi Thames'in güney kıyılarına bağlar.

VIII. Henry 1535'te el koyduğu Westminster Abbey'ye ait Chelsea Malikanesi ile Sir Thomas More'a ait mülkleri son karısı Catherine Parr'a bıraktı. Kensington ise Vere ailesinin mülkiyetine geçti; ailenin oturduğu sarayın bulunduğu yer günümüzde Earl's adını taşıyan bir konut alanıdır. Kraliyet ailesi üyelerinin hâlâ kullandığı Kensington Sarayı, III. William tarafından 1689'da satın alınan ve Sir Christopher Wren ile William Kent tarafından yeniden inşa edilen Nottingham Evi'nin genişletilmesiyle ortaya çıktı. Kraliçe Victoria (hd 1837-1901) 1819'da burada doğdu. Kensington Bahçeleri'nin yakınında, 1965'te inşa edilen Royal Garden Oteli yükselir.

Kraliyet Hastanesi'nin arazisi üzerinde bulunan Ranelagh Bahçeleri'nde Kraliyet Çiçekçilik Derneği'nin her yıl düzenlediği bir çiçek sergisi açılır. Sir Christopher Wren'in 1682-92 arasında malûl askerler için inşa ettirdiği Kraliyet Hastanesi'nde günümüzde emekli askerler barınmaktadır. Bitişikteki Botanik Bahçesi (kuruluşu 1673) 1722'de Sir Hans Sloane tarafından Eczacılar Derneği'ne verilmiştir. 1732'de bu bahçeden alınan pamuk tohumları, Kuzey Amerika'nın güneyindeki İngiliz kolonilerinde kurulan pamuk plantasyonlarında kullanılmıştır.

İlçedeki önemli yapılar arasında Commonwealth Enstitüsü (1962), Londra Üniversitesi'ne bağlı Chelsea College ve Earl's Court Sergi Salonu ile South Kensington'da bulunan, British Museum'a bağlı Doğa Tarihi Müzesi, Bilim Müzesi, Victoria ve Albert

Müzesi ve Jeoloji Müzesi sayılabilir. İlçenin güney kesimi genellikle sanatçı, yazar, müzisyen ve devlet adamlarının oturduğu bir yer olarak bilinir. Nüfus (1982 tah.) 136.800.

Kensington Yazıtları, Kuzey Amerika'nın içlerinde bulunan ve 14. yüzyıl İskandinav kâşiflerine ait olduğu sanılan taş. Uzmanların çoğu dilbilimsel gerekçelerle üzerindeki oymaların yazı olamayacağını ya da yazıtın sahte olduğunu ileri sürerken, aralarında Cornell Üniversitesi eski profesörlerinden Robert A. Hall Jr. in de bulunduğu küçük bir grup bunun gerçek bir yazıt olabileceğini savunmaktadır. Üzerinde runik yazı bulunan 90 kg'lık bu grn bazaltın, 1898'de Minnesota eyaletinde, Kensington yakınlarındaki bir çiftlikte ortaya çıkarıldığı söylenir. 1362 tarihli yazıtın Büyük Goller bölgesini ziyaret eden Norveçli ve İsveçli kâşifler tarafından bırakıldığı sanılmaktadır. Minnesota'da Alexandria'daki özel bir müzede korunan taşın 26 tonluk bir kopyası yakınlardaki Runestone Parki'ndedir.

Kent, İngiltere'nin güneydoğu ucunda il (*county*). Manş Denizi boyunca uzanan 3.731 km'lik bir alanı kaplar. İlin orta kesimini North Downs olarak adlandırılan ve batı-doğu doğrultusunda uzanan tebeşir oluşumlu tepeler kaplar. Tepeler kuzeyde Thames Halicinin bataklık kıyı şerhine doğru alçalır. Güneyde ise Weald olarak bilinen kıl ve kum oluşumlu, engebeli ve ağaçlık bir bölge yer alır. Il. Ashford, Dartford, Dover, Gillingham, Gravesham, Maidstone, Rochester upon Medway, Sevenoaks, Shepway, Swale, Thanet, Tonbridge-Malling, Tunbridge Wells ve Canterbury adlarını taşıyan 14 ilçeye ayrılmıştır.

İlin uzun kıyı şerhi denize bazı yerlerde dik uçurumlar, bazı yerlerde de düzlükler biçiminde iner. Alçak Thameside kıyısında Grain ve Sheppey gibi bir dizi ada sıralanır; daha doğuda bulunan eski Thanet Adası günümüzde Kent'e bağlanmıştır. North Foreland'daki Thanet'de ve Dover ile Deal arasında tebeşir kayalıklar yer alır; daha güneyde, Roma döneminden bu yana yürütülen çalışmalarla denizden kazanılmış Romney Bataklığı uzanır. Güneydoğu ucunda çukurlu bir burun olan Dungeness yer alır.

Dover Boğazıyla kara Avrupa'sına bağlanan Kent toprakları birçok istilaya ve birbirini izleyen göç dalgalarına uğramıştır.

Kent'teki Canterbury Katedrali ve çevresi
ABC Ajanlığı

Avrupa'dan gelen ilk istilacıların izlerine Aylesford yakınlarındaki Kitz Coty Evi'nde, Chilham'daki höyükte ve bir Belgae kalesi olan Bigbury'de rastlanır. Yörede ilk Roma yerleşmeleri İS 43'te kuruldu. Romalıların başlıca ikmal limanı Richborough, yönetim merkezi de Roma hamamları ile bir tiyatronun ortaya çıkarıldığı Canterbury idi. 5. yüzyıl başlarında Jütlerin ve Saksonların istila ettiği kent, bağımsız Anglosakson krallıklarından biri durumuna geldi. Kent kralının 597'de Hristiyanlığı yayma izni verdiği Aziz Augustinus, Canterbury surlarının dışında ve içinde (bugün katedralin bulunduğu yer) birer manastır, Rochester'da da ikinci bir piskoposluk bölgesi (604) kurdu.

Norman İstilasından (1066) sonra Normanlar Rochester ve Canterbury katedrallerini yeniden inşa ettiler ve birçok şato kurdular. Dover ve Rochester şatoları günümüzde de ayakta. Başpiskopos Thomas Becket'in öldürüldüğü (1170) Canterbury Katedrali, her yıl binlerce kişinin Becket'in mezarını ziyaret ettiği bir hac merkezine dönüştü. 14. yüzyıldaki kalabalık hac ziyaretleri Geoffrey Chaucer'in *Canterbury Tales* (Canterbury Öyküleri) adlı yapıtıyla ölümsüzleşti.

İngiltere kıyılarının savunmanın önem kazandığı 16. yüzyılda Deal gibi yerlerde kıyı kaleleri, Chatham ile Sheerness'ta da yeni tersaneler inşa edildi. Kent'in stratejik konumu Napoleón döneminde ve bir Alman işgalinin beklendiği 1940'ta yeniden öne çıktı.

Kent eskiden beri "İngiltere'nin Bahçesi" olarak tanınır. Özellikle Medway Vadisi ile ilin kuzeyinde başta elma ve kiraz olmak üzere çeşitli meyveler ile şerbetçiotu yetiştirilir. Pazar bahçeciliği çok yaygındır. Başlıca tarla ürünleri arasında arpa, buğday, yulaf ve patates sayılabilir. Dünyanın en güzel doğal otlaklarından biri olan Romney Bataklığı koyunlarıyla ünlüdür; arazinin bir bölümü bahar çiçekleri ve çiçek soğanı üretimine ayrılmıştır. Darent ve Medway ırmakları kıyısında kâğıt, Thames Irmağı kıyısında makine ve kimyasal maddeler, Aşağı Medway ve Swale'de plastik, kiremit, fayans ve çimento üreten sanayi kuruluşları Grain Adasında petrol rafinerileri Ashford'da da demiryolu atölyeleri vardır.

Londra'nın banliyöleri son yıllarda Kent ilinin kuzeybatısındaki çiftlik arazilerine taşmaktadır. Sevenoaks ve Tonbridge gibi kentler artık güneybirligine Londra'ya çalışmaya gidip gelenlerin oturduğu yerler olmuştur. İngiltere'nin 1973'te Avrupa Ekonomik Topluluğu'na girmesi, Manş ticaretini artırarak, ilin güneydoğu bölümüyle anakara arasındaki bağlantıları güçlendirmiştir. Böylece ilin doğu kesimi depolama, yükleme ve öteki ulaşım yollarının odağı olma açısından yeni bir önem kazanmıştır. Nüfus (1986 tah.) 1.500.900.

kent, nüfusu belli bir büyüklüğü ve yoğunluğu aşan, ekonomisi tarım dışı etkinliklerde yoğunlaşan ve kendi nüfусundan başka, etki alanı içinde yaşayanlara da hizmet sağlayan yerleşmelere verilen ad. Karşıtı, görece küçük ve seyrek nüfuslu, ekonomisi tarım ağırlıklı kırsal yerleşme olan köydür. Ama nüfus, bir yerleşmenin kent sayılması için yeterli bir ölçüt değildir. Uluslararası istatistiklerde nüfusu 10 binini aşan yerleşmeler kent olarak gösterilir. Sosyoloji araştırmalarında nüfusu 20-50 bin kişi arasındaki pek çok yerleşme büyük kasaba olarak alınır. Nüfusu 50 binin üstündeki

yerler kent tanımlamasına uyan özellikleri gösterir. 100 bin kişiden kalabalık yerleşmeler için büyük kent deyimi kullanılır. Türkiye'deki yönetsel yapı içinde ise bütün ilçe ve il merkezleri, nüfus büyüklüğüne bakılmaksızın kent kabul edilir.

Bir yerleşmenin üretim biçimi, ekonomik durumu ya da fiziksel yapısı da onun kent olarak adlandırılıp adlandırılmayacağını gösterir. Kırsal yerleşmelerin çoğunlukla kendi kendini besleyebilen yerleşmeler olmasına karşın kentler, dışardan yiyecek sağlamak zorundadır. Kentlerin temel bir özelliği de içlerinde oturanların büyük bir bölümünün tarımsal üretimle uğraşmamasıdır. Eskiden savunma yapısının koruması altında olmak da bir kentsel yerleşme belirtisi sayılırdı. Buna göre bir suru, bir kalesi olan eski yerleşmeleri kent olarak nitelendirmek yanlış değildir. Eski Yunanistan'da tapınak, *bouleterion*(*), tiyatro gibi yapıların en az birine sahip olmayan yerleşmeler kent sayılmazdı. Yerleşmelerin temiz ve pis su donanımının olması, açık ya da kapalı alışveriş yerlerinin bulunması, içindekilere eğitim ve sağlık hizmetleri sunması ise eski çağlardan beri kentlerin özellikleri arasında görülmüştür. Kentsel yerleşmelerin temel bir özelliği de, burada yaşayanlar arasında ayrıntılı bir işbölümünün varlığıdır. Okuryazarlık oranının yüksekliği, eğlence ve spor olanaklarının bulunması, çeşitli bilim, kültür ve sanat etkinliklerinin olması da bunlara katılabilir.

Kentler çeşitli biçimlerde kümelendirilebilir. Örneğin işlevlerine göre sanayi, liman, ticaret ve dinlence kenti gibi ayrımlar yapılabilir. Belli bir yöredeki tarımsal üretimin odağını oluşturan tarım kentleri vardır. Özel bir cevherin çıkarılması ya da işlenmesi amacıyla kurulan maden ya da petrol kentleri bulunur. Ünlü bir yükseköğretim kurumu üniversite kentleri olabilir. Turistlere eğlence, dinlence, sağlık hizmetleri sunan kentler genellikle bir ırmak ya da deniz kıyısında, bir kaplıca kaynağı çevresinde kurulmuştur. Bazen doğrudan bu amaçla kurulmuş olsalar bile, sonradan bu özellikleriyle ün kazanan askeri ya da dinsel kentlerden söz edilebilir. Son olarak da başkent, eyalet, il, ilçe merkezi gibi yönetim amaçlı kentler vardır.

Coğrafyacılar kentleri konumlarına göre de kümelendirirler. Buna göre sıcak, ılıman, soğuk iklim kuşaklarında bulunan kentler gibi ayrımlar yapılabilir. Daha açıklayıcı olanı, kentleri yerel özelliklerine göre belirlemektir: Dağ, orman, vadi, ova, kıyı kentleri gibi. Kentler arasında plan özelliklerine göre de ayrım yapma olanağı vardır: Düzgün planlı, düzgün olmayan planlı gibi. Daha küçük bir yerleşme birimiyken koşulların değişmesiyle kendiliğinden yavaş yavaş büyüyerek oluşan kentlere karşılık, tek bir kişi ya da belli bir topluluk tarafından kurulan kentlerden söz edilebilir. Kentbilim ilkelerine göre yapılan ayrımlar da bulunmaktadır: Çizgi kent, bahçe kent, uydu kent gibi.

Kentlerin tarihi. Tarihte pek çok kültür, yerleşmişliği bir uygarlık belirtisi olarak görmüştür. Örneğin birçok Batı dilinde uygarlık karşılığındaki *civilization* (ya da *civilisation*, *Zivilisation*) sözcüğü, Latince "kentli/yurttaş" anlamına gelen *civitas* sözcüğünden türemiştir. Arapçada kent anlamına gelen "medine" ile uygarlık anlamına gelen medeniyet sözcükleri aynı kökten gelmektedir. Türkçe'de de, yerleşik yaşam biçimini benimsemiş bir Türk boyunun adı olan Uygur ile uygarlık sözcüğü arasındaki bir ilişkiden söz edilebilir. Bu nedenle kentlerin tarihi biraz da uygarlığın tarihidir. İnsanlar çok eski çağlardan beri örgütlü biçimde bir arada yaşadılar. Yaşamlarını

toplayıcılık ve avcılık yerine üretimle sağlamaya başladıkları Neolitik Çağda kurdukları ilk yerleşmeler daha çok kırsal nitelikteydi. Bilinen en eski yerleşmelerden biri Anadolu'da Konya'nın Çumra ilçesi yakınlarındaki Çatalhöyük'tür(*). Gene Anadolu'daki Hacilar(*), Çayönü(*), Yunanistan'daki Dimini(*), Filistin'deki Ceriko(*) (Enha) en eski yerleşmeler arasındadır.

Kentler tarımsal teknolojinin gelişerek, insanların tükettiklerinden fazlasını üretmeye başlamasından sonra doğdu. Kent niteliği taşıyan en eski yerleşmeler, tarımsal verimliliğin yüksek olduğu alanlardaki ırmak boyu kültürleri tarafından Neolitik Çağın sonlarında kuruldu. Mezopotamya'daki Ur, Uruk, Eridu, Lagaş, Babil, daha doğudaki Susa, kuzeydeki Asur, Kalah (Nimrud), Ninive ve Dur Şarrukin bunların en ünlüleriydi. Bu kentlerin varlığı iki ırmak arası toprakların tarımsal zenginliğine, süreklilikleri de ırmaklardaki ulaşım dayanıyordu. Daha ileride de kentler büyük ölçüde bu iki olguya, yani ekonomik zenginlikle ulaşım kolaylığına bağımlı kaldı: El-Gize, Abu Sir, Sakkarra, Teb, Luksor gibi Eski Mısır kentleri Nil Irmağı boyunca kurulmuştu. İndus Irmağı vadisindeki Mohenjo-daro ve Ganj Irmağı vadisindeki Patliputra en önemli Hint kentleri arasındaydı. Çin'de ve Amerika'daki ilk kentler de benzer biçimde ırmaklar üzerinde kurulmuştu. Ceyhun (Amu Derya) ve Seyhun (Siri Derya) ırmakları arasında da çok eskiden beri kentsel yerleşmeler kurulmuştu. Bunlardan Semerkand, Buhara, Taşkent gibi kentler varlıklarını günümüze değin sürdürmüşlerdir.

Kentler açısından önem taşıyan ikinci dönem Eski Yunan uygarlığı oldu. Bir yandan topraklarının verimsizliği, bir yandan da kuzeyden gelen kavimlerin baskısı nedeniyle kendilerine yeni yaşama alanları açmak zorunda kalan Eski Yunanlılar, çok sayıda deniz aşırı kent kurdular. Bugünkü Türkiye'nin Ege, Marmara, hatta Karadeniz kıyılarında yer alan kentlerin çoğu bu kolonizasyon döneminde kurulmuştu. Bunlar arasında bugün yaşayanlar olduğu gibi, arkeolojik kazılar yapıldığı Ephesos, Pergamon (Bergama), Miletos, Hierapolis, Priene gibi kentler de vardır. Eski Yunanlılar bütün Akdeniz çevresinde kurdukları kolonileri ticaretle yaşıttılar. Yunan kentlerinin bir özelliği de, bağımsız devlet olmaları, kendi kendilerini yönetmeleri idi. Doğal olarak aralarında birlikler kurdukları, Atina ya da Sparta gibi görece daha güçlü bir kent yönetim altına girdikleri de olmuştu.

Ortaçağın başlarında Ortadoğu kentleri, sonlarına doğru da Avrupa kentleri ticaretteki gelişmeye koşut bir gelişme gösterdiler. Bu dönemde Avrupa'daki yerleşmeler kraların verdiği bir beratla kent konumu kazanıyor, ancak bundan sonra kentlere tanınan ayrıcalıklardan yararlanabiliyordu. İslamı benimsemiş ülkelerin kervan yollarına egemen olması, bu yollar üzerindeki kentlerin gelişmesi sonucunu doğurdu. Haçlı seferlerinden sonra Akdeniz'deki ticareti ele geçiren İtalyan kent devletleri, biriktirdikleri zenginlikle hem Rönesans'ın başlamasına, hem de kapitalist üretim biçiminin gelişmesine yol açtılar. Bunlar arasında Venedik, Cenova, Piza, Floransa, Ancona gibi kentler vardı. Kuzey Avrupa'da bulunan bazı kentler de Hansa Birliği gibi ticarete dayanan bir işbirliğine yönelmişlerdi.

Kentlerin gelişmesi açısından en önemli aşama Sanayi Devrimi ile geldi. Yeni üretim biçimi kentlerde iş olanakları yarattı, bu da kırsal alanlardan kentlere göçü başlattı. Bu çağa değin kentlerin büyüklüğü yayaların, binek hayvanlarının ve onların çektiği arabaların ulaşabileceği ölçülerle sınırlıyken tren, tünel, tramvay, buharlı gemi gibi yeni

ulaşım araçları bu sınırın genişlemesine, dolayısıyla kentlerin eskiye göre çok fazla büyümesine neden oldu. Kentlerdeki nüfus çoğalması kent topraklarında değer artışına yol açtı, bu da yayılarak büyümenin yanı sıra, yükselmeyi gündeme getirdi. Yeni yapı malzemeleri, yeni yapım yöntemleri ve başka teknolojik gelişmeler gökdelenleri ortaya çıkartarak bu tür yapılaşmaya katkıda bulundu. Bazı ulaşım ya da depolama işlevlerinin yeraltına alınmasını da bu doğrultuda bir gelişme olarak görmek gerekir.

Bu süreç günümüzde de sürmektedir. Yer yüzünün her yerinde kırsal alanlardan kentlere doğru bir akın vardır. Pek çok yeni kent kurulmakta, eskiler de büyüyüp yükselmektedir. Benzin motorlu ulaşım araçları, bir yandan büyük kentlerden uzaklaşmayı sağlarken, öte yandan kent sınırlarının daha da büyümesine yol açmıştır. Kara, su, deniz ve demir yolu ile sağlanan kentler arası ulaşım havayolu da katılmıştır.

Kentlerin öğeleri. Kentleri oluşturan bazı temel öğeler vardır. Yerleşmeler arasında kesin ayrımlar yapılamazsa da, bu öğelerin nitelik ve nicelik açısından büyüyüp çoğalması, çeşitlenmesi, işlev ve ayrıntı düzeyinin yükselmesi, bir yerleşmenin kent sayılıp sayılmayacağını da gösterebilir.

Kentlerin en önemli fiziksel öğesi yapıdır. Yerleşmelerde ilk önce yapılar oluşturulmuş, öteki öğeler onları izlemiştir. Yapıların çok çeşitli işlevleri vardır. Bir yerleşmede en çok bulunan yapı türü konuttur. Üretim, alışveriş, yönetim, sağlık, eğitim, ulaşım, savunma, eğlence, konaklama işlevli yapılar onu izler. Onemsenen bazı yapılar anıtsal boyutlarda ya da çok süslü biçimlerde düzenlenip tasarlanır.

Kentlerin ikinci fiziksel öğesi yoldur. Kent içindeki ulaşımı sağlayan yollar önce yapılar arasında bırakılan boşluklar biçiminde ortaya çıkmış, bunların gelişip çeşitlenmesiyle sokaklar, toplayıcı yollar, caddeler, bulvarlar oluşmuştur. 19. yüzyılda demiryolları, tüneller, 20. yüzyılda da otoyollar bunlara katılmıştır. Bu da kentlerin çevresinde, ama ondan ayrı, varoş ya da banliyö adını taşıyan uydu yerleşmelerin ortaya çıkışını hazırlamıştır. Çağdaş kentlerde yayalarla taşıtlar için ayrı yollar vardır. Kentlerin suyollarından yararlandığı da olur. Kıyısında kurulmuşlarsa denizler, göller, ırmaklar kentler için doğal suyunu oluşturur. Özel olarak açılmış kanallar da aynı işi görür. Bütün bu yolların kesişme noktaları köprü, alt-üst geçit, köprü yol (viyadük) gibi yapısal çözümler gerektirir.

Bir başka kent öğesi de alandır. Alanlar yollardan türemiş, zamanla işlev ve biçim değiştirerek bağımsız birer öge durumuna gelmiştir. Bazen bir alışveriş merkezi, bazen toplumsal bir buluşma yeri işlevi de görürler. Kentlerde hem yolların, hem de alanların anıtsal boyutlarda, görkemli biçimlerde düzenlendikleri de olur.

Planlanmış yeşil alanlar kentlerin bir başka önemli fiziksel öğesini oluşturlar. Bahçeler, parklar, hayvan ve bitki bahçeleri gibi çok çeşitli yeşil alan türleri vardır. Gerek bunların içinde yer alan, gerekse kentin başka yerlerinde bulunan havuzları, yapay gölleri ve suyollarını da yeşil alanlarla birlikte düşünmek gerekir.

Kentleri mahalle ve semt gibi alt birimlerden oluşuyormuş gibi görmek ve bunları birer öge olarak kabul etmek olanaklıdır. Bu öğeler kültürel koşullara göre bir yolun ya da akarsuyun iki yanında, bir tepenin yukarısında ve eteklerinde ya da bir dinin tapının, bir alışveriş merkezinin çevresinde yer alır.

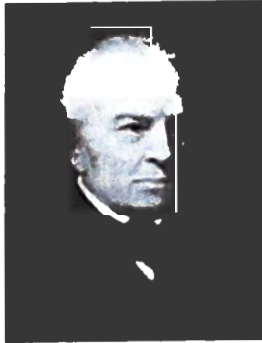
İslam ülkelerindeki bazı kentlerde, bu dinin benimsenmesinden önceki Arap geleneklerinin bir uzantısı olarak, mahalleler

yüksek duvarlarla birbirinden ayrılmıştır. Günümüzde bu tür ayrı birimleri en başta yeni konut yerleşmeleri oluşturur; bunların odak noktaları da okullar, spor alanları, alışveriş merkezleridir. Ayrıca ağırlıklı olarak yönetim yapılarının (örn. bakanlıklar), üretim yapılarının (örn. sanayi site ya da bölgeleri) ya da kültür ve eğitim yapılarının (örn. üniversite kampüsleri) oluşturduğu ayrı kent birimleri de vardır.

Kentlerin geleceği. Geleneksel kentlerin, kendilerini yaratan koşullara bağlı özgün bir görünümü, silüeti, havası ve onu bütün öteki kentlerden ayıran başka belirgin özellikleri vardır. Bu, toplum ve çevre koşulları kadar ulaşım ve iletişim araçlarının sınırlı olmasından da kaynaklanan bir olgudur. Ne kadar korunmak istenirse istensin, çağdaş kentlerde bu ayırım giderek azalmakta, kentler sundukları hizmetler açısından olduğu kadar, içerdikleri yapılar açısından da birbirine benzemektedirler. Yerel el işçiliği yerini evrensel teknolojiye bırakmaktadır.

Çağdaş planlama ilkeleri de mal ve hizmet üreten kuruluşları büyük yerleşme merkezlerinin dışına çıkarmayı, kentsel hizmetleri kırsal alanlara götürmeyi amaçladığından, kentlerle köyler arasındaki ayırım azalmaya başlamıştır. Tanrı boyunca coğrafi açıdan nüfus ve yapı yoğunlaşmaları anlamına gelen kentler, değişen ulaşım ve iletişim koşulları nedeniyle zamanla yerlerini, öğelerinin daha geniş bir alana yayıldığı seyrekleşme türlerine bırakacaktır.

Kent, James (d. 31 Temmuz 1763, Fredericksburgh, Putnam, New York - ö. 12 Aralık 1847, New York kenti, ABD), ABD'li hukukçu. ABD'nin kuruluş yıllarında kararları ve yorumlarıyla gelenek hukukunun biçimlenmesine katkıda bulunmuş.

James Kent, Daniel Huntington'ın portre çalışması; Ulusal Portre Galeri, Washington, D.C.
National Portrait Gallery Smithsonian Institution
Washington, D.C.

ayrıca gelenek hukukunun yetersiz ya da eksik olduğu durumlarda Roma hukukunu temel alan kaynaklara başvurma uygulamasına öncülük etmiştir.

1785'ten sonra Poughkeepsie'de (New York) avukatlık yaptı. 1790'da New York eyalet meclisine seçildi. 1793'te Columbia Üniversitesi'ne hukuk profesörü olarak atanınca New York kentine yerleşti. 1798'de New York Yüksek Mahkemesi'nde yargıç oldu. 1804'te aynı mahkemenin başyargıçlığına getirildi. 1814'te New York Hakkaniyet Mahkemesi'nde yargıç olarak görev aldı. 1823-26 arasında yeniden Columbia Üniversitesi'nde ders verdi. Ders notlarını geliştirerek *Commentaries on American Law* (1826-30, 4 cilt; Amerikan Hukuku Üzerine Yorumlar) adlı kitapta topladı. Uluslararası hukuk, ABD Anayasası, ABD'deki federal yönetim yapısı, çeşitli ABD eyaletlerinin hukuk sistemleri, kişi hakları ve mülkiyet hakları gibi konuları ele

alan bu kitap, Kent'in çağdaş İngiliz hukukçu William Blackstone'un unlu *Commentaries on the Laws of England* (1765-69, 4 cilt, İngiltere Yasaları Üzerine Yorumlar) adlı yapıtına içerik ve düzenlemiş bakımından hemen hiç benzemez.

Kent, Rockwell (d. 21 Haziran 1882, Tarrytown Heights, New York - ö. 13 Mart 1971, Plattsburgh, New York ABD), ABD'li ressam ve ilustrator. Çalışmalarında önemli bir yenilik bulunmamakla birlikte canlı doğa görünümleriyle 20. yüzyılın ilk yarısında ABD'nin en popüler ressamlarından biri olmuştur. Columbia Üniversitesi'nde mimarlık öğrenimi gördüysse de son-

"Alta Çekilen Silindir", Rockwell Kent'in yağlıboya çalışması, 1909; Phillips Collection, Washington, D.C.
Phillips Collection, Washington, D.C.

radan resme yöneldi. 1906-10 arasında William M. Chase, Robert Henri ve Abbott Thayer'den dersler aldı. Çoğu karamsar kır ve deniz manzaralarından oluşan ilk dönem yapıtlarında dramatik ton karşılıkları ve stilize bir anlatım kullandı. Teknik ressamlık, istakoz avcılığı, Maine kıyısında marangozluk ve tersane işçiliği gibi çok çeşitli işler yapan Kent, küçük bir tekneyle Tierra del Fuego sularında araştırmalara çıktı. Newfoundland, Alaska ve Grönland'da bulundu. Bu gezi sırasında yaptığı taslakları sonradan resimlerinde ve gezi kitaplarını resimlemeye kullandı.

It's Me, O Lord (1955) adlı otobiyografik kitabından başka Chaucer'in, Shakespeare'in ve Melville'in yapıtlarını, ayrıca birçok çağdaş yazarın kitabını resimledi. 1966'da, SSCB Sanatlar Akademisi üyeliğine seçildi.

Kent, William (d. y. 1685, Bridlington, Yorkshire - ö. 12 Nisan 1748, Londra, İngiltere), Palladio üslubunun ondan gelen ustalarından ressam ve mimar. Serbest İngiliz bahçe düzenlemesinin öncüsü sayılır.

Hull'da araba süslemeleriyle uğraşan bir ressamın yanına çırac venildiği sanılan Kent, yeteneğini fark eden sanatsever soylular tarafından resim eğitimi görmesi için

William Kent, bir oymabaskı
British Museum, Londra J.H. Freeman & Co. Ltd

Roma'ya gönderildi. Orada Benedetto Luti'nin öğrencisi oldu. Gene Roma'dayken, 18. yüzyılda İngiltere'de İtalyan mimar Palladio'nun klasik yaklaşımının önde gelen savunucusu olan Burlington 3. kontuyla tanıştı. Birlikte Londra'ya dönerek kontun Piccadilly'deki Burlington Evi'nin dekorasyonunu yaptı; ömrünün sonuna değin de burada kaldı. Burlington ile dostluğu, yalın bir düzenlemeyle bir araya getirilmiş uyumlu kütlelere dayanan üslubunu büyük ölçüde etkiledi. Yapıtları daha sonraları Robert Adam gibi mimarlar tarafından "son derece boğucu" bulunarak eleştirildiyse de bu mimarlar üzerinde tartışmasız bir etkisi oldu. Kent, Inigo Jones'un üslubunu da yakından tanıma fırsatını buldu; Burlington'la birlikte derlediği *Designs of Inigo Jones, with some Additional Designs* (Inigo Jones'un Tasarımları, Bazı Ek Tasarımlarla) 1727'de yayımlandı.

1730'larda Kent artık aranan bir mimardı. Norfolk'ta yapımına 1734'te başlanan ve en önemli yapıtlarından biri olan Holkham Binası'nda iç mekânları ve mobilyaları da tasarlayarak, böylesi kapsamlı bir işe kalkışan ilk mimarlar arasına katıldı. 1726'da Burlington'ın da etkisiyle Londra İmar Müdürlüğü'ne atandıktan sonra en ünlü yapıtlarını verdi. Saray Ahırları (1732), Whitehall'daki Hazine Binaları (1734-36) ve ölümünden sonra tamamlanan Atlı Muhafız Birliği Binası (1750-58) gibi yapılarının tümü, İngiliz mimarlığının durumunu klasik örneklerle bağlı kalarak düzeltmek isteyen Burlington'ın büyük projesinin parçalarıydı.

Gerek bu yapılardan bazısının, gerekse Berkeley Meydanı'nda Lady Isabella Finch için yaptığı 44 numaralı evin (1742-44) iç mekânları oldukça gösterişlidir. Kent'in mobilya tasarımında bezemeli gotik üsluba yakınlık duyması da Palladio üslubunu oldukça serbest biçimde ele aldığını gösterir. Bütün bunlar, Burlington'ın belirleyici etkisi altında kalmadığında Kent'in büyük bir Barok ustası olabileceğini düşündürmektedir.

Kent belki de en özgür anlatımına, disiplinli yapılarıyla karşıtık oluşturacak doğal düzenlemeler olarak tasarladığı bahçelerinde ulaştı. Oxfordshire'daki Rousham Binası (1738-41) bahçeleriyle Buckinghamshire'daki Stowe Evi (y. 1730) bahçelerinde dolam-bağlı yollardan ve iki yanı ağaçlıklı geçitlerden oluşan orman içi açıklıklarda küçük klasik tapınaklara yer verdi. Onun, bahçe tasarımında geleneklerden ayrılan bu yaklaşımını, Horace Walpole "Doğanın tümünü bir bahçe" olarak görmesine bağlıyordu. Bütün bunlarda ve Alexander Pope için Middlesex'teki Twickenham'da yaptığı Pope Villası (y. 1730) ile Merlin Magarasının da yer aldığı Surrey'deki Richmond Bahçeleri gibi (1735) öteki yapıtlarında Kent'in amacı üç boyutlu bir resim yaratmaktır. Bu yaklaşım çok geçmeden öteki Avrupa ülkelerinde de benimsenerek özellikle 18 yüzyılın ikinci yarısında Fransa'da etkili oldu.

kent devleti, çevresindeki bölge üzerinde de egemenlik kuran ve bu bölgenin siyasal, ekonomik ve kültürel yaşamını yönlendirici bir merkez konumunu taşıyan bağımsız bir kente dayalı siyasal sistem. 19. yüzyıl sonlarında İngiltere'de ortaya çıkan kent devleti terimi özellikle Antik Çağdaki Yunan, Fenike ve İtalyan kentleriyle ortaçağ İtalya'sı kentleri için kullanılmıştır.

Eski Yunan uygarlığının klasik döneminde biçimlenen kent devletlerine Antik Çağda

verilen *polis*(*) adının kökeni, kentin yönetsel ve dinsel merkezi olan akropolisti(*). *Polis*'in sınırlı bir alanı olduğundan, *polites* (çoğul *politai*) denen polis yurttaşları arasında sıkı ve yakın ilişkiler vardı. Kent devletleri topraklarının küçüklüğü, yurttaşlık hakkının darlığı, yurtseverlik ve bağımsızlığa verilen önem gibi özellikler açısından kabile ya da halk topluluklarına dayalı devlet sistemlerinden farklıydı. Kent devletlerinin nasıl ortaya çıktığı konusu tartışmalı olmakla birlikte, Yunanistan Yarımadası, Ege Adaları ve Batı Anadolu'da, ekonomik çöküşe bağlı olarak çözülen kabile yapısından kopan küçük toplulukların İÖ 1000-800 arasında bağımsız kent devletlerinin çekirdeklerini oluşturdukları sanılmaktadır. Zamanla nüfusları ve ticari etkinlikleri artan kent devletlerinin uzak bölgelere gönderdiği göçmen toplulukları da İÖ 750-550 arasında Karadeniz ve Akdeniz kıyıları boyunca benzer kent devletleri kurdular.

Bu dönemde sayıca binlere ulaşan kent devletlerinde, temel ilkelerini filozofların ortaya koyduğu, monarşiden ilkel komünizme kadar her türlü siyasal yönetim biçimi uygulanıyordu. Bu yoğun ve canlı deneyimlerin bütün alanlarda (sanayi ve teknoloji dışında) sağladığı benzersiz ilerleme, Eski Yunan-Roma uygarlığı için gerekli temeli hazırladı. Kent devletlerinin ulaştığı parlak düzeyde önemli rol oynayan tikelci yapı aynı zamanda zayıflıklarının da kaynağını oluşturmuyordu. Bu devletler sürekli bir birlik ya da federasyon kuramadılar. Sonuçta Makedonyalıların, Kartacalıların ve birer *municipium*(*) konumunda varlıklarını sürdürmelerine izin veren Roma İmparatorluğu'nun egemenliği altına girdiler. Cumhuriyet yönetimine bir kent devleti olarak geçen Roma, kent devletlerini ortadan kaldırmaya yönelik bir dış politika izledi.

İtalya'da belirli kentlerin ileri bir refah düzeyine ulaştığı 11. yüzyılda kent devletleri yeniden ortaya çıktı. Çoğu Bizans toprakları içinde yer alan ya da Bizans'la yakın ilişkileri sürdüren ve böylece Doğu ticaretindeki canlanmadan tam anlamıyla yararlanabilen bu kent devletlerinin en önemlileri, Venedik ile Amalfi'ydi. Amalfi 11. yüzyıl ortalarında ticari gücünün doruğuna ulaştı. Aynı bölgede öne çıkan öteki kent devletleri arasında Bari, Otranto ve Salerno bulunuyordu. Kısa bir süre Venedik'in ciddi bir rakibi olan Amalfi, 1073'te Normanlara boyun eğdikten sonra geriledi. Venedik, 1082'de Bizans İmparatorluğu içindeki bütün gümüş vergilerinden bağışık tutulma ayrıcalığını elde etti. Gene 11. yüzyılda Toscana'nın doğal limanı Piza, Akdeniz ticareti için Araplara karşı başarıyla yürüttüğü mücadele içinde gelişti. Daha sonraki yüzyıllarda Piza'nın rakibi olan Cenova da aynı yolu izledi. İtalya'nın iç kesimlerinde Milano zamanla gelişerek, zenginliği Lombardiya Krallığı'nın başkenti olmasına dayanan Pavia'yı hızla geride bıraktı. Lombardiya ile Roma arasındaki Francigena Yolu (Via Francigena) üzerinde yer alan ve uzun süre Toscana markilennin merkezi olan Lucca iç kesimdeki en önemli Toscana kentiydi.

Macar ve Arap akınları sırasında tahkim edilmiş merkezlerin önem kazanması kentlerin gelişmesine önemli katkıda bulundu. Kent surları yeniden inşa edildi ya da onarıldı. Böylece hem kentlerde oturanlar, hem de kırsal kesimden gelenler güvenceye kavuştu. Birçok köylü de kırsal kesimde hızla yaygınlaşan *castello*'lara (kale) sığındı. Normanların Güney İtalya'yı ele geçirmesiyle bu bölgedeki özerk yerel yönetimlerin gelişimi sona erdi. Kuzey İtalya'da ise, bazı

yerlerde kurulu yönetimlerle çatışarak, bazı yerlerde de barışçı dönüşümlerle gelişen komün hareketi kentlerin özerk yönetimlere kavuşmasını sağladı. Başlangıçta kent halkının önde gelen kesimlerinin yer aldığı birlikler biçiminde kurulan komünler, bir süre sonra yeni türde birer kent devleti durumuna geldi. Bu kent devletlerine ilk karşı çıkanlar çoğu yerde piskoposlar oldu. Markiligin çok geniş yetkilerden yararlandığı Toscana'da, Kutsal Roma-Germen imparatoru IV. Heinrich 1081'de Lucca ve Piza'ya büyük ayrıcalıklar tanıyarak rakibi olan Matilde'yi zayıflatmaya çalıştı. Matilde'nin ölümünden sonra Floransa kenti bağımsızlığını kazandı.

İtalyan kent devletlerinin ilk yönetim organları bütün yurttaşların katıldığı genel meclis (*parlamento*, *concio*, *arengo*) ve konsüllerden oluşan yüksek görevliler kurulu-ydu. Yapısı gereği hantal olan bu genel meclis çok geçmeden yerini olağan yönetim ve yasama işlerinin yürütüldüğü bir kurula bıraktı. Yönetim yapısının giderek karmaşılaşmasıyla birlikte kentten kente değişik özellikler gösteren yeni kurullar ortaya çıktı. 12. yüzyılda konsüllük makamı çoğu kez komünün kuruluşuna öncülük etmiş olan sınıfın tekelindeydi. Bu sınıf genellikle küçük toprak sahipleriyle varlıklı tüccarlardan oluşuyordu. Piza ve Cenova gibi kentlerde tüccarların belirgin bir ağırlığı vardı. Buna karşılık Piemonte'nin bazı kesimlerinde komünlerin kökeni yerel soyluların kurdukları birliklere dayanıyordu. Bu nedenle ortaçağ ilk kent devletleri büyük ölçüde aristokratik bir yapı taşıyordu. Önde gelen ailelerin kırsal kesimdeki şatoları andıran, tahkim edilmiş evleri de bu özelliği yansıtıyordu. Gerçekte İtalya'da hiçbir zaman Kuzey Fransa ve Almanya düzeyinde keskin bir kent ve kır farklılaşması olmadı, feodal sistem kentlere de damgasını vururken, soylu olmayan birçok kentli de kırsal kesimde arazi edinme olanaklarını buldu. Kent ve kır arasındaki bu bağ komünlerin gelişimi sürecinde daha güçlü ve karmaşık bir nitelik kazandı.

Kent devletlerinin kuruluşlarından başlayarak yönediklerini temel hedeflerden biri kırsal bölgenin (*contado*) ele geçirilmesiydi. Bu nedenle surlarla çevrili kasabalar ve daha küçük kırsal yerleşmeler zamanla kent devletlerine bağlandı. Lombard miras bu-kukunun da etkisiyle feodal mülkvetin sürekli parçalanması birçok hanedanı zayıflattı ve kırsal kesimin ele geçirilmesini kolaylaştırdı. Bu arada piskoposlar da kulise topraklarının komünlerin denetimine girmesini onlemedi. Kırsal kesimdeki soyluların çoğu ya baskılara karşı koymadığından ya da gönüllü olarak kent yurttaşlığı kılığını benimsedi. Yalnızca Este, Malaspina, Guad ve Aldobrandeschi gibi az sayıda güçlü aile bağımsızlığını koruyabildi. Bu aileler bile çoğu kez bazı mülklerini yitirmek ya da baran ödonler vermek zorunda kaldılar.

kent devrimi, antropoloji ve arkeolojide, akrabalık temelinde örgütlenmiş, ekonomisi tarıma dayalı küçük köylerin, toplumsal açıdan karmaşık, büyük ve uygar kentsel merkezlere dönüşme sürecine verilen ad. Terimi ilk kez Avustralya doğumlu İngiliz tarihçi V. Gordon Childe kullanmıştır.

Childe uygarlığı kentleşme ile özdeşleştirir. Bazı başka toplumbilimciler ise bu iki sürecin büyük ölçüde örtüşüğünü kabul etmekle birlikte, kentsel alanlara özgü kültürel özelliklerle "uygar" toplumlara özgü kültürel özellikler arasında ayırım yaparlar. Childe'a göre kent uygarlığının ortaya çıkışını gösteren 10 ölçüt şunlardır: Yerleşimin biriminin boyutunun büyümesi, servetin yoğunlaşması, kamu hizmetlerinin büyük

ölçekli hale gelmesi, yazının kullanılması, güzel sanatların varlığı, bilimin gelişmesi, dış ticaret yapılması, geçimlik üretimin dışında uzmanlık dallarının oluşması, toplumun sınıflara ayrılması, siyasal örgütlenmenin akrabalık temeli yerine yerleşim birimlerine dayalı olması. Childe kent devriminin altında yatan nedenler olarak teknolojinin gelişmesini ve sermayeye dönüşen gıda üretimini fazlasının artmasını gösterir.

Sonraki arkeolojik bulgular, Childe'in ileri sürdüğü ölçütlerin gerçekte evrensel olmadığını ortaya koydu. Ama değişik zaman ve yerlerde kentler ortaya çıktıktıkça, bazı temel yapısal eğilimlerin varlığı kendini gösterdi. ABD'li antropolog Robert McCormick Adams, kent devriminde temel dönüşümün, toplumsal örgütlenme alanında görüldüğünü öne sürdü. Bu ise toplumun ölçek ve karmaşıklığında artış ile kültürel ve teknolojik değişimleri hızlandıran yeni siyasal ve dinsel kurumların doğuşu demektir. Kent devriminin, yeterli değilse de zorunlu önkoşullarından birinin saklanabilir gıda maddesi fazlası olduğu bilim adamlarınca genellikle kabul edilir. Üretim fazlasının toplumsal kurulumların gelişmesinden önce mi sağlandığı, yoksa bu kurulumların çiftçileri fazla üretmeye mi zorladığı tartışma konusudur. Kent devrimini doğuran başka önemli özellikler arasında uzmanlaşmış ve birbirine bağımlı bölgeler arasında mal ticaretini sağlayacak kurumların bulunması ve üretim kaynaklarının farklı ellerden denetlenmesi sayılabilir. Bu koşullar servetin yoğunlaşmasına ve toplumun sınıflara bölünmesine yol açar. Nüfus artışı ise genellikle kent devriminin öncesine değil, sonrasında rastlar.

Kent devriminin ilk kez İÖ y. 3000'lerde Mezopotamya'da ortaya çıktığı sanılır. Daha sonra Mısır'da Nil, Hindistan'da Indus ve Kuzey Çin'de Huang (Sarı Irmak) ırmaklarının vadilerinde kentler oluşmuştur. And yöresinde ise bilinen ilk kentlerin tarihi İÖ 1000 dolaylarına değin iner.

Kent-Koop, tam adı BATIKENT KONUT ÜRETİM YAPI KOOPERATİFLERİ BİRLİĞİ, ortak kooperatiflerin konut üretimi etkinliklerinin eşgüdümünü sağlayan kuruluş Ankara'nın 11 km batısında Batıkent Projesi'ni gerçekleştirmek üzere 13 kurucu kooperatifin ve Ankara Belediyesi'nin katılımıyla 17 Ekim 1979'da kuruldu. 1928'deki Yenışehir ve 1948'deki Yenimahalle projelerinden sonra Ankara'nın üçüncü büyük yeni yerleşme projesi olan Batıkent Toplu Konut Yerleşmesi, önceki iki projenin toplam alanından iki kat büyük bir alanı kaplamaktadır. Tamamlandığında 55 bin konutu barındırması tasarlanan Batıkent'in nüfusunun da 250 bin dolayında olacağı tahmin edilmektedir. Bu proje Türkiye'de bugüne değin uygulanan en büyük yeni yerleşme projesi olmanın yanı sıra dünyada kooperatifler aracılığıyla yürütülen en büyük toplu konut projesidir. 1992 sonunda Batıkent'te 27 000'i aşkın konutta 135 bin dolayında kişi yaşıyordu.

Kent-Koop, ortağı bulunan 105 kooperatifin genel kurullarınca seçilen üçer temsilcinin oluşturduğu Genel Kurul'un seçtiği 11 kişilik Yönetim Kurulu'na yönetilir. Uluslararası Kooperatifler Birliği (IAC) ve önceki birçok uluslararası kuruluşa üye olan Kent-Koop, Batıkent Projesi'ndeki başarısı dolayısıyla İngiliz Sosyal Konut Vakfı'nın ortaya koyduğu 1987 Dünya Konut Yılı Odulu'nu kazanmıştır. Kent-Koop, bağlı şirketlerinin işleyişini düzenlemek amacıyla 4 Kasım 1987'de Kenthol'u (Kenthol Holding AŞ) kurmuş, ayrıca aynı yıl Gecekondu Geliştirme ve Halk Bahçeleri gibi kentsel gelişme projeleri hazırlamıştır.

Kent Krallığı, Anglosakson döneminde İngiltere'de kurulmuş krallıklardan biri. Büyük olasılıkla bugünkü Kent toprakları üzerinde yer alıyordu. Bölge, Britanya'ya gelen Anglosaksonların ilk yerleşim yeri ve Romalı misyonerlerin geldiği ilk Anglosakson krallığı olmasının yanı sıra farklı toplumsal ve yönetsel gelenekleriyle de tanınmıştır.

Hengist ve Horsa(*) önderliğindeki ilk Anglosaksonların, 5. yüzyıl ortalarında Kral Vortigern'in çağrısına uyarak Kent'teki Ebbsfleet'ten Britanya'ya girdikleri kabul edilir. Hengist'le oğlu Oisc'in (Aesc) (Kent'te hüküm süren hanedana bu nedenle Oisciler adı verilir) hükümdarlık dönemlerinden sonra, 512'den Kral I. Aethelberht dönemine (560-616) değin Kent'in tarihine ilişkin hiçbir bilgi yoktur. Aethelberht 595'te Humber Irmağının güneyindeki bütün krallıkların tek hükümdarı (*bretwalda*) oldu. Karısı Bertha, Paris'in Frank kralı Charibert'in kızıydı ve Hristiyanıydı. Papa I. Gregorius'un (Büyük) 597'de Aethelberht'in sarayına Augustinus önderliğinde bir misyonerler grubu göndermesinde bunun rol oynadığı sanılır. Aethelberht, Hristiyanlığı kabul ettikten sonra misyonerlere Canterbury'de bir yer verdi. Burası sonradan, İngiltere Kilisesi'nin ilk ve en önemli başpiskoposluğu oldu.

Aethelberht'ten sonra hiçbir Kent kralı *bretwalda* unvanı almadı. Ama onun torununun oğlu Egbert (hd 664-673), Kent'le birlikte Surrey'nin de kralı oldu. 8. yüzyılın ortalarında Mercia kralı Offa'nın ele geçirdiği Kent, 825'te Wessex kralı Egbert tarafından alınana değin Mercia'ya bağlı kaldı. Daha sonra da Wessex'e bağlı bir eyalet durumuna geldi. Wessex kralları, 10. yüzyıl ortalarından başlayarak bütün İngiltere'nin kralı oldular.

Kent'in, önceki krallıklardan çok farklı bir toplumsal örgütlenmesi vardı. Bu da Aziz Bede'nin, Kent halkının, Angllar ve Saksonlardan ayrı bir kabile olan Jütlerden oluştuğu yolundaki savını desteklemektedir. Jütlerin, kara Avrupa'sının hangi bölgesinden geldikleri ise tartışmalıdır. Wessex ve Mercia'daki iki soylu sınıfı (*gesithcund*) yerine Kent'te yalnızca bir soylu sınıfı (*eorlcund*) vardı. *eorl* denen köylü sınıfı ise önceki krallıklardaki benzerlerinden çok daha varlıklıydı. Miras kalan özel mülkiyet altındaki topraklar erkek çocuklar arasında bölüşürülürdü. Krallık, *vill* adı verilen yönetim merkezlerinin çevresinde yer alan *lathe* adlı yönetim birimlerine bölünmüştü.

Kent Mağarası, KENT DELİĞİ olarak da bilinir, İngiltere'nin Devonshire bölgesinde, Torquay yakınlarında yer alan ve içinde eski insan ve soyu tükenmiş hayvan kalıntılarının bir arada bulunduğu büyük kireçtaşı mağara. 1825-29 arasında mağaranın üst katmanlarında araştırmalar yapan Rev. J. McEnery tarafından ortaya çıkarılmıştır. 1865-80 arasında yaptığı kazılarla William Pengelly ilk bulguları doğruladı. Kalıntılar, yukarıdan aşağıya doğru altı kattan oluşmaktaydı (Roma dönemiyle Demir ve Tunç Çağına ait çanak çömlek; Neolitik çanak çömlekle birlikte diktirler; yanık kemik ve kul katmanı; kırmızı mağara toprağı; diktirli tabanı; kemik ve çaytaşı içeren kat). Bulgular tipolojik olarak Acheuleen, Mousterien, Orta Aurignacien, Ön Solutreen ve Magdalenien kültürlerine aitti. Hayvan kalıntıları, mağara ayısı kalıntılarının bulunduğu alt katlar dışında en çok, kırmızı mağara toprağından oluşan ve Üst Pleistosen Dönemi (Pleistosen Dönem y. 2,5 milyon - 10 bin yıl önce) tarihlenen katta ele geçti. Bunlar mamut, tülkü gergedan, bizon, ren geyiği, dev geyik (*Meguceros*) gibi hayvanlara ait kalıntılardı. İnsan kalıntıları ise henüz arkeolojik evrelerle eşleştirilebilmiş değildir.

Kent Oyuncuları, İstanbul'da Müşfik Kenter(*) ve Yıldız Kenter(*) tarafından kurulmuş, 1961-62 döneminden beri etkin tiyatro topluluğu.

Kenter kardeşler 1959'da Ankara Devlet Tiyatrosu'ndan ayrılarak İstanbul'a gittiler. Arkadaşları Kâmrân Yüce, Şükrân Güngör, Lale Oraloglu, Sadri Aluşık ve Zihni Rona'yla birlikte, önce Muhsin Ertuğrul'un yöneticiliğinde Karaca Tiyatro'da, sonra da Site Tiyatrosu adıyla çalıştılar. 1961'de Kent Oyuncuları adını alan topluluk, uzun süre de Dormen Tiyatrosu'nun salonunu kullandıktan sonra 1968'de Harbiye'de yaptırılan kendi salonuna taşındı. Kuruluşta yer alan sanatçıların dışında Mustafa Alabora, Genco Erkal, Erol Günaydın, Cahit Irgat, Çolpan İlhan, Çetin İpekkaya, Gülsün Kamu, Güler Kıpçak, Bülent ve Alev Koral, Tuncel Kurtiz, Gül Onat, Sema Özcan, Ali Poyrazoğlu, Çiğdem Selşik, Meral Taygun ve Gülsen Tuncer gibi oyuncular da zaman zaman toplulukta çalıştı.

Kent Oyuncuları yerli ve yabancı yazarların oyunlarını sahneleyen bir repertuar

Kent Oyuncuları'nda Turgenev'in *Babalar ve Oğullar* adlı oyunu, oturanlar Müşfik ve Yıldız Kenter, 1982

Kent Oyuncuları'nın logo

tiyatrosudur. Başlangıcından günümüze değin sahneledikleri oyunlar arasında Harold Pinter, Jean Anouilh, John Osborne, Eugène Ionesco, Anton Çehov, Edward Albee, Bertolt Brecht, Arthur Miller, Tennessee Williams gibi yabancı yazarlarla Güner Sümer, Necati Cumalı, Hidayet Sayın, Orhan Asena, Turan Oflazoğlu, Melih Cevdet Anday, Adalet Ağaoğlu, Aziz Nesin ve Sadık Şendil gibi Türk yazarların birçok nitelikli oyunu vardır. Arada yalnızca ticari kaygıyla seçilen önemsiz ve hafif oyunlara da yer verilmiştir.

Kent Oyuncuları her yaz çıktığı Anadolu turnesinin yanı sıra yurtdışında da başarılı turneler gerçekleştirmiştir.

kent planlaması, **ŞEHİRCİLİK** olarak da bilinir, insanların içinde yaşadığı yapay fiziksel çevrenin biçimsel ve bu işlevsel amaçlarla düzenlenmesi ve bu amaç doğrultusunda yapılan tasarım, kaynak sağlama, donatım, altyapı ve yapı çalışmaları örgütlenmesi. Kent planlaması yalnızca bir yerleşmeyi oluşturan öğelerin uyumlu düzenlenmesini değil, orada yaşayanların toplumsal ve ekonomik gereksinimlerini karşılayacak gelişmeyi de konu alır. Günümüzde bir bilim ve sanat sayılan bu alan yeni yerleşmelerin planlanmasını da benzer bir biçimde ele alır. Farklı yönlerine ağırlık verilerek kent tasarımı, şehircilik, imar planı gibi adlarla da anılmaktadır. Kent planlaması bir yönetim işlevi, bir toplumsal eylem ya da teknik bir uğraş alanı olarak da görülebilir.

Kent planlaması görece yeni bir kavramdır. İnsanların içinde yaşadıkları yapay fiziksel çevrenin, yani kentlerin planlanabilir bir olgu olduğu düşüncesi ancak 19. yüzyılda benimsenmiş ve konuya yönelik çalışmalar bu yüzyılın sonuna doğru yoğunlaşmaya başlamıştır. 20. yüzyılda ayrı bir uzmanlık alanı haline gelmiştir. Bazı ülkelerde bu kavram daha geniş kapsamlı düşünülmekte, bölge, hatta ülke planlamasının bir alt bölümü olarak ele alınmaktadır.

Tarihi. Uğraş alanı olarak yeni olmasına karşın, uygulama olarak kent planlamasının da en az kentler kadar eski olduğu bilinir. Birlikte yaşayan insanlar, içinde oturdukları fiziksel çevreyi oluşturmak için ortak düşünceler geliştirmiş, bunları uygulamışlardır. En eski kentlerin kurulduğu bölgelerdeki, yani Mezopotamya, Mısır, Hindistan, Çin ve Maveraünnehir'deki arkeolojik alanlarda yapılan kazılardan, buralardaki kentlerin de bir biçimlendirme kaygısıyla düzenlenmiş olduğu anlaşılmaktadır. Buna başka bölgelerdeki yerleşmelerde de rastlanır. Kentlerin işlevlere göre bölünmesinin, sokakların düzenlenmesinin, saray, tapınak gibi önemli yapıların yer seçiminin rastlantıya bırakılmadığı anlaşılmaktadır. Gene de Roma gibi bazı Antik Çağ kentleri, belli ilkeler konuncaya değin hızlı bir büyümeye sahne olduklarından, planlı bir biçimde gelişmemiştir.

Kent planlaması açısından en önemli adımlardan biri Eski Yunan uygarlığında atıldı. Adı bilinen en eski kent plancısı bu uygarlıkta yetişti. Miletoslu bir düşünür olan Hippodamos(*), kentleri birbirini dik kesen yollarla bunların arasında kalan eşit büyüklükteki kare ya da dikdörtgen yapı adalarından oluşturma düşüncesinin önde gelen bir uygulayıcısı oldu (*bak. izgaru plan*). Eski Yunanlıların kurduğu denizyayı kentlerin çoğunda Hippodamos ilkeleri uygulandı.

Kent planlaması tarihi açısından bir sonraki önemli dönem Rönesans'tı. Bütün eski-çag kentleri savunma yapılarıyla kuşatılmıştı. Topun bir saldırı silahı olarak kulla-

nılmaya başlaması bunların durumunu değiştirdi, dolayısıyla kent planlamasını da etkiledi. Rönesans'ın kent planlamasına getirdiği en önemli yenilik de buradan kaynaklanıyordu. Tasarımcılar kentleri bu silahtan en az etkilenecek biçimde düzenleme çalışmalarına giriştiler, bir süre sonra da genel olarak kentlerin nasıl olması gerektiği üstünde düşünce üretmeye başladılar. Böylece kent planlamasına ilişkin ilk kuramsal çalışmalar ortaya çıktı. Yalnız mimarlar değil, Leonardo da Vinci, Albrecht Dürer gibi sanatçılar da bu alanda çalışmalar yaptılar. Rönesans ideal kent tasarımları adıyla da bilinen bu tasarımların bir bölümü uygulandı.

Kent planlaması bakımından önem taşıyan bir sonraki dönem, Sanayi Devrimi'ni izleyen hızlı kentleşme dönemidir. Özellikle Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'daki kentlerin hızla büyümesi ve sanayi kentinin yarattığı sağlıksız yaşam koşulları, onların belli ilkelere göre tasarlanabileceğini düşündürmüştü. Bunun öncülleri arasında ütöpik toplumcu kent tasarımları vardı. Geleneksel kent yapısının yeni üretim biçimiyle birlikte gelen sorunları karşılamaya yetmeyeceğini vurgulayan bu çalışmalar, eleştirdikleri koşulların nasıl düzeltilebileceğini anlatmaya çalışmışlardı.

Bir yandan bu tür uyarılar, bir yandan da kentlerdeki sağlık koşullarının çok kötü oluşu, insanları kent denen olgunun gelişmesinin denetlenebileceği ve bu yapılsa daha sağlıklı bir yaşama ortamı yaratılabileceği düşüncesine götürdü. İngiltere'de 19. yüzyılın ikinci yarısında imar planlamasına ilişkin ilk yasal düzenlemeler, sanayi kentinin sağlık sorunlarını çözmek için getirilmişti. 19. yüzyılın sonlarına doğru bazı Batı Avrupa kentleri kent planlama büroları kurmaya, hiç değilse yeni yerleşim alanlarının planlı bir biçimde yapılmasına çalışmaya başladılar. İspanyol düşünür Arturo Soria y Mata'nın "çizgi kent", İngiliz düşünür Ebenezer Howard'ın "bahçe kent"(*) önerileri yeni kuramsal yaklaşımların ortaya çıkmasına, var olan kentlerin de yeniden düzenlenmesi konusunun ele alınmasına yol açtı. 20. yüzyıl başlarında üniversitelere ders olarak giren kent planlaması, kısa bir süre sonra ayrı bir bilim dalı, bağımsız bir uğraş alanı olarak önem kazandı, yeni düşüncelerle çözüm önerileri uluslararası düzeyde tartışılmaya başladı.

Yeni kentsel ütopyalar önerenlerin sosyal bilimlerle uğraşan düşünürler olmasına karşın, kent planlaması önceleri çoğunlukla başka bir fiziksel planlama dalının, yani mimarlığın uğraş alanı içinde görülmüştü. Mimarlar eskiden beri kent tasarımları da yapmışlardı. Çağdaş mimarlığın önde gelen adları arasında kent tasarımı konusuna eğilmeyen yok gibidir. Günümüzde fiziksel planlama boyutuna ekonomik, toplumsal, yönetsel boyutlar da katılmıştır. Bir başka boyut da tarihsel olandır. Çoğu kez kentlerin içinde tarihsel yapıların yoğun olarak bulunduğu alanlar için özel koruma planları yapılmaktadır.

Türkler de kentlerde yaşamışlar, onları belli ilkelere göre düzenleyip yönetmişlerdir. Bu düzenlemeleri tarımsal üretim koşulları, İslamın getirdiği kurallar ve hükümdarların, içindeki yapılarla birlikte kent topraklarının tümünün sahibi olması gibi olgular belirlemişti. Bu da bahçe içinde, dışa kapalı konutlardan, çıkmaz sokaklardan oluşan, hizmetleri de vakıflar aracılığıyla görülen kentleri yaratmıştı. Bu kentler çoğu kez bir kasaba görünümündeydi. En önemli yapı olan caminin avlusu aynı zamanda kent alanı işlevini görüyordu. Alışveriş merkezi, konaklama yapıları buraya yakındı. Çoğunda,

Orta Asya'daki eski Türk yerleşmelerinde de görülen sur ve içkale gibi savunma yapıları korunmuştu. Ülke düzeyinde güvenliğin sağlandığı dönemlerde kentin bunların dışında taşıdığı da görülmüyordu. Bu çizginin dışına çıkan özgün kent planlaması girişimi yok denecek kadar azdı. Türkler kent planlaması konularında kuramsal çalışmalar üretmediler.

Türkiye'de Batı'dakine benzer ilk kent planlaması çalışmaları 19. yüzyılda başladı. Kentteki yapılaşmayı yönlendirmek için konan imar kuralları, bazı yasa ve tüzükler (*bak. Ebniye Nizamnamesi*) içinde düzenlenmişti. Avrupa ülkelerindeki imar yasalarıyla aynı tarihlerde gelişen bu yasalar farklı kaygılarla hazırlanmıştı ve bir sanayi kentinin sağlık sorunlarına çözüm bulmak yerine, sık sık yangın geçiren, sokakları arabaların geçmesine olanak vermeyen sanayi öncesi kentinin bu tür sorunlarına çözüm getirmeye yönelikti. Osmanlı Devleti'nin son döneminde bazı mevzül imar planları yapıldıysa da, bu konuda asil gelişme 1928'de açılan bir uluslararası yarışma sonunda Ankara'nın imar planının Alman kent planlama uzmanı Hermann Jansen'e yaptırılmasından sonra oldu (*bak. Jansen Planı*).

1930'da çıkarılan 1580 sayılı Belediyeler Kanunu ve 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu ile belediyelere imar planı yaptırma yükümlülüğü getirildi. Belediyelerin teknik kadrolarının bu konuda yetersiz kalması üzerine de, imar planı yapma görevi Bayındırlık Bakanlığı bünyesinde kurulan Şehircilik Fren Heyeti'ne verildi.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında yabancı planlıcılara yaptırılan kent planları, II. Dünya Savaşı sonrasında bütünüyle Türkiye'de yetişen planlıcılarca yapılmaya başladı. 1961'de Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde (ODTÜ) kurulan Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'yle mimarlardan ayrı, uzman kent planlıcılar yetiştirildi. Türkiye'de bugün altı üniversitede bu tür bölümler bulunmaktadır.

Günümüzde kent planlaması. Çağdaş kent planlamasının çeşitli amaçları vardır. Bunlardan birincisi herkese sağlıklı bir yaşam sağlamaktır. Kentlerde konut, çalışma, yönetim, dinlenme, eğitim, sağlık, alışveriş olanaklarını hazırlamak ve bu işlevlerin iyi ve doğru çalışması için gerekli düzenlemeleri yapmak da kent planlamasının amaçlarındandır. Kent içinde, özellikle de kentsel işlevler arasındaki bağlantıyı sağlayacak yetkin bir ulaşım ağı kurmak, yürüyen trafiğe olduğu kadar duran trafikte de yer ayırmak, ayrıca kentin dış dünya ile ulaşım ve iletişim bağlantısını sağlamak da bu amaçların arasındadır. Bunlara, kentteki altyapının en iyi biçimde kurulmasını ve en ekonomik biçimde çalışmasını, yeşil alanların düzenlenmesini, her yapının en sağlıklı biçimde yapılmasını sağlamak, ayrıca eğitim, sağlık, eğlence, tatil ve spor olanaklarını hazırlamak da eklenebilir. Son olarak her bölgede gerekli hizmet yapıları için yer ayırmak, kentin gelecekteki gelişmesini de göz önüne alarak hazırlık yapmak sayılabilir. Bütün bunları yaparken de tarihsel, doğal ve kültürel değerlere zarar vermeye, var olan dengeleri bozmamaya özen gösterilir.

Türkiye'de bugün kent planlamasıyla ilgili tasarımlar imar müdürlüğü, nazım plan bürosu gibi adlar altındaki yerel yönetim bürolarında hazırlanmaktadır. Zaman zaman bunların belediyeler tarafından ihale ya da yarışma yoluyla uzman kişi ya da bürolara yaptırıldığı da olmaktadır. İller Bankası gibi kuruluşlar, bu olanaklara sahip olmayan kentler için planlar yapmakta ya da planlama bürolarına yaptırmaktadır.

Teknik kadrolarla hazırlanan imar planları belediye meclislerine onaylanmaktadır. Bundan sonra yürürlüğe giren kent planlarının uygulanmasını yerel yönetimler gerçekleştirmektedir.

1950'lere değin 50 yıl gibi uzun bir dönem için ve bütün kenti kapsayacak biçimde hazırlanan kent tasarımları, kentleşme sürecinin benimsenen verileri çok hızlı değiştirmesi nedeniyle yetersiz kaldığından, artık yerini 20, hatta 10 ve 5 yıl gibi daha kısa dönemli ve yerel planlama çalışmalarına bırakmaktadır. Kent planlamalarının en sorunlu evresi uygulama aşamasıdır. Bunun nedeni, çok çeşitli çıkar gruplarının planı durdurmak ya da kendi isteklerine göre değiştirmek için çalışmasıdır. Bu baskılara karşı koyabilen yönetimler, kentlerinde çağdaş yaşam düzeyinin gerektirdiği koşulları sağlamışlardır.

Kent ve Strathern (Dükü), Edward Augustus, DUBLIN KONTU olarak da bilinir (d. 2 Kasım 1767, Buckingham Sarayı, Londra - ö. 23 Ocak 1820, Sidmouth, Devonshire, İngiltere), Büyük Britanya kralı III. George'un dördüncü oğlu ve Kraliçe Victoria'nın babası. Cebelitarık, Kanada ve Batı Hint Adalarında subay olarak görev yapmış, uyguladığı sıkı disiplinle tanınmıştır.

1790'da Cebelitarık'taki kraliyet alayının komutanlığına getirildi. 1791'de komutasındaki alayla birlikte Kanada'ya giderek Québec'te iki yıl kaldı. 1793'te tümgeneralliğe terfi etti ve Martinik ile St. Lucia'nın Fransızlardan alınması sırasında bir tugayın komutanlığını üstlendi. Sonra yeniden Kanada'ya gitti. 1798'de aldığı bir yara sonucunda İngiltere'ye dönmek zorunda kaldı. 1799'da Kent ve Strathern dükü ve Dublin kontu oldu, ayrıca rütbesi yükselterek Kuzey Amerika'daki İngiliz kuvvetlerinin komutanlığına atandı. Fransızca konuşan halkla iyi ilişkiler geliştirdiye de sağlığının kötüleşmesi Kanada'da uzun süre kalmasını engelledi. 1799'da Saint-Jean Adasına onun onuruna Prens Edward Adası adı verildi.

1802'de Cebelitarık valiliğine getirilen Edward acımasız yönetiminin bir isyana yol açması üzerine İngiltere'ye geri çağırıldı. 1805'te mareşal olduysa da orduda etkin bir görev üstlenmedi. 1815'te emekliye ayrılarak Brüksel'de inzivaya çekildi. Tahta bir vâris sağlamak amacıyla 1818'de 20 yıldır birlikte yaşadığı Thérèse Bernadine Montgenêt'den (Madame de Saint-Laurent olarak da bilinir) ayrılmak zorunda kaldı. Aynı yıl Saxe-Saalfeld-Coburg hanedanından Prenses Mary Louisa Victoria'yla (1786-1861) evlendi. Kızları Victoria sonradan kraliçe oldu.

kent yönetim merkezi, bir kentteki yerel yönetim yapılarının topluca yer aldığı bölge. Genellikle iş merkezlerinin bulunduğu semtin yakınındadır. Küçük kentlerde yönetim merkeziyle kültür merkezi bir arada bulunabilir. Kent yönetim merkezinin temeli Eski Yunanistan'daki akropolis kavramıyla Romalıların forumuna dayanır. Belediye hizmetlerinin etkinlik alanı ve personel sayısı arttıkça, bunları merkezle yerleştirmek ve kentleri de onların çevresinde düzenleme düşüncesi yaygınlık kazanmıştır.

Kent yönetim merkezi, nüfusun en yoğun olduğu yerde, kentin coğrafi ya da iş merkezinde kurulabilir. Gereksinimlerin en iyi biçimde karşılanması açısından polis, itfaiye ve sosyal yardım gibi belediye hizmetleri veren kurumlar kentin yakınında olmalıdır. Buna karşılık bu hizmetlerin yönetim birimleri genellikle kent yönetim merkezindedir.

Hizmet verilen kentin büyüklüğü, gereksinme duyulan belediye hizmetlerinin sayısını, bu da oluşturulacak merkezin boyutlarını belirler. Küçük bir kent yönetim merkezinde belediye, polis, itfaiye ve sosyal yardım birimleri, yönetim bölümü, mahkeme, postane ve kütüphane vardır. Büyük bir kentte ise ayrıca kamu hizmet bürölarına, halk sağlığı bölümlerine, eyalet ve devlet yönetiminin yürütüleceği yapılara gereksinim olacaktır. Böyle bir kentin planında park alanına da yer vermek gerekir.

Kentağ, Kazakistan'a bağlı Çimkent yönetim biriminde (oblast) kent. Karadağlar'ın orta kesimindeki eteklerde kuruludur. 1955'te birkaç yerleşmenin birleşmesiyle oluşturulmuştur. Hızla gelişmekte olan bir madencilik kentidir. Kazakça adı olan Kentağ da "cevher dağları" anlamına gelir. Çokmetalli cevherlerin işlendiği sanayi tesisleri, bir trafo merkezi ve iş makineleri üreten bir fabrika vardır. Kent, Orenburg-Taşkent demiryolu üzerindeki Türkistan'a karayoluyla bağlanır. Nüfus (1987 tah.) 60.000.

Kentaurlar, Yunanca KENTAÜROS. Yunan mitolojisinde, Tesalya ve Arkadia dağlarında yaşayan yarı at yarı insan yaratıklar. Komşu bölgedeki Lapithlerin kralı olan İksion'un soyundan gelirler. İksion'un oğlu ve ardılı Peirithoos'un düğününde gelini

Kentaurlar ile Lapithlerin savaşı, Parthenon Tapınağı metoplarından ayrıntı, British Museum, Londra
Hermi Fotoğrafçı: Mün

kaçırmaya çalışmaları yüzünden Lapithlerle aralarında bir savaş (Kentaromaki) çıkar. Kentaurlar savaşta yenilir ve Pelion Dağından atılırlar. İçkiye ve aşka düşkünlükleriyle tanınan Kentaurlar, geç dönem Yunan sanatında Şarap ve Coşkunkuk Tanrısı Dionysos'un arabasını çekerken ya da Aşk Tanrısı Eros'u taşıırken betimlenirler. Genellikle vahşi, hak hukuk tanımayan sevimsiz yaratıklardır ve hayvansı tutkularının esiri olmuşlardır.

Kentaurlar, dağlarda yaşayan hayvanlarla ormanda dolaştığına inanılan vahşi ruhların birleşmesiyle oluşmuş yarı insan yarı hayvan yaratıklara ilişkin bir halk geleneğinin ürünüdür. Eski sanat yapıtlarında önden tümüyle insan, arkadan ise at görünümündedirler. Sonraları, vücutlarının bele kadar olan bölümü insan biçiminde betimlenmiştir. Genellikle ağaç dallarını silah gibi kullanarak savaşılır.

kenter, atın üç vuruşlu toplu yürüyüşü. Bu yürüyüş sırasında ön ayaklardan biri ve her iki arka ayak birlikte hareket eder. Bunu öteki ön ayağın hareketi ve sonra dört ayağın da yerden kesilmesi izler.

Temelde, yavaş bir dörtlü olan kenter, sirklerde, at gösterilerinde ve parklardaki at gezintilerinde kullanılan bir yürüyüştür. Canterbury'ye giden atlı keşişlerin geliştir-

dığı "Canterbury dörtlü"nden türediyi söylenir. Kenterde atın hızı saatte ortalama 8-12 km arasında değişir.

Kenterin uzun biçimi ya da uzatılmış kenter, atın ağırlığını ön ayaklarda toplayarak boynunu ileri doğru uzatmasına olanak verir. Uzun adımlı yavaş bir yürüyüşten hızlı bir dörtlüye kadar değişebilen bu kenterde havada asılı kalma anı kısadır. At terbiyesinde uygulanan kısa ya da toplu kenterde baş ve boyun çok daha yüksektir ve havada asılı kalış daha belirgindir.

Bozuk kenter yürüyüşte atın sağ ya da sol ayakları birlikte hareket eder.

Kenter, Müşfik (d. 8 Eylül 1932, İstanbul), tiyatro ve sinema oyuncusu, yönetmen. Kent Oyuncuları'nın(*) sahnelediği oyunlardaki ustalığı, özellikle de 1980'lerdeki tek kişilik oyunlarıyla dikkatini çekmiştir.

Ankara Çocuk Tiyatrosu'nda çeşitli oyunlarda oynadıktan (1948-49) sonra Ankara Devlet Konservatuarı'na girdi (1950). Konservatuarın yüksek devresini 1955'te bitirerek Ankara Devlet Tiyatrosu'nda görev aldı. 1959'da istifa ederek ayrıldığı bu kurumda Selâhattin Batu'dan *Oğuz Atı* (1955), N. Richard Nash'ten *Yağmurcu* (1956), Marcel Achard'dan *Aşk Acısı* (1957), Ladislaus Fodor'dan *Çöl Faresi* (1958) gibi oyunlarda oynadı.

Müşfik Kenter, ablası Yıldız Kenter'le(*) birlikte Devlet Tiyatroları'ndan ayrılarak İstanbul'da Kent Oyuncuları'nın kuruluşuna katıldı. Topluluğun ilk oyunu olan William Gibson'dan *Salıncukta İki Kişi*'deki (1959) rolünden sonra 1960'ta İngiliz Kültür Heyeti'nin çağrısıyla İngiltere'ye gitti. 1963'te de Rockefeller Bursu'yla ABD ve Avrupa'nın çeşitli kentlerinde tiyatro incelemeleri yaptı.

Kent Oyuncuları'nın hemen bütün oyunlarında oyuncu ya da yönetmen olarak görev alan Kenter'in burada oynadığı oyunlar arasında John Osborne'dan *Ofke* (1960), Marcel Achard'dan *Aptal Kız* (1961), Necati Cumalı'dan *Nalınlar* (1962) ve *Derya Gülü* (1963), Edward Albee'den *Kim Korkar Hain Kurtan* (1964), Bertolt Brecht'ten *Uç Kurşluk Opera* (1964), Melih Cevdet Anday'dan *Mikado'nun Çöpleri* (1967), Shakespeare'den *Hamlet* (1968), Anton Çehov'dan *Uç Kız Kardeş* (1970) ve *Vanya Dayı* (1978), Maksim Gorki'den *Ayaktakımı Arasında* (1971), Eugene O'Neill'den *Günden Geceye* (1976), Edmond Rostand'dan *Cyrano de Bergerac* (1972) ve Tennessee Williams'tan *Arzu Tramvayı* (1983) sayılabilir. Kenter, 1970'te Aziz Nesin'in *Çiçü'sü* ile başlayan ve 1980'lerde Murathan Mungan'dan *Bir Garip Orhan Veli* (1981), W. G. Smith'ten *Van Gogh* (1988) gibi yapıtlarla süren tek kişilik oyunlarında büyük başarı gösterdi.

Lütfi Akad'ın *Sessiz Harp* (1961) filmiyle sinema oyunculuğuna da başlayan Kenter, Haldun Dormen'in *Bozuk Düzen* (1965), Tunç Başaran'ın *Murtaza* (1966), Metin Erksan'ın *Sevmek Zamani* (1966), Memduh Ün'ün *Uç Arkadaş* (1971) gibi filmlerinde ilginç kompozisyonlar çizdi.

Uzun süre yerli ve yabancı televizyon filmlerinde seslendirme yapan Müşfik Kenter, en ünlüsü Selçuk Kaskan'ın yarattığı *Uğurluğul Ailesi* olan radyo oyunlarında da görev aldı. 1983'te *Kanun Adamı* adlı televizyon dizisinde başrol oynadı. Müşfik Kenter, konservatuar eğitimiyle belirlenen tiyatro anlayışını en iyi uygulayan, bu anlayışı yaratıcı ve yeniyi açık biçimde zenginleştiren bir tiyatro oyuncusudur. Yeteneklerinin sınırlarını genişletmiş, dene-

yimlerini de İstanbul Belediye Konservatuarı'nda uzun yıllar sürdürdüğü öğretmenliği sırasında öğrencilerine aktarmıştır. 1960 İlhan İskender Armağanı, 1966 Antalya Altın Portakal Film Şenliği en iyi yardımcı erkek oyuncu, 1981 Ulvi Uraz, 1981 ve 1985 Ankara Sanat Kurumu ödülleri kazanmıştır. Müşfik Kenter halen Mimar Sinan Üniversitesi Tiyatro Bölümü'nde öğretim üyesidir.

Kenter, Yıldız (d. 11 Ekim 1928, İstanbul), tiyatro ve sinema oyuncusu, yönetmen. Sahnede unutulmaz karakterler yaratmış, Türk tiyatrosuna önemli katkılarda bulunmuştur.

Ankara Devlet Konservatuarı'na 1944'te girdi ve sınıf atlayarak 1948'de bitirdi. Aynı yıl Shakespeare'den *On İkinci Gece* ile ilk kez sahneye çıktı. 1959'a değin çalıştığı Ankara Devlet Tiyatrosu'nda birçok oyunda görev aldı. 1955-56'da ABD'ye giderek ünlü Actors Studio'da(*) ve başka kuruluşlarda tiyatro incelemelerinde bulundu. Devlet Tiyatrosu'nda oynadığı oyunlar arasında Goldoni'den *Yalancı* (1949), Sutton Vane'den *Öteye Doğru* (1951), Nazım Kırşunlu'dan *Fatih* (1953), Jean Anouilh'den *Şatoya Davet* (1954), Abdülhak Hamit Tarhan'dan *Finten* (1956) ve Ladislaus Fodor'dan *Çöl Faresi* (1958) sayılabilir.

Kardeşi Müşfik Kenter'le(*) Devlet Tiyatroları'ndan ayrıldıktan sonra Kent Oyuncuları'nın(*) kurucuları arasında yer alan Yıldız Kenter, bu toplulukta oyunların hemen hepsinde görev aldı. Kent Oyuncuları'nda oyunculuğun yanı sıra dramaturglik ve yönetmenlik de yaptı. Kenter'in burada oynadığı önemli oyunlar, F.M. Kamin'den *Raşamon* (1961), Marcel Achard'dan *Aptal Kız* (1961), Necati Cumalı'dan *Nalınlar* (1962), Anton Çehov'dan *Martı* (1962), Edward Albee'den *Kim Korkar Hain Kurian* (1964), Hidayet Sayın'dan *Pembe Kadın* (1964), Bertolt Brecht'ten *Üç Kurşukluk Opera* (1964), Melih Cevdet Anday'dan *Mikado'nun Çöpleri* (1967), O. Zeki Özturanlı'dan *Bataklık Gölü* (1969), Anton Çehov'dan *Üç Kız Kardeş* (1970) ve *Vanya Dayı* (1978), John Patrick'ten *Küçük Mulluklar* (1974, 1988), Colin Higgins'ten *Harold ve Maude* (1980) ve Tennessee Williams'tan *Arzu Tramvayı*'dır (1983) 1984'te sahnelenen Güngör Dilmen'in tek kişilik oyunu *Ben, Anadolu'yu yurtdışında da İngilizce olarak oynadı ve büyük başarı kazandı.*

Yıldız Kenter 1951'de Aydın Arakon'un *Vatan İçin* adlı filmiyle sinema oyunculuğuna başladı. Daha sonra Memduh Ün'ün *Ağaçlar Ayakta Ölür*'ünde (1964) ve Atıf Yılmaz'ın *Pembe Kadın*'ında (1966) oynayan Kenter, *Fatma Bacı* (1972), *Ablam* (1973) ve *Kızım Ayşe* (1974) gibi dinsel değerlerin önde olduğu filmlerde de göründü. Bu filmlerde yarattığı karakterlerle 1964, 1966 ve 1972'de Antalya Altın Portakal Film Şenliği'nin en başarılı yardımcı kadın oyuncu ödülünü aldı. Ayrıca 1961'de radyo oyunu olarak başlayan ve 1988'de televizyon dizisi haline getirilen Selçuk Kaskan'ın *Uğurlu Ailesi*nde rol aldı.

1961'de İstanbul Belediye Konservatuarı'nda başladığı sahne öğretmenliğini 1983'e değin sürdüren Yıldız Kenter, halen İstanbul Üniversitesi Devlet Konservatuarı Sahnede Sanatları Bölümü başkanıdır. Seçtiği, yönettiği oyunlarla ve çizdiği unutulmaz kompozisyonlarıyla Kent Oyuncuları'nı yıllarca ayakta tutan Yıldız Kenter'e 1959, 1961 ve 1964'te İlhan İskender Armağanı verildi. 1984'te de İtalya'da Adelaide Ristori Kültür

Merkezi tarafından verilen Yılın Başarılı Kadınları Ödülü'nü aldı. 1984'te Avni Dilligil. 1986'da Ulvi Uraz ödülleri de kazanan devlet sanatçısı (1981) Yıldız Kenter, Kent Oyuncuları'nın kurucularından Şükran Güngör'le (d. 1926) evlidir.

kentet bak. beşli

kentleşme, insanların yaşamlarını gittikçe artan bir biçimde kentsel yerleşmelerde geçirmeye yönelmeleri sürecine verilen ad. Kentleşme dar anlamda, kent sayısının ve kentlerde yaşayan nüfusun çoğalmasındır. Geniş anlamda ise, bu artışa neden olan örgütlenme, işbölümü, uzmanlaşma gibi toplumsal yapı değişikliklerini anlatır. Bu değişiklikler kentte yaşayanların kent kültürü olarak adlandırılacak değerler, davranışlar ve tutumları benimsemesini, yani "kentleşme"sinin gerektirir. Kentleşmiş kentin nitelikleri arasında laiklik, bireyleşme, anonim ilişkiler kurma ve akılcı davranma sayılabilir. Kentleşmeye doğru daha yavaş bir dönüşüm geçiren Batı toplumlarında kentleşme ve kentleşme hemen hemen eşzamanlı olmuştur. Türkiye gibi ülkelerde kentleşme ve kentleşmenin eşzamanlı olmayışı ise, kentleşmenin yanında kentleşme gibi bir terimin gelişmesine yol açmıştır.

Çok genel bir yaklaşımla insanların en eski çağlardan beri bir kentleşme süreci içinde olduğu söylenebilir. Gerçekten de çeşitli bulguların elde edilen veriler göre yapılan hesaplar ilk Neolitik yerleşmelerden bu yana hem kentlerin, hem de kentlilerin sayısının çoğalmakta olduğunu göstermektedir. Ama temelde bu yavaş bir süreçtir. Asıl hızlı kentleşme Sanayi Devrimi sonrasında gerçekleşmiştir. Sanayi öncesinin kentleri küçüktür; ancak çok özel koşullarda büyük kentler oluşabilmiştir. Antik Çağın en büyük kenti olan Roma'daki gibi, büyük nüfus yoğunluklarının olduğu yerler vardır. Bu kentin nüfusu İS 300'lerde 800 bin kişi olarak hesaplanmıştır. Ama bu çizgi dışı bir gelişmedir. 1600'lerde Londra nüfusunun yaklaşık 200 bin kişi olduğu düşünülürse, pek çok ortaçağ kentine bugünkü ölçülerle büyük bir kasaba gözüyle bakılabilir.

Gerçek anlamda ya da sorunlar yaratacak boyutlarda kentleşme, Sanayi Devrimi ile başladı. Yeni üretim biçiminin yarattığı iş olanakları ve emek talebi, tarımsal üretim biçimindeki değişimler, kırsal alanlardan kentlere doğru bir göçün başlamasına yol açmıştır. Tren ya da buharlı gemi gibi yeni ulaşım araçları da bunu kolaylaştırıcı bir etki yapmıştır. Kentler yalnız sağladıkları çalışma olanaklarıyla değil, sundukları çok çeşitli hizmetlerle de bir çekim merkezi olmuştur. Eğitim ve sağlık hizmetleri, bilim, sanat, eğlence, spor olanakları kentlerde yaşamayı çekici kılmaktadır. Bütün bunların, sanayileşmenin ilk dönemlerinde oldukça yetersiz düzeyde olmasına karşın, gene de önemli bir rol oynadığı bilinmektedir.

17. yüzyılın ortasında nüfusu 450 bin kişiye ulaşan Londra, 18. yüzyılın ortasında 750 bin, 19. yüzyılın ortasında da 2 milyon 800 bin kişiye ulaşan bir büyüme yaşadı. Londra'nın nüfusu 20. yüzyılın ortasında 8 milyon 200 bin kişiye ulaştı. Benzer biçimde New York kentinin 1800 yılındaki nüfusu 80 bin kişi iken, 1850'de 670 bine, 1900'de 3 milyon 400 bine çıktı. Bu kentin 1950'deki nüfusu ise 7 milyon 900 bin kişi olarak belirlenmişti. Öteki Avrupa ülkelerinde de benzer bir gelişme söz konusuydu. 1871 yılında 830 bin kişilik bir nüfusa olan Berlin, 1933'te 4 milyon 200 bine çıkmış, aynı yıllarda Hamburg'un nüfusu 230 binden 3 milyon 800 bine yükselmişti. Sanayi-

leşmiş Batı ülkelerinde kentleşme 20. yüzyılın ilk yarısında da sürdü. Ama yüzyılın ikinci yarısında, bir yandan tarımdaki teknolojik gelişmeler sonucu kırsal nüfus oranının yüzde 10'un altına düşmesi, bir yandan da nüfus artış hızının gerilemesiyle bu ülkelerin kentleşmesi de yavaşladı. Ayrıca teknolojik devrim nüfusun kentlerin dışına kaymasına yol açtı. Buna karşılık gelişmekte olan ülkeler çok hızlı bir kentleşme süreci yaşadılar. Kentleşme günümüzde bu ülkelere özgü bir olgudur.

Türkiye'de hızlı bir kentleşme yaşamaktadır. Kentlerin nüfusu, doğumların ölümlerden fazla olması nedeniyle arttığı gibi, köyden kente olan göç yoluyla da çoğalmaktadır. Zaman zaman yurtdışından gelen göçler de bu süreci etkilemiştir. Kentleşmenin en yoğun biçimde duyulduğu yer, en kalabalık kent olan İstanbul'dur. Bu kentin nüfusu 1950'de 983 binken, 1960'ta 1 milyon 466 bine, 1970'te 2 milyon 132 bine, 1980'de 2 milyon 772 bine, 1990'da da 6 milyon 620 bine yükseldi.

Hızlı nüfus artışı öteki kentlerde de gözlenmektedir. İzmir'in nüfusu 1950'de 227 bin, 1960'ta 360 bin, 1970'te 520 bin, 1980'de 757 bin, 1990'da 1 milyon 757 bin oldu. Ankara kentinin aynı yıllardaki nüfusu ise 288 bin, 650 bin, 1 milyon 236 bin, 1 milyon 877 bin ve 2 milyon 559 bindi.

Türkiye'de yaşanan hızlı kentleşme, kentin nüfusun toplam nüfus içindeki payını sürekli artırmıştır. 1950'de genel nüfusa göre yüzde 18,5 oranında olan kentli nüfus, 1970'te yüzde 33,5'e, 1990'da yüzde 59,1'e ulaşmıştır. Aynı dönem içinde nüfusu 10.000'i geçen yerleşmelerin sayısı 1950'de 102 iken, 1970'te 231'e, 1990'da 450'ye çıkmıştır.

Kentleşme bir yandan da yapılaşma demektir. Bir kentin nüfusu arttıkça, bu nüfusu barındıracak, ona hizmet verecek yapıların da sayısı artar. Ayrıca ulaşımı sağlayan yolların kapladığı alan da büyür. Bunlar duyarlı bir planlama olmadan, başıboş gerçekleşirse kentlerin taşlaşmasına, birer beton ve asfalt yığını haline gelmesine yol açar. Gelişmekte olan ülkelerde hızlı, denetimsiz ve sağlıksız bir yapılaşma yaşanmaktadır. Gecekondu, tenke mahalleleri, sefalet bölgeleri bu tür yapılaşmanın bir sonucudur. Denetimsiz yapılaşma kent içindeki yeşil alanları yok etmekte, deniz, göl, ırmak kıyıları kullanıma kapamakta, tarım ve orman arazilerinin gerilemesine neden olmaktadır. Böyle bir yapılaşma her türlü çevre kirliliğini de birlikte getirmektedir. Ayrıca kentteki tarihsel eski yapıların yıkılmasına, yeni yapıların arasında kaybolmasına yol açmakta, kentin görünümünü silüetini değiştirip bozmaktadır.

Günümüzde sanayide ilerlemiş ve ekonomilerini belli bir düzene sokmuş ülkeler, kentleşme süreçlerini de denetim altına almış görünmektedir. Buna karşılık gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerde bu süreç bütün hızı ve olumsuz etkileriyle sürmektedir. Bu nedenle bu ülkelerde kentleşme çoğu kez sağlıksız bir yaşam çevresi oluşturmakla eşanlamlı olarak algılanmaktadır.

Kentleşmeyi denetim altına almanın yollarından biri planlamadır. Sağlıklı bir kentleşme için akılcı bir denetimin kurulması, ancak kademeli bir planlama sürecinin izlenmesiyle olanaklıdır. Kent ölçeğindeki yerleşme (imar) planları, kentleri yakın çevreleriyle ele alan düzenleyici (nâzim) planlar, bir bölgeyi ele alan bölge planları ve son olarak da ülke düzeyinde kararlar alan kalkınma planları, birlikte işledikleri zaman etkili olurlar. Bunların yapılmasından amaç, kentsel hizmetlerden herkesin yararlanma-

sını sağlamak, endüstrileşmenin getirdiği çalışma olanaklarını kırsal alanlara götürmek, ayrıca kırsal yaşama koşullarını düzeltmek, iyileştirmek ve ülke nüfusunun dengeli dağılımını sağlamaktır. Gereksinimler, herkesin yararına olma ilkesi doğrultusunda, bu planlar için yapılan araştırmalarla belirlenir ve bunların, uygulanacak politikalara, tanınacak önceliklere, ayrılmak kaynaklara temel oluşturması beklenir.

kentleşme, kentlerde yaşayanların kent kültürü diye adlandırılabilir değer, davranış ve tutumları benimsemesi. Ayrıca hak. kentleşme.

Kenton, Stan, asıl adı STANLEY NEWCOMB KENTON (d. 19 Şubat 1912, Wichita, Kansas - ö. 25 Ağustos 1979, Los Angeles, ABD), ABD'li caz orkestrası şefi, piyanist ve besteci. Beste ısmarlayarak ve yapıtlarını yaygınlaştırarak birçok çağdaş besteciye ve düzenlemeciye desteklemiş, resmi eğitim ile büyük orkestra cazını bir araya getirerek 1960'lar ve 1970'lerde orta ve yüksek öğrenim gören binlerce müzikçiye kapsayan sahne (ya da konser) orkestrası hareketine ön ayak olmuştur.

Beste yapmaya ilk gençlik yıllarında başladı. 1930'larda dans orkestralarında piyanist ve düzenlemeci olarak çalıştı. Piyanoda Earl Hines'in, düzenlemede Claude Thornhill ve Benny Carter'in etkisinde kaldı. 1940'ta kendi orkestrasını kurdu ve öncelikle yeni orkestralar oluşturmayı ve turnelere çıkmayı sürdürdü.

Kenton genellikle caz ya da dans müziğinden çok, *swing* dışında kalan 20. yüzyıl konser müziğini andıran türde müzik yaptı; özellikle Robert Graettinger'in ("City of Glass"), Johnny Richards'in ("Cuban Fire"), Russ Garcia'nın ("Adventures in Emotions") ciddi yapıtlarını, Bill Holman, Bill Russo ve öbürlerinin parçalarını çağrıştıran bestelere ağırlık verdi. Topluluklarında saksofoncu Lee Konitz ve Art Pepper, trompetçi Conte Candoli, tromboncu Frank Rosolino gibi doğaçlama caz yapan seçkin sanatçılara yer veriyse de asıl vurguladığı doğaçlamadan çok, düzenlemeydi. Düzenlemeleri önceki dönemlerde caz müziğinde kullanılmayan bas saksofon, tuba, korno, yaylı sazlar ve özel olarak yaptırdığı trompet-korno karışımı bir çalgı olan *mellophonium* gibi çalgılar kullanarak zenginleştirdi. Latin Amerika müziğine de büyük ilgi duydu ve topluluklarında Güney Amerikalı vurmalı çalgı yorumcularına yer verdi. Orkestranın en tipik sesleri, surdinli trompetle tiz ve yüksek tonda çalınan 5-6 notalık akorlar ve surdinsiz trombon kümesi armonileriydi. On altılık notalarla yazılan saksofon geçişleri ve caz orkestrasının çıkartabileceği en yüksek sesleri kullanması da Kenton'un müziğinin ayırtıcı özelliklerindendi.

Kenton'un ortaya attığı "ilerici caz" (*progressive jazz*) terimi bazılarında yanlış bir niteliyle her türlü modern caz için, bazılarında da Kenton'la ilişkili müziği tanımlamak için kullanılır. Bazı eleştirmenlerin onun müziğini *cool jazz* sınıfına sokar; California merkezli olduğu için Shorty Rogers, Bill Perkins ve Shelly Manne gibi orkestrasında çalışan birçok müzikçi *cool jazz*'in alt grubu olan Batı Kıyısı Cazi ile birlikte anılır.

1970'te Kenton Creative World adlı, plakçılık, basım ve tanıtım birimlerinden oluşan kendi şirketini yönetmeye başladı. En tanınmış bestesi, topluluğunun tanıtıcı müziği olan "Artistry in Rhythm"dır. "Intermission Riff", "Eager Beaver" ve "Peanut Vendor" en sevilen plaklarındandır. Carol Easton'un *Kenton Straight Ahead: The Story*

of Stan Kenton (Kenton İleriye: Stan Kenton'ın Öyküsü) adlı yapıtı 1973'te, William Lee'nin *Stan Kenton, Artistry in Rhythm* (Stan Kenton, Ritimde Sanat) adlı kitabı da 1980'de yayımlanmıştır.

Kentucky, ABD'yi oluşturan eyaletlerden biri. Ülkenin ortadoğu kesiminde yer alır. Yüzölçümü 104.659 km²'dir. Kuzeyde Ohio, Indiana ve Illinois, doğuda Batı Virginia ve Virginia, güneyde Tennessee, bouda da Missouri eyaletleriyle çevrilidir. Merkezi Frankfort'tur.

Eyalet topraklarında başlangıçta avcılık ve tarımla geçinen topluluklar yaşıyordu. Yöre sonraki yıllarda Şavni, İrokua ve Çeroki gibi Yerli kabilelerinin av ve savaş alanı durumuna geldi. Kentucky'ye ayak basan ilk beyaz Daniel Boone oldu (1769). Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nın ardından bölgeye yerleşen göçmenlerin kurdukları ilk yerleşmeler yönetsel bakımdan Virginia'ya bağlıydı. Kentucky 1792'de ABD'nin 15. eyaleti olarak Birlik'e katıldı. Kölelik tartışmaları Kentucky halkının ikiye ayrılmasına neden oldu. Ama İç Savaş başladığında eyalet yönetiminde kölelik yanlıları bulunduğu halde Kentucky, Birlik'ten ayrılmadı ve askerlerinin çoğu Birlik saflarında çarpıştı.

Eyalet, yüzey şekilleri bakımından üç bölgeye ayrılabilir: Cumberland ve Pine sıradaglarındaki büyük kömür yataklarını içine alan dağlık doğu bölgesi, Bluegrass düzlüklerini, Knobs'un yuvarlak tepelerini, karst oluşumlu Pennyroyal'i (Pennyroyal) ve Batı Kömür Havzasını kapsayan İç Alçak Platolar; Tennessee, Mississippi ve Ohio ırmakları arasında yer alan Körfez Kıyısı Düzüğünün kuzey uzantısını oluşturan güneybatı bölgesi. Kentucky'nin alçak ve engebeli topraklarını, genellikle kuzeye doğru akanak Ohio Irmağına dökülen akarsular topraklar.

Kentucky'nin iklimi ılımandır. Yıllık ortalama sıcaklık 13°C-16°C arasında değişir. Ortalama yıllık yağış miktarı 1.143 mm'dir ve yağışlar bütün mevsimlere eşit olarak dağılmıştır. Akarsu ve ırmaklar boyunca verimli alüvyonlu topraklar uzanır.

Kentucky yerleşime açıldığı zamandan bu yana küçük kasabalardan oluşan ve kırsal niteliği ağır basan bir eyalet olmuştur. 1980'lerde toplam nüfusun yaklaşık yarısını kırsal kesimlerde yaşayanlar oluşturuyor ve yalnızca Louisville ve Lexington'un nüfusu 200 bini geçiyordu. İç Savaş'tan bu yana sürekli olarak azalan Siyah nüfus 1990'da toplam nüfusun yaklaşık yüzde 7'sini oluşturuyordu.

Eyaletin ekonomisi öteden beri tütün tarımı, kömür madenciliği ve Bourbon viskisi üretimine dayanır. Tütün, günümüzde de başlıca ticaret ürünü olma özelliğini korumaktadır. Sofafasulyesi ve mısır üretimi ile sığır ve domuz besiciliği ve mandıracılık da eyalet ekonomisinde önemli yere sahiptir. Kentucky, ABD eyaletleri içinde safkan at yetiştiriciliği ve taşkömürü üretiminde birinci sırada yer alır. Eyalette ayrıca petrol, doğal gaz ve demir cevheri yatakları vardır.

Ulusal karayolu ağıyla bağlantılı, geniş ve paralı karayolları eyaleti boydan boya geçer. Ohio-Mississippi ırmakları üzerinde mavnalarla yapılan taşımacılık da önemlidir. Gelişmiş bir demiryolu ağına sahip olan eyaletin hemen her yerine uçak seferleri düzenlenir. Knox Kalesi, 1936'dan bu yana ABD'nin külçe altın deposudur.

Her yıl, Churchill Downs'ta düzenlenen Kentucky Derby yarışları ile Mamut Mağarası Ulusal Parkı'ndaki kireçtaşı mağaraları turizm açısından önem taşır. Eyaletteki meslek eğitimi veren kuruluşların sayısı 100'ü bulur. Kentucky Üniversitesi ve Louisville

Üniversitesi eyaletin en büyük üniversitelelidir. Nüfus (1992 tah.) 3.755.000.

Kentucky Derby, ABD'de düzenlenen geleneksel at yarışlarından biri. İki 1875'te koşulan yarışlar, her yıl mayısın ilk cumartesi günü Louisville'deki Churchill Downs parkurunda yapılır. Kentucky Derby, mayıs ortasında koşulan Preakness ve baziran

Kentucky Derby'den bir görünüm, 1971
Caulfield & Spool, Inc

başındaki Belmont yarışlarıyla birlikte ABD'deki en önemli at yarışları olan Triple Crown'u oluşturur. Yalnızca üç yaşındaki atların katılabildiği yarışlarda, kısraklar 54,5 kg, taylar 56,3 kg taşır. Önceleri 1,5 mil olan yarış mesafesi 1896'dan beri 1,25 mildir (y. 2.000 m).

Kentucky Gölü, dünyanın en büyük yapay göllerinden biri. ABD'de Kentucky eyaletinin güneybatısında Marshall, Calloway, Lyon ve Trigg illerinin toprakları üzerinde 296 km boyunca uzanır; kıyı şeridi toplam 3.680 km uzunluğundadır. Güney ucu Tennessee topraklarına giren göl, 1944'te Tennessee Irmağı üzerinde Kentucky Barajı'nın yapılmasıyla oluşmaya başlamıştır. Yüksekliği 63 m, uzunluğu 2.575 m olan baraj, Paducah'tan 35 km yukarıda, Gilbertsville yakınlarında yer alır ve Tennessee Irmağından Ohio Irmağına su geçişini düzenler. Böylelikle ırmak üzerinde ulaşım, hidroelektrik enerji üretimine ve taşkınların denetlenmesine olanak sağlamıştır. Batı kıyısında Kenlake Eyalet Parkı'nın, kuzey ucunda da Kentucky Barajı Köyü Eyalet Dinlenme Parkı'nın yer aldığı gölde tekne sporu yapılır. Balık varlığı, başta levrek ve yayın olmak üzere çok çeşitli türleri içerir.

Kentucky Gölünün doğusunda, bir başka büyük yapay göl olan Barkley yer alır. Cumberland Irmağı üzerinde Barkley Barajı'nın yapılmasıyla oluşan Barkley Gölünün, uzunluğu 1.600 km'yi geçen bir kıyı şeridi vardır. İki göl arasında, 68.790 hektarlık bir kıstak yer alır. Ormanlarla kaplı olan ve "Göller Arasında Toprak" adıyla bilinen bu bölge, Tennessee Vadisi İdaresi (TVA) tarafından dinlenme ve doğa koruma alanı olarak düzenlenmektedir. Burada ayrıca, çevre koruma alanında etkinlik gösterecek bir eğitim merkezi kurulması planlanmıştır.

Kentucky Irmağı, ABD'nin Kentucky eyaletinde akarsu. Uzunluğu 417 km'dir. Lee ilindeki (county) Beattyville kentinin yakınlarında, North Fork, Middle Fork ve South Fork ırmaklarının birleşmesiyle oluşur ve Carrollton'da (Kentucky) Ohio Irmağına dökülür. North Fork, Virginia sınırı yakınında, Letcher ilindeki Cumberland

Dağlarından doğar ve önce güneybatıya sonra da kuzeybatıya doğru 270 km boyunca yol aldıktan sonra Kentucky Irmağıyla birleşir. Middle Fork ve South Fork ise Cumberland Dağlarındaki Leslie ve Bell illerinden doğar; her ikisi de kuzeye doğru akan ırmakların uzunluğu sırasıyla 156 km ve 120 km'dir. Kentucky Irmağı, üzerinde yapılan havuzlar aracılığıyla ulaşım elverişli hale getirilmiştir.

Kentucky Kararnamesi bak. Virginia ve Kentucky Kararnameleri

Kenya, resmi adı KENYA CUMHURİYETİ. Svahili dilinde JAMHURI YA KENYA. İngilizce

REPUBLIC OF KENYA. Orta Afrika'nın doğu kıyısında ülke. Ekvator'un iki yanında uzanan 582.646 km²'lik bir alanı kaplar. Kuzeyde Etiyopya ve Sudan, batıda Uganda, güneyde Tanzanya, doğuda da Somali ve Hint Okyanusuyla çevrilidir. Zengin hayvan varlığı, doğal güzellikleri ve ilginç kültür mirasıyla Afrika'nın en çok turist çeken ülkesidir. Başkenti Nairobi, 1992 tahmini nüfusu 26.985.000'dir.

DOĞAL YAPI Yüzey şekilleri. Kenya karşıt özellikler gösteren beş coğrafi bölgeye ayrılır: Victoria Gölü havzası, Doğu Afrika Rift Vadisi ve bu sisteme bağlı dağlık alanlar, doğu platosu, kuzeydeki kurak ve yarı kurak yöreler, kıyı bölgesi.

Ülkenin güneybatısını Kenya, Uganda ve Tanzanya'nın aralarında paylaştıkları Vic-

toria Gölünü çevreleyen havza kaplar. Doğuda Mau Kayalıklarına doğru uzanan havza bölgesi yüksekliği 900-1.200 m arasında değişen düz bir plato görünümündedir. Gölün Kenya topraklarına 80 km kadar sokulan ve Kavirondo (Winam) Körfezi olarak bilinen doğu yönündeki uzantısı bölgedeki engebeli çayırıkları hemen hemen eşit iki parçaya böler.

İç kesimde kuzey-güney doğrultusunda ülkeyi boydan boya geçen Doğu Afrika Rift Vadisi, batıdaki Mau Kayalıkları ile doğudaki Aberdare Dağlarını birbirinden ayırır. Genişliği 50-130 km arasında değişen vadinin tabanı, sönmüş yanardağlarla kesintiye uğrayan bir dizi sığ gölle kaplıdır. Vadinin kuzeyde Turkana (Rudolf) Gölü çevresinde 450 m olan yüksekliği, Naivasha Gölünde

2.100 m'ye çıktıktan sonra Tanzanya sınırında 600 m'ye kadar iner. Turkana Gölünün güney ucuyla Suguta Bataklığı arasındaki kesim düzleştikten bir kırık görünümü taşımaz. Ortalama yüksekliği 2.700 m'yi geçen Mau Kayalıkları, Tanzanya sınırından kuzeydeki Cherangany Tepelerine kadar yaklaşık 320 km uzanır. Bir dizi platoyu da kapsayan bu dağlık alanın en yüksek noktasını Uganda sınırındaki Elgon Dağı (4.321 m) oluşturur. Rift Vadisinin doğusunda yer alan ortalama 3.000 m

İklim. Mevsimlik iklim düzenlerini Hint Okyanusunun batı kesimleri ve komşu kara kütleleri üzerindeki basınç sistemleri belirler. Aralık-mart arasındaki dönemde Ekvator'un kuzeyinde kalan bölgede kuzeydoğu rüzgârları, güneyinde kalan bölgede ise güney ve doğu rüzgârları eser. Bu rüzgârlar genellikle kuru hava kütleleri taşıy. Nisan'dan hazirana değin süren yağış mevsiminde her iki bölgede de doğudan gelen hava kütleleri ağır basar. Pek az yağışın düştüğü haziran-ağustos arasında kupalı ve soğuk bir

Başkent Nairobi, Kenya
Ara Güler

yüksekliğindeki Aberdare Dağları, Nairobi yakınlarındaki Ngong Tepelerinden başlayarak kuzeydeki Laikipia Platosunda sona erer. Ülkenin en yüksek noktası olan, dorukları karla kaplı Kenya Dağı (5.199 m) buradadır.

Aberdare Dağları ile kıyı şeridi arasında yayılan geniş ve yüksek Nyika Ovası hafif bir eğimle denize doğru alçalan bir dizi tepeden oluşur. Bir platoyu andıran bölge son derece kırıktır.

Nyika Ovası kuzey ve kuzeydoğuda kuraklığın giderek arttığı bir bölgeyle birleşir. Turkana Gölünün doğu kıyısını izleyen dar şerit tam bir çöl görünümü taşır. Rift Vadisinin güneyinde Magadi Gölünün çevresi bir başka kurak yöreyi oluşturur.

Kıyı bölgesi Hint Okyanusu boyunca yaklaşık 400 km uzanan ovaları kapsar. Güneyde 15 km'lik dar bir şerit biçiminde başlayan bu ovalar kuzeye doğru açılarak Somali sınırı boyunca yayılan Tana Düzüklerinde 160 km genişliğe ulaşır. Kıyı bölgesini batıda alçak tepeler sınırlar.

Akarsular, göller ve toprak dokusu. Ülkenin akarsu sistemi genelde derin olmayan ve su miktarı mevsimlere göre değişen küçük ırmaklara dayanır. En önemli ırmakları oluşturan Tana ve Galana doğudaki dağlık alandan doğar ve güneydoğu yönünde akarak Hint Okyanusuna dökülür. Aşağı çığır-ları dışında ulaşım pek elverişli olmayan bu ırmaklardan Tana'dan sulamada ve hidroelektrik enerji üretiminde yararlanmak amacıyla çalışmalar yapılmaktadır. Tana'nın su toplamaya havzası yaklaşık 41.800 km²'yi bulur. Batıdaki dağlık alanın sularını toplayan ırmakların çoğu Victoria Gölüne karışır. Kuzey ve doğudaki küçük ırmaklar yılın yalnızca belirli dönemlerinde akar ve genellikle bataklıklarda kaybolur.

En verimli topraklar dağlık alanlarda bulunan koyu kahverengi özlü topraklardır. Bu alanlarda çeşitli killi toprak türlerine de rastlanır. Kurak yörelerde kumlu topraklar geniş bir yer tutar. Platoların alçak kesimleri ve kıyılar genellikle kara topraklarla kaplıdır. Doğu Afrika Rift Vadisinin bazı bölümlerini ve büyük ırmakların aşağı kesimlerini alüvyöz toprakları örter.

hava görülür, bu dönemde güneyde güneydoğu rüzgârları, kuzeyde ise güneybatı rüzgârları egemen hale gelir. Bir geçiş dönemi oluşturan ekim-aralık arası kısa süreli yağışlarla belirlenir.

Bölgesel sıcaklık ve yağış miktarı farklılıkları yükseklik ve yüzey şekillerindeki değişimlere bağlıdır. Victoria Gölü havzasında yıllık ortalama en yüksek ve en düşük sıcaklıklar sırasıyla 22°C ve 34°C ile 10°C ve 18°C arasında değişir. Yıllık yağış miktarı ise 1.000-1.800 mm arasında bir değişim gösterir. Doğu Afrika Rift Vadisinin yüksek kesimlerinde yıllık ortalama sıcaklık sınırları 16°C ve 27°C'dir; yıllık yağış miktarı 500-1.500 mm arasında oynar. Sık sık don ve sisin görüldüğü dağlık alanlarda yıllık ortalama sıcaklık düzeyi 13°C-16°C'dir. Batıdaki dağlık alana yılda yaklaşık 1.125 mm yağış düşer; bu miktar doğudaki dağlık alanda en az 825 mm, en çok 1.500 mm olarak gerçekleşir. Doğu platosunda 22°C'ye kadar çıkan yıllık en yüksek ortalama sıcaklık bazı yerlerde 18°C'nin altına kadar iner; en düşük oranlar ise 10°C ile 6°C arasında değişir. Bu bölgeye düşen yıllık yağış miktarı ancak 500-750 mm'yi bulur. Kıyı bölgesinin yıllık ortalama sıcaklığı 27°C'yi geçer; 1.000 mm'nin altına inmeyen yıllık yağış miktarı bazı yerlerde 1.500 mm'ye ulaşır.

Bitki örtüsü ve hayvan varlığı. Dağlık bölgelerin hemen her yerinde geniş bambul alanların birbirinden ayırdığı, yaprak-dökme ağaçlardan oluşmuş orman kümelerine rastlanır. Doğuya ve batıya doğru gidildikçe bu bitki örtüsü yerini 1,5-2,5 m yüksekliğindeki otlarla kaplı çayır-lara ve seyrek bir dağılım gösteren ağaçlıklara bırakır. Kuzeyde yarı çöl görünümü taşıyan, 900 m'nin altındaki kesimlerde dikenli çalılıklar arasında yer yer akasyalar ve kalın gövdeli baobablar karışır. Kıyı kuşağında sık ve yüksek çalılıklar oluşturduğu örtü bazı küçük ormanlar ve geniş açıklık alanlarla kesintiye uğrar.

Kenya çok değişik türleri kapsayan zengin hayvan varlığıyla tanınır. Başlıca etçil hayvanlar aslan, pars, çita ve yaban kopeğidir.

Daha yaygın olan otçul hayvanlar dağ ormanlarının yanı sıra açık kırık alanlarda da yaşayan fil, yaban mandası ve gergedan gibi türlerle ovalık alanlarda dolaşan zebra, antilop ve ceylan sürülerini kapsar. Oteki otçul hayvanlar arasında inek antilopu, boğa antilopu, impala, oriks ve zarafa sayılabilir. Büyük ırmak, göl ve bataklıklarda çok sayıda timsah ve suayrıcına rastlanır. Açık kırlardaki babuinlerin dışında ormanlarda yaşayan çeşitli maymun türleri bulunur. Değişik yılan türlerinin başında mam-ba, kobra, şişen engerek ve piton gelir. En yaygın kuş türleri devekuşu, leylek, kartal, akbaba, heçtavuğu, dokumacıkuşu ve boy-nuzgagadır. Göl kıyılarında flamingo, kutan ve balıkçıl gibi kuşlar yaşar.

NÜFUS Kenya nüfusunun büyük çoğunluğunu oluşturan Siyahlar, dil ve kültür özelliklerine göre birbirinden ayırt edilen 30-40 dolayında farklı etnik topluluğu kapsar. Bantu, Nil ve Kuş dil ailelerine bağlı değişik dilleri konuşan bu toplulukların en büyükleri Kikuvular, Luhualar, Luolar, Kambalar, Kalencinler ve Masailerdir. Bantu dillerini konuşanlar genellikle ülkenin orta ve batı kesimlerinde, Nil dillerini konuşanlar batı ve kuzeybatıda, Kuş dillerini konuşanlar kuzeydoğuda oturur. Resmi diller Svahili ve İngilizcedir. Çeşitli toplulukların barındıran kentlerde etnik ayrımlar giderek silinmektedir. Kıyı kentlerinde yaşayan Hintliler, Avrupalılar ve Araplar küçük azınlık gruplarını oluşturur. Toplam nüfusun yaklaşık dörtte üçü Hristiyan'dır; her ikisi de dörtte birin üzerinde bir orana ulaşan Katoliklerin ve Protestanların dışında çeşitli Afrika kiliselerine bağlı topluluklar da vardır. Anımsızca dayalı kabile dinlerine inananların oranı beşte bir bulur. Nüfusun geri kalan kesimi Müslüman ve Hindudur.

Kenya, Siyah Afrika ülkeleri içinde nüfusu en kalabalık olanlardan biridir. Nüfus yoğunluğu (1992) km² başına yaklaşık 46 kişidir; bu oran özellikle Victoria Gölü çevresi, iç kesim ve Hint Okyanusu kıyısında yüksektir. Toplam nüfusun (1991) yaklaşık yüzde 75'i kırsal kesimde yaşar. Kırsal yerleşme dokusu dağınık bir yapı gösterir. Kıyılarda ve demiryolu hatları boyunca yoğunlaşan kentleşme özellikle 1970'lerden sonra hızlanmıştır. En büyük kentsel merkezler başkent Nairobi ile liman kenti Mombasa'dır.

Doğal nüfus artışı hızı (1990-95) binde 37,3 gibi son derece yüksek bir düzeydedir, yakın bir dönem için bu artış eğiliminde bir yavaşlama beklenmemektedir. Doğum ve ölüm oranları sırasıyla binde 47 ve 9,7'dir. Buna bağlı olarak Kenya'nın çok genç bir nüfusu vardır; toplam nüfus içinde 29 yaşın altındaki grubun oranı dörtte üçü geçer.

Ekonomi. Kenya'da büyük ölçüde tarıma dayanan, gelişme yolunda bir pıyasası ekonomisi yürürlükte. Bağımsızlık sonrasında ekonomik büyüme hızı bakımından Afrika düzeyinde en yüksek oranlardan birine ulaşan Kenya, nüfus artışının yarattığı baskı nedeniyle yeterli iş olanığı ve sosyal hizmet sağlayacak bir ekonomik kapasite yaratmada güçlük çekmiştir. Önemli bir sorun oluşturan işsizliğin yanı sıra kamu harcamalarındaki hızlı genişlemeyle bağlantılı olarak enflasyon oranı da yükselmektedir. 1990 verilerine göre ülke gayri safi milli hasılası (GSMH) yaklaşık 8,9 milyar ABD Doları, kişi başına düşen milli gelir ise 370 ABD Doları'dır.

Gayri safi yurt içi hasıla (GSYİH) içindeki payı (1990) dörtte birine yaklaşan tarım sektöründe toplam işgücünün (1989) yaklaşık beşte

biri çalışır. Ekime elverişli alanlar ülke topraklarının ancak yüzde 4'ünü oluşturur. Sulamadan yararlanma düzeyi düşük olduğundan, rekolte büyük ölçüde iklim koşullarına bağlıdır. Tarımsal üretimin yarıdan fazlası yerel tüketime dönüktür; temel ürünlerin başında mısır, baklagiller, darı, muz, tatlıpatates ve patates gelir. Son yıllarda buğday ve sütun yanı sıra mısırdaki baş gösteren üretim açığı gıda ürünlerinde ithalata gidilmesine yol açmıştır. Kahve ve çay en önemli ihracat kalemlerini oluşturur. Dünya piyasalarında bu iki ürünün fiyat düzeyinde ortaya çıkan dalgalanmalar ülke ekonomisini olumsuz yönde etkiler. Öteki önemli ticari ürünler şeker kamışı, sisal, pireotu, ananas, pamuk, sebze ve meyvelerdir. Besi hayvancılığı ve mandıracılık da ekonomiye önemli katkıda bulunur. Ülke topraklarının yaklaşık yüzde 4'ünü kaplayan ormanlardan yakacak odun ve kereste elde edilir.

Sınırlı da olsa bazı bakır, altın, gümüş, demir cevheri, kurşun, çinko ve nikel yataklarının saptanmış olmasına karşın, madencilik pek gelişmemiştir. Niyobyum ve evropiyum kaynakları da umut verici düzeydedir. Günümüzde işletilen başlıca kaynaklar sodyum karbonat, kireçtaşı ve tuzdur.

Kenya Doğu Afrika'nın sanayisi en gelişmiş ülkeleri arasında yer alır. GSYİH'nin yaklaşık yüzde 10'unu (1990) yaratan imalat sektöründe toplam işgücünün yüzde 13,4'ü (1989) çalışır. Başlıca sanayi ürünleri çeşitli gıda maddeleri, içecekler, tütün, dokuma, monte edilmiş taşıtlar, çimento ve petrol ürünleridir. Sanayi yatırımlarının yarısına yakını yabancı sermayeye dayanmaktadır. İmalat sektörünün gelişmesini yavaşlatan en önemli etken enerji kaynaklarının yetersizliğidir. Yıllık enerji üretimi (1990) yaklaşık 3 milyar kW-sa düzeyindedir; bunun büyük bölümü hidroelektrik santrallerden elde edilir.

Sürekli bir gelişme içinde olan turizm ülkenin ikinci önemli döviz kaynağını oluşturur. Turizme dönük ulusal parklar ve av hayvanları koruma bölgeleri geniş alanları

delerdir. Dış ticaret yapılan ülkelerin başında İngiltere, ABD ve Birleşik Arap Emirlikleri gelir. Son yıllarda petrol ithalatı ve kamu hizmetleriyle ilgili harcamaların artması, tarımsal üretimin ve fiyatların dalgalanma göstermesi önemli bir bütçe açığı yaratmıştır.

Kenya'nın yaygın bir ulaşım ağı sistemi vardır. Nüfusca kalabalık bütün yörelerden geçen karayollarını kurak kesimlere de uzatmaya yönelik çalışmalar yapılmaktadır. Nairobi'yi Etiyopya'nın başkenti Addis Ababa'ya bağlayan karayolu 1977'de tamamlanmıştır. Ülkenin başlıca limanı Mombasa'dan Kenya'nın yanı sıra Uganda ve Kuzey Tanzanya'nın da bütün ihracat ve ithalatı yürütülür. Demiryolları devletçe işletilir. Mombasa'dan başlayan demiryolu hattı Nairobi'den geçerek Uganda sınırına kadar uzanır. Ayrıca önemli merkezlerle bağlantılı ikincil hatlar da vardır. Nairobi ve Mombasa havalimanları uluslararası seferlere de açıktır.

YÖNETSEL VE TOPLUMSAL KOŞULLAR. Kenya, Uluslar Topluluğu üyesi bağımsız bir cumhuriyettir. Bağımsızlığın kazanıldığı 1963'te kabul edilen ve sonraki yıllarda bazı köklü değişiklikler geçiren anayasa uyarınca yasama gücü tek meclisli bir organ olan Ulusal Meclis'in elindedir. Ulusal Meclis üyelerinden 188'i beş yılda bir genel oyla seçilir. Geri kalan 14 üye Ulusal Meclis'in seçilmiş üyelerince belirlenirken, meclis başkanı ve başsavcı görevleri dolayısıyla mecliste yer alan iki üyeyi oluşturur. Ulusal Meclis üyesi adaylar arasından beş yıllık bir dönem için halk tarafından seçilen başkan, aynı zamanda yürütme gücünün başı olarak, hükümeti oluşturan başkan yardımcısı ile öteki bakanları atar. Bağımsızlığın ilanından sonra ülkenin siyasal yaşamına Kenya Afrika Ulusal Birliği (KANU) yön vermiş, 1991 sonlarında çok partili sisteme geçme kararı alınmıştır.

Yerel yönetim atanmış il yöneticileri, seçilmiş gelen il meclisleri ve belediyelerden oluşur. Belediye başkanları seçilmiş meclislerin gösterdiği adaylar arasından atanır. Sulh mahkemeleri, bölge mahkemeleri ile bütün hukuk ve ceza davalarında yetkili Yüksek Mahkeme'yi kapsayan yargı siste-

bağırsak iltihapları, dizanteri ve trahom gibi hastalıklar oluşturur. Ortalama ömür (1990-95) kadınlarda 63, erkeklerde 59 yıldır. Bebek ölüm oranı (1985-90) binde 72 düzeyindedir. Ülke genelinde 7.313 kişiye bir hekim düşer (1989). Devletin katkıda bulunduğu sosyal refah programları arasında aile kalkınması, çocuk sağlığı ve bakımı, sakatların rehabilitasyonu ve muhtaç ailelere yardım sayılabilir. Yoğun göç akını nedeniyle kentlerde konut açığı sorunu önemli bir boyuttadır. Bu sorunu hafifletmek için kurulan Ulusal Konut Şirketi kentlerde kira ile daire ve özel ev inşaatı programları yürütür.

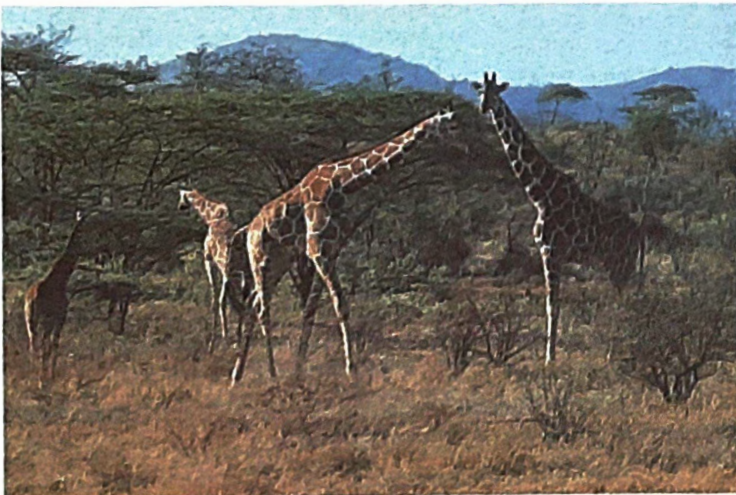
Zorunlu olmayan eğitim sistemi üç derecedir. Yedi yıllık ilköğrenimi dört yıllık ortaöğrenim izler. Bir sinavla girilen ortaöğretim kurumlarının ders programlarında teknik ve mesleki konulara ağırlık verilir. Özel okullar devletten geniş çaplı destek görür. Üniversitelerin yükseköğretim programı süresi 3-5 yıl arasında değişir. Geçmişte Doğu Afrika Üniversitesi bünyesinde yer alan Nairobi Üniversitesi 1970'te bağımsız bir tüzel kimlik kazanmıştır.

KÜLTÜREL YAŞAM. Kenya'nın zengin ve çeşitlilik gösteren bir kültür geleneği vardır. Müzik ve dans hem toplumsal, hem dinsel alanda bir bütünsellik içinde önemli rol oynar. 1968'de kurulan Ulusal Tiyatro Okulu geleneksel müzik ve dans gösterileri konusunda eğitim verir. Müzik parçalarında ritmi sağlayan davula nefesli ve telli çalgılar eşlik eder. Sözlü ve yazılı Svahili edebiyatı biçim ve içerik açısından geleneksel bir yapı taşır. Ngugi wa Thiong'o ve Mugo Gatheru gibi çağdaş romancıların yapıtlarında ise geleneksel ve yeni kültürler arasındaki toplumsal çatışmayı işleyen temalar öne çıkar. Görsel sanatlar büyük ölçüde turizme dönük ahşap heykel yapımına dayanır. Ülkenin en tanınmış ressamı Elio Njau ve Ronal Rankin'dir. Ulusal müze yabancılaşma ilişkin örneklerin, arkeolojik kalıntıların ve maddi kültürü yansıtan eşyaların bir araya geldiği çeşitli koleksiyonları barındırır.

Genelde basına sansür uygulanmaz. Devletin denetiminde olan radyo ve televizyon yayınları hem Svahili dilinde, hem İngilizce yapılır. Programların çoğu ABD ve İngiltere'den ithal edilir.

TARİH. Sömürgecilik öncesi. Kenya'nın belgelere dayalı en eski tarihi, Güney Arabistan'la ticari ilişkileri yüzyıllarca önceye dayanan kıyı şeridiyle sınırlıdır. Fildişi peşinde olan Arapların ve Svahili dili konuşan tüccarların Mombasa'dan yola çıkan kervanlarla Victoria Gölüne ve oradan da Elgon Dağına ulaştıkları 19. yüzyıla değin, ülkenin iç kesimleri konusunda pek az şey bilinliyordu. Taru Ovasındaki çölleri aşmanın yarattığı güçlükler ve savaşçı Masai kabilesinin saldırıları nedeniyle, bu yol daha güneydeki kervan yolları kadar işlek değildi.

18. yüzyıl ortalarında kuzeyden gelerek Kenya'nın iç kesimlerine ulaştıkları sanılan Masailerin güney yönündeki ilerleyişi yaklaşık 1830'larda Tanganika'daki (bugün Tanzanya) Heheler tarafından durduruldu. Bununla birlikte Masailerin giriştikleri yağma seferleri daha geniş bir alana yayılarak birçok tarımcı Bantu topluluğunu yerinden etti. Masai aklarına yalnızca aynı ölçüde savaşçı olan Nandiler; ormanlık alanlara sığınan Tavetalar ile müstahkem dağlık yörelerde yaşayan Teitalar direnebildi. Aynı dönemde nüfusca Masailerden daha kalabalık olan Kikuyular Fort Hall (bugün Murang'a) yöresindeki yurtlarından çıkarak kuzey, batı ve güney yönünde yayılmaya başladılar. 19. yüzyıl sonlarına gelindiğinde

Masai Mara Ulusal Parkı, Güneybatı Kenya
İzzet Keri/Bar

kaplar. En gözde turizm merkezleri Nairobi ve Tsavo ulusal parklarıdır. Kıyılarda spor ve tatil amaçlı tesisler de hızla gelişmektedir.

Ihracat gelirlerinin yarıdan fazlasını kahve ve çay sağlar. Petrol ürünleriyle sebze ve meyveler de ihracatta önemli bir yer tutar. En önemli ithalat kalemleri ham petrol, makine, motorlu araçlar ve kimyasal mad-

minin en üst basamağında Kenya İstinaf Mahkemesi bulunur. Müslümanlarla ilgili duruşmalarda İslam örf ve âdet hukuku da geçerli kabul edilir. Yaklaşık 16 bin askerden oluşan Kenya silahlı kuvvetlerinin en önemli birimi kara kuvvetleridir.

Sağlık hizmetleri merkezi ve yerel kuruluşlar ile özel hekimlerce yerine getirilir. En önemli sağlık sorununu sıtma, mide ve

Kikuyu yayılması kuzey ve güneyde Masai topraklarına, batıda da Aberdare Dağları'nın yukarı yamaçlarına kadar ulaşmış bulunuyordu. Klanlar biçiminde örgütlenmiş olan Kikuyular, merkezi bir yönetimden yoksun olduklarından çok zayıf bir savunmaya dayanıyorlardı. 1890'larda ortaya çıkan kıtlık ve çiçek salgını Kikuyuların daha kuzeye çekilmesine yol açarken, benzer güçlüklerle karşılaşan Masailer de askeri ve siyasal bakımdan bir gerileme sürecine girdiler. Böylece Masailerin büyük ölçüde yıkıma uğratıldığı, ama etkili bir yönetim kuramadığı Kenya, bölgeye ayak basan Avrupalıların nüfuzu altına kolayca girdi.

İngiliz protektorası. Kenya'nın iç kesimlerine sızan ilk Avrupalılar 19. yüzyıl başlarında Rabai'de bir misyon evi kuran Kilise Misyoner Derneği'ne bağlı Almanlar oldu. Almanların 1848'de düzenlediği keşif yolculuklarından 30 yıl kadar sonra bölgeyi sömürgeleştirme çabaları başladı. 1886'da Zengibar sultanının hak iddialarının dar bir kıyı şeridiyle sınırlanmasının ardından, bölge İngiliz ve Alman nüfuz alanlarına ayrıldı. Uмба Irmağının ağzından başlayarak Kilimanjaro Dağının yukarisından geçen ve 1° güney enleminin Victoria Gölünün doğu kıyılarını kestigi noktaya kadar uzanan nüfuz alanı sınırının kuzeyindeki topraklar İngilizlerin elinde kaldı. Başlangıçta bazı ticari ayrıcalıklarla İngiliz Doğu Afrika Kumpanyası'nın yönetimine bırakılan bu nüfuz bölgesi, 1895'te Doğu Afrika Protektorası olarak düzenlendi. Bununla birlikte kumpanyanın bölgedeki ticari denetimi sürdü.

Masailerden hiçbir direniş görmeyen İngiliz yönetimi, bir dizi askeri seferle Kikuyu, Kamba ve Nandi gibi büyük kabilelere boyun eğdirdikten sonra, 1903'te kıyı kesimini Victoria Gölüne bağlayan demiryolu hattını tamamladı. Aynı dönemde özellikle Güney Afrika'dan gelen çok sayıda beyaz

toplantması izledi. Beyaz göçmenlerin Yasama Konseyi'ne doğrudan temsilci seçme hakkı için 1913'te başlattığı mücadele, ertesi yıl I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle kesintiye uğradı. Ama 1915'te oluşturulan Savaş Konseyi'nde seçilmiş beyaz göçmen temsilcilerine yer verilmesi, daha geniş siyasal katılım için elverişli bir zemin hazırladı.

Savaşla birlikte Alman Doğu Afrikası'ndan beklenen saldırı tehlikesi, İngilizlerin 1916 başlarında Alman topraklarına karşı giriştiği başarılı ileri hareketle bütünüyle ortadan kalktı. Buna karşılık birçok beyaz göçmenin asker olarak savaşa katılması, tarımsal üretimde büyük bir düşüşe yol açtı. Savaş sonrasında "emekli askerleri topraklandırma projesi"yle ekonomiyi canlandırma çabaları, 1920'lerin başlarında dünya çapında baş gösteren mali bunalıma bağlı olarak pek bir sonuç vermedi. 1920'lerin ortalarında sağlanan ekonomik gelişme, 1929 Büyük Bunalımı'nın yarattığı güçlüklerle karşı, yeni açılan demiryolu hatlarından da yararlanarak zamanla daha da ileriye götürüldü. Bu dönemde yeni verimli alanlar ve yeraltı zenginlikleri işletmeye açılırken, Uganda'yla ekonomik bağlar da güçlendirildi.

Bu arada 1920'de protektora yönetimine son verilerek, İngiliz Doğu Afrikası tahta bağlı bir sömürgeye dönüştürüldü. Yeni sömürgeye en yüksek dağından dolayı Kenya adı verilirken, Zengibar sultanından kiralanan kıyı şeridi de Kenya Protektorası olarak düzenlendi. Beyaz göçmenlerin 1919'da temsilci göndermeye başladığı Yasama Konseyi'nde 1927'den sonra Hintli temsilciler de yer almaya başladı.

Siyahları siyasal yaşamın dışında tutan İngiliz yönetimi, toplumsal koşulların geliştirilmesinde de önemli bir adım atmadı. Siyahların haklarını savunmaya yönelik ilk örgütlenme çabaları, beyazlara ait çiftlikler

İngilizlerin aynı dönemde Uganda, Kenya ve Doğu Afrika'daki eski Alman toprakları arasında daha sıkı bir birlik oluşturma tasarısı, yerel muhalefetin güçlü olması nedeniyle 1930'lara başlarında bir yana bırakıldı. Bununla birlikte yükselen Alman tehdidi, Kenyalı beyaz göçmenleri siyasal konumlarını koruma koşuluyla Tanganika ile birleşmeyi savunmaya yöneltti.

II. Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine, Doğu Afrika'da yayılmacı bir politika izleyen İtalya'ya karşı mücadele önem kazandı. Bölgedeki İtalyan birliklerinin yenilgiye uğratılmasından sonra, Kenya'dan toplanan askerler çarpışmak üzere dünyanın çeşitli cephelerine gönderildi. Öte yandan Kenya'yı ekonomik bakımdan olabildiğince kendine yeterli duruma getirme politikası temel hedef durumuna geldi. 1944'te Yasama Konseyi'nde ilk kez bir Siyah üyeye yer verildi. Yerel yönetimin gösterdiği adaylar arasında İngiliz valinin atadığı Siyah üyelerin sayısı sonraki yıllarda kademeli olarak artırdı. 1948'de Kenya, Uganda ve Tanganika'yı ilgilendiren ortak hizmetleri yürütmek üzere Doğu Afrika Yüksek Komisyonu oluşturuldu. Merkezi Nairobi'de bulunan ve üç sömürge'nin valisinden oluşan bu komisyonun başında Kenya valisi bulunuyordu.

Bağımsızlığa geçiş. Savaş sonrasında ekonomik ve siyasal alanlarda başlatılan geniş çaplı programlar, Ekim 1952'de olağanüstü hal ilanına yol açan Mau Mau Ayaklanması'yla altüst oldu. Kikuyularla sınırlı kalan ve beyaz göçmenlerin tarımsal araziler üzerindeki mülkiyetini hedef alan ayaklanma yaygın bir şiddet ortamı doğurdu. Şiddet eylemlerinden en çok Mau Mau adlı gizli örgütü desteklemeyen Kikuyular zarar gördü. Hareketi yönetmekle suçlanan Jomo Kenyatta 1953'te yakalanarak 6 yıl hapis cezasına çarptırıldı. Ayaklanma ancak büyük çaplı askeri hareketlerle bastırılabilirdi ve düzenin sağlanması uzun yıllar aldı. Olağanüstü hal 1960 başlarında kaldırıldı.

Ayaklanma dolaylı ve dolaysız birçok değişikliğe yol açtı. Ayaklanmayı kırmak için Kikuyuların daha büyük köylerde toplama doğrultusundaki çabalara geniş arazilerin birleştirilmesi eşlik etti. Bu uygulama zamanla Victoria Gölü çevresini de kapsayacak biçimde genişletildi. Öte yandan tarımsal alana geniş kaynakların aktarılmasıyla kahve başlıca ticari ürünlerden biri durumuna geldi. Mart 1957'de Yasama Konseyi'nde Siyahlara ayrılmış sekiz sandalye için sınırlı düzeyde seçim yapıldı. Sonraki yıllarda Siyahlara tanınan siyasal haklar daha da genişletildi. 1960'ta Londra'da düzenlenen konferansın ardından Yasama Konseyi'nde çoğunluğu ele geçiren Siyahlar, Bakanlar Kurulu'nda dört üyelik elde etti.

Aynı dönemde Tom Mboya ve ardından Jomo Kenyatta'nın önderlik ettiği Kenya Afrika Ulusal Birliği (KANU) ile başında Ronald Ngala'nın bulunduğu Kenya Afrika Demokratik Birliği (KADU) kuruldu. Temelde Kikuyuların ve Luoların desteğine dayanan birinci parti güçlü ve merkezi bir yönetimi amaçlarken, Kikuyu egemenliğini önlemeye çalışan küçük kabilelerin oluşturduğu ikinci parti federal bir yönetimi savunuyordu. 1962'de iki partinin bir koalisyona hükümeti oluşturmaya karşın, Kenya'ya özerklik verilmesinin ardından yapılan Mayıs 1963 seçimleriyle Kenyatta'nın başbakanlığı altında KANU tek başına iktidara geldi. Aynı yıl Londra'da sürdürülen görüşmelerin sonunda Kenya tam bağımsızlığını kazandı (Aralık 1963). Ertesi yıl cumhurye-

Kenya'nın güneyinde yaşayan Masai kabilesinden bir grup
Ar. Güler

göçmen tarım açısından verimli bölgelere yerleştirilmeye başladı. Yeni açılan çiftlik ve plantasyonlar için gerekli işgücünü sağlamak amacıyla, Siyahları zorla çalıştırma yöntemine başvuruldu. Buna bağlı olarak Siyah kabileler için zorunlu yerleşim bölgeleri belirlendi. Bu arada kıyıda ki Hintli tüccarların iç kesimlerde arazi edinme girişimleri beyaz göçmenlerin sert tepkisiyle karşılaştı.

Protektora yönetiminin 1905'te İngiltere'deki Sömürgeler Bakanlığı'na bağlanmasından sonra bir Yürütme Konseyi atandı. Bunu, 1907'de beyaz göçmenlerin sınırlı düzeyde temsil edildiği Yasama Konseyi'nin

için gerekli işgücünün büyük bölümünü karşılayan ve Nairobi çevresinde yaşadıkları için Avrupa kültürüyle daha yakın ilişkileri olan Kikuyular arasında ortaya çıktı. 1921'de Genç Kikuyular Birliği adıyla kurulan ve 1925'te Kikuyu Merkez Birliği (KCA) adını alan örgüt, çok geçmeden Yasama Konseyi'nde temsil hakkı için mücadeleye girişti. Ayrıca düşük ücretlere, Siyahlar için kahve ekiminin yasaklanmasına ve belirli kabile geleneklerine müdahale edilmesine karşı yürüttüğü mücadeleyle Kikuyular arasında geniş destek buldu. Ama Kikuyu kabile şefleriyle öteki kabilelerin güvenini kazanmada pek başarılı olamadı.

tin ilan edilmesiyle Kenyatta başkan, Oginga Odinga da başkan yardımcısı oldu. Bu arada Zengibar'ın Kenya Protektorası olarak bilinen kıyı şeridi üzerindeki egemenliği de sona erdi.

Kenyatta dönemi ve sonrası. Muhalefet partisi konumunda olan KADU bağımsızlıktan kısa bir süre sonra kendini dağıtarak KANU'ya katıldı (Kasım 1964). Değişik siyasal eğilimleri barındıran KANU, Mayıs 1965'te geniş çaplı devletleştirmelere karşı çıkan ve tarım ile sanayide serbest girişime ağırlık veren bir karma ekonomi politikasını benimsedi. Kenyatta'nın *Harambee* (İşbirliği) sloganında ifadesini bulan bu program, uygulamada yabancı sermayeye açık bir politika izlenmesi ve ekonomik kaynakların Kenyatta'ya yakın bir çevrenin elinde toplanması sonucunu doğurdu. Devletçi bir çizgiye yönelen öteki Doğu Afrika ülkelerine göre daha hızlı bir ekonomik büyümenin sağlanmasına karşın, giderek dengersiz bir yapı kazanan gelir dağılımı önemli sorunlar yarattı. Çeşitli etnik topluluklar arasında Kikuyulara karşı gelişen tepkilerin yanı sıra Kikuyuların içinde de büyük bir farklılaşma ortaya çıktı.

Daha solda bir programı savunduğu için partiden atılan Odinga'nın başkan yardımcılığından ayrılarak oluşturduğu Kenya Halkının Birliği (KPU) seçimlerde başarısızlığa uğradıktan sonra yoğun baskılarla karşılaştı. Odinga ve öteki KPU yöneticileri yeniden KANU'ya katıldıkları 1971'e değin tutuklu kaldılar. Bu arada Kenyatta'nın ardılı olarak görülen Luo kökenli Mboya'nın öldürülmesinin (1969) yarattığı tepkiler ve J. M. Kariuki'nin başını çektiği yeni muhalefet hareketi Kenyatta yönetimine belirli güçlükler çıkardı. Siyasal istikrarın bir ölçüde sağlandığı ve çekişmelerin yeniden KANU çerçevesinde yürütüldüğü 1970'lerin başlarında, ordu ve bürokrasiyle iç içe geçmiş dar sermaye çevresinin egemenliği de pekişti. Bununla birlikte kırsal kesimdeki yoksulluk ve yaygın işsizlik, düzeni sarsan bir boyuta ulaştı.

Ekim 1974'teki meclis seçimlerinde eski üyelerin büyük bölümünün yenilgiye uğraması, gelişen muhalefeti su yüzüne çıkaran bir gelişme oldu. Ertesi yıl yolsuzluklara karşı bir kampanya açan Kariuki'nin öldürülmesiyle yaygınlaşan tepkiler, bir dizi tutuklama ve sert önlemlerle bastırıldı. Kenyatta'nın ölümünden (Ağustos 1978) sonra başkanlığa yardımcısı Daniel arap Moi getirildi. Öteki parti yöneticilerinin desteğiyle siyasal istikrarı sürdüren Moi, 1980'lerin başlarında ekonomik büyüme hızındaki yavaşlamanın yol açtığı sorunlarla uğraşmak zorunda kaldı. 1982'de bazı su-bayların başını çektiği darbe girişimi ordunun büyük bölümü yönetime bağlı kaldığından kısa sürede bastırıldı. Üç yıllık bir kuraklık döneminin ardından, 1985-86 yıllarında Uluslararası Para Fonu'nun (IMF) hazırladığı istikrar programı çerçevesinde uygulanan politikalar bazı olumlu sonuçlar vermeye başladı.

Bağımsızlık sonrasında Batı'ya yakın bir dış politika izleyen Kenya, güçlü ekonomik bağlardan dolayı komşu ülkelerle de iyi ilişkiler geliştirmeye çalıştı. Bununla birlikte Uganda ile toprak anlaşmazlığından, Tanzanya ile siyasal ayrıntılardan kaynaklanan sorunlar 1970'lerde bazı gerginliklere yol açtı. Uganda'ya karşı deniz bağlantısını kesme silahını kullanan Kenya, zaman zaman Tanzanya sınırını da kapatma yoluna gitti. Uganda'nın ekonomik alanda Kenya'ya olan bağımlılığı, 1979'da Tanzanya'nın

desteklediği bir ayaklanmayla Uganda'daki yönetimin el değiştirmesinden sonra bir ölçüde azaldı. 1983'te bir araya gelen üç ülke, 1977'de çökmüş olan Doğu Afrika Topluluğu'nun mal varlığını paylaşma ve sınır kapatma eylemlerine son verme konusunda anlaşmaya vardı. 1980'lerin sonlarında Moi yönetimine yönelik muhalefet gitgide şiddetlenmeye başladı. Muhalefet 1990'da çok partili sisteme geçiş için bir kampanya başlattı. Hükümetin kampanyayı yasaklaması üzerine güvenlik güçleriyle protestocular arasında çatışmalar çıktı. Aralarında Oginga Odinga'nın da bulunduğu, muhalif politikacılar 1991'de Demokrasiyi Onarma Forumu adlı bir örgüt kurdu. KANU hemen örgütü yasadışı ilan etti. Ama aralarında ABD'nin de bulunduğu 12 ülkenin altı ay içinde reformlar gerçekleşmezse yaptıkları ekonomik yardımı keseceklerini bildirmeleri üzerine Moi çok partili sisteme geçileceğini açıklamak zorunda kaldı. Aralık 1992'deki ilk çok partili seçimlerde Moi yeniden başkanlığa seçildi ve KANU meclisteki çoğunluğunu korudu.

Son yıllardaki gelişmelere ilişkin ayrıntılı bilgi ve istatistikler için bak. ANAYILLIK.

Kenya Dağı, Svahili dilinde KIRINYAGA, Doğu Afrika'da, Kenya'da yanardağ. Ekvator'un hemen güneyinde yer alır. Dağın doruk bölgesindeki başlıca tepeler Batian (5.199 m), Nelion (5.188 m) ve Lenana'dır (4.985 m). Fazlasıyla aşınmış durumdaki kütlenin yüksek tepeleri, yanardağın eski ağzını tıkamış bulunan kristalsi nefelin-siyenitten oluşur. Bu odağın çevresinde hafif bir eğimle alçalan lavlar, volkanik

Kenya Dağında Lewis Buzulu
Gerard Cubitt

tortular ve süngertaşları yer alır. Orta kesimdeki doruklardan çevreye doğru yelpaze biçiminde açılan sırtlar vadilerle birbirinden ayrılır. En büyükleri Lewis ve Tyndall olan 12 küçük buzul çekilme sürecindedir. Merkezden çevreye doğru belirgin bir akaçlama varsa da, bütün akarsular sonunda Tana Irmağına ya da Ng'iro Irmağı ovasına doğru akaçlanırlar.

Batı ve kuzeydeki taban platoda yer alan çayırlarla (akasya ve *themed* türleri) güney ve doğudaki bodur ağaçlıklar ve yüksek otlardan sonra, dağın yamaçları 3.200 m'ye kadar sık bir orman kuşağıyla örtülüdür. Sedir ağacı ve sarı ağaç daha kuru olan batı ve kuzey yamaçlarda sık görülür. Ormanın yukarı kesimlerine orman bambusu egemendir. Yüksek dağlık bölgede yaklaşık 4.600 m'de bitki örtüsünün yerini çıplak kayalar ve kar alır. Çeşitli av hayvanlarının yaşadığı Kenya Dağı Ulusal Parkı (716 km²) 3.300 m'den yüksek bataklıkçıyrları ve yamaçların büyük bölümünü kaplayan orman koruma alanlarını içine alır. Daha alçaktaki verimli yamaçlarda tarımla uğraşan Kikuyu-

lar ile akraba Embu ve Meru kabileleri yaşar.

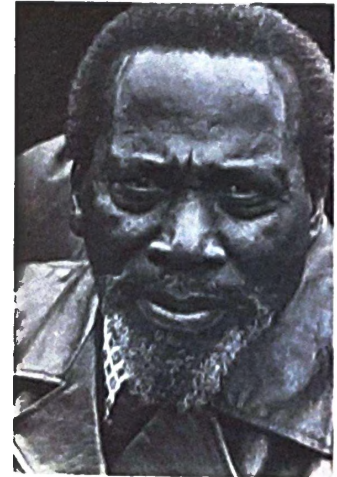
Kikuyuların Kirinyaga ya da Kere-Nyaga (Beyazlığın Dağı) adını verdikleri dağ ilk kez Avrupalı kâşif Johann Ludwig Krapf saptadı (1849). 1887'de Sámuel Teleki, 1893'te de İngiliz jeolog John Walter Gregory dağ belli bir noktaya kadar tırmanabildiler. İngiliz coğrafya bilgini Halford John Mackinder 1899'da doruğa ulaşan ilk insan oldu. Dağın kuzeybatı eteğinde yer alan ve Nairobi'ye demiryolu ile bağlanan Nanyuki, doruğa tırmananlar için başlangıç noktasıdır.

Kenyahlar, Sarawak ve Endonezya Bornco-su'nun yerli halkı. Kayanlarla birlikte ya da Bahaular genel adı altında gruplandırılan Kenyahların nüfusu 1990'ların başlarında 23 bin olarak belirlenmiştir. Kayanlarla yakın ilişki içinde, ırmak kaynaklarına yakın yerlerde yaşarlar. Dilleri farklı olduğu halde, birçok bakımdan Kayanlarla ortak bir kültür taşırlar. Geleneksel Kenyah ekonomisi cangılın açık alanlarında kuru piriş ekimine dayalıdır. Orman kesilip yakıldıktan sonra piriş küller arasında yetiştirilir. Köyler genellikle kazıklar üstüne kurulmuş, uzunluğu bazen 350 m'yi geçen tek bir toplu yaşam biriminden oluşur. Arka bölümde sıralanan aile odalarının önünde, genel bir çalışma mekânı ile köy caddesi işlevi gören geniş bir örtülü veranda bulunur.

Şefler seçimle belirlenmekle birlikte, eski şefin yetenekli bir oğlunun seçilmesi biçiminde güçlü bir gelenek vardır. Kenyahlar geçmişte kafatası avcılığı da yapmışlardır. Ayrıca bak. Dayaklar.

Kenyatta, Jomo, asıl adı KAMAU NGENGI (d. y. 1894, Ichaweri, İngiliz Doğu Afrika - ö. 22 Ağustos 1978, Mombasa, Kenya), ülkesinin bağımsızlık mücadelesine önderlik eden Kenyalı devlet adamı. Kenya'nın ilk başbakanı (1963-64) ve cumhurbaşkanı (1964-78) olarak görev yapmıştır.

Gençliği. Babası Ngenji küçük bir tarımsal yerleşim biriminin önderi, dedesi ise sağlık ve büyü konusundaki bilgisi ile tanınan bir

Kenyatta
John Moss Black Star

murogi (kâhin) idi. Kikuyu kabilesindeki bütün erkek çocuklar gibi Kenyatta da avcılığı, toplumsal yükümlülükleri, aile ve kabile tarihini öğrendi. Yaklaşık 10 yaşındayken İskoçya Kilisesi'ne bağlı misyonerlerin kurdukları bir sağlık merkezinde bacadan ameliyat oldu. Avrupalılarla bu ilk karşılaşmasında gördüklerinden son derece etkilenerek, iyileştikten sonra misyonerlerin yanında eğitim görmek üzere evinden kaçtı. Okul parasını bir Avrupalı göçmenin günlük işlerini görerek ödeyen Kenyatta,

bu yıllarda İngilizce, matematik ve marangozluk öğrendi, Kitabı Mukaddes'i okudu. Ağustos 1914'te Johnstone Kamau adıyla vaftiz edildi. Çok geçmeden birçok arkadaşı gibi kent yaşamının çekiciliğine kapılarak Nairobi'ye yerleşti. Ardından, Bayındırlık Dairesi'nde bir iş buldu. Taktığı renkli kemerin Kikuyu dilindeki karşılığı olan Kenyatta sözcüğünü de adına bu dönemde ekledi. Henüz siyasetle ilgilenmediği bu yıllarda, Yüksek Mahkeme'de kısa bir süre çevirmenlik yaptıktan sonra Nairobi Belediye Meclisi'nde görev aldı.

Bu arada Kenya'da 1921'de kurulan Doğu Afrika Birliği'nin (EAA) önderliğinde sömürge yönetimine karşı ilk protesto hareketleri başlamıştı. Kikuyu kabilesinden genç bir aydın olan Harry Thuku'nun yönettiği EAA'nın başlıca amaçlarından biri Kikuyuların Kenya'nın 1920'de bir İngiliz sömürgesi olmasından sonra yitirdikleri toprakları geri almaktır. Kenyatta 1922'de EAA'ya katıldı. Aynı yıl martta Thuku tutuklanarak sınır dışı edildi. Açık protesto hareketleri sona erdiyse de Kenyatta EAA'nın propaganda sekreteri olarak çalışmalarını gizlice sürdürdü. 1925'te yönetimin baskısı sonucu kapatılan EAA'nın yerine Kikuyu Merkez Birliği (KCA) kuruldu. Kenyatta üç yıl sonra belediyedeki görevinden ayrılarak bu örgütün genel sekreteri oldu.

Siyasal yaşamı. Mayıs 1928'de bütün Kikuyu kabilelerinin desteğini kazanmak amacıyla *Mwigithania* (Birleştiren Kişi) adlı aylık bir gazete çıkarmaya başladı. Kikuyu dilinde yayımlanan bu gazete başlangıçta ılımlı bir çizgi izledi. Ama bir süre sonra bir İngiliz komisyonunun Kenya, Uganda ve Tanganika'nın tek bir yönetim altında birleştirilmesini önermesi üzerine durum tersine döndü. Böyle bir gelişmenin Kikuyuların çıkarlarına büyük darbe vuracağını düşünen Kenyatta tasarıya karşı çıkmak üzere Şubat 1929'da Londra'ya gitti.

Londra'da sömürgeci bakıyla görüşemediye de İngiliz sömürgecilik eleştiren grupların desteğini kazandı. Emperyalizme Karşı Birlik adlı dernek tarafından Ağustos-Ekim 1919 arasında Moskova'ya gönderildi. Temmuz 1930'da Hamburg'da düzenlenen Uluslararası Siyah İşçiler Konferansı'na katıldı. 26 Mart 1930'da Londra'da çıkan *The Times* gazetesine bir mektup göndererek Kenya'da toprak mülkiyetinin güvence altına alınmasını, Avrupalı göçmenlere dağıtılan toprakların geri verilmesini, Siyahların eğitim olanaklarının artırılmasını, kadınların fuhuş yoluyla para kazanmaya zorlayan kulübe vergisinin kaldırılmasını, Afrikalıların Yasama Meclisi'nde temsil edilmesini, Siyahların gelenek ve göreneklerine karşılanmasını istedi. Mektubunda ayrıca bu isteklerin karşılanmaması durumunda "bütün aklı başında kişilerin kaçınmayı diledikleri tehlikeli bir patlamanın kaçınılmaz olacağını" belirtti.

Söz konusu üç sömürgecinin birleştirilmesinden vazgeçilmesi yolundaki çağrısı, Avam Kamarası'ndaki Liberallerin desteğini kazan, 1931'de yeniden reddedildi. Ama sonunda İngiliz hükümeti geçici olarak birlik tasarısını geri çekti. Kenyatta 1932'de Carter Toprak Komisyonu'nda Kikuyuların toprak talepleri lehinde tanıklık yaptı. Komisyon, el konulan bazı topraklar için tazminat ödenmesini kararlaştırdıysa da verimli alanları beyazlara bırakan ve Kikuyuları sınırlı topraklar üzerinde kalabalık topluluklar biçiminde yaşamaya zorlayan uygulamaya sürdürüldü. Kenyatta yeniden SSCB'ye giderek Moskova Üniversitesi'nde iki yıl öğrenim gördü. Daha sonra Avrupa'nın birçok ülkesini dolaşarak İngiltere'ye

döndü. London School of Economics'te Bronisław Malinowski'nin öğrencisi olarak antropoloji öğrenimi gördü. Kikuyuların geleneksel yaşam biçimini övgü dolu bir dille anlattığı bitirme tezi sonradan *Facing Mount Kenya* (1938; Kenya Dağının Eteğinde) başlığıyla yayımlandı. Bu kitabın yayımlanmasından sonra Jomo (Alevli Mızrak) adıyla anılmaya başlayan Kenyatta, 1930'larda kısa bir süre için Komünist Partisi'ne katıldı, bazı Siyah milliyetçilerle ve yazarlarla ilişkiler kurdu, İtalya'nın Etiyopya'yı işgaline karşı etkin protesto eylemleri örgütledi. II. Dünya Savaşı başlayınca sömürge yönetimi tarafından kapatılan KCA ile bağı geçici olarak koptu. Savaş sırasında İngiltere'de kalarak İşçi Eğitim Birliği adına konferanslar veren Kenyatta, geçimini tanım işçiliği yaparak sağladı. Ayrıca Kikuyuların isteklerini duyuran siyasal nitelikli broşürler yazmayı sürdürdü.

15-18 Ekim 1945'te Manchester'da toplanan V. Panafrika Kongresi'nin (PAC) düzenleyicileri arasında yer aldı. ABD'li W.E.B. Du Bois ile birlikte başkanlığını yaptığı kongreye gelecekte Gana'nın önderi olacak Kwame Nkrumah da katıldı. Çeşitli kararların alındığı kongre, ulusal bağımsızlık hareketlerinin geliştirilmesi konusunda yoğun tartışmalara sahne oldu.

Kenyatta yeni kurulan Kenya Afrika Birliği'nin (KAU) önderliğini üstlenmek üzere Eylül 1946'da Kenya'ya döndü. Haziran 1947'de de bu örgütün başkanlığına seçildi. Ayrıca sömürge yönetiminin eğitim kurumlarına karşı bir seçenек olarak gördüğü Kenya Afrika Öğretmen Yüksekokulu'nun yöneticiliğini yaptı. Kenyatta'nın 1930'da sözünü ettiği "tehlikeli patlama" 1952'de Mau Mau Ayaklanması biçiminde ortaya çıktı.

Kenyatta 21 Ekim 1952'de Gatundu'daki evinde tutuklandı. Belgelerine de el koyan polis ayrıca 98 Afrikalı önderi daha tutukladı. Yönetim Kenyatta'nın adı bir suçtan yargılandığı görünümünü yaratmaya çalıştıysa da dava siyasal bir yargılama olarak uluslararası alanda geniş ilgi gördü. Kenyatta Nisan 1953'te "Mau Mau terör örgütünü yönettiği" gerekçesiyle 7 yıl hapis cezasına çarptırıldı. Ama gerek dava sırasında, gerekse daha sonra KAU'nun yürüttüğü siyasal etkinliklerin Mau Mauların şiddet eylemlerine doğrudan hiçbir bağı bulunmadığını savunarak hakkındaki suçlamayı reddetti.

Bağımsızlık. İngiltere sonunda Kenya'nın bağımsızlığını tanıyacığını açıklamak zorunda kaldı. 1960'ta Siyahlara da beyazlarla eşit oy hakkı tanıyan yasa kabul edildi. Tom Mboya ve Oginga Odinga gibi Kenyalı ulusal önderlerce Kenya Afrika Ulusal Birliği (KANU) kurularak, cezasını doldurmasına karşın hâlâ hapiste tutulan Kenyatta giyabında başkan seçildi. KANU, Kenyatta hapiste tutulduğu süreçte İngiltere ile işbirliği yapmayı reddetti. Bu arada bir basın toplantısı düzenleyen Kenyatta "sıradan yurttaşlar olmayı kabul etmeleri durumunda Avrupalıların da gelecekte Kenya'da kendilerine bir yer bulabilecekleri" sözünü verdi.

Ağustos 1961'de serbest bırakılan Kenyatta 1962'nin başında Londra Konferansı'na katıldı. Konferansta Kenya'nın bağımsızlığını öngören anayasal ilkeler ele alındı. Bağımsızlığın elde edilmesinden önce Mayıs 1963'te yapılan seçimleri kazanan KANU geçici bir hükümet kurdu. 12 Aralık 1963'te Kenya bağımsızlığına kavuşunca Kenyatta da ülkenin başbakanı oldu.

Ertesi yıl cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra cumhurbaşkanlığını üstlenen Kenyatta önceki siyasal partileri kapatıp güçlü bir

merkezi yönetim kurarak bağımsızlık sonrasında özgü karmaşık sorunların üstesinden gelmeye ve "bağlantısız" bir dış politika izlemeye çalıştı. İngiliz yetkililerince hapsedilmiş olmasına karşın sonradan İngiliz yanlısı Afrikalı önderlerin arasında ön sırada yer aldı. Kenya'yı en istikrarlı Siyah Afrika ülkelerinden biri haline getirdi ve yabancı sermayeyi özendirici düzenlemeler yaptı. Yönetimi sırasında tarımda, sanayide ve turizmde düzenli bir gelişme sağlandı.

Kenyatta'nın *Kenya: Land of Conflict* (1944; Kenya: Çelişkiler Ülkesi) başlığını taşıyan bir kitabı vardır.

Kenyon, Dame Kathleen (Mary) (d. 5 Ocak 1906, Londra, İngiltere - ö. 24 Ağustos 1978, Wrexham, Clwyd, Galler). İngiliz arkeolog. Ürdün'deki Ceriko(*) yerleşmesini Paleolitik Çağ katlarına kadar kazarak, bilinen ilk sürekli yerleşim alanlarından biri olduğunu kanıtlamıştır.

1929'da İngiliz arkeolog Gertrude Caton-Thompson'la Güney Rodezya'da Zimbabve kalıntılarını araştırdı. 1930-51 arasında çalışmalarını Britanya'nın arkeolojik kalıntıları üzerinde yoğunlaştırdı; bir dizi sitte kazılar yaparak elde ettiği bulguları yayımladı. 1948-49 ve 1951'de Sabratha adlı Roma kentini kazdı. 1935'ten sonra Londra Üniversitesi Arkeoloji Enstitüsü'ne bağlı olarak çalıştı. 1962'de Oxford Üniversitesi'ne bağlı St. Hugh's College'in başına getirildi. St. Hugh's'daki görevini 1973'e değin sürdürdü; aynı yıl D.B.E. (Dame of the British Empire) nişanını aldı.

Kudüs'teki İngiliz Arkeoloji Okulu'nun müdürü olarak görev yaparken (1951-66). Eski Ahit'te Ceriko adıyla geçen Tel es-Sultan'da kazı çalışmaları yürüttü (1952-58). Asıl amacı ilk yerleşim katının ve kentin Yeşu tarafından yıkılışının tarihlerini saptamaktır; ama öbür evrelere ilişkin önemli veriler de elde etti. Geride anıtsal bir taş duvarla büyük bir kule bırakan ve tarımsal bir ekonomiye dayanan bir yerleşmenin İÖ 7000'lere tarihlendiğini belirledi. Ayrıca İÖ 7. binyıldan kalma gelişmiş bir ev mimarisinin izleriyle, bu döneme ait insan kafataslarının çamurla sıvanmasıyla oluşturulmuş portre heykelleri ortaya çıkarması, olağanüstü özenli kazı tekniğini yansıtır. Kenyon, 1961-67 arasında Kudüs tarihiyle de ilgilendi.

Digging up Jericho. (1957; Ceriko'nun Ortaya Çıkarılması), *Excavations at Jericho* (1960-65, 2 cilt; Ceriko Kazıları), *Amorites and Canaanites* (1966; Amoriler ve Kenanlar), *Royal Cities of the Old Testament* (1970; Eski Ahit'teki Kral Kentleri), *Digging up Jerusalem* (1974; Kudüs'ün Ortaya Çıkarılması) gibi yapıtları son çalışmalarıyla ilişkilidir.

Kenzo Tange bak. Tange Kenzo

Keokuk (d. 1790 ?, Rock Irmağı kıyısında [bugünkü Rock Island yakınında, Illinois] - ö. 1848 ? [bugünkü Franklin ili, Kansas, ABD]), güzel konuşma yeteneğiyle ünlü Sauk Yerli önderi. Beyazların desteğiyle ve kendi kabilesinin direnen önderlerine karşı muhalefeti örgütleyerek reis olmuştur.

Meskuaki kabilesindendi. Genç yaşta cesaretini, keskin zekasını ve ikna yeteneğini ortaya koyarak kabile meclisinde sivrildi. 1812 Savaşı'nda İngilizlerin safında savaşmak için Sauk köyünü terk eden Kara Atmaca'nın yerini almaya çalıştı. Böylece, beyaz yerleşmelerinin yaygınlaşmasına karşı izlenecek politika konusunda anlaşamayan iki önder arasında ömür boyu sürecek bir

mücadele başladı. Kara Atmaca direnme yanlısıydı; Keokuk ise beyaz yerleşimini tanımayı ve uzlaşmayı savunuyordu. ABD'li beyazların Keokuk'a armağanlar yağdığını ve fazlasıyla saygılı davrandığını gören pek çok Yerli de onun önderliğini tanıdı.

Keokuk, beyaz yerleşmelerinin Rock Irmağı boyunca uzanan eski kabile topraklarına hızla yaklaşması karşısında halkını sabırlı olmaya çağırırdı. 1820'lerin sonunda, hükümetin Sauk ve Meskuaki Yerlilerinin batıya çekilmeleri isteğinin kabul edilmesini savundu. 1832'de Kara Atmaca beyazların toprak tecavüzleri karşısında kısa süren bir direniş başlattığında Keokuk barışı ve teslim olmayı önerdi; hatta Kara Atmaca'nın Yerlileri savaşa sokma tasarısını Rock Island'daki ABD'li Yerli temsilcisine bildirdi.

Yardımlarından dolayı ABD hükümeti Keokuk'u Sauk halkının önderi olarak tanıdı. Keokuk da karşılığında Sauk ve Meskuaki Yerlilerinin Illinois'daki topraklarını beyazlara bırakarak halkını Iowa'ya götürdü. Ölüncüye değin kabile topraklarını vermeyi sürdürmesi, sonunda Sauk ve Meskuaki Yerlilerini Kansas'ta bir yerleştirme kampına çekilmek zorunda bıraktı. Bütün servetine ve gücüne karşın halkı arasında saygınlığı kalmayan Keokuk bu kampa öldü.

Keokuk, ABD'de, Iowa eyaletinin güneydoğu ucundaki Lee ilinde (county) kent. Mississippi Irmağı kıyısında, Des Moines Irmağının ağzında yer alır. Davenport'un 193 km güneydoğusundadır. Hamilton'a (Illinois) bir köprüyle bağlanır. Kara Atmaca Savaşı (1832) sırasında tarafsız kalan Savuk Yerlilerinin reisi Keokuk'un adını alarak 1836'da kuruldu. Des Moines Irmağının ulaşımı engelleyen ivinti yerlerinin kıyısında yer aldığı için, 1860'larda Keokuk-St. Paul demiryolunun tamamlanmasından sonra aktarma merkezi olarak işlev gördü. 1877'de ivinti yerlerinin çevresinden geçen bir kanal açıldı. 1910-13 arasında hidroelektrik enerji elde etmek, ulaşımı kolaylaştırmak ve su taşkınlarını denetlemek amacıyla ırmak üzerinde bir baraj yapıldı; böylece Keokuk Gölü oluştu. Keokuk kenti büyük bir toptan satış ve dağıtım merkezidir.

Kentte tanıma dayalı sanayi kuruluşları ile özellikle kauçuk ürünleri ve çelik döküm üreten çeşitli imalat tesisleri vardır. Southeastern Community College'in güney kampusu 1953'te Keokuk'ta açılmıştır. "George M. Verity" adlı arkadan çarklı ırmak gemisi müze olarak korunmaktadır. Iowa'da inşa edilen ilk okul binasının (Galland Okulu, 1830) bir örneği kentin 21 km kuzeyinde yapılmıştır. Kent olarak 1847'de tüzel kimlik kazandı. Nüfus (1990) 12.451.

Keonchar, KEONCARGARH olarak da yazılır, Hindistan'ın doğu kesimindeki Orissa eyaletinin kuzeyinde kent. Çiftlik ve orman ürünlerinin pazarlandığı bir ticaret merkezi olan Keonchar kentinde el tezgâhı dokumacılığı da önemlidir. Kentte eski bir raca sarayı ve Utkal Üniversitesi'ne bağlı yüksekokullar vardır.

İlin başlıca ırmağı, adı çeşitli efsanelerde ve halk destanlarında geçen Baitarani'dir. Ekilmeye elverişli olan toprakların çoğu boştur. Başlıca bitkisel ürün pirinçtir; ayrıca ormanlardan kereste, bambu ve lak elde edilir. Kuzeydeki tepelerde zengin demir cevheri yatakları ve başka mineraller vardır. Hindistan'ın bağımsızlığını kazanmasın-

dan önce Orissa eyaletine bağlı bir prenslik olan Keonchar 1948'de bugünkü yapısına kavuşmuştur. Nüfus (1981) kent, 28.059.

Keops, HUFU, HUFVEY ya da HNOMHUFVEY olarak da bilinir (ü. İÖ 26. yy başları). 4. sülaleden (İÖ y. 2575 - y. 2465) ikinci Mısır firavunu. Gize'de adıyla anılan ve o zamana değin inşa edilmiş en büyük yapı olan piramidi yaptırmıştır. Herodotos, Keops ve oğlu Kefren'in (Hafre) hükümdarlıklarını 106 yıllık bir baskı ve sefalet dönemi diye tanımlamışsa da, Keops ölümünden sonraki

Keops, fildişi heykel; Mısır Müzesi, Kahire
Egyptian Museum, Kahire fotoğrafları Hımer Fotoğraf, Münih

dönemlerde Eski Mısırlılarca bilge bir firavun olarak anılmıştır.

Yaşamına ilişkin yazılı kaynakların çoğu günümüze ulaşmamıştır. Firavun Snefru ile karısı Heteferes'in oğlu ve vârisi olan Keops'un dört kez evlendiği sanılmaktadır. İlk karısı Merityetes, kendi piramidinin yanında bulunan üç küçük piramitten birinde gömülmüştür. İkinci karısının adı bilinmemektedir. Üçüncü karısı, gene bu piramitlerden birinde gömülü olan Henutsen, dördüncüsü ise, kız kardeşi Neferti-kau'dur. Keops'un ölümünden sonra sırasıyla oğulları Cedefre (Recedef) ve Kefren firavun olmuştur.

Keops Piramidi bak. Piramitler

Kéos, KEA olarak da yazılır, TZIA olarak da bilinir, Yunanistan'da Ege Denizindeki Kyklad Adalarını oluşturan adalardan biri. Adalar grubunun en batısında, Attika'nın

Kéos'tan bir görünüm, Yunanistan
Henri Cartier Bresson, Magnun

güney ucunun doğusunda yer alır. 130,6 km²'lik bir alanı kaplayan Kéos, tam ortasında yer alan Profitis İllas Tepesine (561 m) doğru aşamalı olarak yükselir. Başlıca kasabası kuzeybatıda, eski İoulis kentinin yerinde kurulmuş olan kıyıya yakın Kéox'tur (Kéa).

Erken Heladik dönemde kurulan Kéos İÖ 480'deki Artemision ve Salamis deniz savaşlarında Yunanlıların safında çarpıştı. Ardından Atina önderliğindeki Delos Birliği'ne katıldı. İÖ 363-362'de başlayan ayaklanma, adanın başlıca ürünü olan aşiboyası üretimi ve ticaretini ellerinde tutan Atinalılar tarafından acımasızca bastırıldı. Orta çağda Tziá olarak anılan kent İS 1207'de dört İtalyan serüvenci arasında paylaşıldı. 1537'de, Nakсос Düklüğü'nün bir parçası oldu. 1566'da Osmanlı yönetimi altına giren Kéos 1912'de Yunan Krallığı'na katıldı. Tarımsal ürünleri arasında üzüm, turuncgiller ve bal sayılabilir. Yunan anakarası için alüminyum mutfak eşyaları üreten bir fabrikanın bulunduğu adadan bir miktar da meşe kerestesi ihraç edilir. Eski Karthia kentinin bulunduğu yerde Dor üslubunda bir tapınağın ve başka yapıların kalıntıları vardır. Nüfus (1981) 1.648.

kepçeli traktör, ön tarafına hidrolik aktarma yoluyla kumanda edilen kepçe yerleştirilmiş traktör. Kepçe, kazma işleminde kullanıldığında traktörün ileri doğru hareketiyle kazılacak yere sokulur, traktörün

Kepçeli traktör

geri hareketiyle çekilerek hareketlendirilir. Kepçeli traktörler küçük ölçekli kazı (hafriyat) ve yükleme işlerinde kullanılır. Kısa erimli yük taşımacılığında da bu tür traktörlerden yararlanılabilir.

kepek, seboreli dermatitte kafadaki saçlı derinin boynuzsuz dış katmanının kuruyarak pul pul dökülmesi Ayrıca bak. dermatit.

kepek, tahıl tanelerinin öğütülüp elenmesinden sonra geriye kalan tohum kabuğu kırıntıları.

En yaygın olarak üretilen kepek, buğday kepeğidir; yüzde 16 protein, yüzde 11 doğal lif ve yüzde 50 karbonhidrat içerir, ayrıca B, D ve E vitaminlerini taşır. Kepek en çok hayvan yemi olarak, ayrıca selülozlu yapıyla sindirim sistemine yardımcı olduğundan kabızlık tedavisinde ve ekmek yapımında kullanılır.

kepenek, çobanların ve yük taşıyan katırcıların soğuktan, yağmur ve kardan korunmak için örtündükleri, bir tür kaba keçe olan kebeden yapılımsı kolsuz, bütün vücudu kaplayan üstlük.

Biri sırtta, ikisi önde olmak üzere üç parçadan yapılır. İkisi yanlarda, ikisi de omuzlarda dört düz dikişi vardır. Bazı yörelerde omuzlar üstüne tutturulmuş başlığı olan kepenekler de yapılır.

Kepenek ayakların üstüne kadar iner. Önünde düğme yoktur. Sağında ve solunda bulunan ipler düğümlenerek önü kapatılır.

Kepenek giymiş çobanlar, Bingöl
Aradolu Yayıncılık Arşivi

Dişında ya da içinde çobanın kavalını koyacağı bir kese ya da cep bulunur. Kullanılmadığı zaman, omuz başlarındaki küçük halkalarla duvara asılarak korunur.

Kepes, Gyorgy (d. 4 Ekim 1906, Selyp, Macaristan), Macar asıllı ABD'li ressam, tasarımcı, fotoğrafçı, eğitmen ve yazar. Özellikle ışık ve renk konusundaki katkılarıyla, birçok alandaki tasarım yaklaşımlarını önemli ölçüde etkilemiştir.

Budapeşte'deki Kraliyet Güzel Sanatlar Akademisi'nden mezun olduktan (1928) kısa süre sonra fotogram(*) çalışmalarına

"Alev Bahçesi", Gyorgy Kepes'in William Walton, Paul Earls ve Mauricio Bueno ile birlikte yaptığı bir düzenleme, 6 metrelik bir alanda müziğe uyarak hareket eden gaz alevleri, Cambridge, Massachusetts, 1972

Center for Advanced Visual Studies, Massachusetts Institute of Technology Cambridge, fotoğraf Nishan Bichapan

girişti. Daha sonra, "foto-çizimler" adını verdiği baskılar yaptı. Bu yapılarda, negatif işlevi gören cam levhalar üzerine boya uyguluyordu.

1930-36 arasında Berlin ve Londra'da sinema ve tiyatro yapıtlarıyla ticari sergiler için tasarımlar hazırladı. 1937'de Chicago'da o yıl kurulan Yeni Bauhaus'un (sonradan Tasarım Enstitüsü) ışık ve renk bölümünü yönetmek üzere ABD'ye gitti. 1946'da geçtiği Massachusetts Teknoloji Enstitüsü'nde görsel tasarım dersleri verdi. 1967'den başlayarak Yüksek Görsel Araştırmalar Merkezi'ni yönetti. Kitapları arasında *Language of Vision* (1944; Görme Dili) ve *The New Landscape in Art and Science* (1956; Sanat ve Bilimde Yeni Görünüm) yer alır.

Kepez Hidroelektrik Santrali, Antalya ilinde, Kepez Elektrik TAŞ tarafından kurulan hidroelektrik santral. 1955'te elektrik üretimini için özel kuruluşlara izin verilmesi sonucunda kurulan şirket 1961'de 27 MW gücündeki Kepez Hidroelektrik Santral'ını

işletmeye açtı. Bölgenin elektrik gereksinimini karşılamak amacıyla kurulan santral 1971'de enterkonnekte sisteme bağlandı. Santralin kurulu gücü 1986'da 32.2 MW'ye çıkartıldı.

Kephalos, Eski Atinalı bir ailenin, büyük bir avcı olduğuna inanılan efsanevi atası. Kephalos'a aşık olan Şafak Tanrıçası Eos (ya da Aurora) onu bir süre alıkoyar. Kephalos, Lailaps (Kasirga) adlı tazısıyla birlikte, Boiotia'ya büyük zarar veren Teumessos adlı dişi tilkinin ustesinden gelir. Geç Yunan ve Roma yazınında Kephalos'u konu alan en ünlü öykü karısı Prokris'le ilgilidir. Kephalos'un av düşkünlüğü yüzünden ondan kuşkulanan Prokris, bir başka kadınla aldatılmadığından emin olabilmek için Kephalos'u izler. Kephalos, çalırların arasından ansızın çıkan Prokris'i av sanarak yanlışlıkla vurur. Sonraki efsanelerde etimolojik bir yanlışlık yüzünden Kephalos, İon Adalarından Kefalonya'daki yerleşmenin kurucusu sayılmış ve Odysseus'un atalarıyla ilişkilendirilmiştir.

Kephisodotos (YAŞLI) (u. İÖ y. 400), Praksiteles'in babası olduğu varsayılan Yunan heykeltçi. İÖ 370'te kurulan Megalopolis kenti için çeşitli heykeller yapmıştır.

En önemli yapıtı olan "Eirene" (Barış) Meryem Ana'ya benzeyen bir kadını, kucağında çocuk Plutos'u (Bolluk) taşıırken betimler. Praksiteles'in ünlü "Çocuk Dionysos'u Taşıyan Hermes" adlı heykeli bu yapıtı anımsatır. Praksiteles'in portre-bustleriyle tanınan oğlu heykeltçi Genç Kephisodotos'un yapıtları ise günümüze ulaşmamıştır.

Kepler, Johannes (d. 27 Aralık 1571, Weil der Stadt, Württemberg - ö. 15 Kasım 1630, Regensburg özgür imparatorluk kenti), Yer'in ve öteki gezegenlerin Güneş'in çevresinde eliptik yörüngeler üzerinde dolandığını bulan Alman astronom. Gezegenlerin devinimine ilişkin, günümüzde Kepler

Kepler, sağlığında yapılmış bir resminden kımığı bilinmeyen bir sanatçının gerçekleştirdiği oymabaskı (y. 1730)

Archiv für Kunst und Geschichte, Berlin

yasaları olarak tanınan üç yasayı ortaya koymuş, gözün ve teleskopun çalışma ilkelerini belirlemiş ve kendi adıyla anılan teleskopu geliştirmiştir.

Babası yoksul bir paralı asker, annesi de bir hancının kızıydı. Başlangıçtan beri bozuk olan sağlığının üç yaşında yakalandığı ve gözleriyle ellerinin zayıf kalmasına neden olan çiçek hastalığından sonra daha da kötüleşmesi nedeniyle ailesi, din adamı

olarak yetiştirilmesine karar verdi. Çok yoksul bir aileden gelmesine karşın, üstün zekâsıyla küçük yaşta dikkatleri çeken Kepler, Württemberg dükünün yardımıyla Tübingen Üniversitesi'nde sürdürdüğü öğrenimini 1588'de bitirdi. 1591'de aynı üniversitede lisansüstü çalışmasını tamamladı. Kopernik'in günmerkezli (heliyosantrik) sistemini savunan çok az sayıda bilim adamından biri olan Michael Mastlin'in Tübingen'deki astronomi derslerini izleyerek Kopernik sistemini benimsemesi Kepler'in sonraki yaşamı açısından önemli bir dönüm noktası oldu. Daha sonra başladığı ilahiyat öğreniminin son yılında iken Graz'daki Lutherici lisede boşalan matematik öğretmenliğine atandı, böylece ilahiyat öğrenimini bırakmış oldu. 1594'te gittiği Graz'da evrenin yapısına ilişkin araştırmalarına başladı. Platoncu felsefenin ve Pythagorasçı matematiğin etkisiyle, evrende var olduğuna inandığı matematiksel uyumu ortaya koymaya çalıştı. Bu amaçla, Eski Yunanlılardan beri bilinen ve "Platon cisimleri" olarak adlandırılan beş düzgün çokyüzlüden yararlanmayı düşündü. Uzayda yalnızca bu beş düzgün çokyüzlünün var olabileceği Eski Yunanlılarca kanıtlanmıştı. Bu beş düzgün çokyüzlü şunlardı: Dört yüzlü (yüzleri dört eşkenar üçgen olan piramit), küp, sekiz yüzlü (sekiz eşkenar üçgen), oniki yüzlü (12 düzgün beşgen) ve yirmiyüzlü (20 eşkenar üçgen). Bu çokyüzlüler köşelerinden geçen birer küre içine yerleştirilebildikleri gibi, bunların içine, yüzlerine orta noktalarından teğet olacak biçimde, birer küre yerleştirilebilir. Kopernik astronomisi her biri bir küre üzerinde dolanan altı gezegen tanıyordu. Kepler, bu altı gezegenin üzerinde dolandığı kürelerin, aralarında beş Platon cismi bulunacak biçimde iç içe yerleşmiş durumda olduklarını öne sürdü. Bu görüş, ilk yapıtı olan *Prodromus Disser-tationum Mathematicarum Continens Myste-rium Cosmographicum* (1596; Evrenin Gizlerini İçeren Matematiksel Araştırmaların Habercisi) adlı kitabın ana temasını oluşturur.

Kepler bu ilk önemli yapıtını o dönemün tanınmış bilim adamlarına gönderdi. Bunlar arasında büyük astronom Tycho Brahe de vardı. O sıralarda imparatorluk matematikçiliğine atanan Tycho Brahe, Kepler'in yapıtındaki Kopernikçi görüşlere katılmamakla birlikte, onun astronomi bilgisinden ve matematikteki ustalığından çok etkilendi ve kendisini Prag yakınlarındaki gözlem-evinde çalışan araştırmacılar grubuna katılmaya çağırdı. Graz'daki Protestanların kenti terk etmelerinin istenmesi üzerine bu kentten ayrılan Kepler, 1600'de Tycho Brahe'nin yanına gitti ve onun asistanı oldu. Brahe ertesi yıl ölünce Kutsal Roma-Germen imparatoru II. Rudolf, Kepler'ı imparatorluk matematikçiliğine atadı. Prag'da yayımladığı *De Fundamentis Astrologiae Certioribus* (1601; Astrolojinin Güvenilir Temelleri) adlı yapıtında yıldızların insanlarla yaşamlarını yönlendirdiği yolundaki boynancı reddetmesine karşın, Kepler evren ile insan arasında belirli bir uyum olduğuna inanıyordu ve astrolojiye dayanan öngörülerle uğraşmıyordu.

Çok ender bir olgu olan Mars, Jupiter ve Satürn'un birlikte kavuşma konumuna gelmelerini incelerken bu gezegenlerin yakınında Ekim 1604'te ortaya çıkan bir süpernovayı, çıplak gözle gözlemleyemediğinceye değin, 17 ay boyunca gözlemledi. Antik Çağ'dan beri değişmez ve kusursuz olarak kabul edilegelmiş olan yıldızlar âleminde

değişimlerin yer alabileceğine bir kanıt oluşturan gözlem sonuçlarını *De Stella Nova in Pede Serpentarii* (1606; Yılançı Takım-yıldızının Ayağındaki Yeni Yıldız) adıyla yayımladı.

Tycho Brahe'nin araştırma grubunda Kepler'e Mars'ın incelenmesi görevi verilmişti, ama o gözlem sonuçlarının değerlendirilmesinden önce ışığın atmosferde kırılması olgusunu incelemek gerektiği kanısına vardı. Dış uzaydaki gök cisimlerinden gelen ışık ışınlarının, Yer'i çevreleyen yoğun atmosfere girdiklerinde nasıl kırıldığı konusundaki araştırmalarının sonuçlarını *Ad Vitellionem Paralipomena Quibus Astronomiae Pars Optica Traditur* (1604; Astronomideki Optik Konularının İncelenmesi Konusunda Vitellio'ya Ek) gibi alçakgönüllü bir başlık altında yayımladı. Vitellio ortaçağın optik konusunda en önemli araştırmacısını yayımlamış olan bilim adamıydı. Ama Kepler bu kitabında Vitellio'nun yapıtına ek yapmanın çok ötesinde bir başarı sergilemiş, insan gözünün yapısı ve çalışması hakkında sonradan gerçekleştirilen bütün araştırmalara temel oluşturacak katkılarda bulunmuştur. Işık yayan bir cisimden her doğrultuda ışınlar çıktığını, ama bunlardan ancak gözbebeğine düşenlerin gözün içine girebildiğini ve bunların tabanı gözbebeği olan bir koni oluşturduğunu öne süren Kepler, normal bir gözde bu ışınların kırılarak ağtabaka üzerindeki bir noktada birleştiklerini, normal olmayan bir gözde ise bu ışınların ağtabakanın önünde ya da arkasında birleştiklerini, böylece de bulanık bir görüntü oluşturduklarını belirledi. Gözlük, Kepler'den önce üç yüzyıldır biliniyor ve kullanılıyordu, ama bu kıvrımlı cam parçalarının düzgün görmeyi nasıl sağladığını ilk kez açıklayabilen bilim adamı Kepler oldu.

Teleskopun keşfi Galilei tarafından açıklandığında, Kepler bu teleskopun optik çalışma ilkelerini açıklayan bir kitap kaleme aldı ve bu kitabın bir kopyasını Galilei'ye gönderdi (1610). Galilei hem bu kitabı, hem de Kepler'in bir yıl önce yayımlamış olduğu önemli yapıtını görmezlikten gelmeyi yeğledi.

Kepler'in 1609'da yayımladığı kitap *Astronomia Nova* (Yeni Astronomi) adını taşıyordu ve gerçekten çığır açıcı nitelikteydi. Kepler bu yapıtında Mars'ın yörüngesinin dairesel değil, eliptik olduğunu ortaya koydu.

Kepler *Mysterium Cosmographicum*'da ortaya koyduğu düzgün çokyüzlülere dayanan modelin gezegenler arasındaki uzaklıkları açıklamaktan uzak olduğunu kısa bir süre içinde kavramıştı. Teleskop öncesi dönemin en büyük gözlemcisi olan Tycho Brahe'nin uzun yıllar boyunca ve birçok yetenekli yardımcının yararlanarak gerçekleştirdiği gözlemlerin eşi bulunmaz kesinlikteki sonuçları Brahe tarafından kendisine bırakılmıştı. Kepler bu sonuçlar üzerinde yıllarca çalıştı. En eski çağlardan beri gezegenlerin, gök cisimleri oldukları için yetkin olduklarına, bu nedenle de ancak dairesel ya da dairelerden oluşan yörüngeler üzerinde dolanabileceklerine inanılmıştı. Kopernik Yer'in de bir gezegen olduğu görüşünü ortaya atmıştı ve Yer'in hiç de yetkin bir gök cismi olmadığı apaçık belliydi. Brahe'nin gözlem sonuçlarını dairelerden oluşan ve düşünebildiği her türden yörünge biçimine uydurmaya çalışıp başarıya ulaşamayan Kepler, Kopernik'in görüşlerinden de esinlenerek, dairesel olmayan yörüngeleri ele aldı ve doğru sonuca ulaştı: Mars, odakla-

ndan birinde Güneş bulunan eliptik bir yörüngede dolanıyordu.

Yörüngelerin yalnızca dairesel olabileceğine ilişkin inanç, hareketin de düzgün olması gerektiğini içeriyordu; bir başka deyişle, gök cisimleri yörünge üzerinde eşit zaman aralıklarında eşit uzunlukta yaylar boyunca yol alıyor olmalıydılar. Ne var ki, böyle bir düzgün hareket eliptik yörüngeler için söz konusu olamazdı. Kepler gezegenlerin devinimlerinde değişik türden bir "düzgünlük" olduğunu ortaya koydu: Gezegenler yörüngede dolarken eşit zaman aralıklarında eşit yol almıyordu, ama gezegeni Güneş'e birleştiren doğru parçası eşit zaman aralıklarında eşit alanlar taniyordu. Kepler'in *Astronomia Nova*'da ortaya koyduğu bu iki yasa (yörüngelerin eliptik olması ve eşit alanların taranması) bugün Kepler'in birinci ve ikinci yasaları olarak bilinir.

Astronomia Nova'dan on yıl sonra Kepler *Harmonice Mundi* (1619; Dünya'nın Uyum) adlı yapıtını yayımladı. Büyük bölümü mistik görüşlerden oluşan bu yapıt bugün Kepler'in üçüncü yasası olarak bilinen çok önemli bir yasayı da içeriyordu: Gezegenlerin Güneş'e olan ortalama uzaklıklarının üçüncü kuvveti, yörüngedeki dolanma sürelerinin karesiyle orantılıdır. Bu üç yasa yarım yüzyıl sonra Isaac Newton'un evrensel kütleçekimi yasasını bulmasında belirleyici rol oynamıştır.

Kepler'in 1611'de yayımlanan *Dioptrice* (Kırılma) adlı yapıtı, Galilei'nin bir yakınsak mercek ile bir ıraksak mercekten oluşan teleskopuna oranla büyütme gücü çok daha yüksek olan ve iki yakınsak mercekten oluşan bir teleskopun tanımını ve çalışma ilkelerini içerir. Günümüzde kullanılan mercekli (kıncı) teleskoplar Kepler teleskopu(*) olarak bilinen bu teleskopun geliştirilmiş modelleridir. Kepler, optik konusundaki iki yapıtıyla (*Dioptrice* ve *Ad Vitellionem*), geometrik optik olarak anılan fizik dalının kurucusu olmuştur.

II. Rudolf'un kardeşi tarafından tahttan çekilmeye zorlanması üzerine Kepler imparatorluğun o dönemdeki başkenti olan Prag'dan ayrılmaya karar verdi (1611). Yeni imparator tarafından da imparatorluk matematikçisi olarak atanmasına karşın Linz'e yerleşti. Linz'de kaldığı 14 yıl içinde Kepler, *Harmonice Mundi*'yi ve *Epitome Astronomiae Copernicanae* (1618-21; Kopernik Astronomisinin Özeti) adlı kitabı yayımladı ve ünlü *Tabulae Rudolphinae*'sini (1627; Rudolf Cetvelleri) tamamladı. En hacimli yapıtı olan ve aralıklarla üç cilt olarak yayımlanan *Epitome*'de kendisinin ve Galilei'nin gerçekleştirdiği buluşları sergileyen Kepler, Kopernik'in görüşlerini güçlü bir biçimde savunur; ayrıca birinci ve ikinci yasaları Mars'tan başka gezegenler ve Ay için, üçüncü yasayı gezegenlerin yanı sıra Jüpiter'in yeni keşfedilmiş olan dört uydusu için sınıadığını ve geçerliliğini saptadığını belirtir. *Epitome*, Kopernik'in *De revolutionibus orbium coelestium*'u (Göksel Kürenin Dönüşleri Üzerine) ve Galilei'nin *Dialogo Sopra i due massimi sistemi del mondo, ptolemaico e copernicano*'sü (1632; İki Büyük Yer Sistemi, Ptolemaios ve Kopernik Sistemleri Üzerine Konuşmalar) ile birlikte *Index Librorum Prohibitorum*'a (Yasak Kitaplar Listesi) alınmış ve iki yüzyıl bu listede kalmıştır.

Kepler *Tabulae Rudolphinae*'yi İmparator Rudolf'un onuruna adlandırmıştır. Kitap Linz'de basılacaktı, ama Katolikliğe dönme zorlanan ve ağır vergi yükü altında ezilen köylülerin 1626'da isyan ederek kenti kuşatmaları ve kentin bir bölümünü ateşe vermeleri üzerine Kepler Linz'i terk etti ve kitabı Ulm'da bastırıldı. Uzun yıllar süren

özenli bir çalışmanın ve yoğun bir hesaplama emeğinin ürünü olan *Tabulae Rudolphinae* temel olarak Tycho Brahe'nin gözlem sonuçlarına dayanır. Brahe'nin incelemiş olduğu 777 yıldıza Kepler 228 yıldız daha eklemiştir. Bu yıldızların konumu birkaç açı dakikası doğrulukla belirlenmiştir. Kitap gezegenlere ve bunların konumlarının saptanmasına ilişkin cetvelleri de içermektedir. Teleskop öncesi astronominin en yetkin ve kesinlikli katalogu olan bu yapıt yayımlanmasını izleyen bir yüzyıl boyunca aşılammış ve yaygın olarak kullanılmıştır; ayrıca ışığın atmosferdeki kırılması hesaba katılarak yıldızların konumunda gerekli düzeltmelerin yapıldığı ilk katalogdur. Kepler kitaba logaritma cetvelleri de eklemiştir.

Otuz Yıl Savaşları'nın (1618-48) başarılı komutanı Friedland ve Zagañ Dükü Albrecht von Wallenstein'in çağrısına uyarak 1628'de Zagañ'a giden Kepler burada uzun çabalardan sonra bir basimevi kurdu. Wallenstein'in imparator tarafından komutanlıktan alınması (13 Ağustos 1630) üzerine ailesini geride bırakarak Zagañ'dan ayrılan Kepler Avusturya'da bırakmış olduğu parasının geliri almak umuduyla Regensburg'a gitti. İmparatorluk Meclisi'nin toplantı halinde olduğu Regensburg'da kendisine 12 bin florin borcu olan imparatorla görüşmeyi umuyordu. Burada kısa süren ateşli bir hastalık sonucunda öldü. Otuz Yıl Savaşları'nın çalkantıları içinde mezarı kaybolmuştur.

Ay'a düşsel bir yolculuğu anlattığı ve bilimkurgu türünün ilk örneği sayılan *Somnium* (ös 1634; Düş) adlı bir de roman yazmış olan Kepler'in yapıtları *Gesammelte Werke* (1937-81, 19 cilt, der. W. von Dyck ve M. Caspar; Bütün Yapıtları) adıyla yayımlanmıştır.

Kepler Novası, Latince NOVA OPHIUCHI 1604 (Yılançı Novası 1604), Güneş sisteminin de içinde bulunduğu Samanyolu Gökadası'nda ortaya çıktığı bilinen az sayıda süpernovadan (çok şiddetli yıldız patlaması) biri. İlk kez Kepler'in yardımcısı Jan Brunowski tarafından Ekim 1604'te gözlemlendi; Kepler, süpernovayı 1606 başlarında artık çıplak gözle görülemez oluncaya değin inceledi. Görünür kadri en yüksek (yaklaşık -2,5) iken Jüpiter'den daha parlak olan bu süpernovadan günümüze ulaşmış kalıntı bir yıldız yoktur, ama süpernovanın görülmüş olduğu yerde bulutsu izleri gözlenebilmektedir. Kepler Novası, Tycho Novası gibi, yıldızların değişim geçirebileceği gerçeğinin kanıtı olarak kullanılmıştır.

Kepler teleskopu, ünlü Alman astronom Johannes Kepler'in (1571-1630) geliştirdiği teleskop. Günümüzde kullanılan mercekli (kıncı) teleskoplar bu türdendir. Büyütme gücü Galilei teleskopuna(*) oranla çok yüksek olan Kepler teleskopunda objektif olarak bir yakınsak mercek, gözmerceği (oküler) olarak da objektifin odak noktasının gerisine yerleştirilmiş bir başka yakınsak mercek vardır. Oluşan görüntü ters ve gerçektir; bu görüntü (gerçek görüntü olduğu için) bir ekran üzerine düşürülebilir. Doğru görüntü elde etmek gerekiyorsa objektif ile gözmerceği arasına üçüncü bir yakınsak mercek yerleştirilir. Bu durumda teleskopun boyunun uzun olması gerekir; böyle teleskoplar genellikle iç içe geçen borular kullanılarak yapılır.

Kepler yasaları, astronomide ve klasik fizikte, Güneş sistemiindeki gezegenlerin devinimlerini betimleyen yasalar. Bu yasaları Alman astronomi bilgini Johannes Kepler (1571-1630), Danimarkalı astronom Tycho Brahe'nin gözlem sonuçlarını çözüm-

leyerek ortaya koymuştur. İlk iki yasa Kepler'in 1609'da, üçüncü yasa ise 1618'de yayımlanan kitaplarında yer almıştır; Kepler bu yasaları öteki buluşlarından belirgin bir biçimde ayırt etmiş ya da bunlara sıra numarası vermiş değildir.

Kepler'in üç yasası şöyle ifade edilebilir: 1) Bütün gezegenler Güneş'in çevresinde, odaklarından birinde Güneş'in bulunduğu elips biçimli yörüngeler üzerinde dolanırlar, 2) bir gezegeni Güneş'e bağlayan doğru parçası eşit zaman aralıklarında eşit alanlar tarar, 3) gezegenlerin yörünge periyotlarının (dolanım süresi) kareleri ile Güneş'e ortalama uzaklıklarının üçüncü kuvvetleri orantılıdır. Bu yasalar, özellikle ikinci yasa, Isaac Newton'un 1684-85'te kütleçekimi yasasını bulmasında çok önemli bir rol oynamıştır. Newton, Yer ile Ay ve Güneş ile gezegenler arasındaki kütleçekimi için ortaya koyduğu ünlü yasasının evrenin her yerinde ve bütün cisimler için geçerli olduğu varsayımında bulundu. Newton ayrıca, merkezi kütleçekimi kuvveti etkisi altında devinen cisimlerin yalnızca Kepler'in birinci yasasının öngördüğü eliptik yörüngeler üzerinde dolanması gerekmediğini, yörüngeyi açık konikler de olabileceğini, cismin toplam enerjisine bağlı olarak, parabolik ve hiperbolik yörüngelerin olanaklı olduğunu gösterdi. Nitekim, yeterli büyüklükte enerjiye sahip bir gökcişimi (örn. bir kuyruklu yıldız) Güneş sistemine girdikten sonra bir daha dönmek üzere sistemi terk edebilir. Kepler'in ikinci yasasından, ayrıca, herhangi bir gezegenin Güneş'ten geçen ve yörünge düzlemine dik olan bir eksen çevresindeki açısal momentumunun sabit kalacağı (korunumlu olduğu) sonucu çıkar.

Kepler yasalarından, doğal ve yapay uyduların ve yıldız sistemlerinde ya da gezegenlerin yakınında yörüngeye oturmuş (ve motorları durdurulmuş) uzay araçlarının devinimlerinin incelenmesinde de yararlanır. Bu yasalarda gezegenlerin birbirlerine uyguladıkları kütleçekimi kuvvetlerinin tedirginlik biçiminde ortaya çıkan etkileri hesaba katılmamıştır. Karşılıklı olarak birbirini çeken ikiden çok cismin devinimlerini kesin olarak belirleme problemi çok karmaşık bir problemdir; üç cisim probleminin(*) analitik çözümü, bazı özel durumlar dışında, olanaklı değildir. Kepler yasaları yalnızca kütleçekimi kuvvetlerinin söz konusu olduğu sistemler için değil, uzaklığın karesi ile ters orantılı kuvvetlerin söz konusu olduğu bütün sistemler için geçerlidir. Bu yasalar, görelilik ve kuvantum etkileri de göz önüne alınmak koşuluyla, atomdaki elektromagnetik kuvvetlere de uygulanabilir.

Keppel Körfezi, Avustralya'da, Queensland'in doğu kıyısında Büyük Okyanusun oluşturduğu girinti. 48 km uzunluğunda, 19 km genişliğindedir. Açık denizden doğudaki Curtis Adasıyla korunur. Keppel Adaları, körfezin Fitzroy Irmağının ağzına yakın kuzey kesiminde yer alır. 1770'te körfezi ilk kez saptayan İngiliz denizci Kaptan James Cook, daha sonra Deniz Kuvvetleri birinci lordu olan Tuğamiral Augustus Keppel'in adını buraya vermiştir.

Körfez kıyı şeridindeki sayfiye yerleri arasında Emu Park ve Yepoon sayılabilir. Kıyının iç kesimlerinde tropik meyveler (ananas ve muz) yetiştirilir. Körfez sularında karides, kabuklu deniz hayvanları ve balık avlanır.

Keppler, Joseph (d. 1 Şubat 1838, Viyana, Avusturya - ö. 19 Şubat 1894, New York kent, ABD), Avusturya asıllı ABD'li karikatürcü. ABD'nin ilk başarılı haftalık mizah dergisi *Puck*'in kurucusudur.

Viyana'da resim öğrenimi gördü. 1848 Devrimi'nden sonra 1867'de ABD'de Missouri'ye yerleşen babasının yanına gitti. İki yıl sonra St. Louis'de ilk haftalık mizah gazetesini çıkarmaya başladı, ama başarısızlığa uğradı. 1870'te gene kısa ömürlü olan Almanca haftalık dergi *Puck*'ı kurdu.

Daha sonra New York kentine yerleşti. 1875'te *Frank Leslie's Illustrated Newspaper*'a kapak karikatürleri çiziyordu. 1876'da *Leslie*'den ayrıldı ve yeniden Almanca *Puck*'ı yayımlamaya girişti. Derginin büyük başarısı ertesi yıl İngilizce olarak da çıkarılmasına yol açtı. İngilizce *Puck* 1918'e değin yayımlanarak Almancasından 22 yıl fazla ayakta kaldı. Başlangıçta *Puck*'in bütün karikatürlerini Kepler çiziyordu. Sonradan birçok başka sanatçı katkıda bulunduydu da, Kepler'in etkisi hep güçlü oldu. 1880 seçimlerinde başkanlık için Hancock'la mücadele eden Garfield'e karşı bir karikatürü büyük ilgi topladı.

Kepsut, yarısı Ege Bölgesi, öteki yarısı Marmara Bölgesi sınırları içinde kalan, Balıkesir iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Yüzölçümü 894 km² olan Kepsut ilçesi doğu ve güneydoğuda Dursunbey, güneyde Bigadiç ilçeleri, batıda Merkez ilçe, kuzeyde Susurluk ilçesi, kuzeydoğuda da Bursa ilıyla çevrilidir.

Doğusu Alaçam Dağlarının kuzeybatı uzantılarıyla engebelenen ilçe topraklarının önemli bir bölümü düzlüklerden oluşur. İlçenin en büyük düzlüğü, Balıkesir Ovasının devamı olan Kepsut Ovasıdır. İlçe topraklarının sularını Susurluk Çayının yörrede Simav Çayı olarak bilinen orta çıkırı toplar.

İlçe ekonomisi tarıma dayalıdır. Bitkisel üretimde kullanılan teknoloji ileri düzeyde, verim yüksek ve ürün deseni de çeşitlidir. Başlıca ürünler şeker pancarı, buğday, arpa, mısır, baklagiller, ayçiçeği, pamuk, çeşitli sebzeler, üzüm, elma, şeftali ve vişnedir.

Eski bir yerleşim alanı olan Kepsut, Antik Çağda Mısya adlı yörede yer alıyordu. Kurtuluş Savaşı sırasında bir süre Yunan işgali altında kaldı. 5 Eylül 1922'de kurtuldu. 1953'te ilçe merkezi yapıldı.

Eskiden Kepsit adıyla anılan kasaba, il merkezi Balıkesir'in 25 km doğusunda, Kepsut Çayının Simav Çayına katıldığı kesimde kurulmuştur. İl merkezine yakın olması nedeniyle pek gelişmemiş küçük bir yerleşimdir.

Kepsut Belediyesi 1888'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 30.138; kasaba, 5.466.

Ker, çoğul KERES. Eski Yunan dininde, özellikle ölüm ve hastalıktan sorumlu olduklarına inanılan yıkıcı ruhlar. Sözcük aynı zamanda, yazgı kavramına benzer bir anlamda da kullanılmıştır. Atina'da düzenlenen Anthesteria adlı şenlik sırasında yeraltı dünyasından çıkıp ortalıkta dolaştığına inanılan ölü ruhlarına da Ker denirdi. Bu yüzden bazı bilginler, sözcüğün asıl anlamının bu olduğunu one sürer.

Kerak, el-, Ürdün'de, el-Kerak ilinin (*muhafaza*) merkezi kent. Lüt Gölünün 16 km doğusunda, el-Kerak Deresinin kıyısında yer alır. Deniz düzeyinden yaklaşık 950 m yükseklikte, küçük ve dik bir tanıktepede kurulmuştur. Eski Ahit'te Moabi başkentlerinden Kir-hareset (Kir-heres) olarak geçen kentin eski adı İbranicede "Kırk Çömlekler Duvarı", Moabi dilinde ise "Kırk Çömlekler Kenti" anlamına gelir. Yunanca *Kharaks*'tan (çit) türetilen bugünkü adının kökeni Kitabı Mukaddes'te aynı anlamda kullanılan *kir* sözcüğüne dayandırılabilir.

Eski Ahit'te (II. Krallar 3) eski Moabi kalesinin birleşik İsrail, Yahuda ve Edom kuvvetlerince kuşatılması ve Moabi kralı Meşa'nın kendi vârsini kentin surları üstünde yakarak tanrılara kurban etmesinden sonra birleşik kuvvetlerin geri çekilmeleri canlı bir biçimde anlatılır. İşaya ve Yeremiya da Moabi'nin çökeceğine ilişkin kehanetlerinde kentten söz ederler. Doğal yapısıyla savunmada elverişli olan kalenin Kitabı Mukaddes sonrası çağlarda da bir yerleşim merkezi olarak kaldığı anlaşılmaktadır. İS 3. yüzyılda Yunanlı coğrafya bilgini Ptolemaios'un Kharakmoba olarak söz ettiği ve Bizanslıların bir piskoposluk kurduğu yerleşme, Kutsal Topraklar ile çevresinin bilinen en eski haritası Madaba mozaik haritasında (İS 6. yy) surlarla çevrili bir kent olarak gösterilir. Haçlıların eski kalenin üzerinde inşa ettiği (1132) Le Krak du Désert, Salaheddin Eyyubi'nin Filistin'e egemen olmasını sağlayan Celile'deki Hattin Savaşı'ndan (1187) bir yıl sonra Müslümanların eline geçti. Kentin bu adına ilk kez 13. yüzyıl İslam kayıtlarında rastlanmaktadır.

Bedevelerin 19. yüzyıl sonlarında ve 20. yüzyıl başlarında Osmanlılara karşı giriştiği ayaklanmaların merkezlerinden biri olan el-Kerak, günümüzde çevresindeki dağınık yerleşim alanlarının yönetim merkezi ve pazar yeridir. Birkaç Bizans kilisesinin kalıntıları barındıran kentte yerel bir ticaret odası, devlet daireleri ve mahkemeler vardır. Nüfus (1988 tah.) kent, 45.650; (1991 tah.) il, 140.000.

Kerala, Hindistan'ı oluşturan eyaletlerden biri. Hindistan Yarımadasının batısındaki Malabar Kıyısı boyunca 576 km uzanan eyaletin eni 32-120 km arasında değişir. Kuzeyde Karnataka (eskiden Mysore), doğuda ve güneyde Tamil Nadu (eskiden Madras) eyaletleri, batıda da Umman Denizi ile çevrilidir. 38.863 km²'lik yüzölçümüyle ülke topraklarının yalnızca yüzde 1'ini kaplamasına karşın, ülke nüfusunun yüzde 4'ünü barındırır.

Kerala adının geçtiği en eski kayıtlar İÖ 3. yüzyılda hüküm süren Hindistan imparatoru Aşoka döneminden kalan kaya yazıtlarıdır. Yöre, o dönemde Keralaputra olarak bilinen bağımsız bir krallıktı. Kerala'ya göç eden Ariler yörede Hinduizmi yaydılar. İslam dininin 7. ve 8. yüzyıllarda Arap tüccarlar aracılığıyla geldiği sanılır. Kerala sonraki 200 yıl boyunca felsefe, eğitim ve güzel sanatlarda en parlak dönemini yaşadı: günümüzde bölgede yaygın olarak konuşulan Malayalam dili de bu dönemde gelişti.

Bir süre birbiriyle savaşan kabilelerin yönetimi altında kalan Kerala, 1498'de Portekizlilerin Kalikut'a (bugün Kojikod) gelmelerinden sonra Hindistan'ın Avrupalıların egemenliğine giren ilk bölgesi oldu. 17. yüzyılda Felemenkiler Portekizlileri bölgeden sürdüler. Daha sonra Mysore'dan gelen kuvvetlerce işgal edilen bölge 1790'larda İngiliz egemenliğine girdi. 19. yüzyıl başında İngilizlere karşı başlatılan ayaklanmalar başarıya ulaşamadı. Hindistan'ın 1947'de bağımsızlığını kazanmasının ardından bölge Travankor-Koçin adıyla eyalet statüsü kazandı. 1956'da Travankor-Koçin'e Malayalam dili konuşulan başka yörelerin de katılmasıyla Kerala adı altında dil temeline dayalı yeni bir eyalet oluşturuldu.

Kerala doğal güzellikleriyle ünlüdür. Batı Gatlar'ın görkemli tepelerinden batıya doğru uzanan dalgalı topraklarda yeşilin her tonunun görüldüğü sık ormanlarla kaplı ırmak vadileri yer alır. Bölgedeki ırmakların en önemlileri Periyar, Pamba ve Bhara-

tapuja'dır. İklim mevsimlere göre büyük değişiklikler göstermez. Ovalarda 27°C-32°C olan sıcaklık yüksek bölgelerde 21°C'ye düşer. Güneydoğu ve kuzeydoğu musonlarından etkilenen eyalet yılda ortalama 3.000 mm yağış alır.

Hindistan'ın en sık nüfuslu eyaleti olan Kerala'nın etnik yapısı ülke tarihini yansıtır. Dağlık kesimlerde yaşayan göçerlerin bir bölümü Siyah ırk özellikleri taşıırken, bir bölümü de Sri Lanka ormanlarında yaşayan göçebe Veddalara benzer. Nüfusun büyük bölümünü Dravid dil ailesine bağlı dillerden birini konuşan topluluklar oluşturur; ayrıca kuzeyden göç eden Arierin soyundan gelenlere de rastlanır. Malayalilerin çoğunluğu Hindu dinine bağlıdır; eyalette Hristiyan ve Müslüman toplulukları da vardır.

Eyalet ekonomisi tarıma dayanır. Başlıca ticaret ürünleri kauçuk, kahve, çay, karabiber, kakuledir; ama ekili toprakların yüzde 40'ının bu ürünlere ayrılması yerel tüketime yönelik gıda maddeleri üretiminin yetersiz kalmasına yol açmaktadır. Balıkçılık ve kümes hayvancılığı bakımından birinci sırada yer alan Kerala öteki eyaletlere yumurta satar; besi hayvancılığı ise gelişmemiştir.

Eyaletin ormanlık kesiminden bambu (reyon üretiminde kullanılır), kâğıt odunu, mangal kömürü, zambak ve reçine ile tük ve gül ağacı kerestesi gibi sanayide kullanılan hammadde elde edilir. Kerala'daki sanayi işçilerinin beşte üçü aile işletmelerinde çalışır; bu işletmeler genellikle hindistancevizi elyafı ve kaju işleme ile dokumacılık alanlarında etkinlik gösterir. Büyük işletmelerde çalışanların çoğu, gıda ve dokuma sanayilerinde toplanmıştır. Eyalette ayrıca gübre, kimyasal madde, elektrik araçları, titan, alüminyum kablo, kontrplak ve yapay elyaf üreten sanayi işletmeleri vardır. Koçin, Alleppey ve Kojikod limanlarından yurtdışı ve yurtdışı seferler yapan gemiler kalkar. Eyalet merkezi Trivandrum'da uluslararası bir havalimanı vardır. Koçin Havalimanı iç hat seferleri için kullanılır.

Kerala eğitim bakımından Hindistan'ın en gelişmiş eyaletidir. Kadınların yüzde 65'i, erkeklerin ise yüzde 75'i okuryazardır. Eyalette 50 politeknik ve sanayi enstitüsü, 100'den fazla sanat ve bilim yüksekokulu, 30 meslek yüksekokulu ve dört üniversite vardır.

Eyaletin kültürel mirası, Doğu ve Batı'yla olan uzun süreli ilişkilerle zenginleşen eski Hindu geleneginden öğeler taşır. Eyalette son yıllarda şiir, dans ve müziğin birleşiminden oluşan yeni bir sahne gösterisi ortaya çıkmıştır. Bir kültür kurumu olan Kalamandalam geleneksel sanatları canlandırma ve geliştirme çabasıdadır. Kerala'nın büyük Onam şenlikleri sırasında görsel sanatın gösterileri yapılır. Saray, tapınak ve kilise duvarlarını süsleyen duvar resimleri, klasik Hint resminden ayrı bir gelenek ve üslubun varlığını ortaya koyar. Nüfus (1991 geç.) 29.032.828.

Kerala Ovaları, Hindistan'ın güneybatı kesiminde dar kıyı şeridi. Batıda Umman Denizine bakar. Kerala eyaletinin tümüne yakını ve Malabar Kıyısı'nın(*) büyük bir bölümünü içine alır. Yaklaşık 28.000 km² lik bir alanı kaplar. Yörede *teri* olarak bilinen kumulların oluşturduğu çok sayıda sığ lagünle (*kaye*) parçalanmıştır. Kumlu kıyı kesimi hindistancevizi ağaçlarıyla kaplıdır. *Purana*'lara (Eski Oyküler) göre, Paraşurama-Khetram olarak da bilinen bölge, bilge Paraşurama'nın çabasıyla denizden kazanılmıştır. Yüksekliği 10 m'den az olan

Kerala Ovalarının doğusunda Batı Gatlar, Nilgiri Tepeleri ve Güney Gatlar yükselir. Kuzeyden güneye doğru genişleyerek yaklaşık 530 km boyunca uzanan ovaların genişliği 19-96 km arasında değişir.

Hindistan'daki su yollarının yaklaşık beşte birini oluşturan bölgedeki akarsuların en önemlisi ovaları boydan boya geçen Periyar Irmağıdır. Ova topraklarının yaklaşık yarısında ekim yapılır; en çok pirinç ve manyok yetiştirilir. Ayrıca şeker kamışı, zencefil, ragıdansı, yerfıstığı ve susam da ekilir. Ticari ürünler arasında hindistancevizi, biber, arekeviz, kakule, kauçuk, kahve ve çay sayılabilir. Bölgede kaju, çay ve balık işlenir; çimento, alüminyum, reyon (yapay ipek), elektrikli aletler, hindistancevizi elyafı, kontrplak ve kâğıt üretilir. Yoğun bir nüfusu barındıran ovalarda Tamil diliyle yakın ilişkisi olan Malayalam dili konuşulur. Başlıca kentler arasında Koçin, Trivandrum, Kojikod, Alleppey, Triçur ve Quilon sayılabilir.

keramet, velilerin gerçekleştirdiğine inanılan olağanüstü olay ya da davranış, bunu sağlayan güç.

İslam kelimelerinden Mutezile bilginleri ile bazı Eş'ariye bilginleri akla aykırı olduğu gerekçesiyle kerameti yadsırlar. Ama İslam bilginlerinin büyük çoğunluğu kerametın olabilirliğini kabul ederler. Mutasavvıflar ise kerameti veliliğin ayrılmaz bir parçası sayarlar. Bununla birlikte bütün bilginler, kerametın bağlayıcı bir kanıt ve ermişlik göstergesi sayılmayacağını, kerameti yadsımanın dinsel bir sorumluluk getirmeyeceğini görüş birliği içindedirler.

Mutasavvıflara göre iki türlü keramet vardır. Maddi, süri ya da kevnî keramet olarak nitelenen birinci tür, denizde yürümek, uçmak, zaman ve mekânı aşmak gibi doğa yasalarına aykırı, gözlemlenebilir olaylardan oluşur. Bu tür keramete, keramet-i faniye adı da verilir. İlmi, manevi ya da hakiki keramet olarak nitelenen ikinci tür, yetkin bilgi ve ahlaktan kaynaklanır ve daha çok müritlerin durumlarını değiştirmeyi, bilgi ve hikmetle etkilemeyi, kötü huyları gidermeyi amaçlar. Bu tür keramete keramet-i tabiiye adı da verilir.

Mutasavvıflar kerameti Tann'nın bir bağışı ve sınaması sayar, yetkin insanın keramete değil, kulluk görevleriyle ilgilenmesini, ortaya çıkması durumunda kerameti gizlemesini öğütlerler. Veli kerameti amaç edinmemeli, doğruluk için çalışmalıdır. Her mutasavvıf ölçü olarak şeriatı uymak zorundadır; dolayısıyla en büyük keramet kötü huyları yok etmek, erdemlerle donanmaktır. Keramet, onu önemseyenler için gerçek yetkinliğe ulaşmaktan alıkoyan bir engele dönüşebilir. Keramete takılıp kalan mutasavvıf gerçek görevlerini unuttur, dolayısıyla yetkinlik aşamasına ulaşamaz.

Kerandiler, Arjantin Pampaları'nda yaşamış Güney Amerika Yerlileri. Atlas Okyanusu kıyısındaki Blanco Burnundan, Río de la Plata'nın batı kıyısındaki Cordoba Dağlarına kadar uzanan bölgeye yayılmışlardır. Haklarında çok az bilgi vardır ve dilleri de günümüzde tümüyle yok olmuştur. Kerandilerin avcı ve toplayıcı oldukları, bola(*) ile avlanıp ağlarla balık tuttıkları bilinmektedir. Kıtaya atın getirilmesi, öteki göçebe Yerli kültürlerinde olduğu gibi Kerandilerin de yaşamını değiştirmiştir. Attan yararlanmayı öğrendikten sonra büyük göçebe band'lar(*) oluşturarak öteki Yerlilere ve İspanyollara karşı savaşan Kerandilerin, 1678'den sonraki yaşamlarına ilişkin hiç bilgi yoktur. Bu tarihte tümüyle yok oldukları ya da öbür Pampa Yerlileri arasında eridikleri sanılır.

Kerasous bak. Giresun

keratin, saç, tırnak, boynuz, toynak, post kılları ve kuş tüyü ile derinin dış katmanlarındaki epitel hücrelerinin yapısında bulunan lifli protein. Keratindeki polipetid zincirleri birbirine hidrojen bağlarıyla bağlı paralel yapılar halinde yapılanmıştır. Keratindeki aminoasitlerin yaklaşık yüzde 24'ünü oluşturan sistinin içerdiği çok sayıda ki disülfür bağı, proteinin önemli ölçüde kararlı olmasını sağlar. Sıcak ya da soğuk suda hiç çözünmez ve proteinleri parçalayan enzimlerden etkilenmez.

Keratin liflerinin uzunluğu içerdiği suya bağlıdır; kütlesinin yüzde 16'sı su olana kadar suya doyurulursa lifin uzunluğu yüzde 10-12 oranında artar.

keratinli sünger, *Demospongiae* sınıfının *Dictyoceratida* ve *Dendroceratida* takımlarını oluşturan süngerlerin ortak adı. Öbür süngerlerin iskelet dokularında silisli ve kalkerli bileşenlerin çok daha önemli bir yer tutmasına karşın keratinli süngerlerin iskeleti büyük ölçüde lifli organik maddelerden oluşur. Keratinli süngerlerin başlıca organik bileşeni olan kolajen, ya başlıca hayvan gruplarında görüldüğü gibi dağınık kolajen lifleri biçiminde ya da yalnız süngerlerde görülen ve sponjin adıyla bilinen bir madde biçimindedir. *Dictyoceratida* takımı genellikle iri ve düzensiz dallanma gösteren süngerleri kapsar. İskeletleri ağ biçiminde birbirine bağlanmış sponjin liflerinden oluşur. Doğal "banyo süngerleri" bu takımda yer alır. Keratinli süngerler bazen deniz salyangozları, denizyıldızları ve balıklar tarafından yenir. Karş. kalkerli sünger; silisli sünger.

keratit, KORNEA İLTIHABI olarak da bilinir, gözyuvarında iris ile gözbebeğinin önünde yer alan korneanın iltihabı. Birçok türü vardır. İltihap sıklıkla korneayla birlikte gözkapakının içini ve gözakını döşeyen konjunktivada da oluşur.

Korneanın kuruması iki farklı tipte keratitin gelişmesine neden olur. Bunlardan Sjögren sendromunda(*) yeterli gözyaşı salgısı olmadığından, kornea ve konjunktivada kuruluk ve iltihap görülür. Gözyuvarının dışı doğru çıkık oluşu ya da gözkapaklarını kapatan kasların felci de gözlerin açık kalmasına neden olur; kornea kurur ve iltihaplanır.

Kimyasal maddeler, özellikle asitler ve alkalilerin neden olduğu yanıklarda kornea kan damarlarıyla dolar, hatta tümüyle matlaşarak körlüğe bile yol açabilir. Bu durumda göz musluk suyu ya da az miktarda tuz içeren suyla zaman yitirmeden yıkamalıdır; yanığın göze verdiği zararın büyüklüğü kimyasal maddenin gözde kalma süresiyle doğru orantılıdır. En ağır yanıklara alkaliler neden olur; göz çok kısa bir süre içinde temizlenmezse etkisi aylar, hatta yıllarca sürer.

Korneadaki derin dokuların iltihabında etken, doğuştan gelen frengi, verem, zona gibi bir hastalığın mikrobu ya da göze dışarıdan gelen bir darbe olabilir. Sıklıkla çocuklarda görülür, gözde ağrı vardır, sulanır, ışığa duyarlıdır. Tedavi keratite neden olan hastalığa göre belirlenmelidir.

Dallanma keratitinde enfeksiyon etkeni uçuk virüsüdür. Adından anlaşıldığı gibi, korneada dallanan çizgiler biçiminde lezyonlar vardır; bu çizgilerin üstünde sıvı dolu, zamanla patlayan küçük kesecikler oluşabilir. Kornea sıklıkla duyarlılığını yitirdiğinden ağrı duyulmayabilir.

Bazı akne türlerinde görülen keratit tipi korneada nedbe dokusu oluşmasına neden olarak görme yitimine yol açabilir.

Beşinci kafa çiftinin (kafatası siniri) zedelemesi korneanın duyarlılığının kaybolmasına neden olur; sonuçta kornea darbe ve enfeksiyonlardan kendini koruyamaz. Bu durumda kolaylıkla ülserler oluşur, gözde ön odacıkta irin birikir, görme bozukluğuna rastlanır. Gözyuvarı delinebilir, göz tamamen işe yaramaz hale gelebilir. Tedavi yoğun antibiyotik kullanımına dayanır.

keratoz, derinin en dıştaki boynuzsu katmanının aşırı derecede gelişmesiyle oluşan kabartı ve bu kabartılarla ortaya çıkan deri hastalıklarının ortak adı. Bu hastalıkların nedenleri ve kendine özgü belirtileri farklıdır; yaklaşık 20 kadar farklı keratozdan en sık görülenler şunlardır:

El ayası ve ayak tabanlarının keratozu, doğuştan gelen ve genellikle kalıtsal bir hastalıktır. Kimi zaman bu bölgelerde oluşan çatlaklar ağrıya neden olur.

Kıl dibi ihtiyozu olarak da bilinen keratoz türünde yalnız kıl diplerinde aşırı derecede keratinleşme söz konusudur. Sıklıkla kol ve uylukların dış yüzünde küçük, sert, koni biçimli kabartılar görülür.

Seboreli keratoz derinin iyi huylu bir urudur. Genellikle küçük sarı ya da kahverengi, keskin sınırlı, yüksekçe bir kabartı olarak ortaya çıkar; ince, yağlı, pulumsu bir katmanla kaplıdır. Keratin birleşimleyen keratinosit adlı hücrelerin sayısındaki artıştan kaynaklanır. Ender olarak kanserleşir ya da kendiliğinden kaybolur.

Yaşlılık keratozunda, keskin sınırlı, yüksekçe, üstü düz, rengi gri ile grimsi siyah arasında kabartılar belirir. Genellikle yaşlılarda ya da güneşte fazla kalanlarda görülür; en sık sıcak iklimlerde, vücudun güneş gören bölgelerinde ortaya çıkar. Hastanın vücuduna geçmişe arsenik bileşikler girmişse el ayakları, ayak tabanları ve gövdede de lezyon vardır. Bazı vakalarda, özellikle dudaklar ve başka mukozalarda yer alan keratozlar kanserleşebilir. Ayrıca bak. nasir; sigil.

Kerbela, Irak'ın orta kesiminde kent ve il (*muhafaza*). İl merkezi Kerbela, demiryolu ile bağlı bulunduğu Bağdat'ın 88 km güneydoğusunda kalır ve Irak'taki kutsal kentlerin en önemlisidir.

Dinsel önemi, 680'de Hz. Ali'nin oğlu ve Şiiilerin üçüncü imanı Hz. Hüseyin'in I. Yezid kuvvetlerince öldürüldüğü Kerbela Olayı'ndan ileri gelir. Kerbela'daki türbesi, Şiiilerin en önemli ziyaret yerlerinden biridir. Türbe 1801'de yıkılmış, kısa süre sonra yeniden yapılmıştır. Şiiiler Kerbela'ya gömülenlerin doğrudan Cennet'e gideceğine inandıklarından, kentte büyük mezarlıklar oluşmuştur. Kerbela, Mekke'ye hacca giden Şiiiler için de bir başlangıç noktasıdır.

Kent günümüzde bir ticaret merkezidir. Eski bölümü, bir duvarla çevrilidir; yeni yapılar bunun güneyinde yer alır. Kerbela, yerli ve yabancı yöneticilere karşı duyulan hoşnutsuzluğun zaman zaman açığa vurulduğu bir merkez olmuştur. Kent nüfusunun yaklaşık yarısı İran kökenlidir. Kentte ayrıca Hintliler ve Pakistanlılar da yaşar.

Kerbela ili 5.034 km²'lik yüzölçümüyle doğuda Fırat Irmağından batıda Suudi Arabistan sınırına kadar uzanan, düzlük bir bölgedir. Fırat kıyıları dışında, nüfusu yoğun değildir. Doğuda hurma yetiştirilir. Kerbela'nın batısındaki çölde bir kale görünümündeki el-Ukhaydir Sarayı'nın kalıntıları vardır. Buranın kuruluş tarihi ve amacı tartışılmalıysa da 8. yüzyılın sonlarına ait olduğu sanılmaktadır. Sasani usulunda yapılmıştır. Nüfus (1985 tah.) kent, 184.574; (1991 tah.) il, 567.600.

Kerbela Olayı, Hz. Ali'nin oğlu ve Şiiilerin üçüncü imanı Hz. Hüseyin'in, Emevi halifesi I. Yezid'in ordusunca öldürüldüğü kısa çarpışma (10 Ekim 680 [10 Muharrem 61]). Emevilerin iktidarını sağlamlaştıran bu olay dolayısıyla Şiiiler her yıl Muharrem ayının 10. günü topluca yas tutarlar.

I. Yezid, babası I. Muaviye'nin ardından halifelik makamına geçince (660 ilkbaharı), halifeliğin Hz. Ali'nin (ö. 661) soyuna ait olduğunu savunanlar Küfe'de ayaklandılar ve Hz. Hüseyin'e biat ederek onu kente çağırıldılar. Bu arada Şiiilerin ayaklanma hazırlığı haber alan I. Yezid, düzeni sağlaması için Basra valisi Ubeydullah'ı Küfe'ye gönderdi. Ubeydullah, Küfe'deki aşiret reislerini topladı ve onları halkın davranışlarından sorumlu tutacağını bildirdi. Bu arada Küfeliilerin kendisini coşkuyla karşılayacağını uman Hz. Hüseyin ailesini yanına alarak Mekke'den yola çıktı. Fırat Irmağının batısındaki Kerbela'ya vardığında, Ubeydullah'ın gönderdiği ve Küfe'nin kurucusunun oğlu olan Omer bin Sa'd bin Ebi Vakkas komutasındaki bir orduyla karşılaştı. Fırat'la bağlantısı kesildiği için susuz kalan Hz. Hüseyin savaşa girdi, ailesi ve adamlarıyla birlikte başı kesilerek öldürüldü.

Kerbela Olayı, yalnız Şiiiler arasında değil Sünni dünyasında da büyük bir trajedi sayılır ve Kerbela'da ölenler şehit olarak anılır. Bu nedenle İslam geleneğinde Omer bin Sa'd, Ubeydullah ve I. Yezid acımasızlık ve şiddetle özdeşleşmiştir. Kerbela'dan başka İran'da da olayın yıldönümlerinde ateşli gösteriler yapılır. Hz. Hüseyin'in türbesi Şiiiler için en kutsal yer sayılır.

Kerç, Ukrayna'nın Kırım yönetim biriminde (*oblast*) liman kent. Kerç Boğazının batı vakasındaki küçük bir körfezin kıyısında yer alır. İÖ 6. yüzyılda Miletoslular tarafından, Pantikapaion kolonisi olarak kurulan kent, bir ticaret merkezi olarak gelişti ve 5. yüzyılda Bosphoros Krallığı'nın başkenti oldu. Katakombalar ve tümölüslerden, özellikle de Kral Tümölüsü'nden çıkarılan kalıntılar kentin geçmişteki zenginliğini göstermektedir. Sonradan Roma İmparatorluğu'nun bir parçası haline gelen kent, barbar istilalarından büyük zarar gördü ve 375'te Hunlar tarafından yağmalandı. Çalkantılı bir dönemden sonra, 1318'de Moğollar tarafından Cenevizlere bırakıldı. O zamanki adı Korçev (İtalyanca Cerco ya da Cerchio) idi; günümüzdeki adı da bu sözcükten türemiştir. 15. yüzyılda Osmanlı yönetimi altına giren kent, 1771'de Rusların eline geçti.

Kent, eskiden Azak Denizine giden gemilerin aktarma yeriydi. Çevresindeki zengin demir cevheri yatakları 19. yüzyıl sonlarında işletilmeye başladı; günümüzde kentten çıkarılan demir cevheri işlenmek üzere Donets Havzasına gönderilmektedir. 1897'de kurulan metalurji fabrikaları II. Dünya Savaşı'nda büyük hasar gördü. Günümüzde kentte büyük bir cevher sinterleme tesisi, demir boru üreten fabrikalar ve gemi tamir atölyeleri vardır. Balıkçılık ve balık işleme de kent ekonomisinde önemli yere sahiptir. Nüfus (1989 geç.) 174.000.

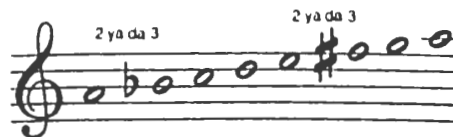
kerem, Türk halk müziğinde, dizisinin pesten tize doğru en az ilk dört sesi aynı olan bir grup ayagın ortak adı. Klasik Türk

müziğindeki hüseyinî, uşşak, neva, muhayyer gibi makamların karşılığı olan kerem ayak grubunda kesik kerem, kandilli kerem, yanık kerem gibi az çok birbirinden farklı ayaklar vardır. En yaygın kerem türünün dışındaki en karakteristik sesler 2 ya da 3 koma pes icra edilen 4 (ikinci derece) ve 2 ya da 3 koma tiz icra edilen fa'dır (altıncı derece).

Kerem ile Aslı, 16. ve 17. yüzyılda ortaya çıktığı sanılan halk öyküsü. Aynı dinlerden oldukları için evlenemeyen iki gencin acı sonla biten aşklarını anlatır.

İsfahan şahı ile bir Ermeni keşişi olan hazinedarının, villardan sonra birer çocukları doğar. Aileleri, şahin oğlu Ahmed Mirza ile keşişin kızı Kara Sultan'ı buyuduklerinde evlendirmeyi kararlaştırırlar. Ama kızın babası bir süre sonra kararından cayar ve ailesiyle birlikte İsfahan'dan ayrılıp uzaktaki bir köye yerleşir. Yıllar sonra Ahmed Mirza, yakın arkadaşı Sofu ile birlikte avdan donerken evinin bahçesinde gergef işlemekte olan Kara Sultan'ı görür ve kim olduğunu bilmeden ona âşık olur. Kendisini Kerem diye tanıtır, kızı da Aslı adını verir ve İsfahan'a dönüşlerinde babasına onu iletir. Aslı'nın babası ayrı dinlerden oldukları gerekçesiyle şahin isteğini geri çevirir ve kızını alarak kaçır. Kerem ile Sofu, Aslı'yı bulmak üzere yollara düşerler. Kayseri'ye vardıklarında keşişin orada zindancıbaşı olduğunu, karısının da Aslı'nın yardımıyla dış çıktığını öğrenirler. Kerem, Aslı'ya yaklaşılabilmek için kadına dişlerini çektirir. Durumu öğrenen keşiş, Kerem ile Sofu'yu yakalatır ve Kaş, Kayseri beyinin kız kardeşi onları kurtarır; keşiş de kızıyla birlikte yeniden kaçır. Kerem ile Sofu, onları Halep'te bulurlar. Halep paşasının araya girmesiyle kızını Kerem'e vermeyi kabul eden keşiş gerdek gecesinde gıyması için Aslı'ya sihirli bir gömlek diktirir. O gece Kerem, çözüldükten sonra düğmeleri kendiliğinden yeniden iliklenen bu gömleği bir türlü Aslı'nın üstünden çıkaramaz. Sonunda sabaha karşı acısından bir "ah" çeker, ağzından bir alev çıkar ve bu alevle yanıp kül olur. Aslı, Kerem'in külleri başında 40 gün bekler. Küller toplarken bir kıvılcımla o da saçından tutuşur ve yanar. İki sevgili kavuşamamış ama sonunda külleri birbirine karışmıştır.

Kerem ile Aslı öyküsünün, 16. yüzyılda yaşadığı düşünülen, ama yaşamı tam olarak aydınlatılamamış olan Kerem Dede ya da Aşık Kerem adlı bir âşığın şiirleriyle oluştuğu sanılır. Öykü zaman içinde öykücü âşıkların katkılarıyla daha da zenginleşmiştir. Cahit Oztelli öyküyü ilk düzenleyen (musannif) Salahi adında bir şair olduğunu ileri sürmüştür. Çeşitli ellerden çıkmış yazma ve taşbaskı *Kerem ile Aslı* nushaları Anadolu'da yüzyıllarca okunmuş, âşıklar tarafından anlatılmıştır. Öykünün Anadolu'daki yer adlarında, halk resimlerinde, edebiyat yapıtlarında, folklorda ve Karagoz metinlerinde de geniş bir yeri vardır. Kerem, âşk ateşi ile yanmanın simgesi haline gelmiş, bu özelliği ile deyimlere de girmiştir. Şükrü Elçin bu ünlü öykü üzerine *Kerem ile Aslı Hikâyesi* (1949) adlı geniş boyutlu bir inceleme yayımlamıştır. Librettosunu Selâhattin Batu'nun yazdığı Ahmet Adnan Saygun'un *Kerem* operası Balkanlar'dan Orta Asya'ya kadar yayılmış bu ünlü öyküye dayanır. Öykü Azerbaycan'da Uzeyir Abdülhüseyn Hacıbekov tarafından aynı adla operaya aktarılmıştır.

Kerem ayagının dizisi

Öykünün ilk yayımlanışı 1886'da taş baskı olarak gerçekleştirilmiştir. Bu tarihten sonra eski harflerle birçok kez basılmış, Ermeni aşuğlarından Civanî tarafından 19. yüzyıl sonlarında Ermeniceye uyarlanmış ve birkaç kez yayımlanmıştır. Yeni harflerle ilk baskısını Besim Atalay yapmıştır (1930). Muharrem Zeki Kargunal (1931), Eflâtun Cem Güney (1959) ve Şevket Rado da (1972) *Kerem ile Aslı* öyküsünü yayımlamıştır.

Kerenski, Aleksandr Fyodoroviç (d. 4 Mayıs 1881, Simbirsk, Rus Çarlığı - ö. 11 Haziran 1970, New York kenti, ABD). Temmuz-Ekim 1917 döneminde Rusya'da geçici hükümetin başkanlığını yapan ilımlı sol görüşlü siyaset adamı.

Petersburg Üniversitesi'nde hukuk öğrenimi görürken Narodnik harekete ilgi duydu.

Kerenski
EB Inc

Okulu bitirdikten (1904) sonra Sosyalist Devrimci Parti'ye girdi (y. 1905). Tanınmış bir avukat olarak siyasal suçlardan yargılanan pek çok devrimciyi savundu. 1912'de Volsk'tan (Saratov ili) İşçi Grubu'nun (Trudovikler) adayı olarak Dördüncü Duma'ya seçildi. Bu yıllarda ilımlı solun güzel konuşan, etkin bir siyasetçisi olarak ünlendi.

Kerenski daha radikal bazı sosyalistlerin tersine, Rusya'nın I. Dünya Savaşı'na girmesini destekledi. Ama Çarlık rejiminin savaşta izlediği tutuma gittikçe artan bir tepki gösterdi; Şubat Devrimi (1917) üzerine de monarşinin kaldırılmasını istedi. Petrograd İşçi ve Asker Sovyeti'nin başkan yardımcılığı göreviyle, Duma tarafından oluşturulan geçici hükümette adalet bakanlığı görevini büyük bir istekle kabul etti. Her iki iktidar organında da görev alan tek kişi olarak bu iki iktidar odağı arasında arabuluculuk işlevini üstlendi. Rusya'nın her yanında düşünce, basın, vicdan, toplan-tı ve gösteri özgürlükleri, genel oy hakkı ve kadınlar için eşit haklar gibi temel hak ve özgürlükleri uygulamaya koydu. Devrimci önderlerin halk arasında en çok tanınan ve desteklenenlerinden biri oldu.

Mayısta hükümetin açıkladığı (ve Kerenski'nin onayladığı) savaş hedeflerine halkın gösterdiği tepki karşısında çok sayıda bakan istifa etmek zorunda kaldı. Oluşturulan yeni hükümette savaş ve donanma bakanlıklarını üstlenen Kerenski en etkili üye durumuna geldi. Yeni bir saldırı planı hazırlayarak cepheyi dolandırmaya gitti. Moral bozukluğu içindeki birliklerde savaş gücünü ve devrimi savunma isteğini artırmaya yönelik konuşma konuşmalar yaptı. Ama konuşma yeteneği savaş yorgunluğunu ve askerler arasındaki disiplinsizliği ortadan kaldıramadı. Kerenski'nin Galiçya Saldırısı ağır bir yenilgiyle sonuçlandı.

Temmuzda geçici hükümetin yeniden düzenlenmesi zorunluluğu doğunca, katı siyasal inançları bulunmayan ve dramatik ko-

nuşma becerisiyle halkın geniş desteğini sağlayabilen Kerenski başbakan oldu. Bütün siyasal hizipleri birleştirme çabasına karşın, kısa süre sonra general Lavr G. Kornilov'u başkomutanlıktan uzaklaştırıp bu görevi de üstlenince (Eylül 1917) ilımlı ve subayları karşısına aldı. Aynı zamanda köklü sosyal ve ekonomik dönüşümlerin gerçekleştirilmesini reddederek ve kişisel iktidarı kurmaya yönelerek sol kanadın da güvenini yitirdi.

Bolşeviklerin iktidarı ele geçirmeleri üzerine (Ekim Devrimi, 1917) cepheye kaçan Kerenski, hükümetini savunacak düzeyde kuvvet toparlamayı başaramadı. Mayıs 1918'e değin saklandıktan sonra Batı Avrupa'ya sığındı. Burada zamanını devrim üzerine kitaplar yazarak, gazete ve dergiler çıkararak geçirdi. 1940'ta ABD'ye göç ederek üniversitelerde ders verdi ve devrimle ilgili deneyimleri üzerine kitaplar yazmayı sürdürdü.

Kerenski Saldırısı *hak. Galiçya Saldırısı*

Kerényi, Károly (d. 19 Ocak 1897, Temesvár, Macaristan - ö. 14 Nisan 1973, Züriç, İsviçre), Macar klasik filoloji ve karşılaştırmalı dinbilim uzmanı. Eskiçağ kültürleriyle ilgili öncü araştırmalar yapmış, "bütünsel insan hümanizmi" adını verdiği kuramı ortaya atmıştır.

Macaristan'ın Pécs ve Szeged kentlerinde klasik araştırmalar profesörü, Basel'de de Macar dili konuk profesörü olarak görev yaptı. 1948'de Züriç'te Carl Jung Enstitüsü'ne girdi. Orada ilkel mitolojileri inceledi ve antropolojik çalışmaları yaygınlaştırmak amacıyla *Albae Vigiliae* adlı dergiyi kurdu. Klasik mitoloji konusunda çok sayıda yapıtı arasında *Die antike Religion* (1940; Antik Dinler) ve *Die Mythologie der Griechen* (1951; Yunan Mitolojisi) vardır.

Keres, Paul (d. 7 Ocak 1916, Narva, Estonya, Rus Çarlığı - ö. 5 Haziran 1975, Helsinki, Finlandiya), Estonyalı büyük satranç ustası. Üçer kez SSCB ve Avrupa şampiyonu olmuş, Satranç Olimpiyatları'nda dört kez birincilik elde etmiştir.

Satrançı dört yaşında babasını izleyerek öğrenmeye başladı. Dokuz yıl sonra ilk kez açık bir satranç yarışmasına katıldı. Daha gençlik yıllarında çeşitli turnuvalarda ödül-ler kazandı ve 1934'te Estonya şampiyonu oldu. Matematik öğrenimi gördü ve bir süre gazeteci olarak çalıştı. Ama zamanla satranç tek uğraş olarak benimsedi. 1947, 1950 ve 1951'de SSCB şampiyonluğunu elde etti. Beş kez Satranç Olimpiyatları'nda (1952-62) olmak üzere bir dizi önemli uluslararası turnuvada oynadı. Dünya şampiyonluğunu hiç yakalayamamasına karşın, II. Dünya Savaşı'ndan sonra 20'yi aşkın uluslararası turnuvada birinci oldu. Dünya şampiyonu olmuş Mihail Botvinnik, Tigran Petrosyan ve Boris Spasski'nin de aralarında bulunduğu birçok ünlü satranççıyı yendi. *The Theory of Chess Openings: Open Openings* (1. ve 2. bölümler, 1949-52; Satranç Açılışları Kuru-ramı: Açık Açılışlar) adlı yapıtının 3. bölümünü *French Defense* (1958; Fransız Savun-ması) adıyla yayımladı. Son kitabı *Practical Chess Endings*'di (1974; Satrançta Pratik Oyun Sonları).

kereste fabrikası, ağaç tomruklarının istenilen boyutlarda kalas ya da kereste halinde biçildiği tesis. Bu tür fabrika ya da atölyelerin başlıca donanımları planyalama, silme, zıvana açma ve öteki bitirme işlemi makineleridir. Büyük kereste fabrikaları genellikle tomrukların ırmaklardan yararlanılarak ya da demiryoluyla taşınabildiği yerlerde kuru-

lur. Akarsu yoluyla taşınan tomruklar yüze-rek kereste fabrikasına girer ve bir vinç aracılığıyla sudan çıkartılır. Raylı taşıma sisteminde ise, tomrukları depolamak için daha büyük bir alan gereklidir. Tomrukları depodan biçki makinelerine taşımak için de tavana asılı bir havai vinçten yararlanılır.

Tomruklar uygun boylarda bölümlere ayrıldıkları bir ön işlemden geçtikten sonra çeşitli makinelerde istenilen boyutlarda biçilir. Alternatif hareketli şerit ve dairesel hızarlara (vargel tezgâhı) hareketli tablalar-la beslenen tomruklar çeşitli kalınlıklarda kesilir. Uygun aralıklarla dikey olarak yerleştirilmiş, bir dizi testereden oluşan katrak tezgâhı, tomruğu kerestelere ayırır. Tezgâhta kullanılan testere sayısı, kalın parçalar kesmek için dörde kadar indirilebileceği gibi, ince parçalar için 50'ye kadar da çıkartılabilir.

Yarma şerit testere makineleri, parçalanmış gövde odunu ve kapak tahtaları gibi artık malzemeleri yeniden işler. Tezgâhlardan dökülen talaş ve yongalar, önceleri pnömomatik kanallar aracılığıyla yakıt olarak kullanıldıkları kazan dairesine gönderiliyordu. Günümüzde bu malzemenin büyük bir bölümü yonga levha üretiminde kullanılır.

Keresteciyan, Bedros (d. 1840, İstanbul - ö. 27 Şubat 1909, İstanbul), Ermeni asıllı Osmanlı dilbilimci, gazeteci ve çevirmen. Türkçenin ilk etimolojik sözlüğünü hazırlamıştır.

İlköğrenimini İzmir'de Mesropyan Mektebi'nde yaptı. Daha sonra Paris ve Londra'da okudu. Fransızca ve İngilizce dışında Arapça ve Farsçayı da çok iyi bilen Keresteciyan *Tercüman-ı Ahval*'de başyazarlık yaptı. *Basiret*'te yazılar yazdı. 1890'dan ölümüne değin Maliye Nezareti Tercüme ve Harici Muhaberat Kalemi müdürlüğü görevini yürüttü. Başlıca yapıtı olan Fransızca *Quelques matériaux pour un dictionnaire étymologique de la langue turque* (1912; Türkçe Etimoloji Sözlüğü İçin Bazı Malzemeler) Türkçenin ilk etimolojik sözlüğüdür. Ayrıca Ermenice'nin de etimolojik sözlüğünü hazırlamış, bu sözlük 1945'te Londra'da basılmıştır.

kerevit (*Astacus leptodactylus*), *Decapoda* (onayaklılar) takımının *Astacidae* familyasından tatlı su istakozu türü. Uzunluğu 10-12 cm, son göğüs bölümü hareketli, yürüme ayaklarının birinci çifti iyi gelişmiş ve iri kısaçlıdır. Asya'nın batısındaki ve Avrupa'daki dibi çamurlu tatlı sularla oldukça yaygın biçimde görülen bu tür, *Astacus* cinsinin öbür üyeleri gibi yenebilen ve ticari değeri yüksek deniz ürünleri arasında yer alır.

Kerevit Türkiye'de en çok Trakya göl ve göletlerinde, Manyas, İzmit, Ulubat (Apolyont) göllerinde, Göl-ler Yöresi'ndeki göl-lerde, Ankara ve Kırşehir illerindeki baraj göllerinde bulunur. Ama son yıllarda aşırı avlanma ve asalak bir mantar türünün (*Aphanomyces astaci*) yol açtığı kerevit vebası denen hastalık nedeniyle kerevit sayısında önemli azalmalar olmuş, üretim ve ihracat çok gerilemiştir.

kereviz (*Apium graveolens*), maydanozgiller (*Apiaceae* ya da *Umbelliferae*) familyasından keskin kokulu, ikiyillik bitki. Akdeniz ve Ortadoğu kökenli bu bitki eski Yunanlılar ve Romalıların lezzet verici olarak, eski Çinlilerce ise ilaç olarak kullanılmıştır. Günümüzde yaygın biçimde yetiştirilen ve sebze olarak tüketilen bitkinin üç çeşidi vardır: Yumru ya da kök kereviz (*A. graveolens*'in *rapaceum* çeşidi), yaprak ke-

reviz (*A. graveolens*'in *dulce* çeşidi) ve kesme kereviz (*A. graveolens*'in *silvestre* çeşidi). Yumru kerevizin, yuvarlak, ters topaç ya da silindirik biçimli yumrularına karşılık, yumrusu bulunmayan yaprak kerevizin kalın ve etli yaprak sapları yenir. Genel olarak kerevizin parçaları yaprakları, sarımsı beyaz renkli, erdışı çiçeklerin oluşturduğu şemsiyemsi çiçek salkımları ile koyu renkli ve kokulu küçük parlak meyveleri (ya da tohum) vardır. Başlıca bileşenlerini *d*-limonen ve selinenin oluşturduğu bir uçucu yağ içeren (yüzde 2-3) meyveler tırsu ve çorbalara koku verici olarak katılır, ayrıca gaz söktürücü ve idrar artırıcı ilaç olarak da kullanılır. Kereviz çig ya da pişirilerek yenir bir sebze.

ABD'de ve Avrupa'daki pek çok ülkede yaprak kereviz yaygın olmasına karşılık, Türkiye'de yetiştirilen çeşit yumru kerevizdir. Başlıca Ege ve Marmara bölgelerinde yetiştirilen kerevizin yıllık toplam üretimi 15 bin ton dolayındadır.

Kerguelen Adaları, Hint Okyanusunun güneyinde takımada. Yönetmelik bakımından Fransız Güney ve Antarktika Toprakları'na (*) bağlı olan takımada, Kerguelen Adası (Çaresizlik Adası olarak da bilinir) ile toplam 6.200 km²'lik bir alanı kaplayan 300 adacıktan oluşur. Buzullarla kaplı olan, yaklaşık 160 km uzunluğundaki Kerguelen Adasında hareketli buzullar ve yükseklikleri deniz düzeyinden 1.965 m'ye ulaşan doruklar vardır.

1772'de, Fransız denizci Yves Joseph de Kerguelen de Trémarec'in keşfettiği, daha sonra da İngiliz denizci James Cook'un araştırmalar yaptığı adalar balina ve fok avcılarının uğrak yeri oldu. 1950'de adada sürekli bir üs ve araştırma merkezi olan Port-aux-Français kuruldu. Nüfus (1985 tah.) Port-aux-Français, 100.

kerguelenlahanası (*Pringlea antiscorbutica*), turpgiller (*Brassicaceae*) familyasından, adını Kerguelen Adalarından alan lahana benzeri bitki. Askorbik asitçe (C vitamini) zengin bir uçucu yağ içeren yaprakları nedeniyle iskorbüte karşı yararlı bir sebze. İlk kez 1776'da Kaptan James Cook tarafından keşfedilmişse de ilk bilimsel tanımı İngiliz botanikçi Sir Joseph Dalton Hooker tarafından yapılmıştır.

Kerguelenlahanası böceklerle tozlaşan bir familyanın üyesi olmasına karşılık, çıkıntılı erkekorganlar ile uzun iplikli tepcikler geliştirerek rüzgârla tozlaşacak biçimde değişime uğramıştır; bu değişimin adada kanatlı böceklerin bulunmayışına bir uyarlanma olduğu kabul edilir.

Kerhi, tam adı EBUBEKİR MUHAMMED BİN EL HASAN EL-KERHİ (ö. y. 1020), Arap matematik okulunda cebirsel hesap kuramının ilk temsilcisi olan matematik bilgini.

Yaşamı hakkında hemen hiç bilgi yoktur. Matematğin yanı sıra kuyu açma, inşaat, çatı kemerlerinin oturtulması gibi mühendislik konularıyla da ilgilenmiş, söylentiye göre, 11. yüzyıl başlarında Bağdat'tan ayrılarak Azerbaycan ile İran arasındaki dağlık bir yöreye yerleşmiş, matematik çalışmalarına son vermiştir.

Cebiri geometriden ayırarak yeni bir cebirsel hesap kuramı geliştiren Kerhi'nin günümüze ulaşan en önemli yapıtı, cebirsel kuvvetleri derinlemesine inceleyerek, cebirsel çöktürimlerle geliştirdiği *el-Fahrî*'dir. Ayrıca *el-Kâfi fi'l-Hisâb* adlı bir yapıtı daha vardır.

Kerim Han Zend (Muhammed) (d. y. 1705 - ö. 12 Mart 1779, Şiraz, İran), İran'ın Zend hanedanından gelen ilk yöneticisi.

Safevi hanedanının çöküşünü izleyen iktidar çekişmelerine son vererek İran'da düzeni sağlamıştır.

Lur kabilelerine bağlı bir aileden gelen Kerim Han, Nadir Şah'ın komutanlarından biriydi. Nadir Şah'ın öldürülmesinden (1747) sonra başlayan kargaşa ortamında iktidarı ele geçirmek için bir dizi rakiple mücadeleyle girişti. İktidarına meşru bir temel kazandırmak amacıyla son resmi Safevi hükümdarının torunu olan çocuk yaştaki Şah III. İsmail'i tahta çıkardı (1757). Bütün yetkileri elinde toplamakla birlikte, hiçbir zaman *şehinşah* (şahların şahı) unvanını almayarak vekil unvanıyla yetindi.

1760'a doğru bütün rakiplerini saf dışı ederek, Nadir Şah'ın kör torunu Şahruh Mirza'nın egemenliğindeki Horasan dışındaki bütün İran'ı denetim altına aldı. Ardından 40 yıldan beri süren savaşların büyük yıkıma uğrattığı ülkenin imarına ağırlık verdi. Başkenti taşıdığı Şiraz'da birçok zarif bina inşa ettirdi. Mali sistemini yeniden düzenledi ve tarım kesimi üzerindeki ağır vergi yükünü bir ölçüde hafifletti. Etkin bir sanat koruyucusu olarak pek çok bilgin ve şairin Şiraz'a gelmesini sağladı. Öte yandan İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası'na Basra Körfezindeki Buşır limanında bir ticaret merkezi kurma izni vererek (1763) İran'ın yabancı devletlerin nüfuzu altına girmesinin yolunu açtı. Ticareti geliştirmek için, daha önce İran limanlarından yürütülen Hindistan ticaretinin önemli bir bölümünü elinde tutan Osmanlılara ait Basra limanını ele geçirdi (1775-76).

Ölümünden sonra çıkan iç savaş 1796'da Kaçar hanedanının başa geçmesiyle sonuçlandı.

Kerim Sadi, asıl adı NEVZAT CERRAHOĞLU (d. 1900, İstanbul - ö. 12 Ağustos 1977, İstanbul), Türkiye'de sosyalist hareketin tarihine ilişkin kitapları, broşürleri ve yazılarıyla tanınan yazar.

1919'da İstanbul Sultanisi'ni (bugün İstanbul Lisesi) bitirdikten sonra başladığı up öğrenimini yarıda bıraktı. İlk yazısı İzmir'de çıkan *Ahenk* dergisinde yayımlandı (1918). Daha sonra *Aydınlık*, *Resimli Ay*, *Yeni Adam* gibi dergilerde yazdı; *Aydınlık*'ın "Fevkalâde Gençlik Nüşası" adlı özel sayısının yayımına katkıda bulundu. 1925'teki Türkiye Komünist Partisi (TKP) tutuklamasında Şefik Hüsnü (Deymer) ile ilişkisi olduğu iddiasıyla tutuklanarak 4 yıl hapse mahkûm edildi. 1932'de "İnsanîyet Kütüphanesi" yayınlarını kurarak broşürler yayımlamaya başladı. Bu broşürlerde, birçok ünlü yazar ve edebiyatçıyla polemige girerek, onların tarih, edebiyat ve çeviri anlayışlarını eleştirdi. Bu arada sosyalist düşünürlerin bazı kitaplarını Türkçeye çevirdi. Yazılarında A. Cerrahoğlu adını da kullanmıştır.

Başlıca yapıtları arasında, *Ansiklopedideki Vahşi* (1929), *Karl Marx* (1935), *İş Ücreti Nedir?* (1935), "Ekonomiklik" *Efsanesi* (1938), *Bir İslam Reformatörü: Mehmet Akif* (1964), *Türkiye'de Sosyalizmin Tarihi-ne Katkı* (1975) sayılabilir.

Kerime Nadir, tam adı KERİME NADİR AZRAK (d. 5 Şubat 1917, İstanbul - ö. 20 Mart 1984, İstanbul), Türk romancı.

Bebek Saint Joseph Sörler Okulu'nu bitirdi (1935); ayrıca özel eğitim gördü. İlk şiir ve öyküleri 1937'de *Servet-i Fünun-Uyanış* ve *Yarınay* dergilerinde yayımlandı. Çoğunlukla kadın kahramanlar üzerine kurduğu duygusal aşk ve serüven romanlarıyla çok okunan bir yazar oldu. Birçok baskısı yapılan bu romanlarının bazıları sinemaya

aktarıldı. Anılarını *Romancının Dünyası* (1981) adlı kitapta topladı. Başlıca romanları arasında *Yeşil Işıklar* (1937), *Hiçkırık* (1938), *Seven Ne Yapmaz* (1940), *Gelinlik Kız* (1943), *Uykusuz Geceler* (1945), *Kahkaha* (1946), *Posta Güvercini* (1950), *Pervane* (1955), *Esir Kuş* (1957) ve *Sonbahar* (1958) sayılabilir.

Kerimeddin Karaman Bey (d. Sivas - ö. y. 1261, Larende [Karaman]), Karamanlıların kurucusu.

Babai derviş olan ve Ermenek ile yöresindeki Türkmenleri çevresinde toplayarak siyasal bir birlik oluşturan Nure Sufi'nin (ö. y. 1256) oğludur. Babasının ölümü üzerine Karamanlıların başına geçti ve Ermenek'i merkez edindi. Kilikya'daki Ermenilere karşı başarılı seferler yaptı. Mut ve yöresini ele geçirdi. II. Keykâvus'la IV. Kılıç Arslan arasında Anadolu Selçuklu tahtı için çıkan mücadelede II. Keykâvus'u destekledi. İlhanlıların desteğiyle Anadolu Selçuklu tahtını ele geçiren IV. Kılıç Arslan'a karşı savaştı. 1260'ta Larende'yi aldı ve beyliğin yeni merkezi yaptı. Bir yandan da II. Keykâvus'u yeniden Anadolu Selçuklu tahtına çıkarmak için çalışmaya başladı. IV. Kılıç Arslan'ın üzerine kuvvet göndereceğini anlayınca, daha önce davranarak Konya üzerine yürüdü. Ama Gevele'de Muineddin Süleyman Pervane komutasındaki Anadolu Selçuklu güçlerine yenilince (1261) Larende'ye döndü. Bir söylentiye göre IV. Kılıç Arslan tarafından zehirlenilerek öldürüldü.

Kerimnagar, Hindistan'ın güneyindeki Andhra Pradesh eyaletinin kuzeyinde kent. Bölgedeki karayollarının kavşak noktasında yer alan Kerimnagar kenti, aynı zamanda bir tarım merkezidir. Başlıca tarımsal ürünler darı, pirinç, pamuk ve yağlı tohumdur. Kent Dekkan Platosu üzerindeki tarım bölgesinde yer alır. Yörenin sularını Godavari Irmağı toplar. Nüfus (1981) 86.125.

kerkenez, *Falconiformes* takımının *Falconidae* familyasından üç yırtıcı kuş türünün ortak adı. Bayağı kerkenezin (*Falco tinnunculus*) uzunluğu 34 cm, üst bölümleri kızıl kahverengi, alt bölümleri krem rengidir.

Bayağı kerkenez (*Falco tinnunculus*) Eric Hershkov

Erkek boz renkli başı ve kuyruğuyla dışıdan ayırt edilir. Avrasya ve Afrika'daki açık arazilerde yaygın biçimde görülen bu kuşların besini başta sıçanlar olmak üzere obur küçük memeliler, kuşlar, sürungenler ve böceklerdir. Bayağı kerkenez Türkiye'nin her bölgesinde yaşar.

Küçük kerkenez (*F. naumanni*) 30 cm uzunluğundadır. Dişi ve erkekten renkleri ba-

yağı kerkeneze benzer; ama küçük kerkenezin erkeği kanat örtü tüylerindeki boz şeritle ayırt edilebilir. Koloni halinde üreyen ve daha çok böceklerle beslenen bu kuşlar Akdeniz çevresinde, Asya'nın batı ve orta kesimlerinde ürer, kışı Etiyopyen bölgede geçirir. Türkiye'de yazın Karadeniz kıyı şeridi dışında her bölgede görülür.

Amerika kerkenezinin (*F. sparverius*) uzunluğu 30 cm, üst bölümleri kızıl kahverengi ve boz, alt bölümleri krem rengidir. Kuzey ve Güney Amerika'da yaygın olarak bulunur. Bayağı kerkenez gibi en çok küçük kemiricilerle, daha az olarak da böcek ve kuşlarla beslenir.

Kerkenezdağ, KEYKAVUSKALE olarak da bilinir, Yozgat'ın güneydoğusunda, Alışar'ın 23 km kadar kuzeybatısında Sorgun'a bağlı Şahmuratlı köyü yakınında kale tipi yerleşme. İlk kez H.H. von der Osten tarafından 1926-27 yıllarında araştırılmış, 1928'de de E.F. Schmidt tarafından kazılmıştır. Yaklaşık 2 km uzunluğunda ve 1,5 km genişliğinde bir alana yayılan yerleşme, 11 girişi bulunan bir savunma duvarı ile çevrilidir. Kerkenezdağ'da Bizans ve Roma dönemleri, Helenistik dönem ve Demir Çağı kültürlerinin varlığı ortaya çıkarılmış, ama yerleşmenin kurulduğu dönem saptanamamıştır. Bizans buluntularını seramikler, Roma buluntularını da *terra sigillata* türü kap parçaları oluşturur. Demir Çağı katında ise geometrik örgelerle bezenmiş çanak çömlek ve kesik gaga ağızlı testiler, tunçtan ya da demirden yapılmış iğneli ya da kovanlı ve mahmuzlu ok uçları ele geçirilmiştir.

Yerleşme alanının 1,5 km kadar batısında mezarlık yer alır. Burada çeşitli yükseklikte 69 adet tümülüs saptanmıştır.

Kerkira bak. Korfu

Kerkrade, Hollanda'nın güneydoğusundaki Limburg ilinde (*provincie*) belediye (*gemeente*). Almanya sınırı yakınında, Maas-tricht'in doğusundadır. Avrupa'nın en eski kömür madencilik kentlerinden biri olan Kerkrade, 1113'ten madenlerin kapatıldığı 1970'lerin başına değin bu alanda önemli bir merkezdi.

Kentin başlıca tarihsel yapılarından olan eski Rolduc Manastırı (1104) romanesk kilisesiyle dikkat çeker; manastır avlusundaki binalar günümüzde erkek okulu olarak kullanılmaktadır. Oud Ehrenstein Şatosu doğa tarihi ve madencilik müzesini barındırır. Europaplein Parkı'nda uluslararası müzik yarışmaları düzenlenir. Kerkrade metropoliten alanı Heerlen(*) ile bitişiktir. Nüfus (1983 tah.) 53.353.

Kerkük, Irak'ın kuzeydoğusundaki et-Tamim ilinin (*muhafaza*) merkezi kent. Kürdistan bölgesindeki Zagros Dağlarının etk-

Kerkük'ten bir görünüm
Supha Saadçı

leri yakınında yer alır. Kara ve demir yollarıyla bağlandığı Bağdat'a 233 km uzaklıktadır. Asur egemenliği döneminde (İÖ 9-10. yy) Arrapkha olarak bilinen kent, daha sonra Karha Bet Seloh ve Karhina adlarıyla anılmıştır. Kerkük adına ise ilk kez Timur dönemine ait kaynaklarda rastlanır.

Abbassilerin ve Büyük Selçukluların egemenliğinde kalan yöre, Büyük Selçukluların merkezi otoritesinin zayıflamasından sonra atabeglerin eline geçti. Moğol istilasının ardından sırasıyla İlhanlı, Celayirli, Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Safevi yönetimine girdi. I. Süleyman'ın (Kanuni) Irak'ın seferinden (1534) sonra Osmanlı topraklarına katıldı. Bir süre için yeniden Safevilerin eline geçtiyse de, IV. Murad tarafından geri alındı (1638). Bu tarihten İngiliz işgaline (1918) değin Osmanlı yönetiminde kaldı. Osmanlı döneminde önce Şehrizar Eyaleti'nin, sonra Musul Eyaleti'nin bir sancığıydı.

Kurtuluş Savaşı sırasında Misak-ı Milli sınırları içinde gösterilen Kerkük, Türkiye ile İngiltere arasında çekişme konusu oldu. Lozan Konferansı'nda Musul Sorunu(*) bir sonuca bağlanamayınca çözümün Milletler Cemiyeti'ne bırakılması kararlaştırıldı. Milletler Cemiyeti'nin İngiltere lehindeki kararını önce kabul etmeyen Türkiye, çabalarının sonuçsuz kalması üzerine Ankara Antlaşması'nı imzalayarak Kerkük'ün de bağlı bulunduğu Musul Eyaleti'ni İngiliz mandasındaki Irak'a bıraktı (1926).

Düz bir ovada kurulu olan Kerkük'ten geçen Hassa Suyu kenti ikiye ayırır: Eski-yaka ve Korya yakası. Eski-yaka, Kerkük'ün ilk yerleşme çekirdeğini oluşturan Kerkük Kalesi'ni de içine alır. Toprak bir höyüktен oluşan kalenin yapılışı, İÖ 3. yüzyıla dayanır. Kalede yapılan arkeolojik araştırmalarda İÖ 3. ve 2. yüzyıllara ait buluntular ele geçirilmiştir. Kentin kale dışına taşması 17. yüzyılın sonuna rastlar. Günümüzde de eski Kerkük evlerine ve sokaklarına dayalı bir dokusu olan ve sivil mimarlık açısından büyük önem taşıyan kaledeki yapıların en ilgi çekeni Gök Kümbet'tir (14. yy). Özgün yapısını korumakla birlikte örtüsü çöken ve cepheleri oldukça zarar gören kümbet bakımsız durumdadır. Dıştan sekizgen, içten kare biçimli bir planı vardır; tuğladan inşa edilmiştir ve süsleme amacıyla sırlı tuğlalar da kullanılmıştır. Nebi Danyal Camisi de (14. yy) kalede bulunan önemli yapılarındandır. Özellikle silindirik biçimli tuğla minaresi, özgün yapısıyla günümüze değin ulaşmıştır. Kale dışındaki İmam Kasım Camisi ve Türbesi (16. yy), kitabelerine göre birkaç onarım geçirmiştir. Nakışlı Minare (19. yy) ve Keyseri adı ile bilinen kapalıçarşı, Osmanlı dönemine ait yapılarıdır. Korya yakasında, Hükümet Sarayı ve halk arasında Taşköprü adıyla bilinen 16 gözülü Nafiz Paşa Köprüsü gibi birçok Osmanlı yapısı sonradan yıkılmıştır. Kerkük Kışlası (19. yy) günümüze ulaşan önemli bir Osmanlı askeri yapısıdır.

Nüfusun büyük bölümü Türkmen asıllıdır; kentte çok sayıda Hristiyan da yaşar. Yörede yetiştirilen tarımsal ürünlerin ve büyükbaş hayvanların yurtiçi ve yurtdışı pazarlaması Kerkük'te yapılır. Dokumacılık da önemli bir etkinliktir. Ham petrol üretimi kentin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Önemli bir petrol sanayisi merkezi olan Kerkük'ün Trablusşam, Lübnan ve Yumurtalık'la petrol boru hattı bağlantısı vardır. Nüfus (1987 jah.) 301.627.

Kerll, Johann Caspar von (d. 9 Nisan 1627, Adorf, Saksonya - ö. 13 Şubat 1693, Münih), Almanya'nın güneyinde yetişmiş orta barok dönem Katolik bestecilerinin önde gelen temsilcisi.

Viyana'da öğrenim gördü. Giacomo Carissimi ve Girolamo Frescobaldi gibi seçkin bestecilerle çalışmak üzere 1645'te III. Ferdinand tarafından Roma'ya gönderildi. Buradaki eğitimi çoğu İtalyan üslubunda olan bestelerini önemli ölçüde etkiledi. 1656-74 arasında Münih'teki saray operasının yönetmenliğini yapan Kerll, yapıtlarından bazılarını burada sahneledi. 1677'de Viyana'da saray orgcusu ve Stephansdom (St. Stephan Katedrali) orgcusu oldu. 1684'te Münih'e döndü.

Kerll bestelediği kilise müziğinde operanın dramatik öğelerine yer verdi. Çoğunlukla çok korolu tarzda missalar, *requiem*'ler ve *magnificat*'lar (Meryem Ana'nın Şükran ilahisi) besteledi; çalgı eşliğini, insan sesiyle çalgıların karışıklığını öne çıkarmak için kullanarak konçertato tarzı denen bu yaklaşımın Almanya'da yerleşmesinde önemli rol oynadı. *Pia et Fortis Mulier* (1677; Dindar ve Güçlü Kadın) adlı dinsel oyununu da tümüyle opera tarzında besteledi.

Etkili bir öğretmen olan Kerll'in müziği Bach ve Handel gibi sonraki besteciler tarafından örnek alındı ve incelendi.

Kerma, Sudan'da, eş-Şimaliye ilinde (*müdiriyeh*) pazar kasabası. Dungula'nın 48 km kuzeyinde, Nil'in sağ kıyısında ve Üçüncü Çağlayanın yukarısında yer alır. Amerikan Harvard Üniversitesi'nden bir ekip 1913-15 arasında kasabada ve yöresinde geniş çaplı arkeolojik kazılar yapmıştır. 1970'ler ve 1980'lerde İsviçrelilerin yaptığı kazılar yöreye ilişkin bilgilere önemli katkıda bulunmuştur.

Kasabayı çevreleyen verimli tarım bölgesi geçmişte yerel bir Nil kültürünün besiyiydi. Doğudaki çölden çıkarılan altın, siğir besiciliği ve Nil boyunda yürütülen ticaret de önemli bir gelir kaynağıydı. Kerma kazılarında ele geçirilen ve 6. sülale firavunlarının adlarını taşıyan kireçten yapılmış vazolar, 6. sülaleden Harhuf'un sözünü ettiği Yam ülkesinin burası olduğu savını güçlendirmektedir. Ama bilinen ilk yazılı değinme, bölgeye Kuş adını veren I. Sesostri's'e (hd İÖ 1918-1875 aittir. İÖ y. 1826'da Sai Adasını istila ettikten sonra Kuşilerle karşı karşıya gelen III. Sesostri's geri çekilerek Semna'da yeni bir sınır belirledi. İkinci Çağlayan yöresinde bir dizi kale inşa ederek, Kuşilerin yalnızca İken'de (Mirgissa) ticaret yapmak üzere Semna'nın kuzeyine geçmelerine izin verdi.

Kerma hükümdarları 13. sülalenin zayıflama döneminde (İÖ y. 1756-y. 1630) Vavât kalelerini yıkarak İÖ 1630 dolayında Mısır'a akınlar düzenlemeye başladılar. Kerma hükümdarlarının tümülüs mezarlarında bulunan zengin Orta Krallık (İÖ y. 2040-1786) hazineleri bu akınlardan kalmadığı. Bu dönemde Buhen'de kurulan Kerma ileri karakolunda paralı askerlik yapan Mısırlılar da geride bazı izler bıraktılar. 17. sülaleden Teb firavunu Kamose'nin Hyksoslara yönelik saldırısı üzerine, Hyksos firavunu I. Apopis Kerma ile ittifak kurmak istedi. Ama Kamose elçiyi yolda yakalatarak bu planı engelledi.

Tebler Hyksosları yenilgiye uğrattıktan sonra, Nübye'ye girdiler. Savaşçı Mecay çöl kabilelerinden destek gören I. Tutmosis (hd İÖ 1493-y. 1482), büyük bir saldırı başlatarak Kerma'yı ele geçirdi ve Kuş Devleti'ni yıktı.

Kerma hükümdarları çok bölmeli geniş tümülüs mezarlara gömülürdü. Cesetlerinin yatırıldığı yatağın çevresinde, kurban edilen hizmetkârlarının cesetleri de yer alırdı. Kerma çömlekleri arasında tepesi siyaha boyanmış kırmızı renkli, parlak ve sert bir tür dikkati çeker. En zengin mezarlar bazı

Hyksos çömlekleri, mühürler ve *Scarabaeus*'lar (kutsal böcek biçimli büyük taş muska) barındırmaktadır. Tümülüs mezarlarda, kasabanın bulunduğu yerdeki kazılarda ortaya çıkarılan ışıklarda üretilmiş, Mısır motifleriyle süslü zengin kakma işlemelere rastlanmıştır. Burada çalışan bazı zanaatçıların Mısırlı oldukları sanılır. Nüfus (1973) 7.095.

Kerman bak. Kirman

Kerme Körfezi bak Gökova Körfezi

Kern, Jerome (David) (d. 27 Ocak 1885, New York kenti - ö. 11 Kasım 1945, New York kenti, ABD), muzikalleriyle ünlü ABD'li besteci. Librettosu Oscar Hammerstein II tarafından yazılan *Show Boat* (1927; Gösteri Gemisi) adlı müzikaliyle Amerikan tiyatrosunda ciddi müzikli oyunlar dönemini açmıştır.

Önce New York kentinde, 1903'te de Almanya'da, Heidelberg'de müzik öğrenimi gördü. Daha sonra Londra'da tiyatro çalışmaları yaptı. 1905'te New York'a döndükten sonra piyanist olarak çalıştı; müzik yayınları satıcılığı yaptı ve sahnelenecek Avrupa operetleri için yeni parçalar yazdı.

Yalnızca kendi müziğinden oluşan *The Red Petticoat* (Kırmızı Jüpon) adlı müzikali 1912'de sahnelendi. 1915'te, sahnelenen *Very Good Eddie* daha da başarılı oldu. Daha sonra *Oh, Boy!* (1917), *Sally* (1920), *Sunny* (1925), *The Cat and the Fiddle* (1931; Kedi ve Keman), *Music in the Air* (1932) ve *Roberta* (1933) gibi müzikaller yazan Kern, 1933'te Hollywood'a giderek film müziği yapmaya başladı.

Kern'ün müziği, ritmindeki doğal akışıyla ve tanımlanması güç olan, ama kesinlikle Amerikan karakterini yansıtan melodilerinin halk şarkılarını andıran özelliğiyle öne çıkar. Edna Ferber'in romanından uyarladığı *Show Boat*, edebi bir kaynaktan alınmış ciddi bir olay örgüsüne dayalı ilk Amerikan müzikalidir.

Kern'ün klasikleşmiş şarkılarından bazıları, "The Song is You", "Smoke Gets in Your Eyes" ve "Ol' Man River"dır 1946 yapımı *Till the Clouds Roll By* (Bulutlar Geçene Kadar) adlı film, Kern'ün yaşamöyküsüne dayanır.

Kern, Johann Conrad (d. 11 Haziran 1808, Berlingen, Thurgau - ö. 14 Nisan 1888, Zurich, İsviçre), 1848 Anayasası'nın hazırlanmasına katkıda bulunan İsviçreli hukukçu ve devlet adamı.

Bir avukat ve hukuk doktoru olan Kern, 1837'den sonra, Thurgau kanton yönetimine hukuki konularda danışmanlık yapmaya başladı. Ulusal Diet üyesi olarak görev yaptığı dönemde, Napoléon'un yeğeni olan ve Fransız hükümetini devirmek için mücadele eden Louis-Napoléon Bonaparte'in ülkesine iade edilmesine tek başına karşı çıktı (1838). Yedi Katolik kanton tarafından kurulan ve Sonderbund adını taşıyan ayrılıkçı federasyonun zor yoluyla dağıtılmasını önerdi (Kasım 1847).

Sonderbund İç Savaşı'ndan sonra, Vaud'lu Henri Drucey ile birlikte yeni bir federal anayasa taslağı üzerine çalıştı. Anayasanın onaylanmasından sonra Federal Yüksek Mahkeme'nin (*Bundesgericht*) başkanlığını yaptı. 1857'de Fransız hükümetini Neuchâtel anlaşmazlığında arabuluculuk yapmaya ikna etmek üzere Paris'e gönderildi. Kern'in çabalarının da etkisiyle Prusya kralı IV. Friedrich Wilhelm Neuchâtel kantonu üzerindeki iddialarından vazgeçti. Kern, İsviçre'nin Fransa büyükelçiliği görevini 1883'e değin sürdürdü.

Kerner, Justinus Andreas Christian (d. 18 Eylül 1786, Ludwigsburg, Württemberg - ö. 21 Şubat 1862, Weinsberg), Alman şair ve yazar. Ruhlar dünyasıyla ilgilenmiş. Ludwig Uhland ile birlikte geç romantizmin Schwaben grubu olarak bilinen şairler topluluğunu oluşturmuştur.

Babasının ölümünden sonra (1799) bir süre bir kumaş fabrikasında çalıştı. Tübingen'de tıp öğrenimi görme olanağı bulunca oraya gitti ve Uhland ile tanıştı. Zamanının çoğunu okumaya ve şiir yazmaya ayırdı. Pratisyen hekim olduktan sonra 1818'de Weinsberg'e yerleşerek sık sık dönemin önde gelen şairlerini ağırladı. Çağdaşlarını yapıtlarından çok kişiliğiyle etkileyen Kerner *Reiseschatten. von dem Schattenspieler Luchs* (1811, Gölge Oyuncusu Luchs'un Yolculuk Gölgesi) adlı ilk kitabında şiirle düzyazıyı, ciddiyle mizahi romantiklere özgü bir biçimde yan yana getirdi. 1826'da yayımladığı *Gedichte*'de (Şiirler) ise kişiliğine pek uygun düşmeyen bir hüznü ve gizemci bir ölüm özlemine yer verdi. Şiirlerinde halk şarkılarının etkisi belirgindi. Uygurzerlikle de ilgilenen Kerner, gaipen haber veren uygurzer Friederike Hauffe'yi 1826'dan 1829'a değin inceledi ve 1829'da araştırmasının sonuçlarını yayımladı. 1856'da hekim ve hipnotizmacı Franz Anton Mesmer ve hayvan manyetizması üzerine bir yapıt yayımladı. Şiirlerinin genişletilmiş 5. baskısı 1854'te *Lyrische Gedichte* (Lirik Şiirler) adıyla yapıldı.

kernit, RAZORIT olarak da bilinir, hidratlı sodyum borat ($\text{Na}_2\text{B}_4\text{O}_7 \cdot 4\text{H}_2\text{O}$) yapısında borat minerali. Başlıca boraks(*) kaynağıdır. Kalınlığı 60-90 cm'ye ulaşan çok büyük kristaller halinde bulunur; elde edilen en büyük kernit kristalı 240 cm×90 cm boyutundadır. Genellikle renksiz ve saydam olan bu kristallerden bazılarının mat beyaz renkli ince bir tinkalkonit katmanıyla örtülü olduğu da görülmüştür. Çoğunlukla şeyl katmanları içine gömülmüş kristaller, düzensiz kütleler ve damarlar halinde öteki borat mineralleriyle birlikte bulunur. En yaygın elde edildiği yerler ABD'de California'daki Kern ili ve Catamarca'dır. Ayrıntılı fiziksel özellikleri için bak. borat mineralleri (tablo).

kerojen, başta hidrojen ve karbon olmak üzere oksijen, azot ve kükürt içeren iri moleküllü bileşiklerden oluşan karmaşık karışım. Kerojen şeyli, kerojenit ya da yağtaşı olarak da bilinen petrol şeyllerinin organik bileşeni olan kerojen, suda çözünmez, ısıtıldığında geri kazanılabilen ve petrole benzeyen gaz ve sıvı maddelere ayrılır. Kerojen algeni, öbür basit yapılı bitkiler, çiçek tozları, sporlar ve erişkin ya da larva evresindeki böcekler gibi sıkışmış organik maddelerden oluşabilir. Kerojen adı ilk olarak İskoçya'daki petrolü şeyller için kullanılmıştır.

Kerouac, Jack, asıl adı JEAN-LOUIS KEROUAC (d. 12 Mart 1922, Lowell, Massachusetts - ö. 21 Ekim 1969, St. Petersburg, Florida, ABD), ABD'li şair ve romancı. Beat hareketi(*) adını vermiş, hareketin yoksulluk ve özgürlük ilkesini ilki ve en ünlüsü *On the Road* (1957; Yolda) olan bir dizi romanında ele almıştır.

Fransız asıllı Kanadalı bir ailenin oğluydu. İngilizceyi okulda ikinci dil olarak öğrendi. II. Dünya Savaşı'nda ruhsal sorunları olduğu gerekçesiyle ABD Deniz Kuvvetleri'nden çıkarılınca ticaret filosunda görev aldı. Bu olaydan sonra ABD ve Meksika'yı dolaşarak demiryolu işçiliğinden, koruculuğa kadar pek çok işte çalıştı. 1950'de *The Town and The City* (Kasaba ve Kent) adlı

ilk romanını yayımladı. Romanda klasik romancılığın kurallarına karşı çıkarak o anda içinden geldiği gibi, hiç durmadan ve dönüp düzeltmeden yazmayı öngören yeni bir yöntem geliştirdi; bu yaklaşımla da pek çok ünlü yazarı şaşırttı. Üç haftada yazılan *On the Road*, Kerouac'ın yeni üslubunun ürünüydü. Hiçbir biçimsel kuralla uymayan kitap yaşamayı, güzellikleri, cazı, seks, uyuşturucuları, hızı ve gizemliliği seven, buna karşılık çalırsaatlerden, tarifelerden, yol haritalarından, ipoteklerden, emekli maaşından ve Amerikan sanayisinin bütün nimetlerinden tiksinen bir grup beş parasız gencin, ülkenin çeşitli yerlerine yaptıkları çılgin gezileri konu alıyordu.

On the Road, aralarında Allen Ginsberg, Gregory Corso, William Burroughs, John Clellon Holmes, Peter Orlovsky, Gary Snyder ve Philip Whalen gibi Beat hareketi- ne önemli katkılar olan yazarların da bulunduğu şairlerin, halk şarkıcılarının, mistiklerin ve çizgi dışı kişiliklerin gizli kültürlerine karşı halkın ilgisinin uyanmasını sağladı. Kerouac'ın *The Dharma Bums* (1958; Zen Kaçıklar, 1982), *The Subterraneans* (1958; Yeraltıcılar), *Doctor Sax* (1959; Doktor Sax), *Lonesome Traveler* (1960; Yalnız Yolcu) ve *Desolation Angels* (1965; Harap Melekler) gibi yapıtlarının tümü otobiyografikti. Çoğunun kahramanları arasında öbür ünlü Beat yazarları da yer alıyordu. Kerouac'ın ölümünden sonra yayımlanan *Visions of Cody* (1972; Cody'nin Görüşleri) başlangıçta *On the Road*'un bir bölümünü oluştuyordu.

Barry Gifford ve Lawrence Lee'nin hazırladığı *Jack's Book: An Oral Biography* (1978; Jack'ın Kitabı: Sözel Bir Yaşamöyküsü) arkadaşlarının ve meslektaşlarının Kerouac üzerine düşüncelerini içerir.

Kérouané, Gine'nin güneydoğusunda il ve il merkezi kent. Beyla'dan Kankan'a uzanan karayolu üzerinde yer alan Kérouané kenti, Müslüman Malinke halkının çoğunlukta olduğu savan bölgesinin başlıca ticaret merkezidir. 1950'lerden bu yana yöredeki ırmaklardan önemli miktarlarda elmas elde edilmektedir. İlin doğusundaki Simandou Dağlarında demir cevheri yatakları vardır. Nüfus (1983) il, 106.872.

Keroullarios bak. Mikhail KEROULLARIOS

kerozen bak. gazyağı

Kerpe Adası, Yunanca KARPATOS, İtalyanca SCARPANTO, Ege Denizinde, Yunanistan'a bağlı Oniki Ada'yı oluşturan adalardan biri. Yüzölçümü 301 km²'dir. En önemli kenti güneyde, aynı adı taşıyan körfezin kıyısında yer alan Pigádhia'dır. Antik Çağda ve ortaçağda Rodos Adasına bağlı olan ada, 1306'dan Osmanlılar tarafından ele geçirildiği 1540'lara değin Venedik egemenliği altında kaldı. 1912'de İtalyan yönetimine girdi; II. Dünya Savaşı'ndan sonra Yunanistan'a bırakıldı.

Güney bölgesi dışında ağaçlık alanı olmayan bu kayalık adada yaşayanlar çoğunlukla çiftçilik, bahçecilik ve hayvancılıkla geçinir. Bir miktar da balıkçılık yapılan adada, Çağdaş İtalyanca ve Eski Dor dilinden alınma sözcükler içeren bir Yunan lehçesi konuşulur. Adanın kuzey kesiminde geleneksel giysiler yaygındır. Nüfus (1981) 4.645.

kerpeten, çeşitli malzemeleri tutmakta, sıkmakta ya da kesmekte kullanılan keskin ağızlı pense türü. Ayrıca bak. pense.

kerpiç, balçıktan yapılan ve pişirilmek yerine kurutularak sertleşmesi sağlanan yapı malzemesi. Kerpiç yapmak için öğlendirilmiş balçık kalıplara dökülür. Arasına saman sapı gibi çamuru bir arada tutmaya yarayan başka malzemeler de karıştırılabilir. Önce gölgede, sonra da güneşte kurutularak sertleştirilir.

Kerpiç en eski yapı malzemelerinden biridir; yeryüzünün ahşabın az olduğu bazı bölgelerinde binlerce yıldan beri kullanılmaktadır. Ayrıca yapılmasının kolay oluşu

Kerpiç evler, Şanlıurfa
Ara Güler

ve sıcak ya da soğuğa karşı yalıtım sağlaması da seçilmesindeki önemli etkenlerdendir. En eski kerpiç yapıları Mezopotamya'da rastlanır. Akdeniz çevresindeki ülkelerde de yaygın olarak kerpiç kullanılmıştır. Ayrıca beyazların yerleşiminden önce Amerika Yerlilerinin kerpiç yapılar yaptıkları bilinmektedir. Önceleri elde yapılmış yumrular biçimindeki kerpiğin, İspanyol işgalinden sonra kalıplara dökülerek üretilmesi yaygınlaşmıştır. İspanyolların da bu yöntemi Kuzey Afrikalılardan öğrendiği sanılmaktadır.

Kerpiç çamuru hazırlandıktan sonra ahşap ya da metal kalıplara dökülür. Yörelere göre değişiklik göstermekle birlikte, kerpiçlerin kalınlığı genellikle 8-13 cm, eni 25-30 cm, boyu da 35-50 cm olur. Yapıldıktan sonra bir süre yerde bekletilen kerpiç daha sonra diklemesine yerleştirilir, böylece çabuk ve iyi kuruması sağlanır. Kurutma kurak iklim bölgelerinde aşağı yukarı iki hafta sürer. İçine saman sapı gibi lifli bir malzemenin karıştırılması, kerpiğin kururken çatlamasını önler, ama taşıma gücüne büyük bir katkı yapmaz.

Kerpiç duvarlar genellikle taş ya da beton gibi sağlam ve suya dayanıklı bir temel üstüne oturtulur. Böyle yapılmazsa, alt bölümler zemin suyunu emer, yumuşama ve bozulma tehlikesiyle karşı karşıya kalır. Kerpiçler gene aynı karışımdan yapılmış yaş harçla birbirine yapıştırılır; üstleri de gene bu harçla sıvanır, sonra kireçle badanalanır. İyi yapılmış ve bakılmış bir kerpiç yapı yüzyıllarca ayakta kalabilir.

Toprağın pişirilmeden kullanıldığı bir başka yapı yöntemi de sıkıştırılmış çamurla duvar yapmaktır. Bu yöntem, kum oranı yüksek, kil oranı düşük topraklarda uygulanır. Bu toprak, yüzde 10 oranında su eklenerek yumuşatıldıktan sonra yapılacak duvarı çevreleyecek biçimde hazırlanmış ve en az 30 cm kalınlığındaki kalıplara dökülür. Dökülen çamur ayakla ezilerek ya da sıkıştırma çubuklarıyla bastırılarak sıkıştırılır. Kuruduktan sonra kalıplar kaldırılınca duvar kalır. Bu tür duvarların iklim koşullarına daha çok dayanabilmesi için üstleri çamur ya da katranla sıvanır. Günümüzdeki uygulamalarda duvarı oluşturan çamurun içine çimento, zift gibi malzemeler karıştır-

ılmakta, üstü de kireç ya da çimento harcıyla sıvanmaktadır.

Kerr, Sir John Graham (d. 18 Eylül 1869, Arkley, Hertfordshire - ö. 21 Nisan 1957, Barley, İngiltere), omurgalıların evrimine ilişkin bilgilere önemli katkıda bulunan İngiliz embriyolog. Ayrıca savaş gemilerinin kamuflajı için geliştirdiği gölgeleme teknikleriyle tanınır.

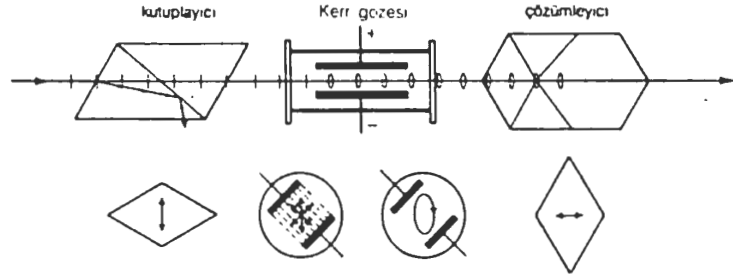
Fen bilimleri tıp öğrenimi gördüğü sırada ilgilenmeye başladı. 1889'da Paraguay'daki Pilcomayo Irmağına yapılan bir araştırma gezisine katıldı. 1891'de girdiği Cambridge'deki Christ's College'i bitirdikten sonra Paraguay'a yapılan ikinci bir araştırma gezisine katılarak *Lepidosiren* cinsi akciğerlibalıklar üzerinde incelemeler yaptı. Cambridge'e dönerek bir süre burada kaldıktan sonra, 1902'de Glasgow Üniversitesi'nde kraliyet profesörü (*regius professor*) olarak doğa tarihi dersleri vermeye başladı; 1903'te de zooloji profesörü oldu. 1909'da Royal Society'ye üye oldu. 1919'da "sir" unvanı aldı. 1935'te İskoçya üniversitelerinin temsilcisi olarak parlamentoya girdi.

Morfolojik ve filogenetik çalışmalar yapan Kerr, daha çok akciğerlibalıkların embriyolojisi üzerindeki araştırmalarıyla tanınmakla birlikte zooloji alanında başka pek

adamı oldu. Kerr'in ortaya koyduğu çözüm Kerr metriği ya da Kerr çözümü olarak adlandırılır; dönen kara deliklere de Kerr kara delikleri denir. Kerr daha sonra, A Schild ile birlikte, yeni bir çözüm takımı ortaya koydu. Kerr-Schild çözümleri olarak adlandırılan bu çözümler Einstein denklemlerinin tam çözümlerinin bulunması çabalarını derinden etkilemiştir.

Kerr elektro-optik etkisi, fizikte, saydam bir madde içinden geçen bir ışık demetinin, bu demete dik doğrultuda uygulanmış kuvvetli bir elektrik alanının etkisiyle çift kırılmaya uğraması. Çift kırılmada, elektrik alanı doğrultusunda titreşen ışığın kırılma indisi (maddeye giren ışığın sapma miktarının ölçüsü) ve dolayısıyla dalga hızı, alana dik doğrultuda titreşen ışığın kırılma indisi-ne oranla biraz farklıdır. 19. yüzyılın sonlarında İskoçyalı fizikçi John Kerr tarafından bulunan bu etki katılarda gözlemlendiğinde, Pockels etkisi olarak adlandırılır.

Kerr gözesi ya da Kerr elektro-optik obtüratörü, Kerr etkisinden yararlanarak, bir ışık demetini saniyede 10^{10} kez gibi yüksek sıklıklarda kesintiye uğratabilen bir aygıttır. Bir kutuplayıcıdan geçerek doğrusal olarak kutuplanan ışık (çizimde görüldüğü gibi, tek bir düzlem içinde titreşen ışık),

Kerr etkisinden yararlanarak çalışan obtüratör düzeneği

F. A. Jenkins ve H. E. White. *Fundamentals of Optics*. McGraw-Hill Book Co.

çok konuyla da ilgilenmiş ve makaleler yazmıştır. Başlıca yapıtları *A Textbook of Embryology with the Exception of Mammalia* (1914-19; Memeliler Dışındaki Hayvanların Embriyolojisi), *Zoology for Medical Student* (1921; Tıp Öğrencileri İçin Zooloji) ve *Evolution*'dır (1926; Evrim).

Kerr, Roy P(atrick) (d. 16 Mayıs 1934, Kurow, Yeni Zelanda), 1963'te, dönen kara delikleri betimlemek amacıyla Einstein'ın genel görelilik alan denklemlerini çözerek astrofizikte önemli katkıda bulunan Yeni Zelandalı matematikçi.

Lisansüstü çalışmasını Yeni Zelanda Üniversitesi'nde (bu üniversite günümüzde kapanmıştır) yapan Kerr, doktora çalışmasını da Cambridge Üniversitesi'nde yaptı. Daha sonra Yeni Zelanda'nın Christchurch kentindeki Canterbury Üniversitesi'nde matematik profesörü oldu.

Einstein'ın genel görelilik kuramını ortaya koymasından kısa süre sonra Alman astronom Karl Schwarzschild(*), Einstein alan denklemlerinden kalkarak duragan, dönmeyen bir kara deliğin matematiksel betimlemesini yapmış ve kara deliğin kütleçekimi etkisinin çevresindeki uzay-zamanı nasıl değiştirdiğini belirlemiştir (1916). Ama aynı dönemde kara deliklerin duragan olmaması gerektiği yolunda görüşler de ileri sürülüyordu. Kara delikler, kuramsal olarak, büyük kütleli ölü yıldızların çökmesiyle oluştuklarına göre, hemen bütün yıldızların dönmekte olduğu da göz önüne alınırsa, kara deliklerin de dönüyor olması beklenmeliydi. Kerr, uzayda var olması kuramsal olarak öngörülen bu tür kara deliklerin matematiksel betimlemesini gerçekleştiren bilim

saydam duvarlı bir gözenin içindeki nitrobenzen ya da benzeri bir sıvıdan geçirilir. Gözeden çıkan ışık, kutuplama düzlemi ile 90°'lik bir açı yapacak biçimde yerleştirilmiş ikinci bir kutuplayıcıya gelir (bu kutuplayıcı, çözümleyici işlevi görür). Işık demetinin kutuplanma düzlemine göre 45°'lik bir açıyla yerleştirilmiş iki paralel levhaya elektrik gerilimi uygulanırsa, düzlemsel olarak kutuplanmış ışık, elektrik alanına paralel ve dik doğrultuda olmak üzere iki bileşene ayrılır. Bu iki bileşen farklı hızlarla yol aldıkları için aralarında bir faz farkı oluşur, bu nedenle ışık gözeden dairesel olarak kutuplanmış halde çıkar. Bunun sonucu olarak, bu ışık demeti çözümleyiciden ancak kısmen geçer. Kerr gözesi çok hızlı olayların fotoğrafının çekilmesinde, ışık hızının ölçülmesinde, ayrıca lazerlere ve iletişime ilişkin araştırmalarda kullanılır.

Kerramiye, Ebu Abdullah Muhammed bin Kerram el-Sicistani'nin (ö. 869) kurduğu inanç akımı.

Nişabur, Herat, Şirin ve Afşin yörelerinde çok sayıda izleyici bulan Muhammed bin Kerram'ın görüşleri genellikle Müşebbihe (Tanrı'yı insan biçiminde düşünen fırkalar) ve Mücessime (Tanrı'ya bir cisim yakıştıran fırkalar) arasında değerlendirilir. Kerramiyeye göre Tanrı'nın bir cismi, sınırı, bir sonu ve yönü vardır. Zatını da bir cevher oluşturmaktadır. Sözleri, istemi, görülen ve duyulan şeyleri kavraması Tanrı'nın sonradan olan (hadis) ileneleridir. Ama Tanrı'nın zatının gelecekte bu ilenelerden ayrılması olanaksızdır. Dolayısıyla evreni oluşturan cisimlerin de yok olması düşünülemez. Tanrı'nın, ne biçimde olursa olsun bir cismi yok etmeye gücü yetmez.

Muhammed bin Kerram'a göre nübüvvet ve risalet, nebi ve resulde doğuştan var olan niteliklerdir. Kendisinde bulunan bu niteliği harekete geçiren kişiyi Tanrı'nın peygamberlikle görevlendirmesi gerekir. Nebiler ve resuller adalet niteliğini ortadan kaldıracak ve ceza gerektirecek bütün günahlardan korunmuşlardır, ama bunlardan aşağı olan günahlara işlemeleri olasıdır. Bir peygamber peygamberliğini açıkladığı zaman sözünün doğruluğu araştırılmadan kendisine inanılmazdır. Kendisine bir peygamberin çağrısı ulaşmayan kimse akıl yoluyla iyi ve güzel şeyleri bulmak, bunlara göre davranmak, Tanrı'nın yarattıklarına peygamberler gönderdiğine inanmak yükümlülüğü altındadır.

Kerramiyenin siyaset ve fıkıh alanındaki görüşleri de öteki İslam bilginlerince aykırı sayılır. Kerramiyeye göre aynı anda iki yerde halife olabilir. Bu nedenle hem Hz. Ali, hem de Muaviye yasal halifedir. Birincisi hak, ikincisi asi de olsa, seçenler bu iki halifeye de itaat etmek zorundadır. Yolculuk sırasında kılınması gereken namaz için belirlenmiş biçime uymak zorunlu değildir; iki kere tekbir getirmek yeterlidir. Ayrıca gözle görülen pislikler namaz kılınmasını engellemez, ama cünüplük gibi gözle görülmeyen pisliklerden arınmak gerekir. Ölünün yıkanması ve namaz kılınması farz değildir; ölü için gereken yalnızca kefenlenmesi ve gömülmesidir. Farz olan ibadetler için niyet gerekmez. Kişinin İslama girmiş olması farz görevler için niyet anlamı taşır; fazladan yapılan ibadetler (nafile) için ise niyet edilmelidir.

Mezhep tarihçilerine göre Kerramiye 12 kola ayrılmıştır. Şehristani'nin andığı en tanınmış altı kol Abidiye, Tuniye, Zerriniye, İshakiye, Vahidiye ve Heysemiye'dir. Abdülkahir el-Bağdadi ise bütün kolların özelliklerini göz önüne alınarak üç kol içinde değerlendirilebileceğini söyler. Bunlar Haikaikiye, Teraikiye ve İshakiyedir.

Kerrier, İngiltere'nin güneybatı kesimindeki Cornwall ilinde (*county*) ilçe (*district*). Yüzölçümü 473 km²'dir. Cornwall ilinin bir bölümü olan yarımada'yı boydan boya kaplayan ilçenin kuzeyinde St. George Kanalı, güneyinde de Manş Denizi yer alır. İlçenin kuzey kıyısı ve orta kesimleri genellikle sert kumtaşı oluşumlu engebeli bir ova görünümündedir. Sert rüzgârlar ve nem yüzünden tahıl ekimi yapılamayan bu bölgede, süt hayvanları yetiştirilir ve yem bitkileri ekilir. Her iki kıyıda yer alan korunaklı vadi ve heriflarda ise turfanda sebze, meyve ve çiçek yetiştirilerek Londra'ya satılır. Plato bölgesinin orta kesiminde, granitlerin başka korkayaçlara sokulmasıyla oluşmuş 120-245 m yüksekliğindeki Wendron Turbalığında ise hayvan otlatılır. Wendron Turbalığının kuzey sınır bölgesi ve bitişigindeki kumtaşı ovası, 18. yüzyıl başlarında Cornwall'un başlıca kalay madenciliği bölgesi olmuş, ama günümüzde bu açıdan önemi azalmıştır. Kuzey sınır bölgesindeki küçük bitişik kentler kümesi Camborne-Redruth'ta hem yerel, hem de dış pazara yönelik olarak sondaj makinesi ve hava kompresörü gibi madencilik araçları üretilir.

İlçenin güney kesimindeki Lizard Yarımadasının güney ucu, İngiltere'nin de en güney noktasıdır. Yüksekliği 60-72 m arasında değişen bu turbalık alan, Manş Denizi'ne doğru uzanır. Burada gnays, sist, gabro, serpantin gibi Prekambriyen Zamanda (y. 4 milyar-570 milyon yıl önce) oluşmuş başkalaşım kayalar çıkarılmaktadır. Bunlardan serpantin süs eşyası yapımında kullanılır. Lizard Yarımadasının, kıyı açığındaki kayalıklar, kıyı yarıları ve küçük koylarıyla çok güzel bir görünümü vardır. Camborne ve

Helston kentleri ortak ilçe merkezidir. Nüfus (1982 tah.) 84.400.

Kerry, İrlanda dilinde CIARRAI. İrlanda'nın güneybatı kesimindeki Munster bölgesinde il (*county*). Yüzölçümü 4.701 km²'dir. Doğuda Limerick ve Cork illeri, güney, batı ve kuzeyde ise Atlas Okyanusuyla çevrilidir. Yönetim merkezi Tralee kentidir. İl topraklarını, aralarında İrlanda'nın en yüksek dağlarının da bulunduğu kumtaşı yükseltiler engebeleridir. İrlanda'nın güneybatısından Atlas Okyanusuna doğru uzanan altı yarımada'nın üçünün tamamı ve dördüncüsünün de bir bölümü il sınırları içinde kalır; bunlar kuzeyden güneye sırasıyla Kerry, Dingle, Iveragh ve Caha'dır. Derin vadilerle yarılmış dağ sırtlarından oluşan bu yarımadalara'nın kıyılarında genellikle düzlükler yer alır; en yüksek noktaları Dingle Yarımadasındaki Baurregaum (853 m) ve Brandon Dağı (954 m) ile Iveragh Yarımadasındaki Carrantoohill (1.041 m) ve Manger-ton'dur (840 m).

Kışların ılık geçtiği ilde bitkiler yıl boyunca yeşil kalır ve çiftlik hayvanları kışın çayırarda otlatılabilir. Killarney'deki korularda Akdeniz kökenli kocaçayır ağaçları vardır. Yağış miktarı yüksektir; turbalıklarda iklimin daha kuru olduğu dönemden kalma orman artıklarına rastlanır.

Kerry'de Tarihöncesine ait çok sayıda kalıntı vardır. Tarihî öneme sahip kiliseler arasında Artfert ve Aghadoe katedralleriyle, 1448'de Muckross'ta yapılan bir ortaçağ manastır kilisesi sayılabilir.

İlin adı, Ulster kralı Fergus'un oğlu Ciar'dan gelir. Ciar'ın ardılları tarafından işgal edilen Kerry 1127'de Thomond'daki (Kuzey Munster) O'Brien Krallığı ile Desmond'daki (Güney Munster) MacCarthy Krallığı arasında paylaşıldı. 13. yüzyıldaki Anglo-norman istilasının sonucunda Cork'un büyük bir bölümüyle birlikte Fitzgerald'ların eline geçti. Fitzgerald'lar 16. yüzyılın sonlarında İngiliz yönetimine karşı başlattıkları başarısız bir ayaklanmadan sonra bölge üzerindeki denetimlerini yitirdiler ve Kerry'deki topraklar, Munster'in öteki kesimleriyle birlikte, tarıma açılmak üzere İngiliz girişimcilere tahsis edildi. Cromwell ve William döneminde bölgeye çok sayıda kişinin yerleşmesi ve 19-20. yüzyıllarda çıkarılan toprak yasalarıyla Kerry'nin toprak mülkiyeti sistemi büyük değişikliklere uğradı.

Blasket Adası ve Dingle Yarımadasında İrlanda dili yaygındır. Halkın üçte biri, en büyükleri Tralee ve Killarney olan kasaba ve köylerde yaşar. Yarımadalardaki yerleşmeler, çoğu turbalıklarla kaplı vadilerin iç kesimlerinde ve düz ovalarda toplanmıştır. Çiftliklerin üçte ikisi 20 hektardan küçüktür. Başlıca ürünler yulaf ve patatestir; sığır ve koyun besiciliği de önemli bir gelir kaynağıdır. Tralee'de beyin konservesi ve ayakkabı fabrikaları vardır. Ekonomisi büyük ölçüde ticaret ve turizme dayanan Killarney'de de ayakkabı ve makine üreten fabrikalar bulunur. Dingle ve Valencia'da balıkçılık önemlidir. Nüfus (1991 geç.) 121.719.

Kerschensteiner, Georg (Michael) (d. 29 Temmuz 1854, Münih - ö. 15 Ocak 1932, Münih, Almanya), Alman eğitim kuramcısı ve reformcu. Geliştirdiği "iş okulu" kavramıyla mesleki eğitime öncülük etmiştir.

1877-80 arasında Münih'te fizik ve matematik öğrenimi gördü. Daha sonra doktora çalışması yaptı ve Nürnberg ile Schweinfurt'taki okullarda ders verdi. 1895'te Münih'te eğitim müdürlüğüne atandı; 1920'de Münih Üniversitesi'nde ders vermeye başla-

dı. Bu arada 1912-18 arasında milletvekilliği yaptı.

Gerek resmi görevlerde bulunduğu, gerekse öğretmenlik yaptığı dönemlerde ilk ve orta öğretimde yeni bir anlayışı savunan Kerschensteiner, öğretimde başarıya ulaşmak için öğrencinin gelişim aşamasını göz önünde bulundurmak gerektiğini, eğitimin en önemli amaçlarının kişilik oluşturmak ve iyi bir yurttaş yetiştirmek olduğunu öne sürdü. Bu görüşlerini *Begriff der staatsbürgerlichen Erziehung* (1910; *Vatandaşlık Terbiyesi, Kavramı ve Uygulaması* 1931, 1972) ile *Charakterbegriff und Charaktererziehung* (1912; *Karakter Kavramı ve Terbiyesi*, 1954, 1977) adlı kitaplarında açıkladı.

Ayrıca eğitimde, iki sistemin önemini vurguladı. Bunlardan ilki, ilkokuldan, hatta anaokulundan başlayarak yükseköğretimin son aşamalarına kadar eğitim ve öğretimin bir bütünlük içinde verildiği bütünsel eğitim sistemiydi. O dönemde giderek önemi artan ulusal birlik kavramının gerçekleştirilmesi açısından önem taşıyan bu sistem, aynı zamanda, en üst aşamalarına kadar her normal yurttaşın açık bir eğitim düşüncesini de içeriyordu. Kerschensteiner'in geliştirdiği ikinci önemli sistem ise iş okullarıydı. İlki Münih'te kurulan ve öğrencinin kendi başına etkinlikte bulunması ilkesine dayanan iş okullarında uygulamaya ve elle çalışmaya ağırlık veriliyordu. Böylece öğrenci, söz gelimi iki nesne arasındaki farkı yalnızca görsel ve işitsel yollarla değil, eliyle kavrayarak, onu kullanarak tanıyordu. Derslerin bu biçimde işlenmesi öğretmen için de zengin anlatım olanakları yaratıyor, böylece uzun süre unutulmayacak bir "yaşantı" gerçekleştiriyordu. Ama sonradan Kerschensteiner, derslerin elle çalışma ile sınırlandırılmasının verimi düşürdüğünü görerek bu okullarda düşünsel eğitime de yer verdi. *Begriff der Arbeitsschule* (1912; *İş Okulu Kavramı*, 1947) adlı kitabında ayrıntılı biçimde ele aldığı bu eğitim sistemi, modern mesleki eğitimin gelişmesinde etkili oldu.

Türkçede ayrıca *Mürebbinin Ruh ve Muallim Yetiştirme Meselesi* (1931), *İlk Mektep Çerçevesi İçinde İş Mektebi Tecrübesi* (1932) ve *Demokrasi Esaslarına Göre Vatandaşlık Terbiyesinin Manası* (1947) başlıklı kitapları yayımlanan Kerschensteiner, bir dönem Türkiye'de de etkili olmuş. Köy Enstitüleri'nde eğitimin örgütlenmesinde düşüncelerinden yararlanılmıştır. İsmail Hakkı Tonguç'un da *Kerschensteiner* (1933) adlı bir kitabı bulunmaktadır.

Kertanagara (ü. 13. yy), Cava'nın doğusundaki Singhasari'nin (Tumapel) son kralı (1268-92). Cava'nın birliğini sağlamış, egemenliğini Sumatra'ya kadar genişletmiş ve krallığını vergiye bağlamak isteyen Moğol hükümdarı Kubilay Han'a karşı koymuştur.

Canggala kralı Vişnuvardhana ile bir Kediri prensesinin oğluydu. 1254'te kral olarak kutsandı, ama henüz çok genç olduğundan 1268'e değin ülkeyi fiilen babası yönetti.

Kertanagara'nın hükümdarlık yılları Kubilay Han'ın Güneydoğu Asya devletlerini egemenliği altına alarak sınırlarını genişlettiği bir döneme rastladı. Kubilay Han'a, komşu devletlerle ittifak kurarak ya da onları egemenliği altına alarak karşı koyabileceğini düşünen Kertanagara, bu amaçla ilk olarak Çampa Krallığı'ndan bir prensesle evlendi. Ardından, Malayu'ya (Sumatra) elçiler gönderdi (1275). Sumatra'yı denetimi altına aldı ve Bali'yi fethetti (1284).

Kubilay Han, 1289'da Cava'ya bir elçi göndererek, Kertanagara'nın kendisine

bağlılık yemini etmesini ve her yıl vergi ödemesini istedi. Kertanagara'nın bu isteğini reddetmesi üzerine de, onu cezalandırmak için Cava'ya asker gönderdi. Ama, Kubilay Han'ın ordularının Cava'ya ulaşmasından önce, Kertanagara vasalı olan Kediri hükümdarı tarafından öldürüldü.

Kertanagara hakkındaki bilgiler *Pararaton* (Krallar Kitabı) ve *Nagarakertagama* (Macapahit Destanı) adlı iki Cava vakayiname-sine dayanır. Kertanagara *Pararaton*'da içki

Kertanagara olduğu sanılan taş heykel, y. 14. yy başları; Museum für Völkerkunde, Berlin, 1865

ve yemek düşkünü bir hükümdar olarak betimlenir. Tarihsel verilere daha uygun düştüğü için pek çok tarihçinin daha gerçekçi bulunduğu *Nagarakertagama*'daysa ateşli bir Vacrayana (Tantra) Budacılığı yandaşı ve bilge bir kral olarak tanıtılır.

kerte hattı bak. loksodrom

kertenkele, *Sauria* (kelerler) alttakımının *Lacertidae* familyasını oluşturan, Eskidün-ya'ya özgü 150 kadar sürüngen türünün ortak adı. Kertenkelelerin başı koni biçiminde, gövdesi ince uzun ve basık, kuyruğu iyi gelişmiştir. Bütün familya üyeleri dört bacaklı ve beşer parmaklıdır. Genellikle küçük ve orta boylu olan bu kelerlerin çoğunun uzunluğu 25 cm'yi geçmez. Afrika'nın kuzeybatı ve Avrupa'nın güneybatı kesimlerinde yaşayan *Lacerta lepida* 75 cm'ye varan uzunluğuyla en iri kertenkele türüdür.

Kertenkelelerde genellikle kapanabilir gözkapakları bulunur. Bazı türlerin alt gözkapakları tümüyle ya da kısmen yarı saydamdır. Gözbebekleri yuvarlak, dilleri uzunca ve çatal uçludur. Sırt pulları birbirini yanlardan örtecek biçimde ya da çok küçük ve yan yana dizili olabilir. Karnı örten levhalar (düz, çok köşeli, kenarları bitişik büyük pullar) uzunluğuna ve enine sıralar halinde dizilmiştir. Arka bacaklarının alt bölümünde bulunan deliklerden tür içi iletişimde kullanılmak üzere koku yayıcı kimyasal maddelerin salgılandığı sanılmaktadır.

Kertenkelelerin Türkiye'de *Acanthodactylus* cinsinden bir, *Eremias* cinsinden iki, *Lacerta* cinsinden on altı ve *Ophisops* cinsinden bir olmak üzere toplam 20 türünün yaşadığı bilinmektedir.

Kertész, André (d. 2 Temmuz 1894, Budapeşte, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu - ö. 27 Eylül 1985, New York kentli, ABD), Macar asıllı ABD'li fotoğraf sanatçısı. Konularını doğallığı içinde yansıtan yapıtlarıyla dergi fotoğrafçılığını büyük ölçüde etkilemiştir.

Fotoğraf çekmeye 1912'de, Budapeşte Borsası'nda görevliken başladı. I. Dünya Savaşı sırasında Macar ordusuyla Orta Avrupa'nın birçok yerinde çarpışmalara katıldı ve ağır biçimde yaralandı. Savaşın sonra fotoğraf çalışmalarını sürdürdü; ama yapıtlarını seyrek olarak dergilerde bastırabiliyordu.

Kendini geliştirmek amacıyla 1925'te Paris'te gitti. Orada birçok *avant-garde* ressam, yazar ve sinemacıyla dostluk kurdu. 1920'ler ve 1930'lardaki Paris kültür çevrelerini fotoğraflarıyla saptadı. Yapıtları Avrupa'nın önde gelen gazetelerinde yer almaya başladı. Fotoğraf üslubu küçük fotoğraf makinesinin duyarlılığını ve pratikliğini gerektiriyordu; 1928'de ilk Leica fotoğraf makinelerinden birini satın aldı. 1927'deki kişisel sergisi ilgiyle karşılanmıştı. Ertesi yıl da fotoğrafları, her yıl düzenlenecek olan ünlü Bağımsız Fotoğraf Sergisi'nin ilkinde alındı. Başta 1928'de yayına giren *Vu* ve 1930'da yayımlanmaya başlayan *Art et Médecine* olmak üzere, Avrupa'nın önemli süreli yayınlarında yapıtları basıldı.

Kertész 1936'da, bir fotoğraf stüdyosunda çalışmak üzere New York kentine gitti. II. Dünya Savaşı sırasında orada kaldı ve ABD'nin büyük dergileri için, özellikle

etmek" ya da "kutsamak" anlamına gelen *karabu* fiilinden) türemiştir.

Eski Ahit'te kerubiler, şefaatçi özelliklerinden çok, doğüstü hareket yetenekleri ve arşın taşıyıcısı olarak üstlendikleri görev dolayısıyla anılır. Hristiyan inancında en yüksek melekler arasında sayılan kerubiler Tanrı'nın gökteki hizmetkarları olarak ona sürekli övgüler sunarlar. İslam inancına göre kerubiler (kerubiyun) İblis'in ulaşamayacağı bir gök katında Allah'a hamd ederler.

kervan, genellikle çöl gibi aşılması zor ya da tehlikelerle dolu bölgelerin güçlüklerine ortaklaşa göğüs germek için birlikte yolculuk eden tüccar, hacı ya da gezgin topluluğu. Asya ve Kuzey Afrika'nın çöllerinde kervanların en yaygın binek ve yük hayvanı deveydi. Az yiyecek ile yetinme, dayanıklı olma ve çok miktarda yük taşıma gibi özellikleri nedeniyle develer kervan yolculuğuna son derece uygundu. Bazı yörelerde de arabaya koşmuş develerle yolculuğa çıkılırdı. Örneğin Çin'deki Kalgan ile Moğolistan'daki Kyakhta arasında çay ticareti yapan kervanlar yüklerini böyle taşırdı. Ama çoğunlukla, yükler iki yana sarkan eşit ağırlıkta denkler biçiminde devenin sırtına bağlanırdı. Sıcak havada yapılan uzun yolculuklarda bir deveye ortalama 160 kg kadar bir yük taşınırdı. Ama kısa yolculuklarda, daha serin havalarda ya da kervancılar daha az gümrük vergisi ödemek istediğinde bu yük 450 kg'ye kadar çıkarılabilirdi. Yolcular devenin iki yanına asılmış küfelerde otururdu.

Kervanların büyüklüğü yükün miktarı, yolun güvenlik durumu ve eldeki deve sayısı gibi etkenlere bağlıydı. Bilinen en büyük kervanlar özel amaçlı yolculuklara çıkarıldırı. Kahire ve Şam'dan Mekke'ye giden Müslüman hacı kervanlarına bazen 10 binin üzerinde deve katılırdı. Sahra'yı aşarak Ta-u-denni'den Timbuktu, Bilma ya da Ayra tuz götüren kervanlar çok daha büyüktü. Tuz ticaretinin gerileme içine girdiği 1908'de bile bu tür kervanlarda 20 bin kadar deve yer alırdı.

Kervanlarda en öndeki devenin eyerine bağlı bir ip sırayla öbür develerin burun halkalarından geçirilerek 40 deveye kadar varan kafileler oluşturulurdu. Çöl göçebele-ri çoğunlukla yan yana giden üç ya da dört kafileli kervanlarla yolculuk ederdi. Bazı Çin kervanları ise tek bir uzun kafil oluşturacak biçimde yol alırdı.

Kervanların yolculuk süresi yoldaki su kaynakları ve otlaklar göz önüne alınarak belirlenirdi. Müslüman hacı adaylarının yolculuklarında Zilhicce ayının 8. gününde Mekke'de olacak biçimde ayarlamaları gerekliyordu. Buna bağlı olarak Orenburg kervanı Rusya'daki kış karlarının erimesinden sonra Buhara'dan ayrılırdı. Basra kervanı sonbaharın sonlarına rastlayan yağmurların ardından Halep'ten yola çıkardı. Bir kervan saatte ortalama 3-5 km'lik bir hızla her gün, hava sıcaksa her gece 8-14 saat arasında yol alırdı. Bazı kervan yollarında kervansaray(*) denen konaklama yerleri bulunurdu.

Avrupa'dan Doğu'ya giden deniz yollarının açılması birçok yerde kervan ticaretinin gerilemesine yol açtı. Örneğin Çin'i Akdeniz'e bağlayan İpek Yolu bu gelişmeyle işlevini yitirdi. Bazı önemli kervan yollarının canlılığı 19. yüzyıla değin sürdü. Ama kara ve demiryolu ulaşımının gelişmesi ve köle ticaretinin yasaklanması bunların da sönükleşmesi sonucunu getirdi. Günümüzde başka ulaşım biçiminin yokluğu nedeniyle bazı yerel kervan yolları hâlâ kullanılmaktadır. Özel bir çekicilik ya da üstünlük taşıdığı için kervan yolculuğunun yeg tutul-

"Kendi Portresi", André Kertész'in bir çalışması, 1927
André Kertész

moda fotoğrafçılığı yaptı. 1944'te ABD yurttaşlığına geçti. 1960'ların başlarında, yeniden daha önceki yaratıcı üslubunda çalışmaya başladı. 1964'te, New York kentindeki Modern Sanat Müzesi'nde yapıtları toplu olarak sergilendi. Fotoğraflarını topladığı kitaplardan bazıları, *Day of Paris* (1945; Paris Günü), *André Kertész, Photographer* (1964; Fotoğrafçı André Kertész), *André Kertész* (1967), *On Reading* (1971), *André Kertész: Sixty Years of Photography* (1972; André Kertész: Fotoğrafçılıkta 60 Yıl) ve *Distortions*'dır (1976; Biçim Boz-malar)

kerubi, Yahudi, Hristiyan ve İslam geleneklerinde, insan, hayvan ya da kuş özellikleri taşıyan kanatlı göksel yaratık ve arşın (Tanrı'nın tahtı) taşıyıcısı. Eski Ortadoğu mitolojisi ile ikonografisinden kaynaklanan kerubilerin, melekler hiyerarşisinde şefaatçi olarak önemli işlevleri vardır.

Kerubi adı büyük olasılıkla, Akad dilinde-ki *karibu* ya da *kuribu* sözcüğünden ("dua

duğu bazı yöreler de vardır. Örneğin çetin bir yolculuğun güçlüklerine katlanarak hacca gitmeyi daha değerli sayan bazı Müslüman hacı adayları hac yolculuğu için kervan yollarını kullanmaktadır.

kervançulluğu, *Scolopacidae* familyasının *Numenius* cinsini oluşturan, eğri ya da orak biçimli gagaları olan, orta büyüklükte ya da oldukça iri yapılı sekiz kıyı kuşu türünün ortak adı. Kervançullukları çizgili, boz ya da kahverengi, uzun boyunlu, oldukça uzun bacaklı kuşlardır. Kuzey Yarıküre'nin ılık ve soğuk bölgelerinde denizden uzak iç kesimlerde çoğalan ve güzun guneye doğru uzun göçlere çıkan bu kuşlar göç sırasında sık sık yüksek yaylalarda konaklayarak bocek ve tohumlarla beslenir, kışı bataklıklar ve kıyılardaki çamurlu düzlüklerde geçirirler.

Alaska'nın dağlarında üreyen ve kışı Büyük Okyanusun güney kesimlerindeki adalarda geçiren *N. tahitiensis* türünün göç yolu

Bayağı kervançulluğu (*Numenius arquata*)
John Markham

10 bin kilometreye yakındır. Bayağı ya da Avrasya kervançulluğu (*N. arquata*), gagasıyla birlikte yaklaşık 60 cm'yi bulan uzunluğuyla Avrupa'nın en iri kıyı kuşudur. Bu tür, İngiltere'den Orta Asya'ya kadar uzanan bölgelerde bulunur; Türkiye'de göç sırasında ve kışın sulak alanlarda görülür.

Eskimo kervançulluğu (*N. borealis*) en seyrek rastlanan ve hemen hemen soyu tükenmiş olan kuşlardan biridir. Eskiden Amerika'nın Kuzey Kutbu'na yakın bölgelerinde çok sayıda üreyen ve kışı Güney Amerika'nın pampalarında geçiren bu kuşlar avcılarının kırımından kurtulamayarak 1800'lerde iyice azalmıştır.

Asya'nın doğu kesiminde yaşayan *N. minutus* türünün uzunluğu 30 cm'yi geçmezken, bayağı kervançulluğunun Kuzey Amerika'nın batı kesiminde yaşayan bir karışığı olan uzun gagalı kervançulluğunun (*N. americanus*) yalnız gagası yaklaşık 20 cm uzunluğundadır.

Bu familyanın en büyük kuşu olan, 60 cm uzunluğundaki doğu kervançulluğu (*N. madagascariensis*) ve *N. tenuirostris* türü Eski dünya kuşlarıdır. *N. tenuirostris* kışın ve göç sırasında Anadolu'nun orta ve batı kesimindeki sulak alanlarda görülür. *N. phaeopus* ise iki ayrı alttür olarak hem Eski dünya'da, hem de Yeni dünya'da bulunur. Avrasya alttürünün kuyruk üstü beyaz, Kuzey Amerika alttürününki kahverengidir.

kervansaray, kentler arasında işleyen kervanların barınması amacıyla düzenlenmiş konaklama yapısı. Han diye adlandırıldığı da olur; ama bu ad daha çok kent içi konaklama yapılarına verilmiş, bir süre sonra da anlam değişmesine uğrayarak alışveriş yapıları için kullanılır olmuştur (*bak. han*).

Eski Türklerin konaklama yapıları yaparak bunları işlettiği bilinmektedir. İslamdan

sonra yayılmacı bir politika izleyen Arapların da, cihada giden askerlerin barınması için sınırlara yapılan ve ribat diye adlandırılan küçük kaleleri vardı. Sınır iletleri goturuldükçe iç bölgelerde kalan ribatların işlevi de değişti, konaklama yapıları olarak kullanılmaya başladı. Böylece Türk yapı geleneğiyle İslam dinini yayma düşüncesinin bir birleşimi niteliğindeki kervansaraylar ortaya çıktı. Bu yapıların sonraki örnekleri de yapım ve işlev açısından savunma yapılarına benziyordu.

İlk Türk kervansarayları Gazneliler ve Karahanlılar dönemlerinden kalmıştır. Büyük Selçuklular da ribat denen kervansaraylar yaptılar. Anadolu Selçukluları kervansaray yapma geleneğini sürdürdüler. Çoğu günümüze yıkıntı olarak kalmış olan bu kervansaraylar, barış zamanında kervanların konaklaması, savaş zamanında da askerlerin üslenmesi için kullanılırdı.

Anadolu Selçuklularının kervansarayları han ya da sultan hanı gibi adlarla da anılır. Bunların Türkistan'daki örnekler gibi dört eyvanlı, üstü açık avlulu yapıları vardır. Bu türe örnek olarak I. İzzeddin Keykâvus tarafından Antalya'dan 13 km uzaklıkta kurulan Evdir Han(*) gösterilebilir. Avlusuz, üstü örtülü tür ise Anadolu'ya özgüdür. II. Gıyaseddin Keyhusrev tarafından Antalya-Alaiye (Alanya) yolu üstünde yaptırılan Şarapsa (Şerefza) Han gibi tek sahınlı bir örneği günümüze kalmıştır. Sahin sayısının beşe kadar çıktığı daha büyük kervansaraylar da vardır. Örnekler arasında 1239'da Antalya-Burdur yolu üstünde yapılmış olan Incir Han, 1246'da yapılmış olan Susuz Han(*) ve Konya-Ankara yolu üstündeki 1330 tarihli Horozlu Han bulunur.

Birinciyle ikincinin karşımı olan bir üçüncü tip de ikiye ayrılır. İlki, avlulu bölümlü üstü örtülü bölümün uç uca eklendiği türdür. I. Alaeddin Keykubad tarafından 1229'da Konya-Aksaray arasında yaptırılan Sultan Han(*) bu türe girer. İkincisi ise avlulu bölümlü kapalı bölümü kaynaştıran türdür. Bunun da örneği gene I. Alaeddin Keykubad tarafından 1232'de Antalya-Alaiye (Alanya) yolu üzerinde yaptırılan Alara Han'dir(*).

Kentler arası yollar üzerinde bulunan kervansaraylar Osmanlı döneminde önemini yitirmiş, yerlerini daha çok kent içi konaklama yapılarına bırakmışlardır. Buna karşılık 17. yüzyıla değin İran'da İsfahan yakınlarındaki Mayır, Netenz, Sultanıye-Tebriz yolu üzerinde Şebil, İsfahan-Şiraz yolunda Dehbid gibi kare ve sekizgen planlı kervansaraylar yapılmıştır.

Klasik kervansaray kalın ve yüksek duvarlı bir yapıdır, duvarları boyunca ve köşelerinde payanda kuleleri olur. Yapı kütesinden hem ileriye, hem de yukarıya taşan görkemli bir taşkapıdan içeriye girilir. Avluda, yerden yükseltilmiş küçük bir ada biçimindeki köşk mescidi bulunur. Gene bu avluya bakan bir de hamam vardır. Sahinlara ayrılan kapalı bölümü, ortasındaki bir aydınlık fenerinden ışı alır. Vakfiyelerden, kim olursa olsun her konuğun üç gün ücret ödmeden kervansaraylarda konaklayabildiği öğrenilmektedir.

kerykeion, Latince CADUCEUS, tanrıların habercisi Hermes'in taşıdığı barış simgesi asa. Eski Yunan ve Roma'da haberciler ile elçilerin dokunulmazlığını belirten bir nişandı. Başlangıçta, ucunda iki filiz bulunan, genellikle çelenk ya da kurdelelerle süslenmiş bir değnek ya da zeytin dalı biçimindedir. Daha sonra çelenkler, yüz yüze gelecek biçimde ters yönde asaya sarılmış iki yılanla dönüştü ve asaya Hermes'in hızını simgeleyen bir çift kanat eklendi. Hekimlik Tanrısı Asklepios'un(*) tepesi çatallı ve tek yılanlı

Kerykeion taşıyan Hermes, İÖ 350'de yapılmış bir Yunan heykelinin Roma kopyası, İS y. 1 yy. Britsh Museum, Londra
British Museum, Londra

asasına benzediği için, *kerykeion* günümüzde de hekimliğin simgesi olarak kullanılır.

keryks, Eski Yunan'da dokunulmazlığı olan haberci. Homeros zamanında kabile reisinin güvenilir memuru ya da hizmetlisi konumunu taşıyan *keryks*'ler, savaşta bile saldırıya uğramadan devletler arasında haber götürüp getirme, kasey, halk meclisi ya da mahkemelerin toplantılarını duyurma, buralarda dua kalıplarını söyleme ve gerekli kişileri toplantılara çağırma gibi görevler üstlendiler. Kendisi de tanrıların *keryks*'i olan Hermes bütün *keryks*'lerin koruyucusuydu; elinde habercilerin asası *kerykeion*(*) (Latince *caduceus*) bulunurdu. *Keryks* sözcüğü çoğu zaman yalnızca tellal anlamında da kullanılırdı. *Keryks* klanlarının Eleusis Mysterionları'na bağlantılı belirli görevleri vardı.

Kesang, Kuzey Kore'nin güneybatı kesiminde özerk yönetimli özel bölge (*çigu*) ve özel kent (*si*). Güney Kore'nin başkenti Seul'un kuzeybatısında yer alır. Kore'nin en eski kentlerinden biridir. Korya hanedanının (935-1392) başkenti olan Kesang, çam ormanlarıyla kaplı dağların arasında yer aldığından eskiden Sangdo (Çamlar Kenti) adıyla anılırdı. Dört kapılı taş surlarla çevrili olan kent, Kore Savaşı'nda (1950-53) Kuzey Kore birliklerinin eline geçti. 1951'de ilk ateşkes görüşmeleri burada yapıldı. Savaşın sonra Kuzey Kore sınırları içinde kalan kent, ateşkes sınırına kadar uzanan 1.150 km²'lik bir alan üzerinde özerk yönetimli özel bölge ve özel kent olarak kabul edildi. Bazı Korya anıtlarının savaş sırasında yıkılmasına karşın, yorede bir bölümü onarılmış çok sayıda tapınak, mezar ve saray bulunur. Tıpta kullanılan ve bu yöreye özgü olan ginseng bitkisi çok eski dönemlerden beri Çin ile Güneydoğu Asya ülkelerine ihraç edilir. Günümüzde en önemli sanayi dalı tekstildir. Kesang aynı zamanda bir kültür ve eğitim merkezi durumundadır. Nüfus (1987 tah.) 331.000.

kesb (Arapçada "kazanma", "edinme"). Sünni kelimelerinin, insanın irade özgürlüğünü ve eylemlerinden sorumluluğunu kader öğretisiyle bağdaştırmak amacıyla geliştirdiği kavram.

İlk kalam okulu Mutezileye (8-10. yy) göre insanın sorumluluğu, özgür iradesiyle seçtiği eylemi, gene kendi yapabilme gücüyle (istitaat) gerçekleştirmesinden kaynaklanıyordu. Dolayısıyla insan, eylemlerini yalnızca seçmiyor, aynı zamanda yaratıyordu. İnsanın kendisinden kaynaklanmayan eylemlerden sorumlu tutulması Tanrı'nın adaletiyle bağdaşmazdı. Mutezile içinde yetişmekle birlikte kendi adıyla anılan büyük Sünni kalam okulunu kuran Eş'ari (873-936), yalnızca Tanrı'ya ait olan yaratıcılık niteliğini insanlara da yakıştıran bu kurama karşı çıkarak her şey gibi insan eylemlerini de Tanrı'nın yarattığını (halk) savundu. Eş'ari'ye göre insanın eylemleriyle ilişkisi, bu eylemleri kendi iradesiyle kazanmaktan ibaretti. İnsan, cüzi (belirli bir işe yönelmiş) iradesiyle belirli bir eylemi yalnızca kazanıyor, ama bu eylemi Tanrı yaratıyordu. Tanrı'nın yaratması, insanın kesbini izlediği için, Tanrı'nın yarattığı bu eylemden gene insan sorumluydu. Tanrı, iyi eylemlerin olduğu gibi kötü eylemlerin de yaratıcısı (hâlik) olmakla birlikte, bu eylemleri edinen (kâsib) insanın kendisiydi.

Eş'ariyenin, insan iradesini bütünüyle Tanrı iradesine bağımlı kılan bu açıklamasına karşı, öteki büyük Sünni kalam okulu Maturidiye (10. yy), cüzi iradenin ortaya çıkmasında insanın seçiminin belirleyici olduğunu vurgulayarak daha esnek bir tutum benimsedi. Ama halk ile kesb arasındaki ayrımı titizlikle korudu. İslam kelamının en bulanık alanlarından biri olan kesb kuramının ince ayrımları Arapçada *adakk min kesbül-Eş'ari* ("Eş'ari'nin kesbinden bile daha ince") deyişinin doğmasına yol açtı.

kese, BURSA olarak da bilinir, memelilerde, sürtünme ve gerilime açık bölgelerde, kırı, kas ya da deri ve kemik çıkıntılarının arasında yer alan torba biçimli küçük yapıların ortak adı. Üç türü vardır. Dış keseler özellikle kemik çıkıntılarının üstündeki yumuşak dokuların, art arda aşırı derecede gerilmesiyle ortaya çıkar. Bazı bilim adamlarınca dış kese olarak sınıflandırılan derialtı keseleri normal olarak derialtı dokularıyla daha derinlerdeki bağdoku örtülerinin birleşme yerlerinde oluşan yarıklardır. Sinovya keseleri ise kırı, kas ve kemik gibi dokuların arasında yer alan ve iç yüzeyi sinovya adlı kayganlaştırıcı sıvıyı salgılayan bir zarla döşenmiş olan ince duvarlı oluşumlardır. İnsanda kol ve bacaklardaki büyük eklemlerin çevresinde yer alır.

Özellikle dar ve sivri burunlu pabuç giyenlerde görülen ve ayak başparmağının, küçük parmakların üstüne ya da altına doğru dönmesiyle ortaya çıkan yapı bozukluğunda (*hallux valgus*) başparmağın iç yanında bir kese oluşabilir. Hafif vakalarda uygun ayakkabıların giyilmesi ve ayak bakımı yeterlidir; daha ağır bozukluklarda cerrahi girişim gerekli olabilir.

Gut ve romatoid artrit gibi hastalıklarda eklem ve kırı kılıflarıyla birlikte keselerde de iltihaplanma olursa da, kese iltihaplarının (bursit) çoğunun temelinde lokal mekanik zedelenmeler yatar. Evcil hayvanlarda da kese hastalıkları görülür. Örneğin atlarda, sert yerde yatma ya da çeşitli yaralanmalar nedeniyle kronik kese iltihabı gelişebilir.

kese, KİSE olarak da bilinir, Osmanlılarda 15. yüzyıldan 1877'ye değin kullanılan para birimi. Belli miktardaki paranın keselere konmasıyla oluşturulduğu için bu adla anılmıştır. İki keseye yük denir, altın kese ise sürre olarak adlandırılırdı.

II. Mehmed (Fatih) döneminde (1451-81) bir kese 30 bin akçeydi. 1530'larda 20 bin, 1660'ta 40 bin, 1680'den sonra da 50 bin akçe oldu. Bu son belirlemede 1 kuruş 100 akçe sayılarak 500 kuruşa da 1 kese dendi. Kese sistemi, hesapların yazımında olduğu kadar para sayımında da kolaylık sağlıyordu. 16. yüzyılın sonlarında (1.000 akçenin 1 duka altınına denk olduğu hesabıyla) 1 altın kesesi 1.000 altın, bu da 50.000 akçe değerindeydi. 1720'de, 1 kuruşun değeri 120 akçeye çıkınca, 1 kese de 416,66 kuruş sayıldı ve buna divani kese dendi. Aynı dönemde Rumi kese 500 kuruş, Mısır'da kullanılan Mısır kesesi de 600 kuruştı.

Kese sistemi günlük yaşamda yaygın değildi. Daha çok bütçe hesaplarında, muhalefat işlemlerinde, caize, ulufe vb ödemelerde kullanılırdı. Osmanlı bütçesinin kese birimiyle hesaplanması ilk kez 1653'te başladı ve 1862'ye değin aralıksız sürdü. 1862'de bütçenin kuruş birimi ile bağlanmasına geçildi. 1877'de Heyet-i Mebusan'ın kabul ettiği ilk bütçe yasasıyla da kese sistemi kalktı.

Osmanlı Devleti'nin merkez ve taşra örgütlerinde yazışma ve arşivlemede kullanılan torbalara da kese denirdi. Bunların korunmasından ve gerektiğinde açılmasından sorumlu evrak ve arşiv görevlileri kesedar olarak adlandırılırdı.

kese, para, tütün vb gibi şeyler koymak için kullanılan kumaş, deri ya da örgü torbacık.

Eskiden giysilerde cep olmadığı için yanda taşınacak şeyler kemer ve kuşağa asılan ya da koyna sokulan keseye konurdu.

Erkekler üstlerinde kitap, defter, elifba, Kuran, yazı araçları, temizlik ya da savaş

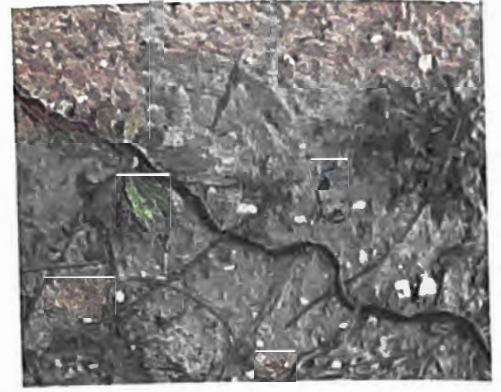

Çeşitli keseler, Topkapı Sarayı Müzesi
Hayati Tezel Koleksiyonu

malzemesi koymak için kese taşılırdı. Evlenecek genç kızlar çeyizlerinde kocaları için bir kese takımı bulundururlardı. Bu takımda para, saat, mühür, tütün, tarak, divit ve ayna keseleri yer alırdı. Kadınlar boncuktan yapılmış kese kullanırlardı. İğne, tığ ve şişle yapılan örgü keselerin bağları oyalarla süslenirdi. Kumaş ve deri keselere de sirmayla iş yapılırdı. Para keseleri genellikle kandil biçiminde ve bağcıklı, tütün keseleri dörtgen olurdu.

Hamamda vücudun kirini çıkarmak için cilde sürülen sert yünden ya da kıldan yapılmış torbacıklara da kese denir.

keseböceği, *Lepidoptera* (pulkanatlılar) takımının *Thaumetopoeidae* familyasından, tırtıllarının davranış biçimleriyle dikkat çeken böcek türlerinin ortak adı. Bazı uzmanların *Noctuidae* familyasına yerleştirdiği bu böceklerin tüylü tırtılları genellikle ortaklaşa ördükleri keselerde yaşar ve uzun kollar halinde besin aramaya çıkarlar. Tırtıllar geçtikleri yerlere ipeksi bir iz bırakır. Erişkinleri irid ve beslenme organları kaybolmuştur. Başta çam keseböceği (*Thaume-*

Çam keseböceği (*Thaumetopoea pityocampa*) tırtılları
Ingmar Holmasen

topoea pityocampa) olmak üzere sedir keseböceği (*T. solitaria*) ve meşe keseböceği (*T. processionea*) Türkiye ormanlarında görülmekte, tırtılları yaprakları yiyerek ağaçlara zarar vermektedir.

keseğen, *Cricetidae* familyasının *Cricetini* oymağını oluşturan Eskidünya kemiricileri-

Altın keseğen (*Mesocricetus auratus*)
John Manham

nin ortak adı. Batı dillerinde *hamster* olarak geçen kısa kuyruklu, yumuşak postlu bu hayvanların avırtılarında besinlerini taşımaya yarayan büyük keseler vardır. Keseğenlerin çoğu oyuklarda barınır ve geceleri etkinlik göstererek meyve, tohum ve sebzeyle beslenir. Bazı türleriyse böcek ve diğer küçük hayvanları da yer.

Cricetus circeus türü Avrupa'da ve Asya'nın batısındaki steplerde ve ekili alanlarda yalnız yaşar. Oldukça iri bir kemirici olan bu hayvan, 3-6 cm'lik kuyruğu dışında 20-30 cm uzunluğundadır. Postunun üst bölümü kahverengi, alt bölümü siyahtır ve her iki yanında beyaz lekeler bulunur. Topladığı çok miktardaki yiyeceği sakladığı ve yuva olarak kullandığı odaların bulunduğu karmaşık bir tünel sistemi kazar. Bazen aşırı üreyerek ve ekili alanlara dadanarak önemli bir tarım zararlısı haline gelebilir. Laboratuvar araştırmalarında kullanılmakla birlikte altın keseğen ölçüsünde ev hayvanı olarak beslenmeye elverişli değildir.

Altın keseğen (*Mesocricetus auratus*) sevilen bir ev ve laboratuvar hayvanıdır. Anavatanı Ortadoğu stepleri olan bu hayvanın üst bölümleri kızılımsı kahverengi, alt bölümleri beyaz, çok kısa olan kuyruğuyla birlikte uzunluğu 15-20 cm'dir. Altın keseğen hem bitkisel, hem de hayvansal gıdalarla beslenir ve genellikle yalnız yaşar. Temiz, bakımı kolay ve eğitilmeye uygundur. Son derece doğurgan olan dişiler yılda birkaç kez ve toplam 18 yavru doğurabilir. Gebelik süreleri 2,5 hafta kadardır. Altın keseğen

Türkiye'de Anadolu'nun orta, doğu ve güneydoğu kesimlerindeki düzlük alanlarda yaşar.

keseli örümcek bak. torbalı örümcek

keseliceylan (*Antidorcas marsupialis*), SPRINGBOK olarak da bilinir, *Artiodactyla* (çifttoynaklılar) takımının *Bovidae* familyasından, ceylana benzer antilop türü. Afrika'nın güneyindeki ağaçsız, açık düzlük-

Keseliceylan (*Antidorcas marsupialis*)
Russe Kunne-Photo Researchers

lerde yaşayan bu hayvanlar eskiden geniş sürüler halinde dolaşırken günümüzde çok azalmıştır.

Keseliceylanın omuz yüksekliği yaklaşık 80 cm'dir. Sırtının ortasından sağrına kadar uzanan deri kıvrımı en ayırt edici özelliğini oluşturur. Keseliceylan heyecanlandığı zamanlarda bu kıvrım açılır ve hayvanın sırtında beyaz tüyler ortaya çıkar. Baş, kuyruksokumu, kuyruğu, karnı ve bacaklarının içi beyaz, öbür bölümleri kızıl kahverengidir. Hem erkek hem dişi boğumlu ve lir biçiminde boynuzlar taşır. Keseliceylan tehlike karşısında ya da oyun sırasında tipik bir biçimde bacaklarını gerekerek art arda 3,5 m'ye kadar sıçrayabilir. Bu hareketi yaparken başı aşağıya kıvrılır, toynakları bir araya gelir ve sırtı kamburlaşır.

keselifare, *Marsupialia* (keseliler) takımının *Dasyuridae* familyasından, Avustralya ve Yeni Gine'de yaşayan, fareye benzer memeli türlerinin ortak adı. Kuyruklarıyla birlikte uzunlukları türlere göre 10-40 cm arasında değişen bu hayvanların yaklaşık gövdeleri kadar uzun, genellikle fırça tüylü kuyrukları vardır. Postları genellikle boz, kahverengimsi sarı ya da kahverengi, bazı türlerde beneklidir. Yırtıcı olan bu hayvanların çoğu gece avlanmaya çıkar.

Geniş ayaklı keselifarelerin (*Antechinus* cinsi) balözülüyle de beslendikleri bilinir, ama keselifarelerin temel besinleri genel olarak böcek ve küçük omurgalılardır. Kuyruğunda yağ depolayan *Sminthopsis crassicauda-*

Sminthopsis cinsinden bir keselifare
Hans ve Judy Beste-Ardea Photographics

ta, geniş ayaklı keselifarelerin dışında kalan tüm grup üyeleri gibi, besinleri azaldığında metabolizmasını yavaşlatarak hareketsizleşir. Kurak bölgelerde yaşayan ve ev farelerini öldürerek insanlara yararlı olan *Dasyercus crassicauda*, gerektirdiği suyu avlarının vücudundan elde eder.

Gene Avustralya ve Yeni Zelanda'nın kurak bölgelerinde yaşayan *Antechinomys* cinsinin iki türü, uzun kuyrukları, iri kulakları ve sopa gibi uzamış arka bacaklarıyla araptavşanını andırır. *Phascogale* cinsinden iki türün rengi mavimsi ve kızılımsı, uzun kuyrukları uca doğru sık ve uzun tüylüdür. Bu tüyler dikildiğinde kuyruğu şişe fırçasına benzer. Her iki tür de ağaçlarda yaşamasına karşın bazen kümesleri yağmalar. *Planigale* cinsinin üyeleri hem biçimleri, hem de davranışları bakımından gerçek sıvri farelere benzer.

Yalnız *Red Data Book* kayıtlarına giren *Antechinomys laniger* türünün değil, birçok keselifare türünün de soyunun tükenmek üzere olduğu sanılmaktadır.

keseligüveler bak. Coleophoridae

keselikarincayiyen bak. numbat

keseliköstebek, *Marsupialia* (keseliler) takımının, *Notoryctidae* familyasını oluşturan iki keseli memeli türünün ortak adı. Her iki tür de bu familyanın tek cinsi olan *Notoryctes* içinde yer alır. Avustralya'nın ortagüney ve kuzeybatı kesimlerindeki sıcak ve

Keseliköstebek (*Notoryctes typhlops*)
H. Douglas Pratt'in çizimi

çorak yörelerde yaşayan, 18 cm uzunluğundaki *N. typhlops* ve 10 cm uzunluğundaki *N. caurinus* gerçek köstebeklere şaşırtıcı ölçüde benzer. Toprağı kazmakta kullandıkları tırnakları ön ayaklarında iri ve koni biçiminde, küt olan burnu ve kuyruğu kalın derilidir. Afrika'da yaşayan altın köstebeğinki gibi az gelişmiş gözlerini postunun uzun ve yumuşak tüyleri örter. Postu gümüş renginden sarımsı kıza ya da pembemsiye kadar değişen tonlarda yanardöner parlattır. Bu hayvanlar çok hareketli oldukları anlarda birden uykuya dalmalarıyla dikkat çekerler. Başlıca besinlerini toprak yüzeyine çok yakın açtıkları tünellerde buldukları larva ve solucanlar oluşturur. Gerçek köstebeklerin tersine, besin ararken arkalarında tünel açıklığı bırakmadıklarından sık sık hava almak için yüzeye çıkarlar. Bazı uzmanlara göre keseliköstebekler tek bir tür (*N. typhlops*) altında toplanır.

keseliler (*Marsupialia*), erken doğan ve gelişimlerini annelerinin memesine yapışarak tamamlayan ilkel memeliler takımı. Takım üyelerinin çoğu memelerini örten bir keseyle ayırt edilmekle birlikte, bu kese bazı türlerde iyice küçülmüş ya da tümüyle kaybolmuştur.

Keseliler yalnızca Avustralyen bölgede ve Yenedünya'da yaşar. Avustralya'da Yeni Gine, Timor ve Selebes adalarında 175 dolayında türü, Güney ve Orta Amerika'da ise 70'i aşkın türü vardır. Ama bayağı opossum (*Didelphis marsupialis*) gibi bazı türler, Kanada'nın güneyine kadar yayılır.

Keselilerin, 3 m uzunluğunda ve 2 m boyundaki boz kangurudan (*Macropus can-guru*) uzunluğu 12 cm'yi geçmeyen bir keselifareye (*Planigale ingrami*) kadar değişen farklı büyüklükte türleri vardır.

Bilinen ilk keseliler yaklaşık 100 milyon yıl önce, Kretase (Tebeşir) Döneminde (y. 186-65 milyon yıl önce) yaşamıştır. Bu ilk türlerin birçoğu varlığını günümüze değin sürdürebilen *Didelphidae* (opossumlar) familyasının üyeleridir. Keselilerin önce Yenedünya'da ortaya çıktıkları, eteneli memeliler gelişmeden önce var olan bir kara bağlantısıyla Avustralya'ya geçtikleri sanılmaktadır. Afrika ve Avrasya'da ise bulunmuş hiçbir keseli fosili yoktur. Tersiyer (Üçüncü) Dönemin (y. 65-2,5 milyon yıl önce) başlangıcında Avustralya öbür kıtalardan ayrılmış, böylece keseliler faunası öbür memelilerin rekabetinden uzak, kendi içinde büyük bir çeşitliliğe ulaşmıştır. Evrim sürecinde keselilerin değişik türleri eteneli memeli takımlarının birçoğuna benzer yapı ve davranış biçimleri geliştirmiştir. Böylece bitkiyle beslenen kangurular (*Macropodidae* familyası) öbür kıtalarda çeşitli toynaklı memelilerin doldurduğu ekolojik nişe sahip çıkmış, keselisansarlar gibi *Dasyuridae* familyasının yırtıcı üyeleri küçük kedigillerin eşdeğeri olmuş, keseliköstebek de (*Notoryctes* cinsi) biçim ve davranış bakımından gerçek köstebeklere yaklaşmıştır. Öbür keseliler arasında biçim ya da davranış bakımından ayıya, sincaba, kurda ve fareye benzeyen türler de vardır. Yenedünya'da keselilerden yalnız *Didelphidae* ve *Caenolestidae* familyaları varlıklarını sürdürebilmiştir. Bu hayvanların hem bitkisel hem hayvansal maddelerle beslenebilme özelliği, eteneli memelilere karşı verdikleri ekolojik mücadelede varlıklarını sürdürmelerine yardımcı olmuştur. İri yapılı ve yırtıcı türlerden oluşan *Borhyaenidae* familyası gibi daha özelleşmiş gruplar ise eteneli memelilerle giriştikleri mücadelede yenik düşmüşlerdir. Ama büyük olasılıkla birçok keseli türünün yok olmasında başlıca etken, beyinlerinin aynı büyüklükteki eteneli memelilerden çok daha küçük olmasıdır.

Keselilerin arka bacakları genellikle ön bacaklarından belirgin biçimde uzun ve güçlüdür. Ama bu özellik kanguru gibi iri türlerde iyice öne çıkar. Kese kemiği olarak bilinen ve bir zamanlar keseyi desteklediği sanılan kalça kemere bağli bir çift kemik yalnız bu takım üyelerinde görülür. Kese, özellikle tırmanıcı ve arka ayakları üstünde duran türler başta olmak üzere grup üyelerinin çoğunda öne doğru açılırken, su opossumu (*Chironectes minimus*) ve birçok dört ayağı üstünde duran türde geriye doğru açılır. Diş sayısı bal kuskusunda (*Tarsipes spenserae*) 22'ye kadar inerse de genellikle 40-50, numbat ya da keseli karıncayiyende (*Myrmecobius fasciatus*) 52'dir. Genellikle her bir çenede, üçer küçük azı ve dörder büyük azı bulunur. Etenelilerin ise genellikle dörder küçük azı ve üçer büyük azı dişleri vardır. Keselilerde üst ve alt çenedeki kesicidişlerin sayısı da farklıdır.

Keseliler çok değişik yaşama ortamlarına uyarlantmışlardır. Koala (*Phascolarctos cinereus*) ve ağaç kanguruları (*Dendrolagus* cinsi) gibi birçok tür ağaçlarda yaşar. Uçan kuskusun (*Schoinobates volans*) türünün, uçan sincaplar gibi ağaçtan ağaca süzülmesini sağlayan, ön ve arka ayakları arasında gerili zarlar vardır. Postu kalın ve yağlı, ayakları kısmen perdeli ve kese ağzı büzüle-bilen su opossumu yarı sucul yaşama uyarlanmış tek keseli türüdür. Keselilerin birçoğu

otçudur. Kangurular otlarla, vombatlar (*Vombatidae*) kök, mantar ve otla, bal kuskusu ise balozuyla beslenir. Yalnız bir tür okaliptüs ağacının yapraklarını yiyen koala, beslenme davranışı bakımından en özelleşmiş türdür. Numbat uzun diliyle yakaladığı karnecalarla ve termitlerle beslenir. Genellikle hepçil özellik gösteren opossumlar ve handikutlar değişik türden bitki ve omurgasızları yerler. Keleşfare ve keleşsarıların birçoğu böcek ve küçük omurga-

lılarla beslenir. Tasmanya ceytanı (*Sarcophilus harrisii*) gibi büyük yırtıcılar kuş ve diğer memelileri avlar.

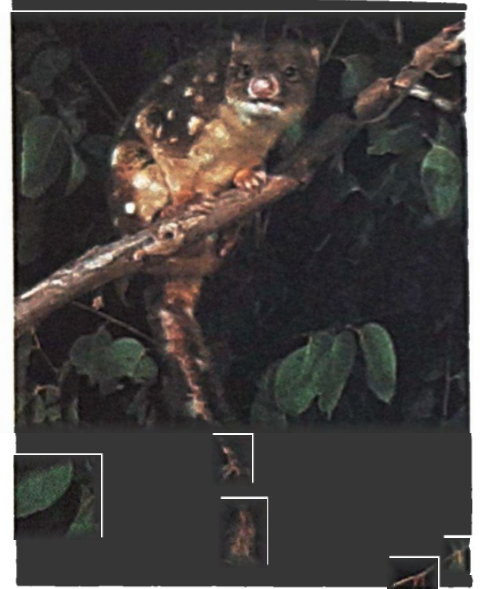
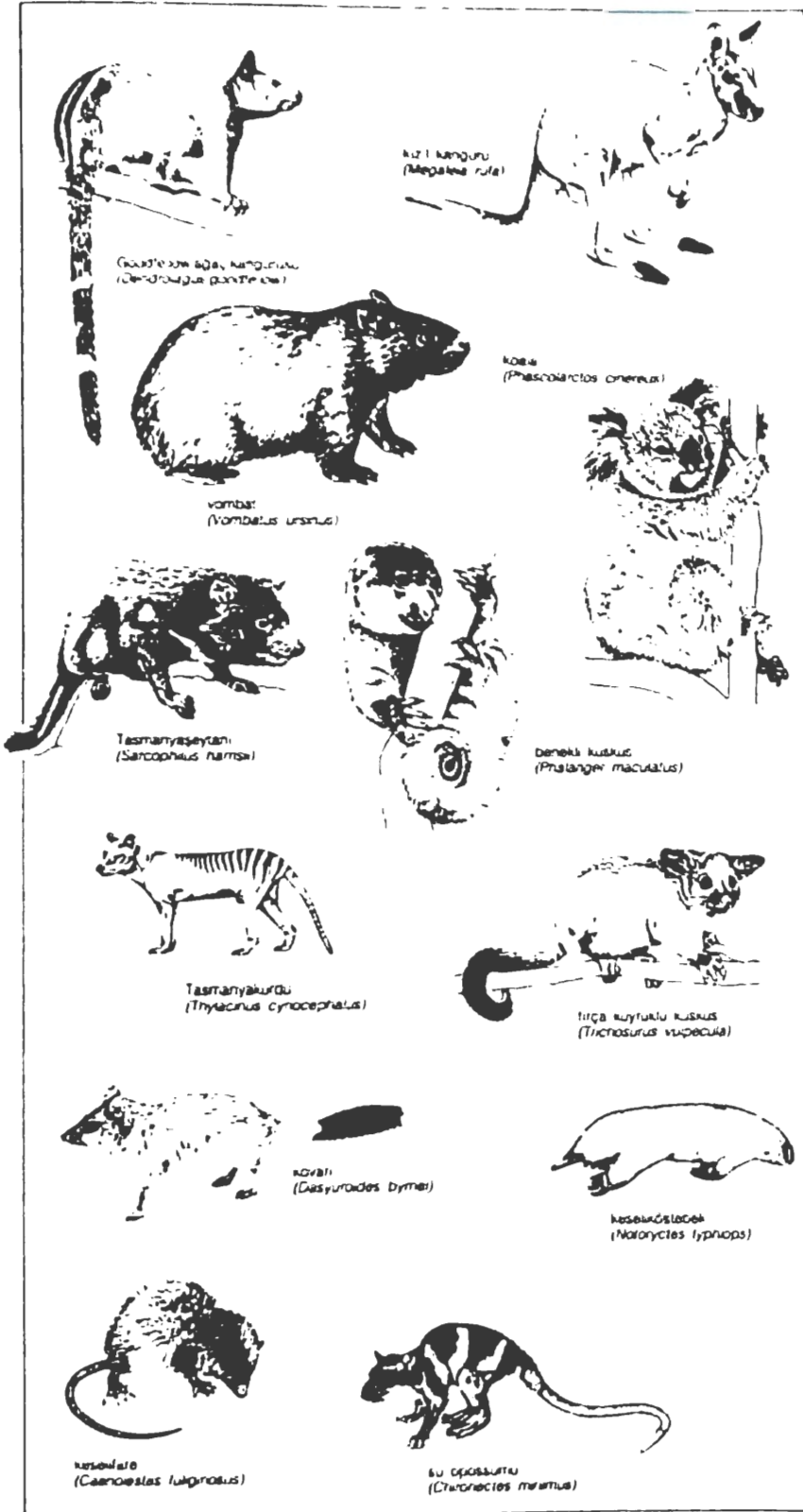
Kesçilerin yaşamı çevrimi yumurtlayarak üreyen tekdehşilere göre daha gelişmiş olmasına karşın eteneli memelilere göre daha ilkeldir. Dişiler turlere göre 8-40 gün süren gebelik döneminin ardından kör ve embriyon özellikleri taşıyan yavru lar doğurur. Ama bu yavru lar yardım almaksızın annelerinin gövdesine tımanarak kese ve ya da memeye ulaşmak zorundadır. Kesçin için giren yavru lar ağızlarında şişen meme başlarına vapişır ve gelişmelerini tamamlar.

vincaya değin, haftalar ya da aylar boyuncu
orada kahırlar

Kesahları uture mevsimleri dışında gençlikle yalnız yaşayan ve çok az toplumsal dışı çıkış giren hayvanlardır. Kargulara gruplar halinde dolaşmalarına ve otlamalarına karşın eteneli memelilerin oluşturdukları sürülerden. İderlerinin ve sürü kıl örgütlenmelerinin olmamasıyla ayrılırlar.

Marsupialia grubu bazı uzmanlar tarafı-
dan üsttakım düzeyinde sınıflandırılmak-
tadır.

keselisansar, *Dasyuridae* familyasının *Dasyurus* cinsini oluşturan, Avustralya'ya özgü keşeli memelilerin ortak adı. Çoğunlukla geceleri avlanan bu yırtıcı hayvanlar bazen kümelere dadandıklarından insanlar tarafından öldürülmüş ve birçok yerde yok

Benekli kuyruklu kəsəlisansar
(*Dasyurus maculatus*)

Hans re Judy Beste Ardena Photographers

edilmiştir. Yaşama ortamlarının giderek daralması, yiyeceklerine ortak olan evcil kedi gibi eteneli memelilerin kıtaya sokulması, köpek ve tilkilerle av olmaları soyalarının tükenmesinde öbür önemli etkenlerdir

Üst bölümleri beyaz benekli olan keselisansarların kabarık tüylü bir kuyruğu vardır. Doğu keselisansarı (*D. viverrinus*) büyük ölçüde Tasmanya'nın ormanlarında ve açık alanlarında yaşar. 20-30 cm'lik kuyruklarıyla birlikte uzunlukları 55-75 cm'dir. Avustralya'nın güneybatı ve orta kesimlerindeki savanlarda yaşayan batı keselisansarı da (*D. geoffroi*) hemen hemen aynı uzunlukta olmasına karşın görece daha uzun bir kuyruğu vardır. Tropik bölgelerde yaşayan kuzey keselisansarı (*D. hallucatus*) ve doğal olarak bulunduğu adalardaki çeşitli yaşama ortamlarına yayılmış olan Yeni Gine keselisansarı (*D. albopunctatus*) genellikle daha küçük yapıdır. En iri tür olan benekli kuyruklu keselisansar (*D. maculatus*) 35-55 cm'lik kuyruğuyla birlikte 75-130 cm uzunluğundadır. Bu tür, Tasmanya'da ve Avustralya'nın doğusundaki nemli, sık ağaçlı ormanlarda yaşar.

keser, ahşap malzemenin biçimlendirilmesinde ve çivi çakılması ya da sökülmesinde kullanılan el aleti. İlk atletlerden biri olan keser, Palcolitik Çağ kültürlerinde, yontularak bir kenarı keskinleştirilen ve elle kullanılan bir taş biçimindeydi. Mısırlılar sapı ahşap, keskin bölümü ise bakırdan ya da tunctan yapılan keserler kullanmaya

bağladılar. Kınasların ya da kerestelerin işlenmesinde malzeme yere yerleştirilir ve marangoz kütüğün üzerinde ata biner gibi otururarak ya da ayakta durarak keseri

Keser

kazma kullanır gibi, aşağıya ve kendine doğru sallayarak çalışır. Keserlerin çoğunda, baş bölümünün ortasında çivi sökmek için bir delik bulunur.

Keseroğlu, Ziya (d. 27 Haziran 1906, İstanbul - ö. 9 Ağustos 1973, İstanbul), yapıtlarında lirik ve renkçi bir anlatıma yer veren ressam.

Ortaöğreniminden sonra 1922'de Güzel Sanatlar Akademisi'ne girerek Hikmet Onat ve İbrahim Çallı'nın öğrencisi oldu. 1930'da eğitimini tamamladı, 1932'de Viyana'ya giderek bir süre çalıştı; aynı yıl Türkiye'ye döndü. Müstakil Ressamlar ve Heykeltıraşlar Birliği'ne katıldı, bir süre birliğin başkanlığını yaptı. 1946'da İstanbul Yüksek Teknik Okulu'nun (sonradan İstanbul Devlet Mühendislik ve Mimarlık Akademisi, bugün Yıldız Üniversitesi) resim öğretmenliğine atandı. 1945'teki 7. Devlet Resim ve Heykel Sergisi'nde üçüncülük ödülü kazandı.

Önceleri Bonnard, Corot ve izlenimcilerin etkisinde kalan Keseroğlu, bu dönem yapıtlarında rahat ve geniş fırça vuruşlarıyla zengin ve uyumlu renkler kullanmıştır. Ardından Picasso ve Braque'a ilgi duymuş ve daha yalın bir biçim anlayışına yönelmiştir. Bu dönemde az sayıda renk ve ton kullanarak dinamik kompozisyonlar oluşturmuştur. Zaman zaman renk lekeleriyle fovist ve dışavurumcu anlayışta resimler de gerçekleştiren Keseroğlu daha çok manzara, ölüdoğa ve figürlü kompozisyonlarıyla tanınır.

kesi, Wade-Giles yazımında k'o-ssu, resim desenli Çin ipek duvar halısı. "Kesme ipek" anlamına gelen *kesi* adıyla anılması, dokumada bir renkten ötekine geçilirken ipliklerin devam ettirilmeyerek kesilmiş izlenimi vermeleri yüzündendir.

Kesi'nin günümüze ulaşabilen en eski örnekleri Tang hanedanı (618-907) dönemindedir; yaygınlaşması ise Çin'in Güney Song dönemine (1127-1279) rastlar. Ming dönemi (1368-1644) boyunca özellikle gözde olmuş ve Qing (Mançu) hanedanının (1644-1911/12) sonuna değin canlılığını korumuş bir tekniktir. Çoğunlukla ünlü resimlerin kopya edilmesinde kullanılmıştır.

kesici aletler, sanayide, bazı ticari kuruluşlarda ve evlerde, çeşitli kesme işlemlerinde

kullanılan bıçak, ustura ve makas benzeri aletler

Tarihçe Tarihöncesinde insanlar kesme, avlanma ve savunma amacıyla kullandıkları aletleri taştan (özellikle çakmaktaşı), volkanik bir cam türü olan obsidyenden ve hayvan kemiklerinden ya da kabuklarından yaparlardı. Aletin kenarlarını da başka bir taş sürterek keskinleştirirlerdi, bu yöntem günümüzde Brezilya'nın iç kesimlerinde, Avustralya'da ve Yeni Gine'de yaşayan Yerliler tarafından da kullanılmaktadır. İÖ 1500'lerde Britanya Adalarından Çin'e kadar uzanan bölgede tunçtan yapılmış kesici aletler ortaya çıktı. Saplarından birbirine

Sofra bıçağının yapım aşamaları
(A) İki bıçak ağız çıkacak büyüklükte çelik çubuk,
(B) dövülerek biçimlendirilmiş korkuluk bölümü,
(C) dövülerek uzatılmış kuyruk bölümü,
(D) dövülerek istenen uzunluğa getirilmiş ağız bölümü, (E) haddelenerek genişletilmiş ağız,
(F) kenarı kesilmiş, sertleştirilmiş ve menevişlenmiş ağız, (G) taşlanmış ve kısmen parlatılmış ağız, (H) ağız tümüyle parlatılarak bileylenmiş ve kuyruğuna sap takılmış bıçak

Granville College of Further Education,
Sheffield, İngiltere

C biçiminde bir yayla tutturulmuş iki bıçaktan oluşan ilk makas türleri de bu dönemde geliştirildi. Çin, Hindistan ve Avrupa'da çeşitli metallerin bulunmasıyla, kesici aletler metal malzemenin dövülmesi yoluyla yapılmaya başladı. Ağız ve sap bölümlerinin ortasından hareketli biçimde perçinlenerek ya da vidalanarak tutturulan tunç ya da demir makaslar Eski Roma'da, Çin'de, Japonya'da ve Kore'de hızla yaygınlaştı.

Ahşap saplara tutkallanarak tutturulmuş ilk çakmaktaşı testereleri Mısırlılar yaptı. Bu dönemde bıçaklar temel olarak avlanma ve savaş amacıyla kullanılıyordu, ama zamanla zenginler sofralarında küçük, süslü yemek bıçakları kullanmaya başladılar. Yunanlıların yaptığı tunçtan bıçakları daha da geliştiren Romalılar bıçak, kılıç ve benzeri kesici alet yapım tekniklerini tüm Akdeniz'e ve Avrupa'ya yaydılar. Burada da Mısır'da olduğu gibi küçük süslü yemek bıçaklarının kullanımı yaygınlaştı. İtalya ve İngiltere'de Roma döneminden kalma çelik ağızlı bıçaklar bulunmuştur.

Üretim teknikleri yaygınlaştıkça, demir ocaklarını ısıtmada kullanılan bol keresteyle, çeliğin sertleştirilmesinde ve menevişlenmesinde yararlanılan odunkömürü ve yumuşak su bulunan bölgelerde kesici alet üretimi gelişti. Ortaçağda bileyitaşları kimi zaman elle, ama çoğunlukla da su

ya da hayvan gücünün yardımıyla döndürülüyordu. Yaklaşık 1200'den sonra kesici alet üretimi İngiltere'de Londra ve Sheffield'de, Fransa'da Thiers ve Paris'te, Almanya'da Solingen'de ve öteki ülkelerde de metal loncalarının kurulduğu yerlerde yoğunlaşmaya başladı. Ustalar altın, gümüş, fildişi, abanoz, akik, kehrirbat ve mermer gibi nitelikli malzemeler kullanarak özenle bezenmiş ve ince bir biçimde işlenmiş bıçaklar ve bıçak sapları yapmaya başladılar.

O dönemlerde hancılar çatal bıçak sunma alışkanlığında olmadılarından çengeller yok, culuk sırasında yanlarında zarif takımlar taşırlardı. Sıradan yolcular ne kemik ya da ahşap saplı vade bıçaklar ya da kurşun-antimon alaşımından yapılmış kaba dokum çatal ve kaşıklar kullanırlardı. Hemen herkes kendi bıçağını yanında taşıyordu, ama zamanla varlıklı evlerde konuklara bıçak sunulması alışkanlığı yerleşmeye başladı. Çift olarak üretilen servis bıçakları yalnızca tabaklara yemek servisi yapmada kullanılırdı. Öte yandan damadın geline "mukah bıçakları" denen, kın içine yerleştirilmiş bir çift bıçak armağan etmesi geleneği ortaya çıktı. 18. yüzyılda sofra bıçaklarının sapları tabanca kabzası biçimindeydi ve ağızları pala gibi kıvrıktı.

18. yüzyılda İngiltere'de Sheffield ustaları bir sanayi merkezi durumuna gelmişti. 1700'lerin başlarında burada, iki parça halinde işlenip birbirine zımbalanan içi boş gümüş saplar yapılmaya başladı; sapların bu boşluğu ziftle dolduruluyor, bıçağın ağız bölümü de zifte sokularak tutturuluyordu. 1761'de Sheffield'li Robert Hinchliffe, potada hazırlanan dokme demirden, ağızları ortadan tutturulmuş makasların üretimini başlattı. Aynı dönemde ustaların ağız bölümü oyuk bir biçimde taşlanarak keskin kenarın arkasında içbükey bir yüzey oluşturuluyor, sapları ise özenle bezeniyordu.

Günümüzde kullanılan bir kenarı koru ve korunaklı tıraş bıçaklarının ilk örnekleri 1828'de ortaya çıktı. 1880'de ABD'de habçıvan çapası biçiminde bir tıraş bıçağı geliştirildi. 20. yüzyılın başlarında King C. Gillette, çift ağızlı, değiştirilebilir tıraş bıçakları üretmeye başladı.

Yapım teknikleri. Bıçak çeliği, yüzde 0,35-1 arasında karbon içeren demir alaşımlarından hazırlanır. Önceleri, akkor haldeki çubuklar odun kömürüyle birlikte çekiçle dövülürdü. 18. yüzyılda Sheffield'de Benjamin Huntsman, kil potalarda eritilmiş çelik üretimi yöntemini geliştirdi. Sanayi Devrimi'nin başlarına rastlayan bu buluşla çelik üretiminin miktarı ve niteliği hızla yükseldi.

20. yüzyılda kesici aletlerin çoğu paslanmaz çelikten(*) yapılmaya başladı. Sofra bıçakları ve ticari bıçaklar, yüzde 12-18 krom ve yüzde 0,12-1 karbon içeren martenstlit paslanmaz çelikten yapılır; krom, malzemenin yenime (korozyon) karşı korunmasını sağlar, karbon ise ısı işlemle sertleştirilebilme derecesini artırır. Malzemenin karbon yüzdesi arttıkça, bıçağın körlenmeden keskin kalma özelliği de o kadar yüksek olur; öte yandan yenime karşı direnç, krom miktarı arttıkça yükselir, karbon miktarı arttıkça da düşer. 1928'den sonra karbon çeliğinden yapılan bıçak ve satırlar yalnızca ticaret ve avlanma amacıyla kullanılır duruma geldi.

Sofra bıçağı yapımının başlıca aşamaları şunlardır: 1) Çeliğin dövülerek biçimlendirilmesi, 2) uygun biçimde sertleştirilmesi ve menevişlenmesi, 3) ağız bölümünün taşlanarak bir kenarının keskinleştirilmesi ve

dövme ya da ısıtma işlemi izlerinin yok edilmesi, 4) ağız bölümünün parlatılması, 5) sap bölümünün yapılarak ağız bölümüyle birleştirilmesi ve bezenmesi.

Yüksek nitelikli bıçak ağızları, çelik çubukların şahmerdanlarda dövülmesi yoluyla elde edilir. Isıtılan malzeme dövme kılıplarının arasına yerleştirilir ve hızla dövülerek kaba halde biçimlendirilir. Daha sonra kenar kesme yoluyla bıçağa son biçimi verilir. Bazı bıçakların ağız ve sap bölümleri büyük bir şahmerdanın tek bir vuruşuyla, birlikte biçimlendirilir. Bazılarında ise ağız bölümü kuyruklu bir biçimde çelik levhalardan kesilir ve daha sonra kuyruk sapın arasına yerleştirilir. Dövme işleminden sonra malzeme ısıtılarak sertleştirilir ve ardından sıvıya daldırılarak ya da içeriden sıvıyla soğutulmuş metal plakaların arasına yerleştirilerek su verme işleminden geçirilir. Daha sonra da belirli bir sıcaklığa kadar ısıtılarak menevişlenir ve böylece esnekliği ve tokluğu artırılır. Taşlama işlemi, malzemenin hızla dönen bir aşındırıcı çarkına beslenmesi yoluyla gerçekleştirilir. Bu işlemle iyice biçimlendirilen bıçağın ucu istenilen oranda sivriltilir ve bir ya da her iki kenarı inceltir. İşlem sırasında malzemeye sürekli su verilerek, menevişini koruması sağlanır.

Bıçak taşlanarak kaba halde bitirildikten sonra daha ince taşlama işlemlerinden geçirilerek perdahlanır ve parlatılır. Bu arada malzemenin kuyruk ve korkuluk bölümleri de taşlanır ve parlatılır, sap iyice oturacak bir biçim verilir. Son olarak üreticinin adı, aside yedirme ya da elektrik arkı yoluyla işlenir.

Sap yapımında hayvan boynuzları ve dişleri, çeşitli ahşap malzeme, sedef ve kemik gibi doğal malzemelerin yanı sıra altın, gümüş, porselen, paslanmaz çelik, gümüş kaplama, nikel alaşımları, sıkıştırılmış ahşap ve plastik gibi malzemeler kullanılır. Bu malzemelerin bir bölümü mekanik olarak işlenirken bazıları da ustalar tarafından elle biçimlendirilir. Bıçağın ağız ile sapının birleştirilmesinde selüloz yapıştırıcılar, bağlayıcılar ya da çeşitli reçine karışımları kullanılır. İçi boş metal sapların ağızla birleştirilmesinde lehim ya da kaynak da uygulanabilir.

Makas yapımında, uçları keskinleştirilmiş makas kolları, kızgın çelik çubukların şahmerdanlarda dövülmesi yoluyla elde edilir. Makas malzemesi olarak genellikle yüzde 0,55 karbonlu çelik kullanılır; ama daha profesyonel uygulama alanlarında, örneğin terzilikte kullanılan makaslarda yüzde 0,75 karbon içeren daha sert çeliklerden yararlanır. Doğal elyaftan daha sert ve aşındırıcı yapay elyafların kesilmesinde kullanılan terzi makaslarının yapımında makasın keskin kenarı için daha da sert çelik alaşımlar (yüzde 1,03 karbon) kullanılır. Cerrahi makaslar gibi özel uygulama alanlarında kullanılan makasların çoğu paslanmaz çelikten yapılır; öte yandan kıvılcımlanmanın ya da miknatıslanmanın istenmediği uygulama alanlarında, örneğin sanayi bıçaklarının ve giyotinlerinin yapımında demir dışı alaşımlardan yararlanır. Ucuz makaslar, görece yumuşak çelik tellerin sertleştirme işleminden geçirilmeksizin soğuk halde preslenmesiyle elde edilir.

Makasın iyi kesebilmesi için, kollarının yalnızca iki noktada (dip ve uç noktalarında) birbirine değmesi gerekir. Bu nedenle kollar ince bir kıvrımla yapılır ve kapandıklarında uçları birbirine değmez. Kolların her ikisinin de aynı derecede menevişlenerek sertleştirilmesi gerekir.

Türkiye'de bıçakçılık. Osmanlı döneminde Anadolu, Rumeli ve Girit'te yaygın bir zanaat olan bıçakçılık, 20. yüzyılda sanayinin gelişmesi karşısında büyük ölçüde geriledi. Anadolu'nun Afyonkarahisar, Balıkesir, Ankara, Bursa, Tosya, Sürmene, Erzurum, Malatya, Kastamonu, Kahramanmaraş ve Sivas gibi yörelerinde el yapımı bıçakçılık, azalan zanaatçı sayısına karşın bugün de sürmektedir.

Anadolu'da geleneksel bıçakçı dükkanları, genellikle arası bir tahta perdeyle ayrılmış iki bölümden oluşurdu. Arka bölüm bıçağın yapıldığı atölye idi. Ön bölüm ise sergileme ve satış için ayrıldı. Bazı yörelerde, üretim ve satış yeri olarak aynı mekânın kullanıldığı da görülmüştür. Bursa gibi bıçakçılığın gelişkin olduğu merkezlerde ise bıçak yapanlarla satanlar ayrı kişilerdi. Sürmene'de bıçakçılık başka yerlerden farklı olarak evlerin bir bölümünde gerçekleştirilmekteydi.

Anadolu bıçakçılığında da öteki el sanatlarında olduğu gibi, geleneksel usta-çırak ilişkisi söz konusuydu. Bir çırak, kalfalık aşamasına geldiğinde ustası bu zanaatın yöredeki ileri gelenlerine bir ziyafet verir, çırağın yaptığı işleri göstererek kalfalığa yükseltildiğini onaylatırdı. Kalfa bir süre daha ustasının yanında çalışıp mesleğiyle ilgili son incelikleri öğrenir, sonra kalfalığa yükselmede olduğu gibi bir ziyafet düzenlenir, bu sırada yapılan bir sınavla da ustalığı onaylanırdı. Ustalığa yükselen kalfa durumu uygunsa ustasının izniyle alarak dükkan açar ya da ustası ile çalışmaya devam ederdi.

Bıçakçı esnafı da kendilerini geleneksel olarak bir meslek pirine bağlarlar. Demircilerin piri olan Hz. Davud bıçakçılar tarafından da pir bellemiştir. Ayrıca Ebu'l-Feth Abdullah da bıçakçı esnafının piri olarak kabul edilir.

kesicidiş, memelilerde koparma, kesme ve kavrama işlevlerini üstlenen ve ağızda önde yer alan tek köklü dişlerin ortak adı.

İlk memelilerdeki basit koni biçimli kesicidişlerden birçok farklı özelleşmiş diş gelişti. Kemiricilerin kıvrık kesicidişlerinin kökü çene kemiginde derine gömülmüştür ve yaşam boyunca büyümeyi sürdürür. Tavşan, adavası ve bazı kesicilerde de dişler benzer yapıdadır; mine dişin bir bölümünü kaplar, dişin üst kenarı son derece keskindir. Günümüzde varlığını sürdüren fillerin dişleri, aşırı derecede büyüyen gelişmiş üst kesicilerdir. Domuzda, alt kesiciler birbirine çok yakındır ve öne doğru uzayarak bir kazıcı alet özelliği kazanmıştır. Otçul hayvanlarda kesicidişlerin görevi bitkileri kesip koparmaktır. Atlarda ağız kapandığında alt ve üst kesiciler üst üste gelir; sıgır ve koyunlarda üst kesiciler yoktur, ısırma sırasında ağız kapanırken alt dişler üstçenede yer alan kalın bir mukoza yastığıyla temas eder. Kedi ve köpekte kesicidişlerde avı yakalamaya yardımcı olan sivri çıkıntılar bulunur. Erişkin vampir yarasaların ince ve keskin kesicidişleri avın derisini delip vücuda girebilir; yavru yarasanın anasının postuna tutunmasını sağlayan çengel biçimli kesicileri vardır. Maymun ve insanda yassı ve enli kesicidişler bitkileri koparmaya yarayacak biçimde özelleşmiştir.

İnsanda, alt ve üst çenede dörder kesicidiş bulunur. Özellikle Moğol ırkı ve Amerika Yerli ırkı olmak üzere insanların çoğunda kesicidişlerin üst kenarı geriye doğru kıvrılarak kürek biçimini almıştır. Doğuştan frengili hastalarda Hutchinson dışı olarak bilinen özel bir kesicidiş bulunur; bu tür yapı bozukluğunda dişin kesici kenarında V harfini andıran bir çentik vardır. Ayrıca bak. azıdiş; köpekdişi.

Kesikköprü Barajı ve Hidroelektrik Santrali, Ankara'nın 110 km güneydoğusunda, Hırpanlı Barajı'na 25 km uzaklıkta, Kızılırmak üzerinde kurulu toprak ve kaya dolgu baraj.

Kızılırmak Havzası geliştirme programının ikinci aşamasını oluşturan ve enerji üretimi amacıyla yapılan baraj 1966'da işletmeye açıldı. Kurulu kapasitesi 76 MW ve yıllık enerji üretimi 250 milyon kW-sa olan bir santralı vardır.

Baraj, Kesikköprü köyü yakınlarında, Kızılırmak'ın aşındırmasıyla kanyon haline gelmiş bir vadide kuruludur. Başlıca zemin malzemeleri granitler, granodiyoritler, siyenitler, gabro ve spillitlerdir.

Barajın temelden yüksekliği 53 m, talvegden yüksekliği 49,1 m, kret uzunluğu 265 m, kret genişliği 10 m, kret kotu 793,1 m ve toplam dolgu hacmi 900 bin m³'tür. Kapaksız ve dairesel eksenli olan dolusavağının kret uzunluğu 86 m, kret kotu 785,55 m'dir. Boşaltım kanalı 377 m uzunluğunda, yamuk biçimli ve betondu. 445 m uzunluğunda bir de derivasyon tüneli vardır. Su toplama alanı 26.530 km²'dir. Baraj gölünün depolama hacmi 95 milyon m³, net kullanılabilen depolama hacmi 60 milyon m³, normal su seviyesi kotu 785,55 m, en fazla su seviyesi kotu 791,20 m ve en fazla göl alanı 8,45 km²'dir.

Baraj santralının düşey eksenli şemsiye tipinde iki üretici ve düşey eksenli Francis tipinde, en fazla kapasitesi 62.800 HP olan iki türbini vardır.

kesiksiz ateşli silah, MÜKERRER ATEŞLİ SILAH olarak da bilinir, fişekleri namluya mekanik bir düzenekle beslenen şarjörülü ateşli silah. Kapsülü, itici barutu ve mermi çekirdeğini tek birim halinde içeren fişeklerin geliştirilmesinden önce, kesiksiz ateşli silahlarda itici barut ve mermi çekirdeği ayrı ayrı haznelerden namluya sürülürdü. Bu amaçla çok kuyruklu namlu türleri geliştirilmişti. Ayrıca, birkaç kat barut ve mermi çekirdeğinin yerleştirildiği silahlar da vardı; bunlarda namlu ucuna en yakın mermi ateşleniyordu ve çekirdek namluyu terk ederken kendinden sonraki çekirdeğin barutunu ateşliyordu. Kuyruktan dolmalı ve çakmaklı ateşleşmeli ilk etkili kesiksiz ateşli silah 1600'lerin başlarında geliştirildi. Şarjörülü kesiksiz ateşli silahların ilk örneklerinden birinin Floransalı silah yapımcısı Michele Lorenzoni tarafından yapıldığı sanılmaktadır. Aynı dönemde, daha hızlı ve daha güvenli olan ve adını silah yapımcısı bir Alman aileden alan Kalthoff düzeni geliştirildi. Bu sistemde fişek haznesi namlunun altına, barut haznesi ise dipçiğin içine yerleştiriliyordu. 18. yüzyılda ise ABD'de Cookson kesiksiz ateşli tüfekleri kullanılmaya başladı; bu tüfeğin kundacağının içine boru biçiminde barut ve kurşun haznesi yerleştirilmişti. Tüfeğin kamia düzeni, bu haznelerden aldığı mermi çekirdeği ile bir miktar barutu kuyruğa besliyor ve ayrıca tavaya yemleme barutu yerleştirerek horoz emniyetini açıyordu.

Sonraları Ferguson, Hall Dreyse ve Sharps tipi şarjörülü kesiksiz ateşli silahlar geliştirildi ve bunlar askeri birliklerde yaygın olarak kullanıldı. Samuel Colt'un revolveri(*) ise bu alanda atılan çok önemli bir adım oldu. Pirinç fişeklerin geliştirilmesi, daha güvenli ve etkili kuma düzenekli silahların yapılmasını olanaklı kıldı. Bugün otomatik mekanizmalı tüfeklerin çoğunun beş ya da altı fişek alabilen şarjörleri vardır.

Kesiksuyu Barajı, Adana ilinde, Kadirli kentinin 17 km kuzeybatısında Kesiksuyu Deresi üzerinde kurulu toprak dolgu baraj. 8.760 hektarlık bir alanın sulanması amacıyla

la 1965'te yapımına başlanan baraj 1971'de hizmete girdi.

Kesiksuyu Deresinin Aşağı Ceyhan ovalarına açılmadan önce geçtiği görece dar bir vadide kurulu olan baraj katmanlı kumtaşı, miltaşı ve kilaşından oluşan bir ana kayas üzerine oturtulmuştur. Ana kayacın üzerinde ortalama 8 m kalınlığında, kum ve çakıllardan oluşan alüvyon çökelleri vardır.

Barajın temelden yüksekliği 57 m, talvegden yüksekliği 56,40 m, kret uzunluğu 520,23 m, kret genişliği 10 m, kret kotu 207,40 m, toplam dolgu hacmi 4,367 milyon m³ ve su toplama alanı 231 km²'dir.

Baraj gölünün minimum su seviyesi kotu 170 m, normal su seviyesi kotu 203 m, net kullanılabilen depolama hacmi 53 milyon m³ ve en fazla depolama hacmi 60,7 milyon m³'tür. Dört radyal kapağı olan, kapaklı tipteki dolusavaşının kret uzunluğu 24 m ve kret kotu 196,50 m'dir. Dairesel betonarme tipteki derivasyon tüneli 3,50 m çapında ve 587,30 m uzunluğundadır.

kesin hüküm, yargı mercinin bir hukuki uyuşmazlığı kesin olarak çözen son kararı. Devletin yargı etkinliğinin amacı toplumda hukuki çekişme ve uyuşmazlıkları gidererek hukuk güvenliğini yaratmaktır. Buna ancak herkesi bağlayıcı nitelikte ve yargı otoritesini içeren kesin hükümle erişilir.

Hukuk yargılama usulünde kesin hüküm, şekli anlamda ya da maddi anlamda olabilir. Bir mahkeme kararının şekli anlamda kesinliği, o karara karşı artık olağan kanun yoluna başvurulmamasını ifade eder. Şekli anlamda kesinlik bir yargı kararına karşı temyiz yoluna başvurulmasının yasal olarak kabul edilmemiş olması, böyle bir kanun yolu kabul edilmekle birlikte temyiz başvurusunun süresinin geçirilmiş olması, temyiz yoluna başvurulmasından vazgeçildiğinin açıkça bildirilmiş olması, temyiz başvurusunun Yargıtay'da reddedilerek dava mahkemesinin yargı kararının onanmış olması gibi durumlarda gerçekleşir. Şekli anlamda kesin hükme karşı ancak olağanüstü kanun yollarına başvurulabilir. Maddi anlamda kesinlik ise bir yargı kararı sonucunda konusu, tarafları ve nedeni aynı olan bir uyuşmazlığın bir daha dava konusu yapılamaması demektir. Yargı kararına yasanın verdiği bu nitelik, onun hukuki gerçek olarak kabul edilmesini zorunlu kılar. Davanın konusunun aynı olması, davacının ileri sürdüğü hakkın aynı nitelikte olması demektir. Davanın nedeninin aynı olması ise onun dayandırıldığı maddi olgunun aynı olması anlamına gelir. Çekişmesiz yargı kapsamına giren mahkeme kararları yalnızca şekli anlamda kesinlik kazanabilir. Maddi anlamda kesinlik kural olarak yargı kararının hüküm fıkrasını kapsar. Bununla birlikte hüküm fıkrasının belirsiz olması durumunda onun belirlilik kazanmasına yardımcı olan gerekçe ile hüküm fıkrasına sıkıca bağlı olan gerekçe de maddi anlamda kesin hüküm kapsamına girer.

Ceza yargılama usulünde mahkemenin son kararının kesin hüküm niteliği taşıması, hakkında hüküm verilmiş olan bir sanığın aynı eylemden dolayı bir daha yargılanamamasını zorunlu kılar. Son karar olağan kanun yoluna süresi içinde başvurulmaması ya da başvurunun Yargıtay'da reddedilmesi durumunda kesinleşir.

keski bak. kalem

Keski-Suomi, İsveç dilinde MELLERSTA FINLANDS LÄN, Finlandiya'nın ortagüney kesiminde il (lääni). 16.430 km²'lik bir alanı kaplayan Keski-Suomi Päijänne ve Keitele göl sistemlerinin büyük bölümünü içine alır. Yönetim merkezi Jyväskylä kentidir. Tarım

alanları ve kereste ormanlarından oluşan, göllerle bölünmüş bir düzlüğü kapsar. Sana-yı, tarım ürünlerinin işlenmesine ve keresteciliğe dayanır. İl sınırlarının içinde yer alan kentlerin çoğu kereste işleme merkezleridir. Büyük kentler arasında güneybatıdaki Jämsä ile doğudaki Äänekoski ve Suolahti sayılabilir. Nüfus (1992 tah.) 254.429.

keskibalığı, *Cypriniformes* takımının *Gymnotoidei* alttakımından Yenedünya'ya özgü 50 dolayında tatlı su balığı türünün ortak adı. Güney Amerika'daki durgun göl ve lagünlerde yaşayan bu balıklar genellikle *Gymnotidae*, *Aptereronotidae* ve *Rhamphichthyidae* familyaları altında toplanırken bazı uzmanlar tarafından akrabası oldukları elektrikli yılanbalıklarıyla birlikte tek bir familyaya (*Gymnotidae*) yerleştirilirler.

Uzun gövdeleri yanlardan basık ve bıçak biçimindedir. Hemen hemen gövdelerinin tüm alt bölümü boyunca uzanan anüs yüzgeçlerini dalgalandırarak yüzerler. Hem ileriye, hem geriye doğru yüzebilen bu balıklar yakınlarındaki nesneleri ayırt etmelerine yarayan düşük voltajlı elektrik akımı üretirler. Keskibalıkları çevre koşullarındaki değişimlere oldukça dirençli ve geceleri etkinlik gösteren balıklardır. Bazıları bitkisel, öbürleri hayvansal maddelerle beslenir. En çok 90 cm'ye kadar uzayabilen bu balıkların 30 cm uzunluğunda ve sarı çizgili *Gymnotus carapo* gibi daha küçük yapıları türleri akvaryumlarda da yetiştirilmektedir.

Keskin, İç Anadolu Bölgesi'nde, Kırıkkale iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 1.464 km² (1989) olan Keskin ilçesi doğu ve güneyde Kırşehir ili, güneybatıda Çelebi, batıda Karakeçili ve Bahşili ilçeleriyle Merkez ilçe, kuzeyde gene Merkez ilçe ve Balıyşeyh ilçesi, kuzeydoğuda da Delice ilçesiyle çevrilidir.

Plato niteliğindeki ilçe topraklarını Dinek (Denek) Dağı engebeleridir. Doğuda Kılıç-özü, batıda da Kızılırmak ilçenin doğal sınırlarını çizer. Batıda Kızılırmak vadisinin bulunduğu alan günümüzde Kapulukaya Baraj Gölünün suları altındadır.

İlçede başlıca ekonomik etkinlik tarımdır. Başlıca bitkisel ürünler buğday, arpa, ayçiçeği ve üzumdür. Az miktarda baklagiller, elma ve armut yetiştirilir. Koyun ve Ankara keçisi yetiştiriciliği de önemli bir geçim kaynağıdır. İlçe topraklarında bentonit ve volframit yatakları vardır.

Göçbeyli köyündeki höyük, Ceritkale köyü yakınındaki mağara konutlar ve kayalarındaki çeşitli kabartmalar Hitit yerleşmelerinden kalmaz. Yöreyle ilk gelen ve hayvancılıkla uğraşan Türklerin Barak ve Cirit obalarını kurduğu bilinir. Gümüşlü kurşun yataklarını işletmek için yöreye gelen maden işçilerinin 19. yüzyıl ortalarında madenin 9 km kadar güneyinde kurduğu Denekmadeni yerleşmesi, 15-20 haneden oluşan bir köydü. Madenin işletilmesi belli bir ekonomik gelişme sağlarken, Denekmadeni'ne Bosna-Hersek ve Romanya'dan gelen göçmenler yerleştirildi. 19. yüzyılda Ankara vilayetine Kırşehir sancığına bağlı bir kaza merkezi olan Keskin, 1915'te Ankara Merkez sancığına bağlandı. Cumhuriyet döneminde bu yönetsel durumunu koruyan Keskin ilçesi 1989'da kurulan Kırıkkale ili sınırları içine alındı.

Ankara-Kırşehir karayolu üzerinde yer alan kent, bu yolla il merkezi Kırıkkale'ye 27 km uzaklıktadır. Tek tarihsel yapısı 1871'de yapılan Çarşı Camisi olan kentte bir Devlet hastanesi vardır.

Keskin Belediyesi 1894'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 41.732; kent, 20.044.

Keskin, Erol (Hilmi) (d. 3 Kasım 1931, İstanbul). tiyatro ve sinema oyuncusu, senaryo yazarı ve yönetmen. Çağdaş oyunculuk sanatındaki gelişmeleri yakından izlemiş ve başarıyla uygulamıştır.

Devlet Güzel Sanatlar Akademisi (bugün Mimar Sinan Üniversitesi) İç Mimarlık Bölümü'nü bitirdi (1957). Tiyatroya öğrencilik yıllarında başlamıştı. Önce akademinin amatör topluluğunda oynadı, Gençlik Tiyatrosu'ndaki çalışmalara katıldı, sonra Haldun Dormen'in oluşturduğu amatör Cep Tiyatrosu'na geçti. Ardından Dormen Ti-

Erol Keskin, Shepard'ın Vahşi Balı adlı oyununda. 1987

Erol Keskin'in üyüsü

yatrosu'nun(*) ilk oyunu olan Philip King'den *Papaz Kaçtı*'da (1955) oynadıktan sonra gene bu topluluğun Eugene O'Neill'den *Karaağaçlar Altında* (1957), John Van Druten'den *Ben Bir Fotoğraf Makinesiyim* (1958), Logan-Heggen'den *Zafer Madalyası* (1960), Clifford Odets'tan *Altın Yumruk* (1963) ve Bertolt Brecht'ten *Puntilla Ağa ile Uşağı Matti* (1965) gibi oyunlarında rol aldı; ayrıca dekor ve kostüm yaptı. 1960-61 döneminde Oraloğlu Tiyatrosu'nda da (Shelagh Delaney'den *Bir Parmak Balı*) oynadı.

1965'te İstanbul Şehir Tiyatroları'na geçti. O yıl sahnelenen *Oppenheimer Olayı* ile büyük başarı kazandı ve 1966 İlhan İskender Armağanı'nı aldı. Sahne çalışmalarını daha sonra aralıklı olarak Dormen, Gen-Ar ve Şehir tiyatrolarında sürdürdü. Bu dönemde oynadığı oyunların en önemlileri, Dormen Tiyatrosu'nda Refik Erduran'dan *Cengiz Han'ın Bisikleti* (1966), Yaşar Kemal'den *Yer Demir Gök Bakır* (1967), Güngör Dilmen'den *İlhiyat ve Terakki* (1969), Gülriz Sururi-Engin Cezzar Tiyatrosu ile ortaklaşa ile Şehir Tiyatroları'nda Bertolt Brecht'ten *Galile'nin Yaşamı* (1975), Peter Weiss'tan *Marat-Sade* (1978), Turan Ofazoğlu'ndan *Delil İbrahim* (1982), Celâl Esat Arseven-Salâh Cimcoz'dan *Üçüncü Selim* (1983), Shakespeare'den *Hırcın Kız* (1984), Sam Shepard'dan *Vahşi Balı*'dır (1987).

Keskin, tiyatro sanatçıları'nın sorunlarıyla da ilgilenerek 1967'de Türkiye Tiyatrocular Sendikası'nın (Ti-Sen) kurulmasına önayak oldu ve kurucu başkanlığı ile genel başkanlığını yaptı. 1970'te bir bursla ABD'ye, 1971'de de Ti-Sen'in temsilcisi olarak SSCB'ye gitti. Sinema sanatıyla da ilgilendi ve birçok Sinema sanatıyla da ilgilendi ve birçok filmde çalıştı. Televizyon dizilerine katkıda bulunan ve yönetmen yardımcılığı da yapan Keskin, Haldun Dormen'in *Bozuk Düzen* (1965) ve *Güzel Bir Gün İçin* (1966) filmlerinin senaryo çalışmaları ile iki yıl üst üste Antalya Altın Portakal Film Şenliği'n-

de ödül kazandı. Karagöz ve minyatür sanatı üzerine iki de belgesel film yaptı.

Çeşitli kuruluşlarda zaman zaman oyunculuk dersleri veren Keskin, İstanbul Şehir Tiyatroları'nın Tiyatro Araştırmaları Laboratuvarı'nda (TAL) araştırmacı ve eğitmeni olarak çalışmaktadır.

Keskin 1966 ve 1988 Avni Dilligil en iyi erkek oyuncu ve en iyi yardımcı erkek oyuncu ödüllerinin de sahibidir. 1989'da Tiyatro Yazarları Derneği tarafından en iyi oyuncu seçilmiş, 1992'de Altan Erbulak Ödülü'nü kazanmıştır.

keskin sırt, birbirine karşı iki buzyalağının (sirk) burun bölümlerini ayıran yontulmuş doruk. Sırtın sarp yamaçları, birbirini izleyen donma ve çözülme olayları sonucunda altı oyularak desteksiz kalan kayaçların çökmesi sonucunda oluşur (*bak.* buzyalağı). Karşılıklı iki buzulun arasında kalan keskin sırtların alt bölümlerinde boğazlar ve geçitler oluşur. Üç ya da daha çok buzulun arasında gelişen keskin sırtlarda ise üçgen biçiminde doruklar ortaya çıkabilir.

kesme cam, yüzeyi kesme yöntemiyle oluşturulan fasetlerle bezenen cam eşya. Prizmatik desenlerin camın parlaklığını ve yansıtma gücünü büyük ölçüde artırması, cam ürünlerin bezenmesinde kesme işlemini

İrlanda işi kesme cam şekerlik, y. 1795; Corning Cam Müzesi, New York
Corning Museum of Glass, New York

en çok kullanılan tekniklerden biri yapmıştır. Kesme işleminde, camın üstüne işaretlenen desen ince ıslak kumla ya da yapay bir aşındırıcıyla kaplı çelik bir çarkla kabaca oyulur. Çarkın düz, dışbükey ya da "V" biçimli uçlarıyla açılan oyuklar, kumtaşı bir çarkla düzeltilir ve üçüncü bir (ahşap) çarkla perdahlanır. Son perdah ise genellikle aside bastırılarak yapılır.

Romalılar İS 1. yüzyılda değerli taş fasetlamada ve kabartma kesimde kullanılan oyma tekniklerine benzer ilkel bir cam kesme yöntemi geliştirmişlerdi. Haçlı seferlerinden dönen Avrupalıların birlikte getirdiği çeşitli eşya arasında 11. ya da 12. yüzyılda Mısır'da yapılmış 12 bardak da vardı. Nefes kesim tekniğinden geliştirilen bir yöntemle kesilerek palmiye yaprakları arasındaki stilize aslan ve grifon desenleriyle bezenmiş bu bardaklar Katolik Kilisesi'nin eline geçti ve bunlardan biriyle bir şarap mucizesi gerçekleştirildiği söylenen Silezya'nın koruyucu azizi Hedwig'in (ö. 1243) adıyla anıldı.

Cam yapımcılarının günümüzde uyguladığı biçimiyle kesme cam, 17. yüzyılın sonlarında Almanya'da gelişti. Oyma işlemi sırasında kolay kırılmayan, ağır, renksiz bir kristal camın üretilmeye başlaması, kesme camın

gelişimini hızlandırdı. 1720'lerin sonlarında İngiliz ve İrlandalı cam eşya üreticileri kesme cam tekniğini temel bezeme biçimi olarak benimsediler; kesme camın tipik özelliği olan prizmatik desenler onların ürünleriyle özdeşleştirildi. İrlanda'da Waterford'daki cam imalathanelerinde üretilen zarif kesme camların çoğu 1780'den sonra ABD'ye ihraç edildi.

Bütün kesme cam desenleri düz, çukur ve gönyeli olmak üzere üç temel kesimin çeşitleridir. Oyugun yaklaşık 60°'lik bir açıyla yapıldığı gönye kesimi eski uygulamalarda yaygındı. Uygulanan ilk desenlerden biri olan baklava deseni 18. yüzyılın başlarında İngiliz ve İrlanda cam imalathanelerinde yapılan içki hardağı, kase ve avizelerde sık sık görülür. Yıldız, kabartma baklava ve istiridye kabuğu biçiminde kesilmiş yelpaze de yaygın olarak kullanılan İngiliz ve İrlanda kesme desenleridir.

19. yüzyılın ortalarında cam eşyanın üretiminde görünüm olarak kesme camı oldukça andıran ama daha ucuz olan presleme işlemi uygulanmaya başladı. Bu gelişme, kesme cama talebin azalmasına ve sonuçta da bu tip cam eşya üretiminde maliyeti azaltmaya yönelik uygulamalara yol açtı. Günümüzde üretilen kesme camların çoğu, pahalı işlemler olan cam üstüne deseni işaretleme ve kaba kesim aşamaları yapılmaksızın doğrudan çarkla oyulmaktadır.

kesme gümüş işi, kupa, kase ya da çaydanlık gibi gümüş eşyanın, ince gümüş levhalardan kesilmiş desenlerin kabartma etkisi yaratacak biçimde lehimlenmesiyle bezenmesi.

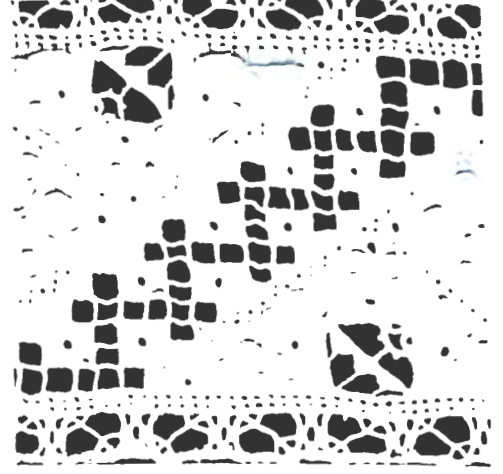
İlk kez Fransa'da ortaya çıkan kesme gümüş işi, büyük ölçüde Protestan Fransız

Kesme gümüş bezemeli yaldızlı kap, 1700; Victoria ve Albert Müzesi, Londra
Victoria and Albert Museum, Londra

(Huguenot) zanaatçıları aracılığıyla başka Avrupa ülkelerine ve Kuzey Amerika'ya yayıldı. Yaklaşık 1660'tan 18. yüzyılın başlarına değin İngiltere'de çok tutulan bir el sanatıydı.

kesme işi, KOLBER olarak da bilinir, kumaştan kesilerek çıkartılan parçaların yerinde kalan ince uzun desen boşluklarının kenarlarının iplikle sarılması ve karşılıklı iki kenarın yer yer ilmiklerle (brit) bağlanmasıyla yapılan el işi. İlmiklerin türlerine göre sarma kolber, Rişiyölü (fisto ilmikli) kolber, başak iğnesi kolber, çapraz iğneli kolber gibi adlarla anılan çeşitleri vardır. Avrupa'da bu teknik iğne dantelinden önce ortaya çıkmış ve 14-16. yüzyıllarda İtalya'da çok yayılmıştır. En fazla keten ve benzeri kumaşlardan yapılan sofrâ örtüleri, yatak

İtalyan kesme işi örneği, 16-17. yy; Boymans-van Beuningen Müzesi, Rotterdam
Museum Boymans van Beuningen, Rotterdam

takımları, perdeler ve giysi yakalarında uygulanır.

kesmik, kesilmiş sütün pıhtılaşmış bölümü. Süte bulaşan mikroorganizmalar genellikle uygun olmayan saklama koşullarından ötürü süt şekerini parçalar ve oluşan laktik asit sütün pıhtılaşmasına yol açar. Süzülerek suyundan ayrılan pıhtılaşmış bölüm yani kesmik, taze peynir olarak tüketilir.

keson, sualtında sürdürülen yapı çalışmaları ya da yumuşak zeminlerde temel atmakta kullanılan kasa. Metal ya da betonarme yapıları kesonlar, çoğunlukla prizma ya da silindir biçimlidir ve boyutları onlarca metreye ulaşabilir.

Üst bölümü açık kasa biçimindeki kesonlar çoğunlukla yerde hazırlanır ve daha sonra suya indirilerek kullanılacağı yere kadar yavaş yavaş indirilir; burada batırılarak, daha önceden hazırlanmış bir temele oturtulur, kesonun açık üst bölümü ise su yüzeyinin üzerinde kalır.

Üst ve alt bölümlerinin her ikisi de açık olan açık kesonların dip kısmı yumuşak zeminleri kazarak gömülecek biçimde tasarlanmıştır. Kazı sırasında kesonun içinde toplanan malzeme büyük borularla ya da tarak kuyuları ile boşaltılır. Keson dibine oturduğunda üst bölümüne yeni bölmeler eklenir. Bu işlem keson istenen derinliğe ininceye kadar sürdürülür. Daha sonra beton bir döşemeyle alt bölüm kapanır, tarak kuyuları da betonla doldurulur.

Basıncılı (pnömatik) kesonlar da açık kesonlara benzer, ama bunların kazan alt bölümlerinin üstünde hava geçirmez bir ek bölmeleri vardır. Bu hava sızdırmaz bölme ile kazıcı kenarlar arasında da basıncılı hava verilen bir çalışma odası bulunur; içeri toprak ve su akışı denetim altına alınır. Kazı sırasında böylece işçiler bu çalışma odasında, özel giysilere gerek kalmaksızın çalışabilir.

Kesselring, Albert (d. 20 Kasım 1885, Marktstedt, Bavyera, Almanya - ö. 16 Temmuz 1960, Bad Nauheim, Batı Almanya), II. Dünya Savaşı sırasında Güney Cephesi komutanı olarak görev yapan Alman mareşal. Müttefiklerin İtalya'daki saldırılarına başarıyla karşı koymuş ve savaşın son yıllarında Batı Cephesi komutanlığına getirilmiştir.

I. Dünya Savaşı ve Weimar Cumhuriyeti sırasında kara ordusunda görev yaptı. Hitler'in Ekim 1933'te iktidara gelmesinden sonra, yeni kurulan Alman Hava Kuvvetleri'ne (*Luftwaffe*) geçti. II. Dünya Savaşı'nın başında Polonya'ya (Eylül 1939), Fransa'ya

(Mayıs-Haziran 1940) ve İngiltere'ye (1940-41) düzenlenen hava saldırılarını yönetti. Varşova ve Rotterdam gibi sivil yerleşim bölgelerinin bombalanmasında deneyim sahibi olan Kesseling, Londra'nın da bombalanmasını savundu. Ama Londra'nın bombalanması, Almanları asıl askeri hedeflerden uzaklaştırarak, İngiliz Kraliyet Hava Kuvvetleri Avcı Uçakları Komutanlığı'na güç toplamak ve sonunda Alman Hava Kuvvetleri'ni yenilgiye uğratmak için zaman sağladı.

1941 yazında Sovyetler Birliği'ne karşı düzenlenen saldırıya katılan Kesseling, aynı yılın sonunda Güney Cephesi komutanlığına getirilerek, Kuzey Afrika ve Malta'da İtalyan birliklerine destek olmakla görevlendirildi. Ama stratejik açıdan büyük önem taşıyan Malta Adasını ele geçirmeyi başaramadı. Ardından Erwin Rommel ile birlikte Mihver Devletleri'nin Kuzey Afrika'ya düzenledikleri harekâtı yönetti. Müttefiklerin 1943 yazında Sicilya ve İtalya'yı işgal etmelerinden sonra, başarılı bir savunma harekâtına girerek, Müttefiklerin bölgedeki zaferinin en az bir yıl gecikmesini sağladı. Ekim 1944'te yaralandıktan sonra, Mart 1945'te Mareşal Gerd von Rundstedt'in yerine Batı Cephesi başkomutanlığına getirildi. Ama İngiliz-Amerikan kuvvetlerinin Almanya'nın içlerine doğru ilerlemesini engelleyemedi ve 7 Mayıs 1945'te Alman kuvvetlerinin güney yarısını oluşturan ordusuyla birlikte teslim oldu.

1947'de savaş suçlusu olarak yargılandı ve İtalyan direnişçilerin öldürülmesi olayından sorumlu tutularak ömür boyu hapse mahkûm edildi. 1952'de serbest bırakıldıktan sonra eski Alman askerlerinin oluşturduğu örgütlerde etkinlik gösterdi. Savaş anıları *Soldat bis zum letzten Tag* (1953; Son Gününe Değin Asker) adıyla yayımlandı.

Kessler, Gerhard (d. 1883, Wilmsdorf, Prusya - ö. 1963, Kassel, Batı Almanya), Alman iktisatçı ve toplumbilimci. Türkiye'de sosyal siyaset alanında ilk kuramsal ve uygulamalı çalışmaları gerçekleştirmiştir.

İktisat öğrenimini Berlin ve Leipzig üniversitelerinde tamamladı (1907). Bir süre Jena Üniversitesi'nde çalıştıktan sonra Leipzig Üniversitesi'nde profesör oldu (1927). Nazi Partisi'nin Almanya'da iktidara gelmesi üzerine Yahudi olduğu için üniversiteden uzaklaştırıldı. Bu sırada tutuklandıysa da, Hindenburg'un yardımıyla serbest bırakıldı. Hitler rejiminde görevden alınan bazı başka profesörler gibi İstanbul Üniversitesi'nin çağrısını kabul ederek Türkiye'ye gitti (1933). Hukuk Fakültesi'nde sosyoloji dersleri veren Kessler, Almanya'dan iltica eden F. Neumark, W. Röpke, A. Rustow ve A. Isaac ile birlikte Türkiye'de çağdaş iktisat öğretiminin temelini attı; daha sonra İktisat Fakültesi'ne dönüşecek (1937) olan, Hukuk Fakültesi'ne bağlı İktisat Enstitüsü'nü kurdu. O zamana değin bir tür mesleki teknik öğretim olarak görülen iktisat öğretimi, enstitünün kurulmasından sonra bağımsız bir bilim dalı haline geldi.

Kessler 1944'te Sümerbank personel şefleri için Türkiye'de ilk kez sosyal siyaset geliştirme kursu, 1946'da da Çalışma Bakanlığı iş müfettişleri için bir kurs açtı. *Sosyoloji* (1934), *İçtimaiyata Başlangıç* (1938), *Kooperatifçilik* (1940) ve *Sosyal Sigorta* (1950) Türkiye'de yazıp yayımladığı başlıca yapıtlarıdır.

kestane, kayingiller (*Fagaceae*) familyasının *Castanea* cinsini oluşturan kışın yapraklarını döken 10 kadar ağaç türünün ortak adı. Kuzey Yarımküre'nin ılıman kesimlerinde yaygın olan bu türler hem kerestesi ve meyveleri için hem de süs olarak yetiştirilir.

Kestane ağaçlarının gençken düzgün olan gövde kabukları yaşlandıkça çatlaklı bir görünüm alır; kenarları kaba dişli mızraklı yaprakları ve tek eşeyli çiçekleri vardır. Erkek çiçekler uzun, dık başaklar (tırıl). erkek çiçek topluluklarının tabanında bulunan dişi çiçekler ise kümeler oluşturur. Dişi çiçekler ender olarak tek tek de bulunur. Uç tanesi (bazen iki) bir arada bulunan meyvelerin üzeri dikenli bir kılıfla (kupula) örtülüdür.

Güney Avrupa, Kuzey Afrika, Anadolu ve Kafkasya'nın yerli bitkisi olan Anadolu

Anadolu kestanesi (*Castanea sativa*)
H. Oakman

kestanesi (*Castanea sativa*) yaklaşık 30 m yüksekliğinde, geniş taçlı ve uzun ömürlü bir ağaçtır. Uzun, mızrak biçimli yapraklarının dip bölümü kamayı andırır. Çerez olarak tüketilen ya da şekerleme yapılan meyvelerinin yanı sıra koyu renkli, dayanıklı odunundan yerel olarak ev ve gemi inşaatında yararlanılır, ayrıca mobilyacılıkta, çit ve alet sapı yapımında kullanılır; çiçekleri önemli bir bal kaynağıdır.

Kuzey Amerika kökenli bir tür olan yaklaşık 30 m yüksekliğindeki Amerika kestanesi (*C. dentata*) eskiden Kuzey Amerika'nın doğusunda çok geniş bir dağılım gösterirken kestane kanseri(*) adı verilen bir mantar hastalığından ötürü çok büyük zarar görmüş ve o bölgelerde hemen hemen tümüyle yok olmuştur. Yaklaşık 2.440 m'ye varan yüksekliklerde yetişen, 18 m'den daha kısa boylu Çin kestanesi (*C. mollissima*) ile 915 m'den daha alçak yerlerde bulunan, yürekli yaprakları ve 9 m'yi aşan boyuyla çalimsı bir görünüm sergileyen Japon kestanesi (*C. crenata*) iyi bilinen öbür türlerdir; her iki türün de meyveleri besin olarak değerlendirilir, ayrıca bazı çeşitleri süs amacıyla yetiştirilir.

Türkiye'deki tek tür olan Anadolu kestanesi eski SSCB sınırından Kuzey Anadolu kıyılan boyunca Belgrad Ormanı'na kadar uzanan kesimlerde ve Marmara Bölgesi'nin iç kesimlerinde yaygındır. Ancak, kestane ormanları büyük ölçüde yıkıma uğratılarak verimsiz hale getirilmiştir. Devlet İstatistik Enstitüsü'nün 1989 verilerine göre tarımsal üretimde kullanılan 1,8 milyon dolayında kestane ağacından yaklaşık 70 bin ton meyve elde edilmiştir. Sırasıyla Aydın (yaklaşık 27 bin ton), Kastamonu, İzmir ve Kütahya en çok kestane üretilen illerin başında yer alır. Bursa yöresi ise iri meyve veren kültür çeşitleri ve kestane şekerlemeleriyle ünlüdür.

kestane kanseri, *Endothia parasitica* adlı bir mantarın yol açtığı bitki hastalığı. ABD ve Kanada'da yetişen Amerika kestanesi (*Castanea dentata*) ağaçlarının hemen hemen tümüyle yok olmasına neden olmuş, ayrıca Avrupa, eski SSCB ve Hindistan'da da büyük zararlarla yol açmıştır. Bu mantar, bazı meşe türleri (örn. *Quercus stellata*) için de tehlikeli bir asalaktır.

Doğu'dan geldiği sanılan ve ilk kez 1904'te New York Hayvanat Bahçeleri'ndeki ağaç-

larda saptanan bu hastalık daha sonra Amerika kestanelerinin yetiştiği alanlara yayılmıştır. Hastalığın ilk belirtileri ağaç kabukları üzerinde görülen kırmızımsı kahverengi lekelerdir, bunların çökük ya da pşkın biçimli kanserli dokulara dönüşmesi sonucunda sürgün ve dallar ölmeye başlar. Ölü dallar üzerindeki yaprakların kahverengiye dönüşüp kurumasından sonra ağaç yavaş yavaş ölür. Mantar, yaşlı kestane ağaçlarının köklerinden çıkan kütük surgünlerinin ve hastalığa daha az duyarlı konak bitkilerin üzerinde yıllarca yaşayabilir. Yakın çevreye yağmur, rüzgâr ve böcekler, daha uzaklara ise kuşlar aracılığıyla taşınır. Çin kestanesi (*C. mollissima*) ve Japon kestanesi (*C. crenata*) türleri bu hastalığa karşı dirençlidir.

kestane kargası bak. alakarga

Kestel, Marmara Bölgesi'nde, Bursa iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Eskiden Yıldırım'a bağlı Gürsu bucagının 30 köyü 9 Mayıs 1990 tarihli ve 3644 sayılı yasayla birleştirilerek merkezi Kestel kenti olmak üzere ilçe yapılmıştır.

Kestel Belediyesi 1960'ta kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 31.710; kent, 15.239.

Kestel Ovası, Akdeniz Bölgesi'nin batı kesiminde, Batı Toroslar'ı oluşturan dağ sıraları arasında ova. Antalya'nın 60 km kadar kuzeyinde, Burdur ili sınırları içinde yer alır. Uzunluğu 60 km, genişliği 15-20 km olan ova düz tabanlı bir polyedir. Tabanının deniz düzeyinden yüksekliği yaklaşık 800 m'dir. Çevresindeki kalker yapıları dağların arasına korfız gibi sokulmuş ovalar kümesinde Kestel Ovasından başka, kuzeyde Çeltikçi, güneybatıda Bozova, güneydoğuda da Bademağacı yer alır. Bu ovaların dışarıya akıntısı yoktur. Çeltikçi Ovasından gelen Aksu, Korkuteli'nden ve Bozova'dan gelen Bağrsak Deresi ve çevreden gelen öteki küçük akarsular Kestel Ovasındaki düdenlerde kaybolur.

Kestel Ovasında ada biçimli karstik pepino tepeleri (*hum*) yükselir. Bunlardan başlıcaları kuzeydoğudaki Aladağ, güneydeki Kırağan Dağı, Bozova'dan gelen Bağrsak Deresinin ovaya girdiği yerde bulunan Ada-tepe ve Burdur-Antalya karayolu yakınındaki Üçtepe'dir.

Eskiden Kestel Ovasının ortasında Kestel Gölü adıyla anılan bir göl vardı. Düdenlerin işlerliğine bağlı olarak göl alanı her yıl farklılaşıyordu. Bazı yıllarda bütünüyle kuruyan göl, bazı yıllarda geniş bir alan kaplıyordu. Mart 1931'de karları da eriten sürekli sağanaklar sonucunda düdenlerin tıkanmasıyla derinliği 6 m'yi, yüzölçümü ise 55 km²'yi bulan bir göl oluştu. Bu göl ancak 15 ayda küçüldü. Olayın yinelenmemesi için dere ve kaynak sularını akayaayan kanallar yapıldı, düdenler temizlendi, böylece Kestel Gölü ortadan kaldırıldı. Ama çok yağışlı yıllarda ovanın belli bir kesiminde gene sığ su birikintileri oluşmaktadır.

Kestelli, Raif Necdet (d. 1881, İzmir - ö. 1937, Londra), öykü ve roman yazarı, eleştirmen. Harbiye Mektebi'ni bitirdi, öğretmenlik yaptı. 1908'de *Resimli Kitap* dergisinde yayımlamaya başladığı eleştiri yazılarıyla tanındı. Fecr-i Atı topluluğunun görüşlerini eleştirerek "sanat için sanat" sloganına karşı çıktı. Sanatta ahlaksal ve toplumsal temeller aranması görüşünü savundu. Romanları *Üfîl* (1913), *Yirminci Asır* (1932) ve *Semavi İhtiras* (1933) ile

öykü kitabı *Ziya ve Sevdâ* (1924) pek tutulmadı. Öbür yapıtları arasında *Hisler ve Fikirler* (1910) ve *Hayat-ı Edebiye 1909-1922* (1922) adlı eleştiri kitaplarıyla *Tiraje* (1919, M. Rauf ile birlikte) adlı oyunu sayılabilir.

Kesteven, eskiden İngiltere'de Lincolnshire ilinin (county) ayrı yönetilen üç bölümünden biri. 1974'te yerel yönetimlerin yeniden düzenlenmesinden sonra North Kesteven ve South Kesteven olarak iki ilçeye ayrıldı; iki ilçe de kuzeyde Lincoln kentinde bulunan il yönetimine bağlandı. Ağırlıklı olarak kırsal nitelik taşıyan bölgenin hafif sanayi tesisleri Grantham'de toplanmıştır.

kestirim, istatistikte, bir topluluğa ait bir parametrenin (örn. ortalama değer, standart sapma) değerini bu topluluktan alınan bir örneklemin gözlemlenmesi yoluyla hesaplamakta kullanılan yöntemlerin ortak adı. Örneğin nokta kestirimi(*), parametrenin değerini en büyük olasılıkla ifade eden tek bir sayıdır. Aralık kestirimi(*) ise, bu parametreyi (belirli bir güvenilirlik derecesiyle) içermesi beklenen aralığın hesaplanmasına dayanır. Bayes kestirimi, yeni elde edilen veriler ışığında kestirimlerin yeniden ve kolaylıkla değerlendirilmesi olanakını sağlayan bir yöntemdir (bak. Bayes, Thomas). Ardışık kestirimde(*) kestirimin kesinlik derecesi, örnekleme süreci sırasında değerlendirilir ve istenen kesinlik derecesine ulaşıldığında örnekleme işlemine son verilir.

Kęstutis, Lehçe KIEJSTUT (d. y. 1300 - ö. 15 Ağustos 1382, Kriavas, Litvanya?), ülkesinin batı sınırını Töton Şövalyeleri'ne karşı başarıyla savunan Litvanya grandükü (1381-82).

Ülkesini Doğu Avrupa'nın en güçlü devletlerinden biri durumuna getiren Litvanya

Kęstutis, bir oymabaskı, 18. yy
Istorijos Etnografinis Muzejus Vilnius Litvanya

grandükü Gediminas'ın (hd 1316-41) oğluydu. Daha babası hayattayken Litvanya'nın batı ve güney bölgelerini yönetmeye başladı. Babasının ölümünden (1341) sonra, tahta kardeşlerinden Jaunutis (Jewnut Iwan) geçti. Kęstutis, Jaunutis'i tahttan indirerek (1345) Algirdas (Olgierd) adlı bir başka kardeşini grandük yaptı. Ardından, ülkenin batı ve güney bölgelerini kendi denetimine aldı; Litvanya'nın elindeki Rus topraklarının yönetimini ise Algirdas'a bıraktı.

Algirdas topraklarını güneye ve doğuya doğru genişletirken, Kęstutis, komşuları olan Töton Şövalyeleri'nin Litvanya'yı işgal etmelerini önledi. 1345'te bugünkü Litvanya'nın büyük bölümünü oluşturan Samogitia'yı ele geçirmek için başarısız bir girişimde bulunan Töton Şövalyeleri, daha sonra Litvanya topraklarına sürekli akınlar

düzenlemeye başladılar. Buna karşılık olarak Kęstutis de şövalyelerin Prusya'daki topraklarına seferler düzenledi ve 1370'teki Rudava Çarpışması'nda onları büyük bir yenilgiye uğrattı. Aynı yıl uzun süreden beri Polonya'yla aralarında anlaşmazlık konusu olan Volinya ve Galicya'yı denetimi altına aldı.

Algirdas'ın ölümünden (1377) sonra yerine oğlu Jogaila'nın (Jagiello) geçmesiyle Kęstutis taht üzerindeki denetimini yitirdi. Jogaila'nın kardeşlerinden Andrzej, Kęstutis'e karşı Töton Şövalyeleri'nin bir kolu olan Fratres Militiae Christi ve Moskova ile ittifak kurarken, bir başka kardeşi olan Skirgaila (Skirgiello), Töton Şövalyeleri ile birlikte Kęstutis'e karşı bir komplo hazırladı. Kęstutis, bu durum karşısında, Töton Şövalyeleri ile 10 yıllık bir barış antlaşması imzalamak zorunda kaldı. Ertesi yıl Jogaila'nın kendisine karşı Töton Şövalyeleri'yle gizli bir anlaşma yaptığını öğrenince onu tutuklatarak Litvanya grandükü oldu (1381). Ama 1382'de, Dinyeper Irmağının ötesindeki Rus topraklarında patlak veren bir ayaklanmayı bastırmaya çalışırken, Jogaila kaçtı ve Litvanya'nın başlıca kentleri olan Vilnius (Wilno) ve Trakai'yi ele geçirdi. Trakai'ye geldiğinde Jogaila'nın birliklerince yakalanarak Kriavas'a götürülen Kęstutis'in orada öldürüldüğü sanılmaktadır. Jogaila dört yıl sonra (1386) II. Władysław Jagiello adıyla Polonya kralı oldu.

Keşab Candra Sen (d. 19 Kasım 1838, Kalküta - ö. 8 Ocak 1884, Kalküta), Hindu düşünce sistemine Hristiyan ilahiyatını katmayı deneyen Hindu filozof ve toplumsal reformcu.

Brahman kastından değildi ama, ailesi Kalküta'nın önde gelen ailelerinden biriydi. Gerekli eğitimi gördükten sonra 19 yaşındayken, Hindu din ve toplum reformcusu Rammohan Ray'ın 1828'de kurduğu Brahmo Samac'a (Brahma'nın Cemiyeti) girdi. Cemiyetin amacı, eski Hindu kaynaklarına ve Vedalara dönerek Hindu dinini canlandırmaktı. Sen ise yalnızca Hristiyan öğretisinin Hindu toplumuna yeni bir canlanma getirebileceğine inanıyordu.

Hristiyan misyonerlerin hızlı sonuç veren, pratik yöntemlerinden yararlanan Sen, Hindistan'da büyük gereksinim duyulan toplumsal reformları gerçekleştirdi. Yoksullar için yardım kampanyaları düzenledi; çocuk ve yetişkinlere yönelik okullar açarak okuma yazma oranını yükseltti ve herkesin ulaşabileceği çok sayıda ve ucuz yayına ön ayak oldu. Çocuk yaşta evliliğe karşı çıkarak, 1872'de Hindu toplumundaki evlilik töreninin, yasal bir uygulama haline getirilmesine katkıda bulundu. Dulların yeniden evlenebilmesini, hatta kastlar arası evliliği savundu. Çağdaşları Devendranath Tagore ve Ramakrişna tümüyle Hindu bakış açısına bağlı kalırken, Sen neredeyse Hristiyanlığı benimsedi. İnancının tek eksik yanı İsa'nın, ne kadar hayranlık uyandırsa da, tek örnek olmadığını düşünmesiydi. Gene de kemikleşmiş kast sistemine dayalı Hindu toplumunun ancak canlı bir Hristiyanlıkla kurtarılacağı inancıyla, halkın İsa'yı örnek almasını istedi. Dinin düşünsel derinliğinden çok, toplumsal koşullara uygulanışıyla ilgilendi. Debendranath Tagore ile arasındaki görüş ayrılıkları, 1866'da Hindistan Brahmo Samac'ı adlı yeni bir cemiyet kurmasına yol açtı. Brahmo Samac'ın adı ise Adi (ilk) Brahmo Samac olarak değiştirildi ve kısa sürede Hristiyan öğretiden tümüyle arındırıldı.

1870'te Sen İngiltere'de birçok konferans verdi ve Kraliçe Victoria ile tanıştı. Bir kez daha, Hristiyanlığın İngilizlerin yaşamında-

ki öneminden etkilendi. Ama Hindistan'a dönüşünde 14 yaşındaki kızının Koç Bihâr mühracesinin çocuk yaşta oğlu ile evlenmesine izin vererek kendi ilkelerini çiğnedi. Bazı izleyicilerini yitirmesine yol açan bu olaydan sonra 1881'de Naba Bidhan ya da Nava Vidhana (Yeni Takdir) adlı yeni bir dinsel örgüt kurarak Hindu felsefesiyle Hristiyan ilahiyatını kaynaştıran görüşleri savunmayı sürdürdü. Birçok eski Veda uygulamasını canlandırdı; 12 izleyicisini üzerinde hilal, haç ve üçlü mızrak bulunan bir bayrak altında vaaz vermek üzere ülkenin çeşitli yerlerine gönderdi. Sen ölümüne değin halktan büyük saygı gördü.

Keşan, Marmara Bölgesi'nin Trakya kesiminde, Edirne iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 1.087 km² olan Keşan ilçesi doğuda Tekirdağ, güneydoğuda Çanakkale illeri, güneyde Saros Körfezi, güneybatıda Enez, batı ve kuzeybatıda İpsala, kuzeyde de gene İpsala ve Uzunköprü ilçeleriyle çevrilidir.

Dalgalı düzlüklerden oluşan ilçe topraklarının güneydoğusunu Kuru Dağının batı

Keşan'dan bir görünüm
Şemsi Güner

uzantıları engebeldendir. İlçe sınırları dışından doğan ve Muzalı Deresi olarak da adlandırılan Keşan Deresi, bazı kesimlerinde Çamlıca Deresi olarak da anılan Büyükdoğanca Deresiyle birleşerek Karahisar köyünün batısında Telmata Bataklığına dökülür. Büyükdoğanca Deresinin ilçe sınırlarına girdiği noktada içme, kullanma, taşkın önleme ve sulama amaçlı Kadıköy Barajı kurulmuştur. Saros Körfezi kıyısında, Eriklî köyü yakınında sığ Tuzla Gölü yer alır.

İlçede başlıca ekonomik etkinlik tarımdır. Başlıca bitkisel ürünler buğday, ayçiçeği, şeker pancarı ve arpadır. Kavun, karpuz ve sebze üretimi de önemli düzeydedir. Az miktarda piring, mısır, üzüm, elma, armut ve baklagiller yetiştirilir. İlçe halkının önemli uğraşlarından biri de hayvancılık ve buna bağlı olarak mandıracılıktır. Mandıralarda kaşkaval adıyla anılan bir tür kaliteli kaşarpeyniri üretilir. Başlıca ticari ürünler canlı hayvan, süt ürünleri, yumurta, yün ve deridir. İlçede tarımsal ürünleri işleyen küçük ve orta büyüklükte sanayi kuruluşları vardır. Bunların başlıcaları bitkisel yağ, tuğla ve kiremit fabrikaları ile çeltik atölyeleridir. Kuru Dağı orman içi dinlenme yeri, ilçenin başlıca mesire alanıdır. İlçe topraklarında linyit yatakları vardır.

Yöreye ilk kez İÖ 1200'lerde Trakların yerleştiği sanılır. Pers, Odrys, Makedonya, Roma ve Bizans yönetiminde kalan Keşan, 1354'te meydana gelen bir depremde büyük ölçüde hasara uğradı. Yöre, Orhan Bey (Gazi) döneminde Osmanlı topraklarına katıldı. 1829 ve 1877'de Ruslar tarafından işgal edilen Keşan, 19. yüzyıl sonlarında Edirne vilayetinin Gelibolu sancığına bağlı bir kaza merkeziydi. 20. yüzyıl başlarında Bulgar saldırısına uğradı. Kurtuluş Savaşı sırasında 1920'den 1922'ye değin Yunan işgalinde kaldı.

İlin Edirne'den sonra ikinci büyük kenti olan Keşan, çevresindeki geniş ve zengin tarımsal alanın toplama ve dağıtım merkezidir. Aynı zamanda önemli bir askeri merkez olan kent, Gelibolu'dan gelen yolla İpsala sınır kapısından gelen yolun kavşağında yer alır. Bu kavşağı kuzeydeki Edirne-İstanbul karayoluna bağlayan yolla il merkezi Edirne'ye 102 km uzaklıkta olan kentin canlı bir ticari yaşamı vardır. Keşan Devlet Hastanesi kent ve çevresine sağlık hizmeti verir.

Keşan Belediyesi 1866'da kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 71.133; kent, 40.656.

Keşap, Karadeniz Bölgesi'nin doğu kesiminde, Giresun iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Yüzölçümü 222 km² olan Keşap ilçesi doğuda Espiye ve Yağlıdere, güney ve güneybatıda Dereli ilçeleri, batıda Merkez ilçe, kuzeyde de Karadeniz ile çevrilidir.

İlçe toprakları dar bir kıyı şeridi ile hemen geride bir duvar gibi yükselen dağlardan oluşur. Bu dağlardan kaynaklanan Keşap Deresi, güney-kuzey doğrultusunda akarak kasabanın doğusunda Karadeniz'e ulaşır. Bol yağış alması nedeniyle doğal bitki örtüsü bakımından zengin olan dağlar kızıl-ağaç, kayın ve ladin ormanlarıyla kaplıdır.

İlçe ekonomisi fındık ve mısır üretimine dayanır. Fındık üretimi pazara, mısır üretimi ise yerel tüketime yöneliktir. Ekime elverişli alanı sınırlı olan ilçede elma, armut ve patates de yetiştirilir. Kıyı kesiminde balıkçılık, dağlık alanlarda da hayvancılık önemli bir geçim kaynağıdır.

Tarihine ilişkin bilgi olmayan Keşap, 19. yüzyıl sonlarında Trabzon vilayeti Merkez sancığının Giresun kazasına bağlı bir nahiye merkeziydi. 1945'te ilçe merkezi yapıldı.

Karadeniz kıyı yolu kasabadan geçer. Bu yolla il merkezi Giresun'a yalnızca 6 km uzaklıkta olduğu için pek gelişemeyen kasabada fındık kırma, un, tuğla ve kiremit fabrikaları vardır.

Keşap Belediyesi 1945'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 26.504; kasaba, 8.208.

keşf (Arapçada "ortaya çıkarma"), mutasavvıfların iç deneyim yoluyla ve Tanrı'ya doğrudan görerek (rû'yet) edindikleri ayrıcalıklı bilgi.

Esine dayalı bir bilgi olan keşfin, mutasavvıfın maddi ve bedensel bulanıklıklardan arınma düzeyine göre üç aşaması vardır. Birinci aşama olan "muhazara", kalbin Tanrı'yla birliktelik durumunda bulunmasıdır ve kişinin ilme'l-yakine(*) erişmesini sağlar. İkinci aşama olan "mukāsefe", kalbin huzurda bulunması durumudur. Ama bu huzur, kanıtları düşünmeye ve yolu aramaya gereksinim göstermeyecek, kuşku doğuran nedenlerin varlığı durumunda şaşkınlığa düşmeyecek ve gizliliklere ilişkin niteliklerin örtülmesine neden olmayacak bir açılmayı içerir. Mukāsefe, kesin bilgi aşamalarından ayne'l-yakine(*) karşılık düşer. Keşfin üçüncü ve en yetkin aşaması "mūshāhede" ise mutasavvıfı hakke'l-yakine(*) ulaştırır. Mūshāhede, Tanrı'nın nitelikleri, eylemleri ve görülmeyen evrenin gizleri hakkında en yetkin bilgidir. Mūshāhede sayesinde, öbür dünyada gerçekleşeceği vaat edilen rû'yet bu dünyada gerçekleşir.

Keşf, yoğun bir riyazet ve mücadele sonucunda gerçekleşir. Çile ile bedensel güçlerin işlemez duruma getirilmesi, beşeri niteliklerin silinmesi, neredeyse ölü duruma gelinmesi ve bu yolla kalbi örten, ruhu kaplayan perdelerin kaldırılması gerekir. Ama salt çileyle ulaşılabilecek bu durum yalnızca mutasavvıflara özgü değildir; bir Hristiyan ya da Hindu rahibi de bu yolu izleyerek aynı duruma ulaşabilir. Bu

nedenle, keşfin İslam açısından güvenilir ve sağlıklı olabilmesi için bazı koşullar öngörülmüştür. Birinci koşul, gerçek bir dindar olabilmek için gereken takva (Tanrı korkusu) mücadehesidir. Bu, kişinin Tanrı buyruklarına eksiksiz uymasını, buyruklara aykırı davranmaktan kaçınmasını ve iç dünyasını denetim altına almasını sağlar. İkinci koşul, kişiyi bir üst düzeye çıkaran istikamet (Tanrı'ya kulluk etme) mücadehesidir. Burada amaç, benliğin arındırılması yoluyla sağlam bir ahlak, dürüst bir kişilik ile gerçek erdemler edinmektir. Üçüncü koşul ise aynı süreci yaşamış, deneyimli ve yetkili bir yol göstericiye, gerçek bir şeyhe bağlanmaktır. Bu yolda mutasavvıfın yanlılara düşmemesini ancak onu sürekli denetleyen ve tehlikelere karşı uyaran bir şeyh sağlayabilir.

Bütün bu koşullara uygun biçimde ulaşılsa da, keşfin sağladığı bilgi başkaları için bağlayıcı değildir. Çünkü doğruluğu ancak bireysel deneyimle, aynı süreci yaşayarak kavranabilir.

Keşfü'z-Zünun, tam adı KEŞFÜ'Z-ZÜNUN AN ESAMÜ'L-KUTUBİ VE'L-FUNUN (Adlardan ve Çeşitli Konularda Yazılmış Kitaplardan Kuşku Gidermek), Kâtip Çelebi'nin Arapça bibliyografya sözlüğü. Osmanlı döneminde yazılmış benzerleri içinde en kapsamlısı olan yapının hazırlanması 20 yıl sürmüştür. İçinde yaklaşık 10 bin kadar yazarın kısa yaşamöyküleri verilmiş, 14.500 kadar kitap ve risale de alfabetik olarak tanıtılmıştır. Yazar ve kitap adlarından çoğuna başka kaynaklarda rastlanmaması, Kâtip Çelebi'nin gördüğü ya da bildiği yüzlerce kaynağın sonradan kaybolduğunu ya da unutulduğunu gösterir. Türkiye ve Avrupa kütüphanelerinde çeşitli yazmaları bulunan kitabın ilk basımını Flügel 1835-58 arasında Latince çevirisi ile birlikte yedi cilt olarak gerçekleştirmiştir. Şerefeddin Yaltkaya ve Rifat Bilge, daha önce basılmış nüshalarla özgün yazmayı karşılaştırarak kitabı yeniden baskıya hazırlamış ve 1941-43 arasında iki cilt olarak yayımlanmışlardır. Bağdatlı İsmail Paşa (1839-1920), *Keşfü'z-Zünun*'a yazdığı zeyilde (*İzahü'l-Meknün fi'z-Zeyl alâ Keşfü'z-Zünun an-Esamü'l-Kütübî ve'l-Fünun*) Kâtip Çelebi'nin ölümünden sonra yazılan 4 bin kadar kitabı daha tanıtmıştır. Bunun dışında *Keşfü'z-Zünun*'a birçok yazar da zeyiller yazmıştır.

keşide (Farsçada "uzatılmış, çekilmiş"), hat sanatında bir harfin uzatılarak yazılan bölümü. Arap harflerinin bazısının son bölümleri uzatılarak da yazılabilir. Harflerin uzatılması hem kompozisyona görsellik katılır, hem de satırların uzunlukları birbirine denk getirilir. Yazı türüne göre değişik ölçüde olan keşidenin uzunluğu, yazının yazıldığı kalemin noktasıyla belirlenir. Örneğin nestalik yazıda bu uzunluk 10 noktadır ve çok gerekmedikçe 9 ya da 11 nokta ölçüsünde olmaz. Yalnız aklüm-ı site denen altı çeşit yazıda, divani ve celi divanide yerine göre belirli ölçülerin dışına çıkılabilir. Genellikle bir satıra üçten fazla keşide konmaz. Keşidenin kısısı yazıyı çirkin ve bodur, fazla uzunlu da cılız gösterir.

keşif, hukuk yargılama usulünde uyumsuzluk konusu taşınmazın, ceza yargılama usulünde ise suç konusunun ya da delillerinin yargıç tarafından incelenmesi.

Hukuk yargılama usulünde yargıç keşfe tarafların istemi üzerine ya da kendiliğinden karar verebilir. Toplu mahkemelerde yargıçlardan biri keşif yapmakla görevlendirilir (naip üye). Davanın taraflarına da keşifte hazır bulunmaları için duyuru yapılır; taraf-

ların gelmemesi keşif yapılmasını engellemez. Keşifte tutanak yazmanı da hazır bulundur. Ceza yargılama usulünde keşif kural olarak yargıç tarafından yapılır. Çekilmesinde sakınca bulunan durumlarda cumhuriyet savcısı da keşif yapma yetkisi tanınmıştır. Keşif çoğunlukla özel ve teknik bilgiyi gerektiren bir iş olduğundan, keşif sırasında bilirkişiye de başvurulabilir. Davanın taraflarından birinin ruhsal ya da fiziksel sağlığının söz konusu olduğu durumlarda yapılan tıbbi muayene de geniş anlamda keşif kavramına girer. Ceza yargılaması usulünde ölünün muayenesi de bir tür keşif olmakla birlikte yasa da ayrı hükümlere tabi tutulmuştur.

Gelenek hukuku sisteminin geçerli olduğu hukuk düzenlerinde keşif ve muayene uygulama yoluyla da yapılabilir. Bu durumda taraflar birbirlerine yazılı sorular yöneltebilecekleri gibi iki tarafın avukatlarının aracılığıyla yeminli bir tanığa da sorular sorulabilir ve bunlara verilen cevaplar tutanağa geçirilir. Yargıç keşif sonucunda elde ettiği bilgileri serbestçe değerlendirerek karara varır.

keşif, Yer'in bilimsel, ticari ya da askeri amaçlarla araştırılması. 20. yüzyılın son çeyreğine değin Yer yüzeyinin hemen hemen tamamı keşfedilmiş ve çalışmalar büyük ölçüde yüzeyaltı bölgelerin ve denizlerin incelenmesi üzerinde yoğunlaştırılmıştır. Günümüzde ayrıca uzayın keşfi de büyük bir ilgi alanı durumuna gelmiştir (bak uzay araştırmaları).

Bugüne değin yapılan yüzeyaltı araştırmalarının çoğu yerkabuğunun üst bölümleriyle sınırlı kaldığından, Yer'in derinlikleri henüz keşfedilmeyi beklemektedir. Günümüzde yerkabuğunun daha derin bölgelerinin keşfine yönelik çalışmalar metal, fosil yakıtlar (petrol, doğal gaz ve kömür) ve ticari öneme sahip öteki mineral çökellerinin, jeotermal enerji kaynaklarının ve yeraltı suyu yataklarının araştırılması ile enerji santrallerinin, fabrikaların kurulması ve zararlı atıkların depolanması için uygun yerlerin belirlenmesi amaçlarına yönelik olarak sürdürülmektedir.

Yerkabuğunun derinlikleri (kimisi durumlarda yüzeyi de) dolaysız ya da dolaylı yöntemlerle araştırılır. Dolaysız araştırma yöntemleri sondaj, kazı ve örnekleme dayanır. Dolaylı yöntemler ise, jeokimyasal çözümleme ve ölçümler ile yansıma derecesi, yerçekimi, magnetizma, deprem dalgaları ve ısı akışı gibi jeofiziksel olguların araştırılmasını kapsar. Jeofiziksel yöntemlere dayalı araştırmalar genellikle uçaklardan radar yardımıyla harita çıkarma ve Yer yörüngesindeki yapay uydulardan optik-mekanik kuzlöltesi tarayıcılarla ve çokyapılı tarayıcılarla gerçekleştirilen yüzey araştırmalarıyla başlar. Bu tür uzaktan algılama teknikleriyle araştırmacılar, yeraltı suyu hareketlerini, hidrotermal alanları ve değerli mineralleri içeren bazı yüzeyaltı kayalarını belirleyebilirler. Petrol, maden arama ve çıkarma çalışmaları ile binalar için temel atma alanlarının incelenmesinde jeofiziksel ölçümlerden yararlanır. Jeokimyasal araştırma yöntemleri ise, belirli bir alandaki cevher yataklarının bulunmasına yönelik olarak kayaç, su, bitki örtüsü ve öteki yüzey malzemesi örneklerinin incelenmesinde uygulanır. Bir bölgenin araştırılmasında önce dolaylı yöntemler kullanılır ve umut verici bulgular elde edilirse, dolaysız yöntemlerle araştırmaya geçilir. Maden cevherlerinin, petrolün ve öteki yeraltı kaynaklarının müs-pet (varlığı kanıtlanmış) incelenmesinde,

genellikle sondaj kuyularının yardımıyla gerçekleştirilen doğrudan örneklemeye yöntemi uygulanır. Bu maddelerin miktarlarının ve uygun elde edilme tekniklerinin belirlenmesinde de bu yöntemden yararlanılır.

Sondaj ve öteki doğrudan araştırma yöntemleri, Yer'in derinliklerinin incelenmesinde fazlaca kullanışlı değildir. Sondaj, oldukça masraflı bir tekniktir, ayrıca bu yöntemle yerkabuğunun derin kesimlerine inmek pek olanaklı değildir. Bugüne değin bu yöntemle ancak 20 km derine inilebilmiştir. Bu nedenle Yer'in iç kesimlerine ve buralardaki dinamik süreçlere ilişkin bilgiler, daha çok yerkabuğu hareketlerine, (depremler) bağlı olarak gelişen sismik dalgaların incelenmesiyle elde edilmeye çalışılır. Örneğin 1980'lerin başında ABD'nin Apalaş Dağları bölgesinde yapılan sismik araştırmalar, bu kıtanın oluşumuna ilişkin kuramları etkileyen, çoğunda önemli değişikliklere yol açan buluşlarla sonuçlanmıştır.

Denizlerin ve okyanusların keşfine ise, deniz aşırı mal ve yolcu taşımacılığı yapan, ulusal güvenlik nedenleriyle deniz trafiğini denetleyen ya da doğal deniz kaynaklarından yararlanan ülkeler ağırlık verdi. Ayrıca, deniz suyunun kimyasal ve fiziksel özelliklerinin, deniz yaşamının bütün biçimlerinin ve okyanus tabanının jeolojik ve jeofiziksel özelliklerinin incelenmesine yönelik bilimsel araştırmalara da önem verilmektedir. Bilim adamları, deniz-atmosfer arayüzündeki karşılıklı etkileşimleri inceleyerek uzun dönemli iklim ve hava değişikliklerini büyük bir duyarlılıkla tahmin edebilmektedirler. Öte yandan deniz tabanının ve bu bölgelerdeki kütleçekimsel ve magnetik özelliklerin keşfi, levha tektoniği(*) kuramının yaygınlaşmasına ve daha da geliştirilmesine katkıda bulundu; bu kuram, Yer'in dinamik özelliklerinin kavranmasında büyük bir aşama oluşturmakla kalmadı, aynı zamanda deniz tabanında son derece değerli metal cevher yataklarının bulunmasını da olanaklı kıldı. Okyanus derinliklerinin keşfi ayrıca, denizlerdeki bilinmeyen daha önceki yaşam biçimlerinin ve değişik balık topluluklarının dağılımının belirlenmesini sağladı.

Okyanus üzerine yapılan bilimsel çalışmalar, yüzeydeki ve derinlerdeki okyanus akıntılarına, deniz suyunun sıcaklığına ve tuzluluğuna, denizlerde yaşayan canlılara ve okyanus tabanının yüzey şekillerine ilişkin olarak toplanan verilerle dayalı olarak sürdürülür. Çoğu keşiş çalışması, sabit ya da seyir halindeki araştırma gemileriyle yürütülür. Böyle bir araştırma gemisi sağlam yapı, dayanıklı ve araştırma amaçlı vinçlerle, çeşitli ölçüm ve sondaj aygıtlarıyla donatılmış olmalıdır. Bu gemilerde uygun çalışma güverteleri, laboratuvar ve laboratuvar malzemeleri, uzun süre ikmal yapmadan seyretebilmeye yetecek kadar yakıt ve öteki kullanım maddeleri ile bilim adamlarının ve mürettebatın rahat çalışabilmesini sağlayacak öteki donanımlar ve düzenekler bulunur.

Derin deniz sondaj gemisi "JOIDES Resolution", bugüne değin geliştirilen araştırma gemilerinin en üstün olanlarından biridir. ("JOIDES" adı, jeofizik araştırma programı *Joint Oceanographic Institutions for Deep Earth Sampling* [Yer'in Derinliklerinden Örnek Toplama İçin Birleşik Denizbilim Enstitüleri] sözcüklerinin başharflerinden gelir.) "JOIDES", 8.300 m derinlikte sondaj yaparken, su üzerinde sabit kalabilmesini sağlayan özel bilgisayar denetimli dinamik konumlandırma sistemleriyle do-

natılmıştır. Gemiden, deniz tabanının en derin kesimlerindeki tortul kayaçlardan ve korkayaçlardan karotlar alınabilmektedir.

Son yıllarda denizaltı araştırmalarında batiskaf gibi suya dalabilen araçlardan yararlanılmaya başlanmıştır. 1960'ta bu araçlarla Mariana Çukurunda deniz düzeyinden 10.740 m aşağıya inilerek, insanlı dalışlarda bir rekor kırılmıştır. Yüzeydeki gemilere oranla birçok üstünlüğe sahip olan bu araçların en önemli özelliği, çeşitli derinliklerde doğrudan ve ayrıntılı gözlemler yapılabilmesini sağlamasıdır.

Deniz tabanının altındaki yerkabuğunun kalınlığının ve yapısının belirlenmesine yönelik sismik deneylerde şamandıra gibi çeşitli aletlerle donatılmış insansız araştırma platformlarından yararlanılır. Sismik deneyler, şamandıralara asılan bir dizi basınç detektöründen kaynaklanan ses enerjisinin yayılma oranının ölçülmesine dayalı olarak sürdürülür. Ölçümler, dalga hareketinin etkileyebileceği düzeyin altındaki derinliklerde yapılır.

Deniz araştırmalarında günümüzde uzaktan algılama aygıtlarından ve uydulardan giderek daha çok yararlanılmaktadır, çünkü bu tür aygıtlar, araştırma gemilerine oranla daha geniş alanları daha kısa sürelerde tarayabilmektedir. Örneğin, kutup yörüngesindeki uydulardan toplanan ısı kızıltötesi verilerden, akıntılardaki dalga özelliklerinin izlenmesine yararlanılır. Başka bir yöntemde ise uyduya yerleştirilen radarlı yükseltölçerler (altimetre) sayesinde, deniz yüzeyindeki dalgaların yükseklikleri ölçülür.

Denizde yaşayan canlı türleri, plankton ağlarıyla ve çeşitli derinliklere senlen trolerle toplanır. Plankton ağları nicel ve nitel örnekleyiciler olarak ikiye ayrılabilir. Nitel örnekleyicilerde, suyun hacmine bakılmaksızın, içindeki organizmalar sudan toplanır. Nicel örnekleyicilerde ise belirli bir birim hacimdeki suyun içindeki organizma yoğunluğu belirlenir ve suyun hacmi ölçülür. Bazı örnek toplama ağları gemi sabitken, bazıları ise gemi hareket halindeyken kullanılır.

keşiş cüppesi, keşişlerin giydiği başlıklı üstlük. Genellikle ilgili tarikatın giysisi ile

Fransiskan cüppesi, del Castro'nun pano üstüne yağlıboya çalışmasından ayrıntı, 15. yy; John G. Johnson Koleksiyonu, Philadelphia John G. Johnson Collection, Philadelphia

aynı renkte olur. Başlangıçta hem erkek, hem de kadınlar giyerdi. Cüppeyi ilk kez Aziz Benedictus kendi tarikatından keşişler için zorunlu kıldı (y. 530).

keşiş foku, *Phocidae* familyasının *Monachus* cinsini oluşturan üç fok türünün ortak adı. Tropik ya da astropik bölgelerde yaşayan bu foklar özellikle V biçimindeki arka ayaklarıyla tanınırlar. Keşiş foklarının yavruları kahverengi ya da siyah, erişkinlerinin üst bölümleri koyu boz ya da kahverengi, alt bölümleri daha soluk renkte ya da beyazdır. Başlıca besinlerini balık ve yumuşakçalar oluşturur. Erişkinlerin uzunluğu 2-3 m, ağırlıkları 225-275 kg dolayındadır.

Eskiden beri postu, yağı ve eti için yaygın bir biçimde avlanan keşiş foklarının her üç türü de soyu tükenme tehlikesi gösteren öbür hayvanlarla birlikte *Red Data Book* kayıtlarına girmiştir. 1970'lerin başlarında soyunun tükendiği sanılan Karayip keşiş foklarının (*M. tropicalis*) yanı sıra öbür iki türün de sayıları çok azalmıştır. Günümüzde varlığını sürdüren Akdeniz foku(*) (*M. monachus*) sayısı 500-1.000, Hawaii keşiş foku (*M. schauinslandi*) sayısı da 700-1.000 olarak tahmin edilmektedir.

keşiş yengeci bak. pagur

Keşiş Yohannes, ortaçağda, Etiyopya'da ya da Uzakdoğu'da hüküm sürdüğüne ve Müslümanlara karşı Batı'nın yardımına geleceğine inanılan efsanevi Hristiyan hükümdarı. Yazılı belgelerin, Keşiş Yohannes'in ülkesinin Asya'da, özellikle de Nasturilerin yoğun bulunduğu bölgelerde olduğunu belirlemesine karşın, 14. yüzyıldan sonra efsanevi hükümdarın Etiyopya'da hüküm sürdüğü inancı yaygınlaşmıştır.

Keşiş Yohannes efsanesi, Avrupalı Hristiyanların Filistin'i Müslümanlardan geri almayı umdukları Haçlı seferleri sırasında (11. yy sonları - 13. yy) doğdu. Kudüs 1071'de Selçukluların eline geçmişti. Suriye'deki Gebal'in (bugün el-Cubeyl, Lübnan) piskoposu Hugues'un Keşiş Yohannes'le ilgili olarak 1145'te İtalya'da Viterbo'da bulunan papalık sarayına gönderdiği bir rapor üzerine, Freising piskoposu Otto aynı yıl yazdığı *Chronica sive historia de duabus civitatibus*'ta (İki Devlet Üzerine Vakayiname ve Tarih) öyküyü ilk kez kaleme aldı. Buna göre varlıklı ve güçlü bir keşiş-kral olan Yohannes, İsa'nın doğumu sırasında ona tapınan Münecim Kralların soyundan geliyordu. İran'daki Müslüman hükümdarları bir savaşta yenilgiye uğratmış, başkentleri Ekbatana'yı (bugün Hemedan, İran) yerle bir etmiş, Kudüs'ü ele geçirmek için harekete geçmiş, ama Dicle Irmağını aşamadığı için amacına ulaşamamıştı. Hugues'un söz ettiği savaş büyük olasılıkla 1141'de Katvan'da (İran) Orta Asya'daki Karatay Devleti'nin kurucusu Moğol hanı Yelu Dashi'nin Selçuk sultanı Sencer'i yenilgiye uğrattığı çarpışmaydı. Karatay hükümdarlarının unvanı olan Gürhan ya da Korhan fonetik bir değişim sonucunda İbranicede "Yohanan" (Süryanicede "Yuhanan", Etiyopya dilinde "Yohannes") biçimini almış, bundan da Latince Yohannes türemiş olabilir. Moğol soyundan gelen Gürhan'ların Budacı olmasına karşın, önde gelen uyruklarının çoğu Nasturiydi.

Fransiskan misyoner Willem van Ruysbroeck'in 1235'te yazdığı bir raporu göre, Orta Asya halklarından Naymanların Kralı Küçlüg'ün karısı olan sonuncu Gürhan'ın kızı da Hristiyanı, Tayang Han'ın oğlu olan Küçlüg 1218'de Cengiz Han karşısında yenilgiye uğramıştı. 1221'de Akkaf piskoposu Jacques de Vitry ve Dimyat'ta Haçlılara eşlik eden Batılı din adamı kardinal Pelagius, Roma'ya, Keşiş Yohannes'in oğlu ya da torunu olarak tanıttıkları Davud adlı bir Hint kralının Müslümanları yenilgiye uğrat-

tuğuna ilişkin bilgiler gönderdiler. Bu Davud, büyük olasılıkla Cengiz Han'dan başkası değildi. Söylentiler, güvenilir bilgi eksikliği ve Avrupalı Hristiyanların beklentileri ile gerçeklerin birbirine karışması, Keşiş Yohannes efsanesinin doğmasıyla sonuçlandı.

13. yüzyıl vakanüvislerinden Alberic de Trois-Fontaines, Keşiş Yohannes'in 1165'te Bizans İmparatoru I. Manuel Komnenos ile Kutsal Roma-Germen imparatoru I. Friedrich Barbarossa gibi Avrupalı hükümdarlara gönderdiği bir mektuptan söz ediyordu. Latince yazılmış olan bu uydurma mektup, İbranice ve Eski Slavca gibi çeşitli dillere de çevrilmişti. Ama Bizans imparatoruna gönderildiği halde Yunanca metni hiçbir zaman ortaya çıkmadı. Ayrıca Bizans imparatoruna "imparator" değil de "Romalıların hükümdarı" biçiminde seslenmesi, gerçek yazarın Bizans'a karşı olan yanlış tutumunu yansıtır olmalıydı. Mektupta Yohannes'in ülkesi, doğal zenginlikler ve harikalarla dolu, barışın ve adaletin egemen olduğu, başpiskoposların ve keşişlerin kralarla birlikte hüküm sürdüğü bir ülke olarak betimleniyordu. *Presbyter* (Latince "rahip", "keşiş") gibi yalın bir unvan kullanan Yohannes mektupta ordularıyla Filistin'e giderek Müslümanlarla savaşmak ve İsa'nın gömülü olduğu Kutsal Kabir'i geri almak istediğini bildiriyordu. Mektupta ayrıca Yohannes'in, Hindistan'a gönderilen Havari Aziz Tomas'ın Mylapor'daki tapınağının da koruyucusu olduğu belirtiliyordu.

Papa III. Alexander, 1117'de Yohannes'e, "Hintlilerin şanlı ve görkemli kralı, Mesih'in sevgili oğlu" biçiminde seslenen bir yanıt göndermişti. Alexander'in büyük olasılıkla I. Friedrich'le (Barbarossa) arasındaki anlaşmazlıklarda destek kazanmak amacıyla kaleme aldığı bu mektubun başına ne geldiği bilinmemektedir. 13. ve 14. yüzyıllarda Keşiş Yohannes'in ülkesini arayan misyonerler ile Giovanni da Pian del Carpi, Giovanni da Montecorvino ve Marco Polo gibi gezginler böylece Moğollarla doğrudan ilişki kurmuşlardır.

keşişlik, Hristiyanlıkta ve Doğu dinlerinde, öteki inananlar ile ruhani önderlerin görev ve sorumluluklarının ötesinde yükümlülükler üstlenmiş bireylerin yaşamını özel kurallarla düzenleyen kurum. Büyük çoğunlukla, özel bir tüzüğe bağlı ve özel yeminleri gerektiren tarikatlar biçiminde örgütlenmiştir. Keşiş yaşamını benimseyenler, inzivaya çekilerek ya da aynı konumu paylaşanlardan oluşan manastır (Yunanca *monasterion* "inziva hücresi"; *monazein*'den "yalnız yaşamak") toplulukları biçiminde yaşayarak kendilerini inananlar bütününe dışarıda tutarlar. Bu nedenle keşişlik, inananlar adına kutsal ayinleri yürütmek ve yönetmek, onlar ile tanrısal varoluş arasında bağ kurmak işlevini üstlenen ruhanlıktan ayrılır. Çilecilik(*) keşişlik kurumunun evrensel bir özelliğidir; bekâret de keşişliğin en genel kurallarından biridir. Belirli bir tarikat tüzüğü uyarınca özel yeminlerle dinsel yaşama bağlanan kadınlar da rahibe toplulukları biçiminde kendilerine ait manastırlarda ortak bir yaşam sürdürürler.

Hristiyanlıkta keşişlik. İlk Hristiyan keşiş toplulukları Mısır çöllerinde kuruldu. Çöl Babaları geleneğinin en iyi temsilcisi Mısırlı Aziz Antonios (y. 250-356) 4. yüzyıl başlarında müritlerini ilkel keşiş ve rahibe topluluklarında bir araya getirdi. Bu topluluklar aile bağlarını, cinsel ilişkiyi ve her türlü mülkiyeti yadsıyarak sürekli ibadetle aşırı çileci bir yaşam sürdürdüler. Çileci yaşam biçiminin amacı günahın kıskırtmalarına

karşı sürekli tinsel bir savaş vererek kişisel kurtuluşa erişmek ya da Tanrı'ya ulaşmaktır. Toplum yaşamından bütünüyle uzaklaşmaya dayanan münzevi (Yunanca *eremites*; *eremia*'dan, "çöl") keşişlik düzeninin tefekkür ve sürekli ibadet ülküsü, Ortodoks Kilisesi'nde *hesychia*(*) (tanrısal dinginlik) akımı biçiminde günümüzde de sürmektedir. Yunanistan'daki Aynaroz Dağı(*) münzevi keşişlik düzeninin en büyük merkezi durumundadır. Münzevi keşişlerin belirli bir ruhani üste bağlı olmaksızın kendi yaşamlarını düzenlemelerini belirtmek için *idiorythmos* (özel kuralları olan) terimi de kullanılır.

Hristiyanlığın ilk dönemindeki keşişlik geleneğinin kaynaklarından Aziz Büyük Basileios (y. 329-379), ablası Genç Makrina'yla (327-379) birlikte, ailesinin Kapadokia'daki topraklarında biri erkekler, öbürü kadınlar için iki manastır kurdu. Münzevilik yerine yaşam ortaklığı (*koinobion*) ve manastır düzenini benimseyen Basileios'un Aziz Pakhomios'tan (y. 290-346) esinlenerek düzenlediği kurallar çöl keşişliği kadar katı olmasa da bir başkeşiş ya da başrahibe yönetiminde kesin kurallara bağlı çileci bir yaşam düzenini öngörüyordu. Toplumdan tümüyle uzaklaşmak yerine, topluma hizmet etmeyi amaçlayan ve kol emeğine ağırlık veren manastır düzeni Nursialı Aziz Benedictus (y. 480 - y. 547) tarafından Batı'ya aktarıldı ve Benedikten tarikatının temelini oluşturdu.

4-7. yüzyıllar arasında keşişlik hareketi Bizans İmparatorluğu'nun her köşesine hızla yayıldı; 1050'de Kiev'de, 1354'e değin de Moskova'da kurumlaştı. Toplu manastır örgütlenmesi 5. yüzyılda Batı'ya ulaştı, ama Hippolyt Aziz Augustinus ve başka din adamlarının yorumuyla biçim değiştirerek piskoposluğa bağlı rahiplerle bakire toplulukları için özel bir yaşam düzenine dönüştü. Mısır'a özgü münzevi keşişlik disiplini ise Galya'da çok sayıda çileci ve keşiş tarafından izlendi. Tours piskoposu Aziz Martin (y. 316-397) Galya'daki bu akıma önderlik etti. Martin'in Marmoutier'deki büyük manastır topluluğunda yetişen Hristiyan misyonerler bütün Avrupa'ya dağıldılar. Özellikle İrlanda'da kök salan Gal keşişlik geleneği burada yüksek bir yazınsal kültür geliştirdi, batıdaki adalar ile Kuzey ve Güney Britanya'nın Kelt kanadında koloniler oluşturuldu.

Latin dünyasında manastır kurallarının babası sayılan Aziz Benedictus'un İtalya'da Monte Cassino'daki keşişleri için hazırladığı Benedikten Tüzüğü geçmiş örneklerden esinlenmekle birlikte toplu manastır düzeninin üstünlüğünü, başkeşişin yetkilerini, çileciliğin ılımlı yorumunu ve zorunlu dua saatlerinin önemini vurgulayan bir başyapıt niteliğindedir. Benedikten keşiş ve rahibeleri manastıra girerken üç yemin ediyorlardı: İtaatkarlık, manastır içinde düzeni koruma ve kendini değiştirme (*conversio*). Yoksulluk ve iffet yeminleri, geleneksel olarak kendini değiştirmenin parçası sayılıyordu. Bu tüzük, Avrupa koşullarına uyarlanabilir olduğu için, çoğu zaman başka tüzüklerle de birleşerek adım adım yaygınlık kazandı ve sonunda tek kurallar bütünü durumuna geldi.

Çöl keşişliği gibi Benedikten manastır hareketi de üyelerine kişisel kurtuluş ya da Tanrı'ya ulaşma yolunu sunuyordu. Zamanla Benediktenler başkalarının, özellikle de tek tek manastırlara yardım eden hayırseverlerin kurtuluşu için dua etmeyi üstlendiler. Ortaçağ boyunca keşişlik akımının toplumda yerine getirdiği öteki yaşamsal işlevler şunlardı: Hristiyanlığın yayılması, papalığın otoritesinin güçlenmesi, bilgi birikiminin korunması ve çoğaltılması. En gelişkin

aşamasında keşişlik ekonomik ve kültürel bakımdan da önemli bir güç oldu.

Hristiyanlıkta, pek çok oluşum gibi keşişlik kurumu da sık sık reform gereksinmesiyile karşılaştı. 8. yüzyıl başlarında Aniane'lı Benoit, 10. yüzyılda Cluny ve başka yerlerdeki Benedikten toplulukları, 12. yüzyılda da Cistercium tarikatı en önemli reform hareketlerini gerçekleştirdiler. 13. yüzyılda Aziz Domingo de Guzman ile Assisili Aziz Francesco'nun iki büyük gezici keşişler tarikatını (Dominikenler ve Fransiskanlar) kurması ve üniversitelerin gelişmesi, geleneksel manastır düzeninin kültürel önemini yitirmesine yol açtı. Yoksulluk yemini ederek yalnızca emeğinin karşılığıyla ve hayırseverlerin sadakalarıyla geçinen keşiş ve rahibelerin oluşturduğu iki tarikat kısa sürede Avrupa ve Asya'da on binlerce üye kazandı. Batı Avrupa'nın bütün büyük kentlerinde frer(*) ocakları kuruldu, üniversitelerdeki ilahiyat kürsülerine Dominikenler ve Fransiskanlar yerleşti. 13. yüzyılın sonlarına doğru Karmelitler, Augustinusçu Keşişler ve Servitler (Meryem Ana'nın Hizmetkârları) gibi yeni gezici tarikatlar kuruldu. Hemen bütün frerlerin zamanla kilise hiyerarşisinde görev alması ve tarikatların büyümesi, keşiş yaşamında kol emeğiyle çalışmanın yerini gitgide bağışların almasına yol açtı. Aziz Domingo ile Aziz Francesco'nun mutlak mülksüzlük ilkesi de hemen bütün tarikatlarda çiğnendi. Ancak Fransiskanların bir kolu olan Kapuçinler arasında bu ülkü günümüze değin korunabildi. 16. yüzyıldan sonra keşişlik kurumu, toplumdaki eski egemenliğine olmasa da başlangıçtaki ülkülerine yeniden yaklaştı. 19. yüzyılda keşişliğe duyulan ilginin canlanması çok sayıda Katolik, Ortodoks, Anglikan ve bazı Protestan topluluklarının, ayrıca Taizé Cemaati gibi ekumenik grupların oluşmasına yol açtı. Günümüzde Katolik Kilisesi'nde, din adamlarının ya da cemaat üyelerinin bağlayıcı yemin etmeksizin, yaşam ortaklığı kuralına uymaksızın ya da ayırt edici bir giysi giymeksizin, bir yandan özel işlerini ve mesleklerini sürdürürken yoksulluk, bekâret ve itaat kurallarına uyarak kilise adına çalışmasını amaçlayan topluluklar da vardır.

Doğu dinlerinde keşişlik. Doğu dinlerindeki en eski keşiş türü büyük olasılıkla gene münzevilirdi. Hindistan'daki bazı eski İlk Dravid (Proto-Dravid) ya da Ari-öncesi yerleşmelerde, İÖ y. 1500'lerden önce de *şramana*'ların (Sanskrit dilinde "çileci") olduğu sanılmaktadır. Erken Hindu döneminde (İÖ y. 600-200) tam anlamıyla örgütlü bir ortak yaşam sürmeseler de *ashrama*'larda(*) gruplar halinde yaşayan münzeviler vardı. Gerçekten örgütlü bir keşişlik düzeni geliştirdiği söylenebilecek ilk din olan Caynacılıkta da bu düzen büyük olasılıkla *ashram* topluluklarından türemiştir. Caynacılığın kurucusu sayılan Mahavira, müritlerini kusursuz biçimde inandırmış keşiş ve rahibe gruplarıyla, bunların gereksinmelerini karşılamak üzere çalışan ve daha esnek yükümlülükleri bulunan cemaat üyeleri biçiminde ikiye ayırarak örgütlenmiştir. Caynacılıkta daha sonra ortaya çıkan mezheplerden Digambaralar rahibeliliği yasakladılar. Caynacı topluluklarda benliği yadsıma ve köreltme çabası aşırı biçimlere büründü. Günümüzde de Caynacı keşişler hayvan yaşamına bile zarar vermekten kaçınırlar, bazıları her türlü giysiyi reddeder, çoğu ölümlü sonuçlanan oruçlar tutar.

Budacılık öncelikle bir keşiş dimidir ve Budacı topluluklar da *sangha* (keşiş örgütlenmesi) adıyla anılır. Hristiyanlıktaki Benediktenler gibi Budacılar da genellikle

benliğe düşkünlük ve benliği yok etmek gibi aşırı uçları reddederek ılımlı kurallarla yaşarlar. Caynacılar gibi Budacılar da keşiş topluluklarında kast ayrımını önemsemeyizler. Keşişlerle cemaat üyeleri arasında başlangıçta var olan yakın ilişki Güneydoğu Asya'da Theravada Budacılığına bağlı ülkelerde günümüzde de sürmektedir. Budacı rahibelerin sayısı hiçbir zaman çok olmamıştır; Buda'nın da rahibe toplulukları kurulmasını gönülsüzce karşıladığı söylenir. Buna karşın, keşiş topluluklarından aşağı sayılmakla birlikte birçok Budacı rahibe topluluğu oluşmuştur. Az yemek, sade giyinmek, çalışmak ve tefekkür gibi ilkeleri vurgulayan Zen Budacılığı ise ilk keşiş topluluklarının katı ilkelerine dönmeyi denemektedir.

Taoçulukta ortaya çıkan az sayıda keşiş topluluğu meditasyon uygulanan Budacı topluluklara bir ölçüde benzer. İS 9. yüzyılda Hindu filozof ve din bilgini Sankara'nın, bir olasılıkla Budacılığın etkisiyle kurduğu dört keşiş topluluğu bugün de etkinliğini sürdürmektedir. Sankara'nın belirlediği kurallar uyarınca bu toplulukların merkezi bir başı yoktur, her manastırın başkeşişi kendi ardidini atar. Önceki Budacı ve Caynacı manastırları ile Ortadoğu ve Batı Avrupa'daki Hristiyan benzerleri gibi Hindu keşiş toplulukları da birer bilgi ve eğitim merkezi olarak gelişmiştir.

keşkek, dövülmüş et ve buğdayla pişirilen yağlı yemek. Etsiz de yapılabilir. Düğünlerde, özel günlerde, toplantılarda ziyafet yemeği olarak yapıldığında mutlaka et katılır. Düğünlerde baş yemek olarak verilen geleneksel keşkek aşısı düğünün son günü yenir.

Keşkek için iyi cins, özlü buğday gereklidir. Islatılıp soğu içinde dövülerek kabuğundan ayrılan ve bu aşamadan sonra "yarma" adı verilen buğday kazanda iyice haşlanır. Ayrıca pişirilmiş ve küçük parçalara ayrılmış etler eklenir ve karıştırılarak suyunu çekene değin pişirilir. Sonra kepçelerle iyice dövülerek macun durumuna getirilir. Bu aşamada kavrulmuş soğan da eklenebilir. Tabak ya da büyük sahanlara konarak üzerine eritilmiş tereyağı gezdirilir. İstenirse kırmızıbiber ya da tarçın da serpilebilir.

Anadolu'nun hemen her yöresinde ufak tefek değişikliklerle pişirilen geleneksel kış yemeklerinden biri olan keşkek, ramazanda sahur ve iftarda da yenir.

keşkül, eskiden dervişlerin, daha sonra dilencilerin kullandığı hindistancevizi ya da abanozdan yapılmış küçük çanak. Bakır, pirinç, tunç ve gümüşten yapılanları, ayrıca çeşitli dua ve örgelerle bezeli olanları vardır. Anadolu Selçukluları ve Osmanlıların ilk yıllarından başlayarak abdalların, Kalenderilerin ve Bektaşîlik içinde eriyen batını zümrelerinin dervişlerince yaygın olarak kullanılmıştır.

Üstü kesilip içi oyulan hindistancevizinin iki yanına birer küçük halka geçirilir. Halkalara da zincir takılır. Dervişler sadaka toplamak için boyunlarında ya da kemerlerinde taşıdıkları bu çanağı ellerine alır ve ilahi ya da dua okuyarak halka uzatırlardı. Mevlevîlik ve Melamîlik dışındaki tarikatlarda "nefsi alçaltmak" için dervişlerin dilenmelerine izin verilir. Bir Bektaşî dervişinin ve babasının özel giysileri ve takıları arasında keşkül önemli bir yer tutardı. Derviş keşkülünü boşaltmak için tekkesine döndüğünde önce "aşçı"ya uğrar, keşkülünden çıkan yiyecekleri burada bırakır, paraları ise şeyhe ya da babaya teslim ederdi.

İçinde çok çeşitli konularla ilgili bilgiler bulunan ve genellikle mecmua olarak adlandırılan bazı kitaplar da, kitapseverler ve eski kütüphaneciler arasında keşkül olarak anılır. Muhallebiye benzeyen bir tür tatlının keşkülüfukara ya da keşkül adıyla anılması bu derviş çanağıyla ilgili olduğu söylenir.

keşkülüfukara, KEŞKUL olarak da bilinir, muhallebi türünden hafif bir sütlü tatlı.

Kaynamakta olan süte önce şeker, daha sonra pirinç unu ya da sübye (dövülmüş badem içi ya da kabak çekirdeğinin sütte ezilmesiyle yapılan boza kıvamında şerbet) katılır ve orta ateşte kanştıra kanştıra pişirilerek koyulaştırılır. Sıcakken kâselere doldurulur ve üstüne dövülmüş fındık, fıstık ya da badem içi ile rendelenmiş hindistancevizi serpilir.

Keşkülün biraz daha katı olması istenirse, kaynarken içine çırpılmış bir yumurta katılır ve bir süre de böyle pişirilir.

Keşm Adası, Farsça CEZİRE-İ KEŞM. Arapça CEZİRETÜT-TAVİLE. İran'ın Basra Körfezindeki en büyük adası. Arapça adı "uzun ada" anlamına gelir.

Clarence Boğazıyla ayrıldığı İran kıyılarına koşut uzanan adanın yüzölçümü 1.200 km²'dir. Kıyıları, kuzeybatısındaki kumlu körfezler ve çamurlu düzlükler dışında genellikle kayalıktır. Adanın büyük bölümü, birçoğunun yüksekliği 270 m'yi aşan ve Kış Dağında (kuh) 406 m'ye ulaşan yassı tepelerle kaplıdır. Güneydoğu kıyılarından tuz ve nafta elde edilir. Ada genelde kıraçtır; bununla birlikte tahıl, sebze, karpuz ve hurma yetiştirilmektedir. Balıkçılık ve dokumacılık da önemlidir. Adayı İran hükümeti adına Banu Ma'in kabilesinin şeyhi yönetir. Nüfus (1985 tah.) 7.600.

Keşmir bak. Cemnu ve Keşmir

Keşmir dili, Keşmir Vadisiyle çevresindeki dağlık bölgelerde konuşulan dil. Başlangıçta Dard dillerine bağlı olmakla birlikte, zamanla Hint-Ari özellikler edinmiştir. Yöresinin tarihsel gelişimine bağlı olarak, Dard, Sanskrit ve Pencap dilleriyle Farsçadan birçok sözcük almıştır. Sözcük dağarcığı ve alfabesi, dinsel farklılıklara göre değişiklik gösterir. Müslümanlar, birçok Farsça ve Arapça sözcük ile Keşmir dilindeki birçok ünlüyü gösterir işaretleri bulunmayan Fars kökenli bir alfabe kullanır. Okuyazar nüfusun çoğunluğunu oluşturan Hindular, Sanskrit dilinden alınmış sözcüklerle Hint kökenli Sarada alfabesini yeğler. Kitaplar ise, Devanagari yazısıyla basılır. Keşmir edebiyatı fazla gelişmemiştir. Konuşma dilinin önemli lehçeleri Kıştvari, Poguli ve Rambanidir.

Keşmir şalı, Keşmir'de dokunan bir tür yün şal. Üretimine 15. yüzyılda Keşmir'i yöneten Zeynel Abidin'in Türkistan'dan dokumacılar getirmesiyle başladığı kabul edilir. İÖ 3. yüzyıl ve İS 11. yüzyıl metinlerinde yün şallardan söz edilmekle birlikte, özellikle Keşmir şalının adı ilk kez 16. yüzyılda anılmaya başlamıştır.

İlk örneklerin zemini düz, iki uçtaki bordürleri büyük çiçekli dallar, çiçek vazoları ve çam kozalakları gibi örgelerle bezeliydi. Tüm ya da bir bölümü *pashmina* ya da *peşmina* (kaşmir) denen keçi kılından dokunuyor, 19. yüzyılda *peşm şale* (evcil keçi kılından yapılanlar) biçiminde iki grupta toplanıyordu. Bu sıralarda Keşmir şallarının Avrupa'da moda olması, geleneksel desenlerin yerini, yabancı beğenilere uygun ve yabancı tüccarlarca sağlanan modellere bırakmasına yol açtı. Fransa ve Büyük Britan-

Bir Keşmir şalının bordüründen ayrıntı, 18. yy sonu; Batı Hindistan Galler Prensi Müzesi, Bombay P. Chandra

ya'da makineyle üretim başlatıldı; İskoçya'daki Paisley, makineyle taklit Keşmir şalları dokunan en önemli merkezlerden biri oldu. Bu ucuz ürünlerin rekabeti Keşmir dokumacılarını nitelikten ödün vermeye ve Paisley imalathanelerinin desenlerini taklit etmeye zorladı. Gene de Keşmir'deki üretimin çökmesi önlenemedi ve yaklaşık 1870'te tezgâhlar hemen hemen boş kaldı. 20. yüzyılın ortalarında ise devlet Keşmir şalı üretimini canlandırmak için önemli girişimlerde bulundu.

Keşmir Şivacılığı, PRATYABHICNA (Sanskrit dilinde "tanıma") olarak da bilinir, Hindistan'da Tanrı Şiva'yı en yüce gerçeklik olarak kabul eden din ve felsefe okulu. Gerçekçi ve dualist Şaiva-siddhanta okulundan farklı olarak idealist ve monisttir (tekçi).

Okulun temel metinleri arasında Vasugupta'ya indigi kabul edilen *Şiva-sutra*, Vasugupta'nın *Spanda-karika* (Eylem Üzerine Dizeler) adlı yapıtı, Utpala'nın *İşvara-pratyabhicna* (y. 900; Tanrı'yı Tanıma) adlı kitabı, Abhinavagupta'nın *Paramarthasara* (En Yüce Gerçeğin Özü), *İşvara-pratyabhicna-vimarşini* (Tanrı'yı Tanıma Üzerine Düşünceler) ve *Tantraloka* (Öğretinin Aydınlatılması) adlı çalışmaları ile Kshemaraça'nın *Şiva-sutra vimarşini*'si (Şiva Konulu Özdeyişler Üzerine Düşünceler) sayılabilir.

Okulun görüşlerine göre Şiva tek gerçeklik ve evrenin hem maddi, hem de hareket ettirici nedenidir. Gücü beş alanda ortaya çıkar: *Çit* (bilinçlilik), *ananda* (mutluluk), *icā* (arzu), *cnana* (bilgi) ve *kriya* (eylem). Keşmir Şivacılığını benimseyenler, düşüncelerini Tanrı üzerinde yoğunlaştırarak ve kendi ruhları ile Tanrı'nın doğasının aynı olduğunu anlayarak özgürleşeceklerine inanırlar.

Keşmir Vadisi, Hindistan'ın kuzeybatısında, kuzeydoğuda Büyük Himalayalar ile güneybatıda Pir Pencal Sıradagları arasında vadi. 140 km uzunluğunda ve 32 km genişliğinde kuru bir göl havzasıdır. Deniz düzeyinden yüksekliği ise 1.620 m'dir. Suların Cihelum Irmağı tarafından toplanan vadi, iki yanında uzanan 3.657-4.876 m yüksekliğindeki dağlarla, güneybatıdan esen nemli muson rüzgârlarından korunur. Keşmir yöresinin nüfusun en yoğun olduğu alanıdır. Cemmu ve Keşmir'in Hindistan'ın elinde tuttuğu bölümünün yönetim merkezi Srinagar burada kurulmuştur. Vadinin verimli alüvyonlu topraklarında pirinç, mısır,

Keşmir Vadisinde prinç tarlaları, Hindistan
Christina Gascoigne

meyve ve sebze yetiştirilir. Vular ve Dal gibi göller başta olmak üzere, doğal güzellikleriyle yöre çok sayıda turist çeker. Vadi, Hint-Türk imparatorlarının dinlenme yeri olarak kullanılmış; özellikle de, 17. yüzyıl başlarında hüküm süren Cihangir, karısı Mihrü'n-Nisa (Nur Cihan) için burada güzel bahçeler ve binalar inşa ettirmiştir. Keşmir Vadisi kimi zaman "mutlu vadi" olarak anılır.

Ket, Robert, KETT olarak da yazılır (ö. 7 Aralık 1549, Norwich, Norfolk, İngiltere), sonradan Ket İsyanı olarak anılan 1549 Norfolk Ayaklanması'nın önderi.

Norfolk bölgesindeki Wymondham kentinin halkıyla Flowerdew adlı bir kişi arasında baş gösteren çatışmadan kaynaklandığı sanılan ayaklanma, topluluğun, ortak mülkü olan toprakların çitle çevrilmesini protesto etmek amacıyla bir gösteri düzenlenmesiyle başladı. Temmuz 1549'da Wymondham'da düzenlenen şenlik sırasında patlak veren olaylar, ayaklanmanın ilk işareti oldu. Sepici ya da küçük bir toprak sahibi olduğu sanılan Ket, izleyicileriyle birlikte Norwich'e gelerek Mousehold Fundalığında karar-gâh kurdu. Ardından, komutası altındaki yaklaşık 16 bin kişilik topluluğu düzenli ordu birliklerine benzer biçimde örgütleyip kenti abluka altına aldı. Kralın yaptığı af önerisini, suçsuz ve haklı insanların affa gereksinimleri olmadığını söyleyerek geri çevirdi. Ardından 1 Ağustos 1549'da düzenlediği saldırı sonucu Norwich'i ele geçirdi. Ama 27 Ağustos'ta ayaklanmacıların Dussindale'deki ana karargâhına saldırısı Warwick kontu John Dudley komutasındaki birlikler, kısa süre sonra kenti geri aldılar. Bundan sonra Ket'in adamlarını kolayca dağıtan ordu birlikleri Robert Ket ve kardeşi William'i yakalayarak Londra'ya götürdüler. Vatana ihanet suçundan ölüm cezasına çarptırılan Robert Ket Aralık 1549 başında Norwich'te, aynı suçtan hüküm giyen kardeşi William Ket ise Wymondham'da idam edildi.

Keta, Batı Afrika'da, Gana'nın Volta ilinde kent. Gine Körfezi kıyısında, Volta Irmağının ağzında, tuzlu Keta Lagünü Atlas Okyanusundan ayıran kıyı dilinin üzerinde yer alır. 15. yüzyılda Avrupalıların bölgeye gelmelerinden önce Anlo adlı bir Afrika krallığının parçası olan kentte, köle, fildişi, baharat ve altın ticareti yapılan bir liman bulunuyordu. 18. yüzyılın ilk yarısında büyük bölümü sınırları gitgide genişleyen Asanti İmparatorluğu'nun denetimi altına girdi. Danimarkalılar 1784'te bugünkü kentin yerinde kurdukları kaleyi, bölgenin 1850'de İngiltere'nin egemenliği altına girmesinden sonra İngilizlere sattılar. 1962'de batıdaki Tema limanı açılana değin, bir uğrak limanı olarak kullanılan Keta, günümüzde Volta Havzasının yönetim ve ticaret merkezidir.

Başlıca ekonomik etkinlikler balıkçılık ve balık işlemedir. Lagünden tuz elde edilir, kıyı dilinde de hindistancevizi ve yabanisar-

misak yetiştirilir. Lagünün büyüklüğü ve çevredeki ovaların kuraklığı kentin daha fazla büyümesini engellemektedir. Nüfus (1982 tah.) 12.053.

Ketch, Jack, asıl adı JOHN KETCH (ö. Kasım 1686), barbarlığa varan beceriksizliğiyle anımsanan İngiliz cellat. Ölümünden sonra yaklaşık 200 yıl boyunca İngiltere'deki bütün cellatlar onun adıyla anılmıştır.

Cellatlık görevine 1663'te getirildiği sanılır. Adının geçtiği ilk metin *The Plotters Ballad. Being Jack Ketch's Incomparable Receipt for the Cure of Traytorous Recusants; or Wholesome Physick for a Popish Contagion* (Entrikacılar Baladı: Jack Ketch'in İlah Olmaz Dinsizleri İyileştirmek İçin Eşsiz Reçetesi ya da Katoliklerdeki Bulaşıcı Hastalığa Sıhhi Tedavi) başlığıyla Katolikleri hedef alan 1678 tarihli bir yayındır. Ketch'in Lord William Russell'i (1683) hunharca ve beceriksizce idam ettiği söylenir. 1685'te Monmouth dükü James Scott'ın boynunu en az sekiz balta darbesiyle koparabildiği kayıtlara geçmiştir.

Ketchel, Stanley, asıl adı STANISLAUS KIECAL, lakabı MICHIGAN KATILI (d. 14 Eylül 1886, Grand Rapids, Michigan - ö. 15 Ekim 1910, Conway, Missouri, ABD), ABD'li profesyonel boksör. Bazı boks tarihçilerince orta sikletin (günümüzdeki ağırlık sınırlaması yaklaşık 72 kg) en büyük dövüşçüsü olarak kabul edilir.

Boks yaşamına 16 yaşında başladı. 1905'te yaptığı 14 maçta da nakavtla kazandı. Dünya orta siklet boks şampiyonu Tommy Ryan'ın boksı bırakmasından sonra 2 Eylül 1907'de San Francisco'da Joe Thomas'ı nakavtla yenerek elde ettiği unvanı, ancak 22 Şubat 1908'de Colma'da (California) Mike Sullivan'ı ilk rauntta nakavt edince resmen tanındı. 7 Eylül 1908'de Los Angeles'taki unvan maçında Billy Papke'ye 12. rauntta nakavtla yenildiyse de, aynı yıl 26 Kasım'da Papke'yi 11. rauntta nakavt ederek unvanını geri aldı. 16 Ekim 1909'da Colma'da Dünya ağır siklet boks şampiyonluğu unvanı için Jack Johnson ile dövüştü; 12. rauntta kendisinden çok daha ağır olan Johnson'ı yere devirmesine karşın, aynı rauntta nakavt oldu. 1903'ten 1910'a değin yaptığı 61 maçın 49'unu (46'sı nakavtla) kazandı.

Ketchel atak dövüşü, kuvvetli yumrukları ve ring dışındaki fırtınalı yaşamıyla ünlenmişti. Orta siklet boks şampiyonu unvanını elinde bulundurduğu sırada bir kavgada vurularak öldürüldü. 1954'te Boks Ünlüler Evi'ne seçildi.

ketçap, KEÇÇAP olarak da bilinir, ABD ve İngiltere'de yemeğe çeşni vermek için yaygın olarak kullanılan baharatlı domates sosu. Sirke ve çeşitli baharatlarla terbiye edilmiş domates, soğan ve yeşil biberle hazırlanan tatlımsı Amerikan ketçabı özellikle izgara sığır etine ve patates kızartmasına konur, sandviç içinse vazgeçilmez bir sostur. İngiltere'de ketçap, mantar, olgunlaşmamış ceviz ya da istridiyeyle yapılan ve daha çok yemek pişirirken kullanılan baharatlı bir sostur. Batı dillerine Malezya dilindeki ketjaptan geçen sözcük, oraya da büyük olasılıkla Çince'de bir balık salamurasının adı olan *ke-tsiap*'tan geçmiştir. Ketçapın tatlı ve acı türleri 1970'lerden bu yana Türkiye'de de oldukça çok kullanılmaktadır.

ketebe, hattatların yazdıkları bir yazının altına imza atarken adlarının önüne koydukları ibare. Bir hattat ancak icazetname aldıktan sonra yazılarının altına ketebe koymaya hak kazanırdı. Sözcüğün aslı *ketebehu*'dur ve "o yazdı" anlamına gelir.

Buradaki "hu" eki "o" adının karşılığıdır. Hattat ketebeden sonra kendi adını ve isterse hocasının adını, daha sonra da yazıyı yazdığı tarihi belirtir. Büyük sanatçılar genellikle ketebe sözcüğünden sonra yalnız kendi adlarını, bazen de isterlerse tarih koyarlar. *Ketebehu* yerine *nemekahu* da denebilir. Eğer hattat yazıya kendinden bir söz katmışsa *harrerehu*, yazıyı hareketli yazmışsa *rakamehu*, tevazu ya da karalama yazdığını ifade için *sevvedehu*, meşk olmak üzere yazdığını anlatmak için *meşşekahu*, istinsah (kopya) edilmişse *nesehahu* ya da *saterehu*, bir yazıya bakarak yazmış, yani onu taklit etmişse *kalledehu* ibaresini kullanır. Bu sözlerden sonra *el-fakir* ya da *el-hakik*, *el-müznib* ("günahkâr") ve *er ruci* ("ricacı") gibi bir sıfat da yazılabilir. Bazen hattatın kendi adından sonra *gufire lehu* ("Allah onu bağışlasın") ya da *gufire zunu-buhu* ("Allah onun günahını bağışlasın") gibi dua içeren bir cümle kullandığı da olur. Ketebede babalarını, hatta memleketini ve mesleğini bile belirten hattatlar olduğu gibi, alçakgönüllülük yüzünden yazılarının altına hiç ketebe koymayan hattatlar da vardır. Ketebe yazılara her zaman ketebesizlerden daha fazla önem verilir.

Keteleeria, çamgiller (*Pinaceae*) familyasından iğneyapraklı iki ya da üç ağaç türü içeren cins. Anayurdu Çin ve Tayvan'dır. Göknarlara (*Abies*) benzeyen bu ağaçlar onlardan, erkek üreme organlarının kısa ve pullu saplar üzerinde 5-10'lu demetler halinde bulunmasıyla, genç bitkilerin yapraklarının iğne gibi sivri uçlu olmasıyla ve kozalak pullarının olgunlukta dökülmeyişiyle ayırt edilir.

keten, bileşiminde C=C=O işlevsel grubu bulunan organik bileşiklerin ortak adı. Keten terimi hem bu organik bileşikler sınıfının genel adı, hem de sınıfın en basit ve önemli üyesi olan CH₂=C=O bileşiğinin özel adıdır. Ketenlerin kimyasal özellikleri karboksilli asitlerin anhidritlerine benzer.

Asetik asitin ya da asetonun yaklaşık 700°C'ye ısıtılmasıyla elde edilen keten sunayide asetik anhidrit üretiminde kullanılır. Çok tepkin bir madde olduğu için kolayca yer değiştirebilen bir hidrojen atomu taşıyan bileşiklerle tepkimeye girerek asetik asit türevlerini, aldehit ve ketonlarla ise enol asetat ya da β-laktonları oluşturur. Başka bir tepkinin bulunmadığı ortamlarda iki keten birbiriyle birleşerek diketen oluşturur; β-lakton yapısındaki bu madde sanayide etil asetoasetat ve asetoasetamidler gibi asetoasetik asit türevlerinin üretiminde kullanılır.

Metilketen ve dimetilketen gibi küçük moleküllü ketenlerin sırasıyla propiyonik ve izobütilik anhidritlerden üretilibilmelerine karşılık, büyük moleküllü ketenler genellikle asit klorürlerden hidrojen klorür çıkarılmasıyla biresimlenir. Ornatmalı ketenler de keten gibi tepkin olmakla birlikte, daha yavaş tepkimeye girerler. Uzun zincirli monoalkilketenlerin lakton dimerleri kâğıt tutkallamada kullanılmıştır.

Renksiz, tahriş edici ve zehirli bir gaz olan keten zamanla solunum bozukluğuna yol açar. Ketenlerin hepsi çok tepkin olduğundan tehlikeli bileşiklerdir.

keten (*Linum usitatissimum*), ketengiller (*Linaceae*) familyasından bir yıllık otsu bitki ve bu bitkinin lifi. Keten bitkisi lifleri için olduğu kadar yağlı tohumları için de yetiştirilir.

Soymuk elyafı grubundan ikinci önemli lif olan keten en eski dokuma liflerinden biridir. İsviçre'deki Tarihöncesi göl evlerinden elde edilen bazı bulgular ile Eski Mısır

Keten (*Linum usitatissimum*)
J. Horace McFarland Co

mezarlarında bulunan keten dokumalar bu lifin çok eski zamanlardan beri kullanıldığını göstermiştir. Fenikeli tüccarlarca Akdeniz bölgesinden Galya ve Britanya'ya götürülen keten daha sonra Romalılarca benimsenmiş ve imparatorluğun her yerine yayılmıştır. 17. yüzyılda Alman devletleri ve Rusya başlıca keten üreticisi konumundaydılar; aynı dönemlerde Felemenk Cumhuriyeti, İrlanda, İngiltere ve İskoçya'da keten sanayisi kurulmuş, 20. yüzyılın ilk yarısına değin de pek çok ülkede keten tarımı önemini korumuştur.

Keten bitkisinin alması olarak dizilen küçük, mızrakı yaprakları, beş taçyapraktan oluşan mavi renkli (bazen beyaz ya da pembe) çiçekleri ve beş loplu, küçük toparlak meyveleri vardır.

Keten çeşitli iklim ve toprak özelliklerine kolay uyum sağlayabilirse de en çok ılıman iklimli yerlerdeki iyi akaçlanmış kumlu balçık toprakları sever. Büyüme mevsiminde serin ve nemli koşullar lif kalitesini yükseltir. Lif çıkarmak amacıyla tarımı yapılan keten bitkileri çok sık aralıklarla ekilerek 0,9-12 m boyunda, ince uzun ve dallanmamış ürünler elde edilir. Tohumluklar ise aralıklı ekilerek bol miktarda dallanması sağlanır. Genellikle gövdenin alt bölümünün sararmasından hemen sonra, ama meyvenin tam olgunlaşmadığı bir dönemde hasat edilen bitkilerin gövdeleri ıslatılıp yumuşatılır ve kurutulduktan sonra ezilerek lif çıkarılır.

Düzgün yüzeyli, silindirik hücrelerden oluşan, ortalama 30-75 cm uzunluktaki keten liflerinin renkleri sarı ile gri arasında değişir; beyaza yakın renklerin en iyi kaliteli olduğu kabul edilir. Nem çekebilme özelliği olan bu dayanıklı ve sağlam lifler çürümeye karşı da dirençlidir. Pamuktan daha sağlamdır, aynı zamanda daha çabuk kurur ve güneş ışığından da daha yavaş etkilenir. Bembeyaz olana kadar ağartılabilirse de boyayı kolaylıkla emmediği için keten liflerinin boyanması biraz güçtür. Yıkama sırasında aşırı alkali kullanılması, liflerin yapısını zayıflatır. Esnekliğinin düşüğü, dokusunun düzgün olmasından kaynaklanan kolay buruşabilme özelliği kimyasal işlemlerle azaltılabilir. Keten dokumaları çabuk nem çekme ve çabuk kuruma özelliklerinden ötürü serinlik veren dokumalar olup özellikle yazlık giysilerin yapımında yararlanılır. İyi kaliteli ketenler giysi ve mobilya kumaşı ile dantel, düşük kaliteli olanlar ise çadır

bezi, sicim, yangın hortumu, çuval, sanayi tipi dikiş ipliği ve balık ağı gibi neme dayanıklı ürün yapımında kullanılır. Başta gelen keten üreticileri eski SSCB, Polonya ve Romanya'dır. Türkiye'de liflik keten üretiminin tamamına yakın bölümü Marmara Bölgesi'nden elde edilmektedir. 1989 verilerine göre toplam ekim alanı 4.300 ha, üretim 408 tondur.

ketengiller bak. Linaceae

ketenkuşu (*Acanthis cannabina* ya da *Cor-duelis cannabina*). *Passeriformes* (ötücükuşlar) takımının *Fringillidae* familyasından kuş türü. Dışının tüyleri kahverengi zemin üstüne koyu kahverengi çizgili, erkeğin sırtı kırmızı kahverengi, üreme mevsiminde tepesi ve

Ketenkuşu (*Acanthis cannabina*)
Stephan Dalton Natural History Photography Agency-EB Inc

göğsü parlak kırmızıdır. 13 cm uzunluğunda olan ve çalılık bölgelerde yaşayan bu kuşlar kışın öbür familya üyeleriyle karışık sürüler oluşturarak yem ararken, açık arazide de görülür. Erkeğin tatlı bir ötüşü vardır. Tohumla beslenen ketenkuşu Türkiye'nin her bölgesinde yaz kış görülür.

ketentohumu, keten (*Linum usitatissimum*) bitkisinin yağca zengin tohumları. Eski Yunanlılar ve Romalılar tarafından yiyecek olarak kullanılan ketentohumu günümüzde daha çok hayvan yemi olarak değerlendirilmektedir. Ketentohumlarından yağ çıkarıldıktan sonra, geriye kalan protein ve mineralce zengin küspe değerli bir yem kaynağıdır.

Yuvarlak kapsül biçimindeki meyvelerin içinde bulunan tohumlar 4-6 mm uzunlukta, oval, yassı ve bir ucu yuvarlak taneler halindedir; üzeri kırmızımsı kahverengi, düzgün ve parlak bir kabukla kaplıdır. Ortalama yüzde 33-43 oranında yağ içerirse de bu oran tohum tipi, yetiştirme yeri, toprak sıcaklığı ve yağış gibi bazı etkenlere bağlı olarak değişir.

Ketentohumunun sıkılmasıyla elde edilen ketenyağı ya da yaygın adıyla beziryağı havada kolaylıkla kuruyan bir yağdır. Linoleik asit ve oleik asit gibi doymamış yağ asitlerini içeren bu koyu renkli ve kıvamlı sıvı boya, matbaa mürekkebi, linolyum, vernik ve muşamba üretiminde kullanılır. Genellikle ham ya da işlenmiş halde satışa sunulur.

Ketenlöhümü ayrıca, bileşimindeki müslaj (bir karbonhidrat bileşiği) nedeniyle ağızdan kabızlık giderici ve sindirim sistemi iltihaplarına karşı koruyucu, dışarıdan ise lapa halinde göğüs yumuşatıcı ve ağrı hafifletici ilaç olarak kullanılır. Beziryağından da yara ve yanık tedavisinde ve veteriner hekimlikte kabızlık tedavisinde yararlanılır.

En önemli ketentohumu üreticileri Arjantin, Kanada, eski SSCB ve ABD'dir. Türkiye'nin ketentohumu üretimi ise 1989 verilerine göre yaklaşık 2.700 ton olmuştur.

kethüda (Farsçada "evin yöneticisi"), Osmanlı Devleti'nde üst düzey yetkililerin

vekil ve yardımcılara verilen unvan. Kethüda yardımcılara kethüdayeri denirdi.

Kethüdalık, 14. yüzyılda ortaya çıktı. Kethüdalar genellikle ilgili oldukları iş ya da görev alanının adıyla (örn. hazine kethüdası, kul kethüdası) anılırdı. Saray kapıcılarının ve kapıcıbaşlarının en büyük amiri olan kapıcılar kethüdası, hazineedarbaşından sonra İç Hazine'nin en büyük amiri olan hazine kethüdası ile padişahın annesinin saray içindeki ve dışındaki resmi işlerini onun adına yürüten valide sultan kethüdası sarayın önde gelen kethüdalardı. Valide sultan kethüdası 19. yüzyılda oluşturulan ilk Meclis-i Vükela'nın da (bakanlar kurulu) üyesiydi. Askerlikte iki önemli kethüda vardı. Bunlar Yeniçeri Ocağı'nda yeniçeri ağasından sonra en büyük amir olan kul kethüdası (kethüdabey) ile kaptanıderyadan sonra tersanenin en büyük amiri olan tersane kethüdasıydı.

Osmanlı merkez ve taşra yönetimlerinin klasik işleyişinin artık yetersiz kaldığı dönemde, aradaki boşlukta kapı kethüdaları denen resmi görevliler de önem kazandı. Bunlar devlet nezdinde temsil ettikleri derebeylerin, beylerbeylerin ve vezirlerin İstanbul'daki işlerini belli bir ücret karşılığında yürütürlerdi. Dirlik, mukataa ve iltizamların idaresi bu işler arasında önemli bir yer tutuyordu.

Merkezde bulunan sadaret kethüdası, sadrazamın birinci derecedeki yardımcısıydı. 18. yüzyıl başlarında hükümet işlerinin artmasına bağlı olarak sorumluluğu da artınca, 1730'a doğru devletin birinci dereceden kadroları arasına alındı. Divan-ı Hümayun'da da yer alarak zamanla kalem amirlerinin, hatta reisülküttabın üzerinde yetki sahibi oldu. II. Mahmud (hd 1808-39) geleneksel Osmanlı merkezi yönetiminde benzerine rastlanmayan bir uygulamaya giderek, Hallet Efendi'yi (ö. 1823) kethüda-yı rikâb-ı hümayun unvanıyla padişah kethüdası yaptı ve geniş yetkiler tanıdı. Bir ölçüde bu gelişme, devlet aygıtının modernleştirilmesi çabalarında eski ve olağan kanalların tıkanmasını yansıtıyordu.

Tanzimat'tan önce yerel yönetim ve belediye işlerine bakan görevlilere de "şehir kethüdası" denirdi.

ketleme, **İNHİBİSYON** olarak da bilinir, enzimolojide, enzimin bir ürün oluşturmak üzere etkilediği maddeye benzer yapıdaki ketleyicinin enzimle etkileşimi sonucunda, ortaya çıkan bileşiğin tepkimeye girememe-si ya da ürün oluşturmaması. Yanşmalı ketlemede ketleyici alttepkenin normal koşullarda enzimle birleştiği bölgeye, yanşmasız ketlemede ise enzimden başka bir bölgesine bağlanır. Yanşmasız ketlemede ketleyici, alttepkenin enzime bağlanmasına engel olmaz, ama enzim etkinliğinin ortaya çıktığı bölgenin yapısının değişmesine yol açarak tepkimeyi engeller. Ayrıca bak. antimetabolit.

Ketler, Orta Sibirya'nın yerli halkı; Yenisey Irmağı havzasında yaşarlar. Bazı özellikleri, kökenlerinin daha güneydeki bölgelere dayandığını göstermektedir. Ket dili, bölgeye özgü Yenisey dilleri arasında varlığını sürdüren sordur. Paleo-Sibirya dilleri içinde sınıflandırılan bu küçük öbeğin öteki dil gruplarıyla bağı kurulamamıştır.

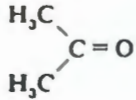
Ketler eskiden taygalarla sincap, samur, tilki, geyik, sığın, ayı ve tavşan avlayıp postlarını Rus tüccarlara satarak geçinirlerdi. Sovyet rejiminin kurulmasından sonra bu etkinlikler, gene geleneksel uğraşlar olan balıkçılık ve ren geyiği yetiştiriciliği ile birlikte kolektifler aracılığıyla sürdürüldü. Ren geyiklerinin çektiği kızaklarla ulaşım sağlayan Ketler, hava koşullarına göre ka-

yak ve sandal da kullanırlar. Yazın koni biçimli çadırlarda, kışın ise yarı yerin altında yapılmış evlerde otururlar.

Ketler, törensel ve dinsel önem taşıyan, dıştan evlenmeye dayalı iki akrabalık grubu ya da fratri halinde örgütlenmişlerdir. Bunlar ise, yerel ve ekonomik topluluklar olmanın yanı sıra yardımlaşma açısından da işlev gören klanlara ayrılıyordu. İyi ve kötü ruhlar arasında aracılık yapan şamanların da toplumsal önemi vardı. Ket kültürü, Ruslardan ve komşu halklardan önemli ölçüde etkilenmiştir. Bunun sonucu olarak nüfusun büyük bölümü artık Rusça konuşmaktadır; bazı gruplar ise aynı zamanda Samoyed dilleri de konuşur.

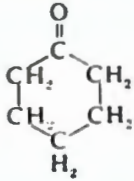
ketonlar, bir karbon atomunun bir oksijen atomuna ortaklaşım bağıyla bağlandığı bir karbonil grubu(*) içeren organik bileşikler sınıfı. Karbonil grubundaki karbon atomu geri kalan iki bağıyla da başka karbon atomlarına ya da hidrokarbon moleküllerine bağlanır. Ketonların fiziksel ve kimyasal özellikleri aldehitlere çok benzer; ama, tepkinliği aldehitlerden biraz daha düşüktür. Bu iki bileşik çoğunlukla karbonilli bileşikler adı altında birlikte sınıflandırılır.

Ketonların en basit üyelerinden olan dimetil keton ya da yaygın adıyla aseton da karbonil karbonuna iki metil grubu bağlanmıştır ve yapısal formülü

biçimindedir.

Halkasındaki altı karbon atomundan birinin bir çift bağla oksijen atomuna bağlandığı sikloheksanon da halkalı yapıda bir ketondur ve yapısal formülü

biçiminde gösterilir.

İçerdiği karbonil grubundan ötürü kimyasal etkinlikleri çok yüksek olan ketonlar çok değişik türden kimyasal tepkimelere girebilir. Bunun başlıca nedeni, elektron alarak kolayca indirgenme ya da elektron vererek kolayca yükseltgenme özelliği taşımalarıdır. Karbonil grubu ayrıca güçlü bir kutuplanma özelliği de gösterir. Bu da ketonların hem kimyasal etkinliğini artırır, hem de fiziksel özelliklerini etkiler.

Ketonlar kuvvetli yükseltgenlerle ısıtıldığında asitlere dönüşür. Örneğin, sikloheksanon üzerine sıcak nitrik asit etkisi uygulanması sonucunda naylon üretiminde kullanılan adipik asit elde edilir. Ketonlar çok çeşitli yöntemlerle biresimlenebilir. Kolay hazırlanmaları, göreceli kararlılıkları ve yüksek tepkinlikleri nedeniyle önemli ara maddeler olan ketonlar pek çok karmaşık organik bileşiğin biresiminde kullanılır.

Patlayıcı, lak, boya ve dokuma sanayisinde çözücü olarak kullanılan, sepicilikte yararlanılan, ayrıca hidrolik sıvıların bileşimine giren ketonların çoğu sanayide büyük çapta üretilmektedir. Belirgin kokulu bir sıvı olan aseton başlıca boya, lak ve selüloz plastikleri için çözücü olarak kullanılır; aseton ısıtıldığında ketene dönüşür. Ketonların bazı üyelerinden gıda sanayisinde koruyucu olarak yararlanılır. Şekerlerin ve steroid yapısındaki doğal ve yapay hormonların çoğunda keton grubu bulunur (örn. kortizon molekülü üç keton grubu içerir).

ketou (Çince "başını vurmak"), Wade-Giles yazımında kei fou Çin tarihinde, bir astın üstününde diz çöküp başını yere vurarak gerçekleştirdiği ululama davranışı. Yerel yetkililere isteklerini bildirmeye gelen halktan kişiler dinsel tören sırasında genellikle bu biçimde secde ederlerdi. İmparatoru ziyaret eden yabancı devlet görevlileri ve temsilcilerden de ketou beklenirdi. Ming döneminde (1368-1644) özellikle Konfüçyus tapınağında imparatorun, imparatorun huzurunda da devlet görevlileri ile yabancı ülke temsilcilerinin uyguladığı biçimiyle ketou, "üç kez diz çöküp, dokuz kez secde ederek" gerçekleştiriliyordu. Çin ile ilişki kurmak ve ticaret yapmak amacıyla gelen yabancı temsilciler açısından bu tören, Çin imparatorunun "göklerin oğlu" (tunzi), Çin'in de Dünyanın Merkezindeki Krallık (Zhongguo) olduğunun onaylanması anlamına geliyordu. Bu nedenle 18. yüzyıl sonlarında, Çin ile ticaret yapan Batılı devletler ketou törenine karşı çıkmaya başladılar. 1793'te İngiliz elçisi Lord Macartney, İmparator Qianlong'un sarayını ziyareti sırasında, İngiliz hükümdarı önünde yapıldığı gibi yalnızca bir diz üzerine çöktü. Çin ile Batılı devletler arasında 19. yüzyıl ortalarında ticari çatışmalardan (Afyon Savaşları) sonra Batılı elçiler için ketou zorunluluğu kaldırıldı. 1911/12'de Qing (Mançu) hanedanının çöküşüyle birlikte bu uygulama bütünüyle terk edildi.

ketozis, dokularda, kan ve idrar gibi vücut sıvılarında keton düzeyinin yükselmesiyle ortaya çıkan metabolizma bozukluğu. Kandaki şeker miktarı ile karaciğerdeki glikojen miktarı azalır, karaciğerde glikojen yapımında kullanılan aminoasitler ve yağlar birikir. Ketozis en sık şeker hastalığında(*) ortaya çıkar.

Ketteler (Baronu), Wilhelm Emmanuel (d. 25 Aralık 1811, Münster, Vestfalya - ö. 13 Temmuz 1877, Burghausen, Bavyera), Almanya'nın 19. yüzyıldaki en önemli

Ketteler, A. Neumann'ın oymabaskısından ayrıntı, y. 1860

Archiv für Kunst und Geschichte, Berlin

Katolik piskoposu sayılan toplumsal reformcu.

1844'te papazlığa. 1850'de Mainz piskoposluğuna atandı. Vaazları ve yazılarıyla bütün ülkenin dikkatini çekti, siyasal ve toplumsal sorunlarla ilgilendi. Frankfurt Ulusal Meclisi (1848) ve Reichstag (Parlamento) (1871-72) üyesi oldu. İşçi sınıfının sorunları üzerine eğildi. I. Vatikan Konsili'nde (1869-70) papanın yanılmazlığı ilkesine karşı çıktı.

Toplumsal reform üzerine düşüncelerini en kapsamlı biçimde içeren *Die Arbeiterfrage und das Christentum* (1864; İşçi Sorunu ve Hristiyanlık) adlı kitabı Alman Katoliklerinin bu sorunlara eğilmelerini sağladı. Ketteler'in yazı ve vaazlarının özünü Hristiyan bir kurumun gerekliliği oluşturuyordu. En önemli yapıtları, Johannes Mumbauer

tarafından, *Wilhelm Emmanuel von Ketteler's Schriften* (1911, 3 cilt, 2 bas. 1924) adıyla yayına hazırlandı.

Kettering, ABD'de, Ohio'nun güneybatısındaki Montgomery ilinde (county) kent Miami Vadisinde. Dayton'un hemen güneyinde yer alır. Yörede taşocaklarının kurulmasından sonra yerleşime açılan kente 1841'de Van Buren adı verildi. 1952'de köy olarak tüzel kimlik kazandı ve endüstri mühendisi Charles F. Kettering'in adını aldı. Ağırlıklı olarak bir konut bölgesi olmakla birlikte elektrik motorları, jeneratörler, duyarlı aletler, otomobil ve uçak aksesuarları ile inşaat malzemeleri üretimini kapsayan planlı sanayileşme de önem taşımaktadır.

Kentteki Kettering Tıp Yüksekokulu (1967), Cox Koroner Kalp Enstitüsü ve Charles F. Kettering Anisal Hastanesi tıp alanındaki araştırmalarıyla tanınmaktadır. Nüfus (1990) 60 569.

Kettering, İngiltere'nin Northamptonshire ilinde (county) kent ve ilçe (borough). 234 km²'lik bir alanı kaplar. 17. yüzyıldan başlayarak yünlu kumaş, ipek ve peluş üretim merkezi oldu. Sanayi Devrimi'nden sonra oteki Northamptonshire kentlerinde olduğu gibi Kettering'de de deri ve ayakkabı sanayileri gelişti. Daha sonra ayakkabı üretimi önemini yitirdi ve yeni sanayiler kuruldu. 1950'den bu yana 13 km uzaklığındaki Corby'yle rekabet halinde olan Kettering bu kente demiryolu merkezi olarak hizmet verir. Nüfus (1981 geç.) kent, 45 356; (1982 tah.) ilçe, 71.700.

Kettering, Charles F(ranklin) (d. 29 Ağustos 1876, Loudonville, Ohio - ö. 25 Kasım 1958, Dayton, Ohio, ABD), marş motorunu geliştirerek otomobil teknolojisine önemli katkıda bulunan ABD'li mucit ve mühendis.

1904'te Dayton'daki National Cash Register Company'de çalışmaya başlayan Kettering, burada ilk elektrikli yazıcı kasayı geliştirdi, bir süre sonra da buluşlar bölümünün başına getirildi. 1909'da bu işinden ayrılarak Edward A. Deeds ile birlikte, otomobiller için elektrik donanımı tasarımları yapan Delco (Dayton Engineering Laboratories Company) şirketini kurdu. Bu dönemde otomobillerin ateşleme ve yakma sistemleri üzerinde yenilikler yapıp, geliştirdiği marş motoru ise 1912'de "Cadillac" marka otomobillerde kullanılmaya başlandı.

1916'da Delco, daha sonra General Motors Corporation (GM) adını alacak olan United Motors Corporation'ın bir yan kuruluşu durumuna geldi. Kettering, 1920-47 arasında GM'de başkan yardımcısı ve araştırma müdürü olarak çalıştı. 1914'te Dayton-Wright Airplane Company'yı kurdu. Bu şirket, I. Dünya Savaşı sırasında, 90 kg patlayıcı taşıyan pervaneli bir güdümlü füze geliştirdi.

Kettering, ABD'li kimyacı Thomas Midgley Jr. ile birlikte çabuk kuruyan otomobil cilası, vuruntuyu önleyici yakıt ve kurşunlu benzin gibi çeşitli kimyasal maddeler geliştirdi. Ayrıca iki zamanlı, hızlı bir dizel motoru yaptı ve zamanla bu buluşunun tasarımı daha da geliştirdi. 1951'de ise, otomobil sanayisinde yeni bir çığır açan yüksek sıkıştırılmalı motoru gerçekleştirdi.

Kettering ayrıca, New York kentindeki Anisal Kanser Merkezi'nde Sloan-Kettering Kanseri Araştırma Enstitüsü'nu ve C.F.

Kettering Klorofil ve Fotosentez İnceleme Vakfı'nı kurmuştur.

ketubba, KETUBA olarak da bilinir (İbranicede "evlilik sözleşmesi"), çoğul KETUBBOT ya da KETUBOT. Yahudilerin resmi evlilik sözleşmesi. Arami dilinde yazılır ve gelinin evlendikten sonraki belirli haklarını güvence altına alır. Yahudi dinsel hukuku, bir erkeğin herhangi bir nedenle istediği zaman kansını boşamasına izin verdiği için, *ketubba* daha ilköğretilde kadınların haklarını korumak ve koca için boşanmayı güçleştirmek amacıyla geliştirildi. Belgede belirlenen koşullar, koca öldüğünde kadına düşecek mülkiyet haklarını da güvence altına alır. Yahudi kadını *ketubba*'yı evliliğine ilişkin bir kanıt olarak değil, ama gelecekteki haklarını güvence altına aldığı için korur.

Gelenekçi ve Tutucu Yahudi cemaatlerinde *ketubba* evlilik için bir önkoşuldur. Evlenen çiftle ve birbirleriyle akraba olmayan iki tanık tarafından, bazı cemaatlerde ayrıca damat tarafından imzalanır. Koşulların özeti çoğunlukla yerel dilde de ayrıca kaleme alınır ve genellikle evlilik töreni öncesinde ya da tören sırasında resmi belgeyle birlikte okunur.

Ortaçağda yaygın olan kenarları tezhıplı *ketubba*'ların yerini günümüzde sözleşmenin özel şartları için boş yer ayrılmış basılı belgeler almıştır. Tutucu Yahudilerin uyguladığı sistem, çiftleri, evlilik için anlaşmazlıkların çözümü için haham mahkemesi (bet-din) önüne çıkmakla yükümlü tutar.

Ketuvim (İbranicede "Yazılar"), Yunanca HAGIOGRAPHIA. Tevrat'ın üçüncü bölümü. Ketuvim'i oluşturan metinler genellikle dört grup biçiminde düzenlenerek şöyle sıralanır: 1) Manzum metinler: Mezmurlar, Süleyman'ın Meselleri ve Eyub; 2) Rulolar (Megillot): Neşideler Neşidesi, Rut, Yeremya'nın Mersiyeleri, Vaiz ve Ester; 3) peygamber kitabı Daniel; 4) tarih kitapları: Ezra-Nehemya, I. ve II. Tarihler. Kitabı Mukaddes'in Eski Ahit bölümünde bu metinler bir arada değildir. Eski Ahit'te Rut ve Ester "tarih kitapları" arasına alınmış, Vaiz ve Neşideler Neşidesi manzum metinlerin ardına yerleştirilmiş, Daniel'in yanı sıra Yeremya'nın Mersiyeleri de peygamber kitapları arasında sıralanmıştır. Ayrıca Tevrat'ta tek kitap biçiminde yer alan Ezra ve Nehemya, Kitabı Mukaddes'te iki ayrı metin olarak düzenlenmiştir.

Ketuvim'i oluşturan dinsel ve dindışı aşk şiirleri, bilgelik metinleri, tarih ve vahiy kitapları ile öyküler İÖ 6. yüzyıl ortalarına değin süren uzun bir zaman dilimi içinde kaleme alınmış ve ancak İS 2. yüzyılda bütünüyle bağlayıcı sayılmıştır. Tevrat'ın ilk iki bölümünü oluşturan Tora ve Neviim'in (Peygamberler) bütün olarak bağlayıcı ilan edilmesine karşılık, Ketuvim'in her kitabının bağlayıcılığı çoğunlukla güncellikleri temel alınarak ayrı ayrı kabul edilmiştir.

ketvurma, İNHİBİSYON olarak da bilinir, psikolojide kişinin kendi davranışlarını, özellikle de dürtü ve isteklerle ilgili olanları bilinçli ya da bilinçsiz biçimde kısıtlayıp engellemesi. Özellikle cinsel ve saldırgan dürtülerin denetlenmesi açısından toplumsal işlev görür; ayrıca haz veren eylemlerde doyumun ertelenmesini, dolayısıyla daha güçlü biçimde yaşanmasını sağlar. Çatışma halindeki istekler karşısında birey, çoğu zaman bilinçli olarak bu sürece başvurur.

Psikanaliz kuramına göre ketvurma üst-benlik ile ilkel benlik arasında uzlaşma sağlamaya çalışan, büyük ölçüde bilinçdışı

bir mekanizmadır. Sözelimi enstest ve cınayete ilişkin tutumlar, yazılı olmayan yasalar düzeyinde etkili toplumsal ketvurmalar. Böylelikle ketvurma, bireyi toplumca kabul edilir davranışlara yöneltir; bu mekanizmanın hiç işlerlik kazanamaması, çeşitli ruh ve akıl hastalıklarının, özellikle davranış bozukluklarının, sosyopatik kişilik bozukluklarının ve şizofreninin belirtisi olabilir. Aşırı ketvurma ise kişiliği yıkıcı etki yaparak bireyin duygularını baskı altına almasına, kendini ifade edememesine, ayrıca cinsel soğukluğa ya da iktidarsızlığa yol açabilir.

Alkol, çeşitli yatıştırıcılar (örn. klordiazepoksit ve diazepam), bazı uyutucular ile uyuşturucular ketvurma mekanizmasını zayıflatırsa da, bu maddelerin etkisi kişiye göre değişir.

Organizmanın, yeni davranış modelleri geliştirilmesi için içgüdüsel davranışlarını ve önceden geliştirdiği davranışları denetlemeyi öğrenmesi gerekir; bu açıdan ketvurma, koşullanma ve öğrenme süreçlerinde de önemli rol oynar.

Fizyolojik psikolojide ketvurma terimi, sinirlerdeki elektriksel etkinliğin baskılanması anlamına gelir.

ketzal, *Trogoniformes* takımının *Pharomachrus* cinsini oluşturan kuşların ortak adı. Ayrıca bak. Trogon.

kevgir, uzun saplı, yayvan ve delikli kepçe. Pekmez, reçel, marmelat, sıra kaynatırken ya da kavurma yaparken tencere ya da kazan ağzında biriken köpükleri almada kullanılır. Bakırdan ya da sert ağaçtan yapılır. Günümüzde bazı yörelerde, haşlanan bazı yiyeceklerin (ispanak, makarna vb) suyunu süzmenin yanı sıra sebze ve meyveleri yıkamaya yarayan süzek ya da süzgeçlere de kevgir denmektedir. Bunlar yuvarlak, kenarları yüksek ve kalın bakırdan yapılmış mutfak araçlarıdır.

Kevin (AZİZ). Gaelce CAEMGEN. Latince COEMGENUS (d. Dublin yakınları - ö. 3 Haziran 618, Glendalough, Wicklow ili, İrlanda; yortu günü, 3 Haziran), Dublin'in koruyucu azizlerinden biri, Glendalough Manastırı'nın kurucusu.

En eski yaşamöyküsüne (10-11. yy ?) göre, eski İrlanda krallığı Leinster'in kral ailesinin üyesiydi. Genç yaşta Glendalough'da inzivaya çekildi. Daha sonra burada manastırını kurdu. Kevin'in başkeşifliği sırasında Glendalough, İrlanda'nın başlıca manastırlarından biri oldu. Kevin'in yaşamöykülerinin çoğu efsanelerle doludur ve onu genellikle hayvanların koruyucusu olarak tanıtır.

Kevir Çölü, Farsça DESTI KEVIR. İran'ın orta kesiminde büyük tuz çölü. Elburz Dağlarının güneydoğusundaki bir havzada yer alan çölün genişliği yaklaşık 390 km'dir.

Kevir Çölü, İran
Harrison Forman

Kurak iklim ve yoğun buharlaşma sonucunda tuzlu bataklıkların üzerinde bir tuz katmanı oluşmuştur. Çölün yüzeyi bir insa-

nın ya da hayvanın ayak basmasıyla çöken, bataklık görünümündeki akarkumla kaplı olduğundan, yerleşmeler çevredeki dağların üzerinde kurulmuştur.

Kew Botanik Bahçesi, resmi adı KRALİYET BOTANİK BAHÇELERİ. Kew Gardens olarak da bilinir, Londra'nın Richmond ilçesinde, Kew'daki eski bir kraliyet malikânesinin arazisinde kurulmuş botanik bahçesi. 19. yüzyılın sonunda, kapsadığı toplam alan 117 hektara ulaşan bahçede ilk bitki koleksiyonu 1600'lerin sonunda Lord Capel tarafından oluşturulmuştur. Bahçedeki George üslubu sera ile Çin tarzı pagoda ise Sir William Chambers tarafından tasarlanmıştır.

1841'de halka açılan bahçe kısa bir süre sonra 6 milyon 500 bin kuru bitki örneğinden oluşan herbaryumu ve 230 bin kitaplık kütüphanesiyle önemli bir botanik enstitüsü haline geldi. Büyük bir bölümü ekonomik bitkilere ayrılmış üç müzesi, genetik ve taksonomi çalışmaları yapan bir laboratuvarı ve tropik orkideler, etli bitkiler, tropik eğreltiler ile Avustralya bitkilerinden oluşan çok iyi koleksiyonları vardır. Kauçuk plantasyonu ilk kez Kew'da başlatılmıştır; bahçe, bitkilerin tanıtılmasında ve korunmasında hâlâ önemli bir rol oynar. *Kew Bulletin* ve *Index Kewensis* adlı iki yayını vardır.

Keweenaw Körfezi, ABD'de, Superior Gölünün güneyinde körfez. Michigan eyaletindeki Yukarı Yarımada'nın kıyısından 35 km kadar içeri sokulur. Ağzı bölümünde 19 km olan genişliği iç kesime doğru giderek daralır. Portage Gölü üzerinden Keweenaw Yarımadasını kuzey yönünde geçen Keweenaw Suyolu'nun doğu çıkışını oluşturur. Yazlık dinlence alanları ve balıkçılık olanaklarıyla ünlü kıyılarında Keweenaw Bay, Baraga ve L'Anse köyleri yer alır. Eski kâşifler, kürk avcıları ve misyonerler yöreyi kamp yeri olarak kullanırlardı. L'Anse Yerli Yerleşme Bölgesi körfezin güney kıyısında yer alır.

Keweenawan Sistem, Kuzey Amerika'da Üst Prekambriyen Zamanda oluşan kayaç katmanları ve bu kayaçların çokeldiği zaman dilimi (Prekambriyen Zaman y. 4 milyar - 570 milyon yıl önce). Yaklaşık 10.700 m kalınlığında olan Keweenawan Sistem kayaçları, Huroniyen Sistem kayaçlarının üstünde ve Kambriyen Sistem kayaçlarının altında yer alır. Bazı jeologlar Keweenawan kayaçlarının aslında Kambriyen Dönem'de (y. 570-500 milyon yıl önce) oluştuğunu ileri sürerler. Superior Gölü bölgesindeki Keweenawan Sistem kayaçları, kırmızı kireçtaşları, milttaşları, yeşil ve konglomeralardan oluşur. Sistemin biçimlenişinde çok kalın lav akıntıları da oluşmuştur; bu akıntılar sırasında yaklaşık 100 bin km³ lavın oluştuğu ileri sürülmektedir. Bu lavların ağırlığı yer kabuğunun çökmesine neden olmuş ve böylece Superior Gölünün şimdiki havzası ortaya çıkmıştır. Keweenawan Sistemi Alt, Orta ve Üst diziler olmak üzere üç bölüme ayrılır; lavlar daha çok Orta dizide yer alır, buna karşılık Alt dizi tortul kayaçlardan oluşur. Sistem, adını Michigan'daki Keweenaw Burnunda saptanan yüzey oluşumlarından alır.

key, mercan resifleri üzerinde oluşan, çoğunlukla kumlu, küçük düz ada. ABD'nin Florida eyaletinde ve Antiller'in bazı bölgelerinde örneklerine rastlanır. Kumlu keyler genellikle mercan resiflerinin rüzgâr almayan yanlarında oluşur. Resiften kopan parçacıklar sular yükseldiğinde resif platformu boyunca sürüklenirse de, platformda

kırılarak çevresinde hareket eden dalgalar, parçacıkların suya karışıp dağılmasına engel olur. Kum yığınları önceleri kıyı boyunca sürüklenir; ama giderek kum ve parçacıklar, çökelmiş kalsiyum karbonatla birbirine yapışarak sertleşir ve deniz düzeyinde kıyı kayalıkları ortaya çıkar. Zamanla adacığın üstünde bitki örtüsü de oluşur. Genellikle kum, suların eriştiği en fazla yüksekliğin 1.5-3 m üstüne kadar çıkarsa da, rüzgâr zaman zaman daha yüksek kumullar oluşturur. Keyler çoğunlukla, rüzgâr yönüne dik olarak uzanır; ama rüzgârsız havalarda oluşan birikim ve fırtınalar sırasında aşınma sonucu büyük biçim değişikliklerine uğrayabilirler. Oldukça büyük keyler bile harikan ve tayfunlarda tümüyle yok olabilir. Bazı kumlu keylerde, mangrovarlarla örtülü sığ bir lagünün tam arkasında rüzgâr yönünde yükselen, kaba malzemeden oluşmuş koruyucu bir duvar bulunur. Bu duvarlara ya da ölü mercanlardan ve başka birikintilerden oluşan keylere, mercan resifi platformunun rüzgâr alan yanında da rastlanabilir.

Key, Ellen (Karolina Sofia) (d. 11 Aralık 1849, Sundsholm - ö. 25 Nisan 1926, Strand, İsveç). İsveçli feminist ve yazar. Cinsellik, aşk, evlilik ve ahlaki davranış konusundaki ileri görüşleriyle büyük yankı uyandırmış ve "İsveç'in Pallas'ı" olarak adlandırılmıştır.

Toprak sahibi ve siyaset adamı Emil Key'in (1822-92) kızıydı. Ailenin karşılaştığı sorunlar nedeniyle 1870'lerin sonlarında Stockholm'da öğretmenlik yapmak zorunda kaldı. Sonraki 20 yıl boyunca kentteki işçi kuruluşlarında da dersler verdi. *Barnets drhundrade* (1900; Çocukların Yüzyılı) adlı yapıtıyla dünya çapında ün kazandı. Evlilik, annelik ve aile yaşamını işleyen çok sayıda kitabı çeşitli dillere çevrildi. 1903'ten sonra dış ülkeleri, özellikle de Almanya'yı kapsayan konferans gezilerine çıktı. Çok geniş bir çevreyle yazışmayı düşüncelerini yaymanın bir yolu olarak kullandı; bu yolla birçok genç yazarı etkiledi. Başta aşk ve evlilik olmak üzere, kültürel yaşamın birçok alanına ilişkin liberal ve radikal görüşleri yoğun tartışmalara yol açtı.

Key, Francis Scott (d. 1 Ağustos 1779, Frederick ili, Maryland - ö. 11 Ocak 1843, Baltimore, Maryland, ABD). ABD'nin ulusal marşı "Star-Spangled Banner"ın yazarı olarak tanınan hukukçu.

1812 Savaşı sırasında Washington kentinin İngilizlerce yakılmasının ardından Eylül

rağının kalede hâlâ dalgalandığını görünce, "Star-Spangled Banner"ı yazdı. O gün serbest bırakıldıktan sonra Baltimore'daki bir otelde şiiri yeniden kaleme aldı. Şiir, "Defense of Fort M'Henry" (M'Henry Kalesi Savunması) başlığıyla imzasız olarak basıldı, 20 Eylül'de de *Baltimore Patriot*'ta yayımlandı. Bir İngiliz meyhane şarkısının ezgisiyle tüm ülkeye yayıldı. Daha sonra kara ve deniz kuvvetlerince, 1931'de de ABD Kongresi'ne resmen ulusal marş kabul edildi.

Key, V(aldimer) O(rlando), Jr. (d. 13 Mart 1908, Austin, Texas - ö. 4 Ekim 1963, Cambridge, Massachusetts, ABD). ABD'li siyaset bilimci. Amerikan siyaset yaşamına ilişkin incelemelerinin yanı sıra, daha deneysel ve davranışsal bir siyaset biliminin gelişmesine katkılarıyla tanınır.

Lisans (1929) ve lisansüstü (1930) çalışmalarını Texas Üniversitesi'nde, doktora çalışmasını da 1934'te Chicago Üniversitesi'nde tamamladı. California Üniversitesi'nin Los Angeles kampusunda ders vermeye başladı. 1936-38 arasında Sosyal Bilimler Araştırma Kurulu ile Ulusal Kaynakları Planlama Kurulu'nda çalıştı. II. Dünya Savaşı sırasında Bütçe Dairesi'nde çalıştığı süreler dışında, 1938-49 arasında Johns Hopkins Üniversitesi'nde ders verdi. 1949-51 arasında Yale'de, 1951'den ölümüne değin de Harvard Üniversitesi'nde görev yaptı.

Siyasal süreçte örgütlü çıkar gruplarının rolünü incelediği *Politics, Parties, and Pressure Groups* (Siyaset, Partiler ve Baskı Grupları) adlı kitabını 1942'de yayımladı. *Southern Politics in State and Nation* (1949; Eyalet ve Ülke Düzeyinde Güney Siyaseti) adlı yapıtı, bölgelere ilişkin siyasal araştırmanın klasikleri arasına girdi, nicel analiz yöntemlerinin kullanımına öncülük etti. Key *Public Opinion and American Democracy*'de (1961; Kamuoyu ve Amerikan Demokrasisi) değişen kamuoyu yapıları ile hükümet sistemi arasındaki ilişkiyi inceledi. Seçmen tercihlerinin toplumsal etmenlerle belirlendiği düşüncesine şiddetle karşı çıktı. Ölümünden sonra yayımlanan *The Responsible Electorate: Rationality in Presidential Voting* (1936-60) (1966; Sorumlu Seçmen: Başkanlık Seçimlerinde Akılcılık 1936-60) adlı yapıtında seçmen tercihlerinin akılcılığı olarak nitelendiği olguyu seçilemek üzere kamuoyu istatistiklerini ve seçim sonuçlarını kullandı. Öteki yapıtları arasında *The Techniques of Political Graft in the United States* (1936; Amerika Birleşik Devletleri'nde Siyasal Yolsuzluk Yöntemleri), *A Primer of Statistics for Political Scientists* (1954; Siyaset Bilimciler İçin İstatistik Elkitabı) ve *American State Politics: An Introduction* (1956; Amerikan Eyalet Siyasetine Giriş) sayılabilir. Key 1958-59'da Amerikan Siyaset Bilimi Derneği'nin başkanlığını yapmıştır.

Key Marco heykelleri, Kuzey Amerika Yerlilerinin 15. yüzyıl sonuna değin gerçekleştirdikleri ahşap oyma heykellerin günümüze ulaşmış en güzel örnekleri. Florida'daki Key Marco'da bulunduğu için bu adla anılır. Büyük bir gerçekçilik ve duyarlılıkla işlenmiş olan hayvan figürlerinin, günümüzde bütünüyle yok olan Kalusa Yerlilerine ait olduğu sanılmaktadır.

Törenlerde kullanıldıkları varsayılan oyma heykellerin üzerlerindeki izler, ayrıntıları ortaya çıkarmak için boyandıklarını düşündürmektedir. Bazılarındaki hareketli bölümlerde, örneğin bir geyiğin kulaklarında deri kullanıldığı, gözlerin de deniz kabuğundan kakma olarak yapıldığı görülür. Meksika'nın kuzeyinde üretilmiş en gerçekçi heykeller olan bu yapıtlar, belge bulunamamak-

la birlikte, bazı uzmanların bu bölgedeki Yerlilerle Meksika'nın kuzeyindekiler arasında ticaretten söz etmelerine yol açmıştır.

Key West, ABD'de, Florida'nın güneybatısındaki Monroe ilinin (county) merkezi (1824) kent. Ülkenin en güneydeki yerleşmesidir. Anakaranın 160 km açığında, uzun Florida Keylerinin ucunda yer alan bir adanın üzerindedir; kum ve mercandan oluşan adanın uzunluğu 5,6 km, genişliği 1,6 km'dir. İspanya kralı tarafından Juan P. Salas'a bağışlanan adayı daha sonra John Simonton satın aldı. Key West, 1822'de bir donanma deposunun inşa edilmesinden bu yana gümrük limanı olarak hizmet vermektedir. Adada insan kemikleri bulan İspanyol kâşifler, buraya "kemik adası" anlamına gelen Cayo Hueso adını verdiler. Florida Keyleri Denizaşırı Karayolu'yla birbirine bağlanmıştır; karayolunun üzerinde bazılarının uzunluğu 1-2 km'yi aşan 42 köprü yer alır. Kentte Küba, Batı Hint Adaları, Bahama ve Amerikan kültürlerinin etkisi sezilir. Turizm ve balıkçılık temel gelir kaynaklarıdır. Başta ekmekkağı ve misketlimonu olmak üzere çeşitli tropik meyve ağaçlarının yetiştiği adadan dışarıya her yıl binlerce orkinos, yengeç, istakoz, karides ve deniz kaplumbağası satılmaktadır. Kurulduğundan beri bir donanma merkezi olan kentin yakınlarında ABD Deniz Kuvvetleri Hava İstasyonu vardır. Florida Keys Community College (1965) Key West'tedir. Ernest Hemingway ile John Audubon'un evleri koruma altına alınmıştır. Nüfus (1990) 24.832.

Keyes (Zeebrugge ve Dover), Roger John Brownlow Keyes, 1. Baron, 1. BARONET SIR ROGER KEYES (1918-43) olarak da bilinir (d. 4 Ekim 1872, Tundiani Kalesi, Hindistan - ö. 26 Aralık 1945, Buckingham, İngiltere), İngiliz amiral. I. Dünya Savaşı sırasında Zeebrugge'deki (Belçika) Alman üssüne yönelik saldırıyı (22-23 Nisan 1918) yöneterek Dover Boğazının Alman denizaltılarına kapatılmasında önemli rol oynamıştır.

1885'te İngiliz Kraliyet Deniz Kuvvetleri'ne girdi. 1900'de Çin'deki Boxer Ayaklanması sırasında gösterdiği cesaret dolayısıyla yarbaylığa yükseltildi. Denizaltılardan sorumlu tuğamiral olarak (1910-14) Helgoland Koyu Çarpışması'ndaki (28 Ağustos 1914) İngiliz zaferine katkıda bulundu. 1915'teki başarısız Çanakkale Boğazi seferinde kurmay başkanlığı yaptı.

1917'de plan dairesi başkanlığına getirildikten sonra, Zeebrugge ile Ostende'nin girişlerini kapatmaya yönelik hareket planları hazırlamaya başladı. İlk girişimde Zeebrugge'deki görev yerine getirildi, ama Ostende'ye gönderilen gemiler girişi bulamadı. Keyes'in iki hafta sonra yola çıkardığı "Vindictive" gemisinin gönüllü mürettebatı, gemiyi batırarak liman girişini kapadı. Böylece Alman denizaltılarının Dover Komutanlığı bölgesindeki hareketleri büyük ölçüde engellenmiş oldu.

Ateşkesten sonra baronet yapılan Keyes, bir dizi komuta görevinde bulunduktan sonra 1930'da filo komutanı rütbesine yükseltildi. 1934'ten baron yapıldığı 1943'e değin parlamentoda görev yaptı. II. Dünya Savaşı'nda izlediği siyasetten dolayı Mayıs 1940'ta Neville Chamberlain'e yönelttiği eleştirilerle kamuoyunun dikkatini çekti.

The Naval Memoirs of Admiral of the Fleet Sir Roger Keyes (1934-35, 2 cilt; Filo Komutanı Sir Roger Keyes'in Deniz Anıları) ve *Adventures Ashore & Afloat* (1939; Karada ve Denizde Yaşanan Maceralar) adlı iki kitabı yayımlandı.

Francis Scott Key, kimliği bilinmeyen bir sanatçının portre çalışması, Pennsylvania Academy of Fine Arts, Philadelphia

1814'te, İngilizlere tutsak düşen arkadaşı William Beanes'in serbest bırakılmasını sağlamak için Chesapeake Körfezinde bulunan İngiliz donanmasına gönderildi. Baltimore'u başarıyla savunan McHenry Kalesi'nin bombardımanı sırasında bir gemide alıkondu. Bombardımanın yapıldığı 13-14 Eylül gecesinin sabahında Amerikan bay-

Keyhusrev I, tam adı GİYASEDDİN KEYHUSREV (ö. 5 Haziran 1211, Alaşehir), 1192-96 ve 1205-11 arasında Anadolu Selçuklu hükümdarı.

II. Kılıç Arslan'ın Bizanslı karısından olan en küçük oğluydu. Kılıç Arslan, eski bir Türk töresi gereği ülkeyi 11 oğlu arasında bölüştürürken Süleymanlı ve yöresinin yönetimini Keyhusrev'e verdi (1185). Ölümünden önce de onu veliyaht ilan etti. Bu durum Kılıç Arslan'ın oğulları arasında var olan çatışmaları daha da şiddetlendirdi. Babasının ölümü üzerine 1192'de tahta çıkan I. Keyhusrev, kardeşlerince tanınmadı. Kardeşlerinden her biri bağımsız hükümdar gibi davranıyor, topraklarını genişletmek için birbirleriyle sürekli savaşıyorlardı. Bu arada Keyhusrev, Anadolu Selçuklu uyruğundaki tüccarların Konya-Konstantinopolis (İstanbul) arasındaki ticaretini engelledikleri için Bizanslılara da savaş açtı ve Menderes Irmağına kadar olan Bizans topraklarını ele geçirdi. 1196'da, Danişmend İli (Tokat) meliki olan kardeşi Rükneddin Süleyman (II. Süleymanşah; hd 1196-1204) Konya'yı kuşatınca, ailesiyle birlikte serbest bırakılmak koşuluyla kenti ve tahtını ona teslim etti.

Bir süre çeşitli yerlerde kaldıktan sonra Konstantinopolis'e gitti. Orada Mavrozomes adlı bir Bizanslının kızıyla evlendi. Kentteki Latin işgali (Nisan 1204)) sırasında, kayınpederinin Konstantinopolis yakınlarındaki kalesine sığındı. Bu olaydan kısa bir süre sonra, Temmuz 1204'te ölen II. Süleymanşah'ın yerine çocuk yaştaki oğlu III. Kılıç Arslan geçince, bazı Anadolu Selçuklu ileri gelenlerince tahta çıkması için Konya'ya çağrıldı ve 1205'te ikinci kez hükümdar oldu.

Tahta çıktıktan sonra ülkenin melikler arasında bölüştürülmesi geleneğine son vererek onları birer vali konumuna indirdi. Oğullarından Keykâvus'u (sonradan I. Keykâvus) Malatya melikliğine, Keykubad'ı (sonradan I. Keykubad) Danişmend İli melikliğine atadı. Kendisinden önceki Anadolu Selçuklu hükümdarlarının iki denize (Karadeniz ve Akdeniz) açılma siyasetini yeniden ele alan I. Keyhusrev, Bizans'tan Samsun'u alarak kısa bir süre elinde tuttu. 1207'de önemli bir liman olan Antalya'yı ele geçirdi. Yeniden batıya yöneldi ve Nikaia (İznik) imparatoru Laskaris'e karşı açtığı savaşa, Alaşehir yakınlarında Bizans ordusunu kesin bir yenilgiye uğrattı; düşman ordusunu kovalarken nasıl olduğu tam olarak bilinmeyen bir biçimde öldürüldü (1211).

Keyhusrev II, tam adı GİYASEDDİN KEYHUSREV (ö. 1246, Alaiye [bugün Alanya]), 1237-46 arasında Anadolu Selçuklu hükümdarı.

I. Keykubad'ın büyük oğluydu. 1228'de atabegi Mübarizeddin Ertokuş'la birlikte Erzincan'a gönderildi. I. Keykubad'ın veliyahtlığına küçük oğlu İzzeddin Kılıç Arslan'ı atamasına karşın, babasının ölümü (1237) üzerine Sadeddin Köpek önderliğindeki bazı emirlerin desteğiyle Anadolu Selçuklu tahtına çıktı. Kardeşinin tarafını tutan Harezmi emirlerine karşı mücadeleye girişti. Bu arada rakiplerini etkisiz duruma getirdikten sonra Anadolu Selçuklu tahtı üzerinde hak iddia eden Sadeddin Köpek'i öldürttü (1239). Daha önce yönetimde etkili olan emirlerin yeniden işbaşına geçmesiyle devlet eski düzenine kavuştu, dış ilişkiler düzeldi. Eyyubi melikleri, Nikaia'da (İznik) hüküm süren Bizans imparatorları ve Kilikya ile Mardin Artukluları II. Keyhusrev'e

bağlılıklarını sürdürdüler. 1240'ta Diyarbakır Anadolu Selçuklularının eline geçti. Ama bu dönemde Moğolların önünden kaçarak Anadolu'ya sığınan göçebe Türkmenler, Anadolu'daki yerleşik devlet düzeni için yeni sorunlar yaratmaya başlamıştı. Türkmenlerin ekonomik durumunun gittikçe bozulması, II. Keyhusrev'in açıkça Türkmenlere karşı tutum alması ve halkın yönetime güveninin iyice sarsılması bir ayaklanmanın bütün koşullarını hazırlamıştı. Bu koşullarda Baba İshak'ın başlattığı Babai Ayaklanması bastırıldı (1240), ama devletin gücünü önemli ölçüde sarstı. Anadolu Selçuklularının zayıflamasından yararlanan İlhanlılar 1242'de Erzurum'u ele geçirdiler. Köseadağ Savaşı'nda (1243) Moğollara yenilen II. Keyhusrev Menderes yöresine kaçtı. Moğollarla barışın sağlanmasının ardından Konya'ya dönen sultan bundan sonra devlet işlerini bütünüyle veziri Şemseddin İsfahani'ye bıraktı. Ermenilere karşı savaş açıldığı sırada öldü.

Keyhusrev III, tam adı GİYASEDDİN KEYHUSREV (d. y. 1264 - ö. Mart 1284, Erzincan), 1266-84 arasında Anadolu Selçuklu hükümdarı.

IV. Kılıç Arslan'ın oğluydu. Babasının öldürülmesinden sonra Vezir Muineddin Süleyman Pervane tarafından henüz 2 yaşındayken tahta çıkarıldı (1266). Bu tarihten başlayarak iktidarı fiilen elinde tutan Muineddin Süleyman, Nisan 1277'de Memlük sultanı I. Baybars Kayseri'ye girince III. Keyhusrev'i de alarak Danişmend İli'ne (Tokat) çekildi. Bu olaydan kısa bir süre sonra da, II. Keykâvus'un oğlu Alaeddin Siyavuş (Cimri), Karamanoğlu Mehmed Bey'in desteğiyle Konya'yı ele geçirerek (13 Mayıs) sultanlığını ilan etti. Keyhusrev, veziri Sahib Ata Fahreddin Ali ile birlikte, İlhanlıların da desteğiyle Alaeddin Siyavuş'un Afyonkarahisar'da bozguna uğrattı (9 Haziran) ve Siyavuş derisi yüzölçümüyle öldürüldü. İlhanlılarla arası açılan Muineddin Süleyman'ın da öldürülmesinden (2 Ağustos) sonra III. Keyhusrev, İlhanlılara bağlı kalarak devleti tek başına yönetmeye başladı.

1280'de, II. Keykâvus'un öbür oğlu Gıyaseddin Mesud (sonradan II. Mesud), babasının daha önce yitirdiği iktidarı ele geçirmek için Kırım'dan Anadolu'ya geçti; İlhanlı hükümdarı Abaka Han'a bağlılığını bildirerek Erzincan ve Sivas yöresinin yönetimini ele geçirdi. 1282'de Abaka'nın yerine geçen Ahmed Tekudar da Anadolu Selçuklu Devleti'ni III. Keyhusrev ile Mesud arasında paylaştırdı. Ama III. Keyhusrev bu paylaşımı reddederek Ahmed Tekudar'a karşı Anadolu'da ayaklanmış olan Tekudar'ın kardeşi Kongurtay'ı destekledi. Ahmed Tekudar da Anadolu Selçuklu tahtını Mesud'a bırakmaya karar verdi ve III. Keyhusrev'i öldürttü. Kısa bir süre sonra Mesud, Ahmed Tekudar'ın yerine geçen Argun'un onayıyla Konya'da tahta çıktı.

Keykâvus I, tam adı İZZEDDİN KEYKÂVUS (d. y. 1185 - ö. Ocak 1220, Viranşehir, Malatya), 1211-20 arasında Anadolu Selçuklu hükümdarı.

I. Keyhusrev'in büyük oğluydu. I. Keyhusrev 1196'da tahtı II. Süleymanşah'a bırakınca, Keykâvus ve kardeşi Keykubad (sonradan I. Keykubad) babalarıyla birlikte Konya'dan ayrıldılar. Bir süre çeşitli yerlerde kaldıktan sonra Konstantinopolis'e (İstanbul) gittiler. 1205'te I. Keyhusrev ikinci kez tahta çıkınca Keykâvus Malatya melikliğine atandı. Babasının 1211'de ölmesi üzerine de Anadolu Selçuklu ileri gelenlerince Kayseri'de sultan ilan edildi (21 Temmuz). Ama daha Konya'ya hareket edeme-

den Danişmend İli (Tokat) meliki Keykubad ve yandaşları Kayseri'yi kuşattılar. Varılan uzlaşma sonunda Keykubad Ankara melikliğini kabul ederek kuşatmayı kaldırdı. Keykâvus da Konya'ya giderek tahta çıktı. Nikaia (İznik) imparatoru Laskaris'in Konya'ya gönderdiği elçileri kabul ederek bir barış antlaşması yaptı. Ardından Ankara'yı kuşattı ve ayaklanma hazırlıkları içinde olan Keykubad'ı teslim alarak Malatya yakınlarındaki Minşar (ya da Masara) Kalesi'ne kapattı (1212).

I. Keyhusrev'in izlediği politikayı sürdürerek ülkesinin Akdeniz ticareti içindeki yerini ve hem Akdeniz, hem de Karadeniz'le bağlantısını korumaya çalıştı. 1213'te Kıbrıs kralı Hugues'e bir elçi göndererek ticari ilişkilerini geliştirmeye çalıştı. Ardından iki ülke arasında karşılıklı serbest ticareti ön gören bir antlaşma imzalandı. 1214'te, Anadolu'nun Karadeniz kıyısındaki iki önemli limanı olan Samsun ve Sinop'u almak için sefere çıktı. Trabzon imparatoru Aleksios'u tutsak ederek Sinop'u teslim aldı (1215); varılan anlaşma gereğince Aleksios, Keykâvus'un egemenliğini kabul etti. I. Keykâvus, Sinop'un surlarını onartarak Anadolu Selçuklu tüccarlarının buraya yerleşmelerini sağladı. Bu sırada Antalya'daki Rumların Kıbrıs Krallığı'nın da desteğiyle ayaklanarak kenti işgal etmeleri üzerine güneye indi ve 1216'da Antalya'yı geri aldı. Daha önce Kayseri'yi kuşattığı sırada Keykubad'ı destekleyen, ardından da Larende (Karaman), Ereğli ve Ulukışla'yı işgal eden Kilikya Ermeni hükümdarı I. Levon'a savaş açtı. Kendisini desteklemesi için de Halep Eyyubi meliki ez-Zahir ile ittifak kurdu. Levon'un ordusunu Gökri'n'de yenilgiye uğratarak Haçin (Saimbeyli) başta olmak üzere bazı önemli kaleleri ele geçirdi. Daha sonra Kayseri'ye elçiler gönderen Levon'un barış önerisini kabul etti. Yapılan antlaşmaya göre Levon, Gülek Boğazı yöresindeki bazı kaleleri Anadolu Selçuklularına bırakıyor, Kilikya Krallığı'nın her yıl Anadolu Selçuklu Devleti'ne vergi ödemesini, savaş zamanlarında asker göndermeyi ve sultana bağlanmayı kabul ediyordu.

Bu arada ez-Zahir ölmüş ve yerine el-Aziz geçmişti. I. Keykâvus, Halep Eyyubi melikliğine kendisine bağlı olan el-Efdal'ın geçmesini sağlamak amacıyla 1218 yazında Suriye'ye girdi; Tell Beşir ve Münbiç'i ele geçirdi. Ama Anadolu Selçuklu orduları el-Aziz'in yardımına gelen Urfa meliki el-Eşref karşısında ağır bir yenilgiye uğradı ve geri çekilmek zorunda kaldı. I. Keykâvus, yenilginin hemen ardından evlilik yoluyla Erzincan'daki Behramşah'ın desteğini kazandı. Öte yandan Artuklu emirleri ile de ittifak kurdu. El-Eşref'ten öcünü almak için çıktığı sefer sırasında, yolda hastalanarak öldü. Yerine I. Keykubad geçti.

Keykâvus II, tam adı İZZEDDİN KEYKÂVUS (d. 1238 - ö. 1278, Kırım), Anadolu Selçuklu hükümdarı.

II. Keyhusrev'in büyük oğludur. Daha önce kardeşi II. Keykubad'ın veliyaht ilan edilmiş olmasına karşın, babasının ölümünden sonra Şemseddin İsfahani ve Celaleddin Karatay gibi etkili devlet adamlarının desteğiyle tahta çıktı (1246). Saltanatının ilk yıllarında devlet yönetimi bütünüyle Şemseddin İsfahani'nin elinde kaldı. I. Keykubad'ın oğlu olduğunu ileri süren Türk Ahmed'in başlattığı ayaklanma sürerken, II. Keykâvus'un kardeşi IV. Kılıç Arslan da Moğollardan sultanın ve vezirin azledildiğini bildiren bir ferman alarak Sivas'ta bağımsızlığını ilan etti. Celaleddin Karatay taht mücadelesinin bir iç savaş dönüşmesini önleyerek II. Keykâvus, IV. Kılıç Arslan ve II. Keykubad'ın birlikte saltanat sürmesini

sağladı (1249). Karakurum'daki büyük Moğol hanı Möngke'yle görüşmeye giderken yolda Celaledin Karatay'ın öldüğünü öğrenen II. Kaykâvus, Möngke'yle görüşme görevini II. Keykubad'a vererek geri döndü. II. Keykubad bu yolculuk sırasında öldü ya da öldürüldü. Bu sırada Kayseri'de bağımsızlığını ilan eden IV. Kılıç Arslan'ı yenen II. Keykâvus, yeniden tek başına Anadolu Selçuklu sultanı oldu (1254). Ama 1256'da İlhanlı (Moğol) komutanı Baycu'ya yenilince Nikaia (İznik) İmparatorluğu'na sığınmak zorunda kaldı. IV. Kılıç Arslan da İlhanlılarca Anadolu Selçuklu tahtına çıkarıldı. II. Keykâvus, Nikaia İmparatorluğu'ndan aldığı yardımla IV. Kılıç Arslan'a karşı mücadeleye girerek 1257'de tahtını yeniden elde etti. 1259'da İlhanlı hükümdarı Hulagu, Anadolu Selçuklu Devleti'ni IV. Kılıç Arslan ve II. Keykâvus arasında paylaştırdı. Kızılırmak'ın batısındaki toprakların yönetimini üstlenen II. Keykâvus, İlhanlılardan gelebilecek tehlikeye karşı Memlük sultanı I. Baybars ve Altın Orda hükümdarı Berke ile işbirliği yapmanın yollarını aradı. Ülkenin bütününe ele geçirmek için giriştiği mücadeleyi yitirince 1261'de Anadolu Selçuklu tahtını bırakarak Konstantinopolis'e (İstanbul) gitti. Ama bir süre sonra Bizans tahtını ele geçirmek istediği gerekçesiyle tutuklandı ve hapsedildi. 1270'te Altın Orda hanının gönderdiği kuvvetlerce kurtararak Kırım'a götürüldü. Yaşamının geri kalan yıllarını burada geçirdi.

Keykâvus bin İskender, tam adı UNSURÜLME'ALİ KEYKÂVUS BIN İSKENDER BIN MENUÇİHR (d. 1021 - ö. 1098), Ziyari emiri (1049-90). Ünlü ahlak ve siyaset kitabı *Kabusname*'yi(*) yazmıştır.

Ziyari emiri Kabus'un torunu, Anuşirvan'ın yeğenidir. Gençliğinde Sultan Mevdud'un (hd 1041-48) nedimi olarak Gazne'de bulundu. Şeddadi emiri Ebu'l-Esvar ile birlikte Ermenilere ve Gürcülere karşı savaştı. Amcasının yerine Ziyarilerin başına geçtiğinde (1049) hanedan Büyük Selçuklu egemenliğine girmişti. Hazar Denizi kıyısındaki ovaların Büyük Selçuklularca atanan valilerin yönetimine girmesine karşın, dağlık kesimleri elinde tutmayı başardı. Ölümünden önce tahtını oğlu Gilan Şah'a bıraktı. 1082'de oğlu Gilan Şah için yazdığı yapıtına geleceğe uyararak büyükbabası Kabus'un adını verdi.

Keykubad-I, tam adı ALAEDDİN KEYKUBAD (d. y. 1192, Konya - ö. 30 Mayıs 1237, Keykubadiye, Kayseri yakınları), en ünlü Anadolu Selçuklu hükümdarı (1220-37).

I. Keyhusrev'in oğluydu. 1196'da tahta II. Süleymanşah'a bırakan babası ve ağabeyi Keykâvus (sonradan I. Keykâvus) ile birlikte Konstantinopolis'e (İstanbul) gitti. Orada çok değişik bir çevrede yetişti, özel eğitim gördü. I. Keyhusrev 1205'te Konya'da ikinci kez tahta çıkınca Danişmend İli (Tokat) melikliğine atandı. 1211'de babasının ölümü üzerine Keykâvus Kayseri'de sultan ilan edilince kenti kuşattı; varılan uzlaşma sonunda Ankara melikliğini kabul ederek kuşatmayı kaldırdı. 1212'de yeniden ayaklanmak üzereyken Ankara'yı kuşatan I. Keykâvus'a uzun bir direnişten sonra teslim oldu. Malatya yakınlarındaki Minşar (ya da Masara) Kalesi'ne kapatıldı. Hapis yaşamının bir bölümünü de Kezirpert Kalesi'nde geçirdi.

I. Keykâvus'un ölümü üzerine Ocak 1220'de Sivas'ta tahta çıktı. Sultanlığı Abbasi halifesi Nâsır tarafından da onaylandı. Moğol istilasının giderek batıya doğru yayıldığı bir dönemde hükümdar olan I. Keykubad, iç güvenlikle ilgili önlemler

aldıktan sonra Akdeniz kıyısında önemli bir liman olan Kalonoros üzerine sefere çıktı. 1221'de ele geçirdiği kentte yeni bir liman, tersane ve kale yaptırdı. Kalonoros'a Alaeddin'den türetilen Alaiye (bugün Alanya) adı verildi ve kent Keykubad ile ardıllarının kişilik merkezi oldu.

I. Keykubad, kendisini tahttan indirme girişiminde bulunan emirleri öldürtüp yönetim kadrosunu yeniledikten sonra Kırım'a sefer düzenledi. Sonradan Çobanoğulları beyliğini kuracak olan Hüsameddin Çoban komutasındaki Anadolu Selçuklu donanması başarılı bir çıkarmayla 1224'te Sugdak'ı aldı. Kilikya Ermeni hükümdarı I. Levon'un ölümünden sonra başlayan karışıklıktan yararlanarak Kilikya'ya bir ordu gönderdi (1225). Bu arada Antakya prensi IV. Bohémond, Kral I. Hetum'a karşı I. Keykubad'la ittifaka girmişti. Anadolu Selçuklu ordusu önemli bir direnişle karşılaşmadan İsaurya bölgesindeki bütün kaleleri ele geçirdi; ama I. Keykubad Kilikya içlerine girmeyip I. Hetum'la anlaşmayı yeğledi. İsaurya bölgesine de Türkmenler yerleştirilerek yönetimi Kâmereddin'e verildi. Bölge onun adından ötürü Anadolu Selçuklu döneminde Kâmereddin İli (daha sonra İç İli, bugün İçel) olarak anıldı.

I. Keykubad, daha önce Anadolu Selçuklularına bağlı olan Artukluların Eyyubilere bağlanması ve Artuklu emiri Mesud'un Celaledin Harezşah'la da ittifaka girmesi üzerine Güneydoğu Anadolu'ya sefer düzenledi (1226). Eyyubi-Artuklu kuvvetlerini yenerek Kâhta, Hisn-ı Mansur (Adıyaman) ve Çemişkezek kalelerini aldı. Kayseri'ye döndükten sonra, Anadolu Selçuklularına yeniden bağlanması koşuluyla Mesud'un barış önerisini kabul etti. Öte yandan Moğol tehlikesine karşı Eyyubilerle iyi ilişkiler kurmaya çalıştı. 1228'de Mengüceklerin Erzincan-Kemah koluna son veren Keykubad, Trabzon imparatoru Andronikos'un Anadolu Selçuklu egemenliğinden kurtulmak için Celaledin Harezşah'a bağlanması ve Samsun ile Sinop'u almak için harekete geçmesi üzerine yeni bir sefere çıktı (1229). Trabzon'a kadar ilerleyip kenti kuşattıysa da ağır kayıplar vererek geri çekildi. Bu olayın hemen ardından Celaledin Harezşah Ahat'ı ele geçirdi (1230). I. Keykubad, Eyyubi melikleri el-Kâmil ve el-Eşref'le ittifak kurarak Celaledin Harezşah'ı Erzincan yakınlarında yapılan Yassıçimen Savaşı'nda (10 Ağustos 1230) yenilgiye uğrattı ve Erzurum'a kadar ilerleyerek kenti teslim aldı. Ertesi yıl Celaledin'i ağır bir yenilgiye uğratan Moğollar, İran'ın batı bölgelerini de istila ederek Anadolu Selçuklularının doğu sınırına dayandılar.

I. Keykubad, aldığı bütün önlemlere karşın Moğol ilerlemesini durduramadı ve halk Moğol akınları yüzünden batıya göç etmeye başladı. 1233'te Moğol kağanı Ögedey ile elçilik ilişkileri kuran I. Keykubad, onun "ilhan"ı (bağlı han) olmayı kabul etti. Ahat'ı el-Eşref'e bıraktı. Ardından Eyyubiler Anadolu'ya girdi (1234). Harput Ovasında Eyyubileri yenilgiye uğratan I. Keykubad, ertesi yıl Siverek, Urfa ve Harran'ı aldı; ama buradan ayrıldıktan sonra Eyyubiler bölgeyi yeniden ele geçirdiler. Bunun üzerine I. Keykubad 1236'da Diyarbakır'ın kuşatılması için yeni bir ordu gönderdi. Kuşatma sürerken Eyyubileri bölgeden tümüle atmak için Kayseri'de sefer hazırlığına girişti. Ama ordunun hareket etmesinden önce verdiği bir ziyafette zehirlenerek öldü. Konya'ya götürülen canazesi, kendi adıyla anılan caminin (Alaeddin Camisi) yanındaki türbeye gömüldü.

I. Keykubad'ın hükümdarlığında, Anadolu Selçukluları en parlak dönemini yaşadı.

Anadolu Selçuklu Devleti'nde ilk altın parayı (Keykubadi) bastıran hükümdar olan I. Keykubad, kara ulaşımı ve taşımacılığın önem vererek çok sayıda kervansaray yaptırdı ve yabancıların Anadolu'da ticaret kolonileri kurmalarına izin verdi. Onun döneminde paralı askerlerden oluşan 16 bin kişilik sürekli bir ordu vardı, savaş zamanlarında ise asker sayısı 50-100 bine çıkıyordu. Karadeniz ve Akdeniz'de bulunan iki donanma ile Alaiye'deki tersane de deniz gücünü oluştuyordu. Kentlerin imarına önem veren I. Keykubad, Beyşehir'de Kubadâbad, Kayseri yakınlarında Keykubadiye, Akdeniz kıyısında Alaiye, Konya'da Alaeddin saraylarını yaptırdı. Ayrıca onun döneminde, Konya başta olmak üzere büyük kentlerde çok sayıda cami, hamam ve hastane inşa edildi.

Keykubad II, tam adı ALAEDDİN KEYKUBAD (d. y. 1239 - ö. 1254), Anadolu Selçuklu hükümdarı.

II. Keyhusrev'in en küçük oğludur. Çocuk yaşta babası tarafından vâliht ilan edildi. Ama babasının ölümünden sonra devlet ileri gelenleri, yerine ağabeyi II. Keykâvus'u tahta çıkardı (1246). Kardeşi IV. Kılıç Arslan Anadolu Selçukluları üzerinde egemen olan Moğollardan II. Keykâvus'un tahttan indirildiğini bildiren bir ferman alıncaya, olası bir iç savaşını önlemek isteyen Celaledin Karatay, II. Keykubad'ı II. Keykâvus ve IV. Kılıç Arslan'la birlikte saltanat sürmek üzere tahta çıkardı (1249). II. Keykubad yönetimde hiçbir zaman etkili olamadı. 1254'te II. Keykâvus'un yerine Karakurum'da Moğol kağanı Möngke'yle görüşmek için çıktığı yolculukta öldü ya da öldürüldü.

Keykubad III, tam adı ALAEDDİN KEYKUBAD (ö. 1302, İsfahan), Anadolu Selçuklu hükümdarı.

İlhanlı hükümdarı Gazan Han tarafından amcası II. Mesud'un yerine tahta çıkarıldı (1298). Sultan ilan edilmesine karşın Anadolu'yu fiilen İlhanlı noyanları (eyalet valisi) yönetiyordu. III. Keykubad'ın tahta çıktığı yıl İlhanlı emiri Süleymiş, merkeze karşı ayaklanarak sultana eşlik eden Anadolu orduları başkomutanı Boçukur Noyan ile Anadolu genel valisi Bayancar'ı öldürttü. III. Keykubad, ayaklanmayla ilişkisinin olmadığını Gazan Han'a bildirmek için İran'a giderken yolda baskına uğrayıp soyulunca Suriye'ye kaçtı. Daha sonra Suriye seferinden dönen Gazan Han'ı Diyarbakır'da karşılayarak yeniden sultan olarak atanmasını sağladı. (1300). Bu arada İlhanlı hanedanından Hulacu'nun kızıyla evlendi. 1301'de, kendisine bağlı adamların halka çeşitli baskılar uygulaması nedeniyle İlhanlıların Anadolu genel valisi Abuşka Noyan tarafından Yabanlu Yaylasındaki karargâhına götürüldü ve sultanlık otağı burada kuruldu. Abuşka Noyan sultanın adamlarından halka baskı yapanları cezalandırdı. III. Keykubad korkuya kapılarak Konya'ya kaçtı; ama yolda yakalanarak Tebriz'e gönderildi. Yargılandıktan sonra hapsedildiği İsfahan'da kendi adamlarından biri tarafından öldürüldü.

Keykubadiye Sarayı, Kayseri yakınında, Anadolu Selçuklu sultanı I. Keykubad'ın üç köşkten oluşan yazlık sarayı. Küçük bir gölün kuzey kıyısında yer alan köşkerin 1224-26 arasında yapıldığı sanılmaktadır. Harabe halindeki sarayı ilk kez Zeki Oral incelemiş, 1964'te de Oktay Aslanapa, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü adına kazı yapmıştır.

Köşkerlerden biri 6 m x 6 m boyutlarındaki bir karenin köşelerine oturan dört büyük kemerin üstünde yer alır. Günümüze çok harap bir durumda ulaşmışsa da, kalan izlerden iki cephesinin örgülü ve geçme örgeli taş kabartmalarla bezeli olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yaklaşık 50 m ilerisinde, göle uzanan küçük bir yarımada'nın üstünde ikinci köşkün kalıntıları vardır. Yan yana üç tonozdan oluşan bu köşkün önündeki rıhtımdan yedi basamakla göle inilir. Bu ikisinin 100 m kadar güneyinde bulunan ve üç köşkün en büyüğü olan üçüncü köşk, dikdörtgen planlı büyük bir mekânla onun önündeki, mutfak olduğu sanılan daha küçük bir mekândan oluşur.

Keykubadiye Sarayı kazılarında parçalar halinde pek çok Selçuklu çini de çıkarılmıştır. Bunların özgün halde 24 cm x 24 cm boyutlarında kare biçimli levhalar olduğu anlaşılmaktadır. Hepsisi sıralı tekniğiyle ve geometrik ya da stilize bitkisel örgelerle bezelidir. Bu çinilerdeki sarmallar oluşturan kıvrımdal desenleri ile Haliç işi(*) olarak tanınan daha geç tarihli çinilerin bezemesi arasındaki benzerlik dikkat çekicidir. Aynı dönemde yapılmış başka bir Selçuklu sarayı olan Beyşehir'deki Kubadâbâd'da bulunanların tersine, Keykubadiye Sarayı çinilerinin hiçbirinde insan ya da hayvan betimlemesi bulunmaması da ilginçtir. Kazılarda ele geçen çiniler Kayseri Müzesi'nde sergilenmektedir.

Keynes, John Maynard (d. 5 Haziran 1883, Cambridge - ö. 21 Nisan 1946, Firs, Sussex, İngiltere), uzun süreli işsizliğin nedenlerini açıklayan iktisadi kuramlarıyla (Keynesçi iktisat) tanınan İngiliz iktisatçı ve maliyeci.

Gençliği ve eğitimi. Babası Cambridge Üniversitesi'nin yöneticilerinden iktisatçı

John Maynard Keynes, Gwen Raverat'ın suluboya çalışmasından ayrıntı; Ulusal Portre Galerisi, Londra
National Portrait Gallery, Londra

John Neville Keynes, annesi ise aynı üniversitenin ilk kadın mezunlarından. Keynes, ülkenin en seçkin öğretim kurumlarından biri olan Eton College'ı bitirdikten sonra, 1902'de Cambridge Üniversitesi'ne girdi. Cambridge'de öğrenim gördüğü yıllarda Üniversite Öğrenci Birliği'nin başkanı oldu ve ünlü iktisatçı Alfred Marshall'ın etkisiyle iktisat ve siyasete ilgi duymaya başladı. Gene bu yıllarda, üyeleri arasında biyografi yazarı Lytton Strachey, sanat eleştirmeni Clive Bell, ressam Duncan Grant ve yazar Virginia Woolf gibi ünlü kişilerin bulunduğu, Bloomsbury grubu olarak adlandırılan sanatçı çevresine girdi.

Cambridge'den mezun olduktan sonra Whitehall'daki Hindistan Dairesi'nde devlet memuru olarak çalışmaya başladı. Bu görevi sırasında edindiği bilgiler, Hindistan'ın I. Dünya Savaşı öncesindeki maliye ve para sistemi üzerine güvenilir bir kaynak olma özelliğini bugün de koruyan *Indian Currency and Finance* (1913; Hint Para ve Maliye Düzeni) adlı ilk kitabına temel oluşturdu. Daha sonra bu görevinden ayrıldı ve 1915'e değin Cambridge Üniversitesi'nde iktisat dersleri verdi. I. Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine yeniden devlet hizmetine giren Keynes, bu kez Hazine'de görevlendirildi. 1919'da Başbakan Lloyd George'un iktisat danışmanı olarak Versailles Barış Konferansı'na katıldı. Ama, konferansın sonunda imzalanan antlaşmanın savaş tazminatlarıyla ilgili hükümlerine karşı çıkarak, Hazine'deki görevinden ayrıldı. Aynı yıl kaleme aldığı *The Economic Consequences of the Peace* (1919; Barışın İktisadi Sonuçları) adlı kitabında, savaş tazminatlarının Alman ekonomisini büyük bir yük altına soktuğunu vurgulayarak, çok tazminatların ödenme olasılığının hemen hiç bulunmadığını gösterdi. Ama kitabın büyük bir ilgi görmesinin nedeni, savaş tazminatlarına ilişkin iktisadi çözümlerden çok Woodrow Wilson, Clemenceau ve Lloyd George'un acımasız bir dille çizilmiş portreleriydi.

Daha sonra yeniden Cambridge Üniversitesi'ne dönen Keynes, bu dönemde henüz neo-klasik iktisat okuluna yönelik eleştirileriyle değil, Alfred Marshall ve A.C. Pigou'nun yetenekli bir öğrencisi olarak tanınıp saygı görüyordu. 1920'lerde yazdığı yazılar geleneksel iktisat politikalarına kuşkucu bir biçimde yaklaştığını göstermekle birlikte, henüz bırakınız yapsınlar (*laissez-faire*) politikasına açıkça meydan okuyan bir özellik taşımıyordu.

1925'te İngiltere'nin savaş öncesi parite üzerinden altın standartına dönmesine karşı çıkması ve 1929'daki Büyük Bunalım'dan çok önce İngiliz tersane, dokuma ve kömür madeni işçileri arasındaki işsizlikten kaygı duyarak buna karşı önlemler alınmasını savunması ileride geliştireceği iktisadi kuramlarının habercisi oldu. Dönemin ünlü iktisatçıları, bu işsizliğin geçici olduğunu ve piyasa mekanizmasının işlemesi sonucu kendiliğinden ortadan kalkacağını savunurken, Keynes Liberal Parti'nin işsizlere yeni işler yaratılabilmesi için bayındırlık işlerinin yaygınlaştırılmasını öngören programını destekledi. Ama meslektaşlarının, bayındırlık işleri nedeniyle devlet bütçesinde ortaya çıkabilecek açıkların özel yatırımlarda eşit azalışlara yol açacağı biçimindeki görüşlerini henüz kuramsal olarak küldürmediğinden, bu çabaları sonuçsuz kaldı.

1925'te yetenekli bir balerin olan Lydia Lopokova ile evlendi. Bu arada Bloomsbury çevresiyle dostluğu gelişip güçlenmekte ve hisse senedi spekülasyonundan sağladığı gelirle Londra'da gösterişli bir yaşam sürdürmekteydi. Öte yandan gene bu yıllarda sol eğilimli *New Statesman* ile *The Times* ve *Manchester Guardian* (bugün *The Guardian*) gibi büyük gazetelerde yayımlanan makaleleri bir gazeteci olarak da ün kazanmasını sağladı.

Büyük Bunalım. Keynes'e asıl ününü, 1930'lardaki Büyük Bunalım sırasında geliştirdiği iktisadi kuramlar sağladı. Bu bunalım bütün politikacıları ve iktisatçıları şaşkına çevirmiş ve geleneksel politikalara olan güvenlerini yitirmelerine yol açmıştı. Bununla birlikte neo-klasik iktisatçıların hâlâ uzun süreli ekonomik bunalımların olmayacağını ve hükümetlerin ekonomiyi müdahalesine gerek kalmadan piyasa mekanizmasının otomatik olarak tam istihdamı sağ-

layacağını savunuyorlardı. Bu görüşe göre işsizlik ücretlerin yüksekliğinden kaynaklanıyordu. Eğer işçiler daha düşük ücretle çalışmaya razı olurlarsa işsizlik ortadan kalkar ve işadamları mallarını daha düşük fiyatlarla satabilirlerdi. Bu durumda birkaç güçsüz firma piyasadan çekilmek zorunda kalsa bile zaman içinde piyasa yeniden canlanır ve bütün dünyayı sarsan ekonomik bunalımın üstesinden gelinebilirdi. Ama çok geçmeden bu görüşlerin ekonomik bunalıma karşı bir çözüm getiremediği ve yeni politikalara gereksinim duyulduğu ortaya çıktı. ABD'de Franklin Roosevelt'in 1932 başkanlık seçimlerinde Herbert Hoover karşısında kazandığı ezici zafer de bırakınız yapsınlar politikasının siyasal iflasına tanıklık ediyordu. Keynes'in bu yıllarda kaleme aldığı *The General Theory of Employment, Interest and Money* (1935-36; *İstihdam, Faiz ve Para Genel Teorisi*, 1969, 1980) adlı kitabının büyük ilgi görmesinin nedenlerinden biri de neo-klasik iktisadin Büyük Bunalım'ı açıklamada yetersizliği idi. Keynes, *Treatise on Money* (1930; *Para Üzerine İnceleme*) adlı yapıtında ele aldığı konuları daha kapsamlı ve kuramsal bir biçimde açıkladığı bu kitabında piyasa mekanizmasının otomatik olarak tam istihdamı sağlayacağı yolundaki görüşe karşı çıkarak ekonomik bunalımın aşılması için ne yapılması gerektiğini ortaya koydu. Keynes'in iktisadi çözümlerlerinin temelinde toplam efektif talep kavramı yatar. Toplam efektif talep toplam arzın altında kalırsa işsizlik ve durgunluk, üzerine çıkarsa enflasyon doğar. İşsizlik ve durgunluk dönemlerinde yapılması gereken, devlet müdahalesiyle toplam harcamaları artırmaktır. Keynes, para politikasından çok, maliye politikasına ağırlık vermesiyle de tanınır.

Keynes'in görüşleri kısa zamanda büyük kabul gördü ve hem meslektaşları, hem de çeşitli ülke hükümetlerince benimsendi. II. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında Batı ülkeleri Keynes'in görüşlerine dayanan bir iktisat politikası izleyerek istihdamı oldukça yüksek bir düzeyde tutmayı başardılar.

Son yılları. İstihdam, Faiz ve Para Genel Teorisi, Keynes'in yazdığı son önemli yapıtı oldu. 1937'de ağır bir kalp krizi geçiren Keynes iki yıl sonra, henüz tam iyileşmemişken, yeniden Cambridge'de ders vermeye başladı. Bu yıllarda savaşın finansmanı konusunu ele aldığı *How to Pay for the War* (Savaşın Bedelini Nasıl Ödemeli?) başlıklı üç etkili yazı yazdı ve bir kez daha Hazine'de danışman olarak görev aldı. Savaşın Müttefiklerin zaferiyle sonuçlanacağı kesinlik kazanınca, çalışmalarını ekonomik bunalımın yaygınlaşmasını önleyecek uluslararası mali kuruluşların oluşturulması konusunda yoğunlaştırdı. 1944'teki Bretton Woods Konferansı'nda önemli bir rol oynadı. Ama bu konferansta alınan bir kararla kurulan Uluslararası Para Fonu (IMF) ile Dünya Bankası (IBRD), Keynes'in düşüncesinden çok, zamanın ABD Maliye Bakanlığı'nın tutucu kuramlarının damgasını taşıyordu.

Keynes'in üstlendiği son önemli kamu görevi, ABD tarafından İngiltere'ye verilen milyarlarca dolarlık bir borç için 1945 sonbaharında ve kış başında yürüttüğü görüşmeler oldu.

Kraliyet İktisat Derneği'nin yayımladığı *Collected Writings of John Maynard Keynes* (1971-79, 29 cilt; John Maynard Keynes'in Toplu Yazıları) Keynes'e duyulan ilginin 1970'lerde yeniden canlanmasına yol açmıştır. Keynes'in yaşamına ilişkin en güvenilir kaynak, öğrencisi ve meslektaşlarından biri olan Roy F. Harrod tarafından kaleme alınmış olan *The Life of John Maynard Keynes*'dir (1951; John Maynard Keynes'in Yaşamı).

Keynes, John Neville (d. 31 Ağustos 1852, Salisbury, Wiltshire - ö. 15 Kasım 1949, Cambridge, İngiltere). İngiliz felsefeci ve iktisatçı. Tümevarımsal ve tümdengelsel usuvurmaya bir arada kullanarak iktisadi düşüncenin iki kutbunu bütünleştirmeye çalışmıştır.

Londra ve Cambridge üniversitelerinde öğrenim gördü. 1875'te bitirdiği Cambridge'de, 1884-1911 arasında manevi bilimler dalında öğretim üyeliği yaptı. Cambridge'deki Economics Tripos'un (İktisat Onur Programı) kurulmasında etkin biçimde çalıştı.

Keynes'in iktisada en önemli katkısı mantık ve metodoloji alanında oldu. En önemli iki yapıtı *Studies and Exercises in Formal Logic* (1884; Biçimsel Mantık İncelemeleri ve Alıştırmaları) ile iktisat metodolojisinin klasiklerinden *The Scope and Methods of Political Economy*'dir (1891; Siyasal İktisadın Kapsamı ve Yöntemleri). Metodoloji konusundaki çeşitli yaklaşımları tümevarımsal ve tümdengelsel olmak üzere iki kategoriye ayıran bu yapıtta Keynes, iki yöntemi bağdaştırmaya çalıştı. Bu dönemde Almanca konuşulan ülkelerde, tümdengelsel yaklaşımı savunarak salt kuramın önemini vurgulayan Karl Menger'in öncülüğündeki Avusturya iktisat okulu ile tümevarımsal çalışmaya ağırlık veren Alman iktisatçı Gustav Schmoller'in yandaşları arasındaki *Methodenstreit* (yöntem kavgası) sürüyordu. Oysa Keynes'e göre tümevarım tümdengelinin dayanması gereken genel öncülleri veriyor, buna karşılık tümdengelim de tümevarımsal işlemlerle sınanması gereken genelleme ya da yasalara ulaşılmasını sağlıyordu. Keynes 20. yüzyılın en etkili iktisatçılarından John Maynard Keynes'in babasıdır.

Keynes, Richard Darwin (d. 14 Ağustos 1919, Londra, İngiltere). İngiliz fizyolog. Radyoaktif sodyum ve potasyum kullanarak sinir iletili sırasında sodyum ve potasyumun hücre düzeyindeki hareketini ilk kez izleyen bilim adamıdır.

1949'da Cambridge Üniversitesi'nde doktora çalışmasını tamamladıktan sonra aynı üniversitede ders vermeye başladı. 1960-64 arasında Babraham'daki Tarımsal Araştırma Konseyi'ne bağlı Hayvan Fizyolojisi Enstitüsü'nde fizyoloji bölümü başkanlığını yürüttü; 1965-73 arasında bu enstitünün yöneticiliğini yaptı. 1981'de Uluslararası Saf ve Uygulamalı Biyofizik Birliği'nin başkanı oldu. 1959'da Royal Society üyeliğine kabul edildi.

Keynes'in bilim dergilerinde yayımlanmış, özellikle dokularda iyon iletili, bazı yılanbalığı türleri ve balıkların elektrik üretici organlarının biyokimyası ve termodinamiği üzerine çok sayıda bildirisi vardır.

Keysaniye, İslamda, Hz. Ali'nin oğlu Muhammed bin el-Hanefiye'nin (ö. 700) imamlığını ve ehl-i beytin (Hz. Muhammed'in ev halkı) haklarını savunan akım. Keysan adlı birine bağlanmasına karşın Keysan'ın kimliği konusunda kesin bilgi yoktur. Hz. Ali'nin özgür bıraktığı kölelerden biri ya da Muhammed bin el-Hanefiye'nin öğrencisi olduğu öne sürülür. Bir sava göre de akımın ilk önderi Muhtar bin Ebî Ubeyd es-Sakafi'dir.

Muhtar es-Sakafi, halifesi olduğunu öne sürdüğü Muhammed bin el-Hanefiye'nin imamlığı inancını yaymaya çalıştı. Keysaniye, Emevi döneminin sonuna değin Muhammed ve soyunun haklarını savundu. Abbasilerin iktidarı ele geçirmesinden (750) sonra, imamlığın Ebu Haşim'den Muhammed bin Ali bin Abdullah bin Abbas'a geçtiğini öne sürerek Abbasilere bağlandı.

Kendisine vahiy geldiğini öne süren Muhtar es-Sakafi, kehanetleri yanlış çıktığında kendisini savunmak için, Tanrı'nın düşünce değiştirdiğini ileri sürerdi. Beda terimiyle anılan bu görüş Keysaniye'nin ayırıcı özelliklerinden birini oluşturdu. Buna göre Tanrı, bir konuda karar verdikten sonra yargısını değiştirerek yeni bir karar verebiliyordu.

Keyser, Hendrick de (d. 15 Mayıs 1565, Utrecht - ö. 15 Mayıs 1621, Amsterdam, Felemenk), döneminin en önemli Felemenk heykelticisi ve mimarı. Yapıtları

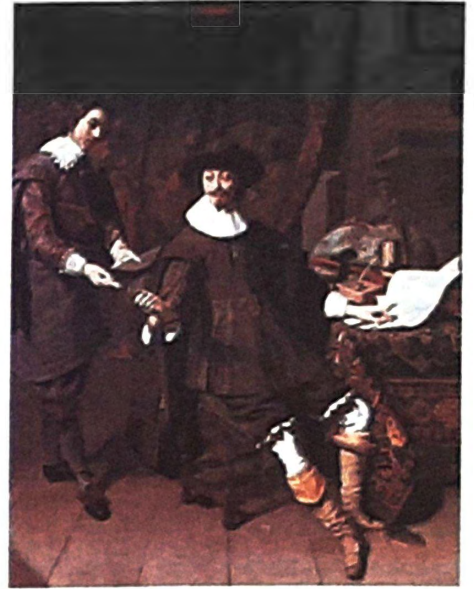
Hendrick de Keyser'in en önemli yapıtı olan Batı Kilisesi (Westerkerk), Amsterdam
Foto Marburg - Art Resource / EB Inc

Felemenk rönesansı ile 17. yüzyıl klasikçiliği arasında bir geçiş oluşturur.

1594'te Amsterdam kentine heykelticisi ve taş ustası olarak atandı; 1612'de bu kentin başmimarı oldu. Felemenk'teki ilk Protestan kilisesi olan Güney Kilisesi (Zuiderkerk) (1603-14), Doğu Hindistan Evi (1606) ve en önemli yapıtı olan Batı Kilisesi (Westerkerk) (1620) gibi tasarımlarının çoğu Amsterdam'dadır.

Keyser'in heykel alanındaki başyapıtı Delft'te Nieuwe Kilisesi'nde bulunan I. Willem mezarıdır (1614-21). Keyser'in pişmiş toprak büstleri, Frans Hals'ın 17. yüzyılda yaptığı portrelerdeki dolaysızlığı ve yalınlığı anımsatır. En ünlü öğrencisi, aynı zamanda damadı olan İngiliz heykelticisi Nicholas Stone'dur. Oğulları Pieter, Willem ve Hendrick heykelticisi, Thomas ise ünlü bir portre ressamı olmuştur.

Keyser, Thomas de (d. y. 1596, Amsterdam - ö. 2 Haziran 1667), en çok Amsterdam'ın önde gelen kişilerini betimlediği portreleriyle tanınan Felemenk barok ressam ve mimar. Ünlü mimar ve heykelticisi Hendrick de Keyser'in oğluydu. Amsterdam Belediye Binası'nda yer alan "Theseus" ve "Ariadne" gibi tarihsel ve mitolojik konulu resimler de yapmakla birlikte daha çok portre alanında ustalaşmıştı. Karakteri başıyla yansıttığı portrelerinde zengin ve parlak renklerin yanı sıra Rembrandt'ı anımsatan ışık-gölge kullanımına yer verdi. Portrelerinin bazıları gerçek insan boyutlarında, ama çoğu daha küçük ölçekte yapılmıştı. Keyser "Constantin Huygens ve Sekreteri" (1627) gibi tam boy portrelerinde bile küçültülmüş ölçeği yeğliyordu.

"Constantin Huygens ve Sekreteri", Thomas de Keyser'in meşe levha üstüne yağlıboya çalışması, 1627; Ulusal Galerî, Londra
National Gallery Londra, fotoğraf J.R. Freeman & Co Ltd

Yaşamının son 27 yılında pek az resim yaptı. En önemli mimarlık ürünü Amsterdam Belediye Binası kulesidir.

Keyserling (Kontu), Hermann Alexander (d. 20 Temmuz 1880, Könnö, Livonya, Rus Çarlığı - ö. 26 Nisan 1946, Innsbruck, Avusturya), I. Dünya Savaşı'ndan sonra ün kazanan Alman toplum felsefecisi.

Avrupa'da birkaç üniversitede öğrenim gördükten sonra çıktığı dünya gezisinin (1911) izlenimlerine dayanarak en ünlü yapıtı *Das Reisetagebuch eines Philosophen*'i (1919; Bir Filozofun Gezi Defteri) kaleme aldı. Felsefeye akademik olmayan bir bakışla yaklaşan Keyserling'in tinsel yenilenme üzerinde odaklanan düşünceleri çoğunlukla belirsizlik taşıyordu. Öbür yapıtları arasında *Unsterblichkeit* (1907; Ölümsüzlük), *Schöpferische Erkenntnis* (1922; Yaratıcı Bilgi), *Wiedergeburt* (1927; Yeniden Doğuş), *Amerika, der Aufgang einer neuen Welt* (1929; Amerika, Yeni Bir Dünyanın Ortaya Çıkışı) ve *Südamerikanische Meditationen* (1932; Güney Amerika Düşünceleri) sayılabilir.

Keystone Kops, COPS (İngilizce *cop*: argo-da "polis") olarak da yazılır, sessiz sinema döneminde, 1914'ten 1920'lerin başlarına değin, uygunsuz, kaba üniformaları, inanılmaz beceriksizlikleriyle Mack Sennett komedilerinin kahramanı olan polis ekibi. Komik ögenin otoriteye karşı doğal bir umursamazlıktan kaynaklandığı özgün bir halk sanatı ürünü olarak ABD sinema tarihinde özel bir yer edinmişlerdir.

Hızlandırılmış, çılgın bir tempoyla yerlerinden fırlayıp yaya olarak ya da hepsi küçük bir otomobile doluşarak kovalamaca giren polisler, gösterdikleri büyük çabıyla mantık düzeyindeki eksikliklerini dengeliyorlardı. İster sokak köşelerinde birbirleriyle çarpışsınlar, ister çamaşır iple, merdivenler ve çöken çadırlarla başları derde girsin, yüzlerindeki sert ve gururlu ifade hiç değişmiyordu. Fatty Arbuckle gibi birçok büyük sessiz sinema komedyeni Keystone Kops ekibinden yetmişmişti.

Keyusiye HANEDANI. İran'ın kuzeyindeki Taberistan'da (bugün Mazenderan) hüküm sürmüş Bavendilerin kolu (665 - y. 1074).

Hanedanın kökeni ve ilk dönemindeki tarihi belirsizdir. Gerek Bavendileri, gerek Keyusiye kolunu Bav (hd 665-680) adlı hükümdar kurmuştur. Hanedanın merkezi, Sari'nin güneybatısındaki dağlık bölgede bulunan Ferim'di. Arazinin dağlık yapısı ve öteki bölgelerden kopuk olması hanedanın sürekliliğini sağladı. I. Karen'in (hd 837-867) hükümdarlığı sırasında İslam dinini benimseyen Bavendiler, 10. yüzyılda evlilikler yoluyla Büveyhiler ve Ziyarilerle ittifak kurarak bağımsızlıklarını korudular. 1006-57 arasında hüküm süren III. Rüstem, Ziyarilerin kralı Kabus'un vasaı oldu. Ziyarilerin zayıflamasından sonra Rüstem ve ardılı II. Karen (hd 1057-74) Sari yakınlarındaki dağlık bölgeyi güçsüz birer hükümdar olarak yönettiler.

Keyusiye hanedanının yerini yaklaşık 1074'te Bavendilerin öteki kolu İspehbediye aldı. İspehbediye hanedanı 1210'a değin Mazenderan ve Gilan'da hüküm sürdü.

Kezilahabi, Euphrase (d. 13 Nisan 1944, Ukerewe, Tanzanya), Svahili dilinde yazan Tanzanyalı romancı, şair ve araştırmacı.

Dar es-Salaam Üniversitesi'nden edebiyat diploması aldıktan (1970) sonra ülkesinin çeşitli yörelerinde öğretmenlik yaptı. Ardından lisansüstü öğrenim görmek ve Svahili bölümünde ders vermek üzere üniversiteye döndü. Lisansüstü öğrenimini sonraki yıllarda ABD'nin Wisconsin Üniversitesi'nde tamamladı.

Kız öğrencilerin öğretmenlerinden gördüğü kötü muameleyi konu alan ilk romanı *Rosa Mistika* (1971, 1981) büyük ilgi topladı. Önce okullarda okutulması yasaklandıysa da, daha sonra Tanzanya ve Kenya'daki ortaokullarda ders kitabı oldu. Kezilahabi'nin sonraki romanları arasında *Kichwamaji* (1974; Pınar), *Dunia Uwanja wa Fujo* (1975; Dünya Karışık Bir Yer) ile *Gamba la Nyoka* (1979; Yılan Derisi) sayılabilir. Romanlarının başlıca konusu, bireyin gerek kentleşmenin, gerekse Tanzanya'da 1960'ların sonlarında başlatılan toprak reformu ve kır kömünleri uygulamasının doğurduğu toplumsal altüst oluşlara ayak uydurmada çektiği zorluklardır.

Kezilahabi'nin en büyük ustalığı, son derece yalın bir dil kullanarak güçlü ve uyarıcı imgelerle dolu ilginç ve akıcı bir üslup geliştirebilmesidir. Bu, Kezilahabi'nin aynı zamanda bir şair ve şiir kuramcısı olmasının ürünüdür. Şiir üzerine bazı yazılarının yanı sıra *Kichomi* (1974; Saplanan Ağrı) gibi şiir kitapları da edebiyat çevrelerinde tartışmalara yol açmıştır. Kezilahabi, Svahili şiirinin biçimsel geleneklerinin dışına çıkmış, şiirde açık ölçüden yana olmuş ve bu tür şiirin Svahili dilindeki ilk örneklerini vermiştir.

kezzap, özellikle lavabo ve tuvalet temizliği başta olmak üzere, evlerde temizlik malzemesi olarak kullanılan seyreltik nitrik asit çözeltilerine verilen ad.

K. G. (Knight of the Garter), dünyanın en seçkin şövalyelik tarikatlarından birinin üyelerine verilen unvan. Ayrıca bak. Garter, The Most Noble Order of the.

KGB, Rusça tam adı KOMİTET GOSUDARSTVENNOY BEZOPASNOSTI (Devlet Güvenlik Komitesi), eski SSCB'nin istihbarat ve karşı istihbarat etkinliklerini yürüten başlıca siyasi polis ve güvenlik örgütü. 1954'te kurulmuş olmasına karşın geçmişi ilk Sovyet güvenlik örgütü Çeka'ya kadar uzanır. Ağustos 1991'de, o dönemdeki SSCB devlet başkanı Mihail Gorbaçov'u devirmek ama-

ciyla KGB başkanının da katılımıyla girişilen darbenin başarısızlığa uğramasından sonra örgütün yaygın askeri birimleri dağıtılmış, yurtiçi güvenlik işlevlerinden büyük bölümüne son verilmiştir.

Sovyet Devrimi'nin hemen ardından Aralık 1917'de oluşturulan Çeka (Tüm Rusya Karşı Devrim, Sabotaj ve Vurgunculukla Mücadele Olağanüstü Komisyonu anlamına gelen Rusça tam adının başharflerinden oluşan VEÇEKA'nın kısaltılmış biçimi), başlangıçta karşı devrimci eylemlerin ve sabotajların ön soruşturmasını yapmakla görevliydi. Ama çok geçmeden "devletin düşmanlarını" yakalama, tutuklama ve ortadan kaldırma görevini de üstlendi. İç Savaş (1918-20) sırasında bu uygulamaları bütün Bolşevizm karşıtlarını, özellikle de burjuvaları, eski soyluları ve din adamlarını kapsayacak biçimde yaygınlaştırdı. Çeka'nın giderek güçlenmesini ve özerk bir yapı kazanmasını tehlikeli bulan Bolşevik yönetim, 1922'de "kahramanca çalışmalarından ötürü minnettarlığını bildirerek" Çeka'yı dağıtma yoluna gitti.

Çeka'nın dağıtılmasından hemen sonra yerini alan GPU'nun (Devlet Siyaset Dairesi) başına daha önce Çeka'yı yöneten Polonyalı Bolşevik Feliks Dzerjinski getirildi. Görevi karşı devrimi bastırmak olan örgüte SSCB'nin kurulduğu 1923'te OGPU (Birleşik Devlet Siyaset Dairesi) adı verildi. Ayrıca bütün cumhuriyetleri kapsayacak biçimde genişletilen yetki alanına çalışma kamplarını yönetme ve geniş çaplı adli soruşturmaları yürütmeye gibi yeni görevler de alındı. OGPU, Kronstadt ve Antonov ayaklanmalarının bastırılması, özel girişimcilerin (*nepman*) sindirilmesi, kitlesel kolektifleşmenin zorla uygulanması ve kulakların sürülmesi gibi olaylarda önemli rol oynadı. Aynı zamanda Menşeviklerin ve başka "yıkıcıların" özel olarak kurulmuş nankemelerde (1928-33) yargılanarak saf dışı edilmesini sağladı. Bütün Sovyet kolluk hizmetlerini denetim altına alarak hava ve tank birlikleriyle donatılmış kendi askeri gücünü oluşturdu. Bunun yanı sıra fabrikalarda, resmi dairelerde ve Kızıl Ordu içinde geniş bir casus ve muhbir ağı kurdu.

1934'te yapılan bir düzenlemeyle OGPU birimleri yeni kurulan NKVD'ye (İçişleri Halk Komiserliği) bağlandı. NKVD devraldığı geniş soruşturma ve yargı yetkilerini, Stalin'in 1930'larda giriştiği Büyük Temizlik hareketinde kullandı. Örgütün kurbanları arasında ilk iki başkanı Genrih G. Yagoda ile Nikolay I. Yejov da vardı. Daha sonra başkanlığına Lavrenti P. Beriu'nun atandığı NKVD, II. Dünya Savaşı sırasında Karayayların, Kalmukların, Çeçen-İnguşların, Kırım Tatarların, Balkarların ve Volga Almanlarının topraklarından sürülmesi uygulamasını yönetti.

1943'te devlet güvenliğinin sağlanması görevi NKVD'den alınarak NKGB (Devlet Güvenlik Halk Komiserliği) oluşturuldu. 1946'da bütün komiserliklerin bakanlıklara dönüştürülmesi üzerine iki örgüt içişleri ve devlet güvenlik bakanlıkları olarak yeniden düzenlendi. Beria İçişleri Bakanlığı'nı (MVD) yönetirken, V.S. Abakumov Devlet Güvenlik Bakanlığı'nın (MGB) başına geçti. II. Dünya Savaşı sırasında NKVD, ardından da NKGB çeşitli görünümler altında Sovyet casusluk ve karşı casusluk eylemlerini yürüttü, savaş esirleri kamplarını yönetti, silahlı kuvvetlerin siyasal denetimini ve genel olarak iç güvenlik sorumluluğunu üstlendi.

II. Dünya Savaşı sonrasında etkinlik alanını Doğu Bloku'nu da kapsayacak biçimde genişleten MGB, denetimine aldığı polis örgütleri aracılığıyla bu ülkelerin SSCB

yörüngesinde kalmasında önemli rol oynadı. Ayrıca siyasal açıdan sakıncalı bulunan kişileri mahkeme önüne çıkarmadan ortadan kaldırmaya ya da itiraflara zorlayarak mahkûm ettirmeye yönelik çeşitli operasyonlara girişti. Leningrad Olayı'nda A. A. İdanov'un yandaşları kitleler halinde hapis ya da idam edildi. Doktorlar Komplosu (1953) olarak adlandırılan olayda, devlete karşı komplo düzenledikleri öne sürülen tanınmış Sovyet tıp uzmanları ortadan kaldırıldı.

Stalin'in ölümünden (Mart 1953) hemen sonra MGB yeniden Beria'nın yönetimindeki İçişleri Bakanlığı'na (MVD) bağlandı. Ama yeni yönetim, gizli polis örgütünü Stalinci olarak bilinen Beria'ya karşı kullanarak görevinden alınmasını ve idam edilmesini sağladı. 1956'ya değin süren bir dizi mahkeme ve idamlar sonunda Beria'nın yardımcılarından birçoğu ortadan kaldırıldı. Zamanla gücünü yitiren MVD 1960'ta dağıtıldı.

Devlet güvenliğiyle ilgili işleri yerine getirmek üzere Komünist Parti'ye sıkı sıkıya bağlı yeni bir örgüt olarak kurulan KGB, Beria yandaşlarının temizlenmesi konusunda önemli rol oynadı. Bu temizlik hareketinin yaygınlığı ve sertliği genelde güvenlik polisinin itibarının sarsılması sonucunda doğurduğundan, KGB'ye Sovyet yurttaşlarının gözünde itibar kazandırmak için yaygın bir kampanya başlatıldı. Bu dönemde yabancı ülkelerdeki casusluk etkinliklerini gizlemeye yönelik eski politika terk edildi. II. Dünya Savaşı sırasında Japonlar tarafından idam edilen Sovyet casusu Richard Sorge Sovyetler Birliği Kahramanı ilan edildi. II. Dünya Savaşı'ndan sonra ABD'de çalışan usta casus Rudolf Abel kamuoyuna tanıtıldı, ayrıca Sovyet haber organlarında kendisinden övgüyle söz edildi.

KGB, 1960'ların ortalarında Komünist Parti'nin güdümünde bir güvenlik örgütü olarak giderek daha etkin bir duruma geldi. A.D. Sinyavski'nin (1966), Pyotr Yakir ile Viktor Krasin'in (1973) ve daha birçok rejim muhalifinin yargılanarak sindirilmesinde belirleyici bir rol oynadı. KGB başkanı Yuri Andropov'un 1973'te Politbüro'ya seçilmesi, 1982'de de parti genel sekreterliğine getirilmesi örgütün siyasal mekanizmada kazandığı ağırlığı yansıtıyordu.

Gücünün doruğunda bulunduğu dönemde dünyanın en büyük gizli polis ve casusluk örgütü olan KGB geniş çevrelerce kabul edilen, yüksek bir uzmanlık düzeyine ulaşmıştı. Örgüt 17 ayrı birimden oluşuyordu. bunların başında karşı istihbarat, dış istihbarat (casusluk) ve iç güvenlik gibi konularla ilgilenen çeşitli başmüdürlükler geliyordu. Sınır Muhafızları Başmüdürlüğü'nün yönetiminde, zırhlı silahlar ve savaş gemileriyle donatılmış yaklaşık 300 bin asker görev yapıyordu. Bu birimin temel görevi sınır güvenliğini korumak, istenmeyen yabancıların sızmasını önlemek ve yurtdışına çıkışları denetlemektir. Örgüt bünyesinde silahlı kuvvetler içindeki güvenlik operasyonlarından, teknik uygulamalardan, yönetim, personel, izleme, haberleşme, şifre çözme ve koruma hizmetlerinden sorumlu daha alt düzeyde müdürlüklerin yanı sıra özel soruşturma, maliye, uygulama analizleri, fiziksel güvenlik, kayıt ve arşiv işlerine bakan bağımsız bölümler de vardı. KGB askeri istihbaratla ilgilenmiyordu; bu konu GRU'nun (Genelkurmay Baş Haberalma Müdürlüğü) görev alanı içindeydi.

Bulgaristan, Çekoslovakya, Doğu Almanya, Macaristan, Polonya, Romanya ve Küba'nın Sovyet bloku içinde bulunduğu dönemde bu ülkelerin istihbarat ve karşı istihbarat çalışmalarını yönlendiren KGB,

dünya çapında da kapsamlı casusluk etkinlikleri yürütüyordu. KGB ajanları hemen her güvenlik örgütünün yaptığı gibi diplomatik misyonlar içinde yer alıyor, ayrıca Sovyet uluslararası ticaret kuruluşu Amtorg ve Sovyet haber ajansı TASS gibi kuruluşları da paravan olarak kullanıyordu. Batılı istihbarat yetkililerine göre KGB, Merkezi Haberalma Örgütü (CIA) dışında bütün büyük istihbarat örgütlerine sızmıştı.

Gorbaçov'un 1985'ten sonra özgürlükleri genişletme ve Sovyet siyasal sistemini demokratikleştirme yönündeki çabaları da önceleri KGB'yi doğrudan etkilemedi. Örgüt bu dönemde gizli polis etkinliklerini bir ölçüde azalttı, ülke içinde ve dışında kamuoyundaki imajını düzeltme çabasına girdi. Ama gizli polis aygıtının neredeyse olduğu gibi durması ve örgütün Komünist Partisi'nin toplum üzerindeki denetimini desteklemeyi sürdürmesi, KGB'yi reformcuların baş hedeflerinden biri durumuna getirdi. Ağustos 1991 darbesinin başındaki sekiz kişi arasında KGB Başkanı Vladimir Kryuchkov'un da yer almasına karşın, Moskova'daki KGB subaylarının bile darbecilerin emirlerine uymaya yanaşmaması örgütün gücünün tükendiğini gösteriyordu.

Kgositsile, Keorapetse (William) (d. 19 Eylül 1938, Johannesburg, Güney Afrika). Güney Afrikalı şair ve deneme yazarı. Yazılarında Afrika'nın kurtuluşunun bilinçli bir kahramanlığın ve sevgiye dayanan bir hümanizmin sonucu olacağını savunmuş, şiirlerinde Güney Afrika ve Afrika-Amerikan şiirinin yapı ve retorik özelliklerini özgün bir biçimde kaynaştırmıştır.

Kgositsile, Johannesburg'daki Madibane Lisesi'ne devam etti ve sonradan yasaklanan *New Age* adlı siyasal dergide yazdı. 1961'de Tanzanya'nın Dar es-Salaam kentine yerleşerek *Spearhead* adlı dergide yazmaya başladı. 1962'den 1975'e değin ABD'de yaşadı; Pennsylvania, New Hampshire ve New York'ta lisansüstü öğrenim gördükten sonra, Colorado'daki Denver Üniversitesi'nde, New York kentindeki New School For Social Research'te ve Greensboro'daki Kuzey Carolina Eyalet Tarım ve Teknik Üniversitesi'nde ders ve konferanslar verdi. Daha sonra Dar es-Salaam Üniversitesi'nde İngilizce dersleri vermek üzere Tanzanya'ya döndü.

Kgositsile'nin şiir kitapları arasında *Spirits Unchained: Paens* (1969; Zincirlerinden Kurtulan Ruhlar: Zafer Şarkıları), *For Melba: Poems* (1970; Melba İçin: Şiirler), *My Name is Afrika* (1971; Adım Afrika), *The Present Is a Dangerous Place to Live* (1974; Günümüz Yaşamak İçin Tehlikeli Bir Yer), *Places and Bloodstains* (1975; Yerler ve Kan Lekeleri) ve *Herzspuren* (1981; Kalp İzleri) yer alır. Yayına hazırladığı *The Word Is Here: Poetry from Modern Afrika* (1973; Söz Burada: Çağdaş Afrika'dan Şiirler) adlı antoloji, inceliklerle işlenmiş ve açık didaktik mesajlar içeren şiirlerden oluşur.

Khabrias (ö. İÖ 356, Khios [Sakız] Adası, İonya), Atinalıların safında, ayrıca Kıbrıs ve Mısır hükümdarlarının emrinde savaşmış paralı asker.

Spartalıları İÖ 388'de ve Atina'nın Sparta'ya karşı Thebai'yle birleştiği İÖ 378'de yenilgiye uğrattı. İkinci çarpışmada sol dizi kırarak kalkını yere oturtmaya ve mızrağı düşmana çevrili durumda tutmaya dayalı yeni bir savunma tekniği geliştirdi. İÖ 366'da vatana ihanetle suçlanarak yargılandığı da sonunda aklandı. İÖ 361'de Mısır hükümdarı Takhos'un ordusunda komutanlık yapmayı kabul etti. Atina'nın İkinci Atina Birliği'nde yer alan müttefikleriyle karşı karşıya geldiği Müttefikler Savaşı

(İÖ 357-355) sırasında Atina donanmasında görev aldı. İonya kıyıları açığındaki Khios (Sakız) Adası yakınlarında, bir deniz savaşında öldü.

Khacraho, KHACURAHO olarak da yazılır. Hindistan'ın orta kesiminde, Madhya Pradesh eyaletine bağlı Chhatarpur ilinde tarihsel kasaba. Bundelkhand'da hüküm süren Çandella Racutlarının İS y. 950-1050 arasında bölgede yaptırdıkları 85 tapınaktan 20'si günümüze ulaşmıştır. Şivacı, Vişnucu ve Caynacı din büyüklerine adanmış olan

Khacraho'da Kandarya Mahadeva Tapınağı, Madhya Pradesh, Hindistan
Art Resource-EB Inc

bu tapınaklar bir ikisi dışında kumtaşından dir. Tapınakların iç ve dış yüzeylerinde erotik konuları işleyen kabartmalar vardır. Tapınakların en ünlüsü Şivacı Kandarya Mahadeva Tapınağı'dır (y. 1000); 35 m yüksekliğindeki tapınak daralarak yükselen sahanlıklar ve küçük kulelerden oluşur. Khacraho, Bundelkhand topraklarında kurulmuş Cecakabhukti (Cichoti) Krallığı'nın başkentiydi. Bölgede tarihsel bakımdan önemli bilgiler içeren yazıtlar ortaya çıkarılmıştır. Kasabanın adı, bölgede yetişen *khacur* (hurma) ağacından gelir. Nüfus (1981) 4.680.

Khai Dinh, asıl adı NGUYEN BUN DAO (ö. 6 Kasım 1925). 1916-25 arasında Vietnam imparatoru. Fransız sömürge yönetimiyle işbirliği yapmıştır.

İmparator Dong Khanh'ın en büyük oğluydu. Bağımsızlık mücadelesini desteklediği için Fransızlarca tahttan indirilen Duy Tan'ın (hd 1907-16) yerine imparator oldu. Geri kalmış teknolojisiyle Vietnam'ın gelişmiş ülkelere kendini kabul ettiremeyeceğini ve bağımsızlık kazanmadan önce Batı'nın bilim ve düşünce düzeyine ulaşması gerektiğini savunuyordu. Ona göre Fransa'yla işbirliğini sürdürmek bu ülkenin uygarlığını tanımak açısından Vietnam'ın yarannaydı. 1922'de Khai Dinh, Marsilya'da sömürge ülkelerin ürünlerinin sergilendiği bir fuara katılarak hükümdarlığı sırasında Avrupa'yı ziyaret eden ilk Vietnam imparatoru oldu. Bu fuarda yaptığı konuşmada Vietnam'ın Fransa'ya bağımlı özerk bir devlet olmasını savundu. Bu tutumu nedeniyle Khai Dinh, bağımsızlık yanlısı Vietnamlılarca vatan haini kabul edildi.

Khaironeia, Yunanistan'da antik kale kenti. Petrakhos Dağında, Boiotia'nın kuzeyindeki ovanın girişine egemen bir konumdaydı. İÖ 5. yüzyılda Boiotia kenti Orkhomenos'un denetiminde olan Khaironeia, Makedonyalı Philippos'un Thebai ve Atina'yı

yendigi çarpışmaya (İÖ 338) sahne oldu. Bu çarpışmanın anısına büyük bir oturan aslan heykeli dikilmiştir. Romalı komutan Sulla, Pontus kralı VI. Mithradates'i İÖ 86'da Khaironeia'da yendi. Günümüzde kentin yerinde modern Khaironia kenti bulunmaktadır.

Khalkedon hak. Kadıköy

Khalkedon Konsili, Hristiyan dünyasındaki ekumenik konsillerin dördüncüsü. 451'de Khalkedon'da (bugün Kadıköy) İmparator Markianos'un topladığı konsilde toplam 520 dolayında piskopos ve piskopos temsilcisi bir araya gelmiştir. Khalkedon Konsili, ilk konsillerin en büyüğü ve en iyi belgelenmiş olanıdır. Konsilde, 325'teki Nikaia (İznik) ve 381'deki Nikaia-Konstantinopolis (İstanbul) amentülerinin yanı sıra Kyrillos'un, İsa'nın tannasal ve insani doğalarının birliğini savunmak amacıyla Nestorios'a karşı yazdığı iki mektup kabul edildi. Ayrıca Papa I. Leo'nun, İsa'nın tannasal tek bir doğası olduğu yolundaki Eutykhesçi görüşü mahkûm ettiği *Tomus'u* (Kitap) onaylandı. Ardından bu öğretilerin açıklaması yapıldı.

Daha önceki konsillerde kabul edilen kiliye yasalarının ve bazı yerel sinodların bildirilerinin de onaylandığı Khalkedon Konsili'nde, keşiş ve rahiplerle ilgili disiplin kararları yayımlandı; ayrıca Kutsal İle Konstantinopolis patrikliği ilan edildi. Konsilin Hristiyanlık tarihi açısından en önemli etkisi ise, kiliseye daha istikrarlı bir kurum niteliği kazandırmasıydı.

Khalkidiki, eskiden KHALKIDIKIA, Yunanistan'ın kuzey kesiminde yarımada ve il (*nomos*). Parmak biçimindeki Kassandra, Sithonia ve Aynaroz Dağı (Ayion Oros) yarımadaalarını içine alır. Eskiden birer ada olan bu yarımadaalar sonradan gevşek çökeltilerin oluşturduğu kıstaklarla karaya bağlanmıştır. Kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda uzanan yarımadaaların sarp kıyıları yakın dönemlerdeki jeolojik çökme ve yükselme sonucunda oluşmuştur; bölgede sık sık şiddetli depremler olur. Khalkidiki Yarımadasının eksenini granit Holomön Masifi oluşturur. Sithonia'ya yaylı kayaçlar egemendir. Mermer oluşumu Aynaroz Dağıyla sona eren Aynaroz Dağı Yarımadası Bizans döneminden kalma manastırlarıyla unluur.

İlin ulaşımı en kolay ve en verimli bölgeleri Kassandra Yarımadasındaki alçak platolar ile Nea Moudania kasabası çevresindeki batı kıyılarıdır; yarımadaanın geri kalan kesiminin büyük bölümü üzerinde bazı madencilik köylerinin bulunduğu dağlık ve ormanlık bir bölgeden oluşur. 1970'lerde büyük dinlenme tesislerinin inşa edildiği kıyılar turizm açısından önem taşır. Nüfus (1981) 79.036.

Khalkidikia alfabesi, eskiden Yunanistan'ın batısındaki Eğnboz (Évvoia) Adası'nda ve İtalya'daki Yunan kolonilerinin (Magna Graecia) bazılarında kullanılan Yunan alfabesi. Etrüsk alfabesine kaynaklık ettiği sanılmaktadır. Ayrıca bak. Yunan alfabesi.

Khalkidikia Birliği, Yunanistan'ın kuzey kesimindeki Khalkidiki Yarımadasında bulunan kentlerin oluşturduğu konfederasyon (İÖ 432-348). Başlangıçta Atina'ya karşı kurulmuş, Atina'nın Peloponnesos Savaşı'nda (İÖ 431-404) yenilgiye uğramasından sonra da Makedonya yayılmasına karşı korunmayı amaçlayan bir birlik niteliği kazanmıştır. Kurucusu Olynthos'un amacı, bütün üye kentlerin tam eşitlik içinde olacağı, eşit

yurttaşlık, ticaret ve evlilik yasalarına sahip bir birlik oluşturmaktı. İÖ 382'ye gelindiğinde birliğe, Makedonya kıyısındaki kentlerin hemen hepsi katılmıştı.

Birliğe katılmaları yolundaki zorlamalara karşı direnen Akanthos ve Apollonia kentlerini korumak amacıyla Khalkidiki Yarımadasına kuvvet yollayan Sparta, bir süre sonra birliğin, Yunanistan'daki çıkarlarını tehdit ettiğini öne sürdü. Sparta birliklerince kuşatılan Olynthos'un İÖ 379'da teslim olmasıyla birlik dağıldı. Ama birkaç yıl sonra Khalkidiki kentleri yeniden bir araya geldi. İÖ 349'da, Olynthos'un müttefiki Makedonya kralı II. Philippos'un yayımla politikasına karşı kentler, bu kez Atina ile ittifak kurdular. Ama bu 348'de Philippos'un egemenliğine girmelerini önleyemedi.

Khalkis, Yunanistan'a bağlı Eğriboz (Évvoia) Adasındaki Évvoia ilinin (*nomós*) merkezi kent. Adayı anakaradan ayıran ve Eğriboz Körfezini doğu-batı doğrultusunda ikiye bölen Eurpos (Evrıpos) adlı boğazın en dar yerinde kurulmuştur. Boğaz bu noktada, genişliği ancak metrelerle ölçülecek kadar daralır.

Khalkis, Tesalya, Trakya, Makedonya ve Attika'dan gelen ticaret yollarının birleştiği yerde kurulmuştu. Lelantin Savaşı'nda (İÖ 8. yy) komşu Eretria'yı yenilgiye uğratarak Lelantin Ovasını ele geçirdi. Khalkis'te yaşayan İonyalılar Sicilya, İtalya, Suriye ve Khalkidiki Yarımadasında birçok koloni kurdular. Kent, İÖ 506'da Boiotialıların yanında Atina'ya karşı savaştı, ama yenilgiye uğrayınca toprakları Atina'dan gelenler arasında paylaşıldı. İÖ 479'da da Plataia'da Perslere karşı savaştan Khalkis, daha sonra Delos Birliği'ne katıldı ve İÖ 441'e değin Atinalılara karşı çeşitli ayaklanmalara öncülük etti. Aristoteles Khalkis'te ölmüştü (İÖ 322).

Kent Roma döneminde büyük önem kazandı. Ama Romalılarla yaptıkları son savaşta Akhalara katılınca (İÖ 146). Roma yönetimi kente karşı misillemeye girişti. İsa'dan sonraki ilk dönemlerde Eurıpos adıyla biliniyordu. Yaklaşık 1209-1470 arasında Venediklilerin kurduğu Negroponte Krallığı'nın başkenti oldu ve bu konumunu, 1470'te Osmanlı yönetimine girene değin sürdürdü. 1830'da Yunanistan Krallığı'na bağlandı ve 1940-44 arasında Alman işgalinde kaldı.

Khalkis, II. Dünya Savaşı'ndan sonraki hızlı gelişimini ve refahını, Atinalıların ilgi gösterdiği bir tatil yörenin olması ve yoğun turistik ticarete borçludur. Kent bir canlı hayvan ve tereyağı pazarıdır. Avlón'daki çimento fabrikasının üretimi, yerel limanlar aracılığıyla dışarı satılır. Bugünkü Khalkis, Kastro denen eski kent ile damıtmevlerinin ve tarım araçları üreten fabrikaların bulunduğu sanayi bölgesi Proástion'dan oluşmaktadır. Antik kentten günümüze hiçbir kalıntı ulaşamamıştır. Eğriboz'daki düzensiz Evrıpoi gelgit akıntısı, günde altı-yedi kez (bazı mevsimler daha da sık) yön değiştirir; bu, çok ender rastlanan bir doğa olayıdır. İÖ 411'den başlayarak Eğriboz'u anakaraya bağlayan birçok köprü yapılmıştır; bunların sonuncusu olan ve 1962'de tamamlanan açılır kapanır köprü günümüzde de kullanılmaktadır. Nüfus (1981) 44.825.

Khalkokondyles, Laonikos (d. y. 1423 - o. 1490?), *Apodeiksis historion* (Tarih Açıklamaları) adlı yapıtıyla tanınan Bizanslı tarihçi.

Atinalı seçkin bir aileden geliyordu. Palaio-logos ailesinin Mistra'daki (Peloponnesos)

sarayında eğitim gördü. Yapıtı, ölümünden uzun bir süre sonra *Historiarum demonstrationes* (1587) başlığıyla Latince yayımlanmıştır. Kitabın girişinde, Yunanlıların dünya siyasetindeki rolü ve Romalılarla ilişkileri üzerine bir bölüm yer alır. 1298-1463 arası dönem daha ayrıntılı biçimde ele alınmıştır; bu bölümde Bizans İmparatorluğu'nun çöküşü ve Osmanlılarca fethi anlatılır. Ayrıca, İmparator II. Manuel Palaiologos hakkında bilgilere ve Osmanlılara karşı yardım istemek amacıyla Batı Avrupa ülkelerini dolaşırken yaşadığı deneyimlere yer verir. Khalkokondyles, hayran olduğu Herodotos'un da İtalya Yarımadasında çağdaşı hümanistlerce tanınmasını sağlamıştır. Bazı yanlışlara ve biraz uydurma gözükten anekdotlara karşın, yapıtı nesnellikten tümüyle uzak değildir.

Khalsa, Sih dininin en önemli tarikati. Sih çocuklarının çoğu ergenlik çağına ulaştıktan sonra Khalsa'ya giriş töreninden geçer. *Pahul* adı verilen tören sırasında beş Khalsa üyesi, içine şeker katılmış suyu, ilahiler okuyarak iki yanı keskin bir hançerle karıştırırlar. Tarikata girecek çocuklar, aynı kaptan suyu içer; bu eylem, kast ayırmalarının ortadan kalkışını simgeler. Törelerden sonra oğlan çocuklar Singh (Aslan), kızlar da Kaur (Dişi Aslan) soyadını alır.

Erkeklerde, Khalsa'nın simgesi olan beş K'nin bulunması gerekir. Bunlar, *kesa* (saç ve sakal), *kangha* (tarak), *kaçç* (kısapantolon), *kara* (çelik bilezik) ve *kirpan*'dır (iki yanı keskin hançer). Ayrıca, tütün ve içki içmemeye, *çaitka* (tek bir darbeye öldürülen hayvanın eti) dışında et yememeye, zina yapmama ant içerdiler.

Khalsa tarikati 1699'da, Guru Gobind Singh tarafından Anandpur'da kuruldu. O dönemde Sihler, Hint-Türk İmparatorluğu yönetiminde büyük baskılara uğradığından, tarikat savaşçı bir nitelik taşıyordu. Çok kısa bir sürede 80 bin kişiyi toplayan tarikat Sih dininin önderliğini üstlendi. Khalsalara katılmayan ve saçlarıyla sakallarını kesmeyi sürdüren Sihler, Sahacdhari (Kabul Etmeye Yanaşmayanlar) olarak adlandırıldı. Khalsa adı ise, Arapça kökenli olan ve Farsça aracılığıyla Sihlerin diline de giren "halis" sözcüğünden türemiştir. Khalsalarla Sahacdhari arasında ayırtıcı bugün de sürmektedir.

Khama III, KGABA olarak da yazılır (d. y. 1837, Mushu - ö. 21 Şubat 1923, Serowe, Bechuanaland [bugün Botswana]), Afrika'nın güneyindeki Mangvatoların (Bamangvatolar) şefi. Bölgedeki İngiliz sömürge yönetimiyle ittifak yapmıştır.

1860'ta Hristiyan oldu. Kabile içinde babasından daha fazla sevilen Khama babasının yandaşlarıyla 10 yıldan fazla süren bir iktidar mücadelesinden sonra 1875'te Mangvatoların şefi oldu. 1885'te Bechuanaland'ın İngiltere'nin protektorası olduğunu ilan etti. Kuzey sınırlarını Lobengula'nın önderliğindeki Matabele (Bandebele) Devleti'nin (bugün Zimbabve'de), doğu sınırlarını ise Transvaal Boer Cumhuriyeti'nin (bugün Güney Afrika Cumhuriyeti'nde) saldırılarından korumak için İngiltere'yle işbirliği yaptı. Matabelelerin büyük bir yenilgiye uğratıldığı savaşta (1893) İngiltere'ye askeri destek verdi. 1895'te İngiltere'ye giden Khama, bu ülkenin Bechuanaland'ı İngiliz Güney Afrika Kumpanyası'nın denetimindeki bölgeye katma girişimini engellemeyi başardı. Böylece kumpanyanın Bechuanaland üzerinde ticari ve yönetsel haklar elde etmesini de engellemiş oldu.

Khama, Sir Seretse (d. 1 Temmuz 1921, Serowe, Bechuanaland - ö. 13 Temmuz 1980,

Gaborone, Botswana), Bechuanaland Protektorası'nın İngiltere'den bağımsızlığını kazanmasından sonra kurulan Botswana Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanı (1966-80).

İngiliz sömürge yönetimiyle işbirliğine giderek Bechuanaland Protektorası'nın kurulmasında önemli rol oynayan III. Khama'nın torunuydu. Henüz 4 yaşındayken babasının yerine şef oldu. Oxford Üniversitesi'nde hukuk öğrenimi gördü. 1948'de bir İngiliz kadını evlenmesi hem İngiltere'de, hem de Bechuanaland'da tepkiyle karşılandı. İngiliz hükümetinin Khama'yı sürgüne göndermesinde başka etkenlerin yanı sıra bu evliliğin de rolü oldu. Khama Bechuanaland'a ancak şeffikten çekildiğini açıkladıktan sonra dönebildi (1956).

1962'de Bechuanaland (sonradan Botswana) Demokratik Partisi'ni kurdu. Partisinin seçimleri kazanmasının ardından 1965'te başbakan oldu. Botswana'nın bağımsızlığı konusunda yürütülen görüşmelere katkıda bulundu. 1966'da "sir" unvanı aldı.

Cumhurbaşkanlığı sırasında ülkede yaşayan bütün ırkların eşit haklara sahip olduğu bir demokrasi anlayışını yerleştirmek için çaba gösterdi. Üniversite öğrenimini parasız hale getirdi ve ülke ekonomisini güçlendirmeye ve çeşitlendirmeye çalıştı.

Khammam, Hindistan'ın güneyinde, Andhra Pradesh eyaletinin ortakuzey kesimindeki Khammam ilinin yönetim merkezi kent. Varangal'ın güneydoğusunda, Merkez Demiryolu üzerinde yer alan bir alışveriş ve ticaret merkezidir.

Dekkan Platosunda 15.872 km²'lik bir alanı kaplayan Khammam ilinin doğu sınırını Godavari Irmağı çizer. Başlıca tarım ürünleri pirinç, kocaarı, mısır ve baklagillerdir. Kömür, grena, demir cevheri ve talk çıkarımı da önem taşır. İlin öteki kentleri arasında Kottagudem ve Singareni sayılabilir. Nüfus (1981) kent, 98.757; il, 1.751.574.

Khams, MDO-STOD olarak da bilinir, Orta Asya'da Tibetlilerin oturduğu üç geleneksel bölgeden biri. Merkezi bir yapıya dayanan Tibet Krallığı 7-9. yüzyıllar arasındaki genişlemeye kuzeyde Tarım Havzasına, doğuda Çin'e, güneyde Hindistan ve Nepal'e, batıda Keşmir'e kadar ulaştı. Doğu ve kuzeydoğuda ele geçirilen yeni topraklara Mdo-Khams adı verildi. Sog (Suoxian) yakınlarındaki Sog-la skya-bo ile Huang Irmağının (Sarı İrmak) yukarı kıvrımı arasındaki kesimden güneydoğuya doğru uzanan Khams bölgesi, Çin'in bugünkü Sichuan yönetim bölgesinin (*sheng*) batı kesimine kadar sokuluyordu. Mançu imparatoru Yongzheng döneminde (1722-35) Yangtze Irmağının yukarı çığırının doğusunda kalan topraklar Çin egemenliğine girdiyse de Çin'in yönetim düzenlemesi içine alınmadı.

1928'de Khams bölgesinin kuzeybatı kesimi Qinghai yönetim bölgesinin bir parçası olarak Çin yönetim sistemine bağlandı. Bölgenin güneydoğu kesimi ise Tibet ve Çin arasında uzun süre anlaşmazlık konusu olarak kaldı. 1956'da Yangtze Irmağının doğusundaki tartışmalı Khams toprakları Ganzı Tibet özerk ilçesi (*zizhizhou*) adıyla Sichuan yönetim bölgesine bağlandı. Khams, obur geleneksel Tibet bölgeleri içinde en verimli ve kalabalık olanıdır.

Khan, Fazlur R(ahman) (d. 3 Nisan 1929, Dakka, Hindistan - o. 27 Mart 1982, Cidde, Suudi Arabistan), 1967'de ABD yurttaşlığına geçen inşaat mühendisi. Özellikle yüksek yapıların konstruksiyonuna getirdiği yeniliklerle tanınmıştır.

1950'de Dakka Üniversitesi'nde mühendislik öğrenimini tamamladıktan sonra, Hindistan Karayolları Dairesi'nde mühen-

dis yardımcı olarak çalıştı ve Dakka Üniversitesi'nde ders verdi. 1952'de bursla gittiği Illinois Üniversitesi'nde uygulamalı mekanik ve yapı mühendisliği lisansüstü öğrenimi gördü; ardından yapı mühendisliği konusunda doktorasını tamamladı. Kısa bir süre için gittiği Doğu Pakistan'da Karacı İmar İdaresi'nde yönetici mühendis olarak önemli bir göreve getirildi. Yöneticiliğin tasarım çalışmalarını engellediği düşünceyle ABD'ye döndü ve 1955'te Chicago'daki ünlü mimarlık şirketi Skidmore, Owings ve Merrill'de (SOM) çalışmaya başladı; 1966'da da şirketin ortağı oldu. Birçok tasarımı arasında dünyanın en yüksek binalarından olan Chicago'daki John Hancock Merkezi (1970) ve Sears Binası (1973) ile

Fazlur Khan'ın tasarımı yaptığı Sears Binası (1973); fotoğraf, 1982

Meñon ve Joan Mann Cameraman International

Houston'daki Shell Plaza 1 Numara sayılabilir. Sears Binası, Khan'ın kendi geliştirdiği "boru demeti" sistemini kullanarak yaptığı ilk gökdeldir. Bu sistemde dar silindirlere bir araya getirilmesiyle daha kalın bir kule biçiminde iskelet oluşturulmaktadır. Böylece yüksek yapılarda kullanılan çelik miktarı azalmakta, sütunlar rüzgâr yükünü karşıladığı için rüzgâr desteklerine gerek kalmamakta ve yapının içinde daha serbest bir düzenleme yapılabilmektedir.

Khan'ın daha sonraki tasarımları arasında Suudi Arabistan'da Mekke'deki Kral Abdulaziz Üniversitesi ve çok farklı bir yapı olan Cidde Uluslararası Havaalanı'nın Hac Terminali vardır. 1981-82'de tamamlanan Cidde Uluslararası Havaalanı 1983'te SOM'a II. Ağa Han Mimarlık Ödülü'nü getirmiştir.

khandha bak. skandha

Khandva, Hindistan'ın orta kesiminde, Madhya Pradesh eyaletine bağlı Doğu Nimar (eskiden Khandva) ilinin yönetim merkezi kent. Kuzey Hindistan'ı Dekkan bölgesine bağlayan anayollar üzerinde yer alır.

Yunanlı coğrafyacı Ptolemaios'un Kognabanda olarak andığı kentle özdeşleştirilen Khandva'nın geçmişte Sanskrit destanı *Mahabharata*'da (Bharata Hanedanının Büyük Destanı) geçen Khandva ormanlarıyla çevrili olduğuna inanılır. 12. yüzyılda Ceynacıların önemli bir merkezi olan Khandva günümüzde büyük bir kara ve demir yolu kavşağıdır. Ekonomisi pamuk, kereste ve tahıl ticaretinin yanı sıra çırpılama, yağlı tohum işleme ve bıçkıcilık gibi sanayilere dayanır. 1867'de belediye yapılan Khandva'da bir ipekböcekçiliği deneme çiftliğiyle Saugar Üniversitesi'ne bağlı üç yüksekokul vardır. Nüfus (1981) 114.725.

Khaos, *καος* olarak da yazılır. Eski Yunan kozmolojisinde, evrende nesneler var olmadan önceki boşluk ya da Tartaros'un cehennemi, yeraltı dünyası. Hesiodos'un tanrıların doğuşunu anlattığı *Theogonia*'sında ilk tanrıdır; onun ardından Gaia (Yer) ve Eros gelir. Khaos'un çocukları Erebos (Karanlık) ile Nyks'tir (Gece). Nyks de, önce parlak gökyüzü Aither ile Gün'ü, ardından evrenin karanlık ve korkunç güçlerini doğurur; bunlar arasında Rüya, Ölüm, Savaş ve Açlık da vardır. Bu anlayış, Khaos'u yeraltı dünyasının karanlığı olarak kabul eden daha eski bir yorumla da bağlantılıdır.

Daha sonraki kozmoloji sistemlerinde Khaos, genellikle nesnelerin evrendeki ilk durumlarını ifade eder. Sözcüğün, kargaşaya denk düşen çağdaş kullanımı ise Ovidius'tan kaynaklanmaktadır. Bu yorum göre Khaos, başlangıçtaki düzensiz, biçimlenmemiş küledir ve Evren, bu külenin düzene sokulmasıyla yaratılmıştır. İlk Kilise Babaları, Kitabı Mukadder'in Tekvin bölümündeki yaratılış öyküsünde bu anlayışa yer vermiştir.

Kharakpur, Hindistan'ın kuzeydoğusunda, Batı Bengal eyaletinin Midnapur ilinde kent. Kasai Irmağının hemen güneyinde yer alır. Başlangıçta Midnapur'un bir banliyösü olan Kharakpur bugün demiryollarının kavşak noktasında yer alan büyük bir yerleşmedir. Demiryolu atölyelerinin bulunduğu kentte pirinç unu, kimyasal madde, ayakkabı ve ipek elbise üretilir. Kentte Müslümanlar kadar Hinduların da kutsal kabul ettikleri bir türbe vardır. 1911'de belediye olan Kharakpur'da üniversite statüsüne sahip Hindistan Teknoloji Enstitüsü (kuruluşu 1951) yer alır. Nüfus (1981) kent, 150.475; metropoliten alan, 232.575.

Khares (ü. İÖ 4. yy.). Atinalı komutan ve paralı asker. İÖ 357'de Trakya kralı Kersobleptes'i yenerek Khersonesos'u yeniden Atina'ya katmıştır. Atina ile müttefikleri arasındaki Müttefikler Savaşı (İÖ 357-355) sırasında Atina kuvvetlerinin komutanıydı. İÖ 356'da Iphikrates ve Timotheos komutasındaki yedek kuvvetler de Khares'e katıldı. Savaş yenilgiyle sonuçlanınca Khares bundan öbür iki komutanı sorumlu tuttu ve Atina ordusuna tek başına komuta etmeye başladı. Ama Atina'dan destek alamayınca ayaklanan Pers satrapi Artabazos'a katıldı. İÖ 349, 348 ve 340'ta Makedonya kralı II. Philippos'a karşı Atina ordusuna komuta ettiyse de başarılı olamadı. İÖ 338'de Lokris'teki Amphissa'da (bugün Amfissa) II. Philippos'a yenildi; ardından Khaironeia Çarpışması'na katıldı. Thebai'yı fetheden Büyük İskender'in, öteki komutanlarla birlikte onun da teslim olmasını istediği söylenir; ama Khares Troya bölgesine kaçmıştır. Daha sonra İÖ 332'de Mytilene'de bir Pers birliğine komuta etmiş, Makedonya donanmasına yaklaştığını öğrenince serbestçe çekilmesine izin verilmesi koşuluyla teslim

olmuştur. En son Tainaron'da (Matapan Burnu) görülen Khares'in Sigeion'da öldüğü sanılmaktadır.

Khares (ü. İÖ 4. yy. Rodos). Dünyanın Yedi Harikası'ndan biri olan Rodos Heykeli'ni (İÖ 305-304) yaratan heykeltıraş Güneş tanrısını canlandıran bu büyük tunç heykel 32 m yüksekliğindeydi; eskiden bacaklarının arasında Rodos limanının yer aldığına inanılırdı. Heykel İÖ y. 225'teki bir depremde yıkılmıştır.

Khargon bak. Batı Nimar

Khargon, Hindistan'ın orta kesiminde, Madhya Pradesh eyaletine bağlı Batı Nimar ilinin merkezi kent. Kundi Irmağının hemen doğusundadır. Baburlular döneminde önem kazanan kent, günümüzde tarım ürünleri ve kereste ticareti merkezidir; kentte çırpır fabrikaları, pirinç ve yağlı tohum işleme tesisleri vardır. Günümüzde de ayakta olan Baburlulardan kalma eski kalede birkaç mezar ve saray yer alır. Kentte bir kütüphane ile Vikram Üniversitesi'ne bağlı bir yüksekokul bulunur. Nüfus (1981) 52.749.

Kharidemos (ö. İÖ 333). Eski Yunan'da, bazen Atina'nın, bazen de Atina düşmanlarının safında savaşan Eğribozlu (Évvoia) paralı asker. İÖ 367'de Amphipolis'te Atinalı komutan Iphikrates'in yanında çarpıştı. Daha sonra Atinalılara karşı Trakya kralı Kotys'in hizmetine girdi. Atinalılarca yakalanmasına karşın yeniden Atina ordusunda görevlendirilerek vatandaşlığa alındı. İÖ 362'de vatandaşlıktan çıkarıldı. İran'da satrapların ayaklanmasına katıldıktan sonra gene Kotys'in ordusunda komutan oldu. Kotys'in öldürülmesinden sonra, kralın genç oğlu Kersobleptes'in vasilğine getirildi.

Bazı kaynaklarda İÖ 357'de stratejik Khersonesos'un (bugün Gelibolu Yarımadası) Atina topraklarına yeniden kaulmasını sağladığı ve altın bir tacla ödüllendirildiği belirtilen Kharidemos, İÖ 348'de Olynthos'ta Makedonya kralı II. Philippos'a karşı bazı Atina birliklerinin komutanlığını üstlendi. İÖ 335'te Thebai'nin ayaklanmasını bastıran Büyük İskender sürgün cezasına çarptırılmış olan Kharidemos'tan teslim olmasını istedi. İran'a kaçan Kharidemos, İssos Çarpışması'nın (İÖ 333) hazırlıklarını eleştirince III. Dareios'un emriyle öldürüldü.

Kharitler, Yunanca KHARİTES, Latince GRATIA, Eski Yunan dininde bereket tanrıçaları. Verimli bir tarla ya da bahçenin "hoş" ya da "sevimli" görünümü anlamına gelen sözcüğün Latince tekil biçimi bazen zarafet ve güzellik kavramlarını belirtmek için kullanılır. Çeşitli söylencelere göre Kharitlerin sayısı değişmekle birlikte, genellikle üçünden söz edilir: Aglaie (Parlaklık), Euphrosyne (Sevinç) ve Thalia (Gençlik). Bunların Zeus ile Hera'nın (ya da Okeanos'un kızı Eurynome'nin) ya da Helios ile Zeus'un kızı Aigle'nin kızları oldukları söylenir. Kharitler genellikle güzellik ve çekicilik tanrıçaları olarak kabul edildiklerinden, Aşk ve Güzellik Tanrıçası Aphrodite, onun yardımcısı Peitho ve bir bereket tanrısı sayılan Hermes'le ilişkili görülürlerdi. Sanat yapıtlarında önceleri giyinik, sonraki dönemlerde çıplak kadınlar olarak betimlenmişlerdir. En önemli tapın-

İÖ 478'de Atina bölgesi Delos Birliği'ne kattı, yaklaşık 448'de buraya 1.000 kadar yeni yerleşimci gönderdi. Peloponnesos Savaşı'ndan (İÖ 431-404) sonra bir süre Sparta'nın denetiminde kalan bölgeyi yeniden ele geçiren Atina İÖ 353'te bir kez daha yerleşimci yolladı. İÖ 338'de Atinalıların Makedonya kralı Philippos'a bıraktığı bölge

daha sonra Selevkos İmparatorluğu'nun parçası oldu. İÖ 188'de Pergamonlu (Bergama) II. Eumenes'in, İÖ 133'te de Romalılar eline geçti. Romalılar bölgenin büyük bölümünü *ager publicus* (mülkiyeti devlete ait toprak) durumuna getirdiler. Augustus döneminde Khersonesos imparatorun mülkü oldu.

Khersonesos, ilkçağda Kırım'ı içine alan bölge. Bölgeye adını veren Khersonesos kenti, bugün Ukrayna sınırları içinde bulunan Sivastopol kentinin 5 km batısında İÖ 6. yüzyılda İonyalılar tarafından büyük olasılıkla ticari amaçla kuruldu. Herakleia Pontika'dan (Karadeniz Ereğlisi) gelen Megaralı Yunan kolonicilerinin 5. yüzyılda yeniden kurduğu Khersonesos böylece bir Dor kenti durumuna geldi. İÖ 4. yüzyıldan sonra zenginleşerek bağımsız bir Yunan kent-devleti oldu. Güney Rusya'daki İskitlere, Güney Kırım'ın yerli halkı Tauralara ve batıda Bosporos krallarına karşı bağımsızlığını korumak için sürekli savaştı. Önceleri Atina ve Karadeniz'in güney kıyısındaki kentlerle, Helenistik dönemde de Delos, Rodos ve Delphoi ile ticaret yaptı. İskitlere karşı korunabilmek için yaklaşık İÖ 110'da Pontus'tan yardım istedi, hemen ardından da VI. Mithradates'in yönetimindeki Pontus Krallığı'na katıldı. Roma döneminde vasa Bosporos kralının koruması altında özgür kent olarak varlığını sürdürdü. Kentin tahıl ticareti de bir Roma askeri garnizonunun koruması altındaydı. Kent İS 1. ve 2. yüzyıllarda, ardından da Bizans döneminde gelişmesini sürdürdü. 14. yüzyıldan bu yana yerleşimin bulunmadığı kent alanında bugün İÖ 4. yüzyılda yapılmış bir sur kalıntısıyla Bizans döneminden kalma bir sur ve çok sayıda kilise yapısı vardır.

Khimaira, Yunan mitolojisinde, ateş nefesli, aslan başlı, keçi gövdeli ve ejder

Khimaira, siyah figür tekniğinde bir tabak resmi
Deutsche Fotothek

kuyruklu dişi canavar Karya ve Likya'ya büyük zararlar verdikten sonra, Bellerophon tarafından öldürülür. Sanat yapıtlarında genellikle sırtının orta yerinde keçi kafası taşıyan bir aslan olarak betimlenmiştir. Khimaira sözcüğü günümüzde olağandışı bir düşünce ya da hayal ürünü anlatmak için kullanılır.

Mimarlıkta, bezemede kullanılan grotesk, fantastik ya da düşsel hayvan figürlerini ifade eder.

Khios bak. Sakız Adası

Khloros bak. Flórina

Khmer dili, KAMBOÇYA DİLİ olarak da bilinir, Mon-Khmer öbeğine bağlı dil Kamboçya'nın resmi dilidir. Kamboçya nüfusunun büyük çoğunluğunca ve komşu ülkeler-

de konuşulur. 7. yüzyıldan beri Hint kökenli bir alfabeyle yazıya geçirilen Khmer dilinin, oldukça gelişmiş bir edebiyatı vardır.

Khmer dilindeki çoğu sözcük bir ya da iki hecedir. Başka dillerden aktarılan sözcükler ise daha uzun olabilir. Khmer dilinde başta Sanskrit, Pali, Tay, Çin ve Vietnam dilleri olmak üzere, çeşitli dillerden alınmış çok sayıda yabancı sözcük vardır. Tümce-deki sözdizimi, sözcüklerin belirli bir düzene göre sıralanması ya da ilgeçler yoluyla belirtilir. Adlarda cins ayrımı yoktur.

Khmer Issarak (Bağımsız Khmerler). Kamboçya'da 1946'da ortaya çıkan Fransız karşıtı milliyetçi hareket. Kısa sürede parçalanarak çeşitli gruplara ayrıldı. Bağımsızlığın kazanıldığı 1953'e gelindiğinde biri dışında bütün gruplar Prens Norodom Sihanouk'un oluşturduğu siyasal yapı içine girmiş bulunuyordu. Son Ngoc Thanh başkanlığındaki ayrılıkçı grup, Khmer Serei (Özgür Khmerler) adıyla 1959-70 arasında Sihanouk'a karşı savaştı.

Khmer yazı sistemi bak. Hint yazı sistemleri

Khmerler, Kamboçya (Kampuçya) nüfusunun büyük bölümünü oluşturan etnik ve dilsel topluluk. Tayland'ın güneydoğu kesiminde ve Vietnam'ın güney kesimindeki Mekong Irmağı deltasında da daha küçük Khmer toplulukları yaşar. Khmer dili Güneydoğu Asya dil ailesinin Mon-Khmer dil öbeğine bağlıdır. Khmerlerin uzun bir tarihi vardır. Bu tarihin anıtsal bir ürünü 12. yüzyıldan kalan Angkor Wat adlı tapınak kompleksidir.

Khmerler ağırlıklı olarak tarıma dayanan bir halktır. Çoğunlukla birkaç yüz kişilik köylerde oturur, geçimlerini pirinç ve balıkla sağlarlar. Öteki ekonomik uğraşları arasında dokumacılık, çömlekçilik ve metal işçiliği sayılabilir. Ahşap ya da harçtan inşa ettikleri evleri açıkklık beşik çatılarla örtülüdür. Hanelerin temelini, bazı durumlarda yakın akrabaları da kapsayan çekirdek aile oluşturur.

Khmerler, Thammayut ve Mohanikay adlı iki kola ayrılan Theravada Budacılığına bağlıdır. Bu kollar içinde Budacılık öncesi animist inanışlar ve kötülükleri savuşturmaya yönelik büyü uygulamaları da yer alır. Khmer sanatı, edebiyatı ve popüler bilimsel düşünceleri tarihsel olarak Hint kültüründen önemli ölçüde etkilenmiştir. Bu alanlarda ifade biçimi olarak Khmer diline geçen sözcük dağarcığı da önemli bir boyuttadır.

Khmu dilleri, Laos'un Louangphrabang kenti çevresinde Tayland ve Kuzey Vietnam sınırlarında kalan bazı bölgelerde yaygın dil öbeği. Güneydoğu Asya dil ailesinin Mon-Khmer öbeğine bağlıdır.

Bu dillerin en yaygını, Laos-Tayland sınırının iki yanında yaklaşık 100 bin kişinin konuştuğu Khmu dilidir. Bu dil kültürel bakımından, Moi ya da Kha olarak bilinen genel tür içinde yer alır. Öteki Khmu dilleri arasında Khao, Lamet, Püok, Tayhat, Tin ve Yumbri vardır.

Khoca, Farsça HACE. İranlı pır Sadreddin tarafından 14. yüzyılda Hinduizmden İslama döndürülen, Hint Müslümanları kastı. Khocalar, Şii Nizari İsmaili tarikatına (bak. İsmailiye) girmişler, ama baskılardan korunmak için Hindu, Sünni ya da İmamiye mezhebindenmiş gibi görünmek zorunda kaldıklarından bir bölümü zamanla bu inançları benimsemiştir.

Dinsel bir içerik taşımayan Khoca terimi Hindu kökenli üyelerinin kastını belirtir. Dolayısıyla Sünni Khocalar olduğu gibi Şii

Khocalar da vardır. Ama Nizari İsmaili tarikatının öteki üyeleri Khocalarla aynı inançları, aynı yaşam biçimini hatta aynı dili paylaşımlarına karşın, yalnızca kast içinde doğanlar bu kasta girebilirler.

Khocaların büyük bölümü Hindistan'da ve Doğu Afrika'da yaşar. Nüfusun kalabalık bir bölümünü oluşturdıkları bütün eyaletlerde, aldığı kararlar devlet tarafından yasal sayılan bir İsmaili meclisi vardır. Nizari İsmaili tarikatının üyeleri olarak Khocalar Aga Han'ın izleyicileridir. *Avrica bak.* Sababahiye.

Khoerilos (u. İÖ y. 510, Atina), Atina'nın bilinen en eski tragedya şairlerinden. Günümüze yapıtlarından yalnızca birinin adı ve ona ait olduğu kesinlik kazanmamış bir bölüm kalmıştır. İlk oyununu İÖ v. 523'te sahnelediği ve İÖ y. 498'de bir oyunuyla Aiskhylos'a karşı yarışmaya girdiği söylenir. Bazı kaynaklarda 13 kez yarışma kazandığı ve tragedya maskalarıyla giysilerine belirli yenilikler getirdiği yazılıdır.

Khoerilos (u. İÖ 5. yy. Samos [Sisam] Adası, İonya), Eski Yunanlı epik şair. Günümüze ulaşmayan *Persika* adlı manzum tarih yapıtında Herodotos'un üzyazıyla anlattığı Pers Savaşları'nı (İÖ 490-449) işlediği sanılmaktadır. Yaşamoyküsü yazarı Plutarkhos'a göre, sonraları Spartalı komutan Lysandros tarafından başarılarını öven bir şiir yazmakla görevlendirildi. Makedonya kralı Arkhelaos'un sarayında oldu. Yapıtlarından günümüze ulaşan parçalardan birinde, kendini temsili olarak Khoca gördüğü destan geleneğinin genilemesinden duyduğu üzüntüyü dile getirir.

Khon Kaen, Tayland'ın kuzeydoğu bölgesinde kent. Khorat platosu üzerinde yer alır. Khon Kaen kenti Nakhon Ratchasima ile Udon Thani arasında uzanan demiryolu üzerinde pirinç ticareti merkezidir. Khon Kaen Üniversitesi 1966'da, Tay-Alman Teknik Enstitüsü ise 1964'te kurulmuştur. Kentin bulunduğu yörenin sularını Chi ve Phong ırmakları toplar. Phong üzerinde 1966'da inşa edilen baraj, sulama ve hidroelektrik enerji üretimi amaçlarıyla kullanılır. En önemli ekonomik etkinlik pirinç ekimiyle tatlı su balıkçılığıdır. Nüfus (1989) 131.472.

Khone Çavlanı, Laos'ta, Mekong Irmağı (Menam Khong) üzerinde bir dizi büyük çağlayan. Kamboçya sınırında yer alır. İrmaktaki ulaşım açısından başlıca engeli oluşturur; bu yüzden her iki ülke de ekonomik amaçla ırmaktan yararlanamamaktadır. Bir zamanlar çavlanın çevresini dolaşan dar bir demiryolu inşa edilmişti. İki dizi halinde akan çavlan, son derece dirençli bir bazalt katmanının ırmakın akışını kesmesi sonucu oluşmuştur; ırmak bu yataktan sonra 14 m yükseklikten, deniz düzeyinden 83 m yükseklikteki küçük bir göle dökülür. Çavlanı oluşturan bazalt katmanının etkisiyle ırmak üzerinde birkaç ada da ortaya çıkmıştır. Bunların en büyüğü olan 'Khong' da, çavlan çevresindeki topraklarda yetişen ürünlerin taşınması için kurulmuş küçük bir liman vardır. Su hacmi saniyede 9,5 milyon litre olan Khone, bu açıdan dünyadaki çavlanların en büyüğüdür; bu miktar Niyagara Çavlanındaki su hacminin iki katı kadardır. Çavlanda, Birleşmiş Milletler'in desteğiyle çok amaçlı büyük bir hidroelektrik santral kompleksi yapılması kararlaştırılmıştır.

Khoniates, Mikhail, MIKHAIL AKOMINATOS olarak da bilinir (d. y. 1140, Khonai, Bizans İmparatorluğu - ö. y. 1220, Keos [bugün Kéa], Kyklad Adaları). Bizanslı hümanist bilgin ve Atina başpiskoposu. Geniş kapsamlı edebi ürünleri, Yunanistan'ın 13. yüzyılda Haçlıların yıkımına uğradıktan sonra yaşadığı siyasal çalkantılara ve akademik gerilemeye tanıklık eder.

Konstantinopolis'te (İstanbul) Selanikli bilgin Eustathios'un yanında eğitim gördükten sonra yaklaşık 1175'te Atina metropoliti oldu. Ağır vergiler altında ezilen bu kentteki maddi ve manevi çöküşe çare bulabilmek için 30 yıl kadar uğraştı. Özgün ve kopya yazmaları derlemenin yanı sıra kendisi de araştırmalar yaparak klasik bilgilerin çoğaltmasına katkıda bulundu. 1204'te Atina, Montferrato dükü I. Bonifacio'nun yönetimindeki Haçlıların eline geçince Khoniates papalığa boyun eğmeyi reddetti ve Kéa Adasına kaçtı.

Mikhail Khoniates'in yapıtları, dinsel öğretisi üzerine söylevler, methiyeler, şiirler ve mektuplardan oluşuyordu. *Iambos* ölçüsüyle yazdığı şiirlerde 13. yüzyıl Atina toplumunun düşünsel yoksulluğundan yakındı. Bizans bürokrasisinin ve yerel toprak sahiplerinin açgözlülüğünü ve zulmünü kınayan söylevler verdi. Erkek kardeşi Niketas'ı ve Konstantinopolis'i I. Friedrich'e karşı savunan İmparator II. İsaakos Angelos'u (hd 1185-95) öven odlar yazdı.

Khoniates, Niketas, NIKETAS AKOMINATOS olarak da bilinir (d. y. 1150, Khonai, Bizans İmparatorluğu - ö. 1213, Nikaia [İznik], Nikaia İmparatorluğu). Bizanslı devlet adamı, tarihçi ve ilahiyatçı. III. ve IV. Haçlı seferleri (1189 ve 1204) sırasında Bizans'ın düştüğü küçültülmüş durumu anlatan vakayinamesi ve 12. yüzyıl ilahiyat yazılarından oluşan antolojisiyle ünlüdür. Bu kaynaklar, Khoniates'in en başarılı ve en güvenilir ortaçağ Rum tarihçilerinden biri olarak tanınmasını sağladı.

Atina başpiskoposu olan kardeşi Mikhail'in koruması altında Philippopolis'te (bugün Plovdiv, Bulgaristan) bölge yöneticisi olarak çalışırken, I. Friedrich (Barbarossa) yönetimindeki Haçlıların yağmacılığına tanık oldu. Daha sonra 1204'te batıdan gelen Haçlıların Konstantinopolis'i (İstanbul) yağmaladığını gördü. Konstantinopolis'ten, sürgündeki Bizans sarayının bulunduğu Nikaia'ya kaçmak zorunda kaldı. Burada, İmparator II. İoannes Komnenos'la (1118-43) başlayıp ilk Latin imparatoru I. Baudouin'in (1204-05) tahta çıkmasına değin 12-13. yüzyıllardaki Bizans hanedanlarının yükseliş ve çöküşlerini konu alan 21 ciltlik Çağın Tarihi'ni yazdı. Niketas ateşli bir Bizans-Rum milliyetçisiydi. Heyecanlandırıcı diline karşın, Haçlıların Bizans seferlerini genellikle nesnel ve somut bir biçimde anlattı.

İlahiyat alanında, çağdaş heretik görüşleri yanıtlamakta kaynak olarak kullanılabilirdi ve 12. yüzyıldaki Bizans felsefe hareketini belgeleyecek yazılarını Ortodoks Sözlüğü adıyla derledi.

khoragos, çoğul KHORAGOI. Eski Yunan'da, İÖ 5. ve 4. yüzyıllarda, şenliklerdeki tiyatro gösterilerini finanse eden varlıklı Atinalılara verilen ad.

Eski Yunan'da tiyatro oyunları kentlerin resmi kutlamalarının bir parçası olduğundan, oyuncuların ücretini devlet öderdi. Koro üyelerinin ücretleri ve eğitim giderleri, koro ve müzikçilerin kostümleriyle figüranlara yapılan ödemeler gibi öteki harca-

malar ise dönüşümlü olarak *khoragos*'lar tarafından karşılanırdı.

Tanrı Dionysos onuruna kışın düzenlenen Lenaia şenliği ve ilkbaharda düzenlenen Büyük Dionysia şenliğinde *dithyrambos*(*), tragedya ve komedya yarışmalarına katılacak oyun yazarlarının *khoragos*'ları, yazılara süre tanımak için bir önceki yılın temmuz ayında kurayla belirlenirdi. Yarışmalar çok çekismeli geçtiğinden, zengin ve eliaçık bir *khoragos*'la çalışmak büyük avantajdı; ama, oyun yarışmayı kazanırsa ödülü de *khoragos* alırdı.

İÖ 406-405 yıllarında Peloponnesos Savaşı nedeniyle mali güçlükler artınca, bir *khoragos*'un hem tragedya hem komedya yerine, bunlardan yalnızca birine destek olması kararlaştırıldı. Bir yüzyıl sonra da *khoragos*'ların yerini her yıl seçilen ve devlet fonlarını kullanan yapımcılar olan *agonhetes*'ler aldı. Böylece tiyatronun mali sorumluluğu yurttaşlardan devlete aktarılmış oldu.

Khorana, Har Gobind (d. 9 Ocak 1922, Raipur, Hindistan), Hint asıllı ABD'li biyokimya bilgini. Hücre çekirdeğinin kalıtsal bileşenlerinin protein birleşimlerini denetlediğini gösteren araştırmasıyla 1968 Nobel Fizyoloji ya da Tıp Ödülü'nü Marshall W. Nirenberg ve Robert W. Holley ile paylaşmıştır.

Yoksul bir ailenin çocuğuydu. Lahor'daki Pencap Üniversitesi'nde ve devlet bursuyla gittiği Liverpool Üniversitesi'nde öğrenim gördü. Doktora çalışmasını 1947'de Liverpool'da tamamladı. Cambridge'de Sir Alexander Todd'un yanında çalışırken nükleik asitler üzerine araştırmalar yapmaya başladı. İsviçre'deki Zürih Federal Teknoloji Enstitüsü, Kanada'daki İngiliz Kolumbiyası Üniversitesi ile Wisconsin Üniversitesi'nde dersler verdi. 1971'de Massachusetts Teknoloji Enstitüsü'nde öğretim üyesi oldu.

Biyokimyaya yaptığı en önemli katkı, 1960'ların başında, yapısı kesin olarak bilinen küçük nükleik asit moleküllerini yapay birleşim yoluyla elde etmesidir. Bu moleküller uygun maddelerle birleşince tipki hücrede olduğu gibi proteinlerin birleşimlenmesini sağlıyordu. Bu proteinler nükleik asitlerle karşılaştırıldığında, nükleik asidin belirli parçalarının proteinin bir bölümünün kodu olduğu görüldü. Khorana, nükleik asit birleşimlenmesi üzerine araştırmalarının yanı sıra 1970'te ilk kez bir maya geninin yapay kopyasını hazırlamayı başardı.

Khorat Platosu, Tayland'ın kuzeydoğu kesiminde, tabak biçimli plato. Yüzölçümü 155.000 km², denizden yüksekliği 90-200 m'dir. Güneydoğuya doğru alçalır. Sularını Chi ve Mun ırmakları toplar. Kuzey ve doğuda Laos sınırını oluşturan Mekong Irmağı (Mae Nam Khong), batıda Phetchabun ve Phang Hoi dağları (*thiu khao*), güneyde de Dângrêk Dağlarıyla çevrilidir. İç kesimlerinde alçak tepeler ve küçük göller bulunur. Yağmur mevsiminde (nisan-kasım) sel baskınına uğrayan su geçirmez toprakları, kurak mevsimde aşırı sıcaktan kavrulur. Platoda yaşayanlar sığır, at ve domuz besler, pamuk, pirinç, yerfıstığı, mısır ve kenevir yetiştirirler. Bangkok'a demiryoluyla bağlanan Nong Khai, Khon Kaen, Nakhon Ratchasima ve Ubon Ratchathani platosunun başlıca kentleridir.

Khryse Ovası, Mars gezegeninin, ABD gezegen sondası "Viking 1" in indiği bölgesi. 1976'da gezegenin 22°48' kuzey ve 47°97' batı noktasına inen "Viking 1" iniş aracı, bölgenin, yer yer tozlu tepelere ve ana kayaç mastrarlarına rastlanan, iri ve yuvarlak

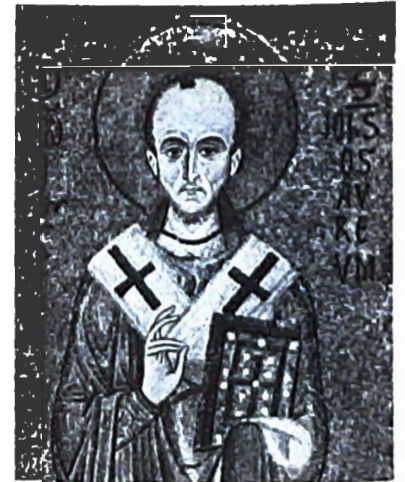
kayaç parçalarıyla dolu bir arazi olduğunu belirledi. Kayaçların aşınmaya uğramış bazaltlı lav kalıntıları olduğu sanılmaktadır. "Viking 1" sondasındaki aletlerle incelenen tozlu toprak örneklerinin, ağırlık olarak yaklaşık yüzde 44 oranında silis, yüzde 18 oranında demir (III) oksit, yüzde 8 oranında kükürt trioksit, yüzde 6 oranında alümina ve yüzde 6 oranında kalsiyum oksitten oluştuğu anlaşıldı. Bu bileşim, yüzeyüstü buzlarıyla etkileşimi içindeki magmadan oluşan Yer kayaçlarının yapısına benzemektedir. Kayaçların daha sonra ufalanıp yıkıldığı ve bunun sonucunda yüzeylerinde kırmızımsı demir oksit minerallerinin açığa çıktığı, yüzey toprağında ise bazı sülfatların (ve olasılıkla karbonatların) yoğunlaşmış olduğu sanılmaktadır.

Khrysippos (d. İÖ y. 280 - ö. İÖ y. 206), Soloi'lu (Soli) Eski Yunanlı filozof. Stoa felsefesini sistemleştiren başlıca kişidir. Zenon ile birlikte Atina'daki Stoa Poikile felsefe okulunun kurucusu sayılır. Ayrıca, önermeler mantığını bir disiplin olarak sistemleştiren düşünürlerden biridir. Yaklaşık 750 yapıtının olduğu sanılmaktadır.

Khrysoloras, Manuel (d. y. 1353, Konstantinopolis [İstanbul] - ö. 15 Nisan 1415), Yunan yazınının Batı'da yayılmasına öncülük eden Bizanslı bilgin.

Bizans imparatoru II. Manuel Palaiologos tarafından, Osmanlılara karşı yardım sağlamak üzere İtalya'ya gönderildi. 1394'ten sonra Avrupa'yı dolaştı, İmparator II. Manuel'in Avrupa ülkelerine yaptığı gezilere katıldı. II. Manuel'in 1403'te Konstantinopolis'e geri dönmesinden sonra Khrysoloras daha çok Batı'da yaşadı. Floransa'da Yunanca dersleri verdi, Homeros ile Platon'dan yaptığı çevirilerle ünlendi. Ortodoks ve Katolik kiliselerinin birleşmesini gündeme almak üzere bir genel konsil toplanması çalışmalarında da etkin rol oynadı. Ortodoks Kilisesi'nin temsilcisi olarak Konstanz Konsili'ne (1414-18) katılmak üzere yola çıktıktan kısa bir süre sonra öldü. Soru-yanıt biçiminde hazırlanmış Yunanca dilbilgisi kitabı *Erotemata* (Sorular), bazı mektuplar, eski ve yeni Roma'yı karşılaştırdığı *Synkrisis* (Karşılaştırma) ve Platon'un *Politeia* (Devlet, 1942, 1946) adlı yapıtının Latince çevirisi Khrysoloras'tan günümüze ulaşan yapıtlardır.

Khrysostomos, Aziz İoannes (d. y. 347, Antiokheia [Antakya], Suriye - ö. 14 Eylül 407, Komana [bugün Tokat'ta], Helenopontos; Batı'da yortu günü, 13 Eylül; Doğu'da

Aziz İoannes Khrysostomos, bir mozaikten ayrıntı, 12. yy; Palatine Şapeli, Palermo
Anderson Alınan: Art Resource / EB Inc

yortu günü, 13 Kasım), ilk Kilise Babaları'nı, Kitabı Mukaddes yorumcusu ve Konstantinopolis (İstanbul) başpiskoposu. Özellikle halka yönelik ateşli ve yalın vaazları dolayısıyla Yunancada "altın ağızlı" anlamına gelen Khrysostomos adıyla anılmıştır.

Yüksek rütbeli bir subayın oğlu olan İoannes, babası öldükten sonra annesi tarafından Hristiyan olarak yetiştirildi. Putperest retorikçi Libanos'un yanında hukuk öğrenimi gördü. Ama aynı zamanda ilahiyat da öğrendi ve çok geçmeden münzevi keşiş olmak üzere mesleğini bıraktı. Sağlığının bozulması üzerine Antiokheia'ya dönerek önce diyakozluğa, ardından da papazlığa atandı. 386'yı izleyen 12 yıl içinde vaazlarıyla ün kazandı. Kutsal metinlerde yer alan öğretileri hoşgörüle, ama ödün vermeden başarıyla günlük yaşama uyguluyordu. Ayrıca etkileyici anlatımı ve ahlak öğretisi evrensel bir yaklaşımı yansıtıyordu. Özellikle yoksulların ve ezilenlerin manevi ve dünyevi gereksinimlerini vurguluyordu. Kilise Babaları arasında, servetin kötüye kullanılmasına karşı çıkan, özel mülkiyetin bütünüyle kişisel bir hak değil, bir emanet olduğunu vurgulayan ve kişinin gereksinimleri karşılama için gerekli olanları fazlasını başkalarına vermesi gerektiğini öğreten başka din adamları da vardı. Ama hiçbirisi sadaka yükümlülüğünü onun kadar etkili ve duygulu bir biçimde dile getirmemişti.

İoannes 398'de başpiskopos olmak üzere Konstantinopolis'e çağrıldı. Bu görevi gönülsüzce kabul etti, ama başkent onun reformcu tutkularını gerçekleştirmesi için fazlasıyla olanak sağlıyordu. Yeterince ihtiyatlı olmadığı için çevresinde kısa sürede pek çok kişi toplandı; servetin kötüye kullanılmasını kinaması da zengin ve nüfuzlu çevrelerin tepkisini çekti. Doğu Roma imparatoru Arcadius'un karısı Eudoksia ve rakip İskenderiye başpiskoposu güçlü Theophilos, İoannes'e karşı gözü kara bir ittifak oluşturdular. 403'te Theophilos, Boğazın Anadolu yakasında kendisine bağlı Suriye ve Mısır piskoposlarıyla bir sinod (Meşe Sinodu) topladı. Burada İoannes'e genellikle haksız ve kıskırtıcı suçlamalar yöneltilirdi. Bunların en önemlileri Theophilos'un düşman olduğu Mısırlı bir keşiş topluluğunu koruduğu ve İmparatorçe Eudoksia'nın kişiliğine halkın önünde saygısızlık ettiği suçlamalarıydı. Sinodda konuşmayı reddedince Khrysostomos suçlu bulundu ve piskoposluktan azledildi. İmparator Arcadius onu kentten uzaklaştırdı. Daha sonra geri çağırıldıysa da bunu izleyen yıl gene kentten uzaklaştırıldı ve Kukusos'ta hapsedildi.

Khrysostomos bunun üzerine Papa I. Innocentius'a başvurdu. Papa Batı Roma imparatoru Honorius'un aracılığıyla olaya müdahale etmeyi denediysen de Khrysostomos'un düşmanları yüzünden çabaları sonuçsuz kaldı. Ama İoannes sürgündeyken de kendisini destekleyenlerle mektuplaşmayı sürdürdü. Kukusos'ta geçirdiği döneme ilişkin birçok ayrıntı kadın diyakoz Olympias ile başkalarına yazdığı mektuplarla günümüze aktarıldı. Khrysostomos'un dostlarının, cemaatinin, Suriye'de ve Gotlar arasında sürdürdüğü misyonların akıbetinden duyduğu kaygı da bu mektuplarda yansıyor. Şiddetli kışlar sırasında sağlığının bozulmasına karşın nüfuzunu koruması yüzünden Konstantinopolis'ten gelen bir emirle Karadeniz'in doğu ucunda daha ücra bir yere gönderileceği bildirildi. Ama Khrysostomos bu yorucu yolculuktan sağ çıkmadı. Eski saygınlığına yaklaşık 31 yıl sonra, naaşı Komana'dan Konstantinopolis'e taşındığında kavuştu.

Khrysostomos seçkin bir ilahiyatçı ya da ilahiyat yazarı değildi. Yapıtları kutsal metinlere ve başka konulara ilişkin vaazlar ile bazı deneme ve mektuplardan oluşuyordu. Yapıtlarının bugün başyuru için en uygun olan derlemesi J. P. Migne'nin *Patrologia Graece* (Yunan Patrologiae Cursus Completus'un (Eksiksiz Bakışla Kilise Babaları'nın Öğretileri) 47-64. ciltleri arasında yer alır. Ortodoks Kilisesi'nde Komunyon Ayınının en çok kullanılan uç metninden biri Aziz İoannes Khrysostomos Ayını olarak adlandırılır, ama onun bu ayinlerle ilişkili olduğu pek kesin değildir. İngiltere Kilisesi'nin *Book of Common Prayer*'inde (Toplu Dua Kitabı) yer alan Aziz İoannes Khrysostomos Duası, bu ayin metninden alınmıştır.

Khuang Aphaiwong (d. 17 Mayıs 1902, Bâtdâmbang, Kampuçya - ö. 15 Mart 1968, Bangkok, Tayland), Taylandlı siyaset adamı. Tayland'ın en güçlü muhalefet partisini kurmuş ve üç kez başbakanlık (1944-45; 1946; 1947-48) yapmıştır.

18. yüzyıldan başlayarak Dayların denetimi altındaki Batı Kamboçya topraklarını yöneten, 1907'de bölgenin Fransızlara devredilmesinden sonra da Tayland'a yerleşen bir Khmer ailesinden geliyordu. Paris'te öğrenim gördü. Tayland'a döndükten sonra Pridi Phanomyong ve Fransa'da öğrenim görmüş öteki gençlerle birlikte, kansız bir darbe düzenleyerek mutlak monarşi yönetimine son verdi (1932). II. Dünya Savaşı sırasında (1941-44) Başbakan Phibun-songkhram'ın kabinesinde ticaret ve ulaştırma bakanı olarak yer aldı. Ağustos 1944'te perde arkasından hükümet içindeki etkin gücünü koruyan Pridi'nin siyasal manevraları sonucu başbakanlığa getirildi. Bu görevi sırasında bir yandan Japonlara ödünler verirken öte yandan da Japonya'ya karşı yürütülen yeraltı etkinliklerini destekledi.

1946'da Pridi'nin hükümet içindeki etkin konumuna karşı çıkarak istifa etti. Ardından hükümet içindeki monarşi yanlısı muhafazakar hizbe önderlik ederek Tayland'ın ilk büyük muhalefet partisi olan Demokrat Parti'yi kurdu. 1946-48 arasında iki kez daha başbakanlık yaptıysa da, sürekli olarak ordunun baskısıyla karşı karşıya kaldı ve kurduğu hükümetler kısa ömürlü oldu. Sonunda 1948'de Phibun-songkhram tarafından iktidardan uzaklaştırıldı. Bununla birlikte saygın konumunu korudu ve ölünceye değin askeri yönetimlere karşı sert bir muhalefet yürüttü.

Khuc Thua Du (ü. 10. yy başı), 906-907 yıllarında Vietnam hükümdarı. 906'da başarılı bir ayaklanma sonucunda iktidara geliş, Vietnamlıların ilk bağımsızlık girişimlerinden biri olarak kabul edilir.

Eski Vietnam vakayinamelerine göre varlıklı bir toprak sahibinin oğluydu. 906'da bugün Vietnam sınırları içinde yer alan Kızıl İrmak (Song Hong) deltasının çevresindeki eyaletlerin Çinli valisine karşı başlatılan bir ayaklanmaya önderlik etti. Bu ayaklanmanın sonunda Çinliler, Khuc Thua Du'yu yeni yönetici olarak tanımak zorunda kaldılar. Khuc Thua Du'nun ölümünden sonra yerine oğlu geçti.

Khuddaka Nikaya (Pali dilinde "Kısa Derleme"), Pali dilindeki *Sutta Pitaka*'nın (Söylevler Sepeti) beşinci ve son bölümünü oluşturan Budacı metinler kümesi. Bazı çok eski yapıtları içermekle birlikte, derleme olarak öteki dört *Nikaya*'dan sonraki bir tarihe aittir; ayrıca hem biçim hem içerik açısından çok daha çeşitlenmiştir. Pali dilindeki dinsel metinler içinde yer alan bütün önemli manzumi yapıtları içerir. *Khuddaka*

Nikaya her yerde ve her zaman aynı metinlerden oluşmamıştır. Sri Lanka'da (eskiinde Seylan) yaygın olan bileşimi şöyledir:

1) *Khuddaka-patha* (Kısa Pasajlar), dokuz parçadan oluşan bir derlemedir. Budacılığın temel inançlarını, rahip adavaları için 10 kuralı, bir Buda'ya ovgu ilahisini ve geçmiş ruhlara adak adarken okunacak dizeleri kapsar.

2) *Dhammapada* (*), Budacılığın ahlak öğretilerinin bir derlemesidir.

3) *Udana* (Esinli Sözler). Buda'nın, çoğu manzum ve her biri öykusuyla birlikte verilen 82 deyişini içerir.

4) *Juvuttaka* (her şünün başında yer alan ve "ve buyruldu ki" anlamına gelen sözlerden). Buda'nın düzyazı ve nazım türündeki öğretilerinden, 112 kısa *sutta* (Sanskrit dilinde *sutra*: "özdeyiş") biçiminde bir derlemedir.

5) *Suttanipata* (*), münzevilerin yalın inancını konu alır.

6) *Vimanavatthu* (Gökteki Konaklara İlişkin Öyküler), göklerde yeniden doğanların mutluluklarına ve onları bu ödüle layık kılan değerli edimlere ilişkin 85 şürden oluşur.

7) *Petavatthu* (Ölümlerin Ruhlarına İlişkin Öyküler), hatalı davranışları yüzünden ölümden sonra acıklı bir yazgıya mahkum olanlara ilişkin 51 şiir içerir. Bu ve bir önceki yapıt, kutsal metinler listesine en son girenler arasındadır.

8 ve 9) *Theragatha/Therigatha* (Kıdemli Rahipler/Rahibeler İçin İlahiler), 264 keşişin doğa ve kendi içsel deneyimleri üzerine anlattıklarıyla 100 rahibenin günlük yaşamlarıyla ilgili sözlerini içeren şiirlerden oluşur. Rahibe şiirlerini, Eski Hindistan'da kadınların durumu konusunda çok aydınlatıcı bilgiler içerir.

10) *Cataka*'lar (*), Buda'nın önceki yaşamları konusunda anlattıklarını içerir.

11) *Niddesa* (Sergileme), *Suttanipata*'nın son iki (dördüncü ve beşinci) bölümlerinin filolojik bir yorumudur. Genellikle Sariputa'ya (Şariputra) dayandırılır.

12) *Patisambhida-magga* (Çözümleme Yolu), öğretilerdeki çeşitli kavramların skolastik çözümlemesinden (*Abhidhamma*) oluşan, geç döneme ilişkin 30 bölümlük bir yapıttır.

13) *Apadana* (*), Budacı ermişlere ilişkin bir söylenceler derlemesidir.

14) *Buddhavamsa* (Budalar Tarihi), Buda'nın kendisinden önceki 24 *Buda*'nın yaşamlarını aktardığı manzum bir anlatıdır (önceki yapıtlar bunlardan yalnızca son altısını kapsar). İnancıya göre Buda'nın kendisi, önceki yaşamları sırasında bu *Buda*'ların her birini tanıması ve her birine tapınmıştır; onların her biri de, onun gelecekteki Buda olduğunu haber vermişlerdir.

15) *Cariya Pitaka* (Davranış Sepeti), Buda'nın önceki yaşamlarında edindiği, Budalık için gerekli olan *paramita*'ları (erdem) vurgulayan 35 manzum *Cataka* öyküsüdür.

Birmanya geleneği bunlara dört metin daha ekler, bunlardan biri *Milinda-panhu*'dır (Milinda'nın Soruları).

Khulna, Bangladeş'te kent. Bhairab Irmağı kıyısında önemli bir liman, ürün toplama ve ticaret merkezi olan Khulna kenti, deniz, kara ve demir yoluyla Ganj Deltasının güney kesimindeki büyük kentlere bağlanır. Kentin 5 km güneyindeki Kazibacı Irmağı üzerinde tersaneler yer alır. Sundarbans'tan gelen orman ürünleri Khulna'daki sanayi tesislerinde işlenir. Kentte jüt ve yağlı tohum işleme tesisleri, pamuklu kumaş, kâğıt ve kibrit fabrikaları

ile kereste atölyeleri bulunur. 1884'te belediye olan Khulna'da Raçsahi Üniversitesi'ne bağlı yedi yüksekokul vardır.

Kent Ganj Deltasının Hugli (Hindistan) ve Meghna haliçleri arasında kalan ortagüney bölümünde kurulmuştur. Kum ve çamurla dolmuş ırmaklarla parçalanmış olan alüvyon ovasının doğu sınırını Madhumati Irmağı çizer. Yörenin kuzey kesiminin başlıca ürünleri piring, jüt, yağlı tohum ve baklagillerdir; balık üretme çiftliklerinin bulunduğu yörede tekne yapımı ve hurma melası üretimi de önem taşır. Nüfus (1981 geç.) 646.359.

Khumnos, Nikephoros (d. 1250 - ö. 16 Ocak 1327, Konstantinopolis [İstanbul]), Bizanslı bilgin ve devlet adamı. Felsefi ve dinsel konular üzerine mektup ve söylevlerin de bulunduğu, geniş bir alana yayılmış yapıtları tarihçiler için önem taşır. Bunlardan bir bölümü hâlâ yayımlanmamıştır.

Khumnos daha çocuk yaşta Konstantinopolis'e gitti. Orada Kibrisli II. Gregorios'tan (Georgios) ders aldı. İmparatorluk taşmabeyinciliğine kadar yükseldi, II. Andronikos'un başbakanı oldu. 1309'un sonlarına doğru Selanik valiliğine atandı. Ama bu dönemde büyük olasılıkla Theodoros Metokhites'in gölgesinde kaldı. Ölümünden kısa süre önce manastıra kabul edilerek Nathaniel adını aldı.

Khumnos, Hristiyan öğretisiyle çelişmediği ölçüde ilkçağ geleneklerine derinden bağlıydı. Dönemin entelektüel tartışmalarında "modernler"e karşı "eskiler"in yanında yer aldı. Bu tutumu, Theodoros Metokhites'le arasının açılmasına yol açtı; onun astronomi ve matematik merakını şiddetle eleştirdi. Khumnos 13. yüzyıl sonlarında Bizans'ın kültürlü saray çevrelerinde görülen tutucu öğelerin tipik bir örneği idi.

Khwae Noi Irmağı, Tayland'ın Batı bölgesindeki Kanchanaburi ilinde ırmak. Myanmar-Tayland sınırındaki Uç Pagoda Geçidinden (Phra Chedi Sam Ong) doğan ırmak, sınırı koşut olarak güneydoğu yönünde aktıktan sonra Kanchanaburi kenti yakınlarında Mekong Irmağıyla (Menam Khong) birleşir. Irmak, II. Dünya Savaşı sırasında Japonlarca inşa edilen köprüyle tanınır. Köprü'nün yapımı sırasında ölen binlerce savaş tutsağı adına Kanchanaburi kentinde bir mezarlık yapılmıştır. Köprü Pierre Boulle'un sonradan filme alınan *Le Pont de la Rivière Kwai* (1952; *Kwai Köprüsü*, 1959) adlı romanına konu olmuştur.

khyal, KİHAYAL olarak da yazılır, Hindistan'ın kuzeybatı kesimindeki Racasthan

eyaletinde bir grup danslı halk oyununa verilen ad. 16. yüzyılda ortaya çıkan bu tiyatro türünde temalar folklor ve efsanelerden alınır. Yalnızca erkeklerin katıldığı gösterilerde güçlü beden hareketlerinin yanında mim ve şarkıya da yer verilir.

Vurmali ve telli çalgılar eşliğinde oynayan **khyal** dansçılarının profesyonel olanlarına **Bhavni** denir.

kible, Müslümanların namaz kılarken yüzlerini döndükleri yön. Hz. Muhammed 622'de Medine'ye göç ettikten sonra Kudüs'ün kible olduğunu belirtmişti. Ama kısa bir süre sonra bu karar değiştirildi ve Mekke kible kabul edildi.

Camilerde mihrap kibleye dönük yapıldığı gibi minarelerin şeref kapıları da kibleye getirilir. Kible yalnızca namazda değil, ölümlerin gömülmesinde de önem taşır. Ölümler yüzleri kibleye dönük olarak gömülür.

Kıbrıs, Yunanca KİPROS. Akdeniz'in kuzeydoğusunda ada. 9.251 km²'lik yüzölçümüyle Akdeniz'in üçüncü büyük adasıdır. Türkiye'nin 64 km güneyinde, Suriye'nin 96 km batısında, Mısır'ın Nil Deltasının 400 km kuzeyinde ve Yunanistan anakarasının yaklaşık 770 km güneydoğusunda, 35°45' ve 34°15' kuzey enlemleriyle, 32°15' ve 34°30' doğu boylamları arasında yer alır. En uç noktaları arasındaki uzunluk batı-doğu doğrultusunda 224 km'ye, kuzey-güney doğrultusunda 96 km'ye ulaşır. Kıyılarının toplam uzunluğu yaklaşık 780 km'dir.

Bugün adada *de facto* (fiili) olarak iki devlet bulunmaktadır. Toprakların yaklaşık üçte ikisini oluşturan güney bölümü Kıbrıs Cumhuriyeti'nin (Yunanca Kipriaki Dimokratia, Türkiye'de resmi adı Kıbrıs Rum Yönetimi) denetimi altındadır. Kıbrıs Cumhuriyeti uluslararası alanda adanın tümünü temsil eden devlet olarak tanınır. 1992 tahmini nüfusu 580.000, yüzölçümü 5.896 km², başkenti Lefkoşa'dır (Lefkoşa/Lefkoşe). Türkiye'nin Temmuz 1974'teki askeri müdahalesinden sonra adanın kuzey kesiminde 13 Şubat 1975'te kurulan Kıbrıs Türk Federe Devleti, Kasım 1983'teki bağımsızlık ilanının ardından Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) adını almıştır. KKTC uluslararası alanda yalnız Türkiye tarafından tanınmaktadır. 1992 nüfusu 176.000, yüzölçümü 3.355 km², başkenti Lefkoşa'dır (Lefkoşe olarak da yazılır).

Bütünsel, federal bir devletin oluşturulması amacıyla iki toplum arasında sürdürülen görüşmeler bugüne değin sonuç vermemiştir.

DOĞAL YAPI

YÜZEY ŞEKİLLERİ. Kıbrıs'ın tava biçimli görünümü jeolojik oluşumların sonucunda ortaya çıkan topografik yapısından kaynaklanır. Adanın kuzeyinde, kıyıya çok yakın

uzanan ve beş tepeli görünümünden dolayı Beşparmak (Pentadaktylos) Dağları olarak da bilinen Girne Dağları yer alır. Kıyıya koşut olarak 160 km boyunca uzanan bu dağlar Akdeniz'in doğu kesimindeki büyük Alp-Himalaya zincirinin en güney ucunu oluşturur. Güneydeki Troodos Dağları (Karlıdağ) eskiden Avrasya ve Afrika-Arabistan anakaralarını ayıran Tetis adlı derin okyanusun dibindeki volkanik kayalardan oluşur. Bu sıradağ, adanın batı kıyısının yakınından, güneydoğu kıyısının yaklaşık 19 km uzağındaki Stravrovuni Tepesine (689 m) kadar 80 km boyunca uzanır. Sıradağların en yüksek noktası olan Olympos Dağı (Troodos Dağı olarak da bilinir) 1.951 m'ye ulaşır. Kuzeyde ve güneyde bulunan dağlık kesimler arasında, batıda Güzelyurt (Morfu) Körfezinden doğuda Gazimağusa (Famagusta) Körfezine uzanan ve Mesarya (Mesaoria) olarak da bilinen düz ve alçak İçova yer alır. Genel olarak Tersiyer (Üçüncü) Döneme (y. 65-2.5 milyon yıl önce) ve Kuvaterner (Dördüncü) Döneme (y. 2.5 milyon yıl önce-sinden günümüze) ait tortul katmanların bulunduğu ovada, İç Anadolu'ya benzer yüzey şekilleri görülür. Yarınsı sulanan ova adanın temel tahıl üretim alanıdır.

AKARSULAR VE İKLİM. Kıbrıs'taki bütün önemli ırmaklar Troodos Dağlarından doğar. En büyükleri olan Kanlı Dere (Pediös) Gazimağusa Körfezine, Karyoti Irmağı Güzelyurt Körfezine, Kuris Irmağı ise Episkopi Körfezine dökülür.

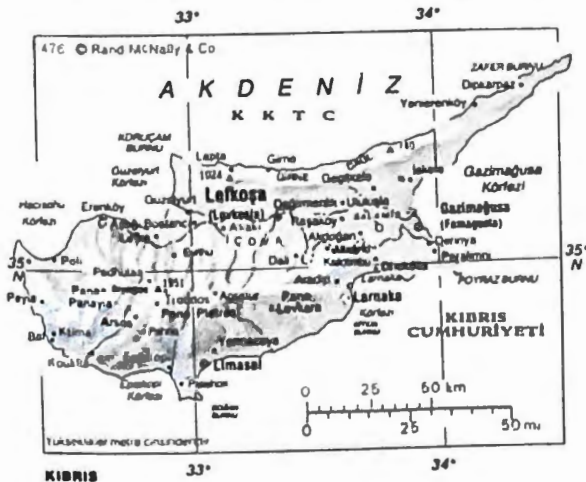
Kıbrıs'ta Akdeniz iklimi hüküm sürer. Yazlar sıcak ve kurak, kışlar yağmurlu ve oldukça değişken geçer. Yıllık ortalama yağış miktarı 500 mm'dir. En düşük ortalama 350 mm ile Lefkoşa'da, en yüksek ortalama ise 1.025 mm ile Olympos Dağında görülür. Lefkoşa'da yaz aylarında sıcaklık ortalaması 21°C-27°C, kış aylarındaysa 5°C-15°C arasında değişir. Aralıkta marta değin Troodos Dağlarında birkaç hafta boyunca don olayına rastlanır.

BİTKİ ORTUSU VE HAYVAN VARLIĞI. Adanın kuzey kıyısı boyunca yaprakdökme ağaçlarla kaplı verimli bir ova vardır. Burada ayrıca zeytin, keçiyoynuzu, portakal, limon ve greyfurt ağaçları yetişir. Troodos Dağları çam, meşe, servi ve sedir ormanlarıyla kaplıdır. Güney ve batıdaki dağ yamaçlarında üzüm bağları uzanır. Sonbahar ilkbahar arasında İçova çok bol yetişen kır çiçekleri, çalılık ve fundalıklarıyla yemyeşil ve renkli bir görünüm alır. Ayrıca okaliptüs, akasya, selvi ve çam ağaçlarının birçok türünün görüldüğü ormanlık kesimler vardır. Adanın batı ucunda, Güzelyurt çevresindeki alanda portakal bahçeleri bulunur.

Girne yoresinde fil ve suaygırı fosili bulunmuştur. Eski çağlarda çok sayıda geyik ve yaban domuzunun yaşamış olmasına karşın, günümüzde görülen tek yabani hayvan yaban koyunudur. Küçük av hayvanlarına bol miktarda rastlanır. Eski çağlarda efsanelere konu olan ve adanın her yerinde rastlanan yılanlara artık pek rastlanmamaktadır. Kıbrıs kuşların ana göç yolu üzerinde yer alır. Sonbaharda milyonlarca kuş adadan geçer. Birçok kuş türü kış adada geçirir. Turak ve keklik gibi sürekli barınan çok sayıda kuş türü de vardır.

YERLEŞME DOKUSU

Kıbrıslılar geleneksel olarak büyük ölçüde tarımla uğraşmakla birlikte 20. yüzyılda sürekli kentlere yönelmişlerdir. 1973'te nüfusu beş binin üzerinde altı kentle yaklaşık 600 köy bulunuyordu. Bu yapı Türkiye'nin 1974'teki müdahalesinden sonra büyük ölçüde değişti. Güneye göç eden 180 bin Rum özellikle kent çevrelerine yerleştirildi. Türk kesimine ise adanın güneyinden ve Türk-

ye'den göçler oldu. 1990 sayımına göre Rum kesimindeki başlıca kentler Levkosia (168.800), Limasol'dur (132.100). 1989 sayımına göre KKTC'nin en kalabalık kenti Lefkoşa'dır (38.496). Daha sonra sırasıyla Gazimağusa (19.428), Güzelyurt (11.179), Girne (6.902) ve Lefke (3.596) gelir (1985). Nüfus yoğunluğu (1991) Rum kesiminde km² başına 97,5. KKTC'de ise 51,6 kişidir.

NÜFUS

Kıbrıs halkı Rumlar ve Türkler olmak üzere iki ana etnik gruptan oluşur. Çoğunluğu oluşturan Rumlar, adanın yerli halkıyla Kıbrıs'ı İÖ y. 1100'de kolonileştiren Peloponnesoslu göçmenlerin karışımından gelir. Kıbrıslı Türklerin kökeni ise adayı 1571'de fetheden Osmanlı ordusunun askerlerine ve daha sonra Anadolu'dan göç edenlere dayanır.

Rumların dili Yunanca, Türklerin ise Türkçedir. İngilizce ikinci bir dil olarak yaygın biçimde konuşulur. Eğitim düzeyi genel olarak yüksektir. Okuryazarlık oranı Rum kesiminde 15 yaş ve üzerindeki nüfusta yüzde 94,5 (1989), Türk kesiminde altı yaşın üzerindeki nüfusta yüzde 97'dir.

Rumlar Ortodoks inancına bağlıdır. Kıbrıs Kilisesi herhangi bir patriğe bağlı değildir.

Girne yakınlarında Bella Pais Manastırı ve arkada Beşparmak Dağları
Hasan Kuruyazıcı

Bu ayrıcalık Bizans imparatoru Zenon tarafından İS 488'de Başpiskopos Anthemios'a tanındı. Osmanlı Devleti'nin egemenliği altında *etihmarkhes* (milletbaşı) unvanı verilen başpiskoposlar Ortodoks halkın hem dünya, hem de dinle ilgili işlerinde sorumlu tutuldu. Kıbrıslı Türkler ise Sünni Müslümandırlar. Adada ayrıca az sayıda Maruni, Ermeni, Katolik ve Anglikan toplulukları da yaşamaktadır.

Zaman zaman çok sayıda insanın adadan başka ülkelere göç ettiği görülmüştür. Bugün dışarıda yaşayanların sayısının ada nüfusu düzeyinde olduğu sanılmaktadır. Göç edenlerin çoğunluğu İngiltere'ye yerleşmiştir. Özellikle 1960'ta bağımsızlığın kazanılmasından ve 1974'te Türkiye'nin müdahalesinden sonra büyük göç dalgaları görülmüştür. 1974'ten sonra Ortadoğu ülkelerinde çalışmak üzere adadan ayrılanların sayısında da belirgin bir artış olmuştur.

EKONOMİ

1960-73 arasında Kıbrıs'ta halkın yaşam düzeyi komşu ülkelerin çoğundan yüksekti. Ekonomi büyük ölçüde tarım, ticaret ve turizme dayalıydı. Dünya Bankası'yla (IBRD) Uluslararası Para Fonu'ndan (IMF) elektrik üretimi, liman inşaatı ve kanalizasyon yapımı gibi belirli projeler için büyük miktarlarda kredi alındı. Bu dönemde gayri safi milli hasıla (GSMH) yılda ortalama yüzde 7 oranında arttı.

Türkiye'nin 1974'teki müdahalesi ada nüfusunun yaklaşık üçte birinin yer değiştirmesine neden olarak ekonomide önemli bir gerilemeye yol açtı. Rum kesiminde 1973-

75 arasında yüzde 33 oranında düşen GSYİH 1975-83 arasında yılda ortalama yüzde 8 oranında arttı. Uluslararası ilişkiler alanında yalnız kalmanın da etkisiyle, Türk kesiminde gelir artışı daha düşük düzeyde kaldı ve Türkiye'den yoğun ekonomik destek sağlandı. İki kesim arasında ticaret durdu. Güney kuzeye elektrik, kuzey de güneye su vermeyi sürdürmekle birlikte birbirinden bütünüyle bağımsız iki ayrı ekonomi oluştu. 1990 verilerine göre Rum kesiminde GSMH 5,6 milyar ABD Doları, kişi başına düşen gelir ise 8 040 ABD Doları'dır. 1989'da KKTC'de GSMH 203 milyon ABD Doları, kişi başına düşen gelir ise 1.304 ABD Doları'ydı.

DOĞAL KAYNAKLAR. Eskiden bakır üretimi önemli bir yer tutmaktaydı. Birçok Avrupa dilinde bakır anlamına gelen sözcükler (*copper, Kupfer, cuivre, cobre*) adanın adından türetilmiştir. Bakır yataklarının işletilmesi İÖ 2500'e değin iner. Yüzyıllar boyunca duran bakır üretimi II. Dünya Savaşı'ndan sonra yeniden başlamıştır. En önemli bakır yatakları Türk kesimindeki Gemikonağı yakınındadır. Ayrıca demir sulfürü, asbest, jips ve krom çıkarılmaktadır. Çok sayıda yüksek nitelikli taşocağı da vardır.

TARIM, ORMANCILIK VE BALIKÇILIK. Adanın ekilebilir topraklarının yaklaşık dörtte biri sulanır. Sulanan topraklar özellikle İçova'da ve güneybatıdaki Baf (Páfos) çevresinde toplanmıştır. Otlaklar toprakların yüzde 10'unu oluşturur. Genel olarak küçük toprak mülkiyeti ve küçük tarım işletmeleri yaygındır. Rum kesimindeki başlıca ürünler üzüm, çeşitli meyve ve sebzeler, zeytin ve keçiyoynuzudur. Adada üretilen turuncgiller, buğday, arpa, havuç, tütün ve hayvan yeminin büyük bölümü Türk kesiminde yetiştirilir. 1991 verilerine göre tarım Rum kesiminde gayri safi yurt içi hasılanın (GSYİH) yüzde 6,3'ünü, KKTC'de ise yüzde 9'unu oluşturur.

Toplam tarım üretiminin üçte birini hayvancılık oluşturur. Özellikle koyun, keçi ve domuz besiciliği gelişmiştir. Kıbrıs eskiden geniş ormanlarıyla ün kazanmıştı. Ama yüzyıllar boyunca ağaçların yaygın biçimde kesilmesi ormanların büyük bölümünü yok etmiştir. Ormanlar günümüzde 1.346 km²'lik bir alanı kaplar ve çoğunlukla dağlık bölgelerde ve Baf yöresinde yer alır. Kıyı suları besin bakımından yoksul olduğundan balıkçılık pek gelişmemiştir. Tüketilen balığın büyük bölümü ithal edilir.

SANAYİ Adada hammadde kaynakları son derece sınırlıdır. Bölünmeden önce sanayi büyük ölçüde iç pazara yönelik küçük işletmelerle dayalıydı. 1974'ten sonra dış pazara yönelik bir dizi büyük fabrikanın kurulduğu Rum kesiminde çimento, asbest boru fabrikaları, petrol arıtma tesisleri ve termik santraller başlıca ağır sanayi işletmeleri oluşturur. Hafif sanayi alanında ise giyim, ayakkabı, makine ve taşıt donanımı gibi mallar üretilir. Rum kesiminde sanayinin GSYİH içindeki payı (1991) yüzde 14,6'dır. Türk kesiminde küçük işletmeler ağırlığını korumaktadır. KKTC'de madencilik ve imalat GSYİH'nin yüzde 12,3'ünü oluşturur.

1960 sonrasında turizm ada ekonomisinin en önemli sektörlerinden biri oldu. 1974'ten sonra Girne ve Gazimağusa-Maraş kıyılarındaki ünlü oteller de içinde olmak üzere turistik tesislerin yaklaşık yüzde 65'i Türk kesiminde kaldı. Rum kesimindeki Limasol, Larnaka ve Baf kıyılarında yeni tesisler geliştirilmesiyle turizm sektörü gelişme gösterdi. Rum kesiminin turizm geliri 1989'da 990 milyon ABD Doları'na ulaştı. Türk

kesimine ise 1987'de 184.337 turist geldi. Bunların yaklaşık yüzde 80'ini Türkiye'den gelenler oluşturmuyordu.

FINANS HİZMETLERİ VE TİCARET Rum kesiminde kıyı bankacılığı da içinde olmak üzere finans hizmetleri 1982'de gelişmeye başladı. Patates ve turuncgiller gibi gıda malları, ayakkabı, giyim eşyaları başlıca ihracat kalemlerini oluşturur. Sürekli görülen dış ticaret açıkları ise turizm gelirleri, yurtdışında yaşayan Kıbrıslı Rumların gönderdikleri paralar ve İngiliz üslerinden sağlanan ödemelerle kapatılır. Türk kesiminde turuncgiller, patates ve keçiyoynuzu başlıca ihracat mallarıdır. KKTC'nin 1991 ihracatı 52,5 milyon ABD Doları, ithalatı ise 301 milyon ABD Doları olmuş, ihracatın yüzde 67'si İngiltere'ye, yüzde 14'ü Türkiye'ye yapılmıştır.

ULAŞIM. İngiliz yönetimi altında adada geniş bir karayolu ağı oluşturulmuştu. Demiryolu bulunmadığından ada içi ulaşım bütünüyle karayoluna dayanır. Lefkoşa Uluslararası Havalimanı 1974'te kapatıldı. Rum kesiminde Larnaka ve Baf'taki havalimanları uluslararası seferler için kullanılmaktadır. Türk kesiminde ise, Lefkoşa yakınındaki Ercan Havalimanı ile Gazimağusa yöresinde inşa edilen Geçitkale Havalimanı Türkiye ile karşılıklı seferler yanında uluslararası seferler için de kullanılır. Adada kıyı taşımacılığı gelişmemiştir. Kıbrıs ile Türkiye ve Yunanistan arasında feribot seferleri de yapılmaktadır. Kıbrıs Cumhuriyeti'ne kayıtlı ticari gemilerin çoğunluğu yabancı kökenlidir.

YÖNETSEL VE TOPLUMSAL KOŞULLAR

DEVLET YÖNETİMİ. Kıbrıs Cumhuriyeti'nin 1960'ta kabul edilen anayasasında yürütme gücünün başı olan cumhurbaşkanının Rum, yarıdmcısının Türk olması öngörülmüştü. Ayrıca yedi Rum ve üç Türkten oluşan bir Bakanlar Kurulu görev yapacaktı. Yasama görevini ise beş yılda bir seçilen ve 35 Rumla 15 Türkten oluşan Temsilciler Meclisi yerine getirecekti. Öte yandan, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bir başka devletle birleşmesi ve bölünmesi yasaklandı. İngiltere, Yunanistan ve Türkiye arasındaki anlaşamayla kurulan düzenin korunması için her üç ülkeye gerektiğinde tek başına adaya müdahale hakkı tanındı. Anayasa Rum toplumu arasında fazla destek görmedi. İngiliz egemenliğine karşı bağımsızlık yerine *énosis* (Kıbrıs'ın Yunanistan'la birleşmesi) amacıyla mücadele etmiş olan Rumlar kısa süre sonra birçok anayasal kuralın, özellikle de maliye ve yerel yönetimle ilgili olanların uygulanamayacağını öne sürmeye başladılar. Değişiklik önerileri Türklerce reddedildi. 1963 sonunda iki toplum arasında çıkan çatışmanın ardından anayasa büyük ölçüde kâğıt üzerinde kaldı. 1974'ten sonra Rum kesiminde, Türklerin haklarıyla ilgili belirli hükümler geçersiz kabul edilerek anayasa bağlı kalındı. Türk kesiminde ise yeni bir anayasa kabul edildi.

Rum kesiminde yargıçlar merkezi yönetimce atanmakla birlikte yargı yürütmeden bütünüyle bağımsızdır. Yargı sisteminin yapısını bir yüksek mahkeme, yargıtay ve bölge mahkemeleri oluşturur. Türk kesiminde de benzer bir yapı vardır.

Kıbrıs Cumhuriyeti'nin en eski partisi 1941'de kurulan Emekçi Halkın İlerici Partisi'dir (AKEL). Rum kesiminin öteki önemli partileri 1990 seçimlerinden birinci parti olarak çıkan Demokratik Birlik (Disy), sosyalist eğilimli Birleşik Demokratik Kıbrıs

Birliği (EDEK), Merkez Birliği, Demokratik Birlik ve Demokratik Parti'dir. KKTC'nin en önemli partisi Ulusal Birlik Partisi'dir (UBP). Öbür partiler ise Cumhuriyetçi Türk Partisi (CTP), Toplumcu Kurtuluş Partisi (TKP) ve Yeni Doğuş Partisi'dir (YDP).

EĞİTİM, SAĞLIK VE KÜLTÜR. Rum kesiminde altı yıllık ilköğrenim zorunlu ve parasızdır. Türk kesiminde, ilk ve orta öğretim kurumları yanında Doğu Akdeniz Üniversitesi de vardır. Pek çok Kıbrıslı öğrenci yükseköğrenimini İngiltere, ABD, Yunanistan ve Türkiye'deki üniversitelerde sürdürmektedir. Adanın bütününde sağlık hizmetlerinin düzeyi genel olarak yüksektir.

Türk kesiminde, onarılmış Salamis ve Soli antik tiyatroları çeşitli oyunların sahne-

YUNANLI GÖÇÜ. Peloponnesos'tan Yunanca konuşan halkların kitlesel göçü Demir Çağıyla (İÖ 1100-700) birlikte başladı. İÖ y. 1000'den sonra Yunanca adada etkin dil oldu. Göçle gelen insanların kurdukları yeni kentler, Kurion (Latince Curium), Paphos, Marion, Soloi (Latince Soli), Lapethos ve Salamis adlı eski Yunan krallıklarının merkezlerini oluşturdu. İÖ y. 800'de bugünkü Larnaka'nın yakınındaki Kition'da (Latince Citium), Tyros'a (Bugün Sur) bağlı bir Fenike kolonisi oluştu. Amathus(*) adlı yedinci bir krallık ise bir süre adanın yerli halkının denetiminde kaldı.

DIŞ SİYASAL ETKİLER İÖ 709'da Asur kralı II. Şarrukin (Sargon), Kıbrıslı yedi kralı kendisine bağladı. Daha sonraki Asur belgelerinde yedi krallığın yanı sıra Kition, Keryneia, Tamassos ve İdalion (Latince Idalion) adlı krallıklardan da vergi alındığı belirtilir. Asurlara bağımlılık İÖ 663'e değin sürmüştür. Sonraki yüzyıl boyunca

di. Sonraki 600 yıl boyunca Kıbrıs'ta, zaman zaman görülen depremler, salgın hastalıklar ve bir Yahudi ayaklanması dışında tam bir barış ve huzur hüküm sürdü.

Roma Döneminin en önemli olayı Hristiyanlığın girişi oldu. Havarî Paulus, Kıbrıslı Yahudilerden Barnabas'la (sonradan Aziz Barnabas) birlikte İS y. 45'te Hristiyanlığı yaymaya başladı ve prokonsül Sergius Paulus'un Hristiyanlığı benimsemesini sağladı.

Kıbrıs İÖ 395'te Roma İmparatorluğu'nun parçalanmasından sonra Doğu (ya da Bizans) İmparatorluğu'na bağlı kaldı. Doğu Piskoposluk Bölgesi'nin parçası olarak Antiokheia'dan (Antakya) yönetildi. Ama Kıbrıs Kilisesi, İmparator Zenon'un 488'de verdiği ayrıcalıkla Antiokheia patrikliğinden bağımsızlığını elde etti. Kıbrıs 688'de II. İustinianos ile Halife Abdülmelik arasında imzalanan bir antlaşmanın ardından 300 yıl boyunca Bizans İmparatorluğu ile hali felğin ortak egemenliğine girdi. 965'te Bizanslılar adayı yeniden bütünüyle ele geçirdiler. Yaklaşık 1185'te Kıbrıs'ın Bizans valisi I. Isaakios Komnenos isyan ederek kendini imparator ilan etti. Komnenos Bizanslıların saldırısına karşı koyduysa da 1191'de Kral I. Richard (Aslan Yürekli) komutasındaki İngiliz Haçlı filosuna yenilerek tutuklandı. Richard ele geçirdiği adayı önce Templier tarikatı şövalyelerine, ardından da eski Kudüs Haçlı kralı Guy'ye (Lusignanli Gui) para karşılığında sattı.

Guy, ortaçağın sonuna değin sürecek feodal bir monarşi oluşturdu. Kardeşi ve ardılı Amalricus, Kutsal Roma-Germen imparatoru IV. Heinrich'den kral unvanını elde etti. Lusignan kralları Avrupa ile ilişkileri geliştirdi. Kıbrıslı soylular ve tüccarlar büyük servetleriyle ün kazandılar. Ada Müslümanlara karşı bir saldırı üssü olma konumunu korudu. 1361'de Kıbrıs kralı I. Pierre (hd 1359-69) bir Haçlı seferine girerek Adalia (Antalya) ve İskenderiye'yi yağmaladı. Lusignan hanedanının sonuncu kralı II. James'in (hd 1460-73) ölümünden sonra yerine Venedikli soylu bir kadın olan karısı Caterina Cornaro (hd 1474-89) geçti. Krallık Cornaro'nun döneminde Kıbrıs, Venedik Cumhuriyeti'nin denetimine girdi. Seksen iki yıl süren Venedik egemenliğinden sonra adayı Osmanlılar ele geçirdiler.

OSMANLI EGEMENLİĞİ. 1570'te Lefkoşa'yı ele geçiren Osmanlılar ertesi yıl uzun bir kuşatmanın ardından Magosa'yı da aldılar. Osmanlı egemenliği yaklaşık 300 yıl sürdü. Katolik Kilisesi baskı altında tutulurken Ortodoks Kilisesi'nin gücü yeniden oluşturuldu. Eski feodal yapıya son verilerek Rum köylüsüne toprak üzerinde mülkiyet ve miras hakkı sağlandı. Önce indirilen vergiler sonradan büyük ölçüde artırıldı. 18. yüzyılda Ortodoks başpiskoposu vergilerin toplanmasından sorumlu tutuldu.

Yaklaşık 20 bin Müslüman fethin ardından adaya yerleştirildi. Kıbrıs padişahlar açısından oldukça önemsiz bir eyalet konumunda kaldı. Bazı ayaklanmaların çıktığı adanın Ortodoks başpiskoposu 1821'de, Yunanistan anarasisindeki isyanı desteklediği gerekçesiyle idam edildi.

İNGİLİZ EGEMENLİĞİ. İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan 1878 tarihli Kıbrıs Sözleşmesi'yle adanın Osmanlı egemenliğinde kalmakla birlikte İngilizlerce yönetilmesi kabul edildi. İngiltere'nin amacı adayı askeri üs olarak kullanmaktı. Ama 1914'te İngiltere Kıbrıs'ı topraklarına kattığını ilan etti. Türkiye, İngiltere'nin bu tek yanlı ilhak kararını Lozan Antlaşması'yla onayladı. 1925'te Kıbrıs İngiliz tahtına bağlı bir sömürge oldu.

Gazimağusa yakınlarındaki antik Salamis kalıntılarının bir görünümü
Arı Lark

lenmesi için kullanılır durumdadır. Baf yakınındaki Lemba adlı köyde bulunan Kıbrıs Sanat Yüksekokulu sanat öğrencileri için lisansüstü kurslar düzenler. Televizyon ve radyo yayınları belli ölçüde yönetimin denetimindedir ve reklamlarla finanse edilir. Türk kesiminde ise TRT'nin desteğiyle kurulan Bayrak Radyo ve Televizyonu'nun (BRT) yayınları izlenir.

TARİH

Adadaki insan yerleşimiyle ilgili en eski bulgular Neolitik Çağa aittir. Güney kıyısı yakınlarındaki Khirokitia'da bulunan kalıntılar İÖ y. 6000 dolaylarında burada Akdeniz yöresinin en dikey değer topluluklarından birinin yaşadığını gösterir. Daha sonraki yerleşim dönemi Sotira kültürü olarak bilinir ve İÖ 4500-4000 arasında kapsar. Bir çeşit sabuntaşından yapılmış küçük süs eşyaları ve oldukça çekici çanak çömlekler bu kültürün başlıca özelliğidir.

TUNÇ ÇAĞI. Orta Tunç Çağında (İÖ 1900-1600) bezemeli çanak çömlek yapımı gelişmiştir. Tunçtan yapılmış araçların varlığı el sanatlarının oldukça ileri düzeyde olduğunu gösterir. Hitit ve Mısır kayıtlarında bakırla ilgili olarak rastlanan Alaşiva ya da Alasia adının Kıbrıs'tan çıktığı kabul edilir. Son Tunç Çağında (İÖ 1600-1050) adanın dışarıyla ilişkileri gelişmiştir. Mısır firavunu III. Tutmosis İÖ y. 1500'de adayı istila ettiğini öne sürer. Yazı Girit'ten alınmıştır. İÖ y. 1400'den sonra çok miktarda Miken çanak çömleği Yunanistan anakarasından adaya getirilmiştir. İÖ 1200'de Miken uygarlığının çöküşünden sonra adaya Peloponnesos'tan Yunanlıların göç ettiğini gösteren kanıtlar vardır.

bağımsız kalan Kıbrıs hızlı bir gelişme gösterdi. Epik şiirin büyük yaygınlık gösterdiği bu dönemde özelliklerini tunç ve demir eşyalar, seramik bezemede yaratıcı bir üslup, ince bir kuyumculuk ve fildişi işlemeciliği oluşturur.

İÖ y. 569'da Kıbrıs kralları Mısır firavnu II. Ahmose'ye bağlılıklarını bildirdiler. Arkaik Dönemin (İÖ 750-475) son yıllarında İonya sanat okullarının büyük etkisi görüldü. İlk Kıbrıs parası da gene bu dönemde Salamis kralı Evelthon (İÖ 560-525) adına çıkarıldı.

İÖ 525'te Kıbrıslı krallar Mısır'ı fetheden Ahemenişlere bağlandılar. Kıbrıs İÖ 522'de, I. Dario's'un hükümdarlığı sırasında Pers İmparatorluğu'nun beşinci eyaletine katıldı. İÖ 480'de Yunanistan'ı istila eden I. Kserkses'i Kıbrıslı krallar da desteklediler. İÖ 411'de Salamis kralı Evagoras, Atina'nın desteğiyle Helen yanlısı bir politika izlediyse de İÖ 381'de Persler tarafından yenilgiye uğratarak İÖ 374'te öldürüldü. Klasik Dönemde (İÖ 474-325) sanat etkinlikleri büyük ölçüde Attika etkisine girdi. Büyük İskender İÖ 333'te III. Dario's'u yendikten sonra Kıbrıs krallıklarının sürmesine izin verdi. Onun ölümünden sonra (İÖ 323) Mısır Krallığı'nın bir eyaleti olan Kıbrıs, sonraki 250 yıl boyunca Ptolemaios egemenliğinde kaldı.

İÖ 58'de bir Roma eyaleti olan Kıbrıs'ın ilk prokonsüllerinden biri ünlü hatip ve yazar Cicero'ydü. Ada Julius Caesar tarafından VII Kleopatra'ya verildiyse de İÖ 32'den yeniden Roma'ya bağlandı. İÖ 22'den sonra ayrı bir senatörlük eyaleti olarak prokonsül unvanı taşıyan valilerce yönetil-

Başlangıçta Rumlar adanın Yunanistan'a devredileceği umuduyla İngiliz işgalini desteklediler. Bu dönemde Kıbrıs'ın siyasal yaşamının en önemli konusunu Rumların *énosis* talepleriyle Türklerin buna karşı çıkması oluşturdu. Kıbrıs, birkaç hava

çatışmalar sonucunda, Türklerin denetiminde Rumlarca çevrelenmiş yalnızca birkaç yerleşim noktası kaldı. Lefkoşa bir ateşkes hattıyla ikiye bölündü. Mart 1964'te BM Güvenlik Konseyi adaya çokuluslu bir BM Barış Gücü'nün gönderilmesini kararlaştır-

Eskiçağda Kıbrıs'ın başlıca kentleri

J.B. Bury, *A History of Greece* (1934) Macmillan London Ltd

baskını sayılmazsa, II. Dünya Savaşı'nın dışında kaldı. 1947'de İngiliz valisinin yerel halkın yönetime katılımını güçlendirmeye yönelik önerileri Rumlarca "*énosis* ve yalnızca *énosis*" sloganıyla reddedildi.

1955'te Yunanistan ordusunda albay olarak görev yapmış olan Georgios Grivas (Digenis) Kıbrıs Mücadelesi Ulusal Örgütü (EOKA)(*) adlı bir örgüt kurarak *énosis* amacıyla silahlı eylemlere girişti. Mart 1956'da başpiskopos III. Makarios Rum eylemlerini desteklediği gerekçesiyle Seyşel Adalarına sürgüne gönderildi. Mart 1957'de serbest bırakılmasına karşın adaya dönmesine izin verilmemişken karargâhını Atina'da oluşturdu. Bu arada Fazıl Küçük önderliğindeki Kıbrıslı Türkler de adanın ya Türkiye'ye geri verilmesini ya da bölünmesini istemeye başladılar. Yunanistan'da ve Türkiye'de konuya ilginin büyük ölçüde artması mitinglere, Türkiye'den çok sayıda Yunan uyruklunun sınır dışı edilmesine ve bazı Rumların ülke dışına çıkmasına yol açtı (bak. Altı-Yedi Eylül olayları).

Türkiye ve Yunanistan hükümetleri arasında Şubat 1959'da varılan anlaşma, aynı ay Londra'da düzenlenen konferansta İngiltere hükümetiyle Kıbrıs Türk ve Rum toplumlarının temsilcileri olan Küçük ve Makarios tarafından da onaylandı. Anayasanın hazırlanmasından sonra Kıbrıs Cumhuriyeti 16 Ağustos 1960'ta resmen ilan edildi. İngiltere'ye Akrotiri ve Dhekelia askeri üslerinde egemenlik hakkı tanındı. Varılan anlaşmayla, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bölünmesi ve siyasal ya da ekonomik bakımdan başka bir ülkeyle birleşmesi yasaklandı. Yunanistan, Türkiye ve İngiltere, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını, bütünlüğünü ve güvenliğini garanti ettiler. Aralık 1959'da yapılan seçimler sonucunda Makarios cumhurbaşkanı, Küçük de cumhurbaşkanı yardımcısı oldu. Bakanlar Kurulu'nun kararları bağlayıcı olmakla birlikte, cumhurbaşkanının ve yardımcısının güvenlik, savunma ve dış politika konularında veto hakkı bulunuyordu.

KIBRIS CUMHURİYETİ. İlk genel seçimler 31 Temmuz 1960'ta yapıldı. Rumlara ayrılan 35 sandalyenin 30'unu Makarios'un yandaşları kazanırken 5'ini AKEL üyeleri elde etti. Türklerle ayrılan 15 üyeliğin tamamını Küçük'ün yandaşları kazandı. Kıbrıs Cumhuriyeti, Birleşmiş Milletler'e ve İngiliz Uluslar Topluluğu'na üye oldu.

1963 sonlarında Makarios özellikle yerel yönetim ve maliyeyle ilgili konularda ortaya çıkan güçlükleri öne sürerek anayasada değişiklik önerdi. Bunların Türk tarafınca reddedilmesi üzerine Türklerle yönelik saldırılar başladı. İki toplum arasında çıkan

di. Aynı yıl adanın kuzeybatısında Türklerle yönelik saldırıların artması üzerine Türkiye'ye bağlı uçaklar ada üzerinde ihtar uçuşu yaptılar. Ama Türkiye'nin çıkarma tehdidi gerçekleşmedi. Hem Yunanistan hem de Türkiye'den adaya gizlice subay ve birlikler gönderilerek her iki toplumca oluşturulan kuvvetlerin eğitilmesi sağlandı. Yunanistan ordusunda korgeneralliğe yükselen Grivas adaya dönerek Kıbrıslı Rumların oluşturduğu Kıbrıs Rum Ulusal Muhafız Birliği'nin komutanlığını üstlendi. 1967'de Türkiye'nin

Viyana'daki toplumlaraarası görüşmelerin ilk turundan sonra Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Kurt Waldheim (ortada) basına açıklama yaparken (solda Rauf Denktaş, sağda Glafkos Klerides), Nisan 1975

Cumhuriyet Gazetesi Arşivi

verdiği ultimatom üzerine Yunanistan'da işbaşında bulunan askeri cunta, kara birlikleriyle Grivas'ı adadan çekmeyi kabul etti. 1968 ve 1973'te yeniden seçilen Makarios bağlantısızlar hareketi içinde yer alarak uluslararası alanda etkin bir rol oynamaya başladı. Birçok Rum, *énosis* yerine bağımsızlığı savunmaya yöneldiği gerekçesiyle Makarios'a karşı muhalefeti yoğunlaştırdı. Bu arada 1971'de adaya gizlice dönen Grivas, EOKA B adlı bir örgüt kurarak *énosis* mücadelesini yeniden başlattı.

Türkiye'nin müdahalesi. 15 Temmuz 1974'te Kıbrıs Rum Ulusal Muhafız Birliği'ne bağlı birlikler, Yunanistan anarşasından subayların önderliğinde *énosis*'i gerçekleştirmek amacıyla bir darbe düzenledi. Makarios kaçmayı başararak Malta üzerinden Londra'ya gitti. EOKA'nın eski bir üyesi olan Nikos Sampson, Kıbrıs cumhurbaşkanı ilan edildi. Beş gün sonra, Sampson yönetimini devirmeyi amaçladığını bildiren Türkiye Girne'ye çıkarma yaptı. Sert bir direnişle karşılaşan Türk birlikleri Girne çevresinde bir köprü başı oluşturarak Lefkoşa'yla bağlantı kurmayı başardı. 22 Temmuz'daki ateşkesin ardından Yunanistan cuntası düştü. Kıbrıs'ta Sampson'un yerine Temsilciler Meclisi başkanı Glafkos Kleri-

des getirildi. Üç garantör devlet İngiltere, Yunanistan ve Türkiye Cenevre'de görüşmeleri başlattı. Türk önerilerinin kabul edilmemesi üzerine, Türk birlikleri 13 Ağustos'ta yeniden ilerlemeye başlayarak 16 Ağustos'ta, KKTC'nin bugünkü sınırını oluşturan Attila Hattı'na ulaştılar. Aralıkta Makarios adaya döndü.

Toplumlaraarası görüşmeler. Türk ve Rum toplumlarının temsilcileri olarak Rauf Denktaş ile Klerides arasındaki görüşmeler 1968'de başladı ve sonuç vermeden 1974'e değin sürdü. Türk tarafının, zayıf bir merkezi hükümete sahip iki bölgeyi federatif devlet önerisi Rumlarca reddedildi. Türk kesiminde 1967'den beri var olan geçici yönetim Şubat 1975'te yerini Kıbrıs Türk Federe Devleti'ne bıraktı. Birleşmiş Milletler'in gözetiminde Nisan ve Haziran 1975 ile Şubat 1976'da Viyana'da yapılan toplumlaraarası görüşmelerin ardından Ocak ve Şubat 1977'de Makarios ile Denktaş buluştu. Görüşmede iki bölgeyi bir federasyon oluşturulması için gerekli temel ilkeler konusunda anlaşmaya varıldı.

Makarios'un Ağustos 1977'de ölmesi üzerine Kıbrıs Rum Yönetimi'nin başkanlığına gelen Spiros Kipriyanu 1978 ve 1983 seçimlerini kazanarak bu görevi 1988'e kadar sürdürdü. Toplumlaraarası görüşmeler Mayıs 1983'te kesildi. Aynı yıl 15 Kasım'da ise KKTC kuruldu ve cumhurbaşkanlığına

Rauf Denktaş seçildi. 1988'de Kipriyanu'nun yerine Georgios Vasiliu seçilirken, Denktaş Mayıs 1990'da yapılan seçimleri kazanarak cumhurbaşkanı kalmayı başardı. Rum kesiminde Şubat 1993'te yapılan seçimlerde Glafkos Klerides Vasiliu'yu yenilgiye uğratarak başkan seçildi. Denktaş ile Vasiliu ve Klerides arasında yürütülen toplumlaraarası görüşmelerden bir sonuç alınamadı. KKTC'de 1993 sonunda yapılan seçimler, Demokrat Parti ile Cumhuriyetçi Türk Partisi'nin bir koalisyon hükümeti kurmasıyla sonuçlandı.

Türk tarafının önerilerinin temelini, siyasal açıdan birbirine eşit iki federe cumhuriyetten oluşan, Türkiye'nin güvencesine sahip bir devletin kurulması oluşturmaktadır. Rum tarafı ise, adadaki Türk askerlerinin çekilmesini yeni bir düzenlemenin önkoşulu olarak görmekte, iki toplumun nüfusları oranında siyasal ağırlığa sahip olacak iki bölgeyi federal bir devlet kurulmasını önermektedir.

Son yıllardaki gelişmelere ilişkin ayrıntılı bilgi ve istatistikler için bak. ANAYILLIK

Kıbrıs Cumhuriyeti bak. Kıbrıs

Kıbrıs hecelgesi, 10 6-3. yüzyıllar arasında Kıbrıs'ta kullanılan yazı sistemi.

Her biri ayrı bir heceyi gösteren 56 harften oluşur. Kıbrıs'ta konuşulan eski bir dili yazıya geçirmek üzere geliştirilmişse de, bu yazı sistemiyle günümüze ulaşan yazıtların çoğu Yunancadır. Klasik Kıbrıs hecelgesinin, Kıbrıs ve Suriye'de bulunan İÖ y. 1500-1100'lerden kalma kıl tabletler üstündeki Kıbrıs-Minos yazısının sonraki biçimi olduğu anlaşılmaktadır. Heceleri gösteren 63 harften oluşan ve henüz çözülmemiş olan Kıbrıs-Minos yazısının ise Lineer A ve Lineer B olarak bilinen eski Girit yazılarından türediği sanılmaktadır.

Kıbrıs Kilisesi, KIBRIS ORTODOKS KİLİSESİ olarak da bilinir, Ortodoks cemaatinin en eski bağımsız kiliselerinden biri.

Kıbrıs Kilisesi'nin bağımsızlığı ilk kez III. Ekumenik Konsil olarak bilinen Ephesos (Efes) Konsili'nce (431) tanındı ve Trullo (Quinisext) Konsili'nce (692) onaylandı. Ortodoks topluluğu Haçlı istilası sırasında da bağımsızlığını korudu. Feodal Fransız ailesi Lusignanların (1191-1489) ve Venediklilerin (1489-1571) yönetiminde, Latin piskoposların Kıbrıs Ortodoks Kilisesi'ne papanın otoritesini kabul ettirme çabaları sonuçsuz kaldı. Ama adanın 1571'de Osmanlılarca ele geçirilmesine değin, Rum piskoposlar çoğunlukla Latin başpiskoposun buyruğunda kaldılar ve Latin meslektaşlarının yardımcılığı konumuna razı oldular.

Ortodoks piskoposlar Kıbrıs'ta bağımsızlık hareketinin doğal önderleri oldular. Ama İngiliz egemenliği (1878-1958) sırasında Yunanistan'la birleşme (*énosis*) hareketine öncülük ettiler. 1956'da Başpiskopos Makarios ve Girne (Kyrenia) piskoposu İngilizlerce sürgüne gönderildi. 1960'ta bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti kurulduğunda, kilisenin eski statüsü temelinde özerk ve bağımsız biçimde varlığını sürdürmesi güvence altına alındı. Başpiskopos Makarios yeni cumhuriyetin ilk cumhurbaşkanı seçildi.

Kıbrıs Kilisesi'nin en yüksek organı olan sinod, Lefkoşa (Nicosia) başpiskoposuyla, öteden beri hem rahipler, hem de cemaat üyeleri tarafından seçilen öteki üç piskopos (Baf [Páfos], Kition ve Girne [Kyrenia]) oluşur. Dört piskoposluğun her biri birkaç kilise bölgesine ayrılır.

Cumhuriyetin kurulmasından bu yana Kıbrıs Kilisesi'nin manastır etkinlikleri de büyük ölçüde gelişmiştir. Adada, en önemlisi Kykku Manastırı olmak üzere birkaç manastır vardır. Bölge papazları bir rahip okulunda eğitim görür. Yüksek ilahiyat eğitimi Atina Üniversitesi'nde yapılır. Kili-seye bağlı birkaç eğitim ve hayır kurumu vardır. Aylık ilahiyat dergisi *Apostolos Barnabas* kilisenin yayın organıdır.

Kıbrısçık, Karadeniz Bölgesi'nin batı kesiminde, Bolu iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Yüzölçümü 641 km² olan Kıbrısçık ilçesi doğuda Gerede ilçesi ve Ankara ili, güneyde gene Ankara ili, batıda Seben ilçesi, kuzeyde de Merkez ilçe ve Dörtdivan ilçesiyle çevrilidir.

İlçe tümüyle dağlık ve engebeli bir alanda yer alır. İlçe topraklarını engebelerinden Koroğlu Dağlarının en yüksek kütlesi olan Aladağ'ın (Koroğlu Tepesinde 2.499 m) büyük bölümü ilçe sınırları içindedir. Dağın güney yamaçlarında yer alan yaylalar hayvancılık bakımından önem taşır. İlçenin doğu kesimini Karlık Dağı engebeleridir. Dağların güney yamaçlarından inen irili ufaklı suların oluşturduğu Uludere, Sanyar Buraj Gölüne dökülen Aladağ Çayına ilçe sınırları dışında katılır.

Ekonomik olanakları oldukça kısıtlı olan bir yörede yer alan Kıbrısçık, ilin en çok nüfus yitiren ilçesidir (1990). İlçe ekonomisi tarıma dayanır. Ekime elverişli alanları son derece sınırlı olan ilçenin başlıca bitkisel ürünleri şeker pancarı, buğday ve arpadır. Ayrıca az miktarda elma, armut, patates ve soğan yetiştirilir. İlçe ekonomisinde hayvancılık ve ormancılık önemli yer tutar. Koyun ve Ankara keçisi, yetiştirilen başlıca hayvanlardır.

Eski adı Karadoğan olan yerleşme, 20 yüzyıl başlarında Bolu sancığının Merkez kazasına bağlı bir nahiye merkeziydi. 1946'da Seben ilçesine bağlı bir bucak merkezi, 1958'de ilçe merkezi yapıldı.

Kıbrısçık kasabası, ilçenin güney kesiminde yer alan gelişmiş, kırsal nitelikli ve Bolu ilinin en az nüfuslu ilçe merkezidir (1990). Kasaba, il merkezi Bolu'ya 65 km uzaklıktadır.

Kıbrısçık Belediyesi 1958'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 6.716; kasaba, 1.632.

kıdem tazminatı, iş sözleşmesi sona eren işçiye işverence ödenmesi gereken para.

İş Kanunu'na tabi bir işçinin kıdem tazminatına hak kazanabilmesi için bir işyerinde ya da aynı işverene ait olmak koşuluyla değişik işyerlerinde en az bir yıl çalışmış olması gerekir. Ayrıca iş sözleşmesinin ya işveren tarafından 17. maddede gösterilen nedenler dışında ya da işçi tarafından 16. madde uyarınca, muvazzaf askerlik hizmeti dolayısıyla ya da bağlı bulunduğu kurumdan yaşlılık, emeklilik ya da sakatlık aylığı ya da toptan ödeme almak amacıyla sona erdirilmiş olması koşulu aranır. Kadın işçinin evlendiği tarihten başlayarak bir yıl içinde kendi isteğiyle sözleşmeyi sona erdirmesi durumunda da kıdem tazminatı ödenir. İşçinin ölümü yasal mirasçılara kıdem tazminatı hakkı kazandırır.

Her kıdem yılı için işçiye 30 günlük ücreti tutarınca kıdem tazminatı ödenir; bir yıldan artan süreler aynı oran üzerinden hesaba katılır. Her tam yıl için öngörülen 30 gün, iş sözleşmeleri ya da toplu sözleşmelerle işçi lehine artırılabilir. Her durumda kıdem tazminatının yıllık miktarı, Devlet Memurları Kanunu'na tabi en yüksek devlet memuruna bir hizmet yılı için ödenecek azami emeklilik ikramiyesini geçemez. Kıdem tazminatı, işçinin son brüt ücreti üzerinden hesaplanır. Bu ücretin hesabında temel (çıplak) ücrete işçiye sağlanmış olan para ve parayla ölçülebilir çıkarlar da eklenir. Kıdem tazminatı tutarının tamamı vergi dışı bırakılmıştır.

kıkırdak, memelilerde, embriyonda kemikleşme başlamadan önce iskeleti oluşturan ve erişkinlerde iskeletin bir bölümünde varlığını sürdüren yoğun bağdok. Köpekbalığı ve taşemen gibi bazı ilkel omurgalıların iskeletin tümü kıkırdak yapısındadır. Kıkırdak, plastik kıvamındaki jelatinsi bir maddenin içine gömülü yoğun kollajen lif ağından oluşur. Bu yapı kıkırdak dokusuna çekme dayanımı ve kemikten daha fazla esneklik sağlayarak vücudun ağırlığına dayanmasına yardımcı olur. Dokunun içinde dağıntık olarak yer alan kıkırdak hücreleri (kondrosit), jelatinsi ortamda yayının (difüzyon) yoluyla beslenir. Kemik dokusunun tersine, kıkırdak kan damarı içermez.

Uç tür kıkırdak vardır. En yaygın olanı embriyonda iskeleti oluşturan parlak mavibeyaz renkli hiyalin kıkırdaktır. Erişkinlerde serbest hareket eden eklemlerdeki kemik uçlarında, kaburgaların uç bölümünde, burun, gırtlak, soluk borusu ve bronşlarda bulunur; son derece esnekler. Lifsi kıkırdak, omurlararası disklerin yapısında bulu-

nur; öbür lifsi dokulara benzemekle birlikte kıkırdaga özgü yapı maddesi içerir ve hiyalin kıkırdaktan daha yumuşaktır. Üçüncü kıkırdak türü kollajene ek olarak esnek bağdok lifleri de içerir; insanda dışkulak esnek kıkırdaktan oluşur.

İnsanda kıkırdığın başlıca işlevi, kemik iskeletin gelişimi için bir taslak oluşturmaktır. Köprücük kemigi ve kafatasının belirli bölümleri dışında iskeletin tümü kıkırdaktan gelişir. Embriyonda kıkırdığın lifsi bölümünde zamanla kalsiyum birikir ve kondrositlerin yerini kemik hücreleri alır. Büyüyen kemiklerin uçlarında doğumdan sonra ince bir kıkırdak katmanı varlığını sürdürür. Büyüme tamamlandığında ortadan kalan bu katmanın büyümekte olan yanında kondrositler çoğalma ve bölünmeyi sürdürürken öbür yanında kıkırdak hücrelerinin yerini kemik hücreleri alır ve yeni kemik oluşumu gerçekleşir. Böylece kemigin büyümesi kıkırdak katmanının kalınlığını etkilemez. Bu katmanın ortadan kalkması kemik büyümesinin sona erdiğini gösterir.

kıkırdaklıbalıklar (*Chondrichthyes* ya da *Selachii*), köpekbalığı, vatoz gibi üyeleri yaygın biçimde tanınan ve iskelet yapıları büyük ölçüde kıkırdaktan oluşmuş balık sınıfı. Kıkırdaklıbalıkları bazı uzmanlar *Holocephali* (*bak. tumbaşlılar*) ve *Elasmobranchii* (köpekbalıkları, vatozlar ve akrabaları) altınsınıflarıyla ayırmakla birlikte öbürleri kimeraların yer aldığı *Holocephali* grubunu ayrı bir sınıf olarak değerlendirirler. Kıkırdaklıbalıkların ve kemiklialıkların Devoniyen Döneme (y. 395-345 milyon yıl önce) özgü, kemik levhalarla kaplı *Placodermi* grubu ilkel balıklardan türediği sanılmaktadır.

Kıkırdaklıbalıkların kıkırdak iskeleti birçok türde kireçleşmiştir. Genel olarak *Elasmobranchii* üyelerinin diş tabanı ve bazı dişleriyle sınırlı kalan kemikleşme, küçük benekli kedibalgının (*Scyliorhinus canicula*) omurlarında da görülür. Sınıf üyelerinin kafatasları tek bir kıkırdak parça halinde-dir. Yüzme keseleri yoktur. Tüm yüzgeçlerin ışınları keratinli ve eklemsizdir. Solungaç yayları pek azında dört çift (*Holocephali*), çoğunda 5-7 çifttir. *Holocephali* grubunda solungaçlar yalnız bir çift solungaç yanığıyla dışarı açılır. Ayrıca bu grupta çene ve dil yayları arasındaki birinci solungaç yanığının değişikliğe uğramasıyla oluşan soluk deliği (*spiraculum*) yoktur.

Kıkırdaklıbalıkların erkeklerinde, karın yüzgeçlerinin iç kenarlarında bulunan birer çiftleşme organı vardır. Bu organların üstündeki oluklar spermanın dişiye aktarılmasını sağlar. İç döllenmenin ardından bazı türler yumurta bırakarak, öbürleri canlı doğurarak ürer.

Kıkırdaklıbalıkların büyük bölümü tuzlu sularda, pek azı tatlı sularda yaşar. Besin kaynağı olarak önem taşımazlarsa da bazı türlerin sert pullu sağlam derisi değerli ahşap malzemenin parlatılmasında, ayrıca kimyasal işleminden geçirilip pullarından arındırılarak ayakkabı, kemer, cüzdan gibi eşyaların yapımında kullanılır.

Elasmobranchii altınsınıfları yer alan kıkırdaklıbalıklar genellikle iki üsttakım altında toplanır. Bunlardan *Pleurotremata* (ya da *Selachimorpha*) üsttakımı kelerbalığını(*) ve köpekbalığını(*); *Hypotremata* (ya da *Batidoideimorpha*) üsttakımı tek bir takım (Rajiformes) ve bu takım içinde yer alan folyabalığını(*), kulaklı folyayı(*), mandabaşbalığını(*), testerebalığını(*), uyusturanbalığını(*), uzun kelerbalığını ve vatozu(*) içerir. Kelerbalıkları ve testerebalıkları bu iki üsttakım arasında geçiş özellikleri taşıyan gruplardır.

Rajiformes üyelerinde vücut sırt karın yönünde iyice yassılaşmıştır. Vücudun alt yüzeyinde beş çift solungaç açıklığı, ağız ve burun delikleri, vücudun üst yüzeyinde gözler ve soluk delikleri bulunur. Göğüs yüzgeçleri oldukça genişlemiş, öne doğru uzayarak başın yan taraflarında birleşmiştir. Disk olarak bilinen baş ve gövde bölümünün ardında yer alan kuyruk bölümü daha incedir.

kıl, bitkilerin üst derisinden, hayvanların, özellikle memelilerin vücut örtüsünden çıkan, ince, uzun ve esnek yapı. Bitkilerin kök, gövde ve yapraklarında görülen kılların işlevleri bulunduğu yere göre değişir.

Böcekler başta olmak üzere çeşitli omurgasızlarda bulunan kıllar, yalıtım, korunma ya da duyu organı işlevi görür. Sıklığı değişse bile bütün memelilerde kıla rastlanır. Erişkin balinalarda, fillerde, denizineklerinde ve gergedanlarda kıllar genellikle vücudun belli bölgeleriyle sınırlı ve seyrekler. Tipik bir memeli kılı, deri yüzeyinin altında kıl keseciğinin sardığı kök ve buradan çıkan gövde bölümünden oluşur. Kıl kökünün dibinde yer alan ve kılın büyümesini sağlayan az sayıda hücre dışında kıl, keratin ve öbür proteinlerden oluşan ölü bir dokudur. Gövde kesiti değişik biçimler almış birçok kıl tipi vardır. Bazı kıllar korunma (örn. oklukirpinin dikenleri) ya da dokunma (örn. birçok memelinin bıyıkları) işlevi için özelleşmiştir.

Memelilerin vücudunu genellikle post biçiminde örten kıllar düzenli ya da düzensiz aralıklarla, uzun ya da kısa süren, dönemsel deri değiştirme sırasında yenilenir.

Ayrıca kıllar bulunduğu yere ve büyüme özelliğine göre saç, sakal, bıyık, kirpik, yele gibi adlarla tanınır. İnce ve yumuşak kılların yanı sıra yapı bakımından bütün canlılar âleminde yalnızca kuşlara özgü olan deri türevine de tüy(*) denir.

kılâç bak. sorguçotu

kılavuz fosil, TANITICI FOSİL olarak da bilinir, yer kabuğundaki kayaların içinde korunmuş halde bulunan, belirli bir jeolojik zaman dilimine ya da çevreye özgü hayvan ya da bitki. Herhangi bir fosil örneğinin kılavuz özelliği taşıması için kolayca ayırt edilebilir olması, bol miktarda bulunması, coğrafi açıdan yaygın bir dağılım göstermesi ve kısa bir zaman dilimine karşılık gelmesi gerekir. Kılavuz fosillerden, jeolojik zaman sınırlarının ve kaya katmanları arasındaki bağıntıların belirlenmesinde yararlanır. Deniz çökeltileri katmanlarının belirlenmesinde kılavuz fosil olarak genellikle vücutlarında kıl bölümleri bulunan tekhücreliler ile ammonitler gibi daha büyük canlı türleri kullanılır. Senozoyik (Yakın) Zamanda (y. 65 milyon yıl öncesinden günümüze) oluşan kara kökenli tortulların tarihlendirilmesinde memelilerden yararlanır. Vücutlarında kabuk, kemik ve diş gibi katı bölümleri bulunan bütün bu canlılar hızlı bir evrim geçirmişlerdir.

kılavuz köpeği, körleri korumak ve onlara kılavuzluk etmek üzere eğitilmiş köpek. Köpeklerin bu amaçla sistemli biçimde eğitilmesine I. Dünya Savaşı sırasında kör olan askerlere yardım etmek için Almanya'da başlandı.

Köpek bir yaşına geldikten sonra, sahibinin durumuna uygun davranışlar geliştirmesi için 3-4 ay süreyle eğitim görür. Böylece koşum takımıyla yönlendirilmeyi, kaldırım sona erdiğinde durmayı, kendisi daha alçak ya da engelli bir yerden geçerken hareketlerini sahibinin bulunduğu yüksekliğe göre ayarlamayı, karşısına sahibinin

çarpabileceği bir engel gelince onu uyarmayı ve sahibi için bir tehlike söz konusu olduğunda verilen emre uymamayı öğrenir. Doberman ve çeşitli av köpeği soyları da kılavuz olarak eğitilebilmekle birlikte, bu amaca en uygun soy Alman çoban köpeğidir.

kılavuz yatak, fiziksel özellikleri nedeniyle kolayca ayırt edilebilen ve uzun yatay mesafeler boyunca izlenebilen kayaç katmanları yatağı. Kılavuz yataklara örnek olarak kömür ve volkanik tüf yatakları verilebilir. Özgün sismik yansıma sağlayan tortul katmanlar da kılavuz yatak olarak tanımlanır.

kılavuzbalığı (*Naucrates ductor*), MALTA-PALAMUDU olarak da bilinir, *Perciformes* takımının *Carangidae* familyasından geniş bir dağılım gösteren deniz balığı. Ilıman ve tropik denizlerin açık sularında yaşar.

Kılavuzbalığının gövdesi uzun, kuyruğu çatallıdır. Vücudunun arka bölümünde iki

Kılavuzbalığı (*Naucrates ductor*)

yanda kuyruk tabanına kadar uzunlamasına birer kanna, sırt ve anus yüzgeçlerinin önünde birkaç küçük diken bulunur. Uzunluğu en çok 70 cm dolayındadır. Mavimsi olan gövdesinde enlemesine uzanan 5-7 koyu renk bant dikkat çeker. Etçil olan bu balıklar yiyecek artıklarıyla beslenmek amacıyla köpekbalıklarını ve gemileri izler. Kılavuzbalığı Türkiye'yi çevreleyen bütün denizlerde görülür.

kılcal dalga, su yüzeyinde oluşan çok kısa, serbest, küçük dalga. Bu tür bir dalgayı önceki denge konumuna çeken (geri döndürücü) kuvvet, suyun yüzey gerilimidir; bu kuvvetler kılcal dalganın tepe bölümünde yuvarlak, çukurluk bölümünde V biçiminde olmasına yol açar. Kılcal bir dalga için olanaklı en uzun dalga boyu 1,73 cm'dir; daha uzun dalgalar yerçekimi etkisi altına girer, bu tür dalgalara yerçekimi dalgaları denir. Kılcal dalgaların hızı yerçekimi dalgalarının tersine, dalga boyları kısaltıkça artar; olanaklı en uzun dalga boyundaki bir kılcal dalganın en alt hız sınırı, saniyede 23,1 cm'dir.

kılcal damar, vücutta dokular arasında ağ yapısında bir şebeke oluşturan ve dokularla kan arasında oksijen, karbon dioksit, besin maddeleri ile atık değiş tokuşunun gerçekleşmesini sağlayan küçük kan damarlarının ortak adı. Arteriyol adlı en küçük atardamarlar ile kılcal damarlar arasında metarteriyol olarak bilinen geçiş damarları bulunur. Bu damarların kılcal damarlardan farkı, yapılarında kasılmayı sağlayan ve kılcal damarların dolup boşalmasını denetleyen kas lifleri bulunmasıdır.

Kılcal damarların çapı 8-10 mikrondur; bu genişlik ancak alyuvarların tek sıra halinde geçmesine olanak verir. Damarın duvarı tek katmanlı endotel hücrelerinden oluşur.

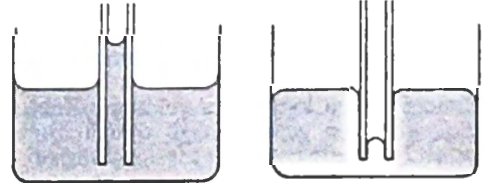
Kılcal damar ağları farklı boyda şebekelerden oluşur. Akciğerlerde ve gözdeki damar tabakada kılcal damarlar arasındaki uzaklık damarın genişliğinden daha azdır. Öte yandan atardamarların en dış katmanında bu uzaklık kılcal damarların çapından yaklaşık 10 kat büyüktür. Kural olarak vücudun

büyümekte olan bölgelerinde, salgı bezlerinde ve mukozalarda kılcal damarlar arası uzaklığın az olduğu söylenebilir. Buna karşılık kemik ve bağlarda bu uzaklık daha fazladır; kirşlerde ise kılcal damarların arasında hemen hiç aralık yoktur.

Lenf dolaşım sistemindeki en küçük damarlara ve karaciğerdeki küçük safra yollarına da kılcal damar denir. Ayrıca bak. atardamar; toplardamar.

kılcallık, KAPILARITE olarak da bilinir, sıvıların çok ince borularda, ince lif aralıklarında ya da gözenekli cisimlerdeki boşluklarda gösterdiği davranış özelliği. Sıvılar kılcal ortamlarda, yüzey gerilmelerine bağlı olarak yükselir ya da alçalır. Kılcal yükselme ya da alçalmalar yalnızca düşey doğrultuda oluşmaz. Örneğin bir havlunun lifleri, havlu nasıl durursa dursun suyu emer.

Kılcal bir boru herhangi bir sıvıya daldırıldığında, borunun içine giren sıvı yükseliyorsa, sıvının boruyu ıslattığı söylenir ve bu tür

Su ve cıvanın kılcallığı

bir kılcal boruya ıslanır boru denir. Buna karşılık kılcal boruya giren sıvının boru içindeki düzeyi, sıvının kaptaki normal düzeyinin altında kalıyorsa, bu sıvı boruyu ıslatmıyor demektir ve bu tür bir kılcal boru ıslanmaz olarak tanımlanır. Su, cam kılcal boruları ıslatır, cıva ise ıslatmaz.

Kılcallık, yüzey kuvvetlerinin etkisiyle oluşur. Suyu daldırılan ince bir boruda suyun yükselmesinin nedeni, su ve cam molekülleri arasındaki ve ayrıca su moleküllerinin kendi aralarındaki çekim kuvvetleridir. Boru içindeki su, bu kuvvetler ile su sütununa etkileyen yerçekimi kuvvetinin eşitlendiği belirli bir düzeye kadar yükselir. Kılcal borunun çapı küçüldükçe suyun erişebileceği yükseklik artar. Cıva ise, tersine, boru çapı küçüldükçe daha düşük düzeylere iner.

kılıç, Osmanlı dirlik sisteminde her tımarın değişmez asgari ya da başlangıç çekirdeğini meydana getiren, dolayısıyla sayılan mevcut dirlik kadrolarının azami sayısına denk düşen temel birim.

Osmanlı Devleti'nde fethedilen yeni toprakların tahrihi yapıldıktan sonra, tahrir ve icmal defterlerine kaç tımara ve zeamete ayrıldığı yazılırdı. Böylece oluşturulan yeni dirlikler, kılıç hakkı denen 3-6 bin akçelik birim olarak, ilk kez savaşta katılıp yararlık göstermiş eyalet cebelü askerlerine verildi. Buna iptida kılıç da denirdi. Kılıç hakkı biriminden daha yüksek gelir dilimlerini kapsayan öteki tımar ve zeametler ise, terakki kılıç adı altında, önceden dirliği olup savaşta gösterdiği başarı nedeniyle terfi ettirilene verilir, bunlardan boşalan tımarlara da gene dışarıdan atama yapılırdı. Tımar ya da zeamet olarak gelirine bakılmaksızın, temelde her dirlik bir kılıçtı. Bu açıdan da bir bölgedeki toplam kılıç sayısı, oradaki tımarlı sipahi sayısı kadar olurdu. Has denen büyük dirlikler ise kılıç sayılmazdı.

Görevi ve savaşta başarı ne olursa olsun, bir sipahinin iki kılıç olması olanaksızdı. Her kılıç da kendi içinde kılıç, hisse ve ifraza ayrılırdı. Rumeli topraklarında, ipti-

da kılıçların üst sınırı 6 bin akçe olup, bunun 3 bini kılıç, 3 bini de hisse idi. Anadolu eyaletlerinde ise üst sınırı 3 bin akçeye kadar düşen kılıçlar vardı. Bunların 2 bini kılıç, kalanı hisse sayılırdı. Bazı eyaletlerde 2 bin, hatta bin akçelik iptida kılıçlar vardı. Bunların da yarısı kılıç, yarısı hisseydi. Buna göre genelde kılıçlar altı derecedeydi: Düşük kılıç (1-2 bin akçe), kılıç (2-3 bin akçe), iptida kılıç (3-6 bin akçe), tezkireli kılıç (5-6 bin akçe), terakki kılıç (6-20 bin akçe), kılıç zeamet (20 bin akçe). Bir tumar boşaldığında, kılıç payı dışındaki eklentisi olan hisse ve ifrazları düşer, çıplak kılıç tımara hak kazanana beratla, hisse ve ifrazlar ise başka tumarılara bir tür terfi olarak verilir. Hisse ve ifrazlar bazı durumlarda da beylerbeyleri tarafından yararlık gösterenlere verilir. Buna tezkiresiz kılıç denirdi. Bir kılıcı oluşturan topraklar hiçbir biçimde birbirinden ayrılmazdı. Oysa iptida ve terakki olarak eklenen hisseler, mahlul denen boşalmalarda kılıçtan ayrılıp başka bir kılıca eklenebildiği gibi, tezkiresiz kılıç olarak da açıktan birine verilebilirdi. İlke olarak her kılıç sahibi, Osmanlı ordusunda her an savaşa hazır bir askerdi. Kendisi savaşa katılmakla yükümlü olduğu gibi, tımarının gelirine bağlı olmak üzere belirli bir sayıda cebelüyü savaşa götürmekle de yükümlüyü. Bu atlıların her türlü masrafını kılıç sahibi karşılardı. Ayrıca bak. dirlik; fief; tımar.

kılıç, SABR olarak da bilinir, eskrim karşılaştırmalarında kullanılan ve çoğunlukla kavisli bir kesici kenarı bulunan silah. Avrupa'ya 18. yüzyılda Doğu'dan gelmiş olan Macar süvari kılıcından geliştirilmiştir.

Modern eskrim kılıcı, flöreyle(*) hemen hemen aynı ağırlıkta (en çok 500 gr), ama biraz daha kısadır (105 cm, namlu bölümü 88 cm). "V" biçimli olan namlunun ağzı boydan boya, sırtı ise ucundan başlayarak üçte birlik bir bölümünde kesicidir. Namlu yalnızca yanlara doğru esner. Kabzanın eli koruyan bölümü, parmak boğumlarını koruyacak biçimde geriye, kılıcın topuz biçimindeki başına doğru kıvrılır.

Kılıcın kuralları flörenin kurallarıyla temelde aynıdır. En önemli farklılık kılıçta rakibin bedeninin bel üzerinde kalan herhangi bir noktasına vuruş yapılabilmesi ve dürtüşlerin yanı sıra kesici kenarla yapılan vuruşların da tuş olarak değerlendirilmesidir. Puanlamayı yalnızca hakemler, elektrikli donanım kullanmaksızın yapar. Beş tuş yapan rakibe kazanır. 10 m'den fazla geri çekilme makabi bir tuş kazandırır.

Kılıç karşılaşmaları, sık sık görülen sıçrama, hızlı atak, kesme ve dürtüş gibi hareketlerden dolayı izlenmesi en zevkli eskrim türü sayılır. Olimpiyat Oyunları ve öteki uluslararası eskrim karşılaşmalarında kılıç da yer alır. Dünya kılıç şampiyonları için bak. spor ve oyunlar: sonuçlar (eskrim). Ayrıca bak. Olimpiyat Oyunları.

kılıç, tarihte uzun bir dönem kullanılmış el silahı. Uzunluğu, genişliği ve biçimi ülkelere ve dönemlere göre değişebilen bir kesici ağız ile genellikle siperlikli bir kabzadan oluşur. Kılıcın daha kısa olan kamadan(*) aynı bir silah olarak ortaya çıkışı Tunç Çağına (İÖ 3500-1000) değin iner. Bu çağda yaprak biçimli uzun bir ağzı ve bu ağzın uzantısını oluşturan tutamak biçimli kabzası bulunan kılıçlar bakırdan ve tunçtan yapılyordu. Roma dönemine doğru kabza, kısa ve düz ağızdan ayrı bir bölüm durumuna geldi. Kılıç temel biçimini ise ortaçağda aldı. Ortaçağ şövalyelerinin kullandığı ağır

kılıçların, genellikle iki elle tutulacak biçimde yapılmış büyük bir kabzası vardı; kabza kesici ağızdan geniş bir siperlikle ya da yuvarlak çıkıntısıyla ayrılyordu. Bu kılıçların düz, iki kenarı keskin ve sivri uçlu ağızları, demirin korlastırılıp dövme işleminden geçirilerek yumuşak çeliğe dönüştürülmesiyle yapılyrdı. Bir başka yöntem de ince demir çubukların dövülerek birleştirilmesi idi. Ortaçağda Şam tanınmış bir kılıç yapım merkeziydi.

Ateşli silahlarla birlikte savaş yöntemlerinin değişmesi, birçok yeni kılıç türünün ortaya çıkmasına yol açtı. Vücut zırhlarının işlevini yitirmesi, karşı tarafın hamlelerini kılıçla savuşturmayı zorunlu kıldı. Bu nedenle ince, uzun ve hafif namlulu kılıçlar kullanılmaya başladı.

Asya'da çok eski bir tarihten beri Hintlilerin, İranlıların ve öteki bazı kavimlerin kullandığı eğri ağızlı kılıçlar Avrupa'ya Türkler aracılığıyla geldi. Türklerin enli kılıçları Batı'da biçim değişikliğine uğraya-

II. Bayezid dönemine (1481-1512) ait kılıçlar, Topkapı Sarayı Müzesi, İstanbul
Hayalî Tezel Koleksiyonu

rak şövalyelerin kullandıkları kılıçlara (sabr) dönüştü. Asya'nın öteki ucundaki Japonya'da ise iki elle tutulan, hafifçe eğri ve uzun namlulu kılıçlar kullanılmaktaydı. Bu kılıçlar, atalara tapınmanın yanı sıra karmaşık bir düello kültürüyle de bağlantılı bir yer edinmişti.

Art arda ateş edebilen silahların geliştirilmesi sonucunda kılıç askeri bir silah olarak önemini yitirdi. Ama 20. yüzyıldaki savaşlarda bazı durumlarda kullanılmaya devam etti. Askeri açıdan önemli azalınca, özellikle Avrupa'da düello silahı durumuna geldi. Eskrim sporu da bu düellolardan esinlenerek geliştirildi.

Kılıç, Gündüz (d. 26 Haziran 1919, İstanbul - ö. 17 Mayıs 1980, İstanbul), futbolcu, teknik direktör ve spor yazarı.

Futbola Galatasaray Lisesi'nde okurken başladı. 1935'te Galatasaray Kulübü'ne girdi. 1945-46 yıllarındaki askerliği sırasında yer aldığı Ankara Uçaksavar ve Ankara Demirspor takımları dışında 1952'ye değin Galatasaray'da santrfor olarak oynadı. 1938'de milli takıma seçildi. Milli formayı 11 kez giydi, beş kez de milli takım kaptanlığı yaptı. 1952'de oyunculugu bıraktıktan sonra Galatasaray, Feriköy, Vefa, Altay ve Beşiktaş kulüplerinde ve milli takımda (1954) teknik direktörlük, ayrıca *Milliyet* ve *Hürriyet* gazetelerinde spor yazarlığı yaptı.

Oyunculuk döneminde futbol zekası ve hava toplarındaki üstünlüğüyle dikkati çeken Gündüz Kılıç, teknik direktörlüğü sıra-

sında da oyuncularını psikolojik ve taktik bakımdan hazırlamada büyük başarı göstermiş ve "Baba Gündüz" lakabıyla anılmıştır.

Kılıç Ali Paşa, ULUÇ ALI PAŞA olarak da bilinir (d. y. 1500 - ö. 27 Haziran 1587, İstanbul), Osmanlı kaptanıderyası. Osmanlı denizciliğinin gelişmesine önemli katkılarda bulunmuştur.

İtalyan asıllı olduğu ve denizyoluyla Napoli'ye giderken Cezayir korsanlarından Ali Ahmed Reis tarafından tutsak edildiği söylenir. Bazı kaynaklara göre ise Anadolu Türkmenlerindendi. Uzun süre korsanlık yaptıktan sonra 1551'de İstanbul'a gitti ve tersane kaptanı oldu. Turgut Reis'in komutasında Trablusgarp, Napoli ve Sicilya seferlerine katıldı. Trablusgarp'ın alınmasından sonra beylerbeyi yapılan Turgut Reis'le birlikte oraya yerleşti (1553). 1560'ta Trablusgarp'ın İspanyollara karşı savunulmasında ve Cerbe Kalesi'nin alınmasında görev yaptı. Ardından Sığla sancakbeyi yapıldı. 1565'te Malta kuşatmasına katıldı. Turgut Reis'in ölümü üzerine Cezayir beylerbeyliğine getirilerek paşa rütbesine yükseltildi. İnebahtı Deniz Savaşı'nda (1571) Osmanlı donanmasının sağ kanadına komuta etti; bu kanadın üstünlüğünü koruduğu ve büyük kanatların bozguna uğraması üzerine kurtarabildiği gemilerle Modon üssüne çekilmek zorunda kaldı. Savaşta gösterdiği üstün başarıdan ötürü II. Selim tarafından kaptanıderyalığa atandı (1572). İnebahtı yenilgisinden sonra oluşturulan güçlü donanmayla Akdeniz'e açıldıysa da Venedik'in barış istemesi üzerine geri döndü. İspanyollar 1573'te Tunus'u ele geçirmesi üzerine serdarlığa atanan Koca Sinan Paşa ile birlikte Akdeniz'e açıldı. Ağustos 1574'te Tunus alınarak Osmanlıların Akdeniz'deki egemenliği pekiştirildi.

Ali Paşa kaptanıderyalığı sırasında askeri alanda kazandığı başarıların yanı sıra Tersane-i Amire'nin genişletilmesini ve büyük savaş gemileri yapılmasını sağlayarak, Osmanlı denizciliğinin gelişmesine önemli katkılarda bulunmuştur.

Kılıç Ali Paşa Külliyesi, İstanbul'da Tophane semtinde, Rıhtım Caddesi'yle Necatibey Caddesi'nin birleştiği yerde, cami, türbe, sebil, hamam ve medreseden oluşan Osmanlı klasik dönem külliyesi. Kaptanıderya Kılıç Ali Paşa tarafından Mimar Sinan'a yaptırılmıştır. Cami duvarla çevrili bir avlu içinde, türbe ise caminin güneyindeki hazirededir. Medrese, doğu cephesiyle cami avlusunun batı duvarına bitişiktir. Hamam ise avlunun dışında, cuminin batısında.

Yazıtına göre 1580/81'de tamamlanan Kılıç Ali Paşa Camisi uzunlamasına dikdörtgen planlı bir yapıdır. Ortasında, dört fil ayağına oturan 12,70 m çapında, pandantifli bir kubbe yer alır; bunu kible ekseninde, biri önde biri arkada iki yarım kubbe destekler. En önde, dikdörtgen planlı mihrap çıkıntısının üzeri de daha küçük bir yarım kubbeyle örtüldür. Merkezi kubbe iki yanda (doğu ve batı) büyük birer kemere oturur. Bu kemerler yapının dışından da açıkca algılanır ve dikine yerleştirilmiş ikişer büyük payanda kemeriyle desteklenir. Kubbeyle yarım kubbelerin örttüğü orta sahnı iki yanda ve arkada (kuzey) "U" biçiminde üç kollu bir galeri çevreler. Orta sahnın sütunlarla ayrılan bu iki katlı galerinin üzeri uçlarda küçük kubbeler, yanlarda ve geride çapraz tonozlarla örtüldür. Ayasofya'ninkine benzeyen bu plan düzenini Sinan, Mimar Hayreddin'in yapıtı Bayezid ve kendi yaptığı Süleymaniye camilerinden sonra burada bir kez daha kullanmıştır.

